Niasvizh Memorial Book

Sefer Nisviz'

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

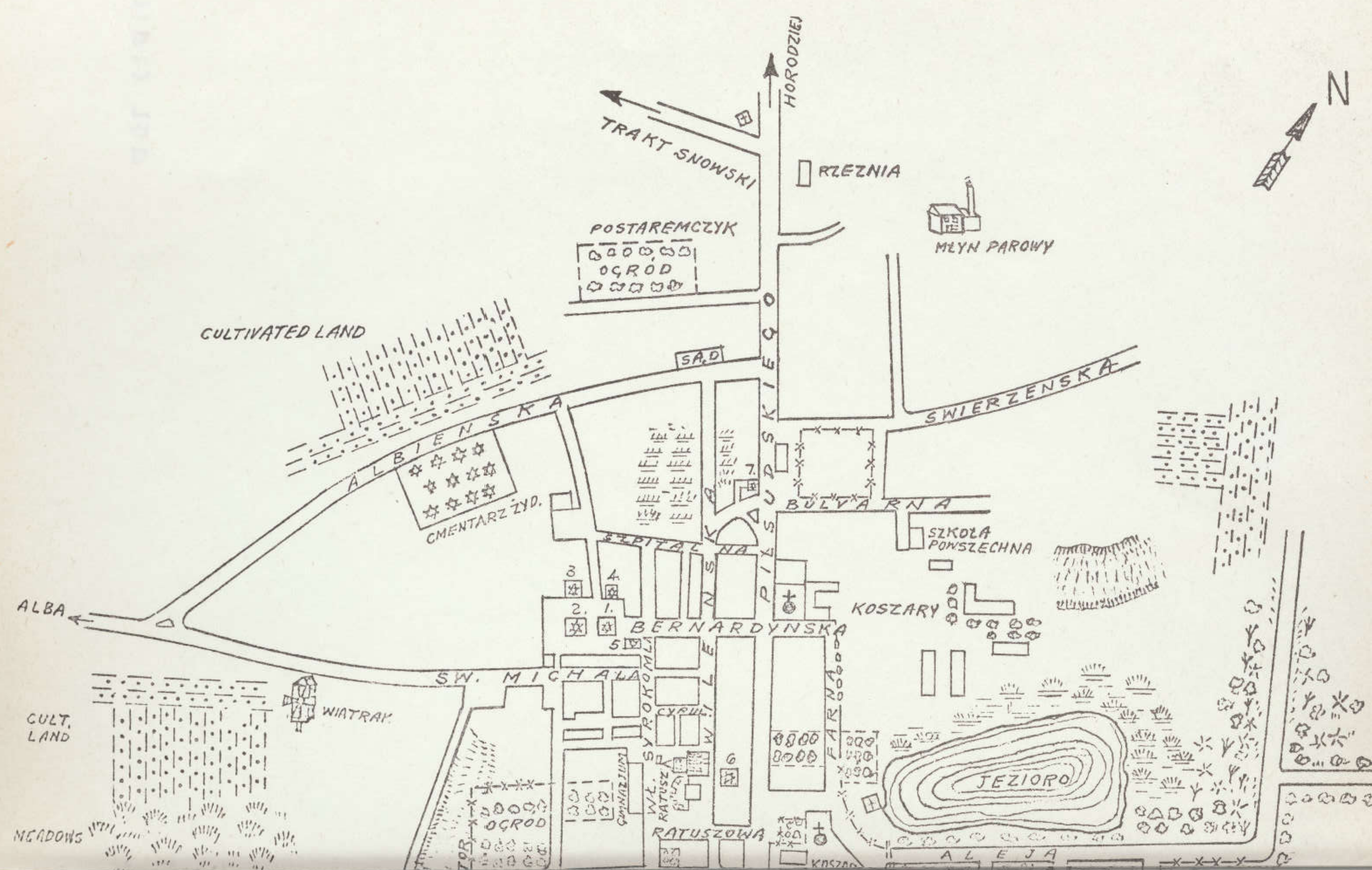
Original publication data

TITLE	Sefer Nisviz' / [ha-orekh, David Shtokfish].
IMPRINT	531 p., [2] p. of plates : ill. ; 34 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Nîasvizh.
	Nîasvizh -- Belarus -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Nîasvizh.
ADD'L NAME	Sztokfisz, David.
ADD'L TITLE	Nieswiez book

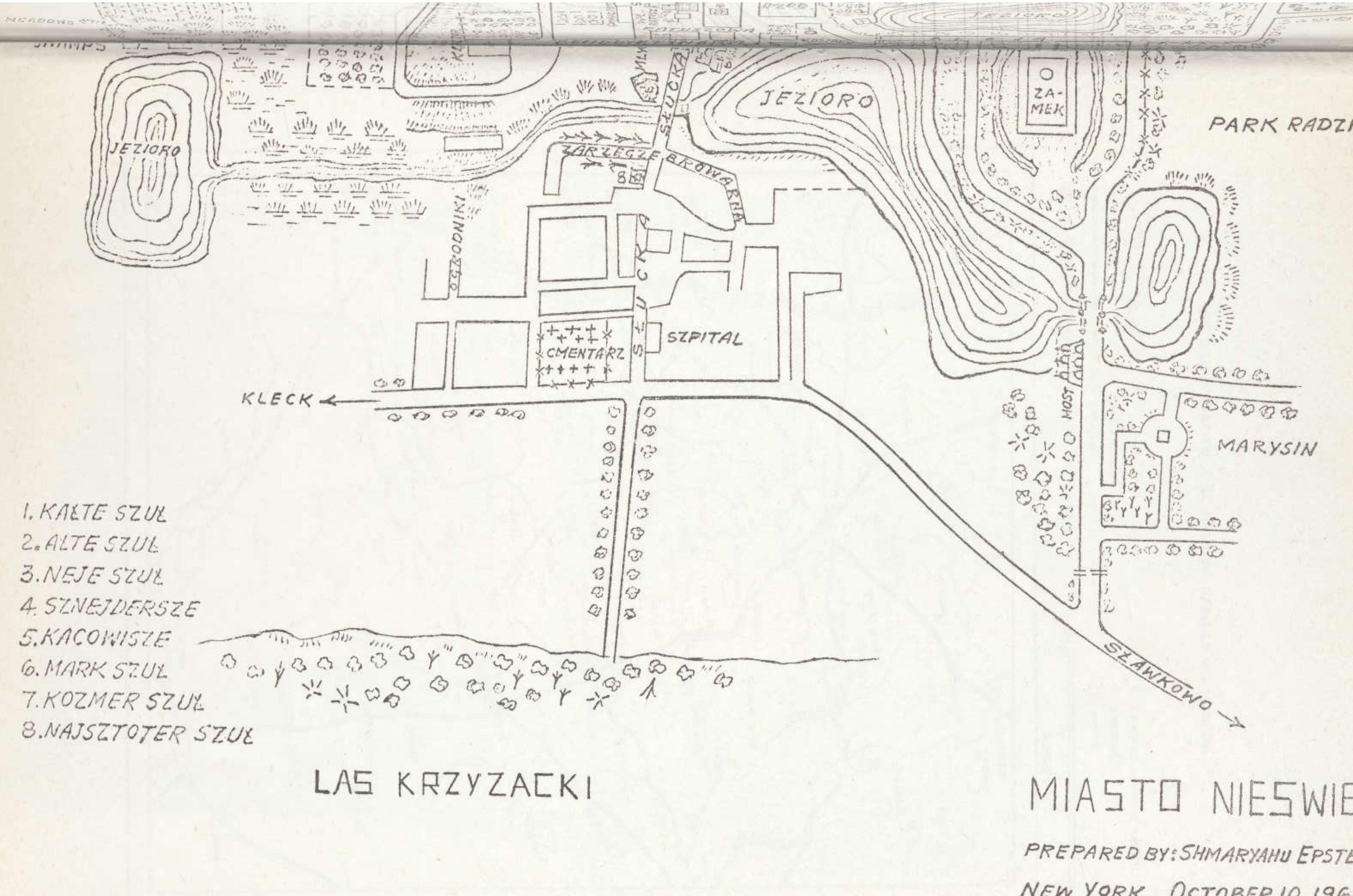
THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

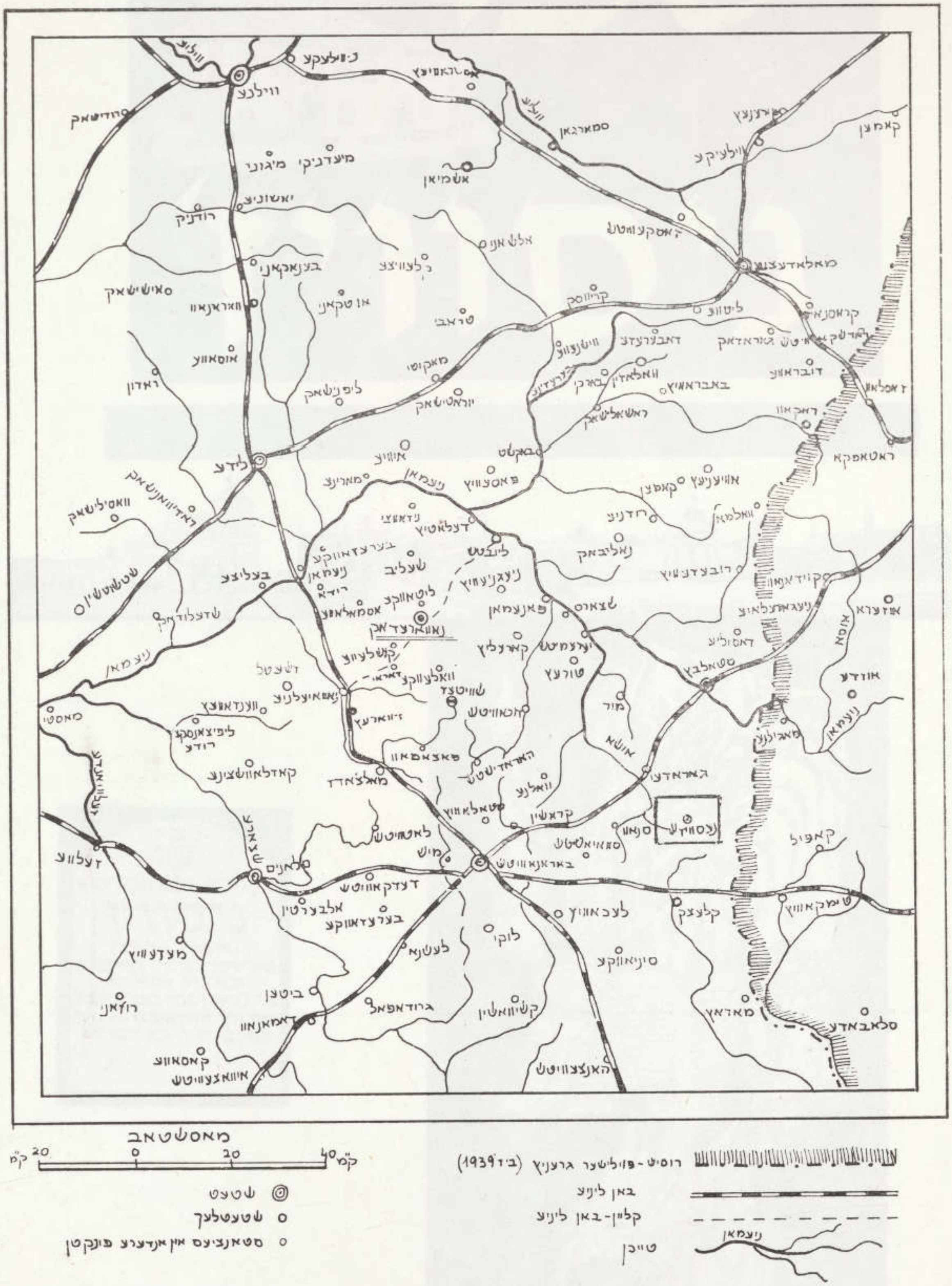
PRINTED IN THE U.S.A.

ספר ניסוויז'

N
HORODZIEJ
TRAKT SNOWSKI
RZEZNIA
MŁYN PAROWY
POSTAREMCZYK
OGRÓD
CULTIVATED LAND
SĄD
SWIERZENSKA
ALBIENSKA
CMENTARZ ŻYD.
PIŁSUDSKIEGO
BULVARNA
SZKOŁA POWSZECHNA
SZPITALNA
KOSZARY
ALBA
BERNARDYNSKA
SW. MICHAŁA
WIATRAK
CULT. LAND
SYROKOMLI
CYRULI
WILENSKA
FARNA
JEZIORO
WŁ. RATUSZ
GIMNAZJUM
OGRÓD
RATUSZOWA
MEADOWS
ALEJA

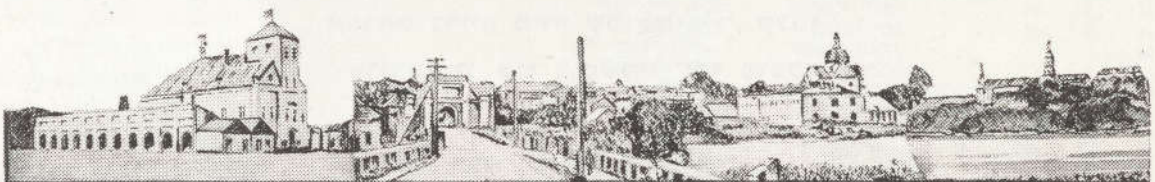

JEZIORO
JEZIORO
ZA-
MEK
PARK RADZI
OGRODNIKI
SŁUCKA
ZARZECZE
BROWARNA
SZPITAL
CMENTARZ
KLECK
MOST
MARYSIN
SŁAWKOWO
1. KAŁTE SZUŁ
2. ALTE SZUŁ
3. NEJE SZUŁ
4. SZNEJDERSZE
5. KACOWISZE
6. MARK SZUŁ
7. KOZMER SZUŁ
8. NAJSZTOTER SZUŁ
LAS KRZYZACKI
MIASTO NIESWIE
PREPARED BY: SHMARYAHU EPSTE
NEW YORK, OCTOBER 10, 196

מפת ניסוויז׳ והסביבה • די מאַפּע פון ניעסוויזש און אומגעגנט

ספר

ניסוויז'

לזכר
קהלת הקודש
ניסוויז'
(רוסיה הלבנה)
שהושמדה בידי המרצחים
הנאצים וגרוריהם
בט' בחשון ובז' באב התש"ב
יהא זכר הקדושים צרור בצרור
החיים של עם ישראל

ספר ניסוויז׳
ספר ניעסוויזש
NIEŚWIEŻ BOOK

העורך : • רעדאַקטאָר :

דוד שטוקפיש

המערכת • רעדאַקציע

בנימין יואלי (יעוועלעווסקי), שלום חולבסקי,
גרשון גפן (פאיאנס), יצחק אלפרוביץ׳ .

ועד הספר • בוך־קאָמיטעט

אברהם ברזין, משה שמושקוביץ׳, קלמן
פרידשטיין, צבי פוטשניק, דוד פרפל

שער הספר ודף יזכור עיצב וצייר
דעם שער־בלאַט און יזכור־זייט האָט אויספאַרמירט און געצייכנט

גרשון גפן (פאיאנס)

עריכת המפה של ניסוויז׳ וציורה
צונויפגעשטעלט און געצייכנט די מאַפּע פון ניעסוויזש

שמריהו אפשטיין

המו״ל • אַרויסגעבער
אירגוני יוצאי ניסוויז׳ בישראל ובתפוצות
ניעסוויזשער לאַנדסמאַנשאַפטן אין ישראל
און אין אויסלאַנד

Printed in Israel, 1976
נדפס בישראל, 1976

דפוס „ארזי״, תל־אביב, אילת השחר 4

נספחים
ל„ספר ניסוויז׳״

1. תיקוני הטעויות
2. הערות ופירוש המלים הזרות והלוקאליזמים
3. פיענוח ראשי התיבות

1. תיקוני הטעויות

(הקוראים מתבקשים לתקן בספר את הטעויות לפני הקריאה)

עמוד	טור	שורה		נדפס	צריך להיות
20	2	1	מלמעלה	בגל	בגלל
21	1	16	„	בניסוויז׳ : [60]	בניסוויז׳ [50]
21	1	20	„	את	אב
21	2	4	„	חללים.	חללים [51].
21	2	12	„	המלחמות האלה	המלחמות האלה [52]
21	2	7	מלמטה	לתחום	בתחום
22	1	7	מלמעלה	מציאעות,	מציאות [58].
22	1	14	„	מדינת ליטא)	מדינת ליטא) [61]
22	1	16	מלמטה	שעלולות	העלולות
23	1	31	„	יש להוסיף אחרי המלים (רב חסיד תקיף) את המילים : „הוא היה איש צעיר לימים, כבן 22, חלש בגופו, דל בשר וחוור פנים״,	
23	2	2	מלמעלה	מת״כ	מכ״ת
24	1	25	מלמטה	ביהודי העיר	ביהודי העיר [85]
24	1	11	„	למלך ולשרים	למלך ולשרים [86]
24	2	10	„	בתי הכנסת	בתי הכנסת [95]
24	2	7	„	‚ורשה הקטנה׳	„ורשה הקטנה״ [96]
24	2	2	„	הנסיך אנטוני	הנסיך אנטוני [97]
25	2	15	מלמעלה	במחברתו	בחוברתו
25	2	26	מלמטה	הסמוכות [901]	הסמוכות [109]
25	2	25	„	בניסוויז׳ [110]	בניסוויז [111]
25	2	21	„	דמע כמים [211]	דמע כמים [112]
26	1	20	„	המבלים	המכלים
26	1	16	„	ללא כל התעוררות	ללא כל זיק של התעוררות
26	2	3	מלמעלה	מיד החלירע	מיד החלירע [110]
26	2	22, 21	מלמטה	בניינו ומניינו	בניינם ומניינם
30	1	13	מלמטה	בכתבו.	בכתבות,
31	1	2	מלמעלה	ביי	בין
34	2	18	„	וע״י	וע״י כך
35	2	7	מלמטה	דעם „בית האוצר״	דעם קאַלאַניאַל־באַנק
35	2	5	„	במקצוע	במקצועו [155]
36	1	3	מלמעלה	והשתקע ביפו [168]	והשתקע ביפו (תדהר)
36	1	6	„	שמחה וילקומיץ	שמחה וילקומיץ [158]
36	2	9	מלמטה	כיתות גמנסיה	כיתות, גמנסיה
36	2	8, 7	„	כיתות גמנסיה	כיתות,
38	1	3	מלמעלה	בשפע	בשפע,
38	1	8	מלמטה	והקצהו	ומהקצה
38	2	12	„	לימא לעווין	לימא לעווין [176]
40	1	4	מלמעלה	זוטא	זוטרתא
40	1	5	„	שהיה	שהיו
42	1	3	מלמטה	ספרי לימודים	ספרי לימוד
54	1	15	„	168, ראה 19,2	168, ראה עמ׳ 19 טור 2 שורה 7 מלמטה
52				לכותרת : „הערות ומראי מקומות״ יש להו־סיף : (רשימת הקיצורים וראשי התיבות נמצאת בעמ׳ 54 טור 2)	
59	2	15	מלמעלה	למחוק את כל השורה המתחילה ב־„הפירוז־נעס״ ובמקומה צריך להיות : „ביום השוק : נגמר מו״מ בקנית סוס או פרה; צריחות חזיר״	
59	2	11	מלמטה	בנייהם	ביניהם
60	1	24	„	תבשילין״	חצרות״
60	2	6	„	במעצר	במעצד
61	1	13	„	ואשיה	וראשיה
61	2	11	מלמעלה	התבוסה	התבוססה
61	2	1	מלמטה	הרייקום	ה„רבקום״
70	2	10	מלמעלה	שעל	שליד
70	2	30	„	פויקהניסה די ווייסע שמאלקע	פויקה, ניסה, שמאַלקע
71	1	2	„	החיה נפשות	המחיה נפשות
71	2	5	„	דער זאַלאַוויצער	דער לאַזאַוויצער
84	2	16	מלמטה	כל שבעה	פי שבעה
84	2	13	„	אנו, עת	עת אנו
89	1	21	„	פחחים	פרחחים
95	1	14	„	מפעלי	ומפעלי
97	1	18	מלמעלה	כל מי	כל ימי
99	1	21	„	הפילו	הפילה
101	1	13	„	הסוציאלית	סוציאלית
101	2	15	„	של	על
114	2	4	„	תקוותיו	תקוותיה
115	1	16	„	בשעה	בשפה
127	1	6	„	כלול	כולל
127	1	7	„	ישוו	ישווה

עמוד	טור	שורה		נדפס	צריך להיות
130	1	2	מלמטה	ספיקו	הספיקו
132	2	15	מלמעלה	חזרו	חזרנו
132	2	24	מלמטה	אשתו, הוציאהו מביתו ודחפה	אשתו הוציאהו מביתו ודחף
133	1	17	מלמעלה	כישרה	כעשרה
133	1	22	"	הביתה	הביצה
165	1	2	מלמטה	הראשונות	הראשונים
165	2	9	"	החג השבועות	חג השבועות
167	1	29	מלמעלה	לא ייפקד	ייפקד
191	1	2	מלמטה	תרפ"ח	תרס"ח
191	2	26	"	יעקב	אייזיק
193	2	1	מלמעלה	חויפה	חריפה
193	2	7	מלמטה	פעם	היה
193	2	5	"	מעודה	מעורה
194	2	21	"	עבר לניסביז.	עבר לניסוויז' וכיהן בה עד שנת תרי"א
195	1	26	מלמטה	תר"ו — תרעי"א	תרי"ג—תרט"ו
196	1	28	מלמעלה	וריחיים עוזר	ור' חיים עוזר
197	2	2	"	תרפ"י	תרפ"ו
220	2	22	מלמטה	21.5.37	21.5.39
229	1	21	"	חסרה	חסר
279	1	11	מלמעלה	1861	1961
281	2	5	"	שוק	שאָק
281	2	9	"	בני ברית	בעלי ברית
286	2	7	מלמטה	קהלישער	קהל'שער
289	1	5	מלמטה	האָט ווייזט אויס געהייסן	איז ווייזט אויס געווען
291	1	23	מלמעלה	1918	1917
293	1	1	"	באָשינעוויטש	באָשינקעוויטש
298	2	1	"	זענען	איז
305	2	1	"	יקנה"ז	יכנה"ז
343	1	27	מלמטה	צאַפ	צאַפּ
343	2	23	"	הידראַפּאַר	הידראָפּאַר
346	1	34	"	אונדזער ר' ירחמיאל	אונדזער רב ר' ירחמיאל
346	1	33	"	ראַדזינסקי	ראַדונסקי
347	1	1	מלמעלה	פּאַנשטיינס	פּאַנשטיינס

2. הערות ופירוש המלים הזרות והלוקאליזמים

הנזכרים בספר שהיו בשימוש יהודי ניסוויז'

עמוד 59 טור 1: **„אלבע"** — החווה של הנסיך ראדזיביל בדרומה של העיר.

עמוד 59 טור 1: **„קריזאקעס"** — שם היער, שבו נמצאה החורבה של המנזר ע"ש הצלב הקדוש. וקראו כך לנזירים, „קשיז'אצי" בפולנית.

‚קושציול' — הכנסיה הקתולית (בפולנית).

סמינריון — בית הסמינר למורים.

הריבלה — אחו, שהשתרע מעבר לסכר האגם בניישטאט.

שליוזים — בריכות ליד הגשר עם פתחים להעברת המים במפל, שיפעילו את גלגלי טחנת הקמח.

שלאָס — טירת הנסיך ראדזיביל.

וואַל — סוללת מגן, דייק.

למפדה — נר־שמן הנדלק לפני האיקונין.

ברום — מיבנה מלבנים ובו שער מקושת בכניסה לעיר ומעליו חדר עם שתמישי קדושה נוצריים.

ה„חורבה" — חורבה של בית מלון גדול של לאמבורג, במקום הזה נבנה ב־1912 הבנין האדום, משכן לקציני הצבא הרוסי.

עמוד 59 טור 2: **קוכן** — פיתה.

„קורובקה" — בית שחיטת העופות, ליד השול־הויף; בעבר — מקום גביית המס שהוטל ע"י ה„קהל".

אַפּטייק — בית מרקחת.

פירוזי'נעס — עוגות, תופינים.

„מערק" וויגאנט — המגדניות של התורכי ושל ויגאנט הגרמני.

ריאָדן — שורת החנויות המקושתות בסגנון אחיד, המקיפה את בית העיריה במרכז השוק.

ליפּא — מין עץ, תרזה.

צרקוב — הכנסיה הפרבוסלבית.

עמוד 60 טור 1: **שול־הויף** — כיכר, שעליה התרכזו רוב בתי הכנסיות.

עמוד 60 טור 1: **הקהל שטיבל** — חדר של לשכת ה„קהל" לעבר; לאחרונה — חדר צדדי של בית הכנסת הגדול — הקר, ששימש לתפילה בחורף.

עמוד 60 טור 1: **קונה** — מקום שבו ועד ה„קהל" אסר בשנים קדומות את הנידון ע"י בית הדין הרבני.

עמוד 60 טור 1: **„ערוב תבשילין"** כאן טעות וצ"ל **„ערוב חצרות"**. מעל כיפת הבימה היה פסל של עוף גדול, שעל מקורו היתה תלויה פיתה אפויה גדולה, כסמל של מזון המשותף לכל תושבי העיר היהודים, וע"י כך היה מותר לטלטל בעיר חפצים מבית לבית ומחצר לחצר. הפיתה הוחלפה פעם בשנה.

עמוד 60 טור 2: **החייל הניקולייבי** — זקן ששירת בצבא הרוסי בימי הצאר ניקולאי הראשון, זמן השרות היה 25 שנה.

נא שטיקי — קרב כידונים.

ברישניות — עלמות, בחורות.

שטיבל קוידאנובי — בית הכנסת של חסידי קוידאנוב.

ברושורות — חוברות תעמולה, הסברה.

ישובניקים — יהודים הגרים בכפרים.

פאַקטרים — בעלי משקים לתוצרת חלב, שנחכרו מידי בעלי אחוזות.

דיפו — המוסך לכלי הכיבוי של פלוגת הכבאים.

ברויז — בית תבשיל של בירה. כאן — המיתקן לטחינת הלתת שהונע ע"י סוס.

ליאַקים — סירי־חרס סגורים, בעלי פייה צרה להרתחת מים לטה.

„מתנגדת" — הרוב בעיר היו „מתנגדים" לעומת המיעוט של „חסידים".

עמוד 61 טור 1: **חרוקעלאך** — כינוי לבחורים הרוסים מכפרי הסביבה שבאו העירה להתייצב לחיולם לצבא. הכינוי מזכיר את צליל הקול של החזיר: חריוק.

עמוד 61 טור 1: **צאַפ** — מיכל עץ גדול מלא מים, שעמד באמצע כיכר השוק לשימוש הכבאים לצרכי כיבוי דליקות.

עמוד 61 טור 1: **פרוקאַט** — שימוש בכלי בתשלום.

עמוד 61 טור 1: **אילוזיון** — שם הראי־נוע בעיר.

עמוד 61 טור 1: **שימנורה** — שמעון אורי, בעל הראי־נוע.

עמוד 61 טור 1: **רומנובים** — השושלת של הצארים הרוסיים.

עמוד 61 טור 1: **מניברות** — תמרוני הצבא.

עמוד 61 טור 1: **מצחיות** — בשנת 1914, לפני המלחמה, הונהג בצבא רוסיה כובעים בלי מצחיות.

עמוד 61 טור 1: **פרוביאַנט** — צידה, צרכי אוכל.

עמוד 61 טור 2: **הדייטש** — הגרמני.

עמוד 61 טור 2: **בראַנדוואַנט** — קיר לבינים המזדקר למעלה מן הגג, כדי למנוע התפשטות השרפה לבית הסמוך.

עמוד 61 טור 2: **קרביד** — בגלל מחסור בנפט, השתמשו בעששיות של קרביד.

עמוד 61 טור 2: **ה„פאַניע" וה„דייטש"** — הרוסי והגרמני, כלומר היהודים המצדדים, אלה לרוסיה ואלה לגרמניה.

עמוד 61 טור 2: **לוזונגים** — סיסמאות.

עמוד 61 טור 2: **קומיטטים** — ועדים.

עמוד 61 טור 2:

עמוד 61 טור 2: **קרנסקים** — פתקי־כסף שהונפקו ע"י ממשל קרנסקי ב־1917, בני 20 ו־40 רובלים, היו מודפסים על גליונות, כמו בולי הדואר אבל בלי ניקוב.

עמוד 61 טור 1: **אובלאַוות** — חיפושי־פתע בכל העיר, מבית לבית, תוך הכרזת עוצר.

עמוד 62 טור 1: **מאַטשקע** — נקודה (ברוסית).

עמוד 62 טור 1: **די „גרויסע"** — הבולשביקים — הקומוניסטים (התרגום ליידיש).

עמוד 62 טור 2: **בולבאַר** — גן העיר.

עמוד 65 טור 1: **שמענדריק** — טיפש קטן.

עמוד 68 טור 1: **שייגעץ** — („שקץ"). כינוי לנערים נוצריים.

דער „רויטער מויער" — הבית האדום, שבו גרו משפחות הקצינים של הצבא הרוסי.

פאָסטאַרעמצ'יקס סאַד — גן עצי הפרי המפורסם באיכותו של האג־רונום הנוצרי פוסטאַרמצ'יק.

„די מאַכט" — הכינוי לשוטר יוסף דרוקר שהתגייס למשטרה בזמן השלטון הסובייטי בשנת 1939; כשנכנס לדירת מישהו בעת מילוי תפקידו, הציג את עצמו: די מאַכט! (השלטון!).

עמוד 68 טור 2: **פעלשער** — פעלדשער, חובש, קראו לו גם „דער רופא", להבדיל מ„דוקטור" שהוא רופא מדופלם.

עמוד 71 טור 1: **כאַפן אַ שמעק טאַבאַק** — לחטוף קמצוץ טבק להרחה.

עמוד 72 טור 2: **קלצים — קאַלאַצ'ים** — ככרות לחם לבן מחיטה, שאכלו האיכרים בימי חגם, בימי החול אכלו לחם שחור, מקמח שיפון מלא (עם הסובין).

עמוד 72 טור 2: **מוז'יק** — איכר, בן כפר, חסר השכלה, בור.

עמוד 73 טור 1: **גורודסקויה אוצ'יעלישצ'ה** — בית הספר העירוני הממשלתי.

עמוד 74 טור 2: **שטנדר** — מעמד מיטלטל ליד מקום מושבו של המתפלל. (ראה בתמונה בעמ' 75.

עמוד 86 טור 2: **ליז'אַנקה** — הגב העליון של התנור הרוסי הגדול, שעליו שכבו בחורף, כדי להתחמם וגם ישנו עליו.

עמוד 90 טור 2: **רמשא טבא** — לילה טוב (בארמית).

עמוד 99 טור 2: **פן, פאַן** — אדון (בפולנים).

עמוד 92 טור 2: **„ריגדוג"** — סירוס המלה „דקדוק" (כאות יחס הביטול).

עמוד 173 טור 2: **קונפדראטים** — כינוי לאצילים הפולניים שהתנגדו למלך בפולין.

עמוד 174 טור 1: **יניצ'רים** — חיילים תורכיים.

3. פיענוח ראשי התיבות

עמוד	21	טור	1	זבל"ג — שיטת בוררות: זבל"א וזבל"א — [צד] זה בוחר לו אחד וזה בוחר לו אחד ולשניהם מצרפים „שליש" הנבחר בהסכמת שני הצדדים או שהוא קבוע מטעם הרבנות.
„	21	„	1	כ"ה — כולי האי (כל זה)
„	21	„	1	אב"ד — אב בית דין, אבות בתי דין
„	21	„	1	פסד"ג — פסק דין גמור
„	21	„	1	וכדת"ן — וכדין תוקף נאמנות
„	21	„	1	למ"ה — למידת הדין
„	21	„	1	עה"ח — על החתום
„	21	„	1	ק"ק — קהלת הקודש
„	22	„	2	אב"ד ור"מ — אב בית דין וריש מתיבתא (ראש ישיבה)
„	22	„	2	והפ"ח — והפרנסים החדשים
„	22	„	2	קש"י — קוצו של יוד
„	22	„	2	לפ"ק — לפרט קטן (במנין השנים הושמט ה' [אלפים] (למשל — תקנ"א במקום ה'תקנ"א שזה לפרט גדול — לפ"ג)
„	23	„	1	אדמו"ר — אדוננו מורנו ורבנו (כינוי לרבי של חסידים)
„	23	„	1	נ"י — נרו יאיר
„	23	„	1	עה"י — עמוד הימיני (העמוד יכין בבית המקדש) כינוי לגאון התורה
„	23	„	1	מ"מ — מגיד מישרים
„	23	„	1	דק"ק — דקהלת הקודש
„	23	„	1	מב"י — מבית ישראל
„	23	„	1	כ"ד — כה דברי
„	23	„	1	הק' — הקטן
„	23	„	1	במוהר"ר — בן מורי (ורבי) הרב רבי
„	23	„	1	זלה"ה — זכרונו לחיי העולם הבא
„	23	„	1	רוכ"ת — רום כבוד תורתו
„	23	„	1	ע"פ — על פי
„	23	„	1	ולפ"ז — ולפי זה
„	23	„	2	נלע"ד — נראה לעניות דעתי
„	23	„	2	כמ"ש — כמו שכתב.
„	27	„	1	רב מטעה"מ — רב מטעם הממשלה
„	27	„	2	רו"כ — רובל כסף.
„	28	„	1	אחב"י — אחינו בני ישראל.
„	30	„	1	ת"ת — תלמוד תורה.
„	33	„	2	ויי"ג — ויין גפן.
„	85	„	2	רשכבה"ג — רבן של כל בני הגולה.
„	196	„	1	רמי"ם — רישי מתיבתא (ראשי ישיבות).
„	211	„	2	אא"ז — אבי אבי זקני.
„	211	„	2	הרה"ג — הרב הגאון.
„	211	„	2	הי"ו — השם ישמרהו ויצילהו.
„	211	„	2	ח"ת — חידושי תורה.
„	212	„	1	המאוה"ג — המאור הגדול.
„	„	„	„	שה"ש — שיר השירים.
„	„	„	„	הנצי"ב — הרב נפתלי צבי יהודה ברלין.
„	„	„	„	נ"נ — נח נפשיה (נפטר).
„	„	„	„	גפ"ת — גמרא, פוסקים, תוספות.
„	„	„	„	מוהר"ם — מורנו ורבנו הרב רבי מאיר.
„	„	„	„	שו"ת — שאלות ותשובות.
„	„	„	„	שליט"א — שיחיה לאורך ימים טובים אמן.
„	„	„	„	הי"ד — השם ינקום דמו.

בפתח הספר

ניסוויז' עירי — יפה, נקיה, חלומה.

הטירה הקסומה בסגנון ארמונות המלכים במערב, הגשר הנטוי אל הטירה, גן־הפלאים שהקיף אותה מכל עבר; השדרה המלכותית, המוריקה והאפלילה של העצים העבותים, העתיקים במבואות העיר; התעלה, המגדלים שמימי הביניים, האגמים הגדולים שמסביב לטירה והירק העוטה סביבם;

בנין העיריה הקרוי „ראַטוש" במרכזה של ככר השוק, בלבה של העיר והחנויות שמסביבו, הבנויות בסגנון אחיד, בתי החומה הלבנים העוטרים את הככר, הכנסיות והירק סביבן, בתי־הספר, כרי הדשא והאחו, הסוללה הגבוהה, בתי הכנסת עם ה„קאַלטע שול", הבולבאַר הירוק ועצי הלילך והערמונים על תפרחתם ופריים, הרחובות השקטים, המרוצפים אבן, הארוכים והישרים המובילים אל המרכז, אורותיה החוורים בלילות, בתי העץ ובתי הלבנים שצבעם לבן ואדום...

ועדת היהודים —
כל אלה
שוו לך את יפייך.

*

ראשיתך במאה ה־י"א, מאות בשנים חסית תחת שלטונם של מלכויות פולין וליטא, מסעות שליטים חרשו על גבך. רוסיה, ושוב — פולין. ושוב — רוסיה.

על אדמת הרדזיבילים, הנסיכים, — מהם מיטיבים ומהם מציקים. ומאות משפחות בני האדם, היהודים — נבונים, חרוצים וצנועים. והם עובדי כפיים. מוציאי לחם בעמל מפרך, עובדי אדמה, שוכרי גנים ומגדלי ירקות, קוטפי פירות וסוחרי תבואה והם תלמידי חכמים וצמאי תורה, מגדלים בנים ובנות לתפארת, מסתפקים במועט ושולחים בניהם למקום תורה ודעת. ארץ ישראל שכנה בבתיהם. חוטים רבים, מהם גלויים ומהם סמויים, קשרו אותם לעולם יהודי גדול.

מכאן נדד שלמה מימון אל מנדלסון אשר בארץ אשכנז ור' משה נעש־ווער — עם תלמידי הגר"א לארץ אבות. א. מ. דיק — התגורר ברחובות אלה ושמ"ר החל פה את יצירתו ופעמי גאולה הדהדו בלבבות.

כל השרפות הגדולות פקדוך, כל הסערות — אך נשארת בחיים.

פחד הפוגרומים, הגנה יהודית עצמית, הגירה לאמריקה — נגוהות ההשכלה, בשורתה הגדולה של הציונות, הדי מהפכות, מחתרת של בני נוער נגד שליטים ועריצים, תנועות חלוציות, שפע של יצירה אנושית ויהודית: בתי־כנסת ובתי־ספר, חגים, מועדים ושבתות, שמחות ויגונות. ותקוות.

ובבוא הימים הנוראים מכול, מול רוצחים גרמניים עמדו היהודים שנותרו כעדה, בנאמנות־עד־תום־לעצמם. עד כלות — וכשכלו כל התקוות לחיים, פעם רצון אחד: להתגונן!

והיום: 22 ביולי 1942. והוא ראשון למרד הגיטאות. יחידים שרדו מהלהבות. ואלה באים היום לספר עליך.

*

בילדותנו — בעודנו יונקים חלב־אם, ראינו מבעד לחלונות ביתנו את שמי־התבערה שבמערב לעת שקיעה. — באביב־נעורינו היינו שיכורי ריחות־הלילך

הפורח שברחובותיך, בלילות חורף — קסומים בלובן שלגך. אמא, אבא, אחים, בני משפחה, „עם ישראל" וכל הטוב והיפה שכנו בבתים שברחו־בותיך הצרים.

וביום קצך — בין האחרונים, המעטים, שיצאו עם שחר כאשר עוד בערו אחרוני בתיך. מי יכול היה להעלות על הדעת שלא נטרפה, שנפתח בספר זכרון לעצם היותך, ולחייך שהיו ? !

*

ספר זכרון לניסוויז׳ — זהו סיפור חייה וכליונה של קהילה יהודית, על יצירתה במשך דורות קיומה. אנו, שנותרנו לפליטה, נטלנו את החובה שהגורל הטיל עלינו: לספר על העיירה, להקים לה יד לדור דורות. במשך עשר שנים אספנו מסמכים, תמונות, סיפורים וזכרונות מבני עירנו בישראל ובתפוצות.

הספר הוא אמנם יצירה של קולקטיב שלם, יוצאי עיר ניסוויז׳ — בכ"ז חייבים אנו להזכיר ולהודות לכמה אנשים שעשו את המלאכה במסירות, באחריות, באהבה ובשקידה: לבנימין יואלי (יעוועלעווסקי), שמאמרו מקיף את תולדות ניסוויז׳ מראשיתה עד מלחמת העולם השניה; לגרשון גפן (פאיאנס), שעשה הרבה בהכנת הספר לדפוס וגם תרם מפרי־עטו; ליצחק אלפרוביץ, שריכז את החומר וטרח במיונו ועריכתו; לאברהם ברזין, שישב ראש בוועד הספר; למשה שמושקוביץ שפעל בגיוס הכספים להוצאת הספר ולחברים: צבי פוטשניק, קלמן פרידשטיין ודוד פרפל.

תודתנו נתונה לכל יוצאי ניסוויז׳ שכתבו ותרמו — בחומר וברוח לספר, ובמיוחד לחברנו איצ׳ה צ׳רני מארגנטינה, על תרומתו הרבה.

אנו מעריכים מאד את עבודתו המסורה של העורך, דוד שטוקפיש, שמומ־חיותו ואחריותו תרמו רבות לעיצוב הספר.

בספר הוכנסו תמונות משפחתיות, שהיו בצידן רשימות על המשפחה מפרי עטו של בן המשפחה, או מפרי עטו של מחבר אחר. עם כל מגישי התמונות המשפחתיות, שלא מצאו מקומן בספר — הסליחה.

*

„ספר ניסוויז׳, המוגש בעברית וביידיש, מחולק לכמה מדורים:

א. מן העבר הרחוק והקרוב.

ב. הוויי, זכרונות והחיים הציבוריים.

ג. המלחמה, השואה והגבורה.

ד. דמויות.

ה. דפי הנצחה.

ו. בני ניסוויז׳ בישראל ובתפוצות.

ז. מילואים. (הוספנו מדור זה, מאחר שכמה מאמרים ותמונות נתקבלו במאוחר).

יהיו דפי הספר הזה נר תמיד לזכר הקדושים ותביעה ואזהרה לדורנו ולדורות הבאים.

שלום חולבסקי
בשם המערכת וועד הספר

קיבוץ עין־השופט, ינואר 1976.

הקדמה

ניעסוויזש מיין שטאָט — אַ שיינע, אַ ריינע, אַ פּאַרחלומטע.

דער צויבער־שלאָס אין סטיל פון די פּאַלאַצן פון די מערבדיקע מלכים, די בריק צום שלאָס, דער ווונדערבאַרער פּאַרק וואָס האָט אים אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן, די מאַיעסטעטישע, גרינע און טונקעלע אַלייע, מיט אַלטע דיקע קלאָנען, וועלכע האָט געפירט צום אַריינפאָר אין שטאָט. דער קאַנאַל, די מיטלאַלטערלעכע טורעמס, די גרויסע אָזיערעס אַרום דעם שלאָס מיטן גרינס אַרום זיי;

די שטאָטראַט־געביידע וועלכע מ'האָט גערופן „ראַטוש" אין צענטער פון מאַרק־פּלאַץ, אין סאַמע האַרץ פון דער שטאָט, די „ראַדן" אַרום מיט זייער איינהייטלעכן סטיל, די ווייסע מויערן וואָס האָבן באַצירט דעם מאַרק־פּלאַץ;

די קלויסטערס און דאָס גרינס אַרום זיי, די שולן, די גראַז־פּלאַנטן, דער טשערעט, דער הויכער וואַל, די שולן מיט דער „קאַלטער שול", דער גרינער בולוואַר מיט די בעז־ און קאַשטאַן־ביימער מיט זייער בליעכץ און פּרוכט, די שטילע גאַסן מיט שטיין ברוקירט, לאַנגע און גלייכע, וואָס האָבן געפירט צום צענטער. די בלאַסע ליכט אין די נעכט, די הילצערנע און ציגל־הייזער מיט זייערע ווייסע און רויטע פאַרבן...

און די עדה יידן —

זיי אַלע

האָבן דיר צוגעגעבן שיינקייט.

*

דיין אָנהייב — אין עלפטן יאָרהונדערט. הונדערטער יאָרן אונטער דער הערשאַפט פון מלכות פוילן און ליטע, פאַרשידענע הערשער האָבן געלאָזט אויף דיר שפּורן. רוסלאַנד און ווידער — פוילן. און ווידער — רוסלאַנד.

אויף דער ערד פון די ראַדזשיווילס די פירשטן, פון זיי — גוטגעדיקע, און פון זיי — אונטערדריקערס. און הונדערטער משפחות, יידישע מענטשן — פּאַרשטענדלעכע, פלייסיקע און באַשיידענע. און אַלע האָרעפּאַשניקעס. האַר־רעווען אויפן שטיקל ברויט מיט שווערער מי, ערד־אַרבעטער, סאַדאָווניקעס און גרינס־צוכטלער, אויבסט־ און תבואה־הענדלער, תלמידי־חכמים וואָס לעכצן נאָך תורה, דערציען פּרעכטיקע זין און טעכטער; באַגנוגענען זיך מיט ווינציק און שיקן זייערע קינדער לערנען תורה און דעראָבערן וויסן. ארץ־ישראל האָט גערוט אין זייערע הייזער. אַ סך פּעדים, אָפענע און פאַר־באַרגענע, האָבן זיי פאַרבונדן מיט דער גרויסער יידישער וועלט.

פון דאַנען האָט שלמה מימון געוואַנדערט צו מענדעלסאָנען אין דער מדינה פון אשכנז. ר' משה ניעסוויזשער — מיט די הגר"א תלמידים אינעם לאַנד פון די אבות. א. מ. דיק האָט געוווינט אין די דאָזיקע גאַסן און שמ"ר האָט דאָ אָנגעהויבן צו שאַפן, און די טריט פון גאולה האָבן אָפּגעקלונגען אין די הערצער.

אַלע גרויסע שריפות האָבן דיך געטראָפן,

אַלע שטורעמס —

ביסט אָבער געבליבן לעבן.

דער פּחד פאַר פּאָגראָמען, יידישע זעלבשוץ, עמיגראַציע קיין אַמעריקע — די שיין פון דער השׂכּלה, די גרויסע בשורה פון ציוניזם, די עכאָס פון רעוואָלוציעס, די אונטערגרונט פון דער יוגנט קעגן הערשער און סאַטראַפּן, די חלוצישע באַוועגונגען. אַ שפע פון מענטשלעכער און יידישער שאַפונג. שילן און שולן, יום־טובים און שבתים, שמחות און טרויער. און האָפענונגען.

*

אין די סאַמע שרעקלעכע טעג, האָבן דיינע יידן, די לעצטע פאַרבלי־בענע עדה, טריי זיך אַליין ביזן סוף, ביז דער לעצטער אָטעם־פויזע — זיך קעגנגעשטעלט די דייטשע רוצחים. און ווען אַלע האָפענונגען צום לעבן זענען אויסגערונען, האָט איר געהאַט איין באַגער: פאַרטיידיקן זיך.

דער טאָג: דער 22סטער יולי 1942 — דער קאַמף אין געטאָ.

דאָס איז געווען דער ערשטער פון די געטאָ־אויפשטאַנדן.

יחידים זענען געבליבן פון די פלאַמען און זיי קומען איצט דערציילן פון דיר.

אין די קינדער־יאָרן, זויגנדיק נאָך די מאַמעס מילך, האָבן מיר דורך די פענצטער פון אונדזערע היימען געזען די ברענענדיקע הימלען פון מערב

בעתן זון־אונטערגאַנג. אין דעם פרילינג פון אונדזער יוגנט, זענען מיר פאַר־שיכורטע פונעם בליענדיקן בעז געגאַנגען אויף דיינע גאַסן און אין די ווינטער־נעכט — באַצויבערט פון דער שניי־ווייסקייט. די מאַמע, דער טאַטע, די ברידער, די משפחה, עם ישראל און דאָס שענסטע און בעסטע, האָט געוווינט אין דיינע הייזער אויף די שמאָלע גאַסן.

און אינעם טאָג פון אונטערגאַנג — צווישן די לעצטע, די ווינציקע, וואָס זענען אַוועק מיטן באַגינען, ווען עס האָבן נאָך געברענט דיינע לעצטע הייזער — ווער האָט זיך געקענט פאָרשטעלן אין גדאַנק, אויב מ'איז נישט אַראָפּ פון זינען, אַז מ'וועט דאַרפן שרייבן אַ ספר זכרון פאַר דיין עצם עקזיסטענץ און שילדערן אַ לעבן וואָס איז אַמאָל געווען!!

*

דאָס יזכור־בוך „ספר ניעסוויזש" — איז אַ געשיכטע וועגן לעבן און אונ־טערגאַנג פון אַ יידישער קהילה און איר שאַפונג אין משך פון דורות און איר עקזיסטענץ. מיר, די שארית הפליטה, האָבן אויף זיך גענומען די אויפגאַבע וועלכע דער גורל האָט אויף אונדז אַרויפגעלייגט: דערציילן וועגן שטעטל, אויפשטעלן איר אַן אָנדענק פאַר דור־דורות. אין פאַרלויף פון צען יאָר האָבן מיר געזאַמלט דאָקומענטן, בילדער, דערציילונגען און זכרונות פון אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל און אין די תפוצות.

דאָס בוך איז טאַקע די שאַפונג פון אַ גאַנצן קאָלעקטיוו, ניעסווישער יידן — פון דעסטוועגן איז אונדזער חוב צו דערמאָנען און צו באַדאַנקען אייניקע מענטשן, וואָס האָבן געטאָן די אַרבעט מיט איבערגעגעבנקייט, פאַר־אַנטוואָרטלעכקייט, ליבשאַפט און פלייס:

בנימין יואלי (יעוועלעווסקי), וועמענס היסטאָרישע אָפּהאַנדלונג נעמט אַרום די געשיכטע פון ניעסוויזש פון איר אָנהייב ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה; גרשון גפן (פאַיאַנס), וואָס האָט אַ סך געטאָן ביים צוגרייטן דאָס בוך און אויך אַליין געשריבן; יצחק אַלפּעראָוויטש, וואָס האָט צונויפגע־זאַמלט דעם מאַטעריאַל, אים סאָרטירט און רעדאַגירט; אברהם בערעזין, פאָרזיצער פון בוך־קאָמיטעט; משה שמושקאָוויטש, וואָס האָט פיל אויפ־געטאָן אויף צו מאָביליזירן די נייטיקע געלט־סומען אַרויסצוגעבן דאָס בוך, ווי אויך די חברים צבי פּאָטאַשניק, קלמן פרידשטיין און דוד פּאַרפעל.

מיר דאַנקען אויך די אַלע ניעסווישער לאַנדסלייט, וואָס האָבן מיט זייער פעדער און באַשטייערונגען דערמעגלעכט דאָס דערשיינען פונעם בוך, און ספּעציעל — אונדזער לאַנדסמאַן איטשע טשאַרני פון אַרגענטינע, פאַר זיין וויכטיקןביישטייער.

מיר שאַצן אויך אָפּ די איבערגעגעבענע אַרבעט פונעם רעדאַקטאָר דוד שטאָקפיש, וועמענס קענטעניש און אחריות האָבן אַ סך ביישטייערט צום פאָרמירן אונדזער יזכור־בוך.

אינעם בוך האָבן מיר אַריינגעגעבן נאָר יענע משפחה־בילדער, פון וועלכע עמעץ פון די קרובים אָדער אַן אַנדערער מחבר האָט באַשריבן. מיר בעטן אַנטשולדיקונג ביי די לאַנדסלייט, וואָס זייערע פאָטאָס זענען נישט דער־שינען אין דעם ספר.

*

„ספר ניעסוויזש", וואָס ווערט איצט איבערגעגעבן דעם לייענער, איז געשריבן אין העברעיש און אין יידיש און איינגעטיילט אין די פאָלגענדיקע אָפּטיילונגען:

1. פון דער ווייטער און נאָענטער פאַרגאַנגענהייט.
2. שטייגער, זכרונות, געזעלשאַפטלעך לעבן.
3. די מלחמה, אומקום און גבורה.
4. געשטאַלטן.
5. בלעטער וואָס פאַראייביקן.
6. ניעסווישער אין ישראל און אין די תפוצות.
7. דערגאַנצונגען (די אָפּטיילונג האָבן מיר געמוזט צוגעבן נאָך דעם, ווי אייניקע אַרטיקלען און בילדער זענען אָנגעקומען מיט אַ פאַר־שפּעטיקונג).

זאָלן די בלעטער פון דעם ספר דינען ווי אַ נר־תמיד צום אָנדענק פון די קדושים. אַ מאָנונג, אַ וואָרענונג פאַר אונדזער דור און פאַר די צוקונפטיקע דורות.

שלום כאָלאָווסקי

עין־השופט, יאַנואַר 1976. אין נאָמען פון רעדאַקציע און בוך־קאָמיטעט

ספר ניסוויז' – החלק העברי

א. מן העבר הרחוק והקרוב

ב. הוויי, זכרונות והחיים הציבוריים

ג. המלחמה, השואה והגבורה

ד. דמויות

לזכר נעדרים

ספר ניעסוויזש — יידיש טייל

1. פון דער ווייטער און נאָענטער פאַרגאַנגענהייט

2. שטייגער, דערינערונגען, געזעלשאַפטלעך לעבן

3. אין מלחמה־צייטן, אין געטאָ, אין וואַלד

4. געשטאַלטן

5. דפי הנצחה

בלעטער וואָס פאַראייביקן

6. בני ניסוויז׳ בישראל ובתפוצות

ניעסוויזשער יידן אין ישראל און אין דער וועלט

7. מילואים — דערגאַנצונגען

חללי צה״ל, בני יוצאי ניסוויז׳ — לזכרם:

א

מן העבר

הרחוק והקרוב

בנימין יואלי

ניסוויז' - תולדות העיר וקורות הקהילה היהודית מיום היווסדה עד מלחמת העולם השניה (1939)

הקדמה

לא בלי היסוסים קבלתי עלי את המשימה לרכז את החומר על אודות ניסוויז' ולכתוב את תולדות העיר והקהילה היהודית בה, מאין לי ההכנה המקצועית הדרושה לכך, אלא שעבודתי רבת השנים כספרן בבית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים איפשרה לי התמצאות במקורות לתולדות ישראל והגישה אליהם. אינני מתיימר, בכל זאת, לקבוע שעבודתי זאת כליל השלמות וכי דליתי את כל המקורות המצויים, בשעה שאין אפשרות של גישה לתיקי הארכיון של העיר ושל בית־רדזיביל, ובפרט כאשר את המקור החשוב והיחיד שממנו אפשר לשאוב ידיעות מוסמכות על מצבם של יהודי ניסוויז' במאה ה־18 ומחצית המאה הראשונה של המאה ה־19, הלא הוא פנקס־הקהל של ניסוויז' שנשתמר, ואשר יש לשער שנמצא כעת בארכיוו המרכזי הממלכתי בלנינגרד, אין לדאבון הלב להשיגו, ולו גם העתק ממנו.

הפנקס נמסר ע"י מנהיגי העיר לפני מלחמת העולם הראשונה לידי הסופר ש. אנ־סקי בשביל החברה ההיסטורית־אתנוגראפית היהודית בפטר־בורג לשם העתקה ופרסום, ונשאר שם או בארכיונו של אנ־סקי.

הארכיב של החברה הנ"ל הועבר לארכיב הממלכתי בלנינגרד — לפי דברי הפרופ' ב"צ דינור — ולפי הידיעה ב„שטערן", כרך 2 מינואר 1926 שהופיע במינסק, וכן ב־ Еврейский вестник משנת 1928, לנינגראד, נמצא אז פנקס ניסוויז' בלנינגראד והוועדה ההיסטורית שליד המחלקה היהודית של המכון לחקר התרבות הבילורוסית העתיקה ותירגמה חלק גדול של פנקס ניסוויז' המעניין במיוחד, הנותן מושג ברור על אודות מס הקורובקי בקהילה היהודית ועל אודות החלוקה החברתית של האוכלוסיה היהודית.

דפים אחדים מהפנקס הזה או העתק מהם נמצאו בגניזה שבעיירה סטולין והם מתייחסים לתקנות לשנת תקכ"ט (1769) בעניין הקורובקי.

תקנה אחת משנת תקי"א (1751) הועתקה מהפנקס ע"י הסופר א. ליטווין בבקרו בניסוויז' לפני מלחמת העולם הראשונה ופורסמה ב„רשומות" תש"ו עמ' 62־61.

את התרגום ליידיש פירסם ליטווין עוד בשנת 1916 בספרו „יידישע נשמות" באַנד 1, פרק 19, 31.

למרות המאמצים שנעשו ע"י כותב השורות האלה לא עלה בידיו עד היום להשיג העתק הפנקס. הבה נקווה שיום יבוא ונזכה להשתמש בו ונגלה את הצפונות בתולדות הקהילה.

עלי להעיר, כי את תיאור החיים בתקופה 1905—1939, שאבתי מזכ־רונותי ומסיפורים ששמעתים מפי קשישים ממני.

ירושלים, תשכ"ט 1969.

המחבר

1. ניסוויז' — מקום מושבם של נסיכי ראדזיביל

ניסוויז' „יושבת" על שפת הנהר אושא '13 °15 של הרוחב הצפוני, "41 '41 °26 של האורך המזרחי [1] במרחק 105 ק"מ דרו־מית־מערבית ממינסק, 86 ק"מ מערבית מסלוצק, 14 ק"מ מתחנת הרכבת הורודזיי (זאמיריה) של מסילת הברזל בריסק—מוסקבה [2].

בשנת 1939 סופחה העיר לרפובליקה הביילורוסית הסו־ביטית כעיר מחוז בחבל מינסק. בשנת 1961 מנתה העיר 5,500 תושבים, והיו בה בתי חרושת לשמן, לאבקת חלב, ולביו־מיצין ומפעל להפקת כבול [3]. בשנים 1941—1944 היתה נתונה תחת כיבושה של גרמניה הנאצית. לאחר מלחמת העולם השניה שרדו בה הבנינים ההיסטוריים, הטירה (1584), הכנסיה הקתולית (1593), הראטוש (1596) ושער סלוצק (1760) [4]. בשנים 1920—1939 היתה ניסוויז' כלולה בתחום ממלכת פולין ושכנה על גבולה המזרחי עם רוסיה הסוביטית. בשנים 1920—1918 שלטו בניסוויז' חליפות גרמניה, רוסיה הסוביטית, פולין. מ־1793 ועד 1918 היתה ניסוויז' תחת שלטון רוסיה הצארית וממחצית המאה ה־14 עד 1793 היתה תחת שלטון ליטא ופולין.

את שמה של העיר ניסוויז' נשא משנת 1851 הגדוד ה־4 הגרינדרי שחנה במוסקבה וקסרקטיניו נמצאו בסמטא הניס־וויז'אית ברובע חמובניקי [5].

מקורו של השם ניסוויז', (ברוסית Несвиж, **בפולנית** Nieśwież), לא ברור, לפי המילון האנציקלופדי הרוסי של

ברוקהאוז [6] פירושו Невидимый „בלתי נראה". אפשר, שיש טעם בסברה זו, שכן העיר שוכנת בעמק, וגבעות לא גבוהות מתנשאות ממזרחה וממערבה, ושעליהן בנויים פרבריה החדשים — ניי־שטאָדט וקאַזימיר. בכתבי גטין הכתיב של שם העיר הוא — נעשוויז על נהר אושא [7].

ניסוויז' היא עיר עתיקה נוסדה במאה ה־11, היתה בבעלותו של השבט הסלאווי „קריוויצ'י", ושימשה עיר הבירה של הנסיכות הניסוויז'אית. לפי רשומות קדומות השתתף הנסיך יורי מניסוויז' בקרב נגד הטטרים על נהר קאלקה בשנת 1224 [8].

במחצית הראשונה של המאה ה־14, עם כיבוש השטחים המזרחיים של רוסיה הלבנה ע"י הנסיך גדימין [9] סופחה ניסוויז' לממלכת ליטא. הנסיכים הניסוויז'אים הוסיפו למשול בשטחים שלהם, אך היו נתונים למרותו של שלטון המרכזי של הנסיכות הגדולה של ליטא. במאה ה־15 נפסקה שלשלת הנסיכים האלה ואת מקום המושלים תופסים נסיכים ליטאים. הם היו מושלי מחוזות (ווויאַוודי) או מפקדי צבא בכירים של ליטא, שזכו לשלטון פיאודלי על ניסוויז' וסביבותיה על שרותם הנאמן למדינה [10].

בשנת 1492 נמסרה ניסוויז' וסביבותיה ע"י הנסיך הגדול הליטאי אלכסנדר לפטר יאן קישקו. לאחר מותו עברה ניסוויז' בירושה לצאצאיו. האחרונה מבית קישקו אנה קישקו — בתו של סטניסלב קישקו, המרשל של הנסיכות הליטאית — נישאה בשנת 1513 ליאן ראדזיביל ואחרי מותה בשנת 1533 ירש את ניסוויז' אחד משני בניה, ניקולאי ראדזיביל, המכונה „שחור" [11].

בשנת 1547 השיג ניקולאי ראדזיביל אצל הקיסר קרל ה־5 תואר נסיך של קיסרות רומא הקדושה — שאושר ע"י המלך זיגמונט־אוגוסט בסיים בשנת 1549. אחותו של הנסיך ניקולאי ראדזיביל „השחור" היתה אשתו של המלך הפולני. הנסיך מילא תפקידים ממלכתיים חשובים במדינה. כיהן כמושל מחוז וילנה וכן כיהן כמרשל וקנצלר (ראש הממשלה) של הנסיכות הליטאית הגדולה. קרבתו למלכות סייעה לראדזיביל לזכות בזכויות מיוחדות לעירו. בימיו זכתה ניסוויז' בפירסום רב במדינה ומחוצה לה. הנסיך ראדזיביל „השחור" התנגד בחריפות לאיחוד ליטא עם פולין ובגלל זאת נטש את הכנסיה הקתולית וקיבל את הדת הקאלווינית (הלווטית) בשנת 1554 בהופכו את העיר למרכז להפצת הדת החדשה. הרפורמציה עברה גלגולים שונים עד שבסוף קבלו חסידיה את תורת סוצי [12].

הנסיך ניקולאי יסד בית דפוס, שבו נדפסו בשנים 1570 ו־1572 הביבליה בתרגום פולני של ש. בודני [13]. שמעון בודני היה מנהיג הכת הנוצרית האריאנית השוללת את האמונה בשילוש (Anti-trinity). חסידיה של הכת הזאת כונו „מתייהדים־למחצה" [14]. בלמדו באוניברסיטה בקרקוב, הכיר בודני את תלמידיו של סוצי שמצאו מקלט בפולין וקבל את תורתו. הנסיך ניקולאי הזמין את בודני אליו לכהונת כומר בכנסיה הקלווינית שהקים בקלצק [15].

ש. בודני היה ידיד היהודים וקשר קשרי ידידות עם מלומדים יהודיים. היתה לו ידיעה בלשון העברית ובספרותה [16]. ר' חזקיה דוד אבולעפיה כתב עליו בספרו „בן־זקונים", דף ל"ב, ליוורנו תקנ"ג: „עוד יש חכם אחד הנקרא סימון בודינו משבחו מאד [את התלמוד] וחושבו יותר מכל ספרי חכמי האומות".

ניקולאי ראדזיביל מת בשנת 1565 ובנו ניקולאי קריסטוף ירש את נכסיו ואחוזותיו. בשנים 83־1582 ערך עליה לרגל עם פמליתו לארץ הקודש ותאר אותה אח"כ בכתב [17].

לאחר שנתרפא ממחלה אנושה חזר ניקולאי ראדזיביל, בהשפעת כוהן דת קתולי, לחיק הדת הקתולית ובשובו ממסעו לארץ הקודש, בשנת 1584 ביטל את הריפורמציה ומוסדותיה הדתיים שהנהיג אביו. הוא הפקיד בידי נזירים ישועיים את הפיקוח על הכנסיה שהחלו לבער את כפירת הרפורמציה [18]. ספרים שנגדו את רוח הדת הקתולית וכן הביבליה הניסוויז'אית [19] ויתר ספרי בודני נשרפו לעיני כל בכיכר השוק בניסוויז'.

בשנת 1584 הניח הנסיך ניקולאי ראדזיביל, המכונה "Sierotka" („היתום"), יסודות לטירה המפוארת ובשנת 1589 נורתה אבן הפינה של הכנסיה הקתולית הישועית שבנינה הושלם בשנת 1593 [20]. היא היתה הכנסיה הראשונה בפולין שנבנתה בסגנון הבארוק לפי הדגם של כנסית ישו (Il Gesu, 1568) ברומא. כנסיה זו היא פאר האדריכלות, קירותיה וקמרונותיה קושטו בתמונות דמויות מהברית הישנה והחדשה, ובמרתף הכנסיה נקברו הנסיכים ומשפחותיהם [21].

חלקה של החצר הפנימית בארמון הרדזיבילים. מימין המגדל הראשי ובו שעון המצלצל כל רבע שעה. במרכז החצר — באר עתיקה.

אַ טייל פון הויף פון ראַדזשיווילס פּאַלאַץ. רעכטס האָט זיך געפונען דער הויפּט־טורעם, ווו ס'איז געווען איינגעמאָנטירט אַ גרויסער זייגער וואָס קלינגט יעדע פערטל שעה. אין צענטער פון הויף האָט זיך געפונען אַן אַלטער ברונעם.

אוכלוסיית העיר היתה דלה ובתיה היו בנויים מעץ. הנסיך סיירוטקה דאג לפתח את העיר ולשם כך הזמין מחו"ל בעלי־מלאכה וסוחרים. בשנת 1586 השיג מהמלך סטפאן באטורי זכויות לתושבי עירו, שוות לזכויות ערים אחרות בליטא ובפולין. באותה שנה העניק הנסיך זכויות לתושבי העיר, בהעניקו להם חינם חלקות אדמה ובתשלומים שנתיים נוחים לטובת בית החולים, בית הספר והמנגן בעוגב [22]. מסר להם מפעלים שונים כגון: בתי משרפות לשכר ולי"ש, חנויות, אטליזים וכדומה.

בשנת 1581 פירסם הנסיך סיירוטקה צו שהורה לתושבי העיר לנהל את ענייניהם הצבוריים לפי החוק המגדבורגי, ואילו היהודים יהיו נתונים למרותו של נסיך ולתקנותיו.

תמורת כל הזכויות האלה שהעניק הנסיך לתושבים, חייב

את התושבים להקים את בנין העיריה ולבנות שורה של חנויות סביב לבניין זה, וכן שני שערי כניסה לעיר [23].

את סמל העיר קבע המלך סטפן באטורי והוא: מגן שבחלקו השמאלי מצוייר חצי נשר ובחלקו הימני 10 פסים בצבעי תכול, אדום וצהוב [24]. סמל העיר אושר ע"י הסנט הרוסי ביום 22.1.1796 [25].

בשנת 1912 בימי כהונתו של ראש העיר גרבובסקי, הוצב הסמל על ראש המגדל של בית העירייה ולשם כך שונתה קצת צורת הבניין. הפעמון הגדול ששימש לאזעקה בעת שריפה ושהיה קבוע על ראש המגדל שבחזית הבניין הועתק לצדו האחורי של הגג ובמקומו נקבע דגל מתכת ועליו סמל העיר.

בשנת 1586 העניק המלך סטפאן באטורי לראדזיבילים זכות לכונן שלוש אורדינציות (מאיוראט) של ניסוויז', קלצק ואוליקה (ווולין), שבהן זכות הירושה עוברת רק לאחד מהמשפחה ובאין יורש באחת האורדינציות עוברת זכות הירושה לאורדינציה אחרת.

בשנת 1874 נשארה ניסוויז' האורדינציה היחידה בבעלות הראדזיבילים לאחר שהאורדינציה של אוליקה עברה לניסוויז' בשנת 1614 בירושה ואורדינציה של קלצק סופחה לניסוויז' לפי הסכם [26].

בשנת 1590 ייסד הנסיך סיירוטקה, מנזר לנזירות בנדיקטיניות ושמונה שנים לאחר מכן ייסד מנזר לנזירים ברנרדינים וכדי לפרנסם העניק להם חוות אחדות [27].

הנסיך קארול סטניסלב המכונה „פאַניע קוכנקר" בנה בשנת 1780 טירת־קיץ בחוותו אלבה (Alba) בדרומה של העיר. ובשנת 1783 בנה שתי טחנות מים על הסכר שבין העיר לבין הפרבר ניי־שטאט [28].

הנסיכים מבית ראדזיביל שהיו אדוני העיר (עד שנת 1792) דאגו לפתח את העיר ובנו בה בניני־אבן כגון בתי־ספר, מנזרים וכנסיות. אבל רוב בניני המגורים של האוכלוסיה נבנו מעץ. בימי המלחמות שניטשו בין פולין לבין רוסיה ולבין שוודיה, נחרבה העיר פעמים אחדות, וכן עשו בה שמות השרפות התכופות והגדולות שאכלו בתים הרבה. מאמצע המאה ה־19 נבנו בתי־אבן ברחובות המרכזיים ומסביב לככר השוק, ורחובותיה המרכזיים רוצפו.

מן הראוי להזכיר, שאחד מנסיכי ראדזיביל, מרטין ניקולאי, האורדינאט של קלצק (נולד בשנת 1805) גילה עניין רציני בדת היהודים. הוא היה שומר את השבת, שמר על הכשרות וחגג את חגי היהודים. הוא החליט להתגייר, אך בני משפחתו מנעו זאת ממנו, ואף השיגו צו אפוטרופסות עליו והעבירוהו אליהם לסלוצק. הוא מת בשנת 1856 [29].

המראה המרהיב עין של הטירה המוקפת ירק בין שני האגמים הגדולים [30], בנין העיריה הגבוה בשוק במרכז העיר ושורת החנויות בסגנון אחיד שמסביבו; הכנסיות המפוארות רחבות־מידות; הבנינים הגדולים של המנזרים; בתי־הספר; הקסרקטין, כרי הדשא והאחו; הפארק הגדול שליד הטירה; הסוללה הגבוהה — כל אלה שיוו לעיר הקטנה הזאת מראה נאה ביותר, לעומת העיירות הסמוכות.

2. התהוות הישוב היהודי

הזמן המדוייק של ראשית הישוב היהודי בניסוויז' אינו ברור. יש להניח שהיהודים הגיעו לעיר בתחילת המאה ה־16. בימי הנסיך ניקולאי ראדזיביל „השחור" (1565—1533) היו בין תושבי העיר „יהודים שסחרו עם ערים שבעומק רוסיה" [31].

יש לשער כי הנסיך ניקולאי הפרוטסטנט שהושפע מיחסו האוהד של הכומר שמעון בודני [32] ליהודים, הרשה לסוחרים ובעלי יזמה יהודים להשתקע בניסוויז' כדי לפתחה, ואף העסיק יהודים במפעלו [33].

אם להאמין לאגדה שהיתה נפוצה בקרב היהודים על אודות היהודי שאול וואהל שהיה מלך פולין ליום־אחד, ייתכן, כי היה בין ראשוני היהודים שהתגוררו בניסוויז'.

לפי האגדה [34] ערך הנסיך ראדזיביל גלות בפקודת האפיפיור, — כתשובה על חטאת נעוריו, וכאשר שהה בפדוא, איטליה, בעילום־שם, הכניסהו אביו של שאול וואהל, הרב שמואל יהודה לביתו. כשנודעה למארחו אישיותו של הנסיך, בקש ממנו הרב למצוא את בנו שאול שגלה לישיבות לפולין ללמוד תורה. הנסיך בשובו לפולין גילה את שאול, לקחו תחת חסותו, ודאג לחינוכו, אף אשה השיא לו. שאול התגורר בטירתו חמש שנים.

לאחר מות המלך הפולני סטפאן באטורי בשנת 1586, התכנסו האצילים בוורשה לבחור במלך חדש. אך אלה לא הגיעו להסכמה משותפת על מועמדותו של המלך, וצריך היה לבחור בנשיא לתקופת־ביניים, כממלא־מקום של המלך. לכהונה זו הוצע הנסיך ראדזיביל שאף הוא השתתף בכינוס. אולם ראדזיביל סירב לקבל את ההצעה והמליץ לבחור את שאול וואהל. האצילים קבלו את הצעתו של ראדזיביל ובחרו את שאול וואהל לנשיא.

חדשים אחדים כיהן שאול וואהל כנשיא, אך ביקש להתפטר, כי לא רצה לטפל בעניני הממלכה ביום השבת. אז נבחר זיגמונט השלישי למלך ושאול וואהל הכתירו בקרקוב למלך פולין.

במקורות היסטוריים אין אישור לדברי האגדה אעפ"כ היא נרקמה אצל היהודים, שכן מפורסם היה שאול וואהל בעשרו, בגדולתו, בקרבתו למלכות ובשתדלנותו להשגת זכויות לקהלות היהודיות ולהטבת מצבן.

בימי יורשו של הנסיך ראדזיביל „השחור" — הנסיך ניקולאי כריסטוף המכונה „סיירוטקה" (היתום) (1616—1565) היה מספר המשפחות היהודיות בעיר ניכר למדי, הם השתייכו למעמד של העירוניים ואף נהנו מזכויות דומות לאלה של ה„מיישצ'אנים"־הנוצריים.

כדי לפתח את חיי הכלכלה של העיר והסביבה החכיר הנסיך סיירוטקה לעירונים מבשלות שכר ויי"ש, חנויות, אטליזים וכו' ויש להניח שבין החוכרים, נמצאו גם היהודים שחכרו בעיקר פונדקים או בתי־מזיגה.

אולם לא כל הנוצרים גילו יחס של סובלנות כלפי היהודים — אם מטעמים כלכליים או דתיים — והיו עוינים להם ומנעו מהם, בסיוע הרשויות המקומיות, לרכוש בתים ואדמה, לבנות בתי כנסת ולייסד בית קברות. היו גם התנפלויות על יהודים מצד המון שהוסת ע"י הכמרים.

הנסיך סיירוטקה ראה עצמו אפוטרופוס של יהודי עירו, וכדי למנוע החלטות עוינות של הרשויות העירוניות הוציא צו לפיו יהיו היהודים נתונים לשלטונו הישיר ולא יהיו כפופים לחוק המגדבורגי. בשנת 1589 העניק הנסיך סיירוטקה ליהודים ברחוב מיוחד 17 מגרשים לבניית בתים כדי להפריד בין היהודים לבין הנוצרים, באוסרו עליהם באסור חמור לגור בכיכר השוק, כלשון הפקודה:

„וכך שלא ייבנו בתים בככר השוק ולא יקנו בתים בנויים, כי החוק המגדבורגי אוסר זאת וגם אנו איננו רוצים (מתוך הארכיב הניסוויז'אי תיק 5 מס' 11) [35].

הנסיך הקצה ליהודים רחוב מיוחד, כדי להבטיח את השקט בעיר ולמנוע התנפלויות עליהם. הוא קבע ששערי רחוב משני קצותיו ייסגרו על מנעול לשעות הלילה. ושלושת הימים שלפני חג הפסחא ייסגרו היהודים בבתיהם. אז יופקדו מפתחות שערי רחוב היהודים במשרד הטירה.

וזה לשון הפקודה:

ומה שנתנו ליהודים רחוב מיוחד כדי שדירותיהם ובתיהם יהיו במקום אחד, אנו מודיעים נוסף לזה, שהרחוב

הזה צריך לבנותו כך שאפשר לסגרו, שבכל לילה יסגרו אותו משני קצותיו ואף מכל עבריו הכניסה תהיה סגורה, והמפתחות צריכים להיות אצלם, חוץ מבוקר יום החמישי הגדול עד הערב של יום השבת הגדול (לפני חג הפסחא) באותו הזמן, על מנת להבטיח את שלומם, צריכה הנהלת הטירה לשלות לקבל את המפתחות, ואח"כ להחזיר להם בלי לדרוש מהם כל תשלום. ובמשך שלושת הימים ההם אין היהודים צריכים לצאת מהרחוב שלהם כדי שלא יקרה להם כלום. כן לא צריך ולא יוכל שום נוצרי להכנס במשך שלושת הימים לפני חג הפסחא אל הרחוב שלהם. ובזה על הנהלת הטירה להיות זריזה וערה ולהגן צריך גם השלטון העירוני, כדי שלא ייעשה ליהודים שום מעשה אלימות.

(מתוך הארכיב הניסוויז'אי תיק 5, מס' 11) [36].

בצוואתו צווה הנסיך ראדזיביל סיירוטקה ליורשו:

„...המענקים שהענקתי למשרתיי ולנתיניי יישמרו להם. הזכויות שהוענקו ע"י מלכינו לעיר ניסוויז' וכן הזכויות שהענקתי אני, לא יבוטלו, לא ע"י בני יאן יז"ל ולא על ידי מי שאלהים הועיד לו את ניסוויז' אחרי בני יאן, אלא אם ישונו לטובה..." [37].

אם כי לא נזכרו בצוואה במיוחד הזכויות שהעניק ליהודים בשנת 1589, הרי הן נכללו בנוסח, הכולל את נתיניו ואת העיר ניסוויז'.

רשימת הנכסים השייכים לטירה, שנערכה בשנת 1628 [38], מצביעה על כך שבניסוויז' היו 348 ⅔ ¼ מגרשים של נוצרים, בעיר העתיקה 172½, בעיר החדשה — 124 ⅔ ¼, ובפרבר קו־זימיר — 51½ מגרשים. על כל מגרש הוטל מס עירוני 30 גרושים ליטאיים.

מספר המגרשים הבנויים של היהודים ב„רחוב היהודי" היה 14, מהם אחד של המלמד [39] (Szkolnik żydowski) שהיה פטור ממס (כפי הנראה על המגרש עמד בנין בית הכנסת ששימש גם ל„תלמוד תורה" ובו היתה גם דירת המלמד ששימש גם כרב או כ"מורה הוראה"). תמורת שאר 13 המגרשים צריך היה לשלם מס פונט אחד (405 גרם) פלפל לשנה להנהלת הטירה. מלבד זאת היו ליהודים 7¼ מגרשים בנויים בסמטאות שונות של הנוצרים בעיר הישנה, בעיר החדשה ובקוזימיר.

פונדקים (בתי מזיגה) של היהודים ברחוב היהודים ובין הנוצרים היו 32 (31!) היינו: 7 פונדקים של תמד (מעד) 8 של בירה, שהיו חייבים במס המשקאות (Kapszczyzna) 1 שוק ליטאי (60 גרושים) ו־16 בתי מזיגה של יי"ש — המס — 30 גרושים ליטאיים [40].

מחלוקת מס הגולגולת ע"י ועד הקהלות של מדינת ליטא משנת שפ"ג (1623) מתברר שקהלת ניסוויז' היתה גדולה במספר תושביה מקהלות אחרות שבסביבותיה, שעלו עליה לאחר שנים.

מס הגולגולת שהוטל על הקהלות באותה שנה היה כדל־קמן: ניסוויז' 20 שוק, מינסק 10 שוק, סלוצק 12 שוק, סלו־נים 20 שוק [41].

יורשו של הנסיך סיירוטקה ,הנסיך יאן ראדזיביל (1616—1625) שהיה קסטלן של טרוקי והמרשלק של הטריבונל של מדינת ליטא הזמין בשנת 1620 את הרופא ר' יוסף שלמה דילמדיגו, הרב, הפילוסוף, התוכן, והמתימטיקן לרופא שלו ובני ביתו [42].

בתחילה ישב דילמדיגו בוילנה, מקום כהונתו של יאן ראדזיביל, אך עקב מחלתו, פרש הנסיך ממישרתו ועבר לגור בטירתו בניסוויז' [43], ועמו עבר גם דילמדיגו. דילמדיגו היה גם רופאם של אצילי הסביבה והיה מבקרם לעתים תכופות באחו־זותיהם.

יש להניח, שדילמדיגו ניסה לקשור קשרים עם הקהלה היהודית בניסוויז', אך בגל יחסם השלילי של היהודים הדתיים הקנאים אליו, באשר הטיף גם ללימודי חול נוסף ללמודי קודש, נמנע הדבר ממנו.

וכך כתב דלמדיגו: „כי הנה החושך יכסה ארץ, ורבים עם הארץ, אף כי רוחב ארצך ישיבות ומדרשים הלא מעט הוא הלימוד, ...ולא הבינו לא בחכמה חיצונית ולא בתורה... נעשו צוררים לתבונות... באמרם אין חפץ להם בחכמות יוונים... ולא בשעורי הלמודים חשבונות התוכנים..." ובמקום אחר כתב: „בדעתי היה לחבר ספרים בלשון העברים כוללים כל לימוד ומדע... ללמד בני יהודה קשת ולא יבושו כי ידברו את אויבם בשער". אך לא עלה הדבר בידו ומפחד חרם הקנאים, שהיו מנהיגי הקהילה היהודית לא יכול היה דילמדיגו להתמסר ללימודי חוץ, כפי שכתב במכתבו להרב זרח הקראי:

„מיום שבאתי לפולין כבתה, נתקררה דעתי, כי זיל בקרתא זיל בנימוסיה, על כן הפלאתי רק בלימוד הש"ס ופוסקים וליתר החכמות גשו הלאה אמרתי" [44].

3. החיים הציבוריים והכלכליים של הקהילה היהודית במאות ה־16—17

לצערנו לא נשתמרו תעודות יהודיות מקומיות מראשית הקהילה היהודית בניסוויז', שאפשר היה ללמוד על אודות החיים הציבוריים והכלכליים. אך תמונה כללית מחיי הקהילה אפשר לצייר לפי „פנקס המדינה" הוא פנקס ועד הקהלות הראשיות במדינת ליטא [45], המקיף תקופה של 138 שנה, משנת שפ"ג (1623) עד שנת תקכ"א (1761).

מה היו מקורות הפרנסה של יהודי ניסוויז' הראשונים? עיסוקיהם העיקריים של היהודים היו חכירת מכס ומסים מידי הרשויות. חכירת המסים היתה בידי יהודים עשירים בבריסק או בפינסק. הם היו ממנים פקידים יהודים תושבי העיירות שגבו את המסים במקומותיהם בעזרת שוטרים.

בשנת 1628 החזיקו יהודי ניסוויז' 32 בתי מרזח בכל העיר, ברחוב היהודים, בקוזימיר ובניי־שטאדט [46], סוחרים ורוכ־לים יהודיים היו קונים מהאכרים את תוצרתם החקלאית כגון תבואה, פרוות חיות היער, שעווה ומכרו להם סחורות שהובאו מפולין ומארצות אחרות.

עם ריבוי האוכלוסיה היהודית נוספו מקורות הפרנסה משרותי הקהלה עצמה — משמשים בקודש ובעלי מלאכה שעבודתם חייבת להיעשות עפ"י דיני ישראל, כגון חייטים (שעטנז), קצבים, יצרני יין צימוקים, אופים וכו'.

עיקר המסחר בניסוויז' התנהל בימי שוק שנערך בכל יום א' בשבוע. ובשני הירידים השנתיים: לפני חג המולד ולפני חג השילוש (אחר חג השבועות) [47]. הירידים משכו אליהם את איכרי הסביבה הקרובה והרחוקה שהביאו אליהם את תוצרתם החקלאית: תבואה, בקר, סוסים וכדומה. ואלו בעלי־המלאכה מכרו להם את תוצרתם: כלי־עבודה וכלי־בית. גם סוחרים יהודים מערים אחרות באו לירידים אלה למכור את סחורתם ולקנות תוצרת מקומית אצל הסוחרים היהודיים. הירידים שימשו גם הזדמנות לפגישות ראשי הקהל מהערים הסמוכות שדנו בענינים המשותפים לקהילותיהם.

ארגון הקהלות בליטא היה בנוי מהקהלות המקומיות שהיו משתייכות לאחת משלוש הקהלות הראשיות: בריסק, פינסק והורודנה. אספת נציגי שלוש הקהלות הראשיות האלה נקראה „ועד מדינת ליטא" והחלטותיו חייבו את כל הקהלות היהודיות במדינה. „ועד המדינה" היה מסדיר את עניני מסי הממשלה שהוטלו על היהודים, והיה קובע מכסה על כל קהלה לפי הערכתו. ועד זה היה גם מכוון את החיים החברתיים־דתיים והכלכליים של היהודים. קהלת ניסוויז' השתייכה לגליל בריסק ואת כל ההוראות קיבלה מהקהלה הראשית של בריסק [48].

„ועד מדינת ליטא" קיים את אספותיו בימי הירידים בערים שונות, וכן את ישיבותיו של בית הדין של המדינה שהיה מורכב מהרבנים הראשיים של הקהלות הראשיות: בריסק, פינסק, הורודנה, סלוצק, ווילנה. בשנה האחרונה לקיום הועד, בשנת תקכ"א, קוימה אספת הועד וישיבת בית הדין של המדינה בניסוויז'.

וזה לשון הקטע האחרון של פסק הדין של בית הדין של מדינת ליטא במושבו בניסוויז' בנדון זבל"ג: [49]

„כ"ה יצאו מאתנו הרבנים הגאונים ומפורסמים אב"ד ור"מ [וראשי מתיבתאות] 3 קהילות הראשיו' מדינותינו לכל תוקף ועוז מעשה פסד"ג וכדת"ן למ"ה באנו עה"ח.

היום יום ב' ג' באב תקכ"א לפה ק"ק נעשוויז.

נאום (באות חתימות הרבנים של בריסק, דליטא, פינסק, ווילנא וסלוצק)".

ולהלן הקטע האחרון מהחלטות ועד מדינת ליטא במושבו בניסוויז': [50]

„כ"ה עלה ונגמר בהתוועדות הראשי' רוזנים, נגידים, קצינים דקהלות הראשיות מדינותינו כל תוקף ועוז מעשה מדינה רבה לבל ישונה ממנו אף קש"י [קוצו של יוד] ולהיות לראי' חתמנו היום יום ג' את תקכ"א לפה ק"ק נעשוויז בוועד קודש מדינה רבה יצ"ו.

נאום :..."

מלבד מסי המדינה הוטלו על הקהלה מסים לכיסוי הוצאות ועד קהילות ליטא ולצרכי הקהלה המקומית. המסים הוערכו לפי גולגולת ולפי מצבו החמרי של הנישום. המסים של „ועד הקהלות" שמשו לא רק לכיסוי ההוצאות השוטפות אלא גם לקרן להוצאות מיוחדות שהיו כרוכות בביטול גזרות שונות, עלילות שקר ודם ועלילות על פגיעה בלחם הקדוש, וכן לנקמות רצח יהודי, להבאת פורעים או רוצחים לדין.

הוצאות כאלה היו גדולות מיכולתה של הקהילה הבודדה שנפגעה, לעמוד בהן. מלבד זאת, כדי לקיים את מוסדות הצדקה ומוסדות החנוך של הקהילה הונהג מס קורופקי (Коробочный сбор). מס זה הוטל על מיצרכים ושירותים שונים כגון: בשר, נרות, שמרים וכו' ושחיטת בקר ועופות. בדרך כלל הוחכר מס הקורופקי במיכרז פומבי לאחד מתושבי העיר, ששלם לקופת הקהלה סכום שנתי כולל תמורת הזכות לגבות את המס מהתושבים. מס הקורופקי הוטל גם על ההכנסות של התושבים.

הרב והדיינים, ראשי העיר, פרנסיה וגבאי המוסדות פיקחו והשגיחו על חיה החברתיים והדתיים של הקהלה, דאגו לקיום מוסדות החינוך, התלמוד תורה והישיבה, בית המרחץ והמקוה, בית הקברות, טיפלו בסעד לעניים ולחולים, הקפידו על הכשרות ושמירת השבת ואף שמרו על יחסי היהודים עם הגויים, כדי למנוע חילול השם וסכנת פרעות. כן שמרו הם על התנהגותו המוסרית של הפרט לבל יהיו „פורצי גדר" בלבוש או במעשים. ראשי הקהל שמרו על קיום הנוהג של „חזקה" בחכירת אחוזות, האוסר על יהודי להתחרות עם חוכר בן־עמו שהחזיק באחוזה יותר משלוש שנים, מטעם איסור הסגת גבול.

הנהגת הקהל יכלה להעניש או לקנוס ואף לאסור את האשמים. לשם קיום התקנות שהבטיחו טובת הציבור היו נוהגים להטיל חרם ונידוי על מפירי התקנות האלה, וזה היה האמצעי היעיל ביותר בחיי הקהלה. השיפוט בסכסוכים בדיני ממונות נתון היה בידי הרב אב"ד והדיינים. ורק סכסוכים בין יהודי ובין גוי התבררו בבית הדין של הטירה (Sąd Grodzki) שהיה ב"כ השלטון המרכזי.

נבחרי הקהלה ייצגו את הקהלה כלפי חוץ וכלפי השליט הנסיך ראדזיביל. בחירות ראשי הקהל, הפרנסים והגבאים נערכו פעם בשנה בימי חוה"מ פסח.

הארגון האוטונומי של הקהלה היהודית העניק ליהודי העיר בטחון יתר והניח להם לחיות את חייהם הדתיים־לאומיים וסייע לקיומם החומרי.

לא תמיד התנהלו חיי יהודי ניסוויז' על מי מנוחות. בשנים 1625 ו־1651 פקדה את העיר מגפת דבר שהפילה הרבה חללים. בגזרות ת"ח ות"ט לא סבלו יהודי ניסוויז' מטבח הקוזקים שנעשה ביהודי דרום ליטא ע"י כנופיות חמלניצקי, אבל הרעה הגיעה אליהם כעבור 5 שנים בשנת 1654 (ה'תי"ד).

במלחמה כבשו הרוסים את העיר והחריבוה עד היסוד. גם על האנשים שמצאו מחסה בכנסיה הקתולית לא חמלו, ורבים מהם ניספו. בשנת 1659 פרצו שוב הרוסים לעיר והחריבוה שנית. אולם הטירה המבוצרת של הנסיך ראדזיביל, עליה צרו הרוסים לא נכבשה בשתי המלחמות האלה. על גורל יהודי ניסוויז' בימי החירום ההם אין אנו יודעים דבר. מכל ערי רוסיה הלבנה, שם חדר הצבא הרוסי, נעלמו היהודים. רבים הושמדו, רבים נאנסו להתנצר, רבים נלקחו בשבי ויתרם נמלטו על נפשם. ייתכן שאלה יהודי ניסוויז' חוכרים ומנהלי עסקי הנסיכים שפרשו עליהם חסותם, מצאו מחסה בטירה יחד עם בני האצולה ואולי אף הספיקו להמלט מערבה, ואחרי כריתת ברית־שלום באנדרוסובו בשנת 1667 חזרו לניסוויז'. ההנחה שרוב יהודי ניסוויז' לא הושמדו מוצאת לה סימוכין, בשים־לב כי תוך זמן קצר שוב התבסס הישוב היהודי בעיר ואף החלו ליטול חלק בהנהגת העיר, דבר שעורר את חמתם של הסוחרים הנוצרים המתחרים. לכן הוציאה הנסיכה קטרזינה ראדזיביל בשנת 1688 צו שאסר את שיתוף היהודים בשלטון העיר וכן צוותה לאסור על היהודים גביית מסים מהסוחרים בירידים ובימי שוק. „כי נמסר לנו כי יהודים סוחטים מאנשים ומסוחרים מסים ומכס בדויים ללא כל צורך" [53].

כדי לשפר את מצבם הכלכלי של התושבים השתדלו הנסיכים להשיג זכויות בשביל העיר. בשנת 1670 שוחררו תושבי ניסוויז' ממסים לעשרים שנה. הנסיכה קטרזינה ראדזיביל, אחות המלך יאן סובייסקי, תיקנה תקנות לטובת סוחרי העיר שאושרו ע"י המלך בשנת 1681. על יסוד תקנות אלה נערכו ירידים שנתיים במשך 4 שבועות החל מיום 25 באוגוסט [54].

אך לא לימים רבים זכו יהודי ניסוויז' לרווחה ולשלום יחסיים. המחלוקת הפנימית סביב המיועדים לכסא המלכות בפולין גררה אחריה התערבות המדינות השכנות. הנסיך קארול סטניסלב ראדזיביל צידד במלך אוגוסט השני שנתמך ע"י פטר הראשון מלך רוסיה והתנגד לסטניסלב לשצ'ינסקי שנתמך ע"י קארול ה־12 מלך שוודיה. המלחמה ניטשה בין שני הצדדים ותומכיהם. השוודים כבשו חלק גדול של פולין ובשנת 1706 נכבשה גם ניסוויז', אותה שרפו והחריבו יחד עם הטירה [55]. השוודים אמנם לא רצחו את היהודים כפי שעשו הקוזקים והמוסקובים אך בזזו את רכוש התושבים בהסתמכם על חוקי המלחמה.

4. יהודי ניסוויז' במאה ה־18

זמן רב אחרי פלישת השוודים עמדה העיר בחורבנה. בשנת 1720 החל הנסיך החדש מיכאל־קאז'ימיר, המכונה „ריבנקו", לשקם את העיר. הוא בנה כנסיות, הקים סוללות־מגן ועודד את התושבים לבנות את ההריסות [56].

הנסיך „ריבנקו" התקין תקנות, לפיהן היהודים המתגוררים לתחום אחוזותיו שייכים לשיפוט בית הדין של הטירה. יהודים שבאו להידין בפני בית דין זה חויבו לשלם מס כפול [57].

בימי שליטתו של נסיך זה שארכו 42 שנה שוב התפתח הישוב היהודי בעיר, והחיים זרמו באפיקם הרגיל. אט־אט התחיל להיווצר מעמד של אמידים — סוחרים, חוכרי אחוזות ובתי מזיגה, מלווים בריבית אשר נהפכו במרוצת הזמן לפרנסי הקהל. מצד שני קם מעמד „נחות" יותר של בעלי מלאכה, כלי

קודש שפרנסתם בדוחק ולידם עניים מרודים שנתמכו ע״י מוסדות הקהלה.

בימי הנסיך „ריבנקו״ התפרסם תושב העיר היהודי הירש ליבוביץ כאמן בגילוף רקיעי נחושת. מלבד עבודות אחרות, הוא גלף את דיוקני בני בית רדזיביל שחיו משנת 1346 עד שנת 1780. הם נדפסו בספר שהופיע בשתי מהדורות, שתיהן יקרי מציאות. כן עשה תמונה של Castrum doloris עם פנים הכנסיה הישועית בניסוויז׳ [59]. בשנת 1750 יסד הנסיך בית דפוס והזמין את היהודי גרשון בן דויד (דוידוביץ) מז׳ולקיב שבגליציה לארגנו ולנהלו [60].

לא קלים ושלווים היו חיי יהודי ניסוויז׳ והסביבה. האוכלוסיה הנוצרית שהוסתה ע״י הכמורה, היתה אכולת־שנאה ליהודים; שיכורים היו משתוללים ופוגעים ברכוש ובנפש. השמועות על עלילות דם ועלילות ביזיון הלחם הקדוש („עלילות ממזר והלחם המגואל״, בלשון „פנקס מדינת ליטא״) שהתרחשו מדי פעם ביישובים קרובים ורחוקים, הטילו פחד מתמיד על היהודים; תכופות אירעו התנפלויות של תלמידי הסמינר התיאולוגי הדומיניקני, שפשטו בהמוניהם ברחובות היהודים והתעללו בכל יהודי שנקרה בדרכם. פשיטות אלה היו שכיחות בכל עיר בה שכן בית־ספר כזה, ונקראו בפי היהודים „איין גילויף״ [62].

לעתים גילו היהודים בעת הפשיטות כוח עמידה, כאשר היו ביניהם גברתנים שהראו את נחת זרועם לפורעים, שהסתלקו באברים מרוסקים. אז טיפלה הקהילה בעסק ביש זה כדי לחלץ מצרה את הנאשם.

א. ליטווין מביא בספרו „יודישע נשמות״ [63], את הסיפור על התעללות הסמינאריסטים ביהודי ניסוויז׳ ונקמתו של הגברתן משה ג״ח (גבור חזק).

על הפגיעה והחבלה בסמינאריסטים בידי משה ג״ח חרץ הנסיך ראדזיביל „פאַניע קאָכאַנקו״ את משפטו כי על משה ג״ח לקפוץ מגג הרטוש ואם יישאר בחיים — יכופר לו. משה ג״ח עשה כן ונשאר בחיים, אך כוחותיו נטשוהו ונפטר כעבור זמן לא רב.

מידת הערבות ההדדית היהודית ונכונות הקהילה לחלץ מצרה כל יהודי שנתפס בעלילה של הגויים או בהאשמה בהריגה או בגניבה וכו׳, היו מפותחות מאד. הקהילה כולה ואף קהילות מרוחקות יותר מהגליל והמדינה — השתתפו במימון הוצאות ההגנה על קרבן העלילה. עוד בשנת 1634 הטיל ועד ליטא על גליל וילנה שהיה מורכב מחמישה ראשים ב״כ הקהלות וילנה, נעשוויז, סלוצק, סלאָנים ונאָוואָרודוק, את מימון הוצאות ההגנה על קרבנות העלילות והוצאות השתדלנות בפני חברי הסיימיקים המחוזיים לביטול גזרות שיוצעו בישיבותיהם [64]. ראשי הקהלה דאגו למנוע תופעות בחיי היהודים שעלולות לעורר קנאה ושנאה מצד הגויים והחליטו לאסור על הנשים ללבוש שמלות פאר ותכשיטים. התקנה הזאת משנת תקי״א (1751) [65] באה לחזק את התקנות של ועד קהלות ליטא („תקוני בגדים״) שחזרו ונשנו מדי פעם בפעם [66].

וזה נוסח ההחלטה:

„בהיות כי ראה ראינו בצוק העתים קשים וזמנים שונים שאינם כסדרם, השקר יאמץ והפרנסה בכל יום ויום מתמעטת מאתנו בני ישראל, וברבות הזמנים אנו נמעטים ונסיבות הזמן אנו נצערים, ופקחנו עינינו וראינו בסיבות בגדי מחלצות מוזהבות בגדי זהב חושקים, אשר נתרבה פה קהילתנו, ובגלות המר נגד עיניהם מבהיקים, אשר לזאת נשלכים עלינו זיקים כברקים והקנאה מעוררת על לבבם חקוקים, — אשר לזאת נתעוררו כמה קהלות ראשיות זה משך שנים לגדור פרץ ולגדרו עצים, בלתי תלבוש שום אשה בגדים מצופי זהב או כסף ועל פי גדר הלז, אשר ראינו בכמה קהילות ראשיות, גם אנחנו נסענו ונתעודדנו יחד אלופי קהל בצרוף כבוד הרב המאור הגדול ואב״ד ור״ם דקהילתנו [67] ובצרוף אספה שלמה, לגדור פרץ בגזרת חוב הגדול רבן על כל אחד מאנשי קהילתנו, שאינה רשאה שום אשה להלביש בגד מבגדים מצופה זהב או כסף או גילדן געשטיק או זילבער געשטיק, היינו טשוהיי ובגד אטלס ופארטוך וכובע, רק וויסט ולייב־קאַפטען וזאַלעסקע כשהם מכוסים תחת הטשוהיי אינם בכלל חרם ובפרוש אתמור שכל אחת בביתה מותרת להלביש וויסט ולייב־קאַפטען וזאָלעסקע מצופה זהב או כסף וגם כשתלך מביתה אצל שכינתה אינו אסור בלבישת לייב־קאַפטען, וויסט וזאָלעסקע וכשתלך לבית הכנסת בזאלעסקע מצופה זהב או כסף או גילדשטוק או זילבערגישטוק מחויבת להפוך הזאַלעסקע בצד השני, וחרם הלזה חל על כל אנשי קהילתנו על משך עשר שנים מהיום דלמטה, זולת אשת הרב אב״ד דקהילתנו כל משך הרבנות אינה בכלל החרם הלז. ובפרוש אתמור שרשות לבחור או חתן לילך ביאַרמולקע מצופה זהב עד שבת ראשון אחר החתונה והבתולה או הכלה רשות לילך בטרעסט של זהב עד שבת ראשון אחר החתונה ואינם בכלל החרם. ומי שיעבור על החרם הלז, אזי האיש או האשה ההיא מוחרמים ומנודים מכלל קדושת ישראל וחטא הרבים תלוי בהם ואין אחד ערב בעד חברו ולא במשפחתו ובניו ובני ביתו רק המה לבדם ישאו עוונם. וזולת חרם הלז יוקנס האיש או האשה ההיא שיעברו על החרם הלז בקנסים או בזיונות גדולים כאשר אשית עליהם מאלופי קהל ולא יחוסו על כבוד משפחתו וחרם הלז על כל אלופי הקהל והפ״ח [68] שיהיו בתוך במשך עשר שנים מהיום דלמטה שאינם רשאין להזד בדבר ולבקש שום תחבולה הן ע״פ בית דין או אנשי אספה בכדי לבטל חרם הלז רק שמחויבים לחזק תוקף חרם הלז בכל תוקף ועוז לבל יפול אף קש״י [69] כל משך עשר השנים הלז לגרע תוקף חרם הלז ואלופי ח״ו מוחרמים ומנודים מובדלים ומופרשים מכלל קדושת ישראל וכל הארורים שבמשנה תורה על ראשם יחולו והשומע לדברו אלה ישכון בטח ושאנן ותבוא עליו ברכת טובים ולתוקף ועוז חרם הלז אנחנו אלופים ראשים קצינים ונגידים בצרוף המאור הגדול המפורסם אב״ד ור״ם דקהילתנו באנו בעט ברזל ועופרת להיות לראש ולמשמרת היום יום ב׳ שנים עשר יום לחודש אייר שנת תקי״א לפ״ק עיר נעשוויזש״ [70].

צרכי הקהלה הגדלים והולכים עם התרבות האוכלוסיה והתרבות העניים מצד אחד, והשתמטות בעלי היכולת ממסאמת לשאת בעול החזקת המוסדות מצד שני, גרמו לעתים להגדלת המסים, שלא באופן צודק, ויצא שמעוטי היכולת נשאו עפי״ר בעול הכבד של המסים. הדבר עורר התמרמרות ומחאות בין התושבים, ופרנסי הקהלה היו נאלצים אז להקל את עול המסים. עדות לכך משמשים דפים אחדים של פנקס קהל ניסוויז׳ שנמצאו בגניזה הסטולינאית [71]. בדפים אלה שפורסמו ע״י י. היילפרין מובאת התקנה משנת תקכ״ט (1769) המבטלת את התקנה של הקהל משנת תקכ״ה לגבית מס קרורפקי כפול. הכפלת המס כנראה הכבידה מאד על משלמי המס מעוטי היכולת, ולכן הוחלט לבטל את ה„קורופקי״ הכפולה ולהרשות להטיל תוספת „קורופקי״ אם הכנסות ממס זה לא יכסו את צרכי הקהילה.

התקנה זו היתה צריכה לקבל אישורו של הרב המקומי ככל התקנות. אבל כנראה שבאותו זמן לא היה רב בניסוויז׳ ולכן אישרו אותה הרבנים מקלצק ומסלוצק והם־הם חתומים עליה. בסוף ההחלטה הוסיף הרב ר׳ אהרן הגדול מקארלין הערה ארוכה ובה לא זו בלבד שנתן חיזוק לתקנה אלא הוסיף גזרה בחרם — בכוח רבו המגיד ממזריץ׳ — על מי שיבטלה.

וזו לשון ההערה:

„בהיות כי ראה ראיתי את עני עמנו בני ישראל ואיככה אוכל וראיתי ברעה אשר מצא ח״ו אביוני בני ישראל וצעקת הדלים... בכן רבים נתעוררו ובחרו כל האסיפה בעלי תקנות בכדי להציל עשוקת אביונים ועשו תקנות כפי הנראה לפי דעתם, ...בכן הנני גוזר שכל מי שיבוא לבטל התקנות ולגרוע כח האביונים הוא מוחרם בכל חומר חרם ואירורים, כאשר יש בידי תוקף מאדמו״ר נ״י עה״י רבן כל בני הגולה מ״מ דק״ק מעזריטש להסיר מכשול מב״י עד מקום שידי מגעת, ואף נגזר חרם... כ״ד המדבר הק׳ אהרן במוהר״ר יעקב זלה״ה.

ועוד הוסיף שתי גזרות בחרם חמור: א) „שלא ליקח קראפקי ממלמדים דהיינו משכר לימוד”, ב) אסור לאיש לשכור את הקורופקי הכפולה ולגבות מס כפול.

י. היילפרין מסביר [72] את המקרה היוצא דופן כמו הערתו של ר׳ אהרן מקארלין, אורח שלא מתושבי העיר, על תקנת הקהל בזה, כי בעלי התקנה ניצלו ביקורו של ר׳ אהרן בעיר וביקשו גם ממנו לאשר את התקנה בתוקף השפעתו הדתית־המוסרית. כנגד זה משער ר. מאהלר [73], כי התקנה הזאת, היא כפי הנראה פרי יזמתו של ר׳ אהרן אשר „מילא את שליחות רבו לא רק בהשגחה על שמירת הדת אלא גם בתקון תקנות סוציאליות לטובת העניים והאביונים”. בהנחתו זו מסתמך ר. מאהלר על עדותו של שלמה מיימון. שלמה מיימון עזב את ניסוויז׳ בשנת תקל״ז בערך ובשנת תקכ״ט היה בן 16, אב לשני ילדים).

שלמה מיימון כותב [74]:

„מכיר הייתי אדם אחד ממין זה (רב חסיד תקיף) הוא היה מחזר במדינת פולין כמטיף לחסידות. במראהו היה דבר מה איום ומטיל מרות. כיון שבא לאחד המקו־מות היה שואל לסדורה של הקהלה והיה מבטל כל דבר שלא ישר בעיניו ומתקין תקנות חדשות שהבריות היו מקיימים אותן לכל דקדוקיהן. זקני הקהלה, רובם נשואי פנים, שעלו עליו הרבה בלמדנותם, היו חרדים ורועדים מפניו”.

יתכן ששלמה מיימון התכוון לר׳ אהרן מקארלין שמעשיו בניסוויז׳ מתאימים לאיש שתואר על ידיו. ר׳ אהרן היה אז בן 32־33 [75] ומיימון יכול היה לטעות בהערכת גילו כבן 22, כי אדם „דל בשר וחוור פנים” נראה בדרך כלל צעיר מכפי גילו.

כתיב שם העיר וקביעת הנהר עליו יושבת העיר, עוררו ספקות אצל רבני העיר בשעת כתיבת גטין ולא נכתבו גטין בעיר עד אשר הרב דמתא ר׳ יצחק ב״ר מאיר פנה בשאלה להרב ר׳ חיים הכהן רפפורט בסלוצק בענין זה [76]. לפי התשובה מתברר שבעיר נמצאים שני אגמים ומעבר לסכר של האגם היתה ביצה ובזמן ההוא הועמק כנראה אפיקו של הנהר אושא היוצא מאגמים בתוך הביצה וקיבל צורה של נהר, שהשתפך לתוך האגם השלישי ליד החווה אלבה” וכה דברי התשובה:

„הלא רוכ״ת בסוף דבריו מסיק שיש לכתוב כל הג׳ נהרות ולא לחוש למה שפקפק הרב מו״ה יהודא [77] שהמקומות מפסיקין בין נעשוויז ובין הנהרות א״כ העיד רוכ״ת בעצמו דאי אפשר להיות הטעם שלא ניתן גט עד כה מחמת שלא היו הנהרות, שהרי היו שני נהרות (אגמים) מלבד הנהר שנתחדש ע״פ האומן. „ולפ״ז עכשו שנתחדש הנהר שקורין אושא פשיטא לי להתיר במקום חשש עיגון לסדר גט בק״ק נעשוויז...”

גם כתיב שם העיר שצריך להכתב בגטין לא היה ברור להרב דמתא ר׳ יצחק ב״ר מאיר ועל שאלתו ענה לו הרב ר׳ חיים מסלוצק באותה תשובה:

„ובדבר כתיבת השם נלע״ד לכתוב נעשוויז דמתקרי ניעסוויז כי שם המקום בלשונם מתקריא כך ולא כמ״ש מת״כ, כי יש אתי שני כתבים: אחד מהדוכסה דפה יר״ה ושני מן הדוכוס דק״ק זיטל ובשניהם נכתב שם העיר כזה נישוויז ויוכל לראות מכ״ת גם בכתב הרשאה על הרבנות שלו מהדוכוס שלכם יר״ה”.

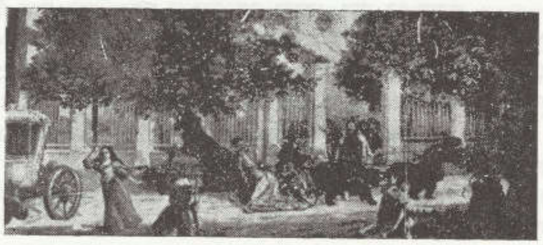
מהתשובה למדים אנו, דרך אגב, שמינויים של רבני העיר היו זקוקים אז לאישור הנסיכים.

בשנת 1762 ירש הנסיך קארול סטניסלב השני ראדזיביל המכונה „פאַניע קוכאַנקו” את אביו הנסיך „ריבנקו”. הוא נטל חלק פעיל בחיים הפוליטיים של פולין ופעל נגד אלה שנתמכו ע״י רוסיה ולכן נאלץ היה להמלט פעמיים לחו״ל, לאחר שהרו־סים התערבו וכבשו את ניסוויז׳ בשנת 1764 ובשנים 1770—1775.

במרוצת הזמן התרחב תחום הישוב היהודי בעיר. בשנת 1765 מנתה הקהלה והסביבה 1097 משלמי מסים [78]. היהודים „הסתננו” גם לככר השוק ובנו שם חנויות, בנצלם את העדרו הממושך של הנסיך „פאַניע קוכאַנקו” מהעיר עקב המלחמות. עם בואו לעיר בשנת 1778 החל הנסיך לעשות סדרים בעיר, שהיתה מוזנחת והרוסה וראשית פעלו היתה הגזירה „לסלק את היהודים בלי דיחוי מככר השוק ולהחרים לטובת אוצרו את הבנינים שנבנו על מגרשים של נוצרים” [79].

הנסיך פאַניע קוכאַנקו היה חי בטירתו חיי הוללות ברוב פאר. בחינגות ובהילולות שערך שיתף הנסיך המון אנשים, — פקידיו, משרתיו, חייליו והשלאכטה שבסביבה.

מספרים, כי פעם חשקה נפשו לנסוע באמצע הקיץ בעגלת חורף רתומה לדובים. מנהל הטירה היה אובד עצות כיצד לבצע את פקודת הנסיך. בעצת מכרו היהודי, הגביר שבעיירה, שפך המנהל מלח לאורך כל הדרך וע״י כך בא הנסיך על סיפוקו. באוסף התמונות בטירה נמצא ציור המתאר את פאַניע קוכאַנקו נוסע בעגלת חורף רתומה לשלושה דובים. בתמונה נראים עצי

נסיעתו של הנסיך „פאַניע קוחנקו” במגלשה רתומה לדובים, בקיץ, על מלח מזורה בחוצות ניסוויז׳ (ברקע — הכניסה לכנסיה הקתולית). (צילום התמונה — מ. פאַיאַנס).

דער פירשט ראַדזיוויל „פאַניע קאָכאַנקו” פאָרט אין אַ שליטן איינגע־שפּאַנט מיט בערן, אויף די ניעסוויזשער גאַסן, וואָס זענען צו דעם צוועק באַשאָטן געוואָרן מיט זאַלץ, כדי ער זאָל קענען פאָרן זומער־צייט. (פאָטאָגראַפירט פון אַ בילד פון ראַדזיווילס מוזעאום — מ. פאַיאַנס).

הערמונים שליד שער הכנסיה הקתולית במלוא העלווה שלהם. התמונה הועתקה בספרו של טאורוגינסקי [80]. תעלוליו ההרפת־קניים והאכזריים מתוך קלות־דעת או טרוף דעת, גרמו סבל, בהלה ואפילו אסונות לאוכלוסיה היהודית.

על התעללות מטורפת בקדשי הקהל מספר באוטוביוגרפיה שלו בן התקופה תושב העיר שלמה מיימון [81]:

„פעם אחת בא פאַניע קוכאַנקו עם כל הפמליה שלו אל בית הכנסת, ובלי אשר נודעה עד היום הסיבה שגרמה לו בכך, עשה שם שמות גדולות, ניפץ את החלונות ואת התנורים, שיבר את כל הכלים, השליך מארון הקודש את ספרי התורה לארץ וכיוצא בזה. יהודי תלמיד־חכם וירא שמים, שהיה באותו מעמד, ערב את לבו להרים את אחד הספרים האלה מן הארץ — ו׳כה לכבוד להיות נפגע בכדור

רובה, שירה בו הוד רוממותו הנסיך בעצם ידיו. משם פנתה התהלוכה והלכה אל בית הכנסת השני, שגם שם נעשו מעשים כגון אלה, ואחר כך אל בית הקברות היהודי, ושם נהרסו הבנינים, והמצבות שורפו באש".

ההיסטוריון הפולני מאציובסקי מביא את הסיפור הבא על פאַניע קוכאַנקו [82]. פעם ציווה הנסיך למפקד המיליציה שלו להרוג ביריות את כל יהודי ניסוויז'. המפקד הודיע על כך לראש הקהל וציווה לאסוף בערב את כל יהודי העיר למקום מסויים, ולהודיע להם כי לאחר שישמעו קול יריות תותחים העומדים על סוללת הטירה, עליהם ליפול על הארץ, ובלילה לחזור לבתיהם.

כעבור זמן קרא הנסיך למפקד ושאלו כיצד זה ייתכן, שהוא רואה שוב יהודים מתהלכים חיים, אחרי אשר ציווה להשמידם. על זה המפקד ענהו כי הוא ירה בכולם, אך אנשיו ששלחם לקבור את היהודים ההרוגים סיפרו לו כי כולם קמו לתחיה. אז חשב הנסיך לחזור שוב ולכונן את התותחים נגד היהודים ולהשמידם, אך לפי עצתו של הכומר נמנע מלעשות זאת. הנסיך בשמעו את דעת הכומר, אמר: אם כן, קשה להתנגד לרצון האלוהים, יוסיפו נא לחיות חדלי־אמונה אלה ואל אחטא בגללם.

הסופר היהודי־רוסי ל. לבנדה חיבר סיפור מחיי יהודי ניסוויז' בימי הנסיך פאַניע קוכאַנקו [83]. בהקדמתו מציין המחבר, כי הסיפור מיוסד על העובדה ההיסטורית שאותה מביא ההיסטו־ריון מאציובסקי בספרו הנזכר, אולם מאַציובסקי אינו מאשר את הסיפור כעובדה היסטורית ,כי אם כסיפור־אגדה ששמע בצעירותו.

לבנדה מוסיף ומעיר, כי הסופר ש"י פין סיפר למחבר, כי גם לו מוכר הסיפור מפי יהודי ליטא, אך בשום פנקס־קהל לא רשום מאורע זה.

א. ליטווין מספר על פאַניע קוכאַנקו, כי פעם פגש בדרכו יהודי וציווה עליו לטפס על עץ ולשיר כקוקיה. כשעלה היהודי על העץ כיוון אליו הנסיך את רובהו, ירה בו והרגו.

בשובו לטירתו התפאר הנסיך: היום הרגתי ביריה קוקיה [84].

הסופר והמחנך פאלק היילפרין, יליד ניסוויז' מספר בזכ־רונות ילדותו סיפורים על נגישות ותעתועים שעולל שליט העיירה, הנסיך הכל יכול ופמלייתו ביהודי העיר:

„בעצם יום הכיפורים היו מתפרצים לבית הכנסת בדברי זילזול וניבול־פה של שכורים והיו מבלבלים את רעיונותיהם של המתפללים. לפעמים היו מתפרצים הרשעים רכובים על סוסיהם לתוך המון היהודים שיצאו מבית הכנסת לאחר התפילה בשבת, תופסים יהודי בעל הדרת־פנים ומעלים אותו על הסוס ומסיעים אותו רחוק לשדות מחוץ לעיר; היו חוטפים מבנות ישראל ומובילים אותן ליערות, לשדות או בחדרי הטירה גופא, כולאים אותן ומענים אותן".

למרות ההתעללויות וההתנכלויות כיהודים, רבים מיהודי העיר מצאו את פרנסתם בטירת הנסיך ע"י אספקת סחורה וקבלת הזמנות לביצוע עבודות בקשר עם חגיגות הפאר שערך הנסיך לעתים תכופות לרגל מאורע היסטורי או יום הולדת של בני המשפחה או קבלות־פנים למלך ולשרים.

הנסיך רדזיביל — פאַניע קוכאַנקו היה ווייבודה של חבל ווילנה ובטירה שלו בניסוויז' היה בית סוהר. בבית סוהר זה נכלא בשנת 1788־89 שמעון וולפוביץ מווילנה שנידון למאסר בקשר למחלוקת הגדולה בקהילת ווילנה. בשבתו בבית־הסוהר חיבר תזכיר לסיים בפולנית שהכיל הצעות לתיקונים בקהילה היהודית. את חוברת התזכיר קרא בשם „אסיר בניסוויז' לשל־טונות הסיים על דבר נחיצות תיקונים אצל היהודים [87].

בהשפעת התזכיר הוציא המלך סטאניסלאב אוגוסט, ביום 30.7.1786 פקודה האוסרת על ראשי הקהל בווילנה לתקן תקנות הסותרות את החוק והמטילות חובות ואיסורים על הקהל.

5. ניסוויז' תחת שלטון רוסיה משנת 1793 אחרי חלוקתה השניה של פולין

המאורעות הפוליטיים שהתרחשו בפולין בתחילת שנות ה־90 של המאה ה־18 השפיעו על גורל העיר והקהלה.

קבלת החוקה ע"י הסיים הפולני ב־3 במאי 1791 ובעק־בותיה החלטת הקונפדרציה בטרגוביצה גרמו לפלישת הצבא הרוסי לפולין בשנת 1792 ולחלוקתה השניה של פולין בשנת 1793 שבעקבותיה צורפה ניסוויז' למדינת רוסיה יחד עם כל חבל מינסק [88].

הגנרל־גוברנטור של חבל מינסק קבע את מושבו בטירתו של דומיניק ראדזיביל, יורשו של פאַניה קוכאַנקו, שמת בשנת 1790. בשנת 1795 היתה ניסוויז' עיר מחוז (נפה) ומשנת 1796 עיר מחוץ לתקן (Заштатный город) והשתייכה למחוז סלוצק.

השלטונות הרוסיים בצו מיום 3.5.1795 אישרו את קיומו של ארגון הקהלה היהודית שבסמכותו יהיה טפול בעניני דת ותפלה בלבד [89], אך למעשה תפקידיו היו יותר רחבים. הנהגת הקהלה ערכה את השומה של מסי־הממשלה וגם גבתה אותם. עסקה בעזרה סוציאלית, טיפלה בהסדר היחסים האישיים ודאגה לבטחון הישוב ולשלומו. היהודים קיבלו זכויות עירוניות שוות לזכויות הנוצרים העירוניים והשתחררו ממרותו של הנסיך ראדזיביל.

אבל עם שינוי הרשות הפוליטית החלו להתרקם מזימות להצר את חיי היהודים וגזרות חדשות לבקרים נגזרו מצד השלטונות הרוסיים. לפי פקודה מיום 23.6.1794 הוטל על היהודים מס כפול מזה שהוטל על העירוניים והסוחרים הנוצ־ריים [90]. מטרת הצו היתה לאלץ את היהודים מעוטי היכולת לעקור ממקומם לחבל נוברוסיה שאוכלוסיתו דלה והיה זקוק לפיתות המסחר והחרושת [91].

לפי הפקודה מיום 7.9.1794 חויבו היהודים בדומה לסוח־רים הלא יהודים, לשלם תמורת הפטור משרות בצבא 500 רובלים מכל יוצא צבא [92].

הפקודה משנת 3.5.1795 של הגנרל גוברנטור של מינסק טוטומלין, הורתה להשתדל להעביר את היהודים לערי המחוז, „כדי שהאנשים הללו לא ינודו ויגרמו נזק לחברה, אלא יעסקו במסחר ובמלאכה ותועלת להם ולחברה" [93].

נוסף על הגזרות הללו שהכבידו לא מעט על המצב החמרי של היהודים, סבלו יהודי ניסוויז' מנגישות ועלבונות של הצבא ששכן בעיר. בשנת 1805 התאוננה העיריה בפני השלטונות הצבאיים, שמפקד גדוד התותחנים ה־3 הרשה לעצמו להכות שני יהודים וחייליו היו מציקים בתחבולות שונות לאוכלוסית העיר ובמיוחד זו היהודית, לאחר החקירה שנערכה, פסק המלך אלכסנדר הראשון לנזוף במפקד הגדוד הרוזן סיוורס [94]. ואם לא די היה בגזרות והעלבונות פקד את יהודי ניסוויז' אסון גדול יותר.

בשנת 1806 ב־23 בספטמבר, פרצה שרפה ענקית בעיר והחריבה את כל הרחוב וילנסקי עד שער הקשת, מחצית הרחוב סטודנצקה והמנזר הדומיניקני (בנין הסמינר למורים בימי השלטון הרוסי והגמנסיה הפולנית בימי שלטון פולין) עד בתי הכנסת. בין לילה נהפכו יהודי ניסוויז' לבני בלי בית ולעניים מרודים. הנסיך דומיניק ראדזיביל פעל לשיקום העיר ובנה במקום הבנינים השרופים בתים וחנויות, אכסניות ומס־עדות. העיר נהיתה נאה יותר וכונתה „ורשה הקטנה".

,בימי מלחמת נפוליאון, בשנת 1812, נכבשה העיר ע"י הצבא הצרפתי. הנסיך דומיניק ראדזיביל התייצב לימין נפוליאון ועם גרוש הצרפתים מרוסיה לא חזר עוד הנסיך לטירתו, הוא מת בנכר בשנת 1813, ואוצרות טירתו הוחרמו. אז עברה האורדינציה לענף הראדזיבילים מפרוסיה, לידי הנסיך אנטוני. יש להניח שהיהודים לא סבלו במיוחד במלחמה הזאת, כי לא

גילו שום יחס אוהד לנפוליאון, בגלל תכניתו להקמת „סנהד־רין", וע"י כך נמנעו מעשי נקם מצד הרוסים אחרי גירוש הצרפתים.

למרות כל הגזרות של השלטונות והנגישות מצד האוכ־לוסיה הנוצרית המוסתת ע"י הכמורה, ולמרות אסונות הטבע — השרפות ומגפות, חיה הקהלה היהודית את חייה, על רבניה ופרנסיה, על גביריה ואביוניה, על בתי מדרשיה ולומדיה, על מוסדות החינוך והצדקה שלה.

נראה כי לאחר ביקורו של ר' אהרן הגדול מקארלין בשנת 1796 חדרה התנועה החסידית בין אנשי הקהלה בניסוויז' שעוררה מריבית בין החסידים לבין „המתנגדים". נגד החסי־דות התייצבו תלמידי הגר"א מווילנא והתומכים בו, ביניהם היה ר' משה ב"ר מאיר מנעשוועז שעלה לארץ ישראל בשנת תק"ס (1800) עם הקבוצה הראשונה של תלמידי הגר"א שהת־יישבו בצפת. הוא היה מאחד עשר חשובי העדה החתומים על האגרת שנמסרה לשד"ר ר' ישראל משקלוב שנשלח מטעמם לחו"ל בשנת תק"ע (1810) [98].

א. מ. דיק מעיד בשנת 1835: „מרבית תושביה של העיר היו חסידים מכתות שונות ואינם יודעים מאומה מהשכלה. החסידים מבלים את ימיהם בבית תפילתם בתפלה ובהקטרת כלי מקטרתם ובשתית היי"ש וגם בספורי נפלאות מקדושיהם ומוריהם ובני הנעורים מהמתנגדים מבלים את עתותיהם בלמוד גפ"ת [99].

אף על פי כן בסוף המאה ה־19 היה מספר החסידים בעיר זעום מאד ורובם היו „מתנגדים". על 11 בתי כנסת של „המתנגדים" היו 2 שטיבלאך של החסידים. אחד של חסידי קוידנוב והשני של חסידי ליאדי.

רבים מיהודי ניסוויז', תחת השפעת חיי אנשי הטירה שאתם באו במגע, לא נתפסו לקיצוניות דתית. הסוחרים, העשי־רים ובניהם ידעו את שפות המדינה והיו ביניהם שתדלנים בפני הרשויות למען היהודים. רבים פנו ל„השכלה", שניצניה צצו כבר בערים הגדולות, בעידוד השלטונות ובהשפעת ספריו של מנשה איליאר „פשר דבר" ו„שקל הקודש" שנידונו ע"י הקהלות לחרם ולשרפה [100].

בין יהודי ניסוויז' התפרסם אליעזר דילון [101], איש עשיר, חוכר, קבלן וספק לצבא הרוסי. בעומדו במגע עם המטה הכללי של הצבא לרגל עסקיו בזמן מלחמת נפוליאון, החל להשתדל בפני השלטונות להקלת הגזרות על היהודים. דילון הכיר את המלך אלכסנדר הראשון היכרות אישית שסייעה לו בהשתדלויותיו השונות. יחד עם עמיתו זונדל זוננברג פעלו רבות אצל המלך לביטול הגזרות.

השלטונות אישרו למעשה את המוסד של „נציגי העם היהודי" כפי שכינו עצמם דילון וזוננברג והורו שאלה ייבחרו ע"י הקהלות. בשנת 1812 נבחר דילון לנציג הקהלות של גליל מינסק. במרוצת הזמן הורעו היחסים האישיים בין דילון וזוננברג ונתגלעו חלוקי הדעות ביניהם ובבחירות בשנת 1818 נבחר דילון לממלא מקום בלבד. בשנת 1825 בוטל מוסד הנציגים [102]. סופו של דילון היה מאכזב. יחד עם שני בניו יעקב והרץ נאשם דילון בהשמצת שלטונות מינסק, בהוצאת 245.000 רובל במרמה ובסחיטה מבעלי־אחוזות. דילון מת בווילנה בשנת 1838 בחוסר־כל [103].

יהודי אחר בניסוויז' שטעם את טעם ההשכלה היה הרופא ד"ר שמואל בן יקותיאל קושלבסקי. הוא נשאר נאמן למסורת ישראל ונטל חלק בהנהגת הקהל. הוא היה היהודי הראשון שזכה בתואר אקדמאי באוניברסיטה רוסית בווילנה במקצוע הרפואה [104].

מה היתה דרכו של יהודי מעיירה קטנה, מישיבה, לאוני־ברסיטה? אביו של קושלבסקי היה כנראה חוכר נכסים באחו־זתו של האציל קסאברי אובוחוביץ בכפר ליפה כ־7 קילומטרים מניסוויז'. האציל, שהיה שופט וראש בתי המשפט במינסק הכיר את הנער שמואל ברוך הכשרונות המעולים, והשפיע על אביו לשולחו לגימנסיה בווילנה במגמה ללמוד לאחר־מכן רפואה באוניברסיטה, והוא — האציל ידאג לקיומו בווילנה. ואכן בשנת 1823 קיבל קושלבסקי את תואר דוקטור לרפואה באוניברסיטת ווילנה [105]. ד"ר קושלבסקי זכר לאציל אובו־חוביץ את חסדו, וביום כלולות בתו של האציל גמל לו כחסדו והגיש לו שי נאה — שיר „תודה וקול זמרה", בחוברת שנד־פסה בווילנה בשנת 1823. השיר כתוב עברית ולצידו תירגום בפולנית בחרוזים, וברומית בתרגום מילולי שנעשה על־ידיו. ד"ר קושלבסקי שלח את השיר ל„הסכמה" ל„גדולי הידענים של הספרות העברית", לידידיו בנימין נתנזון מווילנה ולמרדכי אהרן גינצבורג איש פולנגה. את תשובותיהם הדפיס ד"ר קוש־לבסקי במחברתו במקור העברי ובתרגום פולני.

בשירו הוא מזכיר את הטובה שעשה לו האציל: „הגדלת חסדך עמדי, אחזת ביד ימיני ותאמר: עבור אתי וכלכלתיך, אהיה לך לישע" [106].

ראוי לציין שד"ר קושלבסקי תירגם לפולנית את „שיר־חביבים" לכבוד הגראף טישקביץ שחיבר אד"ם הכהן לבנזון.

התרגום נספח לטקסט העברי והופיע בדפוס בשנת תקפ"ב (1822) [107].

הסופר א. פפירנא שהכיר את ד"ר קושלבסקי בגיל העמידה בשנת 1848 מתאר אותו [108] כשומר מסורת וחסיד של האדמו"ר מלובאביץ, מגולח, לבוש בגדים אירופיים ועם טלית קטן. עסק בריפוי חולים בעיר ובערי הסביבה, וגם חולים מהשלאכטה הפולנית נהרו אליו ממקומות רחוקים. מחולים יהודיים לא לקח שום תשלום, והרבנים התירו לו לנסוע בשב־תות לביקור חולים.

הסופר מרדכי אהרן גינצבורג, שהתאכסן בביתו של ד"ר קושלבסקי שבועיים ימים, לא זכה לבלות בחברתו כי הרופא תמיד עסוק היה בעבודתו וכל ימי השבוע היה נעדר מן הבית לרגל ביקוריו אצל חוליו בעיירות הסמוכות [901] ד"ר קושלבסקי נפטר בניסוויז' [110].

שמ"ר (נחום מאיר שייקביץ) מחבר הרומנים באידיש וגם בעברית, יליד ניסוויז' כותב: „כאשר מת הדאקטאר קושעלעווסקי סגרו כל החנוונים חנויותיהם, כל איש עזב מסחרו ויתנהלו אחרי מיטתו. רב העיר ספדהו וכל העם בכה ויגיר דמע כמים" [211].

ד"ר קושלווסקי היה מנכבדי העדה וממנהיגי קהילת ניסוויז'. על ידיו נתגלגלה זכותה של קהילת ניסוויז' שבכתר הרבנות כיהן בה ר' יצחק אלחנן ספקטור, שהתפרסם אח"כ בהיותו רב בקובנו שבליטה, כאחד מגדולי הרבנים ברוסיה בדורו.

על אודות ר' יצחק אלחנן ספקטור שכיהן כרב בברזנה נודע לד"ר קושלבסקי מפי אחד מחוליו שבערי השדה, הקבלן ר' נחום מקאלטנאן. אותה שעה היה כסא הרבנות בקהילת ניסוויז' פנוי ולכן קיבלו ראשי הקהל את הצעתו של ד"ר קושלבסקי להזמין את ר' יצחק אלחנן לרבה של הקהילה, שלחו לו כתב־רבנות והקציבו לו שכר של 4 רובלים לשבוע במקום רובל אחד שקבל מקהילת ברזה [113]. אולם קהילת ברזה סירבה לוותר עליו, לכן הגניבו אותו ראשי קהילת ניסוויז' בחשאי בלילה והביאוהו לניסוויז' [114]. הרב ר' יצחק אלחנן ישב על כסא הרבנות בניסוויז' 5 שנים, תר"ו—תרי"א (1846—1851).

על חיי היהודים בניסוויז' בימיו של ד"ר קושלבסקי כתב בן זמנו הסופר א. מ. דיק, איש ווילנה, שהתגורר זמן־מה בניסוויז' בסיפורו „הבהלה אשר היתה בעיר ההרס בשנת תקצ"ה [115]. והכוונה היא לניסוויז' שכן רומז הסופר בסיפורו, שהעיר היתה מקום מושבו של הנסיך ר. הוא ראדזיביל. אשתו השניה של א. מ. דיק מצאה היה מניסוויז'.

וכך מתאר א"מ דיק את חיי היהודים בניסוויז' בשנת תקצ"ה (1835):

„מרבית תושביה חסידים מכתות שונות ואינם יודעים מאומה מהשכלה או גם לדבר ולכתוב באיזו שפה. החסידים מבלים את ימיהם בבית תפילתם ובהקטרת כלי מקטרתם ובשתית היי"ש וגם מסיפורי נפלאות מקדושיהם ומוריהם ובני הנעורים מהמתנגדים מבלים את עתותיהם בלמוד גפ"ת (גמרא פוסקים, תוספות). ביומא דשוקא בטלים אלו ואלו מעבודתם ויסחרו את העיר כל היום... המסחר יתחלק לסעיפים שונים, האחד בקיץ והשני בחורף. הראשון הוא מסחר הגבינות הקטנות המשולשות והנם נמכרות לרבבות על יד כל פתח הבית לכל עובר ושב. החריצי חלב הגדולים אשר יוגרלו ע"י בחורי חמד ההולכים שובבים ברחובות קריה, מרביתם מאנשי חסידים, ועוד יסחרו בקיץ גם בפרי עץ לרוב. והאחרון בחורף הכי נכבד הנהו הוא מסחר האבדירקעס, הן הנה בשר האווזות המפוטמות, כי אך יפול השלג על הארץ יקנו בני העיר אוזות חמרים ויכלאון על עליתם ומאבסים אותן בשבולי שועל ואחר ישחטון ויפשיטון את עורן מעליהן, את השומן ימכרו לבתי המלאכות ובשרן וכל הגריבענעס ימכרו לבני העיר בזול גדול.

...מלבד המסחרים הנכבדים האלה עומדות שמה שלושים חנויות... הנה מרכז העושר וגבול ההצלחה בעיר הזאת.

האיש אשר מט נספח הוא על עדת המשרתים והכלי קודש אשר רבו שמה למעלה ראש בימי החנוכה ופורים. מחצית העיר מסבבים על הפתחים זה בתור כלי קודש וזה בתור עני הגון ואלה בתור אנשי חסד לקבץ נדבה מלובשים כישמעאלים בכלי זמר וחרבות, אומרים שירים ופזמונים הבאים מארץ הקדושה.

גביריהם, הנקראים בשם הנכבד הזה אך למזכרת העתים הראשונים הטובים, המה ימי מועד אשר ההצלחה הרימה את דגלה על העיר הזאת כי היתה כאחת מערי הממלכות מלאה בהמון אדם אשר נהרו לבוא אל הנסיך ראדזיביל אשר גר שם, ואז היו תושביה עשירים ונכבדיה היו גבירים ועתה לא נשאר מכל כבודה הראשון רק בתי חומות הרוסות...

וכל אלה תפקד העיר העניה הזאת פעמיים בשנה את ביאת רבי החסידים המבלים את יתר הפליטה אשר הצילו ממסיבי הזמן..."

מתאורו של א"מ דיק מצטיירת תמונה לפיה חייהם של כל יהודי העיר התנהלו בדפוסי חיים מסורתיים, ללא כל התעוררות, נוכח תנועת ההשכלה שהתחילה להתפשט בין יהודי ליטא. אולם לפי עדותו של הסופר מ"א גינצבורג (1795—1846) אפשר לקבוע, שמלבד ד"ר קושלבסקי המשכיל נמצאו עוד אנשים בניסוויז' שוחרי השכלה וספרות בת דורם, שכן שמות הסופרים העברים בעת ההיא היו ידועים ומקובלים עליהם. וכה מספר מ"א גינצבורג, בן התקופה ההיא על הכבוד שחלקו לו אנשי ניסוויז' בהוודע להם זהותו:

„באתי על השבת סדר ויחי נשוויזה, מקום מולדת הפלסוף מיימון ואתענג לשוח במקום אשר בלה הפלסוף ההוא את ראשית ימי ילדותו על־פי הרשום בזכרון מספר תולדות ימי חייו ואנשי העיר ההיא, אנשי מוסר ודרך־ארץ, אשר לא היו למשא עלי בשאלת השלום ולא שאלוני על מקומי ואת שמי לא הגדתי להם, עד אשר נקראתי לעלות אל התורה, והנה עד מהרה רץ כברק שם מרדכי אהרן מלשון אל לשון ומפה אל פה. וכמעט כלו להתפלל והנה רבים מבקשים את קרבתי — דרשתי מאת הבאים על משפחת מיימון, כי ידעתי כי עוד לו בן חכם גדול בחכמת תקון השעורים ושיבולת שועל לכל מיני גרש (אומן בעשיית גריסים) והנה הוא נפגע מיד החלירע ואיננו ויהי לי יום השבת ההיא למנוחה ולעונג, גם בטני גם אולתי לקחו חלקם"...

בסיפורו הנ"ל מתאר א. מ. דיק את הלכי־הרוח בקרב היהודים עקב השמועה כי הממשלה הרוסית תאסור נישואים של בחורים יהודים מתחת לגיל 18 ושל נערות מתחת לגיל 16, וכי יקחו את הרווקים לעבודת הצבא ואת הנערות לבתי החרושת של הממשלה. לשמועה זו היה אמנם יסוד כל שהוא, שכן באותה שנה 1834 (תקצ"ה) דנה הממשלה הרוסית על חוק בעניני היהודים, והיה חשש מפני גזרות חדשות. אבל החוק, שאמנם נחקק בשנת 1835 החוק (לא נגע באורח־חייהם החברתי והדתי של היהודים)[116] ואסר על נשואי גברים יהודים עד גיל 18 ונשים עד גיל 16[117], אך לא אימת את החששות בדבר לקיחת הרווקים לעבודת הצבא ואת הנערות לבתי החרושת. מלבד זאת, יהודים, שרצו בכך, יכלו לעקוף את החוק שכן הם לא הקפידו על רשום רשמי של הנשואין, כשם שלא הקפידו על רשום הנולדים והמתים. אך לפני הופעת החוק הזה גרמה השמועה על אודותיו לפחד ולבהלה בקרב היהודים וכדי לקדם **תרופה למכה הזדרזו היהודים להשיא את בניהם ובנותיהם הקטינים** — כמנהגם מימים ימימה[118].

הבהלה אחזה גם ביהודי ניסוויז', וא. מ. דיק, שהיה עד לאווירה בקרב היהודים מספר עליה בספור סטירי. את מקור הפחדים הוא רואה בנחשלות הרוחנית של ההמונים הנוטים להאמין לכל דברי הבל. הוא גם אינו חוסך שבטו מכלי הקודש שמצאו הזדמנות לגרוף רווחים מעסקי הקידושין, ואח"כ מן הגירושין של הזוגות שזיווגם לא עלה יפה.

שנה לאחר ה„בהלה" בשנת 1836, פקדה את העיר שרפה גדולה ושבע שנים אחריה בשנת 1843 פרצה שוב שרפה[119]. שתי השרפות האלה המיטו חורבן על העיירה, כי הבתים שהיו בנויים מעץ, עלו באש ומצוקת התושבים היתה ללא נשוא, כי ביטוח הבתים משרפה לא היה נהוג אז. אסון השרפות נחרת עמוק בזכרון התושבים ואת מנין השנים היו מונים מן השרפות.

הגזרות בימי הקיסר ניקולאי הראשון[120] והשמועות על גזרות נוספות מררו את חייהם של היהודים — התקנות סיווגו את היהודים למועילים, והם: הסוחרים הגדולים, הרבנים והדיינים, חקלאים ובעלי מלאכה, ולבלתי מועילים שהיוו רוב בניינו ומניינו של יהודי רוסיה שעסקו ב„פרנסות אוויר". אלה היו מוגבלים בזכויותיהם אך בצבא היו חייבים לשרת במכסה משולשת מזו של הנוצרים (1851).

השלטונות החליטו לייסד בתי־ספר ממלכתיים חילוניים על חשבון הקהילה היהודית, למרות התנגדות היהודים בחשבם, כי חינוך חילוני עלול להביא לידי שמד. הרשויות הרוסיות אף הטילו מס על הלבוש היהודי המסורתי ולאחר מכן אף אסרוהו כליל; כן החליטו לבטל את שלטון הקהלה ולהטיל על הישוב היהודי מרות הרשות העירונית. אך המחרידה ביותר היתה תקופת ה„חוטפים" שחטפו אנשים וילדים מבני המעמד ה„בלתי מועיל" ומדלת העם לשרות בצבא, כדי להשלים את מכסת החיילים שלא נתמלאה.

שמ"ר (שייקביץ, נ. מ.) שהיה עד ראייה למעשה הזוועה של החוטפים מספר בזכרונותיו[121]:

„בעיני ראיתי שוטרים ואנשי צבא נשאו על כתפיהם נערים קטנים אשר זעקו זעקה גדולה ומרה ואחריהם רצו אמות הנערים בוכות בקול קורע לב וכליות ויעוררו תאניה ואניה על מחמדי נפשם אשר נלקחו מהן... זוכר אנכי, כי פעם אחת התפרץ השוטר משה ליב בלוית שני אנשי צבא בחדר מלמדי רבי גדליהו הגנס ויתפשו ארבעה מתלמידיו ילדים קטנים כמוני ויסובו אותם

אחריהם. המלמד היה כהלום רעם, אשתו התעלפה וכל הילדים הנשארים געו בבכי, והנערים השדודים קראו בקול מרגיז אחרי אמותיהם".

חטיפת הילדים לשירות צבאי לשנים ארוכות והעברתם על דתם בעל כרחם, המצוקה הכלכלית ופגעי הטבע — השרפות והמגפות, והגזרות שנתכו על ראש היהודים חדשות לבקרים מילאו את כוס היגונים ואין פלא שאנשים ניבאו על „קץ הפלאות" הקרב לבוא עם תום מלחמת קרים. היהודים ביקשו להאמין כי אכן באים ימים טובים יותר ורוח אופטימית החלה לנשוב ברחבי ליטא ועודדה את היהודים[122]. אמנם, דבר לא השתנה, אך באותה שנה, 1855, מת הקיסר ניקולאי הראשון ועל כסאו עלה הקיסר אלכסנדר השני. בימיו, עם הנהגת הרפורמות הגדולות במדינה הוקל גם ליהודים, אבל רוב ההגבלות נשארו בתוקפן[123]. בשנת 1856 בוטלה גזרת הקנטוניסטים, שהיה הסיוט האיום ביותר בחיי היהודים. פסקה חטיפת הקטינים כעונש על פיגור בתשלום מסים. בשנת 1874 הונהגה חובת שרות צבאי כללי והיהודים הושוו בזכויותיהם לכלל האוכלוסיה, אך יהודים לא יכלו להגיע לדרגת קצונה בצבא הרוסי.

בימי אלכסנדר השלישי, שעלה לשלטון לאחר רצח אביו, הקיסר אלכסנדר השני בשנת 1881, חודשו הגזרות והרדיפות של היהודים, שנואי נפשו[124]. בשנת מלכותו הראשונה שוב פרצו פרעות באוקראינה, הוגבל מספר התלמידים היהודים הרשאים ללמוד בבתי־הספר התיכוניים והגבוהים. בשנת 1892 בוטלה הזכות ליהודים לבחור ולהבחר למועצות הערים, ורק פחות מעשירית ממספר חברי המועצה יכלו להיות ממונים ע"י השלטון כראות עיניו. יהודים רבים גורשו מהכפרים, ולפתע אבד מקור פרנסתם ונהפכו למעמסה על הקהילות היהודיות בעיירות אליהן הגרו. הרבה משפחות בניסוויז' נושאות את שם משפחתן על שמות הכפרים שבהם גרו בטרם הגיעו לעיירה[125].

6. חיי היהודים בניסוויז' ברבע האחרון של המאה ה־19 ובהתחלת המאה ה־20

חיי הקהילה היהודית בניסוויז' מתוארים יפה בכתבות שפורסמו החל בשנת 1877, בעתונות העברית והרוסית־יהודית, „הלבנון", „הצפירה", „המליץ", „עברי אנכי". הכותבים היו צבי הכהן משביציקי, מי שהיה שנים רבות המלמד דרדקי המוכשר ביותר; מאיר משה אייזנשטדט; משה אלעזר אייזנשטדט מי שהיה רב מטעה"מ ברוסטוב־דון ובפטרבורג (פרסם רשימות מחיי ניסוויז': בשובי „אל ארץ מולדתי"[126]; „בצאתנו בדרך"), יוסף גבריאלוב, שכתב גם כתבות מחיי היהודים באמריקה ובאנגליה, אהרן קנטרוביץ', אהרן שמעון הלוי בקר; א. צופין. יצחק בר גבריאלוב; מרדכי מוהילנר. מלבדם פירסמו כתבות בעלום שם ובראשי תיבות, יתכן מחשש נקמה מצד פרנסי הקהל המבוקרים.

אמנם, הדברים לא תמיד מוארים באור אובייקטיבי, אלא כפי שנראו הדברים בעיני הכותב לפי הערכתו הסובייקטיבית, או נטייתו הפוליטית והחברתית. לעתים חטאו הכתבות בהגזמות וסילופים בגלל השימוש בפסוקים מן המקרא ובמימרות מן התלמוד והמדרשים ככתבם וכלשונם.

בכתבתו של צבי משביצקי ב־6.7.1877 ב„הצפירה" מודיע המחבר על דבר

„השרפה הנוראה שפרצה אתמול כ"ג בתמוז (23.6.77)
ותאכל אלף בנינים וגם אשה אחת נשרפה".

אלפים משפחות נשארו בלי קורת גג בלא כסות לבשרם והכותב פונה לעורך העתון ומבקשו:

„חוסה נא על האומללים האלה, לקבל את דברי אלה ב„הצפירה". אולי יושעו על ידיך, אולי ישמעו אחינו בני ישראל משיברנו הגדול והנורא וישלחו איש איש כפי מתנת ידו להרב הגאון דמחננו ר' יהושע רבינוביץ. ואז ברכת האובדים עליו תבוא. הכותב בלב נשבר צבי הכהן מאשעוויצקי".

חצי שנה אח"כ ב־28.12.77 מפרסמים פרנסי הקהל ב„הצפירה", בן ציון אייזנבוד, אליעזר משה הייליגמן, יהודה ליפשיץ ויוסף זליג מאדול, קול קורא ארוך, נרגש ומליצי שנועד להמס לבבות היהודים הנדיבים להחיש עזרה:

„להחיות את הנפשות העטופות ברעב נפוחי כפן של 300 נפשות... על זה אנו נושאים עין לנדיבי עמנו, כי קול שועת בת עמי ירגיז עיר ומלואה; שם בבית המדרש, רעם ורעש נורא מאד; מה קול המולה זה? אנשי שם יראי ה' מתעלפים שם מחרפת רעב, שם בעזרת נשים קול שאון ירגיז ארץ, מה הרעש הזה? נשים שאננות מבכות את התמוז[127], שם ילדי חמד מוכים ממהלומות אם רחמניה, אלה הצאן מה חטאו? יען אפפו אותה בבכי לשאול משכנתה פת לחם לשבור רעבונם; שם ינהרו המונים, קהל עם, מה תעופו? מה תרוצו? להפיח חיים באלה העצמות היבשות מעוני ולחץ". ...„הננו עומדים ומשתאים לדעת מה יעשה ה', יען כי לשבור רעבון האומללים האלה, נדרש לזה הוצאה מרובה לכל הפחות 200 רו"כ לכל שבוע, אשר אין בכוחנו ויכלתנו רק מעט מזעיר „ע"כ מפילים אנחנו תחינתנו..."

„ומאת שני גדולי ישראל, הלא המה אדמו"ר הגאון מקאוונא (ר' יצחק אלחנן ספקטור) ואלופנו הגאון ר' ראובן הלוי מאמטיסלאוו, אשר אור תורתם זרח פה, הננו מבקשים לבל ישכחו אהבת נעורים מהעיר הזאת ויעוררו לאנשי חסד לאסוף נדבות למען עניי עירנו..."

כעבור 5 חדשים אחרי פרסום הכרוז הנ"ל, פונים פרנסים אלה יחד עם הרב ר' יהושע רבינוביץ ב„הלבנון" מיום 31.5.78 בבקשה להוסיף ולשלוח עזרה ועם זאת מודים הם:

ל„אצילי בני ישראל אשר בעיר מעמעל הרה"ג וולגמוט, הרב ד"ר רולף והרה"ג בעהער והרה"ג שלעז, אשר בהשתדלות הגאון מקאוונא אספו והעבירו 300 רו"כ לנצרכים לחג הפסח לבד מה שנאסף גם מנדיבי קאוונא סך מסויים".

שרפות גדולות פקדו את העיר כמעט כל 10 שנים ובין אחת לשנייה פרצו גם שרפות קטנות. ב־5.10.82 מודיע קנטרוביץ ב„המליץ" כי:

ביום א' דראש השנה פרצה שרפה ותאכל כ"ה בתים ובהם רק שנים של עברים" ויעזבו היהודים את בתי התפלה ויחושו לעזרה לכבות את הבערה ואח"כ קבצו בו ביום לחם וכסף לתמוך בידי הנוצרים אשר רכושם היה לברות לשיני הלהבה".

עוד שרפה אחת בשלהי סיון תרמ"ח (1888) נזכרת ב„המליץ" 4.5.89 בקול־קורא של הרב אב"ד ר' יצחק ליפמן שרשבסקי בהקשר לשריפה שפרצה בליל כ"ט ניסן תרמ"ט (1889):

„ותאכל כמאה בתים ושבעה בתי מדרש ותפלה היותר גדולים בעירנו. רק כ־20 בתים היו מבוטחים בחברת אחריות האש. כמאתיים משפחות מתגוללות ברפתים או שתים ושלוש בחצר אחד ולרוב נשבר מטה לחמם... לכן אחינו בני ישראל הנדיבים יכמרו נא רחמיכם עלינו, ועזרו בכל אשר יש לאל ידכם לאחיכם האביונים, שאין עירנו יכולה להבנות מיתר אחיהם (בכוחות עצמה) כי אין הבור מתמלא מחוליתו ובפרט שזה מקרוב שתו גם המה מכוס התרעלה הזאת".

בכתבה של משה אלעזר אייזנשטדט ב„המליץ", יום לפני פרסום הכרוז של הרב אב"ד מסופר על „השרפות הרבות שתקרינה אצלנו ברוסיא כי ברוב העיירות הקטנות רוב הבתים בתי עץ הם והגגות לפעמים מכוסים בתבן להגדיל המדורה".

אין משתדלים לקדם את־פני הרעה ווליסד „חבר מכבי אש" ולבטח את הבתים ואת בתי־המדרש משרפות. לעומת זה „ישנן תרופות אחדות, והן לסבב הקפות אחדות סביב שולחן אשר ככר לחם עליו וללחוש על האש למען ישקע במהרה, ולהוציא את (המצה) „השמורה" הנמצאת אצל רוב בעלי הבתים ולתלותן על הקיר.

הכותב מטיל ספק ביעילות השליחים לאסוף נדבות ברחבי המדינה „כי על פי רוב יבואו בפנים צוהלים ובכיס ריק או יביאו מעט כסף".

הכתבה הזאת העלתה כנראה את חמת פרנסי העיר כי הכותב נאלץ היה בכתבתו הבאה להכחיש את חשדיו בשלוחי העיר...

„המשולחים אשר נבחרו „לנסוע בארץ" לקבץ נדבות למשען הנשרפים הם אנשי אמת, ישרים ותמי־מים, לא כאלה שעליהם דברתי במאמרי הנ"ל.

כן הוא מודיע שבהשתדלות רב העיר נאספו במינסק 500 רו"כ לטובת הניזוקים.

עברו 8 שנים, בעוד העיירה טרם שוקמה, שוב מודיע יוסף גבריאלוב ב„המליץ" 18.8.97, כי:

ביום 12 באוגוסט 1897 שוב פרצה שרפה במרכז העיר [128] ותאכל כ־500 בנינים ר' 400 בתי אבות נשארו בעירום ובחוסר כל... אלפי אנשים מתגוללים בחוצות או בדירות סרוחות, ברפתים באורוות ומחבקים אשפ־תות. לב מי לא ירתח לשמוע צעקת הילדים הפורשים כפיהם ללחם ואין, ועין מי לא תדמע לראות את החורבן הגדול והנורא שעשה שמות בעירנו — כי הנזק עולה לחצי מיליון רו"כ. אמנם העיירות הסמוכות לנו החישו להביא עגלות טעונות מזון ומחיה אבל אין הקומץ משביע וכו'". „אי לזאת אליכם אחב"י, רחמנים בני רחמנים, נקרא! חוסו נא להשתתף בצערנו הגדול והר־שיטו עוד עזרה לעירנו השוממה והחרבה, למען נוכל להקים את הריסותנו, כי ימי הסתו והגשמים ממש־משים ובאים... הכותב ברוח נכאה יוסף גבריאלוב".

לאחר השרפה הזאת, בה עלו באש כשני שלישים מהבתים, נוסד ועד לעזרת הנפגעים, שבראשו עמד הנסיך ראדזיביל שאירגן את פעולות העזרה. על הקמת הוועד הזה מודיע הרב אב"ד ר' יצחק ליפמן שרשבסקי במכתבו ב„המליץ" מיום 3.2.98, בו הוא מזהיר ומודיע:

„מכיון שהגיעה שמועה כי 2 אנשים מבני העיר עוברים בקהלות ישראל לאסוף נדבות לטובת הנשרפים בעירנו, כי מעירנו לא נשלח שום איש, וכי נדבות מקבל הועד ישירות ע"י הדואר".

השרפות הגדולות דלדלו את האוכלוסיה היהודית מבחינה כלכלית ורוחנית. ואט־אט התאוששה האוכלוסיה היהודית, אבל צרכיהם היו מרובים כי חייבים היו להקים מחדש את ביתם ולרכוש כל הציוד הביתי.

לפי עדותו של צבי משביצקי ב„המליץ" מיום 9.1.1879 מונה ניסוויז'

יותר מ־3000 יהודים, השליש מהם עוסקים בע־בודת האדמה, אך לא בעבודת שדה, כי אם בגני־ירק. ורבים מהם נוסעים באביב לערים אחרות: ווארשא, וויל־נא, ביאליסטוק, ערי קורלאנד וקניגסברג ושמה ישכרו כברת ארץ לגידול ירקות ולשיווקם בערים הגדולות. לעונת החורף חוזרים הביתה. ויגיעתם רבה מאד: בזיעת אפם יביאו לחם, אולם מה מתוקה להם העבודה הזאת, עד כי גם האבות ילמדו אותה לבניהם אחריהם"...

עורך „המליץ", ארז מעיר, כי הכותב צבי משביצקי, אף כי הוא מורה לילדי העברים, הוא גם עוסק בעבודת האדמה וגם עתה הוא מחזיק גינות בעירו.

יש להעיר, כי ניסוויז' היתה אחד המקומות המעטים ברוסיה שבהם עסקו היהודים בגננות־ירקות.

ב„ייברייסקאיה אנציקלופדיה", כרך XI: 82 מציין י. שאבאד:

„בניסוויז' מפותחת גננות הירקות בין היהודים. בגלל ממדי השיווק המצומצמים בעיר, היו גנני ניסוויז' מגדלים ירקות בסביבות הערים של החבל הצפוני־מערבי [האר־צות הבלטיות] וממלכת פולין ותוך כדי כך היו מקנים את מלאכת גידול הירקות לאוכלוסיה היהודית המקומית".

רבים מבני העיר עסקו בסחר תבואות ששגשג בעבר, אבל עקב בניית מסילת הברזל הגיע המסחר הזה לשפל המדרגה. וכה מתאר יוסף גבריאלוב את המסחר בעיר בעבר ובזמנו („המליץ" 21.9.90):

„עירנו תתהלל מימי קדם קדמתה בסחר התבואה, אשר פרץ בתוכה עד מעבר לגבול וארצות אחרות וסוחרי עירנו מילאו את ערי החוף בארצנו ומחוץ לאר־צנו. עוד במאה שעברה נודעה עירנו בארץ לעיר מסחר ומרכולת כאשר יעיד יליד עירנו בן בריתנו הפילוסוף שלמה מיימון בספרו „תולדות ימי חיי". ואבותינו ספרו לנו איך פעול פעל מסחר התבואה בעירנו מימי קדם, עת אשר בעגלות רתומות יסעו בני האדם, שביל הברזל טרם יהיה בארץ וקוי הטלגרף עוד לא ינטו בעירנו, אז בעבר הנהר „ניעמאן" ישבו אבותינו ויטעינו את סחר־רותיהם כל מיני בר ומזון משא לעיפה באניות רבות, אשר שטו ועפו על פני הנהר ארצה אשכנז ובעליהן היו עפ"י רוב מבני עירנו. (לדודי הסוחר הנכבד הר"ר גבריאל גולדברג ז"ל היו שלושים ואחת אניות). בעת ההיא היה תור הזהב ליושבי עירנו בכלל ולסוחרי התבואה בפרט, כי מסחר התבואה היה הרוח החיה באופני כל העסקים ובהנשא מסחר התבואה לעלות ינשאו כל העסקים לעו־מתו. ביום א' בשבוע עזב החייט את מחטו והרצען (הסנדלר) את סדנו לקנות תבואות הארץ מהאכרים באי שער עירנו ליום השוק, גם הקונה גם המוכר שמחו בחלקם.

אבל הימים הטובים האלה נגוזו ועברו, עת הקי־טור והמגנט הגיעה גם לעירנו וכ־13 פרסאות מעירנו תעבורנה עתה עגלות הקיטור על פני מסילת הברזל החדשה וחוטי הטלגרף יקיפו את כל העיר ולרגל התמורה הזאת בא שינוי גדול (לרעה) במסחר התבואה. ולרגל ירידת מסחר התבואה, ירד מצב עירנו גם בחמרי גם ברוחני, כי התגרים בראותם שהמסחר בגד בהם, עזבו את מסחריהם ויתאוו תאווה להיות חנוונים והנה מלאו פני עירנו חנויות כארבה לרוב ורבה ההתחרות ופסה הפרנסה. ומן העת שגברה האמיגרציה מעירנו לאמעריקא הצפונית ירדה עירנו תלאים".

יש לציין, שגבריאל גולדברג הנזכר בכתבה היה סבו של הסופר שמ"ר [129].

ההגירה החלה כנראה בשנות השבעים למאה ה־19 שסי־בותיה היו חוסר תעסוקה לדור הצעיר, השרפה הגדולה בשנת 1877 והעיקר, הנהגת חובת שרות צבאי כללי בשנת 1874 [130]. שנות השרות ארכו 4—6 שנים. מכסת החיילים שהוטלה על העיר היתה קטנה ממספר יוצאי הצבא שהופיעו ברשימות ולכן ניתן פטור משרות הצבא לבנים יחידים ולמפרנסים יחי־דים של משפחותיהם.

היהודים בהיותם אזרחים ממדרגה שניה, משוללי זכויות רבות, שפת המדינה לא היתה שגורה בפיהם, לא ששו לשרת בצבא במקומות רחוקים בעומקי רוסיה בסביבה עויינת ולאבד את השנים הטובות ביותר להסתדר בחיים. ולכן הטילו היהודים מום בגופם או הסתגפו כדי לאבד ממשקלם על מנת להש־תחרר מהצבא. הם גם ניסו דרכים אחרות — זיופים בתעודות

לידה או הצגת „מלאך" — איש אחר בעל מום תחת החייב בשרות. (תעודות זהות עם תצלום לא נדרשו). רבים עזבו את הארץ באופן בלתי חוקי בלי דרכון ונסעו לאמריקה. אם החייב בשרות השתמט מהתייצבות בפני ועדת הגיוס, נקנסה משפחתו ב־300 רו"כ. סכום ניכר בימים ההם[131]. לכן רבים היגרו אחרי התייצבותם, והמשפחה היתה פטורה מקנס. ובשנים בהן מספר המתייצבים היה קטן מהמכסה נלקחו לשירות צבאי גם אלה שבשנים כתיקונם זכאים היו להיות פטורים כמפרנסים יחידים או בנים יחידים.

הכתבות הבאות מתארות יפה את הלבטים והדאגות של יהודי ניסוויז' עת חויבו להתייצב לשרות צבאי. ב„המליץ" מיום 30.11.1882 מודיע מאיר משה אייזנשטדט, כי:

„ביום 10 בנובמבר נגמרה פה לקיחת אנשים לצבא ולא נעדר איש מאחינו, ומלבד בעלי זכויות נשארו גם אחרים בגורלות גבוהים הרבה".

אבל הכתבה של „בן טובים" ב„המליץ" 1.11.1889 מספרת, כי העניינים לא היו כל כך חלקים.

„ימי הקריאה לעבודת הצבא (פריזיוו) ממשמשים ובאים וידי מנהלי כל עדה בישראל מלאות עבודה לאסוף כסף למשען היוצאים לצבא ולשמור על הסדר שלא יקראו לצבא בני זכות במקום צעירים שאין להם זכות. אבל לא הרי כל ערי מושב בני ישראל בארצנו כהרי עירנו ניעשוויז. בעירנו אף הצעיר שהוא בן יחיד להוריו לא יוכל להיות בטוח כי יהיה נקי לביתו בשנה זו, כי אומרים אמור שנחרץ מטעם הועד הממונה על מקרא הצבא לבלי הבדיל בעירנו בשנה זו בין בעלי הזכויות ובין שאינם בעלי זכויות לרגל המלשינות והדלטוריא שנתגברה בעירנו בימים אלה; כי אנשי בליעל הביאו את דבתם רעה לפני שרי הממשלה, כי בני עירנו מחפשים אחרי כל האמצעים להשתמט מעבודת הצבא, ומעשים אחדים — לחרפתנו ולבשתנו — יתנו עדיהם להצדיק את דברי מלשינותם".

גם בכתבה ב„המליץ" מיום 20.3.1890 של שנה"ב מסופר על אי הסדר בניהול הפנקסים של הלידות והפטירות והתקלות הנובעות מכך.

„ספרי הנולדים והמתים ניתנו בעירנו בידי אחד העם, אשר אין לו ידיעה קלה בשפת רוסיא, וע"כ צלמוות ולא סדרים בספרים ההם. כי בעל הספרים יכתוב את שם הנולד כפי שנהוג לקרוא בין אחיו העברים ובשם משפחתו לא יכתוב. ולפעמים נשכח בכלל לרשום את שם הנולד. ועוד יותר ישרור אי־סדר בספר הנפטרים".

וקורה תכופות ששוכחים לרשום את הנפטר והוא נקרא לצבא ואז על ההורים לשלם קנס על אי התייצבות. ואחרים מאבדים את זכות השיחרור מהצבא כבנים יחידים, מאחר שאחיהם המתים לא נרשמו בפנקס הנפטרים".

בעל הכתבה מספר גם על תביעה משפטית נגד 60 איש עקב הלשנה על עדות־שקר בקשר עם בקשות להשתחררות משרות הצבא.

„הדבר הזה עשה את כל עירנו למרקחה, והנאשמים בעוון זה מעכבים את קריאת התורה בכל שבת ושבת, והמהומה והמבוכה רבה מאוד.

כתוצאה מהמשפט נתקלו בעלי בקשות רבים לשיחרורם מהצבא בזכות בקשיים רבים. ועל זאת כותב אהרן קנטורוביץ ב„המליץ" 10.10.1890:

„מהומה ומבוכה גדולה בעירנו, כי ימי הקריאה לצבא הגיעו, ובכל ימי השבתות מעכבים את הקריאה... אבל לאסוננו לא תועיל עתה כל השתדלות, כי שר המחוז לא יחפוץ לקיים זכויות שלוש המדרגות עד שיחתמו (שיעידו) עורך הדין והכומר הרוסי ושלושה נוצרים. ובאמת צדק הוא בדבריו, יען כי לפני שנה לא נעשו הזכויות בדין, ובעבורם גברה המלשינות וכמה אנשים מאחינו וגם נוצרים נשפטו לשבת כמה ירחים בבית־האסורים. וע"כ ימאנו הנוצרים כעת להעיד אף על בני זכות אמת".

מקרה מעניין ומבדח מביא בן טובים בכתבתו ב„המליץ", מיום 21.11.1889, המוכיחה על האמצעים השונים שננקטו כדי להשתחרר משרות הצבא:

„בת היתה לאברהם ה... נערה בתולה אשר הטבע לא חנן אותה בכשרון היופי ובן אין לו, וידאג לה אביה פן לא ימצאו קופצים עליה כאשר תגיע עת דודים. וימצא האב עצה טובה והיא: לרשום אותה בספר הפקודים בין הגברים בשם בן זכר, ואח"כ יימצא צעיר שלא מילא עדנה (עדיין) את חובת עבה"צ (עבודת הצבא) ויקחהו לבן לו (וכבן יחיד יהיה משוחרר מהצבא) ובזכותו זאת יקח את בתו לו לאשה. אמנם רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום. כי לאברהם ה... מתה בתו הבכירה בחיי בעלה וחתנו לא הביט על כשרון היופי ויקח את אחות אשתו הנ"ל לו לאשה. בין כה וכה מלאו בשנה זו כ"א שנה לבת ר' אברהם שהיתה לבן ותיקרא גם היא לצבא כארחות גוברין יהודאין ולולא מיהר אביה לעשות החלטת הקהל שבשגגה נרשמה בתו בין הקרואים בשם בן זכר כי אז נקנס בקנס 300 רו"כ בעד בנו שלא היה ולא נברא ובן אחר היה נלקח לצבא תחתיו".

ענין ההשתחררות משרות הצבאי והעזרה למגוייסים העניים לא ירד מעל דפי העתונות גם בשנים הבאות („המליץ" 20.11.90, 20.10.93, 2.1.95).

רע היה מצבם החמרי של עניי העיר, שמספרם כנראה, לא היה מועט. הם היו הראשונים אשר סבלו מהתייקרות מצרכי המזון עקב בצורת או יבולים פחותים.

ב„המליץ", 4.11.80, כותב מאיר משה אייזנשטדט:

„היוקר יאמיר בעירנו מיום ליום ועניים מרודים ילכו קודר כל היום בלחץ הרעב המעיק עליהם, עד כי נכמרו נחומי ראשי העדה על האומללים האלה ויקראו אספה בביהמ"ד הגדול ונמנו וגמרו לאסור איסור על כל מי שקנה מכולת מידי האכרים מחוץ לעיר כאשר הסכן הסכינו הרוכלים לעשות, למען הרויח ולהרים המקחים, ובפקודת הרב הגאון ר' יהושע רבינוביץ עלה הש"ץ דמתא הבמתה ויקרא באזני הנאספים בשם הרב את האיסור, וכל הנאספים מכל קצות העיר ענו אחריו אמן. נקווה כי כאשר החלו אלופי העדה לשית לבם לאביוני אחינו להקל עוניים מעליהם, כן יוסיפו לפקוח עיניהם על יתר צרכי העדה ועל מעשה הצדקה והחסד הדורשים תיקונים"[132].

אנו למדים כי הכותב מגנה בעקיפין את „אלופי העדה" על שאינם דואגים למצבם של העניים ובחרו באמצעי האיסור שאינו כרוך במאמץ, וספק אם ישיג את מטרתו.

הכתבות הבאות, בעילום־שם, מתייחסות לאי־סדר ולהזנחה במוסדות הקהילה:

„הגדר אשר סביב חצרמות (בית הקברות) נהרסה ופריצי חיות יעלו על הקברים ויחפרו בעומק האדמה („המליץ", 25.3.1879).

„בית ההקדש" (מקלט לאביונים ולפעמים גם בית־חולים) חלונותיו לארץ יגיעו והפרוץ בו מרובה על העומד, והדבר הרע מכל הוא, כי הבית נשען על יד בתי־המחראות והצחנה עולה באף כל עובר עד כי הוא (ה„הקדש") לגועל נפש לעניים אומללים. לא אחת הוכיחו רופאי עירנו את יושבי העיר על פניהם על אשר לא

ישיתו לב לדבר הנחוץ הזה, אך אין שומע להם" („המליץ", 2.10.1879).

בתי־המחראות (דער קהלישער אָפטרעט) הם בנין־עץ גדול ששימש כבית־כסא ציבורי גדול בשביל המתפללים בבתי־הכנסת המרובים, לתלמידי הת"ת ולדיירי שכונות העוני שמסביב. הבנין עמד מאחורי בית־הכנסת של החייטים ליד תעלת הניקוז העירונית. הבתים בשכונות אלה (שול הויף וטויטע געסל) היו בנויים בצפיפות בלי חצרות פרטיות לבנות בהם בית־שימוש ואשפה לזבל, לכן השתמשו דיירי הסביבה בבית־הכסא הציבורי, שהיה חסר כל מתקנים תברואתיים. שמירת נקיונם של בתי המחראות אלה לא הדאיגה איש, הן בגלל חוסר תודעת התברואה והן בגלל קשיים כספיים והאדישות של פרנסי הקהילה. בשנים מאוחרות יותר התחילו השלטונות לפקח על מצב התברואה, ונקטו אמצעי כפייה לשמירת הנקיון של „בתי המחראות" ע"י סגירת... בתי־הכנסת.

הכתבה ב„המליץ", 2.8.1893 החתומה בשם בדוי „נמר", מאשרת את המצב.

„לרגל האי־נקיון אשר בעירנו בא אלינו שר המחוז מסלוצק ויקרא לראשי העדה ויגל למוסר אזנם על האי־נקיון השורר בתוכם ובמיוחד כי בתי המחראות ישימו מחנק באף כל עובר ושב. הכסף הדרוש לתקון בית המחראות הוא רק 40 רו"כ ובכל זאת לא נמצא איש אשר יאסוף את הסך הזה. מנהלי העדה ובתוכם חברי בית המועצות (העיריה) השיבו לשר המחוז, כי עצתם היא לסגור את כל בתי המדרש, או אז יתעוררו נדיבי העיר להביא כל איש כפי נדבת לבו. השר מילא אחרי דבריהם ותיכף נתן צו לפקיד העיר, כי יסגור על מסגר 14 בתי מדרש, 3 בתי ת"ת ומאה נערים ילכו בטל בחוצות קריה. ולא נמצא איש אשר נגע הדבר הזה אל לבו, כי שם שמים ושם ישראל יחולל ברבים. אך לאחרונה קמו אנשי לבב ויקבצו נדבות מיד אל יד עד אשר קבצו הסך הנ"ל ובתי המדרש ות"ת נפתחו".

אמצעי לחץ דומה ננקטו בשנת 1889 [133]: כדי לאלץ את הקהילה לשלם להרב מטעה"מ (מטעם הממשלה) היושב בסלוצק, עיר המחוז, את משכורתו השנתית בסך 120 רו"כ, סגרו את בית־הכנסת הישן, והוא היה סגור 2 חדשים עד אשר שלמו להרב את החוב בלחץ הקהל.

„כי עד עתה הקיפה הזעקה את כל העיר ורבים אמרו, כל בגלל העוון הזה מחלות רבות תעשינה שמות בעירנו ונשים מתות בשעת לידתן [134].

בשל הלנת שכר דומה להרב מטעה"מ איימו השלטונות לסגור 3 בתי כנסת ואז סבבו הרב דמתא עם עוד 2 נכבדים בעיר „והשמיעו על השקלים", אך בכל זאת נאספה רק מחצית הסכום, ויתר הכסף לוו על חשבון העדה וישלמו להרב את שכרו [135]. גם ענין הגשת עזרה לחולים עניים וריפויים, מצא את ביטויו בכתבו. אך אין לומר שהבעיה מצאה תמיד את פתרונה המלא.

חברת „ביקור חולים" שהיתה קיימת מקדמת דנא והיתה עוזרת לחולים עניים, אך חולים הזקוקים לאישפוז בבית־חולים לא קיבלו עזרה, כי ה„הקדש" אינו מתאים לריפוי חולים, ולכן מודיע צבי משביצקי ב„הלבנון" מיום 8.7.1881 (שהופיע במאינץ שבגרמניה):

„קמו אנשים אחדים מאנשי עירנו, אשר צער החולים האומללים נגע עד לבבם ונפשם, בעזרת הרב הגאון דמחננו ר' יהושע רבינוביץ שליט"א אספו אספה להתייעץ כדת מה לעשות למען הנדכאים ויחליטו לקום על נדבות, וכן עשו... ועתה יש תקוה, כי ייבנה בית־חולים בעירנו".

עברו שנה ומחצית השנה וענין בית־החולים לא התקדם וה„הקדש" הוסיף לשמש כבית־חולים למרות מצבו הרע. אז פנה מאיר משה בן צבי אייזנשטדט ב„המליץ", 17.1.1883, במלים נרגשות להשפיע על הקהל להחיש את הקמת בית החולים. ואלה דבריו:

„כאשר ישמח לבבנו לראות את מעשי הטוב והצדק בחברות גמ"ח, חברת ש"ס, הכנסת אורחים, תלמוד תורה וכו', כן יתחמץ לבנו לראות את המצב הרע של בית החולים דפה. תואר הבית מפנים ומחוץ יעורר זוועה... החולים שוכבים למעצבה על מצעות תבן על הארץ, רגל רופא לא תדרוך שם ואנשי העדה אינם שמים לב לזה. אמנם התעוררו לפני שנה אחדים מנכבדי עירנו ויחליטו להרוס את החורבה הזאת ולבנות על תלה בית־חולים חדש במשטר וסדר נכון, גם אספו לזה סך הגון. בכל זאת זה יותר מחצי שנה משכו את ידיהם מעבודת הקודש וגורל החולה ברע הוא כבראשונה, לכן אמרתי להעיר את לבבם הפעם: רחמנים בני רחמנים! התעוררו נא וחושו לעזרת אחינו כי איככה תראו ברעה אשר תמצא אותם"?

אין לדעת, אם הקריאה הנרגשת של הכותב פעלה את פעולתה או שפעולתם השקטה והמתמדת של הרב והעסקנים הביאה לידי תוצאות חיוביות, מכל מקום, מודיע לנו משה אלעזר אייזנשטדט ב„המליץ", 13.5.1883:

„כי נדיבי העיר קנו בית ומגרש לו מסביב (הכוונה לבית ברחוב שפיטלנה, „הקדש געסל", משכנה של מרפאת טאז האחרונה) ויכינוהו לבית חולים. בקרוב יתקנו את הבית להיות ראוי לשם „בית חולים".

כן מביע הכותב תודה וברכה להרוקח מ. דומברובסקי הנותן תרופות לחולים עניים חנם, אך אם יביאו פתקא בחתימת הרב כי עניים המה.

ההקדש או בית החולים החדש עם הווסדו פעל כתיקונו, העיריה הקציבה הקצבה חדשית להחזקתו והגבאים עשו עבודתם בנאמנות ובמסירות. אולם כעבור כמה שנים מודיע יוסף גבריאלוב, כי:

„בעת האחרונה נקעה נפש הגבאים מההקדש כי לא מצאו את הכבוד האמתי הראוי לכבוד משפחתו ורק אחד נשאר על כנו, ועתה רוצה גם הוא לעזוב את מקומו לאחר, באמרו שלא יוכל לשאת לבדו את טרחו ומשאו, כי כסף הניתן מבית המועצה (העירונית) לתכלית זו בכל חודש וחודש לוקחים התקיפים בעדה למטרות אחרות יותר נעלות ונשגבות... כסף הטכסות שבעירנו ירד לטמיון ונבלע בין האברים [136]... ומאין יקח כסף לכלכל את בית החולים?"

בית החולים שרוי היה במאבק מתמיד על קיומו. לפי „המליץ", מיום 29.1.1895, סגור היה בית־החולים כ־3 חדשים ואחרי „שנכבדי העדה הלכו מבית לבית ואספו כסף לצורך בית החולים ואנשי העיר התחייבו לתת נדבתם מדי חודש בחדשו" נפתח מחדש, אחינו ב"ב (בן ברית) הד"ר סלאָפיאן יבקר את הבית שתי פעמים ביום בלי כל תשלום".

הד"ר סלאָפיאן היה הרופא היהודי היחיד בעיר וחי בה עד שגויס לצבא בפרוץ מלחמת העולם הראשונה. מלבדו היו גם שני רופאים פולניים, ד"ר בורובסקי וד"ר מלקביץ.

בשנת 1889 [137], דנה מועצת העיר בהקמת בית חולים עירוני מעזבונה של הברונית מנרהיים, ילידת העיר, לשם כך הקצתה העיריה מגרש בניישטאט. אחדים מחברי העיריה הנוצרים הציעו שבית החולים ייועד רק לאוכלוסיה הנוצרית, בטענם כי המנוחה התכוונה לנוצרים בלבד. שופט העיר דחה את טענתם באמרו כי „בצוואה רשום ,בשביל כל תושבי העיר'

וגם היהודים בכלל זה, הלא אב אחד לכולנו, אב אחד בראנו ואנשים אחים אנחנו, והבדל האמונה לא יוכל להבדיל ביי הדבקים".

בישיבה השתתפו ב"כ היהודים הרב אב"ד שרשבסקי והעו"ד אברהם שווערזשענסקי. בין הנכבדים הנוצרים השתתפו אבל־מוביץ, מנהל האחוזות של הנסיך ראדזיביל, שהבטיח לספק עצים לבנין מיערות הנסיך, ומפקד הגדוד הדרגוני שחנה בעיר — הנריצי (כנראה אביו של מי שהיה ראש העיריה לפני מל־חמת העולם השניה). עד 1892 לא הוקם בית החולים, כי כתבה ב„המליץ", 20.7.1892, מספרת שבת הנסיך ראדזיביל, מאריה עשתה מעשה חסד, לרגל נשואיה, ובנתה בית חולים גדול ב־זארעטשע, ואף מטבח כשר הותקן בו לחולים יהודיים. עד אז נסעו החולים לבית־חולים למינסק.

בשנת 1883 הוקמה חברת „ביקור יולדות" שמטרתה „להו־שיט עזרה לנשים עניות מיום לידתן עד שובן לאיתנן וגם להכניס על הוצאותיה את הילד בבריתו של אברהם אבינו". לחברי האגודה שמורה הזכות הבלעדית להתכבד בכיבודים הניתנים בשעת טכס ברית המילה, עפ"י גורל. אולם ב„המליץ" משנת 18.11.1890, מודיע יוסף גבריאלוב בכתבתו, כי פעולת החברה נחלשה, וכה דבריו:

„בראשית ימי היווסד החברה היה מספר החברים רב, כי כל אחד רצה לזכות בגורל בכיבוד הסנדק, למען היכבד על פני העם; אולם אח"כ בראותם כי כיבוד הסנדק המעשיר את בעליו (יען רבים מאמינים כי כיבוד הסנדק סגולה בדוקה היא לעשירות, כידוע...) יקרה רק לעתים רחוקות, נתמעט מספר החברים; ולדאבון לבנו נוכחנו לדעת כי החברים ירימו את כסף נדבתם לקופת החברה רק לשם כבוד מדומה ולשם מצוה גרידא בלי שום רגש פנימי. בעל הברית בראותו כי באו זרים בגבולו להתכבד, שמחתו מתחלפת בקלון, פניו משתנין לכמה גוונין... ומה נשתנתה חברה זו מכל החברות שבעירנו, אשר חבריהן אינם מצפים לתשלום שכר בהאי עלמא? הטרם ידעו כי גם העני הוא בשר ודם בעל רגש הכבוד כמוהם וגם הוא יתאווה תאווה להיכבד פעם אחת ביובל בכבוד הסנדק, ואם לא עכשו בברית המילה של בנו — אימתי?

מן הראוי כי הגבאים ישתדלו לחזק את החברה המו־עילה הזאת ולבנו סמוך ובטוח כי נדיבי עירנו לא יקפצו את ידיהם מלהרים את תרומתם, בלי לצפות לתשלום גמול להיות מכובדים בעיני הבריות ולהתכבד בקלון חבריהם העניים".

בעל הכתבה מתריע, דרך אגב, על אשר

„כמעט בכל בתי הצדקה גבאי אחד נאמן מנהל לבדו את כל ענייני הצדקה, הוא המאסף והוא המחלק. מהראוי כי מנהלי עדתנו ישימו לב להלכה מפורשת שנתעלמה מהם והיא „צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלושה", ולהו־ציא מלבם של החושדים בכשרים".

הדאגה של התושבים לעזור לחולים ולהעזר בזמן מחלה הביאה לייסוד חברה „לינת הצדק", על כך מודיע ש. ג. רוזוב־סקי ב„המליץ" מיום 15.2.1894, שמטרתה „לעזור לחולים עניים במשען כסף ולהפוך משכבם בחליים", כלומר החברים חייבים היו לפי התור ב„לינה" אצל החבר החולה ולשמש אותו, כדי לאפשר לבני הבית לנוח בלילה. מלבד זאת היתה החברה משאילה ציוד רפואי כמו כוסות רוח, חוקן, שלפוחית לקרח. הלינות אצל החולה עזרו מאוד לבני משפחתו, כי בני הבית שטיפלו בו ביום, נוסף להתעסקותם הרגילה, היו מגיעים עד אפיסת כוחות, שלא לדבר על מצבם הנפשי והחרדה לחיי החולה.

כדאי להזכיר אמצעי „ריפוי" אחד שמקורו באמונה טפלה שעליה מתריס בעל הכתבה החותם בראשי תיבות בבצ"ם ב„המליץ" 10.8.1884:

„כי ימות איש חסיד בעיירות קטנות הרבה קופצים על בגדיו שנשא בחייו, גם הבורית (הסבון) שבה רחץ בשרו נמכרת בפומבי. על „המציאה" הזאת תתנפלנה עפי"ר הנשים, בהאמינן כי ברחצן בהבורית הזאת את בשר צאצאיהן ידועי־חולי, תעלה ארוכה למחלתם".

אולם גם בעל הכתבה נתפס לאמונה טפלה בהאמינו כי הסבון בו משתמש הנפטר מזיק לבריאות, והוא כותב:

„מי שיש לו מוח בקדקדו יבין עד כמה תזיק לבשר החי הבורית הזאת, הקולטת בתוכה זיעת המת. ולא נתפלא, איפוא, אם בכל יום בערים הקטנות ילדים נקט־פים בלא עיתם רק בגלל הבורית הזאת אשר מות בה".

והוא מסיים את כתבתו:

„השמרו לנפשותיכם ובפרט בעת הזאת אשר מצווים אנחנו על הנקיות והטהרות לרגל החלי־רע אשר החלה לנגוף באירופה".

לא למותר לציין את הכתבה של מאיר בן צבי אייזנשטדט ב„המליץ" מיום 21.1.88, ע"ד מותו של הרופא הנוצרי, ד"ר שבלבסקי, אשר כיהן כרופא במשך 8 שנה:

„הוא ריפא את החולים העניים חנם אין כסף, לפניו לא היה ניכר נוצרי לפני יהודי, כרע וכאח התהלך עם אנשי עדתנו ודיבר תמיד טוב על היהודים".

המחסור והעוני בקרב השכבות המסויימות של האוכלוסיה היהודית עוררו בעלי לב להפעיל את חברות הצדקה שהיו קיימות או ליזום ייסוד של חברות צדקה חדשות.

ב„המליץ" מיום 23.2.1888, מודיע מניסוויז', תלמיד הגימנזיה בסלוצק И. С. А. (הוא, כנראה, בן העיר איסאק סולומונוביץ אבינוביצקי, מי שהיה אח"כ הרוקח בהורודזיי וראש הגדוד של הכבאים שם):

„הנשים הנדיבות פה נועדו יחדו ותחלטנה לייסד חברת „אגודת נשים" להמציא משען לחם לעניי עירנו. הראשונות אשר עוררו לדבר זה הן: מ' ל. לאומברג, מ' ח. גולדין, מ' באשע רוזובסקי, ומ' א. לוין. בכבודן ובעצמן תלכנה לאסוף את הכסף ואת הלחם ובכל יום ה' יחלקום בין עניי עירנו".

על דבר ייסוד חברה להלוואות בלי רבית בשם „סומך נופלים" מודיע אהרן שמעון הלוי בעקער ב„המליץ" מיום 3.2.1891:

„את אבן הפינה ליסוד החברה הזאת ירה הגביר ה' חישין ממוסקבה. בשנת תרמ"ח (1888) בבואו הנה לפקוד את קבר חותנו הגאון מוהר"ר יהושע רבינוביץ ליום מלאות שנה לפטירתו, וינדב 100 רו"כ לקרן קימת לאיזה דבר שבצדקה לזכר נשמת המנוח ז"ל. אולם בחסרון מתעסקים היה מונח הכסף עד שנת תרמ"ט, שאז התעוררו אנשים אחדים ויקימו את החברה הזאת. ועל המאה הרו"כ נדבת ה' חישין נוספו עד כחמישים רו"כ מנדיבי עירנו, אך טרם עבר חצי שנה מיום היוסדה, רפו ידי המתעסקים והחברה עברה מידי האנשים לידי הנשים הנכבדות: ש. ליפשיץ, ב. רוזובסקי, פ. אייזנבוד ומרים לנדברג, ובכל משך העת כשתי שנים לא רפו ידיהן, עד כי היום עולה הכסף הנמצא באוצרה כ־400 רו"כ".

היו גם יחידים שנטלו על עצמם את העול והמצווה לסייע לעניים. אחת מהם היתה פרלה משביצקי. פרלה זאת הגיעה לזיקנה מופלגת, בשנת ה־104 לחייה נספתה יחד עם קדושי ניסוויז' בטבח האיום שערכו הנאצים הגרמנים בט' בחשון, תש"ב (1941) [138], וחרף צניעותה וענוותה זכתה, שיכתבו עליה בעית־נים".

ב„המליץ" מיום 7.1.1890, מרבה J. G—W (כנראה, יוסף גבריאלוב הכתב הוותיק) לספר בשבחה:

„ועל טוב יזכר שם האשה הכבודה הצנועה במעשיה מרת פעריל מאַשעוויצקי המכונה „פרל הגבאית" אשר בכל עת תשכיל אל החולים הדלים לסעדם על ערש דוי, וגם ליולדות עניות תמציא ישע ועזר. והנה עניי עירנו ניזונים על ידי פעריל הגבאית והיא די לה בקב חרובין מערב שבת לערב שבת, כי לא תתלונן בצל העושר ובנפשה תביא לחמה וגם היא מטופלת בילדים קטנים. בקיץ שעבר היתה גם היא במספר הנשרפים ותשאר במצב נורא מאוד כי איבדה את כל רכושה. אך היא לא שמה לב לזה ותסבב כמקודם על פתחי נדיבים להציב גבול אלמנה. אי לזאת מחויבים אנחנו לתת כבוד לאשה הכבודה הזאת כי היא סמל מידת החמלה, ולולא ניתנה תורה היינו למדין מדת החמלה מפערל הגבאית... כדאית היא האשה הזאת לחוק את שמה לזכרון במה"ע (במכתב העת) לבני ישראל".

פעילה אחרת שהתמסרה להושיט סעד לנזקקים, הרי היא בושה (באַשע) רוזובסקי [139] שהאריכה ימים גם היא. הימצאותם של חיילים יהודים, ששירתו בגדוד הדרגונים (פרשים) שחנה בעיר, גרמה לדאבה רצינית לספק להם מאכל כשר. וכדי לגייס כספים הואיל הרב הגאון בכבודו בלוית הגבר הנכבד הר"ר יהודא ליפשיץ לסבב על פתחי נדיבי עירנו לאסוף כסף מכל איש אשר ידבנו לבו". על כך מודיע ב„המליץ" מיום 7.1.1890, J. G-W (יוסף גבריאלוב). ואעפ"י שבעיני הכתב „הדבר כשהוא לעצמו נכבד מאוד", בכל זאת אין לבו שלם עם זאת בשעה שבעיר, ש־סבלה רק לפני חצי־שנה מהשרפה הגדולה, ישנם הרבה זקוקים לעזרה. והוא מזהיר: „אבל דעו לכם, רבותי, כי אין אתם בני־חורין לסלק בשביל זה את ידיכם משאר ענייני צדקה שבעירנו, כמו: בקור חולים, סומך־נופלים, מלביש־ערומים, וכדומה".

בשנה שלאחר מכן הוכפל מספר החיילים היהודים והגיע ל־30 איש, והרב פנה לרבנים בערים הסמוכות בבקשה לתמוך במפעל זה. („המליץ", 19.1.1890).

אולם גם בעיות אחרות חייבים היו פרנסי הקהילה לפתור. אחת מהן היתה העדר בית־טהרת־המתים. מאז שנשרף ההקדש הישן ששימש גם בית הכנסת אורחים ומקום לטהרת המתים לא הוקצה מקום אחר למטרה זו. גל"י בן סודי מספר ב„המליץ" 27.6.1890, על מקרה שאשה מתה הובאה מכפר סמוך לקבורה ולא היה מקום „לגמול לה את החסד האחרון ולטהר אותה כחוק". ומסיים: „האם לא לחרפה ולכלימה הוא לעדתנו, כי אין בעיר „בית־טהרת־המתים".

ואכן כעבור 3 חדשים אנו מתבשרים ע"י יוסף גבריאלוב בכתבתו („המליץ", 21.9.1890):

„זה לא כבר קנו מנהלי עדתנו בית להכנסת אורחים ולטהרת המתים. הדבר כשהוא לעצמו נכבד מאוד, אבל מה עניין שמיטה אצל הר־סיני ובית הכנסת אורחים לבית טהרת המתים? אולי דעתם שאם יראו האורחים את סוף האדם, יחדלו לבוא בשערי עירנו ולא יהיה מהצורך לתת להם מזון שתי סעודות כחוק? נסתרה דרכם ממנו ולא נוכל הבין!".

בעית חינוך הבנים (לא הבנות) ניצבה תמיד בראש דאגת הכלל, ובעוד בני בעלי יכולת למדו אצל מלמדים פרטיים, הרי בחינוך בני העניים טיפלו רב העיר, ראשי הקהילה וגבאים מסורים, שראו במשימתם זו מצווה גדולה להקנות לבני העניים תורה ודרך־ארץ. בתי התלמוד־תורה לא עמדו על רמה נאותה, הן בגלל המלמדים שלא הצטיינו בידיעותיהם והן בגלל שיטת הלימוד המסורתית.

יוסף גבריאלוב בכתבתו ב„המליץ", מיום 21.9.1890 מתאר את המצב בת"ת ומזכיר הוא לטוב את האיש רב־הפעלים ר' סנדר הרציג, שבנה את בית הכנסת החדש, ושנקרא לפנים על שמו: ר' סנדר'ס שול. הוא מזכיר גם את הסופרים י"נ גולד־ברג—יכנה"ז, ואברהם זינגר, ילידי קאפוליע, שלמדו בניסוויז' [140].

„בבית התלמוד־תורה חושך ולא אור. אמנם בימים עברו היה בעירנו איש אחד מאוד נעלה ר' סענדער הערציג שמו [141], אשר כל מעיינו לנהל את בתי הת"ת... ויאסוף כעשרת אלפים רו"כ ויותר ויקן בתים וחנויות אשר פריים קודש עד היום לבתי הת"ת, ואף שהרב ר' סענעדער ז"ל, ניהל את הת"ת עפ"י סדר הלימוד הישן, בכל זאת ראו הנערים סימן ברכה בלימודים ורבים יצאו מבתי הת"ת ויהיו לסופרים נודעים כמו הסופר י"נ גולדברג והמשכיל ה' אברהם זינגר ועוד, אבל מיום אשר הרב ר' סענדער עזב את ארץ החיים אין איש מאתנו מתעורר לנהל בתי הת"ת בסדרים טובים: לימוד שפת קדשנו לא מצא פה מקומו, אין אחד מהתלמידים היודע לתרגם פסוק כצורתו. ראוי ונכון כי הנהגת הת"ת תפקיד על הנערים משגיחים להיות עינם צופיה עליהם לבל נגדל בידינו בנים משחיתים".

תנועת ההשכלה שהתפשטה ברוסיה משכה איתה גם צעירי העיר. העיתונות היהודית בעברית, יידיש ורוסית היתה נפוצה בעיר והשפיעה על מחשבתו ודרכו של הדור הצעיר, ועוררה אותו לשינוי אורח החיים התרבותיים והחברתיים של היהודים בעיר. צעירי העיירה העלו דרישות לרפורמות בחינוך ולהכליל בתוכו גם השכלה כללית ושפת המדינה, דבר שהממשלה הרוסית עודדה ותמכה בו. הנסיונות המעשיים שנעשו נתקלו ביחס עויין ובהתנגדות חריפה מצד בעלי ההשפעה הדתיים השמרניים. הכתבות בעיתונות בשנים 1879—1897 משקפות את המאבק הזה.

ב„המליץ" מיום 9.1.1879, מנסה יוסף גבריאלוב להשפיע על בני עירו לייסד בית־ספר כללי וכך הוא כותב:

„מאז השריפה (1877) ירדה עירנו פלאים במצבה הגשמי והרוחני. אין דואג לחינוך הילדים, ואין גם אחד אף בעשירי עירנו אשר ילמד את בנו לדבר נכוחה בשפת המדינה ויתר הידיעות הנחוצות לחיי אדם, ומה נקווה עוד מבני דלת העם, וכה יגדלו הנערים חסרי־כל דעת ומשען החיים, כי לדאבון לבבנו אין בית־ספר בעיר הזאת. זה ירחים אחדים קווינו כי ישועתנו קרובה לבוא, כי שליט הגליל הלימודי בא הנה ובאמרי נועם הוכיח דרכי בני עירנו על פניהם: לחרפה תחשב זאת לכם כי בעיר גדולה כזאת לא ימצא אף בית־ספר אחד. לו התעוררו לכונן אשיותיו, כי אז גם ממשלתנו תעזור על ידכם. אולם לדאבון נפשנו תקותנו נשארה מעל, יען בני עירנו לא שתו לבם לדבריו. ובכן עליכם בני עירי אקרא, התעוררו נא לדבר הנכבד הזה, לייסד בית־ספר בעירנו ולהציל נפשות בניכם. אל תדאגו לאמר כי לאור ההשכלה יטו אשורם מדרך היהדות ויבעטו בתורת ה' ובמצוותיו. לא כן אחי! ההשכלה לא תצור את האמונה אחותה, אם רק תבינו לכלכל דבר החינוך בתבונה".

המשכילים ועשירי העיר שנתפשו לרוח ההשכלה שלחו את בניהם ללמוד בגימנסיות רוסיות בסלוצק ובמינסק [142], אחרים שלחו את בניהם לבית הספר הרוסי למתחילים שליד הסמינר למורים, אחרי למדם שנים אחדות בחדר [143], כי כל נסיון לייסד בי"ס מודרני נתקל בהתנגדות הקנאים הדתיים והמלמדים.

גם הפניה לשלטונות בשנת 1880 בבקשה לייסד בית־ספר יהודי ממלכתי בן 2 כיתות („רוסקי יבריי", מיום 15.4.1881), עוררה את התנגדותם הנמרצת.

על נסיון נוסף לייסד בי"ס פרטי, שהביא לידי מחאות חריפות, מודיענו בכתבה ב„המליץ" מיום 13.8.1885. החותם „בן־עיר":

„זה כשלושה ירחים באו הנה מהעיר קלעצק שני אנשים צעירים ותעודות מורים פרטיים בידיהם ויאמרו לפתוח פה בית־ספר פרטי להורות גם לילדי לא־עשירים תורה ודעת ודרך־ארץ. משכילי עירנו ונכבדיה ששו לקראתם ויחליטו לתמוך בידיהם, אבל כאשר נודע הדבר להמלמדים הרעישו עיר, באמרם כי צירי (שליחי) לילית וכת דיליה באו לחטוף עוללים שלא פשעו להסגיר נפשם למות דתי ומוסרי. דבריהם לא שבו ריקם וקנאים נתנו ידם למלמ־דים ויכו את המורים בלשון לפני המשגיח על בתי הספר בעיר הפלך לבל יתן להם רשיון לפתוח פה בי"ס. עוד לא נודע אם יטה המשגיח אוזן למלשינים, אך אם יאות להם, נאבד שעת כושר כי לאו בכל יומא אתרחיש למצוא מורים ישרים, אשר יאבו לכונן בי"ס בעיר קטנה, וחבל על הדור הצעיר ובני העניים אשר תקוה נשקפה להם לקְנות ראשית חכמה ודרך־ארץ בבית הספר, ועכשיו יוסיפו ללכת בטל ברחובות עיר".

בכתבה אחרת ב„המליץ" מיום 14.10.1885, מודיע ש־נ־ה־ב (הלפנד?) על אודות המשך המאבק „בין החושך לבין האור הנגנז":

„שני המורים ערכו ספר (תזכיר) אל הפקיד על בתי הספר בגליל מינסק ויבארו לו שורש דבר נמצא בזה, כי רק הקנאות וההזיה בזה, ועל־כן חלו פניו לתמוך בידם להוציא חפצם. על המכתב חתמו רבים מנכבדי העדה, אשר עינים להם לראות רב הטוב הצפון לבניהם בבי"ס ערוך ומתוקן לפי רוח הזמן, אבל כאשר נודע הדבר להמלמדים, קמו כולם כאיש אחד וירימו קולם לשמים על התועבה הנוראה הזאת. גם את הרב החרידו ממקומו לע־מוד בפרץ, בבוא זרים לחלל את הקודש — לייסד „שקא־לע", ומי יודע אם לא ייווסד חס וחלילה גם „גימנאזיום" בעיר.

„דברי המלמדים נכנסו באזני הרב וכרוז יצא מלפניו בכל בתי התפלה, כי מטעם הרב ודייני העיר אסור לכל איש ישראל לחתום שמו על דברי הספר (התזכיר) אשר כתבו המורים. וימהרו המורים לבוא לפני הרב לשאול את פיו מה ראה על כך לחבל מעשה ידיהם וידבר הרב אתם קשות ויתן אותם ככופרים בעיקר. לשוא העתירו המורים עליו מלין, אך כל דבריהם היו ללא הועיל ויצאו המורים האומללים מאת פני הרב וידיהם על ראשם. אולם גם המורים לא יטמנו ידיהם בצלחת. כפי הנשמע, לב הפקיד טוב על שני המורים ויבטיח אותם נאמנה כי תבוא שאלתם בקרוב וביה"ס ייפתח.

והנה אין אנחנו דנים על המלמדים, כי מלחמת קיום היא להם, יען יודעים המה בנפשם כי כוכבי חדריהם יאספו נגהם מפני האור הגנוז בבית הספר החדש אם ייפתח אך על הרב דעירנו אנו מתפלאים כי נתן גם הוא את ידו לקנאים ויחלל שמו הטוב".

כנראה שבמלחמת־מצווה זאת יד הקנאים היתה על העל־יונה ובית הספר לא נוסד, כי אין שום ידיעה על אודות זה בכתבות של השנים הבאות, ואילו נוסד, ודאי היו מציינים את המאורע הזה בכתבות. הקנאות והשמרנות במסגרת הישנה של החינוך החזיקה הרבה זמן, אפילו כעבור 10 שנים כשבא „מטיף לאומי" לעיר להטיף בדברים חוצבים להבות אש ע"ד התיקונים הנחוצים בחינוך הבנים והבנות, צעקו הקנאים „מה לנו ולתי־קונים, כאשר חינכו אבותינו אותנו, כך נחנך גם אנחנו את בנינו", („המליץ", 14.2.1895).

שינוי קל חל בהשקפתו על החינוך אצל בעל הכתבה הראשונה בענין זה ב„המליץ" משנת 1879, יוסף גבריאלוב לאחר 18 שנים עם שובו מאמריקה ומאנגליה. עתה במקום לשים את הדגש על ההשכלה הכללית, נוסף על לימודי הקודש, מדג־ש הוא בכתבתו ב„המליץ" מיום 18.6.1897 את הנחיצות של לימוד התלמוד שהוזנח בעיר, בלי אשר ישלול את הלי־מודים החיצוניים. הכתב שהוא בר־אוריין[144], כפי שאפשר לראות מכתבותיו המרובות, הושפע ממצבו העלוב של החינוך היהודי באמריקה ומערב־אירופה ועם־הארצות שפשטה שם בקרב היהודים, המחלישה את הרגש הלאומי והדתי והקשר עם העם — וכה לשונו:

„לו חכמו השכילו אחינו יושבי עירנו ללמד את בניהם גם תלמוד עם פסקי הלכות, אגדות ומדרשים, כי אז היו בניהם בנים נאמנים לעמם ולדתם, כי הנסיון הוריני לדעת שבאלה הארצות אשר לימוד התלמוד לא מצא זכות אזרח גם היהדות זרה להם והנה רבים הדואגים לבניהם, אומרים, כי בזמן הזה, זמן הקולטור והפרוגרס, לא יכול צעיר להתכווץ בד' אמות של הלכה, ועליהם ללמוד את שפת המדינה ויתר הלימודים הנחוצים לאדם, באשר הוא אדם, אמנם כן, גם דעתי היא, שגם מלימודים לא יניחו את ידם, אבל עליהם לקבוע עתים גם לתורה ותלמוד, ולא תהא כוהנת כפונדקאית?"

וכיצד נראות בעיניו העיירה ויהודיה לאחר שובו מאמריקה; בבחינת „אורח לרגע רואה כל פגע":

„עתה באתי לעיר מולדתי במדינת ליטא. רוב יושבי עירנו חיים מן הרוח (האויר) והעניות ירושה להם מאבותיהם ומחזרת תמיד על אכסניה שלה. הם מתפר־נסים בנס וקיימים בלבושיהם שהכינו בשבילם עוד ביום חתונתם, והשטן של פירוד הלבבות, קנאה ושנאה, רכילות ולשון הרע מרקד ביניהם, אך זה לעומת זה עשה אלהים, כי יש בעירנו עושים ומעשים רבים לחסד ולצדקה".

יש לזכור שדברים אלה על מצבם הסוציאלי והכלכלי של היהודים נכתב 8 שנים אחרי השרפה, וחדשיים בלבד לפני שפרצה השריפה הגדולה ב־12.8.1897, אשר אכלה שני שלישים מהבתים. לכן בנקל אפשר להבין את המצב אחרי השרפה.

מקורות מימון ההוצאות הכלליות של שירותי הקהל, כגון בית המרחץ, ההקדש, בית הכנסת האורחים וכן המשכורת להרב ולדיינים, וכן מימון הוצאות יוצאות מהכלל, כגון שיקום בנייני ציבור אחרי שריפה, שימשו ה„טכסא" או ה„קורופקי", שהוטלו על מצרך או על שרות מסויים, ומי שביקש להתחמק ולא לשלם אותו הוכרז עליו חרם.

המס הוטל על נרות, שמרים, שחיטת בהמות ועופות. גביית המס נמסרה במכרז־ההחכרה פומבי, תמורת סכום מסויים ששילם החוכר לקופת הקהל ולעתים נמסרה מכירת מצרך מסויים כמונופולין למשפחת הרב תמורת משכורתו.

אחרי שריפת 7 בתי הכנסת ב־1889, הוחלט להטיל „טכסא" על השמרים לשיקום בתי הכנסת. אך היו שטענו שמסי הטכסא או הקורופקי כמסי עקיפין, מכבידים על מעוטי היכולת, כי מהם מרבית ההכנסות של המסים.

לפני חג הפסח הוחל בהתרמה ל„מעות־חטים" או „לקמחא דפסחא", מנהג קדום לסיוע לעניים לצרכי חג הפסח. הכתבה הבאה של יוגב (יוסף גבריאלוב) בהמליץ" — 13.3.1890, מתארת את המצב, לא בלי הפרזה, בעניין „מעות חטים" והטכסא:

„בכל ימות השנה יסתפק העני שבישראל בפת־קיבר, אבל בחג המצות, זמן חרותנו נחוץ לו, כבן־חורין, פת נקיה מקמח סולת ויי"ג לארבע כוסות. חכמינו ז"ל עשו

לחוק שכל אחד מישראל ירים תרומה לצורך קמחא דפסחא. החל בר״ח ניסן ואילך משמיעים על השקלים וגבאי צדקה מחלקים מעות חטים לעניי העיר. אבל כל המביט בעין חודרת יראה ויווכח, כי אך מצוות אנשים מלומדה מנהג ישראל זה לבני עירנו ונותנים מעות לשם מצווה גרידא וכאילו כפאם שד. עשירי עירנו אינם מרבים לתת, בטענה שיש להם קרובים עניים.

„בגלל הסכום שנאסף באותה שנה לא הספיק דיו לחלוקת מעות החטים „מצאו בני העליה שבקרבנו תחבולה אחת נקיה וקלה. ובאספה בבית הרב של בעלי הבתים נמנו וגמרו להקים על תלה את הטכסא — הוא מכס השמרים — שנתייסדה בקיץ שעבר לצורך בנין בתי התפלה הנשרפים, ולהחזיקה עד אחרי חג הפסח, וידמו כי בזה יוושעו עניי עירנו, תשועת עולמים. הטכסא המפשטת את עור העניים מעליהם מבצבצת ועולה על שולחן מנהלינו בכל עת צרה ומצוקה. הטרם ידעו מנהלינו כי עשירי עירנו לא יקחו שמרים בהטכסא ותחת המשא הזה ירבצו רק בני דלת העם?

ועל טכסא חדשה בשם „עשיית השבת״, מודיע גל״י בן סודי ב„המליץ״ מיום 27.6.1890:

„המצאה״ חדשה המציאו בעת האחרונה מנהלי עדתנו והיא: כי נוסף על הטכסא המפשטת עור עניי עירנו, השכילו „המשכילים אל דל״ למצוא מוצא לכסף בעת הצורך מהמצאה חדשה וזרה במינה, אשר בשם „עשיית שבת״ תכונה. פקודה יצאה מהבד״צ בהסכם בעה״ב דפה, כי כל בית־אב יביא לבית הרב כסף התרומה כופר פדיון שבתו. והנה אך למותר להראות את השגגה היוצאת מלפני השליטים, מנהלי עדתנו, כי יש בתי אבות עניים שברכם ד׳ בבנים במספר לא מעט ובאופן זה תגדל נדבת העני על העשירים אשר לא ירב מספר בני ביתם״.

גם חלקם של היהודים בבחירות למועצה העירונית („דומה״) ובניהול העיר משתקפת בכתבות. לפי החוק מ־1870 לא עלה מספר היהודים למועצה העירונית על שליש ממספר חברי המועצה. יהודי לא יכול היה לכהן כראש העירייה. בחירת המועמדים נערכה ע״י שימת גולה (כדור, גאַלקע) בקלפי המחולקת לשני מדורים אחד בצבע לבן והשני בצבע שחור. הבוחר היה משליך את הגולה או לצד הלבן או לצד השחור של הקלפי. המועמד שלזכותו הושם מספר גדול יותר של גולות „לבנות״ זכה בבחירה והאחר ש„זכה״ בגולות השחורות — נפסל.

זכות הבחירה הוענקה לבעלי־בתים, לבעלי עסקים ולבעלי־מלאכה, בעלי תעודות עסק או מלאכה (פאַטנטים). בשנת 1892 נשללה מהיהודים הזכות לבחור ולהיבחר למועצת העיר, ורק יהודים אחדים מונו ע״י השלטונות לחברי המועצה.

בעל הכתבה ב„המליץ״, בן־טובים מיום 7.12.1889, מתאר השיטות והאמצעים שנקטו המועמדים כדי להיבחר למועצת העיר ומסתבר כי סדנא דארעא חד הוא:

„ימי הבחירה ליועצי העיר (גלאַסני) ממשמשים ובאים, ימי משתה ושמחה הם הימים האלה לבעלי הכדורים (בעלי זכות בחירה) בערי ישראל המרובות באוכלוסין ובאנשים מביני דבר משתדלים בני העליה שבתוכן, שהבחירה תהיה כדת ועיניהם בראשם לבחור באנשים הראויים לאותה אצטלא, אבל בעירנו ככל הערים הקטנות, רוב בעלי הדעה הם מדלת העם הלא המה החייטים ויתר בעלי המלאכות למיניהם והמה יבחרו באלה הממלאים את גרונם יין ושכר בלי להביט אם עטרתם הולמתם, כי בשני דברים אדם נבחר בעירנו להיות חבר בית המועצה: בכיסו ובכוסו...

עכשו יש התעוררות בלב ראשי העדה להבין מה לקרב ומה לרחק. אקוה שדברי יהיו הפעם במועדם לפעול על יתר ראשי העדה ועשיריה להאציל מרוחם על ההמון לבחור באנשי אמת ושונאי בצע ולא תהיה עירנו כספינה שאבדה את קברניטה״.

אבל המאה העשרים כבר עמדה על המפתן. מסגרות ואורחות־חיים מסורתיות החלו להתפורר, רבו המשכילים בעיר, הנצו ניצנים ראשונים של התנועה הציונית ושל תחיה לאומית, בעיקר בקרב בני המעמד הבינוני, ומצד שני הופיעה תנועה רדיקלית סוציאליסטית בקרב השכבות העממיות והפועלים, שהתסיסה את חיי הקהילה והצעידה אותה לתמורות בחיים הציבוריים. התמיכה בישוב הישן בארץ ישראל היתה מקובלת מקדמת דנא [145]. שלוחים מא״י היו מבקרים בעיר ומתרימים לקופת ר׳ מאיר בעל הנס [146], וכמעט בכל בית היתה קבועה קופת רמבעה״ן ובה שלשלו הנשים בכל ערב שבת לפני הדלקת הנרות את נדבתן.

מזמן לזמן היו עולים זקנים לירושלים לחיות אחרית ימיהם בירושלים עיה״ק ולבוא למנוחת עולמים באדמת הקודש וע״י להימנע מגלגול מחילות עם ביאת המשיח.

אחד מראשוני העולים לארץ הקדושה, כפי שהזכרנו לעיל, היה ר׳ משה ב״ר מאיר מתלמידי הגר״א שעלו ארצה בשנת תק״ס—1800 [147]. בבית הקברות שעל הר הזיתים [148] אנו מוצאים מצבות רבות של נפטרים, יוצאי ניסוויז׳ משנים תרכ״ב, תרל״א, תרמ״ט, תרנ״ז. בפנקס חברת ביקור־חולים, ירושלים [149], רשומים שמות חולים יוצאי ניסוויז׳ שכולל מינסק שילם בעדם את דמי המחלה בשנים תר״ל—תרמ״ב, ובפנקס תשלומי עסכריה (כופר עבודת הצבא בתורכיה) שבניהולו הוחל בשנת תרנ״ז [150] רשומים שני יוצאי ניסוויז׳. גם בדוח״ות של ועד הכללי כנסת ישראל בשנים תרנ״ה—תרע״א, נזכרים שמות יהודים בניסוויז׳ שקיבלו תמיכה מוועד זה.

עוד בראשיתה של תנועת חיבת־ציון מצא רעיון ישוב ארץ ישראל הד בלב אנשי העיר ביחוד בקרב המשכילים. ב„המליץ״ מיום 17.10.1883, מודיע משה אלעזר אייזנשטדט, שאנשי העיר הושפעו מדברי סופרי „המליץ״ והחליטו לקנות אתרוגי א״י במקום אתרוגי קורפו. „ומאוד ישמח לבנו לראות כי באמת לא נופלים אתרוגי ארץ הצבי מאתרוגי קורפו״.

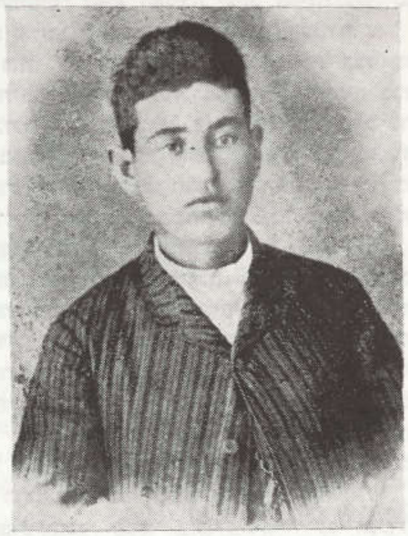
ב„המליץ״ מיום 27.12.1889, פרסמה קבוצת חובבי־ציון מנכבדי העיר הספד על מות הרב המפורסם, הר׳ מרדכי אליאשברג, הרב של בריסק [151] מראשוני חובבי־ ציון.

„במר נפשם יילילו וימררו בבכי על האבדה הגדולה בעלות השמימה דגול מרבבה זה אשר עשה שתי שליחויות ביחד: כעמוד אש הלך לפניהם להאיר דרך בים התלמוד וכעמוד ענן עמד הכן בעד משאת נפשו, ישוב ארצנו הקדושה...״ הבאים על החתום בלב נשבר ונדכא, יום ו׳, ד׳ טבת תר״ן ניעשוויעז נאום ונאום ש. ד. פיינברג, דיין דפה, שלמה ב״ר בנימין אליה שו״ב, משה ב״ר יוסף זלמן לוסטרניק, יוסף יצחק פרלמן, אליהו ב״ר שלמה שו״ב גבריאלוב, יהודא זלמן ליפשיץ, רפאל מישקובסקי, מתתיהו לאנבורג, שמעון אורי גולדברג, יצחק מאיר גבריאלוב.

לקבוצת חובבי־ציון היתה השפעה בעיר וכשביקר בה המשולח מקובנה, הדרשן צבי יעקב אפשטיין „וידבר סרה על חובבי־ציון ויתן לשמצה את ראשי החפצים לחונן עפר ציון, גערנו בו בנזיפה ונזהירנו לבל יוסיף להרים קולו נגד הרעיון הקדוש הזה״. („המליץ״, 31.12.1889). — חובבי־ציון בעיר היו פעילים באיסוף כספים ל„ישוב ארץ ישראל״, ובגיוס חברים ותורמים. הכתב „לב״י לציון״ מודיע ב„המליץ״, 27.7.1890:

„זה לא כבר נאספו כמה מנכבדי העיר בבית הרב הגדול שלם צנא מלא ספרא הר״ר שמואל דוד פיינברג

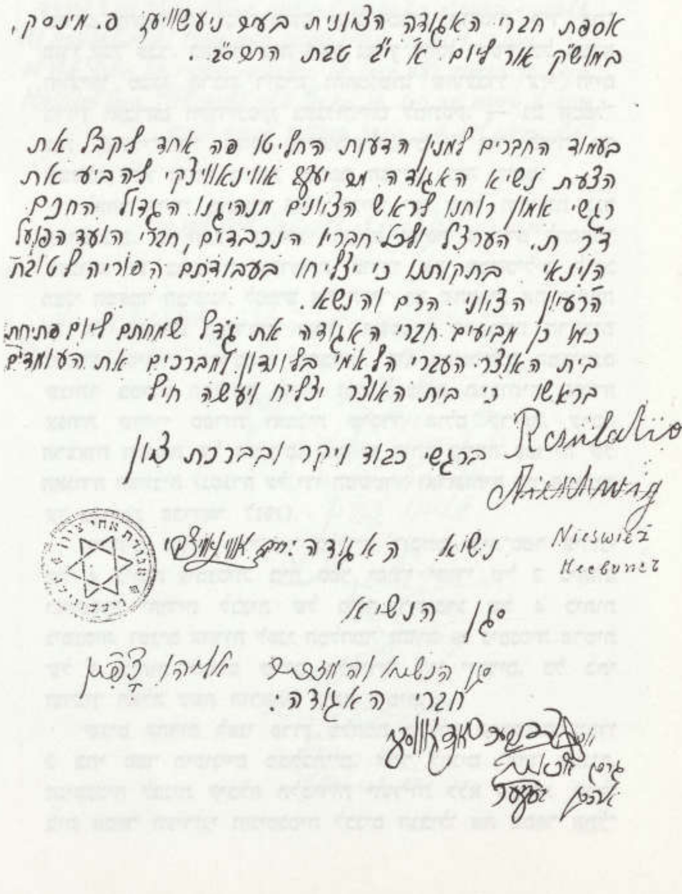
נ״י [152], בדבר רעיון הישוב ויטכסו עצה כדת מה לעשות למען הפיצו בין תושבי עירנו. אחדים מהם הבטח הב־טיחו להרבות חברים להחברה באודיסה לתמיכת עובדי אדמה ובעלי־מלאכה בסוריה ובפלשתינא״.

יהודה־לייב דנילביץ׳

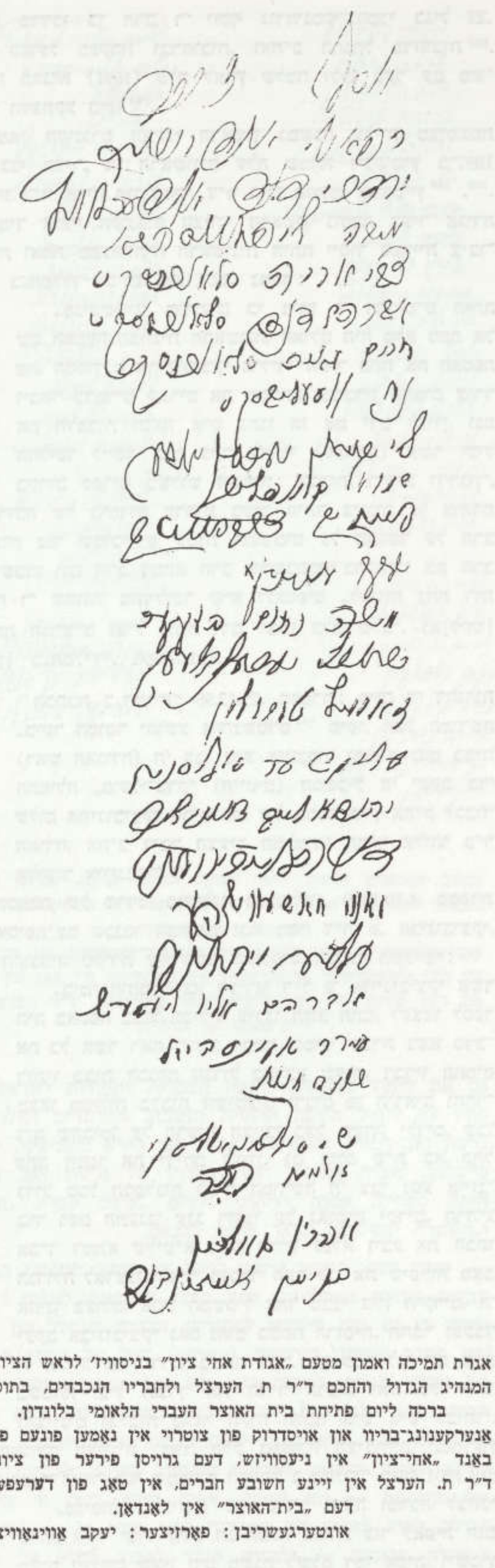
בדו״חות של הועד האודיסאי [153] משנת 1890 ואילך אנו מוצאים בין הפעילים באיסוף כספים ל„ישוב ארץ ישראל״ את שמחה וילקומיץ [154]. 1891, אפרים משביצקי ואחרים, וכן רשימת חברי החברה ותורמיה מניסוויז׳.

רעיון ישוב ארץ ישראל וחיבת ציון עורר גם שלושה צעירים ומשפחה אחת לעלות ארצה [155] בימי העליה הראשונה, הבתר־בילויית. בשנת תרמ״ו (1886) עלה מרדכי בן משה חיים

אספת חברי האגודה הציונית בעיר ניעשוויז פ. מינסק,
במושק אור ליום א׳ י״ג טבת התרס״ב.

בעמוד החברים למנין הדעות החליטו פה אחד לקבל את
הצעת נשיא האגודה מו״ה יעקב אווינאוויצקי להביע את
רגשי אמון רוחנו לראש הציונים מנהיגנו הגדול החכם
ד״ר ת. הערצל ולכל חבריו הנכבדים, חברי הועד הפועל
הוינאי בתקותנו כי יצליחו בעבודתם הפוריה לטובת
הרעיון הציוני הרם והנשא.
כמו כן מביעים חברי האגודה את גודל שמחתם ליום פתיחת
בית האוצר העברי הלאומי בלונדון ומברכים את העומדים
בראשו כי בית האוצר יצליח ויעשה חיל
ברגשי כבוד ויקר ובברכת ציון
נשיא האגודה: יעקב אווינאוויצקי
Nieswież
סגן הנשיא
סגן הנשיא והמזכיר אליהו
חברי האגודה:

אגרת תמיכה ואמון מטעם „אגודת אחי ציון״ בניסוויז׳ לראש הציונים, המנהיג הגדול והחכם ד״ר ת. הערצל ולחבריו הנכבדים, בתוספת ברכה ליום פתיחת בית האוצר העברי הלאומי בלונדון.

אַנערקענונג־בריוו און אויסדרוק פון צוטרוי אין נאָמען פונעם פאַר־באַנד „אחי־ציון״ אין ניעסוויזש, דעם גרויסן פירער פון ציוניזם ד״ר ת. הערצל אין זיינע חשובע חברים, אין טאָג פון דערעפענען דעם „בית־האוצר״ אין לאָנדאָן.

אונטערגעשריבן: פאָרזיצער: יעקב אַווינאָוויצקי.

נובוגרודסקי, רצען, התיישב ביפו ועסק במקצועו. בשנת תרמ״ט (1889) עלה יהודה ליב בן ר׳ קלמן דנילביץ. הוא עבד בראש־ שן לציון ואח״כ ברחובות, ובשנת 1904 התנחל ברחובות. בשנת 1892 התחתן עם בת עירו אסתר רחל בת שלמה זלמן סקר והיו להם 4 בנים ו־5 בנות [156]. בשנת תר״ן (1890) עלה

ארצה מרדכי בן הרב ר' יוסף גורודנסקי־נחמני בגיל 23, עבד כפועל בעקרון וברחובות, ואח"כ התנחל ברחובות[157]. בשנת תרנ"א (1891) עלה לארץ שלמה זלמן סקר עם משפחתו והשתקע ביפו[158].

מאז הקונגרס הציוני הראשון נמשכה עלייה מצומצמת של בני העיר. מן הראשונים עלה שמחה וילקומיץ ב־1897 ואחריו ד"ר אריה פוחובסקי, ד"ר ניסן טורוב, אפשטיין[160], [159].

מיד אחרי הקונגרס הציוני הראשון נוסדה בעיר אגודה ציונית ואחת מפעולותיה הראשונות היתה ייסוד ספרייה ציבורית. ב„המליץ" מיום 22.4.1898, נמסר:

„מניעשוויז' מודיעים כי ביום ג' דחוהמ"פ היתה שם האספה הציונית הראשונה. האולם היה מלא מפה אל פה. הסטודנט אווינוביצקי מילידי העיר פתח את האספה ויבאר בדברים קצרים את מטרתה ובדבריו החמים עורר את הלבבות וכ־70 איש נתנו אז את ידם לציון, וגם החליטו לייסד בית עקד לאומי (ספרייה) אשר יכיל בקרוב ספרים בשלוש השפות: עברית, רוסית וז'רגון".

רובה של היהדות הדתית בעיר היתה ציונית או אוהדת לציונות כפי שמוכיחים שמות החתומים על ההספד על הרב אליאשברג וגם הרב דמתא הרב שרשבסקי, בהספידו את הרב המנוח ר' שמואל מוהילובר קרא לנאספים „לעשות נחת רוח לנשמת הגרש"מ זצ"ל ולתת ידם לציון בלב שלם". (א[ליהו] צ[פין] ב„המליץ", 31.7.1898).

הכתבה ב„המליץ" 25.12.98, מספרת: ביום ד' דחנוכה „ביקר הסופר יהושע אייזנשטדט[161] מיפו, אצל המורשה (ראש האגודה) ה' צבי נטע אייזנבוד ובערב נאם בבית התפילה „פועלי־צדק" (חייטים) המשכיל ה' יעקב בר' שלום אווינוביצקי הרים כוס של ברכה מיין אה"ק לכבוד האורח. אח"כ דיבר הצעיר התלמודי הר"ר אליהו ב"ר אליעזר אייזנבוד"[162].

הכתבה של מרדכי מוהילנר ב„המליץ", 4.10.1899, מספרת על אסיפת־עם שכנסו הציונים ובה מסר ד"ר פ. אבינוביצקי, ציר הקונגרס סקירה על דיוני הקונגרס הציוני השלישי:

„בימי חוהמ"ס בא לעירנו ד"ר פ' אווינוביצקי אשר היה באספה בבזל, וכיליד עירנו חשב חובה לעצמו לספר את כל אשר ראה ושמע. וביום שמיני עצרת נשא מדברותיו בבית הכנסת הגדול כארבע שעות. דבריו החמים מצאו מסילות בלבות השומעים ורבים מן היראים והחרדים שהביטו על הרעיון הציוני כעל משחק ילדים, שבו עתה ויתנו את ידיהם לציון. גם ביום ש"ת בא קהל גדול מכל המפלגות לבית המורשה ה' צבי נטע אייזנבוד ושם התענגו ענג רוחני על נאומים יקרים. הרה"ג אב"ד דמתא שליט"א דרש דרוש נפלא ויבע את חבתו הגדולה לארצנו. הד"ר הנכבד תאר לנו את שיפלות מצב אחינו בעולם. אחיו המשכיל אחד מבני ציון היקרים, ה' יעקב אבינוביצקי נאם נאום בשפה הרוסית. החבר הנכבד ה' אליהו צפין דרש בשפת עבר. כה עבר לנו יום ש"ת בשמחה וגיל ונברך את הד"ר הרצל, ואת כל חו"צ והציונים ובלבות מלאי תקוה הלכנו איש איש לביתו".

האגודה הציונית נטלה חלק בפעולה הציבורית ובאירגון עזרה לעניי העיר, כפי שמעידה הכתבה ב„המליץ" מיום 9.4.1901:

„מניסוויז' מביעים עניי העיר תודה וברכה לציוני עדתם אשר יסדו קודם חג הפסח אגודת עזר לאפית חנם מצות לעניים שאין ידם משגת לשלם דמי אפיה, וישכרו לזה בית מיוחד ועלמות עדינות מבנות העיר התנדבו ללוש ולגלגל ולהשגיח על הטהרה. כל המצות הנאפות עלה ל־120 פוד. ביחוד יאתה תודה להד"ר אווינוביצקי אשר השתדל בי"ה הרבה".

בתעודות השמורות בארכיון הציוני בירושלים, נאמר כי ביום 22.12.1901, התקיימה אסיפה חגיגית לרגל פתיחת אוצר התישבות היהודים (קולוניאל־בנק) בלונדון ובה הביעו אמון לראש הציונים המנהיג הגדול ד"ר ת. הרצל ולחברי הועד הפועל הוינאי. ושלחו ברכה להצלחת הבנק. על פרוטוקול האספה חתומים: נשיא האגודה יעקב אווינוביצקי, סגן הנשיא והמזכיר: אליהו צפין, ועוד 30 חברי האגודה.

עם מותו של ד"ר הרצל נערכה אספת אבל שכבדה את זכרו והחליטה 1) לשלוח טלגרמה של השתתפות בצער לאשת המנוח ולועה"פ הציוני בוין, 2) לאסוף 100 רו"כ לרשום „את מנהיגנו בן אלמות" בספר הזהב של הקרן הקימת. הסכום הזה ישמש קרן לייסוד מושבה בא"י על שם המנוח. על המכתב הנ"ל לועה"פ הציוני בווינה חתומים נשיא האספה יעקב אווינוביצקי ועוד 67 חברים[163].

בפרוס המאה העשרים החלה להתפתח בעיר התנועה הסוציאליסטית. שליחים מערים גדולות ביקרו בעיר ובעזרת משכילים צעירים היו מארגנים שעורי־ערב להשכלה כללית וללימוד השפה הרוסית לפועלים, מטיפים לרעיונות הסוציאליזם ומפיצים ספרות מהפכנית בלתי ליגאלית בין הפועלים ובין החיילים של גדוד התותחנים שקראה למיגור השלטון הצארי. אז הוחל גם בארגון הפעולה בקרב הפועלים להטבת תנאי עבודתם תחת איום של שביתות.

נח מישקובסקי מספר בזכרונותיו[164] על הפעולות להשכלה בקרב הפועלים ועל חלקו בייסוד בית־ספר חילוני לילדים עניים ששפת ההוראה בו היתה יידיש, ומורים־המתנדבים צעירים משכילים. אולם לבית־ספר זה שלחו ההורים רק את הבנות בעוד את בניהם מסרו לתלמוד־תורה. בית הספר התקיים שנה אחת בלבד. מאחר שמישקובסקי נאלץ היה לעזוב את העיר מפחד מאסר השלטונות כחשוד בפעילות פוליטית במחתרת.

באותו הזמן נוסדה בעיר מפלגת „בונד" היהודית שפעלה רבות בימי המהפכה בשנת 1905. ה„בונד" אירגן שביתות פועלים והפגנות פוליטיות, ובתהלוכות הניפו דגל אדום ושרו שירים מהפכניים. וכשהופיעה הז'נדרמריה הרוסית מיד התפזרו לכל עבר. באותה שנה 1905 נפרץ מחסן הנשק של הצבא והוציאו ממנו הרבה רובים ותחמושת, שהועברו ע"י חיים ברזין ואברהם וולוז'ינסקי בעגלותיהם למינסק. — גם המפלגות „פועלי־ציון" וס"ס טריטוריאליסטים[165] היו בעיר אך השפעתן לא היתה ניכרת ומספר חבריהן היה מועט.

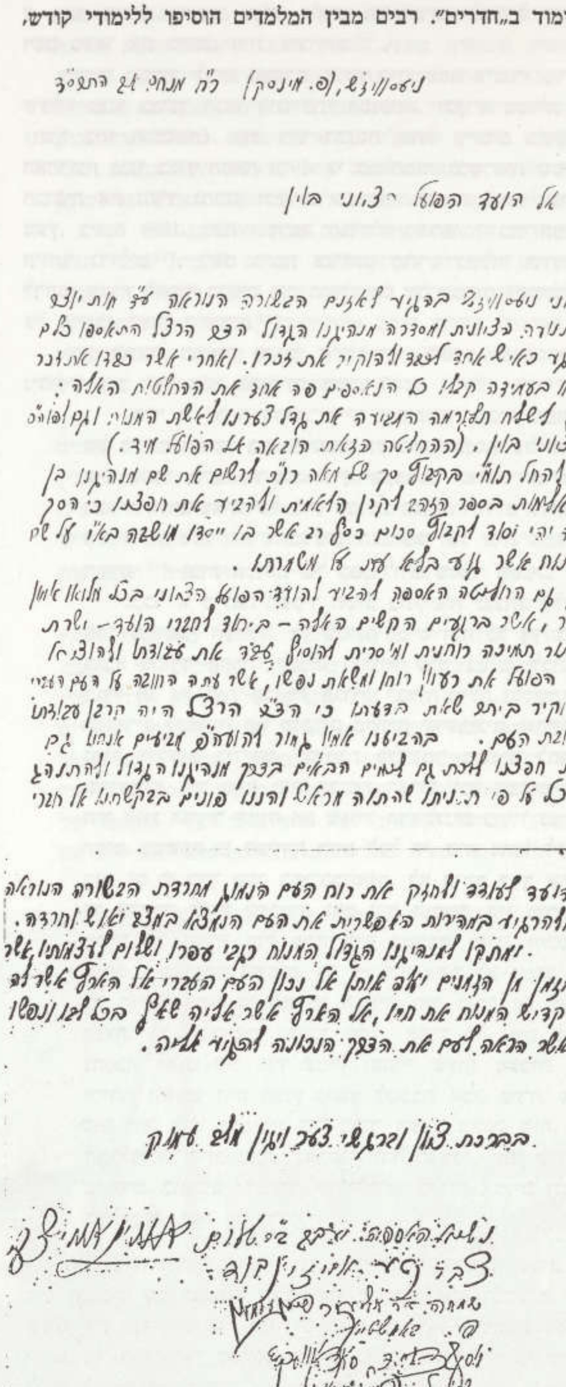
לאחר דיכוי מהפכת 1905 הגיעו ימי שפל ורדיפות נגד המהפכנים. גם המצב הכלכלי הקשה וחוסר סיכויים להסתדר בעבודה או במשרות אקדמיות אילצו את המשכילים לרוב מבני המעמד הבינוני, לנטוש את העיר מה שהטביע את חותמה על חיי החברה והתרבות בעיר. השכבות העממיות הרחבות נשארו בפיגורן התרבותי והחברתי. חוג המשכילים המצומצם שנותר במקום התעורר לאחר זמן לפעולה תרבותית. נוסדה אגודת שוחרי ספרות ואמנות שיסדה אולם קריאה, ערכה הרצאות והצגות של חובבים. כמו כן היתה קיימת ספרייה של האגודה הציונית (נסגרה על ידי המשטרה וארונותיה היו חתומים עד מהפכת פברואר 1917).

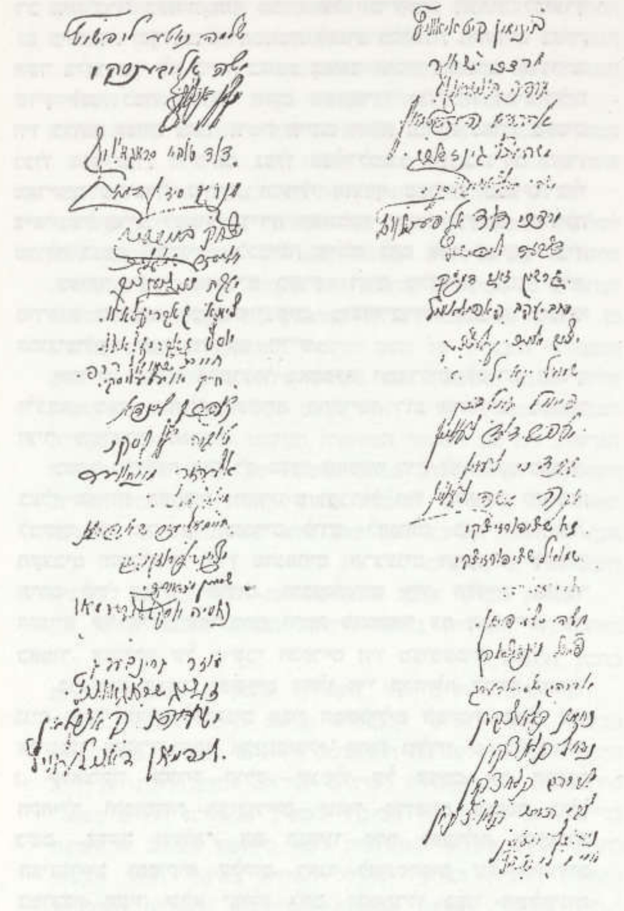
בינתים נוסדו בתי־ספר כלליים רוסיים, בית־ספר עירוני של 4 כיתות גימנסיה, בית ספר יסודי יהודי של 2 כיתות, וגימנסיה יהודית לבנות של מינה רוזנברג של 4 כיתות גימנסיה, ושנים אחדות לפני המלחמה נוסדה גם גימנסיה פרטית של 4 כיתות לבנים שרוב תלמידיה היו יהודים. כל בתי החינוך האלה שפת הוראתם היתה רוסית.

שנים אחדות לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה נוסדו 2 בתי ספר תיכוניים ממלכתיים, אחד לבנים ואחד לבנות. הגימנסיה לבנות קיבלה תלמידות יהודיות ללא הגבלה, ואילו בית הספר העירוני והגימנסיה לבנים הגבילו את מספר התל־

מידים היהודים עד ל־10% ממספר התלמידים. הסמינר למורים לא קיבל כלל תלמידים יהודים.

הרעיון הלאומי והתנועה הציונית שינו לא מעט את הלימוד ב„חדרים". רבים מבין המלמדים הוסיפו ללימודי קודש,

מכתב תנחומים ועידוד לועד הפועל הציוני בוינה, מציוני העיר ניסוויז' לאחר פטירתו של מייסד הציונות המדינית, בנימין זאב הרצל. ר"ח מנחם אב תרס"ד.

קאָנדאָלענץ־בריוו צום ציוניסטישן אַקציאָנס־קאָמיטעט אין ווין — פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין ניעסוויזש, אין טאָג פון טויט פון דעם פירער פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, ד"ר הערצל — ר"ח מנחם אב תרס"ד.

גם את לימוד הדקדוק, השפה העברית ותולדות ישראל וגם הורו את לימוד השפה הרוסית וחשבון. המלמדים האלה היו גרשון זאב דמשק, עזרא גורודנסקי, צבי הירש משביצקי, שמחה פייגלמן, טוביה בורסקי ועוד. בחדרו של גרשון זאב דמשק היתה ספרייה קטנה ועיתוני ילדים „עולם קטן", „החבר" ו„השחר", שהילדים קראו אותם בהנאה.

יהודי העיר חיפשו דרכים להקל על המצב הכלכלי בהקמת חברות העזרה המרכזיות. קמה קופה שיתופית למלוה וחסכון ואחרי כן גם בנק שיתופי לסוחרים. הכביש שנסלל בין העיר ובין תחנת הרכבת הורודזיי (זמיריה) הקל על קשרי המסחר עם מרכזי הארץ. למרות זאת לא גדל מספר תושבי העיר, הדור הצעיר לא יכול היה להיקלט בעבודה ולא ראה לפניו כל מוצא אחר אלא להגר לארצות הברית. השלטונות ביקשו דרכים שונות להתנכל לפרנסת היהודים בעיקר, למקור החשוב של פרנסתם — יום השוק, שהיה נערך ביום א' בשבוע. תחילה אסרו לפתוח את החנויות לפני שעה 11 — זמן גמר התפילה בכנסיה — ולבסוף עמדו לאסור בכלל כל מסחר ביום א'. כדי לקדם את פני הרעה דאגו היהודים להנהיג יום שוק נוסף ואכן הושגה החלטת העיריה לערוך את יום השוק גם ביום ד'[166]. פרסום החלטה זו, על יום השוק הנוסף בין האיכרים עלה בעמל רב. היהודים דאגו בעוד זמן להפיץ עלונים בכל כפר ובעיירות הסמוכות בימי השוק. במשך זמן

רב היה כרוז בעזרת תוף מכריז על יום השוק העתיד להיערך גם ביום ד׳. וכך נמנעה המזימה לפגוע בכלכלת היהודים בעיר, אשר בלאו הכי לא היתה בשפע באשר איכרי הכפרים הנוצרים, שרק לפני כמה עשרות שנים השתחררו מהתלות הפיאודלית היו ברובם עניים מאוד ורמת חייהם היתה נמוכה מאוד, מעטים נעלו מגפי־עור, מרביתם נעלו נעלי־לכש; את בגדיהם תפרו מאריגים מתוצרת ביתית, ומעילי החורף מפרוות כבשים בלי ציפוי של אריג. למאור בדירה השתמשו בקיסמי־עץ או בפתילה טבולה בנפט (קורניק). לכביסה שימש להם אפר במקום סבון.

בעיקר רכשו האיכרים בשוק: דגים מלוחים, שמן, מלח, סידקית ואריגים למלבושי־נשים, מוצרי־ברזל, וכמובן, מצרכי המונופולין: טבק־מחורקה ויי״ש.

יהודים מעטים התפרנסו מאספקת המצרכים לטירת הנסיך ולצבא. מאין מפעלי תעשייה התקיימו רוב היהודים ממסחר זעיר, ממלאכה ומגננות.

מספר החנויות היה רב מכדי שאפשר היה להתפרנס בכבוד. בעלי חנויות הסדקית, האריגים והברזל היו מתחרים זה בזה למשוך את הקונים העוברים לידם, לחנותם. בעלי המלאכה, הקצבים והעגלונים (חוץ מהנפחים והרצענים המעטים) לקוחותיהם היו עפי״ר יהודים, והכנסותיהם היו תלויות בכושר הקנייה של אלה, שפרנסתם היתה מהמסחר עם הכפריים. אך, כאמור, צרכיהם של תושבי הכפרים היו מצומצמים מאוד.

בראשית המאה העשרים החלו חיי הקהילה להיות מאורגנים יותר הודות לעסקנים מבין המשכילים הציונים כצבי נתן אייזנבוד והעו״ד יעקב אבינוביצקי, אהרן גולדין, פ. בומשטיין, נ. קלאצ׳קין, העו״ד קולש, שנטלו על עצמם את הנהגת הקהילה והמוסדות הציבוריים, שהיו מרוכזים במוסד כולל בשם „צדקה גדולה״. הם הנהיגו סדר בפעולות המוסדות הציבוריים והפיקוח עליהם, דאגו לאינטרסים של היהודים במועצת העיר שלא יבולע להם, והשתדלו בפני השלטונות בעת הצורך לבטל גזרות ונגישות, ערכו ישיבות עם גבאי המוסדות ומדי שנה בשנה פרסמו דו״ח מפעולות החברה „צדקה גדולה״.

בראשית המאה ה־20 היו קיימים בניסוויז׳ 13 בתי כנסיות, מהם בנויים לבנים: ביהמ״ד הישן, ביהמ״ד החדש (ר׳ סענדערס שול, ע״ש עסקן רב פעלים בשטח החינוך ותלמוד תורה), בית הכנסת הגדול או הקר (בגלל גבהו וגדלו לא היתה אפשרות לחממו בחורף), ביה״כ דקצבים, וביה״כ דחייטים או דפועלי־צדק, ביה״כ דשוק, ביה״כ דקוזימיר וביה״כ דפרושים שנמצא בבניין ביה״כ הגדול, ואילו ביה״כ דסנדלרים, ביה״כ דמיכלישוק, ביה״כ דניישטאט, ביה״כ דחסידי לאדי וביה״כ דחסידי קוידאנוב היו בנויים מעץ.

בית המדרש הישן היה העתיק בין בתי הכנסת ונבנה לאחר שהישוב היהודי גדל והתבסס מבחינה כלכלית. קירותיו היו עבים, תקרתו מקומרת וארבעה עמודים גדולים מסביב לבימה תומכים בה. בשנת 1628 היה קיים ב„רחוב היהודים״ בניין ששימש בית־כנסת ות״ת או ישיבה ובו התגורר המלמד[167]. „רחוב היהודים״ היה, כנראה, הרחוב המכונה „טויטע געסל״, או בסביבתו. היהודים גרו אז בגיטו כשמשני קצות הרחוב היו שערים שנסגרו בלילות[168]. מקצה האחד של הרחוב עמד ביה״כ הישן, כשפתח הכניסה שלו מופנה לעבר ה„טויטע געסל״, ומהקצהו השני הובילה הדרך לבית הקברות.

במשך הזמן התפשט היישוב לעבר רח׳ב מיכאלשוק ולרח׳ב סמינרסקי (סירוקומלה)[169]. קשה לקבוע את זמן הקמת הבניין של בית הכנסת הגדול. סירוקומלה שביקר בניסוויז׳ קובע שבעיר היה בית כנסת אחד בנוי לבנים, וזהו בית המדרש הישן. בכתבה ב„המליץ״ מיום 4.11.1880 נזכר בית הכנסת הגדול, הוא נבנה, איפוא, בתחילת מחצית השניה של המאה ה־19, ייתכן שנבנה בתמיכתו של הנסיך ווילהלם ראדזיביל (1870—1833). תיאור בית הכנסת הגדול ניתן ע״י הסופר, יליד ניסוויז׳ שלמה דמשק[170].

בעליית הגג של בית כנסת זה התבצרו מורדי הגיטו ביום ז׳ באב תש״ב, ומשם פתחו בקרב ההתנגדות לחיסול הגיטו ושם מצאו את מותם, מות גיבורים[171].

השטח מסביב לבית המדרש הישן היה שטח ציבורי מרכזי שעליו נבנו במשך הזמן רוב בתי הכנסיות, ונקרא „שולהויף״ (חצר בתי הכנסיות). רוב בתי הכנסת שהיו קיימים בתקופה האחרונה נבנו בסוף המאה ה־19, כי במלחמות ובשרפות שפקדו תכופות את העיר נחרבו ונשרפו גם בתי הכנסת שהיו בנויים מעץ. בשנת 1889, בעת השרפה הגדולה נשרפו 7 בתי־תפילה היותר גדולים[172]. לשם מימון בנייתם מחדש נשלחו שדר״ים לרחבי הארץ לאסוף כספים וגם הטילו מס על שמרים (קורופקי) על תושבי העיר היהודים[173].

וכה מתאר הסופר פאלק היילפרין (1945—1876), יליד ניסוויז׳ את חצר בתי הכנסיות בזמנו[174]:

„ככר זו היתה רחבת־ידיים והשתרעה מבית המדרש של הקצבים אשר בקצה האחד עד בית הכנסת של החייטים אשר בקצה השני. בין הקצוות האלה התרוממו הבניינים הנישאים של בית הכנסת הגדול ושל בית המדרש הישן מצד זה, והבנינים הצנועים של בית המדרש החדש[175] ובית הכנסת של הסנדלרים מהצד השני...

„ככר זו מילאה תפקיד חשוב בתקופות שונות של כל אחד מתושבי העיירה. בן שמונת ימים היה כל רך נולד מובא מכורך בכרים לבנים ומלווה עדת נשים, לבושות בגדי חג אל בית הכנסת הגדול לברית־מילה. לכשהגיעו הצעירים לנשואין היו מובלים בלווית שושבינים, שהחזיקו נרות דולקים בידיהם, ובלווית כלי־זמר מנגנים לחופה, שהועמדה ליד פתח בית הכנסת הגדול, ומן המקום הזה היה הזוג הצעיר עושה את צעדיו הראשונים בחייו המשותפים. כשבק בן העיירה חיים לכל חי, היה מובל לקבורות גם כן דרך חצר בתי־הכנסיות. לא היתה דרך אחרת מן העיירה לבית העלמין. ואם זכה הנפטר, היו מורידים מטתו על הארץ מול פתח בית המדרש הישן והספידו אותו תחת כיפת השמים. גם עץ וגם עשב לא צמחו פה. כל הרפש אשר טואטא מן הבתים היה נזרק על הככר הזאת, כל העביטים נשפכו עליה. אחרי כל גשם עובר נהפכה לאגם של בוץ עמוק ואחרי שעות מעטות של זריחת השמש היה הבוץ נהפך לשכבת אבק פורח. אבל טוב היה לנו, תלמידיו של ברוך העיור באבק הזה, פה התגלגלנו, התבוססנו, נאבקנו והתגוששנו, פה שיחקנו בסוסים, בזאבים וכבשים, פה למדנו לקלוע אבנים ולנצח במלחמות, ופה גם גדלנו״.

חיי הרוח והחברה של רוב יהודי העיר התרכזו סביב 13 בתי הכנסת, שם התפללו, שם למדו שעור בגמרא ובמשנה, שם שמעו את הדרשות של המגידים האורחים ושל הדרשות המצויינות של המגיד ר׳ שמואל דוד פיינברג ושל הדיין ר׳ שלמה לימא לעווין, שם קיימו אספות קהל, שם הספידו את הנפטרים מחשובי העיר, שם גם התווכחו ה„צדדים״ של הרב ושל הדיינים, כמו בכל עיירה יהודית שרר אנטאגוניזם בין הרב והדיינים ולכל אחד היו חסידים משלו. אעפ״י כן היה הרב אב״ד מוכר ע״י כל התושבים והדיינים היו מוכרים בתור מורי־הוראה ע״י בית כנסת מיוחד או פרוור.

הדיין ר׳ שלמה לוין ואחריו ר׳ פייווע משה מירערס לונדין היו מורי־הוראה של בית הכנסת דחייטים ומאוחר יותר מונה הרב ר׳ יצחק דווידובסקי כדיין ומו״צ בבית הכנסת של השוק והרב בורגנסקי כרב דקוזימיר.

רשימות חיות ונאמנות מהעיר ומחיי היהודים נכתבו בידי הסופרים דמשק שלמה, פאלק היילפרין, נח מישקובסקי, ד״ר

משה אלעזר אייזנשטדט וד"ר מרדכי זאב רייזין, כן תארו את חיי העיר בתקופה מוקדמת יותר הפילוסוף שלמה מימון והסופר אייזיק מאיר דיק [177].

הנוצרים והיהודים שיתפו פעולה, מלבד בעירייה גם בחברת מכבי האש שנוסדה בסוף המאה ה־19. החברה הזאת קיימה פלוגת כבאים מתנדבים שהורכבה מנוצרים ויהודים. ברשות החברה היה מוסך בנוי לבנים ובו ציוד כיבוי, מכונות, מכשירים וכמה סוסים מוכנים לפעולה עם פרוץ שרפה. בשנים הראשונות להיווסד פלוגת הכבאים מקובל היה שראשה יהיה נוצרי וסגנו יהודי, אולם בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם הראשונה דאגו היהודים שימונה ראש פלוגה מבין היהודים.

היהודים השתדלו לצרף הרבה חברים לחברת מכבי האש ועי"כ להבטיח בה רוב ליהודים. וכך נבחר היהודי הראשון, העסקן הציבורי העו"ד יעקב אווינוביצקי כראש פלוגת הכבאים. פלוגת הכבאים ערכה בקיץ מדי שבוע בשבוע תרגילי־כיבוי אימוני־צעידה מלווים נגינת התזמורת שלה, לשמחת לבם של ילדי העיר.

היחסים בין האוכלוסיה הנוצרית ובין היהודית היו טובים ולא היה מורגש כל אנטאגוניזם לאומי, אפשר משום כך, שבין תושבי העיר היה מספר ניכר של פולנים, פקידי הנסיך רדזיביל, שגם הם הרגישו את עצמם מקופחים ע"י השלטונות הרוסיים בתחום החינוך והתרבות, נוסף לדיכוי ההרגשות והשאיפות הלאומיות שלהם.

הנוצרים התגוררו בפרוורי העיר ועסקו בחקלאות ואילו היהודים ישבו במרכז העיר וברחובות הסמוכים לה. אמנם, לעתים נדירות, בימי שוק, קרו מקרים של תקיפת יהודים ע"י איכרים כפריים, עפי"ר שיכורים, בעיקר מצד הצעירים הכפריים המרובים שהיו באים העירה פעם בשנה, בסתיו להתייצבות בפני וועדת הגיוס לשרות צבאי. הצעירים היו מתקהלים בהמו־ניהם בשוק ומנסים לפעמים לבוז מהדוכנים דברי המאפה של הרוכלים היהודים. בדרך כלל התערבה המשטרה והחזירה את הסדר על כנו, אך במקרים שהשוטרים התמהמהו באו לעזרה הבחורים היהודים, העגלונים והקצבים, בעלי הזרוע האמיצים והנחיתו על המתפרעים מכות נמרצות.

מאורע שגרם לבהלה קטנה בקרב האוכלוסיה היהודית במשך שבועות אחדים מחשש פרעות ושנתברר אח"כ שהיה פחד שוא, ארע בעיר בשנת 1914:

נודע שתהלוכה דתית, עתידה לצאת מוילנה ותעביר לסלוצק עצמותיו של „גבריאל הקדוש" נושא עלילת הדם על היהודים בביאליסטוק בשנת 1690 [178]. בדרך יצטרפו אליה הנוצרים מן המקומות שדרכם היא תעבור, ביניהם גם מניסוויז'. כן ישתתף בה שונא ישראל המובהק פורישקביץ, חבר הדומה וממנהיגי ה„ברית של העם הרוסי" האנטישמית. מפחד פרעות שלחו הרבה משפחות את נשיהם וילדיהם לקרובים בעיירות הסמוכות. מנהיגי העיר דאגו למעט ככל האפשר את התואנות לפרעות, הם פנו למפקד המשטרה וביקשו להגביר את משמרות השוטרים, הכינו בשוק כמות מספקת של צרכי אוכל ושתייה ואסרו על היהודים להימצא בחוץ בהגיע התהלוכה העירה. אכן, התהלוכה הגיעה לעת ערב אלא שמשתתפיה היו מעטים, רובם אנשים קשישים.

למחרת בבוקר עזבה התהלוכה את העיר בדרכה לסלוצק. האוכלוסיה היהודית נשמה לרווחה ובבית הכנסת ברכו את ברכת הגומל.

כך זרמו החיים של הקהילה היהודית בניסוויז' תחת המשטר הצארי הרוסי והגבלות זכויות ודיכוי לאומי, כשפני המעמד הבינוני לקידמה ולהשכלה חילונית, שהביאו בעקבותיהן מידה רבה של התנכרות לערכים יהודיים ולהתבוללות, אך רוב בניינו ורוב מניינו של הציבור המשיך במסגרת החיים המסו־רתיים. אולם בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם הראשונה התפשט הרעיון הציוני, שחולל תמורה בחינוך הדור הצעיר („חדר מתוקן", תפוצת הספרות והעיתונות היהודית והעברית החילונית), אך התנועה הציונית לא פתרה את בעיית הצעירים

טחנת המים המונעת בכוח מפל מי האגם בדרך לניי־שטאט בעיר החדשה.
די היסטאָרישע וואַסער־מיל אויף דער גרעבלע, אויפן וועג צו דער נייער שטאָט.

שלא יכלו להשתרש בחיי בעיירה ונאלצו לנסות את מזלם בארצות מעבר לים. וכאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה נדחפה הקהילה היהודית בניסוויז' יחד עם כל יהדות רוסיה ואירופה למערבולת הדמים שלא היתה אלא הקדמה זוטא לטבח ולהשמדת האיומים שהיה מנת חלקו של כל בית ישראל באירופה בימי מלחמת העולם השניה.

7. בין שתי מלחמות העולם 1914 — 1939

1. בשנות המלחמה 1914 — 1916

בשבת, תשעה באב שנת תרע"ד זועזעה העיר ניסוויז' עם הגיע הידיעה על פרוץ מלחמה בין אוסטריה וסרביה, שכעבור ימים אחדים התפתחה למלחמת עולם. גרמניה הכריזה מלחמה על רוסיה ומיד פלשה לתחומה. ברחובות העיר פירסמו פקודות גיוס חיל־המילואים בעלי כושר קרבי. דאגות וחששות על הצפוי לבוא אפפו את כל התושבים. הנקראים לגיוס התיצבו בפני ועדת הגיוס שגזרה מי לחיול, מי לשחרור ומי לדחיית החיול. למגוייסים ניתנה שהות קצרה לסידור עניניהם האישיים והועברו ליחידותיהם.

קשה היתה הפרידה למשפחות המגוייסים ממפרנסיהן היחי־דים. קולות ברכה ואיחולים לשובם המהיר בריאים ושלמים התערבו בקולות בכי ואנחות של האמהות והנשים. קהל גדול ליווה את המגוייסים, שנסעו בעגלות לתחנת הרכבת הסמוכה הורודזיי (זאמיריה). משפחות המגוייסים היו הראשונות שנפגעו, אף כי קיבלו קיצבה זעומה מהעיריה. כן נפגעו רבים שהיו קשורים בפרנסתם במסחר עם חו"ל. מגדלי המלפפונים, שבעונת הקיץ נסעו לפולין ולפרוסיה וגידלו שם מלפפונים וירקות אחרים על שטחים נרחבים, חזרו או נכלאו כנתיני האויב.

לעומת זה התנהל מסחר ער עם ריכוזי הצבא הגדולים לאספקת צרכיו. המצב הכלכלי בעיר שופר. תושבים רבים עסקו באפיית לחם ומכירתו בשוק, נפתחו מסעדות ובתי תה, ואחרים התפרנסו מאספקה לצבא. גם מצב האיכרים השתפר, בשל עליית מחירי התוצרת החקלאית שהעלה את כוח קנייתם והגביר פרנסת יהודי העיר. אבל מצב זה לא ארך זמן רב כי ביולי 1915 התמוטטה החזית והרוסים התחילו לסגת.

פצצות אחדות שהוטלו בחוה"מ סוכות 1915 ממטוס גרמני ואשר נפלו ליד בית המלון של בלצ'ינסקי, בישרו את התקרבות החזית לעיר. לפתע שותקו החיים הכלכליים, הסחורות אזלו או נעלמו ושיירות של הצבא החלו לעבור את העיר בדרך נסיגתם. יחד עם הצבא הנסוג החלו לנהור לעיר שיירות פליטים פולניים ויהודיים. חלקם השתקעו בעיר ורובם המשיכו מזרחה לפנים רוסיה. לאחר כיבוש ברנוביץ' הופיעו בעיר פליטים מלכוביץ ובתוכם האדמו"ר ר' נח ומשפחתו, שהשתכנה בדירה שליד בית הכנסת של החסידים. אספקת הסחורות לעיר נפסקה, בעלי החנויות הוכרחו על־ידי השלטונות להחזיק את חנויותיהם פתוחות גם בשבתות, אף כי היו כמעט ריקות מסחורה. האיכרים נמנעו מלהביא את תוצרתם לשוק, כי המסחר התנהל בדרך חליפין, תמורת מלח, טבק, עור וכיוצא באלה מצרכים. מצב אספקת מצרכי מזון הוחמר מאד, ומשפחה שלא אגרה מזון, מצבה היה נואש. מוסדות צדקה לא פעלו, חלק מהעסקנים מגוייסים היו ולא היה איש שידאג לארגון העזרה שלה זקוקים היו רבים. עקב התזונה הלקויה פשטו מחלות של טיפוס הבהרות, דיזנטריה וגם כולרה. מקרי מות, בשל חוסר תזונה וטפול רפואי נאות החלו להתרבות. הרופא היהודי היחיד ד"ר סלפיאן, שהיה גם עסקן ציבורי, גויס בתחילת המלחמה ובמקומו בא ד"ר גינזבורג שהתמחה בזמן המלחמה בבית החולים העירוני.

אחרי כיבוש ברנוביץ' על־ידי הגרמנים בסתיו 1915 (תרע"ה) התייצבה החזית לאורך העיירות סנוב — ליאכוביץ, עד פברואר 1918. העיר נהפכה לבסיס כוחות המלואים ומכאן נשלחו פלוגות לחזית. בבתים רבים הוחרמו חדרים בהם שוכנו חיילים וקצינים. אנשי הצבא, ביניהם גדודי קוזקים דוניים וקר־בניים, הטביעו את חותמם על חיי העיר. המסחר החל שוב להת־פתח והרבה משפחות מחוסרות פרנסה החלו לעסוק ברוכלות בשוק ובאפיה.

חיי הרוח בעיר נתדלדלו. האגודה לספרות ולאמנות של אנשי האינטליגנציה היהודית התפרקה. אולם הקריאה והספריה, שבו נערכו הרצאות וששימש כמועדון האגודה נסגר. אך המלחמה חדרה גם לכל בית יהודי והטביעה חותמה על חיי המשפחה היהודית. השפעת ההורים על הבנים והבנות רפתה, הצעירים נעשו יותר עצמאיים ושהותם ברוסיה ובחזית שינתה את אורח־מחשבתם.

באותו הזמן פעלה אגודה של צעירים דתיים „תפארת בחורים", מקרב בעלי־המלאכה והחנוונים שהתארגנה שנים אחדות לפני המלחמה ביוזמתם של האחים יהושע וישראל בשינקביץ נגרי־תרכוסים (קופעריניק) ואביהם פרץ. האגודה שמה לה למטרה קיום מנין לתפילה ולימוד תורה בין מנחה למעריב וכן הושטת עזרה הדדית לחברים נצרכים. הודות לפעולתו המסורה והמתמדת של יהושע בשינקביץ (כינו אותו „גם זו לטובה") התפתחה האגודה עד שנהפכה לגורם חברתי רב השפעה והתחשבו בה בזמן בחירות לועד הקהילה ולמוסדות אחרים. האגודה קיימה קופה לעזרה הדדית וגם חילקה מצרכי מזון לנצרכים.

בית־הכנסת בעיר היה מקור חדשות מהעולם ומחזיתות המלחמה. האוכלוסיה היהודית נחלקה למצדדי גרמניה ולמצדדי רוסיה. מצדדי גרמניה נלהבים היו המורה שלמה לוין ובנימין הלפרין (ניאמע האצקל) השוחט בן מורה ההוראה והמגיד המחונן בערל האצקלס. הם קראו יום יום את העתונים היהודיים שנתקבלו מוורשה ואחרי כיבושה — העיתונים ממינסק. בבית־המדרש הישן, בין מנחה למעריב הסתופפו סביבם סקרנים שהאזינו מפיהם לחדשות ואף הוסיפו פירושים, אוהדים לגרמניה בנבאם את מפלתם הקרובה של רוסיה הצארית, האנטישמית. כנגד אוהדי גרמניה הרבים היו מעטים אוהדי רוסיה. ביניהם היה מאניע (מרדכי) סווירשצ'יק בעל העגלה. מאניע סווירשצ'יק זה היה יהודי בן תורה וגבאי בית־הכנסת דקוזמיר, בעל מזג חם ובוויכוח היה נוטה לחרף ולגדף את מתנגדיו ואוהדי גרמניה עד שוויתרו על הוויכוח, מחשש פן יוודעו דעותיהם לשלטונות, כי בעת ההיא שרצו בעיר בלשים לרוב.

בוקר אחד, בסתיו 1915, היתה כל העיר כמרקחה. בלילה ההוא ערכה המשטרה בפעם הראשונה חיפוש בהרבה בתים אחר עריקים מהצבא. בימים ההם נסוג הצבא הרוסי מזרחה. הצבא הגרמני התקדם במהירות וכעבור חודש וחצי אחרי כיבוש וארשה הגיע בחג הסוכות לברנוביץ'. צעירים מגויסים, או חייבי גיוס, רבים נמלטו לערים בקרבת החזית כדי להפטר מגיוס, בקוותם כי ערים אלה ייכבשו על־ידי הגרמנים. אולם צעירים רבים מבני העיר, חייבי גיוס, הסתתרו בבתי הוריהם, במקומות מחבוא מיוחדים, בציפייה לכיבוש גרמני. אך, דא עקא, הגרמנים נעצרו אחרי ברנוביץ ולא התקדמו. כנראה שלשלטונות נודע הדבר, והחיפוש שנערך בלילה ההוא נתן תוצאות — נתפשו מספר עריקים ונמסרו לשלטונות הצבא.

2. ממהפכת פברואר 1917 עד הכיבוש הגרמני ב־1918

כקרן אור בחשכת לילה היתה לאוכלוסיה היהודית המהפכה הדמוקרטית, שהתרחשה בפטרוגרד בפברואר 1917, ללא שפיכת

דמים. כבלי המשטר הצארי נותקו וחופש השתרר בכל רחבי רוסיה. היהודים נשמו לרווחה, חוקי ההפליה נגד היהודים בוטלו, וזכויותיהם הושוו לשאר אזרחי המדינה.

בניסוויז׳ התארגן קומיסריאט, גוף ציבורי משכבות שונות של האוכלוסיה לניהול עניני העיר ובטחונה. בראש הקומיסאריאט נבחר הרופא הפולני ד״ר בורובסקי, ולסגנו נבחר העסקן הציבורי עוה״ד יעקב אבינוביצקי. המשטרה פוזרה ובמקומה נוסדה מיליציה, שעליה נמנו גם יהודים.

החיים הצבוריים והמדיניים בעיר התחילו להתפתח מהר. נוסדו מפלגות פוליטיות שונות וקמו לתחיה המפלגות היהודיות שפעלו במחתרת בעת השלטון הצארי. סייעה לכך הימצאותו של צבא רב בעיר ושל מטה הדיביזיה הרביעית, שרבים מקציניו היו אנשים משכילים, חברי מפלגות שונות לפני המלחמה.

עתה ניתנה רשות גם לאנשי צבא להתארגן, להצטרף למפלגות ולקיים דיונים פוליטיים בפומבי.

הוקמה מועצה (סוביט) של חיילים וקצינים וכן הסתדרות פועלים שבחרה במועצת פועלים.

מפלגת ה„בונד״ היהודית משכה אליה המוני פועלים ובעלי מלאכה. בין פעיליה היו א. שריפטזצר, א. א. ליברמן, סופר סת״ם, נח יוסלביץ, מישקובסקי, נכה הרגליים.

„פועלי־ציון״ משכה לשרותיה משכילים ופועלים מעטים. בין פעיליה היו ברל ליפובסקי משה אהר׳קע שקולניק, גולדה הלפרין, לייבל אייזנבוד, שלמה דמשק.

האגודה הציונית שנקראה בשם „אחי ציון״ ריכזה סביבה חברים מעטים מבעלי המעמד הבינוני. בראש האגודה עמד יעקב אבינוביצקי, הירש נטע אייזנבוד. (הציונים יואל רוזובסקי וברוך שמושקוביץ לא נמצאו בעיר לרגל גיוסם).

הפגנת המונים בניסוויז׳ לכבוד מהפיכת פברואר ב־1917.
דעמאָנסטראַציע אין ניעסוויזש לכבוד דער פעבר.־רעוואָלוציע אין 1917.

ביזמת רופא השיניים בנימין אייזנבוד נוסדה אגודת „צעירי ציון״ שרוב חבריה באו מקרב הנוער הלומד ובני המעמד הבינוני. פעיליה היו האחים משה ואברהם צודיק, משה סבירש־צ׳יק, ישראל משה רבינוביץ ופליטים אחדים שהשתקעו בעיר ועזבו אותה אחר כך.

אנשי הצבא קיימו את המפלגות שהיו ברחוב הרוסי, ס.ד. מנשביקים, ס.ד. בולשיביקים, ס.ר. וקדטים.

החיים המפלגתיים היו ערים ותוססים מאד. לכל מפלגה היה מועדון, לעתים תכופות ערכו אסיפות חברים והרצאות פומביות ושימשו מקום לוויכוחים בין מפלגתיים.

בקיץ 1917 נערכו בחירות דמוקרטיות למועצה העירונית. בין הרשימות היהודיות הופיעה רשימה כללית יהודית, שנתמכה על־ידי הציונים, צעירי ציון, ארגון בעלי־מלאכה, „פועלי צדק״ והמעמד הבינוני. ה„בונד״ הצטרף לרשימת הסוציאל דמוקרטים.

בין הנבחרים היהודים היו יעקב אבינוביצקי, נחמן קלצ׳קין, אהרן גולדין.

באחד במאי 1917 נערכה הפגנה רבת־עם שבה השתתפו הסתדרות הפועלים ומועצת החיילים והקצינים וכל המפלגות והארגונים הקיימים בעיר. נישאו כרזות עם סיסמאות ודגלים אדומים והאגודות הציוניות אחי־ציון וצעירי־ציון הופיעו גם עם הדגל התכול־לבן. בגן הסמינר למורים היפה ורחב־המידות נישאו נאומים, בהם הובעה דרישה להשתית את יסודות המדינה על עקרונות חופש, שיוויון, סובלנות ודמוקרטיה, משטר סוציא־ליסטי, וחלוקת האדמה לאיכרים. מטעם הציונים והאוכלוסיה היהודית נאם יעקב אבינוביצקי, שהטעים את ההפליה לרעה שממנה סבלו היהודים ברוסיה בימי שלטון הצאר ודרש הבטחת זכויות אזרחיות ולאומיות ליהודים במדינה דמוקרטית.

בקיץ זה נערכו עוד הפגנות המוניות מאורגנות ובכולן השתתפו המפלגות היהודיות השמאליות ואגודת „צעירי ציון״ הופיעה על דגליה האדום והכחול־לבן. אירועים שהסעירו את החיים הפוליטיים בעיר היו הבחירות לועידה היהודית הכל־רוסית שהיתה עתידה לשמש המוסד העליון של האוטונומיה הלאומית היהודית וכן הבחירות לאספה המכוננת הרוסית שצריכה היתה לקבוע את משטר העתיד והקונסטיטוציה של רוסיה.

אולם לאחר המהפכה הדמוקרטית התעוררו בעיות רבות וקשות. עוד המלחמה בגרמניה היתה בעיצומה, הכלכלה והתח־בורה התערערו, שלוש שנות המלחמה דלדלו את המדינה, רובו של כוח־האדם והייצור היה מגוייסים למאמץ המלחמתי, שטחים גדולים של רוסיה היו תחת הכיבוש הגרמני. גרמניה נחלה נצחונות גם בחזית המערבית שלה — בצרפת. היה ברור לממשלה הזמנית שנתמכה על־ידי רוב המפלגות, שיש להמשיך במלחמה בעזרת בעלי הברית המערביים עד למיגורו של האוייב.

אולם המפלגה הבולשביסטית ניהלה תעמולה להפסיק את המלחמה ה„אימפריאליסטית״ והטיפה לחיילים לערוק מהחזית. ברור שהמוני החיילים שעייפו מהמלחמה הממושכת, ואשר שנים היו מנותקים מביתם ומישקם, נתפסו לתעמולה הבולשבי־קית. אולם ראש הממשלה קרנסקי, קרא לצבא להמשיך במלחמה, כי כריתת שלום נפרד עם גרמניה, שידה היתה על העליונה, תע־לה לרוסיה באבדן שטחים גדולים.

בשלהי הקיץ 1917 ביקר בניסוויז׳ מטעם המפלגה ה־ס.ד. המנשביקית בן־העיר נח מייזל, שהיה חבר הסוביט העליון של הפועלים והחיילים בפטרוגרד, הוא נאם באסיפת־עם, שרוב משתתפיה היו חיילים והטיף להמשכת המלחמה. אך החיילים גינוהו, וכינו אותו „סוציאל־בוגד״, „משרת הבורגנות״ וכו׳. בקו־שי הוא נחלץ מידיהם, כי היה צפוי למשפט לינץ׳ מצידם.

בהושענא רבא שנת תרע״ח, הוכתה הציבוריות היהודית מכה קשה, בהילקח ממנה יעקב אבינוביצקי, אחד העסקנים הותיקים והמצויינים שעמד בשיא הקריירה הציבורית שלו, ימים ספורים לאחר היבחרו לראש העיר היהודי הראשון.

יעקב אבינוביצקי היה מפרנסי העיר החשובים והמקו־בלים בתקופה שלפני המלחמה, ציוני ותיק, ממשתתפי האסי־פה הציונית הידועה במינסק בשנת 1902, ובועידה הגלילית שנערכה באותה עיר בשנת 1901. בימי האזכרה לד״ר הרצל, שהייתה נערכת באחד מבתי הכנסת, הוא היה נושא את נאום ההספד, היה ראש החברה „צדקה גדולה״ שאיחדה בקרבה את כל השרותים של עזרה סוציאלית והעמיד אותה על יסודות בריאים. ביתו היה בית ועד לפרנסי העיר בו נדונו בעיות העיר וצרכיה. רבים מבני העיר היו באים אליו לבקש עזרה ועצה והוא נענה להם בסבר פנים יפות.

שמחה גדולה אפפה את רוב יהודי העיר בהגיע הבשורה ע״ד הצהרת בלפור ולציון המאורע נערכו אספות עם.

אך לא ארכו ימי החופש והפעילות הציבורית והמדינית

בישוב היהודי. המהפכה הבולשביקית ב־25 לאוקטובר (7 בנובמבר) 1917 שמה קץ לכל אלה.

מועצת הפועלים והחיילים בעלת רוב בולשביקי נטלה לידיה את השלטון ומינתה קומיסרים לניהול ענייני העיר.

המצב הכלכלי בעיר הורע, אספקת המצרכים הצטמצמה בשל קשיי התחבורה. השלטון הסוביטי פרסם דקרטים (פקודות) האוסרים העלמת סחורות והפקעת שערים ודנו בכל חומרת הדין את הנתפסים בעבירות אלו.

המפלגות והמוסדות היהודיים המשיכו בקיומם אך ללא פעילות יתרה. לאחר שלושה וחצי חדשים בא הקץ לשלטון הסובטי בעיר עם פלישת הצבא הגרמני לתחומי רוסיה וכבוש העיר בפברואר 1918.

כאשר עזבו הסובייטים את העיר קמה התארגנות ספונטנית של היהודים לשמירת הסדר והבטחון של התושבים ע״י יצירת מיליציה עירונית לשעת העדר שלטון. אנשי המיליציה. צויידו ברובים שהושארו על־ידי הרוסים עם עזיבתם את העיר. כשנכנסו הגרמנים לעיר התפרקה המיליציה ומסרה את הנשק לשלטונות החדשים.

3. תחת הכיבוש הגרמני 1918

עם הכיבוש הגרמני חל שינוי רדיקלי במצבה הכלכלי והפוליטי של העיר. הגרמנים מינו את הנהלת העיריה, שדאגה לענינים מוניציפאליים ולגביית המס שהוטל על־ידי שלטונות הכיבוש.

כל משפחה חויבה ביום עבודה בחודש לעזרת הצבא הגרמני, בעיקר להעברת סוסים לגרמניה. החיים הכלכליים שבו לתיקנם, החנויות נתמלאו סחורה, האיכרים הביאו תוצרתם לשוק, ולבעלי־המלאכה היתה תעסוקה. שטחי הכיבוש החדשים היו מנותקים משטח הכיבוש הקודם ולכן אי אפשר היה לנסוע אפילו לברנוביץ׳. הרכבת עמדה לרשות יחידי סגולה בלבד שקיבלו רשיון נסיעה למינסק ומשם הביאו סחורה בסתר. הדואר לא פעל. המטבע שעבר לסוחר היו השטרות הצאריים, להם רחשו האיכרים אמון יותר מאשר לשטרות הגרמניים.

מצבן של הרבה משפחות המגויסים לצבא הרוסי היה קשה. הן היוו נטל כבד על חברות הצדקה. אט, אט, החלו לחזור הרבה אנשים מרוסיה ומהכיבוש הגרמני. הגרמנים לא התערבו בחיים הציבוריים של היהודים, המפלגות הוסיפו להתקיים וחברות הצדקה פעלו כמקודם. אולם כאשר מפלגות השמאל, „בונד" ו„פועלי־ציון" ניסו להפגין באחד במאי 1918 וסמלים אדומים בדשי בגדיהם, פיזרה אותם הז׳נדרמריה הגרמנית ואסרה אחדים מהם.

המפלגות החלו בפעולה חינוכית ותרבותית, ביניהן היתה „צעירי ציון" פעילה מאד. מלבד הספריה הציבורית שיסדה ב־1917 וקיימה אותה כל הזמן, הוקם ביזמתו הברוכה של רופא השיניים בנימין אייזנבוד בית ספר עברי עממי על שם ד״ר צ׳לנוב. תחילה השתכן בית־הספר בעזרת הנשים של בית־הכנסת דשוק אחר־כך בבית הפרו-גימנסיה היהודית לבנות של רוזנברג (שהפסיקה את קיומה בשנת 1915) ולבסוף בביתו של לייבל אייזנבוד.

גם „פועלי ציון" יסדו בית־ספר עממי ששפת הוראתו הייתה יידיש. שני בתי־הספר עמדו בהתחרות עם מוסדות החינוך המסורתיים תלמוד־תורה וה„חדרים" הפרטיים, וצריך היה להשקיע מאמצים רבים כדי למשוך תלמידים, בעיקר בנים, לבתי־הספר האלה.

המורים הסתכקו בשכר מועט שאיפשר להם קיום צנוע. מחוסר ספרים חיברו המורים בעצמם ספרי־לימודים והדפיסום בהקטוגרף.

כדי לקיים את בתי־הספר נקבע שכר־לימוד נמוך, מודרג לפי מצבם הכלכלי של ההורים, אולם עיקר ההכנסה בשנים הראשונות באה מהצגות תיאטרון של חובבים וימי־פרח.

בתקופה זאת השתתפו בהצגות השחקנים החובבים: סוניה וסלובסקי, דבורה סגלוביץ, אידל לנדא, אבסיי בשינקביץ.

4. בימי שלטון הסובייטים 1919

הכיבוש הגרמני לא ארך ימים. לאחר פרוץ המהפכה בגרמניה עם הדחת הקייזר והכניעה לצבאות בעלי הברית המערביים, החל צבא הכיבוש הגרמני לסגת משטחי הכיבוש במזרח אירופה ובעקבותיהם התקדמו מדרום וממערב הצבא הפולני בפיקודו של פילסודסקי וממזרח צבא רוסיה הסוביטית.

באמצע חודש דצמבר 1918 עזבו הגרמנים בסדר מופתי את ניסוויז׳. מחשש לפרעות האספסוף ויסודות אנטישמיים בהעברת העיר מרשות לרשות הוקם ועד להגנה ולשמירת הסדר. הועד הורכב מנציגי המפלגות היהודיות ועסקני ציבור. עוד לפני צאת הגרמנים גויסו צעירים יהודים להגנה, והושגו רובים ותחמושת. אך זמן המעבר עבר בלי כל תקריות. אחרי צאת הגרמנים נכנסה לעיר פלוגת־חלוץ סובייטית ולמחרת היום יצאו לקבל את פני השלטון הסוביטי במבואות העיר בניי־שטאט באי־כוח העיר ותלמידי בתי־הספר ומוריהם. לא ארך זמן רב ומכיוון סלוצק הופיעה קבוצת אנשים של ה„צ׳קה" שהניפו דגל שחור עליו היו מצויירים: גולגולת ושתי עצמות, מתחתן כתובות: „מוות לבורגנים".

שלטונות הכיבוש הקימו מיד מוסדות ממשלתיים, נוסד סוביט עירוני של הפועלים מורכב מנציגי מפלגות הפועלים. קומוניסטים, „בונד" ו„פועלי ציון". מונה „רבקום" שבין חבריו היו שלמה רוזנבלום, הצבע, שהיה קומוניסט, טאטור, נוצרי, כנדלר, שדיבר יידיש. רוזנבלום היה קומוניסט אדוק נוקשה, חסר השכלה יסודית כללית ויהודית שהתנכר לכל דבר יהודי, לא נשא פנים לאיש, אפילו למכריו, ושנא שנאה עמוקה את אנשי המעמד הבינוני, החנוונים ובעלי־מלאכה, המעסיקים פועלים.

לראש מחלקת החינוך והתרבות מונה מורה של הסמינר למורים הרוסי קולאגין אדם נוח, שהתיחס באהדה לתרבות ולשפה העברית.

תחילה התנהלו החיים בעיר כתיקנם, החנויות הפרטיות היו פתוחות, אם כי הורגש מחסור במצרכים.

בתי־הספר הרוסיים, הגימנסיה הפולנית, שנוסדה בזמן הכיבוש הגרמני, ובתי הספר העממיים העברי והאידישאי הועמדו תחת פיקוח ממשלתי.

המפלגות הוסיפו להתקיים. ה„בונד" ו„פועלי־ציון" שתמכו בשלטון היו פעילות, השתתפו במוסדות הממשלתיים וגייסו את חבריהם למיליציה. אגודת „צעירי ציון" המשיכה בפעולתה האירגונית והתרבותית והסתפקה בניהול הספריה ובית הספר העברי. אבל החיים הציבוריים היהודיים היו משותקים.

שלטונות הסוביט שנתקלו בבעיה של מימון הוצאותיו המינהליות הטילו „קונטריבוציה", מס מיוחד על הבורגנות. הדבר בוצע בצורה מקורית. בוקר אחד נאסרו על-ידי הצ׳קה כמה עשרות בעלי עסקים והושבו במעצר, במרתף בית הסוביט שהשתכן במשרדיה של הנהלת אחוזות הנסיך רדזיביל מול הקסרקטין. נאמר לעצורים שהוטל עליהם מס מיוחד בסך עשרות אלפי רובלים אותו עליהם לסלק מיד. בתחילה לא התיחסו העצורים לעניין ברצינות, בחשבם שיעלה בידם לבטל את הגזירה.

העצורים ישבו כלואים יחד. שמרו עליהם אנשי המיליציה המפלגתית, אך ניתנה לקרוביהם הרשות להיפגש איתם. מצב רוחם לא היה מדוכא. יום־יום הם קיימו תפילה בציבור, התלוצצו על חשבון בעלי השררה שהכירום כאנשים מחוסרי השכלה והבנה בניהול עניני העיר.

בינתיים הגישו העצורים בקשות וערעורים לסובייט ואחרי

שהייה כשבוע ימים במעצר שוחררו אחד אחד, אחרי ששילמו את הסכומים אשר הוטלו עליהם.

הצבא הסוביטי שהתקדם מערבה בעקבות הגרמנים הנסוגים כבש את כל השטחים של רוסיה הלבנה והתנגש עם צבא פולין המשוחררת שצעד מזרחה במגמה לכבוש את כל השטחים שהיו שייכים לפולין עד חלוקתה, ולהגיע עד סמולנסק וקיוב. בקרבות שהיו נטושים בין הצבאות, ניגף הצבא הסוביטי, וצבא פולין הגיע לסביבות סלונים־ברנוביץ׳. המושבה הפולנית בניסוויז׳ שמספרה היה ניכר ושרובה עסקה בהנהלת האחוזות והארמון של רדזיביל, בהגיע אליה הבשורה על התקדמות הצבא הפולני לעבר ניסוויז׳, התארגנה ויסדה ארגון צבאי חשאי שהציב לו למטרה לסייע לצבא הפולני בכיבוש העיר וסביבתה.

במרץ 1919, לפני פורים, ביום שבת בבוקר פרץ המרד. קבוצה של הארגון הצבאי הפולני, מזויינת ברובים, התנפלה במפתיע על מקום מושבו של הסוביט העירוני ופתחה באש. בקרב שהתלקח נפלו שניים מהמיליציה הסוביטית־טטור מהמפלגה הקומוניסטית, וכתריאל גרינבלט, מגוייס למיליציה ע״י מפלגת „פועלי ציון״.

המורדים הפולנים השתלטו על נקלה על כל המוסדות הסוביטיים, והשלטונות הסוביטיים עזבו את העיר ועברו להורודזיי לתחנת הרכבת. שם התקשרו עם מינסק ולהפתעתם נודע, כי הצבא הפולני נמצא רחוק מאוד מהעיר. הם נצטוו מיד לחזור העירה ולכבשה מידי הפולנים.

ואכן, למחרת היום בשעת הערב נכבשה העיר בחזרה על־ידי הסובייטים. מיד נערכו מאסרים בקרב הפולנים וחמישה מהם הוצאו להורג.

האוכלוסיה היהודית לא נפגעה כמעט מהתרחשויות האלה, פרט לקרבן אחד, כתריאל גרינבלט, איש המיליציה שנהרג על־ידי הפולנים. כן נאסר סוחר התבואה איזיק חרלפ, שהלשינו עליו שבזמן המרד סייע לפולנים וגידף את הסובייטים. אבל עלה בידיו להשתחרר.

המצב בחזית החמיר. הפולנים התקדמו וכבשו את ברנוביץ׳ וב־28 באפריל 1917 כבשו את סנוב והגיעו עד לכפר קמיונקה, 10 ק״מ מהעיר. בעיר הוכרז מצב מלחמה, הוכרז על עוצר בלילות, אנשים נחטפו לעבודות ביצורים וחפירות בחזית. חברי המפלגות „בונד״, „פועלי ציון״ והקומוניסטים גוייסו ויצאו לחזית. אחדים מהם ניספו במלחמה (טורצ׳ין, קונובסקי) ואחדים נפצעו.

החזית במבואות העיר נתייצבה למשך כששה חדשים בלי קרבות. בקטע זה של החזית השתתף לצד הצבא הסוביטי לגיון פרשים פולני במדים ססגוניים ומהודרים כבימי עצמאותה של פולין לפני החלוקה. אף־כי הכריזו על עצמם כבולשיביקים, לא מנע הדבר מהם לגלות שנאה ובוז ליהודים.

בסוף הקיץ גברו הקרבות ובימי חג הסוכות תר״פ (אוקטובר 1919) כבש הצבא הפולני את העיר.

5. תחת שלטון הפולנים 1919—1920

כיבוש העיר על ידי הפולנים עבר על האוכלוסיה בשלום, אז עזבו השלטונות הסוביטים את העיר ויחד עמהם תושבי העיר ששיתפו פעולה איתם. השלטונות הפולניים ארגנו את מינהל העיר ומינו לתפקידים מינהליים ומשטרתיים את תושבי העיר הפולניים כשבראשן מוצב מושל צבאי.

היחס לאוכלוסיה היהודית מצד השלטונות היה סובלני, אם כי פה ושם גילו פקידים ושוטרים את יחסם האנטישמי. לדעתם היו כל היהודים בולשיביקים. במיוחד סבלה האוכלוסיה היהודית מצד החיילים ההאלרצ׳יקים והפוזננצ׳יקים מהחטיבה של הגנרל האלר. החיילים אלה התעללו, עינו והציקו ליהודים. בעיקר סבלו יהודים זקנים עבדקנים, ששימשו בידי ההאלרצ׳יקים נושא לבידור ולשחוק בעיניהם ובעיני האיכרים בימי השוק. החיילים היו גוזרים את הזקן כולו או מחציתו או שהיו זורקים לתוך הזקן מיתקן, שהיה מסתבך בתוך שערות הזקן ואי אפשר

תושבי ניסוויז׳ מתכנסים ליד „שער הכבוד״ לקבל פני הצבא האדום, בשנת 1919.

די ניעסוויזשער באַפעלקערונג קלייבט זיך צונויף בײַם ערן־טויער, כדי מקבל־פנים צו זיין די רויטע אַרמיי אין יאָר 1919.

היה להוציאו, אלא על־ידי גזירת השערות. וזה עשו לקול צחוקם והנאתם של החיילים והאיכרים.

בחודשים הראשונים היו השלטונות הצבאיים תופסים אנשים לעבודה, לחטיבת עצים, קילוף תפוחי אדמה וכו׳. הז׳נדרמריה היתה אוסרת חשודים בקומוניזם. היא אסרה את שמשון אלבנסקי, אחיו של אייזיק, באשמת השתייכות למפלגה הקומוניסטית וכן את ר׳ זיסל פוטר בעל החנות לצרכי כתיבה, באשמה של הפצת תעמולה קומוניסטית, לאחר שמצאו בחנותו גליונות של עתונים סוביטיים, שהיה מוכרם כנייר־אריזה. ר׳ זיסל פוטר נמק בבית הסוהר זמן רב יחד עם איכרים בילורוסיים אחרים שנאשמו בקומוניזם או בהשתייכות לתנועה הלאומית הבילורוסית.

בינתיים החלו החיים לחזור לתיקנם. המסחר חודש, המצב הכלכלי הוטב, אם כי שכבות רחבות עוד היו נזקקות לעזרה. חודש הקשר עם ארצות־הברית ורבים מתושבי העיר החלו לקבל עזרה מקרוביהם באמריקה. מוסדות עזרה בינלאומיים החלו לפעול בעיר ויסדו מטבח לילדים נצרכים. יום יום הם קיבלו כוס קקאו מחלב משומר ותבשיל של שעועית, כדי לשפר את תזונתם שהיתה דלה בשנות המלחמה. החיים הציבוריים בעיר החלו אט־אט להתפתח. חזרו אליה העסקנים הציונים: יואל רוזובסקי, ברוך שמושקוביץ, דב (בוריס) מייזל, שפעלו במוסדות הצדקה יחד עם העסקנים אהרן גולדין, פנחס בומשטיין ובנימין אייזנבוד. כמו־כן היו פעילים הגבאים הותיקים ובראשם הרב דמתא ר׳ ירחמיאל בורגמן, וכן גבאי חברת בעלי המלאכה משה לכוביצקי, מרדכי דוד אלפרוביץ, שמואל קרביץ ועוד.

המפלגות השמאליות „בונד" ו„פועלי ציון" הפסיקו את פעולתן משום שרבים מפעיליהן וחבריהן פנו לרוסיה. הנשארים הסתפקו בפעולה למען בית־הספר העממי האידישאי כדי לקיימו ולפתחו. בין הפעילים היו לייבל אייזנבוד, משה ארקע שקולניק, אברהם אליהו ליברמן, הלפרין גולדה.

אגודת צעירי ציון הוסיפה לפעול וקיימה את הספרייה הציבורית ואת בית הספר העברי ע"ש צ׳לנוב. בין פעיליה היו בנימין איזנבוד, משה מלניק, זלמן שפרס, רבינוביץ משה, יבלבסקי (יואלי) בנימין, צודיק אברהם, אלישבע קפלן־אשכול, שטיינהויז בן־ארצי משה, ליפא ברעוודא (לוי בן אמיתי), שמואל אייזנשטדט, יעקב אנדרוסיאר, אהרן הלר, ועוד.

באותה תקופה הוקם „ועד הקהילה העברית" — המוסד המרכזי לניהול הענינים הציבוריים, התרבותיים והסוציאליים שהשפעתו על יהודי העיירה היתה רבה והיא אף ייצגם כלפי השלטונות. ועד הקהילה הוקם בהשפעת העסקנים הציוניים שהשפעתם בעיר היתה גדולה שביקשו להקים גוף על יסודות דמוקרטיים שייבחר בבחירות וינהל את החיים הציבוריים — לתחומיהם השונים — תחת ביקורת הכלל.

בסוף 1919 הוקמה ועדת בחירות מורכבת מנציגי גופים ציבוריים ומפלגתיים, ובתחילת שנת 1920 נערכו הבחירות. הבחירות נערכו על טהרת השיטה הדמוקרטית. הבחירות היו כלליות ישירות, שוות, יחסיות, וחשאיות בלי הבדל מין. זכות הבחירה האקטיבית והפאסיבית נתנה לכל בוחר מגיל 20 שנה ומעלה. הרוח החיה בארגון הבחירות היו העסקנים יואל רוזובסקי בנימין אייזנבוד, אהרן גולדין ובוריס מייזל, שהצטיין בכושר ארגוני.

השלטונות הצבאיים הפולניים העניקו את הרשיון לעריכת הבחירות ולא התערבו במהלכן. בבחירות הופיעו רשימות רבות, ציונים כלליים, „צעירי־ציון", „פועלי צדק", „תפארת בחורים", מזרחי; מתפללי בתי כנסת שונים, רק ה„שמאליים" שהתרכזו מסביב לבית־הספר האידי לא השתתפו בבחירות. התעמולה היתה ערה וההשתפות גדולה מאד. בבחירות לועד הקהילה נבחרו 23 חברים: מרשימת הציונים הכלליים: יואל רוזובסקי, מייזל בוריס, שמושקוביץ ברוך; מ„צעירי־ציון" — אייזנבוד בנימין, רבינוביץ, שיפרס, יבלבסקי (יואלי). מ„פועלי־צדק" — בומשטיין, אלפרוביץ; מבית הכנסת הישן: הרב ר׳ ירחמיאל בורגמן, מה„מזרחי" — הרב יצחק דוידובסקי; מבית־הכנסת דקוזימיר — הרב בורגנסקי; מביה"ס דחסידים ר׳ יוחנן מלוביצקי, מי שהיה אחר כך האדמור בלכוביץ; מהסוחרים — גולדין אהרן, מנדלביץ; מ„תפארת בחורים" יהושע בשינקביץ ועוד.

בישיבתה הראשונה בחרה מליאת ועד הקהילה את יואל רוזובסקי ליו"ר. כמו כן נבחרה נשיאות הוועדות לעניני צדקה, כספים, ועדת ביקורת. הציבור היהודי גילה התענינותו בישיבות ועד הקהילה ורבים היו נוכחים בהן. פרוטוקול הישיבות והנהלת החשבונות התנהלו בעברית.

ועד הקהילה נטל תחת פיקוחו את המוסדות הסוציאליים והחינוכיים שהיו קיימים, והם: התלמוד־תורה, בית־המרחץ, בית הכנסת אורחים, ההקדש, גמילת חסד, חברא־קדישא ולהבדיל, בית השימוש הציבורי, (דער קהלשער אפטרעט). ועד הקהילה הטיל מס בשיעור נמוך על תושבי העיר שקבלוהו ושילמוהו ברצון. ועד הקהילה התקשר עם ארגון יוצאי העיר בארצות הברית ופנה אליו בקריאה לסיוע לתושבים ולמוסדות הנמצאים במצב חומרי קשה. ואמנם ארגון יוצאי ניסוויז׳ בניו־יורק נענה מיד ושיגר משלחת של שני אנשים, ד"ר מוגילנסקי ולנדא עם סכום כסף לעזרה למוסדות העיר ול„קמחא דפסחא" לעניים.

המאורעות בעת ההיא בארץ־ישראל בתל־חי והפרעות בירו־שלים בימי חג הפסח תר"פ (1920), נתנו דחיפה לאגודת „צעירי ציון" לייסד מבין חבריה קבוצת חלוצים לעליה לארץ ישראל. הורכב „ועד עליה" שעמד בקשר עם ועד העליה המחוזי במינסק. חברי ועד העליה היו: הירש נאטע, אייזנבוד, ציוני ותיק שביקר בארץ־ישראל לפני המלחמה, יואל רוזובסקי, בנימין אייזנבוד, זלמן שיפרס, בנימין יבלסקי (יואלי) ומשה שטיינהויז — בן ארצי. החלוצים החליטו לעלות בטרם תיפול העיר בידי הסובייטים.

,בינתיים חלה תמורה בחזית המלחמה וצבא פולין שהתקדם מזרחה והגיע עד בוברויסק הובס מפני הצבא הסוביטי והתחיל לסגת מערבה.

למחרת כ׳ תמוז, נערכה בחצר המועדון של „צעירי ציון" עצרת פרידה לחלוצים בנוכחות בני משפחותיהם, חברי „צעירי ציון" וחברי ועד העליה והשליחים מאמריקה ד"ר מוגילנסקי ולנדא. אחרי ב־כות הפרידה יצאה הקבוצה בעגלות לווארשה, שכן בגלל נסיגת הצבא לא פעלה הרכבת.

ואלה החלוצים שעלו: 1. שרה לאה אנגלוביץ, 2. לוין שרגא (פייוול), 3. מנקר משה, 4. מקלר שאול, 5. סירוטה יוסף, 6. קרפך מרדכי 7. קירזנר יוסף, 8. שבת מאיר, 9. משה שטיינהויז־בן־ארצי, 10. זלמן שיפרס, 11. אלישבע קפלן־אשכול, 12. ליפה ברבדה (לוי בן־אמיתי), 13. רבינוביץ יעקב. שלושת האחרונים עברו לפני עלייתם לגור בעיירות סמוכות והצטרפו לקבוצה בברנוביץ.

נסיגת הצבא הפולני דרך העיר שנמשכה שבוע ימים, החלה מיד אחרי עזיבת החלוצים. בימים ספורים אלה ידעה האוכלוסיה היהודית ימי אימים וסיוט נורא. החיילים הפולנים הנסוגים היו נכנסים לבתים ובוזזים כל שניתן לקחת. הם היו מסירים תכשיטים מנשים, מחפשים בארונות ולוקחים חפצי־חן ודברי־ערך. החנויות נסגרו מפחד השוד אך החיילים היו פורצים את החנויות ושודדים אותם.

גם קורבן יהודי נפל והוא הכובען אליהו קירזנר שנורה ונהרג בביתו בעת התנגדותו למעשה שוד. אומץ לב והקרבה עצמית גילה בימי אימים אלה יואל רוזובסקי, יו"ר ועד הקהילה ששם נפשו בכפו והיה אץ לז׳נדרמריה בכל מקרה של שוד וסכנה לחיי התושבים ומבהיל אותם למקום הפורענות. הדבר עלה בידו לאחר ששיחד את הז׳נדארמים בכסף רב, שהיה מיועד לסעד לתושבי העיר ושהובא בידי שליחי בני־עירנו מארה"ב, ד"ר מוגילנסקי ולנדא, ולא הספיקו לחלקו למוסדות הצדקה.

6. בימי השלטון הקצר של הסובייטים 1920

לאחר ימי הסיוט אלה נקל לשער את השמחה שאחזה האוכלוסיה היהודית עם כניסת חלוץ הצבא הסובייטי לעיר, רבים יצאו לרחובות וקידמו את פניהם בשמחה, ורצו אחרי הפרשים הסובייטים לאורך כל הרחובות. הצבא הסובייטי נהג באדיבות כלפי האוכלוסיה לפי הפקודה שקיבלו ממפקדיהם.

צבא רב עבר את העיר בהתקדמותו מערבה לעבר ווארשה. השלטונות הסובייטיים מינו „רבקום" (ועד המהפכה) — מינהל העיר שהורכב מתושבי העיר וכך גם מנהלי המחלקות. מרבית הפקידים והעובדים של המינהל היו מתושבי העיר. לעבודה המשרדית נתקבלו אנשים ללא הבדל בהשקפותיהם ומצבם הסוציאלי, אפילו סוחרים. אולם התפקידים האחראיים הופקדו בידי חברי מפלגות השמאל, „פועלי־ציון" ו„בונד", שבאותו הזמן אימצו להם את הפרוגרמה הקומוניסטית. באותו זמן התארגנה מפלגה קומוניסטית שאליה הצטרפו כמה יהודים.

עד מהרה הוכרז גיוס כללי לצבא האדום ומספר מסויים של אנשים גויסו לצבא. בעיר הוכרז מצב צבאי ועוצר בשעות הלילה משעה 10 בערב. שלטונות הקדימו את השעון בשלוש שעות, כך, שבקיץ 7 לפנות ערב בעוד אור נכלאו התושבים בבתיהם.

המצב הכלכלי בעיר היה קשה, החנויות היו ריקות, ערך הכסף הסובייטי היה ירוד מאד ואי־אפשר היה לקנות תמורתו שום מצרכים. האיכרים לא היו מביאים את תוצרתם לשוק, היא הופקעה ע"י השלטונות. קיצוב של מצרכים לא היה קיים. עובדי מוסדות הממשלה שמספרם היה ניכר, קיבלו את שכרם בעין, חצי פוד קמח ומלח ובמזומן 1500—2000 רובל לחודש.

בתי הספר היהודיים והרוסיים והגימנסיה הפולנית המשיכו בלימודיהם ואת תקציביהם קיבלו מהשלטון. בית הספר העברי עבר לשפת ההוראה ביידיש. פעולות ועד הקהלה והאגודות הציוניות הוקפאו.

בעיר התארגן „קומסומול" (ברית הנוער הקומוניסטי), הוא פתח מועדון מפואר, מרוהט ברהיטים מרופדים, שנלקחו מארמון הנסיך רדזיוויל. מועדון זה משך אליו את הנוער היהודי, שבא לבלות שם את הזמן במשחקים ולעיין בעתונים.

ארמון הנסיך רדזיוויל הולאם והממונה עליו היה אהרן יאסינובסקי. האגמים שליד הפארק, שהיו רכושו הפרטי של רדזיביל ושבהם גידל קרפיונים, נפתחו לרשות הציבור ונהפכו למקום לבילוי וספורט לצעירים.

בית החולים שבניישטאט נהפך לבית־חולים צבאי שנוהל על־ידי ד"ר גינצבורג. לכאן הובאו חיילים פצועים מהחזית שקיבלו בו את טיפולם הראשון ולאחר מכן הועברו לבתי־חולים בפנים רוסיה.

השלטון הסובייטי בעיר לא ארך זמן רב. הצבא הסובייטי התקדם מערבה והגיע עד שערי וארשה, ושם נעצר. הודות לעזרה שצרפת הושיטה לצבא הפולני, נהדפו הסובייטים אחורה והחלו לסגת. בהתקרב החזית, עזבו השלטונות הסובייטיים את העיר, ועמם יצאו צעירים רבים, חברי מפלגות השמאל ופקידים אחראיים, ששירתו במוסדות השלטון הסובייטי. חלק מהצעירים התעכבו בעיירות הסמוכות, וחזרו לבתיהם לאחר שהעיירות האלה נכבשו על־ידי הצבא הפולני.

7. תחת השלטון הפולני 1920—1939

האוכלוסיה היהודית קיבלה את הכיבוש הפולני ברגשות מעורבים: מצד אחד קיוו שהשלטון הפולני יחזיר את המצב החברתי והכלכלי לקדמותו. מצד שני חששו מהפולנים שהיו ידועים בשנאתם ליהודים, בפרט נוכח העובדה שיהודים רבים שירתו את המוסדות הסובייטים. אולם השלטונות הפולניים לא נהגו בחומרה יתירה כלפי האוכלוסיה היהודית, הודות ליושב־ראש ועד הקהלה, יואל רוזובסקי, שידע לקשור קשרים עם השל־טונות ולהשתדל לרכך יחסם ליהודים.

החיים הכלכליים והחברתיים חזרו למסלולם התקין. קשרים מסחריים נקשרו עם וארשה וסחורות החלו להופיע בחנויות. האיכרים החלו להביא את תוצרתם לשוק ואט־אט נמצאה פרנסה למחוסריה.

שוב נקשרו קשרים עם קרובים שבארצות מעבר לים וניתנה אפשרות להגר לאמריקה ולאפריקה הדרומית. משפחות רבות החלו לקבל עזרה כספית וחבילות מזון מקרוביהם מחוץ לארץ ומצבם החומרי שופר בהרבה. הרבה אנשים קיבלו מקרוביהם באמריקה דרישות — (אפידייוויט) להשגת רשיון כניסה לארצות הברית.

עם כניסת הפולנים לעיר נפתח לועד הקהלה בנשיאותו של ר' יואל רוזובסקי כר נרחב לפעולות ענפות.

ועד הקהלה התקשר עם ועד העזרה של בני העיר באמריקה וקיבל מהם סכומים נכרים למוסדות הצדקה, לבתי ספר והת"ת. בעזרת „היאס" — האגודה היהודית אמריקנית לעזרת מהגרים, ייסד לישכה לעזרת מהגרים, שטיפלה בהשגת דרכונים מהשל־טונות. בעיקר קשה היה למהגרים להשיג תעודות־יושר מהמשטרה. דבר זה היה כרוך בחקירה של המשטרה החשאית ובסחבת מצד פקידות עויינת במשטרה ובקשיים שנעשו על־ידי הממונה על המסים, שונא־ישראל, סקרודסקי, שבאישורו ניתן רשיון היציאה מהארץ. הלשכה עסקה בפעולות אלה ועל־ידי כך חסכה מהמהגרים את הטרחה לפנות אישית למוסדות הממשלתיים.

כמו כן הוקמה ועדה ציבורית לעזרה ליתומי קרבנות המלחמה. היתומים קיבלו עזרה כספית חדשית. מספר צעירות מתנדבות טיפלו ביתומים האלה בבקרם תכופות בבתיהם ובשמשן מקשרות ביניהם ובין ועדת־היתומים.

ועד הקהלה דאג לשפר את המצב של „תלמוד התורה". הוזמנו מורים מנוסים, בראשם המנהל חיים פרידשטיין שהכניס סדר ושיטה בלימודים. ביזמת ועד הקהלה, הוקמה חברה לשמירת הבריאות בשם: „בריאות", ונמסר לה בנין ה„הקדש". החברה רכשה הרבה חברים ששילמו מס חודשי קבוע ויסדה בית־מרקחת ומרפאה בעזרת הג'וינט ו„אוזה". החברה נהפכה למעשה לאגודה שיתופית, כעין קופת־חולים בלתי רשמית, שחבריה משלמי המס החודשי בלבד נהנו משרותיה, ואכן, רוב תושבי העיר היהודיים היו חברים בה. ההנהלה, שהרוח החיה בה היה בתחילה יו"ר ועד הקהילה ר' יואל רוזובסקי ובנימין אייזנבוד, ואח"כ לייבל אייזנבוד, עשתה גדולות לשפור מצב הבריאות של תושביה היהודים ובעיקר של השכבות הנחשלות. היא יסדה קיטנה לילדים ביער העיר, החזיקה מרתף־קרח לחלוקת קרח לחולים, והשאילה מכשירי ריפוי; ערכה מבצע ריפוי השחין אצל הילדים והמחלה הודברה כליל. במרוצת הזמן נהפכה האגודה לסניף החברה הארצית „טאז" וקבלה ממנה עזרה והדרכה.

בהסכם השלום עם רוסיה הסובייטית בשנת 1921 נקבע הג־בול כ־10 ק"מ מזרחה מהעיר. אז החל לנהור מעבר לגבול זרם פליטים יהודים, שעברו בחשאי את הגבול. חלק מהם קנה שביתה בעיר והתישב בה, ורובם שהו בה זמן־מה עד שהיה באפשרותם להגר לאמ־יקה. הגיעו גם קבוצות חלוצים שמגמתם היתה — עליה לארץ־ישראל. ועד הקהילה פעל אז גדולות בהושטת עזרה לפליטים הבלתי ליגליים, ובהשגת תעודות־זיהוי ודרכונים.

לקבוצות „החלוץ" ניתן ללון במשרדי ועד הקהלה, חרף האיסור לאכסן זרים בלתי־ליגליים.

פרשה עגומה, שגרמה סבל למשפחת פליטים בשם גרשוב בת 6 נפשות העסיקה את ועד הקהילה ואת ראשה יואל רוזובסקי זמן רב. משפחה זו גורשה מקרטוז ברוזה לעבר גבול רוסיה ליד ניסוויז' בשנת 1925, ומאחר שלשלטונות רוסיה לא רצו לקבלה,

טולטלה המשפחה מעברו האחד של הגבול למשנהו פעמים אחדות, בחורף, ברגל, בחשכת לילה, ומדי פעם כשהמשפחה דרכה על אדמת פולין, נתפסה ע״י שומרי הגבול, נאסרה והובאה לניסוויז׳. כאן קיבלה המשפחה סיוע מלא מידי ועד הקהילה, כל פעם היתה משתחררת על אחריותו של רוזובסקי יו״ר ועד הקהילה. הוא השתדל אצל השלטונות לאפשר לה לעזוב את פולין, פנה למשרד הא״י בוארשה, כדי לקבל בשבילם סרטיפיקט. בינתים התעכב גירושם לזמן־מה. לבסוף ניתנה למשפחה לעזוב את פולין וכולה עלתה לארץ־ישראל.

הודות לעזרה שוועד הקהילה קיבל מיוצאי ניסוויז׳ בחוץ לארץ ומהג׳וינט בוורשה, וכן הודות למס שתושבי העיר העלו מרצון לועד הקהלה, וכן מההכנסות של חברא קדישא, היה ביכולתו של הוועד להושיט עזרה לעניים, ליסד קופת גמילות־חסד, לתקן את בית הכנסת אורחים, ולשפר את בית-המרחץ והמקוה. אך עיקר פעולתו היה בייצוג כלפי השלטונות, בעניינים שנגעו לחיי הפרט והציבור היהודי בעיירה. הפעולה הברוכה הזאת של ועד הקהילה נעשתה בהנהגתו הנאמנה והמסורה של יו״ר ועד הקהילה, יואל רוזובסקי, עם יועציו — העסקנים המסורים והנאמנים חברי ועד הקהילה בנימין איזנבוד וברוך שמושקוביץ.

שלושת העסקנים האלה היו קשורים ביניהם בקשרי ידידות והבנה הדדית, בהיותם ציונים נאמנים ורעיון זה הנחה אותם בפעולתם הציבורית. ועד הקהילה שימש להם רקע לפעולתם הלאומית ולחנוך הדור הצעיר להגשמה חלוצית ולעלייה לארץ־ישראל.

ועד הקהלה שנבחר בבחירות דמוקרטיות בשנת 1920 כיהן 11 שנה, עד אשר תפקידיו וסמכויותיו לפי החוק הפולני הוגדרו כמוסד הדואג לחיים הדתיים של הקהילה ולסיוע סוציאלי. הזכות לבחור ניתנה רק לגברים בני 25 שנה והזכות להיבחר לבני 30 ומעלה. לנשים לא ניתנה זכות בחירה.

בשנים 1931 ו־1935 נערכו בחירות לועד הקהלה לפי תקנון חדש. תחום שיפוטו של ועד הקהלה כלל גם את הורודזיי וסנוב. ועד הקהלה מנה 8 חברים, ביניהם נציג מהורודזיי ונציג מסנוב.

בשנת 1931 נבחרו לוועד הקהלה יואל רוזובסקי, חיים ליפשיץ, פנחס בומשטיין, יעקב שניצר, אהרן גולדין ויהושע קרביץ. כיו״ר ועד הקהלה הוסיף לכהן יואל רוזובסקי. לפי החוק הוטל על ועד הקהילה לנהל רישום היהודים בקהילה, ועל הרב הוטל לנהל רישום הלידות, הפטירות והנישואים.

מקורות ההכנסה של ועד הקהלה היו מס מודרג שהוטל על האוכלוסיה היהודית, וההכנסות מחברה קדישא, היינו מהכסף שנגבה ממשפחת הנפטר בעד הקרקע לקבר, בהתאם למצבה החומרי, ולגודל העזבון של הנפטר. כן הובאה בחשבון מידת מתן הצדקה שחילק הנפטר בחייו.

ועד הקהלה החזיק את בית־המרחץ והמקווה, בית הכנסת אורחים, תלמוד התורה, בית הקברות, וכן טיפל בהגשת עזרה סוציאלית לעניים. מדי שנה בשנה, לקראת חג הפסח נערכה על־ידי ועד הקהלה מגבית „קמחא דפסחא״ או „מעות חיטין״ לספוק צרכי החג לעניים.

למגבית זו גויסו רוב העסקנים בעלי השפעה, בתוכם הרב דמתא ר׳ ירחמיאל בורגמן וראש ועד הקהלה יואל רוזובסקי שביקרו בבתים וגבו את התרומות. רוב הציבור האמיד תרם למגבית ביד נדיבה, אם מרצון טוב וקיום מצווה, ואם מיחס הכבוד שרחשו למתרימים הנכבדים.

החברה קדישא היתה מורכבת מ„חברה גדולה״ ומ„חברה קטנה״. לחברה הגדולה השתייכו מספר בעלי בתים שנקראו גבאים. הם ניהלו את החברה וקבעו את סכומי הכסף שהוטלו על משפחת הנפטר תמורת הקרקע לקבר. לאחר שנבחר ועד הקהלה הועברו תפקידי החברה הגדולה לנשיאות הועד. ל„חברה הקטנה״ או „חברת המתעסקים״ השתייכו עפ״י רוב בעלי מלאכה, עגלונים, קצבים וחנוונים מפשוטי העם (בשנים האחרונות הצטרפו אליה כמה בעלי־בתים: חנן מירסקי, חנן גולדין, מרדכי לקח). „המתעסקים״ טיפלו בטהרה ובהלוויתו של המת שלא על מנת לקבל פרס, כי ראו בכך קיום מצווה של גמילת חסד של אמת. אחרי כל לוויה לגמו קצת משקה, כדי להשיב את רוחם אחרי עבודה לא קלה, בחורף בקור ובשלג, ובקיץ — בחום ובגשם.

פעמיים בשנה היו אנשי החברה הקטנה „המתעסקים״ צמים ואומרים סליחות: בט״ו בכסלו לכפרת חטא אפשרי של פגיעה בכבוד המת בעת קבורתו, ובכ׳ סיון, יום השנה לטבח יהודי נמירוב ע״י חמלניצקי בגזרות ת״ח. בערב לאחר הצום היו עורכים סעודת מצווה ביד רחבה. הסעודה צריכה היתה לסמל את הכתוב במקרא: „בלע המוות לנצח״ ואז תיהפך התענית ליום משתה ושמחה. כדאי לציין, שבחברת „המתעסקים״ היתה אשה אחת, הגבאית המפורסמת, הצנועה ורבת הפעלים פרלה משביצקי, שעשתה את מלאכתה שלא על מנת לקבל פרס, יחד עם אשה אחרת שקבלה שכר־טרחה.

מאורע חשוב היה ייסוד הבנק העממי השתופי באפריל 1922 ביוזמתו ובעזרתו של הג׳וינט ובהדרכתו הפעילה של חבר המרכז של ברית האגודות השיתופיות היהודיות ד״ר חיים שושקס.

פרנסתם של תושבי העיר היתה ברובה על המסחר הזעיר, המלאכה והגננות — עיסוקים שדרשו השקעות הון חוזר, ואלו שכבות אלה שהתדלדלו בזמן המלחמות, לא היו ברשותם די אמצעים כדי לקיים את עסקיהם. ייסוד הבנק בא בזמנו. הבנק קבל סכומים ניכרים — כהלוואה — מהמחלקה לשיקום של הג׳וינט, והחל בפעולה. חנוונים, בעלי־מלאכה, גננים, עגלונים נרשמו כחברים לבנק השיתופי.

העזרה הקונסטרוקטיבית שניתנה ע״י הבנק בצורת הלואות איפשרה ללווים לקיים את עסקיהם ולהרחיבם. מלבד ועד הקהלה שימש גם הבנק כמרכז של החיים הציבוריים בעיר. הנהלת הבנק היתה מורכבת מנציגי שכבות שונות של האוכלוסיה — סוחרים, בעלי־מלאכה, סוחרים זעירים, שהיו בעלי אידיאולגיות שונות, בעיקר בעשר השנים הראשונות — אנשי הימין ואנשי השמאל. אנשי השמאל היו שרידי העסקנים מהמפלגות השמאליות „בונד״ ו„פועלי־ציון שמאל״. בראש הנהלת הבנק בעשר השנים הראשונות עמד יו״ר ועד הקהלה יואל רוזובסקי וחברי ההנהלה בנימין איזנבוד, מרדכי דוד אלפרוביץ, אהרן גולדין, מרדכי מנדלביץ׳ ושמואל קרביץ. בוועד המפקח היו החברים ליבל איזנבוד, משה אהרן שקולניק, אליה שקולניק, אברהם אליה ליברמן, ברוך שמושקוביץ ואחרים. מנהל החשבונות של הבנק היה מראשית היווסדו עד שנת 1934, שנת עליתו ארצה, בנימין יבלבסקי (יואלי) ואחריו — דוד קולש.

האספות הכלליות השנתיות של הבנק היו תמיד רבות משתתפים והתנהלו בהן ויכוחים סוערים על הדו״ח של ההנהלה, ומאבק מתמיד על מועמדים לבחירות להנהלת הבנק, כי רבה היתה ההתענינות בפעולותיו וכל ארגון כלכלי או צבורי היה מעונין להיות מיוצג בהנהלתו.

בשנת 1925, עם פיחות ערך מטבע הזלוטי פקד את הבנק משבר כי ההלואות ניתנו בזלוטים והפקדונות שהופקדו בבנק היו בדולרים. יש לציין כי הדולר היה המטבע השני שהיה עובר לסוחר באופן חוקי. אמנם הלווים הסכימו לפצות את הבנק בעד ההפרש, אבל באותה שנה שרוייה היתה הכלכלה הפולנית במשבר ובעלי החובות לא יכלו לעמוד במועד הפרעון ובתשלום הריבית בעד החובות. הבנק נאלץ להיטיב עם רבים מהלווים ולהקל עליהם בתשלומיהם. הבנק סבל גרעון ניכר. בעזרת המוסדות האשראיים המרכזיים בורשה נערכה סנציה (הבראה) של הבנק והגרעון כוסה במשך כמה שנים.

בשנים האחרונות פעלו בניהול הבנק פנחס בומשטיין, מאיר אלפרט וראובן כץ, לאחר שיואל רוזובסקי מונה לסגן ראש העיר והתפטר מנהול הבנק.

מעטות היו העיירות בסביבתנו בהן עסקו יהודים במשלח־יד מיוחד, בעיבוד גינות ירק. עסקו בזה היהודים שגרו בקצות העיר בעלי שטחים גדולים, שגידלו בעיקר מלפפונים, ירק שאכרי הכפרים לא ידעו לגדלו. הגננים היהודיים עבדו קשה בכל חודשי הקיץ יחד עם בני משפחתם. את הירקות מכרו לאיכרים בימי שוק. מלבד זאת היו הגננים ממליחים וכובשים את המלפפונים והיו משקיעים אותם בנהר של מים זורמים מתחת לקרח, ואחרי כן היו מוכרים אותם לסוחרים בערים הגדולות או לחו״ל. הבנק עזר להם בהלוואות, עד שהגינות הניבו פירותיהם.

בסוף שנות העשרים נוסד בעזרת הג׳וינט קואופרטיב של הגננים שסייע להם לשפר את מצבם, הן ע״י מתן הלוואות, או ארגון השווק של מלפפונים כבושים.

הסוחרים התארגנו באגודה, בה רוב הסוחרים והחנוונים בעיר היו חבריה, ובראשה עמד עסקן רב־פעלים אהרן גולדין. האגודה הדריכה את החנוונים בתשלום מסים, ונציגיה השתתפו בועדות השומה למס־מחזור ולמס־הכנסה. כמו־כן היתה האגודה מיוצגת בכל המוסדות הצבוריים בעיר. הערכות ועדות השומה היוו מקור להתמרמרות בקרב החנוונים, והקצף יצא על חברי הועדה היהודיים, בהיותם מואשמים בהגנה בלתי מספיקה על הנישומים. פקידי האוצר הפולנים, בראשם מנהלה סקרודסקי, ששנאתו ליהודים היתה פתולוגית, הכבידו את עול המסים על הסוחרים היהודים והיפלו לטובה את הסוחרים ובעלי־המלאכה הנוצרים המעטים שהיו בעיר. פקידי מח׳ האוצר היו מגישים לוועדות שומה אינפורמציה כוזבת ומופרזת על היקף העסקים של הנישומים, בעוד חברי הועדה היו חסרי אונים להכחיש את טענת מחלקת האוצר.

האספות הכלליות של אגודת הסוחרים היו סוערות, בהן הוטחו האשמות כלפי הנהלת האגודה וחברי ועדת השומה. על רקע זה חל גם פילוג באגודת הסוחרים ובשנת 1930 קם בראשותו של מישה בשינקביץ, ואח״כ של רופא השיניים נחמן כהן, ארגון הסוחרים הזעירים. בארגון הסוחרים הזעירים היו פעילים שלמה פרפל (בן גצל), אלטר שטיינברג. גם האגודה הזאת היתה מיוצגת בועדת השומה של מסי הממשלה.

בעלי־המלאכה התארגנו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה באגודה בשם „פועלי צדק״. הם ייסדו קופה לעזרה הדדית. הארגון חוזק כשבראשו ניצב העסקן הפעיל והנמרץ רופא השיניים פנחס בומשטיין ולצדו העסקנים נח שציפורזיצקי, שמואל פרלמן, מרדכי דוד אלפרוביץ, שמואל קרבץ, משה לכוביצקי. בתחילת שנות העשרים יסדו צרכניה שמכרה לחבריה מצרכים במחירים מוזלים. במרוצת הזמן הצטרפה האגודה לארגון בעלי המלאכה הארצי בפולין וקבלו הוראות והדרכה מהמרכז. ארגון בעלי המלאכה היה מאורגן כיאות ונציגיו ישבו בכל המוסדות הציבוריים בעיר; בועד הקהלה, בבנק, העיריה וכו׳.

מוסדות החנוך היהודיים התבססו לאט לאט, הודות לעזרתם של ארגוני יוצאי ניסוויז׳ באמריקה. בית הספר העברי ע״ש ד״ר צ׳לנוב מיסודה של אגודת צעירי ציון, עבר במשך הזמן להנהלת „תרבות״, כשהרוח החיה בניהול בית־הספר מאז ייסודו היה בנימין איזנבוד. בית הספר ששכן קודם בבית שכור שברחוב פרנה, רכש את הבנין בעל שתי קומות, שלפני מלחמת העולם הראשונה שכנה בו הפרוגימנסיה היהודית לבנות של רוזנברג. חבר המורים היה מסור לעבודתו ורמת הלמודים היתה גבוהה. לכן למדו בו רוב הילדים שהוריהם ביקשו להעניק להם חנוך לאומי וכללי.

בבית הספר העממי האידישאי למדו בני השכבות הנמוכות של האוכלוסיה, מאוהדי המפלגות השמאליות האידישיסטיות. בבית הספר הזה הורו גם את השפה העברית ותנ״ך. בית הספר האידישאי ריכז סביבו חבר פעילים מסורים, שדאגו לקיומו ולניהולו ובראשם ליבל אייינבוד, משה אהרן שקולניק, ליברמן ואחרים. בתמיכת ארגון יוצאי העיר באמריקה נבנה ברחוב מיכלישוק בית רחב־מידות, שם שוכן בית הספר לאחר העברתו ממשכנו העלוב שברחוב סטודנצקה.

שני בתי הספר האלה היו חילוניים. אך הורי הילדים מהשכבות הדלות, שדאגו לחינוך מסורתי דתי לבניהם, שלחום לת״ת או למלמדים ב„חדרים״. ואלו הבנות נשלחו לבתי הספר החילוניים, בית הספר העברי או האידישאי, ומאוחר יותר גם לבית הספר היסודי הפולני, שהלמוד בו היה חנם. משפחות אחדות שלחו את בניהם לישיבת קלצק, אחרי גמר לימודיהם בחדר.

בעת כבוש העיר על־ידי הפולנים היו קיימים בה הגימנסיה הפולנית ובתי ספר תיכוניים רוסיים, שבהם למדו הרבה תלמידים יהודיים. תחילה התנהלו הלימודים בשפה רוסית, ולאחר זמן הונהגה הפולנית כשפת ההוראה. בגימנסיה הפולנית למד רוב הנוער היהודי. גם בסמינר הפולני למורים למדו צעירים יהודיים, ומספרם היה מועט.

חלק מבוגרי הגימנסיה הרוסית, שתעודות בגרות שלה לא הוכרו ע״י האוניברסיטאות בפולין, המשיכו את לימודיהם באוניברסיטאות בחו״ל, בעיקר בצ׳כוסלובקיה. מסיימי הגימנסיה הפולנית נתקבלו לאוניברסיטאות הפולניות בוארשה ובווילנה, ומתי מעט עלו לארץ ישראל ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים. כן שלחו הורים אחדים את ילדיהם, מסיימי בית הספר העממי העברי „תרבות״ לכפר הנוער בן־שמן בארץ ישראל.

האוכלוסיה היהודית המשכילה ובפרט הנוער הפיק תועלת מרובה מהספריה הצבורית שנוהלה תחילה ע״י צעירי ציון — פועלי ציון והועברה אחר־כך לידי סניף „תרבות״, ושוכנה בבית הספר העברי ע״ש צ׳לנוב. הספריה הכילה ספרים בעברית ובאידיש, ויודאיקה ברוסית. בסוף שנות השלושים מנתה הספריה 6000 כרך.

לפי חוזה השלום שנחתם בין הסובייטים ופולין בשנת 1921 נכללה העיר בתחומי מדינת פולין, כ־10 קילומטרים מהגבול המזרחי. עם קביעת הגבולות החדשים נותקה העיר מסביבתה והדבר השפיע לרעה על המצב הכלכלי של האוכלוסיה היהודית. לפני המלחמה היו הסוחרים היהודיים רוכשים את התוצרת החקלאית של אכרי הסביבה ממזרח העיר. סוחרי תבואה, חמאה, בהמות, היו שולחים את התוצרת החקלאית בקרונות רכבת לפולין ולחוץ־לארץ, והאכרים היו קונים את מצרכיהם בעיר, בחנויות ואצל בעלי־מלאכה. משנותקה העיר מסביבתה המזרחית הצטמצם המסחר בהרבה, ועמו גם פרנסתם של התושבים. נוסף לכך, השתכנו בניסוויז׳ בשנים הראשונות אחרי הכיבוש הפולני הרבה פליטים מהעיירות סלוצק וקאפולה שמעבר לגבול. פליטים אלה ביקשו תעסוקה, ופתחו להם חנויות ובתי־מלאכה.

גם היחס העוין של השלטונות הפולניים שביקשו תמיד להצר את פרנסתם של היהודים, שהתבטא באי־קבלת יהודים למשרות ממשלתיות, בהטלת מסים כבדים על היהודים, המשברים הכלכליים האינפלציה וכו׳ — כל אלה גרמו לכך שיהודים רבים, בעיקר הנוער, היו מחוסרי פרנסה ומשוללי כל סכוי להשתלב במעגל התעסוקה.

לכן לא ייפלא, שכבר בשנים הראשונות לשלטון הפולני התעורר זרם הגירה חזק של צעירים לארצות מעבר לים, שלא שכך עד לפרוץ מלחמת העולם השניה. בשנים הראשונות, עד 1923, התנהלה ההגירה לארצות הברית, ולאחר שארצות הברית הגבילה את רשיונות הכניסה, פנו המהגרים לארצות דרום אמריקה, קנדה ודרום אפריקה. ועד הקהלה היהודית סייע למהגרים בעצה ובהדרכה, בהשגת דרכונים, ובקשרים עם חברות ההגירה היהודיות בווארשה.

אם זרם ההגירה העיקרי פנה לארצות אמריקה, הרי קילוח דק נטה לעליה לארץ ישראל. לאחר עלית קבוצת החלוצים הראשונה בשנת 1920, נמשכה עלית בודדים בלבד,

ועד בית הספר והמורים של ביה״ס העברי העממי ע״ש צ׳לנוב — בשנה הראשונה לקיומו. יושבים מימין לשמאל: מאיר ברסוק, מלחובסקי יהושע, אובסיי בשנקביץ, סוניה וסלובסקי, ברוך שמושקוביץ, משה מלניק (מנהל), גננת, משה רבינוביץ, זלמן שיפריס, משה צודיק.
עומד מימין: בנימין יבלבסקי יואלי. משמאל: אליעזר שבת.

פאַרוואַלטונג און לערערס פון דער העברעישער שול א. נ. פון טשלענאָוו — אין ערשטן יאָר עקזיסטענץ.

קבוצת חלוצים עם ועד העליה, לפני עלייתה לארץ ב־1920. על הדגל כתוב: „לצעירי ארץ־ישראל ברכה — מצעירי הגלות״.
בשורה ראשונה (מימין לשמאל): יוסף סירוטא, שרה לאה אנגלוביץ׳, אלישבע קפלן־אשכול, מאיר שבת. בשורה שניה: מרדכי קרפף, בנימין יבלבסקי־יואלי, בנימין אייזנבוד, הירש־נטע אייזנבוד, יואל רוזובסקי, זלמן שיפרס, משה שטיינהויז—בן־ארצי. שורה שלישית: יצחק קלצקי, אביגדור ליפובסקי, מאיר צחנוביץ, יוסף קירזנר, יעקב אנדרוסייר, שרגא לוין, משה מנקר, שאול מקלר, נחמיה אייזנבוד. (צילום: משה פאַיאַנס).

אַ גרופּע חלוצים פון ניעסוויזש, ערב זייער עולה זיין קיין ארץ־ישראל, אין 1920, צוזאמען מיטן עליה־קאָמיטעט. אויף דער פאָן איז אָנגעשריבן: „צו די יונגע פון ארץ־ישראל, מיט ברכות — פון די יונגע פון גלות״. (פאָטאָ: מ. פאַיאַנס).

קבוצת חלוצים מניסוויז' בשנה הראשונה לעליתם, במושבה רחובות.
שורה ראשונה: (2) שרה לאה אנגלוביץ, (3) אהרונוב הורודז'י), (4) צפורה מלוביצקי־בת עמי (לכוביץ), (5) מקלר שאול.
שורה שניה: (3) משה שטייהויז־בן ארצי, (4) אלישבע קפלן־אשכול, (5) יוסף קירזנר, (6) מאיר שבת, (7) יוסף סירוטה.
שורה שלישית: (2) זלמן שפריס, (3) פייבל לוין, (4) לוי בן אמיתי.

אַ גרופּע חלוצים פון ניעסוויזש אין דער מושבה רחובות, אין ערשטן יאָר פון זייער עולה זיין.

בגלל גזירת הפסקת העליה ע"י שלטונות המנדט הבריטיים, לאחר הפרעות ביפו בשנת 1921 והנהגת שיטת מכסות קטנות לעליית חלוצים (פועלים). הסיכויים לעליה היו קטנים, ורק חלוצים שאושרו לעליה על־ידי המשרד הא"י בוארשה, בהמלצת ההסתדרות הציונית, או הסתדרות „החלוץ", זכו לעלות. גם בעלי „דרישה" מקרוביהם בארץ כלומר אלה שקבלו רשיון כניסה ממחלקת העליה של השלטון בהשתדלות קרוביהם בארץ זכו לעלות. רשיונות העליה ניתנו בצמצום, ובכל שנה אושרו לעליה רק אחדים מהעיר, לאחר ששהו בקיבוצי־הכשרה שנה־שנתיים.

אולם יצויין בצער, כי בני המעמד הבינוני ובעלי מלאכה, שהיו זכאים לסרטיפיקטים, אם יכלו להוכיח שהם בעלי הון של 1000 — 500 לי"ש, לא ניצלו את זכותם. רק נחום צכנוביץ, בעל חנות מכולת בשוק, חיסל את עסקו ועלה עם משפחתו לארץ בימי „עלית גרבסקי", כי לא יכול היה לשאת את נטל המסים הכבדים שהוטל עליו. נחום צרנוביץ ואשתו רבקה, הסתדרו יפה ברמת־גן והיו מקבלים בסבר פנים יפות את החלוצים בני עירם, עזרו להם ודאגו להם בימים הראשונים לעליתם.

עם התגברות העליה לארץ ישראל בשנת 1925, נוסד מקרב חברי „צעירי ציון" צ.ס. סניף „החלוץ" שדאג להכשרת חבריו לעלייה ארצה. הוקם קבוץ הכשרה במנסרה של גב' אבלביץ', אשר מסרה בית מגורים בתוך שטח המנסרה למטרה זו. קבוץ ההכשרה בו עבדו כמה מחברי החלוץ המקומיים וכן חברי החלוץ מערים אחרות שנשלחו ע"י מרכז „החלוץ" גדל והתרחב במרוצת הזמן, עם כניסת החברים הבוגרים של אגודות הנוער של תנועת א"י העובדת. כל חבר „החלוץ" חייב היה לעבור תקופת זמן של שנה ומעלה בקבוץ הכשרה, שלאחריה אושר ע"י מרכז החלוץ לעליה. אולם בגלל המכסה הקטנה של הסרטיפיקטים, שניתנו לעליה חלוצית, לא היתה כל אפשרות לעלות לחברי „החלוץ". החלוצים ניסו לעקוף את גזרת שלטונות המאנדאט ע"י נשואים פיקטיביים, שאיפשרו לשנים לעלות לפי סרטיפיקאט אחד או על־ידי עליה לפי רשיונות לתיירים ואחרי כן בעליה ב' — ה„בלתי ליגלית". בעליה ב' עלתה גם משפחת שמע׳ן גבריאלוב. בין ראשוני עליה ב' באניה „וולוס" היה יהושע פוכובסקי ז"ל, שמצא את מותו בין החמישה בקרית ענבים. שעל שמם נקראת הקבוצה „מעלה החמישה". חלק מהמעפילים, הצליח לרדת לחוף אך בגלל הסכנה להתפס ע"י משמר החופים של הצי הבריטי, שטה האניה בים 3 חדשים, המעפילים וב־תוכם פוכובסקי הוחזרו לוארשה, ומשם עלו עפ"י סרטיפיקטים.

בשנת 1933 נוסד ביזמת מפלגת פועלי־ציון צ.ס. (צעירי־ציון) ארגון „העובד" של בעלי־מקצוע מבוגרים, עד גיל 35 שנה. „העובד" היה מסונף למרכז „החלוץ" וטיפל בעלית חברים מבוגרים. הסניף מנה כ־30 חברים ומתוכם הצליחו רק מעטים לעלות (בנימין יבלבסקי־יואלי, אלפרוביץ יהודה) בשנים 1935 — 1934.

במשך השנים הוקמו התאגדויות נוער ציוניות מכל הזרמים — „הפועל המזרחי", „החלוץ הדתי", „השומר הצעיר", „גורדוניה", „ביתר", „החלוץ", „החלוץ הכלל-ציוני", ויצו הצעירה, „פרייהייט" ו„פרייער סקאוט". בין הארגונים הציוניים של המבוגרים היו צעירי ציון" שלאחר מכן נקראו „פועלי ציון" צ.ס., ציונים כלליים, הצה"ר, ויצ"ו.

8. הפעולה הציונית

בשנים הראשונות לאחר מהפכת פברואר 1917, התנהלה הפעולה הציונית ע"י האגודה היחידה הפעילה — „צעירי ציון". עיקר הפעילות התבטא בהפצת השקל, התרמה לקק"ל, עניני

עליה ו„החלוץ״. בהתרמה לקרן היסוד היו פעילים גם הציונים הותיקים. אך כאשר רבו אגודות הנוער הציוניות, ונוסד ארגון „ויצו״, „ויצו הצעירה״ ו„הצה״ר״ בסוף שנות העשרים ובשנות השלושים — קבלה הפעולה הציונית צורה מסודרת: הועדה לקק״ל שהיתה מורכבת מבאי־כוח כל הארגונים הציוניים ובראשה המ׳רשה ברוך שמושקוביץ ואח״כ יצחק מולצ׳דסקי גילתה יזמה ותנופה. „החלוץ״ שבו השתתפו חברי התנועות של א״י העובדת, פיתח פעולה ענפה של אירגון ההכשרה, הועד למען א״י העובדת ערך מגביות, והפעולה למען הקרן היסוד התנהלה ע״י חבר פעילים ותיקים.

יש לציין שיהודי ניסווייז גילו יחס אוהד לציונות ונענו בעין יפה למגביות ציוניות. החלק החרדי לא היה קנאי ו„אגודת ישראל״ לא היתה קיימת בעיר. הרב דמתא רבי ירחמיאל בורגמן היה ניטראלי ולעתים הופיע בפומבי על־פי בקשת העסקנים הציוניים בעת אירועים חשובים בציונות.

הרב דקוזימיר בורגנסקי והדיין רבי יצחק דוידובסקי וכן בעלי הבתים נשואי־פנים ובני התורה, רבי חיים ליפשיץ ור׳ דב הלר השתייכו ל„מזרחי״. לא מעט השפיע גם ר׳ שלמה יוסף לוין, ובדרשותיו ובשיחותיו בבית־המדרש הטה את לב שומעיו לציונות הדתית. הוא חיבר ספר „שלמי יוסף״ (בילגורייא תרפ״ו), בו הוא מטיף לציונות דתית ולעברית ומגנה את המתבוללים והאידישיסטים למיניהם. ב„הסכמה״ לחיבורו כותב הרב דמתא ר׳ ירחמיאל יצחק צבי בורגמן: „אדע אני את המחבר שיחי׳ זה כמה שנים, אשר הוא עוסק בתורה מתוך עוני ודוחק גדול והוא נאה דורש ונאה מקיים, ירא וחרד לדבר ה׳ ומפליא את אזני השומעים בדרשותיו הנלהבות לקרב את לבות בני ישראל לאביהם שבשמים״.

מפלגות יהודיות שמאליות, „בונד״, „פועלי ציון שמאל״ וקומוניסטים לא היו קיימות בעיר, אך השמאל התרכז מסביב להנהלת בית הספר האידישאי, ובעת אירועים ציבוריים, כגון בחירות למועצה המקומית ולמוסדות יהודיים ציבוריים, הוא הופיע כגוש ואף הצליח לכבוש לו שם עמדה. בין הפעילים השמאליים התבלטו: ליבל איזנבוד, משה ארקע שקולניק, אברהם אליהו ליברמן, אייזיק אלבנסקי.

העובדה שלמפלגות קיצוניות, שמאליות או דתיות, לא היו סניפים בעיר הטביעה את חותמה על חייה הציבוריים של הקהילה. לא הורגש כל אנטגוניזם מדיני או חברתי ובהנהלות המוסדות היו מיוצגים בעלי אידיאולוגיות שונות ופעלו יחד למען המטרה המשותפת. בשנת 1927 הצטרפו פועלי־ציון צ.ס. לגוש הבלתי מפלגתי השמאלי לבחירות למועצה העירונית (שהעביר 4 חברים מתוך 12 נבחרים יהודים), והשתתפו בהנהלת בית הספר האידישאי, בטרם שהצטרף לרשת „צישא״. בהשפעת פועלי־ציון צ.ס. נוסד „דער פרייער סקויט״, -- אגודת צופים שהשתייכה ל„פרייהייט״. אמנם לא חסרו פניות אישיות בין העסקנים במאבקם לשלטון ולהשפעה, שעוררו לפעמים שנאה אישית ביניהם. המתחרים העיקריים בזירת העסקנות הציבורית היו אהרן גולדין, פנחס בומשטיין ונחמן כהן. אך בדרך כלל התנהלה העבודה הציבורית על פסים מקובלים ולשמה.

גם בין הרב אב״ד ר׳ ירחמיאל בורגמן לבין חבריו לבית הדין, הרב בורגנסקי והרב דוידובסקי לא שררו יחסים תקינים, אם על רקע חמרי, או על רקע של קנאת סופרים, שלא הרבתה שלום ופעולה משותפת בתחום החיים הדתיים.

מקור ההכנסה העיקרי של בית הרב מקדמת דנא, עוד מימי הרב אב״ד ר׳ ליפא שרשבסקי * היתה הזכות הבלעדית למכירת השמרים. אבל עם התמנותם של הדיין הרב דוידובסקי ושל הרב דקוזימיר בורגנסקי החלו מצדדיהם לקנות אצלם את השמרים.

---

* לאחר פטירתו של הרב שרשבסקי בשנת תרס״ד עבר כסא הרבנות לחתנו הרב ר׳ ירחמיאל בורגמן ולאחר פטירתו של הרב בורגמן בשנת תרצ״ב מונה חתנו השני של הרב שרשבסקי הרב ר׳ איזיק רבינוביץ כרב העיר. ע״י כך הבטיח הקהל את פרנסת שאירי הרבנים הנפטרים.

ועד „צעירי ציון״ בביקורו של דב בר מלכין 1921. יושבים מימין לשמאל: שמואל אייזנשטט, דב בר מלכין, חנקה גרונס־יבלבסקי יואלי, לייב פמשטיין, בנימין יבלבסקי יואלי. עומדים: יעקב אנדרוסייר, אהרן הלר, זליג טוריצקי, אברהם צודיק.

קאָמיטעט פון צעירי־ציון, בעתן באַזוך פון דב־בער מאַלקין אין יאָר 1921.

גדוד הקרן הקיימת לישראל ב־1927. שורה ראשונה (מימין לשמאל): בתיה אלטמן, חמדה גילרוביץ, שאול פרידשטיין, עדה אנגלוביץ, שטיינהאוז (בן־ארצי), ליבה מנדלביץ, ראובן אלפרס, פאניע ברוורמן. שורה שניה: לייבל לוין, מאיר אלפרט, יואל רוזובסקי, יצחק זלדין, שרה צדוק, בילקה סרגוביץ, בשקה צחנוביץ, זלטקה קצ'נובסקי. שורה שלישית: גב' זלדין, רחל בלומס, חוה יבלבסקי, גיטל קרפף, רחל גלפנד, בתיה פרפל, . . מרגולין, אהרן רוזובסקי, פסח בורסקי. שורה רביעית: ברוכיס, חמדה בוצין, לייבל גלפנד, פאניא צוקרברג, שבח אייזנבוד, יוסף פוחובסקי, רבקה לובצקי, דבורה פונטוס, דינה ברזין, בשקה בלומס, יצחק מלבסקי. (צילום: משה פאיאנס).

והרב אב"ד ראה בזה קפוח פרנסתו. גם בימי הרב אב"ד ר' אייזיק רבינוביץ, גיסו של המנוח הרב בורגמן, לא השתפרו היחסים בינו ובין הדיין הרב דוידובסקי. (הרב בורגנסקי עבר לכהן בתור רב אב"ד בסנוב הסמוכה).

החיים הדתיים בעיר באו לידי ביטוי בתפילות בבתי הכנסת, ובלימוד תלמוד, משניות ועין־יעקב. המוסדות הדתיים, כגון בית־קברות, המקווה, בית־שחיטת העופות, התלמוד־תורה, קויימו ע"י ועד הקהילה והפיקוח על הכשרות בבית המטבחיים ובאטליזים היה בידי רב העיר.

כאן המקום להעיר, כי עדותו של הראביי ד"ר מרדכי זאב רייזין, יליד ניסוויז', בספר „מספר חיי" (ניו־יורק, תשי"ז, עמ' 21) כי בזמן ביקורו בעיר בשנת 1925, מצא את „בתי־התפלה והם שוממים וסגורים על מסגר בימות השבוע, חוץ מיום השבת לא נשמע בהם קול תפלה בצבור ולא נראו שם מן הלומדים שהתנגחו זה בזה בהלכה" — אינה תואמת את המציאות, אלא אם כן ביקר ב„שולהויף" בשעות אחר הצהריים, או שביקש לראות את המציאות בעיני רוחו.

ההפך מזה היה נכון בשנת 1925: ברוב בתי הכנסת נערכו „מניינים" אף בימי חול, ולא רק בשעות הבוקר, אלא גם למנחה ומעריב. ייתכן שבבתי הכנסת של מיכאלישוק וניי־שטאט לא היה מנין בימי חול בגלל מיעוט תושבים בסביבה.

רוב תושבי העיר היהודים היו שומרי מסורת ובשבת ובחגים שבתה כל העבודה. אמנם פה ושם היו פרצות קטנות; בכמה חנויות אפשר היה להשיג בשבת בצנעא גזוז וגלידה, במספרות אחרו לעבוד בערב שבת עם חשכה, הנוער ערך בשבת תחרויות ספורט. הליכה בגילוי ראש בחוצות ואף רחיצה משותפת של שני המינים בנהר היו לתופעה רגילה.

בגלל המבנה הסוציאלי המיוחד של האוכלוסיה היהודית בעיר, שרובה עסקה במסחר־זעיר ובמלאכה זעירה, היה מספר הפועלים השכירים זעום, ורובם היו שוליות במקצועות תפירת בגדים, סנדלרות וזבנות. בסוף שנות העשרים, ביזמת מפלגת פועלי־ציון צ.ס. נוסדה אגודת פועלים כללית שדאגה לזכויותיהם של הפועלים ושמרה על יום עבודה של 8 שעות.

תופעה חולפת היתה היתפסות של כמה צעירים של „השומר הצעיר" ופועלי־ציון צ.ס. לקומוניזם בשנת 1929, שנת המשבר הכלכלי בארצות הברית, בעת שנדמה היה כי הקפיטליזם עומד להתמוטט, והמשטר הקומוניסטי יירש את מקומו. צעירים אלה, (ביניהם היו אלבנסקי, גבריאר, ריקלין דוד, רדונסקי אליהו וגצוב), אם כי לא התארגנו בתור סניף מפלגה, מצאו כר לפעולתם באגודת הפועלים ובעסקנות לטובת בית הספר היהודי, אולם השפעתם לא היתה ניכרת בין הנוער, מפני שרוב הנוער נטה אז לציונות. בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה הוקם בעיר גם סניף של הנועת הצופים של „בונד", „סקיף", „צוקונפט" שבין פעיליו היה משה איזנבוד.

עד מלחמת העולם הראשונה לא היו קיימים ארגוני ספורט בעיר. הספורט שעסקו בו יחידים היה שחיה באגמים בניי־שטאט ובאלבה, וברכיבה על אופניים, שהוחכרו לרוכבים. בשנת 1922, ביזמת „צעירי ציון", נוסד ארגון ספורט „מכבי", שהכשיר מגרש קטן בחצר אגודת „בריאות" להתעמלות. לאחר זמן הקים

הארגון קבוצת כדורגל. מאוחר יותר נוסד ביזמת „פרייהייט" ארגון ספורט „הפועל" ולו קבוצת כדורגל.

בראשית השלטון הפולני נוהלו עניני העיר ע"י העיריה שחבריה נבחרו בימי השלטון הרוסי או מונו על־ידיו.

במועצת העיר ישבו גם נציגי האוכלוסיה היהודית. הפקיד היהודי היחיד והותיק היה שלמה בשינקביץ' שנקרא בזמן השלטון הרוסי סבורשצ׳יק (גובה מסים). בשנת 1927 נערכו בחירות כלליות למועצת העיר. מספר בעלי זכות הבחירה היהודיים עלה על מספר הנוצרים, ומתוך 23 חברים נבחרו 12 יהודים ר־11 נוצרים. כמובן שלא עלה על דעת היהודים להציע מועמד יהודי למשרת ראש העיר.

היחסים בין החברים הנוצרים לבין היהודים במועצת העיר היו תקינים. כראשי העיר כהנו בקדנציה הראשונה בזה אחר זה קרופסקי, חולובצקי והנריצי. בהנהלת העיר (מגיסטרט) בת 4 חברים היו שני יהודים: סגן ראש העיר יואל רוזובסקי, וחבר ההנהלה (לאווניק) בנימין גראובארט המורה של בית הספר האידי, ואח"כ מישה בשינקביץ. העיריה תמכה בבתי־הספר העברי והאידי ובמוסדות של אגודת „טאָז".

לקדנציה השניה של המועצה העירונית, בשנת 1932, לא נערכו עוד בחירות, כי בפולין גברו אז הריאקציה והזלזול בנוהלים דמוקרטיים. השלטונות לא היו מעוניינים בבחירות ולחצו על היהודים לבוא לידי הסכם עם הנוצרים, שלפיו יהיו היהודים מיעוט במועצת העיר, והמועמדים יהיו מאלה הנושאים חן בעיני השלטון. משום כך הוכנה רשימה אחת מוסכמת של מועמדים נוצרים ויהודים, כשהיהודים במיעוט. הגוש השמאלי ופועלי־ציון צ.ס. החרימו את המו"מ ואף ויתרו על רשימה מיוחדת, מחשש של נגישות ורדיפות שהיו צפויות וגם נרמזו על־ידי השלטונות. ואכן נגישות הופעלו בקלצק כלפי מועמדים אחדים, לאו דווקא שמאליים (פנקס קלצק, עמ' 81). ראש העיר הנריצי, סגנו יואל רוזובסקי וחבר העיריה מ. בשינקביץ התמידו בכהונתם עד לפרוץ מלחמת העולם השניה.

בימי השלטון הפולני התפתחה העיר, הוקמה תחנת כוח חשמלית, נסללו הרבה רחובות, יובשו בצות, הוארך הרחוב וילנסקה, עד רחוב אלבנסקה, ניטעו עצים ברחובות, הוקם שוק של בהמות מחוץ לעיר ונבנו בניני ציבור שונים.

באותה תקופה זכתה העיר פעמיים בביקורים של ראשי המ־דינה. ב־25 באוקטובר 1926 ביקר המארשאל יוזף פילסודסקי אצל הנסיך אלברכט רדזיביל לרגל קביעת אות ההצטיינות הצבאי וירטוטי מיליטארי על קברו של שלישו הנסיך סטניסלב רדזיביל שנפל בשנת 1920 בקרב ליד קייב במלחמת פולין—ברית־המועצות.

בעת הביקור קיים המארשאל פילסודסקי פגישה עם הנוטבלים הפולנים שבמזרח פולין וכרת אתם ברית כדי שישמשו משקל כנגד היסודות השמאליים במדינה.

בשנת 1928 ביקר בעיר נשיא פולין איגנאַצי מושציצקי.

בשנים שלפני מלחמת העולם השניה הורחב השטח המוניצי־פלי של העיר וכלל את הכפרים אוגורודניקי ורודבקה. ע"י כך הוקטן מספר התושבים היהודים כדי שליש מכלל התושבים.

לפי מפקד האוכלוסין שנערך בשנת 1921 מנה הישוב היהודי 3346 נפש מתוך 6840 תושבים, היינו 48,9%, ולפי המפקד משנת 1931 היו בעיר 3364 יהודים מתוך 7586, היינו 44,3%.

במפקד האוכלוסין משנת 1921 היתה חלוקת התושבים לפי הדת; קתולים — 2319; פרובוסלבים — 1155, פרוטסנטים — 13, יהודים — 3346, אחרים — 7. לפי הלאום: פולנים — 3034, בילורוסים — 643, גרמנים — 5, יהודים — 3106, אחרים — 52, — בסה"כ 6840 נפש.

ההבדלים במספר היהודים לפי הלאום והדת, וכן של הבי־לורוסים שהם פרובוסלבים נובעים ממדיניות המפלגות הלאומ־ניות הפולניות, שהיו מעוניינות להוכיח במפקד כי גדול מספר פולנים בערי הספר, לכן רשמו הפוקדים הפולנים אזר־חים רבים שלא התמצאו בענין, שלאומיותם היא פולנית. אין להניח כי אפילו יהודי אחד בניסוויז' בשנת 1921, היה מצהיר כי לאומיותו היא פולנית.

9. סטטיסטיקה של יהודי ניסביז' בתקופות שונות

בשנת 1765 מנתה הקהילה היהודית 1097 משלמי מס גול־גולת[1].

בשנת 1797 היו במחוז ניסוויז' 9 סוחרים־נוצרים 16 סוח־רים־יהודים, 685 עירוניים נוצרים, 912 עירונים־יהודים[2].

בשנת 1847 מנתה הקהילה היהודית 3449 נפש[3].

לפי מפקד האוכלוסין מנה הישוב היהודי:

בשנת 1897 — 4687 נפש מתוך אוכלוסיה של 4859 נפש 55,4%[4]
" 1921 — 3346 " " " " 6840 " 48,9%[5]
" 1931 — 3364 " " " " 7586 " 44,3%[6]

1־4. ייוור. אֱנצ. כרך XI: 676.
5. המשרד הראשי לסטטיסטיקה של פולין: המפקד הראשון.
6. טאורוגינסקי.

הערות ומראי מקומות

1. זלנסקי, עמ' 15 לפי המדידה ממגדל הכנסיה הקתולית נקבע האורך הגיאוגרפי "15 '20 °24 מפריז, וכאן חושב מגריניץ'.
2. סלוב. גיאוגר.: עמ' 118 ורשה 1886.
3. גיאוגר. אנצ., כרך 3: עמ' 82.
4. שם.
5. השם המלא של הגדוד היה: הגדוד הגרנדירי הרביעי הניסוויז'אי ע"ש הפלדמרשל הנסיך ברקלאי־דה־טולי.
6. אנצ. סלובר, כרך 20א: 915.
7. שו"ת רבינו חיים כהן עמ' קצא טור ב', לונדון תשי"ז.
8. סלוב. גיאוגר. עמ' 118,$_2$.
9. ייוור. אֱנצ., כרך X: 247.
10. סלוב. גיאוגר. עמ' 119,$_1$.
11. שם.
12. שם, עמ' 119,$_2$.
13. היסט. קטלוג, כרך II: 1216.
14. ייוור. אנצ., כרך V: 73.
15. שם.
16. שם.
17. 1) סלוב. גיאורג. עמ' 118. 2) מיזס. 3) איש־שלום, מ־מסעי נוצרים לא"י, ת"א 1965, עמ' 26.
18. סלוב. גיאורג. עמ' 119,$_2$.
19. תרגום ה„ביבליה הניסוויז'אית" נבדל מהתרגומים האחרים בזה שהשמות הפרטיים נכתבו בתעתיק הפונטי מעברית (מ. אלטבאואר — ביבלית המילאניום, „הארץ" 24.5.1966).
20. סלוב. גיאורג. עמ' 120,$_1$.
21. אנצ. פ. וו. נ. כרך 7.
22. שם.
23. שם.
24. שם.
25. סבור, דוק. 13 ק. עמ' 80.
26. סלוב. גיאוגר. עמ' 120,$_2$.
27. שם.

28. טאורוגינסקי.
29. גולדשטיין.
30. שמות האגמים: פאַניינסקה ופיונירסקה (סגק"פ כרך 7: 118,1).
31. אנצ. פובש. כרך 19: 433.
32. ראה עמ' 18.
33. נדב, מ. — תולדות פינסק 1506—1705 דיסרטציה, ירושלים 1964.
34. ייוור. אנצ. כרך V: 289.
35. טאורוגינסקי עמ' 36.
36. שם עמ' 36־35.
37. סקריפטורס עמ' 78.
38. ארכ. סבורניק: עמ' V־VI.
39. התרגום לפי סלובניק־ארצט.
40. ארכ. סבורניק: עמ' VI.
41. פנקס ליטא, עמ' 21.
42. האנציקלופדיה העברית כרך י"ב: 649.
43. קוטלובאי, עמ' 324.
44. 1) פרידמן, ד. א. — יוסף שלמה דילמדיגו ת"א תשי"א: 27 2) בלינסון, מ. א. — תולדות הרב יוסף שלמה דילמדיגו מקנדיא אדעסא תרכ"ד: 24, 21.
45. 1) פנקס ליטא, 2) פנקס ליטא — תוספות.
46. ארכ. סבורניק, עמ' VI.
47. סלוב. גיאוגר. עמ' 120,1.
48. פנקס ליטא, סימן פ"ט.
49. פנקס ליטא — תוספות, סימן צ"ז, עמ' 80.
50. שם, סימן צ"ח, עמ' 82.
51. סלוב. גיאוגר. עמ' 120,2.
52. שם, עמ' 121,1.
53. טאורוגינסקי, עמ' 54.
54. סלוב. גאוגר. עמ' 121,1.
55. שם.
56. שם.
57. טאורוגינסקי, עמ' 91.
58. אנצ. פובשכ. כרך 16: עמ' 824.
59. סירוקומלה, עמ' 144־143.
60. ארכ. סבורניק, 218.
61. פנקס ליטא, עמ' 348.
62. שם, סעיף רצ"ו.
63. ליטווין, א: יודישע נשמות, כרך 1, פרק 18, ניו יאָרק, 1916.
64. פנקס ליטא, סימן רצ"ו.
65. התקנה הועתקה ע"י הסופר א. ליטווין, מתוך פנקס ניסוויז' ופורסמה ב„רשומות" תש"ו עמ' 162 161 ובתרגום ליידיש ב„יודישע נשמות" כרך 1, פרק 19,10.
66. פנקס ליטא.
67. שמלה עם קישוטי פרווה.
68. פרנס החודש.
69. קוצו של יוד.
70. בתרגום ליידיש שפירסם ליטווין ב„יודישע נשמות" רשום התאריך יום ר' י"ט אייר תקל"א.
71. י. היילפרין — יחסו של ר' אהרן הגדול מקארלין כלפי משטר הקהלות (ציון, שנה כ"ב: 86).
72. שם, עמ' 89.
73. ר. מאהלר — דברי ימי ישראל בדורות האחרונים ספר ג'; 235 מרחביה, 1955.
74. ספר חיי שלמה מימון, ת"א, תשי"ג, עמ' 146, הערה.
75. ר' אהרן הגדול נולד בשנת 1736 ובשנת 1769 ביקר בניסוויז' (ייוור. אנצ. כרך IX: 313).
76. שו"ת רבינו חיים כהן, לונדון, תשי"ז, אה"ע סימן ס"ט עמ' קצ קצא.
77. הרב ר' יהודה היה רבה של ביאלי ואחיו של ר' יצחק אב"ד דניסוויז' „מליצי אש", לסיון עמ' 149).
78. ייוור. אנצ. כרך XI: 676.
79. טאורוגינסקי, עמ' 119.
80. שם, עמ' 109.
81. ספר חיי שלמה מימון, ת"א תשי"ג: 103.
82. מציובסקי — עמ' 137־136.
83. לבנדה, ל.: עיר ובהלות (כנסת ישראל שנה א' תרמ"ז עמ' 481—576) תרגם מרוסית א"ש פ[רידברג].
84. ליטווין, א: יודישע נשמות", ניו־יאָרק 1916, באַנד 1 פרק 18,12.
85. היילפערין, פאלק: רבי מאיר'קע (זכרונות פון מיין קינדהייט) 1) ערצעהלונגען, באַנד 1: 93—104, ווילנא). 2) הד הזמן 1909 מס' 108.
86. סלוב. גיאוגר. 122,1.
87. 1) ייוור. אנצ. כרך V: 5־584. 2) קלויזנר. ישראל — תולדות היהודים בליטא (יהדות ליטא ח"א: 66־67). 3) — — — ווילנא בתקופת הגאון, ירושלים, תש"ב, עמ' 274־276, תש"כ).
88. סבור. דוק. 27.3.1793.
89. שם, 3.5.1795.
90. שם, 13.6.1794.
91. גסן, כרך 1: 86.
92. סבור. דוק. עמ' 22.
93. שם, עמ' 43.
94. ייוור. סטר. כרך 4: 585.
95. טאורוגינסקי, עמ' 153.
96. שם.
97. סבור. גיאוגר. עמ' 122,1
98. יערי, א., שלוחי ארץ ישראל, ירושלים, תשי"א, עמ' 758.
99. דיק — הבהלה.
100. גסן, כרך 1: 170.
101. 1) ייוור. אנצ. כרך VII: 191. 2) גסן כרך 1: 176. 3) מגיד, ה. נ.: עיר ווילנא, ווילנא תר"ס, ח"א, עמ' 146.
102. גסן, כרך 1: 209.
103. שם, עמ' 181.
104. ייוור. אנצ. כרך IX: 943.
105. א. פפירנא מספר בזכרונותיו שד"ר קושלבסקי קיבל את תארו בשנת 1824, אבל בחוברת „תודה וקול אורה" שנדפסה בווילנה שנה לפני כן, בשנת 1823, רשום שם המחבר בתארו דוקטור לרפואה.
106 הקטע הזה של השיר מפריך את הגירסא הנזכרת בזכרונותיו של א. פפירנא, כאילו הנסיך רדזיביל תמך בו בלימודיו.
107. קלוזנר, כרך ג', עמ' 177, 19.
108. פפירנא, עמ' 38־36.
109. גינצבורג, מרדכי אהרן: דביר חלק ב', ווילנא, תרכ"ב, עמ' 129־131.
110. בטעות כנראה מציין פרופ' יוסף קלוזנר „שרמא"ג עוד ראה את בנו (של שלמה מימון) בנישוויז" (היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ג', עמ' 153, ירושלים 1960).
111. ראיתי את המצבה על קברו של ד"ר קושלבסקי בבית הקברות הישן בניסוויז'. אם אין זכרוני מטעני, היה חקוק עליה שנת הפטירה תרט"ו—1855 (המחבר).
112. שייקביץ, נ. מ. (שמ"ר) שירי שמר וזכרונותיו, ירושלים, תשי"ב, עמ' 79־80.
113. ליפשיץ, יעקב: תולדות יצחק, ווארשא, תרנ"ז: 9־10.
114. ייוור. אנצ. כרך XVI: 523.
115. דיק — הבהלה.
116. ייוור. אנצ. כרך XI: 712.
117. 1) היילפרין, י. נישואי בהלה במזרח אירופה (ציון, כ"ז— תשכ"ב: 54). 2) לבנדה—חוקים.
118. לפי תקנת ועד מדינת ליטא תקכ"א (1761) בסלוצק, סעיף תתקס"ה, אסור להשיא בן בגיל פחות מ־13 שנה ובת בגיל פחות מ־12 שנה ויום אחד (פנקס ליטא, ברלין).
119. סירוקומלה.
120. ייוור. אנצ. כרך XI: 716—709.
121. שייקביץ, נ. מ. (שמ"ר) שירי שמר וזכרונותיו, ירושלים, תשי"ב, עמ' 79־80.
122. פפירנא, עמ' 12.
123. ייוור. אנצ. כרך I: 825—808.
124. ייוור. אנצ. כרך I: 839—825.
125. כגון: אנדרוסיאר, אבינוביצקי, לאנסקי, ליפוווסקי, קצ'נובסקי, סולטנובסקי, הובזנר, אוסמולובר, קמינקר, באָניע ליפעווער, ליב קוקביצער, קולקר, זאַטירענסקי.
126. ראה ביבליוגרפיה.
127. השרפה קרתה בחודש תמוז.
128. הרב זאב וואָלף ראַדונסקי, יליד ניסוויז' אב"ד דק"ק פיאַסצ'נה, מזכיר את השרפה הזאת בהקדמה לפירושו על ספר הצבא לר' זרחיה הלוי, ווילנא, 1898, דף ג'.
129. שאמער—באטשעליס, ר': אונדזער פאַטער שמ"ר, 1950.
130. ייוור. אנצ. כרך V: 703.
131. שם, עמ' 704.
132. עורך „המליץ" מעיר בשולי הכתבה בענין הטלת האיסור: „מנהיגים כאלה כבר נשכחו מלב ואסורים לבוא בקהל, כידוע לזוכרים ושומרים דברי שמואל (ב"ק, קי"ג, א', ב"ב, נ"ד, ב', גיטין י' ב', נדרים

ק״ח א׳) ועצתנו אמונה לאחינו לחדול מאמצעים כאלה, אף לדברים טובים ונכוחים״.

133. „המליץ״, מיום 1.12.1889, 3.12.1889.

134. „המליץ״, מיום 7.1.1890.

135. „המליץ״, מיום 3.2.1891.

136. האין שלוש הנקודות (...) מצביעות על כוונת הכותב ל״מר, שאין אפשרות להרחיב את הדיבור על כך ודי לחכימא ברמיזא?

137. „המליץ״, 17.1.1883.

138. לאכאוויצקי, מ.: חורבן ניעסוויזש, תל־אביב, 1948.

139. תיאור חיי של שתי הגבאיות פרלה משביצקי ובושה רוזובסקי נתן בן עירנו הסופר שלמה דמשק בספרו: „מפה ומשם״ ניו־יורק 1956, עמ׳ 114—120 (בטעות קרא את שם משפחתה צכנוביץ׳ והוא אינו אלא שם משפחתו של חתנה).

140. לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, ניו־יאָרק.

141. בנו של ר׳ סנדר, נפתלי הערץ הרצוג, היה המו״ל של משל ומליצה למ״ל מלבי״ם, ווארשא, תרל״ז.

142. הכותב את הכתבה מניסוויז׳ ב„המליץ״ מיום 23.2.1882, הוא תלמיד הגימנסיה בסלוצק. ראה עמוד 31,2.

143. אבי המחבר למד בבית־ספר זה.

144. פרטים על חייו של יוסף גבריאלוב מביא מ. ז. רייזין בספרו „דפים מפנקסו של ראבי״ עמ׳ 184.

145. לפי תקנה נ״ג של ועד הקהלות של מדינת ליטא משנת שפ״ג (1623) (פנקס ליטא).

146. „המליץ״ מיום 19.1.1890.

147. יערי, א.: שלוחי ארץ־ישראל, ירושלים, תש״א, עמ׳ 757.

148. חלקת מחוקק חוב׳ א׳—ז׳, ט׳.

149. פנקס „ביקור חולים״.

150. הפנקס נמצא ברשות הועד הכללי כנסת ישראל לצדקת רמבעהן, ירושלים.

151. שמש צדקה.

152. ר׳ שמואל דוד פיינברג, היה דיין בניסוויז׳, אח״כ היגר לארצות הברית ובני עדת נעשוויז מינוהו לרב ומ„צ עליהם (ב״צ אייזנשטדס: דור רבניו וסופריו ספר ה׳ ניו־יאָרק, תרס״ג, עמ׳ 27).

153. ישוב א״י.

154. ווילקומיץ שמחה חיים 1871—1918 מחלוצי החינוך העמלים בא״י, עלה בשנת 1897, אביו של עמי אסף (אנציקלופדיה כללית יזרעאל, ת״א, 1851 — תדהר עמ׳ 1968).

155. לפי מה שסיפר לי בנו יוסף נובוגרודסקי, ירושלים.

156. מתוך מכתבה למחבר של נכדתו אילנה הדני, רחובות, 13.11.1966.

157. תדהר עמ׳...

158. שם, עמ׳ 1968.

159. שם, עמ׳ 3459, 1526.

160. שם, עמ׳ 2446.

161. הוא יהושע ברזילי — בן עיר קלצק.

162. מי שהיה אח״כ הרב אב״ד של איישישוק וואשילישוק.

163. תיקים Z 1/362, Z 1/91

164. מישקאָווסקי, נח: מיין לעבן און מיינע רייזעס, באַנד 1, מעקסיקאָ 1947: 150—121.

165. דער נייער וועג פון 10.1.1903, עמ׳ 57.

166. בהשתדלות לקיים את השוק ביום ד׳ טרח טרחה מרובה ר׳ ליב גולדין ועורר את כל העסקנים לעשיה בענין זה, על מעשהו זה כינוהו ליצני הדור „לייבע מאַרק״.

167. ארכ. סבורניק כרך 7, עמ׳ V.

168. ראה עמ׳ 19,2.

169. סירוקומלה, עמ׳ 181.

170. דמשק, ש.: 1) „הדים״, ניו־יורק, תש״ח: 38. 2) אין יענע יאָרן, ניו־יאָרק, תשי״א: 40.

171. לאַכאָוויצקי, מ.: חורבן ניעסוויזש.

172. „המליץ״, מיום 4.5.1889.

173. שם, מיום 13.3.1890.

174. היילפרין, פ.: בחדרו של ברוך העיור (דבר לילדים כרך י״ב, תש״ג: 339).

175. ביה״כ החדש שיפץ והוגבה לפני מלחמת העולם I, וקיבל מראה חיצוני נאה.

176. דמשק, ש.: מפה ומשם ניו־יורק, 1956: 175.

177. כתביהם ראה ברשימה הביבליוגרפית.

178. 1) דובנוב, ש.: דברי ימי עולם, כרך 7 58 2) באַראַרסקי, נ. ה. לתולדות הפרעות ברוסיה (רשומות כרך א׳, תרפ״ה עמ׳ 455).

רשימת קיצורים וראשי־תבות

אנצ. סלובר
Энциклоредический Словарь — Брокгауз — Ефрон. С. П. Б.

אנצ. פובשכ.
Encyklopedia Powszechna, Tom 1-28 Warszawa, 1859—1868.

אנצ. פ. וו. נ.
Wielka Encyklopedia Powszechna P. W. N. v. 7 W-wa, 1966.

ארכ. סבורניק
Археографический Сборник документов относящнхся к истории северозападной Руси. Том.VII собранный в Несвиже, Вильна, 1769.

גולדשטיין
Гольдштейн, С. М. — Мартин I Николай Радзивилл, ординат Клецкий, Князь на Несвиже и Олыке. (Еврейская Старина т. XI, 1924 : 4.

גיאוגר. אנצ.
Краткая Географическая Энциклопедия Том 3, Москва, 1962.

גסן
Гессен, Ю.: История Еврейского Народа в России, том 1, Ленинград, 1925.

דיק
[דיק א. מ.] הבהלה אשר היתה בעיר ההרס בשנת תקצ״ה (1) „המליץ״, תרכ״ז מס. 41 43. 2) העבר, שנה ב׳, תרע״ח, עמ׳ 37—44).

היסט. קטלוג
Historical Catalogue of the printed editions of Holy Scripture in the Library of the British Bible Society, London, 1911.

זלנסקי
Зеленский, И.: Материлы для Географии и статистики России. Минская Губерния, часть I С. П. Б. 1864.

טאורוגינסקי
Taurogiński — z dziejów Nieświeża 1937.

ייוור. אנצ.
Еврейская Энциклопедия Брокгауз Ефрон, С.П.Б. Т. I—XVI.

ייוור. סטר.
Еврейская Старина, С. П. Б. — Ленинград.

ישוב א״י
Общество вспомоществования еврейским земледельцам и ремесленикам в Сирии и Палестине. — Отчет Комитета О-ва. 1890.

לבנדה—חוקים
Россия. Законы. Положение о евреях 13 Апреля 1835. (Леванда, В. О. Полный хронологический сборник законов и положений, касающихся евреев от 1649 —1873. С. П. Б. 1874).

מיזס
Mieses, M.: Książę Radziwiłł w Palestynie w r. 1583. (Miesięcznik Żydowski T. V, 1 : 48—59.)

מציובסקי
Maciejowski, W. A.: Żydzi w Polsce, na Rusi i Litwie Warszawe 1878.

סבור. דוק.
Сборник документов, касающихся административного устройства северо-западного края при Императрице Екатерины II, 1792—1796 г. Вильна, 1903.

סירוקומלה
Syrokomla, W. T.: Wędrówki po moich niegdyś okolicach, Wilno, 1853.

סלוב. גיאוגר.
Słownik Geograficzny KrólewstwaPolskiego tom. VII, Warszawa, 1880.

סלובניק—ארצט
M. Arcta. Słownik illustrowany języka Polskiego Warszawa, 1925.

סקריפטורס
Scriptóres Rerum Polonicarum Plsarze dziełow Polskich, Tom VIII, zawrera Archiwum dom Radziwiłłów, Kraków, 1885.

פנקס בקור חולים

ירושלים, הברת בקור חולים: פנקס בקור חולים מעדת ישורון ק"ק אשכנזים פרושים תרכ"ט—תרמ"ו.
(כתב־יד של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי 4°376).

פנקס ליטא

[פנקס מדינת ליטא]. פנקס המדינה או פנקס ועד הקהלות הראשיות במדינת ליטא. קובץ תקנות ופסקים משנת שפ"ג עד שנת תקכ"א. ערוך בצרוף מבוא והערות ע"י שמעון דובנוב, ברלין תרפ"ה.

פנקס ליטא — תוספות

[פנקס מדינת ליטא] תוספות ומלואים ל„פנקס מדינת ליטא" נאספו ונערכו ע"י י' היילפרין, ירושלים תרפ"ה (הדפסה מיוחדת מתוך „חורב" כרך ב').

פנקס תשלומי עסכריה

ירושלים, הועד הכללי כנסת ישראל לצדקת רמבעה"ן. פנקס תשלומי עסכריה, כתב־יד, נמצא בועד הנ"ל.

פפירנא

Паперна, А.: Из Николаевской эпохи (Пережитое том II, 1910).

קוטלובאי

Kotłubaj, E.: Galerya Nieświeżska, Wilno, 1857.

קלוזנר

קלוזנר, יוסף: היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ג', ירושלים 1960.

שמש צדקה

הועד הכללי כנסת ישראל דכוללות האשכנזים פרושים וחסידים שבעירי ירושלים, חברון, צפת וטבריה, שמש צדקה, ספר זכרון חשבון ומפעל בית ועד הכללי...

ביבליוגרפיה

אבולעפיה, ח"ד — בן זקונים, ליוורנו, תקנ"ז.
איזנשטט ב"צ — דור רבניו וסופריו ורשה תרנ"ה—תרס"ג.
אייזנשטט, מ"א — בצאתנו בדרך (תלפיות, ברדיצ'ב, תרנ"ה).
אייזנשטט, מ"א — בשובי אל ארץ מולדתי נויארק, תרנ"ג (תדפיס מ„העברי" שנה ב').
איש־שלום, מ. — מסעי הנוצרים לארץ־ישראל, ת"א, 1965.
אלטבאואר, מ. — ביבלית המילניום („הארץ", ה' סיון תשכ"ז 24.5.1966).
האנציקלופדיה העברית — ירושלים—ת"א, כרך א—יט, תש"ט—תשכ"ח.
בלינסון, מ"א — תולדות הרב יוסף שלמה דילמידיגו מקנדיא, אדעסא, תרכ"ז.
בריסק, א"ל — חלקת מחוקק ירושלים, חוב' ב־ז', יט'.
גינזבורג, שאול — לקורות „הבהלה" בשנת תקצ"ה (העבר, שנה ב', תרע"ח: 34—37).
גינצבורג, מ"א — „דביר", ח"ב, ווילנא, תרכ"ב.
[דיק, א"מ] — הבהלה אשר היתה בעיר ההרס בשנת תקצ"ה מאת המחבר אין כסף מילידי ווילנא הבירה (העבר, שנה ב', תרע"ח: 37—44).
[דיק, א"מ] — הבהלה אשר היתה בעיר ההרס בשנת תקצ"ה, נעתק מכתבי איש אמיד ע"י אבן רש"ד („המליץ", תרכ"ז, מס' 41—43).
דמשק, שלמה — אין יענע יאָרן, ניו־יאָרק, תשי"א.
— — — — גם שם זרחה השמש, ת"א, תש"כ.
— — — — הדים, ניו־יורק, 1956.
— — — — מפה ומשם ניו־יורק, 1956.
הדני, אילנה — פרטים מתולדות יהודה ליב דנילביץ (דניאלי), מתוך מכתבה מיום 13.11.66.
היילפרין, ישראל — יחסו של ר' אהרן הגדול מקארלין, כלפי משטר הקהלות (ציון, שנה כ"ב: 86).
— — — — נישואי בהלה במזרח אירופה (ציון, כ"ז, תשכ"ב: 54).
היילפרין, פלק — בחדרו של ברוך העור (דבר לילדים, כרך י"ב, תש"ג: 339, 354).
— — — — בחדרו של יושי ורביצ'יקס (דבר לילדים, כרך י"ג, תש"ג: 259, 314).
— — — — בחדרו של נחמיה המלמד (דבר לילדים, כרך י"ג, תש"ג: 4.3.27).
— — — — רבי מאיר'קע (זכרונות פון מיין קינדהייט)), (ערצעהלונגען, באַנד 1, ווילנא: 93—104). הד הזמן 1909 מס' 108.
הועד הכללי כנסת ישראל דכוללות האשכנזים, פרושים וחסידים שבערי ירושלים, חברון, צפת וטבריה. שמש צדקה ספר זכרון חשבון ומפעל בית ועד הכללי... ירושלים תרמ"ה—תרפ"ג.
חברה לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה ובארץ הקדושה: חשבון ועד החברה... 1890—1916.
יערי, אברהם: אגרות ארץ־ישראל, ת"א, תש"ג.
— — — — שלוחי ארץ־ישראל, ירשלים, תשי"א.
ירושלים, הועד הכללי כנסת ישראל לצדקת רמבעה"ן: פנקס תשלומי עסכריה (הוחל בשנת תרנ"ז) כתב־יד נמצא בועד הנ"ל.
ירושלים, חברת ביקור חולים: פנקס חברת ביקור חולים מעדת ישורון ק"ק אשכנזים פרושים, תרכ"ט—תרמ"ו.
כתב־יד של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטא: 4°376.
לאַכאָוויצקי, משה: חורבן ניעסוויזש (פון אַנ'עד ראיה), ת"א, 1948.
לבנדה, ל'.: עיר ובהלות או מחתת רוזן. מתורגם ע"י א"ש פ[רידברג] (כנסת ישראל, שנה א', תרמ"ז: 481—575). המקור ברוסית: ראה: Леванда, Л. Гнев и милость магната.
— — — — תשעה באב בק"ק ניסוויזש, נעתק לעברית מאת ה"ש [הר שלום, הוא א"ש פרידברג], (מליץ אחד מני אלף, פטרבורג, תרמ"ה) קטע מהסיפור„עירובהלות".
הלבנון, מיום 31.5.1878, כתבה מניסוויז'.
ליטווין, א: יודישע נשמות. ניו־יאָרק, 1916, באַנד 1.
— — — — נשמות בישראל, ספר ראשון תרגם מאידיש א. קריב, תל־אביב, תש"ד.
ליפשיץ, יעקב הלוי — תולדות יצחק [אלחנן ספקטור], ווארשא, תרנ"ז.
לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור באַנד 1—6, ניו־יאָרק, 1956—65.
מאהלר, רפאל: דברי ימי ישראל בדורות האחרונים, ספר ג', מרחביה 1955.
מגיד, ה"נ: עיר ווילנא, וילנה, תר"ס.
מימון, שלמה: ספר חיי שלמה מימון, תל־אביב, תשי"ג.
מישקאָווסקי, נח: מיין לעבן און מיינע רייזעס, באַנד 1—2, מעקסיקאָ, 1974.
— — — — די ערשטע אידישע וועלטלעכע שולן אין רוסלאַנד, (שול אַלמאַנאַך, פילאַדעלפיע, 1935: 337—347).
המליץ 1861—1904: כתבות מניסוויז'.
נדב, מרדכי: תולדות פינסק, 1506—1705, דיסרטציה, ירושלים, 1964.
דער נייער וועג 1907.
ניסוויז', אגודת אחי ציון: מכתב האגודה אל הועד הפועל הציוני בוינה, מיום ר"ח מנחם־אב תרס"ד. (כתב־יד בארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק z 1/962).
— — — — פרוטוקול אספת האגודה מיום י"ב טבת תרס"ב (כתב־יד בארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, תיק z 1/92).
[פנקס מדינת ליטא] פנקס המדינה או פנקס ועד הקהלות הראשיות במדינת ליטא. קובץ תקנות ופסקים משנת שפ"ג עד שנת תקכ"א. ערוך בצרוף מבוא והערות ע"י שמעון דובנוב, ברלין תרפ"ה.
— — — — פנקס המדינה של ועד הקהלות הראשיות במדינת ליטא עם תרגום רוסי מאת הד"ר י. טובים עם הקדמה והערות מאת העורך ש. דובנוב, פטרבורג 1909, כרך 1—2.
— — — — תוספות ומלואים לפנקס מדינת ליטא. נאספו ונערכו ע"י י. היילפרין, ירושלים, תרפ"ה, (תדפיס מתוך „חורב", כרך ב').
[פנקס ניסוויז']: מפנקס ניסוויז' משנת תקי"א, המבל"ד א. ליטווין. (רשומות סדרה חדשה כרך א', תש"ו: 161־162).
פרידמן, ד"א: יוסף שלמה דילמדיגו, ת"א, תשי"א.
הצפירה, וורשה, 1877־1878, כתבות מניסוויז'.
קושלבסקי, ש': תודה וקול זמרה. וילנה (תקפ"ד). ראה גם: Kuszelewski, S. 1) Dziękczynienie... 2) Gratirum actio...
קלוזנר, יוסף: היסטוריה של הספרות העברית החדשה, פרק ג', ירושלים, 1960.
קלויזנר, ישראל: וילנא בתקופת הגאון, ירושלים, תש"ב.
קלויזנר, ישראל: תולדות היהודים בליטא, (יהדות ליטא ת"א, תש"כ).
רדונסקי, זאב: פירוש דבר הצבא על הצבא לר' זרחיה הלוי, ת"א. (ספר הצבא לר' זרחיה הלוי ע"פ דבר הצבא, ווילנא, תרנ"ח).
רייזין, מרדכי זאב: מספר חיי, ניו־יורק, תשי"ז.
— — — — דפים מפנקסו של ראביי ברוקלין, 1941.
רפפורט, חיים כהן: שו"ת רבנו חיים כהן, לונדון, תשי"ז.
שאמער־באטשעלים, ראָזע: אונדזער פאָטער שמ"ר, 1950.
שטרן, א': מליצי אש, א'—ג', ניו־יורק, 1962.
שייקביץ, נ. מ. (שמ"ר) שירי שמר וזכרונותיו. נאספו ע"י ראָזע שאָמער באָטשעלים, ירושלים, תשי"ב.
תדהר, י': אנציקלופדיה של חלוצי הישוב ובניו, א—טז, 1947—1967.
Historical Catalogue of the printed editious of Holy Scripture in the Library of the British and Foreign Bible Society, London, 1911.
Kotłubaj, E.: Galerya Nieświeżska, Wilno, 1857.

Kuszelewski, S.: Dziękczynienie i głos chwały. Wilno, 1823.
— — —: Gratiarum actio et Vox laudis. Vilne MDCCZZIII.
ראה גם: קושלבסקי ש.: תודה וקול זמרה.
Maciejowski, W. A.: Żydzi w Polsce, na Rusi i Litwie. Warszawa, 1878.
Mieses, M.: Książę Radziwiłł w Palestynie w r. 1583 (Miesięcz——nik Żydowski R. V. 1 : 48—59).
Pisarze dzieyów Polskich Scriptores Rerum Polonicarum.
Słownik Geograficzny Królewstwa Polskiego, I, VII Warszawa 1886.
Słownik illustrowany języka Polskiego Arcta, Warszawa, 1925.
Scriptores Rerum Polonicarum Pisarze dziejów Polskich, Tom VII, zawrera Archiwum doma Radziwiłłów, Kraków, 1885.
Syrokomla, Wł.: Wędrówki po moich niegdyś okolicach, Wilno, 1853.
Taurogiński, B. Z dziejów Nieświeża, Warszawa, 1937.
Wielka Encyklopedia Powszechna, P. W. N. v. 7, 1966, Warszawa.
Археографический сборник документов ...северозападной Руси, Том VII, собранный в Несвиже Вильна, 1870.
Гессен, Ю.: История еврейского народа в России, Ленинград, 1925, Том I.
Гольдштейн, С. М.: Мартин I Николай Радзивилл, ординат Клецкий, князь на Несвиже и Олыке (Еврейская Старина т. XI, 1924 : 4.
Еврейская Энциклопедия т. I—XVI, С. П. Б. 1908—1913.
Еврейская Старина, т. 4, 1912, 11, 1924.
Зеленский, И.: Материалы для географии и статистики России. Минская губерния, часть I, С. П. Б., 1864.
Краткая Географическая Энциклопедия т. 3, Москва, 1962.
Леванда, Л.: Гнев и милость магната (Восход, 1885, No. 6—12).
תרגום עברי ראה: לבנדה — עיר ובהלות.
— — — Гнев и милость магната Juventus, Одесса, 1912.
סיפור מקוצר מהנ״ל לנוער.
Общество вспомоществования еврейским земледельцам и ремесленникам в Сирии и Палестине. Отчет комитета О-ва... 1890—1916.
Паперна, А.: Из Николаевской Эпохи (Пережитое т. II, 1910).
Россия, Законы.: Положение о евреях 13 апреля 1835 г. (Леванда, В. О.: Полный хронологический сборник законов и положений, касающихся евреев от 1649—1873 г. С. П. Б. 1874).
Русский еврей, 1881 (Корреспонденция из Несвижа).
Сборник документов... северо-западного края... 1792—1796 г. Вильна, 1903.
Энциклопедический словарь, том. I—XLIa + 4 доп. С. П. Б. 1891—1907.

מפתח השמות

ל„תולדות ניסוויז׳״ מאת ב. יואלי

ב

הוויי, זכרונות והחיים הציבוריים

לעיירתי ברחמים

מ. בן־ארצי (שטיינהויז) ז"ל

העבר במימד הזמן

ידעתי כי היא איננה עוד. מעבר לימים ולימים, עתים אך תמול זה היה ופעמים — דורות עברו. דמויות מפוסלות, נעות, תלת־ממדיות; וצללים כמבעד לערפל. פעמים — הכל ברי. ופעמים אך שמא.

תום ילדות וחסד נעורים מקרינים על ימים שנחרתו בלב.

שחר מפציע על האופק, צפרירים נושבים ומאוושים. מטר־טלת הזמן נעה אט, אט.

קבוצת חלוצים מגשימים בני ניסביז' בדגניה ב'.

יושבים מימין: הראשון שמואל אייזנשטדט, השלשי שטיינהויז־בן ארצי
עומדים מימין: שיפרס זלמן, לוי בן אמתי, יעקב רבינוביץ
אַ גרופּע ניעסוויזשער חלוצים אין דגניה ב'.

פתע גובר הקצב. האופק האדים, הרוח גוברת, ומבשרת סער, חרדות ועצב.

דממה נחה על העיירה. מוקפת יערות, גנות, כרים ושדות נגעו בפרבריה, אף לתוכו פלשו. יער ה„קריזאקעס" כמעט בתחום שבת, האפיל. אילני ה„אלבע" העבותים, — מהם חללי ברקים, — כמטחוי רגל, לגבהים האמירו. מבעד לחומת ה„קושציול" עצי ערמונים הצלו על הרחוב ובחזית ה„סימנריון" צפצפות כברושים שפי התפללו.

לאורך ה„הריבלה", בדרך לניישטאט, הבריכה הגדולה, בשקט מימיה הזרימה ומעל ל„שליוזים" עודפיה ברעש הפילה. משם והלאה, לשני צידי הנחל, כרים ואחו השתרעו.

עיירתי עתיקת יומין היתה. ה„שלאס" — של רדז'יביל, שנותיו כשנות המשפחה. התעלה והגשר ראשיתם בימי הביי־ניים. בגבעות ה„וואל", המנזר, על נזירותיו, בשער עץ וברזל, על סודו סגר. ה„ברום" המקושת, כבר אמנם פרוץ משעריו, אך ה„למפדה" מתחת לתמונה הקדושה עודה בוערת יומם ולילל.

במרתפי ה„קושציול" נחו בארונותיהם דורות של רדז'יבי־לים.

בפארק הישן של הארמון, על עץ הקזוארינה עתיק אמרה, כי ידי יקטרינה הגדולה נטעוהו.

בית הכנסת, על אגפיו ועליותיו, קלוף הצבע והסיד, עמד איתן, כאחד הנפילים שהתאבן, ראיתיו בילדותי מאחוריו בית־הכנסת הישן. שח ומאוד שקע, טחיבות של דורות ממנו נדף.

בבית העלמין הישן שע"י החדש, בין מצבות נפולות ומטוש־טשות אותיות, שמות של נפטרים ממאות עברו, פענחנו. בין העיים של ה„חורבה" במרכז העיר, מול בית באשע, כל ימי ילדותי במחבואים שיחקנו.

המפה ללא קנה־מידה

הרחובות במרכז העיר ישרים היו. ה„מכלישוק" נטה למורד קל — ואלו הפרברים „קאזימיר" ו„ניישטאט" — לעליה.

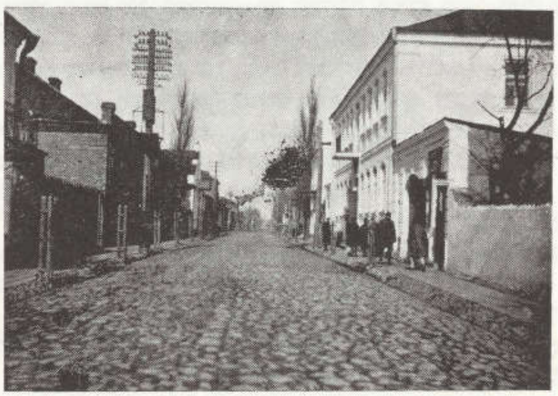
רחוב־רחוב ודמותו, רחוב־רחוב ו„קלסתר־פניו". מהשוק לצד ה„שול־הויף" התמשך רחוב הקצבים על ריחותיו ושאונו. אטלי־זים אדומים וחנויות קמח לבנים, מזה ומזה. ניחוח הלחם הטרי ושל „קוֹרן" מבוצל ומפורג מכאן — דג מלוח, שמן ועטרן מכאן. קולות הרוכלות בירקות ופירות מתערבבים בקולות של שיכורים מבית המרזח, נישאים בחלל.

מה„קורובקה" והלאה, נמשך — רחוב הסנדלרים. ריח עור ונקישות פטישים, וממנו לעברו השני, דרך הסמינריון והשוק, נמשך קצרות ושותק הרחוב — סימטא של הפרוגימנסיון.

במאוזן לו הרחוב הוילנאי — רחוב השוק והמסחר. ריח ה„אפטייק" של „שימנורע" — שמעון־אורי ו„מישקובסקי" — ה„פירוז'נעס" של ה„טערק" ו„ויגאנט", צלצול חרמש עלי אבן מה„ריאדן": איכר בוחנו לקראת הקציר; טפיחת כפים מהדהדת ה„פריוז'נעס" של ה„טערק" ו„ויגאנט", צלצול חרמש עלי אבן מבית־המטבחיים של ה„אשכנזי" מעקול הרחוב לצד ה„ניישטאַט".

רחוב הסטודנטים — צלצול פעמוני ה„צרקוב". צחוק רם של בנות מחצר הגימנסיה של הגברת רוזנברג. ריח מרפאת השיניים של אייזנבוד וריח ה„ליפא" ממול בית ה„קסיונדז".

רחוב הפארנע — מסתייג ומופנם. מצידו האחד הקסרקטין הארוך ורב־הקומות — חצר האימונים לפרש ולרגלי. מצידו השני הקושציול המזמר ומצלצל, ובאמצע — קולות ילדי ה„חדרים" של שמואל, עזרא ושמחה המלמדים.

רחוב סטודנצקה (אח"כ על שם המרשל פילסודסקי) בימי השלטון הפולני מימין — בית הדואר, ממולו — מועדון הציידים של הנסיך רדז'יביל
סטודנצקא גאַס (פאַר די פוילישע צייטן — א.נ. פון מאַרשאַל פּילסודסקי) רעכטס — די פּאָסט, אַנטקעגן סווידעס מויער, ווו ס'האָט זיך געפונען, פאַר פוילנס צייטן, דער קלוב פון די יעגערס פון ראַדזשיווילס הויף.

מהם — במאונך, במלוכסן ובמפותל, במרוצף ובמעופר, — רחובות וסימטאות של „עמך" ושל „לא משלנו". מהם — בטוחות הלכתי; מהם — בפזילת עין. כזאת היא מפת ילדותי.

מעגלים שניים ופירצה בנייהם

הימים זרמו בשני מעגלים: החיצוני — הגויי, והפנימי — היהודי. בימי שוק וחגיגות זה בזה נגעו. אך יש וזה לתוך זה פרצו בחריקת שיניים. מבעד לפירצה כזו, ביום של שלהי קיץ אחד, אציצה.

תריסי החלונות מוגפים. הפעמונים מצלצלים ללא הרף. שירה מונוטונית קרבה והולכת. פסיעות כבדות — מסומרות, על גוילי הכביש הולמות — חורקות. מבעד לחרכי התריס נראים פרצופים מזוקנים — פעורים. לידם פני נשים מחורצות — מאוב־קות. מעליהן נסים כבדים עם דיוקן סגוף־מעונה, מצד אל צד נושאים. הרחוב מלא צלבים ושירה. קולות עבים — רחבים,

מצליבים — דקים צרחניים, חורצים־בוקעים דרך התריסים וקור־עים דממת הפנים קריעת חרדה ופחד.

לימים ידעתי: היתה זאת תהלוכת צליינים שעלו ברגל לקבר הנער המעונה — הקדוש גבריאל שליד סלוצק העיר. העיירה שחלק מתושביה עזובות, מפחד פרעות — התכנסה והצטנפה בבתיה.

המרכז הרוחני

ב„שול־הויף" התרכזו רוב בתי־הכנסת וה„חדרים". בבית־הכנסת לקצבים מלמד הדרדקים „אלף־בית" את תלמידיו. בבית־הכנסת הישן „מרביץ" רפאל השחור גמרא, ובאגף התחתון של בית־הכנסת הקר, רעדו מקור ומפחד ילדי ה„תלמוד תורה". כל היום המו ה„חדרים" מקולות ילדים. בערבים הקשיבו יהודים עייפי עמל, תוך נמנום, ל„שיעור" ב„עין יעקב". בעלי בתים עיינו, בין „מנחה" ל„מעריב" בש"ס ובפוסקים.

בעליה, ליד „עזרת הנשים" של בית הכנסת הקר, התנועע בניגון, על־יד עמודו, ה„פרוש" העירירי. בבית הכנסת הישן התקרבתי בחשאי ל„עמודו" של רבי יוסף הצדיק וחידדתי אוזני למילמולו־תלמודו. מפה לאוזן נמסר שקיבל „פתק משמיים" על העתיד לבוא. ובלילות — סיפרו — עולים לתורה בבית הכנסת הקר מתים בתכריכיהם.

כאן, „חופות" נפרשו, בערבי שבתות בעיקר, וכאן התעכבו ה„מיטות" בדרכן האחרונה.

ובפנים — עולם ומלואו. בפרוזדור הארוך והנמוך, על מקום ה„קונע" הצביעו. לכאן, בשעת „יזכור", הילדים מ„הקהל שטיבל" יצאו. שם רוב ימות החול והחורף ה„בעלי־בתים" התפללו. רוב אסיפות הקהל שם התקיימו; אך לטרקלין הגבוה והקר להיכנס השתוקקנו. במרכז התקרה החזיק ה„לויתן" את זנבו בפיו ואיתו את גורל העולם, כי אם ח"ו ישמט הזנב מפיו — יבוא קץ לעולם.

ב„מזרח" חסידות על קיניהן גרמו ל„פריה ורביה". משני צידי הארון תלויים פמוטים וגבישי הבדולח שמתחתם לחשו „סודות", בצליל זך ועדין. השתקפו בהם כל צבעי הקשת, ו„בזכו־תם" לא אחת על לאו מן התורה עברנו.

במרכז ניצבה בימה עגולה, בכיפה על עמודים חבושה, ועד חצי גובהה ב„הינומה" עטופה. בכפתור הכיפה, ספק נשר, ספק חסידה, במקורה הארוך, „ערוב תבשילין", החזיקה.

מעל במה זו ה„מגיד מסלוצק", „משה ידבר", ומטיפים אח־רים, את ה„גיהנום" לרשעים וה„גן־עדן" לצדיקים הבטיחו.

במקום זה ל„חרם" על מבעירי אש עד הייתי. בהמיית לב ל„תוכחה" האזנתי ולדעיכת הנרות השחורים בפחד ציפיתי.

בגומחא בצפון־מערב „נר תמיד" נמוכות־גלמודות היבהב. שם עם זכר אמי התייחדתי.

במרכז זה ב„ימים הטובים" כמו ה„נוראים", רוב הציבור, על נשיו וטפיו התאסף עת העיירה נתרוקנה, התייתמה.

ושוב בשדרת הזמן רחוקת האופק, תמונה מתמול־שלשום, עולה. יום כיפור, שעת נעילה. „נרות הנשמה" כבר דועכים וריח השעווה הנמס מסביב. במסירות נפש אני על צומי הראשון מגונן. ידי מתוך ידו של אבי נשמטת ויורדת. בלחש מפצירני אבא לצאת החוצה לשאוף אויר.

בחוץ בין השמשות. המערב בוער באש השקיעה ואני לקראתו צועד, קרב. אט, אט נמוגים והולכים קולות המתפללים. עם צעידתי בא, יורד השקט. על יד, על יד, הוא מעמיק, שוקע וקופא. לרגלי לכל ארכו הרחוב שלי, הרחוב הוילנאי, מוטל חרש־אילם. כל־כולי מתחיל אני להרתית, להתחנן באלם להגה, לצליל, לקול. הנני נתלש ממקומי, מסתובב בחטף ורץ, רץ לקראת קולות המתפללים. אתי רצים חושי המתעוררים. ידי מתחננת ליד אבי החובקת — המעודדת.

חוויות כאלו או במרומז, פקדוני לא פעם אחר־כך בחלומותי, או בהקיץ — אך עוד הפעם.

דור לדור יביע אומר

עם תיבת הזכוכית על כתפו האחת, ועם נטל כמאה שנים על שתיהן, התנהל הזוג הישיש — החייל הניקולייבי, בסימטאות העיר. שתקן היה, לא יכולנו לדובבו, אולם סיפרו עליו כי מן החטופים הוא. על עצמו מיאן לספר, באחיו הבכור נזכר בגעגועים.

„החוטפים התפרצו, חטפו, ונסו בעגלה מלאה ילדים בוכים. ברדיפה אחריהם, השיגם אחרי פרסאות רבות. באין בידו „כלי" להרביץ בהם, השתמש בסיח הצעיר שרץ אחרי העגלה כ„בלחי החמור" — „חבל שבכל זאת הספיקו לברוח" — היה נאנח.

ברחוב החזירים שבניישטאט התייצבנו בפני החייל הניקו־לייבי השני — „לא משלנו". הוא היה מזדקף בראותו כפתורים נוצצים במעילנו, ומריע „הורא". בפה חסר שיניים היה ממלמל על הגנרל ועל סוסו הלבן, על הקרבות פנים אל פנים — „נא שטיקי" — על מבצרים ועל „ברישניות" שכבש עם הגנרל.

גם על השמש וואווע בשטיבל הקוידאנאבי אמרו, שהוא מן הניקולייבים. לא עלה בידינו לאמת גירסה זו.

בין ערביים. בין מנחה למעריב היה ר' קלמן לומד „עין יעקב" בפני יהודים בעלי־מלאכה בבית־המדרש הישן, ובע"פ היה ממשיך לספר על הרבנים המפורסמים שישבו על הכס בעיירתנו: הרה"ג ר' יצחק אלחנן ור' מאורקה.

על המהפיכה — הרבולוציה של 1905 היה מספר לי בנוסח ה„ברושורות" המרכסיסטיות בהתלהבות גרשון — בונדאי גיבן. היה מכניסני לסודות המהפיכה שלא נסתיימה, אך סופה למגר את העולם הישן.

על הציונות, על תחיית העם והארץ למדתי מפי הרבי שלי ר' גרשון זאב דמשק, אח"כ מפי מורי לוין ושווארץ, וכשהת־בגרתי — מר' יואל רוזובסקי והאייזנבודים.

מה רבו פרנסותיך ומלאכותיך עמך ישראל!

ימי חול כי אזכורה, ריחות, קולות מכל רחוב וסימטא יציפוני. משלחי־יד כי אספורה, גבול להם לא אדע. אתמה! מניין יהודי עיירתי פרנסתם ינקו?

המרכז במסחר ובמלאכות שכיחות עסק, אך בסימטאות, בפרברים ובסביבה הקרובה, בעבודות כפיים ובאומנויות גם לא מצויות יגעו.

בניישטאט, בדרך לאוגורודניקי: 10—13 יהודים מזוקנים ניסרו במאונך קורות וקרשים. העצים על גבי „חמורים" גבוהים במאוזן שכבו. הנסורת מלמעלה לזקן למטה נשרו.

באוגורודניקי משפחת „ישוביניקים" גרה. אדמתה זיבלה חרשה במו ידיה. לא הרחק משם בנצ'ה עם הבנים מפסח עד סוכות בגן ירק עמלו בזיעת אפיים, ובחורף מתחת לקרח חביות עם מלפפונים להחמיץ לנהר הטילו.

בכפרים הקרובים „פאקטרים" יהודים בתוצרת חלב שלחו ידם ואף בתוצרת גבינה הולנדית התמחו. בדרך להורודזיי ואף ל„האלבע" מול קמה יהודית בשדה עמדתי. טחנת המים על ה„הריבלה", טחנת הרוח ע"י „האלבע" ואח"כ גם טחנת הקיטור בדרך להורודזיי — בידי יהודים היו.

בעיקול הרחוב הוילנאי לצד ה„דיפו" בחצר בנין דו־קומתי, סוס כמעט עיוור, בדריכה על גבי שרשרת לוחות גלגלי „ברויז" הניע. בית חרושת לשיכר יותר גדול גם בניישטאט בידי יהודים היה. מול ה„דיפו" משפחת עגלונים אופנים כפפו. בעליה לרחוב סוירזנה יהודים, בעלי ארבע כנפות, במעצר ובפסלת, רעפי עץ הקציעו. בקצה רחוב זה משפחת קדרים יהודים צלחות, סירים, „ליאקים" על האבנים צרו. תנורים, גבלים, סתתים, חבתנים — כולם ל„עמך" השתייכו.

בסימטא אחת מאונכת לרחוב הוילנאי אב ובנו מטריות, כלי בדיל ונחושת על גבי פרימוס ריתכו — הדביקו. בסימטא

שניה גרה „אמריקאית״ — המשפחה הגרה וחזרה מאמריקה — פיאות נכריות סילסלה.

אכן, מה רבו מעשייך, עיירתי!

שלהי שלטון הצאר

העיירה, רובה ככולה „מתנגדת״ היתה. ההשכלה חדרה כמעט לכל החוגים. בגימנסיות למדו נערים ונערות. במחתרת פעלו מפלגות שמאלניות. „מאכטי״ האגדי היה מופיע ונעלם חליפות. על מטמוני נשק קר וחם, בעליות ובמרתפים, הסתודדו. בשמות אסירים פוליטיים שחזרו ולא חזרו, נקבו. צירים לועידות ציוניות ואף לקונגרס הציוני, נשלחו. מהם אף לארץ הקודש הגיעו.

בסתיו ה„חרוקעלאך״ — חייבי גיוס — ברחובות השתוללו. צעירי ישראל הסתגפו, מומים בידי עצמם ובידי „מומחים״ בגופם הטילו. משפחה שלמה נדבקה מבנה המסתגף בשחפת ונפטרה תוך זמן קצר. כל המיתות „טבעיות״ היו: מידי הקב״ה או מלאך המוות. רק אחת שונה אזכירה: בן הבלן שתה רעל — אמרו אהבה נכזבת. והפרנסים דרשו לקברו „מחוץ לגדר״. ועוד „מיתה משונה״ אחת אזכירה: נפח מהמיכלישוק שאהב את הטיפה המרה „נשרף״ באהבתו זו. והילדים, למחרת היום, סיפרו כי „ראו״ עשן יוצא מפיו.

ימי הקיץ היו ארוכים. ליד ה„צאפ״ — חבית מים מאוזבת — מלאי לשעת שריפה — מתבוסס גוי בקיאו. אנו את כובעו סוחבים ו„מרטיבים״. ברחוב הקסרקטין רצנו ונרדפנו ע״י התיש הגדודי — בשבתות ובימי חג אהב להתגנב אחר יהודי הצועד עם טליתו תחת שחיו לבית הכנסת ולפרום בקרניו את „סורדוטו״. בגלוי ראש וברגל יבשה מטייל לו באמצע יום חול בעל המלון גולדברג ואנו עוקבים אחריו ועל ראשו בתמיהה. גימנזיסטים על אופניים, שלקחו ב„פרוקאט״ בחנותו של וסליובסקי, עושים התחרות. עד הורודזיי וחזרה דוהרים.

ב„אילוזיון״ של שימנורה ממקס לינדר וגלופישקין עד דמעות צחקנו ומ„חולודניה״ התייפחנו. בחגיגות השלוש־מאות ל„רומנובים״ שיא הפאר ראינו. מבעד זכוכיות מפוייחות בליקוי חמה הצצנו ולחורבן העולם עם רבים התנבאנו.

מלחמת העולם הראשונה

בגין מה פרצה המלחמה? בשל מה כרע נפל כיסא הרומנובים? משום מה השתנו מאז סדרי בראשית? רבות דובר, סופר ונכתב על הסיבות. כשלעצמי, לדידי, הכל קרה בגלל מצחיה. בקיץ זה, כבכל קיץ, את גדוד התותחנים מספר 40 ל„מניברות״ ליווינו. שמש הבהיקה והשתקפה בחצוצרות הנוצצות ובמצחיות המבריקות.

בראש צעד כתמיד תייש הגדוד. זקנו עולה ויורד במקצב־המארש. אט, אט נדם הרחוב ושוב עולם כמנהגו נוהג. לעת סתיו, בחזרם, שתקו החצוצרות, נעלמה השמש ונעלמו המצחיות. מיום זה ואילך — יום בחודש אב — השתנו סדרי בראשית, העולם חסר מצחיה ואשיה.

העיירה שינתה פרצופה והלך חייה. יומם וליל, גלגלי עגלות ופרסות סוסים נקשו. חיילים, תותחים ו„פרוביאַנט״ למערב נהרו. פליטים יהודים ממערב הגיעו. „אמא רוסיה״ על עממיה ושכניה צעדה, נסעה ועברה: טטרי שחום עם עגיל באזנו האחת; סיני צהוב על צמתו מאחור; כושי ענק נוצץ משחור; קוזקי דון וקובאן בעורפיהם יצוקים; צ׳רקסי בסגינו השחור, כדורים לרוחב חזו וחרבו בנדנו; יפאני גוץ עם עיניים במלוכסן ושיניים במחשוף.

שטרות הכסף החדשים התבלו. לאור יום ומנורות לילה נקבים בהם חיפשו. בהימצאם, ערך השטרות ירד ואף נפסלו. מטבעות הכסף נעלמו וקוזקים חסונים התפרעו וחנויות בזזו. ה„חלה״ נעלמה ואת השבת, בבתי משפחות רבות, על פת קיבר קידשו. בערבי שבתות את החייל היהודי, ששבת שבתו אצלנו, בדמעות לחזית ליווינו. פה ושם חייל עריק הסתתר, מפה לאוזן, על קיר כפול בבית זה או אחר, שנבנה, סיפרו. פצצה מ„אארופלאַן״ על־יד ה„צרקוב״ נפלה וזגוגיות ניפצה. קרב אווירי מעל ראשינו התחולל, ולראות בנפול ה„דייטש״ מאחורי העיירה בלי נשימה הגענו. בערבים, מאחורי ה„בראנדוואנט״ של בית באשע, להדי רעמים מחזית ברנוביץ׳, בנשימה עצורה הקשבנו. הנפט נהפך מכחלחל לירקרק, ואחר במקומו הקרביד המצחין הופיע. המלח הלך ואזל ולמסחר ה„חליפין״ חזרנו. הוויכוחים בין ה„פאָניע״ וה„דייטש״ החריפו. המלחמה על אף הנבואות, נמשכה. החזית בבוץ ובדם התבוססה ועל מקומה דרכה. לפתע קדימה פרצה וכסופה עברה.

הצבא הרוסי נסוג, והגרמני „בצעדי אווז״ בעקבותיו דרך, היום הכל שקט. מה יאמר המחר? היום בגרמנית פקד. בעקבות הפקודות הרעב צעד ואתו הנקיון. בעלי־בתים את הכביש והמדרכות על בתיהם וחנויותיהם טיאטאו, החנויות פיהקו ואת הריקנות בחלון מצוחצח הסתירו.

החורף ירד על העיירה. על חלונות הכפולים הכפור נופים רחוקים צייר. נוער ברחובות לעבודה נתפס.

מהפכת פברואר

עדיין היה חורף. מול התנור התחממתי, על השמועות תהיתי. נפתחה הדלת, הרוח פרצה החדרה ואתו רעי־מתנגדי צאפין. „ניקולייקה התפטר״ — קרא ולא הוסיף.

רגע קט תהינו על פשר שתי המלים, אחר זינקנו החוצה.

מפלגות, מעליות וממרתפים, „מצעיהן״ הוציאו ולרוח היום אותם אוררו, פתקים ימין, שמאל, מרכז, עליהם הדביקו. הזמן החוצה ירד בהמון השתלב ואת קיצבו הגדיל.

הפיות ירקו קליפות גרעינים ו„לוזונגים״ מלהיבים. בקסרקטין, בבתי־הכנסת ובשוק „מיטינגים״ התחברו. בכל אתר ואתר „קומיטטים״ נבחרו ונתפזרו. חיילים, מעל כתפי קציניהם הכתפיות תלשו ועל פניהם את חבריהם העדיפו. תלמידים במוריהם בחרו ואת תכניות לימודיהם קבעו.

בא האביב. בא האחד במאי. ברחובות על דגליהן ערב־רב של מפלגות וועדות צעדו ושרו. ה„פלאַקאַטים״ לכל רוחב הרחובות על ריקעם האדום, בזהב אותיותיהם, אחווה שויון וחופש הבטיחו.

בחצר ה„אילוזיון״ הילך פרח ובפי נואמי המיטינג — תקוות ואילוזיות.

באודיסה — סיפרו — באחד במאי נאם אוסישקין על ציון ועל ימות המשיח, ויד ימינו הרים: „אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני״ — ימינם של אלפי חיילים, פועלים, איכרים, אתו בצוותא התרוממו. אכן, תור „וגר זאב עם כבש״ הגיע.

על חזות נערות „סיכות קרנסקי״ ננעצו. שטרות הניקולייבים בשקים הוסתרו. על ניר צהבהב ה„קרנסקים״ שורות שורות נדפסו.

אכן, כרע־נפל הצאר.

המהפכה הבולשביקית

עבר הקיץ. פירות ותקוות הבשילו, ונשרו. בא הסתיו. יום מימיו עולה בזכרוני. ברחוב דלף. שני קוזקים, בפסים אדומים לצד מכנסיהם, ממוגפים, מדביקים מודעות על הקירות. הרוח גילגלה והביאה לרגלי קרעי המודעה הרטובה: קרנסקי רד!!! תחי המהפכה הבולשביקית ה... השחירו אותיות. פה ושם על האותיות כתמים האדימו.

החורף בא. שוב הצטנפנו בחדרים מקור ומ„אובלאוות״. „קונטריבוציות״ על עשירים ובעלי־בתים הטילו ולאבא העצור במרתף ה„רייקום״ אוכל הבאתי.

בית־הכנסת קוזימיר

שלום חולבסקי

רובע קוזימיר — ממנו מבוא ומוצא לעולם הגדול, אל החנת הרכבת בהורודזיי. שני רחובות ראשיים חצו אותו: סטודנטסקה (אח״כ נקרא בשמות פילסודסקיגו ולנינסקיה) ורח׳ סוורזשנה.

לבו של הרובע היה בית־הכנסת. סמוך לו היו שני „אוב־ייקטים״ נוספים, שביחד היוו את מרכז הרובע: תחנת מכבי־אש (פאזשארנע־קאמאנדע) והבולוואר.

בית־הכנסת מרוחק היה כ־100 מטר מהמדרכה וחצרו מצד הרחוב היתה מגודרת בגדר קרשים גבוהה ונאה. חצר גדולה זו השתרעה עד למחסן הקרשים של גולדין והיתה מוקד החיים החברתיים של ילדי הרובע. פה שיחקנו במחבואים, ב„טאטשקע״, בכדורגל, (כדור שהיה עשוי מסחבות), ב„אגוזים״ בחג הפסח, וב„לעמטשעס״ (משחק מקלות). החצר היתה חלק בלתי־נפרד של בית־הכנסת, משום שהפרידה בינו ובין עולם החולין.

רבנים מובחרים היו לקוזימיר, וזאת הודות לבחירתם הקפ־דנית של יהודי קוזימיר את רבם וגם, כנראה, בגלל מזל. הם לא חיו חיי רווחה, אולם הציבור דאג להם. פעמים היה הרב של קוזימיר בעל תורה גדול יותר מרב העיר, אך הדבר שציין אותו היתה דאגתו לציבור שלו. הוא גילה עניין במצבם של יהודי הרובע, תומך בהם, מייעץ ומעודדם בעת צרה. כזה היה הרב בורגנסקי ז״ל, שהכל הוקירוהו, ואף כשעקר למקום אחר — זכרוהו יהודי קוזימיר לטובה שנים רבות. גם רבנים שבאו אחריו התערו והתחבבו על יהודי הרובע. ואף זאת: רב שהיה מטיף לציונות ולארץ־ישראל, רכש יותר את לב בני המקום.

בימות החול ביקרו בבית־הכנסת רק חלק קטן ממתפלליו. יהודי הרובע — אנשי עמל ויגעי כפיים — בעלי־מלאכה, חקל־אים,או סובבים על פני הכפרים ברדיפה אחר פרנסה. וכאשר שעתם היתה פנויה היו „קופצים״ לבית־הכנסת „כאפן א קדושה״ (לחטוף תפילת „קדושה״). אולם בחגים ובשבתות המה בית־התפילה אנשים. רבים באו לבית־הכנסת לא רק להתפלל. הם היו תופסים את מקומם („שטאָט|), עוטים על בגדיהם הטלית, שומעים כמה תפילות — והחוצה. כאן עשויים היו לבלות עד סוף התפילה, שכן זה היה המוקד החברתי שלהם שמילא מקום הקולנוע, הרדיו ו„עתון השבוע״. כאן הם מילאו תפקיד השחקנים והצופים גם יחד, מספרים ושומעים. הסתופפו ב„רעדלאך״ שעות, ודנים בכל הבעיות העומדות ברומו של העולם.

כאן סופרו חדשות שקראו בעתון במשך השבוע, אחרים שימשו בתפקיד של פרשנים מדיניים, או קוראים סיפרו מה שקראו ב„עתון ארצי־ישראלי״; מה חושב „פאָניע״ (קראו להם גם „די גרויסע״), ומה חושב „דער דייטש״. ב„רעדל״ אחר עמד „מיכעלע״ („אבלופעס״) צחנוביץ׳, לחייו סמוקות ועיניו בורקות משובבות ומציג כיצד סידר את הגוי בסיילוביץ, כאשר קנה ממנו כמה ראשי בקר („טעליצקעס״). מלא המצאות וחידודים היה מיכעלע אבלופעס וכשרונו לספר היה גדול ביותר. רבים היו מסתופפים סביבו כדי לשמוע סיפוריו. בשתי לשונות שהיו שגורות בפיו — יידיש וגוייש — שיחק לסירוגין. הצופים היו צוחקים בפה מלא בשומעם סיפוריו על שיחותיו עם הגויים, הגויות, ומכל הסובבים היה יוצא בשלום. מיכעלע היה בן למש־פחה יהודית חקלאית ענפה. בראשית השבוע היה יוצא למסעו־תיו, — „מסעות מיכעלע אֲבלופעס״ — בכפרי הסביבה, למקח וממכר וכו׳, וחוזר בסוף השבוע לביתו — לעתים ביום שישי עם כניסת השבת. לכן, עולמו היהודי, ה„מולדת היהודית״, הרוחנית לאחר ששוטט כל ימות השבוע בין הגויים הנכרים, היתה התפילה בבית הכנסת ביום שבת.

לאחר ההפילה חזרו המתפללים „אפגעדאוונטע״ לבתיהם, לסעודת שבת ולשינת השבת, שהיא כמאמר הבריות תענוג ביום זה.

בערבי החול, בין מנחה למעריב, היה הרב לומד דף ב„עין יעקב״ ליד השולחן סמוך לתנור, כשאפלולית השתררה בבית הכנסת ורק מנורת „עלקטרע״ אהולה דולקת מעל השולחן. שיעורי „עין־יעקב״ אלה בשעות בין־הערביים רוויי אגדות הם, הלכות חיים, סיפורים, משלים ולקח חכמת־חיים. על הניגון הערב שהשתפך בבית ומעבר לו הרטיטו את לבי הילדותי והזינו את דמיוני ונפשי. לעתים וויתרתי על משחקים בחוץ וניצב בפינה ומאזין.

בימי הכיבוש הסובייטי נהפך בית־הכנסת למקום עבודה — ל„ארטל״, ובימי הכיבוש הגרמני — בית מלאכה לנגרים מהגיטו.

מול בית הכנסת, סמוך לביתי, שכנה תחנת מכבי־האש, ובשעת תרגילים שערכו התאספה „כל העיר״ מול חלון ביתי, כולל „יאסל דער משוגענער״ מ„ניי־שטאט״. כאן נוצצו ה„קאס־קות״ (קובעי־הפלדה) של אהרן גולדין — קצין מכבי־אש, של מרדכי דוד, של קאמוצקי הזקן. מכאן יצאה ה„אורקסטרה״ (התזמורת) וכאן נוסו צינורות הכיבוי והותזו סילונות מים לעבר ה„בולבאר״.

ה„פאזשארנע קאמאנדע״ היה הבידור הטוב ביותר בשביל ילדי העיר. אנו, ילדי קוזימיר, גאים היינו על כך ש„העיר כולה על טפה וזקניה באים ל„פאָזשאַרנע קאָמאַנדע״ שלנו.

ה„בולוואר״ — למרות ריחוקו כ־200 מטרים בלבד מבית־הכנסת, היה עולם אחר לגמרי. ראשית, ריח הנצרות נדף ממנו וזאת עקב הצלב שהתנשא על הגבעה. שנית, העלה ה„בולוואַר״ בלבותינו נוף־טבע על הדשא הירוק ועצי הערמונים שצמחו שם. כאן היינו מתאספים לפנות ערב, עם תום המשחקים, רגועים וקשובים, לשמוע מפי ילדים מבוגרים יותר סיפורים שונים; משתרעים על הדשא וצופים בתכול השמים. כאן היינו מתנגשים עם חבורות „שקצים״, עורכים „מלחמות״, כובשים את ה„בול־וואר״, ולעתים נסוגים. בימות החורף היינו כאן מחליקים במז־חלות מראש ה„בולוואר״ למעלה — לעבר תחנת מכבי־האש. כאן היה ה„קאטאק״ (משטח גלישה). זה היווה את ה„עולם הזה״ שלנו.

ממשאבת המים (ה„פאָמפע״) שהיתה סמוכה לתחנת מכבי־האש שאבו יהודי העיר את מימיהם, שכן מי הבאר הזאת מתוקים היו ועל אסלים נשאו אותם לבתיהם.

שיחתי עם הנסיך רדז׳יביל

היה זה צהרי יום קיץ לוהט ואני עודני ילד, יושב על ה„גאַנעק״ שלנו. לבדי ישבתי. ברחוב הארוך והנאה, מבית המידביצקים אשר באופק, ועד לבית האייזנבודים והשריפטזצרים מעברו השני לא נראתה אף נפש חיה. כנראה העדיפו האנשים למצוא מחסה בבתיהם מחמת חום היום. ואני יושב על ה„גאַנעק״ והוזה בהקיץ. ברחוב, על הכביש, התנהלה לאיטה עדת אווזים. איש לא הפריע לטיולם השקט והרברבני. פתע נצנץ באופק מימיני משהו מבריק ומסנוור עיניים. מכיוון הורודזיי הופיעה מכוניתו של הנסיך רדזיביל.

מדי פעם בפעם נהג הנסיך לחזור לארמונו לאחר ביקוריו בארצות העולם הגדול ובעיקר בצרפת ובאיטליה. המכונית היתה הדורה, נוצצת, גדולה — תאווה לעיניים. מאחורי הנהג ישב הנסיך בכבודו ובעצמו. מגולח, פניו עגולות וחיוך נסוך עליהן וראשו הקרח הבהיק כירח. המכונית נעה במהירות עד שלהקת האווזים התפזרה לכל עבר, ופתאום, הופ! המכונית דרסה אווז. המקרה אירע כ־20 מטרים ממני. הנסיך היפנה את ראשו ימינה, שמאלה — מלבדי לא ראה איש. בתנועת יד קרא לי.

Czyje te gęsi? שאל, (של מי האווזים?) — של שרה־רשה, — עניתי בקול. קרא לה — אמר. רצתי בכל כוחי לביתה

של שרה־רשה שגרה אצלנו. פרצתי לבית. זה היה יום שישי. שרה־רשה היתה מעמידה סירי „טשולנט" לכל האיזור. אותה שעה עמדה האשה הקטנה, הצנומה, חרשת קמעה, וסיר של טשולנט בידיה.

פרצתי וקראתי: „שרה־ראשע, דער קניאז' רופט אייך". היא התבלבלה והסיר כמעט נפל מידה. אחזתי בשמלתה וסחבתי אותה לנסיך. תירגמתי את שאלתו: האם אלה האווזים שלה. היא קדה קידה עמוקה וענתה — הן. הנסיך הוציא 5 זלוטים חדשים ונתן לשרה־רשה. שוב קדה קידה ונסוגה במבוכה. אותו רגע הגיח קבצן זקן, גוי, מאי־שם. גם הוא השתחווה עמוקות עד שהשתרע על האדמה כמנהג הקדום. גם לו נתן הנסיך 5 זלוטים ואחר נסע לדרכו. שרה־רשה קיבלה כמעט כפליים ממחיר האווז. ונוסף לכך מכרה את האווז הדרוס לשכן גוי. בקיצור, היתה לה „חיונה" לכל השבוע. זה „מזלה" של אשה יהודיה בגולת פולין.

ראובן אלפרט ז"ל

ניסוויז' עירנו

היהודים היוו מחצית אוכלוסייתה של ניסוויז'. רובם היו חנוונים, ומיעוטם — בעלי־מלאכה.

פעמיים בשבוע הביאו איכרי הסביבה את תוצרתם החקלאית לשוק לניסביז' ותמורתה הצטיידו במצרכים הדרושים להם בכפרים. מימי־שוק אלה התפרנסו היהודים. מצבם הכלכלי היה משביע רצון. נוצרים ויהודים שיתפו פעולה ביניהם ואנטישמיות טרם הורגשה.

כבכל העיירות התחלקו היהודים לחסידים ולמתנגדים. ויכוחים סוערים התנהלו ביניהם. אך החסידים בלטו יותר במעשיהם — בבתי־התפילה, בזמירות ובריקודים, במסיבות ומלווה־מלכה שהיו עורכים. אפילו המתנגדים היו מושפעים מהתלהבותם. לציון מיוחד ראויים בתי־התפילה של חסידי קוידאנוב וסלונים. ה„שטיבלעך" לא היו משל חסידים של רבי מסויים — התפללו בהם יהודים הגרים בקרבתם, בלי ויכוחים ומחלוקות.

בתקופת מלחמת־עולם הראשונה קלטה עיירתנו פליטי מלחמה — מגורשים מקרבת קווי החזית. יהודי ניסביז' קלטו אותם במסירות נפש רבה ודאגו למחסורם. חלק מהפליטים נשאר בניסביז' גם לאחר תום המלחמה, השתקעו בה ונשארו תושביה הקבועים.

בין הפליטים היה גם הרבי מלכוביץ עם בני משפחתו. אז חולק בית־הכנסת לשניים: בחלק אחד גר הרבי עם בני משפחתו — וחלקו השני שימש בית־כנסת, בו התפללו. הרבי עשה עלי רושם רב בהדרת פניו, בקומתו הגבוהה וזקנו הלבן. הוא לבש מכנסיים לבנים וקפוטה בהירה, מגבעת רחבת תיתורה. היה מעשן מקטרת ענקית ומהלך בשפי ונחת, בצעדים איטיים ומתונים. ידענו כי בקרבנו שוכן נשוא פנים.

עם בואו של הרבי התעוררו החיים בבית־הכנסת, ביחוד במוצאי שבתות, בין מנחה למעריב, היו באים יהודים רבים מכל קצות העיר לראות כיצד הרבי עורך את הסעודה השלישית. הרבי היה טועם כזית, ואת השיריים חילק לחסידיו. ואלה תפסו השיריים ואוכלים בהתלהבות חסידית אמיתית. בין מנה למנה השמיע הרבי דברי תורה, בליווי ניגון חסידי. הרבי פתח — וחסידיו מחרים אחריו. הסעודה נמשכה שעות אחדות, והשירה בקעה החוצה והידהדה למרחקים.

הרבי רכש את אמונם של כל היהודים — ולא בלבד של קהל חסידיו. הכל היו פונים אליו בבקשת עצה והדרכה. בלי עצתו לא נכנסו חסידיו לשום עיסקה או משא ומתן. גם בעת מחלה פנו אל הרבי שיתפלל לרפואה שלמה למען החולה.

מי יודע אם תנועות הנוער שקמו בשנים מאוחרות יותר, לא היו המשך לחסידות זו — כי באותה ההתלהבות והדבקות שציינה אותן היתה דומה לזו של החסידים.

לזכרו של אחי מאיר ז"ל, שנספה מידי הרוצחים הנאצים

אחי התחנך על ברכי המסורת הדתית. למד ב„חדר", כדי לקבל סמיכות לרבנות והמשיך לימודיו בישיבת מיר, ולאחר מכן למד בישיבת סלובודקה שבליטא, להמשיך את שושלת הרבנים. אבל הוא, במקום ללמוד, החזיק מתחת לגמרא ספרים חילוניים, ספרי מאפו או פרץ סמולנסקין. הספרים משכו את ליבו ואט־אט נטש את הגמרא והחל להתעניין בנושאים אחרים. הוא התחיל לקרוא את „הצפירה" וגילה עניין בתנועה הציונית. כעבור שנתיים עזב את הישיבה, הגיע לניסביז' והצטרף לתנועה הציונית, לה התמסר בהתלהבות ובמרץ.

בבית לא היו מרוצים מדרכו החדשה. פרצו ויכוחים ומריבות, אך הוא בשלו. כעבור כמה חדשים של פעולה קדחתנית נבחר למזכיר התנועה הציונית בעירנו. התקשר עם התנועה במחוז מינסק, אירגן חוגים והרחיב את הפעולה. היה זה בתקופת הקונגרסים, והפצת הקופסה הכחולה של הקרן־הקיימת, בכל אלה לקח אחי ז"ל חלק פעיל.

אט, אט, השתרשה התנועה הציונית בכל שכבות הציבור וביחוד בקרב הנוער. נוסדו תנועות נוער חלוציות, וחבריה שהגשימו את הציונות, נמצאים אתנו בארץ.

צר מאוד, אחי מאיר ז"ל לא זכה לעלות ארצה. יהי זכרו ברוך.

הקופסה הכחולה

עם הופעת הציונות בעיירתנו הופיעה גם הקופסה הכחולה — קופסת קרן־הקיימת לישראל.

נחמד היה לראות את הקופסה תלויה במקום נכבד, יחד עם יתר קופסאות הצדקה: כמו מאיר בעל הנס, ושל ישיבות וכדומה. את פעילות קרן הקיימת לישראל נטלו על עצמן תנועות הנוער החלוציות; השומר־הצעיר, גורדוניה והחלוץ.

הנוער ניהל תעמולה בכל בתי ישראל למען הקרן הקיימת.

ביקשנו שבכל מאורע משפחתי כגון: יום הולדת — בר־מצוה — חתונה יתרמו למען הקרן־הקיימת.

פנינו לאמהות, בזמן הדלקת הנרות בליל שבת לנדב לקרן־הקיימת.

הרקת הקופסאות: בשמחה ובהתלהבות מילאו את תפקידם הנערים, מתנועות הנוער החלוציות. כל תנועה השתדלה להתחרות בשניה, זוגות, זוגות פקדנו בכל הבתים — כדי להריק את הקופסאות. בציפיה ובאי־סבלנות, חיכינו לערב זה כדי לדעת את תוצאות הפעולה. ומאושרים היינו כשנודע לנו שזכינו בהתחרות.

הופענו גם בחתונות ובמסיבות, ובנשפי ריקודים — ולא נתנו מנוחה לאנשים, בכל בית ובית. מלבד זה ניהלנו גם הסברה בין הנוער באסיפות כלליות של ההסתדרות, על מהותה של הקרן הקיימת.

— יותר אדמה נגאלת — יותר בטחון בשביל עמנו. ועמלנו נשא פרי. והעיר שלנו הצטיינה בפעולות למען הקרן־הקיימת לישראל.

„השומר הצעיר"

ניסביז' היתה עיר תוססת. היו בה ארגונים שונים, אך ביחוד הטביעה עליה את חותמה תנועות הנוער החלוציות. חבריה היו בני בעלי בתים אמידים, שהתביישו ב„בעלי־מלאכה". על רקע זה פרצו מריבות בבתי ההורים: לא פעם פרצו ויכוחים סוערים בליל שבת, בשעת ארוחת הערב החגיגית. שמענו ביקורת, מפי אבותינו, ואנו המשכנו בדרכנו אנו.

התאספנו קומץ נערים והחלטנו להקים ארגון ספורט. תחי־לה לא היתה מטרתנו ברורה, ביקשנו להיות צופים יהודיים, אבל מטרה זו לא סיפקה אותנו. אחרי התלבטויות וחיפושי דרך מתמידים, מצאנו טעם ותכלית לפעולתנו — ההגשמה העצמית. מצאנו את הציונות, התגבשנו בתנועות הנוער של „השומר הצעיר", ובזאת פילסנו את הדרך לבני־נוער רבים. ערכנו טיולים ביער, והקימונו אוהלים על דגלנו. השיחות נסבו על ארץ ישראל. כולנו היינו מוכנים לקראת עתיד, לחיים חדשים. באופן ספונטני פרצה שירה כבירה על הארץ, על האחים הבונים אותה. השתלבו ידיים ונוצר מעגל של הורה — היינו כולנו גוף אחד ומחשבה אחת.

ניסביז' — העיר היהודית, שהעמידה הרבה חלוצים — שרק חלק קטן מהם זכה לעלות ארצה — נעלמה. היא הועלתה על מוקד, יהודיה נשרפו על קידוש השם. אין בה עוד נוער יהודי, נדם השיר העברי, אין המשך. נערים ונערות שעמדו על סף העליה, לא זכו, הלכו בדרכם האחרונה עם כל בני עירנו. זכרם לא ימוש מתוכנו.

ל"ג בעומר בניסוויז'

אחרי חג הפסח התאספו נציגי תנועות הנוער לדיון על חגיגת ל"ג בעומר. ראש הקהילה דאג להוציא רשיון אצל מושל המחוז. ההכנות היו קדחתניות, כאילו עמדנו על סף העלייה וההגשמה. ערב ערב התאספנו קבוצות קבוצות נוער על דגליה התאמנו ותירגלנו עצמנו לצעדה ולתהלוכה בל"ג בעומר. בדריכות ציפינו ליום המיועד.

הפעילים ביותר היו חברי תנועת „השומר הצעיר". שבוע ימים לפני ל"ג בעומר שלחה התנועה קבוצת חברים ליער המשצ'ני (מעשטשאַנסקן וואַלד) כדי להקים מחנה אוהלים. ערב ל"ג בעומר הגיעה ההתרגשות לשיאה. שנתנו נדדה, צריך להכין ציוד וצידה ליום המחרת. הכל צריך היה להיות מוכן ומסודר: התלבושת מגוהצת, התרמיל ארוז. כל הלילה ציפיתי לרגע הגדול לצאת עם התרמיל על הגב לקן. אחרי בדיקה קפדנית מצד ראש הגדוד, יצאנו בסך בחוצות העיר בשירה עליזה. תושבים רבים ליוו אותנו עד היער — והעיר כמעט נתרוקנה. גם במשך היום באו הורים לראות כיצד חוגגים ילדיהם.

כל תנועת נוער חנתה בנפרד ולכל תנועה — תכנית משלה. כחבר „השומר הצעיר" הערכתי את השיתוף ואת הארוחה בצוותא — זאת היתה בעיני ראשית ההגשמה, שאת מלואה נחיה בארץ. היום היה גדוש חויות וצר היה לנו עם בוא הערב להתעורר מהחלום ולחזור למציאות. לא רצינו להיפרד מנוף הטבע ולחזור לעיירה. למרות זאת, חזרנו לעיירה בלווית תזמורת מכבי־האש, ואחריה נישאו דגלי תכלת־לבן ודגל מדינת פולין. צעדנו ברחובות העיירה בשירה עברית, והעיר צהלה ושמחה. המבוגרים דיברו בהערכה ובכבוד על הנוער הציוני המאורגן והקטנים קינאו בנו ובבוא יומם הצטרפו גם הם לתנועה.

ר' אבא החסיד

כך קראו לו. יפה תואר היה, גבה־קומה, וזקנו לבן, ארוך ומסורק יפה. ציציות הארבע כנפות הציצו מבעד לבגדיו. ר' אבא הזניח את ביתו והתמסר כולו לעניני ציבור. היה ידוע כיהודי חם לב, ירא שמים, עליז ושמח בחלקו. ולזולתו נאמן בכל לבו ונפשו. היה אוסף תרומות לנצרכים — הכנסת־כלה, מלביש ערומים ומכל איש דרש לתרום תרומה לפי יכולתו. היה גבאי ב„שטיבל" של החסידים ודאג למצבו התקין, לקניית עצי הסקה לחורף ועוד. והכל ידעו: אם ר' אבא חסיד אחראי לדבר — הכל יהיה בסדר. ר' אבא ז"ל טיפל במצה שמורה. עם חסידים אחרים שאב מים מן הבאר וכל הלילה אפו מצות בשמירה קפדנית על הכשרות — בכדי לקיים את מצוות אכילת מצה שמורה. הוא היה אהוב ומכובד על כולם.

כפי ששמעתי, נדרס ר' אבא החסיד בעת הטבח הנאצי — ולא זכה להביאו לקבר ישראל.

יהי זכרו ברוך.

הרהורים

אבי, ר' שמחה ז"ל, היה יהודי ירא שמים — ולא השתמש בסמיכות לרבנות — כי לא רצה להתקיים משכר תורה. הוא היה סוחר אמיד, את מסחרו ניהל ביושר ובצדק. היה מחיר קבוע — והקונים התרגלו למשטר כזה ולא עמדו על המקח. את רוב זמנו בילה על הגמרא ועניינים ציבוריים. היה ער לנעשה בעיר. עזר לנצרכים, כמו הכנסת כלה — לינת צדק, מושב זקנים.

ובערב פסח דאג שלכל הנצרכים יהיו מצות ויין לפסח. כמובן שעול הפרנסה נפל על אמי ז"ל.

השתדל שהבנים שלו ילכו בדרכיו. נתן לכל אחד חינוך מסורתי. האחים הגדולים למדו בישיבות וסיימו בסמיכות לרב־נות, כמו אחי אברהם יצחק ז"ל ומאיר ז"ל.

גם הצעירים קיבלו חינוך מסורתי, אבל באמצע השירה נפסקה. אבי נפטר בהיותי עוד ילד קטן ונשארו עוד ילדים קטנים ממני. כמובן שלא המשכנו את לימודנו בישיבות ולא הוסמכנו לרבנים ורוחות הימים ההם העלו אותנו על דרך אחרת.

הלימודים שלנו היו חילוניים, מי לגימנסיה עברית, ומי לגימנסיה פולנית. והרוחות החדשות נשבו והפכו את העיירה שלנו על פיה.

אחרי הצהרת בלפור הופיעו תנועות הנוער ביניהן „השומר־הצעיר". החיים בעיירה נעשו מפעם לפעם יותר קשים. האנטישמיות צצה מתוך האדמה כמו פטריות. המסים הכבדים הכבידו על החנוונים היהודים. המקום נעשה מפעם לפעם יותר צר. הנוער החליט לא להיכנע. לא להשלים עם החיים האלה. ליצור משהו חדש — יותר טוב, לחנך את הנוער לעבודה — לפרודוקטיביות ולחיים חדשים. לא על אדמת פולניה — אלא לעלות לארץ ישראל ולעזוב יחד עם יתר הנוער, לבנות את ארצו של עם ישראל וזה עשו תנועות הנוער החלוציות.

שלחנו חלוצים למקומות הכשרה לקראת העליה לארץ. ההורים בהתחלה התנגדו — קשה היה להם לתפוס שפתאום מנתקים אנו את הקשר, עוזבים אותם — ונוסעים לארץ, אבל לאט, לאט, הבינו שזאת היא הדרך הנכונה.

ולא היתה שמחה גדולה יותר בעיירה שלנו מללוות חלוצים לארץ. כולנו עמדנו על הרגלים, צעירים זקנים וילדים. וההת־עוררות, וההתלהבות היתה כה גדולה שהרבה ילדים הצטרפו למחרת לתנועות הנוער.

ואנחנו המבוגרים יותר הדרכנו אותם והכשרנו אותם לקראת הבאות. העיירה כאילו קמה לתחיה — בערבים בילינו בקיני תנועות הנוער, השירה והריקוד נשמעו מסביב ושמח היה. וזה נתן כח בהמשך החיים. כמעט כל הנוער שהצטרף לשורותינו עלה ארצה, ונמצאים בין בוני המולדת.

ביניהם ישנם שהקריבו את חייהם במאורעות הדמים, במל־חמת השחרור — ובמבצע קדש. יהיה זכרם ברוך. ויתר הנוער שלא הצטרף לתנועותינו ולא עלה ארצה — מצא את מותו עם כל קדושי ניסביז'.

בית־הכנסת דשוק

גרשון גפן (פאיאנס)

אילו שאלתם אותי: איזה בית כנסת חביב עלי, מכל בתי הכנסת והמדרשות, שנתברכה בהם עירנו, הייתי עונה: בית הכנסת הגדול, שיהודי העיירה היו קוראים לו „די קאלטע שוהל"[1]. וזאת על שום מה? על שום גדולתו, חשיבותו ויופיו, שאין שני לו בעיירתנו. והשנית: מפני קרבתו לביתנו שברחוב ברנרדינסקה, שאין אתה יכול להלך בו, בלי שיהיו עיניך צופיות בו. הרי הוא עומד לתפארת בככר ה„שולהוייף", בקצהו הצפוני של הרחוב. והשלישית: מפני המסתורין שבו. במה דברים אמורים: בפייבה בן יוסיל בן מיכאל השמש, שאומנותו, פרט לשמשות, היתה בתיקון מטריות, והיה מכונה בפי כל „דער פאראסאלניק"[2]. אך גאוותו על השמשות, שהיתה לו „חזקה" עליה ועברה מדור לדור עד שהגיעה לבנו השני, מוטיל, לאחר שנתבקש אביו לישיבה של מעלה. אחיו הקטן של מוטיל, שמאס ב„חזקה" ויצא לתרבות רעה, היה אוסף אותנו, את ילדי השכונה, ומספר אגדות ומעשיות על „בית הכנסת הקר", ששמע מפי אביו ואביו זקנו. ומתי בחר לספר מעשיותיו? — דווקא בין השמשות, עם דמדומי ערב, כשהצללים מתארכים והמסתורי גובר על הגלוי. למשמע האגדות והמעשיות, סמרו שערותינו, העור נעשה חידודין־חידודין, עינינו קמו בחוריהן והפחד כבש אותנו. ואיכה לא נירא נוכח מתים העולים מקבריהם, לבושים תכריכים, עטופים טליתות ועטורים תפילין, הנכנסים דרך הזגוגיות הקטנות שבחלונות הגבוהים של בית-הכנסת הגדול, ומוציאים מארון הקודש ספרי תורה וקוראים בהם? איכה נמצא מנוחה על ערשותינו בלילות, בשמענו את המעשה הנורא על סמאל המלאך השחור, המופיע בדיוק בחצות לילה, עת השעון הגדול, שבמרומי המגדל בארמון הנסיך רדז׳יביל, מצלצל שתים עשרה פעם, וכל מאוויו של אותו שחצן, לגנוב את הפיתה הגדולה, התלויה במקור החסידה, העומדת מעל כפת הבימה? איך לא נתמלא חרדה גדולה לגורל עולמנו, אם כל קיומו תלוי רק ברצונו של הלויתן המצוייר על תקרת בית הכנסת מסביב לבמה כשזנבו נתון בפיו, ואם חס ושלום, ירצה לשחרר זנבו, יוצף העולם כולו במי האוקינוסים, שהוא שליט עליהם. ומעשה — מספר פייבה, כשפניו לובשים ארשת רצינות — באביו זקנו, שלן באחד הלילות בבית הכנסת ולמד משניות ורק נר התמיד דולק על העמוד. פתע הרגיש סבא שמתכוון הלויתן לבצע זממו, מיד עמד וקרא בקול גדול ג׳ פעמים „שמע ישראל" וראה זה פלא — הלויתן נכנע. מעשה זה לא נתן לי מנוחה. ומשהזדמנתי לבית הכנסת הגדול לרגל חגיה הלאומיים של פרלין, וראיתי לשאת עיני אל הלויתן הנורא ושפתי לא פסקו מללחוש „שמע ישראל". כאשר יצאתי מבית־הכנסת וראיתי כי העולם נשאר עומד על תילו ולא נשחת במבול הגדול, ראיתי זכות גדולה לעצמי כי „השמע" שלי הציל את העולם מהלויתן הנורא, רחמנא ליצלן.

הבן לא הבנתי, מה עוול ופסול מצאו אבותי ואבות אבותי בבית הכנסת הגדול והקר, כי רחקו מעליו ובחרו להם בית תפילה הרחוק מביתם — מהלך שני רחובות, בשרכם דרכם שלוש פעמים ביום: ערב, בוקר וצהרים, בימי חום וסגריר, צינה וכפור, דווקא לבית הכנסת דשוק.

באחת השבתות בלכתנו לבית הכנסת דשוק, כשרגלינו שוקעות בתוך השלג הרך, שירד כל הלילה, ואנו יגעים מההליכה ומתנהגים בכבדות, שאלתי את אבי: „מדוע אנו מתפללים בבית הכנסת דשוק ולא בבית הכנסת הגדול, הקרוב לביתנו? התדעו מה ענני אבי — „שמענדריק, אין זה עסקך!" גער הוא בי. נעלבתי מתשובה אף כי לא ירדתי למשמעותה, אין לערער עליה.

בלבי חשבתי: ריכז הקדוש־ברוך־הוא את ישראל במקום אחד ונתן להם בתי־כנסת ובתי מדרשות צמודים ודבוקים כמעט זה לזה, ודאג למזונותיהם ולצרכיהם והקים להם, להבדיל, גם חנויות מכולת וסדקיות ואטליזים למכביר, היעלה בדעתו של יהודי שילך וישרך דרכו שני רחובות, על מנת להגיע לחנותו של הנחתום, או לאטליזו של הקצב. למה אם כן מאס אבי בבית־התפילה הקרוב לביתו והלך לנוד למקומות רחוקים?

אלא מה, למדונו חכמינו, שאין מערערין על מעשי אבות. כפי הנראה, כך קיבל מאביו. אולי סבי גר בקרבת בית הכנסת דשוק, וקבע בו מקום תפילתו. ואבי, אף שבנה ביתו ברחוב אחר, היפגע חס וחלילה, בכבוד אב ויתפלל בבית כנסת אחר?

כל המעלה על דעתו, כי בית־הכנסת המתנוסס לתפארת בטבורו של השוק, אינו אלא טועה, אפילו בירכתי השוק נפקד מקומו. ובכן איה מקום כבודו? שוכן הוא בין בתי ישראל ואין לראותו מרחובה של עיר, כאילו הצטנע ממהומת השוק ומן החיים התוססים בו, כאומר: מה לי ולו, אל תפגע טומאתו בטהרתי ואל יפגע בי החולין בקודשי. חייכם שאינני מבין: מה מצאו אבותינו, להצניעו מעין רואים, בודאי שלא מעינא בישא, שהרי לא כבוד לו ולא הדר לו במראהו הפנימי ולא כל שכן בחיצוניותו. בילדותי מקנא הייתי בכנסיות הגויים שהתנוססו לתפארת, כשעצים מצלים, פרחים ודשאים עוטרים אותן סביב. קנאתי בגויים, בעברי ליד בית כנסיתם, נחים בצל האילנות ומתפרקדים על הדשאים בין תפילה לתפילה.

אם יש את נפשך לילך לבית הכנסת דשוק, אין אתה יכול להכנס לחצרו של הדיין ר׳ יצחק דווידובסקי, שדרכה תגיע הישר לחצר בית הכנסת, מבלי לעבור ליד אטליזו של יאנצ׳יק, לממכר בשר־חזיר ונקניקים למיניהם. אותו אטליז שכן תחת קורת־גג אחת עם דירת הדיין, להבדיל אלף אלפי הבדלות, שהרי כל קירותיה עשויים מדפים מדפים ועליהם ספרים קדושים, ובהם יהגה יומם־ולילה, ובאטליזו של יאנצ׳יק תלויים על הקירות נקניקים ובשר חזיר, שהם פיגול ותועבה לישראל. רבונו של עולם! חשבתי בלבי, מה לאטליז זה שיהא מטמא במראהו ובריחו יהודים כשרים, האצים לבית הכנסת, ומגעיל אותם בבשר החזיר והנקניקים התלויים לראווה בחלון. ולמה ישכון דווקא בבית שדר בו מורה אורייתא, איש הלכה ודיין בישראל?

ליצני הדור אמרו, שבזכות הדיין השוכן באותו בית, כשר החזיר למהדרין תכלית הכשרות, והראייה — שבפרוס יום הכפורים ביקר באטליז כל פורק עול מצוות וכופר בעיקר והיה מצטייד בחזיר ובנקניק לקראת יום־הדין — צום יום הכפורים. אבי למדני הלכה — בלכתנו פעם לבית הכנסת — כי בעברי ליד חנות זו, עלי לנהוג בדרך שנוהג יהודי בעברו ליד כנסיות של גויים ובתי מנזרים וצלמים שעל פרשות הדרכים, ולומר שלוש פעמים „שקץ תשקצנו ותעב תיתעבנו, כי חרם הוא" ולאחר אמירה משולשת זו עלי לירוק ג׳ פעמים. לבי היה לדיין ר׳ יצחק, שדר באותו בית, כמה פעמים חייב היה הדיין לחזור על הפסוק וכמה יריקות משולשות חייב היה לירוק?

כשעומדות רגליך בשערי החצר של בית הכנסת דשוק, ומבקש אתה להתעלם מן הריחות הבלתי נעימים הנישאים מעבר לדלת השער, בו יהודים כשרים עושים צרכיהם, ומן השער עצמו שאינו מהוקצע ומעולם לא נצבע בצבע, ישאוך רגליך (אם אין אבן נגף בדרכך) לרחבה שטוחה, כשאבני שדה מבצבצות בו ושוליה מלאים קוצים וברקנים, דרדרים ונהלולים עד לאסקופה שבכניסה לבית הכנסת.

בהגיעך אל סף בית התפילה, לאחר שעיניך יתרגלו לאפלה הנאבקת באור קלוש, יתגלה לפניך מבעד לתמרות העשן — פרוזדור בית הכנסת. ולא תאמין כי רגליך הובילוך לבית תפילה (אף כי מעל המשקוף מתנוסס הפסוק של הנביא ישעיהו: „כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים). כאן תמצא יהודים בני כל הגילים, עטופי טליתות (בימי חול גם עיטורי תפילין) המשימים עצמם כמתפללים, אך תפילה אין בפיהם. כל דבריהם — עסקי עולם הזה. רבים הם „בעלי־בתים" צעירים, מגבעותיהם שמוטות

לצדדים ולאחוריהם, טליתותיהם תלויות מרושלות עליהם, ידיהם מסייעות למוצא פיהם החוצב להבות אש. האויר דחוס: עשן, רעש והמולה, כאילו שרוי אתה בשוק ולא במקום קדוש. לאחר שאזניך יסכינו לשאון מסביב, תקלוט לסירוגין קטעי שיחה, עסקי משא־ומתן, ויכוחים מפלגתיים ופולמוסים פוליטיים עניני כספים ופרקמטיא, ומעל לכל ספורים ומעשיות, שלא היו מעולם; בדיחות, שאין בהן מן השנינה והן מלאות נבול־פה. והנורא מכולם: ריב ומדון, שאינם חסרים דברי נאצה ומארה.

בימי החגים וביחוד בימים הנוראים, מתמלא פרוזדור זה מתפללים עד אפס מקום. כאן ימצאו באי מועד פורקן לשעמום שבתפילות הבלתי מובנות, כאן יחלוף הזמן בשיחות חולין בניגוד להתמשכותו בהיכל התפילה. בגבור הרעש חודר הוא למקום התפילה, ומפריע ליראי־שמים ויראי חטא בתפילתם הזכה, וביחוד לש״ץ החוזר על התפילה. אז יתפרץ ר׳ אהרון לנדא, גבאי בית הכנסת, לפרוזדור ובתוכחתו הנמרצת ישתיק את בעלי השיחה, יען וביען למקום קדוש באו, ואין הם, להבדיל, בשוק. אותה שעה מדמה הייתי את ר׳ אהרון לנדא לירמיהו הנביא, אשר פיו חוצב להבות ועיניו בוערות כאש, המשמיע באזני העם שבבית המקדש, תוכחתו הקשה: „המערת פריצים היה הבית הזה?" אנו הילדים שמחנו לתוכחתו של ר׳ אהרן, בידענו שלא כלפינו הטיח מילותיו הקשות. ואמנם כשנתרוקן הפרוזדור מן המבוגרים הפכנוהו לזמן מה מקום לתעלולינו.

בעזרת השם ובעזרת מרפקיך זכית, לפלס לך דרך בתוך חבורת המדברים בפרוזדור, ופתחת את דלת הכניסה ועלית שתי מעלות, והנה עמדו רגליך במקום הקדוש. מולך ניצב ארון הקודש, שלא הוד והדר לו: לא פיתוחי־עץ ולא מעשי־אמן וכל־כולו פשוט וצנוע בתכלית הפשטות. לא פעם ניקרה המחשבה בלבי: במה זכה בית הכנסת הגדול והקר בארון קודש יפה ומפואר, ובית הכנסת דשוק בארון־קודש כה עלוב. דומה ארון קודש לבני אדם: יש עניים ויש עשירים, יש מכוערים ויש יפים, כך גם ארונות קודש: אחד גדול יפה ומפואר הדומה ליהודי בעל בעמיו, זקנו מטופח ופאותיו המסולסלות עוטרות את פניו הזוהרים, לבוש הוא קפוטה של משי מבליט כרס כגביר לאחר „שישי", והאחר — ארון־קודש דל ועלוב וספרי־תורה מעטים בו, והריהו דומה ליהודי צמוק ומצורר, רזה וכחוש, החי בנס ומתהלך בנס וכל נגיעה קלה תפילהו ורוח חרישית תמוטטהו. בגדיו? לא צורה ולא הדר להם, אלא טלאי על גבי טלאי. אל תאמר בגדים אלא סחבות. מזל שנתברכנו בחגים, במועדים ובימי דין ושבת־קדושה, וזכה גם ארון הקודש לפשוט צורה וללבוש צורה. בימי החול תלו עליו פרוכת חומה, שכולה חולין אך לכבוד שבת וחגי ישראל עטה הארון פרוכת קטיפה מצבע ארגמן כהה ופסי זהב עטרוה סביב, ובאמצעה „מגן־דוד" גדול רקום בחוטי משי.

מימינו של הארון עומד העמוד ועליו נחושת רקועה, מעשה ידי אמן, רקועים מעשי תבליט שני אריות המחזיקים לוח עגול וכתוב עליו באותיות גדולות השם המפורש. מעל לוח עגול זה כתוב באותיות קטנות יותר „שוויתי ה׳ לנגדי תמיד". אימה ופחד נפלו עלי למקרא הפסוק „דע לפני מי אתה עומד" שהיה כתוב בחצי עגול לרוחב הנחושת הרקועה. נדמה שהקדוש־ברוך־הוא בכבודו ובעצמו „יושב" על העמוד כמלך היושב על כסא רם ומזהיר אותך שתהא תפילתך בוקעת מקרב לב ואוי לאותו שליח צבור, שעושה מלאכתו רמיה.

„הבימה" שבמרכז בית־הכנסת אף היא כארון הקודש, לא הוד לה ולא הדר. אפילו מדרגה אחת אינך צריך לעלות, דייך אם תרים רגלך האחת ואחריה תציב את השניה, ואתה נשא מעם. הבן לא הבנתי מה ראו בוניה־מתכנניה כי הנמיכוה כל־כך. ושוב עלתה קנאתי שקנאתי ב„בימה" היפה והמוגבהת שבבית הכנסת הגדול, המתנוססת לתפארת ושובה כל עין.

ליד קיר המזרח הסתופפו נכבדי העדה ובימי חג ומועד היה צר המקום להכילם. לא כן הכותל המערבי, שם מצוא להם שביתה „עמך" — יהודי כל „ימות השנה". שני שולחנות ארוכים, משני עברי הכותל המערבי ליד שני התנורים, שאחד מכוסה צפוי פח צבוע חום, והשני עשוי אריחים, שצבעם כצבע הטיט.

חשיבותו של כותל זה גדלה בימות הקרה, כשרבים מחשובי העדה, שמקומם במזרח, היו מוותרים על כבודם ומתיישבים להאנאתם על הספסלים והדרגשים ליד התנורים המוסקים. אפילו הגבאי ר׳ אהרון, בכבודו ובעצמו, היה יורד ממקום שבתו ליד קיר המזרח הקר ומתישב בין פשוטי העם ליד התנור החם, כששתי ידיו נתונות לאחוריו. החום מלבב ומחיה־נפשות, העינים נעצמות מעצמן ועליך להלחם במלאך השינה כדי לגבור עליו.

ליד השולחן הניצב בצד ימין בכניסה (לא הבינותי מדוע כבודו גדול מזה העומד מצד שמאל) למדו בין מנחה למעריב ש״ס ומשניות, ובשמחת תורה קראו עליו בתורה, נוסף על קריאת התורה על הבימה. את הלימוד לא אהבתי ,הן הבנתי בו אך מעט. אך בהגיע תור ה„סיום" כשהיו לומדי חברה ש״ס וחברה המשניות מסיימים „סדר", היו קוראים ל„סיום" חגיגי, שיהודים קראו לו „לעקאַך און בראָנפן" [3]. שמו נראה דל, אך תכנו מלא. וכבר אמרו קדמונינו „אל תסתכל בקנקן, אלא במה שיש בו". במסיבה כובדת נוסף על הטיפה המרה וה„לעקאַך" במיני מטעמים כגון: דגים כבושים ודגים מלוחים, כבד קצוץ עם הרבה בצלים, קורקבנים מטוגנים, ביצים קצוצות, חלה קלועה ועוגות למכביר. כשהטיפה המרה השתלטה על לוגמיה, היו המסובים פוצים פיהם ונותנים קולם בשיר. ראשית, עלי לאמר לכם, שלא היתה זו, חס ושלום, שירת שכורים, הדומה לגבר שעברו יין ואין הוא יודע להבדיל בין ימינו לשמאלו, ושנית, עליכם לדעת, שאין דרכם של יהודים כדרכם של גויים, המשתכרים עד אבוד החושים והם שוכבים בתוך קיאם כחזירים. יהודי, כיוון שלגם מן הטיפה המרה, שתה לשם מצווה, לשם התרוממות הנשמה, לשם יציאה מן הגשמיות. ומה היא הדרך להתעלות, אם לא הניגון? ואם בניגון עסקינן, אין לך נלהב ומלהיב מר׳ דוד ג״ח, שאמנם לא נחן בקול ערב וחזק, אך שר בהתלהבות יתירה, כשהוא מלווה שירת־ניגונו בנקישות אגרוף על גבי השולחן. ר׳ יענק׳ל שניצר, שאר מנותו במכחול וצבעים, היה כדרכו תמיד, מרים זרועותיו למרום ומסייע לר׳ דוד ג״ח. מעולם לא שמעתי את קולו ואיני יכול לתהות על קנקנו, אם ערב הוא או צורם לאוזן. בנענוע זרועותיו דומה היה למנצח על המקהלה ולא כאחד ממנה. מנדל טננבוים המכונה בפי כולם „דער רוייטער" [4], שנפקד מקומו בלומדים בכל ימות השנה, היה מצפה ל„הסיום", כיהודי המצפה לשבת־מלכה. זכות גדולה עשה הקב״ה לבאי בית הכנסת, שנתן לנו פנינה יקרה בדמותו של מנדל זה, לא שהוא יקר, אלא קולו. מנדל, שלא הסכים מעולם בעד כל הון לעבור ליד התיבה, היה, כטוב לבו ביין, פוצה פיו ונותן קולו בשיר, שהיה מהדהד בכל בית הכנסת ומרעיד קירותיו. כבר אמרתי לכם, כי מקומו של ר׳ מנדל נפקד בין הלומדים, אך ל„סיום" היה משכים כיהודי חרד לסליחות. ר׳ לייבה גולדין, שהיה בין היהודים הלומדים והמתמידים היה אומר עליו: „מנדל האט ליב די פענדל, ער האט פיינט די הגדה, אָבער פאַרדינט כשר די קניידלאך" [5].

ה„סיום" נערך על טהרת ההתנדבות והרוח החיה בארגונו היה ר׳ אבא קויפמן, יהודי בעל הדרת־פנים וגביר מופלג, שהכסף מצוי בכיסו ונכסיו רבים, ועסקי הגבינה שלו עולים ופורחים והקב״ה מפרנסו בכבוד ומרדיפו אחר הכבוד. אך חרף העושר והכבוד היה ר׳ אבא לא אחת מטרה לחצי בדיחה שנונה ולהתגרויות מצד אנשי לצון, שלא היו טומנים ידם בצלחת ויורדים לתוך כבדו. שעת רצון כזו ללצני הדור נזדמנה בשעת ה„סיום". כטוב לבו של ר׳ אבא ביין היה מתפאר בקולו הדקיק, לקול צחרקם של המסובים, כיצד הצליח להוציא את ה„לעקאך" מתחת עיניה הפקוחות של רייזלה אשתו: „רבותי — היה אומר —

פשוט מתחת אפה ולבל תרגיש בכך". ועל מנת לתת טעם לדבריו, לווה אותם באמרי שפר, באמרו: „הן כתוב בפירוש על ה„לעקאך" שלי בתפילה: „כי לקח טוב נתתי לכם" המסורבים היו מקבלים דבריו ב„שפתיים יישק", אך ר' לייבה גולדין, שהיה בר־פלוגתא לר' אבא, חלק על דבריו ולא נחה דעתו מדברי חכמתו והיה משיב מלחמה־שערה: „נישט געשטויגן און נישט געפלויגן, עס הויבט זיך נישט אָן". אל תאמר: „כי לקח טוב נתתי לכם" אלא אמור לכל הפחות: כי לקח טוב גנבתי לכם מכיוון שהתחממו הצדדים, קם ר' יאשע בער סדובסקי — יהודי אדמוני, בעל פנים עגולים כפני הסהר במילואו, שזקנקן אדמדם ועגלגל עוטר אותם, כרסו עגולה ונאה וכולו אומר כבוד. איש בדיחה וחידוד היה ר' יאשע־בער מטבעו וידו רבה לו גם במלאכת הקולמוס. בימים טובים היה פקיד חשוב בעיריה, כשרק ליהודים מעטים היתה דריסת רגל בפקידות שם. קם ר' יאשע בער — כאמור, ופגע לא רק בכבודו של ר' אבא קויפמן, אלא במעשה ידיה של רייזלה זוגתו. „וכי מי אומר — מתרעם יאשע בער — כי לקח טוב גנב הוא. לא היה ולא נברא! אמור מעתה כי לקח רע גנבתי לכם". הגפרור הוצת והמדורה התלקחה. משהתחממו הרוחות. נתפרקה החבילה, בטלה שירה, רגע שכחו כי במקום קדוש מסובים הם — ו„הסיום" היה בכי רע.

רבונו של עולם! יצרת פנינה יקרה בעולמך ו„סיום" שמה, למה אם כן נתת רוע מעללים ליהודיך, שיהיו מקנטרים ומקניטים איש את אחיו עד שפנינה יקרה זו תגלגל לתוך מי מדמנה?

הן לא יתכן לדבר בכבודו של בית הכנסת דשוק מבלי להביא בחשבון, את חלקו השני — עזרת הנשים. מקומנו בבית הכנסת היה מול עזרת הנשים, ששכנה בצד המערבי של בית הכנסת. מנהג משונה נהגתי: לעמוד ליד אבי, כשספר התפילה בידי ועיני למרום, לא למקום שבתו של הכל־יכול, אלא להבדיל אלף הבדלות: למקום שבתן של הנשים הנכבדות שישבו למעלה בשורה הראשונה לצד מזרח. נשים אלו, יותר משהתפללו שלחו מבטיהן אל בעליהן, בגרשן בדרך זו את השעמום שהיה משתלט עליהן בעת התפילה. אין כוונתי להזקנות, שכל מטרתן היא התפילה, ובהתעטף עליהן נפשן, ביחוד בימים הנוראים, היו עיניהן מלאות דמעות, וקול בכיתן קורע לבבות. כוונתי לנשים היפות והצעירות, שלבושן פאר והדר, ומראיהן וקישוטן כבאי חתונה ולא כבאות לבית תפילה, שהצניעות והפשטות יאה להן. מקנא הייתי ביחוד בחברותי הקטנות, שעמדו שם למעלה ליד אמותיהן וראו מלמעלה את כל בית הכנסת על מתפלליו. הנני מוכן ומזומן לותר על כבודי כגבר ועל הזכות להמצא בהיכל פנימה למטה, ומנדב חצי המנה מן הצידה שציידה אותי אמי ורק שאזכה, ואפילו לזמן מה, לראות את בית־הכנסת מלמעלה — מעזרת הנשים.

הספרתם מימיכם כמה טרחות על האשה לטרוח, וכמה אנחות עליה להאנח, וכמה קללות עליה לקלל עד שתגיע לעזרת הנשים? אם לא ספרתם, הטריחו עצמכם וצאו ממקום שבתכם ונסו במחילה מכבודכם לעלות במדרגות לעזרת הנשים. ראשית עליכם לעלות שלוש מדרגות רעועות, שחצין עץ וחצין אבן, אבן למטה ועץ למעלה, מאחר שתגיעו בשלום למדרגה השלישית, הטריחו עצמכם ועלו עוד שלוש עשרה מדרגות רעועות, בנויות לבנים שרופות ומכוסות קרשים, שהרקב נתן בהם אותותיו זה עידנים. כשתגיעו, בעזרת הנותן ליעף כוח, למסדרון של עזרת הנשים, טלו ספל אדיר בן ידתיים, העומד ליד דלי, שירוקת עלתה בדפניו, והוא מוצב לתפארת על ארגז עץ ישן־נושן, שקרשיו ספוגי רטיבות ולא הניחום לעולם להתיבש. רקבון נזרק בו והוא כולו עומד בנסים. רק כיור הנחושת הישן, התלוי על הקיר, מעיד נאמנה, כי היה היו ימים טובים ויפים לו ולנשים, כשנשי ישראל זכו ליתר דאגה מצד גבאי בית הכנסת. רחצו, אם כן ידיכם והזכו, ועתה הכינו עצמכם, במטותא מכבודכם, לעלות בשלוש מדרגות של לבנים צרות, שהעמידון על בסיסן הצר ופתחו את הדלת ולנגד עיניכם תתגלה עזרת הנשים.

שבח והודיה לאל בורא־עולם ויוצר־האדם „שלא עשנו אשה", להיות פטורים מענויים של עולים ויורדים. אף־על־פי־כן היה לבי נתון לאותן נשים מסכנות: סבתות ואמהות, שרגליהן בצקות ונפוחות וורידים מסורגים מצבצים בהן, ולבנות ישראל התמירות והיפות המהלכות על עקבים גבוהים כעל גבי כלונסאות, על הסבל והיסורים, הפחד והחרדה, שהסבו להן מדרגות רעועות אלו שהיו מגיעות חסרות נשימה אל קודש־הקודשים שלהן — עזרת הנשים.

לנו לילדי המתפללים בבית הכנסת, לא היה תענוג גדול מעליה וירידה במדרגות, אלא שנוהגים היינו לעשות קפנדריא בגלשנו על המעקה שבצד המדרגות. היתה זו גלישה כפולה: על המעקה ברכיבה, כשפניך אחורה, ומתחתיו על הקורה בישיבה, כשרגליך צמודות לגופך קדימה, ואתה רוכב על אחוריך. אם זכית לצאת מגלישה כפולה זו ומכנסיך שלמים, אל דאגה, אם ירצה השם, בשבת הבאה תחזור לביתך ומכנסיך קרועים. אמנם נכונו לך מכות ועלבונות, אך אין דבר, אמך תתקן את המכנסים ולשבת הבאה ישלחוך לבית הכנסת במכנסים חדשים, בלווי התראות, שאם, חס וחלילה, מתעתד אתה לחזור לביתך במכנסים קרועים, מוטב לך לא לחזור כלל. מובן שנשבעת בכל היקר לך, שמשחק הגלישה ממך והלאה, אך בהגיע תור הגלישה נשכח הכל: ההתראות והאזהרות, פגו ואינם ואפילו השבועה שנשבעת אבדה כוחה. ידענו גם ידענו, שהורינו לא יגרשונו מביתנו, עתידים הם אמנם לסטור על פנינו, לגעור בנו, לצבוט אזנינו, אך מי ישים לב לכך, הן את התענוג שקבלנו בגלשנו ממדרגות עזרת הנשים בבית הכנסת דשוק, איש לא יוכל לקחתו בדיעבד.

הראיתם מימיכם את ה„חורבה" של השמש ר' משה אהרן? אם טרם ראיתם בואו אחרי ותראוה. אך בטרם תעשו צעדכם הראשון, עלי להזהירכם וכל האיש הירא ורך הלבב ירחק ממנה. ימים רבים התלבטתי עד שאזרתי עוז לגֶשת אליה. הצצתי דרך האשנב השבור והכנסתי ראשי ומיד אחזתני פלצות; ראשי נתקע בפקעת קורי־עכביש, עיני חשכו וקמו בחוריהן. נשאתי רגלי וברחתי משם, בנערי מעלי את קורי העכביש, שנאחזו בפנים ובידים, אך מעדתי ונפלתי מלוא קומתי לתוך הקוצים, והברקנים, נשרטתי שריטות רבות ונכויתי בסירפד שצמח לתפארת ליד החורבה. אך סקרן הייתי לדעת מה אוצרת חורבה זו בתוכה. באחד הימים פניתי לר' משה אהרון השמש, שהיה יהודי טוב ונוח לבריות, וגילה חיבה יתירה על העזרה הרבה שהושטתי לו בבית הכנסת. אמרתי לו: ילמדני ר' משה אהרון „חורבה" זו על שום מה היא ומה טמון בתוכה? משה אהרון כדרכו, לא מהר לענות; שמט על פדחתו, כובעו הישן, הנוצץ מרוב שנים וזעה. גרד מספר גרדות על קרחתו והחליק בכף ידו המגויידת את זקנו המדובלל, שהה כמה ששהה והכין עצמו לתשובה, בפנים טובות ובמאור עינים, ענני בקולו העבה: — ספרים, מיין קינד, הייליקע ספרים, אבער אלטע צעריסענא ספרים [6]. ואני דמיתי שחורבה זו נועדה למקום התכנסותם של שדים ורוחות רעות ומלאכי חבל"ה, רחמנא ליצלן!

הטעמתם מפרי גנו של הדיין רבי יצחק דוידובסקי, המשתרע מעבר לגדר הגבוהה של בית הכנסת? אם לא, שמעו והאזינו אלי ואספר לכם נכבדות על גנו של הדיין. חסד עשה הקדוש־ברוך־הוא לבית הכנסת דשוק, שזיכהו לכל הפחות, במספר ענפים שהסתעפו מגנו של הדיין לעבר חצר בית הכנסת ושינו את מראיה. מסתכל הייתי בגן דרך חלון בית הכנסת, והנה הוא נחמד ותאוה לעינים. בעיקר מצאו־חן בעיני תפוחיו הגדולים

והאדומים, „המציצים" מתוך הגן לחצר בית־הכנסת. למרות תאוותנו הרבה לא העז אפילו שובב שבנו לגעת בגן ובתפוחיו, וזאת מפאת שייכותו לדיין, כי מי יגע בתפוחיו ונקה? ואין לי ספק שמצב זה היה נמשך עד סוף הדורות, אלמלא קם נכדו של אותו דיין, יונתן שמו (על שם סבו הרב הגאון יונתן, אביו של הדיין) והכריז בקול גדול, שאין הדיין בעליו של הגן: לא קנינו ואף לא ירושה מאבותיו. וכפי שהבית בו הוא גר אינו שלו, כן גם הגן. ועוד בטרם כילה הזאטוט דבריו עטנו על העצים כמשחיתים, כלינו זעמנו בעצים ובענפים, כאילו אשמים הם, שאין הדיין אדונם. קטפנו את כל התפוחים, שנטו לחצר בית הכנסת, ויותר משקטפנו השחתנו. אודה וגם אבוש, צר היה לי והלב נצבט. עת הסתכלתי אחר־כך דרך החלון על העצים הקרחים, שאפילו תפוח אחד לא נותר עליהם. נדמה היה כאילו גם פארו של בית הכנסת הועם ואף הוא מצער על עטרתו־צניפתו שהוסרה מעליו בידי אנשי־זדון.

כבר סיפרתי לכם שהעליה והירידה במדרגות לעזרת הנשים אינה תענוג. ההעליתם בדעתכם מה נמצא תחתן? אני לא העזתי לגשת לשם לאחר מה שקרה ב„חורבה" של ר׳ משה אהרון השמש. מרחוק עמדתי ולא קרבתי לשם. שני קרשים עתיקי־יומין היו קבועים על פתח הכניסה, שתי וערב, מה שהיה מעבר נשאר סוד כמוס לכל אלה ששמרו נפשם מגשת למקום זה. אך אם סקרנותך לא נתנה לך מנוח ונחנת בחוש של „בוחן ובודק גנזי נסתרות", אז דע לך, כי ידרש ממך קרבן גדול: לשקוע עד מתניך בקוצים, דרדרים, ברקנים ונהלולים. אנו הקטנים לא ניסנו אף פעם להגיע לשם, מפחד ה„טביעה" בקוצים שעלו מעל לראשינו, ומי חכם כי יעז להלך ב„ים" קוצים וינוקה?

רבונו־של־עולם! — חשבתי לא פעם — לשם מה ליהודיך כל־כך הרבה קוצים וחרולים, ומדוע אין דואגים גבאי בית הכנסת לנקות חצר זו? לא פעם התעטפה עלי נפשי בראותי את היהודים הזקנים הולכים במשעול הצר לעשות צרכיהם בבית־הכסא, כשהקוצים להם חומה מימינם ומשמאלם. רק יום אחד בשנה, היינו שמחים שמחה גדולה ל„ברכה" זו שנתברכנו בה — בתשעה באב. תאמר מה שמחה מצאת עת כנסת ישראל אבלה? בחרוליה הרבים שהתברכה בהם, אותם היינו קוטפים ו„מכבדים" בהם את הנשים והזקנים, כשהיו הולכים ל„קינות" לבית הכנסת והם מקללים אותנו קללות נמרצות ומנסים בכל מאמצי כוחם להוציא את החרולים שנסתבכו בזקניהם ובשערותיהם. מה התאימה חצר זו בחרוליה וקוציה לאותו יום מר ונמהר, כשכנסת ישראל מתאבלת ומבכה את חורבן ביתה.

וכשפרש שלטונו שר של חורף, היתה חצר זו מכוסה שכבת שלג עבה ואיש לא טרח לפלס נתיב לבית הכסא, ויהודים, כבהמה, היו עושים צרכיהם בשלג ומאבדים צלם האלהים שבהם, אל אלהים! העליהם ועל בית תפילתם נאמר „מה טובו אוהליך, יעקב, משכנותיך, ישראל"?

---

1. בית הכנסת הקר.
2. מתקן המטריות.
3. עוגת־דבש ויי״ש.
4. „האדום", היה יהודי אדמוני.
5. מנדל אוהב את המרחשת, שונא את ההגדה, אך את הכופתאות מרויח בדרך כשרה.
6. ספרים, בני, ספרים קדושים, אבל ספרים בלויים וקרועים.

ברחובות עיירתי

נח שקלאר

שרייבן וועגן לעבעדיקע איז אַ פאַרגעניגן, באַשרייבן די וואָס שטאַרבן אָפּ — איז אַ מצוה. זיי בעטן זיך: מאָלט אונדז, באַשרייבט אונדז, באַשרייבט אַזוי, אַז די קומענדיקע דורות זאָלן אונדז געדענקען און קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

שלום עליכם

א

זוכר אני יפה את ביקורי ה„אמריקנצס" בניסביז׳. אלה הם בני העיירה שקמו ערב מלחמת העולם הראשונה או בשלהי המלחמה, ויצאו לחפש את עתידם בעולם החדש שנפתח ליהודי תחום המושב. חזרו הם לעיירה לאחר העדרות של 20—25 שנים. זוכר אני איך שהיו מטיילים ברחובותיה של העיירה, בליווי קרוביהם או חבריהם, נעצרים על ידי כל חורבה, על יד כל עץ חלול ומתמוגגים ממש מזכרונותיהם בנוסח: „או, פה גר הרבי שלי"; „שם קיבלתי מכות מ„שייגץ" ומעץ זה נפלתי" וכדומה.

אודה על האמת, אז לא הבנתי אותם, לא ראיתי כל סיבה להתרגשותם ולהתפעלותם מבקתה עלובה, או עץ מט לפול וכו׳. אדרבא: עיני נשואות היו אל החדש, היפה, הנשגב, הגבוה והחזק. אני התרגשתי מה„רויטן מויער", מ„פאסטערעמצעקס סאַד" וכו׳. היום מבין גם אני אותם. היו אלה געגועים לימי הילדות, התרפסות על העבר שהיה ואיננו עוד. והרי מטבעו של אדם להתגעגע ולהעריך דבר שאבד לו.

אני בחרתי ברחוב שפיטלנה, כי זה הרחוב בו נולדתי ב־16.3.1918. בעיני ילד יהודי קטן הסתכלתי על אורחות החיים שלנו ושלהם, רחוב בו גדלתי וחויתי חויות נעורים עליזים ומאושרים — רחוב ממנו נפרדתי בליל שמחת תורה 1940, עת צעדתי בסך בכיוון הורודזיי, עם מגוייסים רבים אחרים לצבא האדום, כשמימיני צועד חברי הטוב מספסל הלימודים בגימנסיה

— יאַשה גינסיר ומשמאלי — אברמל קדוש — שלושה בחורים יהודים שגוייסו בקריאה שניה. הקדימו אותנו בקריאה הראשונה: איצ׳ה ברייטמן או „קובוק" בלשוננו, ויוסף דרוקר, ספיבאק בלשוננו בנוסח הישן, ו„די מאַכט" בנוסח החדש, של העידן הסובייטי.

שמות אחדים היו לרחובנו. בימי רוסיה הצארית שמו היה גוספיטלנאיה. בימי פולין קראו לו שפיטלנה — ולאחר ה־17 לספטמבר 1939, הוסב שמו ל־בולניצ׳נאַיה. המקור לשמות אלה היה „ההקדש", ששכן ברחוב זה, ואמנם אבותינו קראו לו „די הקדש־גאַס". ההקדש נוסד ע״י הקהילה עבור עניי העיירה, בו הם אושפזו לעת מחלה וזכו לביקורו של משה דער פעלשער, עם כל התרופות והרפואות המקובלות בימים ההם: בקבוק גומי (אַ פענכער) עם קרח, חוקן וכוס תה. „ההקדש" היה רק אחד ממוסדות האלה. חובה אף להזכיר את „הכנסת אורחים", „מלביש ערומים" וכו׳.

נוסף על השמות האלה — הרשמיים כביכול — נתברך רחובנו בכמה שמות בלתי רשמיים, אבל מקובלים. בזכות תחנת החשמל ששכנה בשכנות טובה לרחובנו — קראו לו די „עלעקטראָווניע גאַס" ובזכות מועדון „השומר הצעיר" ששכן אצל חוניה מזולקע, קראו לו די „לאָקאַל־גאַס".

אורכו של הרחוב לא עלה על 400—500 מטר, כשהוא חצוי באמצע על ידי רחוב ווילנסקה.

ב

ואלה שמות יהודי הרחוב שפיטלנה — „יהודים קודרים, פנים צומקים ומצוררים, יהודים בני הגלות, מושכי כובד עולה, המנשים את עמלם בדף של גמרא בלה, משכיחים רישם במדרש

שיחות מני קדם, ומשיחים את דאגתם במזמורי תהלים..." — (מתוך „אם יש את נפשך לדעת", מאת ח. נ. ביאליק).

משפחת ליברמן אברהם
„ מילשטיין שלמקה
„ וויינשטיין פריידל
„ וונילובסקי אברהם אהרן
„ הינקעדיקער איטקה
„ מאזין אברמל שיע
„ שקלאר צבי וריבה לאה וירחמיאל
„ ווסילובסקי נחום וריקלה
„ גבריאלוב קלמן
„ פומרנץ
„ רזניק ברל
„ קפלן יענקל
„ רזניק קופל
„ גבריאלוב שלמקה
„ צוקרברג מוטל וציפה
„ שיפריס זלמן
„ אנגלוביץ לייבה
„ לווין יענקל דוד
„ מאזין ישראל
„ מאלאווסקי ירחמיאל
„ גבריאלוב משהקה ואלטע
„ פולצק ישראל־מאיר ודבושה
„ יסינובסקי אהרן
„ בשינקביץ מישה
„ זטורנסקי שמואל יוסף
„ זטורנסקי שמרל
„ רוזובסקי עקיבא
„ אפשטיין שלמה
„ שפירא ברוך, נתן שלום
„ דוקר פייבל
„ אייזנבוד לייבל
„ טורצקי קלמן
„ גורביץ מוטל
„ לדר מוריץ
„ גצוב יודל
„ רעכעלעס שלמה
„„ שמואל שירקס
„ מירסקי מיישל
„ הרשל דער שוסטער (הרשל הסנדלר)

הרחוב שלנו התברך בכמה מוסדות חשובים ומכובדים, שהוו מרכז־חיים בעיירה.

ג

בראש וראשונה חובה לציין את הקהילה היהודית. זכור, בוודאי, לכולם הבנין היפה והגדול יחסית באמצע הרחוב — בנין הקהילה היהודית. שני אגפים היו לבניין. בין האגפים — משרדו של ראש הקהילה, מנהיגם, דוברם ונציגם של יהודי ניסביז' — רבי יואל רוזובסקי הטוב והמיטיב, זכרון צדיק לברכה. ועל ידו — רץ הקהילה רבי אברמלה רדונסקי, „מא־ליוצ'יק" על שום קומתו הנמוכה. באגף הימני שכנה המזכירות של הקהילה, כשעל העבודה מנצח מזכיר הקהילה מר סוראַביץ. האגף השמאלי מיועד היה לישיבות ועד הקהילה, לבחירות לקהילה, לקונגרס הציוני ולמסיבות („בנקטים") לכבוד העולים לארץ־ישראל. וזכורים לי כמה „בנקטים" כאלה, שבהם הפליא לבדר את הנוכחים בנגינתו היפה על הכנור ,מר יוסף לב. כל דיירי הרחוב הצטופפו אז על יד החלונות, על מנת להציץ לנעשה ב„בנקט" ולהאזין לצלילי המנגינות היהודיות.

בנין הקהילה עבר גלגולים רבים. היו שנים שבבנין זה קיים היה בית הספר היידישאי — ה„פאָלקס־שולע". הרוח החיה של מוסד זה — ושל מוסדות ציבוריים אחרים — היה לייבעלע אייזנבונד ז"ל, איש מלא מרץ ויוזמה. זכורים לי כמה מהמורים שלמדו באותו בית־הספר בבנין הקהילה; גרובאַרט ואשתו (מקודם הורה מר גרובאַרט ב„תרבות" ואחר כך עבר ל„פאָלקס־שולע") ואליהו רדונסקי, בוגר הסמינר בווילנה, שלמד עברית. תלמידי ה„פאָלקס־שולע" היוו את הגרעין של ה„סקויט" ו„הסקיף" — שתי תנועות נוער יהודיות, אחת של „פועלי ציון", והשניה של ה„בונד".

במסגרת ה„פאָלקס־שולע" פעל חוג דרמאטי שהיה פעיל ופורה מאד. החוג הכין והציג כמה הצגות שזכו לביקורת טובה מאד. במיוחד הצטיינו בכושרן הבימתי שיינה לעמעש ורוזה הלפרין. כעבור שנים עבר ה„פאָלקס־שולע" לבנינו החדש והקבוע במיכאלישוק.

ד

על יד בנין הקהילה היתה חצר גדולה ולה זכות גדולה משלה. היה זה מגרש „מכבי", אגודת הספורט הראשונה בניס־ביז'. זכורים ודאי לכולם העמודים בצורת ח' שעמדו בפינת החצר ועליהם תלויים המכשירים להתעמלות. בנוסף על האמון היום־יומי בערבים, שהיה מרכז במגרש עשרות נערים ונערות, היתה האגודה מארגנת כל שנה „יום ספורט" („טורנפסט") בלשון העיירה, ואז הפגינה האגודה את כל יכולתה והשגיה. במגרש היו מתאספים כל נכבדי העיר, לבושי בגדי שבת, וכל אלה שידם השיגה לקנות כרטיס. לצלילי תזמורת מכבי האש הפגינו המכבים את כוחם בהתעמלות המונית, כשעל המלאכה מנצח המדריך נחום ווסלובסקי. לאחר ההתעמלות, באה תורה של האתלטיקה. זכורה לי היטב דמותו של שלמקה פרפל, שהצטיין בקפיצה מעל „חמור". דמותו של וולוול קאלושניק, שהפליא בלהטוטיו על הטרפציה ומעל לכל — גופו התמיר והיפה של ניומה יבלבסקי שבתרגיליו הקסים אותנו, הצעירים, שישבנו פעורי פה על העצים, הגדרות והגגות מסביב למגרש.

בעינינו — היתה זו התגלמות שר הספורט בכבודו ובעצמו. גולת הכותרת של אגודת „מכבי" היתה קבוצת הכדורגל שלה, שכוכביה נהפכו לאלילי הנער בעיירה. שמות כמו פינטוס, פבריקנט —נשאו בפי כל. זכור עמי טוב ההרכב הקלאסי של נבחרת זאת מימי גדולתה: פינטוס השוער, המהולל, ויוסל ברזין, משה הינקדיקר, משה פבריקנט, אברהמל פאבר, המומחה לנגי־חות ראש, נחום ווסילובסקי, מוטלה מאלאווסקי, פסח בורסקי, יוסלה פבריקנט — שמשום מה שיחק תמיד במגפיים. חברי האגודה היו מזמן לזמן עורכים תרגילי סדר ועוברים בסך את הרחוב כשבפיהם שירה. זוכר אני במיוחד שיר אחד ומנגינתו, למרות זאת שאת מיליו אף פעם לא הבנתי וספק אם מישהו ידע בכלל את מובנם ושרשם האמיתי.

ואלו הן המלים כפי שנחרתו בזכרוני:

„הצ'קה מלינה די סאלדאט
הצ'קה סיצקה דליגאט
הצ'קה מלינה, לינה לינה...
הצ'קה מלינה, לניה לינה...
הצ'קה סיצקה — הודז'רה מודנוה — הו האַ "

מי יכול היה להדמות ולהשתוות לבחורים — הארזים הצועדים ושרים ברחובות העיירה ומי מסוגל היה להעריך את אושרן וגאותן של האמהות, שלוו בעינים אוהבות ודומעות את בניהן, קרוביהן או שכיניהן. אין זאת גוזמא או מליצה ריקה,

אם אומר שאלה היו בני המכבים והחשמונאים ואבות חיילינו היום.

ה

מוסד חשוב נוסף ששכן כבוד ברחובנו, היה דער „מצה־ארטעל״ (מעין קואופרטיב לאפיית מצות). למחרת פורים נאלצו ציפה ומוטל להעביר את מטלטליהם ולפנות את דירתם ל„ארטל״, שבראשו עמד ישראל צדוק. גלגולים רבים עבר תהליך אפיית המצות. לפני פרוץ הטכניקה לעיירה, הסתפקו יהודיה באפיה ביתית. כמה משפחות היו מתאספות ואופות לעצמן מצה, כשלכל אחד תפקיד מוגדר.

עם התפתחות הטכניקה — קנה מר צדוק מכונה לאפיית מצות. המכונה בת שני הגלגלים הגדולים זקוקה היתה לידיים חזקות לשם הנעתה: שניים מצד אחד, והשלישי מהצד השני. מסובב גלגלים קבוע היה גוי אחד חזק, מאַטשיי. לאחר התפתחות טכנית נוספת, התחילו להשתמש בסוס, שהסתובב בחוץ במעגל ומניע את המכונה. בשנים האחרונות החליף כוח החשמל את הסוס. בתור ילד אהבתי לשהות בארטל ולהסתכל בתהליך האפייה, ואם נתנה לי אפשרות אף לעזור — הייתי מאושר. חלוקת התפקידים היתה כמעט קבועה במשך שנים. ציפה, בעזרתו של לייזר מאטעלעס, הכינה את העיסה שעברה מהם לאיצ׳ה למש או לאיסר מזולקעס — ה„טרעמבאָווטשיקעס״ שמתפקידם היה ללוש בעזרת מוט ברזל את העיסה. הם העבירוה לפונטוס המכונאי.

המצה שהתאספה בסוף על הסרט של המכונה, נאספה על ידי העוזר של המאשיניסט ונמסרה לדינה רייזל ספיוואק, שסידרה אותה על מקלות ארוכים שבעזרתם הכניס את המצה לתנור ה„זעצער״ פייבל דוקר. ומכיוון שלא קל היה לעמוד כל היום מול תנור לוהט — קיבל פייבל בימי אפיית המצה, עיניים אדרמות והוא זכה לכינוי „מלאך המות״. לעתים החליף אותו זעצער שני — בניה בליך. המצה האפויה נאגרה בארגז, משם אספו אותה ה„פאַקאָווטשיקעס״ לסלים גדולים. על ידי המאזניים עמד ר׳ ישראל צדוק, שהיה מומחה לשקילה, כשעל ידו עוזרת הגזברית פרומצ׳ה בנרף. לאחר השקילה והאריזה וההורדה של שלוש מצות „למעות חטים״, הגיע תורם של הסבלים מוטל גח וזליג „דער באַראַבאַנשטשיק״. ואכן — הסבלים האלה עם הסלים הגדולים על שכמם, המסתובבים ברחובות העיירה, סמלו ובשרו את בוא החג, בוא האביב. תפקידם של הסבלים היה גם להסיק את התנור ולספק מים. זליג, שהיה מטבעו בחור עליז ומלא הומור, מלא גם תפקיד נוסף ב„ארטל״: הוא שעשע את הקהל בהלצותיו, מתיחויותיו וסתם מעשי קונדס. אחד הדברים המשעשעים היה — לשים סל ריק על ראשו של שלומיאל. זכורה לי היטב גם אמרה אחת שהיתה נפוצה ב„ארטל״: משרצה מאן דהוא מצה דקה (ומצה דקה מצריכה יותר עבודה) — הפנו אותו לפונטוס ה„מאַשיניסט״. פונטוס, לאחר ששמע את הבקשה היה מראה על גלגל במכונה שבעזרתו אפשר לכוון את עובי המצה ואומר בתמימות של מלאך: „אַז מען שמירט אָן דאָס רעדעלע — גייט דינע מצה״ („מי שנפשו חשקה במצה דקה — צריך היה, למרוח את הגלגל בצורת בקבוק יי״ש).

ו

על יד בית משפחת „הינקדיקער״, די פאלניצעס, עמד ספסל. ומכיוון שספסל זה השקיף על רחוב סירוקומלי, שימש הוא מקום להתקהלות. לנשים בכלל, ובליל שבת בפרט. בליל שבת, עת הגברים פנו לבתי־הכנסת לקבלת פני שבת המלכה, התיישבו הנשים על הספסל לשיחת חולין. במרכז עמד שמעון הקצב. שמעון היה חובב קולנוע מובהק. וזאת לדעת — בימים ההם היה בניסביז׳ קולנוע אחד (למעשה — ראינוע), אצל זוסמן. לא היה סרט, ששמעון לא ראה אותו. אינני יודע מה היה כוחו של שמעון בקריאת הכתובות בשפה הפולנית, אבל בכוח דמיון רב הוא נחן. הוא הבין הכל ומה שלא הבין — דמיין לעצמו. שמעון זה היה מופיע בכל ליל שבת ברחובנו, על יד אותו ספסל ומספר את הסרט שרָאה. הנשים ישבו פעורות פה והקשיבו לכל מלה ומלה. שמעון זה עלה עם משפחתו לארץ, אל בתו בתיה, בטרם השואה.

רחובנו — ככל רחוב אחר — נחן בטיפוסים מיוחדים משלנו ומשלהם וכמה מהם אזכיר:

בסימטה שעל רחובנו על יד משפחת מאלאווסקי, גר „המשגיח״, יהודי בא בימים, בעל זקן לבן ארוך ובעל הדרת פנים. הוא היה הרבי בבית המדרש החדש. בערב יום־כפור, לאחר תפילת כל נדרי ולפני תפילת מעריב, היו נוהרים מתפללים רבים לבית מדרשו של המשגיח — להאזין לדרשתו. הוא היה גם בעל תפילה והנעים בקולו הערב והחם את תפילות היום הקדוש. זוכר אני, איך יחד עם אשתו היה הולך ערב־ערב לבאר, להביא על מקל דלי מים.

על יד ביתנו גר אברמל שיעס, עגלון, בעל שני סוסים, שנסע יום־יום להורודזיי. הוא נתברך במשפחה גדולה — 5 או 6 בנות. זאת היתה משפחה מוזרה — סגורה ומסוגרת. לא היה להם כל מגע עם השכנים, ואף אחד לא עבר את מפתן ביתם. לכן זכו הם לכינוי „דער קאַשטשאָל״ (כנסיה קתולית), שיהודי לא נכנס לשם. כשהיה לעתים הכדור שלי עובר את הגדר ומתגלגל לחצרם, היתה בעיה גדולה איך להוציאו משם.

וראה זה פלא — בדיוק מולם היתה משפחה שניה, שמואל שירקעס, אשתו ובתם היחידה, רווקה זקנה. אף בית זה היה בחזקת „טאבו״ לכל דיירי הרחוב ואותו כינו בשם די „צערקעוו״ (כנסיה פרבוסלבית).

וכמובן, שגם מוכי גורל לא חסרו ברחובנו או בסביבתו הקרובה. די להזכיר שמות כמו: פויקה ניסה די ווייסע שמאלקע, בעבעלע וכו׳.

הרחוב שימש גם כמעבר לכמה „דבר אחרים״, ששמם הלך לפניהם כמו: „כאַכאָל״, „מאכלאי״, „ווינצוס״, „ווצזמרסקי דער גנב״, וואָלאַדזקי וקמוצקי.

ז

הרבה בתי־כנסת היו בניסביז׳, כשבראשם עומד „די קאַלטע שול״. בית הכנסת הייצוגי של הקהילה — שנהפך בימי השואה למבצר אחרון ללוחמי הגיטו. אחד מבתי־הכנסת הדלים והקטנים היה בית־הכנסת דפרושים, שבו התפלל סבי ואבי זכרונם לברכה. אודה ולא אבוש — קשה היה לי בילדותי להסכים ולהשלים עם טעמם ובחירתם של סבי ואבי. קנאתי בילדים שהוריהם התפללו בבתי־הכנסת הגדולים והמפורסמים יותר, כגון: בתי־המדרש הישן והחדש — ולמה דוקא אבי בחר בבית כנסת זה? הוא היה קטן, ללא עזרת נשים, ואפילו בימה ומדרגות לארון־הקודש לא היו בו. סתם אולם, שהפכוהו לבית־כנסת. ספק רב אם מישהו מן המתפללים בו הבין את פירוש שמו „פרושים־שול״.

יחד עם זה היו לבית־הכנסת שלנו כמה מעלות טובות שחיפו על דלותו החיצונית. דווקא מכיון שהוא היה קטן, קל היה לחממו בחורף. ובאמת תענוג היה להיכנס לבית־הכנסת בליל שבת בחודשי החורף. חום נעים תרתי משמע — פיסי ורוחני כאחד — הקביל את פניך. במיוחד נהנו הזקנים שתפסו את מקומם שעל יד השולחן הקרוב לתנור. קרה לא פעם הדבר, שרבים ממתפללי די קאַלטע שול ובתי־כנסת אחרים היו עוברים אלינו בחודשי החורף.

בית־הכנסת שלנו הצטיין בסגולה נוספת והוא — הטבק. לכאורה, טבק כמו כל טבק ובכל זאת בעל טעם אחר. אין זאת,

אלא שאחד המתפללים ידע היטב את סוד הכנתו. והיה מוסיף לטבק טיפות מנטה או בושם — החיה נפשות בכל ימות השנה וביום כיפור לא כל שכן, כי הוא היה סגולה טובה לצום. ושוב היו רבים מן המתפללים בבתי־כנסת אחרים נכנסים לבית־הכנסת שלנו „כאַפּן אַ שמעק טאַבאַק".

ודבר שלישי שבו הצטיין בית־הכנסת שלנו, היה ענין ברכת הכהנים — „דוכענען". בבית־הכנסת דפרושים התפללה משפחת פרנסקי, שאמי רבה־לאה ז״ל היא צאצא ממנה והפרנסקים כהנים היו. יודעי דבר מונים גם בעל תפילה טוב ממשפחה זאת — יושה החזן.

כל הפרנסקים יודעי שירה היו ומסורת בידם: בשעת ברכת הכוהנים לשיר. והיו להם מנגינות לשלוש רגלים, לראש־השנה וליום־כפור. חג חג וניגונו. הכוהנים היו מתחילים וכל הקהל מצטרף אחריהם. עד היום שמורים בזכרוני נגונים אלה ולא פעם יקרה, לעת חג ומועד מזמזם אני אותם כאילו רוצה לומר — עוד לא נותקה השלשלת.

אגב — מכיון שרוב הפרנסקים הגרו בשלהי מלחמת העולם הראשונה לאמריקה והקימו שם מושבה משלהם — המסורת נמשכת שם וניגוני ברכת הכוהנים מבית הכנסת דפרושים בנסביז' עברו אף הם לעולם הגדול. אני זוכר רק את סבי ז״ל, יהודה לייב פרנסקי, שהיה לו קול ערב מאד והוא ראש זקן הכוהנים ונותן הטון. בערוב יומו נסע לאמריקה לבקר את בניו ומשפחתו — ומה רבה היתה שמחתו כשנוכח לדעת שמסורת הפרנסקים נמשכת.

אבי ז״ל, ר' צבי ברב חיים שקלאר, היה במשך שנים רבות גבאי בית הכנסת — ומתפקידו היה לדאוג לכל צרכי בית הכנסת: עצים להסקה בחורף, נורות חשמל מיוחדות לחג ומועד, לתי־קונים ושיפוצים — ולהבדיל אלף הבדלות — לצרכים רוחניים כגון — בעלי תפילה לימים נוראים. פרוכת יפה לארון הקודש, שופר חדש וכו'. והוא עסק בצרכי ציבור זה באמונה. אהבתי להאזין לשיחות שלו עם ר' אברמל רדונסקי על כך מי יתפלל שחרית ביום כפור ומי יהיה בעל המוסף, את מי יכבדו בשלישי ואת מי במפטיר בשבת רגילה. בחג „ערכו" את העליות. ועשה זאת שמש בית הכנסת ר' ישעיה דרוקר־ספיוואק. ספיוואק קראו לו על שם יכולתו הרבה לתת קולו בשיר. אותו ישעיה ספיוואק היה אחד השחקנים הראשיים באופרה הניסביז'אית „מכירת יוסף" — הוא שר את האריות של יעקב. בקול ערב היה מוכר את העליות בנוסח „איין גילדן אום מפטיר" („זהוב אחד בעד מפטיר").

ח

מסורת היתה בבית הכנסת דפרושים — אחת לשנה לקיים חגיגת סיום של ספר — אַ „ווטשערע" (סעודת־ערב), בו השתתפו כל המתפללים. שבועות על שבועות תיכננו את ה„ווטשערע": התפריט והתפקידים: אשתו של מי תאפה את החלות ואיזו עקרת־בית תבשל את הדגים ובזכותה של מי יפול הכבוד לטגן א האווזים. אמי ז״ל, ריבה־לאה בת יהודה לייב פרנסקי, היתה עקרת בית טובה וידעה את רזי המטבח ובהיותה עוד אשת גבאי — הרי נפל בחלקה על פי רוב לבשל את הדגים.

ראשון הטועמים היה תמיד שלום פעפקע הכובען. הוא היה בא אלינו לטעום את הדגים. אגב, שלום זה היה יהודי מלא חיים ושופע הומור. הוא על פי רוב ספק את התוכן הבידורי ב„ווטשערע". בראש השולחן ישב, כמובן, הרבי של בית הכנסת — דער זאַלאָוויצער. הרבי שלנו קיים גם חדר משלו בבית הכנסת. ישבו על יד שולחנו כ־10 ילדים מגילים שונים. מכיון שאני למדתי בגימנסיה פולנית ואבי ז״ל חרד היה לחינוך היהודי שלי — על כן סידר, שבימי החופש הגדול הייתי אף מצטרף לשולחנו של הרבי ולומד קצת „יידישקייט": חוזר על פרשת השבוע, קצת רש״י ופרקי אבות.

הרבי הזה הכין אף אותי לבר־מצוה. בשבתות, שהייתי חופשי מהלימודים בגימנסיה, הייתי הולך לבית־הכנסת ואז זכיתי תמיד במפטיר בזכות אבי הגבאי מחד, ובזכות יכולתי לומר יפה את ההפטרה לפי כל טעמי המקרא.

מכיוון שימי־החופש הגדול נכנסים אף לחודש אלול ובחודש אלול תוקעים בשופר, הרי מנצל הייתי את שעות שהותי בבית־הכנסת לאמונים בתקיעת שופר והגעתי אף ליכולת טובה. בעל התקיעה הקבוע בבית הכנסת שלנו היה ר' אהרן איצ'ה קורנס — האופה. אבל הוא כבר היה זקן וקצר נשימה — ולא הספיק לו האויר בריאות. מה עשו? העמידו אותי על ידו. הוא אמר את הברכות ותקע את התקיעה הראשונה ועל פי רוב — נתקף מיד בשיעול — ואז העביר את השופר לידי ואני תקעתי את כל התקיעות במרץ, בצלילות ובהקפדה. למען האמת — לא כל המתפללים היו מאושרים מזה שנער צעיר הוא שליח ציבור שלהם דווקא בימים הנוראים ועליו מוטל לפרוץ בתקיעותיו את שערי השמים — אבל הצעירים יותר שבין המתפללים תמכו תמיד בשליחותי ונהנו לשמוע תקיעה של ממש.

לרבים מן המתפללים היתה חזקה על איזו שהיא עליה או כבוד אחר. אבי ז״ל שימש שנים כחתן תורה בשמחת תורה ובגאוה הסתכלתי בו, איך שהוא משכל ידיו ומגביה את ספר התורה. ר' זלמן וולוז'נסקי קנה תמיד פתיחת הנעילה ואילו ירחמיאל מאלאווסקי (בויטע) ירש מאביו את החזקה על כל הנערים. בויטע הזקן (משה בר) — היה מצטיין בעיקר בשמחת תורה, אז הוא היה מקפץ ושר „נישטאָ אַזאַ גאָט ווי אונדזער גאָט — אין כאלוהינו, נישטאָ אַזאַ האַר ווי אונדזער האַר — אין כאדוננו".

גאוותנו היתה על בעל התפילה הראשי שלנו, ר' אברומקה „דער געלער" (הדז'ינדז'י). היה זה בעצם אבי ז״ל, שדחף אותו „לעמוד". הוא היה בעל קול ערב והסתפק רק בתפילות של יום חול. משעמד אבי על יכולתו, עודד אותו ואיפשר לו להתפלל בשבתות ובימי חג. הוא היה בעל המוסף הקבוע שלנו ובמיוחד אהבתי את הקדושה במוסף שלו ואת „כבקרת רועה עדרו". משהצליח אברומקה בתפילה ויצאו לו מוניטין בעיירה, נפתחו לפניו דרכי היכלי קודש והוא למד את מלאכת השחיטה ונהפך לשוחט — קודם בעיירה סמוכה לניסביז' ואח״כ בניסביז' עצמה.

עם בוא הרוסים לניסביז' בספטמבר 1939, התחסל בית־הכנסת דפרושים ומשפחת פליטים שוכנה בתוכו. כעבור זמן לא רב עבר גורל זה על יתר בתי־הכנסת.

השוק בניסוויז'

יעל קורל (איזנשטדט)

עתיקה היתה ניסביז' בסיגנון תיכנונה ובנייתה. כיכר שוק מרובעת במרכזה, בנין העירייה עם צריח ומסביב לה מתמשכים רחובות העיירה. ביתנו ניצב באחת הפינות המרכזיות של השוק. בניין העירייה על חנויותיו ועמודיו המקומרים היה לנו הילדים, מקור לא אכזב למשחקים. הצריח בו הותקן דגל עם כליי־רעם (נגד ברקים שהפילו חללים רבים בסביבתנו) היה מקור בטחון. את גגון הרטוש איוו להם, האנקורים ,כמקום מיפגשם שהיו מתכנסים בציוצים מחרישי אזניים. הצפורים עמדו על גג הפח במרחקים מדודים, כאילו מפקד רם מעלה פקד עליהם. כך התבוננתי רבות על הישיבה של מעלה שדנה בעניינים שברומו של עולם. בפינת השוק משאבת המים שסיפקה מים זכים וקרים. הבאר משכה אליה תושבים מכל השכונות. יכולת שם לפגוש חיילים מגדוד ה־27, שריצו את עוונם, בנשיאת דליים ל„בית האדום". שם פגשת גם את ה„וואסער טרעגער" (סבל מים) בקפוטה חגורה בחבל ואסל דליים רכוב על כתפיו. זכור לנו „שויקה" שהיה מומחה בחיקוי: שיקשוק הרכבת וצפירתה, שגבו שח מכובד האסל והדליים. בימי הקור כשכל טיפה השאירה נטף קפוא ריחפה סכנת ההחלקה עליהם, והפכה פרנסתם לעבודה מפרכת.

יום השוק

צביון מיוחד קיבל אצלנו יום השוק. עוד בשעות הבוקר המוקדמות בשעת הצפרירים, עת השמים אדמו כדם, היו איכרי הסביבה מגיעים לתפוס מקומות בשוק בעגלותיהם העמוסות כל טוב. אלה התגלגלו על אבני הכביש הבולטות. חיש מהר התמלא השוק, ובאשר תפנה, סוסים לועסים משקים הקשורים לראש ופניהם לעגלה. כאשר הריקו את התוצרת, בא תור ביקור בחנויות. אלה היו מלאים עד אפס מקום. יהודים אלה שאבו את פרנסתם מהאיכרים אשר תמורת תוצרתם הביאו מחיה לאלפי בני עירנו. בשוק יכולת לפגוש את מוכרי ה„קלצ'ים" וביניהם את בנה של ליפשה עם סל נצרים רחב מידות שהכיל לרוב חלקי ברווזים וגלידי שומן מריחים ופיה מפיק מרגליות. לנוף הכללי של השוק שייכת היתה „תיבת הזמרה" (הקטרינה) שמשכה בפיתוייה את כל ילדי העיר.

בציפייה ובחרדה הגישו את מעטפת הפרס למקורו החד של התוכי. המנגינות הנוגות של הקטרינה משכו עוברים ושבים שביקשו את מזלם שוב ושוב.

עם ערוב היום נשמע שוב טרטור העגלות, אך עתה הן התנהלו בקלות יתרה לאחר שהשתחררו מהמטען. „מוזיק" שישב על העגלה ניגן על הגרמושקה מנגינה רוגעת שנבעה מלב שלוו לאחר יום מקח וממכר.

השוק בערוב היום, באחד מימי רביעי בשבוע.

אין אַ מאַרק־טאָג, פאַרנאַכט, אין איינעם פון די מיטוואָך־טעג.

בתי־ספר, ארגונים, בית מדרש

יעקב דוד בוצין

„גורודסקוייה אוצ׳ילישצ׳ה"

השנה היא שנת 1919. בעיירה — שולטים הבולשביקים, והמלחמה ביניהם לבין הפולנים נטושה במלוא העוצמה והמצב הכלכלי — חמור.

הייתי אז תלמיד בית־הספר „גורודסקויע אוטשילישטשע" ברחוב סטודנצ׳סקה. המורים היו בעלי נטיות ליברליות אף כי רובם היו קצינים בצבא הצאר. במיוחד הצטיין באהדתו לתלמידים היהודיים ממלא־מקום המפקח, המורה קונסטנטין גריגורביץ. מורה זה היה בעל אינטליגנציה רבה ומחונן בחוש הומור, ואהוד מאד היה על תלמידיו. לעומת זאת היו התלמידים הנוצרים שונאי ישראל מובהקים. הם היו בני בעלי אחוזות זעירות ואיכרים עשירים. במיוחד התעללו בתלמידים היהודיים בזמני הפסקה, במלתחה ששכנה במרתף. התלמידים הנוצריים היו עומ־דים ליד הקירות ומשנכנס תלמיד יהודי לאולם תפסוהו וטילטלו אותו מקצה אחד למשנהו של האולם והיה ככדור משחק בידי הגויים עד שהיהודי היה צונח אין אונים באמצע האולם. רק אז היה אחד מן התלמידים הנוצרים מהכיתות הגבוהות מקים אותו ומוציאו מן האולם.

באחד משיעורי ההיסטוריה הרוסית הרצה המורה ניקולאי יאקוביץ׳ (מורה זה איש קווקז, נקלע לעירנו עקב המלחמה), על בוגדן חמילינצקי ורצח היהודים. התלמידים הנוצרים הגיבו על דבריו בהערות אנטישמיות צמאות לדם יהודי. אולם המורה לא אמר דבר על דברי הבלע של תלמידיו. לכן החלטנו אנו, התלמידים היהודיים להביע את מחאתנו על אדישותו של המורה ולהיעדר משיעורי היסטוריה. המורה, לפי התקנון רשם מדי יום ביומן הכיתה כי תלמידיו היהודים נעדרים משיעורי היסטוריה. כעבור שבועות מספר, נזדמן לכיתה ממלא־מקום המפקח, ובבוד־קו את יומן הכיתה נוכח לדעת כי משיעורי ההיסטוריה נעדרים התלמידים היהודיים. לשאלתו לפשר הדבר סיפר התלמיד יוסף ברזין את אשר אירע בשיעור להיסטוריה, על ההערות האנטי־שמיות של התלמידים הנוצריים ועל אי־התערבותו של המורה ניקולאי יאקוביץ׳.

בשמעו את הדברים מפי „דוברנר" חרה אפו מאד וקרא לתלמי־דים הלא־יהודים לקום וכאשר איש מהם לא קם, נטל את רשימת התלמידים השמית שלהם, ורק כאשר קרא איש איש בשמו, רק אז קמו ונשארו לעמוד כל השיעור. אז הטיף סגן־המפקח, קונסטאַנטין גריגוריביץ׳ מוסר לתלמידים הנוצרים, גינה אותם בחריפות, באומרו, כי עליהם עד רבות ללמוד מהיהודים, מאורח־חייהם, הבנתם, תרבותם ומוסריותם. אך המורה התנצל בפני התלמידים היהודיים.

חווייה עמוקה העניקו לנו שיעורי הדת. המורה היהודי העניק לנו חוויה עמוקה שאין לבטאה במלים (זר לא יבין את זאת) שכן נושאי שיחותינו היו; תולדות ישראל, התנועה הציונית, הצהרת בלפור וכד׳. בהפסקות היה ליבל לווין (בנו של ר׳ אהרן השוחט ז"ל) ניצב על כסא, חובש כובע וקורא בקול רם: „דברו עברית, רק עברית". מאז קראו לליבל לווין התלמידים הנוצריים: איבריס (עברית).

„השומר הצעיר"

הצעירים לייבל ויהושע גלפנד, בניו של ר׳ שמואל גלפנד המלמד (גרו בשולהויף), היו ממתפללי בית־המדרש החדש. ומקום ישיבתם בבית־המדרש של אבי ר׳ שמואל יוסף ז"ל ושל ר׳ שמואל גלפנד ז"ל היו סמוכים זה לזה. אנו הבנים היינו נפגשים בזמן התפילה בחגים ובשבתות ומשוחחים על הלימודים, על הציונות ועל נושאים שונים.

לייבל גלפנד למד בסמינר הפולני למורים. בשעתו הוא סיפר לי על קשריו עם תנועת הנוער „השומר הצעיר", על מטרותיה ועל טרדותיו להשיג רשיון מטעם השלטונות להקמת קן התנועה. השלטונות המחוזיים דחו את הבקשה ואסרו לקיים תנועת צופים „השומר הצעיר" בניסביז׳, מסיבות בטחו־ניות, כביכול.

אולם לייבל גלפנד לא אמר נואש, ופנה באמצעות המרכז לתרבות שבראשו עמד ר׳ יואל רוזובסקי, שהצליח להשיג רשיון להקים חוג לספורט ולהתעמלות, בשם „השומר הצעיר" ע"י המרכז לתרבות בניסביז׳. ואכן, בעזרת ר׳ יואל רוזובסקי השיג ללייבל את הרשיון המיוחל.

בהשפעת השיחות עם לייבל הצטרפתי ל„השומר־הצעיר". בתאריך 2.8.1924, נתקבלתי לתנועה באישור רישמי מטעם הנהגת הקן, בחתימת ידה של גנסיה שמושקוביץ — ראש הקן. אחרי זמן קצר נתמניתי כמזכיר הקן. הועמד לרשותי שולחן כתיבה באולם הגדול של ועד הקהילה, ומילאתי את תפקידי בנאמנות.

ראש גדוד „הכפירים" ע"ש טרומפלדור היה לייבל גלפנד ואני הייתי ראש קב׳ „לוי". השתתפתי ב„פעולות" עם הקבוצה, ועם הקן שעל פי רוב התקיימו באולם הקהילה העברית — על נושאים שונים, תנ"כיים, היסטוריים, ציונות, חלוציות, ספורט, שירה טיולים ליערות וכו׳.

בל"ג בעומר תרפ"ה ערכו מצעד בתלבושת אחידה, שתי תנועות הנוער „לספורט" — „המכבי" ו„השומר הצעיר", על דגליהן וסמליהן דרך הרחובות הראשיים ליער. בעברנו על יד בנין הקהילה העברית, עמדו ע"י השער המנהיגים הציוניים בניסביז׳, ובראשם מר יואל רוזובסקי ז"ל, מר בנימין איזנבוד ז"ל ומר שמושקוביץ ואחרים, שליבם עלץ וגאה נוכח הנוער היהודי זקוף־הקומה.

„תפארת בחורים"

אגודת „תפארת בחורים" נוסדה בימי המלחמה העולמית הראשונה, ורבים מחבריה מפוזרים כיום בארצות־הברית, בארצות דרום־אמריקה, בישראל ובארצות שונות בעולם. מטרות האגודה במידה שזכור לי היו: ללמוד תורה ולמלא את חוקיה.

בתקופה הראשונה לקיום האגודה „תפארת בחורים" היה „מנין" לתפילה בשבתות ובחגים בביתו הפרטי של ר׳ פרץ באשינקעוויץ ז"ל. הוא היה מכונה „דער קופערטניק", על שום מקצועו — נגרות. הוא היה נגר מומחה לארגזים גדולים על גלגלים עם מכסה עליון, שננעל על מפתח ,צבוע בצבעים מרהיבי עין. האיכרים מהכפרים היו הקונים העיקריים של הארגזים האלה, להטמין בהם את רכושם הביתי: כלי המיטה, בגדים, תכשיטים יקרים וכיו"ב. במקרה של דליקה יכול היה למשוך את הארגז על כל אשר בו החוצה ולהציל מן האש את רכושו.

בתקופה יותר מאוחרת קיבלה האגודה מוועד הקהילה בנין קבוע לתפילה ולמסיבות, על יד בית המדרש החדש, (שנקרא קודם לכן „גמילות חסד"). כאן קיימו את מניינם ושיעוריהם החבריים. בשבתות ובחגים נערכו „קידושים". בשמחות שונות ובשמחת תורה היו בין הבאים והמוזמנים מ„פני העיר" ונכבדיה ובראשם הרב בורגמן, הרב דמתא והמגיד ר׳ דב־בער הלפרין (ר׳ בערל חאַצקעלס) שהיו דורשים מענייני דיומא ומבלים ביחד בשירה ובריקודים.

הרב דב בער הלפערין היה המלמד הקבוע של חברי האגודה. בימי חול, מדי ערב בערב בשעה 9 התחיל השיעור. למדו ב„שלחן ערוך", תנ"ך, פרשת השבוע, וכיו"ב, בכל ערב נושא אחר, לפי תכנית קבועה מראש. כן התקיימו שיעורים

ועד אגודת „תפארת בחורים" בשנת העשור להווסד האגודה תרפ"ה 1925. (צילום: מ. פאַיאַנס).
קאָמיטעט פון דער געזעלשאַפט „תפארת בחורים" אין ניעסוויזש, 10 יאָר נאָך איר גרינדונג, אין יאָר 1925.

בשבתות ובחגים בשעות אחרי הצהריים. חברי „תפארת בחורים" היו רובם ככולם בע"י מלאכה. מספר חברי האגודה הגיע למאה בערך.

מדי שנה בשנה התקיימה אסיפת חברים כללית. הוועד היוצא מסר דו"ח על פעולות האגודה ודו"ח כספי. התקיימו בחירות לועד האגודה ולועדת הביקורת ותוצאותיהן פורסמו בפומבי. לראש הוועד נבחר באורח קבוע ר' יהושע באשינקעוויץ, משום שהיה מתמסר בלב ונפש לאגודה ולפעולותיה ולקירוב החברים.

בימי מלחמת פולין והבולשביקים פעלו חברי „תפארת בחורים", ובראשם הרב בורגמן, פעולה קדחתנית — וראויה לציון ולשבח — להכין מטבח כשר לפסח בשביל חיילים יהודיים בצבא הפולני, שחנו בעירנו ובסביבתה.

כשנבחנתי ונתקבלתי לבית הספר הרוסי, מילאתי את בקשת הורי, אבי ר' שמואל יוסף ז"ל ואמי גולדה מלכה ז"ל ונכנסתי כחבר לאגודת „תפארת בחורים". באותו פרק זמן עזב את ניסביז' מזכיר האגודה אהרן הלר (בנו של ר' ברל הלר ז"ל) ונסע לאמריקה. נאותי לבקשת ועד האגודה למלא את תפקיד מזכיר האגודה „תפארת בחורים", למרות גילי הצעיר.

מילאתי את תפקידי בנאמנות (שלא ע"מ מנת לקבל פרס), עד עלותי ארצה, באפריל 1926.

בית המדרש הישן

בית המדרש הישן שכן בבנין מקומר, בעל סיגנון עתיק יומין, מלפני מאות שנים, אשר קירותיו ותקרתו כוסו פיח ובלילות חורף הארוכים היה מואר במנורות־נפט ובנרות.

ליד שולחן ארוך ישבו יהודים, ובראשם רבי רוזובסקי הזקן (דער אלטער ראַזאָווסקי) יושב ולומד בפניהם לאורה של מנורת נפט פרק במדרש או ב„עין יעקב", ומאזיניו שותים בצמא כל מוצא פיו, נכונים לשמוע ולקלוט כל מאמר ופירושו.

בשמאלו של בית המדרש (צפון) ישב ע"י שולחן ארוך ציבור יהודים „בעלי בתים" לומדי גמרא, ובראשם האומר את דף הגמרא הרב דמתא ר' ירחמיאל יצחק צבי בורגמן זצ"ל, שמקובל היה בעירנו כלמדן גדול וחריף. אך כאן לא האזינו בלבד, כי אם גם התווכחו ודנו בכל סוגיה שלמדו.

במזרח האפל, יהודים לאים, כשבלים בודדות, ספונים איש־איש ליד ה„שטנדר" שלו לאור נר שעוה, משכיח את צרותיו בדף גמרא. מאחורי התנור יהודי „עמך" המשקיעים את כאבם בפרקי תהילים ומספרים איש לרעהו עד מאוחר בלילה סיפורי הנסים, מימי שרותם במלחמות תורכיה או יפן.

ובחוץ — משתוללת סופת שלג, חושך ואפלה, וכפור.

הרבי רוזובסקי בעל הדרת פנים היה, זקנו יורד לו על פי מידותיו, איש אהוב על הבריות. פעם מצאתי את הרבי רוזובסקי בוכה בדמעות שליש, כשהוא מציג את תעודת הזהות שלו לבאי בית־המדרש, מצולם גלוי ראש ואומר (ביידיש): איך זע דאָ אויס אויף דעם בילד, ווי אַ בארוועסער גוי אין פעלץ (אני נראה בצילום זה, כגוי יחף בפרווה). בזמן ההוא השלטון הפולני חייב את האזרחים להוציא תעודות זהות, ולשם כך צריך היה להמציא שתי תמונות של המבקש כשהוא מצולם בגלוי ראש. צו זה חל גם על יהודי תלמיד־חכם וירא־שמים כרבי רוזובסקי, בלי להתחשב בצער שצילום בגילוי־ראש גורם לו.

רבי „איטשע דער פישר" זצ"ל, (כך קראו לו בבית המדרש

הישן), זקן לבן ארוך ירד לו על פי מידותיו, סגי־נהור, ותלמיד חכם. אמרו, שהוא יודע כל ששה סדרי משנה ואת מפרשיהם בעל־פה.

הרב דמתא, הרב בורגמן זצ״ל היה נוהג להתפלל עם מנין שלו (דעם רבי׳ס מנין) בשעות הבוקר, ואחר התפילה היה מלמד פרק במשנה בפני כל קהל המתפללים. גם ר׳ איטשע דער פישר זצ״ל היה משתתף בשיעור. כנהוג היה יושב ר׳ איטשע בקצה השולחן הארוך, מעיר הערותיו ומביא דברי המפרשים השונים. בבתי הכנסת ובבתי־המדרש, בשבתות בין השמשות אחר שלוש הסעודות, היו נוהגים לקרוא ב„לקוטי־שבת״, פרקי תהילים החל מפרק קי״ט עד סוף הספר.

בבית המדרש הישן נוהג היה החזן לקרוא פסוק והקהל קרא הפסוק שלאחריו. וכאשר החזן, ר׳ איטשע דער פישר זצ״ל הגיע לפסוק: אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי (תהילים קכ״א א.) היה מרים את ראשו ועיניו הבהירות הפקוחות כלפי מעלה, בניגון ערב קורע לבב ובהשתפכות הנפש, לאור נר דועך, והקהל עונה לעומת הקול: „עזרי מעם ה׳ עושה שמים וארץ״. ובחוץ חושך ואפלה וסערת שלג ורוחות מיללת ומיבבת.

אחרי תפילת ערבית ותפילת ברכות „ויתן לך״ חזר איש־איש לביתו עם אמונה ותקווה בלב ובנפש לשבוע טוב, באיחולים הדדיים לבביים: „גוט וואך, א גוטע וואך!״.

די „חברה תהילים״ אין ניעסוויזש.

חברת „תהלים״ בניסביז׳. שורה ראשונה (מימין לשמאל): אברהם־אליהו למש, יצחק סופר, הרב ירחמיאל בורגמן, לייבה וורצל, פסח פפרקה, מרדכי בחור. שורה שניה: ישראל צדוק, שלמה אייזנבוד, בן ציון קנטרוביץ. שורה שלישית: שלום קירזנר, הינקדיקר בערל ליפשיץ, ברל פבריקנט, חיים ונילובסקי, יהושע בורגשטיין, משה ליפובסקי.

החבר הפדגוגי ונשיאות סניף „תרבות"

א. גוטרמן

זהו שמו הרשמי של הגוף המפעיל את ביה"ס העברי „תרבות" בניסויז.

אינני זוכר לאיזו שעה נקבעה הישיבה, אך הדבר שנחרת בזכרוני הוא שהגעתי למקום עם דמדומי ערב... כדי לא לאחר הקדמתי לבוא לפני שאר המוזמנים. חדר מזכירות והנהלה ערוך היה לישיבה. על השולחן הבריק מיחם נחושת גדול ועל טס נחושת כוסות לתה, תחתיות ומסכרת. הסמובר זמזם ועיני ראו גיצים שעלו מארובת המיחם. על התקרה אפשר היה להבחין בברקת אדומה של הגחלים הלוחשות.

בפתח החדר ניצב לפני „גוי עצום", רחב גרם, גבה קומה, לבוש חליפה ירקרקת צהובה מלבד תפורה לפי אופנה רוסית — עם צווארון סגור, המכנסים תחובים למגפיים. פני הגוי כאילו היו חטובים מעץ אדום ועיניו — חסרי הבעה. בירכתי אותו ב„ערב טוב", והלה השיב באדישות „שלום" ברוסית... מפניו חסרי ההבעה לא יכולתי לקרוא דבר, לא ידעתי עם ברכת ה„שלום" מבטאה יחס זלזול או עויינות כלפי. וזה ש־לח בי מבט, שנראה לי כזועם משום מה ופנה למלאכתו, לניקוי עששית הנפט הגדולה (בליץ לאמפ בלע"ז) ששימשה מאור לחדר הישיבה. באותה שנה שכן ביה"ס „תרבות" בדירה שכורה והואיל והשיעורים נערכו רק בשעות הבוקר לא הותקנה בבית תאורת חשמל ולישיבות עששית הנפט מספיקה.

עד שאני מספיק לסקור את החדר ואת תכולתו, התארכו הצללים, הגוי העלה את עששית הנפט ו„ברעש" גדול הופיע מזכיר ביה"ס. פיו של ידידנו ב.ה. מפיק מרגליות, ברכות ברוסית עסיסית... והגוי לעומתו לא נשאר חייב לו המזכיר מציג אותי בפני הגוי ואת הגוי לפני. ושפתו ספק רוסית וספק פולנית, שתהא מובנת לשנינו, הכוונה לי ולשרת ביה"ס.

— „אדוני המורה, הריני להציג לפניך את רב השרתים את פאן יאן, או כפי שקראה אותו אמו... על אביו לא אגיד מאומה, איואן..."

— „אדוני איואן, זהו המורה החדש, שסיפרתי לך עליו מעיר הבירה בא... יודע הכל: פולנית, עברית וגם ללגום כוסית וודקה... הוא „נאש בראט", אחד משלנו — וצריך לדאוג לו..."

איואן אינו מתפעל מדבריו של המזכיר, פניו נשארות מאובנות כפי שהיו ובקולו הצרוד הוא קוצב באטיות מלים שאת פירושן לא הבינותי, אבל הרגשתי בחוש שאלה הן חרפות וניבול פה לעילא ולעילא...

המזכיר מתחיל בהכנות לישיבה. מאחת המגירות הוא מוציא ספר עבה בכריכה נאה המשמש לרישום הפרטי־כל, קסת דיו, עט ומספג. תוך כדי כך הוא מספר לי, שלא בפניו, את כל שבחי איואן.

— „נו מר ג', מה לפי דעתך גילו של ,עובר זה' — הכוונה לגוי איואן, ארבעים אתה אומר", רק לפני עשרים וחמש שנים היה כבן ארבעים... כוחו — כוח סוס ולועו... לוע הטרפה שלו... מחר אביא אותך לפלטרין שלו. חזיר שלם מעושן תלוי על התקרה. ואין בשר „הקוויטש" מתעכל אצל איואן אלא עם יערה לתוך קרביו ליטר „וודקה וויבראוא"... ריח מיוחד לחדרו של איואן ריח שמן חזיר, בשר מעושן, מליחים וודקה... הוא שותה ושותה ואף פעם לא ישתכר ולא יצא מגדרו, בשבחו יאמר שלא ירים את ידו על אשתו ובנו קולקה בכלל אפשר לומר שהוא בחור טוב. שונא ישראל ודאי שאיננו ואשר לאהבה אין אמונה בגויים. בין כה וכה מתכנסים המוזמנים לישיבה. תחילה נכנס הראשון בין השווים — מנהלנו מר קלקל. אחריו שתי הגברות בתיה ויסברוט ומרים שינבוים. מר קלקל היה אז בגיל שלושים וחמש ומעלה, קומתו בינונית, לבוש בקפידה יתירה, אפילו מטפחת משי לבנה מבצבצת מכיס חליפתו הכחולה, מצח גבוה, עיניים כחולות כאילו צפות בתוך מים קווי פנים עדינים והבעה תמימה ילדותית. הגברת שבאה אתו, מרים שינבוים היא כבת עשרים וחמש. נמוכה שמנמונת ותווי פנים יפים. עליה סיפר לי עוד בהיותי בוורשה אחד מחבריה, שבניסויז נמצאת אחת יפהפיה, גו מילא יפהפיה שבין מורות „תרבות"... ידעתי שמוצאה מביאליסטוק והיא בוגרת הסמינר בווילנה. הגברת השניה, בתיה ויסברוט, כבת שלושים ומעלה היתה. גבוהת קומה, אם אומר שהיתה כבדת בשר יהא זה משום הגוזמה אבל מכל מקום רזה לא היתה. גופה הגדול והמסיבי נישא על רגליים חסונות... על הצוואר הארוך מורכבים פנים רחבים וקצרים. אורחותיה, לבושה, הבעת פניה ודיבורה אופייניים למורה מהפרובינציה. עוד נציגה אחת של המין היפה היתה בין באי הישיבה, הגננת „ל" — „בוגרת ותיקה" של הסמינר בווילנה, שקירבה מאות ילדים תחת כנפי העברית בעיירות פולסיה וולין, וזה שנים היא שואלת לנתיבות עולם, — לשיטה — מאין יבוא חתנה המפולין או מליטא? וכדי לקרב את הקץ, היא נודדת מעיירה לעיירה, אולי ימצא בכל זאת... וכך כלות השנים ומעט החן והיופי שאולי היה בה בצעירותה הולך ופוחת... בין אחרונים מבין המורים הגיעו לישיבה, הוותיק שבמורי המקום מר מולצ'דסקי והמורה שרק מקרוב בא — מר הס. ועוד בטרם הופיעם בחדר שומעים המסובים את שיחתם בעברית בחוץ:

— „יתנו או לא יתנו, יש לעמוד ולדרוש, היתכן?... הנשמע דבר שכזה? עוול משווע לא היה כמותו בשום מקום..." על מה נסבו דבריהם של הנכנסים לא ידעתי, אבל שיחתם גם העידה על רוחם הנסערת. הצעיר מר הס., בחור רזה, גבה קומה, כבן עשרים וחמש בערך, אף הוא מבוגרי הסמינריון של „תרבות" בווילנה. השני, כבן ארבעים ומעלה, קומתו בינונית, לבוש בקפידה בחליפה שקיבלה מארצות־הברית. החליפה לא יכלה למלא את כל תכולת גופו... פנים ארוכים לאיש לחיים בולטות, אפו דמוי הנשר מכובד למדי וזוג עיניים לוהטות מתנועעות בעצבנות... צווארו ארוך ורזה ופיקה דמויית אנקול עולה ויורדת. מדבר דברים כדורבנות, קול טנור נעים, עברית שוטפת במבטא ספרדי אולם סימני גירסא דינקותא שבמבטא האשכנזי היו עדיין ניכרים בה... הוא היחיד שבינינו שלא סיים חוק לימודיו בסמינר למורים, לא היתה לו כל תעודת גמר, מלמד בעל תחושה פדגוגית וכשרון חינוכי ודידקטי.

כמובן שהמורים באו הראשונים לישיבה ואין בזה פליאה, זו פרנסתם והם חייבים לבוא. ואילו נציגי הציבור, נשיאות סניף „תרבות" להם מותר לאחר... ואולי יש באיחורם משום נופך של יוקרה — יחכו המלמדים לנו ולא אנחנו למלמדים...

ר' ברוך שמושקוביץ ומר כ"ץ באו יחד.

מר שמושקוביץ ציוני ותיק. יהודי תלמיד חכם ועוסק בצרכי ציבור באמונה. בחיי המעשה, בפרנסה ובכלכלת הבית עוסקת אשתו... שלא התגלח לפני הישיבה, ניחא... היכן כתוב שיהודי צריך לבזבז כסף ולהתגלח יום יום...

האיש שבא עם מר שמושקוביץ, כ"ץ שמו, הוא הגיע לעסקנות ציבורית מעולם המעשה. העברית שלו „בסיסית" מאוד, אך הוא מעיד על עצמו שהוא מבין את השפה, אלא הדיבור קשה עליו ולכן ידבר ביידיש... איש עסקים מצליח, סוחר ביערות ובעצים... קונה יער, מוכר יער, כורת יער משיט דוברות, מנסר עצים. ואומרים שבכל דבר שהוא נוגע הוא מצליח. קולו קול בס מתכתי, בוטח בעצמו ובכספו.

כדי שענייני „תרבות" יתנהלו כסידרם היה צריך להוסיף אותו „לטרויקע", לשלושת האינטיליגנטים: ר' יואל רוזובסקי, הד"ר בנימין איזנבוד ור' ברוך שמושקוביץ, כדי לחזק את „תרבות", מפני „חוצפתם" ותביעותיהם של המלמדים...

העשירי למנין היה סגן ראש העיר, ראש הקהל והנשיא בכל

מחזור בית הספר העברי „תרבות".

שורה ראשונה (יושבים מימין לשמאל): אריה שמושקוביץ, מניה סביצקי, המורה יצחק מולצדסקי, המנהל שמעון גוטספלד, סגן המנהל, יצחק זלדין, נוטקה גבריאלוב, עקיבא אייזנשטדט. שורה שניה: פנינה לבס, ... , סרגוביץ, ... , גוטה פרפל, בתיה קובילביץ, גולדה פרפל, ימימה אנגלוביץ, רחל מייבסקי. שורה שלישית: אליעזר נון, יהושע פוחובסקי, גבריאל כ"ץ, שבח אייזנבוד, מרדכי פאַ אַנס, יוסף שמושקוביץ, יעקב פיק, אליהו צדיק, ... שורה רביעית: ראובן גרובמן, אהרן גבריאלי, נחמן אנגלוביץ, חיים אייזנבוד, אליעזר גצוב, יהושע בורף, משה פראנק, יוסף רוזובסקי. (צילום מ. פאַיאַנס).

אַרויסלאָז פון דער „תרבות שול אין ניעסוויזש." אין צענטער — די לערערס: יצחק מאָלטשאַדסקי, דירעקטאָר שמעון גאָטעספעלד און וויצע־די׳עקטאָר יצחק זעלדין. (פאָטאָ: מ. פאַיאַנס).

האגודות והחברות שבעיירה. בעל הדרת פנים — הזקן ההרצ־ליאני ר׳ יואל רוזובסקי.

צועד עקב בצד אגודל, כולו אומר כבוד. פושט את מעילו במתינות ומתיישב ברחבות ליד השולחן. והמנהל פותח בישיבה. כל עוד שתק לא ידעתי שהוא כבד פה וגמגמן...

מדבר באיטיות כאילו מהלך על גבי כלונסאות, וכמה סיבות לדבר: דברי חכמים בנחת נשמעים, ומי לא ירצה להימנות על החכמים, הרי מוטב שיזהר בדיבורו שמא ייכשל חלילה בדבר שהשתיקה יפה לו... העברית של מנהל בי"ס חייבת להיות שוטפת לפי כללי הדקדוק ולא עלול ר׳ ברוך שמושקוביץ לקרוע אותו כדג שלא דייק בדגש אחרי אותיות יהוא... ועל כל אלה ההססנות, חוסר הבטחון העצמי, אף אלה גרמו לכך שידבר באיטיות, יגמגם ויהמהם בין מלה למלה. עד כאן תיארתי את השחקנים — גבורי הישיבה — ועתה נותר לי לתאר את ההצגה עצמה.

שלושה סעיפים עמדו על סדר היום:

א. תנאי העבודה של המורים;

ב. דאגה למורה אליעזר גבאי, שחלה מחלה אנושה ושוכב בבית־חולים;

ג. חלוקת עבודה בין „החבר הפדגוגי" לקראת פתיחת בית־הספר.

ויפה לכל סעיף וסעיף לקרוא מערכה, ומערכה תרתי משמעי ליה...

והרי לכם הצגה בשלוש מערכות.

כפתח מר מולצדסקי זקן המורים במקום. עיניו לפידי אש, נושם ונושף, פיקת גרונו עולה ויורדת, כולו ערוך לקרב ובקול הטנור שלו משמיע דברים כדורבנות...

— „המחירים בשוק הולכים ומאמירים וה„יקרות" גוברת, כאן באה רשימה שלמה של מצרכים שמחירם עלה לאחרונה...; לא כן משכורתנו, לא זו בלבד שאינה נותנת לנו מזוני רוויחי, אלא הדחקות והעוני היא מנת חלקנו. יהודי המקום בעלי בתים הם, ואנו המורים לא זכינו בקורת גג משלנו וחייבים בתשלום שכר דירה... משכר הבטלה העלוב המשתלם רק לעשרה חודשים עלינו עוד להפריש סכומים למסים שונים: קופת חולים, לעיריה, לקהילה, לקרן קיימת, קרן היסוד ושקל... ולצדקה, בכל דבר פונים למורים והם נענים ונותנים. היכן נשמע דבר כזה, שאדם יקבל משכורת זעומה רק במשך עשרה חודשים בשנה?...

היכן נשמע דבר כזה שהמורים יאלצו להיות הגובים של שכר הלימוד, ולרוב גם את המגיע בעד החודש העשירי אינם מצליחים לגבות...

האם ניסויז המעטירה תהיה כסדום ביחס למורים?!

אנו תובעים מנשיאות סניף „תרבות":

א. להעלות את שכר הלימוד כדי שהמורים יקבלו משכורת לשנים עשר חודש ולא לעשרה.

ב. המורים והמנהל לא יטפלו בגביית שכר הלימוד. האחריות למשכורת תהא על סניף „תרבות".

ג. גובה משכורתו של המורה, לא יקבע על פי הסכם אישי בינו לבין הועד, ולא יהיה נתון לשרירות לב, אלא יהא מבוסס לפי הדרגות והסדרים שנקבעו בוועידת הסתדרות המורים (משכורת יסוד, תוספת משפחה, ותק וכו׳).

לאחר דבריו חוצבי האש של מר מולצדסקי השתררה דומיה בחדר, והרגשה מעיקה. המנהל נע בעצבנות על כסאו והמהם... חשש לומר משהו שמא תביעות אלה יפגעו בשכרו שהיה באופן יחסי גבוה משכרם של המורים, ואם יצדיק את תביעותיהם יעלה עליו את חמתם של חברי הוועד...

נשיאות בית הספר „תרבות", ערב עלייתו של ברוך שמושקוביץ. עומדים: מרים שיינבוים, שאול פרידשטיין, אלכסנדר גוטרמן, . . . בנימין רוזובסקי (מזכיר בית הספר). יושבים (מימין לשמאל): מרדכי קלקל (מנהל בית הספר), יואל רוזובסקי, ברוך שמושקוביץ, זליג כ"ץ. יצחק מולצ׳דסקי. (צילום: מ. פאַיאַנס).

פרעזידיום פון דער „תרבות"־שול, צוזאַמען מיט דעם לערער פערסאָנאַל, ערב דעם אָפּפאָר פון ה ברוך שמושקאָוויטש קיין ארץ־ישראל. (פאָטאָ: מ. פאַיאַנס).

את הדומיה קרע ר׳ ברוך שמושקוביץ ואף הוא ברת׳חה.

— „מה שייך המחירים עלו, וכי יש באפשרותנו לעשות דבר להורדתם?... ואם נקבל שהמחירים האמירו, הרי על ידי כך הציבור היהודי התרושש, החנוונים יושבים בחנוונותיהם ובדוכניהם ומפהקים... והמסים — ה„פדדקס" — הממשלה מכבידה את עולה על עדת בני ישראל ללא רחמים. המורים הם כמעט „הגבירים" שבעיירה, ומדוע יהיו כמתלוננים?...

חקרתי בדבר ומצאתי שבעירות, כאן הוא מונה את שמות העירות, תנאי העבודה של המורים גרועים אשר בניסביז׳... הכצעקתה, מלמדים עשרה חודשים משלמים בעד עשרה חודשים... אנחנו בעלי בתים על החינוך בעיר ואחרים לא יכתיבו לנו תנאים..."

עמדה מתונה, אם משום דרכי שלום, או כדי לשכך את הסערה נקט ר׳ יואל רוזובסקי:

„אשר לשנה הנוכחית אין לשנות דבר. על תנאים מדברים לפני הכניסה לעבודה... אילו יכולנו להיטיב למורים היינו עושים זאת בשמחה. מאין יבוא עזרי?... בשבת יבוא לכאן „ניומקע", הכוונה לד"ר בנימין איזנבוד ואיתו יחד נטכס עצה, ואין כמותו לעצה. בטח, נחפש ונמצא משהו... שום דבר לא אוכל עכשיו לומר או להבטיח..."

סבורני, שמר כ"ץ לא הבין את נאומו המשכנע של מולצ׳דסקי, אבל את היוצא מדבריו ודאי שהבין, בקיצור המורים רוצים יותר כסף... וכסוחר ודאי שהיה רגיל לשמוע טענות מעין אלה, אחד תובע והשני מסרב לתת, או מבטיח שיתן ואינו מקיים...

ייתכן שמשום שהיה פנים חדשות בישיבה או שראו בו אדם מעשי מצליח, דבריו זכו להקשבה מלאה:

„ידוע לכם בטח שיש מרחק ב׳ין אומר ועושה, בין מבטיח ומקיים... אם ההורים אינם עומדים בהתחייבויותיהם ואין ביכולתם לשלם את שכר הלימוד, אפילו לעשרה חודשים, מה יועילו חכמים בתקנתם — מה התועלת אם נשית עליהם תשלום יותר גבוה ונשתדל לגבות שכר לימוד לשנים עשר חודשים? הבטחת הוועד אתם רוצים, שאנו נהיה אחראים למשכורת, מאין ניקח, אם ההורים לא ישלמו? ואם תסתפקו בהבטחה — נבטיח... ומה יהא בסופה של אותה הבטחה — הבטחה ללא כיסוי... בין כה וכה איני רואה השנה אפשרות לכל שינוי, ואשר לשנה הבאה אולי תימצא הדרך להיענות במידת מה לתביעותיכם.

הרי ידוע לכם ש„תרבות" שקועה בחובות, ואף הבנין שנרכש לצורך ביה"ס נאלצנו להשכיר לסמינריון הממשלתי למורים. לכשירחיב ונצא מהחובות נעשה להטבת מצבם של המורים".

מר קלקל קרא לפנינו את מכתבו של מר גבאי, שנכתב מעל ערש הדוי מבית־החולים בביאליסטוק. מהבעת פניהם של הנוכחים ומהאנחות ניכר היה שהאיש היה מקובל ואהוב על כולם. העלו כמה הצעות להקל עליו את סבלו ודחקו. ראשית כל יירשם באופן פיקטיבי במצבת בית־הספר המוגשת למפקח, כאילו הוזמן לעבודה, אחרת עלולים לשלול ממנו את רשיון ההוראה, שכן מר גבאי נחשב בעיני השלטונות הפולנים כמורה בלתי מוסמך. וזה דינו בפולין אז: מורה בלתי מוסמך המפסיק את עבודתו מסיבה כלשהי פוקעת זכותו להמשיך בהוראה.

סידור זה, יחייב את המורים לעבוד שש שעות נוספות במילוי מקומו של מר גבאי החולה, כפי הנראה במשך כל שנת הלימודים.

אשר למשכורת הובאה הצעה, שהוועד יעניק לו, מהכנסותיו חמישים זהובים מידי חודש בחודשו. הצעה זו נתקלת בהתנגדות הוועד, לפי דבריהם:

„מן הדין שהמורים הממלאים את מקומו של מר גבאי, יפרישו מההכנסה הכללית שבאה חמישים זהובים וישלחו לו את הכסף לבית־החולים...

במה תבדק חברות אמת? חכמה היא שמישהו אחר יתן... כל מה שוועד יכול לעשות, זה לשלוח לו מכתב עידוד, ברכת רפואה שלמה..."

וכמובן אין איש שיעשה את הדבר בחן ובחסד כמר יואל רוזובסקי.

שתי בעיות קשות הקשורות בסידור העבודה, עמדו לדיון בישיבה.

בבית־הספר שבע כיתות ורק שישה מורים, והדבר החמור ביותר מספר השעות שחייבים להורות את השפה הפולנית, ההיסטוריה והגיאוגרפיה של פולין, לא יוכל להנתן על ידי המורה היחידה לפולנית שהוזמנה לבית־הספר. לבעיה הראשונה נמצא פתרון בקלות, כיתה א תלמד במשמרת השניה. קשה ומסובכת יותר הוא מציאת הדרך ללמוד הפולנית — שתתקבל על דעתו של המפקח הפולני.

אפשר היה אולי להשיג מורה לפולנית במקום, או להביא ממקום אחר, כמובן שהדבר קשור במשכורת נוספת ושכר הלימוד מספיק בקושי לשישה מורים, גננת אחת, מזכיר ושרת. מנין יקח הקהל כסף לשלם למורה נוסף.

כאשר הצעתי את עצמי להשלים את השעות החסרות להוראות הפולנית, היתה השמחה גדולה. הוסרה אבן מלבו של המנהל, הוועד שש על ההצעה כמוצא שלל רב, המורה לפולנית אף היא שמחה שכן תקל עליה המעמסה ותפחת במידה מסויימת אחריותה כלפי השררה.

באותו מעמד זכיתי לתואר נוסף „דער פוילישער לערער". ועלי להודות שהיו כיתות בהן הורי׳תי עברית ופולנית, ואין מלכות אחת נוגעת ברעותה... בקלות רבה, עברתי משיעור עברי לפולני ולהיפך. והכל בא על תיקנו אין פרץ ואין צווחה, וכולם מרוצים ממני לרבות המפקח שצ׳רביצקי...

בית־הספר „תרבות"

גרשון ברגסון

איני יודע אימתי נוסד ביה"ס. יודע אני את תאריך חיסולו. זה היה בסתו 1939, עם כיבוש פולין ממזרח וממערב על־ידי שתי מעצמות טוטליטאריות. אז עלה הכורת על תרבות ישראל באירופה המזרחית ועל „תרבות" בכלל.

בעזבי את ניסוויז' בראשית יולי 1939, לאחר מסיבת סיום של הכיתה ז' שהייתי מחנכה, קיבלתי מתלמידי — כנהוג, מתנה — אלבום. באלבום זה, בשערו הפנימי, היה ציור נוף ובו שביל המוביל במעלה ההר לעבר השמש הזורחת ובה כתוב: „זו הדרך שלקראתה חינכת אותנו ובה נלך עד תום". משפט זה מבטא את הייחודי של „תרבות". הילדים ידעו שעליהם לבחור בדרך אחרת, לעלות עליה ולהעפיל וללכת בה עד הסוף — כי דרך אחרת איננה.

*

בחורף 1939 ביקרתי בניסוויז' כאשר העיר כבר היתה תחת שלטון הרוסים. ביה"ס „תרבות" כבר היה לבי"ס רוסי. משטר הטירור היה ידוע לכל. אולם עובדה זאת לא הטילה חותמתה עלינו ולא עמדה לנו, בדרכנו להיפגש עם בני המחזור ל„אסיפה כיתתית" בליל שבת, כפי שהיינו מורגלים לעשות במשך שנתיים שלפני כן. באותו אולם שהתכנסו, כרגיל, ישרבים במעגל על ספסלים, השקיפו עלינו הפעם, מעל הקירות, דמויות אחרות מאלו שהיינו רגילים להן. אולם. המראה של סטאלין וחבר מרעיו, לא הבהילונו והמשכנו לרקום את חלומותינו בדבר הליכה באותה דרך שאותה ציירו התלמידים באלבום המחזור. כאילו כלום לא נשתנה. אולי, משום שמאחורי התמונות של מנהיגי רוסיה הסובייטית, באותן המסגרות עצמן, נשארו התמונות הקודמות של הרצל, ביאליק, וייצמן ומנהיגים ציוניים אחרים, שלאורם התחנכו. בדמיוננו ראינו את אישי התנועה הציונית, הדמויות החדשות לא העיבו לא על צורתם ולא־כל־שכן לא על רוחם.

*

ביה"ס „תרבות" בניסוויז' היה הרבה יותר מבית־אולפנא. זה היה המוסד אשר ריכז סביבו פעילות תרבותית ענפה, אעפ"י שעיירה זו לא היתה חסרה איגודים, הסתדרויות, אירגונים ומוסדות מכל המינים והסוגים.

לא בכדי שכן ביה"ס באחד המבנים היפים שבאותו זמן בעיירה .חושבני, שהיה זה בניין של גימנסיה רוסית לשעבר. בית דו־קומתי. בכל קומה — אולם, יחסית רחב ידיים, וממנו הכניסות לחדרי־הלימוד. בקומת הקרקע למדו הכיתות א, ב, ג, והיו בה המזכירות, חדר־מורים ומלתחה. ובקומה העליונה: הכיתות ד, ה, ו, ז.

חצר רחבת־ידיים וגינת ירק קטנה בקצה. החצר — אוני־ברסאלית. לקיץ — מגרש משחקים, ובחורף — מגרש החלקה. כיצד? מסביב לחצר הוקמה סוללה נמוכה. שואב־המים הוזמן להביא מחביותיו ולהריק על המגרש מים, ככל שהסוללה תשמור עליהם. בערבו של יום החל שואב המים להוביל את חביותיו. התלמידים התנדבו לעזור — ולהשלים בדליים מן הבאר. ובמשך הלילה נהפכה החצר למשטח קרח חלק ויפה. עם ערב הודלק החשמל בחלונות ביה"ס והותקן זרקור להאיר את המשטח. רמקול השמיע נעימות „חמות" ארצישראליות וליווה את המחליקים על הקרח. הנוער של העיירה, שהיו בוגרי ביה"ס, נעו סחור־סחור על פני המשטח בגאווה, כמו שאומרים — יש לנו אגם משלנו, ואין אנו מזדקקים לאגם שבגן הנסיך רדז'יוויל... לא מעטים מהם, הקטנים שביניהם, ודאי ראו את עצמם בעיני רוחם, מחליקים כך על פני הכנרת או על החולה...

התקנת מגרש החלקה לא היתה סתם קפריזה, אלא מגמה לתת לידינו חיים מלאים ושלמים, רוחניים וגופניים.

הכיתות בביה"ס היו מלאות. מספר התלמידים בכיתות הנמוכות הגיע כדי 40—50. היתה צפיפות בחדרי־הלימוד שלא ניבנו מלכתחילה להרכב זה של הכיתות.

בגימנסיה הרוסית למדו כנראה נבחרים מתי־מעט, לפן היו מגבלות בתנועות הילדים. קשה היה לבצע בכיתות התעמלות־בוקר על־פי הוראות שניתנו על־ידי שלטונות החינוך הפולניים. אולם לא היו בעיות משמעת ולא נתגלו בעיות לימוד חורגות. בניהם של הדוקטורים ועשירי העיר, ובניהם של פשוטי־העם ומיעוטי היכולת, למדו יחד — ולא ניכר היה הבדל בהישגיהם. בית הספר „תרבות" היה גוף מלכד, מאחד ומחנך את כל תלמידיו למטרה אחת נעלה ומשותפת.

אל ראשם מלטו... משאת נפשם.

*

קשה היה להם להורים לקיים את ביה"ס, כי הרי לא עמד מאחוריו שום גוף ממלכתי. כל ההוצאות כוסו משכר־לימוד של התלמידים ומשום שרק חלק קטן מהם יכול היה לשלם את מלוא התשלום, צריך היה לגייס מקורות כספיים, כדי להבטיח את משכורתם של המורים ולממן את ההוצאות האחרות הקשורות בהחזקת בית־הספר.

ועד „ברית הנוער" למען בית הספר „תרבות", עם מורי בית־הספר. יושבים (מימין לשמאל): חנן שקליאר, יצחק מולצדסקי, ... מרדכי קלקל (מנהל בית הספר) י. גרזון, יוסף גבאי, בנימין רוזובסקי (מזכיר). עומדים (מימין לשמאל): מרדכי בודובלה, לולה חולבסקי, רזניק, מניה קצ'נובסקי, מיכאל פיש, שרה פוטר, משה אייזנבוד. (צילום: מ. פאַיאַנס).

קאָמיטעט פון ציוניסטישן יוגנט־פאַרבאַנד („ברית נוער") — פאַר דער תרבות־שול, צוזאַמען מיט די לערער. (פאָטאָ: מ. פאַיאַנס).

ועד „תרבות" היה המעסיק והוא שגייס את המשאבים הדרושים לקיום המוסד. יהודים מסורים בלב ובנפש פעלו בהתנדבות וגייסו ממקורות שונים את החסר. לשם כך גוייסו בעלי־דעה ובעלי־מאה: מגביות, דמי־חבר, תמיכות קטנות, מכירת כרטיסים, הגרלות, מיקוח עם הורים ומיקוח עם מורים. אם תרצו — הרי המורים תרמו. המשרה היתה רק חלק מן התוספות שהמורים מצדם הרימו למוסד. בנוסף על שעות אלה בכיתה, הם פעלו כמחנכים בלא תוספת כלשהו באירגון נשפים, הצגות וכו'.

זכורה לי היטב אחת ההצגות המפוארות באולם ה„רטוש" (בנין העיריה), שהוכנה על־ידי מורי „תרבות" ופעיליה.

*

מסיבת־פרידה לסופר דניאל פרסקי בניסביז׳, 18.11.1928.

שורה ראשונה יושבים (מימין לשמאל): גיטל קרפף, ליבע מנדלביץ, תמה מנקר, ... , לולה גולדין, בשקה בלומס, חוה יבלבסקי משה פאַיאַנס. שורה שניה: . . . . . , דובקין, . . . , הורוביץ, ברוך שמושקוביץ, מנהל בית הספר רוזנבלום, הסופר דניאל פרסקי יואל רוזובסקי, יצחק מולצ׳דסקי, מאיר אלפרט, רחל בלומס, אהרן רוזובסקי, פרומה בנרף. בשורה שלישית עומדים: . . . . . , יוסף גבאי, ... , אבילביץ, דבורה קרבץ־קפלן, משה אייזנבוד, רחל גלפנד, יוסף פוחובסקי, ... , ברוורמן, חנן שקליאר, פייגל ולושניק, לייבל לוין, חנה פרפל, . . . , מרגולין, בתיה פרפל. בשורה רביעית: חסיה אבילביץ, חנקה לובצקי, נח פוליאצ׳ק, יצחק מלבסקי, יוסף רוזובסקי, עשקע ביילה גבריאלוב. יצחק רוזובסקי ?, שבח אייזנבוד, פרומה גבריאלוב, הניה ברזין, נחמה בוצ׳ין, ליבע ליפובסקי. (צילום: משה פאַיאַנס).

געזעגענונג־באַנקעט לכבוד דעם שרייבער דניאל פּערסקי בעת זיין באַזוך אין ניעסוויזש, 18.11.1928.

האינטליגנציה הפולנית היהודית ניזונה מן ה„רדוטה" הוילנאית, שהיתה מבקרת בעיירה לעתים מזומנות. תיאטרון זה היה מן הטובים בפולין של שנות השלושים וזו הציגה ממיטב הרפרטואר המקורי והמתורגם. אולם לאנשי „תרבות" היה זה אך לטבעי ומובן מאליו שהצגות אלה אינן יכולות לספק את כל הצרכים של האוכלוסיה היהודית־ציונית בניסוויז׳. יש הכרח, בנוסף על הצגות ונשפים של הילדים בעברית, להציג גם מחזות טובים על ידי מבוגרים ובשביל מבוגרים. ואם הצגה — מדוע לא ה„יהודי זיס"? הרי זו הוצגה גם ב„הבימה" בתל־אביב. מדוע יגרע חלקנו? אחי שבתאי עזר לנו ושלח את הטקסט המעובד לתיאטרון — והתחלנו בעבודה. התגייסו למבצע זה שחקנים דוברי עברית — המורים, בני נוער ואף מבוגרים. הנה רואה אני את שאול פרידשטיין בכיפת התלתלים הלבנה — הנסיך. הנה מובל למאסר כותב טורים אלה, כשבפיו המילים האחרונות... והנה לנגד עיני ה„רקוויזיט" שהיה דרוש לארמון: כורסות קטיפה, וילונות לאולם ריקודים, מנורות בדולח — הכל היה. נדמה לי, כי מחצית אוצרותיהם של נכבדיה מעיר הועלו על הבמה ואל מאחורי הקלעים. אוירת חג שררה לא באולם בלבד, אלא בעיירה כולה. הרבה זמן לפני ההצגה ויותר מזה אחריה..

ההצגה המיוחדת הזאת, בלשונה העברית וברוחה היהודית. ריתקה והשמלה את צופיה. עם הורדת המסך, לא רצה הקהל לעזוב את האולם ולחזור לשוק ולרחובותיה של ניסוויז׳. נדמה לי, כי אילו ניתן היה לי להציץ היום לאולם זה, הייתי מוצא את יואל רוזובסקי ואת ד"ר איזנבוד, את החרלפים והצרנר־ביצ׳ים ומאות כמוהם — יושבים באולם, מוחאים כף ומזילים דמעה...

*

לא היה זה מבצע חד־פעמי...

הפעילות התרבותית למען בני העיר (ואתם יחד), היתה קבועה וסדירה. מי ימנה את כל ההרצאות האקדמיות, „המשפ־טים הספרותיים", ה„פאַרלעזונגען" (הרצאות) למאות שנערכו ואורגנו על־ידי פעילי „תרבות" ומוריה — ולמען תרבות; נשפי ליל־שבת במועדון „מכבי", כאשר כמעט בכל נשף כזה, לפני הריקודים, הושמעה הרצאה או אורגן „קעסטל־אָוונט" ערב ומרצים בנושאים ספרותיים, פוליטיים וחברתיים.

*

שלוש שנים סך הכל למדתי בניסוויז׳.

במשך שלוש שנים אלה לא התחלף צוות המורים. נשארנו בהרכב המלא, בראשותו של מנהלנו שאול פרידשטיין, בן ניסוויז׳.

מסביב לנו היו מוסדות ענק, ששמם הלך לפניהם, ובראשם ישיבת מיר.

אף על פי כן לא היתה לנו הרגשת נחיתות. נראה לי, כי התמודדנו בהצלחה עם ה„מתחרים" — בתי־ספר ממשלתיים. גימנסיות, ולהבדיל — ישיבות. וכל זאת בזכות תלמידינו — ילדי ניסוויז׳.

מי יתאר פיקחותם, כשרונותיהם ואהבת ישראל שלהם? את עיניהם, חיוכיהם, אמרותיהם, שליוו מאות כמוני בדרך התחתים, חזקונו ואמצו ידינו להחזיק מעמד לקוות... וללכת...

בזכותם, ובזכות אלפים כמוהם, עלינו על הדרך והגענו עד הלום.

הרחוב שלנו מיכאלישוק

יעקב קרוניץ

לזכר אחי חיים ומשפחתו ואחיותי רבקה ובתיה

גרנו בקצה הרחוב מיכאלישוק לכיוון האלבע.

מול ביתנו גישאה הגבעה ועליה טחנת־רוח של אברהם וינקור.

ביתנו היה בנוי מעץ וגגו מכוסה קש, וסמוך לו שורת רפתות וגורן, שגגם היה מכוסה קש. הבנינים האלה הקיפו חצר גדולה רפודה דשא שהיה פרוש כשטיח ירוק.

בכניסה לחצר היתה באר שנזדקרה למרחק. ליד הבאר היה צמוד דלי השאיבה. חלונות הבית פנו לעבר הנהר (יע־זורא) שמימיו השתקפו מבעד לאחו הירוק. מסביב בלטו שבילי השדות המתפתלים. והנוף הקסים בשלוותו וביפעתו. מרחק הליכה של כחצי שעה בלבד הפריד מביתנו עד ליער האלבע. וביער זה — עצי אורן, אלון ועצים למיניהם. בימות הקיץ הלו־הטים עת הכל נהרו ליער (בעיקר בשבתות וחגים) נחו המטיי־לים ליד ביתנו. אבי ז"ל (שאהב את הבריות) סיפק להם מים לשתיה ישר מהבאר וספסל מיוחד קבע ליד הבית לנוח עליו. הרחוב „שלנו" היה ללא כביש ולא מדרכה. אבל ליד ליפא האוגורודניק התחיל כבר הברוק (הכביש) ומדרכת עץ שהת־נדנדה מעט, כשדרכו עליה, וסדקים נפערו בין הלוחות, מסמרים הזדקרו מהם, אבל בכל זאת היתה זאת מדרכה!

הבתים היו בניני עץ ואף הגגות מרעפי־עץ.

זה היה רחוב מגורים, בתי מסחר וחנויות לא היו בחלק זה של הרחוב. את פרנסתם ינקו היהודים בעיקר ממסחר עם הגויים בימי שוק כשהביאו את תוצרתם. עסקו גם בגידול ירקות ליד הבית בעונת הקיץ, וכן בעלי מלאכה שהתפרנסו מיגיע כפם.

ברחוב שלנו עמד בית הכנסת העתיק בנוי מעץ.

אבן רחיים עגולה מונחת היתה בכניסתו ליד פתח הדלת, ששימשה כמדרגה. עם היפתח הדלת היתה היא משמיעה חריקה צורמת. הריהוט הפנימי מיושן היה וריח של טחב עמד בתוכו. בימות השבוע לא בקרו בו מתפללים, (היה זה בית כנסת של שבת וחגים) לכן בימי שבת ובמועד המה הרחוב מקהל מתפללים. משפחות עם ילדים אורחים וסקרנים. סתם אוהבי חזנות, וגם אוהבי רכילות. הכל לבושים בגדי יום טוב. ואם היד לא השיגה לקנות בגד חדש הסתפקו בכובע חדש!

חזנים ו„בעלי קריאה" לא הבאנו ממקומות זרים. הכל היה משלנו. לפני התיבה היה עובר ר׳ יעקב הנפח שהיה בעל הדרת פנים עטור זקן לבן וקולו ערב מאוד. הוא היה מתפלל תפילת מוסף בקול צלול וערב. אחי אליהו, (יבדל לחיים ארוכים) היה קורא בתורה ותוקע בשופר. והוא אחד מראשוני ומארגני חברת תפארת בחורים בניסביז׳. הם אירגנו חוגים לתורה והתפללו במנין. אמי ז"ל התמוגגה מנחת. בשמעה את קול בנה אליהו בזמן קריאת התורה. ענין מיוחד היה לשמוע את ברכת הכוהנים ע"י ר׳ משה ליכוביצקי ז"ל בלוית בנו יהוד׳לה. (יבדל לחיים ארוכים) למרות שטרם הגיע למצוות. קולם היה נעים ומלא רגש.

בין מתפללי בית הכנסת הזה נוצרו קשרים אישיים הדוקים וקשרי ידידות עמוקה.

בלכתי מבית הכנסת עם אבי ז"ל, הרגשתי עצמי מרוצה ואפילו מאושר. מכל היחס והאוירה ששררה בין המתפללים.

ולאחר תקופת מה, נכנסתי לתנועת „השומר הצעיר". היה זה בתחילת האביב, והקן שלנו טיפל בחלקת ירקות (גם ברחוב מיכאלישוק) עמלנו וטרחנו בגן ירק ובנינו בו סוכה וקבענו שמירה נגד גנבות וחבלות מהשכנים הגוים.

היתה זאת תקופת הנעורים היפה ביותר. והודות לחינוך התנועה הזאת שבו הלכתי הגעתי עד הלום!

גם אחי חיים ואחיותי רבקה ובתיה קבלו חנוך חלוצי והין להם שאיפות ואידיאלים להגיע לישראל ולחיות בה. אבל לא זכו לזה.

בפאַרק של רדזיביל או בדרך להורודזוי נפלו חללים בידי מרצחים־גרמנים וילדים קטנים ביניהם.

לבי עליכם יקירי.

עיירתי ומשפחתי

גבריאל כץ ז"ל

„זאת בזכרי אזעקה מרה, חמדת ישראל,
כלי הקודש, נזר ועטרה, טהורי לב,
קדושים מתו במיתה חמורה".
(קינה לתשעה באב ארזי הלבנון)

אין ליבי נוטה להפליג לזכרונות, שכן כרוכים הם במתח נפשי רב. אבל הזכרונות קיימים, הם דחוקים בנבכי הנפש, כלואים אך קיימים וחיים, ובבוא שעת רצון, דיה נגיעה קלה לעורר אותם והם קורמים עור וגידים; ובנסיבות נאותות נפתח סכר הזכרונות, והדברים קולחים בשטף, בפרוטרוט ובדיוק, כאילו אך אתמול קרו. ולנגד עיני קמים הנופים, האנשים והמאורעות, ושוב שרוי אני באווירתה של ניסביז׳.

לפי המשוער אבדו כל המסמכים והפרוטוקולים של הקהי־לה ושל מוסדות הציבור היהודיים, שהתקיימו במשך שנים רבות בעיר, שריד לא נשאר מהם. המקור היחידי שנשאר הם זכרונות האנשים שניצלו בנס מן התופת הנאצית או שלמזלם עזבו את העיירה בטרם הכיבוש. אנשים אלה עדיין חיים במציאות העיירה של אז, כפי שהיתה בשנות ה־20 וה־30 של המאה הנוכחית, וברשמנו את הזכרונות, נותנים אנו פורקן לחוויות המעיקות עלינו, ולהנציח חיים שהיו ונחרבו.

אך איש־איש רואה וזוכר את העיירה באורח שונה מחברו ואם כי המציאות היתה משותפת לכולם הרי איש אינו יכול להשתחרר מהרגשות האישיות, בשעת כתיבת דברים הקשורים בחוויות הפנימיות ביותר.

שנים חולפות ועמהן הדורות, הדור החדש, הבנים ובני הבנים של יוצאי ניסביז׳ בישראל יודעים מעט על עברה של קהילת אבותיהם. ואילו בני הדור הישן מספרם הולך ומתמעט.

בין יערות עבותים, נהרות ושדות ירוקים שכנה עיירתי ניסביז׳, מקום מושבו של הנסיך רדז׳יביל. היתה בה מצודה מימי הביניים, שעל קירות או לוחותיה הענקיות תלויות היו תמונות מתקופת מלחמות נפוליאון ומלכי פולין, על חלונותיה הרבגוניים והססגוניים ושעריה רחבי המידות. הנחל והפארק סביב למצודה משכו מטיילים, בעיקר בשבתות ובימי חג. בתוך הגן רחב הידיים גדלו עצים עתיקים וצמחו פרחים וצמחים שונים. לרגלי המצודה זרם באפיקו נחל קטן, ובלילות ירח השתקפו בנחל המצודה והעצים סביבה, והכל היה אז מלא הוד ומסתורין.

במרכז העיירה שכן השוק הגדול, בית העירייה. הרחובות הצרים והאפלוליים, הבתים המיושנים — היה זה עולם קסום מלא רז, ובנוף זה התגוררו כאלף משפחות יהודיות, שהיוו למעלה ממחצית אוכלוסיתה של העיר. היהודים היו בעלי חנויות מכולת, בתי־מרקחת, אטליזים, או חנויות בדים, צבעים, גלנטריה, כלי זכוכית ועץ, בתי מרזח ומאפיות, סוחרי תבואה ועצים, ירקנים וסתם רוכלים. חלק מהם עבר על פני הכפרים שבסביבה לקנות ולמכור סחורות שונות. חלק מהם עסק במלאכות שונות — חייטות, סנדלרות, נגרות ועגלונים.

יהודי ניסביז׳ בני תורה היו, חסידים, יראי שמים, בעלי שכל, חמימות, חן וחסד, וילדיהם מרובים בלי עין הרע. בחורים עילויים, עם „ראשים פתוחים", שידעו לצטט דפים שלמים של גמרא בעל־פה, בנות מצויינות במידות טובות, צנועות וחסודות.

כבר בצהרי יום שישי רבה היתה התכונה לקראת השבת, יהודים ממהרים לבית־המרחץ להשתטח על הדרגשים באולם המלא אדים, ובינתיים, מכבדות עקרות הבית החרוצות את מש־כנן, רוחצות ומקרצפות רצפות, דלתות ושולחנות.

וכשהגיעה שעת שבת קודש, נוצצו פניהן, עיניהן זכות ותמות וראשן עטור שביס שבת, שרשרות זהב על צוארן ועגילי יהלומים בתוך האזניים. בנות ישראל כשרות, חינניות, מצוחצחות בלבוש חגיגי של שבת ניצבות בפתח הבית, לקבל פני החוזרים מבית־המדרש. מכל החלונות זוהרים נרות שבת, שבת־שלום, שבת־שלום. בכל פינות הבית אור וטוהר השולחן מכוסה מפת שבת לבנה צחה כשלג ועליה פמוטי כסף, חלות ויין לקידוש. הבית כולו נודף ריחות של מעדנים טובים ובפי כולם „שלום עליכם, מלאכי השלום, מלאכי עליון".

לאחר סעודת־שבת המסורתית פורשים הנערים והנערות לתנועות הנוער השונות, איש־איש לעברו וליעדו.

דממה שוררת ביום שבת בעיירה, החנויות סגורות והמלאכה שובתת. לאחר השינה בשבת הידהדו קולות ערבים של לימוד פרק משניות, אמירת תהילים, המתערבבים עם קולותיהם הדקים של הילדים הלומדים שיעור בפרשת השבוע. בנות ישראל מטיי־לות ברחובות הראשיים ובדרך המובילה לפארק. צעדים קלים, דיבורים קלים, וכשממולם עוברים הבחורים הן משפילות עיניהן בחיוך קל.

חגיגיים במיוחד הם ימי החגים — לילות סדר פסח, הימים הנוראים, חג הסוכות, שבועות, חנוכה ופורים — חג חג ומטעמיו האופייניים, משחקיו וחוויותיו הקשורים בו.

רואה אני בעיני רוחי את בית אבי, אחד מבנייני הלבנים המעטים בעיירה. אבא עסק במסחר עצים. הפרנסה היתה בשפע ושעות הפנאי שלו קודש היו לענייני ציבור בעיירה, פועל בוועד ההורים של בית הספר „תרבות", מקום בו למדו שלושת בניו ובתו; בהנהלת הבנק העירוני; גבאי בית הכנסת של החסידים וחבר וועד הקהילה של העיר. בעסקיו היומיומיים נפגש עם גויים מהכפרים הסמוכים, ויחסי כבוד וידידות להפליא שררו ביניהם.

אמי, אשה שקטה, צנועה, מקבלת באהבה כל מאורע שבמש־פחה, מחנכת ילדיה בצנעה ודואגת לחסרונם ולכל בקשותיהם.

ניסביז׳ עם היותה עיירה קטנה, נהפכה למרכז המינהל של הסביבה, כשמעברה האחד העיירה הורודזיי ומעברה שני קלצק ומסביבה הרבה כפרים קטנים וגדולים, שאוכלוסייתם עסקה בחקלאות ובעבודות חוץ. היתה זאת עיירה נאה עם רחובות ישרים, בתים נמוכים, מסביבם חצרות, גינות ודשא. המצודה של רדז׳יביל היתה אחד הבניינים המפוארים ביותר בפולין וזכתה לביקורי תיירים רבים מבחוץ. הרחוב הראשי ווילנסקה שהתחבר עם השוק המרכזי היה מיושב כולו יהודים. סביב כיכר השוק שכנו חנויות של יהודים או מוסדות ממשלתיים ועירוניים. במקביל לרחוב זה התמשך רחוב סטודנצקה, שהתחבר עם כביש ראשי המוביל להורודזיי, היא תחנת רכבת לעולם הרחוק. ברחוב זה עמדו הכנסיות הקתולית והפרבוסלבית. ביום ראשון ובחגים נוצריים התמלאה העיירה קהל נוצרי מהסביבה ואנשי צבא. מצעדים צבאיים בליווי תזמורת צבאית היוו את האטרקציה העיקרית בשעות הבוקר של כל יום ראשון בשבוע.

יסוד החינוך היהודי היה ה„חדר". הילדים התחילו לימודיהם ב„חדר" ואחרי כן המשיכו בבית־הספר „תרבות" או בבית־הספר הממלכתי הפולני. דרשנים ונואמים ציוניים היו מזדמנים מדי פעם־בפעם לניסביז׳. המועדון הציוני שימש מרכז עיקרי של הנוער. שם התקיימו נשפים ומסיבות והצגות של להקות חובבים מקומיים.

בשנות השלושים החלו טובי הצעירים עוזבים את העיירה ולהגר בחלקם לארצות־הברית ובעיקר לארץ־ישראל. המצוקה

הכלכלית גברה ואתה החששות לעתיד לבוא. הורגשה החמרת האנטישמיות מצד הפולנים והרוסים הלבנים וכתוצאה מכך גברה השאיפה לעלייה לארץ, אם כחלוצים לקיבוצים, ואם כסטודנטים לאוניברסיטה העברית בירושלים. גברה ההכרה, כי אין דרך אחרת אלא חידוש החיים הלאומיים העצמאיים בארץ האבות.

כל אחד מאתנו עם עלייתו לארץ ביקש להשתרש בה כדי להעלות אליו את יתר בני המשפחה. לצערנו הרב לא זכינו לכך והרוב מאתנו שיכל בתקופת השואה את הוריו, אחיו, אחיותיו, קרוביו וידידיו. דרך ארוכה רצופה אסונות, יסורי גלות אימי שואה וכיסופי גאולה ומאבקים להגשמתה עברו על יהודי ניסביז׳ עד לאותו יום מר ,בו הוצאו להורג וניספו בגיטו.

בארץ המשיכו רוב בני ניסביז׳ במאבק על עצמאות ישראל, בשורות ההגנה על כל חטיבותיה, במשטרה, בבריגדה העברית, בפלמ״ח, ובצה״ל לאחר הקמת מדינת ישראל החופשית.

עיר נעורי

משה איזנפלד

בחודש ינואר 1935 עזבתי את עיר מולדתי לומזה ובאתי לניסוויז׳, כדי להמשיך כאן את לימודי בבית־ספר תיכון.

בזמן ההוא עבד אחי יעקב הי״ד כמתמחה בבית־המשפט בניסביז׳, והזמין אותי להצטרף אליו ולהתכונן לבחינות לגימנסיה בניסוויז׳, שכן באותם הימים איבדה הגימנסיה היהודית־הפולנית של לומז׳ה את זכויותיה, ובגימנסיה הפולנית הממשלתית בלומז׳ה נאלצו התלמידים היהודים לכתוב בשבת, וגם מספר המקומות שהוקצבו לתלמידים יהודים היה מוגבל מאד. כאן היו התלמידים היהודים פטורים מלכתוב בשבת. קיבלתי את הזמנת אחי ברצון. הגעתי לניסביז׳, עמדתי בבחינות ונכנסתי לכיתה ז׳ בגימנסיה ובשנת 1936 קיבלתי תעודת בגרות.

בנין הגמנסיה הפולנית־ממשלתית עש ולדיסלב סירוקומלי. ברחוב סירוקומלי.

דער בנין פון דער פוילישער מלוכהשער גימנאַזיע אויפן נאָמען פון וולאַדיסלאַוו סיראָקאָמלי. דער בנין האָט זיך געפונען אַנטקעגן דעם מאַרק, אויף דער סיראָקאָמלי גאַס.

בניסוויז׳ התגוררתי זמן מה אצל זוסמן הרוקח, ולאחר נישואי אחי עם סוניה קויפמן הי״ד, גרתי יחד איתם אצל משפחת קויפמן, וכן זמן־מה אצל יושה־בר סדובסקי. זמן מסויים הייתי אוכל ארוחות צהריים אצל משפחת לנסקי, שבנם הבכור, שלמה היה מפעילי בית״ר בניסוויז׳.

בגימנסיה בניסוויז׳ הרגשתי היתה טובה, בכיתה בה למדתי היינו התלמידים היהודים, שליש מכלל הכתה. בכל שיעור היתה הפסקה של שתי דקות להתעמלות. התלמידים היו פונים איש לרעהו בשם „עמית״ (קולגה, קולז׳נקה), בכוונה להכין אותנו ליחס רשמי בעתיד — באוניברסיטה.

בשיעורי הדת הנוצרית היינו אנחנו, היהודים, חופשיים, אך לא מקופחים, היות וגם אנו למדנו לימודי קודש מפי מורה יהודי.

המשמעת בבית־הספר היתה סבירה, וגם התוכניות היו כתיקנן. נהנינו מיחס סובלני, ויעיד על כך פטורנו מכתיבה בשבת, וזאת הודות לגישתו הליברלית של מנהל הגימנסיה, הכומר גרודיס, ויחסו האוהד ליהודים.

יחס זה ראוי לציון, הואיל ומעטים היו בתי הספר הממשלתיים בפולין, בהם הרגישו התלמידים היהודים בנוח, כבגימנסיה של ניסוויז׳.

לא אשכח את אחד מימי הפסח, עת טיילתי עם אחי יעקב הי״ד מחוץ לעיר. נכנסנו גם לפארק של רדז׳יביל ואחי סיפר לי עברו של הפארק. ומי היה יכול לשער, כי שש שנים לאחר מכן ייהפך פארק זה לקבר אחים של 3000 יהודי ניסוויז׳, גברים, זקנים, טף ונשים הי״ד, שנרצחו בסדיזם ובאכזריות, שלא היו כמותם בדברי ימי האדם, ובתכנון של מכונות השמדה, ע״י חיות טרף בדמות הגרמנים הנאצים הארורים, ימח שמם וזכרם.

אבינו מלכנו, נקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך!

עיר בישראל

חיים פרידשטיין ז"ל

עיר ישראל, אם האומה,
איך שכלת את בניך התושבים
בך ימים האריכו, דורות גדלו,
דורות ענקים, איך נהרסו
איך היו לשמה.

אדמתי עליך ישבתי
ערש מאויי וחלומות נעורי,
מה נפשי בך נצמדה,
איך בלעת דם בניך
ושדה תרומות וגיאיות
איך נהפכתם לבתי קברות

דור עדי תבל בחכמה ותשיה
איך נגדע בידי גזע טבחים
ושכניו עמם נולד וגדל,
איך נתנו יד לפושעים.

ארץ, דוד ענקים בבטנך,
דם קדושים בעורקיך רותחים,
איך חללת ברית איתנים
איך כסית דם חיכי חסדי שכניו.

דין משפט — ביום דין

לפני כסא הכבוד,
אתיצב ואתבע,
דין ומשפט.
לגרזן ומרימו
לכורת וקרדמו.
על מה שנעשה
לעין השמש.
השחקים וצבאם.
יעידו בהשחט העם,
הדם נשפך,
והעולם שמח,
על שבר עמי.
אל גמולות!
אב שכול —
מתחנן ודורש
שלומים וגמול
הדין. בדין, ביום דין.

קדוש

חצבתי קבר עמוק בלבבי,
לנשמות אצילות — שלש.
ושלש מלים על מצבת חרתי:
קדוש! קדוש! קדוש!
ובחצות ליל, על משכבי,
עת יגוני, בנגון חרישי
מילל, כתן רעב במאורה,
וכאם שכולה אחרי הקבורה.
אז, באמצע הליל ובילל, אני קם
ונוסך דמעות על מזבח נערי,
ומרגיע את לבי, דווי הדם,
ונועל לעולם בתוכי את צערי!

על מות לבן

מבטח חופי
אמיר נופי,
שחרות עלומים
הוד קדומים,
אביר ככפיר
אמת כי אזנים אלרוחות
ויכירו אנקת קדושינו
ולעוף השמים עינים ויראו
נפשות שנקטפו חייהם
בידי רוצחי עולם.
אמת כי יש רחמים
לעצים ואבנים אלמים
כי בנים שתיקתם מבכים,
מספידים את העצמות
החביבות היקרות,
ואזנים להם לחרשים
וישאו את אנקת קדושינו,
וצפרי דרור כי הגה
ונהי בציפצופן.
ובערו מאין מכבה, בחרב
יאוכלו ויגילו. הנוקמים, הנוטרים
גואלי דם חפי פשע.

האמת

האמת, לא אדע אם אדרוש
חשבון צדק ממך, פשר על עוות דינך,
על בגדך בי, באי קיום הבטחתך,
או אשים מחסום לפי ואחריש ואחנק?
אם על מצותיך, כתובות הנה לי
(לי ולא להם) עברתי, חקים לא שמרתי,
והמה גרמו לי פרענויות כל שבעה,
עלית, את אמת, באכזריות רמיה,
ובכחש פי אלף, פי רבבה.
התעלמת מבשרך, אנו, עת לשחיטה —
בנערינו ובזקנינו הובלנו,
לא נבהלת, לא נרתעת מנאקת,
משועת כפיריך, בני טבחה,
שמנו בחיקך לשמר עליהם?
לא גערת בשטן הטבח לחדל!
הזעקות, הדמעות נמחו בידך,
אמת נאמנה בברית והבטחה,
דמם חרבו לעיניך והחרשת!
נתפסת אמת בעול נורא,
כי שתקת בהרג נפשות טהורות,
בוז לך כי ברחת ביום אידי,
כאילו נתת יד, הסכמת לאסוני.

עיר יהודית

מרדכי זאב רייזין

(מתוך „מספר חיי", ניו־יורק, תשי"ז)

...ניסוויז היתה עיר קטנה בפולניה הרוסית עם אוכלוסייה של פחות מעשרת אלפים, רובם יהודים. היהודים היו ברובם עניים. אם נמצא ביניהם איש שרכושו עלה לאלף רובלים כבר נחשב לאיש אמיד. העשירים המעטים שלהם עשירותם באה להם אם בירושה או מזה שקבצו על יד קמעה קמעה, חסכו בהוצאות ככל האפשר ובנו להם בתים או חנויות ובתי מסחר שהשכירו לאחרים. הגידו לי, שהעיירה עדיין עומדת גם עתה לאחר כיבוש הגרמנים והשואה שבאה לרגלם, אבל האוכלוסייה היהודית הושמדה כולה על־ידי הברברים.

העיר עמדה ליד נהר שאת שמו אינני זוכר ואפשר שלא היה לו שם ונקרא רק בשם „הנהר". אני זוכר אותו רק בשם זה. סמוך לאותו נהר גדלה במשך השנים שכונה יהודית חדשה שלה קראו „נייאר־שטאדט" (העיר החדשה). מעבר לנהר נמצא ה„שלאָס", הטירה בנין מפואר שהוקם עוד לפני כמה מאות שנה שהיה אחוזתם של הנסיכים ממשפחת רדזיוויל (על ניסוויז׳ ויהודיה ויחוסם ל„דוכס" ראדזוויל כתב ל. ליוונדה סיפור יפה ברוסית שתורגם לעברית מאת א. ש. פרידברג, בשם „עיר ובהלות" ונדפס ב„כנסת ישראל" בווארשה בשנת תרמ"ו). המקום כולו הצטיין ביפיו על כרמיו וגנותיו עם הפרחים והעצים אשר טופחו בידים אמונות של גננים מומחים. בימות הקיץ אפשר היה לראות שטים בנהר ברבורים מלאי חן. בני העיר הורשו להיכנס לשוח בחורשה שמסביב לארמון, ביחוד בזמן שהדוכס ומשפחתו הלכו למסעיהם, ואנחנו הנערים היהודים אף העזנו לשחות בנהר בעונת הקיץ, אבל מרביתנו בכרנו לרחוץ בנהר הקטן „האלבה" שהיה, אם זכרוני לא יטעני, יותר קרוב לעיר. בקרבת הארמון עמד בית־תפילה קתולי שהיה הדור בארכיטקטורה שלו, בסגנון הגותי, במגדליו ובשמשות הצבעוניות של חלונותיו הגדולים. בעיר פנימה נמצא עוד בית־תפילה נוצרי של הכנסיה הרוסית־אורתודוכסית („פראבוסלאבית") בנין זה היה פחות מהודר ומקושט בהשוואה לבית היראה של הקתולים. בני שתי האמונות הללו, אשר רבים מהם גרו בשכונות ובכפרים הסמוכים לעיר, מילאו את שני הבתים בכל יום ראשון ובחגאות שלהם שאז צלצלו פעמוניהם הגדולים וקול המולתם נשמע בכל העיר ומחוץ לה. פרט לימים אלה עמדו שני הבתים האלה שותקים ומוזנחים בכל שאר ימי השבוע.

למרות הדבר שהאוכלוסיה הנוצרית היתה כמעט שווה לזו של היהודים, היתה ניסוויז׳ בעיקר עיר יהודית, בלשונה האידיש, במירוץ חייה החברתיים, ובאופי הדתי שהיה ניכר בכל דבר. לעומת שני בתי התפילה הנוצרים, שכמעט לא השאירו שום רושם בחיי העיר, נמצאו כתשעה או עשרה בתי־כנסת יהודים שלא הצטיינו כלל באפנת האדריכלות שלהם והיו מרביתם בתי עץ פשוטים, אבל הם היו פתוחים בכל יום, משעה מוקדמת בבוקר עד שעה מאוחרת בערב. לא היתה שעה ביום שלא נמצאו אנשים בהם, אם לתפילה או לשם לימוד. בזמן התפילה היו אלה מלאים מתפללים, אבל גם בשאר השעות נמצאו לא מעטים שבאו ללמוד שיעור בגמרא או לעיין בספרים אחרים. היו שם גם מבחורי הישיבה אשר התחרו בכמות העמודים אשר שמו להם לחוק יומי ובכל ליל יום חמישי בשבוע נהגו למנוע שינה מעיניהם ולבלות את כל הלילה בלימידם.

(בקיץ שנת 1925, לאחר שלשים ושתים שנה מאז עזבתי את ניסוויז׳, שבתי לעיר מולדתי לשם ביקור, ונתרשמתי קשה מן בתי התפילה והם שוממים וסגורים על מסגר בימות השבוע. חוץ מיום השבת לא נשמע בהם קול תפילה בציבור ולא נראו שום מן הלומדים שהתנגחו זה בזה בהלכה. שירו הנפלא של ביאליק „על סף בית המדרש" עלה על זכרוני ומראה העיר כך לה, שכה שונה לרוע, הזכירני את ה„איכה ישבה בדד". כשנכנסתי לה„נייא בית המדרש" וראיתי את המקום במזרח הבית שבו התפלל אבי ז"ל ושממנו למדתי מה ואיך להתפלל בסידור הישן, נגע הדבר עד ליבי והביאני לידי דמעות).

אם הנוצרים היו האיכרים עובדי האדמה של הנוף, או פקידי הממשלה, השופטים והשוטרים והלבלרים, הרי היו היהודים אלה שעשו את העיירה מקום של פעילות מלאה חיים ומרץ. הם היו הסוחרים שהביאו לעיר הנרדמת משב־רוח מן החוץ וקשרוה אל העולם החיצוני הגדול, ומהם באו האומנים והמומחים בכל מעשה, בוני הבתים, הסככים, הזגגים, הנפחים, החייטים, הסנדלרים, כורכי הספרים, בעלי העגלות, ועוד ועוד. היו גם עורכי דין ורופאים יהודים שנשארו מימות הצאר אלכסנדר השני. שיטתו של אלכסנדר השלישי, אשר מלך בזמן שאני דובר בו, היתה להשפיל את היהודים על הדרגה הנמוכה ביותר של נתינות, ולהגביל את מספר הצעירים ללמוד מקצוע פרופסיונאלי. על היהודים מוטל היה לעבוד בצבא ולשלם מסים, ובאותה עת היו משוללים כל זכויות. ואם המשיכו היהודים ללכת במסלולם הרגיל, נשאו נשים והולידו בנים ובנות, היה זה אפשר רק בשל הכח החיוני של ההמונים היהודים אשר פרו ורבו למרות הכל. אחד האמצעים להמשך הקיום היהודי היה ה„כאבאר", השוחד, אשר כל ה„טשינובניקי", הפקידים הגבוהים כהנמוכים היו שטופים בו וכולם נתעשרו על חשבונם של היהודים.

ובדברי על בתי הכנסת של היהודים בניסוויז׳ נכון להזכיר שלא היה כמעט שום מעמד חברתי ומקצועי שלא היה לו בית תפילה משלו. היהודים נתפלגו ונתבדלו לא רק למתנגדים ולחסידים אלא גם לסוגים השונים של בעלי המלאכה, וחוץ מבתי התפילה הגדולים היו להם גם שטיבלאך" שלתוכם נועדו שלש פעמים ביום לתפילה ואם באו לשם בחורי הישיבות ללמוד גמרא, היו גם כאלה אשר באו רק ללמוד „חומש מיט רש"י", או לקרוא ולהגות בתהילים. היו „חברות תהילים" בעיר והיו להן רביים משלהן אשר התנדבו להדריך את האנשים בלימודי קודש אלה. בורים גמורים אשר לא ידעו לקרוא בסידור כמעט שלא היו, ואם נמצאו „עם־הארצות" כאלה אשר לא ידעו או שכחו את צורת האלף־בית, אז יש אשר ישבו בקצה השולחן והאזינו למלומדים יותר, אף שנו את התפילות אחריהם. על הרוב ידעו כולם לעבור לפני התיבה.

ניסוויז׳ התגאתה תמיד ביחוסה כמקום תורה אשר ממנו יצאו כמה מגדולי התורה, „גאונים" ורבנים אשר ישבו על כסא הרבנות שלה וממנו הלכו למקומות אחרים ונתפרסמו כמאורות הגדולים בעולם הרבני. בכל רחבי רוסיה, פולין וליטא התחרו הקהילות לרכוש להן את הרבנים שנחשבו בזמנם למהוללים ביותר. מספרים, שרבי יצחק אלחנן, רשכבה"ג של היהדות החרדית בזמנו, החל את רבנותו בניסוויז׳. הוא היה עול ימים כשנבחר לרבנות שם, אף כי שמו כבר הלך לפניו, ורבות היו הערים אשר התקנאו בניסוויז׳ ואחדות מהן התאמצו לפתות את הרב הצעיר לבוא אליהן, אבל לבו לא הלך אחרי הערים הגדולות ואחרי המשכורת היותר טובה, ודווקא בניסוויז׳ מצא את המנוחה והפנאי להגות בתורה כחפצו. בבוקר יום אחד כשהקיצו בני העיירה משנתם מצאו לתמהונם שרבם הנערץ נעלם ואיננו, ובמהרה נודע להם פשר החידה. הרב לא עזב את העיר מרצונו, אלא מאונס. ביום שלפני היעלמו הגיעה לעיר חבורה של אנשים שהתאכסנו במלון האחד שבעיר. הם באו מעיר נובוגרודוק הסמוכה, ובשעה מאוחרת בלילה

התפרצו לתוך ביתו של הרב והוליכוהו בחזקה לעירם. אינני ערב בעד אמיתות הסיפור הזה לכל פרטיו, אבל הוא מעיד עד כמה התקנאו היהודים שלפני מאה שנה לכבודה של התורה והרבנות עד שהתירו לעצמם לאחוז באמצעים בלתי כשרים כאלה.

בימי תקופת ההשכלה, החל מזמן משה מנדלסון, נתפרסמה ניסוויז׳ כאחד המבצרים של הנטיה לחילונות ולתרבות האירופית. שלמה מיימון הלא היה בן ניסוויז׳, שעליה הוא מרבה לספר בספרו האוטוביוגראפי. ממנה ברח ואחר כמה הרפתקאות הגיע לאשכנז ושם היה לאחד מתלמידיו ומקורביו של עמנואל קאנט. המספר האידי נחום מאיר שייקביץ (שמ״ר) גם הוא בא מניסוויז׳. בדורנו אנו נכון להזכיר את ד״ר משה אלעזר אייזנשטאדט, מי שהיה רב בסט. פטרסבורג ובפאריז טרם בואו לניו־יורק שבה נפטר, את ד״ר ניסן טורוב, מטובי סופרינו העברים אשר נתמחה ביחוד בתורת הפסיכולוגיה ובמסותיו על הפסיכולוגיה של ההתאבדות והיה הראשון לטפל במקצוע זה בספרות העברית החדשה, הרב ד״ר יעקב זלמן רייזין, ששימש יותר משלשים שנה ברבנות הריפורמית בטשאַלסטון, בקרולינה הדרומית, כתב ספרים רבים באנגלית ובעברית והיה אחד מחשובי התורנים שביהדות הריפורמית, ויבדל לחיים ארוכים הסופר שלמה דמשק, שחיבר כמה ספרים וציורים מענינים על ניסוויז׳. יזכר כאן גם הד״ר מוריס רפאל כהן, הפרופיסור לפילוסופיה בסיטי קוליג׳ בניו־יורק ובאוניברסיטה בשיקאגו, אשר אם כי לא נולד בניסוויז׳ אלא במקום סמוך לה, בילה כמה שנים באותה העיירה ובה קיבל את חינוכו היהודי. בזמנו נודע ד״ר כהן כאחד המורים לפילוסופיה הטובים והמצויינים ביותר בארצות־הברית, שהקים תלמידים למאות והיה חביבם של כמה מן החכמים והוגי הדעות באמריקה.

למרות המשטר הצארי העריץ וההגבלות המרובות שהוטלו על יהודי רוסיה היו היהודים של אותו זמן מאושרים ללא גבול בהשוואה למה שאירע להם ולבניהם לאחר המרידה הבולשבית בשנת 1917 ואחר כך. בשנות השמונים והתשעים של המאה שעברה הרי היו היהודים שם בני חורין גמורים במה שהשתייך לענייני אמונה ולחינוך. הם חיו את חייהם הדתיים מבלי שום התערבות מצד הממשלה אשר כנראה, עוד נתנה להם עידוד בנידון זה. הממשלה ידעה, כנראה, שלא מן האורתודוכסיה החרדית עליה לירא אלא מן החפשים בדעות ובני בלי־אל שמהם יצאו המרדנים והניהיליסטים. ביחוד היה זה אמת לגבי היהודים בערים הקטנות בליטא ובפולין. נשארו לי כמה זכרונות מן החופש בעניני דתם שהיהודים בניסוויז׳ ועוד עיירות כאלו ידעו. היו להם לא רק בתי־כנסת רבים אלא גם בתי־חינוך ללימודים דתיים ולעברית, „חדרים", בתי „תלמוד תורה" וישיבות. ואם הנוצרים ערכו הפגנות דתיות ותהלוכות ברחובות העיר, עם האיקונין שלהם וכהניהם הולכים בראש מלובשים בבגדי השרד שלהם, הרי לא פיגרו גם היהודים בדימונסטראציות משלהם, בחגים כשמחת תורה, חנוכה ופורים, שאז הירשו לעצמם לרקוד ברחובות לאחר שתיית משקאות חריפים. בימי הקיץ החמים נהגו גם לחוג את כלולות בניהם ובנותיהם בפומבי. על הרוב היו חגיגות כאלה ביום ו׳ אחר הצהריים, וטקס „הצגת החופה" באותו יום היה לענין ציבורי שבו השתתפו כל בני העיר. הוליכו את החתן והכלה בחוצות העיר אל בית־הכנסת אשר ממ:ל פתח כניסתו סידר הרב או הדיין את הקידושין. ה„כלי־זמר" השמיעו ניגונים עליזים או נוגים, ולנו הפרחחים שהיינו אז חפשיים מן החדר היה זה יומא דפגרא אמיתי. ואני הייתי בין השובבים אשר הסתובבו והתערבו בין המחותנים, סבבו את החתן העלוב כשעמד תחת החופה מחכה לבוא הכלה, ויש שתחבנו סיכות ומחטים לתוך שוקיו או כרעיו והעלוב לא ידע מי האשם, אך לא העז לחלל את קדושת הרגע להתרעם כנגד הפוחז שעשה את הדבר.

את רגש האמונה העמוק והנשגב ביותר עוררו בנו בית־הכנסת ועבודות הקודש שלו. חוץ מביתנו ומן ה„חדר" היה בית־הכנסת המקום האחד אשר היה קרוב לנו ביותר, ואנחנו הנערים הרגשנו שהוא שייך לנו כמו שמעונו של אדם שייך לזה שדר בו. את רוב זמננו בילינו בבית זה. ה„שול" שימש אמצעי לכמה דברים מועילים בשביל כל בני העיר. חוץ ממטרתו העיקרית, כבית־תפילה או בית מדרש, שימש גם למעין מועדון שבו חיו היהודים את חייהם החברתיים. בעיירה קטנה שאין בה לא עתונים, לא תיאטרון ולא קונצרטים, מילא בית־הכנסת את החיסרון. חזן או מגיד מפורסם שבא מאיזה מקום רחוק או קרוב, מצא את ה„שול" מוכן לקבלו בזרועות פתוחות. הוא שימש גם כמקלט לעניים שבאו לעיירה לקבץ על יד ולחזור על הפתחים. בבית־הכנסת באו לידי ביטוי כמה מן הבעיות שהעסיקו את הציבור בזמן מן הזמנים, וזכורים להרבה מאתנו „חכמי הליז׳אנקה" שהיו יושבים בימות החורף להתחמם מסביב לתנור הגדול ואז היו דנים בשאלות הפוליטיקה שהגיעו להם מן העולם הגדול ובמלחמות שהיו אז בעולם. אשה עלובה שחשבה את עצמה מקופחת באיזה אופן על ידי הקהל לא נמנעה מלבוא לתוך עזרת האנשים בבוקר יום השבת ולעכב את הקריאה, והיה זה מחזה דראמטי לראות את האשה ולה עוז הרוח לעמוד לפני ארון הקודש ולא לזוז ממקומה עד אשר הבטיח לה הרב או הגבאי שיקראו לאסיפה לעיין בדבר קובלנתה. העניים אשר לא השיגה ידם לשלם בעד חדר במלון כשבאו לעיירה מאיזה מקום, מצאו מקלט בבית־הכנסת שבו ישנו על הקרקע עם שק הטלית למראשותם, ונמצאו נשים צדקניות אשר המציאו להם ארוחה חמה אחת ליום.

וכמו בכמה עיירות אחרות באותו מ:ז:ז היה גם לניסוויז׳ זה שקראו לו „משוגע העיר" (שטאָדט־משוגע׳נער). אדם שכזה בא על הרוב לעיירה מן החוץ. ואף על פי שהשתגע, מאד אפשר שלא היה כלל מטורף. היו ביניהם גם כאלה אשר התחפשו כמשוגעים כדי להשתמט מעבודת הצבא אשר היתה כה מאוסה על היהודים, או אשר מאסו בעבודה גופנית ובחרו בחיים משוגעים כדי להפטר מכל אחריות חברתית. לא בניסווייז׳ ולא בעיירות האחרות נמצאו אז בתי־חולים למחלות רוח, ונקל היה לאנשים כאלה להטיל את עצמם למשא על הציבור. על הרוב התיחסו אליהם היהודים בסבלנות ומתוך אדישות, כיאות לעם של „רחמנים בני רחמנים". וגם למשוגעים מעין אלה היה בית־הכנסת המקלט הראשון שמצאו להם בבואם לעיר.

ה„שטאָדט־משוגע׳נער" בזמני בניסוויז היה איש בשם מאיר לייב. כפי שאני זוכר תפס לו מקום בעזרת הנשים הפנויה במשך ימי השבוע. שם ישן ושם מצאוהו הנשים הרחמניות אשר הזינו אותו ואת יתר הקבצנים מדי יום ביומו. הוא היה אדם גבוה ובעל זקן ארוך. בכל יום ויום השכים לקום בבוקר כדי להצטרף למנין המתפללים, אף עזר לשמש במילוי חובותיו. זוכרני יום שרב אחד באמצע תמוז או אב שחררנו הרבי שלנו מפני החום הגדול מחדרו בשעה מוקדמת. בצוותא עם עוד נערים הלכתי לשוק שבמרכז העיר, ואז ראיתי מראה נורא ומחריד. השוטר האחד של העיר ששמו היה „נזילה" (החוטם הקטן), מפני שעצם חטמו נשבר לו באיזה אופן ומעולם לא נרפא עד שנעשה לחרומף — „נזילה" זה עמד על מאיר לייב השוכב על האדמה והוא כולו ערום כביום היוולדו, ומרביץ בו בתער חרבו מכה אחר מכה. נראה שלרגלי החום הנורא נשר המטורף את קרעיו והלך בשוק במערמיו, ומפני זה נקם בו השוטר את נקמת החברה העלובה במוסריותה. לצעקת מאיר לייב אשר היה כולו זב דם מפצעיו הרבים, נתאסף קהל גדול אבל איש לא העיז למחות נגד מעשה־אכזריות זה, עד אשר נמצא אחד אשר זכר את התרופה האחת ליהודים בכל מקרה רע — השוחד. הוא שלשל מטבעות אחדות לתוך

כפו של „הג׳ילה״ ומאיר לייב נמלט על נפשו לתוך בית הכנסת הקרוב.

על מאיר לייב זה סיפרו — ואינני יודע מה האמת יש בדבר זה — שבשבת אחת לאחר קריאת התורה, עלה על הבימה והכריז: „רבותי, הריני מתכבד להודיעכם שבדעתי לעזוב את ניסוויז׳ וללכת למקום אחר, ואני מוסר לכם את ההודעה כדי שתמצאו לכם משוגע אחר״. שמעתי אומרים שאיזו מן המתפללים פיתו את המטורף לעשות את הדבר כדי להתבדח קצת, וזה מעיד עד כמה הגיע השעימום בעיירה השוקטה ההיא.

בשעה מאוחרת בשבת אחר הצהרים, כשאמנו גמרה לקרוא את פרקה ב„טייטש־חומש״ נוהגת היתה להזכירנו, את בעלה ואת בניה, שהגיע הזמן ללכת לבית הכנסת לתפילת מנחה ומעריב. ידענו אז שלפנינו חוויה מאד נפלאה בחיינו הדתיים. בחצי האופל של יום השבת ההולך ומתקרב לקיצו, בטרם שעת התפילה עיין „העולם״ בגמרא או ב„עין־יעקב״ אך בעיקר אהב את ספר התהילים אותו ידע בעל־פה.

הכל השתתפו באמירה של המזמורים הנפלאים של דוד מלך ישראל והימן וידותון ויתר בעלי התהלים שאין דוגמתם ליופי והידור, התפילות, הוידויים וההימנונים שנולדו מתוך ערגונם של בני־אדם לאלוהים במשך כמה אלפים שנה. היה זה אופן מתאים ודראמאטי של פרידה מן היום אשר, יותר מכל גורם אחר, הועיל לקיים את היהודים כעדה דתית. כה עברה שעה ארוכה, לא של תפילה אלא של זמירת התהילים, עד אשר גבר החושך והגיע זמן „מוצאי השבת״ שאז התפללו את המעריב והחזן, או אחד מן הנאספים שר את ה„הבדלה״ שבה הבדילו באופן רשמי בין הקודש והחול. אבל לא תמיד נגמר בזה כל ענין השבת ומרותה. היהודים כאילו מאנו להיפרד מן האורח הדגול ששמו שבת ולא נחפזו לשוב הביתה, אלא עזבו את הבית לאט לאט. ואם הופיעה הלבנה ברקיע אז עוד התעכבו בחצר בית התפילה לאיזה זמן לשם „קידוש הלבנה״. אם נמצאו זרים אשר לא ידעו פשר הטקס המוזר, את הריקודים לנוכח פני הלבנה ואת האמירות של „שלום עליכם״, יכולים היו להאמין שאין זה אלא שריד מאיזה מנהג אלילי קדמון. אבינו הטוב באר לנו בלכתו הביתה שזה מנהג עתיק במסגרת היהדות וצורה נוספת לרגש של הודיה לאלהים על מתנתו של המאור הקטן להאיר את הלילה, כשם שאנו מברכים אותו בעד נתינתו לנו את השמש להאיר את היום.

לפני ששים שנה ויותר היתה ניסוויז׳ עיר ביבלית, „תנכ״ית״, מחוץ לארץ ישראל, אם מותר לומר כך. המקום מלא היה תמונות פטריארכאליות. הגברים כולם היו בעלי זקנים ארוכים עם פיאות מסולסלות, והנשים גם הן הצטיינו במלבושיהן, שהיה להם אופי אוריינטאלי. הנשואות ביניהן כולן נשאו את הפיאה הנכרית לאחר שגלחו את שערן בזמן הנשואים — כדי שלא להביא את הגברים לידי נסיון... וכולן התעטפו במטפחות גדולות וארוכות. בעיירות הקטנות לא נודעו הגברים בשמותיהם המשפחתיים וכמה מהם אפילו לא ידעו מה שם־המשפחה שלהם, אשר בא להם בגזירת המלכות. הם ניכרו זה מזה על פי גזרת גופם, במום שהיה בהם או אפילו במקצוע הפרנסה שהוא או אשתו אחזו בו, כי רבים מן הגברים לא ידעו שום מסחר או מלאכה ואפשר שלא ידעו גם צורת מטבע, ואשת החיל היא שעסקה במסחר או במלאכה ופרנסה את הבית. כן היו אנשים שנודעו בשמות כמו קלמן הארוך, שלמה הגבה נחום הגוץ, חיים בעל נחמה האופה, ועוד שמות כאלה. אבל לשמותיהם הפרטיים נוסף עוד כינוי של הצטיינות, הכינוי של „רב״. לא היה איש שלא כונה בשם־כבוד זה. רב משה, רב גדליה, רב נפתלי. אפילו זכריה החייט, זלמן הסנדלר, גבריאל נושא המים, איטשה יצחק מנקה הארובות, נתכבד בתואר „רב״ כשנקרא לעלות לתורה בשבת או יום טוב. משמעותו של דבר זה היא, כי „כל עם ד׳ קדושים״, והיהודים כולם הם זרע קודש, התואר „רב״ הולם את כולם אם הם מלומדי תורה או לא. השמות שהזכרתי כאן אינם בדיוק שמות של אנשים שהיו. אבל המצב היה כזה שציירתי.

המלמדים שב„חדרם״ למדתי תורה שלשה היו, ואצל כל אחד למדתי משני „זמנים״ עד שלשה. הראשון שאצלו החילותי את למודי היה ר׳ נחמן, ויש זכרון קלוש במוחי של היום שבו הביאתני אמי אליו. הייתי רק כבן ארבע או חמש. אצלו למדתי את האלף־בית ומעט מספר בראשית. היום ההוא היה מאורע נכבד בחיי, הוויה חשובה כשרב נחמן הורה לנו התינוקות את האלף וציווה לנו להכריז את המלה אלף בקול רם, שאז נמטר עלינו מאיזו יד נסתרה מטר של סוכריות וממתקים, כדי לחבב את התורה עלינו, זו התורה אשר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. החדר היה אולם צר שלא הצטיין בנקיותו, חלק ממעונו של הרבי, ושררה בו אפלולית אפילו כשהשמש זרחה בחוץ. הוא לא היה כלל מתאים לתפקיד של בית ספר לילדים רכים, ובריאותנו ואור עינינו סבלו מזה. בחורף חיממו אותו על־ידי תנור גדול אשר עמד באמצע החדר, ולפעמים יצא עשן מארובתו. אבל רב נחמן היה אדם אדיב אשר התיחס בחיבה לילדים שנמסרו לרשותו, והביט על מלאכתו כעל תפקיד קדוש. הוא היה סבלן לגבי כל אחד מעשרת או שנים עשר הילדים אשר לימד. הוא נדד לאמריקה בשנות התשעים של המאה שעברה ופה חדל מהיות מלמד ונעשה למגהץ מכנסים באחד מבתי „ה׳יעה״ („סוויט שאפס״) של הגיטו הניו־יורקי. נפגשתי אתו בשנת 1936 כשהיה כבר זקן מופלג וזמן קצר לפני מותו.

לאחר שתי שנים עם ר׳ נחמן מסרתני אמי למלמד אחר בשם ר׳ שמעון האָן (התרנגול). קראו לו בשם זה משום שנוסף לאומנותו כמלמד היה גם חזן באחד מבתי הכנסת, ובקולו היה קרקור דומה לזה של תרנגול בשעת קריאתו. כמורה היה ר׳ שמעון קפדן עם תלמידיו ומדקדק עמהם בלימודי התנ״ך שהורם. על כל שגיאה קלה מרט את לחייהם ולפעמים גם דש את בשרם בשוטים. הנערים יראו מפניו ולא אהבוהו ובינם לבין עצמם חיקו את דרכיו ואף את אופן שירתו, כי היה נוהג לשיר את פרקי התנ״ך אשר הורה. יש שגם חיקו את קריאת התרנגול. בנידון זה היה ר׳ שמעון רגיש מאד, והילדים ידעו שעליהם להיזהר ושלא להזכיר אפילו את שם העוף המסכן ההוא. גם אני ידעתי דבר זה ודווקא משום שידעתי והחלטתי להיות זהיר נפלתי בפח. וכך היה המעשה:

למדנו באותו זמן את פרשת השבוע שהיתה פרשת וישלח. על הסיפור בדבר פגישתם של יעקב ועשיו מוסיף שם רש״י בביאורו: „קרא התרנגול״. ר׳ שמעון היה דייקן בנוגע לרש״י, כל פעם שלמדנו את פרשת השבוע, ואיזה מן הנערים שבינינו נהגו להכין את השעור ברש״י יחד עם הפרשה עצמה. המלה „תרנגול״ בלטה אז לעינינו וכולנו הרגשנו את הסכנה הצפויה לנו במקרה אם אחד מאתנו יפרוץ בצחוק בקריאתו. נשכנו את שפתינו ובידינו אחזנו בכל כחנו בספסל שישבנו עליו כדי לכבוש את יצר הצחוק אשר תפס בנו, וכולם הצלחו בדבר זה — חוץ ממני. הצחוק אשר חלחל בגרוני כאילו יצא מעצמו, וכשפרץ החוצה כאילו נתן היתר ליתר התלמידים. רגעים אחדים התגלגלו בחלל החדר צחוקם המאוחד של עשרה נערים, וכולם על חשבון התרנגול, כלומר, על חשבון המלמד, פתאום השתררה דממה, דממה שבאה מחמת יראה. ראינו את פני ר׳ שמעון והם התכרכמו והלבינו מכעס. עוד מעט והמלמד העלוב התרומם ממקומו, וכאילו הרגיש שאני הייתי המתחיל בדבר, ״ראש המורדים״, ניגש אלי ואש הזעם בעיניו. „מאטקע, דו לאַכסט פון מיר?״ היו הדברים האחדים שיצאו מפיו, ואז החלו מכות הלחי. בי החל וביתר הנערים כילה.

המורה השלישי שלי, ר׳ גרשון זאב דמשק, אביו של הסופר העברי הידוע, שלמה דמשק, היה מטובי המלמדים שבעיר, ולו

אני חייב הרבה בעד ידיעותי העבריות. אצלו למדתי גמרא ועודני זוכר את אופן הסברתו של הפלוגתא „תגרי לוד" בבבא מציעא שהיתה כה קשה להבין בשביל נער בן עשר כמוני אז ובעזרתו עלה לי להשיג את הענין. ר' גרשון זאב היה אדם אדיב ועדין הרוח שהתיחס לתלמידיו ולתפקידו כמורה בכל החיבה וההתלהבות האפשרית. הוא הורה לנו, חוץ מתלמוד, את דקדוק שפת עבר ואת התנ"ך, אשר עברנו עליו כמעט כולו תחת פקודתו. את חיבורי הראשונים בעברית כתבתי בעודני בחדרו, והוא עבר עליהם ויעצני כיצד לכתוב. גם הוא בא לאמריקה, בשנות העמידה שלו, וכבדני בביקורים בביתי בברוקלין, ששם כהנתי כ„ראביי" באחד הטמפלים הגדולים. נפגשתי עמו פעמים אחדות באותה עיר שבה נפטר לפני כעשר שנים בשיבה טובה.

אינני יודע איכה עבר הרוח על אמי הטובה שהחליטה לפתע פתאום להוציאני מן ה„חדר" ולהכניסני לתוך בית הספר „הרוסי" שנפתח בניסוויז' בשביל ילדי היהודים. אמי הלא היתה כל ימיה אדוקה במצוות ומתגאה ב„יחוס" שלה כנכדת הצדיק ר' זלמנקה, ובלבה קננה תמיד התקוה לראות את בניה מחונכים בתורה ויראת שמים וראויים להיות רבנים בישראל. אפשר שחשבה שלא אני אמלא את תקותה זאת ומאחר שאחי יעקב זלמן כבר למד אז בישיבת מיר ובו תלתה את כל סיכוייה לעתיד (הוא היה היותר חביב עליה לרגל התמדתו בתורה ומפני שהיה יותר מסור למילוי המצוות המעשיות) חשבה שטוב יהיה אם אני אשתכלל בלימודים חיצוניים, בו בזמן שיעקב זלמן יהיה כולו מסור לתלמוד ולתורת ישראל. בבית הספר הרוסי, שהיה באמת מוגבל רק לילדים יהודיים למדתי את השפה הרוסית, חשבון, גיאוגרפיה ומעט מתולדות העם הרוסי. אבל לא הפסקתי לגמרי את למודי העבריים והוספתי לבקר בחדרו של ר' גרשון זאב דמשק בשעות שאחר הצהרים. אבל העובדה שהייתי לתלמיד בבית ספר ללימודים חיצוניים וכה שונים ממה שלמדתי ב„חדר", פתחה לפני אופקים חדשים. בכל צעירותי הרגשתי את עצמי כבן עולם אחר ומלא ענין מפאת החידוש שבו. בבית הספר, שבראשו עמד אז איש בשם פרידמאַן, הוכרחנו להשתמש בשפה הרוסית בלבד, ובדרך זו למדתי לדבר באותה שפה בשטף. וזוכרני שכשבאתי לניו־יורק כשנה וחצי אחר כן, ואני אז בן שתים עשרה והלכתי לראות את המפקח על בית הספר למלאכה מיסודו של הבארון די־הירש, כי אמרתי אז להיכנס לתוכו, השתמשתי ברוסית מפני שהתביישתי לדבר אידיש. המפקח שהיה יהודי וידע רוסית בילה איזה זמן אתי והביע את שביעות רצונו על ידיעתי הטובה בשפה ההיא. לאשרי, או לאסוני, לא יצא מזה כלום, לא השתמשתי בהזדמנות ללמוד איזו מן האומנויות המפרנסות את בעליהן, ואני הועמדתי על הדרך שהוליכה לתכלית אחרת, זו של „ראביי"...

בתי־כנסת בניסוויז'

קלמן איסקוב יצחקי

במרכז העיר שכנו רוב בתי הכנסת בהם התפלל רוב הציבור היהודי בניסביז'. בתי מקדש מעט אלה אצרו בתוכם תפילות ודמעות של יהודי ניסביז' במשך דורות רבים. כאן הם התפללו שלוש פעמים ביום, לקיים את הפסוק „עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו". במועדים ובימים נוראים היו בתי הכנסת מלאים על גדותיהם אנשים, נשים וטף שבאו לשפוך את צקון לחשם לפני רבון העולמים. לא ידוע לי על מקרים שיהודי מתושבי ניסביז' לא ביקר בבית הכנסת לכל הפחות פעם בשנה.

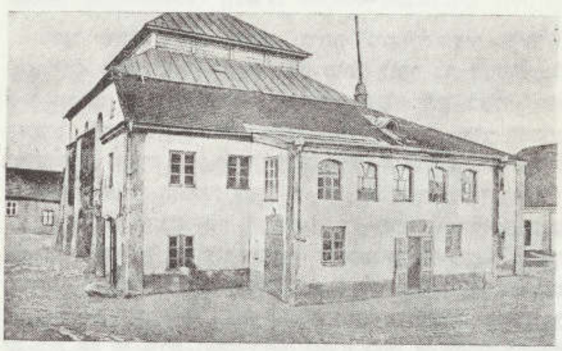
מי יכול להציב זכרון לבתים קדושים אלה שנתקדשו בחייהם ובמותם על קידוש של תושבי עירנו. מי יכול לתאר את הקדרשה שאפפה את הנשים הצדקניות שהיו אצות בימות החול בזמן מנחה מבית כנסת אחד למשנהו „לחטוף" קדושה (כאפן א קדושה).

בית הכנסת של הקצבים היה הראשון באיזור בתי־הכנסת. בנין קטן זה צמוד היה לשורת החנויות של השוק. הוא נקרא ז"ק („זובחי צדק"), בו התפללו קצבי העיר, ובעיקר שתי המשפחות הראשיות והמכובדות שבהן: פרפל וגבריאלוב. לא שמעתי כי היה פיקוח על כשרות הבשר, נראה לי שהסיבה לכך היתה מהימנותם של הקצבים שהיו יראי שמים והטרפת הבשר לא היתה הפסד כספי בשבילם שכן הוא נמכר לנכרים. יהודים פשוטים אלה, שאינני יכול לקבוע את מידת למדנותם, התנהגותם ומידת החסד הגיעו למרום הפיסגה. הם היו מבאי בית הכנסת לשחרית וערבית. ידועה היתה במעשי חסד רחל לאה פרפל, שנקראה רחל לאה הגבאית.

בימות החול שוכן בעזרת הנשים של בית־הכנסת „חדר" של תינוקות בית־רבן. ילדים קטנים (בגיל הגן). הרבי שלהם היה ר' הלל ממיכלישוק שלימדם אלף־בית.

עניים לא פסחו על עירנו ובית הכנסת של הקצבים היה כתובתם. בערב שבת היו העניים מתרכזים בבית הכנסת כדי להיות „אורח־לשבת" בביתו של אחד המתפללים. הם מסרו איש לרעהו שבבתי הקצבים הם נהנים מיחס של כבוד והאוכל והשתיה הם כדת וכדין.

בתי הכנסת הגדולים והעתיקים ביותר היו בית־הכנסת הגדול, שנקרא בית הכנסת הקר ובית־הכנסת הישן. אמרו כי בית הכנסת הגדול נבנה לפני חמש־מאות שנה. שניהם היו בנויים בסיגנון הבנייה של ימי הביניים, דבר שהעיד על עתיקותם וכן ריצפת בית הכנסת נמוכה היתה ממפלס הרחוב, וכדי להיכנס אליהם צריך היה לרדת ארבע מדרגות.

בית הכנסת הגדול נקרא גם ה„קר", משום שלא היו בו תנורים להסקה ובימות החורף היו המתפללים עוטפים עצמם במעיליהם. הוא היה בנוי בסיגנון גותי. ממעל לארון הקודש במזרח מצויירים היו כרובים פורשי כנף, צפרים וחיות וכן שני נשרים, מס ועדות לשלטון הזר. ממעל לבימה שהיתה בנויה בצורת סככה התנשא נשר גדול פורש כנפיים ובמקורו החזיק עוגה גדולה שהיו משליכים אותה רק לפני הפסח. כפי שהסבירו לי, זו עוגה שהיתה תלויה כדי לקיים את מצוות ערובי חצרות, כדי שתושבי העיר יכלו לטלטל בשבתות מחצר אחת לשנייה.

בימי החול התפללו מנחה וערבית בחדר קטן סמוך שהיה מוסק. בין מנחה לערבית אמר שיעור ר׳ יצחק.

בצד מערב ניצב מיתקן לנר תמיד. לבנין זה היו צמודות שתי קומות, שאיכסנו תלמוד תורה ובחגים היו עזרת נשים. אינני זוכר, תפילת נשים בבתי הכנסת בשבתות. נראה לי שבנסביז׳ כבכל האיזורים הליטאים שהיו תחת השפעתו של הגאון מוילנה, לא הקפידו על תפילת נשים בציבור. כמעט בכל בית היתה תלוייה תמונת דיוקנו הפטריארכאלית של הגאון מוילנה. בבית כנסת זה התפללו בימי גנוסיה לשלום המלכות ושריה.

ביום כ׳ בתמוז נערכה בו תמיד עצרת עם לזכרו של הרצל. כל הנוער הציוני על מפלגותיו ודגליו היה בא בסך לבית הכנסת לתת כבוד ויקר לחוזה מדינת היהודים.

גם מערכות הבחירות לשלטון המקומי והארצי התנהלו על-פי־רוב בבית־כנסת זה. זכורני כי אחת ההופעות האחרונות והמוצלחות ביותר היתה זו של ד״ר משה קליינבוים (סנה) ז״ל, מנהיג הקומוניסטים, בארץ. לרשימתו של גרינבוים שהיתה הרשימה הלאומית, היו קשורות כל המפלגות, לרבות „המזרחי״ ו„החלוץ המזרחי״. כמובן שכולם היטו שכם, להצלחת הרשימה. בעירנו כמעט שלא היו תומכים ברשימת „אגודת ישראל״, שהיתה קשורה עם „הסנציה״ (מפלגת הממשלה הפולנית, רשימתו של פיל-סודסקי), שקראה לחבריה להצביע בעד הרשימה ממשלתית.

נאומו של מ. קליינבוים הוכתר בהצלחה. בנאומו הוא שילהב את הרוחות. את דבריו תירגם המרצה במקום לשפה הפולנית בכדי למנוע תרגום לא נכון, שכן במקום נכחו ב״כ המשטרה. למרות כל אמצעי הזהירות, נאסר המרצה ע״י השלטונות, ועד שהוכיח צדקתו נסתיימה מערכת הבחירות ואז שוחרר. באותה שבת ביקשה המשטרה לאסור את כל התועמלנים ומפיצי העלונים בבית־הכנסת, לכן לא ישבנו בביתנו, כדי למנוע מאסרנו.

לפני בית־הכנסת היתה מונחת אבן גדולה, סביבה נערכו החופות של בני העיר. שמש בבית הכנסת ובניו שעיסוקם היה פחחות זעירה בכל ימות השבוע, מילאו גם מצוה לשמח חתן וכלה. בשעת הקפת החתן את הכלה שבע פעמים, היו הפחחים שרים ניגון שהיה גם מוכר לבני העיר.

על בית כנסת זה הילכו בינינו הילדים סיפורי אימים על שדים ורוחות שקנו בו שביתה בלילות. היו שהעידו, שראו במו עיניהם כי בלילה מתאספים השדים כולם, מוציאים ספר־תורה וקוראים בו. העידו כי ביום מצאו עקבות של כרע תרנגול (רגלי השדים כידוע...) על־יד הבימה ועליה. בלילה פחדנו לעבור ליד בית־כנסת זה מחשש שמא יצאו השדים במחולות סביב הבנין.

בית־כנסת זה היווה לשברנו הגדול גם מקום הריכוז האחרון של יהודי ניסביז׳ ובו התאסף הנוער בגיטו שהחליט למסור את נפשו ולמות מות גיבורים למען כבוד העיר ותושביה. עם חורבן בית־כנסת זה על יושביו ומגיניו נסתיים פרק של מאות שנים של חיים יהודיים תוססים בעיר ניסביז׳.

צמוד לבית־הכנסת ניצב בית־כנסת קטן יותר, שנקרא „בית־הכנסת של הפרושים״. מדוע נקרא „פרושים״, אינני יודע. בזכרוני נשאר בית כנסת קטן זה חרות בזכות שתי עובדות: בזכות היותו מוסק יפה בימות החורף ומואר תמיד בלילות שבת, וכן הודות לכך שבבית כנסת זה קויים המנין שהקדים להתפלל, ומשום כך נקרא מנין ותיקין.

בניסביז׳ לא היו מקומות בילוי בשביל הנוער לא בימי חול ובפרט לא בלילות שבת. רק כאן, בבית כנסת זה היינו מתאספים בלילות שבת. למען ההסוואה פתחנו גמרא וכך משוחחים ודנים בעניינים העומדים ברומו של עולם; על מדיניות הפנים והחוץ, על ארץ־ישראל ו„בונד״, כדורגל ועוד. נהנינו מחמימות מיוחדת בבית כנסת קטן זה, כשבחוץ כפור עז וסערות שלג. כאן התפלל ר׳ אהרן לוין שוב ז״ל, שנהרג על קידוש השם בדרכו ברגל להורודזיי למול ילד יהודי.

כאן התחילו להתפלל בין תכלת ללבן. והיו ביניהם שהבחינו באותות ראשונים של עלות השחר. כשהגענו לקריאת שמע רק אז הבחנו בקרני שמש ראשונים במזרח.

בבית כנסת זה שכן „חדר״ לילדים לומדי גמרא והרבי שלהם היה דער לאַזאָוויצער. לנשים שבעליהן הפליגו מעבר לים, כתב הרבי בקשות, מכתבי אהבה וידידות מהרעיה, שלא ישכח אותן וישלח דולרים למחיה.

הלאה מבית־כנסת זה עמד בית־הכנסת הישן. תקרה מקומרת, מחולקת לארבעה קטעים, ארונות צמודים לקירות, בהם ספרי גמרא ומפרשי ש״ס. בבית כנסת זה התפלל רב העיר, כבערים אחרות כן גם עירנו ידעה פרקי מחלוקת. רב ודיין ומחלוקת ביניהם. נמצאו מצדדים בזה ובזה. בבית הכנסת של השוק התפלל הדיין הרב דוידובסקי. הוא היה ראש „המזרחי״, וכמובן שרב העיר צידד בחרדים של אגודת ישראל. בית־הכנסת הישן היה מקום משכנו של רב העיר, אם כי פעילות של „אגודת ישראל״ לא היתה ניכרת בה. יש לציין, כי למרות זאת היו בין המתפללים תומכים מובהקים של הדיין. דבר זה לא מנע „שלום בית״ של בית־הכנסת.

בין תומכי הדיין היו ר׳ אהרן אלי מרגולין, תלמיד חכם מובהק. מקומו תמיד ליד השטנדר, רכון על גמרא עבה ממול לארון הקודש. בניו כולם למדו בישיבת קלצק, פעילים ב„אגודת ישראל״, פרט לבן־ציון שהפסיק לימודיו כדי לעזור לאביו בניהול החנות לחמרי בנין, ועבר גם ל„מזרחי״.

בית כנסת זה היה מרכז ללימוד התורה. וגינזבורג הגיד שיעור בגמרא כל יום בין מנחה למעריב בפני תלמידי חכמים.

בעברו השני של בית הכנסת ישבו יהודים פשוטים: בעלי־מלאכה, פועלים וסוחרים. בפניהם למד ר׳ אברהם רוזובסקי, מלמד תינוקות ואביו של יו״ר הקהילה וסגן ראש העיר ר׳ יואל רוזובסקי.

בשנים האחרונות התארגן חוג ללימוד גמרא לאנשי המעמד הבינוני, שלמדו אותו בחברותא בשעות המאוחרות של היום, אחרי סיום העבודה. הרוח החיה בו היו ר׳ נפתלי חיוטין, צלם, עסקן קרן קיימת ותומך נלהב של ז׳בוטינסקי וברטקובסקי, חתנו של כץ, שמת בדמי ימיו. חוג זה שבין לומדיו היו יהודים לא חובשי ספסל הישיבה בעבר, השיגו הודות למרצם ומסירותם רמה גבוהה וידיעה רבה שהפליאו את תלמידי החכמים שבעיר.

היה עוד בית־כנסת שנקרא „פועלי צדק״, בו היו המתפללים חייטים, פועלים ובעיקר עובדי אדמה ומגדלי ירקות.

לקראת שמחת־תורה קושט ביהכ״נ בצורה נאה והיה בו כוח משיכה לכל בני העיר שבאו לחזות בתפאורה הנהדרת, מקיר אל קיר. לפני שמחת־תורה עמלו בני משפחת למש להוציא את הגרעינים מהדלעות כדי להתקין נרות שישמשו פנסי תפאורה לחג. בבית כנסת זה היתה „עזרת נשים״ ובזמן האחרון שכנה בו ישיבה קטנה, בעיקר של בנים מחוץ לניסביז׳. כיוון שלא היתה פנימיה בניסביז׳ הם חולקו בעיר לאכול אצל בעלי הבתים לסירוגין.

בצאתנו לדרך

ד"ר משה-אלעזר איזנשטאט

לא ככל העגלונים הוא שמעלקע העגלון ולא ככל הסוסים סוסו. לו נולד שמעלקע — כאשר יכנוהו בני עירנו או שמואל כאשר כנוהו אבותיו וכאשר יקרא לעלות לתורה — אצל הורים אחרים, כי אז בראשי נשבעתי, כי אז לא עלתה מעולם על דעתו לנהג בעגלה ויבחר בלי ספק להיות בטלן או שמש; אבל בהיות אביו „בעל־עגלה" אחז בעל כרחו גם הוא אומנתו.

בימים האלה, עם מסילת הברזל פלסה לה נתיב בכל המדינות, העגלונים הישנים ספו תמו ואינם ורק בערים האלה אשר מסילת הברזל לא הגיעה אליהן ובעגלה יבואו משם הנוסעים עד התחנה הקרובה או הרחוקה פרסאות אחדות — בערים האלה נמצאים עוד „שרידים" ועל פיהם יסעו ועל פיהם יחנו. אחת מהערים האלה תחשב גם עירנו זושן* בפלך מינסק.

אם דרך העגלונים ה„שרידים" בכלל רחוק מדרך הרכבים הנמצאים בימים האלה בערים הגדולות ורחוק ההבדל ביניהם כרחוק ההבדל בין מכונת הקיטור ובין עגלה פשוטה הנה כאמור דרך שמעלקע רחוק מהם חמש מאות פרסה; בקצרה: בשמעלקע ישנן כל המעלות הטובות אשר בהם יוכל כל יהודי כשר להתפאר: מכף רגלו ועד ראשו וביחוד מחציו ולמטה הוא כלו „שבר" כנהוג אצל גוברין יהודאין, מדי שבוע בשבוע הולך שמעלקע לבית המרחץ ומגלח שערות ראשו ויסלסל שם פאותיו הארוכות, עד כי תקבלנה צורת „חביות קטנות" שכן קורין אותן אצלנו; ה„רופא" יקיז לו דם ויצור עליו בה„קרנות" ובצאתו משם והנה שמעלקע מלא „שקלים". זאת דרכו בחול, ודרכו בקודש ג"כ כדרך כל היהודים הכשרים ובשבתו בעגלתו ישיר שירות בן ישי ולפעמים לא רחוקות יענה אחריו קול נוסע אתו יחד.

אחרי כל אלה לא יפלא אם חביב הוא בעיני כל בני עירנו.

גם סוסו יחיד הוא במינו. —

הסוס הזה רבות ראה מימיו עד כי קמו עיניו מראות, בהיות הסוס עוד מלא כח עלומים רכב עליו שר צבא אחר בעירנו ויחי חיים של שלום, וכאשר זקן ובא בימים והוכה בסנורים ויחשך עליו היום — נמכר בקהל עם את יתר הסוסים הזקנים והאומללים, ויפול בחלקו של שמעלקע, ושמעלקע מהר לבשר לכל באי עירנו כי יש לו כעת „סוס של שר צבא", „סוס כברק".

לא ארכו הימים ויודע הדבר כי סוסו של שמעלקע עינים לו ולא יראה ויגשש בצהרים; מתחלה נסתמו טענותיו; אבל ברבות הימים שב אל שמעלקע אומץ רוחו וישב את חורפיו דבר: „אף אם סוסי עור עינים הוא, בכל זאת הוא „סוס של שר צבא", וחוץ מכל אלה תם אני ולא אדע למה עינים לסוס בכלל? מקלי אשר בידי והרסן אשר בפיו יגידו לו לאן פניו מועדות; אדרבה כמה מעלות טובות לסוס עור על סוס פקח: סוס עור לא יפחד מעולם בצאתו בדרך כי מעולם לא יפגוש זאב; מעולם לא יראה „באר מים" ולא יעמוד בדרכו; מעולם לא יכשל „ברעיונות אהבה", בראותו רעיתו הולכת בקרוב מקום. בקצרה: „אשרי לנוסעים אם סוס עור־עינים ימשוך בעגלה ואוי למי שסוסו בעל עינים".

וכל בני עירנו שמעו ויבינו כי את שמעלקע הצדק.

ובעגלת שמעלקע גמרתי אני ואחי לנסוע באחד מימי הסתיו להתחנה ג. הרחוקה מעירנו מהלך שתי שעות.

בידענו כי הדרך מלאה מים ורפש ובידענו את סוסו של שמעלקע נדברנו יחד לנסוע בשעה הרביעית אחר הצהרים, שעות אחדות לפני הזמן הקצוב. ולמען נוכל לשבת ברוחה באהל המתוח על העגלה ולבל יעמיס שמעלקע על סוסו משא לעיפה, קצבנו לו שכרו א' רובל שלם במקום חמשים קאפ', והוא הבטיחנו נאמנה בשבועי שבועות כי לא יקח עוד נוסעים אחרים.

הגיעה השעה הקצובה! אנחנו מוכנים ומזומנים לצאת לדרך ושמעלקע איננו. בידענו כי בעלי העגלות בכלל ושמעלקע בפרט לא ידקדקו כחוט השערה בנוגע לעתים וזמנים, לא שמנו מראש לב לזה, אבל שעה שלמה עברה... עוד רבע שעה... וכבר כלו עינינו מיחל. אנחנו רגזנו קצפנו עד מאד ונאמר לשלוח לבקש לנו עגלה אחרת באשר תמצא — אבל פתאום התפרץ שמעלקע אל הבית, ובל נקדימנו בחרפות וגדופים קדם הוא את פנינו בקול רם ובמהירות: „רמשא טבא, איה החפצים ואשאם אל העגלה ואתם עושו חושו כי הזמן קצר" ויחטוף את צרור החבוש ואנחנו יצאנו אחריו מבלי דבר דבר.

בידענו כי אין איש בהעגלה ובאשר חשך בחוץ, עלינו — מבלי להתבונן אל סביבנו — אל העגלה, והנה פתאום קול קורא:

„הוי רגלי"!

מי כאן? שאלנו אני ואחי פה אחד.

עוד לא הספיק היושב בתוכנו להשיב, והנה שמע לחש באזנינו: „אשה אחת נוסעת אתכם יחד".

הלא נשבעת כי לא תקח עוד איש?

„מסוכנת היא ונוסעת היא לדרוש ברופאים בווארשא; כל העגלות כבר יצאו לדרכן ואוותר רק אני וסוסי, והנה אם לא נקח אותה אתנו ותותר פה עד יום מחרת, מי יודע אם לא בנפשה הדבר והיה בנו אשם" — לחש עוד פעם שמעלקע באזנינו.

הנעשה אין להשיב ואין דבר העומד בפני האונס; אני ואחי ישבנו צפופים והאשה בתוך וסביבה כרים וכסתות כנהוג אצל נשים חולות בצאתן לדרך.

שמעלקע קפץ על מכון שבתו ויגער בסוסו והעגלה התנועעה ממקומה.

עברנו רחוב הרחבה ונבא ברחוב ג.

מי כאן? שאל איש ברדפו אחר העגלה.

שמעלקע כאן! השיב שמעלקע, — ומה חפצך?

לאן הנך נוסע?

לתחנה ג.

אם כן אסע אתך יחד, חכה ואשב בהעגלה.

לדאבון לבבי לא אוכל למלאות רצונך הפעם.

ומדוע ולמה? האם אין מקום פנוי למעני?

זאת לא זאת, יכלתי לפנות מקום עבורך, אבל הבטחתי להאדונים היושבים בהעגלה כי לא אקח עוד איש.

ומי הם האדונים, עברים הם או...?

יהודים!

אם כן אין כל סכנה בזה אמר האיש, ויקפוץ על העגלה אשר התנהלה בכבדות, במרוץ הדברים, סלחו לי אדוני אמר האיש אלינו אם באתי כארח לא קרוא, הן בקרב שמעלקע אשב ולא אדחק את רגליכם.

אנכי אינני אשם בזה נסה שמעלקע להצטדק.

דום ואל תוסיף לדבר עוד. אמרתי בשצף קצף; אתה נשבעת כי לא תקח עוד איש בעגלתך ופעמים לא עמדת בדבורך: לקחת אשה חולה!...

חולה אני? שאלה האשה בקול אדיר וחזק, מי הגיד לך כי חולה אני?

סלחי לי אשה כבודה אמרתי במבוכה בפנותי אליה; אני לא אדעך פנים אבל שמעלקע לחש לי כזאת באזני.

נוכל ובליעל! קראה האשה מנהמת לבה שנית, אני ת"ל בריאה ושלמה בכל גופי והנני נוסעת לבקר את אחותי במ...

סלחי לי — אמר שמעלקע בהכנעה, — מוכרח הייתי לבחור הפעם לשון ערומים ולולא זאת לא יכלתי לקחת אותך בהעגלה.

האשה מהרה עוד הפעם להשיב על דברי שמעלקע בחרפות

---

* העיר „זושן" בחילוף סדר האותיות היא נשוז.

וגדופים ושמעלקע בידעו כי נשים פגיעתן רעה מהר להעיר כל חמתו על סוסו ויטעימהו משוטו.

כעבור חמשה רגעים, כשוך חמת האשה ונאלמה דומיה, הסב שמעלקע פניו אלינו ואמר: אמנם אדוני לכם הצדקה ולי בשת הפנים; ידעתי גם ידעתי כי שלמתם לי רובל כסף ואנכי נשבעתי כי לא יבא עוד איש בהעגלה, אבל האשה הזאת רק אשה היא וחזקו עלי דבריה; האיש הזה קפץ בעצמו אל העגלה כאשר ראיתם, האורידהו ביד חזקה? אולם לבל תדמו כי הנני אומר ואינני עושה, מדבר ואינני מקיים, הא לכם אות ומופת נאמן: היום בשעה השניה אחרי אשר נדברנו דברינו שלח אלי „תרפים" הפריץ להגיד לי כי אבוא בערב לקחת אותו בעגלתי ולהובילהו להתחנה ג. ה„פריץ" הזה הוא מנוסעי התמידים והוא נוסע אתי לג. פעמים בשבוע לכל הפחות ואף ישלם ביד נדיבה, ומה אעשה כעת? על האבדה, לא על החמשים קאפ' אתאונן, רק באשר ידעתי כי ארור אף „תרפים" כי עז ועברתו כי קשתה, ואם אשביעהו הפעם רגז ויגרשני מעל פניו ומקומי ינחל אחר, ובצוק העתים האלה, עת צרכי אכל נפש, שכר דירה ושכר לימוד עבור הבנים יעלו מיום ליום למעלה ראש, — אבדה כזו למעני לאו מלתא זוטרתא היא... אבל — חלילה וחס — אנכי לא אתאונן באזניכם; אנכי רק דברתי את אשר בלבבי; אמנם נוכל עוד לבחור מקום פנוי בהעגלה עבור הפריץ אשר כקש נדף הוא, אך הלכם נשבעתי ולא אקימה?...

גם עתה לא נשב ברוחה אמרתי לשמעלקע, ולמען לא תאמר כי אכזרים אנחנו הרשות לך נתונה לקחת גם את ה„פריץ" שלך, אבל דפוק סוסך לבל נאחר המועד.

הרגעו אדוני, אמר שמעלקע בשמחה עצומה, כעת תראו כי אבין להפיק רצון אורחי הטובים וירם את מטהו ויאיים את הסוס.

פתאום עמדה העגלה לפני בית „תרפים". שמעלקע קפץ על הארץ ויעלם בחשך.

כעבור עשרה רגעים שב יחידי.

עד מתי נחכה פה בחוץ? שאלנו כולנו בקצף.

ה„פריץ" טרם כלה לשתות „טהא" אמר שמעלקע בכבד ראש.

ואם יאריך בשתיה עד חצות הלילה? שאלנו עוד הפעם.

הנני הולך להגיד לו, והיה אם ישמע לקולי ויצא אחרי מה טוב, ואם לאו לא נוחיל לו ונעזבהו פה לנפשו. שמעלקע חמק עבר; כעבור חמשה עשר־רגעים יצא שמעלקע עם צרור חפצים מן הבית ויאמר: בעוד רגע אחד וה„פריץ" יצא כי כן הבטיחני, ואם לא יעמוד בדבורו ונצא לדרכנו.

בעוד שמעלקע עומד ומתעסק בדברים של מה בכך, בתקון האופנים שלא לצורך, כדי להסיח דעתנו, ואנחנו יושבים ומתאוננים, יצא „תרפים" מן הבית עטוף באדרת שער ולפניו הולך משרתו ואבוקה בידו להאיר את הדרך.

איפה אשב והעגלה מלאה אנשים ונשים? קרא ה„פריץ" בשצף קצף בהתבוננו לאור הנר אל כל סביביו.

עבור כבודו נבחר מקום בראש, אחי, פנה שמעלקע אלינו, חוסו ורחמו לי ופנו מקום בתוך לה„פריץ", כי הלא סוף „פרוץ" הוא, ואחרי אשר עבד שמעלקע עבודה גדולה יצבור גל של תבן ומספוא ויכן מקום לשבת עזר לה„פריץ" בעל הכרס העב לעלות אל העגלה, והאחרון נדחק ונכנס בעל כרחו באהל המתוח ויחרף ויגדף את שמעלקע.

שמעלקע לא שם לבו לכל החרפות והגדופים ויקפוץ אל העגלה ויאמר: כעת נסע ונלך, וידפוק בסוסו בחזקה.

כעשרים רגעים נסענו בלי הרף עד בואנו אל הבית האחרון מעירנו, פה עצר שמעלקע עוד הפעם בסוסו.

מה לך כאן? שאלתי משתומם.

אין דבר! בעל הבית הזה בקש ממני לקחת ממנו מכתב למסרו למכירו בג. ועבור המסירה אקבל שלשה קא', והמכתב המונח בצלחת הלא לא ידחק את רגליכם.

שמעלקע נעלם מעין רואה ויתמהמה כעשרה רגעים וישב אל העגלה עם צרור חפצים בלוית איש אחד.

הזה הוא המכתב שלך? צעק אחי בחמתו...

האיש חזר מדעתו ותחת המכתב גמר לנסוע בעצמו לג. לדבר את מכירו פנים אל פנים אמר שמעלקע, עת האיש קפץ אל העגלה.

בחוץ חשך ואפלה, הרוח יילל, שמעלקע מכה בחזקה את סוסו; ה„פריץ" מקלל והכלבים נובחים...

(מתוך: „תלפיות", ברדיצ'ב, תרנ"ה)

ה„חדר" של אבי מורי גרשון זאב דמשק ז"ל

שלמה דמשק

פתיחה

עם היפסק קיומו של „חדר" של אבי מורי ר' גרשון וולוול דמשק, בשנת ה'תרע"ג עם עוזבו את ניסוויז' לארצות־הברית, נחתמה בעיירתנו תקופת המלמדים הגדולים — מלמדי הגמרא.

אפשר לאמר, כי אז נחתמה גם תקופת קיומם של ה„חדר"רים הגדולים בניסוויז'. אמנם נותרו עוד אי־אלה „חדרים", אבל קיומם היה עלוב.

את מקום ה„חדר" ירש בית־הספר.

*

בחיי הרוח של עמנו, מוצאים אנו כי בשלהי תקופה תרבותית מסויימת ועל סף תקופה חדשה מופיעים אישים דגולים המבטאים ביצירתם את מיפנה הזמנים.

כן אפשר לאמר, כי ניצוצי הזוהר של תקופת ה„חדרים" הגדולים בניסוויז' נתלכדו באבי מורי — המלמד ר' גרשון וולוול — וב„חדר"ו, שהתקיים למעלה משלושים שנה (מ־תרכ"ב עד תרע"ג) ובהם נסתמנו גם סימני התקופה החדשה.

אמנם „חדרו" של אבא נשא כלפי חוץ אופי של ה„חדר" הישן. הוא שכן בביתו הפרטי של הרבי. באמצע החדר עמד שולחן, שאפשר היה להאריכו ולקצרו. סביבו ישבו התלמידים על ספסלים ארוכים. אך כדי שלא ישבו כפופים, היו לספסלים משענות להישען עליהם.

אולם בתוכנית הלימודים העברית, שהיתה נהוגה בחדרו של אבי, היו טמונים גרעיני התקופה החדשה — מזיגה בין בית־הספר ובין הישיבה הקטנה.

אך גם בשנים האחרונות לקיומו של ה„חדר" התקיימו בשעות הערב לאחר הלימודים העבריים שעורים בשפה הרוסית ודקדוקה, ושאר לימודים כלליים — אותה הורה מורה מיוחד.

להערכת דמותו של אבי מורי כמלמד, ובשל חשיבותו של הדרו — אביא להלן פרקים מהביוגרפיה של אבא ומתולדות חדרו.

א. באהלי תורה

1. תעודת מלמדות שבעל־פה

בן שבע היה אבי, תלמיד ב„חדרו" של שאר־בשרנו, ר' שמעון המלמד, בהגיע השמועה לניסוויז', כי אביו שהיה מלמד בפינסק, נפטר שם.

מאז פילס אבי, — הבכור משני האחים היתומים, בכוחות עצמו את דרכו בחיים, באין לו תומך אשורים ומאיר נתיב. הוא בחר להיות עמל בתורה.

אחרי שנות לימודים אחדות בישיבה הקטנה של ר׳ בנימין פאַלקס בעירנו, החליט לעלות לישיבה המהוללה שבעיירה מיר, ששכנה במרחק מלים אחדים בלבד מניסוויז׳.

תמורת חמש אגורות, היה אחד הקדרים ממיר שמכר את תוצרתו בנייסוויז׳, מוביל את גרשון וולוול חזרה לישיבה למיר.

כשהתייצב היתום מניסוויז׳ לפני ראש הישיבה ר׳ חיים לייב, היסס בתחילה לקבלו, שכן הנער טרם הגיע לגיל בר־מצוה. אולם כאשר שמע מפי הנער, כי למד בניסוויז׳ בישיבה הקטנה של ר׳ בנימין פאַלקס, שהיה בימי בחרותו תלמידו המובהק בישיבת מיר, קיבלו ר׳ חיים לייב בסבר פנים יפות. לאחר שבחן אותו ותהה על קנקנו.

כרוב בחורי הישיבה נזדקק גם אבי ל„אכילת ימים". התמיכה שקיבל מן הישיבה היתה מועטה ובלתי מספקת להו־צאותיו הקטנות — לשכר דירה, להלבשה ולהנהלה. לכן הציע לו ר׳ חיים לייב תלמיד בישיבה, בן משפחה אמידה, שהיה גדול ממנו בשנים וקטן בידיעות. בשכר מועט שקיבל מידו, היה הניסוויז׳י חוזר אתו יום יום על **השעור שלמדו בישיבה.**

לא אחת, כשהיה ה„רבי" הצעיר מלמד את תלמידו, היה ראש הישיבה ר׳ חיים לייב נעצר על ידם להקשיב להסברתו ולשנון השעור עם תלמידו.

יום אחד, לאחר שהקשיב לדרך לימודו של המלמד הצעיר, שוחח הרבי עם המשגיח. אבי הבין כי הדברים נסבו עליו. שאל אבא את המשגיח: „האם ראש הישיבה דיבר בי?" ענהו המשגיח: ר׳ חיים לייב אמר לי: „מובטחנו בך, כי תהיה מלמד הגון ומרביץ תורה בישראל".

דברים אלה חיזקו את רוחו של אבא ועודדוהו להגות בתורה ולקיימה מתוך עוני ומחסור.

2. בעיירה רובזביץ

כחמש שנים למד אבא בישיבת מיר. מלבד עצם הידיעה הרבה בתלמוד, שרכש בישיבה גדולה זו, הושפע הרבה מדרך לימודו של רבו הגדול, ראש הישיבה, ר׳ חיים לייב טיקאצינסקי זצ"ל. ממנו באה לו, לאבא הנטייה לפשט הנכון, להסבר המדויק והכשרון לקרב דברים אל השכל.

מהעיירה מיר עבר אבא לעיירה רובזביץ, שם הוסיף ללמוד עוד שנים אחדות בהתמדה רבה.

הרב של העיירה העמיד את הבחור מניסוויז׳ ללמד שעות אחדות ביום גמרא עם בנו, שהיה לו גם לחבר נאמן.

במשך שנות שהותו ברובזביץ, השתלם אבא גם בלשון הקודש ובדקדוקה, בספרות העברית העתיקה והחדשה ובתולדות ישראל. כן התעמק בלימוד התנ"ך ובמפרשיו עד שרכש הבנה עמוקה בכתבי הקודש. נפשו נעשית קשובה קשב דק ומעודן לחזיונותיהם של נביאים.

ב. חדרו הראשון של אבי מורי

לאחר נשואיו — בגיל עשרים ואחת —פתח אבא חנות־מכולת בעיירת הולדתו ניסוויז׳. שכן, לא רצה להפוך את התורה שלמד קרדום לחפור בה.

אולם הגורל מינה לו, לאבי, שיקויימו דבריו של רבו ר׳ חיים לייב, שיהא מרביץ תורה ברבים.

בעלי־בתים נכבדים בעיר, נתנו עיניהם באברך ר׳ גרשון וולוול, שיצא לו שם כמושלם והחליטו כי הוא האיש המתאים והנכון ללמד את בניהם תורה. הם ייסדו וסידרו בשביל אבא את חדרו הראשון, בו למדו בתחילה ששה תלמידים בלבד.

המלמד החדש לא הלך בדרך הכבושה של יתר המלמדים שבעיר. כי אם סלל דרך חדשה ללמד את תלמידיו.

המלמדים באותם הימים בניסוויז׳ למדו את תלמידיהם רק גמרא. וביום הששי היו התלמידים בחדריהם גם „מעבירים את הסדרה".

היו מלמדים שלימדו בעיקר תנ"ך בלבד ורק אחד, ידוע לשם, ר׳ נחמיה ליברמן, שלימד את תלמידיו גם דקדוק •

מראשית דרכו כמלמד, הנהיג אבא שיטה וסדר בלימודים במגמה להנחיל לתלמידיו השכלה עברית מלאה. תכנית הלימודים כללה: גמרא, חומש עם פירוש רש"י ועיון במפרשים אחרים, נביאים וכתובים, לשון הקודש ודקדוקה.

כעבור שנים הוסיף מקצוע חדש לתוכנית לימודיו, את תולדות ישראל. בהוראתו שם דגש לא רק לכמות, כי אם גם לאיכות.

אולם בטרם אתאר את דרכי הלימוד בחדרו של אבא — אספר מעשה שאירע בזמן הראשון לקיומו, היעיד על יחסם של שאר המלמדים למלמד החדש ולתוכנית הלימודים שלו בחדרו.

ג. ה מ ב ח ן

לאחר חדשים ספורים בלבד לקיומו של החדר החדש, הוכיחו התלמידים כי עשו חיל בלימודיהם. ההורים היו שבעי רצון מהמלמד ומשיטת לימודו, וה„חדר" של אבא נתפרסם בעיר.

אולם המלמדים, ובייחוד מלמדי הגמרא, שעינם היתה צרה באבא ובחדרו, הרעישו עולמות:

„היה לא תהיה! לא ניתן לעול ימים, המבטל זמנו בלימודים לא ידעום ולא הכירום אבותינו, להתחרות עמנו ולהיחשב כמלמד גמרא".

„אם כי מלמד תנ"ך, ו׳דיגדיג׳ ושאר ירקות — ולזאת תורה תקרא — ילמד כאות נפשו. אך גמרא לא ניתן לו ללמד! יעמוד קודם למבחן ויוכיח כי הוא ראוי לכך".

אבא בטח בעצמו, כי אכן ראוי הוא לאצטלת מלמד גמרא כשאר מלמדי גמרא שבניסוויז׳. אך הואיל להשקיט וביקש למנוע חירחור ריב ועם זאת רצה להגיח דעתם של הורי תלמי־דיו, שהנרגנים בין המלמדים הדריכום מנוחה בטענותיהם, הסכים לעמוד למבחן. הוסכם בין ההורים ובין מלמדי הגמרא שבאחת השבתות ייפגשו בביתו של ר׳ לייב הלר, איש קוקביץ, לשם ה„בחינה" לאבא.

ר׳ לייב, בעל חומה בשוקה של העיר, נחשב בין בעלי הבתים האמידים בניסוויז׳, איש תמים היה, ובנו יחידו ברל, נער מחונן כשרונות, שהיה אישון עינו, היה אחד התלמידים הראשונים בחדרו של אבא.

בשבת נתאספו המלמדים באולמו של ר׳ לייב. תחילה, בחנו את ברל בפרק הגמרא שלמד בחדר החדש. המלמדים בחרו בסוגיות קשות שבאותו הפרק, וציוו על ברל שיקרא בגמרא ויבאר את הדברים לפניהם.

הנער היטיב לבאר את הקטעים אשר בחרו בהם. לאחר מכן נשאל קושיות שונות, וברל השכיל לענות על כל הקושיות והתיובתות, שהקשו הבוחנים.

אבא, הסביר לתלמידו סוגיה בגמרא, כפי כוח הסברתו שהצטיין בו.

הנרגנים בין המלמדים קמו באמצע המבחן ובריטון על שפתותיהם עזבו את הבית. המתונים והישרים בלבותם נשארו והקשיבו בשים לב.

• ד"ר ניסן טורוב למד בילדותו אצל ר׳ נחמיה ליברמן, והוא מזכירו לטובה בזכרונותיו.

לבסוף קם אחד מזקני חבורת מלמדי הגמרא, ר' משה, ובפנותו אל בעל הבית אמר:

ר' לייב, עליך לכבד את כל המסובים במשקה. יפה בחרת! מצאת מלמד גמרא הגון לבנך יחידך! ואנו מברכים את חברנו החדש, ר' גרשון וולול, בברכת הצלחה.

וכך זכה אבא, המלמד החדש, בהוקרת חבורת מלמדי הגמרא בניסוויז'.

ד. סדר הלימוד בחדרו של אבא

1. לימוד הגמרא

את שעות הבוקר, עת מוחותיהם של התלמידים צלולים ונוחים יותר לקליטה גם בעיות וסוגיות מסובכות, הקדיש אבא ללימוד הגמרא. במשך השבוע היו התלמידים מספיקים ללמוד כשלושה דפים גמרא, מתוך הבנה מלאה והתעמקות בסוגיות השונות.

בעיקר למדו התלמידים אצל אבא את שלוש הבבות מסדר „נזיקין", שאינם מפשטים ותלושים לגמרי, ויש להם נגיעה למציאות היומיומית.

הודות לשיטת ההוראה הנאותה השכיל אבא להפוך את לימוד הגמרא לענין ומעניין, לקרב אותו להבנתם של התלמידים ולעורר בהם רצון להעמיק בו.

תחילה העמידם על הבנת הפשט של הגמרא, בעזרת פירוש רש"י, תוך הסברת הבעייה.

לאחר שהתלמידים שיננו יפה־יפה בגמרא, השתדל אבא שיהגו בסוגיות ו„יעכלו" אותן כל־צרכן. על־ידי בעיות ושאלות שונות, שהציג לפניהם — כאילו הם עצמם דיינים, החייבים להשיב על טענותיהם של בעלי הדין, הביא אבא את תלמידיו למאמץ שכלי ולמסקנות בכוחות עצמם. שיטה זו עזרה הרבה לברר ולהבאיר בעיות שהעיון בגמרא הציג לפניהם.

במחצית הראשונה של יום הלימודים היה אבא מלמד את תלמידיו גם חומש עם פירוש רש"י, ואת התלמידים המצטיינים היה מעורר לעיין גם בפירוש הרשב"ם ולפרקים גם בפירושו של אבן עזרא.

בשעה אחת חלה הפסקה של שעה לארוחת הצהרים.

במחצית השניה של היום השני, עד לשעה שש לפנות ערב, לימד אבא את תלמידיו נביאים וכתובים ואת השפה העברית ודקדוקה.

2. לימוד התנ"ך

בלימוד התנ"ך נעזר אבא בבקיאותו בפירושיהם של המפרשים הגדולים, המקובלים באומה: רש"י, אבן עזרא, הרמב"ן, הרד"ק ואברבנאל וכן בידיעתו ב„ביאור" של מנדלסון וחבריו, מפרשי התנ"ך. הוא היה נעזר גם בפירושיו של יהושע שטיינברג, המובאים בלכסיקון שלו: „משפט האורים".

אולם בעיקר עמדו לו, לאבא, בלימוד התנ"ך, כוח עיונו והבנתו בדברי הנביאים, שכלו הישר, ידיעתו בלשון הקודש וחושו המיוחד להעמיק בתוכן הדברים ולקשר שבין הפסוקים.

דרכו בלימוד התנ"ך כדלקמן:

פסוקי הנביאים תורגמו על־ידו קודם לאידיש, בשימת דגש להבנת תוכנו של הפסוק ולא רק בתרגום מילולי של מלותיו.

לאחר שחזרו על הפרק, היה בוחן את התלמידים בהבנת התוכן במקורו העברי כדרך שהיה בוחנם בלמדם חומש. הוא היה מציג שאלות בעברית עליהן צריכים היו התלמידים להשיב בעברית, ולאחר־מכן לספר את התוכן בלשון הנביא, או בלשונם הם.

לרוב למדו התלמידים אצל אבא נביאים אחרונים וכתובים, כי את הנביאים הראשונים למדו בחדרים הקודמים.

אבא ביקש להחדיר בלב תלמידיו לא רק את תוכן דברי הנביאים, כי אם גם את רוחם ומהותם הנאצלת. הוא גילה לפניהם את הפיוט והשגב הגלויים בחזיונות הנביאים הקדושים ואת השתפכות הנפש להטוהר המוסרי שבפרקי התהילים.

תלמידיו המבוגרים של אבא הרגישו את הכאב הנוקב בדבריו הצורבים של תובע הצדק, של המעונה ביסורים — איוב.

על־ידי דרך לימודו השפעו התלמידים מאמרי החכמה העמוקים במשלי שלמה.

את הספר „משלי" ידעו התלמידים שלמדו בחדרו של אבא, כמעט על פה.

3. לימוד הלשון העברית ודקדוקה

כשנוסד חדרו של אבא בשנת תרמ"ב לא היו עוד ספרי לימוד מתאימים, ללמד על פיהם את הלשון העברית לתלמידים. משום כך היה אבא מחבר בעצמו סיפורים ומאמרים שונים שעל־ידם למדם שפת עבר.

לפרקים היה מספר להם באידיש איזה סיפור, או מאורע, ועל התלמידים הוטל לספר בעברית את התוכן בעל־פה ובכתב.

ויש שהיה מספר להם איזה סיפור באידיש משפטים, משפטים. על התלמידים הוטל, כל אחד לפי תורו, לתרגם משפט אחר משפט. וכל התלמידים כתבו זאת על גבי הנייר. לרגל התרגום לעברית היה אבא מציע לפני התלמידים שיתקנו בתרגום חברם את הטעון תיקון, או שיציעו ביטויים יותר יפים ויותר הולמים לתוכן המשפט. אם התלמידים התקשו בזאת, היה אבא מתקן בעצמו את השגיאות ומשפר את לשון התרגום.

אחרי שכתבו התלמידים את הסיפור במחברותיהם, היה אבא מקבל את המחברות, מגיה את השגיאות בכתיב, ומבאר להם בפעם הבאה את התיקונים.

כאשר יצא לאור הספר „גן שעשועים" מאת רוזנפלד, הכניסו אבא מיד אל חדרו כספר לימוד. התלמידים היו מתענגים על הסיפורים והשירים בספר שעשועים זה.

בשנים האחרונות היה אבא משתמש בספרי הלימוד של הוצאת „האור" (בית־הוצאה של קרינסקי בורשה) ובספרי הלימוד של הוצאת „מוריה" באודיסה.

ללימוד הדקדוק השתמש אבא בשנים הראשונות לקיום חדרו בספר „מערכי לשון עבר" מאת יהושע שטיינברג. אך כשיצא „מורה הלשון" מאת חיים צבי לרנר, הכניסו אבא לחדרו כספר הלימוד לדקדוק.

כללי הדקדוק נלמדו על־ידי התלמידים גם בעזרת תרגילים ו„ניתוח" בעל־פה ובכתב.

בלימוד התנ"ך והשפה ובפרט בשעת ההעברה על הסדרה ביום השישי, היה אבא מקפיד על שמירת כללי הדקדוק ועל הבעה הנכונה.

בחדרו של אבא נספגו פרקי התנ"ך בלבותיהם של התלמידים ונשארו שמורים בזכרונם לימים רבים־רבים.

הוא נטע בלבות התלמידים אהבה ויחס של כבוד והוקרה לשפה העברית — ללשון הקודש.

4. הכנסת הלימוד של תולדות ישראל בתוכנית הלימודים

כעבור שנים מספר לקיומו של חדרו הכניס אבא לתוכנית הלימודים גם את לימוד תולדות ישראל.

כאשר יצא הספר „קורות העברים" — קיצור מתולדות עם ישראל של ש. דובנוב, בעיבודו של אהרן ליבושיצקי — הכניס אותו כספר לימוד בחדרו להורות על פיהו את תלמידיו את קורות עמם.

5. סידור ספריה קטנה לתלמידים

כדי להרגיל את תלמידיו בקריאת ספרים עברים, ולהראות להם מה רב העונג ורבה ההנאה הרוחנית, שהקריאה גורמת לקורא, רכש אבא עם צאת ספרי „תושיה" לילדים ולבני הנערים, את סדרות הספרים „פרחים" „נצנים" ו„בכורים". הספרים ניתנו לכורך לכרכם שנים־שלושה סיפורים יחד.

כך הקים לתלמידיו ספריה קטנה. הוא גם חתם למענם על עתוני הילדים: „העולם הקטן", „החיים והטבע", „השחר" ו„בן שחר".

את התלמידים המבוגרים, שהיו באים לביתו בשבתות, היה אבא מרגיל לקרא גם איזו קטעים ב„הצפירה", שאבא נמנה בין החותמים הקבועים של יומון זה.

6. עריכת מבחנים

מפרק לפרק היה אבא מזמין אחדים מהורי התלמידים, שנודעו כלמדנים ומשכילים, או שנים־שלושה אברכים מצוינים מבין חובשי בית־המדרש הישן בעירנו, כי יבואו לבחון את תלמידיו.

עריכת מבחנים כאלה הועילו עוד יותר לעורר את חשקם של התלמידים ללימודים.

7. שעשועים בעברית בזמן ההפסקות

בשנים האחרונות לקיומו של חדרו היה אבא משתמש גם בזמן ההפסקות, שניתנו בין שעות הלימודים, לשעשע אותם בדברים שיעזרו להם בידיעת הלשון העברית. על פי הוראתו הכינותי למען התלמידים סוגי משחקים של „לוטו" שעל פיהם התוודעו התלמידים אל שמות כלי־בית וכלי מלאכה שונים, אברי האדם, רהיטים, וכדומה, וגם למשלי עם וביטויים נאים.

מלבד אלה שיעשעו התלמידים את עצמם במשחקי מלים עבריות ,בנות שתי אותיות או שלוש אותיות בשורש.

כל אחד מהמשתתפים הצטרך לאמר מלה המתחילה באות, שבה הסתיימה המלה שהוזכרה על־ידי המשחק שקדם לפניו. למשל: אב, בן, נר, רק, קן, נס...

באופן דומה לזה השתעשעו התלמידים גם בפסוקים מן התנ"ך. כל פסוק היה פותח באות, שבו נסתיים הפסוק הקודם.

במשחקים האלה יכלו להשתתף יחידים וגם קבוצות של תלמידים. הפסידה הקבוצה, שאף אחד מבין חבריה לא יכול עוד למצוא מלה, או פסוק, שראשיתה באות, שבה נסתיימו המלה, או הפסוק הקודמים.

בזמן ההפסקות היו התלמידים שרים גם שירי ציון, שהיו מושרים בפי העם בזמן ההוא, כגון: „שם במקום ארזים", „השרשנה", „ציון, ציון, עיר אלקינו", „יונה הומיה", „שאו ציונה נס ודגל".

8. הטיולים לנהר ה„אלבה"

בימות הקיץ הלוהטים, היה אבא הולך לפרקים עם תלמידיו, עם כלות הלימודים בשש לפנות ערב, אל נהר „האלבה" להתרחץ שם.

טיול התלמידים ל„האלבה", עם הרבי בראש ליד שדות הקמה המזהיבים, ובין שדרות ענקי העצים של „האלבה"; הרחיצה בנהר, ותרגילי השחיה שלמדם הרבי, המנוחה אחרי הרחיצה והשעשועים על כרי הדשא בצל הלבנים והאורנים; והטיול בחזרה העירה עת המערב קוסם בגווני גווניו עם שקיעת החמה — היו גורמים לתלמידים עונג והנאה נדירה שהיו נשמרים בלב ימים רבים־רבים.

ה. השפעתו של ה„רבי" ויחסם של התלמידים למורם

כמו שצוין למעלה התקיים חדרו של אבא בניסוויז' למעלה משלושים שנה. בשנים אלה, שבהן הרביץ תורה בעיירתנו, גידל שני דורות של תלמידים. בשנים האחרונות היה אבי מורי מלמד תורה בחדרו לבניהם של תלמידיו הראשונים. האבות והבנים גם יחד היו קוראים לו: „רבי".

חדרו של אבא היה ידוע לשם גם בסביבה כולה. מהעיירות הסמוכות, מכפרים ומ„חצרות" פריצים, שבהם ישבו יהודים חוכרי טחנות, או חוכרי בתי־מבשל לשכר, היו ההורים, לרוב בני־אוריין ומשכילים, מביאים את בניהם לניסוויז', שילמדו בחדרו של ר' גרשון־וולוול, אחדים מהתלמידים גם התאכסנו בבית ה„רבי".

מספר התלמידים בחדרו של אבא היה מעשרים ועד עשרים וחמשה. יותר מעשרים וחמשה תלמידים לא קיבל. שכר הלימוד היה עשרים וחמשה רובלים לזמן (תקופה של ששה חדשים) — שכר רב, בערך, באותן השנים.

אבא לא היה חוזר על בתי ההורים „בין הזמנים" לבקש תלמידים לחדרו. לכבוד רב נחשב להורים להכניס את בנם לחדרו של ר' גרשון וולוול, ולכבוד רב נחשב לנער, בן ניסוויז', להימנות על תלמידיו.

*

השפעתו של אבי מורי על תלמידיו היתה רבה.

אף אם כמורה דרש מהם מסירות נפש ויחס רציני והוגן ללימודים, היה מאיר פניו לתלמידיו, היה מתייחס אליהם באהבה, ועל־כן כך היה מקרב לבם לתורה. התלמידים אהבוהו, כיבדוהו והוקירוהו.

ביצירת יחס הכבוד וההוקרה, שהתייחסו אליו תלמידיו, עמדו לו לאבא מעלות רוחו ומדותיו הטובות: הידיעה העמוקה במקצועות הלימוד, שהורה לאחרים; מסירת נפשו לעבודת הקודש של ההוראה והחינוך; הרצינות הרבה והאחריות, שהיו מרגשות בכל מה שפעל; שכלו הישר, המתינות ואורך הרוח, אשר עלו בד בבד עם חמימות לבבית.

עמדה לו לאבא אף הבנתו לחולשות האדם והיותו מחונן גם בחוש של הומור מעודן.

גם הדרת פניו של אבא וזיו החכמה שקרן מעיניו השחורות, פעלו הרבה ליחס הכבוד, שהתייחסו אליו תלמידיו.

שמו של ה„רבי" היה נישא על שפתותיהם בדחילו ורחימו, גם כשגדלו והקימו בתי אבות. תמיד היו מזכירים אותו לברכה ולתהלה.

ו. שנות הזקנה

1. ללמוד וללמד — תוכן חייו של אבי מורי

נבואתו של ר' חיים לייב, ראש ישיבת מיר, שאבא יהא מרביץ תורה ברבים — נתקיימה בו עד יומו האחרון.

בשנים הראשונות לבואו לניו־יורק הורה אבי מורי בישיבת ר' יעקב יוסף.

בעשרים ושש השנים, שבהן ישב בשכונת בנסינהוירסט, שבברוקלין, הגיד בשנים הראשונות בבית־הכנסת „שערי תפילה", שבו התפלל, שעור בגמרא בשבתות. כעשרים שנה לימד לתלמידיו, חברי בית־הכנסת, יום־יום, בין מנחה למעריב פרק ב„עין יעקב", שלא על מנת לקבל פרס.

לרגל לימוד זה העלה אבא ז"ל בקונטרסיו רוב עיוניו ופירושיו לאגדות חז"ל, שנקבצו לספרו „לאור האגדה", שהוציאו בני משפחתנו לאור בשנת ה'תשט"ו.

ללמוד וללמד — זה היה תוכן חייו של אבי מורי ז"ל. במבוא לספרו „לאור האגדה" ציינתי דברים אלה:

„כל ימיו של אבי, לרבות הלילות, היו נתונים לתורה, ללמוד אותה וללמדה לבניו ולתלמידיו, לקטנים ולגדולים, לצעירים ולזקנים גם יחד.

למעלה משישים שנה הרביץ אבא תורה ברבים. בה עסק באהבה רבה ועליה שקד בימי הרעה כבימי הטובה, בשנות עוני כבשנות עושר. אף בימי הזקנה והשיבה, עת שרה למחלות, נאזר בגבורת־רוח לא־תתואר, יכול לתלאות ולפגעים ולא הניח את ספר תלמודו מידו".

2. אחד מזקני תלמידי חכמים

במבוא לספרו של אבי מורי „לאור האגדה" ציינתי גם זאת:

„זקני תלמידי חכמים — כל זמן שמזקינים דעתם מתיישבת עליהם" — מופת חותך היה אבא למאמר זה. משהגיע „לימי שנותינו" גיבר חיילים בתורה, הרבה ללמוד והרבה לחדש.

במשך חמש עשרה השנים האחרונות לחייו חזר ארבע פעמים על הש"ס. עיינו בהם תלמידי חכמים ויאשרום; קראו בהם שרי תורה ויהללום".

*

אבי מורי ז"ל נפטר בשם טוב, בן פ"ב שנה, ביום ט' בניסן, ה'תש"ג.

ואף כי בניסן אינם מספידים, — הכניסו ארונו של אבינו מורנו לבית־הכנסת „שערי תפילה", ושם דיברו בשבחו של הנפטר הדגול רבנים וגדולי תורה, שידעוהו, הכירוהו והוקירוהו.

בשם תלמידיו הרבים, שהעמיד בניסוויז' דיבר תלמידן המובהק ד"ר צבי אריה סלונימסקי ז"ל. הוא העלה על נס את דרכי לימודו של ה„רבי" ואת אהבת התורה שנטע בלב תלמידיו.

גם שם זרחה השמש

שלמה דמשק

פרקים מספרו של שלמה דמשק „גם שם זרחה העמש" — ספרי גדיש, ת"א, 1960, תש"ך, 233 ז"ז.

הטירה (דער שלאָס)

פרושה ונבדלה מתחום העיירה ניסוויז', מזדקפת על הר תלול טירת הרוזנים מבית ראדזיביל, שנקראת בפי היהודים: „דער שלאָס".

מדרונות הר־הארמון מוריקים בחורשות עתיקות־יומין. לרגלי ההר, מצד מזרח, שוקקים מי נהר הפרבר „ביישטאָט". בנהר זה היו רוחצים רוב תושבי העיירה היהודים בימות הקיץ והולכים ל„תשליך" בראש־השנה.

מצד מערב לוקקים תחתית הר־הארמון מי אגם החבוי בתחומה הסגור של הטירה. אגם זה, שכּרוהו ידי איכרים משועבדים לבעל האדמות לפני כמה דורות, משובץ כראי זך במסגרת שדרות אלונים ענפים ושיחי־פרחים שונים. חופיו מוקפים כלונסאות־אבן נקובים. ששרשרות־ברזל חרוזות בהם. אגם זה שימש מקום רחיצה, שחייה ושיוט לרוזנים ולאורחים הנכבדים, שהיו מוזמנים לטירה לסעודות־משפחה ולנשפי־שעשעים.

מבהיק בלבנינותו, מבריק בנחושת־הקלל של גגו ויוקד בשמשות חלונותיו המרובים, הזדקר ונראה למרחוק מגדל הטירה. בגיאות ייחוס־רוזנים פרש צל אגדות על מעשי־תקפם מפעלי־שגבם של דורות נסיכי־וותק.

הד אגדות אלו הגיע עד תושבי העיירה היהודים ונהפך לשיחות ושמועות, שהתהלכו ביניהם מדור דור.

נוספו עליהן סיפורים מזעזעי־לב על מעשה־שרירות, עלילות־זדון והשתוללות דוכסים, שנהגו בשיגעון והתעללו ביהודי העיירה, בגבאיה, בפרנסיה ובגיבוריה, כבאיכרים משועבדיהם.

אגדות אלו שנתרקמו בפיות יהודי ניסוויז' וסופרו מאבות לבנים, עם שהעידו על המרחק הרב החוצה בין חצר הטירה ובין תחום תושבי העיירה, מתחו גם חוטי־קשר דקים ביניהם.

אימרות־בדיחה בפי יהודי ניסוויז'

כמו בכל עיר ועיירה התהלכו גם בעיירתנו ניסוויז' אימרות־בדיחה ומשלים שנוצרו בה והיו שגורים בפי תושביה היהודים. אפשר שבמשך הזמן יצאו מתחומה ועברו גם לעיירות אחרות.

הכניסה הראשית לארמון רדז'יביל, דרך השער על פני הגשר הקבוע. בימי הבינים שימשה תעלת מים סביב הארמון להגנה מפני פולשים.
(צילום: מ. פאַיאַנס).

דער הויפּט אַריינגאַנג צו ראַדזשיווילס פּאַלאַץ דורך דעם טויער, איף דעם שטענדיקן בריק. אין מיטלאַלטער האָט דער קאַנאַל אַרום פּאַלאַץ געדינט אַלס פאַרטיידיקונג קעגן די אָנגרייפערס.
(פאָטאָ: מ. פאַיאַנס).

א. וסימנך — סוס לבן

באימרה זו היו מציינים בעיירתנו סימן בלתי־מובהק שאין לסמוך עליו, לרגל מעשה שהיה:

אי־פעם בא חתן מיוחס ממינסק לעירנו, בערב חג הפסח, לביתו של העתיד להיות חותנו — קבלן עשיר ובעל בית המלון המפואר ביותר שבעיר לבלות אצלו את ימות החג. עמד אז על־יד בית־המלון הגדול סוס לבן רתום לכרכרה נאה... החתן שם לבו לזאת.

בפעם השניה בא החתן לכלתו לחג השבועות.. והנה קרה המקרה, שסוס לבן אחר רתום לעגלה פשוטה עמד ליד בית־העץ, הסמוך לבית־המלון הגדול. נכנס החתן לאותו בית. התהלך מחדר לחדר כמבקש את מישהו. שאלה אותו בעלת־הבית:

— הגידה נא, העלם, את מי תבקש?

ענה החתן:

— וכי מה שאלה היא זו את הינדה כלתי אנוכי מבקש! הבינה בעלת־הבית שהוא מבקש את בת השכן הגביר ואמרה לו:

— טעית, עלם יקר, הינדא כלתך נמצאת בבית השני, בבית־המלון הגדול, ועליך לסור שמה.

ענה החתן בתמיהה:

— הא כיצד, הלֹא הסוס הלֹבן עומד על־יד הבית הזה.

ב. באותו המחיר — לוא יהי מספר שלושה־עשר!

באימרה זו היו משתמשים בעירנו, כדי לציין רדיפה אחר „מציאה„, אף כי התועלת שיפיק הקונה ממנה מפוקפקת היא. או יש בה אפילו הפסד.

מקור האימרה:

לאחר נישואיו של אותו חתן מיוחס עם בת זוגו הנ״ל, פתחו חנות של כלי־לבן, נעלים וערדלים, והחנווני הטירון נסע למינסק לקנות סחורה. בא לחנות סיטונית לקנות ערדלים.

הראה לו הסיטונאי ערדלים ממספרים שונים. כאשר שאל הקונה למחיר, אמר לו הסוחר, כי ערדלי־גבר ממספר שבעה עד מספר שלושה־עשר — המידה היותר גדולה — מחירם אחד. חשב הקונה רגעים מספר ועמד והזמין כשלוש מאות זוגות ערדלים ממספר שלושה־עשר.

כאשר הביא את הסחורה הביתה, ראתה אשתו כי כל הערדלים הם ממספר שלושה־עשר. חשכו עיניה וקראה מתוך תמהון:

— ומה נמכור לקונים שיבקשו להם ערדלים ממספרים יותר קטנים? ומהיכן יימצאו לנו קונים רבים שרגלם כרגלו של עוג מלך הבשן. ודרושים להם ערדלים ממספר שלושה־עשר?!

ענה בעלה ואמר:

— בשל מה תדאגי ולמה תרגזי? הלא „מציאה” גדולה הבאתי ואך חכמתי עמדה לי לקנות מציאה כזאת. מכיוון שאמר לי הסיטונאי ממינסק, שהערדלים ממספר שבעה עד מספר שלושה־עשר מחירם אחד — החלטתי מיד ואמרתי לו:

— באותו המחיר — לוא יהי מספר שלושה־עשר!

ג. „הינדא, יורים!”

כשביקשו לציין בעירנו פחדן, הרואה סכנה במקום שאיננה, היו אומרים לו כך.

מקור האימרה:

מעשה באותו זוג, שיצא לטייל מחוץ לעיר. שמעו קול יריה מרחוק. החל הבעל לרוץ ולצעוק „הינדה, יורים!”

קראה רעיתו אחריו:

— מה לך שאתה נס ומצעק? ירייה של צייד היא, שיירה בציפור ביער הסמוך.

ענה הבעל כשהוא רועד מפחד:

— ומניין לי אם הצייד יורה בי, או בציפור?!

ד. מיכאל! מהר לבטח את הבית באחריות!

באימרה זו היו משתמשים בניסוויז׳ כשהחליט מישהו לעשות מעשה באיחור מועד.

מקור האימרה:

הביקתה הקטנה, שבה ישב מיכאל הסוככן (מתקן מטריות שבורות) ובני משפחתו, היתה חלקו מכל עמלו..

באותן השנים נמצאו כבר רבים מבעלי הבתים בניסוויז׳, שביטחו את בתיהם באחריות מחשש שריפות שהיו פורצות לרוב בעיירות הקטנות בימות הקיץ.

הסוכן של חברת האחריות „סלמנדרה”, שבא לעירנו לשבועות אחדים, דיבר גם על ליבו של מיכאל שיבטח את ביתו מאש.

מיכאל, אף כי קשה היה לו להוציא רובלים אחדים לשנה לשלם דמי ביטוח — נכנסו דברי הסוכן לאזניו. אבל אשתו התנגדה להוצאה יתירה זו בכל תוקף.

אך הנה פרצה בערה ברחוב. בית שכנו של מיכאל היה כולו למאכולת אש. אף בגגו של מיכאל כבר אחזה האש.

אותה שעה פרצה אשת מיכאל בצעקת־זירוז אל בעלה:

— מיכאל! מהר ובטח את הבית באחריות!

ה. „משה־ברל׳י, לגום מרק!”

באימרה זו ציינו בניסוויז׳ איש, המשתמש בהזדמנות של קרוא לשמחה או לסעודת מצווה, והוא ממלא כריסו מעדנים. מעין: „חטוף ואכול! חטוף ושתה!”

מקור האימרה:

מתיקון המטריות, פרנסה הנמצאת בעיקר אך בעונת הגשמים, חי מיכאל הנ״ל ובני ביתו בדוחק רב. כדי להשתכר עוד משהו, שימש מיכאל גם בעל־תפילה בבית־הכנסת „הקר”. ובתורת „כלי־קודש” היה איפוא בא לחתונות, לברית־מילה ולשאר שמחות וסעודות שנערכו בבתי המתפללים של בית־הכנסת הקר.

מיכאל היה מביא אתו תמיד את בנו בכורו, את משה־ברל׳י הצנום וחיוור־הפנים.

לסעודות־נישואין היו מגישים כרגיל לפני המסובים „מרק זהב” מבשר עוף — מאכל־תאווה, שלא ראו בני ביתו של מיכאל אף בחלום. מיכאל היה מגיש אז לבנו צלחת אחר צלחת והיה מזרזו בקול:

— משה־ברלי. לגום מרק!

ו. הגם זה למשלנו !

הכוונה לשאלת „תם”, שאינו בקי בהוויות העולם, ולפעמים גם כשביקשו לציין את רכושו הרב של אחד העשירים או, להיפך, דלותו של אחד מקבצני העיירה..

אימרת־שאלה זאת — ייחסו בעירנו לאברהמ׳ל חיה־לאה׳ס, מלמד גמרא, שאשתו היתה עקרת הבית, המכניסה את עיקר הפרנסה. אברהמ׳ל ישב תמיד בבית־המדרש ועסק בלימוד הגמרא בינו לבין עצמו, או עם שנים־שלושת תלמידיו ומעולם לא יצא מחוץ לתחום העיירה.

מעשה בחובשי בית־המדרש שהוציאו את אברהמ׳ל לטיול

בדרך ניישטאט, מחוץ לעיירה. בדרכם התפלפלו בתורה ועברו מרחק של שלוש־ארבע פרסות והגיעו סמוך לכפר קאצנוביץ.

משהפסיקו בפלפולם ואברהמ׳ל נשא את עיניו וראה את השדות הרחבים והמוריקים, ואת עדרי הצאן הרועים באחו, שאל את בני לוויתו:

„הגם זה למשלנו?!"

(„איז דאָס נאָך אויך דעם אונדזעריקנס?!")

כלומר: האם כל זה עוד נמצא בגבול הצאר הרוסי, כי חשב שכבר עברו את הגבול ונכנסו למדינה חדשה.

ז. אף תפוח־אדמה הוא שוכן עפר

בזה רצו לומר בעירנו שאין משום חילול המת, אם מזכירים שם רשע, שוכן עפר, לגנאי.

הראשון, שמפיו נשמעה אימרה זו והיתה למשל בעיירתנו, הוא יושה הקיטע.

יושה היה מן ה„חטופים", עבד בצבא ניקולייי הראשון עש־רים וחמש שנה ובמלחמה הרוסית־טורקית איבד את שתי רגליו. תיקנו לו רגלי־עץ, שהיו קשורות והדוקות ברצועות של עור לברכיו והיה מתהלך בהן, כשהוא נשען על מקלו. כל מי חייו היה יושה מקבל אפסניה מאוצר המלוכה.

יושה הקיטע היה בעל שכל חריף ואיש שיחה, וכששמע פעם אומרים:

„אל תזכיר מעשיו המגונים של פלוני, הוא כבר שוכן עפר", קפץ ואמר:

— אף תפוח אדמה הוא שוכן עפר, בכל זאת — אם הוא טעים, צהוב וקמחי — משבחים אותו; ואם הוא מימי ורקוב — מספרים בגנותו.

ח. שמנת וקום

בימי מגוריו של הגאון ר׳ יוסף־בר סולובייטשיק בניסוויז׳, למד בנו חיים (שהיה אחר־כך, „הגאון מבריסק") בחדר עם אחד הילדים, יושה, בנו של חיים־מאיר.

פעם התפארה אמו של יושה לפני אמו של חיים:

— את חיים בנך מכה הרבי ועל בני, יושה׳לי, לא ירים את ידו.

מיד ענתה לה אמו של חיים:

— תבוא ברכה על הרבי, ותהיינה ידיו אמונה עד מאה ועשרים שנה! יודע הוא, הרבי, כי כשחובטים שמנת, תצא ממנה חמאה; אולם קום, אם גם אלף פעמים יחבטו, אך קום יישאר.

מיכאלישוק

„מיכאלישוק" — זה שם הרחוב והשכונה בעיר מולדתי ניס־וויז׳, אשר ברוסיה הלבנה, שם עמד ביתנו בו נולדתי וגודלתי.

באחת הסימטות, שהתענפו מרחוב זה, עברה תעלה צרה לרחבו של מיכאלישוק וחצתה אותו לשניים. מעל לתעלה נמצא גשר קטן, רעוע. על שמו נקראו שני חלקי הרחוב: מיכאלישוק שלפני הגשר, ומיכאלישוק שלאחרי הגשר.

לא עמדה לו, לרחוב, זכותו של מיכאל, אחד מקדושי הכנ־סייה הקתולית שעל שמו נקרא, ולא זכותם של כמה מתושבי הרחוב שהיו בעצמם בני־תורה ושהתיחסו על משפחות תורניות.

כשרצפו את הרחובות הראשיים במרצפת של אבנים, הסיחו אדוני העיר את דעתם ממיכאלישוק. רובם מתושבי השכונה היו מבני דלת העם, ביניהם בעלי־מלאכה מרודים, ומי הם כי ישימו אליהם לב? וכן נשאר הרחוב על תל ביצתו עד ימי נעורי.

בימות הגשמים ובזמן הפשרת שלגים, היתה הביצה תופחת והולכת, מכסה ומעלימה על מדרכות־העץ שבצד הרחוב. אז היו „שוקעים ברפש עד הצוואר". ואופני עגלותיהם של האיכרים היו מתגלגלים בכבידות, כשסדנותיהם טובלות בבוץ ומשמיעים קול חריקה ושריקה.

צער רב נצטערו העוברים והשבים האיסטניסים. אלה היו אוחזים את שולי בגדיהם בידיהם, נזהרים בלכתם, צועדים עקב בצד אגודל. אולם, עד שהוציאו רגלם האחת, והנה כבר שקעה השנייה בעיסת הבוץ. ולא אחד מעד ונפל מתוך זהירות יתירה לשמחת לב פירחחי מיכאלישוק, שהיו מלווים את הנופל בקרי־את: בץ! וממלאים שחוק פיהם על משבתו.

הבלתי־מפונקים, בין איש ובין אשה, היו נועלים מגפיים ובוססים בטיט מתוך ביטחון עצמי. ומשום שלא הקפידו, זכו לזר של בוץ מסביב לשולי האדרות והשמלות ולתואר־הכבוד: „שלומפר".

ביצה זו גרמה בשעתה לבניין בית־הכנסת המיכאלישוקי. דבר זה קראתי בפנקס בית־הכנסת, שהיה שמור בבית דודי, ר׳ חיים אליעזר כהנא, שפירא, ז״ל:

„וראינו לייסד את בית־הכנסת משום שבימות הגש־
מים משובשת רחוב מיכאלישוק בביצה וקשה לחצות בה,
והיו התושבים נמנעים מלכת לבתי־כנסיות שבעיר ומ־
תפילה בציבור".

*

אולם אם מכוערה ונרפשה היתה שכונת מיכאלישוק בימות־הגשמים, נאה הייתה בחדשי האביב, הקיץ והחורף, בייחוד באותו החלק של הרחוב שאחרי הגשר, בו עמד גם ביתנו, שהיה כעין פרבר, שלישי לשני הפרברים „ניישטאָט" ו„קאַזימיר", שהיו כעיירות קטנות בפני עצמן. כאן לא היתה הצפיפות כמו במי־כאלישוק שלפני הגשר, במקום שבית נגע בבית ודלת אל דלת קרבה, ואשה אחת ידעה מה שמתבשל בקדירת חברתה.

חצי הרחוב הארוך שאחרי הגשר שימש מעבר אל מחוץ לתחום העיר, אל השדות והיערות.

גני ירק, גדולים וקטנים, נמצאו על יד כל בית. אחדים מהתושבים היתה פרנסתם תלויה במקשאה. אך גם שאר בעלי־הבתים שהתפרנסו מאומנות או ממשלח־יד, היו מוציאים מחיה רבה מגינותיהם.

משהחלו רוחות אביב מנשבות, התחיל הטיפול בגינה. אם לזיבול ולחרישה נזקקו היהודים לאיכרים מיודעים של הכפר הסמוך, הנה הזריעה והטיפול במקשאה כל ימות הקיץ, נעשו רובם על־ידי האנשים והילדים, ומיעוטם בידי הגברים בשעות־בוקר קדומות או לפנות־ערב.

היו גם בעלי־חוש ליופי בין תושבי מיכאלישוק, שנטעו פרחים שונים סמוך לבתיהם. בייחוד פרחי הפרג, בצבעיהם הלב־נים־אדומים.

*

היתה בה, בשכונת מיכאלישוק, גם במה להזין את העין והדמיון. לצד מזרח שטוחה לפני המקשאה הגדולה ורחבת־הידים של מרדכי, בנו של אליה־הרצל, טבועה בירק על גווניו השונים. הלאה, מעלה, על ההר, נמצא ביתו של מרדכי־לייזר החייט, ובשיפוליו גינת הירק שלו.

בימי ילדותי הקדומים נמצא לרגלי הר זה אגם־מים לא גדול. אליו היו נשי מיכאלישוק הולכות לכבס את הלבנים בקיץ, והילדים היו מתרחצים בו ומשתעשעים במים. ובימות החורף היו הולכים להחליק שם על הקרח. אולם מרדכי־לייזר היה עודר בהר וזורק עפרו לאגם. מחודש לחודש ומשנה לשנה הלך אגם זה הלוך וחסור, עד שיבש כולו, הוקף גדר ונהפך לאדמת גינה.

הלאה מזרחה נראים אילנות גן־הטיול של הסמינריון, שנקרא גם „גן הנזירות".

עם בוקר, לאחר שהשחר שוטח ארגמן מעל לראשי האילנות, בוקע השמש חלונות בינות סעיפיהם, אומר: צפרא טבא! נעלם לרגעים וחוזר ומתגלה מחוץ לחופת הצמרות במלוא זהרו ותפארתו, צועד ברוב כוחו בהדרת מלך.

גם מצד דרום נגלות לי גינות מקשאות. אין גדר מפסיקה בין גן לגן; מיצר, זרוע־עשב, מסמן את התחומים. אין דבר מפריע בעד העין המתבוננת. ים של ירק משתרע, ואחריו שדות־תבואה מוריקים ומזהיבים. נראים מרחוק גם עצים ורומז השביל המוביל אל האחוזה „האַלבה", על יערותיה, אגמיה ושדותיה, הקוסמים בצבא מראות ובשלל צבעים.

בשורת מרחב נישאת מן הדרום.

מצד מערב שוב מקשאות, גני פרי, והלאה מעלה משתטח לכל מלוא ארכו בית־העלמין, הוא „בית־החיים" או „המקום הקדוש", על קבריו, אוהליו, מצבותיו, שיחיו ואילנותיו.

ומה נאה היתה אדמת הגינות והניר בימות־החורף!

משטח־לובן זך, בהיר ומבהיק כזה, לא ראתה עין בכול שכונות העיר. פה היתה שכבת־השלג קיימת בעונה במשך שבועות וירחים, משקרש עליה גליד של כפור לבן־כחלחל.

אנשי־שלג ענקיים, תנורים ומנהרות, סוללות ומבצרים, נוצרו והוקמו פה בידי ילדי מיכאלישוק מתוך שמחה ועונג.

ולפרקים בלילות, במוצאי־שבת, כשנערכה הלוויה וקבורת מת בבית־העלמין, או כשהיו מדליקים נרות באוהלו של ר' מאירקה הצדיק היו שחור הלילה, צללי המלווים, הנרות המהבהבים בפנסים, מתבוללים עם לובן השלג ומתלכדים למין מסתורין, שקסמו וצבטו את הלב כאחד.

הפונוגרף הראשון בעיירה

בן־ציון הכורך, שביתו נמצא באחת מסימטות מיכאלישוק, היה היהודי הראשון בעירנו, שרכש לו פונוגרף וזיכה את אחיו היהודים במשמע נגינה על־ידי כלי־זמרה זה.

מאַיין בא לו, לבן־ציון הכורך, פונוגרף, ואיך הגיע לידי זה?

חובב חזנות היה בן־ציון. בעודו נער שימש בתור משורר אצל חזן. ואף כי לא שיחקה לו השעה לבן־ציון להיות מכהן כחזן בעצמו והתפרנס ממלאכת הכריכה, נמנה בין בעלי־התפילה והיה ידוע בתור חובב חזנים כל ימיו. הוא נחשב בעיירתנו בין „המבינים", היודעים פרק בהלכות נגינה.

כשקרה המקרה וחזן בא לעיירה והתפלל, ראה לו הקהל הובה לשאול את פי בן־ציון: מה דעתו על ה„כלי" הזה? והוא היה כפוסק אחרון שאין להרהר אחריו.

בתור „חובב", ייחד בן־ציון את טרקלינו למקום בו יתאכסנו החזנים ובעלי־תפילה בעברם דרך העיר. בן־ציון לא לקח מהם כל שכר. הוא הסתפק בהנאה גרידא ששמע את מנגינותיהם בשעת החזרות עם המשוררים.

והנה הזמין הקב"ה לבן־ציון מציאה כשירה, שיש בה הידור והנאה לעצמו והנאה לבריות, שנפשם חשקה בנגינה כמוהו.

פעם הביא לו „פריץ" אחד, שמקום מושבו היה בחווה מחוץ לעיר, ספרים לכריכה. כשהשיב בר־ציון את הספרים המכורכים לבית בעליהם, נתקל שם בכלי זה שניגנו בו באותה שעה. הוא שמע אז נגינות עריבות ומושכות את הלב, יוצאות מתוך שפורפרת גדולה צמודה לארגז מרובע. עמד שם שעה ארוכה משתאה ולא יכול לזוז ממקומו מרוב תמיהה והתפעלות.

ה„פריץ", שראה בתמהונו, הסביר לו את סוד תיבת־הזמרה, ששמה פונוגרף, ופעולת הנגיעה של המחט בתקליט המסתובב ואת שילוב הקול על־ידי נגיעה זו. ה„פריץ" הגיד לו שהוא נכון למכור לו את הכלי הזה בחצי־חינם, משום שהוא עומד לצאת את העיר ולעקור דירתו לכרך. ועוד סיפר לו ה„פריץ", שאת התקליטים מביא לו הסוכן ברזוב, הנוסע לעיר הפלך מינסק פעמיים בשבוע. הוא הוסיף: יש תקליטים „משלנו" ו„משלכם".

בן־ציון לא פיקפק אף רגע. עמד עם ה„פריץ" על המקח והפונוגרף נעשה לקניינו היקר.

מאז התחילה בעיירה סדרה של פונוגרף. אותו יום, כשנכנס בן־ציון לבית־הכנסת, מיהר לספר את דבר הפלא למכריו ולידידיו. הוא הזמין אותם לבוא במוצאי שבת לביתו, לראות את תיבת הנגינה, אחד מפלאי התבל, ולהתענג על הזמרה והנגינה.

במוצאי שבת נתמלא אולמו של בן־ציון מבקרים מפה לפה. בן־ציון עצמו עמד כמנצח על תיבת הזמרה ולא נתן למי שהוא לנגוע באוצרו זה, גזירה שמא יקלקלו.

הנאספים חיכו בקוצר רוח. בסקרנות בלתי מצויה. בעיניים פקוחות לרווחה, הביטו על התקליט, שאך זה הביאו בן־ציון מבית הסוכן. הוא הסביר להם שעל תקליט עגול, שחור זה ישנם תווים וסימנים, והתקליט הוא בשביל ה„כלי" ממש כתווי־נגינה לחזן.

בכוונה מרובה, כמו בשעת אמירת „לשם ייחוד", תקע בן־ציון את המחט לבית־קיבולו וסובב את יד המכונה. כעבור דקות אחדות שמע כל הקהל את הסליחה „אשמנו מכל עם" מאת החזן דוד רויטמן.

כשנשמעו המלים הראשונות מפורש יוצאות מתוך השפופרת, געו כל השומעים בהתפעלות וקריאות פרצו מפיות כולם: הרי זה מנגן כחי ממש! ובן־ציון שפניו נהרו, ביקשם בבדיחות הדעת שלא להפסיק באמצע.

קץ לא היה לתהילות ולתשבחות שפיזרו אז לכלי חידוש מעולה ונפלא זה. ועל בן־ציון הוטל להניע ולחזור ולהניע את התקליט על כן המכונה ולענג בנגינה את המקשיבים שאוזנם לא מלאה משמוע.

ומשנשמע קול הפונוגרף ברחוב, מיד נתאספו סקרנים מכל הבתים הסמוכים. סבבו את בית בן־ציון, הקיפוהו; נתלו בחלונות ובזיזים לראות בהמצאה הרבה וליהנות ממתק הנגינה.

למחר יצא הקול בכל העיר ומכל קצותיה נהרו רבים אל בית בן־ציון לראות בפלא.

אכן, טרחה גדולה טרח בן־ציון אותו יום. היה עליו להפסיק ממלאכתו מדי פעם, להראות לבאים את תיבת־הנגינה ולהסביר להם את מעשי המכונה. אבל, את כל זה עשה מתוך קורת־רוח מיוחדת במינה. את בני העליה הזמין לבוא לביתו במוצאי שבת לשמוע לנגינה.

מאותו לילה נעשה למנהג קבוע אצל בן־ציון לנגן לפני קרואים ובלתי־קרואים בכל מוצאי שבת. אלה שזכו, והאולם קלט אותם, נכנסו לפנים; ואלה שלא זכו, עמדו על־יד חלונות ביתו של בן־ציון ונהנו לא פחות מהמסובים פנימה.

לאט־לאט הלכו התקליטים ונתווספו. בן־ציון היה שומרם כאישון בת עינו. לא רק פזמוני־חזנים קנה, כי גם שירי־עם ומזמוטי־התונה.

השירים והניגונים, שנשמעו בבית בן־ציון, יצאו להם מוניטין בין בני העיירה, בייחוד בקרב הצעירים והשוליות, והיו מושרים בפי כול.

עברו שנים אחדות ובעיר נוספו עוד שתי תיבות זמרה: בבית הרוקח גולדברג שברחוב הווילנאי, רחוב הטיול, ובבית האופה ווייגנט. גרמני, שהתמחה באפיית חלות־לחם צרפתיות.

גם מבתים אלה נשמעו שירים וניגונים, וולסים ומנגינות־ריקודים אחרות. ברם, לא היו לשירים האלה אותו החן וכוח־המושך שהיו למנגינות הפונוגרף של בן־ציון הכורך.

ביקורי אצל הנסיך אלברט ראדז'יוויל

א. גוטרמן

העולה לרגל לרומא חזקה עליו שירצה לראות בעיניו את האפיפיור.

מאחר שלא עליתי לרגל לניסוויז', לא נמשכתי במיוחד לראות את יורשו של „פאַניע קוכאַנקו", לפי תוארו המלא של הנסיך הנא"ר אלברכט לבית ראדזיביל.

"הזכות הגדולה" באה אלי בהסח הדעת. עמדתי בקרן רחוב פילסודסקי וברנרדינסקה שקוע בשיחה עם חברים והרגשתי בתכונה ברחוב... שא... שא הנסיך נוסע...

כרכרה הרתומה לצמד סוסים רוקדת בדהירה על פני אבני המרצפת של הרחוב. ובכרכרה שני גברים, אחד משופם, בעל־בשר בגיל חמישים בערך, הוא הנסיך, ולידו גוי גבה קומה בעל מבנה גוף אטלטי, במכנסי גליפה ובמגפים, הוא המרשלק. (מנהל אחוזת הנסיך).

מאחר שלא התפלאתי ממראה עיני, ואילולא היו אומרים ש„זהו זה," לא הייתי מבחין בינו לבין גויים אחרים, והלכך יסולח לי שלא ברכתי „שחלק מכבודו לבשר ודם"...

הנסיך „המסכן" לקה בשיתוק ברגליו ואינו „מהלך"..., אלא נושאים אותו...

אמרי אנשי, שבעודנו באיבו, בשחר עלומיו אהב את אלה „אשר רבים חללים הפילו"... ואף כאשר נשא לאשה נסיכה יפהפיה, גם לא הסתפק ב„פת שבסלו"... יש גם מצביעים ואומרים: זו היתה לפני שנים „ידידתו" של הנסיך, ועד היום הוא שומר לה את חסד נעוריה, והוא תומך בה. מה יש לומר אדם מהוגן ביותר... יש אומרים שלקה במחלת השיתוק בעוונו הוא, ולדעת זקנים נחל אותה מאביו...

פעם נמצאתי ב„כל בו" המפורסם של העירה, זו חנות ד' על ד', שאפשר להשיג בה הכל, משרוך נעל וכפתור ועד מחברת ועפרון. והנה רחש בחנות, הנסיכה באה. נעצרה כרכרה ונכנסו לחנות „שקצה" די נאה בגיל שמונה עשרה ואתה גברת מהודרת מתקרבת לגיל חמישים בערך.

כמובן שכל הלקוחות ואני בתוכם פנינו הצידה, החנוני ואשתו נצבו במדת הכנעה רבה לשרתן. בקשו מה שבקשו קנו מה שקנו ויצאו מהחנות. שלחתי מבט אחריהן והרגשתי שיש משהו משונה בהליכתה של הצעירה, לקוי הקשור ביציבת חוט השדרה.

לתומי, שאלתי את החנוני מה פשר הדבר. וקבלתי תשובה: „כך בנות נסיכים מהלכות"...

והעיר ניסויז צהלה ושמחה. לנסיך מלאו ארבעים ותשע שנים. בארמון המפואר, כפי הנראה ערכו משתה שבעת ימים. בני האריסטוקרטיה הפולנית „השליאַכטה", גראַפים, דוכסים ופריי־צים למיניהם נתלקטו יחדיו, לא רק להיטיב את ליבם במאכל ומשקה, אלא גם לחרוש מזימות שלא יבולע חס ושלום למעמדם בפולין „הדמוקרטית". ארמון הראדז'יבילים היה מאז ומתמיד מקום התכנסות „השליאכטה" ושל תככים פוליטיים. מעמד בעלי האחוזות חפש דרכים כדי למנוע ביצוע חוקים מתקדמים, כגון פרצלציה של האחוזות ומסירת קרקעות לאכרים שנחלתם אינה יכולה לספק להם לחם לשובע. בארמון הזה, נחרץ גורלה של פולין, מכאן נמשכו החוטים, איזו „בובה" נאמנה על בעלי האחוזות תעמוד בראש פולין הדמוקרטית...

יום הולדתו של הנסיך חל בסוף אוקטובר או בתחילת נובמבר, בראשית גשמי הסתיו בפולין.

מאחר שלא התכוננתי לחוג מדי שנה בשנה את יום הולדתו לא רשמתי לפני את התאריך המדויק. ואם אני אישית איני חייב לברך את הנסיך ליום הולדתו, הרי קהילת יהודי ניסויז, אינם פטורים מזה. זו היתה דעתו של ראש הקהל ר' יואל רוזובסקי.

— „מה שייך, כל העולם חוגג, היתכן שיהודי ניסויז לא יעשו דבר? ראשית כל, הן ידוע לכל יהודי בנסויז שעל אדמתו של הנסיך הוא יושב ולמי חייב הוא לשלם דמי חכירה? שנית, הרי מאז ומתמיד משפחת הראדז'יבילים עמדו לימין יהודי ניסויז בעת צרתם. אפילו בית הכנסת הראשון בעירה נבנה בכספם, ועד היום הזה אפשר לראות בנברשות מעשי המחשבת של בית הכנסת את סמל הראדז'יבילים שהוטבע בהן. מנהג הנסיכים במשך דורות לספק עצים חינם לצורך הסקת בית הכנסת. ובכן, למי אנו חיבים להודות להלל ולשבח, אם לא לנסיך שיאריך ימים בצרותיו..." הוחלט איפוא שהקהל ירשום את הנסיך בספר הזהב המקומי של הקרן הקיימת לישראל. היה זה ספר עב כרס בכריכה מהודרת, בו רשמו את האנשים החשובים. הם פנו לצלם החצר מר מ. פ. והשיגו את תמונתו של הנסיך. בחור מחונן בכשרון של עטור אותיות, כתב בכתב סופרים בפולנית צחה ברכה בנוסח מעין זה:

„לנסיך הנאור אלברכט לבית ראדז'יביל

לרגל הגיעו לגיל ארבעים ותשע

מברכים אותו ומתפללים לשלומו

עדת ישראל בניסויז העיר".

אבל ברישום בלבד לא די, ירשם הדבר „בפנקס" והנסיך לא ידע על כך? מן הראוי, שמשלחת מטעם הקהילה תרד לארמון, תברך את הנסיך ויראה בעיניו את „ספר הזהב" ויחתום מתחת לתמונה. כך שלא רק דמות דיוקנו האציל ישאר למזכרת אלא גם האוטוגרף שלו... וידעו הדורות הבאים את הכבוד והיקר שנתנו יהודי ניסויז לפן שלהם, הנסיך אלברכט לבית ראדז'יביל...

מי ומי ילך, ומי יתייצב לפניו? כמובן, אין משלחת בלי ר' יואל רוזובסקי, סגן ראש העיר וראש הקהל, כדאי לצרף אליו „יהודי יפה", את מנהל ביה"ס, מר קלקל. ומאחר ששניהם אינם יודעים לדבר פולנית ילך אתם המורה הצעיר מורשה, מר גוטרמן, ויהיה להם לפה.

ויצאו השלושה לדרך. הצעיר שביניהם סוחב מתחת לבית שחיו את הספר עב הכרס. חוצים את השדרה המפוארת שבגן הנסיך ומתקרבים לגשר הנטוי על החפיר המקיף את הארמון. בשער מקדם את פנינו גוי גבוה, בעל זקן לבן, לבוש טוגה אדומה ומצנפת אשר ארבע כנפות לה (ראגאטוווקא) ומראהו כאילו נגזר מאחת התמונות ההיסטוריות של הצייר מטיקו.

שומר הסף שואל לרצוננו, מבקש להמתין ושולח את אחד המשרתים הזאטוטים לקרוא למרשלק. ובינתים יש לנו שהות להשקיף על הנעשה סביבנו.

בשער הארמון ובחצר המרווחת עטופת הוד קדומים מתגו־דדים „אַריסטוקרטים" פולנים: גברים שלמגבעותיהם צמודה נוצה וגברות מגונדרות שפניהן מכוסות בצעיף דק. בחלל נשמעים צלילי שירת מרזח. ומאחר שכל ההולכים על שנים מתנועעים ומתנודדים ואף צלילי הדיבור והשירה מקוטעים ומגומגמים, נוצר לך הרושם שכל העולם אחוז סחרחורת...

מופיע המרשלק, אותו גוי גדול, כפי הנראה מצאצאיו של עוג, ריח של משקה חריף נודף ממנו. כפי הנראה שתה מנה הגונה אבל לכלל שכרות עד לאיבוד חושים לא הגיע.

אופן דיבורו אינו מוכיח על פכחות של מאה אחוז, שטף דיבורו נקטע מדי פעם ובכל זאת הוא מצליח להסביר לנו בנימוס רב:

— „הנסיך ואורחיו לאחר משתה ומתכוננים לצאת לציד ואין השעה כשרה לביקור נמוסין. הנסיך ישמח להקביל את פניכם מחרתים בשעה 10 בבוקר".

לא היתה לנו אפוא ברירה אלא לקבל את הדין ולחזור על עקבותינו...

הביקור נערך ביום ובשעה שנקבעה לנו. בשער הארמון חכה לנו המרשלק. בגנוני טקס הנהוגים בחצרות רוזני ארץ, הביאו אותנו פנימה אל אחד מאולמיו המפוארים של הארמון. ליד שולחן עגול, שטבלת שש, היתה משובצת בו, ישב כבוד הנסיך המשותק. קבל אותנו בפנים צוהלות. מר רוזובסקי הציג אותנו לפניו. נרמז לנו לשבת. לאחר שהסברנו לו את גודל המעשה וחשיבותו שיש ברישום המאורע ב„ספר הזהב", נראה מדוכדך קמעא. קשה היה לקבוע את הסיבה לכך, שמא קיוה למתנה יותר מוחשית ליום הולדתו, ואולי התעורר בו זיק של שלשלת הדורות; וכל זה נכתב ונרשם בספר הזכרונות אשר ליהודים... לאחר שנתבקש לחתום נתנה הוראה לשומר הסף להביא את עטו של הנסיך. הפקודה עברה ממשרת למשרת, כולם לובשים בגדים צבעוניים כבהצגת האופרה „ריגוליטו". כבמרוץ לפידים עובר העט הנובע „ווטרמן", ממשרת למשרת עד שמגיע לנסיך, וזה מואיל ביד רועדת לחתום את שמו מתחת לתמונתו.

בגמר טקס החתימה נתגלגלה שיחה. הנסיך שואל ואנו משיבים. היה עלינו להסביר לראש „גוי" באופן תמציתי ענייני הציונות, הקרן הקימת וכיוצא בזה.

כדי לקצר נסתפק רק בשחזור שאלותיו והערותיו של הנסיך הנאור.

—„ובכן אני מבין, שהאדונים רוצים להגר לפלשתינא, ומה רע לכם בפולין? הן פולין כולה שבויה בידי היהודים, המסחר והתעשיה... רוצים להגר יבושם לכם, אבל לשם מה אתם אוספים כסף פולני ושולחים אותו לחוץ לארץ? כן, כדי לקנות אדמות מהערבים. אתם טוענים שפלשתינא שייכת ליהודים, אז מדוע אינכם יוצאים למלחמה לכבוש אותה אלא קונים אדמות? אני מבין, יהודים אינם רוצים להלחם, הם הכל רוצים להשיג בכסף... וביחוד שהכסף הוא פולני... בפלשתינא כדי לא לקפח את בעלי האחוזות הערבים משלמים כסף בעד הקרקעות, ואצלנו גזרה הממשלה פרצלציה של האחוזות הגדולות ורוצים לשדוד רכוש שדורות צברו אותו בזעת אפם...

שמעתי טובות על פלשתינא שלכם, קראתי בעתונות, אפילו ספר מסעות של אוסנדובסקי נפל לידי... (אני מסופק אם קרא אותו) היהודים עשו שם עבודה טובה, הקימו משקים פוריים ובנו עיר יפה, עיר חמודות, מין פריז של המזרח התיכון...
אם רק אוכל אסע לבקר שם, בארץ הקדושה.
אולי האדונים יודעים, כמה יהודים „שלי" נמצאים בפלש־תינא?..."

הנסיך ראדז'יביל כותב היסטוריה...

יורשו של הנסיך אלברכט יהיה כנראה אחיו הנסיך ליאון. אם הנסיך אלברכט לא הצטיין בחיצוניותו ונראה כסתם גוי שמן, הרי אחיו ליאון הוא יפה תואר, גבה קומה וכל חזותו אומרת אצילות. אצילות רוח לאו דוקא, אבל דמותו כדמות פריץ המעורר כבוד. אשתו יפהפיה, איטלקיה, נסיכה מבית סוויה, קרובה של המלך האיטלקי ויטוריו עמנואל.

חליפותיו של הנסיך ליאון גזורות לפי כללי האופנה החדשה. והוא כולו נראה כאילו נגזר מז'ורנל של חיטים... בעתונות פולין התפרסמה ידיעה, שאמן חייטי רומא הגיש תביעה משפטית נגד הנסיך ליאון, שלא פרע את החשבון שהוגש לו בעד החליפות שתפר בשבילו. ומאחר שהחייט נדחה על ידי הנסיך בשהפ"ה, לא היתה לו ברירה אחרת אלא להזדקק לערכאות... ויהי היום וצלם החצר הא'מ.פ. בא לחדרי. הוא בא בשליחותו של הנסיך ליאון. הנסיך מבקש לשוחח עם „יהודי מלומד", שיודע עברית, יידיש ופולנית על בורין...

— „מה פתאום ראה הנסיך צורך „ביהודי מלומד"?" אני שואל.

— „מי יודע מחשבות פריצים, הצעתי אותך, התסכים ללכת אתי אליו מחר?" שמע מה בפיו, ואם תוכל למלא את משאלתו תציל את כבוד ישראל"...

— „אם זה ענין של כבוד ישראל, אשכים לבית הנסיך" — עניתי.

הנסיך ליאון האיר לנו פנים וקיבל אותנו בחמימות רבה. קשה לדעת מה היה מקורה של אותה חמימות. יתכן שהיא תוצאה ישירה של לגימה רצינית לפני ביקורנו, כי עור פניו קרן מסומק. ואולי, כאשר יש עסק עם „יהודי מלומד" האצילות מחייבת במידת הכנסת אורחים נאה ובאדיבות יתר. אדם שעוסק בכתיבת היסטוריה יודע, כי יכולות להיות תולדות גדולות וחשובות לדבר של מה בכך... הוא קיבל אותנו בחדר הכניסה של הארמון. בשיחה נתגלה כאדם חביב מאוד. מיד סרו המחיצות והשיחה התגלגלה כבין „רעים" ותיקים.

— „ובכן אדוני, זה שנים אני עסוק בכתיבת ההיסטוריה של בית הראדז'בילים. נתקלתי ביהודי ששמו התפרסם בעולם, הוא המלומד והפילוסוף שלמה מימון, שנולד וגדל באחוזותינו. ברצוני לבקש מאדוני שיביא לפני את תרגומם של המקורות העבריים על שלמה מימון וכל מה שנכתב בעברית על תולדות הראדז־בילים. אולי גם ביבליוגרפיה בשפות אחרות."

הבעתי את נכונותי העקרונית למלא את משאלתו והסברתי לו, שהדבר לא יוכל להעשות בימים הקרובים ולא בניסויז'.

— „לצורך חיפוש מקורות וביבליוגרפיה בנושא שהנסיך מעונין בו, אני זקוק לאוצר ספרי היהדות המרוכז בספרית בית הכנסת הגדול בורשה. במידת האפשרות אטפל בענין זה בחופ־שתי הקרובה מביה"ס, אותה אני מקוה לבלות בורשה, בשובי לניסויז אשתדל שיהיה בידי החומר שהוא נזקק לו".

כשם שהשיחה היתה לבבית כן הפרידה.

לאחר שהתיעצתי עם המומחים להסטוריה של יהדות פולין, ולאחר חטוט בקטלוגים ובספרים, הוברר לי שעל הראדז'בילים במישרין לא נכתב דבר בעברית או ביידיש, שכדאי לתרגמו ולהביאו לנסיך. מצאתי ביבליוגרפיה בגרמנית ובפולנית, ודי לו בחומר זה.

כאשר חזרתי לניסויז הודעתי באמצעותו של מר מ.פ. שאני מוכן לפגישה.

הפעם ירדתי לארמון לבדי. נושא שיחתנו היה הראדז'בילים והיהודים.

ספרתי לו על הפנקס העתיק של קהילת ניסויז שנמצא בגניזה של ייוו"א בוילנה, על האוטוביוגרפיה של שלמה מימון שאין בה הרבה שבחים על הפריצים הפולנים...

מסרתי את הביבליוגרפיה בידו והסברתי לו שאת הספרים יוכל להשיג בספרית בית הכנסת הגדול בורשה. הבעתי גם את הדעה שבארכיון הראדז'בילים אשר בארמון, ודאי נשתמרו תעו־דות שיש להן ללא ספק חשיבות רבה לתולדות היהודים באחוז־תיהם של הראדז'בילים ולתולדות היהודים בפולין בכלל.

בורשה נמסר לי, שהראדז'בילים מנעו מההיסטוריונים היהו־דים בלבן, שיפר ואחרים לעיין בתעודות שבארכיוניהם. סיבת הלאו המוחלט שנתקבל מהארמון איננה ידועה, וכי חיבים צאצאיו של „פאניע קוכאנקו" לנמק את ה„וטו"?... יש אומרים, שבגנזיהם היו תעודות שאילו היו מתפרסמות לא היו מוסיפות כבוד להם, ומעשיהם הבלתי מהוגנים היו נודעים ברבים...

הנסיך הודה לי מקרב לב על הביבליוגרפיה. לאחר שיעיין בספרים ודאי שיזדקק לעזרתי וישמח מאוד להפגש אתי שנית.

פגישתנו זו התקיימה בסוף אפריל 1935, ובסוף יוני של אותה שנה עזבתי את ניסויז. יש אומרים כי לעשות הסטוריה מסוגלים אפילו שכורים, אבל כדי לכתוב הסטוריה דרושה מידה מסוימת של צלילות הדעת, תחושת המקום והזמן, שאין זו בדרך כלל נחלתם של אנשים האוהבים את הטיפה המרה...

מאחר שהנסיך עסק בהסטוריה רק באותן השעות המעטות בחייו שלא היה שיכור, הרי לא הצליח להעלות לפניו „כבושם הזה" את תולדותיהם ומעשיהם הרבים של הנסיכים לבית ראדז'יביל.

צעירי־ציון - פועלי־ציון

בנימין יואלי (יעוועלעוסקי)

רוסיה בפברואר 1917. מלחמת העולם הראשונה במלא עוזה. ניסוויז׳ שוכנת כ־40 ק״מ מזרחה מהחזית. בפטרוגרד הבירה מתחוללת מהפכה. הצאר הודח. הוקמה ממשלה זמנית. כבלי המשטר הצארי נותקו, סיסמאות על חופש ואחווה נשאות בכל רחבי רוסיה.

היהודים נשמו לרווחה. כל ההגבלות של הזכויות נגד היהודים בוטלו במחי־יד. שוב קמו לתחיה מפלגות הפועלים היהודיות הוותיקות: „בונד", „פועלי־ציון", ס״ס שתלו בהגשמת החזון הסוציאליסטי ברוסיה פתרון הבעיה היהודית. ועל כן שללו את הרעיון הציוני ואת ההכרה בשפה העברית כשפה הלאומית.

למפלגות האלו נהרו האינטליגנציה המתבוללת והמוני עובדים המקופחים מבחינה הסוציאלית בעלי העדר תודעה לאומית.

אותה שעה התעוררה גם התנועה הציונית, שאף היא יצאה מהמחתרת. באורח ספונטני נוסדו בכל מושבי היהודים אגודות ציוניות, בהן התרכז הנוער, ברובו, לומד, מהמעמד הבינוני.

כחודש ימים לאחר פרוץ המהפכה קראה קבוצת נוער, בראשה עמדו האחים משה ואברהם צודיק תחת השפעת הציונים הוותיקים בנימין איזנבוד ושלמה לוין, לאספת נוער ציוני בבית הכנסת דקצבים. באספה השתתף רוב הנוער הלומד בבתי־הספר הרוסיים, וכן נוער מפליטי היהודים מסביבות בריסק וביאליסטוק, שהשתקעו בעיר.

ראשי הדוברים היו בנימין איזנבוד, שלמה לוין ומשה צודיק. הוחלט ליסד אגודה ציונית בשם „צעירי ציון". השם לא היה מקורי, שכן, עוד לפני המלחמה היתה קיימת ברוסיה תנועת „צעירי ציון", ובתחילת המהפכה הקימה התנועה סניפים רבים ברוסיה. הוועד של האגודה שנבחר בא בקשרים עם מרכז התנועה, וקיבל את מרותה. מדריכים ונציגים מהמרכז ביקרו תכופות בסניף. בהשתתפותם נערכו דיונים וברורים על יחסה של תנועת „צעירי ציון" לתנועה הציונית, ואט־אט התבררו הבדלי הדעות וההשקפות בין „צעירי־ציון" ובין הציונות הכללית. תנועת „צעירי ציון" ברוסיה התארגנה כ„פרקציה עממית צעירי־ציון" בתוך ההסתדרות הציונית והיתה אוטונומית מבחינה ארגונית.

ראשית פעולתה בעיירה היתה שכירת מועדון וייסוד ספריה צבורית. גרעינה שימשה הספריה הציונית שהוקמה עוד בשנת 1898 והכילה כאלף ספרים בעברית, אידיש ורוסית. בשנת 1905 נסגרה הספריה ע״י השלטונות הרוסיים ומאז אוחסנו הספרים בארונות חתומים מטעם המשטרה. לספריה הועברו גם כתבי־עת יהודיים וכלליים מהאגודה לספרות ולאמנות שהתקיימה עד המלחמה. במרוצת הזמן נרכשו ספרים באודיסה, מוסקבה ומינסק. הספריה תרמה תרומה גדולה להגברת התודעה הציונית בקרב חברי האגודה והנוער הלומד, ולהרחבת ידיעותיהם של הציונות, על היישוב היהודי בא״י והיהודים בעולם, כי עתונות יהודית לא היתה נפוצה בעיר ומעטים עיינו בעתונים, יהודיים וכלליים.

בספריה יכולת למצוא כרכים של כתבי־העת היהודיים של הזמן ההוא ברוסית ובעברית, כ„ווסחוד", „ראזסביט", „העולם", „הפועל־הצעיר", „השילוח".

לפני הנוער, פעילי האגודה, נגלה אוצר בלום של ספרים על נושאים יהודיים שלא חלמו עליו מעולם. עתה היתה להם האפשרות לקרוא ולגלות את התנועה הציונית ואת ארץ ישראל, אליה נכספו מאז ימי ילדותם, עת למדו ב„חדר". לראשונה נודעו להם פרקים בתולדות הציונות למן חיבת ציון ועד זמנם; כן נודע להם על המאבק לכיבוש העבודה היהודית ומלחמת „הברעזים" נגד העבודה העברית, והפועל העברי על תחיית

„צעירי ציון" במלאת שלוש שנים ליסוד הסתדרותם. „צעירי־ציון" אָרגאַניזאַציע אין 3־יעריקן גרינדונגס־טאָג.

יושבים מימין לשמאל: משה בן־ארצי־שטיינהויז, ורשל מרים, משה רבינוביץ, זלמן שיפרס, ברטה משביצקי, בנימין יבלבסקי־יואלי.

עומדים: יעקב אנדרוסייר אברהם צודיק, חנה גרונס־יואלי, אבא שרשבסקי, מרדכי קרפף.

השפה העברית וראשית ההתישבות. מובן שספרות זו השפיעה ועיצבה את עולמם הרעיוני של „צעירי ציון".

האגודה אספה תרומות לקק"ל והפיצה את השקל, ערכה אסיפות הסברה, בעיקר בבית הכנסת הגדול, והשתתפה בצורה פעילה בבחירות למועצה העירונית לצד הבלוק היהודי הכללי, בעוד „הבונד" מצטרף לרשימה הסוציאל־דמוקרטית הרוסית.

ב־1 במאי 1917 השתתפה האגודה בהפגנה הגדולה של כל המפלגות והגופים הצבוריים היהודים והנוצריים. האגודה הפגינה תחת הדגל האדום בצד הדגל הלאומי ונשאה כרזות ציוניות וכ־לליות, כגון „ארץ ישראל לעם ישראל", „תחי הרפובליקה החופשית", „זכויות לאומיות לעם היהודי".

הדיונים באגודה התנהלו בתחילה ברוסית, כי יותר קל היה לנוער הלומד להתבטא בשפה הרוסית, אך עד מהרה, תחת השפעת הרוח הלאומית וההתנגדות להתבוללות עברו חברי צעירי ציון לשפת האידיש.

לקראת הבחירות לוועידה הכללית של יהודי רוסיה ולאסיפה המכוננת הרוסית בשנת 1917 הוגברה הפעילות. מלחמת הבחירות בין המפלגות היתה חריפה, ונערכו אסיפות־עם רבות ותעמולה ענפה.

כעבור שלושה חדשים, עם כיבוש העיר על־ידי הגרמנים בפברואר 1918, הרחיבה האגודה את פעילותה. נפתח בית־ספר עברי־עממי על שם צ'לנוב, בבית־הכנסת דשוק, בעזרת הנשים, שהועבר כעבור חודש יחד עם הספריה והמועדון לבית הגימנס־יה של רוזנברג ושם שכן שנים רבות. היוזם להקמתו היה חייל יהודי, מורה עברי מלודז משה מלניק, שנקלע לעיר עם כבושה על־ידי הגרמנים. הוא הציע לאגודה לפתוח את בית־הספר בני־הולו. הצעתו נתקבלה. ועדה בהרכב החברים בנימין איזנבוד, ישראל רבינוביץ, אנשל פוצ'פובסקי ואהרן אפשטיין התמסרה לניהול בית־הספר, להשיג רהיטים ולקבוע שכר־לימוד, לערוך הצגות שבוצעו על־ידי חובבים וימי פרח להחזקת בית־הספר. מפאת מחסור בספרי לימוד היה המורה מלניק משכפל את ה־שיעורים בהקטוגרף במשך כמה שנים ומחלקם לתלמידים.

ביזמת האגודה נוסד גם גן ילדים עברי, אך הגן לא זקוק היה לעזרה ציבורית, שכן הוא נשא את עצמו משכר לימוד.

אחרי שהגרמנים עזבו את העיר, בדצמבר 1918 ונכנסו הבולשביקים, לא פסקה פעילותה של האגודה. בית־הספר והספ־ריה המשיכו לפעול ושפת ההוראה המשיכה להיות עברית.

לכבוד חג הפורים פרסם ועד האגודה עתון היתולי, בכתב „דער מגן־דוד'יגער המן־טאש" שהוקרא בנשף שנערך שבועיים אחרי פורים, בגלל פרוץ המרד הפולני.

עם כיבוש העיר בקיץ 1919 על־ידי הפולנים, שבה האגודה לפעולה נמרצת. הורחבה הפעולה התרבותית בין החברים, נוס־דו חוגים לידיעת א"י, להיסטוריה, נערכו נשפיות „מלוה־מלכה" עם תכניות ספרותיות. האגודה הוציאה ארבעה גליונות של עתון „קדימה" בכתב־יד, מפרי עטם של החברים. מוארשה הושגו עתונים מא"י „הפועל הצעיר" ו„קונטרס" שנקראו על־ידי הח־ברים יודעי עברית.

במארס 1920 התקיימו הבחירות הדמוקרטיות לוועד הקהילה. האגודה התייצבה לבחירות ברשימה עצמאית, והתקשרה בעוד־פים עם רשימת הציונים הכלליים. רשימות אחרות היו משל כרפללי בתי־כנסיות, „פועלי־צדק", וסוחרים.

רשימת „צעירי ציון" נחלה נצחון וזכתה בארבעה צירים בקבלה את מספר קולות הגדול ביותר ועודפי הקולות שלה הועברו לרשימת הציונים הכלליים וכך נבחרו גם מהם א־בעה צירים, מתוך 23 שמנה ועד הקילה. מועמדי הרשימה היו בנימין איזנבוד, זלמן שיפרס, בנימין יעוועלעוסקי־יואלי וישראל רבינוביץ. חברי „צעירי ציון" בוועד נטלו חלק פעיל בוועדות הקהילה יחד עם הציונים הכלליים היוו הגורם הפעיל והמשפיע ביותר בוועד הקהילה. לאחר עלייתו של שיפרס ארצה מילא את מקומו משה מלניק.

המאורעות בתל־חי בי"א באדר ובירושלים בפסח ב־1920 גרמו לזעזוע עמוק. אז בשל הרעיון להתארגן ולהתכונן לעליה. לאחר דיון נבחר ועד עליה שאליו צורפו ציונים ותיקים אחדים. לקבוצת העליה נרשמו כעשרים חברים, הוועד בחן אותם ושלחם לבדיקה רפואית ואישר את המתאימים.

בחודש יוני התקיימה במינסק ועידה מחוזית של „צעירי ציון" בהשתתפות שליח מארץ־ישראל ליפמן לוינסון. הוא תאר את המצב המסוכן בא"י, וסיפר על ראשית התארגנות ערבים נגד העליה וההתישבות היהודית וקרא לנוער לעלות מיד בכל הד־רכים כי הארץ זקוקה לאלפים ולרבבות חלוצים. שני הצירים לועידה, שיפרס ושטיינהויז־בן־ארצי, שאף הם היו בין הרשומים לעליה, חזרו מהועידה ומסרו את דברי השליח מא"י, שהגבירו את החלטת החלוצים לעלות ויהי מה. בינתיים חלה התפתחות במלחמה. צבא פולין שהתקדם מזרחה והגיע עד בוברויסק נסוג לאורך כל החזית, עקב התקפות הרוסים.

לאור התפתחות המצב הוחלט לעזוב את העיר בטרם תכבש על־ידי הסוביטים. השליחים של ארגון יוצאי ניסוויז' באמריקה — ד"ר מוגילנסקי ולנדא, ששהו אותה שעה בעיר, סייעו בכסף להוצאות לאלה שלא היה לאל־ידם לממן את נסיעתם.

בכ' בתמוז נערכה עצרת זכרון רבת משתתפים שעמדה בסימן המצב בא"י ועלית קבוצת החלוצים. נאומים נלהבים נשאו שטיינהויז־בן־ארצי ואלישבע קפלן־אשכול. כעבור יומיים, בכ"ב בתמוז תר"פ, 8 ביולי 1920, התאספו בחצר בית־הספר ובמועדון חברי „צעירי־ציון" והציונים הכלליים השליחים מאמ־ריקה, הורים וקרובים כדי להפרד מקבוצת החלוצים הראשונה. נישאו נאומים על־ידי בוריס מייזל וד"ר מוגילנסקי ובשם החלו־צים ענה משה שטיינהויז־בן־ארצי ושיפרס.

לפנות ערב, בגמר טקס הפרידה יצאה הקבוצה לדרך בע־גלות להורודזיי, כשקהל רב מלווה אותם. קבוצת העולים מנתה שלושה־עשר איש.

עלית הקבוצה לא"י הותירה חלל ריק בפעילות האגודה, שכן עוד לפני כן עזבו את העיר כמה צעירים להמשך לימודיהם או שהיגרו לאמריקה. נשאר קומץ חברים שנרתמו לפעולה בספריה ובוועדת בית־הספר. האגודה החליטה לייסד הסתדרות נוער שתהווה עתודה למפלגה. ואמנם, לקריאת המפלגה הצטרפו להסתדרות הרבה בני־נעורים. החברים הפעילים בה היו אלפרר־ביץ יהודה, יוסף ברזין וברוך פוטשניק. הדריך את הפעולה התרבותית יו"ר האגודה בנימין יעוועלעסקי־יואלי.

הסתדרות הנוער נועדה להיות בלתי תלויה במפלגה, אולם במרוצת הזמן הצטרפו רוב חבריה ל„צעירי ציון". בשנת 1920 חל פילוג בתנועה העולמית „צעירי ציון". חלק התאחד עם „הפועל הצעיר" במסגרת ה„התאחדות", והחלק האחר, הסוציאליסטי, הקים את ה„מזרח פאראבנד" של מפלגת צעירי ציון". האגודה בניסוויז' הצטרפה ל„מזרח־פאראבאנד" שמרכזה היה בוארשה.

חבר אחד בלבד מחשובי האגודה, בנימין איזנבוד, לא הצ־טרף למפלגה, אבל נשאר לה קרוב בשל פעילותו בוועדת בית הספר. המרכז והמוסדות הציוניים המרכזיים בוארשה. האגודה בשיתוף עם הציונים הותיקים הפעילים המעטים יואל רוזובסקי, וברוך שמושקביץ היתה פעילה למען הקרן הקיימת וקרן היסוד, יסדה סניף החלוץ, שחבריה היו חברי צ"צ. כן ייסדה בשנת 1922 את האגודה לספורט „מכבי".

בשנים הראשונות לשלטון פרצו שוטרים ובלשים למוע־דון, ערכו חיפוש בספריה, תחת חשד למצוא בה ספרות קומו־ניסטית ותבעו למסור להם קטלוג הספרים בתרגום פולני.

בשנים ההן טרם היתה האגודה רשומה אצל השלטונות. היא פעלה כספריה להשאלת ספרים. אספות והרצאות נערכו בחדרי

בית־הספר בלי אישור השלטונות. אבל להרצאה פומבית הוגשה בקשה מטעם ועד הקהלה בחתימתו של יואל רוזובסקי, שנטל תחת חסותו את המפלגה בייצוגה כלפי השלטונות.

מאוחר יותר הודיע המרכז כי הקים סניף בעיירה ובכך אושרה ליגאליות קיומו. אך שוטרי החרש חקרו ובחנו מדי פעם ושאלו על דרכה הרעיונית של המפלגה, אם הצטרפו אליה אלמנטים קומוניסטיים וכו' וזאת כדי להרתיע ולהטיל פחד על החברים.

המפלגה חשה במחסור חמור בחברים לפעילות הציבורית. רוב הפעילים הותיקים, פרט לבנימין יעוועלעסקי עזבו את העיר. אחד היגר לארצות מעבר לים, או עלה לארץ, ואחר נשא אשה ועבר לעיר אחרת. עקב זאת לא יכלה המפלגה לשאת באחריות לניהול הספריה הציבורית ובית הספר העברי, שבינתיים רכש לו מורים מסורים ופעילים, שדאגו יחד עם השלישיה של הציונים הותיקים רוזובסקי, איזנבוד ושמושקוביץ להבטחת תקציבו, וכך עברו בית הספר והספריה לטיפולו של סניף „תרבות" שנפתח בעיר.

תוספת חברים למפלגה באה מבוגרי הסתדרות הנוער שהיו פעילים בעיקר בהסתדרות הנוער צ.ס. ואח"כ „פרייהייט" בפעולה ב„החלוץ" והקק"ל, ב„הפועל" ובוועד למען א"י העובדת, ובאגודה המקצועית שנוסדה ביזמת המפלגה ברשיון מרכז האגודה לפועלים בלתי מקצועיים בוארשה שעמדה תחת השפעת המפלגה.

בשנת 1925 הצטרפה האגודה לאחוד צעירי ציון צ.ס. עם מפלגת פועלי־ציון ימין, ומאז נשאה את השם פועלי־ציון (מאוחד עם צ.ס.). המפלגה המאוחדת ייסדה רשת בית־ספר „שול־קולט" ששפת ההוראה היתה באידיש ובעלת תכנית רחבה ללימוד הלשון העברית וספרותה.

בית הספר האידישאי בעיר עדיין לא היה מסונף ל„צישא", ועמד להקים בנין חדש ולשם כך נדרשה עזרתם ותמיכתם הרחבה של האוהדים. השפעת הרעיון הציוני מצד אחד והעדר מפלגות שמאליות, כגון בונד, פוע"צ שמאל, קומוניסטים, מצד שני בעיר — גרמו שבבית־הספר הזה הורו השפה העברית והתנ"ך, ושום תעמולה אנטי־ציונית לא התנהלה בו. לכן הצטרפו חברי הסניף של המפלגה להנהלת בית־הספר ולפעולה למענו. בהשפעת המפלגה נוסד סניף של הסתדרות צופים „דער רויטער סקאוט" שליד „פרייהייט" שרובם בו היו תלמידי בית הספר היהודי וזמן מסוים התכנס ה„פרייהייט" באולמות של הבנין החדש. לאחר שבית הספר החליט להצטרף ל„צישא" משכה המפלגה את ידיה מההנהלה ומתמיכה בו.

שיתוף הפעולה עם חוגי השמאל הבלתי־מפלגתיים למען בית־הספר האידישאי השפיע גם על הקמת רשימה אחידה של השמאל והמפלגה לבחירות למועצה העירונית בשנת 1927. בשם „רשימת פועלים יהודית". הרשימה זכתה לארבעה צירים, ביניהם חבר המפלגה בנימין יעוועלעווסקי־יואלי שהיה מזכיר של ועדת הביקורת.

ביזמת המפלגה נוסד בשנת 1933 סניף „העובד" שמנה כ־25 חברים בעלי מקצועות שונים, שמגמתם היתה העליה לארץ.

פועלי־ציון בניסוויז'

שלמה דמשק

וכשאני מספר על שומרי הגחלת ועל הנאמנים בתנועה הציונית, אני רואה לי לחובה להזכיר פה גם את הנאמנים בסניף „פועלי ציון" שבניסוויז' — את החבורה, שעמדה אף היא על משמרתה בשנים הקשות והמשיכה בעבודתה — עבודה במחתרת — מתוך סיכון נפש, במסירות למופת.

חבורה זו של „פועלי ציון" התרכזה בביתה של היזל הירצוג.

היזל הירצוג, המורה העממית שהיתה רוח־החיה בתנועת „פועלי ציון" בעירנו בימים ההם, היתה אישיות טהורה ודגולה, עדינת־נפש, בעלת שאר־רוח. כל חייה (היא נפטרה בימי העמידה) צררה בצרור העבודה במפלגת „פועלי ציון". לשם התנועה הזאת הקריבה כל בה — את אשרה הפרטי, את נפשה ומאודה. היזל הירצוג פעלה לטובת התנועה, ולטובתם של בני העניים והחלכאים בעירנו ניסוויז', גם בימים שהיתה כבר חולה, תשושת־כוח ונוטה למות.

ביתה של היזל שימש מקום־המחתרת לחבורה הקטנה של הנאמנים מחברי „פועלי־ציון", שעליה נמנו גולדה הלפרין, המורה העממית, משה־ארקי שקולניק, החייט ברוך־הכשרונות, בעל חוש מפותח למוסיקה, שחיבב את הספרות האידית ובייחוד את השירה העממית, יצחק חלבסקי מקוזימיר, צעיר נבון־לב ועדין־רוח, ברל ליפובסקי ואחרים.

בביתה של היזל הריצוג היה מתגלה מפרק לפרק אברהם מאַכטיי, שהיה מופיע לפתע פתאום בעירנו, מביא לחבורת הנאמנים את דבר הוועד המרכזי של מפלגת „פועלי־ציון", פועל במשך זמן ידוע פעולות נמרצות, המשאירות רושם, ושב ונעלם פתאום, כדרך הופעתו.

מכוחה ומכוח כוחה של אותה חבורת הנאמנים, שהתרכזה בחוגה של היזל הירצוג, צצה לאחר המהפכה, בימי ממשלת קרנסקי, האגודה של „פועלי ציון" בעירנו, שהיתה רבת־חברים ורבת־מעשים. בכוח כוחה נוסד גם בית־הספר האידי־עממי על שמו של בר ברוכוב, שלימוד השפה העברית תפס גם בו מקום חשוב.

בבית ספר זה קיבלו חינוכם בניהם ובנותיהם של העניים שבעניים שבעירנו.

בוועד־ההנהלה של בית־הספר עמדו גם שלושה מהוותיקים: משה־ארקי שקולניק, ברל ליפובסקי וגולדה הלפרין ואליהם נספחו מבין הצעירים: המורה יוסף ראוון, כתריאל גרינבלאט ואחותו הבכירה, לייבל אייזנבוד איש העיקרים וישר־הלב, שרבות פעל לשם קיומו של בית־הספר העממי, אידל לאנדה, אידל פרינסקי ועוד.

מתוך ספרו „גם שם זרחה השמש", ת"א, 1960.

תנועת „פרייהייט"

אברהם ברזין

תנועת הנוער „פרייהייט" נוסדה בניסביז' בראשית שנות העשרים, ביוזמת מפלגת פועלי־ציון צ"ס. חבריה היו צעירים, בוגרי בתי־ספר „תרבות" „פאָלקס־שול" „תלמוד תורה" ונערים עובדים.

בשנות ה־30 הייתי חניך תנועת „השומר הצעיר" שבשנים ההן היתה תנועה של צופים. בשיחה עם חבר בנימין (יבלב־סקי) יואלי שהיה ממנהיגי סניף פועלי־ציון צ"ס דובר על אירגון מחדש של תנועת „פרייהייט" בנסביז'. הסכמתי להיות בין המארגנים מחדש של תנועת „פרייהייט" בנסביז'. משעמדה לבקר אותנו חבר המרכז ביקשנו לארגן אסיפת נוער עובד. עברתי מבית לבית בין טובי הנוער העובד והלומד. הסברתי וקראתי אותם להשתתף באסיפה שהתקיימה באחד החדרים של ועד הקהילה השכן אז ברחוב (די הקדש געסל) לאחר ההרצאה המאלפת על הציונות הסוציאליסטית על החינוך היהודי בגולה ועל ייעודה החלוצי של התנועה, חתמו רוב המשתתפים על הצ־טרפותם לתנועת „פרייהייט". נבחרתי כמזכיר הסניף ובמלא הלהט התחלתי בפעולה ובאירגון הנוער, רכשנו מועדון ששכן ב„פאָלקס־שול" ואחר כך במקומות אחרים. סביבת תנועת „פריי־הייט" התרכזו מיטב הנוער העובד והלומד, יוצאי „פרייהייט" עסקו בהקנאת השכלה מינימאלית לנוער.

תנועת „פרייהייט" בנסביז', זו תנועת הנוער של מפלגת פועלי־ציון צ. ס. הציגה לעצמה מטרה ללכד סביבה את הנוער העממי, לעורר בקרבו את ההכרה הלאומית, ולחנכו בהגשמה ציונית סוציאליסטית. ערב, ערב התקבצו הנערים — מבתי ספר ומה„חדרים" ומתלמוד־תורה, מבתי מלאכה, זבנים־ות, כולם אצו ללוקאל „פרייהייט" להרגיש אור, חופש, ודרור, יחד רקמו וחלמו. קולות שירה בקעו החוצה ונישאו למרחקים. התנועה ליכדה סביבה נוער שלא סיימו לימודיהם ונתנו בהם רוח ורעיון, ותוכן לחייהם, היתה זו הצלה רבה של נוער ואינטליגנציה יהודית מהתבוללות וממפלגות אנטי ציוניות.

לאט לאט התגבשה התנועה. קיימנו חוגים שונים לספרות, היסטוריה, ציונות, וסוציאליזם, חוג לדרמה, זמרה, רקוד וספורט. ערכנו ערבי עתון בעל פה. הקימונו את האיגוד המקצוע־(„הפרופיסיאָנעלן פאריין") שסביבו התרכזו חברי התנועה והיה בהשפעת תנועתינו מפלגת פועלי ציון צ. ס. והיה מסונף למרכז האיגודים המקצועיים של התנועה בורשה.

חברים יצאו להכשרה חלוצית ולאחריה עלו ארצה, היינו פעילים בבית הספר „פאָלקס־שול" שחינכה את הקאדרים שלנו מול הגרזן הנאצי שהונף על יהדות אירופה שכרת גם את בני הנוער. הניכי „פרייהייט" — היו בין הפרטיזאנים, אך רובם הושמדו עם יתר בני עירנו.

השרידים הגיעו בדרך לא דרך לישראל חלקם הלכו לקי־בוצים וחלקם התיישבו בערים ובמושבות.

סניף „העובד" והסתדר ת „פרייהייט" בהפרדם מהח' יהודה אלפר:ביץ לעליתו לארץ ישראל י"ח אלול התרצ"ו. שורה ראשונה יושבים (מימין לשמאל): ביינוס גבריאלוב, נח זמודיאק, ליבע ליפובסקי, שלמה אבילביץ, יהודה אלפרוביץ, יעקב פרלמן, דבורה פרלמן, פייבל קגור, זאב לייבוביץ. שורה שניה עומדים: יוסף סטוצינסקי, ... , יצחק אלפרוביץ, יעקב חדש, אברהם ברזין, מינה לנסקי, מנקר . . . . , אשקה פיאלקו, פרומה בסקיר, ברל קפל. שורה שלישית: חצקל ליברמן, קרוניץ בתיה . . .. אלשן, חבר קיבוץ „שהריה", לאה שוירשציק, רבקה קרוניץ', פרומה ביילה דרוקר, ברל אנדרוסייר. (צילום: משה פאַיאַנס).

אָפּטיילונג פון „העובד" און „פרייהייט" ביים געזעגענען זיך מיטן ח' יידל אַלפעראָוויטש. פאַר זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

„השומר הצעיר"

אברהם ניב (קצ'נובסקי)

לזכר חברי ורעי, מחנכי וחניכי אשר יחד חלמנו על חיים חדשים במולדת המתחדשת ואשר תקוותם נכרתה.

נדמו רעמי התותחים. מלחמת העולם הראשונה נסתיימה. רבבות בחורי ישראל חוזרים למקומות מגוריהם — מי מהחזית ומי מהשבי — ומביאים איתם לעיירות הנידחות ברוסיה הלבנה ידיעות על המתרחש בעולם, על תקוות ועתיד טובים יותר, על עולם חפשי, שחרור לאומי ושיוויון חברתי.

ניסביז' רוגשת, קולטת ומאזינה. חייה סוערים, בני נעוריה תוססים. בחוריה ואנשיה מצפים להגשמת מאוויים של לוחמי חירות ושיוויון זה עשרות שנים. מיטב בניה מלומדי מאבק נגד שלטון העריצות הצארית, משתתפי מרד 1905 — רבים מהם נמקו בבתי־סוהר, רבים הוגלו לערבות סיביר.

בשנת 1919 עוזבים הגרמנים את שטחי הכיבוש ברוסיה הלבנה, במקומם באים הפולנים, אחריהם הצבא האדום — וכך בחילופים מדי כמה חודשים — פעם הצבא האדום ופעם הצבא הפולני. בסוכות 1920 נכנס הצבא הפולני ולא נסוג. בתמורות אלו חשה ניסביז' ותושביה סבל, פחד, שוד וביזה, ובייחוד את התעללות ה„הלרצ'יקים" (על שם הגנראל הפולני האלר האנטי־שמי). חיי היהודים נהיו אז הפקר; רבים מיהודי העיירות בסביבה ובכפרים נרצחו בידי הפורעים.

היהודים בניסביז' מארגנים את חייהם. עזרה חומרית לכל נצרך. נפתחים בתי־תמחוי לחלוקת מנות אוכל, מחלקים ארוחות לילדים ב„תלמוד־תורה" וב„חדרים". מתארגנת הגנה עצמית. קמות מפלגות: „פועלי ציון", „צעירי ציון", ה„בונד", הדי הצהרת בלפור והלגיון היהודי בארץ ישראל נישאים ומגיעים לניסביז'. שיחרור העמים הקטנים שהיו משועבדים לשלטון הצארי הרוסי ולשלטון האוסטרי־גרמני וכן ארץ המהפכה הקרובה — רוסיה המועצתית — הפיחו תקוות ושאיפות לחיים לאומיים יהודיים. הכמיהה לגאולה ולתחיה לאומית הביאה גל של התעוררות; כבר בשנת 1920 נפרדה ניסביז' מהקבוצה הראשונה של חלוציה שיוצאת לארץ ישראל.

בחצר בית הספר „תרבות" ברחוב פרנה, התאספו בני ניסביז' ועסקניה למסיבת פרידה מראשוני חלוציה. וכך קמו אגודות נוער „צעירי ציון", „חובבי ציון", צופים, „חובבי השפה העברית". עיקר התעסקותם אימוני ספורט, תרגילי סדר ופעולות צופיות.

בשנת 1922—23 הניחו כמה מקבוצות אלו את היסוד ל„השומר הצעיר" בניסביז', כאגודת ספורט צופית ע"י בית

קבוצת „שמשון", חברי „השומר הצעיר"
כורעים (מימין לשמאל): נח פוליאצק, משה שמושקוביץ, שאול פרידשטיין. יושבים: משה מליבסקי, יעקב גולדברג, יצחק מלבסקי, הרשל מלחובסקי, ראובן אלפרט. (צילום: מ. פאַיאַנס).
די קבוצה „שמעון" פון „השומר הצעיר").

הספר „תרבות". ראשוני השומרים היו: אהרון רוזובסקי, יוסף פוחובסקי, חנן ליחוביצקי, אידל ונילוביצקי, משה שמושקוביץ, לייבל גלפנד, שאול פרידשטיין משה מלבסקי, צבי פוטשאניק ועוד ועוד.

מספר משה שמושקוביץ:

באחד הימים הופיע בניסביז' קרוב משפחה של חנן ליחוביצקי — שאול גוטסקינד, שבא מוורשא לבוש תלבושת צופית, מצוייד בתרמיל על גבו ובכיסו פנקס קטן: עשרת הדברות של „השומר־הצעיר". הוא הקסים את בני הנעורים שלנו — ופה אחד החליטו להצטרף ל„השומר הצעיר".

הציבור היהודי שהיה ברובו חרד ושומר מסורת דאג בשנים הראשונות לאחר סיום המלחמה לקיומם של „תלמוד תורה" ו„חדרים" בעיר. קולותיהם הרעננים של ילדי ישראל בקעו מבתי המדרש הרבים שהיו בעיירה. מעטים בלבד למדו בבתי־הספר הממלכתיים ששפת הוראתם היתה פולנית. עוד מספר שנים התקיימה בעיר גימנסיה רוסית (נסגרה לחלוטין בשנת 1926), בית מדרש למורים בשפה הפולנית, גימנסיה פולנית, בית ספר עממי פולני, בית ספר אידישאי ובית ספר עברי — הפרוגימנסיה „תרבות" על שם ד"ר צ'לנוב.

ראשית דרכו של הקן השומרי בניסביז' היתה בבית הספר „תרבות" ברחוב פרנה על חצרו הגדולה. בהנהגתם של לייבל גלפנד, מזכיר הקן וחנן ליחוביצקי, גזבר הקן — קמה בניסביז' תנועת „השומר הצעיר", אשר נוסדה בפולין כתנועה צופית לאומית על סמליה וסגנונה: דגלים, מפקדים, טיולים, מחנאות וצופיות — התנועה הפכה לגורם מושך ומלכד של רוב הנוער היהודי בניסביז'. התארגנו קבוצות נפרדות של נערים ונערות: „קבוצת „ראובן" וקבוצת „שמעון", היו שתי הקבוצות הראשונות ולאחריהן כמספר שבטי ישראל היה מספר הקבוצות בקן. ילדי בית הספר העברי „תרבות" היוו משאבי כוח לקן השומרי, משך כל השנים, עד לחורבנה של יהדות ניסביז'.

לאחר שנים נאלץ הקן לעקור מחצר בית הספר „תרבות" והשתכן בדירה ברחוב שפיטאלנה — אצל מוטל נח — במקום שם היו אופים בין פורים לפסח מצות. לאחר מכן עברו למרכז העיר — בביתו של הלר —בשוק. —

לייבל גלפנד ניהל את ענייני הקן במשטר חמור וקפדני, בעזרת חבר מדריכים מצומצם. כולם חייבים היו לציית לפקודותיו. רוב הנוער הלומד התרכז בקן. לא כל אחד זכה להתקבל. ההורים חייבים היו לחתום על הסכמתם, שבנם יתקבל ל„השומר הצעיר" והתחייבו לשלם את התשלומים החדשיים שהוטלו על חברי הקן. השפה השלטת בקן — עברית. הקן השומרי נהפך למרכז חיים סואן של הנוער העברי בעיירה ולנושא שאיפותיו הלאומיות. הופעתו של הקן בחיים הציבוריים היתה ניכרת בימי חג ומועד: חנוכה, פורים, ל"ג בעומר, או בימי אבל: י"א באדר, עצרות לזכרו של יוסף טרומפלדור או כ' בתמוז — יום מותו של הרצל. גדודי השומרים היו מופיעים אז בתלבושת צופית מלאה, בכובעים מיוחדים, בעניבות שומריות ומקלות — 2 מטר גובה — שאנו הצעירים התרשמנו מזה במיוחד.

בי"א אדר 1923 נשאה ננה שמושקוביץ את הרצאתה לזכרו של יוסף טרומפלדור בבית הספר „תרבות" והלהיבה את הנוער בגעגועיו לארץ ישראל.

כבר מראשית קיומו עמד הקן בקשר עם המרכז בוורשה ועם הקן בסלונים הסמוכה, שראשה שם היה אליעזר שפירא,

אשר נהפך לסמל באיזור כולו. כעבור תקופה קצרה הקימו חברינו קינים בקלצק, סטולפצי, מיר ועמדו בקשרים אמיצים עם הקן בברנוביץ.

בשנים 1924—25 הסתכסכו חברי קבוצת „ראובן" עם לייבל גלפנד ועזבו את הקן, ותקופת זמן שמרו על עצמאותם ולאחר־מכן התפזרו. בקן התעוררה תסיסה ואי־שביעות רצון מהנהלתו של לייבל גלפנד והוא עזב את הקן ובמקומו באו: משה שמוש־קוביץ, ננה שמושקוביץ, יעקב גולדברג, שאול פרידשטיין ועוד.

בתקופה זו ערכו חברי „השומר הצעיר" — משה שמושקוביץ ויעקב גולדברג — תערוכת בולים באולם ועד הקהילה — בבנין ליפשיץ, אשר זכתה להדים בציבור הניסביז'אי, והוסיפה מיוקרתה לחברי „השומר הצעיר". כסמל לארץ־ישראל והכשרת הנוער לעבודה בארץ שימש גן הירק, בו עבדו חברי הקן. כן הקים הקן נגריה וכריכיה, שמהכנסותיהן קיימו את הקן.

בשנת 1926 עובר מעון הקן מבית הלר לביתו של שבח — ברחוב ווילנסקי. עד שנת 1927 ממשיך הקן את חייו כאגודת צופים לאומית. חדוות חיי נוער בקעה מהקן עד שעות הלילה המאוחרות. עם החלטות הוועידה השניה בדנציג בשנת 1927 על דרכה החלוצית־ציונית של התנועה וההגשמה העצמית בחיק הקיבוץ הארצי — חל מפנה מהותי בחייו והתפתחותו של הקן בניסביז'. התחילו בירורים רעיוניים והופנתה תביעה האישית לכל בוגר להחליט על דרכו בחיים. רק חלק קטן של שיכבת הבוגרים החליט על חלוציות שומרית והתחילו להכין עצמם להכשרה ועליה לארץ ישראל.

ננה שמושקוביץ, שהיתה הרוח החיה בתקופה זו בהנהלת הקן — גם לאחר סיימה את לימודיה בגימנסיה הפולנית, הקדישה את כל יכולתה ומרצה לאירגון עבודת הקן על שכבותיו השונות. היא הקימה מערכת חינוך שהלכה והשתפרה מדי שנה בשנה. בהנהלת הקן היו פעילים: יעקב גולדברג, חמדה גיל־רוביץ, פסח קובל — שהשקיעו את כל יכולתם בפעולה חינוכית־אירגונית.

הכמיהה לדעת וללמוד דחף אותנו לערוך תוכנית לימודים בהיסטוריה עברית וכללית, אנטרופולוגיה, סוציולוגיה, תנועת הפועלים העולמית, בורוכוביזם, מארקסיזם. השיטה של השתלמות עצמית היתה נר לרגלי החניך בתא השומרי. עשרות בני נוער למדו והעמיקו דעת בהרבה שטחי מדע מחוץ למסגרת הלימודים היום־יומיים שלהם בבית הספר. כל זה נעשה על־מנת להעניק לחניכינו את ההכרה והדעת בדרכם השומרית לקראת ייעודם.

כצנינים היינו אז בעיני החלק ה„בעל־ביתי" שבעיירה, שראה במשך שנים ב„השומר־הצעיר" ילדים טובים, „שומרים־צופים" בלי רקע אידאי־מפלגתי בלי מטרות ובלי התחייבויות. והנה הזדעזעו רבים נוכח הסיסמה „אל תשמע בן למוסר אב" ועוד סיסמות דומות, שקראו את הנוער העברי לעליה, לחלוציות — לנטישת הבית — לאור המצב ללא מוצא להמוני בית ישראל בארצות הגולה. כרזות א"ו תבעו שידוד מערכות, הפיכת הנוער היהודי לעם עובד בארץ ישראל. כאילו ידעו לחזות מראש את הסוף המר ההולך וקרב על כל נחלה טובה בארצות הפזורה.

קמו עלינו מקטרגים. קומוניסטים, בולשביקים נקראנו ע"י הימין וריאקציונרים ציוניים ע"י השמאל שבעיירה.

ב־1928 עבר המעון לדירתם של גרינברג ליד שפת האגם בדרך לעיר החדשה (נַיי שטאט) וכעבור שנה לדירת ולודזקה־קוזמר (ע"י מכבי האש) ומשם בשנת 1929 לדירה מרווחת וגדולה אצל שבד — ברחוב וילנסקה. הקן מנה אז 150—200 חברים.

תשובתנו על מאורעות תרפ"ט היתה עלייתה של חברתנו ננה שמושקוביץ ארצה (איתה יחד עלה הח' יוסף

„השומר־הצעיר", פלוגת „התעוררות" (1929). (צילום: חיות'ן).

פלוגה „התעוררות" („דערוואַכונג") פון „השומר הצעיר" (1929). פאָטאָגראַפּריט: כאַיוטין.

„השומר הצעיר" בניסביז', עם הסופר דניאל פרסקי.
יושבים שורה ראשונה למטה, מימין לשמאל: יוסף גילרביץ, אשר מילצקי, שלמה לנסקי, יוסף דרצינסקי, שורה שיין, יוסף סביצקי, קלמן מדבצקי, צבי קפלן, שלום קצנובסקי אברהם קצנובסקי. שורה שניה: חולבסקי מרים, חייקה גליקמן, יהושע בנהרב, ישקה (יעקב) גולדברג, ניומה קרסנוסלסקי, פרסקי דניאל, ציפה צחנובסקי, טייבל שצפורזיצקי, משה פומרנץ, מרדכי ברברמן, גיונה קצ'נובסקי. שורה שליישית: לאה לבס, יצחק פלדשר, אריה שמושקוביץ, עקיבא אייזנשטאט, אברהםפרלמן, בלה פרפל, חיה זימלביץ, ינטה ונילובסקי. שורה רביעית: יוסף . . . . , יעקב פרפל, יצחק קויפמן, פנשטיין ?, צבי גצוב, בומה קצנובסקי, דוד פרידשטיין, יעקב ליפשיץ, ...

דער „השומר הצעיר" אין ניעסוויזש, צוזאַמען מיטן העברעישן שרייבער דניאל פערסקי פון אַמעריקע. (צילום: נ. תיותין).

ברזין). זו היתה תשובתנו לפרעות וזו גם היתה גאוותנו. חשנו בגאווה את מבטם של יהודי ניסביז' על חברינו העולים ועלינו השומרים. מאות מאות מבין יהודי ניסביז' היו צובאים על האוטו שהיה מסיע את העולים לתחנת הרכבת בהורודז'יי והיו נפרדים בשיר „התקווה" על שפתותיהם.

הגיעו ימי שפל לתנועה הציונית. שערי הארץ נסגרו. המוני בני נוער שכל מאווייהם לעלות ארצה התדפקו על שערים נעולים. האנטישמיות בפולין הלכה וגברה. מטה לחמם של המוני בית ישראל בפולין הלך ונכרת. בתי־הספר וההשכלה נסגרו בפני הצעירים היהודיים כמהי הרצון ללמוד ולהשכיל. בתי החרושת והמלאכה נסגרו בפניהם ורק קרן אור ותקווה אחת — העליה לארץ ישראל.

בקן התחילו בירורים ומאבקים רעיוניים על הדרך והפתרון הציוני לשאלה היהודית. כל שיכבת הבוגרים שהיוותה אז 3 גדודים: „התחיה", „לאור" ו„התעוררות" וגדוד הבוגרים „הבונה" כולם עסקו בבעיות אלו. החברים לייזר גצוב ואהרונצ'יק גבריאר מגדוד „לאור" גיבשו עמדה אופוזיציונית לעמדת התנועה ודגלו ברעיון שחתר לפעולה מהפכנית והשתלבות במפלגה הקומוניס־טית בפולין. נרתענו בפני התפתחות הרת אסון ובחורף 1930 בא אלינו יעקב חזן כשליח ההנהגה העליונה ואיתו הושלמו הבירו־רים האידיאולוגיים שלאחריהם הוצאו החברים מהתנועה.

יעקב גולדברג, חמדה גילרוביץ ופסח קובל ז"ל, שהיו אז מרכזי הפעולה בקן, עמדו לצאת להכשרה לקיבוצם בביאלסטוק.

נוספו להנהגת הקן הח' יוסף שמושקוביץ ואליהו צודיק (שחזרו לניסביז' לאחר גמר לימודיהם בווילנה), נח צ'רנה, גוטקה גבריאלוב ואני. במשנה מרץ הסתעפה הפעולה בציבור המקומי. הרצאות והופעות על נושאים שונים, פעולה מוגברת למען הקרנות ובראש וראשונה הקרן הקיימת לישראל. השומר הצעיר היה הראשון בתרומותיו ומגביותיו. היינו הלוחמים הבלתי פוסקים לחינוך עברי ושפה עברית. השתתפנו בוועד למען בית הספר „תרבות" ודאגנו לצביונו הציבורי ואהדת חבר המורים לרעיון ארץ ישראל העובדת.

השתתפנו בוועדה למען ארץ ישראל העובדת ובפעולות קפא"י (קרן פועלי ארץ ישראל). נציגנו השתתף בוועד „החלוץ" המשותף לכל התנועות החלוציות שהיו בעיירה (כגון פרייהייט", „החלוץ הצעיר", „גורדוניה" ו„השומה"צ"). השתתפנו בפעולות ספורט באגודת „מכבי" וחברינו היו גם בהנהלת ה„מכבי" המקומי.

בשנים 1931—1933 עלו ארצה חברינו יוסף שמושקוביץ, פסח קובל, משה מ'בסקי, יואל שבת, חמדה גילרוביץ', צבי פוטשניק, יעקב גולדברג, שרה לחוביצקי ועוד. העליה הפיחה רוח רעננה ותקוות חדשות..

באותה שנה נאלצנו לעזוב את הדירה אצל שבד ותוך מאמצים רבים וגיוס כסף הצלחנו לסיים את בנין ביתו של חיים סרגוביץ (הבן). ונזכיר את „אם השומרים", היא פעשע פרידשטיין (אמם של שאול, דובה, לובה וקלמן), שלא חסכה

חברי „השומר הצעיר" במסיבת פרידה לנסיעתה של צפורה ונילובסקי.
שורה ראשונה למטה (מימין לשמאל): חסיה ברקוביץ, גולדה פרפל, אהרן גבריאר, ימימה אנגלוביץ, יוכבד גורודנסקי. שורה שניה: מרדכי פאַיאַנס, יעקב גולדברג, נגה שמושקוביץ, צפורה ונילובסקי, חמדה גילרוביץ, משה פרנק, אליהו צדוק. שורה שלישית: משה פומרנץ, רחל מייבסקי, בתיה קובילביץ, חנה וורצל, יואל שבת, אליעזר גצוב חיים אייזנבוד, גולדה פרפל.
חברים פון „השומר הצעיר" אין ניעסוויזש — צום אָפּפאָר פון צפורה וואַנילאָווסקי.

עמל ועזרה לגייס עבורנו את הכסף הדרוש לקנות עצים ולוחות לקורות ולגג הבית.

במרץ נעורים עזרנו לסיים הבנייה, הכשרת מגרש ספורט והרכבת קבוצת כדור־עף. אותה שנה הוכרזה בתנועה כשנת הרחבה והתפשטות — שנת אינטנסיפיקאציה — קלטנו המוני נוער והפעם גם נוער עובד. הצלחנו לגבשם וללכדם ביחידות חינוכיות. הקן מנה למעלה מ־550 חבר על כל שכבותיו. דאגרתינו היתה לשילוב הדורות בהנהגת הקן ובעיצוב דמותם של חבר המדריכים־המחנכים. תרנו אחרי נערים ונערות שהיינו בטוחים שהם ימשיכו במסירו ובנאמנות את דרכינו. להנהלת הקן צורפו: לולק אבילביץ, שלמקה צ׳רנה, צבי קופמן, יעקב גילרוביץ, ראובן פונשטיין ועוד.

בשנת 1934 שוב עברנו למעון חדש והפעם לחנן מזין (חוניה מזולקה). גם כאן גייסנו כסף לגמר הבנייה. הבית עמד בקצה העיירה, בדרך לבית הקברות היהודי מאחורי תחנת החשמל. הצעקות וההמולה שהקימו בני הנוער לא הפריעו לשנת השכנים ויכולנו לעשות ככל העולה על לבנו.

באוקטובר 1935 עליתי ארצה. נפרדנו באסיפת קן חגיגית. השארתי קן בעצם פריחתו על מאות צעיריו, רעננים, מלאי תקווה, שהמשיכו ושזרו את השרשרת עד לפרוץ מלחמת העולם השניה, עד לכיבוש הסובייטי ועד שעלה הכורת על ישובי ישראל ועל עיירתנו ניסביז׳ ע"י הכובש הנאצי.

בשנים 1939—1936 עד לכיבוש הסובייטי, התנהלה פעולת הקן בדפוסים המקובלים — במוסדות הציבור השונים ייצגנו את דבר השומר הצעיר במסירות ובנאמנות. התנועה החלוצית נתונה היתה במצור לרגל חוסר עלייה בקנה־מידה גדול. רבה וגדלה שיכבת הבוגרים אשר ציפתה לעלייה — והיא לא באה. עשרות חברים ישבו בקיבוצי הכשרה בסלונים, גרודנו, ביא־ליסטוק, ובערים אחרות בפולניה. שעתה של עליה ב׳ הגיעה. בשקט ובצנעה נפרדו החברים עם עלייתם ארצה בעליה בלתי־ליגאלית ותרמו את תרומתם לתקוות בלב הנשארים.

בשנים אלה פעלו רבות בקן: לולק אבילביץ, ראובן פונש־טיין, שלמה צ׳רנה, ז׳מה חולבסקי, ישקה גילרוביץ. להדרכה

קבוצת חברים מ„השומר הצעיר", לרגל עלייתו של יוסף שמושקוביץ.
עומדים (מימין לשמאל): יואל שבת, שרה ליכוביצקי (שבת), מרדכי ברורמן, נוח צ׳רני. יושבים: (מימין לשמאל): אברהם קצ׳נובסקי (ניב), יוסף שמושקוביץ, אליהו צדוק. למטה: גוטה גבריאלוב.
אַ גרופּע חברים פון „השומר הצעיר", צום עולה זיין פון יוסף שמושקאָוויטש קיין ארץ־ישראל.

גדוד „משמר־העמק" של „השומר־הצעיר" לכבוד ביקורו של חבר ההנהגה הראשית, צבי פרגריכט. באדר תרצ"ה (1935).
שורה ראשונה למטה (מימין לשמאל): נח קבלרציק, סיומקה פרפל, צילה גילרוביץ, ישראל קלצקין, שמואל־יוסף דרוקר, יצחק שצפורזיצקי, רזה חרלפ, משה פונשטיין. שורה שניה: חיה בנקובסקי, אליהו שולמייסטר, אסתר שפילברג, רייזל שוירשציק, חיה־ריבה רש"ס, ברתה דרצינסקי, חמדה גרינברג, פנחס שבד, מיכאל מדבצקי. שורה שלישית: הניה דמשק, דוד סלוצקי, ביילה חרלפ, אברהם קצ'נובסקי, נחמן אבילביץ, צבי פרגריכט, גוטה גבריאלוב, ראובן פונשטיין, מרדכי דובוביץ, סיומקה שפירא, שיינדל מטוסביץ, חיה פיק. שורה רביעית: אהרן פולצוק, ביילה מנחוס, נחם הגצוב, ביילה שולמייסטר, רבקה חיימוביץ, לאה בלומס, בתיה וולך, יהודית מנחוס, איטקה מלכובסקי, צילה ברגמן, אליהו סופר. שורה חמי־שית: לייזר אלפרין, שיינדל ברזין, חדוה ליכוביצקי, אלקה פרפל, צבי ויינשטיין, דוד פרפל, ישראל שוסטרמן, אריה קארון, פישל מולצ'דסקי.
(צילום :: חיים שבת)

דער גדוד „משמר העמק" פון „השומר הצעיר" לכבוד דעם באַזוך פון אַ פאַרשטייער פון דער הויפּט־אַנפירונג, אין יאָר 1935.

ולפעולות חינוך צורפו: פרפל פייגה, נח שקליאר, רחל אוקרברג, נחמה ברנשטיין, יצחק שצפורזיצקי, חדווה ליוביסקי ועוד.

והנה ב־1 לספטמבר 1939 התקיף הצבא הגרמני את פולין ותוך מספר ימים הביס את צבאה, כבש את בירתה והתקדם לעבר הגבולות המזרחיים.

ב־17 לספטמבר 1939 עבר הצבא האדום את הגבול המזרחי של פולין וכבש את שטחי וואלין, רוסיה הלבנה עד לקוו ביאלסטוק — בהתאם להסכם ריבנטרופ־מולוטוב על חלוקתה של פולין.

עברו מספר ימים. נאסרה כל פעולה מפלגתית וציונית. החלו מאסרים, גירושים. כל הפעולה נפסקה. רק אי־פה אי־שם התארגנו כמה חוגים קטנים ומצומצמים למסירת אינפורמציה ושמירת קשר עם העיירות הסמוכות. הגיעו בסתר מספר שליחים והם עודדו את החברים ליציאה לווילנה. לוליק אבילביץ ויעקב חרלפ יצאו לארגון הברחת הגבולות לכיוון ווילנה (שם רוכזו מאות חברי השומר הצעיר מקיבוצי ההכשרה בפולין).

הוחבאו והוסתרו מאות ספרים עבריים מהספריה העירונית. קדרו שמיה של ניסביז', עננים שחורים נתלו מעליה, אנשיה שחו, הנמיכו קומתם. רק בלב ליבם פנימה נשאו את חזונם ותקוותם כי גם ימים אפלים אלה יעברו ועוד שמש אביבית תזרח בחוצותיהם. אולם תקוות אכזב היתה זאת. ב־21.6.41 התקיפו קלגסי היטלר את רוסיה הסובייטית וכעבור יומיים הגיחו כחיות טרף צמאי דם ברחובות ניסביז' והחלו במעשי ההרג והרצח, בהתעללות והשפלה עד להשמדה כללית של כל הישוב היהודי בניסביז', ובו מיטב חברינו אשר נשאו בליבם את חלום הגאולה.

תנועת „השומר הצעיר" בימי הסובייטים והגרמנים

1. „השומר הצעיר" בימי הסובייטים

עם בוא הסובייטים חדל הקן להתקיים, אולם חברי התנועה הטובים שבהם, הוסיפו לקיים ביניהם את הקשרים התנועתיים האישיים.

חרף הה"ם שפקד את הנוער עקב חילופי השלטון, ההסגר, והרגשת חוסר־המוצא בקרב הנוער מזה וההסתגלות של חוגים שונים ל„זמירות החדשות" של השלטון הסובייטי — שמרו הצעירים חניכי הקן השומרים אמונים לתנועה, ולארץ־ישראל.

הם הסתירו במקומות סתר ספרים עבריים מהספריה, דגלים ויומנים מהתנועה והיו מתאספים בחשאי לקיים פעולה תרבותית ציונית חלוצית ולרקום את חלום העליה. המבוגרים יותר חיפשו קשרים עם החוץ, כדי לפלס דרך לעליה.

פריידל לחוביצקי, צילה גילרביץ' ושלום חולבסקי קיימו את הקשרים עם החניכים הצעירים. שלום צור (וולוכיאנסקי) לוליק אבילביץ, ויענקל חרלפ — יצאו ללידה ול„גבול הסובייטי־

ליטאי כדי לכוון את מאות חברי התנועה ו„החלוץ״ שהגיעו ללידה — אל הגבול — אל וילנה.

בחורף 1939/40 יצא שלום חולבסקי לווילנה לבחון את סיכויי העליה משם וחזר העירה. לכשנסגר כליל הגבול בין בריה״מ וליטא יצא שלום צור לפעולה בתנאי מחתרת בגליל גרודנה־ביאליסטוק. לוליק חזר לנסביז׳ ואילו יענקל חרלפ בבקשו לחצות את הגבול, נתפס ונשלח לוורקוטה — לעבודת פרך.

למרות זאת לא נותקו הקשרים, עם וילנה. מכתבים וחומר עיוני ומידע מהארץ מגיעים בצינורות תנועתיים דרך וילנה לנסביז׳.

פריידל לחוביצקי יצאה לסלונים לפגישה נרחבת של פעי־לים, בה השתתף מטעם התנועה יצחק זלמנסון. בין הצעירים פעילים בווילנה, אריה פונשטיין ושבתאי חולבסקי, נשמרים קשרים עם חברי התנועה — בברנוביץ ובסטולפצי. וכן נקשר הקשר ע״י מכתבים וחבילות. עם יענקל חרלפ שנשלח לארץ הגזרה. הקשרים הפנימיים בין חברי התנועה נשמרים ומתהדקים.

2. בימי הגרמנים, והמרידה בגיטו

עם בוא הגרמנים פועלים חברי התנועה: פריידל לחוביצקה, צילה גילרביץ׳, סיומקה פרפל, לוליק אבילביץ ושלום חולבסקי להידוק הקשרים עם החניכים, ולקיים ביניהם פעולה תרבותית־חינוכית.

אחרי הקמת הגיטו, לאחר הטבח ב־30 באוקטובר 1941 התאספו פריידל לחוביצקה, סיומקה פרפל ושלום חולבסקי להתי־ייעצות ולדיון על ההתגוננות בגיטו. בראש המחתרת בגיטו עמד שלום חולבסקי. במרוצת הזמן מצרפים חברי התנועה אל המחתרת אנשים חדשים, ביניהם חברי השומר הצעיר לשעבר משה דמשק, נתן מסר (מערב פולין) בורנשטיין (מפוע״צ שמאל מערב פולין) וחברים נוספים שבעבר השתייכו לתנועות נוער אחרות (גורדוניה וכו׳). גם בגיטו שמרו חברינו על קיומה של התנועה.

לאחר שהובא הנשק ע״י רחל קגן ולאה דוקר ולאחר שנקשרו קשרים עם קבוצת דמשק־אלפרוביץ׳ ברל היו חברי התנועה בין יוזמי ההתגוננות והמרידה בגיטו.

שלום חולבסקי כתב יום לפני המרידה את צו ההתייצבות ללוחמים בעמדות ההתגוננות וחילק את הקבוצות הלוחמות, בעוד שיומיים לפני כן, באסיפת אזכרה לקדושי הורודויי בבית הכנסת קרא את היהודים להתגוננות.

סיומקה פרפל טיפל בבונקרים של הלוחמים. ביום המרידה הציבו חברי התנועה יחד כל עדת היהודים התנגדות לסלקציה, העלו את בתי הגיטו באש אך רק מתי מעט הצליחו לפרוץ אל יערות הפרטיזנים. סיומקה פרפל נפל בקרב ביער. יחידים, בודדים, יצאו מהיערות; ובצאתם — הלכו לפעולות הבריחה, ההעפלה בדרך לארץ־ישראל.

„השומר הצעיר״ נאבק על קיומו

שלמה צור (הלוכוויאנסקי)

לזכרם של רעי לוליק (אבילביץ׳)
ויענקל (חרלפ) — שלא הגיעו...

חזרתי לניסויז׳ בדצמבר 1939. שוחררתי מהשבי בגרמניה ובאתי לבית שעוד עמד על תילו. תוהה ובוהה הייתי, לא תפשתי את השקט, את השובע, את הבית... יענקל ולוליק הספיקו כבר להתפכח, הם חזרו לפני חודש.

הנוער היה מלא תקוות. עבודה, למודים, סיכויים רבים קורצים לו באופק... שתי בנות־דוד שלי, הן פקידות ממשלתיות; לאה קצ׳נובסקי (בת לייזר) עובדת „בפין־אוטדל״ (משרד־האוצר) וריבה חיימוביץ׳ (בת איטקה מלאן׳ הכפר) היא טלפוניסטית במרכזיה כאילו עסקה בזאת מדורי דורות. אחדים חבשו כובעי מיליציה לראשם וסרט על זרועם. ובהכתיפם את הרובה הרי הם השלטון החדש בכבודו ובעצמו... אבל ב„תרבות״ כבר מלמדים אידיש כי ״כך דרשו ההורים״...

על הטיילת, ברחוב וילנסקה מחליפות בנות מבטים הססניים עם טייסים משדה־התעופה הסמוך לעיר.

אפילו „פוליטרוק״ יש לנו; בנאומים „חוצבי־להבות״ מדרבן אליהו צודיק את העובדים בכביש החדש ניסויז־ברנוביץ׳ (באזני אמנם הצטדק, כי נאלץ הוא לעשות כן לטובת אחיו, רופא־מיור בצבא האדום).

שונים היו החיים מאלה שידענו קודם לכן. והנוער קיוה להיבנות ממציאות זאת...

אך יש גם נוער אחר, זה שיונק את חלום ארץ־ישראל עם חלב־אמו. האפשר לעקור חלום זה מתוכנו? ועתה אנחנו מנו־תקים. מה יהיה עלינו? היכן אנשינו? הקיימת איזו שהיא הנהגה מרכזית? האם מסוגלים אנו להיקלט במציאות החדשה ולשכוח את כולנו? גם הורינו היו במצוקה. בעיקר החנונים (ומי לא היה חנוני?). מודע היה להם שהרוסים הצילום ממות. אך „לחיות אינם נותנים״. החנויות נסגרו מעצמן בטרם דרשו זאת השל־טונות. הסחורות נעלמו. המסחר ירד למחתרת, אך לכמה זמן יספיק המלאי כשאי אפשר לחדשו? להשיג מלח, סוכר, נפט, גפרורים הרי זו בעיה ועוד איזו! היו שניסו מזלם בפקידות. לרוב ללא הצלחה, כי לא קבלו אותם. דודי לייזר קצ׳נובסקי החל לעבוד עבודה שחורה; לחפור כבול סמוך לכפר סלבקובה. באחד הימים הפילו אותו עם אלונקה של כבול לתוך הבור. תעלול של „חבריו־לעבודה״, אכרי הסביבה...

שבוע לאחר שובי נוכחתי לדעת כי אין לי כל עתיד בעיירתי. יצאתי לסטולפצי, לעבוד בדפוס (שם עבדתי כמה שנים לפני המלחמה). אך העבודה לא הרגיעה אותי. כמה מחניכי במקום (בוגרים ב„השומר הצעיר״) לא הירפו ממני; מה לעשות?! עם שניים מהם נדברתי לעבוד איזה זמן, לצבור סכום כסף ולצאת לדרך. (אולי לקווקז?) אמנם הגיעונו שמועות על „הליכה לוילנה״, אך לא ידענו איך ומה. הרגשנו את עצמנו מנותקים ומבודדים. הקשר שקשרנו גאל אותנו מהדכדוך. עתה היה טעם ותכלית למעשינו, אם גם שיננו לעצמנו כי ארוכה הדרך...

והנה הגיעני פתק קטן; „בוא מיד ללידה! לאנשינו בתחנה אמור: אַ גרוס פון פעטער זשאַמע, („ד״ש מהדוד זשאמע)״. הכרתי את כתב ידו של ש. איש ההנהגה הראשית של „השומר־הצעיר״ בפולין. ובכן זהו זה. התנועה קיימת, חיה ופועלת, מחפשת ואוספת אנשיה. הכל נראה עכשיו אחרת. יש כתובת, ויש עתיד. לידה הרי זה בדרך לווילנה. זה „החוץ״. קשר עם העולם, עם הארץ. ואם כך מבהילים אותי לווילנה שמא יש דרך ארצה?! מי יודע? בימים כאלה הכל צפוי... בדמיון משולהב ובמתיחות רבה ניגשתי לחסל ענייני במקום. ל„הנתק״ מהעבודה. ודבר זה לא היה פשוט, והעיקר להיפגש עם חניכי הנאמנים.

כעבור יום הייתי שוב בניסויז׳. לוליק ויענקל נקראו אף הם. התרגשותי היתה רבה. אחרי פרידה קצרה מהקרובים ביותר חמקתי ויצאתי „לדרך ארצה”...

לילה בתחנת הרכבת ההומה של לידה. את אנשינו פגשתי מיד.

„א גרוס פון פעטער זשאמע!” — א שעהנעם דאנק!” וכבר אנו צועדים יחד ללא מחיצות.

במלון „לוין”, רבים „הפליטים”. כולם צעירים. בהתקרב זר לא משוחחים על וילנה או על גבול, כי אם על המשפחה שנשארה אצל הגרמנים וכדומה...

למחרת התיצבנו בפני א. לחיצות־יד אחים חמות, מרגשות... ש. פותח. לא האמננו למשמע אוזנינו! בכ:ל לא מתכוונים להעבירנו לוילנה! להיפך, עלינו להישאר כאן ולהעביר אחרים! עלינו ליטול על עצמנו את כל הפעולה כאן!

אנחנו? אחרי כל מה שעבר עלינו? אנו צריכים להרים את המשא הזה? הן עוד אימי המלחמה והשבי רודפים אחרינו... המסוגלים אנו לעמוד בפני הסיכון הזה, האחריות הזאת?! הן בדיני־נפשות מדובר!... המותר לנו?...

לוליק „התמקח” בחום, יענקל בשקט ובקול שקול... עד מהרה קבלנו את הדין... משנוכחנו כי אכן „האַפרט” הישן חייב להסתלק מיד, כי „בוערת הקרקע” תחתיו, הסכמנו כי „צו־התנועה” הגיוני הוא ועלינו „להפשיל השרוולים”... יענקל עוד סיכם בסיגנונו; „הרי נס הוא ממש שישנה ניסויז׳ כזו, וכי מהיכן הייתם שולפים שלושה כאלה ובמכה אחת?...” חייכנו. ואולי אף עם שמץ של גאוה...

בערים ובעיירות היו פזורים מאות רבות של שומרים שהיו על סף העליה. הם היו נתונים בדיוק במצב שלנו. מוכנים ומצפים לקריאת התנועה. היה עלינו להציל את שכבת הבוגרים. להוציאה לוילנה. רבים מהם חברי קיבוצים שבחלקם נמצאים כבר בארץ, ומחכים להם „שם” עד כלות הנשמה ממש...

בוילנה הולך ומוקם ריכוז שומרים גדול. מאות חברים כבר עברו לשם. מוסדות תנועה מרכזיים, קשר עם הארץ, תנועה־אחות של ליטא שגייסה כל קורטוב של יכולת למען הקל ככל שניתן על אחים פליטים... וילנה היא התקוה!

כלאגדה הקשבנו על הסיפורים משם. על החיים התוססים, על הפעולה התנועתית על הצבור היהודי, על קבוצי־ההכשרה, על העליה הקרובה ואפילו על השפע במזון... אי קטן ורוגע בתוך ים סוער וגועש...

אני נשארתי בלידה, היה עלי „לקרוא” לאנשים, לארגנם ל„הליכה” ולשלחם ליענקל ולוליק שהתמקמו בשתי עיירות סמוך לגבול. הם הפגישו את החברים עם המבריחים שהעבירו אותם לעבר השני ושם חיכו להם כבר הפעילים שהביאום למקום. מובן שהפעולה מהצד השני היתה קלה יותר. המימון היה עצמי. אם כי היינו חייבים לכסות את כל ההוצאות בכוחותינו. ועוד צריך היה „לחסוך” לקרן, כדי לתמוך בחברים שלא יכלו לגייס את הסכום הדרוש, וגם לדאוג „ליום שחור” אם חו״ח יבוא, וברור היה כי יבוא. התכנית כשלעצמה היתה „טובה” וענתה לכל בעיה שעלולה היתה להתעורר. אך „הפער שבין התיכנון לביצוע” הוציא את נשמותינו. „הפער” הזה רדף אחרינו ולא הרפה. כי היו לנו „שותפים” במשחק הזה.

לגבול „שלנו” היתה התפתחות משלו. גם הוא לא „קפא על שמריו”. בתחילה כמעט „פתוח” היה והיו זריזים שהגיעו לווילנה ב„טרמפ”, כשנהג צבאי מרחם על „הפליטים הרוצים להגיע הביתה, לווילנה” (היתה תנועת צבא דרך הגבול, בליטא היו אז בסיסים של הצבא־האדום). אולם כעבור זמן הוחזרו האנשים מהגבול; כי „מה אתם חושבים לעצמכם, תטיילו על הגבול?” והיה מי שנימק המצאותו על הגבול; ב„אני רוצה לברית־המועצות. אינני רוצה לחיות יותר בליטא הקפיטליסטית!”... והיו „מחזירים” אותם באדיבות לליטא כי „אסור לעבור סתם כך. גבול זה לא משחק ילדים!” והיו חיילים שהדריכו אותם כדי שלא יפלו לידי שומרי־הגבול הליטאיים... אך לכל „שיטה” סוף שלה... באו ימים ש„חכמות” לא הועילו יותר. יש לציין שלא היינו היחידים בגבול. גם תנועות ציוניות אחרות פעלו בצורה דומה. גם בחורי־ישיבה הלכו כשהם חובקים ספרי־תורה, והלכו גם, „מבריחי סכרין וזהב” (ומה לא?) וריאקציה פולנית ואחרת השחורה משחור... כולם שמו פעמיהם לווילנה!

כבר נעצרו אנשים. תחילה רק הבחורים, אך הם שוחררו כעבור כמה ימים (סחורות הן לא מצאו אצלם...) כך נעצר גם מרדכי אנילביץ׳ בלכתו „נגד הזרם” בשליחות התנועה מווילנה לוורשה. בפעם השניה הצליח להגיע אלינו ולצאת עם מירה חברתו (שעברה בפעם הראשונה כבר) הלאה. מפעם לפעם היה הגבול „נסתם”. וקבוצות שהוחזרו נשלחו שנית ו„פרצו”. חייבים היינו למהר כי ידענו; „מחר יהיה קשה יותר”. גם האנשים הרגישו זאת. לכן לא הסכימו לנוח. לא לחכות, ללכת. פעם, ופעמיים ואפילו שלוש! ידענו כי הגבול יחסם בפנינו כליל. קצין אחד כבר אמר בחקירה; „הסבורים אתם כי גבול זה טיילת? האם לא תדעו שברצותנו נסגרנו ואפילו צפור לא תעבור!” ידענו כי כך הדבר, ולכן דוקא משום כך עמלנו! גם „הגגרל חורף” הכביד אכפו עלינו. קור ושלגים כאלה לא זכרנו מזה שנים. הליצנים טענו שסיביר באה אלינו משנמחק הגבול הישן. אך חוצי הגבולות טבעו בשלג העמוק עד כלות הכוחות. וחבר שלנו, רגליו קפאו ונאלצו לקטוע את כל אצבעות רגליו כדי להצילו!

יענקל, לוליק וצילקה (גלירביץ׳), שאף היא הצטרפה במשך הזמן לנקודתו של לוליק, ביקוריהם אצלי בלידה הלכו ותכפו. היינו מנסים להתגבר על הקשיים הנערמים בזה אחר זה. הגרעון הכרוני בכסף הקשה עלינו במיוחד. תמיד פיגרנו אחרי המחירים שהרקיעו שחקים. כל סכום לא הספיק כי במשך הימים שבין הזמנת האנשים ליציאתם עלו המחירים ללא כל שעור. אך לא קרה שקבוצה תתעכב בשל כך. שעונים נמכרו, בגדים — וה:כו. לא היה מחיר יקר מדי!

עוד צרה באה עלינו. הופיעה הסחיטה על הגבול. קבוצות שלא הצליחו לעבור נתקלו באיכרים שדרשו מהם „דמי לא־יחרץ”, ולא — יקראו לשומרי הגבול... חזרו בלי מעילים, בלי סוודרים, חסרי־כל. נאלצנו להמציא להם את ההכרחי... לידה שנועדה לתחנת־מעבר נהפכה למקום רכוז של עשרות חברים שצריך היה לדאוג להם למקומות לינה, מגורים, מזון והסקה. היו אלו בעיות כבדות ביותר ועוד במחתרת. האנשים לא יכלו עוד לחזור לבתיהם. משבאו ללידה הם היו „שלנו” בכל. עלינו היה לדאוג לכל צרכיהם. הלחץ „מלמטה” היה רב. כבר העברנו מאות חברים אך רבים עוד ציפו לתורם. כל סדק פרצנו. עמדה לפני קבוצת בחורים מאחד הקנים בווהלין, ואיתה היתה נערה צעירה משכבת ה„צופים”. סירבתי לאשרה. ראשית — אנחנו מעבירים בוגרים בלבד, שנית — נאלצנו להקפיד על הכושר הפיסי. השלג והקור דרשו כוח וכושר סבילות רב. הבחורים נהפכו לה „למליצי־יושר”. „היא לא תכזיב!” הם מוכנים אפילו על כפיים לשאתה ובלבד שתעבור. אמנם הם היו חסונים אך לי אסור היה להסכים. ואז „פתחה הנערה פיה”... היא תלך ויהי מה! ועוד הטיחה בפני פרק באמנות לתנועה, ובאיזה להט? נתגמדנו כולנו סביבה... בו בערב עברה את הגבול עם קבוצתה (ובאישורי הנלהב) ללא תקלה כלשהי...

*

הגבול הלך ודעך, עד שגווע. „צפור לא תעבור!” אכן, נתאמתו הדברים. ולעצמנו לא הצלחנו לדאוג. לא היה עוד מה לעשות כאן. במקום „קרן־החירום” המתוכננת (...כי „עם סכום כסף מתאים תמיד יוכלו יחידים לעבור”...) נשארנו עם גרעון גדול (וכשיענקל עזב את נקודתו השאיר לבעלת־הבית את מגפי העור שהכינם „לדרך”...).

עכשיו לאן?

לחזור לניסויז׳, היה מסוכן. רבים בעירה ידעו או חשדו בעיסוקינו. קשה היה להשתכנע שאין עוד למה לצפות. החלטנו להמתין „בינתיים״. אך לוליק וצילקה „ניגשו״ לניסויז׳. אני קבלתי „צו־תנועתי״ חדש; לעבוד בתנועה החינוכית! (מסתבר, הרהרתי, שאני הולך ונעשה צעיר יותר ויותר...) עבדתי בגליל ביאליסטוק־גרודנה. ובביקור חטוף אחד בניסויז׳ אף הסתודדתי עם פרידל לכוביצקי בעניני הקן בניסויז׳.

והנה נקראנו למועצה „חינוכית״ של התנועה במחתרת. מן ההכרח היה להתאים את הכלים לפעולת „השומר־הצעיר״ במחתרת הסוביטית. נפגשנו בצ׳יז׳יקוב שע״י למברג. היתה זו חווה חקלאית של „השומר־הצעיר״ שהשלטון טרם חיסלה כליל. למרעצה הגיע שליח מווילנה. התברר לנו שיש לו „איש בטוח״, אך אין הוא מוכן לקחת אתו חזרה לווילנה, אלא חבר אחד בלבד. מילא. מלאי תקוה נפרדנו מיענקל שיצא ראשון לדרך. כעבור זמן התברר שהמבריח „הבטוח״ הוא איש „שעובד״ גם בשביל הרוסים. הרעיון שלו היה להציג את יענקל בפני „מעבידיו״ כבחור משוינצ׳אן (שסופחה עם ווילנה לליטא) שהגיע הנה כדי לסייע לאחיו הקומוניסט, האסור בכלא הליטאי ואין ביכולתה של המשפחה דלת האמצעים להעמיד לו סניגור ומשפטו הולך ומתקרב. הוא מבקש סכום כסף מסויים כשכר־טירחה לסניגור, כדי לשחרר את אחיו...

בלב קשה קיבלנו את הרעיון. לא חלמנו על „שותפות״ עם הקומוניסטים. יענקל הלך בלוויית מיטב האיחולים שלנו, וכמה תקוות לקח אתו לדרכו!...

למחרת חכינו למפתח — אות כי צלחה דרכו. בחפץ קטן זה התקפלו ביום ההוא כל מאווינו. בו גלום היה כל אשרינו, כל עתידנו...

והוא לא הגיע!!!

לא קבלנו אותו לא ביום ההוא, לא למחרת ולא בכל יום אחר! המפתח הוא יענקל שלנו! הכשלון היה ברור! נודע לנו, כי גם המבריח נעלם מביתו ואיננו... היכן יענקל עכשיו? מה צפוי לו? הן עם סיפור כזה כמו „שלו״ אין לצפות לטוב... הכל נראה חמור למדי. אין במה להיאחז. לא ידענו את נפשנו מכאב...

חלפו ימים ולא היה למה לצפות עוד.

החלטתי לנסות מזלי ב„דרום״, בגבול הונגריה או רומניה.

לוליק חזר אל אמו הזקנה. לא ראיתיו עוד. (לימים סיפרו, כי סעד אותה בלכתם אל הקץ המר...)

נתפרדה חבילתנו פרידה אכזרית.

פגישת אחים באוזבקיסטאן

גבולות הונגריה ורומניה, התנועה במחתרת שבבוקובינה, בית־סוהר בצ׳רנוביץ, מחנה בערבות השלג בצפון האכזרי, ושחרור כאזרח פולני (מאז עזבתי את הבית חייתי בתעודות מזוייפות כפליט מפולין המערבית לשעבר...)

עולם בלתי־נודע נתגלה לי בצאתי את המחנה. ללא כתובת, ללא ידיעה איך להשיג ארוחה כשאין פתקאות בידך...

אך „דחפתי״ דרומה. לפחות להתחמם קצת. רק בסבירדלובסק נתקלתי בפולנים. נוסעים לצבא הפולני. גם אני! — החלטתי ומצ׳ליבינסק דרומה, אני בטרנספורט צבאי. „נדבק״ אלי חבר לדרך. שבועות עשינו יחד בדרך, כשכל בעיות המזון עליו. אין לו מעצורים. „אם למות הרי מכדור ולא מרעב״, — הוא חוזר על סיסמת חייו... רק הפרידה משני אחיו מכרסמת את ליבו. נסעו יחד מזרחה — הוא מספר — לא עזבו האחד את השני „לרגע״, והנה באחת התחנות קפץ להביא קצת „קיפיאטוק״ (מים רתוחים) והאסון בא עליו כחתף... ברחה לו פתאום הרכבת עם שני אחיו... מאז בפוגשו יהודי כלשהו שואל וחוקר ואין יודע... לבדו נשאר הוא בעולם (לך ספר לו כי גם אני נשארתי לבדי...)

באריס, בדרום אמר לנו קצין פולני: „איננו מקבלים עוד יהודים״.

החלטנו לכן להמשיך לבוכרה. ירדנו בקרמינה, שכן נודע לנו כי מתארגנת כאן אוגדה פולנית חדשה.

דמויות מכורבלות חולפות בגשם־שלג הטורדני. כולם נדחקים פנימה. חושך בפנים. אפילו לא הבהוב של נר. צחנה של בגדים שלא הופשטו זה זמן רב עמדה בחדר הדחוס של התחנה. פה ושם נראו הבהובי סיגריות כשריח המחורקה מוסיף לצחנת האויר. לא היה מקום למדרך כף־רגל. אבל ידידי חיים לא חשב לותר. „בוא — סחבני אחריו — „אנשים חיים הם, יזוזו בעל כרחם, הנה תראה!״ קללות פרצו מפי אלה שדרך עליהם בכיבושו זה אך זזו בכל זאת. ואני בעקבותיו. כעבור שעה קלה שכובים היינו זה על יד זה על הרצפה הקרה של תחנת קרמינה אשר באוזבקיסטן. ועדת־הגיוס פועלת מהבוקר וכדאי להשכים קום... ומנוחה „מגיעה לנו״ מאד־מאד... עודנו מתהפכים מצד אל צד בבקשנו תנוחה נוחה יותר כשלפתע קפץ חיים בצווחה כנכוש נחש. הכל קפאו להרף עין! והוא כאחוז תזזית „צועד״ אל הפינה, כשצריחתו „גוואלד, משה׳לי!״ הופכת יותר ויותר ליבבה מתמשכת... ולעומתו מתקטע בכיו־נהימתו של אחיו. „חיימקה, ווארזשע ביסטו?... שמעון איז דאָ אויך מיט מיר״! ולא נשמעו מלים יותר. בכי־אימים החל לטלטל את התחנה. היהודים בכו... גם אם טרם ידעו טעמו של דבר, בכו... ללא פשר, אך לכל איש ואיש היתה סיבה משלו... לא עצרתי גם אני בעד דמעותי...

ושוב אני לבדי. טוב היה לי עם הפרחח הזה, חיים. בדרכים האלה לא הכזיבני אף פעם. מה מצא הוא בי לא אדע...

חיים שב אלי, נבוך היה ולא ידע כיצד „להצטדק״. ודאי גרם לי אכזבה וביקש סליחתי... גערתי בו בחיבה ויעצתי לו לחזור לאחיו... הוא הלך. עוד נתראה — הבטיח. ברכתיו בכל לבי...

נסער מפגישת אחים מופלאה זו, התהפכתי מצד אל צד. שמח באשרו של חברי עצוב הייתי לעצמי... מסביב עוד הפכו והפכו באחים שנפגשו ואני מעכשיו הייתי עם יענקל... אולי הוא עוד חי? והרי ייתכן כי ניפגש גם אנחנו! כל הלילה ראיתי את אחי והוא לא מש ממני...

הבוקר הזדחל אפור ועצל. הראשונים כבר יצאו לתפוס תור לארוחת הבוקר... חיים הופיע שוב. „אינך ישן עוד״? שאל בשקט. עוד לא! — עניתיו והתחרטתי מיד. גם הוא לא עצם עין. השיחה לא נדבקה בינינו, משום מה. כבר נישאנו במסלולים שונים... לפני הפרידה הוציא את חבילת ה„צרבונצים״ שלו (רובם שטרות של 10, כלומר של 100 רובלים). הכרתי יפה את החבילה הזאת, לא פעם שמרתיה לו... „קח לך! הושיט לי — כמה שתרצה!״ התחנן. מדוע לא לקחתי? איך לא השכלתי להקל עליו?

מסביב לדודים המהבילים עמד המון רב. משני צידי התור התגודדו חבורות קטנות של אוכלים בעמידה או של נושאים ונותנים באלפי ענינים... עמדו בודדים מהורהרים. כבר התרוצצו לא מעטים לעסקיהם השונים. והתור זוחל... על יד הדוד מישהו מנסה לקחת מנה שניה ומעורר את חמת הראשונים שבתור. מאחורי התור רגוע יותר.

פתאום קפאתי על עמדי! **יענקל** לפני! הלם חשמלי עבר בגופי. (לא הרגשתי אפילו שנפלטתי מהתור). האם זה **הוא** באמת? כלום אינני הוזה? שפשפתי את עיני. **הוא** ולא אחר!! צאו וראו כמה אור יש בו בחור עלוב זה קרמינה! הנה עומד יענקל שלי במרחק 20 צעדים ממני. עומד הוא בפישוק קל ושותה מפחית מפויחת את התה שקיבל זה עתה. בידו השניה — חתיכת לחם שיפון שחורה... עיניו נתונות בנוזל החם שבפחיתו שהולך ומתמעט במהירות... כשחיבקתיו ניתק הדיבר מגרוני... רועדים ומתנשקים עמדנו כשהדמעות חורצות

שבילים על לחיינו... והלב צר מהכיל... נדמה כי לא יחזיק מעמד...

היה זה ב־12 לפברואר 1942 (לפי חשבוני).

קלסתר־פניו גילה לשנינו אילו שנתיים היו אלו לנו...

קומתו התמירה של יענקל שחה (איזה נטל כפף גב זה...) השן העליונה שנעקרה מפיו הגבירה את רושם הזיקנה של בן ה־27, ועיניו השחורות מצועפות היו דוק של עצבות עמוקה ולאה סבל לאין קץ.

לבוש היה ב„מדי צבא־האסירים" ; „פופייקה" בלויה (בגד מצמר־גפן ובד כותנה) ולראשו כובע שאזניותיו שמוטות ותלויות כלכלב צייד...

בכיסו מונח היה ה„סוג ד" שלו („ד" — „אינו כשר לשרות בכוחות המזויינים של הריפובליקה אף בעתות מלחמה" — נאמר בתקנון). אתמול קבלו. אין לו מה לחפש פה. היה בדעתו לעזוב מיד אחרי ארוחת־הבוקר... הוא יחכה לי, כמובן. אתיצב לוועדה, אקבל את ה„ד" שלי ונצא יחד לחפש את המחר שלנו. שערוריה שפרצה בלשכת הגיוס ניתקה את הרהורי.

בחור יהודי, בעל חזות של מתגושש, קיבל אף הוא את „הציון היהודי". — „אדוני הקפיטן, מדוע זה אינני ראוי לשרות ?" פנה ליר"ר.

— „מסיבות בריאותיות" — עונה הלץ לקונית.

— „התדע, אדוני הקפיטן, ב־1939 לא פסלוני. דמי ראוי היה להישפך בעד פולין. עוד הוא כובש זעמו ניגש לשולחן ; „הצעה לי אליך, אדוני הקפיטן, המשיך בהדגישו כל מלה — בוא, צא אלי הנה, אתה הראוי ! רק סטירה אחת אוריד לך ולא אוסיף — והיה אם תקום מהרצפה, אוכל אני את שולחנך זה"...

„החוצה, מנוול !" — הצטרח הקפיטן כשגידי צווארו אומרים להתפקע — „או שיוציאוך על אלונקה". מחייך יצא אט אט הבחור מהחדר. עוד קלט את מבטי ההוקרה שלנו...

בקושי חזרו העטים למלא את השאלונים למיניהם. והנה אחד מצהיר כי יהודי הוא, אך בן הדת הרומית־קתולית ! הפקיד מסתכל בו בליגלוג ; „באמת ? ובאיזה בית כנסת הטבילו אותו"... בקצה המסלול חיכה לו כבר ה„ד".—

„דת משה" — עניתי בקול מתגרה. (מיהרתי לקבל את ה„ד" כדי לצאת אל יענקל המחכה לי.) אך לא ! סוג „א" אומר לי היו"ר. אין זאת אלא טעות. אני מחכה לתיקון. אך לא, סוג „א". מצטלצלת ההכרעה המפתיעה בשנית... אתחלף עם מישהו — חשבתי, הן רבים המעונינים להשיג את ה„א" הגואל. אך לא הסתייע הדבר בידי. לא ארך הזמן והז'נדרמריה כבר חיפשה אחרי המעורבים בדבר. החלטנו לדחות את ההכרעה למחר ולא להסתכן בעריקות עכשיו. ללילה הלכנו ל„צניי־חנה" (בית־התה). על דרגש העץ עבר עלינו עוד לילה ללא תנומה... וזה סיפורו של יענקל, בקצרה :

לביתו של המבריח הגיע ללא בעיות. היה זה בית כפרי מבודד סמוך לגבול. איש שלנו נוסף, שנשלח לשם המשכיות הקשר, הוסתר במטבח על התנור.

בשעות המוקדמות של הערב הגיע „האיש הקובע". מיור נקוד, משומרי־הגבול. המבריח סיפר כפי שסוכם, והמיור כולו קשב. מפעם לפעם שואל משהו, מתנחן לשמע התשובות. ממש ידיד. השתכנע מהסיפור והבטיח לסדר את הדרוש. עוד המשיך לבלות קצת אחרי החלק „העניני" והוא כולו חביבות ואדיבות. אפילו הודה ליענקל כי מזרע־אברהם הוא... רק כשהמבריח הסביר שצריך עוד באותו ערב לעבור את הגבול „בחזרה" לא קיבל זאת. לפי ידיעות שבידיו, היום הגבול מסוכן מעברו השני, טען. ילך מחר ועל מאה אחוז ! ולבסוף אף הזמינו אליו לישון. לא המבריח ולא יענקל הצליחו להתחמק מכך. יענקל יצא אתו לדרך. בדרך עוד ניהלו שיחה ידידותית על דברים בעלמא — אך משנכנסו לנקודת הנקוד, נאסר מיד. ההלם היה עצום. צריך היה לגייס את כל כוחות הנפש כדי שלא להתמוטט... וכשהתחילה החקירה היה לו כבר קו־טיעון „הגיוני" : הוא פליט מוורשה ומשפחתו בווילנה. במאמציו להגיע אליהם המציא סיפור שעשה רושם על המבריח. ההוא רצה לעזור לו, והיתר ידוע... כך הוא העמיד את עצמו כפליט מסכן מבלי לסכן אנשים נוספים. במשך כל החקירות לא הצליחו להפילו בפח והוא קבל עונש „קל" של 5 שנות מאסר בלבד ! לאחר שנה במכרות וורקוטה הנודעות לשימצה, שוחרר כנתין פולני. הגיע לדרום והתמקם בקולחוז עלוב בסביבות טשקנט. במצב של תת־תזונה כרוני נאלץ גם כאן לעבוד עבודות פרך ללא תמורה כמעט. רק עכשיו נודע לו על הצבא המתארגן בקרמינה והגיע הנה.

לאחר ששקלנו את המצב שנקלענו בו, סיכמנו שאני הולך לצבא. יענקל, לאחר שיהיה אתי עד הצבתי, יקבל כתובתי ויחזור לקולחוז שלו. גם אני לקחתי את כתובתו. לאחר שאסתדר במקומי החדש ניפגש ונחליט על הצעדים הבאים. גדודי הוצב בעירה קנימה. כמה עשרות ק"מ מקרמינה. יצאתי לשם. תקענו יד כי מיד נכתוב האחד לשני, ולא נחפש עוד איש את רעהו ברחבי העולם... ביום א' הראשון שלחתי גלויתי הראשונה, אך לא קיבלתי מענה. המשכתי לכתוב ולשוא. האם לא הגיעו מכתבי ? הן יכול היה הוא לכתוב אלי. כתובתי היתה בידו.

החלטתי לצאת לבקרו. (זה היה מסובך במרחקים ההם ללא תחבורה.) אך הנה נוסף לזה חופשות לא קבלנו, ואפילו בימי א' בשבוע ריתקו אותנו בתפקידים נוספים. מיום ליום חכיתי לאות. חלפו כמה חדשים של ניתוק והנה פשטה השמועה שאנו יוצאים את רוסיה. קויתי שערב היציאה „יתערער המשטר" ביחידה שלי, ואוכל לצאת לחפש את יענקל. קרה ההיפך מזה. הוגברו האימונים והוכנסנו למצב כוננות רצוף. ואין יוצא ואין בא. הוספתי לכתוב לפי הכתובת שבידי ולא הצלחתי לחדש את המגע. כך אבד לי יענקל שנית...

„גורדוניה"

שבח אדן (אייזנבוד)

העיירה ניסבייז' היתה ברובה עיירה יהודית. מרכזה — וכן כמה מפרבריה היו מיושבים יהודים, והיתה ההרגשה „שבתוך עמך הנך יושב". בה התהלכו בבטחון ובסביבותיה. רק משנזקקת לרשויות הרגשת שהנך בגלות („אין גאָלעס"). במיוחד היתה הרגשה חריפה אצל התלמידים היהודים בגימנסיה הפולנית, למרות יחסו הליברלי של מנהלה. הרגשת הבטחון הלכה ונתערערה לשמע הידיעות מהנעשה במדינת פולין. האנטישמיות הרימה ראש ביחוד עם עלית הנאצים לשלטון. על הנוער השפיע במיוחד גורם נוסף שאולי היה חריף יותר מן הראשון. רבים שוטטו באפס מעשה. פרנסת העיר היתה על המסחר הקמעוני. הנוער לא מסוגל היה מבחינה נפשית להשתלב בעיסקי חנוונות ושנית, לא היה צורך בו. גם לבעלי מלאכה היתה הדרישה מצומצמת. תעשיה לא היתה. לבוגרי אוניברסיטה היתה אפשרות לעבוד רק במקצועות אקדמאיים ואלה היו סגורים בפני היהודים — מאידך וגם לפקידות ממשלתית לא נתקבלו גומרי האוניברסיטאות היהודים. לנוער היה ברור: הם מיותרים בפולין — צריך להגר. אך הוא היה בעל הכרה לאומית. כמעט כולם למדו בבתי־ספר יהודיים (עבריים או אידיים), כמעט כולם ידעו לקרוא עברית, וכולם הושפעו מהרעיונות הציוניים. ההזדהות עם הארץ היתה מלאה והם התמצאו יפה בכל אשר התרחש בה ובישוביה. בתי־הספר היהודיים — ובעיקר הוותיק שביניהם ביה"ס העברי „תרבות" — היו מוקד הפעילות הלאומית בעיירה. כאן התעורר הרצון להצטרף לחלוצי הארץ. רצון זה יונק ממקורות לאומיים וגבר עקב האנטישמיות שהלכה והתפשטה בשל חוסר הסיכויים לעתידו של הנוער המתבגר.

אמנם לא שררה חרפת רעב בעיר. לרובם היתה מצוייה פרנסה לפי רמת־החיים של הימים ההם — לחלק מהם היתה אפילו פרנסה בשפע. הפעילות הציבורית היתה ערה וגם נעשו מפעלים תרבותיים הראויים להערכה. אף־על־פי־כן עצבות נישאה בחללה של העיירה ועם זה חלומות וייחולים לעתיד טוב יותר. שאיפותיו הפרטיות של הנוער התמזגו עם תקוותיו הלאומיות של העדה כולה. בעיקר נישא הנוער על כנפי הדמיון לעתיד שונה, לחיים מלאים ויפים יותר. והאמצעי בה' הידיעה היתה תנועת הנוער. את שאיפותיהם ואמונתם בעתידם הלאומי והאישי ביקשו להגשים דרך תנועות הנוער הציוניות. אני השתייכתי לתנועת הנוער הציונית־חלוצית „גורדוניה". על ערכה של התנועה הזאת בחיינו יעידו הדברים שמובאים בעלון „המעורר", שהופיע בכתב יד בעותק אחד בלבד „לקראת שנת קיומה של גורדוניה בניסביז'". התרפ"ט—אוגוסט 1929. וכך מספרים הנערים בני החמש־עשרה: „כל חברינו נכנסו לאיזו שהיא הסתדרות ואנו נשארנו בודדים. ההסתדרויות שהיו קיימות בעיר לא מצאו חן בעינינו הן מהצד הפנימי והחיצוני. — חפצנו דבר מה לפעול; לא יכולנו. מכל מקום נדחפנו החוצה. יען... כי לא היינו מאורגנים. — — —" סוף למצב זה שמנו ביסדנו גדוד של צעירים למען הקק"ל. מסביב לגדוד זה נתרכזו כחמישה עשר צעירים וצעירות... **אבל גדוד זה** לא ספק את כל צרכינו הרוחניים. חסרה היתה לנו מטרה ברורה, חסר היה לנו הלך־רעיונות, מבט על החיים והבנתם. ידענו מה שחפצנו, אבל חסר היה לנו הביטוי הנכון. אז באה תקופת החיפושים".

בדף הראשון של יומן הסניף נרשמו השורות הללו:

„ביום ה' מנחם־אב התרפ"ח נקראו שבעת החברים הללו: גבריאל כ"ץ ,שבח אייזנבוד זאב ג"ח, יהושע פוחובסקי, אליעזר נון, מרדכי פאינאס ויוסף רוזובסקי לשיחת חברים עם באי כוח ה„התאחדות" הסטודנטים: בנימין רוזובסקי שמריהו עפשטיין

הסתדרות „גורדוניה" בניסביז', לזכרון ביקורו של הסופר העברי מארצות־הברית, דניאל פרסקי.
שורה ראשונה למטה מימין: אלטה קרבץ, יהודית רבינוביץ, פרומה גבריאלוב, עדה סויצקי, בתיה גבריאלוב, יונה גבריאלוב.
שורה אמצעית (מימין): רחל פוליאצק, מנדל, מרים איצקובסקי, דניאל פרסקי, נחמה אייזנשטדט, סוכר, רחל שקליאר, הניה ברזין.
שורה שלישית (מימין): גבריאל כ"ץ, משה אהרונוב, מרדכי פאַיאַנס, יוסף רוזובסקי, שבח אייזנבוד, אליעזר נון, יהושע פחובסקי, דב ג"ח.

יוגנט־אָרגאַניזאַציע „גורדוניה" אין ניעסוויזש צום באַזוך פון העברעישן שרייבער דניאל פערסקי פון אַמעריקע.

ומשה כהן והציר הח׳ שייעוויטש. הח׳ שייעוויטש הציע לפנינו ליסד כאן סניף „גורדוניה" ובאר לנו את התוכנית... פה אחד הסכמנו.

מעון קיבלנו בבית־הספר תרבות — — במוצאי תשעה באב נתקבלה קבוצה חדשה של 9 נערות. אז נבחרה הנהגה, שהור־כבה: ממזכיר — שבח אייזנבוד; גיזבר — יוסף רוזובסקי ובתיה גבריאלוב. בשנה הראשונה נצטרפו אלינו נערים בגיל צעיר־צופים".

מעניין הוא דו״ח על העבודה התרבותית. בשכבת „המתעו־ררים" נערכו במשך השנה הראשונה 62 אסיפות, מהן 18 הרצאות בהיסטוריה, שהרצה המורה גבאי. שכבת „המתעוררים" היתה מורכבת משתי קבוצות שנפגשו פעמיים בשבוע. בפלוגת „התחיה" (הדריך שבח אייזנבוד) נשמעו הרצאות על הספרות העברית החדשה דיונים על עתונות מישראל, קריאה בכתבי א. ד. גורדון, שמענו הרצאות בביולוגיה וכד׳. כל הפעולות בקבוצה זו התנהלו בשעה העברית. אולם בפלוגה השניה „דגניות" — התנהלה העבודה באידיש וחבריה למדו עברית. (הדריך יהושע פוחובסקי). שכבת הצופים — היתה מורכבת מקבוצת בנים ובנות. את הבנים הדריך יוסף רוזובסקי ואת הבנות בתיה גבריאלוב.

הראשון שיצא להכשרה היה יוסף רוזובסקי. במקומו נכנס להנהגה אליעזר נון, ואת הגזברות קיבל יהושע פוחובסקי. מספר החברים בסניף בסוף השנה הראשונה הגיע ל־49. נוסדה ספריה של הסניף, כמו כן ניהלו חברי גורדוניה את הספריה של ביה״ס „תרבות" בה היו כ־2750 ספרים. מנהל הוועדה — גב־ריאל כ״ץ. לתפוצת עתונות התנועה אחראי — מרדכי פיאנאס.

אחד החברים המייסדים של גורדוניה מצא בביתו את הדגל של קבוצת העולים „צעירי ציון" מהעיר בשנת 1920 ועליו הכתובת: „לצעירי הארץ — ברכה מצעירי הגולה". דגל זה מופיע על התמונה הידועה בעיר של הקבוצה העולה והונח למשמרת בבית אבי. הדגל נמסר לגורדוניה ששמרה עליו כפקדון יקר והניפה אותו בכל הזדמנות חגיגית. לאחר מכן פנו חברי הסניף לבן עירם בן־ארצי, חבר דגניה ב׳, שעלה עם הקבוצה הנ״ל, והודיעו לו על קום סניף גורדוניה בעיר ועל רצונם להמשיך בדרך העולים הראשונים. חילופי המכתבים אתו היוו הדרכה רוחנית ועידוד.

ב־1933 נקרא שבח אייזנבוד לעבודה בהנהגה הראשית בוורשה. במקומו כמרכז הסניף נבחר מרדכי פיאנאס שריכז את כל העבודה במשך שנתיים עד עלייתו ב־1934. סניף גורדוניה בנסביז׳, שמנה באותה תקופה 150 חברים, השני בגודלו בעיר, היה מורכב משלוש שכבות נוער: 1) נוער לומד, מהגימנסיה הממשלתית הפולנית ב) בוגרי ביה״ס היסודי „תרבות", שלא המשיכו בלימודיהם ולא הצליחו ללמוד מקצוע בגלל התנאים הכלכליים בעיר, ג) נוער עובד, בעל השכלה מצומצמת ביותר. מרדכי פיאנאס התמסר לשכבה הזאת ויחד עם חבריו גיבשם לחבורה שהתגברה על ניגודים חברתיים.

למרות הבדלי המוצא הסוציאלי וההשכלה — שררה בסניף אוירה חברית טובה. סייעו לכך דרכה הרעיונית והחברתית של „גורדוניה" שהיתה תנועה „עממית־חלוצית" ושהתבטאה במיזוג שכבות שונות ויחס של כבוד הדדי איש לרעהו.

לאחר עלייתו של מרדכי פאינאס ב־1934 קיבל את ריכוז הסניף ירחמיאל שקלאר. ולידו בהנהגה המקומית: חיה גת, חנה רוזובסקי, יוסף גון, חיים קלמנוביץ.

ירחמיאל שקלאר

ראוי שבמסגרת הרשימה על „גורדוניה" יוקדש מקום לירחמיאל שקלאר. כותב עליו מרדכי פאינאס: „כשהתקרב זמן עלייתי ארצה מסרתי את „העניינים" לידי ירחמיאל שקלאר, אהבתיו בכל לבי וראיתי בו „כוכב דורך" של המשמרת הצעירה". היה לו קסם אישי רב. הופעתו הנאה, מנהיגותו הטבעית, כושר הארגון ומסירותו עשאוהו לדמות נערצת על חניכיו. לאחר סיום בי״ס „תרבות" עבד עם אביו בתפרות. בשנת 1935 היה ירחמיאל בהכשרה בזדונסקה־וולה. הוא חוזר לנסביז׳ כדי לקבל את האחריות על הסניף מידיו של מרדכי. בראשית 1938 שוב יצא להכשרה לגדיניה ובשנה זו הוא גוייס לצבא. במלחמת פולין—גרמניה נפצע ירחמיאל בברך וצולע הגיע אחרי קשיים מרובים לעירו. בימי המשטר הרוסי עבד כמנהל חשבונות. במקרה ניצל מהסלקציה הראשונה ונשאר בחיים בגיטו. היה פעיל במסגרת הגיטו ונמנה עם ראשי המחתרת. נפל במאבק בשעת ההתקוממות בגיטו.

ישי מאזין מספר:

„יום לפני חיסול הגיטו, באסיפת־עם בבית־הכנסת, עת הופיעו אישי הציבור בצל החרב המתהפכת על פני עדת יהודי הגיטו אובדת העצות והמיואשת — — — התבלט ירחמיאל בהופעה מרשימה וחזקה שהלהיבה את כולנו. קריאתו עוד מהדהדת באזני: יידן, זייט ניט קיין פחדנים"

עם גיוסו של ירחמיאל שקלאר ב־1938 קמה הנהגה חדשה ובה: ישי מאזה, מלכה סויצקי, רחל יסינובסקי ואחרים. הפעולה השיטתית נפסקה עם פרוץ המלחמה וגיוס רוב הבוגרים לצבא ואח״כ כניסת הצבא האדום לעיר.

ההווי בסניף „גורדוניה"

ערב ערב המה הסניף נערים ונערות, שהקדישו זמנם לעיון שירה וריקודים. העתון „המעורר" הופיע מפעם לפעם, לרוב כעתון קיר ויום הופעתו היה חג לכל הסניף, בייחוד לעורכיו וכותביו. לפופולריות מיוחדת זכו הפליטונים של חיים קלמנוביץ. שנכתבו בהומור קליל וחביב על הנעשה בסניף שלנו ובעיר כולה. מאמצים רבים להופעת עתון־הקיר הקדיש ישי מאזה, שפרסם בו מאמרים ושירים וכן עיטר אותו בציורים ובקישוטים נאים. קירות „המעון" היו מקושטים בציורים ובסיסמאות מעשה ידיו להתפאר. „נשף פורים", שנערך באולם העיריה והיה פתוח לכל העיר היה חוויה עמוקה לכולנו. ההכנות לקראתו נמשכו שבועות רבים. „הנשף" — שימש הזדמנות להתפרקות ולשמחה, וכן לגיוס אמצעים לפעולותיו של הסניף ולהצטרפות ילדים נוספים אלינו.

פעולה ציונית

חברי הסניף היו פעילים מאוד. בעיקר התמסרו לעבודת הקרן הקיימת לישראל. זכורה לי הרקת הקופסאות הכחולות מדי חודש בחודשו. ברובעים שבהם גרו יהודים אמידים היתה זו התרמה רגילה כעין תשלום מס חדשי קבוע, מי ממעיט ומי מרבה. ואלו ברובע העני — היתה זו חוויה לראות את אם הבית מציבה בדחילו את הקופסה על השולחן. ובשעת הרקת הקופסה — ידעת, כי פרוטות אלה שהושמו בה לפני הדלקת נרות שבת מבטאות את כל עומק הערגה והגעגועים של היהודי והיהודיה הפשוטים — לארץ שלהם, לחיים של כבוד וריבונית לאומית, לתקווה וגאולה מחיי הגלות.

מחנות־קיץ

ב־1931 — התארגן מחנה קיץ משותף עם ווילנה. מחנה זה קשר את הנוער „גורדוניה" בנסביז׳ עם נוער מהגליל כולו ובעיקר מווילנה. מפגש זה היה פורה ביותר. הנוער הנסביז׳אי השתווה ברמתו האינטלקטואלית לחוגו של הנוער שנפגש אתם. ברם הצורה שבה העלו בעיות אידיאולוגיות, המעבר מהרצאות יחיד של מרצים או חברים לדיונים וויכוחים השפיעו על העבודה הרעיונית בסניף המקומי.

בעיקר נתהדקו הקשרים בין הנהגות הסניפים הללו, שהיתה להם השפעה על ההווי ואורח החיים בקן המקומי. לאחר מחנה

משותף זה נערכו מחנות הקיץ משותפים עם סניפים מהסביבה הרחוקה שהיוו שיא הפעולה החינוכית במשך השנה. זכור מחנה עבודה בסבויאטיצ׳ה ב־1932 שבו עבדו הנערים בעבודה חקלאית קשה באחוזה תמורת מקום לינה ומצרכי מזון. כן זכור מחנה „למתעוררים" צעירים באחוזה שהיתה שייכת ליהודי בין סנוב וברנוביץ — ינובה. ב־1932 קויימה „מועצת מנהלים" בסבויאטיצ׳ה בהדרכתו של ד"ר ישעיהו שפירא. של־אחריה נתארגן הגרעין של קבוצת „במעלה" ממזרח פולין שיחד עם הגרעין בלודז׳ — הוו יסוד לקבוצה חדשה היא „במעלה" — אח"כ „מעלה החמישה".

ל"ג בעומר

יום זה היה יומן הגדול של כל תנועות הנוער בעיר. לקראת יום זה רבתה התכונה. היה לו ליום זה משמעות משולשת: סמלית—רעיונית: הבילוי ביער, בטבע, יציאה מהבית ובילוי יום ולפעמים גם לילה בתנאים בלתי נוחים. היה בזה טעם מוקדם של היציאה להכשרה והעליה ?ארץ. חינוכית־צופית: הקשורה בחיי המחנה, ההתגברות על פחדים בלילה של קבוצת „החלוץ". והפגנתית: זה היה „המצעד" של כל תנועה. ביום זה הופגנו ההישגים של התנועות, מספר החברים, סדר ההופעה, התלבושת, סדר המחנה.

ואכן ההכנות ליום הזה נמשכו זמן רב. על החוויות של יום זה מספר אליעזר נון בחוברת „המעורר" הנ"ל: „חמישה חברים היינו בקבוצת „החלוץ" (פיונרקה). ולשם כך ישננו במעון, הבאנו אתנו את כל הציוד. שכבנו על שמיכות כשלמראשותנו שמנו חבלים, למעשה לא עצמנו עין. בשעה שתיים יצאנו לדרך כמו יוצאי מצרים, מקלינו בידינו וחבילות על שכמינו... תקענו יתדות באדמה והקמנו אוהל אח"כ גדרנו מסביב בחבלים. כל החברים שכבו לנוח ואני הוצבתי על המשמר"...

המחנה היה ביער העירוני כ־4 ק"מ מהעיר והוא הוכן לפי כל כללי הצופיות בדרך כלל לא היו ביום זה תקלות. לפנות ערב צעדנו חזרה העירה.

מסודרים בשורות, בתלבושת מלאה, על הדגלים, הסמלים והתופים הקוצבים את ההליכה — חזרו העירה. ההורים וסתם יהודים אחרים ציפו לבוא התהלוכה הנאה. רק ליבם של תלמידי הגימנסיה הממשלתית הפולנית הלם מפחד שמא יראה אותם מישהו ממורי הגימנסיה.

המחנה שימש מטרה ל„התקפות צופיות" ואחת ההתקפות של הצופים הפולנים נהפכה לקטטה רבה. תוך התגוננות פצע יוסף נ. את אחד הצופים הפולנים. למחרת היום נאלץ יוסף נ. לעזוב את העיר.

הקשרים עם הסביבה

כבר מהשנה הראשונה חפשו אנשי גורדוניה בנסביז׳ קשרים עם חבריהם לרעיון. ב־5.7.29 התארגנה ביוזמת הנסביז׳אים — פגישה עם חברים מסטולפצי סוויערז׳נע ונסביז׳ — בסטולפצי. כתוצאה מפגישה זו הוקמה בנסביז׳ מזכירות מחוזית. בדצמבר 1929 התקיים בנסביז׳ סמינריון מנהלים גלילי ובו השתתפו חמישה־עשר חברים מנסביז׳, רובזעביץ, סלונים וולקוביסק, בהדרכתו של חבר ההנהגה הראשית זאב גולדברג. ב־1930 התקיימה בנסביז׳ פגישה נרחבת ובה השתתפו נוסף על חברי המחוז גם חברים מסלונים וולקוביסק. בפגישה זו שפתי־התה היתה בפומבי רב באולם העיריה הרצה שליח מהארץ: דוד אופיר. אז הוקמו גליל ומזכירות מורכבת מאנשי נסביז׳ וסלונים. ע"י מזכירות הגליל נעשו נסיונות רבים לארגן סניפים בערים השכנות. סניפים אלה היו קטנים ביותר, אחדים מהם לא האריכו ימים ולקשרים אתם לא היתה השפעה על העבודה בסניף, ואילו הקשרים עם הסביבה הרחוקה הביאו לידי ארגון מחנות

חברי הסתדרות „גורדוניה", לרגל עלייתה של חיותה בלצ׳ינסקי לארץ־ישראל. שורה ראשונה למטה (מימין לשמאל): חיה לנסקי, יוסף שוסטר, הניה רדונסקי. שורה שניה, יושבים: דב ג"ח, עשקה פיאלקו, מרדכי פאיאנס, חיותה בלצינסקי, טבח אייזנבוד, הניה ברזין, אליעזר נון. שורה שלישית: עומדים: . . . . , בתיה גבריאלוב, גבריאל כ"ץ, מניה סביצקי, יהושע פוהובסקי, אלטע קרבץ, ליבע ליפובסקי. (צילום: מ. פאיאנס).

חברים פון דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „גורדוניה", צום אָפּפאָר פון דער חברטע חיוטע בלאַטשינסקי קיין ארץ־ישראל. (פאָטאָ: מ. פאַיאַנס).

קיץ משותפים והשפיעו השפעה פוריה על התפתחות העבודה התרבותית והארגונית במקום.

ההכשרה והעליה

העולה הראשונה מהסניף היתה חיותה בלצינסקי־גולדברג. בין ראשוני העולים היה יהושע פוחובסקי ד"ל. יהושע פוחובסקי היה בין עולי וועלאס א' הבלתי ליגאלית בשנת 1933. זו היתה ההתחלה של העליה הבלתי ליגאלית של „החלוץ" מפולין. רבות היו הצרות שעברו עליו באוניה זו ונדמה היה שבקבוצת „במעלה" אשר שכנה באופן זמני בקרית ענבים הגיעה למנוחה ולנחלה. באחד מבקרי כסליו 1937 — „חמישה יצאו מולדת לבנות" וביניהם יהושע. הם צריכים היו להמשיך בעבודת הייעור במרחק קילומטרים אחדים מהקבוצה. חמשתם נפלו באותו בוקר ועל שמם נקראה הנקודה בשם „מעלה החמישה".

יהושע היה אהוד על חבריו ,נבון וצנוע, בעל תרבות שורשית ונאמן לעקרונות. תמיד היה ראשון לכל משימה — היה ראשון מבין חבריו להגשמת החלוציות. האגדה על החמישה נהפכה לדגל ולסמל לתנועה.

לאחר עליית הראשונים נמשכה היציאה להכשרה ולעליה. (ירחמיאל שקלאר המדה פולאצ'ק ואח') בגלל מיעוט הסרטיפי־קטים נאלצו רבים לחפש דרכים אחרות לעליה. מחברי גורדוניה בנסביז' הצליחו להגיע לארץ כשלושים עולים. מהם הלכו לקבוצות שונות — 15 חברים וחלק מהם ממשיך בחיי קבוצה עד היום. חניכי גורדוניה בנסביז' שעלו לארץ ממלאים תפקידים אחראים במקומות עבודתם, בחינוך, בעבודה מקצועית לכל סוגיה ובפקידות.

על „גורדוניה"

ישי מזין

לתנועת „גורדוניה" הגעתי לאחר שסיימתי את בית־הספר „תרבות" ופעילות ב„השומר הצעיר" במשך כמה שנים. והיה זה טבעי לפעול כמיטב יכולתי הן בשטח כתיבה (הוצאת עתוני קיר מזמן לזמן), הן בשטח ציור (קישוט קירות המעון בסיסמאות וציורים שהנושא העיקרי בהם — הווי התנועה והווי ארץ ישראל). כמו־כן הדרכתי שכבות צעירות של „צופים" — תלמידי ביה"ס „תרבות" ממשפחות מכובדות שביקשו פורקן לעצמם ושאפו לבטא מאווייהם.

תנועת „גורדוניה" משכה את לבי כי החיים בה היו תוססים ומלאי ענין. היה בה חומר אנושי רב־גוני, משכבות שונות, אך איחדה את כולם האווירה הטובה האינטימית, הכמעט משפח־תית. אווירה זו וכן ההרכב החברתי של תנועה זו הוא שנתן את הטעם והרצון לפעולה. היו בה מדריכים למופת שבאישיותם השפיעו על דרך חיינו ולהגשמה. ההתכנסות בצוותא השירה והריקודים, ההרצאות והדיונים — המסיבות החגיגיות באווירה תרבותית ובטעם רב — כל אלה ייחדו את תנועת „גורדו־ניה". מדריכים כדוגמת שבח אייזנבוד שבזמני היה עוד פוקד לעתים את בית־משפחתו בניסביז' הטביעו חותמיהם על דמותה של „גורדוניה". כזה היה גם ירחמיאל שקלאר שבכוח אישיותו ליכד והפעיל את השורות בבטחון רב. אנו, שהיינו צעירים מעט, גילאי ט"ו, היינו קבוצה מלוכדת ומגובשת על אף השוני בהשכלה. די להזכיר את „נוער הזהב" מהגימנסיה הפולנית שהיוו את רוב חברי הקבוצה, ואף־על־פי־כן, מצאו עניין וסיפוק בחברתנו. היו בינינו חברים כמו שלום ציטרען, חיים פור־ליאצ'ק, נחמה אייזנבוד, אמה גינצבורג, סוניה מישלבסקה כולם תלמידי הגימנסיה — כמו כן חיים חרל"פ, אהרון ג"ח, שרגא מילשטיין אפרים (אחיו של יוס'ל), ובחורות ממשפחת קרביץ. כל אחד מצא את מקומו וסיפוקו בקבוצה, והיה קשר אליה קשר הדוק. כמובן ה„קן" שלנו היה אחת החוליות בשרשרת של תנועת „גורדוניה" הארצית ומזמן לזמן היו מבקרים אצלנו שליחים מההנהגה הראשית ואורחים מתנועה הציונית והקיבוצית מישראל (קופיצ'ה אייזן), וכל ביקור היה חג לנו של התרוממות רוח.

פעילותי במסגרת התנועה התבטאה יותר בארח ממשי, לאחר שירחמיאל שקלאר גויס לצבא הפולני ואז הוטל עלי התפקיד של מזכיר בשיתוף עם צוות חברים פעילים ומסורים ביותר, כמו מלכה סוויצקי, רחל יסינובסקי ועוד. ה„קן" שלנו שכן בביתה של סימה שציפורזיצקי.

השנים היו רוויי מתח גובר של עליית הנאציזם והתגברות האנטישמיות בפולין. החרדה ליום המחר הטילה צילה על חיינו ובכל זאת, הפעילות הציונית לא התרופפה. להיפך — מצאנו בה נחמה, מחסה ועידוד וכל המכתבים והחוזרים שקיבלנו מהמרכז עמדו בסימן של דרבון לפעולה אינטנסיבית. הייתי המפיץ של עתון המפלגה בשפה הפולנית "Słowo Młodych" („דבר הנוער"), והשתתפתי בה בכתיבת רפורטז'ות על הווי חיינו שתורגמו מעברית לשפה הפולנית. כלפי הרשות הפולנית היינו מוכרים כאגודת נוער ספורטיבית ומזמן לזמן היו עורכים פקחי המשטרה ביקורים, והיינו צריכים לתת הסבר לשאלותיהם על כתבות וציורים שהופיעו על עתוני הקיר, וביטאו שאיפה לחופש וחירות והיה בזה חשד של פעילות קומוניסטית אנטי־פולנית. אולם תמיד יצאנו בשלום מביקורי־פתע אלה. במיוחד הצטיינה בהסברה מלכה סויצקי שגמרה גימנסיה וידעה טוב לסבר את אוזן השוטרים.

הגברת המתיחות הפוליטית וצילה של המלחמה הקרבה, השתקפו בידיעות ובמאמרים בעתונות היהודית. התקפות חולי־גניות על יהודים הלכו ותכפו, ומנוחת הציבור היהודי עורערה. אולם אנו המשכנו בליכוד השורות וחישולן ובפעילות גם בשעת חירום זו.

המלחמה שפרצה ב־1 לספטמבר 1939, הגיוס המלא לצבא של רוב בוגרי „גורדוניה", וכמו־כן הסיפוח המהיר של עירנו לבריה"מ שמו לאל המשך הפעילות הציונית החלוצית הליגלית והשרשרת הנפלאה נותקה. השואה הגדולה שפקדה את עמנו, בלעה את מיטב חברינו.

יהי זכרם ברוך!

ג

המלחמה, השואה והגבורה

היום הראשון למלחמה

רחל אוסטרינסקי

אלינו היא לא תגיע. עיירתנו זכתה בברכתו של רבי גדול, כך אמרו ישישים. מה תועלת תפיק המלחמה מעיירתנו? אין בה תחנת רכבת, אין בה בתי־חרושת. עיירה קטנה, הרחק מדרך המלך, טובלת ביערות ובשדות ירוקים. האם תושמד על־ידי הגרמני? — שאלה ליזה גולדין. עיירה יפה זו, אוכלוסיה שלווה זו, החייה את חייה השקטים וההוגנים בבקתות קטנות — כל אלה יושמדו? מה חטאנו, למי גרמו עוול יהודים שקטים אלה? ואף על פי כן את אשר יגורנו בא ביום בהיר. עוד טרם הרדיו הודיע, כי פרצה המלחמה והאויב האכזר כבר הפציץ מן האויר את איזורנו.

מבוהלים ונחרדים הגיחו אנשים מבתיהם. אמה של לובה רוזובסקה, שואלת את מירל אנגלוביץ: אולי לשלוח מברק למוסקבה, להזעיק את לובה הביתה, אם נהיה כולנו בבית יחד, תהיה הרגשתנו טובה. אלי! היכן תמצא בית כזה והיכן תמצא בטחון?

אני עושה את דרכי ברחוב סטודנצקה, ממהרת לעבודתי, במרפאה. בדרכי פוגשת אני את שאול פרידשטיין המברכני לשלום ומספר כי גוייס להגנת העיר. לא ידעתי, כי זו תהיה שיחתנו האחרונה.

כבר ביום הראשון למלחמה, נפרדתי מאנשים בלי דעת כי אני רואה אותם בפעם האחרונה. לא חשתי כי ריח של מוות נודף מהגן הציבורי הנהדר של הנסיך רדזיוויל.

אם צעירה הייתי אז והעולם כולו כאילו חייך אלי.

ולפתע נתמלא צבא שנסוג מזרחה. לא הרחק מהעיר סטול־פצה נמתח קו הגבול, אבל הוא נשמר היטב. ככל גבול הוא הסום בפנינו, היהודים. רק לסבלנו אין גבול.

בימי השלטון הסובייטי

שלום חולבסקי

ספטמבר 1939

בשבעה עשר בספטמבר עם בוקר עברה השמועה: „די גדולים גייען". („הבולשביקים הולכים ובאים"). בשמים נראו אווי־רונים. יהודים קפצו החוצה: ה„משלנו" הם או „משלהם"? ספק אם ידעו בדיוק מה זה „משלנו".

הנריצי, ראש העיר הפולני, עבר בדהירה על סוסו ברחוב פיל־סודסקי בו גרתי, והזהיר: הבולשביקים הולכים! שוטרים פר־לניים רצו מבוהלים.

לאחר שעות אחדות שמענו טרטור של מכונות כבדות. ברחובנו הופיעו טאנקים, גושי הפלדה זעזעו את בתי הרחובות. לאחריהם — מכונות משא עם חיילים. הכוכבים האדומים על המכונות ועל הכובעים העידו: אכן, הצבא האדום!

בהתחלה היו הרחובות ריקים מאדם. אולם בין רגע מילאו אותם המונים. האנשים, מפוחדים, נבוכים, סקרנים — עמדו ליד המדרכות. חיילי הצבא האדום נראו בעינינו כיצורים מכוכב אחר, על אף שהמרחק בינינו ובין הגבול הסובייטי היה לא יותר מעשרה ק"מ בלבד.

מסך ברזל אטום הפריד במשך עשרים שנה בין אוכלוסיות קרובות. מדיהם של החיילים — ללא ברק, פניהם מחמירות אך לא מפחידות. בתוך הקהל עמדו גם „אוסאדניקים" („מתיישבים"), ביניהם קצינים משוחררים שבאו ליישב את השטחים באזורי הספר המזרחי ולתקוע בהם יתדות „פולניים". בעיניהם היה הרוסי, מאז ומתמיד, „מוסקאל ארור". הם זרקו פרחים לעבר החיילים הצועדים. אחד מהם קרא: „הם הולכים לעזור לפולנים להכות את ה„שוואב"".

שעות אחדות נעו הטאנקים מערבה. רק מקצתם נשארו חונים בעיר. כפי שהתברר עמדו הקסרקטינים של הצבא הפולני ריקים. משמר הגבול ירה עם בוקר מספר יריות.

ובכך תמה המלחמה.

ידענו שחלה תמורה יסודית, אך לא ידענו מהי. משהו פנימי יעץ: ימים אלה השתיקה יאה להם. בצהרי היום הביאו גלי האתר את הודעתו של שר החוץ הסובייטי, ותכנה היה שהממשלה הפולנית הפקירה את העם הפולני וברחה, לכן נתנה ברה"מ לכוחותיה המזוינים לחצות את הגבול ולקחת תחת חסותם את העם הביאלורוסי והאוקראיני.

הרגשת הרווחה של היחלצות ממוראות המלחמה חלפה עם הזמן ובמקומה באה אי־יציבות.

לאחר הודעת מולוטוב תפשו ה„אוסאדניקים" והאינטליגנציה הפולנית את המתרחש.

הם התהלכו שותקים מכונסים ועוינים בתוך שלטון ה„מוס־קאלים". הדיבורים על התמורות שהתחוללו ברוסיה, על השוני המהותי בין רוסיה הצארית ורוסיה שלאחר המהפכה — נפלו על לבבות ערלים. הם גידלו זקנים מדגם „סלובצקי" שביטאו ביטוי חיצוני את מריים. הרוסים ראו אותם תחילה כמגדלי זקנים „לניניסטיים" אולם עד מהרה עמדו על טעותם.

אך בעיקר כססה השאלה: מה מביא בחובו משטר זה ליהודים?

בין פשוטי העם, „עמך", חלה התעוררות. סוף סוף הגיע תור החלכאים והנדכאים.

מיכלישוק היה רובע של סמטאות צרות ויישוב צפוף של עניי העיר, רובע הדלות היהודית. כאן עמדו מרבית בתי הכנסת. כאן שקקו מלאכה ומסחר, דלות ותורה.

אנשים ממיכלישוק חשו שהגיעה שעתם וחלפו ימיהם של הגבירים ודירותיהם המרווחות. הם היו הראשונים שהתנדבו למיליציה העממית. חבשו כובע עם „קוקרדה" ורובם על שכמם. הם דרכו על מדרכות מרכז העיר בבטחון שכמוהו לא ידעו מעולם. שמואל־יוסל מיושבי מיכלישוק, שקיבל כובע של „גבאר־דיאץ" עם רובה, קם בבוקר השכם ובא אל בעלת חנות עשירה, שאצלה עבדו כעוזרות, במשך שנים, שתי אחותיו. הלם בדלת בכוח: — פתחו!

מבפנים נשמע קול עמום, מפוחד, של בעלת החנות: — מי שם?

— שמואל יוסל!

— איזה שמואל יוסל?

— שמואל יוסל די מאכט! („שמואל יוסל השלטון") — היתה התשובה, בוטחת ולאקונית.

היהודים פתחו את החנויות לפי הוראת השלטונות.

קצינים וחיילים, פקידים ואנשי שלטון שהגיעו מהמזרח עטו על החנויות ועמדו בתורים ארוכים. לא התמקחו, לא היו ברנים. קנו כל מה שהיה בנמצא: מגפיים, עורות, אריגים, כותנות, גרביים, כובעים, כסיות ושעונים. ככל שהשעון קטן יותר — כך רב יותר ערכו בעיניהם. הם שילמו בצ'רבונצים חדישים שזה עתה יצאו כנראה מבית־דפוס ממשלתי.

הזלוטי הוחלף ברובלים. ביתרת הכסף הפולני שנשאר בכיסו קנה אבי אגסים של עץ אחד אצל שכננו הביאלורוסי, וכך גמר את החשבון עם הכסף הפולני.

ציפיות

בבית העיריה בכיכר השוק נקראו אספות עם. כל הנואמים מטעם השלטונות נאמו נאומים. תכנם היה אחד:

„באנו לשחרר אתכם מעול הפאנים הפולניים שמצצו את דמכם, חופש ודרור ייקרא מעתה לכל אדם, בלי הבדל גזע, מין, לאום ודת".

באספות אלו „נבחרו" נציגי האוכלוסיה למוסדות השונים, לפי המלצת השלטונות, כמובן. המועמדים היו אף הם נואמים נאום מקובל:

„אני אינני יודע קרוא וכתוב. רעיתי אווזים אצל הפריץ. אמי כובסת לבנים ואבי פועל שחור". זה היה נאום היוחסין היעיל והתכליתי ביותר כדי לזכות בתמיכת השלטונות ולהיבחר.

יהודי המקום זוכרים את ימי 1917 ויש ביניהם שלקחו חבל במחתרת ובמהפכת 1905. הבולשביקים עמדו כאן בדרכם לווארשה וללודז. יהודים אלה חיו אז בציפייה לימות המשיח — אולם הגאולה היתה מהם והלאה.

שנים מרובות לא פסקו יהודים מלספר על הימים ההם, ליד התנור החם בין מנחה למעריב בבית המדרש, או על כוס חמין בערבי החורף הארוכים. אלה התייחסו לבולשביקים בלב ולב. ומעל לכול ריחפה השאלה „ממה נחיה, ואיך נחיה?"

הצעירים פחות ידעו ויותר קיוו. טרם פגה מלבם הרגשת הרווחה, שאכן ניצלו מהמלחמה.

דיברו ללבם ההכרזות, הסיסמאות של שוויון וצדק, פשטות ההליכות של האנשים הסובייטיים. קסמם של השירים הרוסיים.

ארצי, ארץ שלי רחבת־ידיים / רבים בה יערות, נהרות, שדות / איני יודע במלוא תבל כולה / ארץ כזאת של חופש ושל דרור.

שירים אלה כבשו את לב הרבים, והסרטים יותר מהשירים. „לילות פטרבורג", „לנין ב־1918". דמותו של לנין, הטיפוס העממי והמלבב של האיכר הרוסי. עוד היו שמורים עמדי הזכ־רונות מאותם סרטים רוסיים שחזיתי בנעורי בווילנה, כאשר לסרט היה יותר ערך מאשר למציאות החיים... אולם רובנו חשנו את העננים המצטברים, את הניתוק המוחלט מארץ־ישראל, מכל דבר שתכנו וצביונו יהודי.

חשו בכך הילדים, ילדי בית־הספר „תרבות" שהעברית היתה להם שפת יום־יום. חשה בכך נשמתם היתרה שקיפלה בתוכה את ארץ־ישראל, את התקווה והחלום — את כל היפה שבחייהם. הם היו נבוכים. המבוגרים נראו בעיניהם, אולי בפעם הראשונה בחייהם, חסרי אונים. עיניהם הרכות והעצובות שאלו:

על מה? ולמה?

לעירנו הגיעה, זמן־מה לפני פרוץ המלחמה, בת־דודתי מרים ובנה הקטן צביקה מארץ־ישראל.

עם פרוץ המלחמה חיפשה מרים, כבעלת דרכון בריטי, דרך לשוב לארץ. צביקה בן השלוש, הצבר הבלונדי החמוד, היה מכרם וידידם האהוב של ילדי בית הספר. כשמרים וצביקה היו יוצאים לטייל ברחוב היו מתקהלים ילדים עם סוכריות ומתנות בידיהם סביב צביקה ומשוחחים אתו עברית.

הילדים חשו שאת צביקה הצבר בן השלוש לא יאסרו הסובייטים על דיבורו העברי, שצביקה מדבר עברית לא מתוך „כוונות רעות", ריאקציוניות, כפי שהמבוגרים מכנים. וכך יום יום היה צביקה הולך ברחובות העיר — מוקף ילדים דוברי עברית, צוחקים ומפגינים עברית ומתענגים מהאושר שמסב להם צביקה הצבר מארץ־ישראל.

סדרים

החל להתייצב אורח חיים סובייטי.

הקומיסאר סירוטקה, לבוש סגין סטאליני, הכריז באסיפת עם גדולה: „אדמה — למחוסרי אדמה, לחם — למחוסרי לחם, סוסים — למחוסרי סוסים". אך משום מה נתקבלו סיסמאות אלה, שעקרו בשעתן המונים והוליכו אותם אל הבריקדות, בקרירות. לא נדלקו הלבבות. החנויות היהודיות התרוקנו מסחורותיהן. בעליהן אגרו „צ'רבונצים" ולא ידעו מה יעשו בהם. על חלק מהחנויות נתלו שלטים „נארקומפישצ'פרומטורג", „ווינטורג", „גוסבאנק", „פרומקומבינאט", ועוד מיני „אץ קוצץ" כאלה. אולם זה לא עזר הרבה: החנויות היו ריקות. האיכרים שהיו רגילים בימות השוק לראות חנויות יהודיות עמוסות התגעגעו לימים שעברו.

היהודים, רבים מהם נשמטה פרנסתם, נתערפל עתידם. חלקם התפרנסו מה„קניפל" שהאדם היהודי מכין לנשואי בתו או ל„יום שחור". אולם כמה זמן ניתן להתפרנס ממנו? קניפל איננו צמח שצומח ואינו בעל חיים שגדל; אתה נוגס ממנו פעם, פעמיים — והוא נגמר.

בעלי המלאכה ברובם המשיכו בסתר לעבוד. נוסדו ארטלים שהעסיקו אחדים מהם, ואם כי הפרנסה היתה בצמצום רב הרי ברכו „גם זו לטובה".

חיי הציבור שותקו. הארטלים הוקמו בתוך בתי הכנסת: בית הכנסת בקוזימיר — ארטל לאופניים. בית הכנסת לסנדלרים — ארטל לסנדלרים, תלמוד־תורה — לנגרים. קאלטש שול — מחסן רהיטים והמארק־שול הפך לקלוב ומנהלו — צעיר יהודי.

מתפללי בית הכנסת של המארק־שול העזו ופנו לשלטונות שישאירו את המקום הזה לתפילה. התשובה שקיבלו היתה: „הנוער שלכם תובע זאת". ברחובות נמשכו התורים ללחם, לסבון, לסוכר, לכל דבר. אורך התור לפי חשיבות המיצרך. הבריות היו מקדימים לבוא, והיו מקדימים את המקדימים. תחרות זו הביאה לכך שב־12 בלילה היו תופסים עמדות ליד חנות שהיתה נפתחת בשעות הבוקר המאוחרות.

„מתן־ביד הוא מעל לקומיסאר" — היתה המימרה השגורה. אנשים שמוצאם הסוציאלי לא „כשר" ובעלי עבר פוליטי החלו להיקרא לדופרוסים" (חקירות).

לימים עם כניסתי להוראה בבית־הספר התיכון נקראתי ל„שיחה" לנ. ק. וו. ד. עברי מן הסתם חייב זאת. עצם ההתייצ־בות בפני מוסד זה הטילה מורא. ישבתי מול אדם גבוה מגושם, „חוחול", בעל מבט מלוכסן, מאומן כנראה לתפקידו ש„השתדל" בדרך „אזרחית" לשאול שאלות. השיחה נמשכה שעה ארוכה. בין השאלות נשאלתי על מוצאי הסוציאלי. עניתי: „עובד". הוא קפץ רגוז: „איזה עובד?! בעל מלאכה". ואם כי לא זכור לי מעודי שאבא העסיק במלאכתו עובד או שוליא היה „תיקון" זה לחוקר שלי כדי להוציאני ממוצא סוציאלי של עובדים ופוע־לים ובכך לעשותני פחות „כשר".

בהציצי דרך הדלת הפתוחה נתקלה עיני בלולה גולדין, שהיה בן אחד העשירים המובהקים שבעיר ונמנה עם „נוער הזהב" שבה, הוא הועסק במשרד זה. דווקא הוא נמנה בין הכשרים אצלם...

החלו מאסרים.

מכר אדם חבילת שמרים בשוק שחור — שנת מאסר, נשרפו כמה לוחות עץ בארטל החייטים בגלל מגהץ שהוצב על הרצפה — מאסר. נאסרו כמה פועלים על „ריגול אנגלי" או „אמריקני". פליטים שהגיעו מאזורי פולין המערבית ולא היו להם תעודות־זהות סובייטית נלקחו והועברו לאזורים פנימיים, למחנות בברה"מ. לתחנת הרכבת של הורודזיי הסמוכה היו מגיעים קרונות הקרויים „טיפלושקי" („חממות") ובין לילה היו מתמלאים אנשים „חשודים" ונשלחים לאי־שם, ואחרי הישלחם לא היה מהם אות חיים.. בא מאסרו של יואל רוזובסקי — יו"ר ההסתדרות הציונית, יו"ר ועד ביה"ס „תרבות" וראש הקהילה — האיש שעשרות בשנים העמיס על שכמו דאגות הציבור וצרותיו של היחיד. מכובד ואהוב על הרבים. הוא נשלח לארץ גזירה ועקבותיו נעלמו. כעבור ימים מעטים נלקחו גם בני משפחתו. מאסרו והגלייתו זעזעו את הקהל היהודי. היה זה למעלה מכל ספק שמאסר זה הוא הנחתת מכה בצומת החיים הציבוריים.

מול קטרוג

עברתי ללמד בגימנסיה מקצועות שבחרתי: מתמטיקה וטבע בכיתות הנמוכות. בשפה הרוסית. לאחד הערבים נקראה אסיפת מורים כללית: פולנים, ביאלורוסים, רוסים ויהודים.

הנושא: בחירת ועד עירוני של המורים.

בנשיאות ישבו כמה רוסים, אנשי מפלגה. בין ההצעות השמיות לוועד נכלל גם שמו של שאול פרידשטיין.

כשהגיעה שעת ההצבעה עליו, קמה המורה של ביה"ס היידישאי זלצמן, בונדאית לשעבר, והציעה לפסול את המועמד כיון שהוא ציוני ומנהל של בית־הספר העברי „תרבות", שהעברית היתה שפתו, ומכיוון שהציונות היא תנועה ריאקציונית והעברית היא ריאקציונית — מועמדותו פסולה. היא דיברה את דברה בלהט וישבה. המתח באולם היה רב. היתה דממה. האולם היה מלא מורים. בלטו ביניהם מורי הגימנסיה הפולנית, לשעבר, עם מנהלה הכומר הפילושמי גרודיס. ביקשתי את רשות הדיבור ואמרתי: „אם אתם אומרים לפסול את שאול פ. בגלל הציונות, הרי עליכם לפסול את רוב רובם של היהודים החיים פה, כי הם כולם ציונים. העברית היא שפתם החיה של ילדינו, בחורינו ושל מבוגרינו. בחלקם הגדול. אינני מכיר שפות ריאקציוניות. ההיסטוריה תוכיח עם מי היה הצדק".

רעם מחיאות כפיים עבר באולם, היה בהן ביטוי כבוד למועמד שעמד להיפסל על לא־דבר, מחאה לדברי הקיטרוג של המורה ז. והזדהות עם דברי. שאול פ. נבחר ברוב קולות מכריע. נגולה אבן מלבי, אולם הייתי משוכנע שאהיה חייב לשלם את המחיר על הדברים שהשמעתי. כל אותו לילה הייתי דרוך לדפיקות בדלתי, אולם לא באו. אולי „הם" לא הבינו בדיוק את דברי, כיוון שדיברתי פולנית. האם שיקולים אחרים הכריעו לטובתי?

אותו ערב ישבה על במת הנשיאות אשה צעירה, בובילובה, מורה להיסטוריה, שהגיעה לגימנסיה ממוסקבה. חן רב משוך על פניה השחומות. היה בקלסתר פניה משהו יפאני. הן הפיקו תבונה, אצילות ושקט נפשי. הליכותיה וטוב טעמה עוררו כבוד. היא ישבה בזמן האסיפה דרוכה לדברים שהושמעו. היא חשה את הסערה המקופלת בה.

עם תום האסיפה ניגשה אל שאול וביקשה ממנו שיקבע לה מועד לפגישה להסברת כמה שאלות שנתעוררו אצלה.

נודע לנו שהיא אשת ראש הנ. ק. וו. ד. בעיר, אך שאול נפגש איתה. היא סיפרה לו שהיא יהודיה והעתירה עליו שאלות על הציונות, על ארץ־ישראל, על השפה העברית. שאול התלבט תחילה, אך השתכנע שאין לפניו מלכודת, אלא רצון עז וכן לשוב שיבה נפשית אל חיק העם היהודי. והוא סיפר והסביר. נרגשת ומסוערת היתה ממה ששמעה ולא שבעה מלשמוע. היא ביקשה לראות ספרי חריסטומטיה, ביקשה להבין תוכן הקטעים הספרותיים הכלולים בהם. היא לימדה בגימנסיה עד פלישת הגרמנים. קשרי הידידות אלינו העמיקו. היא היתה אתנו.

מחתרת הצעירים

ומה היה בלב החניכים הצעירים?

זה התחיל בבית דודי. שם נפגשו אריה שפירא ואחי שבתאי. הם התחילו לדבר על גורלם של ה„חברה". הסיכום שלהם: יש לעשות.

כשהרוסים נכנסו — השמחה היתה רבה. הם היו אדיבים, חילקו סיגריות וכסף. רבים נסחפו עם הזרם. הגיע הזמן לפעול נגד הזרם. הם החליטו להציל, קודם כול, את הספרייה של בית־הספר „תרבות". היא היתה לנו נכס. אפשר להגיד: על ברכיה נתחנכנו.

בית־הספר העברי „תרבות" עמד עזוב ושומם. כל מי שהיה עובר לידו — גלי זכרונות חמים של ילדות היו מציפים אותו. שבתאי ואריה היו חברים בלב ונפש. גדוד „בני־מדבר" מנה בקיץ האחרון כ־40 איש. יש כעת להיאבק בעקשנות על נפשם של הנערים הללו. הם התחילו בעבודה: שבתאי ואריה ואליהם צירפו אחרים. בין המצורפים היו מוניק בונקובסקי, מוטקה פרומן, נטע חרלפ, יצחק חרלפ, לייבל סלוצקי, יצחק פרלמן ואחרים. כמקום חדש לספרייה נבחר ה„שטיבל" ב„קאַלטע שול".

זה היה מקום אידאלי למטרה זו. לאורך כל קירותיו עמדו במדפים ספרי־קודש מכורכים בכריכות־עור לרוב. הם העמידו את הספרים בין ספרי הקודש. הם הוציאו מהספרים שעמדו במדפים את תוכם ומילאום בדפי ספרים שהבאנו. כאשר יאן החסון והגבוה, שומר בית־הספר, ניקה את האולם הגדול, קפצו כמה צעירים דרך החלון לחדר השני והוציאו ספרים. הם הכניסו אותם דרך הכיסים אל תחתית המעילים. אחדים העבירו אותם בסלים כשלמעלה היו מכוסים דברי מאכל, מול אפם של פטרולים ובלשים.

וכך — מספר סיבובים בערב אחד. מישהו נעצר אולם בנס ניצל. הם ערכו „קטלוג" מוסתר שבעזרתו יכלו למצוא כל ספר תוך שניות ספורות. גאים היו על מיבצע זה. את הפגישות הקבועות ערכו עם צילה. הם ידעו על הקשרים בינינו, המבוגרים, אולם לא יותר מדי. הם התארגנו במספר קבוצות. את פגישותיהם האישיות היו מקיימים תחילה בטיולים אולם אח"כ הפך ה„שטיבל" למקום מרכזי של המפגשים. שבתאי סחב את המפתח של ה„שטיבל" מדודנו ר' יצחק סרגוביץ. שהיה הרבי של ה„שטיבל".

הם ערכו מסיבה, הכינו נוסח של שבועה, הדליקו נרות וכל אחד קם ברטט ונשבע. הוחלט להוציא עתון יומי של הגרעין. אריה, כיוון ששימש כעורך־עתון ביה"ס „חיינו" בשנה האחרונה, הוטל עליו להיפגש עם המורה שאול פרידשטיין ולבקש מידו את הקבצים של העתון.

היה ליל חורף. העוברים ושבים ברחוב וילנסקה היו מעטים. בצעדים איטיים הלך לו שאול. אריה עבר על ידו ואמר לו שלום בעברית. הם דיברו עברית, הם לא היו רגילים לדבר זה עם זה בשפה אחרת. שאול היה נרגש מאד. דמעות נקוו בעיניו, לאחר ששמע את הבקשה. לצערו, השיב, אין העתון בידו.

הצעירים החלו לכתוב מאמרים ורשימות בתוך מחברת עבה. פעם לשבועיים הוציאו עתון, מלבד העתונים שהוצאו לכבוד החגים. קריאת העתון היוותה את ה„מסמר" של כל מסיבה. העתון ביטא את חוויותיהם, חלומותיהם על הארץ, התנועה, העברית ואת בדידותם. הם ערכו מסיבות לט"ו בשבט, לי"א אדר. לשם הסוואה היו מביאים איתם קלפים, סיגריות, תפוחים קפואים.

אווירה סודית אפפה את הפגישות. הם ייסדו גם קופה משותפת. הספרים שברשותם: כתבי ביאליק, טשרניחובסקי, אחד־העם וספרי התנועה היו עוברים מיד אל יד. הם קראו מספרו של הלקין „בר־כוכבא". כמה מהצעירים היו מבקרים לעתים בביתי, לשמוע את קול ירושלים בליל־שבת. באחד הימים ביקר בעיירה גרשון ברגסון שהיה מורה בביה"ס בשנים האחרונות. מפגש־הסתר שלו עם כיתתו היה מעשה־מחתרת ציונית שהביא אתו עידוד רב.

צילה הביאה להם ידיעות על קיומה של התנועה במחתרת. הם החלו להרגיש שהם משתייכים למשהו גדול וחשוב .הם קיבלו את העתון „ממעמקים" ופרסומים חשאיים אחרים, ביניהם ראשי פרקים לקראת המושבה בסלונים.

הם אספו כסף לקק"ל. הכסף, הם ידעו, יעבור לווילנה ומשם לארץ. אך העיקר היה בכך שרצו לשמור לעצמם מה שהקק"ל סימלה בשבילם. הם לקחו חבל במשלוח חבילות ליענקלה לאחר שנאסר. הלך והתגבש אצלם הרעיון לברוח לווילנה. אך צריך לחכות לתור.

ציפיתי למכתבים ומאמרים שהיו מגיעים לידי מווילנה. היו בהם קטעי ידיעות על הנעשה בארץ. בתנועה, באחד ה„ידיעונים" היו באמרים מעתונות התנועה בארץ מוקדשים למהפכת אוק־טובר. הם היו כתובים ברוח חיובית מאד על המהפכה ועל ברה"מ.

קראתי מאמרים אלה באישון לילה, בהסתר, והרהרתי: לו נתפסתי ברגע זה עם מאמרים אלה ועם ההערכה החיובית על ברה"מ, האם — על אף תוכנם של המאמרים — לא הייתי נידון לשנות מאסר וגירוש?

פליטים

יום חורף עז. הרחובות ריקים. עם רדת החשיכה נעים צללים אל עבר ביתי. הם מתגנבים בלאט אל חצר. מרים, בת דודתי מארץ־ישראל, שנתקעה בגלל המלחמה כאן, קיבלה לאחר מאמ־צים רבים היתר־יציאה. האנשים שהגיעו לביתה באו להיפרד ולשלוח ברכה לבניהם, בנותיהם ויקיריהם בארץ. הם נפרדו ללא מילים. רק עיניהם העצובות דיברו יותר מכל המילים שבעולם.

אב שחוח גב, ששלח ד"ש לבנו בארץ, מחה דמעה ונאנח: „מי יודע מתי ייפתח העולם?"

כבר בסתיו 1939 הופיעו הפליטים הראשונים ממערב פולין. הם המשיכו להגיע אף מאוחר יותר. היו ביניהם שידעו לספר על משטרם ה„חדש" של הגרמנים בפולין ויחסם ליהודים.

הם באו ביחידות. ואחר כך במשפחות שלמות. מהם שהמשיכו לנדוד לתוך עריה של רוסיה ומהם שהתיישבו במקום. הם קשרו קשרים עם יהודי המקום על אף השוני בדיבור ובהליכות. היו ביניהם בני עשירים וחרשתנים. הם היו מחוייבים לעתים להסתיר את מוצאם הסוציאלי.

— „סידרתי" היום את אבא שלי — אמר פליט, בנו של חרשתן יהודי עשיר בלודז'.

— ?

— לכשנשאלתי בנ. ק. וו. ד. על מוצאי הסוציאלי עניתי: אבא שלי מנקה ארובות.

בין הפליטים היו אנשים משכילים, מורים, שופעים דעת, חכמה ושירה. בביתו של אייזנבוד התגורר זמן־מה שלמה דיקמן מוורשה. אגדות הילכו עליו בזמן שהותו הקצרה אצלנו. הוא תרגם את שירתו של ביאליק לפולנית וימים ספורים לפני המל־חמה הופיע ספר התרגומים בוורשה. ספר אחד הספיק דיקמן להעביר לווילנה, שיגיע לארץ־ישראל ובכך יינצל התרגום, שלדעת יודעי דבר הוא מהמעולים בין תרגומי ביאליק. שלמה דיקמן היה בעל כשרון גאוני לשפות וזכרון נדיר. ידען גדול בעיקר בספרות, בשירה מקורי ושנון *.

באחד מימי הסתיו יצאתי לגן רדזיביל עם ספר. התיישבתי על ספסל וקראתי. סתיו ביאלורוסי זהוב וספוג תוגה. לספסלי התקרב אדם בעל קומה ממוצעת בשנות העמידה, הרקות כסופות במעט אך המבט צעיר ועירני. הציץ בי ובספרי וכאשר ראה אותיות מרובעות שאל: „האם זה ספר יידיש"? לאחר שהשיחה נתקשרה בינינו הוא הציג את עצמו: שמואל זרומב. פגישותינו נעשו תכופות.

התרשמתי מהאיש, מיושרו, כושר סבלו ונאמנותו. כל שיחה אתו — מסע הפלגה בשבילי ספרות יהודית ועולמית. במרירות ובלעג דיבר לא אחת על הסופרים אשר החלו לשיר „זמירות חדשות" בהתכחשם למיטב אמונתם, עם חצותם את הגבול.

הוא המשיך לשוטט ברחובותיה של וארשה בנופה האנושי. וארשה היתה חלק מישותו. היא היתה קיימת בשבילו כפי שהיתה. ידעתי על תרגומיו של שירה עברית לשפת יידיש, שהתפרסמו בהוצאות מרכז החלוץ. הרגשתי מדבריו את הקשרים העמוקים שקשר עם אנשי „החלוץ". בעיקר דאב על השממה התרבותית־יהודית בה חיים היהודים בבריה"מ.

באחד מערבי חנוכה, בחדרי, ליד כוס תה ולביבות, סיפרתי לו על נסיונות שנעשו להבקיע נתיב לארץ דרך הרי הקווקאז. דמעות־תקווה נקוו בעיניו: „לו יכולתי, הייתי יוצא כעת לקאווקאז אמר.

הוא התגורר בביתו של ר' איצ'ה הכורך, באחת הסימטאות הדלות בשכונת מיכלישוק. בחדרו הצר, הקר והדל עמדו מיטה, שולחן וכסא אחד.

באחד מביקורי, בשעת בין השמשות, בחדרו הדל הוא קרא בפני מחרוזת סוניטות, שרישומן חי בי עד היום. רק שורה אחת זכורה לי מכל מה שקרא:

„עס קלינגט אין מיר דאָס ליד פון נהרות בבל".

הוא שלח אותם לסופר יהודי במוסקבה, אך הם לא הופיעו בדפוס. לימים הלך עם מחרוזת הסוניטות לקץ המר.

(מתוך הספר „עיר ויער במצור")

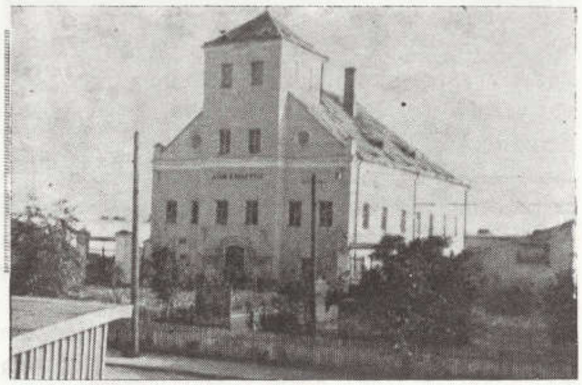
* הוא „זכה" לגלות לסיביר, ומשם, לאחר שנים רבות של מחנות ריכוז בברה"מ, זכה באמת להגיע ארצה וזיכה אותנו במשך שנות־חיים מועטות בארץ בתרגומים מועלים מהקלאסיקה היוונית והרומאית לשפה העברית. שלמה דיקמן הלך לעולמו ב־1965.

השלטון הסובייטי בניסוויז' בשנים 1939-1941

יצחק אלפרוביץ'

מלחמת פולין־גרמניה שפרצה באחד בספטמבר 1939 ירדה על העיר כרעם. איש כמובן לא שיער שנפילתה של פולין תהיה נחרצת ומהירה כל כך. הפולנים ראו במפלתם זו קץ לעצמאותם המדינית ואילו היהודים חשו כי מתקרב הקץ לבטחונם ולחייהם על אדמת פולין.

התגובה האינסטינקטיבית היתה מנוסת בהלה מהערים הגדולות של מערב פולין ומרכזה — אלה הם המחוזות שכבר דרכה בהם רגל החייל הגרמני. יהודים החלו להמלט על נפשם, משפחות שלמות ובודדים ברחו מזרחה. רבים מהפליטים היהודים הגיעו גם לניסוויז'. ב־17 בספטמבר 1939 עם עליית השחר חצו הטאנקים הסובייטים את הגבול הפולני־סובייטי ונעו מערבה „לשחרר את האחים שבמערב בילורוסיה ואוקראינה מעול הפאנים הפולניים". הטאנקים, הפרשים וחיל הרגלים של הצבא האדום נהרו ללא הפסק ברחובות העיר.

הראטוש (בית העיריה) בשלוט הפולנים נהפך לבית העם בימי שלוט ברית המועצות (1939—1941).

אין דעם סאוויעטישן פעריאָד (1939—1941) איז דער ראַטוש פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ „פאָלקס־הויז".

אין די פוילישע צייטן איז אין דעם בנין געווען דער שטאָטראַט (מאַגיסטראַט)

מיד התארגנה המיליציה האדומה שמפקדיה היו הבילורוסים: מקסימוביץ, ויטושקה והיהודים לייזער גיצוב וזאב לובצקי.

הסובייטיזציה, וכל הכרוך בה לגבי מבנה החיים המסורתי היהודי דהרה בצעדי ענק בניסוויז' ובכל שטח הכיבוש הסובייטי. השלטונות הסובייטיים קיבלו תחת חסותם את כל חיי הכלכלה בעיר. הולאם הרכוש הפרטי, חוסל מקור הפרנסה — המסחר. כולם התחילו לחפש עבודה. אך לא קל היה להשיגה באין חרושת בעיר.

לאט לאט הסתדרו בכל זאת החיים, במקום חנויות פרטיות החלה התארגנות חנויות קואופרטיביות. האוכלוסיה המקומית והיהודים קבלו את הדין בלית־ברירה, אך בעיקר דאגו היהודים, מה מביא להם המשטר החדש?

את הגזירות הראשונות של שידוד המערכות הכלכלי התחילו לבצע פקידי השלטון החדש שבעיר אשר כל הפקודות יצאו מלשכתו של מזכיר המפלגה הקומוניסטית — הקומיסר סירוטקה.

ההלם הראשון שקבלו יהודי העיר היה מאסרו של ר' יואל רוזובסקי, זימל פערעלמאַן, כ"ץ ובערע קאפעל.

אנחנו הכרנו את „הפושעים" האלה. ובמה חטאו?

יואל רוזובסקי יושב־ראש הקהילה היהודית, ההסתדרות הציונית וסגן ראש העיר — האיש המכובד והנערץ הזה שבמשך עשרות שנים העמיס על שכמו את דאגות הציבור, נכלא בבית הסוהר בניסוויז' ואחרי חקירות ממושכות בלילות הוגלה לסיביר ועקבותיו נעלמו. זמן קצר אחרי מאסרו של ר' יואל רוזובסקי נאסרה אשתו ובנו בנימין.

מאסרו והגלייתו של ראש הקהילה זעזעו את הקהל היהודי. היה זה למעלה מכל ספק שמאסר זה — מהווה הנחתת מכה קשה בעצב המרכזי של החיים הציבוריים בניסוויז'.

זימל פערעלמאַן — בעל בית מלאכה של חייטות „אקספלאוטאַטור" של 7 פועלים — חייטים, שהיה „מוצץ" את דמם של הפרולטרים ונוסף לזה היה החייט האישי של הנסיך ראדזיוויל — לכן מקומו „ביי די ווייסע בערן".

כ"ץ — סוחר עצים — „בורזשוי" לפי הקטגוריה הסוציאלית — מקומו של „בורזשוי" — בבית הכלא.

בערע קאפעל — מי לא הכיר את הבחור הצנוע הזה, שחלם כמו חברו אַרע קאַדזשאַב שבמשטר של פועלים הוא יצא סוף סוף מה„חסידישע שטיבל" ויעבור לגור „ביי סווידען אין מויער", או לפחות „אין בומשטיינס מויער".

את בערע האשימו הסובייטים שהוא רצה להצית את ה„שניידערשע אַרטעל בו עבד ולפי כל הסימנים הוא מילא משימה יסודית של האינטליג'נס סרויז' האנגלי — „אַן ענגלישער שפיאָן" — ולא חשוב שבערע קאפעל בכלל לא ידע על איזו פלנטה נמצאת אנגליה. ועוד מצאו החוקרים של ה"נ. ק. וו. ד. שבערע קאפעל היה חבר „פרייהייט" בניסוויז'. והרי „פרייהייט" — היא תנועת הנוער של „פועלי ציון" ופועלי ציוניזם — זה סוציאל־שוביניזם — אז מקומו של סוציאל־שוביניסט בבית הסוהר. וכך הובילו את בערע קאפעל באזיקים „צו דער ניעסוויזשער טורמע", ומאז נעלמו עקבותיו.

העדה הניסוויז'אית רעדה. הרי לא היו חסרים „סוציאל־שוביניסטים" מסוגו של בערע קאפעל בניסוויז' ואם כבר אוסרים את בערע — אז מה כבר אפשר לצפות מהבולשביקים?

ה"נ. ק. וו. ד' בניסוויז' בדקה גם את הארכיון העירוני, כדי לעמוד מקרוב על עברם הפוליטי והכלכלי של תושבי העיר. נוסדו קואופרטיבים, שהעסיקו את החייטים, הסנדלרים, הנגרים ובעלי מקצועות אחרים. רובם היו יהודים.

הקואופרטיב של הסנדלרים שוכן בבנין של הקהילה לשעבר, הקואופרטיב של הנגרים היה בבנין של ה„תלמוד־תורה" וב־„שטיבל" של ה„קאַלטע־שול" עשו מחסן לרהיטים שבורים. את בית־הכנסת של השוק („די מאַרק־שול") הפכו למועדון העירוני לרקודים. וכשמתפללי בית־הכנסת של ה־„מאַרק־שול" העיזו לפנות לשטונות שישאירו את בית־הכנסת הזה ל־תפילה — התשובה הקצרה שקבלו היתה „הנוער היהודי שלכם תובע זאת"..

בד בבד עם השינויים בשטח הכלכלי, התחוללו השינויים בחיי יום־יום, בהווי, בתרבות, בחינוך ובדת. חיי הציבור היהודי שותקו, מוסדות ציבור כאילו לא היו בנמצא. אנשים שמוצאם הסוציאלי לא „כשר" ובעלי עבר פוליטי, החלו להיקרא לחקירות ל־"נ. ק. וו. ד.

בעיר פיזרו את כל מוסדות החינוך: „התלמוד תורה" הישיבה הקטנה, בית ספר „תרבות" נהפך לבית ספר רוסי לכל דבר, ה„יידישע פאָלקס־שול" המשיכה אמנם את הלימודים בשפת יידיש, אבל לא למדו שם את ההיסטוריה של עם ישראל תנ"ך וכו'. החל טשטוש התרבות היהודית והתחילה רוסיפיקאציה מהירה וקפדנית.

משה אייזנבוד בספרו „ניעסוויזשער יידן" כותב:

„אַט איז די „תרבות" שול געשלאָסן. קלאַנגען גייען, אַז

מען דאַרף אָנהויבן לערנען יידיש. יידיש, זאָל זיין יידיש, אַבי לערנען, איינס איז קלאָר: די העברעאישע ביכער פון דער שול־ביבליאָטעק קען מען נישט איבערשרייבן — זיי וועט די סאָוויעטישע מאַכט באַשטימט צונעמען און פאַרניכטן".
(עמ. 81).

והמורה לשעבר של בית ספר „תרבות" שלום חולבסקי מתאר כך את המצב של בית הספר „תרבות" עם בואם של הסובייטים.

„בית הספר „תרבות" החל להורות ביידיש. קשה היה להימצא במחיצתם של הילדים. נפשותיהם התמימות נתענו, הם נראו עזובים ונבגדים... רק לפני חודשים ספורים בלבד צלצלה השפה העברית בפיהם בדיבור בצחוק, במשחק, בצלי־לים מלאי חיות וחדווה... ולפתע: שפה אסורה.

בתחושה מושחזת תפסו הילדים את מלוא ההתעללות. הם גם הבינו את כללי המותר והאסור, ובעיקר בזמן השעורים. רק בהפסקות, לעתים קרובות היה עובר ילד ולוחש לי: בביתי החבאתי „לשון וספר", אתמול הדלקנו בבית נרות חנוכה ושרתי, „מעוז צור ישועתי". עוברים, אומרים ואינם מסבים ראשם לאחור. באותם ימים קבלתי גלויה מתלמידי העיר ראקוב והם כתבו לי שהם ממשיכים בקבוצות מחתרת ללמוד תנ"ך. הרגשתי שזהו שכר רב לעמלי".

(מזכרונותיו של שלום חולבסקי)

תקופת היידיש לא ארכה ימים ולפי הוראות השלטונות החלו הלימודים להתנהל בשפה הרוסית על אף הקשיים המרו־בים שנגרמו בכך למורים ולילדים כאחד. לבית הספר נתקבלו גם ילדים של קצינים ופקידים סובייטיים יהודים ולא יהודים. גם הגמנסיה הפולנית בעיר ע"ש סירוקומולה הפכה במשך הזמן לבית ספר תיכון רוסי.

השלטונות הסובייטיים זירזו בסוף 1940 בבילורוסיה המע־רבית את הבחירות הראשונות לסוביט העליון ועל ידי כך נתנו גושפנקה סופית לסיפוח בילורוסיה המערבית לרפוב־ליקה הבילורוסית. סיפוח רשמי זה נעשה כמובן אחרי שבבי־לורוסיה המערבית „טוהרו" האלמנטים העוינים למשטר. ברחוב היהודי הקיף המחנה היהודי של „אויבי העם" את כל המפ־לגות הציוניות וגם את ה„בונד".

פליטים יהודים שהגיעו לניסוויז' מאזורי פולין המערבית וסרבו לקבל תעודות זהות סובייטיות נלקחו בלילות והועברו למחנות הגלייה שבצפון ברית־המועצות.

הסובייטים הביאו לעיר משב רוח אחר, היתה אוירה של שינוי ערכים. הנוער הניסוויז'אי שהיה כולו ציוני ומושרש בספרות העברית שותק בכל פעולותיו ונאלץ מטעמי בטחון להתקבל בשורות ה„קומסומול". הציונות נאסרה ונתרוקנה מתכנה ונושאיה הצעירים התהלכו בעיירתם כאנוסי אמונה ויעוד. הורגש דכאון בחיים ובחברה.

מין ערפל אפף את כל המבטים למרחקי החיים.

הנוער היה מתכנס באולמי ה„ראטוש" ובמועדון של ה־מאַרק־שול, שנהפך למועדון העירוני· שם רקדו ושרו. מוניק זרחין הקים להקה יהודית של צעירים מהנוער הניסוויז'אי, הם הופיעו עם קונצרטים בניסוויז' ובערים שונות. הלהקה שרה כמובן שירים סובייטיים חדשים.

ניסוויז' היתה אחד המקומות המעטים שבהם קמה מחתרת ציונית־חלוצית והיא נישאה על כתפיהם של חברי „השומר הצעיר". את המחתרת אירגן בסיכון רב — חבר „השומר הצעיר" והמורה ב„תרבות" — שלום חולבסקי. ודאי שאלה לא היו היחידים שנשארו נאמנים — אם המדובר בנאמנות מאורגנת. חברי „השומר־הצעיר" — עם כניסת הסובייטים שמרו במידה רבה יותר על „קיום קבוצתי".

וכך מספר שלום חולבסקי בספרו „עיר ויער במצור" על הפגישות והפעולות החשאיות:

„פגישותי היו לרוב עם חברי „משמר העמק" — גדוד המדריכים ובעיקר עם סיומקה פרפל, חדוה לחר־ביצקה, וצילה גילירביץ, דבר ראשון שנעשה ע"י החני־כים, הצלת ספרים עבריים מהספריה המקומית והח־באתם. הספריה היתה הבית הרוחני של הנוער. חיינו בהרגשה עמוקה, שספר שיאבד — לא יושג עוד לעולם".

מקומות המחבוא היו שונים: מעליית הגג ועד למדפי הש"ס שבבית־הכנסת הגדול. עבודה זו נעשתה במסירות רבה".
(עמ. 25).

המטרה של הנוער הציוני היה להימלט מברית המועצות לוילנה, שנמסרה על ידי הממשלה הסובייטית לליטא. ואמנם הצליחה קבוצה די גדולה מ„השומר הצעיר" ו„גורדוניה" „לגנוב" את הגבול הסובייטי—ליטאי והגיעו בשלום לוילנה. שם הם הצטרפו לחבריהם שהיו מרוכזים בקיבוצי הכשרה.

אבל השלטונות הסובייטיים שמו עינם על פעולה זו ובמקרים רבים הצליחו אנשי נ. ק. וו. ד. ומשמר הגבול הסו־ביטי לתפוס את הבורחים ולאסרם. כך נאסר יאנקל חרלפ ונשלח לסיביר הרחוקה.

יש לציין שנציגות „השומר הצעיר" מנסיוויז' פרידה לחר־ביצקה וצילה גילירביץ השתתפו בכינוסים מחתרתיים של „השו־מר הצעיר" בלבוב ובלוצק.

הקהילה היהודית ומוסדותיה היהודיים נאלצו להשתלב במס־גרת המקובלת של המשטר הסובייטי ולמרות המאסרים התכופים והרדיפות של „האלמנטים ההרסניים" הציונים לא פסקה הפעי־לות הציונית· אכן ניסוויז' שמרה על כבודה, ומסירותה, דגלה הורד אמנם בכוח השלטון, אבל לא נשמט מידיהם הנאמנות של פעיליה והפעילות המבורכת הזו מצאה את המשכה בגיטו ואחר כך בפרטיזנקה.

וכך במשחק כפול וכפוי, תוך הסתגלות אישית כלפי חוץ, לעיתים פחות או יותר מוצלחת ולעתים טרגית, תוך נפתולים קשים של הפרט והכלל, זרמו חודשי החורף והאביב של 1941. יהודי ניסוויז' התאמצו וסברו שבמשך הזמן אולי יצליחו ליצור כלים אחרים מותאמים לנסיבות החדשות, אך באותו אביב וקיץ 1941 שבו צעדו יהודי העיר לא בלי תקוה לקראת העתיד, כבש הצבא הגרמני ביום 27 ביוני 1941 את העיר.

באו ימיה האחרונים של קהלת ניסוויז'.

הדי השואה

...ולברוח אין לאן. נסתמו כל מבואות המקלט...
ואתא גורל אכזרי — בידך הפקרנו היש.
מנוסים יהודים בסבל אסונות מדורות עד —
הן באנו עד הנה מדרכי מים ואש.
אך מה שהתנסו הדורות — כלול את כלם את כלם —
לא ישוו נוכח מבול־האסונות האיום שזנק ובא —
לא ידעו הקורות עוד זדים כה צמאים לדם,
וסב: כזה של יסורים באימה.
אימה!... זו אימת מפקרי אדם ננסים
בתפת זדונים ענקים זממו אבדן עם רב...
הן נמשכה עול עבדות, בדם העמל מתבוססים,
אך האימה... לא אימת העבדות ולא מגור הרעב —
זו האימה — רוות את צמא השגעון השחום

ערב התייחדות יוצאי ניסביז׳ בישראל עם קדושי העיר בט׳ מרחשון, בבית ציוני אמריקה בתלאביב.

ניעסוויזשער יידן אויף איינער פון די אזכרות געווידמעט דעם הייליקן אָנדענק פון די ניעסוויזשער קדושים, ט׳ מרחשון, אין בית ציוני אמריקה אין תל־אביב.

בשפך של דם מכל מיני מיתות — יסורים:
בחטוף יהודים מבית ומרחוב ובטבחום
ובהכריח אחים חולל על תל אחיהם הקבורים — — —
זו האימה — לפחד בעמל פן כדור יהלומך,
ושלו לא תדע בדממת לילות וימים...
למגר את צלו של יום ושל יום־חג
פן יערכו זדי הס.ס. משחק־דמים.
זו האימה — אור לא תראה בה ותקוה.
ואתה כנצלה בתופת האימים על אש... —
ולברוח אין לאן, נסתמו כל מבואות המקלט —
חוסה נא גורל אכזר בידך הפקרנו היש...

בזכות מי (1942)

חשוך פתרון אתמהה לעצמי:
בזכות מי? בזכות מי? —
הן הגורל הפקיד ביד המות הזד
את כלם את כלם... —
ההותירני לעד
בהתבוססי בדמם?
הן יחד הלכנו אל קבר אחד
והמות פקח במאות עיני רובים
ורק אנכי בין מתי המעט
נמלטתי בנס בברד החצים.
ומי שמר על דרכי ביערות

ישי מזין

שבשוליהם המות ארב.
שלא פעם זנק מכל זויות
וערך לו „ציד" באיומי כליו.
ומי חפף על צלי בדרכים
בדרכים איומות מפקרות לרצח,
אי דחופי־רעב נטרפו אחים
באור ימים ובלילות מחשך. —
הבזכות אמי — גבול לא ידעה
אהבתה לבנה האין־סופית
שגם במותה סככה על בנה
באהבתה האלהית.
הבזכות לבי — קמע הפלאים
שהשתרין בשריון אמונה אל חת!
שגם בהלום המות מאפסים
הוא בטח בנסים והתעודד!
הבזכות מולדתי — קניתי בה זכות
באהבתי אליה מתוך געגועי
שברגע איום היא תט לי יד פדות
ותחופף על חיי!?

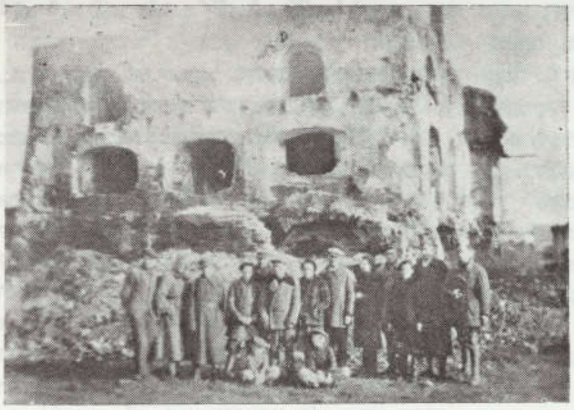
בשובי

בשובי:
מנדוד ביערות רחוקים מטולטל בין נחשולי הויה
עם רובה על כתף ואבני יגונים בלב
שבתי אליך עירי — ערש ילדותי החיה
ובשובי עריר אל קבר אהובים — עלה הכאב.
פרעו עשבי לענה בין אבני מרצפת רחובות
מגילות אימים חרתו מסדי בתים נהרסים
יבבה „איכה" איומה מכל זויות קרובות
מול שמש אדם אדמה בדם אחים מתבוססים.
לשוא בקשתי בני עמי — הזד טבחם זה כבר
רק נכרים יוצאים קבל תמהים ונאנחים...
ובצהרי אב עוברני רסט מצינת ישימון נכר —
לא פה המקום לי — אברח אל קבר אחים.
יש תל ארוך בבטן אדמה הרת חבלי־חרדה
פה טובחו ופה טומנו בני־עמי ביד זד — חיה
מסביב עצים לוחשים כמספרים סוד ברעדה
איך מות אכזר — זד הביא עם תף לכליה.
עמדתי נציב עצבת בלי ניב ויקוד חרונים
וגעגועי התדפקו על תל סתום נעלבים.
הבעיתתני שממת־הבדידות רציתי קרוא בפעמונים
חיים נקברו פורחים, בני בית, קרובים, נאהבים.
לשוא! התאכזר גורל אל־רחמים וחסד
אפפו חולות־ישימון ושמים קדרו לנצח.
עירי ערש ילדותי, לשוא אליך שבתי הנהרסת
אל קצוי עד אברח ממך — ממקום הרצח! — — —

פרידת נכר (1945)

(בעזיבתי את עיר מולדתי נעסוויזש בפולין)
לא אזכירך לברכה ארץ נכר
ובעזבך אותיר לך את קללתי לנצח.
את הצמחת בלבי רק דרדר —
את גרדום הרצח!
על אדמתך שתיתי את כוס־היגונים עד תומה,
מנחלי דם אחי נשפכו על שדותייך כמים...
ודרכי בדרכייך נצטבעה אדומה

את עוֹצת בלבך ואלמת אכזרית
עת לְעיניך
התיללה העוולה הפולחת שמים
ועוד בנייך
עם זדי — העולם
שלחו ידם
להמית
בעד כוס שכר —
לא! לא אזכירך לברכה ארץ נכר!
רק כיתום נעלב
אבוא בית אבא הנחרב
ואוריד אש־דמעה:
פה אושרי עם אח ואחות
תחת כנפי אבא ואמא — —
וכה, בחרדת־קדש על יחפי־בהונות,
אצבור את זכר כל דבר
היה לי כה־יקר
ואצפנם בלב — אוצר־הזכרונות.

שארית הפליטה ליד שרידי בית־הכנסת הגדול בשנת 1945.
די שארית־הפליטה ביי די חורבות פון דער גרויסער („קאַלטער") שול, נאָך דער באַפרייונג, אין 1945.
שטייען פון רעכטס: לייבע סאַראַגאָוויטש, יאַנקל קאָרן, רחל סאַראַגאָוויטש, דוד פּאַרפעל, עלקע פּאַרפעל, גרשון פּאַרפעל, רחל יאָסינאָווסקי (קאַפּלאַן), נאָקדימאַן, אהרון יאַסינאָווסקי, מאיר קוץ, נח באַסקיר, וועלוול גורוויטש, גרשון פּאַיאַנס.

ניסוויז׳ שהיתה ואיננה עוד

גבריאל כץ ז״ל

נסויז׳ היתה עיר ואם בישראל. רחובותיה מלאו יהודים צעירים, מבוגרים, קשישים וזקנים. בנות ישראל נאות וחמודות, נשים צעירות והדורות, וגם זקנות וישישות. כולן ספוגות תרבות יהודית עממית מדורי דורות. ניסוויז׳ עיר של יהודים. ולא סתם עיר, כי אם מוקד הסביבה הקרובה והרחוקה.

יהודי נסביז׳ הוכרו בכל. לא בהיגויים המיוחד, ובשפתם העממית, כי אם גם באורחותיהם של שיח ושיג, של הליכות חיים מיוחדות ומקובלות ברבים.

יהודים אלה היו כעין שבט מיוחד, טבוע בחותם עממיות בלתי שכיחה, מקור של חכמת־חיים ולקח נסיונות, משופע אידישקייט וגילוי לב שבכל בניו ובנותיו.

רק משוררים שהאזינו לרחשי חייהם הגלויים והסמויים ואשר התרשמו מאורח־חייה של קהלה יהודית זו, הצליחו להנציח משהו מהחן והחסד, התפארת והקדושה ששקקו בסימטאות הצרות המאוכלסות יהודים, אוהבי חיים וחדורי כבוד אלה.

בנסביז׳ זו, שהיתה למודת צער ויסורים, רדופת אויבים וצוררים, רוכזו כוחות יצירה רבים. היו שם עמודי תורה מובהקים וכן רבו קטנים בחכמה ובדעת, במוסר ובתוכחה, בהוראה ובהדרכה.

ניסוויז׳ מפוארת זו הוכחדה בפתאומיות בלתי משוערת ובזוועה מקפיאת דם, בידיהם הטמאות של קלגסים נאציים. הרבה לבבות חרדו לגורל יהודים אלה ולא יכלו להצילם.

כיצד עלה הכורת על יהודי ניסוויז׳? בודאי לא כל הפרטים המלאים נודעו ולא כל הצפונות נחשפו, אבל עובדה היא: אין עוד יהודים בניסוויז׳. באלפיהם נאספו לשדה הקטל המשותף ומי יודע מה היו מאווייהם הטמירים בעמדם לפני חרמש המות? ההאמינו כי קרוביהם ובניהם בכל מקום בעולם עוד יזכירו אותם ביגון ובאבל?

לא זורחת עוד השמש על יהודי עירנו. והלבנה אינה משקיפה עליהם. הצפרים אינן מצייצות עוד לילדים בעלות השחר ובדרכם לבתי האולפנה. את פרחי הגנים קולעות ידים זרות לזרים, אבל אלה בודאי לא יושמו על קברי הקדושים.

מן האדמה רוויית הדם והמות צועק לא קול אחד בלבד, כי אם קולות רבים, קולותיהם של הנרצחים, וקולותיהם של הצדיקים, אנשי המוסר והחסד מכל הדורות. קולות חנוקים אלה זועקים ממרחקים ומזעזעים בקול דממה דקה שבנפש את האחים והאחיות, הבנים והנכדים, הקרובים והרחוקים, שלא נרגעו אף רגע מאז שמעו על השואה שעברה על תפארת העם ובודאי הזעקה הזאת לא תושקט ולא תושתק, בלתי אם יוכרז לְקץ הימים: „מנעי קולך מבכי".

זכרונות מימי המלחמה

יוסף דמשק

בשנת 1942 ברחתי עם אחי ואחיותי מגיטו ניסביז'. הצטרפתי לקבוצה פרטיזנית לוחמת על שמו של יוזק מרחבינסקי. הפעולה הראשונה שלי היתה לחזור לניסביז', כדי לשחרר את אסירי בית־הסוהר שם. לאחר שחזרנו ליערות ניסביז', החלטנו לצאת למארב בכביש ניסביז' — סטולפצה. ירד גשם שוטף, ואני הוצבתי כמאה מטר מהמארב, כמקשר, להודיע, על הופעת הגר־מנים. ולפתע הופיעה המכונית הגרמנית. היה סיפק בידי להודיע על כך למפקד, ויריתי ברובי קצוץ הקנה לתוך חלון המכונית. המכונית נעצרה. גרמני אחד נהרג והשני ברח. אז עלינו כולנו על המכונית הגרמנית ונסענו בכביש, במגמה לפגוש מכונית גרמנית נוספת. אחרי הרהור נוסף החלטנו לא להסתכן יתר על המידה ושרפנו את המכונית ביער. בדרכנו נתקלנו במשטרה הגרמנית והרגנו שוטר גרמני. חברנו היקר, שהצטיין בקרב, ברל אלפרוביץ ז"ל, המקלען, לבש את המדים הגרמניים, ואז החלטנו לנוח מעט. אולם מנוחתנו לא ארכה זמן רב, לא הרגשנו כי הגרמנים הצליחו לכתר אותנו ופרץ קרב אכזרי בין קבוצת פרטיזנים קטנה לבין הגרמנים שעלו עלינו כמה מונים. לבסוף, פרצנו את הטבעת, אבל בקרב זה נפל כגבור ברל אלפרוביץ ז"ל.

בהמשך פעולתי כפרטיזן, אחרי התארגנות עברתי לבריגדה „זא סוביצקויו בילורוסיו" („למען ביילורוסיה הסובייטית"). מפקד הגדוד היה וסוטין. תחילה הייתי סייר מחופש, כרועה בקר בבגדים אזרחיים. הייתי אז בן שלוש עשרה. השתתפתי בקרבות פנים אל פנים עם הגרמנים, שלוש עשרה פעמים. השתתפתי בפעולות חבלה במסילות ברזל. פוצצתי פסי רכבת. השתתפתי בפיצוץ רכבת.

בשנת 1943 התארגנה משטרה בילורוסית שבראשה עמד קצין בילורוסי, בשם ויגניצה, ממפקדת וולוז'ין, בזמנו סבלנו קשות, מפני שלבשו בגדים כשלנו, וגרמו לנו אבידות בנפש.

בסוף 1943 נתקלנו במפתיע אני ושבעה מחברי הפרטיזנים בקבוצה בילורוסית זו. לאחר קרב קצר נהרג מידי הקומנדנט ויגנצה. לקחתי את בגדיו ואת סוסו. לבשתי את בגדיו הארוכים וחזרתי עם חברי ליחידה. על פעולה זו קבלתי אות הצטיינות מממשלת רוסיה. נוסף לזה קיבלתי העיטורים: אות הפרטיזן ואות הנצחון. במשך השנתיים וחצי של שהייתי בין הפרטיזנים, קבלתי שלושה ציונים לשבח.

למדתי וחונכתי בבית ספר „תרבות" בעירנו. מורי היחיד שניצל — הוא הפרטיזן שלום חולבסקי.

בצל המוות

שולמית גורדון־דמשק

היום המר והנמהר לא איחר לבוא. הי'ה זה ז' באב תש"ב — חודש המועד לפורענות מימים ימימה. הלילה אור ליום זה, נקבע ע"י הבחורים, לבריחה מן הגיטו. בשעה 11 הוקף הגיטו ע"י שוטרים בילורוסים וגרמנים. מעבר גדר־התייל שהקיפה את הגיטו, הועמדו שוטרים ברווחים של 4 מטר זה מזה, שמנעו כל בריחה. הלילה היה אפל. מדי פעם פילחו יריות את האוויר ולא ידענו סיבתן: האם נורו אנשים בנסותם לברוח או נורו יריות הפחדה, לבל יעז איש לצאת את הגיטו.

אחי הגדול משה יצא מביתנו להיפגש עם הבחורים. איש איש פנה למקומו המיועד לו, ולענות באש התחמושת שהיתה ברשותם, על כל נסיון השוטרים לפרוץ לגיטו. עמדתו של משה היתה, על יד ביתנו לשם עמד להגיע ממקום הפגישה. שעת חצות קריבה. השוטרים שניצבו ליד הגיטו, הרגישו בו והחלו לירות לעברו. הוא התקדם לכיוון ביתנו בהסתתרו מדי פעם מן היריות. הבתים לפני ביתנו היו דלילים ומרוחקים זה מזה. וכאן נאלץ אחי לזחול על ארבע, כי לא מצא מחסה לו, ולפיכך נמצא באש צולבת ורק לפנות בוקר הגיע למטרתו. בבית היו עצבינו מתוחים מאוד. משמשמענו יריות תכופות אחרי חצות ומשה טרם חזר, נפלה עלינו אימה, כי חששנו שניפגע מן היריות, והגרוע ביותר שאי־אפשר לצאת לקראתו מחמת האש התכופה מצד השוטרים. עם שחר משהגיע משה ראינו, כי בבי'ת־הקברות שמעבר לגיטו, לא הרחק מביתנו, חופרים בורות. ברור היה לכל, למי מיועדים הבורות הללו.

העמדה, שממנה הוטל על משה לפעול מוסווית היתה בגינה לצד הגדר. מעבר לגדר עמדו השוטרים מצויידים במכונות היריה, שלועיהן היו מופנות לעבר הגיטו, ומשה לא יכול היה לעבור את המרחק הקטן מביתנו לעמדה שלו. הרצון לחיות גבר. מי שחיפש מחבוא ניסה לברוח, אולם השוטרים ירו בכל מי שנראה לעיניהם מחוץ לבתים.

לביתנו נכנס קרובנו ואמר כי יש לו כסף רב והוא יציע אותו לשוטרים כפדות לחייו. קרובי זה גידל את בת אחיו, ילדה כבת 6. הורי הילדה נהרגו בשחיטה הראשונה. שכננו נכנס אלינו ואמר לנו, שמתחת לביתו מחבוא מוגן, ואנו יכולים להצטרף אליו. משביקש גם קרובנו להילוות אלינו לאותו מקלט, סרב השכן להכניס את הילדה, שמא תצעק או תבכה, בשמעה יריות או התפוצצויות, ואז יתגלה מקום המקלט. אז החליט קרובנו לנסות את מזלו והלך הישר לגדר ושם מצא את מותו.

משה, שהתייאש מלהגיע לעמדתו, הצליח להגיע למרכז, ובאותו הזמן השתולל כבר הקרב במלוא תוקפו. הוא סיפר, שלפני השער נעצרה מכונית והגרמנים שבתוכה ביקשו שיצאו אליהם בעלי־מקצוע אחדים, ביניהם מילשטיין, מומחה ובעל בית־חרושת לטקסטיל, וגם יו"ר הגיטו ומשפחתו. איש מבעלי־המקצוע לא רצה ללכת ומילשטיין זה כבר ימים אחדים שלא חזר מן העבודה (שיערו, שברח ליער, ואמנם הוא נשאר בחיים). היחידי שנאות לצאת היה יו"ר הגיטו, אך בהגיעו לשער הופיעו לקראתו בחורים, אשר בשעתו מנע את בריחתם על־ידי לחץ ואיומים, והזהירוהו. שגורלו קשור בגורל יחד עם תושבי הגיטו ועליו להישאר כאן. אך משעמד על דעתו — פגע בו אחד הבחורים, ועל המכונית שבאה לקחתו נזרק רימון־יד.

פרץ מטר יריות. ערימת הקש הוצתה. הופעל הנשק שבידי הבחורים, ועד מהרה הגיעה תגבורת צבאית, כדי לתגבר את השרשרת, שהקיפה את הגיטו. החיילים ירו לכל עבר, ואחדים מהם נפגעו. אמא ביקשה להרחיקנו מהחלון הנשקף לצד הגרמנים. אך בעומדה בדלת החדר פגע בה כדור ליד הלב, היא צנחה ארצה. יהודית אחותי ואני רצנו להבהי'ל רופא, מכל העברים ירו עלינו, כמדומה שגם לא התכופפנו ואף רצנו בכל כוחותינו. הרופא סי'רב ללכת, בי'ודעו שבי'ן כה וכה כולנו אבודים. שתינו בכינו, ביקשנו והתחננו עד שניאות ללכת. אנשים באו וביקשו ממנו אופיום, והוא חילק כמה שהיה לו, לבסוף הודיע שנשאר לו רק מעט בשבילו (בביתנו כבר היו אז הכדורים הנ"ל). רצנו הביתה בלוויית הרופא. שוב היה עלינו לעבור את אש הרובים.

עד שחזרנו הביתה כבר איבדה אמא הרבה דם. הרופא חבש את פצעה אך אמר לאבא, שהיא לא תישאר בחיים.

שוב הופיע השכן וביקש, שנלך אליו למקלט. אולם איש מאיתנו לא הסכים ללכת בלי אמא, ולשאת את אמא איתנו היה בלתי אפשרי בגלל היריות מכל הצדדים. **לשם זהירות, צריך** היה להתגנב למקלט אחד אחד, כדי שהגרמנים לא ירגישו בנו. כולנו התישבנו מסביב לאמא, שלא בכתה ואף לא נאנחה. היא רק אמרה: „ריבונו של עולם, מדוע מגיעה לי מיתה קשה כזו?" כפי הנראה שמעה אמא בהציע השכן את מקלטו, והיא אמרה: „לכו ילדים, אני אמות תחתיכם ורצוני, שאתם תחיו". אבא ישב על הארץ ליד אמא, שהפסיקה לדבר, ואמר: „לכו ילדים ואני אשאר על־יד אמא. יחד חיינו ויחד נמות". איני תופסת כיום, וגם באותה שעה לא ידענו, איך קרה הדבר, שעזבנו את הורינו לבדם.

כשנכנסנו לבית השכן, כבר היו בני ביתו במקלט. ירדנו למקלט. ראינו שם ילדה, בת אחת המשפחות, שגרה באותו בית, יושבת על הארץ ובוכה. אבי הילדה אמר, שעוד מעט הילדה תפסיק לבכות, כי נתנו לה אופיום. אם הילדה לא יכלה לשאת עוד את בכי הילדה ולקחה אופיום אף היא.

הראשונים הגיעו למקלט שלושת הקטנים ממשפחתנו. יוסף, אחי הקטן, אני ואחותי יהודית, הגדולה ממני בשנתיים. כעבור רגעים מספר הגיע משה, אחינו הגדול, הוא בא בריצה, ומרחוק כבר צעק שיפתחו מהר. הגרמנים היו כבר בפנים הגיטו. הם רדפו אחריו וירו עליו. הוזזו שני קרשי הרצפה והוא ירד אלינו. אך הספיקו להחזיר למקומם את שני הקרשים, וצעדים נשמעו בבית. הילדה הפסיקה את בכייתה. שמענו צעדים מעל לראשינו. שמענו כיצד ארון נופל על הרצפה, פותחים את פתח המרתף ויורים פעמים מספר. היה ברור, כי אלה הם, אשר רדפו אחרי אחי משה, ומחפשים אותו. כל רגע עלולים הם לגלות את פתח המקלט. עצרנו את נשימתנו. הדקות נמשכו כימים. שמענום דופקים בקת הרובה ברצפה ונכנסים לחדר, שתחתיו אנו חבויים. הם גם גילגלו איזה דבר עגול על הרצפה, כדי למצוא הד לחלל ריק מתחת לרצפה.

בעשיית המקלט חובר ארגז עפר תחת שני הקרשים, של הכניסה למקלט, למנוע הד של חלל ריק, והרודפים אחרינו, בהיותם בטוחים, שמישהו מסתתר בבית, התחילו לעקור את לוחות הרצפה. אם הילדה שלקחה אופיום התחילה להשמיע קול חנוק. השכן חישין אחד השכנים שהשתתף בבניית המקלט, אמר לבעל האשה, שישים ידו לפיה. לבל יישמע קולה. הבעל עשה כן. קשה היה להבין ,איך לא שמעו את הגניחות, בו בזמן שאנו קלטנו כל תנועה שלהם. ואולי כבר גילו מחבואנו ומשום כך הם מוסיפים לעקור את לוחות הרצפה? שמענו קולות פקודה הבאה ממרחק, ואז עזבו הגרמנים במהירות את הבית. האשה נשתתקה לעולמים. מסביבנו וממעל השתרר שקט. עוד הגיעונו הדי יריות וצעקות ממרחק. שמענו טרטור מכוניות. לאחר מכן השתרר שקט מוחלט. כעבור שעות מספר, שוב שמענו צעדים. חישין הסתכל בין סדקי הרצפה וראה, שאין אלה שוטרים, אלא שכנים נוצרים, שכפי הנראה באו לשדוד. כולנו נעצנו עיניים בחישין המציץ בסדקים ומניע מידו הימנית לאות ארגעה, כלומר, שאין סכנה גדולה.

בחורף, כשאזלו עצי הסקה, פרקו בעלי המקלט בלילות הקרים בהדרגה כעין רפת קטנה, שנמצאה ליד ביתם, והשתמשו בעצים להסקה. הבית בו התגוררנו קרוב היה לביתם ובעל הבית עמד והתפלא: מנין כל כך הרבה עפר בפנים הרפת של השכן? מאחר שבעל הבית ושכניו חפרו את המקלט בכל לילות החורף והקיץ. כשגמרו את חפירת המקלט, עמדו לחפור מנהרה, שתוביל מעבר לגדר ותשמש מקום יציאה בעת צרה (את המנהרה לא הספיקו לחפור). וכל זה היה סודי בהחלט. רק דרי הבית ידעו על כך.

המקלט חפור היה חציו מתחת לבית וחציו מחוצה לו. האור — במידה שחדר למקלט — הסתנן דרך הסדקים שבין הקרשים, שהיו מוסווים ונראים כהמשכה של הרצפה. במקלט אפשרית היתה רק ישיבה או עמידה בקומה כפופה. זוכרת אני את חישין עומד כפוף, ראשו נטוי למעלה ועיניו מציצות מבעד לסדק הרצפה ועוקבות אחרי תנועת הגרמנים. ליד הבית, היתה מדרכה, וכל צעד עליה נשמע לנו כצעדים בבית. נוסף לכך ביקרו הרבה אנשים בבית פנימה. כפי הנראה, שהנוצרים מבני העיירה כבר פשטו על הבתים לשם ביזה ושוד, ואולם אנו במקלט סבלנו קשה מביקורים אלה, וכל הד צעדים דומה היה לנו, כאילו נגלה כבר סודנו.

הבריחה

במקלט כבר החשיך, וניתן היה לחשוב, כי גם בחוץ מחשיך והולך. האנשים התחילו לתכנן בריחה אל מחוץ לגיטו. ברשותם של אחי הגדול, חישין וראובן סקקלסקי היו צבתות. אני לא ידעתי על כך, משום כך עינתה אותי המחשבה — איך נעבור את גדר הגיטו? היה שקט. מהחוק הדהדו צעדים. חישין החליט לפתוח את דלת המקלט, הוציא את מוט הברזל המחזיק את שני הקרשים ובכוח דחף את הקרשים כלפי מעלה, הם התהפכו על צידם, ואור היום פרץ פנימה. חישין, שכאילו ראה מישהו, התחיל לצעוק ולהתחנן בפולנית: חברים, הצילו, עזרו! הדם קפא בעורקינו. אנו לא ראינו איש. שרר שקט מוחלט מסביב. ויתכן, כי חישין, בפתחו את הדלת, דומה כי שמע צעדים על המדרכה ונדמה היה לו, שמישהו נמצא בפנים הבית.

חישין עלה למעלה ועזר לאחרים לצאת מן המקלט. יצאנו מן הבית דרך החלון הפונה לחצר. בחוץ היה עדיין אור מלא, והיה חשש, כי מישהו שראה את חישין בהוציאו ראשו מתוך הרצפה, ורץ להודיע על כך לקומנדנטורה, ולכן צריך היה לפעול במהירות, כדי למלט את נפשנו. צריכים היינו לעבור מרחק של פחות מ־50 מטר עד לגדר הגיטו, אולם, מעבר לגדר, עמד בית, שנוצרים גרו בו. המשכנו ללכת לאורך הגדר עד לפינה שם היא פונה ימינה ומעבר לה צמחה קמה. כאן בפינה התחילו אחי הגדול, חישין וראובן חותכים את גדר התייל. השלושה פעלו בקדחנות. לפתע פתחו עלינו באש רובים מצד בית־הקברות, שהיה בדיוק ממולנו וגם מימיננו, היינו — מול מרכז הגיטו. אך הבחורים פרצו מעבר בגדר, ואנו לא התמהמהנו רגע. במהירות עברנו את הפירצה והתקדמנו לכיוון היריות. ביקשנו להגיע לקמה. הנוצרי, שגר ממולנו מעבר לגדר שהיה מספק לנו חלב בגיטו, ניצב על מרפסת ביתו וצעק: מהר! הימלטו!

לא עברו חמש דקות מעת צאתנו את המקלט, וכבר רבצנו בשדה התבואה שמעבר לגדר. היריות לא פסקו, ומשה אמר, שהוא יזחל הראשון ואנו — אחריו. הייתי בטוחה שהשאר זוחלים אחרי. אך בהפנותי ראשי לראות, מי הזוחל אחרי, הופתעתי להיווכח, שאין איש מאחורינו. אמרתי זאת למשה אחי. שכבנו וחיכינו זמן ממושך, אולם איש לא הגיע. היינו אובדי עצה. לא ידענו, האם שינו האנשים את כיוון הבריחה, או שמא נפגעו מיריות? הייתכן שכולם נהרגו? אחותנו יהודית ואחינו הקטן יוסף היו בין הנעדרים. הצעתי למשה לזחול בחזרה לחפשם. אחי, ששירת בצבא הפולני ועמד בקרבות, ראה כי אש־היריות, מכוונת אלינו, ואמר, שכרגע אסור לנו לחזור צריך להמתין עד שיחשיך היום ואז נראה מה לעשות.

בין צרור יריות למישנהו שמענו קולות הגרמנים בסביבת בית־הקברות, וראינו שהם קרובים אלינו למדי. בית-הקברות שכן על גבעה, הנשקפת אל מול הגיטו. אין כמעט ספק, שהגרמנים הבחינו בנו בעברנו את הגדר. היה מקום לחשוש, שהם דולקים

אחרינו ומחפשים אותנו בקמה. המשכנו לזחול קדימה. ברכי וכפות ידי כבר היו פצועים מהזחילה. משה לבוש היה חליפה, ומכנסיו הארוכים הגנו על ברכיו. אני לבשתי גרביים, אולם כבר בהתחלת הזחילה הם נקרעו, נחבלתי, וברכי הותירו אחריהן סימני דם בקמה. השגתי את משה והצעתי לו לנוח מעט. שכבנו וחיכינו עד שהשמש תרד. היינו עייפים עד מאוד. בשני הלילות האחרונים לא עצמנו עין, גם אוכל לא בא אל פינו מזמן רב, לא היה איפוא פלא כי נרדמנו מיד. אינני זוכרת מי התעורר ראשונה. היה אור דמדומים קלוש. אמרתי למשה, שעוד מעט יבוא הלילה, אולם משה הכיר לפי הטל שירד, כי הלילה כבר עבר ושחרו של יום חדש עלה.

עתה ביקשנו להגיע ליער, בלי לחכות עד שירד היום, שמא ימשיכו הגרמנים בחיפושים אחרינו, ואין להחמיץ אף רגע. אולם, איזהו הכיוון היערה? היום התחיל להתבהר קמעה, אך אסור היה להזדקף ולהעיף מבט על הסביבה. בישיבה, בתוך התבואה אי אפשר היה כלל להבחין מאומה, שירמוז לנו את הכיוון ליער. החוויתי לאחי באצבעי את הכיוון ליער, והיה זה בדיוק הכיוון לגיטו. איני יודעת, לפי מה מצא משה את הכיוון הנכון, אך התחלנו לזחול לעבר היער. עקפנו את בית־הקברות והלכנו דרך השדה. כאן הצטרכנו לחצות דרך סלולה. היה בראשית הקציר, כאשר איכרים רבים עובדים בשדות. מחוץ לשדה התבואה לא היה לנו מחסה. והיתה התשוקה לחיות. לא אגזים אם אומרים, ששום חיה לא יכלה להבעיתנו, כחיה זו המהלכת על שתיים ומדברת בלשון אדם. כי אפילו סתם נוצרי, או עובד בשדה או נוסע בדרך, משיראנו מגיחים מהקמה — עלול הוא להודיע לגרמנים, כי נשארו עוד יהודים בחיים, ואז...

התקרבנו לקצה השדה שלפני הדרך הסלולה. התעכבנו רגע קט. הקשבנו רב קשב, ומשלא הרגשנו באיש, חצינו ועברנו את הדרך. מכאן התחלנו לעקוף וללכת בדרך ארוכה יותר, ובלבד להיות מרוחקים מבתי הנוצרים. פתאום ראינו לפנינו בנין קטן בשדה, כעין בית משאבה, או עמדה. לא ידענו למה משמש הבניין הזה. אף אחי, שהכיר היטב את הסביבה, לא ידע והוא לחש לי להיזהר כי יתכן, שישנה שמירה בתוך העמדה הזאת. עקיפת העמדה כרוכה היתה בקשיים, והעיקר — חבל היה לנו על הזמן. שעת הבוקר כבר קריבה, ועוד מעט תגדל התנועה בשדות. היה עלינו לזחול בשדה זה הזרוע תפוחי־אדמה, ולעקוף את העמדה. הפצעים על ברכי ועל ידי, שהגלידו במשך הלילה, שוב החלו זבים דם. משה אמר לי לשכב בתלם, והוא עצמו זחל קדימה לתור את הסביבה. הוא אמר, שאבוא אח"כ בעקבותיו, אך במקרה שיירו עליו ישתדל לעבור קדימה, ועלי יהיה אז לשנות את הכיוון ולזחול מסביב. אך התחיל משה לזחול, עלתה צעקה: האלט! האלט! (עצור!) זקפתי את ראשי לראות מה מתרחש, והנה קם משה על רגליו ורץ במלוא כוחו, ואיש רודף אחריו. הורדתי ראשי לבל אראה בהיפגע אחי, ואז שמעתי צעקה: דמשק! דמשק! היה זה איזה מזיא, שיצא אתנו יחד מהמקלט. מששמעתי קוראים בשם משפחתנו, נרגעתי. עוד ממרחק שמעתי את משה קורא אליו: אידיוט, למה צעקת?! בינתיים כבר התקרבתי אליהם.

הלכנו שלושתנו והגענו עד לכביש הראשי, המרוחק כקילומטר מהגיטו וכפליים מזה צריך לעבור מהכביש עד היער — ראש מאוויינו. תוך התקדמות שאלנו וחקרנו את מזיא על יתר האנשים, שיצאו אתנו מהמקלט. הוא אמר, שאינו יודע, כי כולם התפזרו, ומאז עברנו את הגדר, לא פגש באיש מהם. הגענו עד לפני הכביש, המוליך מניסביז' לגורודיי. כדי להתקדם לכיוון היער היה עלינו לעבור את הכביש. שוב מתיחות. כדי לחצות את הכביש, נצטרך לעבור על־יד הטרטק (מנסרה), אם נפנה ימינה — נצטרך לעבור ע"י בית־הספר, בו למדנו אחי, אחיותי ואני. הה! אי הימים ההם, בם היינו נטולי דאגה ולא ידענו פחד מהו! אז לא שערנו כלל, כי יום יבוא ונפחד לעבור ע"י בית־הספר, כי סכנת מוות תהא צפויה לנו בפגישה עם אחד המורים או התלמידים.

החלטנו לעבור ע"י המנסרה. התקרבנו לכביש ושכבנו בקמה עד ששקטה התנועה על הכביש, ואז נכנסנו לתעלה שבצדי הכביש. מים היו בתעלה, אולם ההפרעה הזאת לא נחשבה. שוב חיכינו עד ששקטה התנועה לרגע ובמהירות חצינו ועברנו את הכביש ונכנסנו לקמה, שבעברו השני. כאן היה, לפי דעתנו, פחות מסוכן, והרשינו לעצמנו לרוץ במקום לזחול. זה היה הרבה יותר קל, והעיקר — יעיל יותר. השעה כבר היתה שעת בוקר מאוחרת, וזה כבר יומיים, שלא בא אוכל אל פינו. הלכנו בדרך לא סלולה, המקבילה לכביש, ראינו אנשים ומכוניות נוסעות בכביש. הגענו לשדה שהיה שייך לנו. במרחק של כחצי ק"מ לפנינו משתרע כביש, ומצדדיו שורות עצים. ליד העצים הרגשנו בשומרים, שעמדו במרחק ניכר זה מזה, התישבנו על הארץ לשית עצה. כיצד להגיע ליער. אך התישבנו, והרעב והעייפות התחילו להציק לנו ועל הכל — הצמאון שהתלווה אלינו כל הדרך והשתלט עלינו יותר ויותר. באחת הפינות של השדה היתה ביצה שם לא קצרו בקיץ בגלל הבוץ, אלא בחורף, בהתקשות האדמה מהכפור. הגענו לביצה ושתינו ממימיה המער־פשים לרוויה. פתאום שמעתי יריה. אני נופלת ארצה ואומרת: הרי יורים! אך אחי אומר לי, כי פחד שווא היה זה, ואך משק כנפי ציפור גדולה, שטסה בסמוך, שמעתי. המשכנו לטכס עצה. התעורר אצלנו חשש, שאם לאורך הכביש שומרים זקיפים, הרי יתכן, כי היער שלא היה עבות, אף הוא מוקף שומרים.

כאשר התפזרנו בשדה בהמלטנו מן הגיטו, חשבנו כי ניפגש שוב עם אחינו, אחותנו ויתר בני חבורתנו, שנמלטו אתנו יחד, אולם עתה, כשחלפו יום ולילה ואין קול ואין קשב מהם, פרט למזיא התחיל לקנן בליבנו הספק, אם עוד נזכה לראותם שוב. תוך כדי מחשבות אלו נזכרנו על האיכר פיטקיביץ', שאבא הוביל אליו פעם את הדבורים שלנו ב־12 כוורות, משום שפרצה מלחמה בין הדבורים, והוגד לנו, שיש להעביר את הכוורות למקום חדש לתקופה מסויימת. פיטקיביץ' זה גם היה מזמין עבודות שונות בבית־מלאכתנו.

אמרנו לעצמנו, כי אם יהודית ויוסף לא נפגעו מן היריות הראשונות ע"י הגדר, עם יציאתנו מהמרתף של הגיטו, הרי אפשרי ששניהם מצאו מקלט אצל פיטקיביץ'. החלטנו להגיע אליו, ויהי מה, כי אפילו, אם אין הם נמצאים אצלו, יתכן שהוא יודע או שמע על אודותם, והיות וההליכה עד היער בחזקת סכנה הצעתי, שאני אלך, כי אמרתי, שלנערה לא ישימו לב גם יחשבוני לנוצריה. ובכן, לקחתי על עצמי להגיע לפיטקיביץ' ובחזרה להביא אוכל לשני הגברים וגם כובע לאחי, שסבל מכאבי ראש חזקים, ולא היה לו במה לכסות את הראש מקרני השמש.

חלצתי מרגלי את הנעלים והשארתין על־ידם. הייתי לבושה שתי שמלות־קיץ. את השמלה העליונה, אשר היתה בפרחים, קיפלתי עד למתניים, כדרכן של הכפריות בסביבתנו, וכך יצאתי לדרך.

כשהתרחקתי משני הגברים המבוגרים ומצאתי את עצמי בדד מתקרבת אל היער, ניבטתי לכל עבר. עץ יבש או גזע עץ כרות הפחידני. דומה היה לי, כי אדם הוא העומד או שוכב בזה. אף חשדתי כל העת, שמכירים בי, כי ברחתי מהגיטו.

צעדתי בדרך בלתי סלולה בכיוון היער. בהגיעי למרחק של 50—60 מטר לפני הכביש הראשי, העובר על פני היער, השגחתי בשוטרים, שעמדו מצד זה של הכביש. נראה שתפקידם היה למנוע מעבר אנשים וחדירתם אל היער. אמנם היתה לי אפשרות־מה להצליח לעקוף את השוטרים ולחצות את הכביש ולהכנס ליער, אך עלה על דעתי, שיתכן מעבר לכביש שוב עומדים שוטרים כדי למנוע חדירה ליער, וכך עלולה אני ליפול בידם.

ובדמיוני כבר תיארתי לעצמי, את אחי משה מצפה לי, ובראותו שהנני בוששת לחזור, הוא הולך לחפשני ונופל לידי השוטרים, ואזי חסל... החלטתי איפוא לחזור. זוכרת אני, כי חשבתי אז, שאם השוטרים כבר השגיחו בי ויתחילו לירות, אז אתחיל לרוץ. היתה זאת אמנם מחשבה בלתי מחוכמת, כי הייתי עלולה לגלות על־ידי כך את מקום הימצאם של אחי עם מזיא. אולם השוטרים לא השגיחו בי ויכולתי לעשות בשקט את דרכי בחזרה.

בחוזרי נוכחתי לדעת, כי אמנם היו שוטרים במקום, שדימיתי לפני כן לראותם. הגעתי לאחי וסיפרתי להם על הנקודות המסוכנות, בהן נמצאים שוטרים. היה זה בדיוק הכיוון, שמה חשבנו ללכת לאחר שאחזור מפיטקיביץ. עתה נאלצנו לשנות את כיוון התקדמותנו.

עזבנו שלושתנו את הדרך הבלתי סלולה, שהובילה ישר ליער, ובחרנו לפנות שמאלה. בכיוון הכפר רודבקה. הלכנו דרך הקמה הגבוהה כפופים במקצת, ובהיותנו קרובים יותר ליער, התקדמנו לאט ובזחילה. מדי פעם נעצרנו כדי להאזין היטב, אם אין אנשים בקרבת מקום. וכך, בעזרת הקמה הברוכה, הגענו ונכנסנו ליער.

כשחדרנו לפנים היער, ישבנו תחת שיח לנוח מעט ולחשוב את המשך דרכנו. התקשינו לשער, כמה שעות נותרו עד שיחשיך היום, ועל אף הכל חשבנו להגיע בערב אל פיטקיביץ, לו רחשנו אמון, ואצלו נוכל לקבל אוכל ואולי גם צידה לדרך, והעיקר — אולי יוכל לעזור לנו להיוודע על אודות אחותנו ואחינו, אם הם בחיים והיכן הם מסתתרים. בשבתנו כה מתחת לשיח שמענו רישרוש צעדים רוחשים בעלים יבשים. השתטחנו על הארץ, כשעלים גדולים, שצמחו מסביב, מסתירים אותנו במקצת. שכבנו עצורי נשימה. לא רחוק מאתנו הבחנו מבעד לעצים באיכר שהולך לשדהו ומגלו בידו.

הפגישות המשמחות

יום לפני כן הגיעו יוסף ויהודית לפיטקיביץ בריאים ושלמים. האיכר נתן להם לאכול והחביאם בקמה שליד ביתו. לבקשת אחותנו, שלח האיכר את בנו, נער כבן עשר, לחפשנו ביער (כשתיכננו בגיטו בפעם הראשונה תוכנית הבריחה, נדברנו, בני הבית, שאם נאלץ להתפזר, בשעת הבריחה ניפגש שוב ביער). בהגיעו ליער צעק הנער: מישקה וז׳ניה! השמות הם שמות פולניים, לבל יפול עליו חשד, כאילו הוא מחפש יהודים. והרי כך גם קראו גם לנו. כל אותה שעה אנו שכבנו ביער וחיכינו עד שיחשיך, והנער התרוצץ וחיפש אחרינו. אנו לא שמענו את קריאותיו, כי יתכן שהנער לא העמיק ללכת ביער מפחד הגרמנים, ובאותו הזמן חיכינו מעבר לכביש עד לפנות ערב.

נחנו זמן מה ובטרם החשיך, התחלנו לצעוד בזהירות לכיוון הכביש, כדי לעבור אותו ולהתקרב לביתו של פיטקיביץ, עינינו בלשו את הסביבה ומבטנו חדרו אל בין העצים לדעת, אם נראה אדם בסביבה, ולפתע נשמע קול: משה! מישהו התרומם מן הארץ וניצב מולנו. היה זה ברל אלפרוביץ, שיצא מן הגיטו יום או יומיים לפני החיסול. אף הפעם יצא כמינהגו מהגיטו כדי להיפגש עם הנערה הנוצריה שהכיר, אך לא חזר עוד לגיטו, אלא פנה ישר ליער.

עכשיו, נשתפר מעט מצב רוחנו, ויחד עם הכל החלטנו להמתין עד שיחשיך ולאחר־מכן ללכת לפיטקיביץ.

עם דימדומי ערב עברנו את הכביש לחלקת היער שמצדו השני של הכביש. בדרך פגשנו איכר, שהלך מעבודתו. הוא נתן לנו את מעט האוכל שנשאר לו מהצהריים. איני יודעת, אם מתוך קלות דעת, או מתוך שהבחורים סמכו על החושך, הם חקרו את האיכר, באילו מקומות ניצבים שוטרים. הוא ענה, שאינו יודע. המשכנו ללכת, ובדרך פגשנו את לחוביצקי עם בתו. הם שמחו מאוד לפוגשנו, וברצון הצטרפו אלינו. בדרכנו הלאה פגשנו את פרפל ובנו עם הבחורה שלו. שלושתם ישבו או שכבו על הארץ, וכשעברנו על־ידם, הכירו אותנו וקמו לקראתנו. גם את ינקל ליפשיץ פגשנו. מכיוון שהקבוצה גדלה, התישבנו שוב לטכס עצה. משה הציע, שהוא ילך לפיטקיביץ לבדו, אולם היתר אמרו, שאחי שחרחר, ומיד יכירו בו שהוא יהודי, לכן אני מתאימה יותר למשימה זו. לקחתי מפרידה לחוביצקי את מטפחת הראש שלה, ליפשיץ נתן לי את מעילו, ואני שוב הורדתי את הנעלים ויצאתי לדרך וברל מלווה אותי.

ברל המתין ליד חצר ביתו של האיכר ואני עברתי את השער. בחצר פגשתי את גב׳ פיטקיביץ, ומיד אמרה לי, שיהודית ויוסף חיים ומסתתרים בשדה, אולם ביקשה, שאחזור לראותם יותר מאוחר כשלא יהיו עוד אנשים זרים בביתה, אז היא תוביל אותי אליהם.

חזרנו לקבוצה. שצפתה לנו בכליון עיניים, מלבד ליפשיץ שהלך לבקר מכיר אחד הגר ביער הוא לא חזר עוד אלינו. ראינו אותו שוב רק אחרי המלחמה, בחזרנו הביתה, בניסביז׳. אז הוא סיפר, שבמשך כל שנות המלחמה החביא אותו איכר נוצרי בחדרו).

בהגיעי עם ברל בפעם השניה לפיטקיביץ, יצאה לקראתנו האשה, נעלמה לרגעים מספר וחיש חזרה, בלוויית יהודית ויוסף. האשה ציידה אותנו בלחם ובמזונות אחרים ומיד מיהרנו לחזור לקבוצה.

הפגישה עם שני בני המשפחה מלווה היתה בבכי. היה זה בכי שמחה מהול בכאב צורב על הנעדרים מהמשפחה, שלא זכו להשתתף בפגישה.

אותו לילה לנו ביער. הקור חדר לעצמות שהציק לנו לא פחות מהרעב והפחד. והמבוגרים דנו לאן לפנות ביום המחרת.

היער בו מצאנו מסתור לא היה יער עבות, איכר ההולך לעבודתו יכול להרגיש בנו בנקל ועלול להודיע על כך למשטרה. ומשום כך אסור היה לשהות בו זמן רב. נתקבלה הצעתו של ברל לכת לכפר פוגולנקה, שם יש לו מכר נוצרי, ולנוצרי זה ידיד בשם יוזיק, שהצטרף לפרטיזנים ביער.

הפרטיזן הנוצרי היה בעל לאשה יהודיה, שהגרמנים הרגוה, ולאחר מכן הצטרף לפרטיזנים ביער. רצונו לנקום את נקמת אשתו. הוציאהו מביתו ודחפה אותו אל הפרטיזנים. דרכו צופה ברל להשיג את הקשר, בתקווה כי כולנו נתחבר לפרטי־זנים — משאת נפשנו.

השכם בבוקר יצאנו לכפר פוגולנקה, ולפי בקשתו של ברל, עמד לפוגשנו יוזיק ואז נבקשו, לצרפנו לפרטיזנים.

העמקנו לתוך היער והמתנו לו במקום המיועד. לפנות ערב הופיע יוזיק בלוויית קבוצת פרטיזנים, שעמדו לבצע פעולה. שהוטלה עליהם. הם הבטיחו לנו שבדרכם חזרה למחרת היום יעבירונו לבסיסם. יוזיק, עקב היותו נשוי לאשה יהודיה, הכיר יהודים רבים מניסביז׳, בתוכם גם אותנו. כשנפרדו מאתנו הפרטיזנים להמשיך בדרכם, השאיר לנו יוזיק את אקדחו.

כל שאיפתנו היתה באותם הימים להגיע לפרטיזנים. אמנם יכולנו לבקש מקלט אצל פיטקיביץ, אולם נוסף לרצוננו להיוותר בחיים ביקשנו גם אפשרות לנקמה, ועכשיו, כשעל־ידנו ישבו הפרטיזנים, קנאנו בהם, הלב רחב מהסיכוי להצטרף למחתרת, ולהכות בגרמנים.

שוב ירד הלילה ביער. עוד כמה לילות נצטרך לשהות ביער?

הפרטיזנים הבטיחו, שלמחרת יחזרו לקחת אותנו, אך כשהחושך התפשט ביער, התחיל הספק לקנן בלב — מי יודע שמא לא יבואו? בקבוצתנו היו 4 בחורות נער צעיר (יוסף אחי הצעיר), וגם הגברים — לא כולם בגיל מתאים לפרטיזנים. התנחמנו באקדח, שיוזיק השאיר לנו לפני לכתו, סימן — שדבריהם נאמרו ברצינות. אחי משה וברל ביקשו

מאוד את יוזיק להצטרף אליו מיד אתם (כנראה, שהם חששו, שמא יוזיק יתחמק מהבטחתו), אולם הוא הסביר להם שהם יוצאים לדרך מסוכנת, ואין הם יכולים להצטרף לפרטיזנים.

בשעות אחר הצהריים ראינו מבין העצים את יוזיק ואנשיו קרבים אלינו, שמחנו לשובם בריאים, ולפנות ערב יצאנו אתם יחד לדרך.

הלכנו עד שהחשיך, ולא הפסקנו את דרכנו כל הלילה. מיום שברחנו מהגיטו כבר הספקתי להתרגל במידה מסויימת לרעב, לצמאון ולהרהורי מוות. אכן המוות ליווה אותנו בכל אשר פנינו, וכבר הורגלנו לראותו כבן לוויה נאמן, אולם להליכה כזאת לא הייתי מוכנה. עברנו כפרים, יערות, שדות, ושוב לא הבחנתי עוד, איפה אנו נמצאים, רק על זאת חשבתי — מתי נגיע למקום, בו נשב לנוח. מרוב הליכה, נפצעו הרגלים. הגרבים נקרעו, והעור התקלף משיפשוף בנעלים.

עם בוקר, לאחר לילה ארוך ומייגע הגענו ליער — לפרטיזנים, של יוזיק. עברנו את השמירה שהציבו הפרטיזנים והתקרבנו לקבוצה. כעשרה גברים היו יושבים מסביב למדורה, ובידי כל אחד רובה. התישבנו על־ידם ומיד הוגשה ארוחה ואכלנו יחד אתם. בצד עמדו סוסים ועגלות, ובהם שקי מזון, גם צאן היה בעגלות, אך מים צריך היה להביא ממרחק של קילומטר. אחד האנשים הלך להביא מים, אני הצטרפתי אליו כדי להתרחץ. הגענו לביצה קטנה, בצד הביצה היה חפור בור, כחצי מטר עומקו, שהיה מלא מים. אמנם המים לא היו נקיים ביותר, אולם אחרי ימי הנדודים נעים היה לרחוץ את הפנים והרגלים. יוזיק דאג למחסורנו וגם מגבת נתן לנו.

חזרנו למדורה ותיכף „הושטנו יד". עזרנו בבישול ובכל עבודה שבמחנה. עד מהרה שמנו לב, שהאנשים לא מרוצים כלל מהאורחים, כלומר מאתנו, וכמה סיבות היו לכך: ראשית, כמחצית מאנשינו (היינו 11 יהודים) לא היו בגיל לוחם. שנית, גם לא הבאנו אתנו כל נשק מלבד מכונת יריה אחת, שברל השגיח בה ביער, לאחר שנפגש אתנו. התת מקלע היה מקולקל ולא יצלח לירי.

ועוד מגרעת היתה בנו: יהודים היינו והפרטיזנים נוצרים — ומשום כך „עיקמו את אפם" וכמעט שלא הסתירו את אי שביעת רצונם. הריטון במחנה הלך וגבר עד שהמחנה התפלג לשניים לרגל בואנו. חלק מהוותיקים הציע לעזוב את המחנה, אולם אחרים התנגדו. לבסוף הסכימו ביניהם לחלק את המחנה: חלק יעבור למקום אחר וחלק הסכים לצרפנו אליו. במחנה לא היו אוהלים וכמובן, שגם בתי מגורים לא היו. אלה שעזבו העמיסו בעגלות את חלקם בנשק ומזונותיהם ויצאו לדרכם, הנותרים נשארו אתנו במקום.

בין הפרט־זנים שנשארו אתנו היה יוזיק ועוד איש אחד, אלכסנדר פטרוביץ דזירובו שמו, אלכסנדר גילה בנו תשומת לב מרובה והשתדל ככל יכולתו לעזור לנו.

אנו עולים ארצה

שמירה בריטית סביב מחננו לא היתה, וכשהגיע תורנו לעלייה, יצאנו תיכף לדרך והגענו שוב למרסיל, למחנה, בו גרנו לפני שיצאנו באניה „יציאת אירופה". המחנה היה מלא אנשים, שהגיעו לפנינו, וכאן שהינו זמן ממושך. כל אחד היה צריך להיות מוכן בכל עת, ואם הודיעו לו ביום או בלילה, היה עליו לקחת את המזוודה בידו ולעלות על המכונית.

גם במחנה זה לא חסרנו כמעט דבר, אולם נמאסה הבטלה. בינתיים הודיעו לנו לעבור למחנה קטן יותר, שבסמוך למחנה הגדול. כל הימים בשעות לפנות ערב היינו יושבים ומנחשים, מיהו שיבוא הלילה להעירו ולהודיעו על יציאתו לדרך.

אחי הודיע במזכירות, שהוא, אשתו ואני נסודר יחד לעלייה. בלילה שומעים צעדים, אנו ערים, כדי לשמוע, אם באים להעירנו. הצעדים עברו עלינו, נראה, שתורו של מישהו אחר הגיע ועלינו להצטייד בסבלנות נוספת.

לאחר זמן הגיע גם הלילה שלנו. העירונו ולאחר רגעים מספר עלינו על מכונית משא ולפנות בוקר הגענו למחנה. זה היה המחנה האחרון שלפני האניה. במחנה היו מעט אנשים, ואולם במשך היום זרמו לכאן אנשים בהמוניהם. התוספו מאות ואלפים אנשים, והצפיפות והדוחק הלכו וגדלו.

למחרת בבוקר נודע במחנה, כי הוכרז על ייסוד מדינת ישראל. היתה התרגשות עצומה, סיפרו גם, שערבים בארץ התקיפו יהודים בתוך האוטובוסים, ונפלו קורבנות.

ב מ צ ו ר

ש ל ו ם   ח ו ל ב ס ק י

1. ה ג י ט ו

יוני 1941

בכבדות הזדחלו רגלי החיילים הנסוגים. נקישות רגליהם על המדרכה הדהדו בקצב־לא־קצב ומילאו את חללו של הר־חוב. מול בית־מכבי־האש, בקצהו של הרחוב הפונה שמאלה עמד תקוע שלט: נא וסטוק (למזרח). החיילים, באברים מדולדלים, עיניהם נעוצות באדמה וכל תנועתם אומרת לאות ואין אונים, סחבו את גופם בטור הארוך, שנקטע לעתים. רק בהצטלבות הרחובות בפנותם שמאלה או ימינה, הורמו אי אלה ראשים, תקעו מבט אדיש, מהול בנימת רוגז, בשלט הניצב, והמשיכו במעלה הרחוב.

26 ביוני 1941. רק לפני 4 ימים החלה ההתמודדות וכבר העמיקה החזית מאות קילומטרים לפנים הארץ. היכן כל העצמה, הכוחות המזויינים שטופחו במשך שנים? הן רק שלשום אמר אחד הקצינים בעזבו את העיר, כשארשת של אי־נוחות וגאוה מוכה נצטיירה על פניו: אין דבר בעוד שניים־שלושה שבועות נחזור אליכם! אך מה עלול להתרחש במשך „שנים־שלושה שבועות אלה?"

יהודי העיירה ניסביז' ספונים בבתיהם כאבלים בימי „שבעה". משהו ניתק בליבם, כאילו האדמה רעשה תחתיהם. האוויר רווי פחדים. רק לפני יום־יומיים נטשו רובם של יהודי העיירה את בתיהם ופנו מזרחה בעקבות הצבא הנסוג — אך בהגיעם לגבול הפולני־הסובייטי לשעבר, הנמצא כ־8 ק"מ מהעיירה, הם הוחזרו על־ידי משמרות חיל־מאסף. רק מתי מספר עברו.

אחרי הפגזת לילה, שעברה מעל ל„ראשה" של העיירה ופגעה בשרידי הצבא הנסוג, נכנסו לעיירה, עם שחר, הגרמנים. בהצטלבות הרחוב הפונה מזרחה ניצב זקיף גרמני, גבוה ומ־צוחצח, ובמקום השלט הרוסי התנוסס עתה חדש: Nach Moskau לחצר בית־הכנסת הובאו חבורות שבויים. רעבים ותשושים, הם רבצו על מרצפת החצר. חיילים גרמניים שבעים וצוהלים התהלכו ביניהם וברגליהם בעטו בגופיהם. אחד מהם נטפל לאחד השבויים ותוך צעקות וקללות, בעט בחזהו ובבטנו. אחר הקימו, ובעומדו מולו כפוף וידיו על אחוריו המשיך לגדפו. השבוי, נמוך הקומה בעל פנים מונגוליות, אטומות, לא הבין מאומה מ„גרגוריו" של הגרמני. פתע הרים השבוי את ידו ובמלוא כוחו טפח על פני המתעלל. פניו של הגרמני הוצפו

דם, ופני השבוי לא שונו. כך גאל אדם את כבודו. לאחר רגע פסע השבוי בשקט בלווי גרמנים לעבר הגדר. מיד הדהדה ירייה באוויר.

תוך זמן קצר הושלט הסדר הגרמני בעיירה. באזני התו־שבים עוד הדהדו ההפגזות. היהודים מכונסים בבתיהם ויוצאים מהם רק במקרה חיוני. חיים בין חרדה לצפיה: אולי בכל זאת „הם" יחזרו. לעת ערב מתכנסים באין־רואה ובחשאי מספרים „ידיעות אחרונות" שנפוצו במהירות בזק. ואף כי קורטוב של אמת לא היה בהן, הן עודדו את הרוחות וחישלו את הסבלנות. בדריכות עקבו אחרי כל רעש מטוס שטס ממז־רח למערב ולפי טירטורו שגם זקנים ומבוגרים „התמחו" בו — ניחשו שזהו מטוס „רוסי" וממילא נפתחה ה„קונטר־אטאקה" של הצבא האדום.

הדי ההפגזות נאלמו כליל, אט־אט הובהר שה„שבועיים־שלושה" יארכו מאד וספק גונב ללב אם יזכו לחזות בשיחרור. גזרה רדפה גזרה בקצב מסחרר: אסור להלך על המדרכות, אסור להכנס לבית נוצרי, אסור לשוחח עם נוצרי ברחוב, אסור לצאת משערי העיר, אסור לקנות מצרכים אצל אכרים, אסור, אסור, אסור... חטיפות לעבודה, ענידת סרט לבן, טלאי צהוב, פנוי רחובות לנינסקה ווילנסקה וכו' וכו'.

הוקם יודנראט ובראשו מגלוף, הפליט מורשה, עורך־דין, אך אישיותו עוררה אי־אמון, במיוחד אצל תושבי העיירה המקומיים.

החרדה העיקרית היתה — הקיום! יהודים אדוקים האמינו, שהעיירה „מוגנת" בברכתו של אחד מגדולי רבניה שברכה בזו הלשון: לא תפונקי מרוב טוב ולא תסבלי מצרות יתרות. שגם מחציתה השניה תקויים. אך האמונות והאשליות החלו להתמוגג.

החל הרצח, כדי בכוונה להגביר את האימה בפני צל־ציל'ו של הגרמני ובפני עבירה קלה שבקלה על „ההוראות". וזה בא כחתף.

ב־18 לאוקטובר 1941 כונסו הגברים מגיל 15 ומעלה בשוק, מאתיים מהם נעצרו כבני ערובה וככופר נפשם חוייבו בני העיירה לפדותם בסחורות, עורות, בגדים וכו'. כנוס הגברים בכיכר השוק שימשה תכלית נוספת, היתה לו עוד מגמה, ואולי העיקרית, כלומר; להרגיל את האוכלוסיה היהודית להתכנס בשוק.

ב־19 לאוקטובר הוטלה קונטריבוציה של חצי מיליון רובל, ושניים וחצי ק"ג זהב. בהיטל זה השתתף כפי יכולתו הכספית גם מורה פולני בגימנסיה — טומאקה, דבר שסיכן את חייו. ב־21 לאוקטובר הוצא להורג ר' אהרן לוין, איש שיבה מכובד ואהוב על הבריות, בלכתו מהעיירה להורודזיי למען להכניס תינוק יהודי שנולד בבריתו של אברהם אבינו. הוא הובא לגלי־נישצ'ה — בורות ההרגה. רצח זה הסעיר ודיכא את העיירה כולה. על איזה עוון הוצא להורג איש זקן, ישר ומכובד זה? מקרה זה חתר תחת כל המושגים המקובלים: מה יתכן ומה לא יתכן.

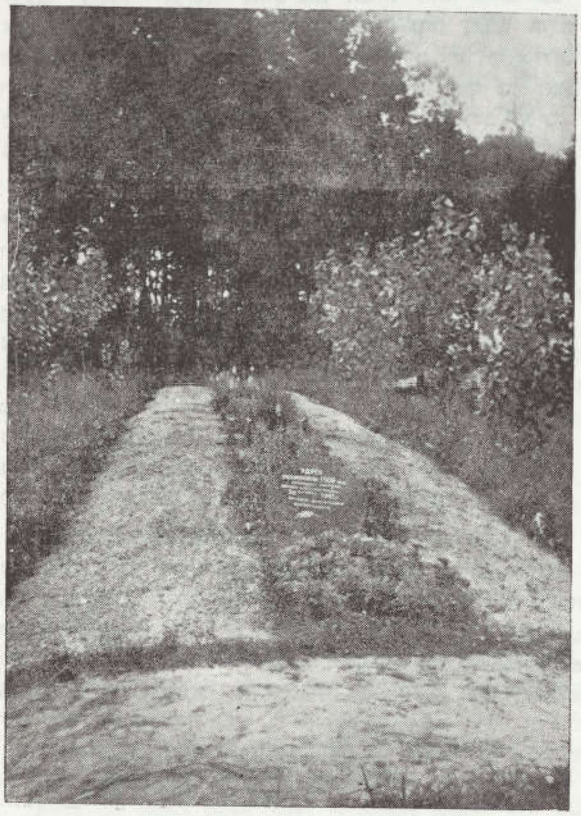
ב־25 לאוקטובר נתפסו ונורו למוות מוריץ לדר, גרשון פיק וישראל למפרט בעוון קנית תפוחי אדמה אצל אכר. הרופא גינזבורג נאסר משום ש„התיר" בעת תורנותו בבית־החולים לשבויים רוסיים פצועים לשיר שירים רוסיים.

באותם ימים עבדתי בחפירת כבול — לאחר שפוטרתי מבית־החרושת לייבוש פירות — יחד עם לוליק אבילביץ', שאול פרידשטיין, נוח טשארני ואחרים. עבדנו בשדה, הרחק מהעיר. עם כל הד של רעם תותח נדמה היה לנו: „הנה, הנה הרוסים חוזרים. אך עם שובנו לעיר לפנות ערב היה ניתך על ראשינו גל הגזרות והידיעות המרות של היום החולף.

בסוף אוקטובר עלה בידינו להביא הביתה בעגלה קצת כבול לקראת החורף. אחיי, מרדכי שלמד בלידה וזלמן שהיה בריכוז החלוצי בווילנה חזרו עם כניסת הגרמנים בחודש אוגוסט לניסביז'. הם עבדו במקומות אחרים.

ה„אקציה" הראשונה

ב־30 לאוקטובר לעת בוקר ניתן הצו: על האוכלוסיה להת־כנס בככר השוק ל„בדיקת התעודות". הלב חרד. יהודים העלו סברות רבות בלבם; אולי מתכוונים הגרמנים רק לשדוד את

קבר אחים של קדושי קהילתנו בפארק של רדז'ביל, בו נרצחו 1,500 יהודים.

דער ברודער־קבר פון די קדושים פון ניעסוויזש אין ראַדזשיווילס פּאַרק, ווו עס ליגן 1,500 יידן.

הבתים ועם תום ה„מלאכה" נשוחרר. ואולי שוב, יילקחו בני ערובה לסחיטת חפצים. ושמא מתכוונים הם לדבר איום — לבחור 30 — 20 בחורים בתואנה שהם קומוניסטים — כפי שעשו בגנרל גוברנמנט לפי סיפורי הפליטים — ויוציאום להורג?! ואולי — מדוע בכדי להכביד על הלב — אמת דיברו הפעם: לבדיקת התעודות. והרי, עתה כבר עייפו היהודים מצרות והלכו ללא שקול דעת רב. הרי היתה העיירה כבר נתוקה ומבודדת ללא כל ידיעה על הנעשה בסביבה, מלבד קטעי ידיעות מפי אכרים שמהימנותם מפוקפקת.

מי מיהודים אלה יכול היה להעלות על דעתו את האיום מכל? הן קיימים גיטאות זה למעלה משנתיים, כפי שהפליטים סיפרו, גם בפולין, ובכל זאת חיים בהם איכשהו יהודים. טוב יותר, גרוע יותר —אבל חיים. מי יכול היה לדמות, כי אותו יצור — הגרמני — ויהא מושחת מן המושחתים, שלפחות מהבחינה הביולוגית בלבד שייך הוא למין הקרוי אדם, מסוגל לבצע את זוועת הזוועות? ואף עתה, לאחר כל זאת קשה להאמין — ואף לעדי ראייה — כי אכן קרה כדבר הזה.

כולם באו. הככר מרובעת. עדה יהודית גדולה, איש נדחק

לחברו, כאילו ההצטופפות הקנתה יותר בטחון. מפינת הככר הריקה, מצד החנויות, מגיחה אשה צעירה חולה ותינוקה על זרועה. גם היא הולכת אל העדה. איך תשאר במטה לבדה עם תינוקה באין יהודים? אט־אט היא צועדת. פניה צעירות, אך מביעות סבל ויסורי מחלה. חייל גרמני שהשגיח בה, נעמד לצדה, אחז בזרועה והובילה בידו האחת ובשניה — תומך בתינוק. אט־אט בעדינות ובסבלנות רבה הובילה, כאילו גילה רגש אנושי למראה אשה חולה ותינוקה הבוכה. אך הוא הוביל אותה — למוות. בעדינות, בתשומת־לב, אט־אט.

מה גדולה הזוועה בקרבה המדומה בין האנושי והשטני!

קבר־אחים בפארק. השלט שהוצב ע״י השלטונות הסובייטיים התעלם כלל מיהדותם של הנרצחים וציין רק: 1500 אזרחים סובייטיים. השלט המקורי שהוצב ע״י שארית הפליטה, הוסר בזדון ע״י השלטונות.

דער ברידער־קבר פון די גיעסוויזשער קדושים אין ראַדזיווילס פּאַרק. דער שטיין אויפן קבר, אַוועקגעשטעלט דורך די סאָוויעטן באַווייזט, אַז „דאָ ליגן באַגראָבן 1.500 סאָוויעטישע בירגער״ (און נישט יידן). דער שטיין וועלכן עס האָט אַוועקגעשטעלט די גיעסוויזשער שארית הפליטה, איז ביזוויליק באַזייטיקט געוואָרן פון דער סאָוויעטן־מאַכט

כשהחל הגרמני לקרוא לבעלי מקצועות שונים לצאת לפני השורה ובאצבעו האחת גזר ימינה או חזרה לשורה — לא ידעו רבים כיצד לנהוג. אם בעלי המקצוע שנבחרו יועברו למחנה, הרחק מהעיירה — הרי מוטב להשאר עם העדה כולה. ומאידך גיסא רמזה הבחירה כבעל מקצוע סיכוי טוב יותר. אני יחד עם אבי ואחי הועברנו לצד ימין כנגרים, בין בעלי המקצוע. משפחות שלמות הופרדו — חלקן הועבר לימין וחלקן לשמאל. רק 585 בעלי מקצוע, ושרידי משפחות, הובלו אל חצר הגימנסיה, וקהילת היהודים בת 4000 איש בערך הובלה לדרך סגוב ולדרך ה„ארמון״ ונרצחו ביום אחד. הילדים, ירויים וחצי־ירויים הושלכו לבור לעיני הוריהם. ואחר הוטלו בו רימונים. ימים רעדה האדמה שכיסתה את הבורות.

החיים בגיטו

הנותרים — לגיטו.

באותן שעות ספורות — למחרת היום — שהוקצבו להע־ברת המטלטלין לגיטו, עת שניתן ליהודים לצאת משערי הגימנסיה, ציפו רבים מהאוכלוסיה המקומית ליוצאים. הם לא המתינו לאלה שיצאו, אלא לכך, שאלה שהפקידו את מעט רכושם בידיהם, לא ייצאו.

הרחובות מיותמים. רק אחד מעשרה בתים זכה לשוב בעליו. היהודים נחפזים — בעיניהם נקוו הדמעות. הם לא יכלו להסתכל בעיני הצופים שעמדו על המדרכות ובמבטיהם האדישים, ללא קורטוב של השתתפות בצער, שהביעו שמחה מוסתרת לאיד. ואלה — רק אתמול חזו בחזיון שאף בדמיונו של השטן לא עלה. בפינות עמדו צעירים, תלמידי גימנסיה — ובראותם את חבריהם היהודים לספסל הלימודים אצים לבתיהם שכולים — צפצפו להנאתם. צפצוף זה חתך בפצעים ששתתו דם. עוד הוא מהדהד באזני.

הגיטו שצורתו, צורת „יוד״ על כמה עשרות בתיו הרעועים באיזור בתי הכנסת, שרוחבו בשטחו הצר הגיע ל־60 — 50 מטר, מוקף היה גדרות תייל. היתמות זעקה מתוך הבתים השוממים, זעקה אילמת של השכולים שהתהלכו כצלים, — נסכו אלם ודכאון. ודומה כי ללא מלים, בפגישת מבטים בלבד — נלמד מלוא הלקח.

לא ארכו הימים והחיים נכנסו למסלול כלשהו. פה ושם הנצו שוב שרידי אשליות. סייעה לכך השיטה הגרמנית המתוכ־ננת בקפדנות. כשם ששטף הגזרות והקרבנות לפני השחיטה תכליתו היתה להטיל אימה ופחד, לדכא את רצון החיים וההת־נגדות, כן שימשה ההפוגה שלאחר השחיטה לאחז את העיניים ולעודד שרידי האשליות. ואכן במשך כל זמן קיומו של הגיטו לא ערכו הגרמנים אקציות. שני יהודים נפלו קרבן באותו זמן בגיטו; יהושע קרביץ נתפס עת גבה חוב מאכר ועורך הדין מסיטה נעצר בעת ביקור בבית ידידו הנוצרי מחוץ לגיטו. למען הרושם של יתר בטחון לא הורשתה אף המשטרה הביילו־רוסית להכנס לתוך הגיטו. אך ההפוגה נתנה גם שהות־מה לאנשים לעשות את חשבון הימים. תושבי הגיטו עדיין לא קלטו את אשר אירע. הגוף והנפש היוו פצע אחד בלתי נגלד. ה־30 באוקטובר רבץ על הגיטו כולו. הוא חנק את גרונות האנשים, לא נתן דמי בלילות. הוא רדפם בחלומות ביעותים, כוסס ללא הפוגה. אחת ה„עבודות״ שזעזעו אותי היתה קבורת הקורבנות שנרצחו בידי הגרמנים. יחד עם קבוצת יהודים צעי־רים נשלחתי לגלינישצ׳ה — מקום מועד לרצח — לקבור שבעה חיילים סובייטים שנרצחו. חזרתי לגיטו כולי שבור.

הימים — ימי סתו, ימי סגריר. קבוצות נשלחות לבתים יהודיים מחוץ לגיטו, כדי לאסוף את רכושם ולהעבירו למחסנים גרמניים. מבעד לבתים הפתוחים שורקת הרוח, מיבבת היתמות. כל טפח בבית מזכיר אדם חי, ילד, תינוק מופלא, פגישת־נעורים וחיים יהודיים גדולים — המופיעים עתה בכל יופיים. והמציאות האכזרית לוחשת, כי לעולם לא ישובו עוד חיים אלה לתיקנם. כל בגד, כל ספר, כל אלבום צורבים את היד. ניירות, מכתבים, תמונות מועפים מחלונות מתגוללים בשלוליות המים. איש מת־כופף, מרים תמונה ומציץ בה: זו תמונת ידידו משדות הגליל, הוא מאמצה, משתהה רגע וכמתעורר משנתו נחפז בקצב מהיר יותר לשער הגיטו.

ובגיטו — הצפיפות רבה. ישובים האנשים על מיטותיהם ערבים ולילות. אין עוצמים עין. נר מבליח את אורו העמום והקלוש בחדר הקר. בלי עט ובלי נייר כותבים האנשים מכ־תבים לידידים רחוקים ושופכים את מר ליבם. וכובד השאלות מעיק ומנקר.

המחתרת

בשלהי דצמבר 1941 כינסתי את אנשי „השומר הצעיר״, שנשארו בחיים ביניהם היו סיומקה פרפל ופרידל לחוביצקה. בפגישה זו נותחה המציאות בגיטו, סכנת האשליות, ולקח הימים. בשיחה נפלו ההברות: לחימה, מאבק. עוד טרם גובשה תכנית הפעולה, אך תוכן דברי החברים שהשתתפו בפגישה היה אחד ונחרץ: לא יחזור עוד ה־30 באוקטובר. לא נלך לטבח ולא נניח לגיטו כי ילך!

פגישה זו היתה ראשיתה של המחתרת השומרית־החלוצית בגיטו. אך האם לראשונה נפגשו אנשים אלה במחתרת? היו אלה אחרוני חברי המחתרת השומרים שהתקיימה בתקופת הסובייטים. מאז בואם המשיך החלק הטוב והאידיאי של חניכי השומר הצעיר ובוגרי בית־הספר העברי לפעול ולחיות חיים הנועתיים במסגרת של קבוצות מחתרת. בפגישות חשאיות במתח נפשי רב נמסרו פירורי ידיעות על התארגנות התנועה

במערב בילורוסיה ומערב אוקראינה, על הארץ. נקראו קטעים מהעתונות השומרית החלוצית שנשמרה בסתר, קטעי ספרות עברית. צעירים אלה בתוכם היו פעילים אריה פונשטיין, שבתאי חולבסקי) הצילו ספרים עבריים מהספרייה החביאו אותם היטב בבתיהם, ולאחר מכן עברו הספרים האלה מיד ליד במחתרת. הם הצילו דגל תנועתי, ספר הקק״ל, בלילות שבת היו נצמדים במסתרים למקלט רדיו והאזינו לצלילים עבריים מרוסקים מה־ארץ — ועיניהם אורו מאושר.

חוגים אלה היו מאורגנים יפה וקשרו קשרים עם חבריהם בעיירות סטולפצי, סוורז׳נה, ברנוביץ׳ ואף קיימו פגישות בין עירוניות במחתרת. היתה זאת תופעה מופלאה על רקע ההסתג־לות הרוחנית שעברה על היהודים עם בוא הסובייטים.

קשרים נפשיים ומעשיים קשרו את העיירה עם ווילנה — עם הארץ, עם העפלה החלוצית. מאיר אבילביץ׳ ויעקב חרלפ — בוגרי התנועה בעיירה — לאחר שובם מן החזית הגרמנית־פולנים יצאו לפגישה עם יוסף קפלן בלידה והחלו בהברחת שומרים וחלוצים לווילנה, בקרבת העיירה דבינישקי — מקום המעבר בגבול הסובייטי־ליטאי. יעקב חרלפ נתפס בעבודה זו ונשלח לארץ גזירה ממנה לא שב. באחד ממכתביו האחרונים הוא כתב לנו: „אם מישהו מכם יזכה ויגיע פעם לחופי הארץ החמה יזכור על אחיכם הגווע בחופי סיביר הקופאת״.

בסוף 1939 נפגשתי בווילנה עם ההנהגה. שליחי התנועה בקרו לעתים בעיירה ואנשינו יצאו לפגישות אזוריות עמהם, וחומר מחתרת מעתונות הארץ והתנועה הובא לעיירה. בקרב הנוער הלומד — פעילות במיוחד צילה גילרוביץ׳ ופרידל לחוביצקה, המגלות כושר ומסירות בקרב הנוער העובד, — סימקה פרפל.

חלק מהבוגרים ביניהם זלמן חולבסקי, יאשקה גילרוביץ׳, הניה דמשק, וולף ועוד יצאו לריכוז בווילנה עם ראשיתו, מקיימים קשרים ולעתים מבקרים בסתר בעיירה ומביאים את דבר הארץ והתנועה. עם בוא הגרמנים לא נותקה הפעילות, אך קבלה אופי אחר. בחודש השני לבוא הגרמנים עברו את העיירה זרח זילברברג וגדליהו שיק — (אחר כך בין ראשוני הלו־חמים בגיטו ביאליסטוק. פעם יצא גדליהו שיק לרחוב, ולאחר שעה קלה חזר הביתה עצור נשימה. בדרכו פגע בו אחד הבילורוסים ודחפו. גדליהו הרים את ידו והשיב לו כגמולו. בלכתם לא היה עדיין ברור להיכן פניהם מועדות, אך כמעט לא היה ספק לקראת מה הם הולכים) — חברי התנועה, בדרכם מווילנה לביאליסטוק ושהו בה ימים מספר.

בספטמבר 1941 התכנסו בביתי צילה גילרוביץ׳ פ. לחוביצ־קה, סימקה פרפל, מאיר אבילביץ׳, סליבובסקי ואני לפגישה ובה סוכם לארגן מיד את הנוער ואת ילדי ביה״ס המבוגרים לפעולה וללימוד בחוגים חשאיים בתנאי הכיבוש הגרמני. אף נקבעה תכנית עבודה לחוגים אלה. אך משניגשו לפעולה נערך הטבח ב־30 באוקטובר.

הפגישה הזו בגיטו היתה אם כן המשך. המחתרת קשרה קשרים נוספים להרחבת שורותיה, בין היתר התקשרה עם בורנשטיין, איש פועלי־ציון, פליט ממערבה של פולין; נתן מסר — איש בעל אופי לוחם ובוגר השומר הצעיר, פליט ממערב פולין; עם מספר קומוניסטים: בוזין, קומוניסט פעיל מוארשה, רכטמן, שבגיטו דבקו לכור מחצבתם היהודי ונצמדו בכל נפשם להשקפה יהודית לאומית.

במחתרת נדון עניין רכישת נשק וקשרים עם החוץ. שני הענינים היו כרוכים יחדיו. האוכלוסיה הלא יהודית היתה מור־כבת משתי שכבות: א) הבילורוסים, ב) האינטליגנציה הפו־לנית, אוסאדניקים (מתישבים פולניים, שהובאו מהמערב לאי־זורים מזרחיים לשם פולוניזציה של החבלים האלה). הראשונה גילתה פנים בוגדניות, רצחניות בשחיטת אוקטובר. האינליגנציה הפולנית, שלא היו בה אלמנטים פועליים, סוציאליסטיים, אלא פאטריוטים של פולין הפילסודסקאית נטרו בלבם איבה עמוקה ליהודים על שקיבלו בסבר פנים יפות את בואם של הסובייטים לשיטחי מערב בילורוסיה ואוקראינה. הם ראו את היהודים אחראים ויוזמים לפעולות הסובייטים בשנות 1939—41 בגרוש מאות פולנים מהעיירה לסיביר. איבתם ליהודים עמוקה יותר בלבם מאשר שנאתם לגרמנים. הגיטו היה שרוי בבדידות איומה, בלתי מוסגת. ואנשי המחתרת עסקו בינתיים בהכנת נשק קר, אישי: סכינים, ברזלים וכו׳ ותרו ללא־ליאות אחרי נשק אחר.

למרות הכל הגיעו לגיטו הדים מהחזית. עבדתי אז כנגר יחד עם אבי ואחי זלמן בבית הכנסת של קאזימיר שנהפך לנגריה. משם הייתי לעתים מסתנן לביתי הישן בו גר עתה צעיר פולני עם אמו. ברשותו של הצעיר היה מקלט רדיו במחתרת ואתו הייתי קולט ידיעות, בעיקר מהחזית. פולני זה נתפס אח״כ והוצא להורג יחד עם קבוצה גדולה מהאינטליגנציה הפולנית.

היודנראט; הועד הפועל של האיגודים המקצועיים

הכרח היה לנהל במאבק הציבורי נגד היודנראט, שרובו היה מורכב מפליטים. מגליף, כאמור, היה איש מוכשר, אך עורר אי־אמון. הוא האמין שבעזרת ארגון ושוחד אפשר למנוע אסונות. הוא היחיד שייצג את ענייני הגיטו כלפי הקומנדטורה הגרמנית, ובפנים הגיטו הוא שלט בכל הענינים, כמעט שלטון יחיד. המחתרת, במגמה לחזק את מעמדה בגיטו וכדי להכין הקרקע לפעולה חצי־לגיטימית בתוכו, לקראת התנגדות והתקו־ממות, העמידה לה למטרה לשנות את פני הדברים, לערער את מעמדו של מגליף בלי שהגיטו ייפגע. כיצד אפשר לעשות זאת? כמעט רוב תושבי הגיטו היו בעלי מקצוע ושרידי מש־פחותיהם. הם היו מאוגדים בצכים ועבדו במקצועותיהם השונים בגיטו ומחוצה לו, בארטלים, כגון נגרים, חייטים, פועלי בית־החרושת לטקסטיל, בשרתם את האוכלוסיה המקומית.

חברי המחתרת בצכים העלו את הרעיון, כי בעלי מקצועות המהווים רוב תושבי הגיטו חייבים גם לקבוע בחייו, לכן צריך לבחור ועד־פועל מורכב מחברי האגודות המקצועיות והיודנראט חייב לקבל את החלטותיו ושקוליו. הדבר בוצע. באגודות המקצועיות נערכו בחירות לועד־פועל, שייצג ובטא אותן, הוה אומר: את הגיטו כולו.

כך הגיעו אנשי הגיטו לידי ביטוי דעותיהם מצאו בכך הזדמנות להגיד דברים בעניניהם, להגביל את סמכויותיו של מגליף ולצמצמן במידת האפשר. מעתה יהא תלוי היודנראט ופעולתו בגוף שהקימה המחתרת שהגבירה ע״י כך את השפעתה בקרב הציבור, יצרה מוסד עליון הקובע את עניניו של הגיטו. בועד־פועל ובאגודות המקצועיות עודדה המחתרת את היהודים לגלות התנגדות אם תבוצע בגיטו אקציה חדשה, ופעלה נגד שליטתו הבלעדית של מגליף. פעולה זו זכתה להדים חיוביים מאד בקרב היהודים ובעיקר תושבי המקום, אשר סרבו להפקיד את גורל הגיטו בידי מגליף. הוא נתבע להתיצב בפני הוועד הפועל, כנתבע לפני בית־דין ולהעיד על ההתרחשויות ביום השחיטה — ב־30 באוקטובר. מגליף התיצב ונחקר לפני הועד־הפועל ונחקר חקירת שתי־וערב נוקבת. היה זה נצחון בעל משמעות למחתרת. בכך הוכרה סמכותו המוסרית של הוועד־הפועל שביטא את דעת הציבור בגיטו שהמחתרת הדריכתה והשפיעה עליה.

הועד הפועל הציג תביעות לתיקון פני הדברים בגיטו. רכישת דעת הקהל וההכנה לקראת התגוננות כללית היוו הישג חשוב ביותר. המחתרת הבינה כי התקוממות בגיטו קטן זה לא תיתכן רק ע״י מתי מעט מזוינים בנשק — גם כשהנשק יהיה בידיהם — אלא אם כן תיהפך להתנגדות לוחמת של הגיטו כולו ובעיקר של הנוער והצעירים.

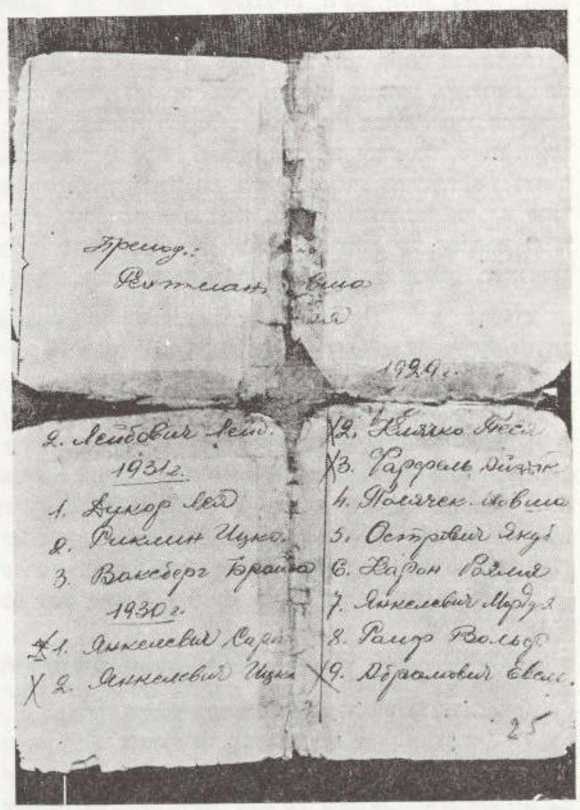
באותם הימים ארגנתי בית־ספר בגיטו שהיה אסור בהתאם להוראות הגרמנים. המורים היו: פולצ'ק, רכטמן, ליטבקובה

חיים אליהו פוליאצ'ק

ואני. בפגישותי עם הילדים ספרתי להם פרקים בתולדות העם. מאז 1939 לא שמעו מאומה על כך.

הפגישות עם הילדים היהודים בגיטו הסעירו את הנפש.

Препод.: Ротман ...

1929 г.

2. Лейбович Лейб.

1931 г.

1. Дукор Лев
2. Риклин Ицко
3. Вексберг Броня

1930 г.

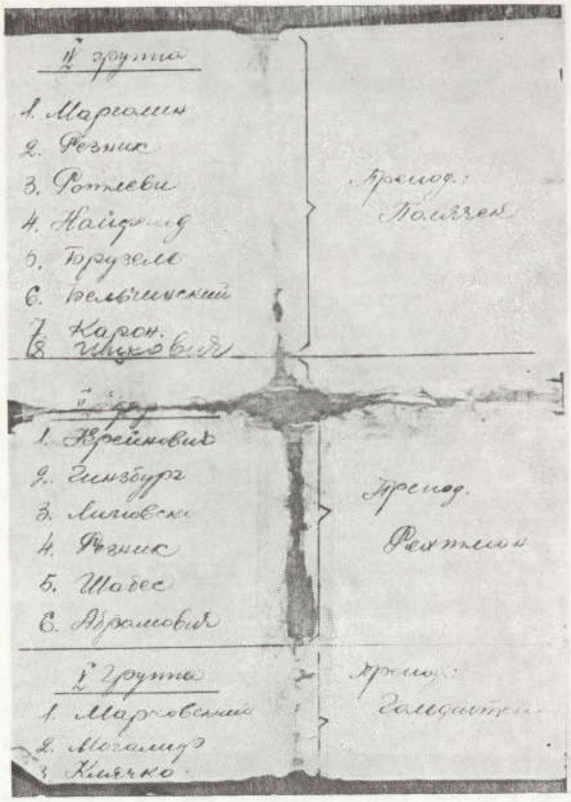
1. Янкелевич Сара
2. Янкелевич Ицка

2. Киячко Песя
3. Гарфаль Динка
4. Полячек ...
5. Острович Эда
6. Карон Роза
7. Янкелевич Мордух
8. Рандо Вольф
9. Абрамович Ева.

25

רשימת התלמידים בבית־הספר שבמחתרת בגיטו. נכתבה ע"י המורה חיים־אליהו פוליאצ'ק, חבר ארגון הלוחמים.

רשימה פון די תלמידים פון דער אונטערערדישער שול אין ניעסוויזשער געטאָ, געשריבן אין רוסיש פון חיים־אליהו פּאָלאַטשעק, מיטגליד פון דער אונטערגרונט־אָרגאַניזאַציע אין געטאָ.

II группа

1. Маргалин
2. Резник
3. Ротлеви
4. Найдинг
5. Брузель
6. Бельчинский
7. Карон.
8. Ицкович

Препод.: Полячек

...

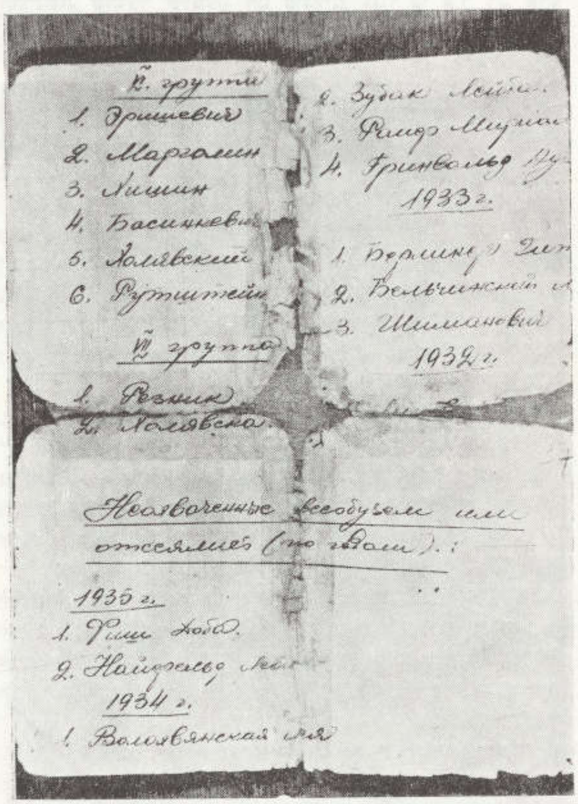
1. Крейнович
2. Гинзбург
3. Литовски
4. Резник
5. Шабес
6. Абрамович

Препод. Ротман

I группа

1. Марковский
2. Могилев
3. Киячко

Препод.: Гольдштейн

II группа

1. Эршевич
2. Маргалин
3. Лишин
4. Басинкевич
5. Холявский
6. Рутштейн

III группа

1. Резник
2. Холявска

2. Зубак Лейба
3. Рандо ...
4. Гринвольд ...

1933 г.

1. Браунер ...
2. Бельчинский ...
3. Шиманович

1932 г.

Неохваченные всеобучем или отселенные (по гетто):

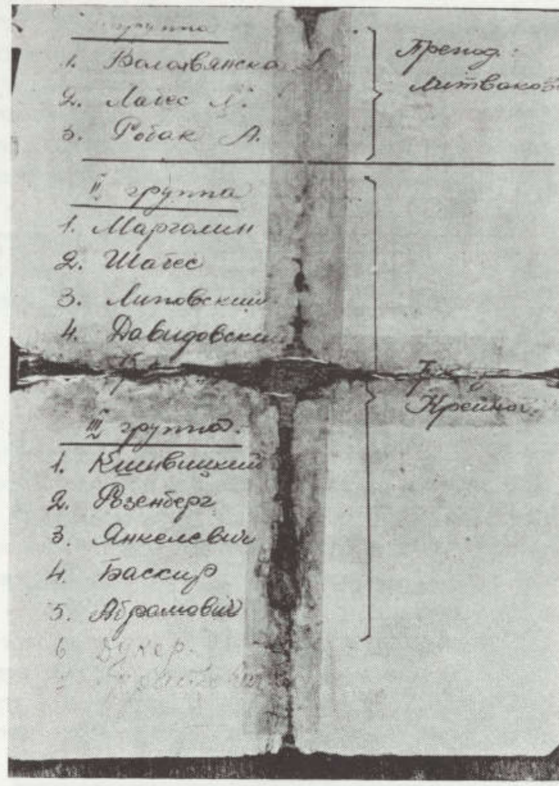
1935 г.

1. Рамм Люба
2. Найдгальд ...

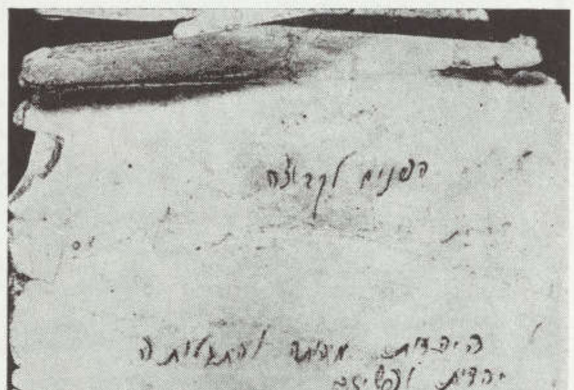
1934 г.

1. Волоявенская ...

חדר קטן ואפלולי, ומולי — ילדים יהודיים נפלאים, למודי סבל. תום ילדות ובגרות רבה של סבל נסוכים על פניהם. עיניהם השחורות, היהודיות יותר מאשר אי־פעם, מלאות היו תחנונים לקורטוב של טעם ילדות, לחיים, תמיהה תמימה על גורלם, והם שואלים שאלה אחת ויחידה: ל מ ה? לא יכולתי

להקל עליהם את סבלם, אך ביקשתי להנחיל להם לפחות את ההרגשה, שהדבר שלמענו הם סובלים, גנוז בו אור רב שיש־תלט על חשכה זו בעולם גם כשנחדל לחיות. הם לא ידעו

קטעים מתוכניות העבודה של שלום חולבסקי, עם בוא הגרמנים (1941).

פראַגמענט פון איינעם פון די אַרבעט־פּלענער פון שלום כאָלאַווסקי, מיטן אַריינקומען פון די דייטשן (1941).

את גורל עמם. פרקים פרקים חשפתי לפניהם את מוצאם, את סבלותיו ענותו של עמם. ביחוד דבקו, ואני עימם, באגדות החורבן ולוחמי החירות האחרונים בארץ אבותיהם. מעולם לא זכיתי לשומעים כאלה. עיניהם נוצצו — הם הבינו הכל. וכל אימת שנפרדתי מהם הרהרתי בלבי: אולי היתה זו הפגישה האחרונה? עוד ארגון מחתרתי היה קיים בגיטו: אליו השתייכו ברל אלפרוביץ, משה דמשק ופולצ׳ק. התקשרנו עם ארגון זה ולאחר מכן התאחדנו לארגון אחד.

נשק

בעית הנשק לא נתנה לנו מנוח. מאמצינו בחוץ, וקשרים עם מכרים מקרב האוכלוסיה עלו בתוהו. הושג נגן בלי תוף. האנשים הכינו סכינים, פגיונות, ולפתע נתגלה סיכוי: לאה דוקר ורחל קגן החלו לעבוד במחסני הנשק הגרמניים. לאה הכירה כלי הנשק. שתי הבנות החלו להעביר חלקי מקלע לגיטו ולאחר־מכן אף חלקי מקלע שני. קשה היתה בעית התחמושת.

עם בוא האביב עלה וצץ צילה של תקוה עמומה: אולי, אולי יקום קשר עם פרטיזנים. האיכרים הביאו הדים עמומים על קבוצות קטנות של פרטיזנים. בפגישה שנתקיימה אז בין אנשי המחתרת ובין מגליף נאמר לו: גורלו של הגיטו לא יהא עוד כגורל היהודים ב־30 לאוקטובר. והוא הבין לרמז הברור.

המחתרת פעלה ועשתה מאמצים לקשור קשרים עם פרטי־זנים. אם יקום קשר כזה או־אז תארגן המחתרת מיד את הגיטו ליציאה ליערות. אך אם לא יעלה הדבר בידי המחתרת ועד אותו זמן יאורגן טבח חדש — יתקומם הגיטו. בינתיים היה הכרח לעמוד על המשמר ולעקוב אחרי כל אינפורמציה הבאה מבחוץ, כדי לא לאחר בפעולה. ראשית־לכל תחת לחץ הועד הפועל של האגודות המקצועיות ודעת הקהל נערכו בגיטו בחירות יודנראַט חדש. אמנם מגליף נבחר מחדש — הוא זקף ל„זכותו" את העובדה שבמשך כל זמן קיומו של הגיטו לא נפלו קרבנות — אך יתר האנשים שנבחרו ליודנראט, היו מוכרים והציבור רחש להם אמון. כדי לעקוב אחרי המתרחש, בימים שהחלו להיות מתוחים וגורליים יותר, כדי להשיג האינ־פורמציה ולא לאחר את המועד, שלחה המחתרת את נציגיה מחוץ לגיטו. החששות כלפי מגליף שאמנם רפו אך לא פוזרו כליל, חייבו לעמוד על המשמר. אחריותה של המחתרת לגיטו ומעמדה בתוכו חייבו אותה לפקח על כל הנעשה בתוכו ועל היודנראַט.

אותו זמן הגבירה המחתרת את פעולתה בהכנת נשק ובונ־קרים. יהודי הגיטו מזדהים אתה יותר ויותר. במיוחד הצעירים אך גם בין המבוגרים לא עמדו מהצד; משה ראובן זטורנסקי, קלצ׳קו תבעו: יש לעשות משהו! אולם מאידך שוב נפוצו אשליות בגיטו: עברו חדשים רבים, אמנם מתוחים, מלאים חרדה וסכנות, מאבק מר על כל פת לחם, על כל תפוח אדמה המוברחים לגיטו, אבל שלווים יותר, בלי אקציות. לא נפלו קרבנות נוספים, פרט לשנים שנתפסו בבתי הגויים. עתה נותרו כה מעט יהודים, אולי לא תבוצע עוד תכנית ההשמדה?

חיסול גיטו הורודזיי

התאריך המכריע בגיטו היה ה־17 ליולי 1942. אותו יום הגיעה לגיטו הידיעה על השמדתם של יהודי הורודזיי — עיירה ששוכנת במרחק 14 ק"מ מניסביז׳. היתה זו הידיעה הראשונה שהגיעה אלינו על חיסול מלא של גיטו עד אחרון היהודים בו. הידיעות המרוסקות על השחיטה בברנוביץ בחודש מרץ העכירו אז את הרוחות בגיטו, אך עוד הותירו מקום לאשליות בקרב חלק ניכר של יהודי הגיטו. בלימתו של הצבא הגרמני בשערי מוסקבה והתקפות הנגד של הצבא האדום בחזיתות שונות בראשית הקיץ של 1942 הזינו את האשליות, שאולי ובעוד חדשים

אחדים תתחיל ההתקפה הסובייטית והגרמנים יובסו ולא יספיקו לחסל את הגיטאות. והנה לפתע נתגלתה האמת האכזרית: חיסול יהודי הורודזיי. הגיטו שלנו לא ידע דבר על המתרחש סביבו. כפי שנודע לנו אחר כך, גל של טבח דמים הציף אז את שטחי בילורוסיה ואוקראינה. והקיף גם את העיירות בין ברנוביץ׳ למינסק פרט לסטולפצי וסוורז׳נה. היו אלה ימים בהם נעצרו הגרמנים בכל החזיתות. הם הגיעו לשיא כיבושיהם. אך בימים ההם החלה גם ההתמודדות הגדולה בין הצבא האדום, שהתארגן מחדש על הוולגה, מצויד בנשק חדש וחגור ברוח התקפה לבין הוורמכט, שהגיע לקצה גבול יכולתו. בהתמודדות זו, שהחלה בחודשי הקיץ והגיעה לשיאה בקרבות סטאלינגראד, חשו פת־אום הגרמנים את השינוי המכריע ביחסי הכוחות ובקצם המת־קרב במוקדם או במאוחר.

ההיה טבח הדמים הגדול ביהודים, שעבר כסופת־השמד ב־אזורי הכיבוש פיצוי־מה לקרנם הנגדעת ולתחושת מפלתם? או החשת ביצוע „תכנית המינימום" שכללה את השמדת היהודים באזורים הכבושים, בעוד החלומות של „מלכות אלף השנים" החלו לגוז וכיבוש רוסיה נראה כתכנית שנכשלה? ואולי היה הטבח אחת התכניות הגרמניות לטיהור העורף לקראת הנסיגה שנתגלתה באופק, בהעריכם את האוכלוסיה היהודית כשאור שבעיסה בהתססת כוחות מרידה, תנועה פרטיזנית ומחתרתית? **ואולי כל אלה יחד?!**

ידיעה על הטבח בהורודזיי נפלה כרעם על הגיטו. המתיחות גברה משעה לשעה. חשכת עננים כיסתה את האופק והאנשים חשו שהיא הולכת ומכסה את שמי הגיטו. נמוגו האשליות. אותו יום התכנסו יהודי הגיטו בבית־הכנסת לאזכרה ולהתיחדות עם יהודי הורודזיי.

דממת־מוות שררה בין כתלי בית־הכנסת. הקהל שומע את דבר הידיעה, גניחות ובכי חנוקים. אין איש מסוגל להביט בעיניו הדומעות של רעהו. נשמעות מילות „קדיש", מלווה אנחות וגניחות. רעד עובר בציבור. האם לא חשה עדה זו שקדיש זה אומרת היא על עצמה? ואולי נותרנו האחרונים מכל בית־ישראל בשטחי הכיבוש? איה קולו של העולם הגדול? האטום הוא ואולי לא שמע על רצח העם היהודי? ואם שמע ואף על־פי־כן שותק הוא האין הוא שותף לטבח האיום הזה? ויהדות העולם איה היא? האם כה חסרת אונים היא להושיע?

באותה אזכרה הופעתי גם אני ואמרתי: „יהודים! הננו מנותקים ומבודדים מהעולם היהודי והגדול. אולי לא יגיע אף הד מזעקתנו, אולי הננו מאחרוני הגיטאות ומאחרוני האהודים. היידעו קירות אלמים אלה, אחרינו, לזעוק את הזעקה אשר קלטו? יהודים! נעמוד על נפשנו. נגן על הגיטו — אדמת הסבל, נלחם כשם שעשו זאת במצדה אחרוני היהודים על אדמת הארץ. ניכון למאבק — העלול לבוא כל רגע! נתגונן!"

דבר ההתגוננות נהפך לנחלת הגיטו כולו. מעתה היתה המחתרת למנהיגת הגיטו. היו אלה הימים הקודחים ביותר בפעולתה מאז קיום הגיטו.

ה מ ר ד

השיקולים בהנהגת המחתרת היו כבדים: אילו נקשר קשר עם הפרטיזנים! — הרי יש למהר ולהוציא את תושבי הגיטו היערה, אף כי הדבר כרוך בקרבנות לא מעטים. אך בלי כל קשר עם הפרטיזנים, ועם זאת להכין את הגיטו להתגוננות במקרה של אקציה. עדיפה ההתגוננות בגיטו — זו האדמה הרוויה יסורים על־אנושיים — מכל דרך אחרת, שאין הצלת יהודים בצדה. הציפיה לקשירת קשר עם פרטיזנים היתה רבה מאד, אך קשר לא נמצא. עובדה זו קבעה את כורח ההתגוננות בגיטו. המחתרת החלה לבנות בונקרים.

ב־19 ליולי חילקתי יחד עם הירשל סביצקי, איש המחתרת, את הנוער והאנשים המוכשרים לקרב לקבוצות לוחמות — חמישיות חמישיות וקבענו את עמדותיהן. וזו הרשימה: על פורדם (חימאי) וגולדברג הוטל להכין חומצות ולחלקן — כנשק — בין אנשי הגיטו. התכנית שהגתה המחתרת היתה: לכשיוקף הגיטו תוצת ערימת קש בקרבת בית הכנסת. הקבו־

רשימת הקבוצה הלוחמת בגיטו ניסביז׳, כתובה ע"י שלום חולבסקי.
רשימה פון די קעמפנדע גרופעס אין ניעסוויזשער געטאָ, געשריבן פון שלום כאָלאַווסקי.

צות הלוחמות שתהיינה מפוזרות בכל הגיטו יציתו את בתי הגיטו ותוך קרב יפרצו דרך מהגיטו הבוער ליער. האנשים לא עזבו את הגיטו. בנוכחותי שלחו נויפלד ואשתו את שני יל־דיהם ב־20 ליולי לידידם זובוביץ׳ — איש טוב ומיטיב. בוזין הקומוניסט מוורשה, איש המחתרת שאל לדעתי אם לשלוח את בתו בת ה־8 לאחד מכריו הנוצריים. המרצתי אותו לעשות כן, אך הוא החליט בסוף בתוקף: „איני רוצה שבתי תגדל גויה".

המתיחות גדלה והלכה. הגיטו עקב בדריכות אחרי כל סימן ואות. ב־20 ליולי הגיעה ידיעה שפלוגת ליטאים הגיעה לעיירה. הגיטו חש שרגעיו האחרונים הולכים וקרבים. לפנות ערב נודע, שהליטאים עזבו ופנו לעבר סטולפצה. רווח לנו מעט. אולי יימצא בימים הקרובים קשר עם הפרטיזנים? (כל יום וכל שעה נוספת עשויים לשנות את גורלו של הגיטו!) לפנות ערב התכנסו צעירי הגיטו בבית הכנסת, שם ניתנו הוראות לקבוצות הלוחמות. המקלע הוצב קבע בבית־הכנסת ולידו לאה דוקר. יוקוב, ישראל שוסטרמן ויוסף לנגמן החלו לחלק נפט ובנזין לבתים. הגיטו דרוך!

עם רדת החשיכה הוקף לפתע הגיטו על־ידי בילורוסים. בשער הגיטו הוצבו ביילורוסים והשוטרים היהודים סולקו ממש־מרתם שם. הנהגת המחתרת ישבה כל אותו הלילה — בציפייה לאינפורמציה על המתרחש בגיטו. יריות תכופות נורו בלילה אל הגיטו. עם שחר נורו יריות על־ידי השוטרים לבית ופצעו פצעי מות את אשר דמשק. אז יצאו הקבוצות הלוחמות לי־עדיהם שנקבעו מראש ובמרכז הגיטו ובקרבת השער התגודדו תושביו. ובקרבת השער. ליד השער הופיע הקומנדנט הגרמני ובני לויתו וקראו למגליף. בדרכו אל הקומנדרנט פנה מגליף ליהודים ואמר: חשדתם בי כל הזמן — הנה מתיצב אני יחד אתכם.

הקומנדנט הגרמני הודיע לו שהיום תיערך סלקציה בגיטו. בעלי המקצוע ה„חיוניים" ובראש ובראשונה פועלי בית־החרושת לטכסטיל ישארו בחיים. מגליף חוזר לגיטו ואיתו „הבשורה" הגרמנית. אך המחתרת, והמון היהודים בגיטו, ענו את תשובתם הנחרצת: לא! לא נסכים לשום סלקציה! אם לחיים — הגיטו כולו, ולא — נתגונן!

מגליף חוזר לקומנדנט הגרמני ומודיע לו כי אין הגיטו

נענה לתביעה. וכאשר הגרמנים עברו את שער הגיטו, החלו היהודים להצית את בתיהם. והגרמנים פתחו ביריות. אז ענה הגיטו ביריות שבאו מכיוון בית־הכנסת. אבל התחמושת היתה מעטה. היהודים התגוננו בברזלים, באבנים, בסכינים, בכלים שהכינו בעצמם. יוקוב וקבוצת יהודים שעמדו ליד גרמני התנפלו עליו והרגוהו. קלצקו המבוגר, ישראל שוסטרמן התנפלו על אחד השוטרים והמיתוהו. אש הגרמנים הלכה וגברה. ליד הבתים נאבקו היהודים בנשק קר נגד השוטרים והגרמנים. בין הגרמנים — פצועים והרוגים. הגיטו נלחם! השטח מלא גויות.

האש אחזה כמעט בכל בתי הגיטו ובבית־הכנסת, והתפשטה לעבר הרחובות מחוץ לגיטו. מעטים בלבד פרצו דרך האש והצליחו להמלט אל מחוץ לעיר. מסביב לגיטו התאספו תושבי המקום, בבקשם לשדוד את מעט הרכוש היהודי בטרם אכלה אותם האש, ואחוזי צמאון־דמים ושכורי רצח ושוד מצביעים הם על כל יהודי, ילד ואשה המנסים להימלט מהגיטו העולה באש. שמחה רוזן שקלסתר־פניו הם כפני ארי הוריד את הטלאי הצהוב מבגדו, תפס את ילדו ובהחביאו בתוך כר פרץ מהגיטו החוצה. הגויים לא הכירו אותו וחשבוהו לנוצרי שבוזז בתי היהודים. במנוסתו הוא מסר בחתף את הכר עם התינוק לאשה שמרוב הפתעה נטלה אותו לידיה. הוא חמק מהעיר היערה. מעטים מהלוחמים היהודים הצליחו תחת מטר האש להגיע לבונקרים. בלילה יצאו קבוצות קטנות מהגיטו אל היער.

הגיטו התקומם. יהודי ניסוויז׳ הציתו את בתיהם ולחמו על חייהם בכל שבא לידיהם. גרמנים ושוטרים נפצעו ונהרגו בסימטאות הגיטו הדבר היה ב־21 ביולי 1942, בימים שבגיטאות רבים וגדולים טרם עלה רעיון ההתגוננות וההתנגדות לרוצחים. ובנייסוויז׳ עדה יהודית קטנה, מנותקת ומבודדת, ללא קשר עם ערים ועיירות אחרות, ללא מגע עם ארגוני מחתרת, ללא עזרה והוראות, עדה קטנה זו — שנשאה ענות עמו ותקוותיו — הרימה הראשונה את נס המרד וההתגוננות.

עם שחר יצאתי עם האחרונים את הבונקר.

מבט אחרון על הגיטו. דמדומי שחר. מהגיטו עולה עשן ואת אווירו החרוך נשמתי לקרבי. מבעד לאפלולית השחר לחשו עוד תלי הרמץ, שדמו לנרות זכרון לחיים הקבורים מתחתם — למרד שהתחולל, עדים אלמים לזועה, לזעקה, למרי. אך בשביל מי הם נותרו ומי יבין את פשרם?

האוכל — וזו תפילתי האילמת, עד נשימתי האחרונה, לזעוק את הזעקה החנוקה הקבורה בכם?

נטלתי מהאפר מהאש על התלים וכשהם חתומים בלבי יצאתי ליערות.

2. היער

בנדידה

הקבוצות והיחידים שברחו מהעיירות ניסוויז׳, קלצק, לחורביץ׳, השוכנות במרחק של 30 — 10 ק״מ מערבה מהגבול הפולני־סובייטי לשעבר, ומקופיל, טימקוביצ׳י — ממזרחה לו לאחר גל ההשמדה שעבר עליהן במחציתו של יולי 1942 — פנו רובם ליערות שבאזור קופיל בקרבת הגבול הישן. הגורל זימן אותם יחד. מגיטאות מערבית לגבול נעו מזרחה. תחושתם לחשה להם: אם יש אמת בשמועות העמומות שהתהלכו בגיטו על מציאותם של פרטיזנים באזור, ודאי חונים הם בסביבה הנוחה להם — מעבר לגבול מזרחה. תחושה זו קיבלה את אישורה בהדרכה שאכרים בודדים הואילו לפעמים לתתן. היהודים שנמלטו מקופיל תעו פחות, שכן הפרטיזנים הגיעו לעיירתם, ויהודים יחידים ברחו ממנה בעוד מועד ליער ואל נכון קשרו קשרים חשאיים עם יהודים אחרים.

מגיטו ניסוויז׳ המתקומם יצאו שתי קבוצות בשני כיוונים שונים. קבוצה שלי — פנתה מזרחה — לאזור קופיל, וקבוצתו של דמשק־אלפרוביץ פנתה מערבה — ליערות מיר. קבוצת מאירוביץ׳ — גלר (בתוכה גם לאה פיש, רחל יוכה) מקלצק והיחידים שנשארו בלחוביץ׳ עם יוסף פקר פנו אף הם לעבר קופיל. מלבדנו הגיעו יחידים. ביניהם שמחה רוזן, מיכאל פיש — שניהם מניסוויז׳.

שעה שחלה השמדה בעיירות הסביבה שוטטו כבר קבוצות יהודים ויחידים ביערות הסביבה בבקשם קשר עם הפרטיזנים.

היו אלה ימי יולי לוהטים, לאים ויגעים הזדחלו האנשים בדרכים. ביום השני לבריחתנו נקשנו — סיומקה פרפל ושמואל ניסנבוים ואני — על דלת ביתו של איכר בוינקלרובשצ׳ינה, כפר סמוך, לניסוויז׳. בהגישו לנו מעט מזון, אמר: „היהודים מניסוויז׳ גילו את יכולתם. העיר כולה כמעט שרופה באש. יש 40 גרמנים ושוטרים הרוגים ופצועים.״ דבריו כמעט לא נקלטו בתודעתנו. כל אשר עבר עלינו והתרחש סביבנו בימים האחרונים טרם חדר להכרתנו, היינו המומים ותשושים מאוד. הגרגרים — המזון היחיד כמעט בימי הנדודים־בכפיפות הגב גרם לנו לחרחורת. בזחילה או בשכיבה התנועעו מגרגיר לגרגיר.

בהתקרבנו לקצה העיר נקרו בדרכנו אכרות עם מגלים בידיהן שחזרו מהשדה. בראותן אותנו הן פרצו בצעקות ונסו על נפשן בצווחות־אימים. כפי שהתברר אחר־כך הן פחדו שמא נתעלל בהן ונכרות את לשונן.(הגרמנים הפיצו שמועות שהיהודים הנמלטים מתעללים בגויים). היינו לפליאה בעיני עצמנו. תמהנו היתכן שהננו עלולים להיראות אכזרים. למחרת עם שחר פגשנו רועה צעירה. תחילה היא נרתעה קצת, ואחר אמרה את אשר בלבה: „תחיו אולי כשבוע ימים, הגרמנים בין כה יהרגו אתכם״.

יתכן שהאכרות והרועה צדקו: חזותנו גם הטילה אימה ועוררה פחד וחוסר אונים כאחד. בשדות וביערות שרר שקט. לא מרגיע, אך דחוס, מתוח, כלאחר שריפה גדולה ואיומה.

קלטנו הדי יריות. יריות באמצע 1942. שלא כיריות 1941 בין הצבא האדום הנסוג והפולש, שעוררו אשליות על גאולה שעשויה להתקרב, היו להן אחת משתי המשמעויות: או רצח יהודים, או קרבות בין פרטיזאנים לגרמנים. מכיוון שבסביבה ההיא לא היה אף ישוב יהודי, הרי משמעותן של היריות היתה ברורה. נודע לנו מפי איכרים על קרב שהתחולל לפני ימים ספורים בין הפרטיזאנים ובין הגרמנים בקירבת הכפר ראיובקה.

ראיובקה היתה מקום אליו הגיעו הקבוצות היהודיות והבודדים מבלי שידעו קודם את שמו של המקום. מהם שהגיעו אליו אחרי יומיים־שלושה, מהם אחרי שבוע ימים, דרך יערות יבישצ׳ה ולאבי.

קבוצות יהודים ויחידים שיצאו מהעיירות ניסביז׳, קלצק ולאחוביץ׳, הנמצאות ממערבו של הגבול הפולני־סובייטי לשעבר, ומהעיירות קופיל וטימקוביצ׳י — הנמצאות מזרחה לו — פנו לגוש היערות אשר באזור קופיל. גל השמדה עבר באזורים אלה ביולי 1942. הגורל הקרה אותם ביחד. אלה שיצאו מהגיטאות ה„מערביים״ תחושתם היא שאמרה להם: אם אמנם ישנם פרטיזאנים באזור ואם יש אמת בשמועות העמומות שהיו בגיטו על מציאותם, הרי הם בודאי חונים בסביבה נוחה יותר: מזרחה לגבול. איכרים שפגשנו היו מצביעים בידם: לכו מזרחה.

היהודים שיצאו מקופיל תעו פחות. היו בעיירתם יהודים יחידים שהקדימו לצאת ליער. שמע הפרטיזאנים ומיקומם ודאי הגיעו אליהם. קבוצת מאירוביץ׳־גלר מקלצק וקבוצת יוסף פקר מלאחוביץ׳ — אף הן פנו לעבר קופיל. לקבוצתנו נוספו שמחה רוזן ומיכאל פיש, שיצאו יחידים מגיטו ניסביז׳.

יהודים בודדים נדדו ביערות הסביבה כשהם מחפשים כתובת פרטיזאנית.

הנדידה, אף כי לא ארכה, היתה הרת סכנות. רבים היו האיכרים אשר ריגלו בשדות וביערות בשכר חופן מלח וליטרה של נפט, ולעתים שלא על מנת לקבל שכר, תוך „חובבות" סכנה זו פחתה בכפרים הנתונים לפיקוח הפרטיזאנים באזור הסובייטי. בכפר יבישצ׳ה הסבירו האיכרים פנים לפרטיזאנים וגם לקבוצות יהודיות בודדות. לכפר זה היו נכנסים לפנות ערב קבוצות יהודים והיו מקבלות קצת תבשיל ואף מצטיידות במזון. רחל פילר שברחה עם בנה שרגא מווישקוב לטימקוביצ׳י ומשם לקופיל ומקופיל חזרה לטימקוביצ׳י, סיפרה: „אחרי שיצאתי עם בני מהבונקר בטימקוביצ׳י, נדדתי ביערות וחרדתי לקול עלה נידף. אתי חבילת בגדים שהצלתי למחיית נפשי. פעם הגיח מולי מבין השיחים איכר. התחלחלתי. הוא שאל: מי את? במהירות בזק חלפו במוחי הרהורים שונים. מה להגיד לו? מה פחות מסוכן? אמרתי לבסוף: אני משוגעת! אמר האיכר: אם את כך מעידה עליך, ודאי אינך כזאת. למה את לא הולכת לפר־טיזאנים? אמרתי: אין לי רובה. הוא אמר: לי יש רובה, מה תתני לי תמורתו? מה יש לך? פחדתי שמא הוא רוצה לשדוד. אך האיכר אמר שנחכה לו כ־10 דקות והלך לו. פחדתי אולי הוא יביא גרמנים. אמרתי לבן: בוא נברח! אך מאידך שקלתי בלבי: לכמה גרמנים הוא נזקק כדי לחסלני? לו לזאת היה מתכוון, יכול היה בעצם לעשות זאת לבדו, ללא עזרה. כעבור דקות ספורות הופיע האיכר וגרזן בידו. התחלתי לרעוד נורא, שן נקשה בשן. הוא פתח את פיו ואמר: היי שקטה! ניגש אל עץ ובגרזן הלם בו מספר פעמים והוציא מגזעו החלול רובה ונתנו לי. לא ידעתי כיצד להודות לו. נוסף לכך צייד אותנו בקצת מזון. הוא נראה בעיני כמלאך. נתתי לו מקטורן, כמה מטרים בד. בזכות הרובה נתקבלתי לפרטיזאנים. רובה זה היה אחד מהראשונים ביחידה המתארגנת".

ביחס דומה ניתן היה להיתקל מצד יחידים גם במקומות אחרים באותה סביבה באזור הסובייטי לשעבר. אך גם באזור זה היתה הסכנה. לעתים עשרה אנשים טובים לא יספיקו כדי להושיעך. אך די במנוול אחד כדי להתנכל לחייך.

בראיובקה חנתה יחידת הפרטיזאנים הרוסים. חלקם שבויי מלחמה שברחו ממחנות שבי, יתרם — מאנשי המקום וחיילי הצבא האדום, אשר לא הלכו לשבי, אלא התחבאו בבתי האי־כרים לימות החורף, ולעת אביב יצאו, לא רבים במספרם, עם נשק דל, ליער.

במשך שניים־שלושה חודשים התרחבה וגדלה הקבוצה ולעת בוא היהודים ביולי אותה שנה הגיע מספרם ל־70־80 איש היתה זו יחידה קטנה, לכאורה, אך תחום שלטונה השתרע על פני כפרים ועיירות רבים בואכה מינסק בצפון ובצות פולסיה בדרום. ויערות גליבוקי ממערב. קבוצות הפעולה שלה הגיעו לאזורים מרוחקים, ובעברן על פני הכפרים עשו כמיטב יכולתן כדי לעשות רושם של יחידות גדולות ומזויינות. קבוצות אלו נהפכו נושא לשיחות בפי האכרים, שהיו מתלחשים, כי כוחות סובייטים גדולים נעים באזור. אך בעיקר הטביעה היחידה את רושמה בתחום הכפרים והעיירות הסמוכים לבסיסה. תוך זמן קצר הצליחו הפרטיזנים ליצור מגע הדוק עם האוכלוסיה, לרכוש שם טוב, ולהופיע כגוף מאורגן וממושמע, והעיקר — לגלות כח. המארב ששמה היחידה במחצית השניה של חודש יולי לשיירת צבא גרמני בסביבות ריובקה הנחיל נצחון גדול לפרטיזנים. היתה זו ההתמודדות הגדולה ביותר שהביסה את חיל המצב הגרמני באזור זה עד כה. הקרב ארך למעלה מ־6—5 שעות. יותר מ־35 חיילים גרמנים נהרגו ונפצעו. ואלו אבדות הפרטיזנים היו מעטות, מלבד מספר פצועים. הוא שמט את ההילה שהקיפה את חילות המצב הגרמניים באזור. אך לא פחות מזה רבה היתה השפעתו על רוח האוכלוסיה. קרב זה שכנע, קירב את האוכלוסיה ללו־חמי היער. הפרטיזנים החלו להופיע בכפרים הסמוכים: לבי, ישביצ׳ה ויזבינה לאור היום. ואכן בהופיע סיור פרטיזני לאור היום בדרך החוצה את הכפר, על סוסיו ההדורים ולבוש מדים צבאיים למחצה וקובנקה עם כוכב אדום, מזויין ודרוך לקרב, בחדשי הקיץ 1942, עת הצבא הגרמני הגיע לשיא עצמתו בעמדו במבואות הקבקז ובאיזורי מוסקבה ולנינגרד, — הרי חזיון זה של פרטיזנים מזויינים הרשים ביותר את האכרים. אף החרמת מזונות מהאכרים באותו זמן, לא העיבה הרבה על היחסים עם האוכלוסיה, שכן החרמות הפרטיזנים לא הגיעו מעולם לשוד המאורגן של הגרמנים הפולשים. והרי רק בין שתי אפשרויות אלו היה נתון האכר. אמנם „המזון החי" — הבשר — היו הפרטיזנים נוהגים „לקחת" בחוות הנתונות לפקוח הגרמנים. וזה הקל על מעמסת „המסים".

יחידה זו התרחבה וברבות הימים הסתעפה והתפצלה לכמה יחידות קרביות; לדונייבצים, ירומנקו, שסטופבלוב, שנהפכו במ־רוצת הזמן לבריגדות. בראש היחידות האלה עמד הגנרל־מיור פ. פ. קפוסטה, (שמו האמיתי בוז׳נקו שהיה אז רב סרן), שלאחר־מכן היה מפקדה של חטיבה גדולה ומהוללת.

כאשר הגענו אנו למחנה — קיבל אותנו קפוסטה, בלוית אחד מרעיו. הוא היה גבר מעל גיל 40, גבוה וחסון. ידו האחת היתה חבושה ונתונה בתוך עניבת תחבושת התלויה על צווארו — הוא נפצע, כפי שנודע לנו אחר כך בקרב ריובקה —, גם הצלקת הלא טריה מתחת לפדחתו שוותה לו מראה של לוחם ותיק. היה בתוי פניו מחומרת המפקד ומהפשטות הרוסית האזרחית כאחד. קלסתר־פניו הביע בטחון עצמי רב, ודמותו נסכה בנו עדוד. ראינו בו איש נאמן לדרך־חייו ולעקרונותיו. הוא שאל אותנו: מאלה גיטאות יצאנו, ומדוע התמהמהנו בהם, והתענין במספר האנשים היודעים לאחוז נשק בידם. בסוף השיחה הוא הטיל עלינו את התפקיד הראשוני: השגת נשק.

יותר מ־40 איש התקבצנו ביער. הבסיס היהודי שכן במרחק מהלך של קילומטר מבסיס הפרטיזנים. בדרך כלל לא נגרמו קשיים ליהודים שהגיעו ליער. רק בנות ונשים שקלסתר־פניהן היה ארי ומשום כך נחשדו ברגול, נחקרו חקירה קפדנית. אך לאחריה שוחררו וסופחו למחנה היהודי. במחנה היהודי רובם היו צעירים. ביניהם היו גם בנות צעירות וכמה מבוגרים מאזור קופיל. כאחראי לבסיס מונה באופן זמני ווינר, חבר המפלגה מקופיל שזכה באימון הפקוד הרוסי. תחילה הוקמו סוכות אחדות, אורגן מטבח ארעי, והאנשים השיבו את נפשם בכמויות מזון שזה ימים רבים לא באה אל פיהם. למרות זאת התהלכו האנשים מסוגרים בתוך עצמם, מרבית היום ישנים, נאבקים על שינה או הוזים בהקיץ. עדיין ריח הגיטו נדף מבגדיהם ואימי הבריחה עוד ניבטו מעיניהם. עוד רבץ העבר בכל כבדו על נפשותיהם והלב טרם נפתח לקראת העתיד.

הדבר שהחל לקרב את האנשים היתה המדורה בערבים. מי יידע לתאר את חוויותיהם סביב המדורה, את הבלהות שעברו עליהם ואת התקוה שטפחו בלבותיהם, אך איש־איש מצא בה את אשר ביקש. היא החיתה את האנשים, חממם וקרבם. על „מזלגות" ענפים היו הצעירים ישובים מכורבלים ומפוייחים, סביב האש. מיבשים את עלי הטבק הירוקים, יבש והפוך, עד שהעלה נהפך לחום ויבש. לאחר־מכן מוללוהו בחופן ואת הפ־רורים, הגדולים למדי, שפכו לפסת ניר ארוכה הגזורה מעתון, ואחרי גלגול והדבקה היתה לסיגריה הפרטיזנית ה„קלאסית", שערכה כשלושת רבעי עפרון בערך ועובייה כפליים ממנו. ממנה היו מזמינים „משיכה" או 30, 40 אחוז. בשעת „מלאכה" זו החליפו איש עם רעהו שאלות הכרות, ואף כי מנטליות יהודי המערב שונה מיהודי המזרח לא היתה מחיצה ביניהם — הגורל היהודי המשותף חזק מכל. שיחותיהם הקצרות והחטופות — מההוי החדש ובעיותיו קרעו פתח, אמנם צר, לצאת מעולם האימים, ממנו ברחו.

כבר בימים הראשונים להתקבצותה שותפה חבורת היהודים

ב„פעולה". ללא נשק ביד צורפו הצעירים היהודיים לכיתת פרטיזנים מזויינת לפשיטה על חות־סובחוז, שהיתה תחת פקוח ושמירה של הגרמנים, כדי ל„טהרה" מהאינבנטר החי וממצרכי מזון אחרים. בידיים ריקות צעדו הבחורים היהודיים, תחת חיפוי הנשק הפרטיזני, מול אש המשמר הגרמני. אותו לילה הובאו עשרות פרות וחזירים למחנה הפרטיזני. אך עיקר התפקיד שהוצב לפני היחידה המתארגנת היה: רכישת נשק. בעדודו של קפוסטה, יצאו מספר קבוצות לחפושים. המלצתו של קפוסטה היתה לפנות לעבר הגבול הסובייטי־פולני לשעבר, שם התחוללו קרבות בין הפולש והצבא האדום. לדעתו אפשר שם למצוא נשק שננטש ע"י הצבא הנסוג.

ואכן, בכוון לסטולפצי יצאתי אני, רוזן, ניסנבוים ועוד אחדים, לעבר קלצק. מאירוביץ יצא בלוית קבוצה. הם צויידו ב„אוטרזים" (אוטרז — רובה קצוץ קנה בחלקו). קבוצתי הגיעה עד לאיזור הנימן בסביבות כפר יזביני, אך בכל השטח הזה נשק לא נמצא. יתכן, כי לאחר הקרבות אפשר היה באזור זה למצוא נשק סובייטי, אך האכרים שהטיבו להכיר את מבואות היער אספוהו והטמינוהו. מאז ניטשו כאן קרבות. בדרך קשרה הקבוצה קשר עם משפחה פולנית אחת — משפחת סינקביץ מכפר יזביני, שגילתה הזדהות רבה עם המאבק האנטי־גרמני וקיבלה בסבר פנים יפות את הפרטיזנים היהודיים. בהמשך הזמן היתה משפחה זו לעזר רב לאנשי היחידה בקשריהם עם גיטו סטולפצי, ומחנה העבודה בסוירז'נה.

גם קבוצתו של מאירוביץ־גלר, שהגיעה עד לתחומי העיירה קלצק חזרה כלעומת שיצאה.

הפרטיזנים לא נהגו להשתהות זמן רב ביער אחד, גם כשעינו של האויב לא היתה פקוחה עליהם. מזמן לזמן עקרו ליער אחר באותו אזור שהיה ברוך ביערות אורן נפלאים. מריובקה עברה הכבודה ליער ווילשין.

היחידה היהודית המתארגנת התרחבה קצת יותר. הגיעו אליה בודדים מיערות הסביבה, ששוטטו עד כה בדרכים. סמוך לה, מרחק כמה מאות מטרים ממנה „התישבה" משפחה יהודית שברחה מגרוזובו: נפח, אשתו, חותנתו הזקנה ושלושת ילדיו הקטנים. שם משפחתם שקלאַר. היה זה ראשיתו של מחנה משפחתי. לא אחד מהיחידה היהודית ביקר את קן המשפחה של יהודי זה שנצל, ברגשי חרדה ואהבה, בהביאו להם קצת מזון למחיתם. דומה, כי הדבר שמשך את הפרטיזנים היהודים, שרידי משפחות רבות: להזין עיניהם במשפחה יהודית שלמה. הנפח ובני משפחתו, היו יהודים עממיים, שקטים וחביבים. פשטות וטוב־לב היו נסוכים עליהם. את הגורל קבלו תוך הכנעה. הכנעה שאין בה יאוש. אי־היאוש הזה הפליא רבים. כושר הסתגלות בלתי מצוי לתנאי מקום וחיים היה טמון בהם. מצוקות היער המשונות לא הביכו אותם רק בחרדה פנימית עצורה ואומץ משולבים בשקול־דעת והכרעה מבוגרת. בגבורה נפשית רבה נאבקה משפחה זו על קיומה ויכול יכלה.

חיפושי נשק

בשלהי אוגוסט 1942 מינה הפיקוד הסובייטי את גילצ'יק למפקד היחידה היהודית. גילצ'יק, יהודי סובייטי איש קופיל היה והפקוד הסובייטי שהיה בחלקו מפלגתי נתן יותר אמון באיש „מזרחי". אך נוסף לכך היה גילצ'יק מקורב למטה הפקוד. הוא היה סייר במטה הפרטיזני שכן הכיר מצוין את האזור. היה בקופיל, שימש כמנהל מחלקת הבקר בעיירה. בתוקף תפקידו הוא בא במגע עם אכרי הסביבה והכיר את האזור על בוריו. הוא הקדים לצאת ליער, אך פעם בבואו כאורח בחשאי בלילה לביתו, פרצו גרמנים ושוטרים לתוכו. גילצ'יק הסתתר ובמקומו תפסו את אשתו הנוצריה ושני ילדיו. למרות העינויים שעונו, לא גילו הילדים ואמם את מחבוא אביהם. הם נורו. גילצ'יק הצליחו לחזור היערה.

גילצ'יק היה איש עממי, פשוט, מעשי, ומסור לתפקידו. התמצא יפה בשטח. הוא לא הרבה בדיבורים על ענינים כלליים או על ענינים יהודיים, אך כשפרטו על מיתרו היהודי — הוא נענה. ידע לשמור על כבודו היהודי, אם מישהו פגע בו. למחנה הגיע מזוין בנשק.

ראשית מעשהו היה — חיפושי נשק. לא היתה זו עבודה קלה. את רוב הנשק החביאו האכרים למטרותיהם ולא מסרוהו. גם כשוודאו שנמצא נשק אצל פלוני, לא אחת צריך להשתמש בכוח נגד כדי להוציאו ממנו.

פעם אחת הגיעה למטה ידיעה מפי אחד האכרים שהיתה בעל חשיבות רבה ביותר בשביל היחידה היהודית, כי באחד המקומות באזור קופיל, בקבר אחים של חיילי הצבא האדום, טמון גם נשקם של החיילים. כך נהגו הגרמנים במקרים מסו־יימים: כדי להביע את זלזולם בצבא האדום, היו נוהגים לקבור את החיילים על נשקם. קבר־אחים גדול כזה נתגלה ע"י אכר.

אותו לילה יצאנו קבוצה גדולה של בחורים יהודיים עם גילצ'יק בראש לקבר־אחים. פתחנו אותו בלילה ובין עצמות השלדים הוצאנו כלי נשק שהיו מכוסים אדמה דביקה. חרדת מוות וקדושה אפפה אותנו בשעת העבודה.

בשובנו עם העגלה עמוסת המטען למחנה — עבר רחש מקצהו אל קצהו. מבעוד יום נדלקו שורות שורות של מדורות. 35 בחורים החלו לטפל בגושי העפר הארוכים, גוש עפר לאיש. בסכינים, בברזלים ובאבנים גרדו את העפר שנדבק בברזל הנשק. האדמה שעל הגנתה נפלו החיילים מהצבא האדום, דבקה ללא הפרד בדמם ונשקם, עד כי החלה לכרסם בברזל. גושי עפר אלה היו לגושי אדם־אדמה־ונשק — סמל למלחמת הגנה של עם. חשנו כי אין כנשק זה לנקום, וספגנו את רוחו, חיינו את הסמל עד תומו. אכן, ראוי היה לנו ואנו — לו. ישבנו ערב. כל אותו לילה לא דעכו המדורות, והאנשים, מפוייחים מלשונות האש עסקו במלאכה, ואף למחרת היום המשיכו את מלאכתם בקודש. היו אלה לילה ויום שתרמו הרבה לעיצוב דמותה הלוחמת של היחידה היהודית.

רובו של הנשק — 35 רובים — היה רובים רוסיים רגילים, וחלקו חצי אוטומטי (חצי אוטומטי — מחסנית בת 10 כדורים) ומכונת יריה אחת. לאחר ניקויו הבאתי יחד עם סיומקה פרפל שמואל ניסנבוים. כמה סדנות נגרים וכלי מלאכה מהקולחוז וילישין ששכן כ־4—3 ק"מ מהיער והחלנו בעבוד קתות לרובים.

תוך ימים אחדים צויידו רוב הבחורים ברובים. היחידה הוכרה כיחידה יהודית עצמאית ע"ש ז'וקוב — הכוכב העולה אז מבין מפקדי הצבא האדום, והועמדה תחת הפקוד הפרטיזני האזורי של קופיל שבראשו עמד קפוסטה (בוז'נקו). נצבנו עם נשק ביד.

כאן התחוללה תמורת פלא. לא רק כלי מגן והתקפה נתן בידך, כי אם גם כלי ששינה את ראייתך על סביבתך. עם כלי זה נשף בנו נשימה חדשה ועמוקה. מלא כלום — לשלטון מוחלט. נדמה היה שהכל שלך. אין דבר שלא תכבשהו בכח הנשק. רק אתמול שוטטנו בשדות וכפרים, שפופים, חרדים לכל אבחה ואוושה, פוחדים מעין השמש. אך היום בצאתנו מהיער ברכיבה או ברגל כשהנשק תלוי על צוארנו, ראשנו מורם, כאדוני הארץ, השדות, החיים. חשנו כֻולנו צמיחה פלאית, בקרבנו בבטחון שננסך בנו, בנשימה עמוקה, עמוקה.

הבריגדה של קפוסטה

אך לא בלבד הנשק.

יחידת קפוסטה גדלה מאוד ובשלהי הקיץ 1942 התפצלה ליחידות אחדות. אורגנו יחידות שסטופבלוב, ירמינקו, דונייב, ואם כי מרבית האנשים החדשים שהגיעו ליער ברחו ממחנות שבויים, הרי בין אנשי הפקוד של היחידות היה גרעין של אנשים אידאיים שעיצבו את רוח היחידות, נסכו בהם רוח קרבית

וחברתית. כי ככל שהקדימו שבויי המלחמה להצטרף ליחידה הפרטיזנית, כן פחתו לספוג לקירבם אוירה מושחתת ודימורליזטורית של השבויים. ואם ביחידה אליה הצטרפו מצאו רוח טובה ונכונה, לא העזו אלה להרים ראשם ו„הלכו בתלם". תוך זמן קצר קמה בריגדה פרטיזנית בפקודו של קפוסטה ויחידת ז'וקוב היהודית — כאחת מיחידותיה.

היתה זו בריגדה — ולא במעט הודות למפקדה — בעלת אוטוריטה רבה באזור כולו, שברבות הימים התפשטה על יתר האזורים. ספוסים שונים בעלי כוח, השפעה וכושר קרבי מצאת ביחידות אלה, וראש לכולם מפקד הבריגדה עצמה. אך מעל הכל נישא היה שמו של מפקד פרטיזני מהולל ושמו דונייב.

הוא היה רוסי כבן שלושים. בלונדי, בעל קומה ממוצעת, לבוש חולצה רוסית צבאית וכובע עגול, בעל פנים ערים מאד ועיניים יוקדות. הוא היה המפקד הקרבי ביותר בין כולם וניחן בחוש מיוחד כיצד להשפיע על האוכלוסיה והמוני אכרים, שכן ידע את נפש העם. הופעתו בלוית הפמליה שלו בכפרים היתה לחויה. במבצעים קרביים הצליח להטמין בערמה פחים לגרמנים ע"י קבוצות קטנות של לוחמים.

הוא היה נוהג להפתיע. באחד מימי ראשון באוגוסט 1942 הופיע לאור היום בכנסיה מלאה מתפללים (במבואות הכפר הציב מארבים לכוחות הגרמנים) ובלווית פמליתו עלה על הבמה ונשא נאום פרטיזני מרשים, בסגנון האכרים וברוחם. הכפר כולו זרם לכנסיה וה„תפילה" נהפכה עד מהרה להפגנה אנטי־גרמנית סוערת. דבר הופעתו עבר מבית אכרים למשנהו ופשט ברבים כאגדה.

זכורני, כי בפגישה עם חבורת פרטיזנים יהודים — הוא דיבר על היכולת והאפשרויות הרבות להכות בגרמנים, תוך זלזול בטכניקה הגרמנית ביקש להוכיח כי האדם הרוסי ברובהו וברזלו — מסוגל בתבונתו וזריזותו לשבור את מפרקתו של הטאַנקיסט הגרמני. דבריו נאמרו בלי פתוס, בקצור אך עסיסיים, בסגנונם הרוסי ומתובלים בהומור עממי. היה זה אדם שנלוש במיטב המסורת הפרטיזנית הרוסית, שהאמין בכל לבו כי יחידים מסוגלים למשוך אחריהם המונים למלחמת־עם נגד הפרלש. היתה זו פגישה שהצמיחה כנפיים למאזיניו כי אישים כאלה השפיעו על עיצוב האוירה הקרבית והחברתית בעיר.

קבוצות קבוצות החלו הפרטיזנים היהודיים לצאת לפעולות בסביבה. לפעולות סיור; לפעולות משקיות; ולחפושים אחר נשק. אט־אט החלו הפרטיזנים היהודיים להכיר את השטח, את התנועה ביום ובלילה, למדו „להריח" דברים, את האכר, את ערמתו ואורחותיו ואת הסמוי מן העין: את האויב במארב. ואין זה דבר קל. לרוב משלמים על כך הרבה „שכר־לימוד". ואכן כבר בשבועות הראשונים לקיומה: שילמה היחידה את המחיר. קבוצת פרטיזנים יהודית יצאה לפעולה משקית בכוון מוגילנו. בדרך ארב לה מארב גרמני: מטח יריות חזק נורה עליה והפרטיזן פלוטק נהרג בו במקום. פלוטק — מגיטו ניסביז' פליט מוורשה, איש משכיל, בעל אופי לוחם, משרק זכה לאחוז בנשק כרע במלוי תפקידו. הוא היה קרבנה הראשון של היחידה היהודית.

הפעילות של היחידה היהודית קרבה את אנשיה אל האוכלוסיה המקומית ואפשרה להכירה. היו בקירבה שאהדו את הפרטיזנים. וכאלה שהתייחסו יחס עויין כלפיהם.

העוינים למשטר הסובייטי ולפרטיזנים ידעו את סוד השתיקה ,הסואה והערמה. הם לא היו מעטים. הם היו זהירים, במיוחד כשהשלטון הפרטיזני — כבר בשלהי קיץ 1942 — היה פרוש על פני האזור כולו וחיל המצב והמשטרה בקופיל נראו כמכותרים. (בכפרים מרוחקים יותר מהבסיס הופיעו הפרטיזנים ברכיבה או ברכב באמצע היום). האנטישמיים מלאו את פיהם מים מפחד נחת זרועם של הפרטיזנים היהודיים שהיו מבצעים מעשי גמול לפעמים על דעת עצמם, על הלשנה ורצח ביהודים.

(עצם היות בסיס הפרטיזנים היהודיים מרוחק מעיירות מוצאם לא אפשר בזמן הראשון לבצע פעולות נקם באזורי העיירות האלה). אולם רבים בקרב האוכלוסיה ראו בפרטיזנים נוקמי דם במלוא מובן המילה. ברצון היו מספקים את המזונות ושתו בצמא את סיפורי הפרטיזנים על עלילותיהם ועל כל דבר שרמז על ירידת קרנם של הגרמנים, אם כי בחזית לא נסתמן כמעט כל מיפנה ורק בערפה ניכרה תכונה רבה להתקפה גדולה.

*

בלילות, לאור קיסמים דולקים, היו עיני איכרים זקנים וצעירים נוצצות לשמע דברי הפרטיזנים שנאמרו בבטחון עצמי רב, ולעתים מופרז. אך גם האכרים היו משיחים לא אחת את לבם בפני פרטיזנים.

באחד הלילות נזדמנו — אני וקבוצתי — לבית איכרה. היתה זו אשה מבוגרת, בעלה שירת בצבא האדום, ובבית — נותרה היא וילדיה. היא כיבדה אותנו במזונות שונים, ומבטה החם והאמהי, נח עלינו עת שהינו בביתה. בצאתנו לחצה את ידינו בחזקה ובברכה: „מתי סוף סוף נגאל מהעריץ?" — אמרה. ובעוד עיניה נוצצו מדמעות, על ימי הנסיגה של הצבא האדום: „באחד הלילות שמעתי דפיקה בדלת. קמתי, פתחתי ברעדה, ולפני ניצב אדם כבן־55, לבוש בגדי אכרים־רועים. הוא היה עייף, ורוחו נכאה מאוד וביקש משהו לאכול. הגשתי לפניו לחם, חמאה וחלב. הוא אכל, ופניו הפיקו עצב עמוק. קלסתר־פניו לא היו פני אדם רגיל. הוא לא היה כאחד „משלנו". בכלותו את הארוחה הודה לי האיש בשפה רוסית צחה וביקש מנעלים כלשהם. נתתי לו סנדלים מקלפת־עץ. בעומדו לפני כולו נרגש לפני הפרידה שאלתיו על זהותו. בקול חנוק אמר: אני הגנרל קוליק, הצבא כותר והוכה ואני מקוה לפרוץ את הכתור. מעיניו זלגו דמעות, ואני בכיתי מרה. הו, יקירים שלי! יונים שלי!"

לאחר זמן בקרתי עם כמה פרטיזנים בילורוסיים באחד הכפרים המרוחקים. נכנסנו לאחד הבתים לסעוד. זקן וזקנה היו בבית. הזקנה הכינה לנו תבשיל חם והזקן שישב מולנו ליד השולחן, השקיף דרך החלון ושתק, הגה לא הוציא מפיו. חברי הבילורוס ביקש לדובב אותו. ספר לו על המכות שהפרטיזנים הנחיתו על הגרמנים, אך האכר המשיך בשתיקתו. הפרטיזן לא אמר נואש וספר על התכונה של הצבא האדום להתקפה, על נאומיו האחרונים של סטלין. לשמע השם הזה נעור הזקן ובנימה חריפה ועוקצנית העיר: „זה שפיזר את תותחינו ונשקנו על פני כל שדות בילורוסיה?" ונדם. בדבריו האירוניים האלה נשמעה הטחת אשמה כבדה ורווית כאב נגד ממשלתה של רוסיה, שרק בעורף — ואף כאן לעתים רחוקות — יכול היה איכר להשמיעה!

בלב אכרים רבים פעפעה התמרמרות חזקה על סדרי המשטר הסובייטי, על הקולחוזים ורמת החיים. היו גם גילויים מצדם להסביר פנים לגרמנים, לשתף פעולה עימם וליהנות ממשטרם החדש. אולם נוכח גילוי פניו הרצחניים של הפאשיזם — אחרי טבח היהודים — גם כלפי תושבי האוכלוסיה המקומית, החלו רובם לצפות ליום השחרור מהפולש. ואט־אט — החלה לצמוח בהם הכרה, שיותר משהם „משני משטר", הרי שהגרמנים מעונינים בהשמדה ורצח ככל שהדבר ניתן. להחדרת הכרה זו עזרו המכות, שיחידות קפוסטה היו מנחיתים על האויב באזור, וסמכותם ההולכת וגוברת.

באותם הימים חנתה הבריגדה בצוותא. בשעת המעבר מיער ליער ניתנה ההזדמנות לפגישת היחידות. היחידות הלא־יהודיות שקקו וגילו חדוות חיים רבה. טפוסים רבים ושונים, מקצוות שונים של רוסיה נתקבצו בתוכן. אלה שמחים עליזים, מנגנים על כל מיני כלי נגינה ובמיוחד על מפוחיות־פה (הרמושקות).

בעוד אחרים יוצאים בריקודים. ביחידת דונייב אף היתה תזמורת נשיפה.

הפגישות בין היחידות ואנשיה, חטופות היו, לרוב תוך פגישת קבוצות מיחידות שונות בדרכים. לעתים נתקלת באנשים בעלי רמה אידיאית שתוכן חייהם העיקרי ביער היה: הקרב בפולש. אך ברוב המקרים ועם הזמן הן רבו — היו אלה פגישות עם שבויי מלחמה אשר ספגו את התעמולה הנאצית נגד יהודים והוסיפו גם תרומה „משלהם". רק הארגון והמשמעת ששררו בחטיבת קפוסטה היוו מחסום ל„רחשי לבבם".

היחידה היהודית הועברה ליער סטריצה, וסיגלה לעצמה „דפוסי חיים" של יחידה פרטיזאנית. במרוצת הזמן הצטרפו אליה בילורוסים מכפרים סמוכים ושבויי מלחמה. מספר היהודים הגיע ל־60 — 50 איש והבילורסים מנו — 20 — 15. הם וכן הרוסים שבאו ליחידה לא חשו את עצמם „בבית". לאחרים משונה היה להיות חיילים ביחידה יהודית, ואף לא נעם הדבר. כמה אף לא יכלו להסתיר שבלבם מפעפע ארס נגד יהודים. אך כלפי חוץ לא נתנו לכך פורקן. לפעמים היה פה ושם נשפך הארס החוצה. אך לא אחד הלוחמים היהודיים חש וידע כי בבוא הזמן עלול הוא לפרוץ ולהציף את היהודים, ואלו היהודים נמנעו, מלגרות את הדב ולהוציאו מהיער.

ב פ ע ו ל ה

גילצ'יק ראה אפשרות לבצע כמה פעולות למרחקים יותר גדולים. בחודש אוקטובר יצאתי עם קבוצה לפעולה באזור לחרביץ. בין חבריה היה גם יעקב גלר, סוחר לשעבר בכפרי האזורים קלצק ולחוביץ והכיר יפה את הדרכים, האכרים ורכושם. אלינו הצטרפו כמה פרטיזנים לא־יהודים. בלילה הראשון למסעה הספיקה הקבוצה לעבור דרך ארוכה וחדרה לאזור ניסביז', התנפלה על מחלבה גרמנית, חיבלה במתקנים, כל שנראה כדאי להחרמה — הוחרם והועמס על עגלות סוסים שנלקחו מהחווה. ובתום הלילה. עברה ל„בסיס קפיצה" — חורשה קטנה באותו אזור.

בשעות אחרי הצהריים נעה הקבוצה דרך היער לעבר לחוביצ'י ובשעות הערב הגיעה לכפר זובלביטש השוכן כשלושה ק"מ מלחוביץ'. העגלות הוחנו במבואות הכפר ולאחר שיחות אחדות אם אכרי הכפר נודע, כי מספר גרמנים חונים בו. הפרטיזנים החלו עוברים על הבתים החשודים והתגלה כי באחד מהם נמצא גרמני. הבית הוקף. פרצתי עם כמה אנשים לתוך הבית. בחדר הגדול, שרק לפני דקות מעטות כבה האור, ישב ליד השולחן גרמני. צעקתי: Hände hoch! הגרמני הרים את ידיו. לקחנו את אקדוחו, רובהו ואת כל ציודו הצבאי והאישי. בבטחה ישב האיש כאילו בביתו הוא. שכן חיל המצב שכן 3 ק"מ ממנו. הוא החל להתחנן על חייו, בהצביעו על תמונת אשתו וילדיו. מפאת המרחק הרב ותלאות הדרך אי־אפשר היה להובילו למחנה וצריך היה לחסלו במקום.

עמדנו פרטיזנים יהודיים — בעיניים נוצצות, אחוזי מתח של הרגשה גדולה. לולא מה שעבר עלינו, שלעולם ימנע הרגשת אושר ודאי היינו מכנים את החוויה הזאת בשם הרגשת אושר. גרמני ראשון! נדמה היה לנו שהשגנו כל מה שיכולנו לבקש באותם הימים: דם גרמני — נקמת פרטיזנים יהודים. מספר כדורים מקנים אחדים פלחו את חזהו. כובה האור. עזבנו את הבית ובעגלות נסענו אל זרועות היער, החובק, המחפה, כלתוך מבוא של בית. כעבור זמן נשמעו מרחוק, מטחי יריות. כנראה הוזעקו הגרמנים לכפר. למחרת היום חנתה הקבוצה בכפר סביטשי באזור הפרטיזני ועם רדת השמש יצאה בכוון קלצק לחפושי נשק. בהתקרב הקבוצה לחוטורים מסביב לעיירה, נראו בה להבות אש רבות, כאלו שרפה גדולה אחזה בסביבה. האכרים שהיה להם נשק מוסתר, הופתעו מאוד מבקורי הפרטיזנים מתחת לאפם של הגרמנים. הם הכחישו תחילה כי נשק נמצא בידם, אולם לאחר שחשו באיומי הפרטיזנים, נאותו למסרו. אותו לילה נרכשו שני רובים ותחמושת, והושגה אינפורמציה על נשק מוסתר נוסף.

בהרגשת סיפוק רב חזרה הקבוצה למחנה.

באותם הימים יצאה קבוצה שניה, ועליה נמנו שמואל ניסנבוים, סיומה פרפל, יוסף לנגרמן, בזרוקוב ואחרים לפעולת סיור באזור. באחד הכפרים נישאו הדי תזמורת. חתונה בכפר. לשאלות הפרטיזנים ענו האכרים, כי משטרה היתה בכפר, אך נסעו! פרטיזנים אחדים נכנסו לבית פנימה והאחרים הקיפוהו מבחוץ. בחיפושים שערכו בו נמצאו בבית שני רובים ומחסנית של „עשיריה". לאחר חקירת האכרים הודה אחד מהם, שאכן מסתתרים כאן שני שוטרים ונקב בשמותיהם. עם בדיקת התעודות נתגלו השוטרים. תיכף נרתמה עגלה ושני השוטרים הושכבו בה כשידיהם קשורות. בדרך ניסה אחד השוטרים לברוח, אך הוא נורה ע"י סיומה פרפל ושמואל ניסנבוים. השוטר השני הובא למחנה. הוא נמסר לידי היהודים המבוגרים במחנה. בסכינים חיסלוהו.

מאורעות הימים, התארגנות היחידה, הפעולות התכופות, פגישות עם פרטיזנים, ההכרות עם האוכלוסיה, הרצון להשתחרר מחוויות האתמול — הסיחו מעט את הלבבות מהסיוט שרבץ. איש נפנה לעבר רעהו. גברה ההכרות והחברות. צעירים זאפאדניקים התידדו עם צעירים ווסטוצ'ניקים. אט־אט החל להתרקם הווי פרטיזני. השיחה הערה הצחוק הרם ואף השירה נישאו בבסיס, במיוחד בערבים ליד המדורה. השיר במדורה היה בן־לויה נאמן ללוחם היער. ומיוחד השיר הפרטיזני.

זכורני —— דמדומי ערב ראשונים של ימי הסתיו הבילורוסי הנפלא. באותם ימי־ערבים לפני רדת השמש הייתי הולך יחידי למטה הבריגדה לקבל את „חדשות השידור". שלל צבעים באילנות היער ומסביב טבע חי, יפה להפליא ומרטיט. אף כי הלב היה חתום ואטום להוד הטבע — אעפ"כ „משהו" דבק בלב. בצאתי מאהל המטה עוד רצדו בין ענפי העצים נגוהות אחרונים של היום הדועך. פתאום בקע מאחד האהלים המוסווים קול שירה ערב של נערה. היה זה שיר פרטיזני חדש. נעצרתי והקשבתי. השיר סיפר על פרטיזנים שהמולדת שולחתם לקרב, על פרידה חמה מאשה ומבית, על נפנוף מטפחת בתחנה, על קרבות ונקמה על מכתב לבית מלא תקוה לפגישה אחרי המלחמה, על דמעת אשה המטהירה את המכתב.

עמדתי רתוק למקום, רגלי לא נשמעו לי. היידע מי להבין ללב אדם יתום ובודד לשמע שיר זה? כעבור ימים מעטים הדהד השיר במחנה, ושרוהו אנשים בדבקות, כאילו התפללו תפילה זכה. את מלוא ביטויו מצא השיר בקולו האדיר החזני של מוטקה קודיוק שבקע ביער. Слушайте отряды (הטו אוזן פלוגות!) היה זה ראשון שירי פרטיזנים ביער. השיר כבש את לב האנשים, ראשוניותו ולהטו עמדו לו במשך כל תקופת היער.

תוך זמן קצר „התאזרחו" האנשים ביער, ועד־מהרה סיגלו לעצמם את אורח־החיים המיוחד לתנאי היער. סבלות היער לא העיקו עליהם, שכן ידעו להעריך במלוא החיוב את מציאותם היהודית הלוחמת. ודאי השמיעה עובדת היות האנשים צעירים ברובם. אך גם האנשים הזקנים שהגיעו מקופיל וכמה קשישים השתלבו יפה במערכת המשקית של היחידה והיו אלמנטים „נושאים את עצמם", ולא היוו „בעייה" ב„ימי שלום" ואלו ברגעי מצור והתקפה מפתיעה, הם היו עלולים להוות בעיה.

גם ילדים אחדים היו ביחידה: שרגא פילר בן ה־10 וצילהניימרק בת ה־12. הם היו חביביהם של כל לוחמי הפלוגה, וזכו ליחס חם וטפול לבבי של הלוחמים ובראש ובראשונה של

הבחורות היהודיות. הם נראו בעיני כולנו כשריד אחרון של הילד היהודי. ילדותם נגוזה חיש. שרגא פילר היה לסייר מצויין, וצילה רכשה חכמת־חיים של אדם מבוגר.

חשיבות מרובה יוחסה לעובדת היות היחידה יהודית, שיהו־דים הם מקימיה, לוחמיה ומחמשיה. היא הקנתה לחבריה הרגשת הבית והצטרפותם של בילורוסים ושבויי־מלחמה לא יהודיים אלה ביניהם קצינים מספר לא האפילה כלל על הרגשה זו, שכן גם ללא יהודים אלה ברורה היתה אופיה היהודי של היחידה. מן הראוי לציין את יחס הכבוד וההערכה לו זכו מקימי היחידה היהודית, מצד כל אלה שהגיעו אליה במשך שתי שנות קיומה.

שררה משמעת ביחידה, אך את היחסים ורקמת החיים היום־יומיים עצבו הלוחמים בעצמם. במיוחד ראויים לציון הי־חסים הנאים והידידותיים בקרב צעירי היחידה. אף המזון לא נהפך לבעייה. המזון יחסית לתנאי היער, היה טוב, לעומת ה„תזונה" אותה זכרו מהגיטאות. לחם ניתן באורח חופשי, ואף בשר ותפוחי אדמה הספיקו לכולם. אף המשטר במטבח היה בדרך כלל תקין. מוסד זה הקרוי מטבח שיקף במידה רבה את רמתה של היחידה. האוכל חולק שוה בשוה לכולם, לחיל ולמפקד, לותיק ולמקרוב בא. רק החולים זכו לתזונה מיוחדת, טובה יותר. ואם נגרם עוול למישהו, היה זה תוצאה של מישגה אנושי ולא מצא את הדו בקרב אנשי היחידה. לחלוקה השווה של המזון וליחסי מטבח תקינים תרמו גם היהודים מהאזור הסובייטי, במיוחד הצעירים בהם. קיפוח או עוול כשהופיע, לא נסבל. דעת הקהל לא סבלה זאת וחייבה לתקנו.

עם גדול היחידה למאה איש בערך היא אורגנה במתכונת הארגון הפרטיזני. מפקדי הפלוגות היו: בזרוקוב, בילאוסוב, (סובייטים), מפקדי מחלקות: שלום חולבסקי, שמחה רוזן, מיקנובסקי, שמוקלר. ראש מטה — ברקוביץ'. סגן מפקד לענ־יינים משקיים — מיכאל פיש. הפוליטרוק — ווינר, איש מפלגה. בין מפקדי הכיתות יהודים ורוסים. במחלקת הסיור: מישקה ניימרק, חנן וע. גילצ'יק עשה מאמצים מרובים, וביניהם מוצ־לחים, לזיון המצטרפים ליחידה. עם זאת יחסו של פיקוד חברי־גדה ליחידה היהודית לא היה יציב אף אז. אך האיש הקובע בפיקוד — קפוסטה — גילה חיבה גלויה לאנשי היחידה ולמ־פקדה, עודד וסייע לא מעט להתפתחותה.

ק ש ר י ם

בתקופה ההיא עתודות היחידה היו בעיקר, בילורוסים ורו־סים. מזמן לזמן הגיעו ליחידה פליט או פליטה יהודיים בודדים, לאחר תעייה ממושכת בדרכים או לאחר שהסתתרו במחבואים בערים ובעיירות, בסביבה ההיא לא נותרו עוד יהודים, מלבד סטולפצי, מחנה סוורזיה וברנוביץ. על אודות באראנוביץ הגיעו ידיעות עמומות ומעורפלות, כי היתה מרוחקת, אולם ידוע היה שבסטולפצי ובסוורז'נה עוד חיים יהודים. משוכנעים היינו כי אילו הגיעו אליהם ידיעות ממקור יהודי, נאמן, על הפרטיזנים ומקום חנייתם ובמיוחד אילו ידעו על קיום יחידה יהודית — לא היו מתמהמהים אף רגע. כל הנתונים הללו חסרו לאנשי היחידה כשהם היו בתוך הגיטאות.

בספטמבר 1942 נפגשתי יחד עם סיומקה פרפל לשיחה עם ווינר בענין הוצאת יהודים מסטולפצי וסוורז נה אל היחידה. ווינר — שיהדותו היתה בחינת מושכל ראשון אוזנו היתה כרויה לכל ענין יהודי. לא במעט השפיע ודאי הגורל היהודי בימים ההם כאיש מפלגה בא במגע קרוב עם הפיקוד במטה החטיבה. הצגתי לפניו את המשימה של הבאת היהודים מהגיטו ליער כתפקיד עליון של הפרטיזנים היהודים. ווינר הסכים לדברינו ושקל התיחסות הפקוד לעניין. בפגישה זו הוחלט כי ראש־לכל צריך לקשור קשר עם יהודי סטולפצי ע"י שיגור מכתבים לנוער. הנחנו, שאנשי סטולפצי ודאי יתקשרו עם סוורז'נה השוכנת רק כ־4 ק"מ ממנה. כתבנו שני מכתבים, אחד כתבתי אני, והאחר — סיומקה פרפל. לסיומקה היו מכרים רבים מבני גילו בקרב תנועת־הנוער שהכירם בפגישות אזו־ריות ובמושבות של השוה"צ. וזה לשון המכתבים:

„אחים יקרים!

ישראליק ...דברת עשקע מאזע, עזריאל טוניק, נותרנו בודדים מערים. הפשיזם הרצחני הרים את חרב־הדמים שלו קודם כל נגד היהודים... (אתם צריכים) להיות החלוץ בנוער. הכונו בקבוצות, שתים הן המשימות לכל איש: נקמה ונצחון! אל תתנו (תפקירו) את חייכם במחיר כה זול כאלה שנפלו עד כה. הנני משביע אתכם ללכת בדרך שאני... (מורה) לכם: בדרך של לחימה וכבוד. הפשיזם מתמוטט וימוגר על ידנו. התנועה הפרטיזנית היא כח עצום הגובר והולך מיום ליום. (אתם) סגורים ואינכם יודעים על כך. אל תתמהמהו (פן) תאחרו. אל תפול רוחכם. הרימו ראש. ברית המועצות מכה את האויב בחזית. אנו — התנועה הפרטיזנית — מאחורי החזית. האויב יוכה עד אחרון חייליו. חובתכם להיות בין הלו־חמים. תכננו ועשו. כמובן בזהירות אך במרץ כפי שרק תוכלו.

הדרך היחידה!

זכרו —

שלום חולבסקי.

פ. ס. מסרו את זאת לחברים נאמנים, ביניהם, אם הם ישנם בחיים סרגוביץ' ונובודבורסקי, ז'וקובסקה (המורה) יוסלביץ' (אביהם של אבנר עמינדב וחמדה וליתר המכרים).

בענין הנשק: הכינו כל נשק שאפשר להשיג: רמונים, רובים, אקדוחים, כדורים, — הכל חשוב.

ללכת לאזור קופיל, שם מקומנו.

מכתבו של סיומקה פרפל:

„בחורים יקרים,

שלום (הכוונה לשלום חולבסקי) כותב לכם בפרוטרוט על הכל. אני רוצה להוסיף מספר מלים. הזמן יחמיר את מצבכם. התארגנו — כל עוד ניתן. חייכם הצעירים יקרים הם וחלילה להם להיכרת. הכינו נשק — כי זהו העיקר — זה יצילכם וחייכם זכאים אף להוצאות הגדולות ביותר. הזמן קצר. הכונו... אלינו... לחיי הפרטיזנים. אל תשימו לב לדור הישן. במותכם — לא תצילום. אני מדבר תוך נסיון. הכונו וארגנו את מיטב הנוער לחיים פרטיזנים. הפשיזם מתמוטט. הוא מטיל את כוחותיו האחרונים. זמן שליטתו — קצר. הנצחון — לצדנו. לכו לאלה העוזרים לצודקים ומחישים את נצחונם. אל תמסרו את חייכם לשווא. הנני דובר אליכם מלב ללב.

עברנו היה משותף — יהא גם עתידנו אחד.

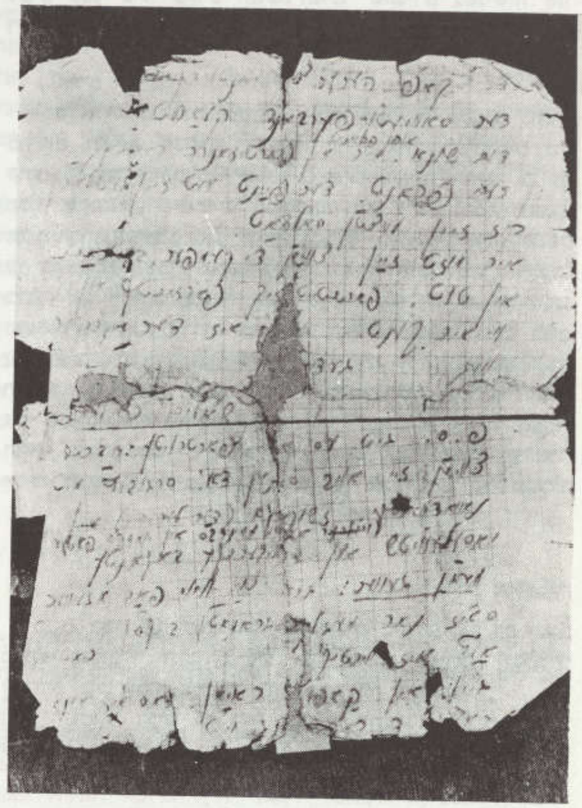
זכרו את דברי,

ידידכם: סיומקה פרפל.

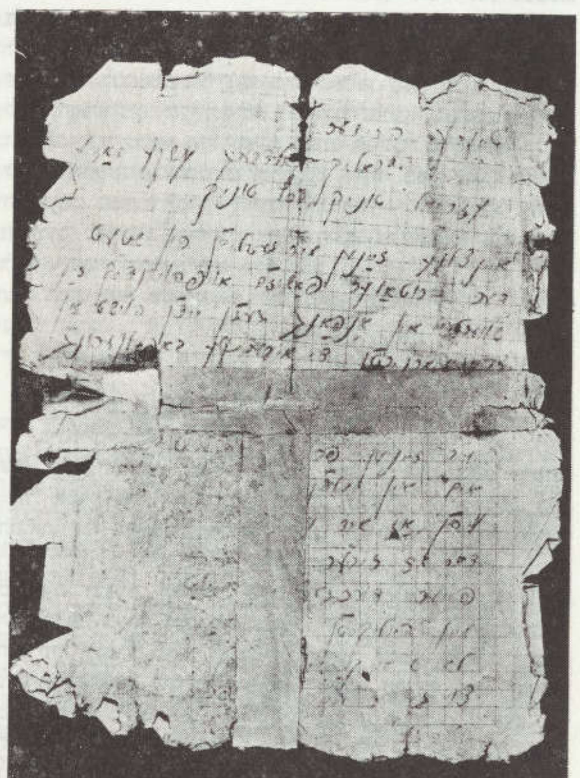
המכתבים הועברו דרך מקשר לגיטו סטולפצי.

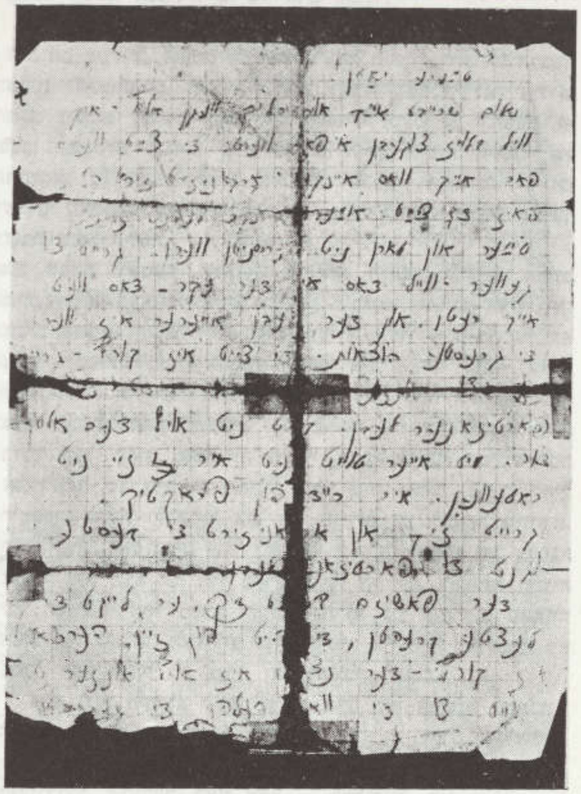
בינתיים קרה דבר אחר ביחידה, אשר העיר את כולם. עוד ביער ווילישין נעצרה על־ידי המשמר אשה אחת, רוסיה, אשר אמרה כי היא רוצה להתקבל ליחידה הפרטיזנית. היא הובאה, לפי הוראת המפקדה, למטה, ושם הוחלט לקבלה ליחי־דתנו היהודית. היא היתה אשה למטה מגיל 30, יפה, רוסיה טיפוסית ובעלת השכלה. שמה היה מרוסיה. לפני המלחמה היא שרתה בצבא כטכנאית צבאית. לדבריה היא ברחה ממינסק והצליחה להגיע לאזור הפרטיזני. ביער היתה לבושה חולצה צבאית ונראתה כקצינה טפוסית בצבא האדום. היא הטיבה מאד לשיר, גילתה נטיה חברותית ונטתה במיוחד להתידד עם היהודים. לעתים היתה נוהגת לרכב על סוס, בתחומיו של היער, להנאתה.

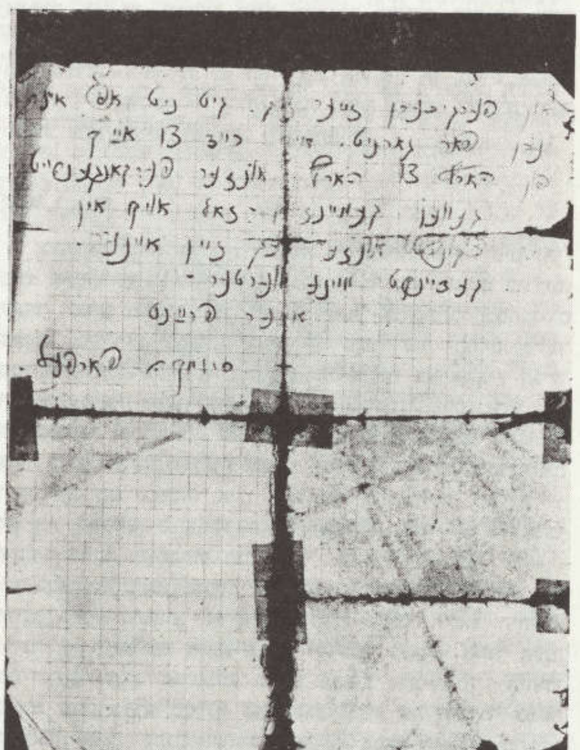
לאחר זמן קצר שלחה מפקדת הבריגדה את מרוסיה למינסק,

מכתבו של שלום חולבסקי לחבריו בגיטו סטולפצי.
בריוו פון שלום כאַלאַווסקי צי די חברים אין געטאָ סטויפּץ.

מכתבו של סיומקה פרפל לחבריו בגיטו סטולפצי.
בריוו פ ן סיאָמקע פאַרפעל צו די חברים פון געטאָ אין סטויפּץ.

לאחר שטענה שהיא יכולה להביא משם נשק. היא הביאה, בחזרה ליער, מכונת יריה, אך הקנה היה כפוף. במפקדה התעורר החשד, כיצד יכולה היתה להביא מכונת יריה ממרחק כה רב. שאלו אותה במטה: איך לא הבחנת שהקנה כפוף, הרי את טכנאית צבאית? היא ענתה: לא הבחנתי, אני מוכנה ללכת פעם שניה. היא בקשה לדרכה מצרכי מזון. תמורתם — היא טענה — היא תקבל נשק. בצאתה לדרכה בפעם שניה התלבשו כמה פרטיזנים מיחידה אחרת בבגדי שוטרים וליווה בדרכה. בקצהו של יער עצרוה „השוטרים" ושאלו אותה: מי את? לאן את הולכת? היא ענתה: אני הולכת לכפר הסמוך. „השוטרים" חלקו לה כמה מכות: את ודאי פרטיזנית. היא הרגישה ברצינות המצב והוציאה מכנף בגדה תעודה חבויה ותפורה בקפל, המעידה שהיא עובדת בגיסטפו. „השוטרים" ציוו עליה לחזור ליער למלוי תפקידיה. אחרי ששחררו אותה עקבו אחריה בחזרה ליער. בהגיעה למטה, סימני המכות היו על פניה. שאלוה: מה קרה לך מרוסיה? — היא פרצה בבכי: הבנדיטים השוטרים תפסו אותי והרביצו.

אותו לילה היא נחקרה. צעקותיה נשמעו הרחק. היא סיפרה את הכל על שרותה בגיסטפו. בפעם הראשונה בלכתה למינסק היא מסרה פרטים על הכח הפרטיזני, על הנשק ועל מקום החניה. בקצור, שרות ממדרגה ראשונה לאויב. למחרת היא הובאה חבושה למחנה של היחידה היהודית, האנשים עברו על ידה וירקו בפניה.

זכרתי אותו יום עת הגיעה ליער. הגעתי למשמר למען להובילה למטה. היא ישבה על גזער של עץ כרות במרחק כמה עשרות מטרים, בקצה היער נפרדה קבוצת דוניייבצים מחבריהם ומאנשי פקוד. על קבוצה זו הוטל התפקיד הקשה להגיע למעבר החזית ברגל למען מלוי משימות חשובות. על עגלה שעמדה ליד הפרטיזנים עלו בזה אחר זה לוחמים מהקבוצה ההולכת ומהיחידה הנשארת ונאמו בהתרגשות נאומים חוצבים, הדורי פתוס רב, ואחרי זה התחבקויות והתנשקויות של לוחמים. עמדנו עם אנשי המשמר וחזינו בדריכות במראה המלהיב. הצצתי לרגע בפני „האורחת" שישבה על הגזע הכרות. פניה היו אטומים, ללא בטוי. הדבר עורר בי פליאה. שאלתיה לעצבותה. היא ענתה: עייפה מהדרך.

עתה, כשישבה קשורה במחנה היה ברור שעם כל „הצלחתה" היא שחקה רע את תפקידה. אותו יום קויים מסדר של הבריגדה כולה. שסטופבלוב כממלא מקום של מפקד הבריגדה קרא את כתב האשמה. הבוגדת עמדה באמצע המגרש. קומיסר הבריגדה ירה מאקדוחו כדור בראשה. מקרה זה היה שיעור מאלף שתרם הרבה ללוחמים, לבגרותם הפרטיזנית.

אנשי סטולפצי

ליער הוסיפו לבוא יחידים: הנקה ונינקה, סוניה המינסקאית, סוניה מקופיל, — יהודים בודדים שתעו. אך רובם של הבאים — לא יהודים. באחד הימים נתבשר המחנה על בואה של קבוצה יהודית מסטולפצי, המונה למעלה מעשרים איש.

היתה זו בשורה מעודדת. גדלה המשפחה היהודית, בקנאה ראו הלוחמים היהודיים עד כה את גודל היחידה ואת בואם המועט של יהודים. הקבוצה היתה מורכבת מבחורים צעירים, ביניהם מספר בחורות. בקבוצה היו: יוסף הרכבי, אכסלרוד, שמואל לייב אוגינסקי, שלמה"ק, עזריאל טוניק משה'לה ווינשטיין, משה'ל אסתרקינד, קובה אלטמן. עוזר מזאה, אליהו אינגלמן, חוה טוניק, צילה, לאזר זארעצקי, אליעזר מלמד, יולק פינצ'בסקי, פוססורסקי, ברנשטיין, רייך.

הם היו נרגשים מאד בבואם לתוך מחנה של יחידה יהודית לוחמת. בשיחות אתם נודעו קורותיה של הקבוצה. למעשה היו כלולות בה שתי קבוצות — קבוצת הרכבי וקבוצת פוססורסקי, אשר יצאו בדרכים נפרדות מהגיטו, ואף לא באותו יום, ובחפושיהם אחרי פרטיזנים נפגשו והגיעו יחד.

קבוצת הרכבי היתה מורכבת מאנשי השומר הצעיר ובהוכם הרכבי עצמו, ממספר חברי ביתר ויתר חברים אשר ברובם קבלו חנוך של בי"ס עברי ותנועת נוער. הרכבי, לאחר שאיבד את משפחתו בגיטו, התמסר כולו לארגון המחתרת. יושרו ומצפונו הקנו לו מעמד מרכזי בארגון. באחד מערבי הסתיו המוקדם של 1942 התאספו 19 איש עם הרכבי בראש ואוגינסקי כמורה דרך. לרשותם היו 5 רובים. הם חמקו על פני הגיטו, גזרו את התיל ויצאו בכוון ליערות קפולי.

פוססורסקי החליט עם תחילת השחיטה השניה לצאת עם קבוצתו ליער. הוא עבד באזור הרכבת. היתה צפויה לו הסכנה להשלח עם התחלת השחיטה לעבודה לגרמניה. כדי לסכל מזימה זו הוא האיץ ביציאה ליער.

ביום השני של השחיטה, כשהגישה לגיטו ולנשק החבוי בו היתה חסומה, הוא נכנס בשעת הצהרים — כשהגרמנים סועדים — לחדרי הגרמנים בהם עבד, הוציא 4 אקדוחים, שלשל למכנסיו ויצא. הפעולה נעשתה במהירות רבה, כדי שהגרמנים לא ירגישו בחסרון הנשק. יצאו אתו עוד 5 חברים ופנו בכוון ליער. כשהרגישו הגרמנים בנעשה, הם שלחו חולית שוטרים בילורוסים לרדוף אחרי הקבוצה. אחד מחברי הקבוצה, פיגה, נפל הרוג בדרך. היתר התכוונו מזרחה. מלמד ופינצ'בסקי, חברי הקבוצה שנפרדו בעת הבריחה, מאחר שלא היה להם נשק. הם חזרו לסטולפצי ויצאו עם קבוצת הרכבי. בדרך נפלט כדור מאקדוחו של פוססורסקי ופצע את רגלו. עובדה זו הכבידה בהתקדמות לאזור הפרטיזני.

שתי הקבוצות הללו נדדו ביערות עד שבאקראי נפגשו באחד הבתים. לאחר הפגישה הנרגשת הם המשיכו את דרכם יחד לעבר אזור קופיל. בהגיעם למוגילנו הם פגשו שני פרטיזנים מחטיבת קפוסטה. הללו הובילום לפיסששנו, ל„שלטון הפרטיזני" במקום. ה„קומנדנט הפרטיזני" רשם אותם, הרשה להם לסעוד בבתי העיירה, אך אחרי זאת הוא ציווה למסור לו את הנשק, באופן זמני, עד אחרי הפגישה עם אנשי הפקוד. שני פרטיזנים צוו להובילם למטה — אך הם נעלמו בדרך. מעשה רמיה זה גרם לאנשי הקבוצה אכזבה עמוקה ופוצעת באותה דמות אידיאלית של פרטיזן, שהם תארו בנפשם. כתוספת לכאבם באה פגישה עם שני פרטיזנים אחרים, אשר במקום להובילם למטה, החלו לרכב על ה„סוס היהודי" ולהטיח בפניהם טענות ותוכחות: למה היהודים לא רוצים לעבוד, אלא נדחפים למשרדים, שהיהודים הם עם „אוחזי עפרון". מדבריהם השתמע, שהעונש שבא ליהודים מידי הגרמנים הוא מוצדק. בברנוביץ — טענו הם — אכלו היהודים בגיטו לחם לבן, בעוד ששביי המלחמה רעבו, והגיסטפו המינסקאי שלח מרגלת יהודיה ליער, אך הפרטיזנים תפסוה וחיסלוה.

„קבלת פנים" זו העכירה את רוחם, הנכאה בלאו הכי. סוף־סוף עלה בידם להודיע ע"י פרטיזנים רוסים לגילצ'יק, על בואם. גילצ'יק הגיע והעביר אותם ליחידה היהודית.

התברר שגוזלי הנשק היו אנשי דומנקו. למען הצדיק את מעשם זה הם העלילו שכאילו אנשי הקבוצה התהוללו וירדו באוזים. הנשק הוחזר בהתערבותו של גילצ'יק, אך במקום 3 אקדוחים גרמניים הוחזרו 3 רובים. אנשי ירומנקו לא היו היחידים שנהגו כך. מוסקבה אז עדיין לא שלחה נשק ותחמושת. רכישת נשק עלתה בקשיים עצומים לפעמים. היה קל יותר לבצע את ה„פעולה" ע"י התנפלות על יהודים שהלכו עם נשק ליער, לחסלם ולהופיע עם ה„רכש" ביחידה כשסיפורי־בדים מכסים על פשעם. כך עשו פרטיזנים מיחידות שונות.

*

בואם של יהודים ליחידה היתה עובדה מעודדת, מרעננת: עוד יהודים לוחמים, עוד יהודים ניצולים! ליד המדורה — ה„קוסטיור" — ספרו אנשי הקבוצה על הגיטו, המחתרת, יציאה ונדודים. רובם הרבו לדבר על הנדידה. בדרכם אירעה לכמה מהם פגישה יוצאת־דופן שהשאירה עליהם רושם חזק ביותר; „כשנכנסנו לבית משך את תשומת לבנו הנקיון ששרר בו. האויר היה צח והורגשה נעימות שאינה מצויה בבית הבילורוסי הרגיל. כשביקשנו לשתות, הצביעה לנו בעלת־הבית על דלי עם מים רתוחים. הוזמנו לסעוד ארוחת ערב, אתנו הסבו בעל־הבית, בעלת־הבית ובנם בן העשר. השתוממנו והתרשמנו מה־אצילות השוררת בבית זה. היה פה משהו שונה מאשר בכל מקום אחר. לא נתנו לנו פה לאכול, כפי שנותנים לאנשים אומ־ללים, המעוררים רגשי רחמים בלב רואיהם, אלא נהגו בנו בדרך של הכנסת אורחים חשובים המסבים עונג וכבוד למארחיהם. לכששאלנום, האם אין מפחדים על כי אנו מצויים בביתם, ענה בעל־הבית; שהוא מפחד רק מפני אלהים. ועלינו הוא העריף מלות עדוד, שלא נפול ברוחנו. „היטלר לא ישמידכם", אמר — „כי אתם הנכם הנצח וישראל הוא אלמות. אלהים רק מעניש אתכם על עוונותיכם ובוחן את נאמנותכם ויציבותכם". לכששאלנום האם רבו עוונותינו מעוונות העמים, ענה לנו תוך הטעמה: „לא עוונותיכם פחותים מעוונותיהם, אתם הנכם בניו האהובים של אלהים, עמו־בחירו, ועל כך הוא מענישכם. בכם בחר אלהים למען לטהר את העולם מהרע ולהביא גאולה לאנושות". את כל זה הוא אמר בפשטות תמימה ובאמונה כה עמוקה — עד שלא נשאר מקום לספק. נודע לנו מפיו שהנו נפח, וכל משפחתו — בפטיסטים מאמינים. כתום האוכל עברנו לחדר השני. בעלת־הבית עסקה בהעלאת אור בקיסמי עץ על הכירים. והוא, בעל־הבית, הקריא לפנינו מאיזה ספר על תעודתו של עם ישראל, על היסורים, בהן בוחן אלהים את עמו, על תולדות נדודיו הארוכים ועל היעוד הגדול שהוטל על העם הזה בעתיד כראש לכל העמים וכו׳ וכו׳. לא העמקתי לנתח את תוכן הדברים. אך האזנתי ביותר איך קול ערב וחם מדבר עלינו, הנידפים, הבזויים, באמונה עמוקה, ברצינות מלאה ושיכנוע כבעל עם גואל. כי על אלה שהכל נוצר למענם — בניו הבחירים והיקרים של אלהים... ישבנו מוקסמים ועינינו לוהטות.

האיש שהקריא היה בן 30, עיניו — עיני תכלת, ופניו — מזיגה של אצילות־רוח וחוסן כפרי. כשעזבנו את הבית היתה כבר השעה לעת חצות. לא היה מבין שלושתנו אף מאמין אחד, אך היינו כולנו מסוערים מעודדים ומלוהטים ושרכנו דרכנו בליל החושך, ליל הסתיו לכתם היער הגדול באופק, שהיה ביתנו. שם נשכבנו על האדמה הרטובה כשאחד מרופק לחברו".

*

שמתי לב לקליטתם של חברי הקבוצה החדשה. בשיחות ליד המדורה שוחחתי אתם ארוכות, ביחידות או בצוותא. תוך כדי שיחה עלתה דמותו של כל אחד ואחד מהם, מוצאו, עברו, השקפתו וחנוכו. ספרתי להם את שהם היו מעונינים לשמוע, על תולדותיה של היחידה, על ימי הווסדה.

עם הרכבי שנתגלה לפני כאיש לוחם, מצפוני ובעל שרשים יהודיים רבים, ועם חבריו — הועלו בין היתר גם זכרונות מהעבר הרחוק, על מכרים משותפים, על התנועה לפני המלחמה, על פעילות תנועתית במחתרת. ארץ־ישראל השתלבה לתוך השיחות הללו כרקע רחוק, לא מציאותי עבורנו, אבוד — אבל קיים ויציב אי־שם בעולם, כקסם, כאגדה, מאירה ומחממת. ראינו אותה כמבצר שאימה זו לא יכולה להגיע עדיה. היה לנו טוב שלפחות היא נמצאת מחוץ לאזור הסכנה. כמה מאושר היה זה מאתנו, שהיה לו בן־משפחה שם — נצר על גזעו של אילן שנכרת, שימשיך את חוט החיים, שיזכור ויזכיר.

לא יכולנו רק בשום פנים ואופן להשלים, שלא ניתן היה ב„עולם ההוא" לפעול למעננו אז, כשעוד היו יהודים בגיטאות. היתכן במאה זאת לסגור יבשת חסימה כזו לבל ישמע קולו של עם נרצח?! היתכן שהם „שם" כה אזלי יד?

ותוך כדי שיחה הועלו שמות של אישים ותנועות מהעולם היהודי והציוני. שהדם היה מוזר בתוך יערות אלה, ודומה היה, רחוק מאד, אף בזמן. תוך כדי שיחה השתלבו לפעמים קטעי שירה ושירים עבריים ואידיים.

בשיחות עם פוססורסקי הכרתי בו אדם עדין־נפש, שולט ברוח ובעל־יכולת ארגון. אם כי רחוק היה לפני המלחמה מחיים לאומיים־יהודיים, הביע לפני את מלוא הלקח הלאומי שלמד בימים אלה ואת הקרבה הגדולה בהשקפותינו. בדברנו על יהודי הגיטאות הוא סיפר לי על האפשרות להגיע למחנה סברז׳נה. במחנה זה נמצאים אחותו, אחיו וגיסו. עודדתיו ברעיון זה. נדברנו כיצד לפעול וכיצד להעלות את הבעיה לפני הפקוד. העליתי לפניו שמות של מקשרים, אשר יהיו לתועלת בדרך ושמרתי את הדבר בלבי. בקבוצה כולה היתה גלומה נכונות קרבית.

הפעולות רבו ואף היקפן התרחב. לפעמים ארעו גם פעולות בשתוף עם יחידות אחרות. באוקטובר 1942 יצאנו 30 איש מהיחידה היהודית עם קבוצה מאנשי דונייב לחסל את תחנת המשטרה בדוקטורוביץ׳. בפעולה זו השתתפו גם מאנשי סטול־פצי. בראשה עמד דונייב. הוא תאר במלים קצרות את המשימה. דוקטורוביץ היתה תחנת משטרה שנתקעה כטריז באזור הפר־טיזני. סמוך לכפר אסף דונייב את הלוחמים ואמר מלים ספו־רות: „אתם מתחילים בפעולה. שימו לב! עליכם לפעול במהי־רות הבזק. עליכם להתנפל על האויב בסערה ולהשמידו. דבר אחד אבקשכם: אל תתעסקו ב„בורוחלו" (בורוחלו — חפצים, בגדים). אם תזדקקו — אשלחכם במיוחד לכך, אך לא כעת..." במהירות הקיפה הפלוגה את הכפר ונערכה לקרב, אך היא נחלה אכזבה: רוב השוטרים ברחו לפני שהחל הקרב. יתר השוטרים נורו ושניים נלקחו בשבי. התחנה הועלתה באש. לאחר זאת נערכו הלוחמים ל„הפציץ" את בתי השוטרים. נלקחו בגדים, מגפיים ומצרכי מזון.

היחידה גדלה. החלו לזרום אליה בילורוסים, רוסים אוק־ראינים שברחו מהשבי. ויהודים? באותם הימים יצא זרצקי (משפחת זרצקי היתה פעילה מאד בארגון המחתרת וברכש הנשק בסטולפצי), — נער כבן 17, מהיער לגיטו סטולפצי בשליחות להביא יהודים. הוא הגיע לגיטו ונפגש — במקרה — עם אנשים לא מהמחתרת, אשר התנגדו בתוקף ליציאה היערה. הם אסרו עליו לבוא במגע עם היתר והוציאוהו מחוץ לגיטו. ליד גדר התיל הוא נתפס על־ידי שוטרים בילורוסיים והוצא להורג. תם וזך בשליחות גדולה נפל קרבן. הקריבוהו אלה שגם אותם התכוון להציל.

הידיעות מהחזית דמו למנגינה מעל גבי תקליט סדוק, חוזרות באותו נוסח יום־יום. והנוסח היה בערך: „האויב עומד בשערי קבקז. מיתר החזיתות אין חדשות. פלוגה של האויב הושמדה. מספר טנקים — חובלו." מי יודע כמה שנים עלול כל זה להמשך? היה ברור שהצבא האדום והפולש מתכוננים להתמודדות כבירה ביום מן הימים. מתי היא תהיה? מה תהא תוצאתה? אם יחצה האויב את הוולגה ויבקע לאורל, ומשם בשתי זרועות ינוע לצפון ולדרום — יגיע לים הכספי ויקיף את מוסקבה ממזרח? פעמה בלב משאלה עזה, אף תחושה ובטחון מה שהרוסים סוף־סוף ינצחו. אך מתי יהא ה„סוף־סוף" הזה? שאלות אלו נקרו וכרסמו בלב הלוחם היחיד, והיחידה הפרטי־זנית נמצאת 800 ק"מ בעורף האויב. סוף המלחמה לא נראה באופק ובחיי היער ארב ללוחם כל יום הסוף.

*

שמשתי באחד הימים קצין תורן ביחידה. בלילה יצאתי לבקר את המשמרים. משנתקרבתי סמוך למקום התצפית לא נעצרתי על־ידי המשמר. חששתי בלבי — אולי נרדם. לכשהגעתי במרחק של צעדים ספורים — עצרני. שאלתיו: „מה אתך, חנן, נרדמת?" חנן היה בחור צעיר מקופיל. אמיץ, אחראי, מטובי הסיירים ביחידה. „לא נרדמתי" — ענה הוא קצת נבוך — „אולם הייתי מהורהר." נתגלגלה שיחה והוא אמר את אשר הגה קודם בבדידות: „ראה, המלחמה סופה עוד לא נראה, אולי היא רק כעת מתחילה. טנק פה, טנק שם, העסק רק מתחיל. ואנו — חיינו פה תלוים מנגד, כל יום, כל רגע. רק לפני ימים מספר עליתי עם מישקה ניימרק, כסיירי היחידה, על מארב גרמני. כפסע בינינו ובין המות. איני יודע כיצד יצאנו שלמים מתוך מטר אש זה. כמה פעמים יכולים לקרות נסים? פעם, פעמיים, עשר... הכדורים פוגעים גם בבני אדם. סוף סוף זה יגמר באחד הימים או הלילות. והסוף — ליפול אי שם מבודד ככלב בשדה או ביער, ואיש לא ידע, אף את מקום הקבורה. הוא גמר את דבריו ברעדה, שעברה בכל אברי גופי.

היתה זו תמצית הרהורי נפשה, אך לא רק שלו בלבד ולא רק אותו לילה.

קרבות סטאריצה ולאבי

לקראת החורף הוחל בהכנות נמרצות. הזקנים, הנשים והילדים הועברו למחנה אחר במרחק כמה קילומטרים, ובמחנה נותרו הלוחמים בלבד.

הם החלו לבנות בקתות, חפרו בורות לתפוחי־אדמה, גרעינים ושומן. קש, ושחת לסוסים ובקר וכן כל אלה הוסוו כהלכה כדי שהבסיס ישמש בסיס לקיום במשך החורף הקרב.

לקראת יום השנה ה־25 למהפכת אוקטובר, הורגשה תכונה רבה. קפיטן רבוז ראש מטה החטיבה פיקח על ההכנות. המפקדים תירגלו את הלוחמים לקראת המצעד. הוקמה במה בתוך קרחת יער וכן הוכנו שתי תזמורות של החטיבה, יי"ש וקנוח שמן לסעודה. עם אור הבוקר ביום החג, החלו הפרטיזנים להכין עצמם לקראת המצעד. „חסידי ה־אוקטובר" הנלהבים והזריזים הקדימו במצוות ובטרם „תפלה" היו כבר בגילופין והשרו אוירה חגיגית — מבדרת. אך כל השמחה הושבתה תוך רגע: מהכפר הסמוך הגיע רץ ובפיו הידיעה: הגרמנים באים! גרמנים לאלפים, בטנקים ותותחים הציפו את כפרי הסביבה. כהרף עין שונו פני המחנה. החטיבה על כל יחידותיה יצאה לירכתי היער — שלא היה גדול ביותר — מכל העברים, ולשמירת הדרכים. חיש הועמסו העגלות, והוצאו מתחום יער „שלנו" אל היערות הגדולים ואזורי הבצות, הנמצאים במרחק לא רב מיער סטריצה. אך בצאת השיירה העמוסה לדרכה, היא נתקלה בכח גרמני גדול, שהתקיף אותה באש חזקה. חלק ממנה נפל בידי הגרמנים וחלק הוחזר ליער. משה'ל ווינשטיין שנפצע קשה בפעולה זו הובא למחנה.

הגרמנים התכוונו לכתר את היער, וכל עוד לא ביצעו את משימתם זו, השתדלו לגלות את עצמם ואת מערכת האש שלהם. כשכותר היער, אחרי הצהריים, פתחו הגרמנים בהסתערות תוך קרבות עזים, אך הם נהדפו. האויב גשש בקרבות אלה את מערכת האש הפרטיזנית, ולא גילה עדיין את מלוא כוחו. כנראה היתה, תכניתם לפתוח בהתקפה המלאה עם שחר.

פקוד החטיבה הורה למנוע מן האויב החדירה ליער, להחזיק מעמד עד ערב, ועם חשכה לשגר את יחידות הסיור למצוא דרך נסיגה מן היער המכותר. הפרטיזנים הדפו את הסתערויות האויב, אך בפרט גבר לחצו בגזרת דונייב.

עם חשכה, לאחר פעילות קדחתנית של הסיירים, הורדו הלוחמים מעמדותיהם וכונסו בקרבת המחנה. בזהירות ובשקט החלה היחידה לנוע לעבר שטח צר של בצה טובענית, שלא הוחזקה בידי הגרמנים. היה ברור שגם „שטח הפקר" צר זה נמצא בטווח אש הגרמנים. בלילה רואה האויב באזניו וצריך להשמר מכל רשרוש עלים או שבירת ענפים. תחילה עברה פלוגת בילאוסוב ואחריה — פלוגת גילצ'יק. לצורך ההסואה והשקט חייבות היו הפלוגות להעמיק ליערות העבותים הקרויים יערות וורובידה, ושם להפגש במקום שנקבע מראש. ביאלואוסוב, כפי שספרו הפרטיזנים היהודיים מפלוגתו, הרחיק במכוון נדוד. בנדודים אלה, שארכו כ־6 — 5 ימים גילה ביאלואוסוב את פרצופו האנטישמי וה„אנושי" המובהק. האנשים עשו דרכם בתוך הבצות רועדים מקור רעבים וחסרי־כל. הוא לא דאג להקל להם מעט את הסבל. אף־כי בסביבה היו תפוחי אדמה לרוב לא הניח לאספם כדי להאכיל את האנשים. לאגירת מזון שלח לא יהודים ואלה דאגו קודם־כל לגויים שהיו בפלוגה. על „עברה" של החרמת בגד כלשהו ע"י שני לוחמים יהודים מבית אכר הוא גזר לפרקם מנשקם.

עם הגיע הפקודה על התרכזות היחידה ביער לבי, מקום שם נמצאת החטיבה של קפוסטה כולה — החל ביאלואוסוב במנוסה בהליכות פתע ועונשין בעורמה לחזור בתשובה ולטשטש את התנהגותו. הלוחמים זכרו את מעשיו וזמן רב הוא התהלך חפוי ראש. בפגישת היחידה נסקר מהלך הקרב. התברר, שהגרמנים שיצאו לסטריצה ביוהרה, חזרו זעומי פנים. החטיבה כולה חמקה מהיער והניחה אחריהם את הגרמנים ללחום „בגבורה", עם... האילנות. נוסף לכך הציבה יחידת דונייב מארב גדול לגרמנים שיצאו בוטחים „לחסל אחת ולתמיד" את הנגע הפרטיזני, וקצרה קציר מבורך. במארב זה נפלו גם 5 פרטיזנים, ביניהם דונייב. מותו של דונייב השרה אבל כבד בכל היחידות. החטיבה חנתה ביער לבי והיחידה היהודית, בהתחשב עם הנשים והילדים, שכנה ביבישצ'ה, כפר השוכן ביער לבי. לאחר „מצעד המהפכה" בקור וברעב של חודש נובמבר, זכו הפרטיזנים שבועות מספר להשתכן בבתי אכרים חמים, למזון די צרכו ולחילוץ העצמות מעייפות. אלה היו השבועות הנוחים ביותר — מבחינת תנאי החיים — בתולדותיה של היחידה. במשך זמן שהות הפרטיזנים בכפר נקשרו קשרים טובים עם האכרים. את המזונות ספקו הפרטיזנים בלבד — אך הבשול והתבלינים, שהרסיפו עקרות הבית שיוו למאכלים טעם ביתי, שנשכח כבר מזמן. הפעולות של היחידה היו מצומצמות.

ליבישצ'ה הגיעה הבשורה הגדולה והמשמחת ביותר במשך כל ימות המלחמה: שהוכח במרוצת הימים כמפנה מכריע בחזית. אמנם עוד טרם נמחצו צבאות האויב — רק הושלם הכתור וטבעת הפלדה של הצבא האדום החלה להתהדק סביב האויב המוכה והמכותר, אולם הכל חשו שחל המפנה הגדול וכי המבצע לו כנראה התכוננו זמן רב הצליח, ומעתה יהלום הגורל בגרמנים ללא רחם.

הרגשתם הטובה של הפרטיזנים — עקב היותם „בבית" ממש והבשורות המזהירות שהלהיבו את כולם נסכו עדוד ובטחון בנצחון המערכה — וימי שהיית היחידה ביבישצ'ה העניקו לה הרגשת בית ושמחה.

למרבה השמחה הגיעה ליבישצ'ה קבוצת יהודים מברנוביץ' כ־12 איש (בתוכם שלוש האחיות ווקס, טוניק עם שני בניו) ובראשם ווישניר וליס. הם נתקבלו בסבר פנים יפות בבתי האכרים בהם שכנו הלוחמים היהודיים. הופעתם נסכה תקוות — ולו קלושות — על יהודים נוספים העתידים להגיע ליחידה.

באחד מימי דצמבר המאוחרים הוזעקו הלוחמים: „יחידות גדולות מחומשות של האויב התקיפו את החטיבה מעבר לכפר לבי". החטיבה נעמדה חיש על רגליה. מיטב הפלוגות הקרביות גוייסו כדי להנחית מכה על אויב שההין לפרוץ היערה.

עם שחר, עת התפרשו כוחות האויב בכוון ללבי, מצד בית העלמין, כדי במפתיע להכות את החטיבה הפרטיזנית, ישב

בבית־העלמין על הגבעה שחלשה על השטח, ליד אם הדרך, מארב הגנה פרטיזני שמנה 18 איש. את פני האויב המתרברב קדמה אש מרוכזת ויעילה של המארב הפרטיזני בבית־העלמין. הגרמנים הופתעו ועצרו בהתקדמותם. אך אש רבת־עוצמה של האויב רוכזה על בית־העלמין, ובקרב זה בין קומץ הלוחמים־הפרטיזנים ובין כוחות אויב עדיפים לאין שעור נפלו 17 הלוחמים, מלבד אחד שבנס הצליח לפרוץ את מעגל הכתור ומסר על מות חבריו. הם לחמו עד כדורם האחרון והחביאו את נשקם באדמה. קרב זה נתן שהות לחטיבה כולה להתארגן. להתגייס ולארוב לאויב, לא כמותקפים במבוכה, כי אם להערים עליו ועם סכויים טובים להכותו. האויב נתקבל באש פלוגות החטיבה. יתרון ההפתעה ניטל ממנו, והוא החליט להסתלק לאחר שאבדותיו רבו. הקרב בלבי היה מהקרבות המהוללים של החטיבה אך העיב עליו מות הגבורה של 17 הלוחמים בבית־העלמין. בחטיבה חובר שיר „קרב לבי". לזכר קרב זה ולחימת־המארב. שיר זה נפוץ בין חטיבות הפרטיזנים והדהד ברחבי יערות בילורוסיה.

בקר בקר, טרם עלות שחר
חוליות אויב כתרו, זחלו
במארב לוחמים לא רדמו,
את המחנה חיש לקרב הקימו.

פעולות באורליקי

לקראת החורף החליטה החטיבה להעתיק את מקום חנייתה לאזור יערות גדולים — לשלוחה צפונית של פולסיה. חריצי המזחלות ועקבות רגלים בחורף מגלים את תנועתם של הפרטיזנים ואת בסיסם. לכן מסוכן, לשבת ביערות קטנים, בהם יכולת התמרון היא מוגבלת.

החטיבה ואתה היחידה היהודית ע"ש ז'וקוב פנתה לכוון יערות אורליקי הגדולים. הדרך היתה ארוכה למדי והחטיבה היתה מוכרחה לחצות את כביש מוסקבה־ווארשה. היא דמתה לצבא גדול עם כלי רכב ואעפ"כ היא הגיעה ללא התנגשויות ותקלות למקומה המיועד. בבוא החטיבה ליער קידם אותה יום חורף קר ושלג רב נחת בו.

באורליקי השתכנה החטיבה במרוכז במקום אחד, אך כל יחידה היתה מרוחקת מרעותה קילומטרים אחדים, כשמטה החטיבה חנה במרכז.

בהגיע החטיבה למקום חנייתה ולאחר מנוחה מהדרך החלו הלוחמים במלאכת הבנין. הפעם לא הוקמו סוכות, אלא „בנינים" מגזעי עץ, בקתות שקירותיהן נחפרו באדמה, בעומק של מטר ויותר ורק גגן הזדקר מעל האדמה. הפרטיזנים שיצאו לפעולות־„הכרות" ראשונה עם אוכלוסית הסביבה הביאו חלונות קטנים, פחים וצנורות להתקנת תנורים. „וילון" עשוי שקים שימש כדלת. בעלי הטעם הטוב העדיפו עצי לבנה לביקתותיהם ובפנימו נראה היה הבית כולו מרופד לבן וזוהר. כמו־כן הותקן שולחן קטן ומיטות־עץ שרופדו בקש ושמיכה. כמה עצים וקרשים — כרצפה — והנה אופפת אותך הרגשת הבית. ואכן, משחזר לוחם משמירה או מפעולה קרבית או כלכלית מיגעת, בהכנסו ל„זמלנקה" המוארת והחמימות מלטפת אותו ויצוע חם לחילוץ עצמותיו — הרי דמה בלבו כי מעולם לא זכה להרגשת בית כבשעה זו.

נבנו „הבתים" והמחנה הותקן לבסיס של קבע. גם שמירה חמורה הוצבה למנוע הסכנות, שרבו עם בוא החורף. ואכן, מערכת השמירה „בלעה" חלק ניכר של היחידה הקרבית.

למעשה היתה השמירה ערוכה בשתי מערכות: אחת יחידתית והאחרת הטיבתית. כל יחידה הציבה שמירה משלה סביב בסיסה, אחת מרוחקת מעט מחברתה — כעין טבעות. מלבד זאת הציבה החטיבה טבעת של מארב־הגנה במרחק של 12 — 8 ק"מ מבסיס החטיבה, בכל הדרכים והמעברים אשר מובילים ליער. לכל יחידה הוקצבו מארבי־הגנה להם היא היתה אחראית. מערכת מארבי־הגנה חייבת היתה להכנס לקרב במקרה של תקיפת האויב ועל־ידי כך לתת שהות לחטיבה להתארגן.

המארבים יצאו לימימה או שתים, מצויידים לפחות במקלע. אם הוצב המארב סמוך לאזור אויב או עוין, אסור היה להעלות אש ומדורה. ושעות ה„מנוחה" או ה„שנה" של הפרטיזן לא נבדלו בהרבה משעות השמירה. מלבד זאת בוקרו המארבים ע"י סיורי רוכבים, בלילות ובימים לאורך גזרותיהם.

בימים הראשונים לבואה של היחידה היהודית ליער אורליקי נפלו 4 מלוחמיה במארב הגנה. המארב הוצב בקצה היער, בקרבת חוטור. אחד מאנשי המקום „הריח" את המארב ומיד מסר על כך למשטרה בסמיז'יבו. אנשי המארב כותרו ע"י כוח גדול של משטרה בילורוסית וגרמנים. הפרטיזנים לחמו עד שתחמושתם אזלה ולבסוף התרסקו ברימוניהם הם. הנופלים היו: לופטיצקי מניסביז', עזריאל טוניק מסטולפצי, ועוד יהודי אחד ורוסי אחד. הם הובאו לקבורה בטקס צבאי על פרשת הדרכים בכניסה ליער אורליקי.

אחת הפעולות הגדולות בימים ההם היתה ההתנפלות על מסילת הברזל — הנצביץ' — דניסקוביץ', אשר לפי שרות הידיעות הפרטיזני הובילה עצים תחת השגחת הגרמנים. לפעולה זו יצאו שתי קבוצות פרטיזנים. אחת מיחידת ז'וקוב, והשניה — מיחידת דונייב. אני יצאתי עם קבוצת הלוחמים היהודיים. בראש הפעולה עמד הקומיסר מרטינוב. כיומיים ארכה הדרך. אכרה שעברה לא הרחק ממקום המארב מסרה לגרמנים בדניסקוביץ' על המארב הפרטיזני. מיד הועמדו הגרמנים במצב הכן ואלו הלוחמים שחשדו באכרה זו, העתיקו את המארב למקום הסמוך לדניסקוביץ' על פני גבעה ביער, שחצתה אותה מסילת הברזל באמצעה כבמנהרה. המסילה מוקשה. אנו תפסנו עמדות מצד אחד של המסילה ואנשי דונייב — מעברה השני. לאחר שעות מספר של ציפיה הגיעה הרכבת כשקרונותיה הראשונים פתוחים ומלאים גרמנים. משהתקרבה הרכבת, אפשר היה להבחין בין החיילים אכרה, אשר מלאה, קרוב לוודאי, תפקיד של מורה־דרך. משעברה הרכבת ליד מארבי הפרטיזנים אשר ארבו כ־5 — 4 מטרים מעל לקו המסילה, נמשך החוט. נשמעה התפוצצות עזה והרכבת נעצרה. מיד ניתך עליה מטר יריות, וכל רימונינו שהיו ברשותנו התכנו על הגרמנים. הגרמנים, הלומי רעם, החלו להתרוצץ כעכברים מטורפים. הם קפצו מהרכבת ונדחפו לקירות. אך כאן קרה דבר מוזר. אנשי דונייב העמידו משמר ליד העמדות, ובעצמם התרחקו פנימה ליער. וכשפרץ הקרב הם לא הגיעו לעמדותיהם. הגרמנים שנדחקו לקיר עמדות דונייב נפגעו קשה מכדורינו, אך אלה שנדחפו לקירנו, כמעט לא נפגעו, כי מעמדות אנשי דונייב לא ירו. גרמנים אלה התאוששו ותקפו אותנו ברמונים. זה היה הנשק היעיל היחידי שהגרמנים יכלו להפעיל במצב זה ואמנם הפעילו אותו. ואלו אנו, לא יכולנו במצב זה לפעול הרבה ברובים. והרמונים אזלו בידנו. נאלצנו לסגת. 35 גרמנים נהרגו ונפצעו בקרב זה, ואלו הפרטיזנים לא סבלו אפילו אבדה אחת. אולם אחת המטרות המשניות של קרב זה לא הושגה. והיא: רכישת הנשק. וזאת — בגלל אי השתתפותם של אנשי דונייב, שמפאת פתאומיותו של הקרב נרתעו ונסוגו. כך הם אפשרו לחלק מהגרמנים לפתוח בקרב. אגב, יש לציין שאנשי דונייב היו מזויינים בהרבה מקלעים ותת־מקלעים. התנהגותם זו של אנשי דונייב בקרב השפילה קרנם בעיני אנשי הבריגדה.

הגנרל קפוסטה בסכמו את מהלך הקרב ותוצאותיו. שיבח את היחידה היהודית על מבצעיה. בציינו את הגילויים החיוביים של מבצע זה עוז לחימה, ערות החושים הפרטיזניים ניתוח את המישגים. השגיאה היסודית לדעתו בקרב זה, שאחת ממטרותיו היתה רכישת שלל האויב, היה הכתור המלא וההדוק

של הגרמנים. הכתור המלא הוא אפקטיבי, אם הוא מביך את האויב ומשמידו במהירות הבזק. עליונות כזו — כדבריו — לא היתה לצידנו. קבוצת הלוחמים היהודיים עמדה מול כוח עדיף ממנה בהרבה הן במספר והן בנשק. במצב זה אי־אפשר היה לדבריו, להשמיד את האויב. לכן צריך היה להלום בו בכל הניתן ועם זאת לאפשר לו גם פתח למנוסה. כך אפשר היה לקחת שלל האויב. הכתור המלא, לדעתו של קפוסטה, מבלי פתח להצלה, מאושש את המכותר וממריץ את כל כוחותיו ללחימה עיקשת, שכן זו דרכו היחידה, כאשר הדרכים להצלה חסומות. דבריו של מפקד החטיבה היו מאלפים ובהירים, ועודדו את הלוחמים היהודיים.

לאחר שקפוסטה פרש מהחטיבה וטס למוסקבה, נעשתה האוירה דחוסה יותר, ומעמדה של היחידה היהודית בבריגדה נעשה קשה יותר.

באורליקי, התרחבה החטיבה והיא התפצלה לבריגדות. בריגדה היתה מורכבת מיחידות (אוטריאדים). 3—4 יחידות פרטיזניות הוו בריגדה. היחידה היהודית ע״ש ז׳וקוב היתה בבריגדה של שוסטופבלוב, שאליה השתייכו גם יחידות דונייב ושוסטופבלוב.

*

באותו זמן הגיעו ליחידה היהודית יהודים יחידים, בודדים ושרידי קבוצות. מהקבוצות הקטנות שיצאו מברנוביץ׳ ליערות פוליסיה הגיעו רק יחידים ליחידה. כך הגיע שלום קצ׳נובסקי לאחר שמרבית קבוצתו, בת 7 איש, נהרגה בדרך עקב הלשנה של אכרים. שלום קצ׳נובסקי היה חבר ארגון המחתרת בברנוביץ׳. באותם הימים יצא וישניה לברנוביץ׳ וחזר עם מספר אנשים, ביניהם: גניה מזורסקה החובשת ובת־דודה גיטה. הגיע גם אליעזר סגל מהיחידים שניצלו מגיטו הנצביץ׳. היו אלה יהודים יחידים ובודדים — ואלו מספרם של הלא־יהודים הלך ורב.

בתוך היחידה חלו שינויים. לראש מטה היחידה מונה קפיטן וולושקביץ׳, למנהל „המחלקה המיוחדת״ — פטפנקו. הגיע מיור קרלוביץ׳ כמפקד פלוגה. כל אלה נשלחו מטעם מטה החטיבה. בין הבאים מהקצונה הסובייטית היו אחדים אשר נשאו אתם מטען האנטישמי ישן נושן ועתה הוא מצא במדת־מה את פורקנו.

לקומיסאר, במקום מרטינוב, מונה מורוזוב. בואו לא הוסיף רווחה, ונוסף לכך הוא גם לא היה מוכשר לתפקידו זה. ואולי משום כך הוא החל „לפעול״ בתחומים אחרים. ראשית מאבקו היה על הפרדת המשפחות ושיכונן במרחק של קילומטרים אחדים מהמחנה. לימינו עמד שוסטופבלוב, מפקד הבריגדה, שהיה „בן בית״ במחנה. גם שסטופבלוב התברך ב„שמינית שבשמינית״ של „אהבת יהודים״.

באחד מנאומיו שלא היו מהוקצעים ביותר ומצויינים בת־בונה יתירה הוא אמר בלעג לרש:

„בל ישלה את עצמו איש ביניכם, שיזכה כאן ביער לחזות בסופה של המלחמה. 95% מביניכם יפלו״. אמנם לא היה טעם וסכוי להבטיח את החיים ביער אך היה זה חוסר תבונה מעורב בארס אנטישמי כדי ללגלג למצב בו היו שרויים הלוחמים. והרי אלה שהכירוהו ידעו יפה עד מה מעריך הוא את חייו, ולעתים על חשבון הזולת.

הידיעות מהחזית, הקרבות בסטלינגראד הלהיבו את הרוחות בקרב הפרטיזנים. רבים מהם ראו עתה את השעה כשרה להתעוררות פרטיזנית גדולה בעורף האויב. אמר לי באותם הימים איש פקוד החטיבה, רוסי ותיק: „כאלה הם הרוסים. הם יוצאים עם טנקים ותותחים ומפסידים בקרבות. אחר כך הם מוצאים מהאדמה נשק ישן וחלוד, מסתערים ומנצחים במלחמה״.

קרב לוחטישי

נצחונות סטלינגרד הטו הלכי־הרוח בקרב האוכלוסיה לצד הפרטיזנים. פעילותם גברה. תחנות משטרה קטנות חוסלו. העיירה קרסנה סלובודה היתה ריקה מגרמנים ושוטרים. בעיירות סמז׳ובה, זאוסטרוביץ ובכפר לוחטישי עוד היו תחנות משטרה גדולות, כשנתיים הראשונות עמד גם חיל־מצב גרמני. משרוכזו כוחות פרטיזנים במקום אחד אסר הפקוד על היחידות להשיג מזונות בכפרים הסמוכים. הואיל והם דולדלו במשך הזמן, וכן משום שהסחיטה תגביר מתיחות, תגדיל אויבים בין האיכרים ותפחית הבטחון.

אחד האזורים העשירים והנוחים לפעולות כלכליות היה אזור קלצק. אזור זה היה אמנם מרוחק כ־30—40 ק״מ מהבסיס הפרטיזני, אך הנסיעה בחורף על מזחלת ונצול שעות־היום לנוע בשטחים הפרטיזניים השתרעו בקוטר של 15—20 ק״מ מהבסיס, אפשרו לפרטיזנים לפעול באזורים מרוחקים ולחזור עם אור הבוקר לאזור הפרטיזני. באזור זה פעלה היחידה היהודית את מרבית פעולותיה הכלכליות. פעולות אלה היו לעתים קרובות לא פחות מסוכנות מפעולות קרביות. אחוז גדול של הפעולות הכלכליות כרוך היה בקרבות ואבדות רבות בנפש. אחת מתחנות המשטרה שהכבידו על הקשר עם אזורים מבורכים במזונות היה הכפר הגדול לוחטישי.

על היחידות היהודיות הוטל לחסל את תחנת המשטרה ולפנות את הדרך לאזורים חדשים. כ־60—70 לוחמים עם גילצ׳יק בראש יצאו בכוון לכפר. זה היה יום חורף צורב מקור. עם חשכה נע והסיירים עם מפקד המחלקה בובורינקו בראש. הכוח הגדול ביותר הסתער בכוון לדרך ראשית שהובילה לכפר. אני ומחלקתי התפרסנו לצד הגינות והתפרצנו לכפר כדי לנתק את הדרך לאלה שיברחו מתחנת המשטרה. לבסוף הוקפה התחנה. תוך כדי הקרב התברר, שמארבעת הסיירים חזרו רק שלושה, והרביעי, בובוריינקו, לא חזר. גילצ׳יק בלי לאבד זמן פקד להסתער מיד על התחנה. אחד הפרטיזנים מזא״ה מצא את מפקד הסיור בובורינקו כפות בחבלים, אך בחיים. השוטרים חוסלו אך מרביתם כפי שהתברר, ברחו על נפשם עם ראשית הקרב.

לאחר חסול תחנת המשטרה יצאנו לעשות שפטים בבתי השוטרים. בתי משתפי הפעולה הגרמניים והשוטרים הועלו באש. הלילה — ליל חורף. ולוחמים יהודיים שוטטו בכפר העולה באש. אכרים אחוזי בהלה והכנעה החניפו, ולשונם — לשון חלקלקות אך מתחת למתק־השפתיים פיעפעה השנאה. אנו שורפים בתי משתפי פעולה המנוולים ואיננו חוסכים את נחת זרועותינו מקרוביהם ומבני משפחתם. רק חלק מהבתים עולה באש, אך דומה כאילו הכפר כולו עולה בלהבות. האכרים מתרוצצים כמטורפים להציל ולכבות את אשר ניתן. ליבך אטום לרגשות אחוז אתה דחף והרגשה אחת: הם באו על שכרם — המנוולים!

תוך כדי כך נודע לנו על יחסם של אי־אלה כפרים ליהודים, — לכן, בחשבון הכללי לא נשכח גם החשבון היהודי. „בקור״ זה שמש אות אזהרה מרתיע לרבים בכפר ומחוצה לו. עם האשמורת השניה פנו הפרטיזנים לעבר היער, לאים אך ברגש של סיפוק — „הביתה״.

הוויה באורליקי

ימי אורליקי שארכו למעלה מחדשיים היו ימי התבססות, תיגבור סדר ורווחה. ביחידה — כמעט כולם מזויינים. מלבד המבוגרים, הנשים והילדים. משאלה אחת היתה לכולם: אילו אפשר היה, לקיים בסיס זה עד סוף החורף. לזרא היו לנו הנדודים התדירים, לכן שמחו הלוחמים על כל שבוע של שהייה במקום אחד — בפרט במקום מסודר ונאה. אמנם רב

הלוחמים „בילו" את רב זמנם בפעולות, אך גם בנדודים. כפור וסכנות, טוב לו לאדם ביודעו כי אי־שם יש בסיס פר־טיזני — „בית חם".

היה ארגון, היתה כלכלה טובה, מזינה, ואף ה„סדורים הפרטיים" לא הוו בעיה, כי היה די מזון לכולם, אם כי לא מגוון ביותר. לא היתה אפלייה. „הבתים" הוארו גם ביום. ואף הוסקו. אך בעיית ההיגיינה האישית — היתה הקשה בכולן — אך אם השתהו הלוחמים זמן ממושך יותר במקום אחד אר־אז נמצאו „פתרונות". ה„ספורט" החביב על כולם, שהיה לכעין „תפלה בצבור", היה: העמידה על־יד מדורה, או ליד תנור מוסק בתוך הבקתה, להפשיט את הכותנות, להפכם ו„לגהצם" באויר הלוהט העולה מהמדורות. בעיקר זכו ל„טיפול מיוחד" התפרים והקיפולים של החולצות, באשר היצורים הזעירים שאיכלסו את הכותנות היו „מתנפצים" בחום שעלה מהמדורה. אבל לנו רווח מאוד והרגשתנו השתפרה. רבות הן סגולותיה של „הטפה המרה" אף היא היתה אלמנט חשוב בהוי. היא משכיחה, היא מבדרת, מרוממת את מצב הרוח של פרט ושל הכלל. אך היחס אליה היה שונה. הלוחמים הלא־יהודיים היו שותים גם בדרכים, בכפרים, ולגימתם העבירה אותם על דעתם, ועושים תוך כדי כך מעשים אשר לא ייעשו, שסיכנו את חייהם על לא דבר.

רב היה המחיר אשר שילמו הפרטיזנים — וביחוד הלא יהודים — בעבור „כוסית". רבים היו קרבן ה„טיפה".

הפרטיזנים היהודים נמנעו על פי רוב, לשתות בדרכים, ואם כן — הרי לגימה קלה. את כוס היי״ש שתו בשובם היערה לאחר הפעולה, לקנות סעודה, ובמצב־רוח מבדר. אך לא בלבד ב„טיפה המרה" בלט השוני בין הלוחמים הלא־יהודים והיהודים. במיוחד בלט ההבדל בענייני נשים. יש לציין, כי הבחורות והנשים ביחידה יכלו להתקיים באורח עצמאי, אם כי לא בקלות. עובדה שהיו כאלו. היהודים חיפשו קרבה איש לרעהו, בחורים לבחורות גברים לנשים. כי הבדידות העיקה על כולם. הקשרים ביערות — בין שהתמידו ובין ארעיים, לא נקשרו מתוך בקשת חסות כנפי הבחור והצלת החיים, אלא נרקמו על רגשות הדדיים. כמובן שבתנאי היער היתה האפשרות לבחורים לסייע רבות לבחורות ולנשים. לעומת זאת במיגזר הלא־יהודי נשאו הקשרים אופי ארעי והרפתקני. בשל הרפתקנות הובא סולימוב, פרטיזן רוסי ביחידה, לחקירה על העלבת „אשת" פטפנקו, במלה שהיתה שגורה מאד בפי פרטיזנים ביער. בחקירה זו „גלתה" „המחלקה המיוחדת" שסולימוב הינו מרגל גרמני והוצא להורג.

הרפתקנות, אמביציות אישיות והחשדות, אשר לא בוררו דיין, חרצו לא פעם גורלם של אנשים ביער. כך, הוצאו להורג וילושין, הקומיסר של יחידת דונייב עם שני חבריו בקרבת הבסיס של היחידה היהודית. העניין כולו היה מעורפל ולא הוברר כל צרכו שכן לו התגלה שוילושין, אחד מהאנשים הקרביים ביחידת דונייב אכן, היה מרגל — דבר שקשה להאמין בו — לא היה כל טעם להעלים עובדה זו מהבריגדה.

בתוך הבריגדה, שלמעשה כבר היתה מעורבת זרמו חיים יהודיים עצמאיים. בצאתך לעתים בליל חורף בתוך המחנה עת הכל עטה מעטה לבן דממה שררה מסביב, דומה היה כי לפניך יער בלבד, אך בתוך יער זה, ב„בתי האדמה" — הבקתות המכוסות שלג ומוסוות — רחשו חיים. הלוחמים היהודיים, שדרו יחד עם רוסים, היו מתאספים בתוך הבקתות, של היהודים. רק אתמול או היום חזרו מפעולה קרבית או כלכלית — ומחר מצפה להם שוב פעולה או מארב־הגנה. אבל עכשיו, הערב, ערב של בלוי בצוותא בבית שכולו יהודי — היה לו כוח מרתק, משיב נפש. היתה זו אוירה של „שבת אחים גם יחד". נרות דלקו או נרות־שעוה גרמניים. התנור המוסק וחמימות אופפת את הבקתה ומישהו טורח על מלאכת הבשול והטגון. המזון היה אמנם מספיק, אבל ביער היו האנשים מוכנים לסעוד את לבם בכל עת. אכלו כל שהיה על המחבת. נתחי בשר ושומן, או דיסת דוחן עם שומן. והרי השומן חיסן הגוף מפני הקור והמחלות ומפני תנאות של חיים ביער. אך גם ספל תה מהביל שהיה מתוק גם בלי סוכר או לביבות תפוחי־אדמה ערבו לחך. באוירה חמימה כזו התגלגלה השיחה על נושאים מעניני דיומא על מבצעים צבאיים ועל ימים רחוקים וארץ רחוקה. ולמרות הזמן והמקום היו הדברים קרובים לנשמה. עליהם היו מתרפקים באהבה, בחרדה ובגעגועים. דומה היה כאילו זה הוא „הממשי" שנשאר בחיים: הזכרונות, הדמיונות, וקרן תקווה קלושה: אולי בכל זאת יוותר מי שיספר לעולם היהודי הגדול על ענותו של עמנו ועל כליונו בימים אלה. לא היתה וודאות כי אכן מישהו יזכה לכך, אך ידוע ידענו בבטחון מוחלט, שאם יקרה הנס הזה, הרי כל מלה שלו תשמע ברטט, ובקדושה תחרת עמוק על לוח לבו של העם היהודי והעולם לא יוכל להמשיך את חייו כאילו מאומה לא קרה. „משהו אחרת" יתחולל בו בודאי.

הרהורי לב כאלה נשאו אנשים בלבם וטיפחום בלילות נדודים אין ספור... זכרונות על בית, עיירה, בית־ספר, תנועת נוער, פגישות, חוויות נעורים בקנים ובמושבות־קיץ, ידידים בארץ, הערכות על המצב בארץ. כל אלה היו נושאי לשיחה אך בין ה„אז" ו„היום" השתרעה תהום של המרחק והזמן. דומה כאילו כל זה היה אי־פעם, על פני פלניטה אחרת. אך בזכרונות העבר מצא הפרטיזאן מקור כוח וסעד באותם הימים. לעתים היה סיומקה פרפל מקריא שירים ביידיש, מפרי עפרונו ביער, כתובים במתח לוחם, בסערת נפש ובנימה לירית שובה לב. (את מחברת שיריו מהגיטו חיפשנו אחרי היציאה מהיער בבונ־קר ולא מצאנוה).

נוכחותם של יהודים סובייטיים בתוכנו לא הפריעה לשי־חותינו. אדרבא, לעתים היו אלה שואלים על כל שהתרחש בעולם היהודי במשך עשרות השנים. שוחחנו באורח חופשי הם שאלו בלי פחד של צנזורה או הלשנה — להן הסכינו במשך שנים. במיוחד אותנו הדהימה אי ידיעתם גורל העם, תפוצותיו ותרבותו, ומחוסר אי־הידיעה — הזרות. המבוגרים ביניהם ידעו מעט יותר, כל „יהדותם" התבטאה בהתמצאות מועטה במנהגים דתיים, חגים יהודיים וקטעי פתגמים יהודיים מורשת בית־אבא, שהצעירים ביניהם היו מבטאים אותם בהוי גויי. ידיעתם את ה„יהדות" התבטאה בידיעת שמות של מאכלים יהודיים: קוגל, חרוסת, צימעס, קניידלעך, המן־טאשן שנותרו כשריד מהווי יהודי במשפחות יהודיות בברית המועצות. רבים ברוסיה העלימו את יהדותם. כאן, ביער, בפגישה עם יהודי פולין הם שפכו את מר לבם על חייהם עד המלחמה ועל בגידתם הטראגית של שכניהם, ידידיהם ו„אחיהם" לאידיאה בימי הטבח. הם לא שיערו שקיים קשר חזק כל כך בין יהודי ליהודי. הפחד בפני הלשנה בו היו שרויים שנים רבות גרם להסתגרות פנימית.: אך אחרי התידדות קצרה ביער נשר המסווה וחשת כי לב יהודי חם הכואב את המכאוב הלאומי פועם בקר־בם. מלה חמה היתה עשויה לחמם קרח זה של נוקשות. התע־מולה הקומוניסטית נגד הציונות והלאומיות היהודית הולידה בהם הרגשה שעם ישראל שרוי בתהליך של התבוללות ומאבד את מורשתו הלאומית: כל דברי שיחה על מצב היהודים, הציונות, או על ארץ ישראל, שתו היהודים הרוסיים בצמא. בתחילה עוד היו נטויים עליהם צללי פחד — אך הם נמוגו ובמשך הימים הם עצמם בקשו הזדמנויות לשיחה.

האכזבות העמוקות ממציאות חייהם בימי הטבח, העימות עם הגורל היהודי, הנביטו בליבם ניצני לאומיות יהודית. כל שיחה אתם — ואני הרביתי בשעות הפנאי לשוחח אתם — היתה כהשקיה לפריחת נצן זה. ולבם היה קשוב והרבו לשאול אך גם בתנאי היער הם נמנעו, כלמודי שתיקה — מלהשיח את כל נבכי נפשם.

גדולה ועמוקה היתה כמיהתם לחזות במו עיניהם בקום עצמאות יהודית. הם היו מלאי אמונה בכשרון היוצר הגדול של העם היהודי. חלק ניכר של הפרטיזנים יוצאי פולין היו חניכי תנועות הנוער, ולכן כל השיחות נגעו סבבו על ציר שאלות העם. הפגישה בין יהודים ממזרח פולין לבין יהודים מברית המועצות היתה פורה, בייחוד ליהודים הסובייטיים. היא עוררה מתח ועניין רב, היא גלתה מה רב המשותף בחויה, בהרגשה ובהכרה יהודית־לאומית.

זכורני בוקר אחד ביער, באותם הימים, כאשר דרך הרדיו נמסרה ידיעה קלושה על מרד ינואר בגיטו ורשה. היתה זו החויה היהודית הסוערת ביותר במשך כל לחימתנו ביער. עמדנו קבוצות לוחמים יהודיים מתחת לעצים ביערות צפון פולסיה. קשה היה להוציא הגה. בגרון חנקה התרגשות שמחה ומעינינו זלגו דמעות. ואנו דמינו כי הננו היהודים האחרונים ב־בילורוסיה ואולי בפולין כולה. אכן יש עוד יהודים. יהודים לוחמים על מתרסים בורשה. הננו חוליה בשרשרת, של לחימה יהודית. אותנו לא ישמעו בעולם — הננו שוכנים ביערות נדחים, אך את ורשה שומע העולם. לא חשוב מה כוחם ומה מדת לחי־מתם. אך העולם ויהודי התפוצות שומעים ויודעים על לחימתם, יודעים כי הם הרימו דגל המרד. רק ידיעות קלושות הגיעו אלינו על הנעשה שם — את היתר השלים הדמיון.

יהודי סוורז׳נה

במחצית השניה של ינואר 1943 חליתי במחלה קשה. באותם הימים בא אלי פוססורסקי להתיעץ בענין גורל יהודי סווירז׳נה. היה זה המקום היחיד בכל האזור — פרט למינסק בו חיו יהודים. לפי הערכתנו, עלולים הגרמנים דווקא עם הכשלונות בחזיתות להתנקם במחנות הבודדים אשר נשארו לפליטה. אי אפשר היה לחכות עד שאחלים. נתתי לו כמה כתובות של מקשרים ידועים לי והוא יצא לדרך. עד כה קוימו קשרים בין היער ומחנה סוורז׳נה ע״י מכתבים דרך מקשרים. רובו המכריע של המחנה — בינתיים — היה לצדה של המחתרת.

פוססורסקי נכנס למחנה עבודה לבוש בגדי אכרים, קרא אליו את שימק זלוטוביץ׳ גיסו ואת יוסלבסקי מאנשי המחתרת, ואמר להם: „היום יש לצאת מהמחנה, לכו וארגנו!" פעילי המחתרת התאספו מיד, תכננו את היציאה על פרטיה, לבל תכשל, והודיעו ליתר האנשים להכין את כלי הנשק, כי בערב יוצאים. האות ליציאה: אבנים שתזרקנה לתוך הבתים. בערב, לפני היציאה הלכו וילִיטובסקי ופרצוביץ׳ וחתכו את גדר התיל. לפני האות המוסכמת זזו האנשים מהר בכוון לגדר התיל. היו גם כאלה שלא יצאו ונשארו במחנה. כעבור דקות ספורות לאחר צאת האנשים מהמחנה נתך מטח־אש — אך איש לא נפגע. חלק מהאנשים פנה לכוון יערות נליבוקי. רוב רובם פנה בכוון ליערות קופיל, בכוון לכפר פוגורלויה. השלג היה עמוק. האנשים עיפו ללכת. מרוב התרגשות הם החלו להס־תובב שעה ארוכה במקום אחד מבלי לדעת כיצד להמשיך. עם צאתם מהמחנה הם היו נאלצים לחצות נחל קטן. אך היו שהרטיבו את רגליהם במים וזה גרם לקפאון אצבעות הרגליים. פוססורסקי דאג לאנשים במסירות רבה ובסבלנות. היתרון הגדול שעמד לרשותו: כתובת לאן להוביל. בכוחו של רובה אחד גויסו 20 מזחלות. האנשים חשו את השנוי המתחולל בלבם: פתאום נהפכו מאנשים מעונים — לחפשיים ואף לנותני צו. הם הגיעו ליבישצ׳ה ומשם דרך הכביש מוסקבה — ורשה בכוון לאורליקי. לחויה עמוקה היתה בשביל כולם הפגישה הראשונה עם פרטיזנים. הם עמדו בקצהו של היער ופתאום עברה במקום יחידה פרטיזנית. בדמיונם כל הזמן דמו שהפרטיזנים חיים במערות ופוחדים לצאת באור היום מתוך בורות האדמה, והם מגודלי זקן, כאנשי מערות.

ולפתע נתגלה לנגד עיניהם צבא גדול יוצא מהיער, לאור היום, מלובש ומצויד היטב, עם קובנקות (קובנקה — כובע שמכסהו העליון אדום) לראשיהם, מזוינים, רוכבים על סוסים, בגאוה ובבטחון עצמי רב. אנשי הפקוד במזחלות. בקצור, אדוני הארץ! וכל זאת בתוך לועו של האויב.

ב־29 ליאנואר 1943 הגיעו 120 יהודי סוורז׳נה לאזור אורליקי. לקראתם יצא שסטופבלוב, מפקד הבריגדה והמפקדים היהודיים. ראשית דבר, נאמר להם, הם חייבים למסור לרשות הפקוד את כל חפציהם, כסף ותכשיטים, לשם רכישת נשק. האנשים מסרו את כל מה שהיה ברשותם. באורליקי קבלו הלוחמים היהודיים הותיקים את פני החדשים בשמחה ובזרועות פתוחות. הזמינו אותם ל„בתיהם" וקרבום בעצה ועזרה.

רבים בין הבאים היו צעירים. חניכי תנועות נוער ובית־ספר עברי ומפעילי המחתרת. נפגשנו מכרים ממקומות סמוכים.

„אין לתאר במלים" — מספר בנימין ויליטובסקי ממארגני המחתרת בסוורז׳נה — „את גודל השמחה כשנפגשנו עם הפרטיזנים היהודיים. נתגלו לנו בחורים יהודיים, שולטים במקצועם החדש, וגאים ביכולתם.

גם הפרטיזינים הותיקים שקבלו אותנו שמחתם היתה ללא גבול, מהרגע הראשון השתדלו לדחוס בנו את כל התורה על רגל אחת. ראשית, רצו לפתח בנו את רגש העצמאות והבטחון העצמי, כי כך הם הבינו יפה עד כמה זה חסר לנו. הודות לעצותיהם והודות לדוגמתם האישית יכולנו להשתלב מהר בחיים החדשים. להם היה יותר נסיון צבאי ונסיון חיים מאשר לנו. כשראינו כמו כן את יחס הכבוד והעמדה שיש להם בגדוד, התעוררה בנו התשוקה להדמות אליהם ולעשות כמעשי־הם. הוותיקים לקחו תחת חסותם לכל פעולה את החדשים. המפק־דים שנתנו לנו היו: חולבסקי, רוזן, ולידם הנאמנה נמסרה ההדרכה והכניסה למסלול החיים החדשים".

באחד הערבים הראשונים לבואם הודלקה מדורה סביבה הסבו הותיקים: פרפל, הרכבי וחבריו, רוזן, פוססורסקי, מאירו־ביץ׳ ואני עם החדשים ובעיקר עם הצעירים שביניהם. האנשים לא דיברו, לא נאמו — רק שרו. תחילה שרו מעטים ואט־אט גרפה השירה את כולם בסערה ובהתלהבות. ואפשר היה לחוש שעם השירה מתישר גבם של החדשים, מזדקפת קומתם, צומ־חים לוחמים. היתה זו מחרוזת של שירים, רוסיים, אידיים ועבריים. את אלה האחרונים שרו ברטט ובדבקות, כאילו פרטו על המיתר האחד והיקר ביותר ששרד. ומתוך השירה עלו לאט, לאט, בבהירות וצחות, בדממה שהשתררה, המלים הבאות מפי אחד המסובים שמבטו מרוחק היה ללהבות המדורה:

הוגד לי בליל סתיו על מיטת נדודים אמי מתה עלי,
ואחי נוגה המבט ובר הלבב, שדוד נפל.
ולא זכה לקבר ישראל...

השירה גוועה. שוב חדר העצב לעצמות. עוד הוסיפו לשבת ליד המדורה, אך השירה היתה חרישית ועצובה, נוגה עד כלות הנפש...

הפגישות סביב המדורה נמשכו במשך כל תקופת היער. „נזכר אני בלילות הממושכים בהם יכולנו להדליק מדורה, כדי לחמם עצמות ו„לגהץ" את בגדינו הרטובים. מאליה קלחה השיחה והתפרצו הגעגועים. חיינו יותר בעולם הדמיון ולבנו תמיד היה עם הארץ הרחוקה — קרובה... לא הרגשנו אף פעם פחד לשיר שירים עבריים, ואם עלו בנו פעם חלומות על חיים מסודרים ואנושיים, הרי הם היו דבוקים עם ארץ־ישראל. גם ביהודים הרוסיים נדלק אז נצוץ נסתר לחיים בעתיד". (בנימין ויליטובסקי).

רובם של אנשי סוורז׳נה היו צעירים, אך חלקם היו זקנים ומבוגרים. בין הבאים — אחותו של פוססורסקי, הניה, אחיי הקטן פינק, וגיסו זולוטורסקי. בשבוע הראשון השתכנו, נחו

וקבלו תזונה בכמות גדולה יותר, כדי שישובו לאיתנם. אחדים מהם יצאו כבר לפעולות.

המארב בזאוסטרוביץ'

בשביעי לפברואר יצאתי עם קבוצת פרטיזנים ותיקים וחדשים לכפר לוחטישי לפעולה כלכלית. הדרך עברה ליד חומינקה — ששכן במרחק של 3—2 קילומטרים מזאוסטרוביץ' — תחנת משטרה גדולה ומבוצרת ביותר בכל האזור. בדרך זו נפלה בראשית פברואר קבוצת פרטיזנים מיחידת דונייב.

בדרך חזרה, בהתקרב השיירה לאזור חומינקה, עבר הסייר־הפרש שלום קצ'נובסקי את החורשה בשלום. אולם שיירת המזחלות שנסעה בעקבותיו במרחק מה ממנו, בהגיעה למרחק של 10 מטר מהחורשה, הותקפה ממארב מוסווה במעטה לבן באש חזקה ממיקלעים ותת־מקלעים. מול החורשה בכוון לוחטישי השתרע שדה וקפל קרקע באמצעו. מאחורי השדה השתרע היער. המוצא היחיד שנותר לנו בתנאים טופוגראפיים אלה ויחסי הנשק והתחמושת, להגיע בזחילה ובמהירות האפשרית תחת מחסה המזחלות הטעונות לקפל קרקע זה ושם לתפוס עמדה, אם האויב יתחיל לרדוף. משם אפשר לסגת ליער במקרה שהאויב יכתר אותנו. האש היתה חזקה ביותר והרקטות המרובות האירו מדי פעם את השטח. נוסף לכך, החל השחר לעלות וצריך היה לזחול בזחילה מאומנת כדי להטעות את האויב לעביר את 400—300 מטר עד קפל הקרקע, כשהכדורים שורקים ועוברים דרך הבגדים. 7 אנשים, 5 פרטיזנים יהודים ושני רוסים, ביניהם קצין אחד נפלו. רובם על יד המזחלות וחלקם אף לא הספיק לרדת מהן.

הפרטיזנים היהודים שנפלו: סיומקה פרפל (איש השומר הצעיר, ממארגני המחתרת בגיטו ניסביז', כתב שירים בגיטו וביער, מראשוני היחידה היהודית ולוחמיה הטובים), קניגשטיין, אהרן יוסלבסקי, בוטביניק, ובורק. שני הראשונים מותיקי היחידה, מראשוניה וטובי לוחמיה, שלושת האחרונים מבוגרים יותר, מאנשי סוורז'נה. בזחילה מאומנת ומחושבת הצלחנו, אברהם וינברג, יצחק פרצוביץ' ואני, להטעות את האויב ולהגיע עד קפל הקרקע ומשם אל היער.

לאחר התרוצצות של כמה שעות באזור המסוכן ובקרב אוכלוסיה מפעפעת שנאה לפרטיזנים, יצאנו לקרחת יער ותחת איום בנשק אלצנו אחד האכרים שעבדו בכריתה עצים להעבירנו במזחלות באזור המסוכן לאור היום בכוון למוריץ' (בסביבות מוריץ' עמדו מארבי האבטחה שלנו). האכר הוזהר שאם יבגוד — דמו יהא בראשו. הוא העביר אותנו על מזחלתו בין החוטורים הצפופים של זאוסטרוביץ', אבל האכרים משתפי פעולה הזעיקו מיד את שוטרי הסביבה לרדוף אחרינו.

בהגיע דבר המארב ליחידה היהודית מיד התגייסה כולה ויצאה לאזור חמינקה לאסוף את הגוויות. אך זאוסטרוביץ' וכל הכפרים הסמוכים לה ובתוכם חמינקה ומוריץ' היו מוקפים ע"י כוחות גרמניים גדולים ואי אפשר היה להגיע למקום המארב.

ה מ צ ו ד

אותו יום, 9 לפברואר 1943 הגיעו ידיעות שירדו כמהלומות אחת אחרי רעותה: בסמז'ובה — כוחות גרמניים גדולים, בקרסנה־סלובודה — כוחות גרמניים ממוכנים, בכל כפרי הסביבה צרו אלפים רבים של גרמנים. המארב בחמינקה היה, אם כן, ראשית ההתקפה הגרמנית על הכוחות הפרטיזניים בכל האזור — ראשית המצוד. היה ברור שהגרמנים, עקב כשלונותיהם בחזית, החלו לטהר את העורף. אולי הם מתכוונים לנסיגה מהירה? או להתקפה מחודשת בחזיתות? כיוונותיהם בחזית לא היו ברורות אך כוונתם פה היתה ברורה בהחלט.

ב־10 לפברואר 1943 החל המצוד הגדול.

החטיבה כולה על שיירות עגלותיה נעה דרומה — לאזורים הפנימיים של פולסיה. היחידה היהודית יצאה לדרך ואתה המחנה המשפחתי ואנשים תשושים שהגיעו לא מכבר ממחנה העבודה. ביחוד קשתה הצעידה לפלוגה השלישית שחסרה כלי תחבורה.

בערבו של אותו יום ראשון ליציאה תפסו היחידות הפרטיזניות עמדות קרב ועצרו את האויב מלהתקדם ומללכת בעקבותינו. תכלית של קרב ההגנה הזה היתה לעצור את ההתקפה, לתת שהות ליחידות ולשיירות להתרחק בתוך הבצות ולנתק את המגע עם האויב.

היה ידוע שהגרמנים מכינים התקפה כללית, אך הפרטיזנים הניחו שהיא תבוא באביב. ל„מזלם" של הפרטיזנים החלו הגרמנים בהתקפה בחורף, בעוד הבצות קפואות ואפשר היה לנוע עליהן עם המזחלות. הגרמנים טרם פרצו לאזור הפרטיזני, אבל הם כבר הקיפוהו. כוונתם היתה ברורה: לדחוף את הפרטיזנים למלכודת. תוך ימים אחדים התבוררה הטקטיקה הפרטיזנית, שכוונתה היה להערים על הגרמנים: 1) להשלות את הגרמנים שהם רודפים ולוכדים; 2) ניידות בעורף הגרמנים והליכה בעקבותיהם; 3) להכות באויב במפתיע בשטח ובתנאים הרצויים ביותר ובצורה היעילה ביותר. סיטואציה זו עשויה היתה להיות משעשעת בהחלט לולא מצב החירום, שהגרמנים על ציודם הכבד מסתערים, מפגיזים, אוגפים ו„משמידים", בעוד היחידות הפרטיזניות נעות בעורפם.

האנשים נעו ונמנמו. וכאשר נזדמנו שעות מנוחה — לא קל היה להירדם על האדמה הרטובה והקרה. אף גם לכך נמצאה תחבולה. היו מבעירים מדורה, את גחליה מפזרים על פני מטרים אחדים, על הרמץ מפזרים אפר ועליו „מצע" של ענפים רכים. ואם היה הסיפק בידי מישהו „לגהץ" קצת את לבניו — היה ישן שנת מלכים. לעומת תנאים אלה נראו החיים באורליקי — כגן-עדן. הנדידה ביערות וערבות שוממות כדי להימנע מפגישה עם האוכלוסיה, שהנה דלה ביותר באזורים אלה) במשך שבועות רבים נראתה כאין־סוף. הכוחות הגרמניים הממוכנים ברובם נעו בדרכים וכבישים, ואלו אלפי ליטאים, ולסובצים ושוטרים בילורוסיים, שהיווה כעין חיל־רגלים היו חודרים לשטחי הביצות.

גם בקרב היחידה היהודית התחדדו היחסים. לא אחת קרה שאחד הרוסים היה פולט הערה כאילו כל הצרות באו בגלל היהודים. בייחוד היו מעליבים מבוגרים וזקנים יהודים, שפיגרו אחרי היחידה. פליטות־פה אנטישמיות כאלו גרמו לא פעם לחילופי דברים חריפים ביותר בין הלוחמים היהודיים הוותיקים לבין הרוסים. אלה האחרונים, ואף הנכבדים שבתוכם, טענו כלפי יהודי סוורז'נה: „הזהב והכסף מסרתם לגרמנים — אך מדוע לא ברחתם מפניהם?" הדוברים היו לרוב אנשים שנאמנותם לסובייטים היתה מפוקפקת למדי, אך את הרעל האנטישמי־נאצי הספיקו לספוג לתוכם עמוק־עמוק.

ואילו אנו הטחנו כלפיהם: איך קרה הדבר כי מיליונים קומוניסטים וקומסומולים התמסרו בידי הגרמנים בעוד נשקם בידם, והרי הם לא היו כלואים בגיטאות?!"

התנאים הפיזיים בהם היו שרויים הלוחמים החלו לתת אותותיהם, בייחוד בין המבוגרים. גם אפשטיין שמונה למפקד הסוורז'נאים, הסב לא מעט סבל. הוא היה קצין יהודי-סובייטי יהיר, קפדן ונטול כל הבנה ליחסי אנוש. לכן לא „ליקק דבש" על אורחותיו אלה, ואף נרמז לו על־ידי מפקדים יהודיים, כי אם ימשיך בדרכו — יחוסל. אבל זכה ל„גיבוי" מצד הרוסים במטה.

אחרי ששה שבועות של נדודים — הגיעה הבריגדה השסטופבלובית והיחידה היהודית בראשית אפריל לצ'וצ'ביץ', צפונה מלונינץ. לא הרחק מאתנו חנו היחידות של קובפק, אבל המגע

אתם היה קלוש ביותר. כאן חנתה היחידה זמן ממושך, הוקמו סוכות ארעיות, נחפרו בארות ו„נרכשו" כ־10 פרות, תפוחי אדמה. והמטבח החל שוב לפעול.

בהגיעם לצ'וצ'ביץ' היו האנשים תשושים ורצוצים לחלוטין. חמור ביותר היה המצב ההיגייני (מעדותו של מ. יוסלבסקי): „באותו יום יצאתי מהמחנה. החלטתי קצת להתרחק ממנו. פגשתי את אחד הבחורים האמיצים והחזקים בינינו באפיסת כוחות גמורה. הוא פיגר במסע ולא יכול היה עוד לסחוב את רגליו, וכולו קן אחד של כינים. לא היה מסוגל עוד להרים את ידו למען נקות את אפו ומצחו מכינים. אחרי שהגישו לו את העזרה המתאימה התאושש".

לאחר מנוחה של ימים אחדים התאוששו מעט האנשים קצת וקבוצות רבות יצאו לדרכים.

בסוף פברואר יצאה קבוצת אנשים עם פוססורסקי לאיזור קופיל בסביבת הניימן, כדי לאסוף נשק שהסובייטים השליכו, לפי שמועות, בעת נסיגתם. קבוצה אחרת עם עוזר מאז'ה יצאה לחפש נשק בשביל האנשים החדשים ממחנה סוורז'נה. קבוצת פרטיזנים ובתוכם ויליטובסקי ויוסלבסקי יצאה להביא בקר. הם חזרו למחנה והביאו איתם כ־30 פרות. אף אני יצאתי עם קבוצת לוחמים וביניהם סגל כמורה דרך, לאיזור משוקי בחיפוש אחר דברי־מזון למען היחידה. בדרך זו, יצאו גם מיכאל פיש עם קבוצת אנשים לפעולה כלכלית. בדרכם חזרה הותקפה הקבוצה ממארב, על „כביש העץ" החוצה את הביצות בו נפלו מיכאל פיש, מפקד לעניינים כלכליים והפרטיזן סופר מלחוביץ'.

בצ'וצ'ביץ' שוב עלתה הצעתו של מורוזוב שנתמך ע"י ראש הבריגדה שסטופבלוב, לשלח את הזקנים, הנשים והילדים (שמספרם הגיע כעת ל־10 בערך) למחנה המשפחתי. גילצ'יק התנגד בתוקף להצעה, בתמיכתם של הלוחמים היהודים, אך מורוזוב הצליח להגדיל את המחנה המשפחתי ל־50 איש. ליחידה הגיעו אז יהודים אחדים מאיזור סבייצ'ה שברחו מפני הפרטיזנים הרוצחים הז'ורקינצים.

לא ארכו ימי „המנוחה" בצ'וצ'יביץ'. אחרי שבוע ימים בערך נערכה התקפה פתאומית של הגרמנים על הבסיס. הואיל והבריגדה רצתה להציל את הטרנספורט שלה נאלצה לנוע בכביש. יחידת ז'וקוב היהודית היתה הבריגדה ומחנה המשפחה — „מאסף" היחידה. אולם כביש נחסם ע"י הגרמנים משני עבריו. לא נותרה ברירה אלא לרדת לשדות הביצה שהחלה להפשיר ולהשאיר את הטרנספורט לחסדי הגורל. גם היחידות האחרות נאלצו לנטוש את ארבעת תותחיהם, לפזר את חלקיהם ולהטביעם בבוץ.

אך הזקנים והחולים אזרו עוז, הם קפצו לתוך הביצות, שקעו בהן עד לחזה והתקדמו. על הכביש נותר מיקנובסקי הזקן והחולה, יהודי משומד מורשה, ובתוך הביצות — נער רפה, כשאביו ואחיו ואחרים סוחבים אותו עד שכלו כוחותיהם. האנשים עשו מאמצים עליונים כדי לא להינתק משיירת ההולכים. שכן היה ברור: המפגר יפול בידי הגרמנים.

ימים קשים ביותר ציפו ללוחמים ביער. הקרח המפשיר חתך בבשר החי. הלילות היו קרים. והצינה חדרה ללשד העצמות. האנשים ישנו בבגדים רטובים, שקפאו ודמו לכעין בגדי־פח. אך האנשים לא הצטננו, ואף לא לקו בראומטיזם. הרעב הציק עד כדי כך, שאנשים החלו לאכול אצטרובלים ולשתות מי־ביצות כצפרדעים. ואיש לא מת מרעב או משלשולים. אדרבא — חולים הבריאו. נער בן 10, יכול היה לעמוד עוד על רגליו כי קפאו. בקושי רב עבר מאות קילומטרים בדידו על קצות אצבעותיו, עד שרגליו חזרו לאיתנם. כוחות סמויים אך כבירים אצורים בגופו של אדם, ומתגלים דווקא בשעה שחייו נתונים בסכנה!

באחד הימים נתפסו על־ידי לוחמים יהודיים ואנשי ירומנקו 4 ולסובצים והובאו למחנה לחקירה. כל הזעם שהצטבר בנפשנו „נשפך" עליהם. הם נדקרו לעיני כל ונשרפו.

כעומס הצרות, כן היה המתח ביחסים בתוך היחידה. אף מעשי נבלה נעשו. האחראים לכך היו המפקדים הרוסיים ביחידה. מורוזוב וקרלוביץ'; בילואוסוב ופטפנקו — השניאו את עצמם על הלוחמים. התנהגותם בענייני אוכל, דאגתם לכרסם הם — עוררו שאט נפש בקרב אנשי היחידה. רק לאחר כך נודע „מעשה הגבורה" שביצעו בילואוסוב ופטפנקו באותם הימים. בצאתם „לתפקיד מיוחד" תפסו שני פרטיזנים מיחידת וסילוב, ירו בהם ונטלו את נשקם. רק בנס נשארו הפרטיזנים בחיים. ה„גבורים" חזרו ליחידה מלאי התרברבות וסיפורי בדים.

בסימן הפיצול

בסביבת מורטשנקה, שהיתה שקטה יותר, נשארה היחידה לחניה זמנית. מורוזוב שוב העלה את תוכניתו להפריד לגמרי את המחנה המשפחתי מהיחידה הקרבית. את ה„רעיון" הזה הוא הגה מזמן, ורק עתה נראו לו התנאים כ„נאותים" לביצוע הצעתו. ההפרדה היתה מעשה אכזרי חסר מצפון. לא הועילו כל מחאות הלוחמים היהודיים. פיקוד הבריגדה בתמיכתו של שסטופבלוב סמך את ידו על התוכנית.

במצב מתוח זה כל מקרה פעוט שימש עילה להתנגשות. אחד הפרטיזנים היהודיים נטל ככר לחם מאחד האיכרים. פטפנקו „איש יושר הצרוף" ראה בזה מעשה שוד ועמד להענישו. כאן התערב גילצ'יק, וחילופי הדברים החריפים נהפכו למהלומות ביניהם.

במורטשנקה ישבו הפרטיזנים ימים אחדים. הגרמנים גיששו וגילו את מקום המחנה, בדרך מפתיעה הם חדרו למקום חנייתם של הלוחמים. אולם יריית אזהרה אחת של המשמר הזעיקה ברגע האחרון את הפרטיזנים והיחידה הספיקה לחמוק לתוך הביצות, בלי שייגרמו לה אבידות. היחידה עברה את אורליקי. שוב הורחקה קבוצה קטנה של זקנים ותשושים. אפשטיין נתן ידו לכך ולא גילה קורטוב של אחריות לגורלה. המורחקים שמו פעמיהם לעבר יערות לבי ויבישצ'ה.

באורליקי „הציע" איש המטה וולושביץ', לפלוגה השלישית, שהיתה מורכבת מאנשי סוורז'נה ולא היתה חמושה, לעזוב זמנית את היחידה ולאגור נשק להזדיינותה המלאה. משמעותה של הצעה זו היתה פירוק האחריות ועול לחימוש הפלוגה השלישית, ובייחוד את הקשישים שבה. לכן פנתה פלוגה זו לעבר לבי־יבישצ'ה. וקבוצה מאנשיה בראשותו של וינברג יצאה לחפש נשק להזדיינותה.

היחידה כולה יצאה מאיזור הביצות, ובראשית מאי 1943 הגיעה למשיקי באיזור קלצק. בצאתם מ„ים הביצות" אל ה„חוף" לעת עונת האביב החמים, בתוך יערות אורנים יבשים, שאפו הלוחמים אוויר בריא מלוא הריאות ואף התאוששו מעט. קרני שמש האביבית חיממו את העצמות הקפואות, והפרטיזנים החלו לשים יתר לב למראם החיצוני ולמלבושיהם. גם המזון שטיבו עלה באיזור זה השיב את רוחם. לאחר חודשים של תלאות בביצות פולסיה נסך הנוף המרהיב־עין של היער הבילו־רוסי בימי האביב כוח רענן לגופיהם התשושים. כאן היחידה נפגשה עם קבוצתי שיצאה מצ'וצ'ביץ' ושהיתה מנותקת ממנה יותר מחודש ימים. הקבוצה אגרה מזון לרוב, ביצעה פעולות חבלה, נקמה באיכרים משתפי־פעולה וסיכלה מזימת פרטיזנים־שודדים מהז'ורקינצים ששוטטו בסביבה כדי לחסל את הקבוצה היהודית. פרטיזנים־רוצחים אלה באו על עונשם.

הקבוצה שהתערתה יפה באיזור הקלה על היחידה במשימו־תיה במקומה החדש. בייחוד מעולים היו הקשרים המרובים של סגל עם איכרי הסביבה שהכירם יפה עוד מלפני המלחמה בעובדו כבורר־עצים. סגל הכיר כל שביל ודרך באיזור זה, גילה יוזמה ופעל בהצלחה במיבצעים כלכליים. באחת הפעולות,

בבואם לבית איכר באחד הכפרים, הוקפו אנשים אחדים מהקבוצה ע״י הגרמנים. הם הוזעקו ע״י מרגל מאותו הכפר. הפרטיזנים היהודים השליכו רימון לעבר הגרמנים ונמלטו מהבית. אולם הפרטיזן סטוקליצקי נפצע קשה ברגלו. הוא הוצא משדה האש. כאשר היחידה הגיעה למקום זה הובל סטוקליצקי ללובן ע״י הפרטיזנים היהודיים מוניק יוסלבסקי, יואל מזורביץ, אחיו סטו־קליצקי ונתן סובלמן ומשם הוטס למוסקבה. סטוקליצקי מת מפצעיו.

היחידה היהודית השיגה אז מספר רובים, תחמושת — שאריות ממשלוח נשק שהגיע לשדה התעופה. רוזן וקבוצת לוחמים יצאו לדרך המובילה לזאוסטרוביץ׳ לחבלה בקשר הטלפוני. אף אני וקבוצתי יצאנו לחבל בקשר הטלפוני בדרך מוסקבה—ורשה. כמו כן יצאו קבוצות למארבים. מאירוביץ׳ עם קבוצת אנשים יצאו לפיצוץ רכבת.

גם באותם הימים צפו שוב תוכניות סלקציה. צרה היתה עינם של הרוסים לראות יהודים בלתי־מזויינים ונשים בתוך היחידה. לפי הוראת המטה הופרדה קבוצה של יותר מ־10 איש בלתי מזויינים ונשים מהיחידה. וכמה לוחמים יהודיים מזויינים צורפו אליה. לאחראי על הקבוצה מונה סגל. קבוצת יהודים זו נשארה באיזור משוקי ואחר כך פנתה ליערות סוויטיצה בצפון פולסיה. לפי הוראת הבריגדה חייבת היתה היחידה להגיע בחודש יוני לאיזור קופיל.

עוד בחודש מאי הגיעה הנה הפלוגה השלישית. היא נהנתה מהקשרים הטובים שנקשרו באמצע שנת 1942 בין הפרטיזנים והאוכלוסיה המקומית. עם מעט הנשק שבידה הצליחה הפלוגה לכלכל את עצמה. להתארגן, לקשור קשרים עם איכרי הסביבה, והעיקר להשיב את נפשם של האנשים שהגיעו עייפים ותשושי כוח, מביצות פולסיה.

לפלוגה זו הסתפחו פרטיזנים רוסים אחדים, שנותקו מהיחידה היהודית בימי המצור.

בהגיע קבוצת ווינברג לאיזור קופיל, פגשה בפלוגתו של מרטינוב, לשעבר הקומיסר ביחידה היהודית, ובחבריו של פוסוסורסקי, מהם נודע להם שפוסוסורסקי נרצח ע״י פרטיזנים רוסים. וכך היה הדבר:

קבוצתו של פוסוסורסקי חנתה ליד יבישצ׳ה. אחד הפרטיזנים הרוסים, שהשתייך לבריגדה של רומנקו שם לב לאקדחו הגרמני של פוסוסורסקי ותבע אותו לעצמו. פוסוסורסקי ענה: „קודם אתן את ראשי״ (פרטיזן חי אינו מוסר את נשקו). בו ברגע שלף אננטשנקו אקדחו וירה בפוסוסורסקי. האיש נפל מת.

לפני צאתו הזהיר אננטשנקו את אנשי הקבוצה שהיו חסרי נשק: „אם תשוטטו באיזור זה, נרצח את כולכם!״ למחרת הגיע מרטינוב, שעבר באיזור ואסף את פלוגתו ואת אנשי הקבוצה. בבוא ראשוני הפלוגה השלישית ליבישצ׳ה, פקדו את מקום הירצחו של פוסוסורסקי, כרו לו קבר בדרך ללבי והציבו מצבה לזכרו. כך נפל פוסוסורסקי שסיכן עצמו להצלת יהודים. הוא היה אציל נפש, שהעזרה לזולת היתה תכונת־יסוד באופיו. יהא זכרו ברוך.

מותו של פוסוסורסקי הסעיר את הרוחות. הלוחמים היהודיים לא פסקו מלהטיח את זעמם בפני הפיקוד. הלא יהודים והלוחמים הרוסיים במטה הבריגדה השתדלו לטשטש מעשה הרצח.

באותם הימים ביקר ביחידה איש מוסקבה מטעם הקומסומול. שאלתי אותו על תגובת המטה לרצח. הוא גימגם תשובה, כי אין השעה כשרה עתה לעשות את הדין.

אננטשנקו עבר או הועבר בכוונה למקום אחר, אך את הדין לא נתן.

פלוגה ג׳ שכחודשיים ימים היתה מופרדת מהיחידה באיזור קופיל, ניצלה את הזמן להתארגנות יתר, להזדיינות ולשיפור המצב הבריאותי של אנשיה, לאחר ההתדלדלות במסע פולסיה. הפרטיזן קדשיק, שהיה מומחה לצלילה, מצא באחד האגמים מכונת יריה, שלדברי האיכרים הושלכה על־ידי אחד מחיילי הצבא האדום בנסיגתו. הפלוגה התערתה יפה באיזור ולאנשים רווח מעט.

באיזור קופיל הצטרפה הפלוגה השלישית ליחידה שהיתה שוב מאוחדת על שלוש פלוגותיה. שתי שלוחות היו לה: מחנה המשפחה שבראשו עמד סגל ביערות משיקי, וקבוצת צעירים בלתי מזויינים בראשותו של ווינברג באיזור קופיל. מחנה המשפחה במשוקי מנה בערך 50 איש. באיזור זה מצוי היה מזון הרבה והאנשים הבריאו לאחר תלאות פולסיה. במשך הזמן השיגו כ־10 רובים ועסקו בסיור הסביבה. לימים הצטרפה אליהם קבוצה קטנה של לוחמים שנותקו מקבוצת הברונוביצ׳אים, ביניהם אוגולניק ומשה טוף.

במשוקי הם חנו עד הסתו. באחת הפעולות הכלכליות נפלו שני לוחמים שנשארו עם המחנה המשפחתי: דומניץ ומגדל רוזנגיים (דומניץ הגיע כפליט מפולין הקונגרסאית. איש בעל רוח סוערת ותמיד נכון לקרב. מגדל רוזנגיים — אף הוא פליט, ידידו וחברו לנדודים ולקרב). קבוצת הבלתי-מזויינים אף היא לא חזרה לקבוצה הלוחמת. מספרם הגיע ל־25 איש. נשקם: רובה בלי בריח, מקלות ומוטות ברזל. במשך הזמן גדלה הקבוצה. יחידים מהפלוגה השלישית הצטרפו לקבוצה. קבוצה זו התקיימה גם בלי נשק הודות לנסיונם הפרטיזני ולאוכלוסיה הכפרית באיזור זה שהסבירה פנים לפרטיזנים יותר מאשר במקומות אחרים. במשך זמן קצר הגיע מספרם ל־50 איש.

ביחידה היהודית נותרו הלוחמים היהודיים המזויינים בלבד. מספר הרוסים גדל (שבויי מלחמה, משפחות של פרטיזנים מקו־מיים וכו׳).

את המתיחות החריף דבר נוסף: גילצ׳יק הורד מתפקידו, וברנוב, קצין רוסי לשעבר, בא במקומו. ההסבר היה פשוט ביותר, כי זהו צו מפיקוד הבריגדה שהיתה כפופה למטה הפרטיזני הבילורוסי. בעיני הפיקוד לא נראו הקשרים ורגשות שקשרו את היחידה היהודית למחנה המשפחה.

הפרדת מחנה המשפחה וקבוצת בלתי-המזויינים, חוסר תגובה של הפיקוד על רצח פוסוסורסקי והדחתו של גילצ׳יק — היוו קו ברור שנקט הפיקוד, עורר התמרדות והישרו רוח נכאה על הלוחמים היהודיים ביחידה. יחידים וקבוצות החלו לדבר על פרישה של הלוחמים היהודיים מהיחידה. אך הפרישה קשה היתה אז יותר מהקמתה של יחידה יהודית, בייחוד באיזור שהיה מאוכלס כולו יחידות פרטיזניות, הכפופות לפיקוד החטיבה. בעוד הקו הנקוט בידי פיקוד החטיבה כלפי היהודים היה ידוע לכל.

גילצ׳יק הצטרף לקבוצת היהודים הבלתי מזויינת באיזור קופיל. יחד אתו הלכו גלר, שמוקלר. כמו כן הלך אתם גם רובק, המסגר שעזרתו בהרכבת הנשק היתה חשובה. גילצ׳יק נטל על עצמו התפקיד לזיין את מחוסרי הנשק. ולא עבר זמן רב ורוב האנשים חומשו והקבוצה הוכרה כעצמאית. היא חנתה סמוך ליחידת שסטופבלוב, באיזור קופיל. באותם הימים הגיעו לקבוצה ילדי נייפלד מניסביז׳, שהסתתרו זמן רב אצל זובוביץ׳, איש טוב ומיטיב, אולם עם גבור הסכנה העבירם בעגלת קש ליער. הנקה ווינברג טיפלה בהם טיפול אמהי מסור.

ברנוב הבין את המצב העדין ביחידה ונהג בתבונה. יחסו אל הלוחמים היהודיים היה יחס כבוד והערכה רבה. מאמצים רבים נעשו על ידיו כדי ליישר הדורים ביחידה. מספר הלוחמים היהודיים ביחידה אז — כ־150. מספר הרוסים — גדול יותר. בתוך היהודים — 12 בחורות יהודיות: מניה מזורסקה, שעבדה כחובשת, שרה שידלוביצקה, לאה פיש, אסתר ווקס, עדה פלוטק, ועוד.

בראשית ספטמבר 1943 יצאה קבוצה בת 8 אנשים לפעולה מיערות לבי. בראשה עמד הרכבי ואוגינסקי — מורה דרך. שתי משימות היו לה: פיצוץ המנסרה בסטולפצי ורכישת נשק

נוסף. פעמיים ניסו להתקרב למנסרה, ולא הצליחו, כי הגרמנים הקיפוה במארבים מתמידים. מנסרה זו סיפקה עצים לייצור אווירונים גרמניים. משלא הצליחו לבצע משימתם, התרכזו ברכישת נשק. בבקשם לחצות את המסילה כדי לחזור ליחידה היהודית, הותקפו ארבע פעמים באש חזקה ונאלצו לוותר על רצונם. אז פנו ליחידת פרחומנקו, ונתקבלו בה כקבוצה.

באותם הימים, קיבלו היחידות הפולניות הוראות להילחם בפרטיזנים סובייטיים ויהודיים. וכאשר הקבוצה יצאה לאחת הפעו־לות באיזור נליבוק היא הותקפה ע״י כנופיית פולנים מזויינים. היהודים לחמו עד כדורם האחרון. אז נפלו: יוסף הרכבי, בועז אכסלרוד, משהל וויינשטיין, אלטמן ושניאור ברנשטיין. בגידת הפולנים והקרב איתם התפרסמו בכל יערות נליבוקי ומאז החל מאבק עז בפולנים הלבנים.

בפעולת חבלה באיזור קופיל נפלה אז הצעירה פלה וויינברג, פליטה מוורשה, בעלת אומץ וכושר הכרעה. היא התנדבה לפוצץ שם את תחנת החשמל ולשם כך התקשרה עם תושב מעיר סלוצק. היא יצאה לדרך ולא חזרה. נודע שנתפסה בסלוצק ונתלתה בככר השוק.

לסוורז׳נה יצאה קבוצת סוורז׳נאים כדי לפוצץ את המנסרה במחנה העבודה. בקבוצה היו בנימין וויליטובסקי, יצחק פרצוביץ, שמואל ניסנבוים ועוד. אף מנסרה זו, היתה חשובה לגרמנים: היא סיפקה עצים לחזית ולייצור מטוסים. בעת שהגרמנים נעדרו ממנה, הצליחו הלוחמים לחדור למנסרה, הציתו את הנסורת, השליכו לתוכה את חומר הנפץ שפעל בטמפרטורה גבוהה בלבד. אולם לאחר שהפרטיזנים נסוגו, כיבה שומר המנסרה את האש. המנסרה לא נשרפה, אך הגרמנים החלו לפחד מהתנפ־לות פתע של הפרטיזנים.

חודשי הקיץ היו רגועים באופן יחסי, אך מלאי אכזבות. גם הידיעות מהחזית היו מאכזבות. ימי סטלינגרד הלהיבו, אך התקוות הגדולות שלאחר מפלה שם החל הצבא הגרמני להתמוטט, לא התגשמו. הצבא האדום אמנם התקדם, אך בצעדי צב. אך בקצב זה של התקדמותם הרי אפשר שנים לשוטט בערבות רוסיה הרחבות. הצבא הגרמני גילה חיות רבה וכל הזמן ערך התקפות-נגד, אף אם בהיותו בנסיגה. גם הלכי הרוח ביחידה עצמה היו עכורים. היחסים המתוחים עקב המצוקה והסבל בעת הנדידות הותירו משקע כבד בלב כולם. עם זאת, היחסים בין היהודים עצמם הלכו והתהדקו. גברה הסולידריות היהודית. בשעת פעולה, בקבוצה מעורבת חש הלוחם היהודי בחברו ההולך לידו, כי יהודי הוא, אף כי לא הכירו קודם לכן. ההרגשה וההכרה כי פוסע בן־עמך נסכה בטחון ועידוד. מכאן ההקרבה העמוקה והאחווה הגדולה בין פרטיזן יהודי לחברו. זו היתה אחווה משולשת של יהודים, של אחים לנשק, ושל נרדפים. החיים היהודיים היו יותר אינטנסיביים, יותר מתמיד החלו להיות הלוחמים היהודיים קרובים איש לרעהו, יושבים בצוותא ומשוחחים על נושאים יהודיים. גם היהודים הסובייטיים מקופיל, מינסק, וכו׳ דבקו ביתר שאת באחיהם „הפולניים״.

לא על הרובה לבדו

פעם בצאתי לפעולה מצאתי באחד הבתים את כתבי גורקי. בעלעלי בספר מצאתי בו מאמר על ביאליק: תלשתי את שני הדפים מהספר והבאתים ליחידה. אותו ערב, בשבתנו בצוותא, הקראתי את שני הדפים באוזני חברי. משב־רוח הומני, גדול נשקף מהן ועודדו את רוחנו ואמונתנו. הדפים שמורים אתי עד היום. האנשים רותקו למקומותיהם, אף היהודים הסובייטיים בתוכנו, שלא שמעו מעודם את שמו של המשורר, ליבם נפתח לדברי הסופר. ואלה דבריו: „ביאליק הוא משורר גדול. התגלמות שלמה ונדירה של רוח עמו. דומה הוא לישעיהו־הנביא הנערץ עלי ביותר. ככל הרוסים יודע אני מעט את ספרות היהודים, אבל במידה שהיא מוכרת לי. נדמה שהעם היהודי — לא הקים מתוכו — בכל אופן לא במאה ה-19 — משורר בעל עוצמת ביטוי עזה כל־כך ויופי כזה.

נגרע ודאי הרבה מעוצמת הביטוי של שירת ביליק ומציוריר־תם בשפה הרוסית אעפ״כ גם בתרגום עשוי אתה לחוש את יופיה של שירתו הזועמת של ביאליק:

ספק אם קיים משורר שני שנתן ביטוי כה רוטט ועז לרחשי ליבנו השבור, על נחלי הדם היהודי שזרמו בשדות גיהינום. וספק אם אי־פעם היו לביאליק קוראים כאלה. ושבעתיים יקר לנו אז גורקי באצילות נפשו ובעוז רוחו (קטעי ביאליק בתרגומם הרוסי, שפת הלחימה והנקם שלנו, הגבירו ביתר שאת את הרושם).

לימים נפל לידינו ספר שירים קטן של היינה בתרגום רוסי. היו אלה שירים סארקאסטיים ובקורת חדה כאיזמל על גרמניה הפרוסית. לעתים קרובות קראנו בקול שירים מספר זה ולעתים עבר מיד ליד. סלחנו הרבה למשורר יהודי גדול וטרגי זה, כי מצאנו בשירים אלה עדות נאמנה לנשמתו היהודית.

כל שריד וזכר מחיים יהודיים שרט שריטה עמוקה בנפשנו. יצאתי עם קבוצת לוחמים יהודים ביניהם היו ניסנבוים, וויליטו־בסקי, יוסלבסקי, לפעולה באיזור ניסביז׳. באחד הבתים מצאתי קלף מצוייר, עשוי גויל ספר־תורה. המשכנו לחפש ומצאנו ידית של ספר תורה וכן רכוש יהודי שדוד. אין לקנא באותו איכר, בעליו של הבית. הבאתי את הקלף ואת הידית ליחידה. ידיים מגושמות של לוחמים יהודיים ליטפו את המוצגים באהבה, בגעגועים ודמעות זלגו מעיניהם (מוצגים אלה שמורים).

רוז׳אַני

הרגשת האחווה היהודית גברה ואתה — ההתחרות הסמויה בין הלוחמים היהודיים והרוסיים בביצוע פעולות קרב וחבלה. לא פעם התנהל מאבק, על הרכבת קבוצות יהודיות לפעולות מסויימות, כדי שיזקפו על חשבון היהודים.

בראשית הסתו נעה היחידה לסביבת רוז׳ני, באיזור קלצק. הסתו הגשום והחורף הממשמש ובא אילצו את היחידה לנוע לעבר הביצות המעניקות יתר בטחון.

לא הרחק מהביצות השתרע יער רוז׳ני — אליו אפשר היה לסגת בשעת חירום וסמוך לכפרים מבוססים, אך פחות נאמנים, באיזור קלצק, לכפרים מדולדלים ונאמנים יותר באיזור ויז׳נה קרסנה סלובודה — שטחי בריה״מ.

ביער זה הקימה היחידה את בסיסה למשך ארבעה חודשים בערך. הוקמו בקתות, מחנה קיץ בתחילתו, ואח״כ מחנה חורף — ממש ישוב. לאיזור זה שב אז קובפק ממסעו במערב. אולם כל היחידה היהודית לא קיימה קשרים עם חטיבת קובפק. אנשינו נפגשו מדי פעם עם אנשיו ואף נעזרו בהם. זכורני, כי פעם אף עשיתי עיסקת חליפין עם קבוצת פרטיזנים של קובפק. תמורת סוסים שהחרמתי בכפרים קיבלתי מהם חומר נפץ ותחמושת. חומרי נפץ ותחמושת היו לאנשיו בכמויות גדולות, ואף בעת חנייתם באיזור רוז׳ני, הם קיבלו ללא הרף נשק ותחמושת ממוסקבה. יתר על כן, הם אף קיבלו בגדים עליונים גזורים, חוטים וכפתורים, ובכפרי הסביבה תפרום והשלימום. לפעולות כלכליות היו יוצאים לאור היום, אך ביחידות גדולות ומזויינות היטב. היו מתקיפים את הכפר וגובים מסי־מזונות. בסביבה חנו יחידות ציחמורוב, פרחומנקו ופרונזה. פעולותיה של היחידה היהודית כללו מעשי חבלה בקשרי התחבורה והטלפון באיזור הכביש מוסקבה—ורשה. פעולות אלה ביצעו: סטרגלסקי, רוזן, אני וקבוצת אנשים מפלוגות שונות. פעם הערימו עלינו הגרמנים ושילמנו בשל כך מחיר דמים. הם היו מטמינים מוקשים סביב לעמודי הטלפון. לפרטיזנים נודע הדבר והשכילו לגלות את המוקשים לפני ביצוע מעשה חבלה. אך הפעם נטמנו המוקשים בתוך עמודי הטלפון. אז נפצעו קשה

קדשיץ ויעקב פרס ומתו מפצעיהם. בנימין ויליטובסקי, חבלן מאומן, יחד עם 4 אנשים יצאו להצית את הגשר ע״י אוזדה. זו היתה פעולה מסובכת, מאחר ששמירה קפדנית הופקדה על הגשר. בזחילה התקרבו בחשכת הלילה והציתוהו.

רוב הפעולות הכלכליות בוצעו באיזור קלצק. הדרך מהמחנה לאיזור הובילה דרך הכפר מוריץ׳. קשה היה לעקוף את הכפר, כי בסביבתו השתרעו ביצות. בכפר זה, הסמוך לזאוסטרוביץ׳, שמו הגרמנים מארבים. ואי־אפשר היה לסמוך על מהימנותם של תושבי הכפר. אך זהירותם, תושייתם והכרתם את הסביבה, הצילו את הפרטיזנים מליפול בפח, ועם זאת היו בלתי נמנעות אבידות בנפש. בייחוד הכביד הדבר בימי הסתו הגשומים, כשמכפר מוריץ׳ נותרה הדרך היבשה היחידה לאיזור קלצק.

תחנת המשטרה באוסטרוביץ, ששכנה על גבעה יבשה התנכלה מאוד לפרטיזנים. שוטרי המקום שהכירו כל מעבר יבש באיזור, בו עברו פרטיזנים גרמו להם צרות רבות.

באחד המסעות בסוף הקיץ, נאלצה היחידה לעבור באיזור חמינקה ע״י זאוסטרוביץ׳. כביש עץ חתך „קרחת״ ביצתית בתוך היער (כביש עץ נבנה מגזרי עץ כרותים). בהיכנסם לתוך היער ניתכה אש חזקה ממרחק קטן. ורק הודות לתושיותם ניצלו מישקהניימרק וחנן — שני הסיירים היהודיים הצעירים הנועזים והמנוסים. תחת האש שניתכה עליו הוריד מישקה את האוכף מסוסו והצליח לחזור אתו ליחידה שניהם — מישקה ניימרק וחנן — צעירים בני 19—20 היו הסיירים המוכשרים ביותר ביחידה, והתבלטו בקרב סיירי הבריגדה.

אך הגרמנים, בהדרכתם של שוטרים מקומיים, התחצפו מאוד. הם גילו את מארב ההגנה של היחידה, בקרבת הכפר השרוף קולקי, כיתרו אותו וניתקו את הדרך המחברת אל היחידה. פולה ליפ נתפסה חיים והומתה בעינויים רבים. נסיונות רבים נעשו לקשור קשרים במחתרת עם שוטרי זאוסרטוביץ׳ ולפוצץ את המשטרה בפעולה משולבת מבפנים ומבחוץ. אך הנסיונות לא הוכתרו בהצלחה יתרה. פעם עברו שני שוטרים ליחידה היהודית ובפעם אחרת שלושה שוטרים. שנים מהם, צחן וז׳וקובסקי צורפו למחלקתי. אך צריך היה לשים עליהם עין פקוחה. יתכן שהם אף השתתפו — אם כי הכחישו זאת בכל פה — במארב ע״י חמינקה, בו נהרגו 8 פרטיזנים, בתוכם 5 יהודים.

עם התקרב החורף החל פיקוד היחידה לדאוג — אחרי הנסיון שרכשו בשנה שעברה להבטחת קיומה החומרי, אם יחודש המצור עליה. תפקידו של הבסיס הכלכלי היה לדאוג למזונות, קמח, פרות באחד המקומות המרוחקים בפולסיה לעת צרה. למפקד הבסיס מונה רוזן, שיצא עם קבוצה של 15 איש. ביניהם: מאירוביץ׳, ליפ, קצנלבוגן, חוה טוניק, ליזה פיש, גינזבורג ועוד. מרכז הבסיס היה בקרבת העיירה לנין במרכזה של פולסיה המערבית. הקבוצה הצליחה לאגור הרבה מזונות והתקיימה באופן עצמאי עד לשיחרור. לאחר נטישת איזור רוז׳ני ע״י היחידה היהודית, לא היה עוד טעם להחזיק את הבסיס המרוחק, והוא הועבר לפיקוחה של יחידת פרונזה שחנתה באיזור רוז׳ני.

*

חולפים לילות, ימים, שבועות. המצב, רגוע יחסית, אך גם בתקופה „שקטה״ היו הלילות קודש לסיורים, לפעולות, והעיקר — לנדידה. לילות הנדידה ובעיקר לילות הסתו הארוכים והגשומים נחרתו בנפשו של כל פרטיזן. יער, אפלה, גשם, ולפעמים — אין דרך. בלילה כזה בהגלות בקצהו של יער, שביב אור — כאילו נתגלו חיים בישימון. שביב האור לחש: פה חיים אנשים! חיים! לקרן האור שבקעה מחוטור בודד, היה הפרטיזן מכתת רגליו קילומטרים רבים, לעתים תוך סכנה רבה. (מ־טרד גדול היו כלבי השמירה שליד בתי האיכרים, שנביחתם עוררה נביחתם של כלבי הסביבה כולה. למלשינים ולמשתפי־פעולה שימשה הנביחה סימן מובהק לנוכחותם של פרטיזנים בסביבה. לוחמים רבים שילמו בחייהם בגלל נביחות הכלבים).

ומה עז היה הרצון להכנס לבית חם ולסעוד את הלב. פגישה עם איכר, עם אנשים, היתה כאוויר לנשימה ללוחם. אך שונות היו קבלות הפנים בבית האיכרים. אחד היה מתחיל לרטון על שמדריכים את מנוחתו. „קבלת פנים״ כזו היתה מרתיחה את הפרטיזנים והכניסה לבית היתה מלווה ב„מי שברך״ רוסי. וכשהאיכר היה ממאן או מתחמק מלתת משהו לסעוד את הלב, היתה האווירה „מתחממת״ בבית.

כרגיל היתה שפתו של הפרטיזן מתובלת ב„תבלינים״ שונים (ואמת־המידה של „צריך לדעת לדבר״ היתה קשורה בכמות תבלינים כאלה). על כל תריסר של מלים היו לפחות 3 מלים של קללה ו„מלות יחוס״ שנבראו שלשות-שלשות. אך בגבור הרוגז „שופרה״ עוד יותר לשון זו והמלים הרגילות בתוכה היו כגרגרי גריסין במרק דל. תוכן „הנאום״ היה כזה: „אתה (וכאן באות כמה תארים „עדינות״ שהגדירו היטב את ה„אתה״) יושב בבית חם, זולל, שותה, שוכב עם אשתך, ונהנה מהחיים. את המלחמה עם האוייב השארת לאחרים, ועוד אתה חס על קצת מזון לפרטיזנים?!״ התוכן היה מועט, אך הנאום היה ...ארוך.

בסופו של דבר היה האיכר מתרצה ושולף מהמחבואים אוכל כדי להחיות את הנפש. ולא — החל החיפוש בבית, ולא נותר לאיכר אלא לבקש חסד ורחמים.

במקרים רבים דיברו האיכרים בלשון חנופה ומתק שפתיים, כשבנבכי נפשם חרשו, לא פעם, מזימות קשות. אלה היו מטיחים קשות נגד פרטיזנים יהודים: „נו, אתם צריכים להת־קיים, אין מה לדבר. אתם מתרוצצים ביערות, לוחמים — אך הז׳ידים האלה, הם פשוט שודדים רוצחים״.

ואלו הפרטיזנים הרוסים היו רק לעתים רחוקות מגיבים על דברי־בלע אלה, שכן לדעתם לא כדאי ולא „בריא״ להכניס את ראשם בעניין יהודי. אך משנתקל איכר כזה בפרטיזן יהודי, שקלסתר־פניו לא העידו בו כי יהודי הוא, היה בוכה ומתייפח כתינוק, בנסותו למרק את עוונו. אך היו גם פגישות אחרות עם איכרים, אם כי נדירות, שהיו בבחינת קרן-אור. פגישות כאלה העידו, שיש בקרב האוכלוסיה, בני אדם שהזיק האנושי לא כבה בליבם כליל. פגישה כזאת, בחשכת לילה, היתה רוויה דאגה, מסירות וחרדה. ובשומעם על הגורל היהודי של הלוחמים, היו מביעים השתתפות עמוקה וכנה בצערם ובגורלם, וזה היה אז הרבה מאוד.

כאמור, פגישות כאלה היו נדירות מאוד, אך דווקא משום כך נחרתו עמוק ביותר. שאלנו את עצמנו: מנין שואבים אלה, היחידים, אומץ־ליבם? מה שומר עליהם בים השנאה הגועשת לבל יאבדו את צלם־אדם שלהם? איפה שורשיהם?

מיוחדות היו הפגישות עם הבאפטיסים הכת הדתית שדבקה בכתבי־הקודש וביעודו המשיחי של עם ישראל. כל פגישה אתם עוררה הערצה כלפיהם. הם כאילו היו שרויים בעולם אחר — לא בזה, מלא המשטמה, האכזר והרוצח.

בכל מקום בו הופיעו הפרטיזנים הם היו מעוררים הערכה. לרוב, היתה הערכה ביטוי לכוח שיצגו, לנשק, לאישיותם כלוחמים. אך לא כן הבאפטיסטים, הם לא נתנו לבם לנשק, אלא לאדם.

לדידם האימרה: אורח בבית — אלוהים בבית התממשה ב־ארחם יהודים. בהארחתם יהודים ראו זכות גדולה לעצמם. גילויים אלה ריגשו מאוד את הלוחמים היהודים.

הסברה בקרב האוכלוסיה

הפגישות עם האיכרים נהפכו לצינור רב השפעה בהמרדת האוכלוסיה המקומית נגד האוייב. פגישות אלה היו רוויות

מתח ודריכות, והצליחו להלהיב צעירים וזקנים למאבק למען שיחרור.

האיכרים מתאספים בלילה באחד הבתים. אחד הלוחמים היה מנתח את המצב בחזית, מספר על מבצעי התנועה הפרטי־זנית, ומסביר הסיבות למפלתה הבלתי נמנעת של גרמניה הנאצית. הדברים היו קצרים אך השפיעו לא אחת להכריע את הכף למען הצבא האדום והפרטיזנים.

בנובמבר 1943 צלח הצבא האדום את הדניפר. ב־7 בנובמבר נכבשה קיוב. לפני הצבא האדום „נפתחו" מישורי אוקראינה ובילורוסיה. בינואר—פברואר 1944 הגיע הצבא האדום לרובנו, סרני, קובל, רומן, בחדירה המפורסמת בשם „חרב וטוסין". החזית הפרטיזנית השתרעה עתה לאורך הגבול בין פולסיה וולין. נוכח התקדמותו של הצבא הרוסי, חייבת היתה התנועה הפרטיזנית להגדיר את תפקידה. יחידות אחדות החלו לזנב בעורפו של האויב ולהכות בו בנסיגתו (קפוסטה), וחלק מהיחידות נשאר במחוזות כדי לארגן את השלטון במחתרת, עד יום השיחרור.

המגמה בתפקיד זה שנטלו על עצמם הפרטיזנים היתה מתפקידי מינהל מקומי, לאחר השיחרור. בזאת הקלה התנועה הפרטיזנית בהרבה על המדינה הסובייטית. היחידה הפרטיזנית היתה חייבת להכיר את אנשי האיזור הנאמנים בכפרים ולאסוף ידיעות על כל משתפי־הפעולה העתידים לתת את הדין. על הפרטיזנים הוטל, אם כן, תפקיד נוסף: להיות „השלטון בדרך". העתון והכרוז, שהופץ בידי הפרטיזנים תפקידם היה לחנך ולהכשיר את לבותיהם של אזרחי האיזור ולהילחם בתעמולה הגרמנית. ברוז'ני הוקם בית־דפוס לאיזור קלצק. בראשו העומד ווינר שהיה מקובל על הלוחמים היהודים והרוסים וששימש עוזרו היה יואל מזורביץ' וטכנאי רדיו — שלום קצ'נובסקי. כעוזר בעריכה היה ירוצקי. חומרי הדפוס, כולל האותיות, נרכשו ע"י ווינר בויז'נה וקרסנר־סלודובה. להדפסה גוייס בחור רוסי מויז'נה. אולם נתקלו בקשיים בהשגת נייר. במרוצת הזמן נתקבלו אותיות וחומרי־דפוס ממוסקבה. עתון הופיע מדי שבוע בשבוע בהביאו ידיעות מהחזית, הרדיו, ומאמרים. צוות העובדים נשאר ברוז'ני עד לשיחרור. לאחר שהיחידה היהודית הועברה מהאיזור, צורף הצוות ליחידת פרונזה שהופקדה על האיזור. בקרבת רוז'ני היה שדה־תעופה. הקשר האווירי עם מוסקבה התהדק בחורף 44־1943. לעתים הועברו במטוסים שבויים גר־מנים או „לשונות" (תפיסת לשון" — כלומר, שביית חייל של האויב כדי לשאוב ממנו מידע).

*

מעניינות היו הפגישות עם שבויים גרמנים ביער. פעם שימשתי כמתורגמן במפקדה בחקירת גרמנים שבויים. כשנודע לשבויים, שנפלו בידי פרטיזנים, נסערה עליהם רוחם ביותר. סיפורי־זוועה התהלכו — כדבריהם — על אכזריות הפרטיזנים. מנהל „המחלקה המיוחדת" של ציחומירוב, הוציא את השבויים למחנה ללא משמר לוי, כשעיניים סמויות ופקוחות שומרות עליהם. הוא האכילם במזון ערב, כדי להרגיעם. אחד מהם היה טבח צבאי — ולפי מקצועו האזרחי — צייר. השני היה חייל קרבי. ידיעות בעלות ערך רב אי־אפשר היה לסחוט מהם, שכן בעצמם לא ידעו הרבה. אך על אורח חייו של החייל הגרמני, מצב רוחו, אפשר היה לקבל תמונה. הם הזכירו בהנאה רבה את חבילות־השי שהכילו שוקולד, פירות מיובשים, מיצים, וכו' שהחיילים היו מקבלים.

כדי למצוא חן בעיני חוקריהם, סיפרו בדיחות והלצות המתהלכות בחשאי בין הגרמנים. והנה אחת מהן: גרינג, גבלס והיטלר נתבקשו לפמליה של מעלה לתת את הדין. שואל הבורא את גרינג: כמה פעמים שיקרת לעם ולעולם? 7 פעמים — ענה גרינג. הבורא פסק מיד: 7 פעמים לרוץ סביב השמים. מרש! ואתה, גבלס? — 20 פעם שיקרתי! — 20 פעם מסביב לשמיים! מרס! — אמר הבורא. לפני שהיטלר נשאל, הוא ניגש בהכנעה אל הבורא: בורא עולם, אנא רחם עלי ותן לי אופנוע. לא אוכל ברגל לעשות כל כך הרבה סיבובים.

משנשאלו האם מוכנים הם להילחם נגד היטלר? ענו: נגד היטלר — כן! אך לא נגד גרמנים. הובטח להם להעבירם במטוס למוסקבה לצבאו של־הגנרל פאולוס. הם האמינו ושמחו. למחרת הועברו לעולם האמת.

ושוב פולסיה

לפי הוראות שהגיעו מפיקוד החטיבה הוקמה בריגדה חדשה על שם מולוטוב, מספר 19. הבריגדה חנתה באיזור ברנוביץ'. יחידתנו צורפה למחוז לחוביץ' ומקום חנייתה בדרומו של המחוז, בו השתרעו שטחי הביצות הצפוניים של פולסיה. בהתאם להוראות יצאה יחידת ז'וקוב בסוף פברואר למסע חורפי. המסע הוביל דרך יערות משוקי, בכיוון לשצ'ירה, דרך כביש מוסקבה—ורשה עד לסביבת הכפרים נובוסיולקי וסביטיצה. בדרך, בחוטורים של משוקי, מת במחלה באורח פתאומי הלוחם הצעיר והנועז יצחק פרצוביץ'. מותו הישרה אבל כבד ביחידה. במקום החדש הורגש מחסור במזון. איזור זה דולדל במשך שנה וחצי על־ידי יחידות שונות שעברו בשטח, וביניהן יחידת ציגנקוב הנודעת לשמצה ביחסה ליהודים, ובמיוחד בימי המצוד הגדול בחורף 1943. צריך היה לחפש מזון באזורים מרוחקים, שארך לפעמים שבוע או שבועיים. נאלצנו להדק את החגורה. המחסור העיקרי הורגש בלחם ובמלח. לעתים קרובות אכלנו מזון תפל, בלי מלח. „רכוש פרטי" — אם היה כזה — היה קמצוץ מלח, פחות שמכילה קופסת טבק להרחה, קופסת המלח וקופסות הטבק, בצד הנשק והתחמושת ושרידי מזכרות מהבית היו יקרים ביותר ללוחם, בתורמם קצת טעם ונשמה יתירה ברגעי שלווה. לעתים תכופות אכלנו בשר ותפוחי־אדמה, תפלים לגמרי, ללא מלח. האנשים אספו ירקות שונים, כשום, בצל, כדי לתבל מעט את המזון וכגירוי לחיך היבש.

בסוף מרץ 1944 יצאתי עם קבוצה של 10 אנשים, ביניהם היו יוסף פקר, גינזבורג ועוד, לעבר סביבות ליפניקי, לעיירות מוטילה, לוגישין. שם, בעומקה של פולסיה, חנו יחידות מחטיבת קומרוב. בדרך הארוכה השתרעו שטחי ביצות רחבות־ידיים. פה ושם היו פזורים כפרי פולסיה המדולדלים ושכוחים מאל. בבתים — עוני — עין לא ראתה. לא טיפת חלב לילדים ולא לחם ותפוחי־אדמה למבוגרים. קשה לדעת, כיצד התקיימו האנשים בתנאי רעב אלה. לעתים אפשר היה לפגוש אנשים שניזונו ממקוכה (כוספה), המשמשת בימים כתיקונם כמזון לפרות. בימים עברו התקיימו האיכרים על בקרם. איכר, אף העני ביותר, גידל 20—30 פרות, דלות לחלב, אך מיוע־דות לבשר. ואילו השוורים הפולסיים היו גדולים ושמנים, למרות שניזונו מעשב הביצות. הם שימשו גם אמצעי תחבורה. חלקות האדמה של האיכרים היו קטנות ביותר, כי הכשרות לזריעה היו מועטות ביותר, אך פוריות. משום שזובלו בזבל־בקר שהיה ברשות האיכרים. מדי פעם היה האיכר מוכר פרה או שתיים לקצבי העיירה הסמוכה וקונה מלח, גפרורים, נפט, כמה בקבוקי יי"ש, ולפעמים חתיכת בד לשמלה לאשה, דגים מלוחים וגלוסקאות לילדים וחוזר שיכור מיי"ש לביתו מ.צרכים אלה הספיקו לו לשנה תמימה.

בימי המלחמה נהפך האיזור לזירת הפעולה לפרטיזנים והיה נתון כל הזמן במצור. נאסר על האיכר לצאת מכפרו, פרותיו הוחרמו על־ידי הגרמנים והפרטיזנים. נותרה לו רק פרה אחת. ומי שלא ראה איכר הנאבק על פרתו האחרונה, לא ראה מימיו אדם הנאבק על שלו. אך גם זו לעתים קרובות הוחרמה ואז הושארה פרה אחת משותפת לשתיים־שלוש משפחות. מסביבות ליפניקי הבאנו למעלה מ־20 פרות שבשרן שימש

מזונה העיקרי של היחידה. לפעמים היו הפרטיזנים מגלים בכפרים, באיזור יבש בורות מוסווים מכוסים עפר, של תפוחי־אדמה. באיזור סביטיצ׳ה, במרחק של קילומטרים מספר מהכפר, היה נמצא מחנה המשפחה, שהופרד במשוקי.

בסתו 1943 עבר המחנה ממשוקי לסביבות סביטיצ׳ה. סגל שימש כמורה־דרך לקבוצת הצנחנים של אורלובסקי־ניקולסקי, שחנתה באותו מקום. האחראי למחנה המשפחה נשאר וישניר.

מחנות המשפחה

במשך הזמן הגיעו ליער אחרוני היהודים מקולודיצ׳בה. היו אלה חלק מ-96 היהודים האחרונים שברחו ממחנה קולדיצ׳בה ליד ברנוביץ׳. יתרם נדד לנליבוקי. בדרך, ליד סביטיצ׳ה, בקרבת יחידת חבלנים, פגשו פרטיזנים שלקחו מהם את נעליהם ואת מגפיהם. קבוצת היהודים מברנוביץ׳, ביטן, ויתר העיירות, שנדדו באיזור, סופחו למחנה המשפחתי.

ליער החלו להגיע גם משפחות הפרטיזנים הבילורוסים והמקשרים, שחששו מפני נקמת הגרמנים. גם הם התיישבו סמוך למחנה המשפחתי היהודי. לפי הוראות הפיקוד הפרטיזני באיזור, התחברו שני המחנות היהודי והנוצרי למחנה משפחה אחד, שמנה כ־300 איש. את רובו של המחנה היוו יהודים. כאחראים על המחנה המשפחתי מונו וישניר ואיכר בילורוסי. במחנה שרר סדר, הוקמו ביקתות חימר. ויושבי המחנה הצליחו להשיג מזונות לקיומם ואף לאגור לימים הבאים. ברשותם היו כ־20 רובים ששימשו לשמירה ולפעולות כלכליות (מעדותו של קרשצקי).

במשך הימים הועברו הצעירים מהמחנה ליחידות הקרביות, לז׳וקוב. לזו, גריזודובוב וליחידת הצנחנים של אורלובסקי־ניקולסקי.

למחנה משפחות זה הגיעו גם יהודים מברנוביץ׳, ממחנה משפחה ברשותו של מישה שמנה כ-200 איש ורק מעטים מהם מזויינים. חלק מהם עבר למחנהו של וישניר. אנשי המחנה המש־פחתי השיגו ריחיים לטחינת קמח, עיבדו עורות וסבון. ברשותם היה עדר פרות חולבות (כ־30 ראש), ולול תרנגולות, ומלאי גדול של תפוחי־אדמה.

במחנה נולדו שלושה תינוקות שנשארו בחיים. כ-200 יהודים מברנוביץ׳, קלצק, ביטן, ומייצ׳ט זכו להשתחרר ממחנה זה.

הלוחמים היהודיים ביחידתו של שסטופבלוב סיפקו מזון למחנה המשפחתי. מצבם של יהודי המחנה הזה לולא עזרתם של הלוחמים היהודים, שלא אחת סיכנו את עצמם והפרו פקודות מפקדיהם, לא היו המשפחות מסוגלות להחזיק מעמד. בהופיע יהודי לוחם במחנה קיבלוהו כולם כמציל והרגשתו היתה כאילו חזר לחיק משפחתו.

גילצ׳יק לא מצא מקומו ביחידת שסטופבלוב ועבר לאחר זמן ליחידת דונייב כמפקד סיור. וראוי לציין: עם פיזור רוב אנשי המחנה ביחידות הקרביות, רפתה ההסתה האנטי־שמית. הלוחמים הרוסים העריכו את כושרם הקרבי של הלוחמים היהודים. וראה זה גם מוזר: אנשים שתחילה נראו כ„לא יוצלחים", זכו להערכה כלוחמים מצטיינים. כזה היה פשפיורקה שנראה כ„לא יוצ׳לח" בפלוגתו של בילואוסוב, נהפך ביחידתו של הקומיסאר מרטינוב לאחד החבלנים המצטיינים שהכול העריכוהו.

אך גם קרו מקרים שהסעירו את הלוחמים היהודים. למשל מקרהו של הפרטיזן הבילורוסי שהבטיח לבן־דודו במשטרה, למסור לידיו יהודי שיעבירו לידי הגרמנים. בוגד זה שעליו סמך הפרטיזנן היהודי שמולביץ׳ הפילו בפח. זה קרה בעת פעולה משותפת. אז, בראות שמולביץ׳ כי אין לו מיפלט, הוציא רימון והתפוצץ. ביחידה הופצו שמועות: שמולביץ׳ התמסר לידי הגרמנים. קמה סערה אנטישמית. למחרת הובאה גופתו של שמולביץ׳. המסיתים והמשמידים השפילו עיניהם בבושת פנים. זרי פרחים הוטלו לכבודו. גופתו הושמה על גבי תותח מכוסה זרי פרחים ובטקס צבאי מלא הובא לקבורות.

בהתנגשות מחמת טעות בין שתי קבוצות פרטיזנים נפל עוזר מזאה ומישקה אייצר — יהודי סובייטי נפל בקרב, בהסתע־רות על שלל האויב. יחידת שסטופבלוב פעלה כל הזמן עד השיחרור באיזור קופיל. בתוכם פעלה גם פלוגת פרטיזנים פולנים, שלא היתה כפופה להוראות לונדון.

סביטיצה

סביטיצ׳ה היה כפר שרוף. תושביו גרו בבקתות אדמה בתוך היער בחסות הפרטיזנים. מסביב הסתערו ביצות מצחינות וריח ריקבון נישא מכל עבר. רק לפעמים רחוקות נתגלה על פני הביצות „שביל" גזרי-עץ או ענפים. אחד הדברים המפליאים היה כושר הסתגלותו של התושב הפולסאי לחיות באיזור זה ואף להלך בו. בהשתאות רבה עקבת אחר תושב פוליסיה בלכתו בתוך הביצות והיערות. הם הצטיינו בזריזות למופת ובחוש עמוק, טבעי, ממש חייתי, לגלות בשטח כל בליטה וגבנון, בלי לאבד שיווי־משקלו של הגוף. תנועותיהם מדודות ועצורות, במינימום של מאמץ ותנופה, ואף ללא רגע של שיקול, כרגיל אצל הלך, השואל: „לכאן או לכאן". נעלי איש־פולסיה היו „לאֲפצ׳ות", סרוגות מקליפת העץ, אלה מצטיינות בגמישות רבה ומעניקות שיווי־משקל לכף הרגל. ופלא נוסף: נעליו כמעט שאינן נרטבות בבוץ. ועוד: היער, בשביל בני פוליסיה הוא ככף-ידם, הם יודעים בו כל שביל, כל סוד, סימן ורז. האזוב בעץ, סימן הוא לרוחות השמיים, או קני־ציפור, כספר פתוח הוא בשבילי היער העבות. אף לאחר שעות של שוטטות בעבי היער, מקום יציאתו ממנו יהא תמיד סמוך למקום בו נכנס אליו. אך בשדה פתוח — איבד הפוליסאי את חוש ההתמצאות שלו כפי שאדם מן היישוב מאבד האוריינטציה ביער עבות.

בתחילה נסתייעו הפרטיזנים בפוליסאים המקומיים בהמצאות בשטח. עם בוא האביב רבו המים ומכת היתושים התפשטה ללא נשוא, בעיקר בשעות בין הערביים. לא היה מיפלט מהם ולא היה סנטימטר מרובע שלא יהיו כבוש על־ידי מוצצי דם אלה.

גם כשהתכרבלת כולך, בתוך סגינך הצבאי או בשמיכה לבל ישאר סדק פתוח, הם השיגו את בשר גופך. וכי אפשר לישון כאשר הם מתעופפים סביבך ומוצצים את דמך? ביחידה פשה הפורונקולוזה. הצפיפות והתנאים היהגיינים בבקתות האדמה תרמו הרבה להתפשטותו של נגע זה. ולא היתה תרופה לכך. המורסה פגעה בכל חלקי הגוף, על החזה, הזרועות וכו׳. והאנשים הסכינו גם עם מכה זו וכך יצאו לפעולות בעוד גופם מכוסה כולו פורונקולים.

עם האביב בא הטיפוס. החולים הושכבו בבידוד, אך היה מחסור גדול בתרופות וברופאים. בין התרופות היו רבות מתוצרת פוליסאית: עלים שונים, גרגרים שחורים מיובשים וכו׳. את מקום הרופא מילאה לפעמים חובשת או סטודנט לרפואה. והאנשים לחמו באוייב האכזרי, בתנאי היער שלא חסו על איש ומחלות שהתישו אותם — ויכלו לכל אלה! אכן, רבים נפלו, אך רבים זכו להגיע ליום הגאולה למרות כל אלה!

בחורף, אחרי ליל סיור או מבצע, נסוגה הקבוצה ליער הסמוך לאיזור הפעולה, נחה בשלג ונרדמת, כאשר העייפות אף גברה על הקור והכפור. בסתו לא תמיד נמצא מצע לשכב עליו ואז שורשו של עץ היה לכרית־שינה. וכאשר, נזדמנה מיטה של ממש, כבמקרה באחד הכפרים, כשהיחידה נעה בסוף החורף מרוז׳ני לסביטיצה, ניתן ללוחמים לפוש קמעה באחד הבתים בכפר. שם הוצעו מיטות ללוחמים. כשהניחו את ראשם על הכריות הבילורוסיות הגדולות, חשו עצמם שלא בנוח. לא נוח היה להם לישון. אולם גם הביצות והיער לא

היו מקומות מישכן אידיאליים לאנשים. ונוסף לפגעי המקום התברך האיזור בעוד פגע אדם — הז'ורקינצים. כנופיה זו שכינתה את עצמה פרטיזנית, שלטה באיזור, שדדה, רצחה. אנשי הכנופיה היו מתנפלים אף על האיכרים שהתגוררו ביערות, גוזלים את סוסם, או את פרתם האחרונה ושרידי רכושם. לעתים הוחזר הגזל תמורת סמוגון (יי"ש תוצרת עצמית). אך בעיקר ששו לרצוח יהודים. רבים שנמלטו מאזורים צפוניים לביצותיה של פוליסיה, הושמדו על־ידם. ליד האגם הויגונובו חנתה פלוגת יהודים מברנוביץ' וסלונים. ברשותם היה קצת נשק שרכשוהו בדי עמל בגיטו ובדרכים. הז'ורקינצים שדדו מהם את נשקם ועשרות יהודים נרצחו על־ידם. קבר האחים לופניק נכרה ליד סביטיצ'ה.

בראשית 1943 בהגיע קבוצת החבלנים של אורלובסקי, נקרא אליו מפקד הז'ורקינצים שהוזהר על מעשיו ונתבע להחזיר את הנשק.

אורלובסקי קירב אליו את היהודים וצירף אחדים מהם לקבוצתו. הקבוצה היהודית על שם ז'וקוב, פגשה את קבוצת אורלובסקי במקומה הקבוע ליד סביטיצ'ה.

נוכחותה של קבוצה זו, השפיעה לטובה באיזור עקב סמכותה הרבה, אם כי נהגה במקרים לעתים בדין ובמשמעת חמורים למדי. באיזור חנתה גם יחידת הגריזודובובצים — שהיתה מורכבת בחלקה הגדולה מאוכלוסיית האיזור. בתקופה זו — אביב 1944 — כאשר הצבא האדום המנצח רדף בעקבות הנאצים, גברה אכזריותם של הפולשים ורבתה התנועה העממית של הליכה ליער. האיכרים לא ראו את עצמם כמיואשים: אדמתם היא נצחית ואילו את צאנם, בקרם ורכושם נטלו איתם בעגלות היערה. ביער בנו לעצמם בקתות גדולות ונרחבות באדמה ובנימה אופטימית הוסיפו: אם ישרפו את בקתותינו — נבנה תחתם בתים חדשים ויפים. היציאה ליער נזקפה לזכותם בבוא השלום.

היציאה ליער הקיפה המונים רבים בימי אביב ההם ולכן הוקמו יחידות פרטיזניות נוספות, אם כי רובם נכללו במחנות משפחה רוסיים. פטריוטים אלה של „הרגע האחרון" היוו מרבית אנשיה של יחידת גריזודובוב.

יחד עם זרם האיכרים האלה הגיעו ליער הרבה מרגלים גרמניים. היו אלה נסיונותיהם האחרונים של הגרמנים להגביר את פעולות המודיעין שלהם, כדי להקל לצבא בנסיגתו. היה זה גם „קלפם" האחרון של משתפי־פעולה להתנצל מנקמת ידם של הסובייטים הקרבים.

רבות היו הנשים בתפקידי ריגול. עם בואן היו לרוב מתחברות מהר לחברה, מתיידדות על נקלה עם ידידיהם בין הפרטיזנים. שונות ומשונות היו הביוגרפיות האישיות של המרגלים ותפיסתם הגבירה המתיחות בקרב היחידה.

תפקידה של היחידה היהודית על שם ז'וקוב באיזור לחוביצ'י, היה לא רק לבער את המרגלים ביער — אלא אף לחשוף את משתפי הפעולה באיזור, לבוא במגע עם מקשרים נאמנים ולפעול בקרב האוכלוסיה. והרי היתה זו פעולה רחבה ואחראית.

הפרטיזן היהודי אוליבנשטיין וחבריו יצאו לאחת הפעולות לכפר ששכן על הכביש מוסקבה—ורשה. אחד ממשתפי הפעולה הגרמניים הזעיק שוטרים, ובהתנגשות באישון לילה בין השוטרים והקבוצה הפרטיזנית נפל אוליבנשטיין.

בעת הנסיגה הגרמנית, חנתה היחידה סמוך לכביש מוסקבה—ורשה, עורק תחבורה מרכזי, ולנהר השצ'רה החוצה אותו מצפון לדרום, שאת גדתו הימנית יכלו הגרמנים לבצר כקו הגנה שלהם (במלחמת העולם הראשונה עשו כן הגרמנים בהקימם קו הגנה לאורך הגדה הימנית של השצ'רה. קו הגנה זה הוחזק בידם שלוש שנים).

במצב זה רבו אפשרויות החבלה והמארב של הפרטיזנים. אך לכך נזקקו הם לנשק, תחמושת וחומרי־נפץ. באה הוראה מהפיקוד: לחצות את החזית ולהביא ציוד ותחמושת מעבר לקו. החזית השתרעה אז מעברה הדרומי של פולסיה. 60 איש מיחידות ז'וקוב, לזו, גריזודובוב יצאו באמצע מארס למשימה זו. בין היוצאים מיחידת ז'וקוב היו שמואל ניסנבוים, סטוקליצקי ועוד. בעוברם כ־120 ק"מ, חלה סטוקליצקי בטיפוס וניסנבוים קיבל הוראה להחזירו למחנה. הוא הובילו חמש יממות ביערות וביצות עד לסביטיצ'ה. הקבוצה הסתננה דרך קו החזית ובסוף אפריל חזרה עם הרבה נשק, מקלעים, כלים אנטי־טנקיים, חומרי־נפץ וארגזי תחמושת.

היחידה החלה לבצע פעולות קרביות נמרצות בקנה־מידה רחב יותר. כוח מזויין הוצב כמארב ליחידה גרמנית ליד קריבושין, השוכנת בקרבת הכביש מוסקבה—ורשה. לאוייב נגרמו אבידות קשות ולפרטיזנים לא היו נפגעים. היחידה היהודית מיקשה דרכי תחבורה גרמניות. ואלו הגרמנים שיגרו „צוותות ביקורת", סוסים עם משדדות, לדרכים.

באחד מימי מאי יצאו ארבעים לוחמים למארב. הדרך מוקשה. לאחר זמן קצר הופיעה יחידת שוטרים בילורוסים מלווה על-ידי קבוצת גרמנים. השוטרים היו שרויים במצב־רוח עליז ושרו:

על פני הרים ומשורים נלך בצעדה
יהודים וקומוניסטים נשלח להשמדה.

הם הוכו מכה מוחצת, גרמנים רבים נהרגו, אך תגבורת של כמה מכונות של גרמנים שעברו במקרה בכביש, אילצה את הלוחמים לסגת.

הפיקוד הטיל על היחידות הפרטיזניות מכסות של חבלה, פיצוצים ומארבים. הורכבה קבוצת חבלנים בפלוגה א' שיצאה למקש רכבות ולבצע חבלות נוספות. בקבוצה זו היו מספר יהודים. הצטיין בתוכם החבלן טוניק. כמו־כן התארגנה קבוצת חבלנים יהודים בפיקודי. קבוצה זו כללה לוחמים ותיקים וחבלנים מנוסים, כשמואל ניסנבוים, בנימין ויליטובסקי ועוד. וכן רוסי אחד, לפעולות מודיעין בקרב האוכלוסיה העויינת. הקבוצה „השתכנה" בחורשה קטנה ודלילה ליד ברנוביץ'. מבסיס זה יצאו סיורים במשך לילות רבים ונלמד השטח כראוי. בין ברנוביץ' לזלסניה מיקשה הקבוצה את מסילת הברזל, דרכי תחבורה וחובלו מחסנים גרמניים. לאחר כל פעולה נאלצה הקבוצה להחליף את מקומה. לאחר זמן הגיעה לאיזור הפעולה של קבוצתי הבריגדה על שם מולוטוב לבצע את פיצוץ מסילת הרכבת לפי הוראות המטה הראשי של התנועה הפרטיזנית. בלילה אחד, זמן קצר לפני התחלת ההתקפה הגדולה בחזית הבילורוסית, יצאו לפעולת פיצוץ מסילת הברזל רבבות רבות של פרטיזנים, בכל רחבי השטח הכבוש.

היחידה היהודית נסתייעה הרבה בקבוצה החבלנית שלמדה את השטח, הכירה את מקום מצדיות הגרמניים ועזרה לפיקוד לבצע בהצלחה את הפעולה. קטע הפעולות של היחידה השתרע על 5—4 ק"מ. הגרמנים שישבו מבוצרים במצדיות ליד המסילה, החלו לכסות את המסילה באש עזה לכל ארכה, אך איחרו בדקות ספורות. האנשים כבר נסוגו מהמסילה והפיצוצים החלו. כפי שהתברר אותו לילה, לא סיימו אנשי לזו את מלאכתם. פרטיזנים יהודיים מיחידתנו התנדבו לצאת תחת אש האוייב, כדי לסיים את הפיצוצים בקטע של יחידת לזו. קבוצת החבלנים היהודית נשארה בשטח לבצע פעולות נוספות שתוכננו על־ידיה. בשוב קבוצות החבלה למחנה. הועלתה פעולתן על נס בהוראת יום מיוחדת במסדר היחידה.

עם השחרור

ההתקפה בחזית הבילורוסית החלה. ברנוביץ' הופצצה מדי לילה בלילה על־ידי חיל-האוויר הסובייטי. הדי הרעמים מהחזית הלכו והתקרבו מיום ליום, משעה לשעה. לפיקוד הבריגדה הגיע קצין גבוה מהצבא האדום. סיירי הצבא בשיתוף עם הפרטיזנים גיששו בשטח. היה ברור שעל פיקוד הבריגדה

הוטלה משימה קרבית חשובה — משימה מסייעת לתוכניות הצבא האדום: לכבוש את הגשר על השצ׳רה על הדרך מוסקבה—ורשה בעורק הנסיגה הראשי של הצבא הגרמני. ברור היה שזו משימה כבדה ביותר. באשמורת האחרונה של הלילה תפסו היחידות עמדות אש בגדה הימנית של השצ׳רה. עם שחר החל הקרב בינינו — הכוחות הפרטיזניים וחיל הרגלים הגרמני הנסוג. לגרמנים נגרמו אבידות, אז פרצו דרך הגשר טנקים גרמניים קלים והחלו לכסות באש עזה את העמדות הפרטיזניות. לא יכולנו לעמוד בפני כוחות השריון הגרמניים המרובים שפרצו דרך הגשר, ונסוגונו. לאושרנו היו עמדות הפרטיזנים על קפל קרקע כשמאחוריו משתרע היער. מצב זה היה לטובתנו. היה ברור שאי־אפשר להחזיק בגשר ולחסום את הדרך הראשית של הנסיגה הגרמנית בנשק הפרטיזנים בלבד. אותו יום הוטלה משימה חדשה: לבנות גשר חדש — דרומה, במרחק קילומטרים אחדים מגשר מרכזי זה — על העמודים של הגשר הקודם שנשרף. ואכן הפרטיזנים ביצעו את המשימה ובלילה החלו לנוע חיל־רגלים רב של הצבא האדום, תותחים קלים ונשק אנטי-טנקי למכביר.

בתנועה עקיפה נכבש הגשר הראשי בכביש מוסקבה—ורשה, לאחר שבצדו המזרחי נותרו כוחות גרמניים מעטים בלבד, אשר בחלקם נפלו בשבי. למחרת עברו ביער בקרבת המחנה

ערב השהרור. מימין לשמאל: הפרטיזנים קנטורוביץ, שלום חולבסקי, שמחה (סבק) רוזן.

ערב דער באַפרייונג. פון רעכטס צו לינקס: די פּאַרטיזאַנער קאַנ־טאָראָוויטש, שלום כאָלאַווסקי, שמחה (סעוועק) ראָזען.

הטאנקים של הצבא האדום. מי ידע לבטא את הלבבות הרוגשים של הלוחמים היהודים למראה חיילי הצבא האדום?! עם גל השמחה העצום שהציף את הלב, נשבו גם רוחות צוננים: הם נסוגו רק „לשבועיים־שלושה" — התבטאו קציני הצבא עם נסיגתם, וחזרו אחרי שלוש שנים. אך את מי הם יצילו עתה?!

מחשבה אחת ויחידה — ניקרה וכירסמה בלב שלא נתנה מנוח — לו אך הקדימו בשנתיים! מדוע לא קרה הנס?!

היחידה ערכה את מיפקדה האחרון ביער. רעמי קריאות של הלוחמים הדהדו בפעם האחרונה בין עציו. קשה היתה הפרידה מהיער. הסבל והייסורים, הקרבות והנצחונות, קשרו קשרים נפשיים עזים ליערות — לגושים אפלים אלה, שאי־פעם הטילו פחדים ועתה הקנו הרגשת בטחון. היה נדמה שאנו נוטשים בית ויוצאים לחלל ריק. אכן ריק וגם מלא היה העולם. ריק — מכל שהיה חי בעומקי הלב יקר לזכרוננו; ומלא — בתים ואנשים, משפחות שלוות על הוריהן וטפן, כאילו מאומה לא קרה. מה מאוד נצבט הלב בעוברך על פני בית עומד על תילו וצחוק ילדים נשמע ממנו! התהלכנו כצרובים בברזלים לוהטים.

ב־12 ביולי 1944, היחידה נעה. יצאנו מן היער לבין שדות קמה בשלה שציפתה לקצירה. היער הלך ונעלם באופק ומדי פעם נעצר מישהו בהפנותו מבטו לאחור בגעגועים. היתה זו פרידה לעולמים.

על-יד החורשות והגבעות חנו פלוגות חיילי הצבא האדום, שהתכוננו להסתערות על העיר ברנוביץ׳. מבין עצי אחת החורשות הופיע סרן סובייטי, מבוגר ובקול חנוק משמחה ודמעות קרא: „יידן, פארטיזאנער!" התחבק, התרפק כאב על בנים.

היחידה התקרבה ללחוביצי. עברנו את רחובות העיירה. דממה מסביב. לא זרועות פתוחות, לא תרועות שמחה. התושבים ישבו ספונים בבתיהם. רק מעטים נראו בחוצות. חילופי מבט חטופים בינם לבין הפרטיזנים מלאי חשדות ואי־אמון. טינה — וחיוך מעושה.

היחידה השתכנה בחצר הכנסיה. טרם הספקנו להחליף כתונת ולהתקלח, וכבר החל הגיוס לצבא. סמל מקשר של הצבא בא עם הוראות מפקדו, הופיעו בחצר עם ההוראה: לגייס את רוב רובם של הפרטיזנים לצבא.

מ־150 אנשי היחידה שנשלחו לחזית — רובם היו יהודים. רבים נשלחו לפינוי שדות מוקשים. מעטים, יחידים חזרו.

מול ביתי

לאחר ימים אחדים יצאתי לנסביז׳.

נטלתי את חגורי ונשקי ופניתי לכיוון קלצק ומשם לעיירתי. חלק מהדרך עשיתי בעגלה וחלק ברגל.

במגפיים ובגדים מהיער, כשנשקי בחגורתו תלוי על כתפי במאוזן וידי לופתת את הקנה, צעדתי במבואות העיר.

לבי היה מלא. ידעתי שאני הולך לבית קברות. ידעתי אף את שמות היהודים שאפגוש. הם מועטים. ניתן לספרם על אצבעות הידיים.

עברתי ע"י בתי חרלפ, אנגילוביץ׳, התקרבתי לאגם השקט, המקסים, הלב היה אטום ליפיו ולמראה הארמון שמעבר לו.

השקט הכה בתדהמה. הכול עומד כמו לפנים. כלום לא השתנה, כאילו ניתן לקפוץ אל מעבר לסוף, או למי האגם, כמו שהיינו קופצים בימי ילדותנו.

עברתי את שער־החומה של ה„ניי-שטאט" („סלוצקער בראם"). לא היו אנשים ברחוב. פניתי ימינה לקצה רחוב סטודנטשסקאיא („פילסודסקי" — אח"כ), המלא בניינים יפים.

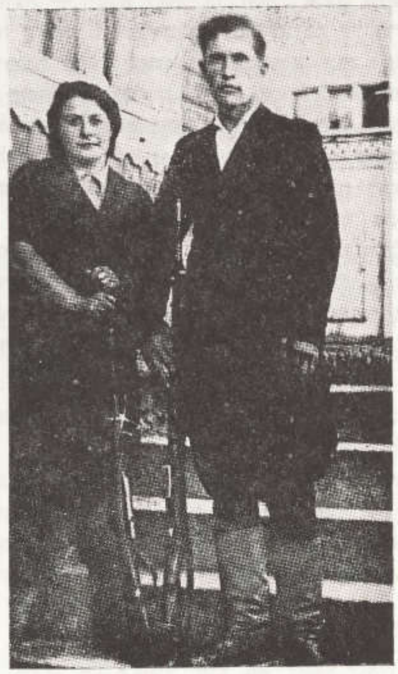
היה זה יום ראשון בשבוע, בשעות הבוקר. צעדתי במדרכה השמאלית של הרחוב. קהל גדול של אנשי המקום, צעירים ומבוגרים הלכו במדרכה שמעבר לכביש, לכנסיה הקתולית שבקצה הרחוב ולכנסיה הפרבוסלבית שעמדה באמצע, לא הרחק מביתי.

צעדתי הישר, לא הסבותי ראש לצדדים.

אני יחיד במדרכה הארוכה והריקה, כמעט, ו„הם" כולם, מולי במדרכה השניה, — כאילו ידו של מישהו כיוונה את התנועה.

צעדתי הישר כשידי אוחזת בקנה, זקוף, עצוב וגאה. רגע היה נדמה לי שצועדים אתי רבים, הרבים שלעולם לא יצעדו.

הרבה מבטים ננעצו בי, חשתי בהם, כדקירות־מחטים הם נתקעו בפני. הם הכירו אותי יפה. הרבה קריאות־תמיהה שקפאו בקריאתן: „חי?" „המורה?" „פרטיזן?" „הם עוד חיים?"

שלום חולבסקי והדוה לאכוביצקי — לאחר השחרור (קיץ 1944).

לא הסתכלתי עליהם.

הרגשתי כאילו אני הולך אחרי ארונו של חבר, לוחם יקר. קרבתי לביתי, מרחוק ראיתיו — עומד על תילו.

בנין „מכבי אש" ה„בולבאר" מאחוריו עמדתי במדרכה שמעבר לכביש מול הבית שלי. בית הורי ואחי, בית משפחתי עם ה„גאנעק" הגבוה.

ידעתי שאיש אינו מחכה לי בתוכו, אך בלב לחשה תקוה רפה אולי יקרה הנס והחלון יקרע, דלת תפתח ומישהו יצעק: ש׳ום! נס לא קרה.

דמעה נתקשרה בעיני. הרגשתי כורח ללכת. פניתי לעבר העיר בצעדים חפוזים, באתי לשני הבתים בהם התגוררו יהודים. הפגישה עם ר' משה לחוביצקי, בתו פריידל, דוד פרפל, אלקה רעייתו — בני משפחת דמשק, ישי מאזין היתה נרגשת. עמדנו דוממים, שטופי דמעה.

יצאנו אל הקברים. דוממים הלכנו לשם. דוממים עמדנו במקום ודוממים חזרנו, קומץ קטן של יהודים. לא היה כח לבכות.

יצאנו לגיטו. עברנו ליד תלי האפר שבו. והם נשארו כפי שראיתים אותו בוקר השכם עם צאתנו.

הלכתי לבקר פולני אחד, טומקה, מורה בגימנסיה הפולנית. הוא נתן מכספו לקונטריבוציה. שהוטלה על היהודים. כאשר היה פוגש אותי בימי הגיטו הולך באמצעו של הכביש, היה יורד נבוך מהמדרכה אל הכביש, כמוני, אומר „שלום" בחמימות אנושית, כשעיניו לחות.

כאשר נכנסתי לביתו וניצבתי מולו — הוא בכה כילד.

בחזרי ברחוב „שלי" עליתי במדרגות ה„גאנעק" של ביתי. דפקתי. שמעתי קול מבפנים. פתחתי את הדלת ונעמדתי ליד המיפתן: הכל בו כמו שהיה. מנורת הנחושת תלויה מעל השולחן. ה„בופעט" החטוב והיפה עומד במקומו. אותו השולחן, הכל עומד במקומו. עמדתי קפוא. ניגשה אלי זקנה פולניה, במבוכה, הכרתיה. היא היתה שכנה שלנו בעבר. היא גם הכירה אותי. היא גימגמה משהו, הצצתי בה. ליטפתי במבטי את הקירות, התנור, מנורת הנחושת, הבופעט, פינות הרצפה המשוחות באדום — עמדתי. אולי מישהו יופיע. אולי... חיכיתי, ציפיתי, ו...יצאתי.

(„הצופה")

טיפות ניחומים בכוס היגונים

כשהגיעו הידיעות המחרידות על הטבח האיום והנורא באחינו בשרנו שבפולין, על הרג רב של אלפים ורבבות מישראל, ניקרה מחשבה אחת בלב, ניקרה ונקבה את המוח ואת הלב: אפשר שכל האלפים והרבבות הללו לא עמדו על נפשם, לא התגוננו? אפשר וכולם כאחד פשטו צווארם לשחיטה כצאן טבחהו? והרי בדורות האחרונים למדנו לשמור על כבוד ישראל, לעמוד בפני רוצחים ומרצחים ולהגן על הנפש, ולא בארץ־ישראל בלבד. אפילו בתפוצות הגולה, בפרוע פרעות בישראל. ידעו אחינו להגן על נפשם על כבודם. וכיצד אפשר, שיהדות פוליז, הבריאה ברוחה, בנשמתה, תמסור עצמה לטבח ולהרג כבהמות עקודות? ודאי, קשה לבני אדם נטולי דין לעמוד בפני ליסטים מזויינים, בפני רוצחים בעלי שלטון וממשלה. אי אפשר לישישים ועוללים לעמוד על נפשם. מכל מקום, הרי היו בכל עיר ועיירה כמה וכמה צעירים, בחירים גיבורי כוח ואמיצי רוח — וכלום הללו אף הם קיבלו עליהם את דינם של הרוצחים ומסרו את אחיהם ואת עצמם לטבח? כלום לא נמצא בהם אף אחד שלא עשה חשבונות, שלא חושב חולשתו שלו כנגד גבורתם של הרוצחים והתנפלו עליהם בידיו, בציפרניו, בשיניו — ובלבד שלא למסור עצמו לשחיטה?

מחשבה זו ניקרה ונקבה ולא נתנה דמי. לב לפה לא גילה. אולם בפנים הלב, בחדרי חדריו, נקר הייתוש ולא נתן דמי.

עכשיו מודיעים מלונדון, על סמך ידיעות שהגיעו מתנועת המחתרת בפולין, שאמנם היו כמה וכמה מקרים של התקוממות כנגד הרוצחים הנאצים. בכמה ערים הוקמו מיתרסים מסביב לבתי היהודים. בעיירה אחת, בניסוויז', היתה אפילו התנגדות מזויינת. ולא עוד, אלא שהרוצחים הנאצים, המראים כוחם וגבורתם בהריגת נשים וטף, התנהגו כפחדנים מגונים. הם הערימו על קורבנותיהם, סיבבו אותם בכחש, שמעבירים אותם, כביכול, ממקום למקום. אילו גילו היהודים דברים כהויתם, אילו ידעו היהודים שגירוש זה משמעו טבח והרג, היו עומדים על נפשם ועל כבודם ונוהגים מנהג בני אדם זקופי קומה רוחנית.

אלו הן הידיעות הראשונות, הסתומות, הבאות בעקיפים ובעקיפי עקיפים. ומי יידע אם לא יבואו עוד ידיעות מפורטות, גלויות ומפורשות, על גבורת הנפש וגבורת הרוח של אחינו שבפולין, שלא פשטו צווארם לשחיטה? אמנם אין זו נחמה גמורה, אין בה ניחומים ושילומים לאלפים ולרבבות מישראל, שנרצחו בידיהם הטמאות של טמאי־הנפש. אולם טיפת ניחומים

יש בה. טיפת ניחומים בכוס היגונים. נדע לפחות. שאחינו בשרנו שבפולין מתו לא מות קדושים בלבד, אלא אף מות גיבורים.

ועוד טיפה אחת, טיפת ניחומים בכוס היגונים.

במרי שיחנו ובמרי אבלנו שאלנו וחזינו ושאלנו: **העולם הגדול, העולם התרבותי, היכן הוא? היכן הם אנשי הרוח שבכל אומה ולשון? היכן הם הסופרים והחכמים, המלומדים והמד־ענים? היכן הם כוהני הדתות, המטיפים לאהבת אדם, לצדקה וחסד? כיצד הם עומדים על דמנו, על דמה של אומה שלימה הנשמדת בידי רוצחים ומרצחים? אף הם קשרו את „קשר השתיקה" של העיתונות הבריטית, בלשונו של „זייאוניסט רביו"?**

עכשיו באה תגובתו של הארכיבישוף מקנטבורי וממתיקה במקצת את מרי השיח. מכתבו ב„טיימס", יש בו בנותן כבוד לכותבו.

הארכיבישוף מציע במכתבו, שאנגליה תקלוט כל יהודי, שיעלה בידו להימלט מידי הנאצים. והוא מרמז רמז גלוי ומפורש. „נוכח מעשי האימים הנעשים לעינינו, בטלים ומבו־טלים כל הנימוקים וההיסוסים הרגילים של הפקידות". אף הוא מציע „להכריז שכל מי שיש לו שייכות ישירה או לא ישירה למעשי הזוועה — ייענש לאחר המלחמה". אמנם אפשר להרהר אחרי מידה זו של „הסתפקות במועט". תגובה על הרג רב של אלפים ורבבות אינה מצטמצמת במסגרת צרה של „מכתב למערכת", ואפילו למערכת ה„טיימס". אם לתגובה ראויה לשמה ולשמו של המגיב יש צינורות אחרים, פעילים יותר ויעילים יותר. מכל מקום תגובה זו אף היא יש בה פירצה בחומת השתיקה הגדולה והבצורה. ואנו מחזיקים טובה להארכיבישוף מקנטבורי על תגובתו הראשונה. ושמא יגמור את המצווה, שהתחיל בה. ושמא יהא מופת לאחרים והם יבואו וימלאו אחריו.

אף זוהי טיפת ניחומים בכוס היגונים שלנו. טיפה קטנה. ניחומים מעטים. אולם טיפת ניחומים גדולה מזו ורבים מאלה אין לנו עדיין...

„הצופה" — עתון יומי, יום שני ב' כסלו תש"ג (11.11.42)

ברל אלפרוביץ' ז"ל

יצחק אלפרוביץ'

אחי ברל נולד ב־1914 בניסוויז'. בעל נפש עדינה היה, מנעוריו התקשר לתנועת „פרייהייט". היתה זו תקופת התעוררות להגשמה, לעליה — וברל, בעל הקו הישר, כדרכו, יצא להכשרה בקיבוץ בקרטוז־ברזה. אלא מפאת נסיבות משפחתיות, נאלץ לחזור הביתה אחרי תקופת שהותו בקיבוץ.

בעל נטיה ספרותית, כתב הרבה שירים, רובם בעברית. כשרונו הטבעי עמד לו והוא נעשה תוך זמן קצר מומחה במק־

ברל אלפרוביץ, נולד 1915, נפל 1942.

צועו — טכנאי שיניים. כמה שנים עבד אצל ד"ר בומשטיין בניסוויז' ואצל ד"ר גולדברג בקלצק. בשנים 1936־1937 שירת בצבא הפולני בעיר בריסק וגמר בהצטיינות בית־ספר צבאי וסיים את שירותו בדרגת „רב טוראי".

בשנות הכיבוש הגרמני היה אחד מפעילי המחתרת בגיטו ניסוויז'. הוא הצליח להוציא ממחסן נשק כמה אקדחים ותח־מושת ומסרם לרשות אירגון המחתרת בגיטו.

ביום חיסול הגיטו בניסוויז'. ב־21 ביולי 1942, נמלט מהגיטו הבוער והוא שם פניו ליערות בסביבת העיר, כדי למצוא קשר עם פרטיזנים הפועלים ביערות ניסוויז'־סטולפצי. לאחר כמה ימים של חיפושים, נתקל בפלוגת פרטיזנים שבראשם עמד המפקד הפולני יוזף מארכווינסקי, אשר קיבלוהו לפלוגתו בזרו־עות פתוחות, כשנודע לו על עברו הצבאי. לאחר מכן הצליח ברל לצרף לפלוגתו של מארכווינסקי כמה יהודים משרידי הגיטו.

עד מהרה נהפך ברל לרוח החיה של כל הפלוגה. בראשו מתרקמות תכניות של פעולות נקם נגד הרוצחים הנאצים. ברל לקח חלק פעיל בכמה פעולות פרטיזניות נועזות וקשות. ב־21 באוגוסט השתתף כמקלען במארב על מכונית גרמניה שעברה על יד הכביש סטולפצי־ניסוויז'. בפעולה זו נהרג גרמני אחד ושניים נפצעו. את האוטו הגרמני שרפו ומצרכי מזון רבים נלקחו שלל.

באחד מימי אוגוסט 1942 יצא לפעולה עם קבוצת חבלנים, שרוב חבריה היו יהודים. הקבוצה כותרה על ידי גרמנים ושוט־רים בילורוסיים. בקרב שהתחולל, ירה ברל ממקלעו — עד הכדור האחרון. הוא נפגע מכדור בראשו ונפל מות גיבורים.

בביתו של גרשון פרפל

(רשמים שלאחר השואה)

גרשון גפן

...בא שאול הכרמלה והנה מציב לו יד...
(שמואל א׳ ט״ו י״ב)

י״ד ניצולים, רק ארבעה עשר פליטי שואה ומשואה, שנותרו לפליטה מעיר ואם בישראל. ואלה הם: גרשון פרפל ובנו דוד וכלתו אלקה, מבית אופיצינר, משה ליאַכוביצקי ובתו פריידל, בני משפחת דמשק; משה, יהודית, זלדה ויוסף, שלום חולבסקי, ישי מאזין, יעקב ליפשיץ ושני הילדים ממשפחת נויפלד: יהודה ולוי.

ארבעה עשר שנותרו כעדים חיים. בפני השארית שנתקבצה ובאה מקרוב ומרחוק, משדות המערכה מיערות ביאלורוסיה ומעָרי רוסיה הרחוקות, לעיר מולדתם ההרוסה והשרופה, הם ראו וחיו את אבדן הקהילה, שבעי תלאות, צרות ויסורים, במאבקם על חייהם — חיים אחר שהגיטו בניסביז׳, עלה באש מציתיו, כלפיד הנקמה האחרונה, וכנר נשמה לאלפי היהודים שהרגום וטבחום ולאלה שנשרפו היים.

פגשתי אותם ורוחי עלי שוממה ולבי שח לעפר. אף בעיני, אחד משרידי העיר, השב ממערכות מלחמה פגוע בגופו, נצטיירה דמותם כצל „רפאים" זכר לחיים שנצמתו מעיניהם צעקה הטרא־גדיה היהודית — עינים אשר ראו את הכל. חרבות העיר שותקוח ודומות לעולם, ולנצח לא יספרו את אשר קרה שם, לא כן הנמ־לטים — הנפלטים, אשר נפשם חרבה עליהם ולבם דווי, אלה ידברו ויספרו וישנו לפניך את אשר לשמוע לא תרצה, ממנו תרצה לברוח.

לא לבתיהם הם חזרו להשתכן. גם בבתים שנשארו לפליטה, ולא היו המאכולת אש, לא אָוו לדור בהם. כל קיר זעק והזכיר עברו, כל פינה העידה נאמנה על חיים שהיו ואינם עוד. אמנם, בני משפחת דמשק השתכנו בביתם שברחוב סווירז׳נה, אולי צעירים היו והבריחה מהמציאות לא הכריחתם, לא כן גרשון פרפל, שביתו ברחוב וילנסקה נותר לפליטה, אך השתכן בבית גיסו שכן ביתו.

ב־27 בדצמבר 1944, פגשתי אותם בביתו של גרשון פרפל. החדר היה מלא יהודים ויהודיות מקרוב ומרחוק באו, בהם יהודים „מזרחיים", כך קראנו להם על מנת להבדילם מן ה„מער־ביים". גורל אחד איחדם וצער וכאב כינסם לבית הזה, שהיה כעין מקדש מעט לקהילה יהודית מתחדשת. שם דובר אידיש במלא עסיסיותה ובכל ניביה, עתים מתובלת במלים רוסיות לשם גנאי וקללה. מלב היהודים בני העיר והזרים נגולו אבנים כבדות ונפלו מחיצות שהסתירו נבכי נפש וסתרי־לב. שם ליד שולחן עמוס מאכלים ערבים, מפאר מטבחה של אלקה, כלתו של גרשון, ומתבונת כפיה של רחל, (אשתו של אריה סרגוביץ) סעדו יהודים לתיאבון, תפוחי אדמה ובשר, שעועית ופולין ושאר ירקות וקנחו בחלה לבנה מאפה התנור הרוסי שבמטבח, ושתו מכוסו הנדיב של גרשון, והוא, גרשון, בחסדו הגדול וברוב טובו, עמד עליהם, כאברהם אבינו על אורחיו, מדושן עונג ושבע רצון, כמאכיל בניו יוצאי חלציו. שם, בחדר האורחים, בשעות הקשות של בדידות שבהווה וחוסר תקווה לעתיד, ליד בקבוקי סאַמאַגון, המדיף ריחו החריף עד מרחוק שתו יהודים, לא לשם שמחה שבטיפה המרה, ואף לא לשם התעלות הנשמה, אלא מתוך רצון לשכוח ולהשכיח הכל, ולהשתכר עד אבדן החושים. וכשהמשקה החריף עברם, נפתח סגור לבם: אלה בזכרונות העבר משיחים, ואלה בבכי מר ממררים, כאילו התרפקו לפני אימם בתחנונים ושופכים קללתם על ראש אלה שגזלו מהם את יקיריהם. שם הנצו הרעיונות הראשונות לעזוב, לברוח לאן שישאום רגליהם ובהגיע דבר השמועה, לה ייחלו בסתרי סתרים, כי נפתח פתח ליציאה לאזרחי פולין לשעבר — מערבה. ידעו המסובים לשולחן, שמטרתם לא פולין, כי אם ארץ ישראל.

ביתו של ר׳ גרשון היה פתוח לרווחה לכל יהודי אשר ביקש לשהות בין אחיו, להתחלק עמם בהגיגי לבבו, למצוא סיוע, עצה טובה, מילת נחמה המשיבה נפש נשברה, ידע ר׳ גרשון בטוב לבו, לא רק לשמוע ולהקשיב, אלא גם להבין והעיקר לעזור. נכי־מלחמה שהובאו לביתו מצאו בדאגתו של גרשון ובני ביתו סיוע בנכותם ועזרה בכאבם. רבות ביקרתי

ר׳ גרשון פרפל ונינתו

בביתו, ולעולם לא מצאתי ריק. יהודים התכנסו בו לא רק לשיחת־חולין, אלא למען אותה אווירה רוחנית של יהודי מבקשו בכל אתר ואתר. וגם בבית זה נשמרה, עד כמה שנתן לקיימה, הזיקה לערכי היהדות: לעולם היהודי בפזורות, ולזכר הנרצחים והנטבחים שמצאו מנוחת עולמים בקברי האחים שבעיר. שמרנו על חגי ישראל ומועדיהם. זכורני, בחג הפסח, עברתי כשליח צבור ליד ה„תיבה" בחג השבועות ובימים הנוראים. בקרב המתפללים היו יהודים „מזרחיים", שמאז שלטון הסובייטים לא ידעו תפילה מהי. יש שהתרחקו מהיהדות מאונס ויש שמרצון. עתה חזרו, חזרו אל השרידים, עצובים ונדכאים עמדו בפתח ובפינות החדר ואין תפילה בפיהם, יען לא למדום „עברית", אך עיניהם מביעות הכול: רצון עז להזדהות עם עדה קטנה זו הנאבקת על קיומה בין הגויים, השונאים אותם. גם בהיוותרם מתי־מעט. כי בראותם אותנו זעקה נמלטה מפיהם: „הוי ישו הרחמן והמושיע! עוד נשארתם לפליטה!" ועתה עומדת אותה פליטה ושופכת מרי־שיחה לפני רבון העולמים, וגם אלה, אשר תפילה אין בפיהם וה„מחזורים" שבידיהם כספר חתום הוא להם, צופנים בלבם תפילה אילמת שהיא נעלה ומתעלה מתפילה הכתובה בספר.

משפחה מ„המזרחיים" התגוררה בביתו של ר׳ גרשון, מש־פחת אפלבאום מדניפרופטרובסק. במוצאי החג השבועות, מלאה שנה לנפילת בנם בקרבות ליד לנינגרד. ביקשו ההורים השכולים, עם צאת החג, לערוך אזכרה לבנם אהובם. אחר תפילת מעריב ערכנו אזכרה. היתה זו בעצם תפילת „אל מלא רחמים" ראשונה, שאמרתיה ברגש רב, בהרגישי את אשר הרגישו מליוני הורים ששכלו את בניהם במערכה נגד הצורר הגרמני, ורבים מהם יהודים, שאין איש אשר יעלה זכרם בתפילה למנוחת נשמתם ובאמירת „קדיש" היתה זו אזכרה לכל אלה שאיש לא יזכירם. ההורים עמדו והזילו דמעות, שמעתי ה„קדיש" מפי האב והוא

מלא צער, יגון ואבל בהתעטף עליו נפשו, אך גם תקווה נבעה מכל מילה „בחייכון וב־יומיכון ובחיי דכל בית ישראל" אף־על־פי־כן ולמרות הכל, אנו חיים... עם ישראל חי. הן בין יהודים אני יושב ולנשמת בנו מתפללים אל האל אשר לו נשאו תפילתם אבותיו ואבות אבותיו. ליד שולחן ערוך כל טוב, כיד גברת אפלבוים הטובה עליה, ישבה הקהילה הקטנה של ניסוויז' המיר־תמת לשתות לחיי החיים ולעילוי נשמתם של החללים.

ביתו של גרשון, הביא לעולם תינוק שנולד, קירותיו ספגו בכיו וצחוקו של ילד יהודי ראשון, ואווירתו נתמלאה תקווה לעתיד. שוב שמעו אזנינו את המילה היקרה מכל „מאַמע" באידיש מפי תינוק בן שנתו, אף האב הצעיר התמוגג מנחת, בהשמיע הירשלי הקטן את ה„טאַטע" שהוציאו תוך שריקה פולחת האויר, ועל ה„זיידע" ייאמר: לא היה איש מאושר ממנו, הן מלתא זוטרתא היא להקרא „זיידע". הן עידנים לא שמעו שם חיבה זה! כולם, כולם יחד קינדערלאַך, מאַמעס, טאַטעס, זיידעס ו„באָבעס" הלכו לגיא ההריגה מבלי שוב. הירשלי, היה לא רק ילד אחד מילדי ישראל הרבים בעבר הקרוב, אלא נהפך לסמל, סמל לתחיה מחודשת, שעל אף רצון שונאינו להכחידנו מעם, אנו קיימים על אפם וחמתם, ילדים יהודים יוולדו, והוא הירשלי־צבי ראשון להם, בכור לילדי שארית הפליטה של עירנו. אהבנו אותו וכילדנו היה, האין זו קרן אור במחשך החיים של ניסביז' אחר השואה? על אף עיסוקיו הרבים של גרשון וטרחתו הרבה לפרנסת ביתו, מצא שעה פנויה לשחק עם נכדו: ראיתיו מטייל בבית והירשלי הקטן בזרועותיו. מי שלא ראה שמחתו של גרשון בשעה זו, לא ראה שמחה מימיו.

לא יצאו ימים רבים ונתפרדה החבילה, והבית „התרוקן" מבאיו. יהודים התחילו אורזים מטלטליהם המעטים ושמים פניהם מערבה. אף גרשון ובני ביתו ועמם עוד מספר יהודים ואף אני, כותב השורות האלה, בתוכם נפרדנו מן המעטים שנשארו בעיירה ושמנו פעמינו לתחנת הרכבת שבהורודזי. לא קהל ולא עדת מלווים, בודדים לעצמנו ישבנו במכונית המשא, איש לא נפנף ידו לשלום, ואיש לא ברך עדה קטנה זו בעזבה את עיר הולדתה. לא, צער לא נתמלא לבנו, נדמה שזו הפעם הראשונה, התגנבה שמחת־מה לתוך לבנו, ואף בהכרת פנינו ניכר היה, שלמרות עזבנו עיירת מולדתנו, בה קבורים דורות של יהודים, בה אף נטמנו בקבר־אחים כל יקירינו, דובב לבנו שמחה ותקווה לימים טובים כי יבואו.

ואכן קם החזון ומשאת נפשנו התגשמה. ר' גרשון ומשפחתו עלו לארץ. כאן ראה לבנות לו בית מחדש, נשא אשה והיה בעל בעמיו. ואף אלוהים הנחילו אושר, לאחר שנות יגון ואבל, ראה בתקומת משפחתו ושבע רוב נחת, כשעל ברכיו גדלים לכבוד ולתפארת נכדים ומתרפקים באהבתם אותו — נינים.

בכ"ג חשון תשל"ה הלך לעולמו בשיבה טובה ר' גרשון פרפל.

מסך דמים ירד על קהילת ניסוויז'

אברהם ברזין

מדי שנה בשנה מתאספים אנו, שרידי קהילת ניסוויז' להתייחד עם זכר יקירינו — בני משפחותינו, אבות, אמהות, אחים ואחיות ועם זכר כל קדושי ניסוויז', שנצמתו מארץ החיים. ככל שחולפות השנים, משיגים אנו יותר את האימה הנוראה, שלא היתה כמוה בתולדות האנושות ואין בפינו ובקולמוסנו המלים והשפה שתמצא את האסון והחורבן שירד על עמנו באירופה עם כיבושה על־ידי קלגסי גרמניה הנאצית.

רבות נכתב וסופר במשך עשרות השנים מאז השואה

הנשיאות בערב האזכרה לקדושי עירנו. הפותח: אברהם ברזין

פרעזידיום פון דעם אזכרה־אָוונט פאַר די קדושים פון ניעסוויזש. עס רעדט דער פאָרזיצער פון ארגון, אברהם בערעזין.

שפקדה אותנו. אך ספק אם נכתב חיבור אחד, בתחום כלשהו של היצירה היהודית והכלל אנושית, שתשקף ותבטא את עומק הזוועה השטנית שהיתה מנת חלקם של יהודי אירופה וקהילת יהודי ניסוויז' בכללם. דלונו מאוד, שפת האדם לא נוצרה כדי לתאר ולבטא את הנורא מכל שפקד את העם היהודי ואת בן העם היהודי בשנים המקוללות של השתוללות חיית־הטרף הנאצית.

שנים חלפו. מאז אותו יום מר ונמהר, יום השבת ה־28 ביוני 1941, כשהפולש הנאצי הופיע בעירנו. וכבר זקננו, אך האימה והטרגדיה של חורבן בית ישראל בארצות אירופה חיה בתוכנו יום־יום, שעה־שעה ומלווה אותנו בכל אשר נפנה, ביגון ובשמחה, בחג וביום־חול. כל אחד מאתנו נושא בלבו בית־קברות של בני משפחתו היקרים, שאף מקום קברם לא נודע. לעתים עולים הם מקברותיהם ונצבים לנגד עינינו חיים, צעירים, תאבי־חיים וזקנים נבוני־דעת ועתירי חכמת־חיים, עלמות נאות ועיניהן בורקות אהבה, תינוקות של בית־רבן ובחורי ישיבה, שפתותיהם דובבות אלינו כאילו ביקשו — החזירונו לחיים, תנו טעם ומשמעות למותנו בהקימכם מדינת יהודים לתפארת, רק מקרה הוא שאנו, נותרנו בחיים, לכן מצווים אנו לנצור את זכרם וכשם שאנו מעלים אף בשמחותינו ובמועדינו את זכר המקדש שנחרב. כך לא ייתם זכרם של קדושי ניסוויז' בבתינו ונמסור לדור הבא אחרינו את לקחי השואה למען נצח ישראל.

ובעוד אנו מעלים את שנות האימים של השואה הנאצית, מרחפות לנגד עינינו דמויותיה ונופיה של עיירתנו. עולות וניצבות לנגדנו תמונות הווי של ימי חול ומועד, של שמחה ויגון, של זקנה ועלומים. הנה אצים רצים בסימטאותיה של ניסוויז' יהודים מכל ימות השנה הנחפזים איש איש לעסקיו, אך טרם יפנו למלאכת יומם ימהרו בשעת בוקר מוקדמת לבית הכנסת להתפלל ותינוקות של בית־רבן ונערים אצים לבתי אולפנא ונשים, עקרות בית לשוק לדאוג לצרכי ביתן.

עם פלישת קלגסי הנאצים לעירנו במלחמת העולם השניה, הקיץ הקץ על קהילת ניסוויז' שראשיתה לפני כחמש מאות שנים. נצמתו ונחרבו חיים יהודיים תוססים.

יותר מ־5000 נפש מנתה קהילת ניסוויז׳ כמחצית מכלל אוכלוסיית העיירה לפני פלישת האשמדאי הנאצי. היו בה שלושה־עשר בתי כנסת, ביניהם „דער אַלטער בית מדרש", שנבנה לפני כ־400 שנה. היו בה מוסדות תלמוד־תורה „חדרים" ובתי־ספר חילוניים — „תרבות", „פאָלקס־שול", ובתי ספר ממשלתיים פולניים, שאף בהם היה אחוז התלמידים היהודיים גבוה למדי.

היו בקהילת ניסוויז׳ ספריות, מועדונים לספורט ומפלגות פוליטיות. קהילת יהודי ניסוויז׳ שהיתה אחת מרבבות קהילות היהודים באירופה, תרמה את תרומתה לאוצר נכסי הדת, ההגות ותלמידי חכמים, הוגי דעות וסופרים עולים וחלוצים ובונים והתרבות של העם היהודי בגולה. מחיקה יצאו גדולי תורה שנחלצו להנחת המסד למדינת ישראל העתידה לקום.

אך עם פלישת צבאות גרמניה ביום השבת ב־28 ביוני 1941, ירד מסך דמים על קהילת ניסוויז׳ ונצמת מבמת חיי העם היהודי. מיום מר ונורא זה ידעו יהודי ניסוויז׳, אך רצח ודם, קורבנות חפים מכל עוון של טף, נשים וזקנים, של נערים ונערות, שאך זקפו קומתם, — ונפלו מידי חיות־טרף מהלכות על שתיים. אך יהודי ניסוויז׳ לא רצו להושיט את צווארם לטבח וצעיריה אחזו בנשק להגן על חייהם ועל חיי משפחותיהם ועל כבוד העם היהודי.

עוד רוח העיירה מרחפת בתוכנו, דמויות יקירינו — אבותינו, אמהותינו, אחינו ואחיותינו — שנפלו בידי בני עוולה — מהלכות בקרבנו, ואיש איש נושא בקרבו את זכרם ואת קברם הבלתי־נודע — עד נשימתו האחרונה. שהרי רק מקרה הוא שאנו נותרנו בחיים, לכן המוות והכליון שפקד את יקירינו בני העיירה הוא חלק בלתי נפרד של חיינו והווייתנו בכל עת ובכל אשר נפנה. וכשם שאנו מעלים אף בשמחותינו את זכר המקדש שנחרב, כך לא ייפקד זכרם ודמותם של קדושי קהילת ניסביז׳ בימי חג ומועד לאומיים ובימי ששון פרטיים ומשפחתיים.

בעשרה בחודש חשוון תש"ב הוקם הגיטו משרידי המשפחות — 5.620 נפש — בעלי מקצועות שונים, שהועברו לגיטו. בה חיו במצוקה, צער וסבל רב, עד היום המר והאבל. ביניהם היו רק 180 יהודי ניסוויז׳, והשאר — פליטים.

ב־ז׳ באב תש"ב, אז החלו הנאצים לחסל את הגיטו. לא קלה היתה מלאכתם. יהודי הגיטו ידעו את הצפוי להם. וטובי הנוער של הקהילה פתחו במאבק על קידוש השם והעם. הם התבצרו בעליית־הגג של בית־הכנסת הגדול. קבוצה אחת בה היו אהרן גח, האחים משה וניומה דוקר, פעלו ליד המרגמה וקבוצה שניה תפסה עמדה בקצהו השני של הגיטו וליד המרגמה פעלה הגיבורה לאה דוקר, אחותם של משה וניומה דוקר. וכשהגרמנים פתחו ביריות, הוצת הגיטו ופרץ המרד של צעירים יהודים. היה זה קרב בין כוחות בלתי שווים, בין לוחמים שידעו מראש שגורלם הוכרע, לבין רוצחים מזויינים מכף רגל ועד ראש. היהודים היו מזויינים בסכינים, גרזנים, חומצה גפריתני, ואלות. והגרמנים —במכונות יריה, רובים ואקדחים ורימונים לרוב. בקרב זה נפלה ומתה מות גיבורים לאה דוקר. מלחמת היאוש והגבורה של יהודי ניסוויז׳ ארכה שעות אחדות. הגרמנים המרצחים לא יכלו להגיע לעמדה שבבית הכנסת, ורק בעזרת רימונים שהבעירו אש מסביב, הוכרעה העמדה ומגיניה נפלו מות גיבורים. הגיטו כולו היה זרוע גוויות חללים, אבל הד"ר קסל הגיש עזרה רפואית ככל שידו השיגה. אך הגרמנים והמשטרה שילמו מחיר יקר על חיסול הגיטו. רבים מהם נפצעו ונהרגו.

רק מתי מעט, כ־25 יהודים בלבד, עלה בידיהם למלט את נפשותיהם מהגיטו ולהגיע ליערות. כך עמדו עזי־נפש וטהורי־רוח מול מרצחים שתולדות האנושות לא ידעה כמותם. בקרבות נגד צוררי עמנו נפלו מות גיבורים הפרטיזנים ברל אלפרוביץ, חיים ליס, שלמה לנסקי, קלאצקו, פולאצוק, סיומה פרפל, ישראל שוסטרמן, ירחמיאל שקלאר, לאה דוקר, משה דוקר ניומה דוקר, רחל קאגאן ואהרן גח.

למה מרדנו?

שלום חולבסקי

(דברים באזכרה השנתית)

אנו אומרים, חוזרים ואומרים: לא נשכח, לא נשכח...

אומרים: שואה... את האויב הנורא והבלתי נתפס בחושינו הכנסנו לתוך אותה תיבה — תרתי משמע — ומגלגלים אותה. רק שאנו נרתעים, להציץ לתוכה. ותיבה זו מתגלגלת מפה לפה בקלות יתירה. — —

רוצה אני להגיד לכם כאיש שהיה שם, שלנו המעטים הייתי אומר: פחות לזכור, כדי שנוכל להתקיים; כדי שנוכל לחיות כבני־אדם.

ואלו אתם שלא הייתם שם, אתם חייבים: לזכור יותר!

רואים אתם אותנו, אנשים, בטירדותינו הקטנות ובשמחותינו הקטנות. ואין שום דבר לכאורה, שיבדיל בינינו ובין האחרים. אולם לא זוהי האמת. רק אחד בלבנו יודע מה מעט נשאר ממנו.

★

הגורל הטיל עלינו להיות הגיטו הראשון שמרד, שלאחריו מרדו גיטאות אחרים עד לאחרון שבהם — גיטו וארשה.

בלאחווה פרץ המרד בחודש אוגוסט 1942 בטוצ׳ין — אחרי יום הכיפורים תש"ג ואילו בגיטו נסביז׳ פרץ המרד הראשון ב־21.7.1942. אל נפחית בערך עובדה היסטורית זו.

אני יודע עד מה קשה לתת הסבר ראציונאלי לשאלה: „למה פה כן?"

וקשה יותר להסביר: „למה פה לא?"

אולם עלינו לחתור במידת היכולת, ואף מעבר לה, להסביר.

את בני עיירתנו, נסביז׳, אפיין יופי גנוז, פנימי, שציין את בתי הורינו, משפחותינו, יופי מוצנע, לא זוהר, ונאמנות לאין גבול.

כדי להבין שורשי המרד צריכים אנו לחזור לתקופת הסובייטים. עם כניסת הסובייטים התפוררו החיים הציבוריים בעיירה, וריקנות השתררה בחיים הציבוריים של העיירה. הפעילות הציבורית שותקה כליל והעיירה נותרה ללא מנהיגות. הלם גדול ירד עלינו, כשראש הקהילה הנערץ יואל רוזובסקי ז"ל נאסר. אבל בעיירה קננה נאמנות יהודית פנימית עמוקה. והיתה פעילות. קבוצות נערים ונערות הוציאו את הספרים העבריים מהספריה, ושמרו עליהם מכל משמר — קבוצות נערים קראו במחתרת את התנ"ך, את ביאליק וחלמו על עליה לארץ ישראל.

היתה מחתרת ציונית־חלוצית בניסביז׳ והיא המשיכה לפעול לאחר הפלישה הגרמנית. עיבדנו תוכנית לארגן את הנערים והנערות בגיל 12—16 ולשמור על עירנות רעיונית בתוכם.

וכבר בנובמבר 1941 נתגבשה בגיטו מחתרת הלוחמת. היודנראט בגיטו הורכב בחלקו מאנשי המקום.

מאגאליף, עורך־דין ורשאי, פליט, לא עורר אמון אצל יהודי נסביז׳ המקומיים. הקימונו שני דברים: ועד הפועל של בעלי המקצועות ובית־ספר.

אנו אנשי המקום טענו: נשארו בחיים בעלי המקצוע, אנו רוצים שאירגון החיים הפנימיים בגיטו ייקבע לפי רצוננו. בחרנו ועד־פועל של בעלי־מקצועות עד שאנו הווינו הסמכות הקובעת בגיטו גם בחיים הפנימיים וגם בהתנגדות נגד הגרמנים. הוכחה לסמכות זו היא העובדה שמאגאליף נאלץ היה להסביר בפני הוועד־הפועל הזה מה קרה ב־30 באוקטובר 1941.

בוועד-הפועל ישבו בעיקר אנשי מחתרת.

בבית־הספר פעלו כמה מורים פליטים וכמה מקומיים וביניהם פולאצ׳ק.

עוד שמורה אצלי רשימת הילדים של בית־ספר זה בשפה הרוסית. משום מה חשבנו שהרוסית יותר כשרה מיידיש בגיטו.

אני רואה לפני את הילדים המתכנסים בחדרי הקטן. אני רואה את עיניהם הבורקות, השותקות, הנוצצות מדמעה. בדמעתם התקשרה השאלה: על מה ולמה?

אמרתי להם שאנו היהודים נושאים אתנו את רעיון הטוב, החירות והצדק בכל הדורות. ידעתי כי אין בדברי נחמה מרובה, מרובה, אך עידוד כלשהו היה בהם. ומשהגיעה הידיעה מהורודז׳יי על ההשמדה הטוטאלית של הגיטו ידענו כי בא הרגע המכריע. נתכנס הגיטו כולו בתוך בית־המדרש החדש (נייע שול) כדי להספיד את יהודי הורודזיי. ולי היתה הרגשה שאנשי הגיטו התכנסו לאמר קדיש על עצמם.

פתח מאגאליף. אח״כ דיברתי אני בשם המחתרת: „אנו בתחתית בור עמוק ואין איש בעולם שישמע לזעקתנו. כמורדי מצדה — נתגונן״.

בימים ספורים אלה נעשה בגיטו יותר מאשר במשך חודשים. היום אני יודע שהעולם ידע, ועוד איך ידע, על כל האימה. התשובה של הגיטו ב-21 ביולי 1942 היתה: „לא סלקציה!״ „לא 30 באוקטובר 1941!״

בקוראי היום את התעודות בספרו של מורס „כאשר מתו 6 מיליונים״ נוכח אני בעליל ביחסם המרושע של מעצמות העולם לאסוננו. וכשיצאנו מהגיטו למחרת היום לוינקלרובשצ׳ינה אמרו לנו האיכרים: „היהודים בנסביז׳ לחמו. יש גרמנים הרוגים ופצועים״.

וכשאני שואל את עצמי: מה עמד להם ליהודי נסביז׳? אגיד: הנאמנות, ללא גבול, לעצמם.

✶

אנו חיים בעולם שלאחר השואה — עולם שספג את הפשע, והרעיל את עצמו. לא הפצצה אטומית מאיימת עליו, אלא אימת השואה, אימת ההרס העצמי.

אירופה שוצפת שנאת יהודים שמקורה ברגשי האשמה של עמי אירופה לעם היהודי שנרצח. כוחה של היהדות, ייחודה הוא המוסר שהינו תשתית לקיום האדם.

גם היום אנו מעוררים שנאה.

לא נבין את ימינו ללא השואה. כל שמתחולל כיום ביהדות בריה״מ — יובן רק על רקע השואה.

יש לפתוח את אלבום התמונות ויש לספר לבנינו על הסבים והסבתות שלהם, על בני הדור שלנו, על חלומותיהם ומאבקיהם, על יפיים המוסרי, ועצמתם הרוחנית של נוער יהודי שהיה, עמד בסבל ומרד.

למען ידעו ויתחנכו לאורו.

ד

דמויות

שלמה מימון (1753—1800) קטעי אוטוביוגרפיה

פרק עשירי: רבו הקופצים עלי. אני זוכה לשתי נשים בבת אחת ולסוף אני נחטף.

בינתיים היו עסקיו של אבי הולכים ורעים. והוא ראה את עצמו אנוס ללכת אל עיר־השרה נ.* ולבקש לו שם משרת מלמד, וגם אני הוכרחתי להלוות אליו. כאן פתח לו „חדר" משל עצמו מתוך תנאים טובים ביותר ואני הייתי משמש לו עוזר.

אלמנה אחת, שנתפרסמה הרבה גם על־ידי כשרונותיה המצויינים וגם על ידי אפיה הכסנטיפי היתה מחזקת אכסניה בקצה הפרור ק..., ולה בת, שלא נפלה ממנה בכל המדות האמורות וסייעה לה בהנהגת העסק. מרת ריסיה (כך היה שמה של אותה אלמנה), אשר שמעי ההולך ורב לקח את לבה, יעדה אותי להיות בעל לבתה העלמה מרת שרה. משפחתה ערכה לפניה את אי־האפשרות לקיים את מחשבתה זו, את גאותו של אבי ודרישותיו הכרוכות בה, שאין למלא אותן, את פרסומי שכבר עורר את תשומת־לבם של חשובי העיר ועשיריה, ול־בסוף את מצב רכושה הבינוני שלה, שאינו מספיק כל עיקר להוציא מחשבה כזאת אל הפועל. אלא שכל ההוכחות הללו לא הועילו לגביה כלום; רעיון נתקע במוחה, שאני אהיה חתנה ויהי מה: ילך הכל לאבדון, אם לא תרכוש לה נער זה!

היא הציעה לאבי את השדוך על־ידי שדכן, לא נתנה לו מנוחה כל ימי שבתו בעיר זו, שוחחה עמו בעצמו פעמים הרבה והבטיחה לו למלא את כל דרישותיו. ואולם אבי השתדל להרויח זמן, כדי לשקול את הדבר בדעתו ולהשהות את הענין שהיה יתרה.

והנה הגיע הזמן, שצריכים היינו לנסוע בחזרה הביתה. אבי הלך עמי אל אותה האכסניה, כדי להמתין שם לעגלה, היוצאת למקומנו, שכן היה בית זה האחרון שבאותו רחוב. הגברת ריסיה השתמשה בהזדמנות זו, התחילה ללטפני, הציגה לפני את כלתי ושאלה אותי, אם היא מוצאת חן בעיני. ולסוף דחקה והפצירה באבי להשיב לה תשובה מוחלטת. ואולם אבי היה עדיין מתאפק מלהשיב תשובה ונסה לברר לה בכל מיני דרכים את הקשיים הכרוכים בענין.

ועד שהם מתדיינים ונושאים ונותנים בדבר, פרצו פתאום אל הבית הרב, המגיד וכל זקני העיר ועמם המון אנשים מן החשובים שבמקום. הופעת־פתאום זו לא היתה מעשה־כשפים, אלא אירעה בדרך זו: האדונים הללו היו מוזמנים לברית־מילה אצל אדם חשוב אחד שבאותו הפרור. הגברת ריסיה, שידעה זאת, שלחה מיד את בנה להזמין את כל הקהל לבוא אצלה למשתה־אירוסין. ובכן באו לכאן כשהם שתויים למחצה, וכיון שמובטחים היו, שכל התנאים המוקדמים של הברית כבר נתבררו ונקבעו ושהדבר אינו חסר אלא כתיבת התנאים וחתימתם, הסבו אל השולחן, הושיבו את אבי בתוך והרב התחיל מכתיב את סופר־הקהל את הנוסח של ה„תנאים".

אבי טען, שעדיין לא החליט דבר בנוגע לעצם הענין, ולא כל־שכן שלא נתבררו עדיין ראשי הסעיפים של התנאים. הרב נתמלא כעס, לפי שסבור היה, שאין זו אלא קנוניה והתעללות באישיותו ובכל הקהל הנכבד אשר אתו. לפיכך פנה אל הקהל ופתח ואמר בפנים של גאוה: „מי הוא זה אותו רבי יהושע, שנוהג כל־כך הרבה חשיבות בעצמו?" אבי ענהו: ה„רבי מיותר כאן — אמנם איני אלא אדם פשוט, אלא שסבור אני, שאין רשות לשום אדם לערער על זכותי לדאוג לטובת בני ולכונן את אשרו לימים הבאים על יסוד מוצק".

דו־המשמעות של הבטוי ה„רבי מיותר כאן" עשתה רושם על הרב. הוא הכיר יפה, שאין לו רשות לכפות בענין זה את דעתו על אבי, ושמעשה־פחזות היה מצדה של הגברת ריסיה להזמין חבורה לסעודה של אירוסין קודם שהצדדים באו לידי הסכם בדבר ראש התנאים. ולפיכך התחיל להנמיך את קולו ופרש לפני אבי את מעלותיו הגדולות של שדוך זה, את יחוסה הגדול של הכלה (זקנה, ודודה היו תלמידי חכמים ושמשו ברבנות), את מעלות עצמה ואת נכונותה ויכלתה של הגברת ריסיה למלאות את כל דרישותיו.

אבי, שלא היה לו באמת מה לטעון כנגד השדוך הזה, אנוס היה להכנע. ומיד כתבו את „התנאים" והגברת ריסיה התחייבה לתת לבתה את האכסניה שלה עם כל תשמישיה לנדוניה ולספק לזוג הצעיר מזונות ומלבושים במשך שש שנים, מלבד זה קבלתי במתנה את כל ספרי התלמוד ומפרשיו, ששוים כמה מאות טלר, וכו'. אבי לא נטל עליו שום התחייבות וקבל מלבד זה חמישים טלר במזומנים. הוא עשה מחכמה ולא אבה לקבל שטר על סכום זה, ומן ההכרח היה למסרו לידו במזומנים עוד לפני האירוסין.

לאחר שסודר כל הענין כתקונו, נערכה סעודה והמסובים הרבו בלגימה מן הקנקן של יי"ש. ולמחרת היום נסע אבי עמי מיד הביתה. חותנה הבטיחה לשלוח את „המתנות הקטנות" ואת המלבושים בשבילי, שלא הספיקה להכין מתוך החפזון, במהרה בקרוב עד כמה שאפשר. אלא שעברו שבועות הרבה ועינינו לא ראו את הדברים האלה אף לא שמענו עליהם כלום. אבי תהה על זה, וכיון שטיבה של חותנתי היה חשוד בעיניו זה כבר, סבור היה, שאשה רבת־נכלים זו מבקשת לה תואנה להפטר מהבטחתה המכבידה עליה. הוא החליט איפוא לשלם לה מדה כנגד מדה.

המקרה שלהלן אמץ את ידיו לקיים את החלטתו זו. חוכר עשיר, שהיה הולך לעתים קרובות לג., כדי למכור שם יין־שרף ובדרך מסעו היה מתאכסן בביתנו, נתן את עינו בי. היתה לו בת יחידה, והוא יעדני במחשבתו להיות לה לבעל. אלא שגלוי וידוע היה לפניו, כמה גדולים הקשיים, שעליו להתגבר עליהם, אם ישא ויתן על ענין זה עם אבי בפירוש. לפיכך בחר לו דרך עקיפין, היינו, לעשות את אבי לאיש־חובו, ואם לא תשיג ידו לפרוע לו מחמת מצבו הדחוק את המגיע ממנו, יכפה אותו להסכים להתחתנות זו, כדי לסלק את החוב בסכום הממון, שיפסוק לו בעד בנו. ובכן הציע לאבי בהקפה חביות אחדות של יין־שרף, וזה קבל את הצעתו בשמחה.

משקרב מועד־הפרעון הקבוע, בא הירש דוקור (כך היה שמו של אותו החוכר) והזכיר את הדבר לאבי. זה החזיר לו, שאין ידו משגת לפרוע עכשיו את חובו ובקש ממנו להמתין עוד זמן־מה. „ר' יהושע, — ענה ואמר החוכר, — הריני לדבר עמך על ענין זה בגלוי. עסקיך הולכים ורעים מיום ליום, ואם לא יתרחש מקרה מוצלח, איני רואה שום אפשרות, איך יעלה בידך לסלק את חובך. ובכן אין לשנינו ברירה טובה אחרת אלא זו: יש לך בן ולי יש בת, היורשת היחידה של כל רכושי. הבה נתחתן איפוא; על־ידי כך לא די שיסולק חובך, אלא שינתן לך סכום, ככל אשר תקבע בעצמך, ולא עוד אלא שאדאג בכל להיטיב את מצבך. עד כמה שתהיה היכולת בידי".

אבי שמח על הצעה זו שמחה שאין לפרשה. מיד נכתב על ענין זה שטר־אמנה, שבו נקבעה הנדוניה עם המתנות הדרושות לפי הצעתו של אבי, ואני הופקדתי ליורש כל רכושו

* ניסוויז' (המערכת).

של חוכר עשיר זה. שטר החוב, שעלה לחמשים טלר פולניים, החזר לאבי ונקרע בו במקום, ומלבד זה נתן לו סכום נוסף של חמשים טלר.

אחר הדברים האלה נסע חותני אל נ., כדי לגבות שם חרבות. למזלנו הרע התאכסן בביתה של חותנתי הקודמת, זו, שהיתה פטפטנית גדולה, ספרה לו מעצמה את דבר השדוך הטוב, שנשתדכה בתה. „אבי החתן, — אמרה לו — הוא גופו למדן גדול, והחתן, נער בן אחת עשרה, אין דוגמתו". „גם אני, — החזיר לה החוכר, — בחרתי לבתי בן־זוג הגון, תודה לאל. ודאי שמעת על הלמדן המפורסם ר' יהושע ממוהילנה ועל בנו הצעיר שלמה. אותו שלמה הריהו עכשיו חתנה של בתי".

אך הוציא את הדברים האלה מפיו, מיד התחילה לצווח: „שקר מגונה הוא! אותו שלמה הריהו חתנה של בתי, והרי לפניך אדוני, כתב־התנאים!" אז הראה לה החוכר גם את שלו, והם באו לידי קטטה וריב, סופו של דבר היה, שהגברת ריסיה תבעה את אבי לבית־דין ודרשה ממנו בירור־דברים מוחלט. ואולם אבי לא בא לבית־הדין, אף־על־פי שהוזמן פעמים.

בינתיים מתה אמי והובאה לקבורה לעיר נ. חותנתי עשתה עקול על גופת המתה בבית־דין של אותו המקום, ועל־ידי כך נאסרה קבורתה עד לגמר המשפט. אבי ראה אפוא את עצמו אנוס לבוא לבית־הדין; חותנתי זכתה במשפט, כמו שמסתבר מאליו, ואני נעשיתי שוב חתנה של כלתי הראשונה. כדי למנוע חזרת מקרים כאלה להבא וליטול מאת אבי כל תואנה לכך, השתדלה חותנתי למלא את כל דרישותיו כהבטחתה, הלבישה אותי מלבושים חדשים מכף רגל ועד ראש ושלמה אפילו לאבי את דמי מזונותי מיום האירוסין עד יום החתונה. אחר הדברים האלה הובאה אמי לקבורה ואנו חזרנו הביתה.

והנה בא גם חותני השני ותבע מאת אבי לקיים את שטר־החוזה שלו. הוכיח לו, שאותו חוזה בטל הוא, לפי שהוא סותר שטר־חוזה שקדם לו ולא נעשה אלא מתוך סברה, שאין דעתה של חותנתי לקיים את שטר־החוזה ההוא.

אמנם דומה היה, שהאדון החוכר נוטה אוזן קשבת לבירור־דברים זה, שהוא נכנע להכרח ומבליג על האבדה שלו, ואף־על־פי־כן היה חורש מזימות איך לתפשני בידיו. לתכלית זו קם בלילה, צווה לרתום את סוסיו, נטלני בחשאי מעל השולחן, שישנתי עליו, טען אותי בזריזות יתרה בעגלתו ונסע עם שללו דרך פתח השער. אבל כיון שאי אפשר היה לבצע כל זה בלא מקצת שאון, נתעוררו אנשי הבית, גלו את דבר הגנבה, רדפו אחרי השודד וחלצוני מידו. כל המאורע הזה נראה לי אז כעין חלום.

בדרך זו נפטר אבי מחובו וקבל חוץ מזה חמשים טלר בתורת נדבת־לב. ואולם אני נלקחתי מיד לאחר המאורע הזה על־ידי חותנתי אל ביתה ונעשיתי בעלה של כלתי, שארסתיה לי כדת. אמנם חייב אני להודות, שלמעשהו של אבי אינו נתן להצדיקו כל צרכו מבחינה מוסרית. רק המחסור הגדול, שהיה נתון בו באותו זמן, יש בו כדי ללמד עליו זכות במדת־מה.

פרק אחד־עשר: כניסתי לחופה בשנה האחת־עשרה לימי חיי עושה אותי עבד כפות לאשתי וגורמת לי לספוג מהלומות מידי חותנתי. רוח בדמות בשר ודם.

לעת חתונתי נעדר אבי בערב הראשון; כיון שאמר לי לפני נסיעתי, שעליו לתקן עוד למעני כמה סעיפים בכתובה ושאמתין לבואו, סרבתי להופיע בערב הראשון, בלי שים לב לכל השדולים ששדלוני לכך; ואף־על־פי־כן היתה חגיגת החתונה הולכה ונוהגת כסדרה.

המתינו ביום השני ואבי לא בא. כבר איימו עלי להוליכני לחופה בידי חיילים; ואולם אני עניתי, שאפילו יעשו זאת, לא יועילו כלום, לפי שאין הקדושין תופסים אלא לרצונו של אדם.

לסוף בא אבי לפנות ערב לשמחתם של כל המשתתפים, הסעיפים הנזכרים תוקנו וסדר הקדושין נערך כדת.

כאן צריך אני לספר בדיחה אחת קטנה. בספר עברי קראתי על סגולה בדוקה לבעל להבטיח לעצמו את השליטה על בת זוגתו לכל ימי חייו, וזוהי: בשעת הכניסה לחופה עליו לדרוך על רגלה, ואם שניהם יעשו את מעשה הטכסיס הזה, תהיה יד הראשון תמיד על העליונה. כשהעמדנו אני וכלתי תחת החופה זה אצל זה, נזכרתי מיד אותה סגולה ואמרתי לנפשי: הנה באה לידך הזדמנות להבטיח לעצמך את השליטה לכל ימי חייך, אל תחמיצנה! וכבר בקשתי לדרוך על רגלה, אבל דבר־מה שאיני יודע מה טיבו, אם פחד היה או בושה או אהבה, מנעני מזה. ובעוד אני מהסס בדבר, והנה הרגשתי פתאום בנעלה של אשתי, שלחצה את רגלי לחיצה גדולה כל־כך, שאלמלא הבושה הייתי צועק כמעט בקול רם. הדבר היה בעיני סימן רע ואני אמרתי לנפשי: ההשגחה גזרה עליך להיות עבד לאשתך ואסור לך להחלץ ממוסרותיה.

מתוך פחדנותי אני ואומץ־רוחה של אשתי יבין הקורא על נקלה, מפני מה נתקיימה נבואה זו באמת.

ואולם לא די שהייתי כפוף תחת סנדלה של אשתי, אלא רע מזה — חותנתי היתה רודה בי. אף דבר אחד מכל הדברים שהבטיחה לא נתקיים. ביתה, שנתנה נדוניה לבתה, היה עמוס בחובות. משש השנים של מזונות שהבטיחה לי לא נהניתי אלא כחצי שנה, ומתוך קטטות ומריבות שאינן פוסקות. ולא עוד אלא שמחמת ילדותי ומורך לבי העזה אפילו לשלוח בי יד לפעמים, אבל אני החזרתי לה מכות ברבית כפולה. לא עברה כמעט סעודה אחת שלא זרקנו זה בזה קערות, פנכות, כפות אל ראשינו.

פעם חזרתי מן הישיבה ואני רעב מאד. כיון שחותנתי ואשתי היו טרודות מאד בעסקי האכסניה, הלכתי בעצמי אל תא־המזונות ובדקתי את קדרות־החלב, וכשמצאתי קדרה של חלב קרוש ומעט שמנת על גביו, נטפלתי אליה והתחלתי לאכול. באה חותנתי וצווחה בחמה: „מה אתה אוכל את החלב יחד עם השמנת!" כל מה שהשמנת מרובה יותר, כן מוטב הוא, חשבתי בלבי, והוספתי לאכול בלי לשעות לצווחתה. היא בקשה להוציא מידי את הקדרה בחזקה, דחפתני באגרופיה והניחה בי את כל חמתה. פגיעה כזאת הביאה אותי לידי התמרמרות ואני הדפתי אותה לפני, אחזתי בקדרה ושברתי אותה על ראשה. מה נאה היה המחזה! החלב הקרוש היה נגר והולך מעל ראשה לכל עברים. מלא זעם תפסה בול־עץ, ואלמלא מהרתי לברוח ודאי היתה הורגת אותי.

מעשים כאלה היו מתרחשים לעתים קרובות ביותר. מדרך הטבע הוא, שאשתי אנוסה היתה להשאר בקרבות כאלה במצב ניטרלי ורע ומר היה לה, אם נצח צד זה או משנהו. הה, לו היה האחד מהם מתון יותר! היתה מתאוננת לעתים קרובות.

נפשי קצה במלחמה הגלויה המתמדת והולכת, ועל דעתי עלתה פעם אחת להשתמש בטכסיס־קרב ערמומי, שהיה מועיל לכל הפחות לזמן קצר. קמתי בחצות הלילה, נטלתי קדרת חרס גדולה והתגנבתי עמה תחת מטתה של חותנתי והתחלתי לדבר לתוך הקדרה בקול רם את הדברים האלה: „ריסיה, ריסיה, אשה מרשעת! למה את נוהגת בבני אהובי ברשעות גדולה כל־כך? אם לא תיטיבי את דרכך, יבוא קצך במהרה ותדוני לגיהנום לעולם ועד!" וכשגמרתי לדבר את הדברים האלה זחלתי ויצאתי ממחבואי והתחלתי לצבוט את חותנתי באכזריות גדולה ביותר. אחר כך התחמקתי בחשאי וחזרתי אל משכבי.

למחרת בבוקר קמה חותנתי בנפש נבהלה וסחה לאשתי, כי אמי נגלתה אליה בחלום הלילה ואימה עליה וצבטה אותה בגללי. ולשם עדות על כך הראתה לה את הכתמים הכחולים שעל זרועותיה, כשבאתי מבית הכנסת, לא מצאתי את חותנ־

תי בבית ועיני אשתי היו זולגות דמעות. שאלתיה לסבר הדבר, והיא מאנה להגיד לי. חותנתי חזרה הביתה בעינים רטובות מבכי ורוחה מדוכאה. אחר כך נודע לי, שהלכה אל בית־הקברות והשטתחה על קבר אמי ובקשה ממנה סליחה ומחילה לעוונה. אחר כך נתנה למדוד את בית־הקברות ולהכין נרות־שעוה כמדת ארכו על מנת להדליקם בבית־הכנסת. מלבד זה צמה כל היום והתנהגה עמי בחביבות מרובה ביותר.

אמנם גלוי וידוע היה לפני יפה, מה גרם לה לכך, אלא שהעמדתי פנים כאילו איני מרגיש בזה, ובקרבי שמחתי על טכסיס־המלחמה שלי, שעלה יפה. בדרך זו רוח לי זמן־מה והייתי שרוי במנוחה, אלא שלאסוני לא ארכה המנוחה זמן רב. הכל חזר ונשכח מן הלב, ודיה היתה סבה קלה שבקלות ורקוד־שדים זה שוב התחולל כמקודם; קצורם של דברים, במהרה אנוס הייתי לעזוב את הבית ולקבל משרת מלמד ולא הייתי חוזר הביתה אלא לימי החגים הגדולים.

פרק שנים־עשר: סודות של עניני־אישות. הנסיך ר... או מעשים הנעשים במדינת פולין בהתר.

בשנת הארבע עשרה לימי חיי נולד לי בני הבכור דוד. כיון שנכנסתי לחופה בהיותי אך בן אחת עשרה ומחמת אורח־החיים הצנוע, הנהוג בקרב בני עמי במקומות הללו, וחוסר התקרבות בין שני המינים לא היה לי שום מושג על עיקרי החובות של הנשואים ונערה נאה לא הייתה בעיני אלא ככל מעשה־טבע או מעשה־אמנות אחר, מעין אותה קופסת־הרפואות, שגנבתי לשעבר, לפיכך מדרך הטבע היה, שעבר זמן הרבה לאחר נשואי ולא עלתה על דעתי לקיים את החובות הללו

לא הייתי מתקרב אל אשתי אלא ברטט, כאל עצם זר ובלתי־ידוע לי. כדי לתקן את הקלקלה הזאת הביאוני אל מכשפה זקנה, לפי שסבורים היו, שנתכשפתי בשעת החתונה. אותה הזקנה עשתה בי כל מיני מעשים משונים, שבסיועו של כוח־הדמיון הביאו לידי תוצאה טובה, אם גם בעקיפין.

חיי בארץ פולין למן חתונתי ועד יציאתי לחוץ לארץ, היינו במשך תקופה הכוללת את עצם תפרחת ימי נעורי, לא היו אלא שלשלת אחת של צרות ומצוקות מרובות, של חוסר כל אמצעים לצרכי התפתחותי ושל בזבוז כוחות לבטלה, הכ־רוך בזה בהכרח, ובבואי לתאר אותה בכתב, נופל קולמוסי מידי. והנני מתאמץ לחנוק בקרבי את זכרה רב־היסורים.

משטרה של ארץ זו בזמן ההוא, מעמדו של עמי, שהיה מדוכא כאותו החמור העלוב על־ידי שתי מעמסות, על־ידי בערותו שלו והמשפטים־הקדומים בעניני דת הכרוכים בה, ועל־ידי הבערות והמשפטים הקדומים של האומה השלטת, וגם מקרי־האסון של משפחתי: כל אלה נצטרפו יחד, כדי לעכב את מהלך התפתחותי ולעצור את פעולת הכשרונות המוטבעים בי מטבעי.

האומה הפולנית — בשם זה הריני מכוון לאצילים הפול־נים בלבד — הריהי ממין מעורב ביותר. רק מועטים שבהם מוצאים להם הזדמנות להשתלם על־ידי חנוך, למוד ומסעות מועילים, כדי שתהיה היכולת בידם להרבות על־ידי כך את טובם ואשרם שלהם ושל נתיניהם במדה מרובה ביותר. מרביתם מבלים את ימי חייהם בבערות ופריצות והם משחק לתאוותיהם המשחתות, הגורמות צרה לאלפי בני־אדם. הם מתהדרים בתארי־תפארה ואותות־כבוד, שהם מחללים אותם במעשיהם, שולטים בנכסים מרובים, שאינם יודעים לנהל אותם, ועורכים קרבות זה בזה, ועל כן מן ההכרח הוא שהמדינה תהיה לשלל לשכניה המקנאים בגדולתה.

הנסיך ר.... אשר כהטמן בפולין וויוודה בליטא היה אחד הרוזנים הגדולים ביותר, ואשר כבעל שלש ירושות של מש־פחה זו היו לו אחוזות גדולות לאין שעור, אף שאין להכחיש שהיתה בו מקצת טוב־לב וטוב־שכל, הנה היה בשל חנוכו המקולקל ובשל חוסר־השכלה אחד הנסיכים המופקרים ביותר, שחיו בזמן מן הזמנים בעולם. מחסרון התעסקות מספקת, שהיה תולדה מוכרחת מן ההזנחה של שכלול טעמו והרחבת ידיעותיו, התמכר לשתיה, שהביאה אותו לידי מעשים מגוחכים ושגער־ניים ביותר. בלי נטיה מיוחדת לכך, התמכר לתאוות־בשרים מגו־נות מאד, ובלי היות אכזרי, השתמש כלפי נתיניו במעשי־אכזריות שאין כמותם.

הוא היה מחזיק בהוצאות מרובות חיל־צבא של עשרת אלפים איש, שלא היה משמש לשום דבר, אלא לתפארתו בלבד; ובשעת המהומות בפולין עמד לצד „הקונפדרטים", בלי שידע מדוע. על־ידי כך העלה על עצמו את חמת הרוסים, ששדדו את אחוזותיו והביאו עוני ומחסור ופורענות גדולה על נתיניו. הוא עצמו אנוס היה לברוח כמה פעמים מן הארץ להפקיר את אוצ־רותיו, שנאספו במשך דורות הרבה, להיות שלל לרוסים.

מי יכול לתאר את כל מעשי־הוללות שעשה? סבור אני, שדוגמאות אחדות יספיקו למדי, כדי להמציא לקורא מושג כל־שהו מהם. רגש כבוד ידוע למי שהיה לפנים אדון־הארץ שלי אינו מרשה לי לראות את המשגות הללו אלא כמשגות המזג והחנוך, הראויים שנתיחס אליהם בחמלה יותר מאשר בכעס ובבוז.

כשהיה נוסע דרך אחד הרחובות — ובנוהג שהיה נוסע בלוית כל הפמליה שלו עם מקהלות־מנגנים וחיילים — אסור היה לאדם להראות בחוץ, ואם לא, היה מסכן את נפשו, ולא עוד אלא שגם היושבים בבתיהם לא היו בטוחים מסכנה. את הכפרית הפחותה שבפחותות והמזוהמה ביותר, שנזדמנה לפניו אותה שעה, היה מצוה להעלות אליו אל מרכבתו.

פעם אחת שלח אחרי חובש יהודי, אדם הגון היה, וצוה להביאו לפניו. הלז סבור היה, שודאי הוזמן לצורך מעשה־נתוח, לקח עמו את כליו והופיע לפני אדוניו. זה שאלהו: „הבאת את כלי אומנותך עמך?" „כן, הוד רוממותך, הנסיך", ענה הלז. „טוב איפוא — אמר הנסיך — הבה לי את האיזמל שלך, הריני להקיז לך דם". החובש המסכן אנוס היה לקבל את הגזרה בו ולא עוד אלא שידו רעדה מחמת שכרות, מובן מאליו שפצע אותו קשה, ואולם שרי חצרו עמדו וחייכו כנגדו מתוך קלוס ושבחו את חריצותו היתרה בחכמת־הנתוח.

פעם אחת נכנס אל בית־הכנסיה, וכיון ששכור היה ולא ידע היכן הוא נמצא עמד ליד הבימה והטיל שם מים. כל הנמצאים בבית אחזתם פלצות על המעשה הזה. למחרת בבוקר, כשהיה עדיין פכח, הוכיחוהו הכמרים על העברה, שעבר ביום אתמול. אין דבר, אמר הנסיך, הננו לתקן את הדבר. ומיד גזר גזרה על יהודי המקום להמציא על חשבונם חמשים ככרות־שע־וה לנרות. ובכן מוטל היה על היהודים העלובים להביא קרבן־כפורים על חללו בית־כנסיה נוצרי, שנעשה על־ידי נוצרי־קתולי אדוק באמונתו.

פעם אחת עלתה מחשבה על דעתו לנסוע במרכבתו על הסוללה שמסביב לעיר. אבל כיון שהסוללה היתה צרה יותר מדי, ומרכבה רתומה לששה סוסים (כך היה נוהג לנסוע) לא יכלה לעבור בה, אנוסים היו הפרשים שלו לשאתה בעמל רב ומתוך סכנת־נפשות על כפים, עד שעבר בדרך זו מסביב לעיר.

פעם אחת בא עם כל הפמליה שלו אל בית־הכנסת, ובלי אשר נודעה עד היום הסבה שגרמה לו לכך, עשה שם שמות גדולות, נפץ את החלונות ואת התנורים, שבר את כל הכלים, השליך מארון־הקודש את ספרי־התורה לארץ וכיוצא בזה. יהודי תלמיד־חכם וירא־שמים, שהיה באותו מעמד, ערב את לבו להרים את אחד הספרים האלה מן הארץ — וזכה לכבוד להיות נפגע בכדור־רובה, שירה בו הוד רוממותו הנסיך בעצם ידיו. משם פנתה התהלוכה והלכה אל בית־הכנסת השני, שגם

שם נעשו מעשים כגון אלה, ואחר־כך אל בית־הקברות היהודי, ושם נהרסו הבניינים והמצבות שורפו באש.

וכי אפשר להעלות על הדעת, שאדון־הארץ ינהג בשנאה כזאת לגבי הנתינים עלובים שלו, אשר אם באמת חטאו בדבר־מה, הרי היכולת בידו לענשם כדין? ואף־על־פי־כן אירע כדבר הזה.

פעם אחת נצנצה מחשבה בלבו לערוך מסע־טיול אל מ. שהיתה עירה השייכת לו ונמצאה במרחק ארבעה מילין מעירו ועם כל תפארת חצרו. התהלוכה התחילה בבוקר השכם ביום המיועד לכך. תחלה צעד כל מחנה־הצבא שלו שורות שורות, כשהוא מחולק לגדודים כרגיל: רגלים, תותחנים, פרשים וכו׳. אחריו הלך גדוד שומרי ראשו, „הסטרלצים״ שנצטרף מאצילים עניים, מתנדבים; אחריו נסעו עגלות המזונות שלו, שהיין האונגרי לא נעדר שם; אחריהן תזמורת־היניצ׳רים שלו ומקהלות אחרות. אחריה באה מרכבתו, ולסוף נסעו האחשדרפנים שלו. כך אני קורא להם, משום שאיני מוצא השואה אחרת למסע זה חוץ ממסעו של דריוש במלחמה עם אלכסנדר. לפנות ערב הגיע הוד רוממות הנשיא בעצמו (איני יכול לומר בכבודו ובעצמו, משום שהיין האונגרי שלל מאת הוד רוממותו את כל דעתו, והרי היא יסוד הכבוד העצמי) אל האכסניה שלי אשר בקצה השכונה ק., הפרור של בירת הוד נסיכותו נ. נשאוהו על כפים אל הבית והטילוהו בבגדיו, מגפיו ודרבנותיו על מטתה המזוהמת והבלתי־מצופה של חותנתי.

אני נשאתי את רגלי וברחתי, כרגיל. ואולם האמזונות שלי, כלומר חותנתי ואשתי, בטחו ברוח־הגבורה שלהן ונשארו לבדן בבית. כל הלילה כולו נערכה הלולה; באותו החדר עצמו, שהוד רוממותו היה מוטל שם, חטבו עצים, בשלו ואפו. ידוע היה לכל, שהוד נסיכותו ישן את שנתו, לא יעירוהו כל רעש, מלבד אולי קול שופרו של יום־הדין לעתיד לבוא.

למחרת בבוקר העירוהו משנתו. הוא הביט סביבו ולא האמין למראה עיניו, לפי שראה את עצמו מוטל בבגדיו באכסניה עלובה, על מטה מזוהמה ומלאה פשפשים. החדרנים, נערי־האצילים והכושים שלו כבר עמדו וצפו לפקודותיו. הוא שאל, איך בא לכאן והגידו לו, כי הוד רוממתו יצא אתמול למסעו למ. והואיל לחנות כאן וכי כל סיעתו נסעה בראש ובודאי כבר הגיעה למ.

המסע למ. נפסק לפי שעה וכל הסיעה הושבה בחזרה והגיעה אל עיר־הבירה בסדר וברוב פאר כמשפטה. ואולם הנסיך הואיל לערוך סעודה גדולה באכסניה שלי. כל האדונים הנכרים, ששהו אז בעיר הוזמנו לסעודה זו. מערכות הכלים, היה הנגוד שבין הפארת אסיתית ועניות לפלנדית, שהיו משמשות כאן בערבוביה בבית אחד.

בבית אכסניה דל, שקירותיו היו מפוחמים בעשן ובפיח, שקורות־התקרה שלו נשענו על גזעי־עץ עגולים חסרי־צורה, שחלונותיו נצטרפו משרידים אחדים של זגוגיות גרועות ושבורות ומכפיסי־עץ צרים מחופים בנייר — בבית זה, על ספסלים מזוהמים ואל שולחן מזוהם עוד יותר מהם ישבו בכל הדר תפארתם נסיכים ועל מגש של זהב הוגשו לפניהם המובחרים שבמאכלים והמעולים שביינות.

לפני הסעודה טייל הנסיך עם רוזנים אחרים לפני הבית וראה באקראי את אשתי. היא עמדה אז בעצם פריחת נעוריה, ואף־על־פי שכבר נתתי לה גט, עלי לנהוג בה במדת הצדק ולהודות, שהיתה אז יפהפיה ממדרגה ראשונה (להוציא, אמנם, את כל מה שהטעם והאמנות מוסיפים מצדם להגדיל את היופי, לפי שדברים אלה לא נמצאו בה). ולפיכך מדרך הטבע הוא שהיתה מעלה חן גם לפני הנסיך ר. הוא פנה אל בני לויתו ואמר: „בחיי נערה צעירה ונאה! מן הצורך רק להלבישה כתונת לבנה!״ דברים אלה היו הסיסמה הרגילה שלו וכללו אותה הכונה עצמה, שמכוון הסולטן בשעה שהוא זורק מטפחתו לאשה. וכששמעו האדונים הללו כך, חרדו לכבודה של אשתי ורמזו לה לברוח מזה חיש מהר. היא הבינה את הרמז והתחמקה בחשאי וברחה אל אשר נשאוה רגליה.

לאחר הסעודה חזר הדר כבוד הנסיך לקול חצוצרות, תופים ונגינת יניצ׳רים עם האדונים האחרים העירה, ומיד עברו אל סדר־היום הרגיל, זאת אומרת, אכלו ושתו כל הזמן שלאחר הצהרים והערב שלאחריו...

ההוצאות הדרושות לבזבזנות כזאת הושגו בלחץ מאת הנתינים העלובים. ואם אלה לא היו מספיקות, מן ההכרח להשתקע בחובות ולמכור אחוזות לסלוקם. אפילו שנים־עשר פסלי־הזהב בקומת איש (אם היו מסמלים את שנים עשר האפוסטולים או שנים עשר ענקים, לא ידוע לי), שירש הנסיך מאת אבותיו, ושולחן הזהב, שעשה בעצמו, לא נצלו במקרים כאלה. וכך הלכו ונתמעטו אחוזותיו הגדולות של הנסיך הגדול הזה, אוצרותיו, שנצטברו במשך דורות מרובים, דללו, והנתינים — אולם כאן אני מפסיק.

נסיך זה מת זה לא כבר בלא בנים יורשים, לפי השמועה נעשה בן אחיו היורש היחידי של אחוזותיו.

(קטעים מספרו האוטוביוגרפי
„ספר חיי״ מאת שלמה מימון, ת״א תשי״ג)

☆

ביתנו שברחוב ברנרדינסקה

נר תמיד לזכר אבי־מורי הנאהב ר׳ משה
בר׳ מרדכי הכהן ואמי־הורתי הנעימה
מרת לאה בת אברהם, שבחייהם ובמותם
לא נפרדו. אין נקם לדמם השפוך!

איני יודע אם זכות גדולה תחשב לרחובנו, שהחליף שמו שלוש פעמים. אך אילו ידע הרחוב לענות מה שם ייקרא לו ודאי היה עונה: „רחוב היהודים״. ודאי היה מתעלם כליל מן ה„צרקוב״ הפרבוכלבית הבנויה לתפארת בצפונו של הרחוב, שגג עצי לבנה ואלונים עוטרים אותה סביב והיא מבחינת „טמא״ תחשב; ועוצם עיניו מראות את „בית הלבנים האדום״ בן הקומותיים, הניצב בטבורו של הרחוב, שקציני צבא ומשפחותיהם שוכנים בו — והוא מבחינת „נטע זר״ ברחובנו, אם כי גאוות יהודי הרחוב עליו. הוא היה רואה רק את יהודיו שהם רוב מנינו ובנינו וגאוותו עליהם.

אך דא עקא, שפיו לא שאלו וברצונו לא התחשבו, ולפי טעמו לא נהגו. משטרים באו ומשטרים הלכו, מושלים עלו ומושלים ירדו, והרחוב נשאר עומד על מכונו.

משלקחו הרוסים שררה ולא הסתפקו ב־"Матушка эемля" ויצאו על פולין למלחמה וה„צאר״ "Батюшка" בראשם וכבשו את פולין ושעבדוה, הסבו את שם הרחוב משמו הראשון, שקראו לו אבות העיר, לשם "Школьная улица" (רחוב שקולנאיה). לזכותם יאמר שביטאו בשם זה נכונה את תפארתו של הרחוב, כי על מה כל גאוותנו ועליונותנו אם לא בתי־המדרש, ה„חדרים״ ותלמודי־תורה, ששכנו בבתי־הכנסת ב„שולהויף״ שהשתרע בקצהו הדרומי של הרחוב?

משנצחו הלגיונים של פילסודסקי, וניסביז׳ עברה לשלטון הפולנים, קראו לרחוב "Ulica Szkolna" כשמו ברוסית, אך לא חלפו שנתיים־שלוש ונזכרו שליטי פולין, שהיו קתולים נאמנים, בעברם המפואר ובמנזר הנהדר של מסדר ה„ברנרדינים״ ששכן ברחוב זה שהרוסים פזרוהו, ובכנסייתו היפה שהרוסים הפכוה ל„צרקוב״ והסבו שם הרחוב ל־Ulica Bernardyńska

לזכר תפארתם ולמען מחיקת כל קשר של יהודי הרחוב לשם שהיה לרוחם. והרי זכר לא נשאר ל„ברנרדינים", למנזרם ולכנסייתם, והשם החדש היה ריק מכל תוכן ולא הלם את דיירי הרחוב הזה. שנים לא מעטות יצאו עד שלמדו יהודי הרחוב

ביתו של משה פאיאנס שברחוב ברנרדינסקה

דאָס הויז פון משה פאיאַנס, אויף דער בערנאַרדינסקאַ גאַס.

לבטא שם זה, ומשלמדו לא יכלו שאת אותו כי לשמצה נחשב בעיניהם, ובינם לבין עצמם קראוהו בשמו הקודם.

ב־17 בספטמבר 1939 נכנס הצבא האדום לעיר ניסביז'. דינו של השם „רחוב ברנרדינסקה" נחתך. כעבור יומיים שבק השם חיים לכל חי ומעתה נקרא הרחוב Улица 17го Сентября יום כניסת הצבא האדום לבלורוסיה המערבית. אולם השם „ה־17 בספטמבר" היה זר ומוזר ליהודי הרחוב, ואף כי ליום הצלה נחשב בעיניהם, לא אמר ללבם מאומה.

ביתנו היה הגבוה בבתי הרחוב, פרט ל„בית האדום" ששכנו בו קציני הצבא. עד שבאה שרה־ליבע איצקובסקי ומוניה בעלה וקנו את המגרש הגדול, שהשתרע מימינו של ביתנו ושימש מקום משחקים לי ולחברי. שכרה שרה־ליבע בעלי מלאכה ואומנים למכביר ובנתה על המגרש בית־מידות בעל לבנים צהובות ואדומות, שהוסיף אמנם נוי לרחובנו, אך מנע אויר ומרחב מביתנו.

אינני יודע מדוע היה לבי רע עליה, הרי היתה כשאר הנשים, ולזכותה ייאמר כי אשת חיל היתה. אך מאז קנתה את המגרש ובנתה עליו את הבית, נתמלאתי שנאה לאשה זו, ונוספו לכך שני טעמים: ראשית, על ש„גזלה" ממני ומחברי התענוג הגדול שמצאנו בחצר זו שהיינו מבלים בה עתותינו ומשחקים משחקינו, וביחוד שמנעה ממני את התענוג הגדול להשקיף על פני הרחוב לכל ארכו מן הקומה השניה, שם שכן „אולפן הצילום" של אבי, ועתה נאלצתי לטפס לעלית־הגג לראות את מלוא הרחוב עד ה„צרקוב" שבצפון.

ושנית: שרה־ליבע ומוניה בעלה ובני־ביתה הניך ומרה לא גרו בבית החומה הגדול הזה, אלא בדירה שכורה ברחוב ווילנסקה, בביתו של פאניע סלונימסקי, ואת הבית שברחובנו השכירה לגויים ולא ליהודים, והיו הם בעינינו כצנינים ולעבותינו כמדקרות.

כל עוד שכן בקומה התחתונה של הבית ה„רסטוראן" הפולני "Łowiczanka" שמאכליו היו על טהרת המטבח הפולני וגויים ויהודים היו משכימים לארוחותיהם ומבלים לילותיהם במשחקי „בילירד", ולא בחלו עדיין ביהודי „כשר" ללא פיסת זקן, שבא לאכול ארוחה עם קתלי־חזיר ולבלות במשחקי הבילירד, או משחק הקלפים עד השעות המאוחרות של הלילה, מחול וסלוח לה לשרה־ליבע, על דייריה. אך משפשט רגל בית הקפה Łowiczanka נתמלאה שרה־ליבע דאגה עד שמצאה שכנים „טובים ונחמדים" בשבילנו: השכירה את מחצית הקומה התחתונה ל„צרכניה" הפולנית, שכל מנהליה עד אחרון פקידיה, היו שונאי ישראל ומוצצי דמו.

כשנפתחה, בשעה רעה, אותה „צרכניה" Społem („יחדיו"), בלב רחוב יהודי, לא יכלו לשאתה, ובסתר ליבם קללו לא רק את בעליה, אלא אף את שרה־ליבע שהשכירה לשונאי ישראל אלה את ביתה, למען יכעיסו את היהודים ויציגו לראווה שנאתם דווקא ברחוב היהודי.

ומעשה שהיה כך היה: באחד הבקרים בלכתי לבית הספר, בטרם תפתחנה חנויות העיר, כבר היתה הצרכניה פתוחה. מה יום מיומים, שאלתי את נפשי, הרי הפולנים נוהגים לפתוח את עסקיהם בשעה מאוחרת, מה אם כן, ל„ידידי בביתי" בשעות הבוקר המוקדמות? שמא למדו מהיהודים השנואים והטפילים כיצד הם נלחמים בחירוף נפש על כל לקוח ולקוח, על כל פרוטה ופרוטה, שמשכימים הם קום לחנויותיהם ומעריבים לשבת בהן, למרות האיסור המפורש של השלטונות?

רק משקראתי בחלון הראווה את המודעה הגדולה שהכריזה באותיות של „קידוש לבנה" על „שבוע הצרכנות הפולנית" ובאותיות קטנות יותר, תוספת להכרזה שתוכנה היה "Swój do swojego po swoje" כלומר: „שלנו לשלו לקנות משלו". שהעיקרית שבהם היתה: "!Nie kupuj u żydów" „אל תקנה אצל יהודים".

אמנם הסכינו יהודי ניסביז' לראות על מעט החנויות הפולניות, שנער יספרן, שלט קטן באותיות זעירות ועליו כתובות שתי מלים: "Sklep Polski" כלומר: „חנות פולנית". אך שלט זה היה בבחינת „כלב החורק שיניו אך אינו נושך". לא כן סיסמאות אלה בצרכניה. כאן נעץ הכלב שיניו החדות בבשרו החי של היהודי.

ר' משה פאיאנס וכל הקורות אותו

ביתנו שעמד בטבורו של הרחוב, ונראה בתפארתו, לא בא בירושה לו לאבי מסבי, שהיה כל ימיו המעטים עלי אדמות יהודי פשוט, עמל כפים וכילה כוחותיו על המקצועה והמשור. כל ימיו „אכל" מלוא ריאותיו נסרים וכפף גבו על שולחן הנגרים, ופרנס בעוני ובמחסור משפחה ענפה. אם כי היה נגר־אמן, ומעשה ידיו היה לתפארת — השתכר אל צרור נקוב. ספרו כי כינוהו בכינוי מרדכי „בידה" („מצוקה"), ודומה כי אין להוסיף על כינוי זה ולא כלום. כך עמל כל ימי חייו ובעודו צעיר לימים חטפו המוות. נשארה „ראשע די אלמנה" עם יתומיה ללא ראש משפחה ומשען בחיים. פנתה כה וכה וראתה נשים אלמנות הרבה, המביאות טרף לילדיהן, כשהן מכלות כוחן ולשדן בשוק בעבודתן כתגרניות וממררות חייהן עד שמביאות הפרוטות המעטות לביתן. פתחה חנות מכולת בשוק וישבה בה אך פרנסה לא הביאה. קמה והוציאה לשוק מרכולתה והוסיפה עליה ממאפה ידה, טרחה ועמלה כל חייה ומתה בעוניה ומרודיה.

חסד עשה לה הקדוש־ברוך־הוא, שראתה, לכל הפחות, כי עמלה לא היה לשווא: הנה גדלו הבנים והיו לאנשים, נשאו נשים והולידו ילדים ובנו בתים וישבו בהם. אף הבנות,

שהגיעו מזמן לפרקן, נישאו לבעלים ויצאו לערים אחרות אחר בעליהן, ואחת מהן לארצות הברית הגיעה. גם הבן הבכור, חיים היגר לארצות הברית והמשיך בעבודת הנגרות כל ימי חייו ואף שם, בארץ הברוכה, לא האיר לו המזל פנים. האם נלקחה הזקנה, אחר עמל ותלאות ונדודי שינה ודאגת פרנסה, לביתו של אחד מבניה או בנותיה, זאת לא אדע.

לא איש דברים היה אבי, מעולם לא סיפר לי על עצמו ולא על הוריו וחייהם. על ברכיו לא הושיבני, ספורים ומעשיות לא השמיעני, וביד רכה לא הדריכני. את אשר שמעתי עליו ועל משפחתו, מפי אחרים שמעתי, ואין תכנם תואם את המציאות. יש שדברו מקנאה, ויש שדברו משנאה, יש ששבחוהו ויש שהוקיעוהו.

משה פאיאנס

על דבר אחד היה חוזר אבי כל הימים, חוזר ושונה, חוזר ומשלש: מה רב העמל ומה קשה העבודה שהשקיע עד שבנה בית זה שאנו שוכנים בו. אשרי האיש הזוכה לחסות ולשכון בבית שהוא כולו טוב ויש בו מכל טוב.

— אני גליתי מביתי! — כך היה מלמדני לקח בתוכחתו הקשה, כשהוא מבטאה במשפטים מקוטעים — לפינסק גליתי!... את עירי עזבתי למען ללמוד מקצוע. ושם, כלומר בפינסק, אצל רנדל... על דרגש קשה ישנתי... אוי לשינה זאת, רק שעות מועטות, כך דרכו של רנדל הצלם שהיה מעירני בעלות השחר, לכל מיני עבודות... וכשהתעוררתי כאבו כל אברי גופי... אין זו מיטה... בסדקי הדרגש הזה שכנו פשפשים למכביר והם מצצו את דמי... לא רק פשפשים היו שם... בית יפה עם טפטים מצויירים... ואתה מתעורר והנך עקוץ מפרעושים. משהת־רגלו הפשפשים לדיירם החדש פסקו עקיצותיהם, אך הפרעושים לא הניחו... נשפל עד עפר כשוליה, ועושה מלאכות שאינן לכבודו של אדם. — נאנח מספר אנחות בינו לבין עצמו, כנזכר בימים ההם וחזר לדבריו המקוטעים. — טוב לכם, אתם לעולם לא תבינו... בעקשנות קניתי לי מקצוע... אני יכול לומר בחלבי ובדמי... כן, זהו מקצוע מכובד. משולית צלם של רנדל הנודע לתהילה בכל פינסק והסביבה, לצלם ראשון באטליה שלו... אתה מנסה להבין?... והבית הזה... כן, כן. אל תחשוב שקל היה, כפי שנדמה לך, עד שבניתיו... צברתי קופיקה לקופיקה, רובל לרובל... רק אני יודע כמה לילות לא ישנתי ועבדתי ועשיתי לילות כימים... ואתה תירש אותי... כך פשוט... הכל מן המוכן... הבית הזה יהיה שלך... הכל שלך! ואתה אומר לי פתאום מכור... מכור את הבית הזה... מכור את כל דמך וזיעתך שהשקעת בו... לא, לא! זה לא בא בחשבון!... לך קל לומר... מכור וסע לארץ ישראל! — וכאן בצבצה דמעה בזווית עינו כשנזכר בבנו הבכור מוטקה, שהיה חבר הקבוצה ברמת דוד, והתלאות שעברו עליו בחיפה, כפועל על פיגומי הבנין, עד דגניה ב׳, ועד היותו מדריך בבן־שמן; וקשיי החיים שיש לו שם, והמאורעות, שסכנת חיים נשקפת ליהודי הארץ מהפורעים הערביים. ועוד הרבה מחשבות שבינו לבין עצמו: שגידל בן לתפארת ושלחו לארץ, והשני שנשאר, אינו נותן לו דמי, כי ימכור הבית ויעלה אף הוא עם משפחתו לארץ ישראל. מה הם כל הדבורים האלה שריקים ונבובים הם. הן אלהים לא עזבו והמזל האיר לו פניו, והוא „קוצר" עתה את ש„זרע" בדמעה בימי ילדותו ובחרותו. מדוע קם זה עלי ומלמדני דרך חיים? ארץ ישראל אמנם יפה נהדרת והיא משאת נפשנו לעתיד לבוא. הרי אני עובד ועמל למענה; זאת יודע כל יהודי בניסביז׳. אך לקום ביום בהיר ולעזוב הכל... כל העושר והטובה הזאת וללכת... לא ולא: „כל שומר נפשו ירחק עתה מסכנה זו!

— למד, למד את המקצוע הזה!... האמן לי הוא מכובד... אמור; מי זכה לכבוד כזה, כפי שזכיתי אני. ואצל מי? אצל הקניאז׳ ראדז׳יביל, בודאי שלא בגלל יהדותי... גויים טובים הם, כזה היה הקניאז׳ יז׳י רדזיביל הזקן וכזה היה בנו אלברכט, אחד מחסידי אומות העולם... תמך בבאזארים של הקרן הקיימת... גם את העצים לבנית ישיבת קלצק נדב לר׳ אהרון קוטלר. ולאון? בעל נפש עדינה, כיצד מתייחס הוא אלי, כאל בן־בית. את זכותי זאת קניתי בעבודתי כצלם החצר... אין זורקים תעו־דות הערכה כתובות על קלף עם סמל משפחת הרדז׳יבילים סתם... והז׳טון הזה! עשוי זהב ומשובץ אבנים יקרות! אוי לי ואבוי לי! מי יצלם שם אחר מותי... אחר?... זר?

כך וכך דיבר והוכיחני כשדרשתי מאבי בתוקף לעלות לארץ ישראל. אם כי ציוני נלהב היה, וברך על כל עליה ועליה ושמח בשמחת העולים, ובסתר לבו קינא בהם, לא נע ולא זע ממקום שבתו. מעשים רבים עשה לטובת ארץ ישראל, ופעולות רבות פעל, ולא שקט ולא נח עד שנתמלא לבו תענוג ונפשו סיפוק מעבודה זו. והרי אין שכר עבודה, והוא מקדיש לה מעתותיו ו„גוזל" זמנו מעבודת פרנסתו וביחוד ממנוחתו, ורץ לישיבות הוועדות למיניהן בערבים, ויוצא להרקת ה„קופסה הכחולה" בימים ועוד ידו נטויה. ואף־על־פי־כן קשור הוא בגופו ונשמתו לגולה ולעירו ניסביז׳; כאן עמדה עריסת ילדותו, כאן השקיע עמל ויגע ובנה ביתו. לניסביז׳ הביא את אשתו מרוסיה הרחוקה, והקים משפחתו. כאן כבוד נחל מנכבדי ארץ והיה בעל בעמיו. כאן באדמת ניסביז׳ טמונים אבותיו ואבות אבותיו. מדוע, אם כן, עליו לעזוב עיר זו שהוא קשור אליה באלפי נימים, ולנתקם לעולמים? גם זאת לא נבצר ממנו כי שמי אירופה הולכים הלוך והתכסה בעבני עופרת ושואה איומה עתידה להתרחש, אך כל עוד החרב אינה מונחת על צואר, יש לבטוח, הן הודות לבטחון שהוא מנת חלקו של כל יהודי„ עברנו כל מדורי גיהנום והגענו עד הלום, ואם ירצה הכל יכול, לא ימנע מאתנו ישועותיו וניסיו.

ידעתי לבו וניסיתי להבינו. למדתי מתוך דבריו כי לא ינתק עצמו מארץ זו, ואם ינתק יתגעגע אליה.

אם לעניים היתה ידו פתוחה, על אחת כמה וכמה לאנשים שעסקו בצרכי צבור באמונה, וביחוד לנשים צדקניות, שעשו חייהן קודש להצלת דלים, לעידוד אלמנות ולתמיכה ביתומים. אחת מני רבות שנתברכה בה ניסביז׳ היתה „פערלע הגבאית" הקרואה והידועה „פערלע די גבאיתע".

פערלע ה„גבאית"

פערלע היתה יהודיה שהניגוד בתוארה והניגוד שבקרבה חיו בה בערבוביה. קטנה וצמוקה בגופה, אך גדולה ונעלה ברוחה; נמוכה בקומתה וגדולה בפעולתה. מופלגת בשנים וחרושת קמטים, וחיות לה של ילדים; עיניה טרוטות וכואבות, אך „באש גדולה" בוערות; מרבה שיחה ומרבה פעולה, מהירה לכעוס וגם נוחה להתרצות; גוערת בבעלי גאווה, ובעצמה רחוקה מענווה.

מדי שבוע בשבוע, בכל יום שישי, שעות ספורות לפני

הדלקת נרות, היתה פערלע די גבאיתע מופיעה בביתנו. מט־פחתה האדומה, המנוקדת בנקודות לבנות ושחורות, בכף ידה הימנית ובתוכה מטבעות ממטבעות שונות, כולן „לבנות" ואין בהן אחת מנחושת. בהיכנסה התישבה על הכסא, ואינה מרפה עד שתקבל נדבת אבי.

בה־וודע לאבא כי פערלע ממתינה בחדר, היה עוזב את הלאברטוריה שבקומה הראשונה, או יורד מהקומה השניה, שם היתה הצלמניה, ונודב נדבתו בעין טובה. מעולם לא נתן אבא את המטבע בידי, או ביד אמי, או ביד אחי, בכדי להעבירה לגבאית, אלא ראה זכות גדולה והכנעה בפני צדקנותה ורוב שנותיה, שיהא הוא נודב במו־ידיו.

כשמלאו לפערלע תשעים ושמונה שנים, נפלה למשכב. המחלה התישה כוחותיה. עתה הרגישה בחוש, כי הזקנה קפצה עליה בבת אחת. התרגלנו לראותה עולה במדרגות ביתנו בצעדים מהירים וזריזים. כל ערב שבת היתה חלק מההווי הביתי. וכשלא הופיעה בערב שבת, חשנו בהעדרה וידענו, שאך מחלה מונעת ממנה למלא מצוותה. גם בימי סגריר, בכפור ובשלג, או בחום הקיץ, היתה משרכת דרכה ואף אלה לא יכלו לה.

עברו יותר מחדשיים ופערלע לא הופיעה. גופה התשוש והדל נאבק עם המוות. ובעיר אמרו, כי לא יעמוד בה הכוח להלחם במר המוות וסופה שתכנע. **אך הגזרה עדיין לא נגזרה** עליה. הגוף הצמוק והלב החזק והנשמה היתרה, עמדו במאבק. כפי הנראה, אין צריכים לפערלע „שם". שהרי עשרות ומאות יהודים ויהודיות נזקקים מייחלים לחסדה, ולכבוד ייחשב לאמידי העיירה ועשיריה שיש באפשרותם לנדב לעניי העיר באמצעות ה„גבאית" ולזכות בתודה וברכה מפיה. ברכוה העניים, כי לא לקח האלהים מהם, פנינה יקרה זו, שהרי בעולם ההוא, שהוא כולו טוב, בוודאי לא תימצא לה „תעסוקה" ואפשרות „לעשות" מצווה. וכיצד תוכל ה„גבאית" לישב שם במנוחה וליהנות מזיו השכינה, בלי לקיים אפילו מצווה אחת? לא ולא, עולם הבא הוא בשביל צדיקים, שכל חייהם התגעגעו לשור־הבר וללוויתן, ביושבם בגן־עדן, ולא לפערלע הגבאית שלנו.

ראתה „פערלע די גבאית'ע", כי בלי מצוות אין טעם לחיים, התעטפה שוב בסודר ובצעיף, לבל תחדור הצינה לעצמותיה. נטלה את המטפחת האדומה עם הנקודות הלבנות והשחורות, ויצאה כאשר הסכינה, לחזור על הפתחים למען עניי העיר. אפס הפעם היו אשוריה אטיים והיא התנהלה בכבדות, כשהיא נשענת בצדי הבתים ונעמדת כדי לשאוף אויר לריאותיה, אך מקל אין בידה.

כך הגיעה לביתנו. נעמדה ליד המדרגות, כאומרת: האוכל להן? ראיתיה בפנותה לחצרנו מבעד החלון ואמרתי בלבי: פערלע די גבאית'ע באה אלינו! אבא הכניס ידו לכיסו (לעולם לא השתמש בארנק) הוציא מטבע של שני זלוטי פולני והורה לי לצאת לקראתה ולמסור המטבע לידה, שלא תטריח עצמה לעלות במדרגות, שמספרן שתים עשרה. לא ידעתי מה היה לאבי ,שנוהג היה מאז ומתמיד לנדב המטבע בעצמו, ועתה שלחני לקיים מצווה זו. רק אח"כ הבנתי כי מהירות רגלי מרגליו, ועד שהוא עושה מחצית הדרך, הרי אני כבר לפניה.

גלשתי על המעקה בכדי לקדם פניה, בטרם תציב רגלה על המדרגה הראשונה. אמרתי לה שלום והושטתי המטבע והארתי לה פנים והתנצלתי שאין אבא יוצא אליה והסברתי לה היטב כוונתו. עמדה ה„גבאית" ועיניה מושפלות. נעצה בי עיניה הקטנות והעששות ומדדתני בהן מקדקדי עד כף רגלי. עיניה הביעו תרעומת ופניה — פגיעה. לא החזירה לי „שלום" ודחתה בקלות את ידי המושטת.

— איזה יהודים משונים, מאדנע אידן! — דיברה בינה לבין עצמה, בעלותה בכבדות במדרגות — רוצים למעט את המצווה, כל מה שאני עושה למען הבריות הוא דבר פעוט, שאין להתגנדר בו, והנה מבקשים למנוע ממני אפילו טרחה זאת — לעלות במדרגות.

עליתי אתה במדרגות, ביקשתי לסייעה כשהיתה נעצרת, אך היא כדרכה דחתה את ידי המושטת.

כשהגיעה לאחר עמל לפרוזדור, פגשה את אבי, שיצא חרד ובהול לקראתה, ולא החזירה לו על ברכת השלום. רק כשנכנסה לחדר ההמתנה, אמרה שלום, והתישבה על הכסא בצד הפתח, כאשר הסכינה מדי שישי בשישי, כשהיא נושמת בכבדות. כל עוד ישבה והרהרה בינה לבין עצמה, הסביר לה אבא, את טעם מסירת התרומה על־ידי.

אינני יודע אם האזינה למוצא פיו, פניה העידו כאילו הפליגה לעולם אחר, וכמשיחה עם עצמה אמרה:

— משה! — זו הפעם הראשונה שקראה לו בשמו הפרטי — משה, אתה שומע? יענקל „דער דאָקטער" גר גבוה יותר ממך, ועלי לעלות יותר מדרגות עד שאני מגיעה לביתו, והוא עשיר ממך, ומיוחס ממך, ומעולם לא חשבתי שהוא גר גבוה מדי.

אמרה מה שאמרה והרימה ידה הצמוקה כלפי התקרה ואמרה, כשהיא מדגישה כל מלה, אך דבורה אינו שוטף.

— אפילו „דער אויבערשטער", שהוא הגבוה והמרומם והיושב בשמי מרום אינו גבוה... ומי שמבקש את קרבתו, לו הוא קרוב מאד. ברוך הוא וברוך שמו! שהרי יותר מעשרים ושמונה שנה, לאחר שמלאו לי שבעים, עולה אני אליו במדרגות ועדיין לא עברתי אפילו למחצית הדרך. חשבתי לפני מספר חדשים שכבר הגעתי אליו... והרי אני בת תשעים ושמונה, ועוד כוחותי עמי לעלות עד שאגיע למדרגה העליונה ואתיצב לפניו ואודיע לו: רבונו של עולם! הרי פערלע שלך לפניך! קח את נפשי... ואתה, משה, אומר שהמדרגות שלך גבוהות?.

באחד הלילות הארוכים של חודש טבת, חזרתי לביתי בחצות לילה. אבא ישב רכון ליד שולחן עבודתו, משקפיו נחים על מצחו הגבוה שקוע בעבודתו מבלי שירגיש בבואי. אף כי ידעתי ש„חוטא" הנני, כי בחור בגילי מתהפך זו הפעם השניה על משכבו, ואינו משוטט עם חבריו וחברותיו בחוצות הקריה. בכל זאת ניגשתי לשולחן כי גברה בי הסקרנות לידע מה המלאכה בה עוסק אבי בשעות המאוחרות של הלילה.

כשאבא השגיח בי מרחוק ועיני נעוצות בשולחן, נתן מבטו בי, הרף עין כסה בשתי ידיו את גליון הניר, כאילו התגונן שלא תשלוט בו עינא בישא. כדי לצאת ידי חובת אב, הדואג לבנו שעושה לילותיו כימים, גער בי וצווה עלי ללכת לשכב.

— מה שוב אתה עושה, אבא? שאלתי כמתמם, שאינו רואה ולא כלום לנגד עיניו — מדוע אתה מסתיר בכפות ידיך, שוב „סוד". הריני נשבע שאיני מגלהו אפילו לאמא, רק אמור מה העבודה הזאת לך, שאתה מסתיר מעיני כולם ועושה אותה בסתר?

— חצוף וריקא שכמותך! אין זה עסקך, עלה על יצועך ואל תגזול מזמני! שמעתם חוצפה כזאת?

נפגע ונזוף לאבי התרחקתי מן השולחן ואין בלבי טינה עליו. ידעתי כי לא מרוע לב אמר מה שאמר, אלא שרגיל היה שלא יראה לאיש את חבלי היצירה בטרם תצא מידו כשהיא מושלמת וכל עין תחמוד אותה וכל לשון תשבחה.

עליתי על משכבי ושנתי נדדה עלי. נסיתי לנחש מה ההפתעה שאבא עתיד להפתיענו הפעם. מחשבה רדפה מחשבה, ובשעיפי לא יכולתי להעלות, שהפעם לא למען פרנסה יעבוד, אלא למען מטרה נעלה מזו. אם אומר כי מלאכת מחשבת בשביל הרדז'יבילים הוא מכין, לא יתכן. רק לפני שבועיים לבש הדר; הוציא הסמוקינג מארונו, העביר עליו את המברשת להברישו; לבש את המכנסיים השחורים בעלי הפסים הלבנים, נעל נעלי־לכה והצמיד בדש הסמוקינג אות ההצטיינות עשוי מזהב ומאבנים טובות, אשר סמל משפחת רדז'יביל בטבורו וסרט כחול צהוב — צבעי הדגל של הנסיכים — עוטרה־

סביבו. ניצב ליד המראה הגדולה שבחדר האורחים ובחן עצמו מלפנים ואחור. בצאתו זרק הברה מ'לי ואמר: טול את ה„ויניטה" וב'א אחרי. נטלתי את העטרית שהיתה קבועה במסגרת עץ אלון, סמל החוזק והחוסן, ויצאתי כמשרת ההולך בעקבות אדונו ה„גרף".

עטרית זו היתה מעשה ידי אמן. שתי תמונות: של הנסיך והנסיכה, מעוטרות בתמונות קטנטנות של ארמונם, כשעלי אלון וענפי וורדים קלועים אלו באלה, קישטום כזר גדול מסביב. למטה בתוך מסגרת מעוטרת כתובת לתפארת באותיות עתיקות יומין, כאילו כתב'ם נזירים בימי הבינים, הקדשה מאבא ל„זוג" המאושר. משני צידי התמונות שני הסמלים של המשפחות: משפחת הרדז'בילים ומשפחת רעיתו. בין שתי התמונות המספר עשרים וחמישה בספרות רומיות בצבע הדגל: צהוב וכחול; ועוד הרבה קישוטים שלא א'כרם.

את „חתונת הכסף" ציינו ברוב פאר. ב„אולם הלבן" נערכה תפילה חגיגית. הקרואים היו משמנה וסלתה של האצולה הפולנית ורק מעטים בהם חסרי תואר. אבי נכנס פנימה, כשהוא מחזיק מתחת בית שחיו את מתנתו ל„חתונת הכסף". בצעדים מהירים ובוטחים עלה במדרגות השיש המוליכות ל„אולם האבי־רים", ואני המתנתי בחדר הכניסה.

לא אדע מחשבותיו והולם לבו עת נכנס לאולם. אף כי לבושו הד'ר ובמראהו דומה היה לאחד הנסיכים הגדולים, הגרפים השמנים, והברונים הגבוהים, הרי לא היה אלא בעל־מלאכה יהודי.

לבי הלם בקרבי כמקבת. חששתי שמא לא יעמוד במבחן או אולי ייכשלו הליכותיו, אולי תבגוד בו לשונו וירבה להג כדרך ההמון. תפילה אחת היתה בפי, שיצליח האלהים דרכו ושכל הסיוט הנורא יחלוף חיש מהר, ואזכה לראותו חוזר לכאן ומוציאני סוף סוף ממאורה זו.

רק כעבור שעה ירד אבי במדרגות ופניו מלאים זיו ונועם וסיפוק נסוכים עליהם. כמנצח החוזר משדה הקרב עטור תהילות ונצחונות, כך חזר אבי לביתו. הקניאז' ליאון ציווה להחזירו הביתה במרכבת הנסיך, הרתומה לשני סוסים אבירים, כשהרכב אלכסנדר'ביץ' יושב על הדוכן בבגדי השרד, ידו האחת אוחזת במושכות והשניה מנפנפת השוט.

בשעה טובה ומוצלחת הגענו לביתנו. רק אז פגה ההת־רגשות, והוא קרא לאמי וסיפר לשנינו על הגדולה והתפארת שראה בארמ'ן, על ההתרגשות בטרם הגיע תורו למסור מתנתו לזוג הנסיכים, ועל התרגשותו, עת בירך אותם בלשונו העניה אך השופעת מליצות, במוסרו להם את מתנתו, ועל..: קר'אות ההתפעלות שפרצו מליאון ואולגה אשתו ומכל המוז־מנים. הכל שיבחו מעשה ידיו בלחצם את ידו לאות הוקרה על מתנתו. רבים מבין הנסיכים שהגיעו ל„חתונת הכסף" שיבחוהו; הבישוף הקתולי שערך את הטכס, שיבח עבודתו ולחץ ידו, בידעו כי האיש אינו אלא יהודי בן „העם המקולל".

כעבור ימים אחדים, לאחר צאת הלקוחות מביתנו, הוציא אבי ממקום מחבואים את מעשה־ידיו, וקרא לאמא:

— לי'ה! חווי דעתך על עבודה זו.

אמא לא הופתעה, שהרי אין זו הפעם הראשונה, שבדרך זו הוא מציג לפניה את פרי עבודתו, וענתה בלשון, שאין בה לא התפעלות ולא הפתעה:

— הרי זו עבודה רגילה, אולי אף נאה, אלא שאיני יודעת מה עושה „פערלע די גבאית'ה" על עץ זה, מה לפרלה ולעץ?

לשמע ביקורת זו, שלא ציפה לה, נתכרכמו פניו וניכר היה כי אין דבריה לשביעות רצונו. אבא לא השיב דבר. הפנה אלי את הציור כאילו ביקש ישועה ממני.

— הרי זו „פערלע די גבאית'ע" — אמרתי מתוך התפעלות

— כפתור ופרח! חי נפשי שעבודה נאה ויפה עשית, לא אבין, מדוע, אם כן, הסתרת אותה אמש?

— לא ביקשתיך לחוות דעה על העבודה! אין זה עסקך, אלא לקרוא בקול רם את הכתובת כדי שאמך תבין מה לעץ אלון זה ולפערלע הגבאית.

מתוך הקריאה נתחוור לי, כי מלאו ל„פערלע הגבאית" מאה שנה. ראה אבי לציין מאורע נדיר זה בעירנו בדרך הנאותה ב ותר, שתצמח ממנו טובה כפולה: ראשית, תהא זו תעודת הוקרה וזכרון לאשה אהובה זו שהעיר רוצה ביקרה; ושנית, הרי כל החותם על תעודה זו ינדב לקרן הקיימת איש

תעודה מיוחדת להרשמה ב„אלבום השמחות" של הקרן הקיימת במלאת 100 שנה ליקירת עירנו פרל מושביצקי — „פרלה הגבאית". תעודת הוקרה זו הוגשה לבעלת שני היובלים ע"י הקהילה העברית והקרן הקיימת לישראל, בה' דחנוכה שנת תרצ"ח.
(תוכנן וצולם ע"י מ. פאיאנס).

ספעציעלע דיפלאָם־אָנערקענונג אויף אַריינצושרייבן אין דעם „אלבאָם פון שמחות" פון קרן קיימת פאַר דער טייערער און בכבודיקער איינוווינערין פון דער שטאָט ניעסוויזש — פערלע די גבאיטע" (מאָשעוויצקי), צו איר 100־יאָריקן געבורטס־טאָג — דורך דעם פרע־זידיום פון דער ניעסוויזשער קהילה און דעם ועד פון קרן הקיימת לישראל — אונטן — די אונטערשריפטן פון די בירגער פון שטאָט.
(פלאַנירט און פאָטאָגראַפירט: משה פאַיאַנס).

כמתנת ידו, מזהוב פולני ומעלה, ובזכות תרומות אלו תגאל אדמה בארץ־ישראל וירשם שמה ופעולתה ב„ספר הזהב" של הקק"ל בירושלים, וב„ספר השמחות" שבעיר ניסביז'.*

מאחר שעמדה אמא על טעמו של הציור, שיבחה עבודתו ויזמתו כאחת, והרבתה שבחים על רצונו להגביר בדרך זו גאולה לארץ, אך לבה לא היה שלם, כי טרחה רבה נוטל אבי

* לשם נתינת גושפנקא למאורע החשוב הוחלט לברכה בשם הקהילה העברית בניסוויז' שלא יאמרו כי רק הציונים נטלו חלק בשמחת בחי־רתם. ההקדשה ושמות התורמים מעשה ידיו במהדורה שניה של ישי מאזין.

על עצמו לעבור מבית לבית; ולהחתים תורמים על תעודת כבוד זו, והרי, לפי דעתה, נאה ויאה שעבודה זו תעשה על־ידי צעירים ממנו, וכדאי להניח לאחרים שאף הם יזכו במצווה זו.

— לא יקום ולא יהיה — פסק אבי, ורק כעבור כמה דקות הוסיף בשקט אך בטוח בצדקתו — ראויה אשה צדקנית זו שהגיעה לגיל מופלג, שאהיה טורח לגאולת הארץ וממלא המצווה „גאולה תתנו לארץ" מתחילה ועד סופה, כפי שהיא, פערלע, טורחת מדי יום ביומו למען גאולתם של אביונים, קבצנים וכואבים למיניהם, המידפקת על הדלתות בחום ובקור, בגשם וברוח, כדי למלא מצווה זו כהלכתה. ואת טוענת שיש להניח לצעירים ממני. וכי מונע אני מהם למלא מצוות? ימלאו מצווה שהחלו בה. אני יזמתי ויצרתי המפעל, אני גם אסיימנו. והשנית, אין מבוגרים דומים לצעירים, שהרי כשנעמוד לפני התורמים אני ומולצדסקי, לא דומה שיעמדו לפניהם איזה שהוא ישקה גילרוביץ ולוליק אבילביץ. השנים מוסיפות גדולה וכבוד ואף התורמים כן. בפנינו יתביישו ויפתחו אמתחותיהם ויתנו אפילו לבם אינו שלם עם מעשם. עוד הערב בישיבת ועדת הקרן הקיימת אומר דברי ואבקש יפוי־כוח ממנה. אם יסכים מולצדסקי, נלך יחדיו, „טובים השנים מן האחד", ואם ימאן, אלך בגפי.

יצחק מולצדסקי

בשעה היעודה הופיע יצחק מולצ׳דסקי בביתנו, מכורבל במעילו הישן ושתי כפות ידיו נתונות בכיסיו. בעודו מדבר ומשפשף כפות ידיו זו בזו לחממן, ראיתי עתה שמעילו ישן ובלה והרבה פרצות יש בפרווה שמתחת לאריג וצווארונו מפרוות הקרקול שחוק במקומות הרבה. כך דרכם של מורי ישראל, שעל אף טרחתם הרבה, אין ידם משגת לקנות אדרת חדשה והם נראים בבגדיהם הבלויים והנוצצים מרוב ישיבה כאביונים רחמנא ליצלן.

לבי למורי יצחק מולצ׳דסקי, שאף כי לימד תורה הרבה ומסר עצמו למענה, וטרח ועמל משעות הבוקר עד שעות הערב בבית הספר „תרבות", או בבית הספר הממלכתי־פולני בו הורה לימודי דת לנערים יהודיים וגם קיבל תלמידים בביתו, אעפ"כ חי חיים פשוטים וצנועים, רחוקים ממותרות ובזבוז.

אהבתי את המורה יצחק מולצ׳דסקי והערכתיו, כי עורר בי אהבה לשפה העברית. הוא היה מורי הראשון בכיתה הראשונה של בית הספר „תרבות" ולימדני צורת האותיות המרובעות. מסירותו להוראה לא ידעה גבול, כפי שלא ידע ליאות בעבודתו למען הקרן הקיימת. ביזמתו ובפעלו המסור אורגנו ה„באזארים" למען הקרן הקיימת בעירנו, שהיוו חוויה בלתי רגילה והשתלבו בנוף העירוני מדי שנה בשנה. אף „ספר השמחות", שבו נרשמו כל השמחות והאירועים החשובים, שדמי ההרשמה בו היו קודש לגאולת הארץ, היה יוזמתו של מולצ׳דסקי.

פרט לכיתה א׳ בה הורה עברית וחשבון, לימד מולצ׳דסקי זמרה וטעמי המקרא בכל הכיתות של בית הספר. ואם כי למדנו אך פעמיים בשבוע, זכרתי לו חסד־ילדות שהכניסני לארמון הדעת והדריכני בחדרו הראשון, שהינו פרוזדור לכל החדרים. על כן הערצתיו גם לאחר שסיימתי את בית הספר. ולבי קשור בו לאהבו ולהעריצו.

עתה ממתין הוא לאבא בביתנו, כדי לעבור יחד איתו מבית לבית, להחתים את בעלי־הבתים על תעודת ההוקרה לפרלה ולהתרימם למען הקרן הקיימת. כל החותמים דיברו בשבחה

ועדת הקרן הקיימת לישראל בניסביז׳ — לזכרון ביקורה של הח׳ מ. ברזק. י"א אדר תרצ"ז.
יושבים מימין לשמאל: יוסף גילרביץ ירחמיאל שקליאר, יוסף פוחובסקי, משה פאיאנס (גזבר), מ. ברזק, יצחק מולצדסקי (מורה) גוטקה גבריאלוב, לולה גולדון, שלום ציטרון נחמן אבילביץ.

ובצדקנותה והריעו לכבודה. ואף כי זקנה מופלגת היתה — בעלת שני יובלות — התרגשה כילדה וצחקה כצעירה. שתו המסובים עם „הגבאית" ל„חיים" וסיימו: „לשנה הבאה בירו־שלים!"

שנים רבות שימש אבי גזבר בית הספר „תרבות" בעירנו, לא על מנת לקבל פרס. הורי התלמידים קבלו בפניו, כי שכר־הלימוד הוא גבוה מכפי יכולתם הכספית וביקשו ממנו להשתדל להפחית משכר הלימוד. אבי שמע טענותיהם, האזין למש־אלותיהם, נאנח אתם אנחות כמצדיק הקשיים ובינתים רשם שמותם וקיבל כספם, ושוחח עמם על דא ועל הא.

נשים רבות זכורות לי, שהיו באות לביתנו לשלם שכר־לימוד עבור ילדיהן, ומכולן זכורה מרת דבשה שווירשצ׳יק — אשה עניה ואלמנה מרודה, אם לשני בנים וארבע בנות שכל חייה עמלה על מנת להקנות לבנותיה דעת והשכלה.

מרת דבשה היתה משרכת דרכה מ„העיר החדשה" שקורין „נאיי־שטאדט", שם עמד ביתה הקטן של האלמנה, מן העבר השני של הככר שהפרידה בין שורת הבתים הקטנים הבנויים בצורת „ריש" מרובעת ובין בית־החולים העירוני.

בככר זו, שבימות הקיץ עלו בה קוצים וברקנים, פרט לשבילים שרגלי אדם דרכום, היתה גם מקום נהלולים. עיזי הגויים רעו בהם ולחכו את העשב הירוק, שהיה עולה בקצהו המערבי. עדת בני־כרבולת חיטטו באשפה ונקרו במקוריהם באדמה הלחה בחפשם תולעים ורי־מות. בימי הסתיו, כשפקדו את העיירה גשמים רבים, הפכה אדמתה טובענית ורק פס אדמה צר, סמוך לכביש, איפשר מעבר. בימי גשמים אלה שונה מראה הככר: בשלוליות רבצו חזירים מלוכלכים ונברו באפם החזירי בבוץ, או התחממו בקרני השמש הסתווית. ובשלולית הגדולה שיכשכו בני כנף: אווזים וברווזים של היהודים והגויים גם יחד, נהנו מן הטבילה במים הצוננים, כשהם טובלים חליפות בהם ושטים על פניהם.

מוזנחת היתה הכיכר, העיריה לא דאגה לשנות פניה, ואילו השכנים הסכינו למראיה. בקיץ פסעו לאורך השבילים, כשהקוצים להם חומה מימינם ומשמאלם ובסתיו בוססו בבוץ ודילגו על פני השלוליות. ובימות חורף כשהככר כוסתה שכבת שלג עבה ורכה, לא ניסה איש לפלס דרכו לאורכה ורק בקצה נדרכו שבילים, שקישרו בין בית לבית, בעוד שבטבורו נח השלג הלבן והצחור, ורק עקבות חתולים וכלבים נטבעו בו.

— אַ ברייטן שלום עליכם אויף אייך, פאַניע פאיאנס! —

כך פתחה מרת דבשה את ברכתה, בעמדה בפתח הכניסה לחדר הקבלה. — געזונט זאָלט איר זיין, און געזונט זאָל זיין אייער פרוי, און געזונט זאָלן זיין אייערע קינדערלאַך. אַ געזונט און אברכה אויף נייאמקעס קאפ און אויף אלע לערער! איך האב געקומען, געקומען, פאניע פאיאנס, איינצאלן שכר־לימוד, פאר מיין לאה׳לן, פאר מיין פערעלן און פאר מיין רייזעלן, גאט זאל געבן מינע טעכטערלאך געזונט, און מיר, פרנסה און פיהל נחת.[1]

לאחר שיפעת ברכות זו, בהדגשת ה„ריש" כדרך האנשים מן הישוב היתה מרת דבשה מתישבת על הכסא ומתנשמת בכבדות, מפאת הדרך הארוכה שעברה.

בקיץ כבחורף, היתה מרת דבשה לובשת חצאיות רבות, אחת על גבי השניה, וראשה עטוף במטפחות הרבה, שחלקן היו קשורות על ערפה וחלקן לראשה, וכולן יחד עוטפות צוארה, להימנע מהתקררות גם בימות־חמה.

לאחר שהתירה את קשרי הצעיף הגדול והורידתהו על ברכיה, היתה מרת דבשה מרימה שולי החצאית העליונה, מקפלתה עד לברכיה, ויורדת בידה לחצאית האחרת ועושה בה כאשר עשתה לראשונה. ורק מן החצאית השלישית הוציאה צרור מטבעות כסף, שהיה עטוף במטפחת אדומה. באצבעותיה המהירות התירה קשריה ורוקנה תכנה על פני השולחן. היו המטבעות מצטלצלות בצלילים שונים, כי רבות ושונות היו. ואם אחדים מהם התגלגלו מתחת לשולחן, היתה רוכנת דבשה על הרצפה ואוספתן בזריזות, בהוסיפה אנחה כבדה: „עד שמרוויחים אותם יוצאת הנשמה עשרים פעם ביום". כך וכך דיברה עד שאספה כל הגרושים וה„זולטים" ואז פנתה לאבא ואמרה: ציילט, פאניע פאיאנס, ציילט! שווער איז צו פערדי־נען, אבער שווערער איז צו ציילן.[2]

גם לאחר שקיבל אבי את שכר־הלימוד היתה מרת דבשה נשארת יושבת במקומה כששתי ידיה נתמכות על ברכיה, ונו־תנת עיניה ביוצאים ובנכנסים, שבאו לרגל עסקיהם. בהם אנשים גדולים וחשובים: אנשי־שם ואנשי־תואר, אנשי־צבא ואנשי־שררה. ועל כולם ירום הודו הנסיך אלברכט רדז׳יביל, שהיה אף הוא פוקד ביתנו בלווי משרתיו לבושי־השרד. לימים כשחלה ברגליו היו משרתיו מעלים אותו בכסא הגלגלים במדרגות, והעיירה כולה ידעה על כך.

הנסיך אלברכט רדז׳יביל

משחלה הנסיך ברגליו הובהלו אליו טובי הרופאים בפולין ומחוצה לה.בדקו אותו רופאים ידועי־שם ופרופסורים בעלי מוניטין, ולא העלו ארוכה לפגעיו. נסע הנסיך לכל מקומות המרפא הידועים בעולם, ואף אלה הועילו אך מעט. דכאון נורא השתלט עליו; פגה שמחתו ועליזותו, ותחתן באו התוגה והחרדה שאף לא יוכל לעמוד עליהן.

ואת אשר יגור בא לו. באחד הימים עת ירד במדרגות ביתנו, כשהוא נשען בידו השמאלית על המעקה וימינו על מקלו, מעדו רגליו ועלול היה להתגלגל מן המדרגות, אילו לא אחזוהו בעוד מועד אחד ממשרתיו. משרתיו נשאוהו על כפים למרכב־תו, שעמדה ליד ביתנו, ואבי שליווהו עד המרכבה החוויר כמת, מחמת הסכנה שהיתה צפויה לראדז׳יוויל.

מאז שותקו רגליו ולא היתה לו עוד שליטה עליהן, החל נותן עיניו בכוס, הירבה לערוך נשפי־הוללות בארמונו למאות קרואים, שותים, אוכלים ונהנים על חשבונו, והכסף נשפך כיין השמפניה בגביעי הבדולח והכסף: „אכול ושתה כי מחר נמות!"

נשפי משתאות והוללות אלה הביאו ברכה לאבי, שהיה מרבה לצלם את המסובים, הן ליד השולחן הארוך, שבחדר האכילה הגדול, והן ב„אולם הלבן" שהיה מצופה שיש לבן יקר המציאות, כשהאורחים הנכבדים ישובים בכורסותיהם, והפחות נכבדים עומדים על רגליהם.

כעבור מספר שנים פסק ממלחמתו בגורלו, בנשק התענגות והוללות. השלים עם גורלו המר ונכנע לפניו כמובס. דבק באמונתו הקתולית וממנה ינק רצון לחיים. הנשפים

1 שלום עליך, אדון פאיאנס! שפע בריאות לך ולרעיתך, ויהא בריאים ילדיך וברכה על ראשו של ניומקה ועל כל המורים. באתי, אדון פאיאנס, לשלם שכר־לימוד, עבור לאה׳לה שלי, ועבור פרל׳ה שלי, ועבור רייזלה שלי. יתן האלהים בריאות לבנות ולאמן פרנסה ורוב נחת.

2 מנה, אדון פאיאנס, מנה! קשה להרוויח, וקשה יותר למנותן.

וההוללות נדמו בארמון. נסיכים, דוכסים וברונים שירדו מנכסיהם ואבדו נחלותיהם בארץ הסובייטים, ושמצאו משען בארמונו של הנסיך, נתבקשו ב„אדיבות נסיכית" לעזוב את הארמון ולחפש לעצמם מנוחה בארמונות אחרים. סיפרו כי שעות לא מעטות היה הנסיך מבלה בתפילה ב„קפליצה" (כנסיה ביתית) שבארמון. יש אומרים שאמו, הנסיכה מריה, הציתה בליבו אש האמונה הדתית והכרת העזרה לנזקקים ולמוכי גורל.

ואכן קיים הנסיך צוו אמו (אם להאמין להולכי הרכיל שבניסביז'). תמך בכל מפעל צבורי, בלי להפלות בין יהודים ופולנים, רוסים ובילורוסים. כשפקד משבר כספי את ה„ישיבה" הגדולה בקלצק, צווה הנסיך לכרות עצים מיערותיו ולנדבם ל„ישיבה", ובחנוכת בית ה„ישיבה" כיבד הנסיך אלברכט את החגיגה בנוכחותו. מפיו של הרב הגאון ריש מתיבתא דקלצק ר' אהרון קוטלר, שמעתי שבחים רבים בזכותו של הנסיך, בדרשתו לכבוד חנוכת הבית. אלברכט היה תומך גם בקרנות הלאומיות. הוא הוזמן ל„שוק" מטעם הקרן הקיימת, ולא השיב פני אמי ופני גברת סלובסקה ריקם, כשהיו באות לארמונו בכדי להזמינו ל„באזאר" אם כי הכל ידעו מה קשה עליו הטרחה ומה רב המאמץ הפיזי בהיענותו להזמנה. אף ב„ספר השמחות" נרשם ועל תמונתו היפה חתם. סכום לא מבוטל תרם לקרן הקיימת, ובזכות תרומתו עלתה תרומת עירנו בשנה ההיא כמעט פי שניים.

לא אצא ידי חובתי המוסרית, אם לא אעלה כאן שמו וזכרו של פולני אחד שלא מבני הנסיכים, אך קרוב ברוחו ההומנית לנסיך אלברכט ראדז'יוויל, הרי הוא הכומר הקאתולי ד"ר י א ן ג ר ו ד י ס, אחד מחסידי אומות העולם המעטים, שידעה עירנו ניסביז'. איש אציל רוח ובר־לבב, גדול בתורה ובדעת, אוהב בריות מאין כמותו ולוחם אמיץ על דעותיו המתקדמות. שמו ותמונתו מצויים אף הם ב„אלבום שמחות".

הכומר ד"ר יאן גרודיס, הקרוי בפי כל ה־ "Ksiądz–dyrektor" היה מנהלה האהוב והמסור של הגימנסיה הממלכתית על שם ולדיסלאב סירוקומלי, שהוא, הכומר, היה בין מניחי יסודותיה ומעצב דמותה. בני נוער יהודים לא מעטים למדו בין כתלי גימנסיה זו, והוא שמר על אווירה ליבראלית ועל סובלנות לאומית ודתית בין תלמידיה. לא אחת ריסן התפרצויות של שנאת ישראל, המציינת את העם הפולני, שלא בוש ולא נכלם מגילויי השנאה האלה. ואם השנאה לא השתוללה בין קירות הגימנסיה, הרי זה בזכותו של הכומר אציל הרוח, הד"ר יאן גרודיס.

יאַן גרודיס, יותר משעסק בעניני הכנסיה עסק בחינוך וספורט, היה מביע בפרהסיה אהדתו ליהודים; מבקר ב„באזארים" של הקרן הקיימת ומביא ברכתו לתנועה הציונית ומפעלה ומביע אהדה לחלוצים, בוני מולדתם. הוא גם ביקר בארץ ישראל, לא כדי להשתטח במקומות קדושים לנצרות, אלא בכדי לראות במו־עיניו את ארץ־ישראל הנבנית. בחוזרו לפולין סיפר בהערצה רבה על החלוצים, שרבים היו תלמידיו שעלו לבנות מולדתם הישנה־חדשה. אחי מרדכי, שעלה ארצה כתב במכתביו אלינו כי הוא רועה צאן. על מקצועו החדש סיפר אבי לד"ר גרודיס, שכן מרדכי היה תלמידו בגימנסיה. בשומעו זאת נעמד ד"ר גרודיס בפוזה המיוחדת לו, שילב כפות ידיו לתפילה, והרימן בין עיניו ואמר: "Niech go Pan Bóg błagosławi!" „יברך אותו האלהים!" אבי מסר לידיו חבילת מכתבים, שאחי כתבם פולנית, והוא קראם בביתו והיה בא לביתנו ומחזירם על מנת לקבל חבילת מכתבים חדשה. וכן חוזר חלילה.

יהודים שהסכינו לראות בכמרים התגלמות השנאה הנוצרית לעמו של ישו, היו מלאי הערצה ל„קשונדז־דירקטור", שהוא כ„שושנה בין החוחים". התברכו בו ורוממוהו בכל לשון. לא כן אחיו הפולנים, שאמנם בגלוי הראו „חיבתם" לדירקטור, אך מאחורי גבו קנטרוהו ושנאו כומר זה וכינוהו: "Żydowski Ksiądz" „הכומר היהודי". לא נעלם מעיניו הבוחנות של יאן גרודיס יחס צאן מרעיתו לאביהם — הרועה, אלא שהוא ניחן בעליונות פקחית ובהבחנה פסיכולוגית מדוייקת וידע לנהוג בהם כשם שנוהג צדיק „היודע נפש בהמתו".

ב־12 במאי 1935 מת המרשאל הפולני יוזף פילסודסקי. בככר השוק הספיד אותו הכומר יאן גרודיס בפני קהל רב. הכומר השווה אותו למשה רבינו, שאף הוא עשה גדולות לעמו והצילו מעבדות והוציאו לחירות ולא זכה לראות בהתגשמות רעיונותיו הנעלים. — האם לא מצווה עלינו לקיים צוואתו הגדולה של מנהיגנו הגדול, לאהוב איש את אחיו בלי הבדל גזע ודת — כולנו אזרחים שווים ודורשים טובת ארצנו.

לא יצאו ימים רבים מאז נקבר פילסודסקי בכבוד־מלכים במצודת המלכים העתיקה וואוול, ושנאת ישראל הרימה קולה... בריסק!... פשיטק!... מ„נומרוס קלאוזוס" למאבק באוניברסיטאות וילנה, קראקוב, וורשא ואחרות ל„נומרוס נולוס". קולה השחצני של גברת פריסטור, הדורשת איסור השחיטה הכשרה, והמדברת על רחמנות בהמתית ורוצה יהודים להמית. סלאבוי־סקלאדקובסקי, ראש ממשלתה הריאקציונית של פולין וה„אובשם" הידוע שלו לשמצה. ואף „יורשו" של פילסודסקי, המרשאל רידז־סמוגלי, המדבר בגלוי על הוקעת היהודים מפולין, ואחרון־אחרון שיזכר לשמצה ולדראון עולם: קולונל קאָץ. שהקים את ה־או. ז. נ. "Obóz Zjednoczenia Narodowego" שהיווה את הגורם לאחדות האומה הפולנית, והנחת המסד לתנועה הפשיסטית הפולנית, שינקה השראתה מהתנועה הנאצית הגרמנית, וסיגלה לעצמה סיסמאותיה של המפלגה הנאצית בנוסח פולני, וקיוותה באחד הימים לעשות ליהודיה מה שעשה היטלר ליהודיו.

הכומר הקאתולי יאן גרודיס נשאר נאמן לרעיונותיו, ועמד כצור איתן מול נחשולי האנטישמיות שאחזו את מולדתו פולין. הוא הבין כי אחיו ערלי־לב הם ותוכחתו תיפול על אוזנים אטומות. הוא פסק להשמיע דעותיו ברבים והסתגר בעבודתו הלימודית־חינוכית בד' אמות של הגימנסיה שלו, עד בוא היום המר, עת מולדתו נפלה מרמס לקלגסיו של היטלר ממערב, ולצבאותיו של סטאלין ממזרח. אז נצטווה אף הוא לקחת את מקל־הנדודים לידיו, ולצאת אחר כבוד את העיר בה חי ופעל והתחבב על כל אדם, אשר אהבת הבריות והחופש היה נר לרגליו.

* * *

אך הבה נחזור לבית הנסיך ראדז'יוויל.

המעשה היה בתקופת אלברכט בן יז' ראדז'יוויל המנוח. המרכבה ההדורה של הנסיך נצבה ליד ביתנו רתומה לשני סוסים אבירים. אלכסנדרוביץ הרכב, לבוש מעיל ארוך בעל כפתורים נוצצים וכובע עגול בעל מצחיה קטנה על ראשו, הופיע בביתנו על מנת להבהיל את אבי אל הנסיך. טובה שעה זו, שאינה ניתנת תכופות ויש לנצלה ניצול מלא. אך נעלם אלכסנדרוביץ בפרוזדור, מיד עליתי למרכבה וישבתי בגאווה על דוכנו של אלכסנדרוביץ. גאוות „בן נסיכים" היושב על דוכן הרכבים. חברי עמדו סביב המרכבה והסתכלו בי בעינים מלאות קנאה. פניה שבד, חברי הטוב, לא העז, אלא להציב רגלו האחת על המדרגה ולהחליק בכף ידו את דפנות המרכבה, כשעיניו משוטטות אנה ואנה ולבו מלא חרדה, פן יתפסהו פאן אלכסנדרוביץ' בקלקלתו ועתיד הוא להיפרע ממנו.

משיצא אבי בלוויית הגוי מביתנו, הסתלקו חברי ועמדו מרחוק. פשט אלכסנדרוביץ שתי זרועותיו הארוכות והחסונות הורידני ממרומי המרכבה בקלות, כאילו קל כנוצה הייתי, והעמידני על המדרכה. בפסיעה אחת עלה על דוכנו מבלי להציב רגלו על הזיז, נטל המושכות בידו האחת והשוט בשניה, ובטרם ירים שוטו הרגישו בו סוסיו האבירים והמרכבה זזה ממקומה.

איני יודע כמה זמן עשה אבי בארמונו של הנסיך. טרוד הייתי במשחקי עם הילדים, ולא עליתי לביתי לאכול צהרים. ידעתי שאמי, שקפדנית היתה, תדרוש ממני לנוח אחרי הארוחה ולא תניחני לשוב למשחקים.

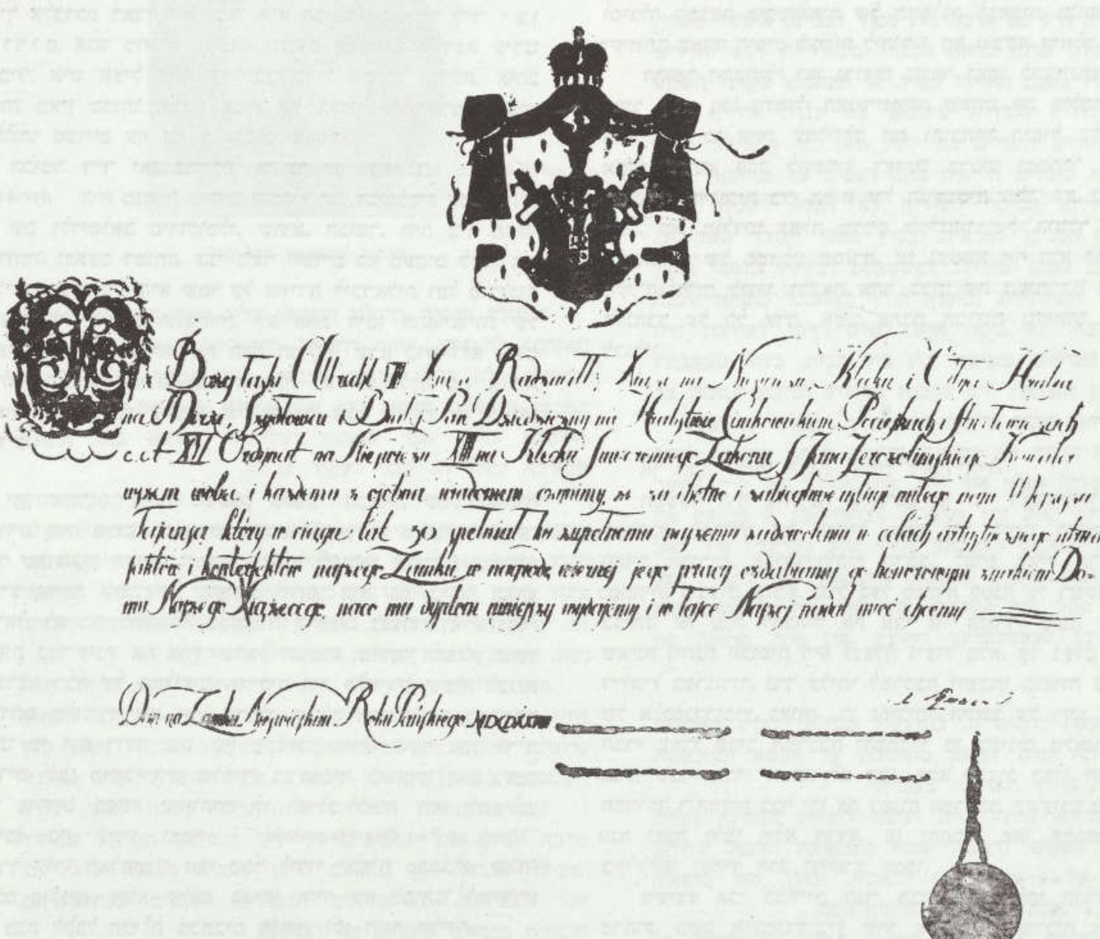
עם רדת הערב כאשר כוכבים החלו לנצנץ, וירח פגום שלח מבטו על הארץ ולהדרים עליה, והגוי הגדול בעל שפם העבות, שמבגדיו נודף ריח נפט וממגפיו ריחות שמן, הפעיל את מכונת החשמל שבחצרו של „סימנורה" והודלקו נורות החשמל באורם הזהוב, נזכרתי כי יש לי בית והורים, המחכים לבנם. שמתי פעמי לביתי. התמלאתי לשובע תענוגות המשחק, ונפשי שבעה ממעשי קונדס, וכרסי מלאה תפוחים ואגסים, אוכמניות ופטלים, שקטפתים באיסור בגנו של פסח שבד, כשבנו פיניה עומד על המשמר וצופה לבל תחזינה עיניה המשוטטות של חווה אמו במעשה ידינו.

מחשבות רבות חשבתי וניחושים רבים ניחשתי בלכתי לביתי: מה דרך ינהגו בי וכיצד יקבלוני.

כשעליתי במדרגות, הייתי מוכן ומזומן לכל פורענות שתבוא עלי: ידעתי שהזרד שהוצא ממטאטא הלבנה, השמור מאחורי הראי לשעת חירום, יעשה מלאכתו וינחת על עכוזי בתוספת תוכחה קשה, ושוב אשפוך דמעות שליש, ושוב אזעק זעקות שבר גדולות, ואצרח צריחות משונות, שהרי לא מגודל הכאב אני צורח, שכמעט איני חש בו, לא לימד אבי ידו להחזיק שבט ובעל הלקאה גרוע היה, העליו נאמר: „חושך שבטו שונא בנו?" אין במלקותיו יסורים, אלא רחמנות אבהית. תראה אמי בצער אבי, שאינו יכול לעמוד נגד זעקותי וצריחותי, ובייסורים שאני מתייסר ותחוש לעזרת שנינו, והכל יבוא על מקומו בשלום. ושוב עתיד אני להבטיח, שמעתה ועד עולם אהיה ילד שומע מוסר אבותיו, איך אומרים אצלנו: „אַ גוטער אינגעלע" השומע בקול הוריו. והנני מוצא עצמי יושב ליד שולחן מלא כל טוב: שתי ארוחות יחד, ועלי לאכלן בעל כרחי, חש אני כי עוד מעט וכרסי תתפקע, אך בלבי אין אומץ לגלות כי מילאתיה בפירותיו של פסח שבד, שגנבתים בפיקוחו של בנו ה„מסור".

בלב חרד ובעינים מושפלות נכנסתי לחדר, מוכן ומזומן לנורא ביותר. אבא שראני בכך, נעץ בי מבטים רוגזים דרך זגוגיות משקפיו, פניו חמרמרו בראותו „תכשיט" זה שלו. זרק כנגדי מלה אחת: „פוסטיאק!", כלומר „ריקא!" ולא יסף, ופרש מן החדר והניחני לחסדי אמי. אמא שמחה לבואי, כאילו אורח יקר הופיע ובעל־בשורה טובה. הגישה לפני קערה מלאה מים חמים כדי לרחוץ פני וידי, ובעודי משפשפן במברשת וסבון, עמדה עלי נאנחת וצוחקת כאחת.

לאחר הארוחה, בעודי נוכח כי פטרתי עצמי בנזיפה קלה בלבד, נתחוור לי פשר השינוי ביחסם של הורי אלי: אבי שהובהל לארמונו של רדז'יביל, הוכתר באות הצטיינות: סמל כבוד של בית נסיכות הרדז'יבילים, עשוי מלאכת־מחשבת, כולו זהב ומשובץ אבנים טובות ויקרות. לעיטור הכבוד מצורף היה קלף כאות הוקרה לאבי על עבודתו המסורה ללא ליאות, במשך 30 שנה בארמונם של הנסיכים. הקלף נכתב בין היתר כדלקמן:

תעודת הוקרה והערכה לצלם החצר של משפחת הרדזיבילים, משה פאיאנס, במלאת 30 שנה לעבודתו המסורה והאומנותית. דיפלומה זו הכתובה בכתב עתיק על קלף, הוגשה למשה פאיאנס ע"י הנסיך אלברט רדזיביל, בשנת 1928.

אנערקענונג־דיפלאָם פאַרן פאָטאָגראַפיסט פון די ראַדזשיווילסאָון זייער שלאָס, משה פאַיאַנס, צו די 30 יאָר פון זיין אַרבעט ביי די פירסטן. דער דיפלאָם, געשריבן אויף אַ פּאַרמעט, איז געגעבן געוואָרן אין יאָר 1928 דורך אַלבערט ראַדזשיוויל.

אנחנו בחסד האל, אלברכט ה־VIII נסיך רדז׳יביל, נסיך על ניסביז׳, קלצק ואולזה, דוכס על מיר, שידלוביץ וביאלה... ועוד תוארים מתוארים שונים, שאנו היהודים רחוקים מהם ואין לנו חלק ונחלה בהם.

על התעודה התנוסס סמל בית הרדז׳יבילים ברוב צבעיו מתחת אפיריון מלכים וכתר מלכות למעלה לו. קופסת כסף עגולה ובתוכה חותמת וסמל הנסיכים לבית רדז׳יביל. קשורה היתה הקופסה בחוטי־משי שזורים וקלועים בצבעי הדגל: כחול־צהוב לחלק התחתון של המגילה.

אבא, שמטבעו ענו היה, שמח על גילוי הערכתם של בית הרדז׳יבילים כלפיו, שמח בינו ובין עצמו וחלק שמחתו אתנו. אך פומבי גדול לא עשה לענין. אך השמועה על היהודי שזכה בכבוד וביקר הגיעה גם אל הפולנים בני עמו של רדז׳יביל. אף הנכבדים שבהם התרשמו מהכבוד שנפל בחלקו של אבי ובאו לראות את העיטור של משפחת הנסיכים. לאחר ששבעו עיניהם בזהב הטהור ובאבנים היקרות שב„אורדן", קראו את הכתוב על הקלף, אמרו מה שאמרו ונסתלקו ובלבם רגש כבוד ליהודי שזכה להערכה זו. לא כן היתה דעתו של ההמון, ה„גויים" הנבערים מדעת שדרשה ארסית אחת של רועם־הכומר השונא יהודים, דייה שתעבירם על דעתם, כדי לפרוע ביהודים — שכניהם. והם פושטים בגדוד לעשות נקמה ביהודים. זכות אבות עמדה לנו, ושיחק מזלנו, שכן הכמרים בעירנו, ניחנו רובם באהבת האדם, ומשטמת הכנסיה הקאתולית ליהודים לא השיתה אותם כליל. מעטים בלבד, גילו שינאה ליהודים. דיבורים, עדיין אינם מעשים. ינבח הכלב וכל עוד לא נועץ שיניו החדות בבשרו של היהודי, אין סכנה מעשית נשקפת ממנו.

הכומר הראשי, רובוש, של הכנסיה הקאתולית, בא לביתנו בכבודו ובעצמו, לראות בכבוד וביקר שהונחל ליהודי. איחל הכומר כל טוב לאבי ואין טינה על „מרדכי" היהודי שה„מלך" רוצה ביקרו. אף צ׳יפול, הכומר הפרבוסלבי, בא לברך את אבי. החליק צ׳יפול את זקנו האפור וקרא הכתוב בדיפלומה במבטא רוסי, כשהוא מקרב פניו אל האותיות, מפני קוצר ראייתו, וזקנו מחליק על פני הקלף, ועל חזהו תלוי הצלב.

וכשהופיע הפולקובניק מאלי, מפקד החדש של הגדוד נתמלאנו שמחה וקיבלנוהו בהערצה, שהרי אדם ליבראלי היה ואהוב על החיילים וגם זכה לשבחים בפי היהודים. לחץ הפולקובניק מאלי את ידו של אבי כלחיצת יד רע ואח. דיבר דברי שבח בפניו. ונכנסו הדברים ללבנו, כי מן הלב יצאו, שאין איש־חיל זה עושה שקר בנפשו.

חשבתי, שימות המשיח הגיעו: גם גויים שמחים בשמחת היהודי, ומשכימים לפיתחו ופיהם מלא תשבחות, כמים לים מכסים, ועל־אחת־כמה־וכמה אחיו היהודים — עצם מעצמיו ובשר מבשרו — שיבואו אף הם, אם לא להביע הערכתם, הרי לפחות, מסקרנות. הרב דמתא רבי ירחמיאל בורגמן זצ"ל, לפיתחנו לא השכים, והדיין רבי יצחק דווידובסקי, ידו של אבי לא לחץ, בהתפללו בבית הכנסת דשוק ביום השבת. ואף ראש הקהל, מיודענו ומכובדנו ר׳ יואל רוזובסקי לא ברכו, ויהודי קהילתו לא אמרו אף מלה בין טוב לרע. יחס זה של בני עמו חרה לאבא מאוד והוא שמר את הדבר בלבו, וסרה לא דיבר בהם. אך מהכרת פניו ניכר היה, כי משאת נפשו היתה: שתהא שמחתו — שמחתם.

למחרת היום, בו קיבל את אות ההצטיינות, השכים אבי כתמיד, התעטף בטלית ועטר בתפילין, התפלל תפילת שחרית בחפזון והלך אצל ר׳ אהרון צינמן הפחח — אחד משלושת הצינמנים, שכולם פחחים היו ומעולם לא בחלו בטיפה המרה. ר׳ אהרון היה „חלש" בשתיה וחזק בעבודה. התקין ר׳ אהרון נרתיק בצורת גליל עשוי פח בדיל, בו שם אבי את מגילת הקלף ושם אותו בארון הבגדים למשמרת.

הנסיך אלברכט ביקש מאבי שיצלם את הדיפלומה ואת עיטור הכבוד כדי שיצורפו לאלבום התצלומים של הארמון. עשה אבי כפי שנתבקש ולא ידע כי מכאן עתידה להיפתח הרעה.

עברו חלפו שנים. תעודת־הקלף מונחת בשלום בנרתיקה בארון הגדול שבחדר־המיטות. וה„ז׳טון" — כך קרא לו אבי — נתקע בדש מקטרונו או בפראק של אבא, עת הוזמן לנשפים הגדולים שערכו הנסיך אלברכט וליאון אחיו, יורשו של הראשון, בארמונם. עתה הנה הוא חלק מלבושו ולא דבר נעלה, כפי שראוהו בשנים הראשונות.

ביקש אבי לישב במנוחה, קפץ עליו רוגזו של מעשה שימים רבים זכרו והשביעו צער וסבל רב. היה זה בראשית שנות השלושים, שהביאו עימן משטמה, צער רב ועלבונות קשים, שאין לשערם. שערות שיבה ביצבצו בשערו השחור, שנשאר לפליטה בעטרו מאחור את קרחתו הגדולה, קמטים רבים נחרשו בפניו. גם בפני, ילד שלא הגיע למצוות, לא נעלמו סבלותיו ויגון לבו. שמעתי אנחותיו בלילות וראיתי צערו בימים. אבא התלחש עם אמא, לבל יגיעו הדברים לאזנינו. מה המעשה הנורא הזה, אשר הסיר שמחה מלבו והעיב בענני עופרת על תכול חייו?

ביום לא־עבות אחד, התפרסם מאמר מלא־שמצה, קטרוג ונבול פה, בעתון האנטישמי הידוע לשמצה א.ב.צ. "A. B. C.". במרכזו של המאמר, שהשתרע על עמוד שלם, הודפס תצלום העודת־הקלף, שצילם בשעתו אבי בשביל הנסיך, ובאותיות קטנות כתוב היה תחתיו: „פוטו מ. פאיאנס" כאומר: הרי לכם היהודי כפוי־הטובה המוסר בגלוי לידינו את הצילום בידעו יפה לאיזו מטרה ניתן. בעל המאמר השמיץ את הנסיך אלברכט, אשר הוריד ערכו וערך גדולת נסיכי פולין, והוא כורע ברך לפני יהודי טמא וארור, המוצץ דמם של אדוני הארץ, ורוקד לפניו „מה־יפית" כשם שרקדו אבותיו ואבות אבותיו של אותו יהודי לפני ה„פריצים" הפולנים. לא די, שהם היהודים, מוצצים דמם של הפולנים וחיים כטפילים בארץ הפולנים, שמחובתו של כל פולני, ויהא זה אפילו CHŁOP (איכר), לא לבוא במגע אתם ולא לקנות בחנויותיהם. והנה דוגמא נאה לכם, איש אציל פולני, ממרומי הפסגה של נסיכי פולין, לא רק שאין הוא מגרש את היהודי הנבזה הזה, אלא מעטיר אותו עיטורים בתוספת מגילות הערצה. היתכן?! שומו שמים הז׳ידים תופסים את השלטון!

לבו של אבי עמד מלפעום, כשהנסיך אלברכט הושיט לו את העתון. עיניו הטובות בוערות בחמת זעם, ופיו דובר קשות.

— קרא, פאַן פאיאנס הנכבד! — אמר בלעג סרקסטי — ראה איך אני הנסיך הנכבד ברגלי הנכות רוקד לפניך, היהודי „מה־יפית", איך העברת לרשותם תצלום הדיפלומה שלך? ענה! אל תתחמק מתשובה!

אם פלצות לא אחזה את אבי ולא איבד עשתונותיו, אין זאת כי כוח אבנים כוחו. פניו החווירו כפני מת, פשט זרועותיו לעברים, כאומר: מאין יבוא עזרי, ובקול רועד אך שקט לחלוטין ענה:

— הנסיך, הוד רוממותו! אם יש את נפשך לשמוע דברי, שמעם בלב פתוח, ואחר תוציא לאור משפט. נקי כפים אני, ואין לי יד בתועבה הנוראה הזאת. רק אנשים צרי־לב ומלאי משטמה עשו זאת. זו אחת העלילות מני רבות, שהעלילו עלינו, להן הסכנו כל השנים, ועתה אני הקרבן לחיציהם, ושמך מנואץ בפיהם, ומי אינו יודע, כי נסיכי טהור כטוהר השמים ביום לא עבות! יותר לא אוכל דבר, יסלח לי הנסיך רב החסד, רבה המהלומה שנחתה עלי והשמיצה אף שמך הטהור ברבים".

הנסיך אמר שיחקור הפרשה ויביא את האשמים לפני כס המשפט.

אבל וחפוי ראש, חזר אבי מארמון הרדז׳יבילים. סיפר אודות העלילה הנוראה ואת אשר קרה בארמון ולא יסף לדבר

עוד. כצל התהלך כל הימים. הימצא הכוח והעוז להתחם ב„אנדציה", היתעורר מישהו להילחם למענו ולטהר שמו? הרי לא רק בו פגעו, אל עמוד הקלון הועמדו והושמצו כל היהודים, ופגעו גם בכבודו של הנסיך. האין זה כתב־אשמה נגד כל יהודי העיר? הירוץ עתה הוא אל אחיו היהודים ויגולל לפניהם את העלבון והקלון הרובץ לא רק עליו אלא גם עליהם. הרי בשמחתו לא שמחו הם — הכבוד והתהילה נועדו אך לשמו, לא כן עתה, כשהנאצה והשיטנה רובצות על ראש כולם. לא ולא, אליהם לא יבוא. איש מהם לא ידע שמחתו עת נפשו השתפכה על גדותיה, ואיש לא ירצה לדעת צערו, עת מר לו, מר לו כמוות.

חלפו חדשים שנמשכו כשנים. אבא לא נקרא לארמון; אף „הגויים הטובים", שרחשו ידידות לאבי, מיושבי ארמונו של אלברכט, פסקו להופיע בביתנו, או מבושה או משנאת־חינם. רק אחד, איש בר־לבב ועדין נפש זקן מופלג בשנים, אחד הציירים שבארמון הנסיך, הצייר ברזינסקי, היה מבקר בביתנו כל יום ראשון לאחר התפילה בכנסיה הקתולית, כשהוא משרך דרכו ברגליו הכואבות ובא לביתנו.

— פאן פאיאנס האהוב! — היה אומר, כשעיניו התכולות נשואות אל אבי — גברת פאיאנס היקרה! — היה פונה לאמי, שהעריצה מאד וגילה ברבים הערצתו לאשה זו — „גדול הוא האלהים ויוציא לאור משפט. האמינו בישועתו, הוא לא יזניח הבוטחים בו. התפלל אליו, פאן פאיאנס, התפלל, ב„סינגוגה" שלך, ואני אשא כפי לתפילה בקושצ'ול שלי — ובדברו הצמיד שתי כפות ידיו הלבנות, ידי האמן, ושילב אצבעותיו — „אל אחד וגדול לנו, אם כי שנינו מתפללים לו ומיחלים לישועתו במקדשים שונים, יושב הוא במרומים ותהילתו וישועתו עד קצות תבל תגיע".

לא שעה האלהים הכל־יכול לתפילות משה היהודי ויאן הקתולי, וישועה לא באה. בינתיים הגיעו ימות החורף. החשבו־נות בארמון לא סולקו והעבודה אצל אבא התמעטה, שכן ביכרו האנשים להישאר ספונים בבתיהם מפאת הכפור. כשאזלו עצי־ההסקה, קם אבי בעל כרחו, ופנה למשרד הנסיך, וביקש מן הממונה לשלוח לביתנו על חשבון החוב, עצי הסקה, כפי שעשו מדי שנה בשנה. הפקיד קבלו בכבוד אך השיב את פניו ריקם, כי לא יעשה דבר בלי חתימת הנסיך. באין ברירה, קנה אבי עצים בהקפה אצל איסראליס הזקן, כשאנו חוסכים בהם ומקווים לימים טובים יותר, עת מחסן העצים יהיה מלא על גדותיו. היתה זו הפעם הראשונה שאבי לא שילם במזומנים לסוחר העצים.

אך כפי הנראה, לא נתמלאה כוס היגון. באחד הימים הגיעתנו בשורה איומה; בעתונה של המפלגה הפולנית הסוצי־אליסטית (פ.פ.ס.) ב„רובוטניק" פורסם מאמר שיטנה על הנסיך רדזיביל. המאמר המתיימר להגן על אבי מפני חמתה של האנ־דציה והשמיץ את הנסיך לא פחות משהשמיצו העתון „א.ב.צ." כדוגמת המאמר ההוא, הזכור לשימצה, אף כאן הודפס תצלומה של הדיפלומה. „בעל המאמר" עשה את הנסיך כעפרא דארעא כאומר: „האי דשנא להאי פרדישנא? כלומר: מנחה זו בשכר זה? היתכן שאדם פרולטרי, העובד במסירות ונאמנות שלושים שנה בארמונו של מוצץ דם עובדים ונושא תואר נסיך, קיבל כגמול לפעלו איזו חתיכת קלף, שהפוטוגרף פאיאנס לא יוכל, אפילו להשתמש בו לצרכיו בבית הכיסא. הלזאת נקרא ציון מסירות ועבודה נאמנה? צאו וראו עד היכן מגיעה נדבתם ורוחב ליבם של נסיכי פולין למען עובדיהם המסורים!

חושבני שימים קשים מאלה לא ידע אבי ולא ידענו אנו עד היום ההוא. אבי הבין, שקמו עליו מכל העברים, ואין לבקש את הפושעים במרחקים, אלא בין פקידיו הבכירים של הנסיך, שעיניהם יצאו מחוריהן בראותן מה יקר וגדולה הנחיל הנסיך רדזיביל ליהודי זה. כן לא היה ספק בידי אבי, שבעל שני המאמרים הוא אחד. פעם כתב בבטאונה של ה„נרודובה דמוק־רטיה" א.ב.צ. ופעם שניה בבטאונה של הפ.פ.ס. „רובוטניק"; ובשניהם היתה המטרה ברורה: להבאיש את היהודי בעיני הנסיך וללמדו שיש לתחום גבול בין היהודי ה„שאפתן" והנסיך מהאצולה הפולנית. וכך להיפטר מיהודי זה שעלה לגדולה. לשם כך כשרים כל האמצעים.

לאחר שנתפרסם המאמר ב„רובוטניק" נוכח הנסיך לדעת, שאבי חף מפשע ולא היתה ידו במעל זה, וכמוהו כן הנסיך קרבן לאנשי זדון ומעל. שניהם הושמצו על ידי איש תככים. ראשית עליו לפייס את האדם הנקי וחף מפשע ולמצוא את הפושע ולהרחיקו מתחום ארמונו.

כשקרני השמש החלו לחמם את הארץ, והשלגים החלו להפשיר, ושלוליות רבות עמדו בצידי הדרכים, וילדים שובבים חולצים נעליהם ומשקשקים ברגליהם בתוכן, ואוירת האביב שלפני פסח פשטה ברחוב היהודי, וה„ארטל" של פאניע צאדיק עובד במלוא עצמתו ואופה מצות, ומוטיל ג"ח בעל העגלה נושא על גבו הרחב סל מלא מצות, והיהודים עומדים לסייד דירו־תיהם לכבוד חג החירות — נעצרה ליד ביתנו, כבימים עברו, מרכבתו של הנסיך, ולא מזחלת החורף המהודרת. היה משהו מעודד בהופעתה: כבשורת אביב לאחר כפור החורף העז.

בלב חרד ומלא דאגה נסע אבי בכרכרה לארמון. הוא היה מוכן להיחקר על המאמר השני, ב„רובוטניק". כל הדרך התרוצצו מחשבות במוחו מה יענה לנסיך על טענותיו. אבל הנסיך קיבלו בסבר פנים יפות, והצטדק על הסבל שנגרם לו בבשרו לו כי מקור ההשמצות יצא, לצערו, מארמונו, מחבר־מריעים או מאדם אחר. אך בטרם ישלים את החקירה לא יודיע דבר. הנסיך הזמינו לבוא לארמונו לצלם את הארוחה החגיגית של חג־הפסחא, בה ישתתפו קרואים רבים, רמי־מעלה מבני האצולה.

אבן קשה נגולה מלבו. מי שלא ראה אותו בשמחתו באותם ימים, לא ראה שמחת יהודי מימיו. בשובו מן הארמון, הביא עמו אבא בקבוק יין־שמפניה ישן־נושן שנתן לו הנסיך והציבו בארון, על־מנת לשתותו לאחר שיתגלה איש הבליעל, שגרם לצער ולסבל כה רבים.

באחד הימים נתגלה, כי איש רע מעללים זה היה המארשלק של הארמון, נושא המשרה הגדולה והחשובה בולהאק. איש זה שהצטיין בגינוני טקס והתנהגות אריסטוקרטית, יפה ועדין בהד־פעתו ויפה־תואר במראהו כלפי חוץ. היה כשטן בחדרי לבו. לא האמין אבא, כי קנקן יפה זה מכיל בתוכו מי־ראש ולענה. המרשלאק גורש ממשרתו והורחק ממעמדו, ואבל חפוי ראש עזב את ניסביז'.

בודאי תשאלני, קורא יקר: מה היתה אחריתו של בקבוק השמפניה? אבא לא פתחו גם לאחר שבולהאק גורש מן הארמון. יקר מדי היה הבקבוק לאבי.

בפרוס חגיגות מהפכת אוקטובר בשנת 1939, לאחר שהסוב־ייטים כבשו את חלקה המזרחי של פולין, ונסיכים ובעלי אצולה כבר אינם, נפתח הבקבוק ליד שולחן ערוך, כשסביבו מסובה משפחתנו, בחברת מספר קצינים סובייטיים ונערה השמפניה ערות עד יסוד. הכוסות הורמו מול תמונותיהם של לנין וסטא־לין, לכבוד המהפכה הבולשביסטית ואב־העמים יוסף סטאלין. לא אדע מה היו צפונות בלבו של אבא, עת הריע יחד אתנו לכבוד המהפכה ולכבודו של סטאלין. האם שתה לזכר עולם שכלה ואיננו ולזכרו של נסיך רדזיביל, מיטיבו כל הימים, ואולי שתה לחיי בנו בכורו מוטקה, בארץ ישראל, שהיתה משאת נפשו כל הימים. הן אמר לפתוח את הבקבוק ביום חתונת בנו, אך אז, ביום ההוא בטרם ירד עולם שחבבו לטמיון ,נוקפו לבו לעשות זאת, יקר מאד היה הבקבוק בעיניו ושבעתיים יינו. אחת ידעתי: כי בליל האוקטובר לא היה פיו שלם עם לבו.

אליזביטה אברמובנה

אמי צעירה היתה מאבי בשנים לא מעטות. כשהגיע אבי לגיל שבע־עשרה נולדה בת זוגתו לעתיד לבוא, ברוסיה הרחו־קה בעיירה מישקין, על שפת הנהר וולגה, שם עמדה עריסת ילדותה. עיירה של גויים היתה מישקין וכל תושביה רוסים פרבוסלביים, עירוניים, שרק תמול שלשום אכרים צמיתים היו.

לאה פאיאנס

העיירה שכנה בין עצי לבנה ועצי אורן ואלונים חסונים עתיקי יומין עיטרוה סביב. גלי הוולגה שטפו את חופיה בימות הקיץ, ובחורף החליקו שקצי העיירה בהנאה על מימיו הקפואים, וגויים חסונים בפרוות כבשים, דהרו על מזחלות כש„טרויקה" רתומה להן, פעמוניותיה משמיעים צלצלי ערבותיה, שדותיה ויערותיה של רוסיה רחבת הידים, ומלוות שירתו הנוגה ומלאת התלונה של ה„ימשצ'יק" הזקן ושבע התלאות. כנסיות עתיקות יומין, בנויות עץ ואבן, בעלי כיפות מוזהבות וצלבים למכביר, עם מגדלים בעלי כיפות ירוקות, שהפעמונים הקטנים והגדולים קוראים את המאמינים לתפילה, היוו את לבה ונשמתה של עיירה רוסית זו. בתי קברות עתיקים עם מצבות אבן וצלבי עץ סביב הכנסיות, העידו כי אכן עם מושרש מדורי דורות יושב על גדות הוולגה. אכן מרובות בה הכנסיות ובתי־יראה מבתי ספר. רוב רובה של העיירה לא ידע קרוא וכתוב. רק בית ספר עממי אחד, היה בה, בו הורו בעיקר לימודי דת ומעט לימודי חול, והכומר השמן בעל המחלפות הארוכות והזקן הדליל, שולט בו שלטון בלי מצרים לא רק על בית הספר מוריו ומנהלו, אלא על העיירה כולה. ה„טרקטירים" למיניהם והמסבאות לסוגיהן היו נשמתה של העיירה. היתוארו חיי רוסים בלי בית־מרזח ובלי טיפה מרה? בטבורה של העיירה משתרע השוק. אך שוק זה מיוחד היה במינו. זה היה שוק שלא ניכרה בו רגל יהודי, ואעפ"כ, שוק. והיכן יקרצפו, ירחצו וישטפו הרוסים והרוסיות את הרבב והלכלוך? שאל ילד ויגדך: ב„רוסקיא באניה" בהבל העולה מאבניה הרותחות, גויים מעופשים ומרופשים, שסרחון הזיעה נודף מהם, נהנים שם הנאת גן־עדן מהאדים ומן מטאטא הלבנה המצליף על עורם הורדרד, כשהם סרוחים על הדרגשים למטה ועל האצטבאות למעלה.

בעיירת גויים זו שבפלך ירוסלאבל גרה משפחה יהודית אחת ויחידה: אבי זקני אברהם בן גרשון מירנסקי, ששמי נקרא על שם אביו, היה שען וצורף במקצועו. חנותו היתה הנאה שבכל חנויות העיירה, ועינם לא היתה צרה בעושרו של אותו יהודי. הרוסים העריכו את „היהודי שלהם" ובאו לעתים לשאול בעצתו של אברם גריגוריביץ מירנסקי, שראו בו כי הוא חכם מהם ויודע רוסית על בוריה, וכותב בקשות אין כמוהו, ואפילו פקידי ממשלת הוד רוממותו הצאר „באטיושקה" לא ישוו לו.

יחסים תקינים נרקמו ביניהם ובין משפחת סבי. זו היתה משפחה גדולה וענפה, שלושה־עשר ילדים ילדה סופיה לבעלה, מהם נותר בחיים מנין ילדים. הם למדו בבית הספר היחיד שהיה בעיירה והתחנכו יחד עם ילדי הגויים. בשמחתם השתתפו ובאבלם התאבלו, למדו תפילותיהם בבית הספר ומנהגיהם ברחוב. הרבות ישראל ודתה ידעו אך מעט, ואף־על־פי־כן שמרו על יהודם. כשבגרו הילדים ועמדו ברשות עצמם, עזבו את העיירה הרוסית ויצאו לבקש עתידם ואשרם בקרב יהודים.

חלקם פנה למינסק וחלקם — למוסקבה, פטרבורג וסמולנסק, וכשנפוץ ה„עדר" לכל קצות רוסיה, מהרו אף הרועים וארזו מטלטליהם, ויצאו בדאבון לב, אחר הצאן.

גריגורי אברמוביץ מירנסקי, הקרוי בפי מקורביו ומעריציו גרישה, פנה למינסק. הוא היה איש יפה־תואר ונעים הליכות. בלורית שחורה ומקורזלת עיטרה את ראשו, ושפם רב מידות נוסח נפוליאון השלישי, וזקנקן משולש כשל פרץ סמולנסקין, הוסיפו חשיבות יתירה למראהו ושיווּ הידור לפניו.

צלם־אמן היה גריגורי אברמוביץ', ובבואו למינסק פתח אטליה לצילום. לא יצאו שנים רבות ושמו התפרסם כאחד הצלמים המעולים ברוסיה הלבנה. הוא היה איש אמיד, בעל בעמיו וראה אך טוב, כל עוד לא העיבו את שמי רוסיה ענני מלחמות ומהפכות. אזרחי מינסק שהעריכוהו ובחרו בו לראש „מכבי־אש מתנדבים" של העיר מינסק.

בימי תהילה אלה, כששם מירנסקי נודע בכל העיר, הגיעה אחותו הצעירה אליזביטה אברמובנה, להתארח בבית אחיה. היא היתה עלמה יפת־תואר, בעלת השכלה ומידות טובות, היודעת לנגן בפסנתר ולכבוש לב קרובים ורחוקים בהליכותיה. נדמה שכל התקוות שהורים תולים בילדיהם, נתקיימו בעלמה זו. אפילו ספורטאית היתה, תופעה נדירה בימים ההם, והצטיינה במיוחד בחלקה במחליקים על הקרח, כשהיא כובשת בתעלולי החלקה עיני רואיה.

באחד הימים בא לביתו של גריגורי אברמוביץ גבר צעיר וגבה־קומה, בעל הופעה נאה, לשיחת „אחים למקצוע". איש זה שמלאו לו שלושים ושתים שנה, עדיין רווק היה, שבימים ההם נחשב, בחוגים מסויימים, ל„בחור זקן". ובמקצועו היה עדיין צלם צעיר. בניסביז' יצאו לו מוניטין כצלם מעולה, ונתבקש לשמש צלמו הפרטי של הנסיך אנטוני רדזיביל הזקן.

יצא לבו של גריגורי אברמוביץ לאיש חמודות זה, שכבשו בנועם הליכותיו ובענוותו היתירה, ובמעמדו שכבש בעירו, והציגו לפני אחותו הצעירה, ובלבו התקווה: שעל אף הבדלי הגיל, ימצא מין את מינו, ולא יצאו ימים רבים ונפש השנים תתקשר בעבותות אהבה ומסירות. וכאשר קיווה, כן היה. חתונת משה בן מרדכי הכהן פאיאנס עם בחירת לבו לאה בת אברהם מירנסקי, נחוגה בפאר והדר וברוב עם, בביתו הגדול והמרווח של החתן המאושר. זוג זה שזווגתם המקריות, עתידים היו להיות הורי והורי אחי הבכור מרדכי.

אולם אמי, בבואה לבית אבי בעיר ניסביז', הרגישה זרות מוזרה לעיר ולדרים בה. כל השנים ערגה לרוסיה מולדתה, לאנשיה ובייחוד למשפחתה, ואף כי חפשיה היתה ואין מסגר וכלוב בעדה, יצאה נפשה למרחבי מולדתה ויערותיה, לתרבות הרוסית ולבני משפחתה. בהתעטף עליה נפשה היתה מנעימה לעצמה נעימה רוסית והונח לה.

כשקמה פולין עצמאית, לאחר מלחמת העולם הראשונה, נשארה ניסביז' בתחומה של פולין, ורק כעשרה קילומטרים הפרידו בינה ובין רוסיה. בשביל אמא היווה גבול זה קרע מוחלט, שהרחיקה ממשפחתה לא רק מרחק גיאוגרפי, כי אם גם נפשי. עתה הרגישה זרות זו שבעתיים. לעולם לא השלימה בקרבה, כי הפירוד ממשפחתה הוא קבע. בסתר ליבה האמינה, כי יום יבוא והגבולות יוסרו, ועתידה היא כבימים עברו, לראות שוב את ערבותיה ויערותיה של אמא־רוסיה, ואת נהר הוולגה היקר לה מאד, אתו „ינקה" יחד עם חלב אמה, ולחיות עם בני משפחתה. אף כי מצאה קן בבית זה, ובעל אוהב ואהוב ומסור לה, וילדים

האוהבים אמם אהבה כנה וחזקה, היתה אלף מונים מאושרת, לו קן ביתה היה במקום שעמדה עריסת ילדותה.

נדמה היה שבמרוצת הימים השלימה עם גורלה, וכאילו הסכינה עם מצבה, ובכל זאת מדי פעם בפעם היתה מתפרצת אנחה כבדה, מסגור ליבה ומלווית תלונה שאין ניחומים לה:
Ведь я совершенно чужая здесь, могут-ли они понять это?
„הן לחלוטין זרה אני כאן, היכולים הם להבין זאת? לעולם לא עמד בי האומץ לחקור את אמי, מי הם אלה שנגדם תכוון תלונתה, אך מהכרת פניה קראתי תשובתה האילמת: כולם, כן כולם, אף אישי, אף אתם בני, אינכם מסוגלים, עם כל רצונכם הטוב ועם כל אהבתכם הכבירה, להבין לרוחי. אתם, שתולים באדמה שגודלתם, ואילו אני „נטע זר" בסביבה זו.

אמר המשורר: „האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו". ולא על עצמו בלבד דבר, אלא על כל אדם שנעקר ממקום צמיחתו והובא לקרקע זרה, ואף כי פארותיו נשאות אלי שמים שרשו יינק מחיי עברו וגזעו אספקלריה של ארץ מולדתו, כך אף אמא, כי קרובים היו לנפשה הנפש הרוסית והלב הרוסי הפשוט, אך הפתוח. היא הבינה את רוחו ואופיו של העם הרוסי והזדהתה עימו. וכשנתקלה מסביב בעלבון וצער, נאנחה קשות. וכשראתה איש מיטיב עם הזולת, היה ליבה משתפך משמחה על גדותיו, והיתה משבחת את האיש בציינה אותו כ„לב רוסי אמיתי ונפש אוהבת".

אכן, לב מבין ונפש אוהבת הדריכוה כל הימים. היתה זו הדרך היחידה להיות נאמנה, בעולם זר ורחוק לערכים כלל אנושיים. במסירות ובאהבה טיפלה במוכי־גורל, בנדכאים ובחלכאים, שלא על מנת לקבל פרס, רק מהכרה והרגשת חובה מוסרית, שכל אדם שנברא בצלם, צריך לכתבן על לוח לבו.

בייחוד התמסרה לילדים עניים, שהתרוצצו מוזנחים בסביבות ה„שולהויף" ובסימטאותיה הקטנות והעכורות של העיירה, באין עין הורים וקרובים צופיה עליהם ואיש לא שת לבו להם. אם כי שנים רבות חלפו מאז והזמן יכול לי וערפל ואף טשטש חזיונות ומראות מימי ילדותי ומכורתי, עולה גם כיום ועומדת לנגד רוחי, בהירה ומזהירה דמותה של אמי העומדת חשופת זרועות ורוחצת ומקרצפת את גופו הרזה של ילד, שאין עליו אלא עור ועצמות, או חופפת שערות ראשו המקורזל של ילד, שזה עידנים לא חפפום, והכינים עוקצות אותו ומוצצות דמו המעט ביום, והפרעושים והפשפשים בלילה. על הרצפה נערמו בגדיו המרופטים והבלויים ומנעליו הקרועות. והיא, גברת פאיאנס הנעלה והמכובדה, עושה מלאכתה נאמנה בכל נפשה ובכל מאודה, כאילו בנקיונו תמצית חייה ומשמעות קיומה.

ושוב צפה לנגד עיני לרגע תמונה אחרת, בהירה שבעתיים מזו הראשונה: הילד רחוץ ונקי; שערותיו סורקו למשעי בידי אמי, בגדיו נקיים וכמעט חדשים, ומנעלי או מנעלי אחי ברגליו. יושב הוא סמוך לשולחננו, כבן משפחה, ואוכל ברעבתנות, ארוחת צהרים חמה ודשנה, ועיניו מביעות תודה וברכה לאשה אצילה זו, שלא מאסה בלכלוכו ובסרחון שעלה מגופו הצמוק והשיבה לו צלם אדם.

נדמה לי כי רואה אני אלפי עינים של ילדים: עינים גדולות ויפות, שחורות, אפורות וכחולות, עיני ילדים מבוהלות שעצבות עמוקה ניבטת מהן דלות מרה זועקת מהן; עינים זועמות הדורשות עלבון חייהן; עינים שזוהר השמחה וניצוץ החדווה רחוקים מהן. ילדים צמוקים וחיוורים, מוכי־גורל, עזובי־יום ועזובי־לילה, שהורים הביאום לעולם, ואין לאל ידם להברותם להלבישם ולחנכם. ביתם הדל והמט לנפול, אינו יכול להכילם כי רבים המה. והעולם זר ומתנכר להם. מה טוב שיש נפש נעלה המבקשת להקל מעט את מצוקתם ולנטוע בהם הרגשה כי יש אנשים ברי־לבב שאיכפת להם עניים וחרפתם ומבקשים להושיט להם יד אוהבת, רכה ואמהית. ואם הותיר אל לפליטה בפינת לבם שריד מצער ממלוא הרגש וההערצה, שרחשו ילדים אלה בשעתם לאשה נפלאה זו, והיה הוא זכרון עד, שלא יסולא בפז.

אמא היתה יושבת בית וצופיה הליכות ביתה. נקיון וסדר שאין דוגמתם שררו בכל הבית. אנשים רבים באו לביתנו, לרגל עסקיהם ולהצטלם בצלמניה, בהם אנשים חשובים ורמי מעלה, וגם אכרי הסביבה, הם ונשיהם וזקניהם וכל אשר להם, ששמירת הנקיון רחוקה וזרה היתה להם באורחות חייהם: אכרים אלה היו נכנסים לפרוזדור במגפיהם הגדולים והגסים, המשוחים בזפת ועטרן, ובאדרות־הכבשים הגסות והמסורבלות, שריח החריף עולה מהן. נשיהם ובנותיהם הלבושות חצאיות הרבה ועטופות מטפחות רבות לראשן, היו מעלות ריח צחנה של זיעה הנודף עד מרחוק. אף־על־פי־כן בראותם רצפה משוחה, מבריקה ונוצצת, היו מנגבים היטב מנעליהם והולכים על בהונות רגליהם ונשיהם משילות נעליהן מעל רגליהן ומשאירות אותן בפרוזדור.

אמא שדמתה לראות בהם את האכר הרוסי, היתה מיטיבה אתם ומדברת אתם על דא ועל הא. אף הם שמרו לה אמונים וראו בה כ„אחת מהם", כי בקלסתר פניה לא דמתה ליהודיה, אלא לבת רוסים יפה ובריאה. לא אחת תפרה תלי באדרותיהם של הגויים והגויות, כדי שיוכל לתלותם על הקולבים. אף כפתורים שחסרו היתה תופרת להם, וכשהאכרים ביקשו ליטול את מעיליהם, לאחר שהצטלמו ולא מצאום בערימת הבגדים, היתה אמא רומזת באצבעה לעבר הקולב ואומרת: „ראה, ד׳אדיקה חביבי, הרי תלית את אדרתך, היכן התכוונת למצאה? הרי היא במקום שתלית". הגוי היה פוקח לרווחה עיני תהייה, משתומם, מעביר כף ידו על שפמו העבה ומסכם כפוסק: הא, זה לא יתכן, לא יתכן, פנייצ׳קה, הרי לא יכולתי לתלותה, וכיצד תהיה תלויה ותלי אין לה? חיוך לבבי היה משתפך על פני אמא, כשהיתה רואה אותם עומדים ותוהים ופושטים זרועותיהם הגדולות והארוכות לצדדים ומסמיקים כילד בפני רבו, ואין דעתם משגת שיד אמא היתה בדבר, בזכותה זכתה אדרתו לתלי.

יש והאכר היה לובש אדרתו ולא מכפתרה ואמא פונה אליו ושואלת שאלת תם כשרוחה טובה עליה: „ד׳אצ׳קה ליובימינקי", הרי כפור וקור בחוץ, מדוע, אם כן, לא תכפתר אדרתך? הערל היה נועץ בה עיניו ועונה בשפה ספק ביאלורוסית וספק רוסית ומקצתה פולנית: „השד יודע את אשתי, הרי הרוחות הרעות אינן לוקחות אותה, הן היא אינה יודעת לתפור כפתורים". ואמא היתה צוחקת ומשמיעה תוכחה בנימה קלה:

— ולמה תדבר סרה באשתך, „מילנקי", הרי כל הכפתורים תפורים באדרתך ואין אחד נעדר מהם".

הגוי היה משפיל עיניו ופולט מבין שיניו הרקובות והצהובות, כשהוא מחזיק בפיו מקטרתו הכבויה: „השד יודע אותי!

חברות רבות לא קנתה אמי, ורק של מעטות ביקשה קרבתן, אלו שהבינו לרוחה ולנפשה. היא התרחקה מכל אשה רכלנית, לא התערבה בענייניהם של אחרים ונצרה לשונה מכל רע. שיחות בטלות היו ממנה והלאה, על כן לא שמעתיה מעולם משוחחת עם חברותיה המעטות שיחה שיש בה צרות־עין, קנאה וקנטור על הזולת. חברה טובה היתה לאמי, שרחשה לה ידידות, מניה קפלן ע״מה. אשה יפה ונעימה ואינטליגנטית, שהלכה לגור לעירנו אחר בעלה, בעזבה את עיר מולדתה וילנא. בעלה, מישה קפלן, לא בחל בטיפה המרה והיה נותן עינו בכוס; משהיה פוגש את אשתו היפה, שסבלה בגלל שיכרותו, ובושה כיסתה פניה, היה היין מתנדף ממנו בן רגע. עיניו זולגות דמעות ומתיפח כילד בהבטיחו לאשתו, כי מעתה ואילך יתנזר מכל משקה. דמעות רבות הזילה מניצ׳קה הרבה הבטחות הבטיח מישה, שבועות רבות נשבע, אך מהיי״ש לא השתחרר. לא יצאו שנים רבות ומניה עברה עם בנה בוריה לעיר קלצק, שם היתה לבעלה תחנת חשמל, ומשם חזרה עם מישה בעלה ובוריה בנה לווילנא מולדתה.

פולנים ופולניות, רוסים ורוסיות היו בין באי ביתנו. בהם

אנשים בעלי השכלה גבוהה, שהתידדו עם אבי ואמי, ושמרו ידידות זו בעיקר בזכות אמי, שנעימת הליכות היתה ויודעת לכלכל אתם דבריה. על כן העריצוה ובקשו קרבתה ושיבחוה ברבים. אחד מהם היה הפרופסור קרוצ'קובסקי, פטריוט פולני גדול וליברל בלב ונפש. איש נעים הליכות היה, שהיה מבלה ערבים רבים בביתנו, היטיב לנגן בצ'מבלו, אותו הביא תכופות לביתנו והיה מנעים בנגינתו לפנינו. בלניסקי הצייר, היה אף הוא פוקד ביתנו לעתים תכופות, ונקשר אלינו בעבותות אהבה והערצה.

אף „גויות" מפשוטי העם מצאו קירבה והבנה בהיותן במחיצת אמי. דמותה של הלנושקה, האשה בעלת השער המקורזל, המסורק לצדדין, עומדת לפני ברורה ושלמה, לו מכחול־אמנים בידי יכולתי לציירה, כשכל קמט וקמט במקומו ופיה הדק משוח באדום, ועיניה כחולות כתכלת השמים ושערה בהיר כפשתן. עתים היתה אף מתאכסנת בביתנו. היא אהבה אותנו ואף אנו הערכנוה. אשה אדוקה היתה הלנושקה, המשכימה קום לתפילה לכנסיה הפרבוסלבית ומעריבה לפיתחה עוד לפני שיתנו הפעמונים במגדל קולם ויקראו את המאמינים לתפילה. היתה באה לביתנו, ששכן בקירבת הכנסיה הקרויה „צרקוב", לשם שיחת חולין, מכיוון שפתחה פיה שכחה כי פעמיה לכנסיה היו, ואף כשהפעמונים קראו לתפילה, לא יכלו להזיזה ממקומה. טוב להלנושקה עם יהודיה. ואלמלא מוראו של ישו עליה ועבדו הנאמן הבטיושקה צ'יפול, היתה מעדיפה לשבת בבית זה ולהסתופף בצילה של גברת פאיאנס.

ועוד אזכור, אשה קטנה וזקנה והיא ננסת, היתה באה לביתנו לעתים מזומנות ובלתי מזומנות, ומתאכסנת בו ימים ואף שבועות. שמה היה כריסטינה, ואנחנו, כלומר משפחתנו, קראנו לה בשם חיבה כריסטינקה. כריסטינקה הקטנה, היתה פולניה נאמנה, קאתולית אדוקה ואנטישמית לא קטנה. אמנם הדבר לא נעלם מעינינו עקב שיחותיה וסיפוריה על יהודים, שנסתיימו תמיד בבדיחה, שרב בה העוקץ מן ההומור. אך אותנו אהבה אהבה רבה, את „היהודים שלה". צא וראה, שאפילו בהיותם שונאי יהודים, „החזיקו" ביהודי שלהם. האם פחדו מאשה של גיהנום לאחר שיעמדו לדין בקץ הימים? ודאי כדי להצטדק לפני אבינו שבשמים, ולטעון טענתם לפני הקדוש־ברוך־הוא, שאף להם היה „יהודי שלהם" אותו חיבבו, ואל ידון אותם כרשעים ורוצחים ויניחם בידיו של פיוטר הקדוש שומר שערי גן העדן. היודעים אתם מה טען בנדר השמן, אחד הפקידים הבכירים של הסטרוסטה, שמת ממחלת קיבה על אף כרסו העגלגלה והשמנה, בעמדו לפני כס המשפט? שעלי אדמות היה לו יהודי טוב כולו שלו, ורובין מישקובסקי שמו, ובזכותו יאה ונאה לו, שיהא בין אוכלי שלחנו של הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו. ואפיל הפורוצ'ניק מרצנקביץ', שנדון לזפת הבוערה, ולהיקלע בכף הקלע לידיו של הסטרא־אחרא, יען נפל חלל בדו־קרב על כבוד אהובתו, זעק מרה כי יתנוהו, לכל הפחות בזכות היהודי שלו נחמן קאגן, רופא השיניים, לראות מרחוק את הצדיקים היושבים בגן העדן „ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה".

כשגברה ידם של שונאי ישראל בפולין בימי ה„סנציה", אמרה אמי באחד הימים, לכריסטינה, שהגיעה מוורשא הבירה להתארח בביתנו: — ראי, כריסטינוצ'קה, מה עושים אחיך לאחי היהודים, שהם פורעים בהם ויורדים לחייהם, ואינם מניחים להם עד שתצא נשמתם.

הסמיקה כריסטינקה, מעצם הנזיפה שיצאה מפי אמא, שהיתה אהובה עליה, אך הבושה לא העיבה פניה. הגננת תרוממה פתאום מן הכסא, הרימה שתי זרועותיה באגרופים קמוצים כלפי מעלה, כמאיימת וקראה: — „הנה הם לא יבואו! פה בפתח אעמוד, בשתי אגרופי אלה אגן עליכם, אומר להם: אני פולניה וקאתולית אדוקה, בשם יזוס כריסטוס הרחמן, הרפו ידיכם ממשפחה זו, שהם כולם אנשים טובים והגונים, ולא כיהודים האחרים המרמים אותנו, לכו לשם, כי אם תנסו לעבור, על גופה הקטן של כריסטינה הפולנית תעברו, ו„הפאן בוג" לעולם לא יסלח לכם, לעולם!"

כשסיפרה אמא לאבי את דבריה של כריסטינה „המלאך הגואל אותנו מכל רע" השיב לה, כשפניו מלאי זעם: אילו הוא שומע דבריה, היה זורקה החוצה, שתתגלגל מכל המדרגות לכל הרוחות. כלבה קטנה הנועצת שיניים גדולות.

השיבה לו אמא אמריה ואין טינה בלבבה על גויה קטנה זו: — מישה — כך קראה אמי לאבי — היא, לכל הפחות, אמרה את האמת לאמיתה, צא וראה, מה רבים בהם המראים לנו פנים יפות ובליבם, עתידים להיות ראשונים לשפוך דם יהודים ולגזול רכושם. לו הייתי עושה כדבריך, וזורקת אותה לחוץ, היתה פסה בכלל אמונתה אפילו בנו, שהננו בעיניה ובליבה יהודים טובים מאד.

רע ומר שדברי אמא לא צדקו, וצדקו דברי אבא. כולם, גם ה„טובים" שבהם התנכרו לנו. ביום המר והנמהר, כשהובלו אבי ואמי עם בני עירם לגיא ההריגה, עצמו הטובים שבהם עיניהם ולא רצו לראות, ושמן ליבם כי לא רצו לשמוע לתחנוני המובאים לטבח, לא מעצמת הכאב, אלא מאזלת יד. והרעים נתנו ידם לגרמנים וברכו על הטבח.

זוסיה, המשרתת בעלת הרגליים העקומות, שעבדה וגרה בביתנו עם בנה קולקה, „ירשה" חפצי ערך לא מעטים, ואולי אף שלחה ידה בביזה, כשבנה הקטן מסייע לה, לאחר שפניצ'קה פאיאנס, הדואגת לה ולבנה, האהובה והנערצת עליה, הובאה עם בעלה למקום שאין שיבה ממנו. האם לא ברכה בסתר ליבה על ימים ברוכים אלה, עת מילאה ביתה ב„טוב יהודי" ועברה לשכון בבית מלונו של פונשטיין, ואולי אף שמחה כשמוח אחרים על דם יהודי שנשפך?

ראיתים לאחר השואה הנוראה, ובלבי זעם ומשטמה לכולם וביחוד ל„טובים" בהם. כולם עצרת בוגדים, צבועים היו בימי שבתנו איתם יחד, ומלאי חנופה לאחר שחזרנו לעיירה ההרוסה. לא יכולתי שאת אותם, יען ידיהם דמים מלאו, אם כי בעצמם לא רצחו, רק בזזו ושדדו בבתי יהודים. הרי מפיהם שמעתי לראשונה את הזעקה הנוקבת: „הוי! יזוס כריסטוס! והרי זה נורא ואיום, מה שעשו לכם ועדיין אתם נשארתם בחיים?!"

כן, כן, האדון האדבוקט האריסטוקרט, פאן פלוצ'ינסקי! על אפך וחמתך נשארנו, על אפך וחמתך אנו קיימים, זאת ידעתי גם עת הסבתי ליד שולחנך אותו ערכת לכבודי וידי, הוי ידי הבוגדות אוחזות סכינים ומזלגות כסף ומגישות לפי מטעמיך ונזיד עדשיך שהכנת למעני, איכה לא זרקתן ידי, גזל זה בפרצופו של אותו מתחסד, איכה בגדתן בי?

את מחשבות אמי, בלכתה בדרך האחרונה, על „הגויים הטובים" לא ידעתי. היא הצפינתם בקבר־האחים המשותף בצאת נשמתה הזכה והטהורה.

אמי ז"ל לא ינקה מקדמת ילדותה ממסורת ישראל סבא, ולא התחנכה על ערכיה. בית הוריה שמר במידה מסויימת על ייחודה של משפחה יהודית, ששכנה בסביבה רוסית, אבל לא מתוך גאוות „ורוממתנו מכל הלשונות, וקדשתנו במצוותיך" ואף לא מתוך בדלנות והודיה „שלא עשני גוי", אלא שווה עם שווים, שכל אחד מהם עובד אלהיו בדרך שקיבלו אבות אבותיהם והנחילו לבניהם ולבני בניהם אחריהם עד עולם: מה שקיבל אביה מסבה, קיבלה אמי מאביה. על ישראל שהוא סגולה מכל העמים „ממלכת כוהנים וגוי קדוש" ושליחותו האוניברסלית לא ידעו ולא כלום.

כשהיתה אמי מספרת לי סיפורי המקרא בשפה הרוסית, ואני ילד רך, בטרם אדע שפת יידיש, כפי שידעו חברי, ובטרם אפקוד את בית הספר העברי, היתה כורכת הברית הישנה והברית החדשה יחד, ומגישה לי מין תערובת של סיפורים ואגדות כפי שלמדה מפיו ה„קדוש' של הבאַטיושקה השמן

שבעיירה מישקין, בהיותה תלמידת בית הספר היחיד שבעיירה: אדם ויוה, איסאק וריבקה, מויססיי וסמואיל, נכרכו בסיפור אחד עם סולומון איזראילסקי ופרעון יגיפטסקי. ואיאסוס כריסטוס ומריה „בוז'א מאץ'" גרו בכפיפה אחת עם איאיסוס נבין וראב בלוד'ניצא [2].

הוי אמא יקירה! היטעוך הלא טובים בדרך תועה ובילבלו עליך את התורה והנבואה וכרכוה עם הברית החדשה. ואת. בתום לבב סיפרת לי את אשר סיפרו לך.

לימים למדה מפינו דברים הרבה, שלא ידעה תמול שלשום, וקיבלה עליה מרות בעלה, וניסתה לשמור על ערכי היהדות, מנהגיה ומסורתה: שבת נתקדשה בביתנו בכל קדושתה וכבודה. ואין לי כל ספק, שאף „מלאך רע ענה בעל־כרחו אמן, וכן יהי רצון לשבת הבאה". אמא הדליקה שני נרות גדולים בפמוטי כסף שעמדו על שולחן ערוך מטעמי שבת, והמפה מבהיקה בלבנה. שתי חלות השבת מאפה־אמא, שהונחו בירכתי השולחן ליד מושבו של אבא, מכוסות היו במפית־משי צחורה עם ציציות הרבה, וכולם יחד שיוו ליום זה ערכו וחשיבותו כי אכן „מכובד הוא מכל הימים".

לעולם לא ראיתיה בעת העלותה הנרות, כי תנהג כדרך הנשים ותשים צעיף על ראשה ותאהיל בידיה על עיניה ועל הנרות לאחר שהדליקה אותם. שקטה עמדה לידם והסתכלה בהם, ואין שפתיה נעות בברכה ואין דמעה זולגת מעינה. בשלוות נפש היתה חוזרת לעיסוקה להכין ארוחת הערב. ידע לבי את ליבה, כי את אשר עושה — למען אישה וילדיה היא עושה. בלבבה פנימה נשארה רחוקה ממנהגים אלה, כאשר הורגלה בבית הוריה. אם שמרה על הכשרות בבית ובמטבחה, לא שמרה מתוך הכרה בדיני ישראל והביעה עתים מחאה בפני בניה על הקשיים והדרישות הרבות שדורשים מן היהודים, ביחוד בעניני מאכלים וכלי המטבח, שהם מכלים לשדה ומקשים על ניהול ביתה.

היא האמינה באלהים, אך לא במצוותיו הרבות, היא אהבה את האלהים הוותרן ולא הקפדן, את הרחמן ולא הדיין. את האלהים חיפשה באהבתה את הבריות, באמת שבליבה, בענווה שבהליכותיה, בשנאת השקר והמירמה, היתה זו אמונה תמימה וכבירה מאין כמוה.

עתים היתה פולטת אנחה קלה ואומרת לנו כאילו מדברת אל עצמה: תן אלהים שיהיה קיים אלהים!

פעמיים בשנה היתה הולכת לבית הכנסת: בראש השנה וביום כיפור. מחזור היה לה לאמא והוא משונה מכל המחזורים שראיתים בילדותי ובבחרותי. כרוך היה בכריכה ירוקה ועליה אותיות עבריות ורוסיות. עמודיו אף הם, שתי עמודות בהם — אחת כתובה עברית והשניה רוסית. קינאתי באמי, על כי מחזור משונה זה נופל בחלקה. שהרי אילו היה קנייני הפרטי, כל ילדי בית הכנסת היו מקנאים בי ומסתכלים בו בתמיהה רבה, בגלל האותיות המשונות שבו, שאין הם יודעים לקראן.

פעם, ביום ב' דראש השנה, חזרה אמא מבית־הכנסת במצב רוח עכור ומדוכדך. לאחר שתיקה ממושכת אמרה אמא, כי נמאסה עליה הישיבה בין הנשים הזקנות, שאפילו בשעת התפילה אינן חדלות מלרכל. הגיעו הדברים לידי כך, שהוציאו דיבה על מחזור זה ופגעו לא רק בו אלא בשניהם, כלומר, במחזור ובאמי. „וואָס זאָגט איר עפעס אויף פאיאנשיכען מיטן גויישן מחזור, זי דאוונט צום אידישן גאט אוייף גוייש" [3]. אמי מוכנה היתה לוותר להן על שהעליבוה, אך מעולם לא יכלה לסלוח להן כי הוציאו עליה דיבה שמתפללת היא ברוסית, הרי היא כלל לא התפללה. החזיקה מחזור פתוח ואין מילת תפילה בפיה.

אבא ביטל את דברי הנשים הרברבניות, אך בכדי ליטול עוקצן, מצא דרך פשרה: מעתה תיקח אמא את מחזורי העברי ותסתום מעיין דיבתן, ואני אקבל מחזור, שזה עידנים חשקה נפשי בו, וכך יקויים הפתגם: הכבשים שלמים והזאבים שבעים.

תמונתה של אמא נתונה במסגרת עץ אלון היתה תלויה מעל הפתח הרחב שבחדר הקבלה. פני אמי יפים היו, בת שחוק מרהפת עליהם בחושפה טור שיניים לבנות כשלג שכולן מתאימות ושכולה אין בהן; פרוות שועל יקרה על כתפיה ואמי מצמידתה בזרועות מצולבות אל צווארה. אהבתי תמונה זו מכל תמונותיה של אמי, שאין לך תמונה שפניה כה נאים ונעימים, מלאים רוך ועדינות כבתמונה זאת. ולא אני בלבד מאוהב הייתי בה, אלא כל באי ביתנו, ובהם רמי מעלה וגדולי היחש שהיו באים להצטלם בצלמניה. אף הכומר הקאתולי סטפאנוביץ, גוי גבוה ורחב־כתפים, שנגזר עליו עקב מעמדו להינזר מנשים, מסתכל בפניה של אמי שבתמונה, כאילו דיוקנה של „מריה הקדושה" לפניו. ובעודו נועץ עיניו בתמונה, גומר הוא בפיו את ההלל על אשתו של הפוטוגרף, ובפנותו אל אבי תוך שמינית של קנאה, היה פולט: הוי אלי הקדוש! זקן, ואשה לו צעירה ויפה כל־כך!

לימים כשבגרתי והייתי כמעט לאיש, ושעותי פנויות יותר משעות אבי, הייתי מטייל עם אמי ברחוב ווילנסקה או מזווה לחברותיה, חשבו אותנו כאיש ואשה, ולא העלו בדעתם כי לפניהם אם ובנה. עתים נדמה היה לי כי אמא מעולם לא הזדקנה, ושנים רבות־רבות היה קלסתר פניה כבתמונה שצולמה בצעירותה. העולם כולו הולך ומזדקן, ואילו יופיה של אמא וחינה הרב לעולם עומדים.

אכן, יקרה לי תמונה זו מכל יקר. בצאתי לשירות הצבא ולמלחמה, שמרתי עמי תמונה זו של אמא, בגודל גלויה. היא ליוותני במערכות הכבדות ובשעות הגורליות כשהמוות לא פעם ניצב מול פני. ואילי בזכות דיוקנה של אמי שחקקתיו על לוח לבי הגעתי עד הלום. אילו היתה תמונה זו שמורה אף עתה עמי, כשהיא ספוגה דמעות ורווייה דם פצעי ומושחתת כמעט עד לבלי הכר, — היה זה הזכרון היקר ביותר שנותר לי מאמי אהובת נפשי.

שני בנים ילדה אמי, ופעמיים ניתקה מבניה באנחת תור ונפרדה מהם, כהיפרד הנשמה מן הגוף. פעם ברכה על הנסיעה כשאחי הבכור מרדכי עלה לארץ ישראל. בתום לבבה האמינה כי פרידה זו זמנית היא, ועתידה כעתיד בנה בארץ חלומותיו. דמעה לא הזילה כדי לא לרכך לב בנה. ידעתי כי בליבה משתפך נהר של דמעות העובר על גדותיו, אך היא בעוז רוחה ושליטתה הכבירה הבליגה, ובחיוך על פניה ליוותה את בנה הבכור; פאר גאוותה ואהוב נפשה לארץ.

לא כן אבא, שאם נראה היה כלפי חוץ קשה כצור חלמיש וקר כצוק קרח ברגשותיו כלפי בניו, התמוטט כליל ושפך דמעות הרבה, בהתעטף עליו נפשו ברגעי הפרידה מבנו. בשובו מתחנת הרכבת בהורדיי, זלגו עיניו דמעות, שאף אמא, זו שידעה להבליג על סערת ליבה בעוד אחי בביתו, פרצה בבכי מר, כאילו ניבא לה ליבה כליבו של אבא, שלא יוסיפו עוד לראות את בנם בכורם.

אז התמסרה אמא בכל נפשה ובכל מאודה לעבודה ציונית: השתתפה בכל הפעולות של „קרן הקיימת לישראל", היתה בפעילות בהסתדרות הנשים הציוניות „וויצ"ו", נתנה ידה לאירגונם של ה„באזארים" לטובת הקק"ל בעירנו, והחשוב ביותר, שהתחילה ללמוד עברית בהשתתפה בקורסים בהדרכתו של המורה יצחק מולצ'דסקי. היא הרגישה שכל מה שהיא עושה — למען בנה שעלה ארצה — היא עושה, ושותפה היא עמו בפעולתו לבנין הארץ ובהגשמת חלום התחיה. אין לי צל של ספק, שהאמינה אמונה שלמה, כי יום יבוא בו תיפגש עם בנה בארץ.

---

2 אדם וחוה, יצחק ורבקה, משה ושמואל, שלמה הישראלי, פרעה המצרי, ישו הנוצרי ומריה הקדושה, יהושע בן נון ורחב הזונה.

3 מה תאמרו על גב' פאיאנס והמחזור הגויי שלה, היא מתפללת לאל היהודי בגויית.

ועדת הקרן הקימת לישראל וועדת הביקורת בניסביז', לרגל עלייתו לא"י (1934) של מרדכי פאַיאַנס. יושבים (מימין): בנימין רוזובסקי, מאיר סלר־נימסקי, יוסף־דב סדובסקי, מרדכי פאַיאַנס, ברוך שמושקוביץ, ד"ר יעקב גינזבורג, בנימין יבלבסקי (יואלי).
עומדים (מימין): אברהם קצ'נובסקי (ניב), אריה סרגוביץ, בתיה ש"ץ, שלמה אבילביץ, חוה יבלבסקי, יעקב חדש, בתיה ברזין, ירחמיאל שקליאר, יוסף נון. (צילום: מ. פאַיאַנס).

קאָמיטעט און רעוויזיאָנס־קאָמיסיע פון קרן הקיימת לישראל אין ניעסוויזש — צום עולה זיין פון חבר מרדכי פאַיאַנס קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1934.

רגשות אלה הביעה אמי במכתביה היפים והלבביים שכתבה ברוסית צחה לבנה.

אך הגורל תיעתע בנו ובה, וסיכל רצונה והרס מאוויה. אם ה־1 בספטמבר 1939, בפרוץ מלחמת העולם השניה, היה רק כאות מבשר רעות, הרי ה־17 בו, עם פלישת הצבא האדום לעיירתנו מחק מליבה כליל האמונה שעתידים אנחנו אי־פעם לעלות לארץ־ישראל ולאחות את הקרע במשפחתנו.

ברגשות מעורבים קיבלה אמי את „אחיה" בני רוסיה, את ה־ Русские люди שלה, אותם אהבה ואל ארצם־ארצה התגעגעה כל השנים. רגע הרגשתי כאילו פרחה מחדש. דמתה לפרח הנפתח לרחבו ושולח גביעו אל מול שמש אביב, כאומר: הה מלאיני שמש, ואורך הנכסף הבי לי!

עברו חלפו הימים של התלהבות־הנפש והתרוממות הרוח, ובמקומם באו הימים האפורים ומלאי האכזבה. היא זכתה לראות שוב את אחיה ואחיותיה. והנה זקנים הם בנפשם ודוויים בהרג־שתם, פיהם מלא תהילה ל„גן העדן" הסובייטי, וליבם הושם על מסגר. ליבה נצבט בקירבה בראותה את היקרים לה והנה זרים הם עד לבלי הכר, כאילו אינם עצם מעצמה ובשר מבשרה. אף המשטר החדש איכזב, היא נשארה בגעגועיה לאותה רוסיה שהכירה בשחר ימיה. ניתוץ אמונה זו בנעלה שבמשטר הסובייטי ובאדם הרוסי החדש, היה שיברה הגדול בטרם תבוא הבשורה הנוראה ביותר: כי בנה השני, ילד טיפוחה והיחידי שנשאר לה, עתיד להילקח לצבא.

הבנה מלאה שרתה בינינו, כחברים היינו באותם ימים ולא כבן ואמו. אהבתי שיחותיה עמי והדרכתה הדריכתני כל הימים. אז הכרתי את גודל נפשה ורוחב ליבה, ולאשרי אין קץ, כי זיכני הגורל באם כזאת.

לא רבות שבעתי מקירבתה ומחסותה. הגורל המר לי שבעתיים. ביום סתיו גשום וקר נפרדתי מאמי, שהעתירה עלי נשיקות הרבה, וחיבקתני לליבה, ובכתה עלי הרבה בכה. הן עתה לוקחים ממנה את בנה השני, היוצא לשדות קרב ולקראת המוות.

— „רשעים! — קראה כשהיא מתייפחת — את בני יחידי שנותר לי גוזלים ממני, המעט להם Пушечное мясо שגם אותך יקחו ממני?" ניסיתי להרגיעה: הן לא לנצח תאכל חרב, ולמה לחשוב מחשבות אך נוגות. הן לצבא האדום אני הולך, ולכבוד גדול ייחשב לכל אזרח שהוא Советский боец זרים היו דברי לאם שאין נחמה לה הרי עתה בכתה עלי והתרפקה עלי בהזילה דמעות על שני בניה. היש ניחומים לאם שנלקחו ממנה כפיריה, אותם גידלה למשוש ליבה?

אבא אף דמעה לא הזיל. הכלה מקור דמעותיו, או נסתם מעיינו, או שמא במסתרים בכתה נפשו לבל אראהו בכך? כשניגשתי להיפרד מעליו, אף ידו לא הושיט לי לשלום, רק אמר: לך לך כבר, בני, ואלהים ינצרך וישמרך עד עולם! אין זאת, כי לא יכול היה לעמוד בפני. לו חיבקני ונישקני היה מעיין דמעותיו מתפרץ, והוא לא רצה כי אראנו בכך.

* בשר תותחים.
** לוחם סובייטי

במכתב הראשון שקיבלתי כתבה אמי: „גרישנקה היקר! אבא בוכה כל הימים, רק עתה אנו שנינו מרגישים מה גלמודים אנו, קל לבנים העוזבים הוריהם והרוח נושאת אותם לארץ רחוקה. לא כן לאבות, שגעגועיהם הולכים וגוברים. אם יש אלהים השומע בכייתנו והנעתר לתפילתנו, הוא ישמור אותך בשבילנו עד עולם״.

השמע האל הכל־יכול תפילתכם הזכה, הראה דמעתכם היו־קדת, אשר בזכותן קניתם חיי וחיי אחי. מדוע, אם כן, התעלם מתחינתכם והסתיר פניו מכם, והורידכם ביום מר ונמהר ביגון שאולה?

היש בפי הרחמן מענה?

גרשון גפן (פאיאנס).
הכפר הירוק, תשכ״ז—1967

☆

רבני ניסוויז׳ ואנשים מפורסמים, ילידי ניסוויז׳

הרב הגאון ר׳ יהושע רבינוביץ

אב״ד ניסביז׳ בשנות תרכ״ז—תרמ״ז. ר׳ יהושע נולד בשנת תקע״ט (1819) בעיירה שאט (פלך קובנה), לאביו הגאון ר׳ אליהו, שהיה רב העיירה. ר׳ אליהו נחשב כאחד הגאונים בליטא. ר׳ יהושע קיבל חינוכו התלמודי היסודי מפי אביו הגאון בסלובודקה (ליד קובנה), מקום רבנותו השלישית של אביו, שייסד שם ישיבה גדולה והרבה גדולי תורה ורבנים מפורסמים נמנו על תלמידיו בישיבה זו. חברו של ר׳ יהושע בתקופת סלובודקה, היה הרב הגאון ר׳ גרשון תנחום פוז־ניאק ממיר.

ר׳ יהושע היה גם יורשו הרוחני של אביו הנעלה בדרך לימודו, תכונותיו והתנהגותו בעניני הציבור. אביו היה גם הוא למדן מקורי, בקי וחריף בכל הספרות התלמודית, מתרחק מן הפלפול ותידושיו הצטיינו בבהירותם ובצמצומם הגדול. כהגאון ר׳ אליהו מווילנה, ציוה גם הוא ללמוד תנ״ך עם פירוש רש״י. בשיטתו ובדרך לימודו בנ״ל החזיק גם בנו ר׳ יהושע ונשאר נאמן לכך במשך כל ימי חייו.

ר׳ יהושע נשא אשה מבנות קלצק, מאחת המשפחות המיו־חסות והנכבדות שבעיירה זו. הוא משתלם בהוראה ובהלכה־למעשה אצל האב״ד הישיש ר׳ מאיר אייזנשטאדט בניסביז׳ הסמוכה והתפרנס נוסף לגדלו בתורה, גם כמומחה בהוראה וכבעל הכרעה הגיוני־תבונתי בפסוק־דיני כאחד הרבנים הוותי־קים שברחבי ליטא. בינתיים נתפנתה משרת רב אב״ד בקלצק (בשנת תרי״ז) והיה שם רב אב״ד עשרים שנה, בה קיבל פרסומו כרב־גאון ודיין מומחה בישראל. באותו זמן הופיע הספר „אילנא דחייא״ (שני חלקים) משל ידיד נעוריו, הגאון ר׳ גרשון תנחום הנ״ל.

ר׳ יהושע כתב למחבר הגאון מספר השגות על ספרו הלמדני הזה. כשהופיע בדפוס החלק השלישי מספר זה (בשנת תרכ״ה), השיב ר׳ גרשון תנחום על השגות חברו ר׳ יהושע. השגות אלו בממדי למדנות מופלגת עוררו תשומת לב מרובה בחוגי רבנן ותלמידיהם וזה שהכריע את הכף לטובת מועמדתו להתמנות כרב־אב״ד בניסביז׳, לאחר שהגאון הגדול ר׳ ראובן הלוי לוין עבר משם לקבל רבנות אמציסלאב. ר׳ יהושע, שנקרא במשך הזמן בפי כל ר׳ יהושעלה הניסביז׳אי, פעל בהצלחה כרב־אב״ד בעיר חשובה זו כעשרים שנה ומנו־חתו כבוד בניסביז׳ בשנת תרמ״ז (1887). על עוצם גדלותו של ר׳ יהושעלה בתורה ובפעליו המרובים במישור הרבני, קוראים אנו דברי ההערכה דלהלן במאסף הידוע „כנסת ישראל״ (של שאול פנחס רבינוביץ) במדור „שדה בוכים״: לזכר עולם יהיה האי גברא רבא הרב הגאון המפורסם מוהר״ר יהושע רבינוביץ אב״ד בעיר ניסביז׳ (פלך מינסק). הרב ר׳ יהושע הזה היה אחד מן המצויינים במידותיו התרומיות ובתכונת נפשו התמימה, בתורתו ובחכמתו.

הוא היה איש אשר רוחו בו והיה יכול להבין לרוחו של כל אחד ואחד. על חכמתו נתמנה לרב בעודו צעיר לימים וניהל העדות קלצ׳ק וניסביז׳ בכבוד ויעבוד בהן עבודת קודש עשרים שנה בכל אחת מהן. בכל ארבעים שנה האלה, לא פסק פומיה מגירסא, ויעש לו לילות כימים לתורת ה׳ ועבודתו. ויהי בקי בבבלי ובירושלמי וספרי הקבלה וכל ארבעת ספרי השולחן־ערוך היו שגורים כמעט על־פה. את משמרת הרבנות לא לקח לו לעטרה להתגדל בה ולא קרדום לחפור בה, כי אם מאשר הפצירו בו מאד ויקחוהו אחרי כבוד ויעמיסו עליו עבודת הקודש הזאת וניהל צאן מרעיתו. אחרי אשר הכירוהו לנאמן רוח, משכיל בכל דרכיו ונוח לבריות. גם נוצרים האמינו בו באמונה שלימה, כי כל משפטיו צדק ולא עשה עול במשפט ולא יפלה בין בני אמונתו לבין בני אמונה אחרת, ועל כן, דין ודברים כי היו בין יהודי ונוצרי, לא קרה בכל ימי שבתו על כס ההוראה, כי יגישו עצומותיהם לבתי־המשפט וימסרו תמיד את רובם ודינם בידו ויצאו ממנו שבעי רצון — חזיון לא נפרץ הוא בימים אלה.

המשורר העברי המפורסם יהודה לייב גורדון רשם את הנוסח על מצבת קברו של הרב ר׳ יהושע לב הטמון, בבית העלמין הניסביז׳אי, וזהו טופס הנוסח בכך:

יבוא הנה וינוח שלום על משכבו
הולך נכוחה ודובר אמת בלבו,
שוכני מרום כן הריעו לקראתך
עת בא יומך אבינו לשוב אל אבותיך,
בשמים רינה ובארץ בכי ואנקה,
הוי רבנו גאון עמו המורה לצדקה!
ארבעים שנה שופט בישראל היית
לעמך גם לבני נכר משפט עשית
יען ידעוך לדיין אמת נקי כפיים
האמינו בך ותקדש שם שמים,
ועתה כי לקחך האלקים יבך עמך באנחתו,
מרי גלה ממני מי יביא לי תמורתו.

(„האסף״ של נחום סוקולוב שנת תרמ״ט).

הספדים על הרב הגאון ר׳ יהושעלה רבינוביץ מובאים בספרי הדרוש להלן: „גינת אגוז״ להרב אליעזר זלמן גראי־ייבסקי מקלצק, המציין את הרב המנוח כאדם גדול בענקים. לא הניח בנים להיות ממלא־מקומו כי אם בנות... וחתניו המה מפורסמים מהם גבירים עצומים ומהם לומדים.

„שפת הים״, חלק שלישי (ווילנא תרמ״ט) להרב הגאון ר׳ יחיאל מיכל וולפזון אב״ד יאניטוק וקורא הוא עליו, הגאון ר׳ יהושע בן הגאון החסיד ר׳ אליהו מקאליש״. כמו כן צויין לשבח ולתהלה ולתפארת באחד מספריו של הרב התורני ר׳ משה שלמה זלמן זטורנסקי, יליד ניסביז׳ ותושב קלצק.

ר׳ יהושעלע, כדוגמת הרבנים־אבד״ים הקודמים בניסביז׳, היה קובע מקומו הקבוע לתורה ולתפילה בבית המדרש הגדול (הישן) שבעיר, פרט ליום אחד בראש השנה וכל נדרי שביום הכפורים, שמקומו היה בבית־הכנסת הגדול „הקר״ (לא היה בו חימום כלל והיה מוקדש רק לתפילה). על חשיבותו של בית המדרש הישן בניסביז׳, מספר לנו סופר מקומי ניסביז׳אי

מעל עמודי „המליץ" (שנת תר"ן, 1889, מס. 263) את הדברים דלהלן:

„בית המדרש הגדול בניסביז' נקרא גם בשם „בית המדרש הישן", לאשר הוא עתיק יומין, והוא ראש וראשון לכל בתי המדרשות בניסביז', כי מיום הווסדו לא פסקו ממנו תורה ותפילה. כי בו ישבו לפני ה' יומם ולילה אנשים אשר הקדישו כל ימיהם לתורה ולתעודה ולעבודת ה'. ובית מדרש זה הוא גם גבוה במעלה מבית־הכנסת, לאשר בו ישמע קול תורה ותפילה".

יש לציין, שלפני השריפות הגדולות, היתה בבית־המדרש הגדול הזה ספריה תורנית גדולה, בה נסתייעו אפילו רבנים מפורסמים מהסביבה לפסקי דינם, או חיבור ספריהם התורניים.

בבית ר' יהושע, לעת זקנתו, נתגדל הרב הגאון ר' יחיאל מיכל טיקוצינסקי — לעתיד מנהל ראשי של תלמוד תורה וישיבה עץ חיים בירושלים.

הרב בורגאנסקי אהרן

נולד בטשרנוביל (פלך קיוב) ט"ו בשבט תרמ"ה, לאביו ר' חנינא שו"ב העיירה. למד תורה אצל אביו, ביחד עם בני האדמו"ר לבית טברסקי, שבעיירה החסידית המפורסמת הזאת. בגיל בר־מצוה נסע לצ'רקאסי ללמוד בישיבה המקומית ומשם עבר לסלובודקה, לישיבת כנסת „בית יצחק", למד שם אצל הר"ם המפורסם ר' חיים רבינוביץ' (הידוע בשם ריחיים), שמשיטת לימוד התבונתית־חקירתית הושפע ביותר והיה מרבה להזכירו ביראת הכבוד ורוממות. הסתופף גם בצלו של הגאון ר' ברוך דוב לייבוביץ, שמילא מקומו את ריחיים הנ"ל כר"ם ראשון בישיבה המפורסמת הנ"ל, לאחר שעבר להיות ר"ם בישיבת טלז המפורסמת. מסלובודקה עבר ר' אהרן לנובהרדוק, הסתופף בצלו של הגאון ר' יחיאל מיכל אפשטיין, האב"ד דמתא, בעל „ערוך השולחן" על חלקי השלחן ערוך, נסמך על ידו להוראה ונהיה למקורבו ומבאי ביתו הקבועים ועזר לרב גאון פוסקי ישיש זה, בכתיבת „תשובות" לרבנים הפונים אליו מקרוב ומרחוק בעניני הוראה חמורים ומסובכים.

ר' אהרן בורגאנסקי נשא לאשה את בתו של ר' צבי איז־רעאליס, מלמדני ונכבדי בניסביז', ויעורר עם בואו לעיירה חשובה זו, תשומת לבם והוקרתם של כל חוגי העיירה. הוצעו לו אז, בהיותו סמוך על שולחן חותנו, כמה משרות רבניות חשר־בות, אך העדיף להשאר בקרבת בית חותנו ולקבל הרבנות בקוזימיר, הפרבר הניסביז'אי. רק לאחר מלחמת העולם הרא־שונה, עבר להיות רב בעיירה השכינה סנוב ופעל שם בתור מנהיג דתי, עד עיצומה של השואה. הוא ניספה יחד עם בני קהילתו ב־ל' מנחם אב תש"ב 1942).

אהרן בורגאנסקי היה מקובל על כל חלקי הציבור כלמדן מובהק ודרשן נאה. עסק בצרכי ציבור במסירות וביחוד התבלט בימי החירום, כשעברה עיירתו מידי הרוסים לרשות הפולנים ויהודים היו נתונים בסכנה. אז ייצג את הקהילה בפני שלטונות הכיבוש ופעל בהגשת עזרה לנפגעים ובהתרת עגונות מידי בעליהן, שניספו בשנות המלחמה העולמית. הרב בורגאנסקי היה אוהב ציון וחבר מסור לתנועת המזרחי. בדרשותיו הטיף לעליה לארץ־ישראל והוא עצמו שאף לעלות ארצה. תמך במיטב יכולתו בשיגשוגו של „החלוץ המזרחי" בפולין ודאג להתקדמותו החמ־רית והרוחנית, עורר לפעולה בשביל הקרנות הלאומיות וממש־כורתו הצנועה פרש באופן של קבע לקרן הקיימת לישראל וקרן היסוד. בגלל צדקותו ותמימות דרכו היה מקובל גם על החוגים ה„אגודאים" שבישיבת קלצק הסמוכה.

הרב ירחמיאל יצחק צבי בורגמאן

רב אב"ד ניסביז' (בשנות תרפ"ח—תרצ"ב).

נתחנך בנעוריו בביתו של הגאון ר' חיים הלוי סולובייצ'יק בעיר מולדתו בריסק־דליטא, שם נולד בשנת תרמ"א. היה אמון על דרך לימודיו של הגאון המפורסם הנ"ל שייצר את „דרך ההבנה" בישיבת ליטא המפורסמות. למד אחר כך זמן מסויים בישיבת סלובודקה והתפרסם כאחד מטובי הלמדנים. נשא לאשה את בתו של הרב־הגאון ר' יצחק ליפמאן שרשבסקי, רבה של ניסביז'.

היה בא לפרקים לעיירה השכנה מיר ונשא־ונותן בדברי תורה עם הגאון ר' אליהו ברוך האב"ד ור"ם דמתא ועם טובי הבחורים שבישיבה זו, שכמה מהם נהיו אחר כך לאישי תורה מפורסמים. לאחר פטירת חותנו, הרב הנ"ל (בשנת תרס"ח), נתמנה להיות ממלא־מקומו ברבנות ניסביז' והוא רק בן כ"ה שנים. הרב בורגמאן היה ציוני מסור ונאמן לתנועה זו כל ימי חייו, אם כי קיבל על כך דברי תוכחה ממורו ורבו הגאון ריחיים הלוי. היה דורש בציבור לטובת הציונות ו„המזרחי", פעל והפעיל רבנים אחרים לטובת הקרנות הלאומיות, ואם כי בסביבתו פעלו שני הגאונים המפורסמים: ר' צבי הירש קמאי אב"ד ור"ם מיר ור' אהרן קוטלר ר"ם ומנהל ראשי דישיבת קלצק, שעמדו מנגד ה„מזרחי", החזיק בריש גלי דעתו התקיפה והחיובית לציונות המדינית ויהי למופת בכך בחוגי הרבנים שבכל הסביבה. הרב בורגמאן השתתף בקובצי תורה רבניים, ביניהם בירחון „שערי ציון", שהופיע בירושלים בעריכתם של ר' שלמה בלאזר ור' יצחק זאסלאנסקי, וכן במאסף התורני־מדעי „בית המדרש החדש" שעורכו היה הסופר והבלשן העברי הידוע ר' אברהם מרדכי פיורקה בגראייבה.

הרב בורגמן נפטר י"ד בכסלו תרצ"ב והוא רק בן חמישים ואחת. ספדו לו בעיירות הסביבה וכן הובאה ידיעה מיוחדת על כך בעתונות היהודית בפולין שבימים ההם, ב„שערי ציון" ובפריודיקה העברית והיידית שבאמריקה.

הרב בורגמאן השיא בחייו את גיסתו להרב ר' אייזיק רבי־נוביץ. מבחירי ישיבת קלצק ויהי ממלא מקום ברבנות ניסביז'. רק זמן קצר שימש ר' יעקב רבינוביץ כאב"ד קהילת ניסביז'. הוא נספה בשואה יחד עם בני עדתו בט' בחשון תש"ב.

הרב הגאון ר' יצחק אליעזר ליפמאן שרשבסקי — אב"ד ניסביז'

(תרמ"ט—תרס"ח).

הרב הגאון הנ"ל ידוע בשם ר' ליפעלע ניסביז'ר, על שם מקום רבנותו האחרונה. נולד בווילנה בשנת תקצ"ה (בערך), מוצאו ממשפחה רבנית מיוחסת, מיוצאי חלציו של הגאון ר' שמואל אב"ד אחרון בווילנה. למד בישיבות בווילנה וזכה לשמוע שם תורה מפי הגאונים ר' ישראל סלנטר ור' מרדכי מלצר (אח"כ אב"ד קאלבריה ולדיה ושם מנוחתו כבוד).

בשנות תרכ"ד—תרכ"ט רב בסיליצניק הגדולה, תרכ"ט—תרמ"ט — רב בזיוסלי, פלך ווילנה, לאחר שהאב"ד שלה, הגאון ר' יצחק מאיר רבינוביץ, הידוע בשם „העלוי מקרעווי" (עיירת מולדתו), עבר להיות רב — אב"ד בסלובודקה — קובנה. בניסביז' היה ר' ליפעלע רב אב"ד תשע עשרה שנה ופה מנוחתו כבוד בשנת תרס"ח.

על האב"ד שרשבסקי מוסר לנו שלמה דמשק, שעוד הספיק להכירו בילדותו פנים אל פנים, את הדברים דלהלן:

הרב הזקן אליעזר ליפמן שרשבסקי היה בעל חזקה לתפילת נעילה וקולו דק ונעים. בשמחת תורה הראה כוחו בנגינה — שניגונו היה ידוע ומושר בפי כל, ואף התינוקות בלכתם אל החדר ובשובם היו שרים אתו.

על פטירתו של הרב שרשבסקי מוסר לנו הסופר הנ"ל:

„הספידו הרב דקאפוליה שהיה אז בן נ"ה. בעצם כוח דיבורו — דרשן נפלא היה, פה מפיק מרגליות, רושם עז עשה הספדו שהרעיש והרעיד לב קטון וגדול וכל בני העיר, גברים, נשים

וטף, געו בבכיה מרה ונוראה. בכיה איומה זו זיעזעה אותי כולי ונתקעה בזכרוני והיא שמורה אצלי לנצח".

הרב המספיד שמו היה קראווצ'ינסקי מגריביה, אחר כך אב"ד במארימפול שבליטא. בנו הוא הרב הדרשן ר' זאב גולד, ממנהיגי תנועת „המזרחי".

הרב אליהו אינזלבוך

מראשי הציונות הדתית, רב מפורסם בארצות־הברית.

נולד בניסביז', א' שבועות תרכ"ו, לאביו ר' אהרן. היה תלמיד הישיבה המקומית בעיירת מולדתו. בגיל י"ג רכש לו, כבר בקיאות עצומה בחלק גדול שבמסכתות הש"ס. למד אח"כ בישיבת מיר הגדולה בוולוז'ין, בעיירת הפרושים — איישישוק, ואף בבריסק דליטא, בחסותו של הגאון ן' יוסף דוב סולובייצ'יק, אב"ד העיר. בגיל כ"ד הוסמך לרבנות. בשנת תרנ"א התחתן עם בת אחד העשירים ר' זבולון זיסקוביץ באושמיינה, בעיירה מחוזית בפלך ווילנה, שהיה גם מופלג בתורה ורחום ומוקיר רבנן. באושמיינה שקד מספר שנים באהלה של תורה והיה מגיד שיעור בחברת הש"ס שבעיירה, אשר ריכזה מסביב לה לומדים מופלגים.

נהיה אחר כך לסוחר והחזיק חנות ברזל בעיירת חותנו וקבע עתים לתורה. כשהורע מצבו החמרי, נהיה בשנת תרס"ו מטעם הגאון ר' אליעזר גורדון לשליח ישיבת טלז בארצות־הברית. עבר אחר כך להיות רב בארץ חדשה זו, נבחר להיות רב בעיר סקנטרי שבמדינת ניו־יורק ומשם — לרב בבית־המדרש הגדול בברוקלין, שליד ניו־יורק רבתי. ר' אליהו אינזלבוך היה רב לדוגמה ולתפארת ונשא ביד רמה איצטלת מנהיג דתי בישראל. הצטיין כרב נעלה, עסקן גדול בצרכי ציבור, מצויין במידותיו התרומיות, מעודד ומקרב לבבות מרוחקים לתורה ולתעודה. תפס מקום נכבד בעולם הרבנות ובחוגי העסקנות הציבורית. נהיה לחבר בהנהלת הקונגרס היהודי וחבר ההנהגה של אגודת רבנים החרדים דארצות הברית וקנאדה.

ר' אליהו אינזלבוך נהיה דבק עוד באברכיותו בתנועת חיבת ציון. היה עוד בניסביז' פעיל בשטח זה והתחלתו בכך, בלמדו עוד באיישישוק, שנשבע אמונים לעבוד לטובת חיבה ציון ואח"כ בתנועה הציונית המדינית. בפגישה מיוחדת עם מרן הגאון הצדיק ר' ישראל מאיר הכהן באיישישוק זו, הסמוכה לראדין, הדגיש צעיר זה חשיבותה של תנועת חיבת ציון ושהוא רואה בזה עוגן הצלה ליהודים וליהדות בעתיד הקרוב.

בשנת תרנ"ג נתמנה כמורשה הוועד האודיסאי בחברת חובבי ציון באושמיינה. עם יסוד „המזרחי" בווילנה בשנת תרס"ב, היה ממכיני ועידה זו והשתתף בה באופן פעיל, כן השתתף בכנס הציוני הראשון שהתקיים באותה שנה במינסק. עם בואו לאמריקה, הקדיש הרב אינזלבוך מאמצים גדולים לפעולה ציונית.

עם בואו של הרב מאיר ברלין בראשונה לארצות־הברית, הושיט לו הרב אינזלבוך מלוא עזרתו בארגון הסתדרות „המז־רחי" באמריקה ונעשה אף הוא לאחד ממנהיגיה הרוחניים. תקופת זמן מסויימת שימש סגן נשיא „המזרחי" בארצות הברית (תרפ"ו—תר"ץ) ושנים רבות חבר הוועד הראשי וחבר בית דין הכבוד של תנועת „המזרחי" העולמית. היה ציר למספר קונגרסים ציוניים וחבר הקונגרס היהודי האמריקני.

הפעיל את וועד הרבנים בברוקלין ועמד בראשו, יחד עם זה הפעיל את הקהל החרדי במקום רבנותו לעדה קהילתית מסו־דרת. שאף תמיד להקמת חזית דתית אחת של „המזרחי" ו„אגודת ישראל" ונשלח פעם מטעם אגודת הרבנים שבארצות־הברית כחבר משלחת ל„כנסיה הגדולה (הראשונה) שהתקיימה בווילנה, בשנת תרפ"ג, לשם יסוד חזית משותפת כזאת — אולם מפני כמה נימוקים לא יצא לצערו הגדול דבר זה לפועל. הרב אליהו אינזלבוך פירסם מאמרים בעתונות „המזרחי" באמריקה ובארץ־ישראל. כמה מתשובותיו בעניני הלכה ומדבריו על „המזרחי" נדפסו בספר „פרחי אהרן" (שני חלקים ניו־יורק תשי"ד). לחתנו הרב הגאון ר' אהרן דוד בוראק ר"ם בישיבת ר' יצחק אלחנן בניו־יורק (חניך ישיבת טלז) ומראשי תנועת „המזרחי" באמריקה.

הרב אליהו אינזלבוך היה מראשוני הרבנים באמריקה שביקר בארץ־ישראל וזה עוד בשנת תרפ"ז. בשנת תרצ"א השתקע כבר לחלוטין בארץ ישראל. התיישב בחיפה ונתמנה תיכף להיות רב בבית הכנסת אליהו הנביא בשכונת „אחוזה", שלא על מנת לקבל פרס ושימש שם ברבנות זו עד יום פטי־רתו ב־ט"ו בתמוז תרצ"ו. חדשים מספר לפני פטירתו פירסם מאמר גדול על „המזרחי והשיגיר" (אידיש) בקובץ יובל הכ"ה של הסתדרות „המזרחי" באמריקה (ניו־יורק תרצ"ו). בעל חשי־בות מרובה מכמה בחינות הוא גם מאמרו „דברי שלום ואמת" ב„ההד" (אדר תרצ"ה), בו הוא מוסר על פולמוסו בצעי־רותו עם מרן החפץ חיים על דבר רעיון ישוב ארץ־ישראל ותנועת חיבת ציון, ששני הגאונים ר' שמואל מוהילבר ור' מרדכי עליאשברג היו מראשיה הפעילים בכך.

הרב הגאון ר' לייב סטולבצר

הרב הגאון ר' לייב סטולבצר היה רב בניסביז'. תקופת זמן כהונתו בניסביז' לא ידועה לנו. המקור היחידי לכך הם דברי רב הגאון ר' אליהו פיינשטיין, אב"ד פרוזין ויליד סלוצקה, לפי דברי מקורביו: ר' אליהו פרוזנר הנ"ל היה בן ר' אהרן הלוי אב"ד סטארובין (מחוז בוברויסק, פלך מינסק), נכד הגאון החסיד ר' לייב סטולבצר, רב ניסביז' ובן נכד להגאון וגביר נפתלי הירץ חריף (לבית הרכבי).

ואולי יש לזהות את ר' נפתלי הירץ חריף זה עם הרב הגאון ר' נפתלי הירץ, אב"ד ניסביז', המובא להלן:

הגאון ר' נפתלי הירץ

הספר „אמרי רצון" (ווילנא, תר"ס) להרב הגאון ר' מרדכי רבינוביץ, אב"ד דואשילישוק, סופוצקין וואשילקוב, מכיל ארבעים דרשות. הר' דרוש כ"ט הוא בשם „אבי אהובי זקני הגאון מו"ה נפתלי הערץ זצ"ל האבד"ק ניסביז'".

פרטים תולדתיים על רב גאון ניסביז'אי זה — אין לנו. כנראה שהוא היה אב"ד בניסביז' בסמוך לזמנו של הרב הצדיק ר' מאיר אייזנשטאדט, כי הרי אחרי הרב מאיר יש לנו כבר רשימה של רבנים בניסביז' רצופה בזה אחרי זה.

ניתן להאמר, שהרב ר' נפתלי הירץ הנ"ל היה אב"ד בניס־ביז' אחרי ר' מאיר הנ"ל, שנפטר בשנת תקצ"ט והיה לפני זה רב אב"ד בקהילה זו, עד לפני בואו של הגאון ר' יצחק אלחנן בשנת תר"ו לכאן.

הרב ר' מרדכי אליהו רבינוביץ', נכדו של הרב ר' נפתלי הירץ, האב"ד דניסביז', קיבל סמיכה לרבנות על ידי הרב הגאון ר' יהושעלע בעת היות עדיין הרב הנ"ל רב אב"ד בקלצק הסמוכה. היה מוסמך גם מהגאון הגדול ר' ראובן הלוי אב"ד דווינסק — רב ניסביז' מלפני כן.

הרב ר' צבי הירש אב"ד ניסביז'

שם זה מובא בספר כלילת יופי (חלק א' דף ס"ו) להרב הגאון ר' נתן דמביצר מו"צ בקראקא. הרב המחבר הנ"ל ידע גם את זה, שר' צבי הירש חריף הניסביז'אי היה בנו של הרב ר' שלום, אב"ד קאמין־קאשירסקי, הסמוכה לבריסק דליטה (למעשה, מחוז קובל, פלך ווהלין).

הגאון ר׳ ראובן הלוי לוין

את שמה של ניסביז׳ התורנית־קהילתית פירסם גם רבה, ר׳ ראובן הלוי לוין, שהיה נחשב כגאון הדור בתקופת זמנו וידוע הוא בעולם התורה בשם ר׳ ראובהלה דווינסקער, על שם עיר רבנותו האחרונה — דווינסק, ולפני כן רב—אב״ד באמ־ציסלאב, עיר־מחוזית בפלך מוהילוב.

לפני ניסביז׳ היה רב אב״ד בקהילות איליה, לבדובה ואיוועניץ. ר׳ ראובן הלוי היה אבטוריטה רבנית ראשונה במעלה. נודע היה כתקיף הוראה, כדוגמת מורו ורבו הגאון ר׳ אריה לייב שפירא, ששימש לפניו בסמורגון (עיר רבנותו לפני קלבארי, קובנה), ואף מבקר גדול על ספרי האחרונים.

נודע היה ר׳ ראובן כעמקן גדול בלימודו, ואם כי לא חיבר בחייו שום ספר, פרט לכמה מחידושי תורה שלו בספרי מחברים תורניים אחרים, הרי עם כל זה חרדו לקראתו כל גדולי דורו המפורסמים ויחשיבוהו בהרבה.

ר׳ ראובן הלוי היה מתגעגע תמיד על ניסביז׳, עיר רבנותו השקטה מלפני כן. היה מתכתב עם מספר אנשיה וכשרב־אברך היה בא משם אליו בכדי להיות מוסמך על ידו, היה מקבלו בעין יפה ונהנה ממנו בעצה ותושיה ואף בהמלצה חמה בנדון סידורו כרב אב״ד באחת העיירות.

כדוגמה אחת מני רבות בכך: ביקר אצלו פעם האברך התלמודי ר׳ דוב־בר הורביץ, שהיה סמוך מספר שנים ליד חותנו (מבית מלבסקי) ובנתנו לו סמיכת חכמים, כותב הוא עליו: „שאני מכיר האי גברא יקירא, הרב הגדול החריף ובקי... כי הוא רב מובהק בש״ס ופוסקים בשכל ישר וגם ירא אלקים באמת״. אותו הדבר התעניין במחברים תורניים שמוצאם היו מניסביז׳ וכשהיו באים אליו לשם הסכמה או עידוד רוחני וחמרי — היה משתדל למלא דבר זה בכל אפשריותו.

ר׳ ראובן הלוי עודד במיוחד את היהודי הניסביז׳אי המופלג, ר׳ משה קריינס, בן ר׳ נחמן קריינס, שהכיר את הצעיר ר׳ משה הזה בהיותו אב״ד בניסביז׳ והתכתב עמו אחר כך, בהיות כבר האברך הזה תושב ווילנה ויושב באהל התורה בקלויז הגר״א, תורתו — אומנתו (אשתו היתה בת נכדת הגאון ר׳ יוסף דוד שחור אב״ד ור״ם מיר), ופרנסתו-על חשבון הלמדן החכם התלמודי הגביר ר׳ מתתיהו שטראשון, פרנס ירושלים דליטא. ר׳ משה מוזכר אצל הגאון ר׳ ראובן בשני ספריו המפורסמים „אהל משה״ (ווילנא תר״מ) ו„נחל משה״ (ווילנה תרמ״ו). תודות להמלצתו המיוחדת של ר׳ ראובן הלוי, נתקבל ר׳ משה קריינס להיות מו״צ בווילנה (בשנת תרמ״ה).

ר׳ משה נפטר בשנת תרנ״ג (שהוא רק בן חמישים).

ר׳ ראובן הלוי החשיב הרבה את הניסביז׳אי הזה, ר׳ משה קריינס, ומתואר הוא ממנו כ„גאון״ מבין האברכים הלמ־דנים ילודי ניסביז׳, שהגאון ר׳ ראובן הלוי עודדם בהרבה.

כשנפטר הגאון ר׳ ראובן הלוי, התחממו עליו בהספדיהם גדולי הדרשנים המספידים. הרב הגאון ר׳ יחיאל מיכל וולפזון, אב״ד ואנישוך שבליטא, בהספדו המיוחד שנשא עליו, מובא בספרו החשוב „שפת הים״ (ווילנה תרמ״ט) מתאר הוא את הרב המנוח כ„גאון גדול״ ומביע את צערו בכך שעם פטירתו של ר׳ ראובן: „מי יפרק הוויות, מי יברר הלכות מש״ס ותו־ספות, או ננוס לעזרה, כאשר יסתפק לנו איזה דבר, כי הגאון הנזכר היה מברר כל דבר מש״ס ותוספות״.

הגאון ר׳ ראובן הלוי, כתלמידו של הגאון המבקר ר׳ מנשה מאיליה, לא היה קנאי קיצוני נגד ההשכלה. הוא ראה מן החיוב בהקניית שפת המדינה ודברי מדע שמושיים לדור הצעיר, אם כי לא סבל, כמובן, את המגמה הרוסיפיקאטורית של השלטון הצארי ברוסיה.

אחד הכתבים המשכילים ב„המליץ״, בדברו על תנועת ההש־כלה ויסוד בית־ספר רוסי יהודי בניסביז׳ עוד בשנת 1864, דבר שהעלה את חמתם של מנהיגי הקהילה שיצאו בתגובה חריפה נגד כל זה — מביא בקשר לכך חוות דעת הגאון ר׳ ראובן הלוי, שהיה אז אב״ד ניסביז׳, המחייב פתיחת בית ספר לילדי ישראל בניסביז׳ אשר יכשירם להיות אזרחים מועילים וחברים נאמנים ויקרים לחיי החברה לארץ מולדתנו, בתנאי שישגיחו עליו ועל מפעליו, שהמורה לא ילמד דברים המתנגדים לדעת החרדים.

ייתכן, שדבר זה המוסב על הגאון ר׳ ראובן הלוי, הוא לאו דוקא מדוייק ויש לנקוט בזהירות על דבריו בענין זה. מו״ל „המליץ״ בעצמו, צדרבוים, כותב בשולי מכתב זה „שאין אחריות דבריו (של הכותב הנ״ל) עלינו כלל וכלל״. אולם זה ברור לנו, כפי עדות זקני הדור הקודם. שהוא חייב בהרבה עצם לימוד שפת המדינה עברית ושאר דברים בסיסיים לדור הצעיר והחזיק אפילו באמציסלאב ובדווינסק מורה שעורים לבני ביתו, לרכוש להם השכלה כללית בסיסית.

על שאלת יהודי אחד להגאון ר׳ ראובן הלוי, בנדון חיבת ציון: „מדוע התחילו לעסוק במצווה זו רק האנשים שאינם עוסקים כל כך בתורה ובמצוות וגם אינם יראים וחרדים כל כך; ואם מצוות ישוב ארץ־ישראל גדולה מאד, ראוי היה ביותר שהרבנים הגדולים ויראי ה׳ לעסוק בזה? — על זה היתה תשובת הגאון ראובן הלוי, כי ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא.

הרב לוין מסיים את דבריו בנזכר לעיל: „כי מרגלא היה בפיו הקדוש (של אביו הגאון) שאם היו מסכימים לענין הזה כל חכמי ישראל בלב אחד, אולי היה צומחת מזה ישועה לכל״.

הרב ר׳ יצחק ב״ר מאיר אשכנזי איזנשטדט

ר׳ יצחק היה חתנו של הגאון ר׳ צבי הירש אשכנזי (בעל „החכם צבי״), אב״ד לבוב. ולפני זה — גיסו (אחי אשתו) של הגאון ר׳ יעקב יעבץ (עמדן), תושב אלטונה, בעל המחבר שו״ת „שאילת יעבץ״ ועוד.

ר׳ יצחק היה אב״ד ניסביז׳ בימי חרפו וב„שו״ת ר׳ חיים הכהן חלק אבן העזר (סימן ס״ט) להגאון ר׳ חיים הכהן רפו־פורט, אב״ד לבוב, מובאה שאלה מר׳ יצחק האב״ד בניסביז׳ להגאון הנ״ל מתקופת היותו עוד אב״ד סלוצק (לפני לבוב), הסמוכה לעיר רבנותו זו. השאלה היתה ניסביז׳אית מובהקת האם רשאים מבחינת ההלכה לסדר גטין בעיר זו.

הגר״ח הכהן השיב לו על סמך מקורות תלמודיים נאמנים, דבשעת הדחק רשאי הוא לעשות כך, אך בתנאי שיקבל הסכמה למעשהו זה מאת האב״ד דקהילת מיר, הלא הוא הרב הגאון ר׳ משה (דודו של הרב הניסביז׳אי השואל, שהיה אחיו של הגאון מאיר אייזנשטאדט בעל שו״ת „פנים מאירות״). ר׳ יצחק עבר אחר כך להיות רב אב״ד בביאלה (פודליאסק) וסלובאטיץ הסמוכה, אלה שתי קהילות סמוכות זו לזו השתייכו אז לגליל בריסק דליטה ושתיהן כניסביז׳ היו אף הן בבעלותה של משפחת ראדז׳יביל הידועה, שניסביז׳ עיר הבירה שלה היתה.

שמו של ר׳ יצחק נזכר במחלוקת הגדולה שפרצה אז בין גיסו הג״ר יעקב עמדן הנ״ל והגאון ר׳ יהונתן אייבשיץ אב״ד אלטונה־המבורג, ובספרות זו שמו נזכר מספר פעמים בגרמניה.

ראש הלוחמים בפולין נגד הפראנקיסטים היה הגאון ר׳ חיים הכהן רפופורט, שעמד אפילו בראש הויכוח עמהם, לפי צו המל־כות בעיר רבנותו לבוב(בשנות תקט״ז—תקי״ח) והלוחם העיקרי בחוץ לארץ, שוב פעם הרבי יעקב עמדן בסיוע מחותנו ר׳ ברוך יוון הנ״ל (בנו ר׳ אלעזר היה חתנו של ר׳ יעקב עמדן). אכן, היה מעודה במלחמה זו הרב יצחק (הרב הניסביז׳אי דמלפני כן) ובשני מכתביו אליו לאלטונה בתקט״ו ובתקט״ז אנו רואים אותו כתמים דעה עם גיסו זה במאבקיו בנזכר לעיל.

ר׳ יצחק אב״ד ניסביז׳ היה מחותנו של הרב הגאון ר׳ מרדכי אב״ד ליטא. ניתן להאמר, שר׳ יצחק הכין את הגאון ר׳

יהונתן מצעירותם בזמן שהשניים למדו יחד בישיבה באייזנשטדט אצל האב"ד ור"ם דמתא אביו של הראשון — הוא הוא הגאון ר' מאיר בעל הפנים המאירות. גיסו השני של הרב ר' יצחק הניסביז'אי היה הרב הגאון ר' אריה לוי, באב"ד אמסטרדאם, שאף הוא היה חתנו של הגאון בעל החכם צבי.

ר' יהודה, אחיו של ר' יצחק הנזכר לעיל. מילא את מקומו ברבנות ניסביז' לאחר שר' יצחק עבר להיות רב בגליל בריסק לביאלה (פודליאסקה) וסלובאטיץ. ר' יהודה עבר אף הוא לגור אחר כך בביאלה והרחיק נדוד אף לערי ישראל שבאוסטריה וגרמניה.

בשנת תקכ"ו הדפיס ר' יהודה ספר אביו הגאון ר' מאיר בשם „אור הגנוז" המכיל חידושים על מסכת כתובות ועל הלכות יין נסך. הוא הדפיס ספר זה בדפוס העברי בפיורדה שב־בוואריה הגרמנית. ר' יהודה עבר לצורך מימון הדפסה זו בקהילות ישראל ידועות שבפולין ומחוצה לה, וזה אחרי פרעות שעברו על יהודי ביאלה פודליאסקה בשנת תקס"ד על ידי גייסות פולין כפי שהוא בעצמו מתאר לנו את זה בהק' המיוחדת לספר זה.

מהמסמכים על הספר אנו רואים את שלשת הגאונים ר' יוסף שטיינהארט אב"ד פיורדה, ר' מאיר ברבי אב"ד פרסבורג, ור' יחזקאל לנדא, אב"ד פראג, שהתוודע להם אישית בהיותו שוהה שם במסגרת מסעו בחוץ־לארץ ומתואר הוא מהם כתורני הרבני המופלג כמוהרר יהודה נר"ו מביאליי".

כפי הנראה, נשתקע כבר ר' יהודה באחת מקהילות ישראל שבאשכנז מבלי לחזור כבר לפולין — ליטא וממלא־מקומו ברב־נות ביאלה — סלובאטיטש היה האח השלישי שלו הרב הגאון ר' שבתי, אשר לפני כן היה אב"ד בשרשובי (מחוז פרוז'ן), הסמוכה לבריסק דליטה.

הרב ר' קלונימוס קלמן לוין

הרב ר' קלונימוס קלמן לוין — מורה צדק בדולינסק, בנו של הגאון ר' ראובן הלוי לוין האב"ד דניסביז' לפנים שגדל וחונך בניסביז' כתב חוות דעת על השאלה: „האם ישוב א"י רשות או מצווה".

„לאשר שאלוני אגודת דורשי ציון וחובבים לחוות דעתי על דבר הענין של ישוב ארץ־ישראל, אם יש בזה משום רשות או משום מצוה — מצוה דאורייתא או מדרבנן או יש בזה משום שבות, היינו להשבית אותם מעבודתם, לפי שבזה הם מבטלים את העם מעסקיהם. בעניני מצוה ועניני רשות, וגם יש בזה עוד חששות שונות".

מביע הוא את חוות דעתו החיובית על כך באופן גלוי וברור בתוכן דבריו המובאים הלאה: גם אני „מדורשי ציון וחובבי ציון" אני ולא במחשבה לדבור בלבד, אלא גם במעשה. כאשר יעודון העוסקים בדבר הזה, ויתן ה' ונזכה לראות את אחינו עוסקים בעבודת אדמת הקודש ובמצוות התלויות בחובת קרקע, ונראה ונזכה לקיים את הכתוב בו „כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו במהרה בימינו אמן סלה".

בנוגע להשרידים שיש להם מוח בקדקדם ויש להם התפע־לות מענין הזה ואומרים שהנס הוא עטוף במעטה הטבע ואין בעל הנס מכיר בנסו, מאנשים כאלה בודאי לא יצא חס ושלום קלקול, וחסד ה' הוא על יראו ואדרבה לדעתנו החששא דמיון בעלמא הפורח באויר, ואף לפי דבריהם שחוששין בזה, אטו יכולים אנחנו לבטל מצוה רבה כזו מפני איזה דמיון וחששא? הלא אף באילן וקמה יש לדקדק משום ישוב ארץ, כמו שמבואר בשולחן ערוך יורה דעה קנ"א ס"ז. וכפי שהובא במגן אברהם שולחן ערוך אורח חיים סי צ"ו סי"א ועוד...

המבקש את אחינו בני ישראל להתחזק בדבר הזה — קלו־נימוס קלמן בהגאון ר' ראובן הלוי (לעווין) זצ"ל, מר"צ דפה דענאבטורק.

הרב ר' מאיר אייזנשטאדט

היה מבני בניו של הגאון ר' מאיר אב"ד אייזנשטאדט (אוסטריה), בעל שאלות ותשובות „פנים־מאירות" (נפטר בשנת תפ"ד—1724), שמוצאו היה מליטא. הרב ר' מאיר המשיך מסורת אבות, שכיהנו פאר כרבני — אב"ד בניסביז' (וכן בקלצק הסמוכה). ר' מאיר בן ר' משה הסתופף כל ימיו באהלה של תורה בבית־המדרש הישן המקומי שבעיירת מולדת אביו והיה עסוק כל ימיו בתורה ובעבודת השם. ידוע היה במקום ובסביבה כאיש צדיק מתנהג בקדושה ובטהרה. צדקתו וחסידותו האפילה במידת מה על למדנותו הגדולה, אולם למעשה היה ידוע גם כלמדן מובהק, בעל הוראה מומחה. לדבריו היו נשמעים בכל בסביבה הקרובה והרחוקה והתחשבו עמו בעניני הוראה מסובכים אף גדולי הדור המפורסמים בליטא ורוסיה הלבנה. היה בא לפעמים למיר ולנובהרדוק, הסמוכות לניסביז', לפי הזמנת שני הגאונים המפורסמים שכהנו פאר כרבני שתי קהילות ותיקות אלו, בראשונה הגאון ר' יוסף דוד (היה גם בקירבה משפחתית עמו, היות ומצד אמו נחשב היה אף הוא הג"ר דוד כנצר ממשפחת אייזנשטאדט המיוחסת הנ"ל) ובשניה הגאון ר' דוד ב"ר משה זה, שהתפרסם אחר כך בחבורו המפורסם „קליא מסכת" (שו"ת דרשות והספדים על גדולי הדור שנסתלקו בדור ההוא).

גדולי המחברים שבזמן ההוא מצאו ענין רב בהסכמותיו של ר' מאיר הניסביז'אי.

ר' מאיר חתום כאב בית דין דניסביז' בשנת תקצ"ד (1834) על הספר „עטרת צבי" (המכיל פירוש על רש"י שעל התורה) לה"ר ישראל יעקב בן צבי הירש ממיר (אחר כך תושב ווילנה. הסכמתו זו היא בתוך הסכמות אחרות שבהן מופיעים רבנים גאונים, מפורסמי ליטא התלמודית שבימים ההם, כגון: ר' אב־רהם אבלי פאסוואליער, ראש בית דין בווילנה. ר' יוסף דוד אב"ד מיר, ר' דוד ב"ר משה אב"ד נובהרדוק (מחבר שו"ת „גלוא מסכת"), ר' בנימין ב"ר יהודה לייב פיסקין, אב"ד וואל־קוויסק (אחר כך אב"ד לומז'ה) ועוד מפורסמים אחרים.

הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור

(תקע"ז—תרנ"ו — 1817—1896).

מגאוני הרבנים בדורות האחרונים. נולד לאביו הרב ר' יש־ראל איסר בעיירה רַאש (מחוז וולקוביסק, פלך גרודנה), בה שימש אביו רב. בשנת תר"ו עבר לניסביז'. בשנת תרכ"ד נתמנה להיות אב"ד בקובנה ושימש בה ל"ב שנה ושם זכה להיות מפורסם באבטוריטה רבנית ראשונית במעלה על כל התפוצה הישראלית, כפוסק הדור וכעסקן ציבורי ודתי כאחד.

הרב יצחק אלחנן השתתף באסיפות רבנים בפטרבורג (לנינ־גראד) בשנת תרמ"ב (1882) לאחר הפרעות על יהודי רוסיה והציע לממשלה באמצעות שתדלני ישראל בבירת רוסיה הנ"ל, למנות גם רבנים לעניני היהודים שהושיבה הממשלה. הוקם אז על ידו חבר עסקנים בקובנה (ביניהם היה פעיל במיוחד מזכירו יעקב ליפשיץ).

הרב יצחק אלחנן דאג לחיזוק החינוך התורני־תלמודי; הת־נגד ליסוד בית מדרש לרבנות בקובנה, דאג לקיום החדרים ותלמודי התורה מבחינה רשמית, השתדל באמצעות השתדלנות היהודית להסרת הגזירה נגד השחיטה היהודית ברוסיה. תמך בישוב ארץ־ישראל מוסדות התורה והחסד בישוב הישן בירושלים ובשאר ערי ישראל. ראה בעין יפה עצם התארגנותם של חובבי ציון לשיבת ציון ולהתיישבות חדשה בארץ־ישראל ועזר להם בהרבה. היה גם נותן ההיתר העיקרי למתיישבים בארץ־ישראל לחרוש ולזרוע על ידי ערבים בשנת השמיטה תרמ"ט (1889). היה גם חבר נכבד בחברת מפיצי ההשכלה בפטרבורג והשתדל בעקיפין בפני מנהיגיה שלא לנגוע ב„חדר" המסורתי בתחום

המושב היהודי שבמדינת רוסיה. הגאון ר׳ יצחק אלחנן נתקבל על יהודי התפוצה בכלל וזו שברוסיה בפרט, כקברניט נאמן.

עם כל טרדותיו בעניני ציבור, הרי היה מתמיד גדול בתורה ונחשב לראש העוסקים בדורו. היה ידוע בכל תפוצות ישראל בשקידתו על התורה ובקיאותו בהלכה.

כשנפטר בקובנה, אמרו עליו שהיה רבן של ישראל ונערכו הספדים עליו בכל קהילות ישראל שברוסיה וכן בבית המדרש הגדול בניסביז׳, מקום רבנותו הקודמת, במעמד כל אנשי העיירה בסגירת חנויות בשעות שלאחר הצהריים שבאותו יום.

הגאון ר׳ שמואל אביגדור תוספאה

לאחר צאת הגאון ר׳ יצחק אלחנן את ניסביז׳ לכהן פאר כרב אב״ד בנובהרדוק, הצליחה קהילת ניסביז׳ למצוא לה רב־אב״ד, שאף הוא מפורסם היה כאחד מגאוני ליטא בדורו — הלא הוא הרב הגאון ר׳ שמואל אביגדור תוספאה, שכיהן לפני כן כאב״ד בעיירה המחוזית אוגוסטוב שבפלך סובאלק.

עוד כעשר שנים לפני בואו לניסביז׳, מתואר ר׳ שמואל אביגדור כאחד מגאוני ליטא. עם כל גדולתו של ר׳ שמואל אביגדור במישור הרבני־למדני ובפיסוק הלכתי, קנה לו רב־גאון זה את עולמו הרוחני עוד בצעירותו, על־ידי חיבורו הגדול־הדגול „תנא תוספאה״ (על התוספתות שעל הש״ס כולו). מבחינה זו הרי רב ניסביז׳אי זה אחד החלוצים הרוחנים הרא־שונים בהחזרת עטרת תפארת התוספתות לחשיבות מעמדם בספרות התורה שבעל־פה. לאחר שקובצי „התוספתות״ הם משרידי כל קובצי, שהיו לנו על ששה סדרי משנה — שיבושי גירסאות וחומר לא מגובש לפסוק ההלכה על סמך התוספתות. אי־הכנסתם לקובצי המשניות והגמרא, גרם למיעוט ההתענינות בלימוד עיוני מרוכז בתוספתא וכתוצאה מכך היתה הזנחה, פרט לזעיר פה זעיר שם, ביצירת חיבורים על התוספתא ורק על ידי הגר״א מווילנה הענק שבדורות רבים וחיבורו במישור זה, חלה נקודת־מפנה לטובה בכך והבא אחריו במקצוע חשוב זה הנהו הרב הגאון ר׳ שמואל אביגדור רב אב״ד ניסביז׳ בשנות תר״ו—תרי״א.

הרב שמואל אביגדור קנא קנאה גדולה להזנחה על דבר התוספתא.

חיבורו הכולל „תנא תוספאה״ על התוספתא בא למלא את החלל הריק בתחום זה. התחיל בכך בהדפסתו בשנת תקצ״ז והמשיך בהדפסה זו בשנת תר״א על המסכתות של שני הסדרים זרעים ומועד. ותרי אנפין לחיבורו הכולל הזה שבזה משתקף לפנינו איש גדול זה במלוא קומתו הרוחנית: א) „מצפה שמואל״ המכיל מראי מקומות לדברי התוספתא מכל מסכות הש״ס בבבלי וירו־שלמי. ספרא ספרי ועוד מקורות. ב) „מנחת בכורים״, המכיל ביאור תמציתי־מקצור לתוספתא המושתת על סוגיות הש״ס בבלי וירושלמי בתשלובת של הדינים המחודשים בענינים המרובים המובאים ברמב״ם, שולחן־ערוך ודו׳, בהסתעפות חידושים משל המחבר במישורים שונים המשתייכים לעניני התוספתא.

דבר זה עלה לו למחבר על ידי השתקעותו האישית־נפשית למספר שנים בלימוד עיוני בתוספתא, כולל גם על עמידה והת־בוננות מדוייקת בנוסחתה ומתוך אספקלריה בכל מה שקשור בכך בנבכי ים שני התלמודים שמפרשיהם ומבאריהם ובמדרשי התורה שבעל פה. וכפי שהמחבר בעצמו אומר בדברי הקדמתו לספרו הראשון: „שמתי לילות כימים לבאר על ספר יחדיו יהיו תמימים״ וערכו הגדול של חיבורו זה יודעים להעריך גאוני הדור.

בספרו השני, לאור התקדים שהיה לו בראשון, הרחיב ר׳ שמואל אביגדור מסגרת חיבורו על שני הסדרים הנוספים הנ״ל ב„דברים רבים כפליים לתושיה״, אולם עם כל זה נחסרו מפאת צמצום הכספים שהיה לו בהדפסת חיבורו הגדול הזה הרבה חידושים מהמחבר והם נרמזים רק במקצת במראי המקומות במצפה שמואל שלו „מסביב לפנים״.

התוספתא לחלק השני הזה לקח לו המחבר שתי הסכמות נוספות מהגאונים ר׳ דוב בעריש אשכנזי אב״ד סלונים (אח״כ אב״ד לובלין) ור׳ יוסף דוד אב״ד מיר. חיבורו השלם „תנא תוספתא״ על כל מסכתות סדרי הש״ס נדפסו כבר במאוחר במהדורת הש״ס המושלם של דפוס ראם בווילנה שהופיע כולו בשנים תר״ם—תרמ״ו.

הרב ר׳ שמואל אביגדור נולד בשנת תקס״ו (1806) בסלונים, לאביו המופלג ר׳ אברהם. קיבל חינוך תורני מוגבר ליד אביו וליד גיסו הגאון ר׳ בנימין דיסקין, שאף הוא יליד סלונים היה. כבר באביב ימיו נתפרסם ר׳ שמואל אביגדור כעלוי. בהיותו בן ט״ו היה לו האומץ לחבר ספר על הרמב״ם בהלכות עדות. גאוני ליטא, ביניהם הגאון ר׳ יעקב מאיר פאדולה (אח״כ אב״ד בריסק דליטה) השתוקקו לראות חיבור זה מודפס.

רבי שמואל אביגדור נהיה לחתנו של הגאון ר׳ צבי הירש ברוידה אב״ד סאלאנט, אשר בהיותו סמוך על שולחן חותנו, הוסיף כוח ועצמה בלימודיו בקודש בכל מקצועות התורה. חן יושבי תחכמוני בעיירה מפורסמת זו, ביניהם הגאון ר׳ ישראל סאלאנט, עוד שכלל בהרבה דמותו הרוחנית. בגיל עשרים היה לו כבר חיבור נפלא על שולחן ערוך חלק חושן משפט. גאונים קשישים שראו לפניהם חיבור זה, העמידוהו בדרגה אחת עם ספר האורים יתומים של הגאון החריף המופלא ר׳ יהונתן אייבשיץ, אולם גם ספר זה לא זכה לראות אור הדפוס. בינתיים נתפס היה כבר לרעיון מגמת חייו הדפסת חיבור מרכזי. על התוספתא הסיח דעתו מהדפסת שני חיבוריו הנזכרים לעיל — ובלבד שמפעל חייו זה יראה אור הדפוס ויהיה זיכוי הרבים ממנו על כך.

רבנותו הראשונה של ר׳ שמואל אביגדור היתה בשכונת הפרבר (פאַרשטאָט) שבגרודנה („אחרי הנהר״ — ניאמאן), בתור ממלא מקומו של הגאון ר׳ בנימין דיסקין שעבר להיות אב״ד בוולקוביסק (עיירה מחוזית בפלך גרודנה). בשנת תקצ״ח (1838) הוא מקבל רבנות סוויסלוץ׳ (עיירה חשובה במחוז וולקוביסק הנ״ל). הוא עובר משם לאוגוסטוב — לפי המלצת גיסו הגאון ר׳ בנימין דיסקין הנ״ל ומשם עובר להיות אב״ד בניסביז׳. המליצו על כך בן גיסו, הגאון ר׳ יהושע לייב דיסקין והגאון ר׳ יצחק אלחנן ספקטור, רבה הקודם של ניסביז׳. בשנת תרט״ו (1855) הוא עובר להיות רב אב״ד בקהילת קארלין.

ר׳ שמואל אביגדור התוספאה נפטר בחול המועד סוכות תרכ״ו (1865). הידיעה על כך הובאה בעתונות העברית ויס־פידוהו בכל קהילות ישראל שבליטא ורוסיה הלבנה.

דוגמה אחת מני רבות על פרסומו הגדול של ר׳ שמואל אביגדור בחוגי הרבנים והלמדנים בישראל, מראה לנו הפרט דלהלן: בספר „כנפי שחר״ (פיעטרקוב תרצ״ה) להרב הגאון ר׳ דובער אייזנשטאט, שהיה בשנת תרכ״ו אב״ד קנישן, מוצאים אנו דברי הספד משל רב־דרשן מפורסם זה על הרב המנוח ר׳ שמואל אביגדור. מתואר הגאון הזה כ„אדם גדול בענקים, תפארת דורנו וכהרב הגאון הגדול המפורסם על פני תבל בחיבוריו היקרים סיני ועוקר הרים״. יחד עם זה מציין הרב המספיד הנ״ל, „שהספדתי אותו בקהל רב פה ויתאבלו כל העם ויבכו מאד הורידו לארץ ראשם ואת נשמתו הזכרנו בקול נהי ובכי״.

רק שנים מועטות פעל הגאון ר׳ שמואל אביגדור בתור אב״ד ניסביז׳ בתרי״ג—תרט״ו (1853—1855) והספיק במשך תקופת זמן קצרה זו לעשות לו שם גדול כאחד הגאונים בכל הסביבה כולה. עדות נאמנה לכך ההתכתבות הגדולה שלו יחסית עם רבנים מפורסמים בעניני דת ודין, איסור והיתר שחכו למוצא פיו על חוות דעתו בענינים חמורים, שלא רצו להיות הכוח המכריע לבדם בכך.

בין אלה שפנו אליו בכך, אנו רואים אישי תורה מפורסמים

שנתפרסמו במשך הזמן כגאוני הדור: הרב נפתלי צבי ברלין והרב יוסף דוב סולובייצ'יק, שניהם אז רמ"ים ביחד בישיבת וולוז'ין המפורסמת.

הרב שמואל אביגדור הנהו המחבר הראשון מבין גדולי המחברים בליטא שהתמסרו לכתוב חיבור מיוחד משלהם בעניני כללי הש"ס, לפי הא"ב.

הרב יצחק דוידובסקי, מר"צ ניסביז'.

בנו של הרב הגאון ר' יהונתן אב"ד זעלווא (מחוז סלונים) שנתפרסם בשעתו כצדיק ופועל ישועות. ר' יצחק קיבל חינוכו אצל אביו בישיבות סלונים, מיר ונובהרדוק ושימש אחר כך כדיין ומו"צ בניסביז'. היה איש המוסר תמים בהליכותיו וביחסיו לבין אדם לחברו, יושב באהלה של תורה ומיטיב במעשיו ובחסדיו לזולת, מקובל ונערך על כל החוגים ואפילו על המרוחקים למסורת. היה אוהב ציון ועם יסודה מחדש של תנועת „המזרחי" בפולין ובנפות הספר. עם קימומה של ממשל פולין העצמאית, הצטרף לתנועה זו והיה פעיל בתוכה בעל פה ובכתב וכן באופן אישי. היה בין החתומים על כרוז שהוציאה בשנת תרפ"ו קבוצה של רבנים מפולין לתמוך בקרן היסוד, שהיא הקרן הראשית הבונה את ארצנו, שאליה פונות עיני כל ישראל. זהו ההון הלאומי הבונה את ארצנו — וכל יהודי אשר גורל ארצנו נוגע ללבבו וכל מי שרוצה בתחיית עם ישראל בארצנו, מחוייב לשלם את המס העצמי לקרן היסוד ולעזור ולהמשיך את העבודה הפוריה של הקמת ארצנו הקדושה („אוצר הארץ", ירושלים תרפ"ו).

הצטרפותו של הרב דוידובסקי לציונות עשתה רושם רב בחוגי הרבנים והישיבות בליטא הפולנית, שכן היה גם קרוב משפחה עם שני הרבנים הגאונים ר' יצחק בלאזער, מראשי תנועת המוסר וריחיים עוזר גרודזנסקי מווילנה. מכמה צדדים ניסו להשפיע עליו שלא יפרסם דעתו החיובית על הציונות, „המזרחי" וקרן היסוד, אך הוא שמר אמונים לתנועות הנ"ל, שראה בהן עוגן הצלה לחיי האומה מבחינה רוחנית וחמרית כאחת, ושעתידו של עם ישראל תלוי בזה.

הרב דוידובסקי ניספה עם בני קהילת ניסביז' על ידי הנאצים טמאי האדם — בימי השואה.

מרדכי נחמני (גורודינסקי)

נולד בניסביז' כ"ו כסלו תרכ"ו, לאביו הרב ר' יוסף (ראש הישיבה בעיירה) ולאמו ראשה בת ר' פאטסקובסקי. למד בחדרים, בישיבת אביו ואח"כ בישיבת וולוז'ין המפורסמת, יצק מים על ידי שני הרמ"ים המפורסמים: ר' נפתלי צבי יהודה ברלין ור' חיים סולובייצ'יק, ויחד עם זה פעיל בחוגי חובבי ציון שבישיבה.

כשהציעו לאביו לנסוע לארץ־ישראל ולקנות נחלה בשותפות עם איכר שיעבד את האדמה ויתן להר"ם השותף חלק מהכנסה בדמי האריסות, התנגד הבן מרדכי לעסק כזה וקיבל עליו לעלות ארצה, להכיר את תנאי החיים והעבודה ולהתרגל לעבוד בעצמו. וכך עלה ארצה בתמוז תר"ן (1890).

עבד כפועל חקלאי במושבה עקרון, שהיתה כבר קיימת אז כשבע שנים, חלה מהעבודה הקשה ואחר שהבריא, עבר בחנוכה תרנ"א, למושבה החדשה רחובות, שהיתה אז בימי הבראשית שלה. עבד זמן־מה כשכיר יום אצל איכרים פרטיים, ואחר־כך התנחל על אדמתו ועיבר שם־משפחתו ל„נחמני". בשנת תרנ"א נשא לאשה את לאה בת שרגא ונחמה קיבלביץ והקימו משפחה נאה. תוך שקידה בעבודה, השתתף ר' מרדכי נחמני גם בפעולות ציבוריות. היה חבר ועד המושבה, חבר הוועד החקלאי, חבר מועצת אגודת הכורמים וחבר ועדת המשפטים הפנימית שברחובות. התקרב לחוגים העממיים שבמושבה ופעל למען שוויונה החברתי, בניגוד למגמת האינטליגנציה מכמה משכילי האיכרים, שניסו ליצור מעין מעמד עליון של אנשי רוח, מעל המוני העמלים הפשוטים והתמימים. נלחם גם למען עבודה עברית ולמען זכותו של הפועל השכיר.

שנים אחדות לפני מלחמת העולם הראשונה, כשהועלתה בישיבת ועד המושבה הצעה, שבישיבותיה תהיה העברית השפה היחידה, הוא התנגד לכך מתוך נימוק דימוקראטי — לבל תשלל זכות הבעת הדעה מאנשים שעדיין אינם שולטים די הצורך בשפה העברית ובראש וראשונה התכוון בכך לנוחיות עצמו. בדרכו הביתה תקפו אותו הרהורי חרטה: הייתכן שהוא עצמו, ציוני מסור מנעוריו, יתייצב נגד השפה העברית ונוסף לכך בארץ־ישראל?! אז קיבל על עצמו לדבר עברית הן בחיים הפרטיים והן בעניני ציבור — ואת נדרו זה שבלבו קיים מאז כל ימי חייו, והרגיל בכך גם אחרים. על נוהג זה שמר ברציפות ובתמימות עד יום חייו האחרון. בשנים האחרונות היה ר' מרדכי נחמני פעיל במוסדות הדתיים במושבה רחובות.

צאצאיו: ד"ר יצחק (רופא בניו־יורק); עמיהוד (מהנדס בניו־יורק). רחל, אבינועם (תדהר: „אנציקלופדיה לחלוצי הישוב", תל־אביב 1949).

ר' מאיר אייזנשטאט

(תרכ"ח—תר"פ), חובב ציון וסופר־מו"ל.

עוד בימי נעוריו יצא שם המנוח לתהילה בעיר מולדתו ניסביז' ובכל הסביבה בתור למדן ומשכיל. אביו, ר' צבי אייזנשטאט, חינך אותו ואת בנו השני (הד"ר מ. א. אייזנשטאט, הרב־מטעם בפטרבורג־לנינגראד) על ברכי התלמוד והיהדות המסורתית. הוא למד בישיבות וולוז'ין וסלובודקה־הקובנאית. שם מילא את כריסו בש"ס ובפוסקים והוסמך להוראה על־ידי הגאון ר' יצחק אלחנן ז"ל, כשבא לווארשה, הקדיש מאיר אייזנשטאט את עצמו לספרות העברית: בהיותו גם סופר, גם קורא וותיק, וגם אחד מהעוסקים בהוצאתה של זו. הספרות העברית בעת ההיא לא היתה מפרנסת לא את סופריה ולא את מול"יה. אולם מאיר חיבב את הספרות העברית בכל נפשו והתמכר לה מיום עמדו על דעתו.

עוד ב„הצפירה" של ח. ז. סלונימסקי כתב המנוח מאמרים, שירים ופיליטונים ועבד באותה שעה בהוצאות הספרים „אחיאסף", „תושיה" ועוד. בהוצאת „תושיה" נדפס גם ספרו של המנוח „מנסיעותי בארצות המזרח".

בימים ההם לא היתה אף אסיפה לאומית אחת, אף מפעל אחד למען הספרות העברית, שאייזנשטאט לא ישתתף בהם. וכל זה עשה במסירות ובצניעות. בעת האחרונה היה מנהל את הוצאת הספרים „יהודיה" בווארשה. פרסם מאמרים, פיליטונים ושירים בעתונות הציונית: „הצפירה" ו„אידיש פאלק". המנוח הצטיין גם בשכל חריף והגיון ישר ונחשב לאחד ה„בוררים" המובהקים בווארשה. הודות ליישרו וצדקתו, רכש לו את אמון הבריות ולפניו הובאו סיכסוכים רבים שבין הסופרים והמו"לים והוא היה מפשר בין הצדדים בטוב טעם ודעת.

ר' מאיר אייזנשטאט נפטר י"ט בניסן תר"פ (1920) בגיל נ"ב, אחרי מחלה קשה.

העתון העברי היומי „הצפירה" שהופיע אז בווארשה, הקדיש מאמר הערכה לכבודו בגליון ב' ניסן תר"פ, והחומר דלעיל על המנוח הנ"ל לקוח מהערכה זו. יחד עם זה ציין העתון, כי המנוח ר' מאיר אייזנשטאט היה „אחד הסופרים הידועים מהדור הישן ועסקני הספרות העברית. בגלל היותו צנוע ועניו, היה ידוע רק לחוג צר של העושים והמעשים בעניני ספרות. והיה למעשה אחד המעולים מבין תושבי ווארשה היהודית".

צבי הירש אייזנשטאט

ר' צבי הירש אייזנשטאט היה דמות של מורה עברי, איש ניסוויז' בתקופת חיבת ציון. מת בסורוקו (בסרביה) בגיל ארבעים ושבע.

היה איש שלם בכל המעלות. ידע עברית כאחד מן המצויינים ובכל הספרות העתיקה נאמן היה. ידע התנ"ך בעל פה והיה מבקר ומבאר נפלא. איש עניו וצנוע, מעולם לא התאמץ לעשות לו פירסום ולא היה מעוניין להפיץ דבריו. היה למדן ובקיא בתלמוד. גם מלימודי חול לא משך ידו וידע רוסית וחכמת החשבון.

ח"י שנה רצופות עבד בתור מורה שפת קודש בסורוקה אשר בפלך בסרביה, הרחק ממקום משפחתו ובני־ביתו אשר בניסביז'. רק כשני חדשים בשנה (ניסן ותשרי) ישב בחוג משפחתו. כל תשוקתו היתה רק למען יוכל לחנך את בניו בחינוך טוב ובמיטב כספו שילם למלמדים ומורים טובים כדי לאחד בבניו את התורה ואת ההשכלה.

עשה רבות להטבת ידיעת העברית בקרב הדור הצעיר בבסרביה, שעד לפניו היה זה שממה בכך. עמלו ויגיעתו לא היו לריק, כי ברבות הימים התרבו שם יודעי שפת עבר וספרותה וכל זה בעמלו שהעמ־ד שם תלמידים הרבה, כמובא ב„הצפירה" לפני שנים אחדות.

(„המגיד" ז' טבת תרנ"א (18.12.1890) מס. 37).

הערת המלבי"ד: בנו של ר' צבי הירש — ד"ר משה אלעזר אייזנשטאדט היה רב מטה"מ ברוסטוב־דון ובפטרבורג.

המורה והסופר שמואל ו' כהנובסקי

לקוח מ„היום", עתון יומי בווארשה יוד בשבט תרפ"ו מס. 323) 25 ינואר 1926).

לרבים מן הקוראים העברים מן הדור הצעיר יהיה שמו של ש. כהנובסקי לא ידוע, אולם בדור הקודם, בתקופת „המליץ" ו„הצפירה", ידוע היה איש זה כסופר רב כשרון וכמחבר בעל משקל, שתפס מקום הגון בספרות ובעתונות העברית.

שמואל כהנובסקי נולד בשנת תרט"ו בניסביז'. אביו היה תלמודי מפורסם ומשכיל וחינך את בנו ברוח התורה וההשכלה. עוד בימי נעוריו הצטיין בכשרונותיו ובידיעותיו הרבות בלימודי קודש וחול. אחרי נישואיו העתיק את מושבו לבריסק דליטא ושם החלה פעילותו בשדה הספרות העברית. בשנות השמונים, אחרי עברו לווארשה, היה עוזר קבוע ב„המליץ", וביחוד ב„הצפירה". ב„הצפירה" פירסם פיליטונים בסגנון חי ושוטף. הדפיס גם מספר סיפורים שמשכו להם קוראים, ביחוד קנו להם שם שני ספריו „מטרופולין" ו„המלשין".

אולם לא רק בכתיבת מאמרים וסיפורים הסתפק כהנובסקי, אלא הראה את ידיעותיו המרובות גם בתור בלשן. ספריו „אוצר הלשון העברית" ו„הקראה עברית" שיצאו לאור על־ידי הוצאת „תושיה" — עשו לו שם גדול. בימי המפיכה הרוסית הראשונה (1905), הופיע סיפורו „הממון והעבודה", ומאז כמעט שנדם קולו בספרות ובעתונות העברית.

כהנובסקי לא חי אחר־כך על עטו, אלא מהפנסיונט (פנימיה) שניהל בווארשה בשביל תלמידים של בני עשירי היהודים ברוסיה. כשפרצה המלחמה העולמית הראשונה, יצא ליקטרינוסלאב (כעת דניפרופטרובסק) שבאוקראינה—רוסיה. הוא חזר אחרי תום המלחמה שבור ורצוץ לפולין, עברו עליו אז הרבה התלבטויות ובא אחר כך למיחוב (עיירה בפלך קיילץ) וניהל שם תקופה מסויימת חדר ציבורי מטעם „המזרחי" המקומי. אחר־כך היה מורה בבית־ספר הממשלתי הפולני־יהודי במייחוב, אולם לא שבע נחת מכך, משום שאנוס היה ללמוד את הדת היהודית בפולנית — שפה שלא היתה שגורה בפיו.

שנותיו האחרונות בלה בחדרו הצנוע, עזוב וגלמוד. רק האלמנות והיתומים שבעיר הזו ידעו ממנו, היות והיה תומך בהם בצינעא, ללא יודעים על כך. הוא נפטר ו' שבט תרפ"ו. כל אנשי העיירה השתתפו בלווייתו. הרב דמתא ר' חנוך שיינפרוכט הספידו בשבחו של סופר ותלמוד־חכם שהשתייך עוד לבית המדרש הישן. השאיר אחריו בכתובים חיבור על סידור התפילה.

שמשון דוב ירושלימסקי

ר' יוסף בן מיכאל בארישאנסקי

נולד בניסביז' להורים עשירים ונתחנך על ברכי התורה. היה אוהב חכמה ומדע והצטיין באהבתו הגדולה לספרות העברית. ולא בזאת בלבד נבדל מכל בני סביבתו. הוא היה סמל הטוב והחסד זה עשרות בשנים. מיום שהתיישב בווילנה ומיום שנהרסו חיי משפחתו, הקדיש את כל הונו, כוחו ונפשו — לעניים. כל קשי־יום ומר נפש מצאו בו עוזר ותומך. הוא היה אב ליתומים, דואג לאלמנות, מרחם עניים, מלביש ערומים, מחנך ילדים, מאכיל רעבים, נותן רפואות ומשרת לחולים, מקושש עצים ומבשל בבתי־חולים עניים, מבקש משרה לאובדי עצות, משתדל ומתחנן בבתי הצדקה לטובת העניים והאביונים ועוד. והכל עשה בכספו, לא פנה לעזרת אחרים.

את בארישאנסקי ידעו רק עניי העיר, ואף להם לא נודע בשמו .הוא נודע לרבים מהעניים בשם „בעל הריצפטים". בשנים האחרונות הקדיש את נפשו וכוחותיו לעזרת החולים העניים יום־יום היה רץ לרופאים ולחולים. נושא סל מלא רפואות, יין, קפ־ר, ביצים, לחם, ממתקים, תה, קפה, עתונים — והכל בשביל חולי־ו העניים.

ערום, רעב ויחף התהלך האיש הנפלא הזה. אבל הוא היה עני רק לו לעצמו, אך לא לענייו, שהוא מילא את כל צרכיהם. כבוד גדול חלקו לו. הספדים רבים ערכו לו וגם קבר ניתן לו במעלת הקברים. אך הכבוד הזה נתנו לו רק העניים וגבאי בית „משמרת חולים", אשר הכירו את ערך האיש הטוב והאציל הזה, רק באחרית ימיו. העם נשא על כפיים את הארון עד בית הקברות — ויפה המליץ אחד הסופדים, כי הפעם ראינו את הארון נושא את נושאיו.

גלמוד ועזוב מת האיש המצויין הזה. אבל העניים זכור יזכרו את האיש רב החסד הזה ויבכו למותו. רק הוא ראה את האדם שבנפש העני, והבין במה לבוא לעזרתו ברחמנות ובחסד.

שמחה חיים וילקומיץ ז"ל

(„חדשות מהארץ", גליון י"א, ד' תמוז תרס"ח).

נולד וחונך על ברכי הורים אדוקים בניסביז' פלך מינסק. למד בישיבה במיר, „התפקר" ולמד רוסית, גרמנית ומדעים שונים מפי מורים פרטיים, עסק בהוראה בערים מינסק, וילנה והיה מפורסם שם כאחד מטובי המורים וכעסקן ציוני נלהב. כאשר קיבל על ידי מר שוקיאן מווילנה את ההצעה ללכת בתור מורה למושבה רחובות בארץ־ישראל, לא שאל על־דבר תנאי המשרה והשיב תשובה קצרה: „הנני — שלחני".

מאז מתחילה תקופת עבודתו הבלתי־פוסקת ותקופת כבלותיו בארץ ישראל. מרחובות עבר למתולה ומשם לראש־פינה, אשר בה מצא גם את מנוחתו האחרונה. בראשית עבודתו בהוראה בארץ־ישראל, התלבט הרבה בשאלת ספרי לימוד ובשאלות המונחים לענפי מדע שונים.

לרגל עבודתו, תירגם ספרים שלמים (כמו, דברי ימי ישראל" לדובנוב), אבל לא הספיקה לו השעה לעבדם ולהכשירם לדפוס. עבודה ספרותית היתה משאת נפשו כל הימים. אבל רגש החובה כלפי בתי־הספר שהנהלתם היתה מוטלת עליו ושאיפתו לשלימות בכל דבר, מנעו מהקדיש זמנים לספרות. הוא הספיק רק לפרסם

— מלבד אילו נסיונות בימי נעוריו — מאמר „על דבר הפריצות בספרות הילדים" ב„השלוח" ו„טיול בית ספר עברי" ב„בכורים". שניהם חתומים בשם ח. הררי. חוץ מזה פרסם שעורים מצויינים ב„החינוך" וחיבר ספר הנדסה, אשר גם הוא יוכל מכמה בחינות לשמש דוגמה ל„מומחים" הרגילים להביט קצת מגבוה על מורים שאינם „בעלי מקצוע".

ידיעותיו של ווילקומיץ היה מרובות, אבל הוא היה צנוע מאד וכך היה ידוע רק למעטים ממקורביו, כי במשך שתי השנים אשר בילה לפני שתים עשרה שנה בשווייץ הצרפתית, הספיק לגמור בהצטיינות בית ספר חקלאי — דבר שהועיל לו הרבה להגשמת שאיפתו להפיץ את ידיעת עבודת האדמה בין תלמידיו להלכה ולמעשה.

עיבד וסידר תוכנית לימודים קבועה ומסודרת לבתי־הספר בגליל וטרמינולוגיה למקצועות שונים, לחקלאות, זמרה והת־עמלות בבתי הספר. עשה עבודה פוריה בלשכת „בני ברית", אשר עמד זמן ידוע בראשה — על כל אלה יזכר שמו של המנוח לברכה. הוא היה איש רעים, אשר לא רבים כמותו, שכל לבו היה נתון לידידיו המועטים ומסירותו להם לא ידעה גבול.

מי שהכיר את וילקומיץ מקרוב, ידע את מסירות נפשו לעבודה, את נאמנותו לשאיפותיו הנשגבות, את טוהר רוחו ויושר לבו. הוא היה איש רוח אמיתי, שעשה את עבודתו בלב תמים, בלי חשבונות ופניות פרטיות. וילקומיץ היה אחד מיחידי הסגולה, אשר גם במחנה המורים שלנו הם חזיון בלתי נפרץ. מורה בכל רמ"ח אבריו, מנהל וסדרן לדוגמה. עסקן ציבורי ממד־רגה ראשונה — כל המעלות האלה התאחדו במנוח, אשר יותר מעשרים שנה עבד את עבודת הקודש בארץ משאת נפשו בהתמדה בלתי רגילה ומבלי דעת לאות.

בית הספר בראש פינה עולה על כל בתי־הספר שבמושבותינו בסדרו, בתכניתו, בכל רוח העבודה והמשמעת השוררת בו. תמיד עבד בשארית כוחו, מסר את נפשו לאגודת המורים ונקטף בלא עת בעצם עבודתו הרחבה הפוריה והטהורה, אחד מהיחידים הנבחרים המועטים שאין לנו תמורתם.

בפינה רחוקה במורד הר כנען, בין עצי הברוש הנישאים של בית־הקברות אשר למושבה ראש פינה, רואה אנכי בדמיוני את גל העפר החדש, אשר תחתיו ינוח מעמל חייו הקצרים־הארוכים שמחה חיים וילקומיץ — וכמה הייתי רוצה להרטיב בדמעותי את גל העפר היקר הזה.

(ד"ר נ. טורוב)

עיבד: משה צינוביץ'

✡

מ ד מ ו י ו ת י נ ו

ר' הירש קלמנוביץ

ר' הירש קלמנוביץ התגורר סמוך לביתנו ע"י בית הכנסת קוזימיר. ר' הירש, גבה־קומה היה, רזה, מהיר־תנועה ומהיר־שיחה, ואילו אשתו שיינה, נמוכת־קומה היתה, מזגה רגוע ותנועותיה ודיבורה שקטים ושלווים. הפכים היו הבעל והאשה, אך השלימו איש את רעותו.

ר' הירש היה משכים קום, פותח את הדלתות והתריסים, יוצא החוצה ומנקה במטאטא גדול את מלבן כביש האבנים („ברוק") מגללי הסוסים והפרות, ומיד אץ עם טליתו תחת בית שחיו לבית־הכנסת קוזימיר להתפלל במנין ראשון. שיינה בת־זוגתו קמה ממשכבה מאוחר יותר, פותחת את חנות המכולת ומתישבת על ספסל בציפיה לקונים. קראו להם „שעלעוואנקער" בגלל הקרשים המהוקצעים שכיסו את ביתם הבנוי עץ.

עם שובו מתפילת שחרית שפת ר' הירש סיר מים (הקרוי „לאק"), שותה תה, סועד בחופזה ונכנס לקיטונו, שכתליו עשויים לוחות דקים והיווה מרכז העצבים של המשפחה כולה. זה היה „משרדו", כאן רוכזו הפנקסים, המכתבים, החשבונות, השטרות וכאן צצו הרעיונות. כאן, מקום כבודו של ר' הירש, המוח של המשפחה.

שלוש בנות ושני בנים היו לו לר' הירש. את בנותיו ואת ובנו השיא לפי תוכניותיו הוא: שתי בנות בסטולפצי, בן בבר־נוביץ'. ובת אחת בניסביז' לידו. הצעיר בבנים חיים היה חברי מילדות.

לפי אורח־חייו צריכים הבנים להישאר בקרבתו, אחרי נישואיהם או בסביבה הקרובה, שייהנה מזיו פניהם, לסייע להם בצר להם ולחזות באושרם.

ר' הירש היה בעל שתי חנויות מכולת: אחת בביתו והשניה בשוק („אין די ראַדן"). באחת ישבה שיינה, ובאחרת — בניו. בקיטונו הצר לעת בוקר, היה מסדיר עיסקי המשפחה, ועיסקי חנויותיו. לא נעלמו מידיעתו שום פרטים על מצב החנויות ועיסקי בני־משפחתו. שיקוליו העיסקיים היו מבוססים על תחזיות ומנומקים בהגיון ובריאליזם. הוא משך בחוטים של העסקים שלו ושל ילדיו. עצתו היתה מתקבלת כמעט ללא הסתייגות בקרב משפחתו.

הוא היה נכנס לחנות דרך הדלת הפנימית, משטח את שיקולו החדש לפני שיינה אשתו, ועוד טרם ענתה דבר, היה חוזר ר' הירש לקיטונו.

מדי חודש בחודש בערך, במועדים קבועים היה מבקר אצל אחת מבנותיו בעיירות הסמוכות, או אצל בנו, כאשר עסקיהם היו במצב של ירידה והיה מסייע להם בעצה ובממון ומעמידם שוב על „הרגלים".

חרש היה ר' הירש וקולו — רם ובשטף, מלווה תנועות ידיים חפוזות, כתנועותיו של מנצח בתזמורת. עם זרים היה מדבר באמצעות שפופרת. אך למשוחחים איתו קשה היה לדלות דבר ברור משטף שפתו. ואם הצליח בן שיחו להשמיע מלה אחת או שתים, היה ר' הירש נאחז בהן וממטיר עליו שוב מ„קרן השפע" של דעותיו והצעותיו.

איש נימוסין היה ר' הירש. מעולם לא יכולת להקדימו באמירת שלום לזקן ולצעיר, ולא נהג להיכנס בשיחה עם זולתו, אבל משפתח בשיחה — לא במהרה יכולת להביאו לידי גמר. קשה היה גם ל„עכל" את רוב רעיונותיו המקוריים והמבריקים. בעל מוח חריף וידיעות רחבות היה ר' הירש, אחד האנשים האינטליגנטיים ביותר שפגשתי מעודי ושהשפיע עלי בילדותי.

לאחר גמר סידור ענייני העסק, היה ר' הירש מתישב ליד הספרים. הוא היה מהיר־קריאה ומהיר תפיסה. תוך יום אחד היה מסיים קריאת ספר עב־כרס ויכולת להיות סמוך ובטוח שהוא נקלט יפה במוחו. לא היה כמעט ספר בספרייתנו העי־רונית שהוא לא קראו. קריאתו הקיפה נושאים שונים ומגוונים ביותר. כל היום ישב בקיטונו, שקוע בספרים. לפנות ערב היה מציץ לחנות, לגינתו ולמשק ביתו, ואץ לבית הכנסת לתפילת מנחה.

לעתים קרובות היה יוצא לשוטט לבדו, בשדות הירוקים, שקוע במחשבותיו, נהנה מנוף השדות סביבו, ומברך באדיבות כל מכר שניקרה בדרכו. בין מנחה למעריב היה יושב לבדו בפינתו ומעיין בדף גמרא, כיוון שלא יכול היה לשמוע את „עין יעקב" של הרב דקוזימיר. למדן מופלג בתורה היה ר' הירש, ידען בהוויית העולם והוגה־דעות מקורי, מעמיק ומבריק. ציוני נלהב היה ושומר כבבת עינו על השקל מהקונגרס הציוני הראשון. עם זאת האמין בביאת המשיח.

בערבי חורף הארוכים, לאחר שובי מה„חדר" של ה„וואר־שעווער" (הרב בוצין ז"ל), הייתי מבקר אצל חברי חיים, בן

גילי, בנו של ר' הירש. חיים הצטיין בסיפורי מעשיות, ששמע־תים בעניין רב. ר' הירש קלמנוביץ' היה מגלה לי חיבה ושמח עם בואי.

ביום השוק — יום רביעי בערב — היתה חנותו של ר' הירש קלמנוביץ' הומה מאיכרים שחזרו לבתיהם. ה„גויים", הלקוחות הקבועים מהכפרים, היו קונים אצלו נפט, גפרורים, „קאלאטש" (כיכרות לחם לבנים), דגים מלוחים ועוד. בסיימם את קניותיהם, היו בוצעים מהקאלאטש, נוטלים דג־מלוח בשתי הידיים כמפוחית, ומכרסמים אותו בשיניהם החל בראש וכלה בזנב, ולא נודע כי בא אל קירבם. אחד הלקוחות היה אליושקה מסיילוביץ, שעיניו ריצדו תמיד. תחביב אחד היה לו, שבלעדיו לא יכול היה לחזור לביתו בכפר — לקנות בעצמו את כל מצרכיו. וכאשר שיינה, בעלת החנות היתה עושה את חשבונו, בהיותה רכונה על השולחן, היה אליושקה חוטף בו ברגע מהחבית דג מלוח רטוב, תוחב אותו במהירות לבטנת אדרתו וכך מרוצה מגניבתו היה ברצון מסלק את החשבון (ושיינה הוסיפה מראש לחשבון את מחיר דג־המלוח הגנוב) ויוצא שמח לביתו בסיילוביץ.

שבוע־שבוע היה מחזה זה חוזר בקביעות, ואני וחיים לא החמצנו להסתכל בו דרך סדקי הקיר.

עם צאתי לוילנה להשתלם, החל ר' הירש קלמנוביץ' לגלות בי ענין רב. הוא היה קורא את מכתבי לביתי, כתובים עברית, ומשבח בפני אבי את כתיבתי. בחודשי החופשה בשובי הביתה, נהגתי לבקרו,. להאזין לדבריו המעניינים והקולעים, שהיו לי תמיד חומר למחשבה רבה.

זכורני, יום זמן־מה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, פגש ר' הירש קלמנוביץ בדודי, ר' אהרן לווין השוחט. שניהם נהגו מדי פעם בפעם להיפגש ולשוחח. ר' הירש הסיח דברים כלפי ר' אהרן לווין: „ראה — אמר לו — את ילדיך שלחת אל קצות תבל, שני בנים — לאוסטרליה — את בתך לבלגיה, ולעת זקנתך נשארת גלמוד. סבור אני ששגית. יהודי חייב, לקיים את משפחתו קרוב לביתו, להשיא בניו קרוב לביתו, לדאוג להמשך יהודי, קרוב לבית, כפי שאני נהגתי". ר' אהרן לווין נאנח והודה בשתיקה.

כאשר הגיעו הבולשביקים ב־1939, הוא חש את הזעזוע הגדול שאירע. בחריפות רבה הבין משמעותה של הפלישה הגרמנית לפולין. בשיחה שלא אשכחנה, — ודומני שזו היתה האחרונה בינינו בספטמבר של אותה שנה — אמר לי ר' הירש, שכל תקופת פורענות בחיי העם היהודי הולידה זרם רוחני חדש. הוא הביא אסמכתות רבות מההיסטוריה לדבריו. ואף פלישת היטלר הולידה תמורה רוחנית בחיי העם. תהא זו תשובתה של היהדות לעתיד להתרחש.

דבריו לא היו אופטימיים, אך היו חדורים אמונה מופלאה בחיוניותה של היהדות ובנצח ישראל.

לא הוספתי לשוחח איתו עוד. בימים העצובים של שלטון הסובייטים, ואח"כ, בימי האימים תחת כיבוש הגרמנים הייתי רואה אותו חולף כצל על־יד ביתו.

את דרכו האחרונה עשה עם כל עדת היהודים אל כיכר השוק. מכל משפחתו הענפה של ר' הירש קלמנוביץ' לא נותר איש בחיים.

שאול פרידשטיין

בילדותי שמעתי את שמו בלבד, כאחד הבחורים הלומדים בווילנה. לאחר מכן ראיתיו בעירנו, בימי חופשת הקיץ, לבוש בגדי גימנזיסט וחובש כובע מיוחד עם סמל עברי: סמינריון תרבות למורים בווילנה.

בגיל 14 התחלתי ללמוד בבית המדרש למורים „תרבות" ע"ש כהנשטם בווילנה. נתקבלתי לכיתה א'. ושאול אז תלמיד כיתה ה' ועמד על סף הסיום. זר בסביבה החדשה פסעתי לאורך הקיר של האולם הגדול בסמינר. שאול בהשגיחו בי, היה אומר לי מילות עידוד, מעיף עלי מבט של חיבה ולעתים ליטוף. יחסו עודדני מעט כי הרי עוד מעט שאול יהיה מורה.

שאול פרידשטיין

מחנכה של כיתה ה' היה מנהל הסמינר ד"ר שמטרלינג (כיום גלעד), שהיה אז בשנות השלושים לחייו, והכל העריכוהו מאוד. אולם אנו הצעירים לא זכינו כמעט לשיעוריו של ד"ר שמטרלינג, פרט לשיחות אחדות על גיל ההתבגרות. בשיחות אלה הספיק להכיר את כולנו: ואותי, הצעיר בכיתה, כינה בשם „זונעניר".

שאול היה חביבו של הד"ר שמטרלינג. אחד הערכים החי־נוכיים שציינו את הסמינר היו יחסי הקירבה בין המורים והתלמידים ובעיקר בין הד"ר שמטרלינג ותלמידיו. ד"ר שמטר־לינג נהג לבקר אצל תלמידיו בחדריהם, לשוחח איתם, להתעניין בגורלם ובמצב רוחם.

שאול הושפע מאד מאורחותיו של הד"ר שמטרלינג ואימץ לעצמו את הערכים החינוכיים־היחודיים של הסמינר, שהיה המצויין שבמוסדות החינוך העבריים בפולין. הוא הורה בסביב־ציאן והצליח מאד כמנהל בית־הספר „תרבות" כפי שהעידו תלמידיו, בעת ביקורי בעיירה זו. לאחר מכן כיהן שאול כמנהל בית־הספר „תרבות" בניסביז' בשנים שלפני המלחמה.

ב־1 בספטמבר 1939 צריך הייתי להתחיל ללמד בבי"ס „תרבות". אך באותו יום פרצה המלחמה, אני גוייסתי לצבא הפולני, וב־17 בספטמבר פלשו הסובייטים לעיירתנו. בית־הספר העברי החל להורות ביידיש. שאול ואני שימשנו בו כמורים. בין המורים היו: בנימין כ"ץ, מולצ'דסקי, וולודקה ואחרים. המנהל החינוכי של ביה"ס היה מייזיל, יהודי סובייטי, טיפוס של ייבסק, גוץ ואנטיפטי. תמיד חשש שמא דווקא המורים היהודיים יכשילו אותו. עיקר דאגתו היתה נתונה ל„כשרותו" של בית הספר, ועלינו עברו ימים של ייסורי נפש. קשה היה להימצא במחיצתם של הילדים. נפשותיהם התמימות נתענו. הם נראו עזובים ונבגדים. חסרי־ישע היינו בעיניהם ולעתים אף ביטאו את רגשות החמלה כלפינו. אולם האמון ההדדי לא עורער.

בערבים נוהג הייתי לשבת בביתו של שאול ולשוחח על תגובת הילדים, על געגועיהם לארץ ישראל, לבית־ספר „תרבות" על תמיהתם ומבוכתם. בלה, רעייתו של שאול, ובתם הקטנה נאוה, בת ה־5, תכולת העיניים ובהירת השיער דיברו עברית,

והשרתה על ביתו של שאול אווירה יהודית־לאומית מיוחדת במינה. שאול היה איש שופע אופטימיות, אוהב חיים והאמין כי נראה אור.

שיחותינו היו ערות, סוערות וטעונות מתח רב. הועלו זכרונות על ידידים בארץ, על גורל חברים־מורים, על הסמינר בווילנה. ואנו גיששנו באפלה, בלי לדעת על הנעשה בעולם היהודי בארץ, והשאלה שניקרה במוח: איה המוצא?

שאול הירבה לדבר על בני־משפחתו באפריקה הדרומית ועל חבריו ומיודעיו שעלו לארץ. מכה קשה הוכינו כאשר נאסר יו״ר הקהילה היהודית, יואל רוזובסקי, ולאחריו, כעבור זמן קצר ,אשתו פריידל ובנו ניומה. חשנו שכוונת המכה היתה: לפגוע בעצב המרכזי של החיים היהודיים הלאומיים במקום.

באחד הימים פרצה מהומה בבית־הספר: מייזיל, המנהל, פרץ לחדר המורים כנשוך נחש: „מה? תליתם בבית־הספר את תמונתו של ביאליק?״ באולם הגדול של בית־הספר בין יתר התמונות התלויות „מטעם״, היו גם שתי תמונות של סופרים יהודיים: שלום־עליכם רי.ל.פרץ. התברר, שמייזיל ב„בקי־אתר״ הרבה, לא הבחין בין ביאליק לי.ל.פרץ...

לאחר זמן מועט עברנו, שאול ואני, לגימנסיה הפולנית שהפכה במשך הזמן להיות רוסית, לשמש כמורים למטימתיקה. בה גם שימש כמורה, מנהלה בעבר, גרודיס.

באחד הימים נקראו כל מורי העיר לאסיפה כללית, לבחור ב„ועד המורים״. בנשיאות האספה ישבו נציגי המפלגה. רוב המשתתפים באספה היו מורים פולנים. שאול הוצע על־ידי אחד המורים כמועמד לועד. לפני שניגשו לבחירות ביקשה את רשות הדיבור מורת בית־הספר היהודי לשעבר, זלצמן, שהציעה לפסול את מועמדותו של שאול, כיוון שהיה ציוני. דממה השתררה באולם, אולם בלב רבים עוררו דבריה מורת רוח עמוקה. ביקשתי את רשות הדיבור ואמרתי: „אם אתם רוצים לפסול את שאול בגלל ציונותו, הרי עליכם לפסול את רוב רובם של היהודים החיים פה, כי הם כולם ציונים. העברית היא שפתם החיה של בנינו, וחלק גדול של מבוגרינו, אינני מכיר בקיומן של שפות ריאקציוניות״. את דברי סיימתי במלים: „ההיסטוריה תוכיח עם מי היה הצדק״. הקהל ענה לי בתשואות ארוכות, ואני עצמי נדהמתי מדברי. חברי הנשיאות, כפי שאני משער, לא כולם תפסו את דברי שנאמרו בשפה הפולנית. שאול נבחר ברוב קולות גדול לועד המורים. אילולא היבחרו, היתה ודאי צפויה סכנה לו ולבני־משפחתו.

אותו לילה הייתי משוכנע שיבואו „לקחת אותי״, אולם, להפתעתי, לא באו. באסיפת מורים זו נכחה מורה שלימדה היסטוריה בגימנסיה, היא הגיעה לא מכבר ממוסקבה, ועקבה בענין רב אחרי הבחירות. שמה היה בובילובה. בעלה היה ראש הנ.ק.וו.ד. בניסביז׳: קלסתר פניה היה מונגולי, ועוררה כבוד בכל הופעתה. בשיחתה עם שאול שאלה אותו על מה פרץ הויכוח בענין בחירתו, מה היה אופיו של בי״ס „תרבות״, ציונות מהי? ומה היו חייהם הרוחניים של היהודים לפני בוא הסוב־ייטים וכו׳. כששאול השתכנע לאחר לבטים, שאין היא מתכוונת לטמון לו מלכודת, אלא רצון כן של אשה יהודיה רוסית להזדהות לאומית, הוא סיפר לה על תנועת התחיה הלאומית היהודית. שיחות רבות שוחח שאול איתה להסברת תנועתנו הלאומית והציג לפניה כמה מספרי הלימוד שהיו נהוגים בבתי ספר „תרבות״. בוביבלובה נכבשה לרעיון הציוני וגילתה ענין רב בארץ־ישראל.

שנתיים אלו תחת השלטון הסובייטי קשרו את שאול ואותי בקשרי נפש עמוקים. עם בוא הגרמנים עבדתי עם שאול, עם לוליק אבילביץ׳ ונוח טשארני בחפירת כבול, באזור ארמון רדז׳יביל. שעות העבודה בשדה היו השעות השקטות ביותר, כיוון שהיינו רחוקים מהעיר ומהמתיחות ששררה בה. לשדה, בו עבדנו, הגיעו הדים עמומים של הפגזות, של יחידות גרמניות, שהפגיזו גדודים מכותרים של הצבא הסובייטי, אבל אנו בייחו־לינו, השלינו את עצמנו שהגרמנים נסוגים. זו היתה משאלת־הלב, התפילה הזכה מן המיצר.

שחה קומתו של שאול. קשה היה להכיר בפניו קורטוב של אופטימיסט שציינה אותו כל־כך. ליבו ניבא לו.

ב־29 באוקטובר 41 הוטל על קבוצת יהודים, בתוכם על שאול ועלי, להוביל בקר מניסביז׳ לתחנת הורודזיי. לפנות ערב בוטל הצו אך במקומו ציוו על היהודים להתייצב למחרת היום, בבוקר, בכיכר השוק לשם בדיקת התעודות. לפנות ערב ניגשתי לשאול לשלומו. הוא היה מרוגש. עיניו היו מלאות חרדה. חמש דקות לפני שעת העוצר יצאתי מביתו — בית ירושביץ׳, ומאז לא ראיתיו.

שלום חולבסקי

ר׳ מאניע השמש (סווירשצ׳יק)

יהודי נמוך קומה, כפוף וצנום. זקנו מדובלל ועיניו מזרות אש, ניבטות תמיד לצדדים וקולו צרוד קמעה. כך זוכר אני אותו מילדותי וכך הוא נשאר חרות בזכרוני, כאילו ימיו קפאו ולא הוסיף להזדקן.

מאניע לא הולך באמצע המדרכה, כי אם בשוליה. אין הוא אוהב להתקל באנשים. תמיד שקוע בעצמו קמעה, מעיף עין לצדדים ועוקב אחר הנעשה סביבו. עינו חדה ופקוחה.

הוא היה השמש של בית־הכנסת קוזימיר. אפשר שבית־הכנסת יתקיים בלי רב, אולם בלי מאניע אין לתארו.

ביתו של מאניע שכן לא הרחק מבית־הכנסת. מטופל היה בבנות רבות שהגיעו לפרקן אך הטבע לא העניק להן חן וקסם שיעבירו את הבחורים על דעתם. ומאניע, לא גילה יוזמה בתחום זה לדאוג לבנותיו. יותר מאשר היה בעל לאשה ואב למשפחה, הוא „השתייך״ למשפחתו. ודאי היו לכך טעמים רבים, אלא שהם היו סמויים מעיני. שמש בית־הכנסת היה ומילא עבודתו שהוטלה עליו, אבל גם „בעל קריאה״ היה ואף בקי וחריף בתלמוד, משנה, תנ״ך, ו„פוסק אחרון״ בדין והלכה. מעולם לא היתה ידו על התחתונה בפלוגתא עם רב.

רב כי נתקבל לכהן בקוזימיר חייב היה לעמוד ב„בחינה״ אצל ר׳ מאניע. ורב שר׳ מאניע מצא אותו בלתי „מוסמך״ היה יורד לחייו, „מפציץ״ אותו בשאלות ומתווכח איתו בחריפות בין מנחה למעריב, בשעה שלמדו יחד דף גמרא. בהגיון רב ובדיעה עמוקה ובקול זועף, היה מכניע את יריבו ללא רחם. רתחן היה ולשונו — חרב פיפיות. וכש„נכנס לטראנס״, היה קולו נקטע באמצע ומשמיע הברות מרוסקות שאי־אפשר היה להבין פישרן כי נבלעו בגרונו.

לא היה נושא־פנים בדין. לא נגיד, לא „יהודי מכובד״, לא מיוחס, לא „בעל־שם״ — רק אמת, והיא בלבד — קיימת ושרירה. הבריות ביקשו להימנע להיות „טרף״ ללשונו החדה והעוקצנית. לעולם לא נשאר „חייב״ מענה לאיש. ועוד „מקצוע״ היה לו. ממש „אמן״ מיוחד במינו. „טאלאנט״ היה לו לרעוב. וכשרעב ראש המשפחה — רעבו איתו שמונה בני־ביתו. הוא רעב, אך לא הרכין ראשו בפני נגיד. וכשבא ל„לקח און בראנפן״, לא היתה זו לגימה בלבד — אלא החייאת הנפש.

אף אני נפלתי פעם „קרבן״ לחיצי לשונו השנונה. ומעשה שהיה כך היה: בתלמוד־תורה היה מורי האהוב עלי ר׳ משה יודלביץ׳. הוא הורה את השפה העברית ודקדוקה ובעיקר קירב אותי לספר עברי. באחד השיעורים ביקש המורה כי אתאר „דמות בסביבתך הקרובה״. כתבתי על דמותו של ר׳ מאניע, בסיגנונם של שלום־עליכם ומנדלי שמספריהם הושפעתי אז. החיבור מצא־חן בעיני המורה יודלביץ׳, ומסר אותו לקריאה לניומקה אייזנבוד שבביתו התגורר. וכך נודע לר׳ מאניע

שתיארתי את דמותו. בהגיעי לתפילת מנחה, לבית־הכנסת ראיתי את ר' מאניע פוסע פסיעות גדולות לקראתי, מגבת בידו, וכולו „הר־געש", מוכן לטרוף אותי חיים: „אך דו שייגעץ, סאָטשיניעניעס וועסטו שרייבן וועגן מיר?! דו שייגעץ דו, איך וועל דערציילן דעם טאטן, ווארט!" (שקץ שכמותך, חיבורים תכתוב אתה על אודותי? שייגץ שכמוך, לאביך אספר, חכה!").

מיד „הפעלתי" רגלי והתחלתי להקיף את הבימה, כדי להתחמק מעיניו, אולם הוא חש שאני בפנים ורץ בעקבותי, עד שנמלטתי מבית הכנסת.

ימים אחדים לא עברתי את סף בית־הכנסת, עד שהתוודיתי בפני אבי על „חטאי", ואבי שיכך זעמו של ר' מאניע וכמעט סלח לי על „עווני".

ר' אהרן לווין (דער שוחט)

דמות פטריארכלית, בעל סבר־פנים נעים, מכובד ואהוב בעדתו, — היה דודי, ר 'אהרן לווין, השוחט בעיר.

נדיב־לב היה. יום שנזדמן לו לגמול טובה: גמילות־חסד, מתן בסתר — היה לו יום של עונג. וכאשר אשתו היתה מוכיחה אותו על פניו, כי צריך לדאוג לילדים, שימי הזיקנה מתקרבים ו„לא לעולם חוסן" — היה ר' אהרן שומע באהבה ושותק.

יצרו היה טוב, למעשים טובים נקרא. השקפת עולמו, דתיותו ינקו מעקרון־יסוד העולם — מעשים טובים.

דמותו התמירה, זקנו ששיבה זרקה בו, מידותיו האצילות — מוכרות היו ברבים — חיבבוהו על הרבים, לרבות ילדים. מידי פוגשי את דודי, ר' אהרן, ברחוב או בית, כיבדני במטבע, לקנות ממתקים.

בנו הבכור שרגא עלה לארץ עם העליה השלישית, הבת שרה'ל הצעירה מכולם — יצאה לבלגיה ללמיד רוקחות, ובנו לייבל, איש „מזרחי", היה מורשה של קק"ל במשך שנים רבות בעיירה.

ביתו של ר' אהרן היה מלא ספרים, קונטרסים, לוחות, מפות, על ארץ־ישראל ועל החלוצים. ביתו של ר' אהרן שכן בחצר ביתו של גיסו ר' יצחק סרגוביץ' (איטשע דער הויכער), שהיה חלפן כספים. ר' יצחק סרגוביץ' היה בעל שכל חריף, דייקן, קפדן וזריז. ר' יצחק היה עושה חשבונותיו תוך שניות ספורות, בעפרון „כימי" ארוך ומושחז בדייקנות. בעל דבבו היה לוקח את העפרון, מחשבן מלמעלה למטה ומלמטה למעלה, רושם ומחשב, מציץ לעיניו של ר' יצחק בתמיהה, ור' יצחק מנענע ראשו בחיוך סלחני כאומר: „תחשבן שעה, תחשבן יממה החשבון לא ישתנה".

היפוכו הגמור היה הדוד ר' אהרן. זה מבית הלל והאחר מבית שמאי. תמיד בני־פלוגתא היו איש לרעהו אך מתוך אהבה. פעמים סיבת הפלוגתא היתה ענייני דיומא, ופעמים לשם שמים והלכה.

שני הדודים, ר' אהרן ור' יצחק היו קוראים „שיעורים" בתורה בשני בתי־מדרש ותמיד היה החצר הצרה בין שני הבתים מלאה ריב בענייני תורה.

בליל ה„סדר" חזקה היתה לדודים, ר' אהרן ור' יצחק לחלק „חרוסת" לכל דיכפין, כשהמנצחות על המבצע היו דודתי טובת הלב והצדקנית רשה וסבתי. סבתא מוסיה, צמוקה ושחוחה, עוד עוזרה במשק בית. כשהייתי בא לבקרה היתה „תופסת" ומעתירה עלי מדברי חז"ל ואמרות עממיות פיקחות, כדי ללמ־דני „חכמת חיים". היא נרצחה ע"י הגרמנים, כשהיא בת 100 בערך. רץ הייתי כצבי, בבגדי הקטיפה ובסנדלי החדשים על פני הקרח הדקיק אחרי התפילה לביתם של הדודים לקבל מנת „חרוסת".

ר' אהרן לווין הבין ללב נצרכים, אוהב חיים ואופ־טימי היה ועם זאת עמדו רגליו על הקרקע. רוחו לא נשברה בימי הסובייטים.

אחרי פלישת הגרמנים הייתי „קופץ" אליהם, כדי להפיג את בדידותם במידת־מה. ישובים היינו בחצר הסגורה ור' אהרן היה מספר החדשות שהיו מגיעות „היום ברדיו", על „המפלות העצומות" של הגרמנים. היו עוד „מקורות" לידיעות, ואחד מהם היה השוחט, חתנו של ר' מאיר מאייבסקי, ששימש לרבים מקור מהימן ביותר ושעה־שעה היה שופע בשורה חדשה. את חדשותיו היה מביא לר' אהרן והוא אשר סיפרן לנו, תוך תקווה „אז דער דייטש וועט לאנג נישט אויסהאלטן, ער מוז זיך ברעכן" (שהגרמני לא יחזיק מעמד זמן רב, הוא מוכרח להת־מוטט). בראותו מטוסים גרמניים בשמים האמין ר' אהרן כי אלה הם אוירונים „שלנו" הטסים להפציץ את ווארשה, בריסק, וכו'.

זמן מועט לאחר בוא הגרמנים נתבקש ר' אהרן ע"י יהודי מהורודזיי, למול את נכדו. ר' אהרן הסכים ויצא עם היהודי ברגל להורודזיי ובדרך נתפסו. ר' אהרן הוחזר לניסביז' ונצטווה להופיע למחרת בבוקר במפקדת הגיסטאפו. הוא לבש את קפוטת השבת שלו ופנה לגיסטאפו.

אותו יום עבדתי ב„האלבע", בהוצאת תפוחי אדמה בשדה. שקט מתוח נישא באוויר. פתאום פילח את השקט צרור יריות. לבי ניבא לי רעות. כשחזרתי מהעבודה סיפרו לי: הגרמנים הוליכו את ר' אהרן לווין לגלינישטשה ושם רצחו אותו.

מותו של ר' אהרן החריד את כל אנשי העיר. הוא היה הקרבן הראשון בעיר.

דודי ר' יצחק סרגוביץ' עם אשתו רשה התייצבו ב־30 באוקטובר 1941 בכיכר השוק יחד עם כל היהודים. סבתא נרצחה בביתה, ודודתי חיה־זישה, אשת ר' אהרן, ששכבה חולה במיטה בביתנו בגיטו, מילמלה כל הימים: „למה אהרן לא חזר?"

ה„רביים" שלי

כשמלאו לי חמש שנים, לאחר שביקרתי קודם בגן־ילדים רוסי, זכיתי ללכת לחדרו של משביצקי הזקן. כבר אז חשתי שזוהי זכות. אף כי לא הבינותי טיבה.

ה„חדר" שכן סמוך לביתי, כ־150 מטרים, מבית־הכנסת של קוזימיר. צויידתי ב„לחמניה" לבנה (אַ בולקע), מאכל „דליקטס" בימים ההם, ונשלחתי עם תיק (סומקע), על הגב אל החדר.

איש זקן היה משיבצקי הרבי, אך מקובל היה כמלמד הטוב ביותר בעיר. מאמצים גדולים היה עושה אב, כדי שבנו ילמד אצל מלמד טוב. לעתים הוערכה השכלתו של אדם לפי הרבי שאצלו הוא למד.

לימים נודע לי שהרבי משביצקי נמנה על „חובבי ציון" ואף כתב ב„הצפירה". עובדה זו שהרבי מושך בעט סופרים וכותב כתבות על עירו ב„הצפירה", הוציאה לו מוניטין כבלשן וכמדקדק.

שיטתו הדידקטית היתה פשוטה: הרבי משביצקי לימד את תלמידיו מסידור־תפילה רגיל, שעל דפו הראשון — מצידו האחד מודפס היה האלף־בית כולו, ובעמוד השני — התנועות. בדף זה מודפסת היתה התפילה „מה טובו אהליך יעקב". בדף הראשון: אנא למד את האותיות והתנועות, ואילו בדף השני הואיל נא לאמץ קמעה את מוחך ולקרוא הכתוב בו. זו תורת הדידאקטיקה של הרבי משביצקי על רגל אחת.

לאחר שני „זמנים" („זמן" — חצי שנה), עברתי ללמוד אצל ה„וואַרשעווער" — הרבי בוצין שלימד ב„לאדייער שול", לא רחוק מבית צדוק. בחדר זה מקובצים היו ילדים מכל שכונות העיר. הרבי — כבן ארבעים, במיטב שנותיו, השקיע עמל רב בהוראתו ואף זכה לתוצאות טובות. תוך זמן קצר נפתח לפנינו עולם של התנ"ך שהקסימנו. למדנו דקדוק ונטיות.
לבתינו חזרנו אחרי תפילת מעריב, אל ה„וועטשערע" (ארוחת

הערב). בלילות החורף המושלגים התעטפנו במעילים חמים, חובשים „באשליקים" (חרוטים מבד) על ראשינו, ומצויידים בפנסים („לאַמטערנעס") שירכנו רגלינו בשלגים הגבוהים מקצה העיר עד קצה, מסימטאות מיכאלישוק עד קוזימיר. אנו, חמשת ילדי קוזימיר, הלכנו תמיד במסלול קבוע: דרך הסימטא שבה גר „מיכאל דער פאַראַסאָלניק" אל וילנסקה, ומשם לקוזימיר. בעברנו ליד ביתו של מיכאל „חזקה" שובבנית היתה בידינו להקיש בחלונו. וכשיצא לתפשנו, נמלטנו חיש מהר.

בחדרו של ה„ווארשעווער" לימד אותנו, בנו של המגיד מניסביז', שלמה („ליימה"). בכשרון רב היה מחקה את דרשותיו של אביו המגיד בסיגנון דיבורו והיגויו, שעות ארוכות היינו שומעים את המגיד הדובר מפי בנו.

הרבי שלי בתלמוד־תורה היה שמואל גלפנד (שמואל ישורון). קפדן היה ר' שמואל, לא נלאה היה לשנן, לחזור ולשנן הפרק באזני הילדים עד שנקלט בראשם. בשיטה עקש־נית זו עשוי היה להבקיע קירות. „לא יתכן לצאת מכאן בור" — טוען.

תלמוד־תורה של ר' שמואל דומה היה מעט לבית־ספר. כאן הורה המורה יודלביץ עברית ודקדוק. המורה גראוברד הורתה פולנית, ואף זימרה למדנו בהדרכת בנו של הרבי לייבל גלפנד, שהיה אז תלמיד בסמינר הפולני למורים. בשיעוריו הסתייע בכינור שהיה מנגן עליו שירים כגון „שם בארץ חמדת אבות". הרגשנו עצמנו כאילו היינו גימנזיסטים ממש.

ב„חדר" השני בבית התלמוד תורה היה מלמד רוזובסקי הזקן, (דער אלטער ראָזאָווסקי). הוא נחרת בזכרוני יושב מול התלמידים וידיו עוסקות במלאכה. בעיקר חביב היה עליו חידוד עפרונות. חידוד עפרון בידי המלמד רוזובסקי היתה מלאכת מחשבת „אמנות" ממש. היה לו מקל ארוך, מחוטב להפליא, מעשה ידיו, וכאשר תלמיד הסיח דעתו בשעת לימוד החומש בטעמי המקרא היה מניף עליו מקלו בטענה: „אך, דו שייגעץ דו, טייבעלעך ליגן דיר אין קאָפּ?" (אך, שייגץ שכמותך, יונים השתכנו בראשך?").

ברל חצקלס, מ„בית הכנסת החדש" המשגיח הדור הפנים בעל זקן לבן, היה מבקרנו בשיעורים. לאחר זמן התחיל ללמדנו דף גמרא ברל חצקלס וגינזבורג הזקן (אביו של הדוקטור גינזבורג) היה בוחן אותנו ביום שישי ולהיווכח אם התקדמנו בלימוד גמרא, ומילת־שבח מפי גינזבורג הזקן שהיה נוכח אחד מאתנו נחשבה בעינינו לתעודת־כבוד.

כשהגעתי ארצה בשנת 1948 שמחתי לשמוע שהרבי שלי ה„ווארשעווער" חי בארץ. הוא עלה לארץ בעקבות בנו. כאשר פגשתיו — זכר את שמי ואת התקופה בה למדתי ב„חדר" שלו. לאחר זמן מה הוא נפטר.

סיומקה פרפל

סיומקה נפל ביער ב־8 בפברואר 1943.

זוכר אני את סיומקה כילד קטן, כאחד מילדי קוזימיר. עיניים שחורות גדולות ורעבות היו לו. משפחתו שלא ידעה רווחה יתרה גרה בדירה צנועה בסימטה צרה, על גבול ה„בעל ביתיש".

מערפילי הזמן עולה דמותה של אמו: נדיבת־לב ושתקנית, נושאת בעול הבית בלי טרוניות ובצינעה, עיניה הביעו טוב־לב, עיניים אשר אינן תובעות מאומה, ורק מוכנות לתת. באהבה ובלב אמהי גידלה את בניה. ואביו של סיומקה — רוב ימיו ולילותיו נדד בדרכים, בכפרים, לשחר ל„טרף" לביתו, אך הפרנסה ממנו והלאה.

סיומקה למד בבית־ספר „תרבות". הוא היה ילד נבון, בעל נפש, אך לא נמשך לילדי הבעלי־בתים המכובדים בבית־הספר, אלא דווקא לילדי „עמך", אל ילדי קוזימיר. עם סיום לימודיו בבית־הספר החל לעבוד כשוליית נגרים, והיה חבר „השומר הצעיר". את שעותיו הפנויות לאחר העבודה ניצל לקריאה.

אחרי פעולה בקן היה חוזר לביתו, מתישב בפינה עד מאוחר, וקורא ספרות יפה ושירה עד מאוחר בלילה. סיומקה היה איש עבודה אינטליגנט. אחר העבודה היה מתרחץ, לובש חולצת שבת, מסרק את שערותיו המקורזלות קמעה ויוצא לספריה. גם חבריו בתנועה ומחוצה לה מבני „עמך" היו. אהב את שפת יידיש ואזנו רגישה היתה לאידיומטיקה האידי־שית ולחיוניות והעסיסיות שבשפה זו. לכן קרובים היו לו תלמידי בית־הספר האידישאי ואף כי עולמם היה אחר היה מתרועע איתם.

כבר אז היה רושם בחיבה עמוקה את ההלצות השנונות של חבריו מהסימטאות.

סיומקה פרפל

ובלילות — משך בעט. הוא כתב שירים ביידיש. הוא נהנה מספר טוב וערכי־רוח אחרים. היתה בו, בסיומקה, מזיגה מוצלחת של שני יסודות — איש „עמך" ונפש פיוטית. הוא היה בעל חושים בריאים, חוש לחיים, לאהבה, לריאלי, ועם זאת התברך בלב של פייטן.

הוא היה אוטודידאקט, השתלם בכוחות עצמו ועם זאת חונן בטעם ובהבנה. מקרוב יותר הכרתיו כשחזרתי לעיר למשפחתי ערב מלחמת העולם. איש נאמן לעקרונות היה ועם בוא הסובייטים ירד יחד עם קבוצתו השומרית למחתרת.

למרות עממיותו וזיקתו לאיש העבודה — הוא פנה עורף ל„זמירות החדשות" וביתר שאת נשאר נאמן לעצמו ולדרכו. נפגשתי איתו לעתים קרובות, והיינו משיחים איש עם רעהו מלב אל לב וידעתי כי אפשר להטיל עליו תפקידים חינוכיים בקרב צעירים ממנו, שזה עתה סיימו בית־ספר עברי, או עמדו לסיימו, אך הופקרו לנפשם. עם בוא הגרמנים, בחדשים הראשונים, היינו נפגשים, סיומקה, פריידל, צילה, ולוליק בביתי ומתכננים דרכי פעולה וחינוך בקרב הצעירים, בתנאים החדשים.

ובגיטו — לאחר שלוליק וצילה כבר לא היו בחיים, היינו נפגשים בביתו של סיומקה, והנושא העיקרי שעמד על הפרק היה: דרכי התגוננות. סיומקה היה איש המחשבה, העצה והמעשה כאחד במחתרת בגיטו, בייחוד בימיה האחרונים. הוא טיפל בנשק בהכנת הבונקרים והמרד, כי את רעיון המרד נשא בלבו כל ימי הגיטו. הרבה שירים כתב בגיטו, יפים ועגוגים. וכשהגיטו עלה באש, הופיע בבונקר שלנו ואיתו סכין

וספר השירים שלו, אבל כשנטשנו את הבונקר בחפזון, שכח בו סיומקה את ספר השירים, אך הסכין לא שכח. יחד עם סיומקה יצאתי מהגיטו והגענו ליער, ליחידתו של בוז'נקו. עד מהרה התאקלם ביער, כפארטיזן. עם בואי ליער, חיפשתי קשר עם גיטאות, כדי לקרוא ליהודים, ובעיקר לנוער, להצטרף ליחידה היהודית הפרטיזנית. הגיטו הקרוב, היה סטולפצי. כתבתי מכתב לנוער בסטולפצי וביקשתי את סיומקה שיכתוב אף הוא מכתב לחבריו בני גילו בתנועה.

יצאתי עם סיומקה ועם רוזן לחפש נשק באיזור יזביני — בגבול פולין־רוסיה לשעבר. כעבור זמן־מה הצטייד סיומקה ברובה שמצא בקבר־אחים של חיילי הצבא האדום. ביער סטריצה יצאו סיומקה ושמואל ניסנבוים עם עוד קבוצת פרטיזנים לפעולה. בדרך עברו ליד כפר שבו נערכה חתונה. לסיומקה ולשמואל נודע שבחתונה נמצאים שני שוטרים בילורוסיים. לאחר מעקב זהיר זינקו סיומקה ושמואל על שני השוטרים, ובעזרת יתר הפרטיזנים שהשתתפו בפעולה, קשרו אותם אל העגלות והביאו אותם אל היער. מלא סיפוק היה כאשר פגשתיו ליד משמר היער עם השוטרים הכפותים שהביא.

בין הראשונים לפעולות היה במשך כל זמן שהותו ביער. שמחתו גברה כאשר הגיעו ליער יהודים מסטולפצי וסוורז'נה. כשהיה לעתים מספר על פרידתו מאמו, אחותו ואחיו בגיטו — היה נזכר במחברת השירים שהשאיר בבונקר. באורליקי, ליד ה„תנור" שהתקינו בזימלנקה המשותפת, בה גרנו יחד. היו באים אנשי סוורז'נה, כגון הרכבי אקסלרוד וחברי התנועה, מעלים זכרונות, ומשוחחים רבות על הארץ — וסיומקה היה מקריא שירים שכתב ביער ושירים שכתב בגיטו, שזכרם בעל־פה.

קשרים עמוקים נקשרו בינינו מפרוץ המלחמה ועד היער. ב־7 בפברואר יצאנו, סיומקה, אני ועוד 9 פרטיזנים לפעולה באיזור מסוכן ללוחטישי, ליד זאוסטרוביץ. בדרכנו חזרה על המגלשות, ליד חמינקי, נתקלנו במארב של גרמנים ושוטרים, שפתחו עלינו באש עזה. בקרב זה נפלו 8 פרטיזנים, ביניהם סיומקה.

ליד חמינקי, באדמת נכר, נכרה קברו של הפרטיזן סיומקה פרפל. בידי לא נותר אף לא שיר אחד משיריו, אולם דמותו חרותה בלבי.

מבית אבא

כל ימי חייו עבד אבי, יצחק, עבודה קשה. שקוע היה תמיד בבית־המלאכה („מאייסטערסקאַייע") רכון על עבודתו או מכה בפטישו על גלגל העץ.

זכורה לי היטב ה„מחרטה" על כל אביזריה: עמוד דק מלפנים, שני עמודים בצדדים בעלי שני חרוטי ברזל מחבל וסכין מחרטה שקערורית. בראשו של העמוד הדק נקשר חבל. את גזע העץ המיועד לחריטה לפת החבל. רגלו של אבא התקועה בכלונסה בקצה החבל שימשה כ„מנוע" המחרטה. בהעלותו או בהורידו את הרגל היה העץ מסתובב בין חרוטי ברזל. וכך עמד אבא שעות ארוכות וחורט, רגלו עולה ויורדת ידיו חורטות.

עייף, יגע, היה חוזר אבא מהעבודה. בעבודה מפרכת קיים את ביתו. היו שנים שבימי החורף אפסה העבודה. לכן צריך היה בימי הקיץ להוציא לחם לכל ימות השנה.

על אף המצוקה והמחסור שאיש מבחוץ לא ידע עליהם, הופיע אבא כ„בעל־בית" בעמיו. על אף המצוקה — הוחזר חוב במועדו. החשבון בחנות — סולק. שכר הלימוד בעבור ילדים — שולם.

כשרווח מעט היה אבא שוכר עבורנו — חלב „מעטין הפרה" („פון דויגיע"), ואז בערבי הקיץ, בין מנחה למעריב היינו הולכים לרפת של שכננו האיכר, ע"י סאבליעווסקי, ושותים עם גמר החליבה כמה כוסות חלב חם. אלה היו המותרות בימים של פחות־מצוקה.

לפרקים הייתי בא לעזרתו של אבא. אז הייתי מגלגל גלגל, עד מעלה רחוב סוורז'נה ומרחוק קורא לדמשק הנפח, ודוחף את הגלגל במורד הרחוב עד שהגיע לידיו של דמשק.

יום העבודה של אבא החל עם אור הבוקר ומגיע לקיצו עם השקיעה — לעת תפילת מנחה. לאחר מעריב הסבנו. ההורים, משה שבתאי, מרדכי זלמן ואני לסעודת הערב. אבא היה בוצע את ככר־הלחם הגדולה ואמא מגישה תפוחי אדמה, דג מלוח וחלב חמוץ, לעתים גבינה וקצת חמאה.

רק השבת שברה את אפרורי'ות ימי החולין. ביום שישי היתה אמי טייבל, שוטפת את ריצפת העץ המצהיבה שבפינותיה נשמר צבעה האדום, זכר לימים היפים והמאושרים של הבית הזה.

עם רדת היום התכסה השולחן מפה לבנה. נרות שבת. הבית קרן אור (בלשוננו „עס האט ברוליויעט"). ובלב היה אור, חום ושלווה. עוד ביום רביעי, יום השוק היתה אמא קונה כמה „עשרות" („דיעסיאטקעס") ביצים ועוף לכבוד השבת. וכשהיה עוף לשבת היה הבית מלא מטעמים לכל בני הבית, שבע נפשות. אינני יודע עוד עד היום, במה מילאה אמא את העוף שניחוחו מילא את כל הבית.

רגע של הדלקת נרות השבת ודמעותיה של אמא הניגרות על פניה — היה הרגע המרגש ביותר של השבוע.

עם שובנו מהתפילה נישא בבית ריח מרק־עוף („הינערשע סופ"), וכאשר כולנו הסבנו סביב השולחן הגדול המרובע ליד ה„בופעט" ההדור, המחוטב, אבא — בראש, אמא לשמאלו ואנו הילדים מסביב — היתה השכינה שורה בבית. אבא בחולצת שבת מגוהצת ו„קמוזלקה", שערו המסורק ושפמו השחור המתוקן קורן סביבו ואמא, שהיתה יפה מאוד בשנות צעירותה, שוב היתה לאחר שבוע של חולין מאצילה מיפיה האמהי הזורח על כולנו מאהבתה שאין לה שיעור מטוב לבה ומדאגתה ללא גבול לילדיה. אבא קידש על היין ולאחריו הגישה אמא את מטעמי העוף. מנה ראשונה: „ביילעק" — כדורים קטנים מבשר החזה של העוף ברוטב.

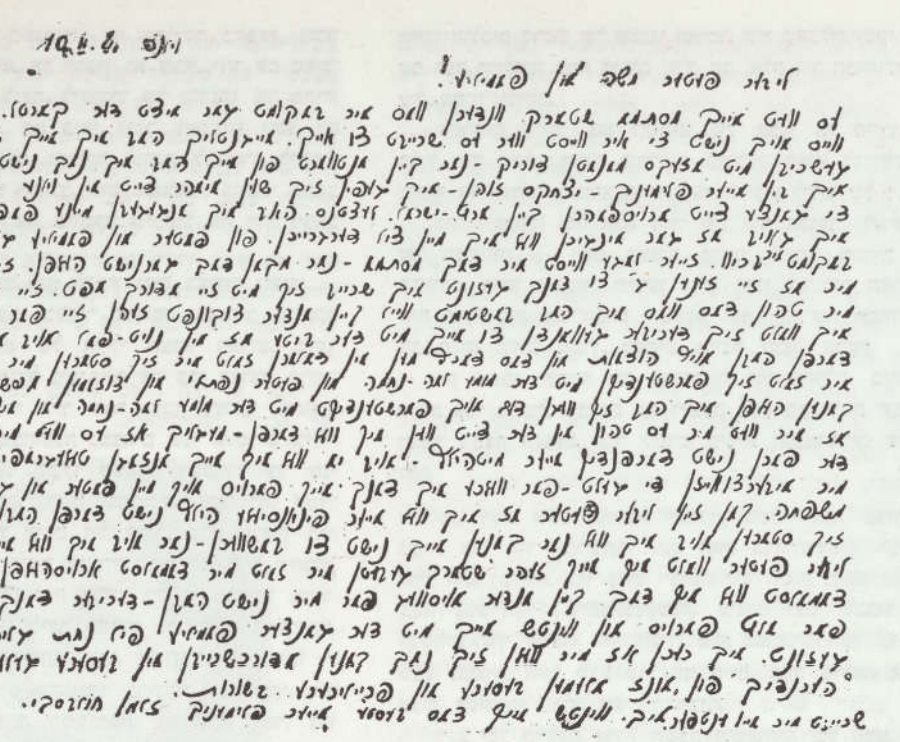
אח"כ — בשר העוף, והמרק. כל ארוחת ליל השבת וסעודת הצהריים למחרתו באו מאותו עוף אחד ויחיד שאמא קנתה ערב שבת. עד היום כאשר אני רואה „עוף" שלם או מחולק לרבעים לבי מתמלא ביטול לעוף „ריק" כזה. זה עוף זה? „אפוסטע כלי" ואז נזכר אני ב„עוף" של אמא שהיה לו „העלדזעלע" ו„פופיקל" ו„לעבערל" וכו', בקיצור — מלא „תוכן".

עד היום הנני מאמין באמונה שלמה — כאותו ליטאי שבא להתחקות אחרי מעשיו של הצדיק מנימירוב — שאמא הכנ'סה במטעמים אלה את ליבה, את כל ליבה.

עם בוא הסתיו, החלו ההכנות לקראת החורף הממשמש ובא. צריך להתקין בגדים. בדרך כלל היו הבגדים של הילד ש„צמח" מהם עוברים ב„דרך הטבע" לילד הצעיר ממנו עד שהבגד היה מתבלה ללא תקנה. התקנת נעליים: היו לאבא בעליית־הגג כמה וכמה שקים של נעליים ישנות כדי לעשות מהם „פאַטשינקעס" (תיקונים). ובהביאי לסנדלר חתיכות עור — היה התיקון זול יותר.

לקראת החורף היו מכניסים „דובלט" (חלונות כפלים) כדי לשמור על חום הבית ובין החלונות הכפולים — שבבים, נסורת וכו'.

כמו־כן, צריך היה להכי'ן כמה וכמה „קלאפטער" של עצים, מזונות: תפוחי אדמה, תפוחי עץ (להקפאה), ירקות (לשימור) („שטעלן בוריקעס", „שטעלן אוגערקעס", „סיעטקעווען קרויט" כיבוש סלק מלפפונים וכרוב), רקיחת ריבות

מכתבו של אחי זלמן מהריכוז החלוצי בווילנה לדוד באמריקה

מפירות ואוכמניות (יאגעדעס, מאלינעס, אגרעסן וויינפערלאך, טשערעשניעס, קארשן, פלו׳מען וכו׳), שבהן היו „מחיים את הנפש" בבוא ימי החורף ובעיקר בערבי החורף הארוכים.

עם התקרב חג הפסח גברה התכונה בבית. שהרי לקראת חג פסח היתה אמא מתקינה לכל הילדים בגדים חדשים וסנ־דלים חדשים. מאוד אהבתי בגדי קטיפה וסנדלים „חורקים" בעת הדריכה. קניית הבד, התפירה הכניסו את החג הביתה שבועות רבים לפני מועדו. ערב פסח וערב ראש השנה — פעמיים בשנה — היה נוהג אבא לישב ולכותב מכתבי־ברכה לכל בני המשפחה שמעבר לימים.

ערבים אלה של כתיבה ספרותית (המכתבים) ע״י אבא וגיהוץ ותפירה ע״י אמא — ריח חג היה בהם. וכידוע התכונה לחג — חלק בלתי נפרד הוא מהחג עצמו. ובליל התקדש החג בי״ד בניסן, עם שובנו מבית־הכנסת שהיה סמוך לביתנו בפרבר קומיר, הייתי לבוש בגדים חדשים וסנדלים חדשים. הבית היה שטוף אורה, מנורת נחושת הקלל במרכז הבית. ובלבב הרבה אור. אמא טורחת בהכנת „הסדר". ואבא עוזר לידה. ואני הייתי יוצא ל„שליחותי" המסורתית. יורד במהירות ממד־רגות העץ של ביתנו, חוצה את הכביש ורץ בקלילות — חג על פני הרחובות הריקים כמעט מאדם כשבאוויר נישאת חריפות צינת האביב. רץ דרך רחוב וילנסקה ברנרדינסקה לבית הסבתא מוסיה — הלמדנית המופלגת שהיתה כבר אז בת 90 שנה ומעלה, בו התגוררו דודי ר׳ יצחק סרגוביץ ודודתי טובת־הלב רשה וכן דודי השוחט ומוהל ר׳ אהרון לוין ודודתי חיה — זישע שגרו באותה חדר. דודי ר׳ יצחק סרגוביץ היה מכין חרוסת לרבים מבני העיירה. „חזקה" זו קיבל על עצמו והחזיק בה שנים רבות. זו היתה „שליחותי" כל השנים לרוץ ערב „הסדר" לסבתא ולדודים לברכם בחג שמח ולשוב הביתה עם „חרוסת" משפחתית. שליחות זו, היתה בשבילי אחד הרגעים הנעימים ביותר של חג הפסח, שהיה, ללא ספק, החג היפה ביותר בביתנו.

רבות היו הדאגות והחרדות שמילאו את ביתנו: צער גידול בנים, דאגות פרנסה, בריאות „אסך זארגן". אך היו גם שעות רבות של קורת רוח עמוקה, של אווירת „נשמה יתרה", של קרינה פנימית, של אהבה וחום ביתי, ששום חום לא ישווה לו. זכרונות אלה חיות בקרבי, כ„השראת הנפש" לשעות שחלפו ואינן עוד. אחת השעות הללו היתה שעת הצהריים של יום השבת, יושבים היינו בבית חם, לאחר סעודת שבת, רגועים, נינוחים ונהנים מזיו פניהם של אבא ואמא.

מעט מאוד ידעתי על נעוריו של אבא. לפני שנים אחדות מצאתי בספר של בן עירנו שלמה דמשק, „מפה ומשם" (עמ׳ 164—165) את הקטע הבא:

„וכשאני מספר על שומרי הגחלת ועל הנאמנים בתנועה הציונות, אני רואה חובה להזכיר פה את הנאמנים בסניף „פועלי ציון„ שבניסוויזש — את החבורה, שעמדה אף היא על משמרתה בשנים הקשות והמשיכה בעבודתה במחתרת מתוך סיכון נפש, במסירות למופת.

חבורה זו של „פועלי ציון" בעירנו בימים ההם התרכזה בביתה של היזל הרצוג. היא היתה אישיות טהורה ודגולה, עדינת נפש, בעלת שאר־רוח.

...ביתה של היזל שימש מקום המחתרת לחבורה הקטנה של הנאמנים מחברי „פועלי ציון" שעליה נמנו גולדה הלפרין, המורה העממית, משה־ארקי שקולניק, החייט ברוך הכשרונות בעל חוש מפותח למוסיקה שחיבב את הספרות האידית ובייחוד את השירה העממית, יצחק חולבסקי, צעיר נבון־לב ועדין רוח, ברל ליפובסקי, ועוד אחדים"...

אבי היה בין השתקנים. לעתים רחוקות ביותר היה מספר על עצמו. אך כאשר היתה שורה הרוח עליו היה משיח על עצמו. מדבר היה לאיטו, כל מלה — שקולה, אך חמה. היה זה קול נשמתו החבויה. הוא סיפר על חוג „פועלי ציון" שהיה מתכנס במחתרת בעליית־גג או בחורשה ושומע את דבריו החוצבים של אברהם מאכטיי, שבא מהעולם הגדול והביא את דבר התנועה הציונית־סוציאליסטית. לאחר ההתכנסות בצפיפות בעליית־הגג נחפזו כולם לבית־הכנסת „לחטוף" תפילת מינחה או מעריב...

נחרתו ביותר בזכרוני בימי הילדות. דבריו על ההגנה היהודית העצמית בעיירה בראשית המאה. בדברו היו נדלקות עיניו, מתקין שפמו ובידו המושטת היה מצביע: „פה בביתנו מתחת לחלון, בקיר הלבנים זה היה „סליק״ של נשק״... הרגשתי

שני חיילים בצבא ניקולאי
מימין לשמאל: שמרל זמורנסקי יצחק חולבסקי

בדבריו ובעיניו שזה היה הסיפור על שיא מעלליו בימי נעוריו. ומכל סיפורי אבא זהו הסיפור השמור ביותר בלבי עד היום הזה, וככל שחולפות השנים הנני זוכרו יותר ויותר. היה בו כך נדמה לי, אות לבאות.

פריידל רוזובסקה ז״ל

כל ימיה היתה פריידל רוזובסקה אשה טרודה מאוד. פר־נסה וגידול בנים. כל ימיה היתה שקועה בחנות, שבשוק שגזלה את מיטב כוחותיה מבוקר עד חשכה.

בעלה יואל רוזובסקי ז״ל — היה כתר עיירתו נסביז׳. הוא כיהן כראש הקהילה היהודית, ראש ההסתדרות הציונית, ראש ועד בית־הספר העברי „תרבות״. כל ימיו שירת את קהילתו, את הדל והאביון, את האלמנה והיתום וכל אדם שנתון היה במצוקה. אדם בצר לו — אל יואל רוזובסקי פנה.

לבושו נאה, זקן־הרצל עשוי תמיד בקפידה ותלתלי שער ראשו האפירו מתחת למגבעת קשה, העשויה כחצי קליפת אגוז. התהלך יואל רוזובסקי בקרבנו כשהכל סביבו רוחשים לו כבוד. מבטו חם ומלטף כמבקש להיטיב עם כולם ואכן מבוקר עד לילה — עסוק היה בענייני ציבור, דאגות ה„עולם הזה״. ואעפי״כ נראה היה כחולם, כמרחף מעט בעננים, ועיניו נ״שאו ל„עולם הבא״ — עולמה של הציונות, של ארץ ישראל, של חינוך עברי וכו׳.

פריידל רעייתו, היתה ניגודו, אך השלימה אותו. שקועה בעולם הזה של דאגות, של פרנסה וגידול בנים ובכל הטרדות הקטנות והגדולות של הבית.

יואל רוזובסקי, נאסר בימי הסובייטים כציוני, ונשלח לארץ הגזירה ממנה לא חזר. פריידל ובנה ניומה נשלחו אף הם — אך חזרו.

מתי מעט, בודדים ומיותמים נותרנו לאחר המלחמה. גם אני נותרתי יחיד מכל בני משפחתי. יצאתי לדרכי הנדידה. עקב פעולתי עברתי ממחנה למחנה בדרכי אוסטריה. ובאחד ממחנות הפליטים באוסטריה, נפגשתי פגישה נרגשת להפתעתי הרבה עם פריידל וניומה. קפאתי תחת עמדי. דמעות נתקשרו בעיני. מולי ניצבה פריידל, ששערה הלבין, גבה שח קמעא ועיניה — עיני אם יהודיה — האם היחידה שנותרה מנסביז׳ כולה ודמעות ניגרו מעיניה. היא קיבלה אותי כבן.

היה זה יום חמישי בשבוע וכשנעתרתי לבקשתם של פריידל וניומה להתארח אצלם ליום השבת — רבה היתה שמחתם. השיחה קלחה. סיפור שלי, סיפור שלהם. לעתים נפסק הסיפור באמצע באנחה שקטה ועמוקה, כקבלת־דין ב־הכנעה.

בתוך הצריף הקטן, באוסטריה, במחנה נידח, בו התאכסנתי אצלם במשך יומיים השתררה אווירה של שבת. החדר, הרצפה והשולחן, המפה, נרות, האוכל, ברכת המזון — הכל היה בו מנוחות השבת של בית־אבא בנסביז׳ ומעל לכול — דמותה של ה„יידישע מאמע״ טובת הלב והאנחה. זו היתה דמותה של פריידל, שנצטיירה בעיני במחנה הפליטים. שבת כזאת לאחר המלחמה עוד לא היתה לי.

זכתה פריידל לעלות לארץ ישראל ולהגשים חלום בעלה ר׳ יואל רוזובסקי, הציוני החולם, שנמק על אמונתו בערבות סיביר — כאן פגשה את בתה חנה ומשפחתה ומכרים וידידים, וידעה להוקיר את החסד שזומן לה. פגעי הזמן, על הכאב והצער, סיביר, הגירוש והנדודים לא דלדלו את כוח חיותה. פעמים אחדות את פריידל ואת ניומה ביקרתי בביתו בכפר ויתקין. הבן טיפל באמו במסירות ובנאמנות שאין דומה להן. גם בפגישה האחרונה, לכשחלתה והיא חלשה — היתה אופטימית וערה ברוחה. שאלה והתעניינה בעניינים שונים, כי אהבה החיים ואנשים. לא הכבידה בחלייה. שמרה על רוחה עד יומה האחרון. פה בארץ האבות מצאה את מנוחתה עדן.

זובוביץ׳ — חסיד אומות העולם

ה„זובוביצים״ גרו ברחוב פילסודסקיגו. ברובע קוזימיר. יחסם של ה„זובוביצים״ אל שכניהם, ביניהם גם בית־אבי, היה כל השנים הוגן ואדיב.

זובוביץ׳ היה בעל סנדלריה בפינת רחוב פילסודסקיגו־ברנרדינסקה, בתוך תוכה של סביבה יהודית. הוא למד לדעת את אורחות־חייהם של לקוחותיו היהודים, את מנהגיהם ולשונם והיבב אותם. בפוגשו ברחוב את מכריו היהודים קיבלם זובוביץ׳ בברכה רחבה ולבבית. תוכו היה כברו.

גם אשתו ובנותיו התברכו באותן סגולות בהן נִתברך אבי המשפחה.

הג׳עו ימי הגיטו.

באחד מאותם הימים הקודמים פגש נויפלד ז״ל אחד מלקוחותיו את זובוביץ׳ ברחוב — ושאלו בחרדה האם מוכן יהיה לקבל את שני ילדיו בבוא יום הצרה. זובוביץ׳ השיב בחיוב.

סיפור זה שמעתי מפי נויפלד בגיטו.

ב־20 ביולי 1942 שררה מתיחות בגיטו. זה היה אחרי חיסול גיטו הרודזיי. אותו יום עמדתי לפנות ערב ע״י ביתי בגיטו. הגיעו נויפלד ורעייתו ברטה ושני ילדיהם הקטנים, יהודה ולוי. יחד עם ההורים עמדתי ליד גדר התיל. ההורים נשקו לילדים ודמעות נתקשרו בעיניהם. נויפלד הרים את התיל של הגדר והילדים עברו את הגדר ויצאו.

מאחורי הגדר הוביל שביל עפר לאורך הגרנות, בעלות גגות הקש המשופעות, לעבר רחוב אלביאנסקה. היום נטה לערוב. עיני ההורים דמעו. הילדים כאילו בגרו לפתע, יצאו אל העולם, פעמים הסבו ראשיהם והתקדמו בדרכם. לאחר דקות ספורות פנו ימינה. מרחוב אלבייאנסקה עד לבית זובוביץ׳ היה מהלך של כעשר דקות.

המתנו זמן־מה בצפייה ובתקווה כי אכן הג׳יעו. הילדים לבית הסנדלר בלי שיאונה להם כל רע.

יהודה ולוי ישבו בביתו של זובוביץ׳ בעליית הגג במשך שנה ומעלה. הוא טיפל בהם באהבה, וכן שאר בני־הבית, על אף הסכנה הגדולה שאיימה עליהם, שכן ביתם עמד ברחובה המרכזי של העיר.

כאשר הגרמנים החלו לערוך חיפושים אחר יהודים בבתי הגויים. הועברו יהודה ולוי בעגלה טעונת קש אל היער למחנה משפחתי של היחידה הפרטיזנית היהודית ע"ש ז'וקוב.

יהודה ולוי ידעו את גורל ילדים — פרטיזאנים — יהודיים.

לוי נויפלד בארץ

עם צאתם מהיער אומצו יהודה ולוי ע"י בני משפחת קרביץ', שטיפלו בהם במסירות ובאהבה בחו"ל ובארץ.

יהודה ולוי גדלו, למדו, וגילו כשרונות רבים בלימודיהם ובמעשיהם. באחד הערבים ב-1958 ביקר אותי לוי בביתי בקיבוץ. עלם יפה־תואר היה, סטודנט לרפואה בירושלים. אותו ערב קיים המוסד החינוכי בהרי אפרים מסיבה לכבוד הופעת „ספר הפרטיזאנים היהודיים" שהייתי אחד מכותביו־עורכיו.

הזמנתי את לוי למסיבה זו, שהיתה מרגשת. לאחריה טיילנו שעה ארוכה ושוחחנו בנושא המסיבה. כיומיים שהה לוי בביתי. נוכחותו גרמה לי הנאה מרובה, השתאיתי על האינטליגנציה שלו ועל רוחב אופקיו.

לאחר זמן הגיעו אלי שמועות על תמורות מצערות שחלו בלוי. כן נודע לי כי לוי נעלם. באחד הימים באו קציני משטרה לביתי ושאלו פרטים אודות לוי. שאלתי אותם לסיבת חקירתם ובתדהמה גדולה שמעתי על הקשר שהם קושרים בין לוי לבין המעשים המרעישים שהם מייחסים לו. אך אני עמדתי על דעתי כי לוי הוא איש בעל מצפון ואני מכירו ביושרו ובהגינותו.

מצודים רבים ערכה המשטרה אחר לוי.

לאחר חודשים רבים מצא נער ירושלמי את גופתו של לוי באחת מעליות הגג בעין־כרם שע"י ירושלים, שכה אהבה. — — — מן המכתבים שנמצאו במזוודה שהיתה מונחת ליד הגופה הסיקה המשטרה שנויפלד התאבד. בכך הגיע לסיומו אחד המצודים הנרחבים ביותר שמשטרת ישראל ערכה אי פעם. — „הארץ", 1.6.64. „המשטרה מסירה כל חשד מלוי נויפלד". המשוררת זלדה כתבה עליו שיר בספרה פנאי עמ' 96:

ליד קברו

ליד קברו אמרתי:

„באנו לספוד ללוי.
ישר, טהור היה לוי, עד רגעו האחרון בחייו.
האמנתי ביושרו ובטהרתו כל הימים.
כל החשדות שטפלו בו חסרי שחר היו ופרי דמיון אומלל.
הכרתי את לוי משחר ילדותו כאשר אמו הצעירה והתמירה ברטה,
היתה מטיילת עם העגלה ובה לוי היפה בהיר התלתלים.
בגיטו החזקתי אותו בבית הוריו על ידי.
עמדתי ליד גדר התיל כאשר לוי עם אחיו יהודה, יבדל לחיים,
יצאו בערבו של יום מהגיטו אל מחוצה לו. עמדתי ליד ההורים
שטופי הדמעות. לוי עם אחיו הוחבאו בעליית גג ע"י איש טוב־לב.
למעלה משנה וכאשר חיפשו הגרמנים הועברו אל היער.
ליחידה פרטיזאנית יהודית.
הם יצאו מן היער ועם משפחתם המאמצת הגיעו בדרכי נדידה
לארץ.

לוי טוב־הלב ועדין־הנפש גדל והיה לבחור יפה תואר, בעל
כשרונות מזהירים. הוא עמד בבחינותיו בלימודי הרפואה.
על סף החיים — כשבאופק זוהר לו העתיד על כל סיכוייו.
אך מר גורלו רדף אותו והביא אותו בשיא עלומיו אל הקבר.
אני נפרד ממך לוי, בשמי ובשם כל יהודי נסביז', שאת גורלה
המר הכרת — ולבנו בוכה.

לוליק אבילביץ ז"ל

גדלנו יחד. ברחוב אחד, בבית־ספר אחד, הוא למד אתי ב„חדר" ובת"ת. בבית־הספר „תרבות" נפגשנו בכתה אחת.

לוליק גר „אין עק" (בקצה) קוז'מיר, במנסרה. אחיות ואח היו לו והוא הצעיר ביניהם. אביו מת עליו כשהיה עדיין ילד קטן. אמו האצילה היא היא שנשאה בעול הבית כולו. יפה־תואר היה לוליק, נער חמודות, עליז, „אופטימיסט בדמו", אהוב על הבריות, בעל נימוסין, ידע „להתהלך" עם צעירים ומבוגרים כאחד. עם גמר בית־ספר „תרבות" פנה לגימנסיה הפולנית ובאותו זמן הצטרף ל„השומר הצעיר". היה „גימנזיסט יפה", גם שקדן בלימודיו, אך לא חיבב את שיטת השינון הידועה של הגימנסיה הפולנית. קרצו לו מרחבי השכלה, השתל־מות בתחומים נוספים. לוליק היה חבר תנועה למופת בתכונותיו האישיות, בהופעתו ובמסירותו, באהבתו את חניכיו ואת התנועה. על כן, טבעי היה הדבר, שתוך זמן קצר עלה בסולם ההדרכה, צורף להנהגת הקן ועמס על שכמו את העבודה החינוכית בקן כולו. היה ידוע ברחבי הגליל, במושבות הקיץ הגליליות התבלט כמחנך תנועתי בעל־מוניטין.

בסוף שנות השלושים גוייס לצבא. עם פרוץ מלחמת פולין־גרמניה לחם בסביבות מלאווה. עם תום המלחמה חזרו לנסביז' לוליק ויענקלה חרלפ, רעים נאמנים. זמן קצר בלבד הם שהו בבתי הוריהם. לקריאתו של יוסף קפלן יצאו לוליק ויענקלה לאיזור לידה. ו„עיסוקם": הברחת חלוצים בסביבות דבינישקי לווילנה. יענקלה ולוליק נשארו האחרונים. וזה ציין את אישיותם. הם לא עברו. יענקלה „הלך" ונתפס בגבול. נשלח למחנה ריכוז בצפון ולא חזר עוד. לוליק חזר לנסביז' ומשם קיים קשרים, ככל האפשר, עם התנועה, עם יענקלה שבארץ הגזרה.

עם בוא הגרמנים משתתף לוליק בארגון ילדים ובני נוער ביחידות חינוכיות יחד עם הצעירים, שפעלו במחתרת בימי הסובייטים ושהמשיכו בימי הגרמנים בארגון המחתרת הלוחמת.

לוליק עבד אצל הגרמנים בחפירת כבול בשדה.

ביום האחרון לפני האקציה הגדולה, בסוף אוקטובר 1941 עוד דאג לוליק לספק עגלת כבול לביתי. למחרת היום בעומדו יחד עם כל יהודי נסביז' בככר השוק ראיתי את לוליק בא לשוק דרך החצר של משפחת גילרוביץ בהובילו את אמו האצילה. לא יספתי לראותו.

בשנים האחרונות נהפך לוליק לשתקן. תמורה יסודית חלה בו. העליצות והשמחה ניטלו ממנו ואולי נפגמה, גם האופטימיות שבה כה הצטיין.

צבא. מלחמה. מתח בהברחת הגבולות. צערו על יענקלה — שהיה לו כאח — על שנפל בפח, הרהורו על ההווה, תחושתו לעתיד — האמנם חש את הסופה המתקרבת? — כל אלה העכירו מאוד את רוחו.

שיחותינו הרבות בימי הסובייטים, ובעבודת הכבול וייבוש פירות בימי הגרמנים נסבו תמיד על ההווה והעתיד וכל אשר נושא בחובו ואנו רק שמץ העלינו מכל אשר היה צפוי לנו. לוליק נהפך ללוחם רציני, איש שחושל במלחמה ובמעשה של מחתרת.

יהא זכרו ברוך.

שלום חולבסקי

✡

הם היו שלושה

„...והחוט המשולש לא במהרה ינתק"
(קהלת ד' 12)

דברי קהלת אלה כתב אבי, עליו השלום, על תצלום השלושה: ר' יואל רוזובסקי, ר' ברוך שמושקוביץ' ור' בנימין אייזנבוד. שלושה אבירי־המעש, שנתברכה בהם עירנו ניסביז'. השלושה הצטלמו לרגל עלייתו של אחד מהם: ר' ברוך שמוש־קוביץ' ובני ביתו לארץ ישראל. אך דא עקא, שהכתוב על

התמונה סימל ראשית הניתוק של „החוט המשולש", ולא יצאו ימים רבים והוא ניתק לעולמים.

אי־אפשר לספר על אחד מן השלושה בלי לספר על השניים האחרים. נשמה אחת שכנה בשלושה ידידים אלה. כאיש אחד פעלו השלושה. כך חיו למען מטרה אחת: אהבת עם ישראל וארץ ישראל.

אף שאידיאל אחד איחדם, היה כל אחד מהם עולם בפני עצמו, שונה מעולמו של רעהו.

ר' יואל רוזובסקי

אותו הכירו כל היהודים, ואף שלא מבני ברית ידעו מי הוא, ערכו וגדולתו. וכל זאת בזכות עצמו; שהיה מסור בלב ונפש לאחיו היהודים ודורש טובתם של שכנינו הגויים, מדבר עליהם טובות לפני ראש העיר, שהיה בן אמונתם, אך דאג, כדרכם של עסקנים, לעצמו, יותר משדאג לבוחריו. שמחו הגויים כשראש העיר האדון הפולקובניק אלפרד הנריצי יצא לפגרא אז היו מתדפקים על דלתו של ממלא מקומו, שהיה מאזין לבקשותיהם, וממלאן כמיטב יכולתו. על כן העריכוהו ושבחוהו בכל פה. טוב להם יהודי הממלא בקשותיהם והמיטיב עימהם, מכל גדולי בני עמם היושבים ראשונה במלכות והממררים את חייהם ומשלחים אותם מעל פניהם ריקם.

אם כך נהג כממלא מקום ראש העיר בפולנים, בבלורוסים וברוסים ששכנו בק"ק ניסביז', לא־כל־שכן בבני עמו, שאהבם אהבה גדולה והיה דיין לאלמנות ואב ליתומים, עוזר לאביונים ומסייע לנדכאים, מעודד מיואשים ודואג לאסירים, שהושיבום בכלא בעלילות שוא. אף אלה, שלא היו תלויים ב„כולל" וסמכו

שלושה עמודי־התווך של הציונות הנסביז'אית.
מימין לשמאל: יואל רוזובסקי, ברוך שמושקוביץ', בנימין אייזנבוד.
צולם לפני עליתו של ברוך שמושקוביץ. (צילום: משה פאיאנס).

דריי צענטראַלע פיגורן פון דעם ניעסוויזשן ציוניזם.
פון רעכטס צו לינקס: יואל ראָזאָווסקי, ברוך שמושקאָוויטש, בנימין אייזענבוד. פאָטאָגראַפירט ערב דעם אָפּפאָר פון ברוך שמושקאָוויטש קיין ארץ־ישראל. (פאָטאָ: מ. פאַיאַנס).

על כיסם המלא, ביקשו את עצתו בשעת מריבה שבינם לבין עצמם, או בינם לבין הרשות. מכיוון שניחנו האלהים ונתן לו חלק גדול מתכונתו של אהרון הכהן, שהיה אוהב שלום ורודף שלום, היה בחכמתו עושה שלום בין הניצים, איחד לבבות קרועים, קירב קרובים שהתרחקו, והשיב לב אבות על בנים, ולב בנים על אבותם. ובכדי לעשות שלום ולהחדיר אהבת־השלום, היה גוער באחד ומוכיח את השני ומצדיק רק את השלום ולוחם עבורו עד שיושב על כנו.

סיכסוך כי נפל בין שנים היו פונים אל ר' יואל רוזובסקי, כי בטוחים היו כי יישר ההדורים ביניהם וייצאו מפוייסים ממנו. שכן דרכו של מרא דאתרא לשפוט לפי ההלכה, שהיא נוקשה ועניינה בהגיון ובשכל, ואילו דרכו של ר' יואל, היא בנועם המוסר ובקשת השלום והסליחה.

ארבעה בנים ובת אחת ילדה לו אשתו הצנועה והחסודה מרת פריידל, ליואל בעלה, ארבע אידיאולוגיות הולידה המציאות, והן שונות אחת מהברתה ומכלות כל חלקה טובה של אחווה ושלום במשפחה. לא נודע אם האידיאלים האלה הפרידו בין הבנים וכל אחד מהם דבק באמונתו ובצדקתו.

ילד קטן הייתי אז ואיני זוכר את אהר"ל, שעזב את ניסביז' והיגר לארצות דרום־אמריקה, ואף לא ידעתי מי ה„אלהים" לו סגד ואי מקום כבודו.

בנימין בנו, היה ציוני כללי נלהב והשתייך ל„נוער הציוני" ואחותו חנה, היתה חברת „גורדוניה". איצעלע היה רוויזיוניסט, חסיד נלהב של ראש בית"ר זאב ז'בוטינסקי ואילו אחיו יוסף היה בעל רעיונות שמאלניים־מהפכניים וחסיד נלהב של אב העמים יוסף סטאלין והאינטרנאציונל הקומוניסטי.

ועל כולם ר' יואל עצמו, אם כי היה ציוני כללי נלהב לא פסק, כדרכם של אחרים, „לרקוד" לעתים בשתי „חתונות" ויותר: מעריצו של דוקטור חיים וויצמן, אוהבו של מנחם מנדל אוסישקין ומקורבו של יצחק גרינבוים. מוכן היה ר' יואל לתת מחצית הונו לו יכול היה להשלים בין השלושה כדי להיות שלם עם עצמו ולתמוך בדרכם המשותפת.

אם עשה חסד הקדוש־ברוך־הוא עם ניסביז' ונתן לה איש רב־פעלים כיואל רוזובסקי, שהוא מבחינת זהב טהור הרי זה בזכות רעייתו פריידל — שהיא כפנינה שנדלתה ממעמקי האוקינוס, הרי הודות לטרחתה שטרחה, ועבודתה בחנות המכלת שלה בשוק, משעות הבוקר המוקדמות ועד ערוב היום, בנסלה על כתפיה הדלות דאגת פרנסה, ודאגה לגידול ילדיה ולתלמוד תורה — יכול היה אב המשפחה, ר' יואל להתמסר בכל נפשו ומאודו למטרתו הגדולה.

ראויה אם זו, שיהא הכבוד, שחלקו יושבי העיר לר' יואל, משתטח לפני רגליה הבצקות וגבה הכפוף, לקמטי פניה החרושים ולקולה הנחר והצרוד, לשערות ראשה ששיבה זרקה בהן בלא־עת, ואומר ושונה: „הרי את ראויה לכך! אילולא מסירותך, אשה יהודיה, במלחמת הקיום ודאגתך לספוק צרכיהם וחינוכם של ילדיך, מה היה עולה לו לר' יואל שלנו? הרי בזכותך כל הכבוד שחולקים לו, ואת אשה פשוטה, ולב רחום וחנון לך, נמקה בחנות זו, ולוחמת כלביאה על גוריה, למען הפרנסה, בשערים לא יהללוך, ונשיאי עדה לא יעלו שמך ברעדה. הרי אני, הכבוד — אסקופה לרגליך!"

משנכנס ר' יואל בן אברהם רוזובסקי לבית הכנסת דשוק; נרעד ונפחד הפרוזדור. נפסקות השיחות הבטלות, המשוחחים, שאף לגבי ר' אהרון לנדא מעיזים להתחצף, כמעט ועוצרים נשימתם, מצטופפים איש אל רעהו, כשיות בעת סערה, וכל באי הפרוזדור עושים חומה מימינו ומשמאלו של ר' יואל עד פתח הכניסה לפנים ה„היכל".

גדול הכבוד, שנתנו לר' יואל בעלי־השיחה בפרוזדור. כשהיה יוצא בחגים לפרוזדור לעשן את הפפירוסה שלו, לא יקרבו אליו ויעמדו מרחוק. אך יש שאף הוא — המחמיר בקדושת המקום — יפרוק עול יראה וקדושה ויתן היתר לפיו ויפתח בדברי שיחה. אז יקרבו אליו אנשים ויעמדו ויקיפוהו סביב. ר' יואל מבחינת משמיע והם מאזינים והדיבר אין בפיהם. בשעת רצון זו יספר להם על דברים, שאין פשוטי העם עוסקים בהם ויתבל דבריו בדברי חידודין ובדיחה שיש בהם טעם ולא ניבול פה, והקהל מדושן עונג שומע ואף מגיב. אז תיפול גם המחיצה החוצצת בין בחירם ובינם. וכשמרגישים היהודים קרבתו פותחים פיהם ומתווכחים. כל עוד ידברו על דא ועל הא, שומע ר' יואל ומגיב, אך משהת־גלגלה השיחה לוויכוח פוליטי, לובשים פניו של ר' יואל חומרה ועיניו יורות זיקים. בלי דבר דבר הוא פונה להם עורף ועוזב את חבורת היהודים ופניו אל בית הכנסת פנימה.

ראיתיו באחד הימים, בעברי ליד הגדר של בית הקברות, יושב ליד קברו של בנו יצחק, שנקטף בדמי ימיו אחרי עינויים,

מחלות וסבל רב. רגע קט הסתכלתי בדמותו, מבעד הגדר של בית העלמין, ופניו הביעו צער, יגון, דאגה וסבל מחד ויאוש על עולם שאבד מאידך. לא נעצרתי לראות בהתעטף עליו נפשו בבדידותו האיומה בישבו ליד מצבת האבן, דמות עץ כרות. סיפרו בעיירה כי שעות על שעות ישב כך מדי יום ביומו על קבר בנו. הביקש לתת לבנו עתה, את אשר נבצר ממנו לתת לו בעודו בחיים?

ב־1 בספטמבר 1939 ביום שישי בבוקר, שלחתני אמי כמנהגה תמיד, לקנות מלפפונים אצל אמו של טראליק (ישראל שוסטרמן) חברי. בדרכי הגיעתני הבשורה המחרידה, כי קלגסי היטלר עברו את הגבול ופשטו ביבשה ובאויר על פני פולין; החריבו עריה וכפריה, שפכו דם בניה על שדותיה. ויתרתי על המלפפונים הירוקים ורצתי בכל כוחי לבשר בשורת־איוב זו למשפחתי. עודני רץ ור׳ יואל הולך לקראתי; צעדיו קלים ואיטיים, אצבע בצד אגודל, ופניו לבית וועד הקהילה כמנהגו תמיד. פניו רגועים מן הרגיל והדרת כבוד נסוכה עליהם. „הככה יהלך האיש ביום מר ונמהר זה?” — שאלתי את לבי — או שמא לא הגיעה אליו הבשורה האיומה?

בליל שבת של אותו יום ראיתיו בבית הכנסת: פניו נפלו וחמרמרו, נראה כאילו הזדקן בשנים ביום אחד. שערות שיבה נוספו בזקנו והפכוהו לאפור. דאגה חרושה בכל קמטי פניו לקראת הבאות, וכולו אומר חרדה. נדמה שכל עולמו: עולם־השלום והאחוה, אותו בנה באהבה ובמסירות אריח על גבי לבנה, בו האמין כי סופו לנצח ולרפא פצעיו של העולם המשוסע והדווה וביחוד של עמו הסובל והמתענה — נהרס פתאום ביד זדונית ואכזרית.

המציאות המרה ניצחה את האידיאל הטהור.

ב־17 בספטמבר 1939 נכנס לעירנו הצבא האדום. היהודים נשמו לרווחה; הם ראו בצבא הסובייטי את גואלו מיד הגרמנים, שעתידים היו לכבוש את העיר ולהשמיד את יהודיה. אם נראו הגואלים בימים הראשונים כוורדים ושושנים, עד מהרה שינו דרכם והיו כקוצים וברקנים. מיד החלו „טיהורים” של יסודות קונטר־רבולוציוניים, פעילותן של מפלגות ותנועות ביניהן התנועה הציונית נאסרה כליל. נסגר בית־הספר העברי „תרבות”, והשפה העברית נאסרה בלימוד ובדיבור. בתי כנסת הוחרמו ונהפכו לקואופרטיבים למלאכה. ולא יצאו ימים רבים וגם בית הכנסת דשוק נהפך ל„קלוב” בו בילו יהודים ויהודיות, „שקצים” ו„שקצות” גם יחד. יהודים רבים מבני עירנו ומהפליטים שברחו מפני הנוגש הגרמני נאסרו על לא עוון בכפם. הפירוד התחיל אוכל והורס כל חלקה טובה שעדיין נשארה לפליטה בעמנו. רבו ההלשנות וה„מוסרים” עשו חיל. איש לא היה בטוח מה יילד־יום. ואם הכול־יכול זיכהו להשכים בבוקר והוא עדיין במיטתו ובקן־ביתו, הודה לבורא בזו התפילה: „מודה אני לפניך מלך חי וקיים שהשארתני בביתי. כן אזכה לשבת בביתי ובנווה משפחתי עד יום פקודתי ואודה לך ואשיר לכבודך שירה הדשה, כי הצלת נפש עבדך מיד מרעים”.

באחד הימים פשטה שמועה בעיר: ר׳ יואל רוזובסקי נאסר. אך תמהונם וצערם יכלו היהודים לשמור בלבם, איש איש בינו לבין עצמו. אוי לו לאיש, אשר ימחה בפרהסיה על מאסר אדם ללא עוון בכפיו.

מפה לאוזן סופר כי נאסר בגלל אירגון עזרה לחלוצים ופליטים ע״י הועד שהקים ועמד בראשו. ביחוד האשימוהו על מתן סיוע לחלוצים שעלו לארץ־ישראל, לאחר שעברו את הגבול בברחם מפני הבולשביקים, ועל השקפותיו הציוניות־לאומיות. ובגלל זאת הריהו בעיניהם פושע, קונטר־רבולוציונר, ראקציונר, ביאלוגורדיץ ואפילו טרוצקיסט.

כל הכינויים ושמות התואר שמניתים, שמעתי מפיו של סאשקה לפצ׳יב, קצין חוקר בנ.ק.וו.ד. שמצא שביתה בביתנו והתקרב למשפחתנו לאהבה ולהעריכה אותה. והוא שגילה לנו בסודי־סודות, מה אשמתו של ה„פושע” יואל אברמוביץ׳ רוזובסקי, בטרם נודעו הדברים ברבים.

„כבוד” גדול נפל בחלקו של אבי לצלם את האסירים הפוליטיים והפליליים שנאסרו בידי השלטונות. באחד הימים הובא לצילום כבוד הפולקובניק מן הגורדיה המלכותית של הצאר ניקולאי ה־וו, אלפרד הנריצי, שכיהן כ„בירגרמייסטר” של ניסוויז׳ ונאסר בידי הסובייטים על היותו בילוגוורדיץ וקונטר־רבולוציונר. גוי זה, הגבוה משכמו ומעלה מכל העם, לעג ליהודים כי מגדלים הם זקנים וביחוד לא היה לבו שלם עם הזקן של סגנו ר׳ יואל רוזובסקי, „נתברך” עתה בזקן ארוך ופרוע, שאילולא שמו שכתב אבי על לוח שנתלה על חזהו של ה„בורמיסטש”, היינו הושבים שהינו אחד הגויים הביאלורוסים הפשוטים הבאים לימי השוק של ימי רביעי ושישי.

אודה ולא אבוש, שמחתי לאידם ולירידתם של „שונאי ישראל” ומוצצי דמו, שכך עלה להם. אך כאב לבי לכל אדם יהודי או גוי — שנאסר ועונה על ידם. ואת אשר קרה באחד הימים לא אשכח לעולם; גם ר׳ יואל רוזובסקי הובא לאולם בו נערכו צילומי ה„פושעים”. רעדה אחזה את אבי, הוא החוויר כמת. חשבתי שעוד מעט יכרע תחתיו ויצנח. תמכתי בו. הוא לא יכול היה עוד בשל ההתרגשות לרשום על הלוח השחור את שמו, שם אביו ומשפחתו ומספר האסיר של רוזובסקי. משנטל אבא את הלוח רעדה ידו ואני טרם ידעתי לכתוב רוסית. לכן ביקשתי מהחיל ששמר על ר׳ יואל את רשימת האסירים והעתקתי בכתב ברור את שמו: י. א. רוזובסקי ומספרו.

ר׳ יואל הסתכל בנו בעיניים עצובות ודומעות, פניו חמרמרו, ובשערותיו המקורזלות והנאות זורקה השיבה וגם זקנו האפיר. פניו הביעו סבל ועינויים בשל חוסר שינה שנמנעה ממנו, עקב החקירות שהתנהלו בעיקר בלילות. ר׳ יואל הבחין במבוכתנו, כאילו שאלנו: הזהו האיש רוזובסקי המכובד בעמו? הן אין האיש הניצב לפנינו עתה, דומה אפילו במעט לדמות היקרה שהכרנו. בעיניהם היה אחד מרבים, והם לא ידעו את ערכו ויקרו! אבל ר׳ יואל למרות העינויים, הסבל והחקירות המתישות את הכוחות, שמר על צלילות דעתו. ואמנם כשניגש אליו אבא בידים רועדות, כדי להדק השלט על חזהו, אמר לו ר׳ יואל בלחש בקול רועד אך בטוח: „משה! ציטער נישט, אפשר האסטו אביסל טאבאק?[41] אבא תחב את קופסת הסיגריות שלו ורוקן את כולן לכף ידו הפרושה של ר׳ יואל. החייל ששמר על ר׳ יואל ראה את אשר עשה אבא, פרץ בזעקה ובגערה: „דה ווי צ׳טו, קצ׳ורטאָווי מאַטירי! נא בזאריע פרודיוצ׳ה פפירוסי, ווידז׳ און זקליוצ׳וני, פאניטנו?[42] ובצעקתו מעך את הסיגריות, קרען לחתיכות, חיפש מה שחיפש, ולאחר שהעלה חרס בידו, השליכן דרך החלון. אבי החוויר עוד יותר וציפה לתגובה נמרצת מצד השלטונות.

מאז לא ראיתי יותר את ר׳ יואל רוזובסקי.. למחרת כשבאתי, כדרכי תמיד, עם אבי לבית הנ.ק.וו.ד., נאסרה עלי הכניסה פנימה. ישבתי בחוץ והמתנתי לאבי וכשבושש לבוא, התגנב ספק ללבי: האם בכלל יצא משם. עודני נתון למחשבותי, הופיע אבי בפתח מלווה ע״י השוטר־התורן. משראיתיו לא היה קץ לשמחתי. „הם פסקו להאמין בי” — אמר אבי — „מעתה יתלה החייל התורן את השלט לאסירים ועלי נאסר להתקרב אליהם. הם אף ציוו להתקין תוך יום מעבדה באחד החדרים שבמשרדם. שם נעבוד בערבים. נחלק את העבודה בין שלשתנו: אני, חיותין וחיים שבת”.

בשובו לביתו התמוטט אבא על שכך עלה לר׳ יואל! זו הפעם הראשונה בחיי ראיתיו בוכה... כעבור מספר חדשים, כשיצאתי למערכות חיים ולשירות בצבא, נפרד ממני ועיניו יב־

---

41. משה, אל תרעד, שמא יש לך קצת טבק?

42. כן מה אתה, לכל הרוחות, הבשוק אתה מוכר סיגריות, הן אסיר הוא, הבינות?

שות... למה אם כן בכה אז ועל מי שפך דמעות? הבכה ע"י האדם היקר ר' יואל רוזובסקי, שהגורל התאכזר לו קשות, או שמא בכה על עצמו ועל אשתו ועל כל היקרים לו בחושו. כי בעולם בו שולטת האכזריות לא ימצא אפילו יהודי אחד שיזיל עליו דמעה?

באחד הימים שולח ר' יואל רוזובסקי יחד עם אסירים אחרים לדרך הנדודים והתלאות. רק בודדים חזרו משם. שבורים ורצוצים, ועולמם אבד עליהם, ואלוהים בגד בהם. באו נעמדו על עיי החרבות של עולמם שנחרב, חזרו אל ביתם השדוד והשרוף, אל העיירה היהודית שאיננה עוד.

אך ר' יואל בן אברהם רוזובסקי לא חזר. הוא נפל שדוד אי־שם בערבות רוסיה הרחוקה ואיש לא ידע את מקום קבורתו.

וחוט אחד מן החוט המשולש נותק לעולמים.

ר' ברוך שמושקוביץ

חורף. ערב ירד על העיירה העייפה. החנוונים מהרו לסגור את חנויותיהם ע"י בריח ונחפזו לבתיהם לישב לשולחן ולסעוד בצוותא ארוחה, שיש בה שלוש סעודות: בוקר, צהרים וערב. רק עתה יכלה עקרת־הבית להתפאר בתבשילה החם, יען ה„ארוחות" האחרות נאכלו „על רגל אחת" מי בביתו ומי בחנותו, בעודו נוגס בפיתו בין מקח וממכר או בשרתו את לקוחותיו וכל „אכילתו" אינה אלא לשם חיזוק הגוף ולהצלת הלב מעלפון.

לאחר ארוחה החמה ולגימת התה החם ב„נגיסה" יוצא ר' ברוך שמושקוביץ לרחובה של עיר. מהלך צעדים קצרים אך מהירים על פני השלג הנוצץ ונזהר שלא לאבד את ערדליו בתוך השלג. מעליו פרושים שמי לילה טהורים ללא ענן קל וכוכבים, שאין מספר להם, מנקבים את הרקיע ועושים אותו ככברה גדולה, זרועה רסיסים־רסיסים של ניצוצות. סהר פגום וחוור „שט" לאט על פני ים־זוהר זה ונפשו עליו עגומה: נבצר ממנו, עד בוא עתו, לשלוח אורו המלא לארץ ולדרים עליה.

קור וכפור חברו יחד, והשליטו ממשלתם על יושבי תבל. זה ימים ולילות לא ירד שלג ותושבי העיירה נחו מעמלם, כי פטורים היו לגורפו לערמות ולקרצף את המדרכות וכל אשר חייבים הם לעשות בימי הכפור, כדרישת השוטר, היא: לזרות מלח שחור על המדרכות, כדי שתושבי העיירה יוכלו להלך ללא פחד, ולא למעוד על מרצפות הרחוב.

בביטחה, כי תושבי העיירה מלאו אחר צוו השוטר, מהלך לו עתה ר' ברוך על פני המדרכות והשלג לו חומה מימינו ומשמאלו. מכורבל באדרתו השחורה שדהתה מרוב שנים, צווארון הפרווה מורם מעל אזניו, צעיף צמר כרוך על צווארו וראשו מכונס לתוך כובע פרווה היורד על אזניו. כפות ידיו תחובות לתוך כיסי אדרתו, כשהוא מהדקה אל גופו בשתי מרפקיו למען ייחם לו. רק חטמו ושפמו הצהבהב גלויים באויר ושכבת כפור דקה מכסה אותם.

כך משרך דרכו ר' ברוך אל בנין בית הספר „תרבות", שם מתכנסים פעילי „הקרן הקיימת לישראל" בנסביז'.

אותה עת עולים יהודים בני גילו, לאחר שסעדו ארוחתם וישבו ישיבת טרדה ליד השולחן, כשהם רדומים ועיפים, ע"י משכבם. לא כן ר' ברוך שאין מנוחה עמו ושנתו נודדת עליו, אם לא יעשה למען הרעיון לו הוא מסור בלב ונפש. ראו הנלבבים לרעיון הציוני כי טוב האיש למעשה, העריכו פועלו ובחרו בו, לשאת במשרה החשובה של „מורשה" הקרן הקיימת בעירנו.

כמה מעלות טובות יש לה ל„קרן הקיימת"; אילו נוסדה רק לרכישת אדמה בארצנו הקדושה בלבד דיינו. על אחת־כמה וכמה, שיש בה פנינה יקרה, שהיא מקרבת לבבות של רחוקים ומתנגדים. שהודות לה יושבים הם בצוותא „שבת אחים" ומרחיקים הפלוגתות שבין עדה לעדה ובין הסתדרות להסתדרות ועושים כולם אגודה אחת, למען ארץ ישראל וגאולתה.

מכאן תדע, מה נכבדה המשרה אותה נשא הנבחר מעם ר' ברוך שמושקוביץ. מחלוקת כי תיפול ותעיב על השלום ידע ר' ברוך ליישב הדורים ולהשיב ההבנה על כנה; לחלק את הפעולה למען הקרן הקיימת לפי כוחן ויכולתן של ההסתדרויות והאגודות המיוצגות בועד.

זכות גדולה עמדה לר' ברוך שמושקוביץ: בניו ובתו היו כולם אגודה אחת, אף כי חלקו על דרכו הפוליטית אבל ר' ברוך היה מרחיק ויכוח מביתו ויוצאי חלציו ידעו, כי הבית הוא משכן שלום.

בהיותי ילד מלאתי שליחויות רבות ש"י אחי, שהיה שולחני אל בניו של ברוך, שהיו חבריו, שם מצאת נוער ורב בו הרעש. את ר' ברוך מעולם לא מצאתי בביתו בשעות היום. אף כי חנותו שכנה תחת קורת גג אחת עם דירתו. בבית ישבה רעיתו, שנוסף לצפות הליכות־ביתה עסוקה בהכנת כסתות פוך וכשנפתחה הדלת ורוח פרצים היתה חודרת לדירה, היו הפוך והנוצות מתעופפים אל־על. אשת־חיל היתה רעיתו, אף כי ידעה חולי. אף־על־פי־כן היו ידיה תמיד מלאות עבודה.

ר' ברוך שהיה איש־ספר ולמד בימי נעוריו, שאף להנחיל השכלה לבניו ולבתו. הוא שלחם לבתי־ספר תיכוניים, ואחד מבניו, יוסף, אף „גלה" משולחן אביו ונדד לקנות דעת בגימנסיה העברית בוילנא.. האחרים למדו גם בגימנסיה הפולנית. אין כל ספק כי ה„אוניברסיטאות" של בניו עלו לו ולרעיתו במאמצים כספיים, אלא שלר' ברוך היתה ההשכלה חשובה, על כן לא חשך כספו וכל מאוויו היו: הקנית תורה ליוצאי חלציו.

באהבתו הגדולה לארץ־ישראל, לשפה ולתרבות ישראל, לא ידע ר' ברוך לאות. הוא היה בין מייסדי בית הספר העברי „תרבות" בניסביז' והיה חבר הנהלתו. איש זה נוצר לעבודה למען הציבור. ר' ברוך נתן ידו להקמת הסתדרות הנשים הציוניות „ויצו", ובדרך זו „רתם" את הנשים לעבוד למען ארץ ישראל, והוציא אותן מחיי השגרה של עקרות בית. הנשים העריכו פעלו זה.

כשעמד ברוך שמושקוביץ עם משפחתו לעלות לארץ ישראל הביעה גברת וסלובסקה מוויצו את אכזבתה באמרה: „קאַק ז'אַל צ'טו סאמי לוצ'שי סיאוניסט אוייכאל וו פאלסטינו"[43].

עלייתו של ר' ברוך ואשתו לארץ ישראל היה מאורע חשוב ליהודי העיר. היו שברכוהו והיו שקנאו בו מקרב לב. הצעירים שבחוהו ואמרו עליו: שהוא אות ומופת לאחרים, ולואי שיעשו כן אבותיהם. היו אף כאלה שהזילו דמעות ונדו ל„טפש" העוזב מקום פרנסה בטוח וכבוד רב והולך לארץ לא ידעה תמול־שלשום, זו היתה גדולתו של ר' ברוך: הוא לא היה רק חולם. הוא היה גם לוחם ומגשים.

עם עלייתו של ברוך שמושקוביץ נותק החוט השני מן החוט המשולש לעולמים.

ר' בנימין אייזנבוד

רבות היו משפחות אייזנבוד בק"ק ניסביז', ואין אחת מהן דומה לחברתה, אלא בשם שנקרא עליהן. לא ידעתי צאתם ובואם, ואן היחש שלהם מגיע; אימתי ישבו אל שולחן אחד ומתי נהפרדה החבילה. לא אהבת־רעים קרבתם ולא שנאת־אחים הרחיקתם. הבן לא הבנתי, איכה יחיו בקהלה אחת יהודים וישאו ברמה שם משפחה אחד, אעפ"כ לא יהיו קשורים לזו בגופם ולא בנפשם.

רבות נצטערתי כי שם משפחתנו בודד ואין לו אח ורע

---

43. מה רב הצער, שהציוני הטוב ביותר נסע לפלשתינה.

בעירנו והוא כבן יחיד בכל סביבתנו. די לפלוני שיאמר „פאיאנס" בלא תוספת תואר וכינוי ומיד הנך יודע למי הכוונה. לא כן ה„אייזנבודים": אותם לא די לקרוא בשם משפחתם, אלא חייב אתה להוסיף פירוט יתר: שכן ניומקה „דער ציין דאָקטער" לא כלייבל ה„אידישיסט", ולא „חמצ׳יק" בעל האכסניה כמשה בעל־החנות, ולא חיים „באק" כשבח ניומקעס הסטודנט והאינטליגנט... צר המצע מהשתרע, לכנותם איש איש בכנויו או אשה־אשה בשם הלוואי שלה, ולספר על חייהם ועל הגלוי והצפון שבהם, כי לא אזכרם כאשר זכרתים לפני שהזמן טשטשם. מבעד הערפל בוקעת ועולה לפני אחת המשפחות — משפחת ר׳ בנימין אייזנבוד.

הראיתם את ביתו של ניומקה „דער ציין דאָקטער"? אם לא, אנא בואו איתי לרחוב סטודנצקה ששמו הוסב לרחוב המרשאל פילסודסקי, והרי הוא ניצב לפניכם במלוא הדרו ויופיו:

בית־עץ ארוך, דמוי קרון רכבת, גגו גבוה, ו„מרופד" רעפי־עץ, שהוריקו מרוב שנים ומאזוב שעלה בהם, בעל הרבה חלונות לבנים מעוטרים בפיתוחי־עץ וכותרות בצורת כפתור ופרח מעל משקופיהם. דלתותיהם לבנות וצרות, מעשי ידי אמן, שרק אחת מהן גלויה לעין והשניה חבויה, כנזופה, מאחורי תריס עבה שצבעו התקלף וסדקים נבעו בו. צמרות עצי צפצפה ואלונים רבי־שנים סוככים עליו כל היום, ובלילות עת המסתורין גובר על הגלוי, יראו כנפילים השומרים על מיטת מלכם הרם. להקות צפרי־חן למיניהן מקננות בפאורותיהם, מנתרות ומקפצות בין העפאים ופיהן שירה ורנן. ארבע מדרגות יצוקות תערובת אבן ומלט, מעשי ידיו להתפאר של משה־ראובן „החרש" הקרוי „משה טרובע" עקב חרשותו המוחלטת, שאין אזניו קולטות אפילו שמץ מילה באין השפופרת עמו הנקראת „טרובע". זהו ביתו של בנימין אייזנבוד ובני ביתו.

אם זכית לראות ביתו מרחובה של עיר ולברך עליו: „מה נאה בית זה, אשרי כל שוכן בו" דייך, אך אם מצאת חן בעיני בנימין אייזנבוד או אחד מבני חלציו והכניסוך לפנים הגן, החתום ונעול בפני כל זר, תימצא ב„גן־עדן" עלי אדמות: עצים ושיחים למיניהם, עצי־פרי וכולם כורעים תחת נטל פרותיהם הקורצים אליך, כאומרים: בוא, ילד, וטול כרצונך, הרי אנו לפניך. ושיחי הפטל והאוכמניות אף הם קורצים בצבעם האדום והצהוב כאומרים: „קטוף, בחור, מלא כיסיך ושא רגליך מכאן טרם יראך אדוננו פאַן אייזנבוד". והיד ממאנת להשמע ללב החומד כי גדול מוראו של ניומקה עליך פן יתפוסך בקלונך. אף כי התהלכתי בגנו כבן בית ושחקתי עם בנותיו במחבואים וב„אבא ואמא" כדרך שילדים נוהגים לשחק, לא עמדה בי רוח ושובבותי לא עזרתני להערים על פאַן אייזנבוד ולהנות מן הפרי האסור.

פעם הופיע אביהן של נחמה ומירה בפתח האחורי של ביתו היוצא לגן בחלוקו הלבן, שלעולם לא כפתרו והוא מתבדר ברוח, עברה חרדה לא רק בי ה„זר" אלא גם בבנותיו, שהרגישו באביהן שוודאי ינזוף בהן משום שהכניסוני בפרצה האחורית שליד ביתה של זלטקה רושקס, שחרולים, ברקנים וסרפד שמו מצור עליו.

בצעדים מהירים ובטוחים ניגש אייזנבוד למקום מחבואי בשיחים (אין זאת כי קצרי־רואי רואים רחוק ואין עינם משגת מה שנעשה מתחת חטמם) ומוציאני משם, כשהוא מושכני באזני ופיו אינו פוסק לגעור ולאיים עלי, כי יספר להורי, שחרפה היא למשה פאיאנס, שבנו נוהג כדרך ה„ז׳וליקעס" ועובר דרך הפרצות שבגדר התיל. ובעוד אני פונה כה וכה והילדות אינן, נשאן הרוח, ברחו לביתן והשאירוני לאנחות. שנאתי אותן על מורך לבן, שאינן מחלקות חטאי שווה בשווה, הרי חלק להן בפשע ולמה אשא בעוון כולם?

אך כך דרכו של ניומקה אייזנבוד, שאין הלב משלים עם הפה: פיו מוכיח וגוער ולבו טוב ומוותר. ראה ניומקה את מבוכתי ונכמרו רחמיו עלי, וקטף מהעץ שני תפוחים גדולים ופקד עלי מיד להחביאם בכיסי, כאילו אף הוא חשש שמא יראוהו בכך. וטרם מצאתי את כיסי נפלה הפקודה מפיו: מארש הביתה, דרך הפתח הראשי ולא דרך גדרות, חרפה!

מרוצה מלקחו וממוסרו, מתקן הוא את ה„פענסנע" שעל חטמו ומוסיף כמדבר אל עצמו: גם הן תקבלנה את המגיע להן! מה באמת מגיע להן — זאת לא ידעתי. שמא מנה גדושה של תוכחות ונזיפות. או אולי תפוחים גדולים וסמוקים? התוכחה נשכחה מזמן מליבי אך טעם התפוחים הגדולים של אייזנבוד, עדיין שמור על לשוני.

בנימין היה נמוך קומה, בעל בלורית ששיבה זרקה בו, עיניו קטנות המשוטטות בחוסר מנוחה ומסתתרות מאחורי „פענסנע" מצופי זהב, הרכוב על חטמו והמהודק בשרשרת זהב, לקרס על אזנו הימנית. שפם לא־עבות מוסיף חשיבות למראה פניו. לבושו ללא רבב וגם ב„קבינט" שלו, משלים החלוק הלבן הצח כשלג, את דמותו ותוארו של אייזנבוד מרפא השנים.

שעות רבות הוא „מבלה" בקבינט שלו, בין שעסק באומנותו ובין שנח מעמלו. יהודים וגויים היו משכימים לפתחו ומיחלים למרפא. והוא, ר׳ ניומקה, ברחמיו הגדולים היה עוקר שיניהם, כשזעקת שבר בוקעת מגרונם, על כל נסיון לא מוצלח, כשהצבת חזרה מן הפה ריקם.

לא עליכם יהודים כאב שנים ככאב שניו של אבי, שאין גדול ממנו, אלא חיל יולידה. ומשהציקו לו שיניו, היה נאנח אנחות, בולע אבקות שספקן האדון זוסמן בעל בית המרקחת, ומתהפך על משכבו ושנתו נודדת עליו ואין צרי ומרפא לשניו. ומיד עם הנץ החמה היה משכים לפתחו של ניומקה, כשצעיף אמי קשור על לחיו הצבה ואנחותיו בוקעות לתוך חלונותיו של ה„גואל", שהוא ידידו ואיש שיחו משכבר הימים. מתלווה הייתי לאבי בדרכו לניומקה ואף עולה לחלון בכדי להעיר במספר נקישות את זוג הרופאים הנמים את שנת הבוקר. וכך יצא שכאב השיניים של אבא היה לי מקור סיפוק, שכן בהילוותי אליו נתנה לי הרשות להכנס לחדר ההמתנה, שאין בו דריסת רגל לזר. מבעד הפתח ראיתי את בנימין אייזנבוד עוסק בעבודתו. מכל האביזרים שבקבינט שבתה את לבי המקדחה. כף רגלו הימנית הניעה וקודח בשן החולה. „הפציינט" נאנח וגונח מכאבים וצעקותיו קורעות השחקים. לא נהניתי, חלילה מאנחותיו של אבי מורי, נהפוך הוא: נצבט לבי בקרבי וסבול לא יכולתי גניחותיו. אך המכונה הזו, הגלגל המסתובב במהירות מסחררת והמקדחה המזמזמת, אלה משכו את לבי. לו ניתן לי לנסות כוחי במקדחה זו, הייתי אסיר תודה לבעליה.

שכנה גרה מולנו, מרפאת שנים, ושמה פאולינה זרחי. ולה בן יחיד ושמו ניומה. ניומה היה חברי הטוב משחר ילדותו. יותר משביליתי בבית שהיתי בביתו. היודעים אתם מה משך את לבי יותר מכל צעצועיו? המקדחה הישנה והמגושמת של אמו הדנטיסטית שעמדה בקבינט של מרת פאולינה. שיחקה לה השעה לאותה „זקנה" בלה וזכות גדולה עמדה לה, שנפלה בידינו ושברנוה עד שאפילו המומחים בעיירתנו לא מצאו ידיהם וראשם ולא העלו ארוכה לפצעיה הנואשים. צער רב נצטערה פאולינה על אבידה זו, שהרי כברת דרך ארוכה לוותה אותה מקדחה זו, מאז סיימה לימודיה לפני שנים רבות ועד עתה. אז הזמינה בוילנה הגברת פאולינה מקדחה חדשה ומשוכללת, קלה ונוחה מזו שהלכה לעולמה, והכניסה לקבינט נאסרה עלינו. בלית ברירה נאלצנו להסתפק בזו הישנה, פרקנוה לחלקיה ובנינו ממנה אחרות עד שגם לתכלית זו לא הועילה והשלכנוה לגרוטאות.

שעה שבנימין אייזנבוך טרח סביב חוליו, היתה רעייתו תמרה משקיפה דרך אחד החלונות הגדולים שבביתם אל פני הרחוב שעונה על שני מרפקי זרועותיה או משוחחת עם אחד הפציינטים שהמתינו לתורם.

תמרה, כשמה כן היא: תמירה ודקת־גו היתה, אצילות נסוכה על פניה ונועם בעיניה. שערותיה השחורות גלשו על כתפיה כשפסוקת ישרה חוצצתן לשנים. שמלותיה נאות, אך בלי גינדור ופאר. הפשטות שבמלבושיה נסכו חן ונועם על כל רואיה. אף החלוק הלבן והארוך שיווה לה דמות של נזירה־אחות־רחמניה.

אמרו, כי שני תוארים נשאה אשה זו: תאר דוקטור מדיצינה ותואר קפיטן של השרות הרפואי בצבא הפולני, שכן היתה מרפאה שנים בגדוד 27 של ה„אולנים" שחנה בעירנו. באחד הימים נפלה לידי הזמנה לנשף „הצלב־האדום" הפולני שאורגן על־ידי הצבא, לפי הכתובת: „לכבוד ד"ר קפיטן אייזנבוד תמרה". כשספרתי לאבי על „תגלית" זו, ענה כי אכן ראה שלט על דלת הכניסה בקסרקטיני הצבא שנשאו את שמה של תמרה אייזנבוד כששני התוארים מלווים אותו.

תמונה גדולה צרה וארוכה במסגרת השחר של בנימין זאב הרצל, היתה תלויה בחדר האכילה של משפחת אייזנבוד, צייר אותה בעפרון־פחם המורה יודלביץ, שגר בביתם בחדר קטן.

עיני לא שבעו מלהסתכל בתמונה זו, וככל שהרביתי להסתכל בה ביקשתי בלבי להתברך בכשרונו של יודלביץ. לפני נתגלה הרצל במלוא אצילותו והדרת מלכותו. בזקנו ההדור ובעיניו הגדולות והטובות, בקלסתר־פניו המביעים תפארת מלכות וגאווה.

מגדולי האמונה היה ר' בנימין אייזנבוד, משחר נעוריו דבק באידיאל הציוני ולא נטשו עד יומו האחרון.

פעולות רבות פעל ומעשים רבים עשה למען גאולת ישראל וארץ־ישראל וכולן נשתכחו מלבי, רק פעולה אחת עוד חיה איתו — וזו למען בית הספר העברי „תרבות", שראש וראשון היה בהנהלתו, כואב את כאבו ושמח בשמחתו. אייזנבוד כרך בכריכה אחת את גאולת העם וגאולת השפה העברית להפכה ללשון חיה־מדוברת. מעודי לא שמעתי אותו מדבר עברית, אפילו משפט אחד, רק את האידיש שלו תיבל במלים עבריות, כפי שתיבלה במלים רוסיות למכביר. מבין ה„טריומווירט" הזה, שעשה חייו קודש לארץ ישראל ולשפה העברית, דבר עברית רק ר' ברוך שמושקוביץ, וזאת עקב היותו מורשה הקרן הקיימת לישראל, והזקן שבחבורה, סיגל לעצמו את רוח החיה של השפה העברית, ודבר — אחר מאמצים רבים וחוסר דיוק — דווקא בהברה ספרדית.

שני „אייזנבודים" אחזו בחינוך של ילדי ישראל בעיירתנו: ר' בנימין אייזנבוד ולייבל אייזנבוד. אחד — חסיד השפה העברית, והשני — נאמן לשפת האידיש. איש באחיו נלחמו, לא משנאת אחים, רחמנא ליצלן, כי אם מאהבת ישראל. אלא ששונה היתה אהבתם לעמם: האחד טוען לגאולה והאחר לגולה; האחד „ציוני" וחברו — בונדאי.

לייבל, שכל חייו היו קודש למען „עמך", היה פטור מעול פרנסה, שכן הפרוטה היתה מצויה בכיסו, שבאה לו משכר דירה ששלמו דיירי ביתו, והתמסר לעניני בית הספר האידישאי, ה„פאלקס־שולע", וראה בהקמתו, וביחוד בהקמת מבנהו — מפעל חייו. כן סייע לשיפור מצב בריאותם של התלמידים, על־ידי „טאז" שהיה יושב ראש הנהלתו.

לא כן ר' בנימין אייזנבוד, שטרח לפרנסת ביתו יחד עם רעייתו כרופא־שיניים ולא יכול היה להקדיש הרבה מזמנו לבית הספר „תרבות". רווח והצלה עמד לבית הספר העברי — תרבות מהסתדרויות הנוער הציוניות והחלוציות, שדברו עברית ועשו הכל למען קיומו ושגשוגו של בית־הספר הזה. גיומקה יכול היה לסמוך על נאמנותם ומרצם של הצעירים, ומסירותם של המורים מבני המקום, או אלה שמרחוק באו.

לא אדע הגיגי לבו של בנימין אייזנבוד, היהודי החם והציוני הגאה, עת הובל עם תמרה רעייתו ונחמה בתו, וכל יהודי העיירה אל גיא ההרגה. אך אם הותיר בו אל לפליטה זעיר גאווה, לאחר ימים של השפלה וחיי סחי ומאוס — היתה זו גאווה ששום כוח בעולם לא יכול לשדוד ממנו: כי בן לו ושתי בנות לו בארץ ישראל.

בית־העץ על חלונותיו הגדולים והלבנים היה למאכולת־אש. מגנו הפורח של בנימין אייזנבוד נותרו גזעי עצים חרוכים בלבד וקוצים וברקנים עלו בו. צפרי הרנן נדדו הרחק ממקום הרשע ושירתן נדמה. עזובת מוות שוררת בכל. רק היסוד וארבע מדרגות מיותמות מעידים נאמנה, כי היה היו כאן חיים ואינם עוד.

והחוט השלישי מן החוט המשולש נותק לעולמים.

גרשון גפן (פאיאנס)

☆

דורות האחרונים

הייליגמאן. הרב ר' אלעזר משה

גאון גדול וחריף מופלא חכם ושלם, שארנו וקרובנו, מעיר נעשוויעז (פ. מינסק), מגזע גדולי יוחסין ומצאצאיו של מרן אא"ז בעל פנים מאירות ועד, לא חפץ לקבל עליו רבנות מעולם, ויורה וידין וירביץ תורה בעירו יותר משלושים שנה, ויהי פרנס ומנהיג ועסקן בעניני הכלל, חכם וחוקר ומעיין ונושא ונותן עם גדולי הזמן, ובאו חידושיו בסוף הספר „שירת משה" לחתנו הרה"ג הי"ו, נפטר כבן ס"ח ביום ה' י"ב טבת תרנ"ז. (מדינת ניו־דז'רסי אמריקה הצפונית) והספידה לו עדתו והשאיר ח"ת רבים.

האַלפערין. הרב ר' דובער

הרב המאוה"ג חריף ובקי ושלם במדות אבד"ק נוארק (מדינת דזודסי אמריקה הצפונית) נולד בנעשווייעז (פ. מינסק) לאביו הרב הבקי ר' מרדכי בשנת תרי"ח וילמוד בישיבות ויצטיין בהתמדתו ובכשרונותיו ואחרי נשאו לאשה את בת הרב הגדול הצדיק ר' שמואל ניטקין הרב לפרור קאזימיר, בנעשווייז הוסיף לשקוד בתלמוד ופוסקים ובשנת תרמ"ז סמכוהו הגאון ר' י"ל פערלמאן הגדול דמינסק והגאון ר' יהושע ראבינאוויץ האב"ד בנעשוויז והגאון ר' יעקב מאיר מר"צ במינסק ובאותה השנה נתקבל לרב דחברת משניות בנוארק, תרנ"ד נבחר מעוד קהלות בעירו לרב ואב"ד ושם ינהל עדתו גם עתה זה קרוב לשלושים שנה ויעשה בה תקנות רבות, הרב הגאון הזה כתב חדושים אחדים בהמאסף מירושלים והוא בא בכתובים בח"ת עם רבים מגאוני הדור ובכ"י יש לו ספרים בהלכה ושו"ת. (הוא אביו של החכם הרופא המומחה והמפורסם לתהילה ד"ר האלפערין בנוארק שהוא חתנו של הגביר המפורסם נדיב ועושה צדקות מר הולענדר.

גאַראַדענסקי. הרב ר' יוסף בהרב ר' נחמן יצחק מנעשווייז (פ. מינסק)

גאון גדול וחריף ומעמיק, מופלא בחסידות ומתנהג בפרישות, הרביץ תורה ברבים קרוב לשלושים שנה בישיבתו הגדולה בעירו, והעמיד תלמידים רבים ומהם גדולי ישראל ונפטר שבע ימים לערך בן ע"ה שנה, והוא אחי הגאון הגדול הצדיק ר' משה הבא להלן (ואני צעיר התלמידים זכיתי ליהנות מאור תורתו ולהסתופף בישיבתו הרמה שתי שנים ומחצה והוא מורי. ורבי המובהק, והליכותיו היו מקדש והצנע, סגף את גופו בתעניתים רוב ימיו ולא לן בביתו כי אם משבת לשבת, והתנהג כמנהג ותיקין וחסידים הראשונים ורבים באו לקבל ברכת יוסף צדיקא ונתקדש בכל ערי הגליל).

גאָראָדענסקי. הרב ר׳ משה

גאון גדול וחריף צדיק וחכם, בהרב ר׳ נחמן יצחק מנעשוויז, מתלמידי מרן הנצי״ב היה חתנו של הגביר הנדיב ר׳ בנימין מינץ מאדיכויסצינא וגיסו של הגאון החריף והגביר הנדיב ר׳ משה אליעזר נאווירינאבסקי (ע״ע). הסתופף רוב ימיו בתורה ועבודה ויהי רב מדעים וצדיק מופלא, התגורר שנים רבות בהאראדישץ, ואח״כ בקיידאן (פ. קאוונא) ושמה נפטר זה שנים אחדות לערך בן ס״ז שנה, והוא חותנו של הרב הגאון המופלא ר׳ אברהם הירש קמאי האב״ד בקיידאן בנו של מרן הגאון האמתי רבן של ישראל ומאור הגולה ר׳ אליהו ברוך האב״ד ור״מ רבתא דמיר.

הרב ר׳ יוסף

כה״ר יוסף, מורה מומחה ומשכיל ביראה, נולד בכפר אצל נישוועז, וילמוד תורה מהרה״ג ר׳ משה מירער בנישוויז, ומהג״ר חיים ליב במיר. ובא לאמריקה בעלומיו, ויהי למורה בברונזביל, ויצטין בענותו, וחבר בכ״י ביהודית דרשות לבר מצוה לפרשיות בתורה. ונ׳ בג׳ שבט, תרח״ץ, והיה נכדו של הרה״ג ר׳ ליב רומאנובר זצ״ל שהיה מפורסם בצדקותיו.

פינק. הר״ר יעקב בר׳ יהודה ליב הלוי

עסקן ציבורי נודע בברוקלין ומטובי משכילי אחינו ונדיביה שמה. נולד בנעשוויז תרל״ב וישמע לקח אצל הרה״ח הדרשן ר׳ יוסף שפירא ואח״כ בישיבת הרב המאוה״ג ר׳ משה מירסקי בעירו ומשם בישיבת מיר, כבן י״ז בא לאמריקה וישתקע בברוקלין וישלח ידו במסחר ויצליחהו ה׳ ויעש עושר ונכסים ויקדיש עתותיו למוסדות צדקה ולצרכי הצבור ויהי מן המיסדים הראשונים את הדיספענסערי היהודית בברוקלין שהיתה אח״כ ליסוד ביה״ח העברי ובעזרתו נוסד בעיר זו בית גמ״ח לסוחרים קטנים שגדולות תוצאותיה הטובות, למאות אחינו. תרס״ה יסד בברוקלין בית מאכל כשר לעניים בזול, תרע״ג נבחר לראש ועד החנוך של ביה״ס העברי העממי בעירו, אף השתתף הרבה ביסוד בית הת״ת בריטשוואור והוא מאציל ממאורו ורוחו על רוב מוסדות הצבור שבברוקלין משתתף במפעליו וכספו לכל דבר טוב ומועיל לעמו.

ליפשיץ. הר״ר יהודה יודיל

רב וחכם עשיר ונדיב מנעשוויז בימי הגאונים ר׳ יהושע ראבינאוויץ ור׳ אליעזר ליפמאן שרעשעווסקי, עסק רוב ימיו בתורה ובצרכי העדה ויהי נודע לתהלה בכל הסביבה, ונזכר חדוש בשמו בסוף הספר „שירת משה״ על שה״ש להרה״ג הדרשן החכם ר׳ משה הי״ו ווילנעציק מטאמאשפאל (חתנו של הרב הגאון ר׳ אלעזר משה הייליגמאן, מגדולי נעשוויז), ונפטר זקן ושבע ימים קרוב לפ׳ שנה.

פאיאנס. הרב ר׳ דוד בה״ר ר׳ שמואל

הרב הגאון ר׳ דוד יליד העיר ניסוויז׳, מגדולי תלמידי הנצי״ב זצ״ל. היה לרב בסופרסלי ואח״כ בקנישין וכשנפטר חותנו הג״ר חיים נפתלי הערץ זצ״ל האלפרין, הראב״ד דביאליסטוק נתקבל הגר״ד למלא מקומו והוא מגדולי רבני פולין ועסקן מזרחי.

זוסמאן. הרב ר׳ אשר דוב

הרב עדיו לגאון מופלא בבקיאותו בש״ס ופוסקים, צדיק וחסיד בדרכיו מחכמי ירושלים בימינו. נולד בנעשוויז לערך תרכ״ו ואביו הר״ר זאב וואלף חנכהו בתורה ומצוות ובהסתופפו בישיבה הק׳ דואלאזין אהבהו ויקרבהו הגאון מרן חיים הלוי הר״מ, כבן כ״ג סמכוהו גאוני ליטא אבל מרוב צדקתו וענותו לא חפץ להשתמש ברבנות ויצא לירושלים ושם יגיד דברי תורה ברבים מתוך הדעת. והוא אהוב לכל יודעיו.

פרומקעס. הרב ר׳ שמואל

הרה״ג וכ׳ המפורסם בשם „הרבי מקאזימיר״ מנעשוויז. למד ולימד והתנהג בפרשות וחסידות ולא חלץ נעליו אף בשוק ורחובות והמונים נהרו להתברך ממנו ולא חפץ לקבל שום פדיון. ונ״נ דרב שמואל בן ע״ד י״ב תרמ״ט.

פרומקעס. הר״ר יוסף דוב בהרב ר׳ פסח

החכם המופלא בתורתו ויראתו — מילדי נ. שקבל תורה מילדותו מאביו הרה״ג הרב ומ״מ בה״מ דז״ץ — התעסק רוב ימיו במסחר. אחרי מלחמת העולם בא לאמריקה, ברוזנביל, ובני קהלת מולדתו, נעשוויז שבה שמוהו עליהם לרבם ומורם. מת ת״ש. בצואתו פקד לבל יספדוהו.

אייזנשטאדט. הר״ר מאיר בהר״ר צבי הירש

רב גדול בתורה ובחכמה, מילידי העיר נעשוויז, המתייחס לצאצאי אא״ז הגאון ובעל פנ״מ ויקבל תורה מהגאונים הנצי״ב ומהרמ״ים בישיבת ואלוז׳ין — ויעש חיל רב בגפ״ת ועם זה בידיעות כלליות ויתעתד לרבנות משנה דתית וממשלתית, אולם משנשא אשה מסלונים ממשפחה רמה ובתו של העשיר והנדיב מוה״ר נפתלי בורשטין השתקע בורשה ויהי לשותפו של המדפיס הנודע ר׳ מאיר ירחמיאל האלטער.

מתוך: אייזנשטדט, ב״צ, דורות האחרונים, ניו־יורק.
(המלבי״ד: בנימין יואלי)

ר׳ יוסף, איש שלא מעלמא הדין

ר׳ בן ציון אייזנשטדט, יליד קלצק, מביא בספרו („דורות אחרונים״) כרך א׳ ניו־יאָרק תרע״ג עמ׳ 101) את קיצור תולדות חייו של בן עירנו הרב ר׳ יוסף בהרב ר׳ נחמן יצחק גורודנסקי:

„גאון גדול, חריף ומעמיק, מופלא בחסידות ומתנהג בפרישות. הרביץ תורה ברבים קרוב לשלושים שנה בישיבתו הגדולה בעירו והעמיד תלמידים רבים ומהם גדולי ישראל ונפטר שבע ימים לערך בן ע״ה שנה, והוא אחי הגאון הגדול הצדיק ר׳ משה. ואני צעיר התלמידים זכיתי ליהנות מאור תורתו ולהסתופף בישיבתו הרמה שתי שנים ומחצה והוא מורי ורבי המובהק, והליכותיו היו בקודש והצנע, סיגל את גופו בתעניות רוב ימיו ולא לן בביתו, כי אם משבת לשבת, והתנהג כמנהגי ותקין חסידים הראשונים ורבים באו לקבל ברכת יוסף צדיקא ונתקדש בכל ערי הגליל״.

זוכר אני את ר׳ יוסף בעודי ילד. בשעה שהיה עובר ברחוב בגלימת האטלס שלו, במגבעתו השחורה העגולה, עטור זקן ופיאות, צועד לאטו עקב בצד אגודל שקוע במחשבותיו, היו הילדים מתלחשים ביניהם: „הנה ר׳ יוסף הצדיק הולך והמבוגרים, שהיו יושבים על המדרגות בכניסה לחנויות היו קמים לפניו ביראת כבוד ומברכים אותו לשלום.

בשמחת תורה היו כל מתפללי ביה״כ דפרושים, שבו היה ר׳ יוסף מתפלל, מלווים אותו, כחתן התורה, הביתה והיו נושאים אותו על כפיים מרחק רב בזמירות ובריקודים.

עם היותו מכובד ונערץ על כל יהודי העיר, היו מהלכים ביניהם סיפורים מבדחים על ר׳ יוסף כאיש שלא מעלמא הדין, שראשו שקוע בסוגיות התלמוד העמוקות עד כדי שיכחת צרכיו היומיומיים.

מפיו של ר׳ ליפא פרלמן הישיש בן עירנו, תושב ירושלים, שהיה תלמידו, שמעתי את הסיפור, שהיה מהלך בעיר.

ר׳ יוסף היה נוהג לבלות את לילותיו בבית המדרש שם הרביץ תורה לתלמידיו בישיבתו ולעסוק בתורה עד מאוחר בלילה ואח״כ לחטוף שנה קלה בלבד. באחד הערבים חזר לביתו, ששכן בקצה העיר בניישטאט, כדי לפרוע את חובו שהיה חייב ב„עונתה״, כי אותו לילה ליל הטבילה של אשתו

היה. בדרכו סר לבית המדרש דניישטאט לעיין בינתיים בדברי תורה, כי גם בשעת הפנאי לא היה פסיק פומיה מג׳רסא. בעיינו כך בספרים שקע בסוגיה חמורה ולא יכול להינתק ממנה כל עוד איננה נהירה לו.

בינתיים הפציע השחר והתחילו באים מתפללי „ותיקין״. כיון שראה ר׳ יוסף שהחמיץ לקיים את המצווה, שלשמה הלך הביתה, הצטער מאוד על כך, אך ליום הממשמש ובא עומדת לפניו עבודה רבה עם תלמידיו בישיבה, ע״ב את בית הכנסת ושם פעמיו העירה.

את הסיפור הבא שמעתי מפיו של וועלוול בלמונט־אנדרוסיאר, ניו־יורק. פעם חזר ר׳ יוסף בשעת הצהריים הביתה. אשתו שהיתה אז עסוקה בכביסה, אמרה לו שיקח בעצמו את התבשיל שהכינה לארוחה. אותה שעה עמד על הכירה סיר עם עמילן שהכינה לכביסה. לקח ר׳ יוסף קערית ושפך לתוכה מן העמילן ואכלו.

כתום הארוחה לפני צאתו מהבית הפליט מפיו לאשתו כאגב אורחא כמה מלים: „נדמה לי שהתבשיל של היום טעמו אינו כתמול שלשום״. זה הפליא אותה מאוד, כי היא טעמה את התבשיל לפני כן ולא מצאה בטעמו שום פגם. אך לכשהצרטכה אשתו לעמילן וראתה שהסיר איננו מלא, הבינה את הסיבה של הטעם המשונה של התבשיל.

ייתכן שסיפורים אלה מקורם איננו מקומי דווקא ואולי הם רווחו בקהילות שונות ונדבקו לאנשים מטיפוס דומה שהיה שכיח בין גדולי הדור.

בנימין יואלי־יעווע׳עווסקי, ירושלים

☆

יהודים של „יום־טוב״ ושל ימים נוראים

גוספודין־פאַניע סאַשע גולדברג

יהודים של „יום טוב״ ויהודים של „ימים נוראים״, כך כיניתי אותם, כשהייתי ילד עם ילדי „בעלי בתים״ בבית הכנסת דשוק. תאמרו עליהם: טלית היא שכולה תכלת, או ריח של ימים טובים וימים נוראים נודף מהם? טעיתם, אין בהם לא זה ולא זה. למה אם כן, הדרתים בשם נאה זה? בכדי ללמדך, כי רק בימים הנוראים ובימים טובים היו באים לבתי־כנסת לתפילה. אך, דא עקא, שבאו לא על מנת להתפלל, אלא להראות לפני זקני הקהל והעדה ולשאת חן וחסד בעיני האלהים והאדם.

ראשית עלי להודיעכם: שאין הם אגודה אחת, העושים רצון הבורא בלבב שלם, אלא שתים. שם האחת: „יהודים של שלוש רגלים וימים נוראים״ ושם השנית: „יהודים של ראש השנה ויום הכפורים בלבד״. לא אחת שאלתי את עצמי: מה ראה הקב״ה שחילק יהודיו לרצויים לו כל ימות השנה ולרצויים רק בימים שמוראו נופל עליהם?

יענקל שניצר זה, שאומנותו בצביעה וכליו: מכחולים ומברשות וקופסאות מקופסאות שונות ובגדיו קשוחים כברזל מרוב צבע, שפכתל מרק וסיד, עוזב מלאכתו, משכים ומעריב בימי החרסה ובימי סגריר ואץ שלוש פעמים ביום לבית הכנסת, לעשות רצון קונו בלבב שלם; לשאת לפניו רנה ותפילה בדבקות, בהתלהבות ובכוונה, לא כיהודי שהשעה דחוקה לו, ולאחר בלילה ב„חברת הש״ס׳ וב„חברת המשניות״ ליד התנור. וסאשע גולדברג, שנתן לו אלהים גובה ארזים, והוא כעוג מלך הבשן בעינינו, וקרוי „אפולוק״ בפינו, ואין, ברוך השם, טרחת פרנסה עליו ואין שעתו דחוקה ואין אשה היורדת לכליותיו ומצרחת, בוכיה לפניו: כי הילדים, יחיו, רעבים, ערומים ויחפים, וה„רבי״, לא עלינו, שלחם מן ה„חדר״ ובטלם מתלמוד תורה, יען וביען לא קבל שכרו. כפי שאמרו חכמים „אם אין קמח אין תורה״, נכנס בניחותא לבית הכנסת דשוק וכולו אומר כבוד לעשות חשבונו עם „המלך היושב על כסא רם ונשא״ רק בימים הנוראים — בראש השנה וביום הכפורים.

מי שלא ראה את סאשע גולדברג הדור בלבושו — לא ראה הידור מימיו! לבוש הוא „פראק״ שחור המזדנב כזנב לאחוריו, מכנסים שחורים עם פסים לבנים, חזיה לבנה כשלג עם הרבה נקודות שחורות, ועונב עניבת „פרפר״ על צווארונו המעומלן כשמעליו מזדקרת פיקתו הגדולה. שרשרת זהב מחברת את שני הכיסים שבחזיה ועליה תלויות מטבעות ממטבעות שונות, וכולן זהב טהור. באחד משני הכיסים טמון שעון זהב גדול המשמיע מנגינה אשכנזית כשפותחים אותו. פרח אדום או לבן תקוע בדש ה„פראק״ וצילינדר מבהיק ומבריק יושב על ראשו. מושך הוא רגלו התותבת או המשותקת, כלורד אנגלי או ברון גרמני, להבדיל, נשען ואינו נשען על מקלו המשונה, בעל גולת הכסף ועטור משלבות שקורין מונוגרמים, ביד ימינו, והמונוקול בעין שמאלו, והמחזור תחת בית שחיו (מנהג משונה נהג במחזורו, שהיה עוטפו בנייר עתון פולני וטומנו בכיס חיקו, ורק בעמדו על סף בית הכנסת היה מוציאו, מקפל העתון, קפל והעבר באצבעותיו הדקות והארוכות, שטבעות זהב ואבנים יקרות נתונות עליהן, בכדי להחליקו ולהחזירו לכיסו. בכלותו מלאכתו זו, שהוא עושה בניחותא, תוחב הוא את המחזור תחת בית שחיו ונכנס לפרוזדור בית הכנסת).

בגדולה ובתפארת זו, כמלך בגדוד, הוא פוסע ועובר לאורך בית הכנסת כשפניו אל מושבו בקיר ה„מזרח״. המתפללים מציצים מתחת לטליתותיהם, עיניהם דומעות ובפניהם ניכרת הליאות: מאז שעות הבוקר המוקדמות שפכו מרי נפשם ותחנוניהם לפני אביהם שבשמים „הקצר בזעם ומאריך אף״ ושטחו לפני „מלך עליון״ את עצומותיהם, בבקשם ממנו: סליחה, מחילה, וכפרה לעצמם, לכל בית ישראל ולסאשע גולדברג בכללם. בשעה שאחיו היהודים שופכים דמעותיהם כמים וזעקותיהם בוקעות עד לב השמים, מתהפך גוספודין גולדברג על משכבו בשלום, או חולם את חלומות הבוקר מלאי האשליות, וסומך על אחיו בני־ישראל, כי בתפילתם הזכה והכנה יקרעו שערי שמים ויגאלו גם אותו החוטא הגדול מחטאיו אשר חטא.

כך וכך חושב אני, בהתגנבי מעיני אבי לעבר השני של ה„בימה״, בכדי להזין עיני בגוספודין גולדברג העומד בפינה הימנית של קיר ה„מזרח״ ופניו אל הקהל ובעיקר אל הנשים שמעל.

— רבונו של עולם! — חושב אני בלבבי — שני צילינדרים בקיר המזרח: אחד על אדן החלון מול מקומו של הדיין ר׳ יצחק והשני על קדקדו של האדון גולדברג. האחד של הדיין: מעוך, ישן, מרופט, כמתקיים בנסים, והשני של גוספודין גולדברג: הוד והדר לו, נוצץ ומבריק, כולו שיראין, משכמו ומעלה מכל הצילינדרים שראיתי על ראשיהם של גדולי הרשות, ולא כל שכן מזה של הדיין. לא אדע מדוע נמשך לבי לצילינדר של פאַן גולדברג. מסתכל אני בשניהם ומחשבות ממחשבות רבות עולות במוחי. מחליף אני בדמיוני את הצילינדר של הדיין ונותנו על ראשו של גולדברג, אך אין הוא הולם אותו. מראהו; לא עלינו, כמוקיון בקרקס והינו נראה עלוב עוד יותר ומעורר שאט־נפש. כעבור רגע ואני שם את הצילינדר של גוספודין גולדברג על ראשו הגדול והקרח — ראש תלמיד חכם של הדין, ובשרעפי דמיוני נמוגה וכלה דמות התלמיד חכם, והתורה לשמים פורחת וגדולה לפני כסא הכבוד משתטחת ודורשת עלבונה כאומרת: השיבו לי את נזרי, את הצילינדר המעוך והישן שלי, רק בו אכבד ובו בחרתי לכתר מלכותי.

ידע הקדוש־ברוך־הוא, לא רק לכלכל חיים בחסד לכל חי, אלא להתאים גם צילינדרים לברואיו. איש־איש לפי דרכו ולפי

מידת תורתו: מי שאין לו גדולה בתורה — פארו בצילינדר מבריק וגבוה, בכדי לקיים מה שנאמר: „מה שלא יעשה השכל יעשה הלבוש". ולמי שחלק אלהים תורה וגדולה כאחת, נאה לו גם צילינדר מעוך ובלוי, בכדי לקיים מה שנאמר: „אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו..." ואם כי דרשו חז"ל „כל תלמיד שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה", ידעו שהאדם יראה לעינים ואלהים יראה ללבב. ועליהם נאמר „אוי להם לבריות שרואות ואינן יודעות מה רואות".

עודני תפוס בשרעפי לבבי, כשראשי מורם אל־על ועיני נעוצות בצילינדר המבריק של גוספודין גולדברג, ה„מתנוסס לתפארת על קדקדו של ה„אופולוק", נותק פתיל מחשבותי בקולו הנעים של ר' חיים ליפשיץ

ר' חיים ליפשיץ היה יהודי למדן, בעל הדרת־פנים, זקן השיבה היורד על פי מידותיו. פניו כפני ילד חסרי קמטים ולחייו אדומות, כפני תינוק. עיניו הכחולות שופעות אור וחיים, כאילו אומרות ומכריזות ברבים: גם לעת זקנה לא ביישנו חמדת נעורינו. נמוך קומה היה ר' חיים, אך גדול בתורה. כרסו מלאה תורה, משנה וגפ"ת וידו רבה לו בספרי רבנים ובחכמת ישראל. ספרו עליו על ר' חיים שבצעירותו לא בחל בספרי־חול, ובמסתורין קרא את ספרות ההשכלה, שנחשבה למינות ואפיקורסות. כגון: מאפו, ליליענבלום, סמולנסקין ועוד.

בקיצור, קצר המצע מהשתרע למנות מעלותיו של ר' חיים, והרי אין מונים כל שבחיו של אדם בפניו. וכפי שהתבייש עת שטחו שבחיו לפניו בחייו לא כל שכן לאחר מותו. וכבר אמרו קדמוננו מדוע הצמידו שלוש פרשיות „אחרי מות", „קדושים", „אמור" לא אנהג מידה זו בר' חיים כי לו דומיה תהלה.

ניגש ר' חיים אל גוספודין גולדברג, כשרוחו טובה ואומר שלפי דעתו ראוי ונכון בימים נוראים לענוד בדש הפראק פרח לבן ולא אדום. לשמע הערה זו מסמיק ה„אפולוק" והמונוקול הנתון בעינו השמאלית גולש ונשאר תלוי על שרשרת הזהב. הוא מודד את ר' חיים במבט נוקב ותמוה מלמעלה למטה כאומר: מה לי ולו, הללעג ולקלס ישימני הבראדטי יברי?[18] אך עיניו הטובות וחיוכו הפייסני הופכים את מבטו הנוקב והתמוה ואת פניו הרציניים של גולדברג לנוחים ומתרצים, כאומר: „ילמדנו רבנו! ר' חיים מעביר את הירמולקה שלו על פדחתו, ומסביר לו מקרא ותרגום ומוסיף פירושים ופירושי פירושים על הכתוב בספר ישעיהו בן אמוץ „אם יהיו חטאיכם כשני, כשלג ילבינו, אם יאדימו כתולע, כצמר יהיו". נכנסים סוף סוף הדברים לאזניו של ה„אפולוק" ונחים גם מעט על לבו הערל. פניו נעשים נוחים וחיוך של ספוק נשפך על פניו החרושים קמטים. והוא מתרצה לר' חיים ומבטיח לו, שבעזרת „הנותן ליעף כוח" יקטוף מחר לפני לכתו לבית הכנסת ורד לבן וישימו בדש בגדו. מנענע ר' חיים ראשו הקטן בלאו גדול ועומד ומפרש מצוות „לא תעשה", שעבירה גדולה לעשות מלאכה בשבת ולא כל שכן בימים הנוראים. ומדוע יוסיף חטא על עוונותיו הרבים, בימים ששערי שמים פתוחים לתשובה.

— פאניע ליפשיץ — פונה אליו גוספודין גולדברג מבלי לכנותו רב חיים, ופניו קורנים משמחה, כאילו נתמלאו כל משאלות לבו לטובה — היחשב לי לחטא, פאניע ליפשיץ, אם ה„סלוז'נקה" שלי, כלומר השיקצה שלי, הגויה שבביתי, תקטוף את הפרח הלבן?

את תשובתו של ר' חיים לא שמעתי.

למחרת ביום ב' דראש השנה, בעת קריאת התורה פרשת „העקדה", הופיע גוספודין גולדברג, כדרכו תמיד, אך הפעם גאה מן הרגיל: וורד לבן וגדול ענוד בדש הפראק וכסיות לבנות על כפות ידיו. בעברו ליד מקומו של ר' חיים נעצר קמעא, כאילו ביקש כי הלז יקדמנו בברכה: חן־חן, על הפרח הלבן שבדש הפראק ועתה ודאי יסלח לו אל עליון על כל חטאיו שחטא ועוונותיו שעווה, ואף על אלו שעתיד הוא לחטוא. ר' חיים הרים את עיניו הטובות מן המחזור, נעץ מבטו בפרח וחיוך קל פשט על פניו. לא ידעתי ההיה זה חיוך של סיפוק, או שמא חיוך, שיש בו ביטול גמור כלפי אנשים מסוגו של גוספודין גולדברג.

— אבא! — שאלתי פעם את אבי — היכן טליתו של האפולוק?

— הוא אינו זקוק לטלית — ענה אבי בביטול — אין לו אשה, ער איז אן אלטער בחור[19].

בשמעי את דברי אבי, התפללתי לכל־יכול: „רבון העולמים! הפוך את לבו של ה„אפולוק" ומצא לו עזר כנגדו ויקויים הכתוב „מצא אשה מצא טוב" ועוד תפילה בפי „שתהא אותה הגויה שבביתו משרתת את שניהם: אותו ואת אשתו היהודיה. ביחוד שתקטוף לו פרחים, הרבה פרחים, ממינים שונים, ומגורנים רבים. ובזכות נשואיו אזכה לראותו מתעטף בטלית משי מבריקה ונוצצת, כשהיא מצויצת ציציות הרבה ופסיה פסי תכלת ורקמתה רקמת חוטי זהב, כעטרה שעל כתונת התורה. אבינו מלכנו! עשה למען תינוקות של בית־רבן, שתהא לכל הפחות טלית אחת שונה מיתר הטליתות, ופסי תכלת לה, ותתמזג טלית זו עם הפרח שבדש בגדו של ה„אפולוק" ויאירו את בית הכנסת באור גדול". רבונו של עולם! מה רבו הטליתות בבתי כנסיותיך, שהן ישנות, בלות ואפלות כחיינו ופסיהן שחורים... שחורים...

לא שעה אלהים לתפילתי: האדון גולדברג חלה ומת ערירי, ובהלקח סאשע גולדברג מאתנו, לא זכה בית הכנסת לראות בין כתליו אף לא פרח אחד.

הפרעזעס הער בומשטיין

רבה היתה תמיהתי על אותם יהודים, שפרקם נאה והכבוד רודף אחריהם, ואעפ"י שהם רודפים אחריו, אין הוא נס מפניהם, אלא נופל ישר לחיקם, והם ששים בו והוא שמח בהם; כזוג נאהבים ונעימים, שיצאו רק עתה מתחת לחופתם. עוסקים הם בצרכי צבור ולא תמיד באמונה. אשריהם בעולם הזה ומקווים לטוב בעולם־הבא. ספונים הם בבתיהם הרחבים והגדולים, המלאים „אוצרות־קורח" וכיסם סגור וחתום לנצרכי ישראל.

סלוח לא יכולתי להם; לעזי מצח אלה, שאחת משאת נפשם: הכבוד והתפארת. למענם יכלו כוחותיהם, ימוצו לשד עצמותיהם, ובלבד שהעדה תבחרם לעמוד בראשה. תאמרו: יראי־שמים ויראי חטא הם, לא מינה ולא מיקצתיה! לעבודת הבורא, אינם מתנערים, לבתי כנסיות אינם משכימים ובבתי מדרשות אינם מעריבים. משתייכים הם ל,יהודים היפים' (די שיינע אידן) ומקומם בבית הכנסת נפקד בימי חול ושבתות, ולכבוד רב יחשב לבאי בית הכנסת אם יפקדוהו אלה בשלוש רגלים וימים נוראים.

חייכם, שאין אני יודע, זכותו של מי עמדה לו לבית הכנסת דשוק, שנעשה מקום תפילה ושיחת־חולין לאותם „יהודים יפים". מילא, יש „יהודים יפים", שמקומם אינו נפקד בבית הכנסת ב„מזרח" כל השנה, אלא שנעשו היהודים האלה „יהודי־חולין" וטעמם אמנם כטעם הלחם הטוב, אך לטעמה של חלת־שבת ויום־טוב קלועה ומתוקה טרם הגיעו.

אחד מאותם יהודים שכולו „חלת־שבת מתוקה" היה פאַן פנחס בומשטיין. האריסטוקרטיה הניסביז'אית קראה לו: גוספר־דין פאוול בומשטיין. „עמך" כינוהו בשמו ובאומנותו: „פיניע דער ציין־דאקטער". בעל הדרת־פנים היה האיש: מגולח למשעי, שערות ראשו הדלילות מסורקות היטב ודבוקות לעור

18. היהודי המזוקן.

19. הוא רווק זקן.

ראשו כאילו משחן בשמן מור, שפמו המארך, אף כי דליל הוא מכסה את לסתתו העליונה, והוא מחליקו מדי פעם בפעם בידו הימנית, בעוד השמאלית תומכת במרפק היד המחליקה. „פענ־סנע" של זהב רכובים על חטמו החטוב, ושרשרת זהב יורדת ועולה כקשת מאחורי אזנו הימנית. קומתו בינונית, ראשו זקוף. למרות שנותיו לא שחה קומתו. תנועותיו זריזות, צעדו מהיר וכולו אומר כבוד. הדור בלבושו, שאין מקפיד כמוהו על סדר ונקיון בכל העיירה.

למה ארבה דברים; משכיל ואינטליגנט; אחד ממתי־מעט שהעיירה, לפני דור או דורותיים לחמה בהם בחרמה ועד היום טרם השלימו ולאנשי ריב ומדון בעיניה יחשבו.

היה לו לפאַניע בומשטיין שעון־כיס, כולו זהב טהור ושר־שרת זהב עבה עם הרבה מטבעות כסף. שעון זה היה נתון בכיס חזייתו והשרשרת מקשטת כרסו... נוהג היה לשים זרועותיו על מתניו, כששולי מקטרונו מופשלים לאחור, כאומר: אין יפה ונאה ממני, ראו, יהודים את האדון בומשטיין שלכם והתקנאו בו. מדי פעם, כשנתחשק לפיניע בומשטיין לדעת מה השעה, היה נועץ עיניו בשעון־הקיר הישן שבכותל המערבי, עושה תנועה של זלזול ושולח שתי אצבעות לתוך הכיס, שולף בימינו את השעון ובשמאלו ממחטה לבנה כשלג, שריחות בושם נודפים ממנה. מנגב בממחטה נגב והעבר על השעון בכדי להבריקו; ולאחר שהוא פותחו בתנועה זריזה הוא מקריבו קרוב ל„פנסנע" הזהוב, למען ראות השעה. ונגע הזהב השוכן בכיסו בזהב הרכוב על חוטמו והתנוצץ באור יקרות וקרנו פניו, כפני הירח במלואו. שביעת רצון מהולה בסיפוק עצמי מתפשטות על פניו. פיניע בומשטיין משמיע מספר אינפופים, ביד רכה מעביר מטפחתו על מצחו המיוזע, ומשם היא גולשת לאיטה מעל ה„פנסנע" לעבר חטמו וכאן נעצרת לרגע, פתאום נשמעת מין „תקיעת שופר" שיש בה: „תרועה" וכמה „שברים", ומסתיימת ב„תקיעה גדולה". לאחר קינוח חטמו, בעודו מחזיק בשעון הזהב בידו השמאלית, הוא תוקע חזרה לכיסו את שעונו והממחטה המבו־שמת במשובה ובנחת וכולו אומר הנאה מעצמו ומעולמו של הקב"ה.

— פודליץ, מירזביץ, ז'וליק[20]!!! — כך צווח עלי גוספודין בומשטיין, כשפניו הסמיקו מכעס, ואגרופו מורם אל על. נכון הוא להשיב מלחמה שערה נגד כל ה„ז'וליקים" הקוטפים תפוחים ואגסים מענפי העצים הכפופים מעבר לגדר הגבוהה המפרידה בין חצר בית הספר „תרבות" ובין גנו של פיניע בומשטיין.

פחד רב פחדנו מהער בומשטיין ביחוד כשהיינו מכלים את הפרי שמעבר לגדר בתוך גנו. פעם תפס הער בומשטיין, באחת משעות בין־הערביים, את חברי פולה שצ'פורזיצקי, בתוך גנו. הוא תפשו בערפו בצביטות עזות, משך בשתי אזניו, צווח עליו ולא הרפה ממנו, עד שהנער פרץ בבכי מר והתחנן לפניו, כי יעזבנו לנפשו, ומבטיח בנקיטת חפץ, שעד דור אחרון יזהיר את בניו ובני בניו לבל יגעו בתפוחיו ובאגסיו היפים של הפרעזעס.

משהרגיש חברי פולה, כי מר בומשטיין הרפה ממנו, נשא את רגליו ונס כל עוד נשמתו בו; והוא שמח בחלקו כי יצא, מידיו של בומשטיין נזוף וצבוט בלבד ועדיין אין עליו מוראו של המחנך קלקל.

— ברך ברכת „הגומל" — אומר אני לחברי פולה — ותן כבוד לאבינו שבשמים, שלא הביאך אדון בומשטיין לפני כבוד מחנכנו.

מנהג משונה היה לו למר קלקל, כשחמתו בערה בו: נהג לשים את אוזן החוטא בין שתי אצבעותיו ולמשכה בכל כוחו כלפי מעלה, כשהוא קורא ושונה, שונה ומשלש: „הנה ככה יעשה לשובב, אשר אגסים ותפוחים קסף".

מיום זה ואילך, בזכותו של פולה שכיפר על עוונותינו, לא פרצנו עוד לגנו של הפרעזעס והסתפקנו בטיפוס על העצים ובפירותיהם כילינו חמתנו.

כשהגיעו לאזני זעקותיו ואיומיו של בומשטיין, לא היה בלבי פחד ומורא. ידעתי כי גבורתו תעמוד לו רק על היבשה, ואין לו ממשלה על העצים, עליהם לא יטפס בעד כל הון שבעולם, כי סכנת נפשות נשקפת, ושומר נפשו ירחק מהם.

לו ראיתם את פיניע בומשטיין עומד בחלוקו הלבן כשלג ומשלח בנו חיצי לשונו כשאגרופו מאיים, ופניו בוערות מכעס, לא הייתם מאמינים שאדם זה מסוגל לרדת למדרגה של שומר גנו ולהלחם באף ובחימה ב„ז'וליר" כביטויו.

כך, פחות או יותר נתקיימה פגישת ההיכרות בינינו.

עתה עומד הער פיניע בומשטיין בבית הכנסת: פניו קורנות וכולו מדושן עונג; הנה לפנינו שני מיני בומשטיינים; אחד: כועס וצווח, מחמיר ומאיים, והאחר: טוב לב שמח, מתרצה ומרחם.

כשבא השם יתברך להנחיל כסאות כבוד לבחיריו ולהושיבם עם נגידים, לא שכח את עבדו פנחס ורוממהו על במתי אדירים, והכתירהו בשני כתרים: כתר יושב ראש הבאנק היהודי, וכתר ראש וראשון ובחיר אגודת האומנים ובעלי המלאכה דק"ק ניסוויז'.

תמה הייתי על כתרו השני: מה לו ולהם, לאומנים ובעלי המלאכה, שרק לפני דור נחשבו בפחותים, ותלמידי חכמים התרחקו מהם? מה לו וליהודים פשוטים של יום־יום, אשר ביגיע כפיהם: זה בפטישו וזה במקצועו, זה במחטו ובחוטו, וזה בסדנו ובקורנסו, זה בסכינו ובמרצעו, וזה בעיסתו ובתנורו יוציאו לחמם. יהודים שאין הפרנסה אח ורע להם — הם רודפים אחריה והיא בורחת מפניהם.

רבונו של עולם! מה רבו נפלאותיך ורזיך! לא יבין זאת איש כמוני. איך נפל ממרגלות כסא כבודך זווג זה שזווגת, רופא שינים עשיר כקורח עם בעלי מלאכה עניים בני עניים, שכל חייהם שהקצבת להם עלי אדמות הם עליהם לטורח. האין אחד בהם הראוי להיות ראש וראשון לאחיו האומנים? אחד הסובל כמוהם ומתענה בצרתם, האבל באבלם והשמח בשמחתם, האוכל כמוהם קדחת מצאת השבת ועד כניסתה. „כלב" בין „כלבים" כל ימות השבוע ובן־מלך אחת בשבוע. יהודי השוטח תפילתיו בבית כניסתם עם אחיו הפשוטים, אשר פרט ל„חדר" ומלמד דרדקי גרוע, לא זכו בחייהם לתלמוד תורה והם מסרסים את ה„עברי" כדרכם של „בעלי־עגלה" וסבלים ואינם מבינים, רחמנא ליצלן את המלים הקדושות שבתפילה, שבהיותם ילדים רכים נשלחו לעבוד כשוליות בבתי־מלאכה אצל האומנים ולשאת על שכמם הדל נטל פרנסה ושרות מושפל אצל בעלי המלאכה? אחד מהם, אשר מגפיו יהיו כמגפיהם הגדולים והגסים המשוחים בזפת ובעטרן, וריחם החריף והמגרה נודף עד למרחוק, ואשר ריח בצלים ושומים, צנון וחזרת להם בשבתות וריח עורות ודבק, פחם וקרשים בימות־החול, יהודי אשר אנחותיו על בנותיו, שהגיעו מזמן לפרקן ואין להן גואל ומושיע, מתערבות באנחות אחיו בעלי־המלאכה, שאף בנותיהם היפות, שגדלום לחופה ולמעשים טובים, יושבות תחתן והזדקנו ללא עת ושיבה זרקה בשערן השחור, והן „מוצצות" את דם אבותיהן, יען וביען דודם מתמהמה לבוא, בכדי לשאתן ולפדותן מבתוליהן? יהודי אשר יהיה נגיד אחיו ובחירם — עצם מעצמם ובשר מבשרם?

כנראה, לא מצאת מבין פשוטי עמך להרים אפילו אחד מהם על פני אחיו, והבאת עליהם גואל מרחוק — את פיניע בומש־טיין.

ועל הכתר הראשון יאמר: „הלך זרזיר אצל העורב" — כאן, לכל הפחות, מצא מין את מינו. באנק ללא נכסים הוא כעשיר ללא כספים. בחיי, כי לו נאה וכי לו יאה העוז והמשרה

20. נבל, שפל, שובב.

של יושב ראש הבאנק ומנהלו ולא כראש וראשון לבעלי־המלאכה. באנק הוא מקומם של אנשי עסקים, שטרות, צ׳קים, ניירות ערך ורבית דרבית ושאר ירקות, שאין אני מומחה בהם והם יאים לאנשי עסקים ואנשי עסקים יאים להם.

אמרו עליו על פיניע בומשטיין, כי ביד רמה מנהל הוא את הבאנק. עמדה לו חכמתו האינטלקטואלית ומסירותו לעבודת הבאנק, שלא ידעה ליאות. דברי שבח אלה שמעתי פעם מפקיד הבאנק, דוד קולש שמו, שסח לאבי, כשרוחו טובה עליו, לאחר שאבי צילם את פעילי הבאנק היהודי עם הפרעזעס בומשטיין בראש, בגנו של ר׳ אהרון לנדא מידוענו, שהיה סבו של דוד קולש, שהתכנסו לחוג חגיגתם ולציין העשור ליסודו של הבאנק בעיירתנו.

הידע תושב דק״ק ניסביז׳ כאביו אשר כאב, צערו אשר נצטער, יסוריו אשר נתיסר גוספודין בומשטיין? ההעלה בדעתו, כי איש זה הרודף שררה וכבוד, משול בפנימיותו לחרס הנשבר? איש מכאובים וידוע חולי היה. השמע איש גניחותיו ואנחותיו שנאנח? הן פרט למשפחתו ורופאיו לא ידע איש שהעבודה למען הצבור מתישה כוחותיו ומכלה לשד עצמותיו, כנר הדועך והולך.

גם עתה כי אפליג אל העבר, המצטייר בפני כולו טוב ואין בו רבב, בעוד מחשבותי מעבירות אותי על כנפי הזכרונות אל בית הכנסת הגדול, אני רואהו מלא המון־עם נרגש ונסער. על מרומי המעלות המוליכות לארון־הקודש ניצב פנחס בומש־טיין, הפרעזעס המכובד של ה„האַנטווערקער", מניף זרועותיו לצדדין ומאיים בידו ומצביע באצבעו על יריביו, שבאו לקרקר ולהרוס את הבנין הגדול והנפלא שעמד להקימו בדבריו. בנאו־מו החוצב להבות והמתובל בהרבה דברי חידודין ובדיחה, דברים שיש בהם טעם למשוך את המוני־העם, בכדי לזכות בתמיכת כל הקהל הקדוש הזה, בבחירות לשלטון הקהילה העברית בניס־ביז׳, העומדות כבר מאחורי כתלנו.

וכשיריביו המושבעים מ„שמאל" בהנהגתו של לייזר גצוב מנסים להפריעו, ושמחה „מנוסקה" בעל הבלורית הגדולה והפ־רועה לבוש ה„רובשקה"[21] הרוסית צועק לעומתו „פרולעטארער פרעסער!"[22] ואהרעל׳ע הנמוך, הקרוי „קדיוב", מרים את שני אגרופיו כמאיים על הפרעזעס וזועק אליו, כשהוא מקפץ ברגליו הנמוכות ומנסה להתרומם למען יראוהו כולם, את צעקתו המגומגמת „גערעכט משוגענער, אראפ פון דאך!"[23] אינו יכול עוד בומשטיין להשיב מלחמה שערה, הוא נלחם בביטויו הקשים, שאינם הולמים איש בעל תואר וכבוד. ובגבור הרעש ותומכיו של ר׳ יואל רזובסקי, העומד בראש הרשימה ה„ציונית" לקהילה, מטיחים בפניו עלבונות, ועושים ממנו אסקופה נדרסת, יחוורו פניו עד כי נדמה שעוד רגע יתמוטט האיש וימעד לנגד עם ועדה. בלבי, לב ילד, עולים ומשתפכים רחמים גדולים על אביו של סולה, חבל על סולה חברי, שכך עולה לאביו, שהוא מכלה כוחותיו, שהם יקרים וחשובים למשפחתו. לבי לרעיה בתו הגימניסטית היודעת יפה מצב בריאותו של אביה, ורצונו העז וכמעט החולני, לזכות בכבוד וגדולה, לזרה יחשבו בעיניה. אף לתחינותיה של הינדה אשתו, שאף היא איננה טומנת ידה בצלחת ומשתתפת בפעילות רבה ב„וויצא" וב„קרן קיימת ליש־ראל", אינו נעתר. גדולה תשוקתו לשררה. היא בוערת בעצמותיו, היא זורמת כדם בעורקיו, היא הולמת כהלום לבו. השררה — סם החיים ובלעדיה אין לו חיים.

אינני יודע זכותו של מי עמדה לו למר בומשטיין, וזכה בבחירות לשלטון הקהילה. מי שלא ראה אותו ואת אנשי שלומו בשמחתם, לא ראה שמחה מימיו. מי מילל ומי פילל, כי יבחר לא רק לוועד הקהילה, אלא ליושב ראש שלה. אודה ולא אבוש: רחוק הייתי משמחתם של בומשטיין ועושי דבריו. אהבתי את ר׳ יואל רזובסקי לא רק כראשון ה„ציונים" אלא בזכות עצמו. על כן הצטערתי צער רב, כי אדם מכובד זה, על כל שכבות־העם — היהודים והגויים גם יחד — צריך הפעם להניח כתר נשיאות בשלטון הקהילה וליטול אך כתר אחד — סגן ראש העיר.

היתה זו „שירת הברבור" של פיניע בומשטיין: ה„פאַרזיצער" של בעלי המלאכה והאומנים, ה„פרעזעס" של ה„באנק היהודי". ועתה גם הקהילה העברית בניסוויז׳.

כנר דועך והולך בעוד שלהבתו מהבהבת ונלחמת בשא־רית כוחותיה למען לא תכבה, לחם בומשטיין בעקשנות המיוחדת לו על כבוד ותהלה. הוא התעלם ממחלתו, לא שעה לדרישת רופאיו, וכילה כוחותיו. בגבור יריביו התנער מדי פעם בפעם להלחם בהם. לא כאריה שואג האוחז בטרפו, אלא ככלב נובח, שנביחתו הופכת ליללה איומה, הפוחד משחור הלילה ושולח לשונו הצמאה אל מול ירח מלא. עוד ניסה מר בומשטיין להצית גחלתו הלוחשת באור המזהיר של הילת התמול, אך לשווא. כוחותיו הגופניים והנפשיים הלכו וכלו והגורל המר חרץ גזר־דינו האיום. הרחק מן העיר בה חי ופעל והקים משפחה, ובה הגיע לגדולה ולכבוד, על ערש־דווי, בווילנא — ירושלים דליטא, השיב תוך עינויים וסבל בל ישוערו, נשמתו לבורא.

משנסתלקה הגדולה — נסתלק העושר. הבתים נמכרו אחד אחר השני. הממון „נאכל" ע״י הנושים ומחלתו של ראש המש־פחה. העוני והמחסור השכימו לפתחם ולא הרפו מהם. השלט הקטן ועליו הכתוב: „פ. בומשטיין רופא שינים" היה עתה קבוע על בית זר ואדם זר שהובא מעיר זרה ורחוקה עבד בקבינט הקטן שבבית השכור. עם אבדן הנכסים, ברח גם הכבוד ועבר לרשותם של אדונים, שממון רב בכיסיהם והגדולה יאה להם. רק שלט מיותם עם כתובת העידו עדיין נאמנה: כי היה פעם איש גדול ומכובד ואיננו עוד.

באחד הימים הורד השלט מחזית הבית הזר, ושמו של פיניע בומשטיין, הפרעזעס ורופא השיניים נמחק לעולמים.

ד״ר נחמן קאגן

משמשתפך חיוך רחב על פניו העגלגלים של ד״ר קאגן, מתגלים לפניך שני טורים של שיני זהב ו„שכולה" אין בהן. הן מעידות נאמנה, על הפתגם העממי השגור בפי ההמונים: „כל הסנדלרים הולכים יחף" אינו ראוי והולם את רופא השינים שלנו. נתברך רופא השיניים שלנו בשיני זהב ולא השאיר אפילו שן אחת לפליטה לכאב שיניים — כאחת הקללות מני רבות של שלום־עליכם. שיני הזהב שלו באו כאילו להכריז בקולי־קולות: „הוי כל חסר־שיניים, בוא במטותא ממך, אל אדונגו־מעבידנו ד״ר קאגן והוא ברוב חכמתו יתקין בפיך החלול, שתי שורות שיניים, תמורת תשלום הגון. וייטב למראיך החיצוני ולקיבתך הסובלת ומתענה.

הראיתם מימיכם משקפיים משונים, שאין להם אח ורע בכל קהילת הקודש ניסביז׳? אם טרם ראיתם, אנא הטריחו עצמכם ובואו לבית הכנסת דשוק, בשלוש רגלים או בימים הנוראים (אך אל תשכימו קום כי כל עמלכם לשוא) ותראום רכובים על חטמו של האדון קאגן המוסיפים לפניו העגלגלים חשיבות וכבוד. וזאת עליכם לדעת: זגוגיות משקפיו של ד״ר קאגן משושות הן ולא עגולות. שש צלעות להן וקבועות במסגרת עבה של זהב טהור. הבן לא הבנתי: מה ראה ד״ר קאגן שיטריח עצמו לעיר זרה, לווילנא או לוורשה הרחוקה, ויקנה משקפיים משונים, העולים בדמים מרובים ומכלים ממונם של ישראל, ואף מעוררים קנאה בלב בעלי־בתים ו„יהודים יפים", ומעלים, רחמנא ליצלן, חמתם ושנאתם של גויים בכלל ושונאי ישראל בפרט.

21. חולצה.
22. זולל הפרולטריון!
23. אתה צודק, משוגע, רד מן הגג!

רבון העולמים! ההעלית בלבך, כמה משפחות של עניים מרודים מבני העיר, המטופלות בילדים רעבים, היו מתפרנסים בכבוד מערב שבת עד ערב שבת בדמים ששילם ד״ר קאגן תמורת משקפיו?

כבר אמר, מי שאמר: „טורא בטורא לא פגע — דהב בדהב פגע״. נתקיימה אימרה זו בפאַן קאגן: יען פגע ברק הזהב של השיניים ונגע במסגרת הזהב של המשקפיים, ושניהם יחד נגעו בברק הקרחת ובגולגולת המגולחת למשעי ועשו כולם אגודה אחת: כדי להקרין פניו מרוב טובה ונחת.

ואמנם טובה עליו רוחו, וכל כך למה? כדי להראות לך, כי בצד העושר גם הגדולה, כי לא רק במלאכת שיניים רמה ידו, אלא שראש הוא לבעלי־עסקים, שבשפת האם העסיסית והפשוטה קורין „סוחרים פאריין״, כלומר: „איגוד הסוחרים״ שבק״ק ניסביז׳.

תמה הייתי על אדון בומשטיין: מה מצא לו רופא שיניים זה הרחוק מ„האַנדווערקער״ בגופו ובנפשו, כפי שהם רחוקים מלבו, שמינוהו ל„פרעזעס״ עליהם. אך יותר אתמה: מה לו לרופא שיניים כד״ר קאגן אצל חנוונים וסוחרים למיניהם, שאין ידיו במסחר ופרקמטיא, ששמוהו לראש ולנגיד עליהם?

אין זאת כי אחזו השניים בטלית של אומנים ובעלי־מלאכה וסוחרים וחנוונים גם יחד. זה אומר: „כולה שלי״, וזה אומר: „כולה שלי״. השקיף הקדוש־ברוך־הוא ממעון קדשו וראה את שני הרופאים הנצים. אמר בלבו להשכין שלום ביניהם, עמד יפקד: „יחולקו״! נטל רופא השיניים בומשטיין, בעל כרחו, חצי טלית והנה היא כולה בעלי מלאכה ואומנים. נטל רופא השיניים קאגן, בעל כרחו, חציה הנותרת והנה היא כולה חנוונים וסוחרים. נטל איש חלקו בלא רצון ולא השלים עם החלוקה. לא הצליח הקדוש־ברוך־הוא, בכבודו ובעצמו, להשכין שלום ביניהם ונשארו שניהם אויבים זה לזה וחתרו איש תחת אחיו — צרת הראשון — שמחת השני, וששון השני — אידו של הראשון.

כשהגיע האדון בומשטיין בעזרת גלהביו ל„שלטון בקהילה״, ושם „כתר יושב־ראש הקהילה״ בראשו, מיהר פאניע קאגן, שלא ייחשב במפגרים, ונתן „קאסקע״ [24] של כסף עם סמל מזוהב של ה„אוכוטניצ׳ה סטראז׳ פוז׳ארנא״ [25] בראשו, והמליך עצמו תחת אהר׳ל גולדין יריבו. אמנם למעלת „נאצ׳אלניק״ [26] ראשון לא הגיע. משרה נעלה זו נפלה בחלקו של סגן מושל המחוז: גוי שאהב את ה„טיפה המרה״ יותר מן המשרה. בה שיקע רוב זמנו והניח את עניני ה„פוז׳רנה״ על שכם ה„ז׳ידק״ [27] שלו. נחמן שלנו היה מדושן עונג מ„נאצ׳אלניק״ כזה הסומך עליו בניהול הענ־ינים ומופיע רק למשתאות של ה„קומנדה״ או לימי החגא. אף פאניע קאגן שמר לו חסד ועשה בתוך ה„פוז׳רנה״ כבתוך קדרתו שמח היה שמחה כפולה ומכופלת, כי חולש הוא לא רק על היהודים, שהם אמנם רובו המכריע של מכבי־האש, אלא גם על גויים ואילו לפרעזעס בומשטיין אין שליטה אלא על יהודים. שולט היה על ה„פוז׳רניקים״ שלו ביד רמה וגאוותו רבה כי סגן מושל המחוז, כאח ורע יחשב לו.

מי שלא ראה את הפאן „נאצ׳לניק״ ד״ר נחמן קאגן, ירום הודו, הדור בלבושו ה„פוז׳רני״, צועד בצעדי און ברחובה של עיר אל ה„רפטיציה״ [28] ביום ראשון בשבוע, או אל ה„מצעד״ של ימי החג, לא ראה גבר נאה מימיו.

מדיו מצבע כחול־כהה, שני פסים אדומים בשני הקצוות של מכנסי־הרכיבה, הקרואים „גאליפה״, מתוחים עליו, ויורדים לזוג מגפי לאקה מצוחצחים ומבריקים. שני כוכבי כסף על רקע קטיפה שחורה על צווארון מקטרונו ו„קסדה״ של כסף בראשו. בידו השמאלית זוג כפפות לבנות כשלג ובימינו שרביט עשוי עץ באמבוק.

רבים מרודפי הכבוד בעירנו היו מתפקעים מקנאה, לו יצאו לצפות ב„נאצ׳לניק״ הצועד ברוב עוזו והדרו, אך אלה ויתרו על קנאתם ונשארו ספונים בבתיהם כדי לא להסב העונג לפאניע קאגן. ש„יתפקע״ — כך אומרים הם — וקנאתם בוערת בהם. לא כן הנערים; כשיצא כאגן מביתו מיד באו ונתקבצו עדת נערים שובבים; בגדיהם קרועים ובלויים, נעליהם מרופטות ורגליהם יחפות וכל העדה הזאת עושה לו מין „לוויה״ מרחוק עד הגיעו לבנין מכבי־האש.

בילדותי אהבתי אהבה רבה את „מכבי האש״, ובעיקר לחזות ב„פוז׳רניקים״ בעת ה„רפטיציה״ שלהם ובמסידריהם.

מיסדר אמרתי, הבל הבלים, העיקר התזמורת: תזמורת כלי הנשיפה של הכבאים איננה מילתא זוטרתא בעיירתנו. מקום ראשון ב„נושפים״ בתחרות תזמורות ה„פוז׳רנה״ של המחוז! קנאות רבות קנאתי ביהודים וגויים, שחוננו בכשרון הנגינה, ועתה הם עומדים דום עם „כליהם״ הנוצצים בניצוחו של ה„קפלמייסטר״ משה־הרש, בעל העין החדה, ומשמיעים ביראה את ה„ווסטרצ ני מארש״ [29] לכבוד ה„נאצ׳לניק״ ד״ר קאגן, ירום הודו.

צריחה חדה פולחת את האוויר — נא פראוו פאץ׳ [30] רועם קולו של אברמ׳ל ה„אדיוטאנט״ [31]. כאיש אחד מפנים ה„פוז׳ר־ניקים״ ראשם ימינה. אין זאת, כי נשאה חן הפקודה ומבצעיה בעיניו של פאניע קאגן, המתקרב בצעדי און אל אברמ׳ל לקבל מפיו את ה„רפורט״[32].

— צ׳אלעם סטראז׳אצי [33] — צורח קאגן צריחתו מול הפלוגה בניגון של מהפך־פשטא ופניו פני להבים. לי נדמה, שברכה זו, איננה כלל גויית, היא מצלצלת כמין „שלום עליכם! וואס מאכט אַ איד?״ [34] וה„ריש״ היהודית צורמת את האזנים לא רק של הגויים, כי אם גם של היהודים המעטים שבאותו מעמד, המיטיבים לדבר פולנית. בעוד שמחתנו רבה כי יהודי להם ראש וראשון, אין לבם של הגויים טוב עליהם, יען יהודי נוהג בהם שררה.

אך כבוד ה„נאצ׳לניק״ אין לבו נתון לכגון־דא. מי ידמה לו, ומי ישווה לו ברגע שהוא כולו אושר: שיתפקעו שונאיו ו„ידידיו״ גם יחד. אך צר, צר מאד שדווקא בומשטיין זה אינו רואה את הכבוד שהוא נוחל. וחבל שאלהים לא חננו בקומה גבוהה והוא קצר־קומה. לו היה גבוה משכמו ומעלה מהם, מי האיש שהיה ראוי לעמוד במחיצתו? אך על מעשיו של הבורא אין לערער: אעפ״כ הנחיל לו כבוד וגדולה, ורבים מבני עירו מקנאים בו ובעל כרחם מוסרים לו כבוד. לנגד עיניו קיים רק אחד שאין שני לו — הוד מעלתו ה„נאַצ׳לניק״.

— צ׳אֶלעם פאַניע נאַצ׳לניקו!״ [35] — פורצת שאגה אדירה של הפלוגה. ופאניע קאגן מתמתח ככל יכולתו ומצדיע לעבר הפלוגה. פניו קורנות מנחת וכבוד. חבל, חבל מאד, שאך פעם אחת ניתנה ההזדמנות ל„נאצ׳לניק״ לשמוע קריאה זו המתפרצת מלמעלה ממאה גרונות של הפלוגה. אילו לא בוש, היה מוכן לשמעה עד הבוקר ועוד נפשו לא ידעה שבעה.

ילד הייתי וגם בגרתי, ולא יכולתי לתהות על קנקנו של יהודי זה. זכרתי אשר למדתי בבית הספר: „אל תסתכל בקנקן, אלא במה שיש בו״. נדמה היה לי שב„קנקן״ זה „התרוצצו״

---

24. קסדה.
25. מכבי־אש מתנדבים.
26. מפקד ראשון.
27. ה„יהודי״.
28. חזרה.
29. מארש הפגישה.
30. ימינה שור.
31. השליש.
32. דו״ח.
33. ברכה נהוגה שפירושה „שלום כבאים״.
34. מה שלום יהודי?
35. שלום אדוננו המפקד.

שני פאניע קאגן. מעין פיצול האישיות, והם מתנצחים איש עם יריבו, ולעולם אין ידו של אחד מהם על העליונה.

עומד פאניע קאגן על ה„בימה" בבית הכנסת של „תפארת־בחורים" (הוא גם בית הכנסת של הסנדלרים), פיו מפיק „מרג־ליות", את דבריו מתבל הוא באידיש שזורה בביטויים פולניים רבים. וכל זאת למה? ללמדך: כי אינטליגנט וגדול ניצב לפניך. יודע הדוקטור נפש יהודים פשוטים אלה. אך הפעם על האדונים הפולנים ידבר, אותם ישבח וירומם; יזכיר את החסדים שעשו, עושים ויעשו לז'ידקים, שהם כפויי טובה, ועל כולם יתרומם שמו הגדול של המארשל הפולני הראשון יוזעף פילסודסקי, שנשמה יהודית שוכנת בקרבו, וטוב ומיטיב הוא עם היהודים ממש כלאחיו הפולנים, לוחם באנטישמים ודורש שלום היהודים. על כן חייבים הם להצביע בעד רשימה מס' 1 — היא רשימתו של המארשל פילסודסקי, וחלילה להם להצביע בעד ה„ציוניס־טים" רשימה 7, שהם „בוסיאקים" (יחפנים, רמז לחלוצים) ונושאים נפשם לפלשתינה. אך אלה שיעזו להצביע בעד ה„בונ־דובצים" רשימה מס' 4 — אני מתרה בהם — וידו מורמת מול הקהל ואצבעו מושטת כלפי ארון הקודש — שסופם להגיע לקארטוז ברזה![36] או לפאוויאק![37]

היהודים שומעים, נאנחים, מניעים ראשיהם לכאן ולכאן, אך אין בהם „פוצה פה ומצפצף"; מוראה של הרשות עליהם. אין אלו בחירות לקהילה, שיהודים רועשים וגועשים, צועקים ומתווכחים ושולחים אגרוף איש מול יריבו. כאן יאמר לכל יהודי: הס! ואשרי העם יודעי שתיקה, אשר באור וחופש יהלכון! אוי להם, לחורצי לשון אשר לבור הכלא יושלכו!

ניסביז', היתה עיירה כעיירות יהודיות רבות אחרות הפזו־רות בפולין ובליטא, יהודיה דברו אידיש בבתיהם, בבית הכנסת, ולהבדיל, בשוק. את שפת הגויים למדו רק לשם משא־ומתן, מסחר ופרקמטיא. ואף כי הצעירים למדו בבית־הספר את השפה הפולנית, הרי בבתיהם ובינם לבין עצמם דיברו אידיש. גם בבית הספר העברי „תרבות" היתה העברית נלמדת אף מדוברת, אך התלמידים הרבו לדבר בשפת אימם — אידיש. לחמנו אמנם בעד הכרה בשפה העברית, במפקד התושבים נרשמנו כדוברי עברית, כדי לתת תוקף לדרישתנו לקיים בתי ספר עבריים. אורגנו חוגי דוברי־עברית „בני יהודה" על שם אליעזר בן־יהודה. אך המציאות טפחה על פנינו. יהודי ניסביז' דיברו אידיש, רק במשפחות בודדות, דיברו רוסית או פולנית.

בביתו של ד"ר קאגן, דיברו שתי בנותיו פולנית. אידיש כמעט לא דיברו. חברותיהן היו בנות משפחות, שהשפה הפול־נית שלטה בהן. היה זה נסיון בלתי מוצלח של התבוללות חלקית, שלא היו לה מהלכים רבים בעיירתנו. אך עם כניסתם של הסובייטים וסיפוח החלקים המערביים לברית המועצות גברה גם בעיירתנו ההתבוללות, אם כי בצורה שונה. כשלונה הגמור הגיע עם כניסתם של הגרמנים שנושאיה מצאו את מותם מידי הרצחים יחד עם כל אחיהם היהודים.

ביום קיץ אחד פשטה השמועה בעיר: ד"ר קאגן נוסע לארץ־ישראל! מאז לא פסקו יהודי העיירה לחשב חשבו־נות ולנחש ניחושים: מה עלה לו לפאניע קאגן, שילך לנוד על פני ארצות ויעלה באניה ויפליג בימים ויסכן עצמו על מנת להגיע לארץ אבותיהם של ה„ציונים" השנואים עליו? עמדו חכמי העיירה ואמרו: „ריח ירושה שמנה נודף מנסיעה זאת". ופשוטי־העם היו נאנחים אנחות וגונחים גניחות, מניעים ראשי־הם לכאן ולכאן ומוציאים מין וי־וי מקרב לבם, שיש בו מעין צער רב וקנאה עזה, שעלה בחלקו של אותו יהודי לעלות לארץ הקודש, אף כי, לדעתם, אינו ראוי לכך.

אם נסיעתו־עלייתו של קאגן הסעירה את העיירה, הרי שובו לניסביז' זיעזעה אותה ת"ק על ת"ק פרסה. מי מילל ומי פילל שאותו יהודי זר ומתנכר לארץ ישראל יחזור ממנה מלא־התפעלות מבנין הארץ והערצה למפעל הציוני, ואהבה משתפכת על גדותיה לחלוצים, שרק תמול שלשום חרפם וגידפם וירה בהם את חיצי־לשונו השנונים, ושנאם שנאה עזה, כשם ששנא והתנכר לציונות על כל זרמיה. אין זאת כי אוירא דארעא דישראל השיבה לבו אל עמו, גרשה הרוחות הרעות שבקרבו, טיהרה את נפשו והציתה בו אש אוהבת לעמו והערצה לציונות וערכיה.

באחד הימים הודבקה מודעה גדולה, כתובה באותיות של קידוש־לבנה, אשר הכריזה על ה„רעפעראט"[38] של ד"ר קאגן ונושאו: „ארץ־ישראל הנבנית", ההרצאה תתקיים ביום השבת באולם ה„ראטוש".[39]

כשזכיתי, בעזרת הנותן ליעף כוח, להידחס לתוך האולם ולהתחמק מעיניהם החדות והנוקבות של הסדרנים מהסתדרות „מכבי" ולעלות במדרגות ל„גלרקה"[40] ולמצוא מקום נוח על הרצפה ליד המעקה, לא היה קץ לאושרי ושמחתי. מכאן אוכל להשקיף על פני כל האולם והבמה, ואחזה בזיו פניו של ד"ר קאגן.

כשעלה ד"ר נחמן קאגן על הבמה, פרץ כל הקהל בתשואות סוערות ובמחיאות כפיים ממושכות. פניו השזופים משמש ארץ ישראל נהרו מספוק וכבוד גם יחד. הפעם ידע כי העם אתו והוא עם עמו. רק עתה הבין את אשר נבצר ממנו להבין לפני־כן: כי הכבוד והתהילה שרוחש לו הקהל נובעים מנבכי לבו, כי ככה יעשו לאיש אשר יהודי נייסוויז' רוצים ביקרו.

לא היה זה „רעפעראט" בודד ויחידי. בעקבותיו באו נאומים והרצאות נוספים ונושאיהם שונים וכולם קשורים בארץ ישראל, בציונות ובחלוציות. באסיפות־עם אלה דיבר קאגן: על הארץ ויופיה, על בנינה והישגיה, על תושביה וביחוד על ילדיה ומעל לכל שיבח את חלוציה. ברקע הבמה היתה תלויה מפה גדולה של ארץ ישראל עם כתמים אדומים שסימנו את אדמת־הלאום — הקרן הקיימת והאדמה הפרטית שבידים יהודיות. מדי דברו היה מצביע במקל על היישוב שהזכירו. סלחנו לו על טעויותיו הגאוגרפיות שטעה, כפי שסלחו לו כל יודעי שפת־עבר על שיבושיו הרבים במספר המלים שביטא בעברית, ותיבל אותן בתוך האידיש, כפי שנהג לפנים לתבל דבריו במילים פולניות. סלחנו לו גם כשביטא את שמות הערים, הקיבוצים והמושבות, כשהם מסורסים שהעלו חיוך על השפתיים.

ואני יודע כי לבו של קאגן, כלב רבים מיהודי העיירה, גאה ורגש, וברך מקרוב את הכל יכול, כי השיב לבו אל אחיו היהודים שאף הם שבו אליו.

גרשון גפן (פאיאנס)

☆

בנימין אייזנבוד

בנימין אייזנבוד נולד בעיר ניסביז' בשנת 1878, לאביו ר' אליעזר, בנו של ראש הקהל ר' בן־ציון ולאמו נחמה, נכדת ר' אלימלך אייזנשטאט אבד"ק ליטא מנכדי מרן מוהר"ם אייזנשטאט בעל שו"ת פנים מאירות.

וכך מתארו שלמה דמשק בספרו „מפה ומשם" (עמ' 158):

„בנימין אייזנבוד היה נצר ממשפחת אייזנבוד הענפה, המיוחסת, שהוציאה מתוכה פרנסים, גבאים, מנהיגים רוחניים, משכילים, רבנים וסופרים. מאביו אליעזר, שהיה סמל הטוב — ירש בנימין את טוב ליבו. מאמו — באה לו זקיפות קומתו

---

36. מחנה ריכוז לאסירים מדיניים בימי שלטון פילסודסקי.
37. בית־סוהר בוורשה.

38. הרצאה. 39. עיריה. 40. „גלרקה" — מין יציע.

הרוחנית. גם מעיניו האפורות־כחולות, כמו מעיני אביו, נשקפה עדינות־הרוח והצהירה גם הבינה, שבה חונן במידה רבה. מאביו ירש גם את ההליכה המהירה ואת רוח עלומים שליווהו גם בימי העמידה והקשישות".

בבית הזה גדלו שלשה בנים. הבכור מלך ז"ל עסק במסחר בפונוביז' שבליטה. הבן השני ר' אליהו הי"ד, כיהן כרב בוואסילישקי, אשר בפולין. על הבן השלישי — ממשיך לספר ש' דמשק:

„צעיר לימים היה בנימין אייזנבוד בימי הופעתו של הרצל, כשנספח לאגודה של הציונים הכלליים בעירנו. רוב חברי האגודה היו בגיל העמידה ובראשה עמדו יעקב אבינוביצקי והירש־נטע אייזנבוד, דודו של בנימין.

עם בנימין אייזנבוד הצטרפו לאגודה עוד אחדים מטובי צעירי עירנו. — השפעתם של הצעירים היתה ניכרת באגודה. בייחוד רבתה השפעתו של ב"א, שהיה פיקח, זריז וממולח ומחונן בחוש הומור. הוא היה המתכנן תוכניות וגם האיסטרטג. והוא־הוא שידע מה להשיב מתוך חריפות במלחמת האידיאות, בימי הפולמוס בין הציונים ובין חברי הבונד" — — —

„ברבות הימים עברה הנהלת האגודה לידיו האמונות של ב"א, אף בזמן שלא היה נשיאה והעומד בראשה".

ר' בנימין אייזנבוד

בארכיון הציוני מצוי מכתב־ברכה משנת 1902 של ציוני ניסביז' לועה"פ הציוני לרגל פתיחת הקולוניאל־בנק.

מכתב שני מצוי משנת 1904 — תנחומים על מותו של הרצל. בין שאר החתימות מצוייה גם חתימתו של ב"א, אחד החברים הצעירים ביותר של ההסתדות הציונית בעיר.

בד־בבד עם שאיפותיו הלאומיות היה ליבו ער לתסיסה החברתית ברוסיה וברחוב היהודי בתחילת המאה. בתקופת המה־פכה הצטרף לתנועת הס"ס, שבראשה עמדו נ' סירקין ויעקב לשצינסקי.

האכזבה לאחר דיכוי המהפכה הפנתה את כל מרצו לפעולה הלאומית והתרבותית. ב־1917 הוא מייסד את סניף „צעירי ציון" בעיר. ואם כי בפעולה האירגונית היתה תרומתו מוגבלת הרי התייעצו בו בכל עניין רציני.

ב־1920 עלתה הקבוצה הראשונה של צעירי־ציון לארץ. בצילום הקבוצה העולה, שעליה היתה גאוות כולם מופיעים הצעי־רים שקנו להם מקום מכובד בהתיישבות העובדת, ביניהם אלישבע קפלן־אשכול ז"ל ויבדלו לחיים ארוכים לוי בן אמתי, בן ארצי והנזכרים לעיל. במרכז התצלום מופיעים חברי ועד־העליה בנימין אייזנבוד והירש־נטע אייזנבוד.

ב־1920 נוסדה „ההתאחדות" מאיחוד שקם בין צעירי־ציון ו„הפועל הצעיר". אולם האיחוד גרר אחריו פילוג וחלק מצעירי ציון התאחד עם פועלי־ציון ימין. הסניף בניסביז' הצטרף לפועלי־ציון ימין ואבא לא הצטרף לשום מפלגה והמשיך בנאמנותו ל„התאחדות".

הוא הקדיש את פעולתו לעבודה ציונית כללית — בייחוד לקרן־היסוד שהיה היושב־ראש שלה במשך שנים ארוכות. בבוא שליח של קרן־היסוד, נהפך הבית למטה ראשי. עבודתו של אבא במרפאת השיניים שובשה והוטלה על אמא — ואבא התלווה לשליח ומבצע את סיבוב ההתרמה השנתי. ואם כי קשה מאוד היה העול הכפול והמשולש לאמא — שגם היא היתה רופאת שיניים — הרי רק נכונותה לעמוד בו איפשרה לו לפתח את כל פעילותו המגוונת. באותה תקופה היו הערבים מוקדשים לישיבות ודיונים, שבחלקם קויימו בבית.

זוכר אני את ויכוחיו עם מתנגדי הציונות משמאל ומאגודת ישראל, שרובם קויימו בעם רב בבתי־הכנסת. בני העיר זוכרים בחיוך את מנהגו להרבות להשתמש במלים רוסיות בדיבורו האידי. עד היום מזכירים בני דורו כמה חריף ומסעיר היה בויכוחים ומרשים בהגיונו ובנימוקיו.

פעולתו הציבורית

בעבודתו הציבורית התנגד לפילנטרופיה וחתר לעזרה קונ־סטרוקטיבית לנזקקים, כדי להעמידם על רגליהם ולהפכם לאנשים פרודוקטיביים בקהילה.

למען עקרון זה נאבק בוועד הקהילה, בה היה חבר, וכן בעירייה, שכיהן בה כאחד הנציגים של יהודי העיר וכן יזם מוסדות רבים לשם מתן עזרה קונסטרוקטיבית.

מתוך דאגה לבריאות העם, יזם את הקמת האגודה „בריאות" (גם השם הוצע על ידיו), שהצטרפה אחר כך לרשת הכללית של „טאז". בזמן מלחמה העולם הראשונה היה חבר הנהלת הבאנק והועדה למען הפליטים והיתומים. ליתומי המלחמה דאג גם להבטיח חינוך עברי.

פעילותו התרבותית והחינוכית

עיקר זמנו ומרצו הקדיש לבית הספר העברי. ב־1918 יסדו „צעירי־ציון" בהכוונתו את בית הספר העברי. עם קום הסתדרות „תרבות" בפולין הצטרף בי"ס זה לרשת הכללית. אבא נבחר כיו"ר ועד ביה"ס והמשיך בתפקיד זה שנים רבות. גם כשנעדר מהעיר לרגל עבודתו בעיירה שכנה — המשיך להדריך ולייעץ לאחראים לביה"ס. ליד ביה"ס נפתחו גן־ילדים, ספריה, מועדון וחדר־קריאה. נשפי בית הספר והצגותיו נהפכו לנכס תרבותי לתושבי העיר. המשפטים הספרותיים, ערבי הויכוחים וההרצאות שימשו נושא לחיקוי מצד השכבה המשכילה הרוסית והפולנית בעיר.

עיקר דאגתו של אבא היתה להשגת מורים מוסמכים ולתנאי עבודה בבית־הספר. זוכרני את מסעותיו בחיפוש אחרי מורה מעולה. רשימת המנהלים של בית־הספר היסודי, שנקרא בשם היומרני „פרוגימנסיה עברית" מכילה שמות של מורים מעולים של רשת „תרבות". ואכן נודע בית הספר ברמת לימודיו ובאווירה העברית שלו.

רב היה חלקו ברכישת המבנה המפואר של הגימנסיה הרוסית למען בית הספר „תרבות". ואכן הצליח בית הספר לחנך דור עברי, שרק בחלקו הצליח להגיע לארץ ולמלא בה תפקיד קונסטרוקטיבי.

„המטה הראשי"

על כל העבודה הענפה הזאת שהתנהלה בעיר חלש מטה של שלושה: יואל רוזובסקי, ברוך שמושקוביץ ובנימין אייזנבוד — זכרונם לברכה. בשעות הבוקר היתה השלישיה נפגשת ומתכ־

ננת את פעולות היום והערב. רק לאחר מכן היה מתחיל יום העבודה במרפאה, שלא פעם הופסק בגלל ענייני ציבור דחופים. במקרים כאלה נאלצה אמא לקבל גם את החולים.

ידידות גדולה קשרה את שלושת האנשים הנ״ל והיטיב לבטאה ידידם משה פאיאנס, שצילם את שלושתם לפני עלייתו של ברוך שמושקוביץ ועל התצלום הוסיף: „והחוט המשולש לא במהרה ינתק״.

במכתב מה־7.11.38 כותב לי אבא על ביה״ס „תרבות״, שבאותה תקופה ידע לבטים וקשיים: „אך בכל זאת אקווה כי המשבר בביה״ס יעבור. את גן הילדים פתחנו ובקרוב נבצר גם את הביבליותיקה. חסר לנו כעת ברוך שמושקוביץ׳...״

דמותו

אבא שאף להקים בית עברי. בספרייתו מצאתי את מיטב היצירה העברית באותם הימים; במיוחד התרשמתי מספר, שדפיו הצהיבו מרוב שימוש וכתמי דמעות רבות שניגרו מעיני הקוראים דבקו בו. זה היה הספר „בעמק הארזים״ (שעובד ונקרא כיום „האנוסים״) ליד האנציקלופדיה היהודית ברוסית, „האוצר״ בכריכת עור ובהם טבועים באותיות זהב ר״ת של אבא — זכורים לי עתונים מיוחדים וחוברות וביניהם הדפים הבודדים של סיפורו של י״ד ברקוביץ — „משקה׳לה חזיר״, שקיבל פרס ראשון בהתחרות ספרותית וכנראה השאיר רושם רב על הקוראים העבריים באותו זמן ונגנז למשמרת.

לאחר מלחמת הרוסים והפולנים הופיע בעירנו ד״ר אי־דור מוגיל (מוגילנסקי) מארצות הברית ונוסף על שימורי המזון מטעם הג׳וינט הביא אתו גם מבחר רב של ספרי ילדים בעברית. חרותות בלבי השעות הרבות שביליתי בעומדי בין ברכי אבא שהקריא לפני סיפור אחרי סיפור.

אמא ז״ל סיפרה לי, שלאחר הנישואים היו דאגותיו הרא־שונות של אבא, להשיג בשביל אמא, שאך סיימה את לימודיה בוורשה, ספר בישול ומורה לעברית, כדי שתוכל להשתלב כהלכה באווירה העברית של הבית העומד לקום.

התרשמתי מאד מאורחותיו והליכותיו של אבא. בשעת טיול אתו לפנות ערב ראיתיו מקדים שלום לכל אחד — צעיר וזקן. לשאלתי מדוע הוא מקדים ברכת שלום לצעירים ממנו ענה: ברכת שלום — מרבה שלום ואדיבות. בפעם שניה יזדרז להקדימני ונמצאתי נשכר פעמיים.

צנוע מאוד היה בהוצאותיו האישיות, אבל בבוא אנשים להתרימו למטרות שונות — היה מקפיד שתרומתו תהיה בין הראשונות בעיר.

ערבים רבים היה הבית מלא מתדיינים. זו היתה ה„ברירה״, התחליף היהודי לבית־משפט השלום. אף פעם לא הסכים להיות נציג של צד אחד, אלא של שני הצדדים. היו באים אנשים שהסתבכו בעסקים ובשותפויות גם מהערים הקרובות. בנחת ובשום־שכל שמע את העניין העומד לבירור עד ששני בני־הפלוגתא קיבלו את דעתו. גמולו היה עשיית הצדק והשלום ותרומה לקק״ל, שהצטרפו להרשמות בספר הזהב.

אבא ז״ל הקדיש תשומת לב רבה לחינוך בניו. עוד בטרם ידענו לקרוא היה הוא קורא לפנינו ערב ערב וכשלמדנו את תורת הקריאה — עודד אותנו לכך. כן עזר לנו לעתים בהכנת השיעורים, בעיקר בחשבון. מהדרכה זו נהנו החברים שלנו לא פחות מאתנו.

מרחוק

„איש ונבו לו״
רחל.

אבא הזדהה הזדהות מלאה עם התנועה הציונית. כל מעשה או מחדל נגע בו כאילו היה שלו אישית. בתוכניתו היה להעלות את כל המשפחה לאחר שהילדים יסיימו את לימודיהם. הוא האיץ בבנו בכורו לעלות מיד לאחר סיום ביה״ס התיכון להמשך הלימודים בטכניון, בחיפה. אולם תנועת הנוער גזרה אחרת. לאחר דחייה של ארבע שנים עלה הבכור. מיד אחר כך עלו שתי בנותיו. בלב דואב שלח את הבנות, שלצעירה בהן טרם מלאו 15 שנה.

אבא ידע את מצב היהודים בפולין. וכך הוא כותב בימים הם:

„23.12.38 — מצב הרוח בפולין הוא איום. מלמדים אותנו את פרשת ‚לך־לך׳ בכל יום ושעה. מאושר האיש שיש לו לאן לנסוע. עליית ילדינו לארץ השאירה רושם חזק באוכלו־סיה הנוצרית פה, בעיקר בין האינטליגנציה, הם אינם יכולים להבין. הם רואים בעובדה זו סמל של ההגירה היהודית. הם בטוחים שבקרוב גם אנחנו ניסע. לא ידענו כמה מרבים לדבר על כך. אנו מאושרים שאתם בארץ...״

אבל שמחה זו היתה מהולה בדאגה, פחד, נדודי שינה. הדאגה לכלל נתחזקה על ידי הדאגה לילדים. וכך כותב הוא:

„20.10.37 — זה שלושה ימים הננו מחכים למכתבך, אך לשוא. אקוה לד׳ כי מכתבי יגיע אליך ותשחק לדאגותינו. אך תאר לעצמך את מצבי בקוראי בעתון כי התנפלו על גניגר ועל כמה אוטובוסים בדרך ויש הרבה פצועים... אמנם מאמא העלמתי מעט, אך היא קוראת בפני את הכל ומפחדת. עוד יותר מפחדים אנחנו מעליית מרים בעת כזאת, כי גם לבן־שמן הגיעו הבריונים... המושבות הקטנות הן בחזקת סכנה אך מה לעשות הלא נחוץ להגן על מושבותינו ואדמתנו. מרחוק הננו אתכם, בלילות שימורים שלכם נדדה גם מעינינו השינה ולכל עתון עם החדשות מהארץ נחכה בעיניים כלות״.

והדאגה הולכת וגדלה:

„16.11.37 — הערב נספיד את הקדושים וביחוד את בן עירנו פוחאווסקי ז״ל, אחרנו מעט כי רק אתמול נודע הדבר לבית אביו״. ומוסיף — „דמינו כי לא בחיל ולא בכוח נרכוש את הארץ. אבל ארץ א נה נקנית בשטר, רק בדמים, תרתי־משמע״. ובהמשך, דברי נחמה ונבואה: „אבל הנחם נא בני אהובי, אנוכי זכיתי לשמוע מקצת גאולה ואתה עוד תזכה לראות בגאולה שלמה״.

ההזדהות עם הנעשה בארץ היא מלאה. הספר הלבן — הוא בשבילו מכה אישית. וכך הוא כותב:

„21.5.37 — קשה עלינו הכתיבה, כי אין מלים לתאר את עגמת נפשנו ומצב רוחנו... אבל חייבים אנו להבליג על יגוננו. ציונים היינו בימי הטורקים, בימי פאספילד ולא אמרנו נואש. לכן נקווה גם כעת, כי הספר הלבן הזה יעבור ויחלוף יחד עם מחבריו ובארץ ישראל תיכון ממלכת ישראל על אפם והמתם של שונאי ישראל וציון בכל הארצות״.

ובינתיים נענים יהודי העיר לצרכי השעה. במכתבו מ־6.3 הוא כותב: — „השבוע התחלנו בעיר לאסוף כספים בשביל הפליטים מגרמניה. כבר בהתחלה אספנו למעלה מ־1000 זהו־בים, אבל זוהי טיפה בים״.

והמצב הולך ומחמיר: „10.3.39 — הננו עסוקים כעת בהרצאות ובתרגילים של ההגנה האווירית. כל זה, העתונות והועידה בלונדון — גורמים לחולשה איומה״.

ושבוע לאחר מכן — לאחר הפקרת צ׳כיה: 17.3.39 — קשה לי כעת הכתיבה, אין אומר ואין דברים. לבי מלא חימה על כל העולם. איה המשורר, או הנביא אשר ינבא לעתידות אשכנז ואיטליה, צרפת ובריטניה. הלא סוף כל סוף יקומו איש על אחיו ויעשו טבח איש ברעהו וכל הלאומים הנכנעים להם יקומו נגדם, נגד האימפריאליזם שלהם והדיפלומטיה המזוייפה. גם הצ׳כים יקומו עוד הפעם לתחיה, כי על אדמתם הם יושבים, אך במה נוושע אנחנו?

וכך תחושת האסון המתקרב פורצת ומזדעקת:

„עם מפוזר ומפורר בין כל העמים וגם שם אין לנו מנוח, קללת אלוהים רובצת על עמנו".

מכתביו של אבא מלווים את הימים הנוראים ההם. לאחר כניסת הרוסים לעיר מגיעים מכתבים קצרים, מאופקים, מרומזים. הוא ממשיך לכתוב בעברית, אבל גם באידיש ומופיעות הגלויות הקצרות הנכתבות רוסית. וכך עד פרוץ מלחמת רוסיה—גרמניה.

בט' מר־חשון תש"ב צעד יהד עם אשתו תמר ובתו נחמה בתוך כל עדת קדושי ניסביז' בתהלוכת האימים לקראת הסוף...

האש הגדולה שליהטה בלבבו, הדבקות במעשה הציוני, החינוך שהעניק לביתו ולסביבתו, מרי־היאוש בשנות המלחמה והאימה התהומית בדרך האחרונה — כל זה לא היה לשוא.

מסירות הנפש והיאוש של דור הציונות והשואה נאגר ונמסר לדורות הבאים.

שבח אדן

✡

חזנים, בעלי־תפילה וש"צים למיניהם וסתם חובבי רינה ותפילה

כבר קבעו קדמונינו, מי ראוי והגון להיות שליח־צבור ולעבור לפני התיבה. לא נחה דעתם, עד שמנו בו, בשליח צבור שלוש תכונות ואלה הן: „פרקו נאה וזקנו מגודל וקולו נעים" מעולם לא זכיתי לראות חזן שתתמזגנה בו כל שלוש התכונות, שמנו רבותינו. תאמר בגרותו נאה, אך אין קולו נעים. מצאת בו שתיהן גם יחד, חסרה אפילו פיסת זקן והוא מגולח למשעי.

מודה אני ומתוודה, שדוקא חזנים צעירים, שקולם נעים ותפילתם ערבה, שבו את נפשי. כשהיה חזן מגיע ממרחקים וקובע מקום תפילתו בבית הכנסת דשוק באחת השבתות, המה בית הכנסת רוב עם. משנזדמן חזן לעיר היו יהודים מכריזים עליו בקולי־קולות, ומודיעים במודעות, בכל בתי הכנסת על בואו של הקנטור או האוברקנטור הידוע, שיתפלל בבית כנסת פלוני: קבלת שבת, שחרית ומוסף. הריני מבטיחכם שכל חובבי הרינה והתפילה יעדרו מהתפילה השגרתית בבתי הכנסת, ששם הם מתפללים, וינהרו בהמוניהם לשמוע את הקנטור הידוע.

אין בשמיעה אלא רישא, עיקר הוא סייפא ה„מבינעס". השמעתם כיצד מראים יהודים בקיאותם בחזנות? אם לא, הטריחו עצמכם ובואו למסדרון בית הכנסת דשוק ואזנכם תקלוט דו־שיח בזו הלשון:

— חזן אתה אומר, חזן! טפו ועוד פעם טפו!

— מה יש? — מתרעם עליו בר־הפלוגתא — וכי שמעת בימיך טוב ממנו? — הוא עוד שואל?! — משיב בזעקה ושאלה חברו לוויכוח — ומי לא שמע? — שואל אני אותך — מקשה השני — ורק אותך, האם אתה שמעת, ואת מי שמעת והיכן שמעת, ובכלל מאיזה יום נעשית פתאום „מבין" בחזנות? הרי עד כמה שידוע לי — מסיים הוא דבריו בנגינה של מהפך פשטא — לא יצאת מעיר זו זה עידנים.

— ראו, רבותי, את זה ואת שטף דבורו, ואת ה„קלאץ־קשעס" (קושיות) שהוא שואל אותי. הוא אומר לי שאני לא שמעתי, הוא אומר לי! ואתה „מבין" שלי, שמעת? את יוסלה רוזנבלאט שמעת. נו ואת מרדכי הרשמן שמעת? ואפשר תאמר שגם את גרשון סיראטא שמעת? אמור לי, „ידען" שלי — מרים הבר פלוגתא קולו ומוציא את השמות בנשימה אחת — ומשה קוסוביצקי ודוד קוסוביצקי וקורטין וכל שאר ירקות, שהם חזנים ידועים בעולם שמעת? בור אתה ועם הארץ ולא „מבין"!

לאחר שהתלהב הבר־פלוגתא והרגיש כי ידו על העליונה והוא עתיד ללמד יריבו לקח, שיידע עד סוף הדורות כי אין מומחה הימנו בחזנות, פונה הוא בהתלהבות לפאניע מנדעלביץ, העומד בתוך חבורת היהודים המאזינים בהנאה לויכוח שבין השנים:

— אמור אתה, אמור אתה, פאניע מנדלביץ, אמור אתה. אתה אמור לו כמה פעמים שמעתי אני בחנותך את סיראטע, אי. אי... איזה „רצה", כמה פעמים שמעתי את יוסל'ה רוזנבלט ו„הצור ישראל" שלו. הסבר אתה לו, הסבר היטב, למען יכנס לראשו הנבוב, מה זה חזן ומה להבדיל באלף הבדלות, לאותה „עז שחבשה לראשה ירמולקה גבוהה, און מעקעט ווי אַ ציג[7] ערבית שחרית, טפו. הלול השם!

חושבני שמיותר להודיעכם, ששני העברים הנצים הם מיודינו ר' לייב גולדין ור' יאשע־בער סאדובסקי. אודה, שדבריו של יאשע־בר שכנעוני: כי ידען גדול הוא בחזנות, אם כי „מבין" גדול ברינה מעולם לא היה. הן מעולם לא עזב את בית הכנסת דשוק, בכדי לשרך דרכו לבתי כנסת אחרים ולשמוע חזנים שבאו מרחוק להתפלל. ואם כן מנין „ידענות" זו? הבה ואגלה לכם שרשו של ענין. זכה ר' יאשע־בר, בזכותה של סלויקה אשתו, שהיתה קרובת משפחתנו, בגרמופון גדול, שנתן לה כשכר שדכנות מידיו של אותו ר' מנחם מנדלביץ, שהיה בעל חנות לאופנים ומכונות תפירה, ושהניח לו הקדוש־ברוך־הוא ופרנסתו עלתה כפורחת, הציג בחנותו למכירה גם גרמופונים ופטפונים. אך שמו יצא לתפארת לאחר שפסקו יהודי העיירה להתענין בפלא שבתיבת הנגינה, כשהופיע בחלון הראווה שלו רדיו גדול, שמשך אליו נערים וילדים, זקנים וזקנות, שעמדו ושמעו והתווכחו על הפלא הגדול והשתוממו עליו, כאילו נתחדשו עליהם מעשי בראשית. אבל נשוב לעניננו. כשהכניס ר' יאשע־בער את הגרמופון בדחילו ורחימו לביתו כשהוא עטוף במפת השבת, קנה את ה„פלסטינקות" הראשונות של גדולי החזנים בדורו. שעות על שעות היה יאשע־בער יושב ליד הגרמופון, מחליק את זקנקנו הצהוב, ושומע אל הרינה והתפלה הבוקעת מתיבת פלאים זו. הרי לפניכם הוכחה שאין לערער עליה, מנין באה לו הבקיאות הרבה בחזנים ובפרקי החזנות שהם משמיעים, שמא תאמרו „מה לידידי בביתי?" מה לי וליאשע־בער סדובסקי, הרי כבר אמרתי לכם כי קרובי משפחה היינו; ונתנה אף לי הרשות לשבת מרחוק ולהאזין לפרקי החזנות וכמעט שנעשיתי אף אני „מבין" גדול בחזנות.

לאבי, עליו השלום, היתה „חולשה" לחזנים, אותה ביטא בהזמנתם לביתנו. כל חזן טוב ובעל־שם, שהיה מתפלל בבית־הכנסת דשוק, היה מוזמן לעשות שבתו בביתנו. מובן שאותם חזנים לא היו טומנים ידם בצלחת, אלא אכלו ושתו והיטיבו את לבם בקצת משקה. ומשנכנס יין יצא קול. באותם הרגעים נחה עליהם המוזה השירית, והם היו משמיעים פרקי־חזנות, בכדי למצוא־חן בעיני בעל הבית, שלא חסך מטוב שולחנו והקריב לפניהם סעודת מלכים.

בפה פעור ובאזנים קשובות הייתי קולט צליליהם ערבים אלה; היו בהן תפילות שכל עצמתן בשמחה והודיה ואילו אחרות: על טהרת תחנונים והתרצות. מילא, כשחזן שר פרקי־תפילה נאה ויאה לו, הן חזן הוא, ואיך אומרים הבריות „הבגד לפי מידת הלובש" דבקה התפילה בחזן, כשם שהוא דבק בה, ואין רצונה להפרד ממנו ואין היא חיה בלעדיו וזקוקה היא לו כפי שזקוקה נשמה לגוף ובעל־כרחה היא נפרדת ממנו. אך דא עקא, שנמצאו חזנים, שהיו פושטים מהם איצטלית הקדושה ומשמיעים באזני אמי וחברותיה, אריות של אופרות משל ורדי, פוצ'יני, ליאונקאוואלו, ביחוד ארית ה„ליצן" ומעל לכל ה„יהודיה" של הלוי. תאמרו בשפת המקור שרו אותה, הן צרפתית לא ידעו, שרוה אם כן בשפה הפולנית, שיצאה מפיהם משובשת וחסרת־טעם. לולא המלים ה„גויאיות" שבאריה, הייתי אומר שזהי מין תפילה

---

7. גועה „מה" כמו עז.

משונה: הקול קול חזן והמלים מלים של גוי. מה אומר ומה אדבר: גוף ללא נשמה.

בקיצור, נשוב לעניננו. הרי בפרשת חזנים ובעלי תפילה עסקינן, ומי הוא בעל־תפילה בבית הכנסת דשוק, אם לא ר׳ דוד ג״ח[9]. תאמרו, היתכן? הן רבים מתנגדיו ממעריציו ואין דעתם כדעתי, ועושים הם מתפילתו ומה„עברי" שלו כעפרא דארעא. כך דרכם של בני אדם שלבם נתון רק להקליפה ואין להם כל מגע עם הנפש והנשמה. באי בית הכנסת ראו את ר׳ דוד ג״ח כשהיה עובר ליד התיבה מאחוריו ופניו לא ראו, לא כן אנוכי, שקטן הייתי ועמדתי ליד התיבה על המדרגה הראשונה, שעולים לארון הקודש. וראיתי את פניו בעת התפילה: פניו להבות אש בוערת... והעינים? רבון העולמים, העינים מתיזות ניצוצות והן יוקדות ובוערות, כאילו ה„שכינה" נשקתן. יש והוא עוצמן מתוך כוונה והתלהבות, אך כשפוקחן שוב, הן כה טובות; רחמים ואהבה נשקפות מהן, כאילו אלהים נתרצה לתפילתו וסלח לעמו החוטא. ראיתי עיניו של ר׳ דוד כמעט כל השבוע: עינים כחולות כתכול הרקיע, עפעפיו אדו־מות כחמה בשקיעתה, והן רועפות הרבה־הרבה דמעות. טרוטות היו עיניו וסבל רבות עקב חוליו. המטפחת האדומה עם הנקודות הלבנות והשחורות, כמעט לא סרה מעיניו, בה היה מנגבן חליפות עם חוטמו, וגומר בקינוח חוטם שהדו נשמע בכל בית הכנסת. הבן לא הבנתי: מה ראה ר׳ דוד להכניסה לכיסו האחורי שבקפוטה, הן לא הספיק להכניסה, וכבר היתה ידו מגששה ומוציאה שנית. כשהיה עובר ליד התיבה, היה מניחה על מדף ה„עמוד" ולידה עמדה קופסת הטבק הצהובה שלו. שפמו הכסוף הצהיב ונחירי חטמו השחירו מרוב שימוש בטבקה שלו ושל אחרים. ביחוד היה מרבה במלאכה זו ביום הכפורים על מנת להקל על הצום.

אך נחזור לעינין. לא פעם תמה הייתי עליהן, עד כמה שהן מציקות לר׳ דוד; כשהוא מחוץ לעבודת הקודש, אך בעמדו על הבימה או ליד ה„עמוד" היו עינים אלו מתיזות ניצוצות. רגע נדמה כי מלאות הן זעם והנה עבר וחלף הרגע והן מביעות רחמנות. משמעות כפולה ומכופלת מוצא אתה בתפילתו: „כרחם אב על בנים" וכ„נרעש ונפחד מפחד יושב תהלות ישראל" והן משמשות לו בערבוביה. יש והוא עומד ליד ה„תיבה", גא, רם ונשא, קומתו הזדקפה, גבו הכפוף התישר, והוא לא כמיחל ומתחנן לפני בוראו אלא כמבקש ואף דורש ממנו סליחה, מחילה וכפרה לעמו ישראל אשר שלחו. וכשמלאה ההתלהבות את כל עצמותיו ועברה על גדותיה, היה ר׳ דוד, ביחוד בימים הנוראים מרים זרועו הימנית כלפי מרום, והיא שטוחה כמב־קשת מתת מאלהים. אך הנה עבר הרגע והכף השטוחה הופכת לקמוצה, וכלפי מעלה מורם אגרוף, כמאיים, דורש ומתרה.

דא עקא, שהקהל הרב שהיה ממלא את בית התפילה בימים הנוראים, ראה רק את הקליפה ואל התוך שבתפילת ר׳ דוד ג״ח לא נסה מעולם לחדור. מה שנתרחש מאחורי גבו של ר׳ דוד, ראוי והגון שיתרחש במקום שאין בו קודש — במקום של מושב לצים ולא בבית תפילה. אמנם מגבות מלוכלכות ואלונטיות רטובות לא הועפו עליו, לא נמצאה היד שתעז להעיף אלונטית על ר׳ דוד. זקן היה האיש ושבע ימים ומכובד גם על יריביו: עוסק בצרכי ציבור באמונה, לא על מנת לקבל פרס. משרך דרכו מבית לבית לאסוף תרומות ל„תלמוד־תורה" ול„חדרים", מתרה במקלו כלפי היהודים בכל ערב שבת, לסגור ה„חנוי:ת" ולהניח דאגות פרנסה. ספרו עליו, כי עסק ב„מתן בסתר". היה מוציא את פרוטותיה הדלות של אשתו, שהרויחה בחנותה הקטנה, ומחלק לאביונים, בעודו זקוק להן בעצמו. אבל הפה הלך רכיל וביחוד אותה לשון חסרת עצם דברה סרה בדו״ד. לא בו כי אם בתפילתו, אמרו: שאין קולו נאה והעיקר שמסרס הוא, רחמנא ליצלן, את ה„עברי" ופוגע במלים הקדושות ומש־חית את טהרת התפילה. הגביר מכולם, מיודענו ר׳ יאשע בער, ש„החזיק" עצמו ידען גדול בלשון הקודש וידע מעט דקדוק, הוא היה שופך קיתון רותחין על ה„עברי" שלו ומחקה את שגיאותיו וקולו ופוסל את תפילתו כעפר הארץ. רק לאחר שאמר ויצא מרוצה מדבריו, היה מפטיר ב„הנדעלע", עושה מין קר־קו־רי־קו של ביטול ומפרש, שקולו של ר׳ דוד הוא כקול שכ:י, „דרדק" שטרם למד להבדיל בין יום ובין לילה.

על שני פשעים אלה מוכן היה למחול לו, אך לשלישי לא ראה תשובה: על הרימו אגרוף בעת תפילתו כלפי מעלה.

יוסף דב (יאשע בער) סדובסקי

— מה תאמרו, יהודים רחמנים, לחוצפה זו? — היה מתרעם יאשע בער ומרים ידו כדי לחקות את ר׳ דוד, כשהוא מתקן את טליתו הגולשת למטה — מה תאמרו לאותו „קולאק"[10]? הרי זה נראה כאילו היה אומר לקדוש־ברוך־הוא בכבודו ובעצמו „יאַ טיעבע דם"[11].

מובן מאליו, שכל הדברים האלה שהטיח ר׳ יאשע־בער כלפי ר׳ דוד לא נאמרו בעת התפילה, אלא לאחר סיומה, שאין דרכו של יאשע־בער, להפריע ולדבר בעת התפילה, ולא פעם היה מתרעם על המדברים במקום שהקדושה שורה בו והיה קורא עליהם בלשון הקודש „אסור לדבר!" מובן שדבריו לא השקיטו את הרוחות. ה„מתפללים" צחקו בעת התפילה ולא נשמעו להקשות של ר׳ אהרון השמש על שולחן הבימה, ולתוכחתו הזועמת של ר׳ אהרון לנדא הגבאי, בפרוזדור בית הכנסת.

זה מזמן שרבים ממתפללי בית הכנסת היו מרננין ומשי־חין איש עם רעהו: שהגיע הזמן להזמין בעל־תפילה או חזן, הראוי לשמו ל„ימים הנוראים" מעריציו המעטים של ר׳ דוד נפגעו קשות: מה יש! רע לכם בעל תפילה, שהוא עצם מעצ־מינו, שנלך לנוד על בתי כנסיות אחרים, בכדי לשכור חזן בכסף מלא. הן מר׳ דוד, שיחיה ויאריך ימים, מתברכים אנו בשתי ברכות: שהנו שלח־צבור המתפלל באמונה ובכוונה גדולה ואינו עושה תפילתו קרדום לחפור בו, והשנית, ואולי זה העיקר, שאינו עולה בדמים, שהרי יהודים מכלים ממונם על חזנים ובעלי־תפילה, והתפילה נקנית בכסף וכל המרבה בממון לחזן

9. היו יהודים שקראוהו דוד מייזל, אך משחקרתי לשם משפחתו האמיתי, אמרו כי שמו ג״ח.

10. אגרוף, כך גם כינו ברוסית את בעלי השדרה ובעלי האחוזות.
11. אני אתן לך.

הרי משובח. לא כן ר' דוד שכל תפילתו דבקות וכוונה, לא על מנת לקבל פרס.

שיחה זו שמעתי בפרוזדור בית הכנסת, מספר שבועות לפני ה„ימים הנוראים". רע ומר, ר' דוד — חשבתי בלבי — באו עליך הרעים ומוכנים לקנות חזנים בכסף ולנדות אותך ממלאכת הקודש.

אינני יודע מדוע ידם של התומכים בר' דוד היתה על העליונה: חזן או בעל־תפילה לא שכרו אותה שנה לימים נוראים. ר' דוד קרן משמחה. עיניו הטרוטות הזילו דמעות רבות, אך דמעות שמחה היו הן. ביום א' דראש השנה התפלל ר' דוד ליד ה„עמוד", שחרית ומוסף. היתה זו תפילה שכולה רגש והשתפכות הנפש. אפילו יריביו מלאו פיהם מים ונסתמו כל טענותיהם.

מתרצה עמד הפעם לפני בורא, כעומד לפני כסאו של „השופט כל הארץ" כולו פיוס, רחמים ותחנונים. זרועו הצמוקה והמגויידת לא הורמה, כמדי פעם בפעם, באגרוף אל־מרום, אלא נחה על מדף התיבה, כשהיא מושטת קדימה ביד פרושה. ראשו הלאה נח על כף ידו השניה, הנשענת על ה„עמוד" במרפקו. שאלתי את עצמי: מנין שואב יהודי זה, שהוא מעל לגבורות, כוח ועצמה לעמוד ולהתפלל שחרית ומוסף בראש השנה? הסת־כלתי בעיניו והן מלאות דמעות. נעלם הברק והועמו הניצוצות. נכנע ומנוצח עמד ר' דוד לפני הכול־יכול, הוא בוכה בקול רם ואתו כל בית־הכנסת.

„נצחונו" המלא וה„ישר־כוח" שברכהו הקהל, ניחמו אותו אך מעט. ספוקו אולי היה מלא כלפי חוץ, אך בלבו פנימה היה מנוצח. ידוע ידע ר' דוד כי תפילתו אינה שלו, היא שלהם — לפי רצונם. היתה זו „שירת הברבור" של ר' דוד ג"ח — תפילתו האחרונה כשליח צבור עלי אדמות.

ביום חורף קר של חודש שבט השיב ר' דוד נשמתו הטהורה לאלהים ונתבקש לישיבה של מעלה. בככר של בתי הכנסת שקראו לה „שולהויף" ספדו לר' דוד חשובי העדה: מנו מעלותיו וסגולותיו וביחוד „כי ענו היה האיש כמשה רבנו עליו השלום", כך פתח הרב דמתא את הספדו. למעלה משעה נמשכו ההספדים. למרות הקרה והכפור העז עמדתי כתקוע במקום אחד. רגלי קפאו, את דברי ההספד כמעט לא שמעתי. לנגד עיני עמד ר' דוד מתפלל ליד התיבה והוא גא ורם ונשא מעל כולם. קולו בוקע מנבכי לבו וזרועו מורמת אל־על באגרוף קמוץ, עיניו בוערות כאש ומתיזות נצוצות־נצוצות...

כשנתכבד אברמ'ל השוחט לעבור לפני התיבה בימים הנוראים בטבין ותקילין, בבית הכנסת דשוק, לא נחה דעתי מהזמנה זו. תטענו, מה דופי מצאתי באברמ'ל זה, שאין דעתי נוחה הימנו? וכי חזן הדיוט הוא, או שמא אין תוכו כברו? הרי כבודו במקומו מונח, ואין שני לו לחזנות בעירנו. ומדוע, אם כן, יצא הקצף והחימה עליו, וכל גדולתו של חזן זה ירדה בעיני בבת אחת?

מעודי הסכנתי לשמוע קולו של אברמ'ל פעמים או שלוש פעמים בשנה: בחגיה הלאומיים של פולין, בתפילה שבבית הכנסת הגדול. ביחוד גדל כבודו בעיני, כשהיה עולה במעלות המוליכות לארון־הקודש. באותו רגע דומה היה לכוהן גדול הנכנס לפנים ההיכל. אך משעלו במעלות שני הגדולים: הרב דמתא ור' יואל רוזובסקי, ונעמדו זה מימינו וזה משמאלו ופתחו את ארון־הקודש, נתגדל עוד יותר אברמ'ל החזן בעיני. וזאת בזכות ה„מי שברך" שהיה „עושה" לראשי השלטון, שהיה משמיע בשפה ברורה ובנעימה את שמותיהם של הפרזי־דנט הפולני, מר אגנאצי מושציצקי והמרשל הפולני, מר יוזף פילסודסקי, לא כחזנים אחרים שלא יכלו לבטא שמות קשים אלה.

והנה אברמ'ל השוחט (חייכם, שאין אני יודע, מה לו ולשחיטה, מימי לא ראיתיו שוחט אפילו תרנגולת אחת, ולפי דעתי: הרי הוא הגון וראוי לכך שיקראוהו אברמ'ל החזן) יתפלל בבית הכנסת שלנו, ואני אראנו ואשמע תפילתו לא ממרום עמדו, אלא מקרוב לפני התיבה, כפי שנהגתי לשמוע לתפילתו של כל חזן שהיה מתפלל בבית הכנסת שלנו.

בלב רועד עמדתי ליד העמוד והמחזור בידי וצפיתי לאברמל שיגש לתפילת „מוסף" ויפתח ב„הנני העני ממעש". משנגש סוף סוף אברמל לבוש ,קיטל' לבן ועטוף בטליתו ומשרך את רגליו בזוג ערדלים גדולים שאינם לפי מידת רגליו, נתתי עיני ב„ירמולקה" הגבוהה שלו, שלפיה מדדתי את חשיבות החזן. משראני „נועץ" עיני בו גער בי וצווה עלי להתרחק מיד מה„עמוד". נ:וף לר' אברמל ונעלב עד עמקי הלב, שרכתי דרכי עד מקום שבתו של אבי ופרצתי בבכי. הבן לא הבנתי מה ראה חזן זה, שאינו אזרח ותושב בבית הכנסת שלנו, לגרשני מעל פניו. הן בעלי תפילה רבים עברו ליד התיבה ואפילו אחד מהם לא פגע בכבודי והעליבני כפי שהעליב אותי אברמל זה.

עודנו עושה הכנותיו האחרונות, בטרם יחל בתפילת „הנני העני ממש", נגשו אליו ילדיו ונעמדו ליד ה„עמוד". שלושה או ארבעה ילדים וילדות: פניהם מלוכלכים ואפיהם זבים ומקנחים הם את חטמם בשרוול חולצתם. כפי הנראה, שממחטה היא מנת חלקו של המבוגר, לילדים דים שיקנחו באצבעותיהם או יעבירו העבר ושוב על קצה האף בשרווליהם. בגדיהם ישנים ונעליהם בלות. מקרה נדיר בבית הכנסת דשוק. הן ילדי המתפללים בבית הכנסת לבושים בגדים חדשים ונעולים נעלים חדשות לכבוד החג והמועד, והוא אברמל, שידו ב„שחיטה" ובחזנות כאחת, אינו יכול לקנות לילדיו בגדים חדשים לחג.

רק עתה נתבהר לי, מדוע ראה אברמל לנכון לסל־קני. כעסתי על חזן זה. אבי ראה כי צער אחזני ונסה לנחמני, שבתפילת מנחה, כשיתפלל משה־אהרון השמש, אעמוד שוב במקומי הקבוע ליד ה„עמוד". מאנתי להנחם, לצרת נפשי לא נולדה כל נחמה שתנחמני ולר' אברמל לא אביתי לסלוח. אפילו תפילתו הזכה ושוברת הלב לא הפיגה כעסי. אלהים שהוא מחלן וסלחן לכל קוראיו מוכן היה לסלוח לחוטאים, אך אני נשארתי בעלבוני ולא סלחתי לו. עיני היתה לרעה על ילדיו, לבשתי קנאה והתאזרתי בגבורה. ראשית, השתדלתי להקניט את ילדיו. כשהתרחקו מאביהם הפלתי את כובעיהם של הילדים, משכתי בשערותיהן של הילדות, הסתתי חבורת הילדים שינקמו נקמתי בילדיו, והשנית: לא התפללתי תפילת מוסף, כאילו אלהים חטא לי. שמעתי אמנם את תפילתו היפה, אך תפילה לא היתה בפי. אבי גער בי וסיים תוכחתו במשפט שיש בו מעין בדיחות הדעת „אז מען איז אין כעס אויפן חזן, זאגט מען נישט קיין אמן?" [12].

אחר התפילה נגשו כל נכבדי הקהל וברכוהו ב„ישר־כוח", ושטחו לפניו דברי שבח ונועם, על תפילתו ועל ה„תענוג" שהסב להם. ידעתי גם ידעתי, כי ראוי אברמל למלוא השבח ששבחוהו וכי חזן כמוהו בעירנו איננו. אך נשארתי בסורי. היתה זו הפעם הראשונה שלא באה תפילה בפי, כאילו להקדוש־ברוך־הוא יש חלק בחטאו של החזן שחטא לי.

12. כשכועסים על החזן, אין אומרים אמן?

ביום ב׳ דראש השנה נתבקש אברמל החזן גם לקרוא בתורה. בלב חרד שבעתים, עליתי כמנהגי למקום עמידתי על הבימה. ר׳ משה אהרון, שהתפלל תפילת „שחרית", הניח את ספר התורה על השולחן. כדרכי תמיד התחלתי לעסוק בעבודתי הקבועה. הפשטתי את ה,כתונת׳ מעל ה„ספר" והתרתי את רצועת הבד מבלי להסתכל לצדדין. ר׳ אברמל עלה על הבימה ונעמד לשמאלו של השולחן ואני עומד על ההגבהה שמשמאל הבימה לידו של אברמל וכולי פחד, שמא יפתח הלז את פיו וישלחני, כפי שעשה לי אתמול. נדרתי נדר שהפעם לא אזוז ממקומי ואפילו לא אהדר פניו ואענה בחוצפה. אך אלהים הכניס בלבו של השוחט מחשבה טובה. ר׳ אברמל שלח ידו אלי, חשבתי שעומד הוא לגעור בי ולתפסני בערפי ו„לזרקני" מהבימה, יען הקנטתי את ילדיו. אך הוא החליק ברכות על לחיי, ובת־שחוק עלתה על פניו. מיד נתרציתי. מוכן הייתי לבקש סליחה על המחשבות הרעות שחשבתי עליו, ועל ההקנטות שהקנטתי את ילדיו. באותו רגע היה לבי טוב עלי עד כדי כך, שכל הקטגוריה נשתכחה מלבי, אף ילדיו המלוכלכים נראו בעיני נקיים ואין בגדיהם מרופטים כפי שראיתים קודם לכן. חפשתי הדרך כיצד להתרצות בפניהם. באתי על סיפוקי ביום הכפורים, כשויתרתי על מחצית הצידה שצידתני אמי בלכתנו לבית הכנסת. אם כוחו של אברמל השוחט גדול, בחזנות, שבעתים גדל בעיני כבעל־קריאה בקראו בתורה. לא שמעתי בעל־קריאה נעים־קול המבטא ברור כל מלה ומלה וכל טעם וטעם כאברמל השוחט.

מעולם לא עמדתי על ערך הפרשה ומשמעותה שב„עקדת יצחק" רק כאן יכולתי לחוש בדברים שאינם כתובים — סבלו של אברהם המוליך את בנו יחידו, אשר אהב, להעלותו לעולה. רק בקריאתה הבנתי את משמעות הברית שכרת ה׳ את אברהם לתת לזרעו את הארץ. ונדמה לי שאותה הרגשה פעמה בלב כל הקהל בבית הכנסת. הפעם נשארו כולם בפנים, שלא כתמיד שבעת הקריאה מצאו פורקן במסדרון הידוע. הפעם נצמדו למחזורים ועקבו בדריכות וביראת כבוד לבעל־הקריאה ולקריאתו המצוינת.

איני זוכר תפילת מוסף שהתפללתי באותה התלהבות, כפי שהתפללתי ביום ב׳ דראש־השנה. לגשת ל„עמוד" לא העזתי, התרחקתי אך קמעא ממקום שבתו של אבי, אולם אל מקום עמדו של אברמל יראתי לגשת, אף ילדיו עמדו מרחוק... האין זו אדמת־קודש שאברמל עומד עליה? נדמה לי שבסתר לבי קורא לי קול „אל תקרב הלום של נעליך מעל רגליך!" אברמל החזן עומד על האלונטית השטוחה לפניו, נעליו חלוצות והוא „נרעש ונפחד" ממעמד זה בבואו להתחנן לפני הקדוש־ברוך־הוא ולבקש: מחילה, סליחה וכפרה לעמו ישראל אשר שלחו.

יהודי העיירה קראו לו „בענטשע דער איינבינדער" [13], כפי שנהגו לכנות רבים מתושביה בכל מיני שמות וכנויים. שם המשפחה חשוב היה רק לרשויות. בבית הכנסת קראו להם ל„עליה" בשמם הפרטי ובשם אביהם. בשוק כינו אותם בכל מיני שמות, שלא מעטים ציינו את מומם וחסרונם. והיהודים הסכינו להם ולא התמרמרו, כאילו מיום שיצאו לאויר העולם קבלום כרוכים יחד עם שמם הפרטי, וגם לאחר שהלכו ב„דרך כל הארץ" עוד זמן רב הזכירום בכנוייהם, אף כי היה בהם מן השמצה.

גם אני לא ידעתי את שם משפחתו. אך כשנפקחו עיני לראות צורת מלה פולנית, כפי שלמדוני בבית הספר, קראתי לאחר עמל ויגיעה את שם משפחתו, מעל השלט האדום שהיה קבוע על ביתו הקטן וכך היה כתוב באותיות לבנות — B. Kartorowicz ובשורה השניה מלה קשה ומשונה, שאין יהודים יכולים לבטאה בקלות, והיא גורמת להם עינויים. וגם לאחר שיחידי סגולה קוראים אותה, עדיין אינם מבינים אותה: Introligator ופירושה כורך־ספרים. תמה הייתי מי צריך למלים משונות אלו. גוי לא יפקוד את ביתו של „בענטשע" ואינו זקוק לספרים של יהודים, ואם בכריכת ספרים חפצה נפשו, הרי הוא קרוב יותר לפאניע קרוגליק האנטריליגטור, הגוי הגבוה בעל־הגב הכפוף מרוב עבודה בכריכת ספרים, ובעל השפם העבות והארוך ה„מתנוסס" לתפארת מתחת אפו האדום.

בשביל אנשי שלומנו די היה מה שכתוב בשפת אמם באותיות המרובעות, בזו הלשון: „בן ציון דער איינבינדער".

כשגזרה מלכות פולין הרשעה, לבל יכתבו שלטים בשפות אחרות, אלא בשפת המדינה, באה הגזרה הנוראה גם על שלטו האדום של בענטשע. בא הצבע וכסה בצבע אדום את הכתוב באידיש ונשאר השלט חציו כתוב וחציו מחוק. קשה היה לראות בעלבונן של האותיות העבריות ש„קברום" תחת שכבת צבע אדום, אך יבלבסקי הצבע לא עשה מלאכתו אמונה והאותיות בצבצו מתוך הצבע האדום, כאילו נאבקו על חייהם. וכל הקרב אל השלט, יכול היה במאמץ קל לקרוא, את אשר הגויים בקשו לעקור ולחסל.

ובכן, אדוני השלטון הפולני, אחת אומר לכם: לנו ליהודים, וביחוד לילדים היהודים, לא חשוב מה שכתוב על לוח השלט, אלא מה שכתוב על לוח לבנו. והכתוב: בן־ציון דער איינבינדער.

— צפרא טבא! — היינו קוראים בקול גדול לאחר שסוף־סוף נפתחה דלת הבית ואנו הוכינו בסנוורים. הן זמן רב עבר עלינו במסדרון החשוך בנסותנו למצוא את ידית הדלת וכל מאמצינו עלו בתוהו. בפתח עומדת אשתו הגוצה והשמנה של ר׳ בענטשע וחיוך מרחף על פניה.

— הזהרו, ילדים, הזהרו! — אומרת לנו אשתו — כמה פעמים אמרתי לו: בענטשע, הרי סכנת נפשות נשקפת לילדים במסדרון החשוך שלך, אולי תכניס את ה„לעקטערע" שיאיר הדרך לילדים. ומה הוא אומר לי: אשה לעולם נשארת אשה! „זיי זיינען נישט קיין גרויסע פריצים" הרי רבים הבתים שבמסדרונות חושך מצרים. כך מתנה אשתו את צרותיה לפנינו והדבר חוזר חלילה.

אך נכנסנו לבית וריח הדבק המשונה עלה באפינו, דבק משונה זה — מעשה ידיו של בענטשע להתפאר.

— צפרא טבא, ר׳ בנטשע. — פתחנו כולנו פה אחד, כשאנו לוטשים עינינו ובודקים בדיקה קפדנית לדעת האם לרצון לר׳ בענטשע ביקורנו זה ומבלי לחכות לברכתו, (שלעולם לא השיב למברכיו הקטנים) שאלנו:

— האם הגיעו כבר הספרים „לשון וספר" של יעקב פיכמן? בענטשע מסתכל בנו מלמעלה, בודק אותנו מכף רגל עד ראש, מחייך לתוך זקנו חיוך שבינו לבין עצמו, ופולט מספר מלים מתחת לאפו, שלעולם לא הבינונו ולא עמדנו על משמעותן, אך ברור היה לכולנו, כי סימן רע הוא — הספרים טרם נתקבלו. ואת אשר יגורנו בא עלינו. פניו הרצינו, עיניו נפקחו לרווחה, שערות זקנו העבות והצהוב סמרו כרעמת אריה.

— מה אמרתם, ממזרים?. — נתן עלינו קולו — ספרים אתם רוצים. חסרים לכם ספרים קדושים, כאילו אין כבר חומש בעירנו, משנה ותלמוד למדו ולא תהיו „עמי־הארצות"! הרוצים אתם, שאני אעשה לכם ספרים? הא, היכן ורשה והיכן אני? ספרים הם רוצים, תקבלו אותם כשיגיעו, בודאי שיגיעו. ותוך כדי דבורו הוא רץ אל הדלת, פותחה לרווחה ומכוון אותנו בידיו

13. בן ציון הכורך

הארכות והגרמיות אל היציאה, אל המסדרון האפל. ובכדי שלא נמעד, הוא רץ לפנינו ופותח את הדלת הראשונה. אור היום מסנוור את עינינו. ותפילה בלבנו כי יצאנו, בעזרת השם, בשלום.

כשפשטה השמועה בבית ספרנו, כי הספרים הגיעו, הריני הולך בגפי. הן הפעם בטוח הנני, כי בענטשע יפגשני בחיוך על שפתיו, ואיני זקוק לחברי, כשהוא טוב ומיטיב לכל.

— בוקר טוב! ר' בענטשע דער איינבינדער! — אני קורא בשמו המלא ובתואר מלאכתו. בכף ידי הקמוצה מחזיק אני את הכסף בחזקה, כאילו חושב הוא להשתחרר ממנה.

בענטשע אינו שואל לשם מה באתי. היא יודע. את מלאכתו אינו ממהר לעזוב. בינתיים יכול אני להסתכל בחדר מלאכתו המשונה וביחוד במכונה ובמכבש. חייכם, שבמכונות כאלה ראוי שיעבוד גוי חזק בעל שרירים ולא יהודי כבענטשע, שהוא בעל הדרת פנים וזקן ארוך ועבות מכסה את פניו ויורד עד מתניו. אך משנגש בענטשע למכונה והתחיל לעסוק בה, היא נענתה ככלב נאמן. רק אז הבנתי, כי מכונה נכבשת לא בכוח אלא במוח. כשרוחו טובה עליו, יודע הכורך את נפש לקוחותיו. אין הוא ממהר למלא משאלותיהם ובקשותיהם. יודע בענטשע שכל ילד אוהב לראותו בעבודתו, וביחוד במכונה החותכת נייר. ובכדי שלא תהיה, חס וחלילה, מבחינת רואה ואינו עושה, הרי הוא מכבד אותך ב„הקפה". מהי „הקפה" בלשונו: לסובב את הגלגל הגדול שמסובב את גלגלי המכונה הגוזרת וחותכת את הניר והקרטון.

לאחר שלוש „הקפות" כאלה מתנשם אני בכבדות, את ההקפה הרביעית אינני משלים. אז ישים בענטשע את ידו הרכה והשעירה על ידי ויסובב אתי יחד את הגלגל, כלומר: הוא מסובב ובהסוב הגלגל תסוב גם ידי.

ברגעים אלה טובה עליו רוחו והוא מוכן לענות על כל שאלותיך ולמלא את כל משאלותיך.

— ר' בענטשע! — קורא אני אליו בעודי „מסובב" אתו יחד את הגלגל — אמור לי, במטותא ממך: איך אתה מכין את הדבק המיוחד, שהנו כל־כך חזק וריחו חריף מאד?

איך מכינים? „אַ גרויסע פראַגע", מהמהם הוא, ומבטל את שאלתי בששים, אך עיניו טובות והוא מגלה מקצת מסודות מקצועו: כמה קמח וכמה מים דרושים ומשך הזמן שהוא מכינו ועל איזו אש הוא מבשלו.

ברגעים אלה הוא רך כאגמון, וממילא עולה מחשבה בלבך ואתה משתומם על דרכו של בענטשע זה. רבונו של עולם! כפי הנראה בראת בבענטשע זה שני „בענטשעס": אחד טוב בתכלית השלמות והשני רע שאין בו שמץ של טובה. עשה, רבונו־של־עולם, שהבענטשע הטוב יגבר על הבענטשע הרע, ושלח בזמן ובמועד הקבוע את הספרים שהוא מזמינם, שתהא רוחו טובה עליו ואנו תינוקות־של־בית רבן נוכל ליהנות הנאה כפולה: מהספרים ומבענטשע הטוב.

באחת השבתות פשטה שמועה בבית הכנסת דשוק: „בענטשע דער אייבנבינדער" יתפלל בימים הנוראים „מוסף" בבית הכנסת שלנו. מה אומר ומה אדבר, מי שלא ראה שמחתם של הילדים לשמע שמועה זו — לא ראה שמחה מימיו.

הנני מודה ומתוודה, שאצלי היתה השמחה מהולה בקצת צער, שאלתי את עצמי: איזהו בענטשע יעבור ליד התיבה — הטוב או הרע? הימלא שליחותו „כנרעש ונפחד" זה המתחנן ומתרצה לפני בוראו, או שמא תהא נפשו מרה עליו, כבאותם הימים כשהספרים המיוחלים טרם הגיעו לביתו, והוא, רחמנא ליצלן, יגיע לידי תפילה שיש בה כעס ומרירות ולא תהא זו תפילה זכה, והמלים תהיינה משובשות והתפילה תעורר בקהל המתפללים זלזול בבעל־התפילה. התפללתי לכל יכול, שיעשה תפילתו של בענטשע רצויה לו ולקהל שבבית הכנסת, ויאבד לעולמי עד הבענטשע הרע.

כפי הנראה, שעה אלהים לתפילתי. את תפילת „שחרית" התפלל בענטשע בבית הכנסת הישן, בו התפלל יום־יום. אלינו הגיע בעת קריאת התורה. בצעדים מהירים ובטוחים, כפי שראי־נוהו מדי ערב שבת מהלך בחוצות העיר ומקיש על חנויות היהודים במקלו העבה, ומודיעם כי הגיע הזמן לסגור החנות לכבוד שבת המלכה. כן גם עתה ניגש אל גבאי בית הכנסת ר' אהרון שחרד לקראתו ופינה לו את מקומו והושיבו בכבוד, כשהוא עומד על רגליו ושומע את קריאת התורה „וה' פקד את שרה" מפי משה־אהרון השמש, שהיה גם בעל־הקריאה בבית־הכנסת. ראיתיו יושב ופניו קורנים, עיניו טובות, לחייו אדומות, אך אינו משוחרר מהתרגשות, וכי מילתא זוטרתא היא להתפלל בבית הכנסת דשוק, להיות נשפט לזכות או לחובה בפיהם של מבקרים מביני רינה ותפילה כיוסף דוב סדובסקי?

כשהתקרב ר' בענטשע ל„עמוד" היה משרך לאיטו את רגליו, בגלל הערדליים הגדולות שהיו על כפות רגליו ולא אפשרו לו הליכה מהירה, כפי שהסכין לה. „קיטל" לבן, וצח כשלג בנפלו, וטלית צהובה, שהצהיבה מרוב שנים ושימוש רב. ירמולקה שמוטה לו לאחוריו ומגלה את מלוא מצחו הגבוה וחרוש הקמטים. זקנו הארוך מכסה את חזהו ויורד עד מתניו, ועיניו הכחולות טובות כעיני ילד, שעולמו טוב ויפה עליו, רק הגבות העבותות מוסיפות להן רצינות ויראה. המחזיר הגדול בכריכת העור החום בידיו, שספגו בימי עמל הרבה ריחות של ניר ודבק. ועתה הוא נראה כמשה המחוקק היורד מ„הר האלהים" ועור פניו קורן.

חז"ל מנו שלוש תכונות בבעל־תפילה, וכולן נמצאו בר' בענטשע: „פרקו נאה וזקנו מגודל וקולו נעים" משפתח פיו בתפילת „הנני העני ממעש" היה אמנם „נרעש ונפחד", אבל „ראוי והוגן לכך" שיהא שליח צבור. קולו הלך הלוך והשתפך, היו בו: תחנונים ובקשה, רעדה ופחד. חרס הנשבר העומד לבקש רחמים מהנצחי והכל יכול. אמונה יתירה באלהים — „הקצר בזעם ומאריך אף" שהוא טוב וסלח לכל קוראיו באמת.

משהגיע ר' בענטשע לפיוט ו„נתנה תוקף" והתחיל בחזרת הש"ץ „כבקרת רועה עדרו" והמשיך ב„תשובה תפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה" בכה כל קהל המתפללים.

הסתכלתי בפני המתפללים וביחוד בפניו של יאשע־בער סדובסקי, וקראתי בעיניו מהי דעתו על תפילתו של ר' בענטשע. כששאלוהו — נו, פאניע סדובסקי, מה אתה אומר על תפילתו? — השיב כשקולו חנוק בגרונו ועיניו דומעות.

— די האַרץ דאַוונט![14] — ולא יסף.

וכשסיים ר' בענטשע את תפילת „מוסף" היה יוסף־בער הראשון, שרץ אליו בכדי לברכו ב„ישר־כוח". גם בענטשע היה נרגש. ניכר היה שבקושי עלה לו להשיב לכל הקהל „כוחכם ישר". כשניגש אף אבי לברכו, הסתכלתי בפניו ובעיניו והנה טובים ונוחים הם. אמנם אדמו עיניו מהדמעות ששפך ונראו כגחלים לוחשות, אך רכות נשקפה מהן. כך אף ראיתיו בעת רצון כשלבו טוב עליו בעבדו ליד המכונה, כשהספרים שהגיעו מורשה צבורים אחד על גבי השני בערמה גדולה.

שנים חלפו. בענטשע, לא עליכם, נתאלמן. זמן רב באל־מנותו לא ישב. הוא נשא אשה צעירה ממנו בשנים רבות והוא כבר כבן שבעים. חשוך בנים ובנות היה האיש, כי אשתו הראשונה לא ילדה לו. אך ברכו האלהים לעת זקנה והוא הוליד שני בנים. פגשתיו באחת השבתות מטיל עם שני ילדיו, כשהוא אוחזם בשתי ידיו מימינו ומשמאלו. זקנו הארוך והצהוב הפך שיבה, פניו נחרשו קמטים עמוקים. נראה כסבא המטיל עם נכדיו. עברתי לידו וברכתיו ב„שבת שלום". אף הוא השיב לברכתי וברכני ב„שבת שלום ומבורך". הסתכלתי בפניו והנה קורנים הם: חיוך מרחף עליהם ומעיניו נשקפות האהבה והרח־

---

14. הלב מתפלל.

מים. נזכרתי: פנים אלו ראיתי כשישב מרוצה למלאכתו ועוד פעם נוספת, היה זה לפני שנים עת סיים תפילת „מוסף" בעברו לפני התיבה בבית הכנסת דשוק.

נדמה, כי רק עתה בעת זקנתו הרגיש מה רב האושר כשאין אדם ערירי, כערער בערבה. גאוותו גדולה כי זכר לו אלהים חסדו והשיב נפשו בערוב ימיו.

ר' איצ'ה קרעפך ה„בעל תקיעה"

לא נתמזל מזלו של בית הכנסת דשוק, שיקים מתוכו אפילו חזן או בעל תפילה אחד הראוי לשמו, שיהא מבוקש ונדרש לתפילה על־ידי בתי־כנסת ובתי־מדרש אחרים. קנאה גדולה קנאתי באותם בתי־כנסת, שהיו להם חזנים ובעלי תפילה למכ־ביר והיו משאילים אותם לבית הכנסת שלנו.

אך אם חשך הקב"ה חסדו מבית הכנסת דשוק והשאירו כמעט ללא בעלי תפילה הראויים לשמם, הנה עשה הקב"ה חסד אתנו וזכנו ב„בעל תקיעה" העושה מלאכתו אמונה ושמו יצא לתהילה כאחד התוקעים המעולים בעיירתנו.

הילדים בבית הכנסת קראו לו בשמו ובכנויו, ר' איצ'ה דער „בעל־תקיעה", אבל המבוגרים בינם לבין עצמם קראו לו ר' איצ'ה קרפך או פאניע קרפך או קרפך בלי כל תוספות. שנים רבות חשבתי ש„קרפך" הנו כנוי גנאי לר' איצ'ה. אך משלמדתי לקרוא פולנית מצאתי כתוב על שלט חנות הבדים שלו בזו הלשון: Manufaktura J. Krepch רבונו של עולם! הלתכולת חנות זו — מנופקטורה תיקרא? — כמה חתיכות של בדים ואריג גס על מדפים ריקים — מה שם יקראו לחנותו הגדולה של וולוול מלבסקי או של שרה־ליבע איצקוב־סקי, ששם אין עיניך רואות מדפים ואצטבאות, אלא „סחורה": בדים, אריגים מכל הסוגים ומכל המינים, מתוצרת פולין ובעיקר מאנגליה?

אך למה אערבב מין בשאינו מינו. הרי אנו בקודש עסקינו ולא בעניני חולין. ולמה אדבר סרה בחנותו של ר' איצ'ה. הן לא היא חשובה לנו, אלא הוא ר' איצ'ה ה„בעל־תקיעה".

שנה שלמה, פחות עשרה ימים, הייתי מחכה מהתקיעה של סיום צום יום הכפורים ועד לתקיעות של א' דראש השנה. בכדי לשמוע קול שופר, משופרו של ר' איצ'ה קרפך, עומד הייתי על הבימה במקומי הקבוע, ליד השולחן מצד שמאל. ר' איצ'ה במרכז הבימה והדיין רבי יצחק דוידובסקי מימין השולחן. רבי יצחק היה קורא מתוך המחזור את התקיעות ומנצח עליהן. משגמר ר' איצ'ה את הברכות וסיים ב„צוונו לשמוע קול שופר" היה מוציא מתוך חיקו את השופר, מנגבו פעם פעמיים במטפחתו האדומה, מחליק בידו על פייתו, נותנו בקצה שפתיו, כששתי אצבעות ידו השמאלית נחות בקצה השופר, ומשמיע את התקיעות כסדרן וכהלכתן. הדיין ר' יצחק היה מקפיד על טהרת התקיעות שאינו מוכן לוותר על הטעות הקטנה ביותר. בעלי־תקיעה אחרים, שנזדמנו לבית התפילה שלנו התענו תחת זרועו הקשה של הדיין. לעולם לא קרה שאותו קפדן יפסיק תקיעתו של ר' איצ'ה אפילו פעם אחת, שכל התקיעות, התרועות והשברים וביחוד התקיעה הגדולה, הניחו דעתו של הדיין. וכשהיה יורד מהבימה לאחר התקיעות, שבע רצון מ„בעל־התקיעה" וביחוד שבע רצון מעצמו, היה ר' יאשע־בער מעיר, דרך אגב, בראותו כיצד מענה הדיין את „בעלי התקיעה" ואומר עליו שהוא „סטראַגער קפלמייסטר"[15].

כבר אמר מי שאמר „כי לא לעולם חוסן". ר' איצ'ה, לא עליכם, חלה ונחלש, גם הזקנה קפצה עליו בלא עת. ובהגיע ראש השנה ניסה ר' איצ'ה אמנם כוחו: הוא עלה לבימה, קרא בקול חלוש, לא כבשנים הקודמות, „למנצח לבני קורח" והמשיך ב„אשרי העם יודע תרועה..." אך ר' איצ'ה בעל־התקיעה הנודע לא ידע תרועה. הדיין, אף הוא השתומם, מה היה לאיצ'ה שלנו? אך כעבור מספר דקות פסה השתוממותו והוא התחיל לענותו: ביקש לחזור על התקיעות החלושות עוד ועוד. ר' איצ'ה ניסה כוחו שנית; הזיעה כסתה את פניו החוורים, פניו נתכרכמו. אך הוא עוד קיווה כי נסיונו הרב יעמוד לו, ולא יניחהו לרדת מן הבימה בבושת פנים. רחמתי על ר' איצ'ה, שהגורל לועג לו ושנאתי את הדיין, שאינו מקבל מה שהיהודי הזה יכול לתת ואינו זוכר לו שנים רבות של תקיעה מצויינת. ואמנם הדיין לא הרפה ממנו, דרש לחזור על כל תקיעה ותרועה, כאילו עמד ללמדו פרק בהלכות תקיעה, אך השופר הכזיב. ידעתי כי אין זו אשמתו של השופר, שהנו אך כלי בידי האמן. בלבי התפללתי כי יחזק ה' את ר' איצ'ה רק זאת הפעם ואל ילבין פניו ברבים. השמש משה־אהרון הגיש לו שופר שני, שריח חומץ חריף נדף ממנו. ר' איצ'ה קרבו אל שפתו, אולם באותו רגע תקפו שעול חזק ושם מחנק לגרונו. תפילתי לא נתקבלה. ידעתי כי זו היתה תפילת רבים. ר' איצ'ה ירד מהבימה בבושת פנים ושרך דרכו לאטו עד מקום מושבו. נשימתו קצרה והוא מתנהל בכבדות. איש מן המתפללים לא העז להסתכל בפניו. כל באי בית הכנסת ידעו כי כשלונו של ר' איצ'ה הוא כשלונם המשותף.

מאז לא עלה יותר ר' איצ'ה לבימה. רק ביום הכפורים. לאחר הצום, היה משה־אהרון נגש לר' איצ'ה ומגיש לו את השופר ור' איצ'ה היה משמיע ממקומו תקיעה לסיום הצום. לא קול ענות גבורה נשמע מן השופר, אלא קול ענות חלושה... תקיעת השופר של ר' איצ'ה לנצח נדמה.

ר' משה־אהרון השמש הובהל על־ידי הגבאי, שילך תיכף ומיד ובלי כל שהייה לבית כנסת אחר ויבהיל, למען העם והעדה, „בעל תקיעה" והן השטן מקטרג ואין מי שיבלבל את ראשו בתקיעת השופר, שהן זכר לברית שכרת ה' עם אברהם. ו„הסטרא אחרא" יעשה מלאכתו באין מפריע ויוסיף עבירות על עבירות וירשום בספר המות וימחוק מספר החיים. „בעל תפילה" כי יעזבהו כוחו ימצא לו מחליף, אבל לא כן לבעל־תקיעה שנדירים הם ורק בנרות תמצאם.

בקיצור, למה אאריך כשהזמן דוחק. לבית הכנסת „הובהל" מוטל לקח. יהודי „בעל־גוף" ללא זקן, מגולח למשעי, רק שפם קטן מבצבץ מתחת חטמו. מכיון שהשעה דחוקה היתה, עלה מוטל על הבימה בלי „קיטל" לגופו ובלי „ירמולקה" לראשו, טליתו מקופלת על כתפיו הרחבות, ואין לו שהות אפילו לישרה. מוטל הוציא את שופרו מחיקו, החליק את שפמו הקטן ביד האחת ונתן בידו השניה את השופר בפיו. התקיעות היו תקיעות והתרועות — תרועות, והשברים — שברים, ואף־על־פי־כן לא נחה דעתו של הדיין מהן וצווה עליו לתקן ולתקוע עוד פעם ועוד פעם. רק כשנחה דעתו של הדיין, וקרא לעומתו בקול הבאס שלו „תקיעה גדולה", נסתתם פתאום השופר וצריחה צ־רמת פשטה בכל בית הכנסת. הקהל כמעט פרץ בצחוק אלמלא קדושת היום. אך מוטל לקח הוא מוטל, ומקומו נפקד בנעלבים ואיש כמוהו לא יברח. בשלוות השקט הוציא מטפחתו הלבנה מכיסו, העבירה על השופר העבר ונגב ושפשף היטב, נשף לתוכו בשני פתחיו, נתנו בקלות אל פיו בדרך משונה, במרכז הפה ולא בזוויתו כדרכו של ר' איצ'ה, ותקיעה גדולה ארוכה וחדה התפשטה בבית הכנסת. הקהל הדרוך והמעוצבן נשם סוף סוף לרווחה, הדיין החליק בידו את זקנו הארוך, סימן כי מרוצה היה ממלאכת ה„קפלמייסטר" שלו. אף מוטל חגג נצחונו; זכה להיות מוזמן מדי שנה בשנה ולהשמיע קול־שופר באזני באי בית הכנסת דשוק.

ר' לייזער קצ'נובסקי

אותה שנה בה אירע המקרה בר' איצ'ה קרפך, עבר ליד התיבה בתפילת „מוסף" ר' לייזר קצ'נובסקי. אף הוא בא אלינו

15. מנצח קפדן.

מרחוק — מבית הכנסת הגדול והקר. את ר׳ לייזר קצ׳נובסקי הכרתי זה עידנים. הוא היה יהודי נמוך־קומה, בעל לחיים אדומות, שערותיו שנותרו לפליטה ועטרו קרחתו מאחור, אף הן אדמדמות, זקנקן חד מהדרו וחלוק אפור מפארו. כך ראיתיו מדי פעם בפעם בחנות המכולת שלו. תשאלוני מה לי ולחנותו? הן היינו קונים צרכינו בחנותה של בלומקה, שברחוב ברנאר־דינסקה, ומה איפוא כי אשרך דרכי לאורך רחוב סירקומלי ואעלה שלוש מדרגות, דוקא לחנותו של ר׳ לייזר?

שמעו והאזינו! מלאה נפשי רצון לרוץ לחנותו של ר׳ לייזר לקנות מחברות, עטים ועפרונות וכל „שאר ירקות" שהם מסיי־עים לנו בכתיבה. ודווקא ביום ראשון בשבוע, שהוא יום חגא וחנגא לגויים, ואנו היהודים, בעוונותינו הרבים, שגלינו מארצנו והיינו ללעג ולקלס לאויבינו, נצטווינו בעל כרחנו, לסגור

ר׳ לייזר קצ׳נובסקי

החנויות על מסגר ביום שהוא שבתון להם. ובכדי שלא נהיה נפסדים, סגרו היהודים חנויותיהם מפחד הרשות, והכניסו את לקוחותיהם דרך ביתם. בדרך זו יצאו שניהם ברווח: השלטונות — שחנויות היהודים סגורות, ובעלי החנויות — שלא הפסידו לכל הפחות מהקונים היהודים.

אם כן תאמרו יפה, אך מה לך ולביתו, שדווקא רץ אתה לשם ביום א׳ בשבוע בשעה שהחנות נעולה. אל תאמרו מה לי ולביתו, אלא אמרו מה לי ולבתו הקטנה. ראשית עלי להתוודות, שלאה׳לה בת מחלקתי היתה, ונשאה חן בעיני. נסיתי לאהבה באותה אהבה זכה וטהורה שקיימת באהבת ילד לילדה. מובן שמעולם לא גיליתי לה סודי הכמוס וכל רחשי לבי נשארו צפונים בתוכי. ככל שניסיתי להסתיר את הגיון לבי, הוא בא ובגד בי. שאפתי בגלוי להמצא במחיצתה, לנגוע ביד רועדת בסודרה האדום או בסינורה השחור. כל מגע קל בידה היה בשבילי כיום שכולו שמחה. בבית הספר הייתי מפלה אותה לטובה. השפעתי על חברי היתה רבה ואני השפעתי עליהם כי יבחרו בה בכל הועדות שהיו בכתה ובבית הספר.

ר׳ לייזר קצנובסקי, שהכרתיו כאיש פרקמטיא, לא ידעתיו עדיין, כהגון וראוי לעבור לפני התיבה. שמעתיו פעם בבית הכנסת הגדול. שמועה הגיעה אלי כי ר׳ לייזר, אביו של ראש הגדוד שלנו בומקה, עובר לפני התיבה. עבירה גדולה עברתי ביום זה, שלא נטלתי רשות מאבי ועזבתי את בית־הכנסת דשוק, על מנת לילך מהלך שני רחובות עד בית הכנסת הקר. כשהתקרבתי לבית התפילה בקעה תפילתו של ר׳ לייזר דרך החלונות הגדולים והגבוהים החוצה. ואכן קולו היה נעים וערב לאוזן. לבית הכנסת פנימה לא נכנסתי, שאין זו דרכם של ילדים בני „בעלי־בתים" ללכת ולנוד על פני בתי הכנסת, כדרכם של ,שובבים׳. על כן נשארתי בחוץ ולא העזתי אפילו להכנס למסדרון.

אין דרכם של שומעים ואינם רואים, כדרכם של שומעים ורואים. הרי זכיתי לראותו מקרוב ולשמוע קולו. ואני עומד כדרכי במקומי ליד ה„עמוד" ורבות מחשבות בלבי: הלייזר הוא או לא? אם תאמר צורתו של לייזר היא, ספק הוא. הרי ר׳ לייזר זה, שהסכנתי לראותו אחר הוא, שונה מזה העומד בקיטל ובטלית ומתפלל ומתחנן לפני הקדוש־ברוך־הוא. ואעפ״י כן אותו לייזר, אלא שבימי החולין הוא משרתך למען הגוף, שעסקיו בקמח, במלח, בסוכר ובשמן ובשאר מצרכים שמקיימים בהם את הגוף, ועתה הוא כולו קודש וכל שליחותו — כשליח צבור היא למען הרוח—הנשמה.

איסר מריצקי

חייכם, שאין אני יודע, מה מצאו גבאי בית הכנסת דוֹפי בר׳ לייזר, שלמחרת יום ב׳ דראש השנה כבדוהו בתפילת „שחרית" ומנעו ממנו תפילת „מוסף". משהוחזרו ה„ספרים" לארון הקודש תפסתי מקומי ליד התיבה והריני מוכן לשמוע את ה„מוסף" של ר׳ לייזר, כפי ששמעתי ביום א׳ דראש השנה. מה היה ללייזר שלנו שמתאחר הוא, הן הקהל מחכה לו והוא בושש לבוא. כך דרכם של חזנים ובעלי־תפילה, שהם מרבים להכין עצמם לתפילה ארוכה, ועושים צרכיהם לפני שיעברו לפני התיבה. ומדוע ימנע ר׳ לייזר ללכת בדרכיהם? עודי חושב מחשבות רבות ולבי יוצא אל ר׳ לייזר ומה עיני רואות: מין יהודי לבוש קיטל ומכוסה בטליתו מעל ראשו. רק פיו וסנתרו יראו; ערדלים גדולים לרגליו והוא מושכן מחשש אבדן ערדליו בדרכו ל„עמוד".

מי הוא זה, ואי זה הוא, והיכן מקום חניכתו, ומאין הופיע כבודו? לא ידעתי. כששאלתי את ר׳ ליפא קויפמן, אחיו הצעיר של ר׳ אבא קויפמן — לא ענה הנשאל, אלא אחיו הבכור — שכן היתה דרכו של ר׳ אבא מאז ומתמיד. ענה ר׳ אבא בלשונו המיוחדת ובקולו הדקיק: — א־ח־ז־ן א קענער, א־א־פי־קו־־רס איז פון אים שענער[16]. אם כי ידעתי דרכו של ר׳ אבא כי חרזן הוא ואינו בוחל בחידודי לשון, לא נשאני רוחי להבין. מה לשני קטבים אלה בגוף אחד ובנשמה אחת.

עודני טוען טענותי, וכבר פתח הוא ב„הנני העני ממעש", מיד הכרתי מה בין הקנקן ולתוכו. לא ניחן האיש בקול ערב, ואף כל אוזן הקולטת על דרך הטוהר רינה ותפילה, הבחינה כי מזייף האיש את הנעימה: היה עולה ויורד בקולות ולעתים אחזתהו צרידות, והיה מכעכע, מעלה כיחו ורוקו ויורק בשאון גדול לתוך הקערה המלאה חול, שנועדה למטרה זו.

בפניו של יאשע־בער סדובסקי לא העזתי להסתכל, ידעתי אם אשאלהו: מה דעתו על תפילתו של הלז, ישפוך עליו מלוא חמתו, יחרף ויגדף את גבאי בית הכנסת שהזמינו יהודי זה „לקרקר" לפני ה„עמוד" וגזלו ממנו הנאה שנהנה מתפילת „שחרית" כשהתפלל ר׳ לייזר קצ׳נובסקי.

אזרתי עוז בנפשי ושנסתי מותני ובעודי מתפלל תפילתי, שאלתי את אבי:

— אבא! — הערתיו משמיעתו לחזרת הש״ץ — מדוע שלחו את ר׳ לייזר קצ׳נובסקי והביאו את זה אלינו?

— ראשית — אומר לי אבי בלשון הקודש — אסור לדבר ושנית אין אומרים על אדם „זה", יש לו, ברוך השם, שם בישראל וזהו שמו וזה זכרו: איסר מריצקי.

בחיי, ששם זה לא הוסיף כל כבוד. מה זאת אומרת:

---

16. חזן שהוא ידען גדול, אך אפיקורס נאה ממנו.

קוראים לו סתם איסר מריצקי, או לשם יתר ביטול „איסר״? והיכן התואר, היכן הר׳ איסר. רק עתה נתחוורו לי משמעות דבריו של ר׳ אבא: — היהודים מזלזלים בו ומונים בו עבירות על גבי עבירות. ובכן: „מה לידידי בביתי?״ ומי הוא זה, אשר מלאה נפשו להעמידו ליד ה„עמוד״ שיהא מתפלל בשביל הצבור?

אך משהתחילה חזרת הש״ץ של תפילת „שמונה עשרה״, התחיל איסר זה לכבוש לבבות. המתפללים נשארו במקומם והפרוזדור, שהיה תמיד שוקק רוב עם ועדה, נתרוקן ונעזב. הבן לא הבנתי מה ראה קהל זה בתפילה של איסר. רק עתה הרהבתי עוז וניגשתי לר׳ יוסף־בער, שהיה יושב בניחותא על הספסל מאחורי ה„שטענדער״ ושאלתיו בשקט לבל אפריע לשומעים לתפילת הש״ץ.

— פאניע סדובסקי! — כך קראתי לו — מה דעתך על חזן זה?

פאַן סדובסקי מדדני במבטו מכף רגלי עד קדקדי, כשהוא מעביר עיניו, הרם והורד, תחב מנה הגונה של טבאקה לתוך נחירי חוטמו, התעטש כהלכה ופתח פיו ואמר:

— אותי אתה שואל, אותי? וכי אין אזנים לך ואינך שומע?

— שומע ועוד איך שומע! — עניתי — אך אין מה לשמוע. „חזן״ היה והתפלל תפילת שחרית ושלחוהו; ,בנטשע דער איינבינדער׳ התפלל אשתקד ולא הזמינוהו להתפלל השנה; הרב מסיניאבקה, שהתפלל בבית הכנסת דשוק בימים הנוראים, בעזבו את קהילתו הקטנה בימי סליחה וכפרה, בכדי לעבור ליד התיבה ולהרויח דמים לנדוניה בשביל בתו, הודח מפאת קנאתו של הדיין, שנתקנא בו על האהדה הגדולה שרחש לו קהל המתפללים. והנה בא זה לבית תפילתנו ורוצה לעמוד במקום שגדולים ממנו כשלו ונפלו. ובכדי להגדיל התרעומת על העוול שנעשה לכל בעלי התפילה שמניתים, הוספתי „אפיקורס שכמותו״, אף כי לא ידעתי משמעותה של מלה זו.

— שמנדריק! — גער בי פאַן סדובסקי, והוריד לי סנוקרת באצבע צרדה על אזני — אולי תאמר לי: מאיזה יום נעשית מבין בתפילה וחזנות? ראה — אמר לי בניחותא, כשהוא כופף גופו השמן על ה„שטענדער״ הנאנק תחתיו — איסר זה, אף כי אינו מתפלל מן הלב ואינו „בוכה״ ו„מילל״, כפי שנוהגים ״שליחי צבור״ בימים הנוראים, יודע יותר ומבין יותר מתפילתם של אחרים. השמעת את ה„עברי״ שלו? כל מלה ברורה ונכונה. הוא יודע טעמן של מלים ומשמעותן. הוא „בעל קורא״ מעולה, הוא „ידען״ גדול, בחור־ישיבה היה, עילוי שבעילויים, אך בעוונותינו הגדולים יצא לתרבות רעה. לולא נכנסה בו אז רוח־שטות, אין כל ספק, שיכול היה להיות רב גדול בישראל. ועתה מהו? — שאל יוסף בער עצמו וענה — חנוני עלוב המוציא סחורתו מחנותו הקטנה ומוכרה בשוק. אמנם מספרים יהודים שעושה הוא גם עסקים שחורים וכי אמתחתו מלאה אוצרות קורח, סלחה לי האלהים, הן אין מדברים על עסקים אלה במקום קדוש.

— צא וראה — המשיך יאשע־בער — לאחר שנפתח מעין דיבורו — מה רבים החזנים וכל מיני שליחי־צבור ברחוב היהודי. וכולם חושבים שהעיקר הוא הקול, הנגינה, השירה, ובימים הנוראים הבכיה. „עמי־הארצות״ הם, או שלא למדו מעולם, או ששכחו גירסא־דינקותא, כי העיקר הוא ה„עברי״, כי רק הוא הנו התוך והשאר קליפה היא, וכל החזנים שקולם נאה מסרסים את המלים, רחמנא ליצלן, ופוגעים במשמעותן ועושים מהן כעפרא־דארעא, ואין הקב״ה בכבודו ובעצמו מבין אותן.

ור׳ יאשע־בער מישר עצמו מעל ה„שטענדער״ כאילו היה דורש לפני עם ועדה, ועומד ומונה את כל השגיאות והפגמים, שפוגעים חזנים אלה בלשון הקודש.

— כתוב — הוא אומר — ב„ברכת כוהנים״ „אלקינו ואלקי אבותינו, ברכנו בברכה המשולשת, בתורה הכתובה על־ידי משה עבדך״ והחזן שאינו מבין את התפילה מצמיד את המשולשת לתורה, ויוצא שאין הברכה משולשת, אלא, רחמנא ליצלן, התורה משולשת. והרי תורה קדושה אחת לנו, אלא שהברכה היא משולשת. ומה הם אומרים ב„מודים אנחנו לך״ כשמגיעים ל„צור חיינו, מגן ישענו אתה הוא, לדור ודור נודה לך...״ מצמידים הם בנשימה אחת: אתה הוא לדור ודור ואין עושים סוף פסוק לאחר „אתה הוא״ הרי בבית הספר „תרבות״ לומד אתה ושם שומרים אתם על טהרת לשון הקודש וקורין לה „עברית״ ולומדים קצת דקדוק. אז אמור־נא במטותא ממך, אמור, אם־כן, מי נתן רשות לאותו חזן לחסל שני שמות שמיחסים לשם יתברך בבת אחת? כתוב בפירוש — והוא מעלעל תוך דבורו במחזור — „שוכן עד, מרום וקדוש שמו. מה עשה ר׳ דוד ג״ח, מנוחו עדן, יסלח לי אלהים שאיני מזכירו לטובה, שלא ידע „עברי״, הצמיד „עד״ „למרום״ ונתן מקום להקב״ה והשאיר לו לסגולה רק שם אחד רק כנוי אחד „קדוש״. ואם זכני הקדוש־ברוך־הוא לשמוע חזן זה, הרגשתי הרגשה זו, שלא הרגשתיה עידנים: שליד התיבה אינו עובר בור ועם הארץ, אלא תלמיד חכם. יאמרו עליו מה שיאמרו, אני אהיה הראשון שאגש אליו ואברכו ב„ישר־כוח״.

לאחר שלמדתי מיאשע־בער הלכה זו, שהעיקר בתפילה המלה, שהיא לא רק התוך, אלא הגרעין ולא הרינה והשירה שהן הן המעטפה והקליפה, השתוממתי־כי יאשע־בער זה מבקר חזנים וקוטלם ומפחית ערכם ועושה מהם קליפת שום, בשל קולם הרע ונעימתם הצורמת, מבטל עתה את ערך השירה ועושה אותה טפלה למלה. מובן שלא פקפקתי בצדקתו של יאשע־בער ועשיתי אזני כאפרכסת והאזנתי ל„תוך״ שבתפילת איסר מריצקי, והוא שבה לבי בתפילתו ומאז נהפך לבי עליו לטובה.

זכה איסר מריצקי למה שלא זכו אחרים: לעבור ליד ה„תיבה״ במשך שנים רבות בימים הנוראים, בבית הכנסת דשוק. אמנם מעריצים רבים לא קמו לו, ומתנגדיו הזכירו לעתים תוך אנחה, חזנים ו„בעלי תפילה״ טובים שמזלם לא שיחק להם והם נשלחו לביתם, אחר שתפלתם לא מצאה אוזן קשבת ולב שומע אצל גבאי בית הכנסת. אך כ„בעל קריאה״ נתקבל גם על מתנגדיו, וכולם הודו, כי אין טוב ממנו, וכי אברהמ׳ל השוחט, שאף קריאתו יפה, אינו מגיע לקרסוליו.

כשהיה איסר קורא בתורה נשתררה דממת קודש בבית הכנסת. המתפללים „לוו״ קריאתו בשפתיהם וקולם לא נשמע. אם קריאתו דמתה לפנינה, הרי ההפטרה שהיה מפטיר היתה המרגלית. בעת קריאת ההפטרה, כאילו נעצרה הנשימה בבית כנסת. ובאחד הימים של הימים הנוראים, לא אזכור מתי היה הדבר, נשמעה נקישה ואחריה הד שהתפשט בכל בית כנסת ועד עזרת הנשים הגיע. היתה זו נקישת ידו של הדיין ר׳ יצחק שהפר את קדושת היום והורידה את מתפלליו ממרומי הקדושה אל עפר החולין. מה מצא מורה אורייתא זה שעשה מעשה שלא יעשה? היקנא באיסר שיכול היה למשוך את לב המתפללים בקריאתו, או שמא ביטא את מרירותו שאין קהל שומעיו מאזין לו בחרדת־קודש עת הוא משמיע דרשותיו בבית הכנסת? אחת ידעתי: הדיין לא יכול היה שאת את האיש הזה. ההיה כמשה ובני לוי בשעתו, שקנאו קנאת האלהים בעושי־העגל, שהרי איש זה, שעתה הוא „שליח־צבור״ מזלזל במצוות ומבקר בליל שבת בראינע ובקולנע ומי יודע, שמא מעלה גם עשן בשבת, שובה את העדה בקריאתו ואין זו, רחמנא ליצלן, אלא עבודה זרה. או שמא היתה זו אתראה ולמוד הלכה שלמדה בקול אימים, כשהוא מרים אגרופו מול העדה וקורא בקולו העמוק והרועם: „ווא איז דאס געהערט געווארן? יעדער איד מוז לייענען די הפטרה און נישט הערן דעם וואס שטייט אויף דער בימה?״[17] שנים רבות לא יכולתי לסלוח לדיין על צרות עינו ועל מעשהו אשר עשה.

---

17. היכן נשמע כדבר הזה?! כל יהודי מוכרח לקרוא בהפטרה ולא רק להאזין לזה העומד על הבימה.

באחד בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השניה. קלגסי היטלר פשטו במהירות על פני פולין, החריבו ערים וכפרים. סכנת השמדה נשקפה ליהודיה. העיר נתמלאה פליטי־חרב ורובם אחינו בני ישראל. פליטים אלה, שבאו חסרי כל, מלאו את בתי הכנסת ובתי המדרש. בבית הכנסת דשוק התפלל איסר מריצקי ליד ה„עמוד". היו אלה לא רק ימים נוראים אלא ימי גורל בהם יחתך גזר-דינו של עם היהודי כולו — לחיים או למות. תפילתו היתה זעקה, תחנונים וחרדה לגורל עם העתיד להיות מובל לטבח. כל בית הכנסת בכה, והגדילו בבכיה ובזעקה הנשים. רק ילדים קטנים שחקו את משחקיהם, כששמש הסתיו שולחת להם קרניה הקרירות, ולא ידעו מאומה על הגורל האכזר שעתיד לפקוד אותם ואת הוריהם.

ידעתי, זו הפעם היחידה והאחרונה, שאיסר מריצקי התפלל מלבו, אך נבצר ממני לדעת אם האשים בכך את הכל־יכול, ששם עמו למשיסה, או חזר ל„אלהי הצבאות" ו„בעל המלחמות" בלבב שלם.

גרשון גפן (פאיאנס)

☆

הרב והדיין — או תרנגולת בלי מרה

בין הרב דמתא ר' אייזיק רבינוביץ, שהיה חדש בכהונתו, ובין הדיין, ר' יצחק דוידובסקי לא שררו יחסים ידידותיים. כאלה היו הדברים מימי הרב הזקן, ר' אליעזר ליפמן שרשבסקי, חותנם של שני רבני העיר האחרונים: ר' ירחמיאל בורגמן ור' אייזיק רבינוביץ (על כך ר' ספרו של שלמה דמשק „מפה ומשם", עמ' 177).

חסידיו של ר' יצחק הרי הם מתפללי בית הכנסת דשוק, אצלו הם קנו את השמרים לאפיית חלה לשבת, ואליו באו לפסוק „שאלות" בענייני כשרות. לו שלחו „דמי רגל", וכיו"ב. ובאחד הימים עוררה תרנגולת שחוטה חשד אצל הגביר שבעיירה אייזיק חרל"פ, שכן הכבד שלה לא היה כתיקונו. לכן נשלחה המשרתת עם התרנגולת לרב לפסוק את ה„שאלה". והעוזרת במקום לרב באה לדיין. הדיין ר' יצחק בדק ובחן את הכבד ונוכח לדעת כי לכבד חסרה כיס המרה, ולפי הדין תרנגולת כזו טריפה היא. אבל הדיין הבין כי המשרתת טעתה שכן הגביר חרל"פ איננו מתומכיו, הפנה אותה לרב, וביקש ממנה, שבדרכה חזרה מהרב תסור שוב אליו ותאמר לו מה פסק הרב. העוזרת חזרה לדיין וסיפרה כי הרב הכשיר את התרנגולת. מיד הפיץ את הפרשה בכל העיר בהטיחו נגד הרב, כי איננו בקיא בהל־כות כשרות ומאכיל את היהודים נבלות וטריפות, רחמנא ליצלן. סנסציה זאת עשתה לה מיד כנפיים, וכאש בשדה קוצים פשטה בין כל עדת בני ישראל בניסביז'. כרגיל במקרים כאלה איש־איש הוסיף פרשנות ונופך משלו, כיד הדמיון ומשאלות־לבו. אנשי השמאל ראו בפרשה זו אספקט סוציאלי בטענם כי „רבי מכבד עשירים" ועל כך הקל בפסק ה„שאלה".

אולם גם תומכי הרב לא טמנו ידם בצלחת והאשימו את הדיין, כי זמם להכשיל את הרב בהוציאו במזיד את כיס המרה מהכבד, אך הרב לא נפל בפח שטמנו לו, כי הוא ליקק את כבד התרנגולת והרגיש טעם מר, סימן שכיס המרה התפוצץ, ולכן הכשירה למאכל.

כעבור זמן־מה שככה המחלוקת ולא השפיעה על האוכלוסיה היהודית, (הלא בשנות השלושים של המאה העשרים עסקינן!) וראתה בכל העניין מהתלה נאה. הענין מצא את ביטויו בנשף אמנותי של החוגים השמאליים. בשיר הבא:

— וועמענס פערדל האט ניט קיין שטאל?
און וועמענס הינדל האט ניט קיין גאל?
— משה רבנוס פערדל האט ניט קיין שטאל,
דעם דיינ'ס הינדל האט ניט קיין גאל.

מחבר השורות הא'ה היה אליהו רדונסקי, מורה בבית־הספר היהודי.

בנימין יואלי (יעוועלעווסקי)

☆

דער קוזימער רבי

אבינו הרב הגאון אהרן בורגנסקי הי"ד היה ידוע בעיר ובסביבתה בשם „דער קוז'ימער רבי" — „הרבי מקוז'ימיר" — על שם הפרבר בניסביז'. בו שימש ברבנות במשך שנים רבות. איני יודע אם קדם לו רב בתפקיד זה בקוז'ימיר, ומשום מה נתייחד דווקא לאותו פרבר בעיר, ולבית הכנסת שבו, רב מיוחד.

בשם „רבי" שכינוהו בעיר „מתנגדת" כניסביז' לא היה, כמובן, כל שייכות למושג „רבי" של חסידים. תואר זה ביטא יחס של קירבה עממית אל המשמש בקודש וסימן לביטול מחיצות של סמכות ויראה של רוממות, שהכינוי „רב" טבוע בהם.

בתפקיד עצמו כפי שמילא אותו אבינו זצ"ל בקוז'ימיר, היתה מזיגה של מורה־הוראה, פוסק ודורש ברבים, תובע ומוכיח, אך יחד עם זה — „רבי", „מלמד", מרביץ תורה ומקרב לבבות לתורה, קשוב לאנחות ומנחם...

אבינו הרב אהרן בורגנסקי זצ"ל נולד בט"ו בשבט תרמ"ה (1885) בצ'רנוביל, עריסת החסידות האוקראינית ומקום מושבה של השושלת החסידית הידועה.

אביו ר' חנינא זצ"ל ה'ה שו"ב בעיר ובחצר הרבי מצ'ר־נוביל, והיה מקורב אצל הרבי ובני משפחתו. ימי ילדותו של אבינו עברו במחיצת בני הרבי, עמם שיחק ואתם יחד למד תורה וחסידות. שם בבית הרבי מצ'רנוביל ספג את תפארת חצר הרבי וקסם הנהגתו, את אווירת החסידות העממית האוקראינית, שהיו לה פנים מאירות, וקירבה לבבית לעבודת הבורא מתוך שמחה והתלהבות של מצוה. בתוך עולם חסידי זה התפתחה אישיותו של אבינו, שנטתה מטבעה לשירה ולפיוט.

כשבגר נסע לצ'רקסי ללמוד תורה בישיבה המקומית, ומשם עבר לאחד ממרכזי התורה בימים ההם, סלבודקה שליד קובנה, שם הסתופף שנים רבות בין כתלי הישיבה „כנסת בית יצחק", ולמד תורה מפי ר' חיים המישאדי' (רבינוביץ) ראש הישיבה, ולאח"כ, אצל ממלא מקומו, ר' ברוך לייבוביץ. בסלבודקה קלט את שיטת הלימוד הליטאית המיוחדת השולטת בעולם התורה עד היום, החותרת להבנת היסודות והעקרונות של הסוגיא התלמודית והסתעפויותיה, בלי להזדקק לדרך הפלפול.

אך נפשו הפיוטית של אבא, הלכה שבי אחר תורת ה„מוסר" מיסודו של ר' ישראל מסלנט, שחדרה באותם הימים לעולם הישיבות הליטאיות, ומצאה את ביטויה המובהק והמיוחד באישיותו של ר' יוסף הורוביץ, הידוע בשם ר' יוזל, הוא אבי שיטת ה„מוסר" הנובהרדוקאית, שהסתעפה לרשת ישיבות נובהרדוק בעולם כולו.

עם ראשוני ובחירי תלמידיו של ר' יוזל בישיבת נובהרדוק, שיסד באותו זמן, נמנה אבינו. היו אלה קומץ תלמידים בעלי שאר־רוח, שנמשכו אל אור אישיותו ואל תורתו המופלאה של

המורה הגדול, שסלל דרך חדשה בחינוך העצמי של האדם מישראל לאמונה ולביטחון באלקים, שתבע תביעות קפדניות וקיצוניות ביותר בתחום המידות.

בנובהרדוק היה אבינו מקורב ביותר אל רב העיר, הוא ר׳ יחיאל אפשטיין בעל „ערוך השולחן״, שאבינו נסמך על ידיו להוראה, ואף עזר לו בכתיבת שאלות ותשובית בהלכה.

שלשה היו המעיינות שמהם ינקה אישיותו של אבינו: מעיין החסידות העממית של ימי הילדות שהזרים אמונה אמיצה ותמימה והתפעמות של רגש ושירה, את כושר הניתוח ההגיוני, הגדלות בתורה והלמדנות הליטאית שקנה בישיבות ליטא. אך את המדרגה הגבוהה בעידון המידות, ואת אהבת הבריות ספג במחיצתו של ר׳ יוזל מנובהרדוק מתורת ה„מוסר״ שלו

שלושת היסודות מזרמיה המרכזיים של היהדות התמזגי באישיותו באופן הרמוני, ועיצבו דמות מופלאה של רב בישראל „אוהב את הבריות ומקרבן לתורה״.

משהתקשר קשרי חיתון עם המשפחה המסועפת בניסביז׳ — משפחת איזראעליט־פוחובסקי־רוזובסקי־פדר־נון — נקרא אחר כבוד לשמש כרב בקוז׳מיר, אז באו לידי ביטוי גדולתו בתורה, תכונות נפשו האצילה וכשרונותיו הריטוריים הבלתי רגילים — בהנהגת הקהילה.

זכורות לנו שעות ארוכות ביום ובערב, ועד שעות מאוחרות בלילה, עת הבית המה וויכוחים קולניים בין „בעלי דין״ ב„דיני־תורה״ שהיו מובאים לפני אבא: עסקי ירושה ועסקי מסחר, תלונות על גניבות ועל רמאויות, על הסכמים שלא קויימו ועל הלוואות שלא סולקו, על נזקים שנגרמו בידי אדם ובידי שמים, מריבות משפחתיות, הסגת גבול ואף עסקי גיטין — כל הדי ההתרחשויות החברתיות בחברה היהודית בעיר והשלכותיהן המשפטיות, כש„דין־תורה״ היווה עדיין אינסטנציה משפטית עליונה (ולא ערכאות „שלהם״ — חלילה), והרב היה השופט היחיד והפוסק האחרון בכל סכסוך שבין אדם לחבירו (כשם שעיני הכל היו נשואות אליו בכל הנוגע לבין אדם לקונו ובין אדם לחבירו) — כל אלה עברו בזרם בלתי פוסק ובשלל גירסות בבית אבא בקוז׳מיר, ואחרי־כן, ביתר אינטנסיביות, בישבו על כסא הרבנות בסנוב הסמוכה.

מתלמידיו של הלל היה, ודרכו ב„דין תורה״ כבהנהגת העדה בכלל, לא היתה במיצוי הדין, ומעולם לא אמר: „יקוב הדין את ההר״.

בדרך הפשרה הטובה הלך, והשקיע מאמצים רבים, כדי לשכנע את הצדדים שיסכימו מראש לפשרה, לוויתור הדדי. מתוך יראת ההוראה ומתוך השקפת עולם חברתית כאחד, ראה בפשרה את דרכה של תורה בדורו, והוא חתר להגשימה בהנהגת עדתו. הוא היה מפורסם בכשרונו בניהול „דין תורה״, ולא פעם היה מוזמן לערי הסביבה לישב בדין עם רב המקום במשפט מסובך.

בתקופת מלחמת העולם הראשונה, כשהעיר נהפכה לחזית ועברה מיד ליד, ייצג את הקהילה בפני השלטונות ופעל רבות להצלת נפשות וסייע לנפגעים. באותה תקופה הקדיש את כל מרצו כרב יחידי בעיר, לשם מניעת עיגון נשות חיילים ע״י כתיבת גט־על־תנאי — לנשות החיילים היהודיים, שחנו בעיר או עברו דרכה, והטיפול בהעברתם למקומות מגוריהן. פעולתו המסורה באותה התקופה גאלה מכבלי עיגון מאות רבות מנשות ישראל.

הוא ידע לקרב לבבות בקסם אישיותו והנהגתו, ויחסי הערצה וקירבה כאחד התפתחו בינו לבין בני עדתו. רבים היו באים במצוקת נפשם לשפוך ליבם לפני אבא ולקבל ממנו עצה ועידוד, פעמים ע״י כתיבת מכתב לבעל שיצא לאמריקה ובני משפחתו בניסביז׳ הוזנחו, פעמים ע״י הזמנת הצד החזק לשיחה ב„ארבע עיניים״, פעמים ע״י פנייה לעסקן וכדו׳.

איש דברים ואיש שיחה היה אבא, והוא מצא דרך ללב אנשים, בין שהיו אלה פשוטי־עם ובין שהיו תלמידי חכמים ומשכילים, כולם מצאו ענין בשיחתו שהיתה מלאה חכמת חיים ושפעה אמונה ובטחון. קסם היה בשפתיו והוא ידע להפוך מאורע יום־יומי לסיפור רב ענין ובעל מוסר השכל. בכוח זכרונו המופלא העלה רשמים מפגישותיו עם בני אדם בתקופות חייו השונות, מנופי ילדותו באוקראינה, מחיי היהודים בליטה. בשיחתו השתקפו בבהירות ההתרחשויות שעברו על הקיבוץ היהודי הגדול בפולין־רוסיה, בצירוף הארה רבת ענין ושנונה.

כדרשן עממי חונן אבא ז״ל בכשרון ריטורי בלתי־רגיל. אולי עוד מצויים שרידים מניסביז׳ הזוכרים את שיעוריו ב־מדרש וב„עין יעקב״, את קולו המתרונן בדברי חז״ל ובמ־שליהם, את הסברתו המאירה מתוך התלהבות שבקדושה, את סיפוריו ולקחיו שהיה משלב בדברי חז״ל, כדי לקרבם להבנתו של אדם פשוט מישראל, כדי לנחם ולעודד לבבות עייפי עמל ותלאות, כדי להלהיב ולעורר תקווה.

ישבו יהודי „עמך״ ליד השולחן הארוך סמוך לכניסה בבית הכנסת בקוז׳מיר עמלים ורדופי פגעים, בעלי מלאכה, רוכלי שוק, חנוונים זעירים, ישבו באפלולית בית הכנסת ילדים ונערים תוססי חיים, שנטשו את משחקיהם והצטנפו כדי לקלוט צליל מדבריו וחן סיפוריו — ולא ידעו שבעה.

כשרונו כדרשן בא לידי ביטוי ביחוד בדרשותיו ב„שבת הגדול״, נאומיו היו חדורים אהבה לוהטת לאומה, לתורה ולאר־צה, שראה בהם אחדות אחת ברוח האידיאה של ה„מזרחי״, שהיה חבר נכבד בה.

בכשרון ריטורי רב פיתח על פני יריעה רחבה את רעיונות הזמן. הוא הוכיח על עיוותים בהתנהגות בני הקהילה, על זלזול בקיום המצוות ובלימוד תורה, על עבירות שבין אדם לחבירו ובין אדם למקום, ומצד שני העלה באורח פלאסטי את חזון הגאולה הממשמשת ובאה, קרא לפעולה למען ארץ ישראל וגאולתה ועודד להגשמה אישית של החזון.

גם אחרי שעברנו לסנוב, היה מוזמן מפעם לפעם לניסביז׳ כדי לשאת את דבריו בהספדים על גדולי ישראל שנפטרו או על מאורעות חשובים, שמשך המונים לעצרת.

אבינו לא מצא פורקן לדחף הפנימי שלו להרבצת תורה ברבים בדרשות ובשיעורים למבוגרים בלבד, הוא נמשך אל בני הנוער והצית בהם זיק אהבה לדברי חז״ל. הוא ליקט מסביבו קבוצות של צעירים, מהם תלמידי הגימנסיה הרוסית והפולנית, מהם תלמידי „תרבות״, והיה מלמד אותם פרק במשנה ודף גמרא. בכשרון ההסברה הבלתי מצוי שלו ידע לקרב את סוגיית התלמוד להבנת הנוער, בדרך הלימוד הליטאי, והדריך אותו בנתיבות ההגיון של ההלכה ופקח עיניים לראות לראשונה את עומק חכמת דברי חז״ל.

רבים מבני נוער נתפסו ללימוד זה והמשיכו את תלמודם בישיבות שבערי הסביבה: מיר, קלצק וברנוביץ. מן הגדולים שבין תלמידי אבא ראוי להזכיר כאן את הרב הגאון ר׳ מיכל מייבסקי הי״ד, ויבל״א הרה״ג הלר שליט״א.

ר׳ מיכל שבא לפני אבא כתלמיד הגימנסיה הרוסית ללמוד תורה אחה״צ, נחשב לאחד מגדולי התורה בישיבת קלצק, ושימש כרב העיר בסטולין. אך גם אלה שלא המשיכו את לימוד התורה בישיבה, ודאי זכור להם מתוך גירסא דינקותא, ששמעו מפי אבא בנערותם בניסביז׳.

אוהב ישראל היה אבא, כאחד מגדולי האדמו״רים. קשה היה לו לראות בצרתו של האדם, ומיצר היה עד עומק נפשו בצרת הכלל. הוא חי ממש את כאב הזולת, והיה מודאג ונסער על כל שמועה רעה מקהילות ישראל בפולין.

ארץ ישראל עמדה במרכז הווייתו. הוא ראה את עצמו כתלמידו הרוחני של הרב קוק זצ״ל, אם כי לא הכירו אישית, רעשה נפשות לתורתו. ברוח האהבה לתורה, לעם ולארץ חינך גם את ילדיו. חתימתו התנוססה בין חתימות הרבנים על כרוזי

ה„מזרחי", שקראו לעלייה והתנדבות לגאולת הארץ ולקרנותיה. בהגיע העתון „הצפירה" הביתה היה יום של שמחה. לבו היה עם העולים לציון, והיה חרד לשלומם, כחרד על בן יקיר. היה צורך להחביא מפניו את העתון, כשהיו בו ידיעות על חללים במאורעות הדמים בארץ, כדי שלא להכאיב לו, עד כדי נפילה למשכב.

כזאת היתה דמותו של הרב ר' אהרן בורגנסקי, אב רחום שופע אהבה לילדיו ולכל בני משפחתו, רב גדול בתורה נוהג קהילתו במקל נועם, שבא מן העם ועבד את העם כל ימי חייו, ובראש קהילתו סנוב, צעד בדרכו האחרונה. הי"ד.

יוסף־משה וישראל בורגנסקי

☆

המגיד רבי דוב בער הלפרין זצ"ל

בדחילו ורחימו, וברטט בלב מעלה אני זכר אישים ודמויות. תלמידי חכמים, יראי שמים, אוהבי ישראל, הוגים בתורה יומם וליל ביניהם היה רבי ואלופי, רבי דוב בער האַלפערין זצ"ל (שכונה בפי העם „רבי בער חאַצקעלס"). על פיו ישק בית המדרש החדש, שהטיל את סמכותו על מתפללי בית־המדרש גבאיו ושמשו, „בעל קורא" בשבתות ובחגים וה„בעל תפילה" בימים הנוראים ובשלש רגלים. קולו ונגוניו הלבביים שבו את לב שומעיו.

מדי יום ביומו ראיתיו, עטוף בטלית ותפילין, שקוע בוּתפילה ובלמוד תורה. מזמן לזמן היה עובר על פני עיירות וערים שבמדינה והיה מטיף בקהילות ישראל — ומשתדל להחזיר יהודים לתשובה.

בימות החול מדי ערב, בין מנחה לערבית היה מלמד את קהל שומעיו פרק בעין יעקב. את לקחו שמעו גם חברי אגודת „תפארת בחורים" — בעלי מלאכה שהתאספו אחרי יום עבודה — בבית המדרש החדש, ושומעים מפי רבי ברל פרק בשולחן־ערוך או בפרשת השבוע וכד'.

בשבתות ובחגים היה קורא בפני הקהל לפני תפילת מנחה, „מדרש" הקשור לעניני דיומא.

ב„שבת הגדול", ב„שבת שובה" ובכל עת מצוא היה דורש בפני הקהל, הוא היה מוזמן גם לבתי כנסת שונים בעיר לדרוש לרגל אירועים שונים, וכן גם להספיד בן עיר מכובד שהלך לעולמו.

כדרכו בקודש, היה עולה על הבימה אחרי קריאת התורה או לפניה ומטיף מוסר בפני קהל מתפללי „בית המדרש החדש". פעם, כשהיו מפריעים בזמן תפילה, או קריאת התורה, ע"י שיחות חולין, היה טוען בדרשתו: היתכן? אלה ברכב (עוסקים בעניני רכב) ואלה בסוסים (עוסקים בעניני סוסים, ואנחנו בשם אלוקינו נזכיר! לאן הגענו? הרי אסור להפסיק בתפילה ובקריאת תורה. בשמיני עצרת או בשבת בראשית היה נוהג לפנות לקהל עדתו מתפללי בית המדרש החדש, בקריאה, שירימו את תרומותיהם לקניית עצים להסקה לחימום בית־המדרש, בימות החורף הקרב ובא. וכך היה פותח: כתוב בתורה: „שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני ה' אלוקיך במקום אשר יבחר, בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות; ולא יראה את פני ה' ריקם איש כמתנת ידו, כברכת ד' אלקיך אשר נתן לך." ומוסיף: „ועתה בעוונותינו הרבים שאין לנו עדיין בית־המקדש ואנו באים לעבודת השם בבית הכנסת והמדרש ,וזקוקים להוצאות מרובות לקראת החורף, נוהגים אנו לקיים את הכתוב עם הפירוש „האחר" „ואני בצדק אחזה פניך" ראשי תיבות ב,צ,ד,ק, באידיש מאַכט ביז צו דער קעשענע (פרושו של דבר: עד לכיס).

בשנות המלחמה בין הפולנים והבולשביקים והגוואורדיה הלבנה כאשר פרצו פוגרומים באוקראינה וחיי היהודים היו הפקר, ניצב רבי ברל בליל הכיפורים על הבמה לפני ארון הקודש, אחרי תפילת „כל נדרי" לבוש קיטל לבן, עטוף בטלית, זקן השיבה יורד לו על פי מידותיו עיניו נוצצות מדמעות ומביעות תפילה ורחמים על עם ישראל ונושא דבריו לפני קהל המתפללים: „אנא, אחי היקרים, נחזור בתשובה ונתפלל לשלום אחינו בני ישראל" — פתח את דלתות ארון הקודש בכח, וקרא בקול רם, בקול בכי תמרורים: „אבינו מלכנו, חטאנו לפניך", וקהל גברים ונשים, אשר עיניהם היו נשואות לרבי ברל ולארון הקודש הפתוח פרץ בקולות בכי וחזר אחריו פסוק אחרי פסוק תפילת „אבינו מלכנו" עד כלה.

אגב זכיתי תקופה מסויימת יחד עם שני חברים ללמוד אצלו גמרא לפי בקשת אבי, ר' שמואל יוסף ז"ל ואמי דה מלכה ז"ל, כשנכנסתי ללמוד בבית הספר הרוסי, וכן קיימתי את בקשתם השניה של אבא ז"ל ואמי ז"ל להצטרף לאגודת „תפארת בחורים" בניסביז'.

יעקב דוד בוצ'ן

☆

מתולדותיה של משפחה יהודית ותיקה

בתי ניסביז' העתיקה — היו בנויים מעץ, אך שאיפתו של כל תושב היתה — בית־אבן, בנוי מלבנים („אַ מויער") וכל כך למה? — מפני הדלקות הרבות, שהיו פוקדות את העיר לעיתים קרובות, — מהן קטנות, שאפשר היה לאתרן בעוד מועד — ומהן גדולות והרסניות, שהיו אוכלות רחובות ורבעים שלמים ומשאירות אוכלוסיה רבה בלי קורת גג, בלי מחסה ופרנסה. אמצעי כיבוי אפקטיביים לא היו בנמצא ואילו כיבוי שרפה בעזרת דליי מים, חול וכדומה היו, כמשחק ילדים לעומת לשר־נות אש העולות לשמים.

זקני העדה היו מספרים על השריפה שהתחוללה לפני כ־100 שנה, זו שכונתה „הגדולה" („דער גרויסער פאַז'אַר"). בה עלתה כמעט העיר כולה באש. לפיה קבעו אף את הכרונולוגיה של מאורעות, וגיל של אנשים, מוסדות וכו'. נהגו לומר: „בית זה נבנה בשנה כך וכך אחרי השריפה הגדולה" או: הוא נולד עוד לפני השריפה הגדולה" וכדומה

לכן יובן, מדוע עשה ר' אלכסנדר־סנדר הרצוג הזקן מאמצים כה גדולים כדי להקים את שני המוסדות, ה־„תלמוד־תורה" ואת ה־„גמילות־חסד" (קופת הלואות) מלבנים. לכן ארכה הקמתם זמן רב. הם נבנו בקרבת בתי הכנסת („שול־הייף"), שם היו לר' סנדר מגרשים נרחבים. רבים מתושבי העיירה לא ידעו לאיזו מטרה מיועדים שני הבנינים האלה, כי ר' סנדר לא שיתף איש במפעל הזה. יומם ולילה עמל וטרח לבדו בכל הקשור במלאכת הבניה, ובלבו רק שאיפה אחת: להספיק לגמור את המשימה בחייו. גם התחיל באיסוף נוצות למכירתן, שכל הפדיון היה קודש למטרה זו. אבל, כאשר עם התקדמות הבניה התברר, כי אלה אינם בניני מגורים, אלא מיועדים למוסדות ציבור (לפי מנהג עתיק צויר על החלון „אַ רויטער לקח"), — פקעה סבל־נותם של העסקנים והדברים וביום בהיר אחד פנו אל רב העיר, ר' שיעלה, בטענה: „היתכן? ר' סנדר מקים בנינים ציבוריים

בעיר ואינו מוצא לנחוץ אפילו להודיענו מה ואיך!" שלח הרב ר' ישיע'לה לקרוא לר' סנדר ואמר לו: „הנה אבות העיר מבקשים לשמוע ממך פרטים על מפעל הבניה שאתה מבצע!" ר' סנדר הופתע מאוד, — כי צד זה של „יחסי ציבור" נעלם ממנו כליל. כולו היה שקוע במלאכתו. לשמע הטענה כאילו התעורר, העיף מבט בעסקנים סביבו ובר' שיעלה ואמר: „כמה אני חייב להם? אנא, יעשו חשבון ואני אשלם, אבל עתה, — סלחו נא לי, — זמני קצר, — עלי לחזור מיד לעבודה". עבר זמן. הגורל האיר פניו לר' סנדר והוא השלים את הקמת שני הבנינים. הם שימשו את יעודם הרבה שנים, גם אחרי מותו.

וכאשר כבשו הפולנים את ניסביז' אחרי מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1919 בערך, הם החרימו כל בנין שיכלו לשים יד עליו לשם שיכון מוסדותיהם. גם את ה„גמילות־חסד" החרימו והפכוהו לבית־כלא זמני, אולם כבר למחרת הובהלו הסוהרים אל המפקד הפולני באמצע הלילה ובישרו, כי האסיר הגוי הראשון, שנכלא, מתפרע נורא ואינם מצליחים להשתלט עליו. כשהגיע המפקד ל־„גמילות־חסד" — שמע צווחות איומות: „הוציאונו מפה מיד! ר' סנדר הזקן בא אלי בחלום, הניף עלי את מטהו וציווה עלי להסתלק מיד מהבית הזה!"

ערך המפקד חקירה על ר' סנדר זה ועל הבית הזה וציווה לפנות את המקום.

*

ר' סנדר סוחר ספרים היה ופעל בעיר וגם בערים הסמוכות. היתה לו כרכרה מכוסה („בויד") עם עגלון וביושבו בין הספרים עיין בהם ללא הרף בנוסעו ממקום למקום. היו לו גם סוכנים, — וואיאז'ורים" — שנסעו למרחקים. על דמותו של ר' סנדר ועל השפעתו על אנשי סביבתו — מספר ר' יצחק־זאב, שזכה להיות אחד מהתלמידים ב־„תלמוד־התורה" של ר' סנדר, ואחרי שנים השיא אחת מבנותיו לנכדו של ר' סנדר, — ר' יהודה, — שלמסירותו לאמו יצאו בזמנו מוניטין בניסביז'. וזה סיפורו של ר' יצחק־זאב: „פעם תקפני יצרי ואזרתי עוז לחמוק מהכיתה כדי „להתרענן". אך יצאתי למדרגות — והנה ניצב מולי ר' סנדר עם זקנו הלבן היורד על פי מידותיו עומד ומטהו בידו ויהי בעיני כאברהם אבינו! נדהמתי ובעוד רוחי בי ברחתי מהר חזרה לכתה. זמן רב לא יכולתי להירגע והמאורע נשאר חרות בזכרוני כל ימי חיי". ר' יצחק־זאב נפטר בשנת תרצ"ח.

לא רק יהודים, כי אם גם הגויים בניסביז' (ה־„מיעשצ'אניעס") ראו בר' סנדר דמות פאַטריאַרכלית. מספרת לאה אנגלוביץ', מצאצאי המשפחה, שעלתה ארצה ב־1920, כי שמעה בילדותה מפי „מיעשצ'אַנית" אחת זקנה סיפורי הערצה על ר' סנדר ועל משפחת אבותיו, סיפורים, שהתהלכו בין הגויים. סיפרו, כי משפחה זו היתה מהותיקות ביותר בניסביז', מלפני 500 שנה ושבזמנו היתה בעלת קרקעות במרכז העיר.

*

סבא ר' יצחק־זאב, — מוצאו היה מהעיירה הקטנה ליובטש. אך הואיל ולא היו בה ישיבות ביקש ללכת לניסביז', שנחשבה לעיר ואם בישראל ולמקום תורה. גם דודו, „דער פעטער בערל" גר שם, אבל איך מגיעים לניסביז' וכסף לנסיעה אין? הלך הנער אל האיכרים המובילים את תוצרתם לניסביז' וביקש שיסיעו אותו. תמורת הפרוטות המעטות שחסך הם הושיבוהו בין השקים בעגלה שהלכה לניסביז'. בדרך סרו ללון באכסניה של גויים. כולם ישבו לסעוד, אבל הילד היהודי נזהר מחשש טרפה. התרשמו העגלונים מאורחותיו ואפו בשבילו במיוחד תפוחי אדמה. בהגיעו לניסביז' נכנס ללמוד ב־„תלמוד־התורה" של ר' סנדר. מפי דודו, ר' בערל, שהיה סוחר זעיר בשוק, שמע סיפור: יום אחד נזדמנה לו קניה מוצלחת, אבל חסרו לו 3 הרובלים שדרש האיכר. פתאום השגיח בר' סנדר, שעבר בשולי השוק, פנה אליו ובקשו שילוה לו „גמילות־חסד". ר' סנדר ענה במבוכה, שאין אתו כסף, אבל כעבור דקות אחדות חזר כשבידו הכיפה („יארמולקה") ובה הכסף שהשיג בשב־ל הדוד בערל. כל כך חשובה היתה לו מצוות „עזוב תעזוב". ר' סנדר נפטר בשנת תרמ"ה.

*

אשתו של ר' סנדר, הסבתא ראשע־ציפה, היתה ממשפחת דילון. סיפרו עליהם, שבימים שעניי העיר היו מחזרים על הפתחים, הושם בשער ביתם שק עם מטבעות זעירות והקבצנים היו נוטלים ממנו את הנדבה בלי להיראות ובלי לבקש. ביום החתונה נערכה, סעודה גדולה לעניי עיר. בין בית הכלה ובין בית הכנסת פרסו שטיח אדום, עליו צעדה תהלוכת הכלולות ואחרי זה היו מחלקים את הבד היקר לעניים. אחד מצאצאי משפחה זו, ר' אשר דילון־זוסמן עלה לירושלים והיה משומרי החומות של העיר העתיקה. לבש גלימה ארוכה בפסים וכינוהו „ר' אשר מינסקר". ענף אחר של המשפחה היגר אחר כך לארצות הברית ויסד שם בנק גדול. יש אומרים שאחד מהם התפרסם לאחרונה כסגן שר החוץ האמריקאי בהקשר למאורעות במזרח התיכון.

את סבתא ראשע־ציפה העריצו עד כדי כך, שאחרי מותה (בתרמ"ב) נטלו את סינורה ועשוהו כפה לשולחן בבית הכנסת.

בנם, ר' נפתלי־הרץ הרצוג, הוציא לאור מספר ספרים וביניהם את הפרוש המפורסם של ה־„מלבים" על התורה. ירא שמים מובהק היה, הירבה לנסוע לרגל עסקיו ונפטר בגיל צעיר (ב־תרמ"ח) בעיירת המרפא דרוסגיניק (מקום הועידה השניה של „חובבי ציון") ושם נשתמרה מצבתו עד לפני מלחמת העולם השניה. בעוברו פעם דרך העיר וילנה נגנב ממנו כתבי־יד של חיבור תורני וגם על כך ידעו לספר בניסביז'. אשתו, חיה, היתה מה־טור"ים, צאצאי ה־„ט"ז", מחבר „טורי זהב", — פרוש על „שולחן ערוך". הליכותיה התרומיות טוב־לבה ואצילות נפשה היו המשך הולם לדמותה של הסבתא ראשע־ציפה. ביתה מפורסם היה בטוהר־המידות, בהוקרת התורה ותלמידי־חכמים, במעשי צדקה, ובחרדת הקודש, אם כי שררה בו אוירה מחמירה ומעולם לא הסיחו את הדעת מחורבן ציון ומהערגה לגאולה. שם לא נהגו קלות דעת והפריזו בשתיקה מתוך חשש לשון הרע, הרחמן יצילנו.

בימיה פרצה „השרפה הגדולה" ומרבית רכושם, מחסני הספרים ואוצרות המשפחה עלו באש. מגיל צעיר חולנית היתה ורתוקה למיטה. נפטרה ב־תר"ס. מארבעת בניה ושלוש בנותיה נותר לידה רק בנה ר' יהודה, שמסירותו ונאמנותו בכיבוד־אם הפכו לשם־דבר בפי רבים. כך מספרים, למשל, ש־„פערלה'צקה די גבאיתה" המפורסמת (מין „דבורה הנביאה" של ניסביז') אמרה עליו: „אם יש בעולם אושר ועושר — כולם מגיעים לר' יודל הערצל ר' סנדר'ס על כיבוד האם שנהג". הוא לא נשא אשה עד גיל 36, למרות הפצרות אמו. נשא את אמו על כפיים, טיפל בה באהבה ללא גבול והסיעה למקומות מרפא בחוץ־לארץ בחיפוש אחרי תרופת־פלא. אם כל עדינותו ניחן בכוח פיזי גדול: תוך עשיית יין, שעליה היתה בשנים ההן פרנסתו, היה מסוגל להרים חבית גדולה מלאה יין ולשאתה בידיו לפניו. ומספרים כי בשעת השריפה הוציא מהאש ארון ספרים גדול, שארבעה גברים לא יכלו להזיזו.

ר' יצחק־זאב מליובטש הצליח מאוד בחיים. תחילה שימש כמורה בעיירה קטנטונת, קיענה ליד וילנה, ולאחר

מכן עסק במסחר ולבסוף הקים מפעל גדול לכריית כבול (טורף), הגדול ביותר ברוסיה. ואשתו פרומה־נעכה ילדה לו 3 בנים ו־5 בנות. את כולן השיא לתלמידי חכמים. כשהגיעה אחת מבנותיו, גנסה, לפרקה, — נזכר בניסביז' ובר' סנדר והחליט למצוא לה חתן משם. אמר ועשה: נטל את הטלית ואת התפילין ושם פניו לניסביז'.

עם הגיעו לאכסניה ביקש מבעלה, אף הוא יהודי עדין ובר־אורין, שימליץ לו על שליח הגון. שאל האכסנאי: מי היא המשפחה שברצונך להשתדך אתה? וכאשר שמע שהמדובר בבית הרצוג — אמר: בשביל בית אחר הייתי נותן לך שליח, אבל לבית זה — בעצמי אלך!"

באותו זמן נשארו בבית רק חיה, אלמנתו של ר' נפתלי־הרץ, ובנה הנאמן, ר' יהודה. הקשיבה חיה לדברי השליחות וענתה: „הרי ידוע תדע, כי לא חסר לי „יחוס", אבל בכל זאת, אילו יכולתי — הייתי קונה „יחוס" נוסף. ובכן תגיד לי רק, האם אינני עלולה כאן „למכור" ממנו? לכך איני מוכנה!". כאשר שמעה במי מדובר — הסכימה והשידוך הצליח, למרות ההפרש בגיל: גנסה היתה בת 17 ואילו ר' יהודה — בן 36. הם הקימו בית נאמן בישראל והמשיכו במיטב מסורת אבותיהם. אף זכו לעלות ארצה ולראות בהקמת מדינת היהודים, עליה חלמו כל הייהם. גנסה פעלה רבות למען תנועות המחתרת, בעיקר „אצ"ל". בפרק קמ"ד של תהילים מצאה ביטוי ללהט ציונותה, לבטוח בנצח ישראל ולגאוה הלאומית. היא ציטטה אותו רבות ברגעים המתאימים. נחונה בחוש ובכשרון מיוחד לגלות אנשים מוכי גורל ונזקקים לתמיכה ולעידוד היה ביתה פתוח תמיד, — אפילו בזמנים הקשים שלה, — בפני כל אדם סובל.

ר' יהודה היה מראשוני ומפעילי „חובבי ציון" עוד בהיותו בניסביז', יחד עם איזנשטט, שכיהן אחר־כך כרבה של פטרבורג (לנינגרד) ואחרי המלחמה — בפריז, עם ר' אפרים מושביצקי, בנה של „פערלה'צקה די גבאיתה" ועם אחרים. כאשר נולד בנו הצעיר, אברהם, — ישב ר' יהודה במאסר בגלל פעילות ציונית במשטר הצארי. רק הודות להשתדלויות רבות הורשה לבקר בבית, בלוית שוטר („גורודובוי"). בעת הפוגרומים (שנות 1906—1905) הופיעה לפני ביתם כנופיה של „קאַצאַפים" פורעים ודרשו דרישות פרובוקטיביות כדי להתגרות. במקום לברוח או להסתתר, — כפי שיעצו לו, — יצא ר' יהודה אליהם, נכנס בין שורותיהם וכדי להדגיש את שלוותו ובטחונו שם רגל על ספסל, הוציא סיגריה והחל לשוחח אתם. הם הופתעו מהתנהגות בלתי צפויה זו, נרתעו והתפזרו. בעל יזמה ודמיון, אבל בעל אורח־חיים הפוריטני של אבותיו, ישר ללא פשרות, תלמיד חכם וירא שמים, אבל טולרנטי כלפי זולת, וספוג תרבות נאורה, אוהב אדם וחובב טבע, מצא שפה משותפת עם הנוער ורכש את אמונו. הנאמנות לעקרונותיו לא הקלה עליו בחיים, אבל אף נוכח התאכזרות הגורל לא נתפתה לויתורים. נשא בעול הכבד ביותר כדבר המובן מאליו.

*

מה היה ה־„יחוס", שאותו העריכה כל כך חיה, שהזכרנו לעיל? בזמנו היה מושג זה מציין שושלת רבנים, גבאים וכו'. אבל במשפחת הרצוג היה לו פרוש קצת שונה: „אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות!" — מצוות חכמינו זו היתה מסורת במשפחה. הם היו תלמידי חכמים מובהקים, לא חדלו מלימוד תורה ומלהוקירה, אבל מיאנו להיות רבנים או גבאים. הדגש הושם על „יחוס עצמו".

אחד הסבים, ר' דב־בער טור מהעירה וולפה, נינו של ה־„ט"ז", עלה לארץ־ישראל לפני כ־150 שנה, התישב בצפת ונספה שם ברעש הגדול. מצאוהו בבית הכנסת ללא רוח חיים עטוף טלית ותפילין, רכון על הגמרא. בנו, ר' חיים בחיבורו „טוב חיים" מביא בהקדמה פרטים ביוגרפיים על עצמו ועל משפחתו. שם הוא מזכיר גם את סבו זקנו, ר' גבריאל, שעמד בתענית יומית במשך שבע שנים ואחר־כך צם לסרוגין 20 שנה נוספות. תעניות כאלה, שסימלו צער על החורבן וערגה לגאולה, היו נהוגים גם בתקופה הרבה יותר מאוחרת, על־פי רוב ע"י נשים, למשל לאה לנדאו, אחותו של ר' יהודה, שעליה מדובר להלן.

ר' יוסף־איזיק טור, „דער אייזערנער קאָפּ", בן דודו של הגאון מוילנה, הלך לקניגסברג בפרוסיה והיה שם ראש הישיבה. אחרי מותו נהרו רבים לקברו, עליו הוקמה מצבה מרשימה, שהתקיימה עד הזמן האחרון. בתו פייגה נישאה לר' שמואל (מוניה) גורודזינסקי מליאכוביץ הסמוכה לניסביז', בן דודו של ר' חיים בריסקר (ראש הישיבה המפורסמת). בנם, ר' אלה, נשא לאשה את בילה־הניה, גם היא מה־טור־ים מניסביז' והם־הם הוריה של לאה אנגלוביץ, שעלתה ארצה ב־1920 ואחרי שנות חלוציות ארוכות — עובדת כיום במשרד הביטחון. משני אחיה ושש אחיותיה נמצאים בארץ רק אח אחד ושלוש אחיות. אחות רביעית ספרנית במוסקבה. היתר נספו בשואה. אצל דודתה, שעברה לורשה ואחר־כך לחרבין, היה שמור „אילן היחוסין" של המשפחה.

אחיו של ר' מוניה, — ר' משה, היה ראש ישיבה בקיידני. היתה לו בת רוקחת (בימים ההם — אשה רוקחת!), בנותיה קבלו מדליות זהב בסיימן גימנסיה. אח שני ר' יוסף, גם הוא היה ראש ישיבה. לר' יהודה הרצוג היו שלושה אחים ושלוש אחיות. אחיו ר' משה היה ראש ישיבה בורשה.. אשתו טונה — בתו של ר' שמרל קלפפיש, מחשובי הקהילה בורשה, תלמיד חכם, מוציא לאור. ר' משה התמזג יפה בסביבה החסידית, למרות מוצאו מ־„מתנגדים" חריפים. שניהם זכו לעלות ארצה בערוב ימיהם אחרי מלחמת העולם הראשונה, יחד עם בתם הצעירה, חוה. בתם נעמי לנדסברג עם משפחתה הגיעה עוד לפניהם לכפר סבא. אך בנם, ר' חיים, ובתם, ציפה, נספה בשואה עם משפחותיהם. אחיו ר' יוסף־אשר היה אב בית־דין בניסביז' נפטר לפני זמנו (ב־תרנ"א) וכל העיר התאבלה על צדיק זה. אחיו ר' יעקב, הצעיר באחים, עזב את הבית בגיל צעיר, הצליח מאוד ביבוא שעונים משוויץ לרוסיה, ליפן ולסין. התחיל בורשה בבית המסחר „שורצשטין" ועבר למוסקבה. נסע הרבה בכל העולם והתפרסם בנדבנותו ובטוב לבו. בנו, הרץ, הנו קבלן בנין מצליח בקליפורניה ובתו, לילי, — „רעבעצן" רפורמית בניו־יורק. אחותו העשה־רייזל, האחות הבכירה, נישאה לר' משה־חיים למפורט, בנו של ר' צבי־הירש, הרב מסטולוביץ ונובורודוק, מחבר הספר „פסקי הגר"א". הם הגרו לאמריקה יחד עם 3 אחיו: נתן, שלמה וגרש. ר' נתן הצליח מואד בעסקיו, יסד יחד עם אחיו את החברה הגדולה לבדי כותנה והתפרסם כמקים הישיבה הידועה ע"ש ר' יצהק־אלחנן בניו־יורק. אחיו, ר' שלמה נשא לאשה את בת אחיו, אנה. הם תרמו לאוניברסיטה העברית את הגן הבוטני על הר הצופים לזכר בנם, מונטאַגיו, שטבע בהיותו חיל אמריקני, בנסותו להציל חבר מטביעה. הם היו מראשוני נוטעי הפרדסים בכפר סבא.

צאצא אחר של הרב מסטולוביץ, — סי. אי. למפורט, — הגיע למעמד רם בארצות הברית ונשלח ע"י הנשיא וילסון לאירופה אחרי מלחמת העולם הראשונה בתפקיד דיפלומטי.

אחותו הניה־פריידה נישאה לר' שמואל לנדאו מאיסקולט. בישיבת וולוז'ין, ישיבת „ברוצקי", כינוהו „דער ניסוויז'ער

מתמיד". הצטיין בזכרונו הפנומנלי ובבקיאותו בתלמוד. כשנזקקו בישיבה לאיתור איזה מקור או נוסח — היו נעזרים בו. אח"כ היה מורה בישיבת הלר במוהילוב. כאשר נתקבל כרב בעיר פאריץ, יצאה העדה לקראתו, פרקו את הסוסים ממרכבתו, נרתמו בעצמם וכך הכניסוהו העירה. אחר כך כיהן כרב בהלוסק ע"י בוברויסק. כל חייו למד 20 שעות ביממה. הצטיין בחביבותו ואהבת הבריות. הניה־פריידה מתה בגיל צעיר (ב־תרמ"ט), אחרי שנולדו להם בן חיים ובת זיסל. לפי החלטת כל המשפחה נשא ר' שמואל את אחותה לאה לאשתו השניה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה קיבל ר' שמואל הזמנה וכתב־רבנות מירושלים (לפני מנויו של הרב קוק ז"ל), אבל לא הצליח לצאת ונפטר ברוסיה. לאה, אלמנתו, עלתה ארצה עם בתם פריידל והצטרף אליהן בנה הרץ, שלמד בישיבות בליטה ואחר־כך בברלין באוניברסיטה ובמכון למדעי היהדות. מיזוג בקיאותו בתלמוד עם ההשכלה הכללית עשו את הרץ לנדאו למורה בחסד ועל תלמידיו נמנים אישים חשובים. ברוסיה גרות שתי אחיותיו, שרה וחיה. אחיו הצעיר, משה, (מוריס), הגר בצעירותו לארצות הברית, התחתן עם בתו הצעירה של ר' משה־חיים למפורט, חנה (אנה), והיה מנהל סניף החברה „אחים למפורט" בדטרויט. הוא נפטר ב־1969.

כך התפזרו בעולם צאצאי משפחה ניסביז'אית ענפה. בניסביז' לא נשאר כיום אף יהודי ומי יודע, אם הבנינים, שהקים ר' סנדר הזקן, עוד קיימים ואם כן — למה הם משמשים?

נפתלי הרצוג

משפחתי

ברוסיה (1877—1900)

נולדתי בחמשה־עשר לאבגוסט (לפי התאריך הרוסי — בשני לאבגוסט) בשנת 1877 בעיר ניסוויזש, פלך מינסק, אשר תוארה יפה על־ידי ל. ליוואנדה ב„עיר ובהלות", להורים פשרטים טובים וישרים. אבי, יליד סלוצק — שמואל־ליב לבית טררוב ז"ל — שידע רוסית ופרק בתנ"ך (ובספרותנו העתיקה בכלל), ולפיכך היה שייך במידת־מה אל סוג ה„משכילים", — היה יושב רוב ימות־השנה במוסקבה, קונה שם כל מיני סחורות זולות ושולחן ניסוויזשה למכירה; אמי החולנית והפקחית ובעלת כשרון־החיקוי היוצא מגדר הרגיל — זיסיה־לאה לבית מקלר ז"ל — היתה בת סוחר־סרסור, ידוע לשם בעיירתנו טימקוביץ כ„בעל יועץ" רב־תבונה.

הורי חיו כל ימי חייהם — כפי שאני מבין עתה — בצמצום רב; אך לפי המושגים של אותו זמן ואותה סביבה היו „אמידים"; וביתם, שהרבו להשתמש בו בשפה הרוסית ושהיו נכנסים אליו, ביחוד לכבודה של אחות בכירה יפהפיה ובעלת כשרונות נפלאים, „גדולי העיר", כמו הרופא, הרוקח, המורה מטעם הממשלה, ומזמן לזמן סטודנטים מעיר הבירה, — נחשב לבית „אריסטוקרטי". בענייני דת לא היתה שום כפיה מצד ההורים, אם כי הם עצמם היו הולכים במועדים — ימי שהות אבי בבית, שהיו ימי אורה ושמחה לכולנו — אל בית־התפילה ומתנהגים בדרך כלל על־פי המסורת, אך בלי הקפדה ובלי אדיקות יתירה.

בהשתדלותה הנמרצה של האחות הנ"ל שולח אחי הגדול, בהיותו בן עשר, ללמוד בגימנאסיה הרוסית בסלוצק, ו„בגדי השרד" שלו עם כפתוריהם הנוצצים, שהיה מתגנדר בהם בבואו הביתה לימי־החופש, עשו רושם כביר על אחיו הצעיר ממנו בשש שנים בערך — על כותב הטורים האלה. ואולם האמת ניתנה להאמר, כי לא רק בבגדיו היפים ובשעון־הנחושת הישן, שקבל במתנה מאבא, התקנא הילד ניסן („מישה"), אלא גם, ואולי בעיקר — בהשכלתו. כי החשק ללמוד ולדעת נתעורר בו במוקדם וסיפוק לא ניתן לו: האחות הבכירה נישאה בינתיים לאיש והרחיקה נדוד, וההורים לא ראו חובה לעצמם, וגם לא השיגה ידם, לדאוג להשכלת יתר ילדיהם (הכותב, עוד אחות גדולה, ואח קטן ממנו בשנים); ואפשר שהיה עוד טעם לדבר: האם היתה קשורה יותר מדי אל ילדיה ומאנה הפרד מהם. זוכר אני, כי בנסוע אחי מבית עם כלות ימי־החופש, היתה פעם בפעם מתעלפת מרוב צער.

כל החינוך ה„שיטתי" שלי הצטמצם איפוא בלימוד ב„חדר" במשך „זמנים" מספר, הספקתי לעבור במהירות יתירה על התנ"ך ועל קצת תלמוד, ובזה נגמר חוק לימודי. יותר מזה לא היה דרוש, ולפי מעמד הבית היה בכך אפילו יותר מדי: לעולם לא היתה הכוונה לעשות אותי „רב"...

באותה תקופת־חיי קרני מקרה טוב: נפגשתי עם בן־עירי שמחה־חיים ווילקומיץ ז"ל, שהיה גדול ממני בשנים מספר, ולמד אז בישיבת מיר (או „דער מיר"). עלם עדין ורציני היה, שידע כבר אז פרק הגון בספרות העברית, היטיב לכתוב בשפה העברית, והיה חובב־ציון נלהב. והוא התקרב אלי הרבה והשפיע עלי השפעה נמרצת. בין שאר דברים עוררני להוסיף וללמוד לימודים עבריים, הדריכני בבחירת־ספרים, וגם הפנה את לבי אל שאלות לאומיות. זכורני, כי אחד הדברים הראשונים, שקרא יחד אתי, היה מאמרו של מרדכי בן־הלל הכהן לזכר פרץ סמולנסקין ב„כנסת־ישראל". והדברים עשו עלי רושם כביר, ומאז הרביתי לקרוא בספרי בעל „התועה", וגם החילותי לכתוב דברי־ילדות בסגנונו. ולאט־לאט, במשך השנים, הכרתי את כל סופרי־המופת של הספרות העברית והתקשרתי בכל לבי אל הספרות הזאת.

גם את תורת השפה הרוסית למדתי מעצמי (אל בית־ספר לא שלחוני; רק מורה פרטי ניתן לי לחדשים אחדים, ולאחר שלמדתי מפיו את הדקדוק עד „דיעיעפריצ'סטיה", הודיע בעצמו כי הגיעו הדברים עד גבול ידיעתו, ואין לו עוד מה ללמדני); עברתי בחפזון אל כריסטומאטיות אחדות ומיד החילותי לקרוא את הקלאסיקאנים הרוסים, ולבי הלך שבי גם אחריהם, — ביחוד אחרי גוגול, לרמונטוב וטורגנייב. חוץ מזה היה אחי הגימנאסיסטן מסלוצק שולח לי ספרים בידיעת הטבע, ואת אלה קראתי תמיד בתיאבון רב. אפילו על ה„קוסמוס" של הומבולדט עברתי אז בערבים עם חבר אחד (בלילות הייתי חוזר על „תלמוד לשון עבר"; אך הכללים המסובכים היו למעלה מבינתו של החבר, איתו למדתי, והיה נרדם פעם בפעם בראשית הלימוד וישן נשען על השולחן עד אשר אני מעירו ללכת הביתה), ואת „ידיעת הטבע" של ברנשטיין עם תרגום פרישמן בלעתי ממש „כבכורה בטרם קיץ". וראוי אולי לציין כי בכל פעם שקראתי ספר מעניין מאד עד תומו הייתי בוכה מרה על שנפסק התענוג הזה לעולמים: עוד מימי ילדותי שלטה בי איזו שאיפה מוזרה — הייתי אומר „מיטאפיסית", אל הנצח, והציקה לי עד מות יראת־החדלון.

וכך היה עלי לרכוש לי בעמל רב קצת ידיעות כלליות ועבריות בלי שיטה, בלי סדר ובתנאים קשים ומעליבים. כי דבר קטן עוללו לי: בעודני נער רך, בעודני ילד, הושיבוני בחנות, וגזרו עלי למכור סחורות זולות שונות לנשים זקנות, לאיכרים, לחיילים. החנות חנות אמא היתה. אך זו המסכנה היתה חולה ומשתעלת בלי־הרף. והאחות שנשארה בבית התפנקה והתחלתה, והאח הצעיר צעיר היה עוד ממני ו„בן־זקונים" — ובכן הייתי אנכי השעיר לעזאזל.

אי־אפשר לתאר במלים את יסורי. נפשי שאפה אז לגדולות חייתי בדמיוני עם גבורי היוצרים הגדולים של הספרות העברית והרוסית, שאפתי ממש „אל הכוכבים"; והנה תחת כל אלה — לא לבד שאין נותנים לי את האפשרות ללמוד באופן שיטתי כאחי הגדול והמאושר, אלא שעוד עושים אותי על־כרחי תגרן פעוט. הרגשתי את עצמי אומלל מאד, נעשיתי פסימיסטן גדול ושפכתי את מררתי במליצות סמולנסקיות נמרצות, אשר מצאו מאד חן בעיני מדריכי ווילקומיץ, וביחוד בעיני חברי לתלמוד־לשון־עבר ובעיני עוד נערים־ידידים אחדים, שחלמו אז כמוני על ספרות ועל „אל־מות".

כל היום, מן הבוקר עד הערב, הייתי יושב בחנות; אך הייתי משתמש בכל רגע חפשי — ואמנם הפרנסה לא היתה מצויה ביותר, ולא היה מחסור רב ברגעי־חופש — כדי לקרוא ולכתוב. כמה וכמה פעמים קפאו ממש אצבעותי מרוב קור (תנור לא היה בחנותנו); אבל אני לא הנחתי את ספרי, וידי לא הרפתה מהעט. ובערבים — בערבים הייתי מוסיף ללמוד וגם לבכות מרה במסתרים על גורלי הקשה. כי מכל תאוותי לא נתמלאה אף אחת. ואחת מהן היתה חזקה ביותר והציקה לי מאד: זאת היתה התאווה אל אמנות, אל אמנות־הציור. מניין באה לי זו אינני יודע ברור. אפשר, שהיתה כאן יד הירושה באמצע. כי משפחתנו. מצד האב, היתה עשירה באדריכלים: האב הזקן, אחדים מהדודים ואחדים מבניהם. וגם על סבו של האב הזקן התקיימה מסורת במשפחה, כי הוא בנה את בית־התפילה שבעיר טורוב, פלך מינסק, ולכן קורא עליו שם העיר הזאת. בין כך ובין כך לקחו צורות וצבעים שבי את נפשי המתרשמת, והייתי מבלה הרבה שעות בציור אנשים ונשים ובעלי־חיים צבעוניים מכל המינים על גבי גליונות נייר, שצדם האחד נפסל על־ידי כתיבות ומחיקות שרנות. אחדים מציורי זכו לתהילה יתירה מפי רואיהם, ואפילו קשטו את כתלי דירתנו; אך לימוד והדרכה לא היו גם כאן, והרגשתי למגינת־לבי, כי הנני מוציא את כוחי וזמני לריק.

ככה נמשך הדבר, עד אשר נסגרה סוף־סוף החנות הקטנה, עוכרת־ילדותי וממררת־חיי, וכל המשפחה עברה למוסקבה. ואני אז כבן שתים־עשרה בסך־הכל.

במוסקבה לא התגוררתי עם הורי, אלא ישבתי בבית האחות הבכירה חנה, שלא ראתה אושר בחייה. ועל־פי השתדלותה הכינני אחד מבני־המשפחה — בן־דוד, אשר למד את תורת־האדריכלות ב„בית־הספר לציור".

ניסן טורוב
(מתוך „ספר טורוב")

✡

מ ד מ ו י ו ת י נ ו

לזכרו של סבי ר' חיים שיפריס הי"ד ומשפחתו, שנספו

עד היום מצטיירת ניסביז' בזכרוני, כפי שעזבתיה בשנות השלושים. עיירה חולמנית טובלת בכרי דשא, צלבי עץ על אם הדרך, טירות עתיקות ואגמים מכושפים. עיירה עם רחובות מתפתלים, פה ושם גם ביצה טובענית, בתי כנסת עתיקי יומין, גבאים ושדכנים, דלפונים ואביונים למיניהם.

ה„שולהויף" ובו מרוכזים מרבית בתי הכנסת, מין אוירת נכאים ועגמומיות פרושה עליו. כאן, במרכז הכיכר, היה ר' ברל חצקלס משגיח ה„תלמוד תורה" עורך הספדיו לנפטרים. יהודי בעל הדרת פנים היה, עם זקן שיבה ארוך, עומד על דוכן עץ ומוקף צדקניות ומקוננות, היה מגביה פניו כלפי מעלה, עוצם עיניו ואומר: „רבותי, ס'איז אַוועק פון אונדז..." ולאחר זה היו פורצים בקולות נהי ובכי.

הרבי רוזובסקי

מבין כל ה„חדר"ים והרבי'יים שדרכם עברתי, יותר מכולם נחרת בזכרוני הרבי רוזובסקי, או כפי שכינוהו „דער אלטער ראזאווסקי", להבדיל מבנו ר' יואל רוזובסקי, שהיה ראש הקהל, וקלסתר פניו דומה להפליא לפני תיאודור הרצל.

למרות שלעתים היינו מרגישים את נחת זרועו ולשובבים בינינו היה גם מפליא מכותיו בצירוף כינויים „לאפעטניק", „שטאָט־גנב" וכו', חיבבתיו ועד היום נשארה דמותו בעיני כאישיות אבהית קורנת. הוא נטע בי את החיבה לספר הספרים, דמויות מהתנ"ך כאילו ריחפו ושוטטו בעולמי. אברהם ושרה, ירמיהו המתענה בחצר המטרה, רות ונעמי ושדות בועז בבית־לחם.

אולם לפעמים גם הרגשנו את צרות אפקו לגבי כל דבר שהיה בו משום חידוש או משב־רוח מרענן.

מורה לפולנית היתה לנו ושמה גרוברטובה, אשה צעירה, יפהפיה. עיניה רשפי־אש וכולה קסם נשי. כיתתנו היתה סמוכה לחדר המורים, ומדי עברה על פנינו, לרוב באמצע שיעור החומש — למראה הילוכה וזרועותיה החשופות, „דבוקים" היינו במבטנו אחריה כפרפרים מעולפים. משהו ענוג חושני חלף בנו, אבל הרבי רוזובסקי היה מפנה ראשו ממנה, יורק וקורא: ט־פ־ו! ואנו הילדים צופים משתאים והמומים.

ברל אלפרוביץ הי"ד

מבין חברי בניסביז' הטוב והנערץ עלי ביותר היה ברל אלפרוביץ' הי"ד, בנו של ר' מרדכי דוד. ביתם שכן לא הרחק מבית סבי. עוד זכורה לי התמונה הגדולה של מכבי האש של ניסביז', שהיתה תלויה בביתם. גויים ויהודים יושבים בצוותא וקסדות על ראשיהם. וברל חברי היה מצביע בשמץ גאווה על אביו, ר' מרדכי דוד היושב בתווך, על־יד קמוצקי הקוזק בעל השפם העבות.

ברל היה ילד תוסס, עירני ומבריק. נשמה של משורר שכנה בו ומפעם לפעם חיבר שירים באידיש, ואפילו עם לחן.

זוכרני ביום קיץ אחד מצאתיו בביתו רכון על מחברתו. „הקשב, צבי" — פנה אלי — אקרא לך את שירי החדש": „די גאנצע וועלט וועט ווערן פארשוומען"...

שירו תיאר חדוות החיים ונופי טבע נהדרים, ולאחר מכן חשכת סופות ואסונות, שמוחקים את כל היקום.

נחרדתי לפסימיות הקודרת, והוא ענה לי בעצבות: „היופי והחדווה שסביבנו סופם לחלוף, אסונות גדולים יפקדו אותנו והכל ימחק". ניבא ולא ידע מה ניבא. כעבור מספר שנים פרצה המלחמה והתחוללה השואה האיומה, שבה נספה גם הוא.

ר' חיים שיפריס

רבים מתושבי העיירה ניסביז' הכירו את סבי, ר' חיים דער נעסוויעזשער. אותי קראו לרוב „ר' חיים דעם נעסווישערס אן אייניקל", כלומר נכדו של ר' חיים מניסביז'. ואם יהודי פ'וני טרח ושאל; וכי מיהו ר' חיים מניסביז'? — ענו בשאלה: „וכי מי לא מכיר את ר' חיים מניסביז', זה שיש לו בן בפלסטינה, בעל־קריאה בבית־המדרש הישן וגר במיכלישוק על־יד „פעשע די בעקערקע"?

ר' חיים היה ידוע כלמדן ומשכיל למרות אדיקותו, חיבב את סופרי ההשכלה, ובספריתו יכולת למצוא בצד הש"ס וספרי צדיקים גם כתבי מנדלי ויל"ג.

לפעמים היה לוקחני בשבתות אחרי התפילה למסיבת שמחה. היו מתכנסים אצל אחד הגבאים, קוראים „לחיים" ולוגמים כוסיות יין שרף, ומקנחים עם רקיקים ועוגות דבש, וכטוב לבם ביין, היו משלבים ידיים איש על כתפי רעהו, נושאים עינים למרום ובהילוך איטי ובדבקות שרים:

„וואס מיר זיינען זיינען מיר
אבער יידן זיינען מיר
אי־אי־אי־אי !"

צבי קפלן — ירושלים

☆

הדיין ר׳ יצחק דווידובסקי

„ויעמוד מורנו הרב ר׳ יצחק בהרב ר׳ יונתן, שלישי !" — מכריז ר׳ משה־אהרון השמש שהוא גם ה„בעל־קורא" בקולו האדיר והחזק ופניו החוורים סומקים מיראה וכבוד גם יחד. כשמגיעה קריאתו של משה־אהרון לאזניו של הדיין הרב ר׳ יצחק היושב רכון על סידורו ליד ארון הקודש מימין, אין הלז נחפז לקריאתו של ה„בעל קורא", כמנהגם של יהודים, האצים לקיים מצוות העליה לתורה, אלא בניחותא מרים ראשו הגדול, בעל המצח הגבוה והזקן הארוך, מהסדור הישן והנושן עב הכרס, אשר דפיו הצ־היבו מרוב שנים, (סדור זה, מכיל פרט לכל התפילות של ימות־החול למיניהם והשבתות לסוגיהם, גם את פרשות השבוע וההפטרות) ונושא שתי עיניו אל ה„בימה" כשואל: „האלי מתכוונים ?" ואט־אט מתרומם ממקום מושבו, בכף ידו מתקן את ה„ירמולקה" שנשמטה לאחוריו ומחזיר את ה„שטנדר" למ־קומו. לאחר הכנות אלה, צועד הדיין מתון־מתון לעבר ה„בימה", כשעיני המתפללים מלוות ביראה את המרן דאתרא.

בעמדו על ה„בימה" עושה הוא מלאכתו בזריזות יתרה: בשתי ידיו מרים קצה הטלית מעל ראשו ומכסהו עד גבות עיניו העבו־תות. ביד ימין יעביר קצה טליתו על האותיות הקדושות ונושק לה בשפתיו העבות ויברך את הברכה הראשונה בקולו העמוק. ומשה אהרון יענה לעומתו :„אמן" ! אז יקרא ר׳ משה־אהרון בפרשת השבוע וקריאתו נאה ומוטעמת. בהדגישו כל טעם וטעם מטעמי־המקרא, כאומר: גדול אתה ממני בתורה שלמדת, ובכרסך המלאה ש"ס ופוסקים, אך להתמודד עם „בעל־קורא" כמוני, גם זכות תורתך לא תעמוד לך.

שעה שהיה ר׳ יצחק הדיין עומד על ה„בימה" היה לבי הולם כבפטישים. מקדמת ילדותי קניתי לי שביתה על ה„בימה" בעת קריאת התורה, משמאלו של משה־אהרון ה„בעל־קורא", והייתי מסייעו בעבודתו בהורדת תשמישי הקדושה ובהפשטת ה„שמלה" מעל התורה. לבו טוב אלי ואין מוראו נופל עלי, לא כן הדיין, שקפדן גדול היה כבית שמאי, ואין לבו פתוח לילדים שבבית הכנסת, ושבעתיים תגבר קפדנותו, למראה אחד הילדים המעז לעמוד על ה„בימה" ליד התורה, שהרי מקום זה נאה ויאה לאחד מזקני העדה ונכבדי הקהל ולא ל„ינוקא" זה המתימר בכבוד שאינו מגיע לו.

בקשה אחת בלבי לרבון־העולמים: שיברא לדיין לב טוב, מלא־אהבה לילדים, ויהפכו לוותרן כהלל הזקן בשעתו — ולא אנה אני בא ? הן עוד רגע קט ויפנה הוא אל משה־אהרון ויצווה עליו בגערה, לגרשני מן הבימה. אנה אוליך חרפתי ? ובחיק מי אכבוש ראשי בצר לי ? אולי שעה אלהים לתפילתי, הדיין לא גער בי ולגמרי התעלם מנוכחותי על הבימה ; פניו היו חמורי סבר ועיניו מאיימות. רק לימים למדתי, שאין תוכו כברו: שהיצוניותו מחמירה וחמורה אך ליבו טוב ורחום וברגעי ריתחה גוער אף בזקנים. ועד מהרה ישוב מחרון אפו. ראיתיו „משחק" עם נכדו יונתן ונכדתו שרה׳לה ; שמא תאמר: טוב ומיטיב ליוצאי חלציו ומחמיר עם שאינם נכדיו. לא כן, בשעת חסד זו לבו טוב לקרובים ולרחוקים כאחד. עתים נדמה לי כאילו שני דיינים מתרוצצים בקרבו: אחד מחמיר וקפדן, והאחר: רך וותרן.

בחג החנוכה הגעתי למצוות ובחג הפסח זכיתי לעלות זו הפעם הראשונה לדוכן עם הכוהנים הרבים, שנתברך בהם בית הכנסת דשוק, ולברך את כל הקהל ב„ברכה המשולשת" האמורה מפי אהרון ובניו. אותו יום יום־טוב היה לי, ואין קץ לשמחתי ואין גבול לגאוותי, שהרי לוויים גדולים וזקנים ישמשוני וישרתוני ויצקו מים על ידי, ולכבוד ולסגולה יחשב לאהר׳ל סידרמן כי אשאל אצלו טליתו ואתכסה בה בעת ברכת־כוהנים. ואף אזכה זו הפעם הראשונה בחיי לקבל „יישר־כוח" מפי גדולים וזקנים שלא זיכם האל להמנות על בניו של אהרון הכהן, עליו השלום.

לא אדע מה היה לי, מיד עם ראשית תפילת „ברכת הכו־הנים" חשתי כי זרועותי כבדות עלי, וכוח סמוי מושכן כלפי מטה. התפללתי ל„נותן ליעף כוח" כי יאמץ ידי ולא תבגודנה בי. אבל הפעם דווקא התמשכה התפילה יותר מכרגיל, וזאת בגלל החזן החדש, מהעיירה סורץ, שהתפלל בבית הכנסת דשוק והוסיף על הברכות גם ניגון וזמר, שלא היינו רגילים בהם. סוף־סוף שמעתי קריאתו של החזן „שלום" המסיימת את ברכת־הכו־הנים, קריאה זו פדתה אותי, ומיד משכתי מעל ראשי את הטלית ונעלתי מנעלי. משעזבתי את הכותל־המזרח הושטו אלי עשרות ידים לברכה ובפי כולם „ישר כוח" חם ולבבי. הודיתי לכולם ב„כו־חכם ישר" ובפי תפילה, כי יתן לי האלהים כוח לעמוד אף מחר על דוכן הכוהנים, בעבודתם הגדולה.

עודני קורן מהצלחתי ובעוד גאוותי גואה בקרבי, הגיע לאזני קולו העבה והעמוק של הדיין ר׳ יצחק. צמרמורת עברתני, בצעדים כושלים נגשתי לדיין, ולבי מבשר רעות. הוריד הדיין ר׳ יצחק את הפנסנע מעל חטמו הבשרני, נעץ בי שתי עינים בוחנות, ואמר בקול נמוך, לבל יישמעו הסובבים:

— האם אביך הכוהן לא למדך כיצד מחזיקים כפות הידים בברכת כוהנים ? הרמת ידיך מעל לראשך, והרי למדים אנו שיש להחזיקן צמודות מול הפנים, ידוע תדע, כי אין ברכה מת־קבלת וכפסולה תחשב, אם אינך נוהג כפי שלמדונו רז"ל".

בוש ונכלם עמדתי לפניו, נזוף למקום ונזוף לבריות, ובפי אין מענה לשון. נבוכותי, הייתי מוכן להודות ולבקש סליחה ממי שרב לסלוח, ומחילה ממורנו הרב ר׳ יצחק.

אך דא עקא, שאין דרכו של הלב כדרכה של לשון. וכבר אמר החכם מכל אדם „חיים ומוות ביד הלשון". היא אשר בגדה בי, אך הצילתני מן המבוכה אליה נקלעתי והעברתיה על הדיין בכבודו ובעצמו.

— וכיצד ידע כל זאת, רבי ? אמרתי בקול בוטח — הרי חז"ל למדונו, שאין להסתכל בכוהנים בברכם את העם, הרי השכינה שורה עליהם, וכל המסתכל בהם, הופך, רחמנא ליצלן, לסומא.

נסתתמו טענותיו של הדיין פניו הסמיקו הוריד ראשו כנזוף וחזר למקומו.

שמחה ועצב התערבו יחד: שמחתי על כי נצחתיו בלשוני ונעצבתי שכך עלה לו, הן צדק הדיין ; גבוה מדי החזקתי זרועות ידי, על כן כבדו עלי, דבריו נכנסו לליבי ולמדוני לקח.

הנאה גדולה נהניתי בימי ילדותי מן המלקות שהיה מלקה השמש משה־אהרון את המתפללים בבית־הכנסת דשוק בערב יום הכפורים. וביחוד נהניתי מהמלקות שהילקה את הדיין ר׳ יצחק. משה אהרון היה נוטל מגבת, ושוטח אותה על הרצפה לא רחוק מן ה„עמוד". הדיין היה כורע על ברכיו ונתמך בשני

מרפקיו וכשהיה השמש מלקה ברצועות עור את הדיין על גבו היה ר׳ יצחק מכה באגרופו על לבי „על חטא״.

עלוב ומביש הוא החזיון לראות את המרן דאורייתא רובץ על ארבע משפיל עצמו ומקבל דינו ומתייסר ביסורים, על „חטאים שחטא״ ביודעים ובלא יודעים. לבי לשמש משה אהרון המתנשם בכבדות בשעת מלאכתו זו ומנגב במטפחתו האדומה, שבידו השמאלית, את הזיעה היורדת ממצחו ומבצבצת מזויות חטמו.

טרם כילה להלקות את הדיין וכבר בתור עמד ר׳ חיים ליפ־שיץ, נמוך הקומה, בעל הזקן הלבן, ומוכן לקבל עונשו מידי השמש. ומאחוריו של ר׳ חיים עומדים יהודים יראי שמים ויראי חטא. רובצים על הרצפה זה אחר זה כשאגרופם מכה על לבם „על חטאים״ שלא חטאו ועל פשעים שלא פשעו, כדי שהרחמן ירחם עליהם ויכפר על כל עוונותיהם. אך בכל זאת מעטים הם היהו־דים המוכנים לקבל מלקות. רבון העולמים! האם תמו החוטאים בקרב ישראל? ולתפילת כל נדרי יגיעו טהורים וזכים כשלג נקיים מכל עוון וחטא?

השמש בפאתי מערב, ובית הכנסת דשוק כבר מלא אנשים ילדים וטף. יהודים חרדים ויראי שמים אומרים „תפילה זכה״ כשטליתותיהם על ראשיהם. גם בעזרת הנשים רב הדוחק וגדול החום, ממאות הנרות הדולקים ומפיקים חומם. על הנשים הזקנות המתפללות כל השנה נוספו הפעם נשים צעירות שמקומן לא נפקד בבית הכנסת.

אט־אט פוסע ה„חזן״, לבוש קיטל ועטוף טלית ל„עמוד״ ואתו שנים מנכבדי הקהל: הדיין הרב ר׳ יצחק ור׳ חיים ליפ־שיץ. ראשון יעלה הדיין, יוציא ספר תורה הלבוש „כתונת״ לבנה מארון הקודש. ואחריו יעלה ר׳ חיים, ממנו יראה וכן יעשה. יתייצב הדיין מימינו של החזן ור׳ חיים משמאלו וה־„שליח־צבור״ יפתח בתפילת „כל נדרי״. אותה שעה דומה שאין השניים מעלמא הדין, אלא צדיקי מרום שירדו לעמק הבכא להתפלל עם עבריינים, ולבקש מאלהים סליחה, מחילה וכפרה.

אמר החזן שלוש פעמים „כל נדרי״ וברך „שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה״. הספרים הוכנסו ל„היכל״ והרב ר׳ יצחק בהרב ר׳ יונתן עולה על „הבימה״ לשאת את ה„דרשה״ לכבוד היום הנורא והאיום.

לא אזכור עתה את דברי תוכחתו הגדולים, שהשמיע בקולו העמוק והאדיר, בלוותו אותם באגרופו המורם אל־על, אך לעולם לא אוכל לעקור מקרב לבי את התדהמה הגדולה שהמ־מתני, עת ראיתי בחזון רוחי את הירידה המושפלה והמשוועת של המרן דאתרא, שהיה לפני שעה קלה, כצדיק עליון בעיני, ועתה עמד על ה„בימה״ יהודי נוקם ומתנקם, גוער ומאיים, משפיל יריבים ומרומם תומכים, הככה ידבר בחיר העדה ביום כפור? אם מדי שנה בשנה חזר ושינה את דרשותיו שדרשן ואת נאומיו שהשמיעם בליל „כל נדרי״ מבלי לשנותם. על זאת סלח לו הקהל, אף כי לא מעטים מהמתפללים זלזלו בלקחו. אך את אשר דבר הפעם סלוח לא יכלה לו כמעט כל העדה.

ומעשה שהיה כך היה: נתבקש הרב דמתא אב״ד מורנו הרב הגאון ר׳ ירחמיאל בורגמן לישיבה של מעלה. ניצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקודש. קהילת הקודש עטפה אבל ויגון וספדה לרב ולהגאון וערכה לו לוויה, שכמוה לא ראוה זה עידנים. גדולי הרבנים ואדירי התורה הגיעו לקהלה האבלה בכדי ללוות את הרב דמתא לעולמו. למע־לה משלוש שעות הספידוהו ברחבת ה„שולהויף״ ביום קור וכפור, והאבלים עמדו על עומדם ושמעו את ההספדים, הוסיפו משבחם על דברי הרבנים, בכו עליו ומאנו להנחם.

לא יצאו שלושים ימי אבל להסתלקותו, וכל העיירה כמרקחה: מי יירש את כסא הרבנות המיותם? נתחלקה דק״ק ניסביז׳ לשניים, אלה אומרים: הרב ר׳ אייזיק רבינוביץ יישב על כסא הרבנות בניסביז׳, שהרי כבן משפחה יחשב האיש וכממשיך דרכו של הגאון שנפטר, ותהא גם הפרנסה מצוייה לאלמנתו של הרב בורגמן במכירת השמרים, ותזכה בדרך זו לסיוע גם בתו יחי־דתו שיינדל, שנטרפה דעתה עליה, רחמנא ליצלן, והיא סגורה ומסוגרה בביתה מאחורי מסגר ובריח וחלונות מוגפים, ואין צרי לשבר נפשה ופדות והצלה ממחלתה.

לעומתם טוענים אחרים: לא היו דברים מעולם. הרי יש לנו, ברוך השם, רב וגדול בישראל והוא בן עירנו, עצם מעצמ־נו ובשר מבשרנו, הריהו הדיין שגדולה זכותו ואף בזכות אביו הרב הגאון יונתן זצ״ל תעמוד לו ותגן עלינו. והשנית, הן ללעג ולקלס ישימונו היהודים שבסביבתנו שעיר כניסביז׳, הידועה בגדולי התורה, תושיב על כסא הרבנות איש מרחוק בא ועדיין צעיר הוא מלנחול כבוד בקהילה כקהלת ניסביז׳. ואם גיסו הוא של הרב בורגמן זצ״ל, מה בכך? וכי חסרות עיירות בתפוצות ישראל, שנכונות יהיו להכתירו כרבן?

לא הגיעו פרנסי הקהלה לידי פשרה. עמדו ראשי הקהל והכריזו על בחירות: יבחר רב שהקהל רוצה ביקרו. בבחירות נבחר הרב ר׳ אייזיק רבינוביץ, שכמעט זכה בתמיכת כל יהודי העיירה. אף מתפללי בית הכנסת דשוק, בו התפלל הדיין ונחשב להם למורה ופוסק תמכו בר׳ אייזיק רבינוביץ.

נתמלא הדיין רוגז על מתפללי בית־הכנסת דשוק וחמתו בערה בו. אם על מתפללי בתי־כנסת אחרים לא יכול היה לסמוך, הרי שהאמון שמבית הכנסת שלו יוושע. אך הישועה לא באה. הוא לא ציפה לתבוסה כה מכרעת, שהנחילוהו בני עיירתו. נגזר עליו להשאר דיין ולא רב דמתא ואב״ד, להוסיף ולהסתופף בצל כנפי אביו הרב הגאון יונתן ולא להגיע לגדולה בזכות עצמו.

את כל מרי־נפשו ואכזבתו על קהל ה׳ שפך על באי בית הכנסת דשוק בליל „כל נדרי״. ואף כי דברי תוכחתו מתובלים היו באמרי חז״ל, נדף מדרשתו ריח השקץ. המתפללים לא יכלו לשאת דרשתו והביעו מחאתם ברבים. אך מפאת קדושת היום הבליגו המתפללים וכבשו את זעמם בקרבם. וברדת ר׳ יצחק הדיין מן ה„בימה״ אפפה אותו דומיה עמוקה כי בוש הקהל ברבו ונכלם מדרשתו. לו קיבל הדיין את הכרעת הקהל היה הוא זוכה להערכת כולם, אך עלבונו העבירו על דעתו.

גם אחרי ה„דרשה״ בליל „כל נדרי״, לא שב אפו ממנו ועוד ידו נטויה. לאחר שישב הרב אייזיק רבינוביץ על כסא הרבנות, התחילו יהודים ויהודיות שוחרים פניו ומשכימים ומעריבים לפתחו בדינו. מה עשה? שלח אף הדיין אחת מנשי המקום אל הרב דמתא ונתן בידה תרנגולת שחוטה ומרוטה שלא „נמצאה״ בה מרה, לשאול שאלה: האם התרנגולת כשרה באין לה מרה?

נטל הרב התרנגולת מיד האשה, פתחה, הגישה מול פניו, הוציא לשונו ונתן לקיקה ואחריה רקיקה, ופסק: כשרה התרנ־גולת וראויה לאכילה. שבה האשה אל בית הדיין ר׳ יצחק והו־דיעה פסקו של הרב. מיד עמד הדיין והפיץ שמועה בעיר, שאין הרב יודע לפסוק שאלות; היתכן כי תרנגולת, שלא היתה לה מרה תחשב אצלו כשרה? שומו שמים! יהודים, שמתם עליכם גוי ועם־הארץ, הלזה יקרא רב בישראל?!

עמדו עושי דברו של הדיין, שהיו מעטים שנער יספרם, ועשו רעש גדול כ„אסתרא בלגינא קיש קיש קריא״. הלכו אל הרב ר׳ אייזיק ואמרו: היתכן!? תרנגולת ללא מרה וכשרה היא בעיניך? העביר הרב הצעיר את ידו על זקנו החום, סלסל בקצה שתי אצבעותיו את פיאותיו הקצרות והשיב בניחותא: מה הרעש יהודים? אם לשם שמים, אין הקדוש־ברוך־הוא מתרשם ממנו הרי הוא חוקר ובוחן כליות ולב, ואם לשם הבריות, הרי עומד אני על דעתי, היתה בתרנגולת ההיא מרה והוציאוה, והראיה לכך, לקקתי וירקתי, יען מר מאד היה המקום, על כן כשרה התרנגולת תכלית הכשרות.

משמעו היהודים דבריו של הרב, עמדו נדהמים מדרך־ארץ שנהג בהם, ומהלוכו השקט והנעים, ומתשובתו המזהירה ומידיעתו הבהירה. ויצאו מעל פניו חפויי ראש, כי נכלמו מפני רבם הצעיר, ולא עמד בהם הרוח לבקש סליחה, שלא יוודע חס וחלילה, ברבים, כי בערמה עשה הדיין את אשר עשה.

וכבר אמר מי שאמר: „אזנים לכותל" „יצא המרצע מן השק" ונתבשרה כל העיר כי בערמה עשה הדיין את המעשה בכדי להשפיל כבודו של הרב הצעיר, ולשכך חמת עצמו שבערה בו.

גם ליצני הדור לא טמנו ידם בצלחת וקבלו את השמועה כבדיחה מבדחת. עמדו ויצרו בדיחות מבדיחות שונות על חשבונו של הדיין ר' יצחק דווידובסקי והתרנגולת שלו, שקראו לה בשם חיבה „דעם דיינ'ס הינדעלע".

כפי הנראה, נתמעט כבודו של הדיין והיו משיחין בפרשה ברחוב ובחצרות בתי הכנסת ובתי המדרש. ואף לאצטבאות הגבוהות של בית המרחץ השמועה הגיעה, ויהודים שנהנו מן ההבל החם וממסאטי הלבנה, שוחחו להנאתם על הדיין וה„הינדעלע" שלו.

הדיין והתרנגולת אף שימשו נושא ומהתלה להצגה על קרשי הבמה.

נטע שלימוביץ יהודי סוחר בעל לשון שנונה ומושך בעט סופרים שנמנע עם מתפללי בית הכנסת דשוק, כתב בלשון מבדחת במשקל ובחרוז שיר וקרא אותו בפני הקהל ב„עתון חי" („לעבעדיקע צייטונג") שנערך לעתים מזומנות שנושאיו היו פוליטיים או מעניני דיומא של העיירה.

החרו החזיקו אחריו האנטיקלריקלים והעלו את הפרשה על קרשי הבימה בבית הראטוש.

הקהל, שמלא את האולם עד אפס מקום, התפקע מצחוק והתמוגג מנחת, לא נמצא אחד בהם שיוריד דמעה מרה על מעשה הנבלה שנעשה בעיירה. אף ממני, ילד קטן, לא נעלם, כי גדולים ונעלים מהם לחמו על דרכם, כבודם והשפעתם על תורת ישראל בדורות, וכל אשר עשו לא לכבודם עשו, כי אם להגדלת כבוד התורה והאדרתה. לא בית שמאי כבית הלל, ולא רבן גמליאל הנשיא כרבי יהושע בן חנניה. אלה עם אלה השלימו, לא כן תלמידי־החכמים: הרב דמתא והדיין, שלא הרבו שלום בעולם ונשארו אויבים זה לזה, ולא עשו שלום ביניהם, אף עת שהובלו לגיא ההריגה.

שמחת תורה בבית הכנסת דשוק

„ומפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו" — כך אומרים אנו בתפילת „שמונה עשרה" של מוסף בשלוש רגלים. אך משגלינו מארצנו נתבטלה גם שמחתנו, ואין אנו יכולים לקיים שמחה לשמה, כפי שכתוב בתורה „ושמחת בחגיך... והיית אך שמח". יען חגי ישראל ומועדיו פשטו צורה ולבשו צורה. איבדו את אופיים החקלאי והתכסו באיצטלא של התורה וערכיה. ורק בחג אחד חש אתה בשמחה ספונטאנית — שמחת תורה. בחג זה לא זכר העבר ישאך על כנפי הדמיון לשדות ולכרמים של יהודה וישראל, אף לא יעלה להראות ולהשתחוות בבית הבחירה ולהודות על האדמה הטובה אשר נתן לו אל שדי. ביום זה חש אתה בכל רמ"ח אבריך את התורה, חובק אותה ולוחץ בחזקה לגופך, סובב ב„הקפות" אתה סביב ה„בימה", ורוקד במעגל חסידי נלהב, כשזרוע אחת על שכם רעך ושניה תחבוק ספר תורה. תורה זו נשא רבן יוחנן בן זכאי מירושלים ליבנה, ומשם נפוצה בכל תפוצות ישראל. התורה החזיקה את העם בגלותו ושמרה עליו יותר משהעם שמרה. ואף כי כמיהה וגעגועים בה לארץ ישראל, אוניברסאלית היא ואינה קשורה למקום בו נולדה וחוברה.

על כן ישמחו יהודי ניסביז' בתורה „כי יקרה היא מכל סחורה" ומתפללי בית־הכנסת דשוק על אחת כמה וכמה.

אפילו המחמיר שבמחמירים והקפדן שבקפדנים, שכל השנה אתה מלא פחד מגערתו ויראה מכבודו, פורק עול החומרה ומשתכר מן הספה המרה.

כשעלו לתורה כל הגברים והנערים משלוש עשרה ומעלה, שקראוה בשני מקומות: על ה„בימה" על ידי משה־אהרון השמש וה„בעל־קורא", ועל השולחן שליד התנור על ידי ר' לייב גולדין. עלה יוסף וסילבסקי, בעל חנות הצבעים, עם „כל הנערים" וכסה אותם בטליתו. היתה לו „חזקה" מדי שנה בשנה בשמחת תורה, לקנות עליה זו, כשם שהיתה „חזקה" לאבי־מורי לקנות „אתה הוראית" ב„ליל שמחת תורה" פקעה סבלנותו של הקהל לחזור ולשמוע את הפרשה האחרונה שבתורה, ולבו יצא לטיפה המרה. בעוד על הבימה עומד „חתן התורה" ובטרם יקראו ל„חתן בראשית", וכבר נוטל ר. אהרן לנדא, גבאי בית הכנסת, בקבוק וודקה בידו האחת וגביעי הכסף בידו השניה כשאליו מתלווה לייבל קויפמן, בנו של ר' אבא קויפמן, הנושא בדחילו ורחימו, טס של נחושת ועליו פרוסות דקות של עוגת דבש שקורין „לעקאַך" וככה יעברו בין המתפללים שלוגמים מספר לגימות מן הגביעים ומקנחים בחתיכת „לעקאַך". אין המכבדים משתדלים להגדיש את הסאה, שכן עוד תפילת „מוסף" מצפה להם וספרי־התורה טרם הוכנסו ל„היכל". הן אין דרך היהודי כדרך הגוי, די ליהודי בשמחת תורה בלגימת יי"ש נוספת וכבר הוא בגילופין. עיניו מבריקות, פניו מסמיקים וראשו סחרחר עליו. עושה עצמו כגבר עברו יין, אף כי דעתו צלולה עליו.

אם מתפללי בית הכנסת כך, הדיין על אחת כמה וכמה. כשנגש ר' אהרון לנדא לדיין והבקבוק בידו, היה נוטל ממנו שתי כוסות יי"ש ושופכן ישר לגרונו, כדרך הגויים. וכשלייבל קויפמן אץ להגיש לו פרוסת עוגת־דבש, היה הדיין דוחה אותו בשתי ידיו, כאומר: שתי כוסות בלבד שתיתי וכבר אתה מכבדני ב„לעקאך" כאילו בקבוק מלא שתיתי?

על הדיין השפיעה הטפה המרה אך מעט אך לא כן על המתפללים. עתה התפילה לא היתה עוד תפילה, והכוהנים לא עלו לדוכן כי עברם היין ונפסלו לברכת הכוהנים. ליד ה„תיבה", עבר כמנהגו חניה מירסקי, שרגיל היה לשתות לא רק בשמחת התורה ובשמחות של אחיו היהודים, כי היי"ש היה לאח ולרע כדי לקיים את מה שנאמר „ויין ישמח לבב אנוש". קול ערב היה לו לחניה מירסקי, בעל חנות למוצרי ברזל בשוק. עם חוזרו לביתו לעת שחר מנשפים שערכו הפולנים והיהודים בצוותא למטרות צדקה, היה נותן קולו בשיר ושר שיריהם של הגויים "Pod Samowarem" בפולנית או "Купите бублечки" ברוסית.

עתה, נדמה, שאף לתפילת המוסף „התגנבו" צלילים של שירים לועזיים אלה. וכשמתפללים, שהטיפה המרה לא השתלטה עליהם, תובעים מהש"ץ לעזוב את ה„עמוד", מיד ניצבים לימינו תומכיו, שרובם צעירים וילדים ומוחים על העוול שמבקשים לגרום לחניה מירסקי.

אף הדיין נהנה מן המריבה. מסתכל הוא ממקום שבתו על יהודיו ואינו נוקף אצבע כדי להרגיע את הרוחות. יודע הוא ויודע כי עתה שובת המוח אצל רבים והיי"ש חומר בעורקיהם.

הרוחות מוסיפות להשתלהב והצעירים מגייסים לשיכנוע גם את ידיהם, אז תישמע הקשה כבדה על ה„מחזור" ואחריה קולו הרועם הגוזר גזירתו: שיהא חניה מירסקי ממשיך בתפילת „מוסף" ליד ה„עמוד", אבל למען השם, לא בניגון של גויים אלא על טהרת התפילה. והעיקר, פחות סלסולים הפעם כדי לסיים מהר יותר, שכן השעה מאוחרת והקהל חייב ללכת אל ה„לעקאַך און בראַנפן" שעורך הוא, הדיין, בביתו לכבוד התורה ושמחת מקיימיה.

הידעתם לשם איזו תכלית תלויות מגבות בבית הכנסת דשוק בשמחת תורה? אם טרם תדעו, התכבדו ובואו לבית הכנסת לתפילת „מוסף" ונכונים אתם „להתכבד" במגבת רטו־

בה ומפיחת בקדקודכם, כאשר נכון היום. מגבות אלו וסמרטוטים למיניהם, שהוצאו מאחורי התנור, משמשים את משה אהרון השמש, כל ימות השנה לניגוב הספסלים וה„שטנדרים". ולעתים גם כמצע לאורח הנוטה ללון בבית הכנסת, על ספסל שליד התנור. אך בשמחת תורה נועדו סמרטוטים ומטליות אלה להשלכה לעבר החזן העובר לפני התיבה. ואם המשליך יחטיא את המטרה תנחת המטלית על ראש אחד המתפללים, ולכן שומר „קדקודו" וכבודו ירחק מ„מערת פריצים" זו.

יריבם הגדול של „בעלי־תפילה" ו„שליחי־ציבור" בבית הכנסת דשוק, היה ר' נוח סלובסקי. יהודי בעל קומה בינונית, „בעל בעמר" ולו חנות גדולה למוצרי זכוכית וחשמל ברחוב וילנסקה.

רגיל היה ר' נוח להביע דעתו על חזנים למיניהם וללעוג כמעט לכולם ואף לידועי שם. ככל שביטל את נועם רינתם וערך תפילתם — כן הרבה להעריך ולהחשיב את עצמו כאחד החזנים הגדולים בדורו, שרק ה„אוברקנטור" גרשון סירוטה שבבית הכנסת הגדול בוורשה עולה עליו. בהיותו מעריצו של סירוטה, טיפח אף הוא זקן קטן ושווה לו צורה כזקנקנו של החזן המפורסם.

ר' נוח לא נמנה על המתפללים הקבועים בבית הכנסת דשוק. הוא היה מתפלל ב„קלויז" של החסידים, אף כי לא היה „חסיד".

ר' נוח וסלובסקי וחתנו בינשטוק בטיילם ברחוב וילנסקה להנאתם ביום השבת. ברקע — כיכר השוק. החנויות נעולות לכבוד שבת.

ר' נוח ווסעלובסקי און זיין איידעם בינשטאָק שפּאַצירן אויף דער ווילענסקי־גאַס אין אַ שבתדיקן שאָג.
לכבוד שבת זענען די קראָמען געשלאָסן.

מפאת קרבת חנותו וביתו לבית הכנסת דשוק, היה משכים להתפלל בו בימי חול ורק לעתים פקדהו בשבתות ובמועדים.

אהבה רבה אהב ר' נוח להתפלל ליד ה„עמוד" והירבה נדבות לבית הכנסת: נורות ונברשות, ובלבד לאפשר לו לעבור ליד ה„תיבה". ידע הקהל „חולשתו" וקבלה מתוך בדיחות־הדעת. לא כן הדיין ר' יצחק וגבאי בית־הכנסת, שראו ברכה ב„חזן" זה. ראשית, אין הוא עולה בדמים, כשאר „בעלי התפילה" והשנית, יוצאים אף נשכרים ממנו. אלא מאי, תפילתו אינה שובה את הלב, וזאת — בגלל סלסוליו הרבים והחזרות על המלים כדוגמת החזנים, ואין זו אשמתו, אם רוצה הוא להדמות לגרשון סירוטה ואפילו להדמות לזוטר מן החזנים אינו מצליח.

כך וכך מתנחמים הגבאים ומצביעים על הנברשות החדשות מתנת ר' נוח סלובסקי. אך לא כן טוענים מתנגדיו, „לא מדובשך ולא מעוקצך" אומרים הם. כדברי הפתגם היהודי: זיי מיר נישט קיין פעטער און מאַך מיר נישט קיין שיך".

בשמחת תורה, עת שמחו החסידים בקלויז בנוסח שלהם לא היתה שמחה זו לרוחו של ר' נוח, אז הופיע הוא בבית הכנסת דשוק ו„קונה" שם זכותו חינם אין כסף. קהל התפללים שרוחו היתה טובה עליו, רצה הפעם ב„יקרו". הן תפילתו עשויה לשמח לבב אנוש ומדוע ימנעו שמחה בשמחת־תורה? אז יחלו פניו מעריציו ומתנגדיו גם יחד וישטחו לפניו הפצרתם, כי ינעים תפילתו בקולו הנעים. וידברו בשבחו, שאכן אין גדול ממנו בחזנים, ואף גרשון סירוטה לא ישווה לו. שומע ר' נוח שבחו וכולו מדושן עונג, נפשו משתפכת על גדותיה ומודה בענווה, על שבחם שהעתירו עליו. אך בכדי לצאת ידי חובת הנימוס ב„חזקה" של חנן מירסקי, מסרב הוא תחילה ורק לאחר הפצרות רבות ייגש הוא ל„עמוד".

חניה מירסקי שנעלב אינו טומן ידיו בצלחת. אם נמנע ממנו להנעים בקולו למתפללים יפגין נוכחותו בדרך אחרת. ראשית מביא הוא את המגרפה הגדולה, בה גורף משה אהרון השמש את האפר בשני התנורים ומעמידה מימינו של ר' נוח בהכריזו בקול רם: „ר' נוח, הבאתי את הקמרטון ששכחת בביתך". אך ר' נוח מתעלם מדבריו של חניה ועושה עצמו כאינו מרגיש בעלבונו. משתהחיל ר' נוח בחזרת־הש"ץ והגיע ל„מגן אברהם", ננחית פתאום בגבו מטלית רטובה ומפויחת החותמת כתם שחור על טליתו הצחורה.

אך לא איש כנוח וסלובסקי יסוג מהמערכה. לא איש כמוהו יוותר על התפילה. יתפקע מירסקי וחסידיו — הוא מן ה„עמוד" לא יזוז. והוא עומד איתן ליד העמוד ומסלסל סלסוליו, חוזר פעמים אין ספור על המלים, ומתנשא על כנפי הדמיון כאילו סירוטא הגדול בכבודו ובעצמו שר מתוך גרונו. הוא קונה תפילתו בצער וביסורים, ואם יעמוד בהם, סוף כל יריביו — בושה וכלימה.

ר' נוח וסלובסקי עמד במיבחן: העלבונות שספג היו כאין וכאפס לעומת הצלחתו הבלתי מעורערת. כיוון שהחשיב עצמו לחזן גדול, נהג כדרך החזנים: כשגמר תפילת שמונה עשרה ב„קדיש" עם „יתקבל" פסע שלוש פסיעות אחורנית ושב למקומו, נטל מחזורו בידו ולא המשיך בתפילות שאומרים לאחר „שמונה עשרה" וכמלך בגדוד, רצה לפסוע לעבר מקומו. וטרם היה הסיפק בידו לכונן אשוריו וכבר הושטה אליו ידו של הדיין ר' יצחק כשפיו מלא תשבחות על תפילתו ומסיים ב„יישר־כוח".

פני ר' נוח קרנו מעונג. לולא בוש היה נושק לדיין מנשיקות פיו ומפציר בו לחזור ולחזור על דברי השבח. וכי מילתא זוטרתא היא, לקבל שבחים מפיו של מרן דאתרא?

שמעו המתפללים שבח הדיין, אף הם עשו כן ולא אמרו די, אלא הוסיפו שבח ותהלה, ופארו והללו את קולו וכוח סבלנותו, ועשו כולם חבורה גדולה סביבו, סגרוהו בעיגול ופשטו ידיהם ללחוץ כפו. והוא קבלם באהבה והחזיר להם לחיצת־יד, וברכם „בכוחכם יישר" ואף ליריביו לא נטר איבה, והתרצה לפניהם ושמח בהם, שהרימוהו בנעלבים ולא בין המעליבים בין המתפייסים ולא במתנקמים. ליטף ראשם של הזאטוטים וצבטם רכות בלחייהם, ונשק על מצחן של הילדות, שעמדו לצד אבותיהן, כשעיניהן נשואות אל פניו של ר' נוח „המלאים זיו והמפיקים נוגה".

ובהגיע ר' נוח לפתח היציאה, נשמעו קריאות התלהבות מעזרת הנשים: בראוו! פאניע וסלובסקי, בראוו! בשמעו קריאות התפעלות מפי הנשים, כמעט ואבדו עשתונותיו. נשא עיניו אל־על, וחיוך רחב השתפך על פניו העגולים. הצמיד ר' נוח כפות רגליו זו לזו כ„אופיצר" זקן, נעים הליכות, וקד קידה עמוקה לפניהן.

משראו הנשים, את גינוני הג'נטלמן של ר' נוח, קיבלוהו בתשואות ובמחיאות כפים. נתבלבלו עליו, ר' נח, החושים ואבד, כל שליטה על עצמו. הסיר מגבעתו השחורה והצמידה בידו הימנית אל לבו, ואת כף ידו השמאלית הצמיד לפיו ושלח נשיקות „פורחות" לעבר הנשים המתמוגגות מנחת ומצחוק גם יחד.

מי יודע כמה זמן היה אורך מחזה נדיר זה, לולא העירו

המתפללים כי עומד הוא גלוי ראש בבית הכנסת, ולא להבדיל, על בימת תיאטרון. פני נוח חוורו כסיד, ורק כעבור דקות אחדות מהר לכסות ראשו. שעה קלה עברה עד שיכול היה לפצות פיו ולמלמל תוך אנחות שיש בהן צער והערכה כאחת: „אי אי! נשים, נשים! וי וי! מה רב כוחכן!... גלוי ראש עמדתי במקום קדוש... וואי מיר! אַזוי ווי אַ גוי!" משהתאושש הוסיף: „צאו וראו מה גדול כוחן של אלו — כולן „דלילות", אף שמשון הגבור לא עמד בפניהן והן שהביאו עליו כליה...

ברוב עם חוגג, וצוהל צועד נוח סלובסקי בראש המתפללים לעבר ביתו של הדיין, שגר בחצר הקרובה לחצר בית הכנסת. ה„דיינת" וציפקה בתה עמדו ליד הפתח להקביל את פני הקהל, שבא לטעום ולהתענג מטוב שולחנה של ה„דיינת" ולשמוח בחג התורה. משלגמו מלוא הכוס וקינחו בחתיכת דג כבוש ופרוסת חלה מתוקה, התחילה ה„דיינת", כשצפקה בתה מסייעת לה, מגישות למסובים מטעמים ממטעמי מטבחה: דגים ממולאים, כבד קצוץ, קורקבנים מטוגנים, והרבה מאפה מתיקה, עשויים ואפויים על טהרת השמן. הן מגישות והקהל אוכל, הן מוסיפות והקהל מחסל.

כטוב לב הדיין ביין, ביקש מר' נוח וסלובסקי לפצות פיו בניגון. מיד משפתח ר' נוח בניגון „שישו ושמחו בשמחת תורה", הצטרפו אליו כל המסובים והדיין לווה את השרים בקולו העבה והעמוק, כשהוא משעין ראשו הגדול על כף ידו הימנית ומתופף באגרופו השמאלי נקישות קצובות בשולחן.

נפקד מקומו של חניה מירסקי בסעודה אצל הדיין, ואף אל שולחנו של ר' חיים ליפשיץ לא היסב. איני יודע אם הרגיש הקהל בהיעדרו מפאת השכרות והזלילה, אך לא כן אנכי, שילד קטן הייתי ויי"ש לא שתיתי ומשולחנה של ה„דיינת" לא זללתי. צער רב הצטערתי כי קולו הנעים של חניה איננו בוקע מעל קולותיהם של השרים. ההרגיש הקהל כי חסר כנור ראשון בתזמורת? שמחו מתפללי בית הכנסת בבתיהם של השניים, השיקו כוסות ושתו ל„חיים", ונפרדו בברכה „לשנה הבאה בירושלים!"

גרשון גפן (פאיאנס)

דמויות

מתוך ספרו „גם שם זרחה השמש". ספרי גדיש תל־אביב, תש"ך — 1960, עמ' 233.

אברהם מאחטיי וכתריאל גרינבלט

הטרקלין בביתנו, שימש שלושים שנה „חדר", בו הרביץ אבא תורה לתלמידיו, לימדם גמרא, תנ"ך, שפת עבר וספרותה. נשכר לחוג „פועלי־ציון", ונהפך לבית־ספר אידי, מקום בו ניתנו שיעורי־ערב בלתי־ליגליים לפועלים.

בימים ההם נתגלה שוב בעירנו החבר אברהם, הוא אברהם מאַחטיי.

מדרש־פליאה היה מאַחטיי במקומנו כל ימיו. בן־עירנו זה, יליד הפרבר „קאזימיר". היה נעלם מן העיירה לירחים ולשנים. מופיע פתאומית. חוזר ונעלם ונופל שוב כמרקיע, בלתי־צפוי ונפלא.

באותם הימים, ימי ה„קונספירציה" והחשאיות ברוסיה, היה צעיף של סודיות רבה עוטה את חברי המחתרת. סודיות זו היתה מגרה את הדמיון ומלהיבה אותו. מרגש היה באוויר, שמשהו מתרחש, מתכונן שם במרחקים הנעלמים. הדים ובני

הדים מאותם מעשים סמויים מן העין, הגיעו גם לעיירות הנידחות.

מה ביקש אז הלב להציץ אל לפנים מן הקלעים! מה נכסף לגלות את הלוט, מעל אותן ההכנות למלחמת־הדרור. למגר כסאו של המושל העריץ — הצאַר הצורר, הנעשות אי־שם על־ידי גיבורי־רוח וכבירי־עלילה.

וציר פלאי מאותם „המרחקים הנעלמים" היה אברהם מאַחטיי בעיני צעירי העיירה. במבטי תימהון, הערצה וחרדה, היו מלווים את פסיעותיו, כשנתגלה לפתע פתאום ביניהם במגבעתו האפורה רחבת־השוליים, שהאהילה על פניו השחרחורים ועיניו השחורות, הלוהטות־נוגות.

היכן היה עד עתה? הבפנים רוסיה? הבחוץ־לארץ? האם באיזו עיירה בתחום המושב? ואולי היה גולה בסיביר — וברח משם?

איש לא ידע מאַיין בא ולאן ילך. כשישאהו הרוח, או כשיקבל צו או אות מחביריו הטמירים כמוהו. על כן עשתה תמיד הופעתו של מאַחטיי בעיירה רושם רב. בייחוד בחוגי הפועלים. ידעו, שעם בואו יתרחש משהו בעיירה, שיסעיר רוחות מעבידים ועובדים; כי יארע דבר־מה שחותמו יהיה ניכר ימים רבים, ויהי לשיחה גם אחרי אשר ישוב החבר אברהם וייעלם כדרך שנתגלה.

מלבד עיסוקו בסידור שביתות ומלחמתו להטבת מצב המנוצלים, היה עיקר פעולותיו בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם הראשונה, ייסוד שיעורי־ערב לפועלים. מטרת השיעורים היתה הרבצת ידיעות אלמנטריות בקרב המוני העם בשפת־העם, לימוד הלשון האידית והפצת ספרותה ברבים.

מחובבי אידיש הנלהבים היה מאַחטיי. הדיבור באידיש היה לו לאידיאל קדוש ונשגב. לו נלחם והקריב מיטב כוחותיו. קנאי היה לדבר זה, ועליו היה מוכן להיות גם ללעג בפי רבים.

באותו חורף, תרע"ד, כשהופיע בעיירתנו, נוסדו שיעורי־הערב לפועלים. ובביתנו נאספו מדי ערב כשלושים חברים, ששמעו לקחו של מאַחטיי.

*

בערבים הראשונים הייתי כולי תמיהה ותהייה. עצם התמורה שחלה בין כותלי בית־אבא הרעישה את לבי. בחלל הבית, בו נשמעו שנים־על־שנים הוויות של אביי ורבא, החזיונות הנשגבים של הנביאים, פסוקים מפירוש רש"י ושירי־הקודש של משוררי האומה, נישאה עתה תורה חדשה ונשמעו זמירות חדשות.

את מקום התנ"ך תפש עתה ספר־הלימוד של אברהם רייזין: „אידישע כרעסטאָמאַטיע". בסיפורים ובשירים, שנאספו בספר על־ידי משורר־העם החביב, הגו הבחורים והבחורות. השוליות בסדנות והמשמשים בבתי־המסחר, ברטט־לב ובשמחת־נפש.

הפליאה והתהייה שעברוני בראשונה, פינו מקום בלבי לענין הרב שצץ בי לשיעורים האלה, שהתנהלו על־ידי אברהם מאַחטיי, המורה־החבר, הנערץ על תלמידיו. בניב־שפתיים כה נעים, משבר את האוזן ומסביר את הדברים. היה מאַחטיי מטעים לפני תלמידיו את השירים „אַ געזינד זאַלבע אַכט" ו„הוליעט, הוליעט בייזע ווינטן" של רייזין, ומשובב נפשם בסיפורי מנדלי, שלום עליכם ופרץ.

קרובים היו השירים והסיפורים שכונסו ב„אידישע כרעסטאָמאַטיע" ללבות הפועלים־המתלמדים. מחייהם היו. מנפשם ומלבבם חוצבו הדברים.

על הדלות האוכלת ומכלה, על הרוחות והסופות המסתערות בעולם האפל, סיפרו, וזה היה כה מוחש ומובן.

בשעת הלימוד היו הווילונות מורדים והתריסים מוגפים — תריס בפני השוטרים, שליחיהם הרעים ועושי־דברם של כוחות־הרשע המושלים עוד בעולם. ואף משמרות של חברים הועמדו

מדי־פעם בחצר וברחוב. מחשש עין־רעה של מרגל ומוסר. כי החושך מכסה עוד ארץ והרוחות הרעות מתהוללות עוד...

כי על כן צילצלו בפנים החדר קולות הפועלים ברגש רב בשירם :

„אָ וואָס קלניגט איר, קירכן גלאָקן ?
הערט שוין אויף ! גענוג געשראָקן
האָבן אייערע ווילדע טענער
אונדזער אָרעמע וועלט"...

צעיר תלמידיו של אברהם מאַחטיי, מבין הפועלים שבאו ערב, ערב לשיעורים, היה כתריאל בן איצ'ה עושה־התנורים. בן ארבע־עשרה היה אז כתריאל. שוליה של נגר היה. רחב כתפיים ומוצק. שפתו התחתונה משורבבה מעט ותלויה ברפיון. על שפתו העליונה השחירה כבר ציצת־שפם.

מאביו בא לו מבנה גוו הגרמי, וקולו הבטנוני, הצרוד במקצת. מאמו ירש את עיניו השחורות, הבוערות. את שערו השחור, המתולתל, ואת בת־צחוקו שנהרה תמיד על שפתו העליונה. ואחותו הבכירה, התופרת נכת־הרגליים, היא שנתנה בלבו את החפץ ללמוד לדעת, שלא להיות בור, חלילה.

כתריאל ה„קטן". היה כרוך אחרי מאַחטיי מתוך הערצה שאין לה גבול, שואף צלו וצל־צלו, ומייחל אל מוצא פיו ושפתיו כייחל אלי מלקוש. וזה, שאף הוא, כתריאל, נולד וגודל באותו פרבר „קאזימיר", שגידל מורה ולוחם נאמן כחבר אברהם, הטיל אף שמץ של התיימרות בלבבו.

כתריאל הקטן היה מקדים לבוא לביתנו. מסדר הכול בחדר־הלימוד. מניח על השולחן הארוך בן־הגפיים, את הספרים והמח־ברות, שהכול יהיה מוכן ומתוקן לשיעורים. הוא היה גם האחרון לצאת, כי היה נשאר בחדר, מפנה, מנקה ומסלק כל דבר למקומו.

כדי לזכות את המוני העיירה, ולעשות פירסום לשפה האי־דית ולהפיץ ידיעתה ברבים, נעשה כתריאל על־פי הוראתו של מאַחטיי למפיץ עיתונים אידיים.

באחד הימים נתגלה כתריאל ברחובות ניסוויז' כשהוא נושא חבילת העיתונים „דער פריינד", „היינט" ו„מאָמענט" בתיק של קרטון משונץ ברצועת־עור ומוכרם לקונים מתוך רוח־חגיגות מרוממה.

זו היתה חדשה שנפלה בעיירתנו. אמם היה גם קודם בניסוויז' סוכן־עיתונים בשם מאַחובר. יהודי חולה־קצרת, שהיתה לו זיקה להשכלה. אבל אליו היו באים הלקוחות הבודדים ומקב־לים עיתוניהם בחשאי.

וכתריאל עשה פומבי לעיתונות האידית בעירנו.

בסוף ימות החורף נעלם מאַחטיי, כדרכו, מן העיירה. שי־עורי־הערב נפסקו. אולם התורה שהנחיל החבר אברהם לפועלים השאירה רושם רב בלבותם והידהדה בנפשם שנים רבות.

והד ימי שהותו מאַחטיי בניסוויז' בחורף ההוא נישא בעיי־רה ימים רבים־רבים.

כתריאל, צעיר תלמידיו הנאמן, נשאו ברחובות העיר, במכרו את עתוניו בקול ובפירסום, מתוך רגש־הכרה שממלא הוא תעודה נעלה שהטיל עליו מורו הנערץ.

שלמה דמשק

מתוך ספרו „גם שם זרחה השמש".
ספרי גדיש, תל־אביב, תש"ך—1960. עמ' 233.

ר' קלמן

כשעולה בזכרוני דמותו של ר' קלמן הזקן, מיד צצה ועולה עמה קופת־הפחים האפורה עם הידית הגדולה. עם הפתק הרחב שהצהיב מרוב שנים, שהיה מודבק במרכזה ורשום עליו בכתב סופרים : לחם עניים.

שישים שנה ויותר היה ר' קלמן הזקן, שנקרא גם קלמן שיינא חיה'ס וקלמן „אריכא", חוזר בכל יום שני וחמישי על בתי ישראל שבעירנו ומאסף נדבת כל אחד לשם הספקת לחם לעניים. לא עצרוהו הגשמים הסוחפים בימות הסתיו, כשהיה לבוש אדרת „דראַפּ" מצבע ירקרק־כהה, ונעול מגפיים גבוהים שדיש־דש בהם ברפש הצמיג ; לא סגרו בעדו הסופות בימות־החורף הזועמים, עת היה מכורבל בפרוות עור החתולים שלו ולרגליו אנפילאות קשות וכבידות ; לא מנעוהו החום הלוהט בימי תמוז, כשגופו הקיפח היה מזיע אף מתחת לבגד ה„אלפגה" הקל. צווארון כותנתו הרחב, הפתוח, מלבין מתחת לזקנו דק, ופוז־מקאותיו הלבנות מבהירות מסנדליו השחורים, שהם מפעמים בעקביהם כשר' קלמן נחפז בהילוכו.

בכל יום שני וחמישי הופיע ר' קלמן וקופתו בפתח הבית, קיבל במאור עיניו הגדולות, החומות־בהירות, ובשחוק קל שעל שפמו השב את תרומת האגורות שזרקו בני הבית לתוך הקופה, אף הם בסבר פנים יפות.

דומה : ר' קלמן וקופתו עלו יחד במחשבת הבורא. כרוכים באו לעולם. וקשורים נשארו לעד בתודעתם ובזכרונם של כל בני עירנו.

בימי ילדותי כבר הגיע ר' קלמן אריכא, שהיה „מוסד" בפני עצמו, קרוב ל„גבורות". אך „ליחו לא נס ועינו לא קהתה".

את סחר התבואה, שממנו התפרנס כל ימיו, מסר זה כבר לידי בנו ליפא, והוא עצמו היה נתון כולו לענייני צדקה, שטיפל בהם בערנות ובזריזות של צעיר־לימים.

מקום מושבו של ר' קלמן בבית־המדרש הישן, היה בקרן־זווית דרומית־מערבית, סמוך לתנור. שולחן קטן, מרובע, עמד שם. וממעל לו היה תלוי ארון ספרים.

שולחן קטן זה, „לשכתו" של ר' קלמן היה. עליו התנהלו ענייני הצדקה שבהם עסק. אל שולחנו זה היו משכימים ומע־ריבים האביונים שבעיר. ור' קלמן היה פותח קופתו ומספק להם לצרכי מזונם.

לפני חג הפסח היה ר' קלמן טרוד ביותר. אז היה עוזר „הלבלר" בא לעזרתו. „הלשכה" היתה פתוחה רוב היום, ור' קלמן עם עוד אחד מנכבדי הזקנים היה מחלק „מעות חטים" לנצרכים.

בשני הימים האחרונים שלפני החג היו עניים נכנסים ועניים יוצאים, ועוזר „הלבלר" היה רושם על פתקאות, לפי הוראותיו של ר' קלמן שידע מצבו של כל אחד ומספר בני־ביתו, רשימות כאלו : „לוג יין בשביל פלוני בן פלוני" ; „שלושה לוגי יין בשביל אלמוני בן פלמוני". עם פתקים אלה שבידיהם היו העניים הולכים אל מרתפו של משה הירש גינזבורג והוא מוזג להם יין לארבע כוסות. בחול המועד של פסח היה משה הירש מביא פתקאות אלו לר' קלמן ומקבל ממון כנגדן.

*

על־יד השולחן הקטן — „הלשכה", עמד שולחן ארוך, ומשני צדדיו ספסלים ארוכים, פשוטי כלי־עץ. אל השולחן הארוך הזה, שנקרא „שולחנו של ר' קלמן", היו באים ללמוד תורה יום יום, בבוקר אחרי תפילת שחרית, ובערב, בין מנחה למעריב, הפשו־טים שבין המתפללים בבית־המדרש הישן. ביניהם בעלי־מלאכה : סנדלרים, חייטים, בנאים וגודרים. אלה היו יהודים תמימים, יראי ה', שהיו צמיאים לדברו. ר' קלמן היה מלמד אותם בימות החול פרשה של חומש עם פירוש רש"י ; פרק „משניות" ו„עין יעקב". בשבתות לימדם „מדרש רבה". ולפני כל חג היה עובר אתם על דיני המועד ב„חיי אדם".

בכל דרכיו : גם בעבודת ה', בפרנסת עניים, בלמדו עם תלמידיו מבני ההמון, וגם כשהיה עובר לפני התיבה בתפילת „מוספים" של ראש השנה או „כל נדרי" בליל צום כיפור, — היה ר' קלמן מתנהג בתכלית הפשטות. לא ידע שמץ של התגנ־

דרות, התיימרות או סילסול כל־שהוא. איזו פשטות ראשונית, עממית, היתה שפוכה על כל מעשיו.

*

ר׳ קלמן היה משכים ומתפלל עם מנין ה„ותיקין".

בשמחת תורה אחר התפילה היו רוב מתפללי ותיקין הולכים לביתו של ר׳ קלמן ל„קידוש ולברכה".

גם אבי, שהיה בעל־קריאה בבית־המדרש הישן, היה נוהג להתפלל בהשכמה. ובשמחת־תורה הייתי הולך עם אבא לביתו של ר׳ קלמן.

שעת „הקידוש" גרמה לי קורת־רוח רבה וכבהרת־אורה היא מבהיקה בזכרוני.

לא הרי „הקידוש" כהרי שמחת־החג. מה טוב ומה נעים היה שבת אחים־יהודים, ולשיר יחד ניגוני־קודש ושירי־עם!

בביתו של ר׳ קלמן שמעתי לראשונה את ההושענא „אום אני חומה" מושרה, כשהיא מתובלת תבלין אידי:

„אַבער אַ מעלה, ווידער אַ מעלה:
אום אני חומה.
„אַבער אַ מעלה, ווידער אַ מעלה:
ברה כחמה.
כאַטש, כאַטש, כאַטש:
גולה וסורה.
פאַרט, פאַרט, פאַרט, פאַרט:
דמתה לתמר".

עוד שיר עממי, אשר חציו בלשון הארץ וחציו יהודית, למדתי בביתו של ר׳ קלמן בשעת „קידוש" אחת של שמחת־תורה:

„אַך טי יצר הרע,
דו טויגסט אויף אַ כפרה:
ניע טאַרגויעש, ניע קופויעש,
טאַלקא לידיי סקויייעש *".

ושמואל יוסיה ספיבק, הסנדלר, היה נזכר בניגוניו של החזן מאיר לידר, והיה מזמר קטעים מ„קדושתו" ומתפילות „זכרונות" של מוסף לראש השנה.

ר׳ קלמן הזקן היה שבע נעימות. עיניו החומות־בהירות היו מליאות נהרה. חיוך של הנאה היה מרחף על שפמו והולך ומתפשט אל צידי לחייו החלקות, שפיאות־שיבה ארוכות מכסות עליהן, וגולש אל תוך זקנו הלבן, הדק.

אחר חצות היום בשמחת תורה, בעת אשר רבים מבעלי־הבתים שבעיר היו מסובים עוד אל שולחנותיהם ונהנים מסעודת החג, והחסידים המתפללים ב„שטיבל הקוידינובי", היו סובבים על בתי אנשי־שלומם ומוציאים את הפשטידה מן התנור, — והנה נכנס ר׳ קלמן אריכא לבית, מברך בקול רם חוגג: „מי שברך... בעבור שנדב חצי פוד לחם ל׳לחם עניים׳."

מבקשים את ר׳ קלמן לשבת. רוצים לכבדו בקידוש. אך הוא מסרב ויוצא מייד. היום קצר, והבתים שעליו לחזור עוד עליהם רבים־רבים.

גם בשעת חדוָה לא היה ר׳ קלמן שוכח את העניים, המצ־פים לשולחנו, והיה מעלה את זכרונם על ראש השמחה, בחג התורה.

פרלה הגבאית

פרלה (פערעלע) הגבאית האם הטובה של דלת־העם בעיי־רתנו ניסוויז׳ היתה דקה וגוצה. אף לעת שיבתה לא נס ליחה והיתה כולה אומרת: זריזות ושקידה. עיניה האפורות־כחולות נגהו באור־ילדות מתוך מסגרת פניה הצנומים המקומטים.

מעולם לא לבשה פרלה מכלולים. סודר עבה של צמר על הבורנס (בגד חם) שלה בחורף ומטפחת אריג דקה על שיכמה בימות הקיץ.

פרלה הגבאית לא ידעה מנוחה מהי. תמיד ראוה אצה־רצה, טרודה במעשי צדקה. מלבד זאת היתה גם עקרת הבית ומושכת בעול הפרנסה. חנות של מכולת קטנה היתה לה. היא התמחתה בייחוד בטיגון פירות ובמעשי ריבה. למרקחת של פרלה הגבאית יצא שם בעיירה ובסביבה. פרלה היתה המספקת כל מיני צנצנות מליאות מרקחת וריבה של פירות, מזנים וגוונים שונים, גם לטירת הנסיך ראדזיביל, מזה, בעיקר, נמצא לחמה ולחם ביתה.

*

פרלה הגבאית — כל מצווה קטנה וגדולה שבאה לידה, לא החמיצה אותה.

תמיד היתה משוטטת בסימטאות הדלות וטורחת מתוך מסירות־נפש לספק צרכי העניים והחלכאים.

פרלה היתה גובה מנדיבי־לב למעשי צדקה. ולעולם לא ידע התומך מי הוא הנתמך על־ידיו ופני הנעזר לא הלבינו בהיפגשו עם עוזרו. „מתן בסתר" נחשב אצל פרלה לאחד העיקרים. הכול נעשה על־ידיה בהשכל ודעת ומתוך ראייה ללב הנצרך.

בקור ובחום, בימות גשמים ובימי שלג, היו רואים את פרלה נחפזת בשליחות של מצווה.

פרלה טרחה להכניס חולים אביונים לבית־החולים — הוא ה„הקדש" שבעיר, והמציאה להם סמי־מרפא.

פרלה היתה גומלת חסד עם יולדות עניות וסיפקה להן מזון מבריא: בשר עוף־דק ומרק תרנגולת.

פרלה דאגה לאלמנות וליתומיהן ושמה לב לצרכי מזונו־תיהם של הילדים. ההולכים לתלמוד־תורה, ולתלבשתם הדלה. רבות טיפלה גם בהכנסת כלות עניות לחופה.

פרלה גמלה חסד לבנות דלת־העם לא רק בחייהן, כי גם במותן. היא־היא שהקריאה לפניהן את הווידוי בשעת גסיסתן ושתה ידה על עיניהן כשנעצמו לנצח. היא אף ליוותה אותן לבית־עולמן והיא־היא שהשכיבה אותן בקבר.

*

אדוקה מאוד היתה פרלה, ותוכה־כברה. נקייה היתה משמץ של צביעות ולא נשאה פנים לאיש.

סיפרו עליה על פרלה הגבאית:

כשהתחילו רוחות חדשות מנשבות בעולם, ואף נשי עירנו החלו ללבוש קצרים, פגשה פרלה באחת מבנותיו של בעל־בית נכבד בעיר וראתה ששרווליה קצרים ביותר. אמרה לה: „בתי, ודאי קר לך בהתהלכך חשופת־זרועות. נא, הגידי לאמך בשובך הביתה, שאם לא היה לה די ארג לתפור לשמלתך שרוולים ארו־כים, תבוא אל פרלה הגבאית, והיא תתן לה".

אותה אם לא הקפידה על פרלה בשל הערה זו, לא נעלבה ולא דנה אותה לכף חובה. היא הבינה ל„רמז דק" זה ותיקנה את ה„מעוות".

הכול הכירו את בור לבבה, את צדקתה ותומתה של פרלה,

חיבבו וכיבדו אותה ככבד אם יקרה.

נורא ומזעזע היה סופה של פרלה הגבאית.

ביום השחיטה של יהודי ניסוויז׳ בט׳ חשון, תש"ב, הוזעקו בשמונה בבוקר אל כיכר השוק כל יהודי העיר מקטן ועד גדול, זקן, טף ונשים. הרוצחים הנאצים העבירו אותם תחת מגלביהם

---

* הו אתה יצר־הרע!
ראוי הנך ל„כפרה"!
אינך קונה, אינך סוחר,
רק אנשים אתה עוכר.

— מי למות ומי לחיים. באותה מהומה נרמסו ונפחו נפשם ר' אבא טננבוים החסיד, ור' אברהם־יצחק מאלר. „גם הסבתא, שאהבנוה אהבה רבה, פרלה הגבאית (משביצקי). שהגיעה לזקנה מופלגה של מאה ושמונה שנים, ועד יומה האחרון דאגה לטובת העניים, נרמסה על־ידי ההמון".

זו פרלה, אֵם הדלים והחלכאים בניסוויז', וזה סופה!...

הדיין ר' שלמה לוין

שני לשארנו שמעון המלמד, שהיה מושכני לבית־הכנסת של החייטים, היה ה„רבי" של „פועלי־צדק", הדיין ר' שלמה לוין, שנמנה על המגידים המפורסמים במקומותינו*.

כשנתמנה ר' שלמה לוין לדיין בעירנו היה כבן שלושים וחמש. קומתו למטה מבינונית. פניו הדלים מוכתרים זקן חום־כהה, לא־גדול. עיניו החומות, קצרות־הראות היו ממושקפות. בזוויות פיו היה מתגלה לעתים קרובות ארשת של שחקה מרה. בגדיו ומגפיו, גבוהי העקבים, היו תמיד נקיים למשעי.

בשל ר' שלמה הדיין־המגיד נהיה בית־הכנסת של „פועלי־צדק" שבעירנו לתלפיות. בשבתות ובימות החג היו נוהרים אליו מכל קצות העיר. לא רק בעלי־המלאכה היו באים לשם, כי אם גם רבים שתורתם אומנותם נמשכו לשמוע דרשותיו של המגיד.

ר' שלמה הדיין היה דרשן רבא, גדול־מלל, מגיד נלהב ומוכיח בחסד עליון. כוחו היה רב לו להצמיד לדרשתו את ארונם ולבם של קהל השומעים במשך שלוש שעות רצופות ויותר. אף ניגונו המיוחד, ניגון ערב־עגום, שהיה מנעים בו דרשותיו ברגעי השראה והתלהבות, עמד לו לפעול על לבותיהם ורגשותיהם של המקשיבים. ר' שלמה ידע גם לבדח דעתם של המאזינים במשל ובמעשיה נאה, כשם שידע לפעול על כוח המדמה שלהם בציוריו מחיי האבות של האומה, גדוליה ומאוריה, שעליהם לשמש מופת לעם. בציוריו אלה, שהיו מבוססים על זה שמסופר במדרשים ובילקוט, נתגלה גם הדמיון היוצר של הדיין־המגיד.

קהל המקשיבים היה בידו כחומר: ברצותו מרומם רוחם בשבח כנסת ישראל ומעלותיה, וברצותו היה מביאם למרר בבכי, כשהיה מצליף בשוט לשונו את העבריינים על חטאים שבין אדם למקום ועל חטאים שבין אדם לחבירו.

דרשותיו של הדיין ר' שלמה משכוני בימי ילדותי כבחבלי קסם. בשל דרשות אלה התגברתי על רטט נפשי והבלגתי על החרדה שתקפתני בהימצאי עם ליבוש במחיצה אחת.

בזכרוני נחרתה בייחוד אחת מדרשותיו, שדרש במוצאי שבת, בליל הסליחות הראשון.

בית־הכנסת של „פועלי־צדק" היה מלא מפה לפה. גם בעזרת־הנשים היתה הצפיפות רבה. הלך־נפש של ה„ימים הנוראים" הורגש באוויר בית־התפילה.

הדרשה, שהיתה מכוונה לעורר את הקהל לתשובה לפני בוא יום הדין, אמנם הרעישה את נפש השומעים.

לשיאה הגיעה הדרשה במשל ונמשל מרעידי־לב וחודרי־כליות.

בניגונו הנוגה־ערב החל ר' שלמה לטוות את המשל:

„משל לאב מת שהוא מוטל על הקרקע מכוסה מפה שחורה, שציציות ופיפין של כסף נתונים בשוליה. ובנו, התינוק, יושב לו על הארץ לרגלי הבר־מינן. אין הבן חש ואין הוא מבין כי אביו לוקח מעליו, והוא משחק לו ומשתעשע בפיפי־הכסף של המפה. והנה נכנסת אמו שנתאלמנה ורואה את בנה במעשהו, והרי היא פורצת בזעקת־שבר: בני, בני! הלוא אביך הוא זה מוטל פה מת לפניך. נשארת יתום עלוב, באין לך תומך ודואג, מורה ומדריך. ואתה יושב לך ומשתעשע בציציות הכסף!!"

והגביר המגיד קולו הפולח לבבות:

הנמשל, רבותי הוא:

הנה אנו עומדים בפרוס הימים הנוראים. ימות הדין מתקרבים ובאים. „בראש השנה ייכתבון וביום צום כיפור ייחתמון: מי יחיה ומי ימות, מי בקיצו ומי לא בקיצו". מי מאתנו יודע גזר־דינו? מי יודע כמה מהורינו ואלה החביבים עלינו יישארו בחיים עד סוף השנה הבאה? הן אפשר שעל כמה מהם הולכת ונפרשת כבר המפה השחורה. ואנחנו? — מה אנחנו עושים בימים חמורים אלה, בימים שלפני יום הדין?! הרי אנו דומים לאותו תינוק יתום שאינו מרגיש, ויושבים ומשתעשעים בפיפין של כסף, מבלים ימינו ולילותינו בהבלי העולם הזה. רודפים אחר הבצע והעושק, ואין מאתנו מתעורר לתשובה ולמעשים טובים. שהם תריס בפני הפורענות. הבה נקבל עלינו לחזור בתשובה שלימה! ניטיב דרכינו ומעללינו. נפיל תחינה ונבקש רחמים על הורינו שלא יילקחו מעלינו ועל עוללינו וטפינו שלא ימותו, חלילה, על פני הוריהם".

לשמע המשל והנמשל, רבתה ההתרגשות בבית־הכנסת. קהל השומעים ירד בבכי. כל עיין דמעה. בעזרת הנשים עלו תאנייה ואנייה.

כששמעתי מפי המגיד את המשל במפה השחורה, נמשכו עיני מעצמן אל ליבוש, השמש של חברא־קדישא, הנושא אתו תמיד את מפת־המתים, המחרידתני.

ליבוש עמד כפוף ליד המעקה של הבימה ועיניו זלגו דמעות.

אותה שעה נכבש בלבי הרבה מהפחד שפחדתי מפניו. מעיני נתעלם ליבוש זעום־העפעפיים, קובר התינוקות, שהילדים נבהלים מפניו. ראיתי בו אדם מישראל, החרד מאימת יום־הדין המתקרב.

שומרי הגחלת

משקבעו האברכים יואל רוזובסקי וברוך שמושקוביץ את ישיבתם בניסוויז' והתוודעו אל הצעירים הציוניים שבעיירה, התקרבו אל בנימין אייזנבוד ונתקשרו עמו בקשרי נפש. קווי־רוח דומים והתואם במשאת־הנפש, הם שקירבו את השלושה אחד אל אחד. שלשתם היו ציונים פרוגרסיביים, דימוקראטים מעצם טבעם, מסוג אותם הציונים שמהם נבנתה סיעת וייצמן בשעתה. הרוח הדימוקראטית והשאיפה להתקדמות נוסדו בהם גם בימי העמידה. עם זאת חוננו שלשתם בעממיות ברוכה. והעיקר: שלשתם כרכו ציונות ותרבות עברית כאחד. מכאן — דאגתם וחרדתם לחינוך העברי בעירנו והטיפול הרב שטיפלו בענין חשוב זה.

בשל מעלות אלה ידעו להשפיע מרוחם ולהתקרב כעבור שנים אל דור „צעירי ציון" — דור הממשיכים והמחדשים — שקם בניסוויז', כמו בערים אחרות, עם ההתעוררות שבאה לתנועה הציונית לאחר מתן הצהרת בלפור.

אף כי שלושה אלה: ד"ר בנימין אייזנבוד, ר' יואל רוזובסקי ור' ברוך שמושקוביץ שאפו לגדולות, לא בזו גם לקטנות. על־כן נשארו על משמרת התנועה גם בימי השפל, שבאו לאחר מותו של הרצל, ובשנים שתכפו אחרי דיכוי המהפכה משנת 1905.

שנים קשות באו אז גם לתנועה הציונית בשל האיסור החמור מטעם הממשלה הרוסית להתאגד ולהתאסף. שר השוטרים לא הבחין בין מעשה למעשה. כל מפעל בחבורה עורר חשד.

האכזבה, שנתכנסה בלבבות, לאחר דיכוי המהפכה, הרחיקה רבים מן הצעירים שבעירנו מהאגודות הסוציאליסטיות היהודיות, — מה„בונד", מה„ס. ס." ומ„פועלי ציון", ופגעה גם בכמה צעירים ציוניים. נמצאו כאלה שעזבו את התנועה, התמסרו להשכלה כללית ונעשו למתבוללים במשך הזמן. היו בין בני עירנו גם

* הרב שלמה לוין, מחבר הדרוש „הדר הכרמל" בשני חלקים.

כאלה שפרקו עול, נתמכרו לחיי העולם הזה ונתרוקנו מכל תוכן יהודי־אנושי.

שלושת הנאמנים בתנועה הציונית שבעירנו, — בנימין אייזנבוד, יואל רוזובסקי וברוך שמושקוביץ, ידעו להתגבר על שפלות הידים, לעורר ולחזק את הנחשלים ובחירוף נפש המשיכו בעבודתם — עבודה שנעשתה בשנים ההן בחשאי.

שלישיה ברוכה זו נשארה לשנים רבות הכתובת בעיירתנו ניסוויז׳ לכל מפעל ציוני ועברי. אליהם פנו המורשים בכרוזיהם ובמכתביהם. הם־הם שטיפלו במכירת שקלים לקונגרסים, בהכנסת הקופה הלבנה־כחולה של קרן־הקיימת לבתי ישראל שבעיר ובהעמדת הקערות לשם קה״ק בבתי־הכנסיות בערב יום הכפרים. מטיף לאומי כי בא לעירנו, היו הם הראשונים לקרבו ולהדריכו והשתדלו מיד שתינתן לו רשות להטיף גם בבית־הכנסת הקר, שהיה בית־הכנסת העירוני הגדול וחלק רב מהוצאתו כוסה מקופת העיריה.

כשבא סוכן של עיתון עברי, או סוכן מהוצאת ספרים עברית, כגון „אחיאסף״ ו„תושיה״, הביא עמו את הכתבות של השלושה. אליהם פנה, והם היו לו לפה ולמליץ בין העברים שבניסוויז׳. השלושה עסקו גם בעריכת נשפים לטובת התנועה הציונית בעירנו.

שלישיה ברוכה זו היא ששמרה על הגחלת בתנועה הציונית־העברית בניסוויז׳, שלא תכבה בימי השפל. הם גם זכו ללבות אותה לשלהבת משבאו שוב ימי הגיאות — ימי המעשים הגדולים.

גולת הכותרת במפעליהם של בנימין אייזנבוד, יואל רוזובסקי וברוך שמושקוביץ לשם החינוך העברי והפצת ידיעת השפה העברית בעירנו, היתה ייסוד בית־הספר העברי על שם ד״ר יחיאל טשלנוב, שנודע אחר־כך בשם: בית־ספר „תרבות״. רבות פעלו ועשו עובדים נאמנים אלה לשם קיומו, שיגשוגו והרחבתו. הם הוסיפו לטפל בו גם בזמן שקמו לו גואלים, עובדים מסורים מבין העברים והציונים הצעירים, שהשלושה קירבום לעבודה קדושה זו.

בין צעירים אלה התבלטו בזמן הראשון משה שטיינהויז, שעלה לארץ כחלוץ בשנת 1920, ובייחוד בנימין יבלבסקי (יואלי), שעמד כחמש־עשרה שנה בראש ההנהלה של סניף „צעירי־ציון״ בעירנו, עד שעלה בשנת 1934 לארץ ישראל והשתקע בירושלים. הוא עובד כספרן ב„בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי״.

מנהלו הראשון של בית־הספר העברי על שמו של ד״ר טשלנוב היה מר משה מלניק ז״ל. מלניק היה מורה רב־כשרון והצטיין גם כמארגן רב־כוח. הוא היה מסור לבית־הספר בכל נימי נפשו.

בשנות 1919—1920, שבהן הוריתי גם אני בבית־הספר העברי הזה, קיבלו בו חינוכם העברי והכללי כמאה תלמידים מבני כל השכבות שבניסוויז׳.

בית־הספר העברי, שעל־ידו התקיימה גם ספריה עברית, שימש מרכז לכל מפעל עברי וציוני שבעיר. מסביב לבית־הספר התרכזו טובי בני הנעורים, שהשפה והספרות העברית היו יקרות להם והחלוציות בארץ ישראל היתה משאת נפשם.

ואמנם זכו השלושה, שומרי הגחלת בעירנו לראות בראשית שנת תרפ״א (1920) את הקבוצה הראשונה של חלוצים מבני ניסוויז׳ ובנותיה, כשהיא עולה לארץ אבות להספח על אלפי החלוצים מחיי השממה של אדמת המולדת. השלושה נפרדו בדמעות־גיל מעל קבוצת חלוצים ראשונה זו ושלחום בברכה מחצר בית־הספר העברי *.

רבות עוד הוטל על השלושה לפעול בין אחיהם בשנים האחרונות לפני בוא ימי השואה, כשעל גבם של יהודי עירנו הרשו המושלים הפולנים, שניסוויז׳ נכנסה בתחום ממשלתם ועמדה על הספר.

תפקיד רב־אחריות וקשה מאוד מילא בשנים ההן השני מן השלישיה הברוכה, ר׳ יואל רוזובסקי.

על ר׳ יואל, העסקן החרוץ, בעל המידות התרומיות, שהיה תמיד מוכן לשאת בעול, הוטלה המשרה של ראש הקהילה בניסוויז׳. עם זה נמנה גם עם חברי הנהלת העיר (העיירה).

לא שררה ביקש יואל רוזובסקי — כי אם שירות. לשרת את אחיו, לעבוד לטובתם היתה מטרתו בקבלו עליו כהונת ראש הקהילה, ותפקיד זה מילא בכל נפשו ומאודו עד כי הקרבה עצמית.

המושלים הפולנים חידשו תכופות את גזירותיהם על היהודים. עול המסים היה כבד מנשוא. תחתיו כרעו היהודים, בני המעמד הבינוני, ורבים גם נפלו. רבים־רבים נשאו אז עת עיניהם לעלות ארצה ישראל, או להגר לארצות־הברית או לארצות אחרות.

יואל רוזובסקי כראש הקהילה עמד בפרץ. הוא הושיט לנופלים יד אח נאמנה. רבות פעל ועשה לטובת הנענים והנדכאים לחלצם מן המיצר. הוא עזרם ותמכם בחומר וברוח והציל מאבדון מאות אחים יהודים מבני עירנו וגם מחוצה לה.

רוח החלוציות, שעברה אל התפוצות מארץ ישראל ההולכת ונבנית, נגעה בטובי צעירי ניסוויז׳. כמה מבני הנעורים היו מאורגנים בסניפי „גורדוניה״ ו„השומר הצעיר״. המכתבים שהיו מקבלים חברי „גורדוניה״ מאחד מחלוצי ניסוויז׳ הראשונים *, מבוני דגניה ב׳ — משה שטיינהויז („בן־ארצי״), עודדו אותם והיזקו את רוחם. בכליון עינים ציפו ליום בו יעלו ארצה ויימנו על החלוצים. ואמנם רבים מהם זכו לעלות לארץ ישראל ונספחו על בניה־בוניה.

באותן השנים זכה גם אחד מן השלישיה — ברוך שמושקוביץ, להגשים את חלום חייו. בשנת 1935, שנים מספר לפני בוא השואה, עלה יחד עם בני משפחתו לארץ ישראל.

זכה ברוך שמושקוביץ לראות גם בתקומת מדינת ישראל ולחיות בה שש שנים כאזרח רענן. זכו גם בניו להימנות על בוני הארץ ולוחמי מלחמת שחרורה.

*

הראשון בשלישיה הברוכה, ד״ר בנימין אייזנבוד, אשר במשך ארבעים שנה עמד על משמרת הציונות בעירנו, ואשר בביתו נשמר גם הארכיון של התנועה הציונית בניסוויז׳, התכונן אף הוא לעלות ארצה. אך קדמו ימי השואה לבוא, ובנימין אייזנבוד — שכל חייו היו קודש לציון ולעברית — נספה הוא ורעיתו העדינה ושארית משפחתו עם אלפי יהודי ניסוויז׳ הקדושים והטהורים, באותו יום חושך, יום השחיטה, ט׳ בחשון, תש״ב.

ברם, זכות עבודתו הקדושה ומסירות נפשו של בנימין אייזנבוד עמדה לו, שיישאר ניר לביתו בארץ משאת נפשו.

*

עינויים נוראים ויסורים לא יתוארו היו מנת גורלו של השני בשלישיה, של ר׳ יואל רוזובסקי, בימי חייו האחרונים.

---

* על קבוצת החלוצים הראשונה מבני ניסוויז׳ נמנו גם המורה שיפריס וגם ליפא ברבדה, החולם הצנוע (הוא לוי בן־אמיתי, המשורר, מדגניה ב׳). שניהם ילידי לכוביץ. ל. ברבדה ביקר במשך שנים אחדות בגימנסיה בניסוויז׳ והיה חבר לקבוצת „צעירי ציון״ שבעירנו.

רוח החיה בקבוצת חלוצים זו היה משה שטיינהויז („בן־ארצי״).

לאחר כריתת החוזה המביש בין סטלין והיטלר, כשחצו ביניהם את מדינת פולין, עבר כל החבל של רוסיה הלבנה, שבו נמצאה גם ניסוויז׳, תחת שלטון רוסיה המועצתית.

על ר׳ יואל רוזובסקי, עדין־הנפש ויקר־הרוח, שעמד בראש הקהילה היהודית בעירנו, טפלו המושלים הקומונאים אשמות כבדות, בעיקר בשל מסירותו לציונות ולעברית, והגלו אותו לארץ גזירה. שם עינוהו עינויי מוות עד שהוציא נשמתו הטהורה, מבלי שידע איש מבני עירנו מקום קבורתו *

כנהוג בסדום הקומונאית, נענשה גם רעיתו הנאמנה של ר׳ יואל רוזובסקי בחטאת בעלה, וגם בנו בנימין נשא את עוון האב.

שניהם, האם והבן, הוגלו לסיביריה. שם עונו ורעבו ללחם משך שבע שנים.

כשנשתחררו — כיוונו פניהם לארץ ישראל. אחרי נדודים רבי תלאה וסבל הגיעו רעיתו של ר׳ יואל רוזובסקי ז״ל, פריידל, — זו אשת החיל, שאך הודות למסירותה הרבה היה בעלה הדגול יכול להקדיש את כל כוחו וזמנו לעבודה הציבורית הקדושה — ובנה בנימין, כשהם חולים ותשושים, למקלט האחרון — לארץ אבות. בארץ נמצאו מכבר בתה, בעלה ושלושת ילדיהם.

הבן, בנימין, ירש מאביו הנעלה את האהבה לעברית, את טוב מזגו ועדינות נפשו, והנהו צנוע וטהר־לב.

בנימין ואמו השתקעו בכפר ויתקין.

הנה כי כן נשאר ניר גם לבית ר׳ יואל רוזובסקי במדינת ישראל.

עם ברוך שמושקוביץ, שזכה לעלות לארץ ישראל וישב בתל־אביב (נפטר בה׳ בניסן, תשי״ג), עמדתי בחליפת מכתבים. גם בישראל שמר על הקשרים עם אחיו, בני עירנו. הוא היה בארץ ישראל מהיותר פעילים ב„ועד יוצאי ניסוויז׳ ”, שהרבה לעשות לטובת אחינו הפליטים, שניצלו מתוך ההפיכה. מרוסיה, מפולין, מערבות סיביריה, מהיערות, ממחנות־הפליטים עלו בני ניסוויז׳ בדרכים־לא־דרכים והגיעו במספר לא קטן לארץ ישראל.

באיגרתו מיום 16.5.50, שבו סיפר לי על פעולות „ועד יוצאי ניסוויז׳ ”, העלה ברוך שמושקוביץ את זכר חברו לעבודה הציונית והעברית וידידו הנאמן, ר׳ יואל רוזובסקי, בדברים אלה:

...„קרוב לשלושים שנה היה לנו ראש הקהילה וסגן ראש העיר יואל רוזובסקי ז״ל. אפשר שהיה היחידי בכל ארץ פולניה, שעשה למען בני קהילתו ולמען מאות אנשים, לא מבני עירנו, אך טוב וחסד. כל כולו היה קודש לזולת. הרבה הרבה אנשים הציל מסבל וחייהם ממוות, ולא מעט מאלה הניצולים נמצאים באמריקה, הוא הובא לקרבן על עבודת הקודש הזאת ולא נודע אפילו מקום מותו וקבורתו.

היודעים בני עירנו את ערך הפנינה שנמצאה ביניהם עשרות בשנים?!”...

ואביא פה עוד שלושה קטעים מאיגרותיו של ברוך שמושקוביץ, שבהם מתגלה לפנינו האיש היקר, העברי והציוני הנלהב אף כבעל נפש פיוטית. מהם גם נראה כמה ידע להעריך את האושר אשר באהו בעלותו לארץ ישראל, ואת ההתרוננות אשר עברתו כאזרח נאמן במדינת ישראל העצמאית.

באותה איגרת מיום 16.5.50 כתב אלי:

„מחיי הפרטיים מה אספר לך? מה ערך יש להם לעומת האושר הכי גדול שנפל בחלקי, שזכיתי לחיות עם בני משפחתי בארץ ישראל ולזכות לראות בהתחלת גאולתנו, שאנו מחכים לה זה אלפי שנה”.

* כל המסופר פה על מה שעלה ליואל רוזובסקי ולבני משפחתו, מסרו לי במכתביהם ידידי, ר׳ ברוך שמושקוביץ ז״ל, וייבדל לחיים טובים, ר׳ משה לכוביצקי.

ובאיגרתו מכ״ה תמוז, תש״י, כתב אלי:

...„מה שאני קם בבוקר ואני נמצא במדינה יהודית שלי, שכל החיים מתנהגים לפי רצוננו אנו ולפי טעמנו המיוחד, מהעתון והרדיו, ברחוב ובאוטובוס, ענינים חשובים ודברים פעוטים, יומיומיים, בכל שאני פונה שלנו הוא ואין לזר חלק בו, דבר זה בלבד, חושבני, דיו לספק חומר לא רק לשיחה במכתב אלא לספר עליו ימים על ימים. אבל לא כן האנשים! תראה אותם ותדבר אתם תדמה בלבך — האנשים האלה כבר אבות אבותיהם ישבו בארץ ישראל, במדינתם, ולא ידעו שעבוד מה זה ואינם מרגישים מה הם חירות ושחרור. אינם מבינים ואינם חשים את גורל המהפכה שהתחוללה בחייהם ובחיי כל בני ישראל לנגד עינינו...”

ר מרדכי־דוד אלפרוביץ ז״ל

מרדכי־דוד היה חבר פעיל גם בחברת „פועלי־צדק”, שבראשה עמד רופא השיניים, בומשטיין. חברה זו, שהתקיימה שנים רבות היתה מאורגנת אירגון למופת, פעלה הרבה לטובת חבריה, בעלי־המלאכה.

אמנם, ראשי המדברים באגודה זו היו „דגי השיבוטה”, החייטים המפורסמים בעירנו, תופרי בגדי נשים ובגדי גברים, שהעסיקו פועלים ופועלות רבים במתפירות שלהם. אולם, מרדכי־

ר׳ מרדכי דוד אלפרוביץ׳

דוד בזכות כשרונותיו הטובים, בזכות „ראש הברזל” שלו, נעשה מן העסקנים החרוצים והמסורים ביותר בחברת „פועלי צדק”. בקי היה בחוקת האגודה לסעיפיה ובהערות לסעיפים, והיה מנתח בהגיונו כל שאלה קשה.

והנה עלתה על הפרק בעיית פתיחת חנות משותפת לחברי „פועלי צדק”.

קודם כל עמד מרדכי־דוד על כל ענין ה„קואופרטיב”, כראוי לבעל־הגיון כמותו. במוחו השנון ניתח סוגיה זו ליסודותיה.

אחר כך התחיל מסביר ומבאר את כל הענין לפרטיו ולפרטי פרטיו לחברים בזמן האסיפות, ברחובות ובחנויות. מכל מקום שנפגש אתם, היה משנן פרק במשנת ה„קואופרטיב” לחבריו שמוחם הרופס לא תפש ענין מרכב זה.

וכשעברה חברת „פועלי צדק” מהלכה למעשה, והחנות המשותפת נפתחה, היה מרדכי־דוד שקוע בראשו ורובו ב„חנות”. היה מבלה שם יום־יום שעות רבות, נוטל חלק בראש בשיחות על דבר החנות שנפתחה ובסידורה.

בימים ההם נפתח בעירנו גם „בית־קריאה”.

בקומה השניה, בביתה של באשע הגבאית, נמצא חדר

הקריאה המרווח. שם נתקבלו העיתונים האידיים, העברים והרוסיים. נמצאו גם שבועונים, ירחונים וספרי קריאה רבים.

מלבד זה היו מבקרי „בית הקריאה" מבלים שעה בנעימים בחדר השעשועים, במשחק הדומינו והשחמט אגב שתית כוס תה של וויסוצקי, שהעלה הבל נעים.

מרדכי־דוד, שהיה איש רעים להתרועע וחובב חברותא, נעשה מבקר קבוע בבית־הקריאה. פעמים אחדות בשבוע עם בוא הערב, היה פושט בגדי־העבודה ,מתלבש שבתית באמצע ימות החול והולך ל„בית־הקריאה".

לאחר שעיין בעיתון „דער פריינד", שהיה חביב עליו מאוד והיה מקוראיו הוותיקים, והציץ גם בעיתון רוסי, היה יוצא את חדר הקריאה וקובע ישיבה בחדר הסמוך, על־יד שולחן השחמט, שרק בעלי המוחין מבין המבקרים היו נזקקין למשחק זה.

כשבוע ימים התבונן מרדכי־דוד למשחק „חריף" זה, איון וחיקר. הסתכל בעיין בוחנת לכל ה„מהלכים" וה„מסעות", עד שעמד על עיקרי יסודותיה של תורת משחק השחמט. אחרי כן התחיל משתתף במשחק. לא עברו ימים מרובים ומרדכי־דוד נעשה לאחד מראשי המשחקים ו„פלפלא חריפתא". שקשה היה להכריעו ולהביאו לידי „מט".

בימות גנוסיה ובשאר יומי דפגרא, ולפעמים אף ביום הראשון לשבוע, היתה חברת הכבאים עורכת חזרות ונסיונות־כיבוי. בימים האלה היה מרדכי־דוד מורה היתר לעצמו להיפנות מעבודה.

היום הגדול, חג־החגים של הכבאים, חל בראשון במאי. ההכנות לחג זה היו רבות. כמה וכמה חזרות ונסיונות, תהלוכות ומעשי התעמלות, היו נערכים לשם חג זה. ימים אלה היו ימי עניין וטרדה יתירה למרדכי־דוד. בערב החג היה מסתפר וגוזז שער זקנו סמוך לעור סנטרו.

בוקר השכם היה מרדכי־דוד מתלבש במדי הכבאים המגוהצים, נועל מגפיו המצוחצחים, חובש לראשו את קובע הנחושת הממורק, תוקע בחגורתו את קרדומו, לוקח בידו את החצוצרה ושם פעמיו למחסן הכבאים הגדול, שנמצא בפרבר „קאזימיר".

יום זה היה יומו של מרדכי־דוד. החגיגה היתה נהדרה. תהלוכה בסך היתה נערכת ברחובות הראשיים של העיר ולפעמים אף בשדרות האילנות ליד ארמונו של הנסיך ראדזיביל. תזמורת הכבאים היתה מנגנת והמון עם רב היה נמשך לראות בתהלוכה.

ונסיון כיבוי, רב־תכונה היה נערך בשוקה של העיר, על יד המשאבות והסולמות עם הווים והקרדמות, הכול היה עומד הכן, ומרדכי־דוד היה מראה אז את כוחו בזריקת המים. את קנה הנחושת הממורק, היה מהפך בידיו, מגלגלו, מגביהו ומכוונו למטרה מתוך מחשבה והגיון. מרדכי־דוד היה מפליא את עיני הרואים בהשכילו לזרוק את המים מעל לדגל המגדל שבראש הגג, שבו היה קבוע הפעמון הגדול, פעמון הכבאים. זה היה בגובה של יותר מארבע קומות. רבים היו מוחאים כף. וראש הקצינים, הנשיא של חברת הכבאים, יעקוב אבינוביצקי, המנצח על כל טכס החגיגה, היה מטפח על כתפו של מרדכי־דוד דרך חיבה והערצה וקורא: „מולודיץ, גוספודין אַלפירוביטש!" (איש חיל אתה, מר אלפירוביטש).

בין הכבאים הוותיקים היה מרדכי־דוד אלפירוביטש. מן הראשונים שנרשמו בחברה זו. קצין ממדרגה שנייה היה מרדכי־דוד. היה דומה לו בזה רק הגוי, חובב הטיפה המרה, קאַמוצקי עושה־התנורים, בעל השפם הארוך והזקן המגולח, שהיה בא שנה שנה, בליל „כל נדרי", אל בית־המדרש הישן, עומד לא רחוק מן העמוד ומקשיב מתוך חרדת־קודש לתפילת החזן.

מרדכי־דוד וקאַמוצקי ממונים היו על קנה הנחושת שהיה מבורג לקצה שפופרת הגומי הארוכה, המחוברת למשאבת המים. הם, הם, הכבאים, שלידיהם האמונות נמסר עיקר הכיבוי בשעת שריפה. לא היו כמוהם מיטיבים ומהירים לזרוק את המים.

מרדכי דוד, האומן המומחה, היה מוסיף תבלין לעבודתו ולמעשהו על ידי שיחה נאה או שירה שהיתה מלהיבה את דמיוני ומעבירתני לפעמים לעולמות אחרים רחוקים ונפלאים.

מרדכי דוד סיפר לי על החזן מאיר לידר, ששימש בחזנות בעירנו לפני שנים וששמעתי עליו לא אחת מפי אבא ומפי אחרים.

רבים מן המשוררים ששרו אצלו היו מבני דלת העם ובעלי מלאכה.

בשעת החזרות בלילות, היו מתאספים אוהבי נגינה, ביחוד מבין בעלי המלאכה, מסביב לביתו, נתלים בחלונות ובזיזי העמודים ומקשיבים מתוך התלהבות והתפעלות. רבים למדו את הפזמונות עם התרגומים והיו שרים אותם בשעת עבודתם. כן נתגלגלה גם קינה זו לתוך פיו של מרדכי־דוד והיה שר אותה ברגש רב.

ויש, שמרדכי־דוד היה מתחיל לשיר איזה פזמונות מהמחזה „מכירת יוסף", על פי רוב אותו פזמון שהמלים „טרוף טורף יוסף" הולכות ונשנות בו. הייתי אז כולי קשב והאזנה.

יום אחד סיפר לי על הצגת המחזה „מכירת יוסף" בבית הוועד הציוני, ועל המשחקים שהשתתפו בו. הוא, מרדכי־דוד, מילא תפקידו של ראובן, בנו בכורו של יעקב אבינו. אגודת „בני־ציון" טיפלה בהצגת המחזה, ומרדכי־דוד, שהיה חבר מסור באגודה היה מראשי המתעסקים.

ומרדכי־דוד תופש בידי ומכניסני לחדר הגדול, הסמוך אל כותל המזרח ומראה לי על התמונה של חברי „בני ציון" התלויה שם. כן, הנה עומד לו בשורה השניה, מרדכי־דוד בעצמו, בזקנו הגזוז המעוגל, בגילוי־ראש, כרוב הצעירים שבתמונה. מלובש הוא שבתית. ובקצות צווארון כותנתו נתונה אותה העניבה הקטנה, שחורה, שהיה רוכסה תמיד לצווארונו בימות החגים ובשאר יומי דפגרא.

*

מאז הייתי נכנס לעתים קרובות ל„אולם" להסתכל בתמונה. אבל לא רק בתמונה בלבד. מתבונן הייתי ומזין עיני זמן רב במדי הכבאים שהיו תלויים שם על הכותל המערבי ליד הפתח.

בייחוד הרביתי להסתכל בקובע הנחושת הממורק. בקרדום המלוטש ובחצוצרה שהיו תלויים בעניבות של עור על היתד סמוך למדים.

תקיעתו של מרדכי־דוד בחצוצרה זו, היתה מחרידה ומעירה משנתם בלילות את גרי מיכאלישוק.

מלבד לענייני משק ביתו, היה מרדכי־דוד מוכן ומזומן להיפנות בכל עת ובכל שעה ממלאכתו, לעזור לשכניו, הן בדברים הטעונים השאת עצה טובה, והן בדברים הדורשים יגיע כפים, אמונות לעשות בכל מלאכה ותיקון כלים.

הוא היה מפנה לבו ברצון רב לבקשותיהן של השכנות, נשי מיכאלישוק שבעליהן נמצאים במדינות הים, באמריקה או באפריקה.

נשים אלו, שנקראו בשם הכולל „אמריקאיות", היו באות אל מרדכי־דוד שיכתוב להן על גבי המעטפה כתובת אנגלית, שזוהי חכמה שלאו כל אחד יודע בה, ואפשר לסמוך עליו. אחדות מהן, שלא למדו בילדותן, בשל עוניין, כתב ולשון, היו מביאות איגרות בעליהן, שמרדכי־דוד יקראן באוזניהן. הוא־הוא שכתב בעדן גם מכתבי תשובה. ידוע היה לו מצבה של כל אחת ואחת והבין מה נוסח יבחר בתשובתו.

והנשים, אף ידעו, שעל מרדכי־דוד, שהוא אחד „משלנו" אפשר לבטוח שישכיל לענות ולספר כמו. חריף הוא, ידען הוא, ואין כל צורך „לשים אצבע לתוך פיו".

שלמה דמשק
מתוך ספרו „הדים"
הוצאת „בצרון" ניו־יורק, תש"ח עמ' 64

אלישבע אשכול; חברי בן ארצי

אלישבע

בניסוויז׳ הייתי עד לראשית חייה החברתיים של אלישבע. ודומה שעמדתי ליד המעין שממנו נבע האפיק הברוך הזה.

היה זה באפלה הגדולה של יהדות רוסיה בשנה האחרונה של שלטון הצאר. היו פגישות בביתו של כורך־ספרים יהודי זקן, בחיפושים אחר ספר עברי. אצלו מצאנו ספרים עברים מתקופת ההשכלה, ובלה קראנו — כי לא היו אחרים מפגישה ראשונה זאת נרקם חוג עברי קטן, שבו היה הדגש תחילה על העברית ולא על הציונות — ואחר כך נפל עלינו האור הגדול של המהפכה הרוסית הראשונה. המהפכה העבירה אותנו מן החדר הפרטי אל הציבור, אל מה שקראנו אז בשם „מועדון ציוני״. הציונים הוותיקים מאתנו כבר הוציאו את הספר העברי מן המחתרת. הכרנו ספרות עברית עשירה ישנה וחדשה, וגם ספרות רוסית ויהודית. במוסקבה החל לצאת עתון עברי, והרחוב היה מלא אור והרגשת חופש. באותו הזמן הגיעה אלינו אלישבע. הופעתה היתה יחידה במינה — באופייה, בהשכלתה, ובעיקר בדיבורה העברי, בידיעתה את הלשון עברית. רושם רב עשה עלינו הדבר שאפשר לשוחח עם נערה יהודיה על ספר עברי. באותו הזמן היה מקובל עלינו מאוד הספר „לבדה״ של קבק.

כוחה של אלישבע בזמן ההוא היה ניכר בוויכוחים הסוערים עם המתנגדים לנו. עמדנו אז לפני בחירות למועצה המכוננת הרוסית, המפלגות השונות היו נתונות במאבק עז. אולם האכזבה באה מהר. לאחר חודשים ל רבים השתלטו הבולשביקים, ואנחנו שוב ירדנו למחתרת, למשך שנים שלטו בנו הבולשביקים, הגרמנים והפולנים. אולם מיד אחרי נפילתו של טרומפלדור בתל־חי יצאנו לדרך. רק סיימנו את בית-הספר — וכעבור שבועיים כבר ישבנו בעגלה ונסענו לארץ־ישראל. בדרך הצטרפו עוד עגלות והתלקטה כל החבורה הניסוויז׳אית כל אותו החוג שפעל יחד בשנים האחרונות ושאלישבע נמנתה עליו.

תחילה נסענו בעגלות ואחר כך ברכבות, ובכל הדרכים הצטרפו אלינו זרמים גדולים. זה היה זרם אפור מאוד, כך נסעה העליה השלישית.

לא מעט תלאות ידענו בדרך, גם רעב, אך היו בינינו כאלה שידעו להיות שבעים מקרני השמש בלבד.

קבוצתנו באה למושבה רחובות. היו בינינו שעבדו בפרדסים, ואלישבע עבדה בבית. בערבים היינו מתכנסים לאכילה משותפת, לדיון משותף, לשיחה משותפת. בנו לא טיפלו אז כמו שמטפלים עכשיו בקבוצות נוער ואנחנו לא ידענו את דרך הנוער לחיים הקבוצתיים. אחרי זה מצאנו את הדרך — אך בנפרד ולא ביחד, כי ללא הדרכה היינו.

לאחר מאורעות 1921 התפזרנו, ללא טעם וללא ידיעה למה, ואיש פנה לעברו. אלישבע הלכה לפתח־תקוה ואחר כך למשק הפועלות, אחדים הלכו למושבות אחרות. אני הלכתי לכבישים שהיו אז בבחינת „ישראל השניה״. לאחר שנים היה נסיון להתלכד שוב, אולם ללא הצלחה.

שרידי קבוצתנו עלו לדגניה ב׳ וגם אלישבע באה הנה. היא אמנם נאלצה ללכת שוב — אולם יש בדגניה ב׳ חלקת אדמה עטורת זיתים, שקטה, דוממת, אשר אליה חזרה אלישבע לעד.

חברי, בן־ארצי

בן־ארצי הקוצר בשדה בתנופה רחבה ובמקצב יפה, בהשקט ובביטחה, כיאה ליהודי החדש השב אל אדמתו.

בן־ארצי בסדר ליל־פסח. יפהתואר ויפה־מראה עומד במרכז האולם המלא אור וחג. ואיך הוא ידע להנעים את כל הניגונים המסורתיים, ובהגיעו בסיום הסדר לפרקי שיר-השירים — השלך הס באולם, ולבבות המסובים התמלאו צלילים עתיקים מאוד ורוננים, מלאי אהבה וכליון־נפש: „אני חבצלת השרון, שושנת העמקים״...

בן־ארצי חובב הספר. הראית אותו בצאתו להשקאת ערוגות האספסת? בידו טוריה ובכיסו ספר עטוף בעיתון. סיפרה לי לאה, איך על משכבו שלא קם ממנו, משש וליטפו אצבעותיו ספר, אך לא היה עוד בכוחו להרימו אל עיניו — וראשו צנח על הכר.

בן־ארצי איש ההגנה. ביום הקרב על הדגניות עבר בתעלות וביקר בעמדתי. שאלתיו: מה נעשה ברובנו ובמעט כדורינו כנגד הפגזות הטנקים של האויב? ואנו אך שניים־שלושה והעמדה מתפוררת על ראשינו... ענה: שמרו הכדורים לראשי החיילים של האויב, אם יפרצו לחצר — והכדור האחרון לראש עצמכם.

והיה בן-ארצי הגומל חסד אחרון, חסד־של־אמת, לחברינו הנפטרים. ראינוהו בבית־העלמין, באזכרות לשלושים ובעריכת חוברות השנה לזכרם. והיו הדפים האחרונים שערך לחברתנו מנעורים אלישבע אשכול, במלאות עשר שנים לפטירתה.

בן־ארצי, שידע יתום מילדותו ואלמון בעוד ילדיו רכים, שמר עד תום על שלוות־נפש עילאית, על מאור פנים ועל מידות בוטות. היתה בו מן הנזירות: הסתפק במועט, אף היה צמחוני רוב ימיו, ושכנו בו רוח נכונה, יושר שבלב וחוש ער לצדק.

בן־ארצי, חלוץ אלמוני — אך דמות למופת כאיש העליה השלישית. בואו משוררים ומספרים לעצב דמותו הענווה והעזה.

ולי היה בן-ארצי רעי מנעורי וידיד חיי עשר שנים לפני דגניה ב׳ ומשך ארבעים וחמש שנים בדגניה. כתף אל כתף ישבנו בשנות לימודינו בתיכון הרוסי; כאחד חלמנו ופעלנו באגודת „צעירי ציון״ ובספריה שלה היחידה בעיר. רגל ברגל עלינו במסע החלוצים הממושך ארצה ישראל; שכם אל שכם חרשנו בשדות יהודה ושומרון ואחר אלה בשדות דגניה ב׳ הצעירה, אליה באנו יחד, ובה מצאנו צריף דל אך בית קבוצתי.

וברבות הימים, אף שנפלגו סוגי עבודתנו ועיסוקנו — לא רפו ידינו מלאחוז זו בזו, לא התפלג שורש נשמתנו, לא פסק מלבנו רגש הידידות העמוקה רבת השנים. יש שנים שפעלנו בתרבות הקבוצה ביחד, ויש בנפרד. נהגנו לבקר איש בבית רעהו, הבנו להפליג בדו־שיח ממושך רב־עניין. אהה, איך לא ידענו, כי אחת השיחות הללו היא שיחתנו האחרונה — — .

ובלכתי לפקוד את ריעי הטוב שהשיב את נפשו ליוצרה, וכהתקרבי עם פרוזדור חדרי־החולים אל חדרו המבודד — לא יכולתי עוד להתאפק מבכי, ובראותי את הסדין הלבן המכסה על הדממה השלמה שטף את לבי גל דמעות. בכיתי על התפארת שאיננה, על ריע נעורי וידיד חיי, על הדור הנלבב — והוא דורי — שכלה והולך ומתרוקנים החיים.

החיים נמשכים, החיים חייבים להימשך. אך בנופה האנושי של דגניה ב׳ חסרה דמותו האצילה של בן־ארצי — ועדיין אני רואה את עיניו המאירות מלוות את אחרית דרכי.

לוי בן־אמיתי

✡

בן ארצי בצעירותו

מי מהנוער בעיירתנו ניסוויז׳ לא הכיר את משה׳ל שטיינהויז, את הצעיר יפה העיניים, בעל ארשת חיוך על שפתיו, המיטיב לשיר בקולו הערב.

לכאורה שקט, שתקן ונחבא אל הכלים, אך מתעניין ומשתתף פעיל בחיים הציבוריים.

עודנו נער, תלמיד ה„חדר״ הוא מצטרף לאגודת הנוער דוברי עברית ובהיותו תלמיד בית־הספר התיכון מצטרף לאגודת

„צעירי ציון" שהוקמה מיד לאחר מהפכת פברואר 1917. וכאן הוא מוצא כר נרחב לפעולה כאחד מן השורה, נכון לקבל עליו את העול של עשייה.

משקיבלה אגודתנו „צעירי ציון" לידיה את הספריה הצי־בורית שנוסדה ע"י האגודה הציונית בשנת 1898 ושהיתה סגורה וחתומה משנת 1905 ע"י שלטונות הצאר מתמסר משה'ל לעבודה בה בכל מרצו בסידור הספרים בעברית, יידיש ורוסית, שהיו בשבילו המזון הרוחני, אשר גמע ממנו מלוא הכף.

משתתף בעריכת נשפים, הצגות ובמקהלה ולוקח חלק פעיל בהם ובהצגת המחזה „יצא וחזר" של שלום אש בעברית הוא ממלא את התפקיד הראשי בו. בנשפים הוא מצטיין כקריין של סיפורי שלום עליכם ו„דער טונקעלער" בארבעת הגליונות של כתב העת „קדימה" ובעתון ההיתולי לכבוד פורים הוא מפרסם רשימות ספרותיות מוצלחות.

בשעת חילופי שלטון במלחמת פולין—ברית-המועצות בשנת 1919 הוא מתנדב לארגון ההגנה היהודי שהוקם בעיר, כדי למנוע פוגרום אפשרי.

לאחר מאורעות תל חי מצטרף משה'ל, בן יחיד לאביו, לקבוצת החלוצים הראשונה לעליה, ובשנת 1920 עולה עם הקבוצה ארצה והוא בן 18.

שלוש השנים האחרונות בגולה עתירות המעש בשדה הציו־נות בצעירותו היו בית־הספר שלו שהכין אותו לחיי העבודה והמעש בבניין חברה עברית חדשה בארץ.
ימתקו לו רגבי אדמת דגניה ביתו.

בנימין יואלי, ירושלים

☆

אבינוביצקי פייוויש

ד"ר לרפואה. טריבון עממי. בראשית ימי הציונות ובתקו־פת הקונגרסים הציוניים מפורסם היה כראש יריבי חיבת־ציון בכלל ותורת אחד־העם במיוחד — למען הציונות המדינית ההרצלית. יליד ניסוויזש, השתקע בראשית שנות התשעים באודיסה. לא הצליח הרבה במלאכתו כרופא, כיוון שעיקר זמנו ומרצו בלעה עבודתו הציונית. היה חביב ונערץ על ההמונים, כי ידע לקלוע אל ה„נקודה" שבלבם. בבחירות לרב העדה באודיסה בשנת 1903 נבחר כסגן־רב, תוך מלחמה סוערת של הציונים נגד המתבוללים וגם נגד חבריהם מהסיעה האחד־העמ־מית. השלטונות לא אשרו אז את הבחירה; אולם כעבור שנתים קיבל את המשרה ע"י מינוי מאת השלטון. דבר זה היה בו די להבאיש את ריחו של אדם בציבור היהודי־הרוסי של הימים ההם; והוא עוד הוסיף להקדיח תבשילו ע"י „לויאליות" גדושה ביותר כלפי השלטון הריאקציוני והאנטישמי. ב־1907 נוסדה ביזמתו „מועצת הנהלת בתי הכנסיות", שלכאורה היה בה מעין גרעין לקהילה מסודרת, שטרם היתה אז ברוסיה. למעשה נעשה מוסד זה מכשיר בידי הרב הממונה ובידי בעלי זרוע מגבאי הציבור היהודי. ב־1908 נדחה גם מאת השלטון ונדחק לקרן זווית, בזוי ומנודה. בימי מלחמת האזרחים ברוסיה, באחד השלבים בין שלטון לשלטון, הופיע שוב לרגע קט על הבמה: הסתפח לאחד מעתוני הרחוב הקטנים (בלשון הרוסית) והיה מפרסם בו כל ערב־שבת מאמר חוצב להבות על פרשת השבוע בכיוון ציוני נלהב, אבל התהום שעמדה בינו לבין הציבור נשארה פעורה. עם השתלטות הבולשוויקים (1919) נשתתק גם קולו זה האחרון. שבור בגופו ורוחו התגולל אי־שם בעליית־גג עגומה, בעוני ובחוסר כל, נידח אף מידידיו ומכריו שמלפנים (משפחתו עזבתו מכבר), ואחרי זמן מועט מת רצוץ ועזוב, בודד ונשכח, ולא היה מי שיאמר קדיש על קברו...

אדם וגופו

דמי לוי נויפלד צועקים מן האדמה. זו אינה פאראפרזה על אותו פסוק של ראשית האדם וראשית הפשע. זוהי מסקנה ישי־רה, כמעט בלתי נמנעת, מן הערכים של החברה הישראלית, מסקנה הנובעת מחיי השאננות של חברה זו, חברה של מוגי־לב. כמובן, שעכשיו אפשר למצוא את האחראים למותו של הנער, למצוא שעיר לעזאזל ולהטיל עליו את האחריות, את האשמה. אבל זו תהא מלאכה קלה מאד, קלה מדי. ולכן גם בלתי ממצה וגם בלתי מעמיקה היא הכוונה להצביע על המשטרה כעל קין זה, שרצח את לוי־הבל אחיו.

אין ספק, שמחלקת החקירות של המשטרה נכשלה בהיחפזה להסיק מסקנות. יתכן, כי מבחינה מקצועית היו לה סימוכין לחשוד באדם הצעיר, אבל חשודים — מי כמשטרה יודעת זאת — עוד אינם מזוהים כחייבים. עצם הפרסומת, שנתנה המשטרה לחיפושים אחרי הבחור שנעלם, סייעה להרגשת הציבור, שזיהה בו, בלוי נויפלד, את האחראי, במישרין או בעקיפין, לשלושה מעשי רצח שלא פוענחו. ואינני יודע, אם האחראים למוניטין הרע שיצאו לו, למנות, במשך תקופה ארוכה למדי, רשאים להיות רגועי מצפון. מבחינה נפשית אינם יכולים לומר לעצמם כי אין להם חלק בצער שנגרם לפחות למשפחתו. יתכן שהאחראים לכל החשד הזה היו מצליחים בכתיבת סיפורים בלשיים, אבל אין ספק, שהם הרחיקו לכת בהלבישם לנער ספוג־הגעגועים והבלתי־שלם עם עצמו, בהלבישם לו מסכה, או בשימם מכונת־יריה לתוך ידיו. מי אינו זוכר את המצוד הגרנדיוזי, את המבצע הדרמטי של חיפוש עקבותיו של נויפלד החי? הדבר היה בראשית מאי 1963, שעה שהנער היה כבר שייך לעולם המתים. הוא נגאל מיסורי נפשו, אך הוא לא נגאל מהעלילות והדיבות שהחלו נרקמות על חשבונו. ולא החשד כשהוא לעצמו מעורר רטט של בחילה וכאב, אלא הבהילות והנכונות לעשות את הדבר, כאילו ללא שום נקיפת מצפון והיסוס לנוכח הדבקת תו של רוצח — ואפילו רוצח משוער — לאדם שאשמתו לא הוכחה.

כל חוקר אינו אלא בשר ודם והוא עשוי ועלול לשגות. אבל עליו להעלות את השערותיו בסתר, לחקור בסתר, ורק לאחר שהחשדות נראים לו מבוססים, הוא רשאי להוציאם לרשות הרבים. כולנו יודעים וזוכרים, כי לא כך השתלשלו המעשים בפרשת נויפלד. כמעט אפשר לומר, כי תחילה ירו את הכדור ואחר כך שירטטו את המטרה.

ואולם תהיה זו הסחת דעת נוחה מאד ונפשעת מצד כולנו, אם נבקש לרחוץ את כפינו ולומר כי המשטרה לא פעלה בחלל ריק. היא פעלה בתוך הגוף הצבורי, במסגרת הציבור, בטבור החיים של המדינה, במלים אחרות: במסגרת החברה הישראלית.

ואם המשטרה יזמה את הסיפור הבלשי, הנה אנחנו חפצנו אותו. אנחנו — מרבית העתונים שלנו. אנחנו — הקוראים. אנחנו, ישראלים חושבים ומרגישים ושוקלים ומסיקים מסקנות במשך כל שעות היום. אם המשטרה היא שהעלתה את כולנו על הקו, להיאחז בו, ללא רתיעה, ללא היסוס, ללא מחשבה שאולי־אולי אסור להטיל דופי במי שאינו קיים למעשה... אולי היה עתון אחד או שניים שהסתייגו ממבול הידיעות או התריעו על הטון ועל הפרסומת ועל הבהילות וכמעט על ההתלהבות שכל הארץ הקטנה הזאת נרתמה להם. אך מעטים, מעטים מאד הם העתונאים שרשאים עתה לומר „ידינו לא שפכו את הדיו הזאת".

כמובן, שעכשיו, 17 חודשים לאחר שהלב המתייסר של הנער, שלא ידע מנוחה, כבר הגיע אל הגאולה, עכשיו נוח מאד לכתוב ולדבר ולשחרר את נקיפות המצפון הקולקטיבי שלנו על ידי מציאת קין שרצח את הבל אחיו.

אבל מה אירוני וספוג מרירות הוא הדבר, כי היה צורך

שימות לוי נויפלד, כדי שיתייחדו הכל בכאב ובהשתתפות עם אישיות הזכה והדרמטית.

*

קראתי את דבריו של הפרטיזן שלום חולבסקי, שבטכס הלויתו של לוי נויפלד תבע במלים נרגשות ריהביליטציה של המת. הוא דרש שכבודו של לוי יוחזר לו. אני מניח, כי כל אחד מאנשי הרצון הטוב בישראל מזדהה בשעה זו עם משאלתו של חולבסקי. ואולם מפיו של האיש שהכיר את המנוח עוד בילדותו ושהבריח את שני האחים מידי הנאצים כדי להשאירם בחיים, מפיו של זה יש לדברים צלצול מיוחד. הם חדלים להשמע בפסוק שאומרים אנשים בשעת כאב כדי לעבור אחר כך לסדר היום ולחיי היום יום. הם יותר מתביעה, הם מרמזים על חוב קדוש. ולכן, ראשית כל דבר חייבת המשטרה, ללא שהיות ודחיות, לפרסם עכשיו דין־וחשבון מלא ומפורט מה הם הסימוכין שלפיהם יצאו לחפש את הנער החולם, החולה, בהדביקם לו תו של רוצח או שותף לרצח, הנע ונד על פני הארץ... ומעניין יהיה להתחקות בדרך זו מי הם ואילו הם הגורמים שהעלו את המשטרה על הפסים הללו. ידוע לנו, שלוי נויפלד היה נתון, במשך תקופה ארוכה, תחת פיקוחם של פסיכיאטרים. היתכן כי אנשי המדע הפרוידיסטי הם שמסרו לשוטרים, ללעיסה גסה. את הסברה, כי חולה־נפש עשוי גם לרצוח או לסייע לרצח?

לא רק ההורים האומללים, שלפי כל התאורים נתנו את מיטב אהבתם לנער, ולא רק ידידיו ולא רק הפרטיזן חולבסקי תובעים ריהביליטציה. **דעת הקהל** חייבת לתבוע אותה, ואין ריהביליטציה בטרם תגלה לנו מחלקת החקירות של המשטרה מדוע נזקקה לרצח הנפש, כדי להסביר רצח של גוף.

אילולא הגיע לוי נויפלד להתאבדות, אולי לא היינו יודעים מעולם על נפתולי הנפש שלו, על יסוריו ועל ספקותיו. לא היינו יודעים על ילדותו ועל הדרך אשר עבר בה. בימי משפט אייכמן שמענו עדויות רבות ופרשות רבות. כולן היו מעבירות בנו צמרמורת. סיפורו של לוי נויפלד, אם כי לא נכנס לארכיון העדויות של אייכמן ואדוניו, הנה גם הוא שייך לתקופה הזאת ולטרגדיה הזאת.

קראתי את ההספדים הנערכים לו כיום. מתוך כל דברי הצער, הפאתוס והמרירות, מסתמנת הדמות העצובה של העולם היפה, הנבון, הרגיש, זה שלמד שש שנים רפואה, זה שהיטיב לכתוב כהוגה דעות וסופר בחסד עליון, זה שכדי למות הלך לבחור לו את המקום היפה ביותר שבעולם, „בירושלים שכל כך אהבתי". אינני יכול להשתחרר, עכשיו משאיננו, מדמותו הרודפת אותי, אותנו. נדמה לי, שהוא חי עודנו, נע ונד על פני הארץ בורח מהמולת הכרך של תל־אביב כדי למצוא לו טיפה אחת של נצח, שאולי עודנה שרויה בירושלים הגדולה... הוא בורח מאתנו, מעצמו, מן העולם. ויתכן, כי לא היה לגביו מנוס מן הסוף שהכין לעצמו. יתכן, שהנשמות הטהורות והשלמות הן דוקא הנשמות שאינן מוצאות את תיקונן, את ההזדהות עם הגוף שהן שוכנות בתוכו, עם הארץ, עם העם, עם החברה שלהם הן שייכות.

מי יודע כמה נויפלדים כאלה חיים בקרבנו...

ומה אנו עושים למענם? מה אנו עושים כדי להקל על נשמות מוזרות, פגומות אך נפלאות אלה? האם אנו מתאמצים ומשתדלים למצוא נתיב אליהן כדי להושיט יד, כדי לפקוח עין, להטות אוזן, לומר לבודד שאין הוא בודד?

כולנו יודעים ששום דבר ברוח זו אינו נעשה. בדיוק כשם ששום דבר לא נעשה לגבי לוי נויפלד. הרבה יותר קל להקים משרד ממשלתי לסעד, ליצור תיק לשר של סעד, מאשר ליצור אקלים של סעד, אקלים של חמימות, חיבה וידידות שיהא שרוי בתוכם טעמו של הסעד.

מידה רבה של אירוניה טמונה בעצם העובדה, שהנפש, שכאילו משמים נלחמו למענה מימי ילדותה כדי להציל אותה ממלתעות הטורפים, מצאה את מותה ואת אחריתה דוקא בישראל, שהיתה חייבת לשמש בית ומקלט ונחמה לכל מוכי הגורל הללו. זהו, בעצם, הלקח שאנו יכולים וחייבים ללמוד מהפרשה המעציבה והמעליבה של גילוי הגופה הרקובה בתוך אותה עליית־גג נידחת של ירושלים, אשר שמה הלך למות מכיון שלא יכול היה לחיות.

לא, רבותי מפענחי התעלומות. לא רומן בלשי היו חייו של לוי נויפלד. היה זה רומן יסורי הנפש של עילוי זך וטהור, היתה זו מהדורה מזעזעת, אחת מני רבות, מן האפוס של השואה שירדה על יהדות הגולה ושישראל החופשית חייבת לא לבדוק אותה באיזמלי ניתוח, אלא להטיף עליה טיפות של ניחומים.

אך לנו לא היו עיניים לאדם ששמו היה לוי נויפלד. הכרנו בו את צלם האדם רק לאחר שנתגלתה גופתו.

אורי קיסרי („מעריב")

☆

והחוט המשולש לא במהרה ינתק

(לזכרם של ר' יואל רוזובסקי, הד"ר בנימין אייזנבוד ור' ברוך שמושקוביץ)

„וכל מי שעוסקים בצרכי ציבור באמונה: הקדוש ברוך הוא ישלם שכרם ויסיר מהם כל מחלה וירפא לכל גופם"...

יש מקשים על נוסח ה„מי שבירך" ושואלים: קיימא לן (מוחזק בידינו), שמי, שעוסק בצרכי ציבור באמונה, אין צפוי לו שכר מהקהל אלא מריבונו של עולם, אבל מה ראו צורך להדגיש שדווקא „מהם" „יסיר כל מחלה וירפא לכל גופם"..., וכי רק עסקנים זקוקים לרפואה שלמה?

התשובה היא, כי העסקנים בצרכי ציבור באמונה, אם לשכר אינם זוכים בעולם הזה, הרי שלא תחסר להם מחלה... (האבן אַ קרענק...), והלכך ה„מי שבירך", אם לא יועיל ודאי שלא יזיק...

אשרינו שבכל דור ודור ובכל אתר ואתר קמים יהודים המעלים ענייני הציבור על ראש דאגתם, ולא זו בלבד שמתוך זיקתם לצרכי הכלל הזניחו את ביתם ולעתים נתקפחה גם פרנסתם, אלא שמתוך עזות רוח פעלו רבות להצלת נפשות בישראל.

ואם נענה הקדוש ברוך הוא לשעוותו של הפרט, או מציל את עמו מחמת המציק ומגזרות קשות, הרי עשה זאת באמצעותם של העוסקים בצרכי ציבור באמונה, שהיו בחזקת פודים ומצילים יהודים מעינויי גוף ונפש. ואם בדורות הקודמים עמלו נשיאי העדה, פרנסי הקהל לאין שיעור במצוות המפורטות „באלה דברים שאין להם שיעור" כגון: גמילות חסדים, הכנסת אורחים, ביקור חולים, הכנסת כלה, לווית המת והבאת שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו „ותלמוד תורה כנגד כולם...", הרי בדורנו במקום דחיקת הקץ על ידי תפילות ותעניות, באו המצוות המעשיות שהטילה התנועה הציונית: יישוב ארץ ישראל והכשרת הלבבות לגאולת ישראל. וצדקה עשה לנו הקדוש ברוך הוא, שקמו יהודים תמימי דרך בתפוצות הגולה שכיתתו את רגליהם בהפצת שקלים, מניות של „אוצר ההתישבות היהודית", באיסוף תרומות לקרן היסוד, ולקרן הקיימת וכנגד כולם גידלו בנים ובני בנים להגשמת הייעוד הגדול של תקומת ישראל בארצו. ואם עד כה דיברתי בשבחם של העוסקים בצרכי ציבור באמונה, הרי עשיתי כן בהשראת זכרם של שלושת הרעים

מטובי העיר ניסביז׳: ר׳ יואל רוזובסקי הי״ד, הד״ר בנימין אייזנבוד הי״ד ור׳ ברוך שמושקוביץ ז״ל.

נתחיל בצד השווה שביניהם. לא זו בלבד שלא דבק בהם מאבק של דופי של טובת הנאה כלשהי מקופת הציבור, ולא די בזה שהקדישו ימים ולילות לטובת הכלל וכל מעשיהם לשם שמים, הרי גם ידם הפתוחה ונדיבותם יכלה לשמש דוגמא אף לגבירים שבעיירה. ועוד בשבחם יאמר שלא נמצא בעיירה, אף בין הנרגנים, מחרחרי הריב והמומחים ללשון הרע, מאן דהוא שירהיב עוז בנפשו להרהר בקול רם כל שכן לרנן אחרי מעשיהם ונקיון כפיהם.

ואם שכר מהציבור לא נטלו, הרי הקדוש ברוך הוא דאג לשכרם. ושכרם בעולם הזה ב„נשות החיל״ שמצאו... כך דרכו של עולם, מפארים ומשבחים את מעשיהם של הגברים ומעלימים או מזכירים דרך אגב את נשותיהם. אפילו את ה„אשת חיל מי ימצא״... שנהגו לומר בלילות שבת בכוונה ובנעימה יפה לא מצאו הגברים, אף יודעי הספר שביניהם לנכון לתרגמה לנשים..., שמא תזוח דעתן עליהן ונמצא שם שמים מתחלל...

הצד המאפיין המשותף לשלוש הנשים, (אם נתעלם מהשוני שביניהן בהשכלתן, דמותן ומקומן בחברה) הרי זו מידה גדושה של חכמת חיים, מעשיות ונכונות לקבל עליהן באהבה נוסף על כל החובות של בנות ישראל כשרות עול פרנסה, צער גידול בנים ומרבית הדאגות של הנהגת הבית והמשפחה. את עסקנותם של בעליהם הן קיבלו באהבה, וגאוותן היתה עליהם, כי „נודעים הם בשערים״, שהם מנהיגים את העדה בענייני חומר ורוח. אינני יודע, ולא חקרתי בדבר, על ידי מי ומתי נבחרו השלושה להיות פרנסי הציבור. בניסביז׳ העיר היה גלוי וידוע מי צריך לעמוד בראש הקהל ובלעדיהם לא יתכן, כי להם נאה הממשלה...

שלושתם מחובשי בית המדרש היו, ואף על פי שהספיקו למלא את כרסם ש״ס ופוסקין לא עשו את תורתם קרדום לחפור בו. כפי הנראה התפקרו בבחרותם ונסחפו אחרי ההשכלה והציונות, והלכך וויתרו מרצונם על: „היורה יורה ידין ידין״... נמצאתי פעם במחיצתם והשתהיתי אתם על יד המדרגות המובילות לביתו של הד״ר ב. אייזנבוד, כאשר כל אחד מהם מעלה זכרונות באילו תנאים למד וקיים „פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה, וחיי צער תחיה ועל הארץ תישן ובתורה אתה עמל. אם אתה עושה כן — אשריך בעולם הזה, וטוב לך בעולם הבא״. זה מספר על „הימים״ שאכל, והשני על החזקה שקנה לו לישון בלילות על ספסל בית המדרש, והשלישי מביא חידוש, על כל פנים בשבילי, שהיו נוהגים לקנות את ציר המליחים ולטבול בו את פיהם..., באשר המליח עצמו היה בשבילם בחזקת מותרות... וידם לא השיגה לקנותו...

*

ר׳ יואל רוזובסקי, ששימש בתפקיד סגן ראש העיר, הצטיין בהדרת פנים: זקוף קומה, לבוש בקפידה, זקן מטופח עוטר את פניו העדינים, הליכתו עקב בצד אגודל, דיבורו מתון ואיטי וכולו אומר כבוד... הוא לא חונן בכשרון הנאום, ואף אימת הציבור היתה עליו כאשר עמד לשאת דברים בפומבי. רוסית אם גם למד בנעוריו הספיק כבר לשכוח, פולנית מעולם לא למד ולא שכח, היידיש שלא לשון כלאים שמלים ברוסית פולנית ויידיש משמשות בה בערבוביה, ולעומת זאת העברית שלו היתה נקיה מכל שיבוש, אם גם לא שוטפת. ואם בע״פ כך, בכתב כל שכן. פתק „ששיגר״ למנהל ביה״ס שישחרר תלמיד משכר לימוד וכיוצא בזה, היה כתוב כמעט כמעשה מחשבת ועורר התפעלות. לא לחינם התגאה שלמד במשך תקופה קצרה בישיבת וולוז׳ין והסתופף בחבורתו של ח.נ. ביאליק.

על ביקורו בארץ לפני מלחמת העולם הראשונה לא דיבר, נודע לי על כך בעקיפין מבני משפחתו, ניכר היה שהוא כואב שלא עמדו כוחותיו להישאר בארץ להאחז בה...

בישיבות היה נוהג „כדיפלומט״, דבק בו כבר משהו מהעסקן „המשופשף״, רצה לצאת ידי חובת הכל ונקט לעתים קרובות עמדה מתחמקת... כאשר לחצו אותו לקיר, שתק או מצא מפלט בבדיחה טובה... ואם לא עלה בידו הסתתר מאחורי מישהו: — „אני כמעט מסכים לדעתך (לדעתכם), אבל להחליט בדבר לא נוכל, אנחנו שניים בלבד, (כוונה אליו ור׳ שמושקוביץ) — בחזקת בית דין שקול — „יבוא ניומקע״ (הכוונה לד״ר אייזנבוד) מהורודזיי ונשמע מה בפיו.

ר׳ יואל רוזובסקי

הגויים כיבדוהו, קשה לי רק להבין כיצד דיברו איתו... כפי הנראה מראהו והליכותיו די היה בהם כדי לשכנע ולעורר כבוד. הסטרוסטה, הנסיך, הכומר ומפקד המשטרה היטו אוזן לדבריו, ולרוב לא השיבו את בקשותיו ריקם. לא אחת פנה ר׳ יואל רוזובסקי לרשות להשתדל לטובת הפרט או הכלל. לעתים עלה בידו להציל יהודי שחמק מעבר לגבול, מצפרני הבולשת הפולנית שעלולים היו להפקירו ולמסור אותו טרף בידי הרוסים. ובכל ענין שיהודי ניסביז׳ נזקק לשררה או לגויים, יפה תחילה להתייעץ עם ר׳ יואל, אולי הוא יצליח לעשות משהו...

רוב תושביה של העיירה ניסביז׳ היו יהודים, כ־4000 נפש. כדי להגדיל את יוקרתה של עיר הפלך ושהיהודים לא יזכו לראש עיר משלהם, צורפו לאיזור שיפוטה של העיריה הכפרים הסמוכים המיושבים גויים. כך שאוכלוסייתה הכוללת של העיירה הגיעה ל־10.000 נפש ובתפקיד ראש העיר שימש הפולני אלפרד הנריצי, איש חסון ונאה בחיצוניותו, בעל שפם ופניו מפיקות שביעות רצון. אם לדון לפי שמו, מוצאו היה מהפריצים הפולנים ממוצא גרמני, ידוע היה ששירת בצבא הרוסי והיה פולקובניק (ראש גדוד), יש אומרים שנתגלגל לניסביז׳ כפקיד רם מעלה של הנסיך רדז׳יביל. מכל מקום השלטונות חיפשו ומצאו את האיש המתאים והרכיבוהו להיות ראש עיר.

בשיבחו של אלפרד הנריצי ייאמר שלא היה שונא ישראל, ומה עוד אפשר לדרוש מראש עיר פולני שבת צחוק חנפנית כמעט תמיד מרחפת על שפתיו...

כאשר שאלתי את ר׳ יואל רוזובסקי מה טבעו של „עובר״ משופם זה, הכוונה לראש העיר פן אלפרד הנריצי, ענה לי בקצרה: „אל תקרא אלפרד אלא „אלט פערד״ והכל יבוא על מקומו בשלום...

*

הד"ר בנימין אייזנבוד, או כפי שקראו לו ידידיו „ביאמקע", נמוך קומה היה, ובכדי שלא תיפול שערה ממלוא גובהו שמר על הליכה זקופה...

כדרכם של בני דורו למד תחילה בישיבות, ואם אחיו הבכור זכה לשבת על כיסא הרבנות של ק"ק וסילישוק, הרי הוא, ר' בנימין בן אליעזר אייזנבוד, בכוחות עצמו למד תורה חיצונית, עבר שבעה מדורות של יסורין של אקסטרן יהודי והגיע לאוניברסיטת חרקוב שם למד וקיבל תואר של רופא שיניים.

מצחו הגבוה, משקפיו שצורת אליפסה להן, שפמו וצווארונו המעומלן שיוו לו צורה של אינטליגנט רוסי. מראהו קצת זועם, רציני ומלא הכרת ערך עצמי, וכי רבים כמוהו בניסוויז' העיר? יהדות ואנושיות, תורה וחכמה, פרנסה בריווח ועל הכל הוא בעל העצה, בעל התבונה, זה היהודי החכם שבעיירה... לא ניכר היה בו שמץ מהרצון להיות חביב על הציבור. הוא אינו מתחנף ואינו קונה את דעתם של הבריות, אין לו צורך בכך, הוא למעלה מזה...

סגור האיש, מכל מקום כך הוא מתגלה לשאינם מקורבים לו במיוחד, מאופק, מקמץ במלים, אבל דברו תמיד ברור וחד משמעי. מחונן הוא בכוח שיפוט, בניתוח הגיוני, בפקחות חיים והוא גיבור להחליט... כאשר נראה לו שהוא צודק הוא עומד על דעתו בתוקף, ואיש לא יצליח לשנות דעתו, אף לא ידידיו הטובים ר' יואל ור' ברוך. בהיות האיש בעל אופי חזק הובאו הענינים הקשים להחלטתו. ואם נתגלה צורך ליישר הדורים, להביא שלום בין אדם לחברו, ליישב סכסוך בעניני מסחר שטרות, חובות וכיוצא בזה, הרי הבורר הוא ר' בנימין איזנבוד.

אע"פ שקשה האיש, ואולי דוקא משום כך סומכים על יושרו, הוא לא ירתע להוציא משפט צדק. בידיו אפשר להשליש כסף, אין ידים יותר נאמנות לכך.

אינני יודע אם נועד האיש מטבע בריאתו להיות רופא שנים. נדמה לי שהמקצוע הזה לא התאים לו, כי יש בו במקצוע יותר מדי מתבונת כפים ופחות מדי ביטוי להגיונו ולכושרו האנליטי.

ר' בנימין איזנבוד, היהודי המפוכח, התגלה גם כבעל לב חם, לא רק כנאה דורש, אלא כנאה מקיים.

כפי הנראה בתבונתו הרבה או בתחושתו הטבעית הרגיש שהשואה מתקרבת, ולכן אצה לו הדרך, החליט להציל תחילה מהשרפה הגדולה את בניו ובשנת תרצ"ח (שנה לפני פרוץ המלחמה) עולים ארצה בנו יחידו שבח ובנותיו מרים ודינה. יהיו הם החלוצים ואחריהם תבוא אחותם נחמה וההורים. המאורעות התפתחו במהירות מסחררת, פולין נכבשה וניסביז' נפלה בידי הרוסים ואחר כך בידי הגרמנים והסוף המר ידוע לכל...

*

ר' ברוך שמושקוביץ תלמיד חכם היה, לא היה איפא שונה בהילוכו ובדיבורו משאר בעלי הבתים שבעירה. לכלל סגן ראש העיר לא הגיע וחכמת הדוקטורייע לא למד ועל ידיעותיו ברוסית אינני יכל לומר מאומה, פולנית ודאי שלא ידע, והיידיש שלו כדרך שאר יהודי ניסוויז' מתובלת ברוסית. העברית שלו, לא היתה שוטפת, מבטאה אשכנזי מובהק ולעתים שין ושין משמשות בערבוביה ואת החולם נוהג הוא לבטאו כצירה, בדומה לבעל תפילה ליטבק שבמקום „ד' עוז לעמו יתן" אומר: „ד' עז לעמו יתן"... אינני יודע אם מחונן היה ר' ברוך שמושקוביץ בחוש נגינה, מעולם לא שמעתי אותו שר, אבל דיבורו מהיר,

ועדת הקרן הקיימת לישראל לזכרון עליתו של בנימין יבלבסקי (יואלי) בשנת תרצ"ה.

שורה ראשונה, יושבים מימין לשמאל: דובה פרידשטיין, ליבע ליפובסקי, בתיה ברזין, חנצ'ה טשרני. שורה שניה: שלמה חדש, משה פאיאנס, יוסף דב סדובסקי, מרדכי קלקל, בנימין יבלבסקי (יואלי), ברוך שמושקוביץ, מאיר סלונימסקי, יצחק מולצדסקי, לייבה סרגוביץ. עומדים: אברהם קצנובסקי, מנוחה לוין, ירחמיאל עניצר, בתיה ש"ץ, ירחמיאל שקליאר, פרומה בנרף, חוה יבלבסקי, בתיה למפרט, ביילה פרפל, יוסף פוחובסקי, בנימין רוזובסקי יוסף נון.

קרן־קיימת קאָמיסיע אין ניעסוויזש — צום אָנדענק פון בנימין יעוועלעווסקיס (יואלי) עולה זיין אין יאָר תרצ"ה.

בולע מלים ממש... ביחוד בעדנא דרתחא כאשר נודע לו על דבר עולה...

אם ר׳ יואל רוזובסקי יכול היה לשתוק בראותו דבר עול, או משום דרכי שלום או מתוך אופורטוניזם מסויים של עסקן. ואם הד״ר בנימין אייזנבוד נהג להתעלם מדבר שאינו כשורה, כדי לשמור על כבודו או משום ראית הנולד, הרי ר׳ ברוך איננו מוכן לוויתורים על חשבון הצדק... יקוב הדין את ההר... קשה לומר שהיה הדור בלבושו, לא הקפיד בכך. הרי אין זה מתפקידו לשאת ולתת עם השלטונות ועם הנסיך וחברתו אין לא עסקים, ובכדי לבוא בקרב עמך לבושו נאה למדי.. חנות לאריגים היתה לו בשוקה של העיר, ומאחר שהחנות קטנה והסחורה מועטת הספיקה אשתו לנהל את העסקים בכי טוב... ורק לעתים הסתייעה בבעלה... ואם זה לא יעזור בעניני המסחר העיקר שלא יקלקל...

ר׳ ברוך שמושקוביץ אהב את הדיוק... אוי לו למורה, ששיבש או פגם בדקדוק, אז היה מתעורר כארי וקם עליו כאילו עבר על לאו מהתורה... ר׳ ברוך ידע יפה את דקדוקה של שפת עבר, אהב את החוקיות שבלשון ותורת הדקדוק שעשועיו... בלבושו כפי שאמרתי לא הקפיד, אבל בלשונו הקפיד, שנא את הגוזמה ואהב את הדיוק, אם נכשלת והפרזת פורתא. הרי היה מיד מעמידך על טעותך ומבקשך לחזור ולתקן את דבריך... כדי שמידת הצדק תשלוט בעולם חייבים בראש וראשונה הבריות לדיק בלשונם.

שני רעיו חסו על כבודם כדי לעסוק בכל אותן העבודות הכפויות טובה המצריכות משא ומתן ממושך עם הבריות, כתות רגלים כדי למכור שקל או להשיג תרומה מבעל דבר קשה. היו מטילים על ר׳ ברוך. וזה היה מוכן לשאת בעסקנות השחורה באהבה ובנאמנות. יושרו, ופשטות הליכותיו קרבו אותו „לעמך״ אם מישהו חשש מתוך חרדת כבוד לפנות במצוקתו לר׳ יואל רוזובסקי לא כל שכן לד״ר איזנבוד הרי אצל ר׳ ברוך מצא אוזן קשבת. יש ור׳ ברוך יצא ידי חובה בשמיעה בלבד, ואל נזלזל בדבר... אבל כאשר הבקשה דרשה מעשה לא שקט ולא רגע, הסעיר את הרוחות, עד שהציבור החל לפעול בענין הנדון.

את בניו חנך ר׳ ברוך לאהבת הארץ. ואין פלא בדבר שבשנת תרצ״ה נמצאו כבר בארץ שני בניו ובתו... והחליט אף על פי שעבר כבר את גיל העצה לעזוב את העירה, ולעלות ארצה.

עלייתו של ר׳ ברוך שמושקוביץ עשתה רושם בעירה. לעלייתם של צעירים התרגלו כבר. אבל שיהודי בעל בעמיו בעל בית נאה ולא בן תשחורת יעיז לעלות, בזה היה משום חידוש.

ברגש מהול צער ושמחה נפרדו ממנו חבריו ר׳ יואל רוזובסקי והד״ר בנימין איזנבוד ונתפוררה החבילה... וברגש מהול כיסופים ואמונה הציע ר׳ יואל רוזובסקי לצלם מר מ. פאיאנס לרשום על התמונה שהצטלמו השלושה סמוך לזמן הפרדה: „והחוט המשולש לא במהרה ינתק״...

א. גוטרמן

☆

אברהם פוחובסקי

ר׳ אברהם פוחובסקי אינו נמנה על ה„פני״ שבעירה. קשה לומר שהוא „עושר״, תלמיד חכם ודאי שאיננו, בצרכי צבור לא עסק ובהדרת פנים לא הצטיין .רבים כמוהו היהודים בעיירה, ואין לכנותו „יהודי יפה״ — „יהודי של שבת ויו״ט״. אלא סתם יהודי אפיר „מכל ימות השבוע״. מקומו בבית הכנסת לא במזרח. ב„שלישי״ אינו זוכה וב„מפטיר״ לא יכבדוהו.

כך ליהודי מסוגו בחיים וכן ל„אחר מאה ועשרים״, הרי גלוי וידוע שאף בבית החיים קיימת חלוקה מעמדית ויש אומרים שגם בעולם הבא... מה לעשות? זה רצונו של הבורא...

כאשר באתי בצל קורתו של ר׳ אברהם פוחובסקי התקרב כבר לגיל שבעים. קשה לי להעלות על הדעת שאי פעם היה צעיר. ישנם אנשים שאתה משוכנע שנולדו זקנים.. אלמן לא עלינו היה. בת אחת נשואה ויש לו ממנה קצת נחת, ברוך השם זכה בשני נכדים. ובבית שתי בנות, שמזמן הגיעו כבר לפירקן והאלוהים לא חנן אותן ביופי רב ואף נדונייה אין, הרי ברור שקשה למצוא להן חתנים...

המבוגרת „אינטליגנטית״, אומרים שהספיקה עוד לגמור גמנסיה רוסית..., מדקלמת את פושקין ואת לרמונטוב, פולנית למדה מעצמה, מרבה לקרוא רומנים ומאז שנתיתמה ואביה נתאלמן עיניה צופיות הליכות הבית. אחותה הצעירה את מעט הרוסית שידעה כבר שכחה ופולנית עדין לא הספיקה ללמוד, רומנים אינה קוראה לעומת זאת כוחה בחשבון.. יודעת היא יפה להתהלך עם בני אדם, פקחית ועובדת בעסקו של יהודי מיצר גבינה הולנדית. שתיהן בנות ישראל כשרות, להן יאה הפסוק: ‚שקר החן והבל היופי, אשה יראת ה׳ היא תתהלל״... ואשר לכסף „גלגל חוזר בעולם״, היום אתה עשיר ומחר עני...

הצרה, שצעירים קצרה בינתם ~~להבין~~ זאת, ובזקנים אין בנותיו של ר׳ אברהם חושקות... ועוד הן יושבות ומצפות...

גם מהבנים לא רווה ר׳ אברהם נחת: אחד חכם, תפר לפי מקצועו, יושב בשוקו של עיר ותופר מגפים לגויים ומרוב חכמתו או משום כך שהוא רוצה להשיא תחילה את אחיותיו, שרוי הוא בלא אשה... והשני „חלוץ״, תחילה היה בהכשרה וידוע שיצא לדרך לארץ ישראל וזה כחדשיים שקע כאבן במים אדירים ולא נתקבלה כל ידיעה ממנו...

ר׳ אברהם אינו מתהדר בלבושו: סורדוט אפור, כובע קסקט אף הוא אפור ולרגליו בכל ימות השבוע מגפים. עניבה אינו עונד, לשם מה ליהודי עניבה כאשר הזקן מכסה את צוארו? וזקן לבן נוי ליהודי.

בשבת משנה ר׳ אברהם את צורתו: יש לו מין ז׳קט ארוך בצבע כחול כהה, קאמאשן (נעל גבוהה שרצועות גומי מהדקים אותה לרגל במקום שרוכים) ולראשו מגבעת קשה אשר צורת מלון לה. אילו שרשרת זהב ושעון זהב היו מקשטים את אפודתו יכול היה אפילו להראות כגביר. עד כמה שזכרוני אינו מטעני לא היה לר׳ אברהם שעון כיס בכלל, די לו בשעון הקיר בעל המטולטלת התלוי על קיר בחדר הגדול.

וכי לשם מה זקוק יהודי כר׳ אברהם לשעון? ואף על פי כן מעולם לא נשתהה ומעולם לא אחר דבר. מתוך דברי עלולים אתם להסיק שהאיש בטלן הוא. לא ולא, הוא עבד קשה ונראה תמיד עיף. עיניו עצומות למחצה כרדום קמעא. לאמיתו של דבר, גם כאשר ידמה שהוא מנמנם לבו ער. יגיע משהו לאזניו שכדאי לו להטות אוזן מיד יתעורר כארי... סברה היא שהרהורים ודאגות רבות בלב האיש ונוח לו לשקוע בהם בעינים עצומות. מנמנם האיש, וכי רעה הוא גורם לזולתו? בנו ובנותיו, כאשר עיניו נעצמות עוד לפני שהספיק להשלים את ברכת המזון, נוהגים להעיר לו מתוך נימוס:

— „אבא, עבדת דיו היום... מן הדין שתשכב לישון״. הוא מתחלחל ועונה: — „וכי ישן אנכי? עצמתי רק לרגע את עיני...״

דרכו של ר׳ אברהם לקום לפני עלות השחר. מחיצות הקרשים שבין החדרים אינן אטומות וצלילים חרישיים מתגנבים מחדר לחדר. בסוף האשמורת השניה נשמעת חריקה חרישית של מטה, אנחה וגניחה, צעדים וטפטוף מים, ולאחר מכן זמזום חרישי של „הפילה זכה״... בשמיעתי החדה לא הבחנתי אף פעם במלים. מה יאמר יהודי לפנות בוקר: ברכת נטילת ידים, מודה אני וכמה מזמורי תהלים... לאזני מגעת נקישת אסל ודליים, הדלת האחורית חורקת, מהדהדים צעדיו של ר׳ אברהם בלכתו להביא מים חיים מהבאר שבטבורה של העירה.

כעבור זמן מה, חוזר הוא עם דליים מלאים מים. שופך את

הכולתם להבית שבפרוזדור שמאחורי הבית, ויש שהוא מתמהמה...

שחרית נוהג הוא להתפלל כמנהג ותיקין עם הנץ החמה בבית הכנסת שבשוק. בצאתו מבית הכנסת רבה כבר התכונה בשוק. הגויים הכפריים הסמוכים הביאו כבר עגלותיהם העמוסות טוב הארץ, בעלי הדוכנים כבר פרשו את מרכולתם ודלתות החנויות נפתחו לרווחה. תחילה נוהג הוא לסייר בין עגלות הגויים, לראות מה הביאו ומה המחירים? עיקר מסחרו של ר׳ אברהם בקניית דבש מהגויים ומכירתו לסוחרים הגדולים אשר בורשה ובלמברג. מבין גדול הוא בעניני דבש. כפי הנראה את מימחיותו זו ירש מאביו.. נוהג הוא לנעוץ את אגודלו בצנצנת או בפחית הדבש, יטעם וחזקה עליו שיבחין מאיזו פריחה לקטו הדבורים את הדבש, אם הרדיה היא טריה או מאשתקד. כאשר רוחו היתה טובה עליו התלוצץ: „למי עוד בעיר הזאת פרנסה כשרה ומתוקה כמות שלי."

אם נתמזל לו מזלו והדבש בשפע ובזול, יקנה.. ואם לא, אין בכך ולא כלום, יחכה... וכי מה יעשו הגויים עם הדבש? יאכלו אותו? וכי ברירה אחרת להם, במוקדם או במאוחר ימכרוהו לר׳ אברהם במחיר המתקבל על הדעת... אם לא יקנה דבש יקנה טרף לבני ביתו, ימלא שני סלים מטוב הארץ ויסחוב איהם לביתו.

בבית מחכה לו בתו.. השולחן ערוך והלחם פרוס...

— „אבא, היתכן שמאז קמת לא בא אוכל לפיך? אני מחכה לך, שב ותסעד את לבך!"

בכל ימות השבוע מסתפק ר׳ אברהם בפת שחרית במועט שבמועט; לחם, בצל, צנון, זנב דג מלוח או קאפצאנקע (דג מעושן יבש) וכוס תה מהלאק... (לאק מין קומקום מתכת בעל צורה מאורכת לחימום מים בתנור).

תוך כדי אכילה הוא נוהג לספר לבתו את חדשות היום, מה ששמע בבית הכנסת ומהנעשה בשוק; מי התעשר ומי ירד מנכסיו, מי זכה בפיס ומי בחתן, מה קנה וכמה שילם, על „יקרות", מציאות...

מזדרז הוא לברך את ברכת המזון ויורד לגנו על מנת לטפל בערוגות הבצל, הצנון והמלפפונים ובנטיעות עץ התפוח, האגס ושיחי פטל וענבי השועל. עיקר ענינו בכישות (האפן ביידיש) שהוא מגדל. אלה משמשים לו חומר מתסיס ומשמר למשקה הכוהלי שהוא מיצר מדבש הנקרא ביידיש „מעד". אם יין הצמוקים הוא ביוקר, הרי די לו ליהודי שישתמש ביין לקידוש בלבד, לברך את ברכת „בורא פרי הגפן". במשקאות הגויים אין דרכם של יהודים להשתמש, ויקרים הם ויש תמיד אבק חשש של נסך, אבל לא כן ה„מעד" של ר׳ אברהם שהוא כשר למהדרין. ויש שהוא גם מכין „מעד" לפסח כשר למהדרין שבמהדרין... ויכלתי להמליץ על כך בפה מלא לדודיי חסידי גור שהבאתי להם מתנה כמה בקבוקי „מעד" מתוצרתו של ר׳ אברהם.

הבקבוקים הוכשרו מזמן כדת וכדין, ר׳ אברהם התקשה אמנם להשיג בניסויז פקקים חדשים, אבל „יגעת ומצאת תאמין", הוא רץ לאבא החסיד ואצלו השיג פקקים ישר מבית החרושת...

אם קבל הזמנה למשלוח דבש, הוא אורז את הפחיות וצנצנות כדבעי ומבקש מבתו לכתוב באותיות קידוש לבנה בפרלנית את הכתובת...

בין כה וכה מגיע זמן ארוחת הצהרים. מסובים לשולחן הבן, הבנות והדייר. בדרך כלל מבשלים תבשיל אחד. שמים קדרה אחת לתוך ה„רובע" (תנור ביידיש) ולצורך הכנסתה והוצאתה של הקדרה משתמשים ב„ווילקע" (מקל ארוך שבקצהו הישוק ברזל בצורת חצי טבעת). וק"ן טעמים לתכולתה של הקדרה האחת. לשם מה להשתמש בקדרות רבות? הרי תבשיל הנקרא „ראסעלפלייש" או חמיצת סלק, בקדרה אחת, מתבשלים בו בזמן מרק, תפוחי אדמה ובשר. אלא שיש להוסיף מלפפונים חמוצים או כרוב חמוץ מהחבית שבפרוזדור, והרי לכם סעודת מלכים... אל נחטא בלשוננו, הלואי על כל ישראל כך...

משום כבודו של בעל הבית אני מקפיד בהלכות שולחן ערוך, נוטל את ידי ומברך, בוצע את הלחם ומברך „המוציא" ושאר מצוות הנהנין... ר׳ אברהם שמח בעיקר שנתגלגלה זכות על ידי לברך „במזומן"... כאן הוא מוציא לו אפשרות ליסר את בנו ולהטיף לו קצת מוסר:

— „ראה, מורה, איש מלומד, קח דוגמא ממנו, ובכל זאת יהודי כשר..."

לאחר ברכת המזון נוהג ר׳ אברהם לחטוף תנומה ליד השולחן... ואם ישכב במטה וירדם, עלול הוא חס ושלום לאחר להפילת מנחה...

בין מנחה למעריב ישמע בבית הכנסת את חדשות היום, יקשיב לשיחתם של הבריות ויחסוך בקריאת עתון... אין חס ושלום מצבו כה דחוק שלא יוכל להרשות לעצמו לקנות עתון במשותף עם עוד יהודי; — „אבל לשם מה? מה התועלת לבני אדם בקריאת עתון? חדשות טובות אין העתון מבשר... צרות וגזרות, מלחמות ופורענויות, מוטב שלא נדע עליהן, ובכן, מה הבהילות והחיפזון? דיה לצרה בשעתה. ואשר לפוליטיקע, וכי בכוחנו לשנות משהו? אמרו שהצאר ניקולאי אינו טוב. עשו רעוואלוציע ומה יצא מזה?... וכי הפולנים יותר טובים? ושם מעבר לגבול אצל הבולשיביקים טוב ליהודים? סיפר לי יהודי שהצליח לברוח „משם", (הכינה לברית המועצות) שקם דור של יהודים פושעים, גרועים מגויים, „יעווסעקים" קוראים להם, והם ימח שמם גזרו על יהודים לאכול נבלות וטרפות ומכריחים אותם לעבוד בשבת... ליהודים אלה עתון משלהם „עמעס" קוראים לו, מחמת האמת שלהם בלי אלף אבל הזנות שלהם בלי סוף... (יהודי ליטא ופולין מבטאים תו רפה כמו סמך) וכי עתונים אנו צריכים... לישועת השם אנו צריכים!..." כאן נאנח ר׳ אברהם.

דברים אלה השמיע ר׳ אברהם כאשר ביום סגריר מהרתי לדואר על מנת לקבל עתון מוורשה, שהיה מגיע לניסוויז׳ רק למחרת הופעתו. פירוש הדבר כי היהודים והגויים אשר חיו בניסויז היו על חדשות מאתמול. מקלט רדיו באותם הימים לא היה חזיון נפרץ, ואפילו אצל העשירים בקרב היהודים היה בחזקת בל יראה ובל ימצא...

בנו ובנותיו של ר׳ אברהם „חוטפים" עתונים, ואין פלא בדבר. הם ידעו שאחיהם יהושע נמצא באנית המעפילים המפורסמת „וולוס", עליה שם הצי הבריטי מצור ומנע בעדה להגיע לחוף מבטחים, לחופי מולדת. העתונות היהודית באותו זמן היתה מלאה תאורים מחרידים על המתרחש על סיפונה של „וולוס", שנוסעיה נתונים לרעב, לצמא ולמחלות מדבקות...

אינני יודע אם ידע ר׳ אברהם שבנו נמצא על סיפונה של „וולוס". קשה גם להניח שמאורע זה שהסעיר את הרוחות והיה נושא של שיחה בין הבריות בכל מקום לא הגיעה לאזניו. יתכן שביקש לגרש מלבו את המחשבה הנוגה שדוקא בנו צעירו, יהושע, דוקא הוא נמצא באותה אניה.. סברה אחרת היא, שידע הכל. עצר את הכאב בלבו ולא דיבר. לא הזכיר את שמו, לא שאל, נאמן לשיטתו כי הכל בידי שמים... ואם השם לא יחוס, מה יועיל האדם? עצם את עיניו ונאנח..

אמרתי שר׳ אברהם פוחובסקי נמנה על „היהודים של כל ימות השבוע" אבל גם ליהודי כזה יש שבת... עדיין נצבת לפני עיני דמותו של ר׳ אברהם בשובו מבית הכנסת בליל שבת, עדיין מהדהד באזני קולו: „שלום עליכם מלאכי השרת... „יום הששי ויכולו השמים"... קול אפור, יבש, חד גוני וכדרך הליטבקים, שין וסמך משמשות בערבוביה... מאי נפקא מינה מלאכי השרת או מלאכי „הסרס", יום הששי ויכולו השמים או ביום הסיסי ויכולו הסמים... העיקר הכוונה.

על מאכלי השבת לא ארבה לספר, אין בהם משהו מיוחד

הריהם, כמקובל בכל בית ישראל. ובכל זאת מדי דברי בהם עולה באפי ריחן של תבשילי השבת ופי מתמלא רוק... דגים ממולאים חריפים ומפולפלים שצבעם שחור קמעא, כבד קצוץ או צנון מתובל בבצל ובגלדי שומן, חמין של תפוחי אדמה, שעועית גריסין ובתוכן גרגרת או מעי ממולא, וצימעס, אותו ה„צימעס" המהולל של הליטבקים. שזיפים בתפוחי אדמה אפויים יחדיו...

כפי הנראה הנשמה מתעוררת אצל היהודי לא רק בזכות הרוחניות אף לגשמיות למאכל ולמשתה יש חלק בזה. היהודי האפור, ר' אברהם פוחובסקי שכל ימות השבוע עצוב ומדוכא היה כאילו נושא על גבו את כל עקת עמך ישראל, בשבת פניו מפיקים רצון ושמחה, ואף חוש ההומור שבו מתעורר. לשאלת בתו: „מדוע הבולקעס" (לחמניות אפויות מקמח לבן), שנוהג הוא לקנות מהאופה לשבת גודלם הולך ופוחת ?...

עונה ר' אברהם:

— „האופה שלנו בערעזין טוען: הרופאים קבעו, כי התחלואים של בני אדם, באים עליהם משום נגיסה מיותרת..." (דאָקטוירים זאָגן, אַז אַלע קראַנקהייטן קומען פון אַ איבּ־ריגן ביסן...) ר' אברהם פוחובסקי לא חטא בנגיסה מיותרת, הכל היה אצלו במידה ובמשורה, כמדת הבינוניות שבו: לא גר־גרן לא אסטניס, לא תלמיד חכם ולא עם הארץ, לא פזרן ולא קמצן, לא עושר ולא אביון...

יהודי פשוט היה — ורבים היו כמותו בניסביז' ובשאר ערי ישראל. — ת.נ.צ.ב.ה.

א. גוטרמן

✡

שמחה חיים וילקומיץ

נולד בניסוויז', פלך מינסק, רוסיה הלבנה, ט' תשרי תרל"ב (1871), לאביו קלמן.

למד בחדרים ובבית־המדרש. נטה להשכלה ולחיבת־ציון, עבר לוילנה ועסק בהוראה עברית ובהשלמות בהשכלה והצ־טרף לאגודת „בני משה". למד זמן־מה באוניברסיטת לוזאן בשוייץ.

נשא לאשה את ליבה לבית סגל מוילנה ועלו לארץ בשנת תרנ"ו. (היתה מורה בבית־הספר ביחד עם בעלה ואחרי מותו המשיכה בהוראה בצפת ואח"כ בתל־אביב, וכאן היתה פעילה בהסתדרות נשים עבריות ובארגון חוגים ובניהולם להפצת השפה והתרבות העברית).

מקום עבודתם הראשון בארץ היה בביה"ס ברחובות. משכילי המושבה העריכו מאד את עבודתו הפדגוגית המוצלחת ואת ממאציו להעלאת רמת ביה"ס ושיחותיו המקצועיות. בפגישות מורי מושבות יהודה תרמו הרבה לשיפור ביה"ס והחינוך. אך דרישותיו בנוגע לספרים וציוד לביה"ס ולתלמידיו נראו מוגז־מות בעיני האיכרים ומצבו נעשה קשה ברחובות. עבר לראש פינה ושם מצא אפשרויות טובות יותר להגשמת תכניותיו בד־בר הנהגת מלאכה ועבודת הגינה בביה"ס בהתאם לצורך המיוחד בבי"ס כפרי. נתפרסם בתור מורה למופת ומורים צעירים היו באים אליו מכל הארץ להאזין לשיעוריו ולשאול בעצתו. כך נהג גם במתולה, שם בא להורות במקום חברו ד"ר יצחק אפשטיין. היה מראשי הפעילים ליסוד הסתדרות המורים ובאספת היסוד (זכרון יעקב, תרס"ג) הרצה על החינוך בבתי־הספר במושבות. החל מפרסם מאמרים בשאלות חינוך ב„המליץ" וב„הצפירה", מאמר ב„השלוח" על הספרות לבני הנעורים (בחתימת „הררי"), ועוד מאמרים בעתונים שונים בחתימת „בן־אדם".

משהועבר לנהל את ביה"ס לבנות ביפו נתאפשר לו להש־פיע על ההוראה והחינוך בכל הארץ, ולמען העמלנות והחינוך לעבודה חקלאית בבתי־הספר הופיע במאמרים, בהרצאות ובפ־גישות מורים.

משנסגר ביה"ס לבנות ביפו במלחמת־העולם א', נדד ממו־שבה למושבה, חלה בטיפוס הבהרות, שהפיל אז חללים רבים בארץ, ונפטר בראש פנה, ט"ו ניסן תרע"ח.

צאצאיו: עבריה (מורה ומדריכה) אשת משה כרמי בעין חרוד; עמיאסף (מפעילי תנועת המושבים והארגונים בכפר־יהושע; חבר המרכז לחינוך).

(תדהר — אנציקלופדיה לחלוצי הישוב)

✡

משה'קה הקצב — מגן החלשים

על מקרה נדיר של הקרבה מצד יהודי פשוט, כעשר שנים לפני בוא השואה, ברצוני לספר בזה ולהציב יד ושם למשה'קה פרפל הקצב בין כל קדושי ניסוויז'.

בהיותי בגיל בר מצוה, ביום קיץ בשעות הצהרים שוטטתי אני וחברי ברחוב, ולפתע נתקלה עינינו בצעירה כבת עשרים, בעלת יופי נדיר (אח"כ התברר לי שלא מבנות ניסביז' היתה וגם בלתי שפויה בדעתה), נמלטת על נפשה מפני בריון מעולם־התחתון, אלים, בשם מישקה שבילה את ימיו ולילותיו בבית מרזח של סולטן. (באשקע לאניכעס) הבחורה נמלטת מפניו ומנסה להתחבא בחצר זו או אחרת והבריון בעקבותיה ומשיג אותה שוב ושוב. הבחורה ברחה לעבר השוק, לאיזור הקצבים ובית הכנסת.

הבריון רדף אחריה לבית הכנסת האורחים, שם היא ביקשה מחסה. והוא כולו משולהב מתאוה ורצח. איש לא ההין להסתכן ולבוא לעזרתה. אותו רגע הופיע משה'קה הקצב ופרץ בלי מחשבה יתרה לבית הכנסת אורחים ושחרר את הבחורה מידי האלים.

עד היום מסתמרות שערותי בהזכרי מקרה זה. כל הקהל שהתאסף מחוץ לבית הכנסת האורחים חששו לגורל הבחורה הצפוי לה מיד האלים ולגורלו של משה'קה במאבקו עם „השייגץ" הצעיר והאלים מעולם התחתון. ימים מועטים אחרי מקרה זה נמצא גוי זה הרוג ונקוב ככברה ע"י כדורים במגרש ע"י בית הנזירות, כנראה שנרצח ע"י חבריו־שותפיו על רקע עסקי העולם התחתון.

קלמן איסקוב יצחקי

✡

לדמותו של ירחמיאל שקלאר

מימי לימודיו בבית־ספר תרבות הכרתיו. בנם של צבי וריבה־לאה שקליאר. הוא היה חניך „גורדוניה", בחור שקט, מסור ונעים הליכות. את תפקידו מילא בנאמנות. אחת מפעולותיו העיקריות היתה לארגן את הנוער במסגרת התנועתית אשר לה השתייך.

היה זה ב־1933. סניף „גורדוניה" שכן אז ברחוב מיכאלי־שאק בביתו של פייבל זאיעץ הנפח, ואנו אז בני 12 שנה חדורי מעשי קונדס ניצלנו את הזמן החופשי אחרי הלימודים ב„חדר" או ב„יידישע פאלקס־שול" התרכזנו „ארום די שולן". היו בינינו: אפרים שוסטער, גדליהו זילבערג, מאטע־בער זא־טורנסקי ועוד. באחד הימים הופיע במקום הריכוז ירחמיאל והציע לנו להצטרף לתנועתו. פרצנו בצחוק: מה לנו ול„גור־

דוניה״? אבל הוא בשלו. הוא לא הירפה מאתנו, עד ששכנע אותנו. וכאשר נעננו השקיע בנו ירחמיאל מאמץ רב, כדי שנתאקלם במסגרת החדשה. אנו היינו חופשיים מדי, ותנועה זו דרשה מאתנו לוותר על אורח החיים הקודם. לא קל היה הדבר, בכדי למנוע נשירה, צריך היה אדם שיטפל בנו בסבלנות ובכושר רב. זאת עשה ירחמיאל, בעל החיוך רחב והלבבי, אשר הדריך אותנו בדרכנו החדשה. מאמציו נשאו פרי, נקלטנו יפה, הגשמנו ציפיותיו והמשכנו בדרכו.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה גויס ירחמיאל לצבא. הוא השתתף בקרבות ונפצע ברגלו וחזר הביתה נכה. פולין נכבשה ע״י הנאצים, בתוכה גם עירנו ניסביז׳. מאז היה גורלו כגורל שאר בני ניסביז׳ אשר נטבחו והושמדו ע״י הנאצים הארורים ימח שמם וזכרם.

כך ניתק פתיל חיי יהודי צעיר שהיה לברכה לנוער החלוצי. הוא מת במלא אונו וחיוניותו, מלא תקוות לעתיד חייו. היתכן שפניו החייכניות ועיניו המקרינות טוב־לב לא יהיו אלא זכרון בלבד? היה אהוב ומכובד על כל אחד ואת הכל אהב וכיבד. כך זוכרים אותו חבריו וידידיו ומכריו הרבים. היה בו כשרון ליצור קשר, להתחבב על בני־אדם ולחדור אל הלבבות בהלי־כותיו העדינות והאנושיות. אכן הוא היה הטוב בהתגלמותו ובהתגשמותו וגדול הכאב. יהי זכרו ברוך.

פייבל מילשטיין

☆

שתי דמויות

ר׳ אהרן לוין

אבי מורי, הקדוש, ר׳ אהרון בר יצחק לוין ז״ל הי״ד, היה שו״ב ומוהל מומחה, אומן־יד. כולם הכירו אותו. יותר מארבעים שנה עסק במלאכת־הקודש בק״ק נסביז׳. אבי היה בעל מידות תרומיות, חובב ציון אמיתי, ואב יקר לבניו ובתו, בעל מסור לאשתו, נוח לבריות, עוזר לאלמנות ויתומים, מתן — בסתר. בעל מזג טוב. בקיצור אהוד על מיודעיו היהודים ולא יהודים. מימיו לא הוציא דבר מגונה מפיו. לא נשכח אותו לעולמים. הוא הנחיל לבניו אהבה לעם ישראל, תורת — ישראל — וארץ ישראל. כזה היה האיש ואיננו עוד.

תהי נשמתו צרורה בצרור החיים.

ר׳ יצחק סרגוביץ׳

דודי היקר הרבני המופלג ר׳ יצחק סרגוביץ׳ ז״ל הי״ד. היה בעל-מוח חריף, מנהל חשבונות מוכשר, מגיד־ש׳עור ושנים רבות בעל־קורא שלא על מנת לקבל פרס, בבית הכנסת הגדול. גם בעל תפלה הגון; היה עסקן למען הישיבות הגדולות שפרחו בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת־העולם השניה; הי׳ו מזמינ׳ים אותו להיות בורר בסכסוכים מסחריים, הרבנים הוקירוהו מאוד; ביחד עם אבא היה משכים בבוקר — ללמד גמרא בבית הכנסת לפרושים, הוא היה צנא מלא ספרא: הוא היה מלמד אותנו גמרא. חבל על האי שופרא דבלי בארעא;

ינוח בשלום על משכבו. יהי זכרו ברוך.

יהודה אריה לוין

☆

כך חי ומת בן אדם

בכל ה„ירידים״ למן נובהורודוק ועד סלוצק היו נעליו של פייווה נודעות לתהילה; בכל הכפרים, בבתי כל האכרים של כל השטח הזה ידעו את „פני חוואיווה״ פנים אל פנים. גם באחוזות היה שמו ידוע ואליו פנו ה„פריצים״ השוכנים בהם להנעיל את משרתיהם ואת פועלי שירותיהם.

בית־מלאכה גדול היה לפייווה. שנים עשר פועלים תמידים היו עובדים סב׳יב שלושה שו׳לחנות מלאכה בביתו, מכים בקורנסים למן הבוקר השכם עד שעה מאוחרת בלילה; וכי יבוא פועל השלושה עשר וביקש לו עבודה, ומצא גם לו מקום בבית מלאכתו של פייווה. בביתו של פייווה היה תמיד מקום מוכן לידיים עובדות, גם עבודה לא חסרה בו.

בין כל סנדלרי העיר כמעט לא נמצא איש אשר בזמנו לא עבד בבית מלאכתו של פייווה. רק מעטים מכל סנדלרי העיר לא למדו את אומנתם ולא הוציאו את העביט של שופכין מבית המבשלים שלו. כן, כמעט כולם אכלו בזמנם לחם על שולחנו של פייווה, כולם סבאו ושכרו על שמחותיו, כולם באו אליו בעת צרה לעצה או לעזרה. פייווה היה ראש וראשון להם. בב׳ית הכנסת שלהם היו לו שלושה מקומות בעזרת הגברים ושלושה מקומות בעזרת הנשים.

כאשר פרצה המחלוקת של „פועלי צדק״ בין החיטין ובין הסנדלרים, נתן פייווה את האות הראשון לבנין בית כנסת מיוחד לסנדלרים. ופייווה לא היה מאלה היוצא׳ים ידי חובתם בדיב׳ור בעלמא, ואפילו לא בהתעסוקת באמונה לבד. הקירות לא על-ידי נס הוקמו. אף הגג לא נפל משמיים ארצה. ואת הרבי של „פועלי צדק״ גם כן פייווה העביר אותו אל הסנדלרים.

כאשר בא הרבי הזה אל חנוכת הב׳ית בעת ששתו הסנד־לרים ושמחו, ופתח את ארונות הספרים, והביט בעצב אל האיצטבאות הריקות — נשתתק כל ה„עולם״. רק פייווה יצא ואמר: — וכי מה זה תחרישו? לכו לר׳ סנדר ואמרו שצוה פייווה לשלוח תיכף ש״ס, עין־יעקב, מדרשים, ומה שצריך שם עוד.

כן, הארון כבר נתמלא באותו ערב.

וכבוד היה לפייווה על פני כל הע׳יר. בבית הקהל התחשבו עם דעתו כעם דעת של איזה בעל־בית למדן. פייווה לא דרש בבית הקהל שישמעו את אשר הוא מדבר, לדברי פייווה הקש׳יבו הנאספים מעצמם. ומעולם לא באו החוטפים לחטף מביתו של פייווה בחורים לצבא. קרה מקרה שחטפו את אחד מפועליו בלכתו בערב אל חנותה של עלקה לקנות מסמר׳ים של עץ באגורה — ויבוא פייווה למחרת אל בית הקהל ויאמר:

— הבחור שחטפו אתמול שלי הוא...

— ובכן? — שאלוהו.

— דרוש הוא לי. בעצם ימי הסתיו הנני נשאר חסר פועל.

השיבו לו את הבחור.

כן, כוח היה לפייווה בעיר ואת כוחו עשה לו בעשר אצבעותיו. לא קיבל ירושת אבות. לא הב׳יאה לו אשתו נדה; קרובים עשירים גם־כן לא באו לעזרתו, הוא לבדו עשה לו את כבודו, ואשתו היתה בעוזריו, קורה אחר קורה הקים את קירות ביתו. בידיו משך עגלות של ח׳ימר וחול למסד ולתנור. רק אשתו דחפה את העגלה מאחור; ברגליו רמס את החימר, רק אשתו הי׳תה מגשת לו מים. ובמשך של שנים הקים את ביתו עד אשר עמד על מכונו.

אבל כאשר קם הבית — כן עמד מוצק כצור סלע, כאלון אשר הכה שרש׳יו עמוק, למטה, ושלח ענפיו הגבוה למעל׳ה. מלא כל טוב היה הבית הזה, עצים במחסנים, תפוחי אדמה במרתפים דגן וחטים במגורה ומהמסד ועד הטפחות מלא נעליים וכל מיני עור למלאכה.

יתום מאב ומאם, יחידי בכל התבל כולה היה פייווה בראשיתו; גם אשתו חנה יתומה עזובה היתה. איזה אח היה לה בעיר אחרת, שלעתים רחוקות היה בא אל אחותו, מושיב אותה על ברכיו, מחליק את סנטרה ואומר:

— קטנה את, אשה, ויפה כדינר של זהב...

כן, בת שתים-עשרה היתה האשה אז.

מת האח הזה במהרה, נשארו שניהם בודדים. פייווה וחנה נישאו. ועתה, מלא היה ביתם צאצאים וצפיעות. נינים ונכדים — שבט שלם.

חמישה בנים היו לפייווה, כל אחד הוליד לו נכדים ונכדות, רבים מאלה הולידו לו נינים וניננות. וביום שבת ומועד לכשהיה נאסף כל הזרע הזה אל ביתו של פייווה לקדש על היין — צר היה הבית מהכיל את כולם.

ולא סנדלרים לבד מלאו אז את הבית. לא. היו לפייווה אמנם שני בנים סנדלרים. המעשה כך היה: עסקיו של פייווה התרחבו; בלי עוזר נאמן, עוזר משלו, ראה שאי־אפשר יהיה לו. גמר בדעתו לעשות אחד מבניו לסנדלר ארבעה בנים לד' ואחד לו לעצמו. אבל השאלה היתה: מי מהחמישה יהיה השה לעולה?

פייווה בעצמו התרחק מאת בעלי־הבתים. לא אהב אפילו להתפלל בבית־מדרשם. זכר תמיד כי בעל־מלאכה הוא והם בעלי בתים, — שתי קצוות אשר לא תקרבנה זה לזו. אפס את בניו לא חפץ לראות סנדלרים — בזויים ונבזים.

מה עשה? הפיל גורלות: יבחר לו ד' את אשר הוא חפץ, ואשר לא יסכון לד' אותו יקח לו פייווה לעצמו.

נפל הגורל על בנו השלישי, שעשהו סנדלר. גם הבן החמישי, הצעיר מכל, בחר לעצמו להחזיק בקורנס ובמרצע יותר מאשר בגמרא. ככה היו לו לפייווה שני בנים סנדלרים ושלושה מהוגנים: אחד סוחר, אחד סופר סת"ם ואחד ראש ישיבה באותה עיר עצמה, שפייווה גר בה. מלבד זה היו בין נכדיו אברכים למדנים.

כן, על שולחנו של פייווה היו נשמעים לא רק דברי סנדלרים על אודות סנדלרות; גם דברי תורה היו נשמעים פה — לא גרוע מבית איזה „בעל־בית".

אפשר היה לקנא במזלו של פייווה. חיים יפים היו לפייווה. וכפי שחי יפה כך מת יפה.

כבן שבעים היה כאשר החל לחוש בגופו. חנה נפחדה; חיים ארוכים חי פייווה ולא חש כאב, פתאום — הנה ח"ה. נפחדו גם הבנים, נבהלו הכלות, הנכדים, החלו לייעץ עצות, דברו על לב הזקן לדרוש ברופאים. אמר להם פייווה:

— מה אתם חפצים, ילדים? הן ימי הסתיו הם, צינה מצויה עתה — מה החרדה הזאת? איזו רופאים? למה רופאים? חדלו.

וכמו לעצמו הוסיף עוד על הדברים האלה:

— כל ימי חייתי ולא דרשתי ברופאים. פתאום — הנה לך: רופאים, שמופים.

אבל להרבי של הסנדלרים (אותו הרבי שפתחו פייווה לפנים לעבור אל הסנדלרים מאת „פועלי צדק") שהיה ידידו ואיש סודו, אמר פייווה:

— שוטים הם — ילדים. רופאים, אומרים הם. וכלום יועילו פה הרופאים אם כח אין? תמו הכוחות — הנה הכל... אפס — כמה צריך לחיות בתבל?... כלום לא כן?

לעת החגאת שלהם שכב פייווה במיטה ולא ירד עוד ממנה. הבנים התחילו שוב לייעץ עצות — להעביר את בית המלאכה אל בית אחר, אל חדר אחר. משום שמכות הקורנסים, זמירות הפועלים, בכלל השאון מזיק לחולה. אמר פייווה אליהם:

— כל ימי לא הזיקו לי הקורנסים וזמירות הפועלים, ועתה יזיקו? כלום אינכם מבינים? — הקורנסים וזמירות הפועלים — חיים הם נותנים לי ואתם אומרים להרחיק אותם מעלי.

נשאר הכל על מקומו, כמו שהיה, ומן החדר שעמדה שם מיטתו אצל התנור נצח פייווה על המלאכה, בחליו כמו בבריאותו ידע כל מה שנעשה בבית המלאכה ושנמצא במחסן של ה„סחורה", יותר מבנו שמילא את מקומו. מאה פעמים ביום היה בא ממלא מקומו זה את מיטת החולה:

— אבא, מה? אבא, היאך? אבא, כמה? מתי? איפה?

כן, בלי אבא לא נגזרה אפילו מדרס־כף נעל אחת בבית־המלאכה, ולא הרגישו כמעט שחולה פייווה, שחולה בבית. הבנים היו באים, יושבים, משוחחים, רעים וידידים היו באים ומספרים — הכל כמו שהיה לפנים...

רק פעמים שחנה היתה באה יושבת אצל מיטת החולה, תומכת את סנטרה באצבעות ידה השמאלית ואת היד השמאלית ביד הימנית, נדה בראשה ומיבבת: מה יהיה הסוף? מה יהיה הסוף? — ניחם אותה פייווה:

— הלא ימי החורף הם, הקור גדול... הנה יבוא האביב, תעבור הצינה.

— כלום פנאי אין לך לחכות, הא? חיכתה חנה לימי האביב, חיכו גם הבנים לימי האביב. —

והשנה ההיא שנה מוקדמת היתה, הפשרת השלגים התחילה עוד לפני הפורים. וכשהתחילו ההכנות לחג הפסח לא נשאר גם שלג — משהו על פני חוץ. הימים היו בהירים, הוציאו את החלונות השניים, חדר האור אל תוך חדרו של פייווה. הרגיש פייווה בשוב האביב. שכב פייווה על מיטתו, פניו מסובים אל עבר החלון והוא חושב מחשבות. פעם אחת בבוקר ביקש להעמיד את מיטתו אצל החלון. העמידו את מיטתו אצל החלון. ישב על המיטה, פתח את האשנב, הביט אל השמיים הבהירים, אשר התנשאו מעל לרחוב למעלה. הביט על הטיט המתייבש לנוכח השמש. למטה הריח את ריח האדמה המתייבשת... במקומות גבוהים, בצדי הרחוב יבשה כבר האדמה לגמרי. ילדים שיחקו שם, קפצו, דילגו, וצהלו, אנשים עברו ושבו. את הבגדים, בגדי החורף, השליכו מעליהם. לבשו בגדים קלים; הקור לא כיווץ את עצמותיהם, הלכו בקומה זקופה, הביטו סביב בעיניים צוחקות. מנגד החלון, בביתה של ציפה אפו מצות, הבקיע מן החלונות הפתוחים של הבית ההוא שאון עליז; שיחות נשים, צחוק עלמות... עלה ריח בצק אפוי.

פ. היילפרין

☆

משפחת ר' נחום צחנוביץ

זה היה 1925. חיש מהר פשטה השמועה בעיירה ועוררה סנסציה גדולה. משפחת צכנוביץ עולה לארץ־ישראל. תמוהה היה בעיני הבריות העובדה מה לנחום צכנוביץ ולארץ־ישראל? הן מעולם לא השתייך להסתדרות ציונית. והרי לארץ עולים חלוצים, אנשים צעירים, בעלי אידיאלים.

ור' נחום הגיע כבר לגיל העצה והוא כיום כבן חמישים, מבוסס היטב, ופרנסתו מצויה בשפע. היו שמצאו פשר דבר־המיסים הכבדים שהטיל „סקרוצקי" הממונה על מס־ההכנסה בעירנו.

משפחת צכנוביץ, מכרה את הבית ברחוב מיכלישוק, ואת חנות המכולת בכיכר השוק ועלו ארצה.

בבואם ארצה, קנו חלקת אדמה ברמת־גן והתיישבו בה. ר' נחום בנה לו בית, קנה פרות ערביות והקים רפת וגם מגן־ירקות לא משך ידו וגם לול עופות הקים ואף נטע פרדס.

הרבה תלאות, ויסורים עברו על המשפחה עד שהגיעו אל המנוחה והנחלה.

רעייתו, רבקה אשת־חיל היתה עזר־כנגדו, מסורה ונאמנה שהסתפקה במועט. היא עודדה את רוח בעלה, ועבדו יחד ימים כלילות קשה מאוד.

בית צכנוביץ היה אז בית ועד ליוצאי ניסוויז׳. רבקה צכנוביץ, די „מומע" בפי הנסבייז׳אים נחנה בכשרון הנדיר, להיעשות ידידו של כל אדם. היתה בה מזיגה מופלאה של תבונה ומסירות. גישתה לאנשים עוררה כבוד והערצה. הכנסת־אורחים שלה היתה למופת. ולא פעם חילקה עם הזולת את פת לחמה. בשבתות, בימי חג ומועד, ביחוד בליל „הסדר" היו מתאספים כל הנסבייז׳אים בארץ לבלות את ליל „הסדר" באווירה ביתית חמה. פגישות אלה עודדום בימי חוסר־עבודה ומצוקה.

משפחת צחנוביץ, הראשונה שעלתה ארצה מניסביז׳ — בביתם ברמת־גן.

דאָס פּאָרפּאָלק צעכאַנאָוויטש ביי זייער הויז אין רמת־גן. פון די ער־שטע ניעסוויזשער משפחות וואָס זענען עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

חויה בלתי נשכחת שלא במהרה תשכח נחרתה בזכרוני. איך ש„מומע" סדרה את חתונתו של בן־עירנו יוסף ברזין ז"ל.

באיזו חמימות ומסירות של אם טובה קבלה את פני האורחים בחצר ביתם בין עצי התפוזים. היא התפרסמה בין תושבי רמת־גן כאשה צדקנית, כי הרבתה מתן בסתר. בכל נפשה ומאודה עזרה לנזקקים. בביקורו בארץ בשנת 1938 ביקר ד"ר כהן רופא־שיניים גם את משפחת צכנוביץ. בחוזרו הודיע, כי ימסור ד"ש מהנסבייז׳אים בארץ באולם העיריה. קהל רב בא לשמוע, לקבל ד"ש מקור ראשון. על משפחת צכנוביץ, דיבר ספק בלעג ובצחוק. „ אַ באַרג מיט שטיינער קיין שטיינער וועט אים ניט פעלן".

במשך הזמן התבססה היטב משפחת צכנוביץ מהאבנים שקנה אביהם. אולם גורלו של ד"ר כהן — לצערנו — היה כגורל כל יתר קדושי־נסביז׳. ר׳ נחום נפטר אור ליום י"ג ניסן תש"א 10.4.41 בגיל 63. רעייתו רבקה הגיעה לשיבה טובה, נפטרה בי"ב ניסן תשי"ח בגיל 83.

יהודה אלפרוביץ

✡

נפתלי חיותין ור׳ שלמה לוין

לאחר שנסגרו בתי־הספר הרוסיים ע"י השלטון הפולני בשנת הלימודים 1922/23, פניתי להנהלת הסמינר הפולני בעירנו בבקשה להתקבל כתלמיד הסמינר. הנהלת הסמינר סרבה להענות לבקשתי בנימוק כי: „יש לנו די יהודים".

החלטתי, בהתיעצות עם הורי ז"ל, ללמוד מקצוע, בו אוכל להשתלם לכשאעלה לא"י ואלמד ב„בצלאל". היות ויש לי נטיה לציור בחרתי במלאכת הצילום כאמצעי קיום. התחלתי לעבוד אצל הצלם נפתלי חיותין ז"ל. פגשתי אצלו נער־שוליה אחר, גבריאל לחוביצקי ז"ל, שהיה בחור־ישיבה, שקדן, מוכשר וחברתי מאד. התידדנו והוא היה חברי הטוב, בילינו ביחד בעבודות שונות במלאכת הצילום במעבדה, פיתוח והדפסה, ובעבודת הריטוש.

מר נפתלי חיותין היה בר־אורין, ידע דף גמרא, שלט בשפה העברית ודקדוקה. עדין ואציל־נפש היה האיש וחונן בקול ערב — טנור לירי. שלושתנו הרבינו לשיר שירי־עם ביידיש, עברית ורוסית, ר׳ נפתלי ידע פרקי חזנות בעל־פה, ופרשות בתורה חמש המגילות והפטרות בטעמי המקרא. בעיקר אהבנו לדקלם את שבע ההפטרות של „נחמה" בטעמי המקרא, מגילת „שיר השירים", „מגילת רות", איכה ונבואות הנחמה.

בין באי ביתו היה המורה הבלשן העברי והציוני הנלהב, ר׳ שלמה לוין ז"ל. הוא היה בא לקרוא אצלו את „העולם" והיו דנים על בעיות ציוניות ויהודיות כלליות.

הוא היה ציוני נלהב ובר־אוריין והיה נואם בהתלהבות רבה על הרעיון הציוני בכל אסיפה ציונית ולא ציונית. קראו לו ר׳ שלמה לוין דער לערער, ר׳ חיים לייזער דעם שוחט׳ס איידעם שגר ברחוב מיכאלישוק ע"י בית הכנסת דמיכאלישאק.

יעקב־דוד בוצין

✡

ידידי נחמיאל וינקלר

מוצאו היה מטרנופול שבגליציה. צנום היה וממושקף, וקלסתר פניו כשל תלמיד חכם. בין תלמידי הסמינר למורים בוורשה נחשב לעילוי. כשם שגדול היה כוחו ביהדות — מורשת הבית היהודי המסורתי, כן הצליח לקנות דעת בחכמה חיצונית, בשפה הפולנית ובפדגוגיה.

נתברך האיש במידה רבה של שקידה והתמדה, אופי ברזל — לא ימוש מתלמודו ויעמוד בגבורה כנגד כל פיתוי... עני ואביון, בתקופת לימודיו בוורשה התפרנס משיעורים פרטיים והתגורר בפנימיה. הילוכו ואורח שיחתו — בנחת וביישוב הדעת. עניו היה האיש ולא הפגין את ידענותו, כל כבוד תורתו פנימה... רק כאשר נדרש להורות, או שנשאל בעניין שבכוחו לענות בו, מעייניו מפכים החוצה בעוז...

לפי מיטב זכרוני היה גדול ממני בכמה שנים, אבל הוסמך להוראה שנה אחרי. עם החלטתי לעלות ארצה, בשנת תרצ"ד, המלצתי עליו כמורה בבית־הספר בניסביז'.

רציתי לזכות בשתי מצוות, להביא לילדי ניסביז' צאן קדשים מורה מעולה ועם זאת לדאוג לידידי נחמיאל למקום עבודה מכובד. כך שהייתי ה„שדכן" בין חתן התורה וינקלר ולבין הכלה החסודה ניסביז' המעטירה...

וה„שידוך" יצא לפועל בשעה טובה ומוצלחת — וינקלר נתקבל כמורה בעירה. לא זו בלבד שהזיווג עלה יפה, הגיעו אלי הדים על הצלחתו הרבה בעבודה — ואף מחילופי המכתבים אתו למדתי לדעת שהוא מרוצה מההוראה בניסביז' ולא במקום אחר.

במקום לספר על האיש ועל אופיו מן הראוי לצטט קטעי מכתבים שכתבם אלי והמעידים על רחשי לבו, חוויותיו ותיאור העירה.

סגנון מכתביו הוא נמלץ, לשון תלמיד חכם. האיש מפוכח למדי, מעקת יהדות פולין שבהווה הוא מסיק על העתיד שנושא בחובו את השואה...

ניתן איפוא את רשות הדיבור לוינקלר עצמו:

27.10.35

„מני ניסביז' עיר הנידחת אליך ורשה רבתי שלוחה ברכתי, ברכת חבר וידיד לזה האיש גוטרמן אלכסנדר המתעתד לעלות ארצה — בזה החודש מרחשון לשנת תרצ"ו.

מה אכתוב לך על חיי כאן? מובטחני שהם קופיה נאמנה מחייך אלה אשתקד. תלמידים סרבנים, חדרים מעופשים, עיירה שקטה כל כך עד שאתה שומע את עבודת המוח שלך. אגב כאן בניסביז' גיליתי את ההתעסקות הזאת להקשיב לעבודת המוח עם רבבות תאיו, איך הוא מסדר לקולקציות את הרשמים שהוא מקבל מהחוץ, רשמי העבר והעתיד. בכל זאת יש בעבודת ההוראה קצת נחת רוח. סוף סוף מרגיש אתה שהנך מרביץ תורה לצעירות ולצעירים תורה החביבה לך. סוף סוף יודע אתה שכל יום העובר עליך מביא להם בתוקף ידיעות שונות מעמנו, מליצות ומבטאים משפתנו — לאלה מאות התלמידים. וזכות זו הלא מתגלגלת על ידיך! אלא מה? בכל זאת אני מקנא בך ובכדי להגדיל את הקנאה עולים בכל יום מניסביז' בחורות ובחורים והם כאילו אומרים לי: אנחנו עולים ואתה נשאר! מתגרים הם בי ואתה גם בתוכם. אבל למרות הכל הלוואי שאלה האלפים העולים יהפכו לרבבות והרבבות יהיו למאות אלפים וארצנו תיבנה.

ואתה חבר וידיד שא ברכה נאמנה מפי, שמן היום אשר כך רגליך תדרוך על אדמת ארצנו תרווה ותשבע אושר ונחת ותמצא בה את מאוויי נפשך. תהיה גם דרכך מוצלחת עליה, מוצלחת בלי שום פגעים ומכשולים. ממני חברך,

נחמיאל וינקלר".

24.12.36

„אני מלבה בלבות תלמידי את אש האהבה לנכסי תרבותנו ומשתדל לזקוף את קומתם השחוחה בדברי נביאנו חוזינו או בפרקי ההיסטוריה, של עם עולם. והמלאכה הזאת היא קשה, כשהנשמה היא אכולה ע"י יאוש המכלה מנפש ועד בשר. בד בבד עם העובדה שאלפיים שנה אנו בגלות ועדיין לא אבדנו, נצבת האמת המרה, שאלפיים שנה אנו סובלים ועדיין לא נגאלנו. סבל רדיפות, לעג וקלס בגויים ועל מה?

— — — — הרשעה בעולם מתגברת ואתה בן אדם סופג לתוכך את חיצי הזדון והנמצא בכל זאת במצב רוח טוב ומצטחק..."

5.1.38

„וניסביז' העיר לא שינתה את טעמה וריחה מימים שאתה עוד היית בה. קופאת היא על שמריה. רק בבית-הספר חלים שינויים. קודם כל חילופי גברא. המורים שעובדים השתא מהווים גוף מלוכד ויודע את אשר לפניו. הדבר מביא סיכסוכים בינו לבין סניף „תרבות" וועד ההורים בדבר המשכורת. ההישג היחיד הוא — 11 ירחי משכורת אשתקד ו־12 ירחי משכורת השתא (בערבות הוועד).

אני בחיים הציבוריים אינני לוקח חלק. כ"כ יתר המורים. אשתקד ניהלתי חוג של תלמידי הגימנסיה. היו לי שיחות על נושאים אקטואליים וכ"כ על תולדות הציונות. הננו מבלים את הזמן החופשי שלנו בבית־הספר ואירגנו בו שלטון עצמי של תלמידים עם חוגים שונים: „לאקטואליות", לחיסכון, לנקיון ולסדר, לדוברי עברית ועוד. החוגים האלה עם ישיבותיהם השונות גוזלים רבות מן שעות הפנאי שלי. השתא הוקם מועדון בשביל תלמידים בו נמצאים חדרים למשחקים וחדרים להכנת שיעורים. זוהי השנה השניה שעברנו אל הבנין שישב בו הסמינריון הפולני. ובאמת הבנין הוא רחב ידיים ונעים לעבוד בו. אולם מה יעשו ילדי בית־הספר אחרי גמרם אותו? זכורני, אתה העברת אנקיטה „מה אעשה לכשאגדל" נכון עשית. השאלה הזאת מנקרת במוחות הילדים כבר בכתה החמישית. את הדבר הזה עשינו לראש דאגותינו. חשבנו להקים בניסביז' בית־ספר מקצועי, אולם מסיבות אובייקטיביות היינו נאלצים למשוך את ידינו מזה. אגב דע לך שבשבוע זה עלו מניסביז' שלוש ילדות לבן־שמן. אחת היא בתו של ניומה איזנבוד ואחת היא תלמידתך חנה חרלפ, התזכרנה? השלישית היא גרינולד, אינני יודע אם ידועה לך. בעוד שבועים תעלה עוד תלמידה שלך עדה צחנוביץ.

תבין כעת את המצב כאן, אם הורים אמידים שולחים את בנותיהם הרכות לא"י בשעת חירום כזאת... מה גם אחרי האסון שקרה לפוחובסקי, אפילו כאן בגימנסיה נשתנה המצב, אין כבר אותו היחס ליהודים. מתקבלים רק יחידי סגולה.

עליתי היא לע"ע חזון לעתיד כי כסף אין.

ואתה שלום וכל אשר לך שלום.

שלך נחמיאל".

א. גוטרמן

המורה שאול פרידשטיין

שאול נכנס לביה"ס „ברגל" ימין, ההצלחה האירה לו פנים בכתה, הילדים חיבבוהו, הוא היה מעורה בחיי העיר, וידע את נפש תלמידיו. יחסו לתלמידיו כיחס כמדריך בתנועת נוער ולא כמורה קפדן, נושא פנקס ורושם ציונים והערות. נמסר לו להורות את המקצועות הריאליים: טבע, חשבון, אשר להוראת עברית ותנ"ך, או שלא סמכו על ידיעותיו או שחששו מפני אפיקורסותו.

תורת הפדגוגיה החדשה שקנה בסמינריון בווילנה היתה עוד טריה בתודעתו, והוא הגשים אותה הלכה למעשה.

הקים חברת ילדים, „שלטון עצמי", דאג לתכנים חינוכיים מחוץ למסגרת הלימודים, חוג דרמטי, חוג לספורט, נפגש עם תלמידי בית־הספר לעתים גם בביתו, הרבה בארגון טיולים. לא בכדי נחשב למורה האהוב והמקובל על הילדים. בקרב המורים הוא נהיה לראש המדברים, למגן על זכויותיהם של החברים, לא נשא כל עוון וקיפוח ולעתים התנגש עם המנהל וחברי הוועד.

וטעה מר קלק' בחישוביו, „זה הקטן" — „השקץ הצעיר" מסוכן היה לכס הנהלתו יותר מאשר אחד מאותם המורים הוותיקים מחובשי בית המדרש.

שאול פרידשטיין בימים שנמצאתי במחיצתו היה כבן עשרים

וחמש. גבר נאה, קומתו בינונית, שער בהיר שופע, מהבעת פניו ניכר היה שהאיש מצטיין במידה רבה של אופי מוצק ותקיפות. אינני יודע, מתי וכיצד לקה במצמוץ בעיניו. תחילה היה בדבר משום דבר מרתיע, לאחר מכן כאשר נמצאנו יחד כמעט שלא הרגשתי בפגם זה.

שאול פרידשטיין אף על פי שהיה צעיר לימים, כבר ריחים היו תלויים בצווארו, נשא לאשה את בחירת לבו מילדותו את בלה מבית קצ׳נובסקי. ביתם הדל שופע היה חום ואהבה ושימש מרכז חברתי לדור הצעיר. לא אחת נהניתי להיות בין המוזמנים לביתם למסיבת רעים.

ידידי המורה נחמיאל וינקלר במכתבו מיום 5.1.1938 מספר לי בין היתר את החדשות מהעירה וכותב:

„לפרידשטיין יש כבר בת נבונה וחסודה. והוא מבלה אתה את רוב שעות הפנאי שלו ומתענג בה"...

וכן מצאנו חיזוק נוסף על אהבת הבת, נאוה היה שמה, במכתב שקיבלתי ממנו בסמוך לפרוץ מלחמת העולם השניה:

„יש לי אמנם בת יפה, אך אין זאת חדשה, גם רדיו יש לי ואני מבלה על ידו הרבה שעות ומתבודד מכל הסביבה"...

פרידשטיין, הצעיר המרדן, נהפך לבעל בעמיו, אבא, בעל בית צעיר — טיפוסי לעירה הנידחת.

הוא זכה אף לגדולה וכבוד וזכה להתמנות כמנהלו האחרון של בית־הספר העברי של ניסוויז׳.

א. גוטרמן

לזכר נעדרים

לזכרו של יהושע פוחובסקי

יהושע פוחובסקי נולד בניסביז׳ בשנת 1911. התחנך בחדר ובישיבה עד שנתו ה־12. למד בשקידה וגילה תפיסה מהירה והבנה מעמיקה. כשנפתח בית־ספר „תרבות" בעירנו, עבר אליו ושם סיים את לימודיו.

יהושע היה בן זקונים להוריו; מפונק, חלש, ונחבא אל הכלים, אבל עיניו החודרות שפעו פקחות שמצאה את ביטויה בחיוך שעל שפתיו ובצהלה. היה בין מייסדי הסתדרות הנוער „גורדוניה" בניסביז׳ ופעיל בהתפתחותה. כשהתארגנה קבוצת העליה „במעלה" — היה גם יהושע בין הנוער שעזב את כתלי בית הספר והחליט לנטוש את בית אבא־אמא ולצאת להכשרה. שנתיים של הכשרה — שנות סבל והתחשלות — עברו על קבוצתנו. את העבודה צריך היה לכבוש. הצענו לאנשים את ידינו שלא הסכינו לעמל — ולא נענינו. עד שהגענו לזדונסקה וולה. שם השתקענו לחיי קבוצה בזעיר אנפין. שעות עבודה מפרכות עבדנו והתמורה — פת לחם חרבה. חדר קטן ל־40 איש, שינה על דרגשים, מיטות קרשים וצלעות — זהו פרצופה של הקבוצה בימים ההם.

כאן, בהכשרה, גילה יהושע את כושרו האירגוני. כחבר במזכירות עשה הרבה להרמת המוראל ולייצוב היחסים בין החברים. גם לפעולה התרבותית דאג.

זכינו לעלות אך יהושע לא הצליח להחיש את עלייתו והרבה נדודים עברו עליו בספינת המעפילים „וולוס" עד הגיעו ארצה ב־1934. תחילה באנו לקבוצת חולדה, ואחר 4 חודשים עברנו לרחובות. גם פה לא האירה לנו ההצלחה פנים. יהושע „צלל" בפעילות בקבוצה, ובזמן קשה קבל עליו את הגזברות. אבל המאמץ נתן אותותיו בגופו החלוש והוא חלה זמן רב.

ובימים שיריות הדהדו באויר ויד מרצחת גדעה נפש ועמל אדם — נקראנו למערכת כיבוש העבודה. עזבנו את מחננו המסודר ברחובות ועברנו לנחלת יצחק בכביש ירושלים לעבוד במחצבה. המעבר הזה השפיע עלינו מאד. קשה היה להסתגל לעבודת המחצבה אבל לא נרתענו. כרתנו ברית עם הסלע! הכרנוהו והצלחנו לכובשו. גבר האימון והבטחון העצמי.

את הרי ירושלים החשופים זה מאות בשנים כיסינו — במאה אלף עצים. התחלנו להכות שורש בסביבה הזאת.

מצבו של יהושע שופר. הוא הבריא אבל עדיין היה חלוש. לכן נאלץ לנהל ספרי חשבונות בעוד חבריו עבדו עבודה קשה ומפרכת. שתק, עמד מן הצד. לא עברו ימים עד שהבריא כליל ויצא לעבודה ככולם. לא היה קץ לאושרו. מצב־רוחו השתפר, בטחונו גבר והרבה בשיחה. נשאה אשה וקיווה לחיים שלווים.

הקבוצה הפעילה אותו והוא נתמלא מרץ שבעתיים. היה בין הקובעים בעבודת הכביש, לחם לסדר בעבודה, להרכב מתאים, ומשאת נפשו היתה משטר יפה בקבוצה.

ששה שבועות ספג הכביש זיעתו של יהושע פוחובסקי ובשביעי הרווה אותו בדמו.

בבוקר לא עבות אחד יצא יהושע יחד עם 4 חבריו לסליל דרך להובלת שתילים ליעור. שישה שבועות המשיכו, יום יום התקדמו, ומה עלזה נפשם, בראותם כי הכביש מתקדם!

ולפתע נגדע פתיל חייהם — נפלו כאיש אחד! נפשנו רצוצה, גופנו שבור — אולם את צוואתם שמור שמרנו. נכריתה ברית דמים בין הקבוצה וקרקע זו שסלעיה עקובים מדם חברינו.

את הישימון וגידוליו הפראים נצחנו. הדם, דם צעירי ישראל, שנספג לתוכו — לא היה לשווא. משק „מעלה החמישה" הוקם כמצבה חיה על קבר חמשת חבריה.

זאב גח־אורנן

☆

ר׳ שמואל יוסף בוצין ז״ל

הלך לעולמו אחד האבות המעטים, שעוד בשבתם בחו״ל חנכו את בניהם ובנותיהם לעליה, וזכו לחיות אתנו פה על אדמת ישראל.

ר׳ שמואל יוסף נולד בט״ו בשבט תר״מ בכפר קטן, לא הרחק מן העיר ניסביז׳ שברוסיה הלבנה. ראשית דעת קנה אצל אביו המלמד ולאחר מכן המשיך בישיבה המקומית. החליט לעמוד בבחינות אכסטרניות של בית ספר רוסי על מנת לקבל את התואר של מורה ללימודי הדת היהודית. את משרתו הראשונה מצא בעיר וורשא, שם לימד בין היתר גם בפרוגימנסיה הממשלתית ועסק בהוראת השפה העברית לתלמידים פרטיים. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה חזר לניסביז׳ ויסד „חדר מתוקן". „הרבי בוצין" לא הסתפק בהקנית ידיעות בלבד. על תלמידיו האציל מרוח המסורת ונתן בלבם את אהבת הארץ והשפה. בנו בכורו, שהבין לתורת אביו, עלה ארצה עוד בשנת הרפ״ו, היה ממייסדי המושב כפר יעבץ והעלה גם את אחותו

אחריו. כאשר מתה עליו אשתו בתרצ"ד הלך ר' שמואל אחרי ילדיו והצטרף לחבורת הצעירים בנקודה הנידחת הנתונה להת־קפות תדירות.

לא רצה להיות נאה דורש בלבד. בן 54, אחז בטוריה ויצא לפרדסי הסביבה כאחד החלוצים. כאשר פרצו המאורעות, תבע את חלקו בהגנה ולא נח עד שהוחלט לספחו אל העוסקים באיתות. רק בשנת תש"י והוא בן ששים עבר לתל־אביב, אך העדיף להתפרנס מיגיע כפיו, כמרכז למטבח של אחת הישיבות, עד שבן עירו, תלמידו לשעבר, מסר לידו את

„דער וואַרשעווער מלמד" ר' שמואל יוסף בוצ'ין, מלמד תורה לילדי ישראל בניסביז'.

שמואל יוסף בוצ'ין — „דער וואַרשעווער רבי", געלערנט קינדער אין דער ניעסוויזשער „תלמוד תורה".

המחסן של בית מסחרו. בקושי רב שכנעו הילדים את האב בן השבעים להניח את עבודתו ולשבת אצל בתו בצפת, משם בא לשדה יעקב, אל נחלת הבן, לו הוריש את רוח החלוציות ואהבת הבריות וזכה לראות בני שילשים הולכים וגדלים „לתורה ועבודה".

במכתב תנחומין מביע אחד מתלמידיו את תורת החניכים לרבם: „רק מי שחי בניסביז' בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, ידע להעריך את האיש אשר חינך דור שלם של תל־מידים ברוח המסורת היהודית והציונית המתקדמת כאחד. בכל שלבי עבודתו בארץ לא אשכח את ראשית צעדי בניסביז' אצל „הרבי בוצ'ין", הישר בהליכותיו, נקי הכפיים ובר הלבב, המצ־ניע לכת והמגשים".

ת. נ. צ. ב. ה.

י. וואלק (שדה יעקב)

✡

יוסף ברזין ז"ל

הלך מאתנו למנוחת עולמים חברנו היקר יוסף ברזין ז"ל. מוותיקי המתיישבים ברשפון היה, מאלה שהצטרף אל ראשוני הארגון עם קבוצת ארשוף.

מבוני הכפר ומניחי יסודותיו היה יוסף. במשך 29 שנות חייו בתוכנו, השקיע מיטב העמל בכל אשר נדרש ממנו. משכיל ומעורה במכמני התרבות היהודית והכללית, חש בנקודות המר־כזיות שבחיי הכפר ושל חיי הציבור היהודי בארץ בכללו. בכל נפשו ובכל מאודו נאחז בקרקע ועמל להשתרש בכפר ולקיים את משפחתו קיום אנושי. היה מכובד על כל חברי הכפר ונמנה על נבחריו במוסדותיו השונים.

אזכור את יוסף יקירנו מתוך געגועים וצער רב על הס־תלקותו בלא עת והוא רק בן 63. בשנים הראשונות היתה לי הזכות לעבוד עם המנוח בעבודות ציבוריות שונות לטובת הכפר. מסור וטהור־נפש, התמסר במשך שנים רבות לתפקידו

יוסף ברזין

בוועדת התרבות. השכלתו הרחבה ותבונתו הרבה, הוסיפו הרבה כדי לקיים עבודה תרבותית מעמיקה בכפר. רצינותו והתעמקותו בכל דבר שהועמד לדיון, תרמה לעבודה חברית שעמדה על הגובה.

בביקורי האחרון אצלו כשהוקל לו במידת־מה ממחלתו, דן איתי תוך התענינות בנעשה במושב בשטח שהיה קרוב ללבו — בענייני חברה ותרבות. והשתדלתי להקל עליו במצוקת־לבו וניחמתיו שעוד נכונו לנו ימים בהם נגשים יותר ויותר משאיפותיו להתקדמות בחיינו. ניחמתיו, שעוד ידעו בנינו ובנו־תינו להעמיק את המענית בכל שטחי החיים בארצנו ובכפרנו. ניחמתיו בעובדה, שרוב בנינו ובנותינו נשארים במשק וממ־שיכים בדרכי אבותיהם.

צר לי מאוד, יוסף יקר, שלא זכית להמשיך לטוות את האריג היקר לך, ורב הצער והכאב שכה רבות סבלת ולא יכולנו להקל מעליך את סבלך.

ימי אבל וצער, יש בהם כדי להביא את האדם לדין וחשבון נפשי ולהתעוררות, שישקיף על סביבותיו ויתהה על דרכו ונו־הגו בחיים. יוסף ידע להתעמק בשטחים רוחניים ומבטיו תרו למרחקים. לא פעם, בהפגשי אתו בשיחת רעים ובמפגשים מיו־חדים, החלפנו דברים איש עם רעהו. חשתי במעין הזך הנובע מעמקי נפשו. חיינו על טרדותיהם התחייבויותינו המרובות והקשות בשנות בניין יישובנו הכפרי, לא איפשרו תמיד למעינות נפשיים־הגותיים לזרום באפיקם השקט ולחדור לתוך מעשינו היום־יומיים. ששת ימי המעשה לא הספיקו לנו ולא הרשינו

לעצמנו את המנוחה ואת ההתמסרות המיוחדת ל„מותר האדם". יוסף כאב מאד על כך ולא פעם הקדשנו שיחת רעים מעמיקה בשטח חשוב זה. חשנו, כחברים בנקודת יישוב שהוטל עליה לצרף את מאמציה למתן דמות יהודית־אנושית לארצנו — שאנו מוניחים שדה נרחב וחשוב, שצריך לתקן את הדבר בעוד מועד מתוך תשומת לב והעמקות. במרוצת השנים היו לנו הזדמנויות רבות להיפגש ולהעלות על סדר יומנו את התקלות הקשות שבחיינו, כאבנו במשותף את החולשות והפגימות שבחיינו.

אברהם ליסוד

☆

ארבע דמויות

א. שלמה דמשק

הוא היה איש רעים ענוג, מלא ענין וקסם. הרבה שנים עמדתי עמו בחליפת מכתבים. כל מכתב היה מהנה.

שלמה דמשק, מורה, סופר ומחנך. נפטר בארצות הברית.
שלמה דמשק, לערער, שרייבער און דערציער. געשטאָרבן אין אַמעריקע.

ידע לספר, ידע לעודד, הוא — שמהלך היה כל ימיו על עברי פי התהום.

וטוב שהוא הספיק להעלות את פרקי חייו על נפתוליהן ולבטיהן. פרקי חיים נשגבים ודרמטיים אלה של האיש המופלא, המאושר והאומלל כאחד, ירדו עמו אלי קבר.

הוא היה מוכה גורל כאיוב.

בשנותיו האחרונות סבל ממחסור ולא הטיח דברים כנגד אלוהים ואדם. לא קינא באיש.

את הסבל נשא בדממה. נצר למשפחה בעלת אוצרות רוח גדולים.

יהי זכרו ברוך!

ב. לייבל אייזנבוד

בדחילו ורחימו, אני מזכיר את שמו של לייבל ז"ל, איש העקרונות, העסקן הציבורי, שעסק בצרכי ציבור באמונה.

רבות פעל ועשה למען הנדכאים והחלכאים. הוא היה איש ישר, בר־לבב, מסתפק במועט. מסור ונאמן בכל נפשו ומאודו והקדיש את חייו למען הזולת.

עוד בצעירותו היה פעיל ב„פועלי־ציון" שמאל ורבות עשה למען בית־הספר האידי ע"ש בר בורוכוב בשנים 1919/20.

קבלת פנים לכבוד בן עירנו לייבל אייזנבוד מאוסטרליה.
מימין לשמאל: אברהם גורביץ, שלמה פרפל, גבריאל אבניאלי ז"ל, אברהם ברזין (עומד), לייבל אייזנבוד ז"ל, שלום חולבסקי, נעימה אנגלוביץ.

קבלת־פנים פאַרן חשובן בן־עיר לייבל אייזענבוד פון אוסטראַליע, בעת זיין באַזוך אין ישראל. פון רעכטס צו לינקס: אברהם גורוויטש, שלמה פאַרפעל, גבריאל אבניאלי ז"ל (עפשטיין), אברהם בערעזין (שטייט), לייבל אייזענבוד ז"ל, שלום כאַלאווסקי, נעימה אַנגעלאָוויטש.

אחרי הכיבוש הפולני המשיך במרץ רב לפעול להמשך קיומו של בית־הספר שאז כבר היה שייך ל„צישא". הודות למסירותו ולנאמנותו נבנה הבנין. לא נח ולא שקט עד שהבנין עמד על תלו.

הוא היה מפעילי „טאז" בעירנו ועמד בראשו רוב השנים. הוא הקים את חוות־הקיץ (זומער־קאלאניע) של „טאז" ב־1926, ששכנה בתוך היער, כארבעה ק"מ מהעיר. בימי הקיץ היו ילדי העניים בעירנו מוצאים בה אוכל מזין, אויר צח ונופש. כאן אגרו כוח ובריאות לכל ימות השנה. הוא עודדם וריפא פצעיהם. היה להם לאב ולאם, אלה ילדים עלובי־החיים, שנזקקו לעזרתו. הילדים שבו בריאים בגוף ובנפש, נהפכו ממוכי־גורל למאושרים. שמו הלך לפניו. שנים רבות היה נציג השמאל בעיריה. לחם למען צדק ויושר, עזר לכל המקופחים.

את לייבל הכרתי בעת עבודתי עמו בוועד של בית־הספר מטעם „פרייהייט" פועלי־ציון. הערכתי והערצתי את נאמנותו ומסירותו בעבודתו הציבורית. היה נערץ על כל אלה שעבדו עמו ושבאו אתו במגע.

רעיתו, הניה הי"ד עדינת הנפש והצנועה לא הפריעה לו בעבודתו הציבורית. לה התמסר יומם ולילה.

ג. שלמקה אבלביץ

את שלמקה הכרתי בתקופת פעילותי ב„העובד" והתידדתי עמו מאד. הוא היה בחור עדין־נפש, בעל חן רב, אנין־דעת, והופעתו כולה, אף תלבושתו היו בהן מן הנאה — טיפוס של יהודי חדש.

הוא דאג להופעה חיצונית כפי שדאג לתוכנה הפנימי ולנשמתה של התנועה. קיימתי עימו קשרים גם לאחר עלייתי.

בכל פעולה ציונית עמד שלמה במרכזה ואף הצטיין בה. הוא קרא את העתונות הארצישראלית וחי את כל שהתרחש והתרקם בתנועתנו בארץ.

הוא היה אתנו ברוחו, אולם לבוא אלינו לא יכול. עם פרוץ מלחמת העולם השניה נותק הקשר. לאחר מכן בא הכיבוש הרוסי וחוסלה הפעילות הציונית בניסביז' כבכל עיירות פולין. ולאחריו באו הכיבוש הגרמני, הגיטו והחיסול. ניסביז' היתה אחת הקהילות היהודיות המעטות שהתקוממו ומרדו. יהודי ניסביז' שרפו את הגיטו וברחו ליערות. מעטים ניצלו, אולם עמדו על נפשם. לא ידועים לי פרטים על חייו של שלמקה בימי הגיטו, בימים המרים ביותר. דמותו של שלמקה תשאר חרותה בלבי ובזכרוני כאחת הדמויות האצילות, שבנו את תנועת הנוער הציונית. הוא היה חבר מסור בלב ונפש, איש לבטים, מחשבות, מסירות, חברות. איש שנאבק עם עצמו על עולם אידיאי — ויכול. מצאתי בו אחד המעמיקים, החושבים, והנאמנים. לכן נקשרתי אליו בעבותות של חיבה ודידות. בוכה הלב במסתרים על שלא זכה לעלות ונספה בשואה יחד עם קדושי עירנו, עם חברי התנועה באלפיהם, שלא זכו להגיע. בתולדות תנועתנו יזכר כאחת הדמויות היקרות שהציונות החלוצית כבשה אותם והתגאינו בהם. הודות לחברים כשלמקה קם המחנה הגדול שבנה את תנועתנו בארץ. אל נשכח אותו ואת חבריו ונעלה את דמותם לנגד עינינו.

ד. יוסף ברזין ז"ל

יוסף ברזין ז"ל הלך לעולמו בכ' תמוז תשכ"ט (1969). את יוסף הכרתי עוד משחר נעורי. הוא היה בן למשפחה טובה. אביו ז"ל היה בר־אוריין תמים נקי כפיים ובר־לבב. נוח לבריות. ועדין הנפש וממנו הוא ירש את תכונותיו הנעלות.

דמות מופלאה, דמות חלוצית טיפוסית.

מראשוני ומייסדי ה„חלוץ" בעירנו. מפעילי תנועת צעירי־ציון פועלי־ציון. מראשוני החלוצים שיצאו להכשרה וכשחזר הביתה מהקיבוץ עם אישור לעליה פרץ המשבר בארץ. הממשלה המנדטורית הפסיקה לתת סרטיפיקטים. על התנועה החלוצית עבר משבר קשה. הרבה חברים עזבו את שורותיה. אצל הרבה חברים התחיל לכרסם הייאוש בלב. המפלגות האנטי־ציוניות, הרימו ראש. שמחו לאיד. התחילו לפזם את פזמונם הידוע: הלא אמרנו תמיד שארץ ישראל זה הר־געש שעלול להתפרץ כל יום".

יוסף לא התיאש. בסבלנות ובכליון עיניים ציפה ליום בו יתגשם חלומו. ויום זה אכן הגיע. הוא בא אלי בריצה ודמעות גיל על פניו ובשורה בפיו: „קבלתי סרטיפיקט אני עולה ארצה".

בחודש אב 1929 הוא עוזב את ניסביז' ועולה ארצה. וכשאך דרכה כף רגלו על אדמת הארץ, התחיל לעבוד בפרדסי כפר הדר ובתל־ליטווינסקי.

מראשוני ומייסדי מושב „רשפון". הוותיקים שבינינו זוכרים את הימים הראשונים של רשפון.

רשפון אי בודד ומסביב ים של ערבים רוצחים ופורעים. עבודה במקום לא היתה, והם יצאו לחפש יום עבודה בחוץ. ואחרי יום עבודה מפרך, הם מתחילים לבנות את משקם. וכמובן שמירה בלילה. איה הסופר ואיפה המשורר שיוכל לתאר את סבלם ומסירותם, נאמנותם ואהבת המולדת של חלוצים אלה? יחד עם רעייתו העזר כנגד הנאמנה והמסורה האשת חיל, הם מתחילים לבנות את משקם. נדבך על גבי נדבך. הרבה תלאות, צרות ויסורים פקדו אותם בדרכם הארוכה עד שהגיעו הלום.

וכשהגיע אל המנוחה והנחלה בא המות האכזרי וקיפד את פתיל חייו. והוא רק בן 63. הוא היה בין בוני הארץ ומעצבי דמותה, זכה לראות בתקומת ישראל ולמעלה מ־21 שנה חי בה וקטף את פרי עמלו. הלך לעולמו אחרי 40 שנות יצירה, עמל ויזעה. משפחת ברזין שכלה בעל, אב, אח נאמן ומסור, ואני חבר טוב, ידיד ורע.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

יהא זכרו ברוך

יהודה אלפרוביץ

לזכרו הברוך של גרשון למש

את גרשון הכרתי עוד משחר נעורי. עת היינו יחד בקבוצה אחת ב„השומר־הצעיר". מוצאו ממשפחת עובדי אדמה שהיתה מטופלת בהרבה ילדים. אביו ז"ל היה איש תמים וישר־לב שהסתפק במועט. ממנו ירש את תכונותיו הנעלות. זאת היתה משפחה מלוכדת, שהמסירות והאחוה שררו בה. עוד בגיל צעיר מאוד התחיל לעזור לאביו בגן הירקות שלהם. ואחר־כך התחיל ללמוד את מלאכת החייטות.

מ„השומר־הצעיר" עבר גרשון ל„החלוץ". מראשוני החלוצים שיצאו להכשרה בקיבוץ „טלחן". משחזר מהקיבוץ עם אישור לעליה, פרץ המשבר בארץ. זה היה 1927. על התנועה החלוצית עבר משבר קשה, הרבה חברים עזבו את השורות. שונאי־ציון הרימו ראש, שמחו לאיד.

זוכר אני את החוברת שהוציא אז יעקב לשצינסקי „דער באנקראט פון ציוניזם".

גרשון המתין שנים אחדות לסרטיפיקט. עד שסבלנותו פקעה. נשא אשה ונסע לבד לארגנטינה, משם לברזיל ולאורוגוואי. כעבור כמה שנים חזר הביתה לאשתו ולמשפחתו. זוכר אני את המילים שלו בשובו: מפה אני לא זז, די לנדוד.

פרצה מלחמת העולם השניה. הגרמנים פולשים לעיירה. היה עד ראיה, מה שעוללו לנו הנאצים ועוזריהם ימח־שמם. ראה בהשמדת משפחתו, אותו לקחו ל„גיטו".

בעזרת הפרטיזנים הצליח עם קבוצת אנשים לברוח מ„הגיטו" ליער. מצטרף לשורות הפרטיזנים, לוחם ונוקם את דם אחינו השפוך.

כשהצבא־האדום משחרר את הסביבה שלנו הוא מתגייס לשורות הצבא־האדום. נלחם ונפצע פעמיים.

אחרי המלחמה חוזר גרשון הביתה, ממשפחתו הענפה לא נשאר איש. הוא עוזב את ניסוויז' ונודד על פני אירופה. עד שב־1947 מגיע ארצה.

גם בארץ לא האיר לו המזל פניו, חי כמעט כל הזמן בבדידות וסבל הרבה מאוד, אך את סבלו נשא בדממה. הרבה שנים היה חבר פעיל בוועד 'יוצאי נסביז'. בן נאמן לעמו ולארצו.

בסוף ימיו כשמצבו הכלכלי השתפר חלה. שכב על ערש דוי שלוש שנים. עד שבא המות האכזרי וקיפד את פתיל חייו. בן ששים ושבע היה במותו.

יהי זכרו ברוך.

יהודה אלפרוביץ'

☆

פסח קובל ז"ל

פסח מת. הסתלק מאתנו אחד החברים בני גילנו, אשר יחד איתנו היה נרתם ליצירה החלוצית־הציונית, מושרש בחיי העיירה בהווייתה היהודית ובשאיפתה לגאולת ציון ולקוממיות לאומית. בן נאמן לדורו, בשר מבשרו, דור שרות ההתנדבות והנכונות פיעמה בו, מעל לנוחות הפרטית והשאיפה להסתדר — דור המעשה החלוצי ללא סייג וללא חשבון.

פסח נולד בניסביז' בשנת 1909 להוריו פשה ודוד קובל, במשפחה ברוכת ילדים, ארבע בנות ושני בנים. אביו עמל קשה לקיום המשפחה, ידו שלח בעבודה ובמסחר ופסח עוד בצעירותו נחלץ לעזרת הוריו. פסח לא למד במוסדות חינוך, בהיותו בן 14—13 הוא הצטרף ל„השומר הצעיר" בעיירתנו. במלוא הלהט של נער הוא מתמסר לפעולות הקן השומרי ועושה את ימיו ולילותיו להשתלמות עצמית לומד ורוכש השכלה. ועם זה פעיל, מדריך, מחנך ומארגן. כך מתגלות תכונותיו של איש מעשה ובעל מחשבה בהירה נאמן לעקרונותיו ולחבריו.

בשנת 1933 עלה פסח ארצה. את דרכו החל כחלוץ מפריח שממות, עובד כחקלאי בפרדסי יהודה שולח ידו בבנין ובכל עבודה אחרת.

במאורעות 1936 התגייס פסח להגנה, חייו קודש לבטחון, ימים ולילות שוטט בדרכים ובשבילי ראשון לציון בפרדסיה וכרמיה.

פסח נהפך לדברה של מפלגת הפועלים המאוחדת וכאיש המפלגה ייצג ציבור העובדים והתמסר לדאגותיהם. הפעילות

פסח קובל

הציבורית נהפכה לציר חייו, ללא לאות טיפל בכל פניה של חבר ומכר, ידע למצוא שפה משותפת עם מתנגדיו ותמך בכל מעשה בונה.

בהופעתו הצנועה, במחשבתו הבהירה ובעממיותו — רכש את אמון חבריו ומכריו, נקי כפיים, ישר מבט, בעל מצפון נקי — סמל ומורה לרבים. היה איש החזון והתכניות בראשון לציון. אלפי מלוויו בדרכו האחרונה — הריהם עדות נאמנה על האיש פסח על מעשיו, וחייו.

חרדנו לשלומו וצפינו לנס, והנס לא התרחש. והנה הגיע הרגע המר והאכזרי ששם קץ למכאוביו והשאיר אחריו שכול ויתמות. ואבל ויגון בלב כל חבריו ומכיריו.

פסח היה נציגם של יהודי נסביז', ממשיך השרשרת של פעילי ציבור עממיים ומסורים, אשר עלה עליהם הכורת והושמדו באכזריות נוראה על־ידי הפולש הנאצי־גרמני.

נצרור את נשמתו ואת זכרונו בצרור נשמות וזכרון כל אהובינו־חללינו.

יהי זכרו ברוך!

בומה קצ'נובסקי (אברהם ניב)

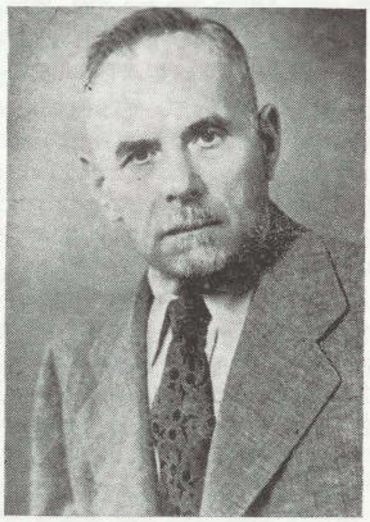
כמו אב היית לנו

(על משה ליאכוביצקי ז"ל באזכרה לקדושי העיר)

ביד רועדת ובלב מלא תוגה ודמעה עצורה, אעלה בחרדת קודש שורות אלה, לזכרך, ר' משה, האיש היקר מכל אדם.

בשלהי 1944, עת רעמו תותחים וצבאות הברית התקדמו במסע נצחון אל לוע החיה החומה, שבתי אליך עיירתי־מכורתי: פצוע, נתמך על קביים, אכול קרבות וזוועות מלחמה, עמדתי בשעריך. לא נשיקות אם רחמניה נשקוני, ולא יד אב רכה וחרדה ליטפתני בשובי ממערכות מלחמה.

על מפתן חדרך הקטן והצר עמדתי, ואתה, ר' משה, באהבה, ברחמים ובחמלה אספתני אל חיקך. והשבת נפשי הדואבת. כאב הייתי לי, ובתך, תיבדל לחיים ארוכים, כאחות. דמעה נעצרה בעיניך עת פגשתני ואנחה יהודית פרצה מקרב לבך ולא יספה עוד. ידעתי, כי למעני עשית זאת, לבל תכאיב ותוסיף אנחה על יגון. אך על משכבי בלילות, הגיעתני

ר' משה לאכוביצקי

אנחותיך ובכייתך רבת התלונה, כאומרות: ראה, אלהים, מה עוללו לנו! במסתרים בכית לבל אראך בקלקלתך. (הן לא יאה לגבר להזיל דמעות גם אם הן פורצות מחדרי לבו) רק שפתיך דובבו, כתפילה זכה, את שמות היקרים לך: אסתר'קה, אלישבע'לע שהלכו בדרך האבדון לבלי שוב... אך לי, יתום מאב ואם ושאר בשר, מה רבות אמרו שמות אלה, שמעתי בהם אלפי רבבות שמות של נשים ילדים וילדות, גברים וזקנים, תינוקות שאת שמותיהם טרם יכלו לבטא, שנהרגו ונטבחו ונשחטו בידיים אכזריות וטמאות ואין מי שיעלה זכרם.

ההשאירך, ר' משה, מלאך הגורל בחיים, למען קונן על האבודים לספר לחיים את אשר עשה לנו עמלק? אכן, לא רק מקונן היית, אלא כותב דברי הימים של השואה הנוראה אשר פקדה את עיירתנו. ידעתי, כי לא עטרת סופרים ומשוררים תעטר ראשך, ואף בקהל אנשי הקולמוס יפקד מקומך, יהודי פשוט היית: יהודי בעל נפש ולב, יהודי של יום־יום. ברם, כל מילה שהעלית על הנייר, חצבת מקרב לבך והיא רוויה דם ודמעות, ומשמעותה — טראגיות יהודית.

כפילות מנוגדת עוצבה באישיותך: מנצח ומנוצח, מגביר חיל ונדכא המלקק פצעיו, דורך על במתי־על ונשפל עד עפר, איש הבדיחה והחידוד מחד, מקונן וזועק מאידך. לא נעלמה

כפילות זו מעינינו ניצולי השואה, אך רק אנו ידענוה: היא נולדה תוך סערות מאבקך לחיים והרגשת אשמה כלפי יקיריך, אשר אותם פקד המוות וידך קצרה מהושיע. ראיתי עיניך העששות כשזיק ניצת בהן, וגאוותך התמירה הרגשתי עת אמרת: שתי בנות ובן לי בארץ־ישראל, אני האב אשר שלחם לשם, עת אבות רבים מאנו להיפרד מבניהם, אותם הצלתי, תהי לי זאת, לכל הפחות, חצי נחמה. ואני הרגשתי כי זו נחמתך השלמה, זהו נצחונך, עליונותך, גאוותך ושמחתך. אשרי האב שככה לו!

ראיתיך נאבק עם עצמך, למען בנות חייך מחדש. ביקשת לרפא בריאותך אשר נפגעה בסערות קרב ומאבק לחיים בגיטו וביערות הפרטיזנים. הבנת כי אין שלמות בחיים בלי עבודה. נגר אמן היית, איש עמל כל הימים. אל מקצוע זה חזרת, על אף גילך הגבוה, במלוא האהבה והמסירות בו עבדת עת פרנסת משפחה ענפה. ונדמה לי, שאף מלאכתך שמרה לך אמונים ושילמה לך מנת חלקה: התחלת להרגיש כי שב אליך כוחך, כי עוד רבות יפעל איש כמוך. נשאת אישה עדינת נפש וטובת לב. רק מחשבה אחת לא נתנה דמי לך: איך לאחות את הקרע, אשר במו ידיך קרעת? ציפית ליום בו יראו עיניך שנית את בנך ובנותיך, האמנת בו כי בוא יבוא, כהאמן איש יהודי בביאת המשיח.

אכן זכית, ר' משה, זכית ונצחת. חזרת אל חיק משפחתך: אל בנותיך ובנך וגם אל הארץ „החמה היפה" אליה נשאת נפשך. היא צפנה לך מיופיה וזיווה, חלף בונקרים, קור מחלות וביצות ביערות בילורוסיה, היא הרימתך מעפר. לא עוד יהודי נשפל המלקק פצעיו היית, כי אם גא, רם ונישא. שבה אליך רוחך אותה לא ידעת תמול שלשום. מצאת אהבה ומסירות אצל ילדיך ונאמנות יתירה מצד אשתך — הטובה לך וידידת נפש לילדיך.

הערצנוך, ר' משה, אם כי בכתרים רשמיים לא הכתרנוך, ועל חברי ועד עירנו לא נמנית, — ראש ונשיא עדה היית לנו ומופת לכל אדם אשר שמך וזכרך יקרים לו.

פגישתנו האחרונה, בסוכות תשכ"ד, לא תימחה מקרב לבי. בחרדת קודש אשאנה, כפי שהנני נושא על לוח לבי פגישה גורלית אחרת, עת פצוע עמדתי על מפתן חדרך ואתה ברחמיך הרבים אספתני בצל קורתך. ידעת, כי יותר לא נתראה, ואני נחמתיך ועודדתיך כי תתגבר על מיחושיך, כי אך חולשת זיקנה היא ואין זו, חס וחלילה, מחלה שנשקפת ממנה סכנה. מאנת להנחם, ידעת היטב בתוככי לבך, כי מחלה ממארת שוכנת בקירבך וכי פתיל חייך פוחת והולך. אך גם הפעם, כמו בפגישתנו הראשונה, הבלגת ולא בכית; דמעה תוססת אחת, נעצרה בעיניך והיתר שמו מחנק בגרונך... רק משפט קצר אחד דובבו שפתיך ברכה נפלאה, כשידך החמה, האבהית נתונה בתוך ידי לפרידה: יפה לחיות כשסביבך ילדיך...

וכשליוויתיך למשכן הנצח, בלכתי אבל ושחוח אחר ארונך, ליווני מילותיך היפות אשר משמעותן הבנתי: טוב למות בקרב ילדיך!

אשריך, ר' משה! אשריך כי זכית לראות בחייך בנים, בני בנים ובני נכדים.

אשריך כי זכית למצוא במותך מנוחת עולמים למרגלות הגלבוע, אשר טל ומטר עליו ושדי תרומות סביבו.

שלום לעפרך!

גרשון גפן

עקיבא ברזילי ופרשת חייו

עקיבא — בן למשפחה תורנית משכילה ומושרשת במסורת אבות. אביו איש גבה קומה, רחב כתפיים, מוצק בגופו וברוחו ובעל אופי חזק. בתכונות נפשו מיזג את המסורתיות של אנשי התורה מהדור הישן עם רוח ההשכלה, הקידמה והלאומיות הצרופה. ישר־דרך היה, אהב את האמת ונכון לעזור לזולת עד כדי הקרבה. תכונות אלה ירש עקיבא מאביו.

האב חינך את בני המשפחה רבת־הבנים ברוח המסורת וההשכלה והחדיר בה הכרה לאומית כנה השאובה ממעינות ראשונים, בלי רבב וסייג של לאומנות נבובה. גם את האהבה לאדמה ולחקלאות שהיתה טבועה באב עצמו ואת השאיפה הלוהטת לעלות ארצה ולעבד את אדמתה — ירש עקיבא במישרים מאביו. אולם איתרע מזלו ואביו מת עליו בעודו ילד. רק

עקיבא אייזנשטאט, נפל בהגנת המולדת.
עקיבא אייזנשטאַט, געפאַלן ביים פאַרטיידיקן דאָס לאַנד.

ההשראה הרוחנית שהאציל האב על בני המשפחה הבוגרים, הגיעה אל נפש עקיבא הקטן וליוותה את דרך חינוכו עד התבגרו לאיש, ועד היותו לאותו עקיבא שמעטים הכירו אותו, כי זכות נפשו ואצילות רוחו לוטים היו בצעיף הענוה והביישנות.

במזל מלחמת־העולם הראשונה נולד (ב־1914), ותקופה סוערת רבת תמורות גורליות לעמנו ולעולם כולו — ליוותה את דרך חייו והטביעה את חותמה על נפשו ורוחו.

בן זקונים היה עקיבא להוריו, ותוך חרדת ציפיה וכיסופים נולד. ב־1919 מת האב, קרבן מצוקות המלחמה, בהשאירו תוהו ובוהו של מפולת חמרית וכלכלית משפחה בת 8 ילדים. הדאגה לקיום המשפחה ולחינוכה, נפלה על האם האלמנה והבן הבכור בן ה־18. היתר — היו למטה מגיל הבגרות. אבל מסורת האב

הדגול לא פסקה. רוחו רחפה על הבית, ועל אף הקשיים והסבל נמשכה מסכת החיים בתכנה ובצורתה כבימי האב. ברגעים הטרגיים של מות האב, כשהמשפחה המיותמת, במעמד קרוביה, עמדה סביב גופת אביה היקר, נשבע הבן הבכור לעזור לאם ולעשות לחינוך הבנות, ושל הבן הקטן, היתום עקיבא, שהאב אהבו אהבת נפש, וקיווה לגדלו ולחנכו ברוחו. במגמה זו הוכנס עקיבא לבית־הספר העברי „תרבות", וכאן כמו בבית, ספג משחר ילדותו את אוירת ארץ־ישראל וצליל השפה העברית. מציאות זאת השפיעה קמעה קמעה על השקפת עולמו וקבעה את הכרתו ודרכו בחיים לעתיד. כבר בשנות חינוכו הראשונות שאף לעלות ארצה. העליה לארץ היתה בלתי נפרדת מחיי עבודה וחקלאות; הללו קשורים ובלתי נפרדים מחיי שיתוף קיבוצי.

בהיותו בן 14 שנה סיים בהצטיינות את בית־הספר. מחונן מטבעו ביצר הדעת, בחקרנות ובחוש מעשי — ידע למצות מלימודיו את הניתן להרחבת אופק ידיעותיו על הסובב אותו. בן 12 נכנס לקן „השומר הצעיר" ונעשה פעיל בחוגי הנוער. בתקופה זאת התכתב עם אחיו, שהיה כבר בארץ־ישראל, והושפע מהקשר החי עם הארץ. שתה בצמא את התיאורים על חיי הקבוצה, האדמה והחקלאות. לשדה נמשך עקיבא עוד משחר ילדותו, וערב עלותו ארצה היה נתון ביחוד למחשבה על חיי כפר ושדה.

ב־1928 מילא האח את הבטחתו והעלה את עקיבא ארצה. על אף הפרידה הקשה מאמו ומאחיותיו, התנחם במהרה, במצאו תמורה באווירה משפחתית וחמימה, במחיצת אחיו ומשפחת קרול הידועה בפתח־תקוה. בית זה השפיע השפעה רבה על עקיבא. כאן הכיר לדעת את השלבים הראשונים בדרכי ההגשמה הציונית, הלכה למעשה, את המתואר בספרות היפה, בלבוש מציאותי נאצל. בהשפעת גורמים אלה התבררה דרכו של עקיבא ללא לבטים וספקות.

תוך זמן קצר נכנס ל„מקוה־ישראל", ומכאן התחילה תקופה חדשה בחייו. כאן נעצבה דמותו כפי שהכירוה בשנות בגרותו: ברסט ציין עקיבא את המאורע הגורלי הזה בחייו: „שום קושי לא יעכב אותי להתקדם". ואמנם, למרות הקשיים מצא את עולמו והתקדם, והגיע לידי שלמות בין המטרה וההגשמה. אפיו המוצק, העקשני, וסבלנותו עמדו לו, ובעת משבר לא נכשל ולא נטה מן הדרך שהיתוה לפניו.

מקוה ישראל בשנים ההן לא התאימה כלל לרוח תנועת העבודה והקיבוץ. עדיין שררו בה המסורת של „פיק"א" והישוב הישן. לא בעין טובה הביטו רוב המחנכים על נטיות ומגמות „שמאליות", ורעיון הקבוצה היה פגול לרובם. מהרגע הראשון ב„מקוה" נקשר עקיבא לחוג מצומצם של חברים קרובים בשאיפות ובמחשבה, והיה הרוח החיה ביניהם. בהיותו תקיף בדעתו ולא פשרני היפנה אליו את רוגזם של המחנכים „חרדי המשמעת". גם תלמידים מה„צברים" הציקו לו ל„ירוק", אבל היתה זאת תקופת התאקלמות והתגבר עליה במהרה. בשנה זו התמסר ללימודים מקצועיים, ומוריו הכירו בכשרונותיו ורצינותו. בבקרו את אחיו שטיפל במכוורת, מצא ענין בענף הזה, ואם כי ב„מקוה־ישראל" עבד ברפת והצטיין בה, משכה הכוורנות את לבו יותר. באמצעות האח ומר פיאט, שהיה אז מורה ב„מקוה", וכיום מנהל בית־ספר כדורי שהספיק להוקיר את עקיבא, הוכנס לכוורנות. בהתמסרו לענף, הגיע ברבות הימים לשלמות מקצועית — כפי שרבים הכירוהו — ונעשה לאחד מטובי הכוורנים ופעילותו המקצועית התפשטה גם מחוץ לגבולות משק בית־השטה.

בסיימו את בית־הספר החקלאי, הלך כבר בצעדים בטוחים לקראת עתידו בחיים. היה ברור לו שימשיך בחקלאות, ובחיי שיתוף קיבוציים. כרוב הצעירים בימים ההם היה מוטרד בחיפוש הדרך והמסגרת. אבל ההחלטיות ויציבות האופי הוציאוהו במהרה מהמבוך, ועם חבריו בוגרי המחזור, שהיוו חוג ב„מחנות־העולים" יצא עקיבא בשנת 1932 להכשרה לקיבוץ הרצליה (שפיים), וגורל עתידו נקבע.

בקיבוץ הרצליה הבליט עקיבא לראשונה את סגולותיו בשטח המקצועי־משקי. אהבת־החקלאות והנטיה למחקר השתלבו אצלו עם עיקביות, סבלנות וכוח רצון ויצרו את הטיפוס המושלם של איש מקצוע. היה בו בטחון עצמי, וידע למצות את החשוב שבמקצועו. בענף הרפת הצטיין בגישה טבעית קלה וקולעת. הוא אהב את הפרה, והיא סימלה לו את הקשר הער והחי עם ריח השדה הירוק ועם המרחב. אבל במיוחד התמסר בכל להטו מזגו ומרצו לגידול הדבורים. פה מצא כר פעולה נרחב לחוקר שבו, הוא ראה בדבורה הרבה מהמסתורין שבטבע. הענף היה אז עדיין בראשית התפתחותו בארץ, ללא ספרות מקצועית ובהעדר נסיון מעשי, אולם דוקא דבר זה גירה ומשך את לבו. לקיבוץ הרצליה בא להכשרה, על מנת ללמוד, אבל תיכף נהפך ליוזם: הקים מכוורת קטנה במקום, התמסר לפיתוחה, וכמובן הצליח. בעברו לבית־השטה פיתח בהדרגה מכוורת גדולה, שהגיעה לשיא, בכמות ואיכות (450 כוורות). במרוצת השנים מוצאים אנו את עקיבא בין העומדים בראש גידול הדבורים בארץ; השתתף בפעילות במזכירות הארגון הארצי של מגדלי דבורים, וערך ביקורי הדרכה במכוורות המשקים. מורו ומחנכו, מר פיאט, מנהל בית־ספר כדורי, שבהזדמנויות שונות התפאר בו, והצביע בגאווה על תלמידו המחונן, הזמינו לא פעם להתיעצויות ולהחלפת דברים בחידושי המקצוע.

בצאתו את הקבוצה לזמן קצר, על מנת לעזור למשפחתו לעלות ארצה, התברר מה עז הקשר שלו לחיים הקולקטיביים, וחיי הקיבוץ נעשו חלק בלתי נפרד מנפשו.

בשנת 1933 מצא עקיבא את מקומו הקבוע בקבוצת החוגים. כאן בנה את ביתו והיתווה את מסכת חייו.

על פרשת חייו היוצרים בבית־השטה — לא לי לספר. זאת יודעים היטב חבריו. אתנו, בני משפחתו שמחוץ למשק, היה נפגש לעתים מזומנות והיה לנו למקור השראה וסיפוק. פגישות אלו נהפכו תמיד למאורע משפחתי חגיגי, כי אהבת אחים, מלוות שמחה נלבבת, נפשית ועדינה, היתה נסוכה בהן. במיוחד הרגישו את נועם נוכחותו בני אחיו הקטנים, כי משהו מיוחד היה בדוד עקיבא — נמסכה בו מרוח הפטריארכליות הקדומה. אבהות שופעת, טוב לב, אורך־רוח ועליצות נפש, משכו אליו את הקטנים ואף הוא נמשך אליהם. כך היה גם במסגרת חייו המשפחתית: בעל נאמן לחברתו בחיים ואב מסור לילדיו. בחום ובמסירות טיפל בהם וחרד היה לחינוכם. מיצר היה על העדרו תכופות מביתו, ותמיד עינה אותו הספק על שאיננו יוצא ידי החינוך והטיפול הראוי בבניו. בצרפו אל בני משפחתו ילדה אחת מפליטי חרב הנאצים, ידע לחלק את שפע אהבת האב שלו בינה ובין ילדיו.

אבל עקיבא איש המשפחה, ידע לשים מעצור לרגשותיו, ברסנו ובהציבו גבול למאווייו האינטימיים והעדינים ביותר בעת מילוי תפקידו. בבלותו בנעימים בחוג המשפחה, לא עבר על זמנו הקצוב, וכשצו המצפון אילצו לצאת לדרך, הדיר את עצמו מכל הנאה. דעתו דחקה תמיד, ושום הפצרות לא הועילו לעכבו.

איש הבטחון היה. אמיץ ברוחו ופחד לא ידע. כאיש צבא, חש את דרכי הזהירות. הבטחון העצמי הדריך אותו בשקט נפשי בשבילי הסכנה. בתכונות אלו הכירו חבריו לנשק, ואלה שעמדו בפיקודו היו קשורים אליו, ובטחו בו. ברם רגשותיו האנושיים האפילו ברגע הטרגי של המערכה בה נפל, על הגורם הצבאי של הכרח הנסיגה, ואת עוז רוחו היפנה להצלת חברו הפצוע.

ושילם בחייו.

דף חייו ייפקד בין הגיבורים שנפלו במערכה במלחמת העם על עצמאותו ותחייתו המדינית.

שמואל אייזנשטדט, גבעת ח"ן

בתיה וולאך ז"ל

נתיב חייה

בתיה לבית וולך נולדה ב־15 בספטמבר 1919 בעיירה ניסוויז׳, במחוז ברנוביץ אשר בפולין (כיום שייכת לברה"מ).

משפחת וולך הענפה מבורכת היתה בבנים ובנות יפי־תואר וברוכי־כשרון. האב היה רואה־חשבונות, איש שקט וענו. לא תמיד הצליח להשיג עבודה ולא אחת ישב מובטל מעבודה. האם עמסה על עצמה ועל ילדיה את עול המשפחה שנאבקה קשה לקיומה.

הילדים גדלו באווירה יהודית־מסורתית, ועד־מהרה נצטרפו לתנועות־הנוער הציוניות; הבנים — למזרחי, ואילו הבת — ילדת־הטיפוחים של ההורים — מצאה את דרכה עוד בגיל 10 לקן השומר הצעיר שבמקום, ומאז נשארה נאמנה לתנועתה עד סוף ימיה.

בתיה ביקרה בבית־הספר העברי „תרבות" והיתה אחת התלמידות המצטיינות בו. שקטה ומסוגרת במקצת, אהבה לקרוא הרבה ואף ניהלה את ספרית בית־הספר. בגמר ביה"ס העממי

בתיה וואלך

החליטה ללמוד מקצוע במגמה להיות עצמאית ולהתכונן לחיי ההכשרה והחיים בקיבוץ בארץ. שלוש שנים עבדה בתפירה.

בראשית 1939, סמוך לפני פרוץ מלחמת־העולם, הצטרפה בתיה לפלוגת ההכשרה אשר בעיר רובנה, כחברת קיבוץ „במנהרה". עם פרוץ הקרבות בין גרמניה לפולין נדדה עם חבריה־לתנועה אל הריכוז השומרי הגדול בווילנה. משבאו ימי־האימים הוסיפה לנדוד יחד עם חבריה מזרחה, אל פנים ברית־המועצות, ושהתה באוזבקיסטן ובטדז׳יקיסטן, אשר באסיה התיכונה. כך עברה את כל פרשת התלאות והייסורים, הרעב והמצוקה שהיו מנת־חלקם של פליטי־החרב היהודים.

בשוך הקרבות ב־1945 שבה ופקדה את עיירת מולדתה, אך לא מצאה שם אלא הרס וחורבן. מכל בני משפחתה הענפה לא נשאר שריד. היא יצאה ללודז׳, מקום־שם התרכזו חברי התנועה. עם הקמת בית־הילדים של השומר הצעיר בלודז׳ביקובו מתגייסת בתיה כמדריכה בו, ועבדה שם כשנה תמימה.

משהוחלט להוציא ילדים אלה מגבולות פולין, תוך חתירה למולדת, יצאה גם בתיה בראש אחת מקבוצות הילדים דרך צ׳כיה והגיעה אל העיר לינדנפלס שבגרמניה. שם הוקם מחדש בית־הילדים. שם הכירה את מוניו, שהיה אף הוא בצוות המדריכים, ובאה עמו בברית־הנישואין.

הגיע הרגע המיוחל. בתיה ומוניו עולים יחד עם קבוצה של כ־50 ילדים על אניית־המעפילים „יציאת אירופה", על־מנת לחתור אל חופי הארץ. אך השלטונות הבריטיים החזירום בכוח — תוך התנגדות אמיצה ומחזות־אימים לרוב — אל אדמת גרמניה.

רק שנה לאחר־מכן, ב־22 במאי 1948, כשבוע ימים אחר הכרזת המדינה, זכתה בתיה לדרוך על אדמת המולדת הנכספת.

חדוה לחוביצקי

☆

איציק

סרן יצחק כץ בן לסימה ודוד, נולד ב־31.10.46 בגרמניה. עלה בשנת 1947, גדל והתחנך בקיבוץ מסילות. בצה"ל שירת בסיירת. חזר לשרות־קבע כמפקד פלוגה. נפל במילוי תפקידו ב־2.9.1970, א׳ אלול תש"ל.

— — — ובין כולם שמכירים את כולם אין חיץ של מפקד ופקודו — „איצ׳יק", כך סתם, בלא קידומת הדרגה הוא מפקד ונפתלי הוא לוחם רגיל אך שניהם שופכים חוויות בצחוק פרוע כאילו גדלו יחד בעריסה.

דימינו לראות גבר גבה קומה, רחב כתפיים שפניו מצולקים, מבטו קר ואומר רצ׳ינות וכובד ראש — והרי כך צריך להיראות מפקד ביחידה.

הופתענו, בחדר החשוך מעט ישב איצ׳יק על יד השולחן. קומתו ממוצעת, שערו בלונדיני מתולתל, עיניו כחולות חולמניות וקולו שקט, רגוע, בעל נימה מתונה וסדורה, מעט ביישנית. על כתפיו בטלדרס משונה שחוק מטולא ומנוקד בכתמי שמן רובים, בלקוניות האופיינית לדיבורו ציין: „אני בן קיבוץ מסילות. חתמתי קבע בתנאי אחד — שיאפשרו לי לשרת ביחידה זו. לא הייתי ממשיך לשרת בשום מקום אחר, אך את היחידה ה׳ו לא הייתי ממיר בשום בית. אני אוהב את העבודה, את האנשים ואת כל השייך לסיירת".

ביקשנו לשמוע על ימיה הראשונים של היחידה.

איציק מקמט מצחו, צוחק כשלעיניו חולפות חוויות מהימים של אז, בהם הגיע הוא ליחידה: „זה היה לפני כמה שנים, היחידה הוקמה ביוזמתו של אלוף פיקוד הצפון דאז, אברהם יפה. אז נהגנו לסייר בכל גזרות הצפון שביקשנו להכירן בצורה מעולה. היינו יוצאים לסיורים בני ימים אחדים במסגרת של צבא מאורגן ומסודר. עשינו כמעט כל שחשקנו וכל שהשיגה ידינו" — הוא עוצם עיניו וממשיך לספר — „היינו מסתובבים בכל הקיבוצים ואף ישנים בהם. לעיתים השגנו כבשים ותרנגולות, שסיפקו עילה לקומזיצים בלילות. היינו מכינים שקשוקה כה טובה... היה נהדר!" נראה, שזכר הימים ההם גרם לו תחושת רעבון גם היום ולכן נמנע מתיאור מפורט של הארוחות הפרטיזאניות...

„ב־1965 כשהתחילו פעולות חבלה בשילובו של ה„פתח" ויחידות צה"ל נרתמו למאבק במחבלים. החילונו להקדיש זמן למניעתה של הפעילות החבלנית. אז נכנסנו לפעילות דינאמית מתמדת האופיינית גם היום ליחידה, לטיפול בבעיות בטחון שוטף ולקצירת הישגים, אשר בתחום מניעת חדירות המחבלים הם המעולים ביותר בצה"ל".

היגון והשכול שפקדו רבים מבתי ישראל לא פסחו גם על בית אמו של סרן איציק כץ ויגונה משתלב עם יגונו של כלל העם. כחברים רבים לגורל, הושלכו חייו של איציק מנגד והוא אבד את זיו עלומיו. סיפור חייו של איציק שזור בסיפורה

המופלא של היחידה בה שירת, שהרוותה בדמה את הצפון, אך יותר מכל חסכה לישראל דמם של תינוקות, נשים וילדים אשר בעורף.

איציק היה בכל אישיותו דוגמה למפקד אשר הצ׳ב דוגמה ומופת למייחד את כוחו ורוחו של צה״ל — הוא היה כסמל לגבורת ישראל.

בכל תקופה קמו לצה״ל דמויות לוחמים אשר לאור מעשיהם התחנך הצבא כולו. ללוחמים אלה לא ניתן ברוב המקרים ב׳סוף־הערכה חיצוני והם נפלו באלמוניותם. אך אין כצה״ל ואין כעם ישראל היודע את הגבורה הלוחמת היהודית של אלה שנפלו. א׳ציק אפיין גבורה זו בתולדות חייו. הוא הצטיין בפעולות מבצעיות, גילה בלחימה את הערכים אשר ייחדו את צה״ל והרכיבו את עיקר כוחו — ובכל מאודו חתר לביצוע מעל ומעבר לחובתו.

איציק, לפי סיפורי חניכיו, פעל בנכונות ובהכרת השליחות, מתוך תקווה שהוא בונה עולם חדש ויפה — לא כזה שבו סבלו הוריו אלא כזה שהוא עומד להנחיל לילדיו העתידים מאשתו שזה אך נשא לו. הנצחונות שלאחר מותו והנצחונות העתידים לבוא על ישראל — הם שלו וחלק ניכר לו בהם.

צעיר בלונדיני שקווצות שערו התבדרו ברוח כל אימת שנ׳צב מישיר מבט נוכח חייליו ראה איציק בפעילותו הצבאית יעוד. הוא בא מקיבוץ — על ברכ׳ו התחנך ואהב את העבודה וכנות היחסים של החברה הקיבוצית — את כל זאת ניסה להעביר, ובהצ׳לחה בלתי מבוטלת, גם ליחידתו. עמידתו לפני חבריו לא היתה כזו של מפקד מנותק ומקשיח מבע. הוא היה חברם הטוב ביותר. איש לא ישכח כיצד באחד הערבים, שעה ששיחרר את חייליו לאחר מילוי תפקיד עזבו כולם. פרט לשניים, את הבסיס. איציק חקר ודרש מדוע אינם יוצאים לבלות. משהוברר לו כי הם במצוקה כספית, לא נרגע עד שאילץ אותם לקבל ממנו כסף.

היתה לו בגרות שכלית ורוחנית ולפיכך היה גם ישר וגלוי לב — גישתו לעקרונות יסוד ולזכויות החופש של האדם היתה רצ׳נית. כשם שהיה נכון לבקר כל דבר הראוי לבקורת היה נכון גם לבקר את עצמו. בשל כך היה דמות של מופת לחיים עמו במחיצה אחת. הוא היה חלוץ נועז שתמיד ביקש ללכת בראש טור ללא היסוס ולקרוא: „אחרי״!

ומשנפצע ומת — נקטף פרח מופלא בדמי ימיו. אין נחמה למספידים אותו. אך אור היקרות שהפיק — זמנו לנצח.

(„במחנה גדנ״ע״)

✡

סרן יצחק כץ ז״ל

לא לבכות ולספוד באתי על אובדן חיי רך באילנות, מה תוסיף דמעה ומעין הדמעות חרב ביום שקבלה אותו אדמת מולדת רווית דם בניה, ומה יעלה ההספד, שאין בו אלא דברי שבח ותהילה על המת. ואני הן באתי לדבר על יצחק איצ׳ה החי והתוסס, הצעיר ברוחו ועדין בנפשו, על עלם חמודות זה, שהחיוך המלבב והצחוק הרועם היוו חלק בלתי נפרד מדמותו התמירה והמושכת.

לא אדביק ליצחק הילה של גבורת אריות, ולא ארוממהו אל־על באומץ ועוז נמרים, והן שניהם גם יחד היו בעוכרו, והם הם אשר הכריעוהו למוות. יודע אני ויודע, כי אף זאת לא נבצר מחבריו לנשק, כי קצין למופת היה סרן יצחק כץ, אחד מיני רבים, שנתברך בהם צבא ההגנה לישראל.

בשבילי סימל יצחק את הדור האחרון לשיעבוד — והראשון לגאולה, את הדור האחרון להתרפסות והשפלה — וראשון לגאווה ולגבורה.

בארץ טמאה — בפוקינג אשר בגרמניה, שלאחר מלחמת העולם השניה, צרח יצחק התינוק היהודי, צר׳חתו הראשונה, כשאמו יולדתו סימה הביאתהו לעולם שהיה מלא אכזבות ורב תקוות. בן פל׳טים חסרי מולדת, יושבי מחנות עקורים, המצפים בעיניים כלות למולדת רחוקה־קרובה סגורה ומסוגרת.

איזה הגורל ליצחק חיים כפולים; שה׳וו סמל לחייו: מחד גיסא; הקיבוץ — פאר העבודה ורוממות היצירה המעשית בחברה הישראלית. ומאידך גיסא; צ.ה.ל.: תפארת ההגנה והגבורה וגאוות האומה. שניהם מצאו שביתה בנבכי נפשו, מבלי שהראשון יגרע מהשני, ומבלי שהשני יכריע את הראשון. ואם הכריע

סרן יצחק כ״ץ, נפל בעת מילוי תפקידו.

קאַפּיטאַן יצחק כ״ץ, געפאַלן בעתן דערפילן זיין מיליטערן פליכט.

הצבא את הקיבוץ, ויצחק קשר גורלו עם צ.ה.ל עשה זאת, ללא כל ספק, ביודעו, כי בגבור הסכנה לקיומנו, מקומו בין המפקדים בצבא הקבע.

באחת הפעולות נפצע פצעים אנושיים בביטנו ה.א נאבק במאבק איתנים עם המוות ויכול לו. רצון החיים והמאבק עליהם גברו על החידלון. רגעי החרדה לחייו הפכו לימים של שמחה. אך הגורל האכזר, ב׳בושו של המוות, ארב לו בדרכים ולבסוף הכרי׳עהו.

בארץ הקודש — במדינת ישראל הריבונית והמשוחררת, שלוש שנים אחר „מלחמת ששת הימים״ כרע, נפל יצחק מתבוסס בדמו, והשיב נשמתו הטהורה לבורא. בן ליהודים גאים, הבונים חייהם בארצם, המבכים את בניהם־יקיריהם שהלכו לבלי שוב, בידעם כי במותם חיינו ועצם קיומנו.

ואם על תנחומים ידובר: טרם ברא המלאך המנחם נחמה כזאת, אשר תדע לנחם אם שכולה, אשר קברה באדמה עטרת ראשה ומשיב נפשה. האם ימצאו תנחומים לאשת־נעורים, אשר אהבתה נרקמה ליצחק מילדות, והיא נתאלמנה רק ששה שבועות בלתי תמימים לאחר חופת־הכלולות? ובמה אנחם את אח ו

שחיי שניהם נקשרו בעבותות אהבה ומסירות? היכן אבקש תנחומים לדודתו טייבל ולמשפחת הקיבוץ „מסילות", התמצא נחמה לחבריו, לידידיו ולמוקירי שמו?

כאלון צעיר רב פארות השולח ענפיו אל מרחבי שמים. וכפרח בשיא פריחתו, שקטפתהו יד גורל זדונית, והוא רוקם חלומותיו ומצפה לפריו ונושא את גביעו אל שמש אביב, כך נכרת ונקטף בזיו העלומים מאתנו יצחק, בטרם ימלאו לו כ"ד אביבים.

ועל אלה אמר המשורר בפנותו לאדמה שלא תדע שבעה.

הא לך הטובים בבנינו, נער טהור חלומות.
ברי־לבב, נקיי כפיים, טרם חלאת אדמות.
וארח יומם עודו שחי, ארג תקוות יום יבוא.
אין לנו טובים מכל אלה, את הראית ואיפה?"

ינון שמו לעד וזכרו בקרבנו יהא ברוך!

גרשון גפן

✡

ר' גרשון פרפל ז"ל

מאחרוני האבות מעירנו ואחרון האבות מהגיטו. הזכרת לי תמיד את אבותינו שלא זכו להגיע. קיווינו לראותך מתהלך בתוכנו בריא ותמיר כתמיד, עוד הרבה שנים. אך הגורל גזר כפי שגזר. אולם זכית למה שרק מעטים ביותר זכו: להגיע לארץ, להקים משפחה ולראות את משפחתך הולכת וגדלה

ר' גרשון פרפל

ולשבוע כל כך הרבה נחת מבנך, כלתך, נכדיך ורעיותיהם ונינֶיך ולבוא לקבר ישראל, פה באדמת ארץ־ישראל.

היו בך התכונות של בני עירנו, ניסביז', של יהודי מזרח־אירופה: חוסן פנימי, חריצות בעמל, נאמנות, גאוה יהודית ואהבת־משפחה שאינה יודעת גבול. ניצלת עם בני משפחתך ב־30 באוקטובר 1941.

ביום המר והנמהר — 21 ביולי 1942 פרצת בכוח, עם בנך דוד וכלתך אלקה, לתוך המרתף של בית־הכנסת בירכתי הגיטו והצלת את בנך, כלתך ואת עצמך. אתה נמנה עם לוחמי הגיטו. ישבתם ימים ולילות בתוך מרתף מחניק בגיטו העולה באש, ללא אוכל ומים ובסכנת חיים. זוהי אפופיאה שמעטים יבינו אותה.

פרצתם ליער. בגיל 46 היית פרטיזן יהודי ביערות נליבוקי, ביחידת זורין. כל יהודי שנפגשת עמו — היטבת לו. היתה לך הנאה נפשית עמוקה לעשות טובה ליהודי.

ואחרי נדודים ותלאות, לאחר המלחמה, הגעת לארץ. הקימות משפחה ונהלת חיים יהודיים מלאים. כהבנתך. קשור לבית־הכנסת שלך, בו התפללת שחרית, מנחה ומעריב, מדי יום ביומו, ובו מצאת סביבה קרובה לך. המשכת בכך את המסורת ואת אורח החיים מניסביז'. זכית בשפע של נחת וכבוד מבני־משפחתך. גאה היית בהם ובתפארת שבהם. זוהי זכות גדולה.

נשמור על המורשת היקרה שהנחלת, על אוצרות האהבה שגילית.

יהא זכרך ברוך וצרור בצרור החיים.

שלום חולבסקי

✡

ר' חיים אליהו פרידשטיין

ר' חיים אליהו פרידשטיין נולד בשנת 1878 בעיירה לחוביץ בפלך מינסק ברוסיה הלבנה, לאביו ר' דוד פרידשטין שהיה מלמד דרדקי בעיירתו.

ר' חיים אליהו פרידשטין, כמוהו כרבים מבחורי ישראל בימים ההם, למד בבתי מדרש וישיבה והתמיד ללמוד על שולחנם של גדולים וגאונים מפורסמים — מהם שאב ממעיני הדעת והחכמה התלמודית היהודית.

ר' חיים אליהו פרידשטיין

ער למתרחש בהויה היהודית, למן המחלוקת בין „המתנגדים" והחסידות על פלגיהן — בחר לו את החסידות החב"דית (די ליבאוויטשער חסידים).

ילדותו, נערותו ובחרותו, הם בתקופה הרת גורל ליהדות רוסיה — גזירות, פוגרומים ושחיטות, מן שנת 1881 עד לשנת 1905 ובהם הטבח בקישנוב ב־1903.

כל אלה עצבו את דמותו ואת רוחו של ר' חיים אליהו פרידשטין וכוונו את דרכו הרוחנית, נאמן למסורת סבא ישראל, גדוש בתורת ישראל וחכמתה, ידע לינוק ממקורות ההשכלה

ותנועת ההתחדשות היהודית ברחבי אירופה — חסיד נלהב של התנועה הלאומית היהודית והספרות העברית החדשה, הקרינו על דרכו וחייו.

לאחר סיום לימודיו, הוא חוזר לבית אבא חדור הכרה להתחדשות לאומית ובעיירה לחוביץ הוא מקים בית ספר עברי לבנות עוד לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בלחוביץ נושא את אשתו פעשה. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה כשלחוביץ קרובה לחזית, עוברת משפחתו לנסביז'. כשוך סערת הקרבות, ר' חיים אליהו מיסד ומנהל בית ספר לבנות „בית יעקב" בקלצק — עוד כיום תמצא חניכותיו בפזורי ישראל הנושאות בכבוד את זכרו.

בשנת 1927, הוא מהגר לדרום אפריקה. פועל רבות למען החינוך העברי — תורני ביהדות דרום אפריקה בסביבה מתנכרת ומתבוללת. מחנך ומדריך רבים מהם כיום ממנהיגי הציבור היהודי בדרום אפריקה.

נעים הליכות היה — ענו, „נחבא אל הכלים", דבריו נאמרו בשקט ובנחת, השפעתו היתה בנעימת קולו, בנחת רוחו, בטוב לבו ובתבונת התפיסה שלו. חסיד נלהב של בית הלל — תמיד לקולא, הבין לרוח הזמן וחנך לקראת יעוד.

נשמה פיוטית שכנה בר' חיים אליהו, כשם שאהב לעיין בפרקי חזנות ופיוט, כן נשמתו פיטנית היתה ואת הגיגיו ואת רחשי ליבו העלה בפיוט—בשיר, רבים משיריו ראו אור בעלון „ברקאי" בדרום אפריקה.

ביתם של ר' חיים אליהו ופעשה פרידשטין היה בית עברי־יהודי חם — בנאמנותו לציון, בחינוך ילדיהם לאהבת ארץ־ישראל.

בלילות שבת יכלת להאזין לזמרל חסידי־יהודי ולשירי געגועים לארץ־ישראל, פעשה — אם הבית, ידידת הנוער — אם „השומר הצעיר", כפי שכינוה הצעירים, הכירה וידעה את כל באי ביתה.

שלושה בנים ושלוש בנות ילדה פעשה אשתו, לר' חיים אליהו. על שאול בנו בכורו שהיה בין קדושי ניסוויז' ונרצח בידי הרוצחים הנאצים, קונן מרה וזעק זעקתו ותבע תביעתו בשיריו:

אז, באמצע הליל ובילל אני קם / ונוסף דמעות על מזבח נערי. / ומרגיע את לבי, דווי הדם, / ונועל לעולם בתוכי את צערי!

שבע ימים ועתיר מעש השיב ר' חיים אליהו נשמתו לבוראו בשנת תשכ"א (1961).

אברהם ניב (קצ'נובסקי)

✡

רפי (רפאל) קצ'נובסקי

נולד — 6.12.1947 — נפל במילוי תפקידו — 6.12.1966.

רפי, ילדי, רפי ילדי אויה לי — אויה לי —

לא ביום מלחמה, לא בסערת קרב ולא בפעולת תגמול — כי אם ביום אימונים רגיל כרעת־נפלת, נגדעת מאתנו בזיו נעוריך ועלומיך. ואתה רק בן 19 אביבים. אתמול יום הולדתך וביום בו נולדת הופסק שיר חייך — רפי, רפי, ילדי. — המומים אנחנו מעוצם המכה בה הוכינו כולנו: הוריך, אחיותיך, המשפחה וכל החברים. עוד טרם חדרה ההכרה לעוצם האסון והאבידה עוד לוקים אנו בטשטוש החושים — הננו ממאנים להאמין לאמת אכזרית זו — מה נאמר? מה נגיד? — מה ובמה אנחם את אמך למודת היסורים והסבל אשר כל זוועות המלחמה, השמדת משפחתה, מחנות הריכוז והשמדת העם עברו על כתפיה? — איך היא תתנחם על אבדן יהירה? — מה אומר לאבא אשר חזה בעיניו את מאורעות המלחמה ונלחם בשדה הקרב והקטל? במה אנחמם?

אתה קרנת להם ולכולנו — בקרן אור פניך, בחיוכך הלבבי, ביושר נפשך, בנועם הליכותיך נאמן לך ונאמן לחבריך. —

גאה הייתי לראותך, לטפוח על גבך, לחזות באילן מוצק, תמיר וגא שעלה כנצר ממשפחתנו. גאה הייתי לספור ארבעה בנים רק מהמשפחה בצבא ההגנה לישראל ואתה בתוכם. —

רפי (רפאל) קצ'נובסקי

וכולנו פה שרידים מוצלים מגיא ההריגה ובתקוה להכות פה, באדמה זו, שרשים. שמחתי לראות את האילנות הצעירים בשיג־שוגם וליבלובם — והנה נגדעת מאתנו טרם זמן.

עדה אדמת טרשים זו שבאנו לארץ הזאת לגאול אותה משממונה, לעבדה ולהפריחה בזיעת אפינו — פנינו לשלום וליצירה — לא בנו האשם, כי בנינו את ידם לקרב יאמנו — זה הכרח קיומנו וצו חיינו — וגם היום ומחר נמשיך לתת את מיטב אמונתנו בצבא ההגנה לישראל, וילדינו ימשיכו בשירותו ויתרמו את חלקם בהתאמצותו וגדילתו.

את כאבנו נישא בלבנו ונגוז את זכרונך לעולמי עד — יהי זכרך ברוך.

קיבוץ אילון — אברהם ניב (קצ'נובסקי)

✡

יוסף צחנוביץ

ביום 6 לאוגוסט 1964 שבק חיים בן־עירנו יוסף צחנוביץ. יוסף צחנוביץ הגיע אלינו בשלהי מלחמת העולם השנייה, עם צבאות אנדרס. זוכר אני אותה השבת בטיילי ברחוב אלנבי, והנה נתקלתי בקבוצת חיילים פולניים, ובתוכם החייל היהודי יוסף צחנוביץ. הוא סיפר לי על התלאות שעברו עליו, מיום קבלת צו הגיוס, עם פרוץ המלחמה בין גרמניה לפולין. הוא נאלץ לעזוב את משפחתו, בהשאירו אחריו לפני פרוץ המלחמה, אשה אהובה, ותינוקת בת חודש. כן הוא סיפר על גיוסו לצבא, מלחמתו הקצרה בפולש הנאצי, ואת נסיגת הצבא הפולני,

נפילתו לשבי הרוסי וחייו בסיביר. ע"י המכתבים והחבילות שקיבל בשבי מהמשפחה, והתקוות שכיהודי, שעיר מולדתו נספחה לבריה"מ ישוחרר בקרוב.

הפצרנו ביוסף שיעזוב את הצבא הפולני וישאר בארץ, בידענו על כוס התרעלה שעברה על יהודי פולין, ובתוכם בני עירנו, כשספקות מכרסמים בנו אם האהובים עליו עודם בחיים.

אולם יוסף לא יכול היה להאמין שביתו נהרס, שמשפחתו נרצחה, בתמימותו קיוה שיום יבוא בו ישוב לחיק משפחתו, לאשתו האהובה ולבתו, שטרם שמע ממנה קריאת אבא־לה.

יוסף חזר עם צבאות אנדרס לחזית באיטליה בה רבים מחבריו לנשק מצאו את מותם.

עם סיום המלחמה הובהר ליוסף מה עוללו הגרמנים הנא־צים הטמאים ליהודי העיירה וביניהם גם למשפחתו האהובה ולביתו. המשק החקלאי האהוב עליו שאדמתה הגובלת בדרך לסנוב בלעה 1500 יהודי העיר ובתוכה גם את אביו האהוב ז"ל, שנקבר בעודו בחיים וזעקותיו ותחינותיו לגויים שכיסו את הבור שיצילו אותו מהקבר לא הועילו.

יוסף השתקע בארץ, בודד, שבור ורצוץ עובד הוא קשה לקיומו, להפצרותיו של ידידיו להקים מחדש חיי משפחה לא הטה אוזן.

יוסף נפטר ללא עת בנושאו עמו לקבר את אהבתו לאשתו ולבתו התינוקת. במותו הסתלק אדם בעל נפש רגישה ובעל מידות תרומיות.

✡

אריה שמושקוביץ

ביום י"ט אלול תשכ"ד (27 לאוגוסט 1964) ליוינו את חברינו אריה לייבעלה שמושקוביץ למנוחת עולמים. אריה חברי, ובן עירנו המסור, איננו יותר בין החיים, אריה האהוב על כולם, נעדר לעולמים.

מותו של אריה בא באופן פתאומי בשביל המשפחה, חבריו.

אריה שמושקוביץ׳

וידידיו. עם מותו אבד לנו אדם יקר נעים הליכות, היה בו מיטב הסגולות של איש העם.

הלב הטוב שהדריך אותך לייבעלע בחיים, פסק ללא עת לפתע לפעום.

אריה ספג בבית הוריו את מיטב המסורת ומורשת התרבות היהודית. את אהבתו לעם היהודי לתולדותיו ולמולדתו, ינק בבית הוריו.

אריה היה חניך השומר־הצעיר, בעלייתו ארצה המשיך ללמוד באוניברסיטה בירושלים. עם מות אביו ר׳ ברוך ז"ל, הפסיק ללמוד והתמסר לעבודה עם אחיו יוסף ז"ל, בעבודת בנין, ואחרי זה המשיך לעבוד בעסקו.

כבד האסון שפקד את משפחת הניסוויז׳אים, נתייתמה האשה, נתייתמו בנותיו, נתיתמה המשפחה, נתייתמו חבריו ובני עירו

נעקר מנוף חיינו אדם אציל רוח, ישר דרך וטהור־לב. שיכלנו אחד מטובי החברים, צנוע, ישר והגון.

✡

פסח מאזין

בן עירנו פסח מאזין נפטר בקייפטון דרום־אפריקה. פסח מאזין היה מסור בלב ובנפש לכל מה שהזכיר לו את ניסביז׳. היה פעיל בארגון פלך מינסק באפריקה הדרומית הכולל גם את יוצאי ניסביז׳. עמד בקשר הדוק עם ארגוננו בארץ.

✡

חיים מאז"ה

ר׳ חיים מאז"ה נפטר ביום כ"א תשרי תשכ"ט, (13 לחודש אוקטובר 1968). ר׳ חיים ז"ל נפטר בשיבה טובה בהדר רמתיים.

ר׳ חיים היה איש עמל כל ימי חייו מגיל צעיר למד את

ר׳ חיים מזא"ה

מקצוע החייטות ועבד אצל ר׳ נוח שציפורזיצקי ז"ל, שהיה אמן המקצוע בעיירתנו.

בבחרותו מהגר ר׳ חיים לאנגליה, אבל חזר לנסביז׳. מקים בה משפחה, מחנך את בניו לציונות ולאהבת המולדת ובניו מקיימים את מצוות הגשמה ועולים ארצה. מספר שנים לאחר מכן, בשנת 1935 עולים אף ר׳ חיים ורעיתו ארצה.

אולם בניסוויז׳ נשארת בתם. געגועי האם לבתה גוברים ואשתו של ר׳ חיים חוזרת לנסביז. ר׳ חיים ז"ל סרב לעזוב את

הארץ והאם שנסעה לביקור בלבד עתידה לחזור לבעלה. אולם לפתע פרצה המלחמה ולא היה הסיפק בידי האם לחזור לארץ ישראל. האם ובתה ניספו בשואה.

ר׳ חיים גובר על גורלו המר. משתרש בארץ ועובד בחק־לאות ומשתרש בכפר בקרבת הבנים, ולא נופל למעמסה. משתכר למחייתו ושמח בחלקו.

ר׳ חיים היה איש ישר וצנוע, רכש לו ידידים ואוהבים. חייו הארוכים היו יגיע כפיים אך נהנה מעמל כפיו, ראה כזכות לעצמו לחיות בארץ בקרבת בניו, נכדיו, ונינים, שכולם מושר־שים בארץ עוסקים ועמלים בבנינה.

נתבקש ר׳ חיים לפמליא של מעלה. אך זכה לראות בחייו בנים ובני־בנים ונינים.

הוא מצא מנוחת עולמים בארץ אותה אהב ועזר בבנינה.

✡

פריידל רוזובסקי

כולנו חרדנו לגורלה בהודע לנו שהוגלתה לסיביר בעוון השתייכות בעלה ר׳ יואל רוזובסקי ז״ל, לתנועה הציונית. פריידל ז״ל לוותה את בעלה ר׳ יואל בדרכו. היא היא שאפשרה לו להתמסר לפעולה הציבורית בנטלה על עצמה דאגת קיום משפחתה ואיפשרה לר׳ יואל ז״ל שיקדיש את זמנו להנהגת הקהילה. פריידל ז״ל היתה אמא של כל אלה היושבים כאן, לוותה

פריידל רוזובסקי

את דרכנו ולאחר תלאות רבות הגיעה לאחר המלחמה ארצה. ביושבה אתנו כאן בארץ שמחה לראות את כל אחד ואחד מאתנו. הגורל המר הפסיק את פתיל חייה אבל אצל יוצאי ניסביז בארץ זכרה לא ימוש. יהיה זכרה ברוך וקדוש.

✡

יוסף בן ברוך שמושקוביץ ז״ל

יחד גדלנו, יחד רקמנו את העתיד בבניית הארץ. נפגשנו בתנועה החלוצית בניסביז בוויכוחים על דרך התנועה וכאן בארץ במשך למעלה מעשרים שנים תמיד היית תוסס, כשפניך מטרה אחת — בנית הארץ. עוד שיכון ועוד שיכון ראית בעבודה

יוסף שמושקוביץ

הזאת בעיקר את התפתחות הארץ. בארגוננו עזרת לכל נצרך ובתכניתך היה להקים בית ניסביז ופתאום מעומס פעילותך כרעת ופתיל חייך נפסק.

✡

אליהו בן גצל פרפל ז״ל

רבים מאתנו הכירו אותו בניסביז׳. הקדים אותנו בעליה בהרבה שנים. היה איש כפר אזר, חבר דן ולא הרבה לבקר את כינוסינו. אבל עמד בקשר הדוק עם ארגוננו.

✡

פסח קובל

פסח קובל ז״ל, נעקר מנוף הניסוויז׳אי הישראלי, הסתלק איש ששרשיו העמיקו כאילן בסלע ההר.

פסח צמח מתוך יהדות ניסביז העממית, ממנה ינק וממנה ירש את נאמנותו. היתה זו תקופת המרי של הנוער ברחוב היהודי, הוא היה חבר תנועת הנוער השומר־הצעיר והחלוץ. פסח מילא תפקידים מרובים בתנועה הזאת, נטל על עצמו תפקידים באהבה ובהכרה. פסח עוסק בין הנוער באמונה ומסירות ללא גבול, מחנך את הנוער להגשמה, וכחלוץ הולך לפניהם.

בשנת 1932 עלה פסח ארצה ותחנתו הראשונה היתה ראשון לציון ובה חי את חייו. עד מהרה הוא מתערה בחיי ציבור ומתבלט בעירנותו, ממלא תפקידים ציבורים שונים באמונה ובמסירות, הוא התברך בתבונה ובאהבת האדם.

דמותו ניצבת בפנינו, דמותו של חבר יקר וידיד נאמן.

✡

גנסיה מלאבסקי

בינות גנים ירוקים ועצי פרי למיניהם, ספוגים ריחות השדה ומרחבים עברו על גנסיה ימי בחרותה. טוב־לב ועדינה, שמחה תמיד לעזור לזולת. גדלה במשפחה אוהבת ואף השכנים, רובם גויים, אהבוה כבת ואחות.

משהתבגרה עלתה ארצה מתוך רצון להתחיל חיים חדשים,

אך גנסיה עדינת נפש היתה, וקשים היו לה ימי ההסתגלות לסביבה החדשה, למינהגים חדשים.

בסבלנות ובאורך־רוח תוך עבודה רבה הסתגלה אט אט לאורח החיים החדש ולחברה החדשה.

ואז פגשה את בעלה לעתיד שנתאלמן מאשתו הראשונה בזמן לידת בנו בכורו. תוך תנאים קשים מאד ועבודת נמלים בנתה ביחד עם בעלה את משפחתה וביתה. בפועל ממש בנתה

גנסיה מאלאווסקי

ביתה. טפח אחר טפח לבנה אחר לבנה הקימה את משקה ואת הבן שהתייתם מאמו בטרם הכירה, אמצה לבן. הרבה אהבה, מסי־רות ועדינות נפש השקיעה לגדלו ולחנכו, ואכן הרגיש הבן את שפע האהבה שהשפיעה עליו והחזיר לה אהבה כגמולה.

הבן גדל לתפארת ונהיה לאיש, הבית התנוסס על תילו והיה ספוג אהבה ומסירות ללא גבול.

וברגע הגיעה למנוחה ניתק פתיל חייה והיא עוד מלאת תכניות עבודה ומעין בלתי פוסק של אהבה ומסירות למשפחתה ולכל סביבתה.

✡

אקה ווסילובסקי—מלייר

אקה אסתר מלייר בת נוח וסילובסקי, נפטרה ביום 2 ליאנואר 1968. טובת לב ועדינת נפש היתה, תמיד שמחה לעזור לזולת, כך גדלה אקה במשפחתה האוהבת. בהגיעה לבג־רות מנתקת אקה את קשריה עם סביבתה, ועולה ארצה. כאן נישאה לבעלה האהוב מלייר מהורודזי, ונולדו להם 2 בנים. קשים הם חבלי ההסתגלות לחיים החדשים, ולסביבה החדשה, אבל אט־אט מקבלת היא את אורח החיים החדשים והחברה החדשה. אקה עוקבת אחרי הנעשה בארגון יוצאי ניסביז׳ ומצטרפת למקהלה הוילנאית בארץ, מופיעה אתה על במות הארץ, ומביאה בשיר את זעקת השואה.

אקה משקיעה הרבה מסירות לבניה ולבעלה, ואכן מחזירים הם לה שפע של אהבה.

פתאום ניתק פתיל חייה ללא עת, והיא עוד מליאת חיים. מות אקה הבלתי צפוי למשפחה ולחברים השרה על כולם דכאון רב. עם מותה אבדה למשפחתה אם ואשה טובת־לב ומסורה, ליוצאי ניסביז אחת הדמויות הנעלות שכולם העריצוה.

✡

פסיה פרידשטיין

פסיה בת פייגל ומשה אהרון, אשת ר׳ חיים פרידשטיין ז״ל, נפטרה ביום ששי 9 לאוגוסט 1968 ביוהנסבורג, דרום אפריקה, כשליד מיטתה נמצאים בנה דוד, בנותיה ליבע ופייגעלה ומש־פחותיהם ובתה דובה שהגיעה מהארץ בשעותיה האחרונות.

מהגוף הנסביזאי נעלמה אשה רבת פעלים עדינת נפש. בית פסיה בנסביז במרכז מיכאלישוק בהשראת בעלה ר׳ חיים ז״ל היה בית ציוני עממי. את ילדיהם מחנכת בבתי ספר תורניים ובבי״ס תרבות, את שאול בנה ז״ל שולחת היא להמשיך לימודיו בסמינר המורים העברי בוילנא, את בנה דוד יבדל לחיים ל־בי״ס אורט בוילנא. את הבנות להמשך לימודים בגימנסיה הפול־נית, את הילדים היותר צעירים בהיותם כבר באפריקה ללמודים והשכלה גבוהה.

בית פסיה היה פתוח לבני הנוער בעיר, ומשום כך כונתה, אימם של ה„שומראקעס״. ביתה המה תמיד עם חברים וחברות של ילדיה, שמצאה שפה משותפת בעצה ובהדרכה עם נוער, לבעיות שעמדו ברומו של עולם.

פסיה היתה כאם לילדי מיכאלישוק.

פסיה הייתה דמות של אידישע מאַמע. ליוותה את בעלה ר׳ חיים ז״ל בדרכו. עמלה רבות לקיום המשפחה, והייתה עזר כנגד לבעלה ובכך הקלה על דרכו.

את פסיה ז״ל העריכו שכניה ראו בה ידידה טובה, היא רכשה את הערצתם וחיבתם של כל ידועיה.

פסיה פרידשטיין

לאחר הגירתו לאפריקה שופר מצבו החומרי של ר׳ חיים ומשפחתו עוברת אליו.

בפרידתה מניסביז׳ מלווים אותה כל דיירי הרחוב. לאחר מכן דובה עולה ארצה, שאול ז״ל נשאר בנסביז כמורה בבי״ס תרבות, מחנך את ילדי ניסביז לציונות והגשמה. שאול ומשפחתו מוצאים את מותם בשואה יחד עם כל קדושי העיר.

גם באפריקה קיבלו הילדים חינוך ציוני, ובמלחמת השחרור בא ארצה בנה קלמן ומתיישב בה.

לאחר קום המדינה מבקרת פסיה ז״ל בארץ מספר פעמים. פעם עם בעלה ר׳ חיים ז״ל, נפגשת עם ילדיה, עם בני ניסביז הפזורים בערים, במושבות ובקיבוצים. נהנית מבנין הארץ ורואה בכולם ובצדק את בניה ובנותיה, חרדים לשלום כולם.

✡

אברהם צודיק

מיקירי עירנו, שכל חייו היו קודש לרעיון הנשגב של תחיית עמנו ושפתנו בארצנו המשוחררת.

כבר בצעירותו ספג בחדרו של ר' גרשון זאב דמשק יחד עם תורת ישראל ותרבותו גם את הרעיון הציוני ואחרי גמר לימודיו בישיבת מיר, בהכנסו לגימנסיה בהיותו בן 16 התמסר בהתלהבות לפעולה ענפה וברוכה בתנועת „צעירי ציון" שהיה בין מייסדי אגודתה בעיר.

היה בין מייסדי הספריה היהודית היחידה בעיר ועבד בה בהתנדבות, אירגן נשפים והצגות, כדי לקיים את מוסדות האגודה, את בית הספר העברי ואת הספריה. נטל חלק פעיל בפעולות הציוניות ובפעולות פוליטיות, בבחירות לעיריה לועד ההנהלה, אחרי למדו כמה שנים באוניברסיטאות וילנה ופראג עלה ארצה להשתתף בפועל בבנין הארץ. גופו החלש היקשה עליו להסתגל לתנאי הארץ אך התגבר על כל הקשיים ונכנס יפה לעבודת הבנין ב־„סולל־בונה".

בארץ הוסיף להתענין בחיים הצבוריים. הגה רעיון יסוד כפר מסריק, לזכר האיש הדגול, אוהב ישראל נשיא צ'כוסלובקיה. בתל־אביב ארגן אסיפת אזכרה לזכרו, בה השתתפו אנשים מפור־סמים יוצאי צ'כיה ובתוכם הקונסול הצ'כי.

רבות סבל האיש, ערירי וגלמוד היה, אך תמיד נאמן לתחיית עמו.

*

שלווין ברנרד (שלוויצקי ברוך): נולד ב־4 ביוני 1883 בניסוויז', מינסק, רוסיה. בנם של הירש וצלה לבית שפילברג) למד ב„חדר" ובישיבה ולאחר מכן המשיך בלימודים חילוניים בלונדון. את ראשית דרכו העיתונאית החל בשבועון העברי „היהודי". כן היה כתבם הלונדוני של העתונים העבריים „הצופה" שהופיע בוורשה, „הזמן" שהופיע בווילנה וכן של „יום" הוורשאי. ב־1906 נתמנה כעורכו של ה„דיילי ג'ואיש אקספרס" הלונדוני. בשנת 1908 היה חבר המערכת של ה„מארגן ז'ורנאל" הניו־יורקי. היה חבר הנהלת ההסתדרות הציונית באמריקה וחבר הסוכנות היהודית. מנהל ה„היאס" וחבר הוועד־הפועל של הקונ־גרס היהודי האמריקני, משתתף קבוע ב„דער אמריקענר" וחיבר ספר על משנתו של אחד־העם.

✡

ברײנה גולדין ז"ל

היגרה לאפריקה הדרומית עם בעלה ובנם הראשון.

מרת ברײנה ז"ל, יחד עם בעלה לייזר יבדל לחיים ארוכים, מבקרים את הארץ מדי שנה למספר חדשים. חיים את חיי מדינת ישראל, את חיי בני עירנו ניסוויז' — שהיתה ואיננה עוד. בביקורה האחרון בארץ מתה מיתת נשיקה.

✡

ראובן אלפרט ז"ל

נולד בשנת 1905. היה מעורב בחיי העיירה, נמנה עם בוני תנועת „השומר־הצעיר" ו„החלוץ". יוצא להכשרה חלוצית, עלה

ראובן אלפרט

ארצה בשנת 1933. מצטרף לקיבוץ, מקים משפחה ואחרי זה מצטרף למושב שיתופי. קשיי ההסתגלות לחיי חקלאות מביא אותו לעזיבת המושב. עובר לחולון יחד עם בני משפחתו, בה מפלס דרך ומשתרש בה.

✡

גבריאל אבניאלי (אשטיין) ז"ל

הגיע ארצה אחרי טלטולים רבים. מלחמת העולם השניה עוברת עליו בערבות רוסיה.

ב־1943 מגיע גבריאל ארצה עם הצבא הפולני של הגנראל

גבריאל אבניאלי (אשטיין)

אנדרס. מתיישב בירושלים, פעיל ב„הגנה". בעת מצור בריטי, נפצע ברגלו על ידי שוטר. נזכור אותך גבריאל כחייל צה"ל במלחמת השחרור. שממנה

הנך משתחרר כנכה. הלך מאתנו חבר יקר, פעיל ומסור לבני עירנו.

חבר הועד, שלו הקדיש את זמנו. התמסרותו ודאגותיו להוצאת הספר היו רבות, ולא זכה לראותו.

✡

יוסף ליפשיץ ז"ל

נפטר מהתקפת לב ביום 12.6.74 בחיפה, לאחר מחלה ממושכת.

יוסף ליפשיץ

יוסף ז"ל היה חבר „החלוץ הכללי" בעיר. לאחר הכשרה, עולה לארץ־ישראל ומקים משפחה. עובד בעירית חיפה.

✡

יוסף שמושקוביץ ז"ל

נולד בניסוויז'. בילדותו התייתם יחד עם אחיו רפאל מאמו. למד בתלמוד תורה. בצעירותו מצטרף לתנועת הנוער „פרייהייט". מקבל את חינוכו הציוני־סוציאליסטי. יוצא להכשרה לקיבוץ „שחריה" בוילנה. עלה ארצה בשנות השלושים ומצטרף לקיבוץ רמת רחל. אחרי שנים של חברות בקיבוץ, עובר עם משפחתו לחולון, שם עבד בבנין.

יוסף ז"ל נהרג בתאונת דרכים.

✡

אהרון רוזובסקי ז"ל

נולד בשנת 1908 בניסוויז', בנם של פריידל ויואל רוזובסקי. למד ב„חדר" ואחר כך בגימנסיה הרוסית. היה בין ראשוני „החלוץ הכללי". בשנת 1930 היגר לצ'ילה

אהרון רוזובסקי

ושם הקים קן משפחתי. היה פעיל בקהילה היהודית בצ'ילה ובתנועה הציונית.

✡

לזכרו של גבריאל כץ ז"ל

נולד בשנת 1913 בעירנו ניסוויז' בבית הוריו הוא קיבל חינוך יהודי מסורתי, למד ב„חדר", בבי"ס „תרבות", ובגימנסיה הפולנית.

בנעוריו הצטרף לתנועת „גורדוניה". בה היה פעיל בראשו וברובה, היה איש צנוע ונעים הליכות. כולם רחשו לו כבוד.

גבריאל כ"ץ

לארץ הגיע בשנת 1935 כסטודנט לאוניברסיטה. נמנה עם חברי ההגנה, מצטרף לחיל הנוטרים, ואחרי כן משרת בצה"ל, במלחמת השחרור. עם שחרורו עובד כל השנים במשרד המשפטים בירושלים.

גבריאל ז"ל הכין בחייו 2 מאמרים לספר ניסביז', המתארים את עירנו ניסביז', את יופיה הטבעי, רחובותיה וסימטאותיה.

אברהם ברזין

*

זלמן שיפרס

זלמן שיפרס, בנו של ר' חיים ניעסוויזשער, — כפי שכינוהו בלעכעוויטש, שם התגורר אחרי נישואיו, — התחנך בלעכעוויטש

ובשנת 1915 בזמן המלחמה עברה משפחתו לניסוויז׳. זלמן היה אז מגוייס בצבא הרוסי. בשנת 1918 השתחרר ובשובו הביתה הצטרף ל„צעירי ציון״.

שיפרס התבלט מיד באסיפות חברים, בהבעת דעותיו המקוריות והצעותיו המעשיות. עד מהרה נבחר לחבר הועד ומילא בו את תפקיד המזכיר ואח״כ נבחר לראש הועד. הוא ייצג את „צעירי ציון״ במוסדות שונים בעיר. בשנת 1920 נבחר בתור חבר ועד הקהילה היהודית.

כשנתיים לפני עליתו כיהן שיפרס בתור מורה לתנ״ך בבית הספר העברי ע״ש צ׳לנוב.

אחרי מאורעות תל חי בארץ היה שיפרס הראשון שהגה את הרעיון להתארגנות קבוצת חלוצים לעלייה והצעתו נתקבלה בועד „צעירי ציון״. שיפרס היה הראשון בין הרשומים לקבוצה שעלתה בשנת 1920.

בכל 50 שנות חייו בארץ ו־45 שנה בדגניה א׳ השתתף שיפרס בפועל ממש בהגשמת חזונו — יצירת עם יהודי עובד על יסודות של שויון, אחוה, עזרה הדדית בארצנו החפשית, והיה בין מגיניה של דגניה בעת פלישת הסורים בשנת 1948.

זעזוע קשה עבר עליו בנפול בנו יחידו דניאל על הגנת דגניה ולא יכול להתאושש זמן רב מאסונו.

בגבור עליו יגונו שטח את רגשי אב שכול בשירים אחדים שהתפרסמו בקובץ „בסער ביום סופה״ המוקדש לחללי דגניה.

זלמן שיפרס נפטר בדגניה א׳ בשנת 1970.

ירושלים. בנימין יואלי

ספר ניעסוויזש

יידיש־טייל

1

פון דער ווייטער
און נאענטער
פארגאנגענהייט

ניעסוויזש - געשיכטע פון דער שטאָט און פון דער יידישער קהילה, פון איר אנטשטייונג - ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה *

בנימין יואלי (יעווועלעווסקי)

דאָס זיצאָרט פון די פירשטן ראַדזשיוויל

די שטאָט ניעסוויזש „ליגט" אויפן טייך אושא, 105 קילאָמעטער ווייט דרום־מערבדיק פון מינסק, 86 קל"מ מערבדיק פון סלוצק, 14 קל"מ פון דער באַן־סטאַציע האָראָדזיי (זאַמיריע), אויף דער באַן־ליניע בריסק־מאָסקווע.

אין יאָר 1939 איז די שטאָט אנעקסירט געוואָרן צו דער סאָוויעטשיער ווייסרוסישער רעפובליק ווי אַ קרייז־שטאָט אין מינסקער קאַנט. אין 1861 האָט די שטאָט געציילט 5,500 איינוווינערס. געווען דאָרט פאַבריקן פון בוימאייל, מילך־פולווער, ביאָמיצין און קינסטלעכע באַמיסטיקונג. אין יאָרן 1941—1944 האָט ניעסוויזש זיך געפונען אונטער דער אָקופּאַציע פון נאַצי־דייטשלאַנד. נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען דאָרט פאַרבליבן די היסטאָרישע בנינים: דער שלאָס (אויפגעשטעלט אין יאָר 1584), דער קלויסטער (1593), דער ראַטהויז (1596) און דער סלוצקער טויער (1760). אין די יאָרן 1920—1939 איז ניעסוויזש געווען איינגעשלאָסן אין דער פוילישער רעפובליק און זיך געפונען אויפן מזרחדיקן גרענעץ מיט סאָוויעט־רוסלאַנד. אין די יאָרן 1918—1920 האָבן אין ניעסוויזש געוועלטיקט, טוישנדיק זיך, דייטשלאַנד, ראַטנפאַרבאַנד, פוילן. פון 1793 ביז 1918 איז ניעסוויזש געווען אונטער דער הערשאַפט פון צאַרישן רוסלאַנד און פון דער העלפט פון 14טן יאָרהונדערט ביז 1793 — אונטער דער הערשאַפט פון ליטע און פוילן.

דעם נאָמען פון דער שטאָט ניעסוויזש האָט פון יאָר 1851 געטראָגן דער 4טער גרענאַדירן־פּאָלק, וועלכער האָט סטאַציאָנירט אין מאָסקווע און זיינע קאַשאַרן האָבן זיך געפונען אינעם ניעסוויזשער געסל.

דער מקור פונעם נאָמען ניעסוויזש איז ניט אַזוי קלאָר. לויט בראָקהאוזס רוסישן ענציקלאָפּעדישן ווערטערבוך, מיינט דאָס „אומזעבאַרער" („ניעווידימי"). מעגלעך, אַז עס האָט אַ זין

* געקירצט, פון אַ גרעסערער אַרבעט אין עברית. אַ ביבליאָגראַפישע רשימה — זע צום סוף פון דעם מאמר אין העברעיש זייט 55.

דער ראַטהויז, ווו ס'האָט זיך געפונען דער שטאָטראַט. לינקס — די קראָמען. (פאָטאָגראַפירט אין די צוואַנציקער יאָרן).

„הראטוש" (בנין העיריה) ושדרת החנויות בבנין המקומר. (צילום: מ. פאַיאַנס).

די דאָזיקע דערקלערונג, ווייל די שטאָט ליגט אין אַ טאָל און ניט הויכע בערגלעך פון מזרח און פון מערב רינגלען זי אַרום. אויף זיי זענען אויפגעשטעלט געוואָרן די נייע פאָרשטעט ניישטאָט און קאַזימיר.

ניעסוויזש איז אַן אַלטע שטאָט, געגרינדעט אין 11טן יאָרהונדערט, באַלאַנגט צום סלאַווישן שבט „קריוויטשי" און געדינט ווי אַ הויפּטשטאָט פונעם ניעסווישער פירשטנטום. לויט אַנטיקע שריפטן, זאָל דער פירשט יורי פון ניעסוויזש זיך האָבן באַטייליקט אין דער שלאַכט קעגן די טאָטערן אין יאָר 1224. אין 14טן יאָרהונדערט, מיט דער דעראָבערונג פון ווייסרוסלאַנד דורכן פירשט געדימין, איז ניעסוויזש איינגעשלאָסן געוואָרן צום ליטווישן קיניגרייך.

די ניעסווישער פירשטן האָבן ווייטער געהערשט אויף זייערע געביטן, געווען אָבער אונטערגעאָרדנט דער מאַכט פון ליטווישן גרויספירשטנטום. אין יאָר 1492 איז ניעסוויזש און די אומגעגנט איבערגעגעבן געוואָרן דורכן ליטווישן גרויספירשט אַלעקסאַנדער צו פּיאָטר יאַן קישקאָ און נאָכן טויט זיינעם איז די שטאָט איבערגעגאַנגען צו זיינע יורשים.

אין יאָר 1533 איז ניעסוויזש איבערגעגאַנגען צו איינעם פון די יורשים ניקאָליי ראַדזשיוויל, פון וועלכן ס'האָט זיך אָנגעהויבן די דינאַסטיע פון די ראַדזשיווילס.

אין יאָר 1547 האָט ניקאָליי ראַדזשיוויל דערגרייכט ביים קיסר קאַראָל דער פינפטער דעם טיטל „פירשט פון דעם הייליקן רוים־קיניגרייך". ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1565 און זיין זון קריסטאָף האָט געירשנט דאָס פאַרמעגן און די גיטער. אין די יאָרן 1582־83 האָט ער מיט אַ פמליה עולה־רגל געווען אין דעם הייליקן לאַנד און דערנאָך באַשריבן די דאָזיקע רייזע.

אין יאָר 1584 האָט דער פירשט ניקאָליי ראַדזשיוויל, וועמען מ'האָט אויך גערופן „שיעראָטקאָ" („יתום"), געלייגט דעם גרונטשטיין פאַר דעם פּרעכטיקן שלאָס און אין יאָר 1589 געלייגט דעם פונדאַמענט פאַרן קאַטוילישיעזואיטישן קלויסטער וועלכער איז געוואָרן אויסגעענדיקט אין יאָר 1593. דאָס איז געווען דער ערשטער קלויסטער אין פּוילן, געבויט לויטן באַראָק־סטיל, אויפן מוסטער פון ישו'ס קלויסטער אין רוים.

די באַפעלקערונג פון שטאָט איז געווען אַן אָרעמע און די הייזער — פון האָלץ. דער פירשט שיעראָטקאָ האָט געזאָרגט פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט און דערפאַר איינגעלאַדן פון אויסלאַנד בעלי־מלאכות און סוחרים. אין יאָר 1586 האָט ער אַרויסבאַקומען פון מלך סטעפאַן באַטאָרי רעכט פאַר די איינוווינער פון זיין שטאָט, באַגלייך מיט די רעכט פון אַנדערע שטעט אין ליטע און אין פּוילן. יענעם יאָר האָט דער פירשט

די קאַזאַרמעס פון „פאַרנע". דער קאַטוילישער קלויסטער און דער סלוצקער בראָם. אַ בליק פון ניישטאָט.

קסרקטין „פרנה", הכנסיה הקתולית ושער סלוצקי. מבט מן העיר החדשה.

צוגעטיילט די איינוווינערס רעכטן און אומזיסטיקע באָדן־פּאַרצעלעס, נאָר פאַר באַקוועמע יערלעכע אָפּצאָלונגען פאַרן שפּיטאָל, שול און שפּילער אויפן אָרגל. ער האָט זיי איבערגעגעבן פאַרשידענע אונטערנעמונגען, ווי גאָזשעלניעס, געשעפטן, יאַטקעס אדג"ל.

אין יאָר 1581 האָט דער פירשט שיעראָטקאָ פאַראָרדנט די איינוווינערס צו פירן די געזעלשאַפטלעכע ענינים לויט די רעכטן פון מאַגדעבורגער געזעץ, דאַקעגן די יידן זענען געווען אונטערגעאָרדנט דער מאַכט פון פירשט און זיינע פאַרשריפטן. פאַר דעם אַלעמען האָבן די איינוווינערס באַדאַרפט אויפשטעלן די שטאָטראַט־געביידע און אַרום איר אַ ריי געשעפטן, ווי אויך צוויי אַריינפאָר־טויערן אין שטאָט.

דער קיניג סטעפאַן באַטאָרי האָט באַשטימט דעם שטאָטישן הערב פאַר ניעסוויזש: אַ פאַנצער, אויף זיין לינקער העלפט איז אויסגעמאָלט אַ האַלבער אָדלער און אויף דער רעכטער העלפט — 10 פאַסן מיט זיך בייטנדיקע פאַרבן: העל־בלוי, רויט און געל. אַן אייזערנע פאָן מיטן הערב איז אויפגעשטעלט געוואָרן אויפן שפּיץ טורעם פונעם שטאָטראַט־בנין אין יאָר 1912.

דער פירשט קאַראָל סטאַניסלאַוו, באַקאַנט אַלס „פּאַניע קאַכאַנקאָ", האָט אין יאָר 1780 אויפגעבויט אַ זומער־פּאַלאַץ אין זיין גוט אלבא, אין דרום־טייל פון שטאָט און אין יאָר 1783 אויפגעשטעלט צוויי וואַסער־מילן אויף דער דאַמבע צווישן שטאָט און ניישטאָט. די פירשטן פון דער דינאַסטיע ראַדזשיוויל וואָס זענען ביזן יאָר 1792 געווען די הערשער פון דער שטאָט, האָבן געזאָרגט פאַר איר אַנטוויקלונג און אויפגעבויט שטיינערנע בנינים, ווי: שולן, מאָנאַסטירן און קלויסטערס. נאָר דער רוב וווינונגען זענען געווען פון האָלץ. אין די מלחמות צווישן פּוילן און רוסלאַנד און שוועדן איז די שטאָט איייניקע מאָל חרוב געוואָרן. אויך די אָפטע שריפות האָבן פאַרלענגט אַ סך הייזער. פון דער העלפט 19טן יאָרהונדערט זענען אויף די צענטראַלע גאַסן און אַרום דעם מאַרק־פּלאַץ אויפגעשטעלט געוואָרן הייזער פון שטיין און די וויכטיקסטע גאַסן זענען ברוקירט געוואָרן.

כדאי צו דערמאָנען, אַז איינער פון די ראַדזשיווילס, מאַרטין ניקאָליי, דער אָרדינאַט פון קלעצק (געבוירן אין יאָר 1705), האָט זיך ערנסט אינטערעסירט מיט דער יידישער רעליגיע. ער האָט אָפּגעהיט שבת און כשרות, געפייערט די יידישע יום־טובים. ער האָט אַפילו באַשלאָסן זיך מגייר צו זיין, נאָר די פאַמיליע האָט נישט דערלאָזט דערצו. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1856.

די הערלעכע לאַנדשאַפט פונעם שלאָס אַרום מיט גרינס, צווישן צוויי גרויסע אָזערעס, די הויכע שטאָטראַט־געביידע אויפן מאַרק, אין צענטער שטאָט און די ריי געשעפטן אַרום אין איינהייטלעכן סטיל; די פאָרנעמיקע, שיינע קלויסטערס; די גרויסע בנינים פון די מאָנאַסטירן; די שולן; קאַזאַרמעס; גראָז־פּלאַנטן; דער גרויסער פּאַרק ביים שלאָס; דער הויכער אָנשיט („וואַל") — האָט צוגעגעבן דעם קליינעם שטעטל אַ גאָר שיינעם אויסזען אין פאַרגלייך מיט די דערבייאיקע שטעטלעך.

ווי אַזוי האָט זיך אויספאָרמירט דער יידישער ישוב

די גענויע צייט פונעם אָנהייב פון יידישן ישוב אין ניעסוויזש — איז ניט קלאָר. ס'איז אָנצונעמען, אַז די יידן זענען געקומען אין שטאָט אָנהייב 16טן יאָרהונדערט. אין דער תקופה פונעם פירשט ניקאָליי ראַדזשיוויל „דער שוואַרצער" (1533—1565), זענען צווישן די איינוווינער פון שטאָט געווען „יידן וואָס האָבן געהאַנדלט מיט שטעט אין טיף רוסלאַנד".

ס'איז זיך אָנצושטויסן, אַז דער פירשט ניקאָליי דער פּראָטעסטאַנט, וואָס איז באַווירקט געוואָרן פון דער פריינדלעכער

באַציונג פון גלח שמעון בודני צו די יידן, האָט דערלויבט יידן סוחרים און מיט איניציאַטיוו צו באַזעצן זיך אין ניעסוויזש, כדי זי צו אַנטוויקלען און אַפילו באַשעפטיקט יידן אין זיין אונטערנעמונג. אויב גלויבן דער לעגענדע וועלכע איז געווען פאַרשפרייט צווישן יידן וועגן דעם ייד שאול וואהל וואָס איז געווען קיניג פון פוילן איין טאָג, איז מעגלעך, אַז ער האָט געהערט צו די ערשטע יידן וואָס האָבן געוווינט אין ניעסוויזש.

אין דער תקופה ווען ס׳האָט געהערשט דער יורש פון פירשט ראַדזשיוויל („דער שוואַרצער״), פירשט ניקאָליי קריסטאָף „דער יתום״ (1565—1616), איז די צאָל יידישע משפחות אין שטאָט געווען אַ באַדייטנדיקע, זיי האָבן געהערט צום שטאָטישן מעמד און אַפילו גענאָסן פון די זעלבע רעכט וואָס די קריסטלעכע מיעשטשאַנעס.

כדי אַנטוויקלען דאָס עקאָנאָמישע לעבן פון שטאָט און אומגעגנט, האָט דער פירשט שיראָטקאַ („דער יתום״) אַרענדירט די שטאָטלייט גאָזשעלעניעס, געשעפטן, יאַטקעס אדג״ל. עס לייגט זיך אויפן שכל, אַז צווישן די אַרענדאַרן האָבן זיך געפונען אויך יידן, קרעטשמערס און שענקערס.

אָבער ניט אַלע קריסטן זענען געווען טאָלעראַנט צו יידן — צוליב עקאָנאָמישע סיבות, אָדער רעליגיעזע — און האָבן ניט געלאָזט, אַז די שטאָטישע מאַכט־אָרגאַנען זאָלן דערלויבן יידן קויפן באָדן און הייזער, בויען שולן און גרינדן אַ בית־הקברות. עס זענען אויך געווען אָנפאַלן אויף יידן מצד דעם המון וואָס איז געוואָרן אונטערגעהעצט דורך די גלחים. דער פירשט שיראָטקאַ האָט זיך אַליין באַטראַכט ווי דער אַפּוטרופּוס פון די יידן פון זיין שטאָט און כדי פאַרמיידן פיינדלעכע באַשלוסן פון די אָרטיקע מאַכט־אָרגאַנען, האָט ער אַרויסגעגעבן אַ פאַראָרדענונג, אַז די יידן אונטערליגן דירעקט אים — און ניט דעם מאַגדעבורגער געזעץ. אין יאָר 1589 האָט דער פירשט שיראָטקאַ צוגעטיילט די יידן 17 פלעצער אויף אַ באַזונדערער גאַס צו בויען דאָרט הייזער, כדי זיי אָפּטיילן פון די קריסטן, פאַרוועלנדיק שטרענג די יידן צו וווינען אויפן מאַרק־פּלאַץ.

לויט דער פאַראָרדענונג־פּריווילעגיע, וועלכע ס׳האָט אַרויסגעגעבן דער פירשט שיראָטקאַ, האָט די „יידישע גאַס״ געדאַרפט זיין אַרומגעצאַמט ווי אַ געטאָ, און אין יעדע עקן גאַס דאַרפן די טויערן זיין פאַרשלאָסן יעדע נאַכט, כדי צו פאַרזיכערן די יידן פון אָנפאַלן. אין די דריי טעג פאַר דער קריסטלעכער פסחא, דאַרפן די יידן בלייבן אין זייערע הייזער, די גאַס דאַרף זיין פאַרשלאָסן און די שליסלען דאַרפן בלייבן אין שלאָס־אַמט, און דאָס אַלץ „כדי מען זאָל די יידן קיין גוואַלד־טאַטן ניט אָנטאָן״.

די צאָל פאַרבויטע דורך יידן פלעצער אויף דער „יידן־גאַס״ אין 1628 איז געווען 14, דערפון איינער פון מלמד („שקאָלניק זשידאָווסקי״), וואָס איז געווען פריי פון שטייערן. ווייזט אויס, אַז אויף דעם פּלאַץ איז געשטאַנען דער בנין פון דער שול, וואָס האָט געדינט פאַר דער תלמוד־תורה, אין וועלכער ס׳האָט זיך געפונען די דירה פון מלמד וואָס איז אויך געווען רב אָדער מורה־הוראה. פאַר די אַנדערע 13 פלעצער, האָט מען דער אַדמיניסטראַציע פון שלאָס באַדאַרפט צאָלן אַ שטייער פון איין פונט פעפער. אויסער דעם האָבן די יידן געהאַט 7 און אַ פערטל פאַרבויטע פלעצער אין פאַרשידענע געסלעך פון די קריסטן אין דער אַלטשטאָט, אין דער נייער שטאָט און אין קאָזימיר.

יידישע קרעטשמעס און שענק זענען געווען 32 (31) : 7 קרעטשמעס פון מעד, 8 פון ביר און 16 פון בראָנפן, וועלכע האָבן באַדאַרפט צאָלן דעם געטראַנקען־שטייער („קאַפּשטשיזנאַ״).

פון דער פאַרטיילונג פונעם קאָפּ־שטייער וועלכע איז געפירט געוואָרן דורכן ועד הקהילות פון ליטע אין יאָר שפ״ג (1623), ווייזט זיך אַרויס, אַז די ניעסוויזשער קהילה איז געווען די גרעסטע לויט דער צאָל איינוווינערס פון אַנדערע קהילות אין דער געגנט. דער קאָפּ־שטייער וואָס איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף די קהילות אין יענעם יאָר, איז געווען פאָלגנדיקער : ניעסוויזש 20 שוק, מינסק 10 שוק, סלוצק 12 שוק, סלאָנים 20 שוק.

דער יורש פון פירשט שיראָטקאַ, דער פירשט יאַן ראַדזשיוויל (1616—1625), האָט אין יאָר 1620 פאַרבעטן דעם דאָקטער ר׳ יוסף שלמה דילמעדיגאָ — דער רב, פילאָסאָף, מאַטעמאַטיקער — צו זיין דאָקטער פאַר אים און זיינע בני־ברית. ס׳איז אָנצונעמען, אַז דילמעדיגאָ האָט פּרובירט אָנקניפּן פאַרבינדונגען מיט דער יידישער קהילה אין ניעסוויזש, נאָר צוליב דער נעגאַטיווער באַציונג מצד די פרום־פאַנאַטישע יידן צו אים, ווייל ער האָט אויך געפּרעדיקט צו לערנען וועלטלעכע לימודים, אויסער די לימודי קודש, איז עס אים אַוודאי ניט געלונגען.

דאָס געזעלשאַפטלעכע און עקאָנאָמישע לעבן פון דער יידישער קהילה אין 16טן און 17טן יאָרהונדערט

צום באַדויערן, האָבן זיך ניט אויפגעהיטן קיין לאָקאַלע יידישע דאָקומענטן וועגן אָנהייב פון דער יידישער קהילה אין ניעסוויזש, פון וועלכע מ׳זאָל קענען לערנען וועגן געזעלשאַפטלעכן און עקאָנאָמישן לעבן.

דער ניעסוויזשער פּנקס פון 18טן ביז האַלב 19טן יאָרהונדערט עקזיסטירט אין לענינגראַד, אין מלוכהשן אַרכיוו, אָבער איצט קאָן מען אים ניט באַקומען, דאָך זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן צוויי תקנות אין דער היסטאָרישער יידישער ליטעראַטור. מיר קענען האָבן אַן אַלגעמיין בילד, לויט דעם פּנקס המדינה פון ועד הקהילות במדינת ליטא, וועלכער נעמט אַרום אַ תקופה פון 138 יאָר (1623—1761).

וועלכע זענען געווען אין יענער צייט, די פּרנסה־קוואַלן פון די ערשטע ניעסוויזשער יידן? די עיקרדיקע באַשעפטיקונגען זייערע זענען געווען אין די הענט פון רייכע יידן אין בריסק און פינסק וואָס האָבן אַרענדירט דעם אָפּצאָל פון שטייערן און צאָל, און האָבן באַשטימט יידישע באַאַמטע, איינוווינער פון די שטעטלעך, איינצוקאַסירן די שטייערן מיט דער הילף פון פּאָליציאַנטן.

אין יאָר 1628 האָבן יידן אין ניעסוויזש געהאַלטן 32 שענקען אין דער גאַנצער שטאָט — אויף דער יידן־גאַס, אין קוזימיר און אין ניישטאָט. סוחרים און יידישע הענדלערס האָבן געקויפט ביי די פּויערים זייערע פּראָדוקטן, ווי תבואות, פּוטערלעך פון חיות, וואַקס און זיי פאַרקויפט סחורות וואָס זענען געבראַנגט געוואָרן פון פוילן און אַנדערע לענדער. מיטן פאַרגרעסערן זיך פון דער יידישער באַפעלקערונג, זענען צוגעקומען נייע פּרנסה־קוואַלן פון די קהילה־באַדינונגען — כלי־קודש און בעלי־מלאכות, וועמענס אַרבעטן דאַרפן געמאַכט ווערן לויטן יידישן דין, ווי שניידערס (שעטנז), קצבים, פּראָדוצענטן פון ראָזשינקעס־ווייַן, בעקערס אאנ״ד.

דער עיקרדיקער האַנדל אין ניעסוויזש איז אָנגעגאַנגען אין די מאַרק־טעג יעדן זונטיק און אויף די צוויי יערלעכע יאַרידן : פאַר קריסטמעס און פאַר דעם הייליקן דריילינג (נאָך שבועות). די יאַרידן זענען אויך געווען אַ געלעגנהייט פאַר די קהילה־עלטסטע פון די שכנותדיקע ערטער צו טרעפן זיך און באַהאַנדלען בשותפותדיקע ענינים.

דער רב און די דיינים, די שטאָט־עלטסטע, די פּרנסים און גבאים האָבן געהאַט אויפזיכט אויפן געזעלשאַפטלעכן און רעליגיעזן לעבן פון דער קהילה, געזאָרגט פאַרן קיום פון די דערציונג־אַנשטאַלטן, די תלמוד־תורה און ישיבה, די באָד און מקוה, בית־הקברות, פאַרנומען זיך מיט העלפן אָרעמעלייט און קראַנקע, אַכטונג געגעבן מ׳זאָל אָפּהיטן כשרות און שבת און

אַפילו אויפגעפּאַסט אויף די באַציונגען צווישן ייִדן און קריסטן, כדי אויסצומיידן חילול השם און געפאַרן פון פּאָגראָמען. זיי האָבן אויך אָפּגעהיטן די מאָראַלישע אויפפירונג פונעם פּרט, עס זאָל ניט זיין אַזעלכע וואָס טיילן זיך אויס מיט דער קליידונג אָדער מיט מעשים. די קהל־עלטסטע האָבן אָפּגעהיטן דעם מינהג פון „חזקה" ביים אַרענדירן גיטער, וואָס פאַרווערט אַ ייִד צו קאָנקורירן מיט אַן אַרענדאַר אַ ייִד, וואָס האָט שוין געהאַט אַרענדירט מער ווי דריי יאָר. די קהילה־אָנפירונג האָט געהאַט אַ רעכט צו באַשטראָפן מיט געלט, אַפילו אַרעסטירן די שולדיקע. כדי מקיים זיין די תקנות וועלכע האָבן באַדאַרפט דינען דער געזעלשאַפט, פלעגט מען אַרויפלייגן אַ חרם אויף די וואָס האָבן פאַרלעצט די תקנות — און דאָס איז געווען דאָס עפעקטיווסטע מיטל אינעם קהילה־לעבן. דאָס משפטן זיך צווישן ייִדן האָט געהערט צום רב און צום אב־בית־דין און די דיינים. בלויז קאָנפליקטן צווישן ייִדן און קריסטן זענען באַהאַנדלט געוואָרן דורכן געריכט פון שלאָס (שטאָטישער געריכט), וועלכער האָט רעפּרעזענטירט די צענטראַלע מאַכט.

די קהילה־דאָזאָרעס האָבן רעפּרעזענטירט די קהילה כלפּי חוץ און כלפּי דעם הערשנדיקן פירשט ראַדזשיווויל. וואַלן פון ראש הקהל, פּרנסים און גבאים זענען פאָרגעקומען איינמאָל אין יאָר, חול־המועד פּסח.

די אויטאָנאָמע אָרגאַניזאַציע פון דער קהילה האָט געגעבן די ייִדן מער זיכערקייט און זיי געלאָזט אָנגיין מיטן רעליגיעז־נאַציאָנאַלן לעבן און אויך געהאָלפן אין מאַטעריעלן קיום. אָבער ניט תמיד האָט דאָס ייִדישע לעבן אין ניעסוויזש זיך געפירט אויף שטילע וואַסערן. אין די יאָרן 1625 און 1651 האָבן די כאָלערע־עפּידעמיעס אין שטאָט געבערענגט מיט זיך אַ סך קרבנות.

אין די גזירות ת"ח און ת"ט האָבן ניעסווישער ייִדן ניט געליטן פון די קאָזאַקישע שחיטות, ווי דאָס האָט געטראָפן מיט די ייִדן אין דרום־ליטע דורך כמיעלניצקיס באַנדעס. דאָס שלעכטס איז געקומען אין 5 יאָר אַרום, אין 1654 (ה׳ תי"ד). אין דער מלחמה האָבן די רוסן פאַרכאַפּט די שטאָט און זי חרוב געמאַכט ביזן גרונט. אַפילו די מענטשן וואָס האָבן געזוכט שוץ אין קלויסטער, האָבן זיי ניט געשוינט און אַ סך זענען אומגעקומען. אין יאָר 1659 זענען די רוסן ווידער אַריין אין שטאָט און זי צום צווייטן מאָל צעשטערט. זיי איז אָבער ניט געלונגען צו דעראָבערן אין ביידע מלחמות דעם באַפעסטיקטן שלאָס פון פירשט ראַדזשיוויל. וועגן גורל פון די ייִדן אין ניעסוויזש אין יענע שווערע טעג — ווייסן מיר גאָרנישט. פון אַלע שטעט פון ווייסרוסלאַנד וווּ עס זענען אַריינגעדרינגען די רוסן, זענען די ייִדן פאַרשוווּנדן. אַ סך זענען אומגעקומען, אַ סך האָט מען געצוווּנגען אָנצונעמען דעם קריסטלעכן גלויבן, פיל זענען געפאַנגען גענומען געוואָרן אין געפאַנגענשאַפט און די אַנדערע זענען אַנטלאָפן.

מעגלעך, אַז יענע ניעסווישער ייִדן וואָס האָבן אַרענדירט אָדער געפירט די געשעפטן פון די פירשטן, האָבן געפונען שוץ אינעם שלאָס פון די ראַדזשיווילס, צוזאַמען מיט די אדל־לייט, און אפשר אפילו איז זיי געלונגען צו אַנטלויפן אויף מערב — און נאָכן שליסן דעם שלום־טראַקטאַט אין אַנדרוסאָוואָ אין 1667, האָבן זיי זיך אומגעקערט קיין ניעסוויזש. די מיינונג, אַז דער רוב ייִדן פון ניעסוויזש איז ניט אומגעקומען, שטיצט זיך אויך אויף דעם פאַקט, וואָס אין אַ קורצער צייט אַרום האָט זיך דאָרט ווידער פאַרפעסטיקט אַ ייִדישער ישוב און אַפילו זיך באַטייליקט אין דער אָנפירונג פון דער שטאָט, וואָס האָט דערצערנט די קריסטלעכע סוחרים. דעריבער האָט די פירשטין קאַטאַזשינאַ ראַדזשיוויל אַרויסגעגעבן אין יאָר 1688 אַ פאַרבאָט ניט צו באַטייליקן ייִדן אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג און אויך פאַרווערט ייִדן אײַנצוזאָמענען שטייערן ביי סוחרים אין די יאַריד־און מאַרקטעג.

ניט אויף לאַנג האָבן ניעסווישער ייִדן גענאָסן פון פאַרהעלטניסמעסיקע פרידלעכע באַציונגען און רו. די אינערלעכע רייסערייען אַרום די קאַנדידאַטן אויפן פּוילישן טראָן האָבן געבערענגט מיט זיך די אינטערווענץ פון די שכנותדיקע מדינות. די מלחמה איז אָנגעגאַנגען צווישן ביידע צדדים און זייערע אונטערשטיצערס. די שוועדן האָבן אָקופּירט אַ גרויסן טייל פון פּוילן און אין יאָר 1706 איז אויך ניעסוויזש געוואָרן אָקופּירט, פאַרברענט און חרוב געוואָרן, צוזאַמען מיטן שלאָס. די שוועדן האָבן ניט געמאָרדעט קיין ייִדן, ווי דאָס האָבן געטאָן די קאָזאַקן און די מאָסקאָוויטערס, אָבער גערויבט דאָס פאַרמעגן, שטיצנדיק זיך אויף די מלחמה־געזעצן.

ייִדן אין ניעסוויזש אין 18טן יאָרהונדערט

אַ לאַנגע צייט נאָך דער אינוואַזיע פון די שוועדן, איז די שטאָט געווען צעשטערט. אין יאָר 1720 האָט דער נייער פירשט מיכאל קאַזשימיעזש („ריבענקאָ") אָנגעהויבן צוריק אויפבויען די שטאָט. ער האָט געבויט קלויסטערס, אויפגעשטעלט שוץ־באַטעריעס און דערמוטיקט די איינוווינערס צום בויען. דער פירשט „ריבענקאָ" האָט איינגעפירט תקנות, לויט וועלכע ייִדן וואָס וווינען אין תחום פון זייערע גיטער, אונטערליגן די געריכטן פון שלאָס, נאָר זיי וועלן דאַרפן אין אַזאַ פאַל באַצאָלן אַ דאָפּלטן שטייער. אין דער הערשאַפט־תקופה פון דעם דאָזיקן פירשט, וואָס האָט געדויערט 42 יאָר, האָט זיך ווידער אַנטוויקלט אַ ייִדישער ישוב אין ניעסוויזש און דאָס לעבן האָט געשטראָמט אויפן געוויינלעכן שטייגער. ביסלעכווייז האָט זיך אויסגעפאָרמירט אַ קלאַס פון פאַרמעגלעכע סוחרים, אַרענדאַרן פון גיטער און שענק, געלט־לייערס אויף פּראָצענט, וואָס מיט דער צייט זענען זיי געוואָרן פּרנסים פון דער קהילה. פון דער צווייטער זייט האָט זיך געשאַפן אַ מער „נידעריקער" קלאַס פון בעלי־מלאכות און כלי־קודש, וואָס האָבן קוים קוים געצויגן פּרנסה און ביי זיי — אומפאַרמעגלעכע און נויטבאַדערפטיקע וואָס זענען געשטיצט געוואָרן דורך דער קהילה.

אין דער צייט פון פירשט „ריבענקאָ" איז באַרימט געוואָרן דער ייִדישער איינוווינער פון שטאָט, הערש לייבאָוויטש, ווי אַ שטיכמייסטער אין קופּער. אויסער אַנדערע אַרבעטן, האָט ער געריזלט די פּאָרטרעטן פון די ראַדזשיווילס וואָס האָבן געלעבט פון יאָר 1346 ביזן יאָר 1780. זיי זענען געדרוקט געוואָרן אין אַ בוך וואָס איז דערשינען אין צוויי אויפלאַגעס. און ביידע ביכער — אַ יקר המציאות.

ניט לייכט און רואיק איז געווען דאָס לעבן פון די ייִדן אין ניעסוויזש און אומגעגנט. די קריסטלעכע באַפעלקערונג, אונטערגעהעצט פון די גלחים, איז געווען דורכגעפרעסן מיט שנאה צו ייִדן; שיכורים פלעגן ווילדעווען און שאָדענען מענטשן און זייערע פאַרמעגנס. די אָפטע עלילות־דם אין די נאָענטע און ווייטערע ישובים פלעגן אָנוואַרפן אַ מורא אויף די ייִדן אין ניעסוויזש. אָפט פלעגן די שילערס פון טעאָלאָגישן סעמינאַר פון די דאָמיניקאַנער אָנפאַלן אויף ייִדן אין די גאַסן און זיך איזדעקעווען איבער יעדן איינעם וואָס זיי האָבן געטראָפן. די דאָזיקע איבערפאַלן זענען געווען אַן אָפטע דערשיינונג אין דער שטאָט, ווו ס׳איז געווען אַזאַ סעמינאַר (ייִדן האָבן די אָנפאַלן גערופן „אָנגעלויף").

ניט איינמאָל האָבן די ייִדן בעת אַזאַ איבערפאַל מוטיק זיך קעגנגעשטעלט און אָנגעלערנט די פּאָגראָמשטשיקעס, אָנברעכנדיק זיי די ביינער. אין אַזאַ פאַל האָט די קהילה זיך באַשעפטיקט מיט אַרויסנעמען פון די צרות דעם ייִד, וואָס האָט באַוויזן זיין שטאַרקן אָרעם די איבערפאַלערס.

אין יאָר 1762 האָט דער פּירשט קאַראָל סטאַניסלאַוו (דער צווייטער) ראַדזשיווויל, וועמען מ'האָט גערופן „פּאַניע קאָכאַנקו", געירשנט זיין פאָטער, „ריבענקאָ". ער האָט גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אינעם פּאָליטישן לעבן פון פּוילן און געקעמפט קעגן די וואָס זענען געשטיצט געוואָרן פון רוסלאַנד, דעריבער האָט ער צוויי מאָל געמוזט אַנטלויפן קיין אויסלאַנד, נאָכדעם ווי די רוסן האָבן זיך אַריינגעמישט און פאַרכאַפּט ניעסוויזש אין יאָר 1764 און אין די יאָרן 1770—1775.

מיט דער צייט האָט זיך אויסגעברייטערט דער שטח פון ייִדישן ישוב אין ניעסוויזש. אין יאָר 1765 האָט די קהילה און אומגעגנט געציילט 1097 שטייער־צאָלערס. די ייִדן האָבן זיך „אַריינגעשמוגלט" אויך אויפן מאַרק־פּלאַץ און דאָרט אויפ־געבויט קראָמען, אויסנוצנדיק די לאַנגדויערנדיקע אָפּוועזנהייט פון „פּאַניע קאָכאַנקו" צוליב די מלחמות. מיט זיין אומקערן זיך אין יאָר 1778, האָט ער אָנגעהויבן איינשטעלן אָרדענונג אין שטאָט, וועלכע איז געווען פאַרנאַכלעסיקט און צעשטערט. זיין ערשטע גזירה איז געווען „פאַרטרייבן תיכף די ייִדן פונעם מאַרק־פּלאַץ און קאָנפיסקירן פאַרן פירשט־אוצר די בנינים, וועל־כע זיי האָבן אויפגעשטעלט אויף פּלעצער פון קריסטן".

דער פּירשט „פּאַניע קאָכאַנקו" האָט אין שלאָס געפירט אַ הולטייסקע און לוקסוסאַרטיק לעבן. דער פּוילישער היסטאָריקער מאַטשעיאָווסקי ברענגט פאָלגנדיקע דערציילונג וועגן „פּאַניע קאָכאַנקו": איינמאָל האָט דער פּירשט באַפוילן דעם שעף פון זיין מיליץ אויסצושיסן אַלע ייִדן פון ניעסוויזש. דער שעף האָט וועגן דעם צוויסן געגעבן דעם ראש הקהל און פאַראָרדענט צונויפזאַמלען אין אָוונט אַלע ייִדן פון שטאָט אויף אַ באַשטימט אָרט און זיי מעלדן, אַז נאָכדעם ווי זיי וועלן דערהערן האַר־מאַטן־שאָסן פון דער באַטעריע פונעם שלאָס, דאַרפן זיי זיך אויסלייגן אויף דער ערד און ביינאַכט זיך אומקערן אַהיים.

אין אַ צייט אַרום האָט דער פּירשט גערופן דעם פּאָליציי־שעף און אים געפרעגט, ווי אַזוי איז מעגלעך אַז ער זעט ווידער אַרומגיין לעבעדיקע ייִדן, נאָכדעם ווי ער האָט באַפוילן זיי אומ־צוברענגען. אויף דעם האָט דער שעף געענטפערט, אַז ער האָט געשאָסן אין אַלעמען, נאָר די מענטשן וועלכע ער האָט געשיקט קובר צו זיין די ייִדן האָבן אים דערציילט, אַז אַלע זענען צוריק לעבעדיק געוואָרן. דער פּירשט האָט פאַרגעלייגט ווידער אַמאָל אָנצילן די האַרמאַטן אויף די ייִדן, נאָר דער גלח האָט אים געעצהט נישט צו טאָן אַזאַ זאַך — און דער פּירשט האָט אים געענטפערט: „אויב אַזוי, איז שווער זיך קעגנצושטעלן דעם ווילן פון גאָט, זאָלן זיי ווייטער לעבן, די אומגלויביקע, און כ'וועל צוליב זיי ניט זינדיקן".

א. ליטווין דערציילט וועגן „פּאַניע קאָכאַנקו", אַז ער האָט איינמאָל געטראָפן אויפן וועג אַ ייִד און אים באַפוילן אַרויפצו־קלעטערן אויף אַ בוים און דאָרט זינגען ווי אַ קוקאַווקע. ווי נאָר דער ייִד איז אַרויף אויפן בוים, האָט דער פּירשט אָנגעצילט זיין ביקס און אים דערהרגעט. אומקערנדיק זיך אין שלאָס, האָט דער פּירשט זיך באַרימט: „היינט האָב איך דערהרגעט אַ קוקאַווקע".

דער בן־עיר, דער פילאָזאָף שלמה מיימאָן דערציילט אַלס עד ראיה אין זיין אויטאָביאָגראַפיע ווי „פּאַניע קאָכאַנקו" מיט זיין סוויטע זענען אַריינגעקומען אין אַ שול און אָנגעמאַכט דאָרטן אַ גאַנצן חורבן; פון ארון הקודש האָט מען אַרויסגע־וואָרפן די ספר־תורהס אויף דער ערד. אַ ייִד אַ תלמיד חכם, וועלכער האָט געפּרוווט אויפהויבן אַ ספר־תורה, איז דערשאָסן געוואָרן דורך דעם פּירשט אַליין.

אויך דער בן־עיר, דער שריפטשטעלער פאַלק האַלפּערין באַשרייבט וואָס ער האָט געהערט אין זיין יוגנט וועגן אַנדערע מעשים תעתועים פון „פּאַניע קאָכאַנקו" און זיינע באַדינער, וואָס זיי האָבן אָנגעטאָן דער ייִדישער באַפעלקערונג.

טראָץ זיין איזדעקעווען זיך און פאַרפאָלגן די ייִדן, האָבן אַ טייל פון זיי געפונען פּרנסה אינעם שלאָס פון פּירשט דורך ליפערן פאַרשידענע סחורות און אויספירן אַלערליי אַרבעטן אין שייכות מיט די טומלדיקע אויפנאַמעס, וועלכע דער פּירשט פלעגט אָפּט איינאָרדענען לכבוד אַ היסטאָרישער געשעעניש, אָדער לכבוד דעם געבורטסטאָג פון עמעצן פון דער משפחה, אָדער אַן אויפנאַמע פאַרן קיניג, צי זיינע מיניסטאָרן.

דער פּירשט ראַדזשיווויל „פּאַניע קאָכאַנקו" איז געווען וואָ־יעוואָדע פון ווילנער קרייז און אין זיין שלאָס האָט זיך געפונען אַ תפיסה, אין וועלכער ס'איז אין יאָר 1788־89 פאַרשפאַרט גע־וואָרן שמעון וואָלפאָוויטש פון ווילנע, וואָס איז פאַרמשפּט גע־וואָרן אין שייכות מיט דער גרויסער מחלוקת אין דער ווילנער קהילה. זיצנדיק אין תפיסה, האָט ער פאַרפאַסט אַ מעמאָראַנדום צום פּוילישן סיים מיט פאַרשלאַגן איינצופירן אויסבעסערונגען אין דער ייִדישער קהילה. דעם מעמאָראַנדום האָט ער אַ נאָמען געגעבן „אַן אַרעסטאַנט אין ניעסוויזש צום סיים וועגן דער נויטווענדיקייט פון אויסבעסערונגען פאַר די ייִדן".

אונטערן איינדרוק פון דעם מעמאָראַנדום, האָט דער קיניג סטאַניסלאַוו אַוגוסט אַרויסגעגעבן דעם 30.7.1786 אַ באַפעל, וועל־כער פאַרווערט די ראשי־הקהל אין ווילנע איינפירן תקנות, וועלכע זענען אין סתירה צום געזעץ.

ניעסוויזש אונטער דער רוסישער הערשאַפט — פון יאָר 1793, נאָכן צווייטן פונאַנדערטייל פון פּוילן

די פּאָליטישע געשעענישן, וועלכע האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין פּוילן אין די ניינציקער יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט, האָבן געהאַט זייער ווירקונג אויפן גורל פון דער שטאָט און קהילה.

אין אַ פאַראָרדענונג פון 3.5.1795, האָט די רוסישע מאַכט באַשטעטיקט די עקזיסטענץ פון דער אָרגאַניזירטער ייִדישער קהילה, צו וועמענס פולמאַכטן עס געהערט צו באַשעפטיקן זיך בלויז מיט פראַגן פון רעליגיע און תפילות, אָבער פאַקטיש זענען די פולמאַכטן געווען פיל ברייטערע. די קהילה־אָנפירונג האָט דורכגעפירט די שאַצונג פון די מלוכהשע שטייערן און אויך זיי איינקאַסירט; באַשעפטיקט זיך מיט סאָציאַלער הילף, פער־זענלעכע פאַמיליע־אַנגעלעגנהייטן און געזאָרגט פאַר דער זיכערקייט און גאַנצקייט פון ישוב. די ייִדן האָבן באַקומען די זעלבע רעכט ווי די קריסטלעכע איינוווינערס פון שטאָט און זיך באַפרייט פון דעם פּירשטס אונטערגעאָרדנקייט.

מיטן ענדערן אָבער די פּאָליטישע מאַכט, האָבן אָנגעהויבן זיך וועבן פאַרשווערונגען אויף צו באַגרענעצן דאָס ייִדישע לעבן — און ס'האָבן זיך באַוויזן נייע גזירות מצד דער רוסישער מאַכט. לויט אַ פאַראָרדענונג פון 23.6.1794, איז אויף די ייִדן אַרויפגעלייגט געוואָרן אַ דאָפּלטער שטייער ווי דער וועלכן ס'האָבן באַדאַרפט צאָלן די שטאָטישע קריסטלעכע סוחרים. דער ציל פון דער פאַראָרדענונג איז געווען, אַז די ווינציקע פאַר־מעגלעכע ייִדן זאָלן זיך אָפּטראָגן פון זייערע ערטער אין די געביטן פון נאָוואָראָסיאַ, וווּ די באַפעלקערונג איז געווען אַ שיטערע און מ'האָט געוואָלט די געגנט אַנטוויקלען. לויט אַ באַפעל פון 7.9.1794. האָבן די ייִדן, ווי די קריסטלעכע סוחרים, באַדאַרפט באַצאָלן 500 רובל פאַר באַפרייט ווערן פון מיליטער פון יעדער דינסט־פליכטיקן.

אויסער די אַלע גזירות וואָס האָבן אין אַ ניט קליינער מאָס באַשווערט די מאַטעריעלע לאַגע פון די ייִדן, האָבן די ייִדן אין ניעסוויזש געליטן פון באַליידיקונגען און פאַרפאָלגונגען מצד די מיליטערישע טיילן וועלכן האָבן סטאַציאָנירט אין שטאָט. אין 1805 האָט דער שטאָטראַט זיך באַקלאָגט פאַר דער מיליטערי־שער מאַכט, אַז דער קאָמאַנדיר פונעם 3טן אַרטילעריע־פאָלק האָט זיך דערלויבט צו שלאָגן צוויי ייִדן און אָנטאָן צרות

זיינע זעלנער אויף פאַרשידענע אופנים, ווי אויך דער באַפעלקערונג אין שטאָט, באַזונדערס — די יידן. נאָך אַן אויספאָרשונג האָט דער צאַר אַלעקסאַנדער דער ערשטער געמאַכט אַ פאָרוווּרף דעם שעף פון פאָלק, גראַף סיוועֶרס.

אויב דאָס אַלץ איז נאָך געווען ווינציק, האָט די ניעסוויזשער יידן געטראָפן אַ גרויס אומגליק:

אין יאָר 1806, דעם 23סטן סעפּטעמבער, איז אויסגעבראָכן אַ ריזיקע שריפה אין שטאָט און חרוב געמאַכט די גאַנצע ווילענסקע גאַס, ביז דער בראָם, אַ העלפט פון דער סטודענצקע גאַס און פונעם דאָמיניקאַנער מאָנאַסטיר (די געביידע פונעם לערער־סעמינאַר בעת דער רוסישער הערשאַפט, און די גימנאַזיע — בעת פוילנס הערשאַפט) — ביז די שולן. איבער נאַכט זענען ניעסוויזשער יידן געבליבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ און אינגאַנצן פאַראָרעמט. דער פירשט דאָמיניק ראַדזשיוויל האָט אַ סך געטאָן כדי אויפצובויען די שטאָט און אויפן אָרט פון די פאַרברענטע בנינים אויפגעשטעלט הייזער און געשעפטן, אכסניות און רעסטאָראַנען. די שטאָט איז געוואָרן שענער און מ׳האָט זי באַצייכנט „די קליינע וואַרשע״.

בעת די נאַפּאָליאָנישע מלחמות אין יאָר 1812, איז ניעסוויזש אָקופּירט געוואָרן דורכן פראַנצויזישן מיליטער.

טראָץ אַלע גזירות פון די מאַכט־אָרגאַנען און רדיפות מצד דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, אָן אונטערגעהעצטע פון די גלחים; ניט געקוקט אויף די נאַטור־קאַטאַסטראָפעס, ווי שריפות און מגיפות — האָט די יידישע קהילה געפירט איר לעבן, מיט אירע רבנים און פרנסים, גבירים און אָרעמעלייט, בתי־מדרשים און לערנערס, לערן־ און צדקה־אַנשטאַלטן.

ווי אין אַנדערע שטעטלעך, איז אין ניעסוויזש פאַרשפּרייט געוואָרן חסידות, נאָכן באַזוך פון ר׳ אהרן קאַרלינער אין יאָר 1769. וועגן חסידים אין ניעסוויזש שרייבט דער שריפטשטעלער א. מ. דיק (1835), וועלכער האָט געוווינט אַ געוויסע צייט אין ניעסוויזש. דאָך, אין אָנהייב פון 20סטן יאָרהונדערט, זענען געווען זייער ווייניק חסידים אין שטאָט, דער רוב — פון אַנדערע ערטער.

אונטער דער השפעה פון די קריסטן אין שלאָס, מיט וועלכע זיי זענען געקומען אין באַרירונג, זענען פיל ניעסוויזשער יידן ניט געווען אַזוי עקסטרעם פרום. די סוחרים, רייכע יידן און זייערע קינדער, האָבן געקענט די שפּראַכן פון דעם לאַנד און עס זענען געווען צווישן זיי שתדלנים פאַר יידישע אינטערעסן. אַ סך זענען פאַרכאַפּט געוואָרן פון דער „השכלה״, וועמענס פונקען האָבן זיך באַוויזן אין די גרויסע שטעט, מיט דער דערמוטיקונג פון דער מאַכט און אונטער דער ווירקונג פון מנשה איליערס ביכער „פשר דבר״ און „שקל הקודש״, וועלכע זענען דורך די קהילות געלייגט געוואָרן אין חרם און אַפילו באַשטימט געוואָרן צום פאַרברענען.

צווישן די ניעסוויזשער יידן איז באַרימט געוואָרן אליעזר דילאָן, אַ רייכער ייד אַן אַרענדאַר, אַ בוי־אונטערנעמער און ליפעראַנט פאַר דער רוסישער אַרמיי. זייענדיק אין פאַרבינדונגען מיטן גענעראַל־שטאַב בעת דער נאַפּאָליאָנישער מלחמה, האָט ער געמאַכט באַמיונגען ביי דער מאַכט אויף צו פאַרגרינגערן די גזירות קעגן יידן. דילאָן האָט געקענט פערזענלעך דעם צאַר אַלעקסאַנדער דעם ערשטן, וואָס האָט אים געהאָלפן אין פאַרשידענע באַמיונגען. צוזאַמען מיט זיין חבר זונדל זאָנענבערג, האָבן זיי אַ סך אויפגעטאָן ביים צאַר אויף אָפּצושאַפן די גזירות.

פאַקטיש האָט די מאַכט באַשטעטיקט די אינסטאַנץ „פאָרשטייערשאַפט פון יידישן פאָלק״, ווי ס׳האָבן זיך אַליין באַצייכנט דילאָן און זאָנענבערג, און באַפוילן, אַז זיי זאָלן געוויילט ווערן דורך די קהילות. אין יאָר 1812 איז דילאָן געוויילט געוואָרן אַלס פאָרשטייער פון די קהילות אין מינסקער קרייז. מיט דער צייט זענען צוליב מיינונג־פאַרשידנהייטן פאַרערגערט געוואָרן די פערזענלעכע באַציונגען צווישן דילאָנען און זונענבערגן און בעת די וואַלן אין 1818, איז דילאָן אויסגעקליבן געוואָרן בלויז ווי אַ פאָרטרעטער. אין יאָר 1825 איז בטל געוואָרן די אינסטאַנץ פון פאָרשטייער. דילאָנס סוף איז געווען אַן אַנטוישנדיקער. צוזאַמען מיט זיינע צוויי זין יעקב און הערץ, איז דילאָן באַשולדיקט געוואָרן אין באַשמוצן די מאַכט אין מינסק, און אין אויסגעבן 245.000 רובל מיט שווינדל און שאַנטאַזש פון די גיטבאַזיצערס. דילאָן איז געשטאָרבן אין אָרעמקייט אין ווילנע, אין יאָר 1838.

אַן אַנדערער ייד אין ניעסוויזש וואָס האָט פאַרזוכט דעם טעם פון השכלה, איז געווען דער דאָקטער שמואל בן יקותיאל קושעלעווסקי. ער איז געבליבן טריי דער יידישער טראַדיציע און זיך באַטייליקט אין דער אָנפירונג פון דער קהילה. ער איז געווען דער ערשטער ייד וואָס האָט זוכה געווען צו אַן אַקאַדעמישן דיפּלאָם פון רוסישן אוניווערסיטעט אין ווילנע, ווי אַ דאָקטער־מעדיצין.

דער באַוווּסטער מחבר פון ראָמאַנען אין יידיש און העברעיש, שמ״ר (נחום מאיר שייקעוויטש), אַ געבוירענער אין ניעסוויזש, האָט געשריבן: „ווען דאָקטער קושלעווסקי איז געשטאָרבן, האָבן אַלע סוחרים פאַרמאַכט זייערע קראָמען, יעדער האָט זיי פאַרלאָזט און נאָכגעגאַנגען נאָך דער מיטה. דער רב פון שטאָט האָט אים מספיד געווען און דאָס גאַנצע פאָלק האָט געוויינט און פאַרגאָסן טרערן ווי וואַסער״.

פון דער שילדערונג פון אייזיק מאיר דיק באַקומט זיך אַ בילד, אַז דאָס לעבן פון אַלע יידן אין שטאָט האָט זיך געפירט לויטן טראַדיציאָנעלן שטייגער, אָן שום דערוואַכונג צו דער השכלה־באַוועגונג, וואָס האָט געגומען זיך פאַרשפּרייטן צווישן די יידן אין ליטע. אָבער לויט דער עדות פון שרייבער מ. א. גינצבורג (1795—1846) מעג מען פעסטשטעלן, אַז אויסער ד״ר קושעלעווסקי דעם משכיל, האָבן זיך געפונען אין ניעסוויזש נאָך יידן, אָנהענגערס פון דער השכלה און פון איר ליטעראַטור, ווייל די נעמען פון די שרייבערס פון זייער דור איז זיי געווען באַקאַנט און באַליבט.

די אומגליקן פון די שריפות האָבן זיך איינגעקריצט טיף אין זכרון פון פאָלק און די יאָרן פלעגן געציילט ווערן פון די שריפות אָן. די גזירות פון צאַר ניקאָליי דער ערשטער און די קלאַגען וועגן נייע גזירות וואָס גרייטן זיך, האָבן פאַרביטערט דאָס לעבן פון די יידן. די פאָרשריפטן האָבן קוואַליפיצירט די יידן פאַר נוצלעכע — דאָס זענען געווען די גרויסע סוחרים, רבנים, דיינים, לאַנדווירטן און בעלי־מלאכות; און אומנוצלעכע — דער רוב יידן אין רוסלאַנד, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט „לופט־געשעפטן״. די לעצטע זענען געווען באַגרענעצט אין זייערע רעכט, אָבער אין מיליטער האָבן זיי געמוזט דינען, דערצו נאָך אין אַ דרייפאַכיק גרעסערן קאָנטיגענט, ווי די קריסטן.

די רוסישע מאַכט האָט באַשלאָסן צו גרינדן וועלטלעכע מלוכהשע שולן אויפן חשבון פון דער יידישער קהילה, טראָץ דער קעגנערשאַפט פון די יידן, ווייל וועלטלעכע שולן האָבן געקענט דערפירן די קינדער צום שמד. די מאַכט האָט אַפילו אַרויפגעלייגט שטראָפן פאַר טראָגן די טראַדיציאָנעלע יידישע קליידונג און שפּעטער — אינגאַנצן זי פאַרבאָטן. זיי האָבן אָפּגעשאַפן די הערשאַפט פון דער יידישער קהילה און אויפגעצוווּנגען אויף דער יידישער באַפעלקערונג די שטאַטישע מאַכט. נאָר אַמשווידערלעכסטן איז געווען די קאַנטאָניסטן־תקופה, ווען „כאַפּערס״ האָבן מיט כוח אַוועקגענומען די קינדער פון די „אומנוצלעכע״ יידן און פון דער פאָלקס־אָרעמקייט, אויף צו דינען לאַנגע יאָרן אין מיליטער, אויב די נאָרמע רעקרוטן איז ניט געווען קיין פולע.

דאָס כאַפּן קינדער צו מיליטער־דינסט אויף אַ סך יאָרן און

צווינגען זיי איבערצוגיין אויף אַ פרעמדן גלויבן, די עקאָנאָמישע נויט און די נאַטור־אומגליקן — די שריפות און מגיפות, ווי אויך די גזירות וועלכע האָבן זיך אַראָפגעלאָזט אויף די יידן אַלע מאָל — האָבן פאַרפולט דעם בעכער פון פיין — און ס׳איז ניט קיין ווונדער, וואָס יעדער שמועה וועגן גזירות אויף יידן פלעגט ביי זיי אַרויסרופן אַ בהלה. וועגן אַזאַ „בהלה" וואָס איז פאָרגעקומען אין 1834 אין ניעסוויזש, ווי אין אַנדערע שטעטלעך, באַשרייבט א. מ. דיק אין אַ דערציילונג (אין העברעיש): „אַ קלאַנג איז אַרויס, אַז עס פּראָיעקטירט זיך אַ געזעץ, לויט וועלכן ס׳וועלן פאַרבאָטן ווערן חתונות פון יונגע לייט ביז 21 יאָר. די יינגלעך וועלן גענומען ווערן צו מיליטער־דינסט און די מיידלעך — צו אַרבעט אין פאַבריקן. אין שטאָט איז אַנטשטאַנען אַ בהלה און אין יענעם יאָר האָט מען חתונה געמאַכט אַ סך מינדעריעריקע פאָרלעך, ווי דער שטייגער איז געווען פון שטענדיק.

ס׳איז אויך קיין ווונדער ניט, וואָס מענטשן האָבן נבואות געזאָגט, אַז עס דערנענטערט זיך דער קץ מיטן פאַרענדיקן די קרימער מלחמה, יידן האָבן געוואָלט גלויבן, אַז עס קומען בעסערע צייטן און אָפּטימיסטישע ווינטן האָבן אָנגעהויבן בלאָזן אין ליטע און דערמוטיקט די יידן.

אמת, קיין שום זאַך האָט זיך ניט געענדערט, נאָר אין יענעם יאָר, 1855, איז געשטאָרבן דער צאַר ניקאָלײַ דער ערשטער און אויפן טראָן איז אַרויף אַלעקסאַנדער דער צווייטער. אין זיין צייט, מיטן איינפירן גרויסע רעפאָרמען אין דער מדינה, איז אויך די יידן לייכטער געוואָרן, הגם דער רוב באַגרענעצונגען זענען געבליבן אין קראַפט. אין יאָר 1856 איז בטל געוואָרן די גזירה וועגן די קאַנטאָניסטן, וועלכע איז געווען דאָס שרעקלעכסטע געשפּענסט אינעם לעבן פון רוסישן יידנטום, מ׳האָט אויפגעהערט כאַפּן קינדער און זיי ניט נעמען צו מיליטער־דינסט ווי אַ שטראָף פאַר ניט באַצאָלן שטייערן. אין 1874 איז איינגעפירט געוואָרן אַלגעמיינע מיליטער־דינסט און יידן האָבן באַקומען די זעלבע רעכט, ווי די גאַנצע באַפעלקערונג, אָבער אַ ייד האָט ניט געקענט ווערן אָפיציר אין דער רוסישער אַרמיי.

יידיש לעבן אין ניעסוויזש אין לעצטן פערטל פון 19טן יאָרהונדערט און אָנהייב פון 20סטן י״ה

דאָס לעבן פון דער יידישער קהילה אין ניעסוויזש ווערט געשילדערט אין די קאָרעספּאָנדענצן וועלכע זענען געוואָרן אָפּגעדרוקט, אָנהייבנדיק פון יאָר 1877, אין דער העברעישער און רוסיש־יידישער פרעסע: „הלבנון", „הצפירה", „המליץ", „עברי אנכי". די קאָרעספּאָנדענטן: צבי הכהן מאַשעוויצקי, וואָס איז יאָרן־לאַנג געווען דער סאַמע פעיקסטער דרדקי־מלמד; מאיר משה אייזנשטאַדט; משה אלעזר אייזנשטאַדט, געוו. קאַזיאָנע ראַבינער אין ראָסטאָוו־דאָן און אין פעטערבורג, פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען פונעם ניעסוויזשער לעבן — „צוריק אין מיין פאָטערלאַנד" און „אַרויסגייענדיק אין וועג"; יוסף גבריאלוב, וואָס האָט אויך געשריבן וועגן יידישן לעבן אין אַמעריקע און אין ענגלאַנד; אַהרון קאַנטאָראָוויטש; אהרון שמעון הלוי בעקער; א. צאַפּין; יצחק בער גבריאלוב; מרדכי מאָהילנער. אויסער דעם זענען דערשינען קאָרעספּאָנדענצן, אָן אַ נאָמען, צי אונטערגעשריבן מיט איניציאַלן, מעגלעך, אַז אויס מורא פאַר נקמה מצד די קריטיקירטע קהילה־פרנסים.

אמת, ניט שטענדיק זענען די ענינים באַלויכטן געוואָרן אויף אַן אָביעקטיוון אופן, נאָר ווי אַזוי דער שרייבער האָט זי געזען און סוביעקטיוו אָפּגעשאַצט, אָדער לויט זיין פּאָליטישער און סאָציאַלער איינשטעלונג. אָפטמאָל האָבן די קאָרעספּאָנדענצן געזינדיקט מיט איבערטרייבונגען צוליבן באַנוצן זיך מיט פסוקים פון תנ״ך און מיט ווערטלעך פון תלמוד און מדרש.

כמעט אַלע 10 יאָר זענען געווען שריפות, און צווישן איינער און דער צווייטער — אויך גרעסערע שריפות. איין גרויסע שריפה, אין יאָר 1888 (סיון, תרמ״ח) ווערט דערמאָנט אין „המליץ" פון 4טן מאי 1889 דורך אַ קול קורא פונעם רב אב״ד ר׳ יצחק ליפּמאַן שערעשעווסקי. נאָך יענער שריפה זענען אַוועק מיטן רויך אַ צוויי דריטל הייזער פון שטאָט. ס׳איז געשאַפן געוואָרן אַ הילפס־קאָמיטעט פאַר די געליטענע, בראש פון וועלכן ס׳איז געשטאַנען דער פירשט ראַדזשיוויל. ער האָט עס אָרגאַניזירט די הילף. די גרויסע שריפות האָבן פאַראָרעמט די באַפעלקערונג עקאָנאָמיש און מאָראַליש. אָבער ביסלעכווייז איז די באַפעלקערונג געקומען צו זיך, ווייל גרויס זענען געווען זייערע באַדערפענישן און מ׳האָט געמוזט צוריק אויפשטעלן די היים.

פון אַ קאָרעספּאָנדענץ אין „המליץ" פון 9.1.1879, אונטערגעשריבן פון צבי מאַשעוויצקי, דערוויסן מיר זיך, אַז ניעסוויזש ציילט איבער 3,000 יידן און אַ דריטל פון זיי באַשעפטיקט זיך מיט ערד־אַרבעט, אָבער נישט אין פעלד, נאָר אין גרינס־גערטנער. אַ סך פון זיי פאָרן אין פרילינג אין אַנדערע שטעט: וואַרשע, ווילנע, ביאַליסטאָק, די שטעט פון קורלאַנד און קעניגסבערג, דאָרט האָבן זיי אַרענדירט באָדן אויף צו פאַרפלאַנצן גרינוואַרג און פאַרקויפן עס אין די גרויסע שטעט.

מען דאַרף באַמערקן, אַז ניעסוויזש איז געווען איינע פון די ווינציקע ערטער וווּ יידן האָבן זיך באַשעפטיקט מיט גרינוואַרג־גערטנער. פיל איינוווינער פון שטאָט האָבן זיך פאַרנומען מיט תבואה־האַנדל, וואָס האָט זיך שטאַרק אַנטוויקלט. ערשט ווען ס׳איז אויפגעקומען די אייזנבאַן, איז דער תבואה־האַנדל שטאַרק געפאַלן.

אַ סברה, אַז די עמיגראַציע האָט זיך אָנגעהויבן אין די זיבעציקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט. די סיבות דערצו איז געווען — דער מאַנגל אין באַשעפטיקונג פאַרן יונגן דור, די גרויסע שריפה אין יאָר 1887, און דער עיקר — דאָס איינפירן דעם אַלגעמיינעם, אָבליגאַטאָרישן מיליטער־דינסט אין יאָר 1874. די דינסט־צייט האָט געדויערט 4—6 יאָר. דער קאָנטינגענט זעלנער וואָס איז באַשטימט געוואָרן פאַר דער שטאָט, איז געווען אַ קלענערער פון דער צאָל מיליטער־פליכטיקע אין די רשימות, דעריבער האָט זיך געלאָזט באַפרייען איינציקע זין (אַ בן־יחיד) און איינציקע באַשפייזערס פון דער פאַמיליע.

די יידן, זייענדיק בירגער פון דער צווייטער מדרגה, מיט באַרויבטע רעכט, ניט קענענדיק די לאַנד־שפּראַך — האָבן זיך ניט געאײַלט צו דינען אין דער אַרמיי, אין די ווייטע מקומות פון רוסלאַנד, אין אַ פיינטלעכער סביבה, און דערביי פאַרלירן די בעסטע יאָרן אויף איינצואָרדענען זיך אין לעבן. דעריבער פלעגן זיי מאַכן אַ פעלער אין גוף, אָדער זיך געפייניקט מיט תעניתים, כדי צו פאַרלירן פון דער וואָג און באַפרייט ווערן פון דינסט. זיי האָבן אויך אָנגעווענדעט אַנדערע מיטלען: געפעלשט די געבורט־מעטריקעס, אָדער פאָרגעשטעלט אַ „מלאך" — אַן אַנדערן מענטש מיט אַ פעלער, אויפן אָרט פון אַ דינסט־פליכטיקן (דאָקומענטן מיט פאָטאָגראַפיעס האָט מען אין יענע צייטן ניט געפאָדערט). פיל האָבן פאַרלאָזט דאָס לאַנד אויף אַן אומלעגאַלן אופן, אָן אַ פאַספּאָרט און געפאָרן קיין אַמעריקע. אויב אַ מיליטער־פליכטיקער האָט זיך ניט צוגעשטעלט פאַר דער מאָביליזיר־קאָמיסיע, איז זיין משפחה באַשטראָפט געוואָרן מיט 300 רובל. אין יענע צייטן איז עס געווען אַ גרויסע סומע געלט. האָבן אַ סך עמיגרירט אומלעגאַל נאָכן מאָביליזירן זיך און זייער משפחה האָט ניט באַדאַרפט צאָלן די שטראָף. אין די יאָרן ווען די צאָל מאָביליזירטע איז געווען קלענער פונעם קאָנטינגענט,

האָט מען גענומען אין מיליטער אויך די, וואָס אין נאָרמאַלע צייטן זענען זיי געוואָרן באַפרייט.

אין „המליץ” דאַטירט דעם 13.5.1883, שרייבט משה אייזענשטאַדט וועגן אַ יידישן שפּיטאָל אין ניעסוויזש, אַז די שטאָט־פרנסים האָבן געקויפט אַ פּלאַץ און דאָרט אויפגעשטעלט אַ שפּיטאָל (אָדער ווי מ׳האָט עס גערופן אין יענער צייט — „הקדש”). דער „הקדש” האָט זינט זיין גרינדונג פונקציאָנירט נאָרמאַל. דער שטאָטראַט האָט באַשטימט אַ חודשלעכן בודזשעט און די גבאים האָבן געטאָן זייער אַרבעט מיט טריישאַפט און איבערגעגעבנקייט.

דאָס שפּיטאָל האָט זיך געפונען אין אַ כסדרדיקן געראַנגל פאַר זיין עקזיסטענץ. לויטן „המליץ” פון 29.1.1895, איז דאָס שפּיטאָל געווען געשלאָסן 3 חדשים און נאָכדעם ווי די אָנגעזעענע בעלי־בתים פון שטאָט זענען געגאַנגען פון הויז צו הויז און געזאַמלט געלט פאַרן שפּיטאָל און די שטאָטלייט האָבן זיך פאַרפליכטעט צו געבן זייערע נדבות יעדן חודש — איז דאָס שפּיטאָל ווידער געעפנט געוואָרן — און „אונדזער ברודער ד״ר סלעפּיאַן וועט באַזוכן די קראַנקע צוויי מאָל אין טאָג, אָן באַצאָלט”.

ד״ר סלעפּיאַן איז געווען דער איינציקער יידישער דאָקטער אין שטאָט און דאָרט געווינט, ביז ער איז מאָביליזירט געוואָרן אין דער אַרמיי, מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אויסער אים האָבן זיך געפונען אין ניעסוויזש צוויי פּוילישע דאָקטוירים: ד״ר באָראָווסקי און ד״ר מאַלקעוויטש.

אין יאָר 1889 האָט דער שטאָטראַט באַהאַנדלט די פראַגע פון אויפשטעלן אַ שטאָטישן שפּיטאָל פון די ירושה־געלטער פון דער באַראָנעסע מאַנערהיים, אַ געבוירענע אין ניעסוויזש. פאַר דעם צוועק האָט די שטאָט באַשטימט אַ פּלאַץ אין ניישטאָט. אַנדערע קריסטלעכע ראַטמענער האָבן פאָרגעלייגט, אַז דאָס שפּיטאָל זאָל באַדינען נאָר די קריסטלעכע באַפעלקערונג, מיט דער טענה, אַז די פאַרשטאָרבענע האָט טאַקע אַזוי געמיינט. דער שטאָט־ריכטער האָט אָפּגעוואָרפן זייער טענה מיטן אַרגומענט, אַז אין דער צוואה איז פאַרשריבן „פאַר אַלע איינוווינער פון שטאָט”, אַרייַנגערעכנט אויך יידן.

די זאָרג פון די איינוווינער צו העלפן קראַנקע און אַליין געניסן פון הילף בעת אַ קראַנקייט, האָט דערפירט צום גרינדן די געזעלשאַפט „לינת הצדק” („המליץ” פון 15.2.1894), וועלכע האָט געהאַט פאַר אַ ציל צו העלפן אָרעמע קראַנקע. מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט, האָבן לויט דער ריי באַדאַרפט נעכטיקן ביי אַ קראַנקן חבר און אים באַדינען, כדי דערמעגלעכן די בני־בית זיך אויסצורוען אין די נעכט. אויסער דעם האָט די געזעלשאַפט אויסגעבאָרגט באַנקעס, קאַנעס און אייז־פענכערס. דאָס נעכטיקן ביים קראַנקן האָט פיל געהאָלפן זיין משפחה, ווייל זיי האָבן זיך מיט אים באַשעפטיקט באַטאָג, אויסער דער נאָרמאַלער אַרבעט, וואָס האָט אַלעמען זייער פאַרמאַטערט, שוין אָפּגערעדט פון דער שטענדיקער זאָרג און ציטער פאַרן לעבן פון קראַנקן.

די קהילה־פרנסים האָבן אויך באַדאַרפט לייזן אַנדערע פראַגן. איינע פון זיי איז געווען — אויפשטעלן אַ טהרה־שטיבל פאַר די געשטאָרבענע, ווייל זינט ס׳איז פאַרברענט געוואָרן דער הקדש, וועלכער האָט אויך געדינט פאַר אַן אָרט ווו עס זאָלן נעכטיקן אורחים און פאַר אַ טהרה־שטיבל, איז ניט באַשטימט געוואָרן אַן אַנדער מקום פאַר זיי.

אויף די זאָרג פון דערציען די זין (ניט די טעכטער) האָט תמיד פאַרנומען דעם אויבנאָן ביי אַלעמען. בעת די פאַרמעגלעכע יידן האָבן געשיקט זייערע קינדער צו פּריוואַטע מלמדים, האָבן מיטן לערנען די אָרעמע קינדער זיך פאַרנומען דער רב, די קהילה־עלטסטע און איבערגעגעבענע גבאים, וואָס האָבן אין דעם געזען אַ גרויסע מצווה איינצופלאַנצן ביי אָרעמע קינדער תורה און דרך־ארץ. די תלמוד־תורהס זענען ניט געשטאַנען אויף דער געהעריקער הויך, סיי צוליב די מלמדים וואָס האָבן זיך ניט אויסגעצייכנט מיט צופיל קענטעניש, סיי צוליב דעם טראַדיציאָנעלן לערן־סיסטעם.

די השכלה־באַוועגונג וואָס האָט זיך פאַרשפּרייט אין רוסלאַנד, האָט אויך מיטגעריסן יידישע יוגנטלעכע אין ניעסוויזש. די יידישע פרעסע אין העברעיש, יידיש און רוסיש איז פאַרשפּרייט געוואָרן אין שטאָט און משפיע געווען אויפן געדאַנקענגאַנג פון יונגן דור און אים אויפגעוועקט צו ענדערן דאָס קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע לעבן פון די יידן. די יוגנטלעכע האָבן גענומען פאָדערן ענדערונגען אין דער דערציונג, אַרייַננעמען אויך אַלגעמיינע בילדונג און לערנען די לאַנד־שפּראַך, וואָס די צאַרישע רעגירונג האָט אגב דערמוטיקט און געשטיצט. די פּראַקטישע עקספּערימענטן וועלכע מ׳האָט גענומען אַדורכפירן, האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף אַ פיינטלעכער באַציונג און שטאַרקן ווידערשטאַנד מצד די קאָנסערוואַטיווע רעליגיעזע קרייזן, ווי דאָס קומט צום אויסדרוק אין די צייטונגען אין די יאָרן 1879—1897.

די משכילים און גבירים אין שטאָט, וואָס זענען פאַרכאַפּט געוואָרן פונעם השכלה־גייסט, האָבן געשיקט זייערע קינדער לערנען אין די רוסישע גימנאַזיעס אין סלוצק און אין מינסק. אַנדערע ווידער האָבן געשיקט זייערע קינדער אין דער רוסישער אָנפאַנג־שול ביים לערער־סעמינאַר, נאָכן לערנען זיי אייניקע יאָרן אין חדר, ווייל אַלע פּרוּוון אויפצושטעלן אַ מאָדערנע שול, האָט זיך אָנגעטראָפן אויף אַ שאַרפן ווידערשטאַנד מצד די רעליגיעזע פאַנאַטיקער און מלמדים. זיי זענען אויך געווען קאָטעגאָריש קעגן דער ווענדונג צו דער מאַכט אין יאָר 1880 וועגן גרינדן אַ צוויי־קלאַסיקע יידישע שול („רוסקי יעווריי” פון 15.4.1881).

ווייזט אויס, אַז אין דער דאָזיקער מלחמה, זענען די פאַנאַטיקער געבליבן די זיגערס. אַ לאַנגע צייט האָט מען זיך נאָך באַנוצט מיט די אַלטע מעטאָדן פון לערנען יידישע קינדער, ווייל אין 10 יאָר שפּעטער, ווען ס׳איז געקומען אין שטאָט אַ „נאַציאָנאַלער פּרעדיקער” און אין אַ פלאַם־פייערדיקער רעדע געפאָדערט איינצופירן די נייטיקע ענדערונגען אין דער דערציונג פון די זין און טעכטער, האָבן די פרומע יידן געשריגן: „ווי קומען מיר צו ענדערונגען? אַזוי ווי אונדזערע עלטערן האָבן אונדז דערצויגן, אַזוי אויך וועלן מיר דערציען אונדזערע קינדער!” („המליץ”, 14.2.1895).

אויף צו דעקן די אַלגעמיינע אויסגאַבן פאַר דער יידישער קהילה, ווי די מקווה, דער הקדש, די הכנסת־אורחים, ווי אויך געהעלטער פאַרן רב און דיינים, רעמאָנטירן קהלישע הייזער נאָך אַ שריפה און אויסעראָרדנטלעכע אויסגאַבן — זענען אַרויפגעלייגט געוואָרן די שטייערן, ווי די טאַקסע און „קאָראָבקי”, וועלכע זענען איינגעפירט געוואָרן אויף געוויסע אַרטיקלען. דער וואָס האָט ניט געצאָלט, איז געלייגט געוואָרן אין חרם. די שטייערן זענען געוואָרן אַרויפגעלייגט אויף ליכט. הייוון, שחיטה פון בהמות און עופות. דאָס איבערגעבן איינצומאָנען די שטייערן איז דורכגעפירט געוואָרן דורך אַן עפנטלעכן קאָנקורס און דער אַרענדאַר האָט דערפאַר אַרייַנגעטראָגן אַ געוויסע סומע אין דער קהלישער קאַסע. טיילמאָל האָט די משפחה פון רב באַקומען די רעכט איינצומאָנען דעם שטייער אויף אַ געוויס אַרטיקל — און דאָס איז געווען דער געהאַלט פאַרן רב.

נאָכן פאַרברענט ווערן פון 7 שולן אין יאָר 1889, איז באַשלאָסן געוואָרן אַרויפצולייגן אַ „טאַקסע” אויף הייוון, כדי רעקאָנסטרואירן די אָפּגעברענטע שולן. האָבן יידן געטענהט, אַז די „טאַקסע” אָדער „קאָראָבקי”־שטייערן באַשווערן זייער די

אָרעמע שיכטן, ווייל פון זיי קומט דאָך די גרעסטע הכנסה פון די שטייערן.

יעדן ערב פסח איז אַדורכגעפירט געוואָרן אַ באַשטייערונג פאַר „מעות חטים" — אַן אַלטער יידישער מינהג צו העלפן יידן צוגרייטן דעם פסח.

לויטן געזעץ פון יאָר 1870, איז די צאָל יידישע ראַטמענער אין שטאָטראַט ניט געווען מער ווי אַ דריטל פון דער אַלגעמיי־נער צאָל ראַטמענער. אַ ייד האָט ניט געטאָרט פאַרנעמען דעם אַמט פון בירגערמייסטער. דאָס אויסוויילן די קאַנדידאַטן איז פאָרגעקומען מיט דער הילף פון אַ גאַלקע אין אַן אורנע, וועלכע איז געווען צעטיילט אויף צוויי טיילן — איינע געפאַרבט אויף ווייס, די צווייטע — אויף שוואַרץ. דער וויילער האָט געוואָרפן די גאַלקע אין איינער פון די צוויי טיילן פון דער אורנע. דער קאַנדידאַט וואָס האָט באַקומען אַ גרעסערע צאָל ווייסע גאַלקעס, איז דערוויילט געוואָרן, און ווער עס האָט זוכה געווען צו די שוואַרצע גאַלקעס — איז דורכגעפאַלן.

וואָל־רעכט האָבן געהאַט די בעלי־בתים, געשעפט־אייגנטי־מערס און בעלי־מלאכות, וואָס האָבן באַזיצט אַ „פאַטענט" צו האַנדלען אָדער צו פירן זייערע עסקים. אין יאָר 1892 איז פון די יידן צוגענומען געוואָרן די רעכט צו וויילן און דערוויילט צו ווערן אין שטאָטראַט און בלויז געציילטע יידן זענען דורך דער מאַכט באַשטימט געוואָרן אַלס ראַטמענער.

אָבער דאָס צוואַנציקסטע יאָרהונדערט איז שוין געשטאַנען אויפן שוועל. איינגעשטעלטע ראַמען און טראַדיציאָנעלער לעבנס־שטייגער הייבן אָן זיך פונאַנדערצופאַלן. עס מערט זיך די צאָל משכילים אין שטאָט, עס שפּראָצן אויף די ערשטע זאָמען פון ציוניסטישן געדאַנק און נאַציאָנאַלן רענעסאַנס, דער עיקר צווישן מיטלשטאַנד. פון דער אַנדערער זייט באַווייזט זיך די ראַדיקאַלע, סאָציאַליסטישע באַוועגונג צווישן די אַרבעטער און פאָלקס־שיכטן, וואָס האָט אויפגעברויזט דאָס קהילה־לעבן און געשטויסן צו ענדערונגען. דאָס שטיצן דעם אַלטן יידישן ישוב אין ארץ־ישראל איז געווען איינגעפירט פון קדמונים אָן. שלי־חים פון ארץ־ישראל פלעגן באַזוכן די שטאָט און אַדורכפירן זאַמלונגען פאַר דער מאיר ר׳ בעל הנס פושקע. כמעט אין יע־דער יידישער היים האָט געהאַנגען די פושקע, אין וועלכער פרויען האָבן ערב שבת פאַר ליכט־בענטשן אַריינגעוואָרפן אַ מטבע.

פון צייט צו צייט האָבן אַלטע יידן עולה געווען קיין ירו־שלים, כדי דאָרט זיך אויסלעבן אין דער הייליקער שטאָט און אויך קומען צו אייביקער רו — און ניט דאַרפן, לויט דער יידישער אמונה, זיך קאָלערן נאָכן טויט קיין ארץ־ישראל.

איינער פון די ערשטע עולים אין הייליקן לאַנד איז געווען ר׳ משה בן ר׳ מאיר, פון די תלמידים פון ווילנער גאון. ער האָט עולה געווען אין יאָר 1800 (תק״ס). אויפן בית הקברות אויפן הר הזיתים געפינען מיר פיל מצבות פון נפטרים, אָפּשטאַמיקע פון ניעסוויזש, פון די יאָרן תרכ״ב, תרל״א, תרמ״ט און תרנ״ז.

אויך די חובבי־ציון האָבן געהאַט זייער השפעה אין שטאָט. זיי זענען געווען טעטיק ביים זאַמלען געלט צו „באַזעצן ארץ־ישראל" און ביים מאָביליזירן חברים און שפּענדערס. אין די באַריכטן פון אָדעסער קאָמיטעט פון יאָר 1890 און שפּעטער, געפינען מיר צווישן די אַקטיווע זאַמלערס פאַר ארץ־ישראל, די נעמען פון שמחה ווילקאָמיץ, אפרים מאַשעוויצקי און אַנ־דערע, ווי אויך אַ רשימה פון די מיטגלידער פון „חובבי ציון" אין ניעסוויזש און שפּענדערס.

דער געדאַנק צו באַזעצן ארץ־ישראל און די אידעע פון חיבת ציון האָט אויך דערמונטערט דריי יוגנטלעכע און אייז

אגודת „אחי־ציון". פאַרבאַנד „אחי־ציון" („ברידער פון ציון") אין ניעסוויזש, בראש מיטן פאָרזיצער יעקב אווינאָוויצקי

משפחה עולה צו זיין אין די יאָרן נאָך דער ערשטער עליה (די ביל״ו־עליה). אין יאָר 1886 האָבן עולה געווען: מרדכי בן משה חיים נאָוואָגראָדזקי, אַ רימער, וואָס האָט זיך באַזעצט אין יפו און געאַרבעט ביי זיין פאַך; אין יאָר 1889 האָט עולה געווען יהודה לייב בן ר׳ קלמן דאַנילעוויטש. ער האָט צומערשט געאַרבעט אין ראשון לציון און דערנאָך אין רחובות און אין 1904 זיך דאָרט באַזעצט. אין יאָר 1892 חתונה געהאַט מיט זיין שטעטישער, אסתר רחל סאַקער. ביי זיי זענען געבוירן געוואָרן 4 זין און 5 טעכטער. אין יאָר 1890 האָט עולה געווען מרדכי גאָראָדענסקי־נחמני, דער זון פון הרב ר׳ יוסף גאָראָדענסקי, אין עלטער פון 23 יאָר, געאַרבעט אין עקרון און אין רחובות. אין יאָר 1891 האָט עולה געווען שלמה זלמן סאַקער מיט זיין משפּחה — און זיך באַזעצט אין יפו.

פונעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס איז אָנגעגאַנגען אַ קנאַפּע עליה פון ניעסוויזש. אין 1897 האָבן פון די ערשטע עולה געווען שמחה ווילקאָמיץ און נאָך אים — ד״ר אריה פּוכאָווסקי, ד״ר ניסן טוראָוו, עפּשטיין.

גלייך נאָכן ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס איז אין ניעסוויזש געגרינדעט געוואָרן דער ציוניסטישער פאַריין און זיין ערשטער אויפטו איז געווען — אַן עפנטלעכע ביבליאָטעק.

די מערהייט פון רעליגיעזן יידנטום אין שטאָט איז געווען ציוניסטיש, אָדער סימפּאַטיזירט מיטן ציוניזם, ווי דאָס באַווייזן די נעמען פון די אונטערגעשריבענע אונטערן הספד נאָכן פאַרשטאָרבענעם רב עליאשבערג. דער ציוניסטישער פאַריין האָט אנטייל גענומען אין דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט און אין אָרגאַניזירן הילף פאַר די אָרעמע אין שטאָט.

אין די דאָקומענטן וועלכע האָבן זיך אָפּגעהיטן אין ציוניסטישן אַרכיוו אין ירושלים, ווערט דערמאָנט, אַז דעם 22.12.1901 איז פאָרגעקומען אַ פייערלעכע פאַרזאַמלונג לכבוד דער דערעפענונג פון דער קאָלאָניאַל־באַנק אין לאָנדאָן (צו שטיצן יידישע קאָלאָניזאַציע אין ארץ־ישראל), אויף וועלכער ס׳איז אויסגעדריקט געוואָרן צוטרוי דעם גרויסן ציוניסטישן מנהיג ד״ר טעאָדאָר הערצל און דער עקזעקוטיווע אין ווין. אויפן פּראָטאָקאָל זענען אונטערגעשריבן: דער פאָרזיצער פון פאַריין, יעקב אַווינאָוויצקי, דער וויצע־פאָרזיצער און סעקרעטאַר אליהו צאָפּיז און נאָך 30 מיטגלידער.

מיטן טויט פון ד״ר הערצל איז פאָרגעקומען אַ טרויער־פאַרזאַמלונג צו באַערן זיין אָנדענק און ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן: 1) שיקן אַ קאָנדאָלענץ־טעלעגראַמע דער אַלמנה און דער ציוניסטישער עקזעקוטיווע אין ווין; 2) צונויפזאַמלען 100 רובל אויף צו פאַרשרייבן „אונדזער אומשטערבלעכן מנהיג״ אינעם ספר הזהב פון קרן קיימת. די דאָזיקע סומע ווערט דינען אַלס פאָנד צו גרינדן אין ארץ־ישראל אַ קאָלאָניע אויפן נאָמען פון פאַרשטאָרבענעם. אונטערגעשריבן: דער פאָרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג יעקב אַווינאָוויצקי און נאָך 67 חברים.

אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט האָט אין שטאָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען די סאָציאַליסטישע באַוועגונג. שליחים פון די גרויסע שטעט האָבן באַזוכט ניעסוויזש און מיט דער הילף פון באַוווסטזיניקע יוגנטלעכע, אָרגאַניזירט אָוונט־קורסן פאַר אַלגעמיינער בילדונג און צו לערנען די רוסישע שפּראַך, געפּרעדיקט סאָציאַליזם און פאַרשפּרייט אומלעגאַלע רעוואָלוציאָנערע ליטעראַטור צווישן די אַרבעטער און די זעלנער פון אַרטילעריע־פּאָלק וואָס האָט גערופן צו שטירצן די צאַרישע מאַכט. דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן די אָרגאַניזירטע טעטיקייט צו פאַרבעסערן די באַדינגונגען פונעם אַרבעטער, אונטער דער דראָונג פון שטרייקן.

אין יענער צייט איז אין ניעסוויזש געגרינדעט געוואָרן דער „בונד״, וועלכער איז געווען זייער טעטיק אין די רעוואָלוציע־טעג פון 1905. דער „בונד״ האָט אָרגאַניזירט אַרבעטער־שטרייקן און פּאָליטישע דעמאָנסטראַציעס, מיט רויטע פענער און רעוואָלוציאָנערע לידער. אַז ס׳האָט זיך באַוויזן זשאַנדאַרמעריע, זענען זיך אַלע צעלאָפן. יענעם יאָר האָט מען אויך אויפגעבראָכן אַ געווער־סקלאַד פון מיליטער און צוגענומען פיל ביקסן און אַמוניציע, וועלכע איז דורך חיים בערעזין און אברהם וואָלאָזשינסקי איבערגעפירט געוואָרן אין זייערע וועגענער קיין מינסק.

אין שטאָט זענען אויך געווען טעטיק די פּועלי־ציון און ס. ס. טעריטאָריאַליסטן, אָבער זייער השפעה איז ניט געווען קיין גרויסע, און די צאָל חברים — אַ קליינע.

נאָכן אונטערדריקן די רעוואָלוציע פון יאָר 1905, זענען געקומען טעג פון דעפּרעסיע און פאַרפאָלגונגען פון די רעוואָלוציאָנערן. אויך די עקאָנאָמישע לאַגע און די אויסזיכטלאָזיקייט זיך איינצואָרדענען אויף אַרבעט, צי אויף אַקאַדעמישע פּאָסטנס, האָבן געצוווּנגען דעם רוב משכילים פונעם מיטלקלאַס צו פאַרלאָזן די שטאָט, וואָס האָט, פאַרשטייט זיך, זיך אָפּגערופן אויפן קולטורעל־געזעלשאַפטלעכן לעבן. די ברייטע פאָלקס־שיכטן זענען נאָך אַלץ געווען קולטורעל צוריקגעשטאַנען. אָבער נאָך אַ געוויסער צייט האָבן די פאַרבליבענע אין שטאָט משכילים זיך אַ נעם געטאָן צו קולטורעלער אַרבעט. ס׳זענען געגרינדעט געוואָרן קרייזן ליבהאָבערס פון דער ליטעראַטור און קונסט, אַ לייען־זאַל, עס זענען פאָרגעקומען פאָרשטעלונגען און רעפעראַטן, ס׳האָט עקזיסטירט די ציוניסטישע ביבליאָטעק (וועלכע איז דערנאָך געשלאָסן געוואָרן פון דער פּאָליציי) און די ביכער־שענק זענען געווען פאַרחתמעט ביז דער פעברואַר־רעוואָלוציע אין יאָר 1917.

אין צווישנצייט זענען געגרינדעט געוואָרן אַלגעמיינע רוסישע שולן און אַ שטאָטישע 4־קלאַסיקע שול, אַ יידישע 2־קלאַסיקע עלעמענטאַר־שול און אַ יידישע גימנאַזיע פאַר מיידלעך פון מינא ראָזענבערג (4 קלאַסן). אייניקע יאָר פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אויך געגרינדעט געוואָרן אַ פּריוואַטע 4־קלאַסיקע גימנאַזיע, ווו דער רוב שילערס זענען געווען יידן. אין די אַלע לערן־אַנשטאַלטן איז די אונטעריכטשפּראַך געווען רוסיש. עס זענען אויך אַנטשטאַנען (עטלעכע יאָר פאַרן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג) צוויי מלוכהשע גימנאַזיעס — איינע פאַר יינגלעך, איינע פאַר מיידלעך. די מיידל־שול האָט אָנגענומען יידישע שילערינס אָן באַגרענעצונגען, דאַקעגן די גימנאַזיע פאַר יינגלעך האָט באַשטימט אַ נאָרמע פון 10% פאַר יידישע שילערס. דער לערער־סעמינאַר האָט בכלל ניט אָנגענומען קיין יידן.

דער נאַציאָנאַלער געדאַנק און די ציוניסטישע באַוועגונג האָבן אין אַ ניט קליינער מאָס געענדערט די לימודים אין חדר. פיל מלמדים האָבן אָנגעהויבן אויך לערנען העברעישע גראַמאַטיק און שפּראַך, יידישע געשיכטע, די רוסישע שפּראַך און חשבון. צו די מלמדים האָבן געהערט: גרשון וועלוול דמשק, עזרא גאָראָדענסקי, צבי הירש מאַשעוויצקי, שמחה פייגעלמאַן, טוביה בורסקי און אַנדערע. אין חדר פון ג. וו. דמשק האָט זיך געפונען אַ קליינע ביבליאָטעק און די קינדער־צייטונגען „עולם קטן״, „החבר״ און „השחר״, וועלכע זענען מיט גרויס הנאה געלייענט געוואָרן פון די קינדער.

כדי פאַרלייכטערן די עקאָנאָמישע לאַגע, האָבן יידן אין ניעסוויזש געזוכט פאַרשידענע וועגן אויפצושטעלן אינסטיטוציעס פאַר קעגנזייטיקער הילף, ווי: אַ ליי־ און אָפּשפּאָר־קאַסע, דערנאָך — אַ קאָאָפּעראַטיווע סוחרים־באַנק. דער שאָסיי וועלכער איז געפלאַסטערט געוואָרן צווישן דער שטאָט און דער באַן־סטאַציע האָראָדזיי, האָט פאַרבעסערט דעם האַנדל מיטן צענטער פון לאַנד. דאָך איז ניט געוואַקסן די צאָל איינוווינערס. דער יונגער

דור האָט זיך ניט איינגעאָרדנט אויף אַרבעט און ניט געזען פאַר זיך קיין אַנדערן אויסוועג, ווי — עמיגרירן קיין אַמעריקע.

די צאַרישע מאַכט האָט אויף פאַרשידענע אופנים געוואָלט טרעפן אין יידישע פרנסות. דער עיקר — אינעם וויכטיקסטן קוואַל, ווי ס'איז געווען דער מאַרק, וועלכער איז פאָרגעקומען יעדן זונטיק. צומערשט האָבן זיי פאַרבאָטן צו עפענען זונטיק די קראָמען פאַר 11 אַ זייגער, די שעה ווען מ'ענדיקט די תפילות אין קלויסטער. צום סוף האָבן זיי אינגאַנצן פאַרבאָטן צו האַנדלען אין זונטיק. צו פאַרלויפן דעם וועג פון דער גזירה, איז יידן געלונגען אויסצופועלן, אַז עס זאָל פאָרקומען אויך יעדן מיטוואָך אַ מאַרק־טאָג. עס האָט געקאָסט אַ סך מי צו וויסן צו געבן די פויערים אין די אַרומיקע דערפער וועגן ניי־איינגעשטעלטן מאַרק־טאָג. באַצייטנס זענען פאַרשפרייט געוואָרן פלוגבלעטלעך אין יעדער דאָרף און אין די אַרומיקע שטעטלעך. ס'איז אויך אַרומגעפאָרן אַן אויסרופער מיט אַ פויק און אומעטום געמאָלדן וועגן דעם, אַז מיטוואָך וועט זיין אַ יאַריד. אַזוי אַרום איז אויסגעמיטן געוואָרן די פאַרשווערונג צו טרעפן דער יידישער ווירטשאַפט, וועלכע איז במילא געווען אַ שוואַכע.

די פויערים, וואָס ערשט מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק האָבן זיי זיך באַפרייט פון פעאָדאַליזם, זענען אין דער גרעסטער מערהייט געווען אָרעם, מיט אַ גאָר נידעריקן לעבנס־סטאַנדאַרט. ווינציקע פון זיי האָבן געטראָגן שטיוול צי שיך, נאָר באַגנוגנט זיך מיט לאַפּטשעס און זייערע בגדים גענייט פון היימישן לייוונט און די ווינטער־פעלצן — פון שעפסענע, ניט באַאַרבעטע פעלעכלעך. זייערע כאַטעס זענען געווען באַלויכטן מיט קינשפענדלעך אָדער אין קנויטן, געטונקענע אין נאַפט. וועש האָט מען געוואַשן מיט אַש, אַנשטאָט מיט זייף.

אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט איז דאָס יידישע קהילה־לעבן געוואָרן מער אָרגאַניזירט, אַ דאַנק די עסקנים פון צווישן די ציוניסטישע משכילים: הירש נטע אייזנבוד און אַדוו. יעקב אַוויינאָוויצקי, אהרון גאָלדין, פ. בומשטיין, נ. קלאַטשקין, אַדוו. קולש — וואָס האָבן גענומען אויף זיך דעם עול פון אָנפירן מיט דער קהילה און געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, וועלכע זענען געווען קאָנצענטרירט אונטער אַן אַלגעמיינעם נאָמען „צדקה גדר־לה". זיי האָבן איינגעפירט אָרדענונג און אויפזיכט, געזאָרגט פאַר יידישע אינטערעסן אין שטאָט און ווען נייטיק, באַמיט זיך ביי דער מאַכט בטל צו מאַכן פאַרשידענע גזירות.

מיט 70 יאָר צוריק זענען אין ניעסוויזש געווען 13 שולן, צווישן זיי געמויערטע פון ציגל: דאָס אַלטע בית־המדרש, דאָס נייע בית־המדרש (ר' סענדערס שול, א. נ. פונעם אַקטיוון עסקן אויפן געביט פון חינוך און תלמוד־תורה), די גרויסע שול, אָדער די קאַלטע שול, וואָס צוליב איר הייך און פאַרנעם, האָט מען זי ניט געקענט אָנוואַרעמען אין ווינטער, די קצבים־שול, די שניידער־שול (פועלי־צדק), די מאַרק־שול, די קאַזימירער שול און די פרושים־שול, וועלכע האָט זיך געפונען אין דער גרויסער שול. דאַקעגן פון האָלץ זענען געווען די שוסטער־שול, מיכאַלישקער שול, ניישטאַטער שול, פון די לאַדייער חסידים און קוידאַנאָווער חסידים.

דאָס אַלטע בית־המדרש האָט געהערט צו די עלטסטע יידישע געבעט־הייזער און אויפגעבויט געוואָרן נאָכדעם ווי דער יידישער ישוב האָט זיך פאַרגרעסערט און עקאָנאָמיש פאַרפעסטיקט. אין יאָר 1628 איז אויף דער יידן־גאַס געווען אַ בנין, וועלכער האָט געדינט ווי אַ שול און תלמוד־תורה אָדער ישיבה, ווו ס'האָט געוווינט דער מלמד. די יידן־גאַס האָט, ווייזט אויס, געהייסן „דאָס טויטע געסל", אָדער די סביבה. די יידן האָבן דאַן געוווינט אין געטאָ, אָפּגעשלאָסן אין די נעכט הינטער טויערן פון ביידע זייטן גאַס. אויף איין עק גאַס איז געשטאַנען די אַלטע שול, וועמענס אַריינגאַנג איז געווען געווענדט צום „טויטן געסל" און די צווייטע זייט האָט געפירט צום וועג פון בית הקברות.

אין משך פון דער צייט האָט דער יידישער ישוב זיך אויסגעשפרייט צו די גאַסן מיכאַלישאָק און סעמינאַרסקי (סיראָקאָמלאַ). ס'איז שווער פעסטצושטעלן די צייט ווען ס'איז אויפגעשטעלט געוואָרן די קאַלטע שול. (אויפן בוידעם פון דער דאָזיקער שול האָבן זיך פאַרפעסטיקט די געטאָ־אויפשטענדלער אין יאָר 1942 און פון דאָרט געפירט דעם קאַמף קעגן די רוצחים, וואָס האָבן געוואָלט ליקווידירן דאָס געטאָ, אַ סך קעמפערס האָבן דאָרט געפונען זייער העלדישן טויט).

קריסטן און יידן האָבן צוזאַמענגעאַרבעט, אויסער דעם שטאָטראַט, אויך אין דער פייערלעשער־געזעלשאַפט, אַנטשטאַנען אין סוף פון 19טן יאָרהונדערט. געווען דאָרט פרייוויליקע פייערלעשערס — יידן און קריסטן, מיט אַן אייגענעם גאַראַזש, געמויערט פון ציגל, לעש־מכשירים, מאַשינען און עטלעכע פערד גרייטע צום לויפן, ווי נאָר ס'איז אויסגעבראָכן אַ שריפה. אין די ערשטע יאָרן פון דער אַנטשטייונג פון די פייערלעשער, איז דער פאָרזיצער פון דער געזעלשאַפט געווען אַ קריסט, זיין פאַרטרעטער — אַ ייד. אָבער אין די לעצטע יאָרן האָבן יידן געזאָרגט, אַז שעף פון אַ פייערלעשער־קאָמאַנדע זאָל זיין אַ ייד.

יידן האָבן זיך באַמיט, אַז וואָס מערער אחינו בני ישראל זאָלן זיך אָנשליסן צו די פייערלעשער, כדי זיכערן דאָרט אַ יידישע מערהייט. אַ דאַנק דעם איז אַלס ערשטער יידישער קאָמענדאַנט אויסגעוויילט געוואָרן דער געזעלשאַפטלעכער טוער אַדוו. יעקב אַווינאָוויצקי.

די באַציונגען צווישן דער קריסטלעכער און דער יידישער באַפעלקערונג זענען געווען גוטע און ס'האָט זיך ניט געפילט קיין שום נאַציאָנאַלער אַנטאַגאָניזם, אפשר דערפאַר, וואָס צווישן די איינוווינערס פון שטאָט איז געווען אַ באַדייטנדיקע צאָל פאָלאַקן, באַאַמטע פון פירשט ראַדזשיוויל, וואָס זיי גופא האָבן געהאַט אַ געפיל פון דיסקרימינאַציע מצד דער צאַרישער מאַכט אויפן געביט פון דערציונג און קולטור, צוליב דעם אונטערדריקן זייערע נאַציאָנאַלע אַספּיראַציעס.

די קריסטן האָבן געלעבט אין די פאָרשטעט און זיך באַשעפטיקט מיט לאַנדווירטשאַפט, דאַקעגן די יידן זענען געזעסן אין צענטער שטאָט און אין דערבייאיקע גאַסן. אמת, אין די מאַרק־טעג זענען פאָרגעקומען זעלטענע פאַלן פון אָנגרייפן יידן דורך פויערן פון דאָרף, דער עיקר — אָנגעשיכורטע, אָדער פון מאָביליזירטע רעקרוטן אין די דערפער, ווען זיי האָבן זיך געשטעלט צום מיליטער־דינסט. די יונגע רעקרוטן פלעגן זיך מאַסנווייז פאַרזאַמלען אויפן מאַרק און פרובירן טיילמאָל רויבן פון די יידישע קראָמען און געשעפטן. בדרך כלל האָט די פאָליציי זיך אַריינגעמישט און צוריקגעשטעלט די אָרדענונג, נאָר אין פאַל ווען די פאָליציאַנטן האָבן זיך ניט געאיילט צו אינטערווענירן, האָבן יידישע יונגעלייט, צווישן זיי קרעפטיקע בעלי־עגלות און קצבים, גוט אָנגעבראָכן די ביינער די איבערפאַלערס.

אין די יאָרן 1914—1916

שבת, תשעה באב תרע"ד (1914), איז די שטאָט געוואָרן אויפגעציטערט פון דער ידיעה, אַז ס'איז אויסגעבראָכן אַ מלחמה צווישן עסטרייך און סערביע, וואָס האָט מיט עטלעכע טעג שפּעטער זיך פאַרוואַנדלט אין אַ וועלט־מלחמה. דייטשלאַנד האָט דערקלערט קריג רוסלאַנד און געשיקט איר מיליטער אין יענעם לאַנד. אויף די גאַסן פון ניעסוויזש האָבן זיך באַוויזן מאָביליזאַציע־באַפעלן. די איינוווינערס זענען אַרומגעגאַנגען פאַרזאָרגט און פאַרטרויערט. די מאָביליזירטע איז געגעבן געוואָרן ווינציק צייט אויף צו ליקווידירן זייערע ענינים.

די משפחות פון די מאָביליזירטע איז שווער אָנגעקומען דאָס צעשיידן זיך מיט זייערע פּרנסה־געבערס. די געשרייען און געוויינען האָבן זיך געהערט אומעטום. אַ גרויסער עולם האָט באַגלייט די מאָביליזירטע, וואָס האָבן אויף וועגענער געשפּאַנטע אין פערד, זיך געלאָזט צו דער נאָענטער באַן־סטאַציע האַראָדזיי (זאַמירע). די ערשטע געליטענע זענען געווען די משפחות פון די מאָביליזירטע זעלנערס. זיי האָבן באַקומען אַ נישטיקע שטיצע פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג.

דערפאַר אָבער איז אָנגעגאַנגען אַ לעבהאַפטער האַנדל ביי די יידן, וואָס האָבן געליפערט סחורות און שפּייז פאַר די באַדערפענישן פון דער אַרמיי. ביסלעכווייז איז די עקאָנאָמישע לאַגע פון שטעטל בעסער געוואָרן. די געשעפטן האָבן זיך צוריק געעפנט, די פויערים האָבן געברענגט פּראָדוקטן קיין ניעסוויזש און איינגעקויפט שטאָטישע אַרטיקלען. די דאגות פּרנסה ביי יידן זענען קלענער געוואָרן. נאָר אַזאַ לאַגע האָט לאַנג ניט געדויערט, ווייל אין יולי 1915 האָבן די רוסן אָנגעהויבן זיך צוריקציען. איניקע באָמבעס וואָס זענען אין יענער צייט אַראָפּגעוואָרפן געוואָרן פון אַ דייטשן עראָפּלאַן און געפאַלן ביי בלאָטשינסקיס האָטעל, האָבן אָנגעזאָגט, אַז דער פראָנט דערנענטערט זיך קיין ניעסוויזש. מיט איינמאָל איז דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן געוואָרן אָפּגעשטעלט, די סחורות און פּראָדוקטן זענען פאַרשוווּנדן און איבער דער שטאָט זענען דורכגעגאַנגען לאַנגע קאָלאָנעס פונעם אָפּטרעטנדיקן רוסישן מיליטער און פּליטים, צווישן זיי — אויך יידן. אַ טייל פון זיי האָט זיך פאַרהאַלטן אין ניעסוויזש, אַנדערע האָבן זיך געלאָזט ווייטער.

די שטאָטישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן געצוווּנגען צו האַלטן אָפן די געשעפטן, אויך אין שבת, הגם די פּאָליצעס זענען געווען ליידיק. די פויערים האָבן אויפגעהערט קומען אין שטאָט אַריין, ווייל בדרך־כלל האָט זיך געפירט אַ טויש־האַנדל. די לאַגע איז געוואָרן זייער שווער, באַזונדערס פאַר די משפחות וואָס האָבן באַצייטנס ניט אָנגעגרייט זיך קיין שפּייז. צוליב דער שוואַכער דערנערונג, האָבן זיך פאַרשפּרייט קראַנקייטן, צווישן זיי — עפּידעמישע: פלעקן־טיפוס, דיזענטעריע און אַפילו די כאָלערע.

נאָכדעם ווי באַראַנאָוויטש איז פאַרנומען געוואָרן דורך די דייטשן, נאָך סוכות 1915, האָט זיך אָפּגעהאַלטן די דייטשע אינוואַזיע און דער פראָנט האָט זיך איינגעשטעלט צווישן סנאָוו און לעכעוויטש אין משך פון צוויי און אַ האַלבע יאָר, ביז פעברואַר 1918.

די שטאָט האָט געדינט ווי אַ באַזע פאַר אַ גרויסער צאָל מיליטערישע רעזערוו־כוחות. אין די הייזער זענען רעקווירירט געוואָרן צימערן פאַר אָפיצירן און זעלנער. אַזאַ לאַגע האָט גינסטיק געווירקט אויף דער עקאָנאָמישער אויפלעבונג אין שטאָט און פיל יידישע משפחות האָבן ווידער געפונען די מיטלען צו זייער פּרנסה.

די וויכטיקסטע פּראָדוקטן, ווי מעל, צוקער, זאַלץ אאַנ״ד, זענען געבראַכט געוואָרן פון אוקראַינע — און דער האַנדל האָט געבליט.

אויך דאָס קולטורעלע לעבן איז ווי אָפּגעשטאָרבן. דער ליטעראַרישער קרייז וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורך אַ גרופּע פון דער יידישער אינטעליגענץ — איז זיך צעפאַלן. די מלחמה איז אַריינגעדרינגען אין יעדער יידישער שטוב. די ווירקונג פון די עלטערן אויף זייערע קינדער איז שוואַכער געוואָרן, די יוגנט האָט אַרויסגעוויזן מער זעלבשטענדיקייט. די קריג האָט געענדערט זייער לעבנס־גאַנג און מחשבה.

אין יענער צייט האָט געווירקט דער פאַריין פון רעליגיעזע יוגנטלעכע „תפארת בחורים", וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן נאָך פאַר דער מלחמה דורך די ברידער יהושע און ישראל באַשינקעוויטש און זייער פאָטער פּרץ. די אויפגאַבע פון דעם פאַריין איז געווען אויפצוהאַלטן אַן אייגענעם מנין, לערנען תורה צווישן מנחה און מעריב און שטיצן נויטבאַדערפטיקע חברים.

די שולן, בתי־מדרשים און שטיבלעך זענען געווען דער עיקרדיקסטער קוואַל פאַר ידיעות און נייעסן פון די פראָנטן. די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך צעטיילט אין צוויי לאַגערן: בעת איין טייל האָט געהאַלטן מיט די רוסן, האָט דער אַנדערער טייל גאָר סימפּאַטיזירט מיט די דייטשן.

פון דער פעברואַר־רעוואָלוציע 1917 ביז דער דייטשער אָקופּאַציע אין 1918

ווי אַ ליכטיקער שטראַל אין דער פינצטערניש, איז פאַר דער יידישער באַפעלקערונג געווען די פעברואַר־רעוואָלוציע, וואָס איז אָן בלוט־פאַרגיסונג אַדורכגעפירט געוואָרן אין פעברואַר 1917. די צאַרישע קייטן זענען געוואָרן צעריסן, פרייהייט האָט געהערשט אין גאַנץ רוסלאַנד. יידן האָבן אָפּגעאָטעמט, די דיסקרימינאַציע־געזעצן זענען בטל געוואָרן, יידן האָבן באַקומען די זעלבע רעכט ווי אַלע בירגער.

אין ניעסוויזש איז פון פאַרשטייערס פון פאַרשידענע גרופּירונגען געשאַפן געוואָרן אַ קאָמיסאַריאַט אויף אָנצופירן מיט די שטאָטישע ענינים. בראש פון דעם קאָמיסאַריאַט איז געשטאַנען דער פּוילישער דאָקטער באָראָווסקי און זיין פאַרטרעטער — דער יידישער געזעלשאַפטלעכער טוער אַדוואָקאַט יעקב אווינאָוויצקי. די אָרדענונג האָט באַדאַרפט היטן די ניי־געגרינדעטע מיליץ, צו וועלכער עס האָבן אויך געהערט יידן.

דאָס געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע לעבן אין שטאָט האָט באַקומען שוווּנג. עס זענען אַנטשטאַנען פאַרשידענע פּאַרטייען און די פריערדיקע האָבן באַנייט זייער טעטיקייט. אויך מיליטער־לייט האָבן געמעגט זיך אָנגאַזשירן אינעם פּאַרטייאישן לעבן — און פיל האָבן טאַקע אויסגענוצט די דאָזיקע מעגלעכקייט. ס'איז געשאַפן געוואָרן אַ ראַט פון זעלנער און אָפיצירן, אַן אַרבעטער־ראַט איז אויסגעוויילט געוואָרן דורך די אַרבעטער.

דער „בונד" האָט אין יענער תקופה צוגעצויגן צו זיך מאַסן אַרבעטער און בעלי־מלאכות. צו די אַקטיוויסטן האָבן געהערט: א. שריפטזעצער, א. א. ליבערמאַן, אַ סופר סת״ם, נח יאָסעלעוויטש, מישקאָווסקי (אַן אינוואַליד). צו די פּועלי־ציון זענען צוגעשטאַנען געבילדעטע מענטשן און ווייניק אַרבעטער. די אַקטיווע טוערס זענען געווען: בערל ליפּאָווסקי, משה אהרקע שקאָלניק, גאָלדע האַלפּערין, לייבל אייזנבוד.

דער ציוניסטישער פאַריין „אחי ציון" האָט געזאַמלט אַרום זיך ווינציק חברים פונעם מיטלשטאַנד. בראש פון דעם פאַריין איז געשטאַנען יעקב אַווינאָוויצקי, הירש נטע אייזנבוד. די ציוניסטישע טוערס יואל ראָזאָווסקי און ברוך שמושקאָוויטש האָבן זיך ניט געפונען אין שטאָט, ווייל זיי זענען געווען מאָביליזירט.

אויף דער איניציאַטיוו פונעם דענטיסט בנימין אייזנבוד, איז געגרינדעט געוואָרן די „צעירי ציון" אָרגאַניזאַציע, וואָס דער רוב חברים אירע האָט זיך רעקרוטירט פון דער שטודירנדיקער יוגנט פון מיטלקלאַס. די אַקטיוויסטן: די ברידער משה און אברהם צודיק, משה סווירשטשיק, ישראל־משה ראַבינאָוויטש און איניקע פּליטים, וואָס האָבן דערנאָך פאַרלאָזט די שטאָט.

ביי די מיליטער־לייט זענען אַנטשטאַנען פּאַרטייאישע גרופּן, ווי זיי האָבן דאַן געווירקט אויף דער אַלגעמיינער גאַס: מענשעוויקעס, באָלשעוויקעס, ס.ר.־קאַדעטן אאַנ״ד.

די אַלע פּאַרטייען האָבן געפירט אַ זייער לעבהאַפטע טעטיקייט. פאַרמאָגט אייגענע לאָקאַלן, ווו עס זענען פאָרגעקומען פאַרזאַמלונגען און עפנטלעכע פאָרלעזונגען. אין יאָר 1917 זענען צום ערשטן מאָל פאָרגעקומען דעמאָקראַטישע וואַלן צום שטאָט־

ראַט, צו וועלכע ס'איז אויפגעטרעטן אַן אַלגעמיינע יידישע ליסטע, געשטיצט פון די ציוניסטן, צעירי ציון, בעלי־מלאכהס, „פועלי־צדק" און מיטלשטאַנד. דער „בונד" איז געגאַנגען צוזאַמען מיט דער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע.

דעם ערשטן מאַי 1917 איז פאָרגעקומען אַ ריזיקע דעמאָנסטראַציע פון אַלע ריכטונגען, אויך פון די זעלנערישע ראַטן און אַרבעטער־ראַטן, מיט טראַנספּאַראַנטן, לאָזונגען און רויטע פענער. „אחי ציון" און צעירי ציון זענען דערשינען אויך מיט בלוי־ווייסע פענער.

יענעם זומער זענען פאָרגעקומען נאָך אַ סך גאַסן־דעמאָנסטראַציעס, מיטן אַנטייל פון די יידישע פאַרטייען. נאָר דאָס טאָג־טעגלעכע לעבן איז געווען זייער באַשווערט. די ווירטשאַפט און קאָמוניקאַציע זענען געווען צעטרייסלט, די 3 יאָר מלחמה האָבן צעשטערט די מדינה, אַלץ איז געווען מאָביליזירט פאַרן פראָנט.

זומער 1917 האָט באַזוכט ניעסוויזש דער בן־עיר נח מייזל, אַ פאָרשטייער פון די מענשעוויקעס, מיטגליד פון פעטערבורגער אויבער־ראַט פון אַרבעטער און סאָלדאַטן. אויף אַ מאַסן־פאַרזאַמלונג אין שטאָט האָט ער גערופן ווייטער אָנצוגיין מיט דער מלחמה קעגן דייטשלאַנד. דער עולם האָט אים געוואָלט לינטשן. מיט גרויס שוועריקייטן איז אים געלונגען זיך אָפּצוטראָגן פון שטאָט.

אין הושענה רבה תרע"ח (1918), האָט די יידישע באַפעלקערונג אין ניעסוויזש באַקומען אַ שווערן קלאַפּ, מיטן טויט פון יעקב אווינאָוויצקי, איינער פון די עלטסטע און אויסגעצייכנטע עסקנים. ער איז נפטר געוואָרן עטלעכע טעג נאָך דעם ווי ר'איז אויסגעקליבן געוואָרן אַלס בירגערמייסטער פון שטאָט — צום ערשטן מאָל וואָס אַ ייד האָט פאַרנומען אַזאַ וויכטיקן אַמט. ער איז געווען אַן אַלטער ציוניסטישער טוער, באַטייליקט זיך אין דער באַוווסטער ציוניסטישער קאָנפערענץ אין מינסק, אין יאָר 1902.

אַ סך פרייד און באַגייסטערונג האָט באַהערשט די ניעסוויזשער יידן אויף דער ידיעה פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע. פאַרזאַמלונגען, דעמאָנסטראַציעס און אַלגעמיינע התלהבות האָבן געברענגט צום אויסדרוק די שטימונגען און געפילן לגבי דער בשורה פון לאָנדאָן.

אָבער ניט לאַנג האָט געדויערט די פרייד. די באָלשעוויסטישע איבערקערעניש האָט אַ סוף געמאַכט צו די אַלע טרוימען און האָפענונגען. אויך אין ניעסוויזש האָט זיך איינגעשטעלט די נייע הערשאַפט אַ דאַנק דער מערהייט, וועלכע די באָלשעוויקעס האָבן געהאַט אין די אַרבעטער־ און זעלנער־ראַטן און איבערגענומען די הערשאַפט אין ניעסוויזש. באַלד איז געוואָרן אַ מאַנגל אין שפּייז. עס האָבן ניט געהאָלפן די פאַראָרדענונגען פון די נייע הערשערס, וועלכע האָבן פאַרבאָטן צו באַהאַלטן פּראָדוקטן.

די יידישע פאַרטייען און אינסטיטוציעס האָבן ווייטער עקזיסטירט, נאָר ניט געווען אַקטיוו. נאָך 3 און אַ האַלבן חודש, איז געקומען אַ סוף צו דער סאָוויעטישער מאַכט אין שטאָט, נאָכדעם ווי די דייטשע אַרמיי האָט אין פעברואַר 1918 פאַרנומען ניעסוויזש.

ווען די סאָוויעטן האָבן פאַרלאָזט די שטאָט, האָבן יידן אויף אַ ספּאָנטאַנעם אופן זיך אָרגאַניזירט אויף אָפּצוהיטן די אָרדענונג און זיכערקייט פון די איינוווינערס דורך שאַפן אַ שטאָטישע מיליץ, וועלכע איז געוואָרן באַוואָפנט מיט די פאַרבליבענע פון די רוסן ביקסן. אַז די דייטשן זענען אַריין אין שטאָט, האָט די מיליץ זיך אויפגעלייזט און איבערגעגעבן דאָס געווער דער נייער מאַכט.

אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע אין יאָר 1918

מיטן פאַרנעמען ניעסוויזש דורך די דייטשן, איז פאָרגעקומען אַ ראַדיקאַלע ענדערונג אין דער ווירטשאַפטלעכער און פּאָליטישער לאַגע פון דער שטאָט. די דייטשן האָבן באַשטימט אַ שטאָט־פאַרוואַלטונג, וועלכע האָט געזאָרגט פאַר די מוניציפּאַלע ענינים און איינגעמאָנט די שטייערן וועלכע זענען באַשטימט געוואָרן דורך דער אָקופּאַציע־מאַכט.

יעדע משפחה האָט באַדאַרפט איין טאָג אין חודש אַרבעטן פאַר דער דייטשער אַרמיי. דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן האָט זיך נאָרמאַליזירט, די געשעפטן זענען פול געוואָרן מיט סחורות און בעלי־מלאכות האָבן געהאַט באַשעפטיקונג. דאָקעגן איז שווער געווען די לאַגע פון די משפחות, וועמענס אַ זון איז געווען מאָביליזירט אין דער רוסישער אַרמיי. די דאָזיקע משפחות זענען געפאַלן צו לאַסט די וווילטעטיקע אינסטיטוציעס. ביסלעכווייז האָבן גענומען זיך אומקערן פיל מענטשן פון רוסלאַנד און פון די דייטשע אָקופּאַציע־געביטן. די דייטשן האָבן זיך ניט אַריינגעמישט אינעם געזעלשאַפטלעכן לעבן פון די יידן. די פאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס האָבן ווייטער געפירט זייער טעטיקייט. אָבער ווען דער „בונד" און פועלי־ציון האָבן פּרובירט דעם 1טן מאַי דעמאָנסטרירן איבער די גאַסן מיט רויטע אָפּצייכענונגען אין די לאַצן — האָט זיי די דייטשע זשאַנדאַרמעריע צעטריבן און איניקע דעמאָנסטראַנטן אַרעסטירט. די פאַרטייען האָבן דאַן געפירט אַן אינטענסיווע, דערציערישע און קולטורעלע טעטיקייט, באַזונדערס אַקטיוו איז געווען די צעירי ציון. אויסער דער עפנטלעכער ביבליאָטעק וועלכע זי האָט געגרינדעט אין 1917, איז אויף דער געבענטשטער איניציאַטיוו פון צאָן־דאָקטער בנימין אייזנבוד, האָט זי אויך געשאַפן אַ העברעישע פאָלקס־שול א. נ. פון ד"ר טשלענאָוו.

אויך די פועלי־ציון האָט געגרינדעט אַ פאָלקס־שול, נאָר מיט דער אונטעריכט־שפּראַך יידיש. ביידע שולן האָבן קאָנקורירט מיט די טראַדיציאָנעלע יידישע דערציונג־אַנשטאַלטן, ווי די תלמוד־תורה און פּריוואַטע חדרים.

אונטער דער סאָוויעטישער הערשאַפט — 1919

די דייטשע אָקופּאַציע האָט ניט געדויערט לאַנג. נאָכן אויסברוך פון דער רעוואָלוציע אין דייטשלאַנד און אַראָפּזעצן דעם קיסר, האָט די דייטשע אָקופּאַציע־אַרמיי זיך צוריק געצויגן פון מזרח־אייראָפּע. אין דער העלפט דעצעמבער 1918 האָבן די דייטשן פאַרלאָזט, אויף אַ מוסטערהאַפטן אופן, ניעסוויזש. ווידער איז געשאַפן געוואָרן אַ קאָמיטעט צו היטן די אָרדענונג און זיכערקייט קעגן דעם אַנטיסעמיטישן המון. דער קאָמיטעט איז צונויפגעשטעלט געוואָרן פון פאָרשטייער פון אַלע פאַרטייען און געזעלשאַפטלעכע טוערס. די איבערגאַנג־תקופה איז אָבער אַדורך אָן וועלכע ס'איז באַזונדערע געשעענישן. נאָכן אַוועקגיין פון די דייטשן, איז אין שטאָט אַריין אַן אַוואַנגאַרד־טרופּע פון דער רויטער אַרמיי.

די נייע סאָוויעטישע מאַכט האָט באַלד געשאַפן אַ שטאָטישן אַרבעטער־ראַט מיט פאַרטרעטער פון די אַרבעטער־פאַרטייען: קאָמוניסטן, „בונד" און פועלי־ציון. ס'איז אויך באַשטימט געוואָרן אַ רעווקאָם (רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט), צו וועלכן ס'האָבן געהערט: דער מאָלער שלמה ראָזענבלום און דער קריסטלעכער שוסטער טאַטור וואָס האָט גערעדט יידיש. ראָזנבלום איז געווען אַ פאַנאַטישער קאָמוניסט, אָן וועלכער ס'איז עלעמענטאַרער אַלגעמיינער און יידישער בילדונג. ער האָט ממש געהאַסט די מענטשן פון מיטלשטאַנד, די קרעמער און בעלי־מלאכות וואָס האָבן באַשעפטיקט אַרבעטער.

צומערשט האָט זיך איינגעשטעלט אַ נאָרמאַל לעבן. די

רוסישע שול און די פּוילישע גימנאַזיע וועלכע זענען געגרינדעט געוואָרן בעת דער דייטשער הערשאַפט, ווי אויך די צוויי יידישע פאָלקס־שולן, זענען געוואָרן אונטערגעאָרדנט דער מלוכהשער קאָנטראָל. די פּאַרטייען האָבן ווייטער עקזיסטירט. דער „בונד" און פּועלי־ציון, וועלכע האָבן געשטיצט די נייע אָרדענונג, האָבן זיך באַטייליקט אין די מלוכהשע איטסטיטוציעס און מאָביליזירט זייערע חברים אין דער מיליץ. די „צעירי ציון" האָבן געפירט זייער אָרגאַניזאַציאָנעלע און קולטורעלע טעטיקייט און זיך באַגנוגנט מיטן פירן די העברעישע פאָלקס־שול און ביבליאָטעק. נאָר אין אַלגעמיין איז דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן געווען ווי פּאַראַליזירט.

די סאָוויעטישע מאַכט האָט אָבער ניט געהאַט גענוג מיטלען צו פינאַנסירן איר טעטיקייט אין שטאָט און דעריבער אַרויפגעלייגט אַ מין „קאָנטריבוציע" — אַ ספּעציעלן שטייער אויף דער בורזשואַזיע. און דאָס איז אַדורכגעפירט געוואָרן אויף אַן אָריגינעלן אופן: אַ געוויסן פרימאָרגן האָט די טשעקאַ (געהיים־פּאָליציי) אַרעסטירט עטלעכע צענדליק סוחרים. מ'האָט זיי געמאָלדן, אַז זיי דאַרפן איינצאָלן אַ ספּעציעלן שטייער פון עטלעכע צענדליק טויזנט רובל. די סוחרים האָבן ניט גענומען ערנסט די דאָזיקע גזירה. זיי זענען געזעסן צוזאַמען, געדאַוונט מיט מנין און אַפילו אָפּגעלאַכט פון די נייע הערשערס, וואָס קענען זיך רעכט ניט אונטערשרייבן און ווייסן ניט ווי אַזוי צו פירן שטאָטישע ענינים. די אַרעסטירטע זענען געוואָרן געהיטן דורך די מיליציאָנערן פון די יידישע פּאַרטייען און מ'האָט זיי דערלויבט צו זען זיך מיט די קרובים. נאָכן האַלטן זיי אַ וואָך צייט אין אַרעסט און באַצאָלן דעם שטייער, זענען די יידן באַפרייט געוואָרן.

דערווייל האָט די פּוילישע אַרמיי גענומען טרייבן די באָלשעוויסטישע כוחות צוריק קיין רוסלאַנד. די פּאָלאַקן אין ניעסוויזש, וועמענס צאָל איז געווען אַ באַדייטנדיקע, דערוויסנדיק זיך אַז פּויליש מיליטער דערנענטערט זיך קיין ניעסוויזש, האָבן זיך גענומען אָרגאַניזירן און שאַפן געהיימע באַוואָפנטע כוחות, צו העלפן די פּאָלאַקן באַפרייען די שטאָט. אין מערץ 1919, פאַר פּורים, איז אויסגעבראָכן דער אויפשטאַנד. אַ גרופּע באַוואָפנטע פּאָלאַקן איז אָנגעפאַלן דעם שטאָטישן סאָוויעט. אינעם קאַמף זענען געפאַלן צוויי מיליציאָנערן: טאַטור פון די קאָמוניסטן און כתריאל גרינבלאַט פון פּועלי־ציון. די אויפשטענדלער האָבן גאַנץ לייכט באַהערשט אַלע סאָוויעטישע אינסטיטוציעס אין שטאָט. די סאָוויעטישע מאַכט איז אַנטלאָפן פון ניעסוויזש און אַריבער צו דער באַן־סטאַציע האָראָדזיי. דאָרט האָבן זיי זיך פאַרבונדן מיט מינסק און צו זייער גרויסער אַנטוישונג זיך דערוווסט, אַז דאָס פּוילישע מיליטער געפינט זיך ווייט פון שטאָט. צומאָרגנס פאַרנאַכט איז ניעסוויזש צוריק פאַרכאַפּט געוואָרן פון דער רויטער אַרמיי. מ'האָט אַדורכגעפירט אַרעסטן צווישן די פּאָלאַקן און פינף פון זיי זענען דערשאָסן געוואָרן. די יידישע באַפעלקערונג האָט כמעט ניט געליטן ביי די געשעענישן.

סוף זומער האָבן די שלאַכטן זיך פאַרשטאַרקט און אין אָקטאָבער 1919 האָט פּויליש מיליטער אַריינגעמאַרשירט אין שטאָט.

אונטער דער הערשאַפט פון די פּאָליאַקן (1919—20)

דאָס איבערנעמען די שטאָט דורך די פּאָלאַקן איז אַדורך בשלום. מיטן אָפּטרעטנדיקן סאָוויעטישן מיליטער זענען מיטגעגאַנגען די וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיט דער ראַטנמאַכט. די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן זיך שנעל איינגעשטעלט, די באַציונג צו דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען אַ טאָלעראַנטע, הגם דאָ און דאָרט האָבן אייניקע באַאַמטע און פּאָליציאַנטן ניט אויסבאַהאַלטן דעם אַנטיסעמיטיזם, ווייל לויט זייער מיינונג, זענען אַלע יידן — באָלשעוויקעס. באַזונדערס האָט די יידישע באַפעלקערונג געליטן פון די האַלערטשיקעס און פּאָזנאַנטשיקעס (מיליטערישע איינהייטן פון וועלכע ס'איז געשטאַנען בראש דער גענעראַל האַללער און פון אָפּשטאַמיקע פון פּויזנער געגנט). די האַלערטשיקעס פלעגן שניידן די בערד ביי יידן.

נאָכן איינשטעלן זיך פון דער נייער מאַכט, איז באַנייט געוואָרן דער האַנדל און ס'האָט זיך פאַרבעסערט די עקאָנאָמישע לאַגע, הגם ברייטע שיכטן פון דער באַפעלקערונג האָבן זיך גענייטיקט אין הילף. ס'איז באַנייט געוואָרן די פאַרבינדונג מיט אַמעריקע און פיל איינוווינער האָבן באַקומען הילף פון דאָרטן. אויך אינטערנאַציאָנאַלע הילפס־אָרגאַניזאַציעס האָבן געווירקט אין שטאָט און געשאַפן אַ קיך פאַר נויטבאַדערפטיקע קינדער, וווּ זיי האָבן באַקומען יעדן טאָג אַ גלאָז קאַקאַאָ פון קאָנסערווירטע מילך און געקעכטס. עס האָבן זיך אומגעקערט קיין ניעסוויזש די ציוניסטישע עסקנים: יואל ראָזאָווסקי, ברוך שמושקאָוויטש, דב (באָריס) מייזל, אהרון גאָלדין, פנחס בומשטיין און בנימין אייזנבוד. עס זענען אויך געווען אַקטיוו די גבאים בראש מיטן רב ר' ירחמיאל בורגמאַן, משה לאַכאָוויצקי, מרדכי דוד אַלפּעראָוויטש, שמואל קראָוועץ און אַנדערע.

די לינקע פּאַרטייען, ווי דער „בונד" און פּועלי־ציון, האָבן אָפּגעשטעלט זייער טעטיקייט, ווייל פיל אַקטיוויסטן זייערע זענען אַוועק קיין רוסלאַנד. די פאַרבליבענע האָבן זיך באַגנוגנט מיט דער טעטיקייט פאַר דער יידישער פאָלקס־שול. צווישן די טוערס איז כדאי צו דערמאָנען לייבל אייזנבוד, משה אַרקע שקאָלניק, אברהם אליהו ליבערמאַן, גאָלדע האַלפּערין. די צעירי־ציון האָבן געפירט זייער טעטיקייט און ווייטער אויפגעהאַלטן די ביבליאָטעק און די העברעישע שול א. נ. פון טשלענאָוו. צו די אַקטיווע שול־טוערס האָבן געהערט: בנימין אייזנבוד, משה מעלניק, זלמן שיפּרעס, משה ראַבינאָוויטש, בנימין יעווועלעווסקי (יואלי), אברהם צודיק, אלישבע קאַפּלאַן־אשכול, משה שטיינהויז (בן־ארצי), ליפּע ברעוודא (לוי בן אמיתי), שמואל אייזנשטאַדט, יעקב אַנדרוסיאַר, אהרון העלער און אַנדערע.

אין יענער צייט איז געשאַפן געוואָרן די יידישע קהילה־פאַרוואַלטונג — די צענטראַלע אינסטאַנץ אויף אָנצופירן מיט די געזעלשאַפטלעכע, קולטורעלע און סאָציאַלע ענינים, וועמענס השפעה אויף די יידן אין שטאָט איז געווען אַ באַדייטנדיקע. די קהילה־פאַרוואַלטונג האָט אויך רעפּרעזענטירט די יידישע באַפעלקערונג כלפּי דער פּוילישער מאַכט. די קהילה־פאַרוואַלטונג איז אַנטשטאַנען אויף דער איניציאַטיוו פון ציוניסטישע טוערס, וועמענס ווירקונג אין ניעסוויזש איז געווען אַ זייער אָנגעזעענע.

סוף 1919 איז געשאַפן געוואָרן אַ וואַל־קאָמיטעט פון פאָרשטייערס פון פאַרשידענע ריכטונגען און אָנהייב 1920 זענען פאָרגעקומען דעמאָקראַטישע וואַלן, אין וועלכע ס'האָבן זיך באַטייליקט די פאָלגנדיקע גרופּירונגען: אַלגעמיינע ציוניסטן, צעירי ציון, פּועלי צדק, תפארת בחורים, מזרחי און מתפללים פון פאַרשידענע שטיבלעך. בלויז די „לינקע" וואָס האָבן זיך גרופּירט אַרום דער יידישער פאָלקס־שול, האָבן זיך ניט באַטייליקט אין די וואַלן.

עס זענען אויסגעוויילט געוואָרן 23 מיטגלידער אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג. פון די אַלגעמיינע ציוניסטן — יואל ראָזאָווסקי, מייזל באָריס, שמושקאָוויטש ברוך. פון צעירי ציון — אייזנבוד בנימין, ראַבינאָוויטש, שיפּרעס, יעווועלעווסקי (יואלי). פון די פּועלי צדק — בומשטיין, אַלפּעראָוויטש. פון דער אַלטער שול — הרב ר' ירחמיאל בורגמאַן. מזרחי — הרב יצחק דאַווידאָווסקי. פון דער קוזמירער שול — הרב בורגאַנסקי. פון חסידישן בית המדרש — ר' יוחנן מאַלאָוויצקי, שפּעטערדיקער רבי אין לאַכאָוויטש. פון די סוחרים — גאָלדין אהרון, מענדעלעוויטש.

פון תפארת בחורים — יהושע באַשינעוויטש און נאָך אנדערע.

אויף דער ערשטער זיצונג איז יואל ראָזאָווסקי אויסגעוויילט געוואָרן אַלס פאָרזיצער. אויך איז דעמאָלט געוויילט געוואָרן אַ פרעזידיום, אַ קאָמיסיע פאַר צדקה־ענינים, פינאַנס־קאָמיסיע, רעוויזיאָנס־קאָמיסיע. די יידן האָבן אַרויסגעוויזן אינטערעס צו זיצונגען פון דער קהילה. די פּראָטאָקאָלן פון די זיצונגען און די בוכהאַלטעריע זענען געפירט געוואָרן אין העברעיש.

די קהילה האָט געהאַט אונטער איר אויפזיכט און אויסהאַלט די סאָציאַלע און דערציערישע אינסטיטוציעס אין שטאָט: די תלמוד תורה, דאָס באָד, דאָס הכנסת־אורחים הויז, דער הקדש, גמילת־חסד קאַסע, חברה קדישא און, להבדיל, דעם „קהלשן אָפּטרעט". די פאַרוואַלטונג האָט אַרויפגעלייגט אַ ספּעציעלן שטייער וועלכן די יידישע איינוווינער האָבן גערן געצאָלט. די קהילה איז אויך געשטאַנען אין אַ בריוולעכן קאָנטאַקט מיט די לאַנדסלייט אין אַמעריקע און ביי זיי געבעטן הילף. ניעסווישער אין ניו־יאָרק האָבן טאַקע געשיקט זייער צוויי פאָרשטייערס — ד״ר מאָגילעווסקי און לאַנדאַ, צו העלפן מיט געלט די פאַרשידענע אינסטיטוציעס.

די געשעענישן אין ארץ־ישראל — דער קאַמף אין תל־חי און דער פּאָגראָם אין ירושלים אין פסח 1920, האָבן געגעבן אַ שטויס די צעירי ציון צו שאַפן אַ גרופּע חלוצים עולה צו זיין. דער עליה־קאָמיטעט איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיטן קרייז־קאָמיטעט אין מינסק. צו דעם ניעסווישער עליה־קאָמיטעט האָבן געהערט: הירש נאָטע אייזנבוד, אַן אַלטער ציוניסט וואָס האָט באַזוכט ארץ־ישראל פאַר דער מלחמה, יואל ראָזאָווסקי, בנימין אייזנבוד, זלמן שיפּרעס, בנימין יעווערעווסקי (יואלי) און משה שטיינהויז (בן־ארצי). די חלוצים האָבן באַשלאָסן עולה צו זיין, איידער די שטאָט וועט אַריינפאַלן צו די סאָוויעטן. די פאָלגנדיקע חלוצים האָבן טאַקע עולה געווען: שרה לאה אַנגעלאָוויטש, לעווין שרגא (פייוול), מנקר משה, מעקלער שאול, סיראָטאַ יוסף, קרעפּף מרדכי, קירזשנער יוסף, שבת מאיר, משה שטיינהויז (בן־ארצי), זלמן שיפּרעס, אלישבע קאַפּלאַן־אשכול, ליפּע ברעוודא (לוי בן אמיתי), ראַבינאָוויטש יעקב.

אונטער דער קורצער סאָוויעטישער הערשאַפט (1920)

מיטן פאַרלאָזן דורך די פּאָלאַקן ניעסוויזש, צוליבן אָפּטרעטן פאַרן אָנגרייפנדיקן סאָוויעטישן מיליטער, האָבן זיך אָנגעהויבן אימהדיקע טעג פאַר די יידן. זייערע געשעפטן זענען געוואָרן צעראַבירט, ביי די פרויען האָט מען צוגענומען די צירונג און אַנדערע געמיינקייטן זענען אָפּגעטאָן געוואָרן דורך די זעלנער פון דער פּוילישער אַרמיי.

דאַן איז געפאַלן אַ קרבן אליהו קירזנער. ער איז דערשאָסן געוואָרן דורך פּוילישע זעלנער, בעת ער האָט זיך קעגנגעשטעלט זייערע רויבערייען.

אַ דאַנק דער אינטערווענץ פון פאָרזיצער פון קהילה, ר׳ יואל ראָזאָווסקי, וואָס האָט אין די קריטישע מינוטן געבעטן ביי דער פּוילשער זשאַנדאַרמעריע הילף, איינשטעלנדיק ממש זיין לעבן אין געפאַר — זענען אויסגעמיטן געוואָרן גרויסע אומגליקן.

דעריבער האָט די יידישע באַפעלקערונג אויפגענומען מיט פרייד דאָס אַריינמאַרשירנדיקע סאָוויעטישע מיליטער, וואָס האָט זיך טאַקע פריינטלעך באַצויגן צו אַלעמען. ס׳איז גלייך געשאַפן געוואָרן אַ רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט און גענומען אָנפירן מיטן מוניציפּאַלן לעבן. אַלס באַאַמטע זענען צוגענומען געוואָרן פאַרשידענע מענטשן, אומאָפּהענגיק פון זייער פּאַרטיי־אָנגעהעריקייט, צי סאָציאַלן מעמד. דאַקעגן האָט מען אויף די פאַראַנטוואָרטלעכע אַמטן אַוועקגעזעצט מיטגלידער פון די לינקע פּאַרטייען, ווי „בונד" און פּועלי־ציון. אין יענער צייט האָט זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן די קאָמוניסטישע פּאַרטיי, צו וועלכער עס זענען צוגעשטאַנען פיל יידן.

מיטן פּראָקלאַמירן די אַלגעמיינע מאָביליזאַציע אין דער רויטער אַרמיי, איז אויך מאָביליזירט געוואָרן אַ צאָל ניעסווישער איינוווינער. אין שטאָט איז איינגעפירט געוואָרן מיליטערישער צושטאַנד און אַרויסגאַנג־פאַרבאָט אין די נאַכט־שעהן. די עקאָנאָמישע לאַגע איז געוואָרן שווער, די געשעפטן — אויסגעליידיקט, די פויערן האָבן ניט געבראַנגט קיין פּראָדוקטן אין שטאָט אַריין.

אין אַלע שולן אויסגעהאַלטן פון דער נייער מאַכט, זענען געפירט געוואָרן די לימודים נאָרמאַל. די העברעישע שול איז איבערגעגאַנגען אויף יידיש. דאַקעגן איז די טעטיקייט פון דער קהילה און פון די ציוניסטישע פּאַרטייען, געוואָרן אָפּגעשטעלט. אין שטאָט האָט זיך אָרגאַניזירט די קאָמוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע — „קאָמסאָמאָל", וועלכער האָט געעפנט אַ פּרעכטיקן קלוב, אויסגעשטאַט מיטן מעבל, וואָס איז גענומען געוואָרן פון ראַדזשיווילס שלאָס. דער דאָזיקער קלוב האָט צוגעצויגן אַ סך יידישע יוגנטלעכע, וואָס האָבן געוואָלט דאָרט פאַרברענגען די צייט און לייענען צייטונגען.

די סאָוויעטישע הערשאַפט אין ניעסוויזש האָט ניט לאַנג געדויערט. דער ריקצוג פון דער סאָוויעטישער אַרמיי פון ווייסל האָט אויך דערפירט צום פאַרלאָזן ניעסוויזש דורך די באָלשעוויקעס.

אין אומאָפּהענגיקן פּוילן (1920—1939)

די יידישע באַפעלקערונג האָט מיט געמישטע געפילן אויפגענומען פּוילנס באַפרייונג. פון איין זייט האָט מען געהאָפט, אַז די עקאָנאָמישע און געזעלשאַפטלעכע לאַגע וועט זיך פאַרבעסערן, אָבער פון דער צווייטער זייט האָט מען מורא געהאַט

דער פאָרזיצער פון דער יידישער קהילה, ר׳ יואל ראָזאָווסקי
ראש ועד הקהילה ר׳ יואל רוזובסקי

פאַר אַנטיסעמיטישע אַרויסטרעטונגען פון די פּאָלאַקן, וואָס זענען געווען באַקאַנט מיט זייער שנאה צו יידן. אַ דאַנק דעם פאָרזיצער פון דער קהילה, יואל ראָזאָווסקי, איז די לאַגע פון די יידן אין ניעסוויזש געווען אַ פאַרהעלטניסמעסיק גוטע, ווייל ער האָט געוווסט ווי אַזוי איינצושטעלן פאַרבינדונגען מיט די נייע הערשער און ווייכער מאַכן זייער באַציונג צו די יידן.

די קהילה־פאַרוואַלטונג האָט זיך אויך פאַרבונדן מיט די

לאַנדסלייט אין אַמעריקע און באַקומען פון זיי אָנגעזעענע סומעס פאַר די וווילטעטיקע אינסטיטוציעס אין שטאָט. מיט דער הילף פון „היאס" איז געשאַפן געוואָרן אַ ביוראָ צו העלפן עמיגראַנטן. ס'איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ געזעלשאַפטלעכער קאָמיטעט צו שטיצן די מלחמה־יתומים. אייניקע מיידלעך האָבן זיך פריי־וויליק פאַרנומען מיט פאַריתומטע קינדער.

אַ דאַנק דער הילף פון אַמעריקע, פון „דזשאָינט", פון די שטייערן, ווי אויך פון די הכנסות פון דער חברה קדישא, האָט די קהילה־פאַרוואַלטונג געהאַט אַ מעגלעכקייט צו העלפן אָרע־מעלייט, גרינדן אַ גמילות־חסד קאַסע, פאַריכטן דאָס הכנסת־אורחים הויז, די באָד און מקווה. נאָר דער עיקרדיקער אויפטו איז געווען דאָס רעפּרעזענטירן די יידישע באַפעלקערונג פאַר דער פוילישער מאַכט אין פראַגן וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צום פערזענלעכן, טאָג־טעגלעכן לעבן פונעם פרט. דאָס איז געווען מעגלעך אַ דאַנק דער צוזאַמענאַרבעט פון די דריי אָנגע־זעענסטע מנהיגים פון דער יידישער קהילה: יואל ראָזאָווסקי, בנימין אייזנבוד און ברוך שמושקאָוויטש.

אין די יאָרן 1931 און 1935 זענען פאָרגעקומען וואַלן צו דער קהילה־פאַרוואַלטונג, לויט די נייע פאָרשריפטן. די ניי־דערווײלטע פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון 8 מיטגלידער, וואָס האָט אויך אַרומגענומען פאָרשטייערס פון האָראָדזיי און סנאָוו: יואל ראָזאָווסקי, חיים ליפשיץ, פנחס בומשטיין, יעקב שניצער, אהרון גאָלדין, יהושע קראַוועץ. אַלס פאָרזיצער איז אויסגע־קליבן געוואָרן יואל ראָזאָווסקי.

די חברה קדישא איז באַשטאַנען פון דער „חברה גדולה" און „חברה קטנה". צו די ערשטע האָבן אָנגעהערט אַ ריי בעלי־בתים, וועלכע מ'האָט גערופן גבאים. צו דער צווייטער חברה, די „קליינע", האָבן געהערט בעלי־מלאכות, בעלי־עגלות, קצבים.

אַ וויכטיק געשעעניש איז געווען די גרינדונג פון דער קאָאָפּעראַטיווער פאָלקס־באַנק אין אַפּריל 1922, אַ דאַנק דער הילף פון „דזשאָינט" און דער אינסטרוקטאָרישער מיטהילף פון ד"ר חיים שאָשקעס. דער גרעסטער טייל איינוווינער האָט גע־צויגן חיונה פון קליינהאַנדל, האַנטווערקעריי און גערטנעריי — באַשעפטיקונגען וועלכע האָבן געפאָדערט אומזאַץ־קאַפּיטאַל און די יידן, פאַראָרעמטע אין דער מלחמה, האָבן ניט געהאַט די געהעריקע געלט־סומען. דאָס גרינדן די באַנק איז געקומען צו דער ריכטיקער צייט, ווייל זי האָט געגעבן קאָנסטרוקטיווע הילף די נויטבאַדערפטיקע און אויף באַקוועמע באַדינגונגען. בראש פון דער באַנק־פאַרוואַלטונג זענען געשטאַנען: יואל ראָזאָווסקי, בנימין אייזנבוד, מרדכי דוד אַלפּעראָוויטש, אהרון גאָלדין, מרדכי מענדעלעוויטש און שמואל קראַוועץ. אין אויפזיכט־ראַט: לייבל אייזנבוד, משה אהרון שקאָלניק, אליהו שקאָלניק, אברהם אלי ליבערמאַן, ברוך שמושקאָוויטש אאנ"ד. בוכהאַלטער איז געווען דער שרייבער פון די שורות, ביז זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל (1934), דערנאָך — דוד קולעש.

אין סוף פון די צוואַנציקער יאָרן איז מיט דער הילף פון „דזשאָינט" געשאַפן געוואָרן אַ קאָאָפּעראַטיוו פון די גערטנערס און אַ דאַנק די הלוואות וואָס זיי האָבן באַקומען, איז געלונגען צו אָרגאַניזירן דעם פאַרקויף פון זייערע אוגערקעס. אין שטאָט איז אויך געווען טעטיק אַ סוחרים־פאַריין, בראש מיט אהרון גאָלדין, וועמענס מיטגלידער האָבן זיך באַטייליקט אין די שאַ־צונג־קאָמיסיעס פאַר שטייערן. בדרך כלל זענען די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען פון סוחרים געווען זייער שטורמישע, מיט שווערע טענות אויפן אַדרעס פון דער פאַרוואַלטונג און פון די פאָר־שטייערס אין דער שאַצונג־קאָמיסיע. אויף דעם באָדן איז אַפילו דערגאַנגען צו אַ שפּאַלטונג און אין יאָר 1930 איז געשאַפן געוואָרן אַ קליינהענדלער־פאַריין, בראש פון וועלכן ס'איז גע־

פאַרוואַלטונג פון דער יידישער קהילה אין ניעסוויזש. (פאָטאָ: י. כאַיוטין).
ועד הקהילה העברית בניסביז'. מימין לשמאל: אהרן גולדין, פנחס בומשטיין, הרב ירחמיאל בורגמן, יואל רוזובסקי (ראש הקהילה), חיים ליפשיץ, יעקב שניצר, יהושע קרבץ. (צילום: נ. חיותין).

די פאַרוואַלטונג, אויפזיכטס־ראַט און אָנגעשטעלטע פון דער יידישער פאָלקס־באַנק אין ניעסוויזש, אין די יאָרן 1922—1932.

חברי ההנהלה ומועצת הפיקוח והפקידים שפעלו בעשר שנות קיומו של הבנק היהודי־העממי (1932—1922).

בשורה ראשונה יושבים מימין לשמאל: שמואל פרלמן, מישה בשנקביץ, ראובן כץ, יואל רוזובסקי, פנחס בומשטיין, נטע שלומוביץ, ליב קויפמן, מאיר אלפרט, נח שצפורזיצקי. בשורה שניה עומדים: מרדכי מנדלביץ, מרדכי לקח, חנן מירסקי, דוד אלטמן, ירחמיאל מלבסקי, שמואל לייב דנילביץ, מרדכי דוד אלפרוביץ, יצחק ברסוק, אהרן סידרמן, ליפא ירנבורג, אהרן גולדין, יוסף וסילבסקי, שמואל קרבץ, פייבל זאַיאַץ. בשורה שלישית עומדים: ברוך שמושקוביץ, משה רבינוביץ, סנדר זוסמן, לייזר גולרביץ, ברל פבריקנט, שמואל שצפורזיצקי, חנן גולדין, חנה לבס, בנימין יבלבסקי־יואלי, דוד קולש, אברהם רדונסקי. (צילום: משה פאַיאַנס).

שטאַנען מישא באַשינקעוויטש און דערנאָך — דער דענטיסט נחמן כהן. עס זענען דאָרט אויך געווען טעטיק שלמה פאַרפעל און אלתר שטיינבערג.

די האַנטווערקער האָבן נאָך פאַר דער מלחמה זיך אָרגאַניזירט אין אַ פאַריין א. נ. „פועלי צדק" און געשאַפן אַן אייגענע געברויך־קאָאָפעראַטיווע. בראש פון דער שטאַרקער אָרגאַניזאַציע איז געשטאַנען דער דענטיסט פנחס בומשטיין, נח שטשיפורזשיצקי, שמואל פערלמאַן, מרדכי דוד אַלפעראָוויטש, שמואל קראַוועץ, משה לאַכאָוויצקי.

אין דער יידישער פאָלקס־שול האָבן געלערנט קינדער פון די אָרעמע שיכטן, אָנהענגערס פון די לינקע אַרבעטער־פאַרטייען. דאָרט האָט מען אויך געלערנט תנ"ך און די העברעישע שפּראַך. מיט דער הילף פון די לאַנדסלייט אין אַמעריקע, איז אויף דער מיכאַלישקער גאַס אויפגעבויט געוואָרן אַ געביידע פאַר דער דאָזיקער שול, וועלכע איז אַהין איבערגעפירט געוואָרן פון דער סטודענצקע גאַס.

די יידישע באַוווסטזיניקע באַפעלקערונג, באַזונדערס די יוגנט, האָט געהאַט פיל גענוס פון דער עפנטלעכער ביבליאָטעק, וועלכע איז פריער געפירט געוואָרן דורך צעירי ציון—פועלי־ציון און דערנאָך איבערגעגאַנגען צו דער „תרבות"־שול א. נ. פון טשלענאָוו. געווען דאָרט העברעישע, יידישע ביכער און יודאיס־טיק — אין רוסיש.

צוליב דער פיינטלעכער באַציונג פון דער פוילישער מאַכט צו דער יידישער באַפעלקערונג, די שטייערן־פאָליטיק און אַרבעטלאָזיקייט ביי דער יוגנט — האָט זיך געשטאַרקט די עמי־גראַציע מעבר לים: קיין אַמעריקע, קאַנאַדע, דרום־אַפריקע און אַ דינינקער שטראָם — קיין ארץ־ישראל. נאָך דער עליה פון דער ערשטער גרופּע חלוצים אין יאָר 1920, איז פאַרגעקומען אַן עליה פון יחידים צוליב דער סערטיפיקאַטן־פּאָליטיק פון דער ענגלישער מאַנדאַטאָרן־מאַכט. אויסזיכטן אויף עליה זענען גע־ווען שוואַכע. נאָר די חלוצים וואָס זענען באַשטעטיקט געוואָרן דורכן פּאַלעסטינע־אַמט אין וואַרשע, אויף דער רעקאָמענדאַציע פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע צי פון החלוץ — האָבן זוכה געווען עולה צו זיין.

מיט דער פאַרשטאַרקטער עליה אין 1925, איז פון חברים פון צעירי ציון צ. ס. געגרינדעט געוואָרן אין ניעסוויזש אַ החלוץ־אָרגאַניזאַציע אויף צוצוגרייטן קאַנדידאַטן צו עליה. אינעם טאַרטאַק פון פרוי אַבעלעוויטש, וואָס האָט אויך געשטעלט אין רשות פון די חלוצים אַ געביידע ווו זיי האָבן געוווינט, איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ הכשרה־קיבוץ.

אין 1933 איז אויף דער איניציאַטיוו פון דער פועלי־ציון פאַרטיי (צ. ס.), געגרינדעט געוואָרן די אָרגאַניזאַציע פון על־טערע פאַכלייט (ביז 35 יאָר) — „העובד", וועלכער איז געווען אָנגעשלאָסן אין דער צענטראַלע פון „החלוץ" און זיך פאַרנומען מיט דער עליה פון דערוואַקסענע. דער „העובד" אין ניעסויזש האָט געציילט אַ 30 מיטגלידער און ווינציקע פון זיי האָבן באַ־וויזן עולה צו זיין אין די יאָרן 1934־35: בנימין יעוועלעווסקי (יואלי) און יהודה אַלפעראָוויטש.

אין יענע יאָרן זענען אַנטשטאַנען פאַרשידענע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס פון אַלע שאַטירונגען: הפועל המזרחי, החלוץ הדתי, השומר הצעיר, גורדוניה, בית״ר, החלוץ הכלל־ציוני, יונג־וויצ״אָ, „פרייהייט״ און „פרייער סקאוט״.

ציוניסטישע טעטיקייט

אין די ערשטע יאָרן נאָך דער פעברואַר־רעוואָלוציע פון 1917, איז די ציוניסטישע טעטיקייט געפירט געוואָרן דורך דער איינציקער אָרגאַניזאַציע פון די צעירי־ציון, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין פאַרשפרייטן דעם שקל, באַשטייערונגען פאַרן קרן קיימת, ענינים פון עליה און פון החלוץ. אין די באַשטייער־רונג־אַקציעס פאַרן קרן היסוד זענען געווען אַקטיוו די עלטערע ציוניסטן. שפּעטער, ווען עס זענען אַנטשטאַנען נאָך ציוניסטישע יוגנט־באַוועגונגען, האָט די גאַנצע טעטיקייט אָנגענומען אַ גאַר אַנדערן כאַראַקטער. בראש פון דער בשותפותדיקער קרן קיימת קאָמיסיע איז געשטאַנען דער מורשה ברוך שמושקאָוויטש, דער־נאָך — יצחק מאָלטשאַדסקי.

מען דאַרף אונטערשטרייכן, אַז יידן אין ניעסוויזש האָבן אַרויסגעוויזן אַ סך סימפּאַטיע צום ציוניזם, געגעבן אָנגעזעענע באַשטייערונגען. אויך דער רעליגיעזער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג איז ניט געווען אַזוי פאַנאַטיש. „אגודת ישראל״ האָט אינגאַנצן ניט עקזיסטירט. דער הרב ירחמיאל בורגמאַן איז געווען נייטראַל און טיילמאָל אַפילו זיך באַטייליקט אין ציוניס־טישע מיטינגען.

לינקע פּאַרטייען, ווי דער „בונד״, לינקע פּועלי־ציון און יידישע קאָמוניסטן האָבן ניט עקזיסטירט אין ניעסוויזש, אָבער זייערע אָנהענגערס און סימפּאַטיקערס האָבן זיך קאָנצענטרירט

קאָמיטעט פון קרן קיימת לישראל אין יאָר 1932. (פאָטאָ: נ. כאַיוטין).

ועדת הקרן קיימת לישראל בשנת תרצ״ב (1932).

עומדים (מימין לשמאל): אליהו צדוק, אנגלוביץ אברהם ברזיז, משה מלבסקי, חיים נובומיסקי? גולדה פרפל, יהושע פוחובסקי.
יושבים (מימין לשמאל): גרזון, יצחק מולצ׳דסקי, יוסף גבאי (מורשה), ברוך שמושקוביץ, נפתלי חיותין (גזבר). (צילום: נ. חיותין).

אַרום דער יידיש־וועלטלעכער פאָלקס־שול און בעת וואַלן זענען זיי אַרויסגעטרעטן קאָנסאָלידירט און אַפילו דעראָבערט געוויסע פּאָזיציעס. צו די אָנגעזעענסטע טוערס פון דעם לאַגער האָבן געהערט: לייבל אייזנבוד, משה אַרקע שקאָלניק, אברהם אליהו ליבערמאַן, אייזיק אַלבענסקי.

דאָס רעליגיעזע לעבן אין שטאָט איז געקומען צום אויס־דרוק אינעם דאַווענען אין די שולן, אין לערנען תלמוד, משניות און עין־יעקב. די רעליגיעזע אַנשטאַלטן, ווי דאָס בית־הקברות, מיקווה, שעכטהויז, תלמוד־תורה — זענען אויסגעהאַלטן גע־

די ערשטע עולים פון ניעסוויזש צו זייער עולה זיין קיין ארץ־ישראל, דעם 9.7.1920. (פאָטאָ: מ. פאַיאַנס)

משפחות החלוצים וקרוביהן וחברי „צעירי ציון״ במסיבת־פרידה לעולים הראשונים מיוצאי ניסביז׳ ביום עלייתם לארץ־ישראל — 9.7.1920.
שורה חמישית מימין לשמאל: ועד העליה — משה רבינוביץ, יואל רוזובסקי, בנימין אייזנבוד, בוריס מייזל, הירש נטע אייזנבוד, ברוך שמושקוביץ.
שורה רביעית: יוסף דב סדובסקי, ד״ר מוגילנסקי ולאנדא (משלחת מארצות הברית), שלמה לוין, אהרן גולדין, פימשטיין, מקלר. שורה עליונה — החלוצים העולים, מימין לשמאל: מוטיל קרפף, יוסף קירזנר, מאיר שבת, יוסף סירוטא, זלמן שיפריס, שרה לאה אנגלוביץ, משה שטיינהויז (בן ארצי), משה מנקר, שאול מקלר, פייבל לוין. (צילום: משה פאַיאַנס).

די העברעישע פאָלקס־שול אויפן נאָמען פון ד״ר טשלענאָוו אין ניעסוויזש. (פאָטאָ: משה פאַיאַנס)
בית הספר העברי העממי ע״ש צ׳לנוב ב־1920.
מימין לשמאל יושבים במרכז המורים: יצקה מולצ׳דסקי, המנהל משה מלניק, הינדה אייזנבוד ושלמה דמשק.
בשורה העליונה עומדים: חברי הנהלת בית הספר: יעקב אנדרוסיאר, ברוך שמושקוביץ, ד״ר איזידוד מוגילנסקי (שליח בני העיר באמריקה) בנימין אייזנבוד, יואל רוזובסקי, לנדא (מאמריקה), משה רבינוביץ, בנימין יעוועלעווסקי—יואלי.

וואָרן דורך דער קהילה־פאַרוואַלטונג און די אויפזיכט אויף כשרות האָט באַלאַנגט צום רב פון שטאָט.

דער רוב איינוווינער זענען געווען גלויביקע יידן, וואָס האָבן אָפּגעהיטן מצוות און מינהגים. אין די שבתים און יום־טובים האָט מען ניט געאַרבעט. אמת, אויף געוויסע ערטער זענען געווען דורכבראָכן, ווי ספּאָרט־פאַרמעסטונגען פון דער יוגנט, אַ פּריזירער פלעגט אַמאָל אַרבעטן נאָך ליכט־בענטשן, אָדער אין אַ געשעפט האָט מען הינטער די פאַרמאַכטע לאָדנס געקענט עפּעס קויפן. צוליב דעם סאָציאַלן צונויפשטעל פון די יידן, ווייל דער גרעסטער טייל זענען געווען קליינהענדלער — איז די צאָל לוין־אַרבעטער געווען אַ קליינע, דער רוב לערנ־יינגלעך און לוין־אַרבעטער ביי די יידישע פאַכן. אין סוף פון די צוואַנציקער יאָרן איז געגרינדעט געוואָרן אַ פּראָפעסיאָנעלער פאַריין, אויף דער איניציאַטיוו פון פּועלי־ציון (צ. ס.), וועלכע האָט אויסגעקעמפט און אָפּגעהיטן דעם 8־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג.

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, זענען ניט געווען קיין ספּאָרט־אָרגאַניזאַציעס אין ניעסוויזש. ערשט אין 1922, אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון צעירי ציון, איז געשאַפן געוואָרן די ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע „מכבי״, וועלכע האָט אַפילו צוגעגרייט אַ באַזונדערן גימנאַסטיק־פּלאַץ אינעם הויף פון דער געזעל־שאַפט „בריאות״. שפּעטער איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ פוט־באָל־מאַנשאַפט און דערנאָך, אַ דאַנק דער „פרייהייט״, איז אַנטשטאַנען דער ספּאָרט פאַרבאַנד „הפּועל״ מיט אַ פוטבאָל־מאַנשאַפט.

די אַנטוויקלונג פון שטאָט אין די יאָרן פון פוילנס אומאָפּהענגיקייט

באַלד נאָך פוילנס באַפרייונג, זענען די שטאָטישע ענינים געפירט געוואָרן דורך דער שטאָט־פאַרוואַלטונג נאָך פון די צאַרישע צייטן, אין וועלכער עס זענען אויך געזעסן פאָרשטייער פון דער יידישער באַפעלקערונג. דער איינציקער יידישער באַאַמטער אין מאַגיסטראַט איז געווען שלמה באַשינקעוויטש, וועמען מ׳האָט אין די צייטן פון דער רוסישער ממשלה גערופן „סבאָרשטשיק״ (שטייערן־איינמאָנער). אין יאָר 1927 זענען פאָר־געקומען וואַלן צום שטאָטראַט. די צאָל יידישע וויילערס איז געווען אַ גרעסערע ווי פון די קריסטלעכע. פון 23 ראַטמענער זענען אויסגעקליבן געוואָרן 12 יידן און 11 קריסטן. דאָך איז די יידן ניט איינגעפאַלן פאַרצולייגן זייערס אַ פאָרשטייער אַלס פאָרזיצער פון שטאָטראַט. די באַציונגען צווישן די יידישע און קריסטלעכע ראַטמענער זענען געווען קאָרעקטע.

אין די יאָרן פון פוילנס הערשאַפט, האָט די שטאָט זיך גוט אַנטוויקלט. ס׳איז געשאַפן געוואָרן אַן עלעקטראָסטאַציע, אַ סך גאַסן זענען געפלאַסטערט געוואָרן, מ׳האָט אויסגעטרוקנט זומפּן, די ווילענסקי גאַס איז פאַרלענגערט געוואָרן, מ׳האָט פאַרפלאַנצט ביימער אויף די גאַסן, ס׳איז הינטער דער שטאָט צוגעגרייט געוואָרן אַ באַזונדערער מאַרק פאַר בהמות און עס זענען אויפ־געבויט געוואָרן פאַרשידענע עפנטלעכע אינסטיטוציעס.

ס׳איז אויך אויסגעברייטערט געוואָרן דער מוניציפּאַלער שטח און אַרומגענומען די דערפער אָגאָראָדניקי און רודאַווקא — און צוליב דעם איז די צאָל יידישע איינוווינערס דערגאַנגען

ביז אַ דריטל פון דער אַלגעמײנער באַפעלקערונג אין ניעסוויזש.

לויט דער פאָלקס־ציילונג אין יאָר 1921, האָט דער יידישער ישוב אין ניעסוויזש געציילט 3,346 נפשות פון 6,840 אײנוווינער (48,9%), און נאָך דער פאָלקס־ציילונג אין 1931 — 3,364 יידן פון 7,586 (44,3%).

אין דער פאָלקס־ציילונג אין יאָר 1921, זענען אין ניעסוויזש געווען: קאַטאָליקן — 2,319; פּראַוואָסלאַוונע — 1,155; פּראָטעסטאַנטן — 13, יידן — 3,346; אַנדערע — 7. לויט דער נאַציאָנאַליטעט: פּאָלאַקן — 3,034; ווייסרוסן — 643; דייטשן — 5, יידן — 3,106; אַנדערע — 52. סך־הכל — 6,840 נפשות.

דער אונטערשיד ביי יידן לויט דער רעליגיע און נאַציאָנאַליטעט, ווי אויך ביי די רוסן און פּראַוואָסלאַוון, זענען אַ רעזולטאַט פון דער נאַציאָנאַלער פּאָליטיק וועלכע איז געפירט געוואָרן דורך דער פּוילישער רעגירונג, ווייל זי איז געווען פאַראינטערעסירט אויפצוווייזן, אַז אויף די ראַנד־געביטן (קרעסן) וווינען וואָס מערער פּאָלאַקן, דעריבער האָבן די וואָס האָבן ניט געקענט די פּוילישע שפּראַך און זיך ניט פונאַנדערגעקליבן אין דעם פּראָבלעם — האָבן די פּוילישע באַאַמטע פאַרשריבן אינעם אַנקעטע־בויגן פון דער פאָלקס־ציילונג די נאַציאָנאַליטעט פון די דאָזיקע יידן — ווי פּאָלאַקן. עס לייגט זיך ניט אויפן געדאַנק, אַז אַפילו איין ייד אין ניעסוויזש זאָל האָבן דעקלאַרירט זיין נאַציאָנאַליטעט אַלס פּוילישע...

אויף דער שוועל פון היינטיקן יאָרהונדערט

נ ח מ י ש ק אָ ו ו ס ק י

(צוויי קאַפּיטלען, 19 און 20, פון זיין בוך „מיין לעבן און מיינע רייזעס”, ערשטער באַנד, מעקסיקע, 1947).

די גרינדונג פון דער צווייטער יידישער שול אין רוסלאַנד

קומענדיק אין ניעסוויזש, האָב איך זיך גלייך באַקאַנט מיט טוביה באַבושקין, אַ פאַרשיקטן רעוואָלוציאָנער פון האָמליע, מיט דער דענטיסטקע סאָניע באָגאָטין, מיט יעקב מאַכטיי, אַ פּ. פּ. ס.־ניק פון וואַרשע און אַנדערע סאָציאַליסטן. אין דער לופט האָט אָנגעהויבן צו שמעקן מיט רעוואָלוציע. איך האָב זיך אויך באַקאַנט מיט יעקב אַווינאַוויצקי, די לערער בעקערס, מיט פאַלק און באָריס האַלפּערינס — די פאַרשטייער פונעם ציוניסטישן געדאַנק. מיינע סאָציאַליסטישע סימפּאַטיעס האָבן זיך דאַן געשטאַרקט און מיינע ציוניסטישע סימפּאַטיעס זענען אַלץ געוואָרן שוואַכער. און אין דער אמתן, צו וואָס דאַרפן מיר זיך אַזוי אָנשטרענגען פאַרן פאַרווירקלעכן דעם ציוניסטישן געדאַנק, ווען אָט אָט מוז פאַרווירקלעכט ווערן דער סאָציאַליזם און ער וועט אונדזער נאַציאָנאַלע פראַגע פאַרענטפערן איינס און צוויי... מיר מוזן איצט אַלע אונדזערע כוחות אַוועקגעבן פאַרן פאַרווירקלעכן דעם סאָציאַליסטישן געדאַנק אונדזערן. דער ציוניזם און בונדיזם האָבן רעוואָלוציאָניזירט אונדזער יוגנט און אַ טייל פון אונדזער עלטערער יידישער באַפעלקערונג. מען האָט זיך דאַן נאָך שטאַרקער אַ נעם געטאָן צו בילדונג, צום לייענען. אין ניעסוויזש איז דאַן געגרינדעט געוואָרן אַ שיינע ביבליאָטעק, וועלכע איז אַ גאַנצן טאָג געווען אָפן און זי איז אַלעמאָל געווען איבערגעפּולט מיט לייענער. פאַרזאַמלונגען און מאַסן־פאַרזאַמלונגען זענען אין ניעסוויזש געוואָרן אַ געוויינלעכע דערשיינונג. מען האָט אָפט דיסקוטירט וועגן פאַרשיידענע יידישע און אַלגעמיינע פראַגן. די סאָציאַליסטן האָבן אָנגעהויבן אַריינציען אין דער באַוועגונג די יידישע אַרבעטער, גרינדן אַרבעטער־קרייזלעך, קריגן אומלעגאַלע ליטעראַטור, אַרויסרופן שטרייקן. איך געדענק ווי איצט מיט וואָס פאַראַ זשעדנעקייט מיר פלעגן זיך אַרויפוואַרפן אויף דער פאַרבאָטענער ליטעראַטור און מיט וואָס פאַראַ באַגייסטערונג מיר פלעגן זי לייענען. די ליטעראַטור האָט אָנגעהויבן צו וואַקסן, ווי שוואָמען נאָך אַ רעגן. עס איז צו יענער צייט אַנטשטאַנען די יידישע פּרעסע. עס האָט אָנגעהויבן דערשיינען „דער פריינד”. עס זענען אויפגעקומען נייע יידישע שרייבער, עס האָבן אָנגעהויבן דערשיינען נייע יידישע ביכער, זאַמלביכער, בראָשורן מיטן פאַרשיידנסטן אינהאַלט.

דער פּעפּעסאָוויעץ יעקב מאַכטיי האָט אָרגאַניזירט אַ גרופּע אַרבעטער־שניידער, שוסטער, שמידן און איינציקע שניידערינס, וועלכע ער האָט געלערנט לייענען און שרייבן רוסיש, האָפנדיק מיט דעם צוציען זיי צו דער אַרבעטער־באַוועגונג. צו איינער פון זיינע לעקציעס האָט ער מיך איינגעלאַדן. זיי, די יידישע אַרבעטער, האָבן אויף דער לעקציע שווער געאַרבעט. געשוויצט און פאַר קיין פאַל נישט געקאָנט באַנעמען די גרויסע תורה און איבערזאָגן די רוסישע ווערטער „מאַט קאַטשאַיעט דיטיאַ” (די מוטער וויגט דאָס קינד). אויך האָט ער מיט זיי געלערנט אַריטמעטיק אין רוסיש, וואָס דאָס איז שוין פאַר זיי געווען אַ קאַטאָרזשנע אַרבעט. ווען די קרבנות פון „וויסנשאַפט” זענען אַוועק, האָט זיך ביי אונדז אָנגעהויבן אַ דעבאַטע. איך האָב אים געזאָגט, אַז די אַרבעט פון לערנען זיי רוסיש איז אין גאַנצן אַן אַרויסגעוואָרפענע. די מערסטע פון זיי וועלן סיי ווי סיי אַוועקפאָרן ווער אין אַמעריקע און ווער אין אַפריקע, און גלאַט, פאַר וואָס מוטשעט ער זיי, די אַרבעטער, וועלכע האָרעווען אַזוי שווער ביי שלמהן דעם שניידער און איטשקען דעם שמיד מיט זיין רוסיש לערנען זיי, וואָס וועלן אפשר זיך קיינמאָל נישט אויסלערנען, אין דער צייט ווען דאָס לייכטסטע און בעסטע איז אַנטוויקלען און אויפקלערן זיי אין יידיש. ערשטנס, קענען זיי כמעט לייענען יידיש און דאָס וואָס זיי פאַרשטייען נישט, דאַרף ער בלויז זיי דערקלערן אין יידיש.

ער האָט מיך מאָדנע אָנגעקוקט, ווי פאַר אים וואָלט געשטאַנען דער פאַרברענטסטער אַפּיקורס. דער געדאַנק, אַז מען קען אַנטוויקלען סאָציאַליסטן אין דער יידישער שפּראַך איז פאַר אים געווען גאָר אַ נייער. אין גיכן איז ער אַוועק געפאָרן און איך האָב די גרופּע איבערגענומען — געמאַכט די ערשטע פּראָבע. אָנגעהויבן זיי לערנען, אַנטוויקלען און דערקלערן אין יידיש. איך האָב געלייענט מיט זיי אין יידיש „די מעשה מ׳ט די פיר ברידער”, „פון וואָס אַ מענטש לעבט”, די בראָשורן און פּעריאָדישע אויסגאַבעס פון „בונד”, אַמעריקאַנישע און אויסלענדישע יידישע אויסגאַבעס, געזונגען מיט זיי לידער פון דער זאַמלונג „פרייהייט” — און ס׳איז אַוועק אַ גאַנג. איך האָב זיי געגעבן אַן עלעמענטאַרע באַקאַנטשאַפט פון פּאָליטישער עקאָנאָמיע, פון סאָציאַליסטישן געדאַנק. די אַרבעטער האָבן זיך גאַנץ גוט באַקאַנט מיט די סאָציאַליסטישע אידייען און זיי איז דאָס אָנגעקומען בערך גרינג.

אין דער זעלביקער צייט בין איך געצוווּנגען געווען ווידער

צו עפענען אַ שול פאַר אָרעמע קינדער. מען האָט מיך פשוט פאַרוואָרפן מיט בקשות. ווידער די זעלביקע מעשה ווי מיט מיין ערשטער שול אין דער מיר. זיי, אַ סך עלטערן, האָבן געהאַט צו מיר טענות: איך לערן אָרעמע קינדער אָן געלט, פאַר וואָס זאָל איך גראַדע לערנען יענע קינדער און נישט זייערע, וועלכע זענען אַזוי אָרעם, ווי יענע? און פאַר וואָס זאָל איך אין ניעסוויזש נישט גרינדן אַזאַ שול, ווי אין דער מיר.

פאַר די צוויי יאָר איז שוין די לאַגע צו גרינדן אַ מאָדערנע יידישע שול געוואָרן אַ סך אַ בעסערע. מיר האָבן שוין אי'צט פאַרמאָגט אַ יידישע מאָדערנע טעגלעכע צייטונג, מיט אינטערעסאַנטע ביילאַגעס, מיר האָבן פאַרמאָגט מערער שרייבער, עס האָבן זיך געעפנט אייניקע פאַרלאַגן וואָס האָבן אַרויסגעגעבן נוצלעכע ביכער פאַרן פאָלק, אויך לערער האָבן מיר געהאַט אַ סך בעסערע ווי אין דער מיר — לערער מיט אַ פעדאַגאָגישן סטאַזש, און איך האָב באַשלאָסן צו עפענען אַ שול אין ניעסוויזש אַזוי ווי אין דער מיר, פאַר אָרעמע, זיי זאָלן זיך לערנען אומזיסט און מיר די לערער זאָלן אַליין דעקן די אַלע הוצאות, וואָס זענען פאַרבונדן מיט דער אונטערנעמונג. און איך האָב אָנגעהויבן זוכן לערער פאַר דער שול. אָבער, ווען איך האָב אָנגעהויבן פאַרהאַנדלען מיט די לערער וועגן דער שול, האָבן מיר זיך ווידער אָנגעשטויסן אויף דער שפּראַך־פראַגע, אויך דאָ אין ניעסוויזש איז די באַלעבאַטישע אינטעליגענץ געווען פאַרקאָכט אין דער העברעישער שפּראַך און איז געווען העברעיסטיש געשטימט. די דעמאָקראַטישע אי'נטעליגענץ האָט פאַרגעטערט די רוסישע ליטעראַטור, שטאָלצירט מיט דער רוסישער שפּראַך און האָט געוואָלט, אַז די שול־שפּראַך זאָל זיין אויסשליסלעך רוסיש און נישט מען ווי אַן אומבאַדייטענדער טייל פון דער אינטעליגענץ האָט דערלאָזן, אַז מען קען די אַלע נייטיקע געגנשטאַנדן לערנען אין יידיש, כאָטש פאַר יידישיסטן וואָלט איך זיי ני'שט אָנגענומען, נישט נעמענדיק אין אַכט וואָס זיי זענען געווען באַגייסטערט פון מענדעלע מוכר ספרים, פּרץ, שלום עליכם און אַנדערע. אין דער העכערער אינטעליגענץ האָבן זיך געפונען די ברידער האַלפערין באָריס און פאָלק (באַוווּסטער יידישער שרייבער און פעדאַגאָג, וועלכער איז נישט לאַנג צוריק געשטאָרבן אין ארץ־ישראל), די ברידער בעקער (איינער פון זיי האָט דערנאָך אַרויסגעגעבן אי'ן רוסיש דעם „יונגן ישראל” און, ווי איך האָב געהערט, איז ער רעדאַקטאָר פון אַן אָפיציעלער צייטונג אין ראַסטאָוו־פאַרבאַנד). זיי זענען אַלע געווען פאַרקאָכטע ציוניסטן־העברעיסטן. די איזראַילס, די ליפשיצעס און אַ סך אַנדערע זענען געווען נאָר פאַר רוסי'ש. נישט מער ווי איך אַליין בין געשטאַנען שטאָל און אייזן פאַר יידיש, ווייל איך בין דאַן געווען איבערצייגט, אַז אין אונדזער מוטער־שפּראַך וועלן מיר אין אַ קורצער צייט דערגרייכן אַ סך גרעסערע רעזולטאַטן ווי אין העברעיש אָדער רוסיש. איך האָב געוווּסט, אַז ה'נטער מיר שטייען, כאָטש אומבאַוווּסטזיניק, די בעלי־מלאכות, די אַרבעטער. און אויב לערנען רוסיש, איז שוין פאַר די קינדער בעסער גיין נישט אין אַ יידישער שול, נאָר אין די רוסישע פאָלקס־שולן. אונדזער יידישער שול אונטערשיידט זי'ך דאָך פון דער רוסישער מיט דעם, וואָס זי איז אַ יידישע. די אָפטע קריגערייען וועגן דער שפּראַך פון דער שול האָבן דערפירט צו דעם, אַז מיר איז אויסגעקומען צו האָבן אַן עפנטלעכע דעבאַטע מיט פאָלק האַלפערין וועגן דער פראַגע אין וועלכער שפּראַך מיר זאָלן לערנען די קינדער אין אונדזער שול. פאַרשטייט זיך, אַז ער איז געווען פאַר העברע'יש און איך — פאַר יידיש. ער האָט זיין העברעיזם באַגרינדעט טעאָרעטיש, היסטאָריש און איך בין געווען פאַר יידיש צוליב דער פראַקטישקייט. נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס די דעבאַטע האָט זיך געצויגן צוויי טעג, צוויי שבתים, זענען מיר פאָרט צו קיין איינשטימי'קן באַשלוס נישט געקומען. ער איז פאַרבליבן פאַר העברעיש און איך פאַר יידיש. דער סוף איז געווען, אַז מיר, די אַלע לערער, זענען איינגעגאַנגען אויף דעם, אַז אין אונדזער שול זאָל מען לערנען די אַלע דריי שפּראַכן — יידיש, רוסיש און העברעיש. דער לערער־צוזאַמענשטעל פאַר דער ערשטער צייט איז געווען: איזידאָר מאַגי'לענסקי (דער נישט לאַנג צוריק פאַרשטאָרבענער דאָקטער איזידאָר מאַגיל), לייבל סלאָנימסקי, (איצט ד״ר ל. סלאָנימסקי אין ניו־יאָרק), רבקה ליסיצקי (איצט רבקה ווינער — אַ לאַנגיאָריקע לערערין אין די ניו־יאָרקער שולן פון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער אָרדען), חוה ליפשיץ (איצט אַ דאָקטערין אין ראַסטאָוו־פאַרבאַנד), משה איזראַיל (אַרבעט אין „לבנון”־שפיטאָל), אַלטער קוואַטשקאָ און מיין ווייניקייט.

מיר זענען צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. מיר האָבן געדונגען אַ דירה פון אַ גרויסן צימער און אַ קלענערן, אויסגעקלעפּט מודעות אויף אַ פּאָר בתי־מדרשים, אין וועלכע מיר האָבן געלאָזט וויסן, אַז מיר עפענען אַ יידישע שול, אָנגעגעבן די געגנשטאַנדן, ווי אויך, אַז מיר נעמען אָן בלויז אָרעמע, געלאָזט וויסן אין וועלכן טאָג די קינדער זאָלן קומען מיט די עלטערן זיך פאַרשרייבן. אָפּגערעדט איז ביי אונדז געווען, אַז מיר נעמען אַריין בלויז די קינדער, וועמענס עלטערן האָבן נישט געקאָנט צאָלן קיין לערער אָדער מלמד. אויף סאָרטירן די קינדער און באַשטעטיקן, אַז זיי זענען זייער אָרעם, איז באַשטימט געוואָרן אַ באַזונדערע קאָמיסיע. מיר האָבן פאַר קיין פאַל נישט געוואָלט, אַז די מלמדים אָדער לערער זאָלן אונדז באַשולדיקן, אַז מיר קאָנקורירן מיט זיי. דאָ האָבן מיר שוין באַשטעלט אַ גרויסן, שוואַרצן, הילצערנעם טאָוול און בענק, זיך באַזאָרגט מיט ביכער, ביכלעך, קליינע טאָוולס און גריפלען פאַר די קינדער, פאַפּיר, טינט, מיט קלאַס־זשורנאַלן און אָנגעהויבן לערנען די קינדער. פאַרשריבן האָבן זיך גאָר אַ סך קינדער, אָנגענומען האָבן מיר עטלעכע און זעכציק, מיט וועלכע עס האָבן געלערנט זעקס לערער. און מאָדנע, אַלע אָנגעקומענע און אַריינגענומענע אין דער קינדער־שול, זענען געווען — מיידלעך. די עלטערן, קענטיק, האָבן זייערע יינגלעך נישט געוואָלט אַריינגעבן אין אונדזער קינדער־שול.

פאַר מי'ר איז ווידער אַנטשטאַנען די פראַגע וועגן יידישע ביכלעך פאַר אונדזערע קינדער. מיר איז אויסגעקומען זייער שווער אויסזוכן פאַר די קינדער מעשהלעך, דערציילונגען, לידער, פאַבלען אין יידיש. קיין לערן־ביכלעך האָבן די קינדער נישט געהאַט, ווייל אַזוינס איז נאָך דעמאָלט נישט געווען. און אויב אי'ך פלעג זיך אָנשטויסן אויף אַ ביכל, וואָס איז פּאַסיק פאַר קינדער, איז דאָס ביכל געגאַנגען פון האַנט צו האַנט. און ווי גליקלעך דאָס קינד איז געווען, ווען עס האָט געקראָגן אַזאַ ביכל! אַ גרויסע טובה האָבן מיר דאַן געטאָן אברהם רייזין און וואַרשאַווסקי, וואָס האָבן דאַן אַרויסגעגעבן קליינע זאַמלונגען פון זייערע לידער. די עלטערע קינדער האָבן זייער ליב געהאַט זאָגן אויף אוי'סווייניק אָדער דעקלאַמירן רייזינס לידער און נאָך מער האָבן זיי ליב געהאַט צו דעקלאַמירן און צו זינגען וואַרשאַווסקיס האַרציקע פאָלקסטימלעכע לידער. אי'ך האָב זיי אויסגעלערנט דעקלאַמירן אַ סך לידער פון פרוגן און פּרצן. אויף וויפל די קינדער האָבן עס ליב געהאַט, קען מען זען פון דעם פאַקט, וואָס זיי פלעגן עס אויסלערנען זייערע עלטערן. עס איז כמעט נישט געווען קיין אָרעם הויז אין ניעסוויזש, ווו מען זאָל נישט זינגען וואַרשאַווסקיס לידער. איך געדענק, כ'פלעג אָפט שפּאַצירן איבער די געסלעך אַרום דעם שול־הויף אָדער אויף ניי־שטעטל און שעפּן נחת, זעענדיק ווי אַ פרוי זעצט אַריין ברויט אי'ן אויוון, זינגענדיק דערביי מיט אַ טיף יידישן קרעכץ:

ווו נעמט מען כוחות, קינדער,
קיין כוחות איז נישטאָ,
געקומען איז דער ווינטער,
דער ווינטער איז שוין דאָ...

און פון אַ צווייטער הויז הערט זיך שוין אַ כאָר. דאָ זינגט מען „אוי'פן פריפעטשיק".

וועגן פּראָגראַם און גייסט פון שול:

כאָטש עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז די שול זאָל זיין אַ דריי שפּראַכיקע, איז זי אין דער אמתן געווען אַן איין שפּראַכיקע — אַ יידישע. רוסיש און העברעיש זענען געווען בלויז געגנשטאַנדן, אָבער די שפּראַך פון דער שול איז געווען יידיש. אַפילו רוסיש און העברעיש האָבן די לערער געמוזט לערנען אין יידיש. ערשטנס, האָבן די קינדער קיין אַנדער שפּראַך נישט פאַרשטאַנען און מען האָט זיי אָן יידיש גאָרנישט נישט געקענט דערקלערן. צווייטנס, איז נאָך דאַן די טעאָריע פון עברית בעברית אָדער רוסית ברוסית אונדז געווען נישט באַוווסט. די אַלע אַנדערע געגנשטאַנדן ווי יידישע געשיכטע, געאָגראַפיע, אַריטמעטיק, האָט מען געלערנט אין יידיש. דיקטאַט, קאָמפּאָזיציע, געשפּרעכן, שמועסן — זענען געווען אין יידיש, ווי אויך יידישע מעשיות, יידישע לידלעך, יידישע ליטעראַטור. די שול איז געווען אַ וועלטלעכע, אַ פּראָגרעסיווע. זי איז געווען נישט אַ דערגאַנצונג פון עפּעס אַן אַנדער שול, נאָר אַ גאַנצע שול, ווו מען האָט געלערנט פון 9 א'ן דער פרי ביז 3 בייטאָג די אַלע געגנשטאַנדן, וועלכע מען האָט דאַן געלערנט אין די אייראָפּעישע אָנפאַנג־שולן.

איך געדענק נישט אויף געוויס, נאָר מיר דאַכט זיך, אַז די קינדער האָבן געדאַרפט עפּעס אַ קלייניקייט יאָ צאָלן. נאָר די מערהייט האָט אַפילו די קלייניקייט אויך נ'שט געקענט צאָלן. מיר, די לערער, און צו דער זעלביקער צייט די פאַרוואַלטער, האָבן געהאַט גרויסע הוצאות: צאָלן דירה־געלט, קויפן די נייטיקע מאַטעריאַלן, מכשירים, טאָוולען, גריפלס, פּאַפּיר, ב'כלעך. אמת, די קינדער האָבן אונדז געדאַרפט אויסצאָלן, נאָר זעלטן ווער עס האָט דאָס געטאָן. זיי האָבן פּשוט דאָס געלט נישט געקענט קריגן. מיר, די לערער, זענען געווען ווייט נישט קיין רייכע און זייער גיך איז געקומען די צייט, ווען מיר האָבן געהאַלטן ביים באַנקראָט. מיר האָבן באַשלאָסן דורכצופירן אַן אונטערנעמונג, אויף וועלכער די גאַנצע פּראָגראַם זאָל דורכגעפירט ווערן אויסשליסלעך דורך די קינדער פון אונדזער שול. מ'ר האָבן אָנגעהייבן צוצוגרייטן די קינדער צו דעם אָוונט, ווען זיי וועלן אַרויסטרעטן פאַרן עולם און ווייזן וואָס זיי קענען. מיר האָבן זיך צו דער אונטערנעמונג געגרייט אַ פּאָר חדשים, אין משך פון דער צייט זענען די לערער געווען פאַרוואָרפן מיט אַרבעט. אויסער דער צייט וואָס מיר האָבן געלערנט, פלעגן די לערער איינלאַדן די קינדער צו זיך אַהיים און יעדן טאָג איינחזרן מיט זיי זייערע ראָלן. די קינדער האָבן זיך געגרייט צו דעם אָוונט, ווי צו זייער גרעסטן יום־טוב. דער אָוונט האָט געדאַרפט טראָגן אינגאַנצן אַ יידישן און אַפילו אַ יידישיסטישן כאַראַקטער. אַלע פאָרלעזונגען, דעקלאַמאַציעס, פערזאָניפיצירונגען און לידער זענען געווען אויסשליסלעך יידישע.

די גאַנצע צוויי חדשים האָבן די לערער און די קינדער געהאַט נאָר איין טעמע — דער אָוונט. און ס'איז טאַקע געווען אַ וועלט מ'ט אַרבעט. די קינדער האָבן געדאַרפט פאָרלייענען גאַנצע שטיקער פון מענדעלע מוכר ספרים, פּרץ און שלום עליכם, דעקלאַמ'רן לאַנגע פּאָעמען פון פרוג, אייניקע לידער פון פּרץ, רייזין און אַנד., פאַבלען פון קרילאָוו, וועלכע זיי האָבן פערזאָניפיצירט, זינגען אַ פינף־זעקס לידער פון וואַר־שאַווסקי און אייניקע פאָלקס־לידער. אויך האָבן זיך די לערערינס פאַרנומען מיט קריגן פּאַסיקע קליידער פאַר די קינדער, וועלכע האָבן זיך אין דעם געניטיקט.

ענדלעך איז דער גליקלעכער טאָג געקומען. די קינדער האָבן זיך אָנגעטאָן, ווי נאָר זיי האָבן געקענט אין יום־טובדיקע קליידער, אויסגעפּוצט די שיכלעך, די האָר שיין פאַרקעמט, זיי האָבן אַלע געטראָגן שטענגלעך אין די האָר. די שטענדיק אָפּגעריסענע, באָרוועסע קינדער איז געווען נישט צו דערקענען. און עס איז שווער איבערצוגעבן די גרויסע פרייד, דעם גרויסן גל'יק, וואָס די קינדער האָבן דאַן דורכגעלעבט: זייער ערשטער גרויסער יום־טוב. (פאַרשטייט זיך, אַז אונדז, די לערער, און ספּעציעל די לערערינס האָט עס אָפּגעקאָסט אַ שיינע פּאָר רובל). מיר האָבן גענומען דעם גרעסטן זאַל אין שטאָט, בעלינסקעס זאַל, אין מיטן מאַרק, און מיר האָבן איינגעלאַדן אַלע יידן, די גאַנצע שטאָט. מיר האָבן געוווּסט, אַז די סימפּאַטיע איז מיט אונדז — און מיר האָבן זיך טאַקע נישט אָפּגענאַרט. אין אָוונט איז שוין דער גרויסער זאַל געווען געפּאַקט־איבערגעפּאַקט און פּונקט 8 אַ זייגער זענען מיר צוגעטראָטן דורכצופירן ד' פּראָגראַם.

פאַר די לעצטע פערציק יאָר האָב איך דורכגעלעבט אַ סך אָוונטן, ווען די פאַרזאַמלטע זענען געווען העכסט באַגייסטערט. נאָר אַזאַ באַגייסטערונג, אַזאַ הייליקייט האָב איך דורכגעלעבט מער נ'שט ווי דעם איינציקן מאָל. איך געדענק נישט גענוי די גאַנצע פּראָגראַם, נאָר דאָס געדענק איך, אַז דער עולם איז אַבסאָלוט דעם גאַנצן אָוונט געווען אויף דער העכסטער שטופע פון באַגייסטערונג, פון עקסטאַז. די אַפּלאָדיסמענטן נאָך יעדן נומער זענען פּשוט געווען ווילדע און די קינדער האָט מען געכאַפּט, געדריקט צום האַרצן, געקושט און אַ סך מתנות זיי געשענקט. קענט איר באַגרייפן דאָס גליק פון די גאָט פאַרגעסענע קינדער און פון זייערע דערנידעריקטע און באַליידיקטע מוטערס און פאָטערס? (וועלכע, פאַרשטייט זיך, זענען אַריינגעלאָזן געוואָרן פריי, אַלס אונדזערע בכבוד'יקע געסט).

צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון דער שטאָט ניעסוויזש האָבן זיך אַלע קלאַסן יידן פאַרזאַמלט אין דעם גרויסן פּריצישן זאַל אויף אַ מאָדערנער יידישער אונטערנעמונג, אויף וועלכער עס איז גערעדט געוואָרן, געזונגען, דעקלאַמירט, פאַרגעלייענט און פאָרגעשטעלט געוואָרן אין אונדזער מוטערשפּראַך, אין אַ ריינעם, שיינעם, ליטעראַרישן יידיש. און דורך וועמען? דורך ד' אָרעמסטע קינדער, וועמען זיי אַליין קענען און ווייסן, אַלס פון גאָט פאַרגעסענע, פון גאָט פאַרשטויסענע.

פאַרשטייט זיך, אַז מיר, די לערער, זענען געווען אויפן זיבעטן הימל פון דעם אומבאַשרייבלעכן דערפאָלג און דעם דערפאָלג פון די קינדער, וועלכע האָבן דאַן אָן צווייפל דורכגעלעבט דעם גליקלעכסטן מאָמענט אין זייער לעבן. און אונדזער שול איז דאַן באַליבט געוואָרן אין אונדזער שטאָט און געקראָגן אַ נאָמען אַלס איינע פון די וויכטיקסטע אינסט'טוציעס אין שטאָט און די אָנערקענונג איז געווען אַזוי גרויס, אַז אַפילו דער פאָרשטייער פון די ציוניסטן יאַקאָוו אַווינאָוויצקי איז אין אַ קורצע צייט שפּעטער געקומען צו אונדז אין שול און אַריינגעשריבן זיין לויב־געזאַנג אין אונדזער קלאַסן־זשורנאַל.

און דאַן האָב איך פאַרשטאַנען, וואָס פאַראַ וויכטיקע ראָל אין אונדזער לעבן שפּילט די יידישע שפּראַך, וויפל גליק, שוין נישט ריידנדיק וועגן נוצן, עס קאָן אונדז געבן די דערציונג אין יידיש, און איך בין מיט מיין יידיש נאָך פעסטער, נאָך שטאָלצער געוואָרן. (פאַרגעסט נישט, אַז דאָס איז געווען מיט 47 יאָר צוריק, ווען קיינער האָט וועגן דעם אַפילו נישט געטראַכט). און דאָס האָט מיר געגעבן מוט אויף דעם ערשטן גרינדונגס־צוזאַמענפאָר פון די סאָציאַליסטן־טעריטאָריאַליסטן

אין באָסטאָן אין 1906 אַרויסטרעטן מיט אַ רעדע וועגן גרינדן דאָ אין אַמעריקע יידישע, וועלטלעכע פאָלקס־שולן, מיטלשולן און העכערע שולן. די דעלעגאַטן האָבן מיר דאַן אָנגעקוקט, ווי אַ גרויסן פאַנטאַזיאָר.

נאָכן אָונט איז די שול געוואָרן אויף אַזוי פיל פּראָמינענט אין שטאָט, אַז אונדזערע קעגנער, די פריידיקער פון דערציִען אונדזערע קינדער אין רוסיש אָדער העברעיִש, האָבן נישט געוואָגט צו באַקעמפן די יידישע שול. אַפילו די פרומע יידן, וואָס זענען געווען קעגן דער שול צוליב איר וועלטלעכקייט און פאַר וואָס מען לערנט נישט מיט די קינדער די יידישע רעליגיע האָבן איינגעזען, אַז זי איז דורך און דורך נאַציאָנאַל־יידישלעך און איפּגעהערט אונטערצומורמלען אויף „די קלאַסן". אַ סך פון אונדזער רוסיש־העברעיִשער אינטעליגענץ האָבן זיך דערנענטערט צו אונדזער אַרבעט און שטאַרק אַרויסגעהאָלפן.

די באַציִונגען פון די קינדער צו די לערער און פון די לערער צו די קינדער איז געווען אַן אויסערגעוויינלעך וואַרעמע, חברישע. די קינדער האָבן געקוקט אויף די לערער ווי אויף געטער, וואָס גיבן זיך אַזוי פיל אָפּ מיט זיי. און די לערערינס ריידן מיט זיי, פאַרברענגען מיט זיי ווי גלייכע מיט גלייכע. נאָך מער, די לערערינס פּאַסן אויף, אַז זיי זאָלן האָבן ריינע זאַכן און אַז זיי פעלט עפּעס אויס, קריגן דאָס די לערערינס פאַר זיי. די לערער האָבן זייער ליב געהאַט די קינדער. מ'ר געדענקט זיך, אַז נאָכן לערנען, פלעגן מיר, די לערער, אָפּט בלייבן אין קלאַס, ווען אַלע קינדער פלעגן שוין אַוועקגיין און מיר פלעגן ריידן וועגן אונדזערע קינדער, יעדער לערער וועגן די קינדער פון זיין קלאַס. און גערעדט האָט מען מיט אַזוי פיל ליבשאַפט, וואַרעמקייט, אַז צייטנווייז בין איך געווען זייער גערירט פון דעם. און פאַר דער גאַנצער צייט וואָס אי'ך בין געווען מיט דער שול, איז נישט געווען קיין איין פאַל, מען זאָל אַרויסשיקן אַ קינד פון שול פאַר נישט מאַכן די לעקציעס אָדער פאַר נישט גוט האַלטן זיך.

די לערער האָבן געאַרבעט מיט אַ זעלטענער ליבע און איבערגעגעבנהייט און די קינדער האָבן טאַקע אַ גרויסע פּעולה געהאַט. אויסערן לערנען פלעג איך מיט די קינדער אָפּט פאַרברענגען נישט אין שול, נאָר אין אַ פּריוואַטער גרויסער הויז, אין אַ הויז, וואָס האָט געקענט אַריינגעמען אַ 50־60 קינדער און דאַן פלעג איך פירן געשפּרעכן מיט די קינדער אויף וויסנשאַפטלעכע און סאָציאַלע טעמעס. שבת איז געווען אונדזער פרייער טאָג. פלעג איך דעם טאָג אויסנוצן אויף זינגען אָדער געשפּרעכן. גערעדט האָב איך מיט די קינדער וועגן אָרעם און רייך, אַרבעטער און קאַפּיטאַליסטן, וועגן יידישע יום־טובים, וועגן פייער, וואַסער, בליצן, דונערן, חיות, בהמות, פייגלען, שלאַנגען, פיש, וועגן אַנדערע לענדער און אַנדערע פעלקער, וועגן לעבעדיקע און נישט לעבעדיקע וועזנס און אַנד. וווּנדערבאַר, ווי די קינדער פלעגן דאָס אויפנעמען און מיטן גרעסטן אינטערעס זיך צוהערן.

מיר געדענקט זיך נאָך איצט אַ בילד: שבת אַ זייגער צוויי נאָך מיטאָג. דאָס מאָל איז אונדזער געשפּרעך וועגן דעם אויסזען פון דער ערד. מיר האָבן זיך אָפּגערעדט אַלע טרעפן ביי אַ סטאָליער. די שטוב איז צוגעראָמט, צוגעפּוצט. דער שבת פילט זיך אין אַלע ווינקעלעך, די טישן און וואַרשטאַטן צוגעדעקט מיט ליילעכער און טישטעכער, אויפן גרויסן טיש לייכטער מיט פון נעכטן אויסגעברענטע ליכט. פאַר מיר איז שוין אָנגעגרייט אַ שטול, פאַר אַ טייל קינדער — בענק און אַנדערע וועלן מוזן זיצן אויף דעם דיל. עס איז אַ הייסער זומער־טאָג. אין שטוב איז שטיקנד. דער עולם שוויצט. איך מאַך אַ פאָרשלאַג צו האָבן דעם געשפּרעך אין הויף. די קינדער נעמען אים מיט צופרידנהייט אָן. מען טראָגט אַרויס פאַר מיר דעם טיש מיטן שטול. מען דערלאַנגט פאַר מיר אַ גלאָז טיי מי'ט אַ שטיקל באַבקע. איך זיץ שוין און די קינדער: ווער אויף ברושעס, ווער אויף ברעטער און ווער אויף הוילער ערד. און אונטערן אָפענעם הימל דערצייל איך זיי וועגן דער קיילעכדיקייט פון אונדזער ערד, וועגן די פינף טיילן פון אונדזער ערד, וועגן בערג, טאָלן, ימים־טייכן, אָקעאַנען. אַ הייליקע שטילקייט. עס קומען צו טאַטעס, מאַמעס און גלאַט יידן און יידענעס. אַלעמענס אויגן געווענדעט צו מיר, די מיילער אָפן. יעדערער האָט מורא אַ ריר טאָן זיך, כדי די הייליקע שטילקייט נישט צו שטערן און דאָס וואָס איך דערצייל, איז פּלאי־פּלאים. און ווען איך האָב געענדיקט, האָבן זיך אַלע ווי פון אַ שלאָף אויפגעכאַפּט.

איך האָב אין דער שול געאַרבעט אַן אַכט חדשים. פאַר דער צייט האָבן זיך אייניקע לערער געביטן. אַ טייל פון די לערער זענען אויך געווען פּאָליטישע טוער. כאָטש אַלע האָבן געוווסט פון דער שול, אויך די פּאָליציי, איז דאָך די שול געווען אַן אומלעגאַלע, ווייל מיר האָבן נישט אַרויסגענומען קיין דערלויבעניש ביי דער מאַכט די שול צו עפענען. אין יענער צייט זענען פאָרגעקומען עטלעכע שטרייקן אין שטאָט, מען האָט אַרעסטירט אַ יידישן סאָלדאַט אין דער קאַזאַרמע פאַר לייענען טריפענע ליטעראַטור. די מאַכט האָט אויסגעפונען, אַז אין די אומרועןן בין איך שולדיק. און עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז איך האָב געמוזט אַנטלויפן פון שטאָט. איך האָב אין אַ שיינעם פרימאָרגן געקראָגן צו וו'סן, אַז אין גאַראַדייע (די נאָענטסטע באַן־סטאַנציע פון אונדז) זענען אָנגעקומען אייניקע זשאַנדאַרן פון מינסק, וועלכע פאָרן קיין ניעסוויזש מיך אַרעסטירן.

דאָס געזעגענען זיך מיט די קינדער איז געווען זייער רירנד. איך וועל עס אויף מיין גאַנץ לעבן נישט פאַרגעסן. גלייך ווי איך האָב דערהאַלטן די טעלעגראַמע, האָב איך געבעטן אַ פּאָר קינדער פון דער שול, זיי זאָלן צענויפרופן אַלע „מיינע" קינדער אין דער שניידערשער שול, אַז כ'וויל זיך מיט זיי געזעגענען. אין אַ האַלבע שעה צייט זענען שוין אַלע קינדער דאָרט געווען פאַרזאַמלט, און ווען איך האָב זיי דערקלערט, אַז איך מוז פאַרלאָזן ניעסוויזש און טאַקע באַלד, האָט אויסגעבראָכן אַזאַ געוויין, אַז ביי מיר אַליין האָבן זיך געשטעלט טרערן אי'ן די אויגן און איך האָב ווייטער נישט געקענט ריידן... די קינדער האָבן מיך אַרומגערינגלט מיט אַ וויינענדיקן געבעט:

— טאַטע, פאַרלאָז אונדז נישט.

זיי האָבן מיך צוגעהאַלטן פאָרן רעקל, פאַר די הויזן, ווי זיי וואָלטן מיך וועלן פאַרהאַלטן, איך זאָל נישט פאָרן. איך האָב ווייטער שוין נישט געקענט אויסהאַלטן. איך בין געוואָרן היסטעריש, אין האַרצן האָט מיר אָנגעהייבן שטאַרק קלאַפּן, אין האַלדז האָט מיר אָנגעהייבן ווערגן און מיט די לעצטע כוחות און מיט טרערן אין די או'גן האָב איך אויסגעשריען: „זייט געזונט, קינדער! זייט גוטע מענטשן!" און בין אַרויסגעלאָפן פון שול, זיך אַריינגעזעצט אין וואָגן, וועלכער האָט שוין אויף מיר געוואַרט און געזאָגט דעם באַלעגאָלע ער זאָל מיך פירן אין סטויבץ, אַ קליין שטעטל אַ פּאָר צענדליק ווי'אָרסט פון מיין שטאָט. אויפן וועג האָב איך זי'ך דערמאָנט, אַז איך האָב זיך נישט געזעגנט מיט מיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער. מיינע עלטערן האָב איך שוין מער קיינמאָל אויף מיין לעבן נישט געזען.

אין אייניקע חדשים שפּעטער האָב איך, שוין זייענדיק אין וואַרשע, געקראָגן פון איינעם פון די לערער — משה איזראַיל אַ בריוו, אַז די פּאָליציי האָט די שול צוגעמאַכט, קאָנפיסקירנדיק דעם גאַנצן שול־אינווענטאַר. פון דער שול איז גאָר נישט פאַרבליבן און דאָס איז אַ גרויסער שאָדן פאַר דער

געשיכטע פון דעם יידישן וועלטלעכן שולוועזן. ביי מיר איז בלויז פאַרבליבן אַ פאָטאָגראַפיש בילד פון די לערער מיט די קינדער, אַרונטערגענומען נישט לאַנג פאַר מיין פאַרלאָזן ניעסוויזש.

נאָך דער פאַרמאַכונג פון דער שול זענען געמאַכט געוואָרן אייניקע פרווון פון דער ניעסווזשער אינטעליגענץ צו עפענען ווידער אַזאַ שול, נאָר אָן דערפאָלג. די פאָליציי פלעגט עס דערשמעקן און פאַרמאַכן.

ערשט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיי דאָרט געעפנט אַ יידישע פאָלקס־שול, וועלכע האָט זיך פאַרבונדן מיט דער ציש״אָ. זי איז פאַרמאַכט געוואָרן פון היטלערס באַנדעס, ווען זיי האָבן די שטאָט איינגענומען און אויסגעהרגעט אַלע ניעסווזשער יידן. שפעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז די ניעסווזשער יידן האָבן אַרויסגעוויזן היטלערס בעסטיעס און סאַדיסטן אַן אויסערגעוויינלעך שטאַרקן ווידערשטאַנד.

מיין געזעלשאַפטלעך־סאָציאַליסטישע אַרבעט אין ניעסוויזש

מיין חבר, דער פּ. פּ. ס. יעקב מאַכטיי, וואָס האָט געגרינדעט די אַרבעטער־גרופּן, כדי זיי צו באַקענען מיט די עלעמענטאַרע באַגריפן פון פאָליטישער עקאָנאָמיע, קלאַסן־קאַמף, סאָציאַליזם, אויך פשוט לערנען זיי לייענען און שרייבן, האָט אין גיכן נאָך מיין קומען אין ניעסוויזש געמוזט פאַרלאָזן זיין היים־שטאָט און ער האָט מיר איבערגעגעבן זיין גרופּע. איך האָב די אַרבעט איבערגענומען מיט גרויס פאַרגעניגן.

אין ניעסוויזש האָט זיך שטענדיק געפונען אַ פאָלק סאָלדאַטן און צווישן זיי זענען געווען אַ פאַר צענדליק יידן. מיט אייניקע פון זיי בין איך געווען באַפריינדעט און איך האָב געגרינדעט אויך אַ מיליטערישע גרופּע פון יידישע סאָלדאַטן, כדי זיי באַקאַנען מיט די גרונט־פּרינציפּן פון מאַרקסיזם.

איינמאָל, געדענקט זיך מיר, האָב איך פאַר דיביידע גרופּעס געהאַלטן אַ פאָרטראַג שבת בייטאָג אין וואַלד. די טעמע איז געווען: די פראַנצויזישע רעוואָלוציע. איך האָב דאַן די יידישע שפּראַך נישט גענוג באַהערשט. מיין גאַנצע מאָדערנע בילדונג האָב איך געקראָגן אויסשליסלעך אין רוסיש. געלייענט האָב איך דאַמאָלט כמעט אויסשליסלעך רוסישע ביכער, זשורנאַלן און צייטונגען. אין מיין ריידן האָב איך באַנוצט אַ סך מאָל רוסישע ווערטער און טערמינען. און אין אַזאַ ערנסטער לעקציע האָב איך באַנוצט נאָך מער רוסישע ווערטער. דער סוף פון דער לעקציע איז געווען אַ קלאָגעדיקער, נישט איך און נישט די אַרבעטער זענען געווען צופרידן, און גייענדיק פון דער לעקציע האָב איך געטראַכט: מען דאַרף זיך אַ נעם טאָן צו דער יידישער שפּראַך, בעסער זי קענען ריידן און די הויכע רוסישע ווערטער פאַריידישן.

פאַרבונדן אין מיין סאָציאַליסטישער אַרבעט, האָב איך זיך מיט קיינעם נישט. מיר זענען נישט צוגעשטאַנען צו קיין שום פאַרטיי און פון קיינעם קיין אינסטרוקציעס האָב איך נישט געגומען. נאָר גוטע באַקאַנטשאַפטן מיט די יידישע סאָציאַליסטן אין די אַרומיקע שטעטלעך האָב איך יאָ געהאַט. און מיר פלעגן זיך טרעפן אין די שטעטלעך, ווו מיר פלעגן פון פריער אָפּמאַכן צו טרעפן זיך. אַזוי פלעג איך פאָרן אין קאָפּוליע. דאָרטן זענען דאַן געווען דראַגונסקי פון האָמעל, זיין לאַנדסמאַן בראָכיס, מיין לאַנדסמאַן אַלטער ווינער, אַ באַדייטנדע יידיש סאָציאַליסטישע אָרגאַניזאַציע און אייניקע קריסטלעכע סאָציאַליסטן, וועמענס נעמען איך געדענק שוין נישט.

אויף דער סטאַציע גאָראָדייע האָט זיך דאַן געפונען שאַפּראַנאָוויטש — דער זיידע פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין אונדזער געגנט. ער האָט נאָך געאַרבעט אין די צייטן פון „נאַראָדנאַיאַ וואָליאַ״, געזעסן אין די פאַרשיידנסטע טורמעס אין רוסלאַנד און מיר, די יונגע, האָבן אויף אים אַרויפגעקוקט ווי אויף אַ הייליקן. ער האָט שוין יאָ געהאַט פאַרבינדונגען מיט די רוסישע סאָציאַליסטישע פאַרטייען און מיטן יידישן „בונד״ און יעדן מאָל, נאָך אונדזער ראַנדעוווּ, פלעג איך קומען אין ניעסוויזש מיט גרויסע פעק ביכלעך, זשורנאַלן, בראָשורן. און ביי מיינע אַרבעטער איז דאָס געווען אַ גרויסער יום־טוב. יעדערער האָט געקראָגן וואָס צו לייענען. מייניע סאָלדאַטן פלעגן אויך קריגן, אָבער זיי פלעגן נעמען אויסשליסלעך די רוסישע אויסגאַבן. כאָטש איך האָב אַלעמען אָנגעזאָגט, אַז זיי זאָלן דאָס לייענען באַהאַלטענערהייט, אַז קיינער זאָל דאָס נישט זען און קיינער זאָל פון דעם נישט וויסן, דאָך האָט זעלטן ווער אויסגעהאַלטן די קאָנספּיראַציע, און איינמאָל האָט אונדז געטראָפן אַ גרויסער אומגליק. מיין באַליבטסטער סאָלדאַט שלמה בערקאָוויטש, אַליין פון ערגעץ פון מאָהילעווער גובערניע, איז געלעגן אויסגעצויגן אין ראָטע אויף זיין בעטל און געלייענט די „איסקרא״, פלעכאַנאָווס און לענינס צו יענער צייט סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּעריאָדישע אויסגאַבע. און עס דאַרף זיך מאַכן, אַז אַן אָפּיצער איז אַריין און זיין נישט געוויינלעכער צייט און דערזעענדיק אַז אַ סאָלדאַט ליגט און לייענט עפּעס אַ צייטונג, איז ער צוגעגאַנגען און אַרויסגענומען די צייטונג, כדי זען, וואָס אַזוינס זיינער אַ סאָלדאַט לייענט. דעם אָפּיצער איז גאָר נישט איינגעפאַלן, אַז דער סאָלדאַט לייענט פאַרווערטע ליטעראַטור. דער אָפּיצער האָט גענומען לייענען די צייטונג, און ער אַליין האָט זיך דערשראָקן פאַר די ערשטע פאַר שורות, וואָס ער האָט דורכגעלייענט. און דאָ האָט ער דערזען אַז די צייטונג איז די אויסגאַבע פון דער רוסישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פאַרטיי, איז אים פינצטער געוואָרן אין די אויגן און ער האָט דעם סאָלדאַט אַרעסטירט. גלייך האָבן מיר אַנדערע סאָלדאַטן וועגן דעם איבערגעגעבן. פאַר מיר איז דאָס געווען איינער פון די שטאַרקסטע קלעפּ, פשוט — אַ קאַטאַסטראָפע. אויסער דעם האָב איך זיך געפילט שולדיק אין דעם אַרעסט, ווייל ווען איך גיב אים נישט די „איסקרא״, וואָלט ער דאָך נישט אַריינגעפאַלן. עס האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז מען גיט אים איבער צו אַ מיליטערישן משפּט, און מעגלעך, אַז מען וועט אים פאַרמשפּטן צום טויט. איך האָב זיך אין גאַנצן פאַרלאָרן. דאָך האָב איך גענומען אַרבעטן איבער פלענער, ווי אַזוי אים צו באַפרייען.

אין אַ צען טעג נאָכן אַרעסט האָב איך זיך דערוווּסט, אַז דער אָפּיצער וואָס האָט אים אַרעסטירט איז שטאַרק פאַרליבט אין דעם אַקציזניקס טאָכטער. האָב איך באַשלאָסן דורך איר אָנהייבן צו אַרבעטן פאַר שלמהס באַפרייונג. כאָטש איך האָב איר נישט געקאָנט פערזענלעך, האָב איך דורך אַ בריוועלע איר געבעטן צו טרעפן זיך מיט מיר אין אַ באַשטימטער צייט אויף אַ באַשטימטן אָרט. געוווּסט האָב איך פון איר, אַז זי איז אַ ליבעראַלע מיידל, לערנט זיך ערגעץ אויף די העכערע קורסן און אַז מען קען זיך אויף איר פאַרלאָזן. גלייך ווי מיר האָבן זיך געטראָפן, האָב איך איר דערציילט דעם גאַנצן אמת, אַז ער איז אַבסאָלוט נישט שולדיק, דער שולדיקער איז דער, וואָס האָט אים געבראַכט די ליטעראַטור פון אַן אַנדער שטאָט און אים דאָס געגעבן לייענען. איך, אַלס זיין נאָענטסטער פריינד, בין אויפן העכסטן גראַד פאַראינטערעסירט אַז מען זאָל אים באַפרייען פון דער מיליטערישער טורמע. איך האָב געהערט, אַז זי איז באַפריינדעט מיט זיין אָפּיצער, און מעגלעך דורך אים קען זי אויסווירקן זיין באַפרייונג. זי האָט מיר צוגעזאָגט צו טאָן אַלץ מעגלעך אין דער ריכטונג, נאָר פריער מוז זי דערגיין

די איינצלהייטן פונעם אַרעסט און צו האָט מען וועגן דעם שוין איבערגעגעבן דער העכערער מאַכט. מיר האָבן זיך אָפּגערעדט טרעפן אין אַ פּאָר טעג שפּעטער און זי וועט מיר איבערגעבן, ווי עס האַלט מיט זיין פּראָצעס. צו דער באַשטימטער צייט האָט זי מיר איבערגעגעבן, אַז אונדזער קליענט זיצט אין טורמע, צו דער העכערער מאַכט איז דאָס דערווייל נישט דערגאַנגען. דער אָפיציר, וועמען עס פאַרדריסט די גאַנצע מעשה מיטן אַרעסט, האָט איר צוגעזאָגט אַרבעטן אין דער ריכטונג, אַז מען זאָל קיין פּראָצעס קעגן דעם אַרעסטירטן סאָלדאַט נישט פאַרפירן און אים באַפרייען.

אין אייניקע טעג שפּעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז דער סאָלדאַט האָט זיך געוואָלט הענגען. די נייעס האָט שוין מיך גאָר משוגע געמאַכט און איך האָב דורכגעמאַכט אייניקע טעג אין טויט־שרעק. איך בין ווידער געלאָפן צו דער מיידל, וועלכע האָט מיר געזאָגט אַז אין אייניקע טעג וועט מען אים באַפרייען. מיר האָט זיך דאַן איינגעגעבן, אַז איינער פון די סאָלדאַטן וואָס היטן די אַרעסטאַנטן, זאָל אים איבערגעבן פון מיר אַ צעטעלע, אַז ס׳איז נישט אַזוי שרעקלעך, אַז מיר אַרבעטן פאַר זיין באַפרייונג און דערוואַרטן אין גיכן גוטע רעזולטאַטן.

דער סוף איז געווען, אַז די קאָמאַנדירן פון פאָלק האָבן אַליין פאַרריבן דעם פּראָצעס אויס מורא פאַר די הויכע באַאַמטע, וועלכע, דערוויסנדיק זיך פונעם אַרעסט, וועלן קוקן קרום אויפן פאָלק, דערפאַר וואָס דורך זיין נאַכלעסיקייט איז דערמעגלעכט געוואָרן אַז צווישן די סאָלדאַטן זאָל זיך געפינען אַ „פּאָליטישער פאַרברעכער". מען האָט אים באַפרייט און אַוועקגעשיקט אין אַן אַנדערן פאָלק, אין אַן אַנדערער שטאָט. איך האָב אַפילו נישט געהאַט די מעגלעכקייט אים צו זען פאַר זיין אַוועקפאָר.

איך בין פאַרבליבן פאַרזעצן מיין סאָציאַליסטישע אַרבעט. איך האָב געגרינדעט אַ גרופּע פון מיידלעך אַרבעטאָרינס. איך האָב זיי געלערנט שרייבן און אַנדערע אַפילו לייענען יידיש. איך האָב פאַר זיי געלייענט מעשׂיות מיט אַ סאָציאַלן אינהאַלט און דערנאָך געשמועסט וועגן דאָס איבערגעלייענטע. די מער אַנטוויקלטע און פאַרשטענדלעכע פלעג איך געבן ביכלעך אַהיים, דערקלערנדיק אין פאָרויס וועגן די געפאַרן וואָס לויערן אויף זיי, אויב מען וועט זיי כאַפּן ביים לייענען. די מעשה וועגן דעם ערשטן אַרעסט אין ניעסוויזש האָבן אַלע אין שטאָט געוווּסט און זיי האָבן מיך באַשולדיקט אין דעם. אַ סך עלטערן האָבן פאַרזאָגט זייערע קינדער, אַז זיי זאָלן זיך נישט טרעפן מיט מיר און נישט ריידן מיט מיר, ווייל מען וועט זיי גלייך אַרעסטירן. דאָס האָט שטאַרק געווירקט אויף די באַלעבאַטישע קינדער. אָבער נישט אויף די אַרבעטער און אַרבעטאָרינס, וועלכע האָבן מאַגנעטיש צו מיר געצויגן. און אָט האָט ווי אַ דונער געטראָפן די נייעס, אַז ביי זלמן דעם שניידער קומט פאָר אַ „זאַבאַסטאָווקע" (אַ שטרייק). די אַרבעטער האָבן פאַרלאָזן די אַרבעט און פאָדערן אַ גרעסערן געהאַלט און ווייניקער שטונדן. דערנאָך איז געקומען נאָך אַן ערגערע נייעס, אַז זלמן האָט אַראָפּגעבראַכט פון אַן אַנדער שטאָט אַנדערע אַרבעטער, אַז די „זאַבאַסטאָווטשיקעס" האָבן די נייע אָנגעקומענע אַרבעטער באַגעגנט אונטערן שטאָט, מיט זיי אַ סך גערעדט און די נייע זענען גלייך אַוועקגעפאָרן צוריק. ווען דער שניידער האָט די „זאַבאַסטאָווטשיקעס" געזידלט, געשאָלטן, געסטראַשעט, האָבן די אַרבעטער אים גוט אָנגעשלאָגן און מיט אַ האַרבן וואָרט אים אָנגעזאָגט, אַז אויב ער וועט זיך ווענדן צו דער פּאָליציי, מעג ער זיך געזעגענען מיט זיין לעבן. דער סוף איז געווען, אַז אין גיכן איז זלמן „דער קאַפּיטאַליסט" איינגעגאַנגען אויף די אַלע באַדינגונגען און די אַרבעטער האָבן זיך אומגעקערט צו דער אַרבעט.

דאָס מאָל בין איך שוין געווען גליקלעך, וואָס כ׳האָב דורכגעפירט דעם ערשטן שטרייק ביי אונדז אין שטאָט און דער שטרייק איז געווונען געוואָרן. די אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע איז פאַרגרעסערט געוואָרן, זי האָט געווונען דעם רעספּעקט פון די אָרעמע איינוווינער, פון די קליינע הייזלעך און די שמאָלע געסלעך פון אונדזער „ניי שטעטל".

אין מיין העכערער גרופּע, שוין פון די „קלאַסן באַוווסטזיניקע" איז געווען איינער אַ שניידער. איך געדענק שוין נישט זיין נאָמען. ער איז געווען אַ דאַרער, אַ קליינער, אַ שוואַכער, פלעגט אָפט שפּייען מיט בלוט (היינט פאַרשטיי איך, אַז ער איז געווען קראַנק אויף טובערקולאָז). איז ער אויסגעגאַנגען ווי אַ ליכט און געשטאָרבן. האָבן מיר באַשלאָסן צו געבן אים אַן אַרבעטער־לויה. און מיר האָבן אונדזער באַשלוס דורכגעפירט. גלייך נאָכדעם ווי די כלי־קודש איז פאַרטיק געוואָרן מיט דער אַרבעט און אַלע זענען זיך צעגאַנגען, זענען מיר, אַ גרופּע פון עטלעכע און צוואַנציק, פאַרבליבן לעבן דעם ערשט פאַרשטאָרבענעמס קבר און איך האָב גערעדט וועגן דעם קרבן פון דער קאַפּיטאַליסטישער אָרדענונג און די חברה האָט דערנאָך געזונגען פאַסיקע אַרבעטער־לידער. אָט די לויה האָט געמאַכט אַזאַ שטאַרקן איינדרוק אויף די אַרבעטער, אַז לאַנג־לאַנג נאָך דעם, כמעט ביי יעדער צוזאַמענטרעפונג, האָבן זיי גערעדט וועגן איר. און אין יאָרן שפּעטער, שוין אין אַמעריקע, האָט מיר איינער פון דער גרופּע וואָס האָט באַגלייט די לויה, מיט באַגייסטערונג איבערגעגעבן דעם איינדרוק וואָס זי האָט אויף אים געמאַכט.

די אַרבעט איז מיר געווען ליב און טייער און הייליק און וואָס מער איך בין געווען טעטיק, האָט מיר אַלץ מער און מער געעגבערט אין מוח, אַז ס׳איז עפּעס נישט דאָס. און וואָס מער איך האָב געלייענט וועגן דער אַרבעטער־באַוועגונג אין דייטשלאַנד, פראַנקרייך, ענגלאַנד, האָב איך אַלץ מער און מער אָנגעהויבן באַגרייפן, אַז די יידישע אַרבעטער זענען נישט ענלעך צו די ענגלישע, אַז די יידישע ווערקשטאַטן קען מען נישט צוגלייכן צו די ענגלישע גרויסע פאַבריקן און אַז די יידישע „קאַפּיטאַליסטן", וועלכע האָבן אַליין נישט אַמאָל „אויף שבת", זענען זייער ווייט פון די ענגלישע מאַגנאַטן, אַז אונדזער יידישער אַרבעטער־קלאַס איז נישט קיין אַרבעטער־קלאַס אין אייראָפּעישן זינען פון וואָרט, אַז אונדזער קלאַסן־קאַמף איז אַן אומבאַדייטנדיקער און נישט ווירקזאַמער און וועט נישט דערפירן די וועלט צו אַ סאָציאַלער רעוואָלוציע. אין קאָפּ האָבן זיך אָנגעהויבן וועבן אַפּיקורסישע געדאַנקען, וועלכע איך האָב פאַר קיין פאַל נישט געקענט סיסטעמאַטיזירן. און ריידן וועגן דעם האָב איך קיין מוט נישט געהאַט און טיילן זיך מיט מיינע נייע געדאַנקען האָב איך נישט געהאַט מיט וועמען. און גראָד דעמאָלט איז מיר אַריינגעפאַלן אין די הענט דער ערשטער נומער „וואָזראַזשדיעניע", מיט אַרטיקלען פון בן אהוד, באַזין, בן אדיר און אַנדערע. דער נומער האָט געברענט מיט ליבע צום יידישן פאָלק. האָט אויפגעהויבן זייער הויך די פאָן פון יידישן נאַציאָנאַליזם און האָט געשטרעבט צו דערווייזן, אַז צווישן סאָציאַליזם און נאַציאָנאַליזם איז נישטאָ קיין ווידערשפּרוך און אַז די יידישע נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע פראַגע קענען פאַרענטפערט ווערן טעריטאָריעל. אויך אין גלות קענען מיר אַ סך אויפטאָן, שאַפנדיק די אָרגאַנען פאַר נאַציאָנאַל־קולטורעלער אַנטוויקלונג.

פאַר יענער צייט איז דאָס פאַר מיר געווען אַן אַנטפּלעקונג. איך האָב אַזוי פיל מאָל געלייענט די „וואָזראַשדיעניע", אַז איך האָב אים געקענט אויף אויסנווייניק. קיין אַרבעטער־ביכל, קיין סאָציאַליסטיש בוך האָט נישט געמאַכט אויף מיר אַזאַ טיפן איינדרוק, ווי די „וואָזראַזשדיעניע". איך האָב ליב געהאַט צו

לייענען קאָוטסקין, אָטאָ באַוערן, אָבער איך בין פון זייערע ביכער קיין מאָל נישט געווען אַזוי באַגייסטערט ווי פון דעם יידישן זשורנאַל. און דער איינדרוק איז ביי מיר פאַרבליבן ביזן היינטיקן טאָג, כאָטש איך האָב זיך קיינמאָל אין מיין לעבן נישט אידענטיפיצירט גייסטיק מיט דער גרופּע, וואָס האָט דעם זשורנאַל אַרויסגעגעבן.

אין יענער צייט איז פאַרגעקומען דער מינסקער צוזאַמענפאָר פון די רוסישע ציוניסטן. און כאָטש איך בין דאַן שוין נישט געווען ציוניסטיש געשטימט, האָט זיך מיר זייער שטאַרק גע־וואָלט בייזיין דעם צוזאַמענפאָר, כאָטש ווי אַ גאַסט, אַז איך האָב זיך דאַן מיט אַלע כוחות איינגעהאַלטן נישט צו פאָרן אַהין. און מיט וואָס פאַראַ אינטערעס איך האָב דאַן געלייענט אין די רוסיש־יידישע אויסגאַבן וועגן דעם אַלעם, וואָס עס איז אויף דעם צוזאַמענפאָר פאַרגעקומען און געהערט די באַריכטן פון די, וואָס זענען געווען אויפן צוזאַמענפאָר. טיף אין האַרצן האָב איך סימפּאַטיזירט מיטן ציוניזם, כאָטש איך האָב נישט געהאַלטן, אַז מירן אים פאַרווירקלעכן.

אין אַזאַ צושטאַנד האָב איך פאַרלאָזן ניעסוויזש און בין קאָנספּיראַטיוו אָנגעקומען אין סטויבץ, ווו איך האָב געהאַט אַ סך פריינט און באַקאַנטע.

אין די יאָרן 1905—1906

שמעון דמשק

...זומער פלעגן מיר האָבן פאַרזאַמלונגען ביי אַ. זאַוויטאַיען. ווינטער, פרייטיק אין אָוונט, פלעגן מיר זיך צוזאַמענקומען אין דער קאָזימער שול, אויבן, ביי די ווייבער.

מיר פלעגן זיך אויך צוזאַמענקומען ביי שמעון אורין דעם אַפּטייקער. ער האָט געהאַט אַ שטיבל הינטערן אַפּטייק. מיר פלעגן איינציקווייז אָדער צו פּאָרלעך קומען אַהין און זיך היטן אויב קיינער גייט אונדז נישט נאָך.

מיר האָבן געהאַט רעוואָלווערן, אָבער נישט אַלע האָבן גע־ווּסט ווו זיי געפינען זיך. בלויז פינף מיטגלידער האָבן געוווּסט. די רעוואָלווערן זענען געווען באַהאַלטן ביי שמערלען שמואל יוסף דעם מולער, אין דער ערד. מיר פלעגן זיי פון צייט צו צייט אָנאיילן און אויסקלינען. אַמאָל, ערב די קריסטלעכע פּאַסכע, האָט מען געזאָגט, אַז די גויים וועלן מאַכן אַ פּאָגראָם אויף יידן. איך דענק, אַז דאָס איז געווען אין יאָר 1906. האָבן אַלע יידישע יוגנטלעכע זיך פאַרשריבן אין די פייערלעשער (פּאָזשאַרנע קאָמאַנדע). מיר האָבן אַרויסגענומען דאָס געווער און אַ גאַנצע נאַכט געזעסן אין דער פּאָזשאַרנע שאָפּע, די פעסלעך אָנגעגאָסן מיט וואַסער, אַז אַלץ זאָל זיין גרייט. מיר האָבן אָוועקגעשטעלט פּאַטרולן ביים פּוילישן און רוסישן קלויס־טערס, איינע פון די אַנדערע אָפּגערוקט ביי אַ 100 פוס ביז דער שאָפּע, קיים וועט עפּעס געשען, וועלן מיר גלייך אַרויס מיט די נאַסאָסן וואַסער. מיר האָבן אויך געהאַט קינדזשאַלן, נאַגאַיקעס — נאָר ס׳איז צו קיין שלעכטס נישט געקומען.

מיר פלעגן אויך דרוקן פּראָקלאַמאַציעס פאַר די סאָלדאַטן. אין 1906 זענען מיר אַרויס אויף אַ דעמאָנסטראַציע. סאָלדאַטן זענען אַנטקעגן געקומען מיט די שטיקעס און אונדז נישט געלאָזן גיין. האָבן מיר אַלע געגעבן אַ געשריי: „דאָ זדראַסט־וויעט סאָלדאַטסקאַיאַ אַרמיאַ!” זענען זיי אַלע אַוועק אָן אַ זייט און מיר זענען דורכגעגאַנגען. מאַשקע פּייוול אהרעלעס מאַמע איז געקומען און אים געוואָלט נעמען אַ היים, האָט ער זי אַוועקגעשטופּט און נישט געגאַנגען.

אין 1905 האָבן חברה אַרויסגענומען פון מיליטערישן געווער־מאַגאַזין אַלע ביקסן און שינעלן. איינער פון אונדזעריקע פלעגט שטיין אויפן פּאָסט די עטלעכע שעה. פלעגן צופאָרן 4 שליטנס און מ׳האָט זיי אָנגעלאָדן מיט געווער. אַזוי עטלעכע וואָכן. דאָס אַלץ האָט מען אַוועקגעפירט אין מינסק. דער סאָלדאַט איז געשטאָרבן אין ישראל. זיין נאָמען איז געווען אברהמ׳ל דרוקער.

דער סוף איז געווען, אַז מורזע דער שערער האָט געזאָגט אַן אָפיציר וואָס האָט זיך ביי אים געשוירן: „דו ווייסט גאָר־נישט, מען האָט באַגנבעט דעם אַרסענאַל”. ווען מ׳האָט געעפנט די טירן, האָט מען געזען אַז ס׳איז אמת. מען האָט אַלעמען געכאַפּט, ווייל אין שטאָט זענען אָנגעלאָפן קאָזאַקן און טשער־קעסן. מען האָט קיינעם נישט געלאָזט דורכגיין. די גאַנצע שטאָט איז געווען אַרומגערינגלט. די וואָס מ׳האָט פאַרדעכטיקט — האָט מען געשמיסן. בלוט האָט זיך פון זיי געגאָסן, ביז זיי האָבן געזאָגט וואַהין זיי האָבן אַוועקגעפירט די אַמוניציע. אין מען געקומען אין קעלער ווו זיי האָבן באַהאַלטן דאָס געווער — איז שוין דאָרט גאָרנישט געווען. מען האָט דאָס געהאַט אַוועק־געפירט אין פּעטערבורג. די רעוואָלוציאָנערן זענען אַוועק אין טורמע. דערנאָך איז עפּעס געווען אַ מאַניפעסט, און זיי זענען געוואָרן באַפרייט און דער סאָלדאַט איז אַנטלאָפן קיין דייטש־לאַנד, ער האָט דאָרט חתונה געהאַט און איך בין בייגעווען אויף דער חתונה...

אַ בליק פון דער אַלטער שטאָט פון ניישטאָט.

מבט על העיר הישנה מהעיר החדשה.

מתמידים

(אַ שילדערונג פון דער ניעסוויזשער ישיבה אין יאָר 1872)

איבערגעדרוקט פון ווילנער „דאָס וואָרט",
איבערגעגעבן פאַרן ספר: משה צינאָוויטש.

ס׳איז געווען אין חודש שבט תרל"ב. די גרויסע ברענעדיקע פרעסט וואָס האָבן פאַרשמירט די גאַנצע ערד ווי אייזן — האָבן עטוואָס אָפּגעלאָזן. אָט, שוין דער דער דריטער טאָג אַז אַ נעפּל פאַ־כמאַרעט די לופט פון הימל ביז דער ערד. עס קאַפּעט אַ שפּריי־רעגנדל, לוזשעס און בלאָטעס אין די גאַסן. די דיקע אייז־ליכט וואָס האָבן אַראָפּגעהאַנגען פון די דעכער — הויכן נעבעך אויס זייערע נשמות. ס׳איז שוין פון זיי געוואָרן חנוכה־ליכטלעך און אָט אָט זענען זיי אין גאַנצן נישטאָ.

אין דער ישיבה ווו עס געפינט זיך די שניידערישע שול אין ניעסוויזש ווו איך האָב געלערנט — איז שרעקלעך קאַלט. דער שמש האָט געזען אַז ס׳איז אַ ביסל וואַרעמער געוואָרן האָט ער היינט אויסגעהייצט ווי אויף צופלייסן, מיט עטלעכע שפּענער. די ישיבה־בחורים האָבן אַרומגערינגלט דעם איוון אָנצוואַרעמען זיך און אָנוואַרעמען אים מיט זייערע פלייצעס. זיי זיצן און שטייען אַרום אים מיט שטענדערס און גריבלען זיך טיף אין די גמרות, איבערצולייענען דעם „שיעור".

זייער אַ שווערע גמרא לערנט מען דעם ווינטער, עירובין, מיט מאַטעמאַטישע שווערע אויפגאַבן, ווייל דער ראש ישיבה ר׳ משה מירער איז אַ גרויסער מאַטעמאַטיקער. מען האָט אים גערופן משה רמב"ם, איינער פון די ערשטע לומדים אין ניעסוויזש.

ער, דער ראש ישיבה זיצט אין אַלטן פוטערל נעבן אָרון־קדוש און קוקט אויך איבער דעם „שיעור", בעת דער שמש פאַרקעט אויס מיט אַ טשוואָק דעם חלב פון די גרויסע קר־פערנע הענגלייכטער כדי אים פאַרקויפן אַ שוסטער.

ווען צוויי ישיבה־לייט, אַ סלוצקער און אַ קאפולער, ביידע מתמידים, וואָס לערנען שטענדיק צוזאַמען, האָבן אָפּגעלייענט דעם „שיעור" און דערגאַנגען אַ שווערע מאַטעמאַטישע אויפגאַבע, האָבן זיי אַ קוק געטאָן אויפן שמש און געשמייכלט איינער צום צווייטן.

וואָס זיי לאַכן — טאָר קיינער נישט וויסן, בפרט דער שמש וואָס וואָלט זיי ביידע אין קאַשע אויפגעגעסן.

אָט וואָס זייער שׂימחה איז:

אין יענע צייטן, ווען גאַז האָט זיך ערשט באַוויזן, די לעמפּלעך פיצינקע, בלעכענע, מיט אַ בלעכענע טרייבעלע און אַ וואַטע־קנייטעלע וואָס פלעגט רויכערן און טשאַדען און לייכטן ווי בלישטשענדיקע ווערעמלעך ביינאַכט אין אַ פינצטערן וואַלד; ווען פון עלעקטרע האָט מען נאָך אַפילו נישט געהערט און לערנען פלעגן אַלע: טאַטעס, קינדער און דוכט זיך אַז אין ניעסוויזש, מערער ווי אומעטום — אַ שטאָט מיט ישׂיבות, ווו דער גרויסער אַלטער בית־המדרש איז תמיד געווען געפּאַקט מיט לערנערס — גראַד דאָרט איז געווען אַ גרויסער דוחק אין ליכט.

אַרום אַ גרויסן טיש, אין אַלטן גרויסן בית־המדרש, דער צענטער פון אַלע בתי־מדרשים אין שטאָט, זיצן בעלי־בתים און עס צאַנקט אַ קליין חלב־ליכטעלע וואָס שפּריצט און קאַפּריזעט און וויל בשום אופן נישט ברענען — דאָך לערנט מען פאָרט ביי דעם, כאָטש מען בלענדט אויס די אויגן.

מילא, די בעלי־בתים פלעגן נאָך די שמשים געבן ליכטלעך, כאָטש פאַר פיר־פינף בעלי־בתים איין ליכטעלע. אָבער די ישיבה־בחורים — גאָרנישט. ביז 10 אַ זייגער פלעגן נאָך צאַנקען אויף די טישן חלבענע ליכטלעך, אָבער נאָך 10 האָט מען צוגענומען אַלע רעשטלעך ליכטלעך — און גייט קינדער שלאָפן.

עס ברענט נאָר איין ליכטעלע ווי אַ נר תמיד.

זענען אָבער געווען אַמאָל מתמידים וואָס פלעגן זיצן און לערנען גאַנצע נעכט — טאָ ווו נעמט מען ליכט?

פלעגט מען זיך אָן עצה געבן...

יעדער ישיבה־בחור, איבערהויפּט פון די מתמידים, האָבן אין אַ נאָרע ליכט באַגראָבן, אין די חורבות און אָפענע שטאַלן וואָס איז מיט זיי פול געווען אַרום דעם שולהויף צי ערגעץ־ווו. באַלד נאָך פסח פלעגט מען אָנהייבן די מלאכה פון באַגראָבן אין טראַנטעס, אין אַלטע הויזן און אַלטע העמדער, באַשאָטן מיט פעפער און טאַבאַק צוליב מייז — און חמשה עשר באב פלעגט מען שוין מאַכן אָן התחלה פון לערנען ביינאַכט פאַר די דאָזיקע באַהאַלטענע ליכט און ווינטער, אין די גרויסע נעכט, געלערנט גאַנצע נעכט.

די צוויי חברים, דער סלוצקער און דער קאפולער, זענען געווען פון די מתמידים. אויף די מתמידים פלעגן די שמשים ברענען ווי פייער, ווייל די בחורים האָבן זיי בדלות געשטעלט מיט די ליכט. און די צוויי — נאָך מער! זיי זענען געווען פלינק אין דער אַרבעט, געהאַט גרויסע נאָרעס מיט באַהאַלטענע ליכט און אַ גוטן אָרט ביי איינער אַן אַלמנה, אַ צנועה אַ יידענע, אַ בעל־הביתטע פון אַ הויף און אַלטע שטאַלן אויפן שול־הויף. זי האָט געוווּסט אַז זיי לערנען גאַנצע נעכט, האָט זי זיי דערלויבט באַהאַלטן ליכט ביי איר אין די שטאַלן.

אויף די ימים־טובים פלעגט איינער זיך אָפּשטעלן און נישט פאָרן אַהיים, ווייל דעמאָלט איז דער רעכטער סעזאָן פון די ליכט.

געשען איין מאָל אַזאַ מעשׂה:

איינער האָט געבראַכט אויף יום־כיפור אַ גרויסע ליכט וואָס האָט זיך באַטאָג פאַרלאָשן. דער בעל־הבית פונעם ליכט האָט זיך שטאַרק דערשראָקן, ווייל דאָס איז נישט קיין גוטער סימן, האָט ער אויסגערעדט זיין גרויס צער פאַר ר׳ משה מירער דעם ראש ישיבה, האָט ער אים געזאָגט:

— גאָר נישט, גאָר נישט! שרעקט זיך נישט, נעמט נאָך מעריב און גיט אָפּ דאָס שטיק ליכט אַ קלויזניק צום לערנען, וועט זיין אַפילו מער מצווה ווי זי וואָלט אויסברענען.

דער קאפולער האָט דאָס געהערט, קלערט ער: ער וועט יאָ אָפּגעבן צי נישט אָפּגעבן — אַ פּראָסטער מענטש. ער וועט נאָך פרעגן ביי צען רבנים שאלות וועגן זיין שטיק ליכט. איז ווי נאָר מ׳האָט געגעבן די תקיעה גדולה און דער בית־המדרש איז פאַרהילכט געוואָרן פונעם „לשנה הבאה בירושלים" — איז דאָס שטיק ליכט שוין געווען ביים קאפולער.

פרייטיק פלעגט דער שמש קומען פון שטאָט מיט אַ קאָשיקל ליכט וואָס ער פלעגט אויפקלויבן ביי די שול־בעלי־בתים ווי דאָס איז אַמאָל געווען אין מאָדע און זיי פונאַנדערטיילן אויפן עמוד און אין די גרויסע קופערנע הענגלייכטער וואָס זענען אַמאָל געווען אין אַלע שולן. די ישיבה־בחורים פלעגן אים העלפן אַריינשטעקן די ליכט און דערפאַר באַקומען מעשׂר. נאָר דער שמש טרייבט זיי:

— גייט, גייט, איך קאָן אַליין, כ׳דאַרף אייך אויף כפרות...

נאָר זיי טרעטן נישט אָפּ און באַקומען ליכט דורך פאַרשידענע קונצן. זיי גייען פון איין שול אין דער צווייטער און די נאָרעס ווערן גרעבער און גרעסער.

דעם צווייטן טאָג שבועות האָבן זיי אַפילו אַראָפּגענומען פון דוד המלכס 24 יאָרצייט־ליכט איין ליכט, וואָס באַטרעפט ווי זיין נאָמען (מיט אַ יוד) — און געזאָגט צו זיך אַליין: נישקשה, דוד המלך איז אַ גוטער, ער וועט געוויס נישט האָבן

קיין תּאַראיבל אַז מען וועט ביי אים צונעמען עטלעכע ליכט צום לערנען. פאַרקערט, ער וועט דערפון זיין העכסט צופרידן.

אין די ווינטער־אָוונטן פלעגן זיי קומען מיט זייערע ליכט לערנען אין בית־המדרש, וווּ אַרום די לאַנגע טישן זיצן די שענסטע בעלי־בתּים און עטלעכע פון זיי לערנען ביי אַ גראַשעדיק ליכטעלע. אַפילו דער ניעסוויזשער גביר ר׳ מאָטל לאַמבורג לערנט אויך פאַר אַ דין ליכטעלע. אַנדערע האַלטן דיקע ליכט און מען לערנט אויף צוויי שטענדערס.

מיט אַמאָל לויפט צו דער שמש און פרעגט מיט כּעס:

— ווּ האָט איר גענומען די ליכט?

זיין שרייען העלפט אים נישט קיין סך. פּונקט ווי מען שפּרונגט אַנטקעגן דער לבנה און מ׳קאָן זיך צו איר נישט צורירן, אַזוי קאָן דער שמש גאָרנישט טאָן קעגן זיי. ער זעט ווי זיי ברענען אַזעלכע דיקע ליכט — און קאָן נישט העלפן.

נאָר אָט שוין עטלעכע וואָכן ווי די בחורים האָבן אויך נישט קיין ליכט. די פּרעסט און שניי־זאַווערוכעס האָבן פאַרשאָטן די נאָרעס און מ׳קאָן נישט צו זיי צוקומען. ביז 10 ביינאַכט זיצן זיי אין גרויסן אַלטן בית־המדרש און בלענדן זיך די אויגן צוזאַמען מיט די ניעסוויזשער בעלי־בתּים. פון 10 ביז 11 ביינאַכט מוזן זיי גיין שלאָפן, ווי אַרעסטאַנטן אין טורמע — און שלאָפן ביזן גרויסן טאָג.

שוין עטלעכע טעג ווי דאָס וועטער איז געוואָרן לינד, די ערד — ווייכער, דער שניי איז זיך צעקראָכן, געוואָרן אַ קאַשע. גרייט מען זיך היינט ביינאַכט עפענען אַ שטאַל — און דערפאַר די שמחה.

היינט איז דאָנערשטיק ביינאַכט, אַ ליל שימורים ביי אַלע מתמידים און נישט־מתמידים. אַזאַ נאַכט, אַנטקעגן פרייטיק, פלעגט אַמאָל זיין אין די שולן הר־האַ. אַלע זיצן און לערנען, אויך אַנדערע בעלי־בתּים.

דער שמש פון דער שניידער־שול פון ר׳ משה מירערס ישיבה וואָס האָט זיך געפּאַרקעט ביי די הענגלייכטער, האָט פאַרשטאַנען וואָס איז די שמחה — און ער פרעגט:

— וואָס עפּעס איז היינט אַזוי גרויס די שמחה ביי אייך?

— גאָרנישט — זאָגןביידע, דער סלוצקער מיטן קאָפּולער. — מ׳איז פּטור געוואָרן די גרויסע פרעסט. די סקאָרפּעטקעס וועלן צוטרוקענען, אָט איז די שמחה...

בייזערט זיך דער שמש:

— גענוג, גענוג לערנען ביז 10, ביז דער שעה גיט מען ליכט אין אַלע שולן און אין גרויסן בית־המדרש גיט מען ביז 10־11. דערנאָך דאַרף מען גיין שלאָפן.

זינגט דער סלוצקער: והגית בה יומם ולילה, מען דאַרף לערנען טאָג און נאַכט.

זינגט דער קאָפּולער מיטן יום־כּיפּורדיקן ניגון: יעלה קולנו מערב ויבוא קולנו עד בוקר. מיר וועלן לערנען אי אין אָוונט, אי אַ גאַנצע נאַכט, ביז טאָג.

צעקאָכט זיך דער שמש און שרייט:

— פאַר געגנבעטע ליכט? אַזאַ יאָר אייך וואָס פאַראַ מצוות איר האָט מיט אייער לערנען גאַנצע נעכט מיט געגנבעטע ליכט...

— נישט פון מצוה וועגן לערנען מיר. פון מצוה וועגן לערנען די גרויסע, די אַלטע. מיר לערנען ווייל עס ווילט זיך לערנען.

— וואַרט — שרייט דער שמש — וואַרט! מען וועט זיך נעמען צו אייך!

— שאַ! — האָט אַ ברום געטאָן דער ראש ישיבה אויפן שמש. — אַ געשעפט האָט ער, קריגן זיך מיט די ישיבה־לייט.

און דער שמש איז שטיל געוואָרן.

ער האָט אָבער פאַרשטאַנען אַז היינט ביינאַכט וועלן זיי גיין צו זייערע נאָרעס מיט די ליכט. ער האָט באַמערקט ווי זיי האָבן געהאַלטן אַן אָנגעשפּיצט שטיק אייזן און אַ ברעטעלע צוגעשפּאַרט ווי אַ לאָפּעטקע. אָט איז ער אַוועק און פאַרטרויט אַ סוד דעם גרויסן שמש און דעם אונטער־שמש פון גרויסן בית־המדרש און נאָך שמשים פון די שולן פונעם שול־הויף, אַז היינט ביינאַכט קאָן מען כאַפּן די צוויי פייערדיקע גנבים, מ׳דאַרף נאָר זיין גרייט, שטיין אויף דער וואַך.

אַלע שמשים האָבן אים אָפּגעדאַנקט מיט שמחה און פאַרזאָגט ער זאָל היינט מער אַ וואָרט נישט ריידן מיט זיי, אַז זיי זאָלן נישט פאַרשטיין עפּעס, ווייל זיי זענען קלוגע יונגען.

דאָנערשטיק ביינאַכט, ווייל ס׳איז אַ ליל שימורים, מען לערנט אַ גאַנצע נאַכט — אי קלויזניקעס, אי פּרושים, אי אויך אַנדערע בעלי־בתּים — שלאָפן די שמשים אין די שולן.

אָט האָבן זיי אָפּגערעדט צווישן זיך ווי צו היטן און כאַפּן. זיי האָבן באַשטעלט אַ יינגעלע ער זאָל זיי קלוג נאָכשפּירן, ווען זיי גייען אַרויס און קומען אָנזאָגן.

ביז נאָך האַלבער נאַכט האָבן אונדזערע צוויי מתמידים זיך געמוטשעט אין גרויסן בית־המדרש, געשטאַנען אַרום דעם לאַנגן טיש, געבלענדעט די אויגן און געלערנט האַלב אויסנווייניק. ס׳איז געקומען אַ זייגער צוויי, גיט איינער דעם צווייטן אַ ווונק אַז ס׳איז שוין צייט צו גיין. פריער גייט דער קאָפּולער אַרומשמעקן און זען צי די שמשים שלאָפן שוין געשמאַק. עפּעס האָט זיי דאָס האַרץ געשראָקן, אַז זייער שמש זאָל נישט אָנזאָגן די שמשים פון גרויסן בית־המדרש וועגן זיי.

— נו וואָס? — פרעגט דער סלוצקער.

— זיי שלאָפן ווי הרוגים, כראָפּען געשמאַק. אַזוי ביידע, דער גרויסער שמש און דער אונטער־שמש.

— דאַרף מען גיין.

זיי האָבן גענומען דאָס שטיק אייזן מיטן שאַרפן ברעטעלע און אַוועק.

שטייט מען און מען גראָבט. אַ פּעקל שוועבעלעך אין האַנט. אַלע ווײַלע — אַ רייב אַ שוועבעלע. ווערט ליכטיק און פינצטער, פינצטער און ליכטיק. שוין באַלד זיך צובאַקומען צו אַ פּעקל ליכט.

מיט אַמאָל ·— הר־האַ, זעקס שמשים מיט לאַמטערנס אין דער שטאַל. קולות ווי בעת אַ נאַכט־שׂריפה. די שכנים האָבן זיך אויפגעוועקט פון אַרום און אַרום. האַלב נאַקעטע און טויט דערשראָקענע.

— וואָס איז? וואָס איז?

— גנבים געכאַפּט, גנבים געכאַפּט!

אין אַ קאַלאָש און אין אַלטע צעפּוילטע הויזן טראָגט מען מיט גרויס פּאַראַד אַ פּעקל ליכט. די מתמידים בעטן זיך רחמים — נאָר עס העלפט נישט.

די אָנגעלאָפענע מתמידים פון די אַנדערע שולן ווילן זיך אָננעמען פאַר דעם סלוצקער און קאָפּולער, נאָר אַלע שמשים זענען ווי צערייצטע וועלף.

געבראַכט די ליכט אין גרויסן בית־המדרש, האָט מען זיי צעלייגט אויפן טיש און מ׳קוקט זען וואָס טוט זיך דאָרט. די צוויי מתמידים זיצן און קלאָגן. אַ זומער געהאָרעוועט און האָבן נישט ביי וואָס צו לערנען.

אויך די אַנדערע פּעקלעך ליכט האָט מען געפונען דאָרט אין שטאַל, אין די נאָרעס. עטלעכע יידן זענען אַריינגעלאָפן אין בית־המדרש מיט אויסגעשרייען:

— פאַראַן גאָך, אָט אַ ביסל אַ חברה...

איצט זענען די מתמידים געבליבן אָן אַ ברעקל ליכט. קלאָגן זיי און האָבן נעבעך אויף וואָס צו קלאָגן. נאָר צרמאָרגנס האָבן זיי אָפּגעווישט די טרערן. אַ בעל־הבית וואָס האָט געהאַט יאָרצייט און יענע נאַכט גענעכטיקט אין בית־המדרש לערנענדיק משניות, האָט זיי צוגעזאָגט אָפּצוקויפן גוטע ליכט. און זיי זענען טאַקע דערפרייט געוואָרן מיט היפּשע עטלעכע פונט גוטע ליכט, ביי וועלכע זיי האָבן געלערנט גאַנצענע נעכט, ביז ראש חודש ניסן...

דאקומענטן דערציילן

העברעישער גן־ילדים אויפן נאָמען פון ח.נ. ביאַליק אין ניעסוויזש

דאָ איז פאָרגעקומען אַ פייערונג לכבוד דער דערעפענונג פון אַ העברעישן גן־ילדים א״נ פון ח. נ. ביאַליק ז״ל. דער גן־

קינדער־גאָרטן אין ניעסוויזש מיט דער פּרעבליסטין ימימה אַנגע־לאָוויטש (לינקס, אונטן). רעכטס, אויבן — חיותה בלאַטשינסקי פון ארץ־ישראל, בעת איר באַזוך אין ניעסוויזש.

גן ילדים עם הגננת ימימה אנגלוביץ (משמאל).
מימין — חיותה בלצ׳ינסקה מארץ־ישראל, בביקורה בעירנו.

ילדים איז געגרינדעט געוואָרן אַ דאַנק דער אַקטיווער מיט־הילף פון דער היגער „וויצ״אָ״־אָפּטיילונג וואָס האָט במשך פון איר עקזיסטענץ באַוויזן פיל צו לייסטן. דער ביישפּיל דאַרף נאָכגעטאָן ווערן אויך אין אַנדערע שטעט.

א. מוטער

(„היינט״ 1934, מס׳ 218, י״ז תשרי תרצ״ח).

תרבות־לערער קרייז־קאָנפערענץ אין ניעסוויזש

אויף דער איניציאַטיוו פון צענטראַל־קאָמיטעט פון „תר־בות״, ווערט שבת און זונטיק דעם 13, 14 דעם חודש אָפּגע־האַלטן ווערן אַ קרייז־קאָנפערענץ פון די תרבות־לערער אין ניעסוויזש מיט דער באַטייליקונג פון „תרבות״־וויזיטאַטאָר ה׳ אברהם איינשטיין.

אין דער קאָנפערענץ נעמען אַנטייל די שול־דירעקטאָרן און די לערערס פון די שולן אין באַראַנאָוויטש, האָראָדזיי, לאַכאָוויטש מאָלטשאַדז, ניעסוויזש, סטאָלפּצע און קלעצק. די קאָנפערענץ איז דער עיקר געווידמעט די פראַגן פון די העב־רעישע לימודים און די אָרגאַניזאַציאָנעלע „תרבות״־פּראָב־לעמען.

בעת דער קאָנפערענץ וועלן אויך פאָרקומען פּראַקטישע לעקציעס אין דער שולע אין ניעסוויזש, וועלכע וועלן דינען אַלס יסוד פאַר דער דיסקוסיע פון די באַטייליגטע.

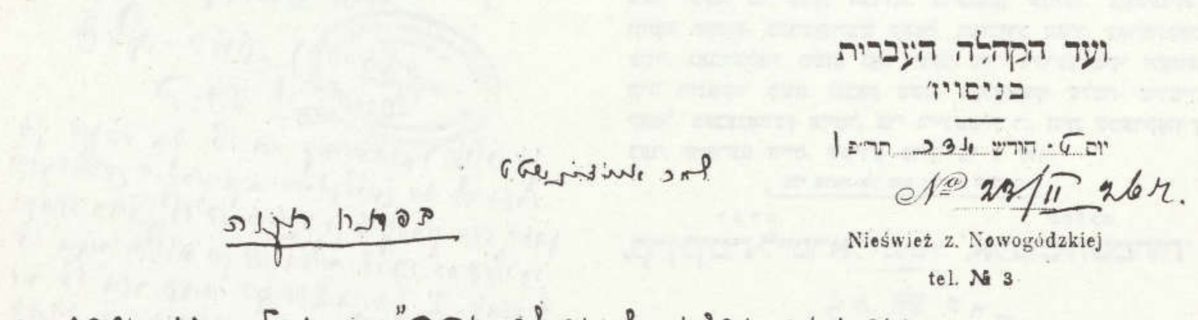
(„מאָמענט״, וואַרשע, 14.2.1937).

געלט־זאַמלונג פאַר די אַרויסגעשיקטע פון דייטשלאַנד (42סטע ליסטע)

ניעסוויזש:

לויט דער איניציאַטיוו פון פּרעזעס פון דער יידישער קהילה ה׳ יואל ראָזאָווסקי, איז צונויפגערופן געוואָרן אַ גרע־סערע פאַרזאַמלונג פון פאָרשטייער פון אָרטיקע ווירטשאַפט־לעכע, פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס א. א. און ס׳איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ הילפס־קאָמיטעט פון פּאָלג. צוזאַמענשטעל:

פּרעזעס — ה׳ יואל ראָזאָווסקי, וויצע־פּרעזעס: הרב ראַ־בינאָוויטש אייזיק, מיטגלידער: פר׳ פרומע, בן־הרב סעגאַל,

ועד הקהלה העברית
בניסויז
יום ... חודש ... תר״פ
Nieśwież z. Nowogódzkiej
tel. № 3

א בריוו פון ר׳ יואל ראָזאָווסקי — פּרעזעס פון דער יידישער קהילה אין ניעסוויזש צו שמואל אייזנשטאַט אין ארץ־ישראל.

ד״ר יעקב גינזבורג, ד״ר בנימין אייזענבוד, ד״ר נחמן קאַגאַן, ד״ר אליהו זכריאָוויטש, ד״ר ישעיהו קעסעל, יוסף וואַסילעוו־סקי און מאיר טענענבוים.

געשפענדעט האָבן פאָלגנדע פערזאָנען:

ה׳ פערלמאַן יצחק — 25 זל.

ה״ה ד״ר גינזבורג יעקב, ד״ר כהן נחמן, גרינוואַלד שלמה, נייפעלד שמואל, שערעשעווסקי משה, כהן יוסף צו 20 זל.

ה״ה איצקאָווסקי ש., סלאָנימסקי מ., סקאקאלסקי ט. צו 18 זל.

לערער פון „תרבות" — 16.50 זל.

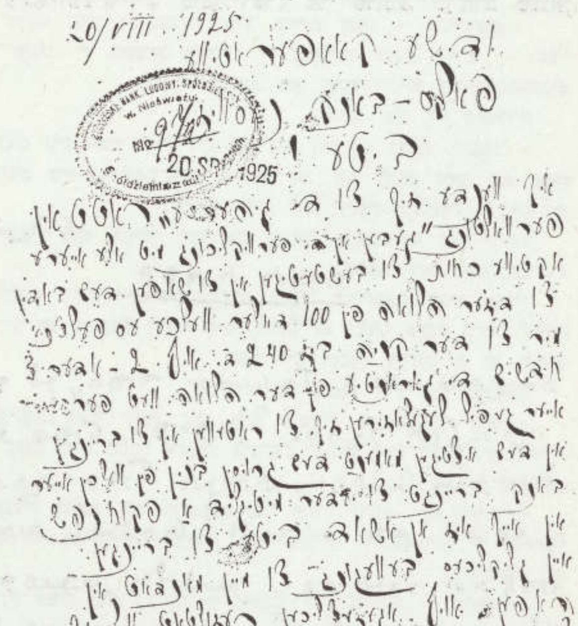
ה״ה ד״ר אייזענבוד ב., דאַנילעוויטש ש. ל., ד״ר זכריאָוויטש א., כאַרלאַפּ ברידער, לעווין י. ד., אַדוו. מעססיטע מ., ד״ר קעסעל ש., קויפמאַן אַ., קויפמאַן ל., צו 15 זל.

ה״ה וואַסיליעווסקי י., סווידסקי ר., פאַרפעל ברידער צו 12 זל.

פר׳ באָמשטיין ח., ה׳ גאַלאַס א., פר׳ מייזל קריינע, ה״ה מאַליער אברהם יצחק, נון י., קויפמאַן לייב, קאַצאַנאָווסקי א. ב., רודשטיין הירש, שוואַרץ וואָלף צו 10 זל.

ה״ה אַלטמאַן דוד (מיטן איידעם) אַלבענסקי ש., אָרדזיאַנ־סקי ברוך, גוריאַן וואָלף, גורוויץ בער, גורביץ בנימין, דוניעץ מ., ווינאָגראַד ישראל, וואָקסבערג יעקב, זאַטורענסקי נ., כאַר־לאַפּ דוד, כאַרלאַפּ שמואל (בן אהרן), ליפּאָווסקי דוד, ליפּאָוו־סקי אברהם, פר׳ ליפשיץ חנה, ה״ה מענדעליעוויץ מרדכי, ענשטיין לייב, צינמאַן אהרן, קליעצקין שמואל, שוועד פסח צו 6 זל.

ה״ה אַנגעלאָוויץ אהרן לייב, פר׳ אייזנשטאַט רחל, אַנאַ־נ׳ם, ה״ה באָשינקעוויץ מ. מ., גאָלדבערג שלמה, גאָלדין חנן, גרינוואַלד חנן, יערעשעוויץ יעקב, לוסקי משה, לאַנדוי אהרן, פר׳ מאַלאָווסקאַ שרה, ה״ה מעריצקי איסר, סווירשצעק יוסף, סאָלטאַן ירחמיאל, סראַגאָוועץ יצחק, פאַיאַנס משה, קאַלמאַ־נאָוויץ הירש, פרל׳ שריפטזעצער רחל צו 5 זל.

ביטע פון לייב. וואָרצעל צו דער פאַרוואַלטונג פון יידישן קאָאָפּע־ראַטיוון פאָלקס־באַנק צו באַקומען אַ הלוואה, דאַטירט פון 20.8.1925.

בקשה להלוואה לבאַנק־העממי הקואופרטיבי היהודי 20.8.1925;
חתום: ל. וורצל.

ה״ה פאָליאַק מנחם, פערעלמאַן שמואל, ציטראָן אהרן, פר׳ קויפמאַן הינדע, ה״ה קליטיעניק הירש, קאָברינסקי ישראל, ראָזאָווסקי יואל צו 4.50 זל.

פר׳ אייזנבוד פרומע, ה׳ בליאַצינסקי ראובן, פר׳ קיליע־וויץ גאָלדע צו 4 זל.

ה״ה אַגינסקי דוד, איסאַקאָוו יוסף, אַלפערין יוסף דוד, אַלפערט מאיר, בליאַכער יוסף, בראַטקאָווסקי אברהם, גור־וויץ מרדכי, גאַברעליאָוו דוד, גאַברעליאָוו שלמה, גאָלדבערג יהושע מאיר, דובאָווסקי יעקב, הייזענבלאָזען יצחק, הונגע־ריקער יחיאל, יוסף וויציג, ברודער, זמודזשאַק לייב, כאַיוטין נפתלי, טענענבוים אבא, טורצין אברהם, טאָרן ישעיהו, לעוו־קאָוויץ יעקב, ליפּאָווסקי יוסף, לקח מרדכי, פר׳ לאַנדאַ ברכה רבקה, ה״ה לייט מיכל, יערענבורג ליפּא, מאַליאַווסקי ירחמיאל, סעליבאָווסקי יעקב, פר׳ סווערשציק צעשע, פר׳ פאָלאַק צירע, ה״ה פענצאָווסקי מאָריס, פאַרבער יצחק, צעכאַנאָוויץ יצחק ברוך, קוליעש דוד, קיל־סוראָוויעץ, קראַוועץ יהושע, קאַצאַ־נאָווסקי אליעזר, קריניצקי מרדכי, קליעצקין אברהם, רעכעלעס שלמה, ראָזאָווסקי ע., רמז זעליג, שקאָלניק משה אהרן, פר׳ שפילבערג, ח., ה״ה שקליאַר הירש, ליאַכאָוויצקי מ., ראַבי־נאָוויץ חיים צבי, צו 8 זל.

ה׳ דוידובסקי לייב הערץ — 2.50 זל.

פר׳ אַלפערט חנה, ה״ה אייזענבוד לייב, איזראַעליט יוסף, פר׳ בערקאָוויץ איטקע, ה״ה בענעראָף מרדכי, ברוק חיים, גאַב־רעלאָוו ש., געלפאַנד לייב, טשאַרני, טענענבוים מענדל, לעמוד דוד, ליפשיץ נטע, לייט יעקב, לובעצקי דוד מאיר, מאַרגאָלין אהרן אליהו, מענדעליעוויץ יעקב, מנקר מרדכי, מאַנדעל ביניש, סראָגאָוויץ הערץ, סראַגאָוויץ יצחק, סווירש־ציק אברהם, סירקוי ישראל, סווירשציק דוואָזשע, פיאַלקאָ יצחק, פראַנק משה, פאָמעראַנץ אברהם, קרעפס יצחק, קראַ־וויעץ דונסקי שרה, פר׳ שטיינהויז ברכה, ה״ה וואָלף, קראַוויעץ שמואל, רמז חיים, פר׳ ראָשוסטער ז., פוכאָווסקי א. ובנו יוסף צו 2 זל.

הרב דמתא ראַבינאָוויטש אייזיק, ה״ה בליאַכער יעקב, בלור־מעס יעקב, ברייטמאַן אברהם, ברעגמאַן שמואל, באָשענקע־וויטש יהושע, בערקאָוויטש קאָפל, גינזבורג מאיר, גאָרפינקעל עוזר, גאַברעלאָוו משה, גאַס יעקב, פר׳ דערעצינסקי זלאַטע, ה״ה ווינאָקור משה, זובאַק משה, כאַלאַווסקי שלמה, טורצין קאָפל, צעכענאָוועץ פייטל, פר׳ ריינשטיין ר., ה״ה שמערקאָוויץ בער, שיפּרעס חיים, שפּיראָ ברוך צו 1 זל.

בלי אדמה אין שום ממשות לתחיתנו.

ועדת — מחלקת

„קרן־קימת־לישראל" בניסויז „אלבום־השמחות"

תעודת הרשמה

№ 390.

לזכרון

בקורו בעיר מולדתו

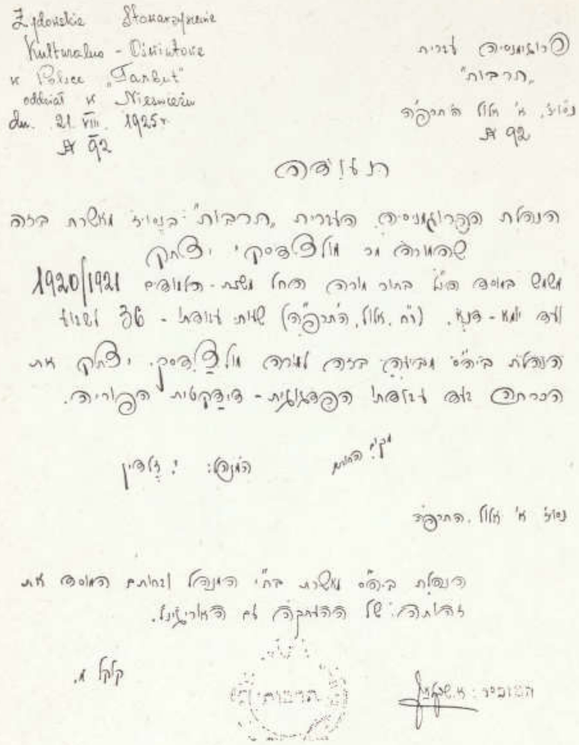
תרם

הה׳ פוטשניק צבי

לא חמשה למען קרננו

צייגעניש פון אַריינשרייבן אין „אַלבאָם פון שמחות", צום אָנדענק פון הירש פאָטאָשניקס באַזוך אין ניעסוויזש, ל״ג בעומר תרצ״ח.

תעודת הרשמה רגילה ב„אלבום השמחות" לזכר ביקורו של צבי פוטשניק בעיר מולדתו — ל״ג בעומר שנת תרצ״ח.

Żydowskie Stowarzyszenie Kulturalno - Oświatowe w Polsce „Tarbut" oddział w Nieświeżu
dn. 21. VIII. 1925 r.
№ 92

הפרוגימנסיה העברית „תרבות"
נסויז, א' אלול התרפ"ה
№ 92

תעודה

הנהלת הפרוגימנסיה העברית „תרבות" בנסויז מאשרת בזה שהמורה מר מולצ'דסקי יצחק
עבד במוסד הנ"ל בתור מורה מתחלת שנת-הלמודים 1920/1921 עד יום - הנה. (ר"ח אלול התרפ"ה) שעות למודיו - 36 לשבוע
הנהלת ביה"ס מביעה להמורה מולצ'דסקי יצחק את הכרתה על עבודתו הפדגוגית - דידקטית הפוריה.

המנהל: י. גלפין

נסויז א' אלול התרפ"ה

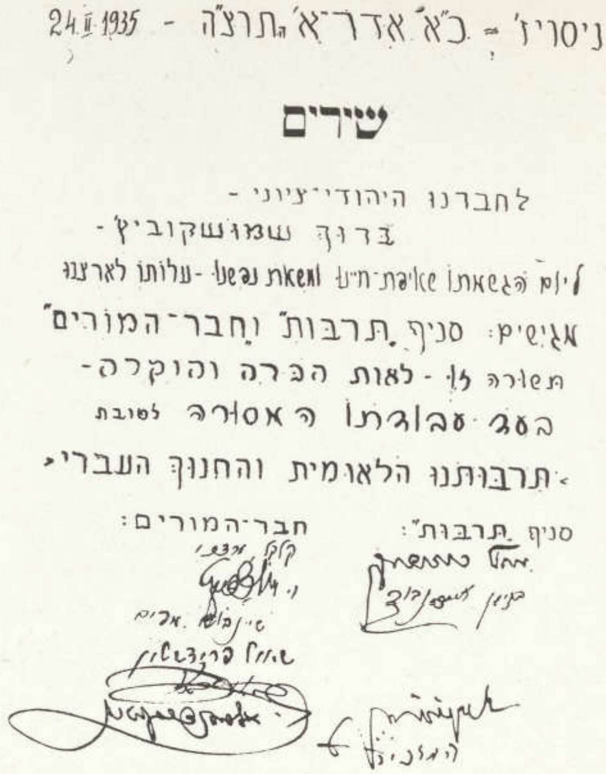
הנהלת ביה"ס מאשרת [illegible] את [illegible] של ההעתקה עם המקור.

המזכיר: [illegible]

קלק א.

באַשטעטיקונג פון דער דירעקציע פון דער ניעסוויזשער פראָ־גימנאַזיע „תרבות" פאַר דעם לערער יצחק מאָלטשאַדסקי פאַר זיין איבערגעגעבענער אַרבעט אַלס לערער אין אָנערקענונג פאַר זיין פרוכטבאַרער פעדאַגאָגישער טעטיקייט.

אישור הנהלת הפרוגימנסיה העברית „תרבות" למורה יצחק מולצ'דסקי על עבודתו בבית הספר ודברי הערכה על פעילותו הפדגוגית.

ניסויז' - כ"א אדר א' התרצ"ה - 24.II.1935

שי־דים

לחברנו היהודי־ציוני -
ברוך שמושקוביץ -
ליום הגשמת שאיפת חייו ומאוויי נפשו - עלותו לארצנו
מגישים: סניף „תרבות" וחבר־המורים"
תשורה זו - לאות הכרה והוקרה -
בעד עבודתו המסורה לטובת
„תרבותנו הלאומית והחנוך העברי".

סניף „תרבות":
חבר־המורים:

אנערקענונג־בריוו פאַר ברוך שמושקאָוויטש פון דעם קאָמיטעט פון ניעסוויזשער „תרבות" און לערער־פערסאָנאַל פאַר זיין איבערגעגעבענער אַרבעט לטובת אונדזער נאַציאָנאַלער קולטור און נאַציאָנאַלער דערציונג".

תעודת הוקרה למר ברוך שמושקוביץ מסניף „תרבות" ו„חבר־המורים", על עבודתו המסורה לטובת „תרבותנו הלאומית והחנוך העברי".

2

שטייגער,
דערינערונגען,
געזעלשאפטלעך
לעבן

ייִדיש־געזעלשאַפטלעך לעבן אין די דרייסיקער יאָרן

יצחק אַלפּעראָוויטש

די דרייסיקער יאָרן פון פאַרמלחמהדיקן פוילן, וואָס האָבן כאַראַקטעריזירט אַ תקופה פון פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכן אויפ־שטייג פונעם פּוילישן ייִדנטום — האָבן אויך נישט אויסגעמיטן ניעסוויזש.

די ייִדיש־געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין שטאָט האָט זיך פּאַקטיש קאָנצענטרירט אַרום דריי צענטערס: די קהילה; די פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציעס פון אַלע ריכטונגען און דער ייִדיש־נאַ־ציאָנאַלער חינוך.

די קהילה איז געווען די צענטראַלע אַקס, אַרום וועלכער עס האָט זיך באַוויגן דאָס גאַנצע ייִדישע לעבן: רבנות, שחיטה, סטאַטיסטיק פון געבורט און שטערבלעכקייט, צדקה און שטיצע פאַר אָרעמעלייט, אויסהאַלטן די „הכנסת־אורחים״, בית־הקברות און אַנדערע אינסטיטוציעס.

לויט איר ראָלע און אויפגאַבן, האָט די קהילה געהאַט אַן איינפלוס אויך אויפן עקאָנאָמישן לעבן פון די ייִדן אין שטאָט, אָבער די צענטראַלע פונקציע אין דער ייִדיש־שטאָ־טישער עקאָנאָמיק האָבן אויסגעפירט די ייִדישע פאָלקס־באַנק און די גמילות־חסדים קאַסע. דער סוחר און האַנטווערקער, האָבן אָפט געמוזט אָנקומען צו אַ הלוואה.

די גמילות־חסדים קאַסע האָט געהאַט באַגרענעצטע מיטלען, פונדעסטוועגן האָט זי געבראַכט אַ סך נוצן. באַזונדערס פאַר די אָרעמע קרייזן פון דער ייִדישער באַפעלקערונג, וואָס האָבן באַקומען אָנפּראָצענטיקע הלוואות און אויף אַ לענגערן טערמין.

בראש פון דער קהילה איז ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געשטאַנען דער זייער פּאָפּולערער און איבער־געגעבענער מנהיג פון ניעסוויזשער ייִדנטום — ר׳ יואל ראָ־זאָווסקי, וואָס איז אויך געווען דער וויצע־בירגערמייסטער פון שטאָט.

דאָס עקאָנאָמישע לעבן

די ייִדישע באַפעלקערונג אין ניעסוויזש האָט געצויגן איר חיונה ס׳רוב פון מסחר און פון צענדליקער פאַרשיידענע מלאָ־כות: שניידערס, שוסטערס, שטעפּערס, סטאָלערס, שמידן א״א. די גרויסע צאָל בעלי־מלאכות האָט באַדינט די שטאָטישע באַפעל־קערונג, ווי אויך די פּויערישע אומגעגנט. צו זיי דאַרף מען צורעכענען די בעקערס און קצבים, וואָס האָבן זיך גערעכנט פאַרן בעסער סיטואירטן עלעמענט. דער רוב יאַטקעס האָט זיך קאָנצענטרירט אויף דער סיראָקאָמלי־גאַס, בעיקר אַרום דעם „שול־הויף״. די בעקערייען זענען געווען צעוואָרפן איבער דער גאַנצער שטאָט.

די גרעסטע בעקעריי אין שטאָט האָט געהערט צו חיים בערעזין, וועלכער האָט אויך צוגעשטעלט ברויט פאַרן 27סטן קאַוואַלעריע־פּאָלק, וואָס האָט סטאַציאָנירט אין ניעסוויזש.

אַ טייל ייִדן וואָס האָבן געוווינט אין די עקן פון שטאָט, האָבן זיך טיילווייז באַשעפטיקט מיט לאַנדווירטשאַפט, ווי באַ־אַרבעטן פעלדער, דינגען סעדער אין די דערפער און אין סעזאָן — אַראָפּנעמען אין פאַרקויפן די פּרוכט.

ביז דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט גוט פונקציאָנירט קושע שאַבעסעס טעקסטיל־פאַבריקל, וואָס האָט אויסגעאַרבעט גרעבערע שטאָפן. וועלכע מען פלעגט פאַרקויפן אין פאַרשיידענע שטעט אין פוילן. אין דער פאַבריקל האָבן געאַרבעט אַ פּאָר צענדליק פאַכמענער־ספּעציאַליסטן און דאָס איז פּאַקטיש געווען די גרעסטע אונטערנעמונג אין שטאָט.

דער מסחר און האַנטווערקעריי זענען דער עיקר געלעגן אין ייִדישע הענט. ס׳רוב קראָמען זענען געווען אַרום דעם מאַרק, פון אַלע 4 עקן און אַרום דעם ראַטוש, ווו ס׳זענען געווען שניט־קראָמען און אייזן־קראָמען, אויך אַ קליינע צאָל תבואה־סוחרים. אין שטאָט האָבן פונקציאָנירט 5 האָטעלן:

בליאַטשינסקי, סקאָקאַלסקי, גח, מאַנדל, אייזענבוד.

עס זענען אויך געווען טעטיק עטלעכע צוקערניעס, די פּאָ־פּולערסטע פון זיי האָט געהערט צו יאַנקל־דוד לעווין, גח, בור־סקי, דרוקער, פייגנבערג.

אויסער דער פּוילישער אַפּטייק, איז אויך געווען טעטיק זוסמאַנס אַפּטייק, שיין, טורטשין, מישקאָווסקי, קלאַטשקין.

אויך דאַרף מען צורעכענען אַ 10 פריזיר־אַנשטאַלטן.

דענקמאָל פאַרן ראַטהויז לזכר 20 סאָלדאַטן וואָס זענען געפאַלן ביים פאַרנעמען ניעסוויזש דורך די רוסן, אין דער ערשטער וועלט־קריג.
אנדרטה לזכר 20 החללים שנפלו בכיבושה של ניסוויז׳ מידי הרוסים במלחמת העולם הראשונה. ברקע — בנין העיריה.

מיטגלידער פון קאָמיטעט פאַרן אַרבעטענדן א״י אין ניעסוויזש (1927) צום באַזוך פון משה בן־ארצי—שטיינהויז און לעווין שרגא פייוול פון ארץ־ישראל

חברי הועד למען א״י העובדת בניסוויז׳ לרגל ביקורם של משה בן־ארצי—שטיינהויז ולוין שרגא מהארץ (1927) מימין לשמאל בשורה הראשונה: גיטל קרפף, עדינה אנגילוביץ׳ יעקב גולדברג, רבקה לובצקי, אליהו רדינסקי
בשורה השניה: ברוך פוטשניקי, לוין שרלא, משה בן־ארצי, בנימין יואלי—יעוועלעווסקי
בשורה השלישית: יהודה אלפרוביץ, איטה בילה סופר, יוסף ברזין

חינוך

די יידיש־וועלטלעכע דערציונגס־אַנשטאַלטן אין ניעסוויזש זענען געווען: די „תרבות" און די פאָלקס־שול. חוץ די דאָזיקע 2 שולן, האָבן יידישע קינדער געלערנט אין דער פוילישער „פאָוושעכנע" שול, פוילישער גימנאַזיע און אין פוילישן לערער־סעמינאַר. סוף פון די דרייסיקער יאָרן איז דער דירעקטאָר פון דער „תרבות" שול געווען שאול פרידשטיין. דער לעצטער פאַרדאַנקען דער „תרבות"־שול, וועמענס תלמידים זענען ס׳רוב געווען מיטגלידער פון „השומר הצעיר", „גורדוניה" און בית״ר.

די „תרבות"־שול האָט זיך געפונען אין איר אייגענעם בנין (לעבן ד״ר באַמשטיינס מויער) און אין דעם בנין האָט זיך דירעקטאָר פון דער פאָלקס־שול איז געווען דער לערער זאַלצמאַן.

חוץ דער „תרבות" און פאָלקס־שול, איז אויך געווען טעטיק די תלמוד־תורה און עטלעכע „חדרים".

די „תרבות"־שול האָט געהאַט אַן אויסערגעוויינלעכע השפעה אויף דעם גרעסטן טייל פון דער ניעסוויזשער יוגנט. אויב ניעסוויזש איז געווען שטאַרק ציוניסטיש־חלוציש, איז דאָס צו

קאָמיטעט פון „החלוץ" אין ניעסוויזש. (פאָטאָ: משה פאַיאַנס).
ועד „החלוץ" בניסוויז׳
שורה ראשונה (מימין לשמאל): אליעזר נון, צביה ברונשטיין, אברהם ברזין. שורה שניה: . . . גולדה פרפל. (צילום: משה פאַיאַנס).

דער סניף „החלוץ הכללי־ציוני" אין ניעסוויזש.
סניף „החלוץ־הכלל ציוני" בניסוויז׳.
יושבים למטה: גרשוני, שלמה פרפל. שורה שניה (מימין לשמאל): הירשל סביצקי, הניה ברזין, ירחמיאל שניצר, מניה קצנובסקי, חנן שקלאר, חשקה אבילביץ, נח פוליאצוק. שורה שלישית, עומדים: מרדכי קולש, גבריאל ליאכוביצקי, נחום רכלס, יוסף פוהובסקי, בנימין רוזובסקי, מרדכי בודובלה, משה אייזנבוד, מרדכי פרפל.

אויך געפונען דער ועד פון קרן הקיימת לישראל. דער לעצטער מורשה פון ק. ק. ל. איז געווען דער לערער מאַלטשאַדסקי. ביים „תרבות" איז אויך געווען טעטיק אַ דראַמאַטישער קרייז וויצ"אַ און דער „הנוער הציוני הכללי".

די פאָלקס־שול האָט זיך אויך געפונען אין דעם אייגענעם בנין אויף דער מיכאַלישקער גאַס. אויך ביי דער פאָלקס־שול איז געווען טעטיק אַ גוט אָרגאַניזירטער דראַמאַטישער קרייז, אַ קינדער־קלוב און דער „סקיף" (קינדער־אָרגאַניזאַציע פון „בונד").

דער דראַמאַטישער קרייז ביי דער פאָלקס־שול האָט סיס־טעמאַטיש געשפילט פיעסן און מיט אים האָבן אָנגעפירט צוערשט משה קאַטשאַנאָווסקי, שלמה פאַרפעל, דער לערער אליהו ראַ־דונסקי, הירשל טורטשין.

די „תרבות" שול האָט עקזיסטירט ביזן אַריינקומען פון די סאָוויעטן, דעם 17טן סעפּטעמבער 1939. די שול איז גלייך פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ רוסישער שול און אין איר האָבן זיך שוין אויך געלערנט רוסישע קינדער.

די פאָלקס־שול איז פאַר דעם סאָוויעטן־פעריאָד פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מלוכהשער שול און די אונטעריכטס־שפּראַך איז געווען יידיש. אויך די תלמוד־תורה און חדרים האָבן פונקציאָ־נירט — ביזן אַריינקומען פון די סאָוויעטן.

פאַרטייען

ניעסוויזש איז געווען אַ ציוניסטישע שטאָט. די נישט ציו־ניסטישע עלעמענטן האָבן פאַרגעשטעלט מיט זיך בלויז אַ קליינע מינדערהייט. די ציוניסטן, דורך זייערע אָרטיקע פאַרטייען, האָבן פאַרשטייט זיך געגעבן דעם טאָן אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. די

אַ גרופּע חברים פון „פרייהייט", צום עולה זיין פון חבר שלמה פאַרפעל אין זיין משפחה קיין ארץ־ישראל. (פאָטאָ: חיים שבת).

חברי „פרייהייט" („דרור") לרגל עלייתו של הח' שלמה פרפל. עומדים מימין לשמאל: אתל בלצינסקי, ... , רחל מילצקי. פרומה דרוקר, ברל קפל, קריינה, ברל אַנדרוסייר, עשקה גורפינקל יצחק אַלפרוביץ. יושבים: רייזל סנדלר, יעקב חדש, שלמה פרפל מזיני דינה, רייזל דרוקר. שורה ראשונה: שיינה למש, לובה לבקוביץ, עשקה וולוז'ינסקי. (צילום: חיים שבת).

אַרבעט פאַרן אויפבוי פון ארץ־ישראל האָט פאַרנומען אַ צענט־ראַלן אָרט אין דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

צווישן די ציוניסטישע פאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס וועלכע האָבן געפירט אַ לעבהאַפטע טעטיקייט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, זענען געווען:

אַלגעמיינע ציוניסטן — פאַרזיצער יואל ראַזאָווסקי.
רעוויזיאָניסטן — חאיוטין.
בית"ר — לייבל לאַנסקי.

פאַרוואַלטונג פון „וויצאָ", „יונג־וויצ"אָ" און מורשה פון קרן־קיימת צום אָנדענק פונעם באַזוך פון פרוי אסתר קאַפּלאַן.

ועד „ויצ"ו", „ויצה־הצעירה" ומורשע הקק"ל לזכרון ביקורה של הגב' קפלן אסתר (כ"ז אדר תרצ"ה).

שורה ראשונה, מימין לשמאל: פרומה מנקר? פרומה גבריאלוב, בתיה ליאכוביצקי, חיה פרפל. שורה שניה: . . . שלימוביץ, . . . גרינולד, ליבע ליפובסקי, ברטה וסלובסקי, אסתר קפלן, הנצה בומשטיין, רחל גינזבורג, תמרה אייזנבוד, . . . סלונימסקי. שורה שלישית: מניה קצ'נובסקי פרומה מנדל, נחמה אייזנשטדט, סוניה אלפרט, פרומה בנרץ, צפורה לוין (דוידובסקי), יצחק מולצ'דסקי, סוניה זוסמן, פני שפילברג, זלטה דרצינסקי, . . . מנדלביץ? חוה יבלבסקי, מרים איצקובסקי.

השומר הצעיר" — שלמה טשאַרני, לאַליק אַבעלעוויטש, נח שקלאַר.
„גורדוניה" — שבח אייזנבוד, ירחמיאל שקליאַר.
„פרייהייט" — אברהם בערעזין, יצחק אַלפעראָוויטש.
„החלוץ" — יאַנקל חדש.
וויצ"אָ — פרומקע בענעראָף, פרוי ווסעלאָווסקי, סלאָנימסקי.
ברית החייל — מישא באַשינקעוויטש.
„העובד" — פועלי־ציון (צ.ס.) — שלמהקע אַבעלעוויטש.
„סקיף" — משה אייזענבוד, שאול הינקעדיקער.

די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע פאַרטייען און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס האָבן געבילדעט די דאַך־אָרגאַניזאַציע — די „ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל".

נישט קיין קליינע השפעה אין שטאָט אויף דער ציוניסטישער טעטיקייט האָט געהאַט דער חלוצישער קיבוץ „שחריה", וועלכער איז ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געווען אַ גוט אָרגאַניזירטער חלוצישער קאָלעקטיוו. דער ניעסוויזשער הכשרה־קיבוץ איז געווען קאָמפּלעטירט פון די חברים פון „החלוץ", „פרייהייט" און „החלוץ־הצעיר". לעצטנס האָט דער קיבוץ שוין געציילט איבער 60 חלוצים, וואָס האָבן געאַרבעט ביי פאַרשיידענע פיזישע אַרבעטן אין שטאָט.

אַ גאָר לעבהאַפטע טעטיקייט האָט געפירט דער קרן קיימת, בראש מיט דעם מורשה מאָלטשאַדסקי און ביי דער מיטהילף פון פאָרשטייער פון אַלע ציוניסטישע פאַרטייען און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. דער ק. ק. ל.־קאָמיטעט פלעגט איינאָרדענען באַזאַרן אין ראַטוש, וואָס האָט געבראַכט אַ גרויסע אויפלעבונג אין שטאָט.

אַ גרופּע חברים פון „החלוץ" אין ניעסוויזש, צוזאַמען מיט אַ טייל חברים פון הכשרה־קיבוץ „שומריה". (פאָטאָ: חיים שבת).
קבוצת חברי „החלוץ" בניסוויז', עם חברי קבוץ ההכשרה „שחריה".
עומדים (שני מימין): אברהם ברזין, שלישית — חמדה גולרביץ,
חמישי — ראובן אלפרט, שישי — יצחק קויפמן.
יושב, חמישי (מימין לשמאל): יוסף ליפשיץ.
שורה ראשונה, שני מימין: אפרים אלפרוביץ'. (צילום: חיים שבת).

די ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע „מכבי" האָט געהאַט אַ גרויסע צאָל מיטגלידער און פאַרשיידענע ספּאָרט־סעקציעס: פוטבאָל, האַנט־באָל קויש־באָל, שווים־סעקציע, ראָווערן־גרופּע און לייכט־אַטלעטיק. באַזונדערס פּאָפּולער איז געווען די פוטבאָל־דרוזשינע. אירע בעסטע שפּילערס זענען געווען: יאָסל דרוקער, ירחמיאל און נח שקלאַר, באָמקע קאַטשאַנאָווסקי.

פוטבאָל־מאַנשאַפט „מכבי" אין ניעסוויזש. קבוצת כדורגל „מכבי".
ערשטע שורה, זיצן (פון רעכטס צו לינקס): מאיר באַסקיר, יוסף פינטוס, אברהם סאָלטאַן. צווייטע שורה: אברהם פאַוער, משה הינקעדיקער, נחום ווסעלאָווסקי, יאָסל פאַבריקאַנט, משה פאַבריקאַנט, משה שווירשטשיק.

אין די לעצטע יאָרן פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט דער לאָקאַל פון „מכבי" זיך געפונען ביי בערנשטיינען אין מויער. דער לאָקאַל איז געווען אויסגעשטאַט מיט אַ טאַנץ־זאַל, לייען־זאַל, ווו מ׳פלעגט קענען לייענען די היגע און אויסלענדישע פרעסע אין פאַרשיידענע שפּראַכן.

די ספּאָרט־פאַרמעסטונגען פון „מכבי" זענען געווען אַ שם־דבר נישט נאָר אין שטאָט, נאָר אין דער גאַנצער געגנט. „מכבי" פלעגט אויך מאַרשירן איבערן שטאָט אין שיכות מיט די ל"ג־בעומר פייערונגען.

די ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע „הפועל" איז געווען אָרעמער אין איר צאָל מיטגלידער און די טעטיקייט האָט זיך באַגרענעצט מיט דער פוטבאָל־סעקציע. צו די בעסערע שפּילערס האָבן געהערט: מלך הינקעדיקער, ניאָניע מאַזין, מאָטל מילשטיין און אפרים אַלפּעראָוויטש.

אין די רייען פון די אַלגעמיינע ציוניסטן און „מזרחי", איז געווען בעיקר דער באַלעבאַטישער עלעמענט. די „מזרחי" האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דער „תלמוד־תורה". דער לעצטער פאָרזיצער פון דער אָרגאַניזאַציע איז געווען דער לערער גיטלין. צווישן די אָנפירער פון דער „מזרחי"־יוגנט זענען געווען: שאול וואָלאַך, יהודה לאַכאָוויצקי און איסאַקאָוו.

דער „בונד", אַלס אָרגאַניזירטע פאַרטיי, איז אין ניעסוויזש נישט געווען, נאָר אַ קליינע צאָל סימפּאַטיקערס, וועלכע האָבן זיך גרופּירט אַרום דער יידישער פאָלקס־שול. די בולטע צווישן זיי זענען געווען: אברהם ליבערמאַן, יאַנקל קאַפּלאַן.

דער פּראָפעסיאָנעלער פאַריין האָט געפירט אַ לעבהאַפטע טעטיקייט, געזאָרגט פאַר די אינטערעסן פון יידישן אַרבעטער און דאָרט האָבן זיך גרופּירט פאַרשטייער פון „פרייהייט". „פּועלי־ציון" און אַ טייל לינק־געשטימטע עלעמענטן. די בולטע פון זיי זענען געווען: לייזער געצאָוו, דוד ריקלין, אברהם בע־רעזין, שלמה גאַברילאָוו, אליהו ראַדונסקי און ירחמיאל פּאַווער. דער פּראָפעסיאָנעלער פאַריין האָט אויך געפירט אַן אינטענסיווע קולטור־טעטיקייט. באַזונדערס פּאָפּולער זענען געווען די „לע־בעדיקע צייטונגען" און „ליטעראַרישע משפטים", אויף וועלכע ס׳פלעגן אַרויסטרעטן דער אינטעליגענטערער טייל פון דעם פּראָפ. פאַריין: לייזער געצאָוו, אהרון גאַבריאלאָוו, אליהו ראַ־דונסקי, דוד ריקלין, אייזיק אַלבענסקי, מיט דער מיטהילף פון דעם לערער לייב קאַווע — וואָס איז געווען דער ליטעראַרישער לייטער פון די דאָזיקע אונטערנעמונגען.

בתי־מדרשים, שטיבלעך און שולן

ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, זענען גע־ווען טעטיק אין ניעסוויזש די פאָלגנדיקע בתי־תפילה:

דער אַלטער בית־מדרש און דער נייער.

שולן: די שניידערישע, די שוסטערישע, די פרושים, די „קאַלטע", די קצבישע, מיכאַלישקער, מאַרק־שול, קאָזשימירער, נייער שטאָט, דאַלאַדייער שטיבל, קוידינאָווער שטיבל.

אין די אויבן אויסגערעכנטע שולן זענען שטענדיק געווען מנינים צום דאַוונען. יעדע שול האָט געהאַט אירע מתפללים. איבערהויפּט זענען פול געווען די שולן מיט מתפללים אין די שבתים און יום־טובים, אָבער מער ווי תמיד האָט זיך געפילט די יום־טובדיקייט אין די ימים־נוראים.

ספּאָרט אָרגאַניזאַציע „מכבי" — הסתדרות לספורט וחינוך גופני „מכבי"

שוכבת ראשונה . . . . יושבות (מימין לשמאל) רבקה לבקוביץ׳, ליבע דרבייאנסקי, חוה וויינשטיין, דינה שבת.
יושבים (מימין לשמאל): מאיר לב, הניך איצקובסקי, יוסף דרוקר, לולה גולדין, חיים נובומייסקי, . . . מרדכי בודובלה, נחום וסלובסקי, יוכבד גורודנסקי, אליהו מנדלביץ . . . . . עומדים שורה ראשונה (מימין לשמאל) רוזה גלזר, אליהו פרפל, רוזה קרפצקי, הניה רדונסקי, ... גלאי, נחום רכלס, רוזה צחנוביץ, ברל ברקוביץ, בתיה קוריצקי, עשקע ביילה, גבריאלוב, פרומה בסקיר, רחל קלצקין, חנה רוזובסקי, מרים חולבסקי, דבורה מנחוס, שרה שוסטרמן, חמדה פוליאצ׳ק. שורה שניה (מימין לשמאל): יעקב פרפל, אנשל גלאי, ... ידידיה פיש, מרדכי קולש, רחל פוליאצ׳ק, ראובן סקלסקי, רבקה הימלשטיין, ליובע בנשציק, הניה שבת, מוליך בנרף, אתל שקולניק, סימה שצ׳פורזיצקי, זלדה ש"ץ, יוסף נון. שורה עליונה (מימין לשמאל): יעקב שבת, שלמה לנסקי, ... ברקה שכנוביץ, ישראל מוקסיי, ירחמיאל שקלאר.

„יונג־וויצאָ" אין ניעסוויזש, פאַרן עולה זיין פון דער חברטע בתיה לאַכאָוויצקי אין יאָר תרצ״ו.
„וויצ״ו הצעירה" לפני עליתה של הח' בתיה ליכוביצקי לארץ־ישראל, בחוה״מ סוכות תרצ״ו.
יושבות מימין לשמאל: ליבע צ׳רווינסקי, רבקה שפירא, פרומה גבריאלוב, עשקע פיאלקו. שורה שניה: חיה פרפל, . . . אלטמן, . . . ליבע ליפובסקי, בתיה ליאכוביצקי, פרומה מגדל, סוניה אלפרט, . . „ אלטע קרביץ. עומדות בשורה שלישית: צפורה בשינקביץ, . . . גורביץ, . . . נחמה אייזנשטדט, ברונקה קאגן, אלקע לפשיץ, . . . נון, מנוחה לוין? . . . ג׳רביץ.

ראַיאָן־צוזאַמענפאָר פון „פרייהייט" פון די שטעט ניעסוויזש, סטולפץ, מיר, אין יאָר 1928. מיטן אָנטייל פון דער פוטבאָל־מאַנשאַפט „הפועל".
כנס אזורי של סניפי „פרייהייט" מהערים ניסוויז׳, סטולפצי, מיר — שהתקיים בניסוויז׳ ב־1928, וקבוצת כדורגל „הפועל".
(פאָטאָ: י. כאַיוטין).

ספעציעל האָט מען געשטראָמט אין די בתי־מדרשים צו כל־נדרי. באַזונדערס האָבן יידן פאַרפולט דעם נייעם בית־מדרש, ווו ס'האָט געדרשנט אין דער כל־נדרי נאַכט דער משגיח ר' בערל כאַצקעלס. זיינע יום־כיפור דרשות זענען געווען אַ שם דבר.

באַזונדערס האָט די שטאָט אויפגעלעבט אין פורים. די פורים־שפּילער און קלעזמער אין מאַסקעס פלעגן אויסשפּילן פאַרשיידענע סקעטשן, באַגלייט מיט אַ פּייפל און פידל. און צום סוף פון פורים פלעגט פאָרקומען דער טראַדיציאָנעלער פורים־באַל אין גרויסן זאַל פון ראָטהויז.

אין די פסח־טעג פלעגט מען איינאָרדענען ספּעציעלע קולטורעלע אינטערנעמונגען, ווי: קרן־קיימת באַזאַרן, לעבעדיקע צייטונגען און שפּילן פּיעסן.

מיטן אַריינקומען פון די סאָוויעטן, איז אַ טייל בתי־מדרשים פאַרמאַכט געוואָרן. פון דער מאַרק־שול האָט מען געמאַכט אַ קלוב צום טאַנצן, און די „קאַלטע"־שול האָט מען פאַרוואַנדלט אין אַ סקלאַד פון ברעטער.

פאַר דעם סאָוויעטישן פעריאָד האָט די ניעסוויזשער קהילה, ווי אַנדערע יידישע קהילות אונטער יענעם רעזשים, אָנגעהויבן איר לעצטן עטאַפּ — דער גסיסה־עטאַפּ וואָס האָט זיך פאַרענדיקט מיטן חרוב מאַכן די שטאָט און די יידישע קהילה — שוין פאַר די דייטשן, דעם 21סטן יולי 1942.

„העובד"־אָרגאַנזאַציע אין ניעסוויזש צום עולה זיין פון ח' בנימין יעוועלעווסקי (יואלי) אין זיין משפחה קיין ארץ־ישראל.

סניף „העובד" בניסוויז', לרגל עלייתו של בנימין יבלבסקי (יואלי) ומשפחתו לארץ־ישראל — 1.9.34. שורה עליונה (מימין לשמאל): ברל קפל, נוח זמודיאק, פייבל קנור, וולוול לובצקי, שמואל פרנסקי, אהרן ליפשיץ, בן־ציון קירזנר, יהודה אלפרוביץ. שורה שניה מלמעלה: ביינוס גבריאלוב, זונדל שבת, שלמה פרפל, גוטה פרפל, הבת לאה, משה יבלבסקי, יוסף בלצינסקי. יושבים (שורה קדמית): וולוול לייבוביץ, בנימין יבלבסקי, חנקה יבלבסקי וילדיהם, יעקב חדש, שלמה אבילביץ, יעקב פרלמן.

לערן־אנשטאַלטן, פילאַנטראָפּישע און קולטור־אינסטיטוציעס

ש ל מ ה   פ א ר פ ע ל

„טאָז"

איינע פון די וויכטיקסטע אינסטיטוציעס אויפן געביט פון פאַרהיטן דאָס געזונט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין ניעסוויזש, איז געווען דער „טאָז". אַ דאַנק זיין לעבהאַפטער טעטיקייט, האָבן געהאַט אַ מעגלעכקייט צו באַקומען אומזיסטע מעדיצינישע הילף דאָס רוב יידן פון דער אָרעמקייט און פיל קינדער, וואָס האָבן זיך געבייטיקט אין סיסטעמאַטישער היילונג.

דער איניציאַטאָר און אָרגאַניזאַטאָר פון „טאָז" אין ניעסוויזש איז געווען דער אומפאַרגעסלעכער לייבל אייזענבוד. דאָס האָט ער מיט זיין שטאַרקן ווילן און אומדערמידלעכער זאָרג באַוויזן צו אָרגאַניזירן אַזאַ וויכטיקע אינסטיטוציע. דער „טאָז" איז ווי פאַר יענער צייט באמת געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ, נעמענדיק אין אַכט די הייל־מכשירים און אינסטרומענטן וואָס ער האָט באַוויזן צו שאַפן.

אין די דרייסיקער יאָרן איז דער צוזאַמענשטעל פון דער „טאָז"־פאַרוואַלטונג געווען פאָלגנדער: פאָרזיצער — לייבל אייזענבוד, סעקרעטאַר — אייזיק אַלבענסקי, מיטגלידער — יוסף ליפּאָווסקי, משה־אַרקע שקאָלניק, הייזנבלאָזן, איטשקע בערקאָוויטש. מרדכי־דוד אַלפעראָוויטש, אהרן יאַסינאָווסקי, משה־ראובע זאַטורענסקי (דער מולער), שמעון אַלפערין, שלמה פאַרפעל אאנ"ד.

דאָקטוירים: ד"ר יעקב גינזבורג, ד"ר לאָלע סעגאַלאָוויטש. אַפּטייקער — לייבל שקאָלניק.

די ערשטע צייט האָט דער „טאָז" זיך געפונען אין לאָקאַל פון דער קהילה, אויף שקאָלנע גאַס; שפּעטער אַריבער אין לייבל אייזענבודס מויער. 2 מאָל אין וואָך פלעגן אויפנעמען די דאָקטוירים גינזבורג און סעגאַלאָוויטש. נאָך אַ גרינטלעכער אונטערזוכונג, פלעגן זיי פאַרשרייבן די געהעריקע קוראַציע, אונטער דער אויפזיכט פון די קראַנקן־שוועסטערס.

דער סאַמע וויכטיקסטער און זייער נוצלעכער עטאַפּ פון דער „טאָז"־טעטיקייט איז בלי ספק געווען די יערלעכע זומער־קאָלאָניע אין מיעשטשאַנסקי וואַלד. אַ דאַנק דער אינטערווענץ פון לייבל אייזענבוד און יוסף ליפּאָווסקי, מיט דער אונטערשטיצונג פון די יידישע ראַטמענער אין שטאָטראַט — ר' יואל ראַזאָווסקי (וויצע־בירגערמייסטער), גרויבאַרט בנימין (לאָווניק), ניומע יעוועלעווסקי א. א. האָט דער מאַגיסטראַט באַשלאָסן צו געבן אַ פּלאַץ אין מיעשטשאַנסקי וואַלד פאַר אויפשטעלן אַ קינדער־קאָלאָניע מיט אַן אַנטשפּרעכיקן שפּיל־פּלאַץ. די „טאָז"־צענטראַלע האָט פאַר דעם צוועק באַשטימט אַ געוויסע סומע געלט, אויסער דעם איז געפירט געוואָרן אַ גרויסע אַקציע אין ניעסוויזש גופא.

אינעם צוזאַמענשטעל פונעם „טאָז"־אַקטיוו זענען אויך אַריין די אָנגעזעענסטע טוערס פון דער יידישער פאָלקס־שול.

נאָכן אויפבויען דעם פּרעכטיקן בנין מיט אַלע זיינע צוגאָב־בנינים, ווי די קיך, באָד, שפּייכלערס און באַדינונגען, איז די קאָלאָניע אויסגענוצט געוואָרן אין די זומער־פעריען אין משך פון צוויי סעזאָנען: יעדן חודש — אַ סעזאָן. דער אָפּקלייב פון די קינדער איז באַשטימט געוואָרן דורך אַ ספּעציעלער קאָמיסיע ביים „טאָז", נאָך אַ געהעריקער אונטערזוכונג פון די דאָקטוירים.

דער עס־זאַל פון דער קאָלאָניע איז געווען די גרויסע וועראַנדע.

די אויפזעערינס און דערציערינס האָבן זיך כמעט יעדן סעזאָן געביטן. דער שטענדיקער אויפזעער און פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר דער קינדער־קאָלאָניע איז געווען לייבל אייזענ־

בוד —· די נשמה און האַרץ פון דער אונטערנעמונג. ס'איז כמעט נישט געווען קיין טאָג, ער זאָל זי נישט באַזוכן. ער האָט געזאָרגט, אַז ס'זאָל זיין גענוג עסן און אָרדענונג. זיין „אויג" האָט זיך געפילט אומעטום.

ווער עס האָט נאָר געזען דאָס שטראָמען פון הונדערטער מענער, פרויען און יוגנטלעכע צום מיעשטשאַנסקי וואַלד אין די שבתים — דער קען אָפּשאַצן דעם וויכטיקן אויפטו פון דער „טאָז"־געזעלשאַפט און די זאָרג אָפּצוהיטן דאָס געזונט פון יידישן קינד.

גמילת־חסדים קאַסע

כמעט דער זעלבער קרייז אַקטיווע טוערס אין שטאָט וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער „טאָז"־אינסטיטוציע, לינת הצדק, הכנסת אורחים — האָט אויך אָנגעפירט מיט דער גמילת־חסדים קאַסע.

די עקאָנאָמישע לאַגע פון די יידן אין יענער צייט איז געווען אַ שווערע. די בעלי־מלאכות האָבן נישט געהאַט מיט וואָס צו קויפן רוי־מאַטעריאַלן און כלים צו דער אַרבעט; אויך די קליינע סוחרים האָט געפעלט געלט צום מסחר. איז די איינציקע רעטונג געווען — די פאָלקס־באַנק און די גמילת־חסדים קאַסע.

געווען נישט וויניק פעסימיסטן וואָס האָבן נישט געגלויבט אין דער עקזיסטענץ פון דער קאַסע, ווייל אין יענע שווערע צייטן, איז דאָס עפּעס אַזאַ אינסטיטוציע, געווען אַ געוואַגטער שריט. אָבער אַ דאַנק דער עקשנות, ענערגיע און איבערגעגעבנקייט פון אַ טייל געזעלשאַפטלעכע טוערס, האָט די קאַסע געגעבן אָן־פּראָצענטיקע הלוואות פאַר נויטבאַדערפטיקע, וואָס איז געווען פאַר זיי אַ גרויסע הילף. די

זומער־קאָלאָניע פון „טאָז" אין דעם מיעשטשאַנסקי וואַלד.
אין צענטער: די דערציערין פאַניאַ שפּילבערג. ערשטער רעכטס — דער פאַרוואַלטער פון דער קאָלאָניע און פאָרזיצער פון „טאָז" — לייבל אייזנבוד. דער לעצטער לינקס: וועלוול שמערקאָוויטש.

ילדי קייטנת הקייץ של „טאז" ביער העירוני.
במרכז התמונה: מדריכת הקייטנה פאַניאַ שפילברג.
קיצוני מימין: לייבל אייזנבוד. קיצוני משמאל: וולוול שמרקוביץ.

הלוואות פלעגן אַרויסגעגעבן ווערן נאָכן אַריינטראָגן אַן אַנטשפּרעכנדע ביטע און נאָך דער באַשטעטיקונג פון דער אָנפירונג פון דער ליי־קאַסע.

ווען ס'איז אין שטאָט געמאָלדן געוואָרן וועגן דער דערעפענונג פון דער קאַסע, איז דער ערשטער געקומען שאַיע שמעלקעס, געבעטן לייען 20 זלאָטעס, הגם ער האָט זיך אין זיי נישט גענויטיקט. אָבער אַז מען גיט הלוואות — פאַרוואָס ניט נעמען? ער האָט זיך מתחייב געווען אויסצוצאָלן די הלוואה

מגרש משחקים לילדים ליד אירגון הבריאות „טאז" בניסוויז' (1926). (צילום: נ. חיותין).

אין 10 ראַטעס — צו 2 זלאָטעס און יעדן דאָנערשטיק פלעגט ער אַריינטראָגן די סומע. ווען משה־אַרקע שקאָלניק האָט אים אַ פרעג געטאָן: „צו וואָס דאַרפסטו אַ הלוואה, קענסט נישט לעבן אָן איר?״ — האָט שאַיע אויף אים אַ קוק געטאָן מיט אַזאַ בליק, אַז משה־אַרקע איז באַלד אַנטלאָפן...

ביקור חולים, לינת הצדק

איידער דער „טאָז״ איז געגרינדעט געוואָרן אין ניעס־וויזש, האָבן זיינע פונקציעס אויסגעפירט דער ביקור חולים און לינת הצדק. די טעטיקייט פון די אינסטיטוציעס האָט זיך אויסגעדריקט אין העלפן קראַנקע מיט די נויטיקסטע מעדיקאַ־מענטן און מכשירים, אין באַרגן כלים, פאַר אָרעמע און רייך (אַ פענכער, באַנקעס, אייז), ווי אויך באַזאָרגט אַ דאָקטער, ס׳רוב — בחינם. די אינסטיטוציעס פלעגן אַרויסגעבן מעדיקאַ־מענטן און אויך זיך פאַרנעמען מיט אַ חולה.

אַזאַ פאַרצווייגטע אַרבעט האָט געפאָדערט פיל מיטאַר־בעטער און הילף — און אַזעלכע האָבן זיך געפונען. בעיקר האָבן זיי זיך רעקרוטירט פון „עמך״. דער „טאָז״ איז פאַקטיש געווען שפּעטער דער המשך פון ביקור חולים און לינת הצדק.

דער הקדש און הכנסת אורחים

דאָס זענען געווען בעצם קהילה־אַנשטאַלטן, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט צדקה־עניים. דער הכנסת־אורחים איז באַ־שטאַנען פון 2 צימערלעך מיט עטלעכע בעטלעך. ווען עס פלעגט קומען אַן אָרעמאַן אין שטאָט, האָט ער געהאַט וווּ איבערצו־נעכטיקן, אָן אַן אָפּצאָל. נעבן דער הכנסת אורחים האָט זיך אויך געפונען דאָס טהרת־שטיבל.

ווען אַן אָרעמאַן איז קראַנק געוואָרן (און נישט זעלטן אויף אַן אַנשטעקנדיקער קרענק, ווי טיפוס, כאָלערע), פלעגט ער באַקומען אַן אָרט אין הקדש. דאָ פלעגט ער אויך באַקומען אומזיסטע רפואות, אונטערזוכונג פון אַ דאָקטער און אַנדערע הילף. אַ דאַנק אָט די אינסטיטוציעס, הגם זייער פאַרנעם איז געווען נישט גרויס און די טעטיקייט פון די מענטשן — אַ וואָלונטאַרישע — האָט עס דאָך געגעבן אַ מעגלעכקייט אַרויס־צוהעלפן פיל אָרעמע יידן אין זייער שווערער לאַגע און נישט זעלטן — אַפילו זיי געראַטעוועט פון טויט.

יידישע פאָלקס־שול

דער אָנהייב פון דער יידישער פאָלקס־שול איז געווען די באָראָכאָוו־שול, געגרינדעט אין יאָר 1918. די שול האָט זיך געפונען אויף סטודענטסקי גאַס, אַנטקעגן לייבל אייזנבודס מויער. די ערשטע לערער זענען געווען: גאָלדע אַלפערין (פאַלק אַלפערינס שוועסטער), ביילקע דמשק און ראַוון (אַ לינקער פועלי־ציוניסט).

שלמה דמשק איז געווען לערער אין דער יידישער פאָלקס־שול און אויך אין דער העברעישער שול א. נ. פון ד״ר טשלענאָוו (בית־ספר עברי ע״ש ד״ר צ׳לנוב).

היות די שול האָט געשאַפן די פועלי־ציון פאַרטיי, האָט מען זי גערופן „פוילע ציבעלע״ (פועלי ציון). די שול איז געווען טעטיק כמעט אַן איבעררייס. דאָרט האָט מען געלערנט די יידישע שפּראַך, מאַטעמאַטיק, נאַטור־וויסנשאַפט, געאָגראַפיע, יידישע און אַלגעמיינע געשיכטע און אויך פויליש. די צאָל קינדער איז נישט געווען קיין גרויסע, דעריבער איז שווער געווען אויסצוהאַלטן דעם לערער־פערסאָנאַל, ווי אויך די אַנ־דערע הוצאות. דער איבערגעגעבענער אַקטיוו האָט אַ דאַנק זיין אומדערמידלעכער אַרבעט געזאָרגט טאָג־טעגלעך צו דעקן

יידישע פאָלקס־שול אין ניעסוויזש, 1931
בי״ס עממי יהודי בניסוויז׳, 1931

דעם בודזשעט און די שכירות פאַר דעם לערער־פערסאָנאַל איז ווי ס׳איז אויסגעצאָלט געוואָרן.

שפּעטער איז די פאָלקס־שול אַריבער אין דעם גרויסן בנין אויף שפּיטאַלנע גאַס. די לערן־באַדינגונגען האָבן זיך פאַרבע־סערט; דער לערער־פערסאָנאַל האָט זיך געביטן. אין יענער צייט איז דירעקטאָר פון דער שול געווען בנימין גרויבאַרט; נאָך אים — עקיבא באַקשט. די איינציקע לערערס וואָס האָבן זיך נישט געביטן: אליהו ראַדונסקי, די לערערינס סוזאַנע און ליובע פון ווילנע.

ווען ס׳איז רייף געוואָרן דער געדאַנק פון בויען אַ גרויסן בנין פאַר דער פאָלקס־שול, כדי אַריינצונעמען די אַלע קינדער וואָס האָבן געוואָלט אין איר לערנען, האָט די פאַרוואַלטונג אָנגעהויבן אַ גרויסע געלט־אַקציע. די ערשטע טויזנט דאָלאַר האָט מען באַקומען פון אַמעריקע און אָפּגעקויפט אַ פּלאַץ אויף מיכאַלישקער גאַס, אַנטקעגן דער שול. האָלץ האָט מען באַקומען פון מאַגיסטראַט, דאַן האָט זיך אָנגעהויבן אַ בלעך־אַקציע. מ׳דאַרף זאָגן, אַז כמעט די גאַנצע באַפעלקערונג פון שטאָט האָט זיך וואַרעם אָפּגערופן אויף דער אַקציע. די בוי־אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן, און מיט איר האָט ווידער אָנגעפירט לייבל אייזענבוד. ס׳האָט זיך אויך וואַרעם אָפּגערופן דער קאָמיטעט פון די ניעסוויזשער לאַנדסלייט אין אַמעריקע און געשיקט געלט.

די אַקטיווע טוער פון דער שול־פאַרוואַלטונג זענען גע־ווען: לייבל אייזענבוד, אייזיק אַלבענסקי, בנימין יעוועלעוו־סקי, יידל אַלפעראָוויטש, שלמה פאַרפעל, משהקע קאַטשאַ־נאָווסקי, דוד ריקלין, לייזער געצאָוו, יאַנקל דער שמיד, יאַנקל קאַפּלאַן, יאָראשעוויטש דער זייגער־מאַכער, אליהו ראַדונסקי, אברהם אליהו ליבערמאַן.

די שול־פאַרוואַלטונג האָט געזוכט וועגן צו דעקן דעם דעפיציט. פלעגט מען איינאָרדענען ליטעראַרישע משפטים, בלימל־טעג, טיי־אָוונטן, לעבעדיקע צייטונגען. דער דראַמאַ־טישער קרייז האָט סיסטעמאַטיש געשפּילט, מען פלעגט אויך אַרויספאָרן אין דער פּראָווינץ — קלעצק, סטויפּץ, האָראָדזיי — מיט פאַרשיידענע אָוונטן. אָבער די אַלע הכנסות האָבן נישט געקלעקט אויסצוהאַלטן די שול און די לאַגע איז געווען אַ שווערע.

אויך דער דראַמאַטישער קרייז פון די קינדער האָט גע־שפּילט פּיעסן אין ניעסוויזש, ווי אויך אין קלעצק, האָראָדזיי און סטויפּץ. די קינדער־אָוונטן האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג אין שטאָט.

דראַמאַטישער קרייז

אין 1921 איז געגרינדעט געוואָרן אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הסתדרות הצעירים בניסוויז' על ידי צעירי ציון". ביי אָט דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע האָט עקזיסטירט אַ דראַמאַטישער קרייז. רעזשיסער איז געווען גרובמאַן (חיים־טעוול דעם זייגער־מאַכערס אַן איידעם). ער האָט אָרגאַניזירט אַ קרייז יוגנטלעכע מיט אַרטיסטישע פעיקייטן. צוערשט האָט מען אָרגאַניזירט שבת־צונאַכטס „וועטשערינקעס" אין בית־ספר „צ'לנוב". דאָרט איז אויך געווען די ביבליאָטעק פון די צעירי ציון.

צום דראַמאַטישן קרייז האָבן דאַן געהערט די פאָלגנדע חברים:

שלמה פאַרפעל, יאָסל בערעזין, שרה גרינפעלד, וועלוול לייבאָוויטש, זעליק ריקלין, אַלטע אַבראַמאָוויטש, דוד פאָרטנוי.

די ערשטע פיעסע וואָס מען האָט געשטעלט אין יידיש, איז געווען „דער חתן" פון דער טונקעלער. אין די שפּעטער־דיקע יאָרן, ווען ס'האָט זיך געגרינדעט די יידישע פאָלקס־שול, האָט דער דראַמאַטישער קרייז זיך אויסגעברייטערט און אַנט־וויקלט. דאַן זענען צוגעקומען פעיקע שפּילערס, ווי: אייזיק אַלבענסקי, משה קאַטשאַנאָווסקי, פאַניע שפּילבערג, נינאַ סי־בירצעוואַ.

דער דראַמאַטישער קרייז האָט זיך געזאַמלט אין דער פאָלקס־שול אויף סטודענטסקע גאַס. די רעפּעטיציעס פלעגט מען מאַכן ביי לייבל אייזענבוד אין שטוב. די פּיעסן, וואָס דער דראַמאַטישער קרייז האָט געשפּילט אין פאַרשיידענע צייטן, זענען געווען:

„גאָט פון נקמה"; „מאָטקע גנב"; „דער דאָרפס־יונג"; „פאַר אונדזער גלויבן"; „די נבלה"; „דאָס גרויסע געווינס"; „גרינע פעלדער"; „צעזייט און צעשפּרייט"; „צוויי קוני־לעמלס" אאנ"ד.

די שטענדיקע רעזשיסערן זענען געווען: משהקע קאַטשאַ־נאָווסקי און דער שרייבער פון די שורות. די פּיעסן פלעגט מען שפּילן אין גרויסן זאַל פון ראַטוש. פאַר יעדער פאָר־שטעלונג פלעגט מען מאַכן אַ פאָרפאַרקויף פון בילעטן. יעדע נייע פּיעסע איז פאַר דער שטאָט געווען אַ גרויסע קולטור־געשעעניש און וואָכן לאַנג פלעגט מען רעדן וועגן שפּילן פון די „אַרטיסטן".

דער דראַמאַטישער קרייז האָט געהאַט זיינע שטענדיקע ליבהאָבערס וואָס פלעגן נישט אַדורכלאָזן קיין איין פאָרשטע־לונג. איינער פון די בולטסטע פון זיי איז געווען שמעון דער קצב. ער פלעגט שטענדיק קויפן די טייערסטע בילעטן פאַר אים און זיין משפחה. זיי זענען געזעסן אין דער ערשטער ריי און אין גאַנג פון דער פאָרשטעלונג פלעגן מיר אויף דער סצענע הערן זיינע באַמערקונגען: „אָ, די באָמבע האָט געפּלאַצט!"

אַרום דעם דראַמאַטישן קרייז איז געווען טעטיק אַ סטאַ־בילע גרופּע חברים וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט די טעכ־נישע ענינים פונעם קרייז. אברהם־אַרע דער שוסטער און

די פאָרשטעלונג „דאָס גרויסע געווינס" פון שלום עליכם. אויסגעפירט פון דעם דראַמאַטישן קרייז. עס זיצן (פון רעכטס צו לינקס): אייזיק אַלבענ־סקי, לענא שיין. צווייטע שורה (פון רעכטס צו לינקס): אַלטע אַבראַמאָוויטש, יוסף בערעזין, מיכאל ראַבינאָוויטש, רמז, אברהם גרובמאַן, בנימין גרויבאַרט, חיים . . . , שטייען: דוד פאָרטנאַי, שלמה פאַרפעל, משה לובעצקי, וועלוול לייבאָוויטש, חיים שניצער, מאיר באַשינקעוויטש (דער גרימירער). (פאָטאָ: משה פאַיאַנס)

הצגת „דאָס גרויסע געווינס" לשלום עליכם ע"י חוג החובבים לאמנות התיאטרון. יושבים על הרצפה (מימין לשמאל): אייזיק אלבנסקי, לנה שיין. יושבים (מימין לשמאל): אַלטע אברמוביץ, יוסף ברזין, מיכאל רבינוביץ, . . . , רמז, אברהם גרובמן, בנימין גרוייבט, חיים . . . . . עומדים: דוד פורטנוי, שלמה פרפל, משה לובצקי, וולוול לייבוביץ, חיים שניצר, מאיר בשנקביץ (המאפר). (צילום: משה פאַיאַנס).

שלמהקע מילשטיין האָבן געזאָרגט פאַרן רעקוויזיט. זיי פלעגן אויך „ציען” דעם פאָרהאַנג אויף דער בינע. אליהו ראַדונסקי איז געווען דער שטענדיקער סופלאָר און אויך דער ליטעראַרישער מבין. יאַראָשעוויטש דער זייגער־מאַכער (דער יעקע), איז געווען קאַסיר. איין מאָל, ווען מען האָט געשפּילט „שולמית”, האָט ער געכאַפּט אַ דרימל — און ווען ער האָט זיך אויפגעוועקט פון שלאָף, האָט ער אַ פרעג געטאָן אין דייטש: „די קאַצע איז שאָן דורכגעלאָפן?” ליאָווע גאָלדפאַרב (ליאָווע דער פּוילישער) איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן בופעט. ער פלעגט באַשטימען פאַר די פרויען ווער עס דאַרף וואָס ברענגען פאַרן בופעט — פיש, וווּרשט, טאָרטן. אים פלעגן העלפן ביים בופעט: רייצע מאַנהייט, משה פאַבריקאַנט, שירקע באַשינקעוויטש, יידל אַלפעראָוויטש, חיה־איטל לעמעש, רחמיאל פאַווער אאנ”ד.

אַ באַזונדערן הומאָר האָט געהאַט אייזיק אַלבענסקי, אַן אָרעמער אינטעליגענט, וואָס האָט געלעבט פון דער סקודנער פענסיע אַלס סעקרעטאַר אין „טאָז”. ער האָט געהאַט אויסערגעוויינלעכע פעיקייטן צו דער בינע. און ווען מיר פלעגט אויסקומען מיט אים צו שפּילן צוזאַמען — איז שוין געווען לעבעדיק.

הירשל טורטשין, איינער פון די אויספירער פון די ליבעראַלן, פלעגט אָנטאָן די פענסנע, ווען מען האָט באַדאַרפט און ווען נישט און זשעסטיקולירט ווי אַן אינטעליגענט.

איין מאָל, ווען מיר האָבן אָפּגעשפּילט דעם ערשטן אַקט פון „מאָטקע גנב”, איז צו אונדז אַרויפגעקומען הינטער די קוליסן שלאַמאָוויטש, וואָס האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ מבין אויף טעאַטער און נישט קענענדיק זיך איינהאַלטן פון התפּעלות פאַרן גוטן שפּילן, האָט ער געזאָגט: „איך האָב געזען אין וואַרשע, אין אַן אַמתן טעאַטער, ‚מאָטקע גנב׳ — אָבער צו אַייער ‚מאָטקע׳ קומט דאָס נישט”.

„מכירת יוסף”

דער ווינטער פון 1929 איז געווען אַ שווערער. דער עקאָנאָמישער קריזיס אין אייראָפּע האָט אויך נישט אויסגעמיטן ניעסוויזש. אין שטאָט איז געווען אַן אַרבעטסלאָזיקייט. וועלנדיק העלפן די אַרבעטסלאָזע, האָבן די כלל־טוערס געזוכט וועגן ווי אַזוי צו שאַפן געלט. מען האָט פאָרגעלייגט צו שטעלן „מכירת יוסף”, וואָס וועט געוויס „ציען” אַן עולם. ערב פּסח האָט מען מיר פאָרגעלייגט צו זיין דער רעזשיסער און צונויפקלייבן דעם אַנטשפּרעכנדן אַנסאַמבל פון די וואָס האָבן אַמאָל געשפּילט „מכירת יוסף” און אויסגענומען ביים עולם. די ראָלן זענען געוואָרן פאַרטיילט אַזוי: קליין יוסף — ריווע מאַזע, גרויס יוסף — דער קאָלבאַסניק, יעקב — מרדכי־דוד אַלפעראָוויטש, פּרעה — בערל מענכוס, יוספס ברידער: ראובן — ישעיה מאַזין; די אַנדערע ברידער: יעקב קאַפּלאַן, אָפּיצינער הירש, דוד ריקלין אאנ”ד.

ישעיה מאַזין (מאַזשולקעס) איז געגאַנגען אָנגעטאָן אין אַ לאַנגן ווייסן כאַלאַט מיט שוואַרצע הויזן; יעקב קאַפּלאַן, זייענדיק טריי דעם היסטאָרישן געשטאַלט, האָט אויך אָנגעטאָן אַ לאַנגן ווייסן כאַלאַט, אָבער באָרוועס. בערל מענכוס, אַלס פּרעה, האָט זיין קערפּער אַרומגעוויקלט בלויז מיט אַ גרויסן ליילעך.

צו דער פּרעמיערע זענען געקומען יידן, וואָס זענען קיינמאָל נישט געגאַנגען אין טעאַטער. דער גרויסער זאַל אין ראַטוש איז געווען פול. צו דעם „וויעטשער” זענען אויך געקומען יידן פון קלעצק, סטאָלפּצי, סנאָוו און האָראָדזיי. ישעיהו ספּיוואַק האָט אַ קוק געטאָן דורך דער שפּאַרונע פונעם פאָרהאַנג און דערזעענדיק אַזאַ גרויסן עולם, האָט ער מיט באַוווּנדערונג אויסגערופן צו יעקב קאַפּלאַן: „יאַנקל, אַ קלאָג צו דיר, זע וויפל מענטשן מען האָט דאָ געבראַכט צו ‚מכירת יוסף׳!”.

די פּיעסע „מכירת יוסף” האָט געבראַכט אַ שיינע סומע געלט, וואָס מ׳האָט פונאַנדערגעטיילט צווישן די נויטבאַדערפטיקע אַרבעטלאָזע.

דער דראַמאַטישער קרייז פלעגט אויך איינלאַדן אויף גאַסטראָלן אַרטיסטן־סטאַרן. באַזונדערס פּאָפּולער איז געווען דער וואַרשעווער אַרטיסט פּאַרטשעוו. די „שטערן” פון דראַמאַטישן קרייז אין לעצטן פּעריאָד זענען געווען: רבקה לעווקאָוויטש, ראָזע אַלפּערין און שיינע לעמעש.

אין דראַמאַטישן קרייז זענען אויך געווען אַנגאַזשירט דער פּעדאַגאָגישער פּערסאָנאַל פון דער שול: עקיבא באקשט, די לערערינס סוזאַנע און ליובע, די שוין דערמאָנטע לערערין רבקה לעווקאָוויטש און דער לערער אליהו ראַדונסקי. די גרים־מלאכה פלעגט אויספירן קראַסנאָסיעלסקי דער פריזיער און די אַרטיסטן גופא.

די אַלע אונטערנעמונגען פונעם דראַמאַטישן קרייז האָבן געהאַט גרויס אָפּקלאַנג אין שטאָט און בלי־ספק צוגעגעבן קאָלאָריט און שטייגער דעם יידישן לעבן אין ניעסוויזש.

מלמדים און חדרים

די יינגלעך אין ניעסוויזש, ווי ס׳האָט זיך געפירט אין יענע צייטן, האָבן זיך געלערנט ביי מלמדים אין אַ חדר. אין פאַרשיידענע צייטן זענען אין ניעסוויזש געווען מלמדים, פון וועלכע אייניקע האָט מען געקענט נאָר לויט זייער צונאָמען:

פּסח פּאַפּערקע (אַ מלמד און אויך אַן אָפּשפּרעכער), דער לאַזאָוויצער רבי, שמעון האָן, רפאל דער שוואַרצער (גמרא מלמד), שמואל געלפאַנד (שורון), שמואל דמשק, עזרא דער מלמד, גרשון־וועלוול דמשק, איזראעל, בוטצין (דער וואַרשעווער רבי), דער אַלטער ראָזאָווסקי, ברוך ליס (די בייטעלעך), משה ליפּאָווסקי (דער לערער), בערל פּאָלאַק, בערל כאַצקלס (דער משגיח), דער סווערזשנער מלמד, דער סנאָווער רב.

אויסער די מלמדים, זענען אויך געווען פּריוואַטע העברעישע לערערס: חיים־אליהו פרידשטיין, דער וואַטניק (געלערנט נאָר מיידלעך), בענטשע דער משוגענער, יודעלעוויטש (היינט אין טשילע), מעלניק און שלמה דמשק.

א פולבלוטיק יידיש לעבן

יצחק שחור (איטשע טשארני)

מען קען נישט זאָגן, אַז ניעסוויזש איז געווען אַ קליין שטעטל; אין שטח אפשר יאָ, אָבער נישט אין גייסט — קול־טורעל און געזעלשאַפטלעך. די שטאָט האָט פאַרמאָגט פיל יידישע אינסטיטוציעס: געזעלשאַפטלעכע, רעליגיעזע, קולטור־רעלע, עקאָנאָמישע — מיט איין וואָרט, ס'איז געווען אַ פול־בלוטיק יידיש לעבן.

אונדזער שטעטל האָט געהאַט 13 שולן און בתי מדרשים, אַ יידישע פאָלקס־שול, תרבות־שול, יבנה, אַ פוילישע פאָלקס־שול („פּאָווּשעכנע", א. ג. „שאַבאַסוווקע"), חדרים, תלמוד־תורה, דריי ביבליאָטעקן, דראַמאַטישער קרייז, תפארת בחורים, חברת תהילים, אַ פאָלקס־באַנק, גמילת־חסד, י. ק. א., סוחרים־פאַראיין, קליינהענדלער־פאַראיין, 2 האַנטווערקער־פאַראיינען, פּראָפעסיאָנעלער פאַראיין פון אומפּאַקאָווע אַרבעטער, אין וועלכן ס'זענען געווען אָנגעשלאָסן אַלע פאַכן. אַ קהילה, הקדש, השומר הצעיר, בונד, סקיף, אַלגעמיינע ציוניסטן, רעוויזיאָניסטן, רעכטע פּועלי־ציון, לינקע פּועלי־ציון, גורדוניה, מז־רחי, אגודה, „טאָז"־געזעלשאַפט צו פאַרהיטן דאָס געזונט פון דער יידישער באַפעלקערונג, מיט איר פּרעכטיקער זומער־קאָלאָניע, ווו אַלע יאָר אין די זומער־חדשים פלעגן זיך אָפּרוען און פאַרברענגען 120 שוואַכע יידישע קינדער, לויט דער אָנ־ווייזונג פון די „טאָז"־דאָקטוירים גינזבורג און סעגאַלאָוויטש.

אונדזערע שבתים

אין דעם חסידישן שטיבל איז געווען איינגעפירט צו פּראַ־ווען שלוש־הסעודות יעדן שבת. דער מינהג איז געבליבן פון ר' נחקען דעם לעכעוויטשער רבין, וועלכער האָט אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה געוווינט אין ניעסוויזש. די וווינונג פאַר דעם רבין האָט מען האַלב אָפּגעצוימט אין דער חסידישער שול.

די שלוש־סעודות איז באַשטאַנען פון אַ חלה, אַ הערינג, לימאָנאַד, קוואַס, ביר. די געטראַנקען פאַר דער סעודה האָט געשאָנקען אבא דער חסיד. די חלה מיטן הערינג האָט געשאָנקען אַ ייד, אַ בעל־יאָרצייט — און דאָס האָט קיין מאָל נישט גע־פעלט.

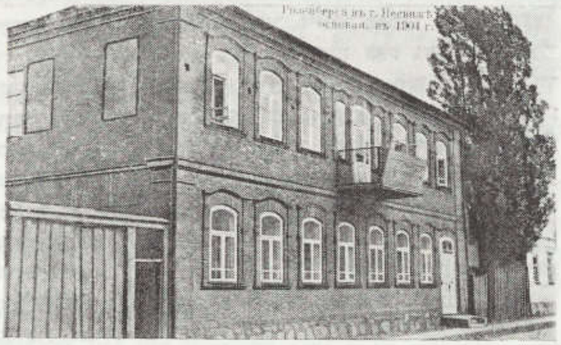
אָבער די הויפּט־פאַרוויילונג פון שלוש־סעודות איז באַשטאַ־נען פון זמירות, וואָס די חסידים פלעגן זינגען ביז די ערשטע דריי שטערן האָבן זיך באַוויזן אין הימל.

די ימים נוראים

אבא איז געווען אַ סלאָנימער חסיד, איז ער טאַקע אַלע יאָר אויף ראש־השנה געפאָרן קיין סלאָנים צום רבין, כדי דאָרט אויסבעטן אַ גוט יאָר. פאַר איין ווערס פלעגט ער שוין ברענגען אַ נייעם חסידישן זמרל.

די עשרת ימי תשובה־טעג האָט ער זיך מתעסק געווען מיטן גרייטן זיך צום יום־הדין — יום־כיפור, ווי: איינקויפן ליכט און באַזאָרגן קעסטלעך מיט זאַמד זיי אַריינצושטעלן. ערב יום־כיפור האָט ער געבעטן משהקען דעם שמש, ער זאָל אים שלאָגן מלקות.

ווען ער האָט זיך געשטעלט צום עמוד אין ווייסן קיטל מיט דער שיין־צעקעמטער, ווייסער באָרד און דעם טלית איבערן קאָפּ, כדי צו זאָגן כל נדרי — האָט ער דאָס אַלץ געבעטן ביים רבונו של עולם מיט אַזאַ התלהבות, אַז די מתפּללים אין שול האָבן מיט דעם זעלבן ענטוזיאַזם נאָכגע־זאָגט די תפילות און עס האָט זיך געדוכט, אַז דער הימל שפּאַלט זיך און דאָס געבעט דערגרייט צום כסא הכבוד.

דער רוסישער לערער־סעמינאַר פאַר די צאַרישע צייטן, שפּעטער — די „תרבות" שולע פאַר די פוילישע צייטן.
בית הסמינריון הרוסי בימי שלטון הצאר — ובית הספר העברי „תרבות" בימי שלטון פולין.

סוכות און שמחת־תורה

נאָך יום־כיפור האָט דאָס שטעטל זיך אָנגעהויבן מתעסק צו זיין מיטן שטעלן אַ סוכה אין דעם חסידישן שטיבל און ביי זיך אין דער היים. אין די וואָך פון סוכות איז אבא חסיד גע־שלאָפן ביי זיך אין סוכה. אָפּטמאָל איז געווען גוט קאַלט אין די אוונטן, אָבער אים האָט עס נישט אָפּגעהאַלטן.

אין שטיבל איז געווען אַ מינהג אַז הושענה רבה ביינאַכט האָט מען געזאָגט תהילים. האָט אבא דער חסיד געבראַכט אַ קויש עפּל און געטיילט די תהילים־זאָגערס בעת דער הפסקה, וואָס מען פלעגט מאַכן נאָכן זאָגן אַ טייל פון תהילים.

שמיני־עצרת און שמחת־תורה איז דער ענטוזיאַזם געווען אין שול מער ווי ביי אַלעמען. דער זייגערמאַכער דוד מילעצקי, האָט געהאַט די חזקה צו זאָגן מיט „כל הנערים" די ברכות ביי קריאת התורה און אבא דער חסיד האָט נישט געלאָזן רויק אברהם־יצחק פּאַטאַשניקן, דעם בעל־קורא, לייענען די תורה. ער פלעגט שרייען צו די קינדער „צאן קדשים" — און די קינדערלעך, מיט דעם איבערגעדעקטן טלית פון דוד מילעצקי איבער זייערע קעפּלעך האָבן מער נישט געדאַרפט און אַלע אין איין קול האָבן געענטפערט: „מע, מע, מע". דאָס האָט זיך איבערגעחזרט עטלעכע מאָל.

פורים

עס האָט זיך דערנענטערט פורים. חברה יאַטלעך האָבן אָנגעהויבן צוגרייטן קאָסטנס צו נעמען אין שול אַריין, כדי שלאָגן המנען. די קאָסטנס האָט חברה געלקחנט ביי די גלאַז־קרעמער לייב עפּשטיין און נח וסעלאָווסקי און ווו מ'האָט נאָר געטראָפן אַ קעסטל ביי אַ קראָם. אַלץ האָט מען געבראַכט אין „דעפּאָזיט", צו טשאַרנען אין הויף.

ווען מען האָט אָנגעהויבן לייענען אין שול מגילת אסתר, האָט חברה גענומען שלעפּן די גרויסע קאָסטנס פון גלאָזוואַרג (שטעלט אייך פאָר וואָס פאַראַ מאַטעריאַל דאָס איז צו קלאַפּן המנען!) גלייך אין שול אַריין. יעדעס ייִנגל האָט געהאַלטן אין האַנט אַ גרויסן שטעקן, וואָס איז געווען גרעסער פונעם שלע־גער, און געוואַרט ביז דער מגילה־לייענער אברהם־יצחק פּאַ־טאַשניק זאָל צוקומען צו די ערטער ווו ס'ווערט דערמאָנט המן.

בעתן ברענגען אין שול די קאָסטנס, האָט שטענדיק זיך אַריינגעמישט משהקע דער שמש, אַז מען טאָר נישט דערלאָזן צו צענעמען זיי אין שול, נאָר מען זאָל דאָס טאָן אין פאָרהויז.

נישט פאַר אַזעלכע זאַכן איז אַ קדשי־קדשים. דערווייל פלעגט צוקומען נח ווסעלאָווסקי און דערקענט זיינע קאַסטנס. האָט ער אָנגעהויבן טומלען, הלמאי מען האָט אָפּגעטאָן אַזאַ שטיקל אַרבעט און צוגענומען די קאַסטנס פון זיין הויף. זיין צאָרן איז אָבער גיך פאַריבער, זאָגנדיק, אַז דאָס מאָל שענקט ער אונדז, נאָר איבער אַ יאָר זאָלן מיר דאָס נישט טאָן. נאָר משהקע דער שמש האָט נישט נאָכגעגעבן, שרייענדיק, אַז די לײַדאַקעס מיט די שטעקענער אין די הענט וועלן אַלץ צעברעכן אין שול, אַפילו די שויבן.

דאַן האָט זיך אַריינגעמישט אבא דער חסיד און געמאַכט אַ פשרה: מען זאָל עפענען די טיר פון שול אין פאָרהויז און דער בעלעמער ווו מען לייענט די מגילה, איז דאָך נישט ווייט פון דער טיר — וועלן מיר הערן און וויסן ווען מען דאַרף שלאָגן המנען.

מען האָט זיך געשטעלט לייענען די מגילה — און אַ סימן צו קלאַפּן המנען דאַרף אונדז געבן אבא דער חסיד גופא. מיט אַ פּאָר פסוקים פריער פאַרן דערמאָנען דעם רשע המן, האָט אבא דער חסיד, דער ד־ריגענט פון דעם אָרקעסטער, אויפגע־הויבן די לינקע האַנט אין דער הייך אין אונדזער זייט, אַז מיר זאָלן זיין גרייט. ווען דער מגילה־לייענער האָט דערמאָנט המנען, האָט אבא אָנגעהויבן טופּען מיט די פיס. דאַן האָט חברה אַ לאָז געטאָן די שטעקנס איבער די קאַסטנס. די קלאַ־פעריי האָט נישט אויפגעהערט, ביז ער האָט נישט אַראָפּגעלאָזן די האַנט און אויפגעהערט טופּען מיט די פיס.

משהקע דער שמש האָט זיך געריסן און געשריען: „לײַ־דאַקעס, בייסטרוקעס, באַנדיטן, הערט אויף קלאַפּן, לאָזט הערן די מגילה!” אָבער מיר האָבן אים געהערט ווי המן דעם גרעגער.

דאָס האָט זיך איבערגעחזרט יעדעס מאָל, ווען מען האָט געשלאָגן המנען. נאָך די ערשטע פּאָר מאָל קלאַפּן איבער די קאַסטנס, איז פון זיי געבליבן צעבראָכענע ברעטלעך, צעוואָרפן אויפן דיל, אין פאָרהויז און פאַרן שול. אַז עס זענען נישט געווען קיין קאַסטנס, האָט חברה מיט די שטעקנס גע־קלאַפּט המנען איבער די טירן פון שול. די טירן זענען אָבער געווען פון זייער דיקע ברעטער, זענען די שטעקנס צעבראָכן געוואָרן, הגם יעדער פון אונדז האָט געזוכט אַ וואָס גרעבערן שטעקן. נישט אומזיסט האָט משהקע דער שמש זיך געבייזערט — צוליב דער אַרבעט וואָס ער האָט געהאַט ביים ריניקן די שול נאָך אַזאַ שלאָגן המנען.

ערב פסח

ס'האָט זיך דערנענטערט פסח און די חברה האָבן זיך מער געפונען אין געסל ווי אין שטוב. מיר האָבן אָנגעהויבן טראַכטן וועגן פאַרברענען דעם חמץ — און ווידער זיך אָנגעטראָפן אויף דער קעגנערשאַפט פון משהקע דעם שמש. ער האָט נישט געלאָזן צוגרייטן אין גאָרטן פון דער שול די גרוב צו פאַרברענען דעם חמץ. דער תירוץ: „די לײַדאַקעס וועלן נאָך חס וחלילה ברענגען צו אַ שריפה און די הילצערנע הייזער וועלן פאַרברענט ווערן, ס'וועט זיין אַ צווייטער מדבר”.

אויף אונדזער זייט איז אָבער געווען אבא דער חסיד. טאָ שטעלט אייך פאָר, אַז מיר האָבן שוין יאָ אויסגעגראָבן אַ גרוב

אַ גרופּע חברים מיטן זעלנער פון דער פוילישער אַרמיי שלמה טשאַרני, בעת אַן אורלויב אין שטאָט.

קבוצת הברים בביקורו של שלמה צ'רנה בניסוויז', בעת שרותו בצבא הפולני.

עומדים (מימין לשמאל): הליה אלפרט, נח צ'רנה, יוסף גילרביץ, מאַשה נוביק, ראובן פונשטיין, נחה סרגוביץ, יהושע פטשניק, שלמה צ'רנה, יצחק צ'רנה, לאה קצ'נובסקי, יוסף דרצ'ינסקי, יוסף שוסטרמן. יושבים (מימין לשמאל): נחמן אבילביץ, צבי הימלשטיין.

צו פאַרברענען דעם חמץ! אבא פלעגט זאָגן צו משהקען דעם שמש: „מאַך אַ שווייג, יידן האָבן נישט דאָ נאָענט ווי צו פאַרברענען דעם חמץ".

אויף קאַזשימיר, אין באָד, האָט מען אויך געברענט דעם חמץ, נאָר גיין אַהין איז געווען צו ווייט. ערב פסח איז מען דאָך פאַרנומען אויך מיט כשרן, ריין מאַכן א.א.וו. פאַר פאַרברענען דעם חמץ האָבן מיר, יינגלעך, געפאָדערט טרינק־געלט, כדי זיך קויפן ניס צום שפּילן. עס האָט אָבער געטראָפן, און גאַנץ אָפט, אַז געוויסע יידן האָבן גאָר נישט געוואָלט געבן, פלעגן מיר אַרויסכאַפּן פון פייער זיין הילצערנעם לעפל מיטן פאַרבונדענעם אין אַ שמאַטקע חמץ. אויף דעם איז געווען אַ ספּעציאַליסט יאַנקל דער טינקעוויטשער. מיט דעם האַלב־ברענענדיקן חמץ אין האַנט איז ער געלאָפן איבערן גאָרטן און געשאַרט דעם לעפל אין דער ערד, כדי צו פאַרלעשן.

אַזאַ ייד האָט שוין קיין אַנדערן אויסוועג נישט געהאַט און געגעבן די פאָר גראָשן — דאַן האָט מען זיין חמץ אַריינגעוואָרפן אין געדיכטן פייער — און זאָל זיין אַ כשרער פסח.

נאָר איין ייד האָבן מיר געהאַט וואָס האָט יאָ אויסגעפירט ס'זייניקע. דאָס איז געווען דער בעל־עגלה אברהם מאַזולקע. זיין חמץ האָט ער גלייך געוואָרפן אין פייער, קיין טרינק־געלט נישט געגעבן. און די גאַנצע צייט נישט אָפּגעטרעטן פון פייער, ביז ער האָט נישט געזען אַז פון זיין חמץ איז געבליבן אַ ביסל אַש. איר ווייסט אין וואָס זיין זכות איז באַשטאַנען? ער פלעגט קומען מיט אַ שטעקן, ווי אויך מיט אַ שטריק אין האַנט. נו, זייט אַ בריה און כאַפּט אַרויס אַזאַ חמץ פון פייער־גרוב? חוץ דעם, פאַר דער גאַנצער צייט וואָס ער איז געווען ביים פייער האָט ער געהאַלטן אין איין שרייען: „ממזרים, איר איינע" — און הויבנדיק דעם שטעקן אין דער הויך — „די קעפּ וועל איך אייך צעשפּאַלטן! געלט וועל איך אייך געבן? אַפילו קיין האָבער אויך נישט, וואָס איך גיב די פערד!"

מען דאַרף מודה זיין, אַז אין דער צייט ווען מאַזולקע איז געווען, האָבן אויך אַנדערע יידן אויסגענוצט די געלעגנהייט און נישט געגעבן קיין טרינק־געלט.

תשעה באב

אַז ס'האָט זיך דערנענטערט דער טאָג ווען יידן טרויערן נאָכן פאַרברענטן בית־המקדש, איז ביי אונדזער חברה אין געסל גראָד געווען פריילעך. וואָס איז די גדולה? משהקע דער שמש פלעגט מיט אונדז שליסן אַ וואָפנשטילשטאַנד. ער האָט זיך גענייטיקט אין אונדזער הילף: אַריינטראָגן האָלץ פון שטעלכל אין שול אַריין; אַראָפּנעמען ברעטער פון שול־בוי־דעם; צוהעלפן נידעריק מאַכן די בענק, אויף וועלכע יידן פלעגן זיצן און זאָגן קינות.

דעם וואָפנשטילשטאַנד האָט ער מיט אונדז איבערגעריסן, ווען מיר האָבן גענומען וואַרפן שטעכלקעס („בערעלעך") אין די בערד, וועלכע האָבן גראָד נישט אויסגעפעלט ביי אונדזערע טאַטעס, זיידעס און סתם יידן. ער האָט אונדז נישט געלאָזן שטיין אויף דעם סטראַטעגישן פונקט — דעם בעלעמער. פון דאָרט האָבן מיר געהאַט די גאַנצע שול יידן אויפן ציל. משהקע האָט אונדז געטריבן און געשריען, אַז מיר שטערן זאָגן קינות.

דאָ איז ווידער אויסגעוואַקסן אונדזער פאַרטיידיקער, אבא דער חסיד:

— איך בין גבאי און דערלויב די קינדער צו שטיין אויף דער בימה, אַ וואָרף טאָן אַ פאָר שטעכיקע בערעלעך. אַז מען וואַרפט אַריין אַ בערעלע אין באָרד, טוט טאַקע ווי ביים אַרויס־נעמען, אָבער יעדער ייד מוז אין טאָג פון חורבן בית־המקדש פילן אַ ביסל ווייטיק. ס'איז אַ מצוה!...

צו משהקען האָט ער געזאָגט, צולייגנדיק דעם ווייז־פינגער צום נאָז:

— מאַך אַ שווייג און שטער נישט זאָגן קינות.

מער האָבן מיר נישט געדאַרפט. די אַרבעט האָבן מיר אויס־געפירט בשלימות.

לאָזער דעם בעקער האָבן אַלע געקענט. אַ ייד מיט אַ לאַנגער, צעקעמטער, ברייטער באָרד — וואָס איז געווען ביי אונדז דער הויפּט־ציל. ער האָט טאַקע זיין באָרד פאַרבונדן מיט אַ פאַטשיילקע, נאָר דאָך האָבן מיר געוואָרפן אַהין בע־רעלעך. קיין גוטע צילערס זענען מיר, אַ סברה, נישט געווען. איז אַזוי אויסגעקומען: איין „בערעלע" האָט געטראָפן אין היטל און דאָרט געבליבן שטעקן; אַ צווייטע — אין די האָר; אַ פאָר „בערעלעך" זענען געבליבן שטעקן אין דער פאַטשיילע וואָס האָט פאַרשטעלט די באָרד. דאָ איז געוואָרן לעבעדיק און פריי־לעך אין שטיבל. לאָזער מיט דער לאַנגער קאַפּאָטע האָט זיך אויפגעהויבן, אַ כאַפּ געטאָן אין האַנט ביידע עקן פון זיין קאַפּאָטע, מיט צעשפּרייטע פיס און איינגעבויגן, האָט ער גענו־מען לויפן צו אונדז אויף דעם בעלעמער און געשריען: „שקצים, זשוליקעס, אַרויס פון מקום־קדוש! אייער פוס זאָל דאָ נישט זיין!"

אבא דער חסיד פלעגט אים אָבער באַרויקן: „לאָזער, קאָך זיך נישט אַזוי. זיי וועלן מער נישט וואַרפן אויף דיר קיין „בערעלעך". רעספּעקט האָבן מיר, געסל־יינגלעך, יאָ געהאַט פאַר אבא חסיד. די אַטאַקע מיט די שטעכיקע „בערעלעך" האָט זיך פאָרלויפיק אָפּגעשטעלט — ביז אַ נייע פאַראָרדענונג פון אונדזער עלטסטן, יאַנקל דער טינקעוויטשער.

געווען נאָך אַ ייד אין דעם חסידישן שטיבל: נח דער באָג'גער. געקומען קיין ניעסוויזש פון לעכעוויטש אין דער צייט פון ערשטן וועלט־קריג. זיין באָרד איז שוין נישט געווען ווי לאָזערס — נאָר אַ קלענערע, אַ שיטערע, דאָך זענען די שטעכיקע „בערעלעך" געבליבן דאָרט שטעקן. פון דער נאַטור איז ער געווען אַ גוטמוטיקער ייד, שטענדיק דערציילט אַ וויץ. אַז מען האָט אים מכבד געווען מיט אַ פאָר „בערעלעך", האָט ער אויך נישט געוואָלט ליידן. ער האָט זיך אויפגעהויבן פון דער נידעריקער באַנק, געבליבן שטיין אויפן אָרט און האַלב אין כעס און האַלב גוטמוטיק אַ געשריי געטאָן: „לאָבוזעס, איר האָט נישט וואָס צו טאָן, נעמט אַ פולן מויל סמעטענע און קלאַפּט זיך קאָפּ אָן וואַנט, וועט אַרויסקומען פוטער. גייט אַ היים און עסט דאָס מיט כשרן פאָדים!"

איצט ווייסט איר שוין, רבותי, פאַר וואָס ביי אונדזער געסל־חברה איז געווען אַ פריילעכער תשעה באב.

בכלל איז אונדזער געסל געווען אַ פריילעכס. אַ סימן: פון דער גאַנצער שטאָט, ווי פון ניי־שטאָט, קאַזשימיר, שווער־זנער טראַקט, שוין אָפּגערעדט פון מאַרק, שול־הויף, טויטן־געסל אאַז"וו, זענען אַלע יינגלעך, נאָכן אַרויסגיין פון חדר, שולעס, תלמוד־תורה, תרבות, יידישע פאָלקס־שול — געקומען צו אונדז אין געסל זיך שפּילן אין טאַטשקע, טשעד, פּיטבאָל, באַהעלטעניש...

בילדער און זכרונות פון ניעסוויזש

משה איזענבוד

4 קאַפּיטלעך פון משה אייזענבודס בוך „ניעסוויזשער ייִדן" — דערציילונגען. מעלבורן, 1965. 246 ז"ז.

די שטאָט באַגינען

דער זומער איז געשטאַנען אַ הייסער, אָבער ניט קיין גאַר טרוקענער. פון צייט צו צייט פלעגט אַ רעגן דורכשווענקען די אָנגעהיצטע לופט, אַראָפּזעצן דעם שטויב און אָפּפרישן דאָס גרינס. אַ ביסל פריער ווי תמיד האָבן זיך די גרינע קאָרן־זאַנגען אָנגעגאָסן מיט גאָלד און שווערלעך געוויגט זייערע קעפּ מיטן ווינט. עס האָט אויסגעזען, אַז אַ ליאַדע טאָג וועלן די שניטערס נעמען די פריש אויסגעשליפטע סערפּן און זיך מיט זיי אַוועק־לאָזן איבער די פעלדער.

ווו ניט ווו האָבן שוין אָרעמע פויערים אויף שנעל צונויפ־גענומען זייערע פאָר גאַרבן, כדי צו קענען גיין פאַרדינען אויף פרעמדע פעלדער.

פויערים זענען געגאַנגען אין די „ראַדן", צווישן די אייזן־קראָמען און אויסגעטאַפּט די גרין־באַמאָלענע סערפּן מיט די גאָלדענע פאַבריק־עטיקעטן, זיי פּרובירט אין דעם גרויסן שטיין, וואָס איז געלעגן נעבן פעשקע־מירעלס אייזן־קראָם. וויפיל די ייִדענע האָט זיך ניט געשווירן אַז דאָס איז ריינער שטאָל, האָבן די פויערים ווידער געקלאַפּט דעם סערפּ אין שטיין און זיך צוגעהערט צום קלאַנג, ווי זיי האָבן עס געטאָן פאַרן „סיענאָ־קאָס" מיט די בלאַנקענדיקע קאָסעס.

שוין אַ היפּשע פאָר וואָכן ווי די קוזשניעס אין אַלע עקן שטאָט טוען ניט מער ווי שלייפן די סערפּן אויף גרויסע שטיי־נערנע טאַטשילעס, וואָס דרייען זיך אין טיפע מולטערס וואָכער און די פויערים דרייען זיי פאָר די הענטלעך פון ביידע זייטן.

עס איז געווען דער לעצטער מאַרק־טאָג פאַרן שניט. היינט וועלן די פויערים איינקויפן זאַלץ, נאַפט, הערינג און אַלע איבע־ריקע זאַכן פאַר דער ווירטשאַפט און וועלן זיך מער ניט ווייזן פאַר אַ זעקס וואָכן אין שטאָט.

מיטן קרייען פון די ערשטע הענער, איז אַברהמל דער מילנער אויפגעשטאַנען, אויף שנעל אָפּגעגאָסן נעגל־וואַסער און אַרויס אין דרויסן. דער ברייטער, זאַמדיקער שליאַך איז געווען פייכט פון ביינאַכטיקן טוי און די ווייס־רויטע קאָניעטשינע־בלימלעך האָבן פאַרשלאָפן אַראָפּגעלאָזט די קעפּלעך. פון דער ווייטנס האָט זיך געזילבערט דער „האַלבער" טייך, צווישן גע־דיכט באַוואָקסענעם טשערעט.

די ווינט־מיל איז געשטאַנען אויף אַ בערגל צווישן גרינע פעלדער. אברהמל דער מילנער האָט לאַנג נאָכגעפאָרשט פון וואַנען עס בלאָזט דער ווינט. ער האָט איינגעשפאַנט דאָס פערד און אויסגעדרייט די מיל אַנטקעגן ווינט. פּאַוואָליע, מיט אַ סקריפּ, ווי די פליגלען וואָלטן פויל געווען זיך צו דרייען, אָבער האָבן ניט קיין אויסוועג און מוזן זיך נעמען צו דער אַרבעט, האָבן זיך גענומען באַוועגן די מילשטיינער.

המחזור הראשון של בית־הספר האידישאי (פאָלקס־שול) — 28.6.1932. יושבים בשורה ראשונה: ירחמיאל פאַוער, משה אייזנבוד, ריווע מילשטיין, שיינע למש, ראָשע ברקוביץ, יצחק אלפרוביץ', דוד ריקלין. שורה שניה (מימין לשמאל): שלמה מלשטיין, אייזיק אלבנסקי, לייבל אייזנבוד. חשקה אבילביץ, לייב קאָווע, רבקה לבקוביץ, אליהו רדונסקי, שמעון אלפרין, יעקב בלומס. שורה שלישית: אברהם אהרן ונילובסקי, קריינה הינקדיקר, ... , אפרים לבקוביץ, חנה פיק־צ׳רנה, יחזקאל ליברמן, מערע מנקר, משה פבריקנט, רייצע מונהייט, לייזר גצוב. (צילום: חיים שבת).

אויפֿן זאַמדיקן „האַלבער"־וועג האָט זיך לאַנגזאַם באַוועגט אַ פּויעריש פֿורל, וואָס איז געפֿאָרן אין שטאָט אַריין. עס איז פֿאַרביי די ווינט־מיל, זיך איבערגעצלמט ביים הילצערנעם צלם ווו די וועגן צעגייען זיך און זיך פֿאַרנומען אויף מיכאַלישאָק. צו ערשט איז ער פֿאַרבייגעפֿאָרן די גרינע גערטנער וואָס רינגלען אַרום דעם בית־עולם און איבער די גערטנער זעען זיך אַרויס די מצבות. דער פּויער האָט זיך נאָך אַמאָל איבערגעצלמט און אַ יאָג געטאָן ס׳פֿערדל.

פֿון דער ווייטנס איז צו אים דערגאַנגען דאָס הילכיקע קלאַפּן פֿון פּייוול דעם שמידס קוזשניע.

— מוסיט אוזשע ניע ראַנאָ — האָט ס׳פּויערל אַ מורמל געטאָן פֿאַר זיך און ווידער אַ שמיץ געטאָן ס׳פֿערדל.

אַ יידענע מיט אַ פֿאַרפּעדערטן קאָפּ, ניט אויפֿגעקעמט, איז געלאָפֿן צום בעקער נאָך אַ פּאָר זעמל פֿאַר די קינדער — דאָס האַרץ צו דערכאַפּן.

דאָס פּויערל איז שטיין געבליבן פֿאַר אַ קליין הייזל ווו ס׳האָט געוווינט אַן אָרעמע יידענע און אָנגעקלאַפּט. ער האָט געהאַט די חזקה אויף אַרויסצופֿירן אירע פּעסער הערינג אין מאַרק אַריין; און כאָטש ער האָט געוווּסט, אַז מער ווי אַ דריי הערינג וועט ער ניט קריגן דערפֿאַר, האָט ער זיך תמיד געפּרוּווט וווּנדערן:

— שאָ טרי? ני באָלשע? — פֿלעגט ער זאָגן מיט פּויערשער נאַאיווקייט. — איי באָהו, מאַלאָ — האָט ער שוין צוגעגעבן פֿון יוצא וועגן. — דערפֿאַר אָבער, אַז ער האָט געקויפֿט אַ פֿונט שוואַרץ ברויט, האָט ער עס געטונקט אין פֿאַס מיטן געפֿיל פֿון אַ היימישן.

פֿון אַבע דעם חסידס סאָדע־וואַסער זאַוואָד איז אַרויסגעפֿאָרן שויקע „הודאָק". ער האָט געשטופּט אַ וועגל אויף צוויי רעדער אָנגעלאָדן מיט קופּערנע באַלאָנען שעלצן־וואַסער און פֿלעשער מיט רויטן לימאָנאַד. ער האָט זיך געאיילט צוצושטעלן עס אין די קרעמלעך אַרום מאַרק; און אַז ער איז שטיין געבליבן פֿאַר אַ קרעמל, האָט ער געכאַפּט אַ „הודאָק" אין העלדזל פֿון אַ פֿלעשל.

פֿון אַ זייטיק געסל האָט זיך באַוויזן דוד „יאַפּאָנטשיק" מיט זיין פֿאַס. דאָס איז ער געפֿאָרן פֿון „הייפּל"־ברונעם און געפֿירט וואַסער פֿאַר די שטאָטישע באַלעבאַטים. זיין פֿאַס איז געווען גרין־באַוואָקסן מיט מאָך, און מיט אַ ווייס, פֿריש־געהובלטן „שפּונט" פֿון אונטן, אָנשטאָט אַ קראַן, אַרויסצולאָזן דאָס וואַסער.

פֿון קאָזשימער שול זענען אַהיימגעגאַנגען די צוויי ברידער סטעלמאַכעס, מיט די טליתים אונטערן אָרעם. ביידע באַיאָרטע; ביידע מיט קורצע בערדלעך און מיט טיפֿע קנייטשן אויפֿן שטערן, צייכנס וואָס די צייט האָט אויסגעקריצט. כאָטש אַ מיט־וואָך, זענען זיי פֿאַרבליבן אין בית־המדרש אַ ביסל לענגער איבער דער קריגעריי וועגן נייעם רב, וואָס מאָניע האָט אָנגעפֿירט. זיי האָבן אים געפּרוּווט דערקלערן מיט געדולד, אַז ס׳איז ניט שיין פֿאַר אַ יידן צו שלאָגן זיך, זיך אַרומרייסן. אָבער מאָניע איז געבליבן ביי ס׳זייניקע.

— ס׳וועט זיך טאָן חושך, אויב מיין צד וועט ניט אויספֿירן!

דער סטעלמאַכישער קעלער איז שוין געווען אָפֿן, און אַ נייע, נאָך ניט קיין באַרייפֿטע ראָד איז געשטאַנען אין דרויסן.

פֿון קעלער אַרויס האָט שלום, דעם ייִנגערנס בחורל, אַרויסגעקוילערט אַ ראָד, כדי צו ברענגען עס צו רפֿאל דעם שמיד. באַרג אַרויף, ביז צום שפּיץ פֿון שווערזנער גאַס, האָט ער עס געבראַנגט און דאַן דאָס ראָד געלאָזט לויפֿן באַרג אַראָפּ, באַגלייט מיט אַ געשריי:

— משה! האַלט!

איז פֿון רפֿאלס קוזשניע אַרויס זיין זון, משה „קאַוואַדלע", און געוואַרט דאָס ראָד זאָל זיך צו אים דערקייקלען.

ביים האַראָדזשער שאָסיי, באַלד ווי עס הויבט זיך אָן די שטאָט, זענען שוין געווען אין דרויסן די אַבלופֿעס, און פֿון צווייטן זייט — די לאַפּעטקעס. נידעריקע, פֿלינקע, ביינערדיקע יידעלך — האָבן זיי פֿאַרזייט גערטנער, געשטעלט פּעסער אָרגערקעס, איינגעהאַנדלט אַ בינטל פֿלאַקס, אַ פּעקל חזיר־האָר — אַבי צו האָבן פּרנסה.

אויפֿן וועג האָבן זיך באַוויזן עטלעכע פּויערישע פֿורלעך. זיי זענען שטיין געבליבן ביים הילצערנעם ברונעם, כדי אָנצוטרינקען די פֿערד, און אַליין אויך כאַפּן אַ טרונק פֿון הילצערנעם מאָכיקן עמער.

ווי פֿון אונטער דער ערד זענען דאָ אויסגעוואַקסן די לאַפּעטקעס, געטאַפּט מביניש די זעק, און אַז זיי האָבן אַקוראַט ניט געקענט טרעפֿן וואָס דאָרט געפֿינט זיך, האָבן זיי זייטיק אַ פֿרעג געטאָן דעם פּויער:

— טשטאָ פּראָדאַיאָש? — וואָרעם, אַז ער מוז פֿאַרקויפֿן, אין דעם זענען זיי געווען זיכער.

ביי איין וואָגן איז געשטאַנען מיכעלע אַבלופֿעס. ער האָט שוין צום וויפֿלטן מאָל געקלאַפּט אין פּויערס מאָזאָליעדיקער האַנט:

— דאַווײ פּיאַט!

די האַנט האָט זיך ניט גערירט, ווי דעם פּויערס געדאַנק. ער האָט ניט געוואָלט אַראָפּלאָזן פֿון פּרייז.

— נאָ באַזאַריע פּאָיעדו, טאַם פּראָדאַם! — האָט זיך דער פּויער געהאַלטן ביי זייניקע.

אַז מיכעלע איז געוואָרן גוט אין כּעס און האָט געוואָלט אָפּהאַקן דעם מסחר, האָט ער אַ זאָג געטאָן צום פּויער:

— מוזשיק כיטרי יאַק טשאָרט, אַ דורנאָי יאַק וואַראָנאַ!

פֿון דעם זאָג האָט זיך דאָס פּויערל אַ ביסל פֿאַרלוירן, נאָכגעלאָזן אין מקח און אָפּגעשלאָסן ס׳געשעפֿט מיט אַ פּרישן:

— דאַווײ פּיאַט!

אין צענטער שטאָט, אין מאַרק־שול, האָט מען היינט געענדיקט דאַווענען אַ ביסל פֿריער. דער מאַנופֿאַקטור־סוחר איצקאָווסקי, אַ נידעריק פֿעסט יידל, מיט רויטע ווי פֿון פֿראָסט צעוואַרעמטע בעקעלעך, אַ באַבריליטע נאָז און אַ פֿליך פֿון שטערן ביז צום האַלדז, איז שוין געשטאַנען פֿאַר זיין געשעפֿט, כאָטש עס איז געווען פֿאַרמאַכט. עס איז געווען אַרום האַלב־ניין, ווען די מלוכה־באַאַמטע גייען צו זייערע ביוראָס. ווי נאָר איינער האָט זיך באַוויזן, איז ער אים אַנטקעגן געלאָפֿן, שנעל אַראָפּגעכאַפּט דאָס קאַפּעלושל מיט אַ ברייטן:

— דזשען דאָברי פּאַנו! —

דאָס איז געווען זיין אַרבעט כמעט יעדן טאָג, ווייל דאָס געשעפֿט האָט געפֿירט זיין פֿרוי שרה־ליבע.

אויף פּויערים האָט ער זיך ווייניק אַרומגעקוקט. דער עיקר זענען ביי אים געווען די מיעשטשאַנעס, וועמען ער האָט געקענט דערזען פֿון ווי ווייט, איז ער באַלד אַנטקעגנגעלאָפֿן און אונטערגעטראָגן דעם ברייטן:

— דזשען דאָברי פּאַנו! —

נאָך איידער מען האָט אויפֿגעמאַכט די קראָמען, האָט זיך פֿון עזריאלס „וואָלקנקראַצער", וואָס איז געווען אַ פּיצינקע שטיבעלע מיט פֿענצטערלעך האַרט ביי דער ערד, אַרויסגעשאָטן אַ מחנה מדינה־גייערס, אָרעמעלייט געפֿירט פֿון קליינע קינדער, ווייבער מיט עופֿעלעך ביי דער ברוסט, בלינדע, קאַליקעס און סתם שנאָרערס. דאָס זענען זיי נעכטן אין אָוונט אָנגעקומען און ביז שפּעט אין דער נאַכט געזעסן ביי אַ חלבן ליכטל און געציילט די קופּערנע גראָשנס און צווייערס, דערנאָך זיי איינגעוויקלט אין ברודיקע שמאַטקעס. ס׳איז געווען דער טאָג, ווען היגע אָרעמעלייט גייען ניט איבער די הייזער. זיי האָבן זיך צעשאָטן איבער די גאַסן ווי דורך עפּעס אַ געהיימן אָפּמאַך, ניט אַריינצופֿאַלן זאַלבעצווייט אויף איין אָרט.

די יאַטקעס אויפן שולהויף זענען געווען האַלב־אָפּן. אַרום זיי האָבן זיך אַרומגעדרייט הײמלאָזע הינט, וועלכע דער שטאָטישער היצעל האָט נאָך ניט באַוויזן צו כאַפּן.

אַנטקעגן באַשקע לאַניערקעס שענק, אויף אַ הויכן הילצערנעם בריקל, זענען געזעסן די טרעגערס און ביניע מיטן אייגל. נעבן אים — זיין וועגל אויף צוויי רעדער אָפּצופירן פאַרשידענע סחורות. די רעדער פון וועגל האָבן געהאַט אַ באַזונדערן שם אין שטעטל צוליב זייער אויסטערלישקייט. זיי זענען געווען הויכע, אייזערנע, מיט אַ סך דינע, אייזערנע שפּיצעס. עס איז געווען שווער צו וויסן פון וואַנען די דאָזיקע רעדער שטאַמען. ביז עמיצער האָט געפּסקנט, אַז ניט אַנדערש:

— זיי שטאַמען פון אַ האַרמאַט!

איז געבליבן — ביניע מיט די האַרמאַטנע רעדעלעך...

די שעה איז נאָך געווען אַ פריע, האָבן די טרעגערס גענומען קיבעצן ביניען צוליב די רעדער טאַקע. זיי האָבן געוואָלט וויסן צי זענען עס ניט אַמאָל קיין רעדעלעך, פאַר וועלכע מען קען גיין געשמידט אין קייטן...

ביניע האָט זיך אָנגעצונדן. דאָס אויג וואָס איז פריי געווען פון דער בעלמע, האָט געשפּריצט מיט האַס. עס האָט אים געפעלט ווערטער זיי אַריינצוזאָגן, האָט ער אָנגעהויבן שעלטן:

— זאָל דיר געשוואָלן ווערן די האַרץ, סייטשע! וועסט פּגרן ווי אַ הונט, באַנדיט איינער!

נעבן זיי איז געלעגן איסער מאַזולקעס הונט באָביק. אַ ברוינער, מיט אַ שאַרפן פּיסק און הויכע פיס, ווי עס האָבן הינט פון דער וועלפישער ראַסע. די יאַטלעך האָבן זיך געגרויסט מיט אים.

— ער קען שפּרינגען אויף צוויי פיס!

— ער שפּרינגט דורך אַ רייף!

— ער טשעפּעט ניט קיין יידיש קינד!

— ער פאַרשטייט יידיש!

שטילערהייט האָבן אים די יאַטלעך צוגעטיילט אַ חלק פון זייער פרישטיק און זיך געפּילט מיט אים אַ שטיק מחותן, דערהויפּט די יאַטלעך פון אַרום די שולן.

איצט איז ער געלעגן רויק ביי די פיס פון זיין באַלעבאָס, געזשמורעט די אויגן אַנטקעגן דער זון, געיאָגט די פליגן און זיך צוגעהערט ווי ביניע „די האַרמאַטנע רעדלעך" שעלט מיט טויטע קללות:

— אַ כאָליערע זאָל אייך נעמען, משוגעים, פּיאַניצעס! — און יעדע קללה זיינע איז באַגלייט געוואָרן מיט אַ הילכיק געלעכטער פון די טרעגערס.

ס'האָט מיין טאַטע דערציילט...

(אַ בלעטל געשיכטע)

ביים ברייטן טיש, וואָס איז געשטאַנען ביי אונדז אין מיטן שטוב, האָט שיע נאַכאַמעס געהאַט זיין אָרט. כמעט יעדן אָוונט האָט ער פאַרנומען דאָס אָרט און איידער וואָס־ווען גענומען דרייען אַ ציגאַרעט מאַכאָרקע. אַז ער האָט אָפּגעלייגט דעם ברעג און פאַרקלעפּט דעם ציגאַרעט, האָט ער גענומען דערציילן.

אַלע האָבן שוין געוווּסט ווי אַזוי שיע נאַכאַמעס האָט געפויזעט אויפן בויך מיט אַ שער אין האַנט און געשניטן שטעכלדראָטן אויפן פראָנט; ווי אַזוי שיע נאַכאַמעס איז געגאַנגען אויף „שטיקי" און ווי אַזוי ער האָט געפונען שנאַפּס אין אַ דייטשן אָקאָפּ.

אַלע האָבן געוווּסט, אַז שיע אַכאַמעס איז צוריק געקומען פון פראָנט, ווו ער איז געווען אַ ניקאָלאַיעווער סאָלדאַט, מיט אַ פּאַק מעשיות און — אַ מאָגן־פּעלער.

פון די אַלע מעשיות האָט זיך ביי אונדז, קינדער, געפּלאָנטערט אין קאָפּ „דאָס גיין אין באָי" און אַרויסקריגן זיך פון „אָקרוזשעניע". וואָס עס מיינט „נאַסטופּאַיען" און „אָטסטופּאַיען" — איז שווער געווען צו באַגרייפן.

און כאָטש מען האָט פון פריער געוווּסט ווי די זאַך וועט זיך ענדיקן, האָבן מיר, קינדער, געוואַרט אויף זיינע מעשיות.

איין מאָל האָט ער פאַרפעלט צו קומען.

— דער מאָגן־פּעלער האָט אים אַוועקגעלייגט — האָט ווער געזאָגט.

דעמאָלט האָט דער טאַטע גענומען דערציילן די געשיכטע וואָס איז זיך פאַרלאָפן מיט אַ סך יאָרן צוריק.

געווען איז עס אין יענעם יאָר ניינצן־הונדערט און פינף. איך בין דאַן געווען אַ יינגל פון אַ יאָר אַכט־ניין. איבער דער שטאָט האָט מען מאַרשירט מיט רויטע פענער און געשריגן „דאַלאָי סאַמאָדזשערזשאַוויע". דער אוריאַדניק האָט זיך טאַקע באַהאַלטן, נו איז וואָס? אַז אין פּעטערבורג איז סיי ווי געזעסן דער צאַר און ווי ניט אים מיינט מען. אַלע האָבן געוואַרט וואָס עס וועט געשען אין מאָסקווע. נאָר די מאָסקווער אַרבעטער האָבן ניט געהאַט קיין געווער.

האָט דער ניעסוויזשער קאָמיטעט פון „בונד" באַקומען די אויפגאַבע צו שאַפן געווער.

אין ניעסוויזש איז דאַן געשטאַנען די פערציקסטע אַרטילערייסקע בריגאַדע און אַ ספּעציעלע „לעטוטשע בריגאַדע".

אין יענעם יאָר האָט מען זיך אויפן יאַפּאַנישן פראָנט געשלאָגן ווי עס באַדאַרף צו זיין, זענען אַלע סאָלדאַטן געווען אויפן פראָנט. אין שטאָט זענען פאַרבליבן נאָר אַזוי פיל, עס זאָל גענוג זיין אָפּצוהיטן דעם „טשעכאַוואָסט".

אַז דער טאַטע האָט באַמערקט, אַז מיר, קינדער, כאַפּן זיך ניט וואָס ער מיינט, האָט ער צוגעגעבן:

— דאָס זענען געווען די סקלאַדעס ווו די אַרמיי האָט געהאַלטן געווער, פּעלצן, שטיוול...

ווי־זשע קריגט מען זיך דאָרט אַריין?

איז מען דערגאַנגען, אַז צו נאָטע דעם שמיד, דעם בוזינייער, צו זיין טאָכטער, קומט אַריין אַ סאָלדאַט, אַ קאַווקאַזער ייד, אַזוי ווי ער איז אויך געווען אַ לינקער, האָט מען מיט אים אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן:

ווען ער וועט שטיין אויף דער וואַך, וועט מען אויסשניידן דעם ריגל פון טויער צוזאַמען מיט דער פּלאָמבע, אַרויסנעמען די ביקסן און צוריק פאַרמאַכן, מען זאָל ניט דערקענען. ווען אַלץ וועט זיין פאַרטיק, שיקט מען דאָס געווער אָפּ קיין מאָסקווע, און דעם קאַווקאַזער סאָלדאַט — קיין אַמעריקע.

*

אַ פראָסטיקע ווינטער־נאַכט. דער „טשעכאַוואָסט" האָט זיך געפונען אין אַלטן מאָנאַסטיר, וואָס איז געשטאַנען אויף אַ הויכן וואַל. אַרום וואַל איז געווען דער טייך. אויף דריי שליטנס, צו צוויי פּאָר פערד, איז די בונדישע „באָיעווקע" פאַרפאָרן הינטערן וואַל און צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. אין משך פון דער נאַכט האָט מען די שווערע קאַסטנס מיט די ביקסן פאַרלאָדן און פאַרפּאַקט מיט שטרוי. אַ חוץ דעם האָט מען אַרויסגענומען אַ ביסל פּעלצן און שטיוול פאַרן היימישן געברויך. נאָך דעם שווערן „שטיקל" אַרבעט האָט מען צוריק פאַראַרבעט מיטן זיגל דעם ריגל פון טויער — ווי קיינמאָל גאָרניט געווען.

דריי שווער־אָנגעלאָדענע שליטנס זענען אָפּגעפאָרן קיין מינסק. די שמייסערס, יונגע יאַטן, זענען שנעל געפאָרן מיטן טראַקט. ניט ווייט פון מינסק האָבן ספּעציעלע פאַרטיי־שליחים איבערגענומען דעם טראַנספּאָרט און אָפּגעפאָרן אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג.

אין אַ פּאָר שעה אַרום האָבן די „שמייסערס" באַקומען זייערע שליטנס צוריק צוזאַמען מיט אַ שיינער מטבע טרינק־געלט. זיי האָבן זיך בשלום צוריקגעקערט אַהיים.

ס׳איז אַדורך אַ שטיקל צייט. ביי אַ שנאַפּס האָבן די באַלעגאַלישע „שמייסער״־יונגען אויסגעפּלוידערט די גאַנצע געשיכטע און פון מויל צו מויל האָט מען איבערגעגעבן די איינצלהייטן פון דער פּאַסירונג.

קיינער האָט עס ניט צוגעטראָגן צו „קאַזנאַ״.

פּריזיערס אָבער זענען בטבע זייער באַרעדעוודיקע מענטשן. אין זייערע סאַלאָנען קען מען הערן די לעצטע וועלט־נייעס, שטאָט־געשעענישן און סתם אַ פּליאָטקע.

אין אַ געוויסן טאָג, שוין אייניקע מאָנאַטן נאָכן אַרויספירן די ביקסן, איז דער פּולקאָווניק פון דער „לעטוטשער בריגאַדע״ געזעסן אין דער ראַזורע פון מייער באַשינקעוויטש (מאיר מורזע) און זיך ראַזירט. דערלאַנגט מאיר מורזע אַ מאַך:

— אייער וווילגעבוירן, וואָס הערט מען פון דעם געווער?

— וואָס פאַר אַ געווער?

— איר ווייסט גאָרניט?

— אַבסאָלוט.

— די גאַנצע שטאָט רעדט דאָך דערפון...

— אַז וואָס?

— אַז די סאָציאַליסטן האָבן אַרויסגעפירט דאָס געווער פון „טשעכאָוואָסט״!

— ?!

קענט איר זיך שוין פאָרשטעלן ווי עס האָט דעם פּולקאָווניק אַ טראָג געטאָן. די מיליטערישע מאַכט האָט פאַראָרדנט צו עפענען דעם „טשעכאָוואָסט״. פּאַצוקעס האָבן אַרומגעשפּאַצירט איבערן סקלאַד. קיין סימן פון די קאַסטנס ביקסן, אַמוניציע. מאיר מורזע, דעם פּריזיער, האָט מען שוין ניט אָפּגעלאָזט, און פון אים איז מען געוואָר געוואָרן אַלע איינצלהייטן.

צום דעמאָלטיקן קאָמיטעט פון „בונד״ האָבן געהערט: די ברידער נח און בערל איזראַעלס, חוה ליפשיץ און יידל ראַווין (ער איז געווען דער סטאָליער, וואָס האָט עס קונציק אָפּגעאַרבעט דעם זיגל, מען זאָל ניט דערקענען). יידל ראַווין האָט באַקומען 5 יאָר תפיסה און איז אָפּגעזעסן אין פאַרשידענע טורמעס. די „שמייסערס״: חיים שעטשקע (בערעזין) און אברהמל קאָפּעלקע (וואָלאָזשינסקי) האָבן באַקומען צו דריי יאָר. דער דריטער שמייסער האָט זיך באַצייטנס אָפּגעטראָגן קיין אַמעריקע, צוזאַמען מיט אים — דער רימער פרענסקי.

אויך דער זעלנער, דער קאַווקאַזער ייד, איז דאַן אַוועק מיטן בוזינייערס טאָכטער און זיך באַזעצט אין קאַסעל.

מיט דעם האָט זיך עס אָבער ניט געענדיקט.

עס איז אַראָפּגעקומען אַ פּאָלק טשערקעסן און עס האָט געדראָט אַ פּאָגראָם. זיי האָבן אַרומגערינגלט די שטאָט און דורכגעזוכט יעדעס הויז. ביים טאָטן אין שייער האָט זיך געפונען דער אַרסענאַל פון בונדישן „באָיעוואָי אָטריאַד״ — אַ זאַק מיט רעוואָלווערן און אַ זאַק מיט לעדערנע נאַגייקעס.

עס איז אַ גליק וואָס מ׳האָט גאָרניט געפונען. קיין פּאָגראָם איז ניט געווען.

צוליב אָט דער מעשה מיטן „טשעכאָוואָסט״ זענען אַ סך בחורים און מיידלעך אַוועק קיין אַמעריקע, און צוזאַמען מיט זיי — מיינע שוועסטערס.

אין אַ שטיבל אויפן „וואַל״ האָט געלעבט דער בעל־עגלה אברהמל קאָפּילקעס. חיים „שעטשקע״ האָט שוין געהייסן ברעזין און געווען אַ ייד אַ גביר, מיט אַן אייגענער בעקעריי.

ביי אונדז, יאַטלעך, זענען זיי תמיד פאַרבליבן די עדות פון אַ לעגענדע.

די מצה־מאַשין...

ס׳איז געווען צו מאָרגנס נאָך פּורים. נעכטן איז זלמן־כאַשע־מושעס אַרומגעגאַנגען איבער דער שטאָט מיט זיין פידעלע, פאַרקליידט פאַר אַ פּורים־שפּילער און אויסגעוויינט ניגונים אין יידישע הייזער, געשאָטן מיט גראַמען און איינגעמאָנט פּורים־געלט.

געווען אַ צייט, ווען זלמן האָט פאַרמאָגט אַ טרופּע אַרטיסטן, וואָס האָבן געקענט דערלאַנגען אַ שפּיל־אָפּ די פּורימדיקע מגילה אין אַ פּאָר מינוט. נאָר זינט די טרופּע איז זיך צעפאַלן, שפּילט ער סאָלאָ. דאָס איז שוין ביי אים אַ חזקה־זאַך.

זיין ניט געבעטענע סוויטע — אַ כאָפּטע יאַטלעך מיט צעפלאָמטע בעקלעך, ווי אויסגעקניפּטע פון פראָסט. זיי זענען פון אים ניט אָפּגעטראָטן און אים באַגלייט פון שטוב צו שטוב, און ווי העראָלדן אומעטום אויסגעטרומייטערט:

— מאַכט אַ וואַרע! זלמן־כאַשע־מושעס קומט אָן!

עס האָט ניט געהאָלפן זלמנס בעטן, טרייבן זיי. אָט דוכט זיך זענען זיי פאַרשוווּנדן הינטערן ווייסן, פוכיקן שניי. נאָר ווי ער האָט אויפגעמאַכט אַ טיר, זענען די ווייסע חברה אויסגעוואַקסן אויפן שוועל. ער האָט זיי פון זיך געפּרוּווט אָפּיאָגן ווי אַ פערד פון די זלידנע פליגן וואָס דאָקוטשן אים, נאָר ניט געקענט.

— בעסער זיך ניט מאַכן זעענדיק, כאַפּט זיי דער שוואַרט־שאָר...

דאָס האָט ער גערעדט צו זיך אַליין — ס׳איז דאָך עפּעס פּורים אויף דער וועלט! די פּורימדיקע באַגלייטערס זיינע זענען אַזוי היימיש געוואָרן מיט אים, אַז די דאָזיקע היימישקייט האָט זיי געסטייעט אויף אַ גאַנץ יאָר. ווו נאָר זיי האָבן אים באַגעגנט, איז די באַגריסונג געווען פון אַ גאַנצן כאָר יאַטלעך:

— מאַכט אַ וואַרע! זלמן־כאַשע־מושעס!

צו מאָרגנס איז זלמן צוריק געוואָרן אַ מולער און ס׳האָט די שטאָט געהאַלטן אויף צו מאָרגנס נאָך פּורים. דאָס האָט געמיינט אַ דאַטע, אַ צייט־אָפּשניט, אַז פּונקט אין אַ חודש אַרום איז פּסח.

אַ שטיק אין ווינטער נאָך, האָבן די „פּאָדריאַד״־אַרבעטער גענומען אַריינשמעקן צו צדוק דעם פּערעמאָלניק:

— אַ פראָסט אַ ביסל ר׳ צדוק? — און הינטערוויילעכץ אַ קוק געטאָן צי דאָס פּסחדיקע מעל ליגט שוין אויפן שטענדיקן אָרט אין אָפּגעצוימטן שפּייכלער.

צדוק האָט אַ וויש געטאָן די פאַרמעליקטע וואָנצן און אַרויסגעלאָזט אַ קרעכץ.

— אַ שווערער ווינטער, עפּל אין די קעלערס זענען אויסגעפרוירן, סאַדאָווניקעס האָבן דערלייגט אַ סך געלט...

פאַרשטייט יאָשע דער שוסטער אַז פּונטוס איז שוין פריער פאַר אים דאָ געווען און זיך פאַרדונגען פאַר אַ מאַשיניסט, און דערווייל גענומען אַן אַדערויף.

— און חזקה ווו איז? האַ, ר׳ צדוק — פּרוּווט יאָשע אַריינוואַרפן אַ וואָרט.

— אַ פינפערל פון אַ מיירע האָט ער אַראָפּגעלאָזן, ס׳אַ שווערע צייט...

— דוכט זיך, עמיצער איז פאַרפאָרן אין דרויסן, האַ? — לאָזט ער יאָשען שטיין און קומט אַרויס צום פויער וואָס איז גראָד פאַרפאָרן פאַר זיין טיר.

— נו שאָ? — וויל דער פויער וויסן. — בודיעם קרוטיט?

— בודיעם! — מאַכט ר׳ צדוק. — פּאַסכאַ אוזשע זאַ האָראָיו! — ער איז צופרידן וואָס די פויערים פון פאַראַיאָרן ווילן דרייען דאָס גרויסע ראָד פון דער מצה־מאַשין. ער האָט געהאַט אַ שווער לייענען מיט די גויים, ביז זיי האָבן פאַרשטאַנען אַז אין „פּאָדריאַד״ דאַרף אַלץ זיין כשר, און זיי זאָלן חלילה קיין חזיר אָדער ברויט ניט פאַרשלעפּן..

— נו דאָבראַ — האָבן די פויערים זיך געקראַצט אין די פּאָטיליצעס. — און פון וואַנען וועלן מיר נעמען כוח צו דרייען די ראָד, וויעד טיאַשקאָ...

— סיעלאַדקאָ, — לאָזט זיי צדוק וויסן דעם סוד — מ'קען פון הערינג אויך האָבן כוח...

שטילערהייט האָט צדוק דער פּערעמאָלניק, דער הויפּט־שותף פון מצה־פּאַדריאַד, צוגעגרייט די אַרבעטער און שוין צו מאָרגנס נאָך פּורים האָט מען געכשרט דעם גרויסן אויוון, וואָס איז דעם גאַנצן ווינטער געשטאַנען אַ קאַלטער ביי שלמה עלינקעס, פאַרשטעלט מיט אַ ווענטל.

צו ערשט האָבן זיך אַ שטעל געטאָן די זיפּערקעס זיפּן מעל. די קנעטערקעס האָבן אויסגעשייערט די קופּערנע בעקנס צו פאַרמישן אין זיי די ערשטע מיירע.

פריילעכע יאַטן זענען געזעסן אויף די גלאַנציקע, מיט בלעך באַשלאָגענע טישן. ביי די זייטן פון די טישן זענען צוגעפעסטיקט שווערע, פּירקאַנטיקע אייזנס פון וועלכע עס הענגט אַראָפּ אויף אַ קייט אַ צוגעשמידט שפּאָר, ווי ביים זאָטל פון פערד, דער רייטער זאָל קענען דעם פוס אַריינטאָן.

אָט האָט די קנעטערין געטאָן אַ וואָרף אַרויס אַ רונדיקע מיירע אויפן טיש. זי איז נאָך געווען פעסט איינגעקלאַפּט, גוט צעמישט.

— נו, ס'איז דאָך די ערשטע, מ'עט זיך נאָך גענוג אויסעסן ס'האַרץ פון סייטשען ביי די לעצטע מיירעס!

סייטשע דער „טרעמבאָווטשיק" האָט זי אָפּגעמאָסטן מביניש מיטן אויג, אַרויפגעלייגט אויפן מיט טיש, די פוס אַריינגעטאָן אין שפּאָר און זיך אַוועקגעלאָזט רייטן איבער דער מיירע. דער פּירעקיקער אייזן האָט זיך איינגעקוועטשט אין ווייכן טייג, אָבער עס ניט צעריסן. ער איז איין מאָל איבערגעלאָפן די מיירע און דעם קרייז באַוואָרפן מיט האָריזאָנטאַלע קנייטשן, זי פלינק אומגעדרייט און אָנגעהויבן זי אויסצוקלאַפּן ווערטיקאַל. אויפן טייג האָבן זיך באַוויזן ראָמבן, קוואַדראַטן און לעקעכער.

אַז דער „טרעמבאָווטשיק" האָט די מיירע דערלאַנגט צו דער מאַשין, איז זי געווען אַ גוט אויסגעקנאָטן, פעסט שטיק טייג.

דער מאַשיניסט האָט די מיירע אַריינגעלאָזן צווישן די שטאַלענע וואַלצן איין מאָל און נאָך אַמאָל. די מיירע האָט זיך גענומען בלעטלען און וויקלען ווי אַ לאַנג האַנטוך, וועלכן דער מאַשיניסט האָט צוזאַמענגעלייגט איין שיכט אויפן צווייטן.

— מאַכט אַ ביסעלע דינער — האָט אַ גבירישע באַלעבאַסטע אַריינגערוקט אַ האַלבן זלאָטע פונטען דעם מאַשיניסט.

— ס'מעג אַ פייער אין דיינע זייטן אַריין, פונטע — האָט געשריגן פון זעצערס גרוב אַרויס בעניע „בליץ" — מאַכסט שוין פּראָספּאַפּיר, מאַכסטע! ס'מעג אַ פלאַם אַריין אין אַלע גבירישע קישקעס, דער אויוון פרעסט מיר זיי אויף!

— דו קוק ווייניקער אין פלעשל און מער אין אויוון! — האָט פונטע אים געלאָזט וויסן פון הינטער דער מאַשין אַרויס.

— פאַרטיק!

דערלאַנגט דער מאַשיניסט אַ רוק ס'הענטל און אויפן ווייסן האַנטוך נעמען זיך אויסלייגן פּירעקיקע, געלעכערטע מצות.

פלינק זאַמלט זיי צונויף דער געהילף און וואַרפט זיי אַריבער אין קליינע פעקלעך אויף בלעך איבער וועלכן עס הענגען די קאַצלקעס. מיידלעך צעהענגען די רויע מצות, ווי טאַשן־טיכלעך אויף די לאַנגע שטעקנס. אַ געניטע האַנט טוט זיי אַ נעם און שוין ליגן זיי אויף די צעגליטע ציגל אין אויוון אויסגעלייגט די מצות, שורה נאָך שורה, ווי אויסגעמושטרירטע זעלנער־קאַלאָנעס אויפן פּאַראַד. ווי נאָר בעניע „בליץ" לייגט אַריין די לעצטע שורה, נעמט זיך שוין די ערשטע בלעזן. די מצות ווערן ברוין און די ברעגן הייבן זיך אָן וויקלען. די לאַנגע לאָפּעטע שפּרינגט שוין אין בעניעס האַנט און זאַמלט זיי צונויף ריי נאָך ריי און וואַרפט אַריין די פרישע, שמעקעדיקע מצות אין אַ גרויסן קאַסטן.

— אַ ביסעלע גרעבער, — בעט זיך דער יידישער פויער גוטמאַן. — ס'זאָל גוט זיין צו די בוריקלאַך!...

די פּאַקערס קערן וועלטן. די דינע מצות ווערן פאַרפּאַקט אין גרויסע פיר־עקיקע קאָרבן, איינס אין איינס, ווי זיי וואָלטן געווען גלעזערנע.

אַז דער שטרויענער קאָרב שטייט אַ פאַרפּאַקטער, איבערגעצויגן מיט אַ שטיק לייוונט, פאַרוואַרפט מאָטל גאַך אַ שטריק איבער אים און לאָזט זיך אַוועק שפּאַנען איבער דער נאָך־פּורים־דיקער בלאָטע.

ער טראָגט אַריין דעם פּסח אין שטוב אַריין...

אַרום צוועלף נעמט דער זעצער קלאַפּן מיט דער לאָפּעטע אין קאַסטן:

— נו, רירטצאַך! יאָגט אונטער! וואַרעמס! וואַרעמס!

די „טרעמבאָווטשיקעס" נעמען פלינקער יאָגן, קנעטן די מיירעס, אַזש די קייטן קלינגען.

— די לעצטע מיירע — לאָזט וויסן פונטע דער מאַשיניסט.

די קנעטערקעס זענען שוין ניטאָ. זיי מוזן נאָך באַווייזן אָפּצוואַרעמען אַ ביסל נעכטיק געקעכץ פאַרן מאַן און די קינדער.

אַז די לעצטע קאַטשעלקעס פאַרשווינדן אין אויוון, צעלייגן זיך די מיידלעך אויף די בלעכן אויסצוגלייכן די ביינער.

די פויערים פאַרקלייבן זיך אין דרויסן, צווישן די ברעווניעס האָלץ, עפענען די לייוונטענע זעקלעך און נעמען מאָלן אויף אַלע ציין, ווי זיי וואָלטן וועלן דורך דער קאַרגער שעה צוריק געווינען די פאַרלוירענע ענערגיע, עס זאָל זיי סטייען אויפן גאַנצן נאָכמיטאָג, ביז אַ שטיק אין אָונט אַריין. זיי האָבן געקייט ווייסן קעז מיט שוואַרץ קאָרן־ברויט און פאַרטרונקען מיט קאַלט וואַסער פון אַ קופּערנער קוואָרט.

בעניע „בליץ", דער זעצער, האָט פאַנאַנדערגעשאַרט דעם זשאַר איבערן גאַנצן אויוון, די „פּאָסאַדזקע" זאָל ניט קאַלט ווערן.

— אַ ניט ברענען אויבן די מצות און אונטן בלייבן זיי רוי... ער האָט איינגעוויקלט אַ הערינג אין אַ רויער מצה און אים אַריינגעלייגט אָפּצובראָטן.

אין קאַנטאָר האָט זיך די בוכהאַלטערשע פרומטשע בענעראַף, אַ הויכע, געשטאַלטיקע יידענע, וואָס האָט אַליין אויסגעפּילט אַ האַלבע קאַנטאָר, זיך געפּאָרעט מיט די חשבונות. זי איז ניט נאָר געווען דער בוכהאַלטער, נאָר אויך אַ שותף צום „פּאַדריאַד" און איז דעריבער ניט אָפּגעטראָטן פון דער וואָג.

אַזוי איז עס געגאַנגען יאָר איין, יאָר אויס...

*

די צוויי פּאַריין־צימערלעך ביי מיליעצקע דעם זייגערמאַכער אין הויז, וווּ עס האָט זיך געפונען סיי דער פּאַריין, סיי די אַרבעטער־ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון „רבקה גאַלין", זענען געדיכט באַזעצט. אין אַ וואָסערע צוויי חדשים איז שוין פּורים, מען הערט ווי זלמן סטראָיעט זיין פידל, שפּילט איין אַ פריילעכס, נאָר צדוק ווישט זיך פויל די וואָנצן פונקט ווי אַזאַ זאַך ווי פּסח, אַ מצה־פּאָדריאַד און פּרנסה וואָלטן גאָרניט עקזיסטירט.

— אַ שלעכטער אוראָזשיי געווען דאָס יאָר, שווער מיט ווייץ פאַרן נולאָוון מעל — פאַרענטפערט זיך צדוק.

אַן אַנדערש מאָל זאָגט ער:

— אַז קראַשעווסקי יאָגט זיך ניט צו כשרן די מיל, כ'קען אים עפּעס צווינגען?

אַזוי לייגט אויס זיינע טענות פאַר דער פּאַריינס־פּאַרוואַלטונג איטשע לעמעש, וועמען מען רופט אויך אין גוטן מוט „בוראַק" — אַן אָנדייט אויף זיין פאָרען זיך זומער־צייט מיט גערטנער, מיט שטעלן פעסער זויערע אוגערקעס אין אוזשאַנקער טייך.

פאַרוואַלטונג פון פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין. זיצן פון רעכטס אויף לינקס: ברוך שוסטערמאַן, יאַנקל חדש, אברהם טורטשין, שמעון האַלפּערין, דוד ריקלין, לייזער געצאָוו, אברהם בערעזין, ירחמיאל פּאָווער, משה גרינבלאַט. עס שטייען (פון רעכטס צו לינקס): שלמהקע גאַבריעלאָוו און מאָטל מילשטיין. (פאָטאָ: חיים שבת).

ועד האיגוד המקצועי. יושבים (מימין לשמאל): ברוך שוסטרמן, יעקב חדש, אברהם טורצ׳ין, שמעון הלפרין, דוד ריקלין, לייזר גצוב, אברהם ברזין, ירחמיאל פאוור, משה גרינבלט. עומדים (מימין לשמאל): שלמה גבריאלוב, מרדכי מילשטיין. (צילום: חיים שבת).

— ווילן מיר טאַקע, אַז דער פאַריין זאָל עפּעס טאָן אין דער זאַך!

דוד „סאַראָוועטקע", דער סעקרעטאַר פון פאַריין, האָט אויסגעזען מיד. דעם גאַנצן זומער האָט ער זיך „געמאָרעט" כדי אַרויסצוקומען פון פּריזיוו. ער האָט נאָך אַלץ ניט געקענט קומען צו זיך, אַפילו די צוגעלעגענע פּאַמעראַנצן, וואָס ער האָט געקויפט ביי גערשל „לאַצאָץ" אין קנייפּע, האָבן אים ווייניק געהאָלפן.

— דער פאַריין נעמט אין שוץ נאָר אַרבעטער — האָט ער אָנגעהויבן — וואָס אַרבעטן אַ גאַנץ יאָר. איר זענט נאָר סעזאָן־אַרבעטער. אָפּגעאַרבעט די פּאָר וואָכן און אויס. איינער דינגט סעדער, דער צווייטער זעצט אוגערקעס און נאָך איינער טוט גאָרניט ביזן פרישן סעזאָן. טאָ ווי קאָנט איר ווערן פאַריינס־מענטשן?

איין מאָל איז ער אַוועק ווייטער: מצה איז אַ קלעריקאַלער ענין, ס׳איז גוט פאַר די כלי קודש און מיר זענען דאָך „לינקע"...

— וואָס הייסט — האָט גענומען אַ וואָרט לייזער געצאָוו — מענטשן ווענדן זיך, דאַרף מען העלפן. די צייט שטייט ניט. אַפילו אין „פּאָדריאַד" זענען שוין דאָ נייעסן. אַנשטאָט די גוים, דרייט די מאַשין אַ מאַניעזש מיט פערד, און דאָס יאָר אַ סברה וועט מען שוין דרייען מיט עלעקטרע. בלויז די אַרבעטער באַהאַנדלט צדוק ווי זיי וואָלטן געווען שקלאַפן. ער זויגט זיי אויס. ס׳איז ניט קיין פראַגע פון רעליגיע, ס׳איז קלאַסן־קאַמף!

— קאַרל מאַרקס האָט געזאָגט — האָט לייזער אַ ווייז געטאָן מיט דער האַנט אויף דער וואַנט, ווו ס׳איז געהאַנגען מאַרקס׳ פּאָרטרעט, געצייכנט פון היימישן מאָלער מאָטל ליס, און אונטער אים האָט מיט רויטע אותיות אַרויסגעפּייערט פון אַ פּלאַקאַט:

„די אַרבעטער קענען נאָר פאַרלירן די קייטן פון די פיס, געווינען קענען זיי אָבער די גאַנצע וועלט". ער האָט געמאַכט אַ פּויזע, ווי ער וואָלט געוואָלט דעם עולם געבן אַ מעגלעכקייט איבערצולייענען און צו פאַרשטיין וואָס אויפן פּלאַקאַט שטייט.

— מאַרקס האָט געזאָגט, אַז וואָס מער אַרבעטער מירן האָבן אונטער אונדזערע פענער, אַלץ נענטער וועלן מיר זיין צום זיג!

דוד „סאַראָוועטקע" האָט פאַרקנייטשט זיין למדנישן שטערן און זיך געפּרוווט דערמאָנען, ווו געפינט זיך דאָס ביי מאַרקסן דער אָפּזאַץ מיט די פענער. עס איז געווען דושנע און דער מוח האָט זיך ניט געלאָזט אָנשטרענגען.

— נו מילא — האָט ער צו לעצט געפּסקנט — אויב ס׳איז אַפילו לייזערס תורה, איז עס אויך ניט שלעכט.

— מירן זען אַן עצה — האָט ער גערעדט שוין צו דער דעלעגאַציע — און דערווייל זייט ניט געפאַלן...

*

נאָך שבת איז לייבל אייזענבוד אַוועקגעפאָרן קיין ווילנע. ער איז ניט געווען קיין מיטגליד פון פאַריין, ער איז אָבער געווען דער פירער פון די „לינקע" און געהאַט מער צייט ווי אַנדערע. דער ווילנער לערער מאיר גליאָט האָט אים מיטגעגעבן אַ בריוול צו זיין טאַטן, וואָס איז געווען אַ מעקלער....

*

געלאָזט אין גאַנג די אַקציע־געזעלשאַפט האָט דער סעקרעטאַר פון פאַריין דוד ריקלין. זיין קאָפּ אין דרויסן נאַקעט ווי אַ ביינערנע ביליאַרד־קויל, אינעווייניק איז ער אָנגעפילט מיט תורה, פון וועלכער ער האָט מער ניט געהאַלטן. זיין בייע תורה האָט ניט פאַרמאָגט מער קיין פּלפּולים און סברות. ניט געווען אין איר קיין אָרט פאַר דעבאַטן, דעבאַטן און אָפּפרעגענישן. אַלץ האָט געמוזט זיין על פי שכל המאַטימאַטיקע — דעביט און קרעדיט. ציפערן. צוויי מאָל צוויי איז פיר.

— דאָ — האָט ער אָנגעוויזן איטשע „בוראַק" אויף אַ ברייטן, צעווירעטן בלאַט — שטייען פאַרשריבן דיינע פּראָצענטער. ס׳איז ניט אַזוי ווי ביי צדוקן. דאָ בלאָפט מען ניט. דאָ באַקט מען מצה לויט דער נייער אָרדענונג פון מאָרגן! איז דיר קלאָר?

דער אויפטו מיטן מצה־„פּאָדריאַד" האָט זיך ווי אַ קליין וואַסערל וואָס ווערט אָנגעפילט מיט פרילינגס־שטראָמען, צעגאָסן ווייט איבער זיינע ברעגעס. יעדעס ריטשקעלע, וואָס האָט זיך אין אים אַריינגעגאָסן, האָט דערפילט אין זיך דעם כוח פון ברייטן שטראָם.

— קודם וועט מצה ביליקער ווערן — האָבן געטענהט באַלעבאַטים, וואָס קענען זיך ניט פאַרגינען צו צאָלן צדוקס פרייזן.

— יום־כיפור קעמפט איר קעגן קלער און פסח באַקט איר מצות! — האָבן די ביז גאָר „לינקע" געמוסרט די פאַריינס־טוער. — פיין דערלעבט, יידישע סאָציאַליסטן באַקן מצות האַנט אין האַנט מיט די כלי־קודש!

— אונדזער אויפטו איז אַ באַווייז אַז מען קען אויסקומען אָן באַלעבאַטים. דער מערווערט געהערט דעם אַרבעטער און דער געזעלשאַפט. ס׳איז קלאַסן־קאַמף!

אָבער לעבן, פּרנסה דאַרפן זיי? זאָל צדוק זיי אויסנוצן און רייך ווערן אויף זייער חשבון? אויף זיי מוז רעכענען דער אַרבעטער־קלאַס...

— איר צעבייט די רעוואָלוציע אויף קליינגעלט — האָבן די גאָר לינקע ניט געוואָלט נאָכגעבן.

*

אין דעם אויסגעשלייפטן מוח פון דוד ריקלין, האָט די אַקציע־געזעלשאַפט, מיט אַלע אירע טואונגען, ציפערן און חשבונות — האָט יעדע קליניקייט געהאַט איר אָרט. יעדערער האָט באַקומען זיין גלייכן חלק פּראָפיט און אויסער דעם אויך דעם טאָג־לוין. אַ קליינער פּראָצענט איז געגאַנגען פאַר דער יידישער פאָלקס־שול און פאַרן פאַריין. די מצה־מאַשין בלייבט דאָס אייגנטום פון אַרבעטער־קאָלעקטיוו.

— דאָס יאָר דאַרף די קהילה קויפן מעות־חיטין מצה פון

דעם פאַריין־אַרטעל! — האָט געשטורעמט דער דאָזאָר פון דער ליסטע נומער פיר, לייבל אייזענבוד. — ערשטנס, איז עס ביליקער ווי ביי צדוקן מיט פּרומטשע בענעראַף. צווייטנס, דאַרף יעדער ייד, וואָס רעגיסטרירט זיך נאָך מעות־חיטין, קריגן מצות און ניט קיין געלט. געלט דעמאָראַליזירט און טיילט איין קבצנים אויף בעסערע און ערגערע. יעדערער דאַרף באַקומען מצות לויט דער גרויס פון זיין פאַמיליע!

יאַנקל דער שמיד האָט אויך צוגעלייגט אַ האַנט צו דעם אויפטו מיט דער מצה־מאַשין. יעדן אויף דער נאַכט איז ער ווי צוגעוואַקסן צו דער גרויסער מאַשין־ראָד און זי געהאָלפן דרייען.

דער פלאַם אין אויוון האָט געפלאַקערט און געוואָרפן אַ רויטלעכן שיין אויף די ווענט, אויף די פנימער. אויף איבערגעדרייטע קאַסטנס זענען געזעסן פאַריינס־לייט, טישלער און שניידער און הנאה געהאַט ווי די אַרבעט גייט אָן פון גאַנצן קאָלעקטיוו, אָן באַלעבאַטים.

— דאָ ווערט געשמידט דער מאָרגן פון דער וועלט — האָט זיך לייזער געצאָוו ניט געקענט איינהאַלטן, ניט צו זאָגן עפּעס וויכטיקס.

*

דער אַלטער פוקס איז געלעגן אין זיין נאָרע, געקוקט אויף דער ווייס־פאַרשנייטער וועלט און נאָכגעטראַכט. ער האָט געזען די אַלע געפאַרן וואָס לויערן אויף אים, אויב ער וועט זיך אַצינד אַרויסלאָזן אויף יאַגד. אומעטום, ווו ער וועט נאָר שטעלן אַ פוס, וועלן זיינע טריט בלייבן אָפּגעדריקט אין שניי. די שפּור־הינט וועלן זיי שמעקן, אַרומשפּרינגען און זיך אַוועקלאָזן נאָכן שפּור. די מענטשן וועלן דאַן פעסטער מאַכן די צוימען אַרום די הינער־שטייגן.

ער איז געלעגן דעריבער אין זיין וואַרעמער נאָרע, וואָס איז געווען אויסגעבעט מיט טרוקענעם היי און געגריזשעט אַן אַלט ביינדל, וואָס איז נאָך איבערגעבליבן פון פאַראַיאָרן און געוואַרט אויף זיין געלעגנהייט. אין זיין פוקסישן קאָפּ האָבן זיך געשפּינט די פּלענער ווי אַזוי צו פאַנגען די נאַרישע הינער. ער האָט אויסגערעכנט די קלוגיטשקע גענג זיינע, וואָס וועלן פאַרפירן די שפּיר־הינט ווייט פון זיין נעסט. ער איז געווען זיכער אין זיין אויספּלאָנירטן וועג, ווייל דאָס איז געווען דער גאַנג פון דער וועלט:

— די הינער זענען באַשאַפן געוואָרן דערצו, אַז דער פוקס זאָל האָבן וואָס צו עסן.

צופרידן מיט דעם וועלטס לעבנס־סדר, האָט דער פוקס געדרימלט אויף זיין געלעגער...

אַזוי האָט אויסגעזען אין יענע ווינטער־טעג דער אַלטער פוקס — צדוק.

— פאַראַיאָרן זיך אַ קאַפּיטשקע באַנאַרישט, אַזוי זעט עס אויס, נאָר דאָס יאָר וועל איך עס מירטשעשעם אָפּנעמען...

מיט כיטרע אויסגעלייגטע ווערטער האָט ער געבראַכט צו זיין טיש יוסף פונטוסן און איטשע לעמעש — די צוויי הויפּט־אַקציאָנערן פון דער מאַשין.

דער פינקלדיקער, מעשענער סאַמאָוואַר, וואָס שטאַמט אַזש פון טולע, האָט געאָטעמט שווער, אַרויסשיסנדיק פון צייט צו צייט אַ פּאָר וואָלקנדלעך דאַמף. ער איז געשטאַנען אויבן־אָן, ווי עס פּאַסט פאַר אַ גבירישן סאַמאָוואַר און אין זיין קרוין האָט זיך געפּאַרעט אַ פּאָרצעלייען טשייניקל מיט שמעקעדיקן וויסאָצקי־טיי.

אַנטקעגן אים איז פונקט מיט אַזאַ אָנזעעוודיקייט, מיט אַזאַ ווירדע, מיט דער פולער זיכערקייט אין זיך, געזעסן פּרומטשע בענעראַף. איר שוואַרצער קאָפּ האָר גלאַט־פאַרקעמט און איר קיילעכדיק, רויט צעפלאַמט פּנים האָבן איר ווייבלעכקייט צוגעגעבן יוגנטלעכן חן. איר הויכער אויסגעפילטער בוזעם האָט זיך ביים אָטעמען באַוועגט מיט אַזאַ דיסקרעטקייט, אַז מען האָט עס געמוזט באַמערקן. זי איז געווען אַן אַלמנה און די מאַמע פון צוויי שיינע טעכטער. איר גאַנצע ענערגיע האָט זי אַריינגעלייגט אין מסחר...

דער מעל־סוחר, וועלכן מען האָט גערופן מיט איין נאָמען צדוק, האָט זיך בנעימותדיק געטרונקען אַ גלאָז טיי „וו׳פּריקוסקע". זיין הויכע דאַרע געשטאַלט מיט די גרווילעכע, אַראָפּהענגענדיקע וואָנצן, האָט געכאַפּט דעם אָנבליק פון אַ פּריץ. דאָס איינגעפּונדעווטע געשעפט פון מעל־מסחר, פון אויפקויפן תבואה און עס לאָזן איבערמאָלן, האָט אים געפירט צום געדאַנק פון אַ מצה־פּאָדריאַד און צום נאָמען — צדוק דער פּערעמאָלניק. יוסף פונטוס האָט זיך ביים טיש געפילט ניט באַקוועם. אויפגעוואַקסן אין חיים „שוויעטליעס" געסל, ווו טאָג און נאַכט האָבן זיך געוואַלגערט שיכורע זעלנער, הפקרדיקע שקצים, וואָס חיים האָט אַרויסגעוואָרפן פון זיין „הייזל", האָט זיך אַ שפּאָר ביסל הפקרדיקס אָפּגעזעצט אין זיין בלוט. אים האָט הנאה געטאָן, וואָס אַ ייד אַ גביר און אַ למדן ווי ר׳ צדוק רעדט מיט אים, ווי מיט זיינס אַ גלייכן און וואָס די געשטאַלטיקע פּרוי בענעראַף שמייכלט צו אים מיט איר גאָלדענעם צאָן. אַ וואַרעמקייט האָט זיך געטראָגן פון דעם קאַכלנעם אויוון. די קאָכיקע גלאָז טיי האָט ער זיך באַמיט צו טרינקען איינגעהאַלטן, באַלעבאַטיש, ניט מיט צו גרויסע זופּן, און דעם צוקער ניט צו כראָמטשען מיט די ציין, נאָר לאָזן עס צעגיין אויף דער צונג. דאָס אָנשטרענגען זיך צו האַלטן שטאָט האָבן אַרויסגערופן טראָפּנס שווייס אויף זיין שטערן. זופּנדיק פון טעצל די קאָכיקע טיי, האָט ער געהאַלטן אַן אויג אויפן רעגלמעסיקן באַוועגן זיך פון פרוי בענעראַפס הויכן בוזעם, וואָס איז געווען גאָר נאָענט פון אים, אַז ער האָט געקענט פילן די וואַרעמקייט, וואָס שטראָמט אַרויס פון אים. דער בוזעם האָט זיך באַוועגט ווי אַ שיף אויפן כוואַליעדיקן ים און אים איינגעוויגט.

ער האָט כמעט ווי פאַרגעסן נאָך וואָס ער איז אַהער געקומען. עפּעס אין אים האָט זיך אָנגעגאָסן מיט אַ שווערקייט, וואָס האָט פויל געמאַכט די גלידער, ווי ער וואָלט זיך אָנגעטרונקען מיט אויפגעוואַרעמטן רום, אַ שווערקייט וועלכע מען וויל זי זאָל זיך ציען, ציען...

איטשע לעמעש דער אָגראָדניק, אַ נידעריקער, אַ דאַרער ווי אַ דאָרנדיק געוויקס אין זיין גאָרטן, איז געזעסן איינגענורעט מיטן קאָפּ אין טיי־טעצל און געדולדיק געטרונקען. פון זיין ניט פאַרמעגלעכער אַרבעטער־היים האָט ער געוווּסט ווי שווער מען מוז אַרבעטן אויף חיונה, צו געבן אַ ווייב מיט קינדער ברויט. ער האָט אויף פּרומטשען געקוקט ווי אויף צדוקן — צוויי גלייכע שותפים צום פּאָדריאַד.

— זי האָט אַ מאַנסבילישן קאָפּ אויף זיך, די יידענע — האָט ער בשעת מעשה געטראַכט.

— כ׳האָב אַ ניוך נאָך וואָס ער האָט אונדז געבעטן אַהער קומען, נאָר אַ קרענק וועל איך נעמען רעדן דער ערשטער... וואָרעם געזען האָט ער זיך שוין ווי אַ גלייכער שותף צום „פּאָדריאַד".

איטשע איז געווען ווי אַ געוויקס, וואָס שטעקט מיט די וואָרצלען טיף אין דער ערד און לאָזט קוים אַרויס עטלעכע בלעטלעך אין דרויסן.

— וואָרעם וואָס זענען די בלעטלעך? בלויז פאַנטאַזיע. זאַפט האָט נאָר די מאַמע ערד...

— דאָס איז די פילאָזאָפיע פון אַ בוראַק — האָט געפּסקנט אַלטער דער רביעלע, וואָס איז אָנשטאָט אַ רב געוואָרן אַ שניידער...

דער אַלטער פוקס האָט דאָס אַלץ געזען.

מיט פונטוסן איז ער געווען אויף אַ דרך. דערפילט, אַז איצט דאַרף ער נעמען די זאַך אין זיינע הענט.

— כ׳מיין איטשע, וואָס איז דער תּכלית אָנצושטאָפּן אַ שטאָט מיט אומזיסטער מצה — האָט ער געזאָגט, אַזוי זיך, צווישן איין זופּ און צווייטן. — און ווידער — האָט ער ניט אָפּגעלאָזט — אַז מען קען עס מאַכן ביליקער. דאַרף מען טרייבן צוויי מאַשינעס מיט מענטשן, מיט הוצאות, אַז איינע קען זיך אויך ס׳פּראַווען. וועט מען אַרבעטן אַ פּאָר שעה לענגער...

אַז איטשע האָט געגעבן תּקיעת־כּף:

— אָפּגעמאַכט איז אָפּגעמאַכט — האָט זיך פּונטע אויפגעכאַפּט ווי פון שלאָף, אַ כאַפּ געטאָן פּרומטשעס האַנט און אויסגעברומט:

— אָפּגעמאַכט...

*

ביים שרייב־טיש אין ביוראָ פון „טאָז" איז געזעסן אייזיק אַלבענסקי. ער האָט אַדורכגעקוקט די אָנגעקומענע בריוו און צוגעברומט:

— אַ פּראָסט אַ ביסל, די הענט צענעמען זיך ניט.

ביים קאַכל־אויוון, וואָס איז מיט צוויי זייטן אַריין אין צימער, האָבן זיך געוואַרעמט לייבל און איטשע טשאַרנע, דער פּראָוויזער אין זוסמאַנס „סקלאַד־אַפּטעטשני", וואָס איז געווען אַרבעטלאָז.

— ס׳וואָלט ניט אויסגעמאַכט עפּעס אויסצוטרינקען און צו פאַרבייסן מיט אַ פערטעלע „באָטשעק" — האָט איטשע געפּסקנט. — ס׳איז די אמתע רפואה צום פראָסט...

— סענדער, הויבסט שוין אָן מיט דיינע רפואות — האָט אים אייזיק גערופן מיטן נאָמען פון אַפּטייקער.

פּלוצלונג האָט זיך די גאַס־טיר אויפגעמאַכט און צוזאַמען מיט אַ וואָלקן דאַמף איז אַריינגעפאַלן שלמהקע „ציגעלע". ער האָט אויסגעשאָסן אין איין אָטעם:

— זיי האָבן געמאַכט יד־אחת!

— דיינע רעוואָלוציאָנערן! — האָט זיך אייזיק ניט געקענט איינהאַלטן פון שטעכן שלמהקען.

— אָבער וואָס טוט מען מיט אַזוי פיל אַרבעטער, זיי בלייבן דאָך אָן אַרבעט, אָן ברויט? זיי וואַרטן דאָך אויפן מצה־סעזאָן דאָס גאַנצע יאָר?

— דאָס וואָס מען האָט געטאָן איין מאָל, קען מען טאָן נאָך אַמאָל — האָט זיך לייבל אָנגערופן — מאַשינען פעלן ניט אויס אין ווילנע...

משה־רוווע דער מוליער, וואָס איז געווען אַ ביסל טויבלעך, האָט פון דעסטוועגן דערהערט וואָס עס האָט פּאַסירט.

— ווי איינער זאָגט: פון אַ חזירשן עק קען מען קיין שטריימל ניט מאַכן... נאָר גאָט פאַר דער באָרד האַלטן זיי נאָך ניט.

צו מאָרגנס האָט ער זיך געשטעלט אין אַלטן בנין פון דער עלעקטראָווניע, וואָס איז אַ ליידיקער געשטאַנען ביי זוסמאַנען אויפן הויף, אויפצושטעלן אַ בעקער־אויוון.

— די רעוואָלוציע טאָר ניט פאַרשפּילן.

פון גאַראַדייע האָבן אָנגעהויבן קומען שליטנס אָנגעפּאַקט מיט מעל, אמתע צוויי נולן — כּשר לפּסח. פון זוסמאַנס ליידיקן קינאָ איז געוואָרן אַ מעל־סקלאַד.

— אויף צו מאָרגנס נאָך פּורים איז די מצה־מאַשין פון פאַריין אַוועק אויף עלעקטרי.

שטאָט האָט אָנגעקוואָלן:

— מיט דער חבֿרה שפּילט מען זיך ניט...

דער ליטעראַרישער משפּט

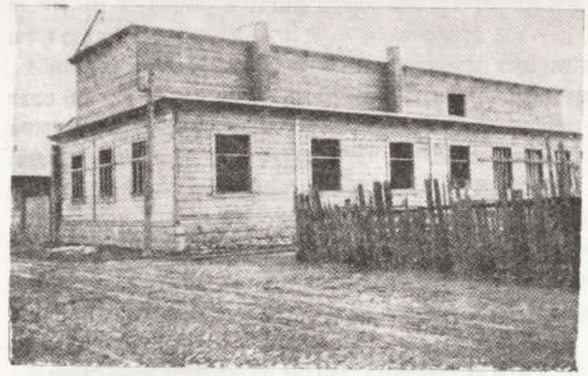
צווישן קלעצק און דערמיר ליגט ניעסוויזש. קלעצק — די שטאָט פון בעלי־עגלות און פערד־הענדלער, בעלי־מלאכות און

פאַרוואַלטונג פון דער יידישער פאָלקס־שול און לערער פערסאָנאַל, צום עולה זיין פון ח׳ יהודה אַלפעראָוויטש קיין א״י (1936). (פאָטאָ: מ. פּאַיאַנס).

ועד בית הספר האידישאי (פאָלקס שול) ופעיליו לרגל עליתו ארצה של יהודה אלפרוביץ (1936).

שורה ראשונה (יושבים למטה מימין לשמאל): אליהו רדונסקי, רבקה לבקוביץ? יוסף ריקלין. שורה שניה (מימין לשמאל): משה פבריקנט, יעקב ירושביץ, עקיבא בקשט, יהודה אלפרוביץ, לייבל אייזנבוד, שלמה מילשטיין, בנימין יבלבסקי (יואלי). שורה שלישית: שמעון אלפרין, חסיה אבילביץ, אייזיק אלבנסקי, רייצע מונהייט, יחזקאל ליברמן, אברהם אליה ונילובסקי. (צילום: משה פּאַיאַנס).

דער נישט פאַרענדיקטער בנין פון דער יידישער פאָלקס־שול.
די לימודים פלעגן פאָרקומען נאָר אין פאָדערשטן טייל פון דעם בנין,
צו דער מיכאַלישקער גאַס. דער הינטערשטער טייל פון בנין איז נישט
פאַרענדיקט געוואָרן צוליב פינאַנסיעלע שוועריקייטן.

בית־הספר היהודי העממי
הלימודים התקיימו רק בחלקו הקדמי של הבנין, חלקו האחורי לא הושלם.
עקב קשיים תקציביים.

ישיבה־בחורים. יידן קרעפּקע, האָרעפּאַשנע, האָבן זיי געטריבן פּי ביז וואַרשע, צוריק געפירט סחורות און צעשיקט עס איבערה די שטעטלעך ווו קיין באַן איז ניט דערגאַנגען.

בעלי־עגלות — האָבן זיי פאַנאַנדערגעבויט דעם טראַנספּאָרט און פון וואַרשע ביז קלעצק געפירט פולע לאַסט־אויטאָס מיט סחורות. קלעצקער יידן האָבן אַראָפּגעבראַכט אַלטע, אָפּגעּנוצטע טעקסטיל־מאַשינען פון ביאַליסטאָק און גענומען אַנטאָן דעם פּאָליעסער פויער אין ביליקע געוואַנטן. זיי האָבן געשמידט פויערישע וואָגנס, געהאַלטן מילן און געמאָלן קאָרן, ווייץ פאַר די אַרומיקע פויערים.

זעלטן פלעגט אַן אַקטיאָר פאַרבלאָנדזשען אין דעם שטעטל און פון ליבהאָבערס צונויפשטעלן אַ טעאַטער־קרייזל. דאַן פלעגט קלעצק האָבן פאָרשטעלונגען מיט טענץ און געזאַנג.

אַז די טוער פון דער יידישער פאָלקס־שול אין ניעסוויזש האָבן אונטערגענומען אַ טור איבער די שטעטלעך מיט דער קינסטלערין יהודית בערג, איז אויך קלעצק געווען צווישן די שטעטלעך וועלכע זי האָט באַזוכט.

דער טעאַטער־זאַל — אָנגעפּאַקט. קעפּ אויף קעפּ. אַלע אויגן צוגעשמידט צו דער בינע. די ערשטע נומערן זענען אויפגענומען געוואָרן מיט טיפן רעספּעקט און איינגעהאַלטענעם אָטעם. נאָכן דריטן נומער האָט עמיצער ניט אויסגעהאַלטן:

— דאַווייי פּיעניע !!!

און טאַקע — וואָס איז עס פאַר אַ טעאַטער אָן געזאַנג ?

ביי אַ צווייטער געלעגנהייט, כדי צו שאַפן געלט פאַר דער יידישער שול, האָט מען אַרויסגעפירט קיין קלעצק אַן אָוונט, וואָס האָט געהייסן — אַ משפט איבער „ציאַנקאַלי". וואָכן פריער האָבן פּלאַקאַטן אָנגעזאָגט די קלעצקער יידן די נעמען פון אַלע דאָקטוירים, וואָס נעמען אָנטייל אין משפט: ד"ר געצאָוו, ד"ר אַלביענסקי, ד"ר סעגאַלאָוויטש, ד"ר קאַוועו, ד"ר האַלפּערן.

קלעצקער האָבן זיך אַפילו געוווּנדערט:

— ווי קומען אַזוי פיל דאָקטוירים קיין ניעסוויזש ?

נאָר היימישע, וואָס האָבן געהאָלפן שאַפן די פאָנדן אויסצוהאַלטן די שול, האָבן געוווּסט.

— דאָקטער געצאָוו איז אַ סטאָליער, אַלביענסקי — דער סעקרעטאַר פון „טאָז", קאַוועו — אַ יידישער לערער און האַל־

הנחת אבן היסוד לבנין בית הספר העממי האידישאי („פאָלקס־שול"), דעם 23.8.1929 בין המשתתפים: לייבל אייזנבוד, גרוטברד, שמואל שצ׳פורזצקי, אלתר אנדרוסייר, אהרן אליהו ליברמן, יעקב בלומס, יחזקאל ליברמן, אליה שקולניק, יצחק פרלמן, חנה גבריאלוב.

פערן — אַ בוכהאַלטער. דער איינציקער דאָקטער אין אַנסאַמבל איז ליאָלע סעגאַלאָוויטש...

ווייל קלעצקער יידן האָבן ליב — מען זאָל זיי „נעמען". און דאָ מיט איין מאָל אַזוי פיל דאָקטוירים — מען זאָל זיי ניט דאַרפן...

פון דעסטוועגן איז יעדער טשעקאַווע צו וויסן:

— וואָס אַ שטייגער קענען זיי זאָגן?

צו אַזאַ אונטערנעמונג האָבן קלעצקער רייכע ווייבער זיך געבייט קליידער ווי צו אַ באַל. וואָרעם וואָס אַזוינס עס קומט פאָר, האָבן זיי אויף קלאָר ניט געוווּסט, נאָר אַז אַזוי פיל דאָק־טוירים קומען... ווען די דאָקטוירים האָבן זיך גענומען משפּטן „ציאַנקאַלי", זענען קלעצקער גבירים געזעסן אין דער ערשטער ריי גאַנץ געמיטלער, ווי ביי זיך אין דער היים, געסמאָטשקעט דיביינדלעך פון אַ הינערישער פולקע און פאַרביסן מיט אַ זויערע אוגערקע:

— ווּעמען אַרט עס... עס איז דאָך ניט קיין גויאישער „סוד"...

ניט נאָר דער קולטורעלער ניוואָ, אַפילו די פאַרבינדונג מיטן רבונו־של־עולם איז געווען אַ לויזע. אַ מנין אין דער פרי און פאַרנאַכט, אַ קאַפּיטל תהילים — אום שבת.

טרייבנדיק די „לעבעדיקע שטיקלעך" קיין וואַרשע, האָבן זיי פון דעסטוועגן ניט אויפגעהערט צו טראַכטן:

— וואָס וועט זיין מיט עולם־הבא? ווי קען עפּעס אַ ייד לעבן אָן מצוות? מיט וואָס וועלן מיר זיך שטעלן פאַרן אייביקן משפּט? דאָרטן קען מען שוין ניט „אָפּשמירן", „אָפּכוירעשן", דאָרט מוז מען זאָגן דעם אמת... דאָס שטעטל — פרום. יידן וועלן פאַר פרומקייט, פאַר גאָטס כבוד וועגן גיין אויף קידוש־השם. זיי וועלן דורסן יעדן אַפּיקורס וואָס וועט זיך דערוועגן מחלל־שבת זיין. האָבן זיי אויפגעשטעלט אַ גרויסע ישיבה, וואָס האָט אַריינגענומען אַ פּאָר הונדערט ישיבה־בחורים, און קלעצק האָט געגעבן טעג צו עסן.

— זאָל זיין אין זייער זכות — האָבן זיך יידן געווּנטשן...

*

מיר האָט דאָס שטעטל געהייסן אין דער אָפיציעלער פּוי־לישער אַמט־שפּראַך. דערמיר — האָבן עס יידן גערופן, און זאַ־מיריע — האָט דאָס שטעטל פריער נאָך געהייסן, ביים רוסישן צאַר. דעם נאָמען האָט עס געקראָגן, ווייל דאָס גאַנצע שטעטל האָט געהערט צום קניאַז מירסקי.

גראָד האָט פּאַסירט, אַז רחל פּיקטושיכעס, אַ מירער יידע־נע, דאַרף פון באַראַנאָוויטש אַהיים פאָרן. ביים קאַסע־פענצטערל פון וואָקזאַל האָט זי געבעטן:

— ביליעט נאַ זאַמיריע!

דער פּוילישער באַן־באַאַמטער, מיט פּאַרדרוס אויף דער יידענע וואָס וויל ניט אָנערקענען דעם פּוילישן נאָמען פון דער שטאָט, האָט אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ און צעפירט די הענט:

— נישטאָ שוין אַזאַ שטאָט!

— וו...אָ...ס...!!! — האָט רחל פּיקטושיכעס ניט געקענט פאַרשטיין; און אין אַ ווײַלע שפּעטער, האָט זי אויסגעבראָכן מיט אַ געוויין:

— אוי, אַ בראָך איז צו מיר, זאַמיריע האָט אָפּגעברענט...

מירער יידן — יידן למדנים, פרומע, אָפּגעהיטענע. די מי־רער ישיבה האָט געשמט איבער דער גאָרער יידישער וועלט, און בחורים אַזוי ווייט ווי פון אַמעריקע און אַרגענטינע, זענען אַהין געקומען לערנען. עס איז געווען אַ שטילע, מתנגדישע פרומקייט, וואָס האָט ניט געריסן די אויגן; ניט מיט די בגדים און ניט מיט התלהבות־אויסברוכן ביים דינען גאָט. די דאָזיקע פרומקייט האָט געשלאָגן טיפע וואָרצלען אין לעבנס־אַרט פון די יידן, ווי אַן אַלטער, איינגעוואָרצלטער בוים שניידט זיך איין אין דער ערד.

ווייניק בעלי־מלאכות געווען אין דערמיר.. מען האָט גע־לעבט פון שרייבן ספר־תורות, תפילין, וואָס זענען זיך צעגאַנגען איבער די יידישע ישובים; פון די רייכע ישיבה־בחורים, וואָס זענען איינגעשטאַנען אין יידישע הייזער און פון אַ קרוב אין אַמעריקע.

ס'שטעטל האָט זיך געפירט מיט איר אייגענעם סדר. האָט זיך אַ ישיבה־בחור צופיל פאַרקוקט אויף אַ שוואַרץ־אויגיקער יידישער טאָכטער, און ס'איז דערגאַנגען צום ראש־ישיבה, האָט מען דעם בחור — מעג ער זיין אַן אַמעריקאַנער — אַריבער־געלייגט איבערן טיש און אַריינגעשמיסן.

אַפילו נחום־עליע קאַגאַן — דער בונדישער אָראַטאָר, ווי דערמיר האָט אים גערופן — איז אויך געווען אַ געזעלן ביי אַ סופר...

*

און ניעסוויזש?

אַ וואַרעמער זומער־פרימאָרגן. ס'איז שבת. יידן שפּאַצירן געלאַסן מיט די סאַמעטענע טליתים־זעקעלעך אונטערן אָרעם אין שול אַריין. איינער גייט אין דער מאַרק־שול, אַן אַנדערער אין דער קאַלטער. יעדערער לויט זיין שטאַנד נאָך. נאָר ווו אַ ייד זאָל ניט גיין, מוזן זיינע אויגן פאַלן אויף די גרויסע פּלאַ־קאַטן, וואָס זענען ווי ברייטע, קאָלירטע לייוונטן צעהאַנגען איבערן שטעטל. דוכט זיך נעכטן זענען זיי דאָ ניט געווען, און דערפאַר טאַקע רייסן זיי, צווינגען זיך אָפּצושטעלן און איבער־לייענען.

דעם שבתדיקן פרימאָרגן האָט זיך דאָס שטעטל אַ וויג געטאָן פון איין ברעג צום צווייטן, אָט ווי אַ פעלד פון רייפע זאַנגען, ווען איבער אים גייט דורך אַ שטורעם־ווינט.

— אַזאַ חוצפה — האָבן יידן געשריגן.

— ס'איז אַ חרפה פאַר די גויים! — האָבן רויקערע גע־פּרוּווט מוסר זאָגן.

— איי, וועט מען זיי אַ מאָרדע אָנרייבן... — האָבן חברה הנאה געהאַט.

— האַקט זיי אַריין, די שקצים! — האָבן יידן־תקיפים גע־שטורעמט.

— זאָל דער רב גיין צום סטאַראָסטע! — האָבן בעל־תכלית־יידן געעצהט.

— לאָמיר אַראָפּרייסן די אַפישן! — האָבן היציקע יידן, אויפטוערס, געשריגן.

נאָר ס'איז געווען שבת. זענען די פּלאַקאַטן אויף פּויליש און יידיש, ווי דאָס געזעץ האָט פאַרלאַנגט, געהאַנגען איבער דער שטאָט; דערהויפּט אויף ווילנער גאַס, ווו דאָס שטעטל גייט אַממערסטן שפּאַצירן, און זיי האָבן אָנגעזאָגט:

„איבעראַכטאָג שבת קומט פאָר אין גרויסן זאַל פון ראַטוש אַ משפּט איבערן קלער... באַשולדיקער: אהרן גאַבריעלאָוו; עקספּערטן: לייזער געצאָוו און משה פּאַ־מעראַניעץ; פאַרטיידיקער: אליהו צאַדיק.

מ'שטיינס געזאָגט, ווי עלע צאָץ וועט זיי פאַרטיידיקן — האָבן יאַטן צווישן זיך גערעדט — נאָר ווי איז עס אַ משפּט אָן אַ פאַרטיידיקער?...

אין קהל־שטיבל פון דער קאַלטער שול האָט געדאַווּנט דער רב.

— רבי, נו — האָבן יידן אומגעדולדיק געמאָנט ביי אים אַ תשובה.

— שבת — האָט דער רב ניט געוואָלט זיך אַריינלאָזן אין וואָכיקע ענינים.

שבת אויף דער נאַכט האָט דער רב געפּסקנט:

— צום סטאַראָסטע גייט ער ניט. די ערלים זאָלן זיך אָנ־נעמען פאַרן יידישן דת — דאָס וויל ער ניט. זאָל יעדער טאַטע טאָן וואָס אַ טאַטע דאַרף טאָן.

האָבן טאַטעס אָנגעזאָגט אין דער היים מיט האַרבן וואָרט:

— ניע סמעי!

טייבעצקע די אַלמנה האָט פאַרמאָגט ניט מער ווי איין קינד, דאָס אויג אין קאָפּ, ווייל זי איז יונג אַן אַלמנה געבליבן.. צו איר איז די מעשה מיטן משפּט, וועלכן איר אַרעלע גייט מאַכן איבערן יידישן קלער ניט דערגאַנגען. נאָר ס'גענייטע מאַמישע אויג האָט באַמערקט, אַז אַרעלע איז עפּעס ניט מיט אַלעמען.

איז זי געגאַנגען צו שכנים פרעגן אַן עצה.

— איך בעט אייך, ר' מרדכי־דוד, אפשר אָפּשפּרעכן אַן עין־הרע, אָדער אָפּגיסן שרעקעניש? אַז מיין אַרעלע גייט אַרום דעם גאַנצן טאָג, ניט דאָ געדאַכט, און האַלט אין איין רעדן צו זיך אַליין: רבנים, דיינים, שוחטים, בלוט־זויגער, פּיאַווקעס, גנבים... עפּעס רייד, גאָט זאָל אָפּהיטן...

דער שטרענגער טאַטישער „ניע סמעי"! האָט געהייסן — ניע סמעי צו גיין צום משפּט! ניע סמעי מיט דער חברה זיך צו חברן!...

אָבער ס'האָט ניט געהאָלפן. דער זאַל, פול ביז צו די ברע־געס, איז אָנגעפּילט מיט שפּאַנונג:

— וואָס וועט מען דאָ הײנט זאָגן?!

געעפנט די דעבאַטע האָט אַרעלע טייבעצקעס. זיינע רייד — ברענענדיקע שייטן, געוואָרפן אין דער אַלטער וועלט. זיינע אויגן — צוויי אָנצינדער פאַר באָמבעס, וואָס אָט נעמען זיי שיטן מיט פונקען און פון אַלטן שימל בלייבט איבער ניט מער ווי אַ פּרוך. זיינע שטעכיקע פיילן האָבן ניט אויסגעמיטן דאָס אַלץ וואָס צענדליקער דורות האָבן געהאַלטן פאַר הייליק. דער פלאַקער פון זיינע רייד האָט אָנגעצונדן גלויבן אין די נשמות פון יונגע מענטשן, פאַר וועלכע עס איז ניטאָ קיין צוקונפט אין די איצטיקע באַדינגונגען. עס איז געווען דער רעוואָלט קעגן אייגענעם נעכטן...

פאַר דער פּוילישער געהיים־פּאָליציי איז דאָס שטעטל גע־ווען ווי אַן אָפענע האַנט. אויף די „שומרים" האָבן זיי געקוקט, אָט אַזוי:

— קאָמוניסטי נאַ עקספּאָרט...

דאָ זענען זיי, קומט אויס, באַלעבאַטישע קינדער. עסן יעדן טאָג בייגל מיט פּוטער און טוען גאָרניט. נאָר אין פּאַלעסטינע וועלן זיי ערשט זיין די ריכטיקע קאָמוניסטן.

— טאָ ניעך סאָביע! זאָל זיך דער ענגלענדער זאָרגן...

נאָר זיי האָבן זיך איבערגערעכנט.

*

אַרעלע — ער האָט שטודירט שיפן־בוי־אינזשיניעריע אין פראַנקרייך — האָט אין אַ שיינעם פרימאָרגן אַוועקגעוואָרפן דאָס לערנען און איז פרייוויליק אַוועק קעמפן מיט דער אינטערנאַ־ציאָנעלער בריגאַדע אין שפּאַניע...

אין דעם נייעם, סאָוויעטישן פּוילן, ערגעץ ווו אין אַ מיניס־טעריום, שמועסט מען, זיצט אַ פּאַרגויאישטער אַרעלע טיי־בעצקעס...

דער גערטנער־קאאפעראטיוו

זאב (וועלוול) ברעסלאו

סוף פון די צוואַנציקער יאָרן האָט זיך אין ניעסוויזש אָרגאַניזירט אַ יידישער גערטנער קאָאָפּעראַטיוו צו וועלכער ס'האָבן געהערט די אַלע יידן וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט ערד־אַרבעט, גערטנעריי און אויך אַרענדירט סעדער.

אין יענער צייט איז די לאַגע געווען אַ שווערע. דער עקאָנאָמישער קריזיס האָט באַזונדערס געטראָפן די יידישע לאַנדווירטן. דער אָפּזאַץ־מאַרק פון די לאַנדווירטשאַפטלעכע סחורות איז געווען באַגרענעצט, ספּעציעל פאַר די יידישע לאַנדווירטשאַפטלעכע אַרבעטער.

דער קאָאָפּעראַטיוו איז געווען פאַראינטערעסירט אויפצו־האַלטן און אונטערשטיצן די יידישע גערטנער און פעלד־אַרבע־טער, דעריבער האָט זי פון אירע בענק אַרויסגעגעבן הלוואות וואָס האָבן דערמעגלעכט איבערצוקומען די שווערע צייט.

אין ניעסוויזש האָט דער קאָאָפּעראַטיוו אויסגעבויט אַ „סוש־ניע", ווו מ'האָט געטרוקנט פאַרשיידענע פּרוכט און קאַרטאָפל. די אויסגעטריקנטע קאַרטאָפל און עפּל האָט מען אָרגאַניזירטערהייט אַריבערגעשיקט קיין ארץ־ישראל. די „סושניע" האָבן מיר אויסגעבויט אויף דעם האָראָדזייער טראַקט, נישט ווייט פון דעם שעכט־הויז („בוינע"). אין דער „סושניע" האָבן געפונען אַרבעט פרויען, און באַזונדערס די חלוצים פון ניעסוויזשער קיבוץ.

צום קאָמיטעט פון קאָאָפּעראַטיוו האָבן געהערט: יוסף לי־פּאָווסקי, גרינוואַלד (פון פּאָהולאַנקע), זאב ברעסלאַוו.

די מיטגלידער פון גערטנער־קאָאָפּעראַטיוו, זענען געווען: פּאַליאַטשאַק, די ברידער צעכאַנאָוויטש פון קאָזימיר, דמשק, וועלוול־אָרע איטשע קארנס, די „באַטשיקעס" פון נייערשטאָט, בלאַך פון מיכאַלישאָק. בוכהאַלטער איז געווען שמעון אַלפּערין.

די קינדער־ארגאניזאציע „סקיפ"

מ. אייזענבוד

רעסטאַווירן געשיכטע אויפן סמך פון זכרון — אויב אַפילו בלויז פון אַ צייט־אַפשניט — איז נישט דער וועג, מיט וועלכן עס גייען געוויינטלעך געשיכטע־שרייבער. וואָרום געשעענישן אין פאַרלויף פון אַן עפּאָכע אין לעבן פון אַ פאָלק אָדער לאַנד, לאָזן איבער נאָך זיך שפורן, פאַרצייכענונגען, מאַטעריאַלן, אויפן סמך פון וועלכע דער געשיכטע־שרייבער באַזירט זיינע אויספירן.

דער טראַגישער גורל פון אונדזער פאָלק, וואָס האָט כמעט איבער נאַכט פאַרוואַנדלט דאָס צאַפּלדיקע בליענדע לעבן אין געשיכטע און אונדז — די על פי נס געראַטעוועטע — צעשטויבט איבער אַלע עקן וועלט; אָפּגעריסן אונדז פון אָרט, ווו דאָס פאָלק האָט געלעבט, געשאַפן און איז אומגעקומען. ווען מיר פּרובירן אויפלעבן דאָס פאַרגאַנגענע, האָבן מיר נישט מער ווי אונדזער זכרון און די זכרונות, וועלכע האָבן זיך דאָרט אָפּגעהיט.

*

אין די ערשטע יאָרן פון היינטיקן יאָרהונדערט האָט די יידישע רעוואָלוציאָנערע, אומלעגאַלע באַוועגונג, באַקאַנט אונטערן נאָמען „אַלגעמיינער אַרבעטער בונד פון רוסלאַנד, פּוילן און ליטע", אָדער קורץ: „ב ו נ ד", מיטגעריסן די יידישע יוגנט פון ניעסוויזש. ניעסוויזש האָט נישט פאַרמאָגט קיין אינדוסטריעלן פּראָלעטאַריאַט, קיין פאַבריקן און זאַוואָדן — בלויז יידישע בעלי־מלאכות, האַנטווערקער, וועלכע האָבן באַשעפטיקט נישט מער ווי עטלעכע אַרבעטער. האָט זיך די טעטיקייט פון „בונד" דער עיקר אויסגעוויי־קט אויפן פּאָליטישן געביט, אין קאַמף קעגן צאַריזם. אָנגעפירט מיטן דאָזיקן קאַמף האָבן יידישע סטודענטן, וועלכע האָבן געלערנט אין מאָסקווער און פּעטראָגראַדער אוניווערסיטעטן. זיי זענען פון צייט־צו־צייט געקומען אַ היים, פאַרשפּרייט אומלעגאַלע ליטעראַטור, דורכגעפירט געהיימע פאַרזאַמלונגען אין די וועלדער און אָרגאַניזירט די באַוועגונג. אַז די באַוועגונג האָט אַרומגענומען אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג איז גענוג צו זען פון דעם קווערשניט פון די טוער, וועלכע איך האָב נאָך געקענט אין די שפּעטערדיקע יאָרן:

דער סטודענט און שפּעטערדיקער דאָקטער־מעדיצין נח מייזל („נח דער געלער"), וואָס איז נאָך דער ערשטע־וועלט־מלחמה פאַרבליבן אין לעטלאַנד און געוואָרן אַ דעפּוטאַט אין לעטישן פּאַרלאַמענט. אין 1940 ווערט ער אַרעסטירט פון די סאָוויעטן (ווייל ער איז נאָך אַלץ אַן אויסגעשפּראָכענער בונדיסט). ווי מען ווערט געוויר, איז ער אין יאָר 1956 געשטאָרבן אין אַ סיבירער לאַגער.

אברהם־אליהו ליבערמאַן, פון פאַך אַ סופר, אַן אינטעליגענט, וואָס האָט געהערט צום מיטלקלאַס און איז ביזן לעצטן טאָג געווען פּאָליטיש טעטיק. און די שוסטער: אברהם־אהרן וואַניאַלאָווסקי און שלמהקע מילשטיין.

דאָס איז, אייגנטלעך, געווען אַן אַלגעמיינע דערשיינונג אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך פון דער געגנט.

דאָס אייגנאַרטיקע מיט וואָס ניעסוויזש איז אַריין אין דער געשיכטע פון „בונד", איז דער פאַל פון אַרויסגנבֿענען געווער פון רוסישן „טשעכאַוואָסט" (מיליטערישן אַרסענאַל). דאָס געווער איז אָפּגעשיקט געוואָרן קיין מאָסקווע, כדי צו באַוואָפענען די אַרבעטער פאַרן אויפשטאַנד פון יאָר 1905. (די פּאַסירונג איז באַשריבן אין בוך: „ניעסוויזשער יידן", אין קאַפּיטל: „ס'האָט מיין טאַטע דערציילט". זע ז' 329 אין דעם בוך).

ניעסוויזש, וואָס האָט זיך געפונען אין מיטן פון דער צאַרישער אימפּעריע, איז מיט אַ מאָל אין יאָר 1919 — 1920 געוואָרן אַ גרענעץ שטעטל פון פּוילן. אין די שטעטלעך ביי דער רוסישער גרענעץ האָט די פּוילישע מאַכט איינגעפירט אַ שטרענגן רעזשים, אויס מורא פאַר די רעוואָלוציאָנערע רעשטלעך, וועלכע זענען איבערגעבליבן (און האָבן ביי דער מאַכט געהאַט אַן אַלגעמיינעם נאָמען באָלשעוויזם). דערצו האָבן נאָך די באָלשעוויקעס, אָנהייב 20קער יאָרן ליקווידירט דעם „בונד" אין רוסלאַנד. דאָס האָט זיי אָבער נישט באַפרידיקט. זייער ציל איז אויך געווען צו ליקווידירן דעם פּוילישן „בונד". אַלץ וואָס עס האָט זיך זיי איינגעגעבן, איז צו שפּאַלטן אַ צאָל בונדישע אָרגאַניזאַציעס אין די גרענעץ־געביטן און שאַפן דעם אַזוי גערופענעם „קאָמבונד".

יעדער פּרווו, דעריבער, פון אויפשטעלן אַ בונדישע אָרגאַניזאַציע אין ניעסוויזש, וואָלט זיך אָנגעטראָפן אויף רעפּרעסיעס פון די מאַכט־אָרגאַנען, באַזעצט פון מענטשן מיט קנאַפּע פּאָליטישע קענטענישן זיך אויסצוקענען אין די אונטערשיידן צווישן איין רעוואָלוציאָנערער שאַטירונג און אַ צווייטער. די אַמאָליקע בונדישע טוער האָבן זיך, דעריבער, גרופּירט אַרום דער יידיש־וועלטלעכער שול (פאָלקס־שול) און צוזאַמען מיט אַנדערע אַרבעטער־עלעמענטן (פּועלי־ציון) געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען „לינקע". ביי שטאָטראָט־וואַלן, אָדער קהילה־וואַלן תמיד געגאַנגען אונטער דעם טראַדיציאָנעלן בונדישן נומער 4.

איז אָט:

די בונדישע פאַרגאַנגענהייט האָט זיך געוועבט ווי אַ לעגענדע, וועלכע האָט נישט געלאָזט רוען. ערגעץ ווו, אין ווייטן וואַרשע, איז אַנטשטאַנען אַ קינדער־אָרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „סאָציאַליסטישער קינדער־פאַרבאַנד" — „סקיפּ". דער „סקיפּ" האָט אַרויסגעגעבן זיין צייטונג „די קליינע פאָלקס־צייטונג".

אין די ווינטערדיקע שבת־פאַרנאַכטן שפּאַנט אַן אַכט־יאָריקער יאַט, מיט אַ צענער גראָשן פאַרקוועטשט אין האַנט, דורך די שנייען פון שפּיטאַלנע־געסל, אין עק פון וועלכן ס'האָבן געוווינט צוויי בחורים: אַרע הינקענדיקער (היינט אין אַרגענטינע) און נחמיה ליבערמאַן (געשטאָרבן צו 20 יאָר). זיי האָבן אויסגעשריבן די „קליינע פאָלקס־צייטונג". דורך דער צייטונג האָט דער אַכט־יאָריקער יאַט זיך דערפילט אַ שותּף צו דער לעגענדע.

דאָס איז געווען דאָס ערשטע קערנדל.

געגרינדעט דעם „סקיפּ" אין ניעסוויזש האָבן דריי יאַטן: שיעל הינקענדיקער (פאָרזיצער. אַלט געווען 14 יאָר. אומגעקומען אין רוסלאַנד); יאָשקע שוסטערמאַן (אַ לערן־יינגל ביי אַ קאַמאַשן־שטעפּער. אַלט געווען 14 יאָר, אומגעקומען אין דער ערשטער שחיטה)! און דער 12־יאָריקער משהל, אַ שילער פון דער פאָלקס־שול (סעקרעטאַר). זיי האָבן אָרגאַניזירט אַ גרופּע שילער פון דער פאָלקס־שול, זיך פאַרבונדן מיטן צענטער אין וואַרשע — און דער „סקיפּ" איז געוואָרן אַ פאַקט. עס האָבן שוין דאַן עקזיסטירט איינגעפונדעוועטע, לעגאַלע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, ווי: „השומר הצעיר", „גורדוניה", „פרייהייט" און „החלוץ", אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן פאַרבונדן זייער אידעאַל מיט ארץ־ישראל, מיט עמיגראַציע. זיי האָבן אויך געהאַט דערפאַרענע יוגנט־טוער.

פונדעסטוועגן האָט דער „סקיפּ" זיך גענומען איינפונדעווען. די ערשטע אַרבעט איז געווען: דאָס פאַרשפּרייטן די „פאָלקס־צייטונג" (טאָג־צייטונג" פון „בונד"). פון איינציקן עקזעמפּלאַר וואָס איז אָנגעקומען צו אונדז אין שטוב, האָט זיך איינגעגעבן איינגיכן צו שאַפן אַרום 20 אַבאָנענטן. ווען מען נעמט אין באַטראַכט, אַז יעדער אַבאָנענט האָט געהאַט דריי־פיר שותּפים (דאָס איז געווען דער נאָרמאַלער אופן פון לייענען יידישע צייטונגען אין די שטעטלעך פון פּוילן), קאָן מען זיך פאַר־

שטעלן, אַז די „פאָלקס־צייטונג" האָט גענומען באַאיינפלוסן די ייִדישע אַרבעטער.

קיין אָרטיקע יוגנט־טוער האָבן מיר נישט געהאַט. פּאָלי־טישע אויסבילדונגס־אַרבעט האָבן געפירט די לערער פון דער ייִדישער שול. צוויי פון זיי האָבן זיך פאַרגעדענקט: לייב קאָווע (וואַרשע) און מאיר גליאַט (ווילנע).

דער „סקיפּ" האָט אַפילו איינגעאָרדנט אַ יוגנט־צוזאַמענפאָר (אין 1934) מיט „צוקונפטיסטן" פון דערמיר און סטאָלפּצי, אונ־טערן אויסרייד פון אַ שבועות־לאַגער, איינגעאָרדנט דורכן „טאָז". (מיין טאַטע איז געווען וויצע־פאָרזיצער פון „טאָז"). טראָץ די אַלע דערלויבענישן, האָט אונדז די פּאָליציי פאָרט אַנטדעקט און מען האָט שפּעטער געהאַט גענוג צרות.

(דער פאַל איז באַשריבן אין בוך „ניעסוויזשער ייִדן", אין קאַפּיטל: „שבועות אין וואַלד").

פון צענטער האָבן דעם „סקיפּ" באַזוכט: קלמן וואָפּנער (ווילנע), מענדל שעלובסקי (סלאָנים) און פון צייט צו צייט מוליע קאַפּלאַן פון סטאָלפּצי. (אים און זיין ברודער חיים, האָבן אָנגערייצטע נאַצישע הינט צעריסן אויף שטיקער אין מיטן מאַרק אין סטאָלפּצי).

די באַציונג פון דער פּוילישער מאַכט צום „סקיפּ" (פון וועמענס עקזיסטענץ זי האָט געהאַט אַ קנאַפּע אַנונג) קאָן כאַראַקטעריזירט ווערן מיט פאָלגנדן פאַל: אויף אַ באַזוך איז געקומען דער סטודענט באָרע קאָוואַרסקי (סלאָנים). ביים אַראָפּ־גיין פון אויטאָבוס, אין מאַרק, האָט אים פאַרהאַלטן אַ געהיים־אַגענט (אַ „שמעקער") און דערוויסנדיק זיך ווער ער איז און צו וועמען ער דאַרף — האָט ער קאָוואַרסקין גלייך געהייסן פאַרלאָזן די שטאָט.

באַזונדערס האָט זיך דער „סקיפּ" אויסגעצייכנט אין די פּרעסע־טעג פון דער „פאָלקס־צייטונג". מיר פלעגן פאַר־שפּרייטן פון 100 ביז 150 צייטונגען אין דעם טאָג, וואָס איז פאַר ניעסווישער באַדינגונגען געווען אַ גרויסע דערגריי־כונג. אויסגעצייכנט האָט זיך כאַשקע אַלפּערן, מאַטעס באַשינ־קעוויטש (מאַטוס שירקעס).

אַרום יאָר 1936 עקזיסטירט שוין צוזאַמען מיטן „סקיפּ" דער יוגנט־בונד „צוקונפט", וועלכער ציילט אַרום 32 מיטגלידער. דער אַנזען פון „בונד" איז אין יענע יאָרן בכלל געוואָקסן און דאָס האָט זיך אָנגעזען אויך אין ניעסוויזש.

די „צוקונפט" האָט זיך שוין פאַרמאָסטן אויף אַן עפנטלעכן אַרויסטריט מיט יאַנקל זשעליעזניקאָוו (ווילנע) אין גרויסן ראַטוש־זאַל.

דאָס פונאַנדערוואַקסן זיך פון דער אָרגאַניזאַציע האָט אַוועק געשטעלט די פראַגע פון לאָקאַל און במילא פון לעגאַ־ליזירן זיך. ווייל קיינער פון די טוער פון „סקיפּ" און „צוקונפט" זענען נאָך נישט אַלט געווען קיין 21 יאָר, ווי עס פאַרלאַנגט דאָס געזעץ, כדי אונטערצושרייבן אַ ווענדונג וועגן לעגאַליזירן אַן אָרגאַניזאַציע — האָבן עלטערע חברים געגעבן זייער הסכמה און ס׳זענען געמאַכט געוואָרן באַמיונגען צו גרינדן אַ „קולטור־ליגע". די „קולטור־ליגע" האָט שוין אַפילו געדונגען אַן אייגענעם לאָקאַל, ביי מאיר לאַנסקין דעם וואָיאַזשאַר.

די וויכטיקסטע טוער פון „סקיפּ" און „צוקונפט" זענען גע־ווען: שיעל הינקעדיקער, סאָניע אַבראַמאָוויטש, שמואל־משה ליבערמאַן.

*

ס׳האָט אויפגעטויכט אין זכרון נאָך אַ קליינע פּאַסירונג: אין אַ געוויסן זומער־פאַרנאַכט באַווייזט זיך ביי אונדז אין שטוב אַ פרעמדער ייִדישער בחור און פרעגט זיך אויפן טאַטן. דער טאַטע איז נישט געווען און דער בחור האָט נישט געוואָלט אַוועק גיין, ביז דער טאַטע איז נישט געקומען — ווייל

קייטנת־קיץ של ארגון „טאָז" ביער העירוני (1927). צילום: מ. פאַיאַנס).

ס'איז זייער נייטיק (אַזוי האָט געזאָגט דער בחור). האָב איך אויפגעזוכט דעם טאַטן. זיי זענען אַריין אין אַ באַזונדער צימער. עטלעכע מינוטן שפּעטער איז דער טאַטע אַרויס ווייס ווי קאַלך. עטלעכע פריינד זענען געווען אין שטוב און אַלע האָבן פאַרשטאַנען, אַז עפּעס וויכטיקס האָט פּאַסירט. דער פרעמדער בחור איז אין צווישן פאַרשוווּנדן.

אָט וואָס דער טאַטע האָט דערציילט: „אין קלעצק איז דאָ אַ בלינדער בונדיסט, איר קענט אים אַלע, דוד גאַבריער. איז אָט דער בחור געווען ביי גאַבריערן און דוד האָט אים געשיקט צו מיר, איך זאָל אים העלפן אַריבערשמוגלען די גרענעץ קיין רוסלאַנד, ווייל ער מוז פאַרלאָזן פּוילן, ווו עס דראָט אים אַרעסטירט צו ווערן. איך האָב אים גלייך איבערגעהאַקט און געהייסן גיין פון שטוב און דערביי צוגעגעבן: איך פאַרנעם זיך נישט מיט אַזעלכע זאַכן"...

און צו אונדז האָט דער טאַטע געזאָגט: „דאָס איז געוויס אַ פּראָוואָקאַטאָר, וועלכן די פּאָליציי האָט אונטערגעשיקט".

צו מאָרגנס האָט מען שוין דעם בחור געזען אַרומגיין מיט ניעסוויזשער פּוילישע געהיים־אַגענטן. דעם זעלבן טאָג האָט ער זיך אָבער אָפּגעטראָגן, ווייל צווישן ניעסוויזשער יידן האָט ער נישט געהאַט וואָס צו טאָן...

פונעם ניעסוויזשער יידישן שטייגער

משה בלאָטשינסקי

די „פּאָזשאַרנע קאָמאַנדע"

אין דעם פייערלעשער־פאַרבאַנד, אַ פרייוויליקע געזעלשאַפט, זענען געווען פאַרטראָטן יידן און קריסטן, און זייער ציל איז געווען אָפּצוהיטן די שטאָט און סביבה פון שריפות. די גרויסע געביידע פון די פייערלעשער האָט זיך געפונען אויף קאַזשימיר 4, רויט געפאַרבטע טויערן, וואָס האָבן זיך געענדיקט מיט אַ בויגן און גלאָז־פענצטער, דורך וועלכע די זונען־שטראַלן זענען אַריינגעדרונגען און זיך אָפּגעשפּיגלט אין די מעשענע און קופּערנע „נאַסאָסן". די לעש־מאַשינען זענען געשטאַנען אין רייען. דער אַלאַרם־גלאָק, וועמענס קלונג איז געווען גוט באַקאַנט פאַר אַלעמען אין ניעסוויזש, האָט געגעבן אַ געפיל פון זיכערקייט די ניעסוויזשער איינוווינער.

דער פאַרבאַנד האָט עקזיסטירט הונדערער יאָרן און די טראַדיציע פון דעם „פּאַך" און „האָבי" איז איבערגעגאַנגען פון דור צו דור. צוויי וועטעראַנען זענען געבליבן טריי דעם פאַרבאַנד ביז זייער לעצטן טאָג אין לעבן: דער באַוווּסטער, טייערער מענטש ר' מרדכי־דוד אַלפּעראָוויטש און דער קריסט קאַמאַצקי.

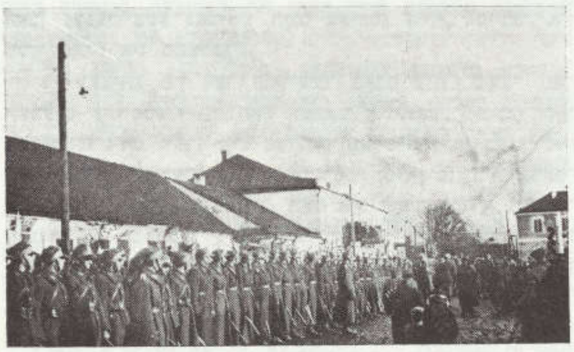
נעמט, למשל, ר' מרדכי־דודן, וועלכער איז אויך געווען פאַרטראָגן אין אַנדערע כלל־טוערישע געשעפטן. ווען איר פלעגט אַריינקומען אין זיין וווינונג, האָט זיך גלייך געלאָזט מערקן, אַז דאָ וווינט אַ „פּאָזשאַרניק" — אַ דאַנק דער מעשענער קאַסקע און דעם רויט־שוואַרצן מונדיר, באַצירט מיט אָרדערן און מעדאַלן. די ווענט זענען אויך געווען באַהאַנגען מיט בילדער פון 19טן יאָרהונדערט, וואָס האָבן דערמאָנט די רומפולע געשיכטע פונעם פייערלעשער־פאַרבאַנד.

צו אַ פייערונג פון דער פייערלעשער־קאָמאַנדע, פלעגן אונדזערע צוויי „לעצטע מאָהיקאַנער" קומען אויסגעפּוצט אין זייערע שוואַרצע מונדירן מיט די רויטע לאָמפּאַסן.

איך געדענק דעם טאָג, ווען אונדזער טייערער וועטעראַן, ר' מרדכי־דוד, איז געשטאָרבן. אַלע חברים־פייערלעשער, אין פולער אויסשטאַטונג, זענען געקומען אים אָפּגעבן דעם לעצטן כבוד. אונטער די קלאַנגען פון שאָפּענס טרויער־מאַרש האָט געפירט דער לוויה־צוג. אויף אַ קליין, שוואַרץ קישעלע זענען געווען אויסגעלייגט די אויסצייכענונגען, וועלכע האָבן עדות געזאָגט וועגן זיין רייכער און בכבודיקער פאַרגאַנגענהייט. אין גלייכע רייען, מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, האָבן די פייערלעשער געפירט זייער ערן־מיטגליד צו זיין אייביקער רו.

דער פייערלעשער־אָרקעסטער

א'נטענסיווע צוגרייטונגען צו דעם „טאָג פון דעם פייערלעשער" האָבן זיך גוט געפילט אין שטאָט. די אַזוי גערופענע רעפּעטיציעס, וועלכע פלעגן פאָרקומען יעדן זונטיק נאָך מיטאָג, מיט דער באַטייליקונג פון אַלע מיטגלידער, האָבן געצויגן אַלעמענס אויפמערקזאַמקייט. דאָ האָט יעדער גרופּע געהאַט איר אויפגאַבע: אויספירן די איבונגען פלינק און שנעל. יעדער פייערלעשער איז געווען אָנגעטאָן אין זיין מונדיר. אויפן פּאָזשאַרנעם פּאַסיק איז געהאַנגען די בלישטשענדע קאַסקע. אברהמל יעוועלעווסקי, דער פאַרטרעטער פון דעם נאַטשאַלניק, אין אַ ניקלענער קאַסקע, האָט געגעבן באַפעלן און אָנווייזונגען די גרופּן־פירער. דער אָרקעסטער האָט געהאַלטן אין איין צו־גרייטן זיך און יעדער איינער האָט רעפּעטירט פאַר זיך.

א טייל פון 27סטן קאַוואַלעריע פּאָלק א. נ. פון סטעפאַן באַטארי אויסגעשטעלט אויפן מאַרק, אין פּוילנס אומאָפּהענגיקייט יום־טוב, דעם 11טן נאָוועמבער.

מסדר גדוד הפרשים ה־27 ע"ש סטפאן בטורי, ביום עצמאותה של פולין 11 בנובמבר, בכיכר השוק.

ביי זעליג שפּילבערג איז דאָס פּנים שוין רויט פון בלאָזן אויפן באַריטאָן. די קאָרנעטן־גרופּע שפּילט „סאָלאָ". אויך זעליג באַראַבאַנשטשיק מיט זיין פּויק גיט יעדן צום „טאַקט". יעזשערסקי מיט זיינע צוויי טעלער קלאַפּט צום טאַקט און פאַרשטאַרקט דעם גערויש.

אַלץ ווערט שטיל, ווען דער קאַפּעלמייסטער הייבט אויף זיין קלאָרנעט און זאָגט אויף רוסיש: „ראַז, דוואַ, טרי". איצט שטייען שוין אַלע פייערלעשער אין רייען און זעען אויס „ווי אַלע יוונים, וועלכע האָבן איין פּנים". זיי שטייען איצט אויף „באַטשנאָשטש" („אַכטונג"), ווי אַן ערן־וואַך, ווען עס קומט דער נאַטשאַלניק נח קאַגאַן. ער שטייגט אויס פון דער ווייסער, שטרויענער קאַרעטע און מיט קליינע טריט לאָזט ער זיך אַנטקעגן די אויסגעשטעלטע רייען פּאָזשאַרניקעס. ער איז אָנגעטאָן אין אַ געפּאַסטן גראַנאַט־מונדיר מיט אַ ניקלענער קאַסקע. אויף דער זייט הענגט אַ קליינע, ניקלענע העקעלע. ער שפּאַנט אַן ערנסטער מיט זיין גבירישן בייכל.

אברהמל יעוועלעווסקי קומט אים אַנטקעגן און גיט אָפּ דעם ראַפּאָרט. אויף זיין באַגריסונג הערט זיך דער ענטפער פון דער גאַנצער אָפּטיילונג. לויטן שמייכל פון דעם נאַטשאַלניק פאַרשטייט מען, אַז ער איז צופרידן און אַז די רעפּיטיציע וועט אים שוין קאָסטן אַ פּאָר גוטע פלעשער בראָנפן. אָבער וואָס טוט מען נישט פאַר כבוד ?

איצט הייבן זיך אָן די רעפּעטיציעס. דער הויכער לייטער ווערט זייער שנעל אויפגעשטעלט און יאָשע דער ראָמאַנאָווער קלעטערט אויף אים פלינק ווי אַ קאַץ. ער האַלט דעם א״ג „סטוואָל״ פון דער קישקע און לאָזט אַ שטראָם וואַסער אויף דער הויכער מאַגיסטראַט־געביידע.

זיידל גורוויטש שטייט מיט אַלע ניעסוויזשער צוקוקער און קלייבט נחת פון די פּאָזשאַרניקעס. דאָס היטל איז ביי אים אַ ביסל פאַ־דרייט, דאָס פּנים מיט די צוויי שפּיזיקע, קוילן־שוואַרצע אייגעלעך — שמייכלט. אָבער זיין פרוי שלעפּט אים אַ היים:

— נאָר אַזעלכע נאַרישקייטן ליגן דיר אין זינען! דו פאַר־געסט, אַז האָסט שוין צוויי טעכטער אויסצוגעבן און פאַרלירסט צייט אויף גאָרנישט.

ער גיט איר צו פאַרשטיין:

— אויב אַלע שוסטערס זענען איצט דאָ און היינט איז דאָך זונטיק, טאָ וועלכער משוגענער וועט צו דיר פאַרשמעקן פון דעם „זאַדניעם כאָד״ ?

אַלע קוקן ווי שנעל די פייערלעשער פירן פלינק אויס זייערע איבונגען. אונדזער נאַטשאַלניק האָט שוין צום צענטן מאָל אַראָפּ גענומען די פענסנע און ווישט זיי. ר׳האָט מורא, ער זאָל חס־וחלילה גאָרנישט פאַרזען. קיין גרויסער ספּעציאַ־ליסט אין די פּאָזשאַרנע זאַכן איז ער נישט געווען, ווייל אַז ס׳איז אויסגעבראָכן אַן אמתע שריפה, האָט ער שטענדיק געהאַט אַ דורכפאַל.

עס ברענט, עס ברענט !...

אָט נעמט, למשל, אַז אין אַ וואָכעדיקער נאַכט ברעכט אויס אַ שריפה. דער אַלאַרם־גלאָק האָט שוין לאַנג געקלונגען און די פערד, איינגעשפּאַנטע אין באָטשקעס וואַסער, זענען נאַ־שפּיץ אַדורכגעלאָפן די גאַסן. דאָס האָט געקענט אויפוועקן אַ טויטן. אָבער לײדער, אַ העלפט פון אונדזערע פייערלעשער הערן נישט דעם אַלאַרם־סיגנאַל און פאַרשפּעטיקן צו דער שריפה. אָפט קומען זיי, ווען ס׳איז שוין נאָך אַלעמען.

אָבער אַנדערש איז ביי דער קליינער גרופּע טרייע פּאָ־זשאַרניקעס: אברהמל יעוועלעווסקי, אברהמל גורוויטש, ידל פרענסקי, עלע שקאָלניק, הירשל טורטשין, פסח בורסקי און מאָריץ לאַזער. זיי זענען שטענדיק די ערשטע צו אַ פּאָזשאַר.

מיר איז איין מאָל אויסגעקומען צו זיין ביי דעם באַוווסטן אָפּיצירן־שניידער עלע שקאָלניק, אַ דאַרער, מיטלוווקסיקער

די ניעסוויזשער פייערלעשער־קאָמאַנדע מיט איר אָנפירונג און אָרקעסטער. (פאָטאָ : משה פאַיאַנס).

מכבי אש מתנדבים על תזמורתם והנהלתם.

בשורה ראשונה — יושבים משמאל לימין : אליהו שקולניק, ישראל ברגון, חיים ברזין, נחמן כגן, רובין מישקובסקי, יואל רוזובסקי, (סגן ראש העיר), אהרן גולדין (מפקד הכבאים). שני מימין : אברשה סולטן. בשורה שניה עומדים (משמאל לימין) : פסח בורסקי(2), אברהם ברייטמן(3), יוסף לפובסקי(8), אברהם יבלבסקי(9), מרדכי־דוד אלפרוביץ(11), אידל לנדא(12), בן־ציון קירזנר(13), ... אפשטיין(17). שורה שלישית משמאל לימין : לייבל קויפמן(1), משה זובק(6), ברוך שפירא(7), יעקב קנור(8), קמוצקי (זקן הכבאים) (10), פסח מזיא(11), אלתר אנדרוסייר(12), לייבל אַנדרוסייר(13), יעקב בלומס(15), אברהם פוּוער(16), ירחמיאל מלבסקי(17). שורה רביעית (משמאל לימין) : מיכאלפיש (1), פונטוס יוסף(2), יוסף פבריקנט(3), מרדכי טורצ׳ין(9), שלמה ברזין(13). תזמורת : שני משמאל (שוכב) פנחס בנקובסקי. שורה שניה : דוד פורטנוי(1), זליג שפילברג(2), ברקה לובצקי(3). שורה שלישית (משמאל לימין) : מוריץ לדר(2), וולוול לייבוביץ(3), שלמה פרפל(4), משה פבריקנט(5), גבריאל גרינבלט(6) . . . ,פרנסקי(7) אברהם טורצין(9), נטע ליפשיץ(11). ליד התוף : זליג מילשטיין. (צילום : משה פאיאנס).

מענטש, הויט מיט ביינער, אַ שמאָלע נאָז, צוויי פּעך־שוואַרצע אויגן. לויטן ערשטן איינדרוק זעט מען אַן ענערגישן מענטש, אָבער זייער אַ נערוועזער. אַזוי ווי ער איז אין דעם מאָמענט געווען שטאַרק פאַרנומען מיט צושניידן אַן אָפּיצירן־אַנצוג, בעט ער מיך אַ ביסל צוּוואַרטן. שנעל צייכנט ער מיט ווייסע קרייד געאָמעטרישע ליניעס אויפן געוואַנט; פאַרקלערט זיך, נעמט די שער און שניידט פּאַסן. דאַן וואַרפט ער אַוועק דעם מעטער און הייבט אָן שרייען און שעלטן מאַלאָוושטשיכען. ער רעכנט אויס אַלץ וואָס אין דער קאָרט שטייט. ער קאָן זיך לאַנג נישט באַהערשן:

— די הענט זאָלן איר צעדרייט ווערן! ווען זי גנבעט נישט אַראָפּ אַ פּאָר סענטימעטער שטאָף, וואָס פעלן מיר צו דער מאָס — וואָלט מיר איצטער דער קאָפּ נישט אויסגעדאַרט געוואָרן!

איך בין געזעסן רויק און זיך צוגעהערט צו זיינע קללות. אין דעם האָט זיך דערהערט דאָס קלינגען פונעם אַלאַרם־גלאָק. ער האָט פאַרגעסן די גאַנצע אַרבעט, געכאַפּט די קאַסקע מיטן מונדיר און איז שנעל אַרויסגעלאָפן פון שטוב. ווי אַ שטורעם לאָזט ער זיך אויף קאַזשימיר, צום פּאָזשאַרנעם דעפּאָ. די ערשטע מינוטן, ביז ער קומט צו זיך פון דעם גיכן לויפן — כאַפּט ער קוים דעם אָטעם, איז בלייך ווי די וואַנט. זיין ערשטע פראַגע איז: „ווו ברענט?" ער קוקט זיך אַרום וויפל פייער־לעשער זענען פאַראַן און רופט זיך אָפּ: „אָט גיי מיט זיי אין פייער!" ער לויפט אַרום איבער דעם דעפּאָ, הייבט אויף דאָס דעקל פון אַ פאַס, קוקט אַריין צי ס'איז פאַראַן וואַסער. אומעטום איז ער פול. מיט זיין נערוועזיטעט שטערט ער מער ווי ער העלפט.

די פּאָזשאַרניקעס לויפן פאַרסאַפּעטע און ווייסן נישט צו וואָס זיך צו נעמען. עלע שרייט: „מיט אַזעלכע פּאָזשאַרניקעס איז נאָר בראָנפן צו טרינקען. צו אַ שריפה קומט מען שטענדיק ביי די לעצטע, אָפּגעסמאַלעטע קלעצער". אָבער דאָך געלינגט איינציקע פּאָזשאַרניקעס אין דעם לעצטן מאָמענט אויסשמירן דעם פּנים און מאַכן דעם רושם, אַז זיי האָבן עפּעס אויפגעטאָן...

אין אַ מאַרק טאָג

נחום ליפּסע מאַכט זיינע לעצטע צוגרייטונגען צום מאַרק־טאָג. די אַזוי גערופענע קאַלאַטשן זענען שוין אויסגעלייגט אויפן סטראַגאַן. דער פייער־טאָפּ איז פול מיט גליענדע קוילן. ער רייבט זיך די הענט און פרעגט דער שכנטע, וועלכע עפנט אויף אַ נייע פּאַס הערינג:

— איך גלויב, אַז היינט וועסטו פאַרקויפן אַ סך הערינג, ווייל מיין קאַלאַטש איז דאָך ממש טאָ־ט, פּוכקע און בעט זיך פאַרבייסן מיט הערינג.

די פאַרקויפערין פון די הערינג, פריידע ברעגמאַן, אַ דיקע פרוי מיט געקרייזלטע האָר וואָס סטאַרטשען אַרויס פון אונטער דער פאַטשיילע און אַ זעקל דינט איר אַלס פאַרטעך, כדי נישט פאַרפּעצן די קליידער, רופט זיך אָפּ מיט אַ שטעכווע־טל:

— זאָג מיר נאָר, וועלכע קאַלאַטשן דיינע זענען פריש? דאָס קענסטו דערציילן די חזירים, נאָר נישט מיר. אַ דאַנק מיין שיינער סחורה וואָס איטלעכער איז גרויס ווי אַ פערד, וועט מען דיינע פאַרדאַרטע קאַלאַטשן אויך נעמען.

דאָס פריינדלעכע דורכוואָרטלען זיך וואָלט נאָך לאַנג אָנגעהאַלטן, ווען נישט אַ הויך־געוויקסיקער גוי אין אַ גרויסן פעלץ מיט אַ שעפּסענער קוטשמע, וואָס האַלט דעם בייטש־שטעקל טיף אין דעם שעפּסענעם קאָלנער און קראַצט זיך. נחום באַטראַכט דעם גוי ווי אַ „פּאָטשאַטעק־מאַכער" און רופט זיך אָן צו אים:

— היינט האָסטו גוט געטראָפן. וועסט היינט עסן טאָרט. — ער האַלט שוין גרייט דעם לאַנגן מעסער אויפן קאַלאַטש און פרעגט ווידער: — וואָס טראַכסטו אַזוי פיל? וויפל שניידן? איך זע דאָך נאָך דיר, אַז קענסט אַפילו איינשלינגען דעם גאַנצן קאַלאַטש.

דער גוי האַלט זיך נאָך אין איין קראַצן, ביז ער באַשליסט ער זאָל אים געבן פאַר אַ האַלבע זלאָטע. נחום וואַרפט אַ בליק און זאָגט:

— פאַר אַ גאַנצע זלאָטע קענסטו נישט קויפן? וועסט באַלד נעמען אַ הערינג און במילא לייגסטו אַוועק די צווייטע האַלבע זלאָטע.

מיט דעם קאַלאַטש לאָזט זיך גיין אונדזער גוי צו דער הערינג־יידענע, וואָס מסחרט „דזשיעשענטש זאַ זלאָטעגאָ" (צען הערינג פאַר איין זלאָטע).

היות ווי אונדזער פאַרקויפערין איז גוט אויפגעלייגט, גיט זי אויף דעם גרויסן גאָפּל אַ נעם אַרויס אַ בייכיקן הערינג און פרעגט ביי דעם גוי:

— וואָס זאָגסטו צו דער סחורה? — ער וואַרפט אַ בליק אין פּאַס, צי ס'איז דאָ אַ נאָך גרעסערער — און באַצאָלט די צען גראָשן. ער בעט נאָך אַ ביסל „לאַק" אַלס אַ צוגאָב. לאה, די פאַרקויפערין פון די הערינג, גיסט גוטמוטיק אַריין אין דער הוילער סקאָרינקע פון דעם קאַלאַטש אַ בכבודיקע פּאָרציע „לאַק". דעם גוי'ס פאַרגעלטע ציין און וואָנצעס פאַרזינקען אין דעם הערינג־קוואַל און באַוועגן זיך ריטמיש, קייענדיק און סמאַטשקענדיק דעם קאָפּ פונעם הערינג.

דער טראַדיציאָנעלער מאכל

אין וויכטיקער, טראַדיציאָנעלער מאכל איז געווען ביי די ניעסוויזשער יידן — הערינג מיט אַ ציבעלקע. אַבע דער חסיד, ווען ער פלעגט זיך וועלן רייצן מיט די מתנגדים, וועלכע זענען געווען די „הערשנדע מערהייט", איז זיך נו.הג געווען צו חכמענען, אַז דער ניעסוויזשער הערינג שטאַמט פון דעם לויתן, וואָס די חסידים עסן אויף שלוש־סעודות... די מתנגדים האָבן גאַנץ איינפאַך געזאָגט, אַז ס'איז נישטאָ אויף דער גאָרער וועלט אַ פיינערעו און געשמאַקע־ מאכל, ווי אַ הערינג.

נעמט, למשל, ר' שלמה אייזנבוד־חעמטשיק. אַן עלטערער בכבודיקער ייד, וועלכער שטייט אויף מיט דעם ערשטן קריי פון האָן און גייט דאַווענען איידער די זון גייט אויף. ער הויבט אָן זיין סעודה נאָך דער תפילה מיט אַ גאַנצן הערינג גלייך פון דער פּאַס, מיט ציבעלע און פעפער, מיט אַ לוסטע שוואַרץ ברויט. אויב איר פרעגט: „ר' שלמה, פאַר וואָס עסט איר הערינג גלייך פון פּאַס?" ענטפערט ער: „ווייל דאָס גיט צו דעם גאַנצן אַפּעטיט". ער האַלט נישט פון דער נייער מעדיצין וואָס גיט אַפּעטיט־טראָפּנס. לויט זיין מיינונג זענען אַלע מעדיקאַמענטן סם פאַרן קערפּער. אָבער אַ שטיקל הערינג מיט אַ ציבעלע, און ווער זאָגט קאַרטאָפל מיט שאָלעכץ און אַ לעבל ברויט — דאַן קאָן מען זיך אויסלאַכן פון דאָקטער גינזבורג, צוזאַמען מיטן דאָקטער ליטשקאָווקי. און אַזוי פאַרנעמט הערינג אַ גאַר בכבודיקן פּלאַץ אין ניעסוויזשער „מעניו".

פון הערינג האָט מען געקענט מאַכן פיל געריכטן. למשל: אַ גוטע פיש־קאַרטאָפל; הערינג, געוויקלט אין אַ נאַסער צייטונג אויף הייסע קוילן — אין ווינטער; געווענדזלט, מאַרינירט, אין מעל געקאַטשעט, געפּרעגלט. זיס און אין זויער — און נאָך צענדליקער פּאָטראַוועס וואָס ניעסוויזשער פּלייסיקע באַלעבאָסטעס האָבן צוגעגרייט.

אויך היינטיקע צייטן, ווען לאַנדסלייט קומען זיך צונויף אויף אַן אַזוי גערופענער „וועטשערע" — באַווייזט זיך אויפן טעלער אונדזער טראַדיציאָנעלער הערינג מיט ציבעלקעס און קאַרטאָפל אין מונדירן. אין אַזאַ פאַל איז דער געטראַנק — „וואָדקע" און דאַן דערמאָנט מען זיך אין די אַמאָליקע צייטן, ווען אַלץ האָט געשמעקט, אַ דאַנק אונדזער הערינג...

זכרונות פון דער אלטער היים

בנימין יואלי (יעוועלעווסקי)

ניעסוויזשער פייערלעשער

שריפות ביי אונדז אין שטעטל זענען געווען אָן אָפּטע דערשיינונג. און ס׳איז נישט קיין ווונדער. די הילצערנע הייזער, די מיט שטרוי באַדעקטע שייערן פון די קריסטן, זענען געווען אַ פּאַסיקער מאַטעריאַל פאַרן פייער. אַפילו דעכער פון געמויערטע הייזער אין די צענטראַלע גאַסן, זענען על פּי רוב געווען באַדעקט מיט גאָנטעס (שינדלען).

אַ שטאַ־קע, דערשיטערנדיקע איבערלעבונג איז געווען פאַר מיר, דעם קליינעם ייִנגל, אַ שריפה אין מיטן נאַכט, ווען דער פאָזשאַרנער גלאָק אויפן ראַטוש פלעגט מיך אויפוועקן פון שלאָף מיט זיינע הילכיקע, מאָנאָטאָנע קלאַנגען און די אַלאַרם־שאַלן פון די פייערלעשער, זייערע אויסגעשרייען: „פאָזשאַר! פאָזשאַר!” האָבן זיך געהערט פון גאַס.

איך כאַפּ זיך אַראָפּ פון בעט, טו זיך שנעל אָן און קוק אַרויס דורכן פענצטער: דער הימל איז רויט ווי פייער און פון איין זייט, וווּ די רויטקייט איז העלער, הייבן זיך קנוילן רויך, געמישט מיט טויזנטער פונקען, וועלכע עס טראָגט פונאַנדער דער ווינט.

מיך באַהערשט עפּעס אַ גייסט פון גבורה און אָפּפערוויליקייט. כ׳פּיל, אַז איך בין איצט באַרופן עפּעס אויפטאָן, העלפן, ראַטעווען, נישט קוקנדיק אויף מיין יונגן עלטער. איך פלי אַרויס מיט אימפּעט אין גאַס.

פייערלעשער אין מונדירן מיט מעשענע קאַסקעס אויפן קאָפּ און מיט פאָזשאַרנע העק אין די גאַרטלען, לויפן צוזאַמען מיט סתם איינוווינער אין דער ריכטונג פון דער שריפה.

פון פאָזשאַרנעם דעפּאָ פירט מען נאַסאָסן (הידראולישע פּאָמפּעס) און פעסלעך וואַסער. אויפן מאַרק אַנטקעגן דעם ראַטוש ווערן געבראַכט פון דער שריפה אויסגעליידיקטע פעסלעך, בכדי זיי ווידער אָנפילן מיט וואַסער פון דעם צאַפּ, אַ גרויסן הילצערנעם וואַסער־רעזערוואַר, אין פאַל פון אַ שריפה. פון אַ נאָענטן ברונעם פּאָמפּעט מען מיטן הידראָפּאָר דאָס וואַסער אין די פעסלעך.

די פייערלעשער זענען בעת דער שריפה די העלדן פון דער שעה. אַ קלייניקייט — ראַטעווען האָב־און-גוטס פון אומגליקלעכע נשרפים. באמת, זיי ווייזן אַרויס גבורה און מסירת נפש, וואַרפן זיך ממש אין פייער, כדי מציל צו זיין וואָס נאָר מ׳קאָן.

אָבער ווייי איז צו דעם פון די זייטיקע מענטשן, וואָס וויל געבן אָן עצה אַ פאָזשאַרניק. ער וועט שוין פון אים גלאַט נישט אַרויס, אויב ער וועט זיך פון דאָרט תיכף נישט אָפּטראָגן.

אַרום דעם ברענענדיקן בנין שטעלן זיך אויס די פאָזשאַרניקעס מיט די נאַסאָסן און מיט דער הילף פון זייטיקע מענטשן, וועלכע העלפן פּאָמפּען — שפּריצן זיי דאָס וואַסער אויפן פייער און אויף די דעכער און ווענט פון די שכנותדיקע הייזער, זיי זאָלן זיך נישט אָנכאַפּן פון דער היץ, אָדער פון די פונקען. אַנדערע פאָזשאַרניקעס — די טאָפּאָרשטשיקעס און די באַגאַריסטן — וואַרפן איין די ווענט און שלעפּן אַוועק די ברענענדיקע טיילן.

פּאָליציאַנטן האַלטן אָרדענונג און דערלאָזן נישט דעם ביי־געריקן המון צו שטערן אין דער לעש־אַרבעט. דאַקעגן די סאָלדאַטן, וועלכע זענען צוגעשיקט געוואָרן פון די קאַזאַרמעס, היטן אָפּ די זאַכן וואָס מ׳האָט אַרויס געראַטעוועט פון דעם ברענענדיקן הויז און פון די שכנותדיקע בנינים. די שריפה דויערט עטלעכע שעה. די פייערלעשער קלייבן דערנאָך אויף זייערע מכשירים און פאָרן צוריק אין דעפּאָ.

די אומגליקלעכע נשרפים ווערן צייטווייליק אויפגענומען ביי קרובים אָדער באַקאַנטע. נאָר אויב זיי זענען נישט געווען „פאַרסטראַכירט” (פאַרזיכערט) איז זייער לאַגע גאַנץ ביטער.

פאַר מיין צייט האָט געטראָפן אין ניעסוויזש איין גרויסע שריפה, אומגעפער אין יאָר 1910, ווען הינטער דעם טויטן געסל, אויפן וועג צום בית־עולם, זענען אָפּגעברענט געוואָרן 13 יידישע הייזער.

די מערהייט פון די פייערלעשער זענען געווען יידן און דער הויפּט־קאָמאַנדיר איז געווען צוערשט אַ קריסט (וואַליצקי) און דערנאָך — אַ ייד (יעקב אווינאָוויצקי); דער רוב קאָמאַנדירן פון נידעריקן ראַנג זענען געווען יידן.

ביי דער פייערלעשער־קאָמאַנדע איז געווען אַן אָרקעסטער, וועלכער פלעגט שפּילן אין צייט פון פאַראַדן. די אַנדערע מיטגלידער פון אָרקעסטער האָבן אויסגענוצט זייער קענטעניש פון שפּילן, כדי צו ווערן אויפגענומען אַלס מוזיקאַנטן אין מיליטער און אַזוי אַרום פאַרגרינגערן זייער דינסט.

רעפּעטיציעס פונעם אָרקעסטער און איבונגען אין לעשן די שריפות, זענען פאָרגעקומען זומער־צייט, כמעט יעדן זונטיק. דאָס קלינגען פון פאָזשאַרנעם גלאָק זונטיק נאָך מיטאָג האָט אָנגעזאָגט, אַז ס׳קומט פאָר אַ רעפּעטיציע. די פאָזשאַרניקעס אין די קאַסקעס שטעלן זיך אויס אין רייען. פאָרויס שטייט די אָפּטיילונג קאָמאַנדירן און דער אָרקעסטער.

מ׳וואַרט אויפן אָנקומען פון הויפּט־קאָמאַנדיר. דערווייל מאַכט מען מושטרע. אָט איז געקומען דער קאָמאַנדיר. זיין פאַרטרעטער סאַלוטירט: דער אָרקעסטער שפּילט; דער שעף נעמט איבער די קאָמאַנדע. דערנאָך ווערן אַרויסגעפירט פון דעפּאָ די נאַסאָסן מיט די באָטשקעס (פעסלעך) און אַ וואָגן מיט די לאַנגע באַגאַרן און קרוקעס. די קאָמאַנדע מאַרשירט דורך די גאַסן צום מאַרק, באַגלייט פון ייִנגלעך און סתם ביי־געריקע.

בראש פון צוג לויפט אַ פריילעכער דער תמעוואַטער קליינינקער כאַצקל, אָדער דער אינפאַנטילער ריז הלל מיט אַ שוואַרצע הוט, קראַוואַט און מאַנזשעטן, צי יאָסל דער משוגענער אין זיינע צעפליקטע בגדים. פאַר זיי, ווי פאַר די ייִנגלעך, איז דער פאַראַד אַ גרויסע אַטראַקציע.

אויפן מאַרק, אַנטקעגן דעם ראַטוש, ווערן דורכגעפירט די איבונגען און אויסגעפרווט די נאַסאָסן. מיט דעם הידראָפּאָר פּאָמפּעט מען דאָס וואַסער פון ברונעם, כדי אָנצופילן דעם צאַפּ. מיט די נאַסאָסן שפּריצט מען וואַסער אין דער הייך ביז עס דערגרייכט צום דאַך פון ראַטוש.

די מומחים פון שפּריצן הויך זענען די וועטעראַנען מרדכי־דוד אַלפעראָוויטש און קאַמאַצקי, וועלכע זענען פאָזשאַרניקעס פון דער גרינדונג אָן. די טאָפּאַרשטשיקעס ציען זיך אויפן שטריק וואָס זענען אַראָפּגעלאָזן פון דאַך פון ראַטוש און קריכן אויף די הויכע לייטערס.

נאָכן ענדיקן פון דער רעפּעטיציע, קערט זיך אום די קאָמאַנדע צום דעפּאָ, מאַרשירנדיק איבער די גאַסן, אונטער די מוזיק־קלאַנגען פון אָרקעסטער.

די פאָזשאַרנע קאָמאַנדע האָט זיך געגרינדעט אין די ניינציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט. (אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון ניעסוויזש אין „המליץ” פון 3.5.1889 קלאָגט זיך מ. א. אייזענשטאַדט, דער שפּעטערדיקער פּעטערבורגער ראַבינער, פאַרוואָס מען גרינדעט נישט קיין פייערלעשער־געזעלשאַפט).

פאַר דער פּוילישער מאַכט, נאָכן יאָר 1918, זענען די הויפּט־קאָמאַנדירן געווען אהרן גאָלדין און נאָך אים — נחמן קאַגאַן. די שפּראַך פון דער קאָמאַנדע האָט זיך געביטן — פון רוסיש אויף פּויליש.

ס׳זענען צוגעקומען מאָטאָריזירטע פּאָמפּעס און אַנדערע פאַרפולקאָמטע מכשירים. דער צאַפּ אויפן מאַרק איז געוואָרן אומנייטיק און מ׳האָט אים באַזייטיקט.

אין אומרויקע צייטן,ביים טוישן זיך פון די הערשער אין מלחמה־צייט, האָבן די יידישע פייערלעשער זיך אָרגאַניזירט און געשטאַנען אויף דער וואַך צו העלפן בעת איבערפאַלן, אָדער עקסצעסן, ווי צ.ב. אין יאָר 1920, ווען די פוילישע זעלנער האָבן ראַבירט די הייזער פון די יידן בעת זייער אָפּטרעטן.

דאָס געהערן צו דער פייערלעשער־וואַך האָט דערהויבן ביי די אָנטיילנעמער זייער מענטשלעכע ווירדע ביי זיך און ביי זייערע באַקאַנטע, וויסנדיק, אַז זיי פילן אויס אַ בירגערלעכע פליכט פון העלפן דעם אַנדערן אין אַן עת צרה.

די חברה קדישא

די חברה קדישא איז געווען די פּאָפּולע־סטע חברה אין שטאָט. פריער צי שפּעטער מוז יעדער צו איר אָנקומען, און דווקא אין די שווערע און טראַגישע מאָמענטן פון דער משפּחה. פילן טאַקע די חברה מתעסקים, אַז זיי טוען אַ גרויסע מצווה פון חסד של אמת מיטן מת, ווי אויך אַ חוב, וועלכן זיי האָבן גענומען אויף זיך מיטן גוטן ווילן, אין אַלע צייטן: אין רעגן, שטורעם־ווינטן, אין שנייען און קעלט. און וואָס ס׳איז שווערער — אַלץ גרעסער איז די מצווה. איז ניט קיין ווונדער, וואָס ס׳קומט זיי אַ גלעזל שנאַפּס אָנצוואַרעמען זיך נאָך יעדער לוויה.

פאַר די גבאים פון דער חברה גדולה שטייט אויך אַ שווערע און אומאַנגענעמע אויפגאַבע. זיי דאַרפן פעסטשטעלן דעם פּרייז פאַר דער קרקע אויפן בית־עולם. אָפט קומט זיי אויס צו זיין האַרטנעקיק, ווען די קרובים פונעם נפטר באַשטייען נישט אויף דער געפאָדערטער סומע און דינגען זיך וועגן פּרייז — און דאָס אין אַ צייט, ווען דער בר־מינן ליגט אין שטוב, ווייל דאָס געלט מוז אייינגעצאָלט ווערן נאָך פאַר דער לוויה.

דאָס געלט פאַר דער קרקע דינט אַלס הויפּט־קוועלע פון די הכנסות צו דעקן די הוצאות פאַר די פיל הצטרכותן פון דער קהילה. אַז עס שטאַרבט אַ גביר, וואָס אויב ר׳איז נאָך ביים לעבן געווען אַ קמצן, וועלכער פלעגט קיין מאָל קיין נדבה נישט געבן אויף קהלישע זאַכן, אַ פּשיטא שוין, ווען ער האָט נישט געלאָזן קיין נאָענטע יורשים — דאַן האָט מען זיך אין שטאָט געוויצלט, אַז ס׳איז אַריינגעפאַלן צו דער חברה קדישא „אַ גרויסער העכט" — און זיי וועלן שוין פון אים אָפּלעקן אַ ביינדל.

די בכבודיקע סומע וואָס די גבאים פלעגן באַשטימען אין דעם פאַל, איז נישט געווען אַזוי לייכט צו באַקומען. דאָס דינגעניש פון די קרובים פונעם נפטר דעם גביר פלעגט זיך אַפילו ציען עטלעכע טעג, וואָס איז געווען אַ בזיון המת, ביז מ׳איז געקומען צום עמק השווה. ס׳האָט אָבער געטראָפן, הגם זייער זעלטן, אַז די קרובים פונעם נפטר האָבן געמאַכט אַ קנוניה מיט אַ חברה קדישא פון אַ שכנותדיק שטעטל און פאַר אַ קלענערן פּרייז האָט מען דעם בר־מינן דאָרט מקבר געווען, איבערפירנדיק אַהין דעם מת שטילערהייט, ביינאַכט.

צוויי מאָל אין יאָר פלעגט די חברה קדישא מאַכן אַ תענית: כ׳ סיון, לזכר די גזירות ת״ח ות״ט, און ט״ו כסלו, אַלס כפּרה, טאָמער האָבן זיי פּוגע געווען בכבוד המת.

נאָכן תענית, פלעגט מען מאַכן אַ סעודת מיצווה כיד המלך אַלס סימבאָל, אַז דער תענית זאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ יום משתה ושמחה.

דער פעטער ביסן וואָס האָט געפעלט אויף דער סעודה

אַז ס׳דערנענטערן זיך ט״ו כסלו אָדער כ׳ סיון, הייבן זיך אָן די צוגרייטונגען צו דער סעודה.

אהרן גאָלדין, איינער פון די גבאים פון חברה גדולה, באַוווסטער בקי אין הלכות אכילה, קלייבט אויף די חברה מתעסקים אָפּצורײדן וועגן די צוגרייטונגען צו דער סעודה. מ׳רעדט אָפּ ווער ס׳זאָל זיין די קעכין און וואָס פאַר אַ געריכטסן זאָלן דערלאַנגט ווערן צום טיש. ס׳פאַרשטייט זיך, אַז בראָנפן דאַרף זיין בשפע, אויך וויין און ביר פאַר אורחים, און קאַשע פון עטלעכע מינים: פּערל־גרויפּענע, רייזענע, רעטשקע. פיש — געהאַקטע און געפרעגלטע. די קאַרפּן שענקט דער דוקעס. היינט קאָטלעטן, געבראָטענע גענדז און גריבענעס.

דער עיקר, אַלץ זאָל זיין בשפע. אויב ס׳וועט איבערבלייבן, איז קיין דאגה — וועט דאָס זיין פאַר די מתעסקים אויף צו נעמען מיט זיך פאַר זייער משפּחה. פאַרשטייט זיך, אַז די קעכין וועט אַליין זיך נישט קענען ספּראַווען מיט אַזוי פיל אַרבעט, זענען די חברה־לייט גרייט קומען צו הילף: צוגרייטן די קעסלען, אַוועקשטעלן זיי אויפן פייער צו קאָכן די קאַשעס, ברענגען די פּראָדוקטן און געפּעס און דערנאָך צושטעלן דאָס עסן צו דער סעודה. דעם עול נעמען אויף זיך ישעיה שמעלקעס, בערל שוועטלעס, משה־אהרן דער שוסטער און קוריצקי דער שניידער.

דער תענית אין טאָג פאַר דער סעודה ווערט שטרענג אָפּגעהיטן. פאַרטאָג, פאַרן דאַווענען, זאָגט מען סליחות און מ׳לייענט ויחל. צוליב וואָס איז דער תענית און צוליב וואָס איז די סעודה — מעגלעך, אַז נאָר זיי ווייסן, ווייל בייזע צינגער פּלאַפּלען, אַז דער תענית ביי זיי איז נאָר כדי צו פאַרגרעסערן דעם אַפּעטיט בעת דער סעודה.

נאָך מעריב כאַפּט זיך אַריין אהרן גאָלדין אין קיך, ווו מען גרייט די סעודה, קוקט אויף אַלע מאַכלים, ביז זיין בליק פאַלט אויף די געבראָטענע גענדז, וועלכע זענען אויסגעלייגט אויף די פּאָלומיסקעס. און וואָס זעען זיינע אויגן? ביי אַלע גענדז פעלן די הינטנס... דאָס האָט אים שטאַרק אויפגעבראַכט. וואָס הייסט, דער געשמאַקסטער טייל פון דער גאַנדז איז נעלם געוואָרן?...

— די הינטנס זאָלן מיר שוין ווערן אויפן אָרט! — האָט ער אויסגעשריען מיט אַ קול פון רוגזה צו די מתעסקים.

די מתעסקים האָבן זיך צוערשט אַביסל פאַרלאָרן: דערציילן, אָדער נישט דערציילן? נאָר אין אַ ווײַלע אַרום האָט זיך בערל שוועטלעס אָנגענומען מיט מוט און זיך מודה געווען.

— פאַניע גאָלדין, איר האָט זיך נישט וואָס צו בייזערן אויף אונדז, איר ווייסט דאָך, אַז היינט האָבן מיר געפאַסט, האָט מען דאָך גענדאַרפט עפּעס כאַפּן אין מויל צום אָפּפאַסטן זיך ביז די סעודה וועט זיך אָנהייבן. האָט מען פאַרזוכט אַ קעלישעק בראָנפן און פאַרביסן מיט... אַ הינטן, איך בעט איבער אייער כבוד. איז דאָס אַ גרויסע עוולה, פאַניע גאָלדין?

אהרן גאָלדין. הגם ס׳האָט אים שטאַרק פאַרדראָסן וואָס אַזאַ פעטער ביסן וועט פעלן אויף דער סעודה, האָט אַ קלער געטאָן: אויב מ׳קען נישט אַריבער, דאַרף מען אַרונטער. אַזוי ווי מ׳דאַרף זיך נישט איינרייסן מיט זיי — דאָך איז ער אַ גבאי און אַ רעדל־פירער אין שטאָט און וועט אפשר אַמאָל דאַרפן אָנקומען צו זייער לאַסקע וועגן אַ שטים ביי די וואַלן — האָט ער זיך געמאַכט מעשה גוטהאַרציקער בעל־הבית און אַ ביסל ווייכער צו זיי געזאָגט:

— נו, וואָס זאָל איך טאָן מיט אייך? איז דאָך היינט געווען אַ טאָג פון סליחות און מחילה בעטן, בין איך אייך מוחל מחילה גמורה — און לאָמיר נעמען אַ גלעזעלע לחיים.

— לחיים!

— לחיים! לחיים!

פחד שוא

אַ שמועה האָט זיך פאַרשפּרייט אין שטאָט: ס׳קלייבט זיך אַרויסמאַרשירן אַ קריסטלעכע פּראָצעסיע פון ווילנע קיין סלוצק,

צום הייליקן האַווירלעס קבר און זי וועט דורכגיין ניעסוויזש. דער הייליקער האַווירלע, זאָגן זיי, איז פאַ־מוטשעט געוואָרן דורך יידן, כדי פאַרנוצן זיין בלוט צו מצה אויף פּסח.

די צייט איז געווען זומער 1914, נאָך בייליסעס פּראָצעס.

פאַרשיידענע קלאַנגען זענען אַרומגעגאַנגען אין שטאָט: די פּראָצעסיע וועט זיך אַרויסלאָזן פון ווילנע צופוס, וועט גיין פון שטאָט צו שטאָט און פון דאָרף צו דאָרף, בראש פון אַן אַרכיירעיי און אַ סך פּאָפּן, אויך וועט זיך באַטייליקן אין איר דער פאַרביסענער שונא ישראל, דער דומע־דעפּוטאַט פּורישקעוויטש.

צו דער פּראָצעסיע וועלן צושטיין קריסטן פון אַלע ערטער דורך וועלכע זי וועט דורכגיין. אַזוי, אַז זי וועט ציילן אַ ריזיקן המון. ס׳איז דאָ אַ סכנה, אַז די עולי־רגלניקעס וועלן אונטערגעהעצט ווערן דורך די שונאי־ישראל און ס׳קענען, חס ושלום, אויסברעכן פּאָגראָמען אין די שטעטלעך.

די יידן אין ניעסוויזש זענען אַרומגעגאַנגען פאַרדאגהט. וואָס טוט מען? ווי אַזוי פאַרמיידן אַן אומגליק?

ס׳איז איינגעפאַלן אַ געדאַנק ביי פיל יידן אַוועק שיקן זייערע משפחות, אָדער לכל הפחות די קינדער, אין שכנותדיקע שטעטלעך, ווו די פּראָצעסיע וועט נישט דורכגיין — עד יעבור זעם.

די שטאָט־מנהיגים האָבן אָנגענומען אַלע מיטלען צו פאַרזיכערן די יידישע באַפעלקערונג פון אַ פּאָגראָם אָדער רוי־בעריי. האָט מען זיך געווענדעט צום פּאָליציי־קאָמענדאַנט, נישט אַן אַ מתנת־יד, און אים געבעטן, צו פאַרשטאַרקן די שמירה און, פאַרשטייט זיך, אַז די פּאָליציאַנטן זאָלן אויספירן זייער פליכט ווי געהעריק.

מ׳האָט צוגעגרייט געבעקס און קוואַס, וואָס מען וועט פאַרטיילן אויפן מאַרק בחינם. אַ ייד, אַן אויסגעדינטער ניקאָלאַיעווסקער סאָלדאַט, האָט זיך אונטערגענומען צו שטיין אויפן מאַרק און פאַרטיילן די געבעקס די עולי־רגל.

מ׳האָט פאַרזאָגט, אַז יידן זאָלן זיך נישט געפינען אין די גאַסן און אויך נישט אַרויסקוקן דורך די פענצטער. עטלעכע טעג פאַרן אָנקומען פון דער פּראָצעסיע, איז די שטאָט כמעט געוואָרן ליידיק פון יידן. פרויען און קינדער זענען אַוועקגעפאָרן צו זייערע קרובים אין די אַרומיקע שטעטלעך.

אין באַשטימטן טאָג, נאָך מיטאָג, האָבן זיך די יידן איינגעשלאָסן אין די הייזער און מיט שרעק געוואַרט אויף דער שעה פון אָנקומען פון דער פּראָצעסיע, בעטנדיק גאָט אויף אַ ישועה.

אונדזער משפחה האָט באַשלאָסן נישט אַוועקצושיקן פון שטאָט די קינדער — מיך, 14 יאָר אַלט, און מיין יינגערע שוועסטער. דאָך, אַ פּאָר שעה פאַרן אָנקומען פון דער פּראָצעסיע, איז אויף מיין פאָטער אָנגעפאַלן אַ פּחד און ער האָט גענומען טענהן, אַז ווער ווייס וואָס ס׳וועט נאָך זיין, ס׳וועט, חלילה, פאָרקומען אַ פּאָגראָם און מיר געפינען זיךביים מאַרק, אויף דער ערשטער פייער־ליניע. מען האָט געדאַרפט איבערפירן די קינדער קיין האָראָדזיי, צו די קרובים.

פאַרשטייט זיך, אַז ס׳איז קיין רייד נישט געווען אַזוי שפּעט אַרויסצופאָרן. איך און די מוטער האָבן געפּרוווט באַרריקן דעם פאָטער, אַז נישט נאָר מיר זענען געבליבן, נאָר אויך אַנדערע משפחות האָבן זייערע קינדער נישט געשיקט און אַז ס׳זענען אָנגענומען געוואָרן אַלע מיטלען צו האַלטן אָרדענונג אין שטאָט.

דערווייל האָבן זיך אָנגעהויבן ווייזן די אָנטיילנעמער פון דער פּראָצעסיע. מיר האָבן פאַרשטעלט די פענצטער מיט אַ פאָרהאַנג און דורך אַ שפּאַלט אַרויסגעקוקט אויפן מאַרק און דערזען עטלעכע צענדליק אַלטע קריסטן און קריסטינס — דאָס איז געווען די גאַנצע מאַסע עולי־רגל, וואָס האָט אונדז פאַרשאַפט עטלעכע וואָכן דאגות און שרעק. זיי האָבן זיך געשלעפּט פאַמעלעך, מיט טאָרבעס אויף די פּלייצעס און שטעקנס אין די הענט. זיי זענען צוגעקומען צום מאַרק און זיך געזעצט אָפּרוען. מ׳האָט זיי פאַרטיילט געבעקס און קוואַס. דערנאָך זענען זיי אַוועק נעכטיקן אין צוגעגרייטע פּלעצער.

אויף מאָרגן, נאָך דעם ווי זיי האָבן אָפּגעריכט אין קלויסטער זייער תפילה, איז אַרויס די פּראָצעסיע אין וועג אין דער ריכטונג צו סלוצק.

די ניעסוויזשער יידן האָבן פריי אָפּגעאָטעמט. מען האָט תיכף אָנגעהויבן „קלאַפּן" טעלעגראַמעס צו די קרובים אין די אַרומיקע שטעטלעך, אַז ס׳איז אַלץ, ברוך השם, אַדורך בשלום. כדי מען זאָל נישט אַרויסווייזן די שרעק פאַר די גויים, האָט מען געשריבן אין די טעלעגראַמעס מיט רוסישע בוכשטאַבן די ווערטער „שלום ושלוה".

די קינדער מיט די פרויען האָבן זיך צוריק געקערט אַ היים. אין די שולן האָט מען ביים דאַוונען געבענטשט „גומל" און די יידן זענען איבערגעגאַנגען צוריק צו זייער געוויינלעכן סדר־היום און אַרט לעבן, פאַרלאָזנדיק זיך אויפן רבונו של עולם, אַז מער קיין פּורעניותן אויף זיין פאָלק וועט ער נישט שיקן.

דער פאַרשטערטער ערשטער מאַי

דער פּראָפעסיאָנעלער פאַראיין האָט באַשלאָסן אין ערשטן יאָר פון זיין עקזיסטענץ צו פייערן דעם 1טן מאַי (1929) מיט אַן אויספלוג אין שטאָטישן וואַלד, ווייל דעמאָנסטראַציעס זענען אויף די קרעסן געווען פאַרבאָטן. די דערלויבעניש פון סטאַראָסטע איז געגעבן געוואָרן אויף מיין נאָמען, אַלס פאָרזיצער פון פאַראיין, מאַכנדיק בפירוש מיך פּערזענלעך פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער אָרדענונג.

אין דער פרי האָט מען זיך אויפגעקליבן אין הקדש־געסל און פון דאָרטן איז מען צוזאַמען אַוועק אין וואַלד. צוויי רייטער־פּאָליציאַנטן האָבן אונדז באַגלייט, כדי היטן די אָרדענונג.

נאָך פאַרן אויספלוג זענען איניקע בחורים געגאַנגען איבער די קראָמען אַראָפּנעמען פון דער אַרבעט די אָנגעשטעלטע, מערסטנס יונגע מיידלעך, וועלכע האָבן זיך נישט אונטערגעוואָרפן דעם באַשלוס נישט צו אַרבעטן. די קרעמער זענען געווען אויפגעבראַכט וואָס מ׳נעמט צו די אָנגעשטעלטע, בפרט אין אַ מאַרק־טאָג. איינער פון די קרעמער האָט זיך פאַרקלאָגט, אָדער סתם זיך אָפּגערעדט פון האַרץ פאַר אַ פּאָליציאַנט.

קורץ נאָכן אָנקומען אין וואַלד, האָבן זיך באַוויזן עטלעכע פּאָליציאַנטן, וועלכע זענען צו צו מיר און נאָך עטלעכע חברים (געצאָוו, יעקב פּערלמאַן) און אויפגעפאָדערט צו גיין מיט זיי אין פּאָליציי. דאָרט האָט מען אונדז פאַרהאַלטן הינטער די קראַטן, ביז ס׳וועט פאָרקומען די אויספאָרשונג.

יואל ראַזאָווסקי, דערוויסנדיק זיך וועגן דעם, האָט כדרכו בקודש אָנגעהויבן משתדל זיין. געווענדעט זיך צום בירגערמייסטער חאַלאָוועצקי און אים געבעטן אַריינמישן זיך, בכדי צו באַפרייען מיך, דעם ראַטמאַן פון שטאָטראַט און אויך די איבעריקע. דער בירגערמייסטער, וועלכער איז געווען מיט מיר אין גוטע באַציונגען נאָך איידער ער איז אויסגעוויילט געוואָרן אויף זיין אַמט, ווייל מיר זענען ביידע געווען אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע פון שטאָטראַט, ער אַלס פאָרזיצער און איך אַלס סעק־עטאַר — האָט זיך פאַרשטענדיקט מיטן פּראָקוראָר און פּאָליציי־קאָמענדאַנט.

בעת דער אויספאָרשונג האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז מען באַשולדיקט אונדז אין דעם, אַז מען האָט מיט כוח און דראָונגען געצווונגען די אָנגעשטעלטע צו פאַרלאָזן די אַרבעט. מיר, פאַרשטייט זיך, האָבן אָפּגעלייקנט שטיין־און־ביין.

פאַרן אויספלוג אין וואַלד זענען פאַרשפּרייט געוואָרן צווישן די חברים רויטע צייכנס מיטן אויפשריפט „ארץ־ישראלדיקער

אַרבעטער־פֿאָנד״ — לטובת שפּענדונגען, וועלכע ס׳האָט געזאַמלט דער קאָמיטעט פֿאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, וועמענס פֿאָרזיצער איך בין געווען. דער אויספֿאָרשער האָט געפֿרעגט וועגן דער באַדייטונג פֿון דעם רויטן צייכן. באַקומענדיק פֿון מיר דעם ענטפֿער, האָט ער נישט תופס געווען די סמיכות הפּרשיות פֿון פּראָפּ־פֿאַריין צו ארץ־ישראל. דאַן האָב איך געמוזט ביי דער געלעגנהייט לערנען מיט אים אַ פּרק ציוניסטישן סאָציאַליזם.

נאָך דער אויספֿאָרשונג, וועלכע איז פֿאָרגעקומען שפּעט אין אָוונט, האָט מען אונדז באַפֿרייט ערשט מאָרגן פֿרי, נאָך 24 שעה. אַ סברה, אַז די מאַכט־אָרגאַנען האָבן מיט אונדזער אַרעסט געוואָלט באַווייזן זייער שטאַרקע האַנט, כּדי אָנצולערנען דעם ניי־אַנטשטאַנענעם פּראָפֿעסיאָנעלן פֿאַראיין נישט צו פֿאַרנעמען זיך מיט „רעוואָלוציאָנערע אַרבעט״.

דער פּראָפֿעסיאָנעלער פֿאַראיין אין ניעסוויזש איז געווען לעגאַליזירט אַלס פֿיליע פֿון צענטראַלן פּראָפֿעסיאָנעלן פֿאַראיין פֿון אומפּאַכאָווע אַרבעטער אין וואַרשע, אונטער דער השפּעה פֿון פּועלי־ציון צ. ס. (רעכטע). פֿאַקטיש האָבן געהערט צום פּראָפֿ־פֿאַראיין אין ניעסוויזש דער רוב אַרבעטער פֿון אַלע פֿאַכן, מייסטנס יונגטלעכע שניידער, שוסטער, שערער און אָנגעשטעלטע.

אַ דין וחשבון — נאָר פֿאַר פּמליא של מעלה

את חטאי אני מזכיר היום — איך האָב זיך פֿאַרזינדיקט פֿאַר אונדזער ר׳ ירחמיאל און פֿאַרן פּיאַסעטשנער רב, אונדזער בן־עיר, ר׳ וואָלף ראַדזינסקי. ומעשה שהיה כך היה:

אונדזער שטעטל איז געווען אַ ביסל דעמאָראַליזירט, בפֿרט נאָך די מלחמות און רעוואָלוציעס, ווי אויך די ווירקונג פֿון דער וועלטלעכער בילדונג אויף דער יוגנט אין די רוסישע און פּוילישע שולן און פֿון לינקע יידישע פּאַרטייען צוליב זייער באַציונג צו דער רעליגיע.

אונדזער רב איז געווען אַ ייד אַ פּיקח און האָט געפֿירט זיין עדה בניחותא, אָן פֿאַנאַטיזם. דערפֿאַר האָט געהערשט שלום ושלוה אין שטעטל. אויך די פֿרומע בעלי־בתים זענען נישט געווען קיין פֿאַנאַטיקער. דער רוב פֿון זיי, בתוכם דער רב און דער דיין, פֿלעגן געבן זייערע קינדער לערנען אין די רוסיש־וועלטלעכע לערן־אַנשטאַלטן.

מאַכט זיך אָבער, אַז עס קומט צו פֿאָרן פֿון רוסלאַנד אַלס ביעזשעניעץ (פּליט) דער אַלטער פּיאַסעטשנער רב ר׳ וואָלף ראַדזינסקי, אַ ניעסוויזשער געבאָרענער (וועלוול ברעסלאַווס אַ פֿעטער). און וואָס האָבן זיינע אויגן געזען?! שומו שמיים! חילול שבת בפּרהסיא, רחמנא ליצלן. די פֿריזירערס אַרבעטן פֿרייטיק פֿאַרנאַכט זייער שפּעט און „פֿאָרן אַריין״ טיף אין שבת.

איין מאָל, אין אַ פֿרייטיק־צו־נאַכט, נאָכן דאַווענען אין אַלטן בית־מדרש, האָט דער פּיאַסעטשנער רב אויפֿגעפֿאָדערט דעם עולם מתפּללים מיטן רב, אַז מ׳זאָל זען פֿאַרמיידן די נבלה אין שטאָט, דעם חילול שבת; דער גאַנצער קהל מיטן רבֿ בראש זאָלן שוין אַרויסגיין צו די שערערס און צווינגען די עוכרי ישראל צו פֿאַרמאַכן תיכף ומיד זייערע שערערייען.

אונדזער רב האָט קיין ברירה נישט געהאַט — און ביידע רבנים מיט עטלעכע בעלי־בתים זענען אַרויס אין שטאָט צו די שערערס. מעשה שטן, בין איך דאַן געזעסן ביי קראַסנאָסעלסקין דעם שערער, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע יונגעלייט און געוואַרט אויף אונדזער ריי. פּלוצלונג גייט אַריין דער פּיאַסעטשנער רב, אין אַ לאַנגער קאַפּאָטע, מיט אַ לאַנגע גראָע באָרד און פּאות. אונדזער רב מיט די בעלי־בתים זענען שטיין געבליבן ביים שוועל.

— גוט שבת, יידן! — רופֿט זיך אָן דער פּיאַסעטשנער רב. — ס׳איז שבת אויף דער וועלט און איר זיצט אייך דאָ און זייט מחלל שבת. פֿע! ס׳איז אַ חרפּה און אַ בושה!

אייניקע האָבן זיך אויפֿגעשטעלט און בחרפּתם זיך אָפּגעטראָגן. חאָנע מירסקי איז געזעסן אויפֿן שטול מיט אַן אָנגעזייפֿטן פּנים, האַלב ראַזירט; האָט ער אַראָפּגעלאָזן דעם קאָפּ מ׳זאָל אים נישט זען אין שפּיגל. איך און נאָך אייניקע זענען געבליבן זיצן.

זעט אונדזער רב, אַז מיר זיצן און רירן זיך נישט פֿון אָרט, רופֿט ער זיך אָן צו מיר:

— יעווועלעווסקי, גייט אויך אַהיים.

דעם רבס ווענדונג נאָר צו מיר איז געווען צוליב דעם, וואָס איך בין געווען מיטן רב עטוואָס אַ „מקורב״, ביידע זענען מיר געווען מיטגלידער אין דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג. נישט איין מאָל, ווען ער האָט וואָס פֿאָרגעלייגט, פֿלעג איך נישט איינשטימען מיט אים. איך בין דאָך עפּעס געווען אַ ראַדיקאַלער צעירי־ציוניק, אַזוי, אַז דער רב איז געווען געווינט, איך זאָל מיט אים נישט מסכּים זיין.

האָב איך אים אויך איצט געענטפֿערט:

— רבי, דאגה׳ט נישט פֿאַר מיר, איך וועל שוין דעם דין־וחשבון אַליין אָפּגעבן פֿאַר דער פּמליא של מעלה.

די מעשה וועגן מיר און מיין ענטפֿער דעם רב האָט זיך אַזוי שנעל פֿאַרשפּרייט איבערן שטאָט, אַז מיין פֿאָטער האָט זיך דערוווּסט שוין אויף מאָרגן, שבת פֿאַרטאָג, ווען ער האָט געדאַוונט אין מאַרק־שול.

מ׳קען זיך פֿאָרשטעלן וואָס פֿאַר אַ פֿאָרציע מוסר איז מיר איינגעטיילט געוואָרן פֿון פֿאָטער און מוטער.

— דו פֿאַרשוואַרצסט מיר מיין פּנים פֿאַר לייטן — האָט ער געטענהט.

צוליב כּיבוד אב ואם האָב איך זיי נישט געענטפֿערט. איך בין אָבער געבליבן ביי מיינע אַנשויאונגען — ווי ס׳פּאַסט פֿאַר „אַ מענטש מיט פּרינציפּן״...

בייגעשטאַנען דעם יצר־הרע

— משוגע זענען זיי געוואָרן, נישט דאָ געדאַכט, משוגע! מ׳מאַכט זיי דאָרט פּשוט משוגע! — האָט פֿאַר אונדז אויסגעגאָסן איר האַרץ די שכנה שרה שמערלס, אברהמל דעם שלאָסערס ווייב (סווידסקי). — איר׳ט געהערט אַ מעשה? אונדזערע ישיבה־בחורים: מיין זון, הירשל דעם שוחט׳ס זון און יהושע דעם קופּערטניקס זון, זענען אַרויסגעגאַנגען פֿרייטיק נאָך מיטאָג פֿון קלעצקער ישיבה און אַוועק צופֿוס אַ היים אויף שבת. אָפּגעגאַנגען זענען זיי די גאַנצע 17 קילאָמעטער און געקומען ביז צו מאָהילקעס, הינטערן שטאָט, אויפֿן קלעצקער טראַקט. פּלוצלונג פֿאַלט זיי איין אַ משוגעת — צו שונא ישראל — אין קאָפּ אַריין, און וואָס קלערט איר האָבן זיי געטאָן? זיי האָבן זיך אומגעקערט צוריק צופֿוס קיין קלעצק, כּלומרשט בייצושטיין דעם יצר הרע. איר הערט? זיין אין דער היים, פֿאַרברענגען מיט טאַטע־מאַמען, מיט די ברידער און שוועסטער ביי איין טיש, זען זיך מיט קרובים, מיט חברים — דאָס רופֿט זיך ביי זיי נאָכגעבן דעם יצר הרע. משוגעים, זאָג איך אייך, משוגעים! ווער ווייס וואָס פֿון זיי וועט נאָך ווערן?!

דער אויבערשטער שיקט נישט קיין פּרנסה

זיצט זיך שרה נפשיס (נאַפּשעס) אין קהילה־ביוראָ און וואַרט אויפֿן ראש הקהל יואל ראַזאָווסקי, ער זאָל הייסן סוראָוויטשן דעם סעקרעטאַר אויסצאָלן איר פֿאַר איר אַרבעט — מטהר זיין א מת, אַ פֿרוי. גייט צו איר צו אַ באַקאַנטער.

— גוט אָוונט, שרה, וואָס מאַכט איר, ווי איז די פּרנסה?

— נישט גוט, נישט גוט. דער מאַן איז, פֿאַר קיינעם געדאַכט, קראַנק און פֿאַרדינט נישט, און מיר, ברוך השם, שיקט נישט צו דער אויבערשטער קיין אָפּטע פּרנסה. ס׳איז נישט גוט.

משה בראָדערזאָן און פאַנשטיינס מיידלעך

משה בראָדערזאָן, דער באַוווסטער יידישער פּאָעט און דראַמאַטורג, איז אין יאָר 1915, אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, געקומען קיין ניעסוויזש, נאָך דעם ווי לאָדזש איז פאַרנומען געוואָרן דורכן דייטש. אַליין איז ער אַ געבוירענער אין מאָסקווע, נאָר ער האָט זיך אין די קינדער־יאָרן דערצויגן אין ניעסוויזש, ביי זיינעם אַ זיידן.

איינגעשטאַנען איז ער אין פאַנשטיינס האָטעל. ביי פאַנשטיינען זענען געווען עטלעכע טעכטער, גאַנץ אינטעליגענטע, געענדיקט מינע ראָזענבערגס 4 קלאַסיקע מיידל־פּראָגימנאַזיע.

משה בראָדערזאָן איז דאַן געווען אַ יונגער שיינער בחור, כאָטש אַ געלער. **פאַרברענגענדיק** מיט פאַנשטיינס מיידלעך, פלעגט ער זיך וויצלען און דעקלאַמירן זיינע אימפּראָוויזירטע לידלעך, זענען פאַנשטיינס מיידלעך, וועלכע זענען געווען זייער דאַרינקע, פּשוט הויט און ביינער, צוגעשטאַנען איין מאָל צו בראָדערזאָנען, ער זאָל מיניה וביה פאַרפאַסן אַ ליד. בראָדערזאָן איז נישט געווען אַזוי גוט געשטימט, האָט ער נישט געוואָלט. אָדער די מוזע האָט אויף אים דאַן נישט גערוט. נאָר אַזוי ווי פאַנשטיינס מיידלעך זענען זייער צוגעשטאַנען און נישט געלאָזן אים צו רו, האָט ער זיי צוליב געטאָן און באַלד אָנגעהויבן דעקלאַמירן:

> ס׳גייען שטעקלעך,
> אויף די שטעקלעך קליידלעך.
> אין די קליידלעך —
> פאַנשטיינס מיידלעך...

צינערינע, גיט מיר פאַר אַ דרייערל סעמענורע

דעם זעלטן דאָפּלטן נאָמען פון אַפּטייקער שמעון אורי גאָלדבערג האָבן נישט אַלע געקענט פאַרשטיין, בפרט, אַז מען האָט אים גערופן נישט שמעון אורי, נאָר סעמענורע (אין אַ סך פאַלן פלעגט מען אין ניעסוויזש אויסרעדן דעם שין אַלס סמך).

האָט איינער געשיקט זיין נישט גערוטענע טאָכטער צו שמעון אורין אין אַפּטייק קויפן פאַר אַ דרייערל ריצינאייל), קומט זי אַריין אין אַפּטייק, גייט צו צום אַפּטייקער און זאָגט: „צינערינע, גיט מיר פאַר אַ דרייערל סעמענורע". (אַ „דרייערל" איז 3 גראָשנס, אָדער אַנדערהאַלבן קאָפּיקעס)...

דאס אלץ געהערט צו דער פארגאנגענהייט

רחל יאַסינאָווסקי

אַזאַ איז פאַרבליבן אין מיין זכרון די שטאָט: אַרומגערינגלט מיט וועלדער, ווו אַלטעביימער האָבן געהאַט צו דערציילן אַ סך סודות; אויבסט־סעדער און גרינוואַרג־גערטנער; קליינע הייזער מיט קוימענס פון וועלכע ס׳האָט ווינטער זיך געשלענגלט אַ רויך, אויב ס׳איז נאָר געווען מיט וואָס צו הייצן און צו קאָכן.

פון איין זייט האָט זיך געצויגן דער וואַלד מיט זיינע שפּילקעס־ און בלעטער־ביימער, באַדעקט ווינטער מיט דער שניי־ווייסקייט און זומער האָבן דאָרט געגנעסטיקט אַ וועלט מיט פייגל. צופוסנס פון די ביימער — גרינער מאָך אַרום וועלכן עס זענען געוואָקסן און צניעותדיק זיך באַהאַלטן שוואַרצע און רויטע יאַגאָדעס, ווי אויך פאַרשידענע מינים שוואָמען.

אויף אַ צווייט אָרט איז זיך געשטאַנען דער פּאַלאַץ פון פירשט ראַדזשיוויל. די אָזערע איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַ פּאָסע און אַ בריק. דאָרט זענען געוואָקסן אייגנאַרטיקע ביימער און בלומען אין אָראַנזשעריעס — פיאָלקעס און פאַרגעס־מיך־נישט וואָס פלעגן זיך צעבליען אין אָנהייב פרילינג. אַ קאַשטאַנעס־אַלייע האָט אין האַרבסט באַגילדט דעם גאַנצן וועג.

פון דער דריטער זייט האָט די שטאָט פאַרמאַכט די אַלבאַ, פול מיט חיות און פיש אין דער אָזערע. די ווייסע שוואָנען זענען יעדער באַגינען געשווימען אויפן וואַסער און זיך באַגריסט מיטן שלאָס. פון דער פערטער זייט — דער שאָסיי קיין האָראַדזיי, אויף וועלכן מ׳איז מיט אַן אויטאָ געפאָרן צו דער נאָענסטער באַן־סטאַציע.

די הייזקעס זענען תמיד פול געווען מיטן טומל פון די קינדער, מיטן מיאַוקען פון די קעץ, מיטן אַרומפאָרען זיך פון די בעלי־ביתטעס.

*

איך געדענק די „תרבות"־שול ווו יידישע קינדער האָבן באַקומען זייער דערציונג; די מלוכהשע גימנאַזיע א. נ. פון וולאַדיסלאַוו סיראָקאָמלאַ — דער שטאָלץ פון אונדזער געגנט. דער ראָטהויז ווו ס׳זענען פאָרגעקומען פאַרוויילונגען און פאָרשטעלונגען; דאָס איינציקע קינאָ פון ה׳ זוסמאַן, ווו אונדז, שילערינס, איז זעלטן ווען דערלויבט געווען צו באַזוכן.

די אַלטע שול, די שניידערישע שול — דאָרט האָבן מיר פאַרברענגט אַ גאַנצן יום־כיפּורדיקן טאָג, געהאַלטן אין קעשענע אַן עפּעלע און דערלויבט זיך עס איינצובייסן ווי נאָר די ערשטע שטערן האָבן זיך באַוויזן אויפן הימל און דער בעל תוקע האָט פאַרענדיקט בלאָזן שופר. דערנאָך איז מען שנעל אַוועק אַ היים, צו די יומטובדיק געדעקטע טישן מיט כל־טוב און אַ זידנדיקער סאַמאָוואַר האָט געוואַרט אויף די אויסגעהונגערטע פון תענית. געפילטע פיש, אַ געשמאַקע זופּ, פליייש, טיי מיט האָניק־לעקעך...

*

דאָס אַלץ געהערט צו דער פאַרגאַנגענהייט, וועלכע ס׳האָט אָן רחמנות אָפּגעווישט דער היטלעריזם. די גאַסן מיט די 5000 יידישע איינוווינער זענען אומגעקומען, צוזאַמען מיט די שולן און בתי־מדרשים ווו מ׳האָט געדאַוונט; די געוועלבער אין וועלכע עס זענען אין די קאַלטע ווינטער־טעג געזעסן אַ גאַנצן טאָג פרויען איבער וואַרעם־טעפּ און פאַרקויפט פאַרשידענע סחורות.

איך געדענק דעם ברונעם צו וועלכן מ׳איז געגאַנגען שעפּן וואַסער. ווינטער איז אַרום דעם אָרט אַלץ געווען פאַרפרוירן און מען פלעגט זיך אויסגליטשן מיט פולע עמערס.

איך געדענק די אַלע היימען ווו מ׳האָט געטרוימט און געוועבט שיינע פלענער פאַר דער צוקונפט...

היינט איז אַלץ פאַרברענט און חרוב. בלויז צוויי ברידער־קברים זענען געבליבן — איינער אין ראַדזשיווילס פּאַלאַץ, דער צווייטער אינעם ליים־גרוב ווו ס׳זענען אומגעקומען טויזנטער ניעסוויזשער יידן און אַפילו אַ דענקמאָל צי אַ שטיין איז דאָרט נישטאָ...

דערינערונגען פון ניעסוויזש

אהרון יאַסינאָווסקי

מיין ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט ניעסוויזש איז פאָרגעקומען אין האַרבסט 1909, ווען איך בין גערופן געוואָרן אין מיליטער־דינסט אין דער 40סטער אַרטילעריע־בריגאַדע, וואָס האָט דאָרט סטאַציאָנירט. היות ווי איך האָב גוט באַהערשט די רוסישע שפּראַך, האָט מיך דער קאָמאַנדיר פון דער אַרטילעריע־בריגאַדע, פּאָלקאָווניק פעסטאָוו, באַשטימט אַלס שרייבער אין זיין קאַנצעלאַריע. (אין יענער צייט איז געווען אַ זעלטנהייט צו באַשטימען אַ יידישן רעקרוט אַלס שרייבער אין אַ מיליטער־איינהייט, דערצו ביי דעם פּאָלקאָווניק פעסטאָוו).

א

מיינע ערשטע באַקאַנטשאַפטן מיט די ניעסוויזשער יידן זענען געווען אַמטלעכע. דער פּאָלקאָווניק פלעגט מיך שיקן אָפט אונטערשרייבן חשבונות ביי גאָלדינען. אין קאַנצעלאַריע פלעגט אויך אַריינקומען דער פּאָדריאַטשיק כאַלפין און זיין איידעם זאובער. זיי האָבן צוגעשטעלט פאַר דער בריגאַדע פלייש, תבואה, פאַשע און אַנדערע פּראָדוקטן.

אין יענער צייט האָב איך זיך אויך באַפריינדעט מיט דעם הער אייזנשטאַדט און זיין פרוי און מיטן אַלטן קאַפּלאַן, וואָס האָט געהאַט אַ געשעפט פון שרייב־געצייג. איך פלעג טאַקע ביי אים קויפן פאַר דער קאַנצעלאַריע פאַרשיידענע שרייב־מכשירים.

עד היום איז מיר איינגעקריצט אין זכרון די געשטאַלט פון מיין פרויס פעטער, ר׳ בענטשע גאָלדין ז״ל. ער איז געווען אַן איבערגעגעבענער עסקן אין שטאָט, שטענדיק געזאָרגט פאַר די ניעסוויזשער יידן. מיר דערמאָנט זיך די סדרים, וואָס ער פלעגט איינאָרדענען פאַר די יידישע סאָלדאַטן אין דעם סקלאַד פון האָלץ ביי זיין ברודער פייווע גאָלדין. איין מאָל איז אַפילו צו אַזאַ סדר איינגעלאַדן געוואָרן דער הויפּט־קאָמאַנדיר גענעראַל ראָמאַנאָווסקי פון מינסק. אויף דעם סדר האָט אים באַגריסט אין רוסיש, אין נאָמען פון די יידישע סאָלדאַטן, אַ יידישער זעלנער. דער גענעראַל האָט אים דאַן אַ קוש געטאָן אין שטערן. צו מאָרגנס האָבן זיך די רוסישע צייטונגען ברייט צעשריבן וועגן דעם אנטייל פונעם גענעראַל ראָמאַנאָווסקי אין אַ סדר־פּסח און האָבן אים אָנגערופן: „זשידאָווסקי גענעראַל”.

אויסנוצנדיק מיין פּאָזיציע אַלס שרייבער אין דער קאַנצעלאַריע, פלעג איך טאָן אַ סך טובות די יידישע סאָלדאַטן. איך פלעג אויף אייגענער אחריות אויסשרייבן באַפרייאונג־שיינען אויף די יום־טובים און יידישע סאָלדאַטן פלעגן אַ דאַנק די „פּראָפּוסקן” געמיטלעך פאַרברענגען ביי די ניעסוויזשער בעלי־בתים אין די יום־טוב טעג.

ב

אין יאָר 1917, אין דער צייט פון דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע, בין איך אויסגעקליבן געוואָרן אין רעוואָלוציאָ־

יידישע סאָלדאַטן פון 27סטן קאַוואַלעריע־פּאָלק, איינגעלאַדן אויף פּסח אין יאָר 1925 פון די „תפארת בחורים”, בראש מיטן רב פון שטאָט הרב ירחמיאל בורגמאַן און ראש הקהל ר׳ יואל ראָזאָווסקי.

הכנסת אורחים בחג הפסח 1925, ע״י „תפארת בחורים” — לחיילים יהודים מגדוד הפרשים ה־27, שחנה בניסביז׳.

שורה ראשונה (מימין לשמאל): זלמן שפריס, חיים ברזין, לייבה פרפל, יהושע קרבץ, מרדכי מנדלביץ׳, יואל רוזובסקי, הרב ירחמיאל בורגמן, סמל ישראל הורנקריג, זרצקי, ... , יוסף ליפובסקי, יהושע בשינקביץ, יהודה גבריאלוב, מיכאל קוריצקי. שורה שניה — ראשון מימין: יעקב בלומס, קיצוני . . . . . , שורה שלישית: ראשון מימין — ישראל בשנקביץ, קיצוני — פייבל זייץ. (צילום: משה פאַיאַנס).

די קאַזאַרמעס אויפן נאָמען פון די הייליקע בערנאַרדינער, אויף דער פאַרנער גאַס. פון ווייטן זעט זיך דער קלויסטער.

הקסרקטין ע״ש הברנרדינים שברחוב פרנה. ברקע — הכנסיה הקתולית.

נערן קאָמיטעט (רעווקאָם), וואָס האָט זיך דאַן געפונען ביי סווידען אין מזיער. צו יענער צייט האָבן די יידן אַנטוויקלט אַ ברייטע טעטיקייט אין שטאָט. איך בין באַשטימט געוואָרן אַלס קאָמיסאַר פון ראַדזשיווילס פּאַלאַץ און אָנגעפירט מיט דער גאַנצער אַדמיניסטראַציע, געווען אויך דער פאַראַנט־וואָרטלעכער פאַר ראַדזשיווילס אַרכיוו, ביבליאָטעק, מוזעום, ביל־דער־גאַלעריע און אַנדערע קונסט־זאַכן, וואָס האָבן זיך אויפ־געהיט אין משך פון דורות אין יענעם פּאַלאַץ. אַ חוץ דעם בין איך אויך געווען דער פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר אַלע מילי־טערישע פּאָסטנס אַרום דעם „זאַמעק״.

ג

אין דער צייט פון צווישן ביידע וועלט־מלחמות, בין איך געווען פאַרוואַלטונג־מיטגליד פון „טאָז״ און צוזאַמען מיט לייבל אייזענבוד, איטשקע בערקאָוויטש בין איך געוואָרן אויסגעקליבן אין בייראַט ביי דער יידישער קהלה. כ׳פלעג זיין אַנטציקט פון לייבלס אַרויסטרעטונגען אויף די זיצונגען פון דער „טאָז״־פאַרוואַלטונג און אין דער קהילה. זיינע רעדעס האָבן געווירקט איבערצייגנדיק.

באַזונדערס זענען ווערט פאַרצייכנט צו ווערן לייבלס אויפ־טוען פאַר דער פּרעכטיקער קינדער־קאָלאָניע פון „טאָז״, וואָס האָט זיך געפונען אין אַ גרויסן בנין אין „מיעשטשאַנסקי וואַלד״, ווי אויך זיינע אויפטוען אַלס בויער און פאָרזיצער פון דער יידישער פאָלקס־שול אין ניעסוויזש.

ביי דער געלעגנהייט וויל איך דערמאָנען דעם ד״ר יעקב גינזבורג, וואָס האָט פיל אויפגעטאָן פאַרן „טאָז״.

צוזאַמען מיט איטשע שטשעפּרוזשיצקי, פלעג איך גיין אויפמאָנען דעם מיטגליד־אָפּצאָל ביי די ניעסוויזשער בעלי־בתים פאַר דער „טאָז״־געזעלשאַפט.

ד

היות ווי די פּאָהולאַנקער האָבן געהאַט „שטעט״ אין בית־מדרש נאָענט צום רב ירחמיאל בורגמאַן ז״ל פלעגט מיר אָפט אויסקומען אַריינגיין צום רב אין שטוב וועגן פאַרשיידענע אָנגע־לעגנהייטן. דער רב איז געווען זייער באַליבט אין שטאָט. אַ גרויסער למדן און בקיא אין קבלה. טראָץ זיין גרויסן אויטאָ־ריטעט אין שטאָט און אין דער סביבה, איז ער געווען זייער באַשיידן און צוטריטלעך פאַר יעדן איינעם. די טראַגעדיע מיט זיין טאָכטער שיינדל האָט אים פריצייטיק פאַרקירצט זיין לעבן.

מיר דערמאָנט זיך אויך די געשטאַלט פון ר׳ בענטשע איינ־בינדער, וואָס פלעגט אין די שבתים און יום־טובים דאַווענען

באַשפּייזונג פון נויטבאַדערפטיקע קינדער דורך דער געזעלשאַפט „טאָז״ אין ניעסוויזש. (18.5.1926). (פאָטאָ: נ. כאַיוטין).

הזנת ילדי נזקקים ע״י ארגון הבריאות „אורט״ בקייטנת־קיץ (18.5.1926). (צילום: נ. חיותין).

ביים עמוד. באַזונדערס האָבן אים ליב געהאַט די קינדער. יעדן פון זיי האָט ער נאָך דער הבדלה צוגעטראָגן זיסוואַרג און גע־מאַכט אַ ברכה איבער זייערע קעפּלעך.

אין די שבתים פלעג איך אָפט דאַווענען מיטן ערשטן מנין אין בית־המדרש, ווו דער בעל־קורא איז געווען ר׳ אהרן דער שוחט ז״ל. אַ טייערער, בכבודיקער ייד. ער פלעגט מיך אָפט מכבד זיין מיט אַן עליה און מפטיר.

ה

בעתן סאָוויעטישן פּעריאָד אין ניעסוויזש, בין איך, צוערשט, געווען רעקאָמענדירט דורך אַ מינסקער ייד, גאַרבער, אַלס פאַר־וואַלטער אין קראַשעווסקיס מיל און דאָרט אָפּגעאַרבעט עטלעכע חדשים.

איין מאָל, אין אַ ווינטער־טאָג, זענען געקומען צו פאָרן אין מיל ליאָלע גאָלדין מיטן פאָרזיצער פון שטאָטישן סאָוויעט סאַווינקאָוו און מיר פאָרגעלייגט צו ווערן סעקרעטאַר פון גאָר־סאָוויעט (היות איך בין געווען איינער פון די ווייניקע אין שטאָט, וואָס האָבן באַהערשט די רוסישע שפּראַך און געהאַט אַ „גוטן עבר״).

אין דעם דאָזיקן פּעריאָד האָב איך אַנטוויקלט אַ גרויסע טעטיקייט און הילף פאַר די הונדערטער פּליטים, וואָס האָבן זיך געפונען אין ניעסוויזש. נאָך דעם ווי מ׳האָט דעם פאָרזיצער פון גאָרסאָוויעט, סאַווינקאָוו, אַרעסטירט, האָב איך געהאַט אין מיינע הענט אומבאַגרענעצטע מעגלעכקייטן, ווייל אַלס סעקרע־טאַר האָב איך אויך אויסגעפירט די פונקציעס פון דעם פאָר־זיצער, וואָס האָט באַדייט — פאַקטישער באַלעבאָס אין שטאָט. איך האָב די פּליטים באַזאָרגט מיט דירות, מיט אַרבעט, פּאַס־פּאָרטן און זיי געטאָן פיל טובות.

אין יענער צייט זענען פאָרגעקומען פיל אַרעסטן צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין ניעסוויזש און אין אַרומיקע שטעט־לעך. באַזונדערס האָט מען אַרעסטירט די יידישע פּליטים, וואָס האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו נעמען די סאָוויעטישע פּאַספּאָרטן. איך האָב דאַן אַנטוויקלט אין ניעסוויזש אַ גרויסע הילפס־אַרבעט פאַר די פּליטים, זיי אויפגעקלערט וואָס עס דראָט זיי אין פאַל, אויב זיי זאָגן זיך אָפּ צו נעמען דעם סאָוויעטישן פּאַספּאָרט — און מיר איז געלונגען זיי איבערצוצייגן. כמעט אַלע פּליטים האָבן גענומען די פּאַספּאָרטן און אַזוי אַרום אויסגעמיטן אַרעסטן און די געפאַרן פאַרשיקט צו ווערן קיין סיביר.

אין דער אַרבעט האָבן מיר געהאָלפן: רישא שמערקאָוויטש, ליאָלע גאָלדין, ליזע ווסעלובסקאַ, מיישקע „הינדעלע״ (זיין פאַ־מיליע האָב איך פאַרגעסן) און איטשקע קאַטשאַנאָווסקי.

ו

בעת ס׳איז אויסגעבראָכן די דייטש־רוסישע מלחמה, איז ליאָלע גאָלדין מיט זיין שוועסטער ליזאַ און זייער גאַנצער משפחה אַרויסגעפאָרן אויף אַ פור פון ניעסוויזש. אָבער אויפן וועג איז קראַנק געוואָרן ליאָלעס קינד, האָבן זיי זיך צוריק־געקערט און זענען שפּעטער אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע ניעסוויזשער יידן. איך האָב זיך דאַן אויך געווענדעט צו מיין זון יעקב־דוד לעווין, אַז ער זאָל קויפן אַ פערד־און־וואָגן און

טאָג־היים פאַר קינדער־דערנערונג ביי דער געזעלשאַפט „טאָז״.

פון רעכטס צו לינקס: בנימין טונקער; לינקס — די דערציעריןביילקע גאַבריאַלאָוו. (פאָטאָ: נ. כאיוטין).

מעון־יום של ילדים ליד ארגון הבריאות „טאז״. מימין לשמאל: בנימין טינקר, שלישית: ביילקה גבריאלוב. (צילום: נ. היותין).

אַנטלויפן פון היטלערן. כ׳האָב אים פאַרגעלייגט ער זאָל פאָרן מיט מיר צוזאַמען. האָט ער מיר געענטפערט, אַז נישט אַלעמען הרגעט היטלער.

ס׳זענען געווען פיל ניעסוויזשער יידן, וואָס האָבן געוואָלט אַנטלויפן, אָבער זיי האָבן נישט געהאַט קיין מעגלעכקייטן צו דעם. איך געדענק, אַז דער קאָזשימער רב ז״ל האָט אין בית־המדרש געוואָרנט די יידן, אַז טאָמער די דייטשן וועלן דערגיין צו ניעסוויזש, זאָל מען אַנטלויפן צו דער גרענעץ, אַפילו צופוס. ליידער, האָט מען דעם רבס וואָרענונג נישט געהערט.

יענטל לעווין, אויס שנאה צו די סאָוויעטן, האָט געמיינט אַז די דייטשן וועלן זיין בעסער פאַר די רוסן און זיך אָפּגעזאָגט צו פאָרן מיט אונדז. אַ שאָד, וואָס אין דעם לעצטן טאָג פאַר׳ן פאַרלאָזן ניעסוויזש, האָב איך נישט געזען בערקע לובעצקי — אפשר וואָלט איך אויף אים געווירקט ער זאָל פאָרן מיט מיר.

זכרונות פון א בונדישן וועטעראן

שמעון געצאָוו

איך בין געבאָרן אין ניעסוויזש. מיין טאַטע איז געווען אַן אָגראָדניק (גערטנער). נאָך מיין טאַטנס טויט האָב איך זיך נאָר געלערנט אין די חדרים, שפּעטער אין דער שטאָטישער רוסישער אוטשילישטשע, אָבער צו 12 יאָר האָבן מיר זיך אַרויסגעקליבן אין מינסק. דאָרט איז מיר געווען שלעכט.

איך גיי אַוועק לערנען און אַרבעטן. הונגער און קלעפּ. אין עלטער פון 15 יאָר ווער איך אַריינגעצויגן אין דער אומלעגאַלער אַרבעטער־באַוועגונג, אין „בונד״ און ווער אַקטיוו. אין יאָר 1903 ווער איך אַרעסטירט פאַר פאַרשפּרייטן בונדישע פּראָקלאַמאַציעס וועגן קישיניעווער פּאָגראָם. איך ווער מערדערלעך געשלאָגן אין דער פּאָליציי און אַרעסטירט אין מינסק. אין אַ יאָר אַרום קומט אָן דער אורטייל. נאָך דעם אָפּזיצן דאָס יאָר שיקט מען מיך צוריק אין מיין געבורט־שטאָט ניעסוויזש צו מעלדן זיך אַלע וואָך צום „נאַדזיראַטעל״ (פּאָליציי־קאָמיסאַר). אַזוי האָב איך געדאַרפט זיין אונטער פּאָליצייאישער אויפזיכט דריי יאָר.

פאַר דער צייט האָב איך זיך באַקאַנט מיט די אָרטיקע טוער פון „בונד״. איך בין געווען אין ניעסוויזש 2 חדשים. אויף מיין פאַרלאַנג צו גרינדן אַ ביבליאָטעק פון יידישע ביכער, האָט מען גלייך געזאַמלט געלט. דאָס איז געווען אין וואַלד, זומער 1904. איך בין געפאָרן קיין מינסק אויף עטלעכע טעג און געקויפט ביכער.

אָנהייב אויגוסט פאַרלאָז איך ניעסוויזש אומלעגאַל און פאָר צוריק אין מינסק. איך ווער ווידער אַקטיוו אין „בונד״. אין 1905 ווער איך אַרעסטירט פאַר אָנפירן מיט אַן אַרבעטער־קרייז. עס קומען די אָקטאָבער־טעג פון 1905. איך ווער באַפרייט אַ דאַנק דער אַמנעסטיע. אין מינסק בין איך אַן אָנפירער פון אַ „באָיעוואָי אָטריאַד״ פון דער בונדישער זעלבשוץ. די גאַנצע צייט שטיי איך אין פאַרבינדונג מיט ניעסוויזש. איך פיר אַהין געווער, ליטעראַטור און רעדנערס.

אין דער באַוועגונג אין ניעסוויזש זענען געווען טעטיק די איזראעלס, מאָזעס, בערל און מענדקע איזראַעל, חוה ליפשיץ, יודל ראַוואָן, בערטע מישקאָווסקי. בעת דעם אַלגעמיינעם שטרייק אין 1905 קום איך קיין ניעסוויזש. אויך דאָרט דערקלערט מען אַ שטרייק. מיר רייסן איבער די טעלעגראַפישע דראָטן מיט סלוצק און מינסק. אין דעצעמבער 1905 באַשליסן מיר, אַז מיר דאַרפן האָבן געווער פאַר מינסק און מאָסקווע. די ניעסוויזשער טוערס האָבן צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן זיך שטעלן אין פאַרבינדונג מיט עטלעכע סאָלדאַטן פון אָרטיקן גאַרניזאָן. צום ערשט האָט מען גענומען אַ צאָל ביקסן, רעוואָלווערן און קוילן. דאָס האָט געטאָן אַ יידישער זעלנער, נאָכן אַראָפּנעמען דעם סטעמפּל פון טיר, ווען ער פלעגט זיין אויף קאַראַול. מיר האָבן אַרויסגענומען נאָענט צו 200 ביקסן און אַ גרויסע צאָל קוילן און רעוואָלווערן.

איך קום ווידער פון מינסק, זען צו מען קען נעמען נאָך געווער. איך קום צו יודל ראַוואָן. ער שטייט איין ביי באָראָזינערן אין גאָסטיניצע (גאַסט־הויז). עס איז ווינטער. אין גאַס ליגט אַ שניי. ס׳איז נאָענט צו 12 ביינאַכט. מיר וואַרטן אויף צוויי אָרטיקע בחורים. עטוואָס איינגעדרעמלט, הערן מיר געשרייען פון גאַס: „ספּאַסאַי! ראַטעוועט!״ איך און יודל לויפן אַרויס אין גאַס. איינער פון די אויף וועמען מיר האָבן געוואַרט, ליגט אויף דער צווייטער זייט גאַס. דריי סטראַזשניקעס שלאָגן אים מיט די ביקסן. מען וויל אים אַרעסטירן. וואָס קען מען טאָן? איך בין נישט באַוואָפנט, דאָס זעלבע — יודל ראַוואָן. איז מיך באַפאַלן אַ שרעק, נאָר צו די סטראַזשניקעס האָב איך אַ געשריי געטאָן: „איך וואַרף אַ באָמבע!״ ס׳איז פאַר זיי געווען אַזאַ איבעררראַשונג, אַז זיי האָבן זיך אומגעקוקט און געוואָרן צעטומלט. דערווייל איז דער וואָס איז געלעגן אויף דער ערד, האָט אָנגעהויבן אַנטלויפן. אויך איך מיט יודלען האָבן זיך געלאָזן לויפן. איך האָב גלייך דערהערט שאָסן און זיך אַריינגעכאַפּט אין אַ הויף לעבן פּיוראַניעס הויז. איך בין געווען אָן אַ היטל און פּאַלטאָ. יודל האָט מיך געפונען און געזאָגט, אַז אין צווייטן הויף וווינט הירשל נאָטע אייזנבוד, זיין טאָכטער פייגעלע איז אַן אונדזעריקע, וואָס וועט אונדז העלפן. דעם באָראָזינערס טאָכטער, רבקה, האָט געבראַכט אַהין מיינע זאַכן.

מיט אונדזער קליין ביסל געווער איז מען געווען מאַכטלאָז. איך בין די גאַנצע צייט פאַרבונדן מיט ניעסוויזשער חברים. אַ ניעסוויזשער בונדיסט מיטן נאָמען יודל ראובן סטאָליע־ האָט מיר דערציילט, אַז עטלעכע סאָלדאַטן וועלכע ער קען, האָבן אים פאַרגעשלאָגן ביקסן, רעוואָלווערן און אַמוניציע. האָב איך פאַרהאַנדלט מיטן קאָמיטעט פון „בונד״ וועגן פינאַנסיעלע מיטלען. עס ווערט באַשטימט, אַז איך און דער חבר נח קאַזאַנאָוויטש דאַרפן דורכפירן די „טראַנזאַקציע״.

ווען אין מינסק איז געווען מיליטערישער צושטאַנד און אין אָוונט האָט מען זיך נישט געקענט באַווייזן אין גאַס, האָב איך און נאָך בונדיסטן געמוזט פאַרלאָזן מינסק.

איך קריג אַ פאַלשן פּאַספּאָרט און לאָז זיך אין וועג אַריין. איך באַזוך פיל שטעט און בלייב אין ווילנע. איך געפין אַרבעט ביי אַ זאַגאַטאָווטשיק. איך שליס זיך אָן אין דער אָרטיקער אָרגאַניזאַציע און ווער אַ מיטגליד פון דער בונדישער קאַמפּס־גרופּע. איך לעב אומלעגאַל — ביז עס דערגרייכט מיך די צאַרישע פּאָליציי.ביים אַרעסטירן שטעל איך אַ ווידערשטאַנד. מען צעהאַקט מיר דעם קאָפּ מיט רעוואָלווערן און אַ צעבלוטיקטן ברענגט מען מיך אין דער פּאָליציי. דאָרט שלאָגט מען ווידער. צומאָרגנס פירט מען מיך אַוועק אין דער לוקישקער טורמע אין ווילנע. עס דויערט איבער 21 חדשים אויף צו זאַמלען אַלע מיינע „זינד״. ענדלעך קומט דער טאָג פון פּראָצעס. מיין אַדוואָקאַט איז אַ באַוווּסטער אין ווילנע, אַ געוועזענער „גאָלאָוואַ״ פון שטאָט, דעפּוטאַט פון דער צווייטער גאָסודאַרסטווענאַ־דומע. אָבער דער אורטייל איז 4 יאָר קאַטאָרגע און דערנאָך לעבן אין סיביר. מיט עטלעכע חדשים שפּעטער טוט מען מיר

אַן קייטן אויף די פיס. דורכגעגאַנגען אַ צענדליק טורמעס — און איך קום אָן אין ווייטן סיביר. נאָר דאָס איז שוין אַ צו לאַנגע געשיכטע צו דערציילן.

אָפּגעקומען מיינע פיר יאָר, מיין וווין־אָרט איז אין אַ דאָרף, אין דער טייגע. דאָס לעבן איז שווער. איך באַשליס צו אַנטלויפן. עס גיט זיך מיר איין. איך קום אָן קיין מינסק. חברים העלפן מיר. געהיימערהייט כאַפּ איך זיך אַראָפּ אין ניעסוויזש, זען מיין מאַמען און שוועסטער. דאָס איז געווען סוכות־צייט, אין יאָר 1913. אָבער די פּאָליציי האָט זיך דערוווּסט. איך לויף קיין מינסק, פון דאָרט העלפט מען מיר פאָרן קיין וואַרשע און דערנאָך — צו דער דייטשער גרענעץ. איך קום קיין אַמעריקע.

דאָס לעבן איז דאָ געווען שווער, מ׳האָט אָפט געהונגערט. די פאַרדינסטן — 5 דאָלאַר אַ וואָך. איך הייראַט. מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער שטאַרבט מיין פרוי און נאָך דעם ווער איך ערנסט קראַנק. נאָר אַ דאַנק דעם מינסקער ברענטש פון אַרבעטער־רינג — ראַטעוועט מען מיך אָפּ.

אין אַלע אַקציעס פאַר ניעסוויזש האָב איך גענומען אַן אָנטייל: פאַר די שולן, פאַר די באַדערפעניש פון דער קהילה.

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה און שפּעטער

יהודה לעקער

„תפארת בחורים"

סוף 1914 האָט אין ניעסוויזש זיך געגרינדעט די חברה „תפארת בחורים". די גרינדער זענען געווען די ברידער יהושע און ישראל־פּרץ באַשינקעוויטש און די צוויי אַקטיווע מיטגלידער צבי נטע קונאָווסקי און יעקב אַנדרוסיער. זייער פּראָגראַם — אַ ריין רעליגיעזער. מ׳האָט געלערנט יעדן טאָג, צווישן מנחה און מעריב, די פּרשה חומש און אַ ביסל שולחן ערוך. נאָכן לערנען האָבן מיר געדאַוונט מעריב. יעדן טאָג האָט אַן אַנדערער מיטגליד געדאַוונט פאַרן עמוד. שבת האָבן מיר געדאַוונט ביי פּרץ באַשינקעוויטש אין הויז, מיט אַן אייגענעם מנין. נאָך מיטגלידער וועלכע איך געדענק: בנימין יעווועלעווסקי, אהרן העלער און הערצל בלומעס (געשטאָרבן אין אַרגענטינע).

עס איז געווען די ערשטע וועלט־מלחמה. עטלעכע חברים זענען מיט דער צייט מאָביליזירט געוואָרן אין דער אַרמיי. מיר יידן זענען געווען אין אַ געדריקטער שטימונג צוליב די מפּלות פון רוסישן מיליטער אויף די פראָנטן. מען האָט אונדז געהאַלטן פאַר שפּיאָנען לטובת דעם דייטש. אין אַזאַ שווערער צייט האָט אונדזער חברה געהאַט גרויס דערפאָלג צווישן יידישע בחורים. דער גרינדער פון „תפארת בחורים", יהושע באַשינקעוויטש, האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ בעל־תשובה און זיך פאַרלאָזן אַ באָרד.

איין מאָל האָט מיט אונדז פּאַסירט אַזאַ פאַל: אין יאָר 1916, אין רעכטן ברען פון קריג, ווען אַלע אונדזערע מיטגלידער זענען שוין געווען אויף די פראָנטן, איז אָנגעקומען אַ בריוו פון ישראל באַשינקעוויטש, אין וועלכן ער האָט באַשריבן די שוידערלעכקייטן פון דער מלחמה. זיין ברודער יהודה האָט אונדז צוגערעדט, אַז מיר זאָלן גיין אויפן בית־עולם און אַ גאַנצע נאַכט זאָגן דאָרט תהילים. פאַר אונדז, יונגטלעכע, האָט דאָס אויסגעזען, ווי מען וואָלט אונדז איינגעלאַדן צו גיין אויף אַ פּיקניק. אין אַ זומערדיקן אָוונט זענען מיר אַוועק אויפן בית־עולם. פּלוצלונג איז אָנגעקומען די פּאָליציי און מען האָט אונדז אַלע פאַרנומען אין „חד גדיא". אַ דאַנק דער פאַרמיטלונג פון אהרן גאָלדין זענען מיר באַפרייט געוואָרן.

נייע ווינטן...

אין יענער צייט, אין 1917, מיטן אויסברוך פון דער רעוואָלוציע, האָט אונדזער חברה אָנגעהויבן צו ווערן שוואַכער. אונדזער אַקטיווסטער מיטגליד, צבי נטע קונאָווסקי, האָט אָנגעהויבן רעוואָלטירן קעגן רעליגיע. בכלל האָבן אָנגעהויבן בלאָזן נייע, פרייע ווינטן. מיר פאַרשרייבן זיך אין פאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס, גייען אויף מיטינגען און לייענען ביכער. אַלע האָבן דעמאָלט דיסקוטירט צווישן זיך און מען האָט געהאָפט, אַז עס וועלן אָנקומען גאָר אַנדערע בעסערע צייטן.

איך געדענק אַזאַ פאַל: איך האָב געזען אויפן מאַרק צוויי יידן דיסקוטירן צווישן זיך שטאַרק. איינער פון זיי איז געווען וועלוול גאַך, אַן אייגנטימער פון אַ סאָדע־וואַסער פאַבריק, דער צווייטער — אַלטער וואָנס (אַזוי האָט מען אים גערופן, ווייל ער האָט געהאַט גרויסע וואָנסעס, פון פאַך איז ער געווען אַ שוסטער). אַלטער האָט געהאַלטן פאַרן קאָמוניזם און וועלוול איז געווען קעגן. אין מיטן זייער דיסקוטירן איז אָנגעגאַנגען אברהמ׳קע דער קאַלכער, אַ ריז, וועלכער האָט געאַרבעט ביי פאַרשיידענע אַרבעטן: געקאַלכט הייזער, געגראָבן קברים, גערייניקט קלאָזעטן. „אָט זעסטו" — רופט זיך אָן וועלוול גאַך צו זיין קעגנער, אַלטער וואָנס — „מיט דעם אברהמ׳קען קענסטו שוין מאַכן קאָמוניזם, דו וועסט אים אויפנייען אַ פּאָר שטיוול, וועט ער דיר מאַכן אַ קבר".

די טראַגעדיע פון דעם פייערלעשער־אָרקעסטער

צבי נטע קונאָווסקי איז געווען אַ פעיקער, אַנגעלעזענער בחור. ח״ץ דעם האָט ער געשפּילט אויף קלאָרנעט אין דער ניעסוויזשער פּאָזשאַרנער קאָמאַנדע. דאָרט זענען געווען אַ סך יידישע שפּילערס. אין 1919 האָט מיט זיי פּאַסירט אַ גרויסער אומגליק. קיין ניעסוויזש איז דאַן אָנגעקומען אַ גרענעץ־פּאָלק פון דער רויטער אַרמיי. זיי האָבן נישט געהאַט קיין אָרקעסטער, האָבן זיי אָנגעשלאָסן צו זיך אַלע אונדזערע מוזיקאַנטן. אין 1920 איז דער דאָזיקער אָרקעסטער אַריינגעפאַלן אין געפאַנגענשאַפט צו די פּאָלאַקן. די פּאָלאַקן האָבן געהייסן אַלע יידן אַרויסטרעטן פון דער ריי און זיי האָבן זיי געשאָסן אויפן אָרט. צוויי ניעסוויזשער יידן האָבן זיך געראַטעוועט פון דער דאָזיקער שחיטה: איציק סאָלנצע, וועלכער האָט אויסגעזען ווי אַ קריסט, איז נישט אַרויסגעטראָטן פון דער ריי און אָנגעגעבן אַ פּוילישן נאָמען. דער צווייטער איז געווען אברהם יעווועלעווסקי, אַ זון פון מרדכי דעם מאָלער. ער איז דאַן געפאַלן אַ פאַרוווּנדעטער. ווען מ׳איז געקומען באַערדיקן די טויטע, האָבן זיי באַמערקט, אַז ער אָטעמט. זיי האָבן אים אַוועקגעפירט אין שפּיטאָל, ווו מען האָט אים אָפּגעראַטעוועט. איך האָב אים שפּעטער געטראָפן אין דער היים, ווו ער האָט מיר דאָס אַלץ דערציילט.

די נעמען פון יענע געפאַלענע זענען: צבי נטע קונאָווסקי, די ברידער לייבע און שמערל עפראַימסקי, אברהם ליפשיץ (זון פון מאָטע ליפשיץ, וואָס האָט פאַרקויפט געהילץ), יעקב טייבעטשקעס פון וואָל, וואָס האָט פאַרקויפט פרוכט.

זאָלן מיינע שורות דינען פאַר זיי ווי אַן אייביקער מאָנומענט, ווייל זיי זענען דאַן געפאַלן ווי יידישע מאַרטירער — און נישט ווי רויטאַרמייער.

אין יענע טעג

שלמה דמשק

3 קאַפּיטלען פונעם בוך „אין יענע טעג" פון שלמה דמשק (פאַרצייכענונגען און בילדער פון מיין היימשטאָט ניעסוויזש). אַרויסגעגעבן פון תּלמידים און פריינד. ניו־יאָרק, תשי"א, 1950, 160 ז"ז.

די קאַלטע שול

דעם ליכטיקן אָנדענק פון מיין ליבן תּלמיד, דער קדוש שאול פרידשטיין, הי"ד.

העכער פון אַלע הייזער אַרום און העכער פון אַלע שולן, בתּי־מדרשים און קלויזן אויפן שול־הויף, איז געווען דער בנין פון דער קאַלטער שול.

אַ גרויסער, חרבותדיקער בנין איז עס געווען, מיט אונטער־שטיבלעך און אויבערשטיבלעך.

די קאַלטע־שול איז געווען אַנדערש פון די איבעריקע שולן אין שטאָט, סיי מיטן אויסערלעכן אויסזען און סיי מיט איר אינעווייניקסטער געשטאַלט.

די קאַלטע שול האָט זיך אונטערשיידט פון די אַנדערע שולן אויך מיט געוויסע ספּעציעלע מנהגים, וואָס זענען דאָרט געווען איינגעפירט.

אַ געמויערטער בנין פון נאָענט צו דריי שטאָק די הייך איז געווען די קאַלטע שול. די ווענט פון דרויסן זענען געווען געטאַרקעוועט און אָפּגעפאַרבט מיט אַ גאָלדיק־געלבלעכער פאַרב. די מזרח־און־צפון־ווענט זענען פון דרויסן געווען געשטיצט פון מאַסיווע־פעסטע געמויערטע זיילן, ברייטערע פון אונטן ביי דער ערד און שמעלערע אין דער הויך ביי די קאַרניזן.

די זיילן האָבן דער קאַלטער שול צוגעגעבן דעם אויסזען פון אַ פעסטונג.

צווישן אָט די זיילן האָבן זיך געפונען די פענצטער, וואָס האָבן פאַרנומען מער ווי אַ העלפט פון דער הויך פון די ווענט. יעדער פענצטער איז באַשטאַנען פון אַ גאַנצער נעץ פון דינע ציַנענע רעמלעך, אין וועלכע שמאָלע, לאַנגלעכע שייבלעך זענען געווען אַריינגעשטעלט. די שייבעלעך זענען געווען פון רויטע, ברוינע בלויע און גרינע קאָלירן. און ווען די שטראַלן פון דער זון האָבן זיי באַרירט, האָט זייער אָפּשיין, אויסזעענדיק ווי אַ דינער שטויב, דורכגעזיפּט דורך אַ פיל־קאָלירטער זיפּ, — שע־מערירט אין חלל פון דער שול און פאַרכאַפּט און דערקוויקט דאָס אויג מיטן רעגנבויגנדיקן גלאַנץ.

אַזעלכע קאָלירטע שייבעלעך, נאָר האַלב־דורכזיכטיקע, זע־נען געווען אַריינגעשטעלט אויך אין די דאָפּלטע טירן פון גרויסן, לאַנגן פּאָליש פון דער קאַלטער שול.

אויף די אויבערשטיבלעך פון די פענצטער, האָבן פייגעלעך זייערע נעסטן געבויט און פויגל־געזאַנג און צווישטשעריי האָט מען שטענדיק געהערט ביים דאַווענען אין שול.

אויפן שפּיץ פון גרויסן משופּעדיקן דאַך, אויף זיין סאַמע מיטן, איז געווען אַרויפגעזעצט נאָך אַ קליין דעכעלע, ווי אַ מין פּירקאַנטיקע יאַרמלקע מיט פאַרשפּיצטע ברעגן ביי די זייטן.

אָט דער אויבערשטער דעכל האָט אין מיינע אויגן אויסגעזען ווי אַ מין „הר־ההר" פון חומש, און אַזוי האָב איך אים גע־ווינטלעך גערופן אין מיין דמיון.

*

צוויי טרעפּ האָבן אַראָפּגעפירט פון פּאָליש אין שול אַריין, מקיים צו זיין דעם פּסוק אין תּהלים: „ממעמקים קראתיך ה'" (פון די טיפענישן רוף איך דיך, גאָט) *.

אויף דער מזרח־וואַנט, פון ביידע זייטן ארון־קודש, זענען געווען אויסגעמאָלט פון אַ קינסטלער־האַנט צוויי ריזיקע בייִ־מער: פון די צווייגן זענען געווען סקולפּטאָריש אויסגעקנאָטן הענגלעך פרוכט, אויסגעפאַרבטע אין גאָלד־קאָליר.

אויפן שפּיץ פון יעדן בוים איז געווען אויסגעמאָלן אַ בר־שאָל, שטייענדיק אין זיין נעסט אויף איין פוס. די פייגל האָבן אויסגעזען נאַטירלעך, לעבעדיק.

ווען כ'פלעג קוקן אויף די ביימער, האָב איך אָפט געטראַכט: וואָס האָט באַוועגט דעם אומבאַקאַנטן קינסטלער אויפצומאָלן אויף די ווענט פון דער קאַלטער שול אַזעלכע מיני געמעלן? האָט ער אין זינען געהאַט דעם פּסוק אין „ברכי נפשי" „חסידה ברו־שים ביתה"? (דער שטאָרך, זיין הויז זענען ציפּרעסן), אָדער אפשר האָט יענער קינסטלער גענומען פאַר אַ מוסטער פאַר זיינע געמעלן די אַלטע ריזן־ביימער פון „האַלבע", פירשט ראַדזיווילס פּאַלוואַרק, — וווהין די ניעסוויזשער יידן פלעגן שבת גיין שפּאַצירן? אויף זייערע שפּיצן האָבן גענעסטלט די באָטשאַנעס, וואָס לויט זייער אָנקומען אין אונדזער קאַנט און לויט זייער אַוועקפליען האָב מיר געוווּסט די צייטן פון יאָר, ווען ס'ווערט וואַרעם און ווען ס'ווערט קאַלט.

אין צענטער פונעם געוועלבטן סופיט פון דער קאַלטער שול, איז געווען אויסגעמאָלט אַ ריזיק־גרויסער פיש, אויסגעדרייט ווי אַ בייגל, וואָס האָט אין מויל געהאַלטן זיין שפּיץ עק.

ווען איך בין אַ קליין קינד געווען, האָט מען מיר געזאָגט, אַז דאָס איז דער לויתן, וואָס האַלט זיין עק צווישן די ציינער. און אויב ער זאָל, חלילה, אויף איין רגעלע אַרויסלאָזן דעם עק, וועט די גאַנצע וועלט פאַרפלייצט ווערן און חרב־ונחרב ווערן. פלעג איך דעריבער תּמיד, ווען כ'בין געווען אין דער קאַלטער שול, אַרויפקוקן יעדע ווײַלע צום „לויתן", צו זען אויב ער האַלט דעם עק פעסט צווישן די ציינער. כ'האָב זיך שטענדיק געשראָקן, טאָמער וועט ער, חלילה וחס, אַרויסלאָזן דעם עק פון מויל. דעמאָלט וועלן דאָך די וואַסערן פון ים, דאָס הייסט, פון ניישטאָטער טייך, תּיכף ומיד פאַרפלייצן די גאַנצע וועלט — די הייזער פון שטאָט מיטן מאַרק, מיט די קראָמען, דעם שול־הויף, און וועט, די שעה זאָל ניט זיין, חרוב מאַכן אַלע שולן און אויך אָט די קאַלטע שול, ווו איך שטיי דאָרט איצט.

צום ארון־קודש איז מען אַרויפגעגאַנגען אויף זיבן טרעפּ.

ווען מען האָט אַ צי געטאָן דעם פּרוכת און דער ארון־קודש האָט זיך געעפנט, האָט זיך דערהערט אַ דין איידעלער גע־קלאַנג פון גלעקעלעך. זיי האָבן זיך געפונען, די גלעקעלעך, אין די שנעבעלעך פון קליינינקע גאָלדענע פייגעלעך, וואָס זענען געווען צוגעפעסטיקט ביי די ראַנדן פון דינע קופּערנע שטענגלעך איבער די טירן פון ארון־קודש. דער זיסער געקלאַנג האָט דער־מאָנט אָן דעם פּסוק „ונשמע קולו בבואו אל הקודש". (און דער קול דערפון זאָל זיך הערן ווען ער קומט אַריין אין היילִיקטום.)

די הויכע בימה פון דער קאַלטער שול האָט פון אויבן געהאַט אַ „יאַרמלקע" — אַ האַלב־קיילעכדיקע חופּה, אויסגעפלאָכטן ווי אַ נעץ פון דינע קופּערנע פּרענטלעך, דורכגעצויגענע דורך הילצערנע קיילעכלעך, וואָס האָבן אויסגעזען ווי מילגרוימלעך.

איבער אָט דער חופּה, אין סאַמע צענטער, איז אויף אַ גע־שטעל געשטאַנען אַ גרויסער שוואַרצער בושאָל מיט צעשפּרייטע פליגלען — אַ פּראַכטפול סקולפּטאָרישע שאַפונג.

פון דעם בושאָלס שנאָבל איז אַראָפּגעהאָנגען אַ ריזיקער קוכן. אָט דער קוכן האָט געדינט פאַר אַן ערוב־תּצרות פאַר די

* די איבערזעצונג פון די פּסוקים איז לויטן תּרגום יהואש.

יידן פון שטעטל. איטשע דוד־וועלוולס דער בעקער האָט זיך עס ספּעציאַליזירט אויף אויסבאַקן אָט דעם עוג־מלך־הבשנדיקן קוכן. אויף אַ פּאָר צענדליק אייער איז ער געווען פאַרקנאָטן און געבאַקן.

ערב פּסח פלעגט מען אַרויפקריכן אויף אַ הויכן דאָפּלטן לייטער און אַרויסנעמען דעם קוכן פון דעם בושאָלס שנאָבל.

משה דער שול־קלאַפּער, דער שמש פון דער קאַלטער־שול, פלעגט דעם קוכן אַרומשטויבן און אַרומווישן, אים צעשניידן אויף שטיקער, איינטיילן מיט זיי זיין הויזגעזינד און גוטע ברידער און פּראַווען אויף אַ ביסל משקה די לעצטע חמץ־סעודה. באַלד נאָך פּסח האָט מען מיט גרויס פייערלעכקייט אויפגעהאַנגען אויפן שנאָבל פון בושאָל אַן אַנדער אויסטערליש גרויסן קוכן, אַ פריש־אויסגעבאַקענעם אין איטשע דוד־וועלוולס בעקער־אויוון.

אין צפון־מערבדיקן ווינקל פון שול איז געווען אויסגעפורעמט אַ פּיצינקע שטיבעלע, שוואַרץ אָפּגעפּאַרבט. אין דעם מיניאַטור־שטיבעלע האָט טאָג און נאַכט געבלינצלט אַ פייערפלעמל אין אַ קליין לעמפּל. דאָס איז געווען דער נר־תמיד, וואָס ווערט קיינמאָל ניט אויסגעלאָשן.

פון דרום־זייט האָבן זיך געפונען צוויי גרויסע ווייבערישע שולן. איינע איבער דער אַנדערער, און פון מערב־זייט האָט זיך איבער אַ העלפט פון גרויסן פּאָליש געפונען די דריטע ווייבערישע שול.

אין דרומדיקן עק פון פּאָליש איז געווען דאָס גרויסע קהל־שטיבל, וואָס האָט געדינט אַ גאַנצע וואָך ווי אַ בית־מדרש, ווו מ'האָט געדאַוונט און געלערנט.

אין אָט דעם קהל־שטיבל זענען אָפט פאָרגעקומען שטורעמדיקע אסיפות, דאָרט זענען עס באַשלאָסן געוואָרן די וויכטיקסטע ענינים פאַרן ווווילזיין פון די איינוווינער פון שטעטל.

איבערן קהל־שטיבל האָט זיך געפונען דאָס פּרושים־שטיבל, ווו ותיקים־מתפללים האָבן געדאַוונט יעדן אין דער פרי, צוגלייך מיטן זון־אויפגאַנג.

*

די קאַלטע שול איז געווען פאַררעכנט פאַר דער שטאָט־שול.

פון פּסח ביז ראש־השנה האָט דער רב פון שטאָט דאָרט געדאַוונט אין די שבתים און ימים־טובים. (אין די זומערדיקע וואָכנס־טעג און אַ גאַנצן ווינטער, האָט דער רב געדאַוונט אין אַלטן בית־המדרש, ווו דער רוב לומדים פון שטעטל האָבן געדאַוונט).

ווען ס'האָט געטראָפן און אַ חזן איז געקומען קיין ניעסוויזש מיט זיינע משוררים, האָט ער געדאַוונט שבת אָדער אַ וואָכנדיקן מעריב אין דער קאַלטער שול.

איז קיין ניעסוויזש געקומען אַ באַוווסטער „מטיף לאומי", האָט ער אויף דער בימה פון דער קאַלטער שול געהאַלטן זיינע פלאַמענדיקע דרשות און געשאַפן אַנהענגער פאַרן נאַציאַנאַלן געדאַנק און פאַר דער ציוניסטישער באַוועגונג.

ווען אַ „פייערטאָג" איז אויסגעפאַלן, אַן אַזוי גערופענער „טאַבעלנער טאָג", ווי למשל „קרינאַציע", אָדער דעם קיסרס „געבורטס־טאָג", פלעגט זיך דער עולם יידן פאַרזאַמלען אין דער קאַלטער שול. אַהין זענען אויך געקומען די קאָמאַנדירן פון דער 40סטער אַרטילעריע־בריגאַדע, וואָס האָט זיך געפונען אין די גרויסע ניעסווויזשער קאַזאַרמעס. דאָרט אין שול איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ פייערלעכער „גאָטעס־דינסט". דער שטאָט־חזן האָט געזונגען „הנותן תשועה" און די שילערס פון דער „נאַראָדנע" מיט זייערע לערערס האָבן געזונגען הימנעס און רוסישע נאַציאַנאַלע לידער.

ווען ס'פלעגט אַמאָל טרעפן און דער מינסקער גובערנאַטאָר איז אַראָפּגעקומען קיין ניעסוויזש, האָבן די יידן פון שטעטל אים געגעבן אַ פייערלעכן קבלת־פּנים אין דער קאַלטער שול. אַהין זענען דאַן געקומען דער „איספּראַווניק" מיטן „באַדזיראַטעל", דער שטאָט־„גאָלאָוואַ" און אַלע שרייבער פון דער „דומע". לכבוד דעם געהויבענעם גאַסט פלעגט דאַן אויך קומען צופאָרן פון סלוצק דער ראַבינער און האַלטן אַ היפּער־פּאַטריאָטישע דרשה.

דער חלל פון דער קאַלטער שול האָט פון צייט צו צייט אויפגענומען אויך טרויעריקע געשעענישן.

ווען דער רב פון שטאָט, אָדער איינער פון די גאָר חשובע בעלי־בתים איז נפטר געוואָרן, פלעגט מען צו די שלושים מאַכן אויף זיי הספּדים אין דער קאַלטער שול.

ווען ס'האָט זיך געטראָפן אַ הונגער־יאָר, ווייל ס'זענען ניט געגאַנגען גענוג רעגנס און די תבואות אויף די פעלדער זענען פאַרברענט געוואָרן פון טרוקעניש און די מעל־סוחרים, די „פּערעמאָלניקעס" פלעגן אַרויספירן מעל פון שטעטל און דורכדעם אַרויפשרויפן די פּרייזן נאָך העכער — אָדער, ווען מ'פלעגט צומאָל אַריינפירן אין ניעסוויזש „שחיטת חוץ" (פלייש פון אַנדערע שטעטלעך) און שעדיקן דורך דעם די הכנסה פון „קאַראָבקע" — איז געשען אין אַזעלכע פאַלן, אַז דער בית־דין, דער רב מיט די דיינים, אין הסכם מיט די מנהיגים פון שטעטל, פלעגן באַשליסן אויסצורופן אַ חרם — האָט מען „דאָס אויסרופן פון חרם" דורכגעפירט, מיט דער גאַנצער צופּנדיקער אימהדיקייט, אין דער קאַלטער שול. דאָרט האָט מען אָנגעצונדען די שוואַרצע ליכט, דאָרט האָט מען געזאָגט פּסוק נאָך פּסוק די „אָנגענומענע" קאַפּיטלעך תהלים, וואָס אין זיי ווערט אויסגעגאָסן גאָטס צאָרן און קללה אויף די פאַרברעכער. דאָרט האָט דער רב געהאַלטן אַ שטאַרקע מוסר־דרשה, וואָס האָט געבייטשט און געברענט די בעלי־עבירה. דאָרט האָט מען געבלאָזן שופר, און דאָרט האָט מען געהערט פון די דריי ווייבערשע שולן יאָמער־קולות און ביטערע יללות.

אין די „דריי וואָכן", פון שבעה־עשר בתמוז ביז תשעה באָב, פלעגן די זקנים פון שטעטל זיך צונויפקומען מיטאָג־צייט אין דער קאַלטער שול „אָפּריכטן חצות" צו טרויערן אויפן חורבן בית המקדש און גאָט בעטן פאַרן אויפבוי פון ארץ ישראל.

*

דער שמש פון דער קאַלטער שול האָט זיך גערעכנט פאַרן שטאָט־שמש. זיין פליכט איז געווען צו גיין פאַרבעטן די יידן פון שטעטל צו אַלערליי שמחות, ווי צו אַ ברית־מילה, אַ תנאים און אַ חתונה.

אין איינער פון די שול־קעמערלעך זענען געלעגן די צוויי ברוינע לעדערנע קישעלעך, וואָס האָבן געדינט אַלס אויסבעט פאַרן „כסא של אליהו הנביא". ווען ס'איז געווען אַ ברית אין שטעטל, האָט משה דער שול־קלאַפּער געטראָגן אָט די קישעלעך מיט אַ באַזונדערער פייערלעכקייט צום הויז פון בעל־ברית.

אין דער זעלבער קעמערל האָט זיך אויך געפונען די חופּה. ביים אַריינגאַנג פון דער קאַלטער שול זענען געשטעלט געוואָרן כמעט אַלע חופּות. פון אַלע עקן שטאָט, האָבן די אונטערפירערס געפירט חתן־כלה צו דער קאַלטער שול, באַגלייט מיטן שפּילן פון מאַטעס דעם קלעזמערס קאַפּעליע.

אַהין פלעגן מיר, קינדער פון שטעטל, זיך ציען אין די פרייטאָג־פאַרנאַכטן צו הערן חתונה־ניגונים. זיך מיטצופרייען מיט די מחותנים און מיט חתן־כלה אין זייער פריילעכן טאָג.

לעבן אַריינגאַנג פון שול, ביים אָרט ווו מ'פלעגט שטעלן די חופּה, איז געלעגן אַ גרויסער פאַרשפּיצטער שטיין. ס'איז אַרומגעגאַנגען אַ לעגענדע אין שטעטל, אַז אויף דעם שטיין האָט מען געשמיסן שלמה מימון, ווען ער איז געוואָרן אַן אַפּיקורס.

יעדעס מאָל, ווען מיין אויג איז געפאַלן אויפן שטיין, פלעג איך זיך דערמאָנען אין אָט דער לעגענדע, און אין נאָך לעגענדעס און מעשיות וועלכע מ׳האָט דערציילט אין ניעסוויזש וועגן אָט דעם אויסטערלישן, ווונדערלעכן פילאָסאָף. זיי האָבן פיל באַשעפטיקט מיין פאַנטאַזיע און געדאַנק אין די קינדער־יאָרן און אויך שפּעטער.

און דווקא אין דער קאַלטער שול, ווו מיר, קינדער, מיט אונדזערע טאַטעס, האָבן געהערט אַזוינע זיסע תפילות פון חזנים און געזאַנגען פון משוררים, ווו מ׳האָט געפּראַוועט אַלערליי פייערונגען און וואָס ביי איר אַריינגאַנג האָבן מיר זיך בעתן שטעלן די חופות געקוויקט מיט די מאַרשן און אויפשפּילן פון די כלי־זמר — דווקא אין אָט דער קאַלטער שול זענען די מתים געקומען דאַווענען נאַכט אין נאַכט. און ווען אונדז, קינדער, איז אויסגעקומען. גייענדיק פון חדר, פאַרבייצוגיין דעם פינצטערן, גרויסן בנין פון שול, האָט אונדז באַנומען אַ ציטערניש. די האָר האָבן זיך אונדז געשטעלט קאַפּויער פון שרעק. מיר זענען איילנדיק פאַרבייגעלאָפן דעם בנין, עס זאָל אונדז חלילה, קיין שלעכטס ניט געשען. און ווען מיר זענען אַריבער בשלום, האָבן מיר געפילט אַ דערלייכטערונג, וואָס מיר האָבן זיך געראַטעוועט פון אַ סכנה וועלכע האָט געלויערט אויף אונדז.

אָבער ערב־שבת, ווי נאָר משה דער שמש האָט פאַרצויגן די חופה לעבן דער קאַלטער שול, זענען מיר, קליינוואַרג, געווען די ערשטע ביי דער שמחה. יעדערער פון אונדז האָט געוואָלט האַלטן די חופה־שטאַנג. מיר האָבן זיך אַלע געפילט יום־טובדיק און פריילעך. אונטערטאַנצנדיק פון פרייד, האָבן מיר אויפגעכאַפּט די „אונטערפיר־מאַרשן״, וואָס האָבן זיך שוין פון דער ווייטנס געטראָגן פון מאַטעס דעם כלי־זמרס קאַפּעליע.

יעדע זאָרג איז פון אונדז אַוועק. ס׳איז פאַרגעסן און אויסגעריסן געוואָרן פון האַרצן די שרעק, וואָס מיר האָבן נעכטן ביינאַכט געפילט פאַרביילויפנדיק דעם פינצטערן בנין פון דער קאַלטער שול.

ווייל מיר, קליינוואַרג, האָבן דאָך באמת ניט געהאַט אין דער גאַנצער שטאָט קיין פריילעכערן אָרט, ווי דאָ, ביים אַריינגאַנג פון דער גרויסער קאַלטער שול.

די בונדיסטן פאַרזאַמלען זיך אין אַלטן בית־מדרש

ס׳איז געווען ערב דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע. כ׳האָב נאָך ניט געהאַט קיין קלאָרן באַגריף פון די געשעענישן וואָס האָבן פּאַסירט אין יענע שטורעמדיקע טעג. אָבער מייך וואַכזאַם אויער האָט שוין אויפגעכאַפּט אַ סך פון דעם וואָס טוט זיך אויף דער וועלט. צו אונדז אין הויז איז אָנגעקומען די „הצפירה״ און מ׳האָט שטענדיק געשמועסט וועגן די טאָג־נייעס. אויך אין אַלטן בית־מדרש, ווו כ׳פלעג פאַרברענגען מיינע פרייע שעהן, האָב איך זיך צוגעהערט אויפמערקזאָם צו די שמועסן וועגן די „היכע ענינים פון פּאָליטיק״. כ׳האָב געוווסט, אַז אַ שטורעם טראָגט זיך איבער רוסלאַנד.

פיל פון די רעוואָלוציאָנערן ביי אונדז אין שטאָט זענען מיר געווען גוט באַקאַנט. זומערצייט, אין די שבתים, פלעגן גיין שפּאַצירן אויף די טראָטואַרן פאַרביי אונדזער הויז בחורים און מיידלעך אָנגעטאָן אין רויטע און שוואַרצע „רובאַשקעס״. כ׳האָב געוווסט, אַז דאָס זענען סאָציאַליסטן, חברים פון „בונד״ און פון „פּועלי־ציון״, וואָס גייען אין „האַלבער״ וואַלד אויף „סכאָד־קעס״ (פאַרזאַמלונגען).

כ׳האָב געפילט, אַז אַ סך יידן אין אונדזער שטאָט סימפּאַטיזירן מיטן הויפּט־ציל פון די סאָציאַליסטן. די יידן האָבן דאָך אויסגעקוקט אויפן טאָג, ווען ס׳וועט קומען די מפּלה פונעם צאַר, דעם צורר היהודים, וואָס האָט יעדן טאָג אַרויסגעגעבן אויף זיי נייע גזרות! ס׳האָט אָבער די יידן ווייי געטאָן צו זען ווי די מערסטע סאָציאַליסטן רייסן זיך אָפּ פון יידישקייט און פאַרשוועכן אַלע הייליקייטן. האָט דער צווייפל געעגבערט אין זייערע הערצער: קען דאָס יידישע פאָלק געהאָלפן ווערן פון אָט אַזעלכע ווי זיי זענען?!

ס׳האָבן זיך אויך געפונען יידן וואָס האָבן מורא געהאַט אַז ס׳וועט אויסגיין צו יידישע קעפּ, אויב די רעוואָלוציאָנערן וועט ניט געלונגען צו פאַרווירקלעכן זייער שטרעבונג.

אַ געוויסן שבת האָט זיך אין ניעסוויזש פאַרלאָפן עפּעס אַזוינס, וואָס האָט אויפגעטרייסלט און צעווייטיקט די הערצער פון די פרומע יידן. מ׳האָט וועגן דעם גערעדט מיט טיפן פאַרדרוס אַ לענגערע צייט, אַזוי אַז די טרויעריקע געשעעניש האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון.

יענעם שבת האָבן די חברים פון „בונד״, „פאַרכאַפּט״ דעם אַלטן בית־מדרש פאַר אַ גרויסער מאַסן־פאַרזאַמלונג.

דער אַלטער בית־מדרש איז געווען אין אונדזער שטאָט איינציק אין זיין מין. דאָס איז געווען אַ זייער אַלטער בנין מיט אַ געוועלבטן סופיט און מיט אומגלויבלעך דיקע ווענט, געטאַרקעוועטע און אָפּגעקאַלכטע פון אינעווייניק און אויסנווייניק, ביז צו דער ערד. ס׳איז געווען אָנגענומען ביי די יידן פון ניעסוויזש, אַז דער בנין איז שוין אַזוי אַלט, אַז דער שטיינערנער פונדאַמענט און עטלעכע שורות ציגל פון בית־מדרש זענען פאַרזונקען אין דער ערד.

אין די ווינקלען פון דער צפונדיקער וואַנט און פון דער דרומדיקער וואָס גרענעצן זיך מיט דער מזרח־וואַנט, זענען געווען אויסגעוועלבטע טיפע ערטער אויף צו האַלטן ספרים. אין דער טיפעניש זענען געווען איינגעבויט פּאָליצעס, אויף וועלכע ס׳זענען אין דריי שורות, איינע נאָך די אַנדערע, געשטאַנען גמראָס פון גרויסן ווילנער ש״ס.

דער געוועלבטער סופיט האָט זיך געשטיצט אויף פיר פירקאַנטיקע געמויערטע זיילן („סלופּעס״, האָבן זיי געהייסן), וואָס זייער דיקייט איז אויך געווען אַ געוואַלדיקע. ביי די זייטן פון די צוויי מעריבדיקע זיילן זענען געשטאַנען אַלמערס אָנגעפּאַקטע מיט טויזנטער ספרים.

דער אַלטער בית־מדרש איז געווען דער איינציקער מקום־קדוש אין ניעסוויזש, וואָס האָט ניט געהאַט קיין עזרת־נשים (ווייבערישע שול).

פון די אַלטע דורות אָן איז דער אַלטער בית־מדרש געווען דאָס אָרט, ווו די לומדים פון שטאָט זענען געזעסן און געלערנט מיט גרויס חשק.

און אָט דעם מקום־קדוש האָבן עס די חברים פון „בונד״ אויסגעקליבן פאַר זייער פאַרזאַמלונג־אָרט.

שבת נאָכמיטאָג האָבן די בחורים און מיידלעך, אָנגעטאָן אין די רויטע „רובאַשקעס״, זיך געגומען צוזאַמענקומען איינציקווייז אין אַלטן בית־מדרש און זיך אויסגעזעצט אויף די בענק אַרום דער בימה. אין דעם לאַנגן פּאָליש זענען געווען אויסגעשטעלט די קעמפּערס, „דער באַיעוואָי אָטריאַד״ מיט „שפּייערס״ (רעוואָלווערן) אין די קעשענעס, גרייט אויף וואָס עס זאָל זיך ניט טרעפן.

די עלטערע יידן וואָס זענען געזעסן און געלערנט, האָבן זיך געוווּנדערט: וואָס טוען די חברה־לייט דאָ אין אַלטן בית־מדרש? זענען אפשר די שקצים גאָר געוואָרן בעל־תשובהס? און וואָס טוען דאָ, אין מקום־קדוש. אָט די מוידן?!

די חברים וואָס האָבן געוואַרט אויף די אַגיטאַטאָרס, האָבן דערווייל אַרויסגענומען פון די קעשענעס פּאַפּיראָסן און שוועבעלעך און גענומען רויכערן.

דערזעענדיק דאָס, זענען די אַלטע יידן די לערנערס פאַרציטערט געוואָרן. אויפגעשטורעמטע האָבן זיי אָנגעהויבן שרייען

און זידלען די משומדים, וואָס זענען מחלל שבת אין אַזאַ הייליקן אָרט.

די חברים פון „בונד" האָבן זיך אָבער אויסגעלאַכט פון זיי און געהייסן די עלטערע יידן צו האַלטן דאָס מויל.

עטלעכע פון די זקנים האָבן דעמאָלט פאַרלאָזן דעם בית־מדרש, זיי זאָלן ניט צוקוקן מיט די אויגן דעם חילול הקודש. די מערסטע עלטערע יידן זענען אָבער געבליבן אויף זייערע ערטער אין בית־מדרש, ווי זיי וואָלטן געוועזן אַ וואַך וואָס היט אַז זייער הייליקע פעסטונג זאָל ניט אַריינפאַלן, חלילה, אינגאַנצן אין די הענט פון די אייגענע „מהרסים ומחריבים" (צעשטערער און פאַרוויסטער).

די לערנערס האָבן אַריינגעקוקט אין די ספרים, אָבער זייערע אויגן, פאַרלאָפן מיט טרערן, האָבן שטאַר געוואַנדערט איבער די שורות. די הערצער זענען געווען צעקלעמט און די ליפן האָבן געמורמלט: „ווײ צו די אויגן, וואָס זעען אַזוינס!"...

איינער פון די זקנים וואָס איז געבליבן זיצן אויף זיין אָרט ביים טישל לעבן דעם קאַכליאָוון אויוון, איז געווען דער אַלטער ר' קלמן, וואָס האָט זיין גאַנצן לעבן זיך עוסק געווען אין צדקה־זאַכן, אין שפּייזן אָרעמעלייט, וואָס די מערסטע פון זיי זענען געווען דערשלאָגענע בעל־מלאכהס.

איינער פון די חברים, אַ ריכטיקער עזות־פּנים, האָט צוגעטראָגן אַן אָנגעצונדענעם פּאַפּיראָס צו ר' קלמנען, כלומרשט געוואָלט אים מכבד זיין מיט דעם... דער אַלטער ר' קלמן האָט אים גוט אויסגעשגצט — און דער חבר האָט זיך אָפּגעטראָגן.

די אַגיטאַטאָרן זענען אַריינגעקומען אין בית־מדרש באַגלייט פון עטלעכע „קעמפערס".

די בונדישע רעדנערס האָבן דער עיקר גערעדט און אַגיטירט וועגן „גנתקה" — וועגן אַראָפּוואַרפן דעם קיסר ניקאָלאַי, שאַפן אַ קאָנסטיטוציע, איינפירן פרייהייט און גלייכהייט אין רוסלאַנד. זיי האָבן אָבער אויך געשאָטן פעך און שוועבל אויף גאָט און אויף די וואָס גלויבן אין משיחן. איבערהויפּט האָבן זיי געצאַרנט קעגן די, וואָס האָפן אויף אַ נייער גאולה פאַר יידן דורך די פּאָליטישע נסים, וואָס עס וועלן ווייזן די ציוניסטן — אָט די „בורזשויען" וואָס פאַרלאָזן זיך אויף די צוזאָגן פון די קיסרים און זייערע שוואַרצמאַהדיקע מיניסטאָרן.

צווישן די אַגיטאַטאָרס איז געווען איינער וואָס האָט מעשה דרשן אויסגעפּילפּולט, אַז אין דער אמתן באַלאַנגט גאָר דער אַלטער בית־מדרש צו זיי, צו די חברים פון „בונד", און זיי זענען עס די ריכטיקע יורשים פון דעם מקום־קדוש.

„אָט דעם בנין, — האָט דער דרשן זיך צעפלאַמט ריידנדיק — האָבן געבויט יידישע אַרבעטער, אמתע פּראָלעטאַריער: מורליאַרעס, טשעסליאַרעס און סטאָליאַרעס האָבן מיט זייער שווייס און שווערע מי אויסגעבויט אָט דעם בנין. זענען געקומען די שיינע יידן, די באַנק־קוועטשערס, קרעמערלעך, קליינע בורזשויען, וואָס זויגן אויס די קראַפט פון אַרבעטער און פויער און האָבן גאָר פאַרכאַפּט דאָס הויז פאַר זיך!"

ביי אַ שעה דריי איז דער אַלטער בית־מדרש יענעם שבת געווען „פאַרכאַפּט" דורך די חברים פון „בונד".

ווען די פאַרזאַמלונג האָט זיך געענדיקט, זענען די ערשטע אַרויסגעגאַנגען די אַגיטאַטאָרס אין דער באַגלייטונג פון די קעמפערס. די אַנדערע חברים זענען זיך צעגאַנגען איינציקווייז, אויפן זעלבן שטייגער ווי זיי זענען פריער צוזאַמענגעקומען.

נאָך זייער אַוועקגיין איז אין דער לופט פון אַלטן בית־מדרש נאָך געשטאַנען אַ געדיכטער רויך און ס'האָט זיך געפילט דער שלעכטער ריח פון טאַבאַק. פּאַפּיראָסן־עקלעך און שטיקלעך אָפּגעברענטע שוועבעלעך האָבן זיך געוואַלגערט אויפן דיל פון בית־מדרש, — עדות פון דעם חילול שבת און דאָס פאַרשוועכן פון מקום־קדוש.

די זון האָט זיך גענומען זעצן. די יידן וואָס זענען פאַרבליבן אין אַלטן בית־מדרש, האָבן זיך אַרומגעזעצט אַרום ר' קלמנס טיש. די מערסטע פון זיי — ר' קלמנס תלמידים — זענען געווען בעל־מלאכהס, קינדער פון בעל־מלאכהס זינט דורות וואָס האָבן גאָרניט געוווּסט אַז זיי זענען „פּראָלעטאַריער" און דער חוק לישראל איז געווען זייער איינציקע קאָנסטיטוציע.

מיט צעווייטיקטע הערצער און מיט אַ ניגון אָנגעזאָפּט מיט טרויער, האָבן זיי אָנגעהויבן זאָגן פּסוק נאָך פּסוק:

„אַשרי תמימי דרך"...

„האַלבע" *

שבת ביי טאָג, זומערצייט, באַלד נאָך דער צווייטער סעודה, האָט זיך דורך אונדזער גאַס מיכאַלישאָק אָנגעהויבן דער שפּאַציר קיין „האַלבע" — צו דעם מיט נאַטור־שיינקייט געבענטשטן פּאָלוואַרק פון פירשט ראַדזשיוויל, וואָס האָט זיך געפונען ביי אַ צוויי וויאָרסט ווייט פון ניעסוויזש.

ס'רוב שפּאַצירער זענען געווען יונגע בחורים און מיידלעך, אַרבעטער־געזעלן, נייטאָרינס, פריקאַזטשיקעס, וואָס אַ מהלך פון עטלעכע וויאָרסט האָט ביי זיי קיין באַטרעף ניט געהאַט. זיי האָבן געשטעלט אויף די הילצערנע טראָטואַרן פעסטע טריט, וואָס האָבן הויך אָפּגעהילכט אין דער לופט.

געגאַנגען שפּאַצירן זענען אויך ווייבער און מענער, ס'רוב פון די בעלי־מלאכות פון מיכאַלישאָק און פון די אַרומיקע געסלעך. מיט זיי זענען מיטגעגאַנגען קליינוואַרג, יינגעלעך און מיידעלעך, וואָס האָבן זיך נאָך אָנגעהאַלטן אָן דער מאַמעס שבתדיקער קלייד. די עופהלעך האָבן די מאַמעס אָדער טאַטעס געטראָגן אויף די הענט.

עס האָבן זיך אַרויסגעלאָזט אויפן שבת־שפּאַציר קיין „האַלבע" דערוואַקסענע יינגלעך, חברה־קונדסים, וואָס האָבן אָנגעפילט די לופט פון גאַס מיט אַ לוסטיקן טומל און הפקרדיקן געפילדער.

געגאַנגען שפּאַצירן זענען אויך בחורים אָנגעטאָנענע אין שוואַרצע און רויטע רובאַשקעס, אַרומגעגאַרטלט מיט קוטאָסן.

דאָס קליינוואַרג אין אונדזער גאַס האָבן געוווּסט, אַז אָט די בחורים זענען חברים פון „בונד" און „פּועלי־ציון" און האָבן זיך געשושקעט, אַז דאָס גייען זיי אין האַלבער־וואַלד אויף „סכאָדקעס". געענוי וואָס איז אַזוינס אַ „סכאָדקע", האָבן ניט אַלע קינדער געוווּסט. זיי האָבן אָבער פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז אַזוינס וועגן וואָס מ'דאַרף זיך סודען און ניט ריידן וועגן דעם אין דער הויך.

פאַר עטלעכע שעה האָבן זיך אַזוי געצויגן אַלערליי שפּאַצירער דורך אונדזער גאַס מיכאַלישאָק, וואָס פירט אַרויס צום עק שטאָט, צו די גערטנער און פעלדער און צום ווייסן זאַמדיקן וועג וואָס ברענגט קיין „האַלבע".

די שפּאַצירער האָבן אָנגעפילט די שבת־לופט מיט אַ באַזונדערער פריילעכקייט.

*

ביי מיר האָט „האַלבע" פאַרנומען אין מיין קינדהייט גאָר אַ באַזונדער אָרט. כ'האָב דאָרט פאַרבראַכט די שענסטע שעהן פון מיין לעבן. כ'האָב אַהין שפּאַצירט גאַנץ אָפט איינער אַליין. צייטנווייז צוזאַמען מיטן טאַטן און מיט מיינע שוועסטער און ברידער. און אַ סך מאָל מיט מיינע חברים. „האַלבע" האָט מיך געצויגן צו זיך אין די שבתים און ימים־טובים און אין יעדן טאָג, ווען מ'איז נאָר פריי געווען פון „חדר".

---

* דער נאָמען „האַלבע" ווערט אַרויסגערעדט מיט אַ ווייכער „למד", ווי ס'וואָלט נאָך איר געשטאַנען אַ רוסישער „מיאַכקי זנאַק".

אין די ווינטער־חדשים, ווען אַ דיקער שניי־צודעק האָט איינגעהילט די פעלדער און וועלדער, האָב איך מיט בענקשאַפט געטראַכט וועגן דער פאַרשנייטער, פאַרלאָזענער „האַלבע".

דאָס עצם גיין קיין „האַלבע" האָט מיר פאַרשאַפט אַ פרייד, אַ מין ציטער.

דאָס אַרויסגיין אויסערן שטאָט האָט ביי מיר, דעם מיכאַלישאָקער יינגל, לאַנג ניט גענומען. ווי איך בין נאָר פאַרביי־געגאַנגען די גרויסע גערטנער אין עק פון אונדזער גאַס, בין איך שוין געווען אויסערן שטאָט. עטלעכע מינוטן שפּעטער האָב איך זיך שוין געפונען אויך ווייט אַוועק פון בית־עולם. ס'איז פאַר מיינע אויגן אויסגעוואַקסן די ווינט־מיל מיט די לאַנגע צעשפּרייטע פליגלען און כ'בין שוין געגאַנגען איבערן זאַמדיקן וועג וואָס פירט קיין „האַלבע".

פון ביידע זייטן וועג שפּרייטן זיך ווייט און ברייט די תבואה־פעלדער. עס וואַקסט דאָ קאָרן, ווייץ, האָבער און גערשטן. די גאָלדענע זאַנגען וויגן זיך כסדר. עס דוכט זיך מיר, אַז זיי פאַרנייגן זיך און באַגריסן מיך.

פון צווישן די זאַנגען ווינקען צו מיר די איידעלע, בלוי־ענקע קאָרן־בלימלעך אויף זייערע דינינקע פיסעלעך, די גאָל־דיק־זילבערנע מאַרגאַריטקעס און די רויטלעכע „פייגל־מילך" קווייטעלעך מיט די ווייסע, זיסע וואָרצעלעך.

אָט קום איך שוין צום ערשטן בערגל. איך דאַרף פאַרביי־גיין דעם ערשטן צלם. ס'האַרץ קלאַפּט. כ'קוק זיך אום אויף אַלע זייטן, זאָג שטילערהייט דריי מאָל: „שקץ תשקצנו" — און לויף גיך פאַרביי.

און אָט בין איך שוין לעבן יונה „דעם האַלבערס" הויז. דאָס שטיבל שטייט דאָ איינע אַליין, ווי אַ פאַרלאָרענע צווישן די גרויסע תבואה־פעלדער. נאָר דער לאַנגער קאַלבעראַד פון ברו־נעם וואָס געפינט זיך אין פאָדערשטן טייל פון הויף, ווינקט צו מיר און רופט מיך: „קום אַהער, יינגעלע, זעץ זיך דאָ צו, רו זיך אָפּ און דערקוויק דאָס האַרץ מיט די לויטערע, קאַלטע וואַסער פון ברונעם".

כ'פאָלג. זעץ מיך אַוועק אַ ווײַלע אויפן פריזבע. נאָכדעם גיי איך צו צום ברונעם, שעפּ אָן וואַסער און טרינק גלייך פון עמער.

עס קומט אַרויס פון שטיבל יונה דער הויכער, מיט דער לאַנגער, פלאַקסענער באָרד. מיר זענען אַלטע באַקאַנטע. יונה דאַוונט דאָך אין די שבתים און אין ימים־טובים אין דער מיכאַלישקער שול. שבת פרי קומט ער אַהין צו גיין איינגע־וויקלט אין ווייסן, וואָלענעם טלית. ער וויל ניט נכשל ווערן, חלילה, מיט טראָגן אום שבת.

שמועס איך אַ ווײַלע מיט יונהן. כ'דאַנק אים פאַר די געשמאַקע, קאַלטע וואַסער, זאָג אים אַ גוטן שבת און גיי מיר ווייטער.

נאָר אָט איז שוין דער צווייטער בערגל מיטן אַנדערן צלם. ווידער קלאַפּט ס'האַרץ. ווידער קוק איך מיך אום און זאָג אין דער שטיל „שקץ תשקצנו". אַז איך גיי אָפּ נאָך אַ שטיקל וועג, שפּאַציר איך שוין גלייך אין „האַלבע" אַריין. אַ געדיכטע אַלייע פון הימל־הויכע דעמבעס מיט אַ ברייטן געלען זאַמד־וועג אינ־מיטן, איז מיך מקבל־פּנים.

די ריזן־ביימער זענען בייכיק, ברייט־צווייגיק, און שפּרייטן אַרום זיך אַ קילן שאָטן. ס'דוכט זיך: אָט די דעמבעס ווייסן דעם סוד פון אייביק־לעבן.

פיל פון די ביימער האָבן שוין צעפּלאַצטע בייכער פון גרויס דיקייט און טיפן עלטער. זיי זענען אַרומגעשמירט מיט וואַפּנע און אַרומגעגאַרטלט מיט רייפן. זיי שטייען אָבער שטאַרק און האַלטן זיך פעסט. זייער זאַפט איז נאָך ניט אויסגעטרוקנט. די וואָרצלען פון די ביימער וואָס זייער אייבערשטער טייל קריכט אַרויס פון דער ערד, זעען אויס ווי פאַרקראַמפּטע אייזערנע ריזן־פינגער פון דער לאַפּע פון אַ מאָנסטער־חיה. די לאַנגע צווייגן פון די ביימער זענען גרין און געדיכט באַבלעטערט...

דאס שטעטל סנאוו

חיים יעלין

דאָס שטעטל סנאָוו מיט די הונדערט יידישע משפחות, האָט זיך געפונען צווישן די שטעט באַראַנאָוויטש און ניעסוויזש. די הויפּט־פאַרבינדונג האָט זי געהאַט מיט ניעסוויזש — די פּאָוויאַטאָווע שטאָט. דאָס לעבן אין סנאָוו איז געגאַנגען שטיל און רויק. אַזוי ווי אַנדערע יידישע שטעטלעך, האָט סנאָוו געהאַט צוויי בתי־תפילה: אַ בית־מדרש, וווּ מען פלעגט יעדן טאָג דאַוונען און אַ שול, וווּ מען האָט געדאַוונט אין די שבתים און ימים־טובים; אַ רב, אַ שוחט און אַנדערע כלי־קודש.

דאָס שטעטל איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַ סך דער־פער און יידן האָבן געצויגן חיונה פון קליין־מסחר און מלאכה. די הויפּט־פּרנסה אין די קלייטן איז געקומען פון מאַרק־טאָג, איין מאָל אין דער וואָך. אויסער עטלעכע פאַרמעגלעכע יידן, האָט דער גרעסטער טייל משפחות קוים זיך מפרנס געווען. אָבער די הוצאות זענען געווען צוגעפּאַסט צו די הכנסות און יידן האָבן געלעבט רויק און צופרידן.

דאָס גייסטיקע לעבן פון דער קליינער קהילה איז געווען קאָנצענטרירט אין שול. דאָרט זענען באַהאַנדלט געוואָרן אַלע פּראָבלעמען פון שטעטל, די אַסיפות פלעגן דאָרט פאָרקומען און אויך באַשלוסן אָנגענומען. אין די פאַרנאַכט־שעהן האָט מען געקענט זען יידן, זיצנדיק ביי טישן און שטענדערס און פאַרטאָן אין עבודת הבורא: ווער ס'האָט געזאָגט אַ קאַפּיטל תהילים, ווער ס'האָט געלערנט אַ בלאַט גמרא אָדער אַ בלאַט משניות.

כדי צו פאַראייביקן דעם הייליקן אָנדענק פון די יידן פון שטעטל סנאָוו, איז כדאי צו דערמאָנען אייניקע געשטאַלטן, וועלכע זאָלן דינען אַלס דענקמאָל פאַר די אַלע וועלכע זענען שוין נישטאָ:

דוד סלוצקי ז"ל

ער איז געווען אַ גרויסער בעל־תורה, ממש אַ מובהק אין ש"ס און פוסקים. הגם ער איז געווען פאַרנומען מיט זיין שניט־געשעפט, האָט ער דאָך קיינמאָל נישט פאַרפעלט צו לערנען פאַרן עולם־לומדים דעם דף־יומי פון תלמוד. דער שיעור איז געווען דורכגעפלאָכטן מיט ויכוחים און פלפול. ר' דוד פלעגט אַרויסווייזן זיין בקיאות ביי אַ שווערע סוגיא. זיין ברייטע־שטערן פלעגט אויף אַ ווײַלע ווערן פאַרקנייטשט, אָבער באַלד האָט דאָס פּנים אָנגעהויבן שטראַלן און דער ריכטיקער ענט־פער איז געקומען. אַזוי האָט אויסגעזען אַ טיש אין שול אין די פאַרנאַכט־שעהן, ביזן יאָר פון זיין פטירה. זיינער אַ דרוש געפינט זיך אין מאַסף דרושי פון הרב מאיר סעגאַלאָוויטש, כרך שני, דף כ"ב 1919, פסחים ד' ט"ו. ער איז אויך געווען דער מחבר פון ספר „עלי הדס".

ר׳ בער קראַשינסקי ז״ל

ר׳ בער קראַשינסקי איז געווען אַ ייד אַ פּיקח. ער האָט פאַרקערפּערט תורה און מלאכה — ערד־אַרבעט. געווען אַ גרויסער למדן און דערצו זייער אַ שיינער בעל־תפילה און בעל־מנגן. ער האָט געצויגן זיין חיונה פון מסחר און ערד־אַרבעט. נאָענט פון שטעטל אַרענדירט אַ פעלד און ער פלעגט עס באַ־אַרבעטן. ס׳איז געווען צו באַוווּנדערן זיין בקיאות אין ערד־אַרבעט. אין זיינע געשפּרעכן פלעגט ער אַריינמישן קלוגע ווערטער און פסוקים פון תנ״ך אָדער תלמוד. זיין לייענען די תורה און דאַווענען האָט געהאַט אַ שם. לערנענדיק פאַרן עולם אַ בלאַט משניות אָדער עין יעקב, פלעגט ער צושמידן די צוהע־רער מיט זיין שיינער הסברה און פשט.

דער לערער מאָטל יעלין

דער העברעיש־לערער מאָטל יעלין איז אָנגעקומען פון פּוילן און זיך באַזעצט אין שטעטל נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַרום אים האָט זיך קאָנצענטרירט די פּראָגרעסיווע יוגנט. אַ מענטש מיט וועלטלעכער בילדונג און עברית, האָט ער פיל צייט און ענערגיע אָפּגעגעבן דער ציוניסטישער באַוועגונג. די אַלע וואָס האָבן מיט אים געהאַט אַ קאָנטאַקט, זענען אָנגע־שטעקט געוואָרן מיט זיין ציון־אידעאַל.

מאָטל יעלין האָט געשאַפן אַ החלוץ־אָרגאַניזאַציע, אָבער זיין גרעסטער פאַרדינסט איז געווען די העברעישע שול. וועלכע ער האָט געגרינדעט און געווען איר פאַרוואַלטער. כאָטש די מאַטעריעלע מיטלען פון דער שול זענען געווען זייער באַשיידן, איז זי געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ און אַ דאַנק אים זענען צענדליקער יידישע ייִנגלעך און מיידלעך דער־צויגן געוואָרן אין נאַציאָנאַלן יידישן גייסט און דערגרייכט אַ הויכע מדרגה פון יידישער קולטור און העברעישער שפּראַך.

ארץ־ישראל איז געווען דער חלום פון זיין לעבן. ער האָט אָבער נישט דערלעבט די אַנטשטייונג פון מדינת ישראל.

געבענטשט זאָל זיין זיין אָנדענק.

בעלי־מלאכות און עמך יידן

אַ באַזונדער קאַפּיטל פאַרדינען די בעלי־מלאכות און עמך־יידן פון שטעטל. יענע גוטע און האַרציקע יידן, שוסטערס, שניידערס, פון וועלכע ס׳האָט געשטראָמט מיט פשטות און גוטסקייט. ביי יעדער געלעגנהייט זענען זיי געווען גרייט איינ־צושטעלן זייערע לעבנס פאַר יידישן האָב און גוטס, פאַרן יידישן כבוד.

די שבת יום־טובדיקע שלוה פון שטעטל האָט אויך געהאַט אַ באַזונדערן יידישן חן אין זייערע אָרעמע היימען. דער בית־המדרש איז געווען דער הייליקער צענטער, ווו ס׳פלעגן אָפּ־קלינגען זייערע האַרציקע תפילות. כאָטש נישט אַלע האָבן פאַר־שטאַנען דעם פירוש פון דער תפילה, איז אָבער זייער רעליג־יעזער עקסטאַז פול געווען מיט האַרציקייט און געפיל.

3

אין מלחמה-צייטן,
אין געטא,
אין וואלד

דער 1טער סעפטעמבער 1939

משה בלאַטשינסקי

אַ שטאַרקער גערויש וואָס טראָגט זיך שנעל אין די פריימאָרגן־שעהן, רייסט מיך אויף פון געלעגער. איך לויף גלייך אַרויס אין גאַס און פאַר מיינע אויגן אַנטפּלעקן זיך אין די הימלען צענדליקער עראָפּלאַנען, וואָס זעען אויס ביי די ערשטע זומערשטראַלן ווי זילבערנע פייגל. פון זייער טומל און רעש ווערט די פרימאָרגן־לופט אויפגעציטערט.

ניעסוויזשער איינוווינער, וועלכע וואָלטן נאָך זיכער געשלאָפן, לויפן אַרויס אין גאַס דערשראָקן, האַלב־אָנגעטאָן. זיי שטייען און קוקן מיט פאַריסענע קעפּ. איין געדאַנק לויפט נאָכן צווייטן. נאָר גיך נעמט מיך דורך אַ ציטער ווען איך דערמאָן זיך, אַז היינט איז שוין דער זיבעצנטער טאָג זינט די דייטשן זענען באַפאַלן פוילן און זייען טויט און חורבן.

די גוט־באַקאַנטע פוילישע געהיים־אַגענטן דוץ און טעץ, מיט איניקע באַוואָפנטע פאָליציאַנטן, לויפן אין דער ריכטונג אויף מערב. דאָס שפּילט זיך אָפּ ביי די ערשטע שטראַלן וואָס וואַרפן אַ מין פיאָלעטע פאַרב אויף דער קאַלטער שול. די שול זעט איצט אויס אַזוי שיין און נאַטירלעך, עס גלויבט זיך גאָר נישט, אַז עס קאָן פאָרקומען אַזאַ קאָשמאַר. ניעסוויזשער יידן קלייבן זיך איצט אין גרופּן און מיט ציטער הייבט זיך אָן אַ דין־ודברים: וואָס זאָל דאָס באַדייטן? אַנדערע זאָגן, אַז מען גייט העלפן פוילן. אָבער גיך ווערט איבערגעריסן די גאַנצע דיסקוסיע. פון ניישטאָט קומען אָן טאַנקן מיט אַ שווערן קייטן־גרילץ און געברום. אין אַ גיכן טעמפּאָ פאָרן זיי איבער דער סטודענצקער גאַס. ביי די ערשטע אָנקומענדיקע טאַנקן לויפן יידן אַריין אין די הייף. נאָר ווען מען זעט אַז זיי פאָרן רויק אַדורך, שטעלט מען זיך אויס ווי אויף אַ פּאַראַד. אַלע קוקן זיך צו נייגעריק צו די אומגעבעטענע געסט.

די ניעסוויזשער גאַסן זענען נישט צוגעפּאַסט פאַר אַזעלכע האַמעטנע כלים וואָס מוזן זיך יעדעס מאָל אָפּשטעלן. ביי אַזאַ געלעגנהייט שפּרינגען אָפּט אַראָפּ די טאַנקיסטן, באַגריסן זיך און זאָגן, אַז זיי זענען געקומען באַפרייען פון די פּוילישע אונטערדריקער. באַלד לאָזט זיך אויך הערן אַ ברייטער יידישלעכער ברוך הבא: „איר זענט באַפרייט פון אַלעמען...״ דער שוואַרץ־חנעוודיקער יידישער סאָלדאַט האָט מיט דעם זאָג גאָר אַ סך געגעבן צו פאַרשטיין. ניעסוויזשער יידן האָבן גלייך פאַרשטאַנען, אַז ער מיינט נישט די הגדה — נאָר די קניידלעך.

די יידן וואָס האָבן געוווינט אין די ענגע געסלעך, האָבן איצט געשטראָמט מאַסנווייז, פירנדיק זייערע קינדער ביי די הענט. אַלע זוכן איצט אַ באַקוועם אָרט צו קוקן. זיי ווילן אויך הערן וואָס ברענגט מיט זיך דער זיבנצטער טאָג פון דעם שוידערלעכן קריג. אַלע באַטראַכטן די „געסט״ — ווער מיט אַ פריינטלעכן שמייכל, ווער מיט אַ ציטער.

פון דער מאַסע שטופּט זיך אַרויס יאַנקל דער שניידער מיטן ביינאָמען קאַדזשאַב. ווער האָט נישט געקענט יאַנקלען דעם האָרבעוואַטן? אַ באַוווּסטער „חד־גדיא״־זינגער ביי דער פּוילישער מאַכט. ער האָט שטענדיק געפייערט דעם ערשטן מאַי הינטער די קראַטעס. איצט שרייט ער: „חברים, איך בעט האַלטן אָרדענונג״! זיין אָרעם איז אַרומגעבונדן מיט אַ רויטע לענטע און אויף דער זייט הענגט אַ גרויסער נאַגאַן. אויף דער גאַס איז איצט קיל, אָבער דער אָרדענונג־מאַכער שוויצט. ער בעט און דראָט, אַז מען זאָל נישט שטערן די באַוועגונג פון דער רויטער אַרמיי. מען שמועסט, אַז יאַנקל איז געקרוינט געוואָרן אַלס נייער נאַטשאַלניק פון דער מיליץ.

דער ניעסוויזשער לץ, וועמענס ביינאָמען איז שלמה קאַטשערקע, זאָגט צו אונדזער נייעם נאַטשאַלניק: „דו זעסט אויס מיט דעם שפּייער אויף דער זייט ווי פּאָרוטשניק קוטשינסקי אויף אַ דעפילאַדע״. (דאָס איז געווען דער שענסטער און העכסטער אָפיציר אין 27סטן פּולק).

אויב דער פּאָליציאַנט מאַדע, האָט זיך נישט געקענט קיין עצה געבן מיט שמאָלקע, וויל אונדזער נאַטשאַלניק, אַז שמאָלקע זאָל דווקא שטיין אויפן טראָטואַר. ער שטויסט אים און שרייט, גלייך ער וואָלט געווען דער גאַנצער שולדיקער. נאָר אַזוי איז דאָס שוין: איין הויקער ליידט נישט דעם צווייטן. ווער געדענקט נישט אונדזער שמאָלקען, דעם אַזוי גערופענעם „דאַטשע־לאַניע״? דער וואָס האָט דורכגעמאַכט פרייד און פּיין, ווי איטלעכער ייד. שטענדיק האָט זיין געזיכט אויסגעדריקט דאָס וואָס די אויערן האָבן אויפגעכאַפּט. אַ קליין־געוויקסיקער, תמיד געקליידט אין אַמעריקאַנער זאַכן וואָס זיינער אַ ברודער פלעגט אים שיקן. זעט אויס, אַז זיין ברודער איז געווען העכער פון אים, ווייל די בגדים זענען אויף שמאָלקען געווען לענגער, פון די אַרבל פלעגן זיך אַרויסזען נאָר די שפּיץ־פינגער. אויך די הויזן־מאַנזשעטן זענען געווען 3 מאָל פאַרבויגן. אין גרויס איילעניש, כדי גאָרנישט פאַרשפּעטיקן און אַלץ זען, האָט אונדזער שמאָלקע פאַרגעסן דאָס אַזוי גערופענע „קערענקע־היטל״, דערפאַר האָט ער איצט, אָן דעם היטל, אויסגעזען אין גאַנצן אַנדערש. זיין קליין גרוי קעפּעלע, ענלעך צו אַ האָלענדער־קעזעלע, האָט זיך נערוועז באַוועגט אין אַלע זייטן. די קליינע האַלב־אָפענע אויגן, פאַרצויגן מיט אַ בעלמע, וואַרפן בליקן אויף דער מאָטאָריזירטער אַרמיי און אויף דעם נייעם דעה־זאָגער, וועלכער האָט אים עטלעכע מאָל געשטויסן. אָן אויפהער רעדט ער צו זיך אַליין: „הערסט? הערסט?״

פון אַ טאַנק וואָס איז קאַליע געוואָרן און זיך נישט געקענט רירן, זענען אַראָפּ געשפּרונגען טאַנקיסטן. מען שטעלט זיי קלאָץ־קשיות. יידן לופּטערן פּשוט די רוסישע שפּראַך, אָבער די זעלנער ענטפערן אויף אַלץ פּאָזיטיוו. אַפילו לימאָן־פאַבריקן זענען ביי זיי פאַראַן. „או נאַס וסיאָ יעסט״.

אויפן געזיכט פון אונדזער לייבע בלאָך דער זייגער־מאַכער, וועלכער איז די גאַנצע צייט געשטאַנען טרויעריק, איז אַדורך אַ שמייכל. אונדזער ניעסוויזשער זייגער־מאַכער, וועלכער פלעגט צושטעלן פאַר די אָפיצירן זייגערלעך און ביזשוטעריע אויף ראַטעס, שטייט איצט בלייך און פאַרדאגהעט. וועלוול וואָלושניק פרעגט לייבען: „איך זע נאָך דיין פּנים אַז האָסט אָפּגעברענט אָן אַ פייער״. רופט זיך אָפּ שלמה קאַטשערקע: „אָבער דאָס בוך פון די אָפיצערסקע חובות איז גאַנץ״. דאָ מישט זיך אַריין וואַלושניק: „ווען דו האָסט איצט דאָס ביסל זייגערלעך וואָס האָסט באַגראָבן, וואָלטן די ‚באָרוועסע׳ זיי צוגעכאַפּט ווי אַ מאַלינקע״.

איין זעלנער, וועלכער איז די גאַנצע צייט געזעסן אויפן ראַנד פון טאַנק און אָן אויפהער געקוקט אויף לייבעס זייגערל, איז אַראָפּ געשפּרונגען און פאָרגעלייגט ער זאָל עס אים פאַרקויפן, ער איז גרייט צוצאָלן צו זיין זייגער, וואָס זעט אויס ווי אַ גרויסע „כראָמאַלין״־פּושקע צו פּוצן די שיך. דער זעלנער לויבט שטאַרק די פאַבריק פון די זייגערס „קיראָוו״. נאָר צו אונדזער לייבען, אויב ער אַליין האָט נישט קיין חשק, קען מען רעדן וויפל מע וויל.

די צוויי שוועסטערס מאַטעצקי, וועלכע פלעגן פונאַנדערטראָגן צייטונגען, האָבן, זעט אויס געהאַט פאַרדרוס אויף לייבע בלאָך. די יינגערע, יהודית, האָט שטענדיק, בעת זי האָט גערעדט

„אינטעליגענט״, געהאַלטן די האַנט אויפן מויל. אַז מען האָט איר אָבער אָנגעטראָטן אויפן „נאַגניאָטעק״, איז די האַנט מעכאַניש אויפגעשפּרונגען און זי האָט אָנגעהויבן שיטן לויב־ווערטער פאַר לייבע בלאָך. ווען נישט וועלוול וואַלושניק וועלכער האָט זיך אַריינגעמישט, אַז אונדזער לייבע זאָל שטעלן קאַמאַשן, איז ווער ווייס מיט וואָס דאָס וואָלט זיך געענדיקט.

די ניעסוויזשער יידן האָבן דערפילט, אַז זיי טאַנצן איצט אויף אַ פרעמדער חתונה. איבערהויפּט — אונדזער טייערע יוגנט, די ציוניסטישע, אין אַלע אירע שאַטירונגען. אָרגאַניזאַציעס און פּאַרטייען האָבן זיך אויטאָמאַטיש אויפגעלייזט. דער אייזערנער פאָרהאַנג הייבט אָן זיך אַראָפּלאָזן. אַ קליינע גרופּע פון „השומר הצעיר״ לאָזט זיך שוואַרצן די גרענעץ קיין ווילנע, פון וואַנען ס איז נאָך פאַראַן אַ האָפענונג צו דערגרייכן די ברעגן פון ארץ־ישראל.

מען זעט שוין מער נישט די סקויטישע יוגנט, וועלכע האָט מיט העברעישע לידער פאַרהילכט די גאַסן. איצט טראָגט זיך אומעט און פאַרצווייפלונג. יידן דערפילן גלייך די נייע מאַכט וואָס נעמט זיך ענערגיש מאַכן אָרדענונג: אַרעסטן און רעקוויזיציעס אָן אויפהער. אַ געוויסן טאָג ווערן ניעסווישער יידן אויפגעציטערט, ווען מען ווערט געוויר, אַז אונדזער חשובער ציוניסטישער כלל־טוער ר׳ יואל ראַזאָווסקי איז אַרעסטירט. דער איז איצט אַ קרבן פאַר זיין ציוניסטישער טעטיקייט און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט פאַר דער יידישער קהילה. זיין פרוי פריידל און זון ניאָמע ווערן פאַרשיקט קיין סיביר. אַזוי הויבן אָן די באַפרייער צו הערשן אין ניעסוויזש.

גיך ווערן אונדזערע אָרטיקע קאָמוניסטן דעגראַדירט. מען קערט זיי אום צו זייערע באַרופן. אונדזער יאַנקל דער נאַטשאַלניק פאַרבייט דעם נאַגאַן אויף דער נאָדל, צו וועלכער ער איז מער צוגעוווינט. אין שטאָט האָט מען געפילט, אַז יעדן טאָג קומען אָן נייע הערשער מיט זייערע משפחות פון מזרח. דאָס לעבן אין שטאָט ווערט נאָך מער איינגעשרומפּן און פאַרקלעמט. די געשעפטן ווערן נאַציאָנאַליזירט און די סחורה גייט איבער אין זייערע הענט.

רבקה רודשטיין, מיט איר צונאָמען „בראָכאַלקע״ פלעגט שטענדיק זאָגן, אַז אויף יעדער סחורה קומט איר צייט. ווייזט זיך אַרויס, אַז ביי די נייע באַפרייער זענען די דאַמסקע זיידנס פון מאַרישיניעס ראַדזשיווילס צייטן געווען אַ מציאה. אַזוי ווי זייערע „זשענשטשינעס״ (פרויען) האָבן ליב זיידנס, האָבן זיי זיך אויסגעפּוצט און פאַרנאַכט זיך געלאָזן אין פּאַרק, אויף דער אַמאָליקער „פּלאָשטשאַדקע״ פון טעניס. זיי האָבן פּאַראַדירט אין די נייע אַריסטאָקראַטישע גאַרדעראָבעס. איצט האָט זיך דאָ באַגעגנט די גאַנצע נייע עליטע. אונטער די קלאַנגען פון פּאָזשאַרנעם אָרקעסטער האָבן זיך אונדזערע „באַלערינעס״ געלאָזן אין טאַנץ.

אונדזער באַריטאָניסט זעליג שפּילבערג האָט שטאַרק געוואָלט, אַז דער וואַלס זאָל זיין וואָס מער „סערצע־דראַטעלנע״ (האַרצרייסנדיק). האָט מען פאַר אים אויסגעפונען אַ נייעם פּאַטענט: מען פלעגט אַריינגיסן צוויי הונדערט גראַם „וואָדקאָ״ אין זיין באַריטאָן־טרובע. דאַן האָבן זיך געלאָזן הערן באַמבלענדיקע אַקאָרדן, וועלכע יאָהאַן שטראַוס אַליין וואָלט נישט דערקענט אין זיין אייגענער שאַפונג. אונדזערע פּאָרלעך האָבן זיך געפילט ווי אין זיבעטן הימל...

אונטער סאוויעטישער הערשאַפט אין די יאָרן 1941-1939

משה אייזנבוד

אויסצוגן פונעם בוך „געלעבט הינטער קראַטן״.

די מאַכט

די נייע, נאָך נישט מונדירטע מאַכט, מיט קנעפּ און קאָקאַרדעס, האָט ביי די שטאָטישע גויים געהייסן: „די יידישע מאַכט״. וואָרעם ערשט מיט אַ טאָג פיר־פינף צוריק, זענען פּוילישע שקצים אַרומגעגאַנגען מיט ביקסן אויף די אַקסלען און מיט ווייסע לענטעס אויף די אָרעמס: „סטראַזש אָבּיוואַטעלסקאַ״ (בירגער־וואַך).

און שוין היינט לויפן אַרום יידישע בחורימלעך, וואָס די ביקס איז זיי געהאָנגען איבערן אַקסל ווי אַ שטיק טעאַטער־רעקוויזיט, און אַ רויטן באַנד אויפן אַרבל, וואָס באַשטעטיקט אַז דער טרעגער פון דער ביקס איז די מאַכט: „נאַראָדנאַיאַ מיליציאַ״ (פאָלקס־מיליץ).

דאָס זענען געווען די ערשטע פרייוויליקע מיליציאָנערן, אויסגעקליבן אויף אַ מאַסן־מיטינג. נאָר קאָנטיק אַז די, וואָס האָבן יאָ געוווּסט וואָס אַזוינס עס איז אַ ביקס, און ווי עס דאַרף פונקציאָנירן אַ פאָלקס־מיליץ — זענען געבליבן קאַלט און מיט באַוואָרענישן אָפּגעוואַרט דאָס געשטאַלטן זיך פון דער נייער מאַכט.

דער שטאָט־קאָמיסאַר, וואָס האָט זיך שוין באַוויזן צו איינקוואַרטירן אין אַלטן שטאָטראַט צוזאַמען מיט עטלעכע ציווילע וואָס זענען געווען האַלב־מיליטעריש געקליידט, מיט ברייטע לעדערנע שיידן פאַר רעוואָלווערן איבער די הויזן — איז געווען די אָפיציעלע מאַכט. דער ערשטער באַפעל האָט געלויטעט: עפענען די געשעפטן און זאָל דער האַנדל אָנגיין ווי פריער. דער ווערט פון דער פּוילישער זלאָטע — איז איין סאָוויעטישער רובל.

זאָל מען אין די קלויסטערס קלינגען און זאָלן זיי זיין אָפן ווי פריער.

די פּראַוואָסלאַוונע גלחים, מיט אויפגעהויבענע קעפּ, האָבן האָפערדיק געקוקט אויף די קאַטוילישע און זייער נצחונדיקער שפּאָטישער בליק האָט געמיינט:

— איצט זענען אונדזעריקע ביי דער מאַכט, פּראַוואָסלאַוונע, מירן שוין נישט זיין מער אין גלות ביי די קאַטאָליקן...

נאָר דער פּוילישער קאָשטשיאָל מיט זיין געהיימניספולער שטילקייט און מיט די הייליקע בילדער, געמאָלן פון מאַטייקאָ — וואָס האָט פריער בלויז אין אַ חגא באַוויזן זיך אָנצופולן — איז אַצינד יעדן טאָג געווען פול. אין זייער שטומען פּראָטעסט האָבן פּאָליאַקן זיך געלאָזן וואַקסן „סלאָוואַצקי־בערדלעך״, אָדער ווי מאַנכע האָבן עס גערופן: די סקלדאַקאָווסקי־בערדלעך. די רוסן, וואָס האָבן נישט געוווּסט פון די אַלע קונצן, האָבן געמיינט אַז די פּאָליאַקן זענען עס באַגייסטערט פון וולאַדימער איליטשן און דעריבער טראָגן זיי זיין בערדל...

כמעט יעדער יונגער פּאָליאַק האָט זיך געלאָזן וואַקסן אַזאַ מין בערדל, און אין אַ וואָכן צוויי ווי די נייע מאַכט האָט זיך באַוויזן, איז אַ היפּשער עולם שוין געווען באַבערדלט.

די יידישע קרעמער אָבער האָבן זיך נישט געאיילט אויפצומאַכן די געוועלבער. זיי האָבן געקענט די „גדולים״, וואָרום

ערשט מיט אַ יאָר צוואַנציק צוריק זענען זיי געווען די באַלעבאַטים פון שטאָט. פון דעמאָלט אָן ביז איצט, האָבן זיי זיך נישט געענדערט.

— די זעלבע האַלעסראַקעס — האָבן זיך סוחרים געזאָגט בסוד־סודות.

נאָך בעסער ווי זיי האָבן געקענט די רוסן, האָבן די קרעמער געקענט דעם ווערט פון רובל, וואָס איז פריער ווערט געווען אַ שיבוש. דעריבער האָט זיך קיינער נישט געיאָגט צו פאַרטאַכלעווען ס'פאַרמעגן פאַר די קנאַקענדיקע „טשערוואָנצעס" (צען־רובלדיקע באַנקנאָטן).

די אָנגעפאַרענע טשינאָווניקעס — אין מיליטערישע שינעלן און ציווילע היטלען, אויסגעדרייטע שטיוול מיט קורצע כאָלעוועס, וואָס זיי האָבן גערופן „גאַרמאָשקעס", האָבן דעם פרעסטיזש פון דער נייער מאַכט נישט געהויבן, כאָטש זיי האָבן אָן אויפהער איבערגעחזרט:

— או נאַס ווסיאָ יעסט! (ביי אונדז איז אַלץ פאַראַן!).

נאָר נאָכן אָנדערציילן וואָס „ביי אונדז איז אַלץ דאָ", האָט אַזאַ פאָניע אָנגענומען זיין מיטשמועסער ביים לאַץ און געמיטלעך אַ פרעג געטון:

— קאָסטיום פּראָדאַיאָש?... (פאַרקויפסט דעם אָנצוג?).

דער זייגערמאַכער לייבקע בלאָך האָט שנעל באַוויזן אָפּצוקלאָגן די פערציק טויזנט זלאָטעס אין וועקסלען וואָס זענען אומגעקומען צוזאַמען מיטן קאַסיר פון 27סטן פולק אולאַנער, און די אַלע חובות וואָס עס זענען אים שולדיק די קאַפּראַלן, וועלכע ער וועט שוין מער פאַר די אויגן נישט אָנזען. דער ערשטער האָט ער דעריבער אויפגעמאַכט זיין טיר, מיט אַ פריש, אויף שנעל אויפגעמאָלטן, טאָוול: „טשאַסאָוואָי מאַסטער", וואָרעם ס'האָט אים געצויגן צו האָבן אין טאַש די נייע וואַלוטע.

— מיט וואָס, איך בעט אייך, זענען טשערוואָנצעס ערגער פון זלאָטעס?

באַלד איז זיין געוועלבל פול געוואָרן מיט רוסן, וואָס האָבן אויפגעמאַכט טייסטערס אָנגעשטאָפּטע מיט טשערוואָנצעס. געפרעגט האָבן זיי בלויז איין וואָרט:

— סקאָלקאָ? (וויפיל?).

און באַלד האָבן זיי מיט איינגענעצטע פינגער געציילט קנאַקענדיקע הונדערטער און רויטע דרייסיקער אויף לייבקעס קליינעם זייגערמאַכער־טישל.

צוזעענדיק דאָס, האָבן די סוחרים ערשט דערזען די גרויסע פרנסה וואָס זיי וועלן דאָ האָבן.

— סט'געזען אַ ביסל — האָט געזאָגט סענדער־סאָרע־זעלדעס — אַ גוי זאָל זיך נישט דינגען? ביז דו פלעגסט דערזען פון אים אַ גראָשן, האָסטו די האַרץ אויסגעשפּייט. אים צוואַנציק מאָל צוריקגערופן — און דאָ, נאָר איין וואָרט: „סקאָלקאָ"? און שוין פליען די פאַפּירלעך...

די אייזערנע שטאַנגען איבער די געוועלב־לאָדנס האָבן זיך נישט אויפגעמאַכט.

איין פרימאָרגן האָט דער מיליציאָנער שמואל־יאָסל ספּיוואַק, מיטן רויטן באַנד אויפן אָרעם און מיט דער ביקס אויפן אַקסל, אָנגעקלאַפּט אין דער טיר פון שניט־סוחר איצקאָווסקי, דאָס איז געווען אַן אַלטע איינגעפונדעוועטע פירמע, וואָס האָט ערשט דעם זומער איבערגעבויט דאָס געשעפט מיט מאָדערנע רולעטן אויף די פענצטער און מיט באַזילבערטע בוכשטאַבן איבער דער טיר, וואָס אַ קינסטלער פון דער פרעמד האָט ספּעציעל אויסגעפּאַרטיקט.

די שטאָט־לייט און די דאָרפישע פויערים וואָס האָבן דאָס געזען און באַוואונדערט די פיינע אַרבעט, האָבן פונדעסטוועגן דאָס געשעפט גערופן ביים אַלטן נאָמען:

— סאָרע־ליבעס שניטקראָם.

שמואל־יאָסל האָט זיך געפילט אַ שטיקל מחותן צום געשעפט, ווייל דאָ זענען זיינע צוויי שוועסטער: פרומע־איידליע און דיניע־רייזל אויסגעוואָקסן, כלה־מיידלעך געוואָרן און חתונה געהאַט. כאָטש ער האָט געטראָגן אַ ביקס און אַ רויטע לענטע און ער האָט רעפּרעזענטירט אַ מאַכט פון טאַנקן און האַרמאַטן, איז נאָך זיין באַוווסטזיין נישט געווען רייף און זיין זעלבסטגעפיל נאָך נישט אויסגעקריסטאַליזירט, אַז טאַקע ער אַליין קען באַפעלן. דעריבער איז ס'ערשטע געשעפט געווען סאָרע־ליבעס, וואָס ער וועט הייסן אויפמאַכן.

נישטא דרייסט האָט ער מיטן שפּיץ פון שוך אָנגעקלאַפּט אין דער אייזערנער טיר:

— סאָרע־ליבע, מאַכט אויף!

ווער איז? — האָט אַ נישט־זיכערע שטים געפרעגט פון אינעווייניק.

— ס'איז די מאַכט! — איז די שטים פון אינעווייניק נישט געווען גענוג זיכער, אַז ס'איז טאַקע די מאַכט.

— שמואל־יאָסל...

*

דער הויפּטנערוו, דער מוח פון דער מאַכט, איז געזעסן אין מינסק. פון דאָרטן האָבן זיך געצויגן אַלע פעדים ביז צום בוג, און אפשר נאָך ווייטער. אין מיטן אָבער, צווישן איין מיליטערישע קאָלאָנע און אַ צווייטער, האָט זיך געשאַפן אַן אומזיכערער חלל, אין וועלכן עס זענען אַרומגעשוווּמען שטעט, שטעטלעך, דערפער, מענטשן, מיטאַמאָל זענען זיי פריי געוואָרן פון אַלע פענטעס וועלכע דאָס פּוילישע געזעץ האָט זיי אין משך פון צוואַנציק יאָר איינגעבונדן און פאַרפּענטעט, ווי דאָרפישע פערד וועלכע מען לאָזט אַרויס אויף נאַכט־פּאַשע, אויפן פרייען פעלד.

די נייע פענטעס האָט מען נאָך אויף זיי נישט אַרויפגעלייגט. געווינט צו גיין אין יאָך פון פּאַפּירענעם אות, האָבן זיי נישט געוווּסט וואָס צו טון מיט זייער פרייהייט.

די נייע מאַכט, וואָס איז דורך אַלע יאָרן געווען בסך־הכל מיטן האַנט צו דערלאַנגען און עס האָט זיך געדוכט אַז מען קען איר, נאָך פון אַמאָל, איז מיטאַמאָל דערשינען איינגעוויקלט אין טויזנט שלייערן, ווי דורך אַ ווייטן וואָלקן פאַרשטעלט. מען האָט אויך נישט קלאָר געזען ווער עס וועט היינט זיין דאָס אייבערשטע פון שטייסל...

איז מען געזעסן הינטער פאַרמאַכטע טירן און געוויגן דעם אייגענעם גורל. דורכגעלופטערט אין זכרון די אייגענע פאַרגאַנגענהייט צו געפינען אַ קערנדל זינד, פאַר וועלכע מען קען היינט שמייסן. דער דאָזיקער פרייער אָטעם־צוג צווישן איין מאַכט און דער צווייטער איז גענוג געווען פאַר די, וועמענס ווילן צו צעפירן די הענט איז געצוימט געוואָרן דורך סטאַביליקייט. איצט — אין כאַאָס, אויפן חשבון פון מענטשלעכער אומבאַהאָלפנקייט, האָבן זיי דערפילט אַז די צייט, ווי קורץ זי זאָל זיין, איז זייערע...

דער „רויטער מויער" האָט ביי די ניעסוויזשער יידן געהייסן די גרויסע געביידע פון טונקל־רויט געברענטע ציגל, וואָס האָט פאַרנומען אַ האַלבע גאַס. זי איז איצט געשטאַנען ווי אַ דענקמאָל נאָכן פרישן חורבן פון אַ מלוכה, וועלכע איז זיך צעפאַלן אין עטלעכע וואָכן.

יאָרן לאַנג זענען די ברייט־צעפראַלטע פענצטער פון דעם הויז געווען באַצירט מיט בלומען. פון זיי האָבן אַרויסגעקוקט קעפּ פון גוט־געפלעגטע בולדאָגן, יאַגדהינט. צוזאַמען מיט זיי האָט מען אויך געקענט זען אַרויסקוקן אין דרויסן איידל־געפּיעשטשעטע הענט מיט רויט־געפאַרבטע נעגל און דין־געשנירעוועטע ליפּעלעך.

פאַרבייגייער האָבן תמיד געוואָרפן נייגעריקע בליקן צו די אַראָפּגעלאָזטע שטאָרן, הינטער וועלכע עס האָבן זיך באַוועגט סודותפולע סילועטן, טיילמאָל צום ריטם פון מוזיק.

די דריי־שטאָקיקע געביידע איז געווען די היים פון די אָפּיצירן פון 27סטן אולאַנער פּולק.

אין די דאָזיקע איבערגאַנגס־טעג איז דער שטיינערנער בלאָק געווען איינגעטונקען אין חושך, שטילקייט — אפשר טרויער, אָבער גאָר אין אַ גרויסער מאָס — אומזיכערקייט. די מענער זענען אַוועק אין קריג. דאָרט ערגעץ האָבן זיי געקעמפט, „אַפילו אַ קנעפּל וועלן מיר נישט אָפּגעבן דעם שונא". נאָר דאָ אין ניעסוויזש, אין רויקסטן ווינקל ביי דער סאָוויעטישער גרענעץ, איז שוין מער נישט געווען זייער מלוכה; און אויב זיי האָבן נאָך ערגעץ־ווו געלעבט, האָבן זיי שוין נישט געהאַט פאַרוואָס צו קעמפן. זייערע פרויען זענען געבליבן ווי יונגע ביימעלעך, וואָס זענען געוואָקסן אין שאָטן פון געדיכטן וואַלד — און זענען זיכער געווען אין דעם דאָזיקן שאָטן. נאָר ווען דער וואַלד איז פאַרשווונדן, האָבן זיי זיך דערפילט איינזאַם און הילפלאָז אין זייער נישט־פאַרוואָרצלטקייט, ווען דער שטורעם איז אַדורך איבער זיי.

אין דער דאָזיקער בין־השמשות־צייט, ווען דער טאָג פאַרשווינדט און וואָס די נאַכט ברענגט מיט זיך איז נישט באַקאַנט, האָבן זיך אין דאָזיקן הויז אַריינגעשלייכט עטלעכע פון די וואָס האָבן געגאָלטן פאַר „שטאַרקע": סייטשע, זלמן דעם בלעכערס, איסער, „מאַזולקעס" און האָבן לטובת דעם אונטערדריקטן קלאַס, ווי זיי זענען עס געווען, קאָנפיסקירט עטלעכע ראַדיאָס, אַ פּאָר גאָלדענע זייגערס און אַנדערע קלייניקייטן, וואָס געהערן צום בורזשואַזן רעקוויזיט — און איצט דאַרף עס געהערן צו די אָרעמע מאַסן. און ווער איז נאָך אָרעמער ווי סאָרע־ריוועס „די ווייסע קאָפּס" אײדעמס? — — —

און ווידער איז איבערן שטאָט געהאָנגען די אומזיכערקייט פון מאָרגן, וועלכע האָט געצווונגען שטאַרקער צו פאַרריגלען טיר און טויער, ענגער צו פאַרהענגען ס'פענצטער.

אויף נייע רעלסן...

די ברייטע, דעמבענע טירן פון יאָרהונדערטער אַלטן ראָטהויז זענען געשטאַנען אָפן. מענטשן אין גרויע שינעלן און פויערישע שטיוול; יונגעלייט, וואָס האָבן ערשט נעכטן נאָך געטראָגן ווייסע קעלנערלעך און עלעגאַנט־אויסגעבונדענע קראַוואַטן, אין נאָר־וואָס אויפגענייטע גרינע „גימנאַסטיאָרקעס" און ברייטע לעדערנע רימענס, אַרומגעגאַרטלט: מיידלעך אין ווייסע וואָלענע טיכלעך אָדער גרינע מיליטערישע „פּילאָטקעס", זענען געגאַנגען אַריין און אַרויס. קיינער האָט זיי נישט געפרעגט וועמען זיי זוכן און וואָס זיי דאַרפן. די שפּיגלדיק־געוועקסטע פאַרקעטן פון גרויסן טעאַטער־זאַל זענען געווען צעריבן פון שווער־באַשטיוולטע פיס און פון די שטולן, וואָס מען האָט אַן אויפהער גערוקט אַהין און צוריק. פון דער מיט גאָלד־באַשלאָגענער ראַם איז פאַרשווונדן דאָס בילד פון „דזיאַדעק"* אין זיין גאַנצער גרויס; און אַ ליידיקע ראַם — ווי אַן אויסגעשלאָגן אויג — האָט שטאַר געקוקט פון וואַנט אַראָפּ.

דער בינע־פאָרהאַנג איז מער נישט געפאַלן. אַ רעדנער איז אַרויף. אויסגעטאָן ס'היטל און אַ שאָקל טוענדיק מיט דער נישט געשוירענער טשופּרינע, האָט ער אויסגערופן:

— טאָוואַרישטשי! (חברים!).

זיינע רייד זענען געפאַלן אויפן פול־געפּאַקטן זאַל, וואָס איז געווען איין צוזאַמענגעגאָסענע מאַסע פון קעפּ.

* פּילסודסקי.

— טאָוואַרישטשי! — האָט ער ווידעראַמאָל געזאָגט, — די גרויסע שעה פון באַפרייונג איז געקומען. איר דאַרפט באַשליסן צו ווילט איר זיך אָנשליסן אין דער ווייסרוסישער רעפּובליק, צי איר ווילט זיך פאַראייניקן מיט אייערע ברידער — אַוודאי ווילט איר! מיר האָבן אייך באַפרייט פון די פוילישע פּאַנעס, וועלכע האָבן אייער בלוט געזויגט! איצט דערוואַרט אייך אַ גליקלעך לעבן אין דער משפחה פון די סאָוויעטישע פעלקער...

די מאַסע איז געבליבן קאַלט. דער האַס צו די מאַכטהאָבער און די פאַררייסענע פוילישע ביוראָקראַטן איז מיטאַמאָל אויסגערונען. דעם וואַקום האָט די נייע מאַכט נישט באַוויזן אָנצופילן מיט ליבע — און כאָטש די ווערטער זענען געפאַלן אין אַ פּוסטקייט, האָבן זיי דאָך נישט געפונען קיין אָפּקלאַנג. די מידע פּנימער האָבן אויסגעדריקט — לאַנגווייל.

עס רעדט אַ רעדנער אין יידיש: משה פאָנשטיין, און גערופן האָט מען אים קורץ: פאַניע.

— די רויטע אַרמיי האָט אונדז באַפרייט פון די נעגל פון ווייסן אָדלער...

באַפליגלטע רייד. נישט מער, צו גוט קען מען „פאַניען" אַז זיין רעדע זאָל מאַכן אַן איינדרוק. כאָטש יונג, האָט ער שוין באַוויזן צו כאַפּן די גאַנצע סאָוויעטישע תורה. און היות ער איז געווען דער זון פון אַן אָרעמאַן, איז ער געווען ראוי אַרויסצוטרעטן ווי איינער פון פאָלק.

— טאָוואַרישטשי!

אויף דער בינע שטייט די דעלעגאַטקע צו דעם צוזאַמענפאָר וואָס דאַרף באַשליסן צו פאַראייניקן די געביטן פון מערב־ווייסרוסלאַנד מיטן סאָוויעטישן ווייסרוסלאַנד.

— איך בין אַ „ניעגראַמאָטנע" מיידל און כ'האָב געפּאַשעט געגנדז ביים פּריץ, מיין מאַמע האָט געוואַשן וועש און דער טאַטע איז געגאַנגען אויף טאָג־אַרבעט.

דאָס איז די ביאָגראַפיע פון קאַנדידאַט פאַרן דעפּוטאַט וואָס ווערט געוויילט ווערן צו פאַרטרעטן ניעסוויזש. זי איז טאַקע אויסגעוויילט געוואָרן.

דער רוס מיט דער צעשויבערטער טשופּרינע האָט זיך ווידער באַוויזן:

— טאָוואַרישטשי! אַלע ווי איינער וועלן מיר שטימען פאַר דער חברטע לאָדזיאַטע!

מיכל איז געזעסן אין זאַל. ער האָט געהאַט דעם איינדרוק, אַז דער מיטינג איז אַ נישט־גוט־צוגעגרייטע פאָרשטעלונג. אַפילו פאַניעס רעדע איז נישט ריינע אימפּראָוויזאַציע, נאָר אויסגעשטודירט פון אַ פּאַפּיר. מענטשן זענען אַריין און אַרויס פון זאַל. אויף דער בינע איז אויפגעטראָטן אַ כאָר, און נאָך איין רעדנער, און מען האָט געוויזן אַ פילם: „לענין אין אָכצטן יאָר".

נאָך איידער דער צוזאַמענפאָר פון די דעפּוטאַטן איז זיך צוזאַמענגעקומען, אַפילו נאָך איידער מען האָט זיי באַוויזן אויסצוקלייבן, זענען די אייזנבאַן־רעלסן פון די פוילישע געביטן איבערגערוקט געוואָרן, כדי זיי זאָלן פּאַסן גענוי צו די סאָוויעטישע.

— צוריק וועלן זיי עס דאָך נישט איבעררוקן — האָט מיכל געטראַכט, זיך צוקוקנדיק מיט וואָס פאַר אַ טעמפּאָ די באַן־אַרבעטער שטעלן איבער רעלס נאָך רעלס, און גלייך נאָך זיי רוקט זיך אַ שווער־סאָפּענדיקער לאָקאָמאָטיוו מיט אַ רויטן שטערן.

— טאָ צו וואָס איז געלאָזן געוואָרן אין גאַנג די פּאַרטיי־מאַשין, כדי צו איבערצייגן, אַז מיר זאָלן גיין שטימען, ווייל אונדזערע שטימען וועלן דעצידירן וועגן גורל פון לאַנד?!

די סאָוויעטישע טאַנקן וואָס זענען געפאָרן אָפּט איבערן שטאָט און די שטאָלענע פייגל אין הימל, זענען געווען דער בעסטער אַרגומענט צו איבערצייגן, אַז די פּאָליאַקן וועלן סיי ווי זיך מער נישט צוריקקערן.

*

דער אייז־קאַלטער יאַנואַר־טאָג האָט ממש גערעדט ווערטער. דער פראָסט איז אַרונטערגעקראָכן אונטער די פוטערנע היטלען, אַריינגעקראָכן אין די שווערע שטיוול און געקניפּט אָן רחמנות.

— „פּאַניע" האָט פאַרשלעפּט אַ שטיק סיביר אַהער — האָבן אַלטע פויערים גערעדט צווישן זיך, קלאַפּנדיק איין האַנט אָן דער צווייטער. זיי זענען אַרומגעקראָכן איבערן שטעטל און געפּרוווט אויסטאָפּן ביי באַקאַנטע יידן ווו מען האַלט אין דער וועלט. זיי האָבן נישט געטרויט די אַגיטאַטאָרס וואָס האָבן אין די דערפער געהאַלטן אין איין רעדן, געוויזן פילמען און ווידער גערעדט.

— די יידן ווייסן באַשטימט בעסער — האָבן זיי צווישן זיך געשמועסט.

פון די צוגעזאָגטע פּריצישע ערד איז גאָרנישט געוואָרן.

— איך האָב געמוזט אָפּגעבן אַ בהמה. פערד — אַ בראָך אין קאָפּ — האָט זיך דער אַגאָראָדניקער פויער, וואַסיל, געקלאָגט פאַר אַ באַקאַנטן יידן אין זיין האַלב־גויישן יידיש.

— געזאָגט קאָמיסאַר, ווער נישט פערד — געבן, ווער נישט קאָראָווע — געבן, ערד — געבן. איך גאָרנישט. נישט קאַראָווע, נישט פערד, נישט ערד. איך גוט סאָוויעצקע וולאַסט. איך גיי קניאַז ראַדזיוויל — נעם אַלץ. קומט סאָלדאַט זאָגט: ניין, גיב צוריק. דו גיי קאָלכאָז — אַלץ דיינע. כאָליערע זיין קאָפּ. — האָט ער צוגעגעבן מיט אַ שפּיי, ווייזנדיק די גאַנדז, וואָס ער האָט געהאַלטן אונטערן אָרעם.

— מאַכאָרקע האָסטע, איך נישט דאַרף „פּאַפּירלעך"!

די פויערים האָבן זיך נישט געקענט צוגלויבן, אַז פון די פּריצישע פעלדער וועלן זיי גאָרנישט האָבן און אַז זיי וועלן דאַרפן גיין אַרבעטן אין קאָלכאָז, אין דער קאָלעקטיווער ווירטשאַפט. דאָס הייסט ביי זיי:

— צו גיין אַרבעטן אויף יענעם.

מיט פאַרדאַכט האָבן זיי געקוקט אויף די שילדן וואָס זענען געהאָנגען אויף די גרויסע יידישע קראָמען: „גאַרקאָמפּישטשעפּראָמטאָי", „וואָיענטאָרג", „אָסבאַנק", „פּראָמקאָמבינאַט". האַלב מיט פאַרדאַכט און האַלב נייגעריק האָבן זיי אַריינגעשטעקט זייערע נעז און אויף די ליפּן איז זיי געבליבן הענגען אַ פראַגע:

— אַ גדיע סאָרע־ליבע? שאָ פּוסטוי קראַם? (ווו איז שרה־ליבע, פאַרוואָס איז ליידיק די קראָם?) — האָבן זיי זיך נישט געקענט אָפּווונדערן. מען האָט נישט געקענט וויסן אויף וואָס זיי ווונדערן זיך צוערשט. צי וואָס סאָרע־ליבע איז נישט מער די באַלעבאָסטע פון געשעפט, אָדער וואָס סאָרע־ליבעס קראָם האָט ליידיקע פאַכן.

— דאָס איז אַ סאָוויעצקע קראָם — האָט זיי אַ פאַרבייגייער דערקלערט.

זעענדיק די פּוסטע ברעטער אין די גאָר־וואָס געעפנטע סאָוויעטישע געשעפטן, איז פאַר זיי קלאָר געוואָרן צוויי זאַכן: ערשטנס, אַז יידן זענען נישט אַזעלכע גוואַלדיקע יחסנים, און צווייטנס, אַז פאַר פּוטער און קעז, אַ צענדליק אייער אָדער אַ הון, דאַרף מען קיין טשערוואָנצעס נישט נעמען:

— באָ שאָ קופּיש זאַ עטיע הראָשי? (וואָס וועסטו פאַר דעם געלט קויפן?).

קריכנדיק אַזוי איבערן ליידיקן שטאָט־מאַרק, זענען זיי שטיין געבליבן אין מיטן און מיט פאַרוווּנדערונג דערזען, אַז אויף פּוילנס אומאָפּהענגיקייט־דענקמאָל, ווו ס'איז תמיד געשטאַנען אַ בראָנדזענער אָדלער — שטייט איצט אַ מענטשל מיט אַ בערדל, און זיין אויסגעשטרעקטע האַנט ווייזט אין דער ריכטונג פון דער מאַרקשול. זיי האָבן זיך נישט געקענט צוגלויבן:

— שאָ, ניעמאַ פּיעטוכאַ? אַ שאָ עטאָ זאַ דיאַדקאַ (נישטאָ דער האָן? און ווער איז דאָס דער פעטערל?

— מוסיט ז'איכניך (משמעות אַ זייעריקער) — האָט אַ צווייטער געענטפערט.

*

נישט געקוקט אויפן פראָסט, איז מיכלען נישט געווען איינצוהאַלטן אין שטוב.

— אַ בעלנות פון אַ מענטשן, אין אַזאַ פראָסט זיך צו שלעפּן אין גאַס — האָט געזאָגט מיכלס מאַמע.

אָבער מיכל האָט נישט געהערט. ער האָט נערוועז איבערגעוואָרפן די ביכער און העפטן, דורכגעקוקט די אויפגאַבן וואָס ער דאַרף צוגרייטן אויף מאָרגן, נאָר די הענט האָבן זיך נישט צענומען. שוין יאָרן אַז ער איז נישט געזעסן אויפן שולבאַנק. נאָר איצט, אַז ס'איז נישטאָ וואָס צו טון, האָבן אַלע חברים באַשלאָסן:

— מירן זיך גיין לערנען אין דער ווייסרוסישער גימנאַזיע.

די גימנאַזיע האָט זיך געפונען אין מאָנאַסטיר פון די שוועסטער פון דאָמיניקאַנער אָרדן. אין איינעם פון די ווייטסטע בלאָקן האָבן זיך די נאָנעס אָפּגעשלאָסן, כדי ווייטער זיך קענען אַרומטראָגן מיט זייער אומשולד און איבערגעגעבנקייט צום געקרייציקטן. אין דער פריערדיקער מיידל־שול האָבן זיך אַצינד אַרומגעדרייט מענער און פרויען, שילער און שילערינס.

אויפן ברייטן הויף איז געשטאַנען אַ הויכער הילצערנער צלם און אויף זיין שפּיץ — די קליינע זילבערנע פיגור פון קריסטוסן. באַלד דעם צווייטן טאָג האָבן די פויערישע קינדער פון די דערפער צעטראָטן די בלומען אַרום דעם צלם און אָפּגעריסן דאָס ווייסע פאַרטעכל. זיי זענען נאָך געווען צוריקגעהאַלטן. די ערשטע שניי־קוילן זענען געפלויגן צו דער קליינער פיגור ביז אַ שטיין האָט פאַרבלאָנדזשעט און עס אַראָפּגעריסן...

מיכל איז געשטאַנען אויפן בריקל פון שול און זיך צוגעקוקט. עס האָט אים נישט געפרייט די דערשיינונג וואָס קריסטלעכע קינדער צעהאַקן מיט שטיינער דאָס בילד פון זייער גאָט, כאָטש ער אַליין איז נישט קיין גלויביקער. ער האָט אָבער נישט געזען קיין העלדישקייט אין דער דאָזיקער טאַט. גיכער איז עס געווען אַ הפקרדיקער אַקט פון פראַוואָסלאַוונע איבערן קאַטוילישן גאָט.

אין דעם פראָסטיקן יאַנואַר־פרימאָרגן האָט ער דעם צלם מער נישט געפונען אויפן שולהויף.

מיט הנאה האָט אים כוויסקאָ דערציילט:

— ביינאַכט האָבן מיר אים אונטערגעזעגט, דעם פאַרשאָלטענעם. וואָלסטו געזען ווי די מאָנאַשקעס האָבן געוויינט, נאָר האָבן מורא געהאַט צוצוגיין. זיי האָבן אים ווי אַ פּגר אַריינגעטראָגן אין קלויסטער, און איצט בעטן זיי געוויס פאַר אים...

„די ערשטע סימנים פון דער נייער מאַכט: נישט בויען, איבערדערציען — נאָר צעשטערן, אונטערזעגן"... האָט מיכל געטראַכט. צו פריש און צו ניי זענען די איינדרוקן געווען פאַר מיכלען, ער זאָל זיך קענען פאַרנעמען מיט צוגרייטן די שול־אויפגאַבן. ער האָט געמוזט רעדן מיט עמעצן, כדי אין געמיינזאַמען געשפּרעך פרווון אויפצוקלערן עס פאַר זיך און שאַפן אַ קלאָרע מיינונג וועגן דאָס געשעענע. ער איז דעריבער אַוועק צו זיין חבר סיאָמקען.

ווי לאַנג זיי זענען שוין חברים, האָט מיכל קיינמאָל נישט געקענט קלאָר וויסן. נאָר גערעכנט האָט ער, אַז זינט זיי ביידע האָבן זיך געקענט שטעלן אויף די פיס און האָבן ווי קליינע קעצלעך אַרויסגעפּויזעט אויף גאָטס וועלט, זענען זיי געוואָרן פריינד. כאָטש שפּעטער זענען זיך זייערע וועגן צעגאַנגען.

סיאָמקע אין דער העברעישער שול און מיכל אין דער יידישער. די חברשאַפט אָבער איז געבליבן. ווען סיאָמקע האָט אָנגעשריבן זיין ערשט ליד, האָט ער זי געבראַכט ווייזן מיכלען. אויך פאַר מיכלס לידער איז סיאָמקע געווען דער מבין.

סיאָמקע איז נישט געגאַנגען זיך לערנען. אויך נישט סראַליק. זיי זענען ווייטער געשטאַנען ביי די טישלער־וואַרשטאַטן און געמייסטרעוועט טישן און בענקלעך, שאַפעס און פענצטער.

ביי סיאָמקען אין שטוב האָט מיכל דערפילט, הענגט עפעס אין דער לופטן, עפעס האָט פאַסירט און דאָס דריקט די שטוביקע אויף די געמיטער. סיאָמקעס קליינער ברודער, וועלכן מיכל האָט תמיד געשנעלט אין נאָז און גערופן: „שוואַרצער קאָטער פיפערנאָטער״, איז אומעטוק געזעסן אין אַ ווינקל און נישט דרייסט אַריבערגעקוקט צו מיכלען.

מיכל איז דאָ געווען צו היימיש, אַז מען זאָל פאַר אים מאַכן אַ סוד, אַגב האָט שוין אַזאַ פאַל פאַסירט אין שטאָט. סיאָמקע האָט אים אַריינגערופן אין צווייטן צימער, ווייל אין זיין מאַמעס אויגן האָט ער געפילט וועט ער נישט קענעןריידן.

— ווייסטע דאָך וואָס עס האָט פאַסירט מיט זימל דעם שניידער — זיי האָבן פון אים געפאָדערט צען טויזנט רובל שטייערן און אים איינגעזעצט אויף אַ יאָר צייט.

נעכטן ביינאַכט האָבן זיי אַרויסגערופן מיין טאַטן. זיי ווילן פון אים דריי טויזנט רובל, אָדער זלאָטעס.

— וואָס, פון דיין טאַטן? — האָט זיך מיכל נישט געקענט איינהאַלטן.

— יאָ, פון אים. נעכטן האָבן זיי אים געוויזן אַ קעלער אין דער נ. ק. וו. ד. און געזאָגט: זעסט — דער אַריינגאַנג איז אַ ברייטער, אָבער אַרויסצוגיין איז אַזוי שמאָל, האָבן זיי אָפגעמאָסטן מיט די הענט. מילא. דו ווייסט דאָך: פון וואַנען זאָלן מיר נעמען געלט? פון מיינע פאַרדינסטן, פון מיין שוועסטערס? אַז צו פאַרקויפן וואָס פון שטוב איז אויך נישטאָ.

מיכל האָט עס גוט געוווסט. ער האָט געקענט פייווע דעם קצב, אַז קוים וואָס ער שטעלט צונויף אויף אַ קעלבל, אָדער אַ פאָר שעפסן. ער מאַכט אָפט אַ כוסע און האָט זיכער אַזאַ סומע קיינמאָל פאַר די אויגן נישט געזען.

— פאַר די פאָר חדשים וואָס מען האָט געמעגט האַנדלען — אַזאַ סומע. כ׳ווייס, פריער, פאַר די פאָליאַקן וואָלט מען עפעס אָפגעשריבן. מ׳שטיינס געזאָגט — וואָס ס׳איז דאָ אָפצושרייבן. נאָר גאָרנישט — האָט סיאָמקע מיט ביטערקייט פאַרענדיקט.

מיכלען האָבן מיטאַמאָל אַלע זיינע פראָבלעמען געגומען אויסזען קליין און אַפילו נאַריש. צוליב אַ פאָר טויזנט זלאָטעס וועט אַ מענטש פאַרלוירן גיין אין תפיסה...

מיכל האָט נישט געוווסט וואָס צו ענטפערן. ער האָט אויך נישט געוווסט פון וואַנען זיי וועלן נעמען צו באַצאָלן.

ביז צום געריכט איז פייווע יעדן טאָג היפשע עטלעכע שעה, אין משך פון אַ וואָכן צוויי, אָפגעזעסן אין דער נ. ק. וו. ד. אויף „דאָפראָס״. פונקט ווי עס וואָלט אין שטראָף־קאָדעקס געווען אַ פאַראַגראַף וואָס זאָגט: „ס׳איז פאַרבאָטן צו זיין אַן אָרעמאַן״.

ערב דעם משפט האָט שטאָט דערזען, אַז „פאָניע״ מיינט נישט קיין קאַטאָוועס.

— וואָס הייסט — האָבן יידן זיך געקאָכט — פאַר אַ פאָר זלאָטעס זאָל מען אַ יידן לאָזן איינזעצן אין אַסטראָג? ס׳איז דאָך עק וועלט!

מען האָט צוזאַמענגעקליבן אַ טייל פון דער סומע, און געגעבן עס פייווען ער זאָל אַהינטראָגן.

— וואָס? — האָט דער פינאַינספעקטאָר* צו אים געזאָגט — וואָס ספעקולאַנט, נעכטן האָסטו נישט געהאַט און היינט האָסטו שוין?!...

פייווע פאַרפעל האָט באַקומען אַ יאָר צוואַנגס־אַרבעט און אַן אומזיסטע רייזע קיין קאָמסאָמאָלסק...

ביי מיכלען אין קאָפ האָט עס זיך נישט געקענט אַריינפאַסן.

— די גבירים האָבן אַי פריער געהאַט געלט צו באַצאָלן, אַי איצט האָבן זיי באַצאָלט זייערע שטייערן און ס׳איז נאָך זיי געבליבן גענוג אויף צום לעבן, כאָטש מען האָט צוגענומען זייערע געשעפטן.

— אַז דער אָרעמאַן איז פריער געלעגן אין דער ערד — איז שולדיק געווען דער קאַפיטאַליזם. היינט ווערט ער מיטאַמאָל אַ פיינד פון אַרבעטער־קלאַס, ווייל ער איז אַן אָרעמאַן.

נאָך איידער מיכל האָט געהאַט צייט זיך פאַרנאַנדערצורקלייבן וואָס אין דעם אַלעם שטעקט, האָט אין שטאָט פאַסירט אַ נייע מעשה.

— דער מאָהילנער שניידער האָט זיך אויפגעהאַנגען! פאַרטאָג האָט מען אים געפונען אויפן בוידעם אַ קאַלטן. און פון זיך אויס האָבן מענטשן צוגעגעבן:

— ער האָט מורא געהאַט מען זאָל אים נישט איינזעצן פאַר די שטייערן, ער איז נעבעך אַ ביטערער אָרעמאַן. ער האָט נישט געקענט איבערלעבן די בושה.

מיכל האָט געקענט דעם שטילן יידן וואָס האָט געלעבט אויפן מיכאַלישאָק און קוים געצויגן חיונה פון זיין שער און אייזן. זיין זון שמעון לעווין, איז געווען מיכלס אַ חבר. אַ נערוועזער בחור, וואָס האָט קינדהייז פאַרלוירן דריי פינגער פון דער רעכטער האַנט, שפילנדיק זיך מיט אַ האַנט־גראַנאַט.

מיכל האָט אים אויפגעזוכט און געפרווט טרייסטן.

— דאַרפסט מיט מיר קיין געשעפטן נישט האָבן — האָט שמעון איבערגעהאַקט. — מ׳האָט מיך אַרויסגעוואָרפן פון גימנאַזיע, ווייל כ׳בין אַ זון פון אַ קאָנטררעוואָלוציאָנער...

— — — — — — —

דער לאָקאָמאָטיוו פון רעזשים איז פעסט געזעסן אין די שטאָלענע רעלסן, מיט וועלכע די מערב־געביטן זענען פאַראייניקט געוואָרן צו דער פעדעראַטיווער ווייסרוסישער רעפובליק. נישט מער וואָס דאָרט האָט זיך דער דאָזיקער לאָקאָמאָטיוו גערוקט לאַנגזאַם. און איבער יעדן שפאַן ערד וועלכן ער איז דורכגעפאָרן זענען געבליבן ליגן ווי שפאַלן אונטער די רעלסן — מענטשלעכע קערפערס; זיי זענען צעלייגט געוואָרן אויף מיילן — אָפשניטן פון צייט — 30 יאָר. די דאָזיקע דרייסיק יאָר האָט דער לאָקאָמאָטיוו־פירער, וואָס האָט געהאַט אין די הינטערשטע וואַגאָנען גענוג ביקסן און טאַנקן און פאַר זיך געהאַט נישט מער ווי יידישע קרעמערלעך, באַלמעלאָכעס, אָרעמע אָפגעשטאַנענע ווייסרוסישע פויערים — איצט דורכגעמאַכט קוים אין אַ יאָר צייט.

בלעטלעך פון אַ נישט־געשריבענעם טאָגבוך

אַרום האָבן די טיראָלער בערג־שפיצן זיך געריסן צו די הימלען. זייערע גרין־באַוועלדערטע רוקנס האָבן איינגעשלאָסן דעם טאָל ווי אין אַ צויבער־רינג. נאָר די גרויע, בעטאָנענע קאַזאַרמעס האָבן צוריקגעבראַכט צו דער טאָג־טעגלעכער ווירקלעכקייט פון אַ די. פי.־לאַגער. פאַר מיכלען איז געלעגן אַ ווייסער בויגן פאַפיר. דורכן פענצטער פון דריטן שטאָק האָט ער געזען די מאָלערישע לאַנדשאַפט, אָנגעוואָרפן מיט אַ בכיוונדיקער דיסהאַרמאָניע פון אַ קינסטלערס האַנט, וואָס דווקא די דאָזיקע דיסהאַרמאָניע פון פראָפאָרצן און קאָלירן האָבן דאָס דאָזיקע בילד צוגעגעבן דעם וווּנדערלעכן באַגריף, וואָס הייסט: די נישט־קאָרעגירטע נאַטור.

נאָר מיכל האָט נישט געקענט מאָלן. תמיד ווען ער האָט

---

* פינאַנס־אינספעקטאָר.

זיך דערמאָנט אָן זיין חרובער היים, זענען פאַר אים אַרויפגעשווומען קליינע, אומבאַדייטנדיקע עפּיזאָדן, וועלכע האָבן אפשר געלעבט אין מענטשלעכע זכרונות נישט מער ווי אַ רגע — אָבער דורך דער דיסטאַנץ פון יאָרן האָט מיכל אין די דאָזיקע טראָפּנס דערזען דעם ים.

דאָס זענען געווען טראָפּנס מענטשלעכער צער, וואָס זענען געפאַלן אויף די דינע געוועבן פון זיין מוח, און אַנשטאָט זיי זאָלן אויסטריקענען, צאַפּלען זיי, גיסן זיך צוזאַמען און טיילן זיך אויפסניי פאַנאַנדער און ווערן ווידער לעבעדיק... דאָס זענען די טראָפּנס, וועלכע מיכל וויל איבערגיסן אין פּשוטע ווערטער, וועלכע ער וואָלט געוויס געווען פאַרצייכנט אין אַ טאָגבוך. ווען — — — ...

פעברואַר 1940.

„סאָציאַליסטיש לויטן אינהאַלט — נאַציאָנאַל לויט דער פאָרם״... דאָס איז די סאָוויעטישע לייזונג פאַר נאַציאָנאַלע מינדערהייטן. דאָס איז געווען דער טרוים פון אַ יידישער שול — אויסגעהאַלטן פון דער מלוכה. צוערשט האָט די „תרבות״־שול געפּרוווט אונטערן מאַנטל פון לערנען יידיש — דורכשמוגלען העברעיש. דאָס איז געוואָרן אוממעגלעך. האָבן די ציוניסטן, אין נאָמען פון די עלטערן פון די קינדער, באַשלאָסן: איידער יידיש — בעסער רוסיש...

אין פּינסקער העברעישער גימנאַזיע זענען די אַלטע טוער, אויף אַ באַראַטונג וועגן דער צוקונפט פון דער גימנאַזיע, אַרויסגעטראָטן מיט צאָרן: יידיש וועט אונדזער שוועל נישט אַריבערטרעטן! יידיש ניע זשעלאַיעם! בעסער רוסיש...

דער פאַרוואַלטער פון ראַיאָנאָ * האָט געשלאָסן די איינציקע יידישע פאָלקס־שול צוליב מאַנגל אין קינדער, וואָס דאַרפן אויספאַלן אויף יעדן לערער, לויטן פּלאַן...

מיט איין דעקרעט — געשריבן אויפן לינקן זייט פון עפּעס אַן אַלטן פּוילישן אַמטלעכן פּאַפּירל — איז צונישט־געוואָן די יאָרן איבערגעגעבענע אַרבעט פון יידן עקשנים, ביים בויען אַ בנין און אויסהאַלטן אַ יידישע שול, אַ וועלטלעכע שול פאַר יידישע קינדער...

אין שול־בנין געפינט זיך אַן אינטערנאַט פאַר דאָרפישע שקצים — וואָס לערנען אויף קורסן...

מערץ.

— — — די קלויסטערס קלינגען. זייער גלאָקן־קלאַנג האָט דעם ווערט פון גאָלד... אַזוי, אַלנפאַלס, שאַצט עס אָפּ דער פינאַטדיעל **, וועלכער מעסט אויס דעם קולטור־שטייער, וואָס מוז באַצאָלט ווערן פאַר דינען גאָט אין זיין טעמפּל.

די יידן האָבן פאַרוואַנדלט די שולן אין אַרטעלן.

די קאַזשימער שול — אַ סטעלמאַכישער אַרטעל.

די שוסטערשע שול — אַ שוסטער־אַרטעל.

די תלמוד־תורה און די קהל־שטיבל — אַ סטאָליער־אַרטעל.

די קאַלטע שול — אַ מעבל־סקלאַד.

די אַנדערע בתי־מדרשים זענען דערווייל פאַרמאַכט. מען וועט פון זיי שוין עפּעס מאַכן, אַז זיי זאָלן בלייבן אין יידישע הענט, און פאַרן דאַוונען זאָל מען נישט דאַרפן צאָלן...

פון דער גבירישער מאַרק־שול, איז געוואָרן אַ קלוב. דאָס איז דער אויפטו פון מאָניק זאַרכין... ער האָט צוזאַמענגענומען אונטערשריפטן און געפועלט. דער געדאַנק איז אפשר זיינער, נאָר דעם פּלאַן דורכצופירן, דאָס איז געווען די אַרבעט פון ראַיאָן־קאָמיסאַר פון „קאָמסאָמאָל״ * וואָס איז געוואָרן דער פּאַטראָן איבערן קלוב...

די יידן וואָס האָבן באַוווינט דעם מאַרק, האָבן זיך נישט געלאָזן. דעלעגאַציעס, אינטערווענצן. אדרבא — האָט דער פּאַרטיי־סעקרעטאַר געזאָגט — יעדערער קען פריי אָפּריכטן זיין גלויבן. נישט מער — איר זעט דאָך אַליין, די יידישע יוגנט פּאָדערט...

די פּראַוואָסלאַוונע צערקווע איז נאָכן דריטן חודש מיד געוואָרן צו צאָלן דעם שטייער, וואָס ווערט יעדן חודש פאַרגרעסערט. צו־אָרעם איז דער ווייסרוסישער פּויער ער זאָל זיך עס קענען פאַרגינען... די צערקווע־גלאָקן שווייגן...

דער קאַטוילישער קלויסטער איז פול מיט קניענדיקע. די לאַסט פון קולטור־שטייער ווערט געטראָגן מיט אַ סטאַאישער רויקייט — ווי קריסטוס האָט געטראָגן דעם צלם. אין קלינגען פון די קלויסטער־גלאָקן, הערן די פּאָליאַקן די שטים פון פּראָטעסט קעגן די אַריינדרינגלער...

דער דירעקטאָר פון ליעסכאָז ** איז אַן אַגיטאַטאָר פון דער געזעלשאַפט „בעזבאָזשניק״. זיין אויסזען — ווי אַן אַפּאָסטאָל וואָס איז אַריינגעקראָכן אין אַ מיליטעריש־פּאַרטייאישע כאַקי־בלוזע און שטיוול...

זיינע רעפעראַטן פאַרמאָגן הומאָר, אַ זאַך, וואָס ווערט זעלטענער פון טאָג צו טאָג...

סוף מערץ

די שטאָטישע ביבליאָטעק גיט נאָך נישט אַרויס קיין ביכער. מען מוז צוערשט אויסרייניקן די קאָנטער־רעוואָלוציע...

סאָליע זוסמאַן האָט מיר געזאָגט:

— די ערשטע ביכער וואָס די קאָנטראָלאָרן האָבן מיטגענומען, זענען טראָצקיס „זבראָדניאַ סטאַלינאַ״; זיי ווילן אויך עפּעס לייענען...

פונדעסטוועגן גיט מיר סאָליע גענוג ביכער אַרויס צום לייענען... מאָדנע, דורך די אַלע יאָרן האָב איך ווייניק געלייענט פּויליש — אַצינד לייען איך נאָר פּוילישע ביכער... איז עס אַ רעאַקציע אויף עפּעס? אָדער איז עס אומבאַוווסטזיניקער, אינערלעכער פּראָטעסט?

פון דער „תרבות״־ביבליאָטעק האָט מען די יידישע ביכער פאַראייניקט צו דער שטאָטישער. אַרום אַ העלפט ביכער זענען פאַרשוווּנדן. וויפל יידישע שרייבער זענען דען סאָוויעטיש־כשר?

די „רבקה גאַלין־ביבליאָטעק״, פאַר וועלכער נח מישקאָוסקי האָט פון אַמעריקע איבערגעשיקט אַלע ביכער פון זיין פאַרשטאָרבענער פרויס ביבליאָטעק — איז אויך אויסגערייניקט געוואָרן. וווּהין די ביכער זענען פאַרשוווּנדן — דאָס ווייס סאָליע זוסמאַן אויך נישט. מ׳האָט זיי ערגעץ אַוועקגעפירט...

אויף אַ זייטיקער פּאָליצע שטייען די פּאָר ביכער וועלכע מען האָט איבערגעלאָזט. צו זיי זענען נאָך צוגעקומען עטלעכע בענדער פון סאָוויעטישע שרייבער. צוזאַמען האָבן זיי געשאַפן אַ קליינע, פאַריתומטע גרופּע — יידישע ליטעראַטור...

גערודפטער, פאַרפאָלגטער יידישער לשון. האָסט געוואָלט אויסגלייכן דיינע פליגל אונטערן שוץ פון דער סאָוויעטישער קאָנסטיטוציע — ביזט אָבער געפאַלן דער ערשטער קרבן אויפן מזבח פון דער רעוואָלוציע מיט וועלכער מיר האָבן אַזויפיל האָפענונגען פאַרבונדן...

---

* ראַיאָנאָ — געגנט־אַדמיניסטראַציע פאַר בילדונג.

** פינאַנסאָווי אָטדעל — פינאַנס־אָפּטייל.

* קאָמסאָמאָל״ קאָמוניסטיטשעסקי סאָיוז מאָלאָדיאָזשי — קאָמוניסטישער יוגנט־פאַרבאַנד.

** ליעסכאָז — ליעסנאָיע כאָזייסטוואָ — וואַלד־ווירטשאַפט.

מאַי

— — — מיין אויפפאַסונג פון באַגריף: וועלט־באַשאַף — איז אַ וויסנשאַפטלעכער, וואָס פּאַלט זיך לגמרי נישט צוזאַמען מיט דער רעליגיעזער... די ריטועלע געזעצן זענען אַ צר־ענגער קרייז, אַז אַן אַכצן־יעריקער בחור זאָל זיך אין אים קענען פריי באַוועגן. אויפן פּראָבלעם חתונה קוק איך, ווי אַלע יונגע מענטשן אין דעם עלטער און פון דער זעלבער פּאָליטישער שיטה, מיט די אויגן פון אַ וועלטלעכן, וואָס מאַכט נישט קיין אונטערשיידן פון ראַסן, גלויבן און נאַציאָנאַלער אָנגעהעריקייט. און אפשר זענען דאָס באַטראַכטונגען פון אַ נאַיוון בחור, וואָס קען נאָך נישט דאָס האַמעטנע לעבן...

די יונגיטשקע מאַשע בערעזין, וואָס איז ערשט קוים זעכצן יאָר אַלט, וויל חתונה האָבן מיט אַ רוס...

איר טאַטע, יאַנקל „שעטשקע" דער באַלעגאָלע, איז אַרויף אויפן בוידעם און זיך אויפגעהאָנגען... מ'האָט אים אָפּגעשניטן... צום סוף האָט ער מסכים געווען אויפן אײדעם... אַנישט וואָלט מען אים פאַרשיקט קיין סיביר, פאַר וועלן נעמען זיך דאָס לעבן...

וואָס וויים „שעטשקע" פון ראַסן־גלייכהייט, פון די אַלע שיינע זאַכן, וואָס שטייען אין די ביכלעך... צי איז נישט אַ כבוד פאַר אַן אַלטן באַלעגאָלע צו האָבן אַן אָפיציר פאַר אַן אײדעם?

דער געזונטער פאָלקס־אינסטינקט איז שטאַרקער פון אַלע טעאָריעס... מען מוז נישט־ווילנדיק אַ טראַכט טון: צי איז עס נישט קידוש־השם?

יוני

קאָמוניזם — דאָס איז געווען די גלויבנס־קראַפט וואָס האָט געצויגן דעם ייִדישן בחור און געגעבן אים די מעגלעכקייט צו אויסלאָדן די אָנגעזאַמלטע ענערגיע וואָס איז צוזאַמענגעפּרעסט געוואָרן אונטערן דרוק פון די פּוילישע מאַכטהאָבער. נישט אַלע האָבן אָבער געהאַט מוט אַוועקצושענקען די בעסטע יאָרן פאַר די קאַלטע, שטיינערנע תפיסה־ווענט. זיי זענען געווען קאָמוניסטן פון איבערצייגונג, אָבער נישט פון טאַט. „ניעשקאָדליווי קאָמוניסטאַ" — אַן אומשעדלעכער קאָמוניסט האָט אַזאַ אײנער געהייסן ביי דער פּוילישער געהיים־פּאָליציי.

איצט איז געקומען די צייט זיי זאָלן אָפּצאָלן זייער חוב צו דער רעוואָלוציע. לייזער געצאָוו און שלמהקע „ציגעלע" האָבן געדאַרפט צושטעלן דער נ. ק. וו. ד. באַווייזן קעגן מיין טאַטן — דעם פאַרוואַלטער פון רעסטאָראַן נר. 1, וואָס געפינט זיך אין ליאַנגעס מויער... צו גוטע פריינד זענען זיי געווען.

און אין פּראָטאָקאָל פון נ. ק. וו. ד. איז געוואָרן פאַרשריבן:

„דעם 17טן יוני האָבן מיר אין רעסטאָראַן נר. 1 באַשטעלט צום עסן אַ פּיינקוכן. מיר שטעלן פעסט, אַז ער איז געווען רוי..."

יאַנקל דער שוסטער האָט אַרויסגעגעבן אברהם־אַרע דעם שוסטער צו דער נ .ק. וו. ד. אַז ער שפּעקולירט, און פאַרקויפט אַ פּעקל הייוון אויף דעם שוואַרצן פּרייז...

אברהם־אַרע האָט באַקומען אַ יאָר טורמע... ביידע — ביטערע אָרעמעלייט, טאַטעס פון קינדער...

יולי

די אָרעמעלייט זענען פאַרשוווּנדן... מאָדנע, פון וואַנען לעבן די מדינה־גייערס וואָס האָבן יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק געקראָגן זייער קופּערנעם גראָשן, וואָס איז געלעגן אונטערן צעראַטע ביי אונדז אין קיך... אָדער די שטאָטישע אָרעמעלייט, וועלכע די קהילה האָט אויסגעהאַלטן...

מאָדנע איז אויך וואָס די קראַנקע קינדער פון די אָרעמע ייִדישע היימען, זענען מער נישטאָ. אַפריער פלעגן זייערע על־טערן אָפּשלאָגן די שוועלן פון „טאָז" און זיך בעטן:

— איך בעט אייך, פריער גאָט און נאָכהער איר, העלפט מיין קינד, עס זאָל כאָטש אַ פאַר וואָכן זיין אויף דאַטשע...

צי האָבן זיי באַקומען בעסערע וווינונגען, אָדער איז די לופט אין די „טויטע געסלעך" אָדער אַרום די שולן, געוואָרן ריינע סאַנאַטאָריום־לופט?!

אויף די דאָזיקע מחשבות בין איך געקומען, ווען כ'האָב אין פּאַרק דערזען שטיין די געוועזענע געביידע פון דער קינדער־קאָלאָניע, און איבער איר — אַ פריש אויפגעמאָלטע שילד: ב ו פ ע ט.

נאָך אַלץ: יולי

מען אַרעסטירט... מ'ווייס נישט פאַרוואָס.. מערסטנטייל פּאָ־לאַקן „אָסאַדניקעס", ספּעציעל־באַזעצטע ביי די גרענעצן, פריי־ווויליקע לעגיאָנערן וואָס האָבן געקעמפט פאַר פּוילנס אומאָפּ־הענגיקייט... דער אַדוואָקאַט פּאָליעוואָדאַ איז אויך צווישן די אַרעסטירטע.. מ'זאָגט אין שטאָט: זיין נייער מויער געפעלט דער נ. ק. וו. ד. זיי וווינען שוין דאָרט... זיי פאָרן אויך מיט זיין אויטאָ.

יואל ראָזאָווסקי איז אַרעסטירט. פאַרוואָס? מעגלעך דערפאַר וואָס ער טראָגט אַ באָרד. מעגלעך דערפאַר וואָס ער איז געווען אַ צר־פיינער און אָנשטענדיקער ייִד אַלס וויצע־בירגערמייסטער און פאָרזיצער פון קהילה... מעגלעך דערפאַר וואָס ער איז אַ ציוניסט...

פאַרטאָג פירט מען די משפחות פון די אַרעסטירטע אין פויערישע פורלעך צום באַן. ווו זענען די אַרעסטירטע, ווייס קיינער נישט... וווהין שיקט מען די משפחות — איז דערווייל אַ סוד...

די ייִדישע מיליציאָנערן, וועלכע מען האָט צעיאָגט נאָך עט־לעכע וואָכן דינסט, רופט מען אָבער יעדעס מאָל, זיי זאָלן צוהעלפן ביי די אַרעסטן...

און נאָך אַלץ יולי.

מען פאַרשיקט „ביעזשענצעס", וואָס האָבן נישט קיין סאָוויעטישע פּאַספּאָרטן. די שפּיל פון רעגיסטרירן זיך, כדי אַהיימצופאָרן אויף דער טעריטאָריע וואָס איז אונטערן דייטש — איז געלונגען...

איצט זענען אַלע אויפן אָרט, און מען פּאַקט זיי אַריין אין די וואַגאָנען. מאַטעס מיט משהן האָבן איבערגעקליגלט די פּאָליציי. אין באַראַנאָוויטש האָבן זיי זיך רעגיסטרירט אַהיים צו פאָרן, און אין ניעסוויזש — אַרויסגענומען פּאַספּאָרטן. זיי זענען געבליבן.

צי איז אַ מלוכה־פאַרברעכן צו וועלן זיין מיט פרוי און קינד, מיט טאַטע־מאַמע?

די אַלע פרייהייטן וואָס עס זאָגט־צו די סאָוויעטישע קאָנ־סטיטוציע, זענען בלויז ווערטער אָן אינהאַלט, אָן באַדייט. ווייַזט אויס — זי איז געשריבן פאַר אויסלאַנד...

אויגוסט.

מען נעמט אָן מיטגלידער אין „קאָמסאָמאָל". עפנטלעך, אויף מיטינגען אין ראָטהויז; יעדער אײנער קען רעדן פריי וועגן די קאַנדידאַטן און אַרויסזאָגן אַ מיינונג. אַחוץ די פאָרמעלע אונטערשריפטן און רעקאָמענדאַציעס, איז גוט צו זיין פון פריער אַ מיטגליד פון „השומר־הצעיר". דאָס איז אַ פּאָזיטיווער שטריך אין דער פאַרגאַנגענהייט... אַז אַ קאָמסאָמאָלסקע ביכל באַדייט פּריווילעגיעס, איז קלאָר. מער נישט — צי איז דער פּרייז, וואָס מען צאָלט דערפאַר, נישט אַביסל צו הויך... די שקאָלניקעס זענען געוואָרן „קאָמסאָמאָלצעס", און משה „פּאַניע", און איטשע „קובאַק", און מאַניע לאָזערס...

דערווייל מער קיינער. שטאָטישע קריסטן האַלטן זיך נאָך אַלץ פונדערווייטנס. דערפֿאַר פון די דערפֿער רייסט מען זיך אין קאָמסאָמאָל...

נאָוועמבער.

טשיקאַווע — וואָס וועט זיין מיט ראַדזשיווילן און מיט זיין שלאָס?

שוין איבער אַ יאָר ווי זיי זיצן אין דעם פיינעם שלאָס, אַ היסטאָרישע פירשטן־פעסטונג פון 13טן יאָרהונדערט; צוזאַמען מיט זיי — איינציקע פּרויען פון פוילישע מיניסטאָרן, וואָס האָבן זיך דאָ צייטווייליק פֿאַרהאַלטן. איצט לעבן זיי אַלע אין „הויז־אַרעסט". זיי האָבן די זעלבע דינער וואָס פריער, און די נ. ק. וו. ד. שטעלט־צו פּראָוויאַנט, עס זאָל גאָרנישט פעלן... אין ראַד־זשיווילס אימעניעס שטעלט מען דערווייל אויף קאָלכאָזן...

אַ סענסאַציע:

ראַדזשיוויל פאָרט אָפּ קיין איטאַליע... שטאָט זאָגט, אַז מוסאָליני אָדער דער איטאַליענישער קעניג זאָלן האָבן אינטער־ווענירט. איצט פאָרן די ראַדזשיווילס אָפּ, מיטנעמענדיק דאָס צירונג פון דער פאַמיליע ווי אַ היסטאָרישן אָנדענק...

און נאָך שמועסט מען:

ראַדזשיוויל האָט די רוסן געזעגנט מיט די ווערטער: „ביע ביל בים יאַ קניאַזיאָם — סטאַל בים באָלשעוויקאָם"[1].

מעגלעך: די פֿאַנטאַזיע פון די ניעסוויזשער יידן אַרבעט צו שאַרף...

אין שטאָט דרייען זיך אַרום די היימלאָזע פּרויען פון די מיניסטאָרן און זוכן קונים אויף זייערע לעדערנע טשעמאָדאַנעס...

מאַטעס האָט געקויפט איינעם: ס׳וועט אַרויס, מיינט ער, אַ דריי פאָר שטיוול־כאָליעוועס...

דעצעמבער־יאַנואַר 1941.

טאָג און נאַכט קלאַפּן האַמערס אין שלאָס... עס קומען היס־טאָריקער, קאָמיסיעס... שרייבער... יעדער נעמט עפּעס צום אָנ־דענק. די ביבליאָטעק, וואָס ווערט געשאַצט אין אַ מיליאָן דאָלאַר, פירט מען אַריבער אין מינסקער מוזיי — אַלע היסטאָרישע אַנטיקן זענען באַשטימט פאַרן מוזיי. אין די סטאַלאָוועס זענען שוין דאָ פאַרצעלייענע קרוגן און קרישטאָלענע שיסלען, מיטן הערב פון די ראַדזשיווילס געקריצט אין גאָלד... דאָס האָט די קאָמיסיע קוואַליפיצירט ווי: באַראַכלאָ.[2] און אַוועקגעשענקט אין די סטאַלאָוועס...

סוף יאַנואַר.

דער שלאָס איז פוסט. עס פאָרן שוין מער נישט קיין לאַסט־אויטאָס אַהין און צוריק. איבערן שלאָס פלאַטערט אַ רויטע פאָן, און אין פאַרק פאַרן אַרום טאַנקן. עס איז אַ „וואָיעננִי גאָראָ־דאָק"[3]. אין די איבער הונדערט צימערן האָבן זיך צעלייגט סאָלדאַטן. די צוויי גרויסע קאַזאַרמעס האָבן זיך אַרויסגעוויזן פאַר צו ווייניק. דאָרטן שטייען איין פילאָטן און רעקרוטן פון ווייטע, אַזיאַטישע געביטן...

פון פאַרטאָג, ווען עס איז נאָך שטאָק־פינצטער, ביז שפּעט אין דער נאַכט, הילכן מיליטערישע לידער איבער דער שטאָט...

---

1. וואָלט איך נישט געווען קיין פירשט, וואָלט איך געוואָרן אַ באָלשעוויק.

2. „באַראַכלאָ" — שמאַכטעס, אָלטוואַרג, אָן ווערט.

3. אַ מיליטעריש שטעטל, אַ גאַרניזאָן.

אַ טיפער שניי באַדעקט די גאַסן. קיינער רייניקט נישט — ז׳ייל אַלע הייזער געהערן צו דער מלוכה. דער שטאָט־סאָוויעט איז איינגעקוואַרטירט אין בלאַטשינסקיס האָטעל. יאַסינאָווסקי איז דער סעקרעטאַר, און מוליק פרענסקי — דער באַלעבאָס איבער די הייזער. נאָר דעם שניי רייניקט קיינער נישט. יעדערער טאָפּטשעט זיין וועג זיך אויס אַליין, דורכן שניי.

אַ טאָג אין מערץ.

— — — די ריי איז געקומען אויף די דרייצן־יעריקע יאַטלעך. געהייסן האָט עס: מען דאַרף זיך לערנען אַ פאַך און דערצו איז נויטיק אַ פאַך־שול. פאַר דעם האָבן די רוסן אַ קורצן נאָמען: פע. זע. אָ.[4]

מען האָט צוזאַמענגענומען דאָס ביסל קליינוואַרג, וואָס האָבן זיך נאָך, ווי הינדעלעך, געוואַרעמט אונטער דער מאַמעס פליגל און זיי אַוועקגעשיקט אין טיף־רוסלאַנד.

מיט פאַרווייִנטע אויגן זענען די מאַמעס געלאָפן אין איס־פּאָלקאָם[5] אַריין:

— ווו זענען אונדזערע קינדער?!

האָט זיי זייצעוו, דער סעקרעטאַר פון איספּאָלקאָם, אָנגע־קוקט ווי ער וואָלט נישט פאַרשטאַנען:

— טשטאָ ווי — ניע סאָוויעטסקיע לודי?[6].

נאָר שפּעטער האָט ער זיך דערמאָנט, אַז די דאָזיקע „סאָ־וויעטן" זענען נאָך קיין יאָר נישט אַלט, איז ער ווייכער גע־וואָרן:

— עך באַבי, וואָס וויינט איר? אין אַ יאָר פיר אַרום וועלן זיי צוריקקומען, וועט איר זיי נישט דערקענען. וואָס רעביאַטאַ בודוט — ס׳פּריסיפּקאָי[7] — האָט ער מיטן גראָבן פינגער באַוויזן, סאַרנע יאָטן זיי וועלן אויסוואַקסן. — זיי וועלן זיך אויסלערנען אַרבעטן און ווערן ריכטיקע סאָוויעטישע מענטשן. איר ווייסט נישט — איז ער ווידער אַריין אין דער ראָל פון איספּאָלקאָם־סעקרעטאַר — אַז מיר בויען סאָציאַליזם?!

זענען די ווייבער געבליבן זיצן צעשראָקענע און נישט געוווּסט וואָס צו זאָגן. די דאָזיקע פאַרלוירנקייט האָט זייצעוו אויסגענוצט:

— גייט אַהיים — האָט ער געזאָגט — און מאַכט נישט קיין פּאַניק... מיר דאַרפן האָבן געשולטע אַרבעטער, און זיי וועלן עס טאַקע זיין.

*

ווען מיכל וואָלט געקענט פירן זיין טאָגבוך, וואָלט ער אויף דעם אָרט אויפגעהערט צו שרייבן. ער וואָלט בלויז פאַרצייכנט:

אַלץ איז געענדיקט, ניעסוויזש, אַפּריל 1941.

דאָס טוט ער איצט. די דאָזיקע בלעטלעך וואָס זענען גע־וואָרן פאַרצייכנט אויף די דינע געוועבן פון זיין מוח, האָבן זיך אויפגעהאַלטן ווי אַ מיקראָ־פילם אין אַ געהיימען אַרכיוו, צו וועלכן ס׳האָט זיך נישט געקענט דערקלייבן קיינער, אַפילו נישט די נ. ק. וו. ד.

נאָך יאָרן שפּעטער, אין אַ לאַגער פאַר היימלאָזע, שיפרירט מיכל פאַנאַנדער די געשעענישן, די בלעטלעך פון אַ נישט־פאַר־שריבענעם טאָגבוך...

---

4. פ. ז. אָ. — פאַבריטשנאָ־זאַוואָדנאָיע־אָבוטשעניע.

5. איספּאָלקאָם — איספּאָלניטעלני קאָמיטעט. עקזעקוטיוו־קאָמיטעט פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג.

6. וואָס זענט איר — נישט קיין סאָוועטישע מענטשן?

7. ס׳וועלן זיין חברה־לייט, מיט אַ צושיטל...

אויפן שוועל פון חורבן

י. אַלפּעראָוויטש

ניעסוויזש, אַן אַלטע שטאָט אין מערב־ווייסרוסלאַנד, האָט זיך געפונען האַרט ביי דער אַלטער פויליש־סאָוויעטישער גרענעץ. דאָ האָט פון דור דורות עקזיסטירט אַ יידיש לעבן מיט אַ רייכער יידישער קולטור, מיט שיינע טראַדיציעס.

דווקא דאָ, אין ניעסוויזש האָט דער פירשט ראַדזשיוויל — דער אַמאָליקער פאַקטישער מושל פון ליטע און ווייסרוסלאַנד — אין 1583 יאָר פאַרלייגט זיין רעזידענץ: אויסגעבויט אַ פּרעכטיקן שלאָס, אַרום וועלכן ס'האָט זיך צעשפּרייט אַ פּרעכטיקער פאַרק, וואָס האָט שפּעטער באַשיינט די אַזוי אויך שיינע און גרינע נאַטור אַרום דער שטאָט.

אַ פּאָר דורות פאַר די ראַדזשיווילס האָבן שוין אין דער שטאָט געלעבט יידן, וועגן דעם האָבן עדות געזאָגט די אַלטע מצבות פון יידישן בית־הקברות, וועלכער איז געווען איינער פון די עלטסטע פון ווייסרוסלאַנד. די אַלטע מצבות האָבן עדות געזאָגט, אַז דאָ האָבן שוין יידן געלעבט אין 14טן יאָרהונדערט.

פון דור צו דור האָבן דאָ יידן געבויט אַ פאַרצווייגט יידיש לעבן, וואָס האָט טיף געשלאָגן זיינע וואָרצלען. ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן שוין אין ניעסוויזש געלעבט העכער 5000 יידן, וואָס עס האָט אויסגעמאַכט 50 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג.

פון די אַלע בתי־מדרשים (און זיי זענען געווען 13), האָט אַ באַזונדערן שם געהאַט דער אַלטער בית־המדרש, וועלכער האָט געהאַט אַ לאַנגע געשיכטע. דער אַמאָליקער יי. וו. אָ. אין ווילנע האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט דעם היסטאָרישן בנין, וואָס זיינע ווענט זענען שוין פון אַלטקייט מער ווי אַ העלפט געווען איינגעזונקען אין דר'ערד. אויך די גרויסע אַלטע שול, וועלכע איז אויסגעבויט געוואָרן אין יאָר 1722 האָט געשמט מיט איר שיינער אַרכיטעקטור אין דער אַרומיקער סביבה. די יידישע געשיכטע פון דער שטאָט איז געווען ענג פאַרבונדן מיט דער געשיכטע פון פוילן און ווייסרוסלאַנד. און נישט איינמאָל איז די געשיכטע פון דער שטאָט געווען אַן אָביעקט פון פאָרשונג פון יידישע און נישט יידישע היסטאָריקער.

צווישן די צוויי וועלט־מלחמות זענען דאָ געווען טעטיק: אַ גרויסע יידישע פאָלקס־שול; אַ „תרבות״־שול; אַ תלמוד־תורה; אַ „שבתאָווקע״; אַ פּוילישע פּאָווש־עכטע־שול, אַ פּוילישע גימנאַזיע, אַ פּוילישער לערער־סעמינאַר. אומעטום אין אַלע שולן האָבן זיך געלערנט יידישע קינדער.

אויך יידישע פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס פון אַלע מינים האָט דאָ נישט געפעלט, און ווי אומעטום האָבן די פּאַרטייען צווישן זיך געפירט אַ הייסן קאַמף.

עס זענען דאָ געווען טעטיק יידישע ביבליאָטעקן מיט אַ רייכן פאָנד יידישע און נישט יידישע ביכער, יידישע ספּאָרט־אָרגאַניזאַציעס; יידישע קלובן, אַלע האָבן געפירט אַ לעבעדיקע טעטיקייט. און ווי אומעטום האָבן דאָ געלעבט יידן: אָרעמע און רייכע, אַרבעטער און סוחרים, און סתם לופט־מענטשן. ס'האָט אויך נישט געפעלט קיין רבנים, שוחטים, חזנים. דאָס לעבן האָט געהאַט זיין אייגנאַרט און זיין קאָליר. אַזוי האָבן יידן געלעבט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

שוין אויפן פינפטן טאָג, ווען די דייטשן זענען אָנגעפאַלן אויפן ראַטנפאַרבאַנד האָבן די היטלעריסטן פאַרכאַפּט די שטאָט. בלויז איינצלנע משפחות האָבן באַוויזן זיך צו עוואַקואירן. און גלייך שוין פון די ערשטע טעג האָבן די נייע מושלים באַוויזן זייער פּרצוף. עס האָבן אויפגעהויבן דעם קאָפּ פאַרשידענע שוואַרצע עלעמענטן, וועלכע זענען שטענדיק געווען גרייט אָנצוטאָן צרות דער יידישער באַפעלקערונג. יידיש לעבן איז געוואָרן הפקר: עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה פון שיסערייען, קאָנטריבוציע, געלע לאַטעס, פון שלאָגן, טרייבן אויף די שווערסטע אַרבעטן. יידן האָבן געלעבט אין גויט און אין שרעק ביז...

ביז עס איז געקומען דער חודש אָקטאָבער 1941 יאָר. דעם חודש האָבן די דייטשן פאַרשטאַרקט די רציחות איבער די יידן. אַלץ אָפטער האָבן זיך איבערגעחזרט שיסערייען, רויבן יידיש האָב און גוטס. אַן אַ פאַרוואָס זענען יידן דערשאָסן געוואָרן פאַר יעדער קלייניקייט: פאַר קויפן קאַרטאָפל ביי פויערים, פאַר נישט גיין אינמיטן גאַס, פאַרן נישט געהעריקן אָפּגעבן כבוד אַ דייטש א. א. וו.

די וואָך פון 22סטן ביזן 30סטן אָקטאָבער 1941 יאָר איז געווען אַ שווערע. אין דער דאָזיקער וואָך זענען דערשאָסן געוואָרן אַ סך יידן. פון שטוב צו שטוב זענען געגאַנגען דייטשן מיט זייערע ווייסרוסישע משרתים און גערויבט יידיש פאַרמעגן.

דעם 29סטן אָקטאָבער האָט דער דייטשישער קאָמענדאַנט פאַראָרדנט דעם פּרעזעס פון יודענראַט ער זאָל צונויפשטעלן אַ רשימה פון אַלע פאַמיליעס און מאָרגן פרי צושטעלן די רשימה אין קאָמענדאַטור.

ווען דער פּרעזעס האָט געבראַכט די רשימה פון אַלע פאַמיליעס, האָט דער קאָמענדאַנט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אין משך פון 2 שעה מוז די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג זיך צונויפזאַמלען אויפן מאַרק־פּלאַץ. ווער עס וועט זיך נישט מעלדן — וועט דערשאָסן ווערן.

די יידישע פּאָליציי האָט גלייך פאַנאַנדערגעטראָגן די טרויעריקע בשורה און געטריבן אַלע יידן אויפן מאַרק־פּלאַץ.

דערווייל, אין דער נאַכט פון 29סטן אויפן 30סטן אָקטאָבער 1941 האָבן די דייטשן מאָביליזירט אַ סך פויערים און געהייסן זיי גראָבן אין פּאַרק צוויי גרויסע גריבער.

קרוב 5.000 יידן האָבן צונויפגעזאַמלט זיך אויפן מאַרק־פּלאַץ, אין יענעם האַרבסטיקן פרימאָרגן פון דעם 30סטן אָקטאָבער 1941 יאָר. עפּעס האָט מען געפילט, אַז די דייטשן גרייטן אַ צרה פאַר די יידן. אָבער קיינער האָט זיך נישט פאָרגעשטעלט, אַז עס גרייט זיך אַ מוראדיקע שחיטה. קינדער האָבן זיך געטוליעט צו מאַמעס, די מאַמעס מיט די קינדער — צו די מענער, זוכנדיק שוץ ביי זיי. יידן האָבן געוואַרט אויף עפּעס אַ נס,

די יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק ביי דער „תרבות״־שול אין ניעסוויזש.

שטייען פון רעכטס אויף לינקס: יוסף דערעטשינסקי, סיאָמקע פאַרפעל (מיטן רוקן), הירשל געצאָוו, קלמן מעדוועצקי און משה אייזענבוד. זיצט: מרדכי באָנשטשיק. (פאָטאָ: גרשון פאַיאַנס).

הספריה העממית ליד בית הספר „תרבות״

עומדים מימין לשמאל: יוסף דרצינסקי סיומקה פרפל (בגבו), צבי גצ׳ב (ספ״ן), קלמן מדבצקי, משה אייזנבוד. יושב: מרדכי בנשצ׳יק. (צילום: גרשון פאַיאַנס).

דער אַלטער ניעסוויזשער בית־הקברות וואָס איז צעשטערט געוואָרן דורך די נאַציס. (פאָטאָגראַפירט נאָך דער באַפרייונג פון דער שטאָט).
בית הקברות היהודי, שחולל בידי הנאצים (צולם אחר שחרור העיר).

אָבער אָנשטאָט אַ נס איז אָנגעקומען דער דייטשישער קאָמענ־דאַנט מיט זיין סוויטע. ער האָט באַפוילן אַלע פאַכמענער אַריבערגיין אויף דער אַנדערער זייט און דערלויבט מיטצו־נעמען זייערע משפחות.

ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ טומל אויפן פלאַץ, זענען פונקט ווי פון דער ערד אויסגעוואַקסן ליטווישע און ווייסרו־סישע פאַשיסטן און דייטשן און מיט אויטאָמאַטן און מאַשין־געווער אַרומגערינגלט דעם מאַרק־פלאַץ. מענטשן האָבן פאַר־שטאַנען, אַז עס גרייט זיך אַ מוראדיקער פאָגראָם. האַרצרייסנ־דיקע סצענעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אויפן פלאַץ.

די גאַנצע עדה יידן האָט מען צעטיילט אויף צוויי טיילן: איין טייל, אין גרופּעס צו 200 האָט מען אונטער אַ שטאַרקער וואַך אָפּגעפירט אין פּאַרק, ווו עס זענען שוין געווען פאַרטיקע גריבער. דעם צווייטן טייל, אויך צו 200 מאַן אין אַ גרופּע, האָט מען געטריבן דריי קילאָמעטער הינטער דער שטאָט, ווו עס האָט זיך געפונען אַ ריזיקער ליים־גרוב.

מען האָט די יידן צוגעפירט צו די גריבער. אַ באַפעל: זיך אויסטאָן נאַקעט!

אַ האַרבסטיקער ווינט האָט דורכגעשניטן די נאַקעטע לייי־בער, אומעטום האָבן זיך געוואַלגערט געלע בלעטער און די יידן האָבן מקנא געווען די בלעטער, וועלכע זענען דאָך „גע־שטאָרבן" מיט זייער נאַטירלעכן טויט...

עס האָט זיך אָנגעהויבן די עקזעקוציע: דייטשן און ליט־ווינער האָבן געעפנט אַ פייער פון קוילנוואַרפער. די געהרגעטע און פאַרוווּנדעטע זענען געפאַלן אין די גריבער, קינדער האָט מען געוואָרפן אַהין לעבעדיקערהייט. אַ גאַנצן טאָג האָט זיך געהערט די שיסעריי און הימלשרייענדיקע קולות פון די קרבנות. אַ סך האָט מען פאַרשאָטן לעבעדיקערהייט. אַ גאַנצן טאָג האָט זיך געוויגט די ערד פון די ריזיקע קברים. דאָס זעלבע האָט פּאַסירט ביים דעם ליים־גרוב, דריי קילאָמעטער פון ניעסוויזש אויפן וועג צום שטעטל סנאָוו — דאָ זענען דערשאָסן געוואָרן איבער 2.500 מאַן.

אַזוי זענען אין משך פון איין טאָג אויסגעקוילעט געוואָרן העכער 4.000 יידן פון ניעסוויזש. די פאַכלייט זענען אָפּגעפירט געוואָרן אונטער אַ שטרענגער וואַך צו דעם בנין פון דער געוועזענער פוילישער גימנאַזיע און שפּעטער האָט מען זיי פאַרשפּאַרט אין אַ געטאָ. זומער 1942 יאָר, ביים ליקווידירן דאָס געטאָ, האָבן די יידן געשטעלט אַן אַקטיוון ווידערשטאַנד: אונ־טערגעצונדן דאָס געטאָ און געענטפערט מיט קוילן, אָבער בלויז איינצלנע האָבן זיך געראַטעוועט.

אַזוי איז אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער אויבערפלאַך איינער פון די עלטסטע יידישע ישובים אין מערב־ווייסרוסלאַנד.

יעדן יאָר אין האַרבסט פאַלן געלע בלעטער אויף די צוויי גרויסע קברים אין דעם אַלטן ניעסוויזשער פּאַרק און פאַרדעקן דעם בית־הקברות, ווו עס ליגן איבער 1.500 יידן. און ווי אַ שטומער עדות פון דער גרויסער טראַגעדיע פון די ניעסוויזשער יידן, שטייט דאָ לעבן די קברים דער אַלטער טאָפּאָל.

„פאָלקס־שטימע" נר׳ 170 (2064), וואַרשע.

אין „מרתף השואה" אין ירושלים, ווו ס׳איז אויך איינגעמויערט דער אָנדענק־שטיין לזכר דער יידישער קהילה ניעסוויזש.
לוח־זכרון לקהילת ניסוויז׳ ב„מרתף השואה" בירושלים.

די צוואה פון די קדושים

משה לאַכאַוויצקי

א

איך בין געבוירן געוואָרן אין דער קליינער שטאָט לעכאַוויטש — און ביז צו דער חתונה געווינט אין דעם שטעטל. מיין רבי איז געווען ר׳ דוד פריידשטיין ז״ל. זיין זון איז געווען מיין אינטימער חבר. מיר האָבן ביידע חתונה געהאַט אין ניעסוויזש מיט צוויי חברטעס. די גאַנצע צייט האָבן מיר געלעבט ווי ברידער. זיינס אַ זון האָט זיך אויפגעהאָדעוועט ביי מיר אין שטוב. ער איז די לעצטע צייט געווען פאַרוואַלטער אין דער ניעסוויזשער „תרבות״־שול, ווייל ער האָט געענדיקט דעם ווילנער העברעישן לערער־סעמינאַר. ער איז פון קינדווייז אָן געווען אַן איבערגעגעבענער ציוניסט און האָט אויף דעם געביט אויפגעטאָן זייער אַ סך. ער איז אומגעקומען אין עלטער פון 35 יאָר, צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינד.

אויף מיין רבין ר׳ דוד ז״ל איז מקיים געוואָרן דער פסוק: „לא ימושו מפיך ומפי זרעך, ומפי זרע זרעך״ — איז כדאי צו דערמאָנען אין מיינע זכרונות פון דער שטאָט ניעסוויזש זיין נאָמען: שאול ב״ר חיים אליהו פריידשטיין ז״ל, וואָס איז אומגעקומען פון די מערדער מיט אַ שרעקלעכן טויט דעם 9־טן חשון תש״ב. ת.נ.צ.ב.ה.

35 יאָר האָב איך אָפּגעלעבט אין ניעסוויזש. געהאַט פינף קינדער מיט מיין פרוי: פיר טעכטער און אַ זון. דריי קינדער האָב איך אַרויסגעשיקט אין ארץ־ישראל נאָך פאַ״ דער פינצטערער מלחמה. איין טאָכטער מיט מיין פרוי האָבן די דייטשע באַנדיטן דערשאָסן, איין טאָכטער האָט זיך געראַטעוועט צוזאַמען מיט מיר. איך לויב גאָט וואָס כ׳בין געקומען אין דעם הייליקן לאַנד פון אונדזערע אבות הקדושים.

ב

דעם 22סטן יוני 1941 יאָר, אַרום 4 פאַרטאָג, איז שוין ביי אונדז אין שטאָט קענטיק געווען די מלחמה. די ווילדע נאַציס האָבן אָנגעהויבן אַטאַקירן די סאָוויעטישע טעריטאָריע. ס׳איז געוואָרן אַ געלויף און אַ בהלה אויף אַלע גאַסן.

ביי אונדז אין שטאָט איז געווען אַזוי פיל סאָוויעטיש מיליטע״, אַז ס׳איז נישט געווען מער קיין אָרט אין די קאַשאַרן. האָבן די אָפיצירן געמוזט זיין אין פריוואַטע וווינונגען, וועלכע זיי האָבן געדונגען ביי דער ציווילער באַפעלקערונג. עס איז געווען אַזאַ מאַנגל אין דירות, אַז אַפילו אונדזער גאַס מיכאַלישאָק (דער אָרעמער קוואַרטאַל) האָט אויך געהאַט וווינען אָפיצירן אין יעדן דריטן הויז. אויך ביי מיר אין הויז זענען געווען צוויי לייטענאַנטן.

יענעם פרימאָרגן האָט מען געשיקט זעלנער אויף שנעל צונויפרופן די אָפיצירן, כדי זיי צו ברענגען אין שטאַב. דאָס לויפן פון די זעלנער האָט אָנגעוואָרפן אַ שרעק. אַלע מענטשן זענען אַרויס אויף די גאַסן. איינער פרעגט ביים צווייטן וואָס זאָל דאָס באַדייטן — און קיינער ווייסט נישט. אַ זייגער 6 פרי האָט מען שוין געקענט זען ווי די אָפיצירן האָבן אַרויסגעטראָגן פון זייערע וווינונגען דאָס ביסל זאַכן וואָס זיי האָבן געקענט נעמען מיט זיך און דעם רעשט געבעטן די בעלי־בתים אָפּצושיקן צו זייערע פרויען אָדער עלטערן.

7 אַזייגער האָט דאָס מיליטער אָנגעהויבן פאַרלאָזן די שטאָט. מיר האָבן זיך ענדלעך דערוווּסט, אַז די דייטש־רוסישע מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן. אַלע איינוווינער האָבן זיך שנעל אַרויסגעלאָזט פון זייערע הייזער אויף די סטודענטצקע און קוזמירער גאַסן, ווייל דורך די צוויי פונקטן האָט דאָס מיליטער געדאַרפט אַרויס פון שטאָט.

ביים דעפאָ, ווו עס געפינט זיך די פייערלעשער־קאָמאַנדע, האָבן די זעלנער מיט די אָפיצירן גענומען זיך געזעגענען מיט זייערע פרויען, געליבטע און מיט דע״ באַפעלקערונג. די געשרייען, געוויינען און היסטעריע פון די פרויען פון די אָפיצירן און זעלנער האָבן געמאַכט אַ שוידערלעכן איינדרוק.

דאָס מיליטער האָט פאַרזיכערט, אַז זיי וועלן דעם שונא אַהער נישט צולאָזן, זיין וועלן אים חרוב מאַכן. די געדאַנקען זענען ביי יעדן איינעם צעמישט געוואָרן. מען האָט שוין נישט געדענקט און געוווּסט וואָס מען האָט געוואָלט טאָן מיט עטלעכע שעה צוריק. איצט איז יעדער געווען זיכער, אַז עס שמעקט טאַקע מיט פולווער.

אַ זייגער 9 איז שוין די שטאָט געווען אויסגעליידיקט פון מיליטער. מען האָט נישט געקענט געפונען אַפילו איין זעלנער. די פאַניק האָט זיך נישט איינגעשטילט.

די פרויען פון סאָוויעטישע מיליטער־לייט און בירגער וואָס האָבן זיך געפונען אין שטאָט, האָבן אָנגעהויבן אַרומלויפן זוכן פורן. יעדער האָט געוואָלט אַוועק פון שטאָט. ס׳איז אָבער געווען אוממעגלעך צו באַקומען אַ פור, ווייל דאָס מיליטער האָט אַלע וועגענער און פורן צוגענומען צום „אָבאָז״ וואָס איז נאָכגעפאָרן נאָך דער אַרמיי.

מחנות פרויען מיט די פעקלעך אויף די פלייצעס האָבן זיך געלאָזט גיין צופוס צו דער באַן, אַ 14 קילאָמעטער ווייט פון שטאָט. פאַר די רוסן האָט מען די סטאַנציע גערופן „זאַמיריע״ (גאָראַדייע).

מענטשן זענען אַרומגעלאָפן, געוואָלט קויפן אַ צייטונג, אָדער הערן ראַדיאָ, מען זאָל וויסן ווי האַלט מיט דער מלחמה. אָבער דאָס איז געווען אוממעגלעך, ווייל ביי די סאָוויעטן זאָגט מען נישט אַזוי שנעל אויס פון חדר.

ביסלעכווייז האָבן די פרויען פון די מיליטער־לייט פאַרלאָזן ניעסוויזש און אין שטאָט ווערט רויקער. נאָר עס הייבט זיך אָן גאָר אַ נייע באַוועגונג — אין שטאָט באַווייזן זיך פליטים פון קלעצק, סנאָוו, לעכאָוויטש. פאַרנאַכט זענען אַפילו אָנגעקומען יידן־פליטים פון סלאָנים און באַראַנאָוויטש. יעדער ציט קיין ניעסוויזש, נענטער צו דער גרעניץ, וועלכע איז 10 קילאָמעטער פון שטאָט.

איך בין אַריין אין בית־המדרש צו מעריב און געזען פנים חדשות — יידן וואָס זענען אַנטלאָפן פון זייערע היימען צוליב די נאַצישע באַנדיטן. זיי האָבן דערציילט זאַכן, וואָס אונדז האָט זיך גאָרנישט געגלייבט. יעדער פון אונדז האָט געטראַכט: ווי קאָנען מענטשן טאָן דאָס וואָס אַפילו חיות טוען נישט ווען זיי זענען זאַט? מיר האָבן געמיינט, אַז זיי דערציילן אונדז ספּעציעל אַזעלכע שרעק־מעשיות, כדי אָנוואַרפן אויף אונדז אַ פחד און מיר זאָלן זיי אויפנעמען בסבר פנים יפות. מען האָט געטראַכט: ביי מיר אַליין איז אַ גרויסע משפחה אוז דער פליט וויל איך זאָל אים אַריינלאָזן, בעת איך ווייס נישט צו ער וועט קאָנען צאָלן דירה געלט? און אפשר האָט ער נישט פאַר וואָס צו עסן, וועט זיין נאָך ערגער...

צומאָרגנס מאָנטיק, דעם 23סטן יוני, האָבן זיך אָנגעהויבן ווייזן אויטאָס מיט פרויען און קינדער, וועלכע זענען דורכגעפאָרן ניעסוויזש אויפן וועג קיין מינסק. דאָס זענען געווען פרויען פון סאָוויעטישע אָפיצירן און באַאַמטע, וואָס האָבן זיך געפונען נאָענט צום פראָנט. זיי זענען געפאָרן אין זייערע היימען.

פון שעה צו שעה איז די באַוועגונג געוואָרן שטאַרקער, הגם נישט יעדער וואָס האָט געוואָלט האָט געקענט פאָרן, ווייל די באַנען האָבן געפירט נאָר מיליטער. חוץ דעם, האָבן די סאָוויעטן נישט דערלויבט די פוילישע בירגער צו פאָרן קיין רוסלאַנד, ווייל מען האָט אונדז געהאַלטן פאַר שטיף־קינדער, הגם מיר זענען שוין געווען מער ווי אַנדערהאַלבן יאָר אונטער דער סאָוויעטישער מאַכט.

מאַנטיק האָבן שוין די דייטשן באָמבאַרדירט די וועגן אויף דער ליניע באַראַנאָוויטש־מינסק, אַזוי, אַז מיר האָבן שוין נישט געקענט לויפן.

מיטוואָך האָבן זיך צונויפגעקליבן אַ גרופּע יונגעלייט, ניעסוויזשער פּליטים און זיך געלאָזט צו דער גרעניץ, וועלכע ליגט, ווי איך האָב שוין דערמאָנט — 10 קילאָמעטער פון שטאָט. די סאָוויעטן האָבן זיי פון דאָרט צוריק געטריבן, זאָגנ־דיק, אַז מען זאָל נישט מאַכן קיין פּאַניק, ווייל מען טרייבט שוין דעם דייטש צוריק. ווען די פּליטים האָבן דערקלערט אַז צוריק וועלן זיי נישט גיין, האָבן זיי די רוסן געפרעגט צו זיי ווילן, אַז מען זאָל באַנוצן קעגן זיי הייס געווער?

די יונגעלייט זענען צוריק געקומען אין שטאָט, מיט נאָך מער מורא ווי פריער, ווייל אויב דער דייטש וועט אַריינקומען און עס וועט ווער דערציילן אַז זיי זענען געלאָפן צום גרעניץ, הייסט דאָס, אַז זיי זענען קאָמוניסטן — און זיי וועלן זיי דערשיסן. צווישן דער גרופּע האָט זיך אויך געפונען מיין טאָכ־טער און איך האָב זיך די גאַנצע צייט זייער געשראָקן.

צוויי פרויען, סאָוויעטישע בירגערינס, וואָס זענען געקו־מען פון לענינגראַד צו גאַסט קיין ניעסוויזש (איינע אַ טאָכטער פון ר׳ פּייווע לאַנדאָן ז״ל — אַ דאָקטער, איז געקומען צו אַ שוועסטער, און די צווייטע, בערל פּאַבריקאַנטס אַ טאָכטער — אַ פאַרמאַצעטין), האָט זיך איינגעגעבן אָפּפאָרן מיט די לעצטע פּליטים, סאָוויעטישע באַאַמטע, ווייל זיי האָבן געהאַט פּאַפּירן אַלס סאָוויעטישע בירגערינס וואָס פאַרנעמען וויכטיקע שטע־לעס אין לענינגראַד. זיי האָבן אָבער נישט געקאָנט פאָרן קיין מינסק און אַוועק קיין סלוצק. ווען זיי זענען געקומען ביז באָברויסק, האָבן זיי ווייטער נישט געקענט פאָרן, ווייל די געגנט איז שוין געווען פאַרנומען דורך די נאַצישע באַנדיטן. מיט גרויס מי זענען זיי געקומען צוריק קיין ניעסוויזש. די צוויי סאָוויעטישע בירגערינס פון לענינגראַד זענען מיט זייי־ערע קינדער געבליבן ליגן אין די מאַסן־גריבער פון אַלע יידישע קדושים.

דאָנערשטיק, דעם 26סטן יוני 1941, האָט זיך אָנגעהויבן ווייזן אין שטאָט רוסיש מיליטער — פוסגייער, זעלנער אויף מאָטאָציקלען, לייכטע האַרמאַטן, שווערע אַרטילעריע, טאַנקן. די שטאָט און אַלע וועלדער און פעלדער אַרום איר זענען פאַר־פולט געוואָרן מיט מיליטער. עס האָט געקאָכט און גערודערט אַ גאַנצע נאַכט, אָן אויפהער. פאַרנאַכט האָט מען פונאַנדער־געקלעפּט באַפעלן, אַז יעדער ביי וועמען עס געפינען זיך רע־גירונגס־זאַכן ווי אויך זאַכן פון סאָוויעטישע אָפיצירן, זאָלן דאָס גלייך אַריינטראָגן אין שטאַב. פון דעם האָבן מיר פאַר־שטאַנען, אַז די מעכטיקע רויטע אַרמיי ציט זיך צוריק. ביי מיר זענען אויך געווען זאַכן פון אָפיצירן איבערצושיקן, אָבער זונטיק איז די פּאָסט געווען פאַרמאַכט און מאָנטיק האָט מען שוין גאָר נישט געוואָלט אָננעמען אויף דער פּאָסט, מיטן מאָטיוו, אַז זיי האָבן באַקומען אַ באַפעל נישט אָנצונעמען קיין זאַכן, ווייל זיי קענען נישט גאַראַנטירן אַז זיי וועלן דאָס קענען אָפּשיקן צו די אַדרעסאַטן.

מורא האָבנדיק, אַז די דייטשן זאָלן שפּעטער די זאַכן נישט געפונען און מיך נעמען אויף אַ פאַרהער פון וואַנען איך האָב אָפיצירישע זאַכן, האָב איך זיי באַגראָבן אין דער ערד. איצט, ווען דער באַפעל איז געווען אָפּטראָגן אַלץ אין שטאַב, בין איך אויפגעשטאַנען גאַנץ פרי און מיין פרוי ע״ה האָט געזאָגט: „קום, לאָמיר פּטור ווערן פון דעם פּגר”. מיר האָבן די זאַכן אַרויסגעגראָבן פון דער ערד. איך האָב גענומען איין וואַליזע, מיין פרוי די צווייטע, די טאָכטער דעם רעשט זאַכן און מיר האָבן זיך געלאָזט גיין צום שטאַב, וועלכער האָט זיך געפונען נעבן דער קירכע. ווי נאָר מ׳האָט זיך פאַר־נומען פון אונדזער גאַס אין אַ צווייטער, האָט מען געהערט

די מצבה פאַר ניעסוויזש אין „מרתף השואה” אין ירושלים.

שיסערייען און רוסישע מיט דייטשע עראָפּלאַנען האָבן אָנגע־הויבן פירן אַ לופט־שלאַכט. אונדז איז געוואָרן ביטער אויפן האַרצן. מיר אָבער קענען נישט די זאַכן אַוועקוואַרפן, בעת צום שטאַב איז נאָך ווייטלעך. מיר באַשליסן גיין ווייטער און מיט אַלע כוחות זיך געלאָזט לויפן. ענדלעך צוגעקומען צום שטאַב — האָבן מיר קיינעם נישט געטראָפן. די שיסערייען זענען געוואָרן אַלץ שטאַרקער און מיר זענען קוים לעבעדיקע צוריק אַריין אין שטוב.

דעם 27סטן יוני, נאָך האַלבן טאָג, האָט מען שוין געהערט דאָס דונערן פון דייטשע האַרמאַטן. די פּאַניק איז געוואָרן נאָך שטאַרקער. דער לויפט אַהין, דער אַהער — און ס׳איז נישטאָ קיין אָרט ווו זיך צו באַהאַלטן, שיצן זיך פון אַ דייטשע קויל. מיט אַמאָל ווערט שטיל. מען שמועסט, אַז מ׳האָט דעם דייטש אָפּגעשטויסן אויף אַ פּאָר קילאָמעטער צוריק, מען וועט אים פאַרטרייבן נאָך ווייטער, ווייל עס זענען אָנגעקומען פרישע כוחות. יעדער איז צופרידן, אין האַרצן קומט אויף אַ האָפע־נונג — אפשר טאַקע אין זכות פון שבת וועט מען אָפּהאַלטן די רוצחישע האַרמאַטן. ווען יידן האָבן אָנגעהויבן זאָגן „לכו דודי” האָט זיך דערהערט אַ ניי און געדיכט קלאַפּעריי פון די דייטשע האַרמאַטן. וועגן שלאָפן האָט שוין אַפילו קיינער נישט געטראַכט.

שבת דעם 28סטן יוני 1941, איז שוין די דייטשע אַרטי־לעריע געשטאַנען 1 קילאָמעטער פון דער שטאָט, אויפן וועג וואָס רופט זיך סנאָווער. די שיסעריי האָט זיך פאַרשטאַרקט פון מינוט צו מינוט אַזוי, אַז די סאָוויעטן וואָס האָבן זיך פריער געפונען הינטער די בנינים פון די מנישקעס, האָבן גע־מוזט פאַרלאָזן זייערע פּאָזיציעס און איבערגיין אויף אַ צווייטן פונקט, לעבן שלאָס פון פירשט ראַדזשיוויל. דעמאָלט זענען

די דייטשן אַריבער אויף סוועדזשנער וועג וואָס ציט זיך נאָך מינסק און פון דאָרט האָבן זיי מיט נייע כוחות דערלאַנגט פייער אויף די סאָוויעטן.

ג

עס איז אויסגעקומען ווי אין פסוק שטייט: „מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ" — ווייל דאָרט ווו די דייטשן זענען געגאַנגען, האָבן די סאָוויעטן שוין נישט געקענט גיין, ווייל מינסק איז געווען פאַרנומען נאָך פריי־טיק און פאַרן סאָוויעטישן מיליטער איז נישט געווען קיין אַנדער וועג ווי אויף סלוצק און באָברויסק.

פון די אַלע שיסערייען זענען מער נישט אָפּגעברענט געוואָרן ווי 4 הייזער: צוויי אין איין עק שטאָט און צוויי אין אַנדערן עק. באַלד האָבן זיך באַוויזן דייטשע טאַנקן. צוויי סאָוויעטישע טאַנקן, וועלכע די סאָוויעטן האָבן נישט באַוויזן מיטנעמען, האָבן די דייטשן גלייך פאַרברענט אויפן גרעבלע ווו מען גייט צו ניישטאָט און אויף קאַזמיר־גאָראָדייער וועג.

אַ גייסטיק נישט נאָרמאַלער בחור זישע ע״ה איז דער־שאָסן געוואָרן, ווען ער איז בשעת די שיסערייען געלאָפן אין גאַס און א דייטש האָט אים נאָכגעשריגן: „האַלט!" און ער האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט. דאָס איז געווען לעבן דעפּאָ פון די פייערלעשער און אויף דעם אָרט האָט מען אים צו קבורה געבראַכט, ווייל אַזוי האָט דער דייטש געהייסן. מער קיין שלעכטס איז דערווייל נישט פאָרגעקומען.

שבת פאַרנאַכט איז די גאַנצע שטאָט געווען פאַרנומען פון די דייטשע באַנדיטן, וועלכע האָבן אָנגעהויבן אויסשפּרייטן זייער מאַכט. אין אַלע גאַסן און געסלעך האָט מען צעשטעלט פּאַטרולן, די מאָטאָציקליסטן זענען אַרומגעפאָרן איבערן שטאָט ווי טייוולאָנים. ביסלעכווייז איז שטיל געוואָרן. יעדער האָט געלויבט גאָט, וואָס מען איז ניצול געוואָרן בעת אַזאַ פייער. קיינער האָט נישט געקלערט, אַז דאָס פייער דאַרף ערשט קומען...

ביינאַכט איז יעדער אַוועקגעפאַלן אויף זיין געלעגער, אויסגעמאַטערט פון נישט שלאָפן. יעדער האָט געפּרוּווט אַליין זיך באַרואיקן. די נגידים האָבן געטראַכט: וואָס קאָן זיי זיין ערגער ביים דייטש ווי ביים רוס? די סאָוויעטן האָבן דאָך צוגענומען די קראָמען, הייזער, מען האָט געדאַרפט שטיין אין רייען כדי עפּעס צו באַקומען — טאָ וואָס קאָן נאָך זיין ערגער?

געווען אָבער אַזעלכע, וועמען דער שלאָף האָט נישט גע־נומען. דאָס זענען געווען די, וואָס ביי די באָלשעוויקעס האָבן זיי פאַרנומען פאַרשידענע פּאָסטנס; אויך די וועלכע האָבן ליב געהאַט צו שרייען „יחי המלך" און זינגען תשבוחות דער סאָוויעטישער מאַכט — האָבן זיך געשראָקן מען זאָל זיי איצט נישט אונטערמסרן. איך אָבער האָב זיך אין ערגיץ נישט גע־מישט, נישט מיינע קינדער, כ'בין אַ לאָיאַלער בירגער, וואָס קען מען צו מיר האָבן? — האָב איך זיך געקלערט. מיר געדענקען דאָך דעם דייטש פון 18טן יאָר, פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, נו, איז דאַן געווען שלעכט?

אַזעלכע געדאַנקען האָבן אין די ערשטע מינוטן באַהערשט דעם עולם און קיינער האָט זיך נישט געקענט אָפּגעבן קיין דין־וחשבון און מאַכן דעם אונטערשיד פון יענע דייטשן ביז די היינטיקע נאַציס. אַ־ן דאָס וואָס די פּליטים האָבן אונדז דערציילט וועגן די נאַציס, האָט קיינער נישט געוואָלט גלייבן. מן הסתם האָט ער זיך פאַרשוולדיקט, אומזיסט טשעפּעט מען קיינעם נישט, אומזיסט שמייסט מען נישט און מען שיסט נישט. מיט אַזעלכע־אָ געדאַנקען האָט די מערהייט יידן זיך אַרומגעטראָגן אין שטאָט.

זונטיק פרי, דעם 30סטן יוני, איז מען אַרויס אין גאַס כאַפּן אַ שמועס מיט אַ שכן, הערן ווי מען פילט זיך עפּעס אונטער דער נייער ממשלה. נישט איינער האָט געענטפערט אַז עס וועט נישט זיין ערגער ווי פריער.

מען האָט דערציילט, וואָס איצקאָווסקי האָט געזאָגט: איצט זענען געקומען די מלאכים, ווייל די פריערדיקע — די באָל־שעוויקעס, האָבן ביי אים צוגענומען די קראָם און נאַציאָנאַ־ליזירט ביידע הייזער, איז ער אַנטלאָפן אין נאָוואָגרודעק פאַר מ׳ראַ מען זאָל אים נישט פאַרשיקן אַלס בורזשוי. אין די ערשטע טעג פון דער דייטשער מאַכט אין ניעסוויזש האָט ער זיך טאַקע באַזעצט אין זיין הויז און נאָך אַריינגעלאָזט שכנים — דערפאַר זענען אים דייטשן בעסער געפעלן ווי די באָלשעוויקעס.

ביי די דייטשע באַנדיטן איז געווען, ווי מען זאָגט: גענד־זעלע פּאַשע זיך, באַלד וועט מען דיך שעכטן און באַקומען דאָס שמאַלץ, וואָס האָסט אָנגעקליבן...

אַ זייגער 9 פרי זענען אַרויס דייטשע פּאַטרולן און אויפ־געריסן אַלע קראָמען וואָס האָבן געהערט צו דער סאָוויעטישער מאַכט. איבערהויפּט די קראָמען פון ספּירט, ווייל די לעצטע צייט איז געווען אַ סך בראָנפן. די דייטשן האָבן אָנגעהויבן פאַרטיילן דעם בראָנפן אָן געלט — און באַלד האָבן זיך גע־שאַפן לאַנגע רייען ביי די געוועלבן, ס'איז געוואָרן אַ שטור־פּעניש, מען האָט אַפילו זיך אָנגעהויבן שלאָגן. יעדער האָט געוואָלט כאַפּן וואָס מער פלעשער און וואָס פריער. די דייטשן זענען געשטאַנען און געקליבן נחת פון אַזאַ שפּיל. ס'איז זיך לייכט פאָרצושטעלן וואָס עס האָט זיך געטאָן, ווען מען האָט געלאָזט די קריסטן כאַפּן בראָנפן אָן געלט. אויב אייניקע יידן האָבן אויך געוואָלט באַקומען אַ ביסל בראָנפן, האָט מען זיי אונטערגעהאַקט די זייטן, אָדער דערלאַנגט אין די ציין אַריין. ביי דער געלעגנהייט האָט מען איפּגעבראָכן אַנדערע געשעפטן מיט סחורות און דער עולם האָט אָנגעהויבן ראַבירן. אין די אַרומיקע דערפער האָט זיך גלייך פאַרשפּרייט דער קלאַנג וועגן דעם און די פויערים האָבן אָנגעהויבן שטראָמען צו אונדז אין שטאָט, ווער מיט פורן, ווער צופוס און ווער רייטנדיק אויף אַ פערד. באַלד האָבן די גאַסן אויסגעזען ווי בעת אַ פּאָגראָם. די סאָוויעטישע קראָמען האָבן נישט געקאָנט באַפרידיקן אַזאַ המון, וואָס האָט זיך גענומען אויפרייסן פּריוואַטע געשעפטן, וועלכע די פריערדיקע מאַכט האָט נישט רעקווויזירט, ווייל זיי האָבן געהאַט ווייניק סחו־ה. מ'האָט אָנגע־הויבן אויפרייסן וואַרשטאַטן, וואָס זענען געווען דערלויבט ביי דער סאָוויעטישער מאַכט, ווייל מען האָט געאַרבעט אַליין, אָבער געצאָלט דער רעגירונג שטייערן. זיי האָט מען גערופן „קוסטאַרניקעס".

פאַרשטייט זיך, אַז פון אַזאַ הפקרות איז מען גלייך אַריבער צו ראַבעווען יידישע וווינונגען, אַרויסגעשלעפּט אַלץ וואָס האָט זיך געלאָזט, יידיש האָב־און־גוטס, אַפילו מעבל האָט מען גענומען ראַבירן.

געפינענדיק זיך אויפן גאַס, האָב איך באַמערקט ווי אַ באַנדע צעיושעטע קריסטן האָבן זיך געלאָזט צום וואַרשטאַט פון מיין פלימעניק ירחמיאל מאַלאַווסקי ז״ל, אויפגעבראָכן די טירן און אָנגעהויבן אַרויסטראָגן פון דאָרט ניי־מאַשינען, ראַדיאָס און פאַרשידענע טיילן. איך בין צו און געפּרוּווט נישט לאָזן, אָבער זיי האָבן זיך אויף מיר געוואָרפן און כ'בין קוים אַנטלאָפן מיטן לעבן. ווען מיין פלימעניק מאַלאַווסקי איז אָנגעקומען, האָט ער געבעטן אַ דייטשן זשאַנדאַ־ ער זאָל נישט לאָזן ראַבירן, ווייל ביי אים געפונען זיך פרעמדע מאַ־שינען וואָס ער האָט אָנגענומען צו פאַריכטן. אַלס ענטפער האָט דער דייטש אים דערלאַנגט מיט דער גומענער נאַהייקע עטלעכע מאָל איבערן קאָפּ. בכלל האָבן די דייטשן געלאָזט אַלץ ראַבירן, כדי נושא־חן צו זיין ביי די ווייסרוסן. ווען זיי האָבן געזען, אַז דאָס מעסטל איז שוין איבערפולט — האָבן

זיי אָנגעהויבן שיסן אין דער לופטן, אַפילו שלאָגן די קריסטן. אָבער ווען דאָס אַלץ האָט נישט געהאָלפן, האָבן זיי געשאָסן אַ פויערטע, וואָס איז געגאַנגען באַלאָדן מיט אַ פּאַק אָנראַבירטע זאַכן. אַ דייטש האָט איר באַפוילן שטיין בלייבן, ווייזט אויס, אַז איר איז געווען אַ שאָד די זאַכן און זי איז געלאָפן ווייטער. האָט דער דייטש איר נאָכגעשיקט אַ פּאָר קוילן. דאָס האָט געווירקט אויף די אַנדערע און זיי זענען זיך פונאַנדערגעלאָפן.

נאָך 7 אַ זייגער אין אָוונט האָט זיך קיינער נישט געטאָרט באַווייזן אין גאַס. זיצנדיק אַזוי אין די שטובן, האָט יעדער געמאַכט פאַר זיך דעם חשבון. ערשט מיט צוויי יאָר צוריק איז צו אונדז אַריין די רויטע אַרמיי. זיי האָבן גאָרנישט צוגענומען ביי דער ציווילער באַפעלקערונג, אַפילו נישט אָנגערירט אַן עפּל פון בוים. דער רויט־אַרמייער איז געווען העפלעך, באַצאָלט ווען ער האָט עפּעס געקויפט, געדאַנקט. די יידישע קינדער פלעגן זיין פריינד מיט די סאָוויעטישע זעלנער און אָפיצירן. די באַציונג פון מיליטער צו דער יידישער און קריסטלעכער באַפעלקערונג איז געווען אַ גוטע. איצט קוקט יעדער דייטש אויף אַ ייד ווי אויף אַ חיה. ווער עס געדענקט דאָס 18טע יאָר, דער זעט, אַז עס איז נישט דער זעלבער דייטש ווי אין דער ערשטער וועלט־מלחמה.

ביי דער סאָוויעטישער מאַכט איז קיין קהילה נישט געווען. נאָר אַ מאַגיסטראַט. די קהילה־פירער האָבן זיך נישט געפונען אין ניעסוויזש. דער ראש־הקהל ר׳ יואל ראָזאָווסקי ז״ל איז פריער געווען אויך וויצע־בירגערמייסטער, נאָר איצט איז ער געווען אַרעסטירט צוזאַמען מיט דעם קריסטלעכן בורמיסטרזש פון פאַר דער מלחמה הענעריצע. ר׳ יואלן האָט מען אַרעסטירט דערפאַר, ווייל ער פלעגט העלפן די ישיבה־בחורים וואָס זענען אַנטלאָפן פון רוסלאַנד קיין פוילן. אַזוי ווי אונדזער שטעטל האָט זיך געפונען אַמנאָענטסטן פון דער רוסישער גרעניץ, פלעגן די אַנטלאָפענע דאָס ערשטע קומען צו אונדז. ר׳ יואל האָט געשריבן ביטעס אין מאַגיסטראַט און זיך איינגעשטעלט פאַר די געקומענע. ער איז געווען אַן איבערגעגעבענער ציוניסט, אַ גרויסער מענטשן־פריינד. די ניעסווישער יידן האָבן די ערשטע געגעבן הילף די דאָזיקע ישיבה־בחורים, אָבער אַ רוסישער בירגער האָט דעמאָלט נישט געטאָרט זיך געפונען אין פוילן. האָט טאַקע ר׳ יואל די אַלע פאָרמאַליטעטן דערליידיקט אַזוי, אַז דער אָנגעקומענער בחור זאָל קענען גלייך פאָרן אין מיר אָדער אין קלעצק לערנען אין ישיבה.

ר׳ יואלן האָט מען שפּעטער אַרויסגעפירט קיין רוסלאַנד — און מער האָט מען פון אים נישט געהערט. עס האָט זיך פאַרשפּרייט אַ שמועה, אַז ער געפינט זיך מער נישט צווישן די לעבעדיקע. אין אַ האַלב יאָר אַרום האָט מען אויך אַרויסגעשיקט זיין פרוי מיט אַ זון קיין רוסלאַנד, טאַקע צוליב אים — ר׳ יואלן. זיי זענען, דאַנקען גאָט, לעבן געבליבן.

דער צווייטער מיטגליד פון דער קהילה, ר׳ זעליק כץ, איז געווען אַ סוחר. ער האָט ערב מלחמה אָנגעגרייט אַ ביסל סחורה און זי באַהאַלטן. די סאָוויעטן־מאַכט האָט די סחורה געפונען און מען האָט אים אַרעסטירט. אַרויסגעלאָזט האָט מען אים אויף אַ פּאָר טויזנט רובל קויציע. אַזוי ווי ער האָט זיך דערוווּסט אַז עס גרייט זיך קעגן אים אַ משפט און אים דראָט 5 יאָר טורמע, איז ער אַנטלאָפן אין דייטשן טייל פון פוילן און דאָרט אומגעקומען גלייך מיט אַלע קדושים.

דער דריטער — לייבל אייזענבוד, פון דער לינקער פראַקציע, איז אַוועק געפאָרן אין רוסלאַנד און איז לעבן געבליבן מיט צוויי זין.

ד

די דייטשן האָבן צוזאַמענגעשטעלט אַ יודענראַט מיטן וואַרשעווער אַדוואָקאַט מאַגאַליף בראש, וועלכער האָט גוט געקענט דייטש; אַ דאַלמעטשער, אויך אַן אַדוואָקאַט פון לעבן וואַרשע מיטן נאָמען מאַרקאָווסקי און נאָך אייניקע פּליטים. די ניעסווישער בעלי־הבתים האָבן זיך געוואָלט אויסקויפן און נישט אַריין אין יודענראַט, ווייל זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז זייערע רייד וועלן נישט קענען ווירקן אויף אַזעלכע געלערנטע מענטשן, וועלכע זענען אָנגעקומען פון די גרויסע שטעט, ווי לאָדזש, וואַרשע, פּויזן און אַנדערע און אַלע האָבן גוט געקענט די דייטשע שפּראַך. אָבער די פּליטים האָבן געפאָדערט, אַזוי ווי זיי קענען נישט אַזוי גוט די שטאָט, זאָלן אויך זיין עטלעכע ניעסווישער יידן. מען האָט אַריינגענומען אין יודענראַט ר׳ בנימין אייזענבוד — אַ פייערדיקער ציוניסט, לייבל קויפמאַן און שלמה גרינוואַלד, אויף וועלכן מען האָט אויסגערעכנט, אַז פון אים קען מען האָבן אַ טובה דערפאַר וואָס ער איז געווען אויסגעקאָכט מיט די ווייס־רוסישע באַאַמטע, וועלכע האָבן געדינט דעם דייטש. נאָר די עכטע רעדל־פירער זענען געווען די פּליטים.

דער פּרעזעס מאַגאַליף איז געווען זייער אַ קלוגער מענטש, אָבער זיין שכל האָט דאָ נישט געהאָלפן. ווי נאָר מען האָט דערלאַנגט דעם צעטל מיט די נעמען פון דעם אויסגעוויילטן יודענראַט דעם דייטשן קאָמענדאַנט, האָט ער באַלד אַרויסגעגעבן די באַפעלן אַז יידן טאָרן נישט גיין אויפן טראָטואַר, נאָר אינמיטן גאַס. יידן מוזן טראָגן אויפן אַרבל אַן אָפּצייכענונג — אַ ווייסן אָרעמבאַנד פון 8 סענטימעטער די ברייט אויפן אַרבל, מיט אַן אויסגענייטן מגן דוד אויף שוואַרץ. אין פאַל ווען מען וועט טרעפן אַ ייד עובר זיין אויף די פאַראָרדענונגען — ווערט ער דערשאָסן. די יידן איז פּשוט אויסגעקומען צו גיין אין רינשטאָק, ווייל אין מיטן גאַס זענען געפאָרן פורן, פערד, אויטאָס, אַזוי, אַז קיין אַנדער אָרט ווי אין רינשטאָק איז נישט געווען צו גיין.

דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה קאָנטריבוציעס און רויב ביי יידן — וואָס נאָר עס האָט זיך געלאָזט. מען איז אַרומגעפאָרן מיט אַן אויטאָ און געקליבן זייף, נישט אויסגעמיטן קיין איין יידיש הויז. וויפל מען האָט געגעבן — איז אַלץ געווען ווייניק. די דייטשן פלעגן אַליין זוכן און ווען זיי האָבן עפּעס געפונען וואָס איז זיי געפעלן, האָבן זיי עס גלייך צוגענומען. אַלץ איז פאַר זיי געווען אַ גוטע סחורה. געענדיקט מיטן אויסליידיקן די שטובן, האָבן זיי זיך גענומען צו שאַפן אַ רעסטאָראַן פאַר די זעלנער און אָפיצירן וועלכע פאָרן דורך ניעסוויזש. מען האָט געקליבן אַלץ וואָס מדאַר׳ף דאָרטן: טעפּ, פאַנען, טעלער, לעפל, גאָפּל, מעסער, טישטעכער, האַנטעכער און כל מיני אַנדערע זאַכן. אַלץ האָט מען געפאָדערט פון יודענראַט. שפּעטער האָבן די דייטשן זיך גענומען שאַפן אַן אכסניה פאַר דורכפאָרנדיקע דייטשן. האָט זיך ווייטער אָנגעהויבן אַ סדרה פון „זאַמלען” בעטן, מאַטראַצן, קישנס, וואַטאָווע דעקן, ליילעכער, טישלעך, טאַבורעטקעס, שענק, אַלמערס. ווידער האָט דער יודענראַט געמוזט אַלץ צושטעלן. דער יודענראַט פלעגט אַרויסשיקן די יידישע פּאָליציי איבערן שטאָט און זיי האָבן שוין געבראַכט אַלע זאַכן וואָס זענען נייטיק געווען פאַר די דייטשן. אויף דעם זענען געווען ספּעציאַליסטן די פּאָליציאַנטן־פּליטים. זיי פלעגן אַריין אין אַ הויז און אויב עמיץ האָט נישט אַזוי שנעל געגעבן, פלעגן זיי אַליין נעמען און באַציען זיך גלייכגילטיק צו דעם אַלעם, ווייל ער אַליין איז דאָ געווען אַן איינזאַמער, אַן באַקאַנטע, אָן פאַמיליע, אים איז געווען אַלץ איינס.

אַזוי האָט איין אַקציע געיאָגט די צווייטע. קוים באַוויזן דאָס צו ענדיקן, האָט זיך אָנגעהויבן אַן אַקציע — פוטערס. מען האָט צוגענומען ביים ייד וואָס ער האָט נאָר געהאַט: קאַראַקול, פעלץ — אַלץ וואָס האָט געהייסן פוטער. דער יודענראַט האָט די אַקציע דורכגעפירט, כדי נושא־חן זיין ביי די דייטשע מערדער. בדרך־כלל איז נישט אַדורך קיין איין טאָג אָן אַן אַקציע.

אין אַ פּאָר וואָכן אַרום האָבן זיי שוין אויסגעקלערט עפּעס

נייעס. די דייטשע באַנדיטן איז נישט געפעלן מער די ווייסע אָרעמבענדער מיט די שוואַרצע מגן־דודס וואָס די יידן האָבן געמוזט טראָגן, האָבן זיי באַפוילן דאָס איינטוישן אויף רונדע, געלע לאַטעס, 8 סענטימעטער די גרויס, וואָס מען האָט געמוזט טראָגן פון פאָרנט און פון הינטן אויפן אויבערשטן מלבוש. דעם באַפעל האָבן זיי אַרויסגעגעבן אין דער פרי, נאָר אַזייגער 2 בייטאָג האָב די דייטשן חרטה געהאַט און געהייסן אָנניייען אַזעלכע געלע לאַטעס אויף יעדן בגד וואָס מען טראָגט. דאָס אַלץ איז געווען צוגעטראַכט, כדי צו איזדעקעווען זיך איבער אונדז. ווייל אין דער פרי, ווען די יידן זענען אַוועק צו דער אַרבעט, האָבן זיי שוין געטראָגן די געלע לאַטע אויפן אויבערשטן בגד, ווי עס האָט געלויטעט דער באַפעל. נאָר ווען זיי האָבן 4 אַזייגער זיך אומגעקערט פון דער אַרבעט, זענען געשטאַנען דייטשע פאַטרולן, קאָנטראָלירט די יידן און געפאָדערט די געלע לאַטע אויף יעדן בגד. פאַרשטייט זיך, אַז דער ייד האָט פון גאָרנישט געוווּסט — פאַרן דייטשן סאַדיסט אָבער איז עס געווען אַ געלעגנהייט צו שלאָגן די יידן ביז בלוט.

אַזאַ פאַל האָט געטראָפן מיט מיר אַליין. איך בין אין דער פרי אַוועק צו דער אַרבעט און ווען כ'האָב זיך אומגעקערט, האָבן די דייטשן מיך פאַרהאַלטן און נישט געפינענדיק אויף דער וועש קיין געלע לאַטעס, האָבן זיי מיר געגעבן אַזעלכע פייערדיקע פעטש, אַז ביזן היינטיקן טאָג הער איך נישט אויף דעם אויער. דער פאָליציי־מאַן וואָס האָט מיך אַזוי געשלאָגן, איז גראַד געווען אַ באַקאַנטער ווייסרוס.

אַזוי פלעגן זיי יעדן טאָג, אָפטמאָל עטלעכע מאָל אין טאָג, צוקלערן נייע מיטלען ווי אַזוי צו פייניקן די יידישע באַפעלקערונג. ווען זיי האָבן אָפּגעשטעלט אַ ייד אין גאַס, אים באַטראַכט און ר'איז געווען ריין — האָבן זיי אים געשלאָגן פאַר וואָס איז ער אַזוי ריין... איז ער געווען שמוציק, האָבן זיי אים געשלאָגן פאַר וואָס ער היט נישט אָפּ די ריינקייט... האָבן זיי אָנגעטראָפן אַ דאַרן מענטשן — האָט מען אים געשלאָגן און באַפוילן: „דו מוזט זיין גראָב". האָבן זיי געכאַפּט אַ דיקן ייד — „דו מוזט זיין אַ בורזשוי, מען דאַרף דיך שיסן". אָבער נישט קוקנדיק אויף די אַלע פייניקונגען, האָט ניעסוויזש זיך געפונען דאָך אין אַ בעסערע לאַגע ווי די אַרומיקע שטעטלעך סטויפּץ, מיר, קלעצק, לעכאָוויטש, באַראַנאָוויטש. דאָרט האָט מען אָנשטאָט פייניקן די יידן, אין די מערסטע פאַלן זיי צעשאָסן אָדער אַרויסגעפירט אויף אַרבעט. ביי אונדז איז כמעט דריי חדשים געווען „שטיל" — ס'זענען נישט פאָרגעקומען קיין מאָרדן, חוץ פייניקונגען. דאָס איז אויך געווען די סיבה וואָס אַ סך יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך זענען געקומען קיין ניעסוויזש, הגם ס'איז געווען פאַרבונדן מיט שוועריקייטן און ריזיקע, ווייל מען האָט נישט געטאָרט פאַרלאָזן די שטאָט און אַריבערפאָרן אין אַ צווייטער, אָן אַ ספּעציעלער דערלויבעניש. און וועלכער ייד האָט אַזאַ דערלויבעניש געקריגן?

פרומע מענטשן פלעגן זאָגן, אַז אין ניעסוויזש איז „בעסער" אין זכות פון דעם גרויסן צדיק אונדזערן ר' מאיר'קע ז"ל. ער איז געווען אַ גרויסער גאון און האָט בשעתו געבענטשט ניעסוויזש, זי זאָל נישט האָבן קיין גרויס גוטס און אויך נישט קיין שלעכטס. די ערשטע העלפט פון זיין ברכה איז באמת מקוים געוואָרן — קיין גרויס גוטס האָט ניעסוויזש קיינמאָל נישט געהאַט. האָט מען גערעכנט, אַז די צווייטע העלפט פון דער ברכה וועט אויך מקוים ווערן. דאַקעגן די קריסטן פלעגן זאָגן, אַז דאָס איז צוליב דעם גרויסן פירשט ראַדזשיוויל, וועלכער איז געווען אַ מחותן מיטן קיסר ווילהעלם...

די „גוטע צייט" פון די דריי מאָנאַטן אין יאָר תש"א, ווען מען האָט אַלץ אויסראַבירט און די ערגסטע באַליידיקונגען אויסגעשטאַנען — האָבן זיך שנעל געענדיקט. עס איז אָנגעקומען דאָס יאָר תש"ב און ס'האָבן זיך אָנגעהויבן די מאַסן־מאָרדן און אַלדאָס בייז. דעם 12טן אָקטאָבער אַזייגער 12 ביינאַכט זענען די דייטשן אַריין אויף סלוצקער גאַס אין אַן אַכסניה, אַרויסגענומען אַ יידישן בחור און אים גלייך דערשאָסן. אָן אַ פאַר וואָס און פאַר ווען. זיי האָבן געמאָלדן דעם יודענראַט מען זאָל קומען צונעמען דעם קערפער. מיר האָבן זיך געלייגט אין דער לענג און אין דער ברייט צו דערוויסן זיך די סיבה, מיר האָבן נישט געקענט באַגרייפן אַז דאָס איז סתם אַזוי, ווייל ביי אונדז איז ער געווען דער ערשטער קרבן — איז די זאַך אויסגעקומען זייער שרעקלעך.

ה

אין אַ פאָר טעג אַרום האָבן די דייטשן באַפוילן דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג זיך צונויפזאַמלען אויפן מאַרק. דערנאָך האָבן זיי געהייסן גיין אַהיים און אין אַ שעה אַרום ווידער קומען, נאָר מיטברענגען מאַנופאַקטור, לעדער און פאַרשידענע סחורות. ווער עס וועט נישט קומען, אָדער נישט ברענגען קיין סחורות — וועט ווערן דערשאָסן. יעדער איינער האָט געוואָלט ראַטעווען זיין לעבן. ווען ער אַליין האָט נישט געהאַט וואָס צו ברענגען, האָט ער געבעטן ביי אַ שכן, ביי אַ פריינד — אבי דאָס לעבן צו ראַטעווען. אַזוי האָט יעדער אָנגעהויבן טראָגן צום מאַרק וואָס נאָר ער האָט געקענט. אויב עמיץ האָט געבראַכט ווייניק, האָבן זיי אים באַפוילן גיין ברענגען נאָך. אַזוי האָבן במשך אַ שעה זיך אָנגעזאַמלט ריזיקע שטויסן פון פאַרשידענע סחורות. די דייטשע רוצחים זענען געווען צופרידן און די יידן האָבן געמיינט, אַז דערמיט ענדיקט זיך עס. אָבער ניין. זיי האָבן געגעבן אַ באַפעל „לאָס", וואָס מיינט לויפן — און ווען די יידן האָבן אָנגעהויבן לויפן, האָבן זיי געעפנט אַ פייער פון מאַשין־געווער און געשאָסן אויף די אַנטלויפנדע.

אויפן צווייטן טאָג האָט מען גערופן דעם פרעזעס פון יודענראַט און אים באַפוילן צו ברענגען במשך פון 2 טעג אַ האַלבן מיליאָן רובל אין פאַפיר, סאָוויעטישע וואַלוטע, אויך גאָלד, אַז נישט וועלן זיי שיסן די יידן. באַלד האָט דער יודענראַט אַרויסגערופן יעדן ייד, אים געהייסן געבן אַ געוויסע סומע אין פאַפיר און גאָלד. ס'איז געוואָרן דער אמתער טומל. יעדער איינער האָט געזאָגט, אַז ער האָט נישט אַזוי פיל און דער פרעזעס האָט געטענהט, אַז מען מוז שאַפן די סומע, אַנדערש וועט מען אַלעמען שיסן. דער עולם האָט אָנגעהויבן טראָגן אין יודענראַט פאַפיר־רובלס, גאָלד־רובלס, פינגערלעך, זייגערלעך און פאַרשידענע חפצים. ווער עס האָט נישט געוואָלט אָדער נישט געהאַט צו געבן, איז דורכן יודענראַט פאַרשפּאַרט געוואָרן אויף אַ טאָג אָדער מער. אַנדערע האָט מען געסט־אַשעט, אַז מען וועט זיי איבערגעבן צום דייטשן קאָמענדאַנט. אָבער דאָס איז נישט געשען.

עס האָבן זיך געענדיקט די צוויי טעג. מען האָט אויפגעקליבן 2,5 קילאָ גאָלד, און מער ווי אַ האַלבן מיליאָן רובל. די דייטשן זענען געווען צופרידן. דאָס האָבן מיר געוווּסט פון אַ דייטש גופא, וועלכער האָט אונדז דערציילט. דער זעלבער דייטש האָט זיך אַמאָל באַשטייערט מיט 50 מאַרק, ווען מ'האָט אַרויפגעלייגט אַ קאָנטריבוציע אויף די יידן. מיר האָבן אים נישט געקאָנט פאַרשטיין. געווען עטלעכע אַזעלכע דייטשן וועלכע פלעגן קומען אין געטאָ און שיכורן מיטן פרעזעס. דאַן פלעגן זיי דערציילן, אַז מיר אין געטאָ זענען פיינע מענטשן, מיר דאַרפן נישט מורא האָבן, ווייל מיר העלפן די דייטשן מלחמה האַלטן. אָבער ווען מען פלעגט זיי פרעגן פאַר וואָס זיי שיסן אויס די יידן, האָבן זיי געהאַט אַ גרייטן, גלאַטן ענטפער: זיי זענען איבעריק, נישט קיין נוצלעכע מענטשן...

דעם 20סטן אָקטאָבער איז מען געקומען פון גאָראָדיי קיין ניעסוויזש, 14 קילאָמעטער ווייט, רופן אויף אַ ברית מילה ר' אהרן לעווין ז"ל, דעם שוחט, ער זאָל מוהל זיין אַ קינד, ווייל ביי זיי אין שטעטל איז קיין מוהל נישט געווען. איז ער אַוועק

מיטן שליח וואָס איז געקומען אים רופן. ער האָט געהאַלטן, אַז „שליחי מצוה אינן נזקין״, ווייל ווי קען מען עס לאָזן ביי אַ יידן אַ קינד נישט געמלהט? אויפן זיבעטן קילאָמעטער זענען אָבער אָנגעקומען דייטשן און געפאָדערט פון זיי אויסוויי־ שיינען. מען האָט זיי באַלד צוריק געבראַכט קיין ניעסוויזש אין דער קאָמענדאַטור, פון דאָרט האָט מען זיי אָפּגעפירט אין גל׳נישצע, ווו עס האָבן זיך געפונען רויט־אַרמייער און אַנדערע מענטשן וועלכע זענען די דייטשן נישט געפעלן. די אַלע וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען — האָבן די דייטשן אויסגעשאָסן.

ווען ס׳איז שוין געווען דאָס געטאָ, איז פאָרגעקומען אַ פדיון־הבן, ווו איך בין געווען דער כהן, קיין ברית־מילה איז נישט געווען, ווייל ס׳איז נישט געווען קיין מוהל.

עס איז אויך פאָרגעקומען אַ חתונה אין געטאָ.

דעם 25סטן אָקטאָבער האָבן די דייטשן ווידער דערשאָסן דריי יונגע יידן, אין עלטער פון 25—30 יאָר. זייער „חטא״ איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס מען האָט זיי געכאַפּט קויפן ביי אַ קריסט קאַרטאָפל.

יעדער ייד האָט געמוזט גיין אויף אַרבעט. אַפילו 10־יאָריקע קינדער האָבן גערייניקט די קריסטלעכע גאַסן און קלאָזעטן. אויך גראָבן גריבער פאַ״ די צעשאָסענע קרבנות איז געווען אַ יידישע אַרבעט. זיי האָבן די יידן אויך געמאַכט פאַר קברנים.

אויפן באַפעל פון די דייטשן פלעגן יידן אויסגראָבן גרויסע גריבער. ווען זיי האָבן פאַרפולט דעם גרוב מיט צעשאָסענע און האַלב־דערשאָסענע מענטשן, פלעגן זיי טעלעפאָנירן צום יודענראַט, אַז מען זאָל שיקן יידן צו פאַרשיטן די גריבער. יידן האָבן אויך געטאָן אַנדערע אַרבעטן, ווי פאַשען בהמות, טרייבן די פערד צום פראָנט. אויך פרויען האָבן געאַרבעט ביי פּאָדלאָגעס וואַשן, גערטנעריי און אַנדערע שווערע אַרבעטן.

ו

דעם 29סטן אָקטאָבער 5 אַזייגער פאַרנאַכט האָט דער דייטשער קאָמענדאַנט געמאָלדן דעם פּרעזעס פון יודענראַט, אַז ער האָט באַקומען אַ פאַראָרדענונג פון באַראַנאָוויטש פון געביטס־קאָמיסאַר, אַז מאָרגן, דעם 30סטן אָקטאָבער 1941, (ט׳ חשון תש״ב) 8 אַ זייגער אין דער פרי, מוזן אַלע יידן, פון קליין ביז גרויס, זיך אויסשטעלן אויפן מאַרק־פּלאַץ. די קראַנקע וואָס קענען נישט אַרויסגיין פון די בעטן, מוזן גענוי פאַרעגיסטרירט ווערן אויף וועלכע אַדרעסן זיי געפונען זיך און די רשימה איבערגעבן דעם קאָמענדאַנט. אַלע יידן מוזן זיך אָנטאָן ריין און וואַרעם, ווייל עס קאָן אויסקומען צו שטיין אַ לאַנגע צייט אויפן מאַרק... מען מוז ביי אַלע איבערקוקן די פּאַספּאָרטן.

דער יודענראַט האָט גלייך מאָביליזירט די יידישע פּאָליציי און זיי געשיקט איבער די יידישע שטובן אָנזאָגן די בשורה. אַ פחד איז יעדן איינעם באַפאַלן, ווייל די הערצער האָבן געזאָגט, אַז דאָס שמעקט נישט מיט קיין גוטס, הגם אויף אַזאַ שרעקלעך אומגליק האָט זיך קיינער נישט געריכט. מען האָט זיך פאָרגעשטעלט אַז מ׳וועט פייניקן, שלאָגן, אויספּרעסן נאָך געלט — נאָר אַז מען קען אויסשיסן אַ באַפעלקערונג פון איבער 4000 מענטשן — אַזאַ זאַך האָט קיינעם נישט געקענט קומען אַפילו אויפן געדאַנק. אין די אַנדערע שטעטלעך פלעגן זיי די צעשיסונגען מאַכן אין קליינע גרופּן, דערפאַר האָבן זיך אַ סך געקענט אָפּראַטעווען. זיי זענען שוין געווען צוגעגרייט. אָבער אין ניעסוויזש און אין קלעצק האָבן זיי מיט איין מאָל צונויפגעזאַמלט אַרום 7000 נפשות און אַלע אויסגעשאָסן. אַזוי ווי דאָס איז געווען ס׳ערשטע מאָל, האָט מען קיין ווידערשטאַנד נישט געשטעלט. ס׳איז קיינעם אַפילו נישט איינגעפאַלן זיך צו ראַטעווען — און דער ווייטיק איז נאָך גרעסער, ווייל אין ניעסוויזש האָבן זיך געפונען אַ סך יונגע, געזונטע מענטשן. געווען אויך פיל יונגע פּליטים.

וואָלטן מיר געהאַט אַן אָנונג וואָס עס גרייט זיך, וואָלטן אַוודאי אָט די אַלע יונגע מענטשן געשטעלט אַ ווידערשטאַנד און באַוויזן זייער כוח. אָבער אַז מ׳איז שוין געשטאַנען אויפן מאַרק — האָט מען געוואַרט וואָס וועט מען מיט אונדז טאָן. ביז דער לעצטער מינוט האָט מען אַלץ געקלערט, אַז די דייטשן וועלן אונדז איבערשיקן אין אַ לאַגער אָדער אין אַ צווייטער שטאָט. ביי זיי האָט עס געהייסן „איבערזידלונג״. היות מען האָט זיך געגרייט „אין וועג אַריין״, האָט יעדער אָנגעטאָן צו צוויי אַנצוגן און וועש, וויפל עס האָט זיך געלאָזט, איינגענייט אין די קינדער־זאַכן געלט, פאַרשטעקט פאַרשידענע חפצים. אפשר וועט ווער פון דער פאַמיליע צוריק קומען, זאָל מען כאָטש עפּעס האָבן.

5 פאַרטאָג איז שוין איינער געלאָפן צום צווייטן פרעגן וואָס זאָל מען זיך אָנטאָן, ווי זאָל מען עפּעס באַהאַלטן?

ביינאַכט איז געווען אַ פראָסט מיט אַ דראָבנע שניי. אָבער אין דער פרי איז די זון אַרויס מיט איר שטאָלץ און גלאַנץ ווי אַ הערשערין, אָן מורא פאַר היטלערן.

7.30 פרי. די יידישע פּאָליציי איז אַרומגעלאָפן אין די גאַסן און אונטערגעיאָגט די יידן: „ברידער, ס׳איז שוין צייט צו גיין אויפן מאַרק־פּלאַץ״!

פון אונדזער הויף זענען אַרויס צען נפשות: מיין פאַמיליע (זעקס נפשות), אַ שכן אַ פּליט פון פּויזן און נאָך דריי. אין טויער האָט מיין ייִנגסטע, 15־יאָריקע טאָכטער זיך צעוויינט ווי דאָס האַרץ וואָלט איר געזאָגט אַז אַהער וועט זי מער נישט קומען. זי איז געווען זייער אַ פעיקע שילערין. פאַר דער מלחמה האָט זי געלערנט אין דער „תרבות״־שול און בעת דער סאָוויעטן־מאַכט איז זי שוין געווען אין 8טן קלאַס גימנאַזיע.

אויפן גאַס האָבן שוין מוטערס געטראָגן זייערע פּיצלעך קינדער אויף די הענט, בעת די גרעסערע האָבן זיי געהאַלטן פאַרן קלייד. גרויסע קינדער האָבן געפירט די עלטערן אונטער די הענט, פאָטערס האָבן געשפאַנט מיט דערשראָקענע קינדער. די גאַנצע מיכאַלישעק־גאַס איז שוין געווען אויף די פיס. אויך פון סיראָקאָמלאַ־גאַס, אָגראָדאָווע גאַס, פון דעם שול־הויף און פון שפּיטאָל־געסל — זענען מענטשן געגאַנגען צום מאַרק־פּלאַץ. די טאָכטער פון ר׳ אבא טענענבוים ז״ל אָדער אבא חסיד — ווי מען פלעגט אים רופן, האָט געפירט דעם זקן, דעם ליבלינג פון שטאָט ר׳ אברהם יצחק מאָלער ז״ל און זיין פרוי (וועלכע איז שוין ביי אים געווען די דריטע). אויך פערעלע צעכאַנאָוויטש, אַ זקנה פין 108 יאָר, די גבאיטע פון שטאָט — גייט דאָ. איר טעטיקייט האָט זי אָנגעהויבן צו 55 יאָר און געשפּייזט אַלע אָרעמעלייט פון שטאָט. זי פלעגט צונויפנעמען חלות, פלייש און אַוועקטראָגן די נויטבאַדערפטיקע. קיין איין אָרעמע כלה האָט נישט חתונה געהאַט אָן פערעלעס הילף. זי האָט געהאָלפן אַ סך פרויען פאָרן צו זייערע מענער קיין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער. איצט האָט איר אייניקל, דער טאָכטערס איידעם ד״ר ליובאַוויטש, זי געפירט אונטערן האַנט צו איר לעצטן וועג. ביז דער לעצטער מינוט איז זי געווען ביים פולן באַוווסטזיין.

אויפן מאַרק־פּלאַץ האָט דער פּרעזעס מיט דער יידישער פּאָליציי איינגעשטעלט די רייען. מען האָט אונדז געשטעלט מיטן פנים צום מזרח, צום טראָטואַר, וואָס האָט זיך געצויגן פון אַנישיצקיס אַפּטייק ביז ר׳ זלמן גאָלדבערגס הויז, ווו ס׳איז געווען דער פּוילישער פּאָסטערונעק. מיר זענען געווען אויסגעשטעלט ווי זעלנער וואָס וואַרטן אויפן קיסרס קומען. אַלע אויסגעפּוצטע, אָנגעטאָן אין יומטובדיקע בגדים, ווי מיר וואָלטן גיין אויף אַ שמחה.

באַלד זענען פון קלעצקער זייט אָנגעקומען לאַסט־אויטאָס מיט די מערדער, וועלכע האָבן שוין באַוויזן דורכצופירן אַ שחיטה פון טויזנט מענטשן אין קלעצק. מיר זענען געווען אַזוי נאַריש, אַז מיר האָבן געמיינט, אַז די אויטאָס זענען אונדז געקומען נעמען אויף אַרבעט. די מערדער זענען אַראָפּ פון די

איטאָס. מערסטן טייל זענען דאָס געווען ליטווינער, אוקראַינער, ווייסרוסן, באַן־אַרבעטער, פּאָליציי און סתם פרייוויליקע רוצחים. יעדער פון זיי איז געווען באַוואָפנט מיט ביקסן, גראַנאַטן א.א.וו. זיי האָט זיך געלוינט דורכצופירן אַזאַ שטיקל אַרבעט. וואָס זיי האָבן געוואָלט האָט מען געקענט נעמען פון די קרבנות, אויך גוט זיך אָנטרונקען. קוקנדיק אויף זיי, איז יעדן איינעם פון אונדז באַפאַלן אַ פּחד. מען האָט געמיינט, אַז זיי וועלן אויסקלויבן אייניקע יינגעלייט, זאָגן אַז זיי זענען קאָמוניסטן און זיי שיסן. דערפאַר טאַקע האָבן זיך די יונגע נישט גערוקט אין די פאָדערשטע רייען.

אַ פאָר מינוט פאַר 8 איז געקומען דער דייטשער שטאָט־קאָמענדאַנט מיט ווייס־רוסישע ציווילע באַאַמטע. מען האָט אונדז אָנגעהויבן אויסגלייכן און פאָטאָגראַפירט. פונקט 8 אַ זייגער (דייטשע פּינקטלעכקייט!) איז אַרויסגעקומען דער גרעסטער מערדער וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער אויסראָטונגס־אַקציע — אַ געלער זשאַנדאַר מיט 2 בענדלעך, אַן ס.ס. מאַן, אפשר 2 מעטער די הייך, און נאָך עטלעכע דייטשן, ווייזט אויס אויך ס.ס.־לייט. זיי האָבן זיך אַוועקגעשטעלט אין דער ערשטער ריי אין סאַמע מיטן און דער געלער האָט אַ געשריי געטון: „אַרבעטער — פאָרויס, מיט אייערע פאַמיליעס!" איך מיט מיין משפחה זענען אַוועק פאָרויס. אַ סך אַרבעטער זענען נישט אַרויס, רעכענענדיק, אַז מען וועט זיך באַגיין אָן זיי. איך האָב זיך געמוזט אַרויסרוקן, ווייל אונדזער וואַרשטאַט וווּ איך האָב געאַרבעט, איז געווען דער גרעסטער אין שטאָט און מיך האָבן אַלע פּוילישע אַרבעטער געקענט און געוווּסט, אַז איך אַרבעט ביים פירשט ראַדזשיוויל. מיין געליבטע פרוי מיט איר מוטער האָבן מיך אָנגעהויבן בעטן, איך זאָל נישט אַרויס פון דער ריי, נאָר שטיין הינטער זיי, ווייל זיי וועט גאַרנישט געשען, זיי וועט מען נישט טשעפּען. איך האָב זיי נישט געקענט אָפּזאָגן און צוליב געטון. באַלד האָט דער געלער זשאַנדאַר אַ געשריי געטון: „וועשער אַרויס". און דער וועשער קלאַצקאַ מיט זיין פרוי, דריי קינדער און אַ שוויגער האָבן זיך אַ־ויסגערוקט. קלאַצקאַ האָט געהאַט אַ וועשעריי אין שטאָט און דאָס האָבן די באַנדיטן געדאַרפט האָבן. באַלד האָט מען אַרויסגערופן די דאָקטוירים, אָבער פון די זעקס האָט מען אויסגעקליבן צוויי און פיר געלאָזן אויפן אָרט. די וועלכע מען פלעגט אויסקלייבן, האָט מען אַוועק געפירט אויף ווילענסקע גאַס און דאָרטן האָבן זיי געוואַרט ביז מען האָט געבראַכט נאָך. איין דאָקטער איז געווען אַ ניעסוויזשער איידעם, ד"ר קעסעל, דער צווייטער, ד"ר גורוויטש — אַ פּליט. דעם חשובסטן, ד"ר גינזבורג וואָס איז געווען באַליבט סיי ביי יידן סיי ביי קריסטן, האָט מען נישט אויסגעקליבן צוליב דעם, ווייל ער איז געווען דאָקטער אין קליניק וווּ עס זענען געלעגן 20 פאַרוווּנדעטע זעלנער פון דער רויטער אַרמיי. איין מאָל, ווען ד"ר גינזבורג האָט געהאַט דיזשור, האָבן די זעלנער געזונגען קאָמוניסטישע לידער. דאָס האָט ווער דערציילט דעם דייטשן קאָמענדאַנט, האָט מען די 20 זעלנער דערשאָסן. מען האָט אויך געוואָלט דערשיסן דעם ד"ר ר' יעקב ב"ר משה הערץ גינזבורג, נאָר מיט גרויס מי פון די קריסטן און דעם יודענראַט, איז אים געלונגען אָפּצוראַטעווען. אָבער די דייטשן האָבן אויף אים געהאַט די גאַנצע צייט אַן אויג צוליב אַ צווייטער מעשה וואָס איז געווען: ד"ר גינזבורג האָט געוווינט אויף איינער פון די הויפּט־גאַסן, די ווילענסקאַ גאַס. ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען ניעסוויזש האָבן זיי באַפוילן, אַז אַ האַלבע ווילענסקע גאַס און די סטודענטצקאַ גאַס זאָל ווערן „יודענריין", ווייל די דייטשע באַנדיטן דאַרפן דאָרט וווינען. ד"ר גינזבורג האָט זיך דאַן אַריבערגעצויגן אין זיין פאָטערס הויז אויך אויף סיראָקאָמלאַ גאַס. פאַרן פאַרלאָזן זיין פריערדיקע וווינונג, האָט ער איינגעמויערט אין אַ קעלער 3.500 גאָלד־רובל. ער האָט דאָס געלט נישט געקענט אַרויסנעמען פון דאָרט און וועגן דעם דערציילט דעם פּרעזעס פון יודענראַט. אפשר קען ער אים העלפן מען זאָל דאָס געלט אַרויסקריגן, ווייל דער פּרעזעס פלעגט אָפט מאַכן אַ שנעפּסל מיטן דייטשן קאָמענדאַנט. דער פּרעזעס האָט טאַקע וועגן דעם געלט דערציילט דעם דייטשן קאָמענדאַנט, וועלכער האָט תיכף גענומען אַרבעטער, אויפגעגראָבן דאָס אָרט און אַרויסגענומען די גאָלד־שטיקלעך. אָבער דער דייטש האָט זיך נישט באַגנוגנט מיטן געלט. מען האָט גינזבורגן גענומען אין דער קאָמענדאַטור און אים געשלאָגן מכות רצח. ער איז קוים אַ לעבעדיקער אַרויס פון דאָרט. אַזוי פלעגט מען אים פון צייט צו צייט „איינלאַדן" אַהין און יעדעס מאָל שטאַרקער שלאָגן.

דערנאָך האָבן די דייטשן אַרויסגענומען פון די רייען די ציין־דאָקטוירים — די פרוי פון דענטיסט פּנחס באָרנשטיין, וואָס האָט נאָך איר מאַנס טויט געפירט דעם קאַבינעט, מיט אַ זון און טאָכטער; צוויי פּליטים, רובינשטיין און נאָך איינער, וועמענס נאָמען איך ווייס נישט, און ר' בנימין אייזענבוד ז"ל, אַ ציין־דאָקטער, אַ טרייער ציוניסט, וואָס האָט געשיקט זיינע דריי קינדער אין ארץ־ישראל און זיין גאַנצע שטרעבונג איז געווען כל ימיו צו פאָרן אין לאַנד פון די אָבות, אָבער זיין טרוים איז ליידער נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן.

די פיר מעדיצין־דאָקטוירים וואָס די נאַציס האָבן אומגעבראַכט, זענען געווען:

ר' יעקב ב"ר משה הערץ גינזבורג ז"ל, אַ בן עיר, אַ ישיבה־בחור, געהאַלטן עקסטערן־עקזאַמענס אין דער צאַרישער צייט אין סלוצקער גימנאַזיע און שפּעטער אָנגעקומען אין פּעטראָגראַדער אוניווערסיטעט און אים געענדיקט מיט די בעסטע אויסצייכנונגען. ער איז געווען באַליבט ביי יעדן איינעם, קריסטן ווי יידן און געשמט אַלס גוטער דאָקטער. די מערדער האָבן אים אומגעבראַכט אין 50סטן לעבנסיאָר.

דער צווייטער ד"ר מעדיצין סכאַריאַנאָוויטש, אַ ביאַליסטאָקער, געלעבט אַ יאָר צען אין ניעסוויזש, האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין טיפן וויסן.

דער דריטער דאָקטער ליובאַשיץ, אַן אייניקל פון פּערעלע צעכאַנאָוויטש, זייער אַ ווילער מענטש, איז אַלט געווען אַ יאָר עטלעכע אין דרייסיק און געשטאַמט פון באַראַנאָוויטש.

דער פערטער דאָקטער, קאָקאָטעק, אַ פּליט, פון וואַנען ער איז געקומען קיין ניעסוויזש, איז מיר נישט באַקאַנט.

דערנאָך האָבן די דייטשן אַרויסגערופן די פאַרמאַצעטן: אַ וואַרשעווער בחור, וואָס איז געווען באַקאַנט מיט ד"ר גינזבורגס טאָכטער, האָט ער אַרויסגעפירט אַלס זיין מוטער ד"ר גינזבורגס פרוי און אַ זון מיט צוויי טעכטער אַלס זיין שוועסטער און ברודער.

(דאָס וואָס די דייטשן האָבן דערלויבט די אַרבעטער מיטנעמען זייערע פאַמיליעס, האָבן זיי געהאַט דערביי אַ מיין. ביי די פריערדיקע צעשיסונגען אין אַנדערע שטעט, האָבן זיי גענומען נאָר די אַרבעטער און זייערע פאַמיליעס אויסגעשאָסן — האָבן שפּעטער די אַרבעטער זיך אָפּגעזאָגט צו אַרבעטן. דערפאַר האָבן זיי איצט באַשלאָסן נעמען די אַרבעטער מיט די פאַמיליעס, טראַכטנדיק זיך: איר וועט סיי־ווי נישט אַרויס פון אונדזערע בלוטיקע לאַפּעס)...

דערנאָך איז געקומען די ריי אויף די טעקסטיל־אַרבעטער. עס איז אַרויס פון דער ריי דער לאָדזשער בחור, מילשטיין, אַ טעקסטיל־אַרבעטער מיט זיינע 30 מענטשן. זיי אַלע האָבן געאַרבעט אין דער סאָוויעטישער נאַציאָנאַליזירטער טעקסטיל־פאַבריק און ווען די דייטשן זענען אַריין קיין ניעסוויזש, האָבן זיי די פאַבריק איבערגענומען. דער רוב פון די אַרבעטער איז געווען פּליטים, אָבער גוטע פאַכלייט.

די ריי איז געקומען אויך אויף אינזשינירן: דער פּליט

פּאָפּ, אַ געוועזענער פּוילישער אָפיציר; שלמה גרינוואַלד, אַ פעיקער מענטש. דערנאָך — די טעכניקער: אַ ברודער פון אונדזער מילשטיין, אַ ברודער פון שלמה גרינוואַלד, און דוד גרינוואַלד, אַ בן־עיר.

שפּעטער האָט מען אויסגערופן מעטאַל־אַרבעטער, שמידן, שלאָסערס, מוליאַרעס, גלעזער, רימערס — נאָר אַלץ אין אַ באַגרענעצטע צאָל. אַמיינסטן איז געווען שניידערס — 30 און שוסטערס — 30. דער דייטשער זשאַנדאַר פלעגט יעדן באַקוקן און ווער ס'איז אים נישט געפעלן, — האָט ער אים אָפּגעשטופּט אויף צוריק. ווער יאָ — פלעגט ער הייסן אַוועקפירן אויף ווילענסקע גאַס, ווו עס האָבן זיך געזאַמלט אַלע „נוצלעכע״, אונטער אַ שטאַרקער שמירה.

די פּליטים האָבן זיך גערוקט פאָרויס. זיי האָבן פאַ־שטאַנען, אַז די וואָס בלייבן אױפן אָרט, וועלן מסתמא אומקומען. די ניעסוויזשער אײנוווינער ווידער האָבן זיך געטראַכט, אַז די אַלע וואָס מען קלויבט אויס, וועלן אוודאי נישט בלייבן לעבן. אויב די פּליטים שטופּן זיך פאָרויס, איז עס דערפאַר ווייל זיי מיינען אַז מ'וועט זיי אַוועקפירן אין אַ צווייטער שטאָט, אפשר וועט דאָרט זיין בעסער, ווייל וואָס איז זיי אַ חילוק ווו זיי זענען? דאַקעגן מיר, ניעסוויזשער, אונדז איז כדאי צו בלייבן, דאָ איז דאָך אונדזער היים. אָבער די מחשבות האָבן אויפגעהערט, ווען מען האָט אויסגערופן עס זאָלן אַרויסגיין 20 סטאָלאַרעס. האָבן די פּליטים ווידער אָנגעהויבן שפּאַרן זיך פאָרויס, און גראָד אַזעלכע וואָס מיר האָבן געוווּסט אַז זיי זענען נישט קיין סטאָלאַרעס. דערביי האָט איינער געזאָגט צו אַ ניעסווי־זשער: „ברודער, אויב וועסט נישט אַרויס — ביזטו אַ קדוש״... האָט שוין יעדער געוואָלט אַרויס פון דער ריי. איינער האָט אָנגעהויבן לויפן פאַרן צווייטן. עס איז אַרויס מוליק נייפעלד, ער איז גאָר געווען דער ווירט פון דער ניעסוויזשער עלעקטראָווניע און נישט קיין סטאָלער. זיין פרוי איז נישט אַרויס, ווייל איר איז נישט אָנגעשטאַנען צו זיין אויף איין ברעטל מיט די סטאָלערס. דער צווייטער איז אַרויסגעלאָפן צבי אָפּיצינער, אַ שניידער. ווען איך האָב זיך אַרויסגערוקט און צוגעגאַנגען צום זשאַנדאַר, בין איך שוין געווען דער 21סטער! דער זשאַנדאַר האָט מיר דערלאַנגט אַ זעץ מיט זיין מערדערישער האַנט איבערן קאָפּ — „צוריק!״ דאָס הייסט — מער דאַרף ער נישט. איך בין די גאַנצע צייט געשטאַנען נאָענט פון דעם זשאַנדאַר, נאָר אַזוי ווי מיין פרוי האָט געוואָלט איך זאָל שטיין הינטער איר און דער שוויגער, איז ביז איך האָב זיך אָפּערגעקריגן, איז די צאָל שוין געווען פאַרפולט. מיין פרוי, דערזעענדיק די סצענע, האָט זיך שנעל אויסגעמישט צווישן עולם און איך, זייענדיק צעטומלט, בין געבליבן שטיין ווי אַ גולם. מיין טאָכטער האָט זיך נישט פאַרלוירן, מיך אָנגענומען פאַר דער האַנט און נאָך אַמאָל צוגעפירט צו דעם זשאַנדאַר און אים געזאָגט, אַז איך בין דער בעסטער טישלער אין שטאָט. יענער האָט שוין ווידער אויפגעהויבן די האַנט, גרייט מיך מכבד צו זיין, נאָר זי האָט מיך ווי ס'איז אַוועקגעשלעפּט. איך האָב גאָרנישט פאַרשטאַנען... ווען כ'בין געקומען צו די געדאַנקען, בין איך שוין געשטאַנען נישט ווייט פון די אָפּגעקליבענע אַרבעטער אויף ווילענסקע גאַס, ווייט פון דעם רוצחישן זשאַנדאַר. איך בין צוגעגאַנגען און זיך אַריינגעשטעלט צווישן די אַרבעטער. ביזן היינטיקן טאָג איז מיר נישט קלאָר געוואָרן דאָס רעטעניש, ווי אַזוי איך בין געקומען אויף דעם פּלאַץ לעבן דער אַפּטייק, נישט ווייט פון דער גרופּע. מיין טאָכטער, זעענדיק אַז דער זשאַנדאַר וויל מיך נאָך אַמאָל שלאָגן, איז געלאָפן זען וואָס איז מיט דער מוטער און באַלד זיך אומגעקערט, אָבער מיך שוין נישט געטראָפן. איך האָב זיך געפרעגט ביי אַ סך מענטשן, וועלכע זענען געווען מיט מיר אויפן פּלאַץ — אָבער קיינער האָט גאָר נישט געוווּסט.

אין אַ פּאָר מינוט אַרום האָט אַ ליטווינער צוגעברענגט צו אונדזער גרופּע מיין שכן דעם מאַרמעלאַדע־מאַכער, זיין פרוי מיט צוויי קינדער און... מיין טאָכטער. ווען דער זשאַנדאַר האָט די פאַמיליע אַרויסגערופן, האָט די פרוי געזאָגט צו איר: „טעכטערל, קום שנעל מיט״. זי איז גלייך אַרויס פון דער ריי און מיטגעגאַנגען.

איידער די פרוי האָט זי גערופן, האָט זי מיך שטאַרק געזוכט און געטראָפן אַ באַקאַנטן יידישן פּאָליציי־מאַן, אַ משומד, געשטאַמט פון וואַרשע. האָט זי אים געפרעגט צי ר'האָט מיך געזען. האָט ער איר געענטפערט: „לויף שנעל ווו עס שטייען די אָפּגעקליבענע מענטשן, אפשר איז ער דאָרט. אויב נישט, בלייב דאָרט, וועסט קיין חרטה נישט האָבן״. נאָך די ווערטער האָט זי די שכנה גערופן — און איצט איז זי געווען מיט מיר.

ס'איז צוגעקומען דער קאָמענדאַנט, אונדז געהייסן אויסשטעלן צו פיר אין אַ ריי און אונטער אַ שטאַרקער וואַך אונדז אָפּגעפירט אויפן גימנאַזיע־הויף, ווו ס'איז אַמאָל געווען דער רוסישער סעמינאַר.

ז

מען האָט אונדז אַוועקגעשטעלט צווישן צוויי מויערן, מיטן פּנים צום וואַנט. אונדזער שרעק איז געווען גרויס, ווייל מיר זענען געווען זיכער, אַז מען וועט אונדז דערשיסן. אַזוי זענען מיר געשטאַנען — אפשר 30 מינוט. דערנאָך האָט מען געעפנט די טיר פון גימנאַזיע און אונדז באַפוילן אַריינגיין אויפן ערשטן שטאָק, נאָר אָפּגעטיילט מענער באַזונדער און פרויען באַזונדער. מ'האָט אונדז אָנגעזאָגט נישט קוקן דורך די פענצטער, ווייל אויב מען וועט באַמערקן פון גאַס אַז עמיץ קוקט אַרויס — וועט מען אים שיסן. ביים אַרויסגאַנג האָט מען אַוועקגעשטעלט צוויי באַוואָפנטע ווייס־רוסישע פּאָליציאַנטן.

זיצנדיק אין גימנאַזיע־צימער, האָט יעדער פון אונדז געטראַכט פון די משפּחה־מיטגלידער וואָס זענען געבליבן אויפן מאַרק־פּלאַץ. הגם מ'האָט געלאָזט אַרויסגיין די פאַמיליעס מיט די אָפּגעקליבענע אַרבעטער, האָט דער קאָמענדאַנט גוט אַכטונג געגעבן, עס זאָל נישט מיטגיין קיין צו גרויסע צאָל פאַמיליע־מענטשן. אויב ער האָט באַמערקט, אַז אַ פאַמיליע איז צו גרויס, האָט ער אַ סך פון זיי באַלד געהייסן זיך צוריקשטעלן אויפן מאַרק־פּלאַץ. מיר האָבן געטראַכט: ס'איז שוין ווינטער, אויב מען וועט אונדז פאַרשיקן, וואָס וועלן זיי אָנטאָן, ווער וועט זיי שפּייזן?

מיט אַמאָל איז געקומען צו לויפן דער קאָמענדאַנט מיט צוויי דייטשן און ער זאָגט אונדז, אַז מיר האָבן גענומען מיט זיך אין גימנאַזיע־בנין אַ הינקעדיק קינד — און זאָל מען עס גלייך אַרויסגעבן, אַז נישט וועט מען אַלע שיסן, אויב מען זאָל דאָס קינד נישט געפונען. ס'איז געוואָרן אַ שרעקלעכע פּאַניק. אַלע האָבן געזוכט — אָבער דאָס קינד איז נישט געווען. עס איז קוים אַוועק אַ האַלבע שעה און דער קאָמענדאַנט קומט ווידער צוריק מיט אַ מעלדונג: „ווער ס'איז אַלט 70 יאָר — זאָל אַרויסגיין!״ עס האָט זיך געמאָלדן ר׳ אהרן צינמאַן. הגם ער איז נאָר אַלט געווען 68 יאָר, האָט ער געמיינט, אַז מען וועט אים צוריק פירן אויפן מאַרק־פּלאַץ און ער וועט בלייבן לעבן. דערפאַר אָבער האָט זיך נישט אָפּגערופן די 85־יאָריקע טייבע גאַברעלאָוו, וועלכע איז טאַקע געבליבן, מיטגעגאַנגען מיט אונדז אין געטאָ און זיך געמאַטערט נאָך 9 חדשים.

פון שעה צו שעה איז געוואָרן אומעטיקער. מיר האַלטן אין איין קלערן: וואָס וועלן די באַנדיטן טאָן מיט אונדז? פון גרויס מידקייט און צרות לייגן מיר זיך אויף דער פּאָדלאָגע. דער בנין איז גרויס, אָבער פאַר אונדז איז ער ענג.

עס קומט אַריין אַ דייטש און פאָדערט, אַז 15 אַרבעטער

זאָלן גיין מיט אים. מען דאַרף ברענגען האָלץ פון פירשט ראַדזשיווילס שלאָס אין דער קאָמענדאַטור. באַלד האָבן זיך געמאָלדן יונגע בחורים, צווישן זיי נייפעלד, דער עלעקטראָוניע־אייגנטימער, וואָס האָט זיך אָנגעגעבן אַלס סטאָלער. ער האָט זיך געוואָלט אַרויסקריגן, כדי צוקומען צו זיין פרוי, איר ברענגען אַהער, אָדער בלייבן מיט איר אויפן מאַרק־פלאַץ — אַבי זיין צוזאַמען. אים איז געלונגען. ווען די 15 מענטשן זענען געפאָרן צום שלאָס מיט אַן אויטאָ, הגם עס איז געווען נאָר ½ קלמ׳ פון גימנאַזיע — האָבן זיי געזען ווי מען פירט אַ גרופּע יידן פון מאַרק צום שלאָס — און זיין פרוי איז צווישן זיי. האָט ער געבעטן דעם דייטש וואָס איז געווען אויפן אויטאָ, ער זאָל אַרויפנעמען די פרוי. דער דייטש האָט נישט געוואָלט דערפון הערן. האָט ער אַראָפּ גענומען זיין זייגער פון האַנט און געגעבן דעם דייטש. ווייזט אויס, אַז דער זייגער איז געווען אַ צו קליינע מתנה. האָט נייפעלד אָנגעהויבן זוכן — און געפונען אַ גאָלדענעם רינג, וועלכן ער האָט אויך געגעבן דעם דייטש. יענער איז ווייכער געוואָרן. ווען דער אויטאָ איז פאַרבייגעפאָרן לעבן דער פרוי, האָט מען איר אַ כאַפּ געטאָן און אַרויף געצויגן אויפן אויטאָ. די דייטשן און ליטווינער האָבן געשריען, אָבער „אונדזער" דייטש האָט זיך פון זיי אויסגעלאַכט און געפאָרן ווייטער.

נאָכן אויסלאָדן אין דער קאָמענדאַטור דעם אויטאָ האָלץ, האָט דער זעלבער דייטש געבראַכט די 15 אַרבעטער צוריק אין גימנאַזיע.

אַז נייפעלד איז געקומען מיט זיין פרוי, האָט ער אונדז דערציילט, ווי אַזוי ער האָט זי אַרויסגעראַטעוועט. דאַקעגן די אַרבעטער האָבן דערציילט וואָס עס האָט פּאַסירט מיט אונדזערע טייערסטע און נאָענסטע: מען האָט זיי אַוועקגעפירט אין הייפל זאַיעזשעזשע, אַ ½ קילאָמעטער פון שלאָס. די באַנדיטן האָבן די קרבנות באַזוכט און צוגענומען אַלץ וואָס האָט געהאַט אַ ווערט. דערנאָך האָבן זיי געהערט שאָסן פון ביקסן און מאַשין־געווער.

ח

דאָך האָבן מיר זיי נישט געגלויבט, נאָר געמאַכט זיך אונדזערע אויסטייטשונגען: ווען מען האָט אָפּגעפירט אין הייפל אַ גרופּע מענטשן, איז מן הסתם איינער אָדער צוויי נישט געגאַנגען לויט דער דייטשישער מושטרע — האָט מען זיי דערשאָסן. אמת, מיר האָבן געוווסט אַז די דייטשן זענען פּעיק סתם הרגענען מענטשן, ווייל ביי אונדז אין שטאָט האָבן זיי דאָך אויך געשאָסן אומשולדיקע, פּונקט ווי אין אַנדערע שטעט. אָבער מיר האָבן נישט געקענט צולאָזן דעם געדאַנק, אַז זיי קענען אַלע יידן אומברענגען.

עס איז געקומען דער פּרעזעס מיט אַ דאָלמעטשער. זיי האָבן אַוועקגעשטעלט אַ טיש און געמאָלדן, אַז אַלע וואָס געפינען זיך אין גימנאַזיע־בנין זאָלן זיך רעגיסטרירן, ווייל ווער עס וועט נישט זיין רעגיסטרירט, וועט נישט באַקומען קיין עסן און וועט בכלל באַטראַכט ווערן ווי אַן אומלעגאַלער אין געטאָ.

גלייך האָט זיך יעדן עפּעס אָפּגעריסן אין האַרץ. וואָס געטאָ? ווען געטאָ? מיר ווייסן אַז אַמאָל זענען געווען געטאָס, מיר האָבן געלייענט וועגן זיי — אָבער ווען איז דאָס געווען?

מיר האָבן זיך געשטעלט פאַרן פּרעזעס צום פאַרשרייבן. אייניקע האָבן זיך געפרעגט צו מ׳קאָן אויך פאַרשרייבן די פרוי, אַ קינד. אויף דעם האָט דער פּרעזעס געענטפערט גלאַטיק, אַז יענע דאַרף מען נישט פאַרשרייבן, ווייל די וואָס זענען אויפן מאַרק — זענען שוין פאַרשריבן...

באַלד האָט אויסגעבראָכן צווישן אונדז אַ יאָמערלעך געוויין. האָט דער דייטש געשריגן, אַז מיר זאָלן זיך באַרויקן, מען טאָר נישט וויינען. דאָ האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז מיר זענען שוין צעשיידט מיט אונדזערע טייערסטע און ליבסטע אויף אייביק.

אַ סך פון אונדז האָבן געחלשט. אַפילו די וואָס זענען דאָ געווען מיט גאַנצע משפחות האָבן אויך ביטער געקלאָגט, ווייל ווער האָט דען נישט געלאָזט קיין קרובים אויפן מאַרק־פלאַץ? נאָר די וועלכע האָבן איבערגעלאָזט דאָרט אַ פרוי, אַ קינד — האָבן זיך ממש געריסן די האָר פון קאָפּ. זייער פּיין איז געווען גרויס. מען האָט זיך פאָרגעוואָרפן, הלמאי מ׳איז אַליין אַוועק פון מאַרק־פלאַץ און זיי געלאָזט. פאַר וואָס זאָל מען נישט קענען אויף זיי זאָגן: „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו"?!

קריסטן האָבן אונדז שפּעטער דערציילט, אַז די צעשיסונג איז פאָרגעקומען אין פּאַרק פון פירשט ראַדזשיוויל. אַ נאַכט פריער האָבן די מערדער באַפוילן אויסגראָבן צוויי ריזיקע גריבער — איינעם 70 מעטער די לענג און 4 מעטער די ברייט, דעם צווייטן — 30 מ׳ די לענג און 4 מ׳ די ברייט. ווי נאָר מ׳האָט די אָפּגעקליבענע אַרבעטער אַוועקגעפירט אין גימנאַזיע־בנין, האָט מען די מענטשן פון מאַרק־פלאַץ אָנגעהויבן פירן, צו גרופּעס פון 100 מאַן, צו די גריבער. אויפן וועג האָט מען זיי אָפּגעשטעלט, רעווידירט און אַלץ צוגענומען. ביים זוכן דאָס גאָלד און ווערטפולע זאַכן, האָט מען די יידן געפּייניקט. ווען מען האָט זיי געבראַכט אויפן אָרט, האָט מען זיי געהייסן זיך אויסטאָן, ביז די וועש. ביי וועמען ס׳איז געווען גוטע וועש, האָט מען געהייסן זיך אויסטאָן, דערנאָך באַפוילן אַריינלייגן זיך אין גרוב מיטן פּנים אַראָפּ — און די מאַשין־געווערס האָבן אָנגעהויבן קלאַפּן... ווען זיי האָבן געענדיקט מיט דער גרופּע, האָט מען געבראַכט אַ צווייטע. אויך די רוצחים האָבן זיי געביטן. אַזוי האָבן זיי אויסגעשאָסן אַלע יידן.

דאָס אַלץ איז פאָרגעקומען נישט ווייט פון דעם אַלטן בוים, וואָס איז שוין געשטאַנען איבער 200 יאָר אין ניעסוויזש און יעדעס קינד האָט געקענט און געוווסט פון זיין אַלטקייט און אָרט.

די קריסטן האָבן דערציילט, אַז אויפן מאַרק־פלאַץ זענען פאָרגעקומען האַרצרייסנדע סצענעס. אַ טייל האָבן געפּרוווט אַנטלויפן און זענען געוואָרן דערשאָסן. אַנדערע האָט מען פּשוט צעטראָטן אין דער גרויסער מהומה.

ווען זיי האָבן שוין אַריינגעלייגט אַלע יידן אין גרוב און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די צעשיסונג, האָבן די געוויינען און געוואַלדן זיך געטראָגן גאָר ווייט. עס האָט געטראָפן, אַז אַ מוטער אָדער פאָטער האָט געהאַלטן אויפן האַנט דאָס קינד און געלייגט זיך דערויף אין גרוב, כדי עס צו פאַרהיטן פון די קוילן. דאָס קינד איז טאַקע לעבעדיק באַגראָבן געוואָרן — און אַ סך געשרייען האָבן זיך נאָך געטראָגן פון די מתים־גריבער. צומאָרגנס האָט זיך נאָך די ערד געהויבן פון די האַלב־לעבעדיקע מענטשן.

ס׳האָט אויך פּאַסירט, אַז ווער פון די ווייסרוסן אָדער אוקראַינער האָט באַמערקט אין גרוב אַ זשיפּעדיקן ייד, האָבן זיי אים געגעבן מיט דער לאָפּעטע איבערן קאָפּ, ביז ער איז שטיל געוואָרן. די געוואַלדן און די „שמע־ישראלס" האָבן זיך געהערט פון ווי־ווייט. אויפן צווייטן טאָג האָט פון דעם מאַסן־קבר אַרויסגעפּליצט אַ קוואַל פון בלוט. די דייטשן האָבן דאַן באַפוילן גראָבן אַ ריוו, כדי אָפּציען דאָס בלוט פון גרוב.

אַזוי האָבן די דייטשע חיות אומגעבראַכט צוויי טויזנט אומשולדיקע יידן.

געענדיקט אין פירשט ראַדזשיווילס פּאַרק, האָבן זיי גענומען די פאַרבליבענע יידן קיין וואָיטעשצינע וואָס האָט זיך געפונען אַנטקעגן בית־עולם. דאָרט איז געווען אַ ריזיקער

גרוב ווו די גאַנצע שטאָט פלעגט נעמען ליים. דעם גרוב האָבן זיי פאַרגרעסערט און אים פאַרוואַנדלט אין אַ צווייטן קבר פאַר העכער 2000 אומשולדיקע ניעסוויזשער יידן — אויף דעם זעלבן אופן ווי מיט די יידן וועלכע מ׳האָט צעשאָסן פריער.

בעתן באַזוכן די קרבנות, איז איין מערדער געווען זייער פאַרנומען מיט דער מלאכה. דאָס האָבן אויסגענוצט צוויי פרויען און זענען אַנטלאָפן. איין פרוי, אסתר באָרענשטיין, האָט איבערגעלאָזט אין די רייען פיר קינדער, די צווייטע — די 17־יעריקע טאָכטער פון קאָפּל פּאָליאַצעק. זיי איז געווען באַשערט צו מאַטערן זיך אין געטאָ נאָך 9 חדשים.

די רוצחים האָבן אַרויסגעפירט פון די הייזער אַלע קראַנקע און קאַליקעס וואָס האָבן נישט געקענט גיין און זיי געשאָסן.

צו יענער צייט זענען געווען פאַרעגיסטרירט אין יודענראַט קרוב 5000 יידן. ניעסוויזש אַליין האָט געציילט 4000, דערנאָך זענען צוגעקומען אַ סך פליטים, אַזוי, אַז די צאָל איז געווען כמעט 5000 יידן. זיי אַלע האָבן די דייטשן אויסגעשאָסן, אָדער באַגראָבן לעבעדיקערהייט אין די צוויי גריבער.

אַ קריסט האָט דערציילט:

ביים פאַרשיטן דעם גרוב, האָט זיך פלוצים אויפגעשטעלט דער 28־יעריקער יהודה כאַרלאַפּ. ווייזט אויס, ער איז נאָר געווען פאַרוואונדעט. דאָס האָט דערזען אַ ווייסרוס וואָס האָט געאַרבעט ביים פאַרשיטן דעם גרוב, האָט ער אויפגעהויבן די לאָפּעטע און זי אַראָפּגעלאָזט אויף כאַרלאַפּס קאָפּ, וועלכער איז צעשפּאָלטן געוואָרן. אַ דייטש וואָס איז געשטאַנען דערביי, האָט זיך אָנגערופן צום רוצח: „זע, דער הימל ווייגט און קאָן נישט צוזען וואָס האָסט געטאָן"... (ס׳איז דעמאָלט געפאַלן אַ רעגן).

קריסטן האָבן דערציילט, אַז אין גאָראָדייע האָט אַ דייטש געזאָגט די זעלבע ווערטער, ווען מען האָט אומגעבראַכט די גאָראָדייער יידן. מעגלעך, אַז דאָס איז געווען דער זעלבער דייטש.

ט

פרייטיק, דעם 31סטן אָקטאָבער 1941 (פ׳ לך שנת תש"ב), 12 בייטאָג, האָט מען אונדז געעפנט די טיר פון גימנאַזיע און באַפוילן: „לך! גייט פון דאַנען אין געטאָ". מ׳האָט אונדז געגעבן 4 שעה צייט אַריינצוטראָגן אין געטאָ דאָס ביסל זאַכן און געוואָרנט, אַז ווער עס וועט אַרויס נאָך 4, וועט געשאָסן ווערן.

מען האָט אָנגעהויבן לויפן. יעדער האָט געוואָלט קומען וואָס פריער אַ היים. אפשר לעבט ווער, חוץ דעם דאַרף מען ראַטעווען ס׳ביסל האָב־און־גוטס. אַ לעבעדיקער מענטש דאַרף נאָך עפּעס האָבן.

איך גיי מיט מיין טאָכטער — אַרויס זענען מיר אַ פאַמיליע פון זעקס נפשות און געבליבן זענען צוויי. זי זאָגט: „טאַטע, גענוג דיר צו וויינען". די זעלבע ווערטער זאָג אויך איך, אָבער וויינען, וויינען מיר ביידע. די פיס אונטער אונדז ברעכן זיך. ס׳איז דען אַ וווּנדער? 42 שעה נישט געהאַט אין מויל — אויסער אַ טרער וואָס האָט זיך אַהין אַריינגעקייקלט...

דאָך בין איך אַ „גליקלעכער" מענטש. מיין הויז געפינט זיך אין אויסגעטיילטן געטאָ, איך וועל נישט דאַרפן שלעפּן אויף די פּלייצעס דאָס ביסל זאַכן. דער טומל איז גרויס. מען לויפט, מען טראָגט איבער. יעדער וויל פאַרכאַפּן אַ בעסערע וווינונג, וויל מען ווייסט, אַז די פריערדיקע בעלי־בתים וועלן שוין נישט צוריק קומען.

בסך הכל זענען אין געטאָ אַריין 562 יידן. 180 זענען געווען ניעסוויזשער איינוווינער, די פאַרבליבענע 382 נפשות — פליטים פון אומעטום.

צוגעקומען צו דער שטוב, האָבן זיך אָנגעהויבן נייע געוויינען און היסטעריעס. ווו איז מיין געליבט ווייב? ווו איז מיין שיין קינד? ווו איז מיין גוטע שוויגער? עס ווילט זיך נישט אַריין אין שטוב. אָבער איצט העלפט גאָרנישט. גיי שריי „שמע ישראל"!

כ׳בין צו צו דעם אָרט ווו כ׳האָב באַהאַלטן דעם שליסל ווען איך בין אַוועק מיט מיין פאַמיליע. דער שליסל איז געלעגן אויפן זעלבן אָרט. באַלד איז געקומען מיין שכן מיט דער גאַנצער משפחה — גליקלעכע מענטשן. אמת, אויך זיי האָבן געוויינט, קוקנדיק אויף מיר, דאָך איז ביי זיי געווען אַנדערש אין האַרץ.

מיר האָבן נישט באַוויזן רעכט זיך אויסוויינען, זענען אַריין פיר דייטשן און געפרעגט וואָס מיר טוען דאָ. זיי זענען געווען זיכער, אַז מיר זענען נישט געגאַנגען מיט אַלע יידן אויפן מאַרק־פלאַץ, נאָר זיך אויסבאַהאַלטן. מיר האָבן זיי דערציילט, אַז מ׳איז געווען אין גימנאַזיע, נאָר מען האָט אונדז געהייסן גיין אַהער, אין געטאָ. פאַרשטענדלעך, אַז ביי דער געלעגנהייט האָבן זיי שוין צוגענומען וואָס נאָר זיי איז געפעלן — און זענען אַרויס.

איך האָב זיך דערמאָנט אָן מיין טרייען מחותן, ר׳ חיים שבת ז"ל, און געלאָפן אַ היים זען וואָס הערט זיך ביי אים. ער איז געווען אַ שוואַכער מענטש, אַליין נישט געקאָנט גיין אויפן מאַרק־פלאַץ, האָט מען אים רעגיסטרירט מיט די קראַנקע און שוואַכע. ער האָט געוווינט אויף ניי־שטאָט, אַ האַלבן קילאָמעטער פון מיר. איך בין געלאָפן אָן אָטעם. אויפן וועג ביים „בראָם" (טויער) וואָס טיילט אָפּ די שטאָט פון ניי־שטאָט, האָב איך באַגעגנט דעם פּאָפּ מיט זיין פרוי טראָגן שווערע פּעק. אויך זיי האָבן זיך געצויגן. ער האָט געבעטן איך זאָל אים העלפן שלעפּן די פּעק. איך האָב אים געענטפערט, אַז איך מוז זען וואָס איז געשען מיט מיין מחותן. „האָסט נישט וואָס צו לויפן, ער איז דאָרט ווו אַלע יידן". ער האָט מיר דערציילט, אַז ווען מען האָט מיין מחותן אַרויס גענומען פון שטוב און אַריינגעוואָרפן אין אויטאָ, זענען אַרויס עטלעכע קריסטן און געבעטן די מערדער זיי זאָלן אים אָפּלאָזן, ווייל ער איז אַ טייערער מענטש צו אַלע. עס האָט אָבער נישט געהאָלפן. מען האָט אים מיט אַלע קראַנקע אַוועקגעפירט צום שיסן.

איך האָב דעם פּאָפּ שוין געהאָלפן צוטראָגן די זאַכן ביזן שול־הויף, ווו עס איז געווען באַשטימט דאָס געטאָ.

צוריק אַהיים, האָב איך געזען ליגן אויף אַ פור אַ מאַן פון אַ יאָר 35, וועלכן אַ דייטשער אויטאָ האָט איבערגעפאָרן נאָך פאַר דער אַקציע און אים צעבראָכן ביידע פיס. די דייטשן האָבן אים פאַרגעסן ווען זיי האָבן אַוועקגעפירט די קראַנקע. איצט האָבן זיי זיך אין אים דערמאָנט און אים געפירט צום גרוב.

איך האָב געזען ווי דער יונגערמאַן וויינט. מיינע אויגן זענען פאַרלאָפן מיט בלוט. מיר האָבן זיך מיט די בליקן געזעגנט. ער האָט געוווּסט, אַז מען פירט אים שיסן. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דאָס בילד פון דעם קדוש ר׳ זאב ב"ר אהרן ארונס ז"ל.

ווי פון אַ שריפה האָט יעדער אַרויסגעכאַפּט אַ ביסל זאַכן. מען איז געלאָפן צום שול־הויף. איצט מוז מען נעמען אַלץ וואָס מען קען — ווייל עס ברענט, הגם קיין רויך זעט מען נישט — האָב איך געטראַכט.

אין יעדן הויז האָבן זיך אַריינגעקליבן 3—4 משפחות. צו צוויי משפחות אין אַ דירה איז געווען אַ זעלטנהייט.

באַלד האָבן די דייטשן צוגענומען אַלע בהמות, גענדז, הינער. צונויפגעקליבן אַ 20 בהמות און אין געטאָ איבערגעלאָזט די 6 מאָגערסטע.

דאָס געטאָ האָט מען פאַרצוימט מיט שטעכיקע דראָטן, איבער 2 מעטער די הייך. אַנטקעגן שול האָט מען געהייסן מאַכן אַ גרויסן אַריינפאָר־טויער און אַ קליינע טיר פאַר די מענטשן.

ביים טירל האָט מען אויפגעשטעלט אַ ביידל, וווּ ס'איז געזעסן אַ יידישער פּאָליציי־מאַן, כדי אַכטונג צו געבן ווער עס גייט אַריין אָדער אַרויס און וואָס מען טראָגט אַרויס אָדער אַריין אין געטאָ. אַרויסטראָגן פון געטאָ זאַכן האָט מען נישט געטאָרט. אַפילו עסן האָט מען נישט געלאָזט אַריינפירן אין געטאָ, אויסער די ראַציעס וועלכע זענען באַשטימט געווען פאַר די אַרבעטער. מ'ט 30 גראַם ברויט און מיט 10 גראַם פלייש האָט מען נישט געקענט לעבן, האָט מען געזוכט וועגן ווי אַזוי צו שאַפן עפּעס עסן, הגם די סכנה איז געווען גרויס.

די רוצחים האָבן אָנגעהויבן באַזייטיקן פון די הייזער די געשאָסענע. צו דעם צוועק האָט מען גענומען די יידישע אַרבעטער. ביים רוימען האָבן „גוטהאַרציקע" דייטשן דערלויבט צו נעמען טאָרף און האָלץ צום ברענען, אויך זאַכן וועלכע זענען פאַר זיי נישט געווען נוצלעך. פאַרן געטאָ האָבן זיי געלאָזן בלויזע שמאַטעס. אַלע ווערטפולע זאַכן פון געטאָ פלעגן אָפּגעשיקט ווערן קיין באַראַנאָוויטש און פון דאָרט אין דייטשלאַנד. ערגערע זאַכן, וואָס זיי האָבן נאָך געהאַט אַ ווערט — האָבן זיי פאַרקויפט די קריסטן. צו דעם צוועק האָבן זיי געעפנט צוויי קראָמען.

אין ר' סענדערס ז"ל שול, אין דער הייך וווּ ס'איז געווען די עזרת נשים, האָט מען געמאַכט אַ סקלאַד און געטיילט די שמאַטעס פאַרן געטאָ. פריער האָט מען דאָ געטיילט די פאַרציעס ברויט מיט פלייש. איצט פלעגט מען אַמאָל קריגן אַ ביסל וואַרעניע, צי האָניג, ווייל אין טייל שטובן איז דאָך געווען עפּעס אָנגעגרייט, הגם דאָס בעסטע און לרוב — האָבן די דייטשן אַליין צוגענומען.

אין געטאָ זענען נאָך געבליבן עטלעכע מענטשן וואָס דאָס מזל האָט זיי צוגעשפּילט. למשל, דער 80־יעריקער למדן און מלמד ר' שמואל דמשק האָט אין יענעם פרימאָרגן גראָד געדאַוונט, ווען זיין טאָכטער די אַקושערין און זיין איידעם דער שלאָסער מיט צוויי קינדער זענען אַוועק צום מאַרק־פּלאַץ. די טאָכטער האָט אָנגעזאָגט דעם אַלטן, ער זאָל נישט פאַרשפּעטיקן און באַלד קומען. דערווייל איז געוואָרן 8 אַזייגער און 7.50 האָט מען שוין געדאַרפט זיין אויפן אָרט. האָט דער אַלטער דמשק געטראַכט, אַז מען וועט זיך באַגיין אָן אים און געבליבן אין שטוב. ווען מען האָט אַרויסגעפירט די קראַנקע, זענען די דייטשן אַריין אין אַ רייך הויז בשכנות פון דאָרט און געווען אַזוי פריילעך און בגילופין, אַז זיי זענען צום אַלטן נישט געקומען. דערנאָך איז די טאָכטער מיטן איידעם אין איינציקלעך צוריק געקומען, זיי זענען געווען צווישן די אָפּגעקליבענע אַרבעטער. אַזוי איז ר' שמואל דמשק באַשערט געווען צו לעבן נאָך 9 חדשים, ביז דער צווייטער שחיטה.

אין געטאָ האָט מען געשאַפן וואַרשטאַטן פון שוסטערס, שניידערס, סטאָלאַרעס, שלאָסערס, אַ וועשעריי און אַ כעמישע פאַרבעריי. די וואָס זענען נישט געווען באַשעפטיקט אין די וואַרשטאַטן, האָט מען גענומען צו אַנדערע אַרבעטן, ווי האָלץ זעגן, אין דער קאָמענדאַטור וואַשן די פּאָדלאָגעס, באַאַרבעטן די גערטנער וואָס די דייטשן האָבן פאַרזייט ביי זייערע וווינונגען, קערן די גאַסן, ריייניקן די קלאָזעטן. אין געטאָ האָבן אַלע געמוזט אַרבעטן, אַפילו קינדער אין עלטער פון 10 יאָר. מען פלעגט אויך נעמען די יידן פון געטאָ צו גראָבן גריבער פאַר רויט־אַרמייער, פאַרטיזאַנער און סתם קריסטן וואָס זענען די דייטשן נישט געפעלן און זיי פלעגן זיי שיסן.

די אַרבעטער האָבן זיך געזאַמלט ביים טויער פון געטאָ און יעדן טאָג פלעגט מען זיי נעמען און צוריק ברענגען, ווייל אַליין האָבן זיי דאָס געטאָ נישט געטאָרט פאַרלאָזן. נאָר די וואָס זייער אַרבעט איז געווען אַ זעלבשטענדיקע (אַ דאָקטער, אַן אַקושערין, אַן אינזשיניער), פלעגן האָבן אַן אויסווייז, זיי האָבן געמעגט אַרויסגיין. אָבער אַזעלכע זענען געווען יחידים. אויך איך האָב געהאַט אַזאַ אויסווייז, ווייל מיין אַרבעט איז באַשטאַנען אין אַרומגיין פאַריכטן אַ פענצטער, אַ טיש, אַ שטול.

די וואַרשטאַטן פון די שוסטערס, שניידערס, טשוועקלמאַכערס (קיין טשוועקעס זענען נישט געווען, האָט מען זיי אַליין געמוזט מאַכן), די וועשעריי און כעמישע פאַרבעריי, האָבן זיך געפונען מחוץ דעם געטאָ. די סטאָלעריי, שלאָסעריי און רימעריי זענען געווען אין געטאָ, אין אַלטן בית־המדרש וואָס איז געשטאַנען שוין 300 יאָר. דאָרט ווו יידן פלעגן לערנען בייטאָג און ביינאַכט, האָט זיך איצט געפונען די סטאָלעריי. אין דער קאַלטער־שול, וואָס איז געווען נאָך עלטער ווי דער בית־המדרש — איז געשטאַנען אַ שטיבל, וואָס מען האָט גערופן קהל־שטיבל. דאָרט איז געווען די שלאָסעריי, און אין תלמוד־תורה וואָס איז געווען לעבן דער קאַלטער שול, איז געווען דער רימער־וואַרשטאַט און אַ טאַפּיצירער־וואַרשטאַט, ווו מ'האָט געמאַכט מאַטראַצן און געזעסן פאַר דייטשע אויטאָס.

8.30 פרי האָט מען באַדאַרפט זיין ביים געטאָ־טויער, ווייל 8.45 איז דער קריסט געקומען נעמען די אַרבעטער. ווען עס פלעגט זיך ווער פאַרשפּעטיקן, האָט מען אים שוין נישט אַרויסגעלאָזט. אַז אַן אַרבעטער האָט נישט געקאָנט אָנווייזן קיין גענוגנדע סיבה פאַר זיין פאַרשפּעטיקונג, האָט ער באַקומען אַ שטראָף.

די אַרבעט אין געטאָ און אויסערן געטאָ האָט זיך אָנגעהויבן 9 אַזייגער. פון 12 ביז 1 אַזייגער איז געווען מיטאָג. פון 1 ביז 4 — האָט מען געאַרבעט אָן איבעררייס. עסן איז מען געגאַנגען גרופּנווייז.

ווען די אַרבעטער פלעגן אַמאָל גיין אַליין אַהיים — איז געווען שלעכט. דעמאָלט האָט יעדער זיך איינגעשאַפט עפּעס עסן פאַרן ווייב, צי פאַרן קינד. ווען דער קריסט האָט געפירט די גרופּע, האָבן די דייטשן נישט געזוכט ביי אונדז. אויב אָבער מען האָט זיך אומגעקערט אָן דעם קריסט — האָבן זיי אַלעמען באַזוכט. דאָס האָט געדראָט מיט טויט, ווייל אַ ייד איז געווען בפירוש פאַרבאָטן צו טרעפן זיך מיט אַ קריסט. אויב מ'האָט ביי אים געפונען עפּעס שפּייז, הייסט עס, אַז ער איז געקומען אין באַרירונג מיט אַ קריסט. אין אַזאַ פאַל האָט מען געקענט ביידע דערשיסן. דאָך האָט מען געשמוגלט, כדי צו דערהאַלטן די נשמה.

דער טויט האָט אונדז אומעטום נאָכגעיאָגט. אָבער קיין הונגער האָבן מיר בדרך כלל, נישט געליטן אין געטאָ, ווייל אויף אַלע וועגן און מיט אַלע מיטלען, טראָץ די געפאַרן, האָט מען עפּעס אַריינגעשמוגלט — אויף אַזאַ אופן: ביים מעסטן די אַרבעט, אָדער ביי פאַרשידענע אַנדערע געלעגנהייטן פלעגט מען זיך טרעפן מיט אַ קריסט. דער קריסט וואָס האָט אונדז געפירט צו דער אַרבעט, איז געווען אַ שטאָטישער און טיילמאָל אויך געהאַט מענטשלעכע געפילן.

דערפאַר האָבן מיר אין געטאָ זייער געליטן פון מאַנגל אין וואַסער. פון די עטלעכע ברונעמער דאָרטן האָט קיין איינער נישט געטויגט. דאָס וואַסער האָט מען נישט געקענט טרונקען. אַזוי ווי דער אַרויסגאַנג פון געטאָ איז געווען פאַרבאָטן, זענען מיר געבליבן אָן וואַסער.

דער פּרעזעס פון יודענראַט האָט זיך פאַרשענדיקט מיטן דייטשן קאָמענדאַנט און אונדז איז דערלויבט געוואָרן איין שעה אין טאָג, פון 7.30 ביז 8.30 פרי צו גיין אין מאַרק, וווּ ס'איז געווען אַ פּאָמפּע מיט וואַסער. אַ סך מאָל איז מען אָפּגעשטאַנען אַ שעה צייט און אַוועק מיט די ליידיקע עמערס, ווייל עס האָבן זיך צונויפגעקליבן ביי אַ 100 מענטשן, אויך קריסטן —

און די צייט איז געווען צו קורץ, אַז אַלע זאָלן באַווייזן צו נעמען וואַסער. אָפּט האָט געטראָפן, אַז דער גליקלעכער וואָס איז געגאַנגען צוריק מיטן וואַסער, האָט זיך אויסגעגליטשט, אויסגעגאָסן דאָס וואַסער און איז געקומען אַהיים מיט גאָר־נישט. דאָס האָט אָפּט פּאַסירט, צוליב דער שטענדיקער איי׳עניש נישט צו פאַרשפּעטיקן צו דער אַרבעט. אָפּט פלעגט טרעפן, אַז די פּאָמפּע איז קאַליע געוואָרן און דער גאַנצער עולם האָט זיך אומגעקערט אָן וואַסער. ווען ס׳איז געווען שניי, האָט מען טאַקע געקאָכט מיט שניי.

לעבן מײַן הויז, נאָר אויף דער צווייטער זייט פון די שטעכיקע דראָטן, האָט זיך געפונען אַ ברונעם מיט גוט וואַסער. איך בין אויפגעשטאַנען מיט מײַן שכן 2־3 בײַנאַכט. איינער האָט זיך דורכגעשטופּט דורך די דראָטן, אָנגענומען וואַסער, דערלאַנגט דעם צווייטן, וועלכער איז אַריין אין הויז דאָס וואַסער איבערגיסן און ווידער זיך אומקערן מיטן עמער. פאַרשטענדלעך, אַז אונדזער לעבן איז געווען איינגעשטעלט.

נאָכן ווינטער האָט מען אויסגעגראָבן צוויי נייע ברונעמער אין געטאָ. איינער אַ גוטער, דער צווייטער מיט שלעכט וואַסער. ס׳איז אָבער געווען אַ כּך לייכטער, ווײַל אַ העלפט געטאָ־איינוווינער האָט שוין גענומען וואַסער ביי דעם ברונעם.

עס האָט זיך געגרינדעט אַ קיך פאַר די וועלכע האָבן נישט געהאַט ווער עס זאָל זיי צוגרייטן עפּעס עסן. אָבער קיין לאַנגע צייט האָט די קיך נישט עקזיסטירט, ווײַל זי איז געווען אין אַ שול און די פרומע האָבן דאָס נישט געוואָלט טאָלערירן. האָט די קיך זיך איבערגעטראָגן אויפן מאַרק, ווו ס׳איז בעת דער סאָוויעטן־מאַכט געווען אַ טיי־האַלע (טשייניע). די קיך האָט לאַנג נישט עקזיסטירט, ווײַל אין שטאָט איז נישט געווען קיין שוחט און די פרומע האָבן נישט געוואָלט דאָרט עסן. די עיקרדיקע סיבה איז אָבער געווען די, וואָס דער קאָמענדאַנט האָט געהייסן צונעמען פון דעם אָרט די קיך, ווײַל נישט ווייט האָט זיך געפונען דער רעסטאָראַן פאַר די דורכפאָרנדיקע דייטשן. האָט מען די קיך איבערגעטראָגן אין הויז לעבן געטאָ.

פון די זעקס בתי־מדרשים וואָס זענען געווען אין שטאָט, האָט מען געדאַוונט נאָר אין איינעם, ווײַל די אַנדערע פינף זענען געווען פאַרנומען פון די וואָרשטאַטן. אין דער שוסטער־שול האָט זיך געפונען אַ סקלאַד פון קאַרטאָפל, אין דער קצבישער שול זענען געשלאָפן די יידישע פּאָליציי, לעבן רעכטן טויער פון געטאָ.

אין אַ פּריוואַטער שטוב זענען זיך צוזאַמענגעקומען אַ פּאָר מענטשן — די מיט מער צעבראָכענע הערצער — און דאָרט געדאַוונט. ר׳ ישראל ב״ר פּרץ באַשינקעוויטש ז״ל, האָט אַמאָל דערציילט, אַז פאַרן טויט האָט זיין פאָטער אים געזאָגט, אַז משיח וועט קומען אין דעם יאָר וואָס וועט זיך אויסלייגן מיט די אותיות ש ב ת, אַזוי ווי דאָס יאָר איז געווען תש״ב — איז נישט אַנדערש, נאָר משיח קומט...

דער ייד פלעגט פאַסטן גאַנצע טעג און אויך זיינע צוויי קינדער געפייניקט מיט פאַסטן. איבערהויפּט האָב איך רחמנות געהאַט אויף זיין מיידל, וועלכע איז געווען אַ שוואַכע און געמוזט פאַסטן יעדן צווייטן טאָג. דער פאָטער איז געזעסן גאַנצע טעג און געלערנט, געזאָגט תהילים, הגם קיין גרויסער יודע ספר איז ער ניט געווען. דער פּרעזעס האָט אים צוליב דעם באַפרייט פון אַלע אַרבעטן. ער איז געווען אַ בעל־מלאכה פון אייזערנע קופערטס און קאַסטנס, וואָס די קריסטן פלעגן דאָן קויפן אַנשטאָט שענק.

ער איז אומגעקומען גלייך מיט אַלע יידן אין געטאָ.

ת. נ. צ. ב. ה.

אין חודש ניסן האָט דער עולם אָנגעהויבן טראַכטן וועגן מצות. צוויי־דריי בעלי־בתים האָבן צוזאַמען געבאַקן מצות. כוסות זענען געווען אין יעדער יידישער שטוב און טרערן האָבן געסטאַיעט זיי פול צו מאַכן.

נאָך שבועות זענען פאָרגעקומען אַזעלכע צוויי פאַלן: ר׳ יהושע ב״ר שמואל קראַוועץ ז״ל איז געגאַנגען צו אַ קריסט מאַנען אַ חוב. האָט דער קריסט גערופן אַ פּאָליציאַנט, וועלכער האָט דעם יידן אַוועקגעפירט אין גלינישצע, ווו מען פלעגט אַלעמען אומברענגען — און אים געשאָסן.

דער צווייטער פאַל איז געווען מיטן אַדוואָקאַט ר׳ משה מויסיטע ז״ל, אַ גאַליציאַנער, וואָס האָט געוווינט 10 יאָר אין ניעסוויזש. בעת דער סאָוויעטישער מאַכט איז ער געווען אַ פּוילישער פּאַטריאָט און פלעגט אַרויסטרעטן מיט רעדעס קעגן דער סאָוויעטן־רעגירונג. ער איז אַרעסטירט געוואָרן און זיין פרוי מיט די קינדער זענען אַרויסגעפירט געוואָרן נאָך רוסלאַנד. קיין ניעסוויזש האָט דער אַדוואָקאַט זיך אומגעקערט, ווען עס איז שוין געווען דאָס געטאָ. נאָר מער ווי אַ שעה האָט ער נישט באַוויזן צו זיין. ווען ער איז אַרויס געגאַנגען פון אַ באַקאַנטן קריסט, האָט אים אַ דייטש אָפּגעשטעלט און געמאָלדן, אַז יידן איז פאַרבאָטן צו קומען אין באַרירונג מיט קריסטן. דערנאָך האָט ער אים אָפּגעפירט אין גלינישצע. די דייטשן האָבן באַלד טעלעפאָנירט צום יודענראַט, מען זאָל שיקן פיר יידן מיט לאָפּאַטעס אים באַגראָבן. ווען די יידישע אַרבעטער זענען געקומען אין גלינישצע, האָבן זיי געטראָפן דעם אַדוואָקאַט שטיין אַ נאַקעטן. די דייטשע באַנדיטן האָבן פון אים אַלץ אַראָפּגענומען, אַריינגעוואָרפן אין ברודער־קבר און פאַרשאַטן.

אַזוי האָט מען געלעבט אין געטאָ. יעדער טאָג — אַנדערע פייניקונגען. דאָס לעבן האָט געהאָנגען אויף אַ האָר. אַז מ׳איז אַרויס אין דער פרי צו דער אַרבעט, האָט מען נישט געוווּסט צי מען וועט זיך אומקערן. האָט מען זיך אומגעקערט — איז געווען גומל צו בענטשן. מיר זענען יעדע מינוט גרייט געווען, אַז אָט־אָט גייען אונדז די דייטשן שיסן. אויף אונדז איז מקויים געוואָרן דער פּסוק פון דער תוכחה: „בערב תאמר מי יתן בוקר — ובבוקר תאמר מי יתן ערב״. מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען נערוועז, מ׳האָט זיך געטרייסלט, הערנדיק אַ שאָרך.

אין געטאָ זענען געווען צוויי פרויען: ד״ר קעסטלס פרוי און די פרוי פון אינזשיניער פּאָפּ, וואָס פלעגן אונדז מקצר זיין דאָס לעבן מיטן דערציילן זייערע בייזע חלומות, בשורות רעות און סתם שרעקלעכע מעשיות. זיי זענען געווען מייסטערינס אויף צו מאַכן אַ פּאַניק. בכלל האָט זיך די שטימונג פאַרערגערט און די שרעק איז פון טאָג צו טאָג געוואַקסן.

דאָס האָט דערפירט צו דעם, אַז אַ סך משפחות האָבן אין געהיים אָנגעהויבן בויען באַהעלטענישן און בונקערס, כדי זיך אויסצובאַהאַלטן אין פאַל פון אַ נייער שחיטה.

מיין שכן וואָס האָט געוווינט אין צווייטן הויז, (געקומען צו אונדז פון פּיזן מיט אַ פאַמיליע פון פיר נפשות) און איז געראַטעוועט געוואָרן פון דער ערשטער אַקציע, האָט מיך געבעטן: „לאַכאָוויצקי, מיר מוזן מאַכן עפּעס אַ הייל צו באַהאַלטן זיך, ווײַל די דייטשן וועלן אונדז סוף סוף אומברענגען״. מיר איז נישט געלעגן אין זינען זיך צו ראַטעווען, ווײַל כ׳בין געווען אַ דערשלאָגענער, אַ צעבראָכענער. נאָר צוליב דעם וואָס מיין טאָכטער איז געווען מיט מיר, האָב איך זיך נאָך געהאַלטן. ער אָבער האָט מיך נישט אָפּגעלאָזט און געזאָגט, אַז טאַקע צוליב מיין געראַטעוועט קינד מוז איך לעבן. ער האָט מיר צוגעגעבן חשק און מוט.

מיר האָבן אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן און באַשלאָסן, אַז דאָס בעסטע אָרט פאַר אַ בונקער איז אונטערן פונדאַמענט פון זיין וווינונג, וואָס גייט אַרויס אין אַ גאָרטן. אַזוי ווי איך בין אַ פאַכמאַן און אויך ער האָט פאַרשטאַנען וואָס דאָס איז, האָבן מיר אונטערגעהויבן 3 ברעטער פון דער פאַדלאָגע און געמאַכט זיי זאָלן זיך דרייען אויף אַן אַקס, ד. ה. אַז מען גיט אַ צי ביים עק ברעט, הייבן זיי זיך אונטער. לאָזט מען אָפּ דאָס שטריקל — פאַרמאַכן זיך די ברעטער. קיינער האָט וועגן דעם נישט געוווּסט.

דעם בונקער האָבן מיר געבויט זייער אַ לאַנגע צייט, ווייל די ערד איז געווען אַ ליימיקע. די ערד וואָס מיר האָבן אויסגעגראָבן האָט מען געדאַרפט אַזוי באַהאַלטן, אַז קיינער זאָל נישט באַמערקן אַז דאָס איז פרישע ערד. די הייזקע איז געווען אַ קליינע און די באַהעלטעניש האָט געדאַרפט זיין פאַר אַ 20 מענטשן, ווייל ביי מיר האָט געוווינט נאָך אַ פאַמיליע פון 6 מענטשן, מיט 3 בחורים, וואָס האָבן געהאַט מיידלעך: די פרוי ליטוואַקאָווע, אַ גימנאַזיע־לערערין מיט הויכע בילדונג, וואָס איז צו אונדז געקומען פון וואַרשע. איר מאַן, דירעקטאָר פון דער „וושעכניצאַ פּאָלסקאַ”, איז אומגעקומען בעת דער ערשטער שחיטה און זי האָט זיך געראַטעוועט. זי איז אַמאָל צופעליק אַריין צו אונדז, ווען מיר האָבן פאַרגעסן צו פאַרמאַכן די ברעטער פון בונקער. פאַרשטענדלעך, אַז ווען זי האָט זיך דערוווּסט וואָס מיר טוען, איז זי צוגעשטאַנען, מ׳זאָל אויך זי אַריינעמען. צוזאַמען זענען מיר געווען 20 מענטשן — אַ צו גרויסע צאָל אויף אַזאַ קליין אָרט.

נישט אַלע בונקערס האָבן געהאַט מזל. אַזוי, למשל זענען אין איין בונקער אַריין 22 ייִדן. ביים אַרויסגיין — זענען 17 געשאָסן געוואָרן און נאָר 5 איז געלונגען צו אַנטלויפן.

יא

די שמועות וועגן זיך דערנענטערנדיקן אומגליק האָבן זיך פאַרשפרייט בליץ־שנעל. מיר האָבן שוין געוווּסט אַז איצט איז געקומען אונדזער ריי. מיר האָבן געהערט וועגן אַלע רציחות אין די אַרומיקע שטעטלעך. די פאַניק האָט זיך פאַרשטאַרקט, מענטשן האָבן אַפילו אָנגעהויבן שיכורן, כדי פאַרטרייבן די פינצטערע מחשבות וועגן אומגליק.

אין חודש אב תש״ב איז פאָרגעקומען די שחיטה אין גאָראָדיי, 14 קילאָמעטער פון ניעסוויזש און אין מיר, באַוווּסט צוליב איר ישיבה.

אין גאָראָדיי איז אומגעקומען מיין ברודער מיט זיין משפחה און נאָך קרובים. עס איז אויך אומגעקומען אַ ברודער פון אונדזער פרעזעס אַ דאָקטער. ביז זיין טויט, האָט אונדז דער פרעזעס שטענדיק געמוטיקט, אַז די דייטשן מיינען נישט ניעסוויזש, אַז אונדזערע ייִדן וועלן זיי נישט טשעפּען, מיר זענען נוצלעכע אַרבעטער. ווען אָבער ס׳איז צו אים דערגאַנגען די ידיעה, אַז אויך זיין ברודער איז געפאַלן — איז ער געוואָרן אַנטמוטיקט. אויב אַזוי — איז דאָך עק וועלט. אַז זיי האָבן געקענט שיסן אַ דאָקטער — ווער־זשע איז נוצלעכער פון אים? וואָס פאַר אַ ווערט קען דען האָבן אַ פּשוטער אַרבעטער פון ניעסוויזש אַנטקעגן אַ דאָקטער?

אַ סך האָבן אָנגעהויבן קלערן וועגן אָנשליסן זיך צו די פאַרטיזאַנער־גרופּן. מען האָט זיך באַראַטן מיטן פרעזעס, ער אָבער האָט אָנגעזאָגט, אַז ביז ער וועט זיך נישט פאַרשטענדיקן מיט די פאַרבינדלער פון די פאַרטיזאַנער, זאָל קיינער נישט רירן זיך פון אָרט, ווייל דאָס קען ברענגען צו אַ נייער שחיטה.

צוויי טעג פאַר דער אַקציע זענען דייטשן געקומען צו די אַרבעטער און געפאָדערט אויספאַרטיקן אַלע באַשטעלונגען, ווייל זיי מוזן דאָס נייטיק האָבן. דער וואָס קען ביז מאָרגן די אַרבעט נישט אויסענדיקן, זאָל זי אַזוי אָפּגעבן.

די נייעס האָט זיך בליץ־שנעל פאַרשפרייט אין געטאָ. דער פּחד איז געוואָרן אָן לשער. אומעטום האָבן ייִדן דערציילט אַז מ׳האָט שוין זיי צוגענומען די אַרבעט וואָס איז אַ סימן אויף אַ זיכערער שחיטה. אַ סך האָבן געוואָלט אַנטלויפן, אַנדערע האָבן געטענהט, אַז מען טאָר נישט אַנטלויפן. דער פרעזעס האָט דערווייל אַלעמען באַרויקט, אַז דער יודענראַט טראַכט אַליין וועגן דעם. זיי טוען אַלץ וואָס מעגלעך, כדי ראַטעווען די ייִדן.

קיינער האָט זיך נישט געקענט באַרויקן. ביינאַכט איז דער שלאָף צוגענומען געוואָרן. מען וואַרט אויפן טאָג.

מאָנטיק, אַ טאָג פאַר דער שחיטה, האָבן מיר זיך געשטעלט דאַווענען. אַ סך האָבן געוויינט. נאָכן דאַווענען און אָנגרייטן וואַסער — איז מען, ווי יעדן טאָג, אַוועק צו דער אַרבעט.

מיין אַרבעט יענעם טאָג איז געווען אין אַ ייִדישער שטוב, פון וועלכער מען האָט דעם אייגנטימער מיט זיין פאַמיליע אויסגעשאָסן. איצט האָט אַ קריסט פאַרנומען זיין הויז. איך אָבער קען נישט אַרבעטן. מיינע געדאַנקען לויפן אַהין־און־צוריק: מיין ברודער איז געווען 11 יאָר אין אַמעריקע און איז צוריק געקומען קיין ניעסוויזש, ווייל ער האָט נישט געוואָלט זיינע קינדער זאָלן דאָרט אַרבעטן אין שבת. ער האָט אויך געהאַט פינף אייניקלעך — און איצט ליגט ער אין גרוב, מיט אַלע ייִדן, בעת אין זיין הויז וווינט אַן אַנטיסעמיטישער קריסט. „ווּ ביזטו, מיין ליבער ברודער? בעט גאָט פאַר מיר. אפשר אין זכות פון אונדזער טאַטן דעם למדן, וואָס האָט אַזוי פיל יאָרן געלערנט אין דער באַרימטער וואָלאָזשינער ישיבה — וועט די גזירה אָפּגעשריגן ווערן?” אַזוי האָב איך כסדר געטראַכט. דערווייל האָט דער זייגער געוויזן די צוועלפטע שעה.

איך האָב געהאַט אַ דערלויבעניש פון פרעזעס צו עסן ביי מיר אין שטוב, ווייל איך האָב געגעסן נאָר כשר, אַזוי, אַז כ׳האָב מיטאָגצייט זיך אומגעקערט אין געטאָ. מיין טאָכטער איז געווען סעקרעטאַרין אין יודענראַט. איצט איז זי געקומען מיר געבן עסן און מיט גרויס אויפרעגונג דערציילט: „טאַטע, דער פרעזעס איז 10 פרי אַרויסגערופן געוואָרן צום קאָמענדאַנט וועלכער האָט אים געמאָלדן, אַז היינט 6 פאַרנאַכט קען ער אַראָפּנעמען די ייִדישע פּאָליציי פון די פּאָסטנס און אַלע קענען רויק שלאָפן. די ווייס־רוסישע פּאָליציי וועט אַליין היטן דאָס געטאָ”.

איך האָב זיך שוין געשטיקט מיט יעדן ביסן. וואָס טוט מען איצט? צו דער אַרבעט האָב איך געמוזט צוריקגיין און מיט גרויס אומגעדולד געוואַרט, אַז מיין אינזשיניער, ווען איך בין געווען אונטערגעוואָרפן, זאָל שוין גיין עסן מיטאָג. איך האָב געמעגט צו אים אַריינגיין אין פאַרשידענע אָנגעלעגנהייטן בנוגע דער אַרבעט. אַפילו ווען מען טרעפט מיך ביי דעם קריסט, בין איך געווען אין אָרדענונג.

דעם אינזשיניער האָב איך געטראָפן זיצן מיט צוויי פרויען, וועלכע זענען מיט מיין אַריינקום שטאַרק בלאַס געוואָרן. זיי האָבן אַ פּנים געוווּסט וואָס עס גרייט זיך פאַר די ייִדן. איך בין אָבער געווען זיכער, אַז ער וועט מיר מיטפילן, איז ער דאָך אַליין געווען אַ מר נפש, ווייל זיין פרוי מיט צוויי קינדער האָבן די סאָוויעטן פאַרשיקט קיין סיביר אַלס קאָנטער־רעוואָלוציאָנערן.

די ערשטע פאָר מינוט בין איך געשטאַנען אין צימער, נישט אויסגערעדט קיין וואָרט. דאָס האַרץ איז געווען פאַרקלעמט און די טרערן האָבן געשטיקט. ווען איך האָב זיך באַרואיקט און אים געבעטן ער זאָל מיך מיט מיין קינד ראַטעווען פון דער שחיטה, האָט ער געענטפערט, אַז ער קען מיר גאָרנישט העלפן, איצט וועלן די דייטשן מיט גאָרנישט

זיך רעכענען *. „וואָס־זשע טאָן״? — האָב איך געפרעגט. „לויף אין וואַלד אַריין״ — האָט ער געענטפערט. „ווו זאָל איך לויפן און וואָס וועלן מיר דאָרט עסן״? האָב איך זיך ביי אים געבעטן. „אויב דו גלויבסט אין גאָט — טאָ פרעג נישט קיין קשיות, ער וועט דיך נישט פאַרלאָזן, אַנטלויף!״ — זענען געווען זיינע לעצטע ווערטער. אויך די פרויען האָבן זיך צעוויינט — און איך האָב פאַרלאָזט זיין שטוב.

די ווערטער פון דעם אינזשיניער האָבן אין מיר דערוועקט אַ נייע האָפענונג, צוגעגעבן מוט צו קעמפן, צו וועלן לעבן.

ווען איך האָב 4 אַזייגער זיך אומגעקערט אין דער פינצטערער היים, האָט מיך אָפגעשטעלט אַ יידישער פאָליציאַנט און געמאָלדן, אַז אין ר׳ סענדערס שול קומט פאָר אַ פאַרזאַמלונג. אַנשטאָט גיין אַהיים, בין איך אַוועק אין שול. ווו איך האָב געטראָפן אַ סך מענטשן. אַ פחד איז געווען אויסגעגאָסן אויף אַלעמענס פנימער.

איינער האָט געזאָגט, אַז אַנטלויפן פון געטאָ טאָר מען נישט. דאָס קען ברענגען צו אַן אַלגעמיינער שחיטה. אַ צווייטער האָט געטענהט, אַז מיר מוזן שטעלן אַ ווידערשטאַנד! תמות נפשי עם פלישתים! נישט גיין ווי די שעפסן צו דער שחיטה, הגם מיר ווייסן, אַז מיר וועלן באַזיגט ווערן. מען האָט גערעדט, געטומלט — און די פאַרזאַמלונג האָט זיך געענדיקט מיט גאָרנישט.

אין אַ שעה אַרום איז ווידער פאָרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג. מען האָט אויסגעקליבן עטלעכע יונגע פעיקע מענטשן, איינגעטיילט גרופן, וועלכע מען האָט גערופן די „קאָמפאַניע פון אחדות״, אַז עס זאָל זיין גרינגער די פאַרטיידיקונג, דאָס ראַטעווען זיך. ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז אין פאַל די ווייסרוסישע פאָליציי וועט אַרומרינגלען דאָס געטאָ, זאָלן אַלע יידן זיך פאַרזאַמלען אין דער קאַלטער שול, אויבן, אין עזרת נשים און פון די פענצטער שיסן צו די דייטשן און פאָליציי וואָס וועלן זיך באַווייזן ביים געטאָ־טויער.

ס׳איז געווען אַ ביסל געווער, ווייל די מיידלעך וואָס האָבן געאַרבעט אין דער דייטשער קאָמענדאַטור, האָבן פון צייט־צו־צייט אַריינגעשמוגלט געווער אין געטאָ.

אין געטאָ זענען געבליבן 2 קופעס היי, פון דער צייט ווען עס זענען געווען בהמות. האָט מען באַשלאָסן, אַז ווען עס וועט קומען די צ״רה, זאָל מען דאָס היי אונטערצינדן — און דאָס זאָל זיין אַ סימן פאַר די יידן אָנצוהייבן דעם ווידערשטאַנד. צו דעם צוועק האָט מען אויך אָנגעגרייט נאַפט און בענזין, אַז עס וועט זיין נייטיק, זאָל מען אויך אונטערצינדן די הייזער.

יב

כ׳האָב זיך אומגעקערט אַ היים מיט דער גרעסטער פאַרצווייפלונג. אונטערגעפירט אַ סך־הכל פון מיין לעבן. מילא, מיר איז שוין אַלץ איינס. איך האָב שוין אָפגעלעבט מיינע 54 יאָר, אָבער מיין קינד, מיין טאָכטער וואָס האָט זיך פון ערשטן פייער אָפגעראַטעוועט, איז קוים 21 יאָר אַלט. זי דאַרף נאָך לעבן און בלויז צוליב איר מוז אויך איך לעבן. איך מוז זי ראַטעווען. אָבער ווי אַזוי? אין דעם גרוב־בונקער וואָס מיר האָבן צוגעגרייט? ווי לאַנג וועלן מיר קענען זיין אין אַזאַ לאָך? ווו וועלן מיר נעמען עסן?

איך האָב באַמערקט ווי אַ שכנה האָט געעפנט דעם לופטשיק פון איר פענצטער — דאָס איינציקע פענצטער אין געטאָ וואָס מען האָט געקענט עפענען צווישן די שטעכיקע דראָטן וואָס זענען געווען פאַרצויגן איבער די פענצטער פון יענער זייט — און זי געבעטן צורופן צום פענצטער די קריסטן בערנאַצקי, מיינע אַ גוטע באַקאַנטע. באַלד איז זי טאַקע צוגעקומען. דאָס איז געווען אַ גרויסמוטיקייט פון איר זייט, ווייל ווען מען זעט דאָס פון דרויסן, וואָלט מען אונדז ביידן געשאָסן. איך האָב געוווסט אַז זי איז אונדזערס אַ פריינד, ווייל איך האָב זיי אַמאָל געטאָן אַ טובה און זיי האָבן געזאָגט, זיי וועלן דאָס קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

— פאַני בערנאַצקאַ, ראַטעווע מיך מיט מיין קינד. דערלויב מיר עטלעכע טעג צו זיין ביי דיר.

דערויף האָט זי מיר געענטפערט, אַז איך ווייס גאַנץ גוט אַז אין באַראַנאָוויטש האָט מען דערשאָסן אַ קריסטלעכע פאַמיליע און פאַרברענט זייער הויז, ווייל מ׳האָט דאָרט געפונען אַ ייד. אָבער זי איז גרייט מיר אָפצוגעבן איר שטאַל, וועלכע געפינט זיך אַביסל ווייטער פון איר הויז און איז שטענדיק אָפן. אין פאַל ווען מען זאָל מיך דאָרטן כאַפן, קען זי טענהן, אַז די שטאַל איז געווען אָפן און זי איז אין גאָרנישט שולדיק. איך האָב געזען, אַז זי האָט מיר געוואָלט העלפן, נאָר מורא געהאַט. מיט איר בלויזן קומען צו מיר, האָט זי דאָך איינגעשטעלט מיטן לעבן. אַרויסגייענדיק פון מיר, איז פונקט אַדורך אַ פאַטראָל אויף אַ מאָטאָציקל, אָבער קיינער האָט זי נישט באַמערקט.

אויב זי האָט אָפגעזאָגט, הייסט עס, אַז כ׳האָב זיך שוין אויף קיינעם נישט צו פאַרלאָזן, צו וועמען צו ווענדן, ווייל נאָך אַזעלכע קריסטלעכע פריינד האָב איך נישט געהאַט. (אגב, אין צוויי וואָכן אַרום איז די קריסטן אָפגעברענט געוואָרן).

איך בין געשטאַנען ווי צעשמידט ביים פענצטער. די קריסטן זענען זיך געגאַנגען פראַנק און פריי אויף דער גאַס. איך האָב געקוקט אויף מיין טאָכטער — און דאָס האַרץ ווערט צעשפרונגען. פאַר וואָס זאָל זי נישט קענען גיין אין גאַס? מיר זענען דאָך די זעלבע מענטשן! וואָס פאַראַ ביטערער גורל איז אויף אונדז אויסגעפאַלן...

דאָס פענצטער איז געווען אַזוי פאַרהאַנגען, אַז מען זאָל פון דרויסן נישט זען וואָס עס טוט זיך אין שטוב. פאָרזיכטיק האָב איך נאָכגעפאָלגט וואָס עס קומט פאָר אויף דער גאַס.

8 אַ זייגער ביינאַכט האָב איך געזען ווי מען האָט צעשטעלט פאָסטנס לעבן טייכל וואָס גייט אַדורך ביי מיין שטוב. זיי האָבן זיך אַזוי געדיכט צעשטעלט, אַז קיין איין ייד זאָל זיך נישט קענען דורכרייסן. יעדע פינף מינוט האָט אַ דייטש קאָנטראָלירט די שמירה.

מיין טאָכטער איז אָנגעקומען פון יודענראַט און דערציילט, אַז די שחיטה גרייט זיך. אין געטאָ ווערט אַ פאַניק. איינער לויפט צום צווייטן, מען ווייסט אַליין נישט וווהין. איך האָב געבעטן מיין טאָכטער: „קינד מיינס, ביזט יונג און מוזט זיך ראַטעווען. אין געטאָ זענען דאָ נאָך יונגע מענטשן, אפשר וועלן זיי געפונען אַ וועג ווי אַזוי צו אַנטלויפן. גיי, שליס זיך אָן צו זיי״. מיין טאָכטער איז צוריק אַוועק אין יודענראַט. איך בלייב זיצן ביים פענצטער. פלוצלונג איז אַ פאַליציאַנט צוגעגאַנגען צו דעם וואָס איז געשטאַנען לעבן מיין הויז, אים עפעס איינגערוימט — און יענער האָט באַלד אויסגעשאָסן צו מיר. די קויל איז אַדורך די שאַנק און געטראָפן אין אַ בילד אויף דער וואַנט. ווי נאָר מיין שכן האָט דערהערט דעם שאָס, איז ער אַריין צו מיר און געבעטן מיר זאָלן שנעל אַראָפ אין בונקער. נישט האָבנדיק קיין שום אַנדערן אויסוועג, האָב איך געכאַפט אַ פאַלטאָ, כדי אים אונטערלייגן אונטערן פוס וואָס האָט שרעקלעך געליטן פון רעומאַטיזם. אין

* ווען ער וואָלט געווען אין ניעסוויזש ביי דער ערשטער אַקציע, וואָלט ער געראַטעוועט אַ סך יידן מיט דער פאָדערונג צו די דייטשן אַז ער דאַרף צו זיין אַרבעט 80 יידן און נישט 30 אַרבעטער, ווי די דייטשן האָבן אים צוגעטיילט.

בונקער איז געווען פייכט, ווייל דערלעבן איז געפלאָסן אַ טייכל. איך מיט מיין טאָכטער, מיין שכן מיט זיין פרוי און צוויי יינגלעך (16 יאָר און 9 יאָר), די פרוי ליטוואַקאָווע און גימנאַזיע־לערערין זענען אַריין אין בונקער. אַנדערע שכנים פון מיין שטוב זענען זיך צעלאָפן ערגעץ אַנדערש.

מיר האָבן זיך פאַרמאַכט און באַלד געהערט קולות. מיר האָבן נישט געוווּסט צי די פּאָליציאַנטן זענען אַריין צו אונדז נעמען זאַכן, אָדער דאָס האָבן זיך אומגעקערט די שכנים.

מיר שטייען אין גרוב צונויפגעפּרעסט, די הערצער קלאַפּן. אַרום 12 אַזייגער — ווידער טריט. מיר האָבן געטראַכט, אַז דאָס גייט מען צו אונדז. די שרעק איז געוואָרן גרויס. אָבער פּלוצלונג האָבן מיר געהערט אַ שטילער קלאַפּן, שוין גאָר נאָענט פון אונדז, און עמיץ האָט גערופן: „ר׳ משה, לאָזט אַריין, ראַטעוועט מיך, מען באַשיסט דאָס געטאָ".

איך האָב דערקענט דאָס קול פון מיין גוטן פריינד יעקב ליפשיץ — און אים געעפנט. מיין שכן גאָלדבערג איז געוואָרן זייער אויפגעבראַכט, ווייל די ענגשאַפט איז געווען גרויס. אים האָט אויך פאַרדראָסן וואָס נאָך עמעץ ווייסט פון אונדזער בונקער. אָבער ליפשיץ האָט באַלד פאַרשטאַנען יענעמס כעס און אים געזאָגט, אַז ער האָט יאָ געוווּסט פון אונדזער באַהעלטעניש, ווייל איך בין אַמאָל געקומען צו אים בעטן עטלעכע ברעטער (ליפשיץ האָט געהאַנדלט מיט ברעטער) — און דערפון האָט ער פאַרשטאַנען אַז מיר מאַכן אַ באַהעלטעניש. איצט, אין עת צרה, איז ער געקומען מיר זאָלן אים ראַטעווען. ער האָט דערציילט, אַז די פּאָליציי האָט דורך די פענצטער געשאָסן אין די הייזער אַריין. אַ סך מענטשן זענען פאַרוווּנדעט געוואָרן. זיין פרוי איז ערגעץ אַנטלאָפן מיטן קינד, ער ווייסט נישט צי זי לעבט. דעם געטאָ האָט מען אינטערגעצונדן. די פּאָליציי שיסט — און פון געטאָ שיסט מען צוריק.

דינסטיק, דעם 7טן טאָג אין חודש אב, 3 פאַרטאָג, האָט פרוי ליטוואַקאָווע זיך געפּילט שלעכט, אַוודאי צוליבן מאַנגל אין לופט. זי האָט געבעטן מ׳זאָל זי אַרויסלאָזן, אפשר וועט זי זיך ראַטעווען. מיר האָבן מורא געהאַט, אַז מיט איר אַרויסגיין וועט אַנטדעקט ווערן אונדזער באַהעלטעניש, נאָר איינזעענדיק אַז מיט וואָס איר צו העלפן איז נישטאָ, און אַז זי קען שוין נישט רעדן — בין איך אַרויס פון באַהעלטעניש זען וואָס קומט פאָר אין דרויסן.

יג

דאָס גאַנצע געטאָ האָט געברענט, אָבער דאָס פייער איז געווען ווייט פון אונדזער הויז, אַרום וועלכן ס׳זענען געווען ליידיקע פּלעצער. קיין ווינט איז אויך נישט געווען. דערווייל האָט אונדז נישט געדראָט פאַרברענט צו ווערן אין בונקער. איך בין צוריק אַריין אין דער באַהעלטעניש און אַרויסגעלאָזט די פרוי. זי איז אומגעקומען.

אין אַ פּאָר שעה אַרום האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייער אומגליק: אויך גאָלדבערגס יינגל האָט זיך אָנגעהויבן שטיקן, אַזוי ווי פריער די ליטוואַקאָווע. מיר האָבן גראָד געהאַט ביי זיך אַ שטיק אייזן און דערמיט אויסגעהאַקט אַ לעכל אין דער הייך, אַזוי אַז ס׳איז אַריין אַ ביסל לופט. גאָלדבערג מיט זיין פרוי האָבן אַ גאַנצן טאָג געהאַלטן דאָס 9־יאָריקע יינגל ביי דער קליינער עפענונג, געפאָכעט מיט אַ טיכל אויפן פּנים, ביז ס׳איז אים בעסער געוואָרן.

דאָס האָט געדויערט אַ טאָג מיט צוויי נעכט.

ווי ס׳האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, האָט די פּאָליציי „געאַרבעט" אויף אייגענער האַנט, נישט לויטן דייטשן פּלאַן. די אויסראָטונג האָט געדאַרפט זיך אָנהייבן 7 טעג אין חודש אב תש״ב, 6 אין דער פרי. צו דער באַשטימטער שעה איז צום געטאָ צוגעקומען דער דייטשער קאָמענדאַנט מיט פּאָליציי און געפאָדערט פון יודענראַט אַרויסרופן דעם טעקסטיל־אינזשעניר מילשטיין מיט זיינע 30 אַרבעטער. זיי האָבן געוואָלט איבערלאָזן די אַרבעטער און צעשיסן זייערע משפחות. די אַרבעטער האָבן זיך אָפּגעזאָגט אַרויסצוגיין, ווייל זיי האָבן געוווּסט, אַז מען וועט זיי האַלטן אַ שטיקל צייט, ביז זיי וועלן אויסלערנען די קריסטן דאָס פאַך — און דערנאָך וועט מען זיי שיסן. נאָר ווען די דייטשן האָבן געשטעלט אַן אולטימאַטום, האָבן זיי פאַרשטאַנען, אַז דרייסיק מאַן וועט זיין גרינגער צו שיסן ווי 600. פון 600 קען זיך אפשר ווער ראַטעווען, אָבער פון 30 איז שווער. זיי האָבן זיך צום טויער אַ לאָז געגעבן נישט דרייסיק, נאָר פיל מערער יידן. ביים טויער האָבן די דייטשן געעפנט אַ פייער — און די יידישע קאַמפס־גרופּע האָט געענטפערט מיט פייער. די בחורים זענען געווען גרייט צו דעם, זיי האָבן זיך פאַרפעסטיקט אין דער קאַלטער שול, ווייל די פענצטער פון „עזרת נשים" האָבן זיך געפונען אַנטקעגן געטאָ־טויער. ס׳איז אַנטשטאַנען אַ שרעקלעכער טומל. אייניקע זענען געפאַלן טויט, אַנדערע זענען אַנטלאָפן. דעם אינזשעניר מילשטיין מיט זיין ברודער און נאָך 9 נפשות האָט זיך איינגעגעבן אַריינצוכאַפּן אין דער קצבישער שול, ביים רעכטן טויער. דאָרט איז געווען אַ קעלער מיט אַ דאָפּלטע־וואַנט, ווו זיי האָבן געטראָפן באַהאַלטן אַכט דערוואַקסענע און דריי קינדער.

די דאָזיקע גרופּע איז אַרויס פון דער באַהעלטעניש נאָך 3 טעג. די מיידלעך זענען געווען אין עלטער פון 7 ביז 9 יאָר. איין מיידעלע האָט זיי געפירט צו איר ייִדן, וועלכער האָט געוווינט 3 קילאָמעטער הינטער דער שטאָט. די קינדער האָבן אויפן וועג דערזען פּאָליציי און זענען געווען אויף אַזוי פיל קלוג, אַז זיי האָבן זיך באַהאַלטן אין קאָרן. די מערדער האָבן זיי דאָך געכאַפּט און דערשאָסן.

מילשטיין מיט זיין ברודער, אַ טאָכטער פון דעם דאָקטער פנחס באַמשטיין זענען געבליבן לעבן, ווייל אַ קריסטין האָט זיי אויסבאַהאַלטן.

די אַנדערע פינף זענען נאָך געלעגן אין דעם קעלער באַהאַלטן 5 טעג און זענען קוים אַרויס לעבעדיקע. 4 פון זיי לעבן און חיים גאָלשטיין ז״ל, אַ לאָדזשער יונגערמאַן, איז אומגעקומען ווי אַ פּאַרטיזאַנער אין וואַלד.

(דאָס אַלץ האָט מיר דערציילט, ווען כ׳האָב זיך אומגעקערט פון וואַלד — אונדזער שלמה מילשטיין, וועלכער האָט זיך געפונען ביים טויער ביז דער לעצטער מינוט).

קריסטן האָבן דערנאָך איבערגעגעבן, אַז פון די יידישע שאָסן זענען געהרגעט געוואָרן 9 פּאָליציאַנטן און עטלעכע דייטשן זענען פאַרוווּנדעט געוואָרן.

מיר זענען געזעסן אין בונקער מיט גרויס האַרץ־קלאַפּעניש. יעדעס מאָל האָבן מיר געהערט ווי מען גייט אַריין אין אונדזער הויז, און נאָך אַ געוויסער צייט — צוריק אַרויס. דאָס האָבן די קריסטן פריער אויסגעליידיקט די שטובן. ביז די דייטשע רוצחים זענען געקומען ראַבירן די יידישע הייזער, האָבן די אָרטיקע קריסטן שוין געהאַט צוגענומען כמעט אַלע גוטע, ווערטפולע זאַכן. מיר האָבן אין בונקער אַפילו געהערט ווי איינער מיטן צווייטן האָבן גערעדט וואָס צו נעמען.

12 אַזייגער זענען אַריין אין אונדזער הויז פּאָליציי, אַרויף אויפן בוידעם, דערנאָך זענען זיי אַריין אין דער צוגעבויטער סוכה, וואָס האָט אַ גאַנץ יאָר געדינט פאַר אַ צימער. זיי האָבן דאָרט געפונען 2 פלאַשן מיט בראָנפן, וועלכע איך האָב באַהאַלטן אויף אַ שמחה...

זיי זענען אַרויס פון צימער דורכן פענצטער. די מערדער האָבן זיך געפוילט אויפצומאַכן די טיר.

אין דער נאַכט פון 7טן אויפן 8טן אין חודש אב, האָבן

מיר זיך אָנגעהויבן קלייבן אין וועג אַריין. אונדזער פּלאַן איז געווען גיין אין שטאַטישן וואַלד („מעשצאַנסקי״), וועלכער האָט זיך געפונען 3 מיט אַ האַלבן קילאָמעטער ווייט פון אונדז, דערנאָך אָנקומען אין אַ גרויסן וואַלד, 20 קילאָמעטער ווייט. דאָרט האָט ליפשיץ געהאַט אַ באַקאַנטן וואַלד־היטער, אַ גוטער קריסט, צו וועלכן ער האָט געהאַט דעם פולסטן צוטרוי.

איך מיט ליפשיצן זענען אַרויס קוקן צי פּאָליציי געפינט זיך נישט אין דער סביבה. מיר האָבן געזען ווי דאָס געטאָ האָט נאָך געברענט, אַרום איז געווען פּוסט.

3 אַזייגער זענען מיר אַרויס דורכן גאָרטן, פּיזנדיק, כדי קיינער זאָל אונדז נישט זען און הערן. גאָלדבערג מיטן זון זענען אַוועק מיט אַן אַנדערן וועג ווי מיר. נאָך ליפשיצן איז אַרויס מיין טאָכטער, דערנאָך גאָלדבערגס פרוי מיטן צווייטן קינד. איך בין אַרויס דער לעצטער. אָבער גאָלדבערג מיטן זון זענען נישטאָ. אונדז איז ביטער געוואָרן אויפן האַרצן. וואָס זאָל מען טאָן? שרייען, רופן — טאָר מען נישט. די פרוי פאַלט אין חלשות. מיר מונטערן זי. נאָר עס העלפט נישט. מיר זענען פאַרצווייפלט. אַ שאָד די צוויי מענטשן. מען האָט זיך מיט גאָלדבערגן געקענט אַן עצה האַלטן. אין אַזעלכע ביטערע באַדינגונגען קומען אַזעלכע צוויי מענטשן צונויף. אונדזע לאַגע איז פאַרצווייפלט. אָבער וואַרטן טאָר מען נישט. מיר זענען אַוועק ווייטער.

פון דעם סאָד זענען מיר אַריין אין דעם קריסטלעכן הויף. איך האָב געהערט ווי דער פּאָלאַק זאָגט צו זיין פרוי: „הערסט, עמיץ קריכט אַרום ביי אונדז אין הויף״!

איך בין צו צו זיין פענצטער און געזאָגט: „סטאַש, דאָרט ליגט אַ ווערטפולע זאַך, נעם דאָס צו״. איך האָב געוואָלט אָפּהאַלטן אַ ווײַלע דעם קריסט, ער זאָל נישט אָנהייבן שרייען „ווער גייט דאָרט״?

פון דעם הויף זענען מיר ווייטער אַוועק אין אַ קליין געסעלע, דערנאָך אַריינגעקראָכן אין אַ קאָרן־פעלד און דער־גאַנגען ביזן בית־עולם. אויפן וועג האָבן מיר געהערט עט־לעכע שאָסן. די הערצער זענען אונדז אַנטפאַלן. ווער ווייסט, אפשר האָט מען געשאָסן גאָלדבערגן מיטן זון?

אויפן בית־עולם האָבן מיר געהערט ווי מען רעדט און תיכף זיך אַוועקגעלייגט צווישן די מצבות. צוויי פּאָליציאַנטן זענען פאַרבייגעריטן אויף פערד. אין דעם מאָמענט האָב איך געטראַכט: „ווי גליקלעך זענען איצט די מתים? זיי האָבן זוכה געווען צו שטאַרבן ווי מענטשן און מיר ווייסן נאָך נישט ווי אַזוי מיר וועלן אומקומען און ווו וועלן זיך וואַלגערן אונדזערע ביינער״. אַזוי זענען מיר געלעגן אַ 15 מינוט, ביז די רייטער זענען אַדורך. באַלד האָבן מיר גענומען גיין ווייטער.

דערווייל האָט אָנגעהויבן צו טאָגן. לעבן סושנע האָבן מיר דערזען איינעם מיט אַ ביקס. מיר האָבן מורא געהאַט ווייטער צו גיין. דאָס איז געווען אַ גליק, ווייל שפּעטער, זייענדיק אין וואַלד, האָבן מיר זיך דערוווסט אַז אויף יענעם אָרט האָבן זיך געפינען דייטשן.

מיר זענען געקומען צום וואַלד. דאָ איז פריער געווען אַ קינדער־קאָלאָניע פון „טאָז״. אַ געוויין האָט אָנגעהויבן שטיקן. ווו זענען אַלע קינדערלעך פון דער קאָלאָניע? ווו זענען זיי, מיט זייער שיין געזאַנג וואָס פלעגט פאַרהילכן דעם וואַלד?

די קאָלאָניע איז געווען אַ שם־דבר אין אונדזער געגנט. דער איניציאַטאָר פון דער קאָלאָניע איז געווען לייבל אייזענ־בוד. ער האָט פאַר איר אַוועקגעגעבן פיל כוחות. במשך פון דעם זומער האָבן דאָרט פאַרברענגט עטלעכע הונדערט אָרעמע קינדערלעך פון די פאָלקס־שולן.

גאָלדבערגן האָבן מיר אין ערגיץ נישט געפונען. אין אַ וואָך אַרום האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז ער לעבט. אַ קריסט האָט אים אויסבאַהאַלטן ביי זיך אין משך פון אַ האַלב יאָר צייט, דערנאָך האָט ער אים אַוועקגעפירט אין וואַלד, צו פּאַרטיזאַנער. ביי דעם זעלבן קריסט זענען אויך געווען אויס־באַהאַלטן צוויי קינדער. שפּעטער, אַז ער האָט זיי מער נישט געקאָנט האַלטן, האָט ער אויך זיי אַוועקגעפירט אין וואַלד.

מיר זענען אַריין טיפער אין וואַלד. עס איז געוואָרן גוט ליכטיק. באַלד וועלן אָנקומען די פאַסטעכער מיט זייערע בהמות. ווו וועלן מיר זיך אַהינטון?

אונטער אַ קוסט האָבן מיר געטראָפן מיינעם אַ שכן אַלפעראָוויטש, אַ בחור פון אַ יאָר 24, אַ ציין־טעכניקער, אַ געוועזענער זעלנער אין דער פּוילישער אַרמיי. מיר האָבן זיך צעקושט און דערציילט איינער דעם צווייטן ווי אַזוי מיר האָבן זיך געראַטעוועט.

מיר זענען געווען שטאַרק הונגעריק, ליפשיץ איז אַוועק צו זיין באַקאַנטן קריסט שאַפן עסן.

ער האָט דאָרט געטראָפן פיר געראַטעוועטע קינדער און צוויי דערוואַקסענע מענטשן. די קינדער זענען געווען פון איין משפחה, וועמענס עלטערן זענען אומגעקומען. די קינדער זענען אַוועק אין אַ בונקער און זיך געראַטעוועט.

מיר האָבן געזען ווי ליפשיץ קומט צוריק מיט עסן און מיט די קינדער פון רפאל דמשק. ווידער האָט מען זיך געקושט, געוויינט, אויסדערציילט ווי אַזוי מען האָט זיך געראַטעוועט.

מיר האָבן זיך דערכאַפּט דאָס האַרץ מיטן ברויט און קעז. עס איז געוואָרן פריילעך, אַ גרויסע גרופּע. אָבער אויף צו באַהאַלטן זיך — איז דאָס אַ חסרון. מיר האָבן אָנגעהויבן קלערן וועגן אַ באַהעלטעניש. צו דעם צוועק איז ליפשיץ אַוועק אין איין זייט וואַלד, אַלפעראָוויטש — אין דער צווייטער. זיי וועלן אויסגעפונען אַ גוט אָרט אויף אַ באַהעלטעניש, דערנאָך וועלן מיר אַלע גיין אַהין.

אַלפעראָוויטש האָט אויפן וועג געזען שטיין אַ נייעם פּאָלעמיאַט. קיינער איז דאָרט נישט געווען. ער האָט נישט לאַנג געקלערט, אים גענומען אויפן אַקסל און זיך אומגעקערט צו אונדז.

דערווייל האָט אויך ליפשיץ זיך אָנגעהויבן אומקערן. אויפן וועג האָט ער דערזען אַ מענטש אָנגעטאָן אין שוואַרצן (אַלפעראָוויטש האָט געטראָגן אַ שוואַרצע טוזשורקע, שוואַרצע הויזן און שטיוול), מיט געווער אויפן אַקסל. ער איז געווען זיכער, אַז דאָס איז אַ דייטש, און אָנגעהויבן לויפן צוריק אין וואַלד.

מיר, די איבערגעבליבענע, האָבן גוט געזען פון דער ווייטנס וואָס דאָרט קומט פאָר און גלייך זיך געלאָזט אַנטקעגן ליפשיצן, כדי אים זאָגן, אַז דאָס איז נישט קיין דייטש, נאָר אונדזערס אַ מענטש. אָבער ליפשיץ האָט געמיינט, אַז מיר אַנטלויפן, טאַקע צוליב דעם דייטש — און ער איז פון אונדז אַזוי אַנטלאָפן אויף גאַנצע צוויי יאָר...

דאָס האָט אונדז געטראָפן זייער שווער. מיר זענען געווען 9 מענטשן. אָן ליפשיצן איז געווען ביטער. ער האָט גוט געקענט דעם וואַלד. פון קינדווייז אָן געהאַט פאַרבינדונגען מיטן וואַלד־היטער — און דאָ אַזאַ אומגליק! נישטאָ ליפשיץ! וואָס וועלן מיר טאָן, מיר אַלע זענען דאָך שטאָטישע אַרבעטער.

אין אַ צייט אַרום, 7 טעג אין חודש אָב, זענען אויף אונדז אָנגעפאַלן דייטשע רוצחים. עס איז פאָרגעקומען אַ ביטערער קאַמף, אין וועלכן אַלפעראָוויטש איז געפאַלן ביי זיין פּולע־מיאָט. ער האָט נישט געקענט שיסן, ווייל קיין קוילן זענען אין פּולעמיאָט נישט געווען. איך האָב אַפילו נישט געקענט זיין קערפּער אַרויסנעמען. כ׳האָב זיך קוים מיטן לעבן געראַטעוועט.

ווען בערל אַלפּעראָוויטש איז געפאַלן, האָבן די דייטשן צוגענומען דעם פּולעמיאָט.

דאָס איז פאָרגעקומען אין אַ וואַלד נעבן ניעסוויזש.

אויפן צווייטן טאָג האָב איך געטראָפן פּאַרטיזאַנער, 20 קילאָמעטער פון ניעסוויזש, וועלכע זענען געגאַנגען אויפרייסן אַ בריק. דער אָנפירער פון דער גרופּע איז געווען מיינער און אַלפּעראָוויטשעס אַ גוטער באַקאַנטער. זיי זענען געווען 7 מאַן, אַלע מיט געווער. זיי האָבן אונדז געהייסן בלייבן אין וואַלד. ווען זיי וועלן זיך אומקערן, וועלן זיי אונדז נעמען אין דער גרויסער פּושטשע: נאַליבאָצקאַ, איוועניצקא, וואָלאָזשינסקאַיאַ פּושטשאַ, ווו פון איין זייט גייט דורך דער טייך ניעמען.

נאָך צוויי טעג האָבן זיי זיך אומגעקערט. פאַר דער צייט זענען צוגעקומען נאָך פינף נפשות אין אונדזער גרופּע (פיר מענער און אַ פרוי, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט אין קצבישן בית־המדרש, ווען די דייטשן האָבן געעפנט אַ פייער ביים טויער פון געטאָ אויף די פאַרזאַמלטע אַרבעטער). צוזאַמען זענען מיר געווען פערצן מאַן. די פּאַרטיזאַנער האָבן אונדז גענומען אין זייערע וועלדער, ווייל אין דער פּושטשע איז געווען אַ דורכפאַל: אַ קאָמאַנדיר האָט צונויפגעזאַמלט אַ סך פּאַרטיזאַנער אויף איין פּונקט, זיי אויסגעשטעלט און געזאָגט, אַז באַלד וועט מען זיי ציילן. דערווייל איז ער אַוועק און געמאָלדן די דייטשן — און מ׳האָט אַלע אויסגעשאָסן. דער קאָמאַנדיר איז געווען אַ שפּיאָן.

יצחק אַלפּעראָוויטש ביי דעם ברודער־קבר פון די ניעסוויזשער קדושים אויף סנאָווער וועג, ווו עס ליגן באַגראָבן 2500 קרבנות. די הילצערנע מצבה ווי אויך דער פּאַרקאַן אַרום דעם ברידער־קבר איז געמאַכט געוואָרן פון די ניעסוויזשער שארית הפליטה אין 1945. איצט איז פון דעם קיין זכר נישט געבליבן.

יצחק אלפרוביץ ליד קבר־אחים של קדושי עירנו בדרך לסנוב, בו נקברו 2500 קרבנות. הצבת שלט העץ וגידור המקום נעשו ע״י שארית הפליטה בשנת 1945. עתה — אין כל זכר לקבר. (צולם ב־1946).

זיי האָבן אונדז אַוועקגעפירט אין אַ וואַלד, נישט ווייט פון סטויפּץ, אין דער צווייטער זייט פון מיר, ווו עס איז געווען די באַרימטע ישיבה.

דאָס ערשטע יאָר אין וואַלד איז אונדז געווען וויסט און ביטער. אין משך פון 4 חדשים האָבן מיר נישט געזען די ליכטיקע שיין. דערנאָך האָבן אונדז געפונען פּאַרטיזאַנער — באַנדיטן און פינף פון אונדזערע מענטשן האָבן זיי דערשאָסן. מיר זענען געווען געצוווּנגען אַ סך מאָל צו בייטן אונדזער אָרט, וואָס האָט נאָך שווערער געמאַכט דאָס לעבן. דאָס צווייטע יאָר זענען מיר אַריבער אין דער גרויסער פּושטשע.

די לעצטע 9 חדשים פאַר דער באַפרייאונג, האָב איך זיך געפונען אין אַ פּאַרטיזאַנישער פאַבריק, ווו מ׳האָט פאַריכט ביקסן, פּראָדוצירט מינעס און טיילן צו געווער. דאָס איז געווען דער הויפּט־וואַרשטאַט פון דער גאַנצער פּושטשע, ווו עס האָבן זיך געפונען אַ 60.000 פּאַרטיזאַנער.

יד

נאָך דער באַפרייאונג האָב איך באַקומען אַן אויסצייכענונג פאַר מיין איבערגעגעבענער אַרבעט.

אין ניעסוויזש האָב איך געפונען צוועלף ניצול־געוואָרענע, דערוואַקסענע יידן און צוויי קינדער. צוויי קינדער! ווו זענען די קינדער פון יבנה־שול? ווו זענען די קינדער פון ישיבה־הקטנה, פון תרבות־שול, פון פאָלקס־שול, פון גימנאַזיע? ווו זענען אַלע יידן?

איך בין געבליבן דער עלטסטער פון שטאָט. שפּאַצירט איבער די חרוב-געוואָרענע גאַסן. אַלץ איז ליידיק! אַ שטאָט אָן יידן.

ווען איך בין אַוועק פון די גריבער ווו עס האָבן גערוט די ביינער פון אַלע ניעסוויזשער קדושים, האָט זיך מיר געדוכט, אַז מיין פרוי שרייט מיר נאָך: „משה, פאַר וואָס גייסטו אַוועק פון מיר”?! און מיין טעכטערל האָט נאָכגעשריגן: „טאַטע! ווו ביזטו געווען די גאַנצע צייט”?! אַלע באַקאַנטע, אַלע יידן צוזאַמען האָבן געשריגן פון די גריבער אַרויס: „משה! מיר ווייסן אַז דו פאָרסט אַוועק! גיב איבער אונדזערע שוועסטער און ברידער, אונדזערע קרובים, אונדזערע קינדס־קינדער, דעם גאַנצן יידישן פאָלק, זיי זאָלן נישט פאַרגעסן, נאָר תמיד געדענקען וואָס די דייטשע רוצחים האָבן געטאָן מיט אונדז! און זאָלן נקמה נעמען פאַר אונדזער פאַרגאָסן בלוט!!!”

אַזאַ איז געווען די צוואה פון די קדושים...

*

איך האָב זיך געלאָזט אויפן וועג צו מיינע קינדער — קיין ארץ־ישראל, ווו מען בויט אַ נייע היים פאַר זיך און פאַר כל ישראל.

(געשריבן אין יאָר 1947)

זכרונות פון געטאָ און פון וואַלד

דוד פּאַרפּעל

אין פינפטן טאָג נאָכן אויסברוך פון דעם דײַטשיש־רוסישן קריג, האָבן די נאַצי־חיילות זיך דערנענטערט צו אונדזער שטעטל. נאָך אַ העפטיקן און בלוטיקן קאַמף אין די טעג פון 26סטן און 27סטן יוני, האָבן זיי פאַרנומען ניעסוויזש.

גלייך פון ערשטן טאָג אָקופּאַציע האָבן זיי אַרויסגעוויזן זייער בלוטדורשטיקייט. דעם זעלבן טאָג איז אויך געפאַלן דער ערשטער יידישער קרבן — דער וואַסערטרעגער זושע, וועמען דײַטשישע זעלנער האָבן דערמאָרדעט ביי זיין הויז.

מיטן אָנקומען פון די פאַשיסטישע האָרדעס אין אונדזער געגנט און מיט זייער שנעלן פאָרויסגיין אויף מזרח, האָבן אויך אונדזערע אייגענע שוואַרצמאהניקעס אויפגעהויבן דעם קאָפּ. צוערשט האָט זיך אָרגאַניזירט אַ פּוילישע פּאָליציי וועלכע האָט איבערגענומען די מאַכט אין שטאָט. די דײַטשן האָבן זיי געשאָנקען צוטרוי, ווייל גלייך אין די ערשטע טעג האָבן זיי געזען, אַז ס'איז דאָ אויף וועמען צו פאַרלאָזן זיך.

דאָס ערשטע מיטל פון פייניקונגען איז געווען: כאַפּן יידן אויף די גאַסן און זיי שלעפּן הינטער דער שטאָט צו באַגראָבן די טויטע רוסישע זעלנער. דערביי האָבן ניט געפעלט קיין זידלערייען, באַליידיקונגען און קלעפּ.

אַזאַ צושטאַנד האָט געדויערט אומגעפער אַ 3־2 טעג.

מיט דער הילף פון יודענראַט

אויפן פערטן טאָג נאָך דער אָקופּאַציע, האָט זיך אָרגאַניזירט אַ יודענראַט, אין וועלכן עס זענען אַריין 12 חשובע איינוווינער פון שטאָט. בראש האָט זיך געשטעלט אַ וואַרשעווער אַדוואָקאַט, וועלכער איז אין יאָר 1939 אַנטלאָפן פון פּוילנס הויפּטשטאָט און האָט די לעצטע 2 יאָר געלעבט אין ניעסוויזש. געהייסן האָט ער מאַגאַליף. געווען זייער פעיק, קלוג און ראַפינירט.

דאָ הייבן זיך אָן אָרגאַניזירטע פייניקונגען פון דער יידישער באַפעלקערונג — מיט דער הילף פון יודענראַט.

די ערשטע דײַטשע פאַראָרדענונג איז געווען, אַז אַלע יידן פון 15 יאָר אָן מוזן אַרבעטן. ביים יודענראַט האָט זיך געשאַפן אַן אַרבעטס־אַמט — און פון דאַנען פלעגט מען טאָג־טעגלעך צעשיקן צו דער אַרבעט, ווי רייניקן דעם מאַרק־פּלאַץ, עפנטלעכע הייזער און אָפטמאָל פלעגט מען צווינגען מיט די הוילע הענט צו רייניקן קלאָזעטן. נאָר דאָס ערגסטע איז געווען צו גראָבן גריבער. צו דעם האָט מען באַנוצט בלויז יידן. פון ערשטן טאָג אָן, ווען די דײַטשן האָבן אָקופּירט ניעסוויזש, האָט די קאָמענדאַטור אָנגעהויבן שיסן מענטשן אָן שום סיבה. מען האָט מאַסנווייז געשאָסן רוסישע קריגס־געפאַנגענע, סאָוויעטישע מענטשן, ווי אויך פּראָגרעסיווע יידן און קריסטן וועלכע זיינען געמסרט געוואָרן דורך זייערע שכנים.

באַזאַמען מיט דער צוואַנגס־אַרבעט, האָט זיך אָנגעהויבן דאָס מאַסנווייזע רויבן די יידישע באַפעלקערונג. יעדן טאָג, אָפטמאָל עטלעכע מאָל אין טאָג, פלעגן אָנקומען אין יודענראַט „באַשטעלונגען", וועלכע האָבן געמוזט גלייך אויסגעפירט ווערן, אין קעגנפאַל וואָלט מען געשאָסן יידן.

מיט די אַלע פייניקונגען, האָט זיך אויך אָנגעהויבן מאָראַלישע דערנידעריקונג. דעם 5.7.1941 האָט דער דײַטשער קאָמענדאַנט באַפוילן, אַז אַלע יידן פון 10 יאָר אָן מוזן טראָגן אויף דער רעכטער האַנט אַן אָרעם־באַנד 10 ס"מ ברייט און אַן אויפגעצייכנטן מגן־דוד פון 7 ס"מ; אַז אַ ייד טרעפט אַ דײַטשן זעלנער, מוז ער אים באַגריסן. אויך איז פאַרבאָטן געוואָרן יידן צו גיין אויפן טראָטואַר, נאָר אינמיטן גאַס. טרעפן זיך מיט קריסטלעכע שכנים האָט אויך געהערט צו די דײַטשע פאַרבאָטן.

די יידישע באַפעלקערונג האָט בלית־ברירה זיך צוגעפּאַסט צו די אַלע גזירות און געלעבט מיט דער האָפענונג, אַז דער טאָג פון דער נאַצישער מפּלה מוז קומען. נאָר די אַלע גזירות און רויב האָבן ניט געשטילט די נאַצישע רוצחים.

ווי אַזוי מ'האָט געראַטעוועט 200 יידן

אין צווייטן חודש פון דער דײַטשער אָקופּאַציע, האָט אַ באַנדע ס. ס. זיך אַריינגעריסן אין שטעטל און באַפוילן, אַז אַלע מענער פון 15 יאָר אָן זאָלן זיך צונויפזאַמלען אויפן מאַרק־פּלאַץ. זיי זיינען אַרומגעפאָרן אין אַלע געסלעך און געטריבן די יידן אויפן באַשטימטן אָרט. ווען אַ גרויסער טייל פון דער באַפעלקערונג האָט זיך צונויפגעקליבן, האָבן זיי אַרויסגענומען 200 יידן אַלס ערובניקעס. מען האָט זיי אויסגעשטעלט אין איין שורה און באַפוילן די יידן ברענגען פאַרשיידענע זאַכן, אין וועלכע זיי האָבן זיך געניייטיקט. אין קעגנפאַל האָבן זיי געדראָט צו דערמאָרדן די 200 ערובניקעס. יידן, זעענדיק מיט וואָס דאָס שמעקט, האָבן אָנגעהויבן טראָגן וואָס זיי האָבן געהאַט. וואָס נאָר דער דײַטשער מערדער האָט פאַרלאַנגט — פלעגט גלייך באַשאַפן ווערן. אַזוי אַרום זיינען אָפּגעראַטעוועט געוואָרן די 200 יידן.

איך אַליין בין אויפן מאַרק־פּלאַץ ניט געגאַנגען און זיך אויסבאַהאַלטן אין דער געביידע פון גימנאַזיע, ווו איך האָב דאַן געאַרבעט.

נאָך דעם איז געקומען אַ באַפעל, אַז די הויפּט־גאַסן פון שטאָט מוזן פריי ווערן פון יידן. דעם 1טן סעפּטעמבער 1941 איז פאַראָרדנט געוואָרן די עוואַקואַציע פון די גאַסן, וועלכע האָט געדויערט 7 טעג. די הויפּט־גאַסן לענינסקאַ און ווילענסקאַ, ווי אויך די דערבייאיקע געסלעך זיינען אין משך פון אַ פּאָר טעג פריי געוואָרן פון זייערע יידישע איינוווינער. איינגעוואָרצלטע פאַמיליעס אין פאַרלויף פון צענדליקער יאָרן, זיינען אַרויסגעטריבן געוואָרן און באַזעצט זיך אין די קליינע געסלעך פון מיכאַלישאָק אין שול־הויף. די ענגשאַפט איז געווען אומדערטרעגלעך. די נויט האָט זיך געלאָזט אַלץ מער פילן.

מיר האָבן זיך אַריינגעצויגן צום זיידן אין מויער, אויפן שול־הויף. אין הויז ווו פריער האָבן געוווינט 5 מענטשן, האָבן זיך איצט צוזאַמענגעדרענגט 15 נפשות. אַזוי איז געווען אין כמעט יעדער שטוב.

טאָג־איין טאָג־אויס זיינען דערמאָרדעט געוואָרן מענטשן. דאָס אָרט פון שיסן האָט די דײַטשע קאָמענדאַטור אויסגעקליבן אין די גלינישטשינעס, הינטער דער פּאָושעכנער שול. דאָס איז געווען אַזאַ אָרט, פון וואַנען אַנטלויפן איז געווען אוממעגלעך, ווייל די ווענט זיינען געווען אומגעפער 10 מעטער די הייך.

יום־כיפור האָט דער דײַטשער קאָמענדאַנט באַפוילן דעם יודענראַט צונויפצוזאַמלען אַ סומע פון 500.000 רובל אין משך פון געציילטע טעג. דער ראַט האָט אינטענסיוו זיך גענומען צו דער אַרבעט. מען האָט געפּרעסט און געשלעפּט געלט פון אַלע זייטן, אָנווענדנדיק אַפילו דראָונגען, אַרעסטן, קלעפּ אאַז"וו.

דער פרעזעס מאַגאַליף מיט זיינע געהילפן — די יידישע פּאָליציי, האָבן ניט דערלייגט צו דעם געשעפט. אויפן חשבון פון פאָלקס־אומגליק האָבן זיי געשיכורט, געהוליעט און אַוודאי פאַרנוצט געלט אויף אייגענע פּערזענלעכע צוועקן פון דער סומע וואָס איז אויפגעקליבן געוואָרן ביי דער שטאָטישער אָרעמקייט. אין יענע טעג פון צער און אומגליק פאַר דער יידישער באַפעלקערונג, האָט מאַגאַליף זיך געלאָזט רעמאָנטירן אַ וווינונג און זי איינגעאָרדנט מיט אַלע לוקסוסן. ער האָט זיך מיט גאָרנישט גערעכנט. זיין מאַכט איז געווען אַ דיקטאַטאָרישע. אויב ער האָט עפּעס באַשטימט, האָט עס קיינער ניט געקענט ענדערן.

אַזוי איז זיך דאָס לעבן געגאַנגען. טאָג־איין טאָג־אויס פלעגן מענטשן זיך אויפהויבן צו דער אַרבעט און וואָס שנעלער אַוועק פון שטוב, ווייל וואָס עס זאָל ניט געשען אין שטעטל, האָט מען גערעכנט, אַז ביי דער אַרבעט איז פאָרט זיכערער.

די נויט ביי דער יידישער באַפעלקערונג איז שטאַרק געוואָקסן. דאָס ביסל מזומנים וואָס יעדער האָט געהאַט, האָט מען אויפגעגעסן. בכלל האָט דאָס געלט פאַרלוירן די ווערט. מען האָט אָנגעהויבן אויסצופאַרקויפן שטוביקע זאַכן, אָדער אויסטוישן זיי אויף פּראָדוקטן. נאָר אַזוי ווי מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג איז געווען פאַרבאָטן צו זיין אין קאָנטאַקט, האָבן אין שטאָט זיך געעפנט קריסטלעכע טויש־מאַגאַזינען, ווו יידן פלעגן ברענגען זייערע זאַכן און באַקומען פאַר דעם פּראָדוקטן — פאַרשטייט זיך, אַז אַ פינפטל צי אַ פערטל פון דעם ווערט. די טויש־מאַגאַזינען האָבן אויך גענוצט דער דייטשער קאָמענדאַטור... וואָס ס׳איז זיי געפעלן געוואָרן, האָט מען גענומען פאַר זיך. ניט נאָר די דייטשע פּאָליציי האָט געראַבעוועט, נאָר אויך די פוילישע פּאָליציי האָט גענומען וויפל דאָס האַרץ האָט געגלוסט.

אַן אייגנטימערין פון אַזאַ געשעפט האָט מיר דערציילט אין יאָר 1944, ווען איך האָב זיך צוריקגעקערט קיין ניעסוויזש, אַז אַ יידישע פרוי האָט איין מאָל געבערענגט צו פאַרקויפן צוויי פּאָר אויסערגעוויינלעך שיינע הענטשקעס. אין דעם מאָמענט איז אין געשעפט געקומען דער באַוווסטער מערדער פון דער פוילישער פּאָליציי „טאַטור”. אַז ער האָט דערזען די צוויי פּאָר הענטשקעס זיינען זיי איםו געפעלן געוואָרן און איין פּאָר גענומען פאַר זיך. אין אַ פּאָר שעה אַרום האָט ער זיך צוריקגעקערט אין געשעפט און געהייסן געבן די צווייטע פּאָר. מיט עטלעכע טעג שפּעטער, ווען די אייגנטימערין פון געשעפט האָט זיך געטראָפן מיטן פּרעזעס מאַגאַליף, האָט זי אויף זיינע הענט דערקענט אירע הענטשקעס. אָט פאַר וועמען „טאַטור” איז געקומען נעמען די צווייטע פּאָר הענטשקעס. אַזאַ פריינדשאַפט האָט געהערשט צווישן מאַגאַליפן און די מערדער.

אומגלויבלעכע ידיעות

עס איז געקומען דער חודש אָקטאָבער. דער אָקופּאַציערעזשים האָט זיך אַלץ מער פאַרשאַרפט. די פאַרפאָלגונגען פון דער יידישער באַפעלקערונג זיינען געוואָרן אַכזריותדיקער. פון די אַרומיקע שטעטלעך אויף יענער זייט גרענעץ (די אַלטע פויליש־רוסישע גרענעץ ביז 1939) זיינען אָנגעקומען פאַרשיידענע ידיעות אַז די יידן ווערן געמאָרדעט. אָבער די ידיעות האָט מען ניט גענומען ערנסט, באַצויגן זיך צו זיי מיט גרויס פאַרזיכטיקייט פשוט דערפאַר ווייל דער מענטשלעכער פאַרשטאַנד האָט דאָס ניט געקענט באַגרייפן: ווי אַזוי מאָרדעט מען אויס אַ גאַנצע שטאָט אַלטע לייט, פרויען, קינדער? דאָקעגן די וועלכע האָבן יאָ געגלויבט, זיינען אַריינגעפאַלן אין יאוש. און פיל פון זיי האָבן זיך געווונטשן דעם טויט, איידער אַזאַ לעבן. דער יאוש איז געווען אַזוי גרויס, אַז מ׳האָט פאַקטיש אָנגעוואָרן אַלע האָפענונגען. מען מוז פעסטשטעלן, אַז אַ גרויסער טייל האָט געגלייבט אין דייטשן נצחון, זעענדיק זייער שנעלן און זיגרייכן פאָרויסמאַרש אויף מזרח. דערפאַר האָבן זיי געטראַכט אַז יעדער ווידערשטאַנד איז צוועקלאָז.

דער האַס צו דער יידישער באַפעלקערונג איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג, הן פון די דייטשן, הן פון דער פוילישער און ווייסרוסישער באַפעלקערונג.

מיטוואָך דעם 22סטן אָקטאָבער 1941 האָט די פוילישע פּאָליציי פאַרהאַלטן די יידן גרשון פיק, מאָריץ לעדער און ישראל לעמפּערט און זיי באַשולדיקט אין קויפן קאַרטאָפל ביי אַ פויער. מען האָט זיי אָפּגעהאַלטן אין קאָמענדאַטור אַ פּאָר שעה און 4 אַזייגער פאַרנאַכט האָט מען זיי געשאָסן. די שטימונג איז געוואָרן אַ דערשלאָגענע. דאָס איז געווען דער ערשטער פאַל פון אַזאַ באַשולדיקונג.

די משפחה כאַלאָווסקי. דער ערשטער פון לינקס, זיצט: ר׳ אהרון דער שוחט, דער ערשטער קרבן פון די דייטשע רציחות אין ניעסוויזש.
משפחת חולבסקי. יושב הראשון, משמאל: ר׳ אהרון שו״ב, מקרבנות הראשונים של רציחות הנאצים בניסוויז׳.

צומאָרגנס האָט דער דייטשער קאָמענדאַנט געטראָפן אויפן וועג קיין האָראָדזיי צוויי יידן. איינער פון זיי איז געווען ר׳ אהרון דער שוחט. זיי זיינען געגאַנגען קיין האָראָדזיי מל זיין אַ קינד. דער קאָמענדאַנט האָט ביי ר׳ אהרונען געפונען אַ חלף. ער האָט זיי באַפוילן מאָרגן זיך מעלדן אין דער קאָמענדאַטור. נאָך דעם ווי זיי האָבן זיך צוגעשטעלט, האָט מען זיי אין אַ פּאָר שעה אַרום דערשאָסן.

איצט האָט מען אָנגעהויבן פילן, אַז אין דער לופט טראָגט זיך עפּעס שרעקלעכס. ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן מערן די רעוויזיעס. מחנות דייטשן מיט זייערע ווייסרוסישע געהילפן זענען געגאַנגען פון שטוב צו שטוב און געראַבעוועט.

די וואָך פון 30סטן אָקטאָבער איז געווען אַ וואָך פון רויב און מאָרד איבער דער יידישער באַפעלקערונג.

אַזוי זענען אומגעקומען 4000 ניעסוויזשער יידן

מיטוואָך דעם 30סטן אָקטאָבער 1941, נאָכן דערשיסן די צוויי יידן שלאַמאָוויטש און בראָדקאָווסקי, האָט דער קאָמענדאַנט גערופן צו זיך דעם גאַנצן יודענראַט און באַפוילן, אַז מאָרגן פרי זאָל דורך זיי צוגעשטעלט ווערן אַ ליסטע פון פאַכלייט.

6 אַזייגער פרי האָבן זיך צוגעשטעלט אין קאָמענדאַטור דער פּרעזעס מאַגאַליף מיטן יודענראַט. מען האָט זיי באַפוילן, אַז דאָס גאַנצע שטעטל יידן מוז אין משך פון 2 שעה, ד. ה. ביז 8 פרי, זיך צוזאַמענקלייבן אויפן מאַרק־פּלאַץ, ווו עס וועט פאָרקומען אַ קאָנטראָל פון דאָקומענטן.

דער ראַט האָט בלינד געגלויבט דעם נאַצישן רוצח און גלייך צעשיקט די יידישע פאָליציי צוזאַמענטרייבן די יידן אויפן מאַרק־פלאַץ. געווען איז דאָס אַ האַרבסטיקער פרימאָרגן, דעם 30.10.1941, ווען דער ערשטער שניי האָט באַדעקט די ערד. אַרום און אַרום איז געווען ווייס.

די ניעסוויזשער יידן האָבן אויף גיך זיך אָנגעטאָן די יום־טובדיקע מלבושים און ווי צו אַ שמחה געשטראָמט פון אַלע גאַסן און געסלעך צום מאַרק־פלאַץ. קיינער האָט זיך ניט פאָרגעשטעלט אַז דאָס איז זייער לעצטער וועג.

איך האָב ניט געוואָלט גיין און געהאַט בדעה צו זוכן אַ באַהעלטעניש, נאָר נאָך דעם ווי כ׳האָב אין יודענראַט פעסטגעשטעלט אַז איך געפין זיך אויף דער ליסטע פון די פאַכלייט, בין איך צוזאַמען מיט מיינע עלטערן, ברידער און קוזין אַוועק אויפן מאַרק־פלאַץ ווו מען האָט צוזאַמענגעטריבן דאָס גאַנצע שטעטל יידן: אַלט, יונג, פרויען און קינדער.

פינקטלעך 8 אַזייגער פרי איז געקומען אויפן מאַרק־פלאַץ דער דייטשער קאָמענדאַנט. מיט דער הילף פון אַ יידישן איבערזעצער, מאַרקאָווסקי, האָט ער באַפוילן אַלע פאַכלייט, וועלכע זיינען געווען רעגיסטרירט, אַרויסטרעטן פאַר אים. ער האָט די יינגערע מענטשן אָפגעשיקט אויף לינקס און די אַנדערע צוריק געשיקט צו דער מאַסע. פון די ערשטע קאַטעגאָריעס פאַכלייט, וועלכע זיי האָבן אָנגעהויבן אויסרופן, — זיינען געווען דאָקטוירים. פון 5 האָט ער אויסגעקליבן 2. דאַן — אינזשינירן, בוי־טעכניקער און גלעזער.

אַזוי ווי איך בין געווען רעגיסטרירט אַלס גלעזער, בין איך אַרויסגעגאַנגען. דער קאָמענדאַנט האָט מיך אָנגעקוקט און באַפוילן גיין לינקס. איך האָב מיטגענומען מיט זיך מיין פאָטער, מוטער, מיין ברודער אייזיק און קוזין מיכאל, ווייל די פאַכלייט איז געווען דערלויבט מיטנעמען זייערע פאַמיליעס.

אין דער צייט ווען ס׳איז פאָרגעקומען די סאָרטירונג, זיינען אָנגעפאָרן ס. ס. מיט זייערע ליטווישע באַהעלפערס, אַרומגערינגלט די עדה יידן מיט אָנגעצילט מאַשין־געווער. אין דעם מאָמענט האָבן זיך די יידן פאַרלאָרן, ס׳איז געוואָרן אַ פאַניק, ווייל מען האָט געמיינט, אַז די אָפגעקליבענע פאַכלייט וועלן אַוועקגעשיקט ווערן אויף אַרבעט.

מיין חברטע, זעענדיק אַז איך מיט מיין פאַמיליע זיינען אַריבערגעגאַנגען אויף לינקס, האָט זיך אויך אַריבערגעכאַפט צו מיר. אָבער נאָך דעם ווי איר פאַמיליע איז געבליבן אויף רעכטס, איז זי צוריק געלאָפן און צוזאַמען מיט זיי איז איר געלונגען זיך אַריינצובאַקומען אין די רייען פון לינקס.

ווען די סעלעקציע האָט זיך געענדיקט, האָט מען אונדז, די אָפגעקליבענע פאַכלייט, אָפגעפירט אונטער אַ שטרענגער וואַך אין בנין פון דער גימנאַזיע און אַריינגעטריבן אין יעדן צימער צו 30—20 פערזאָן.

אין אַ פאָר שעה אַרום זענען געקומען צו אונדז עטלעכע ס. ס. און גענומען אויף אַרבעט 20 פרויען און 10 מענער. צווישן די פרויען איז אויך אַריינגעפאַלן מיין חברטע מיט איר שוועסטער ליבע. מיר זיצן אַ גאַנצן טאָג פאַרשפאַרט אין די צימערן, אַרום געפינט זיך אַ וואַך פון דייטשן און ווייסרוסישע פאָליציי. מיר ווייסן גאָרניט וואָס עס קומט פאָר מיטן גאַנצן עולם.

פאַרנאַכט האָט מען צוריק געברענגט די וועלכע מען האָט גענומען צו דער אַרבעט. מיין חברטע האָט דערציילט, אַז פאָרנדיק צו דער אַרבעט אין שלאָס (ווו זיי האָבן געהייצט די אויוונס), האָבן זיי געזען ווי מען האָט געטריבן מחנות יידן, צו 200. איין טייל אין פאַרק, דעם צווייטן — צום האָראָדזייער שאָסיי.

עס איז געוואָרן אָוונט. מען האָט אונדז געברענגט ברויט, אַרויסגעלאָזט פון די צימערן אויפן פאַרטער און געהייסן אַרויפגיין שלאָפן אויפן ערשטן שטאָק. נאָר ווער האָט געקענט שלאָפן? דער געדאַנק האָט געמאַטערט: ווו זיינען די נאָענטע און ליבסטע? אַ וואָסער גורל האָט זיי געטראָפן? פון דער ווייסרוסישער פאָליציי וועלכע האָט אונדז געהיטן, זיינען מיר דערגאַנגען, אַז קיין גוטס איז מיט דער יידישער באַפעלקערונג ניט געשען.

צומאָרגנס, דעם 31.10.1941, מיטאָג־צייט, האָט מען אונדז אַלע, אַ גרופע פון בערך 600 פערזאָן, צוזאַמענגעטריבן אין טעאַטער־זאַל. מיט אַ קורצער רעדע איז אַרויסגעטראָטן דער פרעזעס מאַגאַליף, וועלכער האָט דערקלערט: „מיר זיינען געבליבן אַ קליין הייפל...״ פאַר אַלעמען איז קלאָר געוואָרן, אַז דער רוב יידן איז אומגעקומען.

די דייטשע רוצחים האָבן אין איין טאָג (דאָנערשטיק, ט׳ מרחשון, 30.10.1941) אין אַלטן פאַרק און הינטערן שטאָט, אויפן וועג קיין באַראַנאָוויטש, אין די גריבער ווו מען פלעגט אַמאָל גראָבן ליים -- אויסגעמאָרדעט דעם ניעסוויזשער יידישן ישוב — 4000 מאַן.

ביי די פויערים, וועלכע זיינען בייגעווען די אַקציע, האָבן מיר זיך דערוווסט אַז גלייך פון מאַרק־פלאַץ, ווען מען האָט צוגענומען די פאַכלייט, האָט מען די איבעריקע מאַסע צעשטעלט צו 200 אין אַ גרופע און אונטער אַ שטרענגער וואַך אָפגעפירט צום גרוב. די ערשטע פאַרטיע האָט מען באַפוילן אויסטאָן זיך מוטער־נאַקעט, צוגעפירט צו די גריבער און זיי דערשאָסן, דער עיקר דורך ליטווינער. די אַקציע האָט געדויערט אַ גאַנצן טאָג. מיר, זיצנדיק אין גימנאַזיע, בסך־הכל 1 קילאָמעטער פון יענעם אָרט, האָבן ניט געהערט קיין איין שאָס.

אַזוי איז אין משך פון געציילטע שעהן אומגעבראַכט געוואָרן איינע פון די עלטסטע יידישע קהילות פון ווייסרוסלאַנד. געבליבן זיינען צו יענער צייט אומגעפער אַ 600 פאַכלייט וועלכע דער דייטשער קאָמענדאַנט האָט אָפגעקליבן. פאַר די געבליבענע איז פאַראָרדנט געוואָרן צו אָרגאַניזירן אַ געטאָ.

אַריין אין געטאָ

פרייטיק, דעם 31.10.1941, האַלב צוויי אַזייגער בייטאָג, נאָך דער רעדע פון פרעזעס מאַגאַליף, איז געקומען דער קאָמענדאַנט און דערקלערט, אַז ער גיט אונדז 4 שעה צייט, ד. ה. ביז 6 אָוונט, אַריבערצוגיין אין געטאָ. ווער עס וועט באַווייזן אַריבערקלייבן זיך, וועט בלייבן אין געטאָ, די פאַרשפעטיקטע וועלן ווערן צוגענומען. פערד אָדער אויטאָס איז פאַרבאָטן צו באַנוצן. די גרענעצן פון געטאָ זיינען באַשטאַנען פון שול־הויף און די געסלעך אַרום, ווי אויך מיכאַלישאָק פון דער רעכטער זייט. נאָך דער דערקלערונג פון קאָמענדאַנט, האָט מען אונדז 2 אַזייגער בייטאָג אַרויסגעלאָזן פון גימנאַזיע.

אויפן גאַס זיינען שוין געשטאַנען פיל פויערים און אָפגעוואַרט צו זען, צי איז ניט געבליבן קיין ייד, וועלכער האָט זיי אָפגעגעבן צו באַהאַלטן פון זיין אָנטועכץ צי ווערטפולע זאַכן. ווייל אַ סך יידן האָבן איבערגעלאָזט זייערע זאַכן ביי פויערים. זייער ווייניק זיינען געווען פון צווישן דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, וועמען עס האָט גערירט די יידישע טראַגעדיע. פאַר דעם רוב איז דאָס געווען אַ גוטע געלעגנהייט צו רויב, אויף וואָס זיי האָבן געוואַרט מיט פיל אומגעדולד.

אין געטאָ איז די מאַכט אַריבערגעגאַנגען צו דער יידישער פאָליציי.

מיטן אָנקומען פון דער נאַכט פון פרייטיק אויף שבת, האָט מען געענדיקט דאָס אַריבערקלייבן זיך אין געטאָ — און פון דעם שיינעם, בליענדן ישוב זיינען געבליבן בלויז 585

ייִדן. עס הייבט זיך אָן אַ נײַ לעבן, אין איזאָלאַציע. דאָס קליינע הײַפל ניעסוויזשער ייִדן האָט געציילט 185. די אַנדערע זײַנען געווען פּליטים פֿון מערבֿ־פּוילן. די צאָל געראַטעוועטע פּליטים איז דערפֿאַר געווען גרעסער, ווײַל זיי זײַנען שוין געווען געליטענע פֿון דײַטש, האָבן אים בעסער געקאָנט, זיי איז ניט פֿרעמד געווען די דײַטשע טאַקטיק פֿון אויסראָטונג.

מאַגאַליף אָרגאַניזירט אַ נײַעם יודענראַט און הייבט אָן אײַנשטעלן דאָס לעבן אין געטאָ. אַרומצוימען דאָס געטאָ מיט שטעכיקן דראָט האָט געדויערט אייניקע טעג. די שטימונג בײַ דער באַפֿעלקערונג איז געווען אַ שווערע, אַ דערדריקטע. ניט געווען קיין איינער, וועמען דער אומגליק האָט ניט אָנגערירט. בײַ וועמען עס האָט געפֿעלט די פֿרוי, דער מאַן, קינדער, ברידער, שוועסטער, טאַטע־מאַמע. מען איז אַרומגעגאַנגען ווי לעבעדיקע מתים. קיינער האָט נאָך אַלץ ניט געקענט זיך פֿאָרשטעלן, אַז אַזוי קאָן ווערן פֿון אַ שטאָט מענטשן. אַ לאַנגע צײַט איז אַריבער, ביז מיר האָבן זיך טאַקע איבערצײַגט, אַז אַלע זײַנען דערמאָרדעט געוואָרן. די ייִדן זײַנען געווען צעטומלט. מען האָט ניט געזען אַ סך וויינען. יעדער האָט געפֿילט, אַז ער איז אויף דער וועלט אַ גאַסט, אַז פֿריער אָדער שפּעטער וועט ער האָבן דעם זעלבן סוף. דאָס אָרט וווּ מען האָט שטאַרק געפֿילט די ווונד און ווייטיק איז געווען — די שול, ווען דער עולם פֿלעגט זאָגן קדיש. דער מאַסן־קדיש האָט געלעכערט דאָס האַרץ.

עס האָט זיך געשאַפֿן אַן אַרבעטס־אַמט, ווו יעדער איינער האָט געמוזט טאָג־טעגלעך זיך צושטעלן און ווערן צוגעטיילט צו אַן אַרבעט.

אויפֿן דריטן טאָג פֿון געטאָ־לעבן איז אָנגעקומען אַ „באַשטעלונג" פֿון קאָמענדאַנט אויף צוואַנציק אַרבעטער, צו וועלכע אויך איך בין אַרײַנגעפֿאַלן. נאָכן אָנקומען אויפֿן באַשטימטן פּלאַץ, אויסגעשטעלט אין 2 רייען, איז צו אונדז אַרויס דער זשאַנדאַרמעריע־שעף, אַ באַנדיט, און דערקלערט אַז מיר זײַנען גערופֿן געוואָרן אַהער אויפֿצוראַמען און אין אָרדענונג ברענגען די אויסגעליידיקטע הײַזער.

מיר ווערן צעטיילט אין 4 גרופּן. מיט יעדער גרופּע וועט אָנפֿירן אַן ס. ס.־מאַן. די ווערטפֿולע זאַכן מוזן איבערגעפֿירט ווערן אין דער קאָמענדאַטור. דאַקעגן די שפּײַז־פּראָדוקטן וואָס מען וועט געפֿינען אין די שטובן — אָפּגעבן אין געטאָ.

צוויי חדשים האָט געדויערט די אַרבעט פֿון אויפֿראַמען די הײַזער. מען איז געגאַנגען פֿון שטוב צו שטוב, אָפּגעריסן די שלעסער, צעבראָכן טירן און פֿענצטער. אייניקע ווערטפֿולע זאַכן האָט מען זיך באַמיט צו פֿאַרניכטן, זיי זאָלן ניט אַרײַנפֿאַלן אין די הענט פֿון די מערדער.

די 2 חדשים זײַנען געווען די פֿאַרהעלטניסמעסיק רויִקסטע פֿאַר דער גאַנצער צײַט פֿון עקזיסטענץ פֿונעם ניעסוויזשער געטאָ.

ווען די „רייניקונג" האָט זיך פֿאַרענדיקט און ייִדיש האָב־און־גוטס איז געוואָרן צעראַבעוועט, האָט זיך אָנגעהויבן אַ בהדרגהדיק פֿאַרערגערן פֿון געטאָ־לעבן. די ערשטע צײַט האָט מען זיך אין געטאָ געפֿילט מער זיכער, ווײַל דער ווײַסרוסישער פּאָליציי איז געווען פֿאַרבאָטן אַרײַנצוגיין אין געטאָ און אויף אייגענער האַנט דאָרט ראַבעווען אָדער טאָן שלעכטס. האָבן ייִדן אָנגעהויבן גלויבן: אפֿשר וועלן מיר דאָך בלײַבן לעבן, דער דײַטש דאַרף אונדז האָבן. ווי וועט ניעסוויזש קענען עקזיסטירן אָן ייִדישע פֿאַכלײַט? ווער וועט טאָן אַלע שוואַרצע אַרבעטן?

אין געטאָ האָט געבאַלעבאַטעוועט מאַגאַליף. מען מוז מודה זײַן, אַז ער האָט געהאַט אָרגאַניזאַציאָנעלע פֿעיִקייטן. ער האָט אַזוי אײַנגעשטעלט, אַז נאָך דעם ווי דאָס רייניקן די הײַזער האָט זיך געענדיקט, איז יעדער געטאָ־אײַנוווינער געווען באַשעפֿטיקט. מען האָט געמיינט, אַז אַלע באַשעפֿטיקטע וועלן בלײַבן לעבן. יעדן פֿרימאָרגן פֿלעגן פֿון געטאָ־טויער בײַ דער קצבֿישער שול, מענטשן אַוועקגיין גרופּנווײַז צו דער אַרבעט. מאַגאַליף האָט אָרגאַניזירט שנײַדערײַ־ און שוסטערײַ־וואַרשטאַטן, אַ כעמישע וועשערײַ. אויסערן געטאָ האָבן ייִדן געאַרבעט בײַ בוי.

די ווינטער־חדשים 1941—42 זײַנען פֿאַריבער גאַנץ רויִק, אפֿשר רויִקער ווי פֿאַר דער אַנטשטייונג פֿון געטאָ. יעדער איינער האָט געאַרבעט און געהאָפֿט: אפֿשר פֿאַרט וועט ער איבערלעבן דעם דײַטש.

פֿון פֿראָנט האָבן צו יענער צײַט אויך אָנגעהויבן אָנקומען בעסערע נײַעס. די רוסן האָבן פֿאַרהאַלטן דעם דײַטש בײַ מאָסקווע, די ווערמאַכט גייט נישט מער פֿאָרויס. די פּויערים האָבן אָנגעהויבן ריידן וועגן פּאַרטיזאַנער אין די אַרומיקע וועלדער. בײַ יעדן פֿון אונדז האָט זיך דערוועקט אַ ווילן צו ראַטעווען זיך. מ׳האָט געוואַרט אויפֿן פֿרילינג, ווען מען וועט קענען אַוועק אין וואַלד.

די לאַגע פֿאַרערגערט זיך

מיטן דערנענטערן פֿון פֿרילינג, האָט זיך אָבער אָנגעהויבן פֿאַרערגערן די לאַגע אין געטאָ. די פּראָדוקטן האָבן זיך אויסגעלאָזן. די באַציאונג פֿון די דײַטשן האָט זיך פֿאַרשאַרפֿט. פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגן זיך אַרײַנגנבֿענען ידיעות אין געטאָ, אַז היינט־מאָרגן, צי אין אַ וואָך אַרום, וועט מען אַלעמען אויסמאָרדן. די צושטעלער פֿון די ידיעות זײַנען געווען די ווײַסרוסישע פּאָליציי, וועלכע פֿלעגט באַזוכן מאַגאַליפֿן, בײַ אים זיך אָנפֿרעסן און שיכורן.

דעם 4טן מערץ איז צו אונדז דערגאַנגען די ידיעה, אַז אין באַראַנאָוויטש איז פֿאָרגעקומען די ערשטע שחיטה. די נײַעס האָט צעטרייסלט דאָס גאַנצע געטאָ. אַפֿילו די אַלע אָפּטימיסטן וועלכע האָבן נאָך געגלויבט אין דײַטשן חסד, האָבן פֿאַרלאָרן די האָפֿענונג. יעדער האָט איצט פֿאַרשטאַנען, אַז אויב מען וויל בלײַבן לעבן, מוז מען דאָס געטאָ פֿאַרלאָזן, אַנדערש איז — אומקום. דערווײַל האָט מען געלעבט חיה־שעה.

בײַ אַ קליינעם טייל געטאָ־אײַנוווינער איז אויפֿגעקומען דער געדאַנק צו אָרגאַניזירן אַ ווידערשטאַנד. ידיעות פֿון די אַרומיקע שטעטלעך וועגן פֿולשטענדיקער ליקווידאַציע פֿון די געטאָס האָט געגעבן דאָס געפֿיל, אַז די מערדערישע שווערד וועט אויך זיך אַראָפּלאָזן אויפֿן ניעסוויזשער געטאָ.

פֿרײַטיק, דעם 17.7.1942, איז צו אונדז דערגאַנגען די ידיעה, אַז אין האָראָדזיי און אין סנאָוו קומען פֿאָר שחיטות. אין דער פֿרי האָט מען נאָך אַלץ נישט געגלויבט. אויף דער נאַכט האָט זיך באַשטעטיקט די ידיעה, אַז די ישובֿים זײַנען ריין פֿון ייִדן. דאָ איז די טרויער־שטימונג דערגאַנגען בײַ אונדז צום העכסטן גראַד. די יוגנט האָט געפֿאָדערט אַז דער יודענראַט זאָל פֿרײַ מאַכן דעם טויער פֿון געטאָ, זאָל יעדער איינער נעמען דעם גורל אין זײַנע הענט. נאָר צו דעם האָט מאַגאַליף ניט געוואָלט מסכים זײַן. ער האָט גערופֿן אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג אין נײַעם בית־מדרש. נאָכן זאָגן קדיש נאָך די האָראָדזייער ייִדן, האָט מען געשטעלט די פֿראַגע: וואָס טאָן? די יוגנט האָט געטענהט: „מיר ווילן ניט אומקומען ווי שעפּסן, מיר ווילן קעמפֿן". שלום כאָלאַווסקי האָט גערעדט פֿאַר די ייִדן אין שול און גערופֿן צום ווידערשטאַנד. נאָך גרויסע וויכּוחים איז מען געקומען צו אַ קאָמפּראָמיס: אויב מען וועט זען, אַז עס דערנענטערט זיך אַ געפֿאַר פֿאַרן געטאָ, זאָל

מען דאָס געטאָ ניט פאַרלאָזן, נאָר שטעלן אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד און נעמען זיך צוגרייטן געווער.

אין משך פון אַ פּאָר טעג איז אָנגעגאַנגען אַ פיבערהאַפטע אַרבעט פון שאַפן געווער. מען האָט די יוגנטלעכע צעטיילט אין פינפטלעך. שבת, זונטיק און מאָנטיק זיינען געווען טעג פון גרויל און פחד. יעדער וואָס איז געקומען פון שטאָט האָט געבראַכט די טרויעריקע ידיעה, אַז אַ פינצטערע כמאַרע הענגט איבערן ניעסוויזשער געטאָ. די אָרנטלעכע פויערים האָבן זיך ממש געבעטן: „אַנטלויפט ערגעץ".

מאָנטיק פאַרנאַכט זיינען געקומען צו גיין די לעצטע אַרבעטער פון דער דייטשער קאָמענדאַטור און געבראַכט די נייעס, אַז די פּאָליציי אין דער סביבה האָט באַקומען אַ באַפעל מאָרגן פרי זיך צושטעלן אין ניעסוויזש. אונדזער יוגנט האָט זיך אַ ריס געטאָן צו די דראָטן, אָבער מאַגאַליף האָט אַוועקגעשטעלט ביי דער פאַרצאַמונג אַ וואַך פון מענער, וועלכע האָבן ניט געקאָנט און ניט געוואָלט אַרויסגיין פון געטאָ.

אַלע האָבן געפילט, אַז עס דערנענטערן זיך די לעצטע מינוטן. ס'איז צוגעפאַלן די נאַכט. פּלוצלונג איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן מיט שטאַרקע פּאָליציי־קאַדרען. אַ גאַנצע נאַכט האָבן זיי געשאָסן אין דער לופטן. צו מיר אין פענצטער האָבן זיי אַריינגעשאָסן, צעהאַקט די שויבן. איך מיט מיין פרוי האָבן זיך געגרייט צו פאַרלאָזן די שטוב. כ'האָב זיך שוין געהאַט געזעגנט מיט מיין טייערער מוטער, וועלכע האָט מיר געזאָגט: „גיי און זיי מצליח, ראַטעווע זיך צוזאַמען מיט עלקען". דעם ברודער האָט זי ניט געוואָלט אָפּלאָזן.

דער העלדישער ווידערשטאַנד

צו מאָרגנס פרי איז געקומען אַ פּאָליציאַנט און גערופן מאַגאַליפן אין דער קאָמענדאַטור. דאָרט האָט מען אים דערקלערט, אַז היינט דאַרף פאָרקומען אַ סעלעקציע אין געטאָ. בלייבן וועלן בלויז די מער נוצלעכע אַרבעטער. מיט דעם באַריכט איז מאַגאַליף צוריק געקומען אין געטאָ, וואָס האָט שוין געהאַט אָנגענומען גאָר אַנדערע באַשלוסן: ניט דערמעגלעכן קיין שום סעלעקציעס. אויב לעבן — וועלן אַלע בלייבן לעבן, אויב ניט — וועלן אַלע אומקומען.

ווי נאָר די דייטשן האָבן געמאַכט דעם ערשטן פּרווו פון אַריינגיין אין געטאָ, איז זיי גלייך געגעבן געוואָרן דער געהעריקער ענטפער. מען האָט דערהערט דעם אָפּגערעדטן סיגנאַל און פון צוויי זייטן האָט מען אונטערגעצונדן דאָס געטאָ. אַ העלער פייער האָט אַלץ אַרומגעכאַפּט. די פלאַמען האָבן זיך געריסן אַלץ ווייטער און העכער — צו די אַנדערע טיילן פון שטאָט. צו יענער צייט האָב איך צוזאַמען מיט מיין פרוי, דעם טאַטן און קוזין זיך געפונען אין עק פון געטאָ, ווייל כ'האָב אַלץ געזוכט אַ וועג צו פאַרלאָזן. איך האָב געטראַכט, אפשר וועט מיר געלונגען איבערצוקויפן אַ פּאָליציאַנט און זיך אַריבערכאַפּן אויף יענער זייט געטאָ, ווייל גרויס איז געווען דער ווילן און חשק צום לעבן. איך בין שוין געווען גרייט צו לויפן דורך דעם פּאָליציי־קאָרדאָן וואָס איז געשטאַנען אַרום דעם געטאָ, נאָר מיין פרוי האָט מיך ניט געלאָזט. מיין קוזין מאָטע פאַרפעל האָט זיך יאָ דערצידירט און געלאָפן. מ'האָט אויף אים געעפנט אַ פייער און ער איז גלייך געפאַלן טויט פאַר מיינע אויגן. מיר זיינען ווידער צוגעלאָפן צום טויער, נאָר דאָ איז געווען אַ טומל און מישמאַש. עס זיינען אויך געפאַלן די ערשטע שאָסן. מיר האָבן בלויז באַוויזן אַריינצוגיין אין דער קצבישער שול, ווו עס זיינען געווען פאַרזאַמלט די אַרבעטער פון דער פאַבריק, וועלכע האָבן געהאָפט אַז זיי וועלן בלייבן לעבן.

איך האָב לאַנג ניט געטראַכט און אָנגעהויבן זוכן אַן אָרט ווו זיך צו באַהאַלטן. פּלוצלונג האָב איך אין קעלער געפונען 2 אויפגעריסענע ברעטער. זיי האָבן געפעלט. מיר זיינען אַראָפּ אונטן, אין נאָך אַ קעלער. באַלד הערט זיך אַ שיסעריי אין שול. בלויז אַ פּאָר מענטשן זיינען אַראָפּ צו אונדז. די אַנדערע זיינען געבליבן ליגן טויט אין דער שול. אייניקע האָבן זיך אַליין גענומען דעם טויט דורך איבערשניידן די אָדערן. אין דער גסיסה שרייען זיי: „יידן, גייט אַרויס פון קעלער, איר ווערט פאַרברענט לעבעדיקערהייט". און אין שול ברענען טאַקע די פענצטער און סופיט. מיר ליגן אַלץ אין דעם אָפענעם קעלער.

פּלוצלונג האָט זיך מיין פאָטער דערמאָנט, אַז דאָ דאַרף זיין נאָך אַ קעלער. עס האָט לאַנג ניט געדויערט און מיר האָבן אים געפונען און אַהין אַריבער. צוזאַמען זיינען מיר געווען 9 דערוואַקסענע מענטשן און 3 קינדער, וואָס ווערן שיער ניט דערשטיקט פון רויך. נאָר מיר דעצידירן: בעסער שטאַרבן מיט אַזאַ טויט, איידער פון אַ דייטשער קויל. דערווייל האָט אָפּגעברענט דער סופיט וואָס איז אַראָפּגעפאַלן אויף אונדזער פאַדלאָגע און ניט געלאָזט זי אָנצינדן.

דער טאָג איז פאַרביי, די שיסעריי איז געוואָרן קלענער. דורך אַ שפּאַרונע וואָס מיר האָבן געמאַכט אין דעם אַלטן פונדאַמענט פון שול, האָבן מיר געזען ווי עס האָבן זיך געוואַלגערט די טויטע קערפּערס פון אונדזערע קדושים.

ווען דאָס פייער האָט זיך איינגעשטילט, האָבן מיר געזען ווי עס זיינען געקומען צופאָרן פויערים און אָנגעהויבן צוזאַמענלייגן די מתים. מען האָט אויסגעטאָן די הרוגים און זיי אַוועקגעפירט צו דעם גרויסן גרוב וועלכן מ'האָט צוגעגרייט אויף סנאָווער וועג, 2 ק"מ פון שטאָט.

פון דינסטיק פרי ביז שבת צו נאַכט זיינען מיר אָפּגעלעגן אין קעלער. כל זמן ס'איז דאָרט געשטאַנען אַ וואַך־פּאָסטן, האָבן מיר פריער ניט געקענט אַרויסגיין. הונגעריק, אָן איין טראָפּן וואַסער, האָבן מיר אויסגעהאַלטן די 5 טעג. שבת פרי זיינען די פויערים געגאַנגען זוכן „מעלינעס" (יידישע באַהעלטענישן).

שבת אָונט, אַז ס'איז שוין געווען שטאַרק פינצטער, האָבן מיר דעצידירט צו פאַרלאָזן דעם קעלער. איך בין אַרויס דער ערשטער און פאַר מיר האָט זיך אַנטפּלעקט אַזאַ בילד: פון ניעסוויזש זיינען געבליבן חורבות. ניט ווילנדיק, האָט דאָס האַרץ זיך געפרייט, קוקנדיק אויף דער שטאָט, וועלכע איז חרוב געוואָרן אין אַ געוואַגטן, הגם ניט גלייכן קאַמף פאַרן יידישן כבוד. ס'איז מקוים געוואָרן דער „תמות נפשי עם פלישתים". ס'איז ליקווידירט געוואָרן דאָס געטאָ, אָבער ניט אַזוי גרינג איז דאָס אָנגעקומען די רוצחים. שוין נישט אַזוי ווי ביי דער ערשטער שחיטה. אויך פון די רוצחים זענען געפאַלן קרבנות פון די הענט פון יידישע קעמפערס — און קיין רויב האָבן די מערדער אויך ניט געהאַט. אַלץ איז אַוועק מיטן רויך. דאָס פייער האָט אַזש דערלאַנגט ביז פאַרנע־גאַס, ביי די קאָשאַרן. אויך דאָרט האָבן אָפּגעברענט עטלעכע הייזער.

מיר פאַרלאָזן ניעסוויזש

די לעצטע פינף יידן זיינען מיר געווען, וועלכע האָבן פאַרלאָזן ניעסוויזש נאָך איר חורבן: מיין פאָטער, מיין פרוי, קראַמאַרסקי, אַ סוואָלקער, און גאָלדשטיין, אַ לאַדזשער, וואָס זיינען געווען ביי אונדז אין ניעסוויזש פליטים פון סעפּטעמבער 1939, און איך. גאָלדשטיין איז שפּעטער געפאַלן פון באַנדיטן־פּאַרטיזאַנער, סוף 1942 יאָר.

אונדזער ציל איז איצט געווען — דער וואַלד. וואָס שנע־

לער צוקומען צו אים. אָבער ווי אַזוי, אַז מיר געפינען זיך אין צענטער שטאָט. דאָך האָבן מיר צוגעטראַכט אַ פּלאַן פון אַרויסגיין. מיר זיינען אַוועק אין דער ריכטונג פון דעם מאָנאַסטיר ביז צו יאַבלאָנסקיס פּלאַץ, ווייטער, דורך מיכאַלישאָק, פאַרביי דעם יידישן בית־עולם און איבער פעלדער און לאָנקעס דורכגעשניטן דעם האָראָדזייער וועג. פון דאָרט, מיט די תבואה־פעלדער, דערגאַנגען ביז צום שטאַטישן וואַלד.

אויפן וועג האָבן מיר אָנגעקלאַפּט ביי אַ פּויער, צו פרעגן אים ווי זעט אויס די לאַגע אין שטאָט, צי האָבן די דייטשן געלאָזן לעבן אַ ביסל יידן און וואָס הערט זיך בכלל. דער פּויער, הערנדיק אַז מע קלאַפּט, איז ער צוגעגאַנגען צום פענצטער. נאָר דערזעענדיק יידן, איז ער גלייך אַוועק און בלויז געזאָגט: „אַנטלויפט וואָס שנעלער, די דייטשן האָבן אַלעמען אויסגעמאָרדעט”. מיר האָבן ביי אים געבעטן עסן, האָט ער אונדז דאָס שטיקל ברויט שנעל צוגעוואָרפן און פאַרלאַנגט אַז מיר זאָלן שוין אַוועקגיין פון זיין הויז. ניט ווייט איז געווען אַ ברונעם. מיר האָבן אַרויפגעצויגן אַן עמער מיט וואַסער, צוערשט זיך אַרומגעוואַשן און נאָך דעם זיך אָנגעטרונקען, שטילנדיק אונדזער דורשט נאָך אַ פינפטאָגיקן תענית אָן וואַסער און אָן עסן. מיטנעמענדיק אַ פלעשל וואַסער, האָבן מיר פאַרגעזעצט אונדזער וועג אין דער ריכטונג פון שטאָטישן וואַלד. אין די גרינס־גערטנער האָבן מיר אָנגעריסן אַ ביסל ירקות.

אין די פרימאָרגן־שעהן פון 26.7.1942 זיינען מיר ענדלעך געווען ביים שטאָטישן וואַלד. מיין פרוי האָט שוין ניט געקענט דערגיין צום וואַלד, זי איז געבליבן אין קרעפּטן. מיר האָבן איר אויף די הענט צוגעטראָגן אַ האַלבן קילאָמעטער. אַריינקומענדיק אין וואַלד, האָט אונדז די לופט דאָרט ווי פאַרשיכורט. מיר זיינען אַ פאַל געטאָן אויף דער ערד און איינגעשלאָפן.

אויפכאַפּנדיק זיך, האָבן מיר גענומען זוכן מיט וואָס צו שטילן דעם הונגער. דערווייל האָט מען געקליבן יאַגדעס. דאָס ביסל גרינוואַרג וואָס מיר האָבן אַ טאָג פריער אָנגעריסן ביים לויפן פון שטאָט האָט מען שוין געהאַט אויפגעגעסן און מיט אומגעדולד געוואַרט עס זאָל ווערן פינצטער כדי זיך ווייטער לאָזן אין וועג אַריין זוכן פאַרטיזאַנער.

פאַרנאַכט האָבן מיר זיך דערנענטערט צו דער געוועזענער „טאָז”־קאָלאָניע און זיך אַוועקגעלייגט אין גראָז וואַרטן ביז עס וועט פינצטער ווערן. אַ רעגנדל האָט אָנגעהויבן טריפן, אָבער מיר זיינען געלעגן אומבאַהאָלפן. נאָענט פון אונדז האָבן זיך געפונען פויערישע הייזלעך, אָבער מיר האָבן ניט געוואָלט ריזיקירן, ווייל אין יענע טעג איז דאָס געווען געפערלעך.

ליגנדיק אַזוי אונטערן רעגן, האָבן מיר באַשלאָסן וואָס שנעלער צו פאַרלאָזן די ניעסוויזשער געגנט, ווייל אויף אַלע וועגן און שטעגן האָט געבושעוועט די פּאָליציי מיט די דייטשן. די פויערים פון דער געגנט האָבן באַקומען וואָרענונגען, אַז אויב מען וועט ביי זיי געפינען אַ יידן, וועט מען זיי פאַרברענען צוזאַמען מיט זייערע ווירטשאַפטן.

ווען ס׳איז גוט פינצטער געוואָרן, זיינען מיר דורכגעגאַנגען דעם סטאָלפּצער טראַקט און דאָרט אַריין צו אַ פויער בעטן אַ שטיקל ברויט. ער האָט אונדז אַוועקגעטריבן. זיינען מיר אַריין צו אַ צווייטן, וועלכער האָט אונדז יאָ געגעבן אַ שטיקל ברויט נאָר געבעטן מיר זאָלן וואָס שנעלער אַוועק פון אים. אַ דריטער פויער האָט אונדז געזאָגט מיר זאָלן וואַרטן אין וואַלד, וועט ער אונדז באַלד ברענגען עסן. ער האָט געהאַלטן וואָרט און טאַקע געבראַנגט ברויט, מילך און פעטס.

אָפּגייענדיק אַ פּאָר קילאָמעטער, זיינען מיר אַריין צו אַ פויער זיך קויפן עפּעס עסן, ווייל אַ ביסל געלט האָבן מיר נאָך געהאַט. דער פויער האָט יאָ פאַרקויפט, נאָר פאַר אַ געזאַלצענעם פּרייז.

ווען איך מיט גאָלדשטיינען זיינען צופרידענע אַרויס פון פויערס שטוב, האָבן מיר געטראָפן אַזאַ לאַגע: מיין טאַטע, מיין פרוי און קראַמאַרסקי, וואַרטנדיק אויף אונדז, זיינען איינגעשלאָפן. פלוצום דערהערט מיין פרוי ווי אין חלום, אַז מען רעדט פויליש. זי האָט אַ ציטער געטאָן, ווייל זי האָט געמיינט אַז דאָס איז פּאָליציי. אָבער די מענטשן זיינען שוין געשטאַנען איבער זיי — און צו איר גרויסער שטוינונג האָט זי דערזען אונדזערע ניעסוויזשער בחורים: משה דמשק, בערל אַלפּעראָוויטש און אַ פּאָליאַק וועלכער איז געווען אַ פאַרטיזאַנער־פאַרבינדלער.

די שמחה פון דער פלוצומדיקער באַגעגעניש איז געווען גרויס. דמשק און אַלפּעראָוויטש האָבן דערציילט, אַז זיי האָבן זיך געטראָפן מיט פאַרטיזאַנער וועלכע האָבן זיי איבערגעלאָזן אַ נאַגאַן אַלס צייכן פון פריינדשאַפט. די פאַרטיזאַנער האָבן זיי געהייסן קומען אין צוויי טעג אַרום אויף אַ באַשטימטן אָרט, כדי זיי צונעמען אין אָטריאַד. זיי האָבן אויך דערציילט, אַז מיט זיי געפינען זיך ביידע שוועסטער און ברודער דמשק, דער אַלטער ליאַכאָוויצקי מיט זיין טאָכטער, פריידל, ישי מאַזין און נאָך אַ פרוי מיט אַ קינד. מיין פרוי האָט זיי איבערגעגעבן, אַז איך מיט גאָלדשטיינען לעבן, אַז מיר זיינען געגאַנגען צו אַ פויער קויפן שפייז. זיי האָבן געוואַרט ביז מיר זיינען אַרויסגעקומען.

דינסטיק פאַרטאָג דעם 28.7.1942 זיינען אויף דעם אָפּגערעדטן אָרט געקומען 8 רוסישע פאַרטיזאַנער און אַ פּאָליאַק, יוזשעק מאַרכווינסקי. ער איז געווען אַ לאָדזשער. אין יאָר 1939 איז ער געקומען קיין ניעסוויזש ווי אַ פּליט פון פּוילן, מיט אַ יידישע פרוי. ער איז פאַרבליבן אין ניעסוויזש. אין דער ערשטער שחיטה פאַרלירט יוזשעק זיין פרוי און בלייבט אַליין מיט אַ חדשימדיק קינד. שפּעטער פאַרלירט ער אויך זיין קינד — און ער באַשליסט צו גיין צו די פאַרטיזאַנער.

אָט דער גליקלעכער פאַל וואָס מיר האָבן זיך מיט אים געטראָפן, האָט אַ סך פאַרלייכטערט אונדזער ווייטערדיקן וועג, ווייל די פאַרטיזאַנער האָבן ניט געהאַט קיין גרויסן חשק אונדז מיטצונעמען. נאָר זיין איינגעשפּאַרטקייט האָט דעצידירט און צומאָרגנס האָבן מיר צוזאַמען זיך געלאָזט אין וועג אַריין — צו דער נאַליבאָקער פּושטשע.

ניט לייכט איז אונדז אָנגעקומען דורכצוגיין דעם ניעסוויזשער ראַיאָן, וועלכער האָט צו יענער צייט זיך גערעכנט פאַר אַ פּאָליצייסקי ראַיאָן. אָבער מיט גרויס פאַרזיכטיקייט איז אונדז געלונגען, נאָך אַ מאַרש פון צוויי נעכט, דורכגיין די אייזנבאַן־ליניע באַראַנאָוויטש־סטאָלבצי און אַריין אין מירער ראַיאָן וווּ מיר האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט. די פאַרטיזאַנער־באַוועגונג איז דאָ געווען גענוג פריי. פאַרטיזאַנער פלעגן פאָרן אויף פורן, ווייזן זיך אין אַנדערע דערפער אַפילו בייטאָג. אונדזער ציל איז אָבער ניט געווען דער מירער ראַיאָן, נאָר די פּושטשע.

צוקומענדיק צום ניעמאַן, וועלכער רעכנט זיך פאַר דער גרענעץ פון דער פּושטשע, זיינען מיר געבליבן שטיין. די דייטשן האָבן דאָ אָרגאַניזירט די ערשטע אָבלאַווע אויף פאַרטיזאַנער און די אָטריאַדן וועלכע זיינען געשטאַנען אין פּושטשע, האָבן זי געמוזט פאַרלאָזן. אַזוי אַרום זיינען מיר געבליבן אין מירער ראַיאָן. דאָ האָבן מיר זיך געטראָפן מיט נאָך רוסישע פאַרטיזאַנער, „קלימאָווצעס” (אויפן נאָמען פון זייער עלטסטן קלים), און נאָך גרופּן. עס איז דאַן געמאַכט געוואָרן אַ פּרווו צו פאַראייניקן די אַלע גרופּן אונטער איין אָנפירונג. עס איז אָבער ניט געלונגען. יעדער האָט געמאַכט שבת פאַר זיך.

פון אונדזער ניעסוויזשער גרופּע האָט זיך אויסקריסטאַלי־

זירט אַ פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד אונטער דער אָנפירונג פון יוזשעק פּאַרכווינסקי. די צאָל יידן און ניט־יידן אין דעם אָטריאַד איז געווען אַ גלייכע.

ווער זענען געווען די פּאַרטיזאַנער אין מירער ראַיאָן?

די ערשטע זיינען געגאַנגען אין וואַלד — רוסישע קריגס־געפאַנגענע. זיי זיינען גענומען געוואָרן אין געפאַנגענשאַפט דורך די דייטשן גלייך אין די ערשטע וואָכן פון קריג, ווען גאַנצע רוסישע דיוויזיעס זיינען צעקלאַפּט געוואָרן דורך די דייטשן, וועלכע האָבן ניט געהאַט וואָס צו טאָן מיט אַזאַ גרויסער צאָל קריגס־געפאַנגענע. יידן, פּאָליטרוקן און די וואָס האָבן פאַרנומען אָנפירנדיקע פּאָסטנס אָדער געהערט צום אָפיצירן־קאָרפּוס — האָבן זיי גלייך געשאָסן. די אַנדערע האָבן זיי צעשיקט אין די אַרומיקע דערפער און באַפוילן יעדן פויער צו נעמען זיך אַ קנעכט. אַזוי האָבן זיי די גאַנצע סאָלדאַטן־מאַסע צעוואָרפן אין די אַרומיקע דערפער. דאָס איז פאָרגעקומען אין די זומער־חדשים פון 1941.

ס׳איז געקומען דער ווינטער, אָבער אָן דעם דייטשס נצחון. די רוסן האָבן זיך פאַרפעסטיקט ביי מאָסקווע און אָנגעהויבן צוריקגעבן קלעפּ דער מעכטיקער דייטשער אַרמיי. דאָס הינטערלאַנד, ווו ס׳זענען געווען צעוואָרפן איבער די דערפער געווו. רוסישע סאָלדאַטן, האָט אָנגעהויבן עפּעס דערוואַרטן. פאַר דעם האָבן די דייטשן יאָ מורא געהאַט.

אין יאַנואַר 1942 גיבן זיי אַרויס אַ באַפעל, אַז אַלע קריגס־געפאַנגענע רוסן מוזן זיך מעלדן אויף אַ רעגיסטראַציע־פּונקט. צווישן דער סאָלדאַטן־מאַסע אין די דערפער גייט אָן אַ וויכוח: גיין, אָדער ניט גיין. אַ גרויסער טייל, ניט האָבנדיק קיין אַנדערע ברירה, רעגיסטרירט זיך. זיי קומען אַלע צוריק אין זייערע דערפער.

דעם 15.2 ווערט אַרויסגעגעבן אַ צווייטער באַפעל מיט דראָאונגען, אַז ווער עס וועט זיך ניט רעגיסטרירן — וועט ווערן דערשאָסן.

דער איבערוויגנדיקער טייל געוו. סאָלדאַטן, זייענדיק אַפּאַטיש און פּעסימיסטיש צוליב דעם גאַנג פון קריג, קומען ווידער זיך רעגיסטרירן. אויך זיי שיקט מען צוריק אין זייערע דערפער.

ווען ביי די דייטשן איז אַלץ געווען פאַרטיק, אַלע רשימות צונויפגעשטעלט, רופן זיי ווידער (אין חודש מערץ) די גאַנצע סאָלדאַטן־מאַסע אויף אַ רעגיסטראַציע. נאָר דאָס מאָל ווערן זיי פאַרהאַלטן און מען שיקט זיי קיין דייטשלאַנד.

מיט דעם האָבן די דייטשן געשאָסן 2 האָזן מיט אַמאָל. ערשטנס, האָבן זיי באַזאָרגט די דייטשע קריגס־אינדוסטריע מיט אַ מאַסע שקלאַפן, און פון דער צווייטער זייט האָבן זיי דערוויטערט פון הינטערלאַנד אַן עלעמענט וואָס וואָלט שנעל געקענט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַן אַרמיי קעגן דייטשלאַנד.

אָבער ניט אַלע קריגס־געפאַנגענע זיינען געגאַנגען זיך רעגיסטרירן. אַ גרויסע טייל האָט בעסער אויסגעקליבן אומקומען אויפן אָרט און ניט אַוועקגעשיקט ווערן קיין דייטשלאַנד אויף קאַטאָרגע־אַרבעט. אין משך פון די 8־9 חדשים האָבן שוין אַלע מער־ווייניקער דערקענט די דייטשן און די באַציאונג צו די יידן האָט באַוויזן וואָס מען קאָן פון זיי דערוואַרטן.

אָטאָ די פאַרבליבענע רויטאַרמייער האָט געטריבן צו גיין אין וואַלד, כדי צו קעמפן פאַרן לעבן. זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט אין קליינע גרופּעס, כדי געמיינזאַם פירן דעם קאַמף.

הגר דאָס זיינען געווען מענטשן פון איין אַרמיי און פון איין דערציאונג, האָבן זיך צווישן זיי געפונען פאַרשיידענע טיפּן. ניט אַלע זיינען געקומען אין וואַלד מיטן זעלבן ציל. געווען צווישן זיי מענטשן מיט אַ ריינעם געוויסן, וועלכע האָבן געהאַט פאַר זיך איין אויפגאַבע: דאָס לאַנד, דאָס פאָלק קעמפט קעגן די דייטשע באַנדיטן — זאָלן זיי ניט אָנטייל נעמען? איז מען אַוועק אין וואַלד קעמפן. דאָס זיינען געווען אמתע קאָמוניסטן און רוסישע פּאַטריאָטן. אָבער אַ גרויסער טייל איז געגאַנגען אין וואַלד כדי צו ראַטעווען דאָס אייגענע לעבן. אַזוי אַרום איז רויב און מאָרד געוואָרן ביי זיי אַ טאָג־טעגלעכקייט. נאָר די קליינע צאָל ערלעכע און פאַראַנטוואָרטלעכע האָבן זיך שטענדיק באַמיט צו שטעלן זיך בראש פון דער מאַסע און זי איינשפּאַנען אין אַלגעמיינעם קאַמף קעגן דייטש.

אַזוי האָט אויסגעזען די לאַגע אין מירער ראַיאָן, ווען מיר זיינען אָנגעקומען: פיל קליינע גרופּן, אָפּגעזונדערט, וועלכע האָבן איין דאגה — ווי זיך בעסער צו באַוואָפענען און זען עס זאָל זיין וואָס צו עסן.

אויף דער ערשטער פאַרזאַמלונג (אין וועלכער איך האָב אָנטייל גענומען) פון עטלעכע אַזעלכע גרופּן כדי זיך צו פאַראייניקן — האָט זיך גאָרניט באַקומען. די איבערוויגנדיקע מערהייט האָט ניט געוואָלט קעמפן, פיינט געהאַט דיסציפּלין און בעסער זיך אויסגעלעבט אין אַ צושטאַנד פון הפקרות.

אין אַ פּאַרטיזאַנישן אָטריאַד

מיר, די געקומענע יידן, האָבן זיך גערופן אַרום יוזשעקן, ווייל הן פון מיליטערישן, הן פון פּאָליטישן שטאַנדפּונקט, איז ער צו יענער צייט געווען אַן אויטאָריטעט מיט וועמען מען האָט זיך גערעכנט.

אונדזער אָטריאַד, וועלכער האָט זיך גערופן אויף יוזשעקס נאָמען, הייבט אָן זיך אָרגאַניזירן. עס ווערט איינגעשטעלט אַן אָנפירונג: אַ קאָמאַנדיר, אַ קאָמיסאַר און די אַנדערע אַמטן — ווי אין דער סאָוויעטישער אַרמיי. מען נעמט זיך אויך צום באַוואָפענען. דאָס איז די הויפּט־אויפגאַבע, ווייל די מערהייט געקומענע אין וואַלד זענען אָן געווער.

די ערשטע פאָר וואָכן איז געגאַנגען אַ פיבערהאַפטע אַרבעט אויף דעם געביט. מיר האָבן זיך אַלע באַוואָפנט.

אַז דער אָטריאַד האָט זיך אַ ביסל אָרגאַניזירט און מיר האָבן זיך שוין צוגעפּאַסט צו די וואַלד־באַדינגונגען, באַקומען מיר אַ ידיעה, אַז פון שטעטל מיר זיינען אַרויס אַ 200 מענטשן און זיך צעוואָרפן אין די אַרומיקע וועלדער. אַ טייל פון זיי האָט געווער. מיר האָבן זיי אָפּגעזוכט. אַ פּאָר צענדליק ווערן אַריינגענומען אין אונדזער אָטריאַד. פאַר די אַנדערע איז געשאַפן געוואָרן אַ לאַגער, אונטער אונדזער אויפזיכט.

די פויערים פון מירער ראַיאָן האָבן אָנגעהויבן פילן אויף זיך די יידישע פּאַרטיזאַנקע, איבערהויפּט די וועלכע האָבן זייערע הענט איינגעטונקען אין יידיש בלוט. יעדער נאַכט פלעגן אַרויספאָרן גרופּן אויף פאַרשיידענע אויפגאַבן, דער עיקר — ברענגען שפּייז פאַר אַזאַ גרויסער מאַסע.

אַזוי האָבן מיר געלעבט אומגעפער אַ חודש צייט. פיל אויפגאַבן און דיווערסיע־אַקטן האָבן מיר דאַן אויסגעפירט: פאַרברענט מעלקערייען וואָס האָבן געאַרבעט פאַרן דייטש, שפּייכלערס מיט תבואה. זיי האָבן אָנגעהויבן פילן אונדזערע קלעפּ.

פאַר אונדז איז געשטעלט געוואָרן די אויפגאַבע צו פאַרברענען די גאַנצע תבואה וואָס איז איינגעזאַמלט געוואָרן אין 3 גרויסע סטויגן ניט ווייט פון דעם הויף אָברינע.

מיין ערשטע אויפגאַבע

איך באַקום די אויפגאַבע אונטערצינדן די סטויגן און אין אַ זומערדיקן פאַרנאַכט לאָז איך זיך אַרויס פון וואַלד. אויף אַ דין ברעטל בין איך אַריבער דעם טייך אושע, וועלכער פאַלט

דאָרט אַריין אין ניעמאַן, ווייל די בריק איבערן טייך איז געווען אויפגעריסן.

איך גיי אַריין אין ערשטן הויז פון דאָרף, צום מילנער, כדי באַקומען אינפאָרמאַציע. עס איז זונטיק. ביים מילנער אין שטוב איז פול מיט געסט. מען עסט, מען טרינקט און מ׳איז זיך משמח, ווי אין די אַלטע גוטע צייטן, גלייך עס וואָלט קיין קריג ניט געווען. אין דעם מאָמענט האָב איך זיך אַפילו פאַרלאָרן: אין וואָס פאַר אַ וועלט בין איך אַריינגעפאַלן? אָבער דער בעל־הבית און די געסט האָבן זיך געכאַפּט אַז כ׳בין אַ פּאַרטיזאַנער. זיי לאַדן מיך איין צום טיש. טרינקען זאָג איך אָפּ. איך בייס עפּעס איבער און נאָכן באַקומען אייניקע ידיעות, לאָז איך מיך אַרויס פון מילנערס הויז אויסצופירן מיין אויפגאַבע.

איך גיי אַריין אין דאָרף, ווייל קיין אַנדערן וועג האָב איך ניט געהאַט. די פּויערים מיט די פּויערטעס זיצן אויף די פריזבעס פון זייערע הייזער און פאַרברענגען. איך גיי שנעל פאַרביי אייניקע הייזער און דאַן פאַרנעם איך זיך רעכטס, ווו ס׳איז געווען דער פּריצישער הויף אָברינע. דער וועג איז מיר אומבאַקאַנט. איך גיי ווי מען האָט מיר געשילדערט, ביז ס׳איז צוגעפאַלן די נאַכט. גיי איך דעם ריכטיקן וועג? האָב איך ניט פאַרבלאָנדזשעט? פּלוצלונג דערזע איך אויפן האָריזאָנט אַ שוואַרצן פלעק, איז מיר איינגעפאַלן אַז דאָס מוז זיין דער סאָד, הינטער וועלכן עס שטייען די סטויגן תבואה. דאָס האַרץ נעמט שטאַרקער קלאַפּן.

אָט בין איך שוין ביים סאָד. איך לייג זיך אַוועק אויף דער ערד איינצוהערן צי ס׳איז דאָ אַ וואַך ביי דער תבואה. איך רוק זיך פאָרויס, גיי איבער דעם וועג וואָס טיילט אָפּ דעם סאָד פון די פעלדער, לייג זיך ווידער אויף דער ערד. אָט בין איך שוין ביי די סטויגן. איך קוק זיך אַרום — ניטאָ קיינער. איך טראַכט: ווי אַזוי אונטערצינדן, איך זאָל נאָך האָבן צייט צו אַנטלויפן איידער זיי וועלן אין גיך דערזען דאָס פייער.

איך צי אַרויס פון סטויג אַ ביסל שטרוי, נעם אַרויס די שוועבעלעך און פּרוּוו אונטערצינדן. פון גרויס אויפרעגונג, צי פון ווינט, פאַרלעשט זיך די ערשטע און די צווייטע שוועבעלע. די דריטע צינדט זיך אָן — און די גאַנצע תבואה כאַפּט אַרום אַ ריזיקער פלאַם, פון וועלכן עס ווערט באַלויכטן די גאַנצע סביבה. איך הייב אָן לויפן, אָבער דער שטח איז באַלויכטן ווי בייטאָג. אין דעם מאָמענט עפנט זיך אַ פייער. די קוילן פייפן ביים אויער. איך פאַל און לויף, פאַל ווידער. דער שטח איז אַזאַ, אַז ס׳איז נישטאָ קיין איין ביימעלע, קיין נאַטירלעכע שוץ. אין דעם מאָמענט פיל איך, ווי כ׳קייקל זיך אַראָפּ פון אַ בערגל. איצט בין איך אויף אַ שטח, ווו דאָס פייער פון דער ברענענדיקער תבואה באַלויכט מיר ניט. אַ פרייד צעגיסט זיך אין מיין האַרץ. איך האָב מיין פּאַרטיזאַנער־אויפגאַבע אויסגעפירט. די ערשטע דיווערסיע־אַרבעט.

איך הויב אָן טראַכטן, ווי אַזוי קומט מען צוריק אין לאַגער. לויפנדיק, האָב איך פאַרלאָרן די אָריענטאַציע און איך ווייס ניט ווו איך געפין זיך. אָן אַ ציל גיי איך איבער פעלדער, לאַנקעס, נעם לויפן, ביז איך קום צו דער בריק וועלכע איך בין דורכגעגאַנגען. איך רוק זיך שנעל איבערן ברעטל און בין שוין אויף דער צווייטער זייט טייך.

איצט ווייס איך אַז די הויפּט־געפאַר איז פאַריבער. דאָ איז דער וועג אַ פרייער — און מיט אַ געפיל פון נצחון קער איך זיך אום צו מיין באַזע.

עס ווילט זיך וואָס שנעלער ראַפּאָרטירן דעם קאָמאַנדיר וועגן דער אָפּגעטוענער אַרבעט. הגם מיין פּלאַן איז געווען אויסגערעכנט אויף 2 טעג, וויל איך שוין זיין אין לאַגער אין דער זעלבער נאַכט. אַ דאַנק דעם וואָס איך האָב זיך גוט אָריענטירט אין די וועלדער, געלונגט מיר טאַקע אין דער זעלבער נאַכט קומען בשלום צוריק.

מיט אַ געפיל פון פרייד און שמחה נעמען מיך אויף מיין פרוי, פאָטער און די פּאַרטיזאַנער.

אין דער פרי ראַפּאָרטיר איך דעם קאָמאַנדיר, אַז די אויפגאַבע איז אויסגעפירט. ער ענטפערט קורץ: „איך דאַנק דיר״.

די דאָפּלטע אויפגאַבע

מיטן אָנקומען פון די מירער יידן אין די אַרומיקע וועלדער, האָט זיך אונדזער לאַגע ראַדיקאַל געענדערט. די פּאָליציי, ווייסנדיק אַז די יידן זיינען אַרויס פון געטאָ אומבאַוואָפנט, האָט אָן מורא אָנגעהויבן זוכן אין אַלע לעכער.

אין אַ סעפּטעמבער־טאָג פון יאָר 1942, איז אַ גרופּע פון אונדזער אָטריאַד, צוזאַמען מיט עטלעכע מירער יידן, אַרויס אויף אַ דאָפּלטער אויפגאַבע: ערשטנס, פאַרברענען אַ גרויסן גיט, וועלכער איז פול געווען מיט תבואה און די ספּירט־פאַבריק דאָרטן; צווייטנס, ברענגען שפּייז פאַר די מירער יידן. דער מאַרש איז געווען אַ ווייטער. דריי טעג זענען מיר געפאָרן אויף פיר פורן. אויפן וועג האָבן מיר זיך אַריינגעכאַפּט אין דעם שטעטעלע דערעווניע און פאַרברענט די מעלקעריי. בייטאָג, פלעגן מיר אין אַ זייטיקן כוטאָר איבערוואַרטן ביז נאַכט.

אָט זיינען מיר געקומען ניט ווייט פון דעם אָרט פון אונדזער אויפגאַבע. דאָס איז געווען אַ סמאָליניע, וועלכע האָט אַמאָל געהערט צו אַ יידן. איצט, פאַרשטייט זיך, האָבן זיך דאָ געפונען קריסטן.

דערזעענדיק אַז צווישן די פּאַרטיזאַנער געפינען זיך אַ סך יידן, האָבן די איצטיקע בעלי־בתים אונדז געזאָגט, אַז די געוו. יידישע אייגנטימער באַהאַלטן זיך דאָ אויס. דאָס האָט שטאַרק אינטערעסירט אונדזער חברה און מיר האָבן געבעטן די קריסטן זיי זאָלן איבערגעבן די יידן אַז מיר ווילן זיי זען.

עס האָט ניט לאַנג געדויערט און ס׳האָבן זיך באַוויזן עטלעכע דערשראָקענע, צעטומלטע יידן, וועלכע האָבן איבערגעגעבן, אַז מען באַהאַנדלט זיי ניט שלעכט. קיין חשק מיט אונדז מיטצוגיין האָבן זיי ניט געהאַט. מיר האָבן זיך האַרציק געזעגנט און אַוועק אויסצופירן אונדזער אויפגאַבע. ניט ווייט פון פאָלוואַרק זיינען זיי געבליבן שטיין.

דער קאָמאַנדיר גיט איבער אין קורצן ווי די לאַגע זעט אויס. אין הויף געפינען זיך 71 דייטשן מיט פּאָליציי. אונדזער אויפגאַבע: פאַרברענען די תבואה, צעברעכן די מאַשינען פון דער ספּירט־פאַבריק, אַז מען זאָל אָפּשטעלן די פּראָדוקציע.

נאָכן איבערקוקן דאָס געווער און פעסטשטעלן נאָך איינצלהייטן, זענען מיר אין פולער מיליטערישער אָרדענונג דערגאַנגען צום ראַנד פון וואַלד און דערזען דעם אָביעקט פון אונדזער אויפגאַבע.

ס׳איז שוין געווען האַלבע נאַכט. אַ דאַנק דער לבנה האָבן מיר דייטלעך געזען יעדן פּרט. הגם די נאַכט איז ניט געווען צוגעפּאַסט פאַר אַזאַ אויפגאַבע, זיינען מיר דאָך געגאַנגען, פאָרויס.

מיר גייען אין פולער מיליטערישער גרייטקייט. די ביקסן געלאָדן. נאָר מיר האָבן געהאַט גרויס גליק. די דייטשן מיט דער פּאָליציי זיינען יענעם טאָג אַרויסגעפאָרן, דער גיט איז געווען פּוסט.

מיר זיינען אַריין אין קאַנצעלאַריע, פאַרניכטעט אַלע פּאַפּירן, צעבראָכן די הויפּט־מאַשין פון דער ספּירט־פאַבריק און נאָכן פאַרלאָדן פאַר אונדז די 4 פורן מיט תבואה — זיינען מיר אַוועק געפאָרן.

ווען אונדזערע פורן זיינען שוין געווען אין וואַלד, זיינען

נאָך אין גיט פֿאַרבליבן עטלעכע פּאַרטיזאַנער וועלכע האָבן אונטערגעצונדן די ריזיקע שפּייכלערס מיט תבואה.

מיט אַ געפֿיל פֿון נצחון קערן מיר זיך אום צוריק.

מיר פֿאָרן אַ גאַנצע נאַכט מיטן וואַלד. פֿאַרטאָג זיינען מיר אַריין אין אַ דאָרף און דאָרט זיך אָפּגערוט. די פּויערים זיינען געווען צעטומלט פֿון דער ריזיקער שריפֿה, וועלכע מען האָט געזען אויף צענדליקער קילאָמעטער אַרום. זיי האָבן ניט געוווּסט ווער עס האָט דאָס געמאַכט, די פּאַרטיזאַנער אָדער די דייטשן, וועלכע פֿלעגן פֿאַרברענען גאַנצע דערפֿער.

מיר האָבן אין דעם דאָרף אָפּגעגעסן, געמאַכט אַ „באָמביאָזשקע" (אָנגענומען פּראָוויאַנט), אויך גענומען אַ קו פֿאַר די מירער יידן. פֿול מיט פֿרייד פֿאָרן מיר צוריק.

אויפֿן פֿאַראָם אין קריניצנע ווו מיר האָבן זיך איבערגעשיפֿט איבערן ניעמאַן, טרעפֿן מיר אַסך פּאַרטיזאַנער, וועלכע גראַטולירן אונדז פֿאַר דער דורכגעפֿירטער אויפֿגאַבע.

דער איבערפֿאַל אויפֿן וואַלד־לאַגער פֿון די מירער יידן

פֿאַרנאַכט קומען מיר אָן אין דעם לאַגער פֿון די מירער יידן. די מירער וועלכע זיינען מיט אונדז מיטגעפֿאָרן, זיינען צוזאַמען מיט די שפּייז געבליבן ביי זיך. מיר, יוזשעקס אָטריאַד, זיינען אַוועק אויף אונדזער באַזע, וועלכע האָבן זיך דאַן געפֿונען אומגעפֿער 4־5 ק"מ ווייטער.

מיר האָבן זיך נאָך ניט געהאַט אויסגערוט פֿון ווייטן וועג, ווי אַ שטאַרקע שיסעריי פֿון דער ריכטונג פֿון מירער לאַגער האָט אָפּגעהילכט איבערן וואַלד. מיר האָבן ניט געוווּסט און ניט געקענט זיך פֿאַרשטעלן וואָס קומט דאָ פֿאָר.

אַלע האָבן זיך גלייך צעלייגט אין פֿאַרטיידיקונג. נאָכן אָפּוואַרטן אַ פּאָר שעה, זיינען מיר אַרויס אין דער ריכטונג פֿון וואַנען עס זיינען געקומען די שאָסן. נישט ווייט פֿון לאַגער האָבן מיר באַגעגנט עטלעכע דערשראָקענע יידן, וועלכע האָבן אונדז דערציילט אַז ווען עס האָט אָנגעהויבן טאָגן, האָט מען אין לאַגער דערהערט פֿאָרן אויפֿן פֿערעסיעק און אַז עס קומט דאָרט פֿאָר אַ שטאַרקע באַוועגונג.

דער פֿאַראַנטוואָרטלעכער פֿאַר דער וואַך, חיים ליס, האָט געפֿרעגט: „ווער איז דאָס," האָט מען געענטפֿערט „אייגענע"! ווען ער האָט זיך צו זיי דערנענטערט, מיינענדיק אַז דאָס זיינען פּאַרטיזאַנער, האָט מען אויף אים געעפֿנט אַ פֿייער. ער און נאָך אַ מיידל זיינען געפֿאַלן טויט אויפֿן אָרט. די אַנדערע יידן, אין אַ צאָל פֿון אַ 150, האָבן איבערגעלאָזט אַלץ וואָס זיי האָבן פֿאַרמאָגט און זיך צעלאָפֿן איבערן וואַלד.

מיט אַ טריאומף־מאַרש האָט זיך צוריקגעקערט די פּאָליציי נאָך איר געלונגענער אָבלאַווע אויף די מירער יידן. די פּאָליציי איז געפֿאָרן איבער די דערפֿער און געוויזן דאָס האָב־און־גוטס וואָס זיי האָבן צונויפֿגעקליבן פֿון דעם וואַלד־לאַגער, ווען די יידן זיינען זיך צעלאָפֿן. גלייכצייטיק האָבן זיי געהעצט און געדראָט די פּויערים ניט צו שטיצן די וואַנדערנדיקע יידן אין די וועלדער.

ווען מיר, יוזשעקס אָטריאַד, זיינען צוגעקומען צום מירער לאַגער און געזען אַז די פּאָליציי איז אַריינגעקומען אין אַזאַ אָרט אין וואַלד, וואָס זי האָט ביז איצט ניט געוואַגט דאָס צו טאָן, דערצו נאָך מיט אַזאַ דערפֿאָלג, האָט עס אונדז אַלעמען דערשלאָגן. מיט אַראָפּגעלאָזענע קעפּ זיינען מיר געבליבן שטיין ביים קערפּער פֿון חיים ליס, וועלכער איז מיט אַ נאַכט פֿריער געפֿאָרן מיט אונדז דורכפֿירן אַן אויפֿגאַבע. איצט איז ער געלעגן פֿאַר אונדז אַ דערשאָסענער, מיט אַ קויל אין קאָפּ.

סאַשקע רייסט איבער דאָס שטילשווייגן און זאָגט: „איך קוק אויף אים און זע זיך אַליין". אַזויפֿיל אַפּאַטיע און צערודערונג האָט די געשעעניש אַרויסגערופֿן. סאַשקעס פּראַזע האָט סימבאָליזירט די לאַגע פֿון יעדן איינעם פֿון אונדז.

מיר זיינען פֿאַרבליבן אין לאַגער אַ פּאָר שעה.

ביסלעכווייז האָבן זיך אָנגעהויבן צונויפֿזאַמלען די יידן פֿון לאַגער, נאָך דעם ווי די שיסעריי האָט אויפֿגעהערט. אָבער יוזשעק איז נאָך אַלץ געווען צעטומלט. ער האָט ניט געוווּסט וואָס איצט צו טאָן: איבערלאָזן די יידן, צי ניט. די יידן אַליין האָבן געזען, אַז אויך אויף יוזשעקן איז ניטאָ וואָס צו פֿאַרלאָזן זיך, האָט מען זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן אין קלענערע גרופּעס און זיך צעשאָטן איבערן וואַלד. אַ טייל איז אַוועק אין די מיראַנקער וועלדער, אַ צווייטע — אין די בערשטאַנער וועלדער. אָבער די מערהייט איז פֿאַרבליבן אין די זאַמאָסטאָווטשיזנער וועלדער.

די באַוואָפֿענונג איז געווען אַ בישטיקע. די גרופּע מענטשן, וועלכע זיינען געווען מיט אָסוואַלדן *, האָבן אין זייער רשות געהאַט דאָס ביסל געווער. זיי האָבן צוזאַמענגעקליבן זייערע נאָענטסטע און אַוועק אַלס אַ באַוואָפֿנטע גרופּע. דערפֿאַר האָט מען זיי גערופֿן די „וואָראָזשאָניע" (באַוואָפֿנטע). די אַנדערע זיינען געבליבן אין וואַלד אויף גאָטס באַראָט, אָן געווער. יעדער האָט אַליין געזאָרגט פֿאַר זיך. מען פֿלעגט אַרויסגיין איבער ד' דערפֿער און אין מיטן העלן טאָג גיין פֿון שטוב צו שטוב און בעטלען.

דאָ מוז געזאָגט ווערן צום שבח פֿון די פּויערים פֿון יענע דערפֿער, אַז זיי זיינען ניט מיד געוואָרן צו געבן. אין משך פֿון איין טאָג פֿלעגן זיך ווייזן ביים זעלבן פּויער אַ צענדליק יידן און ער האָט קיינעם ניט אָפּגעזאָגט: דעם אַ ביסל קאַרטאָפֿל, דעם אַ שטיקל ברויט, אַ ביסל מילך א. א. וו. ניט איין מאָל פֿלעגן די פּויערים אויסבאַהאַלטן יידן, ווען זיי האָבן געזען אַז עס דראָט זיי אַ געפֿאַר. ווען עס פֿלעגט זיך גרייטן אַן „אָבלאַווע", האָבן די סאָלטיסן פֿון די דערפֿער אָנגעזאָגט מען זאָל זיין גרייט.

דער „מאַרש אויף ניעסוויזש"

אַזוי האָבן די יידן זיך צוגעפּאַסט צו די וואַלד־באַדינגונגען. די אַנטיסעמיטן צווישן אונדזער אָנפֿירערשאַפֿט האָבן אָבער אָנגעהויבן זוכן וועגן ווי אַזוי זיך דערווייטערן פֿון די יידן און פֿון דעם אָרט ווו די מירער האָבן זיך געפֿונען.

און זיי האָבן צוגעטראַכט אַ פּלאַן, וועלכער האָט געהייסן: „מאַרש אויף ניעסוויזש".

שבת, דעם צווייטן טאָג ראש־השנה 1942, האָט מען דורכגעפֿירט אַ „סאָרטיראָווקע" אין אָטריאַד. די ייִנגערע מיט געווער אין האַנט האָבן זיי גענומען צו זיך און די וועלכע האָבן געהאַט פֿרויען אָדער עלטערן, האָט מען איבערגעלאָזט אויפֿן אָרט מיטן צוזאָג, אַז מען גייט אויספֿירן אַ גרויסע אויפֿגאַבע, דעריבער בלייבן דאָ די מענטשן אומגעפֿער ביז 10 טעג.

מיך האָט די אָנפֿירערשאַפֿט געצוווּנגען איבערצולאָזן מיין פֿרוי און פֿאָטער און גיין מיט זיי. איך האָב קיין אויסוועג ניט געהאַט און בין געגאַנגען.

דעם 2טן טאָג ראש־השנה 1942 זיינען מיר 36 מאַן אַרויסגעגאַנגען פֿון אונדזער באַזע, אין דער ריכטונג פֿון ניעסוויזש.

---

* אָסוואַלד רופֿאייזן, געוו. חלוץ, בעת דער אָקופּאַציע געווען קאָמענדאַנט פֿון דער דייטשער פּאָליציי אין מיר (ער איז אָנגעגאַנגען ביי די דייטשן אַלס פֿאָלקסדויטש), נאָכן אַנטדעקן אים, באַהאַלט ער זיך אויס אין אַ מאָנאַסטיר, דערנאָך קומט ער אין וואַלד. היינט איז אָסוואַלד רופֿאייזן אַ גלח אינעם קאַרמעליטן־קלויסטער אין חיפֿה, ווייל ער איז איבערגעגאַנגען אויפֿן קאַטוילישן גלויבן אין די יאָרן פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

נאָך אַ מאַרש פון 3 נעכט (בייטאָג פלעגן מיר זיך פאַרשטעקן), זיינען מיר אָנגעקומען אין ניעסוויזשער געגנט, אונדזער געבורטאָרט ווו מיר זיינען געוואָרן דערצויגן, געלערנט און די ערשטע טריט אין לעבן געשטעלט. יעדער טראָט דאָ איצט האָט דערמאָנט אין יענע יאָרן, ווען יידיש לעבן האָט נאָך עקזיסטירט. היינט איז אַלץ פאַרוויסטעט, בלויז די גריבער אַרום דער שטאָט האָבן עדות געזאָגט וועגן גרויסן אומגליק... מיר זיינען ווידער פאַרבייגעגאַנגען דער „טאָז"־קאָלאָניע און אַריין אין דער ציגעלניע „פאָהולאַנקע". דאָ איז אונדזער קאָמאַנדיר איינגעפאַלן מיר זאָלן נעכטיקן אין שייער, אויפן סאַמע וועג וואָס פירט פון ניעסוויזש קיין שעלאָוויטש, ווו ס'איז געווען אַ גרויסער פאָליציי־גאַרניזאָן. פאַרטאָג האָבן מיר דעם שייער פאַרלאָזן און זיך געלאָזן אין דער ריכטונג פון ווינקלעראַוושטשינע, ווו מיר האָבן געדאַרפט, לויט אונדזער פלאַן, צונעמען די קאַסע פון דער לעשניצטווע.

מיר זיינען דאָ געווען עטלעכע אַנטרונענע יידישע פאַרטיזאַנער, וועמעס האַרץ האָט געלעכצט נאָך נקמה פאַר דעם פאַרגאָסענעם יידישן בלוט.

אונדזער ערשטע אויפגאַבע איז געווען די לויערונג 4 ק"מ פון סטאָלבצער טראַקט, ניט ווייט פון ד"ר גינסבורגס ווילע.

די לויערונג האָט זיך טיילווייז איינגעגעבן. מיר האָבן צעקלאַפּט אַ דייטשן אָנגעלאָדענעם לאַסט־אויטאָ — די ערשטע געוואַגטע דיווערסיע־אַרבעט נעבן ניעסוויזש. אויף דעם אָרט זיינען גלייך אָנגעקומען פאָליציי און דייטשן, אָבער מיר זיינען שוין דאָרט ניט געווען. מיר זיינען אָפּגעטראָטן און פאַרלייגט אונדזער לאַגער נענטער צו דער שטאָט, און רודאָווקער וואַלד. ביינאַכט האָבן מיר זיך ווידער געלאָזט אין וועג אַריין.

מיין האַרץ האָט פאָרויסגעזאָגט ניט קיין גוטס. איך האָב גוט געקענט די פויערים אין דער געגנט, כ'האָב געדענקט, אַז מיט אַ קורצער צייט צוריק האָבן זיי אַקטיוו געהאָלפן אויסראָטן דעם יידישן ישוב. ניט אַנדערש, די זעלבע פויערים וועלן פירן די דייטשן אויף אונדזערע שפורן.

ס'איז שוין געווען גרויסער טאָג, ווען מיר זיינען צוגעקומען צו דער לעשניצטווע. פלוצום הערן מיר אַ שאָס. איך זאָג דעם קאָמאַנדיר: „יוזשעק, דער שאָס איז אַ צייכן אַז מיר זיינען דאָ". ער לאַכט מיך אויס: „עס איז ניט ריכטיק". פון אַ גאַנצער נאַכט שיכורן און צופרידן פון ערשטן דערפאָלג ביים צעקלאַפּן די מאַשין, פירט ער די מענטשן ביז דער לעשניצטווע. מיר ברעכן אויף עטלעכע ברעטער אין פאַרקאַן און באַקומען זיך אַריין אינעווייניק. אין דעם מאָמענט עפנט מען אויף אונדז אַ פייער.

בערל אַלפעראָוויטש דער איינציקער פולעמיאָטשיק, דעקט אונדזער צוריקטריט און מיר גייען פון דאָרט אַוועק אָן פאַרלוסטן.

עטוואָס ווייטער מאַכן מיר אָן אומגעלומפּערטע „זאַסאַדע" אויף דער פאָליציי אין אַן אַלטן, שיטערן וואַלד. די פאָליציי דערשנאַפּט אונדז, רינגלט אַרום און עפנט אַ שטאַרק פייער. מיר האָבן אָפּגעענטפערט, אָבער זיי זיינען געווען פיל מער פון אונדז, אויך זייער פייער איז געווען שטאַרקער. מיר זיינען געצוווּנגען אָפּצוטרעטן, איבערלאָזנדיק אויפן שלאַכטפעלד איינעם פון די ערשטע גרינדער פון אונדזער אָטריאַד, בערל אַלפעראָוויטש.

— איך שטאַרב. יוזשעק. ראַטעווע! — דאָס זיינען געווען בערלס לעצטע ווערטער.

די צווייטע גרופּע איז צוריק געקומען אין אַ פּאָר שעה אַרום אויפן זעלבן פּלאַץ — און דאָרט, ניט ווייט פון ווינקלעראַוושטשינע, האָט בערל געפונען זיין אייביקע רו. די חברים האָבן אים קובר געווען.

מיר זיינען דאַן צעטיילט געוואָרן אין צוויי גרופּן, נאָר איינע האָט ניט געוווּסט דעם גורל פון דער צווייטער.

אונדזער גרופּע (14 מאַן) מיטן קאָמאַנדיר יוזשעק זיינען אָפּגעלעגן אַ גאַנצן טאָג אין אַ געדיכטן יונגן וואַלד. ווי נאָר ס'איז געוואָרן פינצטער, זיינען מיר פון דאָרט אַוועק. צעקלאַפּטע, דערשלאָגענע, האָבן מיר גענומען ציען צו אונדזער אַלטער פאַרטיזאַנער־באַזע אין מירער ראַיאָן, ביים ברעג פון טייך ניעמאַן, דאָרט ווו מיר האָבן איבערגעלאָזן אונדזערע פאַמיליעס.

אויך דער וועג צוריק איז ניט געווען קיין לייכטער. מ'האָט ווידער געדאַרפט דורכגיין די אייזנבאַן־ליניע און דעם הויפּטשאָסיי באַראַנאָוויטש־סטאָלבצי וועלכע זיינען געווען שטאַרק באַוואַכט.

דריי נעכט האָט געדויערט דער מאַרש. אָבער אַמשווערסטן איז געווען דאָס אויסבאַהאַלטן זיך בייטאָג.

טיף אין זכרון איז איינגעקריצט יענער טאָג, ווען מיר זיינען געשטאַנען אין אַ שיטערן וועלדל צווישן דער באַן־ליניע און שאָסיי. הונגעריקע און אויסגעמאַטערטע האָבן מיר זיך געטוליעט איינער צום צווייטן, דער שניידיקער ווינט האָט דורכגענומען מיט אַ ביטערער קעלט. פונאַנדערלייגן אַ פייער האָט מען ניט געטאָרט צוליב דער שיטערקייט פון וואַלד. ס'איז געווען דער טאָג פון ערב יום כפור, ווען יידן אויף דער גאַנצער וועלט האָבן זיך געגרייט צו כל־נדרי. יעדער פון אונדז האָט שטילערהייט געלאָזט אַ טרער, דערמאָנענדיק זיך, אַז מיט אַ פּאָר חדשים צוריק האָבן מיר נאָך געהאַט אונדזערע היימען און משפחות — און איצט זיינען מיר דערשלאָגענע, פאַרמאַטערטע, הונגעריקע יידן.

מיטן אָנקומען פון דער נאַכט האָבן מיר פאַרלאָזן דאָס וועלדל און נאָך אַ פּאָר שעה אָנגעקומען אין מירער ראַיאָן. דאָ האָבן מיר זיך געפילט ווי אין דער היים.

גאַנץ פרי האָבן מיר געטראָפן אונדזערע מענטשן, וועלכע האָבן אין צווישן־צייט געביטן דעם לאַגער. שפּעטער איז אָנגעקומען אונדזער צווייטע גרופּע פון דער ניט געלונגענער אויפגאַבע.

די מערהייט פאַרטיזאַנער איז געווען שטאַרק ברוגז אויף דער אָנפירערשאַפט, וועלכע מען האָט באַשולדיקט אין לייכטזיניקייט.

יוזשעק פאַרלאָזט אונדז

דער פּרעסטיזש פון קאָמאַנדיר יוזשעק מאַרכווינסקי איז שטאַרק געפאַלן. קיינער האָט זיך מער ניט געהאַלטן געבונדן, אַז יוזשעק מוז זיין דער עלטסטער. אַזוי זיינען דורכגעגאַנגען עטלעכע טעג. ס'האָבן זיך געשאַפן פאַרשידענע גרופּן.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן נעמט יוזשעק זיין גרופּע און צווינגט די איינצלנע יאַטן גיין מיט אים. ער איז אַוועק, איבערלאָזנדיק די אַנדערע אויף הפקר.

אַלע פאַמיליע־מענטשן זיינען געבליבן. וואָס זאָלן זיי טאָן? איז אויפגעשווומען אַ געדאַנק: אַזוי ווי דאָס געווער וואָס יעדער האָט געהאַט איז געבליבן ביי אים, זאָל מען זיך אָרגאַניזירן אין אַ גרופּע, אַוועקגיין טיף אין וואַלד, אויסבויען אַן ערד־הייזל (זעמליאַנקע), אָנגרייטן שפּייז — און אַזוי איבערווינטערן.

צווישן די איבערגעבליבענע פאַמיליע־מענטשן האָט זיך געפונען דער ייד גאָלדבערג, וועלכער האָט געשטאַמט פון פּויזן.

ער איז געקומען אין וואַלד פון ניעסוויזשער געטאָ, צוזאַמען מיט משה ליאַכאָוויצקי. גאָלדבערג האָט זיך אָנגעגעבן

אַלס גרויסער מומחה צו בויען זעמליאַנקעס. אַרום אים האָבן זיך אָנגעהויבן קאָנצענטרירן אַלע איבערגעבליבענע.

צוויי ניעסוויזשער פאַמיליעס זיינען אַריין אין אַ סכראָן, וועלכן זיי האָבן פריער צוגעגרייט. ווען מיין שוועגערין האָט זיי געבעטן זי אַריינלאָזן, האָט מען איר געענטפערט מיט זידלערייען: „גיי אַוועק, אַ נישט וועט מען דיך דערמאָרדן".

זי איז אַ פאַרצווייפלטע אַוועק און — אומגעקומען. אָבער אַז יאַנקל ליפשיץ איז דערנאָך צוגעלאָפן צו דעם סכראָן און געדראָט, אויב מען וועט אים ניט אַריינלאָזן וועט ער זיי מסרן, איז פאַר אים געוואָרן אַן אָרט. אַלע האָבן זיך געראַטעוועט.

ווען איך האָב געטראָפן די יידן אין וואַלד, האָט מיר די דאָזיקע געשיכטע שטאַרק וויי געטאָן און איך פלעג זיי פאַרוואַרפן, אַז זיי האָבן אויף זייער געוויסן דעם טויט פון מיין שוועגערין. דעריבער האָבן זיי געזוכט אַ געלעגנהייט צו דערווייטערן זיך פון אונדז — און די געלעגנהייט איז געקומען. אויך די צוויי פאַמיליעס האָבן צונויפגעזאַמלט אַרום זיך די פאַרבליבענע מענטשן און מיט זיי אַוועק, איבערלאָזנדיק בלויז אונדז דריי אין וואַלד.

איך האָב זיך אָבער ניט פאַרלאָרן, ניט געפילט אין דעם קיין אומגליק. איך האָב בלויז געטראַכט: וואָלט אויך איך געקענט אַזוי האַנדלען? אָבער טיף אין האַרצן האָב איך געמיינט, אַז גוט וואָס ס'האָט אַזוי פאַסירט. איך וועל זיין וואָס ווייטער פון די וועלכע מיר האָבן באַטראַכט פאַר אונדזערע גוטע פריינד.

מיר זיינען אַוועק צו די מירער יידן זעען פון דער נאָענט ווי זעט אויס זייער לעבן. מיר לאָזן דאָרט איבער דעם טאָטן. איך מיט עלקען לאָזן זיך קיין מיראַנקע, אַ 7 ק"מ פון זאַמאָסטאָוושטשינע, צו טרעפן זיך מיט אונדזער באַקאַנטן פון יוזשעקס אָטריאַד — אפרים סינדער.

איך באַגעגן אים ניט ווייט פון וואַלד און מיר ביידע פירן אַדורך די ערשטע „באָמביאָזשקע" אין דערבייאיקן דאָרף. גאַנץ פרי קערן מיר זיך אום צופרידענע און מיר גלויבן, אַז מיר וועלן זיך איינאָרדענען ניט ערגער פון אַלע אַנדערע.

מיר קלייבן זיך צוזאַמען און גייען צוריק אין זאַמאָסטאָוושטשינע, ווייל דאָרט האָט מען זיך געפילט זיכערער, ס'איז געווען ווייט פון אַ פּאָליציי־סטאַציע.

די זיכערקייט אין זאַמאַסטאָוושטשינע איז אויך געווען אַ גרעסערע דערפאַר, ווייל יוזשעק מיט זיין אָטריאַד זיינען אַוועק פון דעם ראַיאָן.

אין שטעטעלע יערעמיטש האָבן די דייטשן איינגעשטעלט אַ פּאָליציי־סטאַציע, פון וועלכער זיי האָבן געקענט קאָנטראָלירן אַלע וועגן אַרום און ניט דערלאָזן קיין פּאַרטיזאַנערטעטיקייט אין אַ גרעסערן מאַסשטאַב. אַנדערע פּאַרטיזאַנער־אָטריאַדן, פון יענער זייט ניעמאַן, האָבן אין איין נאַכט צעקלאַפּט און פאַרברענט די פּאָליציי־סטאַציע צוזאַמען מיטן שטעטעלע.

דאָס האָט ראַדיקאַל געענדערט די אַנטוויקלונג פון דער פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג אין דעם ראַיאָן. די יידן אין זאַמאָסטאָוושטשינע האָבן פריי אָפּגעאָטעמט, מען האָט זיך געפילט עטוואָס זיכערער ווי פריער.

אין זעמליאַנקעס

ווען מיר זיינען צוריק געקומען פון די מיראַנקער וועלדער קיין זאַמאַסטאָוושטשינע, האָבן מיר זיך גלייך אָרגאַניזירט אין אַ גרופּע, וואָס איז באַשטאַנען פון 14 מאַן. מ'האָט אָנגעהויבן זיך גרייטן צו ווינטער. עס איז שוין געווען אָקטאָבער 1942. די ערשטע זאַך איז געווען: אויסזוכן אַ פּלאַץ אין וואַלד, ווו מיר זאָלן מאַכן אונדזער זעמליאַנקע. נאָך אַ פּאָר טעג זוכן האָבן מיר באַשטימט דאָס אָרט און גלייך צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. דעם באָדן האָבן מיר געמוזט האַקן מיט העק.

10 טעג האָט געדויערט ביז מיר האָבן אויסגעהאַקט די גרוב — 8 מעטער די לענג און 3 מעטער די ברייט. מיר פלעגן אינטענסיוו אַרבעטן ביז מיטאָג און דערנאָך זיך אַרויסלאָזן פון וואַלד אויף אַ „באָמביאָזשקע" אין איינעם פון די אַרומיקע דערפער. פאַר די פּאַרטיזאַנער אין דער געגנט זיינען מיר נאָך אַלץ אָנגעגאַנגען אַלס קעמפערס פון יוזשעקס אָטריאַד, ווען מיר פלעגן זיך מיט זיי טרעפן אונטערוועגס.

אונדזער פּלאַן איז געווען אָנצוזאַמלען שפּייז אויף די שווערע ווינטער־חדשים, ווען דאָס אַרויספאָרן וועט ווערן אוממעגלעך צוליב די שפּורן אויפן שניי און דער סכנה אַנטדעקט צו ווערן דורך דער פּאָליציי און דייטשן. אין משך פון אַ קורצער צייט געלונגט אונדז אָנצוזאַמלען גענוג עסנוואַרג. מיר באַוועגן זיך פריי אין דער גאַנצער געגנט.

אין דעם רוב פאַלן זיינען מיר געווען ניט מער ווי 5 מאַן מיט 3 ביקסן, וואָס 2 פון זיי פלעגן זיך פאַרהאַקן שוין ביים ערשטן שאָס. מיר גייען אַריין אין אַ דאָרף, אָפּטמאָל אַ שטאַרק פיינדלעכן וואָס ניט אין פויער דאָרטן האָט פרייוויליק געדינט אין דער פּאָליציי. אָבער מיר באַלעבאַטעווען אין דעם דאָרף. מיר נעמען אַלץ וואָס איז נייטיק. קיינער שטעלט זיך ניט קעגן. דאָס גאַנצע דאָרף איז רואיק. מען הערט ניט אַפילו קיין בילן פון אַ הונט, ווייל מיר פלעגן תמיד פאַראָרדענען אַז מ'זאָל צונעמען די הינט, אויב ניט וועלן מיר זיי דערשיסן.

מיר פלעגן ריידן צווישן זיך: אָט דאָס איז דער כוח פון געווער. 5 יידן מיט 3 ביקסן — און גאַנצע דערפער פויערים האָבן מורא געהאַט, קיינמאָל זיך ניט קעגנגעשטעלט און אַנטקעגן געטראָגן וואָס מען האָט פאַרלאַנגט.

אין זאַמאַסטאָוושטשינע איז געווען אַזאַ לאַגע: די עטלעכע גרופּן וועלכע האָבן געהאַט געווער, האָבן געהייסן „וואָראָזשאָנניע" (באַוואָפנטע). זיי זיינען געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט אָסוואַלדן. אויסער דעם איז ביי זיי געבליבן געווער וואָס אָסוואַלד האָט אַריינגעשמוגלט אין געטאָ. די גרופּן האָבן פאַר יעדן פרייז זיך געוואָלט דערווייטערן פון דער אומבאַוואָפנטער מאַסע, די משפּחות. האָבן זיי פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז זיי גייען אַוועק אויף יענער זייט ניעמאַן, בעת אין דער אמתן האָבן זיי אויסגעקליבן אַן אָרט ניט ווייט פון די אומבאַוואָפנטע, אין אַ יונגן סאָסנאָוון וועלדל, געמאַכט זיך אַ גרויסע זעמליאַנקע און געוואָלט זיך אָפּשליסן פון אַלעמען. די צווייטע זעמליאַנקע איז געווען אונדזערע. אַ מרחק פון אַ האַלבן קילאָמעטער האָבן זיך אויסגעגראָבן אַ זעמליאַנקע די אומבאַוואָפנטע. פאַקטיש איז דאָס געווען אַ נאָרע, ווייל זיצן דאָרט האָט מען ניט געקענט. זייער זעמליאַנקע האָט געהייסן „אָבשטשע" (אַלגעמיינע). דאָרט איז מען ניט געווען אָרגאַניזירט. יעדער איינער פלעגט פאַר זיך שאַפן עסן, אָן שום דיסציפּלין, אָן פליכטן — ממש הפקר.

פּאַרטיזאַנער מאָרדן יידן

דעם גורל פון ליאַכאָוויצקין און גאָלדבערגן ווייסן מיר ניט. אין אַ פּראָסטיקן טאָג קומט צו אונדז איינער פון די יידן פון דער אַלגעמיינער זיעמליאַנקע און דערציילט, אַז פּאַרטיזאַנער האָבן געשאָסן צוויי בחורים פון יענער גרופּע: גאָלדשטיין און ישראל רעזניק. מיר זיינען אויפגעציטערט געוואָרן: פאַר וועמען דאַרף מען איצט זיך היטן — פאַר די דייטשן אָדער פאַר די פּאַרטיזאַנער?!

מיט אַ פּאָר וואָכן שפּעטער ברענגט מען אַ ידיעה, אַז ווידער זײַנען געפֿאַלן 2 בחורים פֿון פּאַרטיזאַנישע הענט.

אין אַ פֿראָסטיקן פֿעברואַר־טאָג פֿון יאָר 1943 הערן מיר קלאַפּן צו אונדז אין זיעמליאַנקע: „פּאַרפּעל, פּאַרפּעל". מען רעדט ייִדיש. מיר גייען צו, אויבן שטייען ליאַכאָוויצקי מיט זײַן טאָכטער פֿריידל, יאַנעק אַבראַמסקי מיט זײַן פֿרוי און בעטן זיך: „לאָזט אונדז אַרײַן. פּאַרטיזאַנער זײַנען אונדז באַפֿאַלן. אַלע אונדזערע יונגע בחורים האָבן זיי דערשאָסן, מיר זײַנען קוים אַנטלאָפֿן מיטן לעבן".

מיר האָבן זיי גלײַך אַרײַנגעלאָזט און אויפֿגענומען ווי אייגענע ברידער און שוועסטער. קיין איבעריקער פּלאַץ איז בײַ אונדז ניט געווען, אויך די זאַפּאַסן האָבן געהאַלטן בײַם אויסגיין. אין יענער צײַט זײַנען מיר שוין ניט געפֿאָרן אין די דערפֿער. קיין ברויט האָבן מיר ניט געהאַט, בלויז אַ ביסל קאַרטאָפֿל און גרויפּן. מיר האָבן זיך געטיילט מיט די נײַגעקומענע מיטן לעצטן ביסן. מיר פֿלעגן קאָכן 2 מאָל אין טאָג: באַגינען, ווען ס'איז נאָך געווען פֿינצטער און אין אָוונט. געקאָכט האָט מען אויף אַן אויוועלע פֿון אייגענע פּראָדוקציע.

די ווינטער־חדשים יאַנואַר און פֿעברואַר 1943 זײַנען מיר כּסדר געזעסן אין זיעמליאַנקע. פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט ווער פֿון אונדז זיך אַרײַנכאַפּן אין נאָענטסטן דאָרף לוזשע כּדי צו הערן וואָס טוט זיך אַרום. דאָס האָבן מיר געטאָן נאָר בעת אַ גרויסן שניי, נאָך וועלכן די פֿוסטריט זענען גלײַך פֿאַרווישט געוואָרן.

דערווײַל האָט די לאַגע זיך געביטן. די קליינע גרופּן פּאַרטיזאַנער זײַנען אויסגעוואַקסן אין גרויסע אָטריאַדן, נאָר מיט אָפֿענע, אַנטיסעמיטישע טענדענצן. קיין ייִדן האָבן זיי ניט אַרײַנגענומען. צו דעם איז צוגעקומען אַן אומגליקלעכער פֿאַל, וואָס האָט די אַלע אַנטיסעמיטן געגעבן אַן אויסרייד צו מאָרדן ייִדן.

ווינטער־צײַט 1943 האָט אַ גרופּע ייִדן, געוועזענע אײַנוווינער פֿון דאָרף קריניצע זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ זיעמליאַנקע ניט ווײַט פֿון דעם דאָרף. גייענדיק בײַנאַכט נאָך שפּײַז, האָבן זיי זיך אָנגעשטויסן אויף אַ רוסישן פּאַרטיזאַן מיצקע. צווישן די ייִדן און דעם פּאַרטיזאַן אַנטוויקלט זיך אַ שאַרפֿער ויכּוח. מיצקע מאַכט זיי פֿאַרשיידענע אַנטיסעמיטישע פֿאָרווּרפֿן. איינער פֿון די דרײַ ייִדן, זעענדיק אַז מיצקע וויל זיי טעראָריזירן, הייבט אויף זײַן שטעקן און דערלאַנגט דעם רוס איבערן קאָפּ. אין דעם מאָמענט פֿאַלט אים אַרויס דער אַווטאָמאַט. די ייִדן כאַפּן אים צו און אַנטלויפֿן, איבערלאָזנדיק מיצקען אין וואַלד. אַז מיצקע קומט צו זיך און קערט זיך אום צו זײַנע חברים, דערציילט ער זיי די געשיכטע — אָבער אין פֿאַרקערטן נוסח: אַז די ייִדן זײַנען אים באַפֿאַלן און צוגענומען די ביקס.

עס הייבט זיך אָן אַן אָרגאַניזירטער קאַמף קעגן אַלע ייִדן, ווײַל אין וואַלד האָט געהערשט אַ געזעץ, אַז אַלע זײַנען פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר איינעם. וועלכן ייִד מען טרעפֿט בײַנאַכט אין דאָרף, ווערט דערמאָרדעט. מער ווי אַלץ איז זיי געגאַנגען אין געפֿינען דעם אַווטאָמאַט, אָבער דאָס איז זיי ניט געלונגען, ווי אויך ניט די גרופּע קריניצער ייִדן.

ווער ווייסט צו וויפֿל נאָך קרבנות דער צעווילדעוועטער מיצקע וואָלט דערפֿירט, ווען עס טרעפֿט ניט דער פֿאַל: איין מאָל איז ער אַרויס פֿון לעשניטשיס הויז, איז אָנגעפֿאָרן אַן אָבאָז מיט פֿורן. אויף זײַן פֿראַגע: „ווער איז דאָס?" ענטפֿערן זיי: „פּאַרטיזאַנער". זיי פֿאָרן צו נאָענט, עס דערהערט זיך אַ שאָס און מיצקע גיט אַ פֿאַל ווי אַן אונטערגעהאַקטער בוים.

די ייִדן אָטעמען אָפּ. ענדלעך פּטור געוואָרן פֿון אַ מערדער. אָבער זײַנע חברים פֿון דער גרופּע פּאַראַשוטיסטן זוכן און נישטערן אין אַלע לעכער. ווען זיי טרעפֿן אַ ייִדן וואַרפֿן זיי אים פֿאָר הלמאי ער גייט נישט אין אָטריאַד. „טאָ נעמט אונדז" — זאָגן די ייִדן. דער ענטפֿער: „אַ ייִד — דאָס נישט".

די שרעק פֿון די ייִדן איז איצט ניט פֿאַר די דײַטשן מיט זייער פּאָליצײַ, נאָר פֿאַר די פּאַרטיזאַנער. אונדזערע ייִדן זיצן אין וואַלד הפקר, אויסגעשטעלט אויף טויזנטער געפֿאַרן.

דאָ דאַרף געזאָגט ווערן צום שבֿח פֿון די פּויערים אין די דערפֿער לוזשע, סקאַריץ און בערעזשנע, אַז זיי האָבן פֿיל מאָל אויסבאַהאַלטן ייִדן און נישט געלאָזן מען זאָל זיי שיסן, דווקא דורך די פּאַרטיזאַנער.

אָנהייב מערץ 1943 שיקט אונדז אָנזאָגן דער סאָלטיס פֿון לוזשע, מאַלעוויטש, אַז מיר זאָלן צו אים קומען. ער גיט איבער, אַז דער פּאָליצײַ פֿון שטעטל מיר איז געוואָרן באַקאַנט אין וועלכע וועלדער מיר זיצן און אַז מיר זאָלן זיך באַצײַטנס פֿון דאָרט אָפּטראָגן, ווײַל עס גרייט זיך אַן אָבלאַווע.

אָבער וווּהין גיין? אין דרויסן ברענט דער פֿראָסט און די פּאַרטיזאַנער־געפֿאַר איז גרויס. מיר זיצן און וואַרטן געדולדיק אויף דער ווײַטערדיקער אַנטוויקלונג.

דעם 16טן מערץ 1943 גאַנץ פֿרי הערן מיר פּלוצלונג אַ שטאַרקע שיסערײַ פֿון דער זײַט פֿון דאָרף מיראָנקאַ. נישט אַנדערש — פּאָליצײַ און דײַטשן. זיי זשאַלעווען נישט קיין קוילן, זענען נישט אַזוי אויסגערעכנט ווי פּאַרטיזאַנער.

מיר פֿאַרלאָזן די זיעמליאַנקע און לאָזן זיך גיין אין דער ריכטונג פֿון די גרויסע וועלדער. דער שניי אין וואַלד איז נאָך געלעגן הויך, אָבער דער פֿרילינג האָט אָנגעהויבן אָנזאָגן זײַן אָנקום. נאָכן אָפּגיין עטלעכע קילאָמעטער הערן מיר ווי אונדזער וואַלד ווערט פֿאַרהילכט פֿון אַ שטאַרקער שיסערײַ. מיר בלײַבן רויִק אויף אונדזערע ערטער, ווײַל מיר ווייסן אַז ווו צו גיין איז נישטאָ. ווער זײַן מזל, וועלן זיי אונדז נישט אַנטדעקן. אַ פּאָר שעה האָט געדויערט זייער פֿײַער. דערנאָך זײַנען זיי אַרײַן אין וואַלד און אַנטדעקט די ערשטע זיעמליאַנקע — פֿון די טורעצער, וועלכע האָט זיך געפֿונען גלײַך בײַם אַרײַנגאַנג.

די טורעצער זענען געקומען אין וואַלד ווינטער־צײַט, נאָך זייער אַנטלויפֿן פֿון שווערזנער לאַגער. זיי האָבן נישט געקענט די זאַמאַסטאָווטשינער וועלדער און זיך געמאַכט די זיעמליאַנקע גלײַך בײַם אָנהייב, דעריבער זענען זיי אויך געווען די ערשטע קרבנות פֿון דער פּאָליצײַ. אויס מורא פֿאַר פּאַרטיזאַנער, האָבן די רוצחים נישט לאַנג פֿאַרבראַכט אין וואַלד, נאָר אַ ביסל אים באַשאָסן און זיך צוריק געצויגן.

דער קורצער באַזוך זייערער האָט יענעם טאָג געקאָסט דאָס לעבן פֿון 4 ייִדן: 3 טורעצער און איין מיידל פֿון קאָרעלישטש, וועלכע מיר האָבן שפּעטער געפֿונען אַ דערשאָסענע.

דעם 20.3.43 דערהאַלטן מיר אַ ידיעה, אַז די דײַטשן קלײַבן זיך ווידער אונדז באַזוכן. מיר באַשליסן נישט צוריק גיין אין דער זיעמליאַנקע, נאָר נעכטיקן אויפֿן שניי אין וואַלד. 3 נעכט זענען מיר געשלאָפֿן אויפֿן שניי און דערנאָך זיך אומגעקערט אין דער זיעמליאַנקע.

דער טראַגישער טעות פֿון שלמה כאַכאַס

עס האָט זיך דערנענטערט דער פֿרילינג. דאָס אײַז האָט גערירט. דער וואַלד איז ווידער געוואָרן אונדזער היים און באַשיצער פֿון אַלע געפֿאַרן, וועלכע האָבן געלויערט הן פֿון פּאָליצײַ און דײַטשן, הן פֿון פּאַרטיזאַנער־מערדער. ברענגען שפּײַז איז דערווײַל נישט געקומען אין באַטראַכט. דאַן פֿאַרבינדן מיר זיך מיטן סאָלטיס פֿון דאָרף לוזשע, מילעוויטש. ער ברענגט אונדז פּראָדוקטן אין וואַלד, אָבער אונדזער לאַגע איז אַ ביטערע.

אַ געוויסן פרימאָרגן איז פאַרלוירן געגאַנגען דער מירער דאָקטער. קיינער ווייסט נישט ווו זיין געביין איז אַהינגעקומען. אין אַ צייט אַרום געפינט מען זיינע זאַכן מיט טיילן פון קערפער ערגעץ־ווו אין וואַלד. אַלע סימנים האָבן באַוויזן, אַז ער איז געוואָרן פאַרנאַרט און אויף אַ בעסטיאַלישן אופן דערמאָרדעט דורך אַ פאַרטיזאַנער־באַנדע. מיר לעבן ווידער אין שרעק.

אַ קליינעם טייל געלונגט אַוועקצוגיין אין אָטריאַד. דאָס זענען בחורים, אָן פרויען און אָן משפחה־מיטגלידער.

אָט האָט זיך געשאַפן אַ פאַראַדאָקסאַלע לאַגע. מיר זיצן אין די וועלדער, אַן ערך 8 — 10 ק״מ פון אַ פאָליציי־סטאַציע און האָבן נישט מורא. די שרעק איז גאָר פאַר עטלעכע צעווילדעוועטע באַנדיטן, וועלכע האָבן זיך אַריינגעריסן אין די פאַרטיזאַנער־רייען און מאָרדן יידן.

ווידער האָט עפּעס פּאַסירט, וואָס האָט אויפגערודערט אַלעמען און געגעבן די באַנדיטן נאָך אַ געלעגנהייט צו מאָרדן יידן, אַפילו חברים פון אייגענעם אָטריאַד.

אין מאַי 1943 קומט צו פאָרן שלמה כאַכאַם מיט אַ גרופּע פאַרטיזאַנער אויף אַן אויפגאַבע אין מירער ראַיאָן. אונטערוועגס טרעפט ער דעם סטאָלפּצער ייד בערקאָוויטש מיט זיינע 2 זין, נאָר וואָס אַנטלאָפענע פון באַראַנאָוויטשער לאַגער. כאַכאַס נעמט זיי מיט זיך. איינעם פון די יינגלעך שטעלט ער אַוועק אויף דער וואַך און באַפעלט דעם יינגל, אַז אין פאַל ווען ער וועט הערן אָנקומען פורן, אָדער עמעץ דערנענטערט זיך — זאָל ער עפענען אַ פייער. נאָך אַ שטיקל צייט הערט דאָס יינגל ווי עס דערנענטערט זיך אַ פור. ער שיסט אויס און טרעפט אין האַרצן פון אַ רוסישן פאַרטיזאַן. אויף דער פור זענען געזעסן פיר פאַרטיזאַנער, צווישן זיי — דאָס באַוווסטע מירער בחורל, וואָס האָט מיט זיינע העלדישע מעשים אויסגענומען אַפילו ביי די ערגסטע אַנטיסעמיטן. די אַנדערע 3 פאַרטיזאַנער שפרונגען אַראָפּ פון דער פור און כאַפן לעבעדיקערהייט דעם יינגל. זיי לייגן אַוועק אויפן פור דעם דערהרגעטן חבר, נעמען מיט זיך מיט דעם יונגן בערקאָוויטש און פאָרן אין דאָרף לוזשע, ווו עס זאַמלען זיך די פאַרטיזאַנער, וועלכע ווילן גאָרנישט וויסן וואָס דאָ איז פאָרגעקומען.

ערשטנס ווערט פאַר אַלעמען אין די אויגן דערשאָסן דאָס יינגל, דערביי ווערן געהאַלטן העצערישע רעדעס קעגן אַלע יידן. דעם זעלבן טאָג כאַפּן זיי פינף חברה פון דער גרופּע און צעשיסן זיי.

די פּאַניק איז גרויס. מיר וויסן נישט וואָס דאָ קומט פאָר. איז דאָס נאָר אַן איינמאָליקער כוליגאַנישער אַרויסטריט פון אַ קליינער גרופּע, אָדער אַ פּלאַנירטע אַקציע? שלמה כאַכאַס שיקט אַרויס פינף פאַרטיזאַנער אין שטאַב פון די נאָענטסטע אָטריאַדן, כדי אויפצוקלערן וואָס דאָ איז פאָרגעקומען. מען באַפאַלט זיי און אויך זיי ווערן דערשאָסן. אַזוי האָט דער אומשולדיקער טעות געקאָסט דאָס לעבן פון 11 יידישע בחורים.

די אַלע פאַקטן זענען סוף־כל־סוף דערגאַנגען צו די העכסטע פאַרטיזאַנער־אינסטאַנצן, פון וואַנען עס איז אָנגעקומען אַ שטרענגער באַפעל נישט צו מאָרדן קיין יידן, ווי אויך אַ צוזאָג אויסצופאָרשן די גאַנצע פרשה און שטעלן פאַר אַ משפט די שולדיקע.

די מאָרדן זענען טאַקע אָפּגעשטעלט געוואָרן, אָבער די שולדיקע זענען נישט אַנטדעקט געוואָרן, אונטערן אויסרייד, אַז ס׳איז נישט כדאי איינצורייסן מיט גוטע קעמפער צוליב אַ פאָר יידן.

(נאָכן קריג האָבן עטלעכע מירער בחורים געוואָלט אויפוועקן די גאַנצע געשיכטע, אָבער דאָס איז זיי נישט געלונגען).

די גרופּעס יידן וועלכע זענען געזעסן אין זאַמאַסטאָוושטשינע און נישט געהאַט קיין שייכות צו דער געשיכטע, איז באַפאַלן אַ שרעק. אין די אַרומיקע דערפער פלעגן די פויערים וואָרענען די געקומענע יידן פאַר דער גרויסער געפאַר וואָס זיי דראָט פון די פאַרטיזאַנער.

די „פאַרטיזאַנסקע אָבלאַווע"

דעם 2.6.43, אין די נאָך מיטאָג־שעהן, איז אונדזער וואַלד שטאַרק באַשאָסן געוואָרן פון ביקסן און אַוטאָמאַטן. נאָך דער שטאַרקייט פון פייער און די געשרייען האָבן מיר געזען, אַז דאָס זענען נישט קיין דייטשן, נאָר פאַרטיזאַנער וואָס וויסן אַלע געגנט פון וואַלד. די באַהאַלטענע יידן, אין אַ צאָל פון אַ 150, האָבן זיך צעשאָטן איבערן גאַנצן וואַלד. אַ גליק, וואָס אין דער אָבלאַווע (אין אונדזער לעקסיקאָן — „די פאַרטיזאַנסקע אָבלאַווע"), זענען קיין קרבנות נישט געווען. די אָנפאַלערס זענען צוגעקומען נאָענט צו אונדזערע ביידלעך, ווו עס איז געלעגן אַ ביסל קאַרטאָפל און גרינס און האָבן דאָס אַלץ פאַרניכטעט. דערנאָך זענען זיי אָפּגעטראָטן פון וואַלד.

ביינאַכט איז די שיסעריי שטיל געוואָרן. פון די באַהאַלטענע ערטער האָבן זיך גענומען צוזאַמענקלייבן דאָס ביסל יידן. ס׳איז טאַקע קלאָר געוואָרן, אַז קיין קרבנות זענען נישטאָ, אָבער מעגן מיר בלייבן אויפן אָרט? האָבן מיר דען אַ גאַראַנטיע, אַז היינט — מאָרגן וועט זיך נישט איבערחזרן דאָס זעלבע? עס הייבט זיך אָן אַ שטאַרקער וויכוח: בלייבן דאָ, אָדער גיין אין אַ צווייטן וואַלד? און אפשר שיקן אַ פאַרשטייער אין נאָענטסטן פאַרטיזאַנער־אָטריאַד פון קאָמאַנדיר מיצקע, וועלכער האָט אויך נישט צוגענומען קיין יידן, אָבער קיין שלעכטס זיי נישט געטאָן?

שפּעטער איז אונדז קלאָר געוואָרן, אַז די גאַנצע געשיכטע איז יאָ דערגאַנגען אין די הויכע פאַרטיזאַנער־פענצטער און פון דאָרט איז געקומען אַ קלאָרער באַפעל נישט אָנרירן קיין יידן. גלייכצייטיק האָט די העכערע מאַכט אָנגעהויבן צוטראַכטן ווי אַזוי ליקווידירן די באַזונדערע גרופּן יידן און זיי איינגלידערן אין אָטריאַדן.

אַזוי ווי נאָך אַ שטורעם קומט אַ שטילקייט, אַזוי איז אויך געשען דאָ, אין זאַמאַסטאָושטשינע. מיט איין מאָל איז געוואָרן רואיק. מ׳האָט פרייער אָפּגעאָטעמט, שוין נישט מורא געהאַט צו טרעפן זיך מיט פאַרטיזאַנער. געווען אויך פאַלן, ווען מען האָט עטלעכע יידישע בחורים צוגענומען אין אייניקע אָטריאַדן.

מיר פלעגן באַזוכן די נאָענטע דערפער. איבערהויפּט דאָס דאָרף לוזשע, וואָס האָט זיך גערעכנט פאַר דער פאַרטיזאַנער־רעזידענץ. דאָרט פלעגן מיר באַקומען די דייטשע צייטונגען און דערוויסן זיך די לעצטע ידיעות וועגן דער לאַגע אויף די רוסישע פראָנטן און אויפן אַפריקאַנער פראָנט.

פון צווישן די שורות אין די צייטונגען איז קלאָר געוואָרן, אַז די דייטשן האָבן פאַרלוירן די איניציאַטיוו אויף אַלע פראָנטן, הגם קיין גרויסע מיליטערישע אָפּעראַציעס זענען דעמאָלט נישט פאָרגעקומען (פון דעם גרויסן רוסישן נצחון ביי סטאַלינגראַד אין פעברואַר 1943 ביז יולי 1943). די דייטשן האָבן געשריבן, אַז זיי שטויסן אָפּ אַלע רוסישע אַטאַקעס. די געענדערטע לאַגע אויף די פראָנטן און דאָס קלאָרע בילד אַז די דייטשן פאַרלירן דעם קריג, האָט געהאַט אַ קאָלאָסאַלע ווירקונג אויפן הינטערלאַנד. ס׳איז פאַר אַלעמען קלאָר געוואָרן, אַז די רוסן וועלן קומען צוריק. אַ חודש פריער צי שפּעטער — זיי וועלן קומען צוריק ווי זיגערס. דאָס האָט אויך געהאַט אַ ווירקונג אויף אונדזער לאַגע אין די וועלדער פון

זאַמאַסטאָווטשינע. אָפּגערעדט פון דעם געפיל, אַז מיר האָבן שאַנסן צו דערלעבן די באַפרייונג, אַז אונדזער קאַמף פאַרן לעבן זאָל געקרוינט ווערן מיט דערפאָלג.

אין יענער צייט זענען די קליינע אָטריאַדן אויסגעוואַקסן אין בריגאַדעס, אָרגאַניזירט און אָנגעפירט פון אַן איינהייטלעכן שטאַב, אונטער דער אָנפירונג פון דער צענטראַלער פאַרטיזאַנער באַוועגונג אין מאָסקווע.

די פאַרבינדונג מיט מאָסקווע איז געווען איינגעשטעלט און עראָפּלאַנען פלעגן רעגולער ברענגען שפּייז, געווער, אײַ־בערהויפּט אויפרייס־מאַטעריאַל, מעדיקאַמענטן און גלייכצייטיק צונעמען די שווער־פאַרוווּנדעטע. די גאַנצע נאַליבאָקער פּושטשע איז שוין געווען אונטער דער פאַרטיזאַנער־קאָנטראָל, נאָר פאַר דעם ביסל ייִדן אין זאַמאַסטאָווטשינע איז קיין ליַיזונג נישט געווען. וויפל מיר פלעגן זיך בעטן „נעמט אונדז אין אָטריאַד, מיר ווילן קעמפן צוזאַמען מיט אײַך" — איז שטענדיק געקומען אַ נעגאַטיווער ענטפער.

מיט ייִדישע פאַרטיזאַנער אין זאָרינס אָטריאַד

ביז אין אַ שיינעם פרימאָרגן פון יולי 1943 האָבן זיך באַוויזן אין וואַלד פינף ייִדישע פאַרטיזאַנער מיט דער ידיעה, אַז זיי זענען געשיקט געוואָרן פון קאָמאַנדיר זאָרין, אַ מינסקער ייִד, וועלכער קלייבט אויף ייִדן און אָרגאַניזירט זיי אין אַן אָטריאַד. ווער עס וויל, זאָל מיט זיי גיין אין דער נאַליבאָקער פּושטשע.

אויפן רעכטן זייט ניעמאַן האָבן מיר דאָס ערשטע מאָל זיך געטראָפן מיט זאָרינען און דער גאַנצער גרופּע. אונדזער פרייד — נישט צום באַשרייבן. ענדלעך אויסגעגלייכט דעם רוקן, געוואָרן גלייך מיט אַלע פאַרטיזאַנער.

נאָך זאָרינס קורצער רעדע און נאָך דער פּערזענלעכער באַקאַנטשאַפט, זענען מיר, אַ מאַן פערציק, אַוועק אין דעם הויפּט־לאַגער פון אָטריאַד, אין דער נאַליבאָקער פּושטשע. דער מאַרש אַהין האָט געדויערט 2 טעג.

מען האָט אונדז שיין אויפגענומען. אַ 200 מאַן זענען שוין דאָן געווען אין אָטריאַד. דער לאַגער איז געווען אויסגעבויט מיט געשמאַק, די ביידלעך — סימעטריש, איינס נאָכן צווייטן, ווי 2 גאַסן.

די אָנפירונג פון אָטריאַד — ווי אומעטום: אַ קאָמאַנדיר, אַ קאָמיסאַר א. אז. וו. נאָר דער מענטשן־מאַטעריאַל איז דאָ געווען לגמרי אַן אַנדערער. דער רוב — מינסקער ייִדן, וועלכע האָבן דעם אָטריאַד געשאַפן.

פרילינג 1943, נאָכן גרויסן רוסישן נצחון ביי סטאַלינגראַד, ווען אין די וועלדער פון ווייסרוסלאַנד האָט זיך אָרגאַניזירט די פאַרטיזאַנער־באַוועגונג קעגן דייטשן אָקופּאַנט, טראַכטן אויך אַ טייל מענטשן פון מינסקער געטאָ, אַז אויב מען וויל בלייבן לעבן — מוז מען דאָס געטאָ פאַרלאָזן און גיין אין וואַלד. אין יענער צייט אַרבעט אויף אַ שטעלע דער ייִד זאָרין מיט דעם רוסישן קריגס־געפאַנגענעם סעמיאַנאָוו. זיי באַקענען זיך נענטער, זאָרין העלפט סעמיאַנאָוון אַנטלויפן פון לאַגער אין וואַלד. סעמיאַנאָוו הויבט אָן אין וואַלד אָרגאַניזירן אַ פאַרטיזאַנער־אָטריאַד. ער אַליין צייכנט זיך אויס מיט זיין ייִדן־פריינדשאַפט, ביים צונעמען אין אָטריאַד מאַכט ער נישט קיין אונטערשייד צווישן אַ ייִד אָדער אַ קריסט. ער זוכט בלויז קאַמפס־פעיקע יונגעלייט.

סעמיאַנאָוו שטייט אין כסדרדיקער פאַרבינדונג מיט זאָרינען און אויך מיטן געטאָ. נאָך אַ שטיקל צייט פאַרלאָזט זאָרין דאָס געטאָ און גייט אַוועק אין וואַלד צו סעמיאַנאָוון. ער טרעפט דאָ אַ גרעסערן אָטריאַד. די פאַרבינדונג מיטן מינסקער געטאָ ווערט אָנגעהאַלטן אַ דאַנק פאַרבינדלער־קינדער פון 10 ביז 14 יאָר. זיי זענען די וועג־ווייזער און זיי ברענגען מענטשן פון מינסקער געטאָ צו די פאַרטיזאַנער. מיט גרויס מסירת־נפש האָבן זיי דערפילט די אויפגאַבן. דורך געפערלעכע ערטער, ווו ס'איז געווען שטענדיק אַ דייטשישע באַוועגונג, האָבן זיי דורכגעפירט די מענטשן און געבראַכט אין וואַלד צו סעמיאַנאָוון. די מערהייט פון זיי איז אָבער נישט געווען קיין קאַמפס־עלעמענט. וואָס זאָל מען מיט אָט די מענטשן טאָן? די וועלדער פון מינסקער געגנט זענען אויך נישט אַזוי געדיכט, מען זאָל זיך קענען אויסבאַהאַלטן. סעמיאַנאָוו באַשליסט, אַז פאַר דעם עלעמענט מוז מען שאַפן אַ ספּעציעלן אָטריאַד און גלייכצייטיק זוכן אַ מער זיכערן אָרט. ער באַשטימט זאָרינען אַלס קאָמאַנדיר פון דעם אָטריאַד און שיקט אים אַוועק אין נאַליבאָקער פּושטשע.

ווען מען האָט זיך צוזאַמענגעטראָפן אין הויפּט־לאַגער, איז די לאַגע פון אָטריאַד געווען אַ גאַנץ קלאָגעדיקע. אַ גרויסע מערהייט פרויען און קינדער, וועלכע קענען קיין ביקס נישט האַלטן און אַ קליינע גרופּע פאַרטיזאַנער, וועלכע דאַרפן אָט די מאַסע באַשפּייזן און באַשיצן. דער הונגער איז טאַקע געווען גרויס. אָבער זאָרין האָט זיך פון דעם נישט געקימערט. זיין אויפגאַבע, האָט ער געזאָגט, איז ראַטעווען ייִדן. איי, מען ליידט הונגער? — נאַרישקייטן, דאָס וועט פאַרבייגיין...

זאָרין פאָרט טאַקע אַרום איבער די וועלדער, זוכט אויף ייִדן און נעמט זיי צו זיך אין אָטריאַד.

צוריק אין מירער געגנט

צומאָרגנס פון אונדזער אָנקומען אין אָטריאַד, שיקט מען מיך צוריק אין מירער ראַיאָן וועלכן כ'האָב גוט געקענט, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע פאַרטיזאַנער, כדי איינשאַפן פראָדוקטן.

אַ הונגעריקער בין איך אַוועק אויף אַ מאַרש פון 40 ק"מ. מיר זענען בשלום אָנגעקומען אין מירער ראַיאָן און שטעלן אויף אונדזער באַזע 4 ק"מ פון שטעטל מיר. פון דאַנען פאָרן מיר יעדע נאַכט אַרויס אויף אַ „באָמביאָזשקע" און זאַמלען פראָדוקטן פאַרן אָטריאַד.

אין דער צווייטער נאַכט באַשטימען מיר דורכצופירן אַ „באָמביאָזשקע" אין דאָרף זאַלוזשע וואָס געפינט זיך אויפן הויפּט־שאָסיי באַראַנאָוויטש־סטאָלפּצי. מיר זענען אַרויסגעגאַנגען אין האַלבן טאָג, מיט דער אויסרעכענונג, אַז ווען מ'וועט צוקומען צום ראַנד פון וואַלד וועט שוין זיין בין־השמשות און דאַן וועלן מיר ביינאַכט אָנקומען אין דאָרף און נאָך האָבן צייט אין דער פינצטער זיך צוריקקערן אין וואַלד. אָבער ווי נאָר מיר זענען אַרויס פון וואַלד, האָבן מיר דערזען פון דערווייטנס אַ שוואַרצע מאַסע מענטשן. מיר האָבן געמיינט, אַז מ'איז אַרומגערינגלט פון דייטשן. אָבער צו אונדזער גליק זענען דאָס געווען באַקאַנטע רוסישע פאַרטיזאַנער. מיר האָבן זיך פאַרשטענדיקט און געווען גליקלעך וואָס ס'איז אויסגעמיטן געוואָרן אַ צוזאַמענשטויס וואָס וואָלט זיכער געקאָסט קרבנות.

מיר האָבן צווישן זיך „איינגעטיילט" דאָס דאָרף ווו ווער דאַרף נעמען פראָוויאַנט.

ווען ס'איז געוואָרן שטאַרק פינצטער, זענען מיר אַריין אין דאָרף, געגאַנגען פון שטוב צו שטוב. די פויערים האָבן בדרך כלל נישט אָפּגעזאָגט. מיר האָבן גענומען תבואה און פאַרשיידענע שפּייז־אַרטיקלען און פאַרטאָג בשלום זיך צוריק געקערט אויף אונדזער באַזע.

די לאַגע אין אָטריאַד איז שוין געווען אינגאַנצן אַנדערש ווי מיט אַ וואָך פריער, ווען מיר זענען אַרויסגעפאָרן צו אונדזער אויפגאַבע. אין צווישן צייט זענען אָנגעקומען אַנ־

דערע גרופּן, וואָס זענען אויך געפאָרן אויף ווירטשאַפטלעכע אויפגאַבן, און מיט הצלחה זיך צוריקגעקערט. דער הונגער איז פאַרשוווּנדן, די מענטשן זענען געוואָרן מוטיקער.

די ווירטשאַפט אין אָטריאַד האָט זיך פאַרגרעסערט. עס זענען שוין געווען עטלעכע מילך־קי און פערד — אַן אייגענער טראַנספּאָרט. מיט יעדן טאָג פלעגט דער אָטריאַד זיך פאַרגרעסערן, דער עיקר אַ דאַנק די מענטשן וועלכע זענען אַנטלאָפן פון מינסקער געטאָ.

די דײַטשע בלאָקאַדע אַרום דער נאַליבאָקער פּושטשע

אָנהייב יולי 1943 באַקומען מיר די „סוואָדקע" פון רוסישן שטאַב, אַז אויפן אָפּשניט אָריאָל־קורסק זענען די דײַטשן איבערגעגאַנגען אין אָפענסיווע. 9 טעג האָט געדויערט זייער אָנגריף, וועלכער איז צוזאַמענגעבראָכן געוואָרן דורך דער רוסישער קעגן־אָפענסיווע. די רויטע אַרמיי האָט אָנגעהויבן זיך רוקן אויף מערב, באַפרייענדיק אַלץ מער און מער געביטן.

גרויס איז געווען אונדזער פרייד. מיר האָבן ממש אָנגעהויבן פילן די דערנענטערונג פון דער רוסישער אַרמיי, אָבער פּלוצלונג באַקומען מיר אַ ידיעה, אַז גרויסע דײַטשע מיליטער־טיילן זענען קאָנצענטרירט אין די אַרומיקע פּאָליציי־סטאַציעס, צוזאַמען מיט די וולאַסאָווצעס און פּאָליציי. די דײַטשן האָבן אַרומגעשטעלט די נאַליבאָקער פּושטשע, בכדי פאַרניכטן די פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג, וועלכע איז זיי געשטאַנען ווי אַ ביין אין האַלדז. אין פאַל פון זייער צוריקטריט האָבן זיי געוווּסט וואָס ס'דערוואַרט זיי פון די פּאַרטיזאַנער.

אַ געוויסן פרימאָרגן האָבן די דײַטשן פון אַלע אַרומיקע גאַרניזאָנען אָנגעהויבן זייער מאַרש אויף דער נאַליבאָקער פּושטשע. (פון די דאָקומענטן וואָס די פּאַרטיזאַנער האָבן שפּעטער פאַרכאַפּט, האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז זייער צאָל איז געווען בײַ אַ 40 טויזנט). זיי האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף די ערשטע אָטריאַדן, אָבער אויפנעמען אַ רעגולערן קאַמף, האָט דער שטאַרקסטער פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד נישט געקענט. נאָך עטלעכע טעג פון צוזאַמענשטויסן, זענען די פּאַרטיזאַנער צוריק געטראָטן, לײַדנדיק שווערע פאַרלוסטן.

אונדזער אָטריאַד איז געשטאַנען אויף אַן אָרט וואָס איז געווען אָפּגעשניטן פון אַרום דורך גרויסע בלאָטעס. בלויז איין וועג האָט געפירט אַהין.

אויפן פערטן טאָג פון דער אָבלאַווע, ווען די דײַטשן האָבן זיך אָנגעהויבן דערנענטערן צו אונדזער באַזע, וויל זאָרין אַרויספירן דעם אָטריאַד פון די זומפּן, כדי אין פאַל פון אַ דײַטשן אָנגריף זאָל זײַן ווּ אָפּצוטרעטן. ס'איז שוין אָבער געווען צו שפּעט: די דײַטשן האָבן אָפּגעשניטן דעם וועג. ווען מיר האָבן אין דער נאַכט־פינצטערניש געפּרוּווט זיך דורכרײַסן, האָט מען אונדז אויפגענומען מיט אַ שטאַרק פײַער און מיר זענען צוריק געטראָטן.

די שטימונג איז געוואָרן אַ דערשלאָגענע, איבערהויפּט בײַ די וואָס זענען ערשט געקומען פון געטאָ און נישט געוווּסט וואָס מיינט אַן אָבלאַווע, באַשיסונג און קאַמף.

אויף יענעם אָרט וואָס האָט געהייסן באַרקי, האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן 4 פּאַרטיזאַנער־אָטריאַדן: זאָרינס, די 1טע מאַי־בריגאַדע, דער פּוילישער לעגיאָן וועלכער האָט געקעמפט צוזאַמען מיט די רוסישע פּאַרטיזאַנער און ביעלסקיס אָטריאַד.

די לאַגע איז קריטיש. די דײַטשן דערנענטערן זיך און דאָ איז אָנגעקומען אַ באַפעל פון פּאַרטיזאַנער־שטאַב נישט שלאָגן זיך, נאָר צעטיילן זיך אין קליינע גרופּעס און אויסבאַהאַלטן.

אויפן אינדזל

אַנדערהאַלבן ק"מ פון באַרקי האָט זיך געפונען אַן אינדזל — און אַהין דאַרף מען זיך אַריבערכאַפּן. ווי אַזוי מאַכט מען עס, אַז פון אינדזל טיילט אונדז אָפּ אַ ריזיקער זומפּ, וועלכן עס שנײַדט דורך אַ שטראָמיק וואַסער 6 מעטער די ברייט.

האָט מען פאַרקאַטשעט די אַרבל און אָנגעהויבן שנײַדן וואַלד. אין 2 טעג איז די בריק פאַרטיק געוואָרן, אָבער אונדזערע אויסשפּירער דערטראָגן, אַז די דײַטשן זענען גאָר נאָענט.

ס'איז געוואָרן אַ שטיקל פּאַניק. די נאַטשאַלסטווע, נישט האָבנדיק צופיל דערפאַרונג, צעלויפט זיך און לאָזט איבער די מענטשן אויף הפקר. ווי שטענדיק אין אַזעלכע מאָמענטן, האָב איך זיך נישט פאַרלוירן און גיב אַ געשריי: „חברה, ווער עס וויל גיין מיט מיר — זאָל גיין. איך לאָז זיך צו דער בריק!"

אַכצן מאַן זענען מיר מיט גרויס פאַרזיכטיקייט דורכגעגאַנגען דאָס שוואַכע בריקל איבערן שטראָמיקן וואַסער.

אָבער גלײַך זענען מיר אַרײַנגעקראָכן אין אַזעלכע זומפּן, וואָס זענען אין טייל פאַלן געווען ערגער פונעם וואַסער... ווי נאָר מ'האָט אַרײַנגעשטעקט אַ פוס, פלעגט מען גלײַך אײַנזינקען. נאָר בלויז דער אימפּעט צו לעבן און דער קאַמפּס־ווילן האָט אַזוי געטריבן, אַז מיר זענען בשלום איבערגעקומען דאָס שטיקל זומפּ און אַרויף אויפן אינדזל. ס'איז שוין געווען פאַרנאַכט. די ערשטע זאַך איז געווען — עפּעס עסן. יעדער פון אונדז האָט געהאַט אַ קעסעלע. האָבן מיר פונאַנדערגעלייגט אַ פײַער, אָנגענומען אַ ביסל וואַסער און פון דעם ביסל מעל וואָס יעדער האָט געהאַט בײַ זיך — אָפּגעקאָכט אַ „זאַצירקע". בײַם פײַער האָט מען אויך אויסגעטרוקנט די אָנעצעס פון די פיס.

ווען ס'איז צוגעפאַלן די נאַכט, האָבן מיר פאַרלאָשן די פײַערן און שטאַרק אײַנגעשלאָפן, ווײַל מיר האָבן שוין עטלעכע נעכט נישט גערוט.

אויפגעכאַפּט האָט מען זיך פון אַ שטאַרקער שיסערײַ נישט ווײַט פון אונדז. אין דעם מאָמענט איז צו אונדז געקומען זאָרין מיט אַ 100 מאַן פון אָטריאַד. דאָס פײַער איז טאַקע געווען געצילט אויף אָט דער גרופּע, וועלכע איז באַמערקט געוואָרן דורך די דײַטשן. צום גליק זענען בײַ זיי נישט געווען קיין קרבנות.

אַזוי אַרום האָבן מיר זיך צוזאַמען געקליבן אויף אָט דעם אָרט אַ 120 מאַן. וואָס ווײַטער טאָן — ווייסט מען נישט. וווּהין אָפּטרעטן — איז אויך נישטאָ, ווײַל ס'איז אַ קליינער אינדזל מיט גרויסע זומפּן אַרום. בלײַבט איבער איין וועג: ווען די דײַטשן אונדז אָנגרײַפן — מוזן מיר ענטפערן מיט אַ קאַמף. ווען זיי אונדז נישט באַמערקן, איז ווי געוווּנטשן, ווײַל ס'זענען נישטאָ קיין שום אויסזיכטן מיר זאָלן זיי באַזיגן. אין דעם האָט אָנגעהויבן פאַלן אַ גאָס־רעגן. דאָ קומט דער באַפעל פון זאָרינען, אַז יעדער זאָל זיך זעצן, נישט פּרוּוון רירן זיך פון אָרט, ווײַל אין אַ מרחק פון אַ פּאָר צענדליק מעטער האָבן אויך די דײַטשן זיך אײַנגעאָרדנט אויף נאַכט־אָפּרו. זיצנדיק אונטערן רעגן, האָבן מיר זיך נאָר באַמיט, אַז אונדזער געווער זאָל נישט פאַרנעצט ווערן. אַזוי זענען מיר אָפּגעזעסן אַ גאַנצע נאַכט.

אין זאָרינס גרופּע איז אויך געווען אַ דאָקטער מיט זײַן פרוי און צוויי יינגלעך — פון 4 און 2 יאָר. בעת מיר זיצן אַזוי ווי צוגעשמידט צו דעם אָרט, כדי נישט אַרויסרופן דעם מינדעסטן רעש, צעוויינט זיך דאָס קלענערע יינגל: ער וויל צוקער. ווּ זאָל מען אים איצט שאַפן דאָס אַרטיקל? דאָס קינד צעוויינט זיך נאָך שטאַרקער. דער עולם ווערט דערשראָקן און נערוועיש, עס קומען אַפילו פאָדערונגען מען זאָל דאָס קינד דערשטיקן. אָבער דאָ ווײַזט זאָרין אַרויס זײַן הויכע

מענטשלעכקייט: ער גייט צו צום קינד, נעמט עס אויף די הענט און לאַנגזאַם באַרואיקט עס זיך.

ס'איז געוואָרן טאָג. דער רעגן האָט זיך איינגעשטילט, מיר הערן דייטלעך דייטשע באַפעלן.

מיר זעען אַפילו ווי זיי האָבן זיך אויפגעהויבן און געלאָזט אין וועג אַריין — ממש פאַרביי אונדז. מיר האָבן פרייער אָפגעאָטעמט, נאָר גלייכצייטיק זיך דערמאָנט אַז מען דאַרף אויך עסן. אָבער וווּ נעמט מען עס?

חברה האָט געדענקט, אַז מיט 2 טעג פריער, ווען מ'איז געגאַנגען דורך דער בריק, האָט מען אויך געפּרוּווט אַריבער־פירן אַ פערד, איז עס איינגעזונקען אין די בלאָטעס. מען שעכט דאָס פערד, מען ברענגט שטיקער פלייש און זיי ווערן צעטיילט צווישן דער מאַסע. פונאַנדערלייגן אַ פייער לאָזט מען נישט. מיר האָבן מורא אַז די דייטשע עראָפּלאַנען זאָלן אונדז נישט אַנטדעקן. עסן מיר דאָס פערד־פלייש רויערהייט, אַבי שטילן דעם הונגער.

כ'וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דאָס בילד, ווי אַנטקעגן מיר איז אויף אַ וואַלד־פּיען געזעסן דער דאָקטער פון אָטריאַד, אַ פּוילישער ייד, מיטביידע הענט געהאַלטן אַ שטיק פּוס פונעם פערד, געגריזשעט מיט הנאה און זיך פאָסמאַקעוועט: „געשמאַק! געשמאַק!"...

מיר פאַרבלייבן אויף דעם אָרט נאָך אַ טאָג. נאָכן איבער־צייגן זיך אַז מער קיין דייטשן זענען נישטאָ אַרום, שיקן מיר אַרויס אונדזערע אויסשפּירער. זיי מעלדן, אַז די דייטשן זענען אַוועק אויף צפון און אַז אַ טייל פון אונדזער אָטריאַד האָט זיך שוין צוריק געקערט אין פריערדיקן לאַגער.

אויפן וועג צוריק האָבן מיר אָנגעטראָפן פאַרשידענע גרופּן פאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן געבלאָנדזשעט איבער די וועלדער, נישט וויסנדיק וווּ צו גיין. צווישן די פאַרטיזאַנער זענען אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז די דייטשן דאַרפן נאָך אַמאָל קומען אין די וועלדער, גייענדיק פון צפון צוריק פון דער פּושטשע. דעריבער האָט דער רוב קריסטלעכע אָטריאַדן באַ־מיט זיך די פּושטשע צו פאַרלאָזן, ווייל זיי האָבן געהאַט מער שאַנסן זיך אויסצובאַהאַלטן אין די דערפער.

אָבער פאַר אונדז יידן איז נישט געווען קיין בעסער אָרט ווי די פּושטשע.

די נישט־יידישע אָטריאַדן האָבן ביים אָפּטרעטן פון זייער־ערע לאַגערן איבערגעלאָזן די ווירטשאַפטן, קי און פערד. האָבן טאַקע די בהמות אַרומגעבלאָנקעט איבער פעלדער און וועלדער. מיר קלייבן זיי צוזאַמען און טרייבן אַוועק אין אונדזער לאַגער.

ביסלעכווייז קלייבט זיך צונויף אויף אונדזער אַלטע באַזע (דער כוטאָר „באַרקי") די איבערוויגנדיקע מערהייט פון אָט־ריאַד. אַ קליינער טייל האָט, אַנטלויפנדיק, זיך אָפגעריסן פון אָטריאַד און דורכגעמאַכט די אַבלאַווע מיט אַנדערע אָפּטיי־לונגען.

אונדזער קאָמאַנדיר זאָרין שטעלט ווידער איין די פאַר־בינדונג מיט דעם ראַיאָן־צענטער אונטער דער קאָמאַנדע פון דובאָוון, פון וואַנען ער ברענגט די ידיעה, אַז די דייטשן זע־נען אַוועק אויף צפון, אָבער זיי דאַרפן נאָך צוריק קומען. אַזוי ווי זיי האָבן געוווּסט די ערטער וווּ די אָטריאַדן שטייען, מוזן מיר דאָס אָרט בייטן. אַ פּאָר טעג האָט געדויערט ביז אונדזערע אויסשפּירער האָבן אויסגעפונען אַ זיכערן אָרט און מיר האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַריין.

אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר געגאַנגען, ביז מיר זענען אָנגעקומען אויף דעם באַשטימטן אָרט פאַרן נייעם לאַגער, אַ 5—6 ק"מ פון דאָרף קליצישט, נאָענט פון הויפּט־וועג.

אויף אַ נייער באַזע

דאָ, אויף דער נייער באַזע, איז דער אינערלעכער רעזשים געוואָרן שטרענגער, ווייל מיר זענען געזעסן ביים הויפּט־וועג, וווּ די דייטשן האָבן כסדר זיך באַוועגט. דעריבער איז גע־קומען אַ שטרענגער באַפעל פון זאָרינען נישט אַרויסגיין קיין איין טראָט פון לאַגער אָן אַ דערלויבעניש, ווייל קוים פאַלט עמעצער אַריין צו די דייטשן, וואָלט ער נאָך זייערע גרויזאַמע עינויים אויסגעגעבן דעם גאַנצן אָטריאַד.

דערווייל האָט זיך אונדזער לאַגע פאַרערגערט פון טאָג צו טאָג. די באַשפּייזונג איז געוואָרן קאַטאַסטראָפאַל. מען פאָרט נישט אַרויס, ווייל אַלע וועגן זענען באַזעצט דורך דייטשן. אונדזערע זאַפּאַסן זענען געווען אַ פאָר זעקלעך קאָרן, וואָס מיר האָבן איבערגעפירט פון דער אַלטער באַזע. קאָכט מען דעם קאָרן, מען טיילט אויס יעדן איינעם אַ קליין קענדעלע אין דער פרי און אין אָוונט — און דאָס איז אונדזער עסן.

זאָרין, וועלכער האַלט אָן די פאַרבינדונג מיטן ראַיאָן־צענ־טער, גיט איבער, אַז אין די נאָענטסטע טעג מוזן די דייטשן פאַרלאָזן די פּושטשע. זאָלן מיר זיין נאָך מער דיסציפּלינירט, נישט אָפּטיילן זיך פון אָטריאַד, הגם מיר זיצן און הונגערן. מ'דאַרף זיין מער איינגעהאַלטן אין אַזאַ שווערן מאָמענט.

ס'איז אָבער געשען אַ פאַל וואָס האָט אונדז אַלעמען אויפגעטרייסלט: אַ 16־יאָריק ייִנגל, ערשט־געקומען פון מינס־קער געטאָ, האָט זיך באַרימט אַז ר'איז געווען אין דאָרף קלי־צישט און איז נאָר וואָס צוריק געקומען פון דאָרטן. דאָס איז דערגאַנגען צו זאָרינען, וועלכער איז צו אים צוגעגאַנגען און געפרעגט: „דו ביסט געווען אין קליצישט?" „יאָ" — האָט דאָס ייִנגל געענטפערט. „פאָרויס!" — האָט זאָרין אים באַפוילן — און זיי זענען אַוועק. פּלוצלונג האָבן מיר דערהערט עטלעכע שאָסן וואָס האָבן אונדז אָנגעזאָגט אַז דאָס לעבן פון ייִנגל איז פאַרענדיקט.

מיר האָבן גוט פאַרשטאַנען זאָרינס לאַגע אַלס קאָמאַנדיר און פאַראַנטוואָרטלעכער פאַרן גאַנצן אָטריאַד. אָבער מיר יידן האָבן געטראַכט: האָט מען נישט געקענט געפינען אַן אַנדער מיטל צו באַשטראָפן, ווי נאָר אַ קויל אין קאָפּ? געוויס, דאָס ייִנגל האָט שווער געזינדיקט, אָבער ער איז נאָך כמעט אַ קינד געווען.

ווען די דייטשן האָבן אָנגעהויבן זייער גרויסע אַבלאַווע אויף דער נאַליבאָקער פּושטשע אין די זומער־חדשים פון יאָר 1943, האָבן זיי געבישטערט אין אַלע וועלדער, געקראָכן אין אַלע זומפּן, כלומרשט געוווּסט וווּ יעדער אָטריאַד איז גע־שטאַנען. מיר איז באַקאַנט אַ פאַל, אַז ווען זיי זענען געקומען אין לאַגער פון דער 1טער מאַי־בריגאַדע, זענען זיי גלייך צוגעגאַנגען צו דעם בוים אונטער וועלכן ס'זענען געווען באַ־גראָבן אַלע דאָקומענטן פון אָטריאַד און האָבן זיי אַרויסגע־נומען.

די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער האָבן זיי נישט גע־רירט. ווען זיי זענען דאָס ערשטע מאָל אַריין אין דאָרף, זענען זיך די פּויערים צעלאָפן. אָבער די דייטשן האָבן קיינעם נישט פאַרהאַלטן און גאָרנישט גענומען. אַזוי אַרום האָבן די פּויערים, דער רוב פון זיי פּאָליאַקן, פאַרלוירן דעם פּחד פאַר די היטלעריסטן. ווען די דייטשן פלעגן צוריק קומען אין דאָרף נאָכן נישטערן אין די וועלדער, פלעגן שוין די איינ־וווינער נישט אַנטלויפן און בלייבן אויפן אָרט. אַזוי האָט אָנגעהאַלטן די לאַגע אַ גאַנצן חודש.

אָבער נאָך אַ מאָנאַט זוכן און נישטערן פאַרטיזאַנער און זעענדיק אַז זיי טוען גאָרנישט אויף, האָבן זיי אויסגעלאָזן דעם כעס צו דער דאָרפישער באַפעלקערונג, ווי זיי האָבן

דאָס פריער געטאָן מיט די יידן. זיי האָבן מיט איין מאָל אַרומגערינגלט די דערפער, צוזאַמען געקליבן די מענטשן און זיי פאַרשיקט קיין דייטשלאַנד אויף קאַטאָרגע־אַרבעט. דעם לעבעדיקן אינווענטאַר האָבן זיי צוגענומען פאַר זייער אַרמיי און די ווירטשאַפטן האָבן זיי פאַרברענט. מיט דעם האָבן זיי געוואָלט שיסן 2 האָזן: מעלדן זייערע שטאַבן, אַז זיי האָבן געפאַנגען אַזוי פיל און אַזוי פיל פאַרטיזאַנער, און צווייטנס — פאַרניכטן די אַלע דערפער, זיי זאָלן נישט זיין קיין באַזעס פאַר די פאַרטיזאַנער וואָס זיצן אין די וועלדער.

דאָס ערשטע איז זיי געלונגען, אָבער דאָס צווייטע — פאַר־ניכטן די פאַרטיזאַנער־באַוועגונג — אין קיין פאַל נישט. פאַר־קערט: די פאַרטיזאַנער־באַוועגונג איז שטאַרקער געוואָרן, ווייל די פויערים וועלכע ס׳איז געלונגען צו אַנטלויפן פון די וואַגאָ־נען, האָבן זיך פרייוויליק איינגעגלידערט אין די פאַרטיזאַנער־רייען.

מיר, אין אונדזער נייעם לאַגער, האָבן יעדער נאַכט געזען די רויטע הימלען אַרום, און פאַרשטאַנען וואָס דער דייטש טוט מיט די דערפער. דערצו נאָך פלעגן די פייערן אַלץ מער זיך דערנענטערן צו אונדז. ביז אין אַ געוויסער נאַכט האָט זיך צעפלאַקערט דער נאָענטסטער צו אונדז דאָרף קליצישטש. איצט האָבן מיר שוין געוווסט, אַז אין דער פרי דאַרפן די דייטשן פאַרבייגיין אונדז. די נערוון זענען שטאַרק אָנגעצויגן. די מענטשן וואַרטן מיט אומגעדולד: וואָס וועט אונדז ברענגען דער נייער טאָג?

אונדזער פאָרפאָסטן גיט צו וויסן, אַז די ערשטע גרופּע דייטשן איז דורכגעגאַנגען. ווייסן מיר, אַז נאָך זיי וועט אָנהויבן מאַרשירן זייער הויפּט־כוח.

זאָרין באַפעלט פונאַנדערשפּרייטן זיך איבער די וועלדער אין קליינע גרופּן. מיר, אַ גרופּע פון אַכט מאַן, האָבן זיך אָנגע־הויבן דערווייטערן פון גאַנצן אָטריאַד. מיר זענען אַריינגעקראָכן אין געדיכטע קוסטן פון מאַלינעס, אַ פּאָר צענדליק מעטער פון הויפּט־וועג. אַ גאַנצן טאָג זענען מיר דאָרט געלעגן. מיר האָבן דייטלעך געהערט די דייטשן און געזען ווי עס האָט זיך געצויגן זייער אָבאָז. אַ רעגנדיקער טאָג איז עס געווען. דורכגעווייקט ביז צום העמד, האָבן מיר זיך צוגעקוקט ווי די באַנדיטן מאַר־שירן.

ווען עס איז געוואָרן פינצטער, זענען מיר אַרויס אויפן זעלבן וועג און אַריין אין קליצישטש, פון וואַנען די דייטשן זענען נאָר וואָס געהאַט אַרויסגעגאַנגען. אין ערשטן כוטאָר איז אַלץ געווען פאַרברענט: דאָס הויז, די שטאַלן און די אַנדערע געביידעס. בלויז דעם פאַרקאַן אַרום דעם הויז האָט דאָס פייער אויסגעמיטן. מיר זענען אַריין אין הויף און אָנגעהויבן זוכן עסן. אין קעלער האָט מען געפונען קאַרטאָפל. אויפן הויף האָבן מיר אויך געפונען אַ גרויס שטיק אַלטע טאַל. מיטנעמענדיק מיט זיך דעם טאַל, זענען מיר אַוועק אין דערבייאיקן וועלדל.

ווען ס׳איז געוואָרן טאָג, האָבן מיר אָנגעהויבן קאָכן די קאַרטאָפל. וואַסער האָבן מיר גענומען פון די אַרומיקע זומפּן. אַ גאַנצן טאָג זענען מיר געלעגן און גערוט. אַרום אונדז האָט זיך אויסגעשפּרייט אַ מאָדנע רואיקייט.

פאַר אונדזערע אויגן איז געווען אויסגעשפּרייט דאָס גאַנצע דאָרף קליצישטש. ווו נישט ווו האָבן נאָך גערויכערט די האָלאָוועשקעס פון די הייזער, איינצלנע קי האָבן אַרומגע־בלאָנדזשעט איבער די פעלדער.

פאַר מיינע אויגן האָט זיך ווידער אַנטפּלעקט חורבן און פאַרוויסטונג, ווי נאָך דעם חורבן ניעסוויזש, נאָר מיט דעם אונטערשייד, וואָס בעת די איינוווינער פון די דערפער זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן אויף קאַטאָרגע־אַרבעט קיין דייטשלאַנד,

זענען אונדזערע טייערע ברידער און שוועסטער דערמאָרדעט געוואָרן אויף אַן אַכזריותדיקן אופן.

צוויי טעג האָבן מיר פאַרבראַכט אין דעם וועלדל. אויפן דריטן טאָג, ווען מיר זענען ווידער אַוועק אויפן זעלבן כוטאָר זוכן קאַרטאָפל, האָבן מיר פּלוצלונג געזען ווי עס פאָרן אונדז אַנטקעגן צוויי רייטערס — אונדזער קאָמאַנדיר זאָרין מיט זיין אַדיוטאַנט. מיר האָבן זיך האַרציק באַגריסט. זיי האָבן דערציילט, אַז די דייטשן האָבן די פּוסטשע פאַרלאָזן און אַז מיר דאַרפן זיך צוזאַמען קלייבן אויף אונדזער פריערדיקער באַזע.

דעם זעלבן טאָג זענען מיר שוין געווען אויף אונדזער באַזע. מיר האָבן זיך געפרייט מיט אַלע אונדזערע חברים, יעדער איינער האָט גראַטולירט דעם צווייטן מיטן דורכמאַכן דעם שווערן און ביטערן טעם פון אָבלאַוועס וואָס האָט געמיינט ליגן גאַנצע טעג און נעכט אין די בלאָטעס, אין הונגער און קעלט.

נאָך דעם וואָס מיר האָבן דורכגעמאַכט, זענען אונדזערע בג־דים זיך צעפאַלן. האָט מען דעם גוף פאַרדעקט מיט שמאַטעס, אויף די פיס — לאַפּטשעס, געמאַכט פון רויע פעל, אויף וועלכע טוי־זנטער פליגן האָבן געראַיעט. אַזוי האָבן מיר דעמאָלט אויס־געזען, אָבער פריש און מונטער זענען מיר דאָך אַרויס פון דעם קאַמף, אַז מיר וועלן דעם דייטש איבערלעבן.

נאָך יענער גרויסער אָבלאַווע, זענען די דייטשע פאַרלוסטן גרעסער געוואָרן. צענדליקער אויטאָס מיט דייטשן זענען אַרויף אויף פאַרטיזאַנישע מינעס און צעשמעטערט געוואָרן. אונדזער אָטריאַד האָט פאַרלוירן אַ 10—12 מענטשן. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עטלעכע פּרויען, וועלכע האָבן זיך אָנגעגעבן פאַר רוסישע פּליטים, זענען אַרויסגעפירט געוואָרן קיין דייטש־לאַנד און זענען צוריק געקומען נאָכן זיג איבער דייטשלאַנד.

זאָרין וויל ראַטעווען וואָס מערער יידן

איצט הויבט זאָרין אָן ווידער צו רעאָרגאַניזירן דעם אָט־ריאַד. אַלס קאָמיסאַר בלייבט דער זעלבער פעלדמאַן, נאָר אַלס נאַטשאַלניק פון שטאַב באַשטימט ער ווערטהיימען.

ווערטהיים איז געווען אַ פּוילישער פּליט פון דער שטאָט מלאַווע. דער גורל האָט אים געבראַכט קיין סטאָלפּצי, ווו יידן האָבן אים געשיקט אין יודענראַט. נאָך דעם ווי ס׳איז געקומען די ערשטע פאָדערונג פון די דייטשן, אַז דער יודענראַט זאָל זיי צושיקן 50 מענטשן, ווייסט שוין ווערטהיים וואָס דאָס באַדייט. ער ענטפערט זיי, אַז ער קאָן זיי צושטעלן בלויז איינעם — דאָס איז ער אַליין. ער אַנטלויפט אין וואַלד און קומט אָן צו אונדז פאַר דער אָבלאַווע.

אַלס קאָמאַנדירן פון ראָטעס ווערן באַשטימט איזע און קאָפּעלאָוויטש — ביידע מינסקער.

איצט גייט די אַרבעט אין צוויי ריכטונגען: ערשטנס — אויסבויען אַ נייעם לאַגער, כדי צו קענען אַריינעמען דעם גאַנצן אָטריאַד און אים באַשפּייזן. צווייטנס — ראַטעווען וואָס מער יידן פון געטאָ מינסק, וואָס האָט נאָך דאַן עקזיסטירט.

זאָרין זעט אַ הייליקן פליכט אין ראַטעווען וואָס מער יידן.

עס ווערט אויסגעקליבן אַ ניי אָרט פאַרן אָטריאַד און מיר טרעטן צו בויען דעם נייעם לאַגער. צום ערשט — די קיך, דערנאָך די בעקעריי.

יאַנקל דער מילנער (אַזוי האָט מען אים גערופן), אַ ייד פון סטאָלפּצי, האָט אויסגעבויט אַ מיל וואָס פלעגט זיך דרייען מיט אַ מאַניעזש און מאָלן ביז 40 פּוד תבואה אַ טאָג.

אשר לונגער, אַ ייד פון רוביזשעוויטש בויט אויס אַ וווּרשט־פאַבריק און די אַרומיקע קריסטלעכע אָטריאַדן ברענגען פלייש צו מאַכן וווּרשט.

עס ווערן אָרגאַניזירט שניידער־ און שוסטער־וואַרשטאַטן, אויך צום פאַריכטן געווער. עס ווערט אָרגאַניזירט אַ שפּיטאָל,

ווו די באַוווּסטע דאָקטערין פון מינסק, קאַפּלאַן, ערטיילט הילף דעם אייגענעם אָטריאַד און פּאַרטיזאַנער פון אַנדערע אָטריאַדן.

אַזוי אַרום האָט זיך צפונדיק פון דאָרף קליטשישטש און שטעטל לובטש צעוואָרפן זאָרינס יידישער אָטריאַד, וועלכער איז אויך געווען אַ ווירטשאַפטלעכער פונקט, ווו עס האָבן זיך געווענדעט אַנדערע אָטריאַדן, וועלכע האָבן זיך גענייטיקט אין פאַרשיידענע פאַכמענישע באַדינגונגען — און ביי אונדז האָבן זיי עס באַקומען. דער יידישער זשעני האָט אַפילו אין וואַלד־באַדינגונגען געשאַפן אַ יש מאַין.

די פּאַרטיזאַנישע באַוועגונג איז זיך פונאַנדערגעוואַקסן מיט נאָך אַ גרעסערן שווונג. די פאַרבינדונג מיט מאָסקווע איז געוואָרן אַ רעגולערע. טאָג־טעגלעך פלעגן קומען עראָפּלאַנען און ברענגען אויפרייס־מאַטעריאַל, ליטעראַטור, מעדיקאַמענטן און גלייכצייטיק צונעמען די פאַרווונדעטע.

איבער צענדליקער קילאָמעטערס אין הינטערלאַנד פון שונא האָט זיך פונאַנדערגעשפּרייט די ראַטנמאַכט. וואָס מער זי האָט זיך פאַרפעסטיקט — אַלץ בעסער איז געוואָרן די יידישע לאַגע. עס האָט אויפגעהערט דאָס מאָרדן יידן. אויב פּאַרטיזאַנער פלעגן באַגעגענען בלאָנדזשענדיקע יידן, האָבן זיי שוין געוווּסט וווהין זיי אָפּצושיקן: צו זאָרינען אָדער צו ביעלסקין. זאָרינס קאָנטאַקט מיט דובאָוון איז געווען אַן ענגער, ער שטייט מיט אים אין טאָג־טעגלעכער פאַרבינדונג.

הגם ס'איז געווען אַ בפירושער באַפעל אַז די אָטריאַדן זאָלן זיך פאַרבינדן אין „סאָיעדיניעניעס", איז זאָרינס אָטריאַד געבליבן דער איינציקער וועלכער האָט געהערט בלויז צום ראַיאָן־צענטער, אונטער דובאָווס קאָמאַנדע. דובאָוו האָט געהאָלפן מיט וואָס ער האָט געקענט. ער האָט זאָרינען צוגעטיילט די רעכט אויסצוגראָבן קאַרטאָפל פון די פעלדער, וועלכע די אָרטיקע פּויערים האָבן פאַרזייט פאַר דער אָבלאַווע — און דאָס איז געווען דער ערשטער מקור פון באַשפּייזונג. איין טייל מענטשן האָט געגראָבן די קאַרטאָפל; אַנדערע האָבן זיי געפירט און אַ דריטער טייל האָט צוגעגרייט קעלערס אין וואַלד, מען זאָל די קאַרטאָפל מאַגאַזינירן.

גלייכצייטיק איז אָנגעגאַנגען אַן אַרבעט פון ברענגען וואָס מער יידן פון געטאָ מינסק. אין די האַרבסט־חדשים פון יאָר 1943 האָבן טאָקע הונדערטער יידן פאַרלאָזן דאָס געטאָ און דער רוב האָט דערגרייכט צו אונדזער אָטריאַד. יעדע פּאָר טעג פלעגן די יונגע באַגלייטערס ברענגען פּאַרטיעס יידן. מיר פלעגן אַלעמען אויפנעמען מיט אָפענע אָרעמס. טראָץ דעם וואָס ס'איז געווען אַ באַפעל צו ברענגען יונגע מענטשן, עס זאָל זיין וועמען צו געבן אַ ביקס אין האַנט, כדי פאַרשטאַרקן אונדזער כוח, פלעגן די באַגלייטערס ברענגען אין דער מערהייט פרויען און אַלטע לייט.

אין יענער צייט בין איך קראַנק געוואָרן אויף אַן ערנסטן אופן. צוליב דעם ליגן אין די בלאָטעס און וואַסערן האָב איך פאַרקילט די בלוטן און פשוט נישט געקענט זיך אויפשטעלן. מיין געלעגער איז דאָך געווען די האַרטע ערד, דער צוקאָפּנס — אַ קאָרטש פון אַ בוים. מיין פרוי האָט מיך באַדינט מיט וואָס זי האָט נאָר געקאָנט. אַזוי פלעגט זי מיר צוגרייטן טרוקענע האָלץ („סוכאָסטאָי"), איך פלעג ליגן און לעבן מיר האָט געברענט אַ פייער („קאַסטיאָר"). איך פלעג אין קאַסטיאָר אָפּבאַקן אַ פּאָר קאַרטאָפל. אַז עס האָט אָנגעהויבן רעגענען, פלעג איך בלייבן ליגן אונטערן בוים, נישט קענענדיק זיך אַ ריר טאָן פון אָרט. נאָך ערגער פלעגט ווערן אויפן האַרצן, ווען אויף יענער זייט בלאָטעס האָבן זיך „פונאַנדערגעזינגען" דייטשע פּולעמיאָטן און דיך האָט באַהערשט אַ געפיל, אַז כ'בין אומבאַהאָלפן, איך קען זיך נישט רירן פון אָרט.

מיין פרוי דערוויסט זיך, אַז ביים ד"ר הירש געפינען זיך מעדיקאַמענטן, וואָס קענען מיך אויסהיילן. זי גייט צו אים בעטן די רעצעפּטן. אים אינטערעסירט אָבער נישט צו געבן הילף קראַנקע. מיין פרוי גייט צו זיין פרוי און בעט איר זי זאָל פועלן ביים דאָקטער ער זאָל מיר געבן אַ רפואה. יענער וויל אָבער פון גאָרנישט הערן. איין מאָל, ווען מיין פרוי האָט אים געבעטן ער זאָל מיר העלפן, באַפאַלט ער זי און שרייט: „דו ווילסט איבערלעבן דעם קריג צוזאַמען מיט דיין מאַן?! דאָס איז אַ לוקסוס!"

דאַן מישט זיך אַריין די אָנפירערשאַפט פון אָטריאַד און מען באַפעלט דעם ענגהאַרציקן דאָקטער צו געבן מיר די מעדיקאַמענטן. נאָכן נעמען די רעצעפּטן, טרעט גלייך אַריין אַ פאַרבעסערונג אין מיין לאַגע. איך הויב אָן קומען צו די כוחות.

די לעצטע יידן אַנטלויפן פון נאָוואָגרודקער געטאָ

מערב־ווייסרוסלאַנד איז אין סעפּטעמבער־אָקטאָבער 1943 געווען יידן־ריין, נאָר וווּ־נישט־ווו האָט נאָך עקזיסטירט אַ לאַגער אָדער אַ געטאָ מיט אַ קליינער צאָל יידן, אין וועלכע די דייטשן האָבן זיך גענייטיקט. אַזאַ לאַגער האָט זיך געפונען אין נאָוואָגרודעק, הינטערן שטאָט, אין בנין פון אַמאָליקן פּויליש געריכט. פאַר די יידן איז קיין סוד נישט געווען, אַז זייער לעבן איז אָפּהענגיק פון דעם, אויף וויפל זיי זענען נוצלעך די דייטשע רוצחים. אין מאָמענט ווען מען וועט זיי קענען פאַרבייטן, ווערן זיי אַלע אומגעבראַכט. צווישן אָט די יידן ווערט געבוירן דער געדאַנק פון אויסגראָבן אַ טונעל וועלכער זאָל פירן ביזן שאָסיי, נישט ווייט פון וואַלד.

אין געהיים, ציטערנדיק פאַר דייטשן און אויך פאַר יידישע מוסרים, איז אָנגעגאַנגען די מסירת־נפשדיקע אַרבעט פון גראָבן דעם טונעל. מען האָט געדאַרפט לייזן אַזעלכע פּראָבלעמען ווי אַזוי די אויסגעגראָבענע ערד באַהאַלטן, ווו אונטערשטעצן אָנשפּאַרן, אַז די ערד זאָל נישט איינפאַלן. ביז ס'איז געקומען די שעה און דער טונעל איז געוואָרן פאַרטיק.

דעמאָלט האָבן די יידן פאַרלאָזן דעם לאַגער אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט, זיך דערווייטערט פון נאָוואָגרודעק ביז די פּאַרטיזאַנישע געגנטן.

דער העלדישער טאָט פון די פאַרשלאָסענע יידן אין נאָוואָגרודקער געטאָ איז גלייך באַקאַנט געוואָרן אין דער גאַנצער נאַליבאָקער פּושטשע און דער רוב אַנטלאָפענע יידן איז געקערעוועט געוואָרן צו די צוויי יידישע אָטריאַדן: „זאָרין" און „ביעלסקי".

אין אונדזער אָטריאַד איז דאַן אָנגעקומען אַ מחנה פון אַ 50 מענטשן. זאָרין אַליין איז צו זיי אַרויסגעקומען און געפרעגט ווער עס וויל בלייבן ביי אים אין אָטריאַד און ווער וויל גיין צו ביעלסקין. פאַר די וואָס ווילן צו ביעלסקין, איז ער גרייט צו געבן אַ וועגווייזער זיי אָפּצופירן אַהין. אַ גרויסע מערהייט האָט אויסגעדריקט דעם ווילן צו גיין צו ביעלסקין, ווייל זיי האָבן דאָרט געהאַט באַקאַנטע און משפחה.

אַזוי ווי איך בין נאָך נישט געווען ביים פולן געזונט און געווען באַפרייט פון אַלע אַרבעטן, האָט מיר זאָרין געשיקט אַלס אַ באַגלייטער מיט דער גרופּע.

אַ צופרידענער האָב איך אָנגענומען די אויפגאַבע. ערשטנס — כ'האָב געוואָלט זען מיין טאַטן וועלכער האָט זיך געפונען ביי ביעלסקין. איך האָב אים נישט געזען פון פאַר דער אָבלאַווע. צווייטנס, האָט זיך געוואָלט טרעפן מיט נאָך יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך. מיך האָט אינטערעסירט אַלץ פון דעם גרויסן חורבן: דער אומקום פון יעדער שטעטל, ווער איז געבליבן לעבן?

איך האָב בשלום געבראַכט די מענטשן אויפן אָרט. אין יענער צייט איז נאָך ביעלסקי נישט געווען אין פּושטשע. אָנגע־

פירט מיט דער גרופּע האָט אַ נאַליבאָקער ייִד קעסלער.

איך האָב בײַ זײַ פֿאַרבראַכט אַ פּאָר טעג, אַ ביסל זיך באַקאַנט מיט די מענטשן — אַלע פּוילישע ייִדן פֿון די אַרומיקע שטעטלעך. די שטימונג און אַטמאָספֿער איז געווען אַ היימישע, אַ ייִדישע, נישט קיין אָנגעצויגענע ווי בײַ זאָרינען. מען האָט גערעדט פֿרייער. די מענטשן זענען זיך געווען נענטער און געבונדענער איינער מיטן אַנדערן.

אויפֿן דריטן טאָג האָב איך זיך האַרציק געזעגנט, פֿאַרלאָזן די מחנה פֿון די היימישע ייִדן און זיך צוריק אומגעקערט אין מײַן אָטריאַד.

ראש־השנה אין וואַלד

ערב ראש־השנה 1943 האָט זאָרין דערקלערט, אַז ווער עס איז רעליגיעז און האַלט פֿון יום־טובֿ, באַפֿרײַט ער פֿון אַלע אַרבעטן און פֿליכטן און גיט אים די מעגלעכקייט צו פֿײַערן די צוויי טעג.

איך בין קיין מאָל נישט געווען רעליגיעז, נאָר טיף אין האַרצן איז מיר אײַנגעבאַקן אַלץ וואָס איז פֿאַרבונדן מיט ייִדישקייט, מיט ייִדישע טראַדיציע.

אין צוויי מנינים זענען מיר זיך צוזאַמען געקומען, געדאַוונט. אייניקע מינסקער ייִדן האָבן אין וואַלד אַ סידור און אַ מחזור געבראַכט.

ווען מיר האָבן זיך געקליבן צו שטעלן דאַווענען, איז אָנגעקומען אַ ידיעה אַז צום טויער דערנענטערט זיך אַ פּאַרטיע מינסקער ייִדן. גרויס איז געווען די פֿרייד, ווען אונדזער באַקאַנטער יאַנקעלע בעקער האָט געטראָפֿן זײַן זון *.

אַזוי האָט זיך געפֿירט אויך צו יום־כּיפּור. ווער עס האָט נאָר געוואָלט האָט געפֿאַסט און זיך געפֿירט לויט דער ייִדישער טראַדיציע. זאָרין פֿון זײַן זײַט האָט ספּעציעל צום תּענית צוגעטיילט אַ גרעסערן פּאַיאָק ברויט און אויך געגעבן שנאַפּס (סאַמאַגאָנקע).

דער אָטריאַד איז געוואַקסן הן אין צאָל, הן אין שטח. יעדן טאָג פֿלעגן אַרויסגעשיקט ווערן גרופּן אויף פֿאַרזאָרגונג. די צושטעלונג איז מער ווייניקער געווען אַ צופֿרידנשטעלנדיקע. די שטימונג בײַ די מענטשן — אַ געהויבענע. די „סוואָדקעס" פֿלעגן יעדן טאָג ברענגען אַלץ בעסערע ידיעות: די רויטע אַרמיי טרײַבט די דײַטשן אויף אַלע פֿראָנטן. מיר האָבן זיך גענומען גרייטן — אָט־אָט ווערן מיר באַפֿרײַט.

פּאָליאַקן ווילן פֿאַרענדיקן די דײַטשע מאָרד־מלאכה

נאָר אין יענער צײַט ווען מיר זענען געווען אַזוי אָפּטימיסטיש, האָבן אויך די פּאָליאַקן אויפֿגעהויבן דעם קאָפּ און זיך אָרגאַניזירט: ערשטנס — קעגן די ייִדן. אָט די פּאָליאַקן, וועלכע זענען אין ערשטן יאָר פֿון דער אָקופּאַציע געווען אונדזערע נאָענטסטע פֿאַרבינדעטע, האָבן איצט, אין אָנבליק פֿון דער זיך דערנענטערנדיקער רויטער אַרמיי, אָנגעהויבן אַרויסטרעטן קעגן די רוסן. און אויב קעגן די רוסן, דאַרף מען קודם כּל שיסן ייִדן.

פּאַסירט האָט דער טרויעריקער פֿאַל, ווען אַ גרופּע פֿון 15 מענטשן פֿון אונדזער אָטריאַד איז אַרויסגעפֿאָרן אויף אַ פֿאַרזאָרגונגס־אָפּעראַציע אין דער געגנט פֿון הרובזעוויטש און אַרײַן אין אַ דאָרף ווו ס'האָבן סטאַציאָנירט א. ג. פּוילישע לעגיאָנערן. אונדזער גרופּע האָט נישט אָנגענומען קיין ספּעציעלע פֿאָרזיכט־מיטלען, האַלטנדיק די פּאָליאַקן פֿאַר פֿרײַנד. ווען די פּאַרטיזאַנער האָבן זיך געפֿונען אין צענטער פֿון דאָרף, זענען זיי פּלוצלונג אַרומגערינגלט געוואָרן פֿון אַ 200 פּוילישע רײַטערס, וועלכע האָבן זיי געוואָלט אַנטוואָפֿענען. לויט די דערציילונגען פֿון דריי לעבן־געבליבענע פֿון דער גרופּע, האָבן אונדזערע בחורים נישט געוואָלט געבן דאָס געווער. האָבן זיך די פּאָליאַקן געוואָרפֿן אויף זיי, אַלעמען אַנטוואָפֿנט און דאַן געבונדענערהייט צעשאָסן.

אויפֿן דריטן טאָג נאָך דער בלוט־באָד, איז די ידיעה וועגן דעם שוידערלעכן מאָרד דערגאַנגען צו אונדז אין אָטריאַד און זיך פֿאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער פּושטשע. אַלע אָן אויסנאַם אָטריאַדן זענען דאַן געשטעלט געוואָרן אויף די פֿיס. דאָס ערשטע וואָס דער ראַיאָן־צענטער האָט געטאָן: אויפֿגעלייזט און פֿונאַנדערגעטריבן די לעגיאָנען. די הויפּט־פֿירער האָט מען אַרעסטירט און מיטן עראָפּלאַן זיי צוגענומען קיין מאָסקווע.

אויף דער גרופּע מיט זייער אַטאַמאַן נאַדז (נורקעוויטש), וועלכע האָבן אויסגעפֿירט דעם שרעקלעכן מאָרד, האָט מען אָנגעהויבן מאַכן אָבלאַוועס. אָבער גיי כאַפּ זיי, די מערדער, אַז די מערהייט פֿון זיי האָט זיך רעקרוטירט פֿון דער אָרטיקער פּוילישער באַפֿעלקערונג, וועלכע פֿלעגט בײַטאָג אַרבעטן אויפֿן פֿעלד און בײַנאַכט זיך נעמען צום געווער. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ מוראדיקער, אַכזריותדיקער קאַמף מיט די באַנדיטן, וועלכע האָבן נאָך געחלומט פֿון אַ פּוילן פֿון ים ביז ים. שרעק און פּחד האָבן אָט די באַנדיטן אָנגעוואָרפֿן, וויסנדיק אַלע פּאַרטיזאַנישע געניג, אַלע פּאַרטיזאַנער־לאַגערן. צענדליקער קרבנות האָט אײַנגעשלונגען אָט דער קאַמף. איבער די וועגן און אומוועגן פֿון דער גאַנצער נאַליבאָקער פּושטשע זענען צעוואָרפֿן די קבֿרים פֿון אָט די קרבנות.

אָקטאָבער 1943. דער אָטריאַד פֿירט אַן אינטענסיוו, רויִק לעבן. פֿון אונדזער אָטריאַד פֿאָרן פּאַרטיזאַנער אויף פֿאַרשיידענע אויפֿגאַבעס. די פֿאַרבינדונג מיט דעם צענטער איז אַ סטאַבילע און פּינקטלעכע. עס קומען אָן מענטשן, וועלכע וואַלגערן זיך וואָכן איבער די דערפֿער, אַנטלאָפֿענע בעת דער ליקווידאַציע פֿון מינסקער געטאָ.

עס קומען צו אונדז אין אָטריאַד קאָמאַנדירן פֿון פֿאַרשיידענע פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען און באַוווּנדערן וואָס מיר האָבן אין אַ קורצער צײַט אויסגעבויט.

עס רוקט זיך אָן דער ווינטער און צו אים מוז מען זיך אַ ביסל צוגרייטן. מען בויט זיעמליאַנקעס — ממש הײַזער. די האָפֿענונג אויף דער באַפֿרײַונג איז גרויס. די שטימונג — ענטוזיאַסטיש. די אָנפֿירערשאַפֿט הייבט אָן צוגרייטן דעם אָטריאַד צו גרעסערע אָפּעראַציעס. ס'איז דאָך ערבֿ די אָקטאָבער־פֿײַערונגען.

די אָפּעראַציע בײַ ליובטש

דעם 6טן אָקטאָבער האָט זיך טאַקע אונדזער אָטריאַד אַרויסגעלאָזן אויף אַ געפֿערלעכע אויפֿגאַבע. מיר זענען געשטאַנען אומגעפֿער 15 ק"מ פֿון שטעטעלע ליובטש, ווו ס'איז געווען אַ שטאַרקער פּאָליציי־פּונקט. די אָפּעראַציע איז באַשטאַנען אין דעם: צונעמען די קי וועלכע האָבן זיך געפּאַשעט אויף דער לאָנקע פֿאַרן שטעטל. די קי האָבן אין זייער מערהייט געהערט צו פּאָליצייסקע משפּחות. ווי מאַכט מען עס, ווען פֿון אויבן, אויפֿן בריק, גייט אַרום אַ פּאָליציי־פּאַטרול? האָבן זיך אונדזערע חבֿרה צעלייגט ביים ראַנד פֿון וואַלד און צוויי רײַטערס האָבן זיך אַרויסגעלאָזן אויף דער לאָנקע צו די פּאַסטעכער און זיי באַפֿוילן די קי טרײַבן אין וואַלד. די פּאַסטעכער האָבן קיין ברירה נישט געהאַט און אַרײַנגעפֿירט די סטאַדע אין וואַלד

* צום גרויסן אומגליק איז דער פֿאָטער געפֿאַלן אין לעצטן טאָג ערבֿ דער באַפֿרײַונג. דער זון איז געפֿאַלן אין ישׂראל, אין דער מלחמת־העצמאות (1948). ערע זייער אָנדענק!

אַריין. דאָ האָבן די קי איבערגענומען אונדזערע פאַסטעכער און זיי געגומען טרייבן צו אונדזער באַזע. אַ טייל פּאַרטיזאַנער איז געבליבן ליגן אויף וואַך נאָך אַ פּאָר שעה און דערמעגלעכט די פאַסטעכער צו דערווייטערן זיך פון ליובטש און אויך פאַר־שטעלן דעם וועג פאַר דער פּאָליציי און דייטשן, אויב זיי וואָלטן זיך אַרויסגעלאָזן זוכן די פאַרכאַפּטע סטאַדע.

די אָפּעראַציע איז געלונגען — און זאָרין האָט געשטראַלט פון פרייד און שטאָלץ. ער איז געגאַנגען פון זיעמליאַנקע צו זיעמליאַנקע, געשמועסט מיט די מענטשן, געהויבן זייער מאָ־ראַל, דערוועקט ספּעציעל יידישע האָפענונג, אַז מען וועט איבער־לעבן דעם ביטערן צורר־ישראל. ער האָט נישט געגלויבט אַז מען וועט קענען בויען אַ לעבן אַרום די מאַסן־גריבער פון יידישע קרבנות — און ער האָט געזאָגט, זיצנדיק אַנטקעגן מיר אויף דער נאַרע אין זיעמליאַנקע:

— מיין טרוים און פאַרלאַנג איז בלויז איבערלעבן די מלחמה, קומען קיין ארץ־ישראל, לעבן אַ האַלב יאָר און דאָרט שטאַרבן. אויף מיין מצבה זאָל זיין געשריבן: „דאָ ליגט זאָרין״. (זאָרין האָט עולה געווען קיין ישראל ערשט אין יאָר 1971 און דאָ געשטאָרבן אין דעצעמבער 1973).

אַזאַ איז געווען דער פאַרלאַנג ביי דעם אַלטן קאָמוניסט, וועלכער האָט מער נישט געהאָפט אויף צו קענען בויען אַ גע־מיינזאַם יידיש־קריסטלעך לעבן. זיינע אויגן האָט ער געווענדעט צו ציון, דאָרט זאָל ער אויסלעבן זיינע יאָרן.

די געלונגענע אָפּעראַציע ביי ליובטש האָט די דייטשן נאָך מער צעטומלט און זיי האָבן אָנגעהויבן זוכן דאָס אָרט פון אָט־ריאַד, וועלכער האָט די אויפגאַבע אויסגעפירט. די פּאָליציי פלעגט שיקן פאַרשיידענע שפּיאָנען אין פּושטשע זיי זאָלן גיין נאָך די פוסטריט פון די קי, אָבער די אַלע פאַרשוינען פלעגן אַריינפאַלן אין די הענט פון אונדזערע פאַרפּאָסטנס און ליקווי־דירט ווערן. שפּעטער האָבן די דייטשן געשיקט אויסשפּיר־עראָפּלאַנען. איין מאָל האָט אַזאַ אויסשפּיר־עראָפּלאַן זיך אַראָפּ־געלאָזן נידעריק איבערן לאַגער און אים אָנגעהויבן באַשיסן פון אַ מאַשין־געווער. דעמאָלט דעצידירט זאָרין, אַז מען מוז וואָס שנעלער פאַרלאָזן דאָס אָרט.

אין טשערעביינע

עס איז שוין געשטאַנען אַ שווערער ווינטער, ווען מיר זענען אַריבער אויף דעם נייעם אָרט טשערעביינע — אויפן נאָמען פון נאָענטסטן דאָרף. פאַקטיש האָט דאָס דאָרף נישט עקזיסטירט. די גאַנצע באַפעלקערונג איז פאַרטריבן געוואָרן קיין דייטשלאַנד און די געביידעס זענען פאַרברענט געוואָרן.

גרופּנווייז (יעדן טאָג אַן אַנדערע גרופּע), האָט מען עוואַ־קוּאירט דעם אָטריאַד. אַזוי ווי מען האָט געדאַרפט צוגרייטן זיעמליאַנקעס פאַרן גאַנצן אָטריאַד — און דאָס האָט מען נישט געקענט מאַכן אין איין טאָג — האָט דאָס איבערציען זיך אויפן נייעם פּלאַץ געדויערט אַ צוויי וואָכן.

ענדע דעצעמבער 1943 איז שוין דער גאַנצער אָטריאַד געווען אינעם נייעם לאַגער אין טשערעביינע. די חדשים יאַ־נואַר־פעברואַר זענען געווען פאַרהעלטנישמעסיק רואיקע. די דייטשן האָבן מער נישט געוואַגט אונדז אַנצוגרייפן און זיך באַגנוגנט מיט אויסשפּירונגען פון דער לופט און פון צייט־צו־צייט — אויך מיט באָמבאַרדירונגען. אָבער קיין גרויסע פאַר־לוסטן האָבן זיי אונדז נישט פאַרשאַפט. עס פלעגט טרעפן גאַנץ אָפט, אַז אַ דייטשער עראָפּלאַן פלעגט זיך אַראָפּלאָזן איבערן לאַגער און באַשיסן פון מאַשין־געווער. מיר פלעגן אויף דעם אַפילו קיין אַכט נישט לייגן.

די שטימונג ביי די מענטשן איז געווען אַ געהויבענע. די נייעס האָבן געהויבן די שטימונג, צוגעגעבן מוט און האָפע־נונג, אַז די ישועה איז נאָענט.

איך ווייס נישט צי דאָס איז געווען דער בלינדער גורל, אָדער אַ באַוווּסטזיניקער אַקט פון איינעם פון אונדזערע קאָ־מאַנדירן, וועלכער האָט אויסגעקליבן דעם נייעם אָרט פון אָט־ריאַד גאָר נאָענט פון ביעלסקין. דער פאַקט וואָס ביידע יידישע אָטריאַדן האָבן זיך געפונען אין נאָענטער שכנהשאַפט האָט נישט געלאָזט אַזוי שטאַרק פילן אונדזער יידישע עלנטקייט. דאָס האָט אויך דערפירט צו בשותפותדיקע אויפגאַבן, וועלכע זענען אָרגאַניזירט געוואָרן דורך ביידע אָטריאַדן. אין יענע ווינטער־חדשים פון 1944, איז אַ ווירטשאַפטלעכע אויפגאַבע אויך געווען אַ מיליטערישע אויפגאַבע, ווייל אַרום דער פּושטשע האָבן געבושעוועט די אַזוי גערופענע קאָזאַקן, וועלכע די דייטשן האָבן מיטגענומען פון די אָפּטרעטנדיקע געביטן אין רוסלאַנד און די פּאָליאַקן פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג.

אין איינער אַזאַ בשותפותדיקער אויפגאַבע פון ביידע אָט־ריאַדן בין אויך איך געווען. צום גרויסן באַדויערן, נאָכן אָפּזיין 12 טעג אין דער סביבה פון איוויע, האָבן מיר זיך געמוזט צוריקציען און קומען אין לאַגער מיט גאָרנישט. במשך יענע 12 טעג האָט איין דורכפאַל געיאָגט דעם צווייטן. פאַרן אַריבער־גיין דעם טייך בעריאָזקאַ האָט דאָס אייז געלאָזן און מיר האָבן געמוזט 3 טעג בויען אַ בריק צוזאַמען מיט נאָך פּאַרטי־זאַנער, וועלכע האָבן זיך געטראָפן אויף דער א. ג. פּערעפּראַווע. אויף יענער זייט טייך האָבן מיר זיך געפונען אין אַ פולשטענדיק אַנדערן מצב: דער שניי האָט אָנגעהויבן צעגאַנגען [?] מיר האָבן אויסגעטוישט אונדזערע שליטנס אויף שנאַבס און ווייטער אַוועק צופוס. אָבער אין וועלכן דאָרף מיר זענען אַריין האָבן מיר גע־טראָפן אַ פיינטלעכע באַציונג צו אונדז, ווייל די באַפעלקערונג איז געווען אַ פּוילישע און זיי האָבן אָפן מיטגעאַרבעט מיט די „ווייסע״ פּאָליאַקן. אין איינעם אַזאַ דאָרף, ווען מיר האָבן ביי־נאַכט געפּרוּווט אַריינגיין, האָט מען אונדז באַגעגנט מיט פייער. צום גליק, זענען נישט געווען קיין קרבנות.

דאָס צוריקגיין אין אָטריאַד איז אויך נישט געווען פון די לייכטע זאַכן. די בריק וועלכע מיר האָבן געבויט אויף דער בעריאָזקע, איז צעשטערט געוואָרן פון די שטורמישע וואַסערן. האָבן מיר געמוזט זוכן לאָדקעס, כדי זיך אַריבערשיפן אויפן צווייטן ברעג. אינמיטן טייך האָבן אונדז באַמערקט דייטשע עראָפּלאַנען און אָנגעהויבן צו באַשיסן. מיט גרויס מזל זענען מיר אַרויס גאַנץ פון דער באַשיסונג. געשפּרונגען פון די לאָד־קעס, ווען מיר זענען שוין געווען נאָענט צום ברעג, אָבער דאָס אָרט איז געווען שטאַרק זומפּיק. ביזן בויך זענען מיר געזונקען אין די בלאָטעס. ווו זיך אָפּטרוקענען איז נישט געווען, ווייל אויף דער זייט טייך האָבן די דייטשן אַלץ פאַרניכטעט. איז אונדז געבליבן איין זאַך: לויפן וואָס שנעלער, כדי דער פראָסט זאָל נישט דורכנעמען. לויפן צום אָטריאַד פון סאַשקען, וועל־כער האָט געהאַט זיין לאַגער 15 ק״מ פון דעם אָרט. דער סאַ־מאָגאָן וואָס יעדער האָט געהאַט ביי זיך, האָט צוגעגעבן כוח און מוט דורכצולויפן די שטרעקע.

דער „דאָזאָר״ פון אָטריאַד האָט אונדז אויפגענומען פריינט־לעך, צוגעטיילט אַ זיעמליאַנקע מיט אַן אויוועלע, ווו מיר האָבן אויסגעטרוקנט די מלבושים. זיי האָבן אונדז געגעבן עסן. פאַרטאָג זענען מיר אַוועק צו אונדזער באַזע — אַ מרחק פון אַ טאָג גיין.

אין אָטריאַד האָט מען שוין געוווּסט פון אונדזער דורכגע־פאַלענער אויפגאַבע. אָבער מיר זענען געווען צופרידן, וואָס אַלע האָבן זיך אומגעקערט אָן קרבנות.

אין יענער צייט האָט די פּאַרטיזאַנער־אָנפירונג אָנגעהויבן איר אידעישע אויפקלערונג־אַרבעט אין די אָטריאַדן. צו אונדז

קומט צו אַ פּאָליטרוק, אַ ייִד, וועלכער רעפּערירט אויף דער טעמע: „26 יאָר פ.ס.ס.ר.‟ ער ווייזט אויף די אַלע גוטע זייטן וואָס די ווייסרוסן האָבן דערגרייכט ביי דער סאָוויעטן־מאַכט.

איך ווייס נישט פון וואַנען ס'האָט זיך צו מיר גענומען מוט עפּנטלעך אַרויסצוטראָטן מיט דער פֿאָדערונג, הלמאי קומט נישט אויך אונדז, ייִדן, קיין זעלבשטענדיקייט און רעכט אויף מלוכהשאַפֿט ווי אַלע פֿעלקער פון גרויסן ראַטנפאַרבאַנד.

מיין פראַגע נאָך זיין רעדע האָט מיך באַזאָרגט לאַנגע וואָכן און חדשים: וועט ער נישט וועלן מיך באַשטראָפן פאַר דער ציוניסטישער שאלה? ווייזט אויס, אַז ער אַליין איז מיט מיר געווען מסכים און דער ענין איז פאַרשוויגן געוואָרן.

עס דערנענטערט זיך די באַפרייונג

אַפּריל 1944. די רוסן גייען פאָרויס אויף אַלע פראָנטן. זיי זענען שוין דערגאַנגען ביז קאָוועל און ראָוונע, אָבער מיר שטעקן נאָך גאַנץ טיף אין הינטערלאַנד. אין אָטריאַד ווערט אָרגאַניזירט אַן אויפרייס־גרופּע, וועלכע פירט דורך סאַבאָטאַזשן אויף די באַן־ליניעס. דער רעזולטאַט — טויטע און פאַרוווּנדעטע דייטשן.

עס קומט דער פרילינג. אין אָטריאַד באַווייזן זיך אַלץ מער גרופּן פון פאַראַשוטיסטן, וועלכע ווערן נאַכט נאָך נאַכט אַראָפּגעלאָזן פון רוסישע עראָפּלאַנען. מען זעט ממש באַשיינפּערלעך, אַז די גרויסע שעה פון באַפרייונג איז נאָענט.

6טער יוני 1944. די אַליאירטע האָבן זיך אַרויסגעזעצט אין פראַנקרייך. די געשעעניש, אויף וועלכער יעדער רוסישער זעלנער האָט אַזוי געוואַרט — איז אַ פאַקט. אַמעריקאַנישע און ענגלישע איינהייטן קעמפן אויפן אייראָפּעישן קאָנטינענט קעגן דער בלוטיקער דייטשער בעסטיע.

פרייד און האָפענונג האָבן באַהערשט אַלע אָטריאַדן, נאָר צוזאַמען מיט דעם אויך שרעק פאַר דעם וואָס אונדז קאָן ברענגען דער נאָענטסטער רוסישער אָנגריף און דאָס דייטשע צוריקטרעטן. ווי וועט עס פאָרקומען?

זאָרין, דער קאָמאַנדיר פון אָטריאַד, טראַכט וועגן דעם גאַנץ ערנסט און זוכט אַ נייעם אָרט ווו דעם אָטריאַד איבערפירן, בכדי מיט ווייניקער שרעק און בלוט איבערקומען די טעג ווען דער פראָנט וועט זיך דערנענטערן. ער צעטיילט דעם אָטריאַד אויף 2 ערטער, אַז ווען דער לאַגער וועט ווערן אַנגעגריפן, זאָל זיין ווו זיך צוריקציען.

דערווייל איז שטיל, ווי פאַר אַ שטורעם. יעדער איינער פון אונדז וואַרט מיט אומגעדולד אויף דעם וואָס דאַרף היינט־מאָרגן פאַסירן.

און דאָס געגאַרטע איז געקומען. דעם 23סטן יוני 1944, איז די רויטע אַרמיי אין ווייסרוסלאַנד אַריבער אין אָנגריף אויף אַלע פראָנט־אָפּשניטן.

דער פראָנט האָט זיך געפונען פון אונדז אַ 300—400 ק״מ. דערווייל איז אין לאַגער שטיל. ערשט אין צוויי־דריי טעג אַרום הערן מיר איינצלנע אַרטילעריע־שאָסן און פאַרשטאַנען, אַז דער פראָנט רוקט זיך פאָרויס.

דעם 2טן יולי האָט דער ראַדיאָ געמאָלדן, אַז 22 דייטשע דיוויזיעס זענען אַריינגענומען געוואָרן אין אַ „קעסל‟ ביי מינסק.

דאָ האָבן מיר געפילט, אַז מ'איז אין סאַמע צענטער פון פראָנט, ווייל די פּושטשע האָט זיך געפונען אויף אַ מרחק פון קנאַפּע 100 ק״מ פון מינסק. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז די דייטשן וועלן זיך באַמיען דורכצורייסן דורך דער פּושטשע אויף באַראַנאָוויטש, פון וואַנען זיי האָבן געהאַט אַ וועג אויף אָפּצוטרעטן.

דעם 3טן יולי מעלדעט דער ראַדיאָ, אַז די שטעט ניעסוויזש און קלעצק זענען באַפרייט געוואָרן — און מאָסקווע האָט לכבוד זיי סאַלוטירט. די פרייד איז גרויס: אָט ווערן מיר באַפרייט. די היטלעריסטישע בעסטיע איז פאַרטריבן געוואָרן פון אונדזערע היימען. צוזאַמען מיט דער פרייד האָט אונדז אויך באַהערשט צער און פיין: ווי וועט אויסזען אונדזער צוריקקער אין די חרוב־געוואָרענע היימען? ווער וועט אונדז אָפּוואַרטן? וועלן טאַטע־מאַמע, ברידער און שוועסטער אַרויסגיין באַגעגענען די קעמפער וואָס קערן זיך אום פון פראָנט, ווי דאָס וועט זיין ביי די רוסישע פאַרטיזאַנער? ניין! דאָס נישט! אַזעלכע אילוזיעס האָבן נישט געקענט האָבן די ייִדישע פאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן אַליין דורכגעמאַכט אַלע דייטשע שוידערלעכקייטן און געוווּסט, אַז זיי וועלן זיך צוריקקערן צו חרובע שטעט און גרויסע ברידער־קברים.

דעם 6טן יולי פאַרטאָג מעלדעט אונדזער אויסשפּיר־גרופּע, אַז אַ גרופּע ס. ס. רוקט זיך מיט די בלאָטעס אין דער ריכטונג פון לאַגער. זאָרין מיט נאָך 14 מענטשן מאַכן אַ „זאַסאַדע‟ און פאַרגעסן אין יענעם מאָמענט דעם פּשוטן חשבון, אַז 14 איז שווער צו קעמפן קעגן 200.

נאָכן ערשטן רוף פון זאָרינען זיי זאָלן זיך אונטערגעבן, אַנטוויקלט זיך אַ שלאַכט. די רעזולטאַטן: פון אונדזער זייט 6 געפאַלענע פאַרטיזאַנער און 4 פאַרוווּנדעטע, אויך דער קאָמאַנדיר זאָרין ווערט פאַרוווּנדעט אין פוס, וועלכער ווערט שפּעטער אַמפּוטירט.

דער אָטריאַד טרעט אָפּ צום צווייטן לאַגער, וועלכן זאָרין האָט צוגעגרייט. אַ טייל פון די דייטשן רייסן זיך אַדורך פאָרויס און אַ צווייטער טייל ווערט פון אונדז געכאַפּט.

איצט זענען מיר אין צענטער פון די מיליטערישע אָפּעראַציעס. מיר האָבן ידיעות, אַז די רויטע אַרמיי איז שוין אַוועק ווייטער אויף מערב, אָבער מיר טאָרן זיך נישט אַרויסציען פון דאַנען. מיר דאַרפן האַלטן דעם פּונקט און כאַפּן די דייטשע באַנדיטן, וועלכע דרייען זיך אַרום אין די וועלדער. מען האָט זיי גרופּנווייז געבראַכט אין לאַגער.

שווער איבערצוגעבן אויפן פּאַפּיר יענעם מאָמענט, ווען ייִדישע בחורים האָבן געפירט די מערדער וואָס האָבן אויך געוווּסט אַז זיי זענען אַריינגעפאַלן אין ייִדישע הענט און קיין רחמים וועט דאָ נישט זיין.

דאָס זענען געווען יענע הייליקע מינוטן, ווען איינצלנע פון מיליאָנען האָבן דערלעבט צו נעמען נקמה. דאָס איז נישט געווען קיין סתם בלוטדורשטיקייט פון מענטש צו מענטש — נאָר עפּעס העכערס. דאָס איז געווען, אַזוי צו זאָגן, אויספירן דעם הייליקן פאַרלאַנג פון אונדזערע קדושים, וועלכע זענען אויסגעגאַנגען מיטן לעצטן וואָרט: „עס זאָל כאָטש ווער בלייבן נקמה צו נעמען‟.

לאַנג האָט מען די געכאַפּטע באַנדיטן נישט געהאַלטן. נאָכן אויספאָרשן, האָט מען זיי געשאָסן, נישט געלאָזט לאַנג וואַרטן. האַלטן זיי איז געווען ריזיקאַליש, עס האָבן זיך נאָך געקענט אונטעררוקן אָפּטרעטנדיקע דייטשע טיילן און זיי באַפרייען.

מיטן צופאַלן פון דער נאַכט איז דער טומל געוואָרן נאָך גרעסער: שיסערייען פון אַלע זייטן. קיינער ווייס נישט, ווו זענען אונדזערע און ווו זענען די דייטשן. אויף שאָסן ענטפערן מיר מיט שאָסן — און דאָס איז אַלץ. עס קומען אויך פאָר לופט־קאַמפן. אָט ווערט דער הימל באַלויכטן מיט ראַקעטן און סנאַריאַדן רייסן זיך אין די הימלען.

פאַרטאָג, דעם 10טן יולי 1944, פאַרשפּרייט זיך אַ קלאַנג, אַז מיר זענען אַרומגערינגלט דורך אָפּטרעטנדיקע דייטשע טיילן.

אָבער גלייך קומט אָן אַן אַנדערע ידיעה, אַז די דייטשן וועלכע אונדזערע אויסשפּירער האָבן געזען פון צפון, זענען נישט קיין דייטשן, נאָר אַ רויט־אַרמייאישע אויסשפּיר־גרופּע, אָנגעטאָן אין דייטשע מונדירן. די ידיעה אַז מיר זענען שוין

באַפרייט דורך רוסישע מיליטער־טיילן, איז אויפגענומען געוואָרן מיט אַזאַ באַגייסטערונג, וואָס נאָר מענטשן וואָס האָבן דאָס אַליין דורכגעמאַכט, קענען פאַרשטיין און פילן די פרייד פון פאַראורטיילטע צום טויט.

ענדלעך איז די באַפרייונג געקומען. דער גרעסטער שונא פון יידנטום און פון דער מענטשהייט איז פאַרטריבן געוואָרן פון אונדזערע היימען. מיר, די איבערגעבליבענע רעשטלעך, האָבן דערלעבט צו דעם.

איצט זענען מיר, די באַפרייטע יידן — רוסישע בירגער.

עס קומט פאָר אַ קליינע פראָנט־צערעמאָניע. אונדזער אָטריאַד שטעלט זיך אויס אַנטקעגן דער גרופּע רויטאַרמייער, מיט וועלכער מיר האָבן זיך פאַראייניקט. באַגריסונגען, קורצע רעדעס, האַנט־דרוקן.

איך שטיי אַנטקעגן די רויט־אַרמייער און זע: דאָס זענען נישט די זעלבע מיט וועלכע מיר האָבן זיך צעשיידט אין יאָר 1941,ביים אָנהייב קריג. פאַר אונדז שטייען איצט יונגע, 17—18 יאָריקע קינדער און ביי אַ 50־יעריקע סאָלדאַטן.

מיר מאַרשירן אָפּ מיט זיי ביז דער באַוווסטער אַזיערע קראַמען.

מיר שטייען דאָ 3 טעג אויף איבער־אָרגאַניזירונג. מיר ווייסן נאָך נישט וווהין צו גיין. זאָרין איז פאַרוווּנדעט. די אָנפירונג נעמט איבער דער קאָמיסאַר, וועלכער איז נישט אַזוי באַליבט ווי זאָרין און אויך נישט אַזוי פעיק. די דיסציפּלין אין אָטריאַד איז געפאַלן. מענטשן ווילן דעם אָטריאַד פאַרלאָזן. אָבער קיינער ווייס נישט וואָס צו טאָן.

איך וויל זיין צוזאַמען מיט מיין פאָטער, וועלכער געפינט זיך ביי ביעלסקין אין אָטריאַד. אָבער אָפיציעל דערלויבט מען נישט. ביעלסקיס אויסשפּירער גיבן איבער, אַז אין לעצטן מאָמענט זענען זיי באַפאַלן געוואָרן דורך אַ גרופּע דייטשן און זיי האָבן געהאַט 10 קרבנות. איך ציטער פאַרן גורל פון מיין טאַטן, הגם די אויסשפּירער גיבן איבער, אַז זיי האָבן אים געזען צוזאַמען מיטן אָפּטרעטנדיקן אָטריאַד, וועלכער מאַרשירט אין דער ריכטונג פון נאָוואָגרודעק. גאַנץ פרי דאַרפן זיי דורכגיין פאַרביי אונדז.

איך גיי צו אונדזער צייטווייליקער אָנפירונג און בעט זיך: „לאָזט מיך פאַראייניקן מיט מיין פאָטער". — „ניין און ניין". זיי האָבן געוואָלט זיין פויפּסטלעכער פונעם פויפּסט. ביז ס'איז אָנגעקומען דובאָוו מיט זיין גאַנצן שטאַב, כדי איבערנעמען די מאַכט אין באַראַנאָוויטש און פאַרלייגט זייער לאַגער לעבן אונדז. איך גיי צום גענעראַל דובאָוו און ראַפּאָרטיר אים, אַז אַזוי ווי מיין פרוי איז אין אַנדערע אומשטענדן, איז מיין פאַרלאַנג, ער זאָל מיר דערלויבן זי אָפּצופירן קיין ניעסוויזש און דאָרט מאָביליזיר איך זיך אין דער אַרמיי.

זיין ענטפער איז געווען: „איינעם קאָן מען אָפּלאָזן".

איך גיב דאָס איבער מיינע קאָמאַנדירן. זיי וואַרפן זיך מיט טענות, הלמאי איך בין געגאַנגען צום גענעראַל. פאַרטאָג בין איך אַוועק וואַרטן אויפן וועג, פון וואַנען עס האָט געדאַרפט אָנקומען ביעלסקיס אָטריאַד. איך האָב זיך דערוואָרט. פריער באַווייזן זיך די אויסשפּירער, דערנאָך — דער אָטריאַד. איך דערזע מיין טאַטן, מיט וועלכן איך האָב נישט גערעדט אַ פּאָר וואָכן, זינט דער רוסישער אָפענסיווע אין ווייסרוסלאַנד. אונדזער באַגריסונג איז אַ האַרציקע, ווי אַ טאַטע מיט אַ זון. איך גיב אים איבער ווי די לאַגע זעט אויס. דער טאַטע לויפט דאַן צו ביעלסקין, אַז אויך ער זאָל אינטערווענירן ביי אונדזערע קאָמאַנדירן מען זאָל מיך באַפרייען. ביעלסקי אינטערווענירט און מען באַפרייט מיך. איך באַקום אַ צייטווייליקן דאָקומענט און צוזאַמען מיט מיין טאַטן און מיין פרוי פאַראייניקן מיר זיך מיט ביעלסקיס אָטריאַד, וועלכער מאַרשירט קיין נאָוואָגרודעק.

זיי געזעגנט, נאַליבאָקער פּושטשע!

עס האָט זיך געשטעלט אַ הייסער זומערדיקער טאָג, ווען מיר האָבן גאַנץ פרי זיך אַרויסגעלאָזן אין וועג, אין דער ריכטונג פון נאָוואָגרודעק. די זאַמדן האָבן געגליט אונטער די פיס און באַשווערט אונדזער פאַרויסמאַרש. ביעלסקיס אָטריאַד, וועלכער האָט געציילט ביי דער באַפרייונג ביי אַ טויזנט מענטשן, האָט זיך צעוואָרפן אויף אַ לאַנגער שטרעקע. ס'איז נישט געווען קיין טרונק וואַסער. נאָר יעדער האָט געשטרעבט וואָס שנעלער אַרויסגיין פון די בלאָטעס. מענטשן האָבן זיך געדאַרפט שטאַרק אָנשטרענגען, כדי נישט ווערן צוזאַמענגעבראָכן און נישט אָפּשטיין פון אָטריאַד. פאַרנאַכט־צו זענען מיר אָנגעקומען צום טייך ניעמאַן.

רוסישע עראָפּלאַנען קרייזן איבער אונדז און וואַרפן אַראָפּ צעטעלעך, צוגעבונדענע צו שטיינדלעך: 3 ק"מ מזרחדיק — דייטשן; 4 ק"מ מערבדיק — דייטשן. דאָ איז די בריק אויפן ניעמאַן נאָך נישט פאַרטיק. רוסישע סאַפּיאָרן אַרבעטן ביים אויפשטעלן די בריק. מיר פאַרלייגן אונדזער צייטווייליקן לאַגער ביים טייך. פּלוצלונג ווערט דער הימל פאַרוואָלקנט און עס הייבט אָן פּלייצן אַ רעגן — אַ מבול. מיר שטייען ביים ברעג טייך, אָן אַ בוים, נישטאָ קיין דאַך, דער רעגן האָט אונדז דורכגעווייקט. אַזוי זענען מיר געשטאַנען און זיך געטרייסלט פון קעלט אַ גאַנצע נאַכט. ערשט פאַרטאָג האָט דער רעגן אויפגעהערט. מען האָט געבראַכט די ידיעה, אַז אין אַ פּאָר שעה אַרום וועט די בריק זיין פאַרטיק און מיר וועלן קאָנען אַריבערגיין אויפן צווייטן ברעג פון ניעמאַן. צו דער צייט איז טאַקע געגעבן געוואָרן דער באַפעל.

שטייענדיק אויף דער בריק, האָב איך זיך אומגעקערט מיטן פּנים צו דער פּושטשע און געשעפּטשעט אַ תפילה: „דיר, נאַליבאָקער פּושטשע מיט דיינע גרויסע וועלדער און טיפע בלאָטעס — האָב איך צו פאַרדאַנקען מיין געראַטעוועט לעבן. ווען די דייטשע חיה אין געשטאַלט פון אַ מענטש האָט מיך געוואָלט אומברענגען, האָסטו מיר געגעבן אַ באַהעלטעניש גאַנצע צוויי זומערן און צוויי ווינטערן. איצט, מיין ליבע פּושטשע, געזעגן איך זיך מיט דיר. געבענטש זאָלסטו זיין! איך ווייס נישט וווהין איך גיי, מיין היים איז פאַרברענט און אָפּגעווישט. מיינע נאָענטע און ווייטע — אומגעבראַכט. נאָר ווו איך וועל קומען און ווו איך וועל מיין אהל אויפשטעלן, וועל איך מיט אַ ציטער אין האַרצן דערמאָנען דיך און דיינע איינוווינער, וועלכע האָבן אונדז געהאָלפן. זיי געזונט"!

מיר האָבן זיך פאַראייניקט מיט דער מחנה און אָנגעהויבן אויפן שאָסיי מאַרשירן אין דער ריכטונג פון נאָוואָגרודעק. ווי מאָדנע דאָס איז אויסגעקומען. 3 יאָר צייט האָבן מיר נישט געטאָרט זיך באַווייזן אויפן שאָסיי און איצט מאַרשירן מיר פריי, אַלס סאָוויעטישע זעלנער.

אין ערשטן דאָרף זענען מיר אַריין אין אַ שטוב און געבעטן אַ געלעגער פאַר מיין פרוי, וועלכע איז געווען שטאַרק אויסגעמאַטערט און אויך דורכגענעצט. דער פויער האָט געמאַכט אַ געלעגער און דערלאַנגט עסן. מיר האָבן זיך ווידער פאַראייניקט מיט דער מחנה און פאַרנאַכט זענען מיר אָנגעקומען קיין נאָוואָגרודעק.

אין באַפרייטן נאָוואָגרודעק און ניעסוויזש

נאָוואָגרודעק איז מיר פריער נישט געווען באַקאַנט. איך דערמאָן זיך יענעם מאָמענט, ווען מיר זענען אַרויף אויפן שטאָטישן טראָטואַר. אונדזער גליק איז נישט געווען צום באַשרייבן.

דער אָטריאַד איז קאָנצענטרירט געוואָרן אין „הויף", אַ פּאָר קילאָמעטער פון שטאָט.

די נאָוואָגרודקער האָבן זיך געלאָזן זוכן זייערע הייזער, בכדי נישט ליגן אויף דער גאַס. נאָר מיר, וועלכע זענען געווען פרעמדע אין נאָוואָגרודעק, זענען געבליבן אין דרויסן.

דריי טעג האָבן מיר פאַרבראַכט אין נאָוואָגרודעק. עס איז פאָרגעקומען אַ הערלעכע דעפילאַדע אויף די רואינען פון דעם אַלטן שלאָס. דאַן האָט ביעלסקי פונאַנדערגעלאָזן דעם אָטריאַד. יעדן איינעם האָט ער אויסגעשריבן „ספּראַווקעס" און געזאָגט: „גייט זיך, קינדערלעך, יעדער זיין וועג. איך האָב מיין אויפגאַבע דערפילט".

מיך, מיין פרוי און טאַטן האָט פאָרט געצויגן קיין ניעסוויזש. זענען מיר אַרויס הינטערן שטאָט און מיט מיליטערישע אויטאָס אָנגעקומען צום שטעטעלע מיר. דאָ האָבן מיר ווידער געוואַרט אויף אַ מאַשין, וועלכע זאָל אונדז נעמען קיין ניעסוויזש.

פאַרנאַכט זענען מיר געווען אין ניעסוויזש.

מיר זענען אַראָפּ פון אויטאָ און געבליבן שטיין. קיין באַקאַנטע, קיין קרובים. בלויז פיינטלעכע שטעכיקע בליקן פון קריסטן צו די צוריק געקומענע יידן. און זייער ציטער: קוים באַווייזט זיך יענער ייד, וועלכער האָט זיי געגעבן עפּעס וואָס צו באַהאַלטן, אָדער אפשר קומט עמעצער, וואָס וועט זיין אַן עדות וועגן זיין צוזאַמענאַרבעט מיטן אָקופּאַנט. בלויז יחידים האָבן זיך געפרייט צו זען צוריק געקומענע יידן.

מיר זענען גלייך אַוועק צו אונדזערע 2 הייזער. ווי נאָר איך בין צוגעגאַנגען, האָב איך באַמערקט אַז דאָס שילדל אויפן הויז זאָגט גאָר, אַז ס'איז אָפּגעגעבן געוואָרן אַ ווייסרוסישן פּאָליציאַנט. איך האָב דאָס שילדל אַראָפּגענומען, אַריין אין שטוב און דערקלערט די איינוווינער, אַז זיי מוזן דאָס הויז גלייך פאַרלאָזן.

זיי האָבן געטאָן מיין פאַרלאַנג. דאַן זאָג איך צו מיין פרוי: „עלקע, לאָמיר צוגיין אין געטאָ און זען די גרוב ווו מיר האָבן זיך געראַטעוועט".

אָפּגייענדיק אַ הונדערט מעטער, קומט אונדז אַנטקעגן אַ מונדירטער סאָוויעטישער פּאָליציאַנט פון דער נ.ק.וו.ד. ער זאָגט

דער ניעסוויזשער אַלטער בית־הקברות, צעשטערט דורך די דייטשן אין זייערע ניעסוויזשער מיטהעלפערס.

בית הקברות היהודי מחולל והרוס ע"י הגרמנים ומשתפי הפעולה מתושבי **עירנו.**

די פאַרברענטע ווילענסקע גאַס. רחוב ווילנסקה השרוף והחרב.

אויף יידיש: „עמך?" — „יאָ, עמך" — ענטפער איך אים. צווישן אונדז פאַרפירט זיך אַ האַרציקער שמועס. „איך הייס ווילענסקי, אַ ייד פון וויטעבסק. גענוג האָט זיך אונדזער בלוט געגאָסן און גיסט זיך נאָך. קום מאָרגן אין נ.ק.וו.ד. וועל איך דיך איינאָרדענען אויף אַרבעט". כ'האָב אים געזאָגט, אַז איך האָב דאָ מיינעם אַ חבר, מאזין. ענטפערט ער: „ברענג אים אויך".

צו מאָרגנס בין איך מיט ישי מאזין אַוועק צו ווילענסקין. מיר זענען געבליבן אַרבעטן אין נ.ק.וו.ד. אַ יאָר צייט — און הונדערטער יאָרן תפיסה האָבן מיר צוגעטיילט די אַלע וועלכע האָבן מיטגעאַרבעט מיטן דייטש. אויך צוויי טויט־אורטיילן אונטערגעשריבן אויף פּאָליציי־לייט, וועלכע האָבן געהאַט אויף זייער געוויסן טויזנטער יידישע לעבנס.

אַז די מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָב איך איינגעזען, אַז כ'האָב נישט וואָס צו טאָן אין ניעסוויזש. אָנהייבן בויען אַ לעבן אויף אַ בית־עולם איז זייער שווער. אויב די ערשטע צייט האָבן די אַרומיקע פויערים געקוקט אויף אונדז מיט רחמנות, האָבן זיי איצט ווידער אָנגעהויבן זוכן וועגן ווי אַזוי אונדז צו פאַרמסרן. דאַן איז אונטערגעקומען די געלעגנהייט, וואָס די סאָוויעטישע מאַכט האָט דערלויבט יידן — פּוילישע בירגער — אַרויסצופאָרן קיין פּוילן.

מיר האָבן דעצידירט זיך פאַרשרייבן אויף אַרויסצופאָרן קיין פּוילן. נישט גרינג איז דאָס אָנגעקומען. די רוסן אַרעסטירן מיך. איך זיץ 15 טעג אין תפיסה אונטער גאָר אַן אַנדער באַשולדיקונג — און נאָר מיין שטאַלצע האַלטונג אין תפיסה און די כסדרדיקע באַמיונגען פון דרויסן מצד מיין פרוי און טאַטן, געלינגט מיך דעם 2טן אויגוסט 1945 יאָר צו באַפרייען, אויך פון דער אַרבעט אין נ.ק.וו.ד.

מיר זענען נאָך געווען אין ניעסוויזש ביז פסח און דעם 14טן אַפּריל 1946 יאָר האָבן מיר פאַרלאָזן די שטאָט מיטן ציל צו פאָרן קיין ארץ־ישראל.

נאָך 3 יאָר וואַלגערניש דורך פּוילן און דייטשלאַנד, זענען מיר דעם 7טן סעפּטעמבער 1949 אָנגעקומען קיין ישראל.

קנעכטשאפט, ווידערשטאנד, טויט

ישי מאזין (מזא"ה)

סדום'ס פארנאכטן
(געשריבן אין געטא)

ווען ס'פארגייט דער טאג אין סדום,
ווערן אירע שאטן־קינדער שרעקלעכער און גרעסער,
זיי לויערן אין יעדער שטוב און אין יעדן בוים
און שניידן זיך אלץ אריין ווי מעסערס.
איך זע די גאס דורך אונדזער שויב:
זעלנער אונטערן ביקסן־וואך פירן מענטשן־שאטנס —
דאן ווייס איך: סדום פירט איר רויב,
פון מענטשן־פלייש מאכן א געבראטנס...
עס קלאפן שנעל סעקונדן אין מיין הארץ,
די שאטנס לויפן־יאגן ווי דער טויט.
מיין חדר ווערט אלץ גרוי און שווארץ
און איך ווער בלאס, עס ציטערט די הויט
פלוצלונג א קנאל פון א ביקסן־שאס,
די שטילקייט גיט א ציטער, ענטפערט אפ — אך!
סדום ווערט דאן אנטשלאפן נאך איר „שפאס" —
נאר איך מאך ניט צו קיין אויג א גאנצע נאכט...

דאס גייסטיקע לעבן — פאראליזשירט

מיטן ערשטן טאג פון דער היטלער־הערשאפט אין ניעסוויזש, האט זיך אנגעהויבן אונדזער גרויסע טראגעדיע. די 3500 יידן אין שטאט, ווי הונדערטער טויזנטער זייערע ברידער אין אנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, זענען אריינגעשליידערט געווארן אינעם גהינום נאך ביים לעבן. די דייטשע קאניבאלן, מיט דער הילף פון ארטיקע שונאי ישראל, האבן אנגעהויבן זייער מארד־מלאכה איבער דער פארשקלאפטער יידישער באפעלקערונג. די ערד האט געגומען בליען מיט אומגעוויינלעכן יידן־האס און די הימלען האבן אנגעהויבן פארשלונגען די צאן קדושים...

דער ערשטער קלאפ פון די אונטערדריקערס איז געווען — פאראלי/שירן דאס גייסטיקע לעבן. מיט איין מאל איז געווארן אויס שולן, אויס צייטונגען, אויס ביבליאטעקן. א סוף אויך צום מאטעריעלן קיום. אנשטאט דעם — גזירות און פארבאטן צו האנדלען, צו ארבעטן פאר קריסטן אדער האבן מיט זיי וועלכן ס'איז מגע־ומשא. די כוונה איז געווען צו דערפירן די יידן צו יאוש און דערנידעריקונג. זיי האבן ניט געטארט גיין אויף די טראטוארן, נאר אין מיטן גאס, אנגעטאן געלע לאטעס און מיט הכנעה אראפנעמען דאס היטל פאר יעדן פארבייגייענדיקן דייטש. און דאס אלץ — תמיד באגלייט מיט קלעפ, באליידיקונגען און אויך טויט־פאלן.

אונדזערע קינדער און יוגנט האבן אויפגעהערט לערנען. די שול־געביידעס זענען באזעצט געווארן פון מיליטער. איז דאס קליינוואַרג געזעסן אין די היימען און מיט אומרואיקע בליקן געפארשט די פאריאושטע פנימער פון טאטע־מאמע, צוגעהערט זיך צו זייערע זיפצן און פונקט ווי דער טאג האט זיך געשטעלט מיט פחד, אזוי איז די נאכט געווען פול מיט בייזע חלומות. די קינדער זענען באצייטנס געווארן אלט, נאר טיילמאל — אויך קלוג ווי פילאזאפן און פאר דער צייט אנטוישט זיך אין דער וועלט און אינעם מענטש.

די בתי־מדרשים און שולן, די גייסטיקע צענטערס פונעם פאלק, זענען געווארן פארשלאסן פאר יידן. פיל טרייע מתפללים האבן א סך ספרים און ספרי־תורות ארויסגענומען און ביי זיך אין די היימען באהאלטן. דאך זענען נאך פיל הייליקייטן געבליבן אין די שולן ווי א פקדון אויף גאטס באראט. ס'האט אויפגעהערט דער ניגון פון חזן און מתפללים. א דריקנדער איכה־טרויער ווי תשעה באב האט געהערשט אין די האלב־טויטע יידישע געסלעך, הייזער און שולן.

און איינעם א טאג, הארט פאר די ימים נוראים, האבן דייטשן געכאפט יידן מיט בערד און פאות, מיט זיי אויף מאשינען פון שול צו שול געפארן און ליקווידירט די „געפאר" — די ארונות־הקודש מיט די שענק ספרים געפאקט אויף אויטאס און אפגעפירט אויפן גרויסן קאזארמע־פלאץ. ווען ס'זענען שוין געלעגן צוויי גרויסע בערג פון די הייליקע פאלקס־אוצרות, האבן די דייטשן געצוווּנגען די יידן דאס אלץ אונטערצינדן.

דער שייטערהויפן פון די הייליקע פארמעטן

די יידן האבן זיך געטרייסלט ווי אין קאנוולסיע און אוודאי געווארט אז גאט זאל נתגלה זיין אין א ווונדער און פארטיידיקן זיין פארשוועכטן כבוד. אבער קיין ווונדער איז ניט געשען — און די יידן האבן אונטערגעצונדן דעם גייסטיקן מזבח. ס'איז אוועק א פייער אין הימל וואס האט דערמאנט די מיטל־אלטערלעכע שייטער־הויפנס.

אז יידן האבן פון די הייזער געזען דאס בילד, האבן זיי ביטער געוויינט אויף דער שכינה וואס ווערט געברענט און געזאגט ווידוי ווי פארן טויט.

צוויי מעת־לעת האבן געברענט די הייליקע פארמעטן, ספרים און אנדערע דברי קודש. אין די נעכט האט זיך געדוכט, אז דער אמאליקער סנה — גאטס־דארן, ברענט מיט א העליש פייער און ווערט ניט פארלאשן. א בארג פון גייסטיקע שפייז וואס דורות האבן געטרונקען זייגע וואסערן און געגעסן זייגע פירות פון חכמה און וויסן — איז אוועק מיטן רויך. נאך דעם איז געקומען די ריי אויף יידישע לעבנס.

ציוניסטן און בונדיסטן, געטריבן פון איין גורל־שווערד, האבן אין אנבליק פון טויט געשלאסן א ברידער־בונד — צום אומקום.

דער פארביסענער אויפקלערונג־קאמף וואס א דור האט אים אויסגעטראגן מיט אזוי פיל ברען און באגייסטערונג כדי צו לייזן די יידן־פראגע — איז געווארן אפגעשטעלט, ווי נאר ס'איז געקומען די היטלער־בעסטיע מיט איר „לייזונג". געשיקטע מויל־העלדן זענען געווארן קראפטלאז און ווארטלאז, און פראטעסט זיך איינגעשפאנט אין יאך פון קנעכטשאפט, אריינגעפאלן אין דער נעץ פון רוצח. ציוניסטן און בונדיסטן האבן זיך געשלאגן על חטא, פאר וואס זיי זענען געזעסן, געווארט און ניט ליקווידירט פריער דעם גלות, געמאכט פליטה — און טאקע קיין ארץ־ישראל.

עס זענען אויך געבליבן אין תלינס נעץ מחנות חלוצים אין וועג, מיטן טרוים פון היימלאנד אין הארצן, געבליבן אין געפענגעניש פון שונא — און ביזן לעצטן טאג געפלעגט זייער הייליקן טרוים וואס האט זיי געטרייסט, אז בזכות ארץ־ישראל וועלן זיי געהאלפן ווערן.

די פרומע יידן האבן געזאגט אז ס'איז א גאט־זאך און משלים געווען מיטן גורל, געטאן תפילה צו גאט און געווען זיכער — השם ירחם.

נאך אנדערע האבן געזאגט, אז ס'איז משיחס צייטן און אויסגערעכנט מיט באווייזן פון קבלה, אז ס'איז געקומען די צייט פון משיחס אנטפלעקונג, אויף וועלכן הונדערטער דורות האבן געווארט — און ניט דערווארט זיך.

פעסימיסטן זענען געווען אלע, נאר אויך צווישן די פעסימיסטן האבן זיך געפונען אזעלכע וועלכע האבן א שטראל האפענונג ניט פארלוירן און געטרייסט און געמוטיקט. א סך האט געווירקט דער איינגעבוירענער יידישער בטחון, וועלכער ציט זיין יניקה דורך דורות יסורים און פיין.

ביז ס'זענען געקומען די ערשטע מאסן־אקציעס און גע־

געבן אַ טויט־קלאַפּ די לעצטע לעבנס־אילוזיעס פון אַ לאַגישן, מענטשלעכן דענקען.

געשאַפן דעם יודענראַט

מיטן דייטשן אָנקום איז אַריין די נויט אין אַ סך יידישע הייזער. די אַנדערהאַלבן יאָר סאָוויעטן־מאַכט זענען קיין זאַטע תקופה ניט געווען און קיין זאַפּאַסן שפּייז זענען ניט געלעגן גרייט אויף אַ שוואַרצן טאָג. דאָס פּראָבלעם ברויט און אַ ביסל קאַרטאָפל איז געווען גלייך מיטן פּראָבלעם פון זיכערקייט. צוליב ברויט האָבן יידן זיך אָנגעגורט מיט מוט, ריזיקירט מיטן לעבן, אַרויס אין גאַס, געשטאַנען ווי „שולדיקע" אין די לאַנגע רייען, באַקומענדיק אָפט געשלאָגן פון די קריסטלעכע אונטער־וועלט־יונגען.

„ניטאָ מער פאַר אייך דער באָלשעוויסטישער גן־עדן" — האָבן זיי געשטאָכן און געטריבן יידן צו באַערדיקן פּגרים און אויפרוימען חורבות.

דערנאָך האָט זיך אָרגאַניזירט דער יודענראַט, וועלכער האָט שוין אַליין פאַרזאָרגט מיט אַרבעט, מיט שטיקלעך ברויט און אָרעמע מיטאָגן פאַר יידן. דער יודענראַט איז בלויז געווען אַ ווערקצייג פון די דייטשע קאָמענדאַטורן, וועלכע האָבן זיך געביטן זייער אָפט, צוליבן אָפּפאָרן מיט זייערע מיליטער־איינהייטן אויפן פראָנט. בדרך כלל זענען די קאָמענדאַנטורן ניט געווען צו יידן אַזוי שלעכט ווי די געסטאַפּאָ־לייט. די הערשאַפט פון די מיליטער־קאָמענדאַטורן האָט זיך געצויגן אַ סך וואָכן און זיי האָבן טיילמאָל אַפילו באַשיצט יידן פון פאַרשידענע פּוילישע פּראָוואָקאַציעס.

ביסלעכווייז האָבן זיך די יידן צוגעפּאַסט צו די נייע אומ־שטענדן, איבערהויפּט — די פּליטים פון מערב־פּוילן, וועלכע האָבן געקענט דייטש און דייטשן, אַפילו אַוועק צו זיי אויס־פירן פאַרשידענע אַרבעטן און גוט באַפרידיקט געוואָרן. די קאָמענדאַנטורן, אונטערגעקויפט מיט ווערטפולע זאַכן דורכן יודענראַט, האָבן ניט אַרויסגעוויזן צו פיל רשעות לגבי יידן. זייער אויפגאַבע איז געווען — פראָנט. דאָך האָבן זיי שוין אין אָנהייב געפאָדערט פון די יידן, אונטער טויט־דראָונגען, אַ סך ווערטפולע חפצים. דער יודענראַט, אויסנוצנדיק די רייכע יידן, האָט שטענדיק דערפילט די פאָדערונגען.

די ערשטע זעקס וואָכן האָט דער יודענראַט פונקציאָנירט אין מאַרק־שול, מיטן פּרעזעס מאַגאַליף בראש. אין יענע וואָכן האָבן געהאַלטן אין איין שטראָמען דייטשע חילות אויפן מזרח־פראָנט און די אויפגאַבע פון די יידן איז געווען: צו באַדינען די סטאַציאָנירנדע אין שטאָט איינהייטן, רייניקן זייערע קאַשאַרן, וואַשן וועש, רוימען וווינונגען, אאַז"וו. די דייטשן האָבן דערפאַר באַפרידיקט מיט שפּייז, ברויט און ציגאַרן. זייענדיק פאַרשיכורט פון די גרויסע זיגן אויפן פראָנט, האָבן זיי פאַרגעסן צו פּייניקן יידן, וועלכע זענען געווען צופרידן וואָס מ'לאָזט זיי צורו און אַז מען קאָן זיך אַזוי „דרייען" אַלט אַרבעטער, אַפילו אין דייטשן סדום.

ביז אַ געסטאַפּאָ־וויזיט האָט צעטריבן די פאַלשע רואיקייט און געצווונגען שטאַרק זיך פאַרטראַכטן וועגן — טויט.

די ערשטע ערובניקעס, קאָנטריבוציעס און קרבנות

דאָס איז געווען אַ פאַרמיטאָג־שעה פון אויגוסט 1941 יאָר. מען האָט אַלע יידן באַפוילן אָנגייען געלע לאַטעס פון פאָרנט, אויף דער רעכטער זייט ברוסט — און אויף דער פּלייצע. אָן אַזאַ צייכן האָט מען ניט געטאָרט זיך באַווייזן אויף דער גאַס. אמת, אויך פריער האָבן יידן געטראָגן אָרעם־בענדער מיט געלע מגן־דודס אויפן אַרבל, אָבער איצט האָט עס שאַרפער אַ שטאָך געטאָן מיט ווייטיק און שאַנד, דאָס האַרץ איז געוואָרן פאַר־קלעמט פון אַ ניט גוטן פאָרגעפיל. דאָך זענען יידן געגאַנגען צו זייער טעגלעכער שקלאַפן־אַרבעט. מיר איז דאַן אויסגע־קומען שילדן איבערצומאָלן אין דער קאָמענדאַטור.

צוליב מיין אַרבעט, געשיקט פון יודענראַט, בין איך גע־ווען אַן אָפטער אַריינגייער אַהין, און שטענדיק, בזכות מיין קאָרעקטער אַרבעט, אויסגעמיטן שלעכטס. נאָר דאָס מאָל...

שוין אויף די טרעפּ האָב איך אָנגעטראָפן אַ געלויף פון יודענראַט־מיטגלידער, צעטראָגענע און צעשראָקענע, וועלכע האָבן מיר געהייסן תיכף לויפן און אָנזאָגן אַלע מענער פון 16 ביז 50 יאָר צונויפקלייבן זיך אויפן מאַרק־פּלאַץ. — — —

ג ע ס ט אַ פּ אָ !

אַרויסלויפנדיק, האָבן זשאַנדאַרמען מיט זייערע שטיוול אונדז געקאָפּעט און נאָכגעשריען מיט רציחה: „לאָס! שנעלער לאוף"!

די אימה איז געפלויגן פאָרויס און דורכגעדרונגען יידישע הערצער מיטן באַפעל:

— אַלע מענער אויפן מאַרק־פּלאַץ! געסטאַפּאָ!

אין די גאַסן טוט זיך חושך. אַ שרעק, אַ געוויין — געסטאַפּאָ! מאַמעס און פרויען — גיט אַ ברכה אייערע זין און מענער, גיסט אויס ס'האַרץ אין בלוטיקע טרערן און געוויין. עס שמעקט מיט טויט־געפאַר...

נאָר מען מוז לויפן וואָס שנעלער. אויפן מאַרק קלייבן זיך מענער אין די הונדערטער. פּאָליציאַנטן מיט ביקסן שטייען שוין אין די ראָגן און אויף די טראָטואַרן, גרייט ווי בלוט־דורשטיקע וועלף. מען שטעלט זיך אויס אין פיר רייען. דער יודענראַט — בראש פון די הילפלאָזע און פאַרצווייפלטע...

אייניקע אויטאָס פאָרן צו. אינסטינקטיוו כאַפּן אַלע אַראָפּ די היטלען, האַלטן איין דעם אָטעם און די פאַרנעפּלטע אויגן קוקן: ברוין־געקליידעטע געסטאַפּאָ־לייט מיט גרויסע רויטע האַקן־קרייצן אויף די אַרבל גייען אַראָפּ — די הארן פון אונדזער גורל.

די רוצחים פון געסטאַפּאָ זענען היינט מיט „חסד." עס טוען ניט וויי זייערע פלאַמיקע פּעטש אין די פּנימער פון די האַלב־טויטע יידן. אַפילו מיט זייער אָפּטיילן באַזונדער 50 חשובע יידן מיטן יודענראַט בראש אַלס ערובניקעס פאַר זייער פאַרלאַנג, איז נאָך דאָ אַ שטראַל פון האָפענונג! זייער פאַר־לאַנג איצט איז ניט יידן־בלוט, נאָר יידן־גוטס; אַ סך לעדער, שטיוול, שטאָף, פּראָדוקטן, וויין, סיגאַרעטן — דאָס אַלץ האָבן נאָך יידן געגוג אין זענען גרייט צו געבן. דעריבער ענטפערן זיי: „יאַוואָל!" — און לויפן וואָס שנעלער אַהיים צו ברענגען יעדער דעם פּדיון הנפש:

לעדער און סחורות אויף שטיוול און אַנצוגער, אַבי צו שטילן דעם טייוולס פאַרלאַנג.

זע — אַפילו אַ שמייכעלע האָט באַוויליקט צו געבן דער רוצח. אים געפעלן די ציגאַרן און וויין. עס וואַקסט די האָפע־נונג אויף אויסקויפן זיך. ער דערלויבט די פופציק יידן זיך אומקערן אַ היים, נאָר פריער — אַ פייערדיקע רעדע פון מוסר און שטראָף זיינע שקלאַפן, אַז זיי זאָלן זיין ראוי צו טראָגן דאָס קנעכטישע לעבן אויף סדומס ערד...

צום שלוס זאָגט ער אונדז אָן, אַז אין אַ מינוט נאָך זיין באַפעל „לאָס!" זאָלן מיר אַנטרינען ווערן פון מאַרק־פּלאַץ. „לאָס!" — און מענטשן לאָזן זיך אין אַ ווילדן געלויף. איינער פאַלט אויפן צווייטן. אין די בליקן פון די יידן: שרעק און פרייד, פרייד און שרעק. אַן אינסטינקטיוו געיעג צו אַנטלויפן פונעם טויט. פלוצלונג, פון הינטן, איבער די קעפּ — עס הערן זיך שאָסן. מענטשן ווערן צעטומלט, זיי פאַלן, שטייען אויף און לויפן ווידער, ביז זיי ווערן פאַרשוווּנדן אין די הייף.

הינטער זיי שטייען געסטאַפּאָ־לייט און קוועלן אָן פון דעם שגעון־בילד און פון דעם האָב־און־גוטס.

דער יידישער קוואַרטאַל

יענער טאָג האָט אויפגעטרייסלט אונדזער נשמה, געלאָזן אַ ווונד אין יעדנס האַרץ. מיר האָבן געזען די געסטאַפּאָ, מיר האָבן געזען דעם טויט.

און די געסטאַפּאָ האָט שוין אָן אונדז ניט פאַרגעסן. ס׳זענען געקומען איינס נאָך איינס גזירות און שווערע קלעפּ, כדי דערמאָנען ווער מיר זענען און ווו מיר האַלטן אין דער וועלט.

ס׳איז אַרויס אַ באַפעל איינקוועטשן די יידן אין אַ סדום־בעטל. פון די באַקוועמע וווינונגען איבערזידלען זיי אין דער ענגשאַפט פון שול־הויף־ראַיאָן; די צענטראַלע־גאַסן דאַרפן ווערן יידן־פריי.

יידן צעשיידן זיך מיט זייערע דירות און פירן איבער אין גיך די נייטיקסטע זאַכן אין די קליינע פינצטערע דירות אין די געסלעך אַרום שול־הויף, ווו ס׳ווערט געשאַפן אַ יידישער קוואַרטאַל — דאָס שפּעטערדיקע געטאָ. אייניקע גאַסן, ווי סלוצקע, סווערזשנער און פאַרנע האָבן נאָך „מזל״ — זיי בלייבן דערווייל באַווינט פון יידן וואָס זענען אָבער ניט זיכער מיטן לעבן. אויך די קהילה האָט זיך איבערגעטראָגן פון מאַרק־שול בנין אין דער פאָלקס־שול אויף עק מיכאַלישקער, ווו זי איז פאַרבליבן ביז דער ליקווידאַציע.

נאָך דעם זענען געקומען נייע גזירות: אָנטאָן אַ יידישן צייכן, אַ געלן מגן דוד; גיין אינמיטן גאַס, אַנשטאָט אויפן טראָטואַר; אַריינטראָגן נייע קאָנטריבוציעס פון גאָלד, געלט און זאַכן.

פון טאָג צו טאָג איז די לאַגע געוואָרן מער אָנגעשטרענגט. איין מאָל, אין אַ מאַרק־טאָג, האָבן פּאָליציאַנטן פאַרכאַפּט דריי יידן פון הונגעריקע משפחות. זיי זענען געשטאַנען ביי אַ פּויעריש פורל מיט קאַרטאָפל. דערפאַר האָט מען זיי אַוועקגעפירט הינטער די קאַזאַרמעס, אויף גלינישטשע, אין די ליים־גריבער. מיר האָבן געזען ווי זיי ווערן פאַרשוווּנדן, געציילט די מינוטן פון דער טויטער שטילקייט — ביז מיר זענען אויפגעציטערט געוואָרן פון אַ ביקסן־זאַלפּ. זיי זענען געווען די ערשטע קדושים אויף דער ניעסוויזשער עקדה.

ווען די געסטאַפּאָ האָט זיך געגרייט צו פאַרטיליקן מאַסן יידן, איז אַ יידיש קינד געבוירן געוואָרן אין האָראָדזיי, 14 ק״מ פון ניעסוויזש. דאָרט איז קיין מוהל ניט געווען. איז דער ניעסוויזשער ר׳ אהרון דער שוחט, אַ ייד אַ בן־שמונים, אַוועק צופוס מיט נאָך אַ האָראָדזייער (אויך אַ בן שמונים) מיט אַ פאַרשטעקטן חלף אין בוזעם, מקיים צו זיין די הייליקע מצוה. לעבן האָראָדזיי איז אָנגעפאָרן אַ דייטשע מאַשין מיט זשאַנדאַרמעריע. דערזעענדיק ווי די צוויי יידן מיט בערד און מגן־דודס שפּרייזן אייליק, האָבן זיי די אומגליקלעכע פאַרהאַלטן און ביי דעם שוחט געפונען אַ מעסער אין בוזעם...

דורך פאַרנע גאַס האָט מען זיי געפירט דעם לעצטן וועג. זיי זענען געגאַנגען און ווידוי געזאָגט. צוויי יידן בני שמונים, וואָס האָבן אַ לעבן רק מצוות געזוכט און געטאָן — און די לעצטע מצווה ניט פאַרענדיקט. דער טייוול האָט זיי פאַרכאַפּט און איבערגענומען אין זיינע הענט. דאָרט, אין ליים־גרוב אויף „גלינישטשע״, האָבן זיי זייער ערלעכן לעבן פאַרענדיקט...

ווי טרויעריק־אומרויק זענען געווען די ימים־טובים פון יאָר 1941. שרעק, הונגער און יאוש האָבן געיאָמערט אַזש ביז די שוואַרץ־פאַרנעפּלטע הימלען. כדי מיט עפּעס לינדערן די נויט, האָט די קהילה געטיילט די נויטבאַדערפטיקע ברויט, מעל און גרינוואַרג. נאָר קיינער האָט זיך נישט געקענט באַפרייען פון דעם פינצטערן געדאַנק, אַז דאָס זענען די לעצטע יום־טובים אונדזערע.

נאָך די יום־טובים איז געקומען דער האַרבסט 1941 מיט בייזע ווינטן און פאַלנדיקע געלע בלעטער. די תליינים האָבן אָנגעהויבן זיך צואיילן מיט אויפנעמען ביי די יידן דאָס ביסל פאַרבאַהאַלטענע גאָלד און גוטס. דערווייל האָט נאָך אַלץ געקלאַפּט „נאָרמאַל״. מען האָט געטריבן די יידן צו פאַרשיידענע עבודות־פרך, טאָג־טעגלעך. אונטער רעגנס, שמוץ און פּאָליצייאישע נאַהייקעס. די שטראַלן פון האָפענונג זענען ווייט פאַרגאַנגען, באַזאַמען מיט דער אַוועקגייענדער זון און דער יאוש האָט זיך אַלץ שטאַרקער אויסגעשפּרייט.

מאַסן־מאָרד פון רוסישע זעלנער און ציגיינער

די יידן — די נוצלעכע אַרבעטס־שקלאַפן, האָט מען דערווייל נאָך ניט אומגעבראַכט. אויסער די יידן, האָט דער דייטשער רוצח זיך גענומען צו נייע מענטשן־קרבנות: ציגיינער און רוסישע זעלנער, די פאַרבליבענע אין די טויזנטער נאָך זייער צעגראָמירונג. אַ גאַנצן זומער האָבן זיי נאָך געאַרבעט ביי די פּויערים, אָדער געבלאָנקעט אין די וועלדער. אַצינד האָט דער טייוול זיי געכאַפּט און ליקווידירט. יעדן פאַרנאַכט האָט מען זיי געזען פירן צו 20 מאָן אין אַ גרופּע — סאָוויעטישע זעלנער, אַ געמיש פון כלערליי נאַציאָנאַליטעטן — אויף גלינישטשע, צום ליים־גרוב.

די יידן וואָס זענען געווען ביי די עקזעקוציעס אַלס קברנים קדישא האָבן דערציילט, ווי אייניקע קרבנות האָבן זיך געבעטן רחמים, מען זאָל זיי לאָזן לעבן, בעת אַנדערע האָבן פאַרן טויט מיט שטאָלץ געלויבט די פאָן פון רעוואָלוציע און געוואָרפן אין פּנים פון תלין אַ דראָונג, אַז קומען וועט נאָך די הייליקע נקמה. אַנדערע האָבן זיך געלאָזט לויפן — נאָר די מערדער־קויל האָט זיי געטראָפן. בלויז געציילטע איז געלונגען אויסמיידן די קוילן און זיי זענען אַנטלאָפן. די זענען שפּעטער אַוועק אין די וועלדער, צו די פּאַרטיזאַנער.

אַזוי אַרום האָבן די ליים־גרובן פאַרשלונגען טויזנטער סאָוויעטישע קרבנות: קאָמסאָמאָלן און קאָמסאָמאָלקעס, פאַרטיי־מענטשן — נאָר אָפּגעריסענע, הונגעריקע, וואָס האָבן דאָך געהאָפט צו ראַטעווען זיך אין מערדערישן סדום.

אין האַרבסט 1941 איז אויך געקומען די ריי אויף די ציגיינער. אַ זומער האָבן זיי פריי אַרומגעוואַנדערט איבער וועלדער און פעלדער, געהאַט „בעשייניקונגען״ פון פאַרשיידענע דייטשע קאָמענדאַנטן, ביז מ׳האָט זיי געפאַנגען און פאַרפירט אין ניעסוויזשער וואַלד — אַ טאַבאָר פון אַ 500 נפשות. אונדזערע יידן האָבן פאַר זיי אַ מאַסן־קבר געגראָבן און ס׳האָט זיך אָפּגעשפּילט די שוידערלעכע סצענע פון פאַרטיליקונג. די ערד האָט זיי צוגעדעקט אויף אייביק.

די יידן האָבן דערפילט אַז ס׳איז שלעכט, אַז עס רוקט זיך אָן אויך אונדזער סוף. דאָך האָבן זיך אַנדערע געפּרוּווט טרייסטן: די סאָוויעטן און ציגיינער — הפקר־מענטשן פון וועלדער און פעלדער, פאַר די דייטשן — אומזיכערע, אומנוצלעכע עלעמענטן. אָבער מיר יידן — פון דורות איינוווינער פון שטאָט, אַזעלכע גוטע דינערס זייערע, נוצלעכע אַרבעטער — אונדז וועלן די דייטשן דאָך האַלטן...

קיין ניעסוויזש זענען אָנגעקומען די ערשטע ידיעות פון יידישע מאַסן־שחיטות. עטלעכע יידישע פרויען מיט זייערע קינדער האָט מען געבראַכט אין דער ניעסוויזשער קאָמענדאַנטור. די דייטשן האָבן זיי געכאַפּט בעתן אַרומבלאָנקען אויפן פעלד און אונדזערע יידן וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט, האָבן

שוין געוווסט וועגן שוידערלעכן אמת. די האָראָדישטשער פרויען און קינדער האָבן שוין ניט געהאַט קיין רעכט צו לעבן. מען האָט זיי אומגעבראַכט אין די מאַסן־גריבער. דערנאָך זענען אָנגעקומען לעבעדיקע עדות פון אַ שטעטל אין מזרח־ווייסרוסלאַנד. זיי האָבן דערציילט ממש אומגלויבלעכע שוידערלעכקייטן וועגן אַ מאַסן־שחיטה און יידן־אויסראָטונג. בלויז איינצלנע איז געלונגען זיך דורכצורייסן און אַנטלויפן. די דאָזיקע יידן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין וועלדער אייניקע טעג, נאָר דער הונגער און קעלט האָבן זיי געטריבן צו אונדז. מיר האָבן זיי ברידערלעך אויפגענומען און אויסבאַהאַלטן. אויך דער יודענראַט האָט געהאָלפן.

נאָך אַזעלכע ידיעות זענען ניעסוויזשער יידן געווען זיכער אינעם אומפאַרמיידלעכן אומקום און האָבן זיך געריכט אויף דעם יעדן טאָג. מיר האָבן געפילט, אַז אונדזערע טעג זענען געציילטע — נאָר וועגן אַנטלויפן האָט קיינער ניט געטראַכט. ניט געווען וווהין צו לויפן, אומעטום האָט געגרווילט די שנאה, און אויסער דעם — דער ווינטער אויפן שוועל. ביז דער לעצטער מינוט האָט דער יודענראַט געמונטערט, איבערגעגעבן פאַרשפּרעכונגען פון שטאָט־קאָמענדאַנט וועגן אונדזער נוצלעכקייט און אַרבעטזאַמקייט, אַז ער גיט זיין „ערן וואָרט", אַז דערווייל דראָט ניט קיין געפאַר.

דער טאָג פון אומקום איז אָבער געקומען...

דער לעצטער טאָג פון אונדזער זיין צוזאַמען — ח' מרחשון 1941. ווי שטענדיק, טרויעריק־הילפלאָז און מוראדיק שווער אויפן געמיט, הונגעריק־פוסט אין מאָגן. אין שטוב איז מרה־שחורה, ס'האָבן זיך אויסגעלאָזן אַלע זאַפּאַסן, און מיט זיי — די לעצטע האָפענונג. עס קומען צו אונדז, ווי שטענדיק, די צוויי יינגלעך: סיאָמע און אידע. זייער בליענדע יוגנט ראַנגלט זיך מיט די אימהדיקע טעג און דעם לויערנדן טויט. באַזונדערס היינט זענען די יינגלעך אומעטיק און אומרויק. זייער שטוב איז אַ קוואַל פון אַלע נייעסן, ווייל דאָרט וווינען קוואַרטיראַנטן קהילה־אַרבעטער, ברענגען זיי צו טראָגן צום אָוונט־ברויט די טעגלעכע נייעס — אייביקע האַרץ־קלעמעניש און טרויער, די באַלוינונג פאַר דער אַרבעט. היינט קומען די יינגלעך מיט פרישע נייעס און דערציילן ווי ווייט די דייטשע האָרדעס זענען שוין פאַרקראָכן — אַזש אַרום מאָסקווע, לענינגראַד און כאַרקאָוו.

די יינגלעך האָבן אויך דערציילט וועגן אַ געפאַר וואָס דראָט אונדז. די דייטשן האָבן פלוצלונג אָפּגעשלאָסן אַלע וועגן וואָס פירן אַרויס פון שטאָט. אין יודענראַט גופא איז אויך אַ צערודערונג, מער ווי שטענדיק. אין געאייל, לויט אַ באַפעל פון „אויבן", גרייט מען צו די אַרבעטער־ליסטעס.

נאָך אַזעלכע נייעס ווערט פינצטער אין די אויגן און שווער אין קאָפּ: אַ קשיה אויף אַ מעשה וואָס מאָרגן קאָן טרעפן. דאָך גייען מיר שלאָפן, איינזינקען אין פאַרגעסנהייט, אָבער לאַנג־לאַנג קאָן מען ניט איינשלאָפן פון אַ שלעכטן פאָרגעפיל.

די ערשטע מאַסן־עקידה

אין דער נאַכט פון 29סטן אויפן 30סטן אָקטאָבער 1941 זענען אויף אַ צענדליק אויטאָס אָנגעקומען אין שטעטל די טויט־מחבלים פון די ס. ס. און ליטווינער. אין געאייל האָט די אָרטיקע פּאָליציי אויפגעוועקט ביינאַכט צענדליקער קריסטן, געהייסן זיי מיטנעמען גראָב־מכשירים און אין צוויי ערטער — אין ראַדזשיוויל־פּאַרק און אויף אַ פעלד ביים סנאָווער טראַקט, געהייסן גראָבן לאַנגע, טיפע גריבער... ווען דער באַגינען איז אויפגעגאַנגען, זענען די גריבער שוין געווען פאַרטיק, אָבער די גראָבערס האָט מען פאַרהאַלטן און באַפוילן צו וואַרטן...

אַ סך יידן זענען יענע נאַכט ניט געשלאָפן. זיי האָט געפייניקט אַ באַאומרויקנדיק געפיל. און די וואָס זענען געשלאָפן יענע נאַכט, האָבן פון שלעכטע חלומות קיין רו ניט געפונען.

ווען דער פרימאָרגן האָט אָנגעהויבן זיך רויטלען, איז אַרויס אַ באַפעל פון דער קאָמענדאַטור צום יודענראַט און פון דאָרט — שנעל־שנעל, דורך יידישע פּאָליציי־שטאַפּעטן, צו אַלע יידן אין שטעטל:

אַלע יידן אָן אויסנאַם זאַמלען זיך אויפן מאַרק־פּלאַץ ביז 8 אַ זייגער אין דער פרי.

דער מחבל, וועלנדיק פאַנגען אין זיין נעץ אַלעמען און גרינג, האָט אויסגעטראַכט אַ באַרואיקונג: רעווידירן פּאַספּאָרטן און הויז־זוכונגען... נאָר אַ מאָדנער אומרו האָט געקלאַמערט דאָס האַרץ פון אימה: וואָס וועט געשען — ווער ווייסט?

די גוישע שכנים האָבן געוווסט דעם שרעקלעכן סוד, דאָך אים געהאַלטן אין זיך — צי אויס מורא, אָדער מיט אַ כוונה אַריינפירן די יידן אין הענקערס צוים.

אין יענעם פרימאָרגן איז געוואָרן אַ פּאַנישער געאייל. די וועלט אַרום איז פלוצלונג געוואָרן אַזוי קליין און פינצטער, אָן אַן אויסוועג, אָן אַ האָפענונג. ווי קאָן מען זיך אַרויסרייסן פון דעם קלעם?

מיט אַ שווערן געמיט פאַרלאָזן יידן צום לעצטן מאָל די שוועל פון זייער הויז, צעקושן זיך אויגנבליקלעך מיט יעדע זאַך וועלכע האָט זיך איינגעוועבט אין האַרצן. פאַרן לעצטן אָפּשייד, פאַרן פאַרמאַכן די טיר, קושט מען די מזוזה מיט טיפן געבעט.

און דער דרויסן איז היינט — אַן איראָניע פון דער נאַטור. גאָטס וועלטל האָט זיך אויסגעפּוצט מיט אַ ווייס שניי־קלייד. אויך דער הימל איז היינט בלוי, דורכזיכטיק, מיט אַ גרויסע רויטע זון אויפן ווייטן האָריזאָנט.

אין אַזאַ פרימאָרגן זענען די יידן אַרויס אויפן מאַרק־פּלאַץ — און וואָס דאָס באַדייט, האָט קיינער אויפן מויל ניט געוואָלט ברענגען. אַל תפתח פה לשטן...

אַזוי קלייבט זיך יעדע משפחהלע פון איר הויז און אַן עדה פון אַ גאַנצע גאַס יידן גייט צוזאַמען אויפן מאַרק־פּלאַץ. עס שפּילן זיך אָפּ האַרץ־רייסנדע סצענעס. פרויען ברעכן אויס אין אַ יאָמערדיקן געוויין, האַלדזן זיך, קושן און געזעגענען זיך, ווי חלילה פאַרן טויט.

מיינע אומפאַרגעסלעכע שכנים פון פאַרנע־גאַס.

אָט גייען אונדזערע שכנים, די משפחות לייטס, אַזוינע שיינע געראָטענע קינדער אין סאַמע בלי. יאַנקעלע און זאַוועלע און דער מוזיניק מאָטעלע, מיט זייערע עלטערן קריינע און מיכאל. סיאָמע און אידע מיט זייערע עלטערן יאַנקל און ליזע. אָט קומען אָן די משפחות סוויצקי מיט די צוויי טעכטער, ווי רויזן אין זייער בליאונג: מאַניע און זלאַטע. זיי ווײנען ווי די טעכטער פון יפתח אויף זייער יוגנט. עס קומען אָן בחורס טעכטער ראַיע, פאַניע און צערנע; די משפחה אַגינסקי מיט די יינגלעך — אַ צווילינג, הירשל און מאָטל; דאָרט ווייטער — קראַסנאָסעלסקיס משפחה. און אין ראָג־גאַס זאַמלען זיך די „צאַדעקס" — די פרומסטע פון שטעטל, וואָס זייערע קינדער וואַקסן גאונים.

מיר וואַרטן נאָך אויף אונדזערע שכנים, די משפחה עפּשטיין — עפּעס האָבן זיי זיך פאַרזאַמט אין שטוב, ווו זיי ראַנגלען זיך מיטן באַשלוס: יאָ גיין, ניט גיין. נאָר ווייל אַלע שטייען און וואַרטן, און גיין מוז מען — קומען זיי סוף־סוף

אויך ארויס און דא שפילט זיך אפ א דערשיטערנדיקע סצענע: דיסקע, די באבע, טראגט דאס אייניקל אויף די הענט — א וווּנדערבאר שיין קינד, קוים א יאר אלט, דאס איינציקע נחת און פרייד. נאך איר גייט די איבעריקע משפחה, ווי אליהו מיט זיין ווייב און דער אלטער עפשטיין. צוקומענדיק צו דער עדה יידן, הייבט דיסקע פלוצלונג אויף דאס קינד ווי א ספר־תורה צום הימל און אין א הארצרייסנדן אויסברוך שרייט זי אויס: „אויך דאס הייליקע שעפעלע אויף דער עקדה!"... אלע פארגייען זיך אין א פריש געוויין, בלוטיקע טרערן פאלן אויפן ווייסן שניי.

איך, מיין ברודער לייבל, מיין מאמע עטל און מיין טאטע פנחס האלטן זיך צוזאמען. מיין שוועסטער חיה איז נישטא. זי דארף זיין ערגעץ־ווו אין מינסק, הגם קיין ידיעות פון איר האבן מיר שוין ניט לאנג.

מיר גייען משפחותווייז געארעמט צום מארק־פלאץ, דורך א לענגערן וועג וואס פירט דורך בערנארדינסקע גאס. אויך פון די אנדערע גאסן ציען זיך עדות יידן צום מארק, אנגעטאן אין די בעסטע ווינטער־בגדים, אבער אלעמענס פנימער זענען פארזארגט און פארחושכט.

אז מיר קומען צו צום מארק־פלאץ, שטייען שוין דא יידן אין די טויזנטער אין איין גורל־שרעק, אומבאהאלפענע ווי שאף. אויף די טראטוארן דרייען זיך ארום באוואפנטע פאליציאנטן און ווארפן וועלפישע בליקן אויף דעם אנגעזאמלטן לעבן און האב־און־גוטס.

מערקווירדיק, די שרעק האט ניט אפגעהאלטן פון קומען אלע יידן אויפן מארק. נאך קיין מאל האט דער מארק אזוי פיל יידן ניט געזען. ארום 3500 נפשות — פון קינדערלעך אויף די הענט ביז גרייז־גראע, ווייסבערדיקע זקנים.

אבער לאנג דארף מען ניט ווארטן. פונקט 8 אזייגער קומען אן דער קאמענדאנט מיט זשאנדארמעריע. דער יידן־עלטסטער מאגאליף לויפט ארויס און גיט אפ א ראפארט. אלעמענס בליקן קוקן געשפאנט אין יענער זייט. דער קאמענדאנט נעמט ארויס א צעטל און גיט איבער א באפעל צו דעם פרעזעס — און ס'ווערט געמאלדן אויפן קול, אז אלע פאך־ארבעטער זאלן זיך שטעלן אין פראנט, אין א ריי. עס ווערט א געדראנג און א טומל. די ארבעטער רייסן זיך פארויס און מאכן א וועג אויך פאר זייערע משפחות צו דערשלאגן זיך צו דער ערשטער ריי. די צאל פאכלייט אנטקעגן דער גרויסער מאסע יידן איז נישטיק, עס שטעלן זיך אויס א 150 מענטשן.

איך און מיין ברודער שטייען שוין אין דער ריי אלס שילדן־מאלערס. דער קאמענדאנט גיט איבער, לויטן צעטל, וויפל ארבעטער ער פארלאנגט. לויט דעם אנבאט קאנען ניט אלע ארבעטער אדורך און אין גרויסן געדראנג און שפאנונג באמערקן מיר ניט ווי מיר ווערן ארומגערינגלט מיט א שטארקן קארדאן באוואפנטע ס. ס.־לייט. ווען אלע יידן דערזען זיי, גיט זיך די גאנצע מאסע א טרייסל מיט אן אינסטינקטיוון ציטער. מיר פילן, אז די לעצטע שעה האט געשלאגן.

ווי אפפילנדיק די מוטערס הערצער — צעוויינען זיך די עופהל'עך אויף די הענט, ס'ווערט א יללה פון קינדער און מאמעס, ווי די קולות וואלטן הימלען געוואלט גרייכן, שטיינערנע הערצער צעשפאלטן.

עס קומען צו אייניקע דייטשן מיט גומענע שטעקנס און רעווידירן די מענטשן. זיי שטייען הארט און אכזריותדיק, די פנימער רויט־שיכורע און די אויגן — שרעקלעך ווילדע. דא פאלן באפעלן רציחהדיק: „צוואנציק טישלער — אויף לינקס"!

די טישלערס, יעדער מיט זיין משפחה, רייסן זיך ארויס פון דער מאסע ווי אפגעריסענע אברים פון א גרויסן גוף. דערנאך: צוואנציק שניידערס... פופצן שוסטערס... צען מאלערס... און אזוי ווייטער — ביז דאקטוירים, דענטיסטן און אינזשינירן...

אלע פילן, אז די־א מינוטן דעצידירן צווישן טויט און לעבן. אין מיטן שטייען די ס.ס.־באנדיטן און ציילן די ארבעטער. דערביי פארפעלן זיי ניט צו קאטעווען מיט זייערע גומי־שטעקנס איבער די קעפ, וועלנדיק אפשטעלן דעם געדראנג פארויס. דאך זענען פאראן א סך ניט ארבעטער וואס לויפן אונטער דעם האגל קלעפ, כדי אדורכגיין דארט ווו עס שטייען די ארבעטער.

אין געדראנג און אונטער די קלעפ פארליר איך מיינע נאענטסטע און דערפיל מיין איינזאמקייט און עלנט שטייענדיק אין דער ארבעטער־גרופע. אייניקע מינוטן זוך איך מיט מיינע אנגעשטרענגטע אויגן און פלוצלונג דערזע איך מיין ברודער און מיין מאמען אנקומען מיט א נייער גרופע. מיר ווערט גרינגער אויפן הארצן, כ'בין גליקלעך מיט זיי צו גיין אין לעצטן גורל־וועג. מיר פרייען זיך ווי ניי־געפונענע. אבער אונדזער טאטע איז נישטא. ער איז געבליבן אין דער גרויסער מאסע, נישט אויסגענוצט דעם מאמענט צו גיין צוזאמען מיט אונדז. אט ווערט אפגעשלאסן די ארבעטער־סעלעקציע. א סך פון זיי פארבלייבן „איבעריקע" און ווערן צוריק געשטויסן אין דער גרויסער מאסע.

...און א דייטשער אפיציר איז געשטאנען אויפן באלקאן און פילמירט דעם היסטארישן מאמענט פון יידן־אומקום. שיינע יידן מיט בערד, יאמערנדיקע פרויען און קינדער אין דערווארטונג פון טויט.

איך זוך גאט צווישן דער מאסע אומבאהאלפענע, צום טויט פארמשפטע יידן. יא, כ'געפין אים. די פרומע שטייען מאדנע רויק — און זיי באהעפטן מיך מיטן געדאנק פון דורות אויף קידוש השם. א פארביסענע גבורה ליגט אנטשלאסן אויף זייערע פנימער. יא, זיי טראגן גאט ווירדיק און שטאלץ, אויף קדוש השם!

און איך, אן איין־און־צוואנציק יאריקער בחור, בין ניט משלים מיטן געדאנק פון קידוש השם. מיר קומט אויפן זכרון ביאליקס אויסגעשריי צו גאט: „באם יש צדק בעולם, יופיע מיד"!...

צוערשט האבן זיי באפוילן רירן פון ארט דער ארבעטער־גרופע און גיין. מיט האנט־צייכנס און מיט טרערן האבן מיר זיך געשיידט אויף תמיד מיט די 3000 הייליקע ברידער און שוועסטער. אונדז האט מען געפירט אין דער גרויסער געביידע פון דער געוועזענער פוילישער גימנאזיע. אייניקע ליטווינער האבן אין גאנג באפוילן אויסטאן די זייגערס און זיי אוועקגעבן. אויפן הויף פון גימנאזיע האט מען אונדז אוועקגעשטעלט צום וואנט צו פיר אין א ריי און די ס. ס. אנטקעגן אונדז מיט זייערע מאשין־געווער, א מאן פופציק. מיר האבן געמיינט אז אט קומט אונדזער סוף, מ'איז געווען גרייט צו שרייען „שמע ישראל" — אבער דא איז געשען דאס פארקערטע: עס קומט א באפעל: „רעכטס־אום"! מיר האבן פארשטאנען, אז מיר ווערן איזאלירט פון אונדזערע ברידער, וואס מיט זיי וועט געשען דאס שרעקלעכסטע.

באלד האט מען צו אונדזער גרופע געבראכט צופירן דעם פרעזעס מאגאליף מיט זיין משפחה און דעם דאלמעטשער מארקאווסקי מיט זיין משפחה — צוויי וויכטיקע יודענראט ארבעטער, וואס האבן מיט זייער טעטיקייט א סך געלייסטעט פאר די דייטשן און אצינד האט מען זיי דערלויבט קומען צו אונדז ווידער אנפירן און לייסטן...

פלוצלונג האבן מיר דערהערט פון מארק־פלאץ א שאס און באלד נאך איינעם. ווי מיר האבן זיך שפעטער דערוווּסט, האבן די ס. ס.־באנדיטן דערשאסן א ווארשעווער פליט, אן

אַפּטייקער, וואָס האָט אויך דאָ געפּרוווט מאַכן פּליטה פון טויט.

די פּוילישע און ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן אין וועמענס הענט מ׳האָט אויסגעליפערט אונדזער אַרבעט־גרופּע, האָבן אָפּגעשלאָסן די טירן פון גימנאַזיע און מיט קלעפּ און זידלערייען אונדז אַריינגעטריבן אין די צימערן וווּ ס׳זענען געשטאַנען צוויי־שטאָקיקע בעטן מיט שטרוי. שיכורע פּאָליציאַנטן זענען אַרומגעגאַנגען מיט נאַהייקעס און אומרחמנותדיק געשלאָגן איבער די קעפּ.

אָבער זייערע קלעפּ האָבן אונדז ניט ווי געטאָן. אַ הונדערט מאָל שטאַרקערן ווייטיק האָבן מיר געפילט אין האַרצן צוליבן גורל פון אונדזערע ברידער, געוווּסט וואָס זיי דערוואַרט. מיר האָבן זיך הילפלאָז געפייניקט אין אונדזער פאַרמאַכטן שטייג. ווייל כמעט יעדער האָט דאָך געהאַט אין דער גרויסער מאַסע נאָענטע און טייערע — דערפאַר האָבן די ווונדן געבלוטיקט אָן אויפהער.

אין אַ צייט אַרום זענען געקומען אייניקע דייטשן און אַרויסגעפאָדערט אַלע אַלטע לייט, פון 65 יאָר און מערער, וואָס האָבן זיך געפונען מיט אונדז, די אַרבעטער־משפּחות. מען האָט אַרויסגענומען עטלעכע צענדליק און זיי אָפּגעפירט צו די צום טויט פאַרמשפּטע ברידער, ווו אויפן מאַרק־פּלאַץ איז אָנגעגאַנגען די אַקציע פון טרייבן צו דער שחיטה גרופּעסווייז, צו 150 ביז 200 מאַן, אַרומגערינגלטע מיט אַ שטאַרקע וואַך פון די ס. ס.־מערדער. די גרופּעס האָט מען געטריבן אייניקע אין פּאַרק, אייניקע אויף סנאָווער טראַקט. קריסטן האָבן שפּעטער דערציילט, אַז די קרבנות זענען געגאַנגען רויק, משפּחותווייז, געאָרעמט און מיט פאַראַכטונג געקוקט אויף די מערדער. בראש פון דעם המון זענען געגאַנגען פרומע יידן וואָס האָבן מיט דבקות תפילה געטאָן.

די וואָס מען האָט געפירט אין פּאַרק, זענען אין קלויסטערהויף פאַרהאַלטן געוואָרן און געזאַמלט ביי די אומגליקלעכע געלט און ווערטפולע זאַכן. פון דאָרטן האָט מען זיי ווייטער געטריבן אין זייער לעצטן וועג. ביז די גריבער איז מען נאָך אַלץ ניט געווען אינגאַנצן זיכער, אַז מען טרייבט צום טויט. ערשט אין פּאַרק, אַדורכגייענדיק דעם קניאַזש ראַדזשיווילס שלאָס, אין אָנבליק פון די טיפע גריבער און באַוואָפנטע ליטווינער — איז געוואָרן קלאָר דער סוף...

דאָ, ווי אויף די פעלדער פון סנאָווער טראַקט, און אין אַנדערע הונדערטער און הונדערטער שטעט און שטעטלעך אין יענער צייט, האָט מען דורכגעפירט דאָס גרויסע פאַרברעכן. די מענטשן־שלאַנגען, די בלוט־דורשטיקע מערדערס האָבן מיט סאַדיסטישער הנאה געטאָן זייער פאַרברעכערישע אַרבעט. די מערדער האָבן די קינדער באַוואָרפן מיט גראַנאַטן, זייערע צעפליקטע אברימלעך זענען אויף צענדליקער מעטער געפלויגן, באַשפּריצנדיק דעם אַרום מיט בלוט, אַז דער שניי איז רויט געוואָרן. אַדער פרויען און מענער געצווונגען דורך קלעפּ זיך אויסטאָן ביז די אונטערוועש, זיך אויסשטעלן ביים ראַנד פון גרוב, ביז אַ סעריע פון אַ מאַשין־ביקס האָט זיי אַריינגעשליידערט אין קבר — טויטע און פאַרווונדעטע, אַזוי שיכטן אויף שיכטן, דורות אויף דורות. ביז זייער לעצטן אָטעם־צוג האָט צו די טויבע הימלען זיך געטראָגן דער „שמע ישראל״!...

דער ניעסוויזשער ראַדזשיווויל־פּאַרק מיטן היסטאָרישן שלאָס־טורעם אויף זיין באַרגיקן הויך, מיט די שיינע אַלייען און וואַסערן — איז געוואָרן אַ גרויל־אָרט וואָס וועט דערציילן פאַר דורות דאָס אומגליק פון 30סטן אָקטאָבער 1941.

צוויי מעת־לעת האָבן מיר זיך געפייניקט אין אונדזער תפיסה, צווישן אומקום פון די ניעסוויזשער יידן און אויפקום פון אונדזער געטאָ.

די יידישע מנהיגים, מיטן פרעזעס מאַגאַליף בראש, האָבן זיך באַמיט אונדז צו מונטערן און טרייסטן, אַז מיר, די אויסדערווייילטע אין זייער „חסד״, וועלן בלייבן לעבן אַלס נוצלעכע אַרבעטער פאַר דער וועדמאַכט.

דעם ערשטן טאָג פאַרנאַכט האָבן מיר באַקומען צו גאַנצע ברויטן, אויך די פּאָרציע פון די פריער פּאַרטיליקטע. זיי איז שוין פאַרשפּאָרט צו עסן. זייט אונדז מוחל, הייליקע ברידער און שוועסטער, וואָס מיר האָבן אייער ברויט באַקומען אין טאָג פון אומקום. ניט מיר זענען שולדיק אין דעם. ניט מיר זענען שולדיק וואָס מיר לעבן, וואָס מיר זיצן דאָ פאַרשפּאַרט אין אונדזער תפיסה.

גערעטעוועט זיך פון די גריבער

צו אונדז זענען אין די פּאָר טעג צוגעקומען נאָך אַ צענדליק יידן, אַנטלאָפענע פון לויערנדיקן טויט. יעדער האָט געהאַט זיין אויסטערלישע דערציילונג. צוויי קינדער זענען צו אונדז געקומען פון זייער לעצטן וועג, פאַרן אָנקומען צום שחיטה־אָרט, נעמלעך — „דעזערטירט״. זייער מוטער האָט געוואָלט זייערע לעבנס ראַטעווען, האָט זי מיט ציטערדיקע הענט אַראָפּגעריסן פון אירע קינדער די מגן־דוד צייכנס און אַרויסגעשיקט אירע צוויי פייגעלעך פון שטייג, אפשר וועלן זיי דערגיין צו אַ ברעג... זייער געוואַגטער שריט האָט אָפּגעגליקט. זיי האָבן זיך אַרויסגעשאַרט פון דער ריי אומבאַמערקט און זיך אויסגעמישט מיט די פאַרבייגייערס אויפן טראָטואַר. גוטע גויים האָבן זיי געבראַכט צו אונדז... די קינדער האָבן דערציילט ווי נאָך אַנדערע האָבן געפּרוווט זיי נאַכטאָן און געפאַלן אַ קרבן פאַר זייער געוואַגטן שריט.

נאָך איינער איז געקומען — טאַקע פון „יענער וועלט״, פון סאַמע גיהנום, פון די שחיטה־גריבער. ער, אַ בעל־עגלה וואָס האָט זיך ניט געשראָקן צו טרייבן די פערד אין פינצטערע נעכט דורך אומזיכערע וועגן — איז אים דאָ זיין דרייסטקייט בייגעשטאַנען. אַנשטאָט געטויט צו ווערן, האָט ער אַראָפּגעריסן זיין יידישן צייכן און געוואָרן אַ... באַשיטער, מיט אַ לאַפּאַטע אין האַנט, ווי די גויישע יונגען — אגב, זיינע גוטע באַקאַנטע. ער איז אָבער ניט געווען אין גאַנצן זיכער אויף דעם פּלאַץ. האָט ער געזוכט וועגן ווי זיך אַרויסצודרייען פון יענעם אָרט.

למען האמת מוז מען באַמערקן, אַז יענער טאָג האָט אויפגעטרייסלט אַ סך קריסטן, איבערהויפּט די וואָס זענען געווען באַשעפטיקט ביי דער באַערדיקונג בשעת דער שוידערלעכער עקזעקוציע. פון זיי האָבן אַ סך גויים ניט אויסגעהאַלטן דעם טייוולס בלוט־שפּיל און באַקומען נערוון־דערשיטערונגען און אַנדערע קראַנקייטן. אויך די פּשוטע קריסטן פון גאַס האָט דאָס אויפגעטרייסלט. אַ ראיה — טאַקע אַ דאַנק זיי איז געלונגען עטלעכע יידן צו דעזערטירן פון טויט. אויך אייניקע פּאָליציאַנטן וואָס האָבן באַוואַכט אויפן הויף פון אונדזער תפיסה, זענען געוואָרן ווייכער און אַדורכגעלאָזן די יידן צו אונדז.

אָבער למען האמת מוז איך זאָגן, אַז אַזוינע „צדיקים״ איז געווען בלויז אַ קליינער פּראָצענט אַנטקעגן אונדזערע רשעים פון סדום וואָס האָבן אין סאַמע גרויל געפּרוווט ראַבירן און אויך מיטהעלפן די דייטשן אין זייער אויסראָטונג אַרבעט.

האָט דערציילט אַ צוריק געקומענער פון שחיטה־אָרט, ווי מ׳האָט קינדערלעך, אָנגעוואָרפענע אויף איין אָרט, זייערע אבֿרימלעך מיט גראַנאַטן אויפגעריסן און ווי ס׳האָבן גרעסערע קינדער זיך קעגנגעשטעלט, געוואָרפן צו די מערדער שטיינער, ערד, געשאָלטן זיי מיט יללות און קללות — ביז זיי זענען געפאַלן; ווי אַזוי די געזונטע יונגען פון די שייצעס און אי־

טערס וואָס האָבן גאַנצע מערק גויים „געטרייבערט״ אין די מיטוואָכס, די בחורים מיט אייזערנע הענט און פויסטן, פּראָסטע און בראַווע אין זייער אויסוועגלאָזן קלעם, האָבן אויך דאָ געזוכט און געפונען אַ תיקון פאַר זייער שטאָלץ — בלוט פאַר בלוט — אַז אויך דייטשיש בלוט האָט זיך געגאָסן אויף די הערצער פון די טויט־פאַרווונדעטע יידן; ווי מ׳האָט עס אָנגעכאַפּט אַ דייטש ווי אַ כפרה־הענדל און אים געשמעטערט ווער מיט אַ מעסער, ווער מיט אַ גראָב־אייזן און ווער מיט אַן אַרויסגעריסענער ביקס; געהאַקט און געבראָקט די קעפּ פון די מערדערס פאַר די הונדערטער, טויזנטער, פאַר מיליאָנען — און אַזוי זענען זיי אַריין אין דער געשיכטע ווי גבורים פון פּאָ׳ק.

געווען אויך גוטע קריסטן

און ווידער זענען געקומען נייע נסים: אויך צוויי קינדער פון יענעם אָרט האָבן זיך אַרויסגעגנבעט פון טויטס נעגל מיט גאַנץ פּשוטע שפּיצלעך — אומבאַמערקבאַר זיך אַריינגעקליבן ווי מייזלעך אין אַ באַרג אָנגעקליבענע זאַכן וועלכער איז אויסגעוואַקסן אין יענעם טאָג און ציטערנדיקע דאָרט געלעגן און געוואַרט. ביינאַכט האָט די פינצטערניש זיי געהאָלפן אַרויסרוקן זיך, זיי זענען אַוועק צו באַקאַנטע קריסטן וועלכע האָבן די קינדער איבערגעליפערט צו אונדז, די „אויסדערוויילטע״. די קינדער האָבן די גאַנצע צייט געציטערט, ס׳האָט זיי געוואָרפן פון קעלט און פון שרעק.

אַנדערע יידן האָבן זיך געראַטעוועט פון זייערע אייגענע הייזער, געוואַגט אָנרירן דעם באַפעל פון די דייטשע הענקערס אויפצוזאַמלען זיך אויפן מאַרק־פּלאַץ. יעדער האָט געהאַט זיינע סיבות דערצו: איינער איז געווען שטאַרק קראַנק, מיט גרויס טעמפּעראַטור, אָבער אים האָט אָפּגעגליקט, וואָס אַ באַקאַנטער פּאָליציאַנט האָט אים געבראַכט צו טראָגן צו אונדז... נאָך איינע, אַ יונגע פרוי, האָט געדאַרפט געבוירן אַ קינד — אַ נייַ באַשעפעניש צום טויט — און אויך זיי האָבן גוטע גויים געבראַכט צו אונדז. דאָס זענען געווען איינצלנע טאַטן פון גוטע קריסטן, אָבער אַ סך זענען געווען מערדעריש־אַקטיוו אין יענעם טאָג, געהאָלפן אויסזוכן און אומברענגען די אַלטע און קראַנקע לייט, וואָס האָבן ניט געקאָנט מיט אייגענע כוחות גיין דעם לעצטן וועג...

פון די גוטע טאַטן איז כדאַי צו דערמאָנען אויך אונדזער שכן מאַמאַנקע מיטן אַלטן, בן־שמונימדיקן תושב פון אונדזער פאַרנע־גאַס, שמואל דמשק. אויך ער האָט ניט געקאָנט גיין אויפן מאַרק, ווייל ער איז געלעגן קראַנק. מאַמאַנקען מיט נאָך אַנדערע פּאָלאַקן האָט מען באַפוילן אויסצוזוכן פאַרשטעקטע יידן און מעלדן דער פּאָליציי. האָט דער מזל געוואָלט, אַז דאָ האָט דאָמינירט די אַלטע באַקאַנטשאַפט און שכנים־שאַפט, ווייל דער גוי, ריזיקירנדיק מיטן לעבן, האָט דעם אַלטן ערגעץ־ווו אויסבאַהאַלטן, מיט עסן און טרינקען, ביז ער האָט זיך ווידער געטראָפן מיט זיין טאָכטער, איידעם און צוויי אייניקלעך וואָס האָבן זיך געראַטעוועט מיט די אַרבעטער. דער פּאָלאַק מאַמאַנקע, וואָס האָט גוט גערעדט יידיש, האָט דערנאָך שטאָלצירט מיט זיין טאַט, דערציילנדיק אונדז וועגן זיין „יידן־פריינדשאַפט״. דאָך האָט אים גאָט געשטראָפט און איך בין זיכער, אַז זיין שטראָף איז געווען אַן אָפּצאָל פאַר ניט ווייניק עבירות פון וועלכע קיינער האָט ניט געוווסט, אויסער די פינצטערע נעכט און שטומע, איינזאַמע יידישע הייזער, וועלכע האָבן אומזיסט געוואַרט אויף זייערע אַלטע בעלי־בתים... די געטאָ־שׂריפה האָט אים געטראָפן. די צעבושעוועטע פלאַמען האָבן אַ שפּרונג געטאָן אַזש פון געטאָ איבערן מאַרק אין דער סטודענצקאַ־גאַס, אָנגעכאַפּט ב׳ויז זיין הויז און אַזוי בליץ־שנעל עס פאַרצוקט, אַז ער האָט גאָרנישט געראַטעוועט. דאָס יידישע האָב־און־גוטס וואָס איז צו אים אַריינגעפאַלן — איז אַוועק מיט די פלאַמען.

דריי געבליבן פון אַ גאַנצער משפּחה

ווען מען האָט די פרישע גרויסע קברים געהאַט אין גאַנצן פאַרשאָטן און די בערג זאַכן פון די קדושים אָפּגעפירט אין דייטשע מקומות; ווען מ׳האָט דורכגענישטערט אַלע יידישע הייזער און באַהעלטענישן; ווען מ׳האָט אויסגעפּלאַנירט און אויסגעמאָסטן דעם נייעם געטאָ־שטח מיט די שטיבלעך און געסלעך אָרעם און אָרום פאַרצוימט מיט שטעכל־דראָט, פאַרקלאַפּט אַלע טירן צום דרויסן און אויך אויף די פענצטער אָנגעטאָן דראָט־נעצן — זענען די מלאכי־חבלה אָפּגעפאָרן מיט גאָלד, בריליאַנטן און אַנדערע ווערטפולע חפצים, כדי באַנייען די זעלבע בלוטיקע אַרבעט ערגעץ אַנדערש. מיט זייער אַוועקפאָרן איז פאַרמעל אַרויס דער טויט פון ניעסוויזש און דער דייטשער שטאָט־קאָמענדאַנט האָט אונדז דערלויבט אויף אַ צייט פון דריי שעה זיך באַוועגן פריי צו אונדזערע אַלטע היימען און איבערטראָגן בלויז אייגענע זאַכן צו דער נייער היים אין געטאָ.

דער פרעזעס מאַגאַליף האָט עס געמאָלדן פייערלעך, ווי אַ תקיעת שופר נאָך נעילה. און אין יענעם זוניקן טאָג האָבן מיר טיף באַגראָבן אונדזערע אויגן צו דער ערד, מיט ווייטיק און שאַנד זיך געלאָזן גיין צוריק דעם זעלבן וועג, מיט וועלכן מיר זענען אַרויס אין די טויזנטער צום גרויזאַמען אומקום...

פון אונדזער פאַרנע גאַס זיינען געבליבן פון אונדזער משפּחה דריי: איך, מיין ברודער און מיין מאַמע. פון קראַסנאָסעלסקיס משפּחה — סאָניע מיטן מאַן און קליין קינד און די משפּחה אָגינסקי מיטן אַלטן דמשק.

מיר קומען צו אונדזער שטוב. די שויבן זענען אויסגעהאַקט, עס ווייעט מיט קאַלטקייט. דאָך איז דער שלאָס אויפן אָרט און ווען מיר עפענען די טיר, גיט אַ שלאָג אין פּנים אַ נייע כוואַליע פון ווייטאָקן און בלוט. „אַ גוטן טאָג דיר, שטוב, מיר זענען ווידער דאָ!״ אָבער אונדזערע שעהן זענען געציילטע, מיר מוזן אַוועק אין געטאָ. צי מיר וועלן ווען ס׳איז צוריק קומען? איין גאָט אין הימל ווייסט.

אַ נייער טרויער — דער טאַטע איז מיט אונדז ניטאָ. עס וויינען זיינע איבערגעבליבענע זאַכן מיטן טלית און תפילין און מחזורים. אויך די שכנים זענען מיט אונדז ניטאָ. עס וויינען די פענצטער־לעכער אָנטקעגן זייערע איינזאַמע הייזער, איינגעהילטע אין גרויסן טרויער.

מיר האָבן אָבער ניט קיין צייט צו וויינען און צו קלאָגן. מיר באַהערשן זיך און פּאַקן אין זעק די איבערגעבליבענע נוצלעכע זאַכן און טראָגן זיי אין געאייל אין נייעם געטאָ. אונדז געלונגט דריי מאָל אַדורכצומאַכן דעם וועג און אַרויסטראָגן דאָס ביסל גוטס פון הפקר. צום לעצטן טראָגן מיר איבער אַ ביסל שפּייז, אויך אייניקע פּוד קאַרטאָפל.

אַלע סימנים באַווייזן, אַז אונדזערע טעג זענען געציילטע. סיסטעמאַטיש זאָגט מען אָפּ יידן פון זייערע אַרבעטס־פּלעצער. זיי זענען איבעריק צו אַרבעט און צו... לעבן. צוערשט האָט מען אָפּגעזאָגט פון זייערע שטעלעס אין שטאָט אַלע דאָקטוירים, אַפּטייקערס און דענטיסטן. נאָך דעם זענען געקומען געסטאַפּאָ־לייט אין געטאָ, אויסגערוימט אַלע מעדיקאַמענטן און זיי אַוועקגעפירט. אַ צווייט מאָל האָבן זיי אויסגעוויילט די בעסערע זאַכן פון הייזער און זיי אָפּטראַנספּאָרטירט. אויך די לאַגע אויף אַנדערע אַרבעטס־פּלעצער איז געוואָרן קריטיש. מ׳האָט צוגעאיילט צו פאַרענדיקן אַלע באַשטעלונגען פאַר די דייטשן און ווייסרוסן — און קיין נייע זענען ניט געקומען. דאָס איז געווען דער בעסטער סימן ווו מיר האַלטן. ס׳איז געוואָרן

אומדערטערעגלעך אין די לאַנגע, זומערדיקע טעג מיט דער גליענדער זון. מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען ווי אין אַ טשאַד...

מ׳האָט אין גרויס איילעניש און שרעק אָנגעהויבן בויען באַהעלטענישן. יעדער — בסוד־סודות, איינער האָט ניט געוווּסט פון צווייטנס פּלענער, הגם קיינער איז ניט געווען זיכער, אַז דאָס וועט ראַטעווען. אַנדערע האָבן אויך אָנגעהויבן צוגרייטן פּלעשער בענזין, מיטן געדאַנק אין לעצטן מאָמענט אָוועקצולאָזן דאָס געטאָ אין פלאַמען, אַז דאָס פאַרמעגן זאָל ניט אַריינפאַלן אין די מערדערישע הענט.

אין איינעם פון די לעצטע געטאָ־טעג זענען אייניקע פּאָליציאַנטן אַריין אין געטאָ און אַרעסטירט דעם יודענראַט־מיטגליד אַדוואָקאַט מעסיטע. דערנאָך האָבן זיי אים אַוועקגעפירט, נאָך איידער דער פּרעזעס האָט באַוויזן צו קומען אין דער קאָמענדאַטור אינטערווענירן, באַרויבנדיק און שלאָגנדיק ווילד זייער קרבן, געטריבן אים גלייך צו די גריבער אויף גלינישטשע און דאָרט אים בעסטיאַליש דערמאָרדעט. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז די פּאָליציאַנטן האָבן דאָס געמאַכט אויף אייגענער האַנט, האָבנדיק אַ שיכות מיט דעם קרבנס זאַכן וועלכע האָבן זיך געפונען אין קריסטלעכע הייזער, ביי דעם אַדוואָקאַטס „גוטע פריינד".

אַזאַ הפקר־שריט מצד די ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן איז פון דער דייטשער קאָמענדאַטור אַדורך אומבאַשטראָפט, ווי ס׳וואָלט געהייסן — וואָס איז די נפקא־מינא, אומקומען היינט צי מאָרגן?

דער געדאַנק וועגן ווידערשטאַנד

איך ווייס ניט ווער ס׳האָט דער ערשטער אויפגעהויבן דעם געדאַנק. דאַכט זיך אַז ער איז אַליין אַרויסגעשווומען פון די טיפענישן פון אונדזערע הערצער, גראָד אין פאַסיקן מאָמענט ווען ס׳האָט זיך געפאָדערט די זאַך.

דער געדאַנק איז פאַרווירקלעכט געוואָרן דורך דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע פון די חלוצישע באַוועגונגען, וועלכע איז אַנטשטאַנען אין געטאָ. זי איז בייהילפיק געוואָרן דורך די צוויי מיידלעך דרוקער און כהן, וואָס האָבן אַ לאַנגע צייט געאַרבעט אין אָרטיקן, דייטשן געווער־אַרסענאַל, ביים רייניקן אַלע מינים כלי־זין. זיי האָבן דאָרט באַלעבאַטעוועט ווי ביי זיך אין דער היים. די דייטשן האָבן געהאַט צו זיי צוטרוי (אויך פון דער ערשטער מאַסן־שחיטה זענען זיי אַרויס אַ דאַנק אָט דער אַרבעט).

די צוויי מיידלעך האָט מען אָנגעטרויט אין די לעצטע געטאָ־טעג די הייליקע אויפגאַבע צו ברענגען געווער. האָבן זיי אין משך פון אַ קורצער צייט אַריינגעבראַכט אין געטאָ, דורך פאַרשידענע אופנים און אין טיילן, צוויי שווערע מאַשין־ביקסן, רעוואָלווערן און אַ צאָל גראַנאַטן, וועלכע זענען צוגעשטעלט געוואָרן אין געהייט צו דעם ספּעציעלן שטאַב פון דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע. אויך האָט מען אָרגאַניזירט אַלע אויסגעדינטע זעלנער און קאַמפּס־פעיקע בחורים.

אין איינעם אַ פרייטיק (דער לעצטער פרייטיק אין געטאָ), גייענדיק אויף מיטאָג, האָבן גויים געבראַכט די ידיעה וועגן צוויי שחיטות וואָס קומען פאָר אין שטעטל האָראָדזיי — 14 ק"מ פון אונדז, און די צווייטע אין סנאָוו, 20 קילאָמעטער פון אונדז. דער טויט האָט ווידער געבושעוועט אַזוי נאָענט, אַז מ׳האָט געפילט זיין אָטעם אומעטום.

אמת, מיר גייען נאָך היינט אַרום פריי, מיר באַוועגן זיך אומגעשטערט, ס׳איז נאָך מעגלעך היינט צו אַנטלויפן אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער — דאָך זענען מיר אַזוי געבונדן צום געטאָ ווי מיט כישוף — אָבער דאָס זענען די בונדן פון אונדזערע טייערסטע און נאָענטסטע.

ס׳איז געוואָרן אַ פּאַניק. יעדער האָט אין ציטער געשטאַמלט: וואָס טוט מען? וואָס טוט מען? דאָס מאָל איז דער פּרעזעס אַליין צעטראָגן — און אַלע ווייסן פאַרוואָס: זיין ברודער איז פּרעזעס אין האָראָדזיי, און ס׳איז פאַרשטענדלעך, זיין האַרץ בלוטיקט... ווי געוויינלעך אין אַזעלכע מאָמענטן, ווערן אַלע געטאָ־איינוווינער צונויפגערופן אויף אַ פאַרזאַמלונג אין גרויסן רוים פון בית־מדרש. זיי קומען אַלע צעטומלטע, בלייכע. אַן עדה שאָף וואָס שפּירט אַז ס׳דערנענטערט זיך די געפאַר פון וועלפישע ציין...

מ׳צינדט אָן ליכט ווי אין יום־כיפור, ס׳לייגט זיך אויף אַלעמען אַ הייליקייט וואָס דאַרף אונדז לייטערן און גרייט מאַכן צום מאָמענט פון נסיון — ווירדיק אומקומען אויף קדוש השם...

דער פּרעזעס הייבט אָן און זיין שטים איז געבראָכן. ער דערמאָנט דאָס פרישע פאַרגאָסענע בלוט אין האָראָדזיי און סנאָוו, וווּ זיין ברודער געפינט זיך שוין צווישן די קדושים. רירנד ביז טרערן איז דער מאָמענט, ווען דער פּרעזעס הייבט אָן זאָגן „קדיש". דער עולם האַלט ניט אויס און ברעכט זיך איין אין יאָמער. נאָר טראָץ זיין גרויסן ווייטאָק, באַהערשט זיך דער פּרעזעס און ער באַרויקט דעם עולם. ער זאָגט, אַז די לאַגע איז אַן ערנסטע, אָבער ס׳איז פריצייטיק אויפצוגעבן אַלע האָפענונגען. לויט זיינע ידיעות, וועט דאָס מאָל די פאַרניכטונג אויסמיידן אונדזער געטאָ.

נאָך אים רעדט אַ ייד פון די רעליגיעזע, אַן עלטערער שוין, מיט אַ באָרד און אַ הדרת־פּנים. ער מישט אויף בלעטער פון דער געשיכטע און פאַרגלייכט דעם איצטיקן מאָמענט מיט יענע צייטן פון אינקוויזיציע און קרייץ־טרעגערס, ווען דאָס פאָלק איז בייגעשטאַנען אַזעלכע נסיונות און אומגעקומען אויף קידוש השם. נאָך אים רעדן די פאָרשטייער פון יונגן דור — שלום כאָלאַווסקי און ירחמיאל שקלאָר. זיי באַמיען זיך מיט גרויס התלהבות צו מוטיקן און וועקן צום קאַמף, אָן פחדנות, נקמה נעמען אין די מערדער ווי ס׳פּאַסט פאַר קינדער פון חלוצישן דור. נאָך זיי נעמט אַ וואָרט אַ יונגע פרוי, אַ וואַרשעווערין. זי רעדט פויליש און מאַכט אַ רירנדיקן איינדרוק. זי איז אַ מוטער פון אַ קליין קינד, דאָך רעדט זי וועגן אומפאַרמיידלעכן טויט אַזוי פּשוט. זי רופט אויך צום לעצטן קאַמף פון „תמות נפשי עם הפלשתים" און פאַרענדיקט: „זאָל דאָס מערדער־פאָלק פאַרשאָלטן ווערן אויף אייביק!"

די פאַרזאַמלונג האָט גערופן דעם עולם צום קאַמף, ניט זעענדיק פאַר זיך קיין אַנדערן אויסוועג פון רעטונג.

— קינדער מיינע — זאָגט אונדזער מאַמע צו מיר און צו מיין ברודער. — איך וועל שוין אומקומען אין געטאָ, אָבער איר זייט נאָך יונג, איר דאַרפט נאָך לעבן, זעט גייט אַוועק אין די וועלדער צו די פּאַרטיזאַנער און ראַטעוועט זיך. בלייבט כאָטש איר פון אונדזער משפּחה, אַ קדיש... אַ זכר...

דאָס איז מיין מאַמעס לעצטער, הייליקער ווונטש. זי איז שוין פון לאַנג האַרץ־קראַנק, פילט זיך זייער שלעכט. דאָך וויל זי אָנקומען אויף יענער וועלט ווי אַ צדקנית, טוט זיך איבער אין נייע, זויבערע וועש און פאַר אונדז גרייט זי צו טאָרבעס מיט סוכאַרן. אין מאָמענט ווען אַ גרופּע וועט זיך לאָזן אין וועג, זאָלן מיר ניט קוקן אויף איר און אַוועקגיין.

אַזאַ איז געווען מיין מאַמעס צוואה!

„קאַץ־און־מויז שפּיל"

די נאַכט איז אַדורך אין טויט־שפּאַנונג, קוים דערלעבט דעם פרימאָרגן — שבת. ווי אַלע מאָל זענען יידן אַוועק צו זייערע אַרבעטן מיט צעבראָכענע הערצער און פאַרנעפּלטע מוחות. דאָך האָט אויך שבת גאָרניט פּאַסירט, גלייך דער טויט

וואָלט זיך מיט אונדז געשפּילט אין „קאַץ און מויז" — ער לאָזט אונדז אָטעמען נאָך אַ טאָג!

אָבער די פּאָלאַקן ווייסן, אַז ביז 20 טאָג מוז אונדזער געטאָ ליקווידירט ווערן. די „גוטע" פון זיי וואָרענען אונדז באַצייטנס. ניט זונטיק, איז מאָנטיק באַשטימט — אַזוי רעדט מען. דאָך איז אויך די נאַכט אויף מאָנטיק אַדורך רויִק. מ'הויבט אָן זיך איינצושטילן. מיר הייבן אָן אַ נייע וואָך אַרבעט. אַ גוטער סימן — יידן שמייכלען שוין, מ'האָט אַדורכגעשפּאַנט דעם 20סטן...

אָבער מאָנטיק נאָך מיטאָג — אַ פּריזירער האָט געבראַכט אַ פאַרטרויליכע ידיעה פון דער פּאָליציי, אַז אויף 7 אַ זייגער אָוונט איז פאַראָרדנט געוואָרן אַ קאָנצענטראַציע פון פּאָליציאַנטן פון אַלע אַרומיקע פונקטן, וואַרשיינלעך אויף אַרומצורינגלען דאָס געטאָ.

יונגע חברה גרייטן זיך צום אַוועקגיין אין וואַלד, צו די פּאַרטיזאַנער. מען קלויבט זיך שוין אין וועג אַריין, טראָץ דעם וואָס דער געטאָ־פּאָליציי האָט מען באַפוילן צו שטערן. פּלוצלונג הייבט אָן פאַלן אַ זומערדיקער רעגן און טרייבט אַלעמען צוריק אין די הייזער. ווען נאָכן רעגן האָט מען זיך ווידער גענומען גרייטן אין וועג אַריין, זענען אַרויס די פרויען מיט די קינדער און אַזוי געיאָמערט און געוויינט, אַז עס האָט אָפּגעטויט דעם רצון צו פאַרלאָזן דאָס געטאָ.

מ'האָט שוין אָנגעהויבן רעזיגנירן פון גיין, זייענדיק באַהערשט פון דעם פרויען־געבעט און זיך איבערגעגעבן אין די הענט פון גורל. 8 אַ זייגער אין אָוונט האָט דער טויט שוין באַוואַכט דאָס געטאָ — דאָס איז געשען אין דער נאַכט פון 20סטן אויפן 21סטן יולי 1942.

כ'וועל עס ניט קאָנען אַרויסברענגען אויפן פּאַפּיר. נאָך אַזאַ נאַכט און אַזאַ מאָרגנדיקן טאָג, קאָן שוין אַ האַרץ ניט רעדן. טויט האָט ניט קיין שפּראַך און אונדז האָט באַהערשט דער טויט, צעבראָכן דאָס האַרץ און פאַרשטומט אויף אייביק.

אינעם אַרומגערינגלטן געטאָ

ווי נאָר דאָס געטאָ איז געוואָרן אַרומגערינגלט, האָבן מיר געוווּסט אַז מאָרגן פרי דאַרף קומען דער סוף. מענטשן האָבן געזוכט ווי צו פאַרלייכטערן זיך דעם טויט און ניט אַריינפאַלן אין די מערדערישע הענט. די „גליקלעכע" זענען געווען די וואָס האָבן פאַרמאָגט סם־פּילן איינצושלאָפן אויף אייביק.

די מערדער האָבן געעפנט אַ שיסעריי פון לייכט־געווער, מיטן ציל צו פאַראַליזירן דאָס געטאָ און ניט דערמעגלעכן קיין פאַרקער און רעטונגס־פרווון. די קוילן זענען געפלויגן בלינד אין דער פינצטערניש. פון צייט צו צייט האָבן אויפגעבלענדט העל־רויטע ראַקעטן, וואָס האָבן דערשיטערט די נערוון און געהאַלטן אין טויט־שפּאַנונג די אומגליקלעכע קרבנות אַ גאַנצע נאַכט.

דאָס געטאָ האָט יענע נאַכט זיך געגרייט צום לעצטן קאַמף און צום אומקום. די קאַמפּס־גרופּע, אין צאָל פון אַ 80 מאַן, זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף זייערע פּאָזיציעס. דער הויפּט קאַמפּס־פונקט איז געווען די גרויסע, געמויערטע „קאַלטע" שול, וואָס האָט פאַרמאָגט די מעלות פון אַ פעסטונג. מסתמא האָבן אירע ערשטע בויערס מיט 300 יאָר צוריק געהאַט אין זינען איר נויטווענדיקייט צו דינען אויך אַן אַנדערן צוועק, אויסער דעם מתפּלל זיין צו גאָט... דאָס אָרט איז געווען סטראַטעגיש וויכטיק — מיטן פּנים צום געטאָ־טויער און צו דער שטאָט. די באַוואָפענונג איז באַשטאַנען פון 2 שווערע מאַשין־געווערס, אַ קליינע צאָל ביקסן און גראַנאַטן.

חוץ דעם איז געווען נאָך אַ זייער וויכטיקע אויפגאַבע: אונטערצינדן דאָס געטאָ! זאָל אַלץ אַוועקגיין אין פלאַמען!

אין דער נאַכט איז די געטאָ־מאַכט געוואָרן אויפגעלייזט, די יידישע פּאָליציי זענען געוואָרן אויס „קאָנאַקערס", ניט האַלטנדיק מער די וואַך ביים טויער, ווייל ס'האָבן זי איבערגענומען די ווייסרוסישע זין פון אַלע אַרומיקע דערפער, „מלא" מיט שנאַפּס און בלוטדורשטיק נאָך רויב. פאַר זיי, די צעיושעטע חיות, איז עס געווען אַן אמתער יום־טוב, אויף וועלכן זיי האָבן געוואַרט מיט וועלפישן אומגעדולד.

מיין ברודער איז קעמפעריש געשטימט, זיין אָרט איז צווישן די וואָס פאַרנעמען פּאָזיציעס אין דער שול־פעסטונג. מיין מאַמע איז אומרויִק מיט זיין אָפּוועזנהייט. אין דער לעצטער נאַכט וויל זי האָבן אירע קינדער מיט זיך.

דאָך פאַרלאָז איך אויף אַ ווײַלע מיין מאַמען און גיי אַרויס אין דרויסן באַנעמען די רעטעניש: ווי קוקן דאָס הימלישע שטערן־אויגן אַזוי לויטער און רויִק אויף אונדזער גורל? איך שלייך זיך פאַרביי די ווענט ווי אַ שאָטן, איך וויל באַנעמען דעם לעצטן פּולס פון געטאָ.

דאָס געטאָ איז אויסגעלאָשן, טויט־שטיל, אָבער עס שלאָפט ניט. ס'איז איינגעהילט אין סודות. איך ווייס: מענטשן גרייטן באַהעלטענישן, יעדער לויט זיין איינפאַל אין זיינע ד' אמות. זיי ווילן אויף אַזאַ אופן אויסמיידן די גרוילן פון קומענדיקן טאָג. זיי טראַכטן זיך אַראָפּצולאָזן אין דער ערד און לעבן ווי אַ קרעט — עד יעבור זעם... אָבער וואָס וועט זיין ווען דאָס געטאָ וועט שטיין אין פלאַמען? צי וועלן זיי אויסהאַלטן אויך דעם פייער?

איך דעצידיר זיך פאַרלאָזן אויפן גורל — וואָס וועט זיין, זאָל זיין! איך קער זיך אום אין דער פינצטערניש צו מיין מאַמען.

די זומער־נאַכט איז קורץ און אַ שעה נאָך חצות גייט אויף דער פרימאָרגן אין אַ כסדר שטייגנדער העלקייט. עס לעשן זיך אויס די שטערן און דערנאָך שפּרינגט אַרויס אַן אייביק נייע, גאָלד־צעגליטע זון און פאַנגט אָן איר הימלישן טאָג־גאַנג. אַזוי אויך איז עס געווען נאָך יענער נאַכט. די זון איז אַרויס — נאָר אויף צו באַשטראַלן די בלוטיקע וואַקכאַנאַליע וואָס דאַרף זיך אָנהייבן אין די פרימאָרגן שעהן. און ס'האָט זיך געוואָלט עס זאָל זיין פינצטער, אייביק פינצטער. זאָל אונדז די זון ניט רייצן מיט איר געלעכטער. דאָס געטאָ וועט ברענען רויט און פאַרשטערן דעם מערדערישן יום־טוב.

ווי נאָר ס'איז געוואָרן ליכטיק, האָבן די פּאָליציאַנטן אָפּגעשטעלט זייער שיסעריי. צוערשט איז אַרויס דער פּרעזעס אַליין און אָנגעקניפּט אַ „קאָנטאַקט" מיט די „הערן" פון אונדזער גורל. אויף אים קוקנדיק, זענען אַרויס די צאָן קדושים פון זייערע באַהעלטענישן און מיט שטוינונג פריי זיך באַוועגט אין געטאָ, הגם זייערע באַלאַגערערס זענען געשטאַנען רציחה־לוסטיק מיט ביקסן און אַווטאָמאַטן אַרום דעם געטאָ־צוים, יעדע 20 מעטער אַ פּאָליציאַנט.

און ווער זענען עס געווען די היטערס? ניט פאַר איין געטאָ־ייִד גוט באַקאַנטע פּויערים פון די אַרומיקע דערפער און שטעטלעך. היינט האַלטן זיי אַלע זייערע גוט באַקאַנטע „מאַשקעס" אויפן ציִנגל פון די ביקסן: „ניע פּאָדכאָדזי!"

אין דער נאַכט־שיסעריי זענען אַ סך הייזער געוואָרן ראַבירט. אַ בלינדע קויל האָט אויך געטראָפן און שווער פאַרלעצט די מוטער פון די קינדער דמשק און יידישע דאָקטוירים האָבן נאָך געפרווט ראַטעווען דעם ערשטן קרבן.

צווישן די האַלב־טויטע יידן זענען אַרומגעגאַנגען ווערסיעס, אַז עס וועט פאָרקומען אַ סעלעקציע און די וויכטיקסטע אַרבעטער וועלן בלייבן. אַזוי האָט דערקלערט דער פּרעזעס — און דאָס געטאָ דאַרף וואַרטן ביז ס'וועלן קומען די דייטשע

תּלינים, ווייל אָן זייער באַפעל און אָנוועזנהייט וועט זיך גאָר ניט אָנהייבן. קאָן זיין אַז זיי וועלן אין גאַנצן ניט קומען, דאַן וועלן מיר פאַרלויפיק זיין געראַטעוועט.

אַזוי האָט דאָס געטאָ געוואַרט ביז 8 אַ זייגער אין דער פרי אין אַן אַלץ שטייגנדער שפּאַנונג. פּונקט 8 אַ זייגער האָט זיך פּלוצלונג דערהערט פון שטאָט אַ וואָלפישער סירענע־געוואָי און — — — ס'האָט זיך אָנגעהויבן!

הגם דער אַלאַרם איז געווען געווענדעט צו די פייערלעשער אויף צו לעשן אַ שׂריפה 20 קילאָמעטער פון אונדז, אין שטעטל קלעצק, וועמענס געטאָ האָט שוין געברענט, האָט עס אַלעמען געשטעלט אויף די פיס — אי די פּאָליציאַנטן, אי די אויפן טויט וואַרטנדיקע ייִדן. טאַקע אין דעם מאָמענט האָט מען געמאָלדן, אַז אַלע ייִדן דאַרפן זיך זאַמלען לעבן געטאָ־טויער.

ווי־דער דאָס זעלבע בילד וואָס כ'האָב געזען מיט 9 חדשים צוריק אויפן מאַרק־פּלאַץ, ווען מ'האָט 3 טויזנט ייִדישע לעבנס געטריבן צו דער שחיטה. היינט געפינען מיר זיך אין זייער לאַגע, אויף זייער וועג... די זעלבע טויט־שרעק אויף פּנימער פון פרויען, מענער און קינדער, די ־זעלבע הילפלאָזיקייט און פאַרצווייפלונג. אָבער אַלע ווייסן: אַזוי גלאַטיק וועט די שחיטה ניט דורכגיין. עס וואַכט אַ ייִדישע קאַמפּס־גרופּע מיט געווער, עס שטייען מענטשן דעצידירט צו וואַרפן זיך אין שלאַכט, אָנצינדן דאָס געטאָ — דערפאַר זענען מיר היינט רויקער.

מיין מאַמע און איך ווילן זען צום לעצטן מאָל דעם ברודער, וואָס געפינט זיך אין שול מיט דער קאַמפּס־גרופּע. נאָר אַלע טירן זענען שטאַרק פאַרבאַריקאַדירט און מיר מוזן אויפגעבן אונדזער פאַרלאַנג. מיר שטייען געפּרעסט אין דער גרויסער מאַסע און וואַרטן. דער פּרעזעס מאַגאַליף און זיין געהילף מאַרקאָווסקי שטייען אויך היינט בראש פון דער מאַסע און פּילן נאָך אויס זייער אויפגאַבע אַלס געטאָ־עלטסטע.

אָט עפנט זיך אויף דאָס טירל ביים געטאָ־טויער און ס'גייט אַריין אַ ס. ד.־מאַן אין באַגלייטונג פון צוויי באַוואָפנטע פּאָליציי־עלטסטע. דער ס. ד.־מאַן דערמאָנט די ערשטע תּלינים פון מאַרק־פּלאַץ — אין אַ העלם, אַ הויכער בלאָנדער סאַדיסט, אויף זיין פּנים רוט אַ קאַלטע רציחה און זיינע אויגן — צוויי שאַרפע שפּיזן, וועלכע שטעכן דורך אַלעמענס הערצער.

יאָ, ס'וועט פאָרקומען אַ סעלעקציע. אַ ראיה — דער תּליין האַלט אַ פּאַפּירל און דאָרט איז פאַרשריבן: מי לחיים ומי למות.

אָבער וויפל קאָן ער זיך פאַרגינען צו לאָזן לעבן, ווען דאָס געטאָ מיט די נעבעכדיקע 600 נפשות מוז ליקווידירט ווערן, אַז אונדזער שטאָט, ווי די אַנדערע שטעטלעך און שטעט, מוז ווערן ייִדן־פריי?

דער סאַדיסט הייבט אָן מיט זיין שאַרפן טאָן אויסרופן פון פּאַפּיר אַרבעטער פון שבת'עס טריקאָטאַזש־פאַבריק, ווו די לערן־שקצים האָבן נאָך ניט דערגרייכט די שטופע פון קוואַליפיצירטע אַרבעטער. אָט גייען די ברידער שבת, די ברידער מילשטיין און נאָך אַ 20 מאַן, בלויז די פאַבריק־אַרבעטער. אויסער זיי — קיינער מער. דאָ ווערט די ליסטע אָפּגעשלאָסן.

די אויסגערופענע אַרבעטער דאַרפן אַריבערגיין אויפן צווייטן זייט און שטעלן זיך ביים ראַנד פון פאַרמאַכטן טויער. אָבער דאָ שפּילן זיך אָפּ האַרצרייסנדע סצענעס מיט די אַרבעטער גופא, ווייל דער ס. ד.־סאַדיסט דערלויבט ניט מיטצונעמען זייערע פרויען און קינדער. איז ניט בעסער דער טויט צוזאַמען, איידער ווערן אַזוי בעסטיאַליש אָפּגעריסן פון די טייערסטע און נאָענטסטע? די מינוטן זענען געווען די פיינלעכסטע. די מענער האָבן געיאָמערט, געבעטן רחמים ביים מערדער וואָס איז געשטאַנען קאַלט און שאַרף ווי אַ שפּיז, סאַדיסטיש אַוועק טריי־

בנדיק די פרויען און קינדער... כ'לעבן, אויף זיי איז געווען מער צער ווי אויף אונדז. אַזוי האָב איך געפילט אין יענעם מאָמענט און פעסטער געדריקט צו זיך מיין מאַמען — מיר זענען דאָך צוזאַמען.

אַלץ איז אַדורך גיך און ס'איז געקומען די ריי אויף אונדז. דער פּרעזעס האָט זיך אויסגעדרייט צו אונדז און אויף זיין פּויליש געזאָגט בזה הלשון:

— און איצט קינדער, לאָמיר זיך שטעלן צו פיר אין אַ ריי און מיר וועלן אָפּפאָרן אויף מאַשינען קיין באַראַנאָוויטש אויף אַרבעט...

דער פּרעזעס איז געווען בלייך, אָבער רויק. גלייך זענען צוגעקומען צו אים זיין פרוי און זיין קליין ייִנגעלע, אויך רויקע. זיין גרעסערע טאָכטער איז ניט געווען אויפן אָרט. מענטשן האָבן זיך אָנגעהויבן אויסשטעלן צו פיר אין אַ ריי. די ערשטע צוויי רייען האָבן פאַרנומען קעמפערישע מענער און מיר איז געווען אַ וווּנדער, פאַרוואָס האָבן דווקא זיי זיך געשטעלט אין די ערשטע רייען. דער פּרעזעס מיט זיין פרוי און קינד זענען געשטאַנען בראש פון דער מחנה, וואָס האָט זיך לאַנגזאַם אויסגעשטעלט.

„לאָמיר ברעכן דעם טויער!"

פּלוצלינג האָט אַ מאַן פון דער ערשטער ריי, אויסשרייענדיק באַפעלעריש „ייִדן, נאָך מיר! לאָמיר ברעכן דעם טויער!" — האָט זיך אַ ריס געטאָן פאָרויס און מיט אים — די פאָדערשטע רייען. זיי זענען צוגעלאָפן צום פאַרמאַכטן געטאָ־טויער, אים אויפגעריסן — און אין דעם מאָמענט האָט זיך עס אָנגעהויבן. עס האָט אַ זעץ געטאָן אין דער לופט אַ בינטל אויפגעריסענע גראַנאַטן פון יענער זייט טויער און אין דער סעקונדע האָבן זיך אויסגעמישט אין איין קנויל ערד און פליייש און שטיינער. עס זענען געפאַלן טויטע און פאַרוווּנדעטע פון די וואָס האָבן געשטורעמט דעם טויער און פון די וואָס זענען געשטאַנען לעבן טויער, די „אָפּגעקליבענע". אויך דעם פּרעזעס האָט, דאַכט זיך, ניט געשוינט דער אויפרייס. אַלץ איז געוואָרן איינגעהילט אין אַ געדיכטן רויך, ס'איז אוממעגלעך געווען צו באַנעמען דאָס שוידער־בילד פונעם ערשטן שניט.

די מאַסע האָט אָנגעהויבן אָפּטרעטן אויף צוריק, נאָר זיי זענען באַגעגנט געוואָרן מיט קוילן פון הינטער אַלע פּלויטן. אָבער דאָ האָט זיך שנעל אָנגעהויבן עפּעס גאָר אומגעריכטעס פאַרן פיינד, באַדראָענדיק זיין זיכערקייט פון יענער זייט געטאָ־צוים. דעם געטאָס נקמה־וואָפן איז געווען — פייער! די טרוקענע, הילצערנע, מיט בענזין באַגאָסענע הייזער האָבן זיך געלאָזן אין הייליקער שליחות פון נקמה — גלייך אויף די מערדער. זיי זענען געוואָרן צעטומלט און זיך פאַרלוירן אַנטקעגן דעם פייער.

די שׂריפה אין געטאָ האָט זיך אָנגעפאַנגען פונעם טויטן געסל. אָפּטרעטנדיק, האָב איך געזען דעם בראַוון בחור יאָסעלע לאַנגמאַן, אַ פלאַמיקן און פאַרסאַפּעטן אַרויסלויפן פון די הייזער און גלייך נאָך אים האָבן זיך געיאָגט קוילן רויך און פלאַמען. דאָס האָט ער אויסגעפירט די גרויסע שליחות פון געטאָ — פייער!

אַ ווינט האָט דאָס פייער געטריבן פון דרום־מערב אויף צפון־מזרח זייט — גלייך אויף דער שטאָט. מיר האָבן זיך דורכגעריסן דורכן פייער־שטורעם און אַרויס צום לעצטן דרום־מערב ווינקל פון געטאָ. דאָ איז אונדזער צוריקטריט. דאָ וועט זיין אונדזער לעצטער אָרט. און טאַקע אַהער רייסן זיך דורך די פלאַמען צעטומלטע, פאַרסמאַליעטע מענטשן, טאַקע אויף דעם וועג האָבן די פּאָליציאַנטן געשיקט זייערע קוילן און

מענטשן פֿאַלן, בעת די לעבעדיקע אָדער לייכט פֿאַרוווּנדעטע גייען ווייטער. אונדזער לעצטער עטאַפּ איז די שטוב. פֿון דאַנען גייען פֿענצטער אַרויס אין גאַס, און ווער ס׳וויל לויפֿן אַנטקעגן דעם טויט — קאָן שפּרינגען דורכן פֿענצטער. ווער עס וויל אָבער האָבן עטלעכע מינוטן רו פֿאַרן טויט — קאָן בלייבן זיצן אין פֿאָדערהויז. דאָ איז פֿאַראַן וואַסער צו לעשן דעם פֿאַרטרוקנטן גומען. דאָ קאָן מען נאָך אויסריידן אַ פּאָר ווערטער צווישן זיך, כאָטש ריידן איז שוין ניטאָ וואָס. באַנאַל זענען אַצינד די ווערטער, זיי בינדן זיך ניט, ווי עס בינדט זיך ניט מער אונדזער לעבן. אַזוינע מינוטן זענען אייביקייטן.

דאָס גאַנצע געטאָ אַרום בושעוועט אין פֿלאַמען. דורכן פֿענצטער וואָס גייט אַרויס אויף דער פּוילישער גאַס זעען מיר ווי די קריסטן טראָגן זייערע בעבעכעס אין פֿעלד, ווייל די פֿייער־צונגען לעקן שוין זייערע שטיבער. קיינער פֿון זיי טראַכט שוין ניט וועגן רויב. אַלע לויפֿן אין איין בהלה מיט די פּעק אויף דער לאָנקע.

פֿון יענער זייט ווו די שול־פֿעסטונג, הילכן אָפּ אַפּטע שאָסן, דאָך איז שווער צו וויסן וואָס דאָרט קומט פֿאָר — און כ׳ווייס ניט עד היום וואָס דאָרט איז פֿאָרגעקומען, ווייל קיינער איז פֿון דאָרט מיטן לעבן ניט אַרויס...

וואָס מאַכסטו, מיין ברודער? מסתמא האָסטו זיך פֿאַרבענקט נאָך דער מאַמען און ברודער, וועלכע דערמאַנען דיר דאָ — און דו ביסט דאָרט אַן איינזאַמער, אין אָנבליק פֿון שטורעמדיקן טויט. און די מאַמע איז אויך נעבעך הילפֿלאָז.

אָט ראַנגלט זיך מיטן טויט, אַ צען טריט פֿון אונדזער פֿאָדערהויז, אַ שווער געטראָפֿענער דאָקטער. אַ שיינע, איידעלע געשטאַלט. ער באַמיט זיך אויפֿהויבן זיין קאָפּ, ווי ער וואָלט זיך געבעטן: „נאָך איין קויל״... די גנעדיקע קויל קומט — און ער בלייבט רויק ליגן אויף זיין אָרט.

מיטן לעצטן דראַנג פֿון לעבן, פּרוּוון חברה זייער לעצטן שאַנס אַדורכצוברעכן דעם צוים און שפּרינגען דורכן פֿענצטער אין גאַס. זיי לויפֿן ווי חיות פֿון אַ שטייג, אָבער דאָ צעהילכט זיך אַ ווילד שיסעריי, די ביקסן נעמען זיי אויפֿן ציל און איך זע ווי עס פֿאַלן טויטע און פֿאַרוווּנדעטע. אַ טייל קערן זיך צוריק, שפּרינגען דורכן פֿענצטער אין צימער פֿון אונדזער הויז — ניט געלונגען. דערפֿאַר איז אַ קליינער גרופּע געלונגען אַדורכצודראַפּן זיך דעם הויכן פּלויט, שוין פֿון יענער זייט גאַס און אַריינפֿאַלן אין גאָרטן פֿון הויכע קאַרטאָפֿל־קוסטעס, וועלכע פֿאַרשטעלן זיי אין גאַנצן. אָבער דאָס האָבן באַמערקט די פּאָליציייִשע הינט, זיי וועלן שוין זייערע קרבנות ניט אַרויסלאָזן — ניין!

אַרויסרייסן זיך פֿון אונדזער קלעם, איז ניטאָ קיין שאַנסן. אַלע פּאָליציאַנטן אַרום האָבן שוין געוואָרפֿן אַן אויג אויף אונדזער נעסט און פֿון זייערע ערטער שיקן זיי צו אונדז קוילן.

אין פֿאָדערהויז האָבן זיך צונויפֿגעקליבן אַ דרייסיק מאַן. די פֿרויען און קינדער זיצן שטיל, ווי שטומע לעמער, די יונגע מענער האַלטן אָנגעגרייט מעסערס און אייזערנע שטאַנגען, צו באַגעגענען דערמיט דעם שונא.

מיין מאַמע זיצט צוזאַמען מיט איר קרובה רחל גינזבורג און קלעמען זיך אין חלשות. אַצינד זיצן זיי דאָ גלייך, דערשלאָגן אויף איין שטאַפּל, כאָטש אין לעבן — זאָל זי מיר מוחל זיין מיין קרובה — האָבן זיי ניט געקאָנט זיך חברן, צוליב דער גרויס־האַלטעניש פֿון מאַדאַם גינזבורג, די פֿרוי פֿון ד״ר גינזבורג, איינער פֿון די רייכסטע אין שטאָט. קאַרג איז זי געווען, ניט אָנערקענט די נויטן פֿון אַ צווייטן. אַזוי איז עס געווען אין לעבן. אַצינד זיצן זיי צוזאַמען, אויסגעגלייכט...

האָט זיך אויפֿגעשטעלט איינער אַ שניידערל, אַ דאַרער, פֿון פּאָמערן־קאַנט געקומען, אַנטלאָפֿן אַזש אַהער מיט זיין פֿרוי און צוויי קינדערלעך, אַ פּראָלעטאַריער אין פֿולן זין פֿון וואָרט וואָס האָט געטרוימט וועגן „פּראָלעטאַריער פֿון אַלע לענדער פֿאַראייניקט אייך״ און זיך ניט באַרויקט, ביז ער איז ניט אַרויס מיט זיין קליין יינגעלע אין דרויסן, פּרוּוונדיק אַפּעלירן צום מערדערס געוויסן, שרייענדיק אין פּויליש:

— הערן פּאָליציאַנטן! האָט רחמנות אויף אַן אָרעמען שניידער און זיינע קליינע קינדער, לאָזט לעבן! פֿאַרוואָס זאָלט איר אומברענגען אומשולדיקע אַרבעטער?

אַלס ענטפֿער האָבן אָפּגעהילכט עטלעכע שאָסן און דער אָרעמער שניידערל מיט זיין יינגעלע האָבן זיך גיך אַריינגעכאַפּט צוריק אין פֿאָרהויז.

די קוילן האָבן געהאַלטן אין איין קנאַלן אין אונדזער זייט און פּלוצלונג האָט איינער באַמערקט, ווי אַ גרופּע פּאָליציאַנטן דערנענטערן זיך אין אונדזער ריכטונג. האָבן חברה אינסטינקטיוו אויפֿגעוואַכט פֿון זייער גליווער, ווייל ס׳איז נאָך פֿאַרבליבן איין מעגלעכקייט:

— אַרויפֿקלעטערן אויפֿן בוידעם!

האָבן מיר, יונגע בחורים און מיידלעך, געלאָזט זיך אויפֿן בוידעם, נאָר דאָ האָט זיך פֿאַר אונדז אַנטפּלעקט אַ שוידערלעך בילד: אַ ייִד איז געהאַנגען רויק און גליקלעך, מיט אַן אַרויסגעשטרעקטן צונג צו דער וועלט — און אַלע זענען מקנא געווען דעם געהאַנגענעם. אָבער ניט אַזוי לייכט איז זיך אויפֿצוהענגען, ווען די שטריק איז אין דרייען געפֿלאָכטן, אַ דיקע. נידעריק איז אויך דער בוידעם, עס פֿיבערן די הענט פֿון 18 אָדער 25 פֿריילינגס. האָבן אַכט ייִדן און איין פּאָרל (גאָדל דאָבעק און ליבע אָפּיציר) באַמיט זיך צו באַגיין זעלבסטמאָרד. עס האָבן זיך געוויגט מענטשלעכע לעבנס...

אין אַ באַהעלטעניש

פּלוצלונג האָט זיך אַנטפּלעקט דער ערשטער, אומדערוואַרטער נס. געשען איז דאָס אין דער לעצטער מינוט, ווען אין פֿאָרהויז זענען שוין אַריין די מערדערס. אַ קינדערישע האַנט האָט אויפֿגעעפֿנט אַ קליינטשיקן צודעק ביים ראַנד פֿון בוידעם, אַ קעפּל האָט זיך אַרויסגעשטרעקט און אויסגעמורמלט: „קומט אַריין״!

ווי די מייז האָבן מיר זיך אַ לאָז געטאָן אַהין, אַראָפּקריכנדיק אויף אַ לייטערל געשווינד — און אין דעם מאָמענט האָבן זיך געהערט קנאַלן אין פֿאָרהויז. מיר האָבן פּלוצלונג דערשפּירט ווי מיר זינקען אין אַן ענדלאָזן, פֿינצטערן אָפּגרונט, הגם מיר אָטעמען נאָך. מיין ווייטיק איז זייער גרויס — די מערדער האָבן אָקאָרשט אומגעבראַכט מיין מאַמען, די איינציקע טרייסט אין לעבן. אויך מיין ברודער איז מסתמא שוין ניטאָ מער. איך בין געבליבן אַליין.

אונדזער וועלט האָט זיך אַצינד אָפּגעגרענעצט אין אַ שמאָלע, פֿינצטערע נאָרע צווישן צוויי ווענט. זי איז אַזוי געווען געבויט פֿון אָנהייב: צוויי הייזער אונטער איין דאַך, און צווישן די צוויי הייזער — אַ ליידיקער חלל וואָס האָט היינט געדינט פֿאַר אַ באַהעלטעניש. געווען זענען שוין דאָ 10 פּערזאָן, צווישן זיי — ביידע פֿרויען שבת מיט זייערע צוויי פּיצינקע קינדערלעך וואָס ווילן פֿון גאָרנישט וויסן און לאָזן זיך הערן ווי ערשט געבוירענע קעצלעך. זענען טאַקע אַלע געשפּאַנט דאָ ביזן העכסטן גראַד צוליב די צוויי לעבעדיקע באַשעפֿענישן, וועלכע קאָנען אונדז אומברענגען.

מיט אונדזער אַריינקומען איז די נאָרע פֿאַרפֿולט געוואָרן און באַלד האָט געגומען שטיקן פֿון לופֿט־מאַנגל און פֿון שווייס. דאָס ביסל וואַסער איז דערגאַנגען צום סוף און יעדערער האָט

זיך באַנוגנט מיט אָפּנעצן בלויז די פאַרברענטע גומענס און ליפּן.

נאָכן דערליידיקן זיך אין פאַרהויז מיט די אַרום 20 קרבנות, האָבן די פּאָליציאַנטן פאַרנומען אַלע צימערן און אָנגעהויבן נישטערן און זוכן, אויך אַרויף אויפן בוידעם. דער צודעק איז געווען אַביסל אויפגעמאַכט (ס׳האָט זיך בשום אופן ניט געלאָזט פאַרמאַכן) און ס׳האָט געדראָט אַ געפאַר זיי זאָלן אונדז אַנטדעקן. אָבער מיר האָבן זיך פאַרלאָזן אין גאַנצן אויף נסים. אונדזערע אויערן האָבן געהערט דעם נאָענטן אָטעם פון די מערדערס, ווי זיי האָבן אָפּגעלאַכט פונעם געהאַנגענעם, ווי זיי האָבן אים אויסגעטאָן, געזוכט אין אַלע ווינקעלעך, שיעור ניט אַרויפגעטרעטן אויף אונדזער צודעק. לויט זייערע דיבורים איז געווען קענטיק, אַז זיי זענען שיכור, דאָך ווייסן זיי אַז מערער מענטשן דאַרפן זיין ערגעץ דאָ פאַרשטעקט. ס׳האָט געדויערט גענוג לאַנג ביז זיי האָבן פאַרלאָזן דעם בוידעם — און ס׳איז געוואָרן אַ ביסל לייכטער אויפן האַרצן.

די פלאַמען אַרום האָבן געהאַלטן אין איין בושעווען. דורך די שפּאַרונעס פון בוידעם־דאַך האָבן אַריינגעשיינט רויטע פלעקן און ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז אָט־אָט שטייט שוין אויך אונדזער שטוב אין פלאַמען, מיר ווערן פאַרברענט. אַזוי האָבן זיך געצויגן שעהן מיט שרעק. די עכאָס פון ווילדן שטורעם אין דרויסן האָבן זיך אַריינגעריסן צו אונדז. די שאָסן מיט די ווילדע געשרייען הערן ניט אויף. אַלץ קומט פאָר ווי אין אַ שרעקלעכן חלום, ס׳דאַכט זיך ווי מיר זיצן אין פאַרכישופטן קרייז, וווּ ווילדע וועלף רייסן זיך צו פאַרצוקן, דאָך ווערן זיי אָפּגעווענדט דורך אַ געהיימע געטלעכע קראַפט.

דאָס איינציקע גאַנצע הויז אין דעם סעקטאָר פון געטאָ האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ „שטאַב" פון די מערדערס. דאָ האָבן זיי געכאַפּט אַ שנאַפּס און אַ ביס... דורכן וואַנט האָבן מיר דייטלעך געהערט זייער שיכורן גערודער מיט סאַדיסטישע פרייד און גיפטיקן שמוץ אויף אונדזער פאַרגאָסן בלוט.

בייטאָג האָבן מיר דערהערט אַ גערויש פון מאַשינען לעבן אונדזער הויז. דאָס זענען געקומען די ס. ד.־מערדער בכבודם ובעצמם. אויף אונדזער באַהעלטעניש האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייער קאָנצענטרירטער אָנגריף פונעם טויט. מיר האָבן געמיינט אַז מ׳וועט ניט אויסהאַלטן. דאָ מוזן מיר אומקומען. אַזאַ געפּיל האָט אונדז באַהערשט און פאַרגליווערט דאָס בלוט אין די אָדערן.

זיי זענען צוגעטראָטן פאַכמעניש, מיט געניטע מכשירים. ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז אָט אַנטדעקן זיי אונדז, אָט רייסן זיי אויף דעם באָדן, נישטערן אויף דעם בוידעם, קלאַפּן אין די ווענט, צענעמען די אויוונס. באַלד וועלן זיי צענעמען דאָס גאַנצע הויז, אָדער עס אונטערצינדן. אָט הערן מיר ווי זיי רופן אונדז אַרויס, דראָענדיק מיט אונטערצינדן. זיי לאָזן אַרויס אַ פּאָר סעריעס קוילן און צום סוף הערן מיר:

— גראַנאַטן!

דאָ פּילט יעדער דעם טויט באַצייטנס. ס׳הערן זיך שטאַרקע אויפרייסן ממש פאַרביי אונדזער נאָז, אַלע ווערן באַטויבט און צעטומלט, אָבער די ווענט זענען געבליבן גאַנץ און מיר — אויך!

אָבער זיי באַוואַכן אונדז כסדר, די פּאָליציאַנטן, עס הערן ניט אויף די שיסעריי און געשרייען. אָט גייט שוין דער טאָג צו ענדע און די מחבלים לאָזן זיך נאָך אַלץ הערן נאָענט פון אונדז. חברה דעצידירן, אַז ווי עס זאָל ניט זיין, וועט מען אין מיטן דער נאַכט אַרויסגיין. בלייבן דאָ איז אוממעגלעך.

פאָר חצות איז פלוצלונג אַנטשטאַנען אַ פאַרדעכטיקטע שטילקייט. וואָס באַדייט עס? צי ווילן זיי ניט אַמאָל דערשפּירן אונדזער לעבעדיקן אָטעם? דאָך גרייטן מיר זיך צום אַרויסגיין.

צומערשט וואַרפט מען גורל, זאָל איינער אַרויסגיין אויסשפּירן די לאַגע און ברענגען וואַסער. ביז וואָס־ווען, דערהערן מיר פלוצלונג פון דרויסן אַ קלינגעדיקע קינדערישע שטים אין פּויליש, ווי אַ בת־קול פון יענער וועלט: „ווּ זייט איר? ווּ זייט איר?" איינער פון אונדז האָט זיך אינסטינקטיוו אַרויסגעכאַפּט און אויסגעשריען: „מיר זענען דאָ"! מיר האָבן געמיינט אַז מ׳איז פאַרלוירענע, ס׳קאָן דאָך זיין אַ פּאָליצייאיש שפּיצל. אָבער צום גליק איז געווען אַנדערש: דאָס האָט דאָס ייִנגל קובעק אָסטראָווסקי אונדז גערופן פון דרויסן — אַ באַווייז, אַז פּאָליציאַנטן זענען ניטאָ. איינער נאָכן אַנדערן קלעטערן מיר אַרויס אין דער שטאָק־פינצטערניש. דער לייטער איז ניטאָ און מיר מוזן שפּרינגען אויף דער ערד. מיר פאַלן אויף גופים פון מתים, וועלכע ליגן דאָ אָנגעוואָרפן אין אַ קופּע. דער ערשטער פאַרלאַנג איז — וואַסער! דער דורשט פון אַזאַ טאָג איז גרויס. צום גליק געפינט מען וואַסער און מיר טרינקען זיך אָן מיט מים־חיים. דערנאָך פאַרלאָזט מען דעם פאַרהויז, אַרויסגייענדיק אויף דער נאַכטיקער וועלט. דאָ האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר די פאַרנעפּלטע אויגן אַ בילד, וואָס נאָר אַ גרויל־פאַנטאַזיע קאָן עס אויסמאָלן: ווּ געפינען מיר זיך? ניטאָ מער דאָס לעבעדיקע געטאָ, אַלץ איז דאָ אַזוי גרויזאַם, פרעמד און גיהנומדיק. אין דער פינצטער, ווי ווייט און ווי ברייט, שלענגלען זיך צום הימל הונדערטער פייער־ריטער, ביזן האָריזאָנט. אַ סברה, אַז די גאַנצע שטאָט האָט געברענט. אַ טויטע שטילקייט האָט געגלייוערט אויף דער פאַרברענטער ערד.

ווּ זענען פאָרט די פּאָליציאַנטן? אַוודאי היטן זיי ערגעץ אַרום די צוימען. אוממעגלעך, אַז זיי זאָלן האָבן פאַרלאָזן דאָס אָרט ווּ עס זענען נאָך דאָ באַהאַלטענע ייִדן. (שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז אין יענער נאַכט, אויסנוצנדיק די אָפּוועזנהייט פון די פּאָליציאַנטן, האָבן זיך פאַרקליבן פּאַרטיזאַנער אין זייערע דערפער און דאָרט באַלעבאַטעוועט. האָט מען געמוזט אָפּרופן אַלע פּאָליציאַנטן — קעגן די פּאַרטיזאַנער). פאַר אונדז אָבער איז דער מאָמענט געווען זייער גינסטיק. צו ערשט האָבן זיך געלאָזט גיין אין „ראַזוויעדקע" אַ גרופּע פון 6 מאַן, צום ייִדישן בית־עולם. דאָרט וועלן זיך אַלע צונויפטרעפן. נאָך אַ 5 מינוט האָט זיך געלאָזן אויף דעם זעלבן וועג — די צווייטע גרופּע, פון אַכט. איך בין געגאַנגען אין דער דריטער, לעצטער גרופּע. געבליבן אויפן אָרט זענען די צוויי פרויען שבת מיט זייערע עופה׳לעך. זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט מיטצוגיין, מיט דער האָפענונג צו זען זיך מיט זייערע מענער און האָבן זיך אומגעקערט אין דער נאָרע. מיר, אַ פיר מאַן, האָבן זיך געלאָזט דורכגיין דעם געטאָ־צוים. אָט זענען מיר שוין אין גוישע הייף, מיר דערגייען שוין צו הויכע, צייטיקע קאָרן־פעלדער, וועלכע ציען זיך צום בית־עולם. דאָ האָט זיך פלוצלונג אַרויסגעוויזן, אַז מיר האָבן זיך פאַרלוירן, ס׳העלפן ניט קיין רופן און קיין געשרייען. כ׳בין געבליבן אַליין.

די פלוצלומדיקע איינזאַמקייט האָט אָנגעפילט מיט נייע אימה מיין גאַנץ וועזן און געהאַמערט אין די שלייפן: וואָס טוט מען? וווּהין גייט מען?

איך דערמאָן זיך, אַז כ׳האָב אויף עק מיכאַלישאָק־גאַס אַ באַקאַנטן קריסט, וועלכער האָט מיר געהאָלפן אין דער געטאָ־צייט. אפשר וועט ער אויך היינט מיר העלפן? סיי ווי, קיין אַנדערן וועג האָב איך ניט. גיי איך זיך אַזוי איבער וויסטע שטעגן און כ׳קום צו צו דעם פּאַלאַץ ווױנונג. אויף מיין ציטערדיקן אָנקלאַפּן אין שויב ענטפערט עפּעס אַ פרעמדע, טויט־דערשראָקענע פרוי, וואָס קוקט מיך אָן ווי אַ משוגענעם און הייסט וואָס גיכער אָוועקגיין — איך האָב אַ טעות...

שפּאַן איך מיר אַרום אויפן טראָטואַר פון עק מיכאַלישאָק־גאַס און דערזע פלוצלונג, אַ הונדערט מעטער פון מיר,

אַ מענטש וואָס איילט צו די פעלדער. איך שריי ער זאָל וואַרטן. אָבער דער צום טויט־דערשראָקענער מענטש נעמט פון מיר אַנטלויפן, מיינענדיק אַוודאי אַז כ׳בין אַ פּאָליציאַנט... דאָך לאָז איך ניט אָפּ מיין לעצטן שאַנס פון רעטונג און איך יאָג אים אָן. מיר פאַלן ביידע אַרויף אויף אַ שטעכלדראָט־צוים, צערייסנדיק אויף זיך די לעצטע זאַכן, וועלכע מיר פאַרמאָגן.

דער מענטש איז אַ געוועזענער זעלנער, איצט — אַ פּאַרטיזאַנער און אַ קענער פון באַוועגן זיך אויף אומבאַקאַנטע, לויערנדע וועגן. דער בחור איז מיינער אַ יוגנט־חבר און ער האָט זיך דערפרייט מיט מיר, ווי איך מיט אים. דאָס איז געווען משה דמשק, מיט אים איז געווען אויך זיין שוועסטער.

מיר זענען זאַלבעדריט אַרויס פון געטאָ און אַריין אין די תבואה־פעלדער, געצויגן זיך וואָס ווייטער, אַוועק פון דער טויטער, פאַרשאָלטענער שטאָט, צו די גרויסע אַרומיקע גרינע געדיכטענישן — די וועלדער.

ענדלעך אין וואַלד

הינטער אונדז — אַ פאַרוויסטע, אָפּגעברענטע און פאַרטיליקטע געטאָ־היים מיט פאַרשרפּעטע גופים פון עלטערן, שוועסטער און ברידער. פאָרויס — אויף טויזנטער קילאָמעטער לאַנג, אַ לויערנדע ערד, וואָס אויף יעדער שפּאַן דערוואַרט אונדז דער טויט. דאָך גייען מיר גרינג. דער היינטיקער פרימאָרגן איז פאַר אונדז אַ פון גאָט געשענקטער, אַ געפונענער און מיר פילן, נאָך די איבערגעקומענע גרוילן, אַז ס׳איז אַזוי לייכט צו אָטעמען אויף די זומערדיקע פעלדער־רחבותן.

מיט אַזעלכע נייע געפילן גייט אונדזער דריטל. עס פירט אונדז משה דמשק צום שטאָטישן וואַלד וואָס געפינט זיך אַ 4 קילאָמעטער פון ניעסוויזש. דאָרט דאַרפן זיך טרעפן נאָך יידן, ווי מ׳האָט געהאַט אָפּגערעדט. אויך דאַרפן קומען אַהין דמשקס ברודער און שוועסטער און אַנדערע יידן, געראַטעוועטע לעצטע מאָהיקאַנער פון געטאָ...

פאַרטאָג שפּרייזן מיר אַריבער דעם שאָסיי ניעסוויזש—האָראָדזיי. ביים ראַנד פון וואַלד שטייען הייזער, וועלכע זענען אונדז גוט באַקאַנט. איין הויז, אויסגעבויט דורכן „טאָז", האָט געדינט פאַר קינדער אַלס זומער־קאָלאָניע... וויפל גליקלעכע זומער־חדשים האָט אונדזער קינדהייט און יוגנט דאָ איינגעזאַפּט! אויך אַנדערע הייזער האָבן דאָ געדינט פאַר זומער־אָפּרו פאַר אונדזערע יידישע קינדער פון ניעסוויזש — אָרעם צי רייך. אַצינד שטייען זיי ליידיק. שוין קיינמאָל וועלן יידן ניט קומען אַהער אויף אָפּרו... מיר קוקן מיט אומזיכערקייט און פאַרדאַכט אויף די ליידיקע הייזער. אויך באַוווינטע הייזער געפינען זיך דאָ, פּויערישע כאַטעס, באַקאַנטע פון אַ סך יאָרן. טאַקע צו אַזאַ הויז ווילן מיר גיין און באַקומען וואָס צו עסן און הערן נייעס. נאָר ווען מיר האָבן דערזען שטיין מענטשן אין מיטן וועג און ווייזן צייכנס מיט די הענט איינער צום אַנדערן, רעזיגנירן מיר צו זעטיקן אונדזער הונגער און גייען אַריין אין וואַלד.

ענדלעך זענען מיר אין וואַלד, נאָר דאָך ניט אין גאַנצן זיכער. אויף דער פּאָלאַנע, אַ געבענטשטע מיט כלערליי ווילדגעוויקסן און בלומען, פּאַשעט אַן אַלטער גוי זיינע פי. דאָס בילד איז אַזוי אידיליש, אַזוי האַרמאָניש־שיין פאַרוועבט אין דער נאַטור, אַז אונדזערע הערצער זאָגן נישט קיין שלעכטס, קיין געפאַר.

מיר גייען צו צום אַלטן פּאַסטעך, ער נעמט אונדז אויף ווי הונגעריקע, פאַרבלאָנקעטע שאָף פון אַ סטאַדע, טיילט זיך מיט אונדז מיטן ביסן, באַדויערט זייער־אונדזער לאַגע און בענטשט אונדזער ווייטערדיקן וועג.

מיר פאַרשטעקן זיך ערגעץ־דאָרט אין אַ געדיכטעניש און לייגן זיך אַוועק אויסרוען די מידע קערפּערס. אונדזער צייטווייליקע היים וועט זיין דער שטאָטישער וואַלד, וווּ מיר דאַרפן זיך טרעפן מיט נאָך יידן, אַנטלאָפענע פון געטאָ.

פלוצלונג ווערט צעשטערט אונדזער רו: פון טראַקט הערן זיך געשרייען, עס הילכן אָפּ איינציקע שאָסן און נאָך דעם — האַרצרייסנדע יללות פון קינדער. דאָס האָבן פּאָליציאַנטן דערשאָסן צוויי קינדער, אַנטלאָפענע פון געטאָ. ס׳ווערט קלאָר, אַז אויך מיר זענען באַדראָט, הגם דאָ איז די מורא אַ סך קלענער ווי אין געטאָ.

מיר ליגן אַזוי אין דער וואַלד־באַהעלטעניש שעהן־לאַנג. פון צייט צו צייט הילכן אָפּ איינצלנע שאָסן. מיר וואַגן ניט אַרויסגיין זוכן אונדזערע ברידער יידן, וואָס דאַרפן ליגן פאַרשטעקט אַזוי ווי מיר.

מיטאָג־צייט דערהערן מיר אַ געריידעריי ניט ווייט פון אונדז. אינסטינקטיוו באַפאַלט אונדז אַן אימה: דאָס זענען זיי — די פּאָליציאַנטן. אָבער ווי גרויס איז געווען אונדזער פרייַדיקע איבעראַשונג, ווען מיר האָבן דייטלעך דערזען אונדזערע פינף ברידער־יידן: ר׳ משה לאַכאָוויצקי מיט זיין טאָכטער פריידל, בערל אַלפּעראָוויטש און אינזשיניער גאָלדבערגס פרוי מיטן קינד. די שמחה פון טרעפן זיי איז געווען גרויס און פול ביז טרערן. אַצינד ציילט שוין אונדזער וואַלד־משפּחה 8 מאַן. ס׳ווערט הי״מלעכער אויפן געמיט. מיר דערציילן זיך קעגנזייטיק אונדזערע איבערלעבענישן און די האָפענונג וואַקסט.

ר׳ משה לאַכאָוויצקי, אַ ליבער און קלוגער ייד, איבער 50 שוין. אַ גוטער סטאָלער און אַלס אַ ספּעץ אין זיין פאַך האָט ער איינגעריכטעט אַזאַ באַהעלטעניש ביי זיך אין שטוב, וואָס האָט אויסגעהאַלטן אַ גאַנצן טאָג זוכענישן. דאָרט האָבן אויך געפונען אַ מקום מקלט זיין טאָכטער און די משפּחה גאָלדבערג (פיר נפשות). די פיר ברידער און שוועסטער דמשק האָבן זיך געראַטעוועט אין זייער סכראָן, ווייל זייערע הייזער אויפן עק מיכאַלישאָק־גאַס האָט די געטאָ־שריפה ניט פאַרצוקט און אַלע זענען אַרויס און דערגאַנגען אין וואַלד. בערל אַלפּעראָוויטש האָט אייניקע שעה פאַרן אָפּשיסן דאָס געטאָ אים פאַרלאָזן און קיינער האָט ניט געוווּסט צי ער איז אַוועק. אַצינד איז ער דאָ — און זייער נוצלעך איז ער ביי אונדז, דער געזונטער, שרעקלאָזער בערל. נאָך מער, ער, דער פריינדלעכער בערל איז ווי געשיקט געוואָרן מן השמים אַרויפצופירן אונדז אויף דעם ריכטיקן וועג, צו די פּאַרטיזאַנער טאַקע.

בערל האָט אַ באַקאַנטן חבר קאַזשיק, אַ פּאָלאַק, ער וווינט ניט ווייט. קאַזשיק האָט קאָנטאַקטן מיט פּאַרטיזאַנער און מיט אונדזערן אַ „מקורב", אַ בן־עיר, וועלכער רופט זיך יוזיק (יוזעף מאַרכווינסקי). מיר אַלע קאָנען אים, דעם פּוילישן קאָמוניסט און יידן־פריינד. פון צייט־צו־צייט קומט יוזיק מיט זיין גרופּע צו קאַזשיקן און ס׳איז פאַראַן אַ האָפענונג, אַז אַ דאַנק דעם וועלן מיר געהאָלפן ווערן מיט אמתע פּאַרטיזאַנער, ווייל אָן זיי — וואָס באַדייטן מיר אומבאַוואָפנטע, שוואַכע און הונגעריקע יידן? אונדזער האָפענונג וואַקסט.

דערווייל גיט אונדזער קאָלעקטיוו זיך אַן עצה: מען טיילט זיך מיטן ביסן ברויט וואָס עמיצער פאַרמאָגט, אַנדערע האָבן אויך געלט און גאָלד מיט זיך — ניט געדאגהט! ביינאַכט וועט בערל גיין צו זיין קאַזשיקן נאָך אינפאָרמאַציעס און קויפן עסנוואַרג.

נייעס פון דער פאַרשניטענער שטאָט

פאַרנאַכט צו גייען מיר אַרויס אויף אַ באַשטימטן אָרט און אין אָוונט לאָזט זיך אַוועק אונדזער בערל צו זיין באַקאַנטן

פּאָלאַק. אויך משה דמשק גייט אויפזוכן זיין ברודער און שוועסטער, וואָס דאַרפן זיין אין די פעלדער אַרום.

מיר וואַרטן מיט שפּאַנונג אויף זייער צוריקקער. און ווי גרויס איז געווען אונדזער פרייד, ווען שוין נאָענט צו חצות האָבן זיך אומגעקערט בערל און משה מיט זיינע אָפּגעפונענע ברידער און שוועסטער.

אויסער דעם עסן האָט בערל געבראַכט פרישע נייעס פון קאַזשיקן, וועלכער איז בייטאָג געווען אין שטאָט און ווייס צו דערציילן וועגן אַנטדעקונגען פון סכראַנען, צווישן זיי — אויך דעם סכראָן ווו איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן. נייע צענדליקער קרבנות האָט דער טאָג פאַרצייכנט. די פּאָליציאַנטן האָבן זיך פאַרטאָג אומגעקערט אין געטאָ, געזוכט און געפונען פאַרבאַהאַלטענע יידן. די שול, ווו ס׳האָבן זיך געפונען ביי 80 געטאָקעמפערס שוין נאָך דער שלאַכט, אין וועלכער ס׳זענען געפאַלן אויך אייניקע פּאָליציאַנטן, איז געוואָרן אויפגעריסן מיט דינאַמיט — און אַלץ ליגט דאָרט אין ברוך־שטיקער. אויך רעדן די גויים וועגן אַנטלאָפענע יידן וואָס דאַרפן זיך געפינען אין אונדזער וואַלד, דעריבער מעג מען זיך ריכטן אויף אַ גרויסע אָבלאַווע אין די אַרומיקע וועלדער. אונדזער איינציקע האָפענונג — יוזשיק מיט זיין גרופּע פּאַרטיזאַנער — דאַרפן ערשט קומען אין אַ 5 טעג אַרום, דערווייל דאַרפן מיר מאַנעווורירן אין דער געגנט, זיין וואַכזאַם און ניט אַריינפאַלן אין די פּאָליציישע הענט.

אַזוי האָבן זיך אָנגעהויבן אונדזערע ערשטע טעג און נעכט אין וואַלד. צוליב פאָרזיכטיקייט האָבן מיר מאַנעווורירט, ווייענדיק פאַרשטעקט איין מאָל אין רעכטן זייט וואַלד פון שאָסיי, און אַ צווייטן מאָל — אין לינקן זייט, האַלטנדיק אָן אויפהער וואַך. דאָך איז קיין אָבלאַווע ניט פאָרגעקומען, אויסער וואָס אייניקע מאָל איז דייטשע זשאַנדאַרמעריע דורכגעפאָרן אויף לאַסט־אויטאָס מיט קאָנפיסקירטע קי און אַנטדעקט אונדזער באַהעלטעניש, אָדער פויערטעס וואָס האָבן געקליבן יאַגעדעס האָבן באַמערקנדיק אונדז, מיט געוואַלד און בהלה געגומען אַנטלויפן ווי פון וואַלד־־רוחות. אַזעלכע פאַלן האָבן אונדז געצוווּנגען דרינגענד צו פאַרלאָזן דאָס אָרט און זיך אַריבערטראָגן אין אַ צווייט אָרט אין וואַלד, ווייט־ווייט פון ערשטן — און אַזוי כסדר. אויך האָבן טאָג־טעגלעך און שעהן לאַנג געגישטערט איבער די וועלדער, ווי ריזיקע שפּאַרבערס, דייטשע עראָפּלאַנען.

אַזוי זענען זיך געגאַנגען די אויגוסט־טעג, זוניקע און מחיהדיקע אין וואַלד־שאָטן, און אין נעכט — לבנהדיקע און קילע. מיר האָבן זיך געטוליעט איינער צום אַנדערן, געוואַרעמט און געטרייסט זיך מיט האָפענונג. יעדן אָונט איז אונדזער בערל געגאַנגען צו זיין קאַזשיקן און איינגעשאַפן פאַר אַלעמען פראַדוקטן. גאָט צו דאַנקען, אַפילו קיין הונגער ליידן מיר אויך ניט. אויפן דריטן טאָג זענען מיר געוואָרן באַרייכערט מיט אַ שטיקל געווער אויך, הגם אַ פאַרזשאַווערטס, פאַרלויפיק אַ לאַ־יוצלחדיק, אָבער ווי ס׳האָבן באַהויפּטעט אונדזערע מבינים, וועט עס טויגן פאַר דער צוקונפטיקער פּאַרטיזאַנער־גרופּע. דאָס איז געווען אַ מאַשין־ביקס פון אַ רוסישן טאַנק, וואָס איז געשטאַנען אונטער אַ געדיכטן בוים, אַ פאַרלאָזענער פון אַ רוסישן טאַנקיסט און געוואַרט אויף זיין גואל. האָט גאָט געשיקט אַ גוס־רעגן, דער בוים האָט אונדז צוגעצויגן און אָפּגעליפערט זיין פּקדון. כאָטש ער האָט געוויגן ביי 16 ק״ג, האָט ער גרינג געמאַכט אונדזער גאַנג — מיר האָבן מיט וואָס צו שטאָלצירן! וואָס שייך דיסקן און קוילן צו אים — וועלן מיר קריגן! מיר גלויבן!

אויף דער פערטער נאַכט זענען בערל און משה אַוועק, ווי שטענדיק, צו קאַזשיקן קויפן עסן און הערן וועגן אָנקום פון די פּאַרטיזאַנער. זיי זענען געגאַנגען פאָרזיכטיק צווישן די תבואה־שטעגן. פלוצלונג האָבן שאָטנס זיך באַוויזן אויפן וועג, האָבן זיי זיך באַהאַלטן אין דער תבואה און נאָכגעפאָרשט. ווער קאָן דאָס זיין? אַז די שאָטנס — פינף אין צאָל — האָבן זיך דערנענטערט, האָט זיך אַרויסגעוויזן: יידן! זענען אונדזערע אַרויס אַנטקעגן, יענע האָבן אָנגעהויבן מאַכן פּליטה, אָבער יידישע ווערטער האָבן זיי אָפּגעשטעלט און אומגעקערט צו זייערע ברידער. אַזוי זענען אָנגעקומען צו אונדז אין יענער נאַכט גרשון פאַרפעל, זיין זון דוד מיט זיין ווייב עלקע ווי אויך צוויי „ביעזשענצעס״ (פּליטים) — קראַמאַרסקי און חיים גאָלדשטיין. גאָט צו דאַנקען, אונדזער גרופּע האָט שוין געציילט 15 מאַן. ווי גרויס איז געווען אונדזער פרייד!

וועגן זייערע איבערלעבונגען האָבן זיי דערציילט אָט וואָס:

ווען ס׳האָט אָפּגעהילכט דער אויפרייס לעבן געטאָ־טויער און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאַציע פון געטאָ מיט קוילן און פלאַם, זענען זיי אַריינגעשפּרונגען אין דער קצבים־שול און זיך אַראָפּגעלאָזן אין אַ קעלער, ווו מ׳איז אָפּגעזעסן קאַשמאַרפולע שעהן. דערווייל איז די לאַגע געוואָרן געפערלעכער פון מינוט צו מינוט. זייער צייטווייליקע באַהעלטעניש אין קעלער האָט נישט פאַרזיכערט אויסצוהאַלטן די געפאַרן פון די פלאַמען, ווי אויך ניט אַנטדעקט צו ווערן פון דער פּאָליציי. פלוצלונג האָבן זיי אַנטדעקט אונטער זייער קעלער נאָך איין קעלער, אַ צווייטן שטאָק אין דער ערד, וואָס קיינעם איז נישט איינגעפאַלן וועגן דעם צו טראַכטן. האָבן זיי אויפגעריסן אַ בעלקע און זיך אַריינגעלאָזן אין דער נייער באַהעלטעניש, ווו מ׳איז אָפּגעזעסן פיר מעת־לעת אָן עסן און טרינקען. דער פייערשטורעם, ווי אויך די מענטשלעכע כלבים האָבן צו זיי נישט דערגרייכט. נאָך פיר מעת לעת, ניט קאָנענדיק מער אויסהאַלטן, האָבן זיי זיך פאַרלאָזן אויפן גורל, ביינאַכט אַרויסגעגאַנגען, פאַרנעמענדיק זיך דורך די פעלדער אין שטאָטישן וואַלד. אונדזערע בראַווע בחורים האָבן זיי געפונען בלאָנדזשענדע און אויפגענומען אין אונדזער גרופּע.

אין יענער נאַכט האָט בערל געבראַכט צו אונדז אויך קאַזשיקן, דעם ווילן און טרייען פּאָלאַק, וואָס האָט אַזוי טיף־מענטשלעך געפילט אונדזער טראַגעדיע. ער האָט זיך באַמיט אונדז טרייסטן און פאַרשפּראָכן העלפן מיט אַלעם מעגלעכן. ער האָט צוגעזאָגט צו ברענגען די פּאַרטיזאַנער און ווי ער ווייסט, דאַרפן זיי אָנקומען שוין מאָרגן. לאָמיר האָפן, אַז מאָרגן וועט זיין אונדזער באַגעגעניש.

אַלע זענען צופרידן פון קאַזשיקס פאַרשפּרעכונג, מיר באַדאַנקען אים האַרציק פאַר זיינע טובות צו אונדז. מיר שיידן זיך פריינדלעך־ברודעריש. צום ווידערזען — מאָרגן!

ווי דערלעבט מען שוין דעם גרויסן מאָמענט?! ווען וועלן מיר זיך שוין טרעפן מיט אמתע פּאַרטיזאַנער?!

סוף־סוף האָבן מיר זיך דערוואַרט. טאַקע אויפן פינפטן טאָג פון אונדזער בלאָנקען אין שטאָטישן וואַלד — זענען זיי אָנגעקומען, אַ 10 מאַן. ווי הערלעך זיי האָבן אויסגעזען, אונדזערע באַפרייערס. אַלע מיליטעריש געקליידט, מיט אויטאָמאַטן אין די הענט און רויטע שטערנדלעך אויף די פוראַזשקעס. בראש האָבן געשפּאַנט יוזשיק מיט קאַזשיקן. ווען מיר האָבן זיי דערזען, איז אויסגעבראָכן אַ געוויין פון פרייד און פון ווייטאָק, וואָס האָט אַרויסגערופן טרערן אויך ביי די פאַרהאַרטעוועטע רוסישע זעלנער.

אויסער דעם פּאָלאַק יוזשיקן זענען אַלע געווען רוסישע טיפּן. אייניקע פון זיי — לייטענאַנטן און איינער גאָר אַ יונגינקער פון 15 יאָר, אַ פעסט געבויטער.

זיי האָבן אויסגעהערט אונדזער טראַגעדיע, דאָך איז שווער געווען זיי איבערצוצייגן זיי זאָלן שוין דערצידירן אונדז מיט־

נעמען מיט זיך. זיי האָבן דערקלערט, אַז מען גייט איצט „נאַ וואָסטאָק", אויף מזרח, אויספירן אייניקע אויפגאַבן און ווען זיי וועלן זיך צוריקקערן בשלום — וועט מען זען.

מיר האָבן אונדזער גאַנצע האָפענונג געלייגט אויף יוזשיק מאַרכווינסקי, אים געבעטן ער זאָל אונדז ניט איבערלאָזן אויף הפקר, וואָס מיינט — זיכערער אומקום. איבערהויפּט האָט פריידל לאַכאָוויצקי גוט געקענט יוזשיקן און האָט זיך באַמיט ווירקן אויף אים ער זאָל האַלטן וואָרט און אונדז אַרויסנעמען פון דאַנען. צום סוף האָט ער געגעבן זיין ערן־קאָמוניסטיש וואָרט אַז דעם צוזאָג וועט ער דערפילן.

דאָ איז כדאי צו דערציילן בקיצור וועגן יוזשיקס פאַרגאַנגענהייט: ער שטאַמט פון לאָדזש, געווען דאָרט אַן אַקטיווער קאָמוניסט, געהאַט אויף זיך אַ פּראָצעס און איז לאַנגע יאָרן געזעסן אין תפיסה. שפּעטער, מיטן אָנקום פון די דייטשן, איז ער אַנטלאָפן און מיט זיין יידישער פרוי און אַ קליין קינד אָנגעקומען אין ניעסוויזש. זיין פרוי, אַלס אַ יידישע, איז אומגעקומען אין דער ערשטער מאַסן־שחיטה. יוזשיק מיט זיין קליין קינד זענען געבליבן אויף געהאַקטע צרות. דאָס קינד איז באַלד קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן. יוזשיק האָט זיך געהאַלטן מיט די געטאָ־יידן, געשמט אַלס אַ יידן־פריינד און באַוווּסטער קאָמוניסט. אַזוי האָבן זיך געצויגן חדשים, ביז פרילינג 1942. ווען ס'האָבן זיך אָנגעפאַנגען נייע אַרעסטן און מאָרדן פון ליבעראַלע מענטשן פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן, איז מען געקומען אויך נאָך אים. אָבער יוזשעק, אַנשטאָט עפענען די גאַס־טיר, האָט אויפגעפראַלט דאָס הינטערשטע פענצטער און איז פאַרשוווּנדן, אָנגעקומען צו זיין פריינד קאַזשיק, וואָס האָט אים אָנגעטאָן אין אַ פּוילישן מיליטערישן מונדיר, געגעבן אַ ביקס אין האַנט און ער איז אַוועק צו די פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער. ער האָט דערגרייכט די נאַליבאָקער פּושטשע ווו ס'האָבן זיך קאָנצענטרירט די מערהייט פּאַרטיזאַנער־אָטריאַדן. זיין קעמפערישע נאַטור און קאָמוניסטישער אידעאַליזם האָבן אים דערהויבן צו אַ גרופּן־פירער. ער האָט אויסגעפירט אַלע אָנפאַרטרויטע אים אויפגאַבן. די רוסן האָבן פאַר אים געהאַט גרויס דרך־ארץ און געשעצט זיין האַלטונג און טאַקט. ער האָט קיינמאָל ניט פאַרראַטן דעם ערלעכן וועג פון אַ קאָמוניסט. דאָס איז געווען אפשר דער איינציקער פּאַלאַק פון דעם מין, וואָס האָט פאַרדינט צוטרוי אויך מצד די רוסישע שטאַבן. ער האָט דורכגעמאַכט דעם העראָישן פּאַרטיזאַנער־וועג מיט אַ סך קאַמפן און נצחונות, פאַרדינט מיליטערישע אויסצייכענונגען. אין דער נייער פּוילישער רעגירונג האָט ער באַקומען דעם ראַנג פון מאַיאָר און לעבט אין לאָדזש מיט זיין יידישער פּאַרטיזאַנען־פרוי אסתר *.

ווי דערמאָנט האָט אונדז יוזשיק געגעבן זיין ערן־וואָרט, אַז ווי באַלד זיי וועלן זיך אומקערן פון זייער אָפּעראַציע, נעמט ער אונדז מיט צו זיך אין דער בריגאַדע וואָס סטאַציאָנירט אין דער נאַליבאָקער פּושטשע. דאָרט האָבן זיי אייגענע וואַרשטאַטן און אַ ווירטשאַפט — אַלע וועלן צונוץ קומען.

מיט האַרציקע ווערטער דאַנקען מיר יוזשיקן פאַר זיין אויפמונטערנדיקן צוזאָג. מיר פאַרברענגען צווישן פּאַרטיזאַנער אייניקע שעה, עסן אָפּ זאָט, צום ערשטן מאָל, זייער אָוונט־ברויט — און צעשיידן זיך.

מיר וואַרטן מיט אומגעדולד צוויי מעת לעת — עפּעס פאַרזאַמען זיי זיך אָנצוקומען. צי האָט, חלילה, פּאַסירט אַן

* יעזשיק מאַרכווינסקי מיט זיין פרוי אסתר, אַן אַנטלאָפענע פון מירער געטאָ, געפינען זיך איצט (1974) אין דעינעמאַרק, צוזאַמען מיט זייערע צוויי זין.

אַנטהילונג פון דער מצבה נאָך די קדושים פון דער ניעסוויזשער קהילה אין דעם „מרתף השואה" ירושלים.

הסרת הלוט מעל לוח הזכרון לקדושי קהילתנו, במרתף השואה בירושלים.

בעורה משמאל לימין: גוטה פרפל, יוסף ברזין, פייבה מילעטיין, שלמה פרפל, ירחמיאל שניצר, בנימין יואלי, חיים שניצר, אברהם ברזין.
העורה מימין לשמאל: יוסף צחנובין, צבי פטשניק, מרים גוטרמן־אייזנבוד, גנסיה מלבסקי, בתיה ליאכוביצקי, יונה גבריאלוב, פיינמסר (בעלה של יונה גבריאלוב), . . . , דוד פרפל, יצחק וולוז'ינסקי, מרדכי בידובלה.

אומגליק? די גאַנצע דריטע נאַכט וואַכן מיר מיט ציטער אויפן גורל פון אונדזערע רעטער און ערשט פאַרטאָג זענען זיי אָנגעקומען אומעטיקע, מיט אַראָפּגעלאָזענע אויגן.

— וואָס האָט מיט אייך פּאַסירט, חברים־פּאַרטיזאַנער?

פּאַסירט האָט דאָס וואָס קאָן פּאַסירן מיט פּאַרטיזאַנער. פאָרנדיק שוין צוריק, זענען זיי אַרויף אויף אַ פּאָליציייאישער זאַסאַדע, געלאָזן אַלץ אויף זייערע פורן און אָפּגעטראָטן צוריק. דער יינגסטער פון זיי איז פאַרשווּנדן און וואָס ס'איז מיט אים געשען — ווייסט קיינער ניט. (מיט אייניקע טעג שפּעטער איז ער געקומען צוריק צו זיין גרופּע, אין די וועלדער פון ניעמאַן). דערווייל איז די שטימונג אַ טרויעריקע, געקומען מיט ליידיקע הענט, געהאַט אַן אומגעריכטע מפּלה. נאָר דאָך קומען די פּאַרטיזאַנער ווידער צו זיך — דערויף זענען זיי פּאַרטיזאַנער צו קאָנען זיך באַהערשן אין אַלע מאָמענטן.

נאָך אייניקע טעג אָפּרוען זיך אין אַ ווילד פאַרוואַקסענעם ווינקל אין וואַלד, רירט אונדזער גרופּע אַרויס אין וועג, אין די שפּעטע אָוונט־שעהן. מיר שפּאַנען אייניציקווייז אין א לאַנגער ריי, פאָרויס און פון אונטן באַוואַכט מיט באַוואָפנטע פּאַרטיזאַנער. מיר גייען גיך אין זייט פון סטאָלפּצער טראַקט, מיטטראָגנדיק אונדזער מאַשין־ביקס. אַזוי גייען מיר אַ גאַנצע נאַכט, ניט אָנטרעפנדיק קיין לעבעדיק וועזן. פאַרטאָג „באָמבאַרדירן" מיר אין אייניקע כוטאָרס פּראָדוקטן און פאַרנעמען זיך אין דער ריכטונג וואָס דאַרף דורכשניידן די אייזנבאַן־ליניע האָראָדזיי — סטאָלפּצי.

דעם טאָג רוען מיר אין אַ געדיכטן וועלדל און פאַרנאַכט גייט מען ווידער אין וועג, נענטער צום אייזנבאַן, אַלץ מער פאָרזיכטיק, באַמיענדיק זיך אויסצומיידן מענטשלעכע ישובים. אַ פּאָר הונדערט מעטער פון די באַן־רעלסן בלייבן מיר שטיין. אונדזערע וועג־פירערס זענען פאָרזיכטיק, צי לויערט ניט קיין געפאַר. דערווייל יאָגן פאַרביי מיט אַ טראַסק אייניקע העלבאַלויכטענע צוגן. דאָס איילט דער שונא צום פראָנט און ער האַלט שטאַרק באַוואַכט די וועגן, דערפאַר איז אַ געפאַר זיי אַדורכצושפּרייזן.

מיר וואַרטן אָפּ אַ מאָמענט ווען אַ וואָלקן פאַרציט די לבנה מיט אַ פינצטערניש־שלייער און דאַן, מיט קלאַפּנדיקע הערצער פון שפּאַנונג, לאָזן מיר זיך גיין דורך ווילד־פאַרוואַקסענע אומוועגן און תבואה־פעלדער. ניט ווייט שטייען כוטאָרס, און הינט, דערשפּירנדיק אונדזער אָנקום, צעבילן זיך מוראדיק. דאָך זעצן מיר פאָר אונדזער וועג. עס דויערט ניט לאַנג און מיר קומען צו צום אייזנבאַן־וואַל, איינער נאָכן אַנדערן פויזן מיר אַדורך די ליניע און ווערן איינגעהילט אין אומענדלעכן ים פון תבואה. אונדזער מאַרשרוט איז צום ניעמאַן — דאָרט געפינען זיך די ערשטע פאַרפּאָסטנס פון די פּאַרטיזאַנער, דאָרט הייבט זיך אָן די פּאַרטיזאַנער־זאָנע ווו אַלע דערפער זענען פּאַרטיזאַניש געשטימט.

אַזוי איז אונדזער גרופּע, די געראַטעוועטע דורך כלערליי נסים, אַריין אינעם מלכות פּאַרטיזאַנער, ווו מ'איז ניט אינגאַנצן זיכער מיטן יידישן קאָפּ. אויך דאָ האָבן געלויערט אומצאָליקע געפאַרן פון דייטשע קוילן און פון פיינטלעך געשטימטע צו יידן פּאַרטיזאַנער.

זאָל אונדז דער אויבערשטער שומר ומציל זיין...

א הערלעך קאַפּיטל פון יידישן ווידערשטאַנד

יצחק אַלפּעראָוויטש

יאָרן זענען פאַריבער זינט יענעם זומערדיקן פרימאָרגן פון 22סטן יולי 1942 יאָר, ווען פונעם דאַך פון דער גרויסער שול אין ניעסוויזשער געטאָ, איז געפאַלן דער ערשטער שאָס מצד די העלדישע יידישע קעמפערס וואָס האָבן אויפגעהויבן די פאָן פון אויפשטאַנד קעגן דעם בלוטיקן היטלעריסטישן אָקופּאַנט.

אַ הייפעלע קעמפערס זענען זיי געווען, אַ הייפעלע אין פאַרגלייך מיט דער גרויסער צאָל באַוואָפנטע היטלעריסטן, ווייסרוסישע פּאָליציי און ליטווישע פאַשיסטן, וועלכע האָבן יענעם פרימאָרגן געדיכט אַרומגערינגלט דעם געטאָ און געגרייט אים צו געבן אַ טויט־קלאַפּ. נישט קוקנדיק דערויף, האָבן די יונגע יידישע קעמפערס באַשלאָסן זיך נישט אונטערצוגעבן, שטעלן אַ ווידערשטאַנד דעם שונא און אַזוי אַרום אַריינגעשריבן אַ הערלעך קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון דער יידישער ווידערשטאַנד־באַוועגונג קעגן פאַשיזם בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה.

וועגן דאָזיקן אויפשטאַנד האָבן בשעתו געשריבן די אונטערערדישע אויסגאַבעס פון וואַרשעווער געטאָ און געשיקט באַריכטן קיין אויסלאַנד. אַזוי צום ביישפּיל, לייענען מיר צווישן אַנדערן אין דעם געהיים־אַרויסגעשיקטן באַריכט פון דעם אונטערערדישן „בונד" קיין אויסלאַנד, דאַטירט פון 31סטן אויגוסט 1942, די פאָלגנדיקע ידיעה:

„דאָ און דאָרט זענען געווען פאַלן פון אַקטיוון ווידערשטאַנד. הייזער זענען פאַרטיידיקט געוואָרן דורך באַריקאַדן, און אין געוויסע שטעט, למשל, ניעסוויזש, איז אַפילו געשטעלט געוואָרן אַ באַוואָפנטער ווידערשטאַנד".

די געשיכטע פון ניעסוויזשער געטאָ איז נישט קיין לאַנגע, פונקט ווי ס'איז נישט לאַנג די געשיכטע פון אַנדערע געטאָס אויף דער טעריטאָריע פון מערב־ווייסרוסלאַנד. סך הכל 9 חדשים האָט עקזיסטירט דאָס געטאָ (נאָוועמבער 1941 — יולי 1942). אָבער פאַר דער קורצער צייט האָבן די יידן איבערגעלעבט שווערע, פינצטערע צייטן, ווען יעדן טאָג האָט מען געוואַרט אויפן טויט.

נאָך דער גרויסער שחיטה פון 30סטן אָקטאָבער 1941 יאָר, ווען די היטלעריסטן האָבן דערמאָרדעט איבער 4000 יידן פון ניעסוויזש, זענען לויט אַ פאַראָרדענונג פון דער היטלעריסטישער מאַכט, אָפּגעקליבן געוואָרן קרוב 600 פאַכמענער מיט זייערע משפּחות און פאַרשפּאַרט געוואָרן אין געטאָ.

די טעריטאָריע פון געטאָ איז געווען קליין און האָט אַרומגענומען קוים עטלעכע געסלעך פון דער יידישער אָרעמקייט. דאָס האַרץ פון געטאָ איז געווען דער שול־הויף, ווו ס'האָבן זיך געפונען 7 בתי־מדרשים. וועלכע זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין סקלאַדן און אין דירות. בלויז דער נייער בית־מדרש איז געבליבן דאָס איינציקע אָרט, ווו יידן האָבן געדאַוונט, געזאָגט קדיש און געמאַכט זייערע אַסיפות.

דאָס געטאָ איז געווען אַרומגעצוימט מיט שטעכיקע דראָט און באַוואַכט פון אינעווייניק דורך דער יידישער פּאָליציי און פון דרויסן דורך דער פאַשיסטישער, ווייסרוסישער פּאָליציי.

מיטן לעבן פון געטאָ האָט אָנגעפירט דער יודענראַט, בראש פון וועלכן די דייטשן האָבן אַוועקגעשטעלט דעם קאָלאַבאַראַנט אַדוו. מאגאליף — אַ געוועזענער פליט פון וואַרשע. מאגאליף האָט אָרגאַניזירט פאַרשידענע וואַרשטאַטן אין געטאָ און באַשעפטיקט כמעט אַלע געטאָ־איינוווינער. שוין גלייך פון די ערשטע וואָכן איז ביי דער פאַרשפאַרטער אין געטאָ יוגנט געבוירן געוואָרן אַ פלאַן וועגן אָרגאַניזירן אַ זעלבשוץ, וועלכע וואָלט באַדאַרפט אין פאַל פון אַ שחיטה שטעלן אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד דעם שונא און נישט לאָזן זיך אויסקוילענען, ווי דאָס האָט פאַסירט בעת דער ערשטער שחיטה. די יוגנט האָט געלעכצט נאָך נקמה פאַר די אומגעקומענע משפחות.

אין אָנבליק פון דער געשאַפענער לאַגע איז לויט דער איניציאַטיוו פון דעם פאַרוואַלטער פון דער אונטערערדישער שול אין געטאָ — דער לערער שלום כאַלאַווסקי, אַנטשטאַנען די אונטערערדישע אָרגאַניזאַציע אין געטאָ.

ס׳איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ שטאַב פון דער אונטערערדישער אָרגאַניזאַציע אין באַשטאַנד פון די חברים:

קאָמאַנדיר — שלום כאַלאַווסקי.

שטאַב־מיטגלידער: ירחמיאל שקלאַר, סיאָמקע פאַרפעל, בערל אַלפעראָוויטש, פריידל לאַכאָוויצקי, משה דמשק, פאַליאַטשאַק, נתן מעסער, באַרנשטיין, בוזין, רעכטמאַן. — (די לעצטע 4 זענען געווען פליטים פון פוילן).

אַלע חברים פון דער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע זענען פאַרטיילט געוואָרן אין פינפטלעך — בראש פון יעדער פינפטל איז געשטאַנען אַ קאָמאַנדיר — אַ מענטש, וועלכער איז פריער געווען אַן אויסגעשולטער מיליטער־מאַן.

יעדעס פינפטל האָט זיך אָנגעהויבן לערנען באַגיין מיט הייס און קאַלט געווער און זיין גרייט אויף יעדער עווענטועלער מעגלעכקייט צו באַגעגענען דעם שונא מיט אַ האָגל פון פייער.

דער יודענראַט און די עלטערע מענטשן פון געטאָ, האָבן מיט אַלע מעגלעכע מיטלען זיך באַמיט אָפּצווענדן די יוגנט פון אָרגאַניזירן אַ זעלבשוץ, מאָטיווירנדיק, אַז אויב די דייטשן וועלן זיך וועגן דעם דערוויסן, וועלן אַלע ווערן אויסגעקוילעט (קאָלעקטיווע פאַראַנטוואָרטלעכקייט).

אין יענער צייט, אָנהייב 1942 יאָר, האָבן זיך שוין באַוויזן אין די וועלדער פון באַראַנאָוויטשער געגנט קליינע גרופן פאַרטיזאַנער (די אַלגעמיינע פאַרטיזאַנישע באַוועגונג האָט זיך נאָך דאַן געפונען אין די וויקעלעך). אָבער צום געטאָ זענען שוין דערגאַנגען קלאַנגען, אַז אין די וועלדער געפינען זיך פאַרטיזאַנער און די ניעסוויזשער יידישע יוגנט פון געטאָ האָט געהאָפט איינצושטעלן מיט זיי אַ קאָנטאַקט.

דערווייל איז מען צוגעטראָטן דעראָבערן געווער. אָבער ווי אַזוי? אויסנוצנדיק די מעגלעכקייט, וואָס צוויי יידישע מיידלעך דיקער און קאַהאַן האָבן געאַרבעט אין דער דייטשישער קאָמענדאַטור ביים רייניקן געווער, איז אויף זיי אַרויפגעלייגט געוואָרן די פליכט אַרויסצוגנבענען טיילן פון געווער און אַמוניציע און איבערשמוגלען עס אין געטאָ. פאַר אַ קורצער צייט איז די העלדישע מיידלעך געלונגען צונויפצוקלייבן טיילן פון אַ קוילנוואַרפער און איבערגעבן אים אין רשות פון שטאַב פון דער זעלבשוץ. גלייכצייטיק האָבן זיי געבראַכט טיילן פון ביקסן, עטלעכע גראַנאַטן און קוילן.

דאָס געטאָ האָט, אַלזאָ, געהאַט אין זיין רשות אַ קוילנוואַרפער — אַ זעלטן געווער אין יענע באַדינגונגען. אויך איז געלונגען בערל אַלפעראָוויטשן אַרויסצוגנבענען פון אַ דייטשישן סקלאַד עטלעכע פיסטאָלעטן און זיי איבערגעבן דעם שטאַב פון דער זעלבשוץ.

עס איז אויך געשטאַנען די אויפגאַבע צוצוגרייטן „קאַלט״ געווער: מעסערס, אייזנס, שטיינער, העק, רידלען. אויף דעם כעמיע־אינזשיניער גאָלדבערג איז אַרויפגעלייגט געוואָרן די אחריות פון פראָדוצירן שוועבלזויער־פלעשלעך, כדי אין בייטיקן מאָמענט וואַרפן זיי אויפן שונא און אויסברענען זיי די אויגן. עס זענען אויך צוגעגרייט געוואָרן אַ היפשע צאָל פלעשלעך מיט בענזין און נאַפט, כדי אין מאָמענט פון אויפשטאַנד אונטערצוצינדן דאָס געטאָ. אַזוי האָט אויסגעזען דער געווער־„אַרסענאַל״ פון דער ניעסוויזשער יידישער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע. ס׳זענען אויך אָרגאַניזירט געוואָרן פינפטלעך בראש פון וועלכע ס׳זענען געשטאַנען חברים, וועלכע האָבן געדינט אין פוילישן מיליטער.

אין פרילינג 1942 יאָר, האָט שוין די ניעסוויזשער געטאָ־זעלבשוץ געהאַט אין איר רשות קרוב אַ האַלבע מאה אַקטיווע קעמפער, וועלכע זענען גרייט געווען צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד דעם שונא, און האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ מערווייניקער אָרגאַניזירטן כוח, וועלכער איז געווען אַנטשלאָסן צו קעמפן ביזן לעצטן טראָפּן בלוט.

דער לאָזונג פון דער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע איז געווען: „תמות נפשי עם פלישתים״.

אַנדערע האָבן אויף דער אייגענער האַנט געגראָבן בונקערס און „מעלינעס״ און געהאָפט דאָרט „איבערזיצן״ די טרויעריקע צייט. צוליב די שווערע באַדינגונגען פון באַוועגן זיך, איז נישט געלונגען אָנצובינדן אַ קאָנטאַקט מיט די פאַרטיזאַנער, אַזוי, אַז אין פאַל פון ליקווידירן דאָס געטאָ, איז נישט געווען פון וועמען צו דערוואַרטן הילף.

נאָך דער מפּלה, וואָס די היטלעריסטן האָבן באַקומען ווינטער 1941/42 הינטער מאָסקווע, ווען זיי זענען געצוווּנגען געווען אָפּצוטרעטן צוריק אויף מערב, איז דער אָקופּאַנט געוואָרן נאָך אכזריותדיקער און די לאַגע אין די געטאָס האָט זיך באַדייטנדיק פאַרערגערט. עס האָט זיך אָפּט איבערגעחזרט דאָס דערשיסן יידן אָן אַ פאַרוואָס, דער טעגלעכער שפּייז־ראַציאָן האָט זיך פאַרקלענערט, דערביי איז דער ווייסרוסישער פּאָליציי, וועלכע האָט באַוואַכט דעם געטאָ, געגעבן געוואָרן פרייע הענט צו זיין די פאַקטישע באַלעבאַטים.

אין מערץ 1942 יאָר איז אין באַראַנאָוויטשער געטאָ פאָרגעקומען אַ ריזיקע שחיטה און די ידיעה איז גיך דערגאַנגען קיין ניעסוויזש. די יידן האָבן פאַרשטאַנען, אַז עס וועט לאַנג נישט דויערן און די שווערד פון מלאך־המות וועט זיך אַראָפּלאָזן אויך אויפן ניעסוויזשער געטאָ.

אָנהויב יולי 1942 איז אָנגעקומען די טרויעריקע ידיעה, אַז די היטלעריסטן ליקווידירן די שכנותדיקע געטאָס אַרום ניעסוויזש. דעם 17 יולי 1942 האָבן זיי אויסגעקוילעט די יידן פון סנאָוו, (18 קלמ. פון ניעסוויזש). איצט איז נישט געווען קיין ספק, אַז יעדע שעה קען מען זיך ריכטן אויף אַ שחיטה.

די קאַמפס־אָרגאַניזאַציע האָט גערופן אירע מיטגלידער צו זיין גרייט און ווען די היטלעריסטן וועלן אָנהייבן די אַקציע צו ליקווידירן דאָס געטאָ, זאָל מען שטעלן אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד, אונטערצינדן דאָס געטאָ און דערמעגלעכן אַ טייל צו אַנטלויפן אין וואַלד. דער פּרעזעס פון יודענראַט האָט געוואָרנט די יוגנט נישט צו האַנדלען אויף דער אייגענער האַנט.

אין אָנבליק פון דער דערוואַרטעטער ליקווידאַציע פון געטאָ, האָט דער שטאַב פון דער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע גערופן די יידן פון געטאָ אויף דער לעצטער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג אין דעם נייעם בית־המדרש, בכדי צו אָפּריכטן די אזכרה נאָך די אומגעקומענע יידן פון האָראָדזיי, און גערופן צו אַן אַנטשיידענע שלאַכט מיטן שונא.

אויף דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג האָט דער גאַנצער עולם

מיט געשטיקטע טרערן געזאָגט קדיש בציבור נאָך די קדושים פון האַראַדזיי. און דער אָנפירער פון דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע שלום כאָלאַווסקי האָט מיט רירנדע ווערטער זיך געווענדעט צום עולם:

„ייִדן, מיר זענען אָפּגעריסן און איינזאַם פון דער ייִדישער וועלט, אפשר וועט נישט דערגיין צו זיי אונדזער רוף. אפשר זענען מיר שוין די לעצטע ייִדן פון די לעצטע געטאָס. בלויז שטומע וועגנט וועלן קענען דערציילן דאָס, וואָס זיי האָבן אין זיך איינגעזאַפּט...

...ייִדן, לאָמיר פאַרטיידיקן דעם געטאָ, לאָמיר קעמפן ביזן לעצטן טראָפּן בלוט מיט דעם בלוטדורשטיקן שונא אויף דעם שטח פון קליינעם געטאָ, — לאָמיר קעמפן אַזוי ווי ס'האָבן געקעמפט די לעצטע ייִדן פון ארץ־ישראל! לאָמיר זיין גרייט צו דעם, — דאָס קען פּאַסירן יעדע מינוט, יעדע רגע...

דעם 18טן יולי זענען די היטלעריסטן אַריין אין געטאָ און צוגענומען זייערע זאַכן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין די רעמאָנט־וואַרשטאַטן.

דעם 21סטן יולי איז אין שטאָט אָנגעקומען אַ גרויסע אָפּטיילונג ליטווישע פאַשיסטן. עס איז אויך געבראַכט געוואָרן אַ גרויסער קאָרדאָן פּאָליציי. דעם זעלבן טאָג בייַנאַכט איז שוין דאָס געטאָ געווען געדיכט אַרומגערינגלט פון היטלעריסטן, שאַוליסטן און ווייסרוסישער פּאָליציי. דער דייטשישער קאָמענדאַנט האָט געמאָלדן דעם יודענראַט, אַז פון היינטיקן טאָג אָן ווערט די ייִדישע פּאָליציי אַראָפּגענומען פון אירע פּאָסטנס און זי וועט פאַרביטן ווערן דורך ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן. ס'איז קלאָר געוואָרן, אַז ס'דערנענטערן זיך די לעצטע שעהן פון דער עקזיסטענץ פון ניעסווויזשער געטאָ.

דער שטאַב פון דער זעלבשוץ האָט גערופן אַלעמען צוגרייטן, וואָס עס איז נויטיק צום קאַמף: העק, מעסערס, רידלען, אייזנס, שטיינער, פלעשלעך מיט שוועבל־זויער, בענזין. דער פּלאַן פון אויפשטאַנד איז געווען פאָלגנדער: אויפן בוידעם פון דער גרויסער שול וועט אַוועקגעשטעלט ווערן דער קוילנוואַרפער. ווען ס'וועט אָנגעצונדן ווערן אַ סטויג היי אַלס סיגנאַל פון אויפשטאַנד, זאָל דער קוילנוואַרפער עפענען אַ פייער. די חברים, וועלכע האָבן גראַנאַטן און פּיסטאָלעטן — טוען דאָס זעלבע. גלייך זאָל מען צוטרעטן צום אונטערצינדן דאָס געטאָ און אויסנוצנדיק די שריפה, אַנטלויפן דורך די דראָטן אין וואַלד.

דעם 21סטן יולי 1942, מיטן אויפגאַנג פון דער זון, האָבן זיך די דייטשן מיט אַ קאָרדאָן פון דער ווייסרוסישער פּאָליציי און ליטווישע שאַוליסטן מיט כוח זיך אַריינגעריסן אין געטאָ. מיט כוח האָבן זיי גענומען קאָנצענטרירן די עדה ייִדן פאַרן טויער פון געטאָ ביי דער „קאַלטער־שול".

דער דייטשישער קאָמענדאַנט האָט באַפוילן דעם פּרעזעס פון יודענראַט מאַגאַליף אָפּצוקלייבן 30 ספּעציאַליסטן פון דער טעקסטיל־פאַבריק פון קושע שבת, אָן זייערע משפחות.

די דאָזיקע ידיעה האָט מאַגאַליף איבערגעגעבן אין נאָמען פון דייטשישן קאָמענדאַנט די ייִדן פון געטאָ. אָבער די חברים פון דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָבן געהאַט אַן אַנדערן ענטפער.

„קיין שום סעלעקציע — אויב לעבן — איז דער גאַנצער געטאָ — אויב נישט — וועלן מיר קעמפן"!

אַז מאַגאַליף האָט איבערגעגעבן דעם קאַטעגאָרישן און אַנטשלאָסענעם ענטפער פון דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע דעם דייטשישן קאָמענדאַנט, איז גלייך געפאַלן דער ערשטער שאָס פון די דייטשן. די ייִדן זענען זיך צעלאָפן אין אַלע זייטן און

די חברים פון דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָבן באַלד פאַרנומען זייערע צוגעגרייטע פּאָזיציעס.

וועגן דעם פאַרלויף פון דעם אויפשטאַנד אין געטאָ שרייבט דער אָנפירער פון דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, שלום כאָלאַווסקי, אין זיין בוך „עיר ויער במצור" („די שטאָט און וואַלד אין באַלאַגערונג"):

„די דייטשן האָבן געוואָלט בכוח אַרויסציען די ייִדן פון געטאָ, אָבער די ייִדן האָבן זיך פאַרטיידיקט מיט אייזנס, שטיינער, מעסערס און אַנדערע צוגעגרייטע כלים.

קלאַטשקאָ, דער עלטערער אין יאָרן און ישראליק שוסטערמאַן דער יונגער, האָבן זיך געוואָרפן אויף אַ דייטש און האָבן אים דערהרגעט. די דייטשן האָבן פאַרשטאַרקט דאָס פייער אין געטאָ. אַרום די הייזער האָט זיך אָפּגעשפּילט אַ פאַרביסענער קאַמף צווישן די ייִדן וועלכע האָבן זיך פאַרטיידיקט מיט קאַלט געווער און צווישן די דייטשן און פּאָליציאַנטן אין געטאָ — געהרגעטע און פאַרוואונדעטע דייטשן. דער שטח פון געטאָ איז פול מיט טויטע קערפּערס.

דער געטאָ קעמפט".

אַ צווייטער לעבעדיקער עדות פון ניעסווויזשער געטאָ, דוד פאַרפעל, שרייבט אין זיינע זכרונות וועגן אויפשטאַנד:

„נאָכדעם ווי ס'איז אונטערגעצונדן געוואָרן דער סטויג היי און ס'איז געגעבן געוואָרן דער סיגנאַל פון אויפשטאַנד, האָט מען פון צוויי זייטן אונטערגעצונדן דאָס געטאָ. די פלאַמען פייער האָבן אַרומגעכאַפּט אַלץ מער בנינים און אויך די איבעריקע טיילן פון שטאָט. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שיסעריי פון ביידע זייטן. ייִדן האָבן זיך געוואָרפן כמעט מיט הוילע הענט אויף דייטשן און פּאָליציי. דער רויך האָט געשטיקט אין האַלדז. די פייער־צונגען האָבן איינגעשלונגען דאָס געטאָ. אומעטום האָבן זיך געוואַלגערט אָפּגעברענטע הרוגים. איך האָב זיך שוין דעצידירט דורכצורייסן דורך די דראָטן, אָבער מיין פרוי און פאָטער האָבן מיר נישט געלאָזט. מיין קוזין מאָטל פאַרפעל האָט געפּרוּווט זיך דורכצורייסן דורך די דראָטן און איז געפאַלן טויט אויפן אָרט.

יצחק אַלפּעראָוויטש ביי די חורבות פון דער ניעסווויזשער גרויסער („קאַלטער") שול, נאָך דער מלחמה אין 1946. די שול איז פאַרברענט געוואָרן בעתן אויפשטאַנד אין ניעסווויזשער געטאָ דעם 22.7.42. די סאָוויעטן האָבן סוף 1946 באַזייטיקט די חורבות, פּלאַנירנדיק פון דאָסניי דעם אויפבוי פון שטאָט.

יצחק אַלפרוביץ' ליד הורבת בית הכנסת הגדול (1946), שנשרף בעת ההתקוממות בגיטו ונהרס כליל ע"י השלטונות הסובייטיים בתכנגם מחדש את העיר לאחר חורבנה.

איך מיט מיין פאָטער און פרוי זענען אַריינגעלאָפן אין דער קצבישער שול און זיך אויסבאַהאַלטן אין קעלער אין משך פון 5 טעג, אָן ברויט און וואַסער. אויפן זעקסטן טאָג, ווען דאָס געטאָ איז שוין געווען אָפּגעברענט און די וואַך איז געווען אַראָפּגענומען, זענען מיר אַוועק אין וואַלד. דאָרט האָבן מיר אויפן צווייטן טאָג געטראָפן די איינציקע געראַטעוועטע פון אויפשטאַנד: בערל אַלפּעראָוויטש, משה לאַכאָוויצקי מיט זיין טאָכטער, שיע מאַזין, דמשק".

זאָלן די דאָזיקע שורות זיין אַ מצבה אויף דעם קבר פון די געפאַלענע קעמפער פון ניעסוויזשער געטאָ. זאָלן אויך די שורות זיין אַ מצבה אויפן איינזאַמען קבר פון מיין אומגעקומענעם ברודער בערל אַלפּעראָוויטש, וועלכער האָט שפּעטער פאַרגעזעצט דעם קאַמף אין די פּאַרטיזאַנער־רייען און געפאַלן אין שלאַכט מיט דער פאַשיסטישער ווייסרוסישער פּאָליציי, 12 קלמ. פון דער שטאָט ניעסוויזש.

דאָס הייפעלע יידישע קעמפער פון ניעסוויזשער געטאָ האָט אַריינגעשריבן אַ הערלעך קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון דער יידישער ווידערשטאַנד־באַוועגונג קעגן דעם דייטשישן פאַשיזם בעת דער צווייטער וועלט מלחמה.

זייער הייליקער אָנדענק וועט לייכטן פאַר דורות.

שקר און אמת וועגן יידן און יידישן ווידערשטאַנד אין ניעסוויזש

מרדכי וו. בערנשטיין ז"ל

מיר ברענגען דאָ צוויי אַרטיקלען פונעם פאַרשטאָרבענעם היסטאָריקער מרדכי וו. בערנשטיין, פאַרעפנטלעכט אין ניו־יאָרקער „פאָרווערטס" דעם 6טן יאַנואַר און דעם 10טן פעברואַר 1963 : 1) „ווי אַזוי קאָמוניסטן שענדן דעם אָנדענק פון יידן אין ניעסוויזש" ; 2) „אין ניעסוויזש איז געווען דער ערשטער אויפשטאַנד קעגן די נאַציס". מיר האָבן ביידע אַרטיקלען פאַראייניקט, געגעבן אונדזער „קאָפּ" און אויך עטוואָס געקירצט. (רעד.)

...איצט ליגט פאַר מיר אַ ביכל „ניעסוויזש", אַרויסגעגעבן אין רוסיש אין מיטן יאָר 1962, געדרוקט אין דער הויפּט־שטאָט פון דער סאָוויעטישער ווייסרוסלאַנד, אין מינסק, אין 18 טויזנט עקזעמפּלאַרן. דער פּרייז אַ שפּאָט־ביליקער — נישט מער ווי 6 קאָפּיקעס... דערוויסן מיר זיך, אַז דאָס איז די צווייטע אויסגאַבע, די ערשטע איז שוין צעכאַפּט געוואָרן.

וויל איך גלייך פון אָנהייב זאָגן, אַז מען מוז זיך אונטערגאַרטלען מיט געדולד, מאַכן נערוון פון שטאָל און אַ האַרץ פון גראַניט, כדי אויסצוהאַלטן און קענען דורכלייענען די דאָזיקע שענדלעכע פעלשונג ביזן סוף. אַזוינס איז, דוכט מיר, נאָך ביז היינט נישט געווען. מיר ווייסן ווי אַזוי די קאָמוניסטן פעלשן געשיכטע ; ווי אַזוי זיי וואַרפן אַרויס פאַקטן, דאַטעס, מענטשן, געשעענישן. די וועלט ווייסט פון דעם ווי אַזוי די קאָמוניסטן פלעגן צעשטערן גאַנצע ענציקלאָפּעדיעס, פון וואַנען מען האָט געמוזט באַזייטיקן די יידישע נעמען. מיר ווייסן אויך, אַז אַ געוויסע צייט האָט מען אָנגעהויבן אויסרייניקן די פאַרשידענע רעפערענץ־ביכער : ענציקלאָפּעדיעס, לעקסיקאָנען און אַזוי ווייטער פון יידן, מען האָט פשוט ביים אַרויסגעבן נייע אויפלאַגעס אַרויסגעוואָרפן אַלץ וואָס האָט אַ שייכות מיט יידן. אַפילו דאָס וואָס ס'איז געווען אין ענציקלאָפּעדיעס אַרויסגעגעבן אונטער דער צאַרישער הערשאַפט — האָבן זיי באַזייטיקט. דאָס איז שוין אַ „נאָרמאַלע" דערשיינונג. אָבער דער אויפטו מיט ניעסוויזש איז ממש אַ מייסטערווערק — פון פעלשונג.

*

יידן וואָס האָבן אַפילו נישט גאָר קיין גרויסע קענטעניש וועגן געשיכטע, וועגן יידישער געשיכטע פון שטעט און שטעטלעך, האָבן געהערט וועגן אַ יידישער שטאָט ניעסוויזש. טרעפט מען דאָך ניעסוויזשער אומעטום אויף פאַראַנטוואָרטלעכע פּאָסטנס.

די וואָס קענען יידישע געשיכטע, ווייסן מיט וויפל טויזנטער פעדים ניעסוויזש איז אַריינגעפלאָכטן אין דער יידישער גייסטיקער שעפערישקייט. דער שלאָס פון די ראַדזשיווילס האָט אין געוויסע צייטן געהאַלטן אין זיך אַ גרופּע בונטאַרן קעגן ווילנער קהל־תקיפים (אין דער צייט פון ווילנער גאון) — און אַן אַרבעט וואָס איינער פון זיי האָט אָנגעשריבן, האָט טאַקע געהייסן : „דער פּראָיעקט פון דעם ניעסוויזשער אַרעסטאַנט וועגן רעפאָרמירן דאָס יידישע לעבן".

ניעסוויזש האָט אַריינגעשריבן דאָס ערשטע בלעטל אין יידיש וועלטלעכן שולוועזן. מיט העכער 60 יאָר צוריק איז דאָרט געשאַפן געוואָרן די ערשטע אין דער וועלט יידיש־וועלטלעכע שול.

איך האָב בלויז אַרויסגעכאַפּט באַזונדערע איינצלנע פאַקטן. אין משך פון 500 יאָר איז ניעסוויזש געווען אַ יידישער צענטער פאַר צענדליקער אַרומיקע ישובים און מיר געפינען די דאָזיקע קהילה סיי אין די פּראָטאָקאָלן פון „וועד ארבע ארצות", סיי אין „וועד מדינת ליטא" — דאָס הייסט אין די יידישע פאַרלאַמענטן פון פּוילן און ליטע.

נאָר אַ גאָר באַזונדערן קאַפּיטל, אַ בלוטיק־העראָישן, האָבן די יידן פון ניעסוויזש אַריינגעשריבן אין דער צייט פון חורבן. מיר ווילן וועגן דעם באַזונדער דערמאָנען.

אָבער דאָס ביכל „ניעסוויזש" וואָס דערציילט מיט אַלע איינצלהייטן וועגן פּריצים און פירשטן ; וועגן וואָיעוואָדעס און אַנדערע שליאַכטעס וואָס האָבן געהערשט אין ניעסוויזש — האָט נישט געזען קיין יידן. מען דערמאָנט וועגן געוויסע געביידעס וואָס זענען אויפגעקומען ; וואָס פאַראַ מלאכות מען האָט דאָרט געטאָן — אָבער נישטאָ קיין יידן... אין משך פון די אַלע יאָרהונדערטער זענען זיי גאָר נישטאָ ; זיי, די יידן וואָס האָבן די שטאָט געבויט און איר רייך געמאַכט ; די יידן וואָס מיט זייער פּראַצע און מוח האָבן זיי אַרויסגעהויבן די שטאָט — זיי זענען נישטאָ.

אַנטשולדיקט, אין איין אָרט ווערט יאָ דערמאָנט איין נאָמען. איך שטרייך אונטער איין נאָמען און ער, דער דאָזיקער נאָמען, איז שוין דווקא אַ יידישער. אויף זייטל 5 ווערט דערציילט ווי אַזוי די ראַדזשיווילס פון ניעסוויזש האָבן אונטערדריקט די פּויערים, די שטאָטישע איינוווינער, און : ...„דער הויפּט־קאַסיר פון דעם פירשט ראַדזשיוויל, שמואל איצקאָוויטש, האָט מיט אַ מחנה באַוואָפנטע מיט דובינעס און אַנדערע געווער, זיך געלאָזט קאָנטראָלירן דעם באַזיץ..."

שמואל איצקאָוויטש מיט דובינעס !... אַזוי זענען קיין יידן נישטאָ, אָבער אַ „שמואל" האָט מען יאָ געפונען.

כדי מיר זאָלן וויסן דעם „גייסטיקן" געשמאַק פון די פאַרפאַסער פון ביכל, ווערט גאָר וואַרעם דערציילט וועגן דעם

העטמאַן באָגדאַן כמעלניצקי — דעם „גרויסן פריינט פון דעם ווייסרוסישן פאָלק". לאָמיר דאָ ציטירן אַ פּאָר שורות:

„...זומער 1648 זענען צו הילף דעם ווייסרוסישן פאָלק געקומען פון אוקראַינע קאָזאַקישע אָפּטיילונגען פון באָגדאַן כמעלניצקין, אונטער דער אָנפירערשאַפט פון נעבאַבי, מיכנענקאָ, קריוואָשאַפּקאַ, גאַרקושי..."

יאָ, דאָס איז אמת, דאָס זענען טאַקע די פּאַגראָמשטשיקעס וואָס האָבן אויסגעשאָכטן די קהילות פון האָמעל, לאָיעוו, בראַגין, ביכאָוו, מאָזיר, פינסק, רעטשיצע.

ס'איז ווינציק פאַר די פּראָפעסער דער דאָזיקער „יחוס", דערציילן זיי נאָך ווייטער, אַז שפּעטער, אין די יאָרן 1740 און 1744, איז אין ראַדזשיווילס גיטער ווידער אויסגעבראָכן אַ בונט אָנגעפירט פון כמעלניצקיס אַן אייניקל וואַסילי וואַשטשילאָ...

אויך דעם דאָזיקן פאַרשוין קאָן די יידישע געשיכטע; ער איז אַריין אין אונדזער בלוטיקער מאַרטירער־געשיכטע מיטן נאָמען „גזירת וואַשטשילאָ" — אַ סעריע שחיטות פון קהילות האָט ער דורכגעפירט.

אָבער לאָמיר צוקומען צום לעצטן קאַפּיטל. לייענען מיר דאָרט:

..וועגן די אַכזריותן פון די דייטשע פאַשיסטן... דערמאָנען אונדז די ברידער־קברים אין ניעסוויזשער פּאַרק. אין אָקטאָבער 1941 האָבן די פאַשיסטן צונויפגעטריבן די בירגער פון שטאָט און געהייסן זיי אויסגראָבן אַ לאַנגן ראָוו. ...זיי האָבן נאָכדעם גענומען באַשיסן די מענטשן פון פּולעמיאָטן און אויטאָמאַטן. קינדער האָט מען געוואָרפן לעבעדיק אין די גריבער..."

ווער זענען דאָס די „סאָוויעטישע בירגער", וועמען האָט מען פאַרטיליקט? וועמענס קינדער האָט מען דאָס געוואָרפן לעבעדיק אין די גריבער?

די פעלשער, די סאָוויעטישע „היסטאָריקער" קאָנען דאָך נישט זאָגן אַז דאָס זענען יידן, ווייל אַזעלכע זענען, לויט זיי, דאָך גאָרנישט געווען אין ניעסוויזש.

אָבער ביי אונדז זענען פאַראַן יידישע עדות צווישן די וואָס זענען אַרויס לעבעדיק פון די גריבער, און נישט פון צווישן 1,500, נאָר פון צווישן קרוב 5,000 אויסגעקוילעטע.

מיר ווייסן אויך וועגן דעם וווּנדערלעכן העראָישן אויפשטאַנד פון ניעסוויזשער געטאָ — וואָס איז געווען פון די געציילטע קלענערע געטאָס וואָס האָט ביי דע־ זייט פון דער גרויסער וואַרשע אַריינגעשריבן אַ בלאַט פון העלדישקייט אין דער געשיכטע פון ווידערשטאַנד קעגן די נאַציס.

עס איז טאַקע נישט לאַנג געוואָרן 20 יאָר, זינט די ניעסוויזשער יידן האָבן דורכגעפירט זייער ווידערשטאַנד קעגן די נאַצישע בעסטיעס; עס איז אויך 20 יאָר ווי די ניעסוויזשער ווידערשטענדלער (בערך 200 מאַן) זענען נאָכן פאַרניכטן דאָס געטאָ, אַוועק אין די וועלדער און פון דאָרטן, ווי פירער פון דער פאַרטיזאַנער־באַוועגונג, ווידער גענומען נקמה אָן די דייטשן און זייערע ווייסרוסישע אַרויסהעלפערס.

די ניעסוויזשער קדושים און גיבורים האָבן פאַרדינט, אַז וועגן דאָזיקן העלדישן קאַפּיטל זאָל מען באַזונדער דערציילן.

*

מיר האָבן דערציילט וועגן דעם, ווי קאָמוניסטן האָבן אויף אַ סקאַנדאַליעזן אופן פאַרטושט די מאַרטיראָלאָגיע פון די ניעסוויזשער יידן. זיי האָבן דערביי אָבער אַריינגעוואָרפן אַ זאַץ וועגן „העלדישע פאַרטיזאַנער" — דערביי האָט דאָס געדאַרפט מיינען, אַז דאָס זענען געווען ווייסרוסן...

דאַרף מען, ר׳כטיקער — מוז מען דערציילן וועגן דער העראָישער עפּאָפּייע פון די ניעסוויזשער יידן, וואָס איז אַ וווּנדערלעכער קאַפּיטל אין דער תקופה פון דעם נאַצי־חורבן.

שוין אין דער צייט פון דער היטלערישער אָקופּאַציע האָבן זיך אין די פאַרשידענע טיילן פון פּוילן, אין די געטאָס און לאַגערן דערטראָגן ידיעות וועגן דעם, אַז אין ווייטן קרעסן־שטעטל ניעסוויזש איז פאָרגעקומען אַ ווידערשטאַנד פון די פאַרשפּאַרטע אין דאָרטיקן געטאָ יידן. עס האָבן וועגן דעם געשריבן די אונטערערדישע אויסגאַבעס פון וואַרשעווער געטאָ און עס האָבן וועגן דעם געשיקט באַריכטן אין אויסלאַנד די אָנפירנדיקע שטאַבן פון דער אונטערערדישער באַוועגונג. אַזוי ל'ייענען מיר אין דעם אַרויסגעשיקטן געהיימען באַריכט פון דעם אונטערערדישן „בונד" קיין אויסלאַנד, וואָס איז דאַטירט פון 31טן אויגוסט 1942, צווישן אַנדערע די ווייטערדיקע ידיעה:

„...דאָ און דאָרט זענען געווען פאַלן פון אַקטיוון ווידערשטאַנד. הייזער זענען פאַרטיידיקט געוואָרן דורך באַריקאַדן און אין געוויסע שטעט, למשל, ניעסוויזש, איז אַפילו געשטעלט געוואָרן אַ באַוואָפנטער ווידערשטאַנד..."

אַלזאָ, ניעסוויזש איז געווען דער ערשטער פונקט פון וואַנען עס איז געקומען די ערשטע אינפאָרמאַציע פון אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד.

וואָס איז פאָרגעקומען אין ניעסוויזש? ווי אַזוי האָט דער דאָזיקער ווידערשטאַנד אויסגעזען? ווער האָט אים אָרגאַניזירט? וואָס איז ווייטער געשען מיט די דאָרטיקע יידן? — וועגן דעם האָט שוין מער קיינער, ביז דעם סוף פון דער מלחמה נישט דערציילט. עס איז אָפּגעווישט געוואָרן די דאָזיקע יחוסדיקע שטאָט. נישט געבליבן אויפן אָרט קיין לעבעדיקער עדות אָדער עפּעס אַ דאָקומענט. מ'איז שוין געווען גענייגט צו טראַכטן, אַז עפּעס איז די ידיעה איבערגעטריבן, ווייל ווי קאָן עס גאָר געמאָלט זיין, אַז אין אַ געטאָ פון אַ קליינעם שטעטל זאָל מען זיך קעגנשטעלן, און נאָך מיט געווער, קעגן דער מעכטיקער היטלערישער אַרמיי.

אָבער די מלחמה האָט זיך פאַרענדיקט. ס'האָבן אָנגעהויבן אַרויסגיין פון די ווייסרוסישע וועלדער און פּאָליעשער בלאָטעס די יידישע פּאַרטיזאַנער און עס הייבט אָן קלאָר צו ווערן, אַז מעשה ניעסוויזש איז נישט קיין לעגענדע, אַז דאָס וואָס דאָרטן איז געשען — איז אַ וווּנדערלעכע העראָישע געשיכטע, וואָס איז טאַקע לעגענדאַריש אין איר ווירקלעכקייט.

אין פאַרשידענע גבית־עדותן און דערקלערונגען — סיי פון פּאַרטיזאַנער, סיי פון אַזעלכע וואָס האָבן איבערגעלעבט אין בונקערס ביי פּויערים, סיי פון דערקלערונגען פון אָרטיקע פּויערים און אויך אין דייטשישע באַריכטן, געפינט מען וועגן דעם וואָס ס'איז געשען אין ניעסוויזש.

פון איין אַרבעט, אַ העקטאָגראַפירטער, אונטערן נאָמען „חורבן ניעסוויזש", אָנגעשריבן פון משה לאַכאָוויצקי, אַליין אַן עדות פון די געשעענישן (דערשינען אין תל־אביב, 1948), דערוויסן מיר זיך וועגן דער חורבן. באַזונדערע קאַפּיטלען: 1. די ערשטע חדשים פון דער דייטשער הערשאַפט; 2. די ערשטע שחיטה; 3. געטאָ; 4. די צווייטע שחיטה — דערציילן וועגן דער מאַרטיראָלאָגיע פון די טויזנטער ניעסוויזשער יידן. לייענען מיר דאָרטן (זייטן 15־16) וועגן דעם ווי מען האָט אויסגעקוילעט די יידן, ווי מען האָט זיי פאַרטיליקט:

„...איין טייל, 2000 יידן, האָט מען אָפּגעפירט דורך דעם שלאָס־וועג נעבן דעם הייפל זאַיעזשעזשע אין אַלטן פּאַרק נעבן דעם גרויסן בוים, וועלכער שטייט שוין מער ווי 200 יאָר. דאָרטן זענען געווען אויסגעגראָבן 2 גרויסע גריבער. איינע 70 מעטער און די צווייטע — 30 מעטער אויף 4 מעטער.

...אויפן ברעג פון גרוב האָט מען זיי געהייסן אויסטאָן די בגדים און ביי די וואָס די אונטערשטע וועש איז געווען אַ גוטע, האָט מען געהייסן די וועש אויך אויסטאָן. ווי מען דער־

ציילט, זענען די קולות, געשרייען און יללות דערגאַנגען ביז אין הימל אַריין. אין יענער צייט איז געוואָרן וואָלקנדיק, דער רבונו־של־עולם האָט זיך באַהאַלטן ער זאָל נישט זען און נישט הערן, ווי זיינע קינדער שיסט מען פון ביקסן און מאַשינען־געווער און מען רייסט זיי פונאַנדער מיט גראַנאַטן. קריסטן דערציילן, אַז ווען מען האָט פאַרשאַטן די גריבער, האָט זיך די ע״ד געהויבן מער ווי אַ האַלבן טאָג... אויף מאָרגן האָט זיך באַוויזן בלוט, וואָס האָט אָנגעהויבן אַרויסשטראָמען פון איבער די גריבער. עס איז געוואָרן אַ גאַנצער טייך. מען האָט געמוזט אויסגראָבן אַ קאַנאַווע עס זאָל אָפּציען דאָס בלוט פון אונדזערע הייליקע קדושים".

דאָס איז געווען אין פּאַרק.

„די אַנדערע 2000 יידן האָט מען אָפּגעפירט קיין אויטאָור־שטיזנע אויפן סנאָווער וועג, אַנטקעגן יצחק־ברוך צעכאַנאָוויטשעס גאָרטן... דאָ האָט זיך אָפּגעשפּילט די זעלבע סצענע. די איינציקע גרוב האָט אויפגענומען די גאַנצע 2000 קדושים..."

דאָס איז נאָר אַ קליינער פראַגמענט פון דער שחיטה... דערציילט אויך דער עדות ווי אַזוי די ווייסרוסישע שכנים האָבן געראַבעוועט, געהאָלפן מאָרדן — די זעלביקע, וואָס וועגן זיי צעשרייבט זיך אַזוי פיין די איצטיקע רוסישע מאָנאָ־גראַפיע.

אָבער עס איז געקומען צום מאָמענט פון גבורה. עס איז אויפגעדעקט געוואָרן דער דאָזיקער אַקט אַ דאַנק די באַשריי־בונגען פון די אָנטיילנעמער און שפּעטערדיקע פּאַ־טיזאַנער.

דער פאַרזיצער פון ארגון יוצאי ניסביז׳ בישראל, אברהם בערעזין, אַנטהילט דעם לוח זכרון פאַר די קדושים פון שטאָט אין מרתף השואה אין ירושלים.

יו"ר ועד יוצאי ניסביז׳ בישראל, אברהם ברזין, מסיר הלוט מעל לוח הזכרון לקדושי עירנו במרתף השואה בהר ציון בירושלים.

מיר געפינען עס אין דאָקומענטן פון דער פוילישער היסטאָרי־שער קאָמיסיע, אין דער פּובליקאַציע אין פויליש, און אין די העברעישע אויסגאַבעס פון „לוחמי הגיטאות" (געטאָ קעמ־פער) און אין פאַרשידענע יידישע חורבן אַנטאָלאָגיעס. מיר וועלן געבן דאָס וואָרט איינעם פון זיי: שלום כאָלאַווסקי. פון זיינער אַ גבית־עדות וועלן מיר אַריינסנעמען אַ פראַגמענט:

...„אין יאַנואַר 1942 איז אַנטשטאַנען אין ניעסוויזשער גע־טאָ די אונטערערדישע באַוועגונג. אירע אָנפירער זענען גע־ווען: ירחמיאל שקליאַר, סיאָמקע פאַרפעל, פריידעל לאָכאָ־וויצקי און שלום כאָלאַווסקי. דאַן איז אויך אַנטשטאַנען אַ צווייטער אונטערגרונט, מיט די טוער: בערל אַלפעראָוויטש, דמשק און פאָליאַטשעק. מיט דער צייט האָבן זיך ביידע אָרגאַניזאַציעס פאַראייניקט.

צוויי וואָכן פאַר דער אַקציע האָבן די יונגע באַשלאָסן צו פאַרכאַפּן די מאַכט אין יודענראַט, וואָס האָט געהאַט אַ קאָנ־טאַקט מיט די דייטשן און איז געווען אימשטאַנד צו באַקומען לייכטער ידיעות וועגן דער ליקווידאַציע־אַרבעט וואָס גייט כסדר אָן.

די יידישע האַנטווערקער זענען געווען אָרגאַניזירט אין גרופן פאַכלייט, יעדע גרופע מיט איר קאָמיטעט... דער ראַט האָט צוגעפּאַסט זיין פאַרטיידיקונג־פּלאַן צום פּלאַן פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע... דאַן איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייער יודענראַט... עס זענען צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן „פינפטלעך" און בראש פון יעדן פינפטל אַ קאָמענדאַנט. די אינזשיניערן כעמיקער פאַרדעס און גאָלדבערג האָט מען געהייסן פּראָדו־צירן שוועבל־זויער, אָפּצובריען די אויגן און פּנים. אַזוי איז אויך צוגעגרייט געוואָרן בענזין אונטערצוצינדן דאָס געטאָ.

געווער איז געווען אין געטאָ זייער ווייניק. בסך־הכל געציילטע רעוואָלווערן. קויפן געווער איז געווען אויסגעשלאָסן, צוליבן מאַנגל פון יעדן קאָנטאַקט מיט דער באַפעלקערונג מחוץ דעם געטאָ. צוויי יונגע מיידלעך, דוקער און קאַגאַן, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער דייטשער קאָמענדאַטור ביים רייניקן טיילן פון געווער, פלעגן זיי ברענגען אין געטאָ. אויפן דאָזיקן וועג האָבן זיי געבראַכט אַ קוילן־וואַרפער, עטלעכע צענדליק גראַנאַטן און קוילן. פון אָט דעם געווער־סקלאַד האָט בער אַלפעראָוויטש, וואָס איז שפּעטער געפאַלן אין פּאַרטי־זאַנער־קאַמפן, געבראַכט עטלעכע רעוואָלווערן. די יונגע דוקער האָט כסדר זיך ספּעציאַליזירט אין ווייט שיסן אין ציל. יעדער איינער האָט זיך צוגעגרייט „כלי־זין": פלעשלעך מיט שוועבל־זויער, מעסערס, שטילעטן, האַלאַבלעס מיט טשוועקעס, העק און דאָס גלייכן.

...דעם 20סטן יולי 1942 האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אָנקו־מען אין געטאָ, כדי אָפּצונעמען די וועש, וואָס זיי האָבן געגעבן די יידן צו וואַשן. עס האָבן אויך אָנגעהויבן קומען פויערים צו נעמען ביי די יידן דאָס מעבל און שטוב־זאַכן, וואָס די דייטשן וועלן דאָך סיי־ווי צונעמען...

דעם 21סטן יולי זענען אין שטעטל אָנגעקומען ליטווישע פּאָליציאַנטן, איינציקע האָבן געזאָגט אַז די פּאָליציאַנטן זענען געפאָרן ווייטער, אַנדערע — אַז זיי זענען געבליבן אין שטעטל...

נאָך דער אינפאָרמאַציע איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַן אַל־געמיינע פאַרזאַמלונג אין שול. די מענטשן זענען גערופן גע־וואָרן צו שיצן זיך, באַזונדערס די יעניקע, וואָס האָבן בשעתו געדינט אין מיליטער. עס זענען פעסטגעשטעלט געוואָרן פאַר־טיידיקונגס־פּונקטן און ערטער ווו מען וועט קענען דורכברעכן די צוים פון געטאָ. דער קוילנוואַרפער מיט וועלכן עס האָט זיך באַדינט דאָס מיידל דוקער, איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף דעם דאַך פון דער שול. אַלע זענען פאַראָרדענט געוואָרן צוצו־גרייטן זייערע „כלי־זין". עס איז באַשטימט געוואָרן אַ שטאַב,

וואָס האָט געדאַרפט געבן דעם צייכן אָנצוהייבן דעם געראַנגל. דער סיגנאַל איז געווען — אָנצינדן אַ קליינע קופּע שטרוי.

דעם 22סטן יולי 1942, מיטן זון־אויפגאַנג, זענען די דייטשן אַריין אין געטאָ און אָנגעהויבן קאָנצענטרירן די יידן פאַר דער שול... און אָט איז געפאַלן אַ שאָס מצד די דייטשן. די וואָס זענען געשטאַנען אין דער ריי, האָבן זיך צעשפּרייט. יעדער האָט געכאַפּט זיין „געווער” און די שלאַכט האָט זיך צעפלאַקערט. די וואָס האָבן געהאַט ביי זיך בענזין, האָבן אָנגעצונדן אַ פייער אין געטאָ. דאָס יונגע מיידל דוקער האָט אָנגעהויבן שיסן פון קוילנוואַרפער. עס איז פאַרגעזעצט געוואָרן אַ ניט־אָרגאַניזירטע שלאַכט פון מענטשן, באַוואָפנטע מיט שטעקנס, האַלאַבליעס, העק, מעסערס און שוועבל־זויער — קעגן אַ שונא באַוואָפנט מיט מאָדערנעם געווער.

אייניקע שעה האָט געדויערט דער קאַמף צווישן די יידן אין ניעסוויזש און די דייטשן און פּאָליציאַנטן. צום אָונט איז דער גאַנצער שטח פון געטאָ געווען באַדעקט מיט געפאַלענע. די יידן האָבן נישט געלאָזט דורכפירן די ליקווידאַציע־אַרבעט. די דייטשן איז איבערגעבליבן בלויז צו זאַמלען די געפאַלענע פון שלאַכט־פעלד און אַרויספירן די פאַרקוילטע און דערשטיקטע קערפּערס פון די בונקערס...”

נאָך יענעם נישט־גלייכן קאַמף איז אַ היפּשער טייל פון די ווידערשטענדלער אַוועק אין די וועלדער, געוואָרן אַ טייל פון די פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג. וועלן מיר ברענגען אַ פּאָר פראַגמענטן וועגן ניעסוויזשער פּאַרטיזאַנער פון משה קאַגאַנאָוויטשעס בוך „די מלחמה פון די יידישע פּאַרטיזאַנער”:

...„מיכאל פיש פון ניעסוויזש, איינער פון די אָרגאַניזאַטאָרן פון ווידערשטאַנד אין טאָג פון דער שחיטה אין ניעסוויזשער געטאָ, ווערט נאָמינירט גלייך נאָך זיין אָנקום אין גילטשיקס אָטריאַד אַלס פאַרטרעטער פון קאָמאַנדיר. אין אַפּריל 1943 איז ער אַוועקגעפאָרן מיט נאָך 18 פּאַרטיזאַנער אויף אַ ווירטשאַפט־אָפּעראַציע אין באַראַנאָוויטשער געגנט. צוריקפאָרנדיק פון דער אויפגאַבע, האָבן זיי זיך אָנגעטראָפן אויף אַ דייטשישער מחנה, וועלכע איז דאַן אָנגעפאַלן אויפן פּאַרטיזאַנער לאַגער אין טשעטשעוויטשער וואַלד (פּאָלעסיע). דעם קאַמף וועלכן די פּאַרטיזאַנער האָבן דאַן אויפגענומען אין רוקן פון שונא, האָט דערמעגלעכט, אַז די גאַנצע בריגאַדע פון 2,000 מאַן זאָלן זיך אַרויסבאַקומען פון אַרומרינגלונג. אין דעם נישט גלייכן קאַמף זענען אַלע 18 געפאַלן און מיכאל פיש, נישט זעענדיק פאַר זיך קיין אויסוועג, האָט זיך אַריינגעשאָסן אַ קויל אין קאָפּ” (2טער טייל, זייטן 161־162).

...„בעת אַ קאַמף צווישן דער יידישער גרופּע פּאַרטיזאַנער אין קאַפּיטאַן טשאַרניס אָטריאַד (פּאָלעסיע) מיט די דייטשן, איז אַריינגעפאַלן אין זייערע הענט אַ פאַרוואונדעטער דער 29־יאָריקער שלמה לאַנסקי פון ניעסוויזש. די דייטשן האָבן אים צוגעבונדן מיט אַ שטריק צו אַ פערד און אים געבראַכט אין דאָרף נאָוואָסיאָלעק. דאָרט האָט מען אים געפאָרשט וועגן די פּאַרטיזאַנישע באַזעס. נישט אַרויסבאַקומענדיק פון אים קיין לעבעדיק וואָרט, האָבן אים די דייטשן אַ גוססדיקן עפּענטלעך געהאַנגען אין דעם שטעטל האַנצעוויטש”.

אַזוי האָבן אויסגעזען די ניעסוויזשער גיבורים, וואָס זענען דורך די קאָמוניסטישע „היסטאָריקער” געשענדעט געוואָרן.

די קאָמוניסטן האָבן זייער זכר אויסגעמעקט, אָבער אין זכרון פון פאָלק וועלן אונדזערע גיבורים אייביק לעבן.

אין געטא און מיט פארטיזאנער אין די וואלאזשינער וועלדער

משה דמשק

1

איך בין געבוירן אין ניעסוויזש, אין יאָר 1916. צומערשט געלערנט אין תלמוד־תורה און אין יאָר 1931 געענדיקט די פּוילישע פאָלקס־שול („פּאָווּשעכנע”). שפּעטער אַוועק אַרבעטן ביי מיין פאָטער אין דעם שמידעריי — ביזן יאָר 1938, ווען כ׳בין מאָביליזירט געוואָרן אין פּוילישן מיליטער. געדינט האָב איך אין 82סטן פוסגייער־פּאָלק, וועלכער האָט סטאַציאָנירט אין ברעסט־ליטאָווסק. צוליבן אויסברוך פון דער מלחמה אין יאָר 1939, איז מיר אויסגעקומען צו זיין אין מיליטער נאָך 6 חדשים.

דעם 1טן סעפּטעמבער 1939, מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָב איך זיך באַטייליקט אין די שלאַכטן ביים טייך וואַרטאַ אויפן דייטשן גרענעץ. פון דאָרטן האָבן מיר אָפּגעטראָטן ביז וואַרשע, וווּ מיר האָבן זיך געשלאָגן מיט די דייטשן 2 וואָכן און ווידער גענומען אָפּטרעטן אויף פּאָלעסיע. דאָ האָט מען אונדז געזאָגט, אַז יעדער קען גיין וווּ ער וויל. בין איך אַוועק אַהיים. אין ניעסוויזש בין איך אָפּגעווען אַ 2—3 חדשים. די סאָוויעטן האָבן מיך געשיקט לערנען אין אַ שול פון אָפיצירן. בעצם, האָט דער קורס געדאַרפט זיין אין מאָסקווע, נאָר מען האָט אונדז צוריק געשיקט קיין ניעסוויזש. נאָכן ענדיקן דעם קורס, האָט מען מיך באַשטימט צוגרייטן יונגוואַרג צום מיליטער.

(אין פּוילישן מיליטער בין איך געווען אַ קאָרפּאָראַל, דערייבער האָבן מיך די סאָוויעטן געשיקט אויף אַ קורס).

2

דעם 22סטן יוני 1941, ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די דייטש־רוסישע קריג האָט מען מיך מיט די מענטשן וואָס כ׳האָב צוגעגרייט צום מיליטער צוגעטיילט אָפּצוהיטן די שטאָט. פאַרנאַכט, ווען די מענטשן זענען געשטאַנען אויף דער וואַך, האָב איך באַשלאָסן זיך צוכאַפּן אַהיים. אין דער פרי געוואָלט גיין צוריק, האָבן אַלע אָנגעהויבן טענהן, אַז איך זאָל בלייבן שלאָפן אין שטוב. איך בין אַריין צו אַ שכנה, געשלאָפן אפשר אַ שעה, אָדער אַנדערטהאַלבן — און מען האָט מיך גענומען וועקן. ווען איך האָב אויפגעעפנט די אויגן, זענען איבער מיר געשטאַנען 4 דייטשן. זיי האָבן עפּעס געפרעגט, נאָר די שכנה האָט הינטער זייערע פּלייצעס מיר געגעבן צייכנס, איך זאָל נישט רעדן. איך האָב געשוויגן. האָבן זיי געזאָגט, אַז מסתמא בין איך אַ רוסישער אָפיציר. ביי דער שכנה האָט געוווינט אַ רוסישער מאַיאָר, און זיין טשעמאָדאַן איז געווען אונטערן בעט. ווען זיי האָבן דעם טשעמאָדאַן אַרויסגעצויגן, האָבן זיי דאָרט געפונען דעם מונדיר פון אַ מאַיאָר. זיי האָבן מיך אַוועקגענומען אין דער קאָמענדאַטור, נישט ווייט פון מיין הויז. דאָרט איז געזעסן אַ הויכער דייטשער אָפיציר און זיי האָבן אים געזאָגט, אַז איך בין אַ מאַיאָר. ער האָט זיי געהייסן מיך אַוועקפירן אין עק גאַס און מאַכן קאַפּוט. 2 דייטשן זענען מיט מיר מיטגעגאַנגען. ביים עק גאַס זענען געווען צוויי זייטיקע גריבער און אַ שמאָלער דורכגאַנג. איין דייטש איז געבליבן שטיין און איין דייטש איז מיט

מיר אַוועק. קומענדיק צום גרוב, האָב איך אים געגעבן אַ שטאַרקן קלאַפּ. דער דייטש איז אַריינגעפאַלן אין גרוב, איך האָב גענומען אַנטלויפן אין דער ריכטונג פון האַנאָוושטשינע.

עס איז שוין געווען אַרום 8 אַזייגער. ווידער האָבן מיך פאַרהאַלטן 2 דייטשן און געפירט אין דער קאָמענדאַטור. דאָרט זענען געווען טאַנקיסטן. האָב איך זיי דערציילט אין דייטש, אַז איך בין אַ היגער בירגער, האָב גאָרנישט צו טאָן מיט קיינעם. דער באַפעל איז געווען: — פיר אים אַוועק צווישן די געפאַנגענע.

דאָס איז געווען לעבן פאָזשאַרנע, אויף גאַ־אַדייער גאַס. דאָרט בין איך געשטאַנען אַ פּאָר שעה. אין דער היים האָט מען זיך אַלץ דערוווּסט און אָנגעהויבן זוכן פּראָטעקציע וויאַזוי פון דאָרטן מיך אַרויסצונעמען. אין אַ פּאָר שעה שפּעטער איז געקומען אַ דייטשער מאַיאָר. ער האָט מיך אַוועקגעזעצט אויף אַ מאָטאָציקל און גענומען פאָרן איבער דער שטאָט — איך זאָל אים ווייזן די געגנט. ער דאַרף אויך האָבן אַ פּאָר דאָקטוירים פאַר די פיל פאַרוווּנדעטע רוסישע געפאַנגענע און פון דער ציווילער באַפעלקערונג. איך בין מיט אים געפאָרן עטלעכע שעה. צום סוף האָט ער מיך צוגעפירט צו אונדזער שטוב און געזאָגט: „אַרבעט דאָ". מען האָט באַלד געבראַכט פערד צום שמידן. איך בין געבליבן אין דער היים.

3

עס האָבן זיך אָנגעהויבן די אַנטי־יידישע גזירות און רדיפות.

ערשטנס האָבן זיי באַפוילן, אַז יידן טאָרן נישט גיין אויפן טראָטואַר, נאָר אין מיטן גאַס, ווו די פערד מיט די וועגענער. אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן די יידן געמוזט אָנטאָן אויף דער לינקער האַנט אַ מגן־דוד מיט אַ ווייסן אַרעמבאַנד. שפּעטער האָבן זיי באַפוילן, אַז אַלע יידן זאָלן אָנטאָן אַ געלן מגן־דוד אויפן ברוסט.

אין אַ געוויסן טאָג האָבן די מערדער געהייסן אַלע יידן זיך צונויפקלייבן אויפן מאַרק און ברענגען שטיוול, שיך, פוטערס, וואַרעמע זאַכן.

שפּעטער האָבן זיי באַפוילן אַראָפּנעמען דעם מגן־דוד פון ברוסט און אָנטאָן צוויי קיילעכיקע געלע לאַטעס — איינע פון פאָרנט און איינע פון הינטן.

נאָך דעם האָבן זיי ווידער צונויפגעקליבן די יידן אויפן מאַרק און זיי געצוווּנגען צו ברענגען גאָלדוואַרג און אַנדערע האָב־און־גוטס. אַ דריטן מאָל האָט מען געטריבן די יידן אויפן מאַרק. דאָס מאָל האָבן זיי געמוזט ברענגען לעדער, בכלל — ס'גאַנצע פאַרמעגן אָפּגעבן.

אין די ערשטע טעג זענען געווען קרבנות. איך געדענק נישט אַלע. אהרן דער שוחט איז געגאַנגען מלא זיין אַ קינד. האָט מען אים געטראָפן אויפן וועג, אַוועקגעפירט אין שטאָט און דערשאָסן. אויפן בולוואַר האָט מען געהרגעט זישען פון קאַזימיר, ווי אויך מעסיטע דעם אַדוואָקאַט און אַנדערע.

4

דעם 30סטן אָקטאָבער 1941 האָט מען ווידער באַפוילן אַז אַלע יידן זאָלן זיך צונויפקלייבן אויפן מאַרק. יעדער איז געגאַנגען, ווייל מען האָט געמיינט, אַז אויך דאָס מאָל וועט מען הייסן עפּעס ברענגען און דערנאָך וועט מען צוריק אַהיימגיין. איך פלעג קיינמאָל נישט גיין אויפן מאַרק. יענעם טאָג האָב איך געאַרבעט אין דאָרף האַנאָוושטשינע, ווייל דער יודענראַט האָט מיך געשיקט אַהין אויף אַרבעט, 8 ק"מ פון ניעסוויזש.

פאַרנאַכט בין איך געקומען אַהיים, כדי צו גיין אין דער פּ־י אויפן מאַרק. מיינע עלטערן האָבן נישט געהייסן, אָבער דאָס מאָל האָב איך זיך איינגעשפּאַרט און יאָ געוואָלט גיין. ווען מיר זענען געקומען אויפן מאַרק, ווו ס'זענען געווען קרוב צו 5000 מענטשן, האָט מען גענומען רופן נאָך די נעמען. קודם — דאָקטוירים. דער דאָקטער מיטן נאָמען זוסמאַן האָט זיך נישט אָפּגערופן. האָט מען אויסגערופן אַנדערע דאָקטוירים, אייניקע זענען אַרויס פון דער ריי, אַנדערע זענען נישט געגאַנגען. נאָך דעם האָט מען אָנגעהויבן רופן דענטיסטן, ציין־טעכניקער, שניידערס, סטאָלאַרעס, מעבל־סטאָלאַרעס, שמידן, שלאָסערס — בכלל אַלע פאַכלייט וואָס זענען געווען אין ניעסוויעזש. עס איז געקומען צו מיין פאָטערס נאָמען. ער האָט נישט געוואָלט אַרויסגיין. בין איך איבערגעגאַנגען אויפן צווייטן זייט און געוואָלט הערן וואָס קומט דאָרט פאָר. צופעליק האָט מיר איינער פון די קריסטן געזאָגט: „דער וואָס גייט אַהער — בלייבט; דער וואָס בלייבט דאָרטן — פירט מען אַרויס קיין דייטשלאַנד". צוריק גיין האָט מען נישט געטאָרט. נאָר איך האָב אויף דעם נישט געקוקט, אַ לויף געטאָן צוריק צום פאָטער און אים געזאָגט, אַז מיר זאָלן אַרויסגיין מיט דער גאַנצער משפּחה, האָט ער געענטפערט: „ניין!" איך האָב אים דערציילט וואָס כ'האָב געהערט, האָט ער געזאָגט: „ניין, די מענטשן וואָס מען קלייבט אויס, די פאַכלייט, וועט מען שיקן קיין דייטשלאַנד. אָבער קיין דייטשלאַנד פאָר איך נישט, איך וויל דאָ שטאַרבן".

פונדעסטוועגן האָב איך אים איבערגערעדט. מען האָט אונדז נאָך אַ מאָל גערופןביים נאָמען, ווייל קיין סך שלאָסערס און שמידן זענען אין שטעטל נישט געווען, זענען מיר אַריבער אויפן צווייטן זייט.

5

ביי אונדז אין דער משפּחה זענען געווען דער פאָטער מיט דער מוטער און פינף קינדער. דעם פאָטערס מוטער איז געבליבן אין שטוב — דאָרטן איז זי דערשאָסן געוואָרן אויפן הויף. ווען מיר זענען אַריבערגעגאַנגען אויפן צווייטן זייט, האָט מען גענומען קלייבן פון אונדז די ייִנגערע מענטשן און זיי באַפוילן אַרויפגיין אויף אויטאָס. האָב איך מיטגענומען מיינע 2 שוועסטער מיט אַ קליין ברודערל. דער פאָטער מיט דער מוטער זענען געבליבן. דעמאָלט האָב איך געזען די ערשטע טראַגישע סצענע, ווי אַ דייטש האָט לעבן בערנשטיינס מויער אַרויסגעריסן ביי אַ מוטער אַ קינד, אָנגענומען עס פאַר די פיסלעך און דאָס קעפּל אַ זעץ געגעבן אין וואַנט. די מוטער האָט אָנגעהויבן שרייען, האָט מען זי ערגעץ אַריינגעשטופּט. איך האָב נישט געזען ווו, ווייל מיר זענען אָפּגעפאָרן, אַ 20 מענטשן, צום הויף פון מאַגיסטראַט. דאָרט האָבן מיר אָנגעלאָדן האָלץ אויף אַן אויטאָ און גענומען אָפּפאָרן צום פירשט ראַדזשיווילס פּאַלאַץ.

אויפן וועג האָבן מיר געזען די יידן מאַרשירן צו 8 מענטשן אין אַ ריי, ווי אויסגעדינטע זעלנער. מענער, פרויען און קינדער.

משפּחות האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען. אַז איך בין צוגעפאָרן ביזן קאָשטשאָל אויפן וועג צום זאַמעק, האָבן מיר געזען אַ 500—600 מענטשן זענען געגאַנגען צום זאַמעק. מיר זענען געבליבן שטיין און דורכגעלאָזט די מענטשן, וועלכע האָבן נישט געוווּסט ווו מען פירט זיי.

אפשר 4 דייטשן האָבן געפירט יעדער קאָלאָנע. אין דעם מאָמענט האָבן מיר דערזען ווי עס קומט אָן ירחמיאל שקליאַר. מיר האָבן פאַררעדט דעם דייטש וואָס איז געזעסן אין דער קאַבינע און שקליאַרן אַרויפגעשלעפּט אויפן אויטאָ. איצט זענען מיר געווען 21 מענטשן: מאָטע פּאַרפּעל, ראובן סקאָקאָלסקי, שקליאַר, איך מיט מיינע 2 שוועסטער און אַ ברודער און אַנדערע. אַז מיר זענען געקומען אין שלאָס, האָט מען אונדז גע־

הייסן זעגן דאָס האַלץ, הייצן די אויוונס און קאָכן עסן פאַר די מערדער. מיר האָבן נישט געוווּסט, אַז אין דער זעלבער צייט קומט פאָר די שחיטה פון די ניעסוויזשער יידן.

נישט ווייט פון אונדז, אפשר אַ 300 — 400 מעטער, האָט מען צעשאָסן אין די גריבער אַלע יידן. אין שלאָס האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז מען האָט די גריבער געגראָבן נעכטן ביינאַכט. דער שלאָס האָט געהאַט 4 שטאָק, בין איך אַרויפגעקראָכן אויפן דאַך, געוואָלט זען וווּהין פירט מען די יידן. נאָר איך האָב קיינעם נישט געזען, די ביימער האָבן פאַרשטעלט. אויסער דעם האָט מען נישט געפילט, אַז עטלעכע הונדערט מעטער פון אונדז שיסט מען מיט פּולעמיאָטן. איך האָב נישט געהערט קיין איין שאָס, הגם כ'בין 3 מאָל אַרויף אויפן דאַך. ווי נאָר מיר האָבן צעזעגט דאָס האָלץ — ס'איז געגאַנגען גאַנץ שנעל — זענען מיר ווידער געפאָרן אַ צווייט מאָל ברענגען האָלץ. צוריקוועגס, האָבן מיר ווידער געטראָפן רייען מיט מענטשן אויף גאַראַדזייער גאַס. אין דער ערשטער ריי איז פריילעך און מונטער געגאַנגען חיים בערעזין מיט זיין גאַנצער משפּחה, ווי זיי וואָלטן געגאַנגען צו אַ חתונה, הגם קיינער האָט נישט געוווּסט וווּהין מען גייט.

מיר זענען צוריק אַריינגעפאָרן אין שלאָס און ווידער געטאָן אונדזער אַרבעט, נישט וויסנדיק וואָס עס טוט זיך אַרום.

ווען מיר האָבן געענדיקט די אַרבעט, זענען געקומען די דייטשן. מיר האָבן געפילט אַז עפּעס איז דאָ נישט אין אָרדענונג. זיי האָבן געבראַכט פאַרבלוטיקטע זאַכן, וואָס זענען מיר געווען באַקאַנט.

מען האָט אונדז געבעטן גיין עסן. קיינער פון אונדז איז נישט געגאַנגען.

6

אַרום 5 פאַרנאַכט, ווען מיר האָבן געענדיקט די אַרבעט אין שלאָס, האָט מען אונדז געהייסן אַרויפגיין אויף די אויטאָס און גענומען ציילן. צום מזל, זענען געווען 2 אַנדערע דייטשן וואָס האָבן געזאָגט, אַז מען האָט זיי איבערגעגעבן וועגן 20 מענטשן. מיר האָבן געטענהט, אַז עס זענען געווען 21. זיי האָבן אונדז געגלייבט און אַוועקגעפירט אין גימנאַזיע, אויפן הויף, ווו ס'זענען געווען פאַרזאַמלט בערך אַ 500 מענטשן. פון דאָרטן איז נישט געווען ווו אַרויסצוגיין, סיידן ברעכן אַ פענצטער און לויפן. מיר זענען דאָרט געשטאַנען בערך אַ שעה. דערנאָך איז געקומען אַ דייטש, די טיר האָט זיך אויפגעעפנט און מען האָט אונדז געהייסן אַרויפגיין. די פרויען לינקס און די מענער רעכטס. מען האָט אָנגעהויבן פרעגן איינער דעם צווייטן: „וואָס האָט דאָ פאַסירט? ווו זענען אַלע יידן?” מיר האָבן גאָרנישט געוווּסט. דערנאָך איז געקומען דער פּאָליציאַנט טשווירקאָ, מיינער אַ שכן, האָט ער מיך אָפּגערופן אין אַ זייט און דערציילט, אַז ס'איז פאָרגעקומען אַ גרויסער חורבן און אויסער די וואָס זענען דאָ — איז קיינער נישט געבליבן.

מיר האָבן גענעכטיקט אין גימנאַזיע און מאָרגן פרי האָט מען אונדז געגעבן 2 שעה צייט, אַז יעדער זאָל גיין צו זיך אַהיים און ברענגען נאָר דאָס וואָס ער קאָן טראָגן אין די הענט, נישט מער.

דאָס געטאָ איז שוין געווען אַרומגעצוימט. געטאָן האָט מען דאָס אין דעם טאָג, ווען מיר זענען געווען אין גימנאַזיום. אַדוואָקאַט מאַגאַליף איז באַשטימט געוואָרן אַלס פרעזעס פון יודענראַט.

אַלע יידן־פאַרבלייט מיט די משפּחות וואָס זענען געבליבן — זענען אַריין אין געטאָ. אויך איך מיט מיין משפּחה.

אין געטאָ האָבן געלעבט אַן ערך 600 יידן. מיר האָבן געוווּסט, אַז דאָס וואָס זיי האָבן געטאָן מיט די איבעריקע יידן, וועלן זיי טאָן אויך מיט אונדז. מיר האָבן גענומען זוכן מיטלען אַוועקצוגיין.

7

אין געטאָ האָט מען געלעבט פון דער אַלגעמיינער קיך. אין דער קיך האָבן אַלע געגעסן. דאָס עסן איז געווען גאָר שלעכט. נאָר די פאַרמעגלעכע יידן וואָס האָבן געהאַט באַהאַלטן ביי קריסטן פאַרמעגנס, פלעגן פון צייט צו צייט עפּעס אַריינפירן.

איך האָב געאַרבעט אין אַ שמידעריי־שלאָסעריי מחוץ דעם געטאָ. מיט מיר האָבן געאַרבעט נאָך אַ 16 צו 18 מאַן. צוריק גייענדיק, פלעגן מיר צווישן די הויזן אַריינטראָגן אין געטאָ אַ צעשניטן שטיקל פלייש, אַ שטיקל קעז. מיט דעם האָבן יידן געלעבט. דאָס געטאָ איז געווען באַוואַכט דורך אונדזער פּאָליציי אינעווייניק. אויסנווייניק זענען געשטאַנען אַ 2—3 פּאָליציאַנטן, צי דייטשע זשאַנדאַרן.

צו דער אַרבעט און פון דער אַרבעט פלעגן מיר גיין אין מיטן גאַס, אויסגעשטעלט איינער נאָך דעם צווייטן אין איין ריי, אָדער אין צוויי. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז נישט קיין וועג. מיר מוזן פון דאַנען אַוועק — און פאַר דעם צוועק האָבן מיר געשאַפן אַ קליינע אונטערגרונט־באַוועגונג.

מיט מיר זענען געווען אַ פּאָר מענטשן, נישט קיין ניעסוויזשער, ווי אַרעלע גאַך, וואָס איז געקומען אין געטאָ פון דייטשלאַנד, אַלס קריגסגעפאַנגענער. ער איז געווען אַ געניטער מיליטער־מאַן, האָבן מיר זיך מיט אים פאַרבונדן.

צו דער אונטערערדישער גרופּע האָבן אויך געהערט די דריי קינדער פון פייוול דוקער — די זין משה און ניאָמע און די טאָכטער לאה. אויסער זיי — רחל קאגאַן. זי מיט לאהקע דוקער האָבן געאַרבעט ביים ריינקין לייכט געווער אין דער דייטשער קאָמענדאַטור. איך האָב זיך מיט זיי פאַנאַנדערגעשמועסט און זיי האָבן גענומען שמוגלען פון דאָרטן פאַרשידענע טיילן, וועלכע מיר האָבן גענומען צונויפשטעלן. אָבער דאָס איז געווען ווייניק. לאהקע דוקער איז געווען שיין און ברייט געבויט, אַז זי פלעגט פאַר איין מאָל ברענגען אונטער די ברוסטן 2 האַנט־גראַנאַטן.

איך האָב געוווּסט, אַז ווען די רוסן זענען אָפּגעטראָטן, האָט מען באַגראָבן אין אַ געוויס אָרט אַ פּולעמיאָט. איך, אהרון גאַך און חיים־אליהו פּאָליאַטשעק, האָבן זיך נישט געפוילט און זענען 2 ביינאַכט אַוועק צו יענעם אָרט מיט רידלען און אויסגעגראָבן דעם פּולעמיאָט. ביז 4 פאַרטאָג איז אונדז געלונגען אַריינצוגיין דורכן פּלויט אין געטאָ, מיט דעם פּולעמיאָט, אים באַהאַלטן אין אַ הינער־קאַטוך, וועלכער איז גלייך פאַרשטעלט געוואָרן מיט בלאָקן, אַזוי אַז קיינער האָט נישט געקענט וויסן וואָס דאָרט איז.

פּאַטראָנעס האָבן מיר נישט געהאַט, נאָר אַזוי ווי ביידע מיידלעך האָבן געאַרבעט אין דער דייטשער קאָמענדאַטור, פלעגן זיי אַריינשמוגלען די קוילן. אין געטאָ האָט מען מורא געהאַט אַז מען זאָל זיך נישט דערוויסן, קיינער זאָל אין ערגעץ נישט דערטראָגן.

אין געטאָ זענען געווען נאָך עטלעכע אונטערערדישע גרופּן. איין גרופּע בראש מיט שלום כאָלאַווסקי, אַ צווייטע מיט אַלפּעראָוויטש. איינער פון צווייטן האָבן נישט געוווּסט.

די לעצטע נאַכט פון דער ליקווידאַציע פון אונדזער געטאָ האָט מען זיך צונויפגעקליבן אין שול. עס זענען געגאַנגען פאַרשיידענע קלאַנגען. אַ זייגער 6 פאַרנאַכט, קומענדיק פון מיין אַרבעט, האָט מיר דער פּאָלאַק דאָמאַשעוויטש דער־

ציילט, אַז היינטיקע נאַכט וועט מען ליקווידירן דאָס געטאָ.

איך בין מיט דער נייעס אַוועק אין יודענראַט און געזאָגט, אַז איך האָב געהערט פון געוויסע קוועלן, אַז היינט ביינאַכט איז די שחיטה. לאָמיר עפּעס פּרווון טאָן. אַפילו גערעדט מיט מאגאליפן. ער האָט מיר געענטפערט:

— משה, ס'הויבט זיך נישט אָן און ס'לאָזט זיך נישט אויס. אויב עס וואָלט עפּעס געדאַרפט פּאַסירן, בין איך דאָך יעדן טאָג דאָרטן. עס איז נישט אַזוי.

פונדעסטוועגן האָב איך געהייסן 2 מיידלעך (איך געדענק נישט זייערע נעמען, זיי זענען געווען פּליטים) — וואָס זענען געווען מיט מיר צוזאַמען אין איין גרופּע, זיי זאָלן אים היטן. 7 אָוונט האָבן זיי מיר געזאָגט, אַז דער פּרעזעס פון יודענראַט דרייט זיך אַרום מיט דער ווייב און מיט די קינדער. קען זיין, ער וויל זיי אַרויסשמוגלען פון געטאָ. ס'זענען געקומען פיל מענטשן און געזאָגט דאָס זעלבע. האָט מען געמאַכט אַ פאַר־זאַמלונג אין שול.

מאגאליף האָט דערקלערט, אַז ער גייט אין קאָמענדאַטור געוויר ווערן. מיר אין שול האָבן דערווייל אָנגעהויבן זיך בונ־טעווען. אייניקע האָבן געשריען מען זאָל אַנטלויפן, אַנדערע האָבן געזאָגט, אַז מען דאַרף נישט גיין. איך האָב געשוויגן און בין געגאַנגען טאָן מיין אַרבעט.

אויף די גרופּן־פאַרזאַמלונגען זענען אַרויסגעטראָטן אַ סך מענטשן, מיט פאַרשיידענע דעות: יאָ גיין, נישט גיין, וואַרטן אויף מאגאליפן, וואָס וועט ער זאָגן.

ווען דער פּרעזעס מאגאליף איז געקומען צוריק, בין איך דאָרט נישט געווען. שפּעטער האָט מען מיר איבערגעגעבן, אַז ער האָט פאַרזיכערט: ס'וועט גאָרנישט פּאַסירן. אָבער מיר האָבן שוין געהאַט צו פיל דערפאַרונג און אָנגעהויבן אַרבעטן. יעדער גרופּע האָט אָנגעהויבן אַרויסגעבן אירע מיטגלידער דאָס פאַראַנענע געווער און פאַרשידענע כלים. די וואָס האָבן נישט געהאַט קיין געווער, האָט מען געגעבן בענזין און נעפט, כדי זיך אונ־טערצינדן און נישט גיין צו דער שחיטה.

8

מיר האָבן באַשלאָסן אַרויסצושיקן ביינאַכט פינף בחורים אין שטאָט און אין פאַל ס'וועט עפּעס פּאַסירן, מען וועט הערן שיסערייען, זאָל מען אונטערצינדן די שטאָט.

1 ביינאַכט האָבן מיר דעם פּולעמיאָט אַרויפגעשלעפּט אין דער גרויסער שול, אין דער הייך. דאָרט איז געווען אַ באַהעל־טעניש פון מיין חבר אַרל גאַך און נאָך צוויי, וועלכע זענען אומ־לעגאַל געקומען אין געטאָ. צווישן דער דיקער וואַנט האָבן זיי געהאַט אַ צימער, דאָרטן האָבן מיר אַלץ צוגעגרייט, מיר זענען געזעסן אין עק פון אַ געטאָ, וואָס בינדט 2 וועגן. אויב מען וועט אונדז באַפאַלן, זאָל זיין לייכט דורכצוררייסן אַ וועג, אַז אַלע זאָלן קענען אַנטלויפן.

2 אַזייגער ביינאַכט, ווען אַלץ איז שוין געווען באַטראַכט און צוגעגרייט, זענען מיר אַרויף אין דער קאַלטער שול. דאָרטן זענען געבליבן אַן ערך 12 מענטשן: אַרל גאַך, לאָהקע דוקער, חיים־אליהו פּאַליאַטשעק, אירע ברידער, שוסטערמאַן און נאָך עטלעכע. מיר האָבן באַשלאָסן נישט אָנהויבן קיין קאַמף, ביז די דייטשן וועלן נישט אָנהויבן.

דעם 22סטן יולי 1942, אַרום 6 פרי, האָט מען צוגעפירט עטלעכע לאַסט־אויטאָס צום געטאָ און געהייסן עפענען דעם טויער. איך בין דאַן געשטאַנען ביים טויער. דער פּרעזעס מאַ־גאליף האָט באַפוילן, אַז די יידן זאָלן אָנהויבן אַרויפגיין אויף די אויטאָס. אָבער די יוגנט האָט זיך נישט געלאָזט פאַרפירן און געשריען: „קיינער גייט נישט אויף די אויטאָס!"

דאַן האָבן די דייטשן אָנגעהויבן ברעכן דעם טויער. עס האָט זיך אָנגעהויבן דער קאַמף. דער פּולעמיאָט אויפן שול־דאַך האָט אָנגעהויבן צו אַרבעטן. פון פּולעמיאָט האָט געשאָסן אהרן גאַך. די אַנדערע האָבן געהאַט צו 2 הענט־גראַנאַטן. איך האָב אין דעם מאָמענט גענומען לויפן צו אַ קופּע שטרוי אין געטאָ, אָבער נישט באַוויזן זי אונטערצינדן. מיינער אַ חבר, אַ פּליט, האָט אונטערגעצונדן דאָס שטרוי — וואָס איז געווען דער סיג־נאַל צום אויפשטאַנד, און אויך אַז די חברה וואָס זענען אַוועק פון געטאָ זאָלן צינדן אין אַלע עקן שטאָט ווו זיי געפינען זיך. בדרך כלל האָבן מיר געשיקט די וואָס האָבן געוואָלט אַליין גיין. פון די מענטשן איז קיינער נישט געבליבן לעבן. די שטאָט האָט אָנגעהויבן שטאַרק ברענען. דאָס פייער האָט אָנגעהויבן זיך דערנענטערן צום געטאָ.

ווען איך בין אַוועק פון טויער, האָבן מענטשן אָנגעהויבן זיך שניידן די הענט, דעם האַלדז. איך בין פון דאָרט געלאָפן אין דער ריכטונג ווו כ'האָב געדאַרפט עפענען די דראָטן. פון ביידע זייטן זענען געווען הייזער, נאָר ביים עק געטאָ, איז געווען אַן איבעררייס פון די הייזער. דאָרט האָט מען שטאַרק באַשאָסן, אָבער מיר נישט געטראָפן. איך בין אַריינגעלאָפן אין שטוב און געזאָגט: — טוט זיך אָן, מען רייסט די דראָטן און מען גייט.

איך האָב געוווסט אַז דאָ דאַרפן זיין אַכט מענטשן, נאָר דערזען, אַז קיין איין מענטש איז נישטאָ. פּלוצים האָב איך זיך דערמאָנט, אַז אַ גראַנאַט אָדער צוויי זענען באַהאַלטן אונטערן באַלקן ביים פענצטער. איך בין אַרויף אויף דער קאַנאַפּע, כדי אַרויסצונעמען דעם גראַנאַט, האָט ווער דורכן פענצטער אַריינ־געשאָסן. מיין מוטער איז געשטאַנען לעבן מיר — און זי האָט באַקומען די קויל אין האַרצן. וואַרשיינלעך אַז דאָס איז געווען אַ דום־דום־קויל, ווייל ס'האָט איר געעפנט די פּלייצע. מיר האָבן זי אַוועקגעטראָגן אין צווייטן צימער. איך האָב געזאָגט צו די קינדער: „מיר גייען — נישטאָ מער וואָס צו וואַרטן". מיין פאָטער האָט זיך אַוועקגעזעצט ביי דער טויטער מאַמען און געזאָגט: „איך גיי מיט איר צוזאַמען".

דאַן איז אַריינגעלאָפן צו אונדז מאָטע פאַ־פעל. ער האָט באַמערקט די טויטע און געגעבן אַ שפּרונג אַרויס פון שטוב און געלאָפן צו די דראָטן. די דייטשן האָבן אים דאָרט געהרגעט. ער איז געבליבן הענגען אויף דער געטאָ־פאַרצוימונג.

איך האָב איינגעזען, אַז מיר קענען דאָ נישט בלייבן, מיר מוזן גיין. פון געווער האָב איך געהאַט ביי זיך נאָר איין גראַנאַט און איין רעוואָלווער מיט אַ קויל, וואָס מיר האָבן זי אַליין געמאַכט. מיר האָבן גענומען גיין צום דראָט. מען האָט שטאַרק געשאָסן. די צווייטע שטוב איז געווען נאָענט. דער בעל־הבית כישין האָט מיך אַ רוף געטאָן: „משה, קום אַהער, איך האָב אַ סכראָן און דו האָסט געווער!" אָבער איך האָב שוין קיין געווע־ נישט געהאַט.

מיר זענען אַריינגעלאָפן צו כישינען. ער האָט געזאָגט: „גיי אַראָפּ אונטן, מיר האָבן דאָ באַהאַלטן אַ גרופּע מענטשן. שפּרונג שנעל אריין, איך פאַרמאַך". איך האָב געזאָגט: „ניין, איך מוז זיי אַלע ברענגען אַהער". איך בין אַריין אין שטוב, גענומען מיינע צוויי שוועסטער און בין געלאָפן זוכן מיין ברודער. דעם פאָטער האָב איך געפרעגט, צי ער גייט מיט, די מוטער איז דאָך שוין טויט. זאָגט ער: „ניין, איך גיי מיט איר".

מיר זענען אַריין אין סכראָן. דאָרט זענען געווען בערך אַ 16—17 מאַן: אַ באַראַנאָוויטשער משפּחה, אַ ניעסוויזשער מש־פּחה, מיר, ראובן סקאקאלסקי, פעדער — אַ וואַרשעווער. דאָס איז געווען אַ פינצטערע גרוב. איך האָב זיי באַלד געפרעגט,

צי מען קאָן אַרויסגיין אין אַ צווייטער ריכטונג. כישין האָט געענטפערט אַז „ניין". האָב איך געזאָגט, אַז ביי אים אין פירהויז שטייען 2 רידלען, אַז איך גיי אַרויס זיי נעמען, ווען נישט, וועלן דאָ אַלע בלייבן. איך בין אַרויסגעשפּרונגען, געכאַפּט די 2 רידלען און געפרעגט: „ווו קומט אויס דער אַרויסגאַנג?" זאָגט ער: „לעבן פלויט, פון ווינקל פון געטאָ". זאָג איך, אַז מיר וועלן אָפּוואַרטן ביז ביינאַכט, מאַכן אַ צווייטע עפענונג און דאָרט אַרויסגיין. זיין ענטפער: „ניין, כ׳האָב אונטערגעקויפט אַ פּאָליציאַנט, מען וועט אַרויסגיין דורך וואַנען מ׳איז אַריין. ס׳איז פיל צו גראָבן, זייער טיף". זאָג איך: „מען וועט שוין דאָס אָפּגראָבן, מיר וועלן עפענען יענע זייט, ווען די דייטשן וועלן זיין אין שטוב".

ווען מיר זענען אַריין אין קעלער, איז אין שטוב געבליבן שטיין אַ וויגעלע, אויף דער עפענונג פון אַריינגאַנג אין קעלער. אַז די דייטשן זענען אַריין אין שטוב, האָבן זיי אַרויס גענומען דאָס קינד פון וויגעלע און מיר האָבן געהערט, ווי זיי וואַרפן עס אָן דער ערד. זיי האָבן אַפילו נישט געשאָסן. זעען האָבן מיר דאָס נישט געזען, אָבער מיר האָבן געהערט. זיי זענען געגאַנגען מיט הינט, אָבער צופעליק אונדזער באַהעלטעניש נישט אַנטדעקט.

איך געדענק נישט, וויפל טעג און שעהן מיר זענען דאָרט געזעסן. לויפנדיק צום בונקער, האָב איך מיין זייגער פאַרלאָרן. נאָר דאָס גראָבן איז געגאַנגען שנעל. דערזען דעם אַרויסגאַנג, האָבן מיר געגעבן אַ שפּרונג אַרויס. איך האָב צופעליק געהאַט מיט זיך אַ שער און איין האַנט־גראַנאַט. איך האָב זיך מיט די מענטשן דערעדט, אַז מיר מוזן אויסמיידן דעם בית־עולם, אַראָפּגיין בידעריקער, צום מיעשטשאַנסקער וואַלד. מיר האָבן אָפּגערעדט צו טרעפן זיך אין וואַלד, לעבן דער דאַטשע.

.9

דאָס אַלץ איז פאָרגעקומען דעם 22סטן יולי 1942. מיר האָבן אויסגעמיטן דעם בית־עולם און גענומען גיין. אין וועג האָבן מיר זיך צעשיידט. ראובן סטאָקאַלסקי מיט כישינען זענען אַוועק אויף אַלבע. איך האָב דאָס נישט באַמערקט. ווען איך בין איבערגעגאַנגען דעם צווייטן וועג, האָט עמעצער גענומען שטאַרק לויפן, האָב איך געזאָגט צו די מענטשן, זיי זאָלן זיך לייגן און זיין שטיל. אָבער יענער האָט געגעבן אַ געשריי: „משה, דאָס בין איך". דאָס איז געווען אַ ניעסוויזשער יינגל — ישי מאזין. איך האָב אים געזאָגט, אַז מיר וועלן גיין צוזאַמען.

מיר זענען אַריבערגעגאַנגען דעם וועג פון אלבע און אַוועק פאַרביי פאָסטאַרעמטשוקן, ביים שאָסיי קיין גאָראָדייע. דער שאָסיי איז אויך ביינאַכט געווען געפערלעך. ערשט פאַרטאָג האָבן מיר זיך אַ לאָז געטאָן דורך די פעלדער לעבן פּאָפּלאַווע און דערגאַנגען ביזן וואַלד, וועלכן דייטשע רייטער האָבן געהאַט אַרומגערינגלט. איך האָב שוין קיין געווער מיט זיך נישט געהאַט, ווייל ס׳איז מיר געווען שווער צו טראָגן. איך האָב דער שוועסטער געהייסן ליגן אין וואַסער און אַליין אויך דאָרט געלעגן. עס איז געווען אַ שיינער טאָג, די פויערים האָבן שוין אָנגעהויבן אַרבעטן אויף די פעלדער. איך האָב ביי אַ פויער גענומען זיינע 2 גראַבליעס, דער שוועסטער געגעבן איינע און פאַר זיך גענומען די צווייטע. מיר זענען צוגעגאַנגען צום וועג, וואָס פירט אין וואַלד. איך האָב דאָרט געטראָפן בערל אַלפּעראָוויטש. ער איז פריער געווען מיט אַ גרופּע מענטשן — און געבליבן אַליין. מיר האָבן זיך דורכגעשמועסט ווי אַזוי צו טרעפן זיך מיט פאַרטיזאַנער און מיט די אַנדערע מענטשן, ווייל איך האָב נישט געגלויבט אַז מען האָט זיי געהרגעט. מיר זענען אַוועק זיי זוכן, אָבער קיינעם נישט געטראָפן.

פאַרנאַכט האָב איך, מיין שוועסטער און בערל זיך געלאָזן צום מיעשטשאַנסקי וואַלד מיט דער האָפענונג, אַז ביים היטער פון וואַלד מוזן זיך געפינען מיין ברודער מיט נאָך אַ שוועסטער. אויפן וועג האָבן מיר געטראָפן אַ קריסט, וועלכער האָט מיר געגעבן אַ ביקס מיט עטלעכע קוילן.

מיר זענען אַוועק ווייטער, אין „זשאָנדאָווע" (מלוכהשן) וואַלד און געפרעגט די וועכטער צי זיי האָבן געזען יידן? „יאָ, אַ מאַן מיט אַ יינגל זענען אין יענעם הויז". ווען מיר האָבן זיך גענומען דערנענטערן צו דעם הויז, זענען אָנגעפאָרן דייטשן. איך מיט בערלען האָבן פון הינטער אַ בוים געעפנט אויף זיי אַ פייער. די דייטשן האָבן גענומען זיך צוריקציען. אין דעם מאָמענט האָב איך געזען, ווי עס לויפט אַ פרוי מיט אַ יינגל. דאָס איז געווען מיין שוועסטער מיטן ברודער. זאָגט בערל: „יאָ, איך ז׳ערקען, שיס נישט, וואַרט אַ ווייל". די דייטשן הויבן אָבער אָן אַרומרינגלען. איך האָב אַראָפּגעשאָסן פון די פערד 2 אָדער 3 דייטשן. בערל האָט אָנגעהויבן שרייען: „יהודית, קום שנעל אַהער!" זי איז צוגעלאָפן.

ווידער זענען מיר 5 מענטשן, אַריין אין מיעשטשאַנסקי וואַלד. אויפן וועג האָבן מיר געטראָפן פריידל ליאַכאָוויצקי און איר פאָטער.

.10

אין אָוונט, ווען מיר האָבן זיך געלאָזט אין אַ צווייטן וואַלד, האָט מען געטראָפן דוד פאַרפעל, זיין פרוי עלקע און זיין פאָטער. מיר האָבן זיי גענומען און אַוועק ווייטער צוזאַמען. אויפן וועג האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף אַן אָרט, ווו אונטער אַ בוים איז געשטאַנען אַ גאַנצער שפּאַנדער. זאָג איך: „בערל, עפּעס איז דאָ נישט אין אָרדענונג, דאָ מוזן זיצן און וואַרטן מענטשן".

איך בין צוגעגאַנגען נענטער. קיינער איז נישט געווען. אַזוי האָט געוואָלט דער גורל: ס׳איז געשטאַנען אַ פאַרטיקער פולעמיאָט מיט קוילן, נאָר צום שיסן. ער איז נאָר געווען אָן פיס. איך האָב באַלד אויסגעשניצט פון האָלץ אַ פיסל אויף אַוועקצושטעלן. מען האָט איצט געקענט דאָס געווער אָנשטעלן און קלאַפּן.

מיר האָבן גענומען זיך רוקן ווייטער. אַ זייגער 4 פאַרטאָג זענען געקומען די פאַרטיזאַנער — אַ גרופּע פון 12 מענטשן. מיר זענען צו זיי צוגעשטאַנען, אַז זיי זאָלן אונדז מיטנעמען. „ניין, מיר קענען נישט היינט, מיר ווילן זען אייער כוח, מיר גייען דורכפירן אַן אַקציע". מיר האָבן זיך מיט זיי אָפּגערעדט.

בראש פון דער גרופּע איז געשטאַנען דער פאָלקאָווניק, ריכטער אין גזוו. נאַטשאַלניק פון דער מיליטערישער שול פאַר דער רויטער אַרמיי, ווו איך האָב געלערנט 6 חדשים. איך האָב אים אָבער ביינאַכט נישט דערקענט.

ער האָט געזאָגט, אַז פרויען קען ער נישט נעמען. „איך וועל קומען מאָרגן 12 ביינאַכט. איר מוזט גוט זיך באַהאַלטן, מען זאָל נישט וויסן ווו איר זענט".

צומאָרגנס ביינאַכט האָבן מיר זיך געטראָפן. זיי זענען געווען שטאַרק צעטומלט. נישט אַלע זענען געקומען, נאָר זעקס מאַן, די אַנדערע זעקס זענען נישט געקומען. זאָגן זיי: „אַז מיר טרעפן זיך נישט היינט, איז מאָרגן, איבערמאָרגן, מיר וואַרטן דאָ, ביז יענע זעקס קומען. מיר וועלן שיקן מענטשן, זען, ווו זיי זענען". האָב איך געפרעגט ווו דאַרף מען גיין זוכן, וועל איך גיין, ווייל איך קאָן די געגנט. זאָגט ער: „ניין, דאָס איז אונדזער אַ סוד, מיר וועלן אַליין זוכן".

די נאַכט האָבן מיר גענעכטיקט צוזאַמען און בייטאָג האָט ער מיך דערקענט, נאָר איך אים — נישט. זאָגט ער:

— מיכאל, מישא, דאָס ביסטו? האָסט דאָך געדינט אין ניעסוויזש, איך האָב דאָך ביי דיר אין שטוב געוווינט 4 חדשים. איצט, ליידער, קען איך גאָרנישט מאַכן. איך בין קאָמאַנדיר פון די פּאַרטיזאַנער און מוז נישט אַלעמען מיטנעמען.

איך האָב אים געענטפערט:

— קענסט דאָך מיר, איך בין אַן עקשן, אויב דו נעמסט נישט אַלע, גיי איך אייך נישט.

פון די 12 מענטשן זענען צומאַרגנס געקומען 11. מיר האָבן מער נישט געוואַרט, זיי האָבן געמוזט אַוועקגיין. און מיר — זענען אַוועק מיט זיי צוזאַמען אין דער ריכטונג צו די קאַשטאַנער אָדער בערעשטשאַנער וועלדער, אַן ערך 7 ק״מ פון מיר. דאָס איז געווען אַ לאַנגער וועג. מען האָט געמוזט אויסמיידן די הויפּט־וועגן, אַריבערגיין אייזנבאַן־ליניעס, ס׳איז אָבער געווען פריילעך.

קומענדיק אהין, זענען מיר איינגעשלאָסן געוואָרן אין די פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן זיך דאָרט שנעל איינגעאָרדנט, שוין געהאַט ווו צו שלאָפן, וואָס צו עסן און מיר פלעגן כמעט יעדן טאָג באַפאַלן די דייטשן, אָפּגעבן זיי דאָס וואָס זיי האָבן אונדז געטאָן.

מיר, די אָנגעקומענע, זענען געווען ביי אַ 16 מענטשן און צוזאַמען מיט די וואָס זענען דאָרטן געווען פון פריער, זענען מיר געווען אַ 45 מאַן.

מיר האָבן גוט געקעמפט, די פרויען האָבן געקאָכט. מיר פלעגן אַוועקגיין אויף 2—3 טעג, באַפאַלן די דייטשן, די פּאָליציאַנטן — און זיך צוריקקערן.

.11

אין אַ צייט אַרום האָט מיין חבר בערל פאַרגעלייגט אָנצופאַלן אויף ניעסוויזש, צעקלאַפּן די שטאָט עס זאָל פון איר נישט בלייבן קיין זכר. ער האָט שטאַרק צו דעם צוגערעדט. איך בין שוין דאַן געווען קאָמאַנדיר פון אַן אָפּטיילונג פון 10 מענטשן. דער פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד האָט געציילט אַ 60 מאַן.

מיר, די ניעסוויזשער, האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן מיט אַ פּאָר מירער חברה און אויך קריסטן. מיר האָבן געוואָלט באַפרייען אין ניעסוויעזש די פאַרשפּאַרטע אין תפיסה. זענען מיר נעגאַנגען גאַנצע 2 מעת־לעת, געווען זייער מיד. קומענדיק אין מיעשטשאַנסקי וואַלד, לעבן דער יידישער דאַטשע, איז מען געשלאָפן אפשר 2 שעה. אַ באַקאַנטער פויער האָט אונדז געזאָגט, אַז באַלד דאַרף דורכפאָרן אַ קאָלאָנע דייטשן. דער קריסט איז געווען אַ פאַרבינדלער פון די פּאַרטיזאַנער.

מיר זענען געווען אַ 35 מאַן, גוט באַוואָפנט. מיר האָבן זיך אַוועקגעלאָזן צום טראַקט און געוואַרט אויף די דייטשע מאַשינען, וועלכע זענען טאַקע באַלד אָנגעפאָרן. מיין קליינער ברודער האָט נישט געהאַט קיין געדולד — דאָס איז געווען זיין ערשטער אָנטייל אין קאַמף, איז ער אַרויסגעשפּרונגען אויפן טראַקט און גלייך אַריינגעשאָסן אין דער קאַבינע און געהרגעט אַ דייטש. מיר דאַרפן האָבן נישט געקענט שיסן, ווייל ער איז געווען ביי דעם אויטאָ.

אויך אויפן צווייטן אויטאָ איז געווען איין דייטש, האָט ער אויך דאָרט אַריינגעשאָסן, מיין ברודערל. דער דייטש איז אַראָפּגעשפּרונגען פון מאַשין און אָנגעהויבן לויפן. מיר האָבן צוגענומעןביידע אויטאָס און אויף זיי אַרומגעפאָרן. אין דער געגנט האָבן אַלע געזאָגט, אַז דאָ זענען פאַראַן פיל פּאַרטיזאַנער און זעלנער פון דער רויטער אַרמיי.

די דייטשן האָבן גענומען אַראָפּברענגען מיליטער. איך האָב געזאָגט, אַז מען דאַרף זיך שנעל אָפּטראָגן. אָבער איך בין נאָך געווען אַ קליינער דעה־זאָגער. האָבן די אַנדערע געטענהט: „ניין, מיר ווילן נאָך קעמפן, מיר דאַרפן נאָר האָבן געלט, מיר מוזן נאָך פאָרן אין דער לעשניטשעווקע פון קאַזשאַנעם וואַלד״. מיר זענען אַהין אַוועק, נאָר דאָרט האָט מען אונדז באַגעגנט מיט אַזאַ פייער, אַז מיר זענען קוים אַנטלאָפן מיט 3 פאַרוווּנדעטע קריסטן. מיר האָבן זיך אָפּגערוט און אַוועק צוריק, נישט געוואָלט רעזיגנירן פונעם פּלאַן צו גיין ביינאַכט באַפרייען די גלחים און אַנדערע אַרעסטירטע פון תפיסה.

אָבער אין יענער נאַכט האָט מען אונדז אַרומגערינגלט. דער וואַלד איז געווען אַ גאַנץ קליינער, די דייטשן זענען דערגאַנגען ביז 3 מעטער פון אונדז. ווען מיר האָבן זיך געגעבן אַ הויב, האָט מען אויף אונדז געעפנט אַ פייער. לעבן מיר איז געזעסן בערל אַלפעראָוויטש. ער איז געווען דער פּולעמיאָטשיק. פּלוצים האָט ער געגעבן אַ געשריי: „משה, איך בין פאַרוווּנדעט״. מער קיין וואָרט האָב איך נישט געהערט. בערל האָט געקראַגן עטלעכע קוילן אין ברוסט. ער איז, קענטיק, שוין געווען טויט. איך האָב געזען, אַז דייטשן האָבן אונדז אַרומגערינגלט. איך האָב נאָר געזען זייערע פיס. איך האָב געוואָרפן איין האַנטגראַנאַט, דעם צווייטן — און דורכגעריסן די דייטשע אַרומרינגלונג. איך האָב זיך געלאָזן לויפן, נישט געוווּסט וווהין. אַרויסגעלאָפן אין עק פון דעם וועלדל, כ׳האָב קיינעם נישט געזען. אָבער מיר האָבן געהאַט אַ באַפעל: נאָכן קאַמף — צוריק קומען. איך בין אַרומגעקראָכן אַ 2—3 שעה און קיינעם נישט געטראָפן, האָב איך זיך געלאָזט גיין אין דער ריכטונג פון וואַנען איך בין געקומען. כ׳בין צו אויף דעם פּלאַץ ווו מיר פלעגן זיך צוזאַמענטרעפן, איך האָב געוואַרט 3—4 שעה און קיינער איז נית געווען, האָב איך געטראַכט: זענען אַלע פאַרלוירן? אויסגעהרגעט? אָבער ניין, עס קאָן נישט זיין. איך האָב געפרעגט דעם פויער: „אפשר האָסט געזען פּאַרטיזאַנער?״ זאָגט ער: „יאָ, זיי זענען נאָר־וואָס אַוועק, גיי שנעלער נאָך״. איך האָב זיי אַזוי נאָכגעיאָגט 24 שעה — און קיינעם נישט דעריאָגט. איך בין שוין געווען שטאַרק מיד און זיך געלייגט שלאָפן.

אין דער פרי, גייענדיק ווייטער, האָב איך געטראָפן צוויי אונדזעריקע, דערנאָך דריי, פיר, זעקס. האָב איך געפרעגט: „ווו זענען די רעשט?״ זאָגן זיי: „קיינער איז נישט געבליבן. מיר זענען געווען אויפן אָרט״.

גייענדיק צוריק, האָבן מיר זיך אָנגעטראָפן אויף די פעלנדיקע מענטשן. זיי האָבן איבערגעגעבן, אַז זיי האָבן באַערדיקט בערל אַלפעראָוויטש.

ווי ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, האָבן די דייטשן צעשניטן בערלען אויף שטיק־שטיקלעך. בערל האָט פאַר אונדזער באַפאַלן די דייטשן, דערהרגעט אַ פּאָליציאַנט און אָנגעטאָן זיינע שטיוול און מונדיר. עטלעכע וואָכן איז ער געגאַנגען אַלס דייטשער פּאָליציאַנט. איך גלויב, אַז צוליב דעם וואָס ער איז געווען אין זייערע זאַכן אָנגעטאָן, האָבן זיי צעשניטן זיין קערפּער.

.12

אין דער צייט איז אונדזער קאָמאַנדיר פון אָטריאַד, דער געוועזענער נאַטשאַלניק פון שול, געבליבן אין ניעסוויעזש. ער האָט דאָרטן באַדאַרפט מיט וועמען זיך צו פאַרבינדן, מען האָט אים אָבער געכאַפּט און דערשאָסן.

קאָמאַנדיר פון אָטריאַד איז געווען יוזשעק מאַרכווינסקי, אַ פּאָליאַק, וואָס האָט געוווינט אין ניעסוויזש, אַליין אַ לאָדזשער. ער האָט געהאַט אַ יידישע פרוי, אַ גוטער קריסט געווען.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָט אונדז געטראָפן אַזאַ פאַל: אַ ייד האָט געהרגעט אַ פּאַרטיזאַנער. דער מערדער איז געווען פון ניעסוויזש, נאָר אַ פּליט. אַ מיאוסער פאַרשוין. ווען מיר האָבן זיך דערוווּסט וועגן דעם, האָבן מיר אים געפרעגט, צי ער האָט עס געטאָן. האָט ער געזאָגט: „ניין". האָבן מיר אים געזאָגט: „אויב דו האָסט עס געטאָן, מוזטו פון דאַנען אַנטלויפן". ער האָט אָבער געלייקנט. מען האָט דעם פּאַרטיזאַן אויפגעגראָבן און אַלע סימנים האָבן באַוויזן, אַז מען האָט צו אים געשאָסן פון אָרט. מען האָט דעם יידן געמשפּט און אים דערשאָסן.

איך האָב פאָרגעלייגט מיר זאָלן זיך צעטיילן און פאַרלאָזן דאָס אָרט. איך בין דאַן געווען קאָמאַנדיר איבער 30 מאַן. מיר האָבן זיך אַוועקגעלאָזט אין נאַליבאָקער פּושטשע, דאָרטן זיך אָנגעשלאָסן אין גרויסע פּאַרטיזאַנער־אָטריאַדן און געפירט שטאַרקע קאַמפן. מיר האָבן געהאַט אַן אייגענעם עראָדראָם, ווו ס'פלעגן לאַנדן עראָפּלאַנען פון רוסלאַנד.

די פאַראייניקונג האָט געהייסן „טשקאַלאָווער בריגאַדע", צו וועלכער איך האָב געהערט. מיר פלעגט אויסקומען איין מאָל אין יאָר צו היטן מיט מיינע 150 מענטשן דעם פּלאַץ ווו דער עראָפּלאַן האָט געלאַנדעט.

מיר האָבן באַפרייט גריניעץ, באַפרייט וואָלאָזשין, עטלעכע מאָל אָנגעפאַלן און צעהרגעט דאָרט אַלע דייטשן. מיר פלעגן באַפאַלן באַנען מיט מיליטער און זיי אויפרייסן. מיר האָבן גענומען נקמה, אָבער דאָס איז נאָך אַלץ געווען ווייניק.

אַלס קאָמאַנדיר פלעג איך זיך טרעפן אויף די וועגן מיט זאָרינס אָטריאַד (פון בלויז מינסקער יידן). אויך בעלסקיס אָטריאַד איז געווען פון בלויז יידן, וועלכע ער האָט אויפגעקליבן. איך פלעג אַריינפירן צו זיי מעל און פלייש, ווייל זיי האָבן נישט געהאַט צופיל עסן.

איך גלויב, אַז ביי אונדז אין אָטריאַד איז נישט געווען ספּעציעל קיין אַנטיסעמיטיזם, ווייל די פירערשאַפט איז נישט געווען אַזעלכע. אין אַנדערע ערטער האָט מען געהערט פון אַנטיסעמיטישע אַרויסטריטן, אָבער ביי אונדז האָב איך עס בכלל נישט געפילט. די קריסטן פלעגן זאָגן: „דו ביסט נישט קיין ייד". איך אָבער האָב געענטפערט: „שטענדיק אַ ייד!" און תמיד זיך פאָרגעשטעלט מיט מיין יידישן נאָמען.

.13

אונדזער באַפרייאונג איז פאָרגעקומען אין יולי 1944. נאָך דער באַפרייאונג האָט מען מיר נישט ז'ערלויבט צו גיין אין מיליטער, נאָר העלפן דער נייער מאַכט אויפן אָרט. איך האָב געוואָלט קיין ניעסוויזש, נעמען נקמה פון די אָרטיקע קריסטן, די דייטשע מיטהעלפערס. ליידער, האָט מען מיך ניט געלאָזט אַהין, נאָר באַשטימט צו פירן דעזערטירן פון דער רויטער אַרמיי, אָדער דייטשע קריגס־געפאַנגענע. מיר האָבן עטלעכע מאָל געפירט אַזעלכע גרופּעס, צו 70—80 מענטשן. געדאַרפט זיי צושטעלן אין מינסק. מיר האָבן זיי אָבער נישט דערפירט, נאָר אויפן וועג אויסגעהרגעט. ווען אַנדערע פּאַרטיזאַנער פלעגן פירן דייטשע קריגס־געפאַנגענע, פלעגן זיי אויך טאָן דאָס וואָס מיר האָבן געטאָן. אָבער לאַנג האָט עס נישט געדויערט. נאָך דעם האָט מען נישט דערלויבט פּאַרטיזאַנער צו פירן דייטשע קריגס־געפאַנגענע.

דאַן האָב איך געמ'זט אַכטונג געבן אויף מאָביליזירטע פּריזיוויניקעס. צושטעלן זיי אין וואָיענקאָמאַט אין וואָלאָזשין. איך האָב זיך געריסן אַהיים — נאָר מען האָט מיר נישט דערלויבט. ענדלעך האָב איך געקריגן אַ דערלויבעניש פון אַ פּאָלקאָווניק אין סטאָלפּצי, ווען איך האָב אים געבראַכט 600 דאָפּריזיוויניקעס און קיינער האָט נישט געפעלט. פאַרן דערפירן אַלע מענטשן צום אָרט, האָב איך באַקומען עטלעכע פרייע טעג און געפאָרן אַ היים.

אין ניעסוויזש איז נאָך נישט געווען קיין מאַכט. מען האָט איר אָנגעהויבן ערשט איינצושטעלן. איך בין אַריין צום פּראָקוראָר טאַזשאַקין, וועלכן כ'האָב געקענט פון פאַרן קריג. איך האָב זיך מיט אים פאַנאַנדערגערעדט, אַז איך וויל קומען קיין ניעסוויזש, האָט ער געזאָגט: „מוזט קומען אַהער, איך דאַרף דיך דאָ האָבן". ער האָט מיר געגעבן אַ „נאַפּראַוולעניע". כ'בין געפאָרן קיין וואָלאָזשין, דאָרט זיך באַפרייט — און ענדלעך געקומען אין ניעסוויזש און אָנגעהויבן אַרבעטן אַלס נאַטשאַלניק פון בוי־אָפּטייל פון דער פאַזשאַרנע קאָמאַנדע, וואָס איז געווען אַן אָפּטיילונג פון דער נ.ק.וו.ד. און האָט מיר געגעבן אַ מעגלעכקייט פיל אָרטיקע קריסטן — קאָלאַבאָראַנטן אויסצוליפערן דער סאָוויעטישער פּאָליציי וועלכע האָט זיי פאַרשיקט קיין סיביר.

איך האָב זיך געפונען אין ניעסוויזש אין משך פון אַ יאָר צייט, אָבער מיין שט'עבונג איז געווען אַוועק צו פאָרן. איך האָב געוואָלט זיך באַפרייען פון דער אַרבעט, אָבער די נאַטשאַלסטווא האָט נישט געוואָלט. ביז עס איז געקומען די צייט פון מיין אורלויב. זיי האָבן מיך געפרעגט: „וווהין ווילסטו פאָרן? קיין מאָסקווע אויף אַ חודש צייט? ביטע". זאָג איך: „יאָ, איך וועל שוין פאָרן".

איך בין אַוועק קיין באַראַנאָוויטש. האָב באַצאָלט און געמאַכט זיך פאַפּירן. קיינער האָט נישט געוווּסט. פון באַראַנאָוויטש בין איך אַריינגעפאָרן קיין ברעסט־ליטאָווסק, אַריבער די פּוילישע גרענעץ און אין פּוילן זיך פאַרבונדן מיט מיין אָרגאַניזאַציע פון פאַרן קריג — „השומר הצעיר". מיר האָבן געזוכט אַ וועג דורכצורייסן זיך קיין ארץ־ישראל.

איך בין געווען אין מינכען און אין פערנוואַלד. אין יאָר 1947 האָט מען פון פערנוואַלד גענומען פיל פּליטים אויף דער שיף „עקזאָדוס".

דאָס וואָס ס'איז פאָרגעקומען מיט דער דאָזיקער מעפּילים־שיף — איז אַלעמען באַקאַנט. נאָך דער „אויפנאַמע" פונעם בריטישן מיליטער אין חיפהער פּאָרט — איז „עקסאָדוס" געווען געצוווּנגען זיך אומצוקערן קיין דייטשלאַנד. אין פּעפּענדאָרף זענען מיר געווען אַ 6 חדשים, ביז מיר זענען מיט דער „עליה ב'" אָנגעקומען קיין ישראל.

מיינע איבערלעבונגען בעת דער היטלעריסטישער אקופאציע

יהודית מירסקי־דמשק

דעם ערשטן טאָג, ווען די דייטשן זענען אַריין אין ניעסוויזש, זענען זיי געקומען צו מיינע עלטערן באַשטעלן אַרבעט. מיין פאָטער איז געוו־ען אַ שמיד און אַ שלאָסער. ווי נאָר די דייטשן זענען אַריינגעקומען, האָבן זיי געזאָגט, אַז זיי ה־געגען אַלע יידן.

סוף יוני 1941טן יאָר, ווען די רוצחים האָבן פאַרנומען דאָס שטעטל, האָבן זיי זיך טאַקע אַ נעם געטאָן צו די יידן — און קודם כל אָנגעהויבן ראַבעווען. ס'איז געוואָרן אַ זייער שווערע צייט. מען האָט נישט געלאָזט די יידן גיין אויף די טראָטואַרן, נאָר אינמיטן גאַס. צומערשט — מיט לאַטעס, דערנאָך מיט מגן־דודס. די דייטשן האָבן גענומען שיסן און הרגענען, ווו ס'האָט זיך נאָר געלאָזט.

די יידן האָט מען געטריבן צו דער אַרבעט. שפּעטער האָבן די פּאָלאַקן אַ סך געהאָלפן די דייטשן.

מיר האָבן געלעבט אין אַ קריסטלעכן ראַיאָן, ביז מען האָט געשאַפן דאָס געטאָ. ביזן אָנטשטיין פון געטאָ, האָבן מיר נאָך באַאַרבעט די אייגענע פעלדער. דערנאָך האָבן די דייטשן צוגענומען ביי אונדז די פעלדער מיט די בהמות און נאָך גוטע זאַכן, וואָס זענען געווען אין שטוב. נאָר דער טאַטע האָט נאָך געאַרבעט אין קוזניע פאַר די דייטשן.

*

די ערשטע שחיטה איז ביי אונדז פאָרגעקומען דעם 30סטן אָקטאָבער 1941. אין אָוונט, איידער מיר זענען געגאַנגען שלאָפן. איז צו אונדז אַריין אַ קריסט און געזאָגט אַז מען גראָבט גריבער, מעגלעך אַז מאָרגן וועט עפּעס געשען מיט די יידן, אָבער וואָס — האָט ער נישט געוואָלט זאָגן.

אין ניעסוויזש איז געשאַפן געוואָרן אַ יודענראַט.

פרעזעס איז געווען מאגאליף. יענעם פרימאָרגן האָט מען גאַנץ פרי געשיקט די יידישע פּאָליציי אָנזאָגן, אַז אַלע יידן מוזן קומען אויפן מאַרק. ווען מיר זענען געקומען אהין, האָט די דייטשע פּאָליציי אונדז אַרומגערינגלט.

אַ 5—4 טויזנט יידן, גלויב איך, זענען געווען אין ניעסוויזש. האָבן מיר זיך אַלע א־יפגעקליבן אויפן מאַרק. די דייטשן האָבן אויסגערופן אַלע פּאַכלייט, זענען מי־ אַרויס מיט די פּאַכלייט. מען האָט אונדז אָפּגעפירט אין גימנאַזיע. די, וואָס זענען געבליבן אויפן מאַרק האָבן געזאָגט, אַז מען פירט אונדז שיסן. קיינער האָט אָבער נישט געוווסט ווען מען פירט שיסן און בכלל וואָס דאָ טוט זיך.

אין גימנאַזיע האָט מען אויסגעקליבן די יוגנט — אויך איך בין געווען צווישן זיי. מען האָט אונדז אַריינגעזעצט אין מאַשינען און אַוועקגעפירט אינעם פּאָלוואַרק פונעם פירשט ראַדזשיוויל. דאָרט זענען איינגעשטאַנען די דייטשן וועלכע האָבן די יידן געפירט צו דער שחיטה. מיר האָבן געדאַרפט צוגרייטן דאָס אָרט פאַ־ די רוצחים, אַז נאָך דער שחיטה זאָלן זיי האָבן וווּ זיך אָפּצורוען. פאַרשטייט זיך, אַז אין אָנהייב האָבן מיר גאָרנישט געוווסט. דערנאָך, אַז מען האָט גענומען פירן צום קניאַ־ש ראַדזשיווילס פּאַלאַץ די זאַכן פון די טויטע, האָבן מיר פאַרשטאַנען אַז מ'האָט אויסגעהרגעט די יידן.

אין גימנאַזיע זענען מיר געווען אַ 5 טעג. מען האָט אַלעמען פאַרטיילט אַ לעבל ברויט אויף די 5 טעג. מען האָט אונדז דאָרטן געהאַלטן, ביז וואַנען מען האָט דאָס געטאָ אַרומגעצוימט מיט דראָטן. אַרויסגייענדיק פון גימנאַזיע, האָט מען אונדז געגעבן 2 שעה פריי, מיר זאָלן גיין אַהיים און נעמען זאַכן וואָס מען קען איבערטראָגן אין די הענט. ווען מיר זענען געקומען אַ היים, איז כמעט אַלץ געווען צעראַבירט. מיר האָבן נאָר גענומען אַ פּאָר קליי־יקייטן.

בעתן אַריבערגיין אין אָפּגעשלאָסענעם געטאָ, האָט די קריסטלעכע באַפעלקערונג נישט געלאַכט, נאָר געשטאַנען און געקוקט אויף אונדז ווי אויף גערודפטע חיות.

נאָך די 2 שעה זענען מיר געקומען אין געטאָ.

אָבער די טראַגעדיע וואָס איז געווען ביים אַריינגיין אין געטאָ, איז נישט צום באַשרייבן.

משפחות זענען געוואָרן צעשיידט. אפשר אַ 2—3 משפחות זענען געבליבן צוזאַמען. אונדזער משפחה איז גראָד געווען צוזאַמען.

מען האָט אונדז אַריינגעזעצט אין אַ שטוב צו 10 און 20 מענטשן. אַזוי האָבן מיר געלעבט אין געטאָ 10 חדשים.

איך האָב געאַרבעט פאַר די דייטשן אין אַ שניידעריי־וואַרשטאַט.

אַלע וואַרשטאַטן זענען געווען אויסערן געטאָ.

אין געטאָ פלעגן בלייבן נאָר די עלטערע מענטשן וואָס זענען ניצול געוואָרן פון דער ערשטער מאַסן־צעשיסונג.

דאָס געטאָ איז געווען באַוואַכט פון דער יידישער פּאָליציי פון אינעווייניק און דייטשן — פון דרויסן.

עס זענען געווען פאַלן, ווען די דייטשן פלעגן קומען אין געטאָ, אַרויסנעמען מענטשן אויף וועלכע זיי האָבן געוואָרפן אַן אומחן און דערהרגענען אָן אַ פאַרוואָס. איינער אַזאַ קרבן איז געווען יהושע קראַוויעץ.

ער האָט פריע־ געהאָט אַ געשעפט. אין געטאָ האָט ער געאַרבעט אין דער פּאָליציי. מיין שוועסטער איז גראָד דאָרט געווען און געזען ווי מען האָט אים דערשאָסן אויפן הויף פון דער יידישער פּאָליציי.

אין ניעסוויזש אי־ז געווען אַן אַדוואָקאַט מעסיטע. האָט מען אים פון געטאָ אַ־ועק געפירט אין „גליבישטשע" (אַזוי האָט געהייסן דאָס אָרט מיט די ליים־גריבער) און דאָרטן געשאָסן.

זיי האָבן אויך געשאָסן מאָטל לעדער, וועלכע־ איז געגאַנגען עפּעס אויסטוישן אויף ברויט און קאַרטאָפל.

מען האָט נאָך געהרגעט אהרון דעם שוחט. ער איז געגאַנגען קיין האָראָדזיי מל זיין אַ קינד. אויפן וועג האָט מען אים געכאַפּט און דערשאָסן.

*

די יוגנט אין געטאָ האָט אָנגעהויבן שאַפן אַ קאָמפּס־אָרגאַניזאַציע.

לאה דוקער און רחל קאָהען האָבן געאַרבעט ביי די דייטשן ביים געווער, פלעגן זיי נעמען פאַ־שידענע טיילן פון געווער, זיי אַריינלייגן אין בוזעם און ברענגען אין געטאָ. די אויפגאַבע צו גנבענען געווער פאַרן געטאָ האָט זיי געגעבן בערל אַלפעראָוויטש, מיין ברודער משה דמשק און שלום כאָלאַווסקי.

צו דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָט א־יך געהערט אה־ון גאַך. די גאַנצע צייט האָט ער זיך געפונען ביי די דייטשן אין געפאַנגענשאַפט, איז פון דאָרטן אַנטלאָפן און געקומען צו אונדז אין געטאָ. מיין ברודער איז געווען זיינער אַ חבר, איז ער געקומען צו אונדז אין שטוב.

ס׳איז נאָך געווען סיאָמקע פאַרפעל און אַנדערע חברה וואָס האָבן צוזאַמענגעאַ־בעט אין דעם אונטערגרונט. מיין ברודער האָט אַנטייל גענומען אין דער אונטערערדישער אָרגאַניזאַציע און פון צייט־צו־צייט מיר דערציילט, אַז די יוגנט איז אַנטשלאָסן צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד אין פאַל אַז מ׳וועט ליקווידירן דאָס געטאָ.

מען האָט אָנגעהויבן קלייבן געווער און צוגעגרייט שטרוי אַז אין פאַל פון אַ שחיטה, וועט מען אונטערצינדן דאָס געטאָ.

אַ געוויסן טאָג זענען געקומען קריסטן און דערציילט, אַז מ׳הרגעט אויס די יידן וואָס זענען פאַרבליבן אין די קליינע שטעטלעך. דעם 20—21סטן יולי 1941 האָט מען אומגעברענגט די יידן אין האָראָדזיי און אין סנאָוו. דעם 22סטן יולי האָט מען געמאַכט די שחיטה אין ניעסוויזש.

מיט אַ טאָג פריער האָט מיר געזאָגט דער ווייסרוס רובלעוויטש, אַז עס וועט זיין ביי אונדז אַ שחיטה.

ער האָט געהערט, אַז מען וועט מאָרגן הרגענען די יידן. מיין שוועסטער האָט געוואַשן די פּאָדלאָגעס אין דער פּאָליציי און אין תפיסה, האָבן מיר זי געשיקט פרעגן ביי אַ דייטש וועלכער האָט איר געזאָגט: „נאַדיר מיינע זאַכן, וואַש זיי אויס און וועסט זיי מאָרגן ברענגען צו דער אַרבעט״.

פאַרנאַכט איז געוואָרן אַ טומל אין געטאָ — מען האָט גענומען רעדן וועגן דער שחיטה. דערווייל האָט דער פּרעזעס פון יודנראַט צוזאַמענגערופן די מענטשן וועגן וועלכע ער האָט געוווּסט אַז זיי האָבן געגעווער. אַ סברה, אַז ער האָט זיך געוואָלט ראַטעווען און זיי אַרויסגעבן. מיין ברודער איז געזעסן ביים פּרעזעס ביז אַזייגער 2—3 ביינאַכט. מיר האָבן בכלל נישט געוווּסט, וואָס עס טוט זיך. מיר האָבן שוין נישט געקענט אַרויסגיין אין געטאָ וואָס איז שוין געווען באַזעצט מיט דייטשן.

אַזייגער 4 פאַרטאָג איז געקומען דער ברודער. ווען ער איז געקומען אַהיים, איז קיינער נישט געשלאָפן. פּלוצלינג האָט די מאַמע דערהערט אַז מען שיסט, האָט זי אָנגעהויבן שרייען: „קינדער, קינדער, לייגט זיך אויף דער ערד, ווייל מען שיסט״. אין דעם מאָמענט האָט זי געקראָגן אַ קויל און איז שטאַרק פאַרווונדעט געוואָרן. איך בין אַוועק צום דאָקטער קעסעל. ער איז געווען אַ גוטער באַקאַנטער דער מאַמעס און איז אַליין געקומען. ער האָט איר נאָר איבערגעבונדן. איך האָב אים געבעטן, אפשר האָט ער סם. האָט ער געזאָגט: „קינדערלעך, ס׳איז שפּעט, איך האָב גאָרנישט״.

דער פאָטער מיינער האָט נישט געוואָלט אַנטלויפן, ער האָט געזאָגט, אַז ער בלייבט מיט דער מאַמען. די מוטער האָט נאָך געזאָגט אירע לעצטע ווערטער: „אַנטלויפט קינדער פון שטוב, זעט ראַטעוועט זיך״.

מען האָט שוין געהערט אַ געדיכטע שיסעריי.

ס׳איז געווען 5 אַזייגער פאַרטאָג. אין דער צייט איז צו אונדז אַריינגעלאָפן מאָטע פאַרפעל און געזאָגט: „קומט, מיר וועלן פּרווון אַנטלויפן, מען דאַרף זיך ראַטעווען. פאַראַן דאָ אַ קליין מיידעלע, ראַטעוועט עס״. איך ווייס נישט צי דאָס קינד איז געווען זיינע אַ שוועסטערס, צי אַ ברודערס. „איך האָב געלט — זאָגט ער — אפשר וועט מיר געלונגען זיך אויסצוקויפן ביי די דייטשן״. אַרויסלויפנדיק פון אונדזער שטוב, האָט מען אים גלייך געהרגעט.

דערנאָך איז צו אונדז געקומען מיינע אַ קוזינע און אויך געבעטן מיר זאָלן זען זיך ראַטעווען. האָב איך איר געזאָגט: „האָדעלע, איך גיי נישט אין ערגעץ זיך ראַטעווען. זעסט דאָך אַז די מאַמע ליגט אויף דער ערד, זי איז שוין כמעט טויט״. אָבער די לעצטע ווערטער פון דער מאַמען, וואָס זי האָט אונדז געזאָגט („אַנטלויפט קינדער פון שטוב, זעט ראַטעוועט זיך״) — זענען גוט אַריין אין זכרון. דעריבער זענען מיר פיר קינדער אַרויס פון שטוב.

מיר זענען אַריין צו אַ שכן אין קעלער ווו ס׳האָבן זיך געפונען 17 אָדער 19 מענטשן. צווישן זיי די משפחה גורוויטש מיט אַ קליין קינד פון אַ יאָר אָדער אַנדערהאַלבן. זיי האָבן עס געלאָזן זיצן אין צימער אויף דער פּאָדלאָגע וואָס איבער אונדזער קעלער־באַהעלטעניש. דאָס קינד האָט זייער שטאַרק געשריען, האָבן זיך די עלטערן פון קינד אָפּגעסמט אין קעלער. אַז די דייטשן זענען אַריין אין דער וווינונג, האָבן זיי דאָס קינד דערהרגעט. ווי אַזוי זיי האָבן עס דערהרגעט, האָבן מיר נישט געזען, מיר זענען דאָך געווען אין קעלער.

אַרום 4 פאַרנאַכט, ווען מיר זענען געווען פאַרשפּאַרט אין קעלער אַ 12 שעה, אָן לופט, איז דער פּליט פון באַראַנאָוויטש, כישין, וועלכער האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי אונדז — אַראָפּ פון זינען. ער האָט אָנגעהויבן שרייען: „פּאָלאַקן, ראַטעוועט!״ אין דעם מאָמענט האָט מען איינגעזען, אַז ס׳איז נישטאָ קיין אויסוועג, האָט מען אויפגעריסן דעם קעלער און גענומען שפּרינגען דורך די פענצטער. איך און מיין ברודער יוסף זענען אַוועק אויפן יידישן בית־עולם. מיר זענען דאָרט אַריין אין אַ רבנישן אהל און געזעסן ביז פינצטער. מיר האָבן געהערט אַ זייער שטאַרקע שיסעריי. ערשט אַזייגער 12 ביינאַכט זענען מיר דורכגעגאַנגען דעם שאָסיי און זיך געלאָזן קיין האָראָדזיי און דערנאָך אין די וועלדער אַרום ניעסוויזש, אויפן וועג קיין סטאָלפּצי. דער צווייטער ברודער מיט נאָך אַ שוועסטער זענען אויך צוזאַמען אַרויסגעשפּרונגען פון קעלער און שפּעטער אַריין אין וואַלד.

*

אויפן דריטן טאָג האָבן מיר זיך געטראָפן אין וואַלד ביי דער אַלטער פּויערטע פּיטקעוויטש. מיר האָבן פאַר דער מלחמה געהאַט ביי איר בינשטאָקן.

אין וואַלד האָבן מיר אויך באַגעגנט בערל אַלפּעראָוויטש, פריידל ליאַכאָוויצקי מיט איר פאָטער און פאַרפעל.

עטלעכע טעג זענען מיר אַרומגעגאַנגען אַלע צוזאַמען.

אין פּאָהולאַנקע, נעבן וואַלד, האָבן מיר זיך באַגעגנט מיטן יונגן קריסט קאַזשיק. ער האָט אונדז פאַרבונדן מיט די פּאַרטיזאַנער פון יוזשעק מאַרכווינסקי און זיין גרופּע.

מיר זענען אַוועק מיט די פּאַרטיזאַנער. זיי האָבן אונדז געבראַכט ביז די מיר׳ער וועלדער. דאָרט איז מען אַריין צו פּויערים און אָפּגעגעסן. איין מאָל, זיצנדיק אין וואַלד, האָבן מיר געזען פאַרבייגיין אַ מיידל מיט בחורים, אַלע ווייסרוסן. זיי האָבן אונדז געזאָגט, אַז אויך זיי זענען פּאַרטיזאַנער. „וואָס דאַרפט איר זיין אַליין, קומט צו אונדזער גרופּע״. זענען מיר אַוועק מיט די עטלעכע פּאַרטיזאַנער.

אין דער פרי האָבן די קריסטן אויפגעוועקט עטלעכע יידן צו דער אַרבעט, זיי זאָל׳ן העלפן קאָכן עסן. אין קיך איז געזעסן איינער וואָס האָט געהייסן סאַשקאַ דערעוואָ. ער האָט געהערט אַז ס׳איז געקומען אַ גרופּע יידן. איך האָב נישט געוווּסט ווו מ׳גייט נעמען וואַסער, איז ער מיט מיר געגאַנגען און געוויזן דאָס אָרט. אויפן וועג זאָגט ער מיר אויף רוסיש, אַז ער ווייסט ווו ס׳געפינען זיך זיינע עלטערן... איך האָב בעת־מעשה זיך נישט געכאַפּט, אַז ער איז אַ ייד. עס זענען דורכגעגאַנגען עטלעכע טעג, האָט ער מיר אויסגעזאָגט, אַז ר׳איז אַ ייד.

מיר זענען שוין פאַרבליבן מיט יענע פּאַרטיזאַנער צוזאַמען. דאָ האָבן זיך אויפגעקליבן ביי 60 מענטשן, יידן און

קריסטן. קאָמאַנדיר איז געווען יוזשיק. די 12 יידן האָט מען פאַרטיילט צווישן אַלע 4 גרופן, צו עטלעכע יידן און אָפּגעשמועסט, אַז מיר דאַרפן זיך טרעפן אין אַ חודש אַרום.

מיר זענען געבליבן מיט סאַשאַן. אין אַ שטיקל צייט אַרום האָט סאַשאַ געמאַכט אַ טומל, פאַרוואָס זיי האָבן צעשיידט די יידן. אַ דאַנק דעם איז מען ווידער געווען צוזאַמען.

אין אַ צייט אַרום זענען אַ 120 מירער יידן אַרויס פון געטאָ. אַ ייד וואָס האָט געאַרבעט אין געסטאַפּאָ האָט זיי דערצו געהאָלפן. אַז זיי זענען געקומען אין וואַלד, זענען מיר געגאַנגען זיי באַזוכן. ביי אונדז איז שוין געווען מער געווער און מער פאַרטיזאַנער. אויפן דריטן טאָג האָט פאָליציי זיי געפונען און שטאַרק באַשאָסן די מירער יידן. אַ דאַנק אונדזער גרופּע וואָס האָט געקענט שטעלן אַ ווידערשטאַנד, האָבן די מירער באַוויזן צו אַנטלויפן. אָבער די וואָס זענען געשטאַנען אויף דער וואַך האָט מען דערהרגעט. די יידן זענען זיך צעלאָפן און דאָס וואָס זיי האָבן מיטגענומען מיט זיך פון געטאָ, האָבן זיי אויך איבערגעלאָזן אין וואַלד.

*

אין יענער צייט איז געוואָרן אומרואיק אין דעם פאַרטיזאַנער־לאַגער, האָבן די מירער יידן גערופן מיין מאַן און אים דערציילט, אַז ס׳איז זייער שלעכט, מען נעמט אויסה־גענען דאָס ביסל יידן וואָס זענען פאַרבליבן פון מיר. דאָס טוען גראָד די רוסישע פאַרטיזאַנער וואָס האָבן זיך געפונען צוזאַמען מיט אונדז. מיין מאַן האָט זיך פון דעם שטאַרק אויפגערעגט.

אין צווישנצייט איז מען באַפאַלן די דערפער וואָס זענען געווען אַרום דעם וואַלד. זענען די פאַרטיזאַנער פון אונדזער לאַגער אַוועק העלפן די אַנדערע פאַרטיזאַנער. ס׳האָט זיך אַנטוויקלט אַ העפטיקער קאַמף און עס זענען געפאַלן 18 פאַרטיזאַנער, אַלע קריסטן. דעם קאָמאַנדיר יוזשעק זענען אָפּגעפרוירן די הענט מיט די פיס, ער איז אויך פאַ־ווונדעט געוואָרן. די יידן האָבן אים אַרויסגעשלעפּט פון פייער, אַנדערש וואָלט ער געבליבן און מ׳וואָלט אויך אים גענומען לעבעדיקערהייט.

נאָך דער שלאַכט איז מיט נאָך אַ פאַרטיזאַנער צוריק געפאָרן אַ ניעסוויזשער ייד און ביי אים אין ביקס איז געבליבן אַ קויל. פאָרנדיק אין שליטן, האָט די ביקס אויסגעשאָסן און דער פאַרטיזאַנער איז דערהרגעט געוואָרן.

אַז מ׳איז צוריק געקומען אין לאַגער, האָבן די קריסטלעכע פאַרטיזאַנער גענומען פאָרשן ווי אַזוי ער איז געהרגעט געוואָרן, און דערגאַנגען, אַז די קויל איז געפאַלן פון אַ נאָענטער שטרעקע. זיי האָבן זיך גענומען צו דעם יידן, דערנאָך אויסגעשטעלט אַלע מירער יידן און מען האָט ביי זיי צוגענומען דאָס געווער, געפאָדערט אויסצוזאָגן ווער ס׳האָט אים געשאָסן. די יידן האָבן געזאָגט, אַז זיי ווייסן נישט, האָט מען זיי געדראָט מיט שיסן. ס׳איז דאַן געווען אַ שלעכטע צייט אין לאַגער. איז מיין מאַן צוגעגאַנגען צו דעם ייִנגל (אַ פריזירער) און אים געזאָגט: „הער, מיר וועלן סיי־ווי זיך פונאַנדערגיין, ווייל מיר קענען נישט מער זיין צוזאַמען, גיי אַוועק אויף יענעם וועג, ווייל זיי וועלן דיך במילא שיסן”. זאָגט ער, אַז ר׳איז נישט שולדיק, נישט ער האָט געשאָסן. איך ווייס נישט צי דאָס ייִנגל האָט יאָ געוווּסט אַז סאַשע איז אַ ייד, אַז ער וויל אים פאָרשן. ער האָט נישט געוואָלט גיין. דערנאָך איז געקומען אַ גרופּע פאַרטיזאַנער און מ׳האָט אים געשאָסן.

נאָך זיין טויט איז געוואָרן אַ גאַנצער טומל. דאַן האָבן מיר זיך אָפּגעשפּאָלטן. עטלעכע קריסטן זענען אַוועק מיט אונדז און די אַנדערע זענען געבליבן. מיר זענען אַריבער אין נאַליבאָקער פושטשע, וווּ ס׳זענען געווען אַ סך פאַרטיזאַנער, גוט אָרגאַניזירט.

זייענדיק אין וואַלד, האָט מען באַשלאָסן אַדורכפירן אין ניעסוויזש איינצקע פאַרטיזאַנישע אַקציעס. פאַר אַלעמען האָבן זיי געוואָלט דאָרט אויפרייסן די תפיסה. ווען מ׳איז געגאַנגען אויף ניעסוויזש, האָט מען זיך אָנגעטראָפן אויף דייטשן און פּאָליציאַנטן נישט ווייט פון דער לעשניטשעווקע. די דייטשן האָט מען דערהרגעט און צוגענומען זייער־ע זאַכן. בערל אַלפעראָוויטש איז געווען צווישן אונדז, האָט ער זיך אָנגעטאָן אין אַ מונדיר פון אַ פּאָליציאַנט. מיט דעם וואָס מיר זענען געגאַנגען פון אָרט אויף אָרט, האָבן מיר זיך אַליין געמסרט, ווייל אַ טייל פויערים פלעגן איבערגעבן ווו מיר געפינען זיך און אין וועלכער זייט מיר גייען.

מ׳איז געווען שטאַרק מיד פון דער שלאַכט, האָט מען זיך אַוועקגעזעצט אויף אַן אָרט און דאָרטן געבליבן ליגן. ס׳איז געווען פאַרטאָג, עס איז געפאַלן אַ רעגנדל. די מענטשן זענען איינגעשלאָפן. דער וואָס איז געשטאַנען אויף דער וואַך, איז, קענטיק, אויך אַנטשלאָפן געוואָרן. איך בין נישט געשלאָפן און געהערט, אַז עס בילן הינט. צו מיר איז צוגעגאַנגען בערל אַלפעראָוויטש און געבעטן איך זאָל אים געבן צום פאַרויכערן. זאָג איך אים: „דו ווייסט בערל, אַרום־און־אַרום בילן עפּעס הינט. אויב אין אַזאַ וואַלד בילן הינט, זענען מסתמא דאָ דייטשן”. איך האָב אים געזאָגט ער זאָל זיך לייגן. זאָגט ער צו מיר: „ס׳איז גאָרנישט, גיב מיר אַ סיגאַרעט”. ווי נאָר ער האָט גענומען דעם סיגאַרעט, האָט מען געעפנט אַ פייער און ער איז דאָרטן געפאַלן דער ערשטער קרבן. (איידער ער איז געגאַנגען אויף ניעסוויזש האָט ער געזאָגט, אַז ער מיינט ר׳וועט פון דאַ־טן נישט צוריק קומען. ער האָט געהאַט אַ פאָרגעפיל, אַז ער וועט פאַלן).

קיין קאַמף האָבן מיר נישט געקענט פירן, זענען מיר זיך צעלאָפן אין פאַרשידענע זייטן. איין גרופּע מענטשן האָט אין עטלעכע שעה אַרום זיך צוריקגעקערט אויף דעם אָרט און געפונען בערלען אַ טויטן. זיי האָבן דאָרט אויסגעגראָבן אַ גרוב און אים קובר געווען. איך געדענק נישט גענוי דאָס אָרט, דוכט זיך — לעבן אַ לעשניטשעווקע, נישט ווייט פון ניעסוויזש.

דאָס איז געווען דער איינציקער קרבן פון אָטריאַד. נאָך איינער איז געווען פאַרוווּנדעט, אָבער נישט שטאַרק.

אונדזער פאַרטיזאַנער־בריגאַדע האָט געהייסן „סאָוויעטסקאַיאַ ביעלאָרוס”.

קאָמאַנדיר איז געווען וואַסיוטין. שפּעטער זענען מיר אַריבער אין דער בריגאַדע פון קאָמאַנדיר סטאַריצקי. ליידער, ביי די קעמפּערס איז געווען אַ שטאַרקער אַנטיסעמיטיזם. דער סטאַריצקי האָט געהאַט אַ יידישע פרוי.

די ערשטע צייט האָב איך געאַרבעט אין קיך, איך האָב דאָרט געקאָכט.

אויף קאַמפּס־אָפּעראַציעס בין איך נישט געגאַנגען.

*

מיר האָבן די גאַנצע צייט געהאַט אַ פאַרבינדונג מיט רוסלאַנד. ביי אונדז פלעגן זיך אַראָפּלאָזן סאָוויעטישע עראָפּלאַנען. פייערן אַרום אונדזער עראָדראָם האָבן געוויזן די עראָפּלאַנען ווו צו לאַנדן. זיי פלעגן ברענגען געווער, באַנדאַזשן. מיט אונדז אין וואַלד האָבן זיך געפונען דאָקטוירים און אַ סך שוועסטער, עס זענען אָבער אויך געווען אַ סך פאַרוווּנדעטע.

אין אונדזער אָטריאַד האָט זיך געפונען דער ווייסרוס וואַסקע, וועלכער איז אויך געווען אַ דייטשער שפּיאָן. ווען

די דייטשן האָבן בלאָקירט די פושטשע, האָט מען אים געשיקט אַ קוק טאָן. ער איז אַרויס מיט דריי פּאַרטיזאַנער — האָט ער זיי אַלע געהרגעט, צוגענומען זייער געווער און זיך איבערגעגעבן צו די דייטשן.

די דייטשע בלאָקאַדע איז געווען זייער אַ שווערע. אין די ערשטע טעג האָט מען זיך זייער שטאַרק געשלאָגן מיט זיי — מ׳האָט זיי נישט געוואָלט אַריינלאָזן אין וואַלד. אָבער מיר האָבן נישט געהאַט אַזאַ כוח ווי זיי. נאָך זייער שווערע קאַמפן און אויסהרגענען זייער פיל דייטשן, זענען זיי אַריין אין פושטשע, און זיך אַ נעם געטאָן צו די פּאַריטזאַנער. זיי זענען געווען אין פושטשע אַ 18—20 טעג.

אַז עס האָט זיך געענדיקט די בלאָקאַדע, האָט מען זיך דערוווּסט וועגן דעם וואַסקען, אַז ער אַרבעט ביי די דייטשן און געפינט זיך ביי זיי אין זשאַנדאַרמעריע. דער וואַסקע האָט געהאַט אַ מיידל אין איינעם פון די דערפער, נאָענט פון דעם אָרט וווּ מיר האָבן זיך געפונען און ער קומט צו איר ביינאַכט. די פּאַרטיזאַנער מיט וועלכע ער איז געווען צוזאַמען אין דער גרופּע, האָבן באַשלאָסן, אַז זיי דאַרפן אים נעמען לעבעדיקערהייט. מען האָט אים דאָרטן אָפּגעוואַרט. ווען ער איז אַריין צו דער געליבטער, זענען די פּאַרטיזאַנער געזעסן ביים טיש און געטרונקען. מ׳האָט וואַסקען געבראַכט לעבעדיקערהייט אין לאַגער. צומאָרגנס האָט מען אויסגעשטעלט די גאַנצע ברי־גאַדע, אים אַוועקגעשטעלט פאָרויס און געפרעגט וואָס ער האָט געטאָן ביי די דייטשן. ער האָט זיך אַזוי פאַרענטפערט ווי ער וואָלט גאָרנישט געווען שולדיק. נאָך אַ פּאָר טעג האָט מען אים גענומען אין שטאַב. איך בין אויך געפאָרן, ווייל אין שטאַב האָט זיך געפונען די שוועסטער מיינע.

דאָרטן האָט מען אים גענומען פאָרשן. ער האָט אויסגעזאָגט, אַז ר׳האָט דערהרגעט די דריי פּאַרטיזאַנער, צוגענומען ביי זיי דאָס געווער און אַז ער האָט שפּיאָנירט לטובת די דייטשן. מען האָט אים אַזוי שטאַרק צעהרגעט, אַז ווען מיר האָבן אים גענומען צוריק, איז שוין נישט געווען כמעט וועמען צו נעמען.

צומאָרגנס האָט מען אַלעמען אויסגעשטעלט פאַר וואַסקעס תליה. מען האָט אים געבעטן ער זאָל זאָגן אַ פּאָר ווערטער, האָט ער נישט געוואָלט. אַז מען האָט אים אַרויפגעצויגן, האָט זיך די שטריק איבערגעריסן. זאָגט מען צו אים: „נו, וואַסקע, וועסט אפשר זאָגן אַ פּאָר ווערטער פאַרן טויט?״ האָט ער געענטפערט: „ווער עס פאַרראַט דאָס לאַנד, פאַלט מיט אַזאַ טויט ווי איך״. מען האָט אים אויפגעהאַנגען.

געווען ביי אונדז נאָך אַ פאַל. אין אָטריאַד האָט זיך געפונען אַ טאַטע מיט צוויי זין. דוכט זיך, אַז ער איז געווען אַ האָראָדאָקער. האָט מען אים איינמאָל אַוועקגעשטעלט היטן ביינאַכט די קיך. דער טאַטע האָט געכאַפּט אַ דרעמל, און אַן אינספּעקציע האָט דאָס אַנטדעקט. מען האָט אים אַרעסטירט, צוגענומען די ביקס. דעם צווייטן טאָג האָט מען אויסגעשטעלט דעם גאַנצן אָטריאַד און געמאָלדן, אַז דער באַשולדיקטער איז געשטאַנען אויף דער וואַך און איינגעשלאָפן, איז ער הייסט עס, אַ פאַררעטער. עס קומט אים טויט־שטראָף. די זין האָבן געמוזט צוזען ווי מען הרגעט דעם טאַטן. מיר האָבן געוווּסט, אַז ווען דאָס פּאַסירט מיט אַ קריסטלעכן פּאַרטיזאַנער, וואָלט ער דערפאַר נישט באַצאָלט מיט זיין לעבן.

די עראָפּלאַנען פון רוסלאַנד פלעגן אויך אַראָפּוואַרפן פּאַראַשוטיסטן, צווישן וועלכע עס זענען געווען געפערלעכע אַנטיסעמיטן. איינער פון זיי, איך ווייס נישט דעם נאָמען זיינעם, ווו נאָר ער פלעגט טרעפן אַ יידן, האָט ער אים געשאָסן און די זאַכן צוגענומען. ס׳איז דורכגעגאַנגען אַ געוויסע צייט, ביז די מיר׳ער יידן האָבן זיך דערוווּסט ווער עס הרגעט די יידן — האָבן זיי אים אַוועקגעלייגט.

מען האָט געפירט שטאַרקע קאַמפן מיט די דייטשן. געווען אַ מירער יינגל, גולקאָוויטש. ער איז געפאַלן צוויי טעג פאַר דער באַפרייאונג, ווען ער איז געפאָרן אויפן עראָדראָם זען צי דאָרטן זענען פאַראַן דייטשן. די קויל האָט אים געטראָפן אין קאַרק.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז אין וואַלד געקומען אַ רוסישע „ראַזוויעדקע״ און אונדז איבערגעגעבן, אַז די רויטע אַרמיי איז זייער נאָענט, מיר דאַרפן פאַרלאָזן אַלע פלעצער און אַרויסגיין פון וואַלד נאָענט צו די הויפּט־וועגן, כדי מיר זאָלן קענען קעמפן מיט די אָפּטרעטנדיקע דייטשן.

די ערשטע גרופּע דייטשן אויף וועלכער מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן, איז דורך אונדז געהרגעט געוואָרן. איין דייטש האָט געזאָגט, אַז ווען ער וואָלט אַריינגעפאַלן צו פּאַרטיזאַנער ענגלענדער אָדער אַמעריקאַנער, וואָלט ער געבליבן לעבן, נאָר אויב ער איז אַריינגעפאַלן צו די רוסישע פּאַרטיזאַנער — וועלן זיי אים הרגענען.

דערנאָך איז אַרויס אַ באַפעל, אַז מען זאָל זיי נישט הרגענען. אַלע דייטשן, וועלכע מען כאַפּט, זאָל מען גרופּעסווייז שיקן קיין מינסק.

*

מיין באַפרייאונג איז פאָרגעקומען אין די וועלדער פו̇ן דער נאַליבאָקער פושטשע.

נאָך דער באַפרייאונג האָבן מיר געקראָגן אַ באַפעל, אַז אַלע פּאַרטיזאַנער דאַרפן זיך צונויפקומען אין מינסק. די וואָס זענען געווען די אָנפירער אין וואַלד, האָט מען זיי איבערגעגעבן אין די שטעט און שטעטלעך צו פירן די לאָקאַלע מאַכט. מיין מאַן האָט מען געשיקט אין וואָלאָזשין. ער איז דאָרט געווען פאָרזיצער פו̇ן שטאָטראַט, געאַרבעט עטלעכע חדשים, נאָר ווי אַ ייד נישט געקענט אויסהאַלטן. ער האָט געוואָלט פאָרן קיין קיעוו זיך דערוויסן וואָס איז געשען מיט זיינע עלטערן, שוועסטער און ברודער, צי זיי לעבן. פון דער אַרבעט האָט ער זיך נישט געקענט באַפרייען, ווייל ס׳איז נאָך געווען מלחמה, איז ער אַרויס ביינאַכט און אויסגעשאָסן עטלעכע קוילן. האָט מען אים אַרעסטירט. דער נאַטשאַלניק פון נ.ק.וו.ד. איז געווען פון אי̇נדזער אָטריאַד, אַמאָליקע חברים, צוזאַמען דורכגעמאַכט די קריג. זאָגט ער: „וואָלט געווען אַן אַנדערער, וואָלט געווען שלעכט, אָבער מיט דיר מעגן מיר זיך רעכענען. מיר וועלן דיר געבן אַ צעטל, פאַר אין שטאַב פון דער פּאַרטיזאַנישער באַוועגונג״. מיר זענען אַוועק אַהין, אָפּגעגעבן דאָס געווער וואָס מיר האָבן געהאַט און אַוועק געפאָרן קיין מינסק. דאָרט האָט מיין מאַן באַקומען באַצאָלט פאַר דער גאַנצער צייט וואָס ער איז געווען אין וואַלד. ער האָט מיר געגעבן אַ ביסל געלט, איך בין געפאָרן צוריק קיין ניעסוויזש. אַ חבר פון וואַלד, אַ פּאַרטיזאַנער, האָט אים אויסגעאַרבעט פּאַפּירן, ער איז אַוועקגעפאָרן קיין קיעוו זוכן זיינע עלטערן. די עלטערן האָט ער דאָרט נישט געטראָפן, זיי זענען געווען אין עוואַקואַציע, אַ שוועגערין האָט ער יאָ געפונען.

ווען ער איז געקומען צוריק, זענען מיר נאָך געווען אַ יאָר אין ניעסוויזש, פון וואַנען די יידן האָבן גענומען זיך פונאַנדערפאָרן, דער עיקר קיין פּוילן, כדי פון דאָרט קומען קיין ארץ־ישראל.

*

אונדזער וועג אין דער יידישער מדינה מיט אַן 1־יאָריק קינד, פֿאָדערט אַ באַזונדערע באַשרייבונג. בכדי זיך דערשלאָגן צום ברעג פֿון ארץ־ישראל, איז אונדז באַשערט געווען נאָך אַריינצופֿאָרן קיין באַראַנאָוויטש און פֿון דאָרט, אויף „געמאַכטע" פּאַפּירן, זיך דערשלאָגן קיין ברעסט־ליטאָווסק און נאָך אַ נאַכט קאָנטראָלן און רעוויזיעס, זענען מיר ענדלעך אָנגעקומען קיין וואַרשע.

פֿון דער הרובער הויפּטשטאָט פֿון פּוילן, זענען מיר אַוועק קיין קאַטאָוויץ, וווּ מיין מאַן האָט געפֿונען זיין שוועסטער מיט אַ שוואָגער. דאָרט זענען מיר געווען נישט מער ווי איין וואָך.

אין פּוילן איז דעמאָלט נישט געווען קיין אָרט פֿאַר דער שארית־הפליטה. אין מאַי 1946 האָבן מיר זיך געלאָזן קיין דייטשלאַנד און זיך באַזעצט אין אַ קיבוץ פֿון השומר הצעיר אין לייבהיים. נאָכן אָפּזיין דאָרט אַ יאָר צייט, איז אונדז באַשטימט געוואָרן עולה צו זיין מיט דער היינט באַרימטער שיף „עקסאָדוס" („יציאת אירופּה"). וואָס די דאָזיקע שיף מיט אירע פּאַסאַזשירן־עולים האָבן דורכגעמאַכט — איז אַלעמען באַקאַנט.

ערשט אין מאַי 1948, ווען מ'האָט פּראָקלאַמירט די יידישע מדינה — האָבן מיר ענדלעך זוכה געווען אָנצוקומען קיין ישראל.

יידן האבן געשטעלט א ווידערשטאנד

לייזער קאַצאָוויטש

אויף אַ קינסטלעך אָנגעשאָטענעם באַרג, באַזוימט אַרום און אַרום מיט אַ שמאָל טייכל, שטייט שוין אַריבער 400 יאָר דער ניעסוויזשער שלאָס, וואָס האָט געהערט צו די פּירשטן ראַדזשיוויל.

גרויסאַרטיק זעט אויס דער שלאָס מיט זיינע טורעמס. פֿיל לעגענדעס האָבן פֿאַר די פֿיר הונדערט יאָר זיך אָנגעזאַמלט וועגן אים. אויך פֿיל דערציילונגען וועגן די פּירשטלעכע ווילדע קאַפּריזן און הפקר־טאַטן.

אָט איז איינע פֿון די דערציילונגען:

איבער דעם ברייטן שליאַך וואָס פֿירט צום שלאָס, האָט איינעם פֿון די ראַדזשיווילס, מיט פֿיל יאָרן צוריק, זיך פֿאַרוואָלט זומער־צייט זיך דורכפֿאָרן אויף אַ שליטן. האָט ער באַפֿוילן, מען זאָל דעם שליאַך באַדעקן מיט אַ שיכט זאַלץ... נאָר פֿאָרן זומער אויף אַ שליטן איבער אַ זאַלץ־וועג — דאָס איז פֿאַרן פּירשט געווען נאָך ווייניק — און ער האָט געהייסן אַנשטאָט אַ פֿערד איינשפּאַנען אין שליטן אַ בער...

אָט דער „אויפֿטו" איז פֿאַרצייכנט געוואָרן אַפֿילו אינעם פֿאַמיליען־בוך פֿון די ראַדזשיווילס.

איצט איז אין דעם שלאָס איינע פֿון די שענסטע און בעסטע סאַנאַטאָריעס פֿון ווייסרוסלאַנד.

*

די דייטשע וואַנדאַלן האָבן חרוב געמאַכט דעם ניעסוויזשער שלאָס, צעגנבעט דאָס גוטס, די בילדער, אַפֿילו דעם פּאַרקעט אַרויסגעריסן. די דריי הונדערט פֿינף און זעכציק צימערן און זאַלן פֿונעם שלאָס זענען פֿאַרבליבן וויסט און פּוסט.

די רעגירונג פֿון סאָוויעטן־ווייסרוסלאַנד האָט ניט ווייניק מי און געלט אַריינגעלייגט אויף אויפֿצושטעלן דעם שלאָס אין זיין פֿולער פּראַכט. פֿאַר די נייע איינוווינערס זיינע — פֿאַר די אַרבעטנדיקע וואָס קומען אין דער ניעסוויזשער סאַנאַטאָריע, זענען געשאַפֿן געוואָרן אַלע באַקוועמלעכקייטן. זיי זאָלן קענען זיך היילן, גוט אָפּרוען און אָננעמען פֿרישע כוחות.

אין דער סאַנאַטאָריע „ניעסוויזש" היילט מען נערוון און האַרץ־חולאתן. די מעדיצינישע קאַבינעטן זענען אויסגעשטאַט מיט דער נייסטער אַפּאַראַטור, דער מעדיצינישער פּערסאָנאַל איז אַ הויך קוואַליפֿיצירטער און באַציט זיך מיט דער גרעסטער פֿילבאַרקייט צו די אָפּרוענדע.

אַרום און אַרום דעם שלאָס שפּרייט זיך אַ גרויסער פּאַרק. דאָ שטייט אַ ברייט־צעצווייגטער פֿירהונדערטיאָריקער דעמב. ווער עס זאָל ניט אַדורך פֿאַרביי, שטעלט זיך אָפּ ביים מעמאָריאַל־טאָוול וואָס איז צוגעפֿעסטיקט צום אַלטן דעמב. אויפֿן טאָוול זענען אויסגעקריצט די ווערטער: „דאָ ליגן 1500 יידן וועמען די דייטשישע מערדער האָבן אומגעבראַכט אין אָקטאָבער 1941".

פֿונעם דעמב ציט זיך אַ ריזיקער ברודער־קבר, וווּ עס ליגן ניעסוויזשער יידן, אָמיינסטן פֿרויען, קינדער און אַלטע לייט — די ערשטע קרבנות פֿון די פֿאַשיסטן. ווייניק איז נאָך געשריבן געוואָרן וועגן דעם העראָישן קאַמף פֿון די ניעסוויזשער יידן קעגן די דייטשישע אָקופּאַנטן. זייער העלדן־טאָט דאַרף פֿאַראייביקט ווערן.

דאָ, אינעם קליינעם שטעטל ניעסוויזש, האָבן די יידן געשטעלט אַ ווידערשטאַנד די פֿאַשיסטישע חיות.

די היטלעריסטישע מערדער האָבן אומגעבראַכט ניט אַלע יידן מיט איינמאָל. די בעל־מלאכות האָבן זיי צוערשט פֿאַרשפּאָרט אינעם געטאָ, געצוווּנגען זיי אַרבעטן פֿון פֿאַרטאָג ביז שפּעטער נאַכט — ביז ענדלעך ס'איז געקומען אַ טאָג, ווען די דייטשן האָבן באַשטימט אויסשעכטן אויך די בעל־מלאכות.

די יידן האָבן זיך צוגעגרייט צום ווידערשטאַנד. זיי האָבן פֿאַרגרייט געווער: אַ קוילן־וואַרפֿער, רעוואָלווערן, פֿאַרפֿעסטיקט זיך אין די הייזער און שטאַלן. ווען די דייטשן זענען געקומען זיי נעמען, האָבן פֿון געטאָ זיך אַ שאָט געטאָן קוילן און גראַנאַטן. צענדליקער פֿאַשיסטן זענען געבליבן ליגן טויט אַרום דער געטאָ. נאָר קעגן דעם ביז די ציין באַוואָפֿנטן רעגולערן מיליטער, איז שווער געווען בייצושטיין. די בעל־מלאכות האָבן זיך געשלאָגן ביז דער לעצטער קויל, נאָכדעם באַגאָסן מיט בענזין די הייזער און צוזאַמען מיט זייערע פֿרויען און קינדער פֿאַרברענט געוואָרן.

בלויז איינצלנע יידן האָט זיך איינגעגעבן דורכרייסן זיך מיט געווער און אַוועקגיין אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער. די דייטשן האָבן פֿון רציחה פֿאַרברענט אַלע הייזער פֿון געטאָ.

*

ווען די סאָוועטישע אַרמיי האָט אין 1944 יאָר באַפֿרייט ניעסוויזש, האָט דער טאַנקן־טייל וואָס איז דער ערשטער אַריין אין שטאָט, געבראַכט אין אָרדענונג די קבֿרים פֿון די אכזריות־דיק אומגעבראַכטע יידן.

צו דעם אַלטן דעמב קומען מענטשן, זיי שטייען מיט פֿאַרבייגטע קעפּ ביים קבֿר, וואָס איז אַרומגעצוימט און באַצירט מיט לאַנגע, שווערע טאַנקן־קייטן.

זאָרגזאַמע הענט האָבן אַרום דעם קבֿר פֿאַרפֿלאַנצטביימלעך און קוסטעס. זומער בליען דאָ רויטע קווייטן, ווי דאָס אומשולדיק פֿאַרגאָסענע בלוט פֿון די מענטשן.

...פּונקט ווי דער שלאָס האָט באַקומען זיין פֿריערדיקן אויסזען, אַזוי ווערט אויך פֿון טאָג צו טאָג אויפֿגעריכט דאָס שטעטל ניעסוויזש, וואָס איז גוט באַקאַנט אין גאַנץ ווייסרוסלאַנד, צוליב דער סאַנאַטאָריע „ניעסוויזש".

(„איינִיקייט" פֿון 3.4.1948, מאָסקווע)

דערציילונג פון אַ קריגס־געפאַנגענעם און פּאַרטיזאַנער

דב בערעזין

איך שטאַם פון ניעסוויזש, פון וואַנען איך בין אַוועק אין 39סטן יאָר דינען אין פּוילישן מיליטער. אָפּדינענדיק 5 חדשים אין גרודזשאָנדז, אין 64סטן פּאָלק פּיעכאָטע, האָט אויסגעבראָכן די קריג.

אין קוטנע בין איך אַריינגעפאַלן אין געפאַנגענשאַפט. מען האָט אונדז אַלעמען קאָנצענטרירט אין אַ הויף. אָפּזייענדיק דאָרטן אַ 6 טעג, האָט מען אונדז אַלעמען גענומען קיין דייטשלאַנד. דעם טראַנספּאָרט, ווו איך בין געווען, האָט מען אַראָפּגעלאָזן אין העמער און דאָרטן האָט מען אויסגעשטעלט באַזונדער יידן, פּאָלאַקן, ווייסרוסן און אוקראַינער.

אָנקומענדיק אין דעם לאַגער סטאַראָ־קסעקסאַ, האָט מען אַלעמען געשיקט צו דער אַרבעט, נאָר יידן זענען געווען באַשעפטיקט אויפן אָרט ביי פאַרשיידנאַרטיקע שמוציקע אַרבעטן אויף צו דערנידעריקן און באַליידיקן. אָפּזייענדיק עטלעכע וואָכן אין דעם לאַגער, האָט מען בלויז יידן אַרויסגעשיקט אויף אַ פּלאַצוווקע, ווו מען האָט אָנגעהויבן צו פּלאַסטערן שאַסייען. מיר האָבן געקראָגן 200 גראַם ברויט און אַ האַלבן ליטער זופּ, אין דערפרי און ביינאַכט — שוואַרצע קאַווע. מיט דעם האָבן מיר געלעבט עטלעכע וואָכן, ביז וואַנען איך בין אָנגעקומען אין לובלין.

אויף דער באַן־סטאַציע האָט מען אונדז ניט אויסגעלאָדן. מיר זענען אָנגעקומען 10 ביינאַכט און מען האָט אונדז געהאַלטן ביז אין דער פרי. פאַרטאָג האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן ס. ס. באַנדיטן אַרום דעם עשאַלאָן מיט וועלכן מיר זענען אָנגעקומען און אונדז אַוועקגעפירט אויף ליפּאָווע גאַס אין לאַגער. ס'איז אַרויסגעקומען דער שאַרפירער שראַם. קאָמענדאַנט איז געווען דאַלף, אַ נידעריקער דייטש, איינער פון די גרעסטע סאַדיסטן. צו אים איז געווען איינער אַ מאָרפינקל און נאָך איינער — רידל, ווי אויך צוויי יידן געבוירענע אין דייטשלאַנד: איינער האָט געהייסן פּראָפעסאָר דוד און איינער סימאָן.

מען האָט אונדז באַפוילן אַרויסצוגיין פון די וואַגאָנען. מיר האָבן זיך אויסגעשטעלט און דער מערדער רידל האָט גלייך געפרעגט: „ווער קען דייטש?" ס'זענען אַרויסגעגאַנגען אונדזערע חברים, פון די געפאַנגענע, וואָס האָבן געקענט דייטש. ער האָט זיי עפּעס געזאָגט אין דייטש און זיי האָבן איבערגעגעבן אין יידיש, אַז מיר קומען איצט אַריין אין לאַגער, דאָרטן וועלן מיר אַרבעטן און קריגן צו עסן, נאָר אויב עס וועט ווער אַנטלויפן — וועט יעדער דריטער ווערן דערשאָסן. מען האָט זיך אויסגעשטעלט צו פינף אין אַ ריי און צוגעפירט צו דעם לאַגער.

ווען מיר זענען אָנגעקומען אין לובלין, האָט מען די געפאַנגענע צוגעפירט צו דער יידישער באָד. מיר זענען אַריינגעגאַנגען זיך וואַשן און די ס.ס.־לייט האָבן אָנגעטריבן יידישע מיידלעך אַז זיי זאָלן אונדז וואַשן. דעם ערשטן מאָל וואָס איך האָב אַזעלכעס דורכגעמאַכט אין מיין לעבן. אין די גאַסן האָט מען געזען יידן — ווי לעבעדיקע מתים זענען זיי אַרומגעגאַנגען. ראשית כל, האָט אַ ייד ניט געטאָרט גיין אויפן טראָטואַר, יעדער איינער, ווער עס האָט געוואָלט, האָט געשלאָגן דעם ייד, אַפילו אים געהאַרגעט. די הפקרות איז געווען גרויס. פון טאָג צו טאָג איז געוואָרן ערגער. די דייטשן פלעגן כמעט אַלע נאַכט אַדורכפירן אַבלאַוועס. אַריינגיין אין די הייזער און אַרויסנעמען אַלצדינג. צו דעם האָב אויך יידישע אונטערוועלטניקעס צוגעהאָלפן. זיי האָבן געמיינט, אַז זיי וועלן איבערלעבן די קריג. ס'איז געווען איינער שאַמע גרייער — ווער האָט ניט געהערט פון אים?! איך, אַלס קריגס־געפאַנגענער, פלעג אַרויסגיין אין גאַס און דאָס אַלצדינג צוזען — האָט מיר דאָס האַרץ וויי געטאָן.

דער לאַגער איז געשטאַנען כמעט אין צענטער פון לובלין, נישט ווייט פון קריסטלעכן בית עלמין. באַראַקן און נאַרעס זענען געווען דאָרטן. מיר האָב באַלאַנגט צו דער ווערמאַכט, אפשר דערפאַר האָט מען אונדז ניט געשלאָגן, אָבער אַרבעט האָט מען אונדז געגעבן די שווערסטע און שמוציקסטע.

אין דעם לאַגער ווו מיר זענען געווען, האָט מען נישט ווייט פון אונדז אָנגעהויבן בויען מיידאַנעק. ס'איז געווען אַזוי: אין אַ פאָרשטאָט פון לובלין, איז געשטאַנען אַ צעגעלניע און פון ביידע זייטן איז געווען בערג. מיר האָבן געדאַרפט אויסגלייכן ביידע בערג, כדי אויפצובויען דעם לאַגער. מען האָט געמאַכט נאָסילקעס פון ברעטער, וועלכע צוויי פלעגן טראָגן, איינער פון פאָרנט, איינער פון אונטן. אַזוי איז געגאַנגען אַ ריי פון עטלעכע הונדערט מענטשן, אַרויף און אַראָפּ. במשך אַ קורצע צייט, האָט מען געזען ווי דער באַרג ווערט קלענער און גלייכט זיך אויס מיטן באָדן.

אַזוי זענען אַוועק עטלעכע וואָכן, ביז וואַנען איינער פון אונדז איז אַנטלאָפן — ער האָט געהייסן באַראָן. מען האָט אַלע אַריינגעפירט צוריק אין לאַגער, אויסגעשטעלט צענטלעך — און יעדן צענטן אַרויסגענומען פון דער ריי, אים אַריינגעזעצט אין אַזאַ קעלער, וואָס האָט באַטייט אַז מען וועט אים הענגען אָדער שיסן. אָבער מיר זענען נאָר אָפּגעקומען מיט קלעפּ — מען האָט אונדז גוט צעשלאָגן און נישט געשאָסן.

שפּעטער איז געווען נאָך אַ פאַל, וואָס עטלעכע זענען אַנטלאָפן פון לאַגער. דאָס איז געווען אַ שרעקלעכע נאַכט. מען האָט אויסגעשטעלט רייען אין יעדן באַראַק און געהייסן אַרויסגיין.ביים טיר זענען געשטאַנען ס. ס.־לייט און מען האָט געקלאָפּט מיט שטעקנס. נישט איינער איז פון די קלעפּ געהאַרגעט געוואָרן. דאָס איז געווען אַ ווינטערדיקע נאַכט — און מען האָט אונדז געהייסן זיך אויסשטעלן באָרוועס אויפן שניי, די הענט אין דער הויך. אַזוי זענען מיר געשטאַנען עטלעכע שעה, ביז ס'איז געקומען אַ באַפעל אַריינגיין צוריק אין לאַגער. נאָך דעם אַפּעל זענען געווען עטלעכע געהאַרגעטע און זייער אַ סך קראַנקע. אויף מאָרגן אינדערפרי איז מען צוריק אַוועק צו דער אַרבעט.

אָפּאַרבעטענדיק נאָך עטלעכע וואָכן, איז געווען אַ פאַל, וואָס איינער איז אַנטלאָפן און מען האָט אים געבראַכט צוריק. איך ווייס נישט ווי אַזוי מען האָט זיך דערוווּסט, אַז ער געפינט זיך אין וואָלאָדאַווע. מען האָט אים אַזוי געשלאָגן, אַז ער איז געלעגן אַ וואָך צייט, צו מער, אין „איזבע כאָריך" אין לאַגער, דערנאָך האָט מען אים גענומען צוריק צו דער אַרבעט.

איינער אַ ס. ס.־מאַן אַ סאַדיסט, האָט אים אַוועקגעשטעלט אין קיך ביים קעסל, ווו ער האָט אָפּגעאַרבעט איין טאָג און אויפן צווייטן טאָג האָט ער געהייסן ברענגען וואַסער. גייענדיק מיט די צוויי עמערס, האָט ער אים געשאָסן.

געווען אַ פאַל, ווען געפאַנגענע זענען געגאַנגען צוזאַמען מיט ס. ס.־לייט נעמען ביי יידן וואַרעמע זאַכן פאַר די סאָלדאַטן אויפן פראָנט. ווייזט אויס, אַז איינער האָט געגנבעט אַ סוועדערל און אים אָנגעטאָן — האָט אים דער דייטש געהאַרגעט.

ס'זענען געווען אין לאַגער עטלעכע שוסטערס, וואָס האָבן אויסגעאַרבעט אָפּיצערסקע שטיוול פאַר די ס. ס. האָט ווער פון די שוסטערס צוגענומען אַ פּאָר שטיוול. ווען מיר זענען געקומען צוריק פון דער אַרבעט, האָט מען איינעם פון די שוסטערס געהאָנגען.

עס זענען געווען פאַרשיידנאַרטיקע אַרבעטן: בעסערע פלאַצוווקעס. ווו מען האָט געקענט גוט אָפּעסן און אפשר נאָך אַריינברענגען אַ פּאָר זלאָטעס. דאַקעגן די וואָס זענען געגאַנגען אַרבעטן אין מיידאַנעק, ווען מען האָט אָנגעפאַנגען בויען דעם לאַגער, האָבן גאָרנישט ניט געהאַט. אַזוי איז זיך געגאַנגען אונדזער לאַגער־לעבן, ביז ס׳האָט אָנגעהויבן די קריג מיט רוסלאַנד.

פון איין זייט האָט מען געזאָגט, אַז די רוסן זענען שוין אין פּראַג, ווייל 4 צו 5 טעג האָט מען גאָרנישט געוווּסט און געהערט. אין איין שיינעם טאָג איז גאַנץ לובלין, מיט אונדזער לאַגער, באַמאָלן געוואָרן מיטן אות V — דער זיג פון דייטשלאַנד. דאַן האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז דער דייטש האָט פאַרנומען מינסק און ער גייט פאָרויס. די לאַגע האָט זיך פאַר אונדז אַ סך פאַרערגערט.

פריער האָט מען געמיינט, אַז ס׳וועט אויסברעכן אַ קריג מיט רוסלאַנד, וועלן מיר אפשר באַפרייט ווערן. אַ געוויסן טאָג האָט מען מיך מיט נאָך עטלעכע חברים אַרויסגענומען צו אַרבעטן אין שפּיטאָל, ס׳איז געווען זייער אַ גוטע אַרבעט, ווייל אין שפּיטאָל איז דאָ וואָס צו עסן. דאָס שפּיטאָל איז אויך געווען דער אָנהייב צו העלפן און צו ראַטעווען נאָך חברים.

אונדזער אַרבעט איז באַשטאַנען אין דעם, אַז עס פלעגט אָנקומען אַ טראַנספּאָרט פאַרווונדעטע, האָבן מיר אים באַדאַרפט אויסלאָדן און אַריינפירן אין שפּיטאָל, אויסבאָדן די שווער פאַרווונדעטע, איבערבאַנדאַזשירן און אַוועקשיקן אין דייטשלאַנד; די לייכט פאַרווונדעטע פלעגט מען איבערלאָזן — און נאָך אַ חודש צי ווייניקער, פלעגן זיי ווערן צוריק געשיקט אויפן פראָנט.

איך בין צופעליק באַשטימט געוואָרן אַלס מאַגאַזיניער אויף אָפּנעמען ביי זיי און צוריקגעבן די זאַכן.

דאָס שפּיטאָל איז טאַקע געווען פון דער ווערמאַכט, אָבער אויך זיי זענען געווען דייטשן — ימח שמם. דאָך האָט מען געקענט ריידן פרייער אַ וואָרט, עסן האָט אונדז נישט געפעלט. מיר האָבן אויך געהאַט אַ גוטן שעף, וועלכער האָט אויסגעאַרבעט, אַז מיר זאָלן קענען דאָרטן בלייבן, נישט אומקערן זיך אויף ביינאַכט אין לאַגער. אַלס מאַגאַזיניער פלעג איך פירן די וועש אין דער וועשעריי. איך האָב באַקומען אַ שיין, אַז איך מעג גיין טאָג און נאַכט, קיינער טאָר מיך נישט פאַרטשעפּען.

אין אַ געוויסן טאָג האָט מען געבראַכט עטלעכע געהאַרגעטע דייטשן. מען האָט צווישן זיך גערעדט, אַז פּאַרטיזאַנער האָבן זיי אַוועקגעלייגט. האָט זיך דעמאָלט פאַרגנבעט אין מיר אַ געדאַנק: „פּאַרטיזאַנער — ווי קען מען צו זיי אַנטלויפן? ווי אַזוי באַקומען אַ קאָנטאַקט״? איך האָב זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן, ביז ס׳איז אין אַ שיינעם טאָג אַנטלאָפן פון אונדזער לאַגער 15 צי 17 אונדזערע חברים. זייער אָנפירער איז געווען קאַגאַנאָוויטש. (פון די וואָס האָבן דורכגעלעבט פון דער ערשטער גרופּע, געפונען זיך איצט גרובער און פּינקעל — אין אַמעריקע. אין ישראל איז דאָ טשאַרנע — אַ לאַכעוויטשער, און אייזענבערג. דאָס זענען די פינף, וואָס האָבן איבערגעלעבט פון דער ערשטער גרופּע).

ווי אַזוי איז פאַרגעקומען דאָס אַנטלויפן? קאַגאַנאָוויטש האָט געטראָפן אַ קריסט פון באַראַנאָוויטש, וואָס האָט זיך מיט אים צונויפגערעדט, אַז ס׳איז דאָ אַ קאָנטאַקט מיט פּאַרטיזאַנער. זאָלן זיי אים געבן געלט, וועט ער שאַפן געווער. זיי האָבן געאַרבעט אויף פלאַצוווקעס, ווו מען האָט געקענט מאַכן געלט. זיי האָבן געגעבן דעם קריסט אַ סומע, נאָר ווען זיי זענען געקומען אין וואַלד, איז מען געבליבן שטיין אָן גאָרנישט. דער פּאָלאַק האָט צוגענומען דאָס געלט און קיין געווער נישט געגעבן, נאָר אַ פּיסטאָלעט. מיט דעם פלעגט איינער אַריינגיין צו אַ פּויער שאַפן עפּעס עסן און די אַנדערע זענען געשטאַנען אויף וואַך אין דרויסן, באַוואָפנט מיט שטעקנס.

אַ געוויסן טאָג איז געקומען צו מיר פּינקעל (היינט אין אַמעריקע) מיט אַ צעטעלע פון קאַגאַנאָוויטשן, וואָס שרייבט די ווערטער: „אונדזער גורל איז אין דיינע הענט, דו ווייסט וואָס אונדז דערוואַרט, אויב מיר זאָלן קומען צוריק אין לאַגער. ראַטעווע אונדז!״ ווי אַן אַרבעטער אין שפּיטאָל, האָב איך אים צוגענומען, דאָרטן איז געווען אַ קעלער, ווו כ׳האָב אים אַריינגעזעצט. אין משך פון טאָג האָב איך אים באַזוכט. 2 אַ זייגער ביינאַכט האָב איך פאַרלאַדעוועט 12 ביקסן מיט פּאַטראָנעס, וועש, מונדירן — און דאָס אַראָפּגעטראָגן אונטן, ווו אַ וואַרטאָווניק איז געשטאַנען און געגאַנגען הין און צוריק. איך בין צוגעקומען צו אים און געזאָגט:

— גיי נעם אַ דראָזשקע. פאָר אין דער שעה פאַרביי דעם שפּיטאָל און איך וועל דיר געבן וואָס איך קען.

און אַזוי איז געווען. ער איז צוגעפאָרן מיט דער דראָזשקע, איך בין צוגעגאַנגען צום דייטש, וואָס איז געשטאַנען אויפן פּאָסטן און אים געזאָגט:

— הער זיך איין. גיי אַריין אין קאַנטינע, דאָרט ליגט פאַר דיר אַ פּעקעלע.

ער איז אַראָפּגעגאַנגען, איך האָב אַלץ אַרויסגעטראָגן און אַרויפגעלייגט אויף דער דראָזשקע. ער איז דורכגעפאָרן די קראָקאָווער פאָרשטאָט גאַס אין לובלין. דאָס שפּיטאָל איז געווען נעבן די קאַשאַרן פון 8טן פּאָלק. אַזוי ווי איך האָב אַרויפגעלייגט דאָס געווער, בין איך אַוועק אויפן צווייטן זייט און אָבסערווירט, אַפילו נאָכגעגאַנגען, אַז קיים כאַפּט מען אים, וועל איך אין שפּיטאָל נישט אַריינגיין. זעענדיק אַז אַלץ איז אַדורך בשלום, זענען מיר צוריק אַריינגעגאַנגען. אַלע ביקסן זענען אָנגעקומען אין וואַלד, צו די פּאַרטיזאַנער.

ווי נאָר זיי האָבן געקראָגן די ביקסן, איז דאָס לעבן געוואָרן גאָר אַנדערש. פון דער לובלינער פּ. פּ. ר. (פּוילישע אַרבעטער־פּאַרטיי — קאָמוניסטן) איז געקומען אַ געוויסער זבישעק, און מיט מיר אָנגעהויבן צו פירן אַ משא־ומתן. איך האָב זיי געגעבן וואָס איך האָב געקענט, ווייל איך בין שוין געגאַנגען אויף אַן „אייזערנעם בריק״, הגם איך האָב געציטערט, אַז אַפילו חברים פון אונדזער לאַגער זאָלן נישט וויסן. איך האָב איינגעשטעלט קאָנטאַקטן מיט קאַגאַנאָוויטשן, ווי אויך מיט דער פּ. פּ. ר.

דער פּאַרטיזאַנער פּינקעל איז געווען אַ ריכטיקער העלד. אַליין שטאַמט ער פון ראַקאָוו. ווען די דייטשן האָבן אים געכאַפּט, האָט ער זיך אַרויסגעדרייט פון זייערע הענט. געקומען צו לויפן צו מיר אין שפּיטאָל און געזאָגט:

— בערעזין, ס׳איז נישט גוט. מען האָט מיך געכאַפּט און איך בין אַנטלאָפן. וואָס טוט מען?

איך האָב פון דעם ערשטן טאָג וואָס איך בין אַריין אין שפּיטאָל, געהאַט אַ נאַגאַן פאַרן אייגענעם געברויך. האָב איך אַרויסגענומען דעם נאַגאַן און געגעבן פּינקעלן — און אים אַוועקגעשיקט.

אַ געוויסן טאָג באַקום איך אַ בריוו פון קאַגאַנאָוויטשן, אַז מיר זאָלן אַוועק אויף יענער זייט בוג, אין אונדזער געגנט, ווו מיר זענען געבוירן געוואָרן. דאָרט ווייסט מען די וועלדער, אפשר וועט אונדז זיין לייכטער זיך אויסצובאַהאַלטן. ער וויל, אַז איך זאָל קומען. איך האָב דאָס אָנגענומען און אָנגעהויבן גרייטן אַלץ, וואָס איך דאַרף.

אַנטקעגן מיין שפּיטאָל, איז געווען נאָך אַ שפּיטאָל, זייער גרופּן־פירער האָט געהייסן שפּרונג. איך האָב אים דערציילט די געשיכטע און אַז כ׳וויל נישט זיי זאָלן ליידן, אויב מיר וועלן אַוועקגיין.

— קומט מיט מיר — האָט ער געזאָגט.

נאָך צוויי טעג האָט ער באַשלאָסן: „מיר גייען!" מיר האָבן אָנגעהויבן זיך גרייטן אין וועג אַריין. איך בין אַרויסגעגאַנגען מיט די צוועלף, מיט וועלכע איך האָב געאַרבעט, אויסגעשטאַט מיטן נייעסטן געווער. קאַגאַנאָוויטש האָט געשיקט אַ פאַרבינדלער, מיר זאָלן וויסן ווו צו גיין. אין דעם מאָמענט, ווען מיר האָבן זיך גענומען גרייטן, איז געקומען שפּרונג, פון דער צווייטער גרופּע, און געזאָגט:

— איך האָב געהערט, אַז דער גאַנצער לאַגער גייט אַוועק! אפשר איז כדאי אָפּצולייגן?

האָב איך אים געזאָגט: — אפשר ביסטו גערעכט? פון דער צווייטער זייט, האָב איך צוגעגרייט פּאַטראָנען, ביקסן, דייטשע מונדירן, ריינע וועש, נייע שטיוול.

איך האָב געזאָגט דעם שאָפער פון שפּיטאָל, אַז היינט 6 אַזייגער האָב איך אַ ביסל סחורה וואָס מען דאַרף אַרויספירן צו פאַרקויפן. איך האָב אים באַשטעלט, ער איז געקומען צו דער צייט. מיר האָבן גענומען די פעק און זיי אַרויסגעטראָגן אויפן אויטאָ. דערווייל איז אָנגעקומען דער גרופּן־פירער פון צווייטן שפּיטאָל, וואָס איך האָב אים געזאָגט, אַז מיר גייען ניט. ער האָט אָנגעהויבן צו פּראָטעסטירן. געווען צווישן אונדז איינער, סאַנעק, פון שטעטעלע מאַלץ, נעבן בערעזאַ־קאַרטוסקאַ, זייער אַ פיינער בחור. ער האָט יענעם אַ נעם־געטאָן, אַרויפגעטראָגן אויפן אויטאָ — און איז מיט אים אַוועק. איך האָב זיך געזעצט לעבן שאָפער און מ'איז צוגעקומען הינטער לובלין, אויפן וועג וואָס פירט קיין לובאַרטאָוו. דער שאָפער האָט געזאָגט, אַז ער וויל ווייטער ניט פאָרן, אַז איך האָב אים אָפּגענאַרט... איך האָב אים דערקלערט, אַז ביז היינט בין איך געווען אַ קריגס־געפאַנגענער און געאַרבעט פאַר די דייטשן, פון איצט אָן בין איך אַ פּאַרטיזאַן. איך האָב אַרויסגענומען דעם פּיסטאָלעט און ער איז געפאָרן נאָך אַ 8 קילאָמעטער און אָנגעהויבן גיין אין דער ריכטונג ווו קאַגאַנאָוויטש האָט זיך געפונען אין אַ דאָרף 15 ק"מ פון לובלין. אַזוי גייענדיק אַ 2 שעה, זענען מיר אָנגעקומען אין וואַלד, צום גאַיאָווע. ער האָט געזאָגט:

— ס'איז ניט גוט, מיר האָבן היינט געהאַט אַן אַבלאַווע און איך ווייס ניט ווו זיי געפינען זיך.

שפּרונג האָט אָנגעהויבן וויינען, ווייל ער האָט דאָך פאַרלאָזן זיינע חברים, הגם ער איז נישט געווען שולדיק אין דעם. ערשט צומאָרגנס האָבן מיר געטראָפן עטלעכע פון די אַלטע חברים אונדזערע, וועלכע זענען שוין געווען אין וואַלד. צוזאַמען מיט גרובערן און איגערן, האָבן מיר אָנגעהויבן זוכן קאַגאַנאָוויטשן. אַזוי זוכנדיק, האָבן מיר אים געטראָפן אַ געהאַרגעטן. ער האָט נאָך געהאַלטן דעם פּיסטאָלעט אין האַנט, וואָס איך האָב אים געשיקט... מיר האָבן אים קובר געווען — דער איינציקער קרבן פון יענער ערשטער אַבלאַווע.

דאָס לעבן אין וואַלד איז געוואָרן זייער שווער, נישט איינמאָל האָב איך געטראַכט, אַז כ'האָב געמאַכט אַ שלעכטן שריט וואָס איך בין אַוועק פון לאַגער, אפשר וואָלט מיר דאָרט געווען לייכטער.

אין 42סטן יאָר האָבן מיר קוואַרטירט ביי אַ פּויער. פאַרטאָג איז אָנגעקומען אַ דזשיפּ מיט דייטשן, אַלע חברים אונדזערע זענען אַרויף אויפן דאַך. איך מיט פראַנעק בלייכמאַן זענען געבליבן. ווי נאָר דער דייטש האָט געעפנט די טיר, האָט ער גלייך געשאָסן צו אים און נישט געטראָפן. מיר זענען ביידע אַרויסגעלאָפן, איך האָב געקראָגן פון דייטש 2 קוילן און אָפּגעגאַנגען מיט בלוט. נישט קוקנדיק אויף דעם, האָב איך זיך נישט פאַרלוירן: מיט איין האַנט האָב איך אָנגעכאַפּט דעם דייטש פאַרן האַלדז. און מיט דער צווייטערביים פּיסטאָלעט. ער איז געווען צוויי מאָל אַזוי הויך ווי איך. איך האָב זיך געקלאַמערט מיט מיין האַנט אין זיין גאָרגל און נישט אָפּגעלאָזן. אַזוי האָט געדויערט אַ געוויסע צייט, ביז איך האָב געפילט אַז איך פאַל פון די כוחות. איך האָב אָנגעהויבן שרייען, ביז איינער פון מיינע חברים איז אָנגעקומען און ער האָט דערשאָסן דעם דייטש.

די חברים האָבן געכאַפּט אַ פור און מיר האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַריין. דער פויער האָט מיך געפירט, ביז מיר זענען אָנגעקומען אין די באַנקאָווער וועלדער. דאָס איז געווען מיין ערשטער קאַמף מיט די דייטשן, אויג אויף אויג.

ס'איז דאָ אַ סך אַזעלכע פאַלן, פון וועלכע איך האָב צו דערציילן. איך בין 3 מאָל פאַרוווּנדעט געוואָרן. איין קויל ליגט נאָך ביז היינט ביי מיר צווישן די לונגען.

די דייטשן האָבן אונדז נישט געלאָזן לעבן. פון אַלע זייטן האָבן זיי אונדז געשטערט און נאָכגעיאָגט, אָבער מיר האָבן געהאַט אַ גוטן מורה־דרך פון יענער געגנט — (היינט אין אַמעריקע) — פראַנעק בלייכמאַן, אַ זון פון אַ מולער, וואָס האָט געאַרבעט אין די דערפער און גוט געקענט יענע מקומות. ער האָט געשטאַמט פון קאַמינקע — אַ קליין שטעטעלע צווישן לובאַרטאָוו און לובלין. ער האָט געהאַט אַ גוטן חבר, אַנטעק, וואָס איז געפאַלן אין מאַרקושאָוו. אַ פיינער בחור געווען, אַ יאָר 27—30. אַ קאָמוניסט נאָך פון פאַרן קריג. ער האָט זיך אָנגעשלאָסן אין אונדזער פּאַרטיזאַנקע, נאָכדעם ווי איך האָב זיי געטראָפן אַ געוויסן אָוונט אין וואַלד און געהערט אַ פאַרדעכטיקן גערויש. צוקומענדיק נענטער, האָבן מיר אַ געשריי געטאָן, „סטוי" — האָבן זיי געענטפערט: „עמך!" („עמך" איז געווען דער יידישער פּאַראָל). איך בין צוגעגאַנגען נענטער און דערזען פיר יידישע יינגלעך. זיי האָבן דערציילט פון וואַנען זיי זענען. איך האָב געזאָגט, אַז זיי קענען גיין מיט אונדז. מיר האָבן זיי געגעבן געווער.

מיט אונדז איז אויך געווען אַ פּאַרטיזאַנקע פון יחיאלס גרופּע — צירל. איר נאָמען פאַמיליע קען איך נישט געניי. זי איז געווען מיט נאָך צוויי ברידער: אברהם און יורעק. זייער אַ ווויל מיידל, וועלכע האָט דורכגעמאַכט מיט אונדז אַלצדינג. איך האָב איר דערקענט, ווען כ'בין שוין געקומען צו יחיאל גרינשפּאַנס גרופּע אין 44סטן יאָר.

אַזוי האָבן מיר אָנגעהויבן וואַנדערן אין יענער געגנט פון פאַרטשעוו ביז לובאַרטאָוו. דערנאָך זענען מיר איבערגעגאַנגען אויפן וועג צו וואַרשע — באָגאָטשין, לוקאָוו. דאָרטן האָבן געהערשט די אַנטיסעמיטן פון דער א. ק. („אַרמיאַ קראַיאָוואַ"). אַזוי ווי מיט מיר איז געווען דער חבר יעגער, וועלכער האָט געקענט זייער אַ גוטן פויליש, האָט ער זיך מיט זיי צוזאַמענגערעדט. יעגער איז געווען מיינער אַ חבר פון לאַגער אויף ליפּאָווע. ער איז אַנטלאָפן מיט דער ערשטער גרופּע, וואָס איך האָב זיי געגעבן געווער.

מיט מיעטעק גרובער איז ער געווען צוזאַמען. אַלע פוילישע אונטערערדישע אָרגאַניזאַציעס האָבן יעגערן גוט אויפגענומען. זיי האָבן זיך מיט אים גערעכנט. דאָרט איז געווען איינער כילאַ, דער אָנפירער אין יאַסטקאָוו, פון די „באַטאַליאָני כלאָפּסקיע" (פּויערישע באַטאַליאָנען). איידער מיר זענען געקומען צו זיי, זענען זיי געווען זייער אַנטיסעמיטיש געשטימט לגבי יידן. נאָכדעם וואָס מיר האָבן אַלץ אויפגעטאָן, האָבן זיי איינגעזען, אַז זיי האָבן דאָ צו טאָן מיט קעמפערס — און דאָס האָט פאַסירט אַ דאַנק יעגערן. אפילו כילאַ האָט יעגערן געגעבן אַ ביקס. דעמאָלט איז נאָך נישט געווען די „אַרמיאַ־לודאָוואַ", זי איז אַנטשטאַנען ערשט אין 44סטן יאָר, דעם 1טן מאַי, אין וואַלד

אין בויקאַ. דאָן איז געקומען געג. ראָלאַ־זשימערסקי און איינ־געשלאָסן חברים פון דער פּ. פּ. ר. אין דער „אַרמיאַ לודאָוואַ" (פאָלקס־אַרמיי).

קאַפּיטאַן טאָלקאָ איז געווען אַ רוסישער געפאַנגענער. וועלכן איך האָב דערקענט אין יאָר 42־43. מיט אים איז געווען נאָך אַ חבר, אַ רוס. זיי האָבן אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן די יידישע פאַרטיזאַנער. ווען די דייטשן האָבן פּראָקלאַמירט, אַז אַלע רוסישע געפאַנגענע וואָס געפינען זיך אויף פאַרשיידענע אַרבעטן, זאָלן זיך מעלדן. דאַן איז ער אַוועק אין וואַלד און דאָרט געטראָפן די ערשטע גרופּע יידישע יינגלעך מיט מיידלעך פון מאַרקושאָוו און געוואָרן דער פירער פון דער מאַרקושאָווער גרופּע. אַז איך האָב באַגעגנט דעם טאָלקאָ, האָב איך געקענט מיט אים זיך אונטערהאַלטן, ווייל ער איז אַליין אַ רוסישער — און איך האָב געקענט רוסיש. ער איז אומגעקומען אין יאָר 1944.

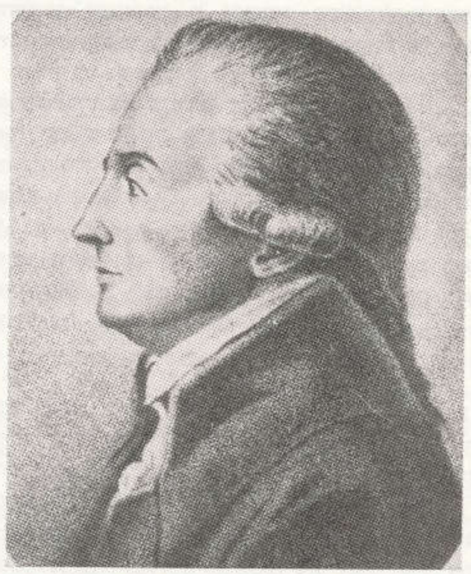
4

געשטאלטן

דער גאון פון ניעסוויזש

עס זענען דאָ נעמען וואָס לעבן תמיד אין אייער באַוווסטזיין, וואָס גייען אייך נאָך ווי געטרייע חברים, וואָס קלינגען אין אייך ווי גלאָקן — וועקן, מונטערן, דערמאָנען. געציילטע נעמען, גאָר גרויסע. אַמאָל בייטן זיך די נעמען, ווערן די גלאָקן איבער־געגאָסן, איבערגעשמאָלצן. טויזנטער יאָר כמעט נאָכאַנאַנד האָט געקלונגען אין דער גאַנצער קולטור־וועלט דער גלאָק אַריס־טאָטעל. פון סאַמאַרקאַנד, ווו ס׳האָט געלעבט דער גרויכער אַראַבישער דענקער איבן סינאַ, ביז קאָרדאָוואַ אין שפּאַניע, ווו איבן ראַשד און דער רמב״ם זענען געבוירן געוואָרן; פון רוים ביז פּאַריז און דער גרינער אינדזל אירלאַנד — אומעטום איז אַריסטאָטעל געווען דער לערער, דער פירער, דער מדריך און דער צענטער פון אַלע ויכוחים.

אַריסטאָטעלס קלאַנג איז אָפּגעטעמפּט געוואָרן און ס׳האָט אָנגעהויבן זיך הערן דער גלאָק פּלאַטאָן. און זיין מעטאַלענער קלאַנג איז נאָך ניט פאַרהילכט. אַנדערע נעמען. אַנדערע טענער זענען אַריין אין דעם קולטור־באַוווסטזיין. העכער פון אַלע — קאַנט. ווו מען קערט זיך, ווו מען ווענדט זיך — אומעטום הערט מען אים. ווילט איר מיט דעם דענקען באַפאַסאַן די

שלמה מיימון

וועלט — מיט אים, דעם קליינעם פּראָפעסאָר פון קעניגסבערג, וואָס איז קיינמאָל ניט אַרויס פון זיין שטאָט, וואָס האָט גע־לעבט אין דער קליין־שטעטלדיקער באַשיידנקייט און אָרעמ־קייט — מיט אים מוזט איר פריער פאַרטיק ווערן.

און אַזוי נאָך עטלעכע נעמען. און איר שטייט פאַרגאַפט, קוקט זיך איין אין דעם פּרצוף פון דעם באַצווינגער, פון דעם דיקטאַטאָר, קוקט מיט פאַרוווּנדערונג און אָפּשיי און בייגט דעם קאָפּ מיט הכנעה: אַ הייליקייט, אַ גרויסקייט, אַ גנאָד, דער חסד פון געניאַליטעט.

איך ווייס ניט וואָס דאָס איז, כ׳וויל אַפילו ניט פרווון צוגיין נאָענט צו דעם פּראָבלעם. אַ סך פסיכאָלאָגן און פאָרשערס האָבן זיך אונטערגענומען צו פאָרשן די פראַגע — און ס׳איז קיינעמען ניט געראָטן. וואָס ווייסן מיר בכלל פון דעם סוד

וואָס הייסט מענטשלעכע פערזענלעכקייט? ווו איז דער שליסל אויסצוגעפונען: פאַרוואָס אונטערשיידט זיך איינער פון דעם צווייטן? פונוואַנען קומט עס, אַז עס וואַקסן אויס אין איין משפּחה, ביי איין פאָטער, פּירות אויף איין צווייג — אַזעלכע גרונט־פאַרשידענע קינדער? איינער אַ נאָרמאַלער, געוויינלעכער, פּשוטער מענטש, און דער צווייטער — אויסעראָרדנטלעך און איינציק־אַרטיק?

אָבער מיך באַשעפטיקט איצט אַן אַנדערע פראַגע. ס׳איז אַ פּראָבלעם וואָס איז פונקט אַזוי שווער צו לייזן, ווי דער וואָס הייסט געניאַליטעט. עס איז די פראַגע פון גאונות. אַ ריין יידישע און דערפאַר אַזאַ קאָמפּליצירטע. אַ פּילזייטיקע.

פאַרוואָס האָבן מיר ביי יידן אַזוי ווייניק געניאַלע מענטשן און אַזוי פיל גאונים? צו ווייניק אין פאַרהעלטעניש צו דער לענג פון אונדזער געשיכטלעכן לעבן, צו פיל גאונים אין פּראָ־פּאָרץ צו דער יידישער צאָל. ווייל דאָס איז זייער כאַראַק־טעריסטיש פאַר יידן: אויף יעדן טריט אַזוי פיל הויך באַגאַבטע, אומגעהויער פעיקע, שאַרפזיניקע, ווייט קוקנדיקע מענטשן. קעפּ אָנגעלאָדן מיט וויסן, מוחות שאַרף ווי אַ מעסער, אינטע־לעקטן ווי הייב־מאַשינען וואָס שפּילן זיך מיט די שווערסטע משאות, באַלאַנסירן זיי אין דער לופטן.

נעמען קומען אויפן זין — נעמען פון דער גאָר אַלטער צייט. די חכמי התלמוד וואָס האָבן אויסגעאַרבעט אַזאַ שאַרפן, אַזאַ אַריינדרינגלעכן אַנאַליז, ווי כמעט קיינער נישט נאָך זיי. גאונים — ווי ר׳ סעדיה, ווי דער רמב״ם, ווי רש״י, ווי ר׳ יום־טוב ליפּמאַן העלער, ווי דער רשב״ם, ביז גאָר נאָענט צו אונדז, ביז דעם ווילנער גאון דעם בעל התניא און נאָך נענטער.

אַ גאַלעריע פון גייסטיקן יחוס, וואָס איז איינציק אין דער וועלט און דאָך — אָוועקגעשטעלט אַקעגן דער גאַלעריע פון אַנדערע פעלקער — עפּעס אַזוי אויסטערליש, פרעמד און עקזאָטיש. מאַקס בראָד, דער פּראַגער ראָמאַניסט, האָט אַמאָל פאַרזוכט אָוועקצושטעלן אַזעלכע צוויי געשטאַלטן, איינער לעבן דער צווייטער. איינעם אַ גאון. דעם צווייטן — אַ געניאַלע נאַטור. טיכאָ בראַהע, דער דענישער אַסטראָנאָם און זיין תלמיד דער דייטש יאָהאַן קעפּלער. טיכאָ בראַהע איז געווען שאַרפער, פעיקער פאַנטאַזיעפולער ווי קעפּלער. ער איז געווען אויף זיין אופן — אַ גאון. אָבער קעפּלער, דער שטילערער, דער באַשיידענער, דער נאַיווער — איז געווען געניאַל. טיכאָ בראַהע האָט פאַרשטאַנען. קעפּלער האָט געשאַפן. און געניאַליטעט איז אין דעם לעצטן אַנאַליז — שעפערישקייט.

דער גאון אָבער — שאַפט ניט. דער גאון איז ניט נאַיוו, דער גאון איז צו קלוג, צו שאַרף. ער האָט אַלצדינג וואָס מען באַדאַרף צו גרויסקייט, אַחוץ דעם לעצטן: די פעיקייט צו זיין אין דעם „ניט״, צו פאַרווילן אין דער וועלט פון כאַאָס און אַרויסשלעפן פון אים די פאָרם.

און אפשר דאָס איז געשטאַנען דעם יידישן גאון אין וועג: ער האָט מורא געהאַט פאַר דעם כאַאָס, ער האָט ניט געטאָרט שאַפן.

*

לויזע געדאַנקען, וואָס זענען אויפגעשווומען ביי מיר ביים לייענען אַ בוך אַ מערקווירדיקן, פאַרצייטיקן און דאָך אַזוי פרישן, גלייך ווי נעכטן געשריבן: די אויטאָביאָגראַפיע פון שלמה מיימון (איבערזעצט אין אַ זייער גוטן יידיש פון א. י. גאָלדשמידט אין ווילנע).

און מער ווי דאָס בוך אַליין, וואָס איז שוין אַזוי לאַנג געווען באַקאַנט אין זיין דייטשן אָריגינאַל, האָט מיך פאַרכאַפּט דאָס בילד פון שלמה מיימון. אַ בילד פון אַכצנטן יאָרהונדערט (מיימון איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1754 ביי ניעסוויזש און געשטאָרבן אין 1800 אינעם הויז פון אַ שלעזישן מאַגנאַט גראַף קאַרל־קרויט). אַ גלאַט ראַזירט פּנים, אַ צעפּעלע וואָס באַמבלט זיך אַראָפּ אויף דעם קאָלנער, דער לבוש פון אַכצנטן יאָרהונדערט, אַ שאַרפער אויסדרוק אין דער פיזיאָנאָמיע און אַ גרויסע ענלעכקייט צו קאַנטן.

געקוקט אויף דעם בילד און פאַר מיינע אויגן איז ווי לעבעדיק אויפגעשטאַנען דער מענטש שלמה מיימון, דער נע־ונדניק פון אַלט פוילן. דער גאון פון ניעסוויזש וואָס האָט אין זיך אַריינגעזאַפּט אַלע חכמות, אַלע שאלות. דער למדן, דער דענקער, דער בטלן, דער איינזאַמער און ניט פאַרשטאַנענער.

איך זע אים ווי ער דרייט זיך אַרום אין זיין קליין שטעטעלע, אַן אָפּגעריסענער, אַן אָפּגעשליסענער, מיט האַלב צעפּאַלענע שטיוול, לערנט קבלה ביי דעם מגיד, זיצט אָפּ ביי אים גאַנצע נעכט ביי אַ קאַניצל, און לאָזט אים נישט שלאָפן און דערפירט די יונגע פּרוי פון דעם אָרעמען מגיד צו פאַרצווייפלונג. איך זע אים ווי ער קומט אַהיים, כאַפּט קלעפּ פון זיין בייזער שוויגער, קללות פון דער יונגיטשקער מיאוסער ווייב, גנבעט זיך ביינאַכט אַרונטער אונטער דעם בעט פון דער שוויגער, קנייפּט זי ביז זי ווערט בלוי און גרין און שרעקט זי איבער אויף טויט. און אָט גייט ער מיט זיין פריינד — אויך אַ קבצן און אַ בטלן, ביידע נאָך יינגלעך און ביידע שוין באַווייבטע און טאַטעס פון קינדער — איבער די פעלדער, און מען חקירהעט זיך איבער, גאָט און וועלט. ער, דער דענקער; דער פריינד — לפּידות אַ פּאָעט.

אָדער אָט שטייט ער אין דעם פאַרלאָזענעם שלאָס פון דעם פּוילישן גראַף מיט קרייד אין דער האַנט און מאָלט נאָך די בילדער פון די אַלטע גאַבעלינען. און דערנאָך זע איך אים אויף די גאַסן פון דער פּראָווינציעלער קעניגסבערג, פון דער קליינבירגערלעכער בערלין, פון האַמבורג — תמיד פאַרהונגערט, איינזאַם. גערודפט און טיף טיף אומגליקלעך.

ער איז מיט אַלע באַקאַנט: מיט מענדעלסאָנען, דעם גוטמוטיקן משכיל, דעם „אויפקלערער״, אָבער מענדעלסאָן האָט מורא פאַר מיימונס שאַרפקייט. מיימון איז צו גאוניש פאַר אים. מענדעלסאָן איז אַ מפרש, ניט מער ווי אַ פאַרמיטלער צווישן יידנטום און דער דייטשער קולטור, אַ מעסיקער און אַ מיטלמעסיקער. און מיימון איז — אַ צעברעכער, אַ צעשטערער, אַ חלף מיט אַ גאַנץ קליינינקער פּגימה. ער איז אַ „סיני ועוקר הרים״ — רייסט בערג, כדי זיי צונויפצופירן. דעם רמב״ם און קאַנטן, קבלה און עקזאַקטע וויסנשאַפט. מיימון פאַרשטייט צופיל, אַזוי פיל, אַז ער דערהייבט זיך איבער אַלע שטאַנדפּונקטן. ער דענקט אַזוי קריטיש, אַז אַפילו דער געניאַלער קאַנט קאָן אים ניט מער נאָכפאָלגן. און ווי זאָל עס טאָן דער מיטלמעסיקער מענדעלסאָן?

מיימון שרייבט ביכער אויף העברעיש. קיינער וויל זיי ניט דרוקן. שרייבט ביכער אויף דייטש, אַן אַנאַליז פון דער קאַנטישער פילאָזאָפיע, אַ פאַרזוך פון אַ נייער לאָגיק אאז״וו, אָבער ווינציקע לייענען די ביכער. צו שווער, צו טיף און צו ווייניק קאָנסטרוקטיוו.

ער שטאַרבט יונג. און באַלד איז זיין נאָמען כמעט פאַרגעסן. בלויז אַ לעגענדע, אַ שאָטן, ניט מער קיין גייסטיקע ווירקלעכקייט.

פון צייט צו צייט דערמאָנט זיך דער פאָרשער אָדער אַן אַנדערער אָן אים. די מאָדערנע לאָגיקער האָבן אויפגעפרישט זיין געדעכעניש. ער ווערט אַפילו ציטירט אין די זעלטן פון וועמען געלייענטע, בלויז פאַר ספּעציאַליסטן באַשטימטע ביכער איבער לאָגיק.

אָבער אויך דאָרט ווערט ער בלויז דערמאָנט ווי איינער פון די וואָס האָבן עפּעס געוואָלט, אָנגערעגט, פאַרטראַכט און ניט אויסגעפירט.

אַ קאַנטישער פּנים — און דאָך ניט אַ קאַנטישער מענטש. גאונות — אָבער ניט קיין געניאַליטעט.

מיימון דערציילט וועגן זיך אַ מערקווירדיקן שטריך. ער האָט פון דער יוגנט אָן, זאָגט ער, ליב געהאַט צו מאָלן. און ווען ער וואָלט געלעבט אונטער אַנדערע אומשטענדן, וואָלט אפשר פון אים געוואָרן אַ גרויסער מאָלער — אָבער בלויז פון סקיצן, פאַרטראַכטונגען, אָנהייבן, ניט פון פאַרטיקע און פאַרענדיקטע ווערק. ער האָט תּופס געווען, ער האָט געקאָנט אָנוואַרפן די ראשי־פּרקים. אויספירן האָט ער ניט געקאָנט, ניט געהאַט קיין געדולד. דאָס הייסט, ער האָט ניט געהאַט דעם זין פון געשטאַלטונג, דעם דראַנג צו דער פאָרם. דאָס הייסט — ער איז ניט געווען שעפעריש.

מיט עטלעכע הונדערט יאָר פריער וואָלט ער זיכער געוואָרן אַ צווייטער אבן־עזרא, אַ גרויסער געדאַנקען־בליצער; מיט הונדערט יאָר שפּעטער, אין אַ נייער אייראָפּעישער אַטמאָספער, וואָלט ער געוואָרן אַ מין ווייניגער, פאַנטאַסטיש, שאַרף, דורכדרינגענדיק און מער פּאַראַדאָקסאַל ווי גרונטיק.

אין זיין צייט, אין אַכצנטן יאָרהונדערט, ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער ריזן־קאַמף פון דער קולטור פאַר שאַפן נייע אינהאַלטן און פאָרמען — האָט ער ניט געקענט געפינען קיין פּלאַץ, ניט אין דער דייטשער קולטור וואָס האָט זיך אָנגעהויבן צו בויען, ניט אין דער יידישער וואָס האָט אָנגעהויבן פונאַנדערפאַלן. אַ וואַנדערער פון דעם גוף — און נאָך מער אַ וואַנדערער. אַ נע־ונדניק פון דער נשמה.

*

מיר דוכט זיך, אַז אויך ביי יידן הייבט זיך אָן אַ נייער גייסטיקער פּעריאָד. די צייט פון נאַיוויטעט קערט זיך אום, עפּעס אַ פרישע לופט, אַ דראַנג צו שעפערישקייט. און עס פאַרשווונדעט צו ביסלעך דער טיפּ פון דעם יידישן גאון.

מיר האָבן נאָך ניט קיין געניאַליטעט — אַ חוץ איינשטיין, אַן אמת געניאַלע גייסטיקייט. אָבער מיר האָבן שוין אויך ניט דעם גאון. מיטלמעסיקייט — דערווייל. אָבער בעסער אַזוי. אַ באַפרייונג וואָס קאָן פירן צו אַ באַנייונג.

מיר מוזן שוין איצט ציילן די גאונים. זיי זענען שוין פאַר אונדז געשיכטע. און ס'איז ניט קיין ספק, אַז לעבן דעם גאון פון ווילנע וועט הענגען אין דער גרויסער און מערקווירדיקער יידישער גאַלעריע דאָס בילד פון לעצטן גאון, דעם גאון פון ניעסוויזש — שלמה מיימון.

ד״ר א. קאַראַלניק

(„דער טאָג״, ניו־יאָרק, 19.5.1928).

דער קופערשטיכער הערשקאָ לייבאָוויטש פון ניעסוויזש (1770—1700)

אין דער עפּאָכע פון פעאָדאַליזם ביזן אָנהייב פון 19טן יאָרהונדערט, האָט די מאָלעריי און סקולפּטור אין אייראָפּע געדינט אויסשליסלעך דער קירך און די מאַכטהאָבערס, ד. ה. — דעם קעניג און דער מאַגנאַטעריע. קופערשטיכעריי איז אין יענעם פעריאָד געווען די איינציקע רעפּראָדוציר־טעכניק אַ דאַנק וועלכער די געבילדעטע שיכטן פון בירגערטום האָבן זיך געקאָנט באַקענען מיט די קונסטווערק פון די גרויסע מייסטערס. מיט קופערשטיכן האָט מען אויך אילוסטרירט ביכער. זייערע שער־בלעטער און אילוסטראַציעס זענען געווען ווערק פון קינסטלערס און אַ דאַנק זיי קענען מיר איצט אָפּשאַצן די פּלאַסטישע קולטור פון דער געגעבענער צייט. אויך יידישע ספרים וואָס זענען געדרוקט געוואָרן אין 16טן—18טן יאָרהונדערט אין קראָקע, זשולקעוו און לובלין האָבן געהאַט שער־בלעטער, באַפּוצטע מיט פּאַרשידענע אָרנאַמענטן, אילומינאַציעס און אַנדערע צייכענונגען. די קופערשטיכעריי האָט געשפּילט אַן אויסערגעוויינלעך וויכטיקע ראָל אַלס רעפּראָדוציר־קונסט, ביז וואַנען מען האָט נישט אָנגעהויבן באַנוצן זיך מיט ליטאָגראַפיע, צינקאָגראַפיע און פאָטאָגראַפיע.

אין אָנהייב פון דער צווייטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט, טרעפן מיר זיך אָן אין פּוילן אויף אַן אויסערגעוויינלעך ווערק פון דער קופערשטיך־קונסט. דאָס איז אַ שטאַם־בוך וואָס באַשטייט פון 165 פאַמיליע־פּאָרטרעטן פון איינער פון די מעכטיקסטע מאַגנאַטן־משפחות אין לאַנד — די פירשטן ראַדזשיווילס.

דאָס בוך איז געדרוקט געוואָרן אין יאָר 1758 און פאַרמאָגט אַ ברייטערע פאָררעדע אין דער לאַטיינישער שפּראַך. אָבער מיט קיין איין וואָרט ווערט אין דעם בוך ניט דערמאָנט דער שעפער פון די דאָזיקע 165 קופערשטיך־פּאָרטרעטן. דער מחבר פון די אַלע קופערשטיכן איז געווען אַ באַשיידענער, קליינשטעטלדיקער ייד וואָס האָט געלעבט אין די יאָרן 1700—1770 אין די גיטער פון דעם גרויסן מאַגנאַט פירשט מיכאל ראַדזשיוויל און געהייסן האָט ער הערשקאָ לייבאָוויטש.

הערשקאָ לייבאָוויטש איז געווען אַ קופערשטיכער, וואָס האָט אין 18טן יאָרהונדערט נישט געהאַט זיינס גלייכן אין פּוילן. עס זעט פּשוט אויס אומגלויבלעך דער פאַקט, אַז אַ מענטש פון אַ פאַרוואָרפענער פּראָווינץ, וועלכער האָט מסתמא נישט פאַרלאָזט זיין געבוירן־שטאָט, זאָל זיין אימשטאַנד אין אַזאַ מאָס צו באַהערשן די טעכניק פון גראַווירן אין האַרטן מעטאַל. די ביז איצטיקע פאַרשונגען האָב נאָך נישט באַוויזן, אויף וועמען עס האָט זיך געשטיצט אין זיין שאַפונג אָט דער דאָזיקער כמעט ווי אַנאָנימער קינסטלער. ווען לייבאָוויטש איז געבוירן געוואָרן — וואַרשיינלעך אין יאָר 1700 — אין דער גרעסטער פּוילישער קופערשטיכער, יערעמיאַש פאַלק, שוין זיבנס 23 יאָר געווען טויט. דערביי האָט פאַלק, ווי ס'איז באַוווסט, די לעצטע צענדליקער יאָרן פון זיין לעבן פאַרבראַכט אין אויסלאַנד. ס'איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז לייבאָוויטש האָט געזען אייניקע ווערק פון פאַלקן אין דער בילדער־גאַלעריע פון די ראַדזשיווילס. ס'קאָן אויך זיין, אַז די דאָזיקע ווערק טאַקע האָבן אינספּירירט לייבאָוויטשן צו נעמען זיך צו זיין קינסטלערישער באַשעפטיקונג.

צו די קופערשטיכער וועלכע זענען, אַזוי ווי לייבאָוויטש, געווען פאַרבונדן מיט ניעסוויזש, קאָן מען אויך פאַררעכענען טאָמאַש מאַקאָווסקין, וואָס האָט געלעבט פאַר די צייטן פון מיקאָלאַי קשישטאָף ראַדזשיוויל (1616—1549). מאַקאָווסקי איז געווען אַ קופערשטיכער און אַ קאַרטאָגראַף. ער האָט באַגלייט דעם אויבן דערמאָנטן ראַדזשיווילן אויף זיין רייזע קיין פּאַלעסטינע און שפּעטער האָט ער אילוסטרירט דאָס ביכל, וואָס יענער האָט אָנגעשריבן א. נ. „דאָס עולה־רגל זיין צו דער הייליקער ערד". דאָס בוך איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין קראָקע אין 1607 יאָר. וואַרשיינלעך האָט דאָס בוך אויך געזען לייבאָוויטש און ס'קאָן זיין, אַז די קופערשטיכן וואָס זענען דאָרט פאַראַן, האָבן געהאַט אַ ווירקונג אויף זיין שאַפונג.

הערשקאָ לייבאָוויטשעס קינסטלערישע טעטיקייט פאַלט אויס אין דער צייט, ווען ס'האָט געלעבט דער פירשט ראַדזשיוויל — ריבענקאָ.

ס'איז מעגלעך, אַז מען האָט אים פאַרטרויט אויסגראַווירן די משפּחה־פּאָרטרעטן לויט דעם פאָרשלאַג פון ריבענקאָס פרוי אורשולאַ פון די וווישניאָוויעצקיס (1753—1705). זי איז געווען, ווי פאַר יענע צייט, זייער אַ געבילדעטע פרוי. זי האָט איבערזעצט אויף פּויליש פראַנצויזישע דראַמאַטישע ווערק און באַנייט די טעטיקייט פון דער דרוקעריי, וועלכע האָט געהערט צו די ראַדזשיווילס און איז אין משך פון אַ לאַנגער צייט נישט געווען טעטיק. זי האָט זיך פאַרגרעסערט די שלאָס־ביבליאָטעק ביז 20.000 בענדער.

ווי אַזוי עס איז מעגלעך געווען, מ'זאָל אַ פּראָסטן יידן אָנפאַרטרויען צו מאַכן די משפּחה־פּאָרטרעטן פון די מאַגנאַטן ראַדזשיווילס, איז עד היום נאָך נישט גענוג אויפגעקלערט. מעגלעך, אַז ער איז שוין פריער באַשעפטיקט געווען אין אויספאָרמירן פּרעכטיקע גיפּיורן, קלאַמרעס, זשאַבאָטן, בראָשן. נאָר דאָס אינטערעסאַנטסטע, אַז דעם כאַראַקטער פון יעדער געשטאַלט וואָס לייבאָוויטש האָט אַרויסגעבראַכט, האָט אויסגעדריקט יעדנס אייגנאַרטיקע שטריכן. אַזוי אַרום האָט לייבאָוויטש געשאַפן 165 קופערשטיך־פּאָרטרעטן, וועלכע זענען אָפּגע־שפּעטער אַריין אין דעם אָריגינעלן שטאַם־בוך, וואָס איז געדרוקט געוואָרן אין יאָר 1758 אין דער פירשטלעכער דרוקעריי אין ניעסוויזש. אין דעם בריטן לאַטיינישן אַריינפיר צו דעם פּאָרטרעטן־בוך, וועלכן עס האָט אָנגעשריבן דער פאַרוואַלטער פון דער ראַדזשיווילער גאַלעריע פראַנצישעק וואָכע, קאָן מען אין ערגעץ נישט געפינען דעם נאָמען פונעם שעפער פון די אַלע קופערשטיך־פּאָרטרעטן און אַפילו נישט קיין אָנדייטונג וועגן אים. אַז לייבאָוויטש איז דער מחבר פון די קופערשטיכן, זאָגן עדות בלויז צוויי אונטערשריפטן, פון וועלכע איינער געפינט זיך אויף דעם ערשטן קופערשטיך, דער צווייטער — אויפן לעצטן. דער אונטערשריפט לויטעט:

H. Leybowicz Sculp. Nieswisii

בלעטערנדיק דאָס דאָזיקע פּאָרטרעטן־בוך, וואָס איז געדרוקט זייער זאָרגפעלטיק און שיין, באַוווּנדערן מיר די גרויסע מי, וועלכע דער קינסטלער האָט אַריינגעלייגט אין זיין שאַפונג, וואָס האָט באַדאַרפט אויפהייבן דעם רום פון איינער פון די דעמלט מעכטיקסטע משפחות אין פּוילן. דאָס דאָזיקע אַריגינעלע שטאַם־בוך, וואָס דער ערשטער עקזעמפּלאַר איז באַשטימט געווען פאַר די ראַדזשיווילס גופא, איז אויסגעפּאַרטיקט געוואָרן אויף פּאַרמעט, פּראַכטפול־געבונדן און פאַרזען מיט אַ באַגילדעטן פירשטלעכן הערב. שפּעטער, ווען עס זענען אָפּגעדרוקט געוואָרן די ווייטערדיקע עקזעמפּלאַרן, איז עס באַקאַנט געוואָרן אין גאַנץ אייראָפּע. עס האָט זיך געפונען אין יעדן אייראָפּעישן קייזערלעכן צי פירשטלעכן שלאָס. מיט דעם שעפער פון די דאָזיקע ווערטפולע קופערשטיך־פּאָרטרעטן האָט זיך אָבער קיינער נישט אינטערעסירט. דאָס איז נישט געווען קיין אויסנאַם־פאַל, ווייל נישט איין גרויסער מאַגנאַט האָט אויף אַזאַ אופן אויסגענוצט די טאַלאַנטן פון זיינע אונטערטעניקע. מ'וואָלט געקאָנט ברענגען אַ סך אַזעלכע ביישפּילן. איינעם פון די דראַסטישע אַזעלכע פאַלן האָט באַשריבן

יאַן בערנאַולי, אַ באַרימטער קונסט־קענער פון 18טן יאָרהונדערט. רייזנדיק איבער פּוילן, האָט ער זיך אָנגעטראָפן אינעם פּאַלאַץ פון די בראַניצקיס אין ביאַליסטאָק אויף אַ פּראַכטפולער סקולפּטור אין מאַרמאָר, וועלכע האָט פאָרגעשטעלט דעם קעניגלעכן העטמאַן בראַניצקין. ווען ער האָט זיך געפרעגט, וועמענס שאַפונג עס איז די דאָזיקע סקולפּטור, איז ער געוואָר געוואָרן, אַז די סקולפּטור האָט געשאַפן אַ ביאַליסטאָקער ייִד, וועלכער האָט נאָך דעמלט געלעבט. באַרנאַולי האָט זיך נענטער פאַראינטערעסירט מיט דעם דאָזיקן קינסטלער און עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער א.ז. אַרבעטלאָז און לעבט אין גרויסער נויט.

הערשקאָ לייבאָוויטש איז געווען אין אַ גליקלעכערער לאַגע, ווייל טיילמאָל — כאָטש אויף דעם באַשיידנסטן אָרט — האָט ער געגעבן זיין אונטערשריפט.

נישט פאַרמאָגנדיק קיין גענויערע ידיעות וועגן לעבן און שאַפן פון דעם דאָזיקן פענאָמענאַלן קופּערשטיכער פון ניעסוויזש, חוץ די דערמאָנטע ווערק זיינע וועלכע האָבן באַצרט די משפחה ראַדזשיוויל, איז כדאַי צו ברענגען די אַרויסזאָגונגען פון צוויי אָנגעזעענע פּערזענלעכקייטן (זיי שטאַמען אויך פון די ראַדזשיווילער גיטער פון דער אומגעגנט פון נ׳עסוויזש), פון דעם פילאָזאָף שלמה מיימאָן (1753—1800) און דעם פּאָעט סיראָקאָמליאַ. וועגן לייבאָוויטשן דערמאָנט בלויז סיראָקאָמליאַ. מיימאָן באַשרייבט בלויז אין זיין אויטאָביאָגראַפיע (1792), וועלכע ער האָט דערלאַנגט דעם קעניג סטאַניסלאַוו אויגוסט, דעם ראַדזשיווילער פּאַלאַץ, אין וועלכן לייבאָוויטש האָט אַזוי פיל יאָרן געאַרבעט איבער די קופּערשטיך־פּאָרטרעטן.

די אַרויסזאָגונגען פון די צוויי דערמאָנטע מחברים באַלייכטן אונדז טיילווייז די באַדינגונגען, אין וועלכע ס׳האָט געלעבט און געאַרבעט הערשקאָ לייבאָוויטש.

מיימאָן, שרייבנדיק וועגן זיינע קינדער־יאָרן, דערמאָנט, אַז עס האָט אים שטענדיק געצויגן צו דעם פּראַכטפולן ניעסוויזשער שלאָס. ער פלעגט זיך דאָרט אָפּט אַריינגנבענען און בלאָנדזשען איבער די ריזיקע, ליידיקע, נישט געהייצטע זאַלן, וווּ ער האָט איבערגעצייכנט די מוסטערן פון די טאַפּעטן אויף די ווענט. איינמאָל האָט מען אים אַפילו געפונען אין איינעם פון די זאַלן אַ האַלב פאַרפרוירענעם, מיט אַ בליישטיפט און פּאַפּיר אין די פאַרשטאַרטע פינגער. הגם מיימאָן האָט געלעבט אין דער זעלבער צייט וואָס לייבאָוויטש, דערמאָנט ער אים נ׳שט אין זיין אויטאָביאָגראַפיע. מעגלעך, אַז אין זיינע וואַנדערונגען איבערן שלאָס איז ער נישט דערגאַנגען צו די זאַלן, אין וועלכע ס׳האָט געאַרבעט לייבאָוויטש, אָדער זיינע באַזוכן זענען פאָרגעקומען אין די שעהן, ווען דער קופּערשטיכער איז נישט געווען ביי דער אַרבעט.

אויך סיראָקאָמליאַ, דרוקנדיק אין יאָר 1853 זיין בוך — „אַמאָליקע וואַנדערונגען איבער מיינע געגנטן״, דערמאָנט דעם הערלעכן ניעסוויזשער שלאָס. באַשרייבנדיק דעם קעניגלעכן זאַל, וואָס האָט זיך געפונען אויפן דריטן שטאָק און האָט געדינט פאַר אַן עסצימער און אויף אויפצונעמען געסט, שטרייכט ער אונטער זיין אויסערגעוויינלעכע רייכקייט. ער דערמאָנט אויך דעם העטמאַן־זאַל, ד. ה. די גאַלעריע, אין וועלכער עס האָבן זיך געפונען די משפחה־פּאָרטרעטן פון די ראַדזשיווילס. דאָס איז וואַרשיינלעך געווען דער זאַל, אין וועלכן לייבאָוויטש האָט געקריצט זיינע פּאָרטרעטן־שטיכן. סיראָקאָמליאַ, באַטראַכטנדיק די פּאָרטרעטן פון די העטמאַנעס, פּוילישע און ליטווישע, זאָגט זיך אַרויס, אַז אַ טייל פון די וועמענס פּאָרטרעטן עס געפינען זיך דאָ, זענען ווירדיקע מענטשן, אַנדערע דאַקעגן האָבן „געלערנט זייערע קינדער צו באַנוצן קראַפּט, כדי אונטערצודריקן די אָרעמע״.

דאָס פּאָרטרעט־בוך פון דער פאַמיליע ראַדזשיוויל איז צום צווייטן מאָל אַרויסגעגעבן געוואָרן אין יאָר 1875 אין פּעטערבורג. און הגם דאָס בוך האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם, האָט מען ווייטער זייער ווייניק דערמאָנט וועגן לייבאָוויטשן. דאָ אָדער דאָרט זענען אַפילו געמאַכט געוואָרן פּרוּוון אויפצוקלערן, ווער עס איז געווען דער דאָזיקער קופּערשטיכער, אָבער מ׳האָט זיך מערסטנס באַגנוגנט מיטן פעסטשטעלן, אַז די 165 שטיך־פּאָרטרעטן פון די פירשטן ראַדזשיוויל האָט געשאַפן אַ ניעסווישער ייִד, הערשקאָ לייבאָוויטש. אין זשורנאַל „קלאָסי״ פון יאָר 1879 דערמאָנט וואָיטשיצקי אין נעקראָלאָג וועגן יאַן (סאַלאָמאָן) מונהיימער די באַרימטע פּוילישע קופּערשטיכער און האָלצשניצער, ווי וויט סטוואָש, יאַן זשאַרנקאָ און יאַצענטי יאַגעללאָ, וועלכער האָט אין די יאָרן 1620—1665 אילוסטרירט אייניקע ביכער אין קראָקע. צו זיי האָט ער אויך פאַררעכנט הערשקאָ לייבאָוויטשן. אין דער דאָזיקער נאָטיץ שרייבט ער: „אין דעם באַשיידענעם קרייז פון קינסטלער האָט זיך אויסגעצייכנט הערשקאָ לייבאָוויטש, אַ ייִד, וועלכער האָט מיט זיינע האָלצשניטן באַצירט דאָס ווערק, וואָס איז דערשינען אין ווילנע אין דער ערשטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט״. אין דעם זעלבן נעקראָלאָג שרייבט וואָיטשיצקי ווייטער, אַז צו די טרעפלעכסטע ווערק פון דעם דאָזיקן קינסטלער געהערט די זאַמלונג פון 165 פּאָרטרעטן פון דער משפחה ראַדזשיוויל. די ענציקלאָפּעדיע פון אָרגעלבראַנדן, דערמאָנענדיק וועגן לייבאָוויטשן, גיט אָן: „אַ ייִד, איינער פון די באַרימטסטע פּוילישע קופּערשטיכער פון 18טן יאָרהונדערט, וועלכער האָט געוווינט אין ניעסוויזש, אויפן הויף פון די פירשטן ראַדזשיוויל. צווישן פיל פון זיינע ווערק צייכנט זיך אויס די זאַמלונג פון 165 צייכענונגען, וואָס שטעלן פאָר די מיטגלידער פון דער דאָזיקער משפחה, וועלכע האָבן געלעבט פון יאָר 1346 ביז 1780 (אַ טעות אין דער לעצטער דאַטע, וועלכע דאַרף זיין 1758 — ס.). פון דעם דאָזיקן ווערק זענען פאַראַן צוויי אויפלאַגעס.ביידע זענען זעלטנהייטן״. אויך יוליאַן קאָלאַטשקאָווסקי, דער מחבר פונעם „ווערטערבוך פון פּוילישע קופּערשטיכער״ *, דערמאָנט לייבאָוויטשן אין דעם דאָזיקן ווערק אויף פאָלגנדיקן אופן: „לייבאָוויטש ה., געבוירן אין ניעסוויזש, (1700—1770), האָט געקריצט אַ סך פּאָרטרעטן און אַנדערע זאַכן. ער האָט אויך געשאַפן 105 (אַ טעות — ס.) פּאָרטרעטן פון די פירשטן ראַדזשיוויל״.

פון די דאָזיקע נאָטיצן וועגן לייבאָוויטשן, די ערשטע וואָס האָבן זיך באַוויזן אין די פּוילישע אויסגאַבן, קאָן מען, וואָס אַן אמת, אַרויסדרינגען, אַז לייבאָוויטש האָט געמאַכט אַ סך קופּערשטיכן, אָבער ער גיט נישט אָן קאָנקרעט וועלכע. מיר ווערן אויך פון זיי געוואָר, אַז לייבאָוויטש איז געווען אַ האָלצשניצער.

ציטירנדיק די נאָטיץ וועגן הערשקאָ לייבאָוויטשן, וועלכע ס׳האָט געשריבן עדוואַרד ראַסטאַוויעצקי אין זיין „ווערטערבוך פון פּוילישע קופּערשטיכער״ **, לייענען מיר אויף דער זייט 171 פונעם ווערטערבוך פאָלגנדיקס: „לייבאָוויטש הערש, לויט סאָביעשטשאַנסקין — אַ האָלצשניצער, אַ ייִד, האָט געאַרבעט אין ניעסוויזש אויפן הויף פון די פירשטן ראַדזשיוויל אין דער ערשטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט, הויפּטזעכלעך ביים אָרנאַמענטירן ביכער״.

* ווערטערבוך פון פּוילישער קופּערשטיכער און פרעמדע, וועלכע זוינען אין פּוילן, אָדער וועלכע האַלטן זיך דאָ צייטווייליק אויף, פון די עלטסטע ביז די נייעסטע צייטן, ווי אַ ביישטייער צו דער געשיכטע פון דער קונסט אין פּוילן. געשאַפן דורך יוליאַן קאָלאַטשקאָווסקי, לעמבערג. געזעלשאַפט א. נ. פון שעווטשענקאָ, אונטער דער פאַרוואַלטונג פון פּ. סאַרנעצקי, 1874.

** ווערטערבוך פון פּוילישע קופּערשטיכער און אויך פרעמדע, באַזעסענע, אָדער אַזעלכע, וואָס אַרבעטן צייטווייליק אין פּוילן. עדוואַרד ראַסטאַוויעצקי: אויסגאַבע פון דער „געזעלשאַפט פריינד פון די וויסנשאַפטן״, פּויזן 1886.

דערנאָך ציטירט ראַסטאַוויצקי דאָס דאָזיקע אָנדענק־בוך לכבוד דער פירשטין אַננאַ פון די סאַנגושקעס.

דער קולטור־היסטאָריקער סטאַניסלאַוו וואַשילעווסקי באַשרייבט אין זיין ווערק „ביי דער פירשטין” אויף פאָלגנדיקן אופן זיינע איינדרוקן וועגן הערשקאָ לייבאָוויטשן און זיינע ווערק:

„אין אַ ווינקל פון אַן אַלטער ביבליאָטעק האָב איך אויסגעפונען אַ גרויס בוך, וואָס מע קאָן קוים דערשלעפּן צום טיש. דער פערגאַמין איז מאַיעסטעטיש שווער, געקנייטשט פון פייכקייט אין פאַרלויף פון יאָרהונדערטער. אויף דעם באַנד פון אמתער חזיר־לעדער, וואָס איז וואַרשיינלעך אַראָפּגעצויגן געוואָרן פון צוויי יונגע חזירימלעך, האָט אַמאָל געשיינט דער גאָלדענער פירשטלעכער הערב; איצט איז ער בלאַס און אָפּגעריבן. בלעטערנדיק די זאַמלונג, באַמערקן מיר, אַז ס'אינטערעסירן אונדז מער די קופּערשטיכן, ווי די געשיכטע פון דער משפחה. ווי זאָרגפעלטיק עס זענען אויסגעפּאַרטיקט די דאָזיקע קופּערשטיכן, ווי עס קוויקן דאָס אויג די פּראַכטפולע געוועבטע קליידער. אַן אמתע אויסשטעלונג פון טואַלעטן: דעליעס, קאָנטושן און גראַנאַסטאַיען, מיידלשע קריסעס און איטאַליענישע קאַמעטעס, אַטלאַסן, סאַיעטן, סאַמעט, פוטערנע היטלען, שווערע פּאַנצערס, פראַנצויזישע גראַדעטורן און זשאַבאָטן. נישט ווייניק אַרבעט האָט געהאַט דער מחבר ביי די דאָזיקע שטיכן. ווער דאָס איז געווען — איז מער נישט געווען באַוווסט, ווייל די אַרבעטן זענען נישט געווען אונטערגעשריבן. אויפן בוך איז דאָ בלויז דער אונטערשריפט פון דעם אַרויסגעבער — דעם פּאַרוואַלטער פון די ניעסוויזשער זאַמלונגען, הער וואַבע. ערשט אַ סך שפּעטער און כמעט צופעליק האָב איך אָפּגעפונען דעם נאָמען פונעם קופּערשטיכער. ער איז נישט געווען קיין האָלענדער און נישט קיין איטאַליענער. קיין שיינעם נאָמען האָט ער נישט פאַרמאָגט, און די וועלט האָט ער ווייניק געזען. ער האָט בלויז געהייסן הערש לייבאָוויטש, אַ באַשיידן יידל פון די פאַרוואָרפענע ניעסוויזשער הייזלעך, ווו ער איז געבוירן געוואָרן און געשטאָרבן. אפשר האָט ער געהאַלטן אין פאַכט איינעם פון די פירשטלעכע פאָלוואַרקן, אפשר האָט ער געהאַנדלט מיט האָזענע פעלעכלעך — ס'איז נישט באַוווסט. אין די פרייע מינוטן האָט דער דאָזיקער אויסערגעוויינלעכער ייד זיך גענומען צו אַזעלכע אַרבעטן, וואָס האָבן ביי די ליטווישע יידן געמוזט אַרויסרופן פאַרוווּנדערונג: ער האָט געקריצט אויף אַ בלעך. געוויס האָט מען געלאַכט פון אים אין דער פאַרשטאָט, געוויס האָט מען געשאָקלט מיט מיטלייד מיט די קעפּ, זאָגנדיק: „דער הערשקאָ — ער איז נעבעך אַ געריר טער...”

הערשקאָ לייבאָוויטש האָט געלעבט 70 יאָר. חוץ די פּאָרטרעטן פון די ראַדזשיווילס, האָט ער אויך אויסגעפירט אַ צייכענונג צום ווערק „רעדעס און הספדים אויף דער לוויה פון אַננאַ פון די סאַנגושקעס ראַדזשיוויל”, ווילנע 1750. אויף דער דאָזיקער צייכענונג איז אויפגעהאַלטן דער איינציקער שפּור פון מחבר — דער אונטערשריפט:

H. Leybowicz Sculp. Nieswisii

ווען אין יאָר 1750 איז אויפן סמך פון דער פּריווילעגיע פון קעניג אַנטשטאַנען די דרוקעריי פון די ראַדזשיווילס אין ניעסוויזש, האָט לייבאָוויטש באַקומען אַ שטרענגן באַפעל, אַז ער זאָל צום ערשטן בוך, וואָס וועט אַרויס פון דער דרוקעריי, צוגרייטן אַ שיינעם קופּערשטיך. דאָס איז געווען דער שוין דערמאָנטער בוך פון „רעדעס און הספדים”. אַ געוויסער אויסלענדישער מאָלער, מאַוריצי פּעטעטי, האָט אָנגעצייכנט די אינעווייניקסטע טייל פון דער יעזואיטן־קירך בעת דער לוויה פון דער פירשטין אַננאַ. לייבאָוויטש האָט די דאָזיקע צייכענונג זייער שיין אויסגעקריצט אויף אַ ריזיקער בלעך. ווייזט אויס, אַז די דאָזיקע אַרבעט האָט געמוזט צופרידנשטעלן דעם געשמאַק פון די ניעסוויזשער מאַגנאַטן, ווייל, נישט לאַנג וואַרטנדיק, האָט ער באַקומען זייער אַ בכבודיקן פאָרשלאַג. דער פירשט, דער פּאַן, האָט באַפוילן, מ'זאָל דעם יידן אַריינלאָזן אין שלאָס און אים באַזעצן אין העטמאַן־זאַל. „האַ־האַ! — האָבן געטראַכט די הויפלייט, — וואָס פאַר אַ צייטן ס'זענען געקומען — עפּעס אַ יידל אין העטמאַן־זאַל!”. אָבער דער פירשט, דער העטמאַן, האָט ווייטער באַפוילן: „זאָל דאָרט לייבאָוויטש זיצן אַזוי לאַנג, ביז וואַנען ער וועט נישט אויספירן אַלע 165 פּאָרטרעטן אין בלעך, און זאָל דער הער וואַבע אים דערקלערן, וועלכע אַרבעטן ער זאָל שענער, וועלכע מיטלמעסיקער מאַכן. און ווען ער וועט ענדיקן, זאָל מען פון דעם צונויפשטעלן אַ בוך צום רום פון די אָבות און צום אָנדענק פאַר די ווייטערדיקע דורות”. הערשקאָ האָט מסתמא נישט קיין קליינעם קלאָפּאָט געהאַט — אויספירן 165 פּאָרטרעטן, פון וועלכע אַ טייל זענען אַזוי מיאוס געווען, אַז גאָט זאָל שומר ומציל זיין. אָבער ער האָט געמאַכט דאָס, וואָס מען האָט אים באַפוילן. ער האָט עס געמאַכט אַזוי ווי קיינער וואָלט עס נישט געמאַכט אין דעם פינצטערן, עם־האַרצישן פּוילן אין די צייטן פון די זאַקסן. ער האָט זיך אינגאַנצן נישט געוווּנדערט, וואָס מען האָט אים פאַרגעסן אונטערצושרייבן אויף זיין ווערק, — ווייל, ווי שיקט זיך דאָס: נעבן העטמאַנעס און סענאַטאָרן — הערשקאָ לייבאָוויטש.

און שפּעטער האָט מען אויך פאַרגעסן וועגן דעם קינסטלער פון דער ניעסוויזשער פאָרשטאָט, וואָס האָט פאַרגרעסערט די קליינע משפחה פון אונדזערע קופּערשטיכער. עס לוינט זיך אים אַרויסצוהייבן פון דער פאַרגעסנקייט, און זאָלן די קונסט־היסטאָריקער האָבן אין האַרץ דעם ענין פון הערשקאָ דעם קופּערשטיכער”.

אַזוי האָט געשריבן וועגן הערשקאָ לייבאָוויטשן און וועגן זיין ווערק, און וועגן זיינע פאַרדינסטן פאַר דער פּוילישער קופּערשטיכעריי סטאַניסלאַוו וואַסילעווסקי, ווען ס'איז באמת געלעגן אויפן האַרצן, מ'זאָל זיך געבן די מי אויסצופאָרשן די געשיכטע פון דעם דאָזיקן גלענצנדיקן טאַלאַנט. ביז אַהער האָט מען כמעט גאָרנישט געטאָן אין דער ריכטונג.

לייבאָוויטש האָט באַהאַנדלט יעדן באַזונדערן פּאָרטרעט מיט אַ סך ווירטואָזישקייט און אינדיווידועל אונטערפּרעטירט יעדע געשטאַלט. די טעכניק פון קופּערשטיך איז דערגאַנגען ביי אים צו הויכער מייסטערשאַפט. טייל פון זיינע שטיכן צייכענען זיך אויס מיט אַ באַזונדערער ווייכקייט פון דער ליניע און פאָרם, און עס שלאָגט זיך אין זיי דורך די קעגנזעצלעכקייט פון ליכט און שאָטן. אין אַ סך שטיכן קאָן מען באַמערקן דאָס פאַרשידנאַרטיקע און דאָס סינטעטישע. דאָס קומט צומערסטן צום אויסדרוק אין די קופּערשטיכן, וואָס שטעלן פאָר די לעצטע פון די ראַדזשיווילס, וועלכע האָבן געלעבט אין דער זעלבער צייט, וואָס לייבאָוויטש. מעגלעך, אַז די דאָזיקע האָט דער קופּערשטיכער אויסגעפירט אויפן סמך פון אייגענע שטודיען.

די 165 אַרבעטן פון לייבאָוויטשן באַווייזן אַ קינסטלער אַ קופּערשטיכער אין פאַרשידענע סטאַדיעס פון זיין שאַפן. נעמענדיק אין אַכט די זשמודנעקייט פון דער שטיכער־אַרבעט, אַז די פּונקטן און ליניעס וואָס קומען אַרויס פון אונטער דעם קריץ־שטיך אויף דער קופּערנער פּליטע, מוזן זיין אויסערגעוויינלעך פּרעציז אויסגעפירט — קאָן מען זיך משער זיין, אַז דאָס אויספירן אַ פּאָרטרעט אויף איין פּליטע האָט געפאָדערט 2—3 חדשים אַרבעט ביי אַ 6—8 שעהדיקן אַרבעטס־טאָג. לייבאָוויטש האָט אַלזאָ ביי די פּאָרטרעטן פאַרבראַכט עטלעכע און צוואַנציק יאָר.

די מאַכט פון דער פּוילישער מאַגנאַטישער משפחה פון די ראַדזשיווילס איז שוין לאַנג פאַרביי. די גיטער, וואָס האָבן אַזויפיל יאָרהונדערט געהערט צו די ראַדזשיווילס, זענען אַריי־

בער צו די אייניקלעך פון די הונדערטער טויזנטער פויערים, וואָס זענען אַמאָל עקספּלאָאַטירט געוואָרן דורך די דאָזיקע מאַגנאַטן. הערש לייבאָוויטש, וועלכער האָט געלעבט אין די פינצטערע צייטן פון פעאָדאַליזם, האָט, וואָס אַן אמת, אין זיינע ווערק געצייכנט די דאָזיקע ראַדזשיווילס מיט די פּילגאַרנדיקע טיטולן, אָבער נישט יענע מאַגנאַטן רופן אַרויס אונדזער פאַר־אינטערעסירונג און נישט זייער אָנדענק וועט בלייבן אין פּוילן, בלייבן וועט דער אָנדענק אין דער נאָמען פון הערש לייבאָ־וויטש, דעם פּרעכטיקן קופּערשטיכער און קינסטלער, וועלכער האָט באַרייכערט די קולטור פון פּוילישן פאָלק.

יוסף סאַנדעל

*

לייבאָוויטש הערש (הערשעק)

איינער פון די באַדייטנדיקסטע פּוילישע ריטאָווניקעס אין 18טן יאָרהונדערט, וואָס האָט געווױנט אין ניעסוויזש, אויפן הויף פון פירשט ראַדזשיוויל. צווישן פיל פון זיינע שאַפונגען מיטן רילעץ, צייכענען זיך אויס: די זאַמלונג פון געשטאַלטן פון דער פאַמיליע ראַדזשיוויל וואָס באַשטייט פון 165 צייכענונגען פון די משפּחה־מיטגלידער וואָס האָבן געלעבט פון יאָר 1346 ביז 1780. פאַראַן צוויי אויסגאַבן פון דעם ווערק, נאָר זייער זעלטענע.

(„ענציקלאָפּעדיאַ פּאָווסעכנאַ" — אַלגעמיינע ענציקלאָ־פּעדיע, 16טער באַנד, וואַרשע 1864, ז' 824).

✡

אונדזער פאָטער שמ"ר

(צוויי קאַפּיטלען, 1 און 2, פונעם בוך מיט דעם זעלבן נאָמען. די מחברין — שמ"רס טאָכטער מרים שאָמער־צונזער).

אָבות

אין ערשטן פערטל פונעם ניינצנטן יאָרהונדערט, אין דער שטאָט ניעסוויזש, מינסקער גובערניע, האָט געלעבט אַ ייד מיט דעם נאָמען ר' גבריאל גאָלדבערג. אין זיין צייט איז ער געווען פאַררעכנט פאַר אַ גאָר גרויסן גביר. געהאַנדלט האָט ער מיט פּראַכט, זיינע שיפן זענען געשווומען איבערן טייך ניעמאַן און וויט־וויטער — אַזש ביז די ברעגעס פונעם באַלטישן ים.

אין די טיפע זעכציקער איז ר' גבריאל נאָך געווען אַ קרעפטיקער מאַן און ס'האָט אויסגעזען, אַז קיין גליקלעכער מענטש פון אים איז גאָר אויף דער וועלט נישטאָ. אָבער אין אמתן איז עס אַזוי נישט געווען, ווייל ער און זיין ווייב האָבן קיין קינדער נישט געהאַט.

אין יענער צייט איז ביי יידן צו האָבן אַ קינד, אַ קדיש, געווען אַזוי נייטיק ווי לעבן. שטאַרבן אָן אַ קדיש האָט געמיינט נישט נאָר אַז דעם יידנס הויז און נאָמען וועלן פאַרגעסן ווערן, נאָר אַז אַ צווייג פון פאָלק ישראל וועט אָפּגעהאַקט ווערן. דאָס האָט ר' גבריאלן שטאַרק געפּלאָגט און איבערלאָזן זיין גרויס פאַרמעגן צו פרעמדע, האָט זיך אים אויך נישט געוואָלט.

ער האָט באַטראַכט זיין לאַגע מיט גרויס באַזאָרגטקייט: זיין ווייב איז געווען אין איין עלטער מיט אים. כמעט פופציק יאָר זענען זיי געווען פאַרהייראַט, אָבער אין דער גאַנצער צייט האָט זי אים קיין קינד נישט געבוירן. גטן זי האָט ער נישט געוואָלט, ער האָט זי שטאַרק ליב געהאַט. אָבער איצט, ווען זיין לעבן האָט שוין באַלד דערגרייכט דעם עלטער פון זיבעציק יאָר, האָט אים שטאַרק וויי געטאָן, וואָס ער האָט נישט זוכה געווען צו האָבן אַ קינד.

ר' גבריאל האָט זיך גענומען מיישב זיין מיט זיינע פריינד, אָבער ער האָט זיך אָנגעטראָפן אויף חילוקי־דעות. איין טייל האָט אים דערמאָנט זיין עלטער און אויך געוואָרנט וועגן יושר בנוגע זיין ווייב. דער אַנדערער טייל האָט געטענהט, אַז דאָס פאָלק ישראל שטייט העכער פון אַ ווייב, מעג זי זיין ווי ליב און געשעצט. די וואָס האָבן זיך אָנגענומען פאַר דער קריוודע פונעם פאָלק ישראל, האָבן געגעבן האַפענונגען ר' גבריאלן, אַז מיט אַ יונגער פרוי וואָלט ער געקאָנט באַגליקן דאָס יידישע פאָלק. און נאָך אַ לאַנגן קאַמף מיט זיך אַליין האָט ער ענדלעך באַשלאָסן: ער וועט זיך גטן מיט זיין ווייב.

דער אַלטער מאַן האָט זיך גענומען עסקן וועגן אַרויסבאַ־קומען אַ גט. נאָר דאָ האָט ער זיך אָנגעשלאָגן אָן דער אייזער־נער וואַנט פון יידישן דין, וואָס זאָגט, אַז אַ מאַן מעג אָפּגטן זיין ווייב, אויב צען יאָר נאָך דער חתונה האָט זי אים קיין קינדער נישט געבוירן. אָבער אויב ער האָט עס נאָך די צען יאָר נישט געטאָן, קאָן ער שוין שפּעטער אויף דעם גרונט זי נישט אָפּגטן.

דער גביר ר' גבריאל איז נישט געווױנט געווען נישט אויסצופירן אַ זאַך, און בפרט אין אַן אָנגעלעגנהייט וואָס האָט אַזוי טיף אָנגערירט זיין לעבן. ס'איז אים נישט געפעלן געוואָרן, וואָס די ניעסוויזשער רבנים האָבן נישט צוגעשטימט צו זיין ווילן. אָבער יאָ גבירישקייט צי נישט קיין גבירישקייט, יאָ קדיש צי נישט קדיש — זיי האָבן זיך איינגעשפּאַרט און נישט געוואָלט געבן זייער הסכם.

ר' גבריאל איז געווען שטאַרק אויפגעבראַכט. סטייטש, יאָרן לאַנג האָט ער געטיילט צדקה מיט אַ פולער האַנט. קיין שול, קיין קלויז, קיין מקווה און קיין הקדש איז נישט געווען, ווו זיינע הונדערטער האָבן ניט געשטעקט, קאָן מען איצט ניט געפינען אַ היתר אויף זיין פאַרלאַנג? ער האָט זיך געבעטן, צוגעזאָגט אַרנטלעך באַזאָרגן זיין ווייב, עס האָט אָבער נישט געהאָלפן. באין ברירה האָט ר' גבריאל אַרויסגעפירט זיין גט־פּראָצעס אין אַנדערע שטעט און אָנגעהויבן פירן אַ קאַמף צו באַפרייען זיך פון זיין פרוי.

די מעשה מיט ר' גבריאלס גט האָט אַזוי אויפגערודערט ניעסוויזש, אַז זי איז פאַרשריבן אין דאָרטיקן פּנקס. אין יענער צייט האָט אַזאַ געשעעניש אויפגערודערט דאָס דעמאָלסדיקע לעבן. אין דער מחלוקת זענען אַריינגעשלעפּט געוואָרן באַוווּסטע רבנים פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך.

ר' גבריאל איז געגאַנגען פון איין בית־דין צום אַנדערן. דער גאַנצער ענין האָט זיך געדרייט אַרום דער אויסטייטשונג פון דעם דין אונטער געוויסע אומשטענדן. אייניקע רבנים האָבן אַפילו איינגעזען, אַז ר' גבריאל איז גערעכט, אָבער קיינער פון זיי האָט נישט געוואָלט נעמען אויף זיך אַדורכצופירן דעם גט. ענדלעך האָט דער ניעסוויזשער רב ר' נחום־מאיר געוואָגט אָפּצוזאָגן ר' גבריאלן פון זיין ווייב און האָט אים מתיר געווען נאָכאַמאָל חתונה צו האָבן.

מיט דעם אָבער האָט זיך די מעשה נישט געענדיקט. דאָס אַלטע ווייב האָט נישט געוואָלט נעמען דעם גט אין איר האַנט. זי האָט אויך נישט געוואָלט צורירן זיך צו די צען טויזנט רובל, וואָס איז געווען איינגעלייגט פאַר איר.

ר' גבריאל אָבער האָט זי נישט געהערט, און עטלעכע חד־

שים נאָך זיין גט, האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ זעכצן־יאָריק מיידל. סאָרקע האָט זי געהייסן.

דעמאָלט איז שוין ר׳ גבריאל אַלט געווען ניין־און־זעכציק יאָר. די חתונה איז געווען אַ שטילע, בלויז די נאָענטע און אַ פּאָר געסט. דער מסדר־קידושין איז געווען דער רב ר׳ נחום־מאיר אַליין.

שווער איז געווען די לאַסט וואָס דער רב האָט אויף זיך גענומען. שווער האָט ער געמאַכט דאָס געמיט פון די, וועלכע האָבן זיך אַרומגעקליבן אַרום אים. שטייענדיק ביי דער חופה, האָט ער פּלוצלונג אויסגערופן: „אויב די חתונה איז קעגן דעם ווילן פון גאָט, זאָל דיין ווייב, גבריאל, בלייבן אַן עקרה, אומפרוכטבאַר, ווי דאָס זאַמד פון מדבר; אויב אָבער איך האָב געפּאַלגט גאָטס ווילן, זאָל אייער בונד געבענטשט ווערן מיט קינדער, און דו, גבריאל, זאָלסט זוכה זיין חתונה־מאַכן אַפילו דעם יינגסטן פון זיי. זאַגט אַלע אָמן!" די חתונה־געסט האָבן געענטפערט „אָמן" און אין פחד זיך צעלאָפן. סאָרקע איז געבליבן שטיין ווי פאַרשטיינערט פון דעם רבס ווערטער.

עס ווערט דערציילט, ווי ניעסוויזש האָט אין די קומענדיקע חדשים גענומען נאָכקוקן סאָרקען. ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און עס איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז „סאָרקע קרימט זיך". מען האָט זיך גענומען סודן, אַז סאָרקע גייט נישט מער אין מקווה. ס׳איז געבליבןביים שטעטל איינס פון דיביידע: אָדער סאָרקע לעבט נישט מיט איר מאַן, אָדער זי איז טראָגעדיק. דאָס צווייטע האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אמת.

ווען די נייעס האָט דערגרייכט צו גבריאלס אַלט ווייב, האָט זי צוגענומען דעם גט. אין דעם קומען פון אַ קינד האָט זי געזען גאָטס ווילן. זי האָט צוזאַמענגעקליבן אירע זאַכן, האָט צוגענומען דאָס געלט, וואָס איז געווען איינגעלייגט פאַר איר און איז אַוועק געפאָרן קיין ארץ־ישראל צו שטאַרבן. זי האָט נישט געקאָנט געבן קיין קינד צו איר פאָלק, זאָלן כאָטש אירע אַלטעביינער רוען אין דער ערד פונעם הייליקן לאַנד.

אין ניעסוויזש האָט גענומען שפּעקולירן: — אַ יינגל צי אַ מיידל? אַ „קדיש" צי נישט? איז טאַקע געווען נישט קיין „קדיש", נאָר אַ מיידל.

האָדעס האָט מען איר אַ נאָמען געגעבן. האָדעס, דאָס ערשטע קינד פון דעם פּאָר, איז שפּעטער געווען די מוטער פון דעם, וואָס איז באַוווּסט געוואָרן אַלס „שמ"ר". מען האָט אים אַ נאָמען געגעבן נחום־מאיר, נאָך דעם רב, וואָס האָט חתונה געמאַכט גבריאלן מיט סאָרקען.

פון אָנהויב־אָן האָט די זעכצן־יאָריקע סאָרקע געקוקט אויף איר חתונה מיט דעם אַלטן ר׳ גבריאל ווי אויף עפּעס אַ גאָט־זאַך. אויב ס׳איז איר געווען באַשערט אים צו געבן אַ דור קינדער, האָט זי געהאַט דאָס רעכט הויך האַלטן איר קאָפּ און שטאָלצירן מיט איר מזל. די געבורט פון איר יעדן קינד איז געווען אַ מין „אָמן" צו דעם רב ר׳ נחום־מאירס שבועה.

צען קינדער האָט סאָרקע געבוירן איר מאַן — זין און טעכטער. ר׳ גבריאל האָט דערגרייכט דעם הויכן עלטער פון איבער הונדערט יאָר. ער האָט דערלעבט חתונה צו מאַכן אַלע קינדער, טאַקע ביז דעם סאַמע יינגסטן.

עס ווערט אַפילו דערציילט ווי די באָבע סאָרקע האָט זיך אַליין פאָרגעוואָרפן וואָס זי האָט חתונה געמאַכט איר מיזיניק אברהם. וואָלט זי אים נישט חתונה געמאַכט, האָט זי געטענהט — וואָלט דער אַלטער אירער נאָך געלעבט און געלעבט — ווער ווייס ווי לאַנג.

קאַרגע פערציק יאָר האָט סאָרקע מיט איר מאַן אָפּגעלעבט. אין דער צייט האָט זי איבערגענומען זיינע געשעפטן און איז געוואָרן די באַלעבאָסטע נישט נאָר איבער זיין הויז, נאָר אויך איבער זיינע פּראַכט־שיפן, וועלכע זענען געגאַנגען אין ווייטע לענדער.

סאָרקע איז געווען אַ קלוגע פרוי. זי האָט זיך געקאָנט אַריינפּאַסן אין יעדער אומגעבונג. האַנדלענדיק מיט סוחרים פון אַנדערע לענדער, האָט זי באַוויזן זיך אויסצולערנען שפּראַכן. זי האָט געקענט רעדן דייטש, רוסיש און פּויליש. איר אַלטן מאַן האָט זי אָפּגעהיט און אים געלאָזן ביי זיין לערנען. זי אַליין האָט דערצויגן אירע צען קינדער מיט אַ שטרענגער, כאָטש אַ וואַרעמער האַנט. איר הויז איז געווען אַ מין מאַטריאַרכאַט, ווו זי האָט געהערשט. אירע זין און טעכטער האָבן איר געהאָלפן אין די געשעפטן. אונטער איר השגחה האָבן זיך ר׳ גבריאלס שיפן פאַרטאָפּלט און סאָרקע גבריאלס, ווי מען האָט זי גערופן, איז געוואָרן אַ גאָר־באַקאַנטע פּערזענלעכקייט נישט נאָר אין ניעסוויזש, נאָר אויך אין דער גאַנצער אומגעגנט.

ווען האָדעס איז געשטאַנען אין שידוכים, האָט איר מאַמע געזוכט פאַר איר אַ מאַן, וואָס זאָל זיך אַריינפּאַסן אין דעם אָרט לעבן, וואָס זי, איר מאַמע, האָט פאַר איר באַשטימט.

האָדעס איז געווען אַ בילד־שיינע מיידל און פאַר יענער צייט איז זי געווען אויסערגעוויינלעך געבילדעט. ווי איר מוטער, האָט זי געקענט רעדן, לייענען און שרייבן עטלעכע שפּראַכן. זי האָט אויך געקענט שפּילן אויף דער גיטאַרע. חוץ דעם אַלעם איז איר דערציונג געווען שטרענג־אָרטאָדאָקסיש, רעליגיעז.

אין סאָרקעס אויגן איז האָדעס גרעסטע מעלה געווען איר אויסטויגן זיך אין געשעפט. דערפאַר טאַקע האָט זי געזוכט פאַר איר טאָכטער אַ שידוך, ווו דער מאַן זאָל זיין אַ למדן; ער זאָל זיין פאַרטאָן אין די שוואַרצע אותיותלעך און זאָל האָבן גענוג געלט צו קאָנען האָדעסן פאַרזיכערן מיט אַן אייגענעם לייטישן געשעפט.

סאָרקע האָט טאַקע אויסגעקליבן פאַר איר טאָכטער איינעם אַ געוויסן יצחק־אייזיק שייקעוויטש, אַ זון פון פאַרמעגלעכע וואַלד־הענדלער. דער שידוך איז געווען פּונקט ווי סאָרקע האָט געוואָלט. דער חתן איז געווען אַ שטילער, אַ ווייל־לערנער, אַ בעל־חלומות און, איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר, איינער פון די יורשים פון דעם זיידע אליהו־לייבס גאָר אַ גרויס פאַרמעגן.

נאָך דער חתונה האָט האָדעס אויפגעעפנט אַ גרויס אימפּאָרט־געשעפט ווו זי האָט געוועלטיקט מיט אַן אייזערנער האַנט. אַלץ איז געגאַנגען ווי געוווּנטשן. אַלץ, אַ חוץ איין זאַך — גאָר אַ וויכטיקע. מיט דער צייט האָט יצחק־אייזיק זיך אַנטוויקלט גאָר נישט ווי זיין ווייב און שוויגער האָבן געוואָלט. ער האָט זיך אויפגעהערט צו שאָקלען איבער זיינע ספרים און גענומען חלומען וועגן דער אויסלייזונג פונעם יידישן פאָלק פון גלות.

זיינע טרוימען וואָלטן האָדעסן גאַנץ ווייניק געשטערט, ווען איר מאַן וואָלט נישט געווען אַזוי אומפּראַקטיש. ער האָט אָבער מיט זיין אידעאַליזם איר אָנגעטאָן גרויסע צרות. ער האָט געשלעפּט געלט פון געשעפט און דאָס געליען אָדער אַוועקגעשענקט יעדן איינעם, וואָס האָט נאָר געבעטן. אַלעמען האָט ער געגלויבט און געטרויט. האָדעס איז געווען געדולדיק, צוגעזען און נישט פאַרבאָטן אים צו טאָן עס, ווייל נאָך אַלעמען איז יצחק־אייזיק געווען דער פאָטער פון אירע קינדער.

דערווייל איז דער זיידע אליהו־לייב געשטאָרבן און איבערגעלאָזט אַ קאַפּיטאַל פון איבער פופציק טויזנט רובל פאַר זיינע יורשים. ווייל יצחק־אייזיקס פאָטער, איינער פון אליהו־לייבס דריי זין, איז שוין אויף דער וועלט נישט געווען, האָט זיין חלק פון דער ירושה באַדאַרפט אָנקומען צו אים, צו יצחק־אייזיקן. דער אומפּראַקטישער מענטש האָט אָבער דערלאָזט אַז זיינע רייכע פעטערס זאָלן ביי אים אויסנאַרן זיין חלק פון דער ירושה. האָדעס איז געווען אויסער זיך. לויט איר שכל איז אויסגעקומען, אַז קיין גרעסערע שאַנד איז פאַר אַ מענטשן נישטאָ, ווי זיך לאָזן אַזוי מיאוס אָפּנאַרן. פאַרלירנדיק זיין ירושה, האָט יצחק־אייזיק אויך פאַרלאָרן דעם חן און די לייטזעליקייט אין

זיין ווייבס אויגן. פון דאַן אָן איז דער שלום־בית צעשטערט געוואָרן.

דאָרט ווו עס איז נישטאָ קיין שלום, איז נישטאָ קיין ברכה. דער שטרייט צווישן האָדעסן און איר מאַן האָט געפירט צו חורבן־פרנסה. האָדעס האָט געמוזט צומאַכן דאָס געשעפט און דער יאָך פון חיונה איז געפאַלן אויף יצחק־אייזיקן. אין זיין נויט איז אים געקומען צו הילף זיין פעטער אברהם שייקעוויטש, איינער פון די פעטערס, וועלכע האָבן ביי אים אויסגענאַרט זיין ירושה. דער פעטער אברהם האָט פאַר אים באַקומען אַ שטעלע אַלס פאַרוואַלטער אין אַ בראָנפן־בראַוז, מיט וועלכן ער איז געווען פאַרבונדן. יצחק־אייזיק האָט אָבער פאַר דער אַרבעט נישט געטויגט. האָט דער פעטער אברהם אים אַוועקגעשיקט אין דעם שטעטל כאַראַל, ווו ער איז געוואָרן דער „רעוויזאָר" איבער אַנדערע אַקציזניקעס. פאַר דעם אַמט האָט יצחק־אייזיק אויך נישט געטויגט. פון כאַראַל איז ער אַוועק און געוואָרן אַן אַקציזניק אין דעם דאָרף נאַראַסים, פון נאַראַסים איז ער אַוועק קיין ווישניקע און דערנאָך קיין יאַנקי.

פיר יאָר נאָכאַנאַנד האָט זיך יצחק־אייזיק איינער אַליין געפּלאָגט, ביז ער האָט געקאָנט ברענגען זיין פאַמיליע צו זיך.

קינדהייט

דערווייל האָט זיך אין ניעסוויזש, אונטער דער אויפזיכט פונעם עטלעכע־און־צוואַנציק־יאָריקן זיידן גבריאל, געהאָדעוועט יצחק־אייזיקס ייִנגל נחום־מאיר (ער איז געבוירן דעם 18טן דעצעמבער, 1846). אַ שיין קינד איז דאָס געווען, מיט פעך־שוואַרצע האָר און בלוי־גרויע אויגן, מיט אַ קורץ נעזל — ווי זיין פאָטערס, און אַ ווייסע הויט — ווי ביי זיין מוטער. ער איז געגאַנגען אין חדר, זיך גוט געלערנט און צו זעקס יאָר אָנגעהויבן לערנען גמרא, אָבער דער דרויסן האָט אים שטאַרק געצויגן. די גרינע פעלדער, די שמעקעדיקע וועלדער — ווי האָט מען זיי געקאָנט פאַרגלייכן מיט דעם ענגן, פינצטערן חדר? האָט דאָס ייִנגל, שוין אַביסל אַן עלטערער, גענומען אַרומלויפן אַ באָרוועסער און אַ פאַרחלומטער איבער בערג און טאָלן. זיינע חברים, זעענדיק זיין ווייס לייב, האָבן אים אַ נאָמען געגעבן „ווייסע פיס". דער רבי זיינער האָט נישט געקאָנט צוזען ווי דאָס בחורל בלאָנקעט אַ־ום. אים איז נישט געפעלן געוואָרן ווי דאָס גמרא־ייִנגל רייסט זיך אָפּ פון לערנען, האָט ער אים געקאַטעוועט אויף דעם אַלטן שטייגער.

נחום־מאיר איז נישט געווען קיין גליקלעך קינד. די מאַמע זיינע איז געווען פאַרנומען מיט פרנסה, זיין גוטער פאָטער איז נישט געווען אין דער היים. די מעשה מיט דער אויסגענאַרטער ירושה האָט פאַראומערט זייערע טעג. די באָבע סאָרקע, שוין נישט אַזוי רייך ווי פריער, איז געווען פאַרטאָן אין אירע געשעפטן. דער רבי מיטן קאַנטשיק האָט פאַרביטערט זיין קינדיש לעבן. די איינציקע טרייסט וואָס איז פאַר דעם ייִנגל פאַרבליבן, איז געווען דער אַלטער זיידע גב־יאל. און נאָך אַ טרייסט האָט נחום־מאיר געהאַט — דערציילן מעשיות. זיצנדיק אויפן אַלטנס קני, פלעגט דאָס יונגע קינד אויסגיסן זיין האַרץ און פאַנטאַזיע פאַר דעם גרייז דורך פאַרשיידענע מעשהלעך. דער זיידע האָט אים ליב געהאַט. ער האָט שטאַרק ליב געהאַט נחום־מאירן — אַ נאָמען נאָך דעם, וואָס האָט אים אַמאָל באַגליקט. פלעגט דער אַלטער אַרויפלייגן זיין שטאַרקע האַנט אויף דעם קינדס קעפּל און זאָגן: „דערצייל, מיין קינד, דערצייל". און דער קליינער האָט דערציילט פריער אים, דעם זיידן אַליין, און דערנאָך אויך זיינע חברים — די ייִנגלעך, וועלכע האָבן זיך אַרומגעקליבן צו הערן זיינע מעשיות.

ווען דער טאַטע יצחק־אייזיק האָט שפּעטער אַרויסגערופן זיין ווייב און קינדער צו זיך אין ווישניקי, ווו ער האָט זיך דאַן געפונען, איז נחום־מאירן אַ שאָד געווען איבערצולאָזן דעם זיידן, די וועלדער און פעלדער אַרום ניעסוויזש, און דעם טייך. דערפאַר אָבער האָט ער זיך געטרייסט, וואָס ער וועט האָבן אַרום זיך דעם טאַטן און ס'וועט זיין אַ נייע וועלט, נייע הייזער, נייע גאַסן, נייע מענטשן און אַ נייער רבי, וואָס וועט אפשר אַזוי נישט קאַטעווען. אָבער ס'איז אים נישט באַשערט געווען קיין גוטער מלמד. מען האָט דאָס קינד אַוועק געשיקט אַליין צו אַ רבין אין כאַראַל, ווו ער האָט געלעבט אויף קעסט.

דער נייער מלמד איז נישט געווען בעסער פאַר דעם אַלטן. ער האָט נישט נאָר געקאַטעוועט מיט אַ קאַנטשיק ווי דער אַלטער מלמד, ער האָט דערצו נישט געגעבן גענוג צו עסן. די רביצין האָט זיך געשאַפּט מיט דעם תלמיד ווי מיט אַ משרת:

— נחום־מאיר, קער אויס די שטוב! נחום־מאיר, טראָג אַרויס די פאַמוויניצע! נחום־מאיר, האַק אָן האָלץ פאַרן אויוון!

ווען ער האָט נישט געפאָלגט, האָט מען אים געשלאָגן ביז בלוט. פינצטער און ביטער איז געווען דעם ייִנגלס לעבן ביים מלמד אין שטוב.

איין מאָל אין אָונט, ס'איז געווען ווינטער־צייט, האָט די רביצין געהייסן דעם תלמיד גיין אין קלייט עפּעס איינצוקויפן. אין דרויסן איז געווען אַ זאַווערוכע, און אין שטעטל האָט מען געהאַט געזאָגט, אַז וועלף דרייען זיך אַרום אין די גאַסן. ס'ייִנגל האָט מורא געהאַט אַרויסצוגיין אין גאַס. ער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו גיין. האָט די רביצין אין גרויס צאָרן געכאַפּט אַ שטעקן און אים גענומען שלאָגן. דער רבי האָט אונטערגעהאָלפן, ביז מען האָט דאָס קינד שיער נישט דערהרגעט. בלוט האָט זיך געגאָסן. דעם קינדס קולות האָט מען דערהערט אין גאַס. צוויי מענטשן זענען אַריינגעלאָפן אים ראַטעווען. די מענטשן זענען טאַקע געווען דעם ייִנגלס לייבלעכע פעטערס, יחיאל וויגאָדסקי פון באָברויסק און יוסף מישקינד פון מינסק, וועלכע זענען געקומען קיין כאַראַל מיט דעם צוועק אים אויפצוזוכן. אָפּגעראַטעוועט זייער אומגליקלעכן פלימעניק, האָבן די פעטערס געגעבן דעם רבין און דער רביצין אַ פינצטערן סוף, האָבן דעם ייִנגל צוגענומען פון זייער הויז און אים אַוועק געפירט צוריק אַהיים, צו טאַטע־מאַמע.

יצחק־אייזיק האָט באַשלאָסן מער זיין אָרעם קינד אין קיין חדר נישט שיקן. האָדעס אָבער האָט נישט איינגעשטימט: ניין, אַ קינד דאַרף גיין אין חדר; אויב נישט, איז גאָט וויסט, וואָס עס וועט פון אים ווערן! זי האָט אָפּגעזוכט אַ מלמד אין אַן אַנדער שטעטל, און ווידער נחום־מאירן אַוועקגעשיקט. דאָרט האָט ער געליטן דחקות און נויט און איז פאַרקרעציקט געוואָרן, שלאָפנדיק אויף אַ פּאַק שמאַטעס. האָדעס האָט געמוזט ברענגען איר זון אַהיים, אין יאַנקי, ווו יצחק־אייזיק האָט געזוכט אַ נייע פרנסה. נחום־מאיר האָט דערווייל אויפגעהערט צו גיין אין חדר.

איצט האָט זיך פאַר אים אָנגעהויבן די גליקלעכסטע צייט פון זיין יונג לעבן. פריי פון חדר, האָט נחום־מאיר גענומען לערנען און לייענען דאָס וואָס ער אַליין האָט געוואָלט. ער האָט דורכגעלערנט גאַנץ תנ"ך אין מענדעלסאָנס דייטשער איבערזעצונג, ווי אויך די פאָפּולערע געשיכטע־באַשרייבונגען — „יוסיפון" און „שארית ישראל".

מיט אַ יאָר שפּעטער זענען יצחק־אייזיק מיט זיין פאַמיליע ווידער געקומען אין ניעסוויזש. נחום־מאיר איז דעמאָלט אַלט געווען עלף יאָר. אים האָט זיך נישט געוואָלט ווידער פאַרלאָזן פּיאות, אָנטאָן אַ קאַפּאָטע און גיין צוריק צו די מלמדים און רביים, וועמען ער האָט אַזוי פיינט געהאַט. ער האָט זיך אָבער נישט געקאָנט העלפן: אַזוי האָט די מאַמע געפאָדערט. אָבער דער גרויסער צער וואָס האָט ווידער אַמאָל דעם ייִנגל אַרומגעכאַפּט, איז מיט אַ שטיקל צייט שפּעטער פּלוצלונג פאַרמינערט געוואָרן דורך אַ גאָר־נייער און וווּנדערלעכער איבערלעבונג.

ביז אַהער זענען געווען פאַרמישט אין דעם יונגן נחום־מאירס לעבן צוויי אויסערגעוויינלעכע עלעמענטן, וועלכע האָבן

שטאַרק געווירקט אויף זיין פאַנטאַזיע. ערשטנס, די וווּנדערלעכע מעשה וואָס איז נאָך אַלץ דערציילט געוואָרן וועגן זיידן גבריאל און דער באָבע סאָרקע; צווייטנס, דער אומגליק, וואָס איז געשען מיט זיין פאָטער — די מעשה וועגן דער אויסגענאַרטער ירושה. איצט איז אים געקומען צו דער האַנט אַ דריטער איינפלוס — דאָס איז געווען דער באָבע סאָרקעס בוידעם!

אין דער צייט ווען סאָרקע האָט זיך באַשעפטיקט מיט פּראַכט, זענען סוחרים פון פרעמדע לענדער געווען פאַרבונדן מיט איר אין געשעפט־ענינים. אָפטמאָל פלעגט זיך טרעפן, אַז אַ סוחר האָט פאַרגעסן אַן אַלטן טשעמאָדאַן, אַ מאָדנע היטל, אַ ווילדן רעקל, אַ בוך, פּאַפּירן אאַז״וו. סאָרקע פלעגט די זאַכן צונויפקלייבן און זיי באַהאַלטן אויפן בוידעם, ביז די סוחרים וועלן שיקן נאָך זיי אָדער אַליין קומען זיי אָפּנעמען. ביסלעכווייז האָבן זיך אויפן בוידעם אָנגעקליבן פעק מיט אויסטערלישע זאַכן. ס׳האָט זיך דער באָבע סאָרקען קיינמאָל נישט געחלומט, אַז דער דאָזיקער בוידעם זאָל ווערן פאַר איר ערשטן אייניקל אַן אָרט, ווו זיין פאַנטאַזיע זאָל קאָנען שוועבן און פליען ביז אין זיבעטן הימל אַריין.

אין איינעם אַ טאָג האָט דער באָבעס אייניקל, האָדעס׳ תכשיט, נחום־מאיר, פאַרבלאָנדזשעט אויפן בוידעם. ער האָט דאָרטן דערזען אַן אוצר. וואָס נאָר קינדער און פּאָעטן קאָנען אָפּשאַצן: היטלען פאַרצייטיקע, אַלט־פראַנקישע פּושקעס, אינסטרומענטן, מלבושים, וואָס זענען געטראָגן געוואָרן פון מענטשן פון ווייטע, פרעמדע לענדער. אָט דער געוואַלדיקער אוצר האָט אויפגערודערט די פאַרשטעלונגס־קראַפט פון דעם יונגען מעשה־דערציילער. באַלד אָבער האָט ער געפונען נאָך אַ גרעסערן אוצר — ביכער! ביכער געדרוקט אין פרעמדע לשונות, — לשונות, וואָס ער האָט געקענט לייענען, ווייל זיין מאַמע און באָבע האָבן אים אויסגעלערנט. דייטשע, רוסישע און פּוילישע ביכער זענען דאָס געווען, ווו ס׳זענען געווען באַשריבן געשיכטעס פון ליבעס און מאָרד און פון וועלט־מלחמות! ווונדערלעכע זאַכן, וואָס ער האָט וועגן זיי קיינמאָל נישט געהערט אין חדר.

צווישן די דאָזיקע ביכער איז געווען איינס, וואָס האָט דעם יונגן נחום־מאירן אינגאַנצן פאַרכאַפּט. דאָס איז געווען אַן איבערזעצונג פון אַ פראַנצויזישן בוך מיטן מאָדנעם נאָמען „מסתרי פאַ־יז״, געשריבן פון איינעם אַ שרייבער מיטן טשיקאַווען נאָמען יודזשין סיו! די ווירקונג וואָס דאָס בוך האָט אויף אים געמאַכט, איז געווען אומגעהויער־גרויס. פיל מאָל האָט דאָס עלף־יאָריק ייִנגל עס איבערגעלייענט, ביז דאָס בוך, מיט זיין פאַרנעם און זיין סטיל, איז אַריין אין זיין צערודערטער נשמה און געגעבן אים פליגלען פאַר זיין כוח־הדמיון.

פון דעם ערשטן מאָמענט וואָס ער האָט געפונען די פאַרבאָרגענע אוצרות, האָט מען נחום־מאירן מער אויף דער ווייסער וועלט כמעט נישט געזען. יעדע פרייע מינוט וואָס ער האָט געהאַט, איז ער געלעגן פאַרבאָרגן ביי די ווונדערלעכע ביכלעך. ביז איין שבת בייטאָג איז אים זיין מוטער שטילערהייט נאָכגעגאַנגען און אים געכאַפּט ביי דער האַנט. אין איר צאָרן האָט די פרומע האָדעס איר זון גוט אויסגעפּאַטשט און פאַרגעסנדיק אַן דעם הייליקן טאָג שבת, האָט זי צעריסן דעם „טריף־פּסול״ אויף שטיקער. נאָך דעם האָט דאָס הויזגעזינד נאָכגעקוקט דעם תכשיט מיט טויזנט אויגן.

נחום־מאירס לעבן איז שטאַרק פאַרביטערט געוואָרן, ביז גאָט האָט געהאָלפן און יצחק־אייזיק, דער איינציקער וואָס האָט מיט זיין זון מיטגעפילט, האָט געקראָגן אַ שטעלע אין דעם שטעטל קאַפּוליע. דאָרט, צום ערשטן מאָל אין זיין לעבן, איז נחום־מאירן געווען באַשערט צו קריגן אַ רבין, וועלכן ער האָט ליב באַקומען — אַ רבין אַ משכיל, וועלכער פלעגט אים שטילערהייט געבן לייענען ראָמאַנען: אברהם מאַפּו׳ס ראָמאַנען „אהבת ציון״ און „אשמת שומרון״ אין אַ גאַר־ווונדערלעכן העברעיש. אָבער די פרומע מאַמע האָט זיך דערוווּסט וועגן דעם און אים פון זיין טייערן רבין צוגענומען. דער אַפּיקורס דער טאַטע האָט מיטגעפילט מיט זיין זון, נאָר העלפן אים האָט ער נישט געקאָנט.

נאָך אַ פאָר יאָר האָט זיך דאָס בחורל געלעבט אין קאַפּוליע און דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן זיין וואַנדער־ן פון איין ישיבה אין אַן אַנדערער.

מרים שאָמער־צונזער

*

פאַלק הייל‍פּערין

(5טן דעצ׳, 1876 — 8טן מערץ, 1945)

געבוירן אין נ־עסוויזש, ווייסרוסלאַנד. זיין פאָטער איז געווען אַ גערטנער און אַן איידעם ביי אַ רייכן שוסטער, ביי וועמען הייל‍פּערין האָט זיך אויפגעצויגן. האָט געלערנט אין חדר, ישיבות און אַ צייט אויך אין דער שניידערשער קלויז אין מינסק. האָט דערנאָך זיך גענומען צו אַלגעמיינע לימודים, געווען אַ לערער „אויף קאָנדיציעס״ (אויפן ישוב), האָט דערנאָך אָפּגעגעבן עקזאַמען אויף לערער, אין מינסק געאַרבעט אַ יאָר צייט אין אַ שול אונטער דער לייטונג פון דעם באַרימטן גריגאָרי גערשוני, דערנאָך — ווי אַ לערער פון העברעיש אין דער אָרטיקער תלמוד־תורה, פון וואַנען ער איז אין 1905 באַזייטיקט געוואָרן פאַר איינפירן אין דער ת״ת יידיש ווי אַ לימוד און פאַרן פרווון אָרגאַניזירן די מלמדים צו קעמפן פאַר רעפאָרמען אין דעם אָפּגעלאָזענעם לערן־אַנשטאַלט. הייל‍פּערין איז דאַן אַוועק קיין ווילנע, ווו ער האָט געאַרבעט אין דער העברעישער מיידל־שול „יהודיה״, איז אין 1908 אַריבערגעפאָרן קיין פעטערבורג, דאָרט געוואָרן לערער אין דער שול פון דער חברה מפיצי השכלה און איז באַזייטיקט געוואָרן דורכן קוראַטאָר פאַרן אָרגאַניזירן אַ קרייזל צו שטודירן די יידישע ליטעראַטור. נאָך זיין פאַרלאָזן פעטערבורג איז ער געווען טעטיק ווי אַ העברעיש־יידישער לערער אין שולן אין סימפעראָפּאָל, וואַרשע און ווידער אין ווילנע. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער, ווי אַ באַפולמעכטיקטער פון דער מאָסקווער אָפּטיילונג פון „מפיצי השכלה״, אָרגאַניזירט און אָנגעפירט (אין 1916) מיט אַ יידישער שול פאַר פּליטים אין טאַמבאָוו, — בשעתה אַ מוסטער־שול. געווען איינער פון די אָרגאַניזאַטאָרן פון דעם ערשטן צוזאַמענפאָר פון יידישיסטישע לערערס אין טאַמבאָוו (1916), סעקרעטאַר פון דער „יידישער שול־ליגע״ (שפּעטער „קולטור־ליגע״) אין קיעוו (1917). אין 1918 איז ער געווען שול־אינסטרוקטאָר פון יידישן מיניסטעריום אין אוקראַינע, דערנאָך לערער אין דער יעקאַטערינאָסלאַווער גימנאַזיע פון בראַן, ווו יידיש איז געווען די לערן־שפּראַך. אין 1921 איז ער צוריקגעקומען קיין ווילנע, ווו געווען טעטיק ווי אַ לערער פון העברעיש און יידיש אין דער גימנאַזיע פון סאָפיע גורעוויטש, אין יידישן לערער־סעמינאַר פון צב״ק (צענטראַלער בילדונגס־קאָמיטעט) א״אַ.

זיין ליטעראַרישע טעטיקייט האָט הייל‍פּערין אָנגעהויבן אין העברעיש אַרום 1900 אין הצפירה, נאָך דעם זיך באַטייליקט אין די העברעישע הצופה, הזמן, לוח אחיאסף, השלח א״אַ, אויך אין די רוסיש־יידישע וואָסכאָד און יעווריעסקאַיאַ זשיזן. אין יידיש האָט הייל‍פּערין אָנגעהויבן שרייבן דערציילונגען אַרום 1906 און זיי פאַרעפנטלעכט אין די ווילנער פאָלקסצייטונג, דאָס יודישע פאָלק, די פאָלקס־שטימע, שפּעטער זיך באַטייליקט אין פאַרשיידענע צייטונגען און זשורנאַלן — וואַרשעווער און וויל־

נער, ווי: פריינד, היינט, די וואָך, ווילנער טאָג, די נייע שול, ביכער־וועלט, ליטעראַרישע בלעטער, ווו ער האָט פאַרעפנטלעכט פובליציסטישע, קריטישע און פעדאַגאָגישע אַרטיקלען, אויך דערציילונגען און פעליעטאָנען. היילפערין האָט רעדאַקטירט דעם ערשטן יידישן קינדער־זשורנאַל גריניקע ביימעלעך פון זינט זיין גרינדונג דורכן קלעצקין־פאַרלאַג בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה ביז 1923, איז אויך געווען מיטגליד פון דער רעדאַקציע־קאָלעגיע פון חודש־זשורנאַל לעבן און וויסנשאַפט. אין בוכפאָרם אַרויסגעגעבן: ערצעהלונגען, 1 ב׳, פאַרלאַג שרעבערק, ווילנע, 1910, 168 זז׳; אויפן שוועל, דערציילונגען, פאַרלאַג „די וועלט", יעקאַטערינאָסלאַוו 1918, 78 זז׳; מעשהלעך פאַר שול־קינדער, „סטאַר היברו בוק קאָ", נ״י, 1927; מעשהס פון פאַרצייטן, פאַרלאַג קלעצקין, ווילנע, 1929, 120 זז׳; בייאָפגרונטן, ב׳ 1, ווילנע 1930 250 זז׳ (נעמט אַריין (1) תפילות, מיניאַטור־פיעסע אין דריי בילדער, צו ערשט געדרוקט אין דער יודישער וועלט, 1, 1915, אויפגעפירט אין קיעווער יידישן מלוכה־טעאַטער און אין ווילנע; (2) יוסף דילה ריינה, פאָעמע אין 6 בילדער; (3) קיניגין מרימו, אַ טראַגעדיע פון די צייטן פון הורדוס המלך, איבערגעזעצט דורך אהרן מאַרק אויף פויליש און אויפגעפירט אין פוילישן טעאַטער „רעדוטאַ", שפּעטער איבערגעזעצט אויף העברעיש דורך אביגדור המאירי און אויפגעפירט אין אַ העברעישן טעאַטער אין תל־אביב. אויסער דעם האָט היילפערין אין 1918 אין יעקאַטערינאָסלאַוו (אין איינעם מיט ווילטערן) געגרינדעט אַ קינדער־פאַרלאַג („נאַטור און מענטש"), וואָס האָט אַרויסגעגעבן ביכלעך פאַר קינדער, ווי: למד וואָווניק (קינדער־פיעסע), האָלאַנד און בעלגיע, לויפנדיקע פייגל, אַ קינדער־זאַמלבוך ווינטער. אין פאַרלאַג פון יידישן ליטעראַטן־פאַראיין אין ווילנע האָט היילפערין אַ סעריע איינבויגנדיקע קינדער־מעשהלעך, ווי: מיטן טאַטן אין וואַלד, אַ מאַמע, באַציאַנעס, מצרים, דער נצחון, רעגנדל, בלויער מאַי, דער קליינער כישופמאַכערל, זשאַקאָ דעם כאַנס רינג א״אַ.

היילפערין האָט אויך געמאַכט די פאָלגנדיקע איבערזעצונגען אויף יידיש: ניקאָלאַי רובאַקין, גרויסע געשעענישן פון פאַרשיידענע צייטן און פעלקער, ווילנע, 1923, 205 זז׳; פּיאָטר קאָגאַן: (1) געשיכטע פון די מערב־אייראָפּעאישע ליטעראַטורן, ב׳ 1, ווילנע, 1924, 360 זז׳, ב׳ 2, ווילנע, 1925, 360 זז׳, (2) די געשיכטע פון דער גריכישער ליטעראַטור, ווילנע, 1927, 291 זז׳; ב. דיזראַעלי־ביקאָנספילד, דוד אַלראָי, ווילנע, 1924, 149 זז׳; קנוט האַמסון: (1) ראָזאַ, וואַרשע, 1926, 239 זז׳, (2) דאָס לעצטע קאַפּיטל, ווילנע, 1928, 536 זז׳, און (3) בענאַני, ווילנע, 1930, 292 זז׳; לעוו טאָלסטאָי, דעקאַבריסטן, ווילנע, 1930, 236 זז׳; נ. וו. גאָגאָל, שריפטן, ווילנע, 1926; גוסטאַוו קאַרפּעלעס, געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור, ווילנע, 1927, 421 זז׳; פרידריך שילער: (1) ווילהעלם טעל, ווילנע, 1929, 196 זז׳, (2) די יונגפרוי פון אָרלעאַן, ווילנע, 1929, 234 זז׳, (3) אינטריגע און ליבע, ווילנע, 1929, און (4) פאַרשווערונג פון פיעסקאָ אין גענוא, ווילנע, 1929, 244 זז׳; ג. וו. פּלעכאַנאָוו, פון אוטאָפּיע צו וויסנשאַפט, ווילנע, 1936, 288 זז׳. אויך איבערגעזעצט מעשהלעך פון די ברידער גרים, אַנדערסען א״אַ.

אַ וויכטיקן טייל פון זיין ענערגיע האָט היילפערין אָפּגעגעבן דער יידישער און העברעישער שול אי ווי אַ לערער, אי ווי אַ מחבר פון אַ גרעסערער צאָל יידישע און העברעישע שול־ביכער. ווי: די אלף־בית־ביכער דאָס וואָרט (פאַרלאַג ב. קלעצקין, ווילנע, 1923); די כרעסטאָמאַטיעס — ערשטע טריט, פעסטע טריט; די פּראַקטישע גראַמאַטיק פון דער יידישער שפּראַך (אין איינעם מיט מ. ווײַנרייך); אין העברעיש — די לערנביכער עברית, פרוזדור לספרות, עבודה עצמית, הספר א״אַ.

פ. היילפערין האָט מיטגעאַרבעט מיט די שרייבערס פון „יונג ווילנע". איז אַ צייט געווען פּרעזידענט פון יידישן פּען־קלוב. אין 1938 האָט ער אויסגעוואַנדערט קיין ארץ־ישראל, ווו ער האָט פאָרגעזעצט זיין פּעדאַגאָגישע און שריפטשטעלערישע טעטיקייט און, צוו״אַ, געשריבן זיין בוך „שמשון הגיבור בימי ילדותו". איז געשטאָרבן אין מדינת־ישראל.

(לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, באַנד 3, ניו־יאָרק 1960. באַנד 1, ניו־יאָרק 1956. מקורות:
ז. רייזען, לעקסיקאָן, ב׳ 1, קאָל׳ 829־832; י. ראַפּאַפּאָרט, ליטעראַרישע בלעטער, 1 אַפּריל, 1927, און 17 יאַנ׳, 1934; י. צינבערג, ביכער־וועלט, וואַרשע, אויג׳, 1928; ד. טשאַרני, צוקונפט, יאַנ׳, 1929, אָקט׳ און דעצ׳, 1935; א. מאַרק, ליטעראַרישע בלעטער, 16 יאַנ׳, 1931; לע, ווילנער טאָג, 20 פעב׳, 1931; נ. גראָס, טאָג, נ״י, 19 יולי, 1931; א. אַבשטוק, עטיודן און מאַטעריאַלן, כאַרקאָוו, 1934, ז׳ 25; ב. מאַרק, ליטעראַרישע בלעטער, וואַרשע, 30 אָקט׳, 1936; „אַ פאָר געזונט", ווילנער טאָג, 4 פעב׳, 1938; מ. ראַוויטש, מיין לעקסיקאָן, ב׳ 1, מאָנטרעאָל, 1945, און ב׳ 3, 1958, ז׳ 474; א. שולמאַן, געצעלטן, נ״י, מאַי־יוני, 1945, זז׳ 88־89; נעקראָלאָגן אין: ספר השנה של העתונאים, ת״א, תש״ו, ז׳ 345; נייוועלט, ת״א, 11 מערץ, 1945; קענעדער אָדלער, מאָנטרעאָל, 11 מאַי, 1945; יידישע קולטור, נ״י, יולי, 1945, א״אָ; א. גאָלאָמב, די גאָלדענע קייט, נומ׳ 21, ת״א, 1955; ז. דויר, דבר, ת״א, 18 מערץ, 1955; י. ליכטבוים, הסיפור העברי, ת״א, 1955 (ביאָגראַפיע אויף ז׳ 517); ח. ש. קאַזדאַן, פון חדר און „שקאָלעס" ביז צ״ש״אָ, מעקסיקע, 1956, זוכצעטל.

ב. טש.

*

ליפּאָווסקי נחום (1874 — 24סטן דעצ. 1928)

געב. אין ניעסוויזש, ווייסרוסלאַנד. געלערנט אין ווילנער תלמוד־תורהס און ישיבות. נאָכן דערווערבן זיך וועלטלעכע לימודים אַוועק קיין מאָסקווע, געלערנט אויף די דראַמאַטישע קורסן אין „פילהאַרמאָניע", דערנאָך געוואָרן אַ סטאַטיסט אין מאָסקווער „קליינעם טעאַטער". 1891 געוואָרן אַ מיטגליד פון אַ יידישער וואַנדער־טרופּע, דערנאָך אַריינגעטראָטן אין א. ר. קאַמינסקיס טרופּע, שפּעטער געווען אַ רוסישער אַקטיאָר. 1904 אַוועק קיין דייטשלאַנד, געווען אַ פרייער צוהערער אין דאַרמשטאַטער פּאָליטעכניקום, ווו דורך עקספּערימענטן אַנטוויקלט זיין פענאָמענאַלן זכרון און געמאַכט בינע־אויפטריטן צו ווייזן זיינע אויפטוען. נאָכן צוריקקער קיין רוסלאַנד, אָרגאַניזירט דעם ווילנער „יידישן פאָלקס־טעאַטער", וואָס האָט עקסיסטירט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה. נאָך דער מלחמה געווען אַ מיטגליד פון דיפּלאָמאַטישן קאָרפּוס אין דער אומאָפּהענגיקער ליטע. אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן פאַר אַן אייביקן לוח (זיין לוח אויף 220 יאָר, 1826—2025, איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אין דער אילוסטרירטער ביילאַגע פון פאָרווערטס, נ״י, 28סטן דעצ. 1924). איז אויפגעטראָטן מיט זיינע פענאָמענאַלע זכרון־עקספּערימענטן אין אַ ריי אייראָפּעישע און אַמעריקאַנער אוניווערסיטעטן. 1924 באַנייט דעם ווילנער „יידישן פאָלקס־טעאַטער". ליפּאָווסקי פלעגט אָפּט איבערזעצן פּיעסעס פון אַנדערע שפּראַכן אויף יידיש. אין סעפּאַראַטע אויסגאַבעס זענען דערשינען די איינאַקטערס: זי האָט באַזיגט, די דאַמען־שפּילקע, דער דאַמען־שניידער, אַן אַדוואָקאַט אויף אַ האַלבע שעה, מיט אַ געלעגנהייט — אַלע געדרוקט אין ווילנע, דאָס יאָר ניט אָנגעגעבן. געשטאָרבן אין ווילנע.

ז. זילבערצווייג, טעאַטער־לעקסיקאָן, ב׳ 2; ב. קוטשער, געווען אַמאָל וואַרשע, פּאַריז, 1955, ז׳ 228.
(לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, ניו־יאָרק, 1963).

י. כ.

בעקער יוסף

**(וואַנדער־וועג פון אַ ניעסוויזשער
יידישן שרייבער־אינטעליגענט)**

געבוירן אין יאָר 1881 אין ניעסוויזש, ווייסרוסלאַנד. זיין פאָטער איז געווען אַ גערטנער. ביז 13־14 יאָר געלערנט אין חדר און אין אַ ישיבה. ערשטע אַלגעמיינע בילדונג באַקומען אין אַ רוסישער פאָלקס־שול. זשורנאַליסטישע טעטיקייט אָנגע־הויבן מיט אַן אַרטיקל „די פאָלקס־שפּראַך און איר באַדייטונג" אין חודש זשורנאַל „דאָס לעבן", נומער 4, 1905. שפּעטער געווען פּעטערבורגער דומע־קאָרעספּאָנדענט פון וואַרשאַווער „דער וועג". אין יאָר 1906 באַזוכט שעדלעץ נאָכן פּאָגראָם און די געשעענישן באַשריבן אין דער בונדישער „פאָלקס־צייטונג" (ווילנע). מיטגעאַרבעט דערנאָך אין וואַרשעווער „מאָמענט". רעדאַקטירט דאָס אָדעסער טאָג־בלאַט „שלום עלי־כם". צוריק געקומען קיין וואַרשע און מיטגעאַרבעט אין „פריינד" און שפּעטער אין „דאָס לעבן".

אין יאָר 1913 געדרוקט אין „וואָכענבלאַט" (פון „פריינד") אַרטיקלען איבער דער פראַגע פון דער יידישער פאָלקס־שול, איבער יידישער פאָלקס־בילדונג אין פּוילן, איבער דער שפּראַכן־פראַגע אין גריכנלאַנד א. א. וו. מיטגעאַרבעט אויך אין „דער יידישער וועקער" און ווי אַ קאָרעספּאָנדענט פון דער צייטונג אַריבערגעפאָרן קיין פּעטערבורג און האָט דאָרט מיטגעאַרבעט אויף אין דער רוסישער פּרעסע. שפּעטער געווען געהילף־סעקרעטאַר פון דער פּעטערבורגער יידישער קהילה. מיטגעאַרבעט אין „פּעטראָגראַדער טאָגבלאַט" פאַר און נאָך דער רעוואָלוציע פון יאָר 1917. זיך צוריק געצויגן פון דער צייטונג, ווען זי איז געוואָרן ציוניסטיש. מיטגעאַרבעט אין מאַקסים גאָרקיס טאָג־צייטונג „נאָוואַיאַ זשיזן", ביז איר אונ־טערגאַנג אין 1918.

באַזוכט ליטע און ווייסרוסלאַנד אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און זיינע איינדרוקן באַשריבן אין „ווילנער פּנקס" (אונטער דער רעדאַקציע פון זלמן רייזען). 1920־1921 געווען מיטרעדאַקטאָר פון ווילנער „טאָג". דאַן אַוועק קיין ריגע און דאָרט רעדאַקטירט דאָס רוסישע טאָג־בלאַט „נובי פּוטיי". אין יאָר 1923 איז ער ווידער אַוועקגעפאָרן קיין לענינגראַד און געוואָרן מיטאַרבעטער פון דער סאָוויע־טיש־רוסישער פּרעסע. זיין ווייטערדיקער גורל איז אומ־באַקאַנט.

אין בוכפאָרם: „ליטע און די ליטווינער" (ווילנע 1920); „די גרויסע רוסישע רעוואָלוציע" 1 באַנד. פון פעברואַר ביז אָקטאָבער 1917 (ווילנע 1920); 2 באַנד „פון אָקטאָבער ביז יולי 1918" (ווילנע, 1921). אין רוסיש „די דייטשן אין פּסקאָוו, קרים, ליטע", לענינגראַד 1925.

פּסעוודאָנימען: י. בערי בערטוס, ד"ר ראָזענבערג א. א. וו.

(„לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור", ניו־יאָרק 1956, — ערשטער באַנד).

*

דער זיידע פאַלק

רבי שמואל גיטקעס האָט אַראָפּגעוואָרפן די קאַפּאָטע, אַלע שוסטערס צוזאַמען מיט דעם זיידן האָבן אויך אַראָפּגעוואָרפן די קאַפּאָטעס און מען האָט זיך אַוועקגעלאָזן טאַנצן שיר די פּאָדלאָגע נישט צעבראָכן. וויפיל בראָנפן מען האָט אויסגע־

טרינקען — דאָס האָבן געוווּסט נאָר דער שענקער און דער זיידע פאַלק. ער — ווייל ער האָט געצאָלט. שיכור איז מען געווען, אַזש רבי שמואל גיטקעס האָט אָנגעהויבן צו זינגען לידער אויף גויִיש.

פון דעמאָלט אָן איז די גוטע פריינדשאַפט צווישן רבי שמואל גיטקעס מיטן זיידן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ האַר־ציקער קעגנזייטיקער ליבשאַפט.

רבי שמואל גיטקעס איז שפּעטער אַריבער אין דער קאַ־זימירער קלויז. דאָס איז געווען כמעט ווי אַ רבנות, ניאָמע איז שוין אָבער דעמאָלט געווען אַ באַלעבעסל מיט סמיכה, און ער איז געוואָרן אין דער שוסטערישער שול רבי און גלייך טאַקע געעפנט דאָרט אַ ישיבה.

איצט, ווען דער זיידע פאַלק איז געזעסן אויפן קראַנקן־בעט און האָט געלויבט די שיינקייט פון לעבן, האָט זיין שבט אויף דעם שטח צווישן שול־הויף מיט דעם אונטערוואַל זיך צעשפּרייט מיט פינף הייזער, רעכענענדיק דערונטער אויך די שוסטערישע שול, אָבער נישט זיין אייגן הויז, וווּ ער האָט געוווינט מיט דער משפחה פון זיין זון יאָשע און מיט יאָשעס בת־יחידה, וועלכע האָט געהאַט אַ מאַן אַברעמל, אַ טעכטערל סימע און אַ יאָריק ייִנגעלע — בערל.

דער אונטערוואַל איז שוין געווען באַהערשט פונעם שבט פאַלק.

*

מען קאָן נישט וויסן, צי דער זיידע פאַלק האָט צו זיינע העכער זיבעציק יאָר געהאַט דעם קלאָרן באַוווּסטזיין, אַז ער האָט זיין שליחות אויף דער וועלט אויסגעפירט און מער האָט ער שוין דאָ נישט וואָס צו טאָן; אַז זיין שבט וועט שוין אָן אים אויך זיך מערן און פרוכפּערן, אָנפילן דעם אונטערוואַל, פאַרשפּרייטן זיך איבער אַנדערע טיילן פון שטאָט, איבערן לאַנד און אַפילו אַריבערוואַרפן זיך איבערן ים אויף אַנדערע טיילן פון דער ערד. קאָן זיין, אַז דעם באַוווּסטזיין האָט ער ניט געהאַט, נאָר הינטערן באַוווּסטזיין איז עס ביי אים בלי־ספק געווען. וואָרעם ווען ער האָט זיך חנוכּה־צייט אַוועקגע־לייגט און רבי שמואל גיטקעס איז אים געקומען מבקר חולה זיין און געטרייסט: — נישקשה, רבי פאַלק, ר'ט זיין געזונט, השם יתברך איז אַ רופא חולים.

— רבי, איך האָב צו גאָט קיין טענות נישט.

דער זיידע האָט שוין דעמאָלט געוווּסט, וואָס וועט זיין דער סוף פון דעם ליגן אין בעט. ער האָט אָבער מיט קיינעם וועגן דעם נישט גערעדט, חוץ מיטן קאַזימירער.

דער קאַזימירער פלעגט אַריינקומען גאַנץ אָפט. די ערשטע צייט פלעגט זיך דער זיידע אָנשטרענגען און זעצן צוליב דעם רבינס כבוד. שפּעטער איז אים דאָס שוין געווען שווער. פלעגט זיך דער רבי מיט זיין היכן אויסגעבויגענעם רוקן און מיטן קאָפּ, וועלכער האָט אויסגעוויזן זייער לאַנג צוליב דעם היכן היטל מיט די פוטערנע קליאַפּעס, וואָס ער האָט געטראָגן סיי זומער, סיי ווינטער און צוליב די לאַנגע פּאות און שמאָלן בערדל — אָנבויגן איבערן בעט און לאַנגע שעהן פלעגן זיי ביידע שמועסן.

חוץ דעם קאַזימירער פלעגט נאָך דער זיידע שטיל און בסוד אָפט שמועסן מיט דעם זון ר' בנימין, דעם ראש ישיבה. דער זיידע האָט זייער געהאַלטן פון ר' בנימינס שכל און פאַר אים איינעם פון דער גאַנצער משפחה האָט ער אַנטפּלעקט דעם סוד, וואָס ער טראַכט וועגן זיין מחלה. אַפילו פאַר עטקען מיט קיין וואָרט נישט אַרויסגעכאַפּט זיך. יעדער שבת נאָכן דאַווענען פלעגן אַלע זין מיט זייערע בחורים מוזן קומען אויף

ברכה, און נאָך וואַרעמס — די שניר מיט די מיידלעך מיטן קליינוואַרג פלעגן זיך צושטופּן מיט אַ געפילדער, האָט זיך אָפּטמאָל אַ שנור אָנגעבייזערט:

— שטילער, דער זיידע קאָן נישט הערן!

פלעגט זיך דער זיידע אָפּרופן:

— דאָס קאָנסטו טאָכטערקע, נישט הערן, איך קאָן.

און צום קליינוואַרג:

— שפּילט זיך, ווייסע חברהניקעס. טומלט, וואָס מער טומל, אַלץ מער שמחה.

דאָס זעלביקע איז געווען מיט די פּועלים אַז זיי פלעגן זיך פונאַנדערזינגען, און יאָשע פלעגט געבן אַ צייכן אַנטשוויגן צו ווערן; דער זיידע פאַלק האָט שוין גלייך געקלאַפּט מיט די ביינערדיקע פינגער און זיך געוועוּרטלט.

— וואָס איז מען עפּעס פלוצלינג שטום געוואָרן? האַ? דאָס האָסטו געהייסן, יאָשע?

אויך איצט, ווען דער זיידע איז געזעסן אונטערגעשפּאַרט מיט קישנס און אַרויסגעטראָגן דער וועלט אַזעלכע פיינע שבחים, האָבן די פּועלים אויף יענער זייט ווענטל זיך צעוינגען מיט יוסף הצדיקס ווערטער פון פּורים־שפּיל, וואָס עס האָבן דאָ נישט לאַנג אין דער שוסטער־שול אויפגעפירט די ישיבה־בחורים פון רבי בנימינס ישיבה.

„איר שלאַנגען און עקדישן, איר זאָלט מיך נישט אָנרירן, די ברידער זאָלן מיך צוריק צום אַלטן פאָטער יעקב פירן".

דער זיידע האָט זיך אַ רגע צוגעהערט צו דעם טומל פון די קינדער אינדרויסן, צו דעם פּישטשען פון די וואָראָבייקעס אויף די דעכער און צו דעם געזאַנג פון די אייגענע פּועלים, ער האָט קורץ אָפּגעזיפצט און אָנגעקלאַפּט אין וואָרט.

— יאָשע, שיק מיר אַריין די מאַמען..

ווען זי איז געקומען, האָט ער איר געהייסן דערלאַנגען אים די טשוהונעס.

— וואָס עפּעס פלוצלינג אינמיטן מיטוואָך די טשוהונעס? האָט זיך די באָבע געוווּנדערט.

— פרעג נישט קיין קשיות. אַז דו וועסט אַלץ וויסן, וועסטו גיך אַלט ווערן, — האָט דער זיידע געשמייכלט.

דער זיידע האָט די טשוהענענע טעפּ באַטראַכט און פאַראָרדנט: דעם אויסקאָכן, דעם אויסשייערן, דעם אויסברענען. דערווייל האָט שוין די באָבע פאַרשטאַנען, צו וואָס ער דאַרף די טשוהונעס און גענומען ווישן די אויגן. דער זיידע האָט פון איר געלאַכט:

— וואָס וויינסטו, נאַרישע יידענע! איך וויל די טעפּ זאָלן שטיין גרייטע, וואָרעם אַז זיי וועלן נישט שטיין קיין גרייטע, מיינסטו, וועט עפּעס בעסער זיין?

דאָס איז געווען דער ערשטער מאָל, ווען דער זיידע האָט געלאָזן פאַר דער באָבען פאַלן אַן אָנצוהערעניש וועגן דעם אויף וואָס מען דאַרף זיך רעכטן.

דערנאָך האָט דער זיידע געהייסן שיקן נאָך שמואל גרשונען, וועלכער האָט גענייט שערמיגעס פאַר די פּויערים און אַמאָל תכריכים פאַר אַ געהויבענעם בר־מינן. ווען גרשון איז געקומען, האָט דער זיידע געהייסן אַלעמען אַרויסגיין, און אַליין האָט ער זיך מיטן שניידער אַ קורצע צייט געשושקעט. נאָכדעם איז שמואל גרשון אַוועק אין גאַס און געבראַכט צוויי שטיקלעך לייוונט אויף אויסוואַל. דער זיידע האָט אויסגעקליבן דעם בעסערן סאָרט און געהייסן אָפּשניידן וויפיל מ'דאַרף.

— נאָר נישט זשאַלעווע, שמואל גרשונקע, — האָט ער געזאָגט, — בעסער זאָל בלייבן איבעריקע, איידער שטוקעווען. איך וויל דער מלבוש זאָל זיין לויט דער לעצטער מאָדע, זאָל מען דאָרט נישט אָפּלאַכן פונם אַלטן שוסטער.

שמואל גרשון האָט אַראָפּגענומען אַ מאָס און געזעצט זיך נייען, דער זיידע האָט געקוקט, ווי דעם שניידערס פינגער לויפן אַרויף און אַראָפּ איבערן סקריפּנדיקן לייוונט.

— זע נאָר, שמואל גרשונקע, — האָט ער געשמייכלט, — זאָלסט אָקאָרשט נישט פאַלשעווען. דאָס איז דיר נישט קיין צווייטן. וואָרעם אַ ניט וועט זיך פאַנאַנדערקריכן, וועט דאָרט נישט זיין ווער ס'זאָל פאַריכטן.

נאָר שמואל גרשון האָט זיך געסטאַרעט. דער מלבוש איז געווען גוט. דער זיידע איז געבליבן צופרידן.

נאָך די פינף זין און נאָך בראָנפן האָט ער זיך פריער געהייסן שיקן, און אַז די תכריכים זענען פאַרטיק געוואָרן, האָט ער אַלעמען אַריינגערופן אין קאַמער און געבעטן טרינקען צו אים „לחיים". חיים־לוי, דער בכור האָט געטרונקען, נחום דער צווייטער זון האָט געטרונקען. נאָר דער דריטער זון יאָשע, אַ מענטש מיט אַ ווייך האַרץ, האָט נישט געקענט טרינקען. די הענט האָבן זיך ביי אים גענומען טרייסלען און דער פּנים — ציקן. דאָס גלעזל האָט ביי אים צווישן די פינגער געטאַנצט און אויסגעפּלושקעט די בראָנפן אויף דער ערד. ביי דעם זיידן האָבן די ברעמען אויפן פאַרמעטענעם פּנים זיך צונויפגערוקט. ער האָט שטרענג אַ בליק געטון אויפן זון און באַפוילן:

— טרינק!

יאָשע האָט זיך אָפּגעקערט אין אַ זייט, באַמיט זיך איינצוהאַלטן דעם געוויין. פון גרויסן צימער, ווו עס האָבן זיך דערווייל פאַרזאַמלט די ווייבער, האָט זיך אויך דערהערט אַ געוויין.

— טרינק, יאָשע! — האָט דער זיידע באַפוילן, — דו פאַרהאַלטסט מיר די ריי.

יאָשע האָט נישט געטרונקען, די ווייבער האָבן זיך העכער צעכליפּעט.

דאַמאָלט האָט דער זיידע געהייסן זיך אונטערלענען. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט גלייך און געזאָגט:

— הערט, ווייבער, און דו, יאָשע, הער אויך: היינט איז ביי מיר אַ שמחה, איר זאָלט מיר מיין שמחה נישט פאַרשטערן!

און נאָכדעם שוין צו יאָשען אַליין:

— איך בין אויף דיר גוזר מיט דער גזירה פון כיבוד־אָב. זאָלסט צו מיר טרינקען לחיים אויף מיין שמחה.

יאָשע האָט זיך געוואָרגן מיטן בראָנפן, אָבער געטרונקען.

נאָכדעם האָבן געטרינקען לחיים די יינגערע, די פּועלים די שנור, קליינוואַרג, וואָס איז נאָכגעלאָפן די מאַמעס, האָבן באַקומען לעקעך.

פונקט ווי אַ שבע־ברכות וואָלט זיך דאָ געפּראַוועט.

*

אין אָונט איז געקומען רבי שמואל גוטקעס און געשריבן די צוואָה. דער זיידע האָט געדענקט — ווער וואָס איז אים שולדיק, וועמען וואָס ער איז שולדיק. ביי אים אין קאָפּ איז שוין געווען פאַרטיק דער גאַנצער חשבון מיט דעם שיינעם לעבן, וואָס ער האָט זיך געגרייט צו פאַרלאָזן.

ווען אַלץ איז שוין געווען פאַרשריבן און צדקה אַלעמען פאַרטיילט, האָט ער געהייסן צושרייבן נאָך 50 רובל פאַר דעם אַלטן באַלעבאַטישן בית־מדרש אויף אַן אייזערנער בימה.

— איר מיינט אַוודאי, רבי, אַז איך רייד פון היץ, — האָט ער געזאָגט צום רבין, — ניין, דאַנקען גאָט. דער קאָפּ איז ביי מיר לויטער, כאָטש נאָך אויף צוואַנציק יאָר לעבן. אלא, וואָס איז דאָס פאַר אַ פּופּציקער די באַלעבאַטים? — פאַרשטייט איר מיך; אַמאָל גאָר אַמאָל, האָב איך איבערגענעכטיקט אַ נאַכט אין באַלעבאַטישן בית־מדרש, אונטער דער בימה, אין די שמות. די הילצערנע בימה איז שוין דאַמאָלט

געווען אַ צעפּוילטע. איז אָט, וויל איך איצט באַצאָלן פֿאַר נאָכטלעגער. זאָלן די באַלעבאַטים נישט זאָגן, אַז פֿאָלק דער שוסטער האָט אין זייער בית־מדרש גענעכטיקט אומזיסט...

אַזוי האָט דער זיידע פֿאָלק זיך אָפּגערעכנט אויך מיט די באַלעבאַטים פֿון דער שטאָט און מיט זייער יחוסדיקן בית־מדרש.

נאָכדעם האָט ער געלעבט נאָכמער ווי אַ מעת־לעת. ער איז לייכט געשטאָרבן. אינמיטן טומל פֿון די האַמערס ביי די וואַרשטאַטן און אונטער דעם געזאַנג פֿון די וואָראָבייעס הינטערן פֿענצטער, האָט ער לייכט אויסגעהויכט די נשמה. אויף זיין פּנים איז געבליבן אַ צופֿרידענער אויסדרוק, ווי ער וואָלט געזאָגט:

— אַ שיינע וועלט, אַ פֿיינע וועלט... ס׳איז כדאַי צו לעבן אויף דער וועלט.

*

ביז יום־טוב איז געווען אַ מנין אין שטוב. קיין פֿרעמדע פֿון גאַס האָט מען נישט געדאַרפֿט שלעפּן. עס איז אין שטוב פֿון אייגענע געווען ענג, — כמעט ווי די יוצאי מצרים מיט שנור און איידעמס.

דער שבט פֿאָלק האָט שוין געקענט אויסקומען אָן דעם לעבעדיקן טאַטן. דער שבט פֿאָלק האָט שוין געקענט פֿאַרוואַנדלען זיין פּאַטריאַרך אין אַ לעגענדע.

די באָבע עטקע האָט מיר די דאָזיקע לעגענדע דערציילט. זי האָב איך געקענט. דעם זיידן נישט. איך בין נאָך אים אַ נאָמען.

נאָר וויפֿל ציילט מיין שבט — ווייס איך נישט. אין אַמעריקע אַליין קער שוין זיין היפּשע הונדערטער.

ווען איך זאָל מיך מיט זיי עמעצן באַגעגענען, וועלן זיי מיר אַפֿילו נישט דערקענען, אַז איין שטאַם האָט אונדז גענערט. פֿיל פֿון זיי האָבן שוין אַוודאַי די לעגענדע וועגן דעם ערשטן פֿון זייער שטאַם נישט געהערט.

פֿאָלק היילפּערין

(„דאָס נייע וואָרט״ וואַרשע, נר. 72.
17טער מערץ 1937)

*

רבי מאירקע

ווי איר גייט אַדורך דעם טויער פֿון בית־עלמין, אַזוי נעמט אייך תיכף אַרום אַ געדיכטער שאָטן פֿון ברייטע צווייגענדיקע קליאָנעס און ליפּעס, וועלכע לאָזן נישט דורכגיין קיין איינציקן שטראַל דורך זייער געדיכטעניש צו דער ערד. איר גייט איבערן שמאָלן וועגעלע צווישן די קוסטעס, אייערע אויגן זוכן קברים און מצבות, די אויערן שטרענגען זיך אָן צו פֿאַרנעמען קלאַנגען און זיפֿצן. דאָס האַרץ גרייט זיך אויף אַ טרויער־שטימונג, נאָר די ערד אונטער אייערע פֿיס איז באַדעקט מיט פֿרישן גראָז. און די גרינס אין די געדיכטע צווייגן פֿון דער הייך שיט זיך אייך איבערן קאָפּ — אַ טויזנטער־שטיקער כאָר פֿון פֿייגעלעך, אַ לעבעדיקער און פֿריילעכער, און ניט ווילנדיק דערפֿילט אייער האַרץ אַ פֿרייד. אייך דאַכט זיך, אַז איר שפּאַצירט אין אַן אַלטן ווילד פֿאַרלאָזענעם פּאַרק, ערגעץ אין אַ מאַיאָראַטענעם הויף פֿון אַן אַלטער מיוחסדיקער פּריצישער משפּחה; אייך דאַכט זיך, אַז אַמאָל האָט דאָ, צווישן די הויכע געזונטע שטאַמען, געוויס גערוישט אַ פֿריילעך לעבן און אייך אַליין פֿאַרווילט זיך אויך לעבן, פֿריילעך זיין. איר פֿילט, אַז איר לעבט און פֿרייט זיך מיט אייער לעבן. איר פֿאַרגעסט, אַז דאָס יונגע גראָז אונטער אייערע פֿיס פֿאַרשטעלט מיט זיין בליענדיקער פֿרישקייט אַלטע, אין דר׳ערד פֿאַרזונקענע מצבות.

איר גייט... נאָר אָט הייבן זיך אָן אינעם שאָטן אויפֿן גראָז אויסגעפֿלעכטן פֿאַרשידענע אוזאָרן פֿון זונענשטראַלן, הונדערטיעריקע קליאָנעס און ליפּעס צאַמען אייך אַלץ זעלטענער איבער דעם וועג. וואָס ווייטער — אַלץ מער נידעריקע פֿלוימען־ און קאַרשן־ביימער, אַלץ עפּטער איבער דער ערד קריכנדיקע קוסטעס. וואָס ווייטער — אַלץ שיטערער, אַלץ ווייניקער שאָטן, אַלץ מער זון.

אָט זעענט איר אַרויס פֿון שאָטן אונטער אַ גרופּע באַרן־ביימער און אַ דורכויסיקער ים פֿון זונענשיין גיסט אייך אָפּ מיט הייסע שטראַלן פֿון אַלע זייטן. עס עפֿנט זיך פֿאַר אייך אַ פֿעלד, אַזוי ברייט און לאַנג, אויף וויפֿל דאָס אויג קאָן פֿאַרנעמען, און דורכויס איינגעדעקט אין בערגלעך און בערגעלעך, אין מצבות און אַלערליי קאָלירן און פֿון יעדער מאָס. זעלטן־ווו הייבט זיך איבערן גראָז אַ דאַרער דאָרן־קוסט מיט ניט צייטיקע שופּסיגעס. זעלטן־ווו בלישטשעט איבער די מצבות אַ ווייס אויסגעקאַלעכט מויערל אָן טירן און פֿענצטער. דער פֿויגל־געזאַנג קלינגט גאָר ווי פֿון הימל, צי פֿון אונטער דער ערד, טויב און איינגעהאַלטן: דאָס גראָז טוליעט זיך פֿאַרמאַטערט און אָפּגעחלשט צו די מצבות. די קברים שטייען אָן באַוועגונג, פֿאַרזונקען אין אַ טיפֿער שטומער רו...

אַקעגן אייך — אַ שטיל פֿאַרחלשטע רו אויף דער זון, הינטער אייך — אַ פֿריילעך־רוישנדיק לעבן אין שאָטן. דאָס שטייט איר אויף דער גרענעץ פֿון אַלטן און נייעם בית־עלמין. מאַכט פֿון דאַנען אַ טריט צען — פּופֿצן רעכטס, וועט איר קומען צו אַ מויערל נעבן אַן איינזאַמען נידעריקן באַרן־בוים. דאָס דאָזיקע מויערל איז ניט ענלעך צו אַלע איבעריקע וואָס שטייען דאָרט צווישן די קברים. ס׳איז גרויס, הויך, ברייט און אַ ברייטע טיר האָט עס פֿון צפֿון־זייט, אַ פֿענצטערל מיט אייזערנע קראַטעס פֿון מערב־זייט. גייט איר דורך די טיר אינעווייניק אַריין, זעט איר אַ גרויסן שטח, ווו עס קאָנען פֿריי אָרט האָבן אַ פֿינף בנינים. פֿיר ווענט הוילע, שאַרע, מיט לאַנגע פּשוטע ניט באַפֿאַרבטע בענק אַרום און אַרום. אַ נידעריקע סטעליע אויבן און אַ בערגעלע זאַמד אונטן, אויף דער ערד, אויפֿן רעכטן מיטן. אויפֿן זאַמד — אַ שורה פּושקעס פֿון פֿאַרשידענע צדקות; אינעם זאַמד — אַ סך צעטעלעך פֿאַרגראָבן, פֿון וועלכע עס שטעקן ווייסינקע שפּיצעלעך אַרויס אין דער הייך; אַרום זאַמד — קופּעס צעבראָכענע הילצערנע שווערדן פֿול און פֿיל אין אַלע ווינקעלעך.

שטיל איז אין טויערל, האַלב פֿינצטער. אַ לופּטיק ווינטל נעמט אייך אַרום מיט אַ קאַלטן ציטער. איר באַטראַכט זיך אַרום — קיין זאַך דערמאָנט אייך דאָ נישט פֿון פּוץ און תענוג עולם הזה.

אַלץ שאַ, שטום, אַלץ שטיל, פֿאַרזונקען אין זיך. אייך דוכט זיך, אַז דער ווינקל איז אויסגעצאַמט פֿון דער גאַנצער וועלט, אַז דאָס שטילע לעבן וואָס רוט דאָ האָט קיין פֿאַרבאַנד ניט מיט יענעם פֿון וועלכן איר זייט געקומען. איר ווייסט ניט פֿון וואַנען גייט אָט דאָס שטילע לעבן וואָס רוט דאָ — צי פֿונעם בערגל זאַמד, צי פֿון די שאָטנס אין די ווינקלעך. נאָר איר פֿילט, אַז דאָס שטילע לעבן רוט דאָ און האָט מורא צו שטערן זיין רו. שטיל גייט איר אַריין, שטיל, מיט ערפֿורכט באַטראַכט איר אַלץ און שטיל־שטיל גייט איר צוריק אַרויס.

און אַזוי ווי איר, אַזוי האָט קיינער קיין שליטה ניט אויף דאָס דאָזיקע אָפּגעזונדערטע לעבן. אַליין פֿאַר זיך, אין זיינע אייגענע גרענעצן, נאָך זיינע אייגענע כללים — דויערט עס דאָ. איין מאָל אין יאָר, ט״ו כסלו, קומט חברה קדישא, זעצט זיך

אויף די אַלטע בענק, זאָגט אָפּ סליחות און גייט אַוועק. איין מאָל אין יאָר תשעה באב, קומען קינדער, שטעלן זיך איבערן בערגעל זאַמד, צעברעכן זייער הילצערן געווער און גייען אַוועק. אפשר נאָך איין מאָל אין יאָר, אין אַ צרה, ווען אויף אייגענע זכות אָבות קאָן מען שוין נישט האָפן, קומט עמיצער מיט אַ בקשה אויף אַ צעטעלע, ער גראָבט דאָס פּאַפּירל אין זאַמד און גייט אַוועק. שטיל קומען זיי, שטיל גייען זיי אָפּ. און אַרויסגייענדיק, פילן זיי אַלע, אַז אָט ערשט זענען זיי געווען אויף אַן אַנדער וועלט, אין אַן אַנדער לעבן; איינער טראַכט: אין אַ לעבן וואָס איז אַמאָל געווען; אַנדערע טראַכטן: אין אַ לעבן וואָס איז נאָך איצט אויך פאַראַן, נאָר אַלע גלייך זענען מודה און פילן, אַז דאָס לעבן אין וועלכן זיי זענען ערשט געווען, איז הייליק, ניט פאַרשטענדלעך, באַהאַלטן און שרעקט.

ווילט איר איבערלייענען דעם שטיינערנעם טאָוול וואָס איז איינגעמויערט פון דרויסן אין וואַנט אונטערן פענצטער, כדי צו דערוויסן זיך ווער איז עס דער צדיק, צו וועלכן אַלע קומען מיט תפילות, גרויסע — מיט צעבראָכענע הערצער פון דער היים, קינדער — מיט געווער וועלכע זיי צעברעכן דאָ — איז אומזיסט אייער טירחה, דער שטיין איז אָפּגעריבן פון יאָרן, ס׳איז אויף אים קיין אות נישט פאַרבליבן.

אויב איר ווילט וויסן ווער ס׳איז געווען דער צדיק, גייט צוריק אין שטעטל און פרעגט. אַמאָל, ווען איך בין נאָך געווען אַ קליין יינגל, וואָלט אייך אַפילו דער אלף־בית׳ניק גלייך דער־ציילט:

— אַמאָל איז געווען אַ רב אין שטאָט, אַ גרויסער צדיק. רבי מאירקע האָט ער געהייסן...

אַזוי, אַמאָל האָט רבי מאירקע געלעבט. דאָס איז געוויס, אַז ס׳איז פאַראַן אַ קבר, איז אַ סימן אַז אַמאָל איז אַ מענטש געווען אויף דער ערד. נאָר ווי האָט ער געלעבט, ווי לאַנג האָט ער געלעבט און וואָס האָט ער אויפגעטאָן פאַר זיין לעבן ביז ער איז געשטאָרבן, דאָס האָבן מיר, קינדער, ניט געוווּסט. ווען מיר פלעגן זיך צונויפקלייבן שמועסן וועגן אַלטע, אַמאָליקע צייטן, פלעגט זיך דער צדיק פאָרשטעלן אין אונדזער פאַנטאַזיע אין דער געשטאַלט פון אונדזער רב, פאַר וועלכן מיר פלעגן זיך איילן אויפשטיין, אַז מיר פלעגן אים דערזען פון וויטן, און וועלכן מיר פלעגן אַלע שבת נאָכן דאַווענען לויפן גוט־שבת זאָגן: אַ הויכער שיינער ייד, מיט אַ לאַנגער ווייסער באָרד, מיט שיין אויסגעקרייזלטע פאות אויף די שלייפן, אין אַ לאַנגן אַט־לאַסענעם בגד, אויפן גאַס אין אַ האָריקן שטריימל, אין שטוב און אין שול — אין אַ סאַמעטענער יאַרמלקע אויפן קאָפּ. בייטאָג פסקנט ער שאלות, הערט אויס דין־תורות און ביינאַכט, ווען אַלע שלאָפן...

אונדזער רב איז קיין צדיק נישט געווען, ר׳ מאירקע איז דאָך געווען אַ צדיק. וואָס־זשע טוט אַ צדיק ווען אַלע שלאָפן? און פון די מעשיות וואָס מיר האָבן געוווּסט וועגן למד־וואָוניקעס, האָבן מיר געשעפּט מאַטעריאַל אין וועלכע אונד־זער פאַנטאַזיע האָט געפּוצט ר׳ מאירקען: ביינאַכט, ווען אַלע שלאָפן, לערנט ער תורה. מלאכים נידערן אַראָפּ פון הימל צו אים אין צימער און הערן תורה פון זיין מויל. נאָר מלאכים קומען אַ סך, פאַר אַלעמען קלעקט נישט אינעווייניק קיין אָרט. בלייבן פיל אין דרויסן. זיי באַלאַגערן דעם דאַך, פאַלן צו צו די ווענט און שלינגען מיט ציטערניש יעדן אָפּקלאַנג פון צדיקס מויל. אַזוי בלייבט די שטוב איינגעוועבט פון אַלע זייטן מיט פייערדיקע מלאכים, ווי אַ גרויסער פייערדיקער באַרג, אַ גאַנצע נאַכט, ביז פאַרטאָג, ווען מענטשן הייבן אָן אויפשטיין צו דער אַרבעט און מלאכים קערן זיך צוריק אין הימל — שירה זאָגן פאַר גאָט. דער צדיק לייגט זיך דעמאָלט שלאָפן און נאָך אַ קורצער רו, אַז ער שטייט אויף צום דאַווענען, דערציילט ער

יידן קלייבן זיך צונויף אויף אַ לווייה אויף דער ווילענסקי גאַס.
יהודי העיר מתכנסים ללויה ברחוב וילנסקה.

אַ שמועס פון אַלטע לייט — אַנטקעגן שפּילן זיך קינדער.
שיח זקנים — מול משחקי ילדים.

קיינעם ניט און קיינער ווייסט ניט און קיינער טראַכט ניט ווי ער האָט פאַרבראַכט די נאַכט.

נאָר מיר האָבן געוווסט אַז מיר פאַנטאַזירן. שמועסנדיק אַזוי וועגן ר׳ מאירקען, פלעגן מיר איינע די אַנדערע אָנקוקן מיט ניט זיכערע בליקן: אפשר איז עס געווען נישט אַזוי ווי מיר שטעלן זיך פאָר? מיר פלעגן פרעגן ביי עלטערע און זיי האָבן אונדז אויך גאָרנישט געקאָנט זאָגן. אין אַלטע פנקסים איז ר׳ מאירקעס לעבן ניט געווען באַשריבן. אַלטע זיידעס און באָבעס האָבן פון זייערע זיידעס און באָבעס וועגן ר׳ מאירקעס לעבן גאָרנישט געהערט. די געשיכטע פון זיין טויט האָט מיט איר גלאַנץ פאַרטונקלט און ענדלעך אינגאַנצן אַרויסגעשטויסן פון זכרון ביי די שפּעטערדיקע דורות די געשיכטע פון זיין לעבן. מיר האָבן אַפילו ניט געוווסט אין וואָסער צייט דער צדיק האָט געלעבט. מען האָט אונדז נאָר געזאָגט: פאַרצייטן, מיט הונדערטער יאָרן צוריק, ווען די גאַנצע וועלט איז געווען אַן אַנדערע, אונדזער שטעטל האָט אַן אַנדערע מראה און דאָס לעבן אין אים האָט אַן אַנדער פּנים געהאַט. דער בית־מדרש איז שטענדיק געפּאַקט געווען מיט לומדים. אַקעגן שול, איבערן שולהויף, ווו דער אונטערוואַל איז איצט, איז נאָך קיין שורה חרובדיקע ייִדישע הייזלעך ניט געווען — אַ שלאָס איז דאָ געשטאַנען..

דער שלאָס — זיין געשיכטע, דאָס איז די געשיכטע פון ר׳ מאירקעס טויט, דעריבער האָבן מיר וועגן אים אַזוי פיל און גענוי געוווסט. אויפן ברעג טייכל וואָס רינט דאָ אונטער די אונטערוואַליקע הייזלעך, איז ער געשטאַנען אַרומגערינגלט מיט פעסטע ווענט, מיט שטאַרקע אייזערנע טויערן, באַוואָפנט פון אַלע זייטן מיט שרעקלעכע כלי־זין. אין איין ווינקל פון שלאָס, גלייך אַקעגן שול, איז הינטער די פעסטע ווענט געשטאַנען אַ הויכער טורעם מיט גרויסע קופּערנע גלעקער, מיט אַ גאָלדענעם שפּיץ. ווען עמיצער פלעגט זיך דערנענטערן צו דער שטאָט פון מזרח, צי פון מערב, פון צפון און דרום, פלעגט ער שוין פאַר וויפל מייל ווייט, ווען מ׳האָט פון אַלע איבעריקע בנינים נאָך קיין סימן ניט געזען, מוזן באַמערקן דעם גאָלדענעם שפּיץ פון טורעם ווי ער בלישטשעט אין די וואָלקנס. איז דאָס געווען אַ ייִד, פלעגט ער אומעטיק אַראָפּלאָזן די אויגן צו דער ערד און שטיל זאָגן אַ תפילה. אויב אַ גוי — פלעגט ער מיט שרעק אָנהויבן צלמען זיך. וואָרעם אין דער גאַנצער געגנט איז נישט געווען קיין בנין שטאַרקער פאַר דעם שלאָס און העכער פאַר זיין טורעם און אַלע איינוווינער פון דער געגנט האָבן צו די הערשער פון דעם שלאָס געדינט ווי קנעכט און געצאָלט שווערע צינזן. געדינט ווי קנעכט און צינזן געצאָלט אין שלאָס נאָך מער פאַר אַלע איבעריקע איינוווינער פון דער געגנט, האָבן אויך די ייִדן פון אונדזער שטאָט. נאָר די הערשער פלעגן זיי דאָך דריקן אָן רחמנות. עס פלעגט זיך טרעפן: אין מיטן יום־כיפור פלעגן די הערשער פון שלאָס באַפעלן די שולן מיט זילזולים און ניבול־פה פון שיכורים, מיט פאַרשייטן געלעכטער פון לייכטזיניקע פרויען און מבלבול זיין די רעיונות ביי די מתפללים. אַמאָל פלעגן די רשעים אום שבת, ווען ייִדן גייען פון שול, אַריינרייסן זיך רייטנדיק אין עולם, אַרויסכאַפּן דעם שענסטן ייִד, אַרויפציִען אויפן פערד און אַוועקרייטן מיט אים אין פעלד אַריין, ווייט, ווייט הינטערן שטאָט. זיי פלעגן ייִדישע טעכטער שלעפּן אין די פינצטערע וועלדער, אין די גערדיכטע קאָרן אויף די פעלדער, אָדער אין געהיימע קאַמערן אין שלאָס גופא, פאַרשפּאַרן זיי דאָרט און פייניקן...

און נאָך אַ סך אַנדערע עינוּיים פלעגן זיי אָנטאָן די ייִדן און צדיקים האָבן געשוויגן, צי זיי האָבן דעם רבונו של עולם ניט געוואָלט מטריח זיין, כל זמן ס׳איז נאָך געווען כוח צו ליידן דעם גלות, צי דער שטן איז זייער תקיף געווען און מען האָט מן השמיים נישט געלאָזן; נאָר קיינער האָט גאָרנישט געטון, אַלע האָבן געשוויגן און ר׳ מאירקע האָט אויך אַ גאַנץ לעבן געשוויגן, ביז די מאָס פון די ליידן איז פאַרפולט געוואָרן.

און די מאָס איז פלוצלונג איבער די ברעגן פול געוואָרן. די איינוווינער פון שלאָס האָבן אַזאַ רשעות אויסגעטראַכט, וואָס איז נאָך קיינמאָל קיין צורר אויפן זין נישט געקומען. דער שטן אַליין האָט זיך באַזעצט אין שלאָס אין געשטאַלט פון אַ גרויסן שר און האָט די רשעים אָנגעלערנט וואָס זיי זאָלן טאָן.

און אָט וואָס דעם שטנס עצה איז געווען: דער וועג פון שטאָט צום בית־עלמין איז געגאַנגען פאַרביי דעם שלאָס, האָבן די רשעים געהייסן קלינגען אין די גרויסע גלעקער וואָס זענען געהאַנגען אין דעם הויכן טורעם, יעדעס מאָל וואָס אַ לויה פלעגט גיין פאַרביי. ייִדישע נשמות פלעגן אַרויף אויפן הימל געשטעמפּלט מיט דעם קלאַנג פון די גלעקער. דער שר הממונה אויף ייִדן פלעגט די חתימה דערזען און אָפּשטויסן די ייִדישע נשמות: גייט, איר זייט ניט קיין ייִדן. פלעגן די נשמות קומען צום שר הממונה איבער די אומות העולם. דער פלעגט דערזען די חתימה פון וידוי און על חטא, וואָס זיי האָבן געזאָגט פאַרן טויט און פלעגט זיי אויך אָפּשטויסן פון זיך: גייט, איר זייט מזרעו של אברהם אבינו.

אַזוי פלעגן ייִדישע נשמות אַרומבלאָנדזשען פון איין שר צום צווייטן, ערגעץ קיין מנוחה נישט געפינען און ענדלעך אַראָפּ אויף דער ערד, קלייבן זיך אין פּאַליש פון שול, שרעקן מענטשן אין די גאַסן, רייסן פון שלאָף קרובים און פרומע ייִדן, וויינען און בעטן זיך מען זאָל זיי געבן אַ תיקון.

אויף דער שטאָט איז אָנגעפאַלן אַן אימה. טאָמער ווערט עמיצער קראַנק, האָט מען נישט אַזוי מורא פאַר דעם מלאך המוות, ווי פאַר דעם עולם התוהו.

מיין עלטער־באָבע, אַז זי פלעגט די מעשה דערציילן, פלעגט זי אַזוי זאָגן:

— די גזירה איז געווען די ערגסטע גזירה און נישט פאַר טויטע אַליין, נאָר פאַר לעבעדיקע אויך. די מתים האָבן ניט געקאָנט אויפן הימל זיין גוטע בעטערס פאַר די וואָס אויף דער ערד. ווי־זשע קאָנען מיר, לעבעדיקע, אַ קאָפּ הויבן אויף דער וועלט, אַז אונדזערע פאַרשטאָרבענע קרובים קומען אונדז ניט צו הילף פון יענער וועלט?

און דעמאָלט האָט שוין ר׳ מאירקע ניט געקאָנט פאַרשווייגן. ער האָט געשיקט די שמשים אויסרופן אין אַלע שולן, אַלע זאָלן דריי טעג נאָכאַנאַנד פאַסטן, זאָגן סליחות און לייענען ויחל. אַליין האָט ער די גאַנצע דריי מעת־לעת פאַרבראַכט ביי זיך אין צימער, האָט קיינעם ניט צוגעלאָזן צו זיך, אַפילו ווייב און קינדער ניט. נאָר אויפן פערטן טאָג איז ער אַרויס אָנגעטאָן אין שבתדיקן און איז אַוועק אין שלאָס.

צוליב וואָס האָט ער געדאַרפט גיין אין שלאָס? ער האָט דען ניט געוווּסט ברוח הקודש, אַז די רשעים וועלן אים ניט הערן?

נאָר דער צדיק האָט דעם שטן ניט געוואָלט געבן קיין פּתחון־פה, ער זאָל ניט האָבן קיין טענות, כלומרשט — מען האָט זיי ניט מזהיר געווען.

און ר׳ מאירקע איז געגאַנגען צו זיי. חשובי העיר האָבן אים באַגלייט און אָפּגעשטעלט זיך וואַרטן נעבן די אייזערנע טויערן, האָפנדיק, אַז אָט ברענגט ער זיי אַרויס די ישועה. נאָר אין אַ קורצער צייט אַרום איז ער אַרויס און האָט זיי אָפּגעשיקט אַהיים.

— גייט, ייִדן, בעט גאָט, טוט תפילות, מיר דאַרפן אַ סך, אַ סך רחמים...

איין מנין נאָר פון די עלטסטע זקנים האָט ער מיט זיך

געלאָזן, האָט זיי געגומען צו זיך, האָט זיך מיט זיי פֿאַרשפּאַרט און האָט זיי אַזוי געזאָגט:

— רבותי, מיר ווייסן דאָך אַז גאָט איז אַ גרויסער, זיינע וועגן זענען פֿון אונדז פֿאַרהוילן. מסתמא זענען מיר ווערט, אַז ער שטראָפֿט אונדז. מיר טאָרן נישט אויף זיינע מעשים נישט מתרעם זיין, חס ושלום. און היות ווי אַלע זענען מיר אין זיין האַנט און יעדער רגע קען ער אונדז רופֿן צום דין וחשבון, על־כּן פֿאַרלאַנג איך פֿון אייך, אַז בשעת השם יתברך וועט מיך וועלן צונעמען פֿון אייך, זאָלט איר מיר אויף דער מיטה אַוועקשטעלן אַ קריגל ריינע וואַסער און אַוועקלייגן דערביי אַ תהילים, אָן אָפּענעם אויף דעם אָרט ווו ער וועט זיך עפֿענען. נאָר איר זאָלט, חס ושלום, ניט אַריינקוקן אין תהילים, בשעת איר וועט אים עפֿענען, כּדי עס זאָל קיין תקלה ניט אַרויסקומען. בשעת מיין לויה וועט גיין פֿאַרביי דעם שלאָס, זאָלט איר אַראָפּשטעלן די מיטה אויף דער ערד. פֿאַר בזיון המת זאָל אייך ניט אַרן און שטיין זאָלט איר, ביז וואַנען איר וועט שוין אַליין פֿאַרשטיין.

דערנאָך האָט ער ביי זיי גענומען אַ תקיעת כּף, אַז זיי וועלן פּינקטלעך דערפֿילן אַלץ ווי ער האָט געזאָגט, האָט זיך מיט זיי געזעגנט און אָפּגעשיקט אַהיים... ווען זיי זענען אַוועק, האָט ער זיך טובֿל געווען, איבערגעטאָן זיך אין ריינע וועש, גערופֿן ווייב און קינדער, האָט זיי געלאָזט אַ צוואה, געבענטשט, געזעגנט זיך און געהייסן אַוועק. אָפּענדיקנדיק מיט אַלץ און מיט אַלעמען, האָט ער זיך אויסגעצויגן אויף זיין בעט און איז נפֿטר געוואָרן.

און אויף מאָרגן איז געווען די לויה. די גאַנצע שטאָט, קליין און גרויס, זענען אַוועק נאָך דער מיטה, אָפּטאָן מיט זייער רבֿ דעם חסד של אמת. דער גאַנצער פּלאַץ פֿון שול ביזן שלאָס איז געווען פֿאַרלעגערט מיט עולם. אויף די באַוואָפּנטע ווענט פֿון שלאָס האָבן זיך די רשעים אויך צונויפֿגעקליבן, גרייט מקבל פּנים זיין די לויה מיטן קלאַנג פֿון זייערע גלעקער. זיי האָבן דעם צדיק אויך ניט געשוינט. מסתמא האָט שוין דער שטן געגנוג מיט זיי געאַרבעט...

און ווען די מיטה האָט זיך אויסגעגלייכט מיט דעם טורעם, האָבן די גלעקער תּיכּף אָנגעהויבן שטורעמען און דעמאָלט איז עס געשען... די זקנים וואָס האָבן געטראָגן די מיטה, האָבן זייער משא אַראָפּגעלאָזט אויף דער ערד... אַרומגערינגלט פֿון דער עדה, האָט דער הייליקער בר־מינן זיך אויפֿגעהויבן אויף דער מיטה, האָט אָפּגעגאָסן נעגל־וואַסער און אָפּגעזאָגט אַ פּאָר פּסוקים פֿון דעם אָפּענעם תהילים.

און אין דער זעלבער רגע האָבן די ווענט פֿון שלאָס, מיטן טורעם, מיט די באַגאָלדטע שפּיצן, אָנגעהויבן אַראָפּלאָזן זיך צוזאַמען מיט די איינוווינער וואָס אינעווייניק אַלץ נידעריקער, נידעריקער — ביז זיי זענען אינגאַנצן פֿאַרשלונגען געוואָרן אין דער ערד.

דעמאָלט האָט זיך ר׳ מאירקע געלייגט און איז צוריק געשטאָרבן. די לויה איז אַוועק איר וועג, נאָר אַ שטאַרקער ווינט האָט זיך אויפֿגעהויבן, דריי מעת־לעת האָט ער געשטורעמט און אָנגעטון גרויסע הזיקות אין שטאָט און אין דער סבֿיבֿה.

און ווען דער שטורעם האָט זיך איינגערויקט, איז דאָס אָרט ווו דער שלאָס איז געשטאַנען, געבליבן גלאַט און ליער, גלייך דאָרט איז קיינמאָל גאָרנישט געשטאַנען.

*

אַזוי איז ר׳ מאירקע נפֿטר געוואָרן. נאָר פֿאַרבליבן איז זיין אָנדענק צווישן די לעבעדיקע.

בשעת די גרויסע מלחמה איז געווען אין לאַנד, האָט מען דאָ אָנגעשאָטן הויכע און נידעריקע בערגלעך, וועלכע זענען מיט דער צייט פֿאַרוואַקסן געוואָרן מיט גראָז.

אָט דער גרינער בערגיקער פּלאַץ אויפֿן ברעג טייכל, וועלכער טיילט זיך אָפּ מיט אַ שורה גרויע נידעריקע יידישע חורבות פֿון שול־הויף — דאָס איז דער אונטערוואַל אין עק בית־עלמין גאַס אין אונדזער שטעטל. אין איינער פֿון די נידעריקע חורבות איז געווען אונדזער חדר. און ווען דער רבי פֿלעגט אונדז פֿריילאָזן פֿון טיש, פֿלעגן מיר זיך דאָ שפּילן אויף די גרינע בערגלעך ביים ברעג טייכל.

מיר פֿלעגן אַרומלויפֿן באָרוועסע איבערן גראָז, שפּרינגען באַרג־אַרויף און קייקלען זיך באַרג־אַראָפּ, פּליושקען זיך אין די קלאָרע וואַסערן פֿון טייכל. פֿריילעך, לייכט און מיט רעש פֿלעגן מיר דאָ אַרומטראָגן אונדזער יונגע לעבנס־פֿרייד פֿון בערגל צו בערגל, פֿון טאָלעכל צו טאָלעכל, פֿון דער טריקעניש אויפֿן ברעג צו די וואַסערן אין טייך, וועלכער פֿלעגט אונדז פֿאַר אונדזער פֿריי געמיט שענקען אַ שיינע מתנה: אַ צווייטן בלויען הימל מיט אַ צווייטער שיינענדיקער זון אויף זיין גרונט.

און אַקוראַט ווי די טיפֿעניש אונטערן וואַסער פֿלעגט אונדז געבן אַ צווייטע זון ווי אין הימל, אַזוי פֿלעגט אונדז די טיפֿעניש אונטער די בערגלעך געבן אַ צווייט לעבן, ווי אויף דער ערד, און נאָך שענער...

אין די זומערדיקע פֿאַרנאַכטן פֿלעגט זיך אַמאָל די זון צעפֿלאַקערן אַנטקעגן די אונטערוואַליקע בערגלעך, ווי אַ גליענדער פֿייער־קויל און באַפֿאַרבן מיט ראָז־רויטע קאָלירן דעם הימל און די ערד און די גאַנצע וועלט. ווייט אין דער הויך פֿלעגן וואָלקנדיקע וווּנדער־באַשעפֿענישן מיט משונה־גרויסע אבֿרים לאַנגזאַם אַרומשווימען, ביייטנדיק זייער מראה פֿון מענטשן אויף פֿייערדיקע שווערדן מיט מלאכים מיט פֿלאַמענדיקע פֿליגלען. אין פֿעלד אויף יענער זייט טייכל פֿלעגן זיך די זאַנגען שאָקלען און שטילערהייט שושקען, דאָס טייכל פֿלעגט אויך שטיל וועןניט־ווען אויספּליושקען עפּעס אַזוינס וואָס פֿלעגט אויסמיידן און רעדן גלייך צום האַרצן. מיר קינדער פֿלעגן עפּעס מורא האָבן און גוט פֿלעגט אונדז זיין. אַוועק פֿון אונטערוואַל פֿלעגן מיר ניט קאָנען און שפּילן פֿלעגט זיך וועלן. אַליין פֿון זיך פֿלעגן פֿון זכרון אַרויסשווימען וווּנדערלעכע מעשיות, וועלכע מיר האָבן געהערט פֿון אַלטע זיידעס און באָבעס, פֿון רביים און חבֿרים. מיט אַ קלאַפּנדיקן האַרצן פֿלעגן מיר די מעשיות דערציילן, בענקען נאָך די ווונדער וואָס אין זיי און אָפּט טאַקע דאָ, אויפֿן גראָז גופֿא שטילן די דאַזיקע בענקשאַפֿט אונדזערע.. מיר פֿלעגן צולייגן די אויערן צו די בערגלעך און צוהערן זיך.

— דו הערסט? — פֿלעגן מיר פֿרעגן איינע די אַנדערע.

— און דו?

— אַוודאי...

— איינס, צוויי, דריי... פֿלעגן מיר נעמען ציילן פֿאַר אַ באַווייז אַז מיר הערן.

און מיר האָבן טאַקע געהערט. דייטלעך, שאַרף פֿלעגט צו אונדזערע אויערן דערגיין אַ קלאַנג פֿון די גרויסע גלעקער. איך ווייס ניט צי פֿון אונטער דער ערד, צי פֿון אייגענעם האַרצן — נאָר מיר האָבן געהערט און דער קלאַנג פֿלעגט אַריין אין אונדזערע נשמות און מאַכן זיי פֿול און גרויס און ברייט, אַז זיי פֿלעגן זיך פֿונאַנדערוויקלען אָן אַ גרענעץ, צונויפֿגיסן זיך מיט אַמאָליקע דורות און די אַלטע אונטערוואַליקע מעשה פֿלעגט פֿאַר אונדז ווערן אַ ווירקלעכקייט, אויף די גרינע בערגלעך, אויפֿן ברעג טייכל...

געקלונגען אונטער דער ערד האָבן עס די זעלבע גלעקער וואָס זענען דאָ איינגעזונקען געוואָרן, ווען דאָס גרויסע ווונדער מיט ר׳ מאירקען איז געשען. די רשעים פֿון שלאָס האָבן זינט דעמאָלט קיין רו נישט באַקומען. דער קאָפּ רייסט זיי, די אויערן פּלאַצן זיי פֿון רעש און אויפֿהערן קלינגען קאָנען זיי נישט אין אַ שטילן וועטער, ווען אַ צווייגל רירט זיך נישט אויף

דיביימער און קיין גרעזעלע אויף דער ערד, האָבן מיר געוווסט, אַז מען לייגט צו דעם אויער צו דער ערד, הערט מען דעם קלאַנג פון דער טיפעניש.

נאָך אַ סך יאָרן זענען אַריבער זינט מיר, קליינע חדר־ייִנגלעך, האָבן זיך געשפּילט אויף די גרינע בערגלעך פון אונטערוואל. פאַר די צייט האָט זיך דער אונטערוואל ווייטער איבערגעביטן. ער איז נאָר נעלם געוואָרן. ניטאָ די גרינע בערגלעך וואָס מען האָט אָנגעשאָטן בשעת די גרויסע מלחמה איז געווען, דאָס טייכל איז אויך ניטאָ — זיי האָט אויך עמיצער איינגעשלונגען. די איינוווינער פון די גראָע הייזלעך וואָס דערביי האָבן די בערגלעך אָפּגעגראָבן, די ערד פאַרגלייכט און אויפגעבויט שטאַלן פאַר פערד און פאַר בהמות, האָבן דאָס טייכל פאַרשאָטן און פאַרזייט גערטנער. אויף דעם אָרט ווו בלומען האָבן אַמאָל געבליט, ליגט איצט אַ דיקע קופּע מיסט. אויף דעם אָרט ווו פריילעכע וואַסערלעך האָבן געפּלייצט, שטייען איצט קורצע, מיאוסע און ניט־פריינטלעכע קעפּלעך קרויט. קינדער שפּילן זיך דאָ ניט. ניטאָ וועמען צו פרעגן, צי הערט זיך נאָך איצט אויך דער קלאַנג פון די קופּערנע גלעקער אונטער דער ערד. איך ווייס ניט צי ווייסט דאָ עמיצער פון די אַמאָליקע פון אונטערוואל וועגן ר׳ מאירקע. אַלץ האָט זיך דאָ אַזוי איבערגעביטן. ניטאָ דער אַמאָליקער אונטערוואל, ניטאָ די אַמאָליקע חברים. איך אַליין בין אויך ניט דער זעלבער וואָס אַמאָל. איך האָב נייע רביים באַקומען, נייע חדרים. נייע חברים. גוטע, ליבע, טייערע זענען מיינע נייע חברים.

נאָר איך קאָן ניט פאַרגעסן: אַמאָל איז געווען אַן אונטערוואל מיט בליענדיקע בערגלעך, מיט אַ קלאָרן טייכל דערביי; דער גייסט פון הייליקן ר׳ מאירקע האָט איבער די בערגלעך און איבערן טייכל געשוועבט; וווּנדער האָבן זיך געזען אויף דער וואָר.

איך קען ניט פאַרגעסן — ר׳ מאירקע האָט געקענט שטאַרבן און לעבעדיק ווערן, כדי ווייטער צו שטאַרבן פאַר זיינע ברידער...

פ. היילפּערין

(פונעם בוך „דערציילונגען“, ערשטער באַנד. פאַרלאַג־בוכהאַנדלונג שלמה שרעבערק, ווילנע).

*

דער פּרוש

איך זיץ אין דער פּרושים־שול וואָס געפינט זיך אין אַן אויבער־שטיבל פון דער גרויסער קאַלטער־שול און לערן גמרא.

אין דער פּרושים־שול דאַוונט מען נאָר ותיקין. פון נאָכן דאַוונען בהשכמה ביז מנחה, קומט איצט זעלטן ווער אַריין אין דעם שטיבל. דער איינציקער וואָס זיצט דאָ און לערנט אויסער מיר, איז דער שוואַרצער פּרוש.

מיט עטלעכע יאָר פריער האָט מען נאָך דאָ אין פּרושים־שול געהערט די זיסע קולות פון בחורים, וואָס האָבן געלערנט גמרא ביי ר׳ יוספן, דעם גרויסן למדן און צדיק.

וועגן ר׳ יוספס צידקות, מידות און אויפפירונגען זענען אַרומגעגאַנגען לעגענדעס נאָך ביי זיין לעבן. אויף די עלטערע יאָרן איז ער געווען דיין אין ניעסוויזש. ר׳ יוסף האָט געהאַט אַ געשלאָסענעם מויל — גערעדט געציילטע ווערטער. דערפאַר האָט דער יעניקער, מיט וועמען ר׳ יוסף האָט אויסגערעדט עטלעכע ווערטער, געהאַלטן עס פאַר אַ גרויסע זכיה. ר׳ יוסף איז געווען דער רבי אין פּרושים־שול, ווו ער פלעגט זיצן און לערנען ס׳רוב טאָג.

מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק איז דאָס אויבער־שטיבל דאָ געווען געפּאַקט מיט „פּרושים“, — יונגעלייט לומדים, וואָס האָבן איבערגעלאָזט זייערע פרויען און קינדער אין זייערע שטעטלעך און געקומען קיין ניעסוויזש לערנען. זיי זענען געזעסן דאָ אין שול און געלערנט טאָג און נאַכט מיט התמדה.

כאָטש איצטער לערנען דאָ שוין מער ניט קיין פּרושים און די שול שטייט ליידיק כמעט אַ גאַנצן טאָג, האָט זי ניט פאַרלאָרן דעם זכות צו רופן זיך די „פּרושים־שול“. אַזוי אויך רופט מען נאָך דעם איינציקן פּרוש, וואָס איז געבליבן ווי אַ זכר פון יענע גאָלדענע צייט — „דער שוואַרצער פּרוש“, כאָטש ער איז שוין מער ניט קיין פּרוש, ווייל זיין ווייב און קינדער וווינען איצט מיט אים אין ניעסוויזש. ער איז שוין אויך ניט מער קיין שוואַרצער, ווייל די האָר פון זיין קאָפּ און באָרד זענען שוין פון לאַנג ווייס געוואָרן.

איך האָב ליב צו אָבסערווירן דעם פּרושס אויפפירונג און זיינע מידות און זיך צוהערן צו זיינע באַהאַרצטע, זיס־טרויעריקע ניגונים ביים לערנען גמרא.

דער פּרוש איז נאָר אַ „הויפןביינער“. ס׳רוב טעג פון זיין לעבן האָט ער געפּראַוועט סיגופים און תעניתים. ער גייט שטענדיק געבויגן, איינגעהויקערט, ווי ס׳וואָלט געלעגן אויף אים די שווערע לאַסט פון דעם יידישן ביטערן לעבן אין גלות. זיין פּנים דריקט אויס טיפן צער, נאָר די אויגן ברענען מיט אַ הייליקן פייער.

דער שוואַרצער פּרוש איז אויך אַ מקובל. שוין לאַנג זיצט ער פאַרטיפט איבערן זוהר און אַנדערע קבלה־ספרים און גרונטעוועט זיך אין סתרי־תורה.

מ׳דערציילט וועגן פּרוש: נאַכט און נאַכט, ווען ער בלייבט אַליין אין אַלטן בית־מדרש, ווו ער דאַוונט שטענדיק מעריב, ריכט ער דאָרטן אָפּ חצות אויף אַ מאָרימדיקן שטייגער. ער מאַכט הקפות אַרום בעלעמער, פאַלט נאָכדעם אַריין אין אָרון־קודש, וויינט און קלאָגט פאַר גאָט אויפן ביטערן גורל פון די יידן וואָס ווערן געפּלאָגט אין דעם פינצטערן גלות. ער גיסט אויס זיין האַרץ וועגן די שרעקלעכע גזירות, וואָס די באַצווינגער און באַדריקער זענען גוזר טאָג־טעגלעך. די ניגונים פון פּרוש ביים אָפּריכטן חצות זענען מוראדיק־טרויעריק און זיינע זיפצן און טרערן ברעכן דאָס האַרץ.

און נאָך דערציילט מען וועגן פּרוש: גאַנץ אָפט ביינאַכט גייט ער אויפן הייליקן אָרט און טוט תפילה אין די אוהלס און אויף די קברים פון די רבנים־צדיקים. ער וועקט די צדיקים מתפלל־צו־זיין און צו בעטן רחמים פאַרן כסא־הכבוד אויף די יידן וואָס ווערן גערודפט און געפּייניקט.

דעם פּרושס האַרץ איז אָנגעזאָפּט מיט יידישן פּיין. פיל פון די אומגליקלעכע און דערשלאָגענע פון שטעטל קומען צו אים אין פּרושים־שול און גיסן אויס זייערע צעבראָכענע הערצער פאַר אים. זיי בעטן אים מתפלל צו זיין פאַר זייערטוועגן, אָדער פאַר זייערע ליבע און נאָענטע.

דער פּרוש שטאַרקט די געמיטער פון די ליידנדיקע און מוטיקט זיי מיט זיינע ברכות און טרייסט־ווערטער.

ער העלפט אויך אייניקע מיט קליינע געלט־סומען, וואָס ער באַקומט פאַר דעם צוועק פון גוטהאַרציקע, פאַרמעגלעכע בעלי־בתים.

*

צייט עס האָט אויסגעבראָכן די שרעקלעכע וועלט־מלחמה, זענען דעם אַלטן פּרושס דאַגות פאַרפילפאַכט געוואָרן.

אין די גרויסע קאַזאַרמעס אין אונדזער שטאָט ניעסוויזש, שטייען סאָלדאַטן און רעזערוויסטן. צווישן זיי געפינער זיך אַ סך יידן. און וואַהין כאַפּט זיך אַריין אַ יידישער זעלנער אָדער אַ געטומענער אין זאַפּאַס, ווען ער גייט אַרויס אין אַ פרייער

שעה פון קאַזאַרמע? ער כאַפּט זיך אַריין אין בית־מדרש אָדער אין פּרושים־שול, ווו ער געפינט זיך צווישן ברידער־יידן און ווו ער קען גאָט בעטן פאַר זיך און פאַר זיין הויז־געזינד, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט ווי אויפן וואַסער, ווען ס׳איז אַרויס דער באַפעל צו רעקרוטירן זיך.

דער פּרוש ווייזט אַרויס גרויס רחמנות צו די יידישע „זאַ־פּאַסניקעס״. ער טרייסט זיי און שטאַרקט זייער אמונה, אַז גאָט, דער שומר־ישראל, וואַכט איבער זיינע קינדער, אַז ער איז שטענדיק מיט זיי און וועט זיי אַרויסהעלפן.

אויסער מיט אַ טרייסט־וואָרט, העלפט דער פּרוש די יידי־שע זעלנער מיט וואָס נאָר ער קען. ער קלייבט צונויף פאַר זייערטוועגן אַ ביסל געלט, זיי זאָלן קענען שיקן הילף צו זייערע פאַמיליעס.

דער פּרוש באַזאָרגט די פרומע זעלנער מיט כשרע שפּייז, זיי זאָלן ניט דאַרפן עסן פון קעסל.

פאַר די אַכט טעג פּסח אָרדנט ער איין פאַר די יידישע זעלנער אַ כשרה קיך לעבן די קאַזאַרמעס, זיי זאָלן ניט מוזן עסן, חלילה, חמץ אין פּסח.

ערב פּסח פאַרנאַכט גייט דער אַלטער פּרוש דורך אין אַלע בתי־מדרשים צו זען, מ׳זאָל זיך ניט שטעלן דאַוונען מעריב, ביז יעדער יידישער זעלנער ווערט איינגעלאַדן צו די צוויי סדרים. ער וויל אַז זיי, די פאַרוואָרפענע פון זייערע היימען, זאָלן פילן דעם טעם פון יום־טוב אין דער וואַרעמער סביבה פון אַ יידישער היים.

די „זאַפּאַסניקעס״ פילן גרויס דאַנקבאַרקייט צום פּרוש, וואָס זאָרגט זיך פאַר זיי ווי אַ געטרייער טאַטע זאָרגט פאַר זיינע קינדער.

ווען אַ יידישער זעלנער ווערט אַריינגעשטעלט אין רעיעס־טער פון די וואָס דאַרפן אַוועק אויפן פראָנט, קומט ער אין פּרושים־שול צו נעמען אַ ברכה און זעגענען זיך מיטן אַלטן פּרוש.

אָט זע איך ווי עס שטייט לעבן פּרוש אַ זאַפּאַסניק, אַ ייד פון אַ יאָר פינף־און דרייסיק. ער האָט איבערגעלאָזט אין דער היים אַ פרוי מיט פינף קליינע קינדער. דערצו האָט ער נאָך אַן אַלטן קראַנקן טאַטן, וועמען ער דאַרף אויסהאַלטן. איצט ליידן זיי אַלע נויט און דחקות.

דער זעלנער גיסט אויס דאָס האַרץ פאַרן פּרוש, דערציילט, אַז מ׳שיקט אים אַוועק אויף די שחיטה־פעלדער.

דער אַלטער פּרוש איז אַליין אינגאַנצן אויפגעטרייסלט, צעבראָכן. זיין פּנים איז בלאַס און די אויגן פול מיט צער, אָבער ער טרייסט און מוטיקט דעם יידן.

ער נעמט אַריין דעם זעלנערס האַנט אין זיין וואַרעמער האַנט, דריקט זי אַ לאַנגע צייט מיט ליבשאַפט. ער בענטשט דעם זעלנער און שטאַרקט זיין געמיט. ער דערמאָנט אים, אַז גאָט־ברוך־הוא פאַרלאָזט ניט די, וואָס האָפן צו אים, און אויך אין די שווערסטע שעהן טאָר אַ ייד זיך ניט מיאש־זיין פון רחמים.

דער פּרוש לייגט אַריין שטילערהייט אין דעם זעלנערס קעשענע אַ ביסל מינץ, דריקט ווידער זיין האַנט. זאָגט בעת־מעשה דאָס קאַפּיטל תהילים: „אשא עיני אל ההרים מאַין יבוא עזרי״, (איך הייב אויף מיינע אויגן צו די בערג: פון וואַנען וועט קומען מיין הילף?) און זעגנט זיך מיט אים מיט די ווערטער: „ד׳ ישמור צאתך ובואך מעתה ועד עולם״. (גאָט וועט היטן דיין גיין און קומען, פון אַצינד און ביז אייביק).

נאָכדעם ווי דער זעלנער קושט די ספרי־תורות, זיצט אַ ווילע אויפן באַנק ביי דער טיר, גיט ער אַ קוש די מזוזה און פאַרלאָזט די פּרושים־שול.

דעמאָלט ערשט ברעכן אויס פון פּרושס האַרץ שווערע זיפצן.

ער פאַרגיסט זודיקע טרערן, איז מתפּלל צו גאָט ער זאָל האָבן רחמים און שיצן די קינדער פון ישראל. און מיט אַ ניגון וואָס איז אָנגעזאַפּט מיט טיפן טרויער, בעט ער:

„שומר ישראל, שמור שארית ישראל ואַל יאבד ישראל״.

„שומר גוי אחד, שמור שארית עם אחד, ואַל יאבד גוי אחד״.

אָט די תפילה חזרט ער איבער פיל מאָל מיט יענעם ניגון, וואָס מאָנט און בעט רחמים.

דער ווידערקלאַנג פון דער תפילה טראָגט זיך אין חלל פון פּרושים־שול פאַר אַ לאַנגער, לאַנגער צייט.

אָט גייט דער פּרוש אַוועק פון פּרושים־שול זיך עוסק צו זיין אין אַ דבר־מצוה. איך בלייב זיצן איינער אַליין. כ׳בין ווי צוגעשמידט צו מיין אָרט.

אין מיינע אויערן קלינגט אַלץ די תפילה מיט איר מיסטיש טרויעריקן ניגון, אָנגעזאַפּט מיט אהבת־ישראל, וואָס האָט קיין סוף ניט:

„שומר ישראל, שמור שארית ישראל, ואַל יאבד ישראל״...

שלמה דמשק

אדר, תרע״ה.

פונעם בוך „אין יענע יאָרן״ (פאַרצייכענונגען און בילדער פון מיין היימשטאָט ניעסוויזש). אַרויס־געגעבן פון תלמידים און פריינד. ניו־יאָרק, תשי״א—1950. ז״ז 160.

*

משה אלעזר אייזענשטאַט

יידישער שרייבער און עסקן, געבוירן אין יאָר 1870 אין ניעסוויזש, געלערנט אין דער וואָלאָזשינער ישיבה. העכערע בילדונג באַקומען אין בערלין, ווו ר׳האָט גלייכצייטיק באַזוכט די הויכשול פאַר יידישע וויסנשאַפטן וועלכע ר׳האָט פאַר־ענדיקט מיטן טיטל דאָקטאָר פילאָזאָפיע. אין יאָר 1889 ווערט מ. אייזענשטאַט באַשטימט אַלס אַלגעמיינער ראַבינער אין ראָסטאָוו א/דאָן. נאָך אַלס סטודענט האָט ער פאַרעפנטלעכט אין יידישע פעריאָדישע אויסגאַבן, פעליעטאָנען, דערציילונגען, קריטישע נאָטיצן, קאָרעספּאָנדענצן און פובליציסטישע אַר־טיקלען. די לעצטע אַרבעטן זענען דער עיקר געווידמעט פראַגן פון דערציונג. אַלס באַזונדערע אויסגאַבן זענען דערשינען: „מחיי בני ליטא״ — דערציילונגען פונעם לעבן פון די ליט־ווישע יידן אין וואַרשע. 1893. איבערזעצט אויף רוסיש און דייטש. 2) ביבל־קריטיק אין דער תלמודישער ליטעראַטור (זיין דאָקטאָר־דיסערטאַציע), 1898. 3) יידיש־איבערזעצונג פונעם ערשטן טייל פון ד״ר דעמבאָס בוך וועגן שחיטה, וואַרשע 1896. 4) יידיש־איבערזעצונג פון ד. כוואָלסאָנס אַרטיקל „אַלטע געדרוקטע יידישע ביכער״, אונטערן קעפּל „ראשית מעשה הדפוס״, וואַרשע 1897.

(יעווריעיקאַיאַ ענציקלאָפּעדיאַ, 1טער באַנד, ז׳ 483, ס. פּעטערבורג, 1913).

*

ד״ר משה־אליעזר אייזענשטאַט

ראַבינער און געלערנטער. געב. 1869 אין ניעסוויזש, ווייס־רוסלאַנד. געלערנט אין דער וואָלאָזשינער ישיבה, זינט 1899

שטודירט פילאָסאָפיע און אָריענטאַליסטיק אין בערלינער אוניווערסיטעט. געווען ראַבינער אין ראָסטאָוו־דאָן און זינט 1910 אין פעטערבורג. 1924 זיך באַזעצט אין פאַריז, ווו ער איז ראַבינער פון דער מזרח־יידישער קהילה. זיך באַטייליקט אין העברעישע, רוסיש־יידישע, דייטשע און יידישע צייטשריפטן. דערהויפט וועגן ענינים פון יידישער דערציונג; אַרויסגעגעבן אויך אייניקע ווערק אין העברעיש, ווי ד״ר דעמבאָס אַרבעט איבער שחיטה, פראָפ. ד. כוואָלסאָנס „ראשית מעשה הדפוס בישראל״, בילדער פון דעם יידישן לעבן אין דער ליטע („בשובי אל ארץ מולדתי״, „מחיי בני ליטא״), אין יידיש — אַ דערציילונג „נאָך דער שריפה״ (ווילנע 1901), אין רוסיש — אַ כרעסטאָמאַטיע פאַר יידישע קינדער „נאַשים דיעטיאַם״ צוזאַמען מיט מ. דאַיכעס (1911).

ז. ר.

(אַלגעמיינע יידישע ענציקלאָפעדיע, פאַריז, 1935. באַנד 2, ז׳ 173).

*

גע׳ב. אין ניעסוויזש 13 יאַנואַר 1869, — 27 נאָוו. 1943).

צו 13 יאָר שוין געשריבן קאָרעספאָנדענציעס אין המליץ און הצפירה. געלערנט אין וואָלאָזשינער ישיבה און זינט 1889 שטודירט אין בערלינער אוניווערסיטעט און אין דער הויכשול פאַר דער וויסנשאַפט פון יידנטום. באַקומען דעם דאָקטאָר־טיטול פאַר אַ דיסערטאַציע וועגן ביבל־קריטיק אין דער תלמודישער ליטעראַטור. געווען אַ צייט לערער פון יידישע לימודים אין אַ צאָל גימנאַזיעס אין רוסלאַנד, דאַן געוואָרן ראַבינער אין ראָסטאָוו ביים דאָן און פון 1910 אין פעטערבורג. זינט די סטודענטישע יאָרן געשריבן דערציילונגען, רעצענזיעס און פובליציסטישע אַרטיקלען אין העברעישע, רוסיש־יידישע און דייטשע צייטשריפטן. אויף יידיש פאַרעפנטלעכט אַ סקיצע אין הויזפריינד, 5, א״נ „וואו זיינען זיי?״. זיך באַטייליקט אין יוד מיט אַ סעריע אַרטיקלען וועגן דערציונג, אויך אין פריינד, דער טאָג, ש. פרוגס לוח פיר ערד־אַרבייטער. געאַרבעט אויף אַ גרויס ווערק אין יידיש — די איינלייטונג אין תלמוד. שפעטער עמיגרירט קיין פאַריז און נאָך היטלערס אַריינמאַרש קיין פראַנקרייך אין 1942 געקומען קיין אַמעריקע. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

ז. רייזען, לעקסיקאָן, ב. 1; אַלגעמיינע ענציקלאָפעדיע, ב.2. (לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, 1טער באַנד).

*

לאָזער פאָגעלמאַן

געבוירן דעם 27סטן מאַי 1888. אַדאָפטירטער נאָמען פון אליעזר פייגעלמאַן.

געב׳ אין ניעסוויזש, מינסקער גובערניע, ווייסרוסלאַנד. דער פאָטער שמחה, דער גרינדער פון ערשטן חדר־מתוקן אין ניעסוויזש, האָט אַליין אים געגעבן אַ יידישע און וועלטלעכע דערציונג. לאַזאַר פאָגעלמאַן האָט ווי אַן „עקסטערן״ יעדן יאָר אָפגעלייגט עקזאַמען אין סלוצקער גימנאַזיע. אין 1906 איז ער אַריין אין זיבעטן קלאַס פון דער וואַרשעווער צווייטער גימנאַזיע און זי געענדיקט אין 1912, און אַ יאָר שפעטער צוגעשטעלט זיין דיסערטאַציע וועגן „אויטאָר־רעכט אויף ליטעראַרישע ווערק״. דערנאָך שטודירט אין פעטערבורגער פסיכאָנעוראָלאָגישן אינסטיטוט. דעביוטירט מיט אַ דערציילונג „נאַ פליאַזשע״ (אויף דער פליאַזשע) אין אַ פעטערבורגער רוסישן ליטעראַרישן זשורנאַל, אין יענער צייט געוואָרן לעקטאָר אויף הויכקורסן איבער רוסישער ליטעראַטור. אין אָנהויב פון ערשטער וועלט־מלחמה, 1914, געווען יוריסקאָנסול אין סובמאַרינען־זאַוואָד „רעקס״, שפעטער געאַרבעט אין דער נאַפט־פירמע „מאַזוט״.

אין די יאָרן פון דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע געווען לערער און פאַרוואַלטער פון אַלגעמיינע שולן אין וויטעבסק, האָראָדאָק, סלוצק, לסוף אין זיין היימשטאָט ניעסוויזש, אין אַ 8־קלאַסיקער מיידל־גימנאַזיע געווען לערער פון רוסישער ליטעראַטור און פון לאַטיין. אין 1921 עמיגרירט קיין אַמעריקע, זיך באַזעצט אין ניו־יאָרק, און נאָך אַ צוגרייטונג אַריינגעטראָטן אין דער יוריספרודענץ־שול פון פאָרדהאַם אוניווערסיטעט; געענדיקט אין 1927 און געהאַט בדעה צו פראַקטיצירן אַדוואָקאַטור. דערווייל געווען לערער אין די אַרבעטער־רינג־שולן און מיטגעאַרבעט אין פועלי־ציוניסטישן טאָגבלאַט די צייט, רעדאַגירט פון דוד פינסקי — ביז די צייטונג האָט זיך פאַרמאַכט. אויך אין טאָג, נ״י. אָנגעהויבן דרוקן אין פאָרווערטס אַ סעריע שילדערונגען פון יידישן לעבן אין באָלשעוויסטישן רוסלאַנד, און דער רעד׳ אב. קאַהאַן האָט אים פאַרבעטן צו שרייבן רעגלמעסיק. אין 1927 געוואָרן אַן אינעווייניקסטער מיטאַרבעטער פון „פאָרווערטס״. פאַרעפנטלעכט ביאָגראַפישע סעריעס וועגן גרויסע פערזענלעכקייטן אין דער ליטעראַטור און אין טעאַטער, אויך דערציילונגען און ליטעראַטור־קריטיק, אונטער זיין אייגענעם נאָמען און אונטער פסעוודאָנים ד״ר פ. לאַזאַר, טעוועליעוו, פ. סאָלאָווייטשיק און ל. איידעלמאַן.

נאָך אב. קאַהאַנס טויט, 1952, איז הלל ראָגאָף געוואָרן דער רעדאַקטאָר און פאָגעלמאַן — פאַרוואַלטונג־רעדאַקטאָר פון פאָרווערטס. ווען ראָגאָף האָט רעזיגנירט אין 1962, איז פאָגעלמאַן געוואָרן רעדאַקטאָר. אין די יאָרן פון אינטענסיווער זשורנאַליסטישער טעטיקייט, אויך געווען אַ לעקטאָר און דער ערשטער דירעקטאָר פון די אַרבעטער־רינג לערער־קורסן, אַ לערער אין דער אַרבעטער־רינג־מיטלשול, אַ לעקטאָר אין יידישן לערער־סעמינאַר, אַ מיטגליד פון בילדונגס־אָפטייל ביים אַרבעטער־רינג און קאַסירער פון אַרבעטער־רינג. זיך אויך באַטייליקט ווי אַ פובליציסט, רעצענזענט און קריטיקער אין אַ ריי זשורנאַלן, בעיקר אין דער וועקער, אָרגאַן פון יידישן סאָציאַליסטישן פאַרבאַנד, און אין צוקונפט.

נאָך א. ליעסינס טויט רעדאַגירט די צוקונפט אין איינעם מיט הלל ראָגאָף, אין די יאָרן 1939־1940. זיך אויך באַטייליקט אין זאַמלבוך ווילנע, 1935; אין רוסישן זאַמלבוך יעווריעיסקי מיר, אַרויסג׳ פון פאַרבאַנד פון די רוסישע יידן, ניו־יאָרק, 1944, מיט אַ לענגערער אָפהאַנדלונג וועגן די יידן אין אַמעריקע; אין רוסישן נאָווי זשורנאַל, נומ׳ 59, ניו־יאָרק, 1960, מיט אַ לענגערער שטודיע וועגן שלום־עליכמען. פאָגעלמאַן איז עטלעכע מאָל געווען פרעזידענט פון י. ל. פרץ־שרייבער־פאַראיין, פראָפעסיאָנעלע אָרגאַניזאַציע פון די יידישע זשורנאַליסטן אין ניו־יאָרק. גרייט צום דרוק געזאַמלטע אָפהאַנדלונגען וועגן יידישע און אַלגעמיינע שריפטשטעלערס, וועגן פערזענלעכקייטן אין פאָליטישן לעבן, צווישן זיי אַ צאָל אַמעריקאַנער פרעזידענטן. זיין וועכנטלעך פובליציסטיש אַרטיקל אין פאָרווערטס איז געווידמעט יידישע און אַלגעמיינע צייט־פראָבלעמען. האָט אין 1936 געדרוקט אין פאָרווערטס אַ סעריע רייזע־אַרטיקלען נאָך אַ טור איבער אַ צאָל אייראָפעישע לענדער; אין 1951, נאָכן באַזוך אין מדינת־ישראל, אויף דער פאַרבעטונג פון דער ישראל־רעגירונג, און ווי אַ מיטגליד פון אַן אַמעריקאַנער זשורנאַליסטן־גרופע זיך צו באַטייליקן אין דער ערשטער פלי־רייזע דורך דער „על־על״־לופט־ליניע פון לוד קיין ניו־יאָרק, געדרוקט אין דער צייטונג אַ וויכטיקע סעריע אַרטיקלען איבער דער

ייִדישער מדינה. פאָגעלמאַנס ערשטע פרוי איז געווען בעלאַ דמשק, שוועסטער פון העברעיש־ייִדישן שריפטשטעלער שלמה דמשק. זיין צווייטע פרוי איז די טאָכטער פון ב. באָטוויניק. זייער בכור, שמחה־סיימאָן איז געפאַלן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה קעגן די דייטשע נאַציס. אין בוכפאָרעם: בוקער ט. וואַשינגטאָן, פאַרלאַג אַרבעטער־רינג, 1930; פּאַוועל אַקסעלראָד, פ"ג ייד' סאָצ' פאַרבאַנד, נ"י, 1928; געשיכטע פון דעם אַרבעטער־רינג, פאַרלאַג אַרבעטער־רינג, נ"י, 1931. וווינט אין ברוקלין, נ"י.

ז. רייזען, לעקסיקאָן, ב' 3; הלל ראָגאָף, דער גייסט פון פאָרווערטס, נ"י, 1954, זז' 163־165 (צו ערשט געדרוקט אין פאָרווערטס, נ"י, 16טן מאַי 1953); י. ש. הערץ, די ייִדישע סאָציאַליסטישע באַוועגונג אין אַמעריקע, נ"י, 1954, זוכצעטל; שלמה דמשק, מפה ומשם, נ"י, 1956, עמ' 102־107; אַרבעטער־רינג־בויער און טוער, נ"י, 1962, שפּ' 305־306; ס. רעגענסבערג, פאָרווערטס, נ"י, 16טן יוני 1962; י. שמולעוויטש, פאָרווערטס, 28סטן יוני 1962 און דאָרט, 2טן דעצ' 1962; ה. לאַנג, פאָרווערטס, נ"י, 20סטן אָקט' 1962; קורות העתונאים היהודיים, 9, ירושלים, א' כסלו, תשכ"ו, 25סטן נאָוו' 1965;
יעפים ישורין, 100 יאָר ייִדישע ליטעראַטור, נ"י, 1966.

ח. ש.

(לעקסיקאָן פון דער נייער ייִדישער ליטעראַטור, באַנד 7).

*

אליהו־ישראל ראַדונסקי

אָנגעהויבן זיין פּראַקטיק (1927) אַלס העברעישער לערער אין דער ציש"אָ־שול אין ניעסוויזש. שפּעטער איז ער דאָרט געוואָרן אויך אַ טיכטיקער שול־טוער און איז יאָרן לאַנג געווען סעקרעטאַר פון דער אָרטיקער ציש"אָ־אָפּטיילונג. פאַרבראַכט גאַנצע אָוונטן אויף פאַרוואַלטונג־זיצונגען, טעאַטער־פּראָבעס און פאָרשטעלונגען.

עליע איז אַלע יאָרן געזעסן אין סופליאָר־בודקע, אין שטאַטישן זאַל. נישט איינמאָל האָט ער דעם אַרטיסט אַרויסגעפירט פון אַ שווערער סיטואַציע, ווי אַ געניטער רעזשיסער. אַ לעבן לאַנג צווישן שול־בענק, זיצונגען אין סופליאָר־בודקע — איז נישט געבליבן קיין פלאַץ פאַר פערזענלעך גליק.

אומגעקומען בשעת די צעשיסונגען פון ניעסוויזשער ייִדן, אין אָקטאָבער 1941.

(לערער יזכור־בוך)

*

עקיבא באַקשט

אַ קיילעכיק פּנים, בלאָנדע האָר, מיט ברילן אין גראָבע אַמעריקאַנער ראָמען — האָט עקיבא באַקשט געהאַט אין זיין אויסזען ווייניק ייִדישעס, נאָך ווייניקער — ווי אַ ייִדישער לערער. זיין גאַנץ וועזן האָט געשפּראָצט מיט דאָרפישער געזונטקייט און נאַיוויטעט.

געשטאַמט האָט ער פון איוויע, אַ שטעטל לעבן נאָוואָגרודעק, אין מזרח־פּוילן. ווי אַ פיזיש־געזונטער מענטש, האָט ער ליב געהאַט די נאַטור, און אויך זיינע שילער אָנגעשטעקט מיט דער ליבע. קיים האָט געקלונגען דער שול־גלאָק, איז באַקשט נישט געווען מער דער שטרענגער לערער, נאָר דער גוטער צוגעלאָזענער חבר. זיין שוואַכקייט איז געווען — מאַרשירן. ער האָט נישט דורכגעלאָזן קיין געלעגנהייט זיך אַראָפּצוכאַפּן אין אַ פרייען טאָג פון ניעסוויזש, וווּ ער האָט געאַרבעט אין דער ציש"אָ־שול, אין זיין היימשטאָט אַריין, איוויע. אַ מהלך פון וואָסערע 90 קילאָמעטער איז פאַר אים געווען אַ נאַכטשפּאַציר, ביי וועלכן מ'פאַרשטויבט אַפילו נישט די שיך.

ווי באַקאַנט, איז אַ ייִדישער לערער אין שטעטל געווען מער ווי לערער: ער האָט געמוזט זיין אַ „קראַפט", מ'זאָל אים קענען אויסנוצן אַלס טוער, רעדנער אָדער אַרטיסט. באַקשט איז נישט געווען קיין אויסנאַם. ער האָט געשפּילט טעאַטער, ער האָט געטאָן די גאַנצע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט — אַזוי אין ניעסוויזש, אַזוי אין איוויע, וווּ ער איז געווען דער לערער און פאַרוואַלטער פון דער שול.

מ. אייזענבוד

*

בנימין גראַובאַרט

אַרום 1926 האָט זיך אין ניעסוויזש באַוויזן אַ יונגער אינטעליגענט פון וואַרשע. אַ נידעריקער און דיקלעכער, עטוואָס הינקענדיק אויף אַ פוס, מיט צוויי קלוגע שמייכלענדיקע אויגן הינטער די ברילן אין גאָלדענע ראָמלעך, — איז ב. גראַובאַרט געוואָרן פאַרוואַלטער פון דער ניעסוויזשער ציש"אָ־שול. שפּעטער, שוין אַ תושב אין ניעסוויזש, איז ער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס ראַטמאַן אין מאַגיסטראַט, און אייניקע יאָר געווען לאַווניק. ער העלפט דער ייִדישער אָרעמער באַפעלקערונג, ער גיט זיך אָפּ מיט דער ערציונג פון ייִדישן קינד. אין 1930 אינסצעניזירט ער דעם „פּרינץ און דער בעטלער". ער שניידט און מאָלט די דעקאָראַציעס, ער רעזשיסירט די ראָלן מיט די קינדער. די פאָרשטעלונג האָט געשאַפן גרויס אָנזען דער שול און אירע טוער.

אין 1932 פאָרט ער איבער קיין פּינסק און ער ווערט פאַרוואַלטער פון דער דאָרטיקער באָראָכאָוו־שול. אָבער אונטערן דרוק פון דער פּוילישער שול־מאַכט האָט גראַובאַרט געמוזט אויפגעבן זיין לערער־פּאָסטן און ער ווערט בוכהאַלטער אין אַ האַנדלס־אונטערנעמונג. ער ווידמעט ווייטער זיין גאַנצע ענערגיע פאַר קינדער־דערציונג און פאַר געזעלשאַפטלעכער אַרבעט לטובת דער אָרעמער ייִדישער באַפעלקערונג.

אומגעקומען איז ער אין פּינסק.

(לערער יזכור־בוך)

✡

מיכאל טשאַרני ז"ל

(1874—1928)

אַלזייטיק און קאָלירפול איז געווען דאָס געשטאַלט פון מיכאל שטאַרני. פון דער נאַטור אַ שטילער, באַשיידענער מענטש, אַ געבוירענער אינטעליגענט, האָט ער שוין אין זיינע פרישטע יאָרן אַרויסגעוויזן גרויס אינטערעס צו אַלגעמיין־וועלטלעכע לימודים, פּאָעזיע, פּובליציסטישע אָפּהאַנדלונגען איבער אַקטועלע פּראָבלעמען. אָבער אַ ספּעציעלן אינטערעס

האָט ער געהאַט צו לערנען מאַטעמאַטיק. ער האָט געקענט, צום ביישפּיל, אויסרעכענען פון פּאָרויס, ווען עס פאַלן אויס די ערשטע טעג פּסח, ראש־השנה, סוכות און אַנדערע יום־טובים אין משך פון צענדליקער יאָרן. איטשע טשאַרני דערציילט, אַז ווען ער האָט זיך געלערנט אין דער רוסישער גימנאַזיע אין די

מיכאל טשארני

יאָרן 192—1918. פלעגט אים דער פאָטער שטענדיק העלפן צו לייזן אַלגעברעישע און טריגאָנאָמעטרישע אויפגאַבן, טראָץ דעם וואָס ער אַליין האָט אין קיין גימנאַזיע נישט געלערנט.

אין זיינע יוגנט יאָרן האָט ער אייניקע יאָר געלערנט אין דער מירער ישיבה, אָבער ער איז נישט געווען קיין רעליגיעזער מענטש. אין שול פלעגט ער גיין דאַוונען בלויז אין שבתים און אין די יום־טובים, אַמאָל פלעגט ער אויך צוליב טאָן זיין פרוי וואָס איז דווקא געווען רעליגיעז געשטימט און זיך אַריינ־כאַפּן אין שול צו מנחה. אָבער דאָס פלעגט קומען אין רעזולטאַט פון איר מוסר זאָגן: „מיכאל, דו ביסט דאָך אַ טאַטע פון קינדער, פאַרוואָס דאַוונסטו נישט? ס׳איז דאָך פאַראַן אַ יענע וועלט”!

טראָץ דעם וואָס צוליב זיין פרנסה, ווי אַ קאָמיוואָיאַזשאָר, איז אים ס׳רוב צייט אויסגעקומען צו זיין אין די וועגן, איז ער געווען צוגעבונדן צו זיין שטוב און משפחה. ער איז געווען געבענטשט מיט אַ סך שיינע געפילן און מידות. אַן אידעאַלער אויפריכטיקער מענטש, דורכגענומען מיט אַ משכיליש־פּראָגרע־סיוון גייסט, פלעגט ער נישט אַדורכלאָזן די קלענסטע געלעגנ־הייט אַדורכצולייענען די ביכער וואָס די קינדער פלעגן ברענגען אַהיים פון דער תרבות־ביבליאָטעק. ער פלעגט זיצן ביז די שפּעטע שעהן אין דער נאַכט, לייענען מיט גרויס התמדה און אויך מאַכן פאַרשיידענע נאָטיצן און באַמערקונגען. און, פאַר־שטייט זיך, שמועסן מיט די קינדער וועגן די אַדורכגעלייענטע ביכער.

פאַרלירנדיק אַלס קינד אַן אויג, האָט ער זיך געפילט ווי באַעוולט פון דער נאַטור. געווען אומצופרידן און פאַרביטערט און אין דער געזעלשאַפט פון ידידים איז ער געווען מער הערער ווי רעדער, הגם ער האָט תמיד געהאַט וואָס צו זאָגן. ער האָט ליב געהאַט דעם צימצום, דאָס אַרויסגעזאָגטע איז ביי אים געווען געווויגן און געמאָסטן, וואָגיק און זאַכלעך.

זיין ליבע צו ארץ־ישראל האָט ער אַרויסגעוויזן ביי יעדער געלעגנהייט, טראָץ דעם וואָס ער איז נישט געווען אַ מיטגליד אין קיין ציוניסטישער פּאַרטיי. דער ציוניסטישער גייסט אין שטוב האָט אויך באַווירקט זיינע קינדער, וועלכע זענען געווען אַקטיווע טוערס אין די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס.

מיט זיין סאָלידער און טאַקטישער האַלטונג, האָט ער אַרויסגערופן צו זיך דרך־ארץ, דערצויגן די קינדער צו טאָלע־ראַנץ. איטשע טשאַרני דערמאָנט זיך איינמאָל, אַז ווען דער יינגערער ברודער נח האָט אין אַ פּורים־נאַכט ביים לייענען די מגילה אין חסידים־שטיבל געזוכט אַ שטעקן צו קלאַפּן המנען אין אַ קאַסטן, האָט זיך אָפּגערופן דער פאָטער: „וואָס ווערסטו שלאָגן אַ טויטן המן איבער אַ קעסטל, מען דאַרף בעסער שלאָגן די לעבעדיקע המנ׳ס, וועלכע מאַכן פּאָגראָמען איבער יידן”!

די לעצטע פּאָר יאָר פאַר זיין טויט האָט מיכאל טשאַרני זייער געליטן פון אַ ראַק־קראַנקהייט, אָבער ער האָט זיך קיינמאָל נישט באַקלאָגט, כדי נישט גורם זיין קיין יסורים דער פרוי און קינדער. די יסורים האָט ער געשטילט מיט לייענען ביכער. אַ פּאָר חדשים פאַר זיין טויט, האָט ער שוין כמעט פאַרלוירן דאָס לשון.

ער איז געשטאָרבן מיטן פולן באַוווסטזיין, אין מיטעלן עלטער פון 54 יאָר. זיין טויט האָט אַרויסגערופן טיפן טרויער אין שטאָט.

יצחק אַלפּעראָוויטש

*

יידן פון מיין היימשטאָט

מיין חבר ליבערמאַן

חבר ליבערמאַן איז געווען אַ זון פון ר׳ נחמיה מלמד ע״ה — אַ קליין יידעלע, דערפאַר אָבער אַ גרויסער העברעיער. יידן פלעגן אויף אים זאָגן, אַז ער לייענט דעם מליץ („המליץ”) און פון אים טאַקע האָט מען זיך דערוווסט יידישע און וועלטלעכע נייעס.

אָט דער רבי האָט פאַרמאָגט נאָר אַכט תלמידים און פון דעם האָט ער געהאַט פרנסה. זיין הויז איז געווען אַרום דעם טויטן געסל. פרייטיק נאָך האַלבן טאָג איז ר׳ נחמיה געווען באַשעפטיקט ביים איינאָרדענען צוגעוואַנדערטע אָרעמע יידן אַלס אורחים אויף שבת. איך געדענק, איך בין נאָך געווען אַ יינגל, פלעגט ר׳ נחמיה קומען צו אונדזער לובאַוויטשער שטיבל און בעטן מיין פאָטער ע״ה, ער זאָל נעמען אַן אורח אויף שבת. פאַרשטייט זיך, אַז מיין פאָטער האָט גלייך זיין ביטע דערפילט. איך האָב געפרעגט מיין פאָטער, פאַר וואָס ר׳ נחמיה דאַוונט נישט. האָט דער טאַטע געענטפערט: העוסק במצווה פטור ממצוות.

אָט דער שיינער מלמד האָט געהאַט אַ זון, וועלכער איז געווען מיין חבר, הגם אַ פיל עלטערער פון מיר. זייענדיק אַ ישיבה־בחור, האָט ער אָבער חוץ גמרא און מוסר־ספרים, געלייענט פיל ביכער. קומענדיק פון ישיבה, אַרום 1904, איז ער געוואָרן אַ מיטגליד אין „בונד” און אַקטיווער חבר אין דער באַוועגונג. ער פלעגט עפנטלעך אַרויסטרעטן אויף מיטינ־גען, האַלטן רעדעס קעגן דער אָרדענונג. ער האָט זיך אויסגע־לערנט אַ פאַך — אַלס סופר און געשריבן די תורה. אַ פּאָר יאָר שפּעטער האָט ער חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון ר׳ יצחק סופר ע״ה. אין 1917, נאָך דער רעוואָלוציע, איז ער אָנ־פירער פון „בונד” און ווערט אויסגעוויילט אַלס ראַטמאַן אין שטאָטראַט. ער העלפט שאַפן די יידישע פאָלקס־שול, איז באַליבט ביי דער אָרעמקייט פון שטאָט. דאָך קומט חבר ליבער־

מאַן יעדן טאָג דאַווענען אין בית־מדרש און לייענט יעדן שבת די פירושים.

בעת מיין באַזוך אין ניעסוויזש אין 1934, קום איך צו אים אין הויז. עס ווערט מיר פינצטער אין די אויגן. איך בין אין אַ ליידיקער שטוב. נישטאָ מער ווי אַ טיש און אַ בענקל, אויף־וועלכן חבר ליבערמאַן זיצט און שרייבט אַ ספר תורה. אַפילו אַ פאָדלאָגע איז נישטאָ און דער דלות איז גרויס. איך האָב זיך באַמיט אים אַ ביסל לייכטער מאַכן.

אַזוי האָט געלעבט אין אָרעמקייט דער גרויסער קעמפער פאַר די אָרעמע יידן. אין 1941 איז אָט די שיינע נשמה פאַרלאָשן געוואָרן דורך היטלערס רוצחים.

ר׳ אבא חסיד

שוין אַלס יינגל האָב איך געקענט אָט דעם שיינעם ייד, ר׳ אבא. אַ הדרת פנים, אַ שיינע לאַנגע באָרד און גרויסע שוואַרצע אויגן. זיין לאַנגע קאַפּאָטע האָט ר׳ אבא געטראָגן זומער און ווינטער. באַשעפטיקט זיך מיט פיל זאַכן, אָבער קיין גביר נישט געווען, כאָטש ער האָט פאַרמאָגט אַ גרויס הויז אויף מיכאַלישאָק. פרייטיק פאַרנאַכט, פלעגט ער קומען פון דער מקווה אַן אויסגעוואַשענער, פיין אויסגעקעמט די באָרד, אין זיין שיינער אַטלאַסענער קאַפּאָטע מיטן חסידישן גאַרטל און קורצע שטיוועלעך. דאָס פנים שיינט און וואַרט אויף קבלת שבת. ער שטייט ביי זיין שטענדער, דאַוונט מיט יענע שיינע ניגונים און טאַנצט אונטער צו ביסלעך. צייטנווייז דאַוונט ער ביים עמוד, זינגט אַזוי האַרציק און די חסידים העלפן אים צו. אַזוי איז געווען יעדן שבת.

שמחת תורה האָט מען געזען ר׳ אבאן טאַנצן ביי די הקפות מיט אַלע חסידים. דאָס זענען נישט געווען קיין פּשוטע טענץ, מען האָט געזען באַשיינפערלעך, ווי ער שווימט אין דער לופטן, זינגענדיק און האַלטנדיק די תורה און זיינע אויגן — צוויי בריליאַנטן.

ר׳ אבא העלפט אָרעמע יידן אין דער שטיל, אָן רעקלאַמע. ביי מנחה־מעריב לערנט ר׳ אבא דינים פאַר די פּשוטע יידן.

צום לעצטן מאָל האָב איך געזען ר׳ אבאן, ווען כ׳האָב באַזוכט מיין שטעטל, מיט אַ גמרא אויף אַ באַרג ברעטער, ביי סימינאַרינסקיס סאָד. דאָס איז געווען אין חודש אב און אַזאַ איז געווען ר׳ אבאס דאַטשע. היטלערס מערדערס האָבן אָט דעם שיינעם יידן דערשאָסן אויפן מאַרק, צוזאַמען מיט אַלע יידן פון שטעטל. ת.נ.צ.ב.ה.

יאָסעלע

אַ לעבעדיקער, אויסגעוואַקסן הויך, אָבער קען נאָר ריידן אייניקע ווערטער. ווען יאָסעלע פלעגט קומען אין גאַס, איז גע־וואָרן לעבעדיק, ער האָט אַלעמען פריילעך געמאַכט. יאָסעלע רייסט פון זיך די קליידער, אָפט איז ער נאַקעט. מענטשן האָבן רחמנות, מען גיט אים אַנדערע מלבושים, אָבער צו מאָרגנס זענען זיי אויך צעריסן.

יאָסעלע איז געווען באַליבט ביי אַלעמען, אַפילו ביי די קריסטן. אָפיצירן אינטערהאַלטן זיך מיט אים, יאָסעלע עסט און טרינקט מיט זיי. דעריבער האָט ער די פּריווילעגיע צו מאַר־שירן מיט די סאָלדאַטן צום פּאַראַד. ער האָט ליב געהאַט מוזיק. ווי נאָר ער האָט געהערט שפּילן איז ער געלאָפן אַהין, אַפילו ווען דאָס איז געווען אין אַנדערן עק שטאָט.

יאָסעלע האָט גערן געהאַט די פייערלעשער. ער פלעגט זיי שטענדיק העלפן פּאָמפּען וואַסער פון טייך. ער האָט קיין מאָל נישט געבעטן קיין עסן. צו אונדז אין שטוב פלעגט ער קומיי־ ווי אַן אייגענער מענטש, אַפּעסן און נאָכן עסן פלעגט אים מיין פאָטער בעטן זיצן. אָבער יאָסעלע האָט נישט געהערט, ר׳איז ווידער געלאָפן אין גאַס און געשריען: אַ טויט!

ד״ר ליצקאָווסקי האָט מיט אים געהאַט מיטלייד, ווייל יאָסעלע איז אָפט פול געווען מיט ווונדן, צייטנווייז פון דער גרויסער קעלט. דער דאָקטער האָט געהיילט זיינע ווונדן, געגעבן אים אַ בגד און איינגעלאַדן צו עסן. יאָסעלע האָט זיך געפילט ביים דאָקטער ווי אין דער היים. ווען ד״ר ליצקאָווסקי פלעגט גיין באַזוכן קראַנקע, איז יאָסעלע געגאַנגען פאַרויס מיטן דאָקטערס שטעקן און געשריען: אַ טויט!

יאָסעלעס שרייען „אַ טויט" האָט קיינער נישט פאַרשטאַנען. אפשר האָט ער פאַרויסגעזען דעם שרעקלעכן טויט וואָס האָט דערוואַרט מיין היים ניעסוויזש, צוזאַמען מיט אַלע יידן, מיט וועלכע ס׳איז אויך אומגעקומען דער ליבער יאָסעלע.

ווען איך בין געקומען אַ היים פון דער ווייטער אַפריקע אין 1934 און בין אַרויס פון וואַגאָן, איז אָנגעקומען יאָסעלע, געכאַפּט מיין טשעמאָדאַן און געלאָפן פאָרויס אָנזאָגן דעם פאָטער וועגן מיין קומען. ער איז מיר דאַן געווען נאָענט, ווי אַן אייגענער ברודער.

הלל

אַ הויכער, איבער 7 פוס. ער איז געקומען אין מיין שטאָט, ווען איך בין נאָך געווען אַ חדר־יינגל. אַליין איז הלל געווען פון סווערזשנע, אַ קליין שטעטל נישט ווייט פון ניעסוויזש. דאָרט האָט ער געלעבט ביז 25 יאָר. שפּעטער האָט ער געפילט, אַז זיין שטעטל איז אים ענג און ער האָט געזוכט מער לעבן. אין אונדזער שטעטל זענען געווען פיל סאָלדאַטן און אָפיצירן, ס׳איז געווען לעבעדיק. דאָס מיליטער האָט אים געגעבן אַרבעט, צו שלעפּן און טראָגן. געזונט איז ער געווען ווי אַ לייב, האָט זיך פאַר אים שטענדיק געפונען אַרבעט — פאַר אַ מאָלצייט, אָדער אַ פּאָר אַלטע הויזן. יינגלעך און מיידלעך פלעגן אים אַריינגעמען אין זייער געזעלשאַפט און זיך מיט אים אונטער־האַלטן. מען טוט אים אָן אַן אַלטן צילינדער, אַ פּאָר מאַנ־זשעטן און אַן אַלט העמד — און אַזוי גייט הלל איבער די גאַסן און חברט זיך מיט יידישע סאָלדאַטן.

הלל קומט צווישן יונגע און מען בעט אים דערציילן ווי אַזוי ער האָט זיך באַפרייט פון פריזיוו. ער נעמט אַ שטיקל פּאַפּיר און לייענט כלומרשט אַרויס פון דאָרט, כאָטש ער קען נישט לייענען און שרייבן. ער דערציילט, ווי דער מאַרשאַלעק פרעגט: „הלל, ווי איז דיין נאָמען? און ער ענטפערט: „הלל מאַרשאָוויטש". און דער מאַרשאַלעק פרעגט: „יעסלי בודיעש באַראַבאַנשטשיקאָם?" און הלל ענטפערט: „אַ טי, סמאַראָוואַז, בודיעש באַראַבאַנשטשיק?" און דער עולם לאַכט האַרציק.

אָדער, ווען מען שדכנט הללן אַ שיין מיידל און מען פרעגט אים, וואָס וועט ער טאָן מיט זיין ווייב, ענטפערט ער, אַז ער וועט איר מאַכן אַ ניי קלייד און זי טראָגן אויף די הענט.

צווישן די קצבים איז לעבעדיק, ווען הלל פאָרט מיט זיי אין שעכט־הויז. ער איז אויף די גאַנצע נאַכט, דערפאַר גיט מען אים גוט עסן.

קומענדיק צום לעצטן מאָל אין מיין היים, האָב איך באַ־געגנט הללן אַן אויסגעהאָרעוועטן, איינגעבויגן, אָן ציין — אָבער דער זעלבער גוטער הלל.

הלל איז געגאַנגען צוזאַמען מיט אַלע פיינע יידן, טראָגנדיק דעם פּעקל צום לעצטן מאָל. ער איז געוואָרן אַ קדוש מיט אַלע קדושים צוגלייך.

חאַצקעלע

פאַר וואָס חאַצקעלע — ווייס איך אַליין נישט, אַזוי האָט מען אים גערופן. ווער האָט אים אַזאַ נאָמען געגעבן, ווייס איך

אויך נישט. אין שטאָט האָט מען געוווּסט, אַז ער האָט אַ מוטער ערגעץ אין אַ פאַרוואָרפן געסל, ווו ער גייט שלאָפן יעדער נאַכט.

חאַצקעלע איז דאַן געווען אין די פערציקער, אָדער אפשר אין די פופציקער יאָרן. קיינער האָט נישט געוווּסט זיין עלטער. יעדן טאָג זעט מען חאַצקעלען אין גאַס, ער איז פול מיט געלעכטער און אָפט זינגענדיק, אויף יעדער חתונה גייט ער פאָרויס פון די כלי־זמרים און זינגט דעם זעלבן מאַרש אָדער טאַנץ.

ביי אונדז אין הײז איז חאַצקעלע געווען אַן אָנגעזעענער גאַסט, מיר פלעגן אים אַריינרופן, זעענדיק, אַז ער עסט שטייענדיק אין גאַס. נאָכן עסן איז ער ווידער געווען אין גאַס, מיטן זעלבן שמייכל.

בעת אַ פאַראַד, פלעגט חאַצקעלע גיין ווי אַ סאָלדאַט, מיטן מיליטערישן אָרקעסטער, זינגענדיק דעם מאַרש.

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער געלעבט צווישן די סאָלדאַטן און איז ערגעץ פאַרלוירן געוואָרן. שפּעטער איז ער צוריק געקומען און ווידער געדרייט זיך אין גאַס. מיר פלעגן אים אָפט געבן קאָפּיקעס, אָבער ער האָט נישט געוווּסט וואָס צו טאָן מיט די קאָפּיקעס.

אַ ווינטער־טאָג האָב איך געהערט, אַז חאַצקעלע איז געשטאָרבן. ווי אומעטיק איז מיר געווען יענעם טאָג.

לאָנדאָן. יעקב אַנדרוסיער

*

פון אונדזערע געשטאַלטן

ר׳ משה ציצית

ווי אין יעדער שטעטל, האָבן אויך אין ניעסוויזש זיך געפונען בעלי־בתים, וועלכע פלעגן זיך פאַרנעמען מיט קהל׳ישע זאַכן, יעדער לויט זיין נייגונג, לויט דער וויכטיקייט פון דער זאַך און גרויס פון דער מצווה. איינער פלעגט זיך אָפּגעבן מיט דער מקווה, דער אַנדערער מיט הכנסת אורחים, דער דריטער מיטן הקדש, תלמוד־תורה, גמילת־חסד אדג״ל.

ר׳ משה פערלמאַן, אַ ניעסוויזשער בכבודיקער בעל־הבית, דער פאָטער פון ר׳ ליפא פערלמאַן און זיידע פון זשורנאַליסט משה (מויש) פערלמאַן, איצט ירושלימער תושבים, האָט גענומען אויף זיך אַן אָריגינעלע אויפגאַבע: צו באַזאָרגן די אָרעמע יינגלעך, תינוקות של בית רבן, מיט ארבע כנפותן, כדי זיי זאָלן זיך צוגעווינען מקיים צו זיין מצוות ציצית. דערפאַר פלעגט מען אים רופן ר׳ משה ציצית.

— אַ קלייניקייט, מצוות ציצית, — פלעגט ער זאָגן — דאָס איז דאָך אַ מצווה מדאורייתא. אַז מ׳בענטשט ציצית, דערמאָנט מען זיך אין אַלע מצוות התורה און מען וועט זיי מקיים זיין, ווי אין פסוק שטייט: „והיה לכם לציצית, וראיתם אותו וזכרתם כל מצוות ה׳ ועשיתם אותם״.

טרעפט ער אַ ייִנגל, שטעלט ער אים אָפּ און גיט אַ פרעג:

— ייִנגעלע, האָסטו ציצית? באַווייז מיר דיינע ארבע כנפות.

האָט דער ייִנגעלע געהאַט געוויזן דעם ארבע כנפות, פלעגט ר׳ משה אים אַ גלעט טאָן איבערן קעפּל און זאָגן:

— זייער פיין, בענטשסטו כאָטש ציצית יעדן טאָג? ס׳איז אַ גרויסע מצווה.

האָט אָבער ס׳ייִנגעלע נישט געהאַט קיין ארבע כנפות, פלעגט ר׳ משה פרעגן זיין נאָמען און ווו ער לערנט. אויף מאָרגן האָט ר׳ משה אים געבראַכט אַן ארבע כנפות און אויפן אָרט געהייסן אים בענטשן ציצית.

— זייער גוט, אָט אַזוי זאָלסטו בענטשן יעדן טאָג אין דער פרי, נאָך מודה אני.

ביי דער פמליא של מעלה איז דאַן פאַרשריבן געוואָרן אויף ר׳ משה ציצית חשבון נאָך אַ מצווה לכף זכות.

דער בריוו־שרייבער

דער לאַזאָוויצער ר׳ לייב וואָרצעל, חוץ מלמד און גערטנער, איז ער אויך געווען אַ שרייבער פון בריוו אין יידיש פאַר די נישט־שרייבערס, מערסטנס ווייבער. זיינע בריוו האָבן, ווייזט אויס, געדאַרפט מאַכן אַן איינדרוק און אויך ווייכער מאַכן די הערצער פון די קרובים אין אַמעריקע, זיי זאָלן שיקן שטיצע.

ר׳ לייב האָט זיך גוט אויסגעלערנט פון שמ״רס „בריי־פענשטעלער״ די דייטשמערישע מליצה־ווערטער און פון די יידישע צייטונגען די פאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע פרעמדווערטער טערמינאָלאָגיע. ניט פאַרשטייענדיק אַפילו גענוי זייער טייטש, פלעגט ע־ זיי באַנוצן אין די׳ בריוו סתם, אָן קיין שום צוזאַמענהאַנג מיטן ענין, נאָר כדי צו פאַרשענערן מיטן פרעמדן וואָרט דעם טעקסט, אָדער צ׳געבן זיין אייגענעם טייטש.

איך ברענג דאָ זיינע אַ ביטע צו דער יידישער פאָלקס־באַנק וועגן אַ הלואה:

20.8.25

יידישע קאָאָפּעראַטיווע פאָלקס־באַנק, ניעסוויזש

ביטע!

איך ווענדע זיך צו די גיהערטע „ראַטט אין פאַרוואַלטונג״, געבן אין די פערוויקלכונג מיט אַלע אַלע אייערע אַקטיווע כוחות צו בעשטעטיגען אין צו שאַפען דעם באַדין צו דיזער הלואה פון 100 דאָלאַר וועלכע עס פעלט נאָך מיר צו דער קניה ביז 240 ד. אויף 2 — אָדער 3 חדשים. די גאַראַנטיע פון דער הלואה וועט פערפעסטיגען אייער געפיל לעגעליזירען זיך צו ראַטעווען אין צו בריינגען אין דעם איצטיגען מאָמענט דעם גרויסן בנין פון וועלכין אייער באַנק ברענגט צו יעדער מיטגליד אַ פקוח נפש אין אייך איז אָן אַ שאָד. ביטע צו ברענגען איין גליקליכע בעוועגונג צו מיין מאַנדאַט אין האָפן אויף אַ געזעצליכען רעזולטאַט ווייל איך צייכין זיך אויס מיט מיינע הלואות געגן אַלימען צו בריינגען פאַרין טערמין.

אונטערגעשריבן: ל. וואָרצעל

יאָשע מלכהס דער רופא

די פונקציעס פון קראַנקן־שוועסטער און קראַנקן־ברודער האָבן אויסגעפירט די שערערס און די פעלדשערס וואָס פלעגן שטעלן „טרוקענע״ אָדער „געהאַקטע״ באַנקעס, מאַכן אַ קליסטיר, שטעלן פּיאַווקעס און באַנדאַזשירן וווּנדן. די פעלדשערס פלעגן אויך אויספילן די פונקציעס פון אַ דאָקטער. אַזעלכע האָט מען גערופן „רופא״. די צוויי רופאים־פעלדשערס, וועלכע איך האָב געקענט, זענען געווען מאָשע (משה) דער רופא (געשטאָרבן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה), און יאָשע דער רופא (געשטאָרבן נאָך דער מלחמה, אין די 20קער יאָרן). זיין איידעם, אויך אַ פעלדשער, פלעגט מען שוין רופן משה דער פעלדשער (צירולניקאָוו).

ווען איינע־ פלעגט קראַנק ווערן, האָט מען צום ערשטן גערופן דעם רופא. דער רופא פלעגט בודק זיין דעם חולה דורך אויסקלאַפּן דעם ברוסט־קאַסטן, צולייגן זיין אויער צום האַרץ און צו די לונגען, אַנשטאָט אַ סטעטאָסקאָפּ; בודק זיין דעם דופק אָן דער הילף פון אַ זייגער, פלעגט ער פאַרשרייבן אַ לאַנגן רעצעפּט כדת וכדין, ווי אַ דאָקטער און שמעון אורי דער אַפּ־

טייקער פלעגט לויט דעם רעצעפּט מאַכן די רפואה. (לויטן געזעץ, האָבן די יידישע אַפּטייקערס ניט געהאַט קיין רעכט צו מאַכן רפואות, אַפילו לויט רעצעפּטן, פאַרשריבענע דורך דאָקטוירים — נאָר אין דער „רוסישער אַפּטייק", וועמענס פאַרוואַלטער איז געווען אַ דיפּלאָמירטער „פּראָוויזאָר".) על פּי רוב פלעגן העלפן די רפואות פון דעם רופא־פעלדשער און דער חולה איז געזונט געוואָרן. אין שווערע פאַלן, ווען אַפילו תהילים זאָגן האָט נישט געהאָלפן, האָט מען שוין גערופן דעם דאָקטער. ד"ר סלעפּיאַן איז געווען אַן ערנסטער און אַ פּעדאַנט. ער פלעגט זיך זייער בייזערן, ווען דער חולה האָט נישט אויסגעפירט זיינע אָנווייזונגען. מען האָט זיך צו אים באַצויגן מיט גרויס רעספּעקט.

יאָשע דער רופא האָט ליב געהאַט דעם ביטערן טראָפּן, וועגן דעם האָט אויך עדות געזאָגט זיין גראָבע, רויטע נאָז. בעת זיין וויזיטירן די קראַנקע, פלעגט מען אים מכבד זיין, חוץ דעם האָנאָראַר, אויך מיט אַ גלעזל בראָנפן, אַזוי, אַז צום סוף טאָג איז ער שוין געווען בגילופנדיק און געשלעפּט זיך אַ היים אַ שיכורער, פלאַפּלענדיק און פּאָנפּענדיק אונטער דער נאָז. יינגלעך, זעענדיק אים אַ שיכורן, פלעגן זיך מיט אים רייצן. ווען זיי האָבן אים אַריינגעבראַכט אין שטאַרקן כעס, האָט ער אַ וואָרף געטאָן אויף זיי זיין גראָבן, סוקעוואַטן שטעקן. אַ דורכגייער פלעגט אים אויפהייבן, דערלאַנגען דעם שטעקן דעם רופא, געבנדיק אים גערעכט און טאַדלענדיק די שטיפערס.

איין מאָל, אין דער ערשטער נאַכט פון פּסח, נאָך דעם ווי אַלע יידן זענען שוין געקומען פון שול און אָנגעהויבן פּראַווען דעם סדר, איז יאָשע דער רופא אַריינגעקומען אַהיים, ווי געוויינלעך, אַ שיכורער, נאָך זיין טעגלעכער אַרבעט.

— חיה, דערלאַנג די קניידלעך — האָט יאָשע מיט אַ בורטשענדיקן קול אויסגערופן צו דער ווייב.

— ס'טייטש, יאָשע, היינט איז דאָך עפּעס פּסח אויף דער וועלט. טו אָן די יום־טובדיקע קליידער און נעם זיך אָפּריכטן דעם סדר.

— פריער דערלאַנג די קניידלעך!

אַזוי ווי די ווייב האָט נישט געקענט בשום אופן פּועלן ביי אים, נישט מיט גוטן, נישט מיט בייזן, האָט זי נעבעך געמוזט נאָכגעבן יאָשען און אים דערלאַנגט דאָס פלייש מיט די קניידלעך. יאָשע האָט מיט גרויס אַפּעטיט אָפּגעגעסן.

— נו, איצט זאָג שוין די הגדה, — איז חיה צו אים ווידער צוגעשטאַנען, דערלאַנגענדיק אים די הגדה.

— דו ווילסט, חיה, די הגדה, טאָ זעץ זיך, וועל איך דיר דערציילן: ווען משה רבנו איז געקומען צו פּרעהן און געבעטן ביי אים ער זאָל אַרויסלאָזן די יידן פון מצרים, איז משה געשטאַנען פאַר אים ווי אַ נעבעכקע, הכנעהדיק און פּרעה איז געשטאַנען צו אים ראַקאָם (אויסגעדרייט מיט דער פּלייצע). אָבער נאָך דעם אַז פּרעה האָט געקראָגן די מכות, און ער איז געקומען צו משהן און אים געבעטן ער זאָל אויפהערן די מכות, איז פּרעה געשטאַנען פאַר משהן ווי אַ נעבעכקע, הכנעהדיק, און משה איז געשטאַנען צו אים ראַקאָם...

מיט דעם האָט ער פאַרענדיקט די הגדה און זיך אַוועקגעלייגט אין בעט שלאָפן.

חיה האָט שוין גוט פאַרשטאַנען זיין הגדה...

מלך רמז דער ניהיליסט

מלך רמז איז געווען אַ גבר אַ ייד, נאָר אַז ס'האָט אָנגעהויבן שטאַרק דונערן און בליצן, פלעגט אים גלייך אָנכאַפּן אַזאַ שרעק, אַז ער איז תיכף געלאָפן אַ היים, אַריינגעקראָכן אין בעט און מיט אַ לאַנגער פּערענע זיך צוגעדעקט ביז איבערן קאָפּ. ער פלעגט אַזוי לאַנג ליגן, ביז די דונערן האָבן אויפגעהערט.

מלך האָט געהאַנדלט מיט וואַלוטע און לייען געלט אויף „טעגלעכע". דאָס איז געווען אין דער צייט פון דער אינפלאַציע אין פּוילן, ווען דער מאַרק איז פון טאָג צו טאָג געפאַלן, דעריבער פלעגט דער פּראָצענט זיין 20—40 גראָשן אַ טאָג פאַר 100 זלאָטעס, וואָס האָט אויסגעמאַכט פון 72% ביז 144% יערלעך.

דעם רוב אָוונטן פלעגט ער פאַרברענגען אין קאָרטן־שפּיל ביי זיך אין שטוב. אין די צייטן פון די רוסן — מיטן נאַדזיראַטעל (פּאָליציי־קאָמענדאַנט) און מיטן נאָטאַריוס, אויך אייניקע יידן, צווישן זיי — אַן אָנגעזעענער בעל־הבית אין די עלטערע יאָרן, דער אַלטער קאַפּלאַן, וועלכער איז שטענדיק געווען שכורלעך.

מלך'ס ווייב האָט געהאַט גרויסע צרות פון קאַפּלאַנען. ער פלעגט אָפּט משתין זיין, אָבער נישט אַרויסגיין אויפן הויף, נאָר זיך אַריינכאַפּן אין קיך און מאַכן אין אַ טעפּל, וועלכן ער האָט געטראָפן אונטערן האַנט.

זיינער אַ באַקאַנטער האָט אַמאָל געמוסרט מלך'ן פאַר זיין שפּילן אין קאָרטן:

— סטייטש, מלך, וואָס וועט זיין מיט דיר דער סוף, ביסט דאָך שוין נישט קיין יונגער מענטש און פאַרנעמסט זיך נאָך אַלץ מיט אַזעלכע נאַרישקייטן? וואָס וועט זיין לאחר מאה שנה, אַז ס'וועט קומען דער יום־הדין? ווי וועסטו דאָרטן אויסזען, וואָס וועסטו דאַן זאָגן?

האָט מלך, ווילנדיק אַרויסזאָגן זיין ניהיליסטישן קוק אויף עולם הבא, אָנגענומען זיין מוסר־זאָגער פאַר די לאַצן און אים אַריינגערוימט אַ סוד:

— אַז איך וועל שטאַרבן און מען וועט מיך טראָגן אויף דער מיטה, וויל איך מער נישט ווי איין זאַך: איך זאָל זיך אויפשטעלן אויף דער מיטה, אין מיינע תכריכים און פאַר די אַלע וואָס גייען צו מיין לוויה, מאַכן אַ דרייגאָרנדיקן רוסישן „מי שברך" — און צוריק זיך אַוועקלייגן אין דער מיטה.

געלעבט האָט מלך מיט חשבון, רעכענענדיק תמיד די ציינזן וואָס קומען אים פון זיינע בעלי־חובות. געשטאָרבן איז ער אָבער אָן וידוי, פּלוצלינג. זיין פאַרלאַנג בעת זיין לוויה, האָט ער נישט אויסגעפירט, מסתמא איז עס נישט אַקצעפּטירט געוואָרן דורך דער פמליא של מעלה...

די בת־יחידה זשעניע

זשעניע טורעצקי האָב איך געקענט פון איר קינדהייט אָן, ווען זי האָט נאָך געהייסן זעלדע. איך פלעג אָפּט אַריינקומען צו זיי אין שטוב, צו איר ברודער זעליג, מיט וועלכן איך האָב זיך געלערנט אין הירשל מאַשעוויצקיס חדר, און שפּעטער — אין גימנאַזיע.

זשעניע איז געווען אַ קליינטשקע, אַ רירעוודיקע, אַ צעפּיעשטשעטע מיידעלע, ווי דער שטייגער אַ בת־יחידה ביי פאַרמעגלעכע עלטערן.

שפּעטער, פלעג איך זי טרעפן אַלס גימנאַזיסטקע אין דער ביבליאָטעק פון „צעירי ציון", וווּ זי פלעגט קומען לייענען ביכער. וויזט אויס, זי האָט זיי נישט געלייענט, נאָר „געשלונגען", ווייל אין אַ טאָג אָדער אין צוויי איז זי שוין געווען פאַרטיק מיטן ספר, האָט אים צוריק געבראַכט און געבעטן אַן אַנדער בוך.

נאָך שפּעטער פלעג איך זי אָפּט טרעפן מיט אירע צוויי חברטעס: שרהל צאַדיק און באַשקע צעכאַנאָוויטש. פון דעם דריילינג זענען אַלע געווען נידעריק, אין איין הייך. קיינמאָל, דוכט זיך, האָבן זיי זיך נישט צעשיידט, צוזאַמען געלערנט אין גימנאַזיע, צוזאַמען זיך אָנגעשלאָסן אין „צעירי ציון", צוזאַמען געלערנט בהתמדה העברעיש, צוזאַמען געווען אַקטיוו אין דער ביבליאָטעק.

אַז ס'איז אָבער געקומען די צייט פון זוכן אַ תכלית, זענען

זיך זייערע וועגן פונאַנדערגעגאַנגען. זשעניע האָט זיך אָנגעשלאָסן אין „החלוץ" — מיט אַן ערנסטן מיין עולה צו זיין, הגם אירע עלטערן האָבן גאָר נישט געטראַכט, אַז זייער בת־יחידה זאָל זיי פאַרלאָזן און ווערן אין ארץ־ישראל אַ חלוצקע וואָס וועט, נעבעך, האַקן די שטיינער און גראָבן די ערד. זייערע פּלענער זענען געוועזן גאָר אַנדערע: זשעניע וועט חתונה האָבן מיט אַ דאָקטער אָדער אינזשיניער, אָדער מיט אַ יונגן מאַן וועמען מ׳וועט נעמען צו זיך אין געשעפט אַריין.

טאַטע־מאַמע האָבן וועגן ארץ־ישראל נישט געוואָלט הערן, הגם זיי זענען געווען איבערגעגעבענע ציוניסטן און פּלעגן געבן אויף קרן קיימת און קרן היסוד מיט אַ ברייטער האַנט.

זשעניע איז אָבער געווען אַ מענטש מיט כאַראַקטער. און אַז זי האָט באַשלאָסן — וועט איר קיינער נישט איבערשטעלן, בפרט ווען זי האָט געפילט, אַז איר ציל אין לעבן איז אַ ריכטיקער און די וואָס ווילן בלייבן אין גלות, לעבן אין אַ גרויסן טעות. זי האָט גלייך אָנגעהויבן קלערן וועגן עולה צו זיין וואָס שנעלער. איר הכשרה איז באַשטימט געוואָרן אין וואַלד פון איוואַצעוויטש, אין די פּינסקער בלאָטעס. אָבער ווי דערציילט מען דאָס די עלטערן, ווען זי ווייסט, אַז זיי וועלן בשום אופן נישט מסכים זיין? לאַנג האָט זי זיך געשלאָגן מיט דער דעה, עטלעכע נעכט נישט געקענט איינשלאָפן און אַלץ געקלערט וואָס טאָן. סוף־כל־סוף איז איר איינגעפאַלן אַ פּלאַן: אַרויסגנבענען זיך פון דער היים מיט דער הילף פון עטלעכע חברים וואָס וועלן ביינאַכט איבערנעמען אירע פּעקלעך און צו מאָרגנס, ווען די עלטערן וועלן אין שטוב נישט זיין, וועט זי אַוועקפאָרן און לאָזן אַ בריוול, אַז זי איז אַוועק צו די קרובים אין זשעטל. אַזוי האָט זי טאַקע געטאָן. זי איז אַוועק צופוס הינטערן שטאָט, דאָרט האָבן איר אָפּגעוואַרט די חברים מיט אירע פּעקלעך און ווען ס׳איז אָנגעקומען דער איטאַבוס, איז זי אַוועקגעפאָרן אין גרויסן וואַלד, וווּ ס׳איז געשטאַנען אַן איינציקע הילצערנע שטוב. דאָס איז געווען דער הכשרה־קיבוץ.

פול מיט התלהבות און מיט אַ געפיל פון שטאָלץ, אַז איצט הייבט זי אָן צו דערפילן אַ וויכטיקע שליחות, האָט זי מיט די פּעקלעך אין די הענט געשפּאַנט אין דער ריכטונג פון דעם הויז. די שטוב איז באַשטאַנען פון עטלעכע אָפּגעלאָזענע צימערן. אין איין צימער איז געשטאַנען אַ לאַנגער טיש מיט עטלעכע לאַנגע בענק. אין די אַנדערע צימערן — אויפגעקלאַפּטע פּרין ברעטלעך בעטלעך און עטלעכע פּאָליצעס אויף צו האַלטן די זאַכן. דאָס איז געווען ס׳גאַנצע מעבל. אין קיך, ווו ס׳איז געשטאַנען אַ גרויסער רוסישער אויוון, האָבן געאַרבעט עטלעכע מיידלעך, חלוצות. זיי האָבן צוגעגרייט עסן פאַר די חברים וואָס האָבן געאַרבעט אין טאַרטאַק.

זשעניע האָט זיך ענערגיש איבערגעגעבן דער אַרבעט אין קיך און אין אויפראַמען די צימערן — און האָט זיך גוט איינגעלעבט אין קיבוץ.

אירע עלטערן, דערוויסנדיק זיך אַז זשעניע געפינט זיך נישט ביי די קרובים, האָבן פאַרשטאַנען, אַז זי איז אַוועק אין אַ הכשרה־קיבוץ. נאָר אין וועלכן קיבוץ און ווו דאָס איז — האָבן זיי נישט געוווּסט.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן קומט צו מיר אַריין קלמן טורעצקי און הייבט אָן שיטן אויף מיר פּעך און שוועבל, הלמאי כ׳האָב אַוועקגעשיקט זיין טאָכטער אין קיבוץ זיך מאַטערן. ער איז מתרה, אַז אויף מיר וועט פאַלן די גאַנצע אחריות, טאָמער וועט זי חלילה, קראַנק ווערן. און בכלל — פאַרוואָס איך אַליין פאָר נישט קיין ארץ־ישראל, נאָר שיק גאָר אַנדערע צו מוטשען זיך דאָרט.

פון מיר איז קלמן טורעצקי אַוועק צו ניאָמע אייזענבודן — מיט די זעלבע טענות. אַזוי ווי נישט איך און נישט אייזענבוד זענען אין יענער צייט געווען טעטיק אין „החלוץ", האָבן מיר אים אָפּגעשיקט צו די טוערס פון דער אָרגאַניזאַציע. סוף־סוף האָט קלמן טורעצקי זיך דערוווּסט ווו זיין טאָכטער געפינט זיך און געשיקט זיין ווייב צו זשעניען איר איינרעדן זי זאָל זיך אומקערן אַהיים.

די מאַמע איז אַראָפּגעקומען אין קיבוץ אין וואַלד און געפונען איר טאָכטער, די צעפּיעשטשעטע בת־יחידה, שטיין אַ באָרוועסע אין קיך און וואַשן די געפעס. אירע פיס און הענט זענען געווען פול מיט ווונדן פון די ביסן פון קאָמאַרעס. וויפל די מוטער האָט נישט גערעדט, מיט גוטן און מיט בייזן — האָט נישט געהאָלפן. זשעניע האָט בשום אופן נישט געוואָלט פאַרלאָזן דעם קיבוץ. מיט גרויס אַנטוישונג און עגמת נפש האָט די מאַמע זיך צוריקגעקערט אַהיים.

אַ וואָך שפּעטער איז געקומען קלמן טורעצקי בכבודו ובעצמו. ער האָט מיט זשעניען נישט גערעדט קיין סך, נאָר אָנגענומען פאַר דער האַנט און מיט אַ קאַטעגאָרישן טאָן געזאָגט, אַז ער איז מסכים זי זאָל עולה זיין קיין ארץ־ישראל, אָבער נישט אויף אַזאַ אופן.

— דו האָסט דאָך געענדיקט גימנאַזיע, טאָ פאָר קיין אויסלאַנד, לערן זיך אַגראָנאָמיע און נאָכדעם וועסטו עולה זיין.

בלית ברירה, און מיט אַ נישט קליינעם געפיל פון בושה, האָט זיך זשעניע געמוזט געזעגענען מיט די חברים פון קיבוץ און איז געקומען אַהיים.

ערשט דאָ האָט זי געזען, אַז דער טאַטע קלערט גאָר נישט צו דערפילן זיין צוזאָג. דאָס האָט איר שטאַרק פאַרדראָסן און זי האָט געמאָלדן אַז זי וועט אַזוי לאַנג פירן אַ הונגער־שטרייק, ביז דער טאַטע וועט מקיים זיין דעם צוזאָג. נאָר לאַנג האָט דער הונגער־שטרייק נישט געדויערט. ר׳ קלמן איז ווייכער געוואָרן, זשעניע האָט אַוועקגעשיקט איר אַטעסטאַט אין פראַנקרייך, אין אַגראָנאָמישן פאַקולטעט. אין אַ קורצער צייט אַרום איז זי אַוועקגעפאָרן קיין נאַנסי שטודירן.

דאָרטן איז איר דער מזל שנעל אַנטקעגנגעקומען. זשעניע האָט זיך באַקאַנט מיט אַ סטודענט פון ירושלים און מיט אים חתונה געהאַט.

אין נאַנסי איז זיי געבוירן געוואָרן אַ טאָכטער שלומית. יעדן יאָר האָבן זיי באַזוכט די עלטערן אין ניעסוויזש און נאָכן ענדיקן דאָס לערנען — איז די יונגע משפּחה אָפּגעפאָרן קיין ארץ־ישראל.

בנימין יואלי (יעוועלעווסקי)

*

מיין משפחה

מיין מוטער גוטקע איז געווען אַ סימבאָל פון גוטסקייט און בנעימותדיקייט. אין די יוגנט יאָרן האָט זי באַקומען אַ שטרענג רעליגיעזע דערציונג און אויסגעאיבט איר השפּעה דער עיקר אויפן פאָטער, ער זאָל אָפּהיטן די מצוות, גיין אין שול דאַווענען צו דער צייט. מיט אונדז, די קינדער, האָט זי, פאַרשטייט זיך, נישט געקענט מלחמה האַלטן, מיר זאָלן גיין אין שול.

זי האָט געהאַט די אייגנשאַפטן פון אַ גבאיטע, פלעגט העלפן אָרעמע און קראַנקע. זי האָט געוווּסט ווער אין וואָס נייטיקט זיך און באַמיט זיך צו העלפן מיט וואָס זי האָט געקענט. זי האָט באַזונדערס געהאַלטן פון דער מצווה פון הכנסת אורחים און איז געווען גליקלעך, אַז זי האָט געקענט אויפנעמען אַן אורח אין שטוב.

יעדן אינדערפרי פלעגט זי זיך נוהג זיין שטעלן דעם

די פאַמיליע טשאַרני.
זיצן פון רעכטס: שלמה, גוטקע, איטשע.
שטייען: נח און האַנדזשע.

משפחת טשארני.
יושבים מימין: שלמה, גוטקה, איצ'ה.
עומדים: נח והנדז'ה.

סאַמאָוואַר און איינלאַדן די שכנים צו קומען מיט טשייניקעס זיי זאָלן נעמען טיי. דאָס איז שוין געווען אין געסל אַ חזקה. זומער־צייט פלעגט דאָס חסידישע שטיבל, וואָס האָט זיך געפונען אַנטקעגן אונדזער שטוב, תמיד זיין פול מיט אָרעמעלייט (מדינה־גייער, ווי מ'ען פלעגט זיי רופן). זי פלעגט צו זיי אַריינגיין אין שטיבל און פרעגן ווער אין וואָס עס נויטיקט זיך, איינלאַדן אויף אַ גלאָז טיי מיט צובייסן. די אָרעמעלייט פלעגן זיך מחייה זיין מיט איר כיבוד.

זי האָט ליב געהאַט ארץ־ישראל און זיך באַמיט, אַז מיר, די קינדער, זאָלן באַקומען אַ ציוניסטישע דערציונג. ווען זי איז נאָך געווען אַ יונג מיידל, איז זי געווען אין ארץ־ישראל 3 יאָר, געוווינט אין רחובות, ווו ס'האָט זיך דאַן געפונען אַ קליינע צאָל קאָלאָניסטן. צווישן זיי — איר ברודער. תל־אביב, — פלעגט זי דערציילן, איז נאָך דאַן אויף דער וועלט נישט געווען. איר פאָרן קיין ארץ־ישראל איז דאַמאָלט געווען פאַרבונדן מיט דעם וואָס איר מוטער — מיין באָבע — האָבנדיק אַ זון אין רחובות, האָט געוואָלט זיין מיט אים און שטאַרבן אין דעם הייליקן לאַנד. צוליב פאַרשיידענע סיבות, האָט מיין מוטער זיך געמוזט אומקערן צוריק אין גלות, אָבער איר ליבע צו ארץ־ישראל האָט זי אַרויסגעוויזן אויף שריט און טריט.

מיינע ברידער נח און שלמה'קע און מ'יין שוועסטער האַנדזשע, זענען געווען אַקטיווע חברים אין „השומר הצעיר". די שטוב איז שטענדיק געווען פול מיט ארץ־ישראל טעמאַטיק. זיי האָבן געשטרעבט, ווי אַלע חלוצים, אַרויסגיין אויף הכשרה און עולה זיין קיין ארץ־ישראל. מיין שוועסטער האַנדזשע איז אַפילו אַ שטיקל צייט געווען אויף הכשרה אין סלאָנים, אין אַ שומרישן קיבוץ. די שטוב איז אויך געווען פול מיט חברים פון „השומר־הצעיר", מ'פלעגט דיסקוסירן אויף פאַרשיידענע טעמעס, איבערהויפט וועגן ציוניסטיש־סאָציאַליסטישן אידעאַל. ווען עס פלעגט קומען אויף אַ באַזוך אַ חבר פון דער הנהגה הראשית פון „השומר־הצעיר" פון וואַרשע, איז זיין אכסניה געווען ביי אונדז אין שטוב און די מוטער האָט זיך באַמיט, אַז אויך דעם גאַסט זאָל זיין באַקוועם. אַזוי פלעגן אויך חברים פון אַנדערע שטעט פון „השומר־הצעיר" נעכטיקן ביי אונדז, ווען זיי פלעגן קומען אויף באַזוכן אין קן. שלמה'קע איז באַזונדעס געווען זייער אַקטיוו אין דער „השומר־הצעיר" באַוועגונג. אַ באַוווסטזיניקער בחור, געווען בקי אין די כתבים פון די טעאָרעטיקער פון ציוניזם און מאַרקסיזם. ער פלעגט האַלטן רעפעראַטן אין דעם ניעסוויזשער קן און אויך אַרויספאָרן אויף באַזוכן אין אַנדערע שטעט, ווו דער צענטראַל־קאָמיטעט פון „השומר־הצעיר" האָט אים געשיקט. פאַר דער מלחמה איז ער מאָביליזירט געוואָרן אין דער פוילישער אַרמיי, געווען אויף אורלויב אַ שטיקל צייט. מיטן אויסברוך פון דער פויליש־דייטשער מלחמה אין סעפטעמבער 1939, איז ער מיט זיין פאָלק אַרויסגעפאָרן אויפן פראָנט און וואַרשיינלעך אומגעקומען אין איינע פון די קאַמפן. די מוטער און דער ברודער נח מיט דער שוועסטער האַנדזשע האָבן געטיילט דעם גורל פון אַלע ניעסוויזשער יידן.

כבוד זייער אַנדענק!

איטשע טשאַרני

*

אבא דער חסיד און אַנדערע ניעסוויזשער יידן

אין סאַמע האַרץ פון מיכאַלישאָק איז געשטאַנען אַ געמויערטע געביידע מיט אַ הויכן גאַניק. דאָרט האָבן געוווינט אבא דער חסיד מיט זיין פרוי דבורה און צוויי טעכטער. זיין חיונה האָט ער געצויגן פון אַ סאָדע־וואַסער פאַבריק, ביר־פאַרקויף, (זומער־צייט — אויך פון אייז־קרעם), ווי אויך אַ „שמעק טאַבאַק" דירה־געלט פון זיין הינטער־שטיבל, ווו עס האָט געוווינט אַלתר דער שוסטער (אלתר „וואָנס") מיט זיין פרוי און זעקס קינדער. (וועגן אַלתרן — זע ווייטער).

אייגנטלעך, האָט אַבאַ זעלבסט נישט אָפּגעגעבן זיך אין געשעפט קיין סך צייט, ווייל זיין טאָכטער מירל איז געווען די גאַנצע געשעפט־פירערין, דעריבער האָט ער זיך באַשעפטיקט

מיט גבאות אין דעם הסידישן שטיבל, וואָס איז געווען נאָענט פון זיין הויז. ער פלעגט טאַקע גיין עטלעכע מאָל אין טאָג אין שטיבל, געלערנט אַ ביסל פאַר זיך, אָדער מיט עמעצן פון זיין גלייכן. אַ רעדנער איז ער געווען גאָר אַ קנאַפּער, שטענדיק אַריינגעטאָן אין זיך.

די קאַפּאָטע זיינע האָט ער קיין מאָל נישט אַריינגעטאָן אין די אַרבל, נאָר געטראָגן אויף די אַקסלען. ע״שט קומענדיק נאָענט צו דער שול, האָט ער די קאַפּאָטע אָנגעטאָן ווי עס באַדאַרף צו זיין.

געדאַוונט האָט ער שטענדיק מיט גרויס התמדה, זיך געשאָקלט, געטשפּעט מיט די פּיס. אייניקע פּסוקים פון דאַוונען אָדער פון די תפילות, האָט ער אויסגעשריען הויך אויפן קול. זיין „שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד״, פלעגט ער אויסשרייען אַזוי הויך, אַז מיר האָבן געהערט ביי אונדז אין שטוב.

בין מנחה למעריב פלעגט ער לערנען פאַר דעם עולם. ווי דער שטייגער, האָבן די יידן די צוהערער שטענדיק זיך געפּילפּולט אין לערנען — און ער האָט זיך געוואונדערט. געפירט מיט אים דעם פּילפּול האָט יעקב ריפּ, אַ גרויסער למדן, געהאַט סמיכות אויף רבנות. האָט ער מסכים געווען מיט זיין געדאַנק און ווייטער געלערנט. אויב ס׳איז געווען משה חיים דער אַדזער, אויך אַ ייד אַ למדן, האָט ער אַזוי גיך נישט נאָכגעגעבן און געוואָלט בלייבן ביים זייניקן. נאָר טאָמער האָט אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג, האָט ער זיך נישט אונטערגעגעבן.

פון דער נאַטור איז אבא דער חסיד געווען זייער אַ גוטער, ליב געהאַט יענעם צו טאָן אַ טובה. אין שטיבל זענען אַלע מאָל געווען אַ פּאָר „מדינה־גייערס״, וועלכע פלעגן נעכטיקן אין שול. האָט ער איינעם פון זיי תמיד גענומען צו זיך אויף שבת.

ווען אבא דער חסיד האָט מיט זיין חסידישער התלהבות, עמאָציע און שפּרינגען קדוש, קדוש, קדוש מחדש געווען די לבנה, האָט זיך געדוכט, אַז די קיילעכיקע ריינע לבנה נעמט אויף זיין געבעט...

אין שטעטל ניעסוויזש איז געווען אַ קינאָ. זיינע אייגנטימער — שמעון־ארע גאָלדבערג מיט זיין איידעם סענדער זוסמאַן. אַ געוויסן אָוונט באַווייזט זיך אבא דער חסיד אין קינאָ. ער דאַרף רעדן וועגן אַ וויכטיקן ענין מיט שמעון־ארע גאָלדבערג: אַזוי ווי שמעון־ארע קען זיך מיטן אינזשינער קרופּסקי, זאָל ער זיך ביי אים דערוויסן ווי אַזוי האָט געהייסן די מוטער פון סקראַצקין, דעם לייטער פון „אוזשאָנד סקאַרבאָווי״ (שטייער־אַמט). דער אינזשינער קרופּסקי איז אַ יוגנט־חבר פון סקראַצקין. שמעון־ארע האָט אים צוגעזאָגט, אַז ער וועט אַלץ טאָן, כדי זיך דערוויסן דעם נאָמען, הגם אבא דער חסיד האָט בשום אופן נישט געוואָלט דערציילן צוליב וואָס דאָס איז אים נייטיק.

נאָכן שמועס האָט אים שמעון־ארע איינגעלאַדן, ער זאָל אַריין אין פינצטערן זאַל און זען דעם פילם. צוזאַמען מיט שמעון־ארען האָט אבא דער חסיד זיך געזעצט אויף דער באַנק און נישט געקענט זיך אָפּוווּנדערן, ווי מענטשן גייען, פערד לויפן, אַ באַן פאָרט — און אַלץ אויפן וואַנט. זאָגט ע־ צו שמעון־ארען: „ווי אַזוי מאַכט מען דאָס אַלץ ס׳זאָל גיין אויף דער וואַנט? ממש נסים!״

אַזוי זיצן זיי ביידע, קוקן און האָבן הנאה: די בילדער פון פילם טוישן זיך יעדן מאָמענט. פלוצלונג באַווייזט זיך אויף דעם עקראַן אַ באַלעט, עטלעכע טויץ האַלב־נאַקעטע פרויען. מער האָט מען נישט געדאַרפט! אבא דער חסיד האָט גלייך צוגעמאַכט די אויגן, וואַרפנדיק מיט די הענט אויף צו פאַרטרייבן דעם שׂטן: „ברר... ברר... טמאה״.. — און איז אַרויסגעלאָפן ווי אונטערגעשאָסן. ר׳האָט נאָך אַ פרעג געטאָן ביי שמעון־ארען: „פון וואַנען האָט זיך גענומען אַזאַ טמאה צו אייך?״

געוויס ווילט איר וויסן, אויף וואָס האָט אבא דער חסיד געדאַרפט דעם נאָמען פון סקראַצקיס מוטער?

ווער האָט אין ניעסוויזש נישט מורא געהאַט פאַר סקראַצקין פון „אוזשאָנד סקאַרבאָווי״? אַפילו אַ קינד אין וויג האָט זיך געשראָקן, הערנדיק זיין נאָמען. סקראַצקי איז געווען אַ גרויסער אַנטיסעמיט. אויסנוצנדיק זיין הויכן אַמט אַלס לייטער פון שטייער־אַמט, האָט ער זייער שווער געדריקט, ממש הנאה געהאַט אַרויפצולייגן וואָס גרעסערע שטייערן אויף אַ יידישן סוחר, קליינהענדלער, האַנטווערקער, אין אַ צייט ווען די אָרעמקייט ביי יידן איז געווען גרויס.

אין אַ מאַרק־טאָג, ווען עס פלעגן זיך אָנפאָרן די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער און ברענגען זייערע פּראָדוקטן צום פאַרקויפן, בכדי דערנאָך אַרומגיין איבער די יידישע קראָמען און קויפן פאַר זייער באַדערפעניש — פלעגט ווי פון אונטער דער ערד אויסוואַקסן סקראַצקי ביי די יידישע קראָמען און זען ווי די פּויערים טראָגן אַרויס אַ פעקעלע זאַלץ, אַ פלאַש עסיק, אַ שטיקל זייף צו וועש, אַ פּאָר אַרשין שטאָף אאַז״וו — האָט ער זיך ציניש צעלאַכט: „איך וועל זיך מיט אייך, יידעלעך, אָפּרעכענען אין דער שאַצונג־קאָמיסיע״.

געוווינט האָט סקראַצקי ביי פּיניע בערענשטיין אין מויער, אויף דעם ערשטן שטאָק, מיט אַ באַלקאָן צום גאַס. שבת פאַרנאַכט, אָדער יום־טוב, האָט ער זיך געשטעלט אויפן באַלקאָן באַטראַכטן די שפּאַצירנדיקע יידן אין די שבתדיקע קליידער. ווען מען האָט געשאַצט די שטייערן, פלעגט ער אָנרופן די יידן ביי די נעמען, זאָגן אַז זיי גייען שיין אָנגעטאָן — במילא פאַרמאָגן זיי אויך צו צאָלן שטייערן. ער איז געווען ביי אַלעמען פאַרהאַסט. יעדער מחלוקת און ויכוח אין שטאָט האָט מען פאַרענדיקט מיט אַ קללה „נאָך סקראַצקיס קאָפּ״.

צוזעענדיק די רשעות פון סקראַצקין, האָט אבא דער חסיד גענומען אויף זיך די אויפגאַבע עפּעס צו טאָן. מען דאַרף פאָרן צום רבין און מיט דעם אויבערשטנס הילף וועלן יידן פּטור ווערן פון רשע סקראַצקי. אָבער צום רבין דאַרף מען ברענגען אַ העמד, אָדער אַ נאָז־טיכל וואָס דער רשע נוצט, ווי אויך דעם נאָמען פון דער מוטער.

דער וויזיט ביי שמעון־ארע גאָלדבערג צו דערוויסן זיך ביים אינזשינער קרופּסקי דעם נאָמען פון סקראַצקיס מוטער — האָט קיין רעזולטאַט נישט געגעבן. קרופּסקי האָט נישט געדענקט, נאָר געזאָגט שמעון־ארענען, אַז דעם נאָמען פון סקראַצקיס מוטער ווייסט ד״ר לאַפּאַטע (געוווינט אַ לאַנגע צייט אין ניעסוויזש, אַ קרוב פון סקראַצקין).

ד״ר לאַפּאַטע האָט געוווינט אין דער שטאָט בריסק, וווּ אבא דער חסיד האָט געהאַט אַ געהייראַטע טאָכטער. נישט לאַנג טראַכטנדיק, איז ער געפאָרן צו זיין טאָכטער און אַלס כלומרשטער קראַנקער איז ער אַוועק צום דאָקטער לאַפּאַטע, וועלכער האָט, ווייזט אויס, געהאַט סענטימענטן פאַר ניעסוויזש, אָנגעהויבן זיך נאָכפרעגן אויף זיינע באַקאַנטע. בינו לבינו האָט אבא דער חסיד זיך דערוווּסט דעם נאָמען פון סקראַצקיס מוטער. (אגב, האָט ד״ר לאַפּאַטע קיין אָפּצאָל פאַרן וויזיט נישט גענומען).

האָבנדיק פאַרשריבן אויף אַ צעטעלע דעם נאָמען, איז אבא גלייך געקומען אַ היים און אַוועק צו פּיניע בערנשטיין, ער מוז אים קריגן סקראַצקיס אַ העמד אָדער אַ נאָזטיכל. ער דאַרף מיט דעם ברענגען אַ ישועה פאַר די ניעסוויזשער יידן. פּיניע האָט זיך געקווענקלט, ווי אַזוי קאָן ער דאָס באַקומען, ער האָט מיטן צורר היהודים קיין שום געשעפטן נישט. אבא דער חסיד האָט גענומען מיט זיין חסידישער התלהבות מיט אים איינטענהן, ביז ס׳איז ביי זיי געבליבן, אַז פּיניע בערנשטיין זאָל זיך דורכרעדן מיט דער שיקסע, וועלכע אַרבעט ביי סקראַצקין אַלס

דינסט־מיידל, זי זאָל ברענגען זיינע אַ נאָזטיכל — און פאַר דער טרחה וועט מען איר גוט באַצאָלן.

אַ געוויסן טאָג איז אבא דער חסיד געפאָרן צום סלאָנימער רבין, מיטנעמענדיק מיט זיך אַ צעטעלע, ווו ס'איז געווען אָנגעשריבן דער נאָמען פון סקראַצקיס מוטער און אויך זיינס אַ נאָזטיכל.

(מען דאַרף באַמערקן, אַז פון דעם האָבן געוווסט אַ פּאָר געציילטע חסידים אין שטיבל. עפּעס האָט מען גערעדט אין געסל, אַז אבא דער חסיד פאָרט צום רבין בעטן, אַז מען זאָל אויסגעלייזט ווערן פון אַנטיסעמיט סקראַצקי. קיינער האָט אָבער ניט געוווסט קיין פּרטים).

ווען אבא דער חסיד איז צוריק געקומען פון סלאָנימער רבי און מען האָט אים געפרעגט: „רב אבא, וואָס הערט מען?" איז זיין ענטפער געווען: „מאַך אַ שווייג, השם יתברך וועט העלפן".

אַזוי איז געגאַנגען דאָס לעבן. קיין אַנדערע ברירה האָבן יידן נישט געהאַט: מען האָט געקרעכצט אונטערן יאָך פון די שווערע שטייערן, אונטער סקראַצקיס הערשאַפט.

אַ געוויסן זומער, אַ שבת נאָך מיטאָג, איז ווי אַ בליץ דורכגעלאָפן די ידיעה איבערן שטעטל, אַז דער רשע סקראַצקי איז פּלוצלונג פּאַראַליזירט געוואָרן. מענטשן האָבן זיך געשושקעט, הלוואי זאָל דאָס זיין אמת! אַ פרייד האָט אַלעמען באַהערשט, וואָס מען איז פּטור געוואָרן פון אַזאַ צורר יהודים, וועלכער האָט אויף אַלע יידן אָנגעוואָרפן אַ שרעק. די העכסטע פרייד האָט באַהערשט אבא דעם חסיד, ווען ער האָט יענעם שבת פאַרנאַכט געפּראַוועט שלוש סעודות. זיינע זמירות אויף הויכע טענער און דאָס טופּען מיט די פיס — זענען דערגאַנגען העט ווייט. ער האָט געהאַלטן דעם קאָפּ אין דער הייך, גלאָצנדיק מיט די אויגן צום הימל. אין דער מעלאָדיע פון די חסידישע געזאַנגען האָט ער אַריינגעפלאָכטן די ווערטער: „אצבע אלוהים היא, אצבע אלוהים היא, אצבע אלוהים היא". דער שלוש סעודות איז געפּראַוועט געוואָרן ביז שפּעט, שפּעטער ווי אַלע מאָל. דער עולם האָט זיך משמח געווען.

נאָך מעריב, יענעם שבת פאַרנאַכט, האָט אבא דער חסיד דערציילט פאַר די חסידים אין שטיבל, אַז דער רבונו של עולם האָט זיך צוגעהערט צום געבעט פון די ניעסוויזשער יידן און סקראַצקי האָט באַקומען זיין פאַרדינטע מפּלה.

זאָל די דערציילונג זיין אַ מצבה נאָך אבא דעם חסיד פון זיינעם אַ פאַרערער אין די קינדערישע יאָרן.

דער סאָציאַליסט און פריידענקער אלתר

אין יאָר 1905, ווען איבער גאַנץ רוסלאַנד זענען פאָרגעקומען מאַניפעסטאַציעס קעגן צאַר ניקאָלאַי, איז פון דעם אויך ניעסוויזש פאַרכאַפּט געוואָרן. פון די באַטייליקטע אין די מאַניפעסטאַציעס, האָבן פיל בחורים און מיידלעך געמוזט עוקר זיין פונעם שטעטל — ווער קיין לאָנדאָן, קיין פּאַריז, אין אַמעריקע, אויסטראַליע און אַפריקע.

צווישן די אַנטלאָפענע איז געווען אלתר „וואָנס", וועלכער איז אַוועק קיין אַפריקע. נאָכן אָפּמאַטערן זיך דאָרט עטלעכע יאָר, איז ער פאַרן ערשטן וועלט־קריג צוריק געקומען קיין ניעסוויזש, צו זיין ווייב און קינדער.

ער איז דאָך געווען אַ סאָציאַליסט און דעם ערשטן מאַי האָט זיך אים געוואָלט פּראָטעסטירן קעגן צאַר — פלעגט ער פאַרשפּאַרן און פאַרהענגען טיר און פענצטער; דעם טיש אַוועק געשטעלט אין מיטן צימער; אויף אַ ווילקע אָנגעבונדן אַ רויטע טוך; אַ האַלבע פאַמיליע זיינע, ד. ה. די פרוי מיט צוויי טעכטער און פיר זין האָט ער אויסגעשטעלט ביים וואַנט. דאָס איז געווען ס'פאָלק. ער, אלתר וואָנס מיט דער פאָן אין האַנט, און זיינע עלטערע צוויי טעכטער און זין, זענען געווען די מאַניפעסטאַנטן. זיי פלעגן זיך דרייען אַרום דעם טיש און שרייען: „דאָלאָי צאַר ניקאָלאַי!"; „דאָלאָי צאַר ניקאָלאַי!"; „זשעלאַיעם סוואָבאָדו!" דאָס פּובליקום וואָס איז געשטאַנען ביי דער וואַנט, האָט אַפּלאָדירט. דערנאָך האָט אַלתרס ווייב געגרייט אַ יום־טובדיקן וואַרעמס און אַלע צוזאַמען האָבן געזונגען „זאָל לעבן דער ערשטער מאַי; לעבן זאָל די קומענדיקע רעוואָלוציע!"

אויסער אַ סאָציאַליסט, איז דאָך אָבער אלתר אויך געווען אַ פרייַדענקער. איז ער שבת און יום־טוב געשטאַנען אויפן ראָג, נעבן קריינע סאָלטאַנאָווערס מויער און דערציילט מעשיות וועגן אַפּיקורסות. איז אַ ייד מיטן טלית אונטערן אָרעם געגאַנגען אין שול דאַווענען, פלעגט ער זאָגן: „די בהמה גייט אויף פּאַשע". און ווען די יידן פלעגן נאָכן דאַווענען אַרויסגיין פון שול אין גרופּן, פלעגט ער זאָגן: „די בהמות גייען פון דער פּאַשע".

עפּעס אַ שפּילעכל: אַ פריידענקער — האָט ער זיך דערלויבט צו רעדן אַזוינע דיבורים...

בענטשע דער איינבינדער און זיין פרוי שרה

ווען אַ ייד, אַ דורכפאָרער אין אונדזער שטעטל ניעסוויזש, האָט אָפּגעשטעלט אַ קליין קינד און געפרעגט: „ווו ווינט בענטשע דער איינבינדער", וואָלט דאָס קינד נישט טראַכטנדיק קיין סך, אַ הויב געטאָן די פיסלעך און צוגעפירט דעם יידן גלייך צו זיין הויז. עס איז קיין וווּנדער נישט: אָנהויבנדיק פון גיטל קאָרצעוויטשערס הויז אין עק מיכאַלישאָק, ביז באַסקירס הויז אויף שווערזנער טראַקט און פון עליע מוניעס שטוב אויף ביי־שטאָט ביז צעכאַנאָוויטשעס הויז אויף קאַזשימער (נעבן בוינע), אַריינרעכנדיק דעם מאַרק, דעם שול־הויף, די טויטע געסעלעך — האָבן אַלע ווי איינער, יונג און אַלט, אַפילו קינדער געקענט בענטשע דעם איינבינדער.

וואָס פאַראַ זכות האָט ער געהאַט, אַז אַלע זאָלן אים קענען? טאָ זייט וויסן, אַז פון ערשטן טאָג פון אונדזער געבורט ביזן לעצטן מאָמענט, האָבן מיר, ניעסוויזשער, געמוזט אָנקומען צו בענטשע דעם איינבינדער. צום ביישפּיל: אַ פרוי איז געלעגן געוואָרן — ביי וועמען קויפט מען שיר המעלות, כדי אויפצוהענגען ביי דער געווינערין אויף דער וואַנט, אַז דער שטן אָדער שדים זאָלן קיין שליטה נישט האָבן איבער דעם ניי־געבוירן עופעלע? אַז אַ קינד הייבט אָן גיין אין חדר — מוז מען אָנקומען צו בענטשע דעם איינבינדער נאָך אַן אַרבע כנפות, נאָך אַן אלף־בית. אַז ער הייבט שוין אָן דאַווענען — ווו קויפט מען אַ סידור, אַ בענטשערל? ווערט ער בר־מצוה — מוז ער האָבן אַ פּאָר תפילין. און ווער שמועסט אַז מען ווערט ראוי לחופה — איז דעם טלית אַוודאי כדאי צו קויפן ביי בענטשע דעם איינבינדער.

האָט אַ ייד געדאַרפט אַ קליינעם לוח, אַ וואַנט־קאַלענדאַר, אַ תהילים, אַ גמרא, משניות, מזוזות, רציעות און בכלל אַלץ אויף צו זיין אַ גוטער, פרומער ייד — איז עס געווען צו באַקומען ביי בענטשע דעם איינבינדער. זיין פאַך איז געווען איינבינדעריי. זיין וואַרשטאַט איז שטענדיק פול געווען מיט סידורים, חומשים און גמראס צום איינבינדן.

אין אַלטן בית־המדרש פלעגט ער שבתים און יום־טובים דאַווענען פאַרן עמוד. ימים־נוראים איז ער אויך געווען דער בעל תוקע. מיר פלעגן אין געסל פילן די אָנקומענדיקע ימים־נוראים אָנהייב אלול, ווייל בענטשע דער איינבינדער האָט אַלע פרי געבלאָזן שופר, כדי דער שטן זאָל חס וחלילה נישט האָבן קיין השפּעה אין די ימים־נוראים ביים דינען דעם עבודת הבורא. אין דער אמתן איז זיין שופר־בלאָזן געווען ריין און גוט.

נאָך אַ פליכט האָט בענטשע דער איינבינדער געהאַט: פרייטיק בייטאָג, אומגעפער אַ שעה פאַר ליכט בענטשן, איז ער אַרומגעגאַנגען איבערן מאַרק און שול־הויף מיט אַ שטעקן אין האַנט און געקלאַפּט איבער גאַנקעס, טירן און לאָדן, זאָגנדיק: „צייט צו

ליכט בענטשן״. ווען ער איז צוריק געקומען אַ היים, פלעגט זיין ווייב שרה, מיט וועלכער ער האָט קיין קינדער נישט געהאַט, גלייך בענטשן ליכט.

איז טאַקע זיין ווייב שרה געווען די אַנזאָגערין פון ליכט־בענטשן אין אונדזער געסל, ווייל אַלע ווייבער פון געסל, אויך מיין מאַמע, האָבן פרייטיק פאַרנאַכט אָדער ערב־יום־טוב געקוקט אין פענצטער צו שרה בענטשט שוין אירע ליכט.

אַזוי האָט בענטשע דער איינבינדער מיט זיין ווייב שרה, הגם זי איז געווען אַן עקרה, געלעבט גליקלעך און צופרידן. זיי זענען געווען די איינציקע אין געסל, וואָס האָבן געהאַט אַ גראַמאָפאָן מיט יידישע און חזנישע פלאַטן. אין אַ זומערדיקן שבת־צונאַכטס, ביי אָפענע פענצטער, האָבן זיי אַוועקגעשטעלט דעם גראַמאָפאָן אויפן טיש און די נגינה האָט אָפגעקלונגען איבערן גאַנצן געסל. שכנים האָבן זיך צוגעהערט, ווער ביים אָפענעם פענצטער ביי זיך אין שטוב, אָדער זיך דערנענטערט צו בענטשעס פענצטער.

אויפן טיש איז געשטאַנען דער הייסער סאַמאָוואַר און שרה האָט דערלאַנגט טיי איר מאַן, ווי אויך אַן אורח, אָדער צוויי, וועלכע זענען געווען גאַנץ אָפטע געסט ביי זיי אין הויז.

ביי בענטשע דעם איינבינדער איז געווען אַן אַלקער, ווו ס׳איז געשטאַנען אַ בעט, אַ טישל און 2 שטו׳ן. ער מיט זיין ווייב האָבן שטאַרק געהאַלטן פון דער מצוה הכנסת אורחים. איז טאַקע ביי זיי אין הויז אָפט געווען אַן אורח אין אַלקער. פאַרשטייט זיך, אַז דער אורח איז שטענדיק געווען פון זיין קלאַס: אַ מגיד, אַ ייד מיט אַ בריוו פון אַ רב וואָס פאָרט אַרום זאַמלען געלט פאַר הכ־נסת כלה, פאַר אַ ישיבה, אָדער סתם אַ מדינה־גייער.

ויהי היום און בענטשע דעם איינבינדערס ווייב, שרה, איז אַוועק אין אַלע אייביקייטן, נאָך אַ שווערער קראַנקייט. אויסער דעם וואָס בענטשע האָט פאַרלוירן זיין לעבנס־באַגלייטערין — האָט ער אויך פאַרלוירן זיין געשעפטס־פירערין. פון זיין גאַנצן כלי־קודש געשעפט איז זי געווען די פירערין.

פון דער גאַס־טיר, זענט איר גלייך אַריינגעקומען אין וואַר־שטאַט און געטראָפן בענטשען ביי זיין איינבינדעריי — מיט קלעפיקע הענט פון קליי, ביים בינדן א בוך און זינגען דערביי אַ חזניש שטיקעלע. אויב איר האָט געוואָלט עפּעס קויפן פון זיין כלי־קודש־סחורה, אָדער וויסן אַ פרייז פון איינבינדן אַ בוך — האָט ער אייך געענטפערט, אַז „דאָס דאַרף מען רעדן מיט שרהן״. גלייך פלעגט ער איר אַ רוף טאָן: „שרה, מען דאַרף דיך האָבן!״

זיין אשה שרה איז תיכף געקומען, גענוי אייך באַטראַכט פון קאָפּ ביז פיס, ווייל זי איז געווען אַ קורצזיכטיקע און שעפּטשענ־דיק: „דו ביסט, דוכט מיר, דער און דער — איז וואָס־זשע וויל־סטו״? און אָנגעהויבן אויסרעכענען די סחורה וואָס זי פאַרמאָגט: אַ סידור, אַ מחזור, ארבע כנפות, מזוזות, ציצות אאַז״וו. גראָד האָט דער מענטש געדאַרפט עפּעס איינבינדן און געפרעגט אַ פרייז. שרה, אַ געניטע אין פאַך, האָט באַטראַכט דעם ספר פון אַלע זייטן און געזאָגט דעם פרייז. פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט זיך אַ ביסל אַ דונג געטאָן. עפּעס האָט זי אַראָפּגעלאָזן, געזאָגט צו בענטשען:

— נעם בענטשע און בינד איין דעם ספר. דו וועסט פאַר־דינען מער אַ צווייט מאָל, ווען ער וועט עפּעס קויפן.

האָט זיך שוין געמאַכט אַ קונה צו קויפן אַ מחזור, אַ טלית אַ סידור, אַ תהילמל — דאַן איז שרה געווען אין די פעדערן. אַזוי גיך האָט זי פון פרייז נישט אַראָפּגעלאָזן, געהאַלטן אַ גאַנצע דרשה, לויבנדיק איר סחורה.

— פאָרט קיין באַראַנאָוויטש, אָדער קיין ווילנע. און אין וואַר־שע וועט איר צאָלן כפל כפליים.

נאָר ווי זאָגט מען: אַ ייד איז נישט קיין גזלן, אַ יידענע — אַוודאי און אַוודאי נישט... אַ זלאָטע אַראָפּ, אַ זלאָטע אַרויף. דער מסחר איז געוואָרן און דער קונה מיט שרהן זענען געבליבן צו־פרידן.

ווי געזאָגט, האָט דער גורל באַשטראָפט בענטשען. ער האָט פאַרלוירן זיין לעבנס־באַגלייטערין און זיין פאַרוואַלטערין פון וואַרשטאַט און כלי־קודש קראָם. ס׳איז געווען אַ צער צו קוקן אויף אים. ער איז אַרומגעגאַנגען אַן אַ ציל, אָפּהענטיק. האָבן יידן אין אַלטן בית־המדרש גענומען מיט אים טענהן, אַז אַ פרומער ייד, ווי ער, טאָר אַליין נישט זיין. ס׳קאָנען נאָך אַ מאָל קומען בייזע מחשבות, בפרט נאָך, אַז ער איז אַ שליח צבור, דאַוונט ביים עמוד, אַ בעל־תוקע און גבאי אין אַלטן בית־המדרש, ווו דער רב ירום הודו דאַוונט. לכן דאַרף ער און מוז האָבן אַן אשה כדת משה וישראל און השם יתברך וועט העלפן מיט אַ קדיש אויך אחרי מאה ועשרים שנה.

האָט זיך בענטשע צוגעהערט וואָס קהל האָט אים געראָטן און אָפּגעזוכט אַ באַגלייטערין, מיט מזל געשטעלט אַ חופה כדת משה וישראל. דער אויבערשטער האָט דערהערט זיין געבעט און זיין פרוי האָט אים געבוירן אַ בן זקונים. די שמחה איז ביי בענטשע דעם איינבינדער געווען גרויס. דעם ברית האָט ער געמאַכט פאַר אַלעמען, ווער ס׳האָט נאָר געוואָלט קומען זיך פרייען מיט אים. אַ נאָמען האָט מען דעם יינגעלע געגעבן יואל.

מ׳האָט געדאַרפט זיך צוקוקן ווי בענטשע דער איינבינדער, אַ ייד פון אַ יאָר 65, מיט זיין הויך־דיקער פיגור און מיט דער ברייטער לאַנגער, צעקעמטער באָרד, פלעגט זיך שפילן מיט זיין בן זקונים אויף די הענט און דאָס יינגעלע האָט געצופּט מיט זיינע דינע פינגערלעך די באָרד.

און השם יתברך האָט אים ווידער געהאָלפן און באַשאָנקען בענטשען מיט נאָך אַ זון, אַ פאָר יאָר נאָכן געבורט פון בכור.

אין עטלעכע יאָר אַרום איז געקומען דער דייטשער נאַציזם, בראש מיט היטלערן, ימח שמם וזכרם און האָט אויסגעהרגעט, פאַרטיליקט, פאַרברענט אַלע ניעסוויזשער יידן.

יצחק שחור (איטשע טשאַרני)

*

יאַנקל דער שמיד

מען פלעגט אים רופן דער למד־וניק. ער האָט געהערט צו די אויסערגעוויינלעכע ריינע טיפּן, וואָס זענען באַשאָנקען מיט גוטע מידות און גרויסע מעלות, איבערגעגעבן צו מענטשן, מיט ליבע צו קינדער, גרייט יעדן צו העלפן אין יעדער צייט.

זיין גאַנצן לעבן געווען באַשעפטיקט ביי שווערער פיזישער אַרבעט און דאָך שטענדיק געפינען צייט פאַר געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

ביי יאַנקלען אין קוזשניע האָט מען טאָג־טעגלעך געקענט טרעפן אָרעמע מיכאַלישקער קינדער, וואָס פלעגן קומען אַהין מיט פאַרשידענע בקשות — און ער פלעגט זיי דערפילן. ווינטער־צייט האָט ער זיי אָנגעקלאָפט דראָט אויף די גליט־שערס, זומער־צייט האָט ער זיי געמאַכט רייפן צום קאָלערן. ער פלעגט זיי אויך אָפּבאַקן טאַראַנעס אויפן פייער. הגם אַנטקעגן אים איז געווען אַ צווייטע קוזשניע, זענען די קינדער געגאַנגען נאָר צו יאַנקלען. און ער, יאַנקעל, פלעגט לאָזן שטיין די פויערים וואַרטן און אין דער ערשטער ריי דערפילט די בקשות פון די קינדער.

זיין אָנטאָן איז געווען פשוט. די שבתדיקע מלבושים — אַ שוואַרצע בלוזע, געשפּילעט אין דער זייט און אַ גראַנאַטן רעקל. ער האָט נישט געהערט צו קיין פאַרטיי, אָבער ער פלעגט זיך קאָנטאַקטירן מיט די צעירי־ציון, נעמען ביי זיי ביכלעך צו לייענען. ער האָט געלייענט זייער אַ סך.

צו יאַנקלען פלעגן זיך ווענדן מיכאַלישקער איינוווינער נאָך הלוואות. ער האָט קיינעם נישט אָפּגעזאָגט. געווען אויך אַזעלכע, וואָס פלעגן אים נישט אָפּגעבן, אָבער ער האָט נישט געמאָנט.

הגם יאַנקל איז נישט געווען קיין רעליגיעזער, פלעגט ער מיט גרויס כבוד אַריינגיין צו אַ מנין, אויב מען האָט אים גערופן. „איך וויל נישט, אַז צוליב מיר זאָלן די אַנדערע ביין יידן נישט האָבן קיין מעגלעכקייט צו דאַווענען".

נאָך די יום־טובים, ווען אין דרויסן איז געוואָרן קאַלט און ער האָט דערזען אַן אָרעם קינד גיין באָרוועס — פלעגט ער עס נעמען פאַרן הענטל, אַוועקפירן אין קראָם און קויפן אַ פּאָר שיך. דערביי האָט ער נישט אונטערשיידעט, צי דאָס קינד איז אַ יידיש אָדער אַ קריסטלעך.

די קריסטן, וואָס זענען געקומען צו יאַנקלען פאַריכטן זייערע אַקערס צי אַנדערע מכשירים האָבן געוווּסט, אַז מיט אים וועט מען שטענדיק דורכקומען, צי זיי האָבן געלט צי נישט.

מיר איז אויסגעקומען מיטאַרבעטן מיט יאַנקלען אין דער פאַרוואַלטונג פון דער יידישער פאָלקס־שול. די שול איז אויסגעהאַלטן געוואָרן אַ דאַנק פאַרשידענע אימפּרעזעס, אָוונטן, דאָך איז איר מצב געווען שווער, ווייל קיין שום סובסידיעס האָט די שול נישט באַקומען. ס'איז אָפט נישט געווען קיין געלט צו קויפן האָלץ פאַר דער שול. דאַן פלעגט יאַנקל קויפן אַ פּאָר וועגעלעך האָלץ.

איין מאָל אין ווינטער האָט דער שול־דינער זיך אָפּגעזאָגט אויפצורוימען דעם שניי ביי דער שול, ווייל מען האָט אים נישט געצאָלט. איז יאַנקל אַריין אין שול פאַרטאָג אויסהייצן די אויוונס און אויפרוימען דעם שניי. ווען די קינדער זענען געקומען אין שול אַריין, איז שוין געווען וואַרעם און ריין.

אַ געוויסן שבת־צו־נאַכט האָבן די שול־קינדער געדאַרפט פאָרן אויף אַ פאָרשטעלונג אין סטאָלפּצי. ווען די פור איז צוגעקומען צו לייבל אייזנבודס שטוב און יאַנקל האָט געזען אַז די קינדער פרירן פאַר קעלט, האָט ער אַראָפּגענומען זיין פּעלצענעם מאַנטל און אין אים איינגעוויקלט די קינדער.

יאַנקל האָט אַנטייל גענומען אין דער אַרבעט פון פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין. אין יעדער געלט־אַקציע וואָס דער פאַראיין האָט פּראָקלאַמירט, איז יאַנקל געווען פון די ערשטע שפּענדערס. ער פלעגט אויך געבן די גרעסטע סומע.

יאַנקל האָט מקיים געווען דעם פּסוק „ואהבת לרעך כמוך". ער איז אומגעקומען, צוזאַמען מיט אַלע יידן. כבֿוד זיין אָנדענק!

יהודה אַלפּעראָוויטש

*

שלמה לאַנסקי

(1914 — 1942)

געבוירן אין ניעסוויזש, געווען אַ קעמפער אין דער אונטערערדישער באַוועגונג אין באַראַנאָוויטש. זומער 1942 ווערט ער פלוצלונג אַרעסטירט דורך דער דייטשער ס.ד. אים געלונגט צו אַנטלויפן פון טורמע און ער קומט אין וואַלד. דאָ טרעט ער אַריין אין פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד פון קאַפּיטאַן טשאָרני. ער נעמט אָנטייל אין פיל דיווערסיע־אַקציעס און אין עטלעכע שלאַכטן קעגן די דייטשע רוצחים און קעגן די אוקראַינישע און ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן.

איין מאָל איז דער אָטריאַד פלוצלונג באַפאַלן געוואָרן פון דייטשן און פּאָליציאַנטן. שלמה לאַנסקי איז דאַן פאַרווונדעט געוואָרן און בײדע פיס און איז אַריינגעפאַלן אין געפאַנגענשאַפט. זיי האָבן אים צוגעבונדן צו אַ פערד און אים אַזוי געשלעפּט איבערן גאַנצן ראַיאָן, ביז ער איז אין גרויס פּיין געשטאָרבן.

*

אין אַ געוויסן האַרבסט־טאָג, סוף נאָוועמבער 1942, האָבן מיר באַקומען אַ באַפעל פון איוואַן איוואַנאָוויטש, אַז אַ באַוואָפנטע גרופּע פון צען מאַן זאָל אַרויסגיין צום ראַנד פון וואַלד, ביי דער שטשאַרע, דאָרט זיך אָנשליסן צו אַ גרופּע רוסישע פּאַרטיזאַנער און צוזאַמען מיט זיי אַנטקעגן־גיין אַן אָפּטיילונג דייטשע זעלנער, וועלכע האָבן געזאָלט אָנקומען פאַרנאַכט אין דאָרף זאַלוזאַ, אין דער פּאַרטיזאַנער־זאָנע.

משהל זאַלמאַנאָוויטש האָט צוזאַמענגעשטעלט די גרופּע לויט זיין איינזען און זי איז אַרויס פאַרנאַכט צו איר אויפגאַבע.ביים ראַנד פון וואַלד איז געשטאַנען אַ פערד מיט אַ וואָגן צו דער דיספּאָזיציע פון דער גרופּע. ווען די חברים זענען אָנגעקומען צום טרעף־פּונקט און האָבן גענומען צוגרייטן דעם פערד־און־וואָגן צום פאָרן, האָט פלוצלונג אויף זיי אַ פלייץ געטאָן מיט אַ האָגל־קוילן פון מאַשין־געווער. די פּאַרטיזאַנער האָבן זיך געוואָרפן אויף דער ערד, פאַרנומען פּאָזיציעס און געענטפערט מיט אַ פייער. צוליב דער ריזיקער איבערגעוויכט פון מענטשן (10 קעגן 1) און געווער, זענען די חברים געווען געצוווּנגען צוריקציען זיך אין וואַלד. אין דעם איבערפאַל זענען געפאַלן די חברים מאָמע קאַפּעלאָוויטש און שלמה לאַנסקי. דער לעצטער איז שווער פאַרווונדעט געוואָרן און נאָכן אַריינפאַלן אין געפאַנגענשאַפט, האָט מען אים געהאָנגען אין האַנצעוויטש. אַ דריטער פּאַרטיזאַנער שמחה, איז פאַרווונדעט געוואָרן, אָבער חברים האָבן אים געראַטעוועט און געבראַכט צוריק אין וואַלד. פון שונאס זייט זענען געפאַלן עטלעכע דייטשן, וועלכע האָבן געלאָזן אַ סך בלוט־צייכנס אויפן שטח. (ביז היינט איז אונדז נישט געלונגען אויפצוקלערן, פאַר וואָס זענען די נישט־יידישע פּאַרטיזאַנער ניט געקומען און פאַר וואָס האָט מען אונדז נישט געמאָלדן, אַז דער שטח איז אַרומגערינגלט פון דייטשן, וועלכע האָבן אויף אונדז געלויערט. ווי באַוווּסט האָבן די רוסישע פּאַרטיזאַנער געהאַט אַ גוט אָרגאַניזירטן אויסשפּיר־אַפּאַראַט און אינפאָרמאַציע־דינסט אין די דערפער).

צומאָרגנס פרי זענען מיר געגאַנגען זוכן די פעלנדיקע חברים. שפּעטער האָבן מיר געפונען מאָמע קאַפּילעוויטשעס קערפּער, אַ הונדערט מעטער פון וואַלד. מיר האָבן אים קובר געווען אין צענטער אין אַ פלאַנץ־גאָרטן, ביים אַריינגאַנג אין וואַלד, לעבן דאָרף זאַלוזאַ, ביים טייך. אין דער לויה האָבן אָנטייל גענומען 25 חברים און אין זיין קבר האָבן מיר אַריינגעלייגט אַ פלאַש מיט זיינע פּערזענלעכע דאָקומענטן.

ביים אָפענעם קבר האָב איך מספּיד געווען דעם ערשטן יידישן קרבן פון אונדזער שטאָט באַראַנאָוויטש, וועלכער איז געפאַלן אין אַן אָפענעם קאַמף מיט די דייטשן. 25 יידישע ביקסן האָבן צום ערשטן מאָל סאַלוטירט אַ געפאַלענעם חבר און קעמפער. ערע זיין אָנדענק!

ניסן גען

*

מאָטע בער זאַטורענסקי

די „אוניווערסיטעטן" זיינע זענען געווען: די תלמוד־תורה אַרום די שולן; עטלעכע יאָר — די יידישע פאָלקס־שול און די קעלנע פון זיין טאַטנס פּאַס, אין וועלכן ער האָט

אַרומגעפירט האָסטער איבערן שטאָט, געשעפּט אין „הייפל״־ברונעם.

אַ שטילער, שעמעוודיקער בחור, האָט ער אין די זומער־דיקע חדשים געפירט די שפּייז־פּראָדוקטן פאַר דער קינדער־קאָלאָניע פון „טאַז״, וועלכע האָט זיך געפונען אין שטאַטישן וואַלד, אַ 4 קילאָמעטער פון שטאָט.

פון פאַרטאָג אָן האָט ער אָפּגעשטעלט זיינע וויזיטן ביי ראַדונסקיס קראָם. שרהקע די אייגל האָט געהאַלטן אין איין אַריינפּאַקן אין מאָטע־בערס וואָגן פּוטער און אייער און בוטלעס נאַפּט און בוימל. דערנאָך האָט מען צוגעלייגט

מאָטע בער זאַטורענסקי, געפאַלן אין באַפרייונגס־קריג אין יאָר 1948.
מרדכי דב זטורנסקי, נפל במלחמת השחרור תש״ח־ט׳.

זיינע קאַנען מילך און היידא — מיטן זאַמדיקן וועג צום וואַלד. צו דעם אַלעם האָבן מאַמעס מיטגעשיקט פּעקעלעך אויף וועל־כע ער האָט געדאַרפט האַלטן אַן „אויג״.

גבירישע מאַמעס וואָלטן אַוועקגעגעבן אַ פאַרמעגן צו דערגיין וואָס אַ שטייגער עסט מאָטע־בער, — וואָרעם תמיד האָט ער געהאַט אַ געזונט רויט פּנים, פולע באַקן און איז בכלל געווען אַ קרעפּטיקער בחור. נאָר אַז מען וויל — קאָן מען זיך פאָרשטעלן, אַז דער הויפּט מאכל וואָס מען האָט דאָרט גע־געסן איז געווען קאַרטאָפל אין שאָלעכץ און הערינג, פון וואָס ער האָט תמיד געהאַט גלאַנציקע ליפּן.

שט־לערהייט האָט זיך ביי אים פונדעסטוועגן אויסגעפּיקט אַן אידעע — און ער איז געוואָרן אַ חבר פון דער פּועלי־ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „פרייהייט״.

אַז די רוסן האָבן פאַרנומען ניעסוויזש און ס׳איז געקומען די צייט — איז מאָטע־בער אַוועק דינען אין דער רויטער אַרמיי...

אַרום 1948 האָבן מיר זיך צופעליק באַגעגנט אין פּליטים־לאַגער באַד־רייכענהאַל אין דייטשלאַנד. דאָס שטעטל ליגט האַרט ביי דער עסטרייכישער גרענעץ, אין מיטן פון די בייע־רישע אַלפּן. ער איז נאָך אַלץ געווען אַ קנאַפּער ריידער, אָבער ווי ניט איז מען געוואָר געוואָרן, אַז ער האָט מיטגעמאַכט די צווייטע וועלט־מלחמה אויפן אונגאַריש־רומענישן פראָנט און עטלעכע מאָל פאַרווונדעט געוואָרן.

דאָ האָט מען אים געשיקט מיט אַן אויפגאַבע: ער אַרבעט אין דער „בריחה״. פאַרשטייט זיך אַז די „בריחה״ איז געווען אַ קאָנספּיראַטיווע אָרגאַניזאַציע וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט דער אומלעגאַלער עליה — און מאָטע־בער איז געווען צווישן די וואָס האָבן געאַרבעט אויפן אָפּשניט פון דער עסטרייכיש־בייערישער גרענעץ. קיין סך וועגן דעם האָט ער ניט דער־ציילט. אַפילו אין לאַגער האָט מען די „בריחה״־מענטשן קנאַפּ אָנגעזען. זיי האָבן געהאַט אָפּגעשלאָסענע וווינונגען און איי־גענע וועגן צו טאָן די אַרבעט.

אַ געוויסן טאָג איז ער געקומען געזעגענען זיך, מיטגע־בראַכט אַפילו אַ בילד, געלאָזט אויך פאַלן אַ וואָרט וועגן אַ מיידל... ס׳איז שוין דאַמאָלט געווען די מדינה וואָס האָט גע־פירט די ערשטע קאַמפן מיט די אַראַבער פאַר איר עקזיסטענץ. מאָטע־בער איז געפאָרן צולייגן אַ האַנט צו אָט דעם קאַמף.

אַ וואָכן צוויי־דריי שפּעטער בין איך אויפגעציטערט גע־וואָרן פון אַ פּלאַקאַט וואָס רופט די לאַגער־יידן צו באַטייליקן זיך אין אַ טרויער־אָוונט, געווידמעט דעם ערשטן געפאַלענעם ייד אויף דער ארץ־ישראלדיקער ערד פון לאַגער באַד־רייכענ־האַל: מאָטל זאַטורענסקי...

משה אייזענבוד

*

די צוויי גבאיטעס

פון צווישן די אַנדערע גבאיטעס, וואָס זענען געווען ביי אונדז אין שטאָט, האָבן זיך באַזונדער אויסגעטיילט מיט זייער פּערזענלעכקייט און אָנגעזען מיט זייערע גוטע מעשים די צוויי גבאיטעס: באָשע און פּערלע.

באָשע די גבאיטע איז געווען אַ פרוי מיט אַ פאַרנעם: הויך־געוואַקסן און פעסט געבויט. אויף דער עלטער איז זי נאָך געגאַנגען גלייך ווי אַ סטרונע. ס׳איז אין איר גאַנצן וועזן געווען פון דער פעסטקייט פון איר גרויסן, דריי־שטאָקיקן מויער, וואָס איז געשטאַנען אויפן ראָג פון ווילנער־און־שול־גאָסן און האָט זיך טאַקע גערופן אויף איר נאָמען: באָשעס מויער.

באָשעס געזיכט־שטריכן זענען געווען ברייט־געפורעמט, מע־נעריש, און פון צווישן זיי האָבן אַרויסגעלויכטן אַ פּאָר גרויסע שוואַרצע אויגן.

באָשע האָט כמעט שטענדיק געטראָגן טונקעלע קליידער. ס׳רוב איז זי געווען איינגעהילט אין אַ ברייטער רעטאָנדע. אויפן קאָפּ ביי איר — אַ שוואַרצע הייבל, באַצירט מיט אַ בינטל האַנט־געמאַכטע בלומען. אירע קליידער האָבן איר צוגעגעבן חן און חשיבות.

באָשעס גאַנצע האַלטונג און באַנעמונג האָבן אַרויסגערופן צו איר אַכטונג און האָבן עדות געזאָגט, אַז באָשע איז באַ־שאַפן צו זיין אַן אויפטוערין פון גרויסע זאַכן.

באָשע די גבאיטע האָט זיך שטאַרק פאַרנומען דער עיקר מיט אַזעלכע מצוה־ענינים, וואָס האָבן געפאָדערט גרויס אויפטו. האָט געטראָפן, אַז די געשעפטן פון אַ שיינעם בעל־הבית

אין שטאָט זענען אַוועק שלעכט און ער איז געוואָרן אַ יורד, און ס׳איז געווען נייטיק צו שאַפן אַ גרעסערע סומע געלט צו שטעלן אים צוריק אויף די פיס — האָט באָשע אויף זיך גענומען אָט די מצוה. זי האָט ניט גערוט. זי האָט געזוכט און געפונען וועגן און מיטלען ביז זי האָט דעם יורד אויפגעשטעלט.

ווען אַ כלה פון אַ יחוסדיקער משפחה האָט געדאַרפט גיין צו דער חופה און דער טאַטע אירער האָט ניט געהאַט מיט וואָס צו סילוקן דעם צוגעזאָגטן נדן, האָט שוין באָשע געזען, אַז די חופה זאָל ניט אָפגעלייגט ווערן. זי האָט געוווּסט צו וועמען זיך צו ווענדן פאַר „הכנסת כלה" און האָט שוין איינוועגס געשאַפן געלט פאַר חתונה־הוצאות.

צו יעדער וויכטיקער קהלישער מצוה, צו וועלכער עס האָט זיך געפאָדערט אונטערנעמונג, ווי למשל, ווען מ׳האָט געדאַרפט פאַרריכטן די באָד, וואָס האָט געהאַלטן כסדר אין איינפאַלן; אָדער להבדיל, בויען אַ שול, אָדער נאָך אַ חדר פאַר דער תלמוד־תורה, האָבן די שטאָט־גבאים שטענדיק צוגעצויגן באָשע די גבאיטע, זי זאָל זיי מיטהעלפן — און באָשע האָט שוין געטאָן איר טייל באמונה.

צו באָשעס אַן עצה האָבן זיך די שטאָט־מנהיגים צוגעהערט און מיט איר וויכטיקער מיינונג האָט מען זיך גערעכנט.

אויף די אַלע גבאות־זאַכן, מיט וועלכע באָשע האָט זיך אָפּגעגעבן, איז געלעגן דער שטעמפּל פון אויטאָריטעט, וואָס אַזעלכעס מערקט מען נאָר אין די מעשים פון אָנגעזעענע בעלי־בתים און כלל־טוער.

ווען כ׳פלעג ייִנגלווייז אָנטרעפן באָשען, ווי זי פלעגט גיין אין גאַס מיט נאָך אַן אָנגעזעענער בעל־הביתטע אין גבאות, האָב איך זיך שטענדיק אָפּגעשטעלט און איר אָנגעקוקט מיט גרויס יראת־הכבוד.

כ׳האָב אויך געוואָלט זען צו טראָגט באָשע אין האַנט אַ שיינעם שטעקן, ווי עס טראָגן, געוויינטלעך, די אַלטע שיינע בעלי־בתים און די שטאָט־גבאים. כ׳האָב געפילט, אַז פאַר באַשען פאַסט צו גיין מיט אַזאַ שטעקן.

כ׳בין אָבער תמיד געבליבן אַן אַנטוישטער און אין האַרצן געפילט אַ פאַרדראָס. מיר האָט אויסגעזען ווי אַ גרויסע קריוודע דאָס וואָס באָשע האָט ניט קיין שיינעם שטעקן. כ׳בין געווען זיכער, אַז ס׳וועדט באַגאַנגען אַן עוולה קעגן אַזאַ פיל־געאַכטעטער, חשובער פרוי, ווי באָשע די גבאיטע, וואָס גיט אָפּ איר גאַנצן לעבן פאַר וויכטיקע שטאָטישע ענינים און פאַר צדקה און מעשים טובים.

*

פערלע די גבאיטע, די גוטע מאַמע פון די אָרעמע אין אונדזער שטאָט, איז געווען דאַר און קליינגעוויקסיק. זי איז אָבער פון גאָט געווען געבענטשט מיט אַן אונערשעפּלעכן קוואַל פון ענערגיע. אויך אין איר טיפן עלטער איז זי געווען פול מיט לעבן, זשוואַווע און רירעוודיק. אירע גרוי־בלויע אויגן האָבן קינדיש־ליכטיק אַרויסגעשיינט פון דער ראַם פון איר דאַרן, אַ ביסל צעקנייטשטן פנים.

פערלע איז קיינמאָל ניט געווען אָנגעטאָן יום־טובדיק. אַ גרויסע וואָלענע פאַטשיילע פאַרוואָרפן איבערן קאָפּ, האָט צוגעדעקט איר שווערן בורנעס ווינטער־צייט. זומער־צייט האָט זי געטראָגן אַ טוכענע טיכל איבער איר סיצענע קלייד און יאַקל.

פערלע האָט קיינמאָל ניט גערוט. מ׳האָט איר תמיד געזען אין גאַנג, פאַרטאָן און פאַרהאָרעוועט אין צדקה־זאַכן. אויסער דעם איז זי געווען די שפּייזערין פון איר אייגענער הויזגעזינד. זי האָט געהאַט אַ שפּייז־קראָם. פערלע איז געווען אַ גרויסע בריה אויף פרעגלען אַלערליי פרוכטן און מאַכן איינגעמאַכטסן. פערלעס וואַרעניע האָט געהאַט אַ נאָמען אין גאַנץ ניעסוויזש און אין דער סביבה. האָט טאַקע פערלע צוגעשטעלט אַלערליי מינים פרוכטן און איינגעמאַכטסן אויך אין „שלאָס" פון פירשט ראַדזשיוויל. פון דעם בעיקר, האָט זי געצויגן חיונה.

כדי צו העלפן אַן אָרעמען, איז פאַר פערלען קיין זאַך ניט געווען צו שווער. מ׳האָט איר שטענדיק געזען אַרומגיין אין די פאַרחושכטע געסעלעך צו ברענגען הילף צו די אומגליקלעכע און נויטבאַדערפטיקע.

פערלע האָט זייער געהאַלטן פון „מתן בסתר". האָט זי שוין געזאָרגט פאַר דעם, אַז דער, פון וועמען זי באַקומט געלט אויף צו שטיצן אָרעמעלייט, זאָל ניט וויסן ווער עס באַקומט עס,

פערלע מאָשעוויצקי — פערלע די גבאיטע, פאָטאָגראַפירט בעתן באַזוך פון איר זון פון לאָנדאָן אין 98סטן יאָרטנג. (פאָטאָ: מ. פאַיאַנס).
פרלה הגבאית), שצולמה בעת ביקור בנה מלונדון, במלאת לה 98 שנים ב־1936. (צילום: משה פאַיאַנס).

כדי אַז דער אָרעמער ברודער זאָל ניט פאַרשעמט ווערן, ווען ער באַגעגנט זיך מיט זיין שטיצער און אַרויסהעלפער. פערלע האָט אַלץ באַזאָרגט מיט גרויס מיטגעפיל פאַר די ליידנדיקע.

קעלט און היץ, שלאַקסרעגנס און שניי־זאַווערוכעס האָבן פערלען ניט צוריקגעהאַלטן פון דערפילן אירע מצוה־שליחות.

פערלע האָט אַריינגעגעבן קראַנקע אָרעמעלייט אין שטאָט־שפּיטאָל, אָדער ווי מען האָט עס גערופן „הקדש", און באַזאָרגט זיי מיט רפואות.

פערלע האָט זיך געזאָרגט פאַר די אָרעמע קימפעטאָרינס, געזען זיי זאָלן האָבן גוטע פלעגע, הינער־יויך און טאַקע אַ שטיקל עוף אויף צו קרעפטיקן זיך. זי האָט געזאָרגט פאַר דעם, אַז אָרעמע כלות זאָלן האָבן אויף נדן און אויף אויסשטייער. פערלע האָט זיך מיט זיי אויך משמח געווען אויף די חתונות.

פערלעס הויפּט־זאָרג איז געווען פאַר אָרעמע אַלמנות און זייערע יתומים. זי האָט געזען, אַז די יתומים וואָס גייען אין תלמוד־תורה זאָלן האָבן וואָס צו עסן און אַ בגד אָנצוטאָן.

פערלע האָט אירע אָרעמע שוועסטער געדינט ווי אַ גוטע,

טרייע מאַמע ניט נאָר ביים לעבן, נאָר אויך ביים טויט. זי, פּערלע, האָט מיט זיי געזאָגט ווידוי פאַרן טויט. זי האָט זיי באַגלייט צו זייער אייביקער רו, און זי, טאַקע פּערלע, האָט זיי אַריינגעלייגט אין קבר.

*

פּערלע איז געווען אמת פרום. זי האָט אין זיך ניט געהאַט קיין סימן פון צביעות. וואָס געזאָגט — דאָס געמיינט. זי האָט ניט געשאַנעוועט די רייכע און יחסנים.

מ׳האָט דערציילט וועגן פּערלע דער גבאיטע אַזאַ מין מעשה:

ווען ס׳האָבן אָנגעהויבן בלאָזן נייע ווינטן, און אין ניעס־וויזש האָבן די מענער די „אַריסטאָקראַטן“ זיך גענומען אָנטאָן אין קורצע רעקלעך און זייערע פרויען און טעכטער אין קורצע קליידער, האָט פּערלע אָנגעטראָפן אין גאַס אַ טאָכטער פון איינעם פון די שענסטע בעלי־בתים פון שטעטל און דערזען אַז זי האָט קורצע אַרבל אין איר יאַקל, וואָס גרייכן קוים ביז די עלנבויגנס. רופט זיך אָפּ צו איר פּערלע: „טאָכטער מיינע, דיר מוז זיכער זיין קאַלט אַרומצוגיין מיט נאַקעטע הענט. זיי אַזוי גוט און זאָג דער מאַמען דיינער, אַז פּערלע האָט דיר געהייסן זאָגן, אַז אויב זי האָט ניט געהאַט, חלילה, פאַר וואָס צו קויפן גענוג צייג צו מאַכן פאַר דיר לענגערע אַרבל, זאָל זי קומען צו פּערלע דער גבאיטע, וועט זי שוין איר באַזאָרגן“.

יענע אַריסטאָקראַטישע מאַמע האָט ניט פאַריבל געהאַט אויף פּערלען פאַר איר מוסר זאָגן און האָט זיך ניט באַליידיקט. זי האָט גענומען אין אַכט פּערלעס „אָנצוהערעניש“ און געמאַכט די אַרבל פון איר טאָכטערס יאַקל אַ ביסל לענגער.

אַלע אין שטאָט האָבן גוט געקענט פּערלען. געוווּסט אַז זי איז אויפריכטיק און האָבן איר געאַכט פאַר איר צדקות. מ׳האָט פּערלען מכבד געווען און טייער געהאַלטן ווי מ׳האַלט טייער אַן אייגענע מאַמען.

און דווקא פּערלע דער גבאיטע, וואָס איז געווען אַזוי אָפּגעהיט און ניט געהאַלטן פון קיין נייעסן, איז עס באַשערט געווען אַריינצוברענגען אַ נייעס אין אונדזער שטעטל, צו גורם זיין, אַז מ׳זאָל אין יידישע הייזער אָנהייבן עסן אַ נייעם מאכל — „ט אָ מ אַ ט ן“.

דער ענין מיט די טאָמאַטן איז אין זיין צייט געווען „אַ געשעעניש“, וועגן וועלכער מ׳האָט פיל גערעדט אין שטאָט, און פּערלע האָט געהאַט פון דעם אויסצושטיין זלזולים פון יידענעס רכילותניציעס.

די מעשה מיט די טאָמאַטן איז אַזוי געווען: פּערלע, וואָס איז צוליב איר וואַרעניע, געווען אַן איינגייערין אין „שלאָס“ פון פירשט ראַדזשיוויל, האָט דאָרט אָפּט באַמערקט ליגן אויפן שוועל פון קיך־פענצטער עפּעס אַ נייע מין פרי, וואָס האָט אויסגעזען אין אירע אויגן ווי אַ געקאַרבטער עפּל. צייטנווייז האָט די פרי געהאַט אַ בלאַס־גרינלעכן קאָליר; אַמאָל האָט עס אויסגעזען האַלב־רויטלעך, האַלב־גרינלעך, און אַן אַנדערש מאָל איז עס געווען אינגאַנצן רויט. האָט פּערלע זיך גענומען צוקוקן וואָס די קוכערס טוען מיט דער פרי, האָט זי געזען אַז מ׳נוצט עס אין אַ סך פּאַטראַוועס און מ׳עסט עס רויערהייט און געקאָכט.

פּערלע, וואָס האָט זיך פיל אָפּגעגעבן מיט פרעגלען אַלערליי פרוכטן, האָט זיך גענומען נאָכפרעגן ביי די מענטשן פון שלאָס וואָס פאַר אַ מין פרי איז עס. האָט דער הויפּט־גערטנער איר געזאָגט, אַז דאָס זענען „פּאָמידאָרן“. ער האָט פּערלען אַוועקגעפירט אין גרויסן גאָרטן פון שלאָס און געוויזן די בייטן ווו די פּאָמידאָרן וואַקסן, ווי מ׳פאַרזייט עס און ווי מ׳דאַרף אויף דעם אַכטונג געבן.

האָט פּערלע אַ פרעג געטאָן דעם גערטנער: „זאָג מיר נאָר, האַרציקער, אפשר ווייסטו צו דער מין פרי איז אַ כשרע? צו מעג אַן אונדזעריקער עס עסן?“

האָט דער גערטנער, וועמען פּערלע האָט געקענט פאַר זייער אַן אָרנטלעכן און באַגלויבטן גוי, איר דערציילט און געשוואָרן אויף זיין „האָנאָר“ וואָרט, אַז די פּאָמידאָרן זענען כשר. ער ווייסט זיכער, האָט ער געזאָגט, אַז די יידן אין די געגנטן פון וואַרשע, בריסק און פּינסק זייען זיי אַליין אין זייערע גערטנער און עסן זיי, פונקט ווי מ׳עסט קאַרטאָפל.

דער הויפּט־גערטנער האָט דאַן מיטגעגעבן פּערלען אַהיים דריי טאָמאַטן אויף צו פאַרזוכן.

פּערלע האָט אַהיים געבראַכט די רייפע, רויטע טאָמאַטן, האָט איינע פון זיי אָרומגעוואַשן, צעשניטן אויף שטיקלעך, געמאַכט אַ ברכה און „שהחיינו“, האָט עס פאַרזוכט און זיך אָנגערופן צו אירע טעכטער: „ס׳איז אָנגעגאָסן מיט אַ געשמאַקן ווייניקן זאַפט, וואָס איז מחיה נפשות“. פּערלע האָט מכבד געווען אירע קינדער מיט שטיקלעך פּאָמידאָרן, מיט דעם נייעם וווּנדער־מאכל, וואָס אי פירשטן, אי פשוטע יידן עסן עס, און די קינדער האָבן זיך אויך מחיה געווען.

פּערלע האָט אינגיכן אָנגעהויבן ברענגען פון שלאָס די נייע זאַפטיקע פרות, די טאָמאַטן, און האָט זיי פאַרקויפט צו אירע קונים, צו די בעלי־בתישע טעכטער, וואָס פלעגן אַריינקומען צו איר אין שפּייז־קראָם.

האָט זיך איבערן שטאָט פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז פּערלע די גבאיטע קאָרמעט אָן די יידן פון ניעסוויזש מיט גוייִשע פירות, וואָס זי ברענגט פון שלאָס, מיני פירות וואָס אונדזערע אָבות־אַבותינו האָבן עס ניט געגעסן.. אַ פאָר רכילותניצעס און אַזוי פאַרפרומטע יידענעס האָבן באַלד אַליין געפּסקנט, אַז דאָס זענען טריפה־פרוכט, וואָס טאָרן אין אַ יידיש הויז ניט אַריינקומען.

איז פּערלע איינמאָל געגאַנגען אַהיים פון שלאָס און געטראָגן אַ קליין קערבל מיט טאָמאַטן. אויפן וועג האָט זי געדאַרפט פאַרבייגיין נחמן קליאַטשקינס גאַסט־הויז, וואָס איז געשטאַנען אויפן ראָג פון דער שיינער, „פּאָטשטאָווער“ גאַס. איז דאַן געזעסן אויפן גאַניק פון גאַסט־הויז נחמנס אַלטע מוטער, איטע־מלכה. זי איז געווען אַ זייער פרומע פרוי, אַ ווילקע־נעווידיקע, אַ זאָגערין אין דער ווייבערישער שול, די עזרת־נשים פון מאַרק־שול.

ווען איטע־מלכה האָט דערזען אין פּערלעס האַנט דאָס קוישל מיט די ניי־מאָדנע טריפע פירות, האָט זי די ערשטע זאַך אַ קער געטאָן דעם קאָפּ אַן אַ זייט, אויסגעשפּיגן און געזאָגט „שקץ תשקצנו“. און צו פּערלען האָט זי זיך אָנגערופן: „פּערלע קרוין, צו אַלעם ערשטן פאַרדעק וואָס־גיכער מיטן טיכל די טריפהנע פירות, אַז מיינע אויגן זאָלן זיי נישט אָנקוקן, און דו אַליין קום אַהער פאַר אַ ווײַלע, וועל איך דיר עפּעס זאָגן“.

פּערלע האָט זיך צוגעזעצט אויפן גאַניק און איטע־מלכה האָט איר שטאַרק אויסגערעדט: „ס׳וווּנדערט מיר אויף דיר, פּערלע קרוין, און כ׳קען גאָר נישט פאַרשטיין וואָס דאָ טוט זיך! ביסט דאָך אַן אשה צנועה, אַ פרומע און גוטע יידישע טאָכטער, וואָס פאַרנעמט זיך מיט מצוות און מיט מעשים טובים, טאָ ווי איז דאָס ביי דיר רעכט אָנצוקאָרמענען זיך אַליין און די קינדער דיינע מיט טריפות, און נאָך, שונאי ישראל, ברענגען זינד אויף אַנדערע יידישע טעכטער און טריפה מאַכן יידישע הייזער?!“

ס׳האָט ניט געהאָלפן פּערלען איר טענהן און פאַרענטפערן זיך, אַז זי האָט בעפאָר גוט אויסגעפאָרשט דעם גערטנער פון שלאָס, וואָס זיין וואָרט איז הייליק און אויף זיין עדות זאָגן קען מען שטעלן, און ער האָט איר פאַרזיכערט אַז די פּאָמידאָרן זענען כשר ממש ווי קאַרטאָפל.

איטע־מלכה האָט פּערלען ניט געלאָזן זיך פאַרענטפערן און

איר ניט געוואָלט פאַרגעבן, ביז פערלע האָט צוגעזאָגט, אַז זי וועט מער ניט פאַרקויפן די פּאָמידאָרן, ביז דער רב און בעלי־בתים וועלן ריכטיק אויסגעפינען צי די פירות זענען כשרע.

און כך־הוה: דורך די סוחרים פון ניעסוויזש, וואָס פאַרן צוליב געשעפט קיין וואַרשע, קיין בריסק, קיין פּינסק, האָט דער רב געגוי אויסגעפונען און פעסטגעשטעלט, אַז די טאָמאַטן זענען כשרע פירות און אַז יידן עסן זיי און פאַרזייען זיי אין די גערטנער.

פון דאַן אָן האָבן די יידן פון ניעסוויזש גענומען עסן די טאָמאַטן און די יידענעס די רכילותניצעס, האָבן אויפגעהערט צו באַריידן פערלע די גבאיטע.

פערלע האָט ווידער גענומען ברענגען די טאָמאַטן פון שלאָס און זיי פאַרקויפט צו אירע קונים.

און ווען דער פרילינג איז געקומען, האָט פערלע אַליין, מיט אירע אייגענע הענט, פאַרזייט טאָמאַטן אין איר גאָרטן לעבן „קוידענאָווער שטיבל".

און אַזוי איז פערלע דער גבאיטע באַשערט געווען צו זיין אויך די ערשטע אין ניעסוויזש, וואָס האָט פאַרזייט טאָמאַטן.

שלמה דמשק

פונעם בוך „אין יענע יאָרן" (פאַרצייכענונגען און בילדער פון מיין היימשטאָט ניעסוויזש), אַרויסגע־געבן פון תלמידים און פריינד. ניו־יאָרק, תשי"א—1950, ז"ז 160.

*

דער אומבאַקאַנטער זינגער

פאַרצייכענונגען וועגן חבר סיאָמקע פּאַרפּעל

אַ דינער, פוכיקער שניי איז לאַנגזאַם געפאַלן און לייכט זיך געלייגט אויף די הייזער,ביימער און גאַסן. ער האָט ווייך גע־מאַכט די טריט, ווי ער וואָלט זיי איינגעזאַפּט אין זיך. פאַרנאַכט האָט זיך דער הימל אויסגעלייטערט און די בלאַסע זון האָט אָפּ־געשפיגלט אירע לעצטע שטראַלן אויף די שויבן פון קלויס־טער־טורעם מיט אַ מעשענעם גלאַנץ און איז פאַרשוווּנדן. זיל־בערנע בלומען פון אומבאַקאַנטע, טראָפּישע וועלדער האָבן באַ־צירט די פענצטער. דער פראָסט האָט זיך אונטערגעגנבֿעט מיט אַ סקריפּ, נאָר דער האָריזאָנט האָט אים סיי ווי פאַר׳יסגעזאָגט, פאַרציענדיק זיך מיט אַ פּורפּור־רויטער פאָן. די טראָפּנס וועל־כע האָבן געטריפט פון די דעכער זענען געבליבן הענגען אין אייז־צעפּלעך און האָבן זיך אָנגעצונדן מיט אַ העלן פלאָם. דאָס איז געווען איינער פון יענע ווינטערדיקע פאַרנאַכטן, וואָס צירן אויס דאָס קליינע, ווייסרוסישע שטעטל ווי אין אַ צויבער־מעשהלע.

סיאָמקע איז געגאַנגען פון דער אַרבעט. ער איז געווען אַ נידעריקער, ניינצן־יעריקער בחור מיט אַ קאָפּ פעך־שוואַרצע האָר, וואָס האָבן זיך געריסן פון אונטער דעם ווינטערדיקן היטל אַרויס. דאָס פּנים דורכגעאַקערט מיט ענערגישע שטריכן פון צווישן וועלכע עס האָבן אַרויסגעקוקט טיפע, קלוגע אויגן.

געלעבט האָט זיך אים ניט פריילעך. דעם גאַנצן טאָג — געזעגט ברעטער און דערנאָך זיי אומרחמנותדיק צוגענאָגל׳ט צו איינאַנדער, אָדער אויסגעבויגן פאַר ווייכע פאָטעלן. ביינאַכט, אין זיין אָרעמער היים, ביים שיין פון אַ נאַפט־לעמפּל, האָט ער געשריבן שטילע, האַרציקע לידער.

די זעלבע האַנט וואָס האָט מיטן שאַרפן הובל אַרומגעריסן די זייטן פון העלצער, האָט מיט צאַרטקייט געפירט די פען איבער די ווייסע זייטלעך פון העפט און זיינע געדאַנקען אויס־געשטעלט אין קאָלומנעס פערזן מיט דראָבנע אותיותלעך. יעדע איינע פון זיי האָט דערציילט פון ליבע, האָפענונג און יוגנטלעכע טרוימען. דאָס איז געווען די איינציקע פרייד אין זיין לעבן. כאָטש ער האָט די לידער אין ערגעץ ניט געדרוקט, און קיינער האָט קיין רעצענזיעס איבער זיי ניט געשריבן, האָבן זיי דאָך געלעבט צווישן זיינע חברים. זיי זענען אויך פאַר אים געווען אַ טרייסט אין זיין ערשטער, איינזייטיקער ליבע...

סיאָמקע האָט זיך געאײַלט. די ביבליאָטעק מיט אירע שענק ביכער, וועלכע זענען געשטאַנען צוגעטוליעט איינער צום צווייטן און האָבן באַהאַלטן הינטער זייערע שוואַרצע רוקנס די ניט אויסגעלעבטע לעבנס פון דיכטער, איז אויך געווען דער טרעף־פּונקט פון דער יוגנט.

סיאָמקע האָט געהאָפט דאָ צו באַגעגענען צינקען. זי איז געווען אַ יונג מיידל, וואָס האָט נאָר וואָס אַריבערגעשפּרייזט די גרענעץ צווישן קינד און מיידל. געקומען איז זי מיט נאָך אַ סך יידן, וועלכע מען האָט גער.פן „ביעזשענצעס", ווייל זיי

סיאָמקע פּאַרפּעל

זענען געקומען פון יענער זייט בוג, ווו עס האָבן געהערשט די דייטשן. דער קריג האָט זי אַרויסגעיאָגט פון איר היים, איז זי פאַרוואָגלט געוואָרן קיין ניעסוויזש.

סיאָמקע האָט זי צופעליק באַגעגנט אין דער קיך, וואָס איז געווען אין קהילה־לאָקאַל איינגעאָרדנט פאַר די „ביעזשענצעס". זי איז אים געפעלן מיט איר קינדערישן שמייכל און די בלאָנדע לאָקן וואָס האָבן זיך ווי גלעקלעך אַראָפּגעלאָזט איבער איר שטערן. זיין פילבאַרע נשמה האָט באַלד דערפילט אין איר אַן אָנשפּאַר.

דאָס איז זי — די אויסגעטרוימטע געשטאַלט פון זיינע לי־דער. זיין איך האָט ער ניט פאַרשלאָסן אין די ענגע ראַמען פון זיין פערזענלעך גליק. ער האָט ליב געהאַט דאָס פאָלק, איר טייערע יידישע שפּראַך מיט איר קולטור און וועלטלעכקייט, כאָטש ער האָט אויך געשריבן אין העברעיש.

*

פון די געטאָ־פלאַמען איז ער אַרויס שוואַרץ. די האָר און קליידער פאַרסמאַליעט. בלויז די ווייסקייט פון די ציין האָבן דערמאָנט אין דעם אַז ער איז אַ מענטש. אונטער זיין צעלע־כערט העמד איז צום האַרצן געווען צוגעדריקט אַ העפט מיט

בלעטלעך — פֿאַרגעלטע פֿון רויך. די לעצטע בלעטלעך געשריבן אין בונקער — אין אָנבליק פֿון טויט. ער האָט זיי געטראָגן ווי אַ קמיע. לידער — פֿול מיט בענקשאַפֿט צום מענטש און עקל צו דער מאָרד־מאַשין וואָס שענדעט דאָס מענטשלעכע. ווי פֿריער דעם הובל און זעג, האָט ער איצט געקלאַמערט אין זיין האַנט די פּאַרטיזאַנער־ביקס. אין די רויקע שעהן האָט ער אין וואַלד געשריבן לידער, אָנגעזאַפּט מיט בענקשאַפֿט צו אַ פֿריי לעבן — און ווען ער האָט זיי געלייענט ביים שיין פֿון שייטער אין נאַכטיקן וואַלד, זענען טרערן געשטאַנען אין די אויגן פֿון די מוטיקע פּאַרטיזאַנער, וואָס האָבן קיין ציטער ניט געטאָן אונטערן האָגל פֿון קוילן.

*

דער וואַלד איז געווען איינגעהילט אין אַ ווייסער שניי־דעק, ווי פֿאַרמאַסקירט פֿאַר אַ פֿרעמד אויג. אַ פֿויערישער שליטן האָט געפֿירט די פּאַרטיזאַנער־גרופּע. זיי זענען געזעסן אין שליטן, די פֿיס אַראָפּגעהאַנגען, גרייט אַרויסצושפּרינגען אין קאַמף. אַרום איז געווען שטיל. קיין שאָרך פֿון אַ צווייג — אַ שטילקייט ווי פֿאַר אַ שטורעם. סיאָמקע איז ניט צום ערשטן מאָל אין קאַמף. דורך די צוויי יאָר פּאַרטיזאַנער־לעבן האָט ער פֿאַרשידנס מיטגעמאַכט. ניט איין מאָל געווען אַרומגערינגלט פֿון שונא — און זיך דורכגעריסן. נאָר עפּעס קלאַפּט היינט מאָדנע זיין האַרץ, ער פֿילט — עס וויל אַרויס פֿון זיין ברוסט, עס וויל רו. ער וועט עס איר געבן — אָבער דערווייל מוז מען פֿאַרניכטן דעם שונאס טראַנספּאָרטן.

דאָס פֿערד האָט לאַנגזאַם געשטעלט זיינע טריט. זיי האָבן זיך לאַנגזאַם דערנענטערט צום דאָרף, ווו עס האָט זיי דערוואַרט די אויפֿגאַבע.

פּלוצלונג האָט זיך אויף זיי געעפֿנט אַ שרעקלעך פֿייער פֿון אויטאָמאַטן און ביקסן. אַ געדיכטער האָגל פֿון שטאָל און בליי. די מערדערישע קויל פֿון אַן אויטאָמאַט האָט דורכגעלעכערט זיין האַרץ און צוזאַמען מיט אים — די דינע ווייסע זייטלעך פֿון זיינע לידער. זיי זענען דורכגעווייקט געוואָרן פֿון זיין וואַרעם בלוט...

*

אין ווייסרוסלאַנד, אין די כאָמינקער וועלדער, אונטער א שלאַנקער סאָסנע, האָבן פּויערים באַהאַלטן דעם קערפּער פֿון דעם יונגן אומבאַקאַנטן פּאָעט, דעם טרוימער — סיאָמקע פּאַרפּעל.

משה אייזענבוד

פֿונעם בוך „ניעסוויזשער יידן״, דערציילונגען. מעלבורן 1965, ז״ז 246.

*

קאָזשימעראַנצעס

די יאַטן אויף קאָזשימער האָבן אויף זיך געזאָגט — קאָזשימעראַנצעס. ס׳האָט געדאַרפֿט אונטערשטרייכן אַז זיי זענען ניט קיין מיכאַלישקער, אָדער ניישטאָטער — נאָר טאַקע די יאַטן פֿון קאָזשימער.

יאַטן זענען זיי געווען פֿעסטע, ביינערדיקע. אַזאַ יאַט האָט געקענט פֿאַרברענגען אַ נאַכט אין פֿעלד, אַליין ביי אַ שייטער, און פֿאַשען פֿערד. געחברט זיך מיט שקצים און גערעדט גויאיש ניט ערגער פֿון זיי. דער קאָזשימער בולוואַר איז זומער געווען זייער פֿוטבאָל־פּלאַץ, כאָטש ס׳איז שווער זיך אַן עצה צו געבן מיט די קאַשטאַן־ביימער, וואָס זענען געשטאַנען אין וועג. ווינטער האָבן זיי זיך געלאָזט באַרג אַראָפּ אויף שליטעלעך, זיך נאָכגעהאָנגען אַ פֿויערישן שליטן, און אַז יצחק דער סטעלמאַך האָט זיך פֿאַרקוקט, איז רעכט געווען פֿון אונטער זיין טיר אַוועקצושלעפּן אַ גרויסן שליטן, אַריינפּאַקן אין אים אַ צענדליק יאַטלעך און זיך אַ לאָז טאָן באַרג אַראָפּ. אָנשטאָט אַ פֿערד, האָבן זיי פֿון הינטן צוגעפּעסטיקט אַ האָלאָבלע, ווי אַ רודער, און:

— היידאַ!

אין די זומערדיקע שבת־נאָך־וואַרעמס זענען די קאָזשימעראַנצעס געווינלעך געווען באַשעפֿטיקט מיט פֿירן אַ „באַי״ מיט די מיכאַלישקער יאַטלעך איבער דעם רעכט צו באַנוצן זיך מיט די פּרוכט־סעדער, וואָס וואַקסן אַרום קאָזשימער שול.

קלאָר, אַז די קאָזשימעראַנצעס זענער געווען זיכער אַז די אַלע פּרוכט־ביימער, ווערמענס צווייגן עס הענגען אַריבער דעם שול־פּאַרקאַן — געהערט זיי. די בעסטע צייט זיך אַ נעם צו טאָן צו די עפּל, באַרן, וואָס וואַקסן אַריבער פֿון שעלעפּאַנקערס סאָד אָדער פֿון כוואָלעס איז — שבת, ווען דער טאַטע לייגט זיך צו כאַפּן אַ דרימל.

די מיכאַלישקער, וואָס האָבן די אויבסט־סעדער פֿון שטאָט געקענט ווי זייערע פֿינף פֿינגער, זענען אויך געווען בעלנים אויף אַ גוטן עפּל, פֿאַר וועלכן מען דאַרף ניט ריזיקירן. זיי זענען אָנגעקומען אויפֿן שול־הויף איבערן פּאַרקאַן פֿון אַרל גאָלדינס האָלץ־סקלאַד. נאָר חברה קאָזשימעראַנצעס האָבן שוין געוואַרט. דער „באַי״ איז געגאַנגען מיט אָפּגעשיילטער קאָרע פֿון די ביימער, וואָס זענען געלעגן אויפֿן האָלץ־סקלאַד. די קלעפּ מיט פֿאַסן פֿון דער פֿרישער קאָרע האָבן ניט אַזוי וויי געטאָן, ווי עס האָט איבערגעלאָזן פֿעך סימנים אויף די הענט און אויף די קליידער.

דערנאָך זענען די יאַטלעך געשטאַנען נעבן דער קאָזשימער פּאָמפּע און זיך אָפּגעוואַשן: ווער ס׳צעבלוטיקטע נעזל, וואָס דאָס האָט געמיינט אַזוי גוט ווי גאָרניט. ערגער — אַז עס האָט זיך אַריינגעכאַפּט אַ געוואַלד־ריס אין די הייזלעך, פֿאַר וועלכן מען וועט דאַרפֿן אין דער היים אָפּגעבן דין־וחשבון...

איינס אָבער האָבן די קאָזשימער יאַטן פֿאַרמאָגט, וואָס קיינער האָט זיי עס ניט געקענט צונעמען — דאָס איז געווען די פּאָזשאַרנע קאָמאַנדע. אַ רויטער געמויערטער בנין מיט דריי ברייטע, הויכע טויערן. אַז מען האָט זיי צעעפֿנט, האָבן פֿון אינעווייניק אַרויסגעקוקט פֿעסלעך, וועגן, לייטערס, האַקעס און קישקעס. יעדעס יאַטל איז געווען אויסגעקאָכט אין די אַלע כלי־זין פֿון לעשן אַ שריפֿה. נעבן פּאָזשאַרנע, אויף צוויי הויכע סלופּעס אונטער אַ דעכל, איז געהאָנגען אַ מעשענער גלאָק, מיט וועלכן מ׳פֿלעגט קלינגען טרעוואָגע.

זונטיק בייטאָג האָט זיין קלינגער ניט באַאומרויקט, נאָר געוועקט, גערופֿן — פּשוט איינגעלאַדן, ווי ער וואָלט זיך געבעטן ביי די פֿייערלעשער.

— ברענען, ברענט טאַקע ניט, אָבער מאַכן אַ רעפּעטיציע שאַדט ניט...

ווייל די מערהייט פֿון די פֿייערלעשער זענען געווען יידן, אָט די באַקאַנטע שניידערס, שוסטערס און טרעגערס — זענען די יאַטלעך אויף אַ רעפּעטיציע געווען ווי ביי זיך אין דער היים.

אברהמל מרדכי דעם מעלערס, וועלכן מען האָט אייגנטלעך גערופֿן — אברהמל ראַשעס, אין אַ ווייסער, ניקלנער קאַסקע פֿון אַן עלטסטן, האָט אַרויסגעגעבן קורצע קאָמאַנדעס:

— טעמ־פּאָ ראַז!

האָבן די פּאָזשאַרניקעס, אין די בלישטשענדיקע מעשענע קאַסקעס, וועלכע די ווייבער האָבן פֿרייטיק געשייערט צוזאַמען מיט די קופּערנע פֿאַנען, געגעבן אַ כאַפּ די לייטערס און געוואַרט.

— טעמ־פּאָ דוואַ!

איין טייל האָט שנעל צוזאַמענגעשלאָסן די לייטערס, אַ צווייטער האָט פאַנאַנדערגעוויקל׳ט די קישקעס, צוגעפּעסטיקט די מעשענע שפּריצערס.

— טעמ־פּאָ טשי!

די גראָבע קישקע מיטן מעשענעם נעץ האָט מען אַריינגעוואָרפן אין קאָזשימער ברונעם, פיר פייערלעשער האָבן זיך גענומען צו די הענטלעך פון דער פּאָמפּע און אַ וואַסער־שטראָם האָט זיך צעגאָסן איבער די ביימער פון בולוואַר, ווי אַ נאַוועליצע.

העלדישע יאַטלעך זענען בשעת־מעשה געזעסן צווישן די צווייגן, כדי שפּעטער צו קענען דערציילן ווי אַזוי ס׳איז אַלץ צוגעגאַנגען.

דערפאַר ביי אַ שריפה זענען די מיכאַלישקער יאַטלעך געווען די ערשטע. זיי האָבן ניט געדאַרפט וואַרטן ביז טאַטע־מאַמע וועט געבן רשות. ביים ערשטן רוף פון גלאָק זענען זיי געווען גרייט זיך צו לאָזן אין וועג אַריין, אונטערצושטופּן אַ פעסל, צולייגן אַ האַנט ביי דער וואַסער־פּאָמפּע און טאַקע די ערשטע צו רייסן געבאַקענע עפּעלעך פון אַ ברענענדיקן בוים. געברענט האָט עס דאָס רוב אין די דערפער נאָכן שניט.

אַז ביי עמיצן אין שטאָט האָט אַמאָל געברענט אין קוימען, די סאַזשע האָט זיך אָנגעצונדן, האָבן די פייערלעשער קודם געריסן דעכער, איינגעלייגט פאַרקאַנעס...

שיין און העלדיש האָבן זיי אויסגעזען אויפן פּאַראַד אין די בלאַנקנדיקע קאַסקעס און רויטע מונדירן, מיטן אָרקעסטער פאָרויס. הינטערן אָרקעסטער זענען געגאַנגען די צוויי וועטעראַנען — קאַמאַצקי און מרדכי־דוד — באַהאָנגען מיט מעדאַלן.

דער טרוים פון יעדן יאַטל איז געווען אויסצוואַקסן — כדי צו ווערן אַ פּאָזשאַרניק.

*

אין זייער געשיכטע האָבן די קאָזשימער יאַטלעך צו פאַרצייכענען אַ פּאַסירונג — און הגם עס האָבן אין איר אָנטיילגענומען אויך אַנדערע יאַטלעך, איז עס געווען אויף זייער טעריטאָריע. עס איז געווען אַ פּאַסירונג פון אַ רעוואָלוציאָנערער טאַט. די געשעעניש האָט אויפגערודערט די שטאָט, און מען האָט ניט געוווּסט מיט וואָס דאָס קען זיך ענדיקן...

דער אַטענטאַט

אַ פּראָסטער, פּרייטיקדיקער זומער־טאָג. דאָס שטעטל גרייט זיך אויפצונעמען דעם פּאַן וואָיעוואָדע. אַלע רינשטאָקן זענען ווייס אויסגעקאַלכט. דאָס גראָז, וואָס איז געוואַקסן צווישן די שטיינער — אויסגעפּוצט. וואָרעם קאָסטעק־ביערנאַצקי, דער וואָיעוואָדע און שעפער פון פוילנס קאָנצענטראַציע־לאַגער אין קאַרטוז־בערעזע, האָט ליב אָרדענונג.

דאָס אַלץ איז אָבער ניט אָנגעגאַנגען די יאַטלעך. זיי האָבן נאָך אַרומשפּאַצירט אונטער דער מאַמעס פאַרטוך און זיך ניט געקימערט איבער פּאָליטיק. פאַר זיי איז עס געווען אַ יום־טוב, ווו דער פייערלעשער־אָרקעסטער וועט שפּילן, מענטשן וועלן שטיין אויסגעפּוצטע, מיט בלומען און עפּעס דערוואַרטן.

אויפן שפּיץ באַרג, ביים סאַמע אַריינפאָר אויפן שאָסיי, וואָס פירט פון האָראָדזשעי, איז געווען אויפגעשטעלט אַ טויער. כמעט אַ טריומף־טויער. עס האָט בלויז געפעלט דער ריכטיקער טריומפאַטאָר — וואָרעם קאָסטעק־ביערנאַצקי איז געווען אַ פּראָסטער גוי, מיט אַ קרענקלעכער מאַניע איינצופירן אָרדענונג אין לאַנד, אָנצושרעקן די מורד־במלכותניקעס און אויפן ערשטן אָרט — די יידן.

דאָס טויער איז געווען באַפּוצט מיט פרישע יאָדלע־צווייגן וואָס האָבן נאָך געשמעקט מיט וואַלד. גרינע קליאָן־ און קאַשטאַן־בלעטער האָבן זיך געוויגט, צונויפגעבונדעטע אין קרענץ אַרום די הערבן פון דער שטאָט און דער מלוכה. ביי די זייטן האָבן פאָנען געפלאַטערט אין ווינט.

דער פייערלעשער־אָרקעסטער איז געשטאַנען אין זיין פולן גלאַנץ. די מעשענע טרומפּייטערס אויסגעשייערט, אַזש מען האָט ניט געקענט קוקן אין זיי צוליב דער זון, וואָס האָט זיך אין זיי אָפּגעשפּיגלט. די זילבערנע גאַלאַ־עפּאָליעטן אויף די אַקסלען האָבן יעדן מוזיקאַנט צוגעגעבן חשיבות.

משה־הירש האָט געהאַלטן אין איין האַנט גרייט דעם קלאַרנעט, און די צווייטע — גרייט צו געבן די קאָמאַנדע: טרי־טשטערי... און דער מאַרש זאָל אויפשאַלן.

אַ ביסל ווייטער זענען געשטאַנען די כלי־קודש אין שוואַרצע סורדוטן און האַרטע קאַפּעלושן. זיי האָבן זיך געפּעדערט לכבוד דעם שררה מיט ברויט און זאַלץ. דער סטאַראָסטע, אין אַ גלאַנציקן צילינדער, איז געשטאַנען אַ ביסל שטייפלעך, מיט אַ וויכטיקער מינע. ניט ווייט פון אים פּאָליציי, שול־קינדער מיט בלומען אין די הענט און סתם ליידיק־גייער, וואָס זענען געשטאַנען אויפן טראָטואַר מיט דער האָפענונג צו זען אַ מיניסטאָרישן פּליך.

צו דער שמחה האָבן אויך ניט פאַרפעלט צו קומען די יאַטלעך — די קונדייסים פון שטעטל.

אַלע זענען געשטאַנען געשפּאַנט אין דערוואַרטונג. נאָר דער פּאַן וואָיעוואָדע האָט געפעלט. ער האָט זיך ניט געאיילט צו קומען.

ס׳איז אַריבער אַ שטיקל צייט, און די אָנגעשטרענגטע שטימונג פון דערוואַרטונג האָט אַ ביס׳ נאָכגעלאָזט. דאָס וואַרטן איז געוואָרן צו ביסלעך לאַנגווייליק.

אַנטקעגן דעם אויפגעשטעלטן טריאומף־טויער האָט מיעדוויעצקי דער אַגראָדניק געבויט אַ הויז. די ווענט זענען שוין געשטאַנען ווייס־אַרומגעטיעסעט און אויסגעשטאָפּט מיט גרינעם מאָך. דער דאַך איז נאָך ניט געווען געדעקט. נאַקעטע לאַטעס האָבן געוואַרט אויף די שינדלען. דערווייל זענען אויף זיי געזעסן די קאָזשימער יאַטלעך. פון דער הייך האָבן זיי געהאַפּט בעסער צו זען דעם פּאַראַד. אַן אַנדערע חברה יאַטלעך ווידער, זענען געשטאַנען אויפן הויכן פאַרקאַן און דערוואַרט דעם פייערלעכן מאָמענט. חברה איז ניט איינגעשטאַנען רויק. ווו קאָן מען עפּעס שטיין און קוקן סתם אין הימל אַריין און גאָרניט טאָן? גראָד האָבן זיך אויפן הויף געפונען אַ פּאָר קוישן קאַרטאָפל און צוליב צייט־פאַרטרייב האָבן די יאַטלעך פאַרפירט אַ מלחמה צווישן פאַרקאַן און דאַך — איבערשיסנדיק זיך מיט קאַרטאָפל.

אין היץ פון געפעכט האָט קיינער ניט באַמערקט ווי דער פּאַן וואָיעוואָדע איז צוגעפאָרן צום טויער. די מוזיק האָט פייערלעך אויפגעשפּילט, ווייל משה־הירש האָט פּונקט צו דער מינוט געגעבן דעם סיגנאַל: טרי־טשטערי...

ווייסע, זיידענע הענטשקעס האָבן זיך געדריקט. שוואַרצע צילינדערס האָבן אַנטבלויזט גלאַנציקע פּליכן.

די מלחמה צווישן דאַך און פאַרקאַן איז דערווייל אָנגעגאַנגען מיט אַזאַ ברען, אַז מ׳האָט גאָר פאַרגעסן איר חשובן גאַסט, וואָס איז שוין אָנגעקומען. פּלוצלונג האָט אַ קאַרטאָפל, ווי אַ פאַרבלאָנדזשעטער שאָס, געטראָפן דעם פּאַן וואָיעוואָדע אין אַקסל. דער „טריאומפאַטאָר" איז בלאַס געוואָרן. די בלויע אָדערלעך אויפן נאַקעטן פּליך האָבן אָנגעהויבן צו ציטערן. די מוזיק איז ראָפּטום שטיל געוואָרן. אַלע האָבן אין אַנגסט דערוואַרט, אַז אַ ליאַדע רגע — און דער געוואָרפענער קעגנשטאַנד וועט אויפרייסן. אין דער בהלה האָט קיינער ניט באַמערקט, אַז דאָס איז אַ פּשוטע קאַרטאָפל. און די ערד־פּרי האָט זיך ניט געאיילט

אויפצוררייסן. זי איז זיך דווקא רויק געלעגן אויפן ברוק. פייגלעכע מינוטן האָבן זיך געצויגן ווי שעהן. די שטילקייט איז ממש געווען אָנצוטאַפּן. אָבער ענדלעך האָט זיך דער פּאָליציי־קאָמענדאַנט אָנגענומען מיט קוראַזש, אויפגעהויבן דעם אָביעקט און צעשניטן אים מיט אַ טאַשן־מעסערל. ווען מען האָט דערזען דאָס געוויינלעכע ווייסע פלייש פון אַ קאַרטאָפל, האָט די אַרומשטייענדיקע מאַסע לייכטער אָפּגעאָטעמט. די פייערלעכע שטימונג איז שוין אָבער געווען אַ צעשטערטע. פון נערוועזן ציטערן זענען די נערוון אויסגעשעפּט געוואָרן. די באַגריסונגרעדעס האָבן זיך מער ניט געקלעפּט.

שנעל איז דער וואָיעוואָדע פאַרשוווּנדן אין זיין לימוזינע. פּאָליציי איז דערווייל ניט געשלאָפן. זי האָט אַרומגערינגלט דאָס הויז און פאַרנומען די „אָטענטאַטער" פון פאַרקאָן, די „אויסקוקער" פון דאַך און זיי אָפּגעפירט אין חד־גדיא.

די פּראָצעסיע פון פירן די קליינע, פאַרראָצטע יינגלעך אין פּאָליציי אַריין, ווי מען פירט ווילטיקע אַרעסטאַנטן, איז געווען גאָר ניט קיין פייערלעכע. הויכע, געזונטע פּאָליציי־לייט פירן אַ חברה צען־צוועלף־יעריקע, איבערגעשראָקענע יאַטלעך.

דערשראָקענע מאַמעס, מיט רויט־פאַרוויינטע אויגן, זענען געלאָפן צום ראש־הקהל מיט אַ געוויין:

— ראַטעוועט אונדזערע קינדער! זיי זענען אומשולדיקע עופהלעך.

דערווייל איז אַריבער אַ מעת־לעת. דאָס שרעקן מיט בייטשן און קאַנטשיקעס האָט אַרויסגערופן נאָך מער טרערן ביים קליינוואַרג אין אַרעסט־הויז. אַפילו די שבתדיקע מאכלים, די פרישע זעמעלעך מיט צימערינג, וואָס די מאַמעס האָבן אַריינגעשיקט אין אַרעסט, זענען ניט געווען צום האַרצן.

יידן האָבן גערעדט מיט די הענט, גערעדט וואָס פון דעם קען אַרויסקומען. אָבער אומדערוואַרט איז געשען דער נס. אויפן צווייטן טאָג האָט מען די יאַטלעך אַרויסגעלאָזט פון דעם אַרעסט און זיי זענען זיך צעלאָפן איבערן מאַרק מיט ברייט־צעעפנטע פאַרחידושטע אויגן, ווי זיי וואָלטן דעם מאַרק שוין ווי לאַנג ניט געזען.

ווען זיי זענען געזעסן מיט זייערע עלטערן ביים שבתדיקן וואַרעמס, האָבן זיי צוגעזאָגט צו זיין ווילע יידישע קינדער און מער ניט פירן קיין „מלחמה" מיט קאַרטאָפל, גראַד ווען אַ פאַן וואָיעוואָדע קומט אָן אויף אַ באַזוך אין שטאָט.

שבועות אין וואַלד

דער שטאָטישער וואַלד וואָס פאַרלירט ניט זיין גרינקייט אַ גאַנץ קיילעכדיק יאָר, ענדערט פונדעסטוועגן זיינע קאָלירן... אין ווינטער ווערט ער טונקל גרין און ווו ניט ווו באַקומט ער געלע פלעקן פון די בעריאָזע־בלעטער וואָס ווערן אָפּגעטרוקנט. אין פרילינג איז זיין גרינקייט אַ יונגע, אַ באַנייטע. זי שפּראָצט פון די צווייגן, פון די נאָדלען און פון די יונגע קנאָספּן אויף די ביימער. דעמאָלט איז עס אַ צאַרט־גרינע קאָליר, וואָס טראָגט אין זיך דעם סוד פון וואַקסן, פון פאַרמערן זיך.

פון דריי זייטן אַרומגערינגלט מיט וואַלד, שטייט דער בנין פון דער קינדער־קאָלאָניע. די פענצטער — פאַרקלאַפּט מיט ברעטער, די טירן צוגעשלאָסן. זי וואַרט אַז די קינדער — באַפרייטע אויף זומער פון די שולן — זאָלן אַריינבלאָזן לעבן אין איר; דאַן וועט זי זיך צעשמייכלען מיט די אויסגעוואַשענע שויבן און די פייגעלעך וועלן ווידער אַמאָל אַריינפליען דורך די ברייט־צעפראַלטע פענצטער.

האָבן די יאַטן פון „סקיפּ" באַשלאָסן, אַז ס'איז אַן עבירה צו לאָזן פוסטעווען דעם בנין, ווען אין דרויסן איז פרילינג און דער וואַלד צעזינגט זיך מיט יונגע שטימעלעך, ווי ער וואָלט איינגעלאַדן די חברה זי זאָל צוזאַמען מיט די ברוינע וועווריקעס אַ קלעטער טאָן איבער די ביימער, אָדער זיך אַוועקלאָזן שפּילן צווישן די הויכע גראָזן.

— מ'דאַרף מאַכן אַן אויספלוג — אַזוי האָט פאַרגעשלאָגן משהל — אַ שבועות־לאַגער. מ'קען אפילו איינלאַדן די מירער און די סטויבצער אויך!

די יאַטן האָבן זיך אַ נעם געטאָן צו דער אַרבעט. צו ערשט זענען אַוועק בריוו מיט איינלאַדונגען, דאַן די צוגרייטונגען.

— דריי טעג וועט מען זיין אין וואַלד! מ'עט לעבן אין איין משפחה!

דער אַלטער וואַלד איז מיט אַמאָל אָנגעפילט געוואָרן מיט יונגע קולות. עס האָבן געקלאַפּט האַמערס און דער קאָלאָוראָט פון ברונעם האָט נאָכן לאַנגן ווינטער אַרויסגעלאָזט אַ סקריפּ, ווען מען האָט אַראָפּגעלאָזן די שטריק מיטן עמער אין ברונעם.

אין איין זייט וואַלד האָבן אויך די שומרים געבויט זייערע געצעלטן, אַרומגעגראָבן דעם טיש און זיך געגרייט אויפצוהויבן דעם מאַשט, אויף וועלכן זיי וועלן אַרויפציען די פאָן.

דער מאַשט, צונויפגעשלאָגן פון דינע לאַנגע סאָסנעס, איז אַ ביסל צו שווער פאַר זייערע כוחות.

איז באָמע קאַטשאַנאָווסקי אַוועק אין לאַגער פון די סקיפּיסטן:

— העלפט אונדז אויפשטעלן דעם תורין!

— אדרבא!

שוין האָבן חברה פאַרוואָרפן אַ שטריק, איין עק פון דעם מאַשט אָנגעשפּאַרט אין וואַנט פון גרוב, און ווי פויערים וואָס טוען עפּעס צוזאַמען, האָט באָמע אָנגעפירט:

— ראַז, דוואַ, ווזיאַלי...

— אישטשאָ ראַז, ווזיאַלי!

פּאַוואָליע האָט זיך דער מאַשט גענומען אויסגלייכן און ווען ער איז שטיין געבליבן, האָט ער אַריבערגעקוקט הויך איבערן וואַלד.

פון ברייטן, זאַמדיקן שליאַך זענען אָנגעקומען געסט.

— חברשאַפט!

— חברשאַפט!

— אָ, הערשל פּיערניקאָוו פון דערמיר, וואָס מאַכט מען?

— און דאָס איז חבר הערשל פּאַסמאַניק. דער ליאַק... — דאָס האָבן יאַטן פאָרגעשטעלט אַן עלטערן צוקונפטיסט.

פאַרנאַכט זיצט שוין חברה ביים אָוונט־ברויט, ווי אַלטע באַקאַנטע. איין גרויסע משפחה.

דער שטאָטישער וואַלד איז געווינט צו זען ווי איבער זיינע קרוינען פלאַטערט די ווייס־בלויע פאָן. אויך דער גאַיאָווע, דער וואַלד־שומר, איז געווינט צו זען אַז יונגע יידישע בחורים קלייבן זיך צוזאַמען אין וואַלד, זאָל אויפן מאַשט פלאַטערן די פאָן. אַזוי פירט זיך שוין זינט יאָרן, און ער קען כמעט אַלע שומרים. ער ווייסט שוין ווען זיי דאַרפן אָנקומען אין וואַלד, דעמאָלט גרייט ער אָן פאַר זיי צוויי יונגע סאָסנעס פאַרן מאַשט. דערפאַר קויפן זיי ביי אים מילך. ער קען אַפילו זייערע טאַטעס אין שטאָט וואָס האָבן קראָמען, ווו ער קומט אָפט איינצוקויפן פאַר זיין ווירטשאַפט.

וועגן די אַנדערע קימערט ער זיך קנאַפּ. זיי וווינען אין קאָלאָניע־בנין, מסתמא האָבן זיי אַ שייכות צום „טאָז" ווו ס'איז פּרעזעס דער פאַן דאָקטער גינזבורג. נאָר עפּעס איז אים געווען פאַרדעכטיק דאָס רויטע פענדל וואָס פלאַטערט ניט צו הויך ביים אַריינגאַנג. אמת, נעבן איר פלאַטערט אויך אַ בלויע. דער פאַרדאַכט לאָזט אים ניט רוען, עפּעס הענגט דאָס פענדל צו נידעריק; און זי איז גאָר אַזוי קליין, קוים מען זעט עס. ביי די אַנדערע זעט זיך די ווייס־בלויע פאָן פון דער ווייטנס, הויך איבערן וואַלד. אַ רויט פענדל צווישן יידן — דאָ מוז עפּעס זיין אַ ניט גלאַטע זאַך. פאַרטייעט זיך דער גאַיאָווע צווישן די ביימער,

כלומרשט — ער גייט אין וואַלד און וויל דערווייל זען וואָס די דאָזיקע יינגלעך און מיידלעך טוען.

— נאָר מען רעדט — זאָגט ער צו זיך אַליין. — איינער דערציילט און די אַנדערע הערן צו; גאָר גלאָט איז עס ניט...

מיט זיין פּשוטן פּויערישן שכל קען ער עס ניט באַנעמען. אין אַזעלכע פאַלן ווייסט ער, איז בעסער צו מעלדן ווו מען דאַרף. זיי וועלן עס שוין קלאָר מאַכן.

אויפן דריטן טאָג האָבן חברה אָפּגעשלאָסן דעם לאַגער און זיך אַוועקגעלאָזן צופוס אין שטאָט אַריין.

— איידער מען צעפאָרט זיך, ווילן מיר כאַפּן אַ קוק אויף ניעסוויזש.

אויפן וועג זענען אָנגעריטן פּאָליציי־לייט אויף פערד; זיי זענען געפאָרן אין דער ריכטונג פון וואַלד.

צום ערשטן זענען די געסט אַוועק אין דער יידישער שול. צו דער שול האָבן זיי זיך געפילט גאָר נאָענטע מחותנים.

דער דרייצן־יעריקער משהל איז געווען צו מיד אַרומצו־פירן די געסט איבער דער שטאָט. די לאַגער־ווירטשאַפט, דאָס אַכטונג געבן אויף די איינריכטונגען פון דער קאָלאָניע, אַז אַל׳ץ זאָל בלייבן אין אָרדענונג, ווי ער האָט עס צוגעזאָגט זיין טאַטן, האָט פאַרשלונגען פיל צייט. ס׳איז אים ווייניק צייט געבליבן אויף אָפּצורוען זיך. ביז שפּעט אין דער נאַכט איז ער נאָך אַלץ געזעסן, ביז די פייערן האָבן זיך אויסגעברענט. דער נאַכטיקער גערויש האָט איינגעוויגט, נאָר די פליכט איז שטאַרקער געווען.

ער האָט זיך אָפּגעזעגנט און אַוועק אַהיים.

די פּאָליציי האָט שוין אויפן לאַגער קיינעם ניט געפונען. זיי זענען שנעל צוריק געקומען אין שטאָט אַריין. ערשט אַרום די שולן האָבן זיי געטראָפן די פרעמדע און אָפּגעפירט אין קאָ־מיסאַריאַט אַריין.

דער פּאָליציי־קאָמיסאַר האָט זיי גענומען אויפן פאַרהער:

— ווער זענט איר?

— צוקונפטיסטן.

— וואָס האָט איר געטאָן אין וואַלד?

— מיר האָבן געהאַט אַ דריי־טאָגיקן לאַגער.

— שפּאַצירט אין וואַלד, געזונגען לידער.

— אַזוי, לידער, טאָ לאָמיר הערן אַ ליד!

איז חברה ניט פויל און צעזינגט זיך אויף אַלע שטימען: „דעם מאַרגן־רויטן אַנטקעגן" — אַזש עס צעטראָגט זיך דורך די אָפענע פענצטער אין מאַרק אַריין.

פון דעם ליד פאַרשטייט דער פּאָליציי־קאָמיסאַר נאָר דאָס לעצטע וואָרט אין רעפריין:

— ווייל מיר די יונגע גוואַרדיע פון פּראָלעטאַריאַט...

פּסקנט ער מיט אויטאָריטעט:

— קאָמבונד, פּסיאַ קרעוו...

אַצינד ווערט די חברה אים ערשט פאַרדעכטיקט, און ער נעמט זיך צו דער אויספאָרשונג:

— ווער האָט אייך אַהער אַראָפּגעבראַכט?

קוקן זיך די יאָטן איבער, און עס בלייבט, אַז מען דאַרף זאָגן דעם אמת. דעקלערן זיי:

— משה אייזענבוד!

— טעגאָ יאַ דאַבזשע זנאַם! — מאַכט דער קאָמיסאַר, — און שיקט אַ פּאָליציסט מען זאָל אים אַהער ברענגען.

אַ פערטל שעה שפּעטער האָט זיך דער פּאָליציסט צוריק־געקערט מיט משה אייזענבוד, דעם אייגנטימער פון „האָטעל וואַרשאַווסקי".

די געשיכטע מיט אַרעסט איז דערגאַנגען צו ניאָמקע איי־זענבודן, דעם צאָן־דאָקטער און אָנפירער פון די ציוניסטן.

— וואָס? משהן? — האָט ער זיך ניט געקענט אָפּוווּנדערן.

— וואָס פאַר אַ שייכות האָט ער מיט זיי?

זיי — דאָס זענען ביי אים געווען די צוויי „לינקע" אין דער משפחה: דער דעפּוטאַט פון לעטישן פאַרלאַמענט נח מייזל און לייבל אייזענבוד.

ניאָמקע האָט אַ נערוועזן דריק געטאָן די גאָלדענע פענסע, גענומען דעם קאַפּעלוש און זיך אַוועקגעלאָזט צום פּאָליציי־קאָמיסאַר.

— וואָרעם טאַקע, וואָס פאַר אַ שייכות האָט ער צו זיי...

— אָט דאָס איז ער! האָט מיט טריומף אויסגערופן דער קאָ־מיסאַר, נאָך דעם ווי ער האָט משהן אַריינגעפירט. די חברה האָבן אים אָנגעקוקט און געשאָקלט מיט די קעפּ:

— ניין, מיר זעען דעם מענטש ס׳ערשטע מאָל...

— צאָ זאַ פּסיאַ קרעוו — האָט זיך דער קאָמיסאַר גענומען וואַרפן. — צו ערשט זאָגט איר: משה אייזענבוד, איז אָט איז ער דאָך. זאָגט איר: ניין. טאָ ווער זשע?

— משה אייזענבוד — חזרט חברה איבער ס׳זייעריקע.

אין קאָמיסאַריאַט איז אַריין ניאָמקע.

— פּאַניע אייזענבוד, ביטע, זעצט זיך — איז דער קאָמי־סאַר העפלעך. — קענט איר מיר אַרויסהעלפן?

— יאָ, משה אייזענבוד קען איך. ער איז אַ ציוניסט.

דער דאָזיקער פּלאָנטער פון די פיל אייזענבודס האָט אין קאָפּ פון קאָמיסאַר גענומען אויסזען ווי אַ יידישער שווינדל, אָבער אַזאַ כיטרער, אַז מען קען ניט געפינען דעם פאָדים אים אויסצופּלאָנטערן. דעם פאַן דאָקטער גלויבט ער. דעם משהן קען ער ניט פאַראַנטוואָרטלעך מאַכן. אָבער זיי טענהן דאָך פאָרט — משה אייזענבוד, טאָ ווער איז ער?

כדי אַרויסצוקריכן פון דער לאַגע, דערביי ניט אָנצורירן זיין האָנאָר, האָט דער פּאָליציי־קאָמיסאַר געפּסקנט:

— איר פרעמדע, טראָגט זיך אָפּ פון דאַנען, נאָך היינט נאָך. מיט די היגע וועלן מיר זיך שוין אַליין פאַנאַנדערקלייבן...

עס איז שוין געווען שפּעטער אָוונט, ווען דער דרייצן־יערי־קער משהל האָט זיך אויסגעשלאָפן און איז געגאַנגען זען חב־רים. ערשט דאַן איז ער געוואָר געוואָרן, אַז ווען ער איז זיך רויק געשלאָפן, האָט די פּאָליציי אים אַרומגעזוכט...

משה אייזענבוד

פונעם בוך „ניעסוויזשער יידן".

*

קאָנספּיראַטאָרן

קלמן־איטשעס שטוב איז געווען אַן אַלטע, הילצערנע גע־ביידע וואָס האָט פאַרנומען איר ווינקל אין דער גאַס. קיינער האָט קיין אַכט ניט געלייגט דערויף וואָס קלמן־איטשע, דער ווינקל־אַדוואָקאַט, איז שוין אויך ניטאָ. דער נאָמען „קאָלמאַ־ניטשעס שטוב" איז געווען ווי די דריי גאַניקעס, פאַר די דריי טירן וואָס האָבן זיך אויפגעמאַכט פון גאַס, ווי די געטיע־סעטע ברושעס אין וועלכע זשוקעס האָבן אויסגעבויערט קליינע לעכעלעך און פון זיי האָט זיך געשאָטן ווייסער פּולווער; ווי דער פונדאַמענט פון געהאַקטע שטיינער — עס איז געווען אַ טייל פון דער געביידע.

אין עטלעכע אָפּגעלאָזענע, טונקעלע צימערן האָט געלעבט די פאַמיליע שטיין. ערגעץ־ווו האָבן זיי זיך אָנגעהערט משפּחה מיט קלמן־איטשען, און ווייל קיינער אין שטאָט האָט זיך ניט געקליבן איבערצונעמען די ירושה, האָבן די שטיינס ניט נייטיק געהאַט צו דערווייזן געווי, אין וועלכן אָרט זייער צווייג האָט

אַרויסגעשפּראָצט פון דעם בוים, פון קלמן־איטשעס יחוס. ס'איז געווען גענוג אַז זיי האָבן זיך דערקלערט ווי קרובים. דערפאַר איז אָבער אויך ניט געווען פון וועמען צו פאַרלאַנגען אַז מען זאָל די פאַר חדרים אויסקאַלכן לכל הפחות, כדי זיי צו געבן אַ שיין פון אַ מענטשלעכע דירה.

אַרום טיש האָט געוויינלעך אַרומשפּאַצירט אַ הון. די מאַמע שטיין האָט זי געקויפט אין מיטן דער וואָך, ווי אַן אַדערויף אויפן שבת. ווען ס'איז דער הון לאַנגווייליק געוואָרן אַרומצושפּאַצירן, האָט זי געקאָנט אַ פלי טאָן איבער די בעטן, זיך זעצן אויפן ראַנד פון אַלמער און דאָרטן טאָן איר הינערישע באַדערפעניש. טאָמער איז צופעליק אויפן טיש געלעגן אַ שטיק ברויט, איז זי ניט פויל געווען זיך אַרויפשטעלן אויבן אָן און עס נעמען פּיקן. וואָרעם אַז אַ הון איז אָפּגעווען עטלעכע טעג אין דער וווינונג פון די שטיינס, איז זי גלייך געקומען צום שכל אַז וואַרטן אויף כבוד דאַרף מען ניט; מען מוז זיך אַליין פאַרשאַפן דעם ביסן, אַפילו ווען דער לעבנס־שפּאַן איז אַ קורצער — אַזוי פון מאָנטיק־דינסטיק, ביז פרייטיק אין דער פרי..

די רויטע איבערבעטן, פון וועלכע עס איז אַרויסגעקראָכן דער פוך און זענען געלעגן צעוואָרפן איבער די הילצערנע בעטן, האָבן געשאַפן דעם איינדרוק אַז ס'איז ערב־פּסח און מען גרייט זיך זיי איבערציען. ניט מער, דער ערב פּסח האָט זיך געצויגן אַ גאַנצן ווינטער.

אַז אַ פרעמדער וואָלט אין אַ געוויינלעכן טאָג צופעליק אַריבערגעטראָטן די שוועל פון דער וווינונג און פאַרזיכטיק שטעלנדיק די פיס צווישן די הינערישע איבערבלייבעכצן דערזען די אָפּגעשיילטע ווענט, דאָס מעבל און די ניט פאַרבעטע בעטן, און וואָלט זיך געוואָלט צוריקציען, כדי אַרויסצוכאַפּן זיך אין דרויסן — וואָלט זיין בליק געפאַלן אויף אַן עטאַזשערקע אָנגעפּראָפּט מיט ביכער. דער פרעמדער וואָלט זיך פלוצלונג פאַרהאַלטן, ווי ער וואָלט זיינע אויגן ניט געגלויבט — ב י כ ע ר?

נאָר פאַר אַ שטעטלדיקן איז דאָס אַלץ ניט קיין וווּנדער. די מאַמע שטיין האָט וואָס אַן אמת קיין חיונה בריווח ניט געהאַט. דאָס ביסעלע וואָס זי האָט אַרויסגעריסן פון לעבן האָט קוים געקלעקט צו דערנערן די משפּחה. פונדעסטוועגן האָט דער עלטסטער ראובן געענדיקט די פּוילישע גימנאַזיע, דער מיטעלער איז געווען פאַרקאָכט אין פילאָזאָפישע ביכער און דער דרייצן־יעריקער לייבע — אַ שילער אין דער העברעישער שול „תרבות".

און אַלע האָבן זיי ליב געהאַט — ביכער.

*

די סאָוויעטישע מאַכט וואָס האָט פאַרנומען ס'שטעטל, ווי ס'וואָלט שוין לאַנג געווען אַ טייל פון ווייסרוסלאַנד, האָט ניט ליכטיקער געמאַכט אין דער דירה פון דער משפּחה שטיין. זיי זענען אויך ניט זאַטער געוואָרן, זי האָט בלויז די דירה גראַמער געמאַכט. מחמת דער עלטסטער איז אַוועקגעפאָרן זיך לערנען אויף קורסן, דער מיטעלער האָט פון אַבסטראַקטע פילאָזאָפיע זיך אַ נעם געטאָן צו קאָנקרעטע פּראָבלעמען און איז אין אַ קורצער צייט געוואָרן אַ בקי אין דער „סאָוויעטישער תורה" — און זיך באַלד אַ רוק געטאָן אויבן אָן, ווי עס פּאַסט פאַר אַ מתמיד. אין דער היים איז געבליבן דער דרייצן־יעריקער לייבל, ווי אַ קינד ביי דער מאַמעס פאַרטוך.

ניט מער, אויך קינדער טראַכטן. ס'איז נאָר ניט קלאָר ווי לאַנג דאַרף עס דויערן ביז די געדאַנקען ווערן רייף... אַלנפאַלס, ביי לייבען זענען זיי רייף געוואָרן אין מיטן ווינטער. די מיטלען וואָס האָבן דערצו מיטגעהאָלפן זענען געווען פאַרשידענע. אָט איז די „תרבות"־שול געשלאָסן. קלאַנגען גייען — מען דאַרף אָנהייבן לערנען יידיש. יידיש — האָט לייבע געטראַכט — זאָל זיין יידיש, אַבי לערנען. וואָרעם ווי ווייט איז דען יידיש פון העברעיש? נאָר איינס איז קלאָר, די העברעישע ביכער פון דער שול־ביבליאָטעק קען מען ניט איבערשרייבן — זיי וועט די נייע מאַכט באַשטימט צונעמען און פאַרניכטן. און לייבען ווילט זיך בשום אופן ניט שיידן מיט די ביכער דורך וועלכע ער האָט דערזען די וועלט (כאָטש פאַר זיין מיטעלן ברודער איז דער אויסדרוק וועלט געווען צו פּשוט, און ער האָט תמיד אין אַזאַ פאַל גענוצט דאָס וואָרט — אוניווערס...).

אין אַ פראָסטיקן טאָג, ביי דער גרויער וואַנט פון קלמן־איטשעס שטוב, אַ וואַנט מיט ווייניק פענצטער, ווייל זי גייט אַרויס צום הויף, איז פאָרגעקומען אַ באַראַטונג פון דריי יאַטלעך. אַ פרעמדער וואָלט געמיינט, אַז זיי מאַכן שניי־קוילן, אָדער טאָפּטשען סתם אַרום אין אָנגעפאַלענעם שניי. נאָר זיי האָבן גערעדט — תכלית. זיי האָבן זיך ניט געקליבן אַראָפּוואַרפן די מאַכט, חלילה. אַפילו ניט צו וואַרפן באָמבעס, ווי אַמאָליקע רעוואָלוציאָנערן האָבן זיך געפירט. אַלץ וואָס זיי האָבן געוואָלט איז — ראַטעווען די ביבליאָטעק מיט די העברעישע ביכער.

און אָט, צייכענענדיק מיט שטעקעלעך איבערן שניי, איז געבוירן געוואָרן דער פּלאַן: דער בעסטער אָרט פאַר דער נייער ביבליאָטעק איז דאָס „שטיבל" פון דער קאַלטער שול. שעפּסלס פעטער, איטשע דער הויכער, וואָס איז געווען גבאי פון דער שול, האָט דעם שליסל. כדי מען זאָל ניט באַמערקן אַז די ביכער־שענק זענען ליידיק, דאַרף מען די סידורים, מחזורים וואָס שטייען אין די שענק פון שטיבל, אַרויסרייסן פון זייערע טאָוולען. אויף די העברעישע ביכער אַרויסרייסן פון די טאָוולען און די ביכער אויסטוישן.

וואָרעם טאָוולען — האָבן די יאַטלעך געהאַלטן — דערציילן ניט וועגן אינהאַלט פון בוך און די סידורים נוצט סיי ווי קיינער ניט, ווייל דאָס שטיבל שטייט פאַרלאָזן.

— איז אַלץ קלאָר? — האָט געפרעגט דער שוואַרצער לייבע, נאָך דעם ווי דער פּלאַן איז געלעגן פאַר די חברים ווי אויף דער האַנט.

אַצינד איז געבליבן די סטראַטעגיע צו פאַרוואַנדלען אין טאַקטיק:

— מען דאַרף צוציען נאָך עטלעכע יאַטלעך — האָט פאַרגעלייגט שעפּסל, — אַזאַ זאַך קען מען לאַנג ניט פאַרציען..

האָט מאָיעק באַנקאָווסקי גענומען אויף זיך איבערצורעדן די זאַך מיט די אַנדערע יאַטלעך פון זייער קלאַס. ער האָט אין זינען געהאַט דעם רויטן מאָטקע פּראַמאַן, לייבעלע סלוצקי, יצחק פּערלמאַן און די צוויי כאַלאַפּעס: נאָטע און איטשע. אויף זיי קען מען זיך פאַרלאָזן.

— אַלץ איז גרייט — האָט מאָניעק איבערגעגעבן — מען קען צוטרעטן.

זענען די יאַטלעך אַוועק צו יאַנען, דעם סטרוזש פון „תרבות", כדי צו זען וואָס ער מאַכט. יאַן האָט זיך דערפרייט מיט די אַלטע פריינד זיינע און זיך מיט זיי אַריינגעלאָזט אין אַ שמועס וועגן די נייע צייטן:

— ווען וועט מען ווידער דאָ לערנען?

און ביז זיי האָבן אים געגעבן די תשובה, האָט עמיץ דערווייל אָפּגעקייטלט אַ פענצטער.

*

די נאַכט אַ קאַלטע, פראָסטיקע, האָט די יונגע קאָנספּיראַטאָרן געגעבן דעקונג. לייבע איז געשטאַנען פאַר די אָפענע שענק, געפליקט די ביכער פון זייערע טאָוולען און אַרויסגעגעבן זיי דורכן אָפענעם פענצטער. ערשט דאָ האָבן די יאַטלעך זיי אַריינגעלאָזט אין די פאָלעס פון די מאַנטלען, און אַוועקגעלאָזט זיך צום „שטיבל", ווו שעפּסל האָט שוין גרייט געהאַט די סי־

דורים וואָס וועלן צוריק פאַרנעמען דאָס ליידיקע אָרט אין שאַנק...

האָבן די דרייצן־יעריקע יאַטלעך אָפּגעשאַצט די געפאַר וואָס לויערט אויף זיי, טאָמער אַנטדעקט זיי אַ פּאַטראָל וואָס דרייט זיך אַרום איבער דער שטאָט? האָבן זיי געטראַכט וואָס עס קען פּאַסירן מיט זייערע עלטערן, לערער, מיט די אַנדערע יידן אין שטאָט? שווער דערויף צו ענטפערן. איינס האָבן זיי פאַרשטאַנען: אַלץ מוז מען מאַכן אַליין און ניט פאַרטרויען קיין עלטערן...

די שטאָט איז רויק געשלאָפן, ווי עס שלאָפן מענטשן, וועלכע האָבן אַקצעפּטירט די נייע אָרדענונג, מיט אירע געזעצן. ווי עס שטייט געשריבן: דינא דמלכותא — דינא.

די יאַטלעך האָבן געאַרבעט פיבערדיק, ניט שפירנדיק דעם פראָסט. נאָר מיט איין מאָל איז עס אוממעגלעך געווען צו פאַרענדיקן.

— מען מוז צו דער צייט אַ היים קומען...

די מאַמע שטיין האָט בשום אופן ניט געקענט באַגרייפן, פאַרוואָס די קעשענעס פון לייבעס מאַנטל זענען צעטרענט, אַזש די האַנט פאַלט אַריין אין די פאָלעס.

— ניט אַנדערש, נאָר דו טראָגסט שטיינער אַריבער.

— ניט קיין שטיינער, מאַמע. דאָס קלייב איך זיך דעם מאַגיסטראַט אַריבערצוטראָגן...

די מאַמע האָט אַ קוועטש געטאָן מיט די פּלייצעס, און די לעכער פאַרנייט...

*

די לערער און די עלטערע תלמידים האָבן מיט באַדויערן, ווי זיי וואָלטן באַגלייט אַ מת, אַרויסגעבאַגלייט די פאַרקלאַפּטע ביכער־שענק, וועלכע פרעמדע הענט האָבן אָנגעלאָדן אין שליטנס.

די יאַטלעך האָבן זיך צוגעקוקט פון דער ווייטנס, ווי ס׳וואָלט זיי גאָרניט אָנגעגאַנגען, ווי זיי וואָלטן מיט אַמאָל פאַרלוירן דעם אינטערעס פאַר ביכער. בלויז זייערע אויגן האָבן געפינקלט. דאָס איז געווען דאָס פּייערל פון סוד און נצחון.

די ביבליאָטעק האָט ווייטער עקזיסטירט...

משה אייזענבוד

*

שלום שאַפּיראָ ז״ל

געבוירן אין יאָר 1909 אין ניעסוויזש, געלעבט אין ניעסוויזשער געטאָ. בעת דער ליקווידאַציע פונעם געטאָ, דעם 22סטן יולי 1944, איז אים געלונגען צו אַנטלויפן — און ער איז אָנגעקומען אין די וועלדער פון פּאָלעסיע. דאָ האָט מען אים נישט געוואָלט צונעמען אין די פּאַרטיזאַנער, ווייל ער האָט נישט געהאַט קיין געווער. שפּעטער איז ער אָנגעקומען אין נאַליבאָקער פּושטשע און געוואָרן אָנגענומען אין דעם פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד אויפן נאָמען „פּיערוואָיע מאַיאַ" (ערשטער מאַי). געווען קאָמאַנדיר פון אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער, באַטייליקט זיך אין אויפרייסן בריקן און באַן־וועגן אויף דער ליניע ניעגאָרעלאָיע—באַראַנאָוויטש.

איין מאָל האָט ער געשיקט זיינעם אַ פּאַרטיזאַן אויפצורייסן אַן אייזנבאַן־ליניע. די מינע האָט אָבער ניט אויפגעריסן. שלום איז געגאַנגען זען די סיבה דערפון — נאָר ס׳האָט פּאַסירט אַן אומגליק: ווען שלום האָט זיך דערנענטערט צו דעם אָרט ווו די מינע איז פאַרלייגט געוואָרן, האָט זי פּלוצלונג אויפגעריסן און ער איז דערהרגעט געוואָרן. דער טויט האָט אים געפונען ביי דער באַן־סטאַציע ניעגאָרעלאָיע.

ברוך שפּירא

(לויט דער דערציילונג פון לעבן־געבליבענע פּאַרטיזאַנער)

*

ר׳ אהרון לעווין דער שוחט ז״ל

מיין פעטער ר׳ אהרון לעווין, דער שו״ב פון דער קהילה, איז געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע מענטשן אין שטאָט. אַ דאַנק זיינע פּערזענלעכע כאַראַקטער־שטריכן: אַ ליכטיק פּנים, אַ גוט האַרץ, מיט אַ טיפע ליבע צו מענטשן. טאָן אַ יידן אַ טובה, געבן עמעצן אַ גמילות־חסד אָדער אַ „מתן־בסתר" — האָט אים חוץ די מצוה, פאַרשאַפט ממש אַ פאַרגעניגן. ער איז געווען געניגט מוחל זיין מענטשן, וואָס האָבן אים

אַרויסגעוויזן אומדאַנקבאַרקייט. ער האָט תמיד געשטראַלט מיט אָפּטימיזם און אויך אין די שלעכטסטע טעג אויסגעפונען גוטע כוונות ביי מענטשן, אַפילו ווען זיי זענען נכשל געוואָרן.

ר׳ אהרון האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט בטחון. אויב עמעצן אין דער משפחה און סתם אַ יידן איז געווען שווער אויפן האַרצן — איז ער געגאַנגען צו ר׳ אהרונען זיך אויסריידן זיין האַרץ. ר׳ אהרון האָט שוין געוווּסט וואָס ער דאַרף טאָן פאַר אַזאַ ייד אין יענער שעה.

פאַרשטייט זיך, אַז ער האָט געפירט אַ פרומען אָרט לעבן, אָבער גלייכצייטיק האָט ער געהאַט אַ סך פאַרשטענדעניש אויך פאַר אַ נישט פרומען.

זיין שטוב איז געווען אַ נעסט פון יידישקייט און ציוניזם. דער עלטסטער זון פייוול (שרגא) איז ווי אַ חלוץ געפאָרן קיין ארץ־ישראל אין אָנהייב פון דער דריטער עליה — און ר׳ אהרון איז דערמיט געווען שטאָלץ. אַז פייוול האָט יאָריערלעך געשיקט אַן אתרוג מיט אַ לולב פון ארץ־ישראל, איז דאָס געווען אַ יום־טוב, אַ פרייד און שטאָלץ פאַר דער גאַנצער משפחה. ר׳ אהרונס שטוב האָט דאַן געשמעקט מיט ארץ־ישראל.

מיר קינדער, פלעגן קומען צום פעטער ר׳ אהרון מיט ארץ־ישראל בענקשאַפט אָנקוקן דעם שיינעם, איידעלן אתרוג, וועלכער איז געלעגן אין אַ זילבערנע פושקע, אויסגעבעט אין וואַטע. זיין ייִנגערער זון לייבל, איז יאָרן־לאַנג געווען דער מורשה פון קרן־קיימת אין שטאָט, דערפאַר איז די שטוב שטענדיק פול געווען מיט ארץ־ישראלדיקער ליטעראַטור. די יונגע טאָכטער שרהלע האָט ר׳ אהרון געשיקט שטודירן קיין בעלגיע. און די אַלטיטשקע באָבע, מיין פעטערס מוטער, אַ גרויסע למדנתטע וואָס האָט געשפּרודלט מיט תורה, ווערטלעך פון חז״ל און שפּריכווערטער — פלעגט ביי ר׳ אהרונען אין שטוב צוטראָגן אירע באַליבטע אייניקלעך אַ שטיקל לעקעך פון שבתדיקן געבעקס.

ר׳ אהרון האָט געוווינט אין איין הויף מיט זיין שוואָגער ר׳ איטשע סאַראַגאָוויטש — אַ ייד מיט אַ שאַרפן קאָפּ, אַ גרויסער למדן און אויסגעצייכנטער מאַטעמאַטיקער. דעם גאַנצן לעבן האָבן זיי געפירט ויכוחים אין סוגיות פון דער הלכה און אויך אין עניני דיומא.

ר׳ איטשע איז געווען אַן אויסגעשפּראָכענער אָנהענגער פון בית־שמאי. און ר׳ אהרון — אַן אומהיילבאַרער בית־הלל. די מומעס חיה און ראַשע פלעגן טראָגן דעם טאָג־טעגלעכן יאָך פון לעבן...

פּסח, קומענדיק פון שול פאַרן סדר, פלעג איך אַלס קינד, מיט די אויף יום־טוב אויפגענייטע סאַמעטענע הייזלעך און די נייע סקריפּנדע סאַנדאַלן, לויפן שנעל פון אונדזער גאַס צו ר׳ אהרונען כדי נעמען אַ ביסל חרוסת, ווייל ער האָט געהאַט אַ חזקה צו גרייטן חרוסת פאַר אַ סך יידישע משפחות.

אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה מיט די דייטשן, בין איך צוזאַמען מיט ר׳ אהרונען און ר׳ איטשען געשטאַנען אויף זייער הויף און נאָכגעפאָלגט די ידיעות און די עראָפּלאַנען, וועלכע זענען געפלויגן. ר׳ אהרון האָט גערעדט מיט אַ סך בטחון, אַז דער דייטש, ווי אַלע יידישע שונאים, וועט האָבן אַ גרויסע מפּלה.

אין אַ הייסן זומערדיקן טאָג איז ר׳ אהרון, אָנגעטאָן אין שבתדיקע בגדים, אַוועק קיין האָראָדזיי צופוס מיט אַ יידן, וואָס איז געקומען אים בעטן ער זאָל מל זיין זיין אייניקל.

ר׳ אהרון איז צוזאַמען מיטן יידן פאַרהאַלטן געוואָרן דורך די דייטשן אויפן שאָסיי, אָפּגעשיקט געוואָרן אַהיים מיטן באַפעל צו מעלדן זיך אין דער זשאַנדאַרמעריע.

צומאָרגנס איז ר׳ אהרון אויפגעשטאַנען, אָנגעטאָן זיין שבתדיקע קאַפּאָטע און זאַלבעצווייט אַוועק אין דער דייטשער קאָמענדאַטור. פון דאָרט איז ר׳ אהרון מיטן ייד אָפּגעפירט געוואָרן דורך אַ דייטשע וואַך צו די גלינישטשער גריבער, ווו מ׳האָט זיי דערשאָסן.

אין יענעם טאָג האָב איך געאַרבעט אויפן פעלד ביי דער „אַלבע״ ס׳איז געווען הייס און שטיל. מיט אַמאָל האָבן זיך דערהערט פון דערווייטנס אייניקע שאָסן. ס׳איז מיר אַדורך אַ ציטער...

אין אָוונט איז מיר באַוווּסט געוואָרן דעם אמת: ר׳ אהרון איז דערשאָסן געוואָרן צוזאַמען מיטן האָראָדזייער ייד, וואָס האָט מיט אַ טאָג פריער אים געבעטן אויפן ברית פון זיין אייניקל. די גאַנצע שטאָט יידן איז דערציטערט געוואָרן. ר׳ אהרונס טויט איז געווען אַ וואָרענונג, אַ רוף!

שלום כאַלאַווסקי

*

דער טויט פון מיין פאָטער

מיין טאַטע משה גרינוואַלד און מיין פעטער יהושע גרינוואַלד (אָווסיי) האָבן בשותפות געהאַט די ציגעלניע אין פּאָהולאַנקע — די איינציקע גרויסע אונטערנעמונג, וואָס האָט אויסגעאַרבעט זייער אַ סך ציגל. נישט איין מויער אין ניעסוויזש און אין דער סביבה איז אויסגעבויט געוואָרן פון די דאָזיקע ציגל. אין 1912 האָט מיין פאָטער איינגעשטעלט די גרויסע „האָפמאַנס אויוון״, און אַ דאַנק דעם פאַרבעסערט די קוואַליטעט פון די ציגל.

אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די ציגעלניע האָט ניט געאַרבעט, האָט מיין פאָטער אויפגעשטעלט אַ דאַמף־מיל. אין דער צייט פון דער רעוואָלוציע, אין 1917, האָבן די פּוילישע לעגיאָנען צוריקגעשטויסן די באָלשעוויקעס און זענען דערגאַנגען ביז קיעוו. שפּעטער, בעתן צוריקצוג פון די פּאָליאַקן, האָבן די פּוילישע סאָלדאַטן געמאָרדעט יידן. נישט איין מאָל פלעגט אונדז אויסקומען זיך אויסצובאַהאַלטן אין שייער פאַר די פּוילישע רוצחים. אונדזער משפחה האָט באַזונדערס געליטן, היות מיר האָבן געוווינט הינטער דער שטאָט, ווו קיין יידן, אויסער אונדזער משפחה, זענען נישט געווען.

נישט ווייניק צרות האָבן מיר אויך געהאַט אויסצושטיין פון די באָלשעוויקעס. אַזוי ווי מיין פאָטער און פעטער זענען געווען פאַרמעגלעכע מענטשן, האָבן זיי אין די אויגן פון די באָלשעוויקעס אויסגעזען ווי בורזשויען און רעאַקציאָנערן.

די פּאָליאַקן האָבן ביי אונדז צעראַבירט דעם גאַנצן פאַרמעגן, אַרויסגעשלעפּט פון שייער די תבואה, געקוילעט בהמות און אַרויסגענומען פון שטוב די בעסטע זאַכן. אין יענער צייט האָבן די פּוילישע זשאַנדאַרמען געוואָלט צונעמען מיין מאַן אהרן אין אַבאָז. מיין פאָטער איז מסכים געווען אים צו פאַרביטן — האָט ער איינגעשפּאַנט פערד־און־וואָגן און איז מיט זיי אַוועקגעפאָרן.

אין אַ וואָך אַרום איז געקומען דוד דעלאַטיצקי פון האָראָדזיי און געזאָגט, אַז אין דאָרף אוזשאַנקאַ האָט אַ קריסט פאַרקויפט דעם טאַטנס פערד־און־וואָגן. ווען מיר זענען אַוועקגעפאָרן קיין אוזשאַנקאַ, האָבן פויערים אָנגעוויזן ביי וועמען עס געפינט זיך אונדזער פערד־און־וואָגן. דערנאָך איז געקומען דעם סטאַראָסטעס שרייבער און אָנגעזאָגט, אַז „נאָך אַ ייד האָבן די באַלאַכאָוועס דערמאָרדעט״. מיר האָבן באַלד פאַרשטאַנען, אַז דאָס האָט מען אומגעבראַכט מיין פאָטער. מיר האָבן באַצאָלט פּאָליאַקן זיי זאָלן אויפזוכן דעם טויטן קערפּער — אָבער אָן דערפאָלג. ערשט אַרום פּסח האָבן פויערים זיך אָנגעטראָפן אין האָראָדזייער וואַלד אויף אַ קופּע פון בלעטער און צווייגן און אונטער זיי איז געלעגן אַ בר־מינן. מען האָט אונדז גלייך געגעבן צו וויסן און ווען מיר זענען אָנגעקומען אויפן אָרט, האָבן מיר באַלד דערקענט דעם טויטן קערפּער פון אונדזער פאָטער. דער גאַנצער גוף איז געווען דורכגעלעכערט, אויף זיין האַלדז איז געווען פאַרצויגן אַ פּאַסעק. ווייזט אויס,

אַז נאָכן איזדעקעווען זיך איבערן טאַטן, האָט מען אים דערשטיקט.

מיר האָבן דעם טויטן קערפּער געבראַכט אַ היים און אים מקבר געווען אויפן ניעסוויזשער בית־עלמין. מער האָבן מיר שוין אין פּאָהולאַנקע נישט געקענט זיין און זענען אַריבערגעפאָרן קיין ניעסוויזש.

חנה יאַסינאָווסקי

*

מיינע באַגעגענישן מיט יואל ראָזאָווסקי

בעת דעם סאָוויעטישן פּעריאָד אין ניעסוויזש (41—1939), האָב איך געדינט אין דער מיליץ און צווישן די אַנדערע פליכטן מיינע, האָב איך אויך געהיט די ניעסוויזשער טורמע. צווישן די ערשטע אַרעסטירטע יידן, וואָס די נ. ק. וו. ד. האָט געבראַכט אין טורמע, זענען געווען דער ראש הקהל ר׳ יואל ראָזאָווסקי, די ברידער אייזיק און שמואל כאַרלאַפּ, דער בירגערמייסטער הענריצי און אינזשיניער קרופּסקי.

אַ מיליציאָנער איז געווען פאַרבאָטן אַנצובינדן וועלכן ס׳איז קאָנטאַקט מיט אַן אַרעסטירטן, ווער רעדט נאָך — אַ פּאָליטישן, האָב איך פונדעסטוועגן נישט געקוקט אויף דער סכנה און אויסגענוצט יעדע געלעגנהייט צו טרעפן זיך מיט אַרעסטירטע יידן, איבערהויפּט מיט ר׳ יואלן.

אויף איינער פון מיינע באַגעגענישן מיט אים, האָט ער דערציילט, אַז די נ. ק. וו. ד. באַשולדיקט אים, צווישן אַנדערע „חטאים" זיינע אַלס ראש הקהל פון ניעסוויזש און אַלס פירער

יואל ראָזאָווסקי

פון די ציוניסטן, אויך אין אַזאַ חטא, אַז ער האָט געראַטעוועט אַ יידישן בחור פון רוסלאַנד, אַ ציוניסט, געהאָלפן אים גנבענען די גרענעץ און נאָך אַ קורצער צייט אים אַריבערגעשיקט פון ניעסוויזש קיין ארץ־ישראל. ר׳ יואל ראָזאָווסקי האָט מיר אויך דערציילט, אַז בעת מען פלעגט אים פירן צו די אויספאָרשונגען, איז אים געלונגען צו כאַפּן אַ פּאָר ווערטער מיט שמואל און אייזיק כאַרלאַפּ. פאַרן אַפּשיקן אים פון דער ניעס־ווישער טורמע קיין מינסק, האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער גלויבט נישט אַז ער וועט ווען ס׳איז זען זיין משפחה.

*

מיט ר׳ יואלן האָב איך אין אַ צייט אַרום זיך געטראָפן צופעליק ביי גאַנץ אַנדערע אומשטענדן:

דאָס איז געווען סוף זומער 1941. איך בין דאַן אַלס סאָלדאַט פון דער רויטער אַרמיי אָנגעקומען מיט אַן עשאַלאָן קיין מיטל־אַזיע, אויף דער סטאַציע נאַריס (אוזבעקיסטאַן). אויפן פעראָן האָב איך פלוצלונג דערזען ר׳ יואלן. איך האָב אים דערקענט לויט זיין הערצל־באָרד. ער איז געווען אָנגעטאָן אין צעריסענע מלבושים, כמעט באָרוועס. איך בין צו אים צוגעלאָפן און געפרעגט: „פּאַניע ראָזאָווסקי, איר דערקענט מיך נישט...? איך בין אברהם וואָלאָזשינסקיס אַ זון — דער געוועזענער מיליציאָנער פון דער ניעסוויזשער טורמע". ערשט דאַן האָט ער מיך דערקענט. מיר האָבן זיך ביידע צעוויינט פון דער אומגעריכטער באַגעגעניש.

אין משך פון די 2 טעג וואָס איך האָב זיך געפונען אין נאַריס, האָב איך אייניקע מאָל זיך געטראָפן מיט ראָזאָווסקין.

ר׳ יואל האָט מיר דערציילט, אַז פון דער ניעסוויזשער טורמע האָט מען אים צוזאַמען מיט שמואל און אייזק כאַרלאַפּ אַפּגעשיקט אין דער מינסקער תפיסה. דאָרט האָט מען ווייטער פאָרגעזעצט די אויספאָרשונגען. באַפרייט האָט מען אים אויפן סמך פון דער אַמנעסטיע פאַר די געוו. פּוילישע בירגער. אַזוי האָט ער געוואַנדערט פון אָבלאַסט צו אָבלאַסט, ביז ער האָט זיך דערקליבן קיין מיטל־אַזיע, באַקומען אַרבעט אין אַ קאָלכאָז — געפּאַשעט בהמות און שעפּסן.

צו אים איז דערגאַנגען אַ ידיעה, אַז אויך זיין פרוי און זון, בנימין, וועלכע די נ. ק. וו. ד. האָט אַרויסגעפירט נאָך זיין אַרעסט, געפינען זיך ערגעץ אין קאַזאַכסטאַן און לויט אַלע סימנים דאַרפן זיי זיין אין אַלמאַ־אַטאַ. וויל ער איצט זיי זוכן און האָפט זיי צו געפינען — ביז די כוחות וועלן אים דינען. דערביי האָט ער צוגעגעבן, אַז ער וועט קיין מאָל מיין הילף נישט פאַרגעסן און דערציילן וועגן דעם זיין משפחה.

פאַר מיין אָפּפאָרן פון נאַריס האָבן מיר זיך האַרציק געזעגנט און זיך געווונטשן צו טרעפן זיך נאָך דער מלחמה מיט אונדזערע משפחות.

יצחק וואָלאָזשינסקי

*

נעמען און צונעמען

אַרום דעם פולבלוטיקן יידישן לעבן אין ניעסוויזש איז געווען אַן אַנוווקס פון צונעמענישן. אינעם אָפיציעלן נאָמען און פאַמיליע־נאָמען האָבן זיך געניטיקט דער „אוזשאָנד סקאַרבאָווי" (שטייער־אַמט) און מאַגיסטראַט, וועלכע האָבן געשיקט דערמאָנונגען צו צאָלן שטייערן. און דער וואָס האָט נישט איינגעצאָלט דעם שטייער, ווייל די אָרעמקייט איז געווען זייער גרויס, איז געקומען דער סעקוועסטראַטאָר מיט דער באַוווסטער אין גאַנץ פוילן, „גראַבסקיס עגלה" און צוגענומען דאָס לעצטע ביסל בעבעכעס. אין דער אָפיציעלן נאָמען און פאַמיליע־נאָמען האָט זיך אויך געניטיקט די פּאָסט, בעסער געזאָגט, דער בריוועטרעגער, און דווקא מיר יידן, האָבן געהאַט אַ גרויסן אינטערעס אַז די פּאָסט זאָל וויסן פון אונדזערע יידישע נעמען און פאַמיליעס צוליב די בריוו פון אַמעריקע, אַרגענטינע, בראַזיל, לאָנדאָן, פּאַריז, וואָס

קינדער שיקן צו זייערע עלטערן אין דער אַלטער היים, אָדער אַ מאַן צו זיין פרוי און קינדער, וואָס זענען נאָך געבליבן אין ניעסוויזש — ביז וואַנען ער וועט זיך איינאָרדענען אין זיין נייער היים. טאָמער זענען אין דעם בריוו וואָס דער פּאָסט־טרעגער האָט געבראַכט, געלעגן אַ פּאָר דאָלאַר אָדער אַ טשעק, איז ווער געווען גלייך צו יענעם — ער האָט דאָך שוין געהאַט פון וואַנען צו לעבן אַ שטיקל צייט. ווו נאָר דער בריוו־טרעגער פלעגט זיך באַווייזן מיט זיין גרויסן לעדער־בייטל אויף דער יידישער גאַס, איז מען אים אַנטקעגן געקומען און זיך פאַרגעשטעלט פאַר אים מיטן נאָמען און פאַמיליע, פרעגנדיק, צי ס׳איז נישטאָ קיין בריוו. און אויב היינט איז נישט געווען, האָט מען געהאָפט אויף מאָרגן.

אין אַ נאָמען האָט מען זיך אויך געניייטיקט ביים אַריינגעבן אַ קינד לערנען אין דער „פּאָווּשעכנע", גימנאַזיע, יידישע פאָלקס־שול, תרבות, א. א. וו. אָבער אין אונדזער אייגענעם לעבן אויף דער יידישער גאַס, ווער האָט געדאַרפט און ווער האָט זיך געניייטיקט אין אַ נאָמען און אַ פאַמיליע? אַ צונעמעניש איז געווען דער נאָמען און פאַמיליע. נאָר אַזוי האָט מען געקענט איינער דעם צווייטן אין גאַנצן שטעטל. גענוי פון וואַנען צו איינעם האָט זיך גענומען אַ צונעמעניש איז שווער צו וויסן, ס׳איז אויסגע־וואָקסן פון זיך אַליין, ווי ווילדגראָז אין אַ בליענדיקן גאָרטן. ביי אייניקע איז דער צונאָמען דאָך געווען פאַרבונדן מיט זיין פאַך, ביי אַנדערע ווידער — מיטן נאָמען פון טאַטן, מאַמען, אָדער נאָמען פון שווער און שוויגער. צום ביישפּיל: אַלתר שרה מ׳כהעס — דער צונעמעניש איז נאָך דער שוויגער.

אַ מעשה מיט איטשע עוץ...

מיין אייגענער צונעמעניש „איטשע עוץ" האָט זיך אָנגע־טשעפּעט אָט ווי אַזוי: ס׳איז געווען אין דער צייט ווען כ׳האָב געלערנט ביי עזרא דעם מלמד אויף פאַרנע גאַס. דער רבי האָט אונדז, די תלמידים פון דער ערשטער כיתה אָנגעזאָגט, אַז מאָרגן הויבן מיר אָן צו לערנען איוב תנ"ך. גייענדיק אַהיים פון חדר (אבא דאַווידאָווסקי, דעם דיינס זון; נטע ליפשיץ, חנה חיי אדם׳ס זון; שלמה פּימשטיין, שלמה בעץ; אברהם׳ל טורטשין, אברהם׳ל מורזעס; ראובן אַלפּערט, רוועע שפּיץ און איך), זאָגט אַבאַ דעם דיינס:

— איר ווייסט, חברה, מאָרגן, ווען דער רבי וועט מיט אונדז אָנהייבן לערנען איוב תנ"ך, און וועמען ער וועט דעם ערשטן הייסן זאָגן דעם ערשטן פּסוק פון תנ"ך, וועלכער זאָגט, ווי מיר געדענקען „איש אחד היה בארץ עוץ ואיוב היה שמו", זאָל מען יענעם געבן אַ צונעמעניש „עוץ". דער גורל איז אויסגעפאַלן, אַז דער רבי האָט מיך געהייסן אָנפאַנגען מיטן ערשטן פּסוק. איך האָב געהאַט אַ ספּעציעלן חן ביי עזרא דעם מלמד, אַלע מאָל האָט ער מיך געהייסן דעם ערשטן זאָגן די סדרה פון דער וואָך, די ברכות פון דער הפטרה אאַז"וו. בכלל איז ער געווען זייער אַ שטרענגער רבי. אויב אַ תלמיד האָט נישט געקענט גוט דעם לערנען, פלעגט ער אים פרייטיק, ביים פאַרהערן יעדן באַזונדער, גוט אָנפּאַטשן אין באַק אַריין. איך געדענק אַ פאָר פאַלן, ווען ער האָט געשמיסן תלמידים מיט זיין לאַנגער דאַרער האַנט אויפן הוילן לייב.

דאָס איז די „געשיכטע" פון מיין צונעמעניש. נאָר ווי איך האָב שוין באַמערקט, זענען פון דור־דורותדיקן יידישן לעבן אין ניעסוויזש אָנגעוואָקסן צונעמענישן אויף דער יידישער גאַס.

ביי די אַלע ניעסוויזשער וועלכע זענען צעזייט און צעשפּרייט איבער גאָר דער וועלט, וועט אין זייער זכרון אַוודאי אויפגע־לעבט ווערן די געשטאַלט פון יעדן איינעם מיט זיין צונעמעניש. דאָס וועט זיין אַ גייסטיקע מצבה נאָך אונדזערע פאַמיליעס, פריינד און קרובים און נאָך דער גאַנצער ניעסוויזשער קהילה, אומגעקומען אויף קידוש השם.

און איצט — די צונעמענישן און באַצייכענונגען, ווי איך געדענק זיי:

נחום הינקעדיקער — „נחום די באָרד", (אָדער) „דער האַלבער"
איטשע טורטשין — „איטשע מורזע"
מאיר באַשינקעוויטש — „מאיר מורזע"
שמואל קראַוויעץ — „שמואל שורון"
זיין זון אישיע — „אישיע שורון"
זיין זון וועלוול — „וועלוול שורון"
אברהם יצחק מאַליער — „האָיע"
אליעזר גאַבריעלאָוו — „לאָזער דער בעקער"
דבורה קאַצליער — „דבורה שמעלטשיכעס"
רחל פישער — „רחל פיקטושיכע"
איטשע סראַגאָוויטש — „איטשע דער הויכער"
ירחמיאל סאָלטאַן — „רחמיאל בוף"
באַשע סאָלטאַן — „באַשקע די לאַניערקע"
לייבע באַשינקעוויטש — „לייבע דער שערער"
שמחה סראַגאָוויטש — „שמחה זעמעלע"
יאַנקל בלומעס = „יאַנקל דער שמיד"
שרה פראַנק — „שרה די סופרטע"
איטשע קאַטשאַנאָווסקי — „איטשע די באַלעבאָסטע"
אלתר אַלפּערין — „אלתר די נאָז"
אַורעמל פּאָמעראַנץ — „אַורעמל דער טעפּער"
יצחק יעוועלעווסקי — „באָניק"
ראוך בענעראָף — „ראובן טאַראַן"
מאַניע בענעראָף — „מאַניע טאַראַן"
ישראל בענעראָף — „ישראל טאַראַן"
קאָפּל בלומעס — „קאָפּל דינה־ריוועס"
ברידער כאָלאָווסקי — „די סטעלמאַכעס"
קאַלמאַנאָוויטש — „דער טויבער"
משה־ראובן זאַטורענסקי — „דער טויבער יאַש"
גיטל רעכעלעס — „גיטל פּאַליוק"
יאַנקל מענדעלעוויטש — „יאַנקל סאַצע"
זיין זון עליע — „עליע סאַצע"
הירשל סווירשטשיק — „הירשל דער קאַפּוליער"
זלמן גאָלדבערג — „זלמן קוליע"
אַורעמל יעוועלעווסקי — „אַורעמל דער מאַלער"
לייבע גאַלדין — „לייבע פישער"
מרדכי יעוועלעווסקי — „מרדכי דער מאַלער"
בערל ליפשיץ — „בערל דער אָסמאַלאָווער"
בערל פאַבריקאַנט — „בערל שוועטליע"
נחום זאַטורענסקי — „נחום ליפסעס"
חיים פאַבריקאַנט — „חיים שוועטליע"
משה אַלבענסקי — „משה פּעטערבורגער"
מאָטע באַכער — „מאָטע דער וואַרשעווער"
נחום צעכאַנאָוויטש — „נחום אבלופעס"
רבקה לעקאַך — „רבקה אָבלופּשטשיכע", „בראָכאַלשטשיכע"
הערץ גאָלאַנד — „דער גריבאָווטשינער"
מאָטע גאָלאַנד — „מאָטע דער גריבאַווטשינער"
שמואל־לייב פאַרפעל — „שמואל־לייב דער קצב"
מאַשקע פאַרפעל — „מאַשקע דער קצב"
אליהו ראַדונסקי — „אליהו סאָרקעס"
ישעיה פאַרפעל — „אישיע בראָוויש"
אַורעמל סראַגאָוויטש — „אַורעמל האָצקעס"
דוד ריקלין — „דוד סאָראָוויטקע"
פאַמיליע הינקעדיקער — „די פאַלניצעס"
משה צירולניקאָוו — „משה דער רופא"

מאיר דוד לובעצקי — „מאיר קייצעץ"
הערשל לובעצקי — „דער ברויזער"
מרדכי לובעצקי — „מרדכי דער ברויזער"
בערקע לובעצקי — „בערקע דער ברויזער"
ישראל צינמאַן — „ישראל דער בלעכער"
אליהו אַנגעלאָוויטש — „עליע מוניעס"
אהר"ל צינמאַן — „אַרל דער בלעכער"
זלמן צינמאַן — „זלמן דער בלעכער"
סאַשאַ גאָלדבערג — „דער אַפּאַלאָק", אָדער „דער באַראַטשינער"
ירמיהו פיש — „ירמיהו דער שמיד"
בענטשע קלעצקין — „בענטשע באָטשיק"
עוזר גרינבערג — „עוזר דער מלמד"
חיים בוטצין — „דער קאַרצעוויטשער"
נח שטשעפּורזשיצקי — „נח דער שניידער"
שלמה שאַכנאָוויטש — „שלמה דער האָוועזנער"
בערקע שאַכנאָוויטש — „בערקע דער האָוועזנער"
מאָטע ליפשיץ — „מאָטע גוטעס"
בעניע וויינשטיין — „בעניע בליץ"
מאָטל גאַך — „מאָטל שטינקער"
לייזער פאַרפעל = „לייזער דער קצב"
(זיין פרוי ציפּע) — ציפּע די קצבטע"
חנה אַלפּערט — „חנה שמחה'ס"
זלמן שוועד — „זלמן איטשקעס"
בערע קאָפּעל — „בערע האַטשקעס"
שלמה חדש — „שלמה קאָטשערקע"
פעשע מירסקי — „פעשקע מירעלעס"
לייבע עפּשטיין — „לייבע דער גלאָזקרעמער"
שטיינוואָרצל — „דער לאַזאָוויצער מלמד"
יעקב לעווקאָוויטש — „יעקב דער טאַראָפּיצער"
שלמה מעדוועצקי — „שלמה דער האַנאָסטשינער"
נחום ווסעלאָווסקי — „נחום דער זאַגאָטאָווסטשיק"
אבא דאַווידאָווסקי — „אבא דעם דיינ'ס"
ברכה שטיינהאוז — „ברכה מינקעס"
משה חיים מאָגילעווסקי — „משה־חיים דער אוזדער"
יאַנקל לייבאָוויטש — „דער קאַלאָשניק"
איטשע פיאַלקאָ — „דער ראַדקעווער"
חיים־שמואל ריפּ — „חיים שמאָטשע"
חיים בערעזין — „חיים שעטשקע"
שלמה בערעזין — „שלמה בעץ"
שרה'קע ראַדונסקי — „שרה'קע די אויגל"
נח באַסקיר — „נח טעקליע"
משה אייזענבוד — „משה אָקס"
הערצל דרוקער — „הרצל ספּיוואַק"
אברהמ'ל סוויצקי — „אַורעמל דער שוואַרצער"
ד"ר יעקב גינזבורג — „יאַנקל דער דאָקטער"
איסער מעריצקי — „דער בעזדעטניק"
זעליק קאַנטאַראָוויטש — „זעליק דער באַראַבאַנשטשיק"
סאָפיע אַבראַמאָוויטש — „סאָפיע די משומדתטע"
ביניע גאַבריעלאָוו — „ביניע מיט די רעדלאַך"
שלמה'קע גאַבריעלאָוו — „שלמה'קע ציגעלע"
פייגע־לאה פּערלמאַן — „פייגע־לאה די שניידערקע"
פּערלמאַן — „דער דאַמסקער שניידער"
סאנע שמערקאָוויטש — „סאנע כוואָלעס"
בערל מענכוס — „דער גראָבער מענכוס", אָדער „פּרעה"
פאַמיליע ליס — „די בייטאַלאַך"
פסח בערעזין און פאַמיליע — „די מעדוועדיצער"
אבא טענענבוים — „אבא דער חסיד"
בן־ציון קאַנטאַראָוויטש — „בענטשע דער איינבינדער"

חיים ווסעלובסקי — „דער וואָסניק"
פסח גאַבריעלאָוו — „פּיישע פּעלץ"
שלמה פּוטער — „שלמה קאַרטאָפּעלע"
לייבע גאַך — „לייבע דער לונאַטיקער"
איטשע טשאַרני — „איטשע עוץ"
ראובן אַלפּערט — „ראובן שפּיץ"
שלמה פּימשטיין — „שלמה בעץ"
משה לאַפּידוס — „משקה'ע דער שמש", אָדער „דער דוכוס"
אברהם בראַטקאָווסקי — „אברהעמעלע כאַמכון"
ישראל בורשטיין — „ישראל רילע"
מאָטל בורשטיין — „מאָטל קראַט"
אברהמעלע קאַטשאַנאָווסקי — „דער קורצער פּרייטיק"
חיה־ריווע (זיין פרוי) — „שבת הגדול"
משה ליפּאָווסקי — „משה'קע דער לערער"
בערל ליפּאָווסקי — „בערל פּאַפּע"
יוסף ליפּאָווסקי — „יוסף פּאַפּע"
באַשע ליפּאָווסקי — „באַשע די קירבעס"
איטשע פּאָרטנאָי — „איטשע פּישער"
מוליק פּוטצין — „מוליק סטעפּאַן"
זעליק שפּילבערג — „זעליק דער באַריטאָן"
יאָסל ליפשיץ — „יאָסל דער אינטעליגענט"
אהר'ל גאָלדין — „אהר'ל דער נאַטשאַלניק"

סתם צונעמענישן, אָן די פאַמיליע־נעמען

רפאל דער שוואַרצער, דער בוזינער, רפאל פּאַשקע, מיכאל יוטשקע, מיכאל דער פּאַראשאניק, הערצל דער אָגראָדניק, די ווייסע קאָפּ, אלתר דער רבי'לע, אלתר דער שניידער, אלתר שרה־מלכה'ס, העניע די אבויערקע, אהרן־אליהו דער אייזנ־קרעמער, צביה די מילכערקע, שמעון האָן (שמעון אַלפּערין), חיים דער ניעסוויזשער, כאַצקעלע מיאו, פייוול דער גרויפּנמאַכער, די גאַרסעטניצע, משקה'ע קוטשיק, פּיזונטשיק, כעמע דזשאַטשקעס, ליאָווע דער פּוילישער (ליאָווע גאָלדפאַרב), שמואל־יאָסל די מאַכט, דוד איטשע ווערלוולס, שויקע הודאַק, בענטשע דער משוגענער, הלל מאַכשאָוויטש, שמאָלקע מאַך אַ געגעץ, יאָסל דער משוגענער, מישקאָווסקי דער אַפּטייקער, חיים גוטלס (קראָניטש), דער משגיח, פייסע דער שניידער, אליהו צאָן. אברהם אליהו דער סופר (ליבערמאַן), מאָלטשאַצקי דער לערער, איטשע דוד־ווערלוולס, דער אָגראָדניק, פּערלע די גבאי'טע, באַשע די גבאי'טע, זוסמאַן דער אַפּטייקער, סייטשע דער טרעגער, יאַנקל קאַגאַן דער ציין דאָקטער, פרידשטיין דער לערער, פּאַקראַץ, אלתר וואָנץ, אברהם קובאַק, נח האָלקע, דער פליגנכאַפּער, פּרץ דער קופּערטניק, ישראל דער קופּערטניק, ישעיהו דער קופּערטניק (אָדער גם זו לטובה), דער נעגוס, משה־אהרון דער שוסטער, חיים קאַבאַן, די פליאַנדרעס, אסתר־זעלדע פון די אַרבעס, האַניע די וועפּערקע, בערקע ספּראַוועדליווי, משה סאַמאַראָדאָוו, אהרון דער שוחט, (זיין זון לייבל) „לייבע קעז", בערל טאַנעס, אהרון־איטשע קאַרנס, טייבעצקע די שטעפּערקע, איטשע קדוש, די קאַקטושעס, טעוול דער ליגנער, משה־אהרון דער ליגנער, דער קעסלער, דער קאָלקער, אַרע דער בראַנזוויק, ראובן דער בויגער, מאַטוס דער בויגער, חיים סטוק, אברהמ'ל דער מילנער, אַורעמקע דער קאַלכער, משה'קע הינדעלעס, די וואַלקאָוויסקער שניידערקע, לייזער אַ מעסער, די לאַצעלעך, קאַדזשאַב, דער אַרדער, אַלתר דער רימער, יעקב דער מאַשיניסט, יאַנקל דער האָרב, שרה־פריידע די לעקעך־מאַכערקע, פסח פּאַפּערקע, חיים באָק, די סאַגעקעס.

5

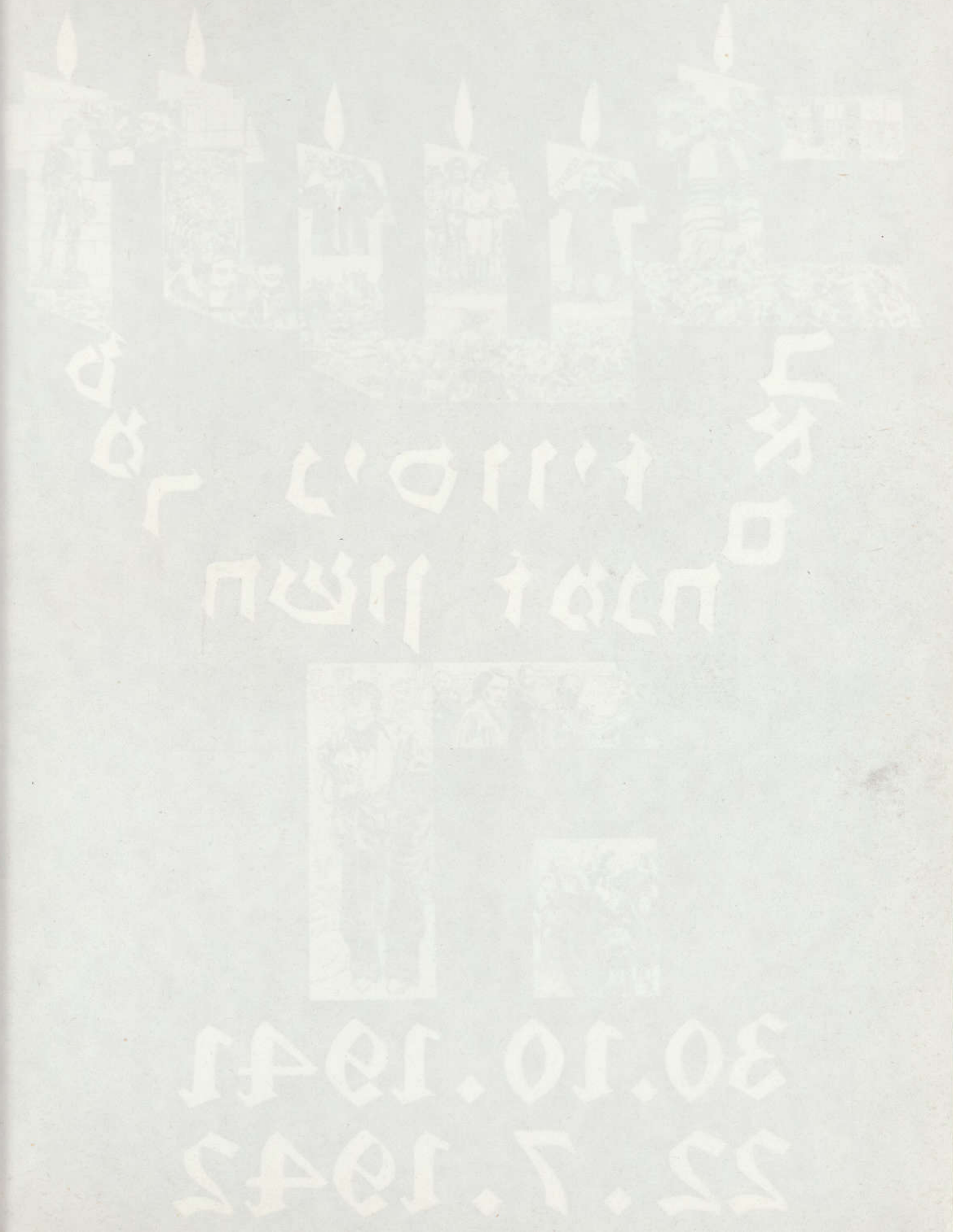
דפי הנצחה

בלעטער
וואס פאראייביקן

30.10.1941
22.7.1942

ט מר
ניסוויז
חשון ז מנחם
אב
30.10.1941
22.7.1942

30.10.1941
22.7.1942

יזכור

לבני ניסוויז' והסביבה — אנשים, נשים וטף, אשר עונו ונרצחו על קידוש־השם על־ידי הצוררים הגרמנים הנאצים ועוזריהם.

יזכור ה' לטובה, ותהא נפשם צרורה בצרור החיים, בתוך שאר קדושי ישראל.

כי דורש דמים אותם זכר, לא שכח זעקת עינויים.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ניעסוויזשער יידן וואס זענען אומגעקומען על קידוש השם

ואלה שמות בני עירנו,
שנהרגו, שנשחטו, שנשרפו ושנחנקו על קידוש השם
בימי מלחמת העולם השניה

ברשימת הקדושים אנו מפרסמים רק את שמו של ראש המשפחה ומספר מבני משפחתו(ה), שניספו. כמו־כן בגמר רשימת שמות מכל אות בא"ב, אנו משאירים מקום להוסיף שמות החסרים כאן. לא יכולנו לזכור את כולם.

המערכת

א

אייזנבוד בנימין = 3 קדושים
אייזנבוד פרומע — 6 ק.
אייזנבוד העניע — 2 ק.
אפראימסקי העניע — 4 ק.
אָרענס וועלוול — 4 ק.
אָגינסקי דוד — 4 ק.
אַלפעראָוויטש רבקה — 4 ק.
אָפּיצינער דב — 5 ק.
ארענס שולע — 3 ק.
ארענס חיים־העליע — 5 ק.
איצקאָווסקי מינע — 4 ק.
אנדרוסיער שמואל — 5 ק.
אַנגעלאָוויטש לייבע — 4 ק.
אַנדרוסיער שרה — 2 ק.
איסאַקאָוו — 3 ק.
אַנדרוסיער אלתר — 5 ק.
אַלפערין חנה — 3 ק.
אַווינאָוויצקי חנה — 3 ק.
אַלפערין גאָלדע — 1 ק.
אָרדיאנסקי מיכל — 1 ק.
אַבראַמאָוויטש שרה — 3 ק.
אבילעוויטש שלמה — 3 ק.
אייזנשטאַט רחל — 1 ק.
אַלטמאַן שרה —2 ק.
אַנילעוויטש אהרן־לייב — 4 ק.
איזראַעליט יוסף — 7 ק.
אַבילעוויטש פריידל — 4 ק.
אוקרענט דוד — 2 ק.
אַבראַמאָוויטש יוסף — 10 ק.
איצקאָוויטש פייוול — 8 ק.
(דאָרף בוזינע)
איצקאָוויטש ליפשע — 4 ק..
(דאָרף בוזינע)
אַלביאַנסקי שמואל — 3 ק.
(דאָרף בוזינע)

. . . . . .

. . . . . .

ב

בערעזין סאָניע — 5 ק.
בערעזין דבורה — 1 ק.
בערעזין חיים — 4 ק.
בערעזין יאַנקל — 3 ק.
בערעזין אַלטער — 7 ק.
בלאָטשינסקי ראובן — 4 ק.
בערקאָוויטש שרה — 5 ק.
באַסקיר — 6 ק.
באַשקיר גיטל — 4 ק.
באָכער גיטל — 4 ק.
באָכער טשאַרנע — 3 ק.
בלאָך ירחמיאל — 10 ק.
בראָכעס קושע — 6 ק.
בלומעס יאַנקל — 4 ק.
בערגמאַן שמואל — 7 ק.
בלאַכער יוסף — 3 ק.
בלומעס שמואל — 4 ק.
בורגשטיין יהושע — 5 ק.
באַשינקעוויטש מאיר — 7 ק.
בראַטקאָווסקי חנה — 7 ק.
בריק חיים — 2 ק.
באַשינקעוויטש געצל — 2 ק.
באק ציפקע — 2 ק.
בערענשטיין אסתר — 7 ק.
ברוזל משה — 4 ק.
בראטקאָווסקי אברהמל — 5 ק.
בערענשטיין פּיניע — 3 ק.
ברייטמאַן — 2 ק.
בענעראף יהושע — 2 ק.
בענעראַף שמואל — 3 ק.
בירג אברהם — 2 ק.
באנשטיק נחמה — 2 ק.
בליאַכער יאַנקל — 3 ק.
בערעזינסקי יוסף — 3 ק.
בלאָך סענדער — 6 ק.
ברייטמאַן בן־ציון — 2 ק.
בינשטאָק — 3 ק.

באַסקיר דוד — 5 ק.
בערקאָוויטש בערל — 3 ק.
באַק בערל — 2 ק.
באַכמאַן — 2 ק.
בלאַטשינסקי שרה — 3 ק.
ביק — 3 ק.
בלאַטשינסקי וועלוול — 3 ק.
בוסעל אברהם — 3 ק.
בערקאָוויטש קאָפּל — 3 ק.
באַשינקעוויטש ישראל — 5 ק.
באַשינקעוויטש ישעיהו — 9 ק.
בערעזינסקי אפרים — 4 ק.
בערעזינסקי כאַסיע — 3 ק.
ברייטמאַן אברהם — 4 ק.
בירדא יוסף — 5 ק.
בערעזין יאַנקל — 7 ק.
בליאַכער הערשל — 7 ק.
בליאַטשינסקי שרה — 7 ק.
בליאַטשינסקי פרומע — 3 ק.
בערענשטיין לייבל — 4 ק.
(דאָרף זאטוריע)
בערענשטיין פעסיע — 2 ק.
בעלוצקי חיים — 2 ק.
(דאָרף זאטוריע)
בעלוצקי שלום —2 ק.
בעזינער פעשקע — 4 ק.
(דאָרף בוזינע)
בענעראַף ישראל — 4 ק.
באַשינקעוויטש מישע — 5 ק.
בערענשטיין — 4 ק.

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

ג

גינזבורג מאיר — 6 ק.
גייזענבלאָזן איטשע — 4 ק.
גרינוואַלד חנן — 3 ק.
גרינבלאַט חילע — 2 ק.
גרינוואַלד שלמה — 3 ק.
גרינוואַלד דוד — 5 ק.
גלעזער מיכאל — 2 ק.
געסיק אברהם — 7 ק.
גאָלדפאַרב לוי — 5 ק.
גאָרפינקעל פרומע — 5 ק.
גאַבריעלאָוו מיישקע — 3 ק.
גאַבריעלאָוו שליימקע — 3 ק.
גרינוואַלד איטקע — 1 ק.
געצאַוו יידל — 4 ק.
גורוויטש מאָטל — 5 ק.
גאָלאַנד מאָטיע — 4 ק.
גאַבריעלאָוו טייבע — 1 ק.
גאַבריעלאָוו שלמה — 5 ק.
גאַבריעלאָוו הערשל — 2 ק.
גיטלין — 4 ק.
גאלאי איטקע — 7 ק.
גאָלדין — 3 ק.
גאָלדין מאַניע — 3 ק.
גאָלדשמידט מיישקע — 1 ק.
גרינבלאַט גבריאל — 3 ק.
גאָלאָביצקי — 6 ק.
ד״ר גינזבורג יאַנקל — 6 ק.
גילערעוויטש יאָשקע — 4 ק.
גאָלדין כאָניע — 2 ק.
גנעסין אַלע — 4 ק.
געלביס יוסף — 8 ק.
גרינבלאַט דוד — 5 ק.
גאַנצעוויטש שייע — 4 ק.
גאַבריעלאָוו מיכל — 3 ק.
גאַח יענטע — 4 ק.
געלפאַנד לייבל — 5 ק.
גורוויטש צירל — 3 ק.
גריבמאַן — 3 ק.
גאלאנד יוסף־אהרן — 2 ק.
גאָלאַנד יוסף — 2 ק.
גורוויץ בערל — 5 ק.
גורוויץ זיידל — 6 ק.
גרינברג עקיבא — 4 ק.
גוראָוויטש העליע — 1 ק.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

ד

דובאָווסקי — 5 ק.
דאַמעשעק רפאל — 7 ק.
דאַמעשעק שמואל — 2 ק.
דרוקער גרשון — 11 ק.
דרוקער יהושע — 6 ק.
דערעוויאַנסקי מיישע — 1 ק.
דראַוויצקי גבריאל — 1 ק.
דוקער פייבל — 6 ק.
דאַנילעוויטש שמואל־לייב — 6 ק.
דאַווידאָווסקי אבא — 8 ק.
דוניעץ מאַטוס — 3 ק.
דאַווידאָווסקי רבקה־לאה — 6 ק.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

ה

הימלשטיין — 3 ק.
הופערט שכנא — 3 ק.
הינקעדיקער איטקע — 7 ק.
הינקעדיקער יחיאל — 4 ק.
האָלצהעקער יחיאל — 3 ק.
האַלפערין מאיר — 3 ק.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

ו

ווינאָקור ישראל — 11 ק.
וואָלאַך אשר — 6 ק.
וואָלאָזשינסקי פייסע — 3 ק.
וואָלאָזשינסקי אברהם — 6 ק.
וואַנילאָווסקי אברהם — 6 ק.
וואָלאָזשינסקי זלמן — 6 ק.
וואביס משה — 2 ק.
ווסעלובסקי נח — 2 ק.
וואַסילעווסקי — 2 ק.
ווינאָגראַד — 4 ק.
וואַסילעווסקי יוסף — 3 ק.
ווערול מאיר — 4 ק.
וואַגסבערג — 4 ק.
ווסעלובסקי נחום — 6 ק.
ווינשטיין יצחק — 7 ק.
וואַנילעווסקי חיים — 9 ק.
וואָלאָכאנסקי ברײנע — 5 ק.
וואַנילאָווסקי משה — 3 ק.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . .

ז

זאַיעץ פייבל — 5 ק.
זובאַק נח — 3 ק.
זובאַק שלמה — 7 ק.
זאַרכין מאַניק — 4 ק.
זילבורג ביילע — 4 ק.
זאַטורענסקי שמואל־יוסף — 2 ק.
זאַטורענסקי משה־ראובן — 6 ק.
זאַטורענסקי רחל — 4 ק.
זובאַק גרשון — 3 ק.
זוסמאַן סאָניע — 4 ק.
זמודזאַק לייבע — 2 ק.
זובאַק משה — 4 ק.
זלאַטקין — 3 ק.
זאַטורענסקי יאַנקל — 2 ק.
זאַטורענסקי דוד — 5 ק.
זאווסקי חוה — 4 ק.
זאַטורענסקי שמערל — 5 ק.
זעלמאַנאָוויטש זלמן — 4 ק.
זובאַק משה — 4 ק.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

ח

חיט מיכאל — 3 ק.
. . . . . .
. . . . . .

ט

טורעצקי קלמן — 2 ק.
טורטשין יהושע — 4 ק.
טענענבוים אבא — 5 ק.
טורטשין הערשל — 4 ק.
טורטשין מלכה — 5 ק.

טורטשין ישראל — 5 ק.
טשערנין דוד — 2 ק.
טשאַרנע נח — 3 ק.
. . . .

י

יעוועלעווסקי אברהם — 6 ק.
יוכשאן מאַטל — 4 ק.
יאַשינאַווסקי אהרן — 6 ק.
יעכענבערג שרה — 4 ק.
יערעשעוויטש — 4 ק.
יעוועלעווסקי יצחק־אליהו — 4 ק.
יאַנקעלעוויטש חיים — 8 ק.
יעקוויצער אברהם — 7 ק.
. . . . . .
. . . . . .

כ

כאַלאַווסקי יצחק — 5 ק.
כאַלאַווסקי שלמה — 4 ק.
כאַרלאַפּ שלמה — 8 ק.
כאַלאַווסקי לייזער — 7 ק.
כאַרלאַפּ לייזער — 5 ק.
כוואַקאַוו שמואל — 6 ק.
כאַדאַש שלמה — 2 ק.
כאַיוטין נפתלי — 4 ק.
כאַמסקי הערשל — 5 ק.
כאַרלאַפּ שמואל — 3 ק.
כאַרלאַפּ מאַליע — 3 ק.
כאַרלאַפּ אַהרון — 2 ק.
כאַרלאַפּ אייזיק — 4 ק.
כאַרלאַפּ שרה — 4 ק.
כאַרלאַפּ הינדע — 3 ק.
כאַדאַש יאַנקל — 4 ק.
. . . .
. . . .

ל

לאַנדע אהרן — 2 ק.
לאַנדע יידל — 3 ק.
לעוויטאַן שרה — 4 ק.
לאַבוס שיפרע — 7 ק.
לעמפערט שמעון — 3 ק.
לעמפערט מאַטיע — 3 ק.
לעמפערט הערשל — 7 ק.
ליפּאַווסקי וואַלף — 4 ק.
ליפשיץ מאַטיע — 6 ק.
ליפשיץ אַרע — 3 ק.
לייט יאַנקל — 4 ק.
ליפשיץ נאַטע — 4 ק.
לאַכאַוויצקי — 2 ק.
ליפשיץ חנה — 1 ק.
לעווין יאַשע — 4 ק.
ליפעץ אברהם — 2 ק.
לאַבוס יאַנקל — 3 ק.
לובאַוויטש מערקע — 5 ק.
ליבערמאַן אברהם — 5 ק.
לעדער מאַריץ — 4 ק.
לעקער שמואל 3 ק.
ליפשיץ חנה — 4 ק.
ליפשיץ יאַנקל — 3 ק.
ליפּאַווסקי אַלטער — 10 ק.
ליפשיץ נחמן — 4 ק.
ליפּאַווסקי אביגדור — 4 ק.
לובעצקי מאיר — 3 ק.
ליפשיץ אלתר — 2 ק.
לעווין יעקב־דוד — 2 ק.
לובעצקי בערקאַ — 3 ק.
לאַנסקי רחל — 4 ק.
לובעצקי שמואל — 7 ק.
לעוו — 2 ק.
לעווין אהרון — 2 ק.
לעווין לייבל — 3 ק.
לאַנסקי מאיר — 5 ק.
ליפשיץ טעמע — 1 ק.
לעווקאַוויטש יאַנקל — 4 ק.
לעווקאַוויטש נחום — 3 ק.
ליפּאַווסקי יוסף — 4 ק.
לעמעש שיינע — 9 ק.
לעמפערט לייבל — 1 ק.
ליבאַוויטש גרשון — 3 ק.
ליאַס רייזל — 3 ק.
לעקאַך מאַטל — 3 ק.
ליאוס ראובן — 3 ק.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

מ

מייזעל קריינע — 1 ק.
משה־רויס קצב — 3 ק.
מאַזין פּיניע — 5 ק.
מאַרגאַלין אהרן — 6 ק.
מילעצקי דוד — 6 ק.
מיקאַסיי יאַשקע — 5 ק.
מילשטיין שליימקע — 4 ק.
מירסקי מיישל — 5 ק.
מאַזין ישראל — 7 ק.
מאַזין חנה — 6 ק.
מאַשאַוויצקי שלמה — 5 ק.
מענאַקער מאַטל — 7 ק.
מענאַקער — 4 ק.
מאַרגאַלין אַלטער — 5 ק.
מעקלער חיילע — 4 ק.
מאַלער יאַנקעוו — 2 ק.
מירסקי יוסף — 3 ק.
מענכוס בערל — 3 ק.
מענכוס הערשל — 6 ק.
מאַנדעל ביינוס — 4 ק.
מענכוס איטשע — 3 ק.
מענכוס שרה — 2 ק.
מאַלטשאַצקי — 5 ק.
מאַטושעוויטש חיה־ביילע — 7 ק.
מענדעלעוויטש יאַנקל — 4 ק.
מאַלאַווסקי שרה — 1 ק.
מירסקי חנה — 5 ק.
מאַסיעלעווסקי — 2 ק.
מעסיטע — 2 ק.
מאַסקאַליק ראובן — 2 ק.
מענדעלעוויטש — 3 ק.
מעריצקי איסר — 2 ק.
מאַזין הערשל — 3 ק.
מאַיעווסקי בת־שבע — 6 ק.
מירסקי זלמן — 5 ק.
מאַקאַליק יאַשע — 5 ק.
מאַנדל אברהם — 5 ק.
מאַלאַווסקי ירחמיאל — 4 ק.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

נ

נון — 4 ק.
נאַוויק טעוול — 6 ק.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

ס

סלוצקי מאטליע — 1 ק
סוויצקי פּיניע — 5 ק.
סאלטאן ירחמיאל — 4 ק.

סטרעלטשוק כאניע — 5 ק.
סליבאווסקי יאַשע — 4 ק.
סווירשטשיק אהרן — 3 ק.
סווירשטשיק אברעמל — 5 ק.
סראגאָוויטש גדליהו — 2 ק.
סווירשטשיק שרה — 3 ק.
סראגאָוויטש הינדל — 4 ק.
סעגאַל פרומע — 2 ק.
סעליבאַווסקי — 4 ק.
סעליבאַווסקי כאַצקל — 5 ק.
סאַוויצקי אברהם — 5 ק.
סלאָנימסקי מייער — 2 ק.
סווירשטשיק צירל — 2 ק.
סווירשטשיק דוואָסיע — 7 ק.
סאָלטאַן חיים — 1 ק.
סלוצקין באַשקע — 3 ק.
סראגאוויטש יצחק — 3 ק.
סראגאוויטש דרעזל — 2 ק.
סקאקאלסקי — 6 ק.
סראגאוויטש מנוחה — 4 ק.
סלוצקי מיישל — 6 ק.
סופר אַלטע — 4 ק.
סאַנדלער משה — 2 ק.
סאַנדלער לייב — 3 ק.
סראגאוויטש חיה — 2 ק.
סראגאוויטש שמואל — 5 ק.
(דאָרף יושאוויטש)
סאלטאַן לייבל — 4 ק.
(דאָרף יושאוויטש)
סראגאוויטש רחל — 1 ק.
(דאָרף יושאוויטש)
סאלטאַן עליע — 4 ק.
(דאָרף סאַלטאַנאַווע)

ע

עפשטיין — 3 ק.
עפשטיין העליע — 3 ק.
עפשטיין שלמה — 2 ק.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

פ

פאָגעלמאַן — 1 ק.
פערעלמאַן — 3 ק.
פאַבריקאַנט בערל — 6 ק.
פאָגעלמאַן דוד — 8 ק.
פרידמאַן משה — 11 ק.
פאָרטנאָי דוד — 3 ק.
פינטשאַנסקי נח — 5 ק.
פאָרטנאָי יצחק — 2 ק.
פונטוס יוסף — 4 ק.
פערלמאַן שמואל — 7 ק.
פאַרפעל מאָשקע — 7 ק.
פלאָסקאָוויצקי שמואל — 4 ק.
פאָליאַטשעק ישראל — 5 ק.
פרענסקי ישראל — 5 ק.
פאַרפעל שימע — 1 ק.
פאַרפעל יהושע — 3 ק.
פאָטאַשניק צביה — 6 ק.
פארון ישעיהו — 5 ק.
פראָסטאַק מאָטל — 3 ק.
פראָסטאַק ישראל — 3 ק.
פאָמעראַנץ — 4 ק.
פאַרפעל פייבל — 4 ק.
פידערמאַן אהרן — 4 ק.
פופקא — 2 ק.
פיראָווסקי אברהם — 5 ק.
פיש ירמיהו — 6 ק.
פיאַלקאָ אברהם — 3 ק.
פיאַלקאָ איטשע — 3 ק.
פיאַלקאָ הערשל — 2 ק.
פאַרפעל זעליק — 6 ק.
פאַרפעל יאַנקל — 8 ק.
פאַרפעל שמואל — 3 ק.
פאַרפעל חנה — 1 ק.
פאַרפעל איטקע — 2 ק.
פערעלמאַן זימל — 5 ק.
פאַיאַנס משה — 2 ק.
פינטשאַנסקי יוסף — 5 ק.
פאַרבער גיטל — 2 ק.
פיינבערג שיימע — 6 ק.
פרידשטיין שיעל — 3 ק.
פערעץ — 1 ק.
פערעלמאַן יצחק — 3 ק.
פאָנשטיין צירע — 4 ק.
פרענסקי יידל — 7 ק.
פיקער — 3 ק.
פיאַלקאָ טעוול — 3 ק.
פיאלקאָ — 2 ק.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

צ

צעכאַנאָוויטש יוסף — 4 ק.
צעכאַנאָוויטש ברוך — 2 ק.
צעכאַנאָוויטש מיכאל — 4 ק.
צעכאַנאָוויטש פייטל — 3 ק.
צאָדיק ישראל — 3 ק.
צינמאַן זלמן — 5 ק.
צינמאַן ישעיהו — 2 ק.
צינמאַן אהרן — 2 ק.
ציטראָן — 3 ק.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

ק

קלאַטשקין חוה — 2 ק.
קעלעוויטש גאָלדע — 2 ק.
קולעש העניע — 2 ק.
קולעש דוד — 3 ק.
קאַפלאַן משה — 5 ק.
קאַלמאַנאָוויטש הירש — 3 ק.
קראַסנאָסעלסקי אהרל — 3 ק.
קאַרפאַצקי ריווע — 4 ק.
קרעטשמער — 4 ק.
קאַנטאַראָוויטש שלום — 4 ק.
קאַנטאַראָוויטש — 4 ק.
קראַסנאָסיעלטקי — 5 ק.
קראַסנאָסיעלטקי אברהם — 5 ק.
קליאַטשקין סאָליע — 2 ק.
קראָניץ חיים — 6 ק.
קאַגאַן מאָטל — 6 ק.
קאָוואַלטשוק נחמן — 5 ק.
קורנאַס שייע — 8 ק.
קליטעניק הערשל — 5 ק.
קאַפלאַן יאַנקל — 5 ק.
קראַוויעץ שמואל — 6 ק.
קראַוויעץ וועלוול — 4 ק.
קראַוויעץ יהושע — 5 ק.
קיוועלעוויטש הערש — 1 ק.
קאַטשאַנאָווסקי לייזער — 3 ק.
קליאַטשקאָ — 5 ק.
קאָסאָווסקי — 2 ק.
קאָפעל חנה — 2 ק.
קאָברינסקי ישראל — 2 ק.
קויפמאַן אבא — 2 ק.
קויפמאַן לייבל — 3 ק.
קויפמאַן רחל־הינדע — 1 ק.
קויפמאַן ליפע — 5 ק.
קלעצקין אברהם — 7 ק.
קלעצקין מלך — 4 ק.
קלעצקין ירוחם — 5 ק.
קאַטשאַנאָווסקי אברהם — 4 ק.
קאַהאַן נחום — 1 ק.
קאַהאַן יאַשקע — 4 ק.
קוריצקי אברהם — 4 ק.
קאַטשאַנאָווסקי ישראל — 9 ק.

קאַנטאָראָוויטש בן־ציון — 4 ק.
קאַוואַלערטשיק מאָטל — 7 ק.
קאַגאַן פסח — 7 ק.
קנאָר פייבל — 4 ק.
קוץ יוסף — 4 ק.
קונאָווסקי דוד — 2 ק.
קאַטשאַנאָווסקי ברכה — 6 ק.
קאָראַן דוד — 3 ק.
קירזשנער גרינע — 4 ק.
ד״ר קעסעל שלום — 3 ק.
כ״ץ זעליג — 5 ק.
ד״ר קאַגאַן נחום — 4 ק.
קאַפלאַן באַשקע — 2 ק.

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

ר

ריווין אברהם — 4 ק.
ראָזענצווייג — 3 ק.
ראזין אברהם — 10 ק.
רעזניק קאָפל — 6 ק.
ראַשעס מערקע — 3 ק.
ראָזאָווסקי קיווע — 4 ק.
רעכעלעס שלמה — 2 ק.
ראַדונסקאַ שרה — 5 ק.
הרב ראַבינאָוויטש אבא — 2 ק.
ראָזאָווסקי יוסף — 3 ק.
ראָזאָווסקי יואל — 3 ק.
ראָזענבלום פייבל — 3 ק.
רעמעס זעליג — 5 ק.
ראַשקאַס זלאַטקע — 2 ק.
הרב ראַבינאָוויטש — 3 ק.
ראַבינאָוויטש — 1 ק.
ריקלין דוד — 1 ק.
ריקלין — 3 ק.

. . . . . .

. . . . . .

ש

שניצער יאַנקל — 6 ק.
שריפטזעצער רחל — 1 ק.
שפּיראָ שרה־ביילע — 4 ק.
שקולער אברהם — 3 ק.
שבת ראובן — 4 ק.
שאַכנאָוויטש דב — 3 ק.
שוסטער הערץ — 8 ק.
שפּיראָ אסתר — 5 ק.
שקאָלניק לייזער — 8 ק.
שאַץ מאָטלע — 3 ק.
שיפּרעס זלמן — 4 ק.
שפּיראָ נתן — 4 ק.
שפּרינצער נעכע — 2 ק.
שטיינבערג — 4 ק.
שוסטערמאַן ידידיה — 4 ק.
שלאָמאָוויטש נאָטע — 3 ק.
שולמייסטער איסאַק — 6 ק.
שוסטערמאַן ברוך — 3 ק.
שבת קושע — 3 ק.
שבת מאָטיע — 3 ק.
שבת חיים — 3 ק.
שבת זינדל — 4 ק.
שבת יאַנקל — 2 ק.
שוועד פסח — 4 ק.
שקאָלניק העליע — 6 ק.
שטיינהויז ברכה — 1 ק.
שקאָלניק משה־אהרן — 3 ק.
שיין לייבל — 4 ק.
שוואַרץ — 4 ק.
שוסטערמאַן משה — 5 ק.
שבת חיים — 1 ק.
שפּיראָ לייזער — 4 ק.
שטשעפּורזיצקי מוטשע — 8 ק.
שפּילבערג חוה — 2 ק.
שפּילבערג חייטשע — 6 ק.
שמערקאָוויטש וועלוול — 5 ק.
שוסטערמאַן מאיר — 6 ק.
שוסטער חיים — 6 ק.
שוסטערמאַן לייזער — 5 ק.
שמערקאָוויטש בערל — 5 ק.
שמערקאָוויטש סאַנע — 3 ק.
שבת זלמן — 5 ק.
שבת יצחק — 3 ק.
שעלעוועטשער וועלוול — 6 ק.
שבת קריינע — 3 ק.
שטשעקאָלשטיק ישראל — 7 ק.

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

ש ו נ י ם

הלל דער מלמד — 3 ק.
דער שטומער שוסטער — 6 ק.
נישקע דער בלינדער — 4 ק.
עלקע די קאַליקע — 2 ק.
פערלע די גבאיטע — 4 ק.
ציקליאַנע פון ראָמאַנאָווע — 2 ק.
איטשע דער בעקער — 3 ק.
דער קאָזימער רב — 3 ק.
פאַלטשיכע די בעקערקע — 5 ק.
דער רימער דוד — 2 ק.

מגילת־הנצחה

בית־הספר הממלכתי " אלונים " ב־ פרדס – חנה במדינת ישראל

מצהיר בזה חגיגית, כי ביום כ״א לחודש אייר תשכ״ט קיבל עליו את המשימה הקדושה

להנציח את קהילת ג י ז ד ר י ש (בארץ רוסיה)

שנחרבה בשנות השואה על ידי קלגסי הנאצים הטמאים וגרוריהם.

תלמידי בית הספר, בשיתוף עם הרשויות החינוכיות ועם ארגוני הקהילה בארץ ובתפוצות, ובעזרת הוועדה הארצית להנצחת הקהילות שעל יד יד־ושם בירושלים, יעשו כמיטב יכולתם וימשיכו בפעולה שהחלו בה להעלות לזכר עולם את הקהילה הנ״ל בחייה ופעלה, עד לשואה וכן בסבלה, מאבקה וכליונה בתקופת החורבן.

על החתום:

[illegible]

מנהל(ת) בית הספר [illegible] מחנך(ת) הכיתה [illegible]

נציגי התלמידים המנציחים: א) [illegible] ב) [illegible] ג) [illegible]

ב״כ ארגון הקהילה: א) [illegible] ב) [illegible] ג) [illegible]

בית הספר הממלכתי
אלונים
פרדס חנה
דרך [illegible]

מגילה זו נתקבלה ביד ושם למשמרת עולם.

די פאַרייביקונג־מגילה פון דער מלוכהשער פאָלקס־שול „אלונים" אין פרדס־חנה — לזכר דער יידישער קהילה גיעסוויזש. דער דאָזיקער פאַרייביקונג־אַקט ווערט אָפּגעהיטן אין יד ושם.

6

בני ניסוויז׳
בישראל ובתפוצות

ניעסוויזשער יידן
אין ישראל
און אין דער וועלט

מפעולות אירגון יוצאי ניסוויז' בישראל

אברהם ברזין

עם פרוץ מלחמת העולם השניה, נותקו כל הקשרים עם קרובינו בעיר ניסוויז' (די אַלטע היים). משמועות שונות, כולל שליחי הישוב שעבדו במחתרת ומחלוצים שבאו בשלהי המל־חמה, נודע לנו על האכזריות הברברית שנוקט צבא הכיבוש הגרמני ועל הרצח ההמוני של יהדות אירופה. הגיעו אף שמו־עות על המרד היהודי בגיטו ניסוויז'. בכליון עיניים ציפינו, לגמר המלחמה בכדי לקבל ידיעות ממשפחותינו ולהתאחד עמן. במאי 1945, עם סיום המלחמה, נאחזנו בתקווה קלושה לקבל אות חיים מקרובינו. לצערנו, נתבדו תקוות אלו.

קהילת ניסוויז' נחרבה. מרבית תושביה היהודים מצאו את מותם בשתי ה„אקציות" ההמוניות: בפארק רדז'וויל ובקבר אחים בדרך לסנוב. לאחר זמן קיבלנו אותות חיים משארית הפליטה, המחפשים את קרוביהם או חבריהם לתנועה.

בשעה שהגיעה אלינו הידיעה המחרידה שרוב יהודי ניס־וויז' נשמדו ומעטים מהם נשארו בחיים, התאספנו כמה יוצאי ניסוויז' בארץ לטכס עצה על מנת לעזור לניצולים, להושיט להם יד אחים. החלטנו לקרוא לכנס יוצאי ניסוויז' הנמצאים בארץ וערכנו אזכרה לנפשות היקרות שניספו בידי רשעים וזדים.

בכינוס ההוא חשנו כולנו, כי לבכות את קדושינו וגיבורינו שנהרגו ונשרפו — לא די בזה, ואינה המטרה היחידה והעיק־רית בכינוס זה. אלה שנשארו בחיים, אינני יכולים לצאת ידי חובה רק בעריכת כנסי אבל לזכרון קרובינו ויקירינו. עיקר תפקידינו צריך להיות: הושטת יד עזרה וסעד לשרידינו באשר הם שם ולאזור את כל כוחנו לאפשר לשרידינו להגיע ארצה ולהקל להם להאחז בה. החלטנו לייסד אירגון יוצאי ניסוויז' בישראל, אשר ירכז בידיו את פעולות הסעד והשיקום לפליטי השואה שיגיעו ארצה.

נבחר ועד לפי ההרכב הבא: שבח אדן (אייזנבוד), אב־רהם ברזין, זאב ברסלב, בנימין יואלי (יבלבסקי), שלמה פרפל, שלמה שפריר (פרפל), חנן שקלר, ר' ברוך שמושקוביץ ז"ל.

הועד התחיל לפעול במלוא המרץ והאחריות. התחלנו באיסוף פרטים על פליטי השואה. שלחנו מכתבים באמצעות הועד היהודי

הנשיאות בערב האזכרה לקדושי עירנו. נואם: גרשון גפן (פאַיאַנס).
פרעזידיום פון אזכרה־אָוונט צום אָנדענק פון די ניעסוויזשער קדושים.
עס רעדט גרשון גפן (פאַיאַנס).

מסיבה בתל־אביב לכבוד יוצאי ניסביז'
יצחק צ'רני ורעייתו, דוד פינטו (ארגנטינה) וגב' מנחוס (ארה"ב).
אויפנאַמע אין תל־אביב לכבוד איטשע טשאַרני און פרוי,
דוד פינטאָ (אַרגענטינע) און פרוי מענכוס (אַמעריקע).

האנטי־פאַשיסטי במוסקוה. כתבנו למועצה המקומית בניסוויז' (העיריה), לתושבי העיר הנוצרים, חיפשנו כל זיק של תקווה למצוא שריד ועוד שריד. הוצאנו חוזר לבני עירנו בארץ, ובתפוצות. התחלנו באיסוף כספים למטרת משלוח חבילות מזון ובגדים לשארית הפליטה. תבענו מבני ניסוויז' בארץ ובחוץ־לארץ לתרום סכומי כסף למטרה זו. ואחינו — פרט מארץ אחת או שתיים — נענו כולם לקריאתינו, מי יותר, ומי פחות. עד שהגיע הזמן שציפינו לו — מספר העולים והמעפילים משרידינו הולך וגדל. הם באו אלינו בדרכים שונות, ובגלל זה רבו צרכינו הכספיים לעזרה הראשונה — והקופה ריקה. עם מעט הכספים עשינו בכ"ז פעולות רבות. העולים קיבלו הלוואות לסידור ראשון ולשיקום. קראנו שנית לבני ניסוויז' בארץ ובתפוצות להגברת התרומות, תבענו את אחריותם וחובתם המוטלת עליהם כלפי השרידים — ובני ניסוויז' לא הכזיבו.

זה 33 שנים שהועד עורך אזכרות שנתיות לזכר קהילתנו. לאזכרות אלו מגיעים בני עירנו מכל קצוות הארץ — מהערים, הקיבוצים, מושבים ומהכפרים. הדי האזכרה הגיעו גם לבני עירנו בחו"ל. בהרבה מקרים מכוונים בני עירנו מחו"ל את ביקורם בישראל לתאריך האזכרה, שיוכלו להשתתף בה.

בכנסי האזכרה הננו מעלים זכרונות על העיר ואנשיה שהיו ואינם עוד. הכנסים השנתיים תרמו הרבה לקירוב לבבות בין יוצאי ניסוויז' בארץ ובעולם כולו.

הצבנו לעצמנו מספר מטרות נוספות להנצחת זכר קהילתנו, והם: — הקמת מצבה ב„מרתף השואה" בירושלים. נטיעת חורשה ע"ש קהילת ניסוויז' ביער הקדושים ואחרון אחרון — הוצאת ספר זכרון לקהילת ניסוויז'. חברי המערכת, יחד עם הועד, עשו במשך שנים עבודה רבה ומבורכת באיסוף חומר וכספים.

האירגון בארץ עומד בקשר הדוק עם הועדים של בני ניסוויז' בארצות־הברית, ארגנטינה ובארצות אחרות. יש לציין, ששרידי השואה שהגיעו ארצה, מצאו כאן את ביתם והשתלבו בחיי הארץ.

פון דער טעטיקייט פון דער ניעסוויזשער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל

אברהם בערעזין

מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, זענען אָפּגעהאַקט געוואָרן אַלע פאַרבינדונגען מיט אונדזערע נאָענטסטע אין ניעסוויזש. אין פאַרלויף פון די מלחמה־יאָרן זענען צו אונדז דערגאַנגען פאַרשידענע קלאַנגען און ידיעות, אויך פון שליחים פון ארץ־ישראל וואָס האָבן געאַרבעט אין דער אונטער־ערדישער באַוועגונג און פון חלוצים וואָס האָבן באַוויזן עולה צו זיין — וועגן די אכזריותדיקייטן פון דער דייטשישער אָקו־פּאַציע־אַרמיי און וועגן מאַסן־רציחות פון די יידן אין אייראָפּע. אויך איז צו אונדז דערגאַנגען אַ ידיעה וועגן יידישן אויפשטאַנד אין געטאָ ניעסוויזש. מיט ציטער און האָפענונג האָבן מיר געוואַרט אויף דעם סוף פון קריג, כדי צו וויסן דעם גורל פון אונדזערע משפחות און מיט זיי זיך פאַראייניקן. אין מאַי 1945 האָבן מיר נאָך געלעבט מיט דער שוואַכער האָפענונג צו באַקומען לעבנס־סימנים פון די נאָענטסטע מענטשן. צום באַדויערן, זענען דאָס געווען אילוזיעס...

די יידישע ניעסוויזש איז חרוב געוואָרן, די גרעסטע טייל יידישע איינוווינערס האָבן געפונען זייער טויט אין די צוויי מאַסן־אַקציעס: אין ראַדזשיוויל־פּאַרק און אין ברידער־קבר אויפן וועג קיין סנאָוו. אַ צייט שפּעטער האָבן מיר באַקומען די ערשטע צייכנס פון ניצול געוואָרענע, וואָס האָבן געזוכט זייערע קרובים און חברים.

ווען די ידיעות וועגן אומקום פונעם ניעסוויזשער יידנטום זענען שוין געווען זיכער, האָבן אייניקע לאַנדסלייט זיך געטראָפן אין תל־אביב, כדי זיך באַראַטן ווי אַזוי העלפן דער שארית הפליטה, די וואָס זענען געראַטעוועט געוואָרן. מ׳האָט באַשלאָסן צו רופן אַ צוזאַמענקום פון אַלע ניעסוויזשער לאַנדסלייט אין לאַנד און אויך אַדורכגעפירט די ערשטע אזכרה צום אָנדענק פון אונדזערע קדושים, די קרבנות פון די נאַצישע רציחות. אויף יענעם צוזאַמענטרעף האָבן מיר אַלע געפילט, אַז פון דעסטוועגן איז נישט גענוג בלויז צו באַוויינען די אומגעקומענע קדושים און טהורים — נאָר מ׳דאַרף אויך אויסשטרעקן אַ ברו־דערלעכע האַנט פון הילף און שטיצע די וואָס זענען געבליבן לעבן, אַ ווו זיי זאָלן זיך נישט געפונען און העלפן, די וואָס ווילן, עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

אויף צו דערפילן די דערמאָנטע אויפגאַבן, איז געפאַלן אַ באַשלוס, אַז ס׳איז נייטיק צו שאַפן אַן אָרגאַניזירטע לאַנדסמאַנ־שאַפט מיט אַ געוויילטן קאָמיטעט. אין דער געוויילטער אינסטאַנץ זענען אַריין: שבח אדן (אייזנבוד), אברהם בערעזין, זאב ברעס־לאַוו, בנימין יואלי (יעוועלעווסקי), שלמה פאַרפעל, שלמה שפריר (פאַרפעל), חנן שקלאַר און ר׳ ברוך שמושקאָוויטש ז״ל.

דער קאָמיטעט האָט זיך אַ נעם געטאָן צו דער אַרבעט מיט דער פולער ענערגיע און אחריות. מיר האָבן אויך אָנגעהויבן צונויפזאַמלען פרטים וועגן דער שארית הפליטה. מיר האָבן דורך דער פאַרמיטלונג פון יידישן אַנטי־פאַשיסטישן קאָמיטעט אין מאָסקווע געשיקט בריוו און געזוכט ניעסוויזשער יידן. מיר האָבן אויך געשריבן צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג אין ניעסוויזש און צו די קריסטלעכע איינוווינערס פון שטאָט, באַמיענדיק זיך צו דערוויסן וואָס מערער אַדרעסן פון לעבן־געבליבענע יידן.

גלייכצייטיק איז פונאַנדערגעשיקט געוואָרן אַ צירקולאַר צו אַלע לאַנדסלייט אין ישראל און אין די תפוצות, אַז מיר האָבן אָנגעהויבן זאַמלען געלט אויף צו קענען שיקן פּעקלעך מיט שפּייז און בגדים פאַר דער שארית הפליטה. מיט געציילטע אויס־נאַמען, האָבן אַלע אונדזערע לאַנדסלייט זיך גינסטיק אָפּגערופן אויף דער ווענדונג — ביז ס׳איז געקומען דער מאָמענט, אַז אין דער יידישער מדינה האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן די ניצול געוואָרענע ניעסוויזשער יידן. זיי זענען געקומען אָהער דורך פאַרשידענע וועגן און שטאַרק זיך גענייטיקט אין הילף. צום באַ־דויערן, איז אונדזער קאַסע געווען כמעט ליידיק, דאָך האָבן מיר באַוויזן זיי אַנטקעגן צו קומען מיט באַדייטנדיקער הילף, דער עיקר — מיט הלוואות. און דאָס איז מעגלעך געווען נאָך אַ צווייטער ווענדונג צו די לאַנדסלייט, מיט דער פאָדערונג צו אחריות און סאָלידאַריטעט מיט די וואָס ווילן זיך צוריק שטעלן אויף די פיס אין אייגענעם לאַנד. אויך דאָס מאָל האָבן ניעס־וויזשער יידן ניט אַנטוישט.

שוין 33 יאָר ווי דער קאָמיטעט פון דער ניעסוויזשער לאַנדס־מאַנשאַפט אין ישראל פירט אַדורך דעם יערלעכן טרויער־אַקט לזכר אונדזערע קדושים. צו די אזכרות קומען דער רוב לאַנדס־לייט פון אַלע עקן לאַנד, פון די שטעט, קיבוצים און מושבות. אויך פון אויסלאַנד קומען צו דער אזכרה אונדזערע לאַנדסלייט.

מיר האָבן אויך געזאָרגט צו פאַרייביקן די יידישע ניעס־וויזש:

אין „מרתף השואה" אין ירושלים איז אויפגעשטעלט גע־וואָרן אַן אָנדענק־שטיין;

אין „יער הקדושים" אין די בערג פון ירושלים איז פאַר־פלאַנצט געוואָרן אַ וועלדל לזכר דער קהילה ניעסוויזש;

און לעצטנס — דאָס יזכור־בוך „ספר ניעסוויזש", וואָס וועט אָן שום ספק זיין אַ וויכטיקער מאָנומענט און פאַרייביקונג פון אַ רומפולן יידישן ישוב — פון זיין אויפקום ביזן אונטערגאַנג אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אַ סך יאָרן האָבן די קאָמיטעט־מיטגלידער און לאַנדסלייט געזאַמלט מאַטעריאַלן, דאָקומענטן, בילדער און אויך די מאַטעריעלע מיטלען אויף אַרויסצוגעבן דאָס בוך.

די לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל שטייט אין פאַרבינדונג מיט די לאַנדסלייט־אָרגאַניזאַציעס אין די פאַר. שטאַטן, אַרגענטינע און אַנדערע לענדער. די שטעטישע וואָס האָבן זיך באַזעצט אין ישראל, האָבן דאָ געפונען זייער היים און אויפגעשטעלט משפּחות.

מיטגליד פון דעם ניעסוויזשער קאָמיטעט אין ישראל, גבריאל עפשטיין (אבניאלי), בעת זיין באַזוך אין פוילן ביי דעם פּאָליאַק זובאָוויטש און סעלוסיע אווינאָוויצקי אין וואַרשע.

זובאָוויטש האָט אין דער צייט פון דער אָקופּאַציע אויסבאַהאַלטן און געראַטעוועט פון טויט די ברידער נייפעלד און יעקב ליפשיץ, שטעלנדיק זיין לעבן אין סכנה. עס זיצן פון רעכטס אויף לינקס: גבריאל אבניאלי (עפשטיין) זובאָוויטש און סעלוסיע אווינאָוויצקי.

ביקורו של חבר ועד יוצאי ניסביז׳ בישראל, גבריאל אבניאלי ז״ל בפולין, אצל מר זובוביץ, מחסידי אומות העולם, שהציל תוך סיכון חייו את האחים נויפלד ואת יעקב ליפשיץ. יושבים מימין לשמאל: גבריאל אבניאלי, מר זובוביץ ובן עירנו ישראל (סלוסיה) אבינוביצקי.

אַ ביסל געשיכטע פון די ניעסוויזשער לאַנדסלייט אין אַמעריקע

וועלוויל בעלמאַנט

נאָך אין 1880 האָבן ניעסוויזשער אָנגעהויבן קומען נאָך אַמעריקע נישט אין קיין גרויסער צאָל, נאָר ביסלעכווייז, אַזוי אַז מיט דער צייט האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן גענוג לאַנדסלייט, אַז זיי זאָלן אָנהייבן קלערן וועגן גרינדן אַ ניעסוויזשער פאַריין. באַלד האָבן זיי אָרויסגענומען פון דער שטאַט אַ דערלויבעניש פאַר אַ פאַריין אונטער דעם נאָמען „פּראָגרעסי בראָדערס פון ניעסוויזש".

די אויפגאַבע פון דעם פאַריין איז געווען צו העלפן די ניעסוויזשער וואָס קומען קיין אַמעריקע, דערמעגלעכן צו באַקומען אַ דירה און אַ פּלאַץ צו אַרבעטן — און בכלל זאָרגן, אַז זיי זאָלן זיך אין דעם נייעם לאַנד ניט פילן עלנט. פיל לאַנדסלייט פלעגן אַפילו אַריינגעמען אַ ניי געקומענעם צו זיך, ביז ער האָט זיך איינגעאָרדנט.

אַז דער פאַריין האָט זיך צעוואַקסן, האָט מען שוין גענומען איינאָרדענען בענעפיטן פאַר אַ ברודער ווען ער ווערט קראַנק, אָדער צו געבן אַ לאַנדסמאַן אַ גמילת־חסד, צי באַזאָרגן מיט אַ קבר ווען אַ מיטגליד שטאַרבט. אין אַמעריקע איז איינגעפירט, אַז יעדע שטאָט וואָס האָט אַ פאַריין, האָט איר אייגענעם הייליקן אָרט — ניעסוויזשער, קלעצקער, באַראַנאָוויטשער בית־עלמין און אַזוי ווייטער.

האָבנדיק שוין פאַרזאָרגט די מיטגלידער מיט דעם נייטיקסטן, האָט מען גענומען קלערן צו בויען אַ ניעסוויזשער שול — און מען האָט זי אויסגעבויט.

אין אַמעריקע האָט דאַן געלעבט אַ ייד מיט דעם נאָמען שמואל דוד דער דיין. ער איז געווען פון ניעסוויזש און געוואָרן רב פון די לאַנדסלייט. פון ניעסוויזש האָט מען גענומען קומען אין גרויסע צאָלן און דער פאַריין האָט זיך צעוואַקסן מיט מיטגלידער. און ווי סע פירט זיך שוין, זענען געווען מיטגלידער מיט פאַרשידענע מיינונגען. די ייִנגערע מיטגלידער זענען געווען מער וועלטלעך, האָבן זיך אָנגעהויבן רייבונגען, מחלוקתן. ביז די ייִנגערע מיטגלידער האָבן זיך אָפּגעריסן פון די אַלטע און געגרינדעט אַ נייעם פאַריין מיט דעם נאָמען „ניעסוויזשער יאַנג מען". דאָס איז געווען אין יאָר 1904.

די רוסיש־יאַפּאַנישע מלחמה האָט געבראַכט קיין אַמעריקע אַ גרויסע צאָל ניעסוויזשער. די ייִנגערע זענען אַריין אין דעם פאַריין פון די יונגע און די עלטערע, פון 30 יאָר אָן, האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דעם פאַריין פון די אַלטע, ווייל די יונגע האָבן אַריינגענומען ביז 30 יאָר. די יונגע האָבן אויך איינגעפירט פאַרשידענע בענעפיטן פאַר אירע מיטגלידער.

אָבער אין דער שול זענען אַלע ניעסוויזשער געווען די זעלבע יחסנים.

איבערהויפּט פלעגן די לאַנדסלייט וואַרטן אויף שבת און זונטיק. אַלע פלעגן קומען, נישט אַזוי צו דאַווענען, ווי אָפּצונעמען אַ גרוס פון דער היים. ווייל ווען איינער איז געקומען פון ניעסוויזש, פלעגט מען אים ברענגען אין שול. און יעדער האָט געוואָלט הערן וואָס הערט זיך אין דער היים. ווער לעבט, ווער איז געשטאָרבן, וועמען האָט מען אָפּגעגעבן פאַר אַ סאָלדאַט, ווער איז אָפּגעברענט געוואָרן. צי חאַצקל קוציק לויפט נאָך איבער די גאַסן; וואָס מאַכט די פּאַזשאַרנע קאַ־

ניעסוויזשער „יונגער" לאַנדסמאַנשאַפט־פאַריין אין אַמעריקע, אין יאָר 1928.
התאחדות יוצאי ניסוויז' („הצעירים") בארצות הברית, בשנת 1928.

מאַנדע; צי קאַמאַצקי גיסט נאָך די וואַסער מיט דער גרויסער קישקע; צי גייט מען נאָך שבת נאָכן טשאָלנט — ס'איז ליב געווען צו הערן וועגן אַלץ און אַלעמען.

די ניעסוויזשער לאַנדסלייט ווערן גרעסער און גרעסער אין צאָל, דאָסגלייכן — דער פאַריין. מען הייבט אָן איינצו־אָרדענען בעלער, מען פּראָוועט 5 און 10 יעריקע יובלען. די סאָסיעטע בליט — ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַמע־ריקע ווערט אויך אַריינגעצויגן אין דער מלחמה און פיל פון אונדזערע מיטגלידער ווערן מאָביליזירט. ס'האָט אָבער ניט לאַנג געדויערט, ווייל אַמעריקע איז אַריין אין קריג כמעט ביים סוף. אַ סך מיטגלידער קערן זיך צוריק און דער פאַריין ווערט ווידער טעטיק. מיר קריגן בריוו פון די קרובים פון אונדזער שטאָט. מען בעט הילף. אין דער צייט פון קריג האָט זיך די אימיגראַציע אָפּגעשטעלט. פיל פון אונדזערע לאַנדס־לייט וואָס האָבן געוווינט אין ניו־יאָרק, האָבן זיך ביסלעכווייז אָנגעהויבן איבערקלייבן אין אַנדערע געגנטן, דער עיקר קיין ברוקלין און אין אַ געגנט וואָס האָט געהייסן בראַנזוויל. אויך דאָ האָבן די לאַנדסלייט געפינען פאַר נייטיק צו גרינדן נאָך אַ פאַריין מיט דעם נאָמען: „ניעסוויזשער אָלד פרענדס אָף בראַנזוויל". און עס האָט לאַנג נישט גענומען, האָט מען אויך אין בראַנזוויל געבויט אַ שול צום דאַווענען, מיט אַ רב וואָס האָט געשטאַמט פון אַ ניעסוויזשער פאַמיליע, פסח פרומקעס אַ זון. אויך פרויען־אָרגאַניזאַציעס זענען אַנטשטאַנען, וואָס פלעגן אַרויסהעלפן נויטבאַדערפטיקע לאַנדסלייט מיט פאַר־שידענע זאַכן.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן ווידער אָנגעהויבן קומען יידן פון ניעסוויזש, אָבער די נייע אימיגראַנטן זענען שוין געווען פון אַן אַנדערן שניט: אָנגעשטעקט מיט פאַר־שידענע נייע אידעען, ווי בונדיסטן, סאָציאַליסטן, ציוניסטן, אַנאַרכיסטן. די יונגע זענען שוין געגאַנגען אין אַנדערע וועגן. צו די סאָסיעטעס זענען זיי נישט געקומען, און דאָס האָט זיך אָפּגערופן מיט יאָרן שפּעטער אויף אונדזערע סאָסיעטעס, ווייל מיט דער צייט זענען פיל פון די אַלטע מענטשן אויס־געשטאָרבן. די קינדער וואָס זענען שוין געבוירן אין אַמע־ריקע, זענען אויך נישט צו אונדז געקומען, בלויז אַ זייער קליינער פּראָצענט.

ווי איך האָב שוין פריער דערמאָנט, איז די אַרבעט פון נאָך דער מלחמה ווידער באַנייט געוואָרן אין אונדזער פאַריין, מיט אַ סך הילף פאַר ניעסוויזש. ראָזאָווסקי האָט פאַרלאַנגט הילף פאַר דער קהילה, פאַר די באָד, תלמוד־תורה, הקדש. אייזענבוד, ליבערמאַן האָבן אויך געבעטן שטיצע: דער „תר־בות" האָט אונדז דערמאָנט אַז זיי לעבן — און נאָך און נאָך קלייזלעך. כדי אויף אַלעמענס רוף צו קענען ענטפערן, האָבן אַלע סאָסיעטעס זיך פאַראייניקט אין אַ ניעסוויזשער הילפס־קאָמיטעט און מיר האָבן אונטערגענומען אַ ברייטע זאַמל־אַקציע פאַר אַלע אָרגאַניזאַציעס. אַ קאָמיטעט פלעגט זיצן יעדע נאַכט, ווו מען פלעגט אָננעמען געלט פון לאַנדסלייט וואָס האָבן געוואָלט עפּעס שיקן צו זייערע אייגענע. דאַן האָבן מיר אויס־געקליבן אַ שליח וואָס זאָל פאָרן מיט דעם געלט נאָך ניעס־וויזש און מיט דער הילף פון די אָנגעזעענסטע בעלי־הבתים פון שטאָט צעטיילן די געלטער, ווי אויך איבערגעבן די געלט וואָס מען האָט געשיקט פּריוואַט. דער שליח איז געווען דאָקטאָר מאַגעל.

וואָס איז געוואָרן מיט דעם געלט — איז אייך מער באַ־

צוזאַמענקום פון ניעסוויזשער שארית הפליטה אין דייטשלאַנד, אויף דער אזכרה פאַר אונדזערע קדושים אין פאַקין ט' מר חשון תש"ז (1947).

כינוס שארית הפליטה בגרמניה לאזכרה לקדושי עירנו, ט' מר חשון תש"ז (1947).

שורה ראשונה (מימין לשמאל): גרשון פאַיאַנס (גפן), לייבל אייזנבוד, סימה שצפורז'יצקי, שלום חולבסקי, יהודית דמשק (מירסקי) ובתה בתיה, מיכאל חרלפ. שורה שניה: אריה סרגוביץ, חנה . . . ,משה אייזנבוד, חנן אייזנבוד, יהושע מירסקי, משה לייבוביץ.

וווּסט. איך ווייס נישט ביז היינט, ווער אין ניעסוויזש זענען געווען די שולדיקע צו דערלאָזן, אַז מען זאָל אויסבייטן די אַמעריקאַנער דאָלאַרן אויף פּוילישע זלאָטעס, אַ סומע פון מער ווי 30 טויזנט דאָלער?

מיר האָבן די אַרבעט נישט אָפּגעשטעלט און ווייטער געזאַמלט געלט. דורך דער צייט האָבן היגע גענומען פאָרן נאָך ניעסוויזש ווי יאַנקל שאַבסע און נאָך אייניקע, וועמענס נעמען איך קאָן מיך נישט דערמאָנען. אין אונדזער אָרגאַניזאַציע האָבן זיך אָנגעהויבן בילדן גרופּן, אָנהענגער פאַר דער תרבות־שול, פאַר דעם באָד, אַזוי אַז ווען מען האָט געדאַרפט שיקן געלט, האָט יעדער געוואָלט אַז דאָס געלט זאָל גיין פאַר דעם וואָס ער האָט געזאַמלט. ביז מיר האָבן געמוזט שיקן געלט פאַר יעדן באַזונדער און ראָזאָווסקי פלעגט עס דאַרפן צעטיילן לויט דער אָנווייזונג פון אַמעריקע.

צווישן דער ערשטער און צווייטער וועלט־מלחמה האָט אונדזער פאַריין דערגרייכט אַ 600 מיטגלידער. רעכנענדיק די פרויען און קינדער — צוזאַמען 3000 נפשות, שוין באַלד אַזויפיל מענטשן ווי אין ניעסוויזש. ניט אַלע וואָס זענען געקומען פון ניעסוויזש, זענען פאַרבליבן אין ניו־יאָרק. אַ סך געפינען זיך אין אַלע גרויסע שטעט פון אַמעריקע. ווען מיר פלעגן האָבן אַ באַל, פלעגן פיל לאַנדסלייט קומען פון די אַנדערע שטעט. ס'איז געווען אַ גרויסער יום־טוב.

אָבער ניט תמיד גייט גוט. אייראָפּע ווערט אַריינגעוואָרפן אין אַ צווייטער וועלט־מלחמה און מיר פאַרלירן ווידער דעם קאָנטאַקט מיט אונדזער אַלטער היים. רוסלאַנד ווערט באַפאַלן און מיר הייבן אָן אַרבעטן און שאַפן געלט און זאַכן פאַר ניעסוויזש. מיר ווייסן ניט פון דעם אומגליק דאָרטן. מען פאַרזיכערט אונדז, אַז אַלץ וואָס מיר קלייבן און זאַמלען, וועט דערגיין צו אונדזער שטאָט. דאָס גלייכן איז געווען מיט די אַנדערע שטעט אין רוסלאַנד. אָבער מיר זענען פאַרפירט געוואָרן.

נאָך דער מלחמה דערוויסן מיר זיך וואָס ס'איז געשען מיט דעם יידישן פאָלק און מיט אונדזערע ליבע און אייגענע אין ניעסוויזש. איך בין דאַן געווען פרעזידענט פון די ניעסוויזשער יאָנג מענס. איך גיב אַרויס אַ מעלדונג אין אַלע יידישע בלעטער, אַז מיר אין אַמעריקע זוכן ניעסוויזשער ווו זיי זאָלן זיך נאָר געפינען. נאָך אַ צייט האָב איך באַקומען אַריבער 130 בריוו. אַ סך זענען ניט געווען פון ניעסוויזש און זיי האָבן זיך אָנגעגעבן אַלס ניעסוויזשער. מיר האָבן געשיקט צו זיי פעקלעך אין די קעמפּס, אין די שפּיטעלער, ביז פיל פון זיי האָבן זיך איינגעאָרדנט אין פאַרשידענע לענדער, אויך אין ארץ־ישראל.

ייען ארץ־ישראל איז פראָקלאַמירט געוואָרן אַלס יידישע מדינה, האָבן די יאָנג מענס בייגעשטייערט 5000 דאָלער פאַר

אזכרה אין תל־אביב, אָקטאָבער 1947, צום אָנדענק פון די קדושים פון ניעסוויזש.

כנס יוצאי ניסביז' בישראל בערב התיחדות עם קדושי עירנו. ט' מרחשון תש"ח (אוקטובר 1947).

שורה ראשונה (מימין לשמאל): שמואל חרלפ, רחל חרלפ, מיכאל חרלפ, השיל לובצקי, גרשון פאַיאַנס (גפן), שרה הלר־שפירא, ירמיהו הלר.

שורה שניה: בתיה ברזין, דובה פרידשטיין־ניב, יוסף שמושקוביץ, שרה ליאכוביצקי־שבת, מ. פומרנץ, י. שמרקוביץ, ז'ניה רבינוביץ־לב, אלקה קוסובסקי.

שורה שלישית: שמואל יוסף בוצ'ין, יעקב קרוניץ', רחל שקליאר, חנן שקליאר, אקה וסלובסקה, שלמה פרפל, מרדכי קולש, גנסיה מלבסקי, מאיר לב.

שורה רביעית: . . . . מרגולין, מלבסקי משה, ליבע פולאצ'וק, פרפל צפורה, פרפל בתיה ובעלה, ברתה בורקום.

שורה חמישית: הודיל צחנוביץ, מרים אייזנבוד־גוטרמן, דינה אייזנבוד־טישלר, שבח אייזנבוד־אדן, סימה שצפורזיצקי־דרפסקי, פסח קובל, שמושקוביץ משה, גוטה פרפל, ראובן אלפרט, צבי פוטשניק, קלמן איסקוב.

שורה שישית: יוסף ברזין, דב ברזין, חיים מזיא, מרדכי בודובלה, שרה מירסקי, הניה דמשק, יוסף שוסטר, שלמה פרפל, יוסף צחנוביץ.

שורה שביעית: . . . . זאב ברסלב, נחמן אנגלוביץ, עדינה אנגלוביץ, משה ליאכוביצקי, ברוך שמושקוביץ, פריידל רוזובסקי, חנה רוזובסקי־אשכנזי, משה גולדין, זאב גורביץ.

שורה שמינית: . . . שרה לאה אנגלוביץ', בנימין יבלבסקי, יצחק וולוז'ינסקי, צבי מזיא, גבריאל אפשטיין־אבניאלי, רעיה בורקון־שמושקוביץ, בתיה גבריאלוב, יהודה אלפרוביץ, עקיבא אייזנשטאַט, ינטה אייזנשטאַט.

ישראל. דורך די יאָרן האָבן מיר געקויפט ישראל־באָנדס און מיר טוען דאָס יעדעס מאָל ווען ס'איז אַ באָנד־אונטערנעמונג.

נאָך דעם חורבן ניעסוויזש האָט זיך געגרינדעט אַ קאָמיטעט אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך. אין דעם קאָמיטעט זענען אַריין: דאָקטער פאָגעלמאַן, ד״ר לעאָן שלאָנינסקי, יוסף געצאָוו, מישקאָווסקי נח, שלמה דמשק, הרב רייזען, טוראָוו, מאָשיוויצקי און דער שרייבער פון די שורות.

צום באַדויערן זענען אין מיטן פון דער אַרבעט פיל פון דעם קאָמיטעט געשטאָרבן, אַזוי, אַז מיר האָבן געמוזט אויפגעבן די אַרבעט פון אַרויסגעבן דעם יזכור־בוך און די באַשטייערונגען פאַר דעם בוך זענען צוריק געשיקט געוואָרן צו די לאַנדסלייט וואָס האָבן געשיקט געלט.

אונדזער פאַריין איז שוין העכער 70 יאָר אַלט. די עלטערע מיטגלידער זענען שוין אַלטע און קראַנקע. מיר קומען שוין מער ניט צו די פאַרזאַמלונגען. די אַרבעט ווערט געטון דורך דעם צווייטן און דריטן דור. זיי ווייסן מער נישט פון ניעסוויזש, וואָס דאָס אָרט שטעלט מיט זיך פאָר, ס'איז זיי אומבאַקאַנט. זייער שפּראַך איז ענגליש. אין די אַלע יאָרן איז די סאָסיעטע געפירט געוואָרן אויף אַ שיינעם יידישן וועג, אויף יידיש. די שטאָט ניעסוויזש איז תמיד געשטאַנען פאַר אונדזערע אויגן, איז געווען אונדזער הויפּטציל.

געווען אַמאָל אַ שטעטל ניעסוויזש. דאָס דאָזיקע שטעטל איז מער נישטאָ.

*

אין דער אויסגאַבע „די יידישע לאַנדסמאַנשאַפטן אין ניו־יאָרק", דערשינען אין יאָר 1938, געפינען מיר די ווייטערדיקע אַנגאַבן וועגן די צוויי ניעסוויזשער סאָסייטיס:

„ניעסוויזש יאַנג מען בענעוואָלענט אסס'ן". געגרינדעט 1904, מיט 20 מיטגלידער. איצט — 500. עלעמענט: 75% אַרבעטער, 10% אַמעריקאַנער געבוירענע, 30% ניט לאַנדסלייט.

צוועק: קראַנקען און טויטן בענעפיט, קרקע, נויט־פאָנד, שטיצן אַלטע היים, פאָלקס־שול, אַהיים געשיקט 150,000 דאָלאַר. סעקרעטאַר: א. פעסקאָוו.

ניעסוויזש. פראָגרעסיוו בראַדערס. געגרינדעט 1887 מיט 15 מיטגלידער, איצט 400. עלעמענט: אַרבעטער, געשעפטסלייט, 30% אַמעריקאַנער געבאָרענע, 20% ניט לאַנדסלייט.

צוועק: קעגנזייטיקע הילף, קראַנקע און טויטן־בענעפיט. סעקרעטאַר ל. סלאָנימסקי.

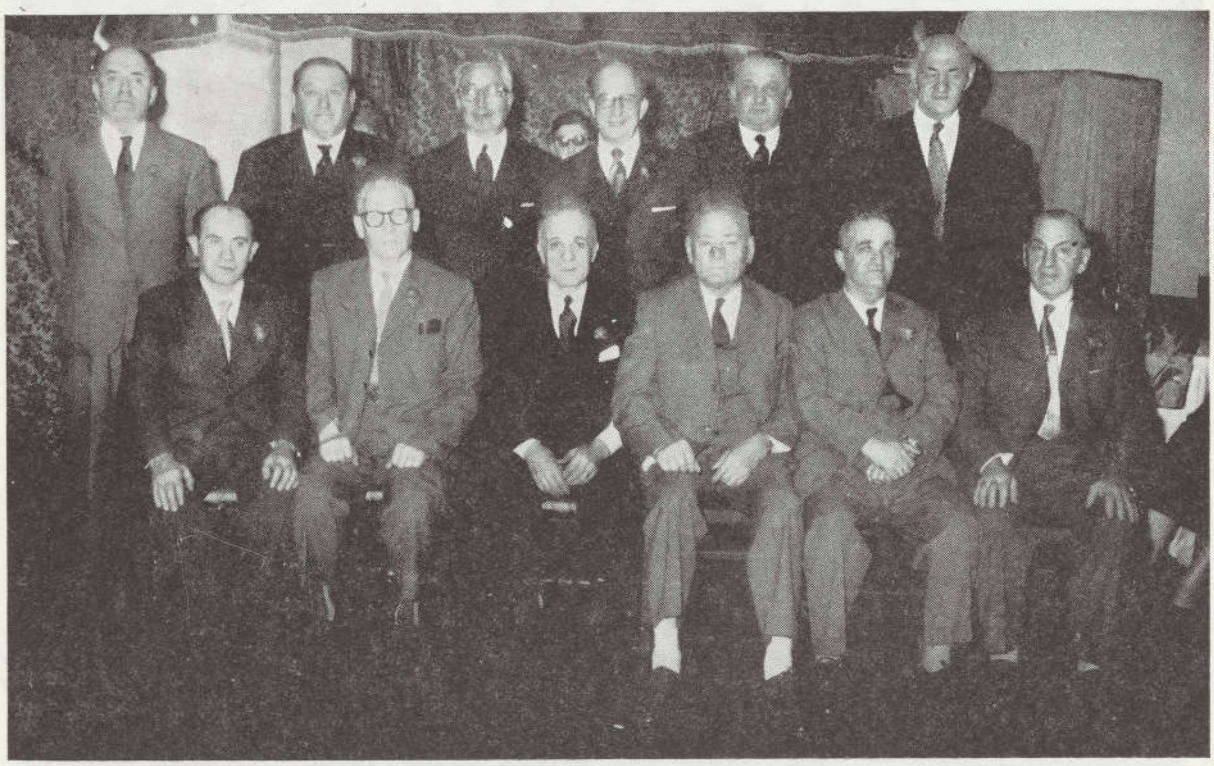
*

און צום סוף — גרעסערע אויסצוגן פון צוויי דאָקומענטן, דערשינענע אין די אויסגאַבן פון דער ניעסוויזשער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק: איינער, א. נ. „יזכור", איז אַ הספד איבערן חורבן ניעסוויזש, און דער צווייטער — אַ באַגריסונג לכבוד די 45 יאָר עקזיסטענץ פון די „ניעסוויזשער יאָנג מען בענ. אסס'ן".ביידע דאָקומענטן זענען אונטערגעשריבן פון וויליאַם בעלמאָנט.

י ז כ ו ר

איצט, ווען דאָס גאַנצע יידישע פאָלק באַוויינט זיין גרויסן חורבן, חורבן העם, ווען אַ דריטל פון יידישן פאָלק איז אויסגעמאָרדעט געוואָרן דורך דער גרויזאַמער האַנט פון די גרעסטע מערדער וואָס האָבן ווען געלעבט אין גאָט'ס וועלט — לאָמיר ספּעציעל אייך דערמאָנען, אונדזערע ברידער און שוועסטער, טאַטעס און מאַמעס, פון אונדזער שטאָט ניעסוויזש.

אָט די קדושים וטהורים פון אונדזער שטאָט, וואָס כמעט

פאַרוואַלטונג פון דער ניעסוויזשער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַרגענטינע, בוענאָס־איירעס

זיצן: מאיר באָרסוק, דוד פינטא, זיסל פלעדמאַן, משה חיים איזראַעלעוויטש, אַנטשל פאַטשאַפאָווסקי, יאָסל פאַבריקאַנט.

שטייען: בענטשע קאַצלער, קאָפל בלומעס, איטשע טשאַרנע, רחמיאל גרינפעלד, מאיר ווענדראָוו, שלום פאַבריקאַנט.

ועד יוצאי ניסביז' בארגנטינה, בואנוס־איירעס

אַלע זענען אויסגעקוילעט און פאַרברענט געוואָרן על קידוש השם, אין דעם טאָג 9טן חשון פון דעם יאָר 1941, — אין יענעם בלוטיקן טאָג האָבן די דייטשע מערדערס אויסגעשאָכטן אַרום 4000 ניעסוויזשער. זייער אומשולדיק פאַרגאָסענע בלוט זאָל תמיד שרייען פון דער ערד פאַר אַלע צייטן און אַלע דורות און מאָנען גערעכטיקייט און דין וחשבון. קינס בלוט־טיקער צייכן זאָל קיינמאָל נישט אָפּגעווישט ווערן פון זיי און גאָטס צאָרן זאָל זיי נאָכיאָגן און פייניקן.

איצט, ווען מיר שטייען מיט געבויגענע קעפּ, צעבראָכענע הערצער און פאַרוווּנדעטע נשמות אויף זייערע הייליקע קברים, און אויך אויף די וועלכע זענען צו קבר ישראל ניט געבראַכט געוואָרן — שווערן מיר אַז מיר וועלן אָן זיי קיינמאָל ניט פאַרגעסן.

דער חורבן פון אונדזער שטאָט ניעסוויזש וועט תמיד שטיין פאַר אונדזערע אויגן. געווען אַ שטעטעלע ניעסוויזש, אַ ציכטיקע, אַ שיינע, אַ באַשיידענע, צוגעטוליעט שטיל צו אַ טייכל, וואָס האָט שטענדיק געפינקלט אין דער זון. אָט די ניעסוויזש איז שוין איצט ניטאָ... אָבער זי וועט קיינמאָל ניט פאַרגעסן ווערן פון אונדזערע הערצער. דער אָנדענק פון אירע קדושים וועט קיינמאָל ניט אָפּגעווישט ווערן פון אונדזערע געדאַנקען.

באגריסונג

טייערע מעמבערס פון די ניעסוויזשער יאַנג מען בענ. אַסס׳ן!

איצט, צו דער געלעגנהייט פון אונדזער 45־יאָריקן יובילײ, ווילט זיך מיר אויסדריקן אייניקע געדאַנקען און געפילן, וואָס פרעסן מיין האַרץ און נשמה.

מיר גייען איצט פייערן אַ יובילײ פון אונדזער אַלעמענס באַליבטע סאָסיעטי, וואָס טראָגט דעם נאָמען: „ניעסוויזש״... אונדזער ניעסוויזש — אַ שטאָט וואָס עקזיסטירט פאַר אונדז שוין ניט; אַ שטאָט וואָס האָט געהאַט אַזאַ גלאָרייכע, הערלעכע יידישע פאַרגאַנגענהייט; אַ שטאָט, וואָס האָט געשפּילט אַזאַ גרויסע, פּראָמינענטע ראָל אין דעם לעבן פון דעם פּויליש־ליטווישן יידנטום פאַר די לעצטע דריי הונדערט יאָר; אַ שטאָט, וועלכע האָט אַרויסגעגעבן אַזוי פיל גדולי ישראל, וואָס זענען געווען אַ שטאָלץ פאַרן גאַנצן יידנטום, — און איצט ליגט די שטאָט חרוב ונחרב און פאַר אונדז זענען פאַרבליבן בלויז דערינערונגען.

און מיר פייערן היינט אַ שמחה, אַ יובילײ פון אונדזער סאָסיעטי, וואָס לעבט נאָך מיט זיסע הערלעכע דערינערונגען וועגן דעם גייסטיקן ניעסוויזש. פּסיכאָלאָגיש לעבן מיר נאָך מיט די ליבע, טייערע, הייליקע קדושים, מיט אונדזערע טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, וועלכע זענען אַזוי ברוטאַל פאַרשניטן געוואָרן דורך די בעסטיאַלישע מערדערישע הענט און אומגעקומען על קידוש השם. זייער הייליקער אָנדענק דאַרף אונדז פאַראייניקן אויף ווייטער און מאַכן אונדז פילן ווי איין גרויסע משפּחה.

און טראָץ דעם גרויסן אומגליק וואָס האָט מיט אונדז פּאַסירט, וועלן מיר ניט ווערן פאַרצווייפלט און וועלן ניט אַפּלאָזן די הענט, נאָר מיר וועלן פאָרזעצן אונדזער גוטע טראַדיציאָנעלע אַרבעט אויך ווייטער — צו אילוסטרירן די איבערגעגעבנהייט און משפּחה־וואַרעמקייט וואָס עקזיסטירט צווישן די מיטגלידער פון אונדזער סאָסיעטי.

און צום שלוס — אַן עפּיזאָד פון מיין אייגן לעבן. איך בין געקומען קיין אַמעריקע אין 1911 און באַלד געקומען צו דער סאָסיעטי און געוואָלט זיך אָנשליסן. אָבער צו מיין גרויס באַדויערן האָב איך ניט געקאָנט נאָך ווערן קיין מיטגליד, ווייל כ׳בין נאָך דאַן ניט געווען 18 יאָר אַלט, לויט דעם געזעץ פון דער אָרגאַניזאַציע.

ערשט אין 1919 בין איך געוואָרן אַ מיטגליד און ווי גליק־

ועד יוצאי העיר ניסביז׳ בארגנטינה, בואנוס־איירס. אוקטובר 1953.

פאַרוואַלטונג פון דער ניעסוויזשער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַרגענטינע, בוענוס־איירעס. אָקטאָבער 1953.

זיצן: דוד פינטאָ, איטשע טשאַרנע, משה־חיים איזראַעלעוויטש, אַנטשל פּאַטשאַפּאָווסקי, זיסל פעלצמאַן.

שטייען: איטשקע בערקאָוויטש, מאיר ווענדראָוו, יאָסל פאַבריקאַנט, קאָפּל בלומעס, בענטשע קאַצלער, מאיר באַרסוק.

לעך איך האָב זיך דאַן געפילט. פונקט ווי אַ זון, נאָך אַ לאַנ־גער אָפּוועזנהייט, קערט זיך אום צו זיין משפּחה. און פון דאַן, פון 1919 ביז היינטיקן טאָג — שוין גאַנצע 30 יאָר, — בין איך איבערגעגעבן דער אַרבעט...

איך בין אויך דאַנקבאַר די מיטגלידערשאַפט, וועלכע האָט אָנערקענט מיין אַרבעט און מיך באַערט מיט אַלע מעגלעכע אַמטן. שטופּענווייז — פון אַ האָספּיטעלער, סעקרעטאַר פון ליי־פאָנד, פאַרזיצער פון אַלד איידזש פאָנד, ביז איך האָב דערגרייכט דעם העכסטן אַמט — פּרעזידענט פון אונדזער סאָסיעטי. און איך האָף נאָך ווייטער פאָרזעצן די גוטע אַרבעט פאַר אַ סך יאָרן. אַ דאַנק אייך.

זייט געגריסט, מעמבערס פון די ניעסוויזשער יאָנג מען!

אונדזער לאַנדסמאַן, דוד פרידשטיין פאַרזיצער פון „הברית העברית העולמית" אין יאָהאַ־נעסבורג, דרום־אַפריקע, באַגריסט דעם ישראל־פּרעמיער — דוד בן־גוריון.

בן עירנו דוד פרידשטיין, יושב ראש הברית העברית העולמית ביוהנסבורג, מברך את ראש ממשלת ישראל — דוד בן־גוריון.

7 — ז

מילואים

דערגאַנצונגען

על כנפי זכרונות

נחום קרסנוסלסקי

„עוד יש ערים נכחדות בתפוצות הגולה,
..בהן יעשן במסתר נרנו הישן...״

מלים ראשונות מתוך הפואמה „המתמיד״ לח. נ. ביאליק יכולות באופן נהדר להתייחס לניסוויז׳ לפני יובל שנים.

בשלהי המאה החמש עשרה עמדה כאן כבר על מכונה טירת־ארמון מבוצרת — משנת 1540 היא נכסן של הרדז׳יבילים. בשנת 1547 מקבלת משפחה זו תואר נסיכים — בעלי אחוזות מיד קארל החמישי, המאושרר ע״י זיגמונד אוגוסט מלך פולין. אותה משפחת אצילים פולנית־ליטאית־רוסית ממלאה תפקיד לא מבוטל בגורל האוכלוסיה היהודית דכאן.

בשחרית פארה וזהרה של ניסוויז׳ מצויים בפנקסי הרשימות שמות של בעלי־מלאכה, סוחרים, ספקים, חוכרים יהודים — הנה איפוא משפחות: בשנקביץ, חולבסקי, פאַיאַנס, גינזבורג, מנדלביץ, שווירשצ׳יק, שיין, זרחי ואחרות.

אך נניח תולדותיה בשחריתה... נלכה ונשובה לניסוויז׳, לשנות הילדות, ננשום עמוקות ריחו הבושמי של הפארק האגדי, נאזינה לצרצור צרצרים בזהרי החמה ולקירקורם הלילי של צפרדעי האגם...

שאוני, כנפי זכרונות, והביאוני אל מול „בית הכנסת הקר״ הגאה והנשא. אל מול פתחו אקודה ואל שולחן עתיק־יומין וכבד משקל אשבה בערגה למילת גמרא — אותה „גחלת לוחשת בערמות הדשן...״

לא בתוכך קראתי ה„הפטרה״ בהגיעי למצוות. היה זה בבית־כנסת צר וצפוף „ביי די פרושים״ (אצל הפרושים), נבהלתי ובעתה אחזתני. התחלפה לי „פשטא״ תחת „מונח״, אך רק פעם. הבוגרים טפחו על שכמי, בציינם שהיה „לא רע״. כעבור חצי שנה אמרתי „קדיש יתום״ בבית הכנסת דשוק — אבי־מורי דוקטור חיים בן אשר קרסנוסלסקי הלך לעולמו.

לא שפר מזלם של ילדי ה„שולהויף״ ודרך דרוסה וכבושה לא הכירו. אחד המשעולים הוליכם אל „העיר החדשה״ וכשיצאו ימים, אל „קוז׳ימיר״, אל קיני „השומר הצעיר״. שם צלילים אחרים הושרו: „אל תשמע, בני, אל מוסר־אב, ולתורת־אם אל אוזן תט״. רוחות אחרות, בשורות חדשות הביאו „להבה, כמוך כמונו דגלנו אדום, אדום, אדום!״

יצא־חלפו שנים. את מקום הרומנטיקה בהפלגות ל״ג בעומר ב„יער־העירוני״, מילאו מעתה מאבק קשה, הקרבה, עתים אף עקובה מדם — „הך פטיש עלה וצנח כבישי בטון בחול נמתח, עורי שממה, דינך נחתך...״ הזכורים לכם, רעים, יעקב גולדברג, פסח קובל, ציפלה צחנוביץ?

בעד החלון עתה אשקיפה, גשם יורד. יפים שבעתיים הפרחים בגשם, אך אין בנמצא כפרחי הגינה הקטנה של משפחת פאַיאַנס, המוצנעת מאחורי הבית בין גדרות שיחים. ריח בושמם כריח המור מאלף לילה ולילה. היו שם דליות אדומות מדם, נתנה ריחה אפונה מפוארת, פרחי־כובע נזיר, קרפלונים, צפורנים וורדים. שלטה במלכות זו גברת פאַיאַנס — עצמה כפרח בלתי חוזר, בלונדית אגדתית עם חיוך מלא חן וקול מקסים — העניקה לסביבה, לבית חן אלהי.

בפינת הגינה היינו מקימים סוכה שנשענה על קיר ביתו של לנסקי. אל־אלהים! לנסקי — כמה בנות היו לו? פעם או פעמיים בשבוע היה לנסקי נוסע כסוכן קניות לווילנה או

הכנסיה הקתולית ומגדל הפעמונים, אחת הכנסיות היפות בפולין, בסגנון הבארוקי.
דער קלויסטער און גלאָקן־טורעם, איינער פון די שענסטע קאַטוילישע קלויסטערס אין באַראָק־סטיל.

לוורשה. בשובו מן האוטובוס סחב אחריו „גדוד״ שלם ארגזים, מזוודות, חבילות — סחורה בשביל הסוחרים החשובים ביותר. סייעו על ידו בני ביתו — את החבילות הכבדות נשא הגבור בחסד עליון — הלל. אמרו עליו, על הלל מובשוביץ, כי שם על כתפיו הרחבות סוס והעבירו דרך חצי הקטר בגן־הירק של אברהם שווירשצ׳יק.

ניסוויז׳ היתה עיר של גבורים ובעלי־זרוע יהודים, על המבוגרים מנו את מושקה הקצב, אליה שקולניק — רזה וכחוש, אך בעל שרירי פלדה; שייצ׳ה מן הפחחים, שמעולם לא נמנה על אויבי המשקאות החריפים ביותר, היה בשעת חימה זורה לרוח כעפר וכאפר את תחנת המשטרה על שוטריה. קציני המשטרה, בטיילם ביום ראשון בשבוע, היו מקדימים לו „שלום״ וקדים לעומתו, בעברם בזהירות למדרכה שממול.

יחשבו נא אלה בין הבדיחות...

בואו ונציץ: הפתוחה הספריה בבית הספר „תרבות״? ממנה לקחנו את הספרים העבריים, כגון: „לשון וספר״, „בן חור״, „אגדות האחים גרים״; המשחקים בחצר ב„טוצ׳קע״? הגם יוסף דרצ׳ינסקי, יוסף סביצקי ויוסף גילדוביץ במשחקים? את המשחק הזה שיחקו „על מלא״ וללא הפוגה.

בחצרו של יאשה גינסין — שונה היה המראה בתכליתו: שם התקיימה „האולימפיאדה״: זריקת דיסקוס (חתיכת בטון שטוחה), הדיפת כדור (אבן מאבני המרצפת, שמשקלה מספר קילוגרמים), הטלת מוט (מקל ממטאטא ישן), יריות ב„רוגטקות״ (מין כף־קלע), למטרות כגון: פחיות ישנות, ותכופות יותר — קליעה בבקבוקים. סבו של יאשה, „ר׳ משה דער רופא״ צירולניקוב, שאת לא יכול את שברי הזכוכית שנשארו בחצרו הנקיה. שני דורות ילדים ריפא ר׳ משה — חזותו של אותו זקן הזכירה את ברנרד שאו.

חלק מן הילדים המתבגרים הלך לגימנסיה הפולנית ע״ש וולאדיסלב סירוקומלה. הזוכרים אתם את מוטיה פאַיאַנס, סליושה אבינוביצקי, לנה שיין, שורה שיין? מה רב האושר שרבים מהם בחיים? הגימנסיה נחשבה לאחת מהטובות בפולין. ד״ר יאן גרודיס, מנהלה, החמור, אך ישר היה, סובלני ללא גבול ביחסו לתלמידים שאינם מבני האומה הפולנית.

הגיעה השעה לאסוף כנפי זכרונות, ידידים — הן גם כרך ויותר לא יכילם... היש בכוחה של רשימה זעירה לצייר את מלוא עושרן של תמונות — מראותיה, אופי דמויותיה ומאורעותיה של אחת מני רבות מה„שטעטעלאַך״ (העיירות) שהרימו אוצר לא יסולא בפז לתרבות היהודית והכללית גם יחד?

אלי! — דוקטור גינזבורג שנרצח בידי תת־אנשים אלה — הנו דמות שקספירית; בענטשע דער איינבינדער — דמות מתמונותיו של רובנס. מעורב בסיד בבור תחתיות, זליק זרחי — הטוב והמיטיב והיקר באדם, בנו מוניק מלחין ומנצח עולה ומבטיח של הלהקה — אנשים נהדרים ויקרים נפלו חלל בבורות הסיד בפארק הריחני של הרדז׳יבילים ואי־שם.

אך יש גם בבני ניסוויז׳ אשר לחמו במערכות ונשקם בידם — ביערות הפרטיזנים — ברל אלפרוביץ, שלום חולבסקי, דוד פרפל ואחרים, בחפירות הקור והכפור של לנינגרד, או במבואותיה של מוסקבה: גרשון גפן, נחום קרסנוסלסקי, יאשה גינסין, יצחק אלפרוביץ. אחרים לקחו חבל במלחמה הקדושה מכל המלחמות בחזית המערבית: אלכסנדר שיין. ולבסוף מגיעה תהילה עילאית לכל המגינים על אדמתנו החדשה — אדמת אבות אבותינו.

רוח עמנו לעדי עד ולנצח נצחים!

מפולנית: גרשון גפן

פילדלפיה, יולי 1975.

„אדון קוחנקו״! — הסתכל, הרי לפניך תרופת הפלא שסבי הנסיך „סירוטקה״ הביא מארץ הקודש: בנגיעת הפלא הזה כל מחלה תעלם, כאילו חיסלוה במחי־יד (מן התמונות בארמון הרדז׳יבילים).

„פאַניע קאָכאַנקו — גיט אַ קוק, אָט איז פאַר אייך די וואונדער־מעדיצין, וועלכע מיין זיידע, דער פירשט סיראָטקאָ האָט געברענגט פון הייליקן לאַנד. מיטן בלויזן אָנרירן דעם וואונדער, ווערט יעדער קראַנקייט פאַרשוואונדן, גלייך מיט דער האַנט אָוועק גענומען״... (פון די בילדער אינעם שלאָס פון די ראַדזשיווילס).

„קבוצת ניסויז'" ברחובות

צפורה בת־עמי

(מתוך „ספר העליה השלישית", כרך ב' עמ' 706—708, ת"א 1971).

הגיע היום ה־17 לנסיעתנו באניה. התרגשות, צעקות, נאומים, תפילות, ריקודים, עמדנו בנמל יפו.

החוף הסוער, הערבים הצועקים ומטילים אותך ואת מזוודותיך אל הסירות ואחרי כן בית־„החלוץ" בעג'מי על סביבתו הערבית, המים שטעמם כנפט. הכינין — כל זה עשה רושם משונה, הורגשה אי־נוחות — הנפש נכספה לעבודה במושבה עברית, לפרדסים, לירק.

תל־אביב על חולותיה הלוהטים — חלוצים רבים מסתובבים בה, בטלים מעבודה. בחלקם מאוכזבים במקצת. ההתחרות המפלגתית וסידור עבודה בלשכות שונות לפי מפלגות הוסיפו טעם לפגם והגבירו את הרצון לעזוב את העיר.

גדולה היתה איפוא שמחתנו כשבא אלינו אחד האיכרים מרחובות, שאר־בשרו של חברנו, והציע לנו לעבור למושבה זו. אמנם עבודה הובטחה רק לארבעה חלוצים. שכן היה זה בסוף הקיץ, ובעבודות הקבועות עבדו ערבים. אולם האיכר נחמני, בעל הפנים הצנומים וחרושי־הקמטים, העינים הטובות, הידים המיובלות, והבגדים הפשוטים, כה משך אותנו, שהסכמנו מיד לעבור לרחובות. בפעם הראשונה ראינו במו־עינינו איכר עברי ממש בארץ־ישראל! משלחת מחברי הקבוצה יצאה לתור את המושבה ולדאוג לסידורים הראשונים. נסענו בדיליז'נס רתום לארבעה סוסים כחושים, שהעגלון הצליף בהם תכופות. עברנו את המושבות ראשון־לציון ונס־ציונה על פרדסיהן היפים.

ביראת־קודש דרכנו על אדמת המושבה. רחובות של אז — רק כמה רחובות קצרים מוקפים גבעות, בתים קטנים בעלי גגות אדומים טובלים בירק, ומסביב לה — כרמי ענבים, זיתים ופרדסים. כל זה נראה בעינינו כגן־עדן עלי אדמות. יום תמים התהלכנו עם האיכר נחמני לחפש דירה לקבוצתנו. ואמנם בסביבת בית־הכנסת ליד הפעמון הגדול של המושבה נמצא צריף רעוע, ששימש כ„תלמוד־תורה".

בערב הראשון לבוא ראשוני קבוצת ניסויז' ערכו לכבודם צעירי המושבה „פנטסיה" נלהבת על סוסים דוהרים. למחרת יצאו ארבעה מחלוצי ניסויז' לעבוד אצל ארבעה איכרים ב„בחר".

בהתלהבות נעורים נצמדו הבחורים למעדר ו„הובילו" בניר עם הפועלים הערבים הקבועים. איכרי רחובות נתרשמו מאוד מעבודת החלוצים. למחרת באו לבקש עוד מ„המין" הזה. ואמנם במשך ימים ספורים סודרו כל ארבעה־עשר הבחורים לעבודה.

שנים מחברינו — ליפא ברוידה (לוי בן־אמיתי בעתיד), נער צעיר, משורר עדין־פנים ובעל עינים כחולות, ואלקה קפלן (היא אלישבע אשכול), בדמותה המושכת והנלבבת, שימשו מקור לא־אכזב לאמונה והתלהבות לקבוצה. נוער המושבה ברובו התלכד מסביבנו. הסופרים דויד שמעוני (שמעונוביץ), סיקו (מאיר סמילנסקי) ואחיו משה סמילנסקי קירבונו והוסיפו לנו אמון ובטחון. לקראת החורף, עם ריבוי העבודה בפרדסים, באו קבוצות נוספות למושבה.

הבחורים הסתדרו בכל עבודה, אך מצבן של החברות היה קשה יותר. האיכר העדיף לקבל פועלים לעבודה — שכן הבחורות עבדו רק בקטיף ובאריזה. שלוש החברות של קבוצתנו חילקו ביניהן את העבודה: לאה ריכזה את משק־הבית, וכאם טובה העניקה בית חם לחברים. אלישבע יצאה לפתח־תקוה להכשרה, ואני עמדתי לקבל עבודה בפרדס בקטיף או בקבוצת־אריזה.

נתקבלתי לעבודה בקבוצת־אריזה לנסיון, בלי תשלום. רוב העובדים היו ערבים, אך עבדו בה גם כמה מצעירי רחובות.

מנהל־העבודה היה ספרדי זקן שלא חיבב נשים בעבודה. ליל־נדודים עבר עלי לפני צאתי לעבודה. השכם בבוקר ארזתי את סלי: פרוסת לחם, מרגרינה, חלבה, זיתים אחדים. בלב חרדה ותפילה... מה ארוכים נראו לי רגעי ההליכה בין הפרדסים...

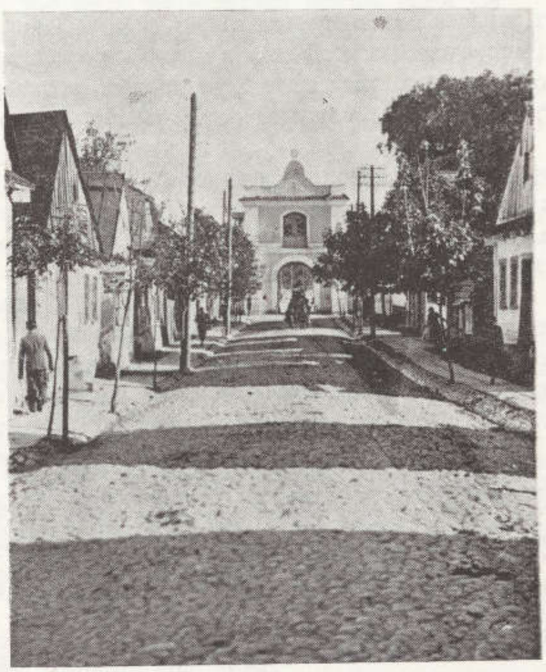
בבואי למקום הראו לי את מקום ישיבתי על המחצלת הפרושה על הרצפה. התישבתי בשיכול רגלים. ומן הרגע הראשון העברתי את התפוחים במהירות מיד ליד והנחתים בזהירות על המחצלת.

הזמן חלף במהירות. ראיתי רק את התפוחים ותנועות ידי. כשגדלה הערימה, הרמתי את עיני וראיתי, שכל עובדי הקבוצה עם האורז הראשי עומדים ומסתכלים בעבודתי. לבי נפל בי. חששתי שמא לועגים הם לעבודתי, אך כשאמרו לי לקום לארוחת־צהרים והוסיפו! „את עובדת כפועלת מנוסה"! — הוקל לי.

למחרת הזמינו אותי לעבודה, ומאז נעשיתי פועלת קבועה בקבוצת־אריזה. עבדתי בחמישה פרדסים, ובימים של הפסקות באריזה הוזמנתי לעבוד בקטיף אצל מ. סמילנסקי. בימי הקיץ עבדתי עם אותו זקן רגזן באתרוגים, עבודה מקצועית, הדורשת דיוק וסבלנות. ושכרי היה הגבוה ביותר במושבה. הזקן ביקש ממני להילוות אליו לכל עבודה בפרדס.

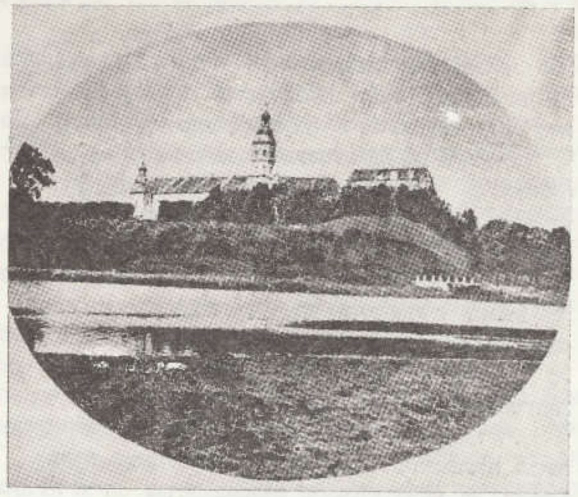
הפועלים הקבועים בפרדסו של משה סמילנסקי היו ערבים מהכפר זרנוגה: משפחת חסן ובניו. הואיל ועבדתי בכל ענפי הפרדס, ראו אותי כמנהל־העבודה. פעם הזמינו אותי חסן ובניו לכפר זרנוגה.

קבוצת ניסויז' הוסיפה לעבוד במושבה כשמונה חדשים. ליפא ברוידה חלה קשה והובל לבית־חולים ליפו ושכב שם שלושה חדשים. אלישבע יצאה לפתח־תקוה למשק־הפועלות. חלק מהחברים יצאו לקבוצת באר־טוביה, אך אני נשארתי בעבודתי שלוש שנים.

רחוב סלוצקה. במרכז — שער סלוצק, דרכו הכניסה לעיר החדשה.

די סלוצקער גאַס. אין צענטער — דער סלוצקער טויער, דער אַרייַנגאַנג אין דער נייַשטאָט.

ארמון משפחת רדזיביל, הבנוי על גבעה מלאכותית (מבט מהעיר החדשה)
דער שלאָס פון די ראַדזשיווילס, אויפגעבויט אויף אַ קינסטלעכער הויכקייט (אַ בליק פון דער ניישטאָט).

אמרות מפי אנשי ניסוויז'

ב. יואלי

שלמה דמשק פירסם ב„ידע עם", חוברת י"ז־י"ח אמרות־בדיחה מפי אנשי ניסוויז', (בספרו „מפה ומשם", עמ' 190—185).

והנני להוסיף עליהן:

למנעול גם מפתח

חתן שהיה סמוך על שו'חן חותנו נשלח למינסק וקנה מנעו־לים. התברר שהמחיר ששילם היה מ'פרז מאד.

— כיצד יכולת לשלם מחיר יקר כל כך תמורת מנעול כזה? הקשה חותנו.

— הרי למנעול נוסף גם מפתח! — ענה החתן.

הינדה, הא לך רגל

הינדה, אשת החתן דנן, היתה אשה נאמנה ומסורה לבעלה, למרות היותו לא יוצלח, ושמרה עליו מכל יקר. פעם נפל למשכב וחלה בדלקת הריאות. באחד הימים התאווה לטעום דג מלוח, אף כי הרופא אסר עליו לאכול כל דבר מלוח.

הינדה סרבה למלא את בקשתו. כדי להשפיע עליה, החליט לחשוף את רגלו, בידעו, כי אשתו חרדה מאד שלא יתחשף, שמא תגבר מחלתו.

— הינדה, — פנה לאשתו — אני דורש ממך לתת לי מיד דג מלוח, ולא — תרעי לעצמך. אני סופר עד שלוש: הינדה, אחת, הינדה שתיים, הינדה שלוש... הא לך רגל! — והוציא מיד את רגלו הערומה מתחת לשמיכתו.

לוחות הזכרון - זכר לשואה ואזהרה לבני־עמנו לעתיד

ב. יואלי

(דברים בשעת גילוי לוח הזכרון לקדושי ניסוויז' במרתף השואה בירושלים, ביום ט' חשוון תשכ"א).

אנו נצבים היום במקום הקדוש הזה, המשמש עדות נצח על השואה הנוראה והאיומה, שהמיטו על עמנו המרצחים השפלים וצמאי הדם, בהכחידם שליש מעמנו לעיני כל העולם הנאור, שעמד על דמנו, בלי נקיפת מצפון ובלי נקיטת אמצעי הצלה כל שהם.

המקום הזה — מרתף השואה — מכיל בתוכו אפר הקדושים המורעלים בתאי הגזים והשרופים במשרפות אדם; מוצגים בו תשמישי קדושה מחוללים, הסבון שיוצר משומן החללים. מי יימנה את אמצעי המשחית השטניים, שבהם נקטו להשמדת עמנו?

המקום הזה מזכיר לנו לא רק את השואה האיומה שהתרחשה בימינו ושעלתה גם לנו בדם הורינו, אחינו, אחיותינו וקרובינו, אלא מזכיר גם את השלשלת הארוכה של הרדיפות, הגזירות והשחיטות שפקדו את עמנו תכופות בכל דור ודור, באפלת הגלות המרה והארוכה.

לוחות הזכרון לזכר הקהילות הקדושות שהושמדו, המרצפים את קירות המרתף, מזכירים את הקהילות שבהן תססו חיים יהודיים לאומיים, חיי יצירה רוחנית, על מוסדות החינוך ותנועות הנוער שלהן, שבין לילה אחד שחור נמחו מעל פני האדמה ואינם.

ישמשו נא אבני הזכרון האלה אזהרה חמורה לבני עמנו, שעלינו לבנות את עתידנו על יסודות מוצקים על אדמת עמנו, לבל תישנה עוד חרפת השואה.

לוח הזכרון לזכר קדושי עירנו מתווסף היום לנוף העצוב והטרגי הזה של מרתף השואה ומזכיר כי גם אנחנו, בני ניסוויז', מיצינו את כוס התרעלה עד תומה.

ביום המר והנמהר ההוא, בט' חשוון תש"ב נרצחו בדם קר אלפי בני עירנו על לא עוול בכפם, אך ורק משום שהם יהודים. עד היום אינו יכול הלב להרגע, איך הובלו אלפי יהודים ביום אחד כצאן לטבח. ודאי היו נסיונות להמלט, אבל לאן? אל תוך ים של שנאה?

ודאי היו צעקות הקורעות את לב השמים, אך לא הצליחו לקרוע את לבם הערל של הרוצחים האכזרים.

אכן נחמה פורתא היא לנו העובדה ששארית הפליטה שבגיטו היתה בין הראשונים שהרימו את נס המרד נגד התליין האכזר והתנגדה בכוח לחיסולו של הגיטו ובזה הצילה את כבודה.

יהא זכר כל הקדושים צרור בצרור תולדות היסורים והגבורה של עמנו לדורותיו ובצרור חיי העם שזכה לגאולה במולדתו.

הסרת הלוט ממצבת הזכרון לקדושי עירנו, במרתף השואה על הר ציון בירושלים.
מימין לשמאל: בנימין יואלי (יבלבסקי) (נואם), אברהם ברזין, חיים שניצר, מאזה . . . . מרדכי בודובלה, ירחמיאל שניצר.
שורה שניה: שלמה פרפל, שרגא מילשטיין.

אַנטהילונג פון דער מצבה נאָך די קדושים פון אונדזער שטאָט אין דעם „מרתף השואה" אין ירושלים.
פון רעכטס: בנימין יואלי (יעוועלעווסקי) (רעדט), אברהם בערעזין, שניצער, מאַזע, מרדכי בודאָוולע, ירחמיאל שניצער.
צווייטע שורה: שלמה פאַרפעל, שרגא מילשטיין און״ד.

לזכרם

סולובייצ'יק ר' יוסף־בר הלוי

נולד בניסוויז', תק"פ, 1820, נפטר בבריסק־דליטא תרנ"ב, 1892, אביו של ר' חיים. מגדולי הרבנים ברוסיה.

בצעירותו נשלח ללמוד בישיבת וולוז'ין, הוסמך לרבנות ע"י גדולי הדור ונתמנה לראש ישיבה במינסק. בשנת 1854 נתמנה יחד עם ר' נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב) לראשות ישיבת וולוז'ין. ב־1865 נתקבל לרב העיר סלוצק ושם פעל להרבצת התורה והתמסר לענייני העניים והנצרכים, אולם בגלל מאבקיו הבלתי מתפשרים עם החילוניים נאלץ לפרוש מהרבנות. ב־1875 עבר לוורשה, ובה חי בדחקות מרובה.

ב־1878 הוזמן על כס הרבנות של בריסק. בשנת 1880 השתתף בוועד הרבנים שנקרא מטעם ממשלת רוסיה לדון בתנאי קיום היהודים במדינה. היה אוהד לתנועת חיבת ציון, אך לבסוף נעשה למתנגדה.

מתוך האנצ' העברית והאנצ' הכללית יזרעאל

*

ביילה־האניה אנגילוביץ'

הכרתי את ביילה־האניע עוד בראשית תנועת „צעירי ציון" בשנות 1918—20. היא היתה אחת משלוש הנשים היחידות מהדור הקשיש בעירנו (שתיהן האחרות — שיינה שבת וחיה לאה צודיק) אשר נתפסו בכל חום לבן ונפשן לרעיון הציוני.

בכל חום לבה ובכושר דיבורה ההגיוני, עזרה להפצת רעיוננו בין אנשי עירנו, שהיו ברובם אדישים לכל שאיפה נשגבה, היוצאת מגדר פרנסתם היום־יומית.

אלה בינינו שנזדמנו בשיחה עמה לרגל איזה שהוא מפעל או מגבית, יצאו מפניה מעודדים ומלאי התלהבות להמשכת פעולתנו הציונית.

אין ספק, שהיתה מתברכת בליבה שזכתה להקים דור המשתתף בפועל בבנין הארץ והיתה מאושרת שזכתה גם להגשים את שאיפתה לחיות את אחרית שנותיה בארצנו ולראות במו עיניה את ראשית תקומתה.

ביילה־האניה עלתה ארצה בתשרי תרצ"ה ונפטרה בשיבה טובה באלול תש"ז.

בנימין יואלי

*

פסח ברזין ז"ל

(תר"ץ — תרצ"ה, 1870 — 1935)

אבי פסח ברזין נולד בשנת 1870 בעיירה מדודיץ (ניאד־ביידז'יצה) ליד לחוביץ. הוא גדל בבית הוריו, אטל ויואל ברזין, בו קיבל חינוך מסורתי ומילדותו ספג ערכי יהדות. למד ב„חדר" ובישיבות מיר וקלצק. עם בגרותו, התחתן עם שרה לבית לב, אמי ז"ל.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, ניזוק ביתנו בהפגזה ארטי־לרית וכל המשפחה עוברת לניסוויז', בה התגוררה אחות אמי. זוכר אני את הנדודים למקום החדש — בעגלה עם סוס והליכה ברגל. לאחר טלטולים רבים, הגענו למקום החדש.

אבי היה אציל־רוח וער לנושאים שונים שעמדו ברומו של העולם היהודי. מכיריו וחבריו ידעו, שיש להם ענין עם איש נבון ונכון לעזור בכל עת. דאגות פרנסה היו לו, כמו לרוב יהודי ניסוויז', בכ"ז מצא לו זמן לעיין בספר ולעסוק בעניני ציבור.

פסח ברזין ז"ל

אבי הושפע מהרוחות החדשות שנשבו בימים ההם והוא שולח את בנותיו ללמוד בבית־הספר ובגימנסיה הרוסית והפר־לנית. רק את בניו הועיד ללמוד ב„חדר", בישיבות, אחדים — לבית־הספר „תרבות" ואח"כ — גם לגימנסיה הרוסית. אבל בביתו חינך את צאציו לציונות ולאהבת ישראל.

אבי היה פעיל באגודת „פועלי צדק", שמקום מושבה היה בית־הכנסת של החייטים. בפעילות הארגון מצא כר נרחב למעורבות בבעיות יום־יום של השכבות העממיות. כמו־כן לימד דף יומי בין מנחה למעריב. אבי היה גם עובר לפני התיבה ובקולו הערב הנעים את התפילות.

ר' פסח ברזין הצטיין בפעילותו בוועד הקופה של גמילת־חסדים, בחברת לינת הצדק וחברת תהילים, שחבריה היו מת־כנסים בשבת בבוקר לאמירת תהילים. כמו־כן רצה אבי לקיים את מצוות חסד של אמת והשתייך לחברה קדישא.

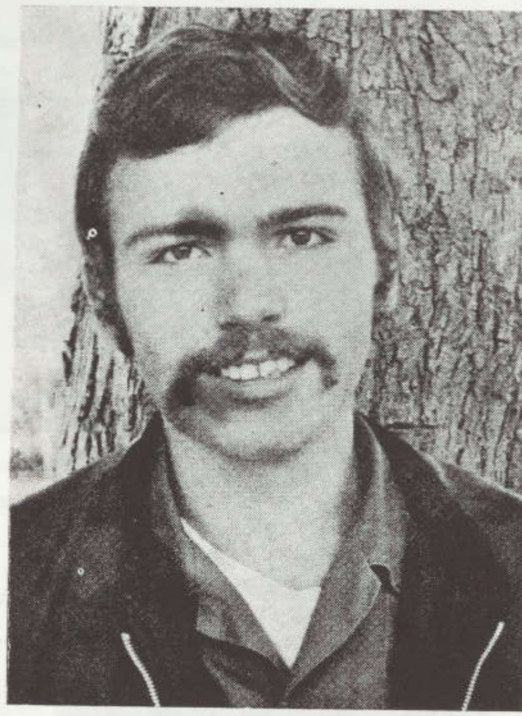
בעזבי את ניסוויז' בדרכי לארץ־ישראל, ליוו אותי הורי לתחנת האוטובוסים ולרכבת. נפרדנו בתקווה, שאזכה לראותם על אדמת הקודש, אליה נכסף גם אבא. בשנת 1935 הוא נפטר ממחלה וזכה ללוויה גדולה. רבני ופרנסי העיר הספידוהו והעלו על נס את פעילותו המבורכת. אמי, אחים ואחיות עם משפחותיהם נשארו בניסוויז' ונפלו קרבן לרציחות הגרמנים ועוזריהם.

ממשפחתי הענפה זכו לעלות ארצה אחי יוסף שנפטר כאן, אחותי בתיה ואנכי. אחי דב הגיע ארצה לאחר המלחמה, שגרמה לו סבל רב ותלאות. אחי גדליה מתגורר בצ'ילה.

אני נושא בליבי את זכרם של הורי האהובים — אנשים ישרים ויהודים מסורים.

אברהם ברזין

חללי צה"ל, בני יוצאי ניסוויז' - לזכרם!

דני (דניאל) ברקוביץ'

10.12.1951 — 10.10.1973

דני — בנם של תמר ומשה — נולד ב־10 בדצמבר 1951, במוסקבה.

המשפחה התגוררה באזור מרוחק ממרכז העיר הגדולה, ודני קיבל את חינוכו בתוך משפחתו.

ההורים, כציונים, שאפו לעלות מבריה"מ ארצה. ובהיות דני בן שש — ניתנה להם האפשרות להגר לפולין, כמעבר לישראל. שם התגוררה המשפחה במשך שנה אחת בוורשה.

עם עלות המשפחה ארצה הצטרפה לקיבוץ ניר־דוד, ודני נקלט בגן־המעבר (כיתה א').

כאן רכש דני את השפה העברית במהירות ובכשרון רב הפך לתלמיד טוב ונבון.

היה אהוד על חברי קבוצתו, „רקפת", והוא נקלט יפה בסביבתו.

בכיתה ז' עבר עם קבוצתו למוסד „גלבוע", לקבוצת „נירים".

כאן התפתח הנער מבחינה רוחנית ורעיונית, גילה ערות אינטלקטואלית וקווים עצמאיים במחשבה ובפעילות החברתית. היה מפעילי הקבוצה. שטחי התעניינותו היו רבים ומגוונים, בעיקר בתחומים ההומניים והאמנותיים. כן היה מדריך מוכשר בקן השומר־הצעיר בבית־שאן.

קשריו למשפחתו היו הדוקים והוא שאב ממנה את ערכיו האנושיים והיהודיים. אהב את אחיותיו — דינה וחגית — היה בן, אח ורע טוב למשפחתו.

בהגיע תורו לשרת בצה"ל — הצטרף ליחידת־שריון ברמת־הגולן, בה שרת עד יום מותו. היה לסמל, למפקד טנק, ואף הוטלו עליו תפקידי פיקוד, כממלא מקומו של המפקד. בתקרית עם הסורים אף קיבל אות־הערכה על הצטיינותו בקרב.

עם פרוץ מלחמת יום־הכיפורים — לחם דני בחזית הסורית שברמת הגולן, בגבורה. במלחמת הבלימה — כאשר נפלו סביבו המפקדים — קיבל דני את הפיקוד, ויחידתו התפרסמה בשם „כוח ברקוביץ'". הוא לחם ופיקד על הכוח בשלושה ימי הבלימה, באזור חושניה, מעל ומעבר לדרגתו. רב־תושייה היה ובעל כושר מקצועי מעולה בקרב.

דני נפל, כאשר יצא מהטנק לחלץ הסמ"פ הפצוע בשטח. והוא לא חזר יותר... הוא נפל ביום ד' — 10 באוקטובר 1973. אחרי חודש מצאו אותו רעיו, ליד חברו הסמ"פ.

דני הובא לקבורות בבית־העלמין הצבאי הארעי, ב„לוחמי הגיטאות" — בי"ב חשון תשל"ד, 7.11.1973.

יהי זכרו ברוך!

*

להלוויתו של דני הגיע חיל־צנחן בשם אמנון. הוא סיפר שבא בשם 11 צנחנים לחלוק את הכבוד לדני על שהציל את חייהם ביום הראשון למלחמה ברמה.

וזהו הסיפור:

„עולים עלינו" אני חוזר „עולים עלינו" נשמעה הקריאה הנואשת בקשר. „אני אוסף אבנים לרוגטקה, זה הדבר היחידי שיוכל לעזור לנו נגד השריון הסורי" צווח המ"פ בקשר. כל קריאותנו לח"א ושריון נפלו על אזניים אטומות וההרגשה הפכה לפחד מפני הבלתי נודע. לאחר כשעתיים של הפגזה ממושכת (ואנו שישבנו מול תל־כודנא היינו מטווחים בצורה יעילה ביותר) החלו חודרים כוחות שריון סורים דרך שטח ההפקר אל כביש המערכת והחלו לשטוף את הקוים. מרגע לרגע התגבר זרם הטנקים שפרצו עד כדי הקשיה בספירתם. לפתע נשמעה הקריאה ברשת „30 טנקים עולים על המוצב". מיד ניתנה פקודה לעלות לעמדות ולהיות מוכנים להלחם עד סוף.

„בשבי לא נופלים!" המצב הפך כלאחר יאוש, נשק נ"ט מחוץ לבזוקה לא היה בנמצא. והכלי הרציני השני במעלה היה ה־0.5 עליו השתלט בחורצ'יק רציני שירה כ־6 ארגזי פעולה עד שנפגע בראשו ונפל. במותו הצליח לעצור את הטנק המוביל, ולעכב קמעא את ההתקפה עד שראשוני הטנקים הישראלים הגיעו. המצב היה לגמרי לא מעודד. מהעמדות ראינו את ראשוני הטנקים הסוריים מתחילים לרמוס את גדרות המוצב, ועולים חזיתית עלינו.

לפתע נשמעו מכיוון הש"ג רעשי שרשראות. במהירות שיא נטענה הבזוקה שהיתה בעמדת ש"ג והיתה מוכנה להפעלה. בשלב ההטענה נורו מספר פגזי מרגמה 52 — חנ"ם בכיוון ישיר על טנקים, אך הפגזים החטיאו. ברגע האחרון לפני הלחיצה על ההדק אובחן הטנק כטנק ישראלי. והבשורה הועברה מיד לעמ־דות. „חברה! טנקים שלנו הגיעו". המצב החל קמעא לעודד. הטנקים שהגיעו במספר קטן למוצב, החלו להפגע, והפצועים הועברו לטיפול במוצב. בין הפצועים היה סמג"ד שריון שנפצע בגרונו וסרב להתפנות. התנאי היחידי שהסכים לקבלו בכדי לפנותו היה העברת הפיקוד לברקוביץ' ואמנם לאחר העברת הפקוד לברקוביץ' הסכים הסמג"ד להתפנות. מסיפורי השריונאים התברר לנו שברקוביץ' הינו אחד המעולים שבלוחמי יחידת שריון זו, וכבר עמד בנסיון אשתקד ביום קרב ברמה ולזכותו נרשמה השמדת טנק. נוסף לכך הוא היה אחד היחידים שכל שבילי הרמה נהירים לו, מאמונים הרבים שעבר ברמה. האיום הסורי על המוצב עדיין לא נגמר, והחששות מפני השתלטות הסורים על המוצב רק גברו, כאשר התברר לנו מה הכוח שעומד כנגדם. במהירות העלינו פצצות תאורה לעמדת מ"מ ובתיאום עם ברקוביץ' היינו מרימים תאורה כשלאחריה היה נדלק טנק. היה מעודד לשמוע ברשת את הקריאה „ברקוביץ' עלה" וברקוביץ' היה עולה לעמדת אש ומבעיר טנק. וכך עבד כל הלילה עד שנגמרו פצצות התאורה. בסופו של דבר הבינו הסורים כי יש להם עסק עם לוחם עקשן והרפו מעל המוצב.

מסקנתם ההגיונית היתה שעדיף לשטוף פנימה מאשר להתעכב בנקודה קטנה. ופה האיר לנו המזל אם לא יותר מזה.

יד ההשגחה העליונה, שחילי חי"ר לא „נסו את מזלם" בכיבוש המוצב. אני זוכר שכאשר התברר לנו מהקשר שהסורים „נתקו מגע" והחלו לפרוץ על ציר חושניה נפח, נדברנו כל החבר'ה לערוך מסיבה עם דני ברקוביץ' לאחר המלחמה, כי הרגשנו שחלק עצום בהסרת טבעת החנק הסורית מעל מוצבנו היה נתון בידו. כאשר מאוחר יותר נודע לי שהוא נפל — חשתי צביטה עזה בלבי. משום מה האמנתי שדני קרוץ מאותו חומר סודי של אלו שלא נופלים. ואולי כאבה לי העובדה שלא נוכל לחגוג יחד את החילוץ מהמוצב המכותר.

אמנון, נח"ל מוצנח
(מתוך חוברת־זכרון „דני" — קיבוץ ניר־דוד)

יואב יקיר

(בנם של מאשה אנגלביץ' ואברהם יקיר)

ג' כסלו תשי"ב — ו' תשרי תשל"ד

2.12.1951 — 6.10.73.

יואב נולד ב־2 בדצמבר 1951.

בילדותו היה ילד נוח להפליא, שקוע במחשבות וקשה היה להוציאו מגידרו.

קטן קומה היה עד גיל ההתבגרות, ברם בעל כח רצון להתגבר ולהצליח גם בשטחים, שהתקשה בהם. מילדות בלטו בו היחס המיוחד וההתענינות בשירה ובכתיבה. היה לו כושר הבעה בלתי רגיל, שהתפתח במשך השנים ובא לידי ביטוי בוויכוחים, במכתבים, במאמרים ואף בשירים.

שטח נוסף, שעורר ענין בו, היתה הפוליטיקה. מילדות ידע על מצבן ותהפוכותיהן הפוליטיות של המדינות הקטנות והנידחות ביותר. ערנות פוליטית זו מצאה כר נרחב בחוג המשפחה.

בהגיע עת הגיוס, התנדב לטייס מתוך ידיעה ברורה כי צפויים לו סכנות וכשלונות, ואכן על אף האכזבה, שנחל בקורס, לא נשברה רוחו. הוא לא הסכים בשום פנים לעבור לתפקיד עורפי בצה"ל, למרות החשיבות וחרף הענין הרב, שעשוי היה למצוא בו.

במאמציו הבלתי נלאים לעבור לשריון אמר פעם לאחד ממפקדיו: „אני לא אשב מאחורי הקוים כשהחבר'ה נלחמים, כשהמלחמה תפרוץ, אני לא ארצה לשבת בבונקר".

הקצין השתכנע ואכן הוא לא נשאר בעורף כאשר פרצה המלחמה; — הוא היה בקו הראשון.

במוצאי יום הכיפורים לאחר קרב של שעות, אשר במהלכו נשארו ללא תחמושת, בנסיון להשמיד טנק סורי מטווח קרוב, נפגע יואב ונפל.

*

בנפול...

...אני הייתי סמל המחלקה של יואב; כשקיבלנו אותו למחלקה הוא היה מ"מ טרי, בדיוק גמר את הקורס. יואב היה פדנטי מאד, דרש הרבה מהחיילים ולנו זה בהתחלה לא כל כך נראה. אבל אחר כך התרגלנו אליו, כי הסתבר לנו כי הוא אדם בעל אישיות חזקה. רוב אנשי המחלקה היו מעיירות הפיתוח ויואב הצליח לגבש אותה עד כדי כך, שהיתה לאחת המחלקות הטובות בגדוד. היה לו גם חוש הומור לא רגיל; זוכר אני שבתדריכים היה מכניס מין בידור מיוחד במינו. באימונים היה שקט מאד בקשר, לניהול המחלקה על ידו היתה צורה, שהרבה זמן לא ראיתי כמוה, והמחלקה היתה משיגה ציונים גבוהים בבוחנים המחלקתיים שלנו. כשישבנו בקו, וזו היתה תקופה קשה למחלקה כולה, היה יואב מתגבר על כל קושי על ידי הלצה וצחוק והיה גורר עמו את כל החיילים, כך שלא הרגישו בקשיי המצב בהם הם שרויים. אחת האהבות הגדולות של יואב היתה שירה; היינו שרים הרבה, בעיקר בלילות שבת וערבי חגים, אבל גם סתם ככה, בשביל הווי המחלקה וגיבושה.

ביום הכיפורים בשעה 2 אחר הצהרים הונחתה עלינו ארטילריה קשה, יואב הזניק אותנו עם הטנקים לעמדות. התחלנו בהשמדת הטנקים הסוריים וערכנו בינינו, יואב ואני, מין תחרות: מי ישמיד יותר טנקים ויותר מהר. ראיתי את יואב עומד בצריח ומוחא כף בכל פעם שהושמד טנק של האויב. המתח היה רב וטנקים של האויב לעשרות; יואב הכניס לדיבור בקשר מין צורה קלילה ומבדחת ועל ידי כך החיילים בתוך הטנקים, חוץ משששמעו את רעש ההתפוצצויות של הפגזים מסביב, לא ידעו בעצם את חומרת המצב. בשלב זה היינו 3 טנקים ומולנו בגל הראשון 60 טנקים סוריים. יואב אמר בפשטות חבר'ה, לא נורא, 3 טנקים זה כוח רציני, אנו נשמיד אותם. נלחמנו שם עד שעה 9 בערב ואז נגמרה לנו התחמושת. יואב נתן פקודה לירות על הטנקים במקלעים. אני זוכר שגם ברגעים קשים אלה ניהל יואב את המחלקה בשקט ואני העברתי לו את החדשות מקול־ישראל מהטרנזיסטור שלו אותו סחבתי לו קודם. הודות לצלילת הדעת של יואב, ביצעה המחלקה בתנאים מיוחדים אלה כמה מבצעים שקשה להעלות על הדעת ששלושה טנקים מסוגלים לכך. בשלב זה נפגע יואב. חייליו אהבוהו מאד והיו מוכנים ללכת אחריו גם במצבים הקשים ביותר והם לא זנחו אותו גם כאשר נפגע...

(מסיפורו של ניר ע. על קרב הבלימה)
(מתוך חוברת־זכרון „יואב" — כפר רופין).

*

מרדכי (מוטי) מדין (מדבייצקי)

13.10.1973 — 27.6.1944

בן יקר לנו!

הננו נצבים מול הקבר הרענן שלך!

אתה עם עשרים ותשעה האביבים שלך שם ואני פה...

בן! הכל בפנים בקרבי מתקומם ופורץ. לזעוק ולשאוג בכל העוז על השואה שירדה עלינו ועל גורל הארץ שלנו האוכלת

מרדכי מדין (מדבייצקי)

ממיטב בניה. יודע אני בן, שזה לא הולם את רוחך. לכן, בשקט ובהתאפקות אעמוד על־ידך ואעביר בזכרוני את שרשרת החיים הקצרה שלך, חוליה אחרי חוליה. הנה אתה על כפים אצלי בתור תינוק, עם חיוך לעינים שלי, המחמם ומרחיב את הלב מרוב אושר. ילד שתמיד משחק עם הפרעות ומכשולים מדומים.

נער שרווינו ממך נחת. חייל למופת. עד שהגעת עד הלום.

כואב לי שבעתיים על שלא יכול אני להזכר במשך תקופות אלו שאי־פעם והיה זה במשהו שהכבדת על הוריך.

הן למעשה לא הרגשנו איך שגדלת לנו ואיך שעברת את התקופות האלו. קשה לנו לזכור אפילו איזה יום, שהיית חולה וטיפלנו בך. בן, היית חזק ובריא כמו כבל פלדה. הן בגופך והן ברוחך. את שביל החיים הקצר עברת בהצנע ובשקט מבלי שנרגיש. אף פעם לא רצית ולא בקשת דבר מאתנו לעצמך, והיה והיינו מציעים לך משהו, היית דוחה, בחיוך האפייני לך.

סלח לי בן, באם הכתפיים שלי רועדות כשאני עומד על יד קברך ונזכר בכל אלו. אחרי הכל גם אני לא יצוק מברזל.

בן! היית מעל ומעבר למה שאיחלנו לעצמנו.

היית מסור לכל הסובב אותך. רק את עצמך היית שם במקום האחרון שבאחרונים. יש ואני מהרהר שהאמרה המקובלת עלינו „ואהבת לרעך כמוך", נדמה לי לא היתה מתיישבת ומות־אמת לך. כי לעצמך כלל לא דאגת.

בן, נקטפת מאתנו על סף התחלת החיים היפים שלך.

נשאת אשה מסורה שאהבת, בן, שלמרות שהוא בן שלוש, קבל את גזר התייתמותו בהבנה, אבל בכל זאת מתהרהר לפעמים, עם העינים הגדולות והיפות שלו ואומר: „אולי אפשר לעשות קסם ושוב יהיה לי אבא?"

בית שבכל פינה מורגשת מלאכת המחשבת של הידים המוכשרות שלך. גינה מטופחת וכל זה עוד צועק לנו לנוכחותך.

איך מוטי נוכל בלעדיך?

בן! בן! אהבתיך לא רק אהבת אב לבנו.

אהבתיך על הנפש העדינה והאצילה שבך.

אהבתי אותך על היושר, הכנות וענוה שבך.

גאה אני בך, בן. על האומץ והשקט הנפשי שבך המתובל בחיוך, ושיכולת להקרין גם על אלה שבמחיצתך, ובמיוחד בזמנים הקשים שהיו לכם בקרבות, עם שהייתם חשופים לכוונות האויב עם החברים הפצועים שלך. היית להם לעידוד בשעות יאוש ואכזבה, פרשת את חסותך עליהם ונתת להם בטחון. היית נאמן לחבריך עד הרגע האחרון.

לו ידעת, בן, כמה קשה לנו בלעדיך!

נוחה, נשר שלנו, נוחה! פאר שלי.

תמיד הוריך יעמדו על הקבר שלך עם עיניים דומעות ולנגד עינינו חיוכך הטוב והמלבב שכה חסר לנו.

אבא

(מתוך חוברת־זכרון „מוטי" — קיבוץ אילון).

ווען דער־אָ ניעסוויזש...

שלום כאַלאַווסקי

דאָס איז געווען ניעסוויזש פון אַ טרעטשע בולקע (אַ כפרה אַלע היינטיקע „עוגות" פאַר איין פרישע טרעטשע בולקע, מיט אַ קובאָק זיסע טיי אויף פרימאָרגן), ווו צו אַסיען־צו זייערט מען אוגערקעס אין הילצערנע פעסער, שיאַטקעוועט מען קרויט אין באַלייעס, מען שטעלט בוריקעס און מען גרייט אָן אַ קעלער מיט קאַרטאָפל מיט מערן — אַ שפייכלערל מיט אַ פאָר הורבעס ביעראָזעווע האָלץ; מען פרעגלט אַגרעסן, וויינפערלעך, מאַלינעס און טרוסקאַווקעס און מען „שטעלט" אין סלאָיעס און דער ריח ווערט איינגעזאַפט אין אַלע פאַקאָיעס. מען זעצט אַ פאָר געגדז אויף גריבענעס און שמאַלץ אויף פסח און אַז מען האָט שוין דאָס, מיט אַ ביסל אָנטועכטס און וואַליקעס מיט אַ פאָר „פאָטשינ־קעלעך" אויף די שיך און שטיוול (מען „פיעשטשעט" זיך ניט און מען ניצעוועט איבער אַ פאָר הויזן פון דעם עלטערן זון פאַרן ייִנגערן — און אַזוי מיט אַלע בגדים) — קען מען שוין מיט אַ פאָר זלאָטעס אַ וואָך ציען די חיונה.

און אַז מען קריגט נאָך אַ 5 דאָלער פאַר פסח פון אַ ברודער אין אַמעריקע — איז מען שוין ממש אַ „לייט".

און אין די ווינטערדיקע פראָסטיקע אָוונטן, דאָס זיצן ביי אַן אָפענער ברענענדיקער „הרובע" ווו ס׳טרעשטשען די כאָס־נאָווע שייטלעך האָלץ און די טרוקענע „סטרוזשקעס", דערצו נאָך עסן אַ „וועטשערע" — אַ הייסן קרופניק, קאַרטאָפל מיט שאַלעכטס, מיט אַ הערינג — אַ שמאַלצאָווקע, געקויפט ביים „שיעלעוואַנקן" מיט אַ פאָר לוסטעס ברויט און פאַרטרינקען מיט אַ פאָר קובקעס הייסע טיי (אַז סע בריט אַזש!)... פון אַ זודיקן ליאַק, פאַרזוכן אויפן שפיץ צונג אַ ביסל וואַרעניע („נעם אַראָפּ, טייבעלע, אַ קאַפעטשקע וויינפערלעך, ס׳האָט זיך מיר גראָד פאַרגלוסט"...) און זאָגן: „ס׳אַ מחיה, ס׳צעגייט אין אַלע גלידער..."

און אַז מען האָט אַ בהמהלע אין שטעלכל, האָט מען אַ ביסל מילך, אייגענע, אַ לאַדישאָק זויערמילך, סיראָווערקע, טרוקענע גאָמולקעס, טוואָראָג, אַ קאַפעלע סמעטענע (ראַדיסקעלעך מיט סמעטענע!), און אויך אַ שטיקעלע פוטער, אייגנס, כשרע — איז מען דאָך אַן „עושר".

דאָס איז ניעסוויזש פון דער באַוווסטער טרילאָגיע „מי־כעלע אַבלופעס". איר האָט ניט געלייענט די טרילאָגיע „מיכעלע אבלופעס"? ס׳קען זיין. מעגלעך דערפאַר, ווייל זי איז נאָך ניט געשריבן געוואָרן. אָבער דאָס הייסט נאָך ניט, אַז די טרילאָ־גיע עקזיסטירט נישט!

מיכעלע אבלופעס מיט די ממזרישע אייגעלעך, מיט די שטענדיק רויטע בעקלעך, פלעגט אַ גאַנצע וואָך אַרומפאָרן אין די דערפער האַנדלען. ער איז געווען ביי די גויים אַ גאַנצער גאָט, אַ בורר, אַ „סודיאַ" — „דאָס לעצטע וואָרט".

שכל האָט ער געהאַט פאַר זיבן דיינים און אַ שפראַך אין „גוייש" און יידיש — פאַר פערצן אַדוואָקאַטן. אַראָפּפאָרן אַ היים פלעגט ער פרייטיק פאַרנאַכט, גלייך צו ליכט־בענטשן און שבת פרי פלעגט ער קומען אין שול אַריין. דאַווענען — מילא, נאָר צום „לייענען" פלעגט מיכעלע אַרויסגיין אויפן שול־הויף. אַ האַלבער בית־מדרש, בעיקר יונגוואַרג, פלעגט זיך אַ לאָז טאָן נאָך אים און ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט דערציילן עפּיזאָדן פון זיינע וואָך־רייזעס: פון רודאַווקע און האַוועזנע, פון סיע־לאַוויטש און זאַוויטויע — און דער עולם פלעגט זיך האַלטן פאַר די בייכער. דאָס איז געווען אַ ווירטואָזן־אויפטריט אין

הקמת בית־ספר יהודי בניסוויז׳ ב־1927.

דער בוי פון דער יידישער פאָלקס־שול אין ניעסוויזש אין יאָר 1927.

צוויי שפראַכן (יידיש און ווייסרוסיש), אַן אומזיסטער ספעקטאַקל...

אָבער מיכעלע איז נישט די איינציקע טרילאָגיע.

ניעסוויזש האָט פאַרמאָגט אַ סך טרילאָגיעס:

פון יידישע דינסטמיידלעך, וואָס שבת צו־נאַכט, נאָכן עסן, ווען די בעלי־בתים האָבן שוין געכאַפּט אַ גוטן „כראָפּ" נאָך אַזאַ פעטער סעודה און זיינען שוין געלעגן מיט זייער „זייט־מיר־מוחל" אַרויף — פלעגן זיי זיצן ביי שמעלצנדיקע־אויסגייענדיקע שבת־ליכט און כליפּען מיט גרויסע הייסע טרערן, לייענענדיק שמ"ר דעם ניעסוויזשערס אַ ראָמאַן וועגן דער יונגער יידישער דינסטמיידל, אין וועלכער ס׳האָט זיך פאַרליבט אַ „גנאַדיקער, אַדעלער יונגער פירשט" און וועגן זיינע סערדצע־דראַטעלנע רייד צו איר...

וועגן נחמה־לאה׳ן:

נחמה־לאה פלעגט שטיין אין מאַרק מיט פעסער הערינג: „10 פאַר אַ זלאָטי", גרויסע, ברייט־בייכיקע, געזאַלצענע הערינג, ווי די געפּאַלמעסטע קאָזאַקן. אַ פויער פלעגט אַ נעם טאָן אַזאַ הערינג מיטביידע הענט פאַרן קאָפּ און עק און פלעגט אָנהויבן „שפּילן" אויף אים ווי אויף אַ מויל־גאַרמאָשקע זיין „סאָנאַטע־קרויצער" מוזיק — ביז דער הערינג פלעגט „נעלם" ווערן צווישן וואָנסעס און באָרד, אויסגעשמאָטשקעט יעדעס ביינדעלע, ביז ס׳פלעגט בלייבן הויל און נאַקעט ווי אין מוטער־זעאום...

צו נחמה־לאהן קומט צו אַ גוי, האַלטנדיק אין דער האַנט ווי מען האַלט אַ פויק, אַ גרויסן פריש־געבאַקטן שניי־ווייסן קאַלאַטש. ער צופּט און צופּט פּוכיקע שטיקער און לייגט מיט אַפּעטיט אין מויל אַריין. מיט אַמאָל גייט ער פאַרביי נחמה־לאהס אַ פאַס מיט הערינג, באַפאַלט אים אַ געוואַלדיקע תאווה צו כאַפּן אַ „גוטן ביס", גיט ער זיך אַ גנבע־צו צום פאַס, גיט שנעל אַ צופּ אַ שטיק ווייסן קאַלאַטש און... אַ טונק אַריין אין דעם ליאַק און שנעל אין מויל אַריין — ס׳צעגייט אין אַלע גלידער.

נחמה־לאה דרייט זיך אָפּ און דערזעט ווי דער גוי באַלעקט

הפלבניה הקתולית. משכן הכמרים.

די קאַטוילישע פלעבאַניע. דאָ האָבן געוווינט די גלחים.

זיך און טונקט ווידער אַ שטיק קאַלאַטש אין ליאָק. צעגיסט זיך אויף איר פנים אַ לייכט איינגעהאַלטענער שמייכל און מיט אַ מילד־בייזע שטימע גיט זי אַ מאַך צו אים מיטן האַנט: „אידי, אידי, — לאסון".. („גיי, גיי־אַוועק, דו נאַשער").

פון יידן־„אינטעליגענטן", וואָס פלעגן אָנהייבן זייערע רייד:

„יאַ, גאָספּאָדאַ, אָבער די אָבסטאָיאַטעלסטוואָ און די אָבסטאַנאָווקע האָבן זיך געביטן"...

...פון יידן וואָס „האָבן געהאַלטן" גערטנער, פּאַקטן, סעדער...

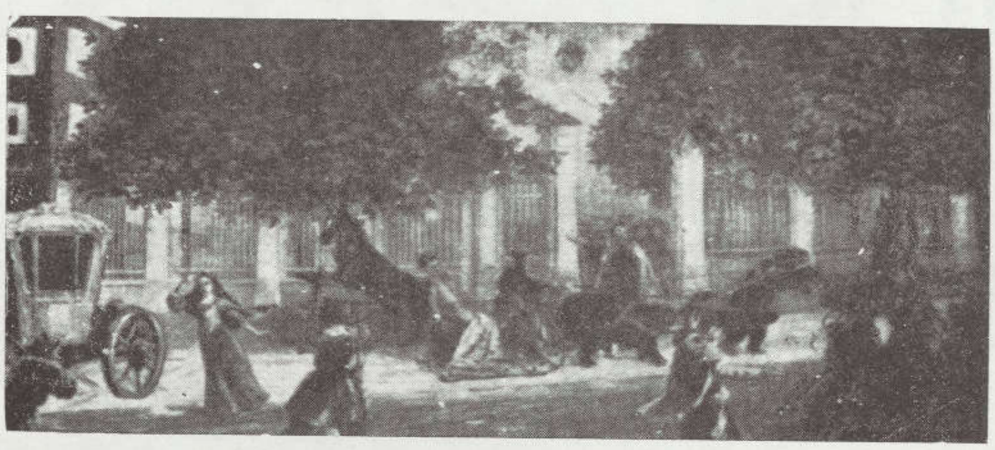
פון יידן בעלי־מלאכהס — שטעפּערס, שניידערס, שוסטערס, מולאַרעס, סטאָלאַרעס, סטעלמאַכערס, שמידן...

פון יידן בעלי־עגלות וואָס פלעגן פאָרן מיט אַ בויד צו דער באַן־סטאַנציע קיין האָראָדזשע (די אינטעליגענטן פלעגן זאָגן גאָראָדייע)...

יאָ, אַ סך טרילאָגיעס וואָלט זיך געלאָזט שרייבן וועגן דער־אַ ניעסוויזש!

פון יידן „עמך"..

— און יעדער ייד איז אַ בוך.

דאָס באַרימטע בילד פון דער ניעסווישער גאַלעריע, וואָס שטעלט פאָר איינעם פון די ראַדזשיווילס, „פּאַניע קאָכאַנקו", וואָס פאָרט זומער אין אַ שליטן, איינגעשפּאַנט צו בערן.

תמונה מ„גלריה ניסוויז׳אית": אחד מן הרדז׳יווילים „פּאַניע קוכאַנקו", נוסע בקיץ במגלשה, רתומה לדובים.

שלמה מימון - דער גרעסטער יידישער פילאזאף

שלמה מימון איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1754, אין דער סביבה פון ניעסוויזש, ליטע. שוין אין זיינע יונגע יאָרן האָט ער אַרויסגעוויזן גרויס גאונישקייט אין לערנען. ער האָט געלערנט אין אַ ישיבה און אפילו געזען ווי פאַרשידענע בעלי־שמס זענען געקומען צו זיין זיידן אין הויז. צו עלף יאָר האָט מען אים חתונה געמאַכט מיט אַן אַרענדאַרס אַ טאָכטער און ער האָט חוץ אַ ווייב אַן אשת־חיל, געקראָגן אויך אַ שוויגער וואָס איז געווען אַ שלאַנג.

ער האָט זיך פרי פאַראינטערעסירט מיט וועלטלעכער וויסנשאַפט און אין יאָר 1777 איז אים געלונגען צו אַנטלויפן קיין קעניגסבערג.

די קעניגסבערגער משכילים האָבן אים אָפּגעשיקט קיין בערלין, ווו מען האָט אים נישט אַריינגעלאָזט. צוויי יאָר האָט ער אַרומגעוואַנדערט, געלעבט אין דחקות און אין נויט; זיין באַגער נאָך וויסנשאַפט איז אָבער געווען אַזוי גרויס, אַז ער האָט אויף גאָרנישט געקוקט, ביז ער האָט ענדלעך דערגרייכט זיין ציל: ער איז געוואָרן אַן אָנערקענטער פילאָזאָף. שלמה מימון האָט אַזוי שטאַרק פאַרערט דעם רמב״ם, אַז ער האָט אַלס אויסדרוק פון דאַנקבאַרקייט און פאַרערונג, אָנגענומען זיין נאָמען. ער האָט געשריבן אַ פירוש „גבעת המורה״ אויפן רמב״מס „מורה נבוכים״.

וועגן זיין נויט און וואַנדערונגען אין זיינע יונגע יאָרן, דערוויסן מיר זיך פון זיין „אויטאָביאָגראַפיע״, וועלכע אַנטהאַלט אויך ווערטפולע שילדערונגען פון יידישן לעבן אין ליטע אין יענער צייט. ער דערציילט דאָרט ווי אַזוי מ׳האָט אויסגעטראַכט אַן עלילת־דם אויף זיין זיידן און ווי אַזוי דער זיידע איז דערפון ניצול געוואָרן.

אָבער מיט דער גאַנצער אָביעקטיווקייט פונעם מחבר, פילט זיך אָפּטמאָל אין זיין אויטאָביאָגראַפיע אַ שטאַרקע שנאה צום יידישן שטייגער־לעבן פון אַמאָל אין ליטע.

אָט ווי מיימון שילדערט אַ „חדר״ אין יענער צייט:

„איצט וועל איך עטוואָס דערציילן וועגן מהות פונעם „חדר״ איבערהויפּט. דער „חדר״ איז, געוויינלעך, אַ קליינע ענגע דירה, פול מיט קינדער. און די קינדער זענען צעזייט און צעשפּרייט טיילווייז אויף די בענק, טיילווייז אויך דער הוילער ערד. דער מלמד זיצט אויפן טיש אין אַ שמוציק העמד, האַלט צווישן די פיס אַ שאל, ווו ער רייבט מיט אַ גרויסן שטעקן שמעק־טאַבאַק און קאָמאַנדירט מיטן זעלבן שטעקן אין דער זעלבער צייט זיין פאָלק. די באַהעלפערס לערנען מיט די קינדער, איטלעכער אין זיין ווינקל, און באַהאַנדלען זיי פונקט אַזוי דעספּאָטיש ווי דער מלמד אַליין. פון דעם פרישטיק, מיטאָג און אַזוי ווייטער, וואָס מען פלעגט שיקן קינדער אין „חדר״, פלעגן די דאָזיקע פאַרשוינען צונעמען דעם גרעסטן טייל פאַר זיך. אַן אַנדערש מאָל פלעגן די אָרעמע קינדער דערפון גאָרנישט באַקומען און נאָך געמוזט שווייגן, מחמת מורא פאַר די דאָזיקע אכזרים. אין אָט די דאָזיקע „חדרים״ זענען די קינדער געווען פאַרשפּאַרט פון פרימאָרגן ביז אין אָוונט און האָבן נישט געהאַט קיין פרייע רגע, אויסער פרייטיק און ראש חודש נאָך האַלבן טאָג״...

ווי מיר זעען, מאָלט מימון דאָס אַמאָליקע „חדר״ נישט אין ראָזעווע פאַרבן, אָבער ער פאַרגעסט צו דערציילן ווי אַזוי האָט אויסגעזען אַ קריסטלעכע שול אין יענער צייט אין ליטע, אויב אַזאַ שול האָט בכלל עקזיסטירט. אָט האָבן מיר אַ שילדערונג פון אים אַליין וועגן אַ רוסישן פּאָפּ אין אַ דאָרף. „דער רוסישער פּאָפּ״ שרייבט מימון „אין יענעם דאָרף (ווו זיין זיידע האָט געוווינט), איז געווען זייער אַ נאַרישער און אומוויסנדער מענטש, וואָס האָט קוים געקענט לייענען און שרייבן. ער איז שטענדיק געזעסן אין קרעטשמע, געזויפט בראָנפן צוזאַמען מיט די פויערים, זיינע צאָן קדושים און אַלע מאָל געהייסן פאַרשרייבן אויפן חשבון, קיינמאָל נישט טראַכטנדיק צו באַצאָלן דעם חוב״...

לגבי אַזאַ פּאָפּ, איז דער מלמד, להבדיל, שוין געווען אַ צדיק און דערצו נאָך זענען נישט אַלע מלמדים געווען אַזעלכע אכזרים ווי שלמה מימון שילדערט זיי...

שלמה מימון שילדערט אַליין אויך ווי אַזוי ער האָט געגאַרט צו לערנען וויסנשאַפטן. ער שרייבט: „שטעלט אייך פאָר אַ פויליש־ליטווישער מענטש, מיט אַ לאַנגער באָרד, אָנגעטאָן אין צעריסענע און שמוציקע מלבושים און וואָס זיין שפּראַך איז אַ געמיש פון יידיש, דייטש, העברעיש, פויליש און רוסיש, מיט גראַמאַטישע פעלערן פון די אַלע שפּראַכן״. (געמיינט יידיש, הגם יעדע שפּראַך איז אַ געמיש פון אַנדערע שפּראַכן און יידיש האָט זיך איר גראַמאַטיק). די בערלינער יידישע באַנקירן, וואָס האָבן געוואָלט שפּילן די „אויפגעקלערטע״ אייראָפּעער, איז דער גאונישער ליטוואַק מימון געווען דערווידער מיט זיין פיגור, מיט זיין הילוך, מיט זיין אויסשפּראַך. ער האָט שאָקירט מיט זיינע פויליש־ליטווישע מאַניערן — און זיי האָבן קאַלטבלוטיק אים געלאָזט אויסגיין פון הונגער, אומקומען אין דחקות און נויט. „מימון גופא גיט איבער מיט אַ תמימותדיקער פּשטות״ שרייבט ד״ר י. צינבערג אין זיין ‚געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור׳ (7טער באַנד, ערשטער בוך, זייט 160) „ווי אַזוי ער האָט אין זיין טרויעריקער לאַגע באַשלאָסן זיך צו ווענדן צו די קריסטלעכע געלערנטע אין דער האָפענונג, אַז זייער רעקאָמענדאַציע וועט האָבן די געהעריקע ווירקונג אויף די רייכע פון מיין פאָלק״.

און טאַקע אַ דייטשער אַדעליקער, גראַף ווילהעלם אַדאָלף פאָן קאַלקרייט, האָט רחמנות געקריגן אויף דעם אָרעמען יידישן דענקער דעם נע־ונדניק און אים ברייטהאַרציק געגעבן רו און שוץ אין זיין גוט אין שלעזיע. דער גראַף האָט אים געמאַכט פאַר ביבליאָטעקאַר איבער זיין ביבליאָטעק אין זיין גוט. דאָרט איז מימון געשטאָרבן דעם 22סטן נאָוועמבער תקס״ו, מיט אַ הונדערט און פופציק יאָר צוריק, אַלט זייענדיק אין גאַנצן 46 יאָר. ווען מען האָט זיין קערפּער געבראַכט קיין גלאָגוי, כדי אים צו ברענגען צו קבר ישראל, האָבן קליינע קינדער באַוואָרפן זיין ארון מיט שטיינער און די פירער פון דער קהילה האָבן אים ניט געלאָזט מקבר זיין אויפן בית־הקברות, נאָר ביים פּאַרקן, ווייל זיי האָבן אים געהאַלטן פאַר אַן אַפּיקורס און זיינע כתבֿ־ידן האָט מען פאַרברענט אין הויף פון דער שול.

ווען דער שרייבער יעקב פרומער, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אין אַ נייער אויפלאַגע שלמה מימונס ביאָגראַפיע, מיט זיינס אַ הקדמה און באַמערקונגען, האָט זיך געווענדעט צום ראַבינאַט אין גלאָגוי וועגן דעם צושטאַנד פון קבר פון דעם גרויסן יידישן פילאָזאָף, האָט דער ראַבינאַט געענטפערט: „מיר ווייסן ניט ווו מימונס קבר געפינט זיך און מיר קאָנען ניט פעסטשטעלן אויב ס׳איז אַמאָל געווען אַ מצבה אויף זיין קבר״. (זע ד״ר ש. ה. בערגמאַן: „לדמותו של שלמה מיימון״, אין „מולד״, תשי״א, תל־אביב).

שלמה מימון האָט אַזוי שטאַרק געליטן צוליב זיינע פרייע געדאַנקען, אַז ער האָט געוואָלט איבעררייסן מיטן יידנטום — זיך שמדן, אָבער זיין ליבע צום אמת האָט אים געצוווּנגען ער זאָל זיך מתוודה זיין פאַרן גלח, אַז ער קאָן ניט אָננעמען די הויפּט־פּרינציפּן פון דער קריסטלעכער רעליגיע. און דער גלח האָט אים געענטפערט: „דו ביסט צופיל פילאָזאָף, כדי

זאָלסט ווערן אַ קריסט"... און שלמה מימון איז בעל כורחו געבליבן אַ ייד.

ווען מען לייענט שלמה מימונס לעבנס־געשיכטע, זעט מען, אַז ער האָט זיין גאַנץ לעבן געקעמפּט פאַרן אמת.

*

שלמה מימון איז געווען אַ פריינד פון דעם פאָטער פון דער השכלה, משה מענדעלסאָן. אָבער שלמה מימון איז באַקאַנט אין דער יידישער וועלט נישט אַזוי מיט זיין פילאָזאָפיע, ווי מיט זיין ווערק „אויטאָביאָגראַפיע", וואָס איז געשריבן געוואָרן אין דייטש און איז איבערגעזעצט געוואָרן אין יידיש פון א. י. גאָלדשמידט (שלמה מימונס „לעבנסגעשיכטע", ווילנע, 1927). אויף העברעיש איז עס איבערגעזעצט געוואָרן עטלעכע מאָל (דורך טביוב, אין יאָר תרנ"ט און דורך י. ל. ברוך אין יאָר תש"ב); עס איז אויך איבערגעזעצט געוואָרן אין ענגליש (אין יאָר 1888); אין פויליש (אין יאָר 1913); איטאַליעניש (אין יאָר 1920). זאַנגוויל האָט ש. מימונען באַצייכנט ווי איינעם פון „די טרוימער פון געטאָ". און דאָס יידישע טעאַטער אין מאָסקווע האָט אין יאָר 1940 געהאַט צוגעגרייט אַ פּיעסע וועגן דעם לעבן פון שלמה מימון, געשריבן פון מ. דניאל.

אין וואָס איז באַשטאַנען די גרויסקייט פון שלמה מימון?

קודם כל אין זיין געוואַגטקייט, אין זיין שטרעבן צו וויסנ־שאַפט, אין זיין זוכן דעם אמת און אין זיין פילאָזאָפישער גאָר־נישקייט — ווארום קאַנט אַליין האָט זיך צוגעהערט צו מימונס קריטיק אויף זיין, קאַנטס, פילאָזאָפיע.

לויט **מנשה אונגער**

(„טאָג־מאָרגן זשורנאַל", ניו־יאָרק).

דער ניינטער חשון - דער בלוטיקסטער טאג פאר די ניעסוויזשער יידן

משה לאַכאָוויצקי

(בריוו פון משה ליאַכאָוויצקי צו זיינע קינדער אין ארץ־ישראל, גלייך נאָך דער באַפרייאונג פון ניעסוויזש).

ניעסוויזש, 13 טעג אין אב, תש"ד

מיינע ליבע און טייערע קינדערלעך,

איך נעם די פעדער אין האַנט און די הענט טרייסלען זיך און די אויגן זיינען פאַרלאָפן ניט נאָר מיט טרערן, נאָר מיט בלוט — און מיין האַנט דאַרף שרייבן פון דעם גרויסן אומגליק וואָס האָט געטראָפן אין גאַנץ ווייסרוסלאַנד און אויך אין אַלע אָקופּירטע ערטער, וואָס זענען געווען פאַרנומען דורך די דייטשע באַנדיטן. זיי האָבן אויסגעשאָסן אַלע יידן, הונדערטער טויזנטער זענען אומגעקומען, בעסער געזאָגט — מיליאָנען. צווישן די אַלע הרוגים זענען אויך פאַראַן די יידן פון אונדזער שטאָט ניעסוויזש. די שטאָט איז חרוב געוואָרן.

מען האָט 9 טעג אין חשוון תש"ב אויסגעשאָסן 2,864 יידן — אַלט און יונג. קליינע קינדער פון ברוסט האָט מען צעשאָסן צוזאַמען מיט זייערע מוטערס. שוידערלעך וואָס די דייטשן האָבן אָפּגעטאָן. צווישן די אַלע איז אויך אומגעקומען אונדזער גאַנצע משפּחה. מיר מיט פריידלען האָט זיך איינגעגעבן צו ראַטעווען און נאָך אייניקע יידן פון ניעסוויזש. ס'זענען געבליבן אַ 150 מענטשן פון דער גאַנצער שטאָט ניעסוויזש, נאָר ביעזשענצעס זענען געווען אַ 400. פון דער ערשטער שחיטה זענען 550 מענטשן, דאָס זענען געווען אַרבעטער, וואָס די דייטשן האָבן זיי געדאַרפט האָבן. אונדז אַלעמען האָט מען פאַרטריבן אין געטאָ. עס איז געווען זייער נישט גוט, נאָר צו די צרות איז מען שוין געווינט געוואָרן.

דער בלוטיקער טיראַן האָט זיך אָבער נישט באַנוגנט מיט די קרבנות — און 7 טעג אין אב תש"ב, האָט ער געמאַכט אַ צווייטע שחיטה, שוין אויף אַלעמען. דאַן איז קיינער נישט געבליבן אין שטאָט. עטלעכע האָט זיך איינגעגעבן אַנטלויפן אין די וועלדער, גם אני בתוכם, מיט מיין הייס־געליבט קינד פריידלען. מיינע אויגן טרוקענען ניט אויס אויף דעם גרויסן אומגליק, וואָס איך האָב פאַרלאָזן מיין הייס־געליבטן חבר, מיט וועלכן כ'האָב אָפּגעלעבט 30 יאָר מיט 8 חדשים און 4 טעג. נאָר נאָך מער קלאָג איך אויף מיין מיזינקע, וואָס האָט נאָך נישט געזען די וועלט. 10 יאָר איז זי אַלט געווען, אַזאַ געראָטן קינד. ווייי איז צו מיר, וואָס מיין ליכט האָט זיך אויסגעלאָשן פאַר דער צייט. די ליכטיקע זון איז מיר פינצטער געוואָרן. איך בין מיט פריידלען איצט געקומען אין שטאָט.

ניעסוויזש איז צעקלאַפּט געוואָרן. נאָר קאָזשימיר און ביי־שטאָט און אַ שטיקל מיכאַלישאָק זענען געבליבן. אונדזער שטוב איז אויך געבליבן, נאָר איך בין איצט אין שלמה האַנאָווטשינער מעדוועצקיס הויז, ווייל אונדזער שטוב איז רואינירט געוואָרן. פון אַ גאַנצער שטאָט יידן זענען געבליבן נישט מער ווי 12 מאַן, וואָס זענען געקומען פון די וועלדער: איך מיט פריידלען, גרשון פאַרפעל מיטן זון דוד און עלקע־הירש אָפּיצינערס טאָכטער, שלום כאָלאָווסקי, ישי מאָזע און קוץ מאיר (פּיזונס אייניקל) און ברוך שפּירא. אין וואַלד איז נאָך פאַראַן יעקב ליפשיץ, מאָטע געטעס אַ זון און רפאל דמשק'ס פיר קינדער, דאָס איז דער שמיד פון סווערזשנער גאַס. אויך זאָגט מען, אַז וואָסי־לעווסקי לעבט, נאָר מיר גלויבט זיך נישט, ווייל ער איז נאָך נישטאָ. עס לעבט נאָך ראָיע באָמשטיינס, נאָר זי איז נישטאָ אין ניעסוויזש. אָט דאָס אַלץ וואָס איז פאַרבליבן פון דער שטאָט ניעסוויזש.

איר קענט זיך פאָרשטעלן, ווי מיר האָבן געלעבט פונקט 2 יאָר אין וואַלד. עס זאָל זיין דער מאַטעריאַל פון אקדמות, איז אויך שווער צו באַשרייבן די איבערלעבונגען. זאָגט קינ־דערלעך, אַז אַלע ניעסוויזשער וואָס געפינען זיך אין ארץ־ישראל, זאָלן שטעלן יאָרצייט־ליכט נאָך זייערע מוטערס און שוועסטער, ברידער און פאָטערס.

דער 9טער חשוון — דאָס איז דער בלוטיקער טאָג פון דער ניעסוויזשער שחיטה און אויך קלעצקער. ווער עס איז געבליבן פון קלעצק — ווייס איך ניט, נאָר יאָקלס טאָכטער, זי דאַרף שטעלן יאָרצייט־ליכט 7 טעג אין אב, ווייל איר פאָטער איז געפאַלן אין דער צווייטער שחיטה. אויך אהרון לאַנדע. די וואָס זענען אַנטלאָפן אין רוסלאַנד — זיי אַלע לעבן. באַשע וואָלאַך לעבט, די האַרלאַפּעס לעבן, חוץ אייזלס ווייב וואָס איז גע־שטאָרבן.

מיינע קינדערלעך! אַ קוק טאָן אויף ניעסוויזש איז שרעק־לעך. חרב עירנו ונטל בית־מקדשנו, אַלץ איז חרוב געוואָרן. אַפילו אַ סידור קריגט מען נישט צום דאַווענען, תפילין — געוויס ניט. מיר זענען איצט פאָלנע אַכט יידן, מיר קענען נישט אָפּהיטן קיינע זאַכן... מיין גאַנצע טרייסט — אפשר וועל איך נאָך קענען זיך זען מיט אייך.

אויב איר וועט זען חנן שקלאַר, קענט איר אים איבערגעבן, אַז זיין ברודער נח לעבט. ער איז אין רוסלאַנד. אויך גענקע פאַיאַנס איז אין רוסלאַנד. ער איז פאַרוווּנדעט און ליגט אין שפּיטאָל. אהרל פּאָליאַטשאַק איז אויך אין רוסלאַנד. זיי האָבן געשיקט בריוו פוןָ דאָרט. אַ דאַנק דער רויטער אַרמיי, וואָס זי איז אונדזער גואל, האָבן זיך געראַטעוועט אַ ביסל יידן, ווייל ביי די דייטשן האָבן מיר נישט געהאַט קיין רעכט צו לעבן.

אין אַלע שטעטלעך אַרום ניעסוויזש, קומען צו 2—3 יידן אין אַן אָרט. דער ביישפּיל האָראָדזיי: אַהין זענען געקומען 3 יידן און אין דערמיר, אַ דאַנק גאָט, זענען פאַראַן 80 מאַן. און אין באַראַנאָוויטש, זאָגט מען, קאָנען זיך צונויפקלייבן אפשר 30 מאַן.

איך ענדיק מיין שרייבן וועגן אונדז. שרייבט קינדערלעך, ווי איר לעבט? וואָס מאַכט איר אין געזונט און צו זענט איר נישט אַריינגעצויגן אין דער אַרמיי, און ווי זענען די באַדינ־גונגען פון לעבן ביי אייך? שרייבט, וואָס מאַכן די קינדערלעך? איך רעכן, אַז ביי אייך זענען שוין פאַראַן קינדערלעך...

אייערע היים־געליבטע פאָטער און שוועסטער.

פאראיין פון די ניעסוויזשער לאנדסלייט אין ישראל

אנדיינקונגס־טאוול

אין קעלער פון אומקום
אויפן הר־ציון אין ירושלים
צום אנדיינקונג פון די ניעסוויזשער
קדושים, וועלכע זיינען אומגעקומען
דורך די נאצישע רוצחים
אין די טעג ט׳ חשון און ז׳אב ה׳ תש״ב